

જૈન અને વૈદિક માન્યતાનુસાર

તત્ત્વત્રયીમીમાંસા.

શાહ મળીલાલ બેઠાલ
તરફથી સંપ્રેમ લે

ખંડ પહેલો તથા બીજો

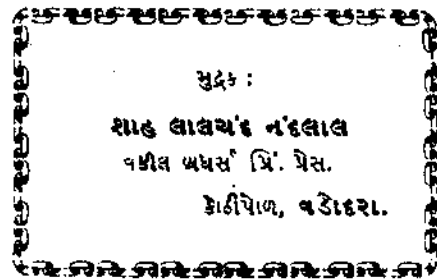
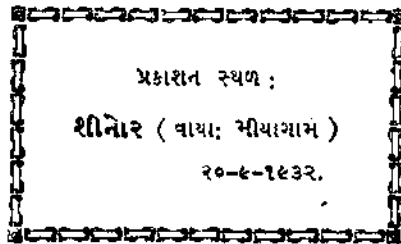
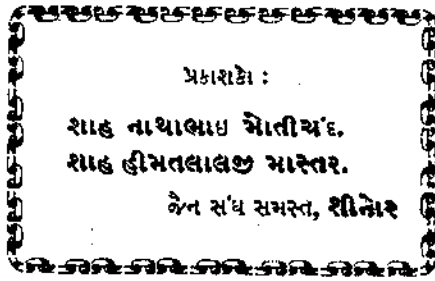
લેખક:—

જૈનાચાર્ય ન્યાયાંબોનિધિ શ્રીમદ્વિજયાનંદ સૂરીશ્વરજી
(અપરનામ શ્રી આત્મારામજી) મહારાજના
લઘુશિષ્ય દક્ષિણવિહારી મુનિ
શ્રીઅમરવિજયજી મહારાજ.

પ્રસિદ્ધ કર્તા :—

શાહ નાથાલાલ મોતીચંદ.
શાહ હિમતલાલ જી. માસ્તર.
જૈન સંઘ સમસ્ત (શિનોર.)

વીર સંવત્ ૨૪૫૮ પ્રથમા વૃત્તિ ૧૦૦૦ આત્મ સંવત્ ૩૫
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૮ કિમત રૂ. ૫-૦-૦ સને ૧૯૩૨

શીનોરના જૈન સંઘ તરફથી.

બે બોલ.

આ તત્ત્વત્રયી મીમાંસા નામનો ગ્રંથ-રોચક આઠ પેજ કારમ હોદસોનો ખંડ બેના વિભાગથી લખાયેલો, એકંદરે પૃષ્ઠ ૧૨૦૦ ના આસરેનો જનસમુદાય આગળ રજુ કરતાં અમોને અત્યંત હુર્ષ થાય છે કે આ ગ્રંથ જૈન-વૈદિકની તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ લખાયેલો હોવાથી મધ્યસ્થ દૃષ્ટિવાળા જનસમુદાય તથા જૈન સમુદાયને એક અપૂર્વ જ્ઞાન આપનારો નિવડશે.

આ ગ્રંથની રચનામાં પરમપૂજ્ય, શ્રી વિજયનાનંદસૂરિજી (પ્રસિદ્ધ નામ આત્મારામજી) મહારાજના લઘુ શિષ્ય દક્ષિણ વિહારી મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજના અથાગ પરિશ્રમના પરિણામનું આ ફલ જનતાના આસ્વાદન માટે મૂકતાં અમોને અત્યંત હુર્ષ થાય છે કે જેવી રીતે આ ગ્રંથનો લાભ અમોએ મેળવ્યો છે તેવી રીતનો અપૂર્વ લાભ લોકો પણ મેળવીને અમોને કૃતાર્થ કરે.

મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજ તથા તેમના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન મુનિશ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજ તથા મુનિશ્રી દેવવિજયજી મહારાજનો શિનોરના જૈનસંઘ ઉપર અત્યંત ઉપકાર થયેલો છે. આ મહાત્માઓના પરિચયથી અત્રેના જૈન સંઘને કોઈ અપૂર્વ લાભ થતો આવેલો છે તેથી અમો ઉપરોક્ત મહારાજના અત્યંત ઋણી છીએ.

મહારાજશ્રી અમરવિજયજી સ્વભાવે સરળ પ્રકૃતિના છે અને તેમના એ અન્નેડ-અદ્વિતીય ગુણુપ્રભાવે ભૂતકાળમાં અત્રેની અમારી જ્ઞાતિમાં વિખવાદ અને કળહુના કારણભૂત અને દહમૂળ થઈ બેઠેલા ઝગડાઓ નિર્મૂળ નાશ થઈ ગયા છે અને અત્રેના જૈન સંઘ અને જ્ઞાતિમાં હાલ શાન્તિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે.

શ્રી શિનોર જૈનસંઘ ભૂમિકા ઉપર મહારાજશ્રીના શાન્તિમય અને અચૂતસમાન સતત ઉપદેશ જળપ્રવાહના પરિણામે (૧) શ્રી મહાવીર જૈન

યુવક મ'ડળ તથા (૨) શ્રી આત્માનન્દ જૈન બાળ મ'ડળ ઉદ્ભવ્યાં છે અને તેઓ પોતાના મૂળ દઢ કરી હાલ નવપદ્ધતિ અર્થ પોતાની સેવાદ્વારા સુચાસ આપી રહ્યાં છે.

શ્રી આત્માનન્દ જૈન પાઠશાળાનું સંજ્ઞવનપણું એ પણ મહારાજ શ્રી અમરવિજયજીની અમોઘ દેશનાનોજ પ્રભાવ છે.

શ્રી જૈન સ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ (મુ'બઈ) અને બાળઅધ્યાપની (અમદાવાદ) એ બન્ને સંસ્થાઓની બન્ને ત્રણ ત્રણ પરીક્ષા પસાર કરી પ્રમાણપત્ર તેમજ સારાં પારિતોષિક મેળવવા ભાગ્યશાળી નિવડેલા અત્રેના જૈન વિદ્યાર્થીઓ પણ મહારાજશ્રી અમરવિજયજીનોજ તેમાં પ્રભાવ જુએ છે.

(૧) સદર પુસ્તક લખવાનું પ્રેરણા સ્થાન—	શિનોર.
(૨) પુસ્તક લેખનની પ્રવૃત્તિનું સ્થાન—	શિનોર.
(૩) પુસ્તક સમાપ્તિનું સ્થાન—	શિનોર.
અને	
(૪) પ્રકાશન સ્થળ પણ	શિનોર.

આ ચાર વસ્તુઓનો વિચાર ખરેખર અત્રેના જૈન સમુદાયને મગરૂર બતાવે છે.

આ અંથના પ્રકાશનમાં જે કે ઘણીજ કાળજી રાખવામાં આવી છે છતાં સખલતાઓ અર્થ હશે પણ તેને ક્ષન્તવ્ય ગણી હું સચંચુવત્ સાર સાર અહણુ કરી જીવો પોતાના આધ્યાત્મિક વિકાસમાં આગળ વધશે એટલે અમારો પ્રયાસ સફળજ છે.

તા. ૧-૯-૧૯૩૨

શીનોર.

વાયા. મીયાગામ.

સુલેષુ કિં બહુના ?

લિ. સંઘનો સેવક—

શાહ નાથાભાઈ મોતીચંદ. શિનોર.

જૈનાચાર્ય ન્યાયાલોનિધિ શ્રીમદ્ વિજયાનન્દસૂરીશ્વરજી
(અપરનામ શ્રી આત્મારામજી) મહારાજ.

શાહ નાથાભાઈ ગરખડદાસ શિનોર (વાઘોડીયા) વાળાએ
ગુરુભક્તિ નિમિત્તે આ ફોટો દાખલ કરાવ્યો છે.

જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજ્ઞાનંદ સૂરીશ્વરજી

હે ગુરૂદેવ ! આપે ૧ જૈનતત્વાદર્શ, ૨ અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર, ૩ નવ-તત્ત્વસંગ્રહ, ૪ તત્ત્વનિર્ણયપ્રસાદ, ૫ પ્રશ્નોત્તર સંગ્રહ, ૬ સમ્યક્ત્વ શબ્દોદ્ધાર, ૭ ચિકાગો પ્રશ્ન (અમેરિકાના ચિકાગો શહેરીઓનો ઉત્તર) ચતુર્થ સ્તુતિ નિર્ણય ઇત્યાદિક અનેક ગ્રંથોનું નિર્માણ કરી લાખો ભવ્ય જીવોના ઉપર જે ઉપકાર કર્યા છે તે તો જગ પ્રસિદ્ધજ છે. પરંતુ મારા જેવા તદ્દન અજ્ઞ પશુ જેવા ઉપર આપ સાહેબની અદૈયાકિંક કિંમતી સૂચનાઓની જે છાપ પડી છે તે બીજા કોણ બાણે ?

સં. ૧૯૩૯ માં પંજાબથી મારવાડમાં આવતાં એક ગામમાં આપ સાહેબને સત્ય તત્ત્વની ખુમારી ચઢતાં સ્વાભાવિક રીતેજ આપે કહ્યું હતું કે જો કોઈ દુનિયામાં સત્ય ધર્મ છે તો તે કેવળ એક જૈન ધર્મજ છે. વૈદિકના પંડિતોએ જૈનોના અગીયારમા તીર્થંકરના પછીથી સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી ઉપર ચોટિયુ લઈને તેમાં ઉંધું છંતુંજ કરેલું છે. અને સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાંથી લઈને તો તે તદ્દન ઉંધુંજ વાળી દીધું છે. આવા આવા પ્રકારથી અનેક બાબતોની સૂચનાઓ આપના ચરણમાં લોટી રહેલા આ તદ્દન પશુ જેવાના કાનમાં પડતી રહેલી. તે બધા પ્રકારની વાતોના શબ્દો આ સમયમાં મને પરમ મંત્રાક્ષર તુલ્ય થઈ પડ્યા છે. તેમાં વળી આજકાલના દેશ પરદેશના બાહોશ પંડિતોની સાહુચ્ય મળતાં પરમસિદ્ધિ રૂપનાજ થઈ પડ્યા છે. તે કેવળ વખતો વખતની આપ કૃપાનિધિની અમૂલ્ય સૂચનાઓનું પરિણામ છે. તેથી આ ગ્રંથની ભેટ આપ સાહેબના ચરણ કમલમાંજ અર્પણ કરું છું તે આપ સાહેબની કિંમતી સૂચનાઓનો ભાર બોજ ઓછો કરવાની ખાતરજ, બાકી આપ સાહેબના ઉપકારનો બદલો તો હું આ અપાર સંસારથી છુટકો થતાં મુઘી ઉતારી શકું તેમ તો સર્વથા નથીજ.

લિ. આપણા ચરણનો રજરેણુ કિંકર

અમર.

चतुरविजयमुनिप्रणीता.

श्रीविजयानन्दद्वात्रिंशिका.

शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्

श्रेयःश्रीमयमभ्यमङ्गलमयं सत्कृत्यपेटीमयं
विश्वानन्दमयं लसद्रसमयं वैराग्यलीलामयम् ।
सर्वं यस्य नु जीवनं स्तुतिमयं नो पङ्कशङ्कामयं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ १ ॥

स्वस्तिश्रीनिलये समृद्धिसदने सल्लोकवासस्थले
देशे पञ्चनदेऽमले च लहराग्रामेऽभिरामे श्रिया ।
यः प्राच्यां दिशि वासरेश्वर इव प्रादुर्बभूवाऽघहा
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ २ ॥

तातो यस्य गणेशचन्द्र इति शूरः क्षत्रियाणां शिरो-
रत्नं रत्नखनिर्बभूव सुभगा श्रीरूपदेवी प्रसूः ।
सच्चेता गुरुदत्तसिंह इति च ज्यायान् गुणी बान्धवः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ३ ॥

श्रीमद्विक्रमवत्सरेऽनलनवाऽष्टैणाङ्कसंख्ये (१८९३) शुभे
चैत्रे मासि सिते दले सुरगुरोर्वरि तिथौ पक्षतौ ।
सश्रीकोऽवततार यो हरिरिवाऽपायाजनान् रक्षितुं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ४ ॥

लग्नं यस्य च कुम्भराशिरमला भानुवृक्षशुक्लस्थिति-
र्वित्ते राहुनिशाचरौ सहजगौ षष्ठे गुरुक्षोणिजौ
धर्मे केतुशनैश्वरौ तु वणिजि स्फुर्जद्रलौ संस्थितौ
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ५ ॥

संप्राप्ते दशमेऽह्नि जन्मसमयाद् यस्य व्यतीताशुचौ
सानन्दं समहोत्सवं परिजनं सन्तोष्य भोज्यादिभिः ।

आत्माराम इति प्रमोदबहुलस्तातोऽभिधां तेनिवान्
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ६ ॥

संसर्गं समवाप्य दुंदकमते दीक्षां वलक्षाशयो
यः कक्षीकुरुते स खेन्दुनवभूवर्षे (१९१०) शुभे वैक्रमे ।

आज्ञां मातुरवाप्य च स्वजनके गत्यन्तरं संश्रिते
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ७ ॥

योऽधीते स शतत्रयं मतिमतामयः प्रयासं विना
श्लोकानां प्रतिवासरं जपतपोध्यानादिलीनोऽपि वै ।

दृष्टं विस्मरते च नो सकृदपि प्रायेण सूत्रादिकं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ८ ॥

द्वात्रिंशद् धिषणाधरीकृतकविर्योऽधीत्य सूत्राणि त-
च्छङ्काशीलमनाश्च लुम्पकमतं मत्वा मनःकल्पितम् ।

अत्याक्षीद् रदनन्दशीतगुमिते (१९३२) संवत्सरेऽमत्सरी
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ९ ॥

येनोत्सूत्रवचःप्ररूपणरतश्चैकान्तपक्षाग्रही
विरुयातो भुवि शान्तिसागर इति त्यक्तव्रतो लिङ्गभाक् ।

चर्चायां निरलोठि राजनगरे स्याद्वादविद्याविदा
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ १० ॥

तत्रैवोदितपुण्यदौकितमिवाऽनेकान्तमार्गाग्रणीं
स्फुर्जत्सद्गुणिनं च बुद्धिविजयं संप्राप्य यः सद्गुरुम् ।

हित्वा दूढकपन्थमुत्तममतिः संविज्ञदीक्षामधात्
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ११ ॥

चन्द्रः षोडशभिः कलाभिरिव यो युक्तोऽनगारैर्महो-
भृद्भिलुम्पकपन्थवार्दलदलप्रच्छादनत्यागतः

अत्यन्तं तपगच्छतारकपथेऽदीपिष्ट शिष्टाग्रणीः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ १२ ॥

चत्वारोऽमलसंयमर्द्धिकलिता वर्या गुरुभ्रातरः
पार्थस्येव चतुर्दिगन्तविजयप्राप्तावदाता बभूवुः ।

युक्ताः शिष्यगणेन मुक्तिविजयाद्या यस्य पात्रं धियां
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ १३ ॥

जीवानन्दसरस्वतीति विदितो वेदान्तविद् योगिराट्
ग्रन्थौ वीक्ष्य दिगब्धिनन्दवसुधावर्षे (१९४०) च यन्निर्मितौ ।

श्रद्धाशुद्धिमवाप्य पत्रमलिखद् यं पूज्यभावान् मुदा
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ १४ ॥

ग्रंथाद् हुक्ममुनेश्चतुर्दश महाप्रश्नानि निष्कास्य नि-
र्णयोत्सूत्रमयानि तानि सुरतद्रङ्गे प्रबोध्याऽङ्गिनः ।

वर्षे नेत्रयुगाङ्कशीतगुमिते (१९४२) योऽदीदिपच्छासनं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ १५ ॥

वर्षे विक्रमतोऽग्निवेदनिधिभूसंख्ये (१९४३) सुयोगान्विते
पञ्चम्या दिवसे वरे मृगशिरोमासे दले श्यामले ।

सङ्क्षो यं प्रददौ च सूरिपदवीं श्रीपादलिप्ते पुरे
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ १६ ॥

पूषेवोदयशैलशृङ्गमनघं श्रीवीरतीर्थेशितु-
र्यो द्वासप्ततिसंख्यकं क्रमगतं पट्टं समालम्ब्य च ।

सच्चक्राय मुदं स्म राति भगवान् गोमिः पुनानो जगत्
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ १७ ॥

कृत्वा शङ्कितमानसश्च बहुधा प्रश्नोत्तराणि प्रभो-
र्दृष्ट्वा तत्त्वभृतांस्तु सुन्दरतरान् ग्रन्थान् कृतज्ञो गुणी ।

प्रीतो होर्नलपंडितः श्रुतवतो यस्य व्यधात् संस्तवं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ १८ ॥

श्रीमद्रावधजीसुतं सुतत्त्वविदुरं श्रीवीरचंद्राभिधं
यः संप्रेष्य नवाब्धिनन्दवसुधावर्षे (१९४९) चिकागोपुरे ।

विश्वेऽत्यन्तमदीदिपद् गुणनिधिः श्रीजैनधर्म परं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ १९ ॥

चक्रे जैनमतानुयायिन इह प्रायः सहस्रांस्तनु-
भाजां पञ्चदश प्रबोध्य विदुषां वर्यो विद्वत्याऽवनौ ।

यः क्षान्त्यार्जवमार्दवादिगुणभाक् निर्ग्रन्थचूडामणिः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्मरिराट् ॥ २० ॥

श्रीहृत्सारपुरे पुरेऽमृतसरोऽभिरव्ये च जीराभिधे
पठ्यां सन्स्वतराभिधे च नगरे जैनप्रतिष्ठाविधिम् ।

विम्बानां बहुशस्तथाऽञ्जनशलाकां यो व्यधात् शुद्धधीः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्मरिराट् ॥ २१ ॥

कीर्त्तिं यस्य निशम्य सद्गुणनिधे राज्ञी च विकटोरिया
ऋग्वेदं परिपूर्णमांग्लसदसा मुद्रापितं सादरम् ।

स्वद्रव्यव्ययतो विशुद्धहृदया यं प्राभृतीचक्रुषी
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्मरिराट् ॥ २२ ॥

सौम्यत्वेन विधुं धियाऽमरगुरुं स्थैर्येण हेमाचलं
दिङ्नागान् यशसा रविं च महसा रूपश्रिया मन्मथम् ।

गाम्भीर्येण जिगाय वारिधिमरं गत्या मरालं च यः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्मरिराट् ॥ २३ ॥

यद्वाक्शीतलतागुणस्य समतां नाऽभ्येति गाङ्गं पयो
नो वा चन्द्रमरीचयो न च सुधा श्रीखण्डलेपोऽपि नो ।

नाऽम्भोजं मलयाचलस्य च मरुत्वाङ्गनाङ्गं न वा
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्मरिराट् ॥ २४ ॥

यस्मिन् गर्जति संसदङ्गणभ्रुवि प्रोन्मादिनो वादिनो
दर्पं तत्त्यजुरम्बरे दिनमणौ घूका इव स्फुर्जति ।

भयोधाम युगप्रधानपदवीयोग्यो गुणानां स्वनिः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्मरिराट् ॥ २५ ॥

शुद्धाचारषुषः सुदुर्मतिषुषः स्याद्वादविधाजुषः
श्रद्धाशुद्धिमुपेयुषो गतरुषो जनोन्नतिं चक्रुषः ।

यस्याख्यामपि सेहिरे न विदुषो मूर्तिद्विषो दुंदकाः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ २६ ॥

दुग्धाभोनिधिना च रोप्यकलशेनेशक्षितिध्रेण च
दिङ्नागैः सितपक्षिभिश्च शशिना सादृ सदा स्पृद्धते ।

कीर्तिर्यस्य मुनीश्वरस्य सुभगा विश्वे स्वशुभ्रत्वतः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ २७ ॥

आधायोपकृतिं घनां तनुमतां लब्ध्वा फलं जन्मनो
ऽव्याबाधोऽनघानं विधाय विधिवत् कृत्वाऽङ्गिनां क्षामणाम् ।

योऽष्टम्यां त्रिशराङ्कचन्द्रशरदि (१९५३) ज्येष्ठे सिते स्वर्ग्यौ
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ २८ ॥

गार्हस्थ्ये गमयाम्बभूव सुखभाग् वर्षाणि योऽष्टादश
नेत्रद्वन्द्वमितानि लुम्पकमते सन्मार्गलाभं विना ।

निःश्लेशा दशकद्वयं गुणनिधिः सामान्यस्मरित्वयोः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ २९ ॥

साक्षादर्शनगुण्यलाभरहितानां मादृशामङ्गिनां
ग्रामे वर्धसमृद्धिभाजि गुजरांवालाभिधे भक्तितः ।

यस्य श्राद्धवरैर्विनिर्मितमरं स्तूपं प्रदत्ते मुदं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ३० ॥

अन्यत्रापि जना मुदा विरचयाञ्चकुर्विशुद्धाशयाः
साक्षाद् यस्य यशः प्रपिण्डितमिव स्तूपानि भूमण्डनम् ।

मूर्ता धर्मधराधिपस्य च वरेण्यां राजधानीमिव
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ३१ ॥

पङ्कगुः कल्पतरोरुलं नहि फलं मेरोगृहीतुं भुवः
पारं यातुमपां पतेर्नच जडः शक्नोति दोम्भां यथा ।

मादृक् यस्य गुणांस्तथाल्पविषणो वक्तुं न शक्नोऽखिलान्
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ३२ ॥

यस्मादुत्कटशिष्यसन्ततिसरित् सज्ज्ञानपाथोभृता
निर्याता भवघर्मखिन्नजनताहर्षाय बोध्यते ।

प्रोत्तुङ्गश्च शिवाश्रयोऽमलरुचिः साक्षात्तुषाराचलः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ३३ ॥

श्रीमदमरविजयमुनिपादाब्जपटपदः ।

एनां द्वात्रिंशिकां चक्रे चतुरविजयो मुनिः ॥ १ ॥

પાશ્ચાત્યવિદ્વાનોના ઉદ્ગારો.

“ No man has so peculiarly indentified himself with the interests of the Jain Community as “ Muni Atmaramji. ”

He is one of the noble band sworn from the day initiation to the end of life to work day and night for the high mission they have undertaken. He is the high priest of the Jain Community and is recognized as the highest living “ Authority ” on Jain religion and literature by oriental Scholars”

(World's Parliament of religions Part I page 21 Chicago.)

“ મુનિ આત્મારામજીની માફક બીજા કોઈ પણ માણસે ખરેખરી રીતે જૈન ધર્મમાં પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું નથી. તેઓ એક ઉમદા વર્ગના માણસ હોઈને જેમણે જે દિવસથી ચારિત્ર લીધું, ત્યારથી તે જીંદગી પર્યાંત રાત્રિ દિવસ માથે લીધેલી ઉત્તમ સદ્મવૃત્તિનું પાલન કર્યું છે અને તેઓ જૈન કોમમાં ઉત્તમોત્તમ સાધુ પુરૂષ (આચાર્ય) છે અને તેઓ (પૂર્વ દેશના) જૈન ધર્મ અને સાહિત્યના એક મહાન વિદ્વાન પુરૂષ તરીકે પૂર્વના વિદ્વાનોથી ઓળખાયલા છે.

(દુનિયાની ધાર્મિક પરિષદ લાસ વેગો, ૫૦૮-૨૧, અમેરિકા.)

શ્રીમદ્ વિજયનન્દ સૂરીશ્વરજીના શિષ્યરત્ન
દક્ષિણ વિહારી મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજ.

જન્મ : સં. ૧૯૧૫ ફાગણ સુદિ ૧૫, ઉભોડ.

દીક્ષા : સં. ૧૯૩૮ વૈશાખ સુદિ ૨, કુલિયાના.

શીનોરનિવાસી શાહ ત્રિભોવનદાસ પીતાંબરદાસે સ્વ. બાઇ અંબળના
શ્રેયાર્થે તથા ગુરુભક્તિ નિમિત્તે આ ફોટો દાખલ કરાવ્યો છે.

दक्षिणविहारिसद्गुरुवर्चश्रीमदमरविजयमुनिपुङ्गव-

गुणस्तुत्यष्टकम्.

“मन्दाक्रान्तावृत्तम्”

श्रेयोलक्ष्मीं विमलहृदयोऽवोढ योऽमूढलक्ष्यो
योऽगाढाऽर्हत्समयजलधिं बुद्धिनावा गभीरम् ।
यश्चाऽगूढेन्द्रियभरमरं यो व्यषोढोपसर्गान्
सोऽयं दद्यादमरविजयः सद्गुरुर्मङ्गलं नः ॥ १ ॥

औमीद्विश्वं विमलयज्ञसा पाथसेवाऽम्बुवाहो
योऽघर्णिष्ट प्रचुरतपसा तेजसेवोष्णरश्मिः ।
यश्चाऽचर्तीत् समयमनघं मूर्त्तिसिद्धिप्रधानं
सोऽयं देयादमरविजयः सद्गुरुः सद्गतिं नः ॥ २ ॥

और्णावीद्योऽवगुणनिवहं शुद्धचेताः परेषां
नैवाऽक्रासीत् प्रतिदिनमरं चाऽकसीद्वर्चसा यः ।
धर्म्ये कार्येऽयंसदमलधीरक्षुभन्नो खलोक्त्या
सोऽयं दिश्यादमरविजयः सद्गुरुः सन्मतिं नः ॥ ३ ॥

अस्कांत्सीद्यो भवजलनिधिं वाडवार्चिर्वदुग्रं
योऽगोपायीत् खनिकरमरं पापवर्त्म प्रयान्तम् ।
यश्चाऽदासीद् भविजनगणस्वान्तमंहोऽवलितम्
सोऽयं छिन्द्यादमरविजयः सद्गुरुर्नोऽघजालं ॥ ४ ॥

अस्फायिष्टाऽमलगुणगणैः शीतरोचिर्वरेण्यै-
योऽवर्त्तिष्टाऽऽर्हतपथि सदा मुक्तये योऽत्वरिष्ट ।
यश्चाऽभांक्षीत् स्मररिपुबलं शीलसन्नाहशाली
सोऽयं कुर्यादमरविजयः सद्गुरुर्नः सुखानि ॥ ५ ॥

अत्याक्षीधो गृहमघभिदे जैनदीक्षामवाक्षीद्
 भक्त्याऽभाक्षीत् सुगुरुविजयानन्दस्वरिक्रमाब्जम् ।
 तानप्राक्षीजिनमतरहस्यानि गूढार्थभाञ्जि
 सोऽयं तन्यादमरविजयः सद्गुरुर्नः प्रबोधम् ॥ ६ ॥
 श्रामण्यं योऽदित हितमतिं योऽधित प्राणिवर्गे
 यो नाऽखित्ताऽऽपदि सुखहृतोऽभित्त योऽन्तर्द्विषथ ।
 पाप्माऽहार्षीद् घनमसुमतां यो व्यहार्षीद्वरिज्यां
 सोऽयं भिन्यादमरविजयः सद्गुरुर्नोऽन्तरारीन् ॥ ७ ॥
 विश्वं विश्वं विमलयशसा योऽस्तरिष्टाऽकरीष्टा-
 ऽन्तर्द्विष्टसैन्यं सुमतिमनिशं योऽवरी प्रकासम् ।
 योऽद्राप्सीन्नो निजगुणगणैर्नोऽकुपत् कर्हि कस्मै
 सोऽयं पुण्यादमरविजयः सद्गुरुः सम्पदं नः ॥ ८ ॥
 इत्थं स्फूर्जत्सुगुरुचरणाम्मोजमृक्तायमानो
 भक्त्या नुभमतरविजयश्चेतसि प्रस्फुरन्त्या ।
 दुष्कर्मैषक्षितिधरर्षिर्न तन्मृगप्रायश्च
 स्वश्रेयोऽर्थं स्तुतिपथमनैषीद् यथाशक्त्यशक्तः ॥ ९ ॥

તત્ત્વત્રયીની પ્રસ્તાવના.

॥ સજ્જનો પ્રતિ મારી નમ્ર પ્રાર્થના ॥

॥ આજ કાલના ઘણાખરા પંડિતોમાં અને લોકોમાં એવી હવા પસરેલી છે કે આ જમાનો સ્વતંત્રતાનો છે. એમ કહીને કેટલાકો સિદ્ધાંતોને બાબુ પર રાખીને પોતાની સ્વતંત્રતા લેખો લખી કુદકાને ભૂસકા મારે છે. પણ તેવી હવા હજી મારામાં પસરેલી નથી. અને તે પ્રમાણે સ્વતંત્ર પણ લેખ લખવાની બુદ્ધિ મેં મારી ચલાવેલી પણ નથી. મેં મારી “તત્ત્વત્રયી મીમાંસામાં” જે કાંઈ લખ્યું છે તે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં જે પ્રમાણે લખાયું છે તેમાંનું તેમના અભિપ્રાયને મુખ્ય રાખીને તેમાંથી લઈ ને યત્કિંચિત્ લખીને બતાવેલું છે. બાકી વધારાનું છોડી દીધું છે. પણ ફેરફાર કરવાની બુદ્ધિ જરાપણ ચલાવેલી નથી.

દૈદિકોમાં—સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસને મળતા જે લેખો લખાયા છે અને દૂરદૂરમાં જઈને સંબંધ વિનાના પડેલા છે. તેમાંથી પણ લઈને તેમનાજ અભિપ્રાય પ્રમાણે ટુંક ટુંક જેનોના લેખોની સાથે ભેડીને બતાવ્યા છે. બાકી વધારાના વિચારો તેમના તેવાને તેવા સ્વરૂપના છોડી દીધા છે. પણ આ જમાનાની ધાંધલ જોઈને તે બંને પ્રકારના લેખોમાં મેં મારા સ્વતંત્રતાના વિચારો પણ લખીને બતાવેલા છે. અને તેમાં બીજા લેખકોની સહાયતા પણ મેળવી છે. બીજાના હિશાબે ભૂલ ન થએલી હોય એમ કહાય ન પણ બન્યું હોય ? છતાં સજ્જનોને મારી નમ્ર વિનંતી છે કે હું સંચય ન્યાયે ખીરનીરનો ભેદ સમજીને સાર સાર ગ્રહણ કરશો અને મારામાં થએલી ભૂલોની ઉપેક્ષા કરશો. સર્વજ્ઞો વિના બીજા ગમે તેટલા અક્ષરોના પંડિતો હોય તો પણ તેમનામાં ભૂલ થવાનો સંભવ તો રહે ? તેથીજ આ બધી દુનીયામાં વિચિત્ર પ્રકારની બાબુ પસરેલી જોવામાં આવે છે. તો પછી મારા જેવા અદ્વૈતમાં ભૂલ થવા પાંખી હોય તો તેમાં શી નવાઈ ? સર્વજ્ઞ વિના માણસ માત્રજ ભૂલના પાત્ર ગણાય છે. માટે હું સંચયનો ન્યાય દૃઢ્યમાં ધારણ કરી સાર સાર ગ્રહણ કરશો એવી મારી અંતિમ પ્રાર્થના છે. આજ કાલના ઘણાખરા પંડિતોએ તો સ્વતંત્ર પણાથી લેખો લખીને બતાવ્યા છે પરંતુ મેં તો પરતંત્રપણે રહીનેજ લખીને બતાવેલું છે. આપ સજ્જનો બીજા સ્વતંત્ર લેખકોની ભૂલોની ઉપેક્ષા કરતા રહ્યા છો, તો પછી મારા જેવા પરતંત્રતા લેખ-

કોની ભૂલ્યોની ઉપેક્ષા કરો તે તો તમારા જેવા સજ્જનોનો ધર્મ છે. મુરેષુ કિમધિકેન ?

આ તત્ત્વત્રયી મીમાંસાત્રયની ઉત્પત્તિ થવામાં મુખ્ય કારણ.

રેવાકાંડાના શહેર સીનોરમાં-સંવત્ ૧૯૭૯ ના અમારા પહેલા ચોમાસાના અતે કાર્તિક પૂર્ણિમાના દિવસે ગ્રામના બહાર બગીચામાં સિદ્ધાચલજીના પદનાં દર્શન કર્યા પછી સેઠ કુલચંદ શિવલાલના ઘરમાં ચોમાસું બઢલ્યું હતું, ત્યાં પ્રતિક્રમણ (સંક્રયાક્રિયા) થઈ ગઈ એટલે મોટા પવનના દિવસ બહી વાસ પાસે ગ્રામડાઓના શ્રાવકો પણ પદના દર્શન માટે આવેલા હતા, તેમાંના કેટલાએક વંદના કરીને અમારી પાસે બેઠા. ધર્મચર્ચા કેટલીક સામાન્ય થયા પછી જરાક તટકીને બોલ્યા શાહેબ ! આપતો શહેરમાં બેશીને મોટી મોટી વાતો કરો છો. પણ અમારી દશા કેવા પ્રકારની થઈ રહી છે, તેની ખબર આપ જેવાને ક્યાંથી હોય ? પછી અમોએ પુછ્યું ભાઈ એવું શું છે ? શાહેબ ? બીજી તો શું હોય અમો ગામડાના અલણ ધર્મના સંબંધે કાંઈ પણ બહીએ નહીં. તેથી લોકો જે કાંઈ કહે તેમાં હાજી હાજી કર્યા કરીએ. આપણા સાધુ મહારાજ રસ્તો કાપતા કોઈકજ દિવસે આવી ચઢે અને બીજેજ દિવસે ચાલતા થાય, તો પછી આપણો ધર્મ શો છે તેની ખબર અમોને કેવી રીતે પડે ? બ્રાહ્મણલોકોતો આજીવિકાના માટે કાંઈને કાંઈ લણેલાજ હોય અને ગામના બ્રાહ્મણતો દહાડામાં દશ વખતે આવે અને લોકો બેઠા હોય ત્યારે તેઓ મરણ પ્રમાણે બોલે અને અમોને હલકા પાડે, જે કહે તે અમો સાંભળ્યા કરીએ કંઈપણ બહુયા વગર ઉત્તર શું આપીએ ? પછી અમે તેમને પુછ્યું કે ભાઈ ! શી શી વાતો કરીને તમોને હલકા પાડે છે ? શાહેબ ! એવી બધી વાતો તે કાંઈ યાદ રહે ? પછી અમે કહ્યું કે બધી વાતો યાદ ન રહે એ વાત તમારી ખરી છે. પણ કેઈ મોટી મોટી વાતો યાદ કરીને કહોતો થોડો થોડો ખુલાસો કરી શકાય, પછી તેઓએ અકેકી વાત મુકવા માંડી શાહેબ ! કોઈ કોઈ

(૧) સારા સારા બ્રાહ્મણતો આપણા ધર્મની નિંદા કરતા નથી. પણ જૈનધર્મની વાદ વાહજ કરે છે.

(૨) વળી કોઈ કોઈ બ્રાહ્મણતો પોતાનાં ગર્વમાં ને ગર્વમાં કહે છે કે તમારા જૈનો જગતના કર્તા એવા ઇશ્વરને માનતા નથી, તેથી તમારા જૈનધર્મ ખાયા વગરનો છે.

(૩) વળી કોઈ બ્રાહ્મણ આવે તેતો એમજ કહેકે, તમારા જૈનો વેઢોને માનતા નથી તેથી અમારામાં નાસ્તિક બતાવ્યા છે.

(૪) વળી એક બ્રાહ્મણ તો ઉંચું ભાળીને એવું બોલતો રહ્યો કે તમારા કેવ નાગા છે અને તમારા શુદ્ધો ગંદા રહે છે, નાહતા નથી અને ધોતાએ નથી.

(૫) વળી એક બ્રાહ્મણ કહેવા લાગ્યો કે—અમારામાં એક ગાત્રમ ઋષિ હતા તેમને અમારા બ્રાહ્મણોએ બાતિથી બહાર કાઢી મૂક્યા ત્યારે તેમણે આ તમારો જૈનધર્મ ચલાવ્યો. તેથી આ તમારો જૈનધર્મ ઘણો જૂનો નથી.

(૬) વળી એક બ્રાહ્મણ તો બિચિત્ર વાતો કરતો કરતો કહેવા લાગ્યો કે—વિવશ્ચ ભગવાને તમો જૈનોને શિક્ષા કરવા માટે એક સાચાવી પુરૂષ પેદા કરી વેદ ધર્મથી જાણ કર્યા.

(૭) વળી તમો શ્રાવકો તમારા બાપ દાદાઓનું શ્રાદ્ધ નથી કરતા તેથી તમો તેમના શત્રુ જેવા છો.

એમ ઘણી ઘણી વાતો સંભળાવે પણ અમો બધ્યા વગર ઉત્તર શો આપીએ ? તેમની વાતોથી અમારૂં સમાધાન પણ થાય નહીં તેથી અમો મુઝાયા કરીએ છીએ.

પછી અમોએ તે શ્રાવકોને ક્રમથી સમજાવવા માડ્યા કે—હે ભાઈ !

(૧) જે સારા સારા વિવેકી મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ છે અને જૈન ધર્મનો પરિચય કરવાવાળા છે તે જૈનધર્મની નિંદા કરતા નથી પણ ઘણા રાજી થઈને પ્રશંસા જ કરે છે. વળી જેઓ જૈનધર્મના અભ્યાસમાં ઘણા ઉંડા ઉતરી ગયેલા હોય છે તે તો, જૈન ધર્મને બધી દુનીયાના ધર્મથી ઉત્તમ સમજી પોતાના ઉત્તમ લેખો બહાર પાડી લોકોને સમજાવવા પ્રયત્ન પણ કરી રહ્યા છે. અને પોતાની સત્ય પ્રિયતાની સાથે સ્વજનતા જ પ્રગટ કરી રહ્યા છે.

(૨) જે બ્રાહ્મણો ને પોતાના ઘરની પણ પૂરી ખબર હોતી નથી, તેમજ જૈનધર્મવાળાઓનો પૂરો પરિચય પણ હોતો નથી, તેઓ એમ કહી હેતા હુશે કે જૈનો જગતના કર્તા—એવા ઇશ્વર ને માનતા નથી એ કથન તેમણે તદ્દન વિચાર વિનાનું, લોક રૂઢી પ્રમાણે બોલવા પુરતું જ હોય છે. જે કદાચ આ દુનિયાનો કોઈ કર્તા હોય તો તે એકજ હોય, પણ બધા જુદા જુદા ઇશ્વરો ન

હોય, અગર જો બધા બુદ્ધા બુદ્ધા ઇશ્વરો આ દુનિયાના માલક બની જગતની રચના કરવાનો દાવો ધરાવતા હોય તો, તેમાંનો કયો ઇશ્વર સાચો તારવી કાઢવો ?

બીજી વાત એ છે કે-ખ્રિસ્તીના ઇશ્વરે કહ્યું કે-ફલાની વસ્તુ બન્યાવે, બની ગઈ.

વેદોમાં-બ્રહ્માએ એકદમ જગત બનાવી દીધું-તે એવી રીતે કે જેમ સૂર્યની કિરણો નીકળી પડે તેમ કોઈને કાંઈ ખબરજ ન પડી. આ વાતો શું એક બાલકના ખ્યાલ જેવી નથી ? કુંભાર માટી આદિની સામગ્રી મેળવ્યા પછી શી જ વાદો બનાવે છે તે પણ પોતાના સ્વાર્થના માટેજ. આ બધું જગત બનાવવાના મશાલા ઇશ્વરે કયાંથી મેળવ્યા ? અને તેણે પોતાના કયા સ્વાર્થ ના માટે બનાવ્યું ? આ બધું શું વિચારવા જેવું નથી ? માટે આ બધું જગત કોઈએ બનાવેલું જ નથી પણ પ્રવાહથી અનાદિના કળથી ચાલતુંજ આવેલું છે, એમ જે સર્વજ્ઞ એ બતાવેલું છે તેજ સિદ્ધ રૂપનું છે. વિચાર કરશે તે અવશ્ય સારી રીતે સમજી શકશે.

(૩) જે સત્ય જ્ઞાન છે તેજ ખરા વેદો છે. તેવા સત્ય જ્ઞાનના પુરે-પુરા હિમાયતી એવા જૈનો જગજહેર થયેલા છે, છતાં કહેવું કે જૈનો વેદોને માન આપતા નથી, તેથી તે નાસ્તિક છે. આ કથન તેમણે કેટલું સચ્ચતાવાળું, અને કેટલી વિવેકતાવાળું છે ? પોતે પુરાણોમાં ના અનેક ગંપ ગોલાઓમાં આંખ મીંચામણાં કરી લોકોના આગળ જેમ સોજ સોજી દેવતા કરવા અને પોતાનામાં આસ્તિકતા બતાવવાનો ડોલ કરવો, આવા પુરૂષોમાં સત્ય પ્રિયતા કેટલી આંકવી ?

(૪) જૈનોના તીર્થંકરો સ્વપરનું કલ્યાણ કરવાના માટે પોતાની રાજ્ય ઋદ્ધિનો ત્યાગ કરી પરમ યોગીઓ થયા છે, પછી સર્વજ્ઞ પણ મેળવીને જગતના જીવોને સત્ય તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરતા રહ્યા, તેમને નાગા દેવ તરીકે એલખાવનારા, પોતાના દેવોને સ્ત્રીઓમાં આશક્ત રૂપે સ્થાપન કરી, નીતિથી વિરૂદ્ધ, લોક વિરૂદ્ધ, અમાણ્ય લોકો પાસે મૂળન કરામનારા, કેટલા બધા સત્ય પ્રિય હશે ? થોડો પણ વિચાર કરી એલનારા છે ?

બળી જૈનોના સાધુઓ તદ્દન નિઃસ્પૃહતાને ધારણ કરનારા અને સર્વ-જ્ઞાના બતાવેલા સત્ય માર્ગે ચાલનારા અને તેમના જ સત્ય તત્ત્વોનો ઉપદેશ

કરનારા, તેવા સંતોને ગંદા તરીકે ઓક્ષખાવનારા, અને જેઓ બધી વાતોથી લોભ લાલચમાં ફસેલા, તેવા પોતાના માંગેલા ગુરુઓને સ્વછ તરીકે મનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહેલાઓ, કેટલા ઉચ્ચા દરજ્જાનો વિચાર કરવાવાળા માનવા ? તેનું માપ તો કોઈ સત્ય પ્રિય હોય તેજ આંકી શકે ? આંકી દૃષ્ટિ રાગનાં કે પક્ષપાતનાં ચરમાં ચઢાવી બેઠેલા હોય તેમનાથી કિમત કેવી રીતે આંકી શકાય ?

(૫) જે ગૌતમ ઋષિને ઇર્ષ્યા દ્વેષથી બ્રાહ્મણોએ પોતાની જાતિમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યા તે ગૌતમે જૈનધર્મ ચલાવ્યો નથી. પરંતુ ચાવીશમાં તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવાનને જ્યારે કેવલજ્ઞાન થયું ત્યારે, ગૌતમ ગૌત્રીય ના ઇન્દ્રભૂતિ આદિ મોટા અગીયાર વિદ્વાન બ્રાહ્મણો, પોતાના ચુમાલીસે (૪૪૦૦) શિષ્યોના પરિવાર સાથે, શ્રીમહાવીર તીર્થંકરની પાસે આવી, પોતાની શંકાઓ દૂર કરી બધાએ તેમના શિષ્યો થઈને રહ્યા હતા, પરંતુ તેઓ સ્વતંત્ર પણાથી રહેલા નથી. છતાં-કહેવું કે અમારામાંથી કાઢી મૂકેલા ગૌતમે તમારો જૈન ધર્મ ચલાવ્યો. એવા પ્રકારની વાતો કરનારા કે પોતાના ગ્રંથોમાં લેખો લખીને બતાવનારા, બ્રહ્મજ્ઞાનીઓને કેટલા દરજ્જાના સત્યવાદીઓ માનવા ? આવી રીતના સેંકડો લેખો લખીને ઉધુ છ-તું કરીને ગયા છે, તે અમારા આં ગ્રંથથી આપ સમજીને જોઈ શકશો અને વિચારી પણ શકશો.

(૬) તમારા જૈનોને શિક્ષા કરવાને માટે-વિષ્ણુ ભગવાને માયાવી પુરૂષ પેદા કરીને મોકલ્યો અને તમારા જૈનોને વેદ ધર્મથી બ્રૂટ કર્યા. આ વાતમાં કેટલી બધી સત્યતા ? અને કેટલી બધી વિચિત્રતા ? વિષ્ણુ ભગવાનનું જૈનોએ એવું શું બગાડયું હતું કે જેથી આટલો બધો જુઠો પ્રપંચ કરવો પડ્યો ? ગીતામાં વિષ્ણુ ભગવાન પોતેજ કહી ગયા છે કે-સમજીને નો ઉદ્ધાર કરવા અને દુષ્ટોનો નાશ કરવા હું યુગ યુગમાં અવતાર લેતો રહું છું.

અહીં દુષ્ટો નો વિચાર કરી જોતાં-જે જીવોના ઘાતક હોય, જુઠું બોલનારા કે જુઠું લખનારા અને અધર્મના પોષક હોય તેઓના માટે યુગ યુગમાં અવતાર લેવાનું કહી ગયા હોય તો તે કદાચ વિચારી શકાય, આપણા આર્યો પર અનાર્યોના અનેક હુમલા થયેલા છે, તેવા સમયમાં વિષ્ણુ ભગવાને કાંઈ ‘ચુ’ કે ‘આ’ કરેલું હોય તેમ તો બાણવામાં બાંધ્યું નથી. તો થઈ સર્વ પ્રકારથી શુદ્ધ એવા જૈનોના માટે માયાવી પુરૂષને ધકેલેલી મૂક્યો, એવું લખનારા કેટલા બધા પ્રપંચના કરનારા સમજવા ?

(૭) જોનો શ્રાવ નથી કરતા, તેથી શું તેમને આપ દાદાઓના રી માની લેવા ? અને બ્રાહ્મણો બધી દુનિયાનું હિત કરવાવાળા માની લેવા ?

આવા આવા પ્રકારની બધી વાતો કે જે પેટના દુઃખે માથું કુટવા જેવી, અને અલભ્ય માનસોને અફાલી મારવા જેવી છે, તેવી વાતો કરવાથી શો ફાયદો ? હાં સાધુઓને અને બ્રાહ્મણોને જોઈતી વસ્તુ માંગવાનો અને ગૃહસ્થોને આપવાનો ધર્મ છે. પરંતુ સ્વાર્થના માટે ઉંધું છ-તું લખતાં કે બોલતાં તેનું સારું પરિણામ બોલવા જતાં વિપરીત જ આવે તેથી ન તો સાધી શકાય સ્વાર્થ અને ન તો શાધી શકાય ધર્મ છતાં આ દુનિયાની કોઈ એવી વિચિત્ર ગતિ છે કે આડે રસ્તે ચાલવામાં જ પોતાનું હિત માની બેઠી છે. એવી અજ્ઞાન દશાનો ઉપાય જ શો ?

ઉપર બતાવેલા કમથી અમે સાતે પ્રશ્નોનું ચતુર્કિંચિત્ત સમાધાન તો કરીને આપ્યું, પણ તે આવેલા શ્રાવકોના મનનું ખરું સમાધાન ન થતાં બોલી ઉઠ્યા કે-શાહેબ ! વળી બીજી વાતો સાંભળીએ એટલે અમોતો તેવાને તેવા, એમાં તે અમારું શું વળે ? એમ કહીને ચાલતા થયા. વળી બીજા બેઠેલા હતા તે પણ ચાલતા થયા, પરંતુ ભર્યના શાહ. મગનલાલ મેલાપચ્છ કે જે સારા અભ્યાસી હતા, તે કાંઈક વિચારીને બોલ્યાકે શાહેબ ! આ ગામડાઓના શ્રાવકોની ફરીયાદ ખરી છે. કારણ કે-આ બધા દશાશ્રીમાલીઓ છે. અને મૂલથી તેઓ જૈનમૂર્તિપૂજક હોવા છતાં આજે કેટલાક દુદીયામાં, કેટલાક સ્વામીનારાયણમાં, કેટલાક વૈષ્ણવાદિક સંપ્રદાયોમાં સપડાએલા છે. કહેવત પણ છે કે “ દશામાં દશ ધર્મ ” છતાં-એ બધાઓમાં લાણી બ્યવહાર, કન્યા બ્યવહાર, એક સરખો ચાલું રહેલો છે તેથી અવસરે લેગા થતાં તેમને પુછેલી વાતો તેમનામાં અચાંતી હોવી જોઈએ. કારણ બીજા બીજા ધર્મના ગુરૂઓ તો ગામડાઓમાં ગાયે પડ્યાને પાથર્યા રહેતાજ હોય, માત્ર જૈનસાધુઓ તેમને મળવા દુર્લભ થઈ પડે, તેથી આ ગામડાઓના શ્રાવકોની ફરીયાદ હું ઘણા વખતથી સાંભળું છું. પણ આવી વાતો લક્ષમાં કોણ લે ? પછી અમે ઉત્તર આપ્યો કે જોનો ઉપાય વાચન અને મનન એ શિવાય બીજો શો હોઈ શકે ? ભર્યી-શાહેબ ! આપે કહ્યું તેતો ખરું છે પણ આતો ગામડાઓના અલભ્ય માનવીઓને સમજવાની બુદ્ધિ હોત તો તેઓ આવી ફરીયાદજ શું કરવાને કરતા ? માટે આ લોકો કાંઈક સમજે તેવું શુદ્ધ અને સરલ થવું જોઈએ.

પેલા શ્રાવકોએ પુછેલા પ્રશ્નોનાં જવા અનેક પ્રશ્નોથી અનેક વાર અમારા કાન પણ શુનેગાર થએલાજ હતા, તેમજ ભરૂચના શ્રાવકની પણ રાજને રાજ પ્રેરણા થવા લાગી એટલે અમે નવીન નવીન વૈદિક મતના મંથનો પણ કાંઈક અભ્યાસ કરવાનું શરૂ કરી દીધું. કહેવત છે કે—“ અતિમંથનથી કાંઈ ને કાંઈ તો મળેજ ” બધા દેવોએ મલીને સમુદ્રનું મંથન કર્યું તો શું તેમને અમૂલ્ય એવાં ચંદ્ર (૧૪) રત્નો મેળવ્યાં ન હતાં? મેળવ્યાજ હતાં અને એ વાત પુરાણોથી પ્રસિદ્ધ પણ થઈ ગઈ છે. તે પ્રમાણે અંથ સમુદ્રનું મંથન કરતાં અમારા હાથમાં ચતુર્કિંચિત્ જો કાંઈ આવ્યું તેમાનું કાંઈક ઉપર બતાવેલા પ્રશ્નોત્તરમાં ગર્ભિત પણે રહેલું જૈન-વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ, તેમજ બન્નેના દેવોનું સ્વરૂપ, તેમના શુદ્ધોનું સ્વરૂપ, તથા તેમના ધર્મનું સ્વરૂપ જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપે લખીને બતાવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. ભાષા પ્રાચીન સરલ ગામડીઆઓ પણ સમજી શકે તેવી વાપરેલી છે.

॥ ઇતિ અંથની ઉત્પત્તિમાં નિમિત્ત ભૂત ગામડાઓના શ્રાવકોનો ને બ્રાહ્મણોનો વિચાર. ॥

જે બરા પરમાત્માને ઓલખશે તેજ સત્ય તત્ત્વને મેળવશે ?

આ મારો અંથ હાથમાં લેતાની સાથે કેટલાક તત્ત્વાકતત્ત્વના વિચાર વિનાના અથવા પોતાના મતના દૃષ્ટિ રાગથી રંગિત હશે તેઓ જરૂર કહેશે કે—આ લેખકે કાળી બાબુ ચીત્રીને શી ચતુરાઈ કરી? એમ કહી અવજ્ઞા કરવા બાળાની ભૂલ થશે. કારણ કે અમે જેનો વિચાર કરીને બતાવ્યો છે, તે કોઈ પ્રાકૃત માણસોનો કરીને બતાવ્યો નથી, પણ પરમાત્માઓ નો—પરમેશ્વરોનો, તેમજ સર્વજ્ઞ પણ મેળવી જીવ અજીવાદિક તત્ત્વા તત્ત્વના સ્વરૂપના બતાવનારા જગત્ જંતુઓના ઉદ્ધારકોનો, વિચાર કરીને બતાવ્યો છે. તો પછી તેવા પરમાત્માઓમાં કાલી બાબુનો અવકાશજ ક્યાંથી હોય? અગર જો કોઈ પરમાત્મા પંથાનો સ્વીકાર કરીને તેઓમાં કાલી બાબુ માનતો હોય તો તે પિત્તલને સોનું માનવાવાળો, અંધકારને પ્રકાશ માનવાવાળો, એને ધતૂરાનું પાન કરી સર્વત્ર પીલું પીલું બેવાવાળો છે એમ કેમ નહીં સમજવું? જુવો કે—

(૧) જે કામદેવને વશ થએલા હોય તેવાઓને, પરમાત્મા તરીકે અંગીકાર કરવા તે શું યોગ્ય છે બરા ?

(૨) અથવા કોઈથી ધમધમાય રહેતા હોય તેવાઓને-પરમાત્મા તરીકે અંગીકાર કરવા તે શું યોગ્ય ગણાશે ખરું ?

(૩) અથવા જે લોભ સાગરમાં ડુબેલા હોય તેવાઓને, પરમાત્મા ઠરાવનાનો પ્રયત્ન કરી શકાશે ?

(૪) અથવા જે અજ્ઞાન મણાથી જગો જગો પર ગોથાં ખાઈ રહ્યા હોય તેવાઓને, આપણે પરમાત્મા તરીકે કયાં શુભથી સ્વીકારી લઈશું ?

(૫) અથવા અજ્ઞાન મણાથી ડુબેલી આ દુનિયાને પોતાની પ્રપંચી માયાથી દૂર પાડવા વાળાને, આપણાથી પરમાત્મા તરીકે કેવી રીતે અંગીકાર કરી શકશે ?

હિ સંજ્ઞનો ! ઉપર બતાવેલા અવશુભથી ભરેલાઓને જ્યારે, તમે પરમાત્મા તરીકે માનવાને માંગતા ન હોય છતાં તેવા અવશુભ રૂપના પરમાત્મા કોઈએ ભ્રમીને પ્રતાપ્યા હોય તો શું તેના સંબંધે આપણે વિચાર નહીં કરવો ? તમે કહેશો કે વિચાર કરવો. જે તમે વિચાર કરવાનું કહેતા હોય ત્યારે તો પરમાત્માના સત્ય સ્વરૂપનો વિચાર કરીને બતાવનારને કાલી બાબુનો ચિંતર-વાવાળો કહી, તેની અવજ્ઞા કરવામાં આપણી ચતુરાઈ શી ? માટે સત્યા સત્યનો વિચાર કરવો સીમાંજ આપણું પુરૂષાર્થ છે અને સીમાંજ આપણું કલ્યાણ સમા-યલું છે. નહીં કે સ્વાર્થી લોકોના ધકકે ચઢવામાં. સ્વાર્થી લોકોએ કરેલા બેટાકાની ખખર પૂર્વ કાલમાં પડતી ન હતી પણ આજ કાલ છાપાઓના સાધનથી, તેમજ લાયબ્રેરીઓના સાધનથી, પોતાનો નિષ્કૃંચ પોતાની મેલેજ કરી શકાય છે. અને તેટલાજ માટે આ અમારો પ્રયત્ન છે. નહીં કે કોઈને ઉતારી પાડવાનો, ઇતિ અલ્પ વિસ્તરેણુ. ॥

॥ ઇતિ મહાશ્વર તરીકેના પરમાત્મામાં કાલી બાબુનો વિચાર જ ન કદાપી શકાય તેનો વિચાર કરી ને બતાવ્યો. ॥

અવાદિલી આ સુષ્ટિનો કર્તા કયો સાચો ?

આ સુષ્ટિ ઉર્ધ્વ, અધો અને મધ્ય રૂપની પ્રત્યક્ષમાં દેખાતી છે, અને તે અનંતા અનંત, નનાં બેટા જીવોથી વ્યાપીને રહેલી છે. અને તે જીવો પોતાનાં કરેલાં કર્મના વશમાં પડેલા ચોરાણી (૮૪) જાણ જીવોની મોનિયોમાં

કોઈ અદ્વૈત મતવાદી કહેતો હોય કે આતો બધું જગત્ ઇશ્વરજ્ઞ બનાવ્યું છે. અથવા ઇશ્વરની માયાથીજ બનેલું છે તો તે કેવળ કલ્પિતજ છે, કારણ કે તે ઇશ્વરે જે પ્રથમ જીવો બનાવ્યાં તે કયી વસ્તુના ? અને તે જીવો કર્મ રહિત શુદ્ધ સ્વરૂપના બનાવ્યા કે અશુદ્ધ સ્વરૂપના ? જો શુદ્ધ સ્વરૂપના બનાવ્યા માનીએ તો તે જીવોની પાછલ આ બધો કર્મનો પ્રપંચ ક્યાંથી લાગુ પડ્યો ? અને તે કોણે લગાડ્યો ? અને તે કર્મનો પ્રપંચ લાગુ પડ્યા પછી આ ચોરાસી લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા કોણે કર્યા ?

જો કદાચ કહેવામાં આવે-કે ઇશ્વરે જે પ્રથમ જીવોને બનાવ્યા તે માયા સહિતજ બનાવ્યા અને જે માયા છે તેજ કર્મ છે, જે ઇશ્વરે અમારી સાથે માયા મૂકીને અમોને ચોરાસી લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા કર્યા, તે અમારો ઇશ્વરજ્ઞ નથી પણ તેણે અમારી સાથે દુશ્મનનીજ ગરજ સારી છે. માટે તેવા ઇશ્વરને તો હબરો લાખો બલકન કરોડો યોજનના દૂરથી જ નમસ્કાર કરવો તેમાંજ અમારું 'ય' છે પણ તે ઇશ્વરથી અમારું કાંઈ પણ શ્રેય થવાનુંજ નથી એમ ચોક્કસ માની લેવાનું છે.

જે પ્રબળપતિને વૈદિકોએ બ્રહ્મા રૂપે કહ્યું છે. તેની ખગર નતો પડી છે મોટા મોટા પ્રાચીન ઋષિઓને, તેમજ નતો પડેલી છે વિષ્ણુના સાતમાવતાર રૂપ રામચંદ્રને, તે પ્રબળપતિના નામથી આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ લખાઈ, વેદોથી તે ઉપનિષદના અંથે સુધી. આગળ બતાવે પુરાણોમાં સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાવાળા લખાયા બ્રહ્માદિક અનેક દેવો, તેના સંબંધે લખાયા હબરો શ્લોકો, પછી તે અંથે મોટા મોટા દેખાય તેમાં શી નવાઈ ? મારા આગળ આગળના લેખોથી આપ સબજનો પણ સારી રીતે વિચારી શકશો.

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસના વિકાર રૂપનાંજ પુરાણો.

વેદોના વિષયોને આપ મને તેટલા પ્રાચીન કહ્યો પણ તે યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનથી દૂષિત થયેલા આજ કાલના પંડિતોને તો બાલખ્યાલ જેવાજ જણાય છે.

જૈનોના સર્વજ્ઞ પાર્શ્વનાથ ઈ. સ. પૂર્વે એક હબરની લગલગમાં થયા છે. તે સર્વજ્ઞોના તત્ત્વ વિચારો નવીન રૂપના તાજ બહાર પડતાની સાથે વૈદિકોમાં મોટી ગડમથલ થવા લાગી. પ્રથમ મોટા જોશમાં આવી યજ્ઞ યાગાદિકની પુષ્ટિના માટે બ્રાહ્મણ અંથે લખવા માંડ્યા, પણ સર્વજ્ઞોના સત્ય તત્ત્વો

જેમ જેમ વધારે ફેલાતા ગયા તેમ તેમ તે બ્રાહ્મણ યથોચી કિંમત પણ નહીં જેવીજ થઈ પડી. પરંતુ તે વખતના કેટલાક ચતુર પંડિતોએ સર્વજ્ઞત્વવાનો આશ્રયને પકડીને અને યજ્ઞ યાગોદિકના વિધાનાને અનાદરની દૃષ્ટિથી ભેળને ઉપનિષદોની યથોચી સંજ્ઞા આપી કરી દીધી તેથી તે બ્રાહ્મણ કેટલાક લોકોમાં શોભા રૂપનાં ગણાવવા લાગ્યાં. પણ લિન્ન લિન્ન લેખકોમાં કારણ તેઓ આપસ આપસના વિરોધને ટાળી શક્યા નહીં.

આગળ જતાં સર્વજ્ઞોથી પ્રભાવ થતો આવેલા પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસના પણ વેદિકના પંડિતોએ તેવાજ હાલ બેહાલ કરીને મુકેલા છે. પરંતુ આ પ્રકાશના સમયમાં આજ કાલના કેટલાક ચતુર પંડિતો પોતાના વેદિકમતમાં અનેક પ્રકારની ન્યૂનતાઓ ભેટાડવા અને પોતાના મતની પ્રાચીનતા બતાવતા હુવા એટલું લો જરૂર લખતા ગયાકે જૈન-બૌદ્ધના પંડિતોએ સુધારો વધારો કર્યો. પરંતુ કેટલાક સત્ય પ્રિય પંડિતો તો જૈન-બૌદ્ધ તત્ત્વના લાંબા અભ્યાસથી ત્રણ મતના તત્ત્વની ખરી સ્થિતિ સમજીને, જ્યાં સુધી જોયો પહોંચ્યા ત્યાં સુધીના તેઓ પોતાના સત્ય ઉદ્દગારો કહાડતા ગયા છે. તે મહા પુરુષોની સહાયતાથીજ મેં આ લેખ લખવાનો ઉદ્યમ કરેલો છે, તેથી તેની દુકમા મોંઘ કરીને ખસાવી છે અને ફરી પણ એ વાતો લખીને ખતમ કરું છું.

(૧) સર્વજ્ઞોએ આ સૃષ્ટિને અનાદિ અનંત સ્વરૂપની પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી બતાવી છે, અને છે પણ તેવાજ સ્વરૂપની, જ્યાં વેદિકના પંડિતોએ સર્વજ્ઞાના વિરુદ્ધમાં આવીને બ્રાહ્મણ યથોચી તે હેઠ પુરાણો સુધીમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સમયનો એક બીજાથી વિરુદ્ધ સ્વરૂપના પ્રજ્ઞાદિ અનેક દેવો કલ્પી ને બતાવ્યા. અને તે કલ્પના બેદ મૂલક દરાવવા પાછલથી પ્રજાપતિ બ્રહ્માના નામની નવીન અનેક શ્રતિઓની રચના કરીને ઋગ્વેદથી તે ચોથા અથર્વવેદ સુધીમાં દાખલ કરીને અંતરેલી છે. જો કલ્પના આ સૃષ્ટિ ઉપર સંબંધના બ્રહ્માકલિષ્ઠાલેખોના સંપ્રદાય કરવામાં આવે તો અદર પુરાણના કેટલા એક નહું એટલું મોંઘાણીશું પુરાણ રૂપેજ થઈ જાય, એટલા બધા કલિષ્ઠાલેખો લખાયા હશે? કલિષ્ઠ લેખો લખવાવાગાને ખાડી કોતર નહીં ફેવું ક્યાં ફાય છે? જૈનમાન્યતા પ્રમાણે અનાદિની સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૪ થી ૧૧, વેદિકના અનેક દેવોથી ઉત્પન્ન થયેલી આ સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ પૃ. ૧૩ થી ૧૩ સુધી.

હેતુત શાહેબની કેટલીક શંકાઓનું સમાધાન.

હેતુત શાહેબનું (જૈનધર્મ) જૈનધર્મનું ચુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં બહાર પડેલું છે. તેમાંની કેટલીક તેમની મોટી મોટી શંકાઓનું સમાધાન આપી તેમને વિચારવાની બલમણ કરે છે.

(૧) પૃ. ૧૪૧ માં તેમણે બતાવ્યું છે કે—“જૈનધર્મનાં સિદ્ધાંતો સર્વ કાલે એકનાં એકજ રહ્યાં છે.”

આ વિચાર તેમના ધણા ઉડાણમાંથી નીકળેલા હોય તેમ જણાય છે. પરંતુ—પૃ. ૨૨૯માં તેમણે બતાવ્યું છે કે—“ભારત વર્ષના બીજા ધર્મોનાં વેંડે જૈનધર્મ પણ મને છે કે જુવની ૮૪ લાખ યોનિઓ છે.”

આ વિષયમાં તેઓ ખરે નિષ્ણંદ કરી શક્યા નથી તેથી જણાવવાનું કે—બીજામતવાળાઓએ—જૈનોના સિદ્ધાંતમાંથી લઈને જૈનોના અનુકરણ રૂપે ૮૪ લાખ જુવની યોનિઓ કલ્પિત રૂપે ઉભી કરેલી છે. કારણ કે તેઓમાં સંપૂર્ણ જુવનો વિષયજ્ઞ આવી શકેલા નથી. અને તેઓમાં એક બીજાથી વિરૂદ્ધ કલ્પનાઓ થએલી છે. સાથે જો જણ નિશ્ચય છે કે સર્વજ્ઞ વિના એવાત બીજા બતાવી શકેજ નહીં. (આના માટે જુવો આ થયેલું પૃ. ૪૫૬ થી ૪૬૧).

(૨) પૃ. ૧૪૩ માં તેમણે લખ્યું છે કે—“જૈનધર્મના આ વિશ્વક જ્ઞાપને કારણે તેનામાં બીજો એક ગુણ આવ્યો છે કે, અધ્યાસિદ્ધાંતોમાં તેમ એની એવી છવીં આંકી શકેલા કે જે છવીં સર્વ રીતે પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન જૈનધર્મને મળતી આવે.”

(૩) પૃ. ૧૪૬ માં—“જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનના આ મતને કારણે એવો માનવ જ પડે કે સર્વજ્ઞ પુરૂષો થઈ ગયા છે.”

(૪) પૃ. ૪૫૩ માં—હિંદુ બૌદ્ધ અને જૈન એ ત્રણે ધર્મ એકજ મૂલમાંથી નીકળ્યા છે, હૈકાઓ સુધી સાથેજ પીડ્યા છે, અને એણે એક એક ઉપર લીધે છાપ મારી છે.”

આ જમા ઉપરના ફકરાઓથી વિચારવાનું કે—જો મતમાં આજ સુધી આરો બાળુથી એક સરખી મળતી થતો લખાતો આવેલી હોય તેજ ધર્મ સર્વજ્ઞની મૂલ રૂપને કાયમ રહેલો છે, એમ માનવામાં કંઈ ભૂલતી કલ્પના આવે તેમ જણાતું નથી.

પરંતુ દુનિયામાં હમેશાં અજ્ઞાનમનનું પ્રાણીય પ્રધારેજ હોય, જે ઇતર ધર્મના પ્રવર્તકોમાં સર્વજ્ઞનો ઇન્કાર થએલો છે. બાકી અક્ષરોના પંડિતો

તો ઢગલાબંધ તે વખતમાં હાજર હતા, અને તેજ પ્રમાણે હુમેશાં ઢગલાબંધ થતાજ આવેલા છે અને આજે પણ તેટલાજ મળી આવશે. તેથી સર્વજ્ઞાના તત્ત્વઋચનમાંથી કે તેમના ઇતિહાસમાંથી ક્ષણે પોતાનામાં ઉંધું છ-તું કરવામાં તેઓ ખાઇસ પડે તેવા ન હતા; માટે વિચારવાનું કે-પ્રત્યક્ષની બાબતોમાં કદતરના નિયમોથી પણ વિરુદ્ધ, જેમતામાં લખાયું હોય તેમજ બીજામાંથી ક્ષણે પોતાનામાં ફેર ફાર કરેલો છે. તેટલો સામાન્ય વિચાર કરવાથી સત્યા-સત્યનો વિચાર કરવાને શક્તિમાન થઇ શકીશું. બાકી અહીં ધાંખાંનો બુદ્ધો વિચાર કરતાં સત્ય માર્ગ ને મેળવી શકીશું નહીં. ફલાણામાં આમ છે અને ફલાણામાં તેમ છે અને તે વાત ખરા સુદા સરની છે, અને તે અસર્વજ્ઞાના સિદ્ધાંતમાં લખાઇ, જેમકે-૮૪ લાખ જીવયોનિનો વિચાર હેતુમત શાહેબથી થયો છે તે ભૂલ ભરેલો થયો છે. માટે પ્રથમ સર્વજ્ઞાના વચન ઉપર ધ્યાન દીધા પછીથી બીજો વિચાર કરવામાં આવે તો ભૂલ થવા પાંખે નહીં. કારણ કે ઘણા લાંબા સમયના વાતોમાં બીજો કોઇ ઉપાય જડી શકે તેવો જણાતો નથી.

આપણે જે વિચાર કરવાનો છે તે-જૈન-બૌદ્ધ સમયના ઉપનિષદાદિક ગ્રંથોથી છે. કારણ કે-યરા યાગાદિકના વિધાનવાળા હિંસા પ્રધાન વેદોના ગ્રંથો અસર્વજ્ઞોથી પ્રવર્તેલા હતા, અને તેની પુષ્ટિના માટે લખાયેલા ગ્રાહ્યજી ગ્રંથો પણ તેવાજ સ્વરૂપના હતા, પણ તે ગ્રંથો આપણું ઉચું મત પ્રેરે તેવા ન હતા. તે પહેલાના સમયમાં ન તો કોઇ અધ્યાત્મિક વિષયના ગ્રંથો, તેમજ ન તો ઇતિહાસ વિષયના ગ્રંથો, વૈદિકોમાંના આપણા જોવામાં આવેલા છે, તેમજ ન તો સાંભળવામાં પણ આવેલા છે. તો પછી અસર્વજ્ઞોથી લખાયેલા પાછળના ગ્રંથોથી સર્વજ્ઞોએ લીધું એવો વિચાર કરવામાં આવે તે શું જમમૂલક ન ગણાય ? વિચારી શું તો જમ મૂલકજ ગણાશે.

બુદ્ધો હેતુમત શાહેબના જ લેખો-જૈનધર્મ ગ્રંથના પૃ. ૧૫ માં-તેમજે જ લખ્યું છે કે-“પ્રાચીન ઉપનિષદોના ઋષિઓએ-આત્મતત્ત્વ અને અનાત્મતત્ત્વ વચ્ચે ભેદ પાડ્યો નથી, અને આત્મતત્ત્વ સંબંધે તેમજે બહુ વિચાર કર્યો નથી.” પૃ. ૧૬ માં-“સૌથી પ્રાચીન (બૃહદારણ્યક, છાંદોગ્ય, તૈત્તિરીય, કૌષીતકી) ઉપનિષદોમાં વળું વેળું આત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ, એક નવીન લાવનાને કારણે પછીના કાળના (કાઠકગોષ્ઠિ) ઉપનિષદોમાં બદલાય છે. એ લાવના તે આત્મતત્ત્વના વ્યક્તિત્વની લાવના. આત્મતત્ત્વ અને અનાત્મતત્ત્વ હવે સ્પષ્ટ રીતે ભિન્ન થયાં.” પૃ. ૧૮ માં-“પ્રાચીન ઉપનિષદોમાં-આત્મતા દેખાતો નથી.”

“ જૈન સંપ્રદાય પોતાના તત્ત્વ દર્શનમાં—જીવ અને પુદ્ગલ વચ્ચે ભેદ માને છે, અને જીવને શાશ્વત સ્વતંત્ર માને છે. તેથી આત્માના નવીન સિદ્ધાંત ની સ્થાપના સમયમાં એની પ્રથમ ઉત્પત્તિ હોવી જોઈએ. પ્રાચીન અને નવીન ઉપનિષદોમાં આત્મતત્ત્વ વિષેના ભેદ સંબંધના જે મત હતા તે કાઈસ્ત પૂર્વેની સંહ્યાઓની શરૂઆતના સ્થાનમાં સ્થિર થવા લાગ્યા, એટલે જૈન દર્શનની ઉત્પત્તિ પણ તેવામાં જ થઈ મનાય. ”

આ જગોપર હેતુમત શાહેબને હું જણાવું છું કે—સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થતા આત્મતત્ત્વના વિચારો જેવી રીતે ધીરે ધીરે ઉદ્ભવ પાલટ પછાથી ઉપનિષદ કારો લેતા ગયા, અને પોતાના ગ્રંથોમાં ગોઠવતા ગયા, તેવી જ રીતે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થતા ૬૩ શાસ્ત્રો પુરૂષોમાંની વાતો, જે ટુંક રૂપથી લખાતી ચાલી હતી તેમાંથી વૈદિકના પંડિતો ધીરે ધીરે લેતા ગયા, અને તેમાં ઉધી છત્તી કદખનાઓ કરીને પોતાના ગ્રંથોમાં લાંબી લઘુરક કરીને જ ગોઠવતા ગયા છે તેથી જ તે ગ્રંથો મોટા મોટા દેખાવા લાગ્યા છે. પરંતુ તે ચતુર્થ સ્વરૂપથી લખાયેલા નથી. ખાસી અસર્વજ્ઞોનાના લેખોમાંથી લઈને, સર્વજ્ઞોએ પોતાના મતના અનુકૂલ રૂપે સુધારીને ઇતિહાસ લખ્યો, એવો જે આપણને જામ થયો છે, તે આ મારો ગ્રંથ દેખતાની સાથે જ ફેરવવો પડશે, અને ત્યારબાદ જ આપનો ગ્રંથ (જૈનિજમ) સર્વ માન્ય થશે, એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવાનું છે.

જૈન ઇતિહાસના વિષયમાં આપણને જામ થવાનું જે કારણ છે તેમાં મારું અનુમાન એ છે કે—ખિહાર પ્રાંતમાં શંકર સ્વામીએ બૌદ્ધોની સાથે જે અત્યાચાર કર્યો હતો તે વખતે ત્યાંના જૈનોપર પણ અત્યાચાર કરેલો છે અને તેમના જૂનાં જૂનાં પુસ્તકો લઈને તેના પરથી પુરાણો ઉભાં કરીને તે જુના પુસ્તકોનો પણ નાશ કરાવેલો છે. પરંતુ ગુજરાત આદિ પ્રદેશોમાં જે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થયેલો ઇતિહાસ છુટક છુટક રહેલો હશે તેનો સંગ્રહ કરી હેમચંદ્રસૂરિએ ફરીથી લખ્યો, તેથી તેને નવીન રૂપનો માનીને આપે તેવું અનુમાન કર્યું હશે, પણ તે જામ મૂલકજ છે. કારણ કે આજે જે હબર વર્ષથી જુદા પડેલા શ્વેતાંબર—દિગંબરમાં તે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થયેલો પ્રાચીન ઇતિહાસ એક સરખો જ લખાયેલો, તેથી તે આધુનિક પુરાણોમાંથી લઈને સુધારીને જૈનોએ પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે લખ્યો એવો જે વિચાર છે તે કેવળ જામ મૂલકજ ગણાશે. મારું આ બધું પુસ્તકજ વાંચીને આપણને પણ મારા વિચાર સાથે મળતા થવું જ પડશે.

કેટલાક હેતુત શાહેબના સોખમાંના અને કેટલાક માસ હેતુમાંના ક્રમમાંથી, દોઢી, બેત્રીસને વિચારકરવાની સુખમતા કરીને આપુ છું. જેને જુઓ કે-હેતુત શાહેબ અને અનાદિની સૃષ્ટિના નિયમ રૂપ સર્વજોની માન્યતાને પોતાના કથનના પૂર્વ ૨૬૮ થી ૨૨૬ સુધી પુરેપુરી પુષ્ટિ બતાવી રહ્યા છે. તેનો કિંચિત્ સારાંશ.

જો આ જાણના અને બીજા દેશના મતાસહીએ પોત પોતાના માનેલા કથનને જાણના કરતાં હતાં બતાવે છે તો તે બધા બુદ્ધા બુદ્ધા કથિવરમાંનો જાણના કરતાં હતાં કથે કથિવર સાચો ?

જો આ બીજાવાત એ છે કે-કર્મ ફલના નિત્ય નિયમને તો તે બધાએ મતના કથિવરમાંથી એકેકે રાખેલો છે અને તેઓ કહ્યું છે કે-કથિવર એ નિયમને ફરવી શકતો નથી. બધારે એ કર્મનો નિયમ નિર્ધારિતે ગ્રહણે છે ત્યારે કથિવરને કંઈએ લાગવાની જરૂર શી છે ? કિયાદિ.

જો આહી દુક વિચારવાનું કે-આ જગત ઉત્તાની માન્યતામાં અસર્વજોના કથિવરો સત્ય રૂપના ન હરે તો બીજા પક્ષ અનેક શ્રેષ્ઠ વાર્તા છે. તે સર્વજોની પ્રગટ થઈ ને પછીથી જ બીજામાં પ્રસરેલી છે એવા વિચાર ઉપર પણ આવવું જ પડશે.

જો તેમાં ૨૪ વીથ કરેલો, ઇતિહાસ હામ કેટલાક સાથે દુક દુક સ્વરૂપથી જાણાયો છે.

ત્રેહિકોમાં-મોઠાં મોટાં પુરાણોમાં હામ કેટલાક વિનાના મત્સ્ય, કર્મ, વસુદેવ એકના પ્રિયુના ૨૪ અવતારો લખાયા છે. આહી ત્રેહિકોનાં અનુકરણ જોઈએ કવેલુ માનવું કે જોનોનું અનુકરણ ત્રેહિકોએ કરેલું માનવું ? અને ત્રેહિકોનાં કવરૂં કુંકે રૂપે લખીને બતાવ્યા છે. તે સિવાય બીજા પુસ્તકોમાં અપવાને કુંકે સમર્થ નથી. આનાથી વધારાના પુરાણ કોઈ બતાવશે તે વિચાર કરવાનો અવકાશ લઈશું.

જોનોના ૨૬ માંના ૨૪ વીથ કરેલું મુખ્ય છે. ત્રેહિકોએ પક્ષ-મત્સ્ય, કુમાદિક ૨૪ જ કહ્યા છે, તેમનું અનુકરણ જોનોએ કયું કયું થયે તેવા સંલવ જણાય છે ખરો ? વિચારવાની લેલી મેલું કરૂં છું.

આગળ જોનોમાં ૧૨ ચક્રમાંથી એક છે. ત્રેહિકોમાં તેમાંથી ત્રણ નામ બુદ્ધા પાડી શકાય છે બીજાઓની મને ખબર પડી નથી. જુવોકે-જોનો

ઋષભદેવના પુત્ર ભરતને ચક્રવર્તી બતાવે છે. વૈદિકો તેજ ભરતને જડભરત કહીને અને ઋષભદેવને પરતોમાં ભટકી રહેલા બતાવે છે. તેજન મધ્યમાં મનુષ્ય, પશુ, પંખી, આદિ નીમા મિટાવા છોડવામાં આવેલા પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખી પણ રહેલા હોય, અને તે બ્યોજિત્ત થકા આપણા મનુષ્યોના મુખ્ય પામને જનાવનારા પણ છે. માત્ર અધો ભાગમાં રહેલા નરકાદિકનાં સ્થાન આપણી દ્રષ્ટિ ગેત્યર થતાં નથી, પરંતુ કોઈ અતીંદ્રિય જ્ઞાનીઓએ (સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ) તે સ્થાન ખોલના દિવસનાથી જોયા હશે, એમ બહાત્કારથી પણ માનવું પડે છે. કારણ કે સર્વ ભતોમાં પ્રાચીન નરકાદિકનાં સ્થાન બનાયલાં છે. જૈન સર્વજ્ઞના તરફથી અધો ભાગમાં રહેલી વસ્તુઓના સંબંધે ઘણું વિસ્તારથી લખાયલું છે.

બીજી વાત એ પણ ધિચારવાની છે કે અનાદિકાલના પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ સર્વ વસ્તુઓમાં સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ રૂપે પરિવર્તન થતું હોવા છતાં પ્રસિદ્ધમાં તેવીને તેવી પણ કેટલીક વસ્તુઓ મનાતી આવેલી છે.

જુવોકે-ઉધ્વ લોકમાં, તેમજ અધો લોકમાં, તેવી અનાદિકાલની વસ્તુઓ ત્યાં તેવાને તેવા સ્વરૂપની પણ ધણી રહેલી છે. ઉદાહરણ તરીકે જુવોકે કે ઉધ્વ લોકમાં-સૂર્ય, ચંદ્ર આદિકનાં વિમાનો સંદાકાળથી ફરી રહેલાં આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહેલા હોય, તેથી તે સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી સંપત્ત રૂપથી જાહેરમાં મૂકાયલાં છે. અને તે પ્રમાણે માન્યા વગર બીજી ગતિ પણ નથી. તેજ પ્રમાણે અધોભાગમાં નરકાદિકનાં સ્થાન પણ શાશ્વત રૂપનાં જ હોવાં જોઈએ. જો તે નરકનાં સ્થાન સદા કાલનાં ન માનીએ તો ટાં છ લાખ યોનિમાં ભટકતા છોવો પોતાનાં કરેલાં હલકામાં હલકાં કર્મ કયે કોકણે જઈને ભોગવશે ન માટે તે સ્થાનો પણ શાશ્વત રૂપનાં હશેજ એમ પણ માનવું જ પડશે.

આપણા મધ્યભાગમાં-આપણી દ્રષ્ટિથી અગોચર પ્રાચે બધાએ ભતમાં એકે સરખો મનાયલો મેરૂ પર્વત પણ છે. તે આખી દુનિયાનું મધ્યપણું બતાવનારો સર્વજ્ઞોએ પ્રાચે શાશ્વત રૂપનોજ બતાવેલો છે. તેમાં ફરફાર થયેલો કે શ્વાનો આજ સુધી કોઈએ પણ લખીને બતાવેલું નથી.

તેવી અનેક અનાદિકાલની વસ્તુઓ સિવાય બીજી વસ્તુઓમાં ઉત્તરત્પન્ન થતા કાલના પરિવર્તન સાથે મોટા મોટા ફરફારો થતા આવેલા છે. તેવા પ્રકારની કેટલીક વાતો સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થઈલી તો અમો પણ બતાવી ગયા છે. વૈદિક પુરાણોમાં તેમાંનીજ કેટલીક વાતો કર્મ વિનાનીજ લખાયલી છે.

જોયકે-પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ મોટાજ દેવો કૃત, ત્રેતા અને દ્વાપર યુગના ક્રમથી લાખીને અતાવ્યા છે. તો કોઈ જગોપર વિષ્ણુની નાલિ-માંથી પ્રજ્ઞા, તો કોઈ જગોપર મહાદેવથીજ પ્રજ્ઞા-વિષ્ણુ આદિ પેદા થએલા બતાવ્યા છે. કોઈ જગોપર ત્રણ દેવો ભેગા થઈ ગએલા તો કોઈ જગોપર વિષ્ણુ પેદા થઈ ઇલાહિક સૈકડો વાતો અપડ સપડ રૂપની લખાયલી છે તેમાંની કેટલીક વાતો તો આરા અંતથી પણ આપ સબજનો વિચાર્યો તો સારી રીતે બોધ શકશે. જુવો કે સાતસોથી નવસો સુધીમાં ઉભાં કરેલાં પ્રાયે ઘણાં પુરાણોમાં ઘણી જગોપર લઘુઓ તો થતી બતાવેલી છે દેવ-દાનવોની, પણ તેમાં સપડાયલા કોઈ વખત પ્રજ્ઞા ત્રણ ભાગ ભાગ કરી-વિષ્ણુનું શરણુ ખોખતા રહેલા બતાવ્યા છે. અને વિષ્ણુ પોતે તેમનો પક્ષ કરીને તે દાનવોની સાથે હજારો વર્ષના સુદથી છેવટે નાશ ભાગ કરતાજ બતાવ્યા છે. એવી કથાઓ પણ કેટલીક માત્રા અંતથી એવાને મળશે.

અહીં વિચાર થાય છે કે જગતની આદિ કરવા વાળા, જગતને વીંટ-લાઈ જગતથી પણ દેશાંગુલ બધીને રહેવા વાળા, સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર ઋષિઓને ઉત્પન્ન કરી તેમના હૃદયમાં ચારો વેદોનો પ્રકાશ કરવા વાળા, અને તે ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પ્રાપ્ત, એવા જગતના અદ્યા પ્રજ્ઞા તે પેલા દેવોથી નાશ ભાગ કરતા કેમ બતાવ્યા છે ?

અને યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી, ભક્તોને રક્ષણ કરવાનું વચન આપીને ગએલા, એવા વિષ્ણુ ભગવાન પણ તે દેવોથી નાશ ભાગજ કરતા લાખીને બતાવ્યા છે.

ત્યારે તે કાલના તે અસુરો જગતની રચના કરનારા પ્રજ્ઞાથી અને ભક્તોના રક્ષક એવા વિષ્ણુ ભગવાનથી, કેટલા બધા જબરા હશે ? અને તે કયા ખીજ દેવથી ઘડાયા હશે ? આમાં સત્ય શું છે તેનો વિચાર કોઈ સબજન કરીને બતાવશે અરે કે ?

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા ખ્રિસ્તીના ઇશ્વરે-કહી દીધું કે દેહાની વસ્તુની ઉત્પત્તિ થઈ જવો, એમ કહેતાની સાથે બધી વસ્તુઓ ક્રમવાર ઉત્પન્ન થતી આવી. આ વાત વાંદીગરના તમાસા જેવી નથી કે ?

* ચારો વેદોમાં એક સૂક્ત એવું છે કેલ્વિસ્ટ્રા, સ્વરૂપ ધારણ કરતા પ્રજ્ઞપતિએ બધા પ્રજ્ઞાંડને વીંટી લીધું. પછી પોતે પ્રજ્ઞાંડથી પણ મહાર દેશાંગુલ વધીને રહ્યા. વિચાર થાય છે કે-પ્રજ્ઞાંડની બહાર દેશાંગુલ જ્યાં કોઈ રામી ? અને તેની પાછલ બધારાની બાહી કેટલી રહેલી ? અને તેનું નામ શું ? તે જણવાની જરૂર છે.

ઋગ્વેદના-પ્રલયદશાના સૂક્તમાં-પ્રજાપતિ-પ્રહ્લાએ “આ બધી સૃષ્ટિ એકદમ એવી બનાવી દીધી કે જેમ સૂર્યની કિરણો ઉત્પન્ન થઈ જાય. તેથી પાછલથી ઉત્પન્ન થયેલા કોઈ પણ પંડિતને એ બળ ન પડી કે આ સૃષ્ટિ કયા ક્રમથી ઉત્પન્ન થઈ ગઈ.” એવા પ્રકારનાં ત્રણ ચાર સૂક્તો ઋગ્વેદમાંજ જૈન-ઐશ્વરી બ્રહ્મની બ્રહ્મતિના પછીથીજ કોઈ કોઈ પંડિતમાનીઓથીજ દાખલ કરવામાં આવેલાં જણાય છે. આના સંબંધે-દ્વિવેદી મણિલાલ નણભાઈ લખી જણાવે છે કે-‘યજુર પુરૂષ નવોજ દેવ કદપાયો, પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી પ્રહ્લા રૂપે પૂજાતો થયો.’ આ પ્રજાપતિના સંબંધવાળાંજ આ ત્રણ ચાર સૂક્તો નવીન રૂપનાંજ દાખલ થયેલાં છે, એ ચોક્કસ છે, વિચારવાની બલામણુ કંઈ છું. અહીં વિશેષ વિચારવાનું કે કૃમિ પુરાણનો લેખ જ્ઞેતાં તેમાં જણાવ્યું છે કે પ્રથમ જંબ દ્વીપ તેના મધ્યમાં મેરૂ પર્વત છે. તેના પછીથી સમુદ્ર છે, એમ સાત દ્વીપ અને સાત સમુદ્રો એક એકથી વીંટલાઈને રહેલા છે. તે બધાને આ એકલા પ્રજાપતિએ મસાલા વગર કયી વસ્તુથી બનાવી દીધા? અથવા તે બધી વસ્તુઓ કયા પ્રહ્લાંડમાંથી લાવીને અહીં ગોઠવી?

તે સિવાય ઉર્ધ્વ લોકમાં રહેલાં સૂર્ય-ચંદ્રાદિકનાં વિમાનો, અને અધોલોકમાં રહેલાં નરકાદિકનાં સ્થાનો, મસાલા વગર કયી વસ્તુનાં બનાવી દીધાં? અથવા કયા પ્રહ્લાંડમાંથી લાવીને ગોઠવી દીધાં? શું આ બધું વિચારવા જેવું નથી કે? આ બધી સૃષ્ટિની રચના ઈશ્વરે કરી દીધી, પણ તેની રચના કરવા વાળા એક નહી પણ બધાએ મતના ઈશ્વરો સૃષ્ટિની રચના કરીને ચાલતા થયા, પણ તેમાંના એક પણ ઈશ્વરનો ખરો પત્તો મેળવી શક્યો નહી. આ બધી વાતો શું વાદીગરના ખેલ જેવી માનવી કે બાલકોના ખ્યાલ જેવી માનવી? જ્યારે ઈશ્વરે આ બધી સૃષ્ટિ રચી ત્યારે પ્રથમ જીવો કેવા સ્વરૂપના બનાવ્યા? જો શુદ્ધ સ્વરૂપના બનાવ્યા હતા તો, તેમની પાછળ આ બધો કર્મનો પ્રપંચ કોણે જોડીને આપ્યો? અને પછી તે જીવો કર્મના વશમાં પડીને ચોરાસી લાખ જીવોનિમાં જે ભટકતા થયા તે કયા ઈશ્વરે ભટકતા કર્યા? માટે આ જગતની સૃષ્ટિના રચનાર ઈશ્વરની વાતજ કલ્પિત છે. અને તે કોઈ ખરા જ્ઞાનીઓના વિરોધમાં આવીને કલ્પિત કિશોજ ઉભો કરેલો છે. તે સિવાય આ વાતમાં સત્ય કંઈજ નથી એમ ખાસ કહી શકું છું. જો કદાચ જગતનો કર્તા કોઈ હશે એમ માની લઈએ તો તેના ઉપર અનેક પ્રકારના દોષોની બલ આવી પડવાની, તેથી આ વાત કોઈ પણ રીતે સિદ્ધરૂપની નથી. એમ ખાસ વિચારવાનું છે.

અહીં સુધી ૨૪ અને ૧૨-૩૬ જૈન-વૈદિકના ઇતિહાસના ફેરફારનો વિચાર થયો. પણ વાસુદેવાદિકના નવત્રિકોનો (૨૭) નો કરવાનો છે. તે ૧૧ માં તીર્થ'કરના સમયથી ક્રમવાર સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં તદ્દન દુ'કષણથી સૂત્રરૂપે લખાયાં છે. વૈદિકોના પંડિતોએ તે નવત્રિકોને મોટા ફેરફારની સાથે ઉલટ પાલટ પણાથી મોટા મોટા લેખો લખી સંપૂર્ણ વૈદિક ઇતિહાસમાં દાખલ કરી દીધા છે. તે મારા તુલનાત્મક લેખોથી વિશેષ સમજવામાં આવશે, છતાં પણ અહીં દુ'કષણથી સુચવું છું.

હેંડમુત શાહેબે-પૃ. ૨૮૧ માં અગીયારમા તીર્થ'કરના સમયમાં થયેલા રિપુપ્રતિ શત્રુ (જિત-શત્રુ) રાજા બતાવ્યા છે. અને તેમણે પોતાની પુત્રી મૃગાવતી સાથે સંબંધ કર્યો તેથી તે પ્રજાપતિ કહેવાયો.

આની ટીપમાં ત્યાં જણાવ્યું છે કે-“ પ્રજાપતિ રાજદના બે અર્થ છે- પ્રજાનો પતિ એટલે રાજા. અને પ્રજા એટલે સૃષ્ટિનો પતિ-એટલે બ્રહ્મા. હિંદુ કથાપ્રમાણે બ્રહ્માએ પોતાની પુત્રી સરસ્વતી સાથે લગ્ન કર્યું હતું. ”

આ વિષયમાં સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં અને પુરાણોમાં લખાયેલા અનેક વિકૃતિના સ્વરૂપના લેખો બોતાં એજ માલમ પડશે કે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં લખાયેલા જે આ રિપુપ્રતિ શત્રુ રાજા છે અને પોતાની પુત્રીની સાથે સંબંધ કરવાવાળા છે તેજ વૈદિકોમાં બ્રહ્મા તરીકે કદવાયા છે.

તે પ્રજાપતિને અદ્વૈતવાદિઓએ બ્રહ્મારૂપે કદવીને લોકોને બ્રમબળમાં નાખવાને અને વેદ મૂલક ઠરાવવા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધનાં નવીન રૂપનાં પાછલથી ત્રણ ચાર સૂક્તો બુદ્ધ બુદ્ધ પંડિતોએ બનાવીને ઋગ્વેદના છેલ્લા દશમા મંડળમાં દાખલ કરી દઈને તે પ્રજાપતિના સંબંધનું મોટું સૂક્ત કે જે બિરાદ્રપુરૂષવાળું યજ્ઞ પુરૂષના નામથી રચેલું છે તે તો પાછલથી ચારે વેદોમાંજ દાખલ કરી દીધું છે. તેથી ન તો આ પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા રૂપના સત્ય છે, તેમજ ન તો આ સૃષ્ટિ પણ કોઈની રચેલી છે. જો કે પુરાણોમાં આ સૃષ્ટિના કર્તા બ્રહ્માદિક અનેક દેવો કદવાયા છે તે બધા સાચા ઠરે તોજ આ પ્રજાપતિ બ્રહ્મા સત્યરૂપના ઠરે, નહિ તો આ બધા કદવનાનાં કુસુમોજ વિષેરેલાં છે એમ આપ ચતુર સજ્જનો સારી રીતે સમજી શકો તેમ છો.

આ પ્રજાપતિની બાબતમાં-આરીક દૃષ્ટિથી જોવાવાળા વૈદિકમતના બે ચાર મોટા પંડિતો પણ શંકાશીલ થઈને પોતાના લેખોમાં સૂચન માત્રથી ઉદ્દગારો પણ કાઢતા ગયા છે. બુવો મારા અંથનું પૃ. ૪૪૧-આર્યોના તહેવા-

શના લેખકે પોતાના અર્થના પૃ. ૧૫૩ માં લખ્યું છે કે—“ ઇંદ્ર અને વિશ્વ એમના કૃત્યોનો વિચાર કરીએ તો તે કાદ્દપનિક પુરૂષોન હોતા એમ દેખાય છે.”

આ લેખથી તેમને એજ સૂચવ્યું છે કે—પ્રજ્ઞાના, રૂદ્રોના કૃત્યોનો વિચાર કરતાં એ બે વ્યક્તિઓ તેમને ઇતિહાસ સ્વરૂપની લાગેલી નથી.

વળી અતિ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળા—મણિલાલ નલુભાઈ દ્વિવેદી પોતાના સિદ્ધાંત સારના પૃ. ૪૪ માં લખે છે કે—“ યજ્ઞ પુરૂષ નબોજ દેવ કલ્યાયો, પ્રજ્ઞપતિ બધાના મોખરે આવી સૃષ્ટિનો કર્તા, નિયંતા થઈ પ્રજ્ઞા તરીકે પૂજાયો.”

આ બધી વાતોથી વિચારવાનું કે—

ઈ. સ. પૂર્વે સહસ્ત્રાબ્દિના લગભગમાં—જૈનોના સર્વજ્ઞ ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથના તરફથી—પ્રકાશિત જીવાદિક અધ્યાત્મિક તત્ત્વના વિષયો બહેરમાં આવવાથી, અને વૈદિકના પંડિતોને નવીન રૂપના લાગવાથી, અને વૈદિક યજ્ઞ યાગાદિકની મહત્ત્વતા નહીં જેવી થતાં—તે વિષયોની જમાવટ કરવા પ્રાજ્ઞાણુ અર્થોમાં અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ કરીને જોઈ, પણ તે મહત્ત્વ રૂપની ન ગણાતાં, તે સમયના ચતુર પંડિતોએ—સર્વજ્ઞના તરફથી બહાર પડતા અધ્યાત્મિક વિષયનો આશ્રય પકડીને, ઉપનિષદાદિક અર્થોની શરૂઆત કરી દીધી. તેથી તેમને કાંઈક પગ ટેકવા જેવું થયું હોય ? પરંતુ સર્વજ્ઞના તરફથી અનાદિની સૃષ્ટિનો વિષય ફેલાતાં, તે વિષયમાં બોધ્યો કાંઈ વિશેષ જણાવી ગયા હોય તેમ બાણવામાં આવ્યું નથી.

પરંતુ વૈદિકો પોતાના મોટા જગ્યાના અભિમાનવાળા, આ અનાદિની સૃષ્ટિના વિષયને અંગમ્ય અને અત્યંત પરાક્ષ બાણીને, તદ્દન જુદા પડવાના વિચારથી, આ પ્રજ્ઞપતિન—પ્રજ્ઞારૂપે કલ્પીને તેને જગતના કર્તા રૂપે લખી દીધા હોય ? એવું માઈ ખાસ અનુમાન છે. બાકી રજમાંથી તજ બોળી કાઢવાવાળા એવા મોટા મોટા પંડિતોથી ભૂલમાં લખાયું હોય એમ હું કલ્પી શકતો નથી. કારણ કે—પ્રજ્ઞાસૂત્રના શાંકર ભાષ્યનો અ. ૧ પા. ૧ સૂ. ૧૧ ના અર્થમાં જણાવ્યું છે કે—

“ પ્રજ્ઞા બે સ્વરૂપના જણાય છે. તેમાંના પહેલા નામવાળા, રૂપવાળા, વિકારવાળા, ભેદોની ઉપાધિવાળા છે. તેનાથી વિપરીત બીજા સર્વ ઉપાધિથી

વર્જિત છે. તેમાંના પહેલા ઉપાસના કરવાને યોગ્ય છે. અને બીજા છે તે જ્ઞાન કરવાને યોગ્ય છે. એવો વેદાંતમાં ઉપદેશ આપેલો છે. ”

વળી-વૃહત્ ઉપનિષદ્ શાંકરભાષ્યના-૧-૪-૬ ના સૂત્રની વ્યાખ્યામાં-

“હિરણ્યગર્ભ-પ્રજાપતિને ઉપાધિવશથી સંસારીપણું છે. પણ પરમાર્થ-થી સંસારીપણું નથી. પોતે તો અસંસારીજ છે. એજ પ્રમાણે-એકપણું અને અનેકપણું હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિનું છે. તેજ પ્રમાણે-એકપણું અને અનેકપણું સર્વજીવોનું પણ છે. ”

ઉપરના બે ફકરાથી વિચારવાનું કે-

બ્રહ્મસૂત્રના બ્રહ્માને-ઉપાધિવાળા, અને અનુઉપાધિવાળા લખીને અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા. બ્રહ્મજ એ છે તો પછી અદ્વૈત કયું ?

ઉપનિષદ્ના બ્રહ્માને ઉપાધિવશથી સંસારીપણું, અને અસંસારીપણું લખીને એક અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા, તેજ પ્રમાણે બધાજીવોને પણ એક અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા. અનેક રૂપના બ્રહ્મ અને જીવો છે, તો પછી અદ્વૈત કેવા પ્રકારનું ?

પણ એજ બ્રહ્મ સૂત્રના નૈકસ્મિન્નસંભવઃ ના સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતાં એક વસ્તુમાં બે ધર્મ રહી શકે નહીં એમ લખ્યું હતું ત્યારે આ એક બ્રહ્મમાં, અને એક એક જીવમાં, અનેક ધર્મો કેવી રીતે લખીને બતાવ્યા ?

બીજી વાત એ છે કે-ઉપાધિવાળા ઉપાસનાને યોગ્ય છે ?

ઋગ્વેદમાં-સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાની ઉપાધિમાં પહેલા-બ્રહ્માનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તો છે પણ તે બ્રહ્મા આજ સુધી કોઈના જોવામાં કે જાણવામાં આવેલા નથી. અને પુરાણોમાં લખાયેલા ઉપાધિવાળા બ્રહ્મા, ઉપાસનાને યોગ્ય જણાતા નથી ત્યારે કયા ઉપાધિવાળા બ્રહ્માની ઉપાસના ? મણિલાલભાઈને આ પ્રજાપતિ નવીન રૂપના લાગ્યા છે. અને વિચાર કરતાં લાગે પણ તેમજ છે. માટે આ બ્રહ્માના સંબંધવાળા બધા લેખોમાં ધ્યાન દેવાની જરૂર છે.

પ્રાચીન ગણાતા વૈદિકોએ-કોરી કદપના કરીને જગતના કર્તા અનેક દેવોને લખીને બતાવ્યા, અને કલ્પિત બ્રહ્માને-વેદમૂળક ઠરાવવા ચારે વેદો સુધીમાં દાખલ કરી દીધા. ત્યારે બીજા મતવાળાઓએ પણ પોત પોતાના મંથરોને આ સૃષ્ટિના કર્તા લખી જણાવ્યા. પરંતુ-અનાદિની આ સૃષ્ટિ,

નાના મોટા અનંતાનંત જીવોથી ભરેલી, અને પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી, પ્રત્યક્ષ દેખાઈ રહી છે. તેના કર્તા બીજાના દેવો તો દૂર રહ્યા પણ પ્રથમ બ્રહ્માજી કે જે આરો વેદમાં દાખલ થયા છે, અને શંકર સ્વામીએ જેને સંસારી પણ બતાવ્યા છે, અને જે પુરાણોમાં અનેક સ્વરૂપથી લખાયા છે, તેજ પોતાના કર્મના પરવશમાં પડેલા, મોટી મોટી આફતોથીજ પસાર થએલા છે એમ જોશો. તો પછી તે બ્રહ્મા આ જગતની રચના શું કરી શકવાના હતા? વિચાર કરશો તો દીવા જેવુંજ દેખાશે.

ન્યારે આ જગતના કર્તા બ્રહ્માદિદેવો વેદોથી તે પુરાણો સુધીના કદિપતજ ઠરે ત્યારે સંપૂર્ણ વૈદિકમતના બધાએ તત્ત્વોની કિંમતજ શી? અને તે કયા સર્વજ્ઞોથી કદપાયા?

સંસ્કૃત સાહિત્યના લેખક-મકડોનલ સાહેબ-પૃ, ૧૭૬ માં જણાવે છે કે-“ઋગ્વેદનાં છ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયક સૂકતોમાં, જે ફિલસુફી ભરેલી કવિતાઓ આવે છે, તે ઘણા ગાઢો સંબંધ ધરાવે છે, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ એ પ્રશ્ન આ સ્થલે ચર્ચાવામાં આવ્યો છે. તેમાં દંતકથાના અને ધર્મ શાસ્ત્રના વિચારોની-પુષ્કળ ભેગમ ભેગા થઈ ગઈ હોય, એવો સ્વાભાવિકજ છે. એ કવિતાઓમાં વિચારો અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં મૂકાયલા આપણા જોવામાં આવે છે.”

આ મકડોનલ સાહેબના લેખથી પણ વિચારવાનું કે:-

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઋગ્વેદને-ઈશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલો માનીએ તો તેમાં લખાયલા સૃષ્ટિના કર્તાની સાથે પાછલની દંત કથાઓના વિચારો અને પાછળથી લખાયલા ધર્મ શાસ્ત્રોના વિચારોની ભેગમ ભેગા કયા કાળમાં થવા પામી? અને તે વિચારો અસ્ત વ્યસ્ત પણાથી શા કારણથી લખાયા? મણિલાલ ભાઈને આ પ્રબળપતિ બધાને મોખરે આવેલો જણાયો તેમાં અયોગ્ય શું છે? કારણ કે શંકર સ્વામીએ-જે પ્રબળપતિ સંસારી બતાવ્યા છે, અને પુરાણોમાં લખાયા છે, તે અનેક આફતોથી પસાર થએલા નજરે પડે છે, તે જગત રચવાને સમર્થ કેવી રીતે માનવા? બીજી વાત એ છે કે-આ પ્રબળપતિની પુત્રીને-કોઈએ-સરસ્વતી, કોઈએ-સાવિત્રી, કોઈએ શતરૂપા લાખી છે ખરી-પણ ભાગવતવાળાએ હરિણી રૂપે લાખી મુગાવતીનોજ અર્થ બંધ બેસતો કરી આ પ્રબળપતિનેજ હરણ રૂપે કદાચ છે. એવી રીતના

અનેક લેખો જોતાં ખીજા કોઈ નજરે નથી પડતા પણ આ મૃગાવતી પુત્રીના પતિ રિપુપ્રતિ શત્રુ રાજાજ--પ્રજાપતિ સિદ્ધ થાય છે,

આ વાતમાં મારી ભૂલ થએલી કોઈ બતાવશે તો તેનો મારા પર મોટો ઉપકાર થશે. ઈચ્છલું વિસ્તરેલું.

અહીં સુધી ૨૪ને ૧૨-૩૬ અને પ્રસંગમાં આવેલા પ્રજાપતિને હેતુમત શાહેબને ઉદ્દેશીને લખી બતાવ્યું.

હવે ૬૩માંના જે વાસુદેવાદિકનાં નવ ત્રિકો છે તે તો આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં પ્રસંગે પ્રસંગે જણાવતા જઈશું.

અતિ પ્રાચીન જૈન ધર્મમાંના શ્વેતાંબર અને દિગંબર એ બે સંપ્રદાયો બુદ્ધ પડ્યાને પણ આજે જે હજાર વર્ષ થવાને આવ્યાં પરંતુ ખાસ મુદ્દાની બાબતોમાં તેઓ એક સરખાજ ચાલ્યા આવેલા છે.

વૈદિકો પણ—તેમના વેદોના વિષયને બાદ કરીને વિચાર કરીએ તો તેઓ પણ જૈન ધર્મવાળાઓની સાથે મૂળમાંથીજ ભીડાતા આવેલા છે. છતાં વૈદિકોમાં જૈનોમાંની તેની તેજ બાબતો અનેક સ્વરૂપવાળી, અને અનેક વિકારોથી ભરેલી અસ્તવ્યસ્ત પણાથી શાથી લખાઈ? શોધકોને વિચાર કરવાની ખાતર કેટલીક સૂચન માત્રથી લખીને બતાવું છું.—

(૧) જૈનોમાં અનેક સર્વજ્ઞોથી નિર્ણીત, અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીકાળના સ્વરૂપવાળી, પ્રવાહુથી ચાલતી આવેલી, આ સૃષ્ટિ અનાદિકાળની, અનંતાનંત નાના મોટા જીવોથી ભરેલી, એકજ પ્રકારથી મનાઈ છે. એટલુંજ નહી પણ શ્વેતાંબર દિગંબર બન્ને સંપ્રદાયોની પણ એકજ માન્યતા કાયમજ રહેલી છે.

(૨) વૈદિકોમાં—એકજ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિમાં અનેક વિચારો થએલા છે અને અનેક દેવો સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનો દાવો કરતા જણાવ્યા છે તેમાંનો કયો દેવ સાચો તારવી કાઢવો? તેમાંની ટુંક સૂચના

(૧) કૂર્મ પુરાણમાં—નારાયણ દેવથી બ્રહ્મા, પછી બધી સૃષ્ટિ.

(૨) બ્રહ્મ વૈવર્ત. પુ. માં કૃષ્ણથી બધા જગતની ઉત્પત્તિ.

(૩) શિવ પુ. માં—બ્રહ્માંડમાંથી શિવ પછી સૃષ્ટિ.

(૪) દેવી ભાગવતે—આદ્યશક્તિ કાલીદેવી પછી સૃષ્ટિ.

(૫) મંડુક ઉપનિષદમાં—અવિનાશી પુરૂષથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈને પાછી તેમાં સમાઈ જાય.

(૬) મનુસ્મૃતિમાં—સ્વયંભૂ લગવાને અધકારનો નાશ કરીને જલ ઉત્પન્ન કર્યું તેમાં બીજ નાખ્યું, તેથી સોનાનું ઇંડું, તેમાં બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા. પછી બધી સૃષ્ટિ થઈ.

(૭) ૮) ગોપથ-શતપથ બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં પ્રજાપતિ પ્રથમ તપ તપ્યા પછીથી આ બધી સૃષ્ટિ.

(૯) તૈત્તિરીય સં. પૃથ્વી જલમાં હૂતી પ્રજાપતિ વરાહના રૂપથી બહાર ખેંચી લાવ્યા.

(૧૦) ઋગ્વેદમાં—એક આત્મા હૂતો તેનાથી આ બધી સૃષ્ટિ.

એમ પ્રથમ ઋગ્વેદમાં ચોક્કસ નિર્ણય થયા વગર છ સાત સૂક્તોથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ શાથી લખાઈ? વળી બીજા ત્રણ વેદોમાં તેમજ બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોથી તે ઠેક પુરાણો સુધી બ્રહ્માદિક અનેક દેવોથી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયાનું લખાયું, તેમાં સત્યસ્વરૂપથી લખાએલી વાત કઈ અંગીકાર કરવી?

(૩) જૈનોમાં—ઋષભદેવથી તે મહાવીર ૨૪ પર્યંત તીર્થંકરો લિન્ન લિન્ન વ્યક્તિના, બુદ્ધ બુદ્ધ કાળમાં ઘણા લાંબાલાંબા સમયના છેટે થએલા ખતાવેલા છે, તેઓનો ઇતિહાસ ક્રમવાર કામ ઠેકાણા સાથે ચોક્કસ પણાથી લખાયેલા છે.

(૪) વૈદિકોમાં—વેદોમાં અવતારના સંબંધે કંઈ સૂચન માત્ર પણ નથી. કદાચ તેમાંની કોઈ વાત લખાઈ હશે તો તે વેદ મૂલક ઠરાવવા પાછલ-થીજ લખાઈ હશે એ નિર્વિવાદજ સમજવું.

પરંતુ પુરાણોમાં એકજ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારો તે પણ મત્સ્ય, કલ્પપાદિક કામ ઠેકાણા વિનાના લખાયા તે કોના અનુકરણથી લખાયા? *

વળી ૨૪ માંથી ફરીને મત્સ્ય, કલ્પપાદિક ૧૦ અવતારો કલ્પાયા તે કોના અનુકરણથી અને તેમાં સત્યતા કેટલી? તે વાતની સર્વ સમજનોને પણ પુક્ત પણાથી વિચારવાની લલામણ છે.

* જૈનોમાં—શુદ્ધ સ્વરૂપના ૨૪ તીર્થંકરો છે. અને ઐક્યમાં દશ બોધિસત્વ પણ લખાયેલા છે. પૌરાણિકોએ-મત્સ્યાદિ ૨૪ અને ૧૦ એમ બે વખતે જાહેર કર્યા. ત્યારે આજ કાલના પડિતોએ-એક સૂર્યની સાથેજ કલ્પીને ખતાવ્યા. તો કોઈએ ઉત્ક્રાંતિ વાદ જાહેર કર્યો. તપાસીને જુનો.

(૫) જૈનોમાં ૬૩ શલાકાપુરૂષો ગણાય છે. કયા કયા તીર્થંકરના સમયમાં કયો ચક્રવર્તી અને કયું વાસુદેવાદિકનું ત્રિક, તેમનાં નામ, કામ, માતા, પિતાદિક અને તેઓનાં આયુષ્ય વિગેરેની સમજૂતી જુદા જુદા કોઠાની કરીને બતાવી છે.

(૬) તેનીજ સાથમાં જૈન-ઐશ્વર્યના અનુકરણ રૂપે કલ્પાયલા વૈદિક મતના એકજ વિષયના ૨૪ અને ૧૦ મત્સ્યાદિક અવતારોનો વિચાર કરતાં પણ સમજૂતીની સાથે અનેક પ્રમાણો પણ લખીને બતાવેલાં છે.

(૭) જૈનોમાં-નાલિરાજ અને મરૂદેવી સાતમા યુગલ રૂપ કુલકર માંનાં હતાં. તેમનાથી શ્રી ઋષભદેવ આ અવસર્ષિણીમાં પ્રથમ તીર્થંકર રૂપે ઉત્પન્ન થયા. તેમનાથી યુગલ ધર્મ બંધ થયો. પોતે ઉત્તમોત્તમ દેવમાંનાં ઉત્તમ ત્રણ જ્ઞાનયુક્ત જન્મેલા હોવાથી ઋષભદેવે પ્રથમ બધાએ પ્રકારના વ્યવહાર જ્ઞાનનું મૂળ લોકોને શિખવ્યું. ત્યાર બાદ સાધુપણું અંગીકાર કરી કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, ધર્માધર્મનો માર્ગ બતાવી મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા.

(૮) વૈદિકોમાં-“ નાલિરાજએ મેરૂપર્વતની દીકરી મેરૂ દેવીની સાથે લગ્ન કર્યું, યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. વિષ્ણુ હાજર થયા. પુત્રની યાચના કરનાર, પ્રાદ્વક્ષાનું વચન પાળવા, વિષ્ણુ આઠમા અવતારરૂપે ઋષભદેવપણે જન્મ્યા. તેમનાથી અહર્નનો નારિતક ધર્મ પ્રવર્ત્યો. ”

અહીં થોડુક વિચારવાનું કે-પર્વતને દીકરી કેના સંયોગથી ? દીકરીના -દેવી કેણ કહે છે ? વ્યવહારની અને ધર્મની પ્રવૃત્તિજ ઋષભદેવના પછીથીજ થઈ છે તો પછી નાલિરાજનું લગ્ન કેવું ? તે વખતે યજ્ઞ ધર્મજ કેવો ? અને યજ્ઞ કરવાવાળા પ્રાદ્વક્ષો પણ કયાંથી ? આ બધા લેખકોની ચાતુરીનું મૂલ્ય પણ કેટલું ?

હેતુમત શાહેએ-પોતાના જૈનિઝમના પૃ. ૪૫૮ માં જણાવ્યું છે કે-જિન-વિષ્ણુનો અવતાર મનાય છે. વિષ્ણુએ-ઋષભ-રૂપે અહર્ત શાસ્ત્ર પ્રગટ કર્યું. એમ પદ્મતંત્ર ૧-૧-૪૪ થી લખ્યું છે. ભાગવત પુરાણ ૧-૩ થી અને ૧૧-૨ માં તેમજ વૈષ્ણવોના ખીજા ગ્રંથોમાં તેવીજ રીતે ઋષભને વિષ્ણુના અવતાર માન્યા છે. તેમાં ઋષભના ચરિત વિષે જે કથા આપી છે તે જૈન કથા સાથે થોડેજ અંશે મળતી આવે છે. પણ ઋષભની કથા વૈષ્ણવ ધર્મગ્રંથમાં આવે એજ હુકીકત મહત્વની ગણાય. ”

આ અમલદેવનું સ્વરૂપ નામ માત્રથી ઉપર ચલાવ્યું છે. અન્ને તરફનું વિશેષ પ્રકરણ ૯ માં, પૃ. ૧૧૫ થી ૨૨૬ સુધી જુવો. તેથી વિશેષ-પદ્મપુષ્પ સુદિકનું પૃ. ૩૪૫ થી ૩૫૦ સુધીમાં જુવો અને ચોગ્યાયોગ્યનો નિશ્ચય કરો.

અહીં વિશેષ વિચારવાનું એ છે કે-વેદ સમયના પછીથી વેદિકોમાં જે ઇતિહાસ લખાયો છે તે પ્રાચી સર્વજ્ઞના ઇતિહાસની હરિદ્રાઈનો છે જેમ કે લીલાઈ કરોની હરિદ્રાઈથી વેદિકોમાં મત્સ્ય, કૂર્માદિક એકજ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારોમાં જે કુદરતથી ઉત્પન્ન થયેલાં ૧૪ રત્નો જેને આવી અમે તે ચક્રવર્તી ક્ષાય. તેના ૧૨ જેનોમાં બતાવેલા છે. વેદિકોમાં તેમાંનાં બે આર નામ રાજ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ કરીને તેમના સંબંધનાં ૧૪ રત્નોને પ્રજ્ઞાદિક દેવોના સુસુદ્ર મંથનથી ઉત્પન્ન થયેલાં બતાવવાની હરિદ્રાઈ કરેલી ક્ષાય એમ સહજથી સમજાય છે. હવે આ હરિદ્રાઈકના નવ ત્રિકોમાં જેવી રીતે હરિદ્રાઈ થયેલી છે તે ક્રમવાર પ્રસંગે જણાવનો જરૂર અને વિશેષ મારા અંતથી જોવાની લલામણ કરીશ.

(૬) અમલદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ? એ અચાલાથી નવી શંકર જયચંદ્ર આદિકશાહે-ગુજરાતી પત્રમાં પ્રગટ કરાવેલા અમલો લેખ તેમજ આ અંકકારે આપેલા ઉત્તરનો લેખ વાંચવાને માટે મુકેલો છે. પૃ. ૧૨૨ થી.

જેતેમાંના સગર ચક્રવર્તી. (પૃ. ૧૨૭)

(૧૦) અમલદેવના પછી ઘણા લાંબા કાળે બીજા તીર્થંકર જન્મ્યા છે તેમના યોગમાનસાઈ સાંકે હજાર પુત્રના પિતા સગર-તેમને આશીર્વાદ મળેલાં ૧૪ રત્નો. તેમનાં નામ અને ઉત્પત્તિનાં સ્થાન બતાવ્યાં છે. તેથી જે ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના પુત્રો સાંકે હજાર ગંગાને અપ્રાપ્તિની આસે લાંબા નાચેંદ્ર દેવના કોપથી ભસ્મ થયા. જન્મુયુવ ભગીરથે તે પ્રાચીને સુસુદ્રમાં મેળવી નીચી તેથી તે જન્મુવી અને ભાગીરથી એમ બે નામથી પ્રસિદ્ધ મુક્ય.

વેદિકોમાં આ સગરને રાજા કહ્યા છે તેમાં ત્રણ પ્રકાર છે.

(૧) વાદમીકીમાં-“જન્મુની યજ્ઞની સામગ્રી ગંગાજી તાણી ગયાં તેથી જન્મુ ગંગાજીને પી ગયા. ભગીરથની પ્રાર્થનાથી પાછાં બહાર કાઢ્યાં.”

જેનોના અને આ લેખથી ગંગા પૂર્વ પૂર પરાનાં સિદ્ધ થાય છે. ફરક પી ગયાનો અને બહાર કાઢયાનો છે.

આનંદશંકરભાઈના નીતિશિક્ષણમાં પૃ. ૧૨૬ થી.

(૨) સગરને શિવજીના વરદાનથી એક રાણીને સાઠ હજાર, બીજીને એકે પુત્ર. સગરના યજ્ઞનો ઘોડો પાછો ન આવતાં, સાઠ હજાર લેવાને ગમા ત્યાં કપિલના નેત્રાગ્નિથી બળી બસ્ય ગયા. અંશુમાન ઘોડો છોડીને લાવ્યો, અને વરદાન મેળવ્યું કે તારો પૌત્ર ભગીરથ સ્વર્ગમાં કિતરાવશે, તેના જલથી પશ્ચિમ તારા સાઠ હજાર ઝાકાઓ સ્વર્ગમાં જશે. ઇત્યાદિ. બળીને રાખ કાઢીને ચોથી પેઢીના ત્રયાસથી લાખો વર્ષે સ્વર્ગે જાય એ સિદ્ધાંત કયું ?

(૩) તુલસી રામાયણમાં—

વિદ્યામિત્ર સાથે રામાદિક ગંગા પર ગયા. વિદ્યામિત્રે કહ્યું કે— તમારા કુળમાંનો સગર જે રાણીઓ સાથે વનમાં ગયા, ત્યાં બુધ્ધિમંત્રે કેશીને એક પુત્રનું, સુમતિને સાઠ હજાર પુત્રનું વરદાન આપ્યું. ધીના ક્ષત્રીમાં મોટા ગયા. તે યજ્ઞના ઘોડાને લેવા ખાડો ખોદીને પાતાળમાં પેઠા. ત્યાં રહેલા કપિલ મુનિએ બાળીને બસ્ય કર્યા. અંશુમાન ઝાકાઓની શોધે નીકળ્યા, સાઠ હજારના માંમા ગરૂડજીથી બળર મળતાં જ્યાંજ્યાં મૂકી. ગંગાજીના જળથી ઉદાર થવાનું પણ ગરૂડજીએજ બતાવ્યું. સગરની ગાદીએ અંશુમાન, પછી હિલીમ, તેમણે ઘણા વર્ષ તપ કર્યો પણ ગંગાજીનો પત્તો લાવ્યો નહી. તેમના પછી ભગીરથે એક હજાર વર્ષ તપ કરી બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. પણ તેમણે શિવની સાહુધ્ય માંગી, ફરી દેવતાઓનાં વર્ષ તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. શિવે પ્રમદ્ધાનું ધ્યાન ધરીને ગંગાજીને છોડાવ્યાં, પણ એક વર્ષ તો જટામાંજ રાખ્યાં. ભગીરથની પ્રાર્થનાથી ક્રોડતાં ત્રણ પ્રારાથી ત્રણ લોકમાં પસરતાં, સાઠ હજારના હાહના ઠેકાણે પસરી તેઓને સ્વર્ગમાં મોકલતા કર્યા.”

વિદ્યામિત્રે કહ્યું કે—હજાર વર્ષ પ્રમદ્ધા નિમિત્તે, દેવતાઓનાં વર્ષ સિત્તિભિત્તે તપ તપ્યા. ત્યાંજ ભગીરથનું આયુષ્ય કેટલું ? પેઢોમાં તેનું પ્રમાણ કયાં સુધી ? આ, અધી જાતોમાં સત્ય શું ?

જે કે સર્વજ્ઞથી પ્રકાશિત ૬૩ શલાકામાંના ૨૪-૧૨-૫-ને મળીને ૩૬ નો મેળ તો જૈન-વૈદિકમાં થયો. તે ટુકમાં બતાવ્યો. તેની સાથે પ્રબળતિ અને સગર પણ બતાવ્યા.

હવે પ્રબળપતિની કલ્પનામાં જે વૈદિકોમાં વિકાર થયો છે તે ટુકમાં બતાવ્યા પછી તે પ્રબળપતિથી શરૂ થતાં નવ ત્રિકો વૈદિકોમાં ઘણુંજ દૂર દૂરમાં વિખેરી નાખવામાં આવેલાં છે તે કમવાર પ્રસન્ન બોલીને આપતો જઈશ.

જેનોમાં—પ્રભાવતિનો સંબંધ—પૃ. ૧૭૨ થી.
સિદ્ધપુરમાં વિષ્ણુ રાજ—તેમના પુત્ર શ્રીશ્રેયાંસનાથ—અર્જુનધારમાં
તીર્થ કરે થયા.

તેમના સમયમાં—પોતનપુરમાં—જિતશત્રુ (રિપુપ્રતિ શત્રુ) મહાન રાજ
થયા. તેમને પ્રથમ અચલ પુત્ર, બીજી વખતે મૃગાવતી પુત્રી, ઉમરલાયક થતાં
રાજાએ અંતેઉરમાં રાખી. પુત્રીનો પતિ બાણી લોકોએ—પ્રભાવતિ બીજી
નામ પાડ્યું. આ પ્રભાવતિ વૈદિકોમાં પ્રજ્ઞાના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા.

તેમના સંબંધે પુરાણોમાં અનેક પ્રકારની કથિત કથાઓ ગોઠવાઈ
હોય એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસથી જણાય છે.

આ વાતોનો પુરાવો વૈદિકોમાં પ્રચલિત કથાઓ પણ ખતવી આપે છે.

પ્રભાવતિ—પ્રજ્ઞા તેમના સંબંધે વૈદિકોમાં લખાયેલા અનેક પ્રકારના
ઉદ્ધા છતાં લેખો. તેની ટુંક નોંધ—

(૧) ભાગવતે—પુત્રીના મોહથી પ્રજ્ઞા જાંછનું રૂપ ધરીને દોડ્યા.
એજ પ્રસંગનો બીજા પાંડિતે હરણ-હરિણીનો અર્થ પણ કરીને ખતાવેલો છે.

(૨) મત્સ્યપુરાણે—શતરૂપા સાથે પ્રજ્ઞા દેવતાઓનાં સો સો વર્ષ
સુધી ક્રીડા કરતા રહ્યા.

(૩) પદ્મપુરાણે—પ્રજ્ઞાએ બીજી ત્રી કરી. પહેલી સાવિત્રીની, સ્ત્રી
યાચતાં શાપના વશ થયા.

(૪) દેવી ભાગવતમાં—દેવીના હાથ ઘસવાથી—પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને
મહાદેવ ઉત્પન્ન થઈ ગયા. પણ દેવી એને ખાઈ ગઈ. પણ શિવના કહેવાથી
જીવતા કર્યા.

(૫) વિષ્ણુપુરાણમાં—મેરૂ પર્વત જેટલા ઇંડામાં બધી દુનિયાને લઈને
પ્રજ્ઞા દેવવર્ષ સુધી રહ્યા પછી બહાર નીકળ્યા ત્યાર બાદ સ્મૃતિ રચવાનું
કામ શરૂ કર્યું.

(૬) મહાભારતાર્ધિકમાં—વિષ્ણુની નાલિ કમળમાંથી પ્રજ્ઞાજી નીકળ્યા.

(૭) શિવપુરાણે—સૂતેલા કૃષ્ણને જગાડી પ્રજ્ઞાએ કહ્યું કે હું તારો નાથ
આવ્યો છું. સત્કાર કર, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હું તારો નાથ, એમ હું ને તું
કરતાં એવાં તો લડ્યા કે દેવતાઓ પણ બચીત થઈ ગયા.

(૮) વરાહપુરાણે-વિષ્ણુ કહી રહ્યા છે કે મ્હાંયાબળથી હું જળમાં રહું છું. મળપતિને અને મહાદેવને હું ઉત્પન્ન કરું છું. અને હુંજ ધારણ કરું છું. તેઓ મારી માયામાં મોહિત થએલા મારી માયાને જાણી શકતા નથી.

અહીં જરા વિચારવાનું કે—

એક વખત દેવીના હાથ ઘસવાથી પ્રજ્ઞા, વળી વિષ્ણુની નાભિથી પ્રજ્ઞા, વળી મેઢુ વર્ષાત જેટલા ઠંડામાંથી પ્રજ્ઞા, પ્રજ્ઞા વિષ્ણુના આપ થવા બેસતાં બન્ને સુખ લડ્યા. વિષ્ણુએ મને ઉત્પન્ન કર્યા તે તો પ્રજ્ઞાને ખબરજ ન પડી.

એવા અનેક પ્રકારથી ઉત્પન્ન થએલા પ્રજ્ઞા તે ચારે વેદોથી જગતની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા લખાયા ! આ બધો પ્રપંચ કયાંથી ખેલાયો ?

(૯) શિવપુરાણમાં—પ્રમુદા શિવની જાનમાં ગયા. પાર્વતીના અંગુઠાનું રૂપ હેખતાં કામના વશ થયા. વીર્ય નીકળી પડતાં અઠ્ઠાસી (૮૮) હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થઈ ગયા.

આગળ ફરીથી જણાવ્યું છે કે—વીર્ય ખોળામાં મોપવ્યું તેથી અસંખ્ય બટુકો પેદા થઈ ગયા. તેમાં કચ્છાવાળા હજારો ઠંડ ધારીઓ હતા. આ અયોગ્ય વર્તન જોઈ શિવજી વધ કરવાને તૈયાર થયા. પ્રમુદાદિએ પગમાં પડી શિવજીને પ્રસન્ન કરવા પડ્યા. કૃતયુગના પ્રમુદા દ્વાપરની શિવની જાનમાં કેવી રીતે બચ્યા એથી આ જનાવ બન્યો ?

(૧૦) મત્સ્યપુરાણમાં—પ્રમુદા વિષ્ણુ આદિ દેવોએ મંળીને સમુદ્રનું મંથન કરતાં હાથી આદિ હજારો જાનવરોનો નાશ કર્યો. વિચારવાનું કે—અદ્વૈત આસ્થા—તેમજ ચારેવેદોમાં પ્રમુદાએજ બધી સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી ત્યારે શું સમુદ્ર ઉત્પન્ન નહીં કર્યો હોય ? જો કર્યો કહો તો આ પ્રપંચશાસ્ત્રી ? અને કયાંથી ?

(૧૧) ભાગવતે—તમે મોહના વશમાં નહીં પડો એમ કહીને વિષ્ણુએ પ્રમુદાને ચાર સ્લોકનો ઉપદેશ કર્યો, છતાં પ્રમુદા મોહના વશ થયા.

આમાં વિચારવાનું કે—એમ્પિસત્વે ૧૦ પારમિતાના અભ્યાસ બખતે સત્પરમિતાનો અભ્યાસ—રાજયુગ સુતસોમ થઈને કરતાં એક પ્રમુદાજીના મુખથી ચાર સ્લોક સાંભળી નર ભક્ત પ્રમુદાવરતે સંભવાયા છે. તેનો અર્થ ખેતાના વિષ્ણુ અને કૃતયુગના પ્રમુદા સાથે જોડીને બતાવ્યો હોય. નહીં તો

‘ખામા જગતનીજ આદિ કરવા વાળા પ્રમહા ચારે વેદોથી પ્રસિદ્ધિમાં આવેલાં જ્ઞેતાનાં વિષય પાસે કયા કાળમાં ઉપદેશ લેવાને ગયા ? અને કયા ઠેકાણે મોહના વશમાં પડયા ?

(૧૨) અત્રિની સ્ત્રી અનસૂયા એકલી જાણી પ્રમહા, વિષય અને મહાદેવ—એ ત્રણે વૃદ્ધરૂપે કહેવા લાગ્યા કે તૂં નજન થઈને અન્નદાન આપ. તે પ્રમાણે તે આવી ત્યારે બાળકરૂપે થયા. ખરૂં સ્વરૂપ બતાવી ત્રણ બાળકો અર્પણ કર્યાં. સોમ, દત્ત અને દુર્વાસ નામ સ્થાપ્યાં. દુર્વાસ તપ કરવા, ચંદ્રમંડલમાં સોમ ગયા. માત્ર દત્ત સેવામાં, દત્તાત્રેયથી પ્રસિદ્ધ.

જરા વિચારવાનું કે—ત્રણ યુગના ત્રણ જ્ઞાની દેવોએ આ સ્ત્રીને નજન પણ બોલાવવાનો સંકેત કયા કાળમાં, કયે ઠેકાણે, શા હેતુથી કરેલો ?

(૧૩) સ્કંદ પુરાણમાં—પ્રમહાને પુત્રીની સાથે રમવાની ઇચ્છા થતાં—હરિણી અને હરણરૂપ ધરીને ચાલતાં—પ્રમહણોએ અને દેવતાઓએ ખૂબ નિંદા. પણ મહાદેવે વ્યાધરૂપ ધરીને બાણ છોડીને હરણને વીધ્યો. તે પ્રકાશરૂપે થઈ મૃગ નક્ષત્રરૂપે થયો. મહાદેવે આદ્રાં નક્ષત્રરૂપે થઈ ત્યાં પણ ખુબ પીડયા. અને અયોગ્યાચરણનું ફળ આપ્યું.

અહીં વિચાર થાય છે કે—જગત્ કર્તા પ્રમહાને અયોગ્યાચરણનું ફળ મહાદેવે આપ્યું. કૃષ્ણે પણ ગોપીઓ સાથે અયોગ્યાચરણ કરેલું સાંભળીએ છીએ. મહાદેવે ઋષિપત્નીઓ સાથે અયોગ્ય આચરણ કરી ઋષિઓથી લિંગ તોડાવી ફળ મેળવ્યું હતું, પણ મંત્રબળથી અનેક સારી સ્ત્રીઓ સાથે અયોગ્યાચરણ કરેલું તેનું ફળ કોણે આપ્યું હશે ? તે સિવાય આ બધી દુનીયાના જીવોને અયોગ્યાચરણનું ફળ કોણ આપતું હશે ? સર્વ સજ્જનોને એકાંતમાં બેસીને વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૧૪) હિંદુ દેવોમાંથી—પ્રમહાએ મનુષ્ય રૂપ ધારણ કર્યું. અર્ધ ઉત્પન્ન થતાં શતરૂપા બતાવી, મોહ પામી નિશ્ચલ થઈ જોવા લાગ્યા. શતરૂપા સમજીને દૂર ચાલી ગઈ. પ્રમહાથી હાલી શકાતું ન હતું ? તેથી જોવાને બીજી મુખ ઉત્પન્ન કર્યું. તે દિશાઓ બદલતી તેથી ચાર મુખ કરવાં પડ્યાં. મુખની સાથે પાંચ થયાં. એક કપાઈ ગયું. ચાર મુખથી ચાર વેદો પણ ઉત્પન્ન કર્યા એમ પણ જણાવ્યું છે.

અહીં જરા વિચારવાનું કે—સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કર્યા પછી—હરિણી રૂપ પુત્રીની પાછળ હરણ રૂપે પ્રમહા કયા કાળમાં દોડેલા ? અને આ શતરૂપને

એવા પાંચ મુખ કયા કાળમાં અને કયા ઠેકાણે કરેલાં ? એ જરા વિચારવાનું ખરું કે નહીં ? દેવ બ્રાહ્મણોથી નિઠાઈને શિવજીના બાણથી વીધાવવું પડ્યું તે કયા કાળમાં ?

(૧૫) પાંચમું મુખ કપાયાની વાત—એક દિવસે વિષ્ણુની સમક્ષ દેવ ઋષિઓએ પુછ્યું કે—ત્રણ દેવોમાં મોટામાં મોટા કોણ ? બ્રહ્માએ કહ્યું કે હું મોટો, (હું મોટો બોલતાં સાધારણ વિવેકી પણ વિચાર કરે, તો પછી આ જગતના સ્વષ્ટા કેવી રીતે બોલી ઉઠ્યા ?) બ્રહ્મા વિષ્ણુમાં મોટી તકરાર થતાં વેદ વચન ઉપર આધાર રખાયો. તે જોતાં એ સન્માન શિવજીને મળ્યું. એટલે તે જન્મે દેવો શિવના સામા થયા. અને યદ્વા તદ્વા બોલવા લાગ્યા. એટલે શિવજી મનુષ્ય રૂપે તેમના આગળ ઉભા થઈ ગયા. બ્રહ્મા ફરીથી પણ યદ્વા તદ્વા બોલવા લાગ્યા. એટલે શિવનો ક્રોધ ભેરવ રૂપે નિકળ્યો, તેણે બ્રહ્માનું પાંચમું માથું કાપી નાખ્યું.

વિચારવાનું કે—પોતાના આરા મુખથી પ્રગટ થએલા વેદોમાંથી શિવજી મોટા નીકળતાં બ્રહ્માજી પોતાનું માથું કપાવીને બેઠા. આ બધી વૈદિક રચના કયા મોટા જ્ઞાનીઓથી થએલી ?

(૧૬) હિંદુ દેવોમાંથી—સરસ્વતીને તજીને બ્રહ્મા ગાયત્રીને કેવી રીતે પરણ્યા ?

બ્રહ્મા યજ્ઞ કરવા પરિવાર સાથે પુષ્કરજી પહોંચ્યા, તૈયારી થઈ ગયા પછી ઋત્વિજ સરસ્વતીને તેડવા ગયા. કારણ વશથી જલદી આવી શક્યાં નહીં. પત્ની વગર કિયાનું ફલ નહીં એમ જાણી ઈંદ્રને આજ્ઞા કરી ગોપકન્યા મંગાવી લીધી. બધાઓની સમ્મતિ મેળવીને પરણ્યા. પરિવાર સાથે સરસ્વતીજી પણ આવી ચઢ્યાં. ગાયત્રીને બેઠેલી જોઈ બ્રહ્માદિક દેવોને અને ઋત્વિજોને શાપ દહને આલવા માંડ્યું. બ્રહ્માની પ્રેરણાથી વિષ્ણુ અને લક્ષ્મીજી મનાવીને પાછાં લાવ્યાં. ઇત્યાદિ

અહીં વિચારવાનું કે—સૃષ્ટિના કર્તા બ્રહ્માએ સમુદ્રોના, પહાડોના અને આ ત્રણે લોકની પૃથ્વીના મસાલા કયાંથી મેળવ્યા ? બોળ કરતાં બેઠો-માંથી પોતે ન નીકળતાં શિવજી નીકળ્યા. ઈંદ્રપદ મેળવવા પ્રાયે યજ્ઞો થતા, બ્રહ્માએ કયું પદ મેળવવા યજ્ઞનો આરંભ કરેલો ? પ્રત્યક્ષમાં તો આ યજ્ઞનું ફળ સરસ્વતીના શાપનું દેખાયું છે. એક ગોપ કન્યા પરણતાં બધાઓની

સમ્મતિ મેળવવી પડી ત્યારે આ બધી ઓટલી મોટી સૃષ્ટિની રચના કરતાં કયા કયા જ્ઞાનીઓની સમ્મતિ મેળવી હશે ? તે કાંઈ બાબતમાં આવેલું નથી. (૧૭) સ્કંદ પુ. ખ. ૬ કો. પ્રાચે શ્લોક ૮૦૦ સુધી-સરસ્વતી અને ગાયત્રીના સંબંધવાળા છે. તેમાંથી ઇસારો—

પ્રજ્ઞાએ મૃત્યુલોકમાં યજ્ઞ કરવા શાથી માંડયો ?

નારદ પ્રમુલોકમાં જઈ ચઢયા. પ્રમુલોકે મૃત્યુ લોકની ખબર પુછી. નારદે કહ્યું આબ્યાની વાત જણાવી, પ્રમુલોક ખૂબ ગભરાયો. અરે માફ પુછર તીર્થ કહી ન હોય ત્યાં સ્થાપું. એવો વિચાર કરીને ભૂતલમાં કમલ ફેંક્યું. તે હાટકેધરમાં પડતાં ત્રણ ખાડા થયા, ત્યાં યજ્ઞ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ ત્યાંના પ્રામુલુલોકે કેમ ઉત્પાત મચાવ્યો એટલે પ્રમુલોકે નમસ્કાર કરીને બંધોબસ્ત કરી દીધો. નારદ સાવિત્રીને તેડવા ગયા. જલદી આવી શક્યાં નહીં. ફરીથી ઇંદ્ર તેડવા ગયા તો પણ આવી શક્યાં નહીં. એટલે પ્રમુલોકે બીજી કન્યા દેવા ઇંદ્રને મોકલ્યા તે ગોપ કન્યાને ગાયના મુખમાં પ્રવેશ કરાવી યોનિથી બહાર કઢાવી પવિત્ર થએલી બધાઓની સમ્મતિથી પરણ્યા, નામ ગાયત્રી રાખવામાં આવ્યું. આ યજ્ઞમાં પ્રમુલોકે અને સાવિત્રીને એટલા બધા ઉત્પાતો થએલા બતાવ્યા છે કે તેની ગણતરી કરતાં પાર આવે નહીં. એ બધા વિદ્વેષની સાથે જ યજ્ઞની સમાપ્તિ થએલી બતાવેલી છે. ત્રિશાસુઓએ સ્કંદ પુરાણુ જોઈ લેવું.

આમાં જરાક વિચારવાનું કે-જગતના નાના મોટા બધાએ જીવોના ઘાટ ઘડી, ત્રણ લોકની વ્યવસ્થા કરી, તેમાં યથાયોગ્યપણે તે જીવોને સ્થાપન કરવાવાળા, અને તે ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, એવા મહાજ્ઞાની પ્રમુલોકે મૃત્યુ લોકમાં કલિયુગ આવ્યાની ખબર નારદજીના કહેવાથી પડી. આતે કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? (પ્રમુલોકાનમાં અંધાર ?) આ યજ્ઞનો આરંભ કરતાં મારે પ્રમુલોકને પણ નમસ્કાર કરવા પડશે, એટલુંજ નહિ પણ મને સૈકડો ઉત્પાતો થશે. તેની પણ ખબર ન પડી, આ બધું નવીન પ્રકારનું જ્ઞાન લેખકે કયા જ્ઞાનથી મેળવ્યું હશે ? આમાં કયો કયો વિચાર કરવો તેમાં મારી નજર તો પહોંચતી નથી; પણ કોઈ સુસ સજ્જન બતાવે તો કાંઈ યોગ્ય-યોગ્યનો વિચાર કરી શકાય ? ખાકી આમાં શો વિચાર કરવો. અને શું શું બાબતો તેના સંબંધે કાંઈ પણ સમજી શકતો નથી તેથી આટલામાંજ પતાવી દીધું છે.

(૧૮) ઋષિઓથી મોટામાં મોટા કરેલા વિષ્ણુ. હિંદુસ્થાનના દેવોમાં શ્રીકેનેડી શાકેએ લાગવતમાંથી લીધેલું—તેનો કિંચિત્ સાર—“ સસ્પત્નીમાં કિતારે યજ્ઞ કરતાં ઋષિઓમાં તકરાર થઈ કે—ત્રણ દેવમાં મોટામાં મોટા દેવ કયા ? બ્રહ્મપુત્ર ભગુને તપાસ કરવાને મોકલ્યા. તે પ્રથમ બ્રહ્મલોકમાં અગ્નેશ્વર પહોં સભામાં હાજલ થયા. બ્રહ્માને ક્રોધ થયો પણ પુત્ર બાણીને સમાવી દીધો. પછી કૈલાશમાં શિવના સ્થાનમાં ગયા. શિવને આલિંગન ન કરવા દીધું. તેથી શિવે મારવાને ત્રિશૂલ લીધું. ત્યાં પાર્વતીએ બચાવ્યા. પછી વૈકુંઠમાં ગયા ત્યાં સુતેલા વિષ્ણુને લાત મારીને જગાડ્યા. તો પણ વિષ્ણુએ ભૂગુને નમસ્કાર કરી અવિનયની ક્ષમા માગી. ભૂગુએ આ હકીકત ઋષિઓને જણાવી, ઋષિઓ કૃષ્ણની ક્ષમાની પ્રશંસા કરતા તેમને મોટામાં મોટા દેવ તરીકે સ્થાપ્યા.

આમાં પણ થોડુંક વિચારવાનું કે—વેદોથી પ્રસિદ્ધ યજ્ઞ ધર્મ, તેના બાણ ઋષિઓ યજ્ઞ કરવાને બેઠા. જગતના કર્તા અનાદિના બ્રહ્માશ્વરે વેદોમાં લખાવેલા, તે સ્વભાવિક રીતેજ મોટા હતા. તેમની બાજર શું ઋષિઓને ન પડી ? કે જેથી વિવાદ પર ચડી ગયા ? એટલુંજ નહી પણ વિષ્ણુનાં કર્તવ્યો વેદોમાં જણાતાં નથી, છતાં વિષ્ણુને મોટામાં મોટા બતાવી દીધા. ત્યારે શું તેઓએ પોતે મોટા બનવાની ઇચ્છાથી તો આ કાર્ય નહીં કર્યું હોય ? કારણ કે વિષ્ણુ ભગવાનને લાત ખાઈને પણ ભૂગુ ઋષિને ક્ષમાવવા પડ્યા ? તેથી તેઓએ મળીને મોટા ઠરાવ્યા.

(૧૯) સ્કંદ પુ. ખ. ૧ લો. અધ્યાય ૮ થી ૧૫ સુધીમાંનો ઇસારો—
“ કલ્પના આઘમાં મહાદેવે—ડાબા જમણા અંગથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ ઉત્પન્ન કરી સત્વાદિક ત્રણ ગુણ મુકી દીધા એટલે સામંથ્યવાળા થઈ મરીચિ આદિ બ્રાહ્મણોને મનથી, દક્ષિણ અંગુઠાથી દક્ષને, મુખાદિકથી બ્રહ્મણાદિક ચાર વર્ણને ઉત્પન્ન કર્યા. પછી બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી દીધી.

અ. ૮-૧૦ માં—સૃષ્ટિ થઈ ગયા પછી બ્રહ્મા-વિષ્ણુમાં મોટાઈ પણાનો જગતો પેડો. બન્ને દેવો પોતપોતાની મોટાઈનાં અનેક પ્રમાણો આપી રહ્યા હતા તેટલામાં તેજોમય લિંગ ઉત્પન્ન થયું, આ શું ? એવો વિચાર કરીને પત્નો મેળવવાના ઉદ્વેગવાળા થયા.

અ. ૧૧-૧૨—માં બ્રહ્માએ હંસનું રૂપ ધરીને આકાશમાં તપાસવા માંડ્યું. વિષ્ણુ વરાહનું રૂપ ધરીને પાતાલ ખોદી સાતમા પાતાલ સુધી પહોંચ્યા.

અ. ૧૩-૧૪ માં—એક હજારવર્ષ લટકીને વિષ્ણુ પાછા આવ્યા. બ્રહ્મા એક લાખ વર્ષ સુધી લટક્યા. રસ્તામાં કેતકીનું યત્ર મળતાં પુછ્યું, તેણે જણાવ્યું કે લિંગ ઉપરથી પડતાં મને આર યુગ અયુત વર્ષ લાગ્યાં. બન્ને દેવોએ લિંગની સત્તાજ મોટામાં મોટી માની લીધી. શ્લોક ૨૧૫ સુધીમાં છે.

આ લેખ સાથે વિચારવાનું કે—

બ્રહ્મા પુરાણોમાં અનેક સ્વરૂપથી લખાયેલા જોવામાં આવેલા છે.

(૧) પુત્રીના મોહમાં ફસેલા. (૨) દેવીના હાથ ઘસવાથી ઉત્પન્ન થયેલા. (૩) મેરૂ પર્વત જેટલા મોટા ઇંડામાંથી દેવ વર્ષ પછી બહાર આવેલા. (૪) વિષ્ણુના બાપ થવા જતાં વિષ્ણુની સાથે લડી પડેલા. (૫) વિષ્ણુએ કહ્યું કે હું ઉત્પન્ન કરું છું પણ મારી માયામાં ફસેલા મને બાણી શકતા નથી. (૬) શિવની બાનમાં અસંખ્યાતા બટુકોના પિતા થઈ પડેલા. (૭) શતરૂપાને જોવા પાંચ મુખ કર્યાં પણ શિવના ક્રોધ રૂપ ભૈરવથી પાંચમા મુખથી રહિત થયેલા. (૮) લાલના માટે યજ્ઞ કરવા જતાં બ્રાહ્મણોને નમવું પડ્યું, સૈકંડો ઉત્પાતો સહન કરવા પડ્યા, અને સરસ્વતીથી શાપિત થઈ પડેલા. (૯) આ ઉપરના લેખમાં તો મહાદેવજીના ડાબા હાથથી ઉત્પન્ન થયેલા, અને જમણા હાથથી વિષ્ણુ આ બન્ને દેવો સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી મોટા થવા જતાં તે સમયમાં લાંબુલકરક એક લિંગ જોઈ ચકિત થયેલા, તેની પાછળ પડ્યા. વિષ્ણુ સાતમા પાતાળ સુધી જઈ હજાર વર્ષ પાછા આવ્યા અને બ્રહ્મા આકાશમાં એક લાખ વર્ષ સુધી લટકીને પાછા આવ્યા.

ઇત્યાદિક અનેક બાબતોના લેખો જોતાં વિચાર થાય છે કે—

આ બધી વાતો કેવલ કલ્પિત હશે ? કે આમાં કંઈ પણ સત્યતા રહી હશે ? અને આ બધી વાતો કયા કયા કાળમાં બની હશે ? મને તો જેવો જેવો પત્તો લાગ્યો છે તેવો તેવો લખીને બતાવ્યો છે. બળી આ બધી વાતોનો યોગ્ય ખુલાશો મળશે તો ફરીથી પણ વિચાર કરવાનો અવકાશ લઈશ.

(૨૦) બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળી પડતાં હજારો વાલીખિદયો—

સ્કંદ પુ. અ. ૧ અ. ૨૬ મો. શ્લો. ૫૩ માંનો ઇસારો—

“ પર્વતોની સલાહથી હિમાલય પર્વતે શિવને પાર્વતી આપી. હવેન વખતે વેદપાઠીઓમાં વિવાદ, નારદે કહ્યું કે—જેનાથી તમે અને આ બધું બન્યું

પેદા થયું છે તે બ્રહ્મા તમારી પાસે બેઠા છે. એટલે વિવાદ છેડીને યજ્ઞ શરૂ કર્યો. પાર્વતીનાં ચરણ દેખતાં બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળી પડતાં, તેમાંથી હજારો વાલીખિદ્યો પેદા થઈ ગયા. અને તાત ! તાત ! પોકારવા લાગ્યા. નારદે હાંકી કાઢી લગ્નજાત બ્રહ્માને આશ્વાસન આપ્યું.

આમાં વિચારવાનું કે-પહાડોએ કયા મુખથી સલાહ આપી ? હિમાલયે કયા કાનથી સાંભળી ? બ્રાહ્મણોને અને જગતને પેદા કરવાવાળા બ્રહ્મા, કે જે ચારે વેદોથી પ્રસિદ્ધ છે, તે કયા ઠેકાણેથી કેવા સ્વરૂપથી આવ્યા, કે જે સ્પષ્ટિત થતાં હજારો વાલીખિદ્યો પેદા થઈ ગયા ? આમાંનો એક અક્ષર પણ સાચો હશે ખરો ? સજ્જનોને વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૨૧) સ્કંદ પુ. ખ. ૫ મો-બ્રહ્માના શિર છેદનની વાત—

“ પૂર્વે એકાણુંવ થતાં ભૂતાદિક કાંઈજ ન હતું. માત્ર આકાશમાં એક મહાકાલજ રહ્યો હતો. પાણીમાં પરપોટો થતાં તે સોનાનો થયો. મહાકાલના ફેડવાથી-આકાશ-પૃથ્વી બે થયાં. મધ્યમાં બ્રહ્માદિક ત્રણ દેવો હતા. ‘સૃષ્ટિ કરો’ કહીને મહાકાલ અંતર્ધાન થયો. સમજ્યા વિના બ્રહ્મા તપ કરવા લાગ્યા. મહાદેવે છ અંગ સાથે વેદો આપ્યા. તો પણ બ્રહ્મા સમજ્યા નહી. ફરીથી તપમાં બેઠાયા. અંતમાં સૂચના થઈ કે-તૂં મને ગર્વથી પુત્ર વિચારે છે તેથી તારૂં માથું કાપીશ. અને મારા અંશથી રૂદ્ર થશે-તે તારી પ્રજાનો નાશ કરશે, તો પણ તૂં પિતામહના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈશ. હોમ કરતાં પરસેવો લૂસીને નાખતાં રૂદ્ર થયો. છેવટે શિવના તેજમાં બ્રહ્માનું તેજ દબાઈ ગયું. અને બ્રહ્માના પાંચમા મુખને કાપી નાખ્યું. શ્લો. ૭૬ તો બીજો અધ્યાય બેવાની ભલામણ કરૂં છું. અને ત્રીજા અધ્યાયમાંથી કાંઈ લખું છું—

(૨૨) શિવને મારવા સ્વેદજ પ્રેર્યો તેનું બ્રહ્માને પ્રાયશ્ચિત્ત—

“ બ્રહ્માનું માથું કપાતાં ક્રોધથી પરસેવો, લૂસીને પૃથ્વી પર નાખ્યો. તેમાંથી ધનુષ બાણ સાથે વીર નીકળ્યો, તેને રૂદ્રના તરફ પ્રેર્યો. રૂદ્રે સ્તંભિત કર્યો. રૂદ્ર પોતે વિષ્ણુના આશ્રમે જઈ લિક્ષા ભાગવાને લાગ્યા. વિષ્ણુએ હાથ પસાર્યો. ત્રિશૂલથી લેહતાં લોહીનો પ્રવાહ છુટ્યો; તે કપાળમાં ઝીલવા માંડ્યો. તે ત્યાંથી નીકળી-પચ્યાસ યોજન લાંબો અને દશ યોજન પહોળો નદી રૂપે વહ્યો. તે દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી ધારણ કર્યો. તમારૂં પાત્ર ભરાયું ? એમ કહીને વિષ્ણુએ બંધ કર્યો. પછી દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી મહાદેવે મંથન કર્યું. તેમાંથી હજાર હાથવાળો ધનુષ બાણ સાથે પુરૂષ નીકળ્યો. વિષ્ણુએ શિવને

પુછ્યું કે આ કોણુ ? શિવે કહ્યું કે આપણા ત્રણુતા તેજથી પેદા થયેલો એ 'નર' છે. શત્રુઓને જિતવાવાળો થશે. તે નરે શિવની અને વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી. કષાળમાંથી બહાર કાઢ્યો. તે " નર અને વિષ્ણુ " નારાયણના નામથી પ્રસિધ્ધ થયા. રક્તાળ અને સ્વેદળ એ બેનું દિવ્ય ત્રણુ વર્ષ ન્યૂન ત્રણુસો વર્ષ સુધી સુદ્ધ થયું. છેવટે રક્તાળે સ્વેદળને લેધો. વિષ્ણુએ છોડાવીને મહેશ્વરને અને સુરેશ્વરને પાલન કરવાને સોંપ્યો. વિષ્ણુએ-બ્રહ્માને કહ્યું કે મહાદેવને મારવા તમે સ્વેદળને પ્રેર્યો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લ્યો. વિષ્ણુનું વચન માન્ય રાખીને બ્રહ્માએ પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું. "

આ જગો પર-૨૦-૨૧-૨૨ આ ત્રણુ કલ્પો વિચારવાની-
૨૦ માં-પહાડને પુત્રી કોના સંયોગથી ? પહાડોની સલાહથી શિવજીને કેવી રીતે મળી ? યજ્ઞ વિધિમાં વિવાદી વેદપાઠીઓને નારદે કહ્યું કે-જેનાથી તમેા અને આ બધું જગત્ ઉત્પન્ન થયું તે બ્રહ્મા તમારી પાસે છે એટલે ચૂપ થયા. અંગુઠો દેખતાં બ્રમ્હા સ્ખલિત થયા. હજારો વાલિખિદ્યો ઉત્પન્ન થઈ ગયા. જરા વિચારવાનું—પર્વતની પુત્રીને મહાદેવ કયા કાળમાં પરણ્યા ? આ વાત સારી કે કદિપત ? વેદપાઠીઓને અને જગત્ને ઉત્પન્ન કરનારા બ્રમ્હા કયાંથી આવી ચઢ્યા ? પણ સ્ખલિત થઈ ગયા. કેટલી બધી ધીરજવાળા જગતના કર્તા ? આમાંની કયી વાત સારી ?

૨૧ માં-એકાર્ણવ થતાં મહાકાળજ રહ્યો. ઇંડુ ફોડતાં આકાશ પૂરવી થયાં. તેણે કયાં રહીને ફોડ્યું ? તેમાંથી બ્રમ્હાદિક ત્રણુ દેવો નીકળ્યા, કયાંથી આવીને ભરાયા હતા ? કયી વાત સારી ?

૨૨ માં-જગતના કર્તા બ્રમ્હાને ક્રોધ થતાં પરસેવો, તેમાંથી ધનુષ બાણ સાથે વીર નીકળ્યો. બ્રહ્માએ શિવને મારવા તે વીરને પ્રેર્યો. પણ સ્તંભિત થઈ ગયો. બ્રહ્માશક્તિ કયાં નષ્ટ થઈ ગઈ હતી ? શિવે વિષ્ણુનો હાથ લેહી લોહીની નદી બનાવી દીધી તે આજ કાલ કયાં વહે છે ? તેનો પ્રવાહ-પચાસ અને દશ યોજન લાંબો પહોળો બતાવ્યો છે આમાં સાચું કયું છે ?

આ પ્રબળપતિના સંબંધમાં એકંદરે વિચારવાનું કે—

જૈન ઇતિહાસમાં ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયે જિતશત્રુ મહાન્ રાજા પુત્રીના સંબંધે લોકોમાં પ્રબળપતિ કહેવાયો, વૈદિકોએ બ્રમ્હા તરીકે ઠરાવી સંપૂર્ણ વૈદિકધર્મમાંજ દાખલ કરી દીધા છે. તેથી એવું સમજાય છે કે પાર્શ્વનાથ

તીર્થ'કરના વખતે થએલા અનેક સર્વજ્ઞાના પહેલાં વેદોની સ્થિતિ કેવલ યજ્ઞયાગાદિકના વિધાન વાળીજ હોય, તે વેદોની સ્થિતિ આજે તેવીને તેવી રહી નથી, પણ તેમાં મોટો ફેરફાર થએલો છે. કારણ કે-જેવી રીતે બ્રાહ્મણ, ઉપનિષદાદિકમાં, સર્વજ્ઞાના જીવાદિક તત્ત્વોનો મોટો ફેરફાર કરતા ગયા, તેવી રીતે વેદોમાં પણ નવીન નવીન અનેક શ્રુતિઓ દાખલ કરતા ગયા છે. જુવો કે ઋગ્વેદના દશમા (છેલ્લા) જ મંડળમાં સૃષ્ટિના કર્તા પ્રજાપતિને ઠરાવવા એકજ વિષયની ત્રણ ચાર શ્રુતિઓ, ત્રણ ચાર જાણના તરફથીજ લખાઈલી, તેની સાખીતી બતાવી રહી છે. કોઈ સુઝ ચતુર વિચારશે તો તેને તેવી સંકડો શ્રુતિઓ સર્વજ્ઞાના તત્ત્વાદિકનો પસાર થયા પછીથીજ વેદોમાં ઘુસી ગએલી નજરે પડશે, એ નિર્વિવાદ છે. આ વાતની સામાન્ય સૂચના તો મંકડોનલ શાહેએ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કરેલી છે. મણિલાલભાઈએ તો ચોખ્ખું લખીને જણાવ્યું છે કે-પ્રજાપતિ તો બધાના મોખરે આવીને બ્રહ્મા તરીકે પૂજાયો. આના સંબંધના વિચારો મારા અંધમાં જોવામાં આવશે.

(૨૩) આર્યોના તહેવારો. પૃ. ૫૦૩ થી ૫૦૫ સુધી જુવો—

“વેદકાળની ત્રિમૂર્તિની કલ્પનાનો ધીમે ધીમે એટલો બધો વિસ્તાર થયો કે-પુરાણોમાં તેનું સ્વરૂપ તદ્દન બદલાઈ ગયું. વેદના ગાયકોએ અનેક દેવોની સ્તુતિ કરી છે પણ અગ્રસ્થાન તો અગ્નિ, મરૂત અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવોનેજ મળ્યું છે.” (પૃ. ૫૦૪) “પુરાણકારોએ ત્રિમૂર્તિની કલ્પના નક્કી કરતી વખતે બુદ્ધ ધર્મની ત્રયીની મદદ લીધી હોય એ સંભવિત છે.” (૫૦૫) “આ જગત રજ, સત્ત્વ અને તમ એ ત્રિગુણોથી ભરેલું હોવાથી પરમેશ્વર ત્રિગુણાત્મક છે એવું ઉપનિષદકારોનું મત બન્યું, પાછળ કહ્યા પ્રમાણે વેદકાળમાં મુખ્યત્વે કરીને આ ત્રણ ગુણ ધારણ કરનારા બ્રહ્મણ્યરૂપતિ, સૂર્ય અને રૂદ્રને અનુક્રમે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એમ પુરાણકારોએ ઠરાવ્યા. તે પછી અસ્તિત્વમાં આવેલા ઉશાનસ, કાત્યાયન, પરાસર અને વ્યાસના ગ્રંથોમાં ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે”.

“ખ્રિસ્તી શકના છઠ્ઠા સૈકામાં શુદ્રક કવિએ રચેલા મૃચ્છકટિક નાટક (અંક. ૬) માં પણ ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ કરેલો છે.”

“એ ઉપરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે આસરે એક હજાર વર્ષથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવની ત્રિમૂર્તિ વિષેનો મત ચોક્કસ થતો ગયો.”

અમાં થોડુંક વિચારવાનું કે—

ચારો વેદો ઇશ્વરથી પ્રાપ્ત થયેલા અતાવ્યા છે તે કલ્પના કેવળ જૂઠ્ઠી કરેલી માનીએ તો પણ તે શ્રુતિઓના લખવાવાળા ઋષિઓને તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન માનવા પડશે કે નહીં? તેઓને તો અગ્નિ, મરૂત અને સૂર્ય આ ત્રણ દેવોજ મોટા જણાયલા છે. આ ત્રણ દેવોની મહત્ત્વતા જૈન યૌદ્ધની વિશેષ જાગૃતિમાં નહીં જેવી થઈ પડેલી હોવાથી, ત્યાર બાદ કોઈ લાંબા કાળે પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવો કલ્પવા પડ્યા, એમ તો માનવુંજ પડશે. તો વિચારવાનું કે આ ત્રણ દેવોને કયા ગુણ વિશેષથી મોટામાં મોટી સત્તાવાળા પુરાણોથી તે વેદો સુધીમાં દાખલ કરી દીધા? અને તે કયા જ્ઞાનીથી મેળવ્યા? આ ત્રણ દેવોમાંના પ્રજ્ઞા કે જે ચારો વેદોથી જગતના કર્તા હતાં લખાયા છે તે પાછલથી કલ્પિત રૂપે ઘુસાડેલા અરા કે નહીં? કલ્પિત રૂપેજ ઘુસાડેલા છે એમ માનવુંજ પડશે. જુવો પુરાણોમાં લખાયેલા પ્રજ્ઞાના ગુણો-પુત્રીની સાથે અનીતિ કરવા વાળા, લિંગનો પત્તો નહીં મળવા છતાં આવીને જૂઠ્ઠા બોલવાવાળા, ગોપ કન્યા પરણીને સાવિત્રીના અપરાધી બનેલા, પુત્રીની પાછળ જતાં પ્રાહ્મણોથી અને દેવતાઓથી પણ નિંદાયલા, એટલુંજ નહીં પણ વ્યાધ રૂપ શિવના બાણથી વીંધાઈને મૃગ નક્ષત્ર રૂપે બનેલા. ઇત્યાદિક અનેક વિકારવાળા પ્રજ્ઞા કયા ગુણ વિશેષથી જગતના કર્તા હતાં થઈ ચારો વેદોમાં ઘુસ્યા? એ વેદોની મહત્ત્વતા કેટલી? અને એ બધા લેખકો સત્યવાદી પણ કેટલા? અને આ બધું ધાંધલ કયાંથી ઉઠ્યું? મને તો એમજ લાગે છે કે સર્વજ્ઞાના સત્યતત્ત્વોના વિરોધમાંથીજ ઉઠ્યું છે! પ્રથમ પ્રજ્ઞાનુંજ સ્વરૂપ ટુંક રૂપે જણાવ્યું છે. હવે વિષ્ણુમાં વિકાર કયાંથી થયો? કેવી રીતનો થયો? જેવી રીતે થયો છે તેવી રીતનો ટુંક રૂપથી જણાવીએ છિએ.

જૈન વૈદિકમાંના વાસુદેવાદિક ત્રિકની ટુંકમાંનોંધ

વાસુદેવ કહો, વિષ્ણુ કહો એ બધા આ લોકમાં (ભારત લોકમાં) ત્રણખંડ રાજ્યના લોકતા મહાન્ રાજાઓજ થયા છે. અનાદિકાળના નિયમને અનુસરીને આ ચાલતી અવસર્પિણીમાં નવ ત્રિકોજ થયેલાં છે. તેમનો ઇતિહાસ ક્રમવાર જૈન ગ્રંથોમાં તદ્દન ટુંકરૂપે લખાયેલો છે. તેમાંનું પહેલું ત્રિકનીએ પ્રમાણે—

અગ્નીચારમા તીર્થંકરના સમયમાં જે પોતનપુરના રાજા જિતશત્રુ હતા, તે પુત્રીના સંબંધથી પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા. તેમને જે

પ્રથમ અચ્ચલ નામનો પુત્ર તે બલદેવ, બીજી વખતે મૃગાવતી પુત્રા, તેના સંબંધથી જે પુત્ર તે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થયા હતા.

તેજ સમયમાં રતનપુરના રાજા મયૂરગ્રીવના પુત્ર અશ્વગ્રીવ તે પ્રતિવાસુદેવની પદવીના ધારક થયા છે.

આ અવસર્પિણીમાં નવ ત્રિકોમાંનું આ બલદેવાદિકનું પહેલુંનું ત્રિક થયું છે. અનાદિના નિયમ પ્રમાણે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના હાથે અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનું મરણ થયું છે. પ્રતિવાસુદેવ લડાઈઓ કરીને ત્રણે ખંડના રાજાઓને તાણે કરે છે. પછી બલદેવ ભાઈની સાથે રહીને વાસુદેવ-પ્રતિવાસુદેવનો નાશ કરી પોતે નિર્વિઘ્ન પણ ત્રણે ખંડના રાજ્યનો ભોગ કરે છે. તેથી તે બન્ને (વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ) સદ્ગતિના તો ભાગી થતાજ નથી પણ નરક ગતિનાજ અધિકારી બતાવેલા છે, એમ જૈન ઇતિહાસમાં સર્વજ્ઞોએ જણાવેલું છે.—

(૧) વૈદિકોમાં—દેવી ભાગવતે બળદેવના, અને વાસુદેવ સંબંધને સર્વથા ઉડાવી દઇને અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ ભગવાન ઠરાવી તેમનું માથું વાસુદેવથી કપાયા પછી ઘોડાના માથાવાળા હુયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં મુકયા છે.

(૨) સ્કંદ પુા ના ત્રીજા ખંડમાં—દેવતાઓએ યજ્ઞનો આરંભ કર્યો, ત્યાં માત્ર વિષ્ણુજ આઠ્યા નહીં. શોધ કરતાં ધનુષ બાણ ચઢાવીને ધ્યાનમાં બેઠેલા જોયા. ઉધઈઓના પ્રયાસથી બાણની દોરી કપાતાં વિષ્ણુનું માથું ઉડી ગયું, તે મળ્યુંજ નહીં તેથી વિશ્વકર્માએ સૂર્યના ઘોડાનું માથું કાપી ખંધ બેસતું કરીને આપ્યું. ત્યાંથી હુયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

નવ ત્રિકોમાંનું આ પહેલવેલું ત્રિક ૧૧મા તીર્થંકરના સમયમાં થયેલું છે. જૈન-વૈદિકમાં લખાયા પ્રમાણે ટુંક નોંધ કરીને બતાવી છે.

વિચારવાનું કે—એક વખતે ઈંદ્ર દેવતાઓ સાથે અશ્વમેધ કરતાં પશુઓને બાંધ્યાં, ઋષિઓએ આ યજ્ઞ અયોગ્ય ઠરાવ્યો. ઈંદ્રના પક્ષમાં વસુરાજ ભળતાં નરકમાં ગયો. આ યજ્ઞ કરાવનાર ઈંદ્રની કયી ગતિ થઇ? તે કાંઈ જણાવ્યું નથી. (ભુઓ પ્ર. ૧૮ મુ. પૃ. ૧૫૫ થી ૫૭)

આ દેવતાઓના યજ્ઞમાં પણ બ્રહ્માદિક તો ભળેલાજ છે, માત્ર વિષ્ણુ આઠ્યા નથી તો પણ દૂર બેઠા છતાં માથા વિનાના તો થયાજ. આ યજ્ઞની વાતો વિચિત્ર પ્રકારની કેવી? આ બધા લેખકોની સત્યનિષ્ઠા પણ કેટલી?

બારમા તીર્થ કરના વખતે—વાસુદેવાદિકનું બીજું ત્રિક ચર્ચુ છે— જ્ય નામા બલદેવ, દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને તારક પ્રતિવાસુદેવ છે. વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવની લડાઈ થતાં પ્રતિવાસુદેવ મરાણો છે.

(૧) વૈદિકોમાં—વિષ્ણુના મત્સ્યાવતારપુરાણે—તારક પ્રતિવાસુદેવને મોટા દૈત્ય ઠરાવી, દેવતાઓની સાથે યુદ્ધ કરવાવાળો બતાવ્યો છે. આ દૈત્યે કરોડો દેવતાઓને માર્યા છે. યુદ્ધમાં ભળેલા ઇંદ્રો, લોકપાલો અને વિષ્ણુ આદિને પકડીને એ દૈત્યે બાંધ્યા છે. જેમ વાઘ મનુષ્ય-પશુઓને પકડે તેમ પકડી લીધા અને એ તારક દૈત્ય ત્રણ લોકની સંપદાવાળો થઈ બેઠો.

હું કેમમાં વિચારવાનું કે—કલ્પિત મત્સ્યાવતારનું લખાણ કલ્પિત ઠરે કે નહીં ? યુગ યુગમાં રક્ષા કરવાવાળા વિષ્ણુ તે આ, એક દૈત્યના સપાટામાં કેમ સપડાયા ? એટલુંજ વિચારશો તો પણ ખસ છે.

(૨) સ્કંદ પુર્ણિમા ૧ લો—વજ્રાંગ અસુરે—બ્રહ્માના વરદાનથી પુત્ર મેળવ્યો. તેની સ્ત્રીએ હજાર વર્ષ ગર્ભમાં રાખ્યો. પછી તારક નામ રાખ્યું. તેણે દેવતાઓને જીતવા દશ હજાર વર્ષ આહાર વિનાનો તપ કર્યો. બ્રહ્મા તેને વરદાન આપવાને ગયા. અને જણાવ્યું કે તું તરતના જન્મેલા બાળક વિના બીજાથી મરીશ નહીં. પછી તારક દૈત્યે—યમપુરીનો અને દેવતાઓના સૈન્યનો નાશ કર્યો. વિષ્ણુએ બધા દેવતાઓને ભાગી જવાની આજ્ઞા કરી. તારક ખંભાતના સિંહાસન પર બેઠો. પણ તરતના જન્મેલા કાર્તિક સ્વામિના હાથથી મરાયો.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—હજાર વર્ષ ગર્ભમાં રહે, એ સિદ્ધાંત કયું ? મોટો થયા પછી દશ હજાર વર્ષ તપ કર્યો. ત્યારે તેનું આયુષ્ય કેટલું હશે ? અનેક આફતોવાળા બ્રહ્મા વરદાન આપવા કયાંથી આવ્યા ? યમપુરી નીચે છે કે ઉપર ? કયાં બેઠો તેનો નાશ કર્યો ? દેવતાઓ સાથે લડાઈ કરી, તો તે સ્વર્ગમાં બેઠો કે ભૂતલમાં ? લેખકે આ બધું જ્ઞાન કયા જ્ઞાનીથી મેળવ્યું માનવું ?

(૩) તુલસીરામાયણ બાલકાંડના તારકાસુર.

શિવજી રામચંદ્રનું ધ્યાન કરવા બેઠો, તે વખતે તારકાસુર ઉત્પન્ન થયો. તેણે લોકોને અને દેવતાઓને સંપત્તિથી રહિત કર્યા. દેવતાઓ બ્રહ્માની પ્રાપ્તિ ગયા. બ્રહ્માએ કહ્યું કે—શિવજીના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો

પુત્રજ એ દૈત્યને હતો. દેવતાઓએ સ્તુતિ કરીને કામદેવને પ્રગટ કર્યા, તેણે સર્વ દુનિયાને વ્યાકુલ કરી નાખી, પણ શિવજીએ તો બાળીને ભસ્મજ કરી નાખ્યો. એટલે બ્રહ્માદિક દેવો વિષ્ણુ પાસે ગયા. પછી સર્વે મળીને શિવને પ્રસન્ન કર્યા. લગ્ન કરવાનું નક્કી કરાવી શિવને શણગાર્યા. નારદાદિક ઋષિઓએ પાર્વતીની માતાને સમજાવી લગ્ન કરાવી દીધું. વિલાસ કરતાં કૈલાસ પર છ મુખવાળા કાતિકેય જન્મ્યા. તે બાળકે તારકાસુરને માર્યો. પછી બધા નિર્ભય થયા.

આ તારક પ્રતિવાસુદેવમાં ટુંકથી વિચારવાનું કે—

આ બીજું ત્રિક જૈનોના ૧૨મા તીર્થંકરના સમયમાં થયેલું છે—તેને મત્સ્યપુરાણવાળાએ—તારકાસુર લખીને મોટો દૈત્ય કરાવ્યો છે. તેણે જગતના ઉદારક વિષ્ણુના સમક્ષ કેરોડો દેવતાઓને માર્યા અને વિષ્ણુને પણ કેદમાં પૂર્યા. આ વાત ક્યાં સુધી સત્ય લખાઈ હશે ?

સ્કંદ પુ. માં—તેના બાપે બ્રહ્માના વરદાનથી તારક પુત્ર મેળવ્યો. કર્મના વશથી પરાધીન પણે અફલાતા બ્રહ્મા કયે ઠેકાણે વરદાન આપવાને ગયા અને કયા કાળમાં ? તે તારક હજારવર્ષ ગર્ભમાં. પછી દશ હજાર વર્ષ તપ કરી કોઈથી મરૂં નહીં એવો બ્રહ્માથી વર મેળવ્યો. પછી ચમપુરીનો અને દેવતાઓના સૈન્યનો નાશ કર્યો. કયે ઠેકાણે રહીને આ અકાચ કર્ણુ ? કેમ કે ખંભાતની ગાદીનો માલક થઈ બેઠો છે. આ વાત કયા કાળમાં બનેલી ? એ વિચારવાનું.

તે બીજા ત્રિકમાંનો તારક, અબજોના અબજો વર્ષ પછી રામાદિકના આઠમા ત્રિક વખતે લોકોને અને દેવતાઓને સુખ સંપત્તિથી રહિત કરતો ક્યાંથી આવી ચઢ્યો કે જેને બ્રહ્માદિકોને બ્રમિષ્ટ કરી નાખ્યા ? આ બધી બૈદિક ઇતિહાસની બાજુ ક્યાંથી રચાઈ ?

૧૧ જૈનોના ૧૩ માં તીર્થંકરના સમયમાં—વાસુદેવાદિકનું ત્રીજું ત્રિક—

ભદ્ર બલદેવ, સ્વયંભૂ વાસુદેવ અને મેરક પ્રતિવાસુદેવ, મોટાભાઈ ભદ્રની સાહાય્યથી સ્વયંભૂ વાસુદેવે મેરક પ્રતિવાસુદેવને ચક્રરત્નથી માર્યો. મેરક લડાઈમાં મરવાથી અને સ્વયંભૂ રાજ્યના લોભથી તે ભવમાં સદ્ગતિ મેળવી શક્યા નથી.

વૈદિકોમાં—બ્રહ્માંડ પુરાણ-માગસર સુદિ ૧૧ના સંબંધે એવો લેખ છે કે—
“સુરૈ દૈત્ય સાથે શ્રીકૃષ્ણે દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી યુદ્ધ કર્યું”. છેવટે નાશ. તેનો સંબંધ

એવો છે કે—અણુને શ્રીકૃષ્ણને પુછ્યું કે—માગસર સુદી ૧૧ ના અત્યંત દુઃખસો વ્યવસ્થા કયા રાધી ? ઉત્તરમાં શ્રી કૃષ્ણે જણાવ્યું કે—પૂર્વે કૃતયુગમાં મુરૂ નામના દેવે બ્રહ્માદિક બધા દેવોને સ્વર્ગમાંથી પ્રસ્થ કર્યા. બ્રહ્માદિક દેવોએ શિવની પાસે ચોતાનું રક્ષણ માગ્યું. પણ શિવે વિષ્ણુને જતાવ્યા. બધા વિષ્ણુ પાસે ગયા. વિષ્ણુએ બ્રહ્માદિકની વાત સાંભળીને કહ્યું કે—એવો દુષ્ટ દેવ કોણ છે કે જેણે બ્રહ્માદિક દેવોને સ્વર્ગમાંથી પ્રસ્થ કર્યા ? એમ કહીને વિષ્ણુ બ્રહ્માદિકને સ્વર્ગમાં લઈને તે દેવોનો નાશ કરવાને નીકળ્યા. પણ તે દેવોની એક હાકલ માત્રથી બ્રહ્માદિક દેવો ભાગી ગયા. માત્ર એકલા વિષ્ણુએ જ દિવ્ય હુકમરૂપે સુધી તેની સાથે બાહુ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે વિષ્ણુ પણ નાડા. અને એકજ દરવાજાની બાર ચોળનની ગુફામાં જઈને સુતા. મુરૂદેવ ત્યાં જઈને પણ મારવાને તૈયાર થયો. પણ મારા અંગથી ઉત્પન્ન થએલી કન્યાથી તે દેવ મરાયો. નિદ્રામાંથી ઉઠીને એ તે કન્યાને વર આપ્યો કે હું કન્યે ! તને આ એકાદશીના ચોળથી દલ મારવાની શક્તિ થઈ છે તેથી તારા વામથી આ એકાદશીનું મત થશે એવો વર આપ્યો તેથી સંતુષ્ટ થઈ.

આ મુરૂ દેવમાં વિચારવાનું કે—

‘વિરાટનું રૂપ ધરીને બ્રહ્માંડને વેરો ઘાલતો પ્રજાપતિ દશાંગુલ બહાર વધીને રહ્યો’ આ સૂક્ત જૈન જોડની વિશેષ જાગૃતિના પછી ચારો પેઢોમાં દાખલ કરેલું હોય એ સ્વાભાવિકજ છે. પ્રજાપતિ આ બધી સૃષ્ટિના સ્વરૂપવાળો થયો તે વખતે આ બધા જીવો કમવાળા બતાવ્યા કે કમ વિનાના ? પોતે ચારવર્ણ રૂપના બન્યા ત્યારે તેમાં આ મુરૂ દેવ હતો કે નહીં ? અથવા બ્રહ્માંડની બહાર દશાંગુલ વધીને જે જગ્યા છોડી હતી તેમાંથી આવીને કયે ઇસ્તેથી બ્રહ્મસ્થાનમાં પહોંચ્યો ? કે જે દેવે બ્રહ્માદિકને સ્થાનથી પ્રસ્થ કર્યા ? દેવીના હાથ ધસવાથી અને શિવના હાથથી ઉત્પન્ન થએલા બ્રહ્માને શિવનું શરણ ન મળવાથી વિષ્ણુનું શરણ જોળવું પડ્યું. વિષ્ણુ પણ તે દેવથી ભાગીને બાર-ચોળનની ગુફામાં જઈને સુતા. આ દેવ ત્રણે દેવોથી કેટલો બધો જબરો હશે ? અને કોનાથી પેદા થએલો હશે ? પ્રથમ બ્રહ્માનોજ ખરો પત્તો નથી તો પછી અદ્વૈત અને વિશિષ્ટાદ્વૈતની સિદ્ધિ તે તુષ્ઠખંડન જેવી ખરી કે નહીં ?

૧૪ મા તીર્થંકરના વખતે ચોથા વાસુદેવાદિકનું થોડું ત્રિક—

સુપ્રભ—બલદેવ, પુરૂષોત્તમ—વાસુદેવ, અને મધુ પ્રતિવાસુદેવ. આ ત્રણે ખંડના મોટા રાજાઓ થયા છે. પ્રતિવાસુદેવ ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે

લક્ષ્યમાં કરીને પોતાની આજ્ઞા મનાવે. પણ તેજ અરસામાં થએલા વાસુદેવ પોતાના મોટાભાઈ બલદેવની સાહુચ્ચથી પ્રતિવાસુદેવને મારે છે. પછી નિર્ભય પણે રાજ્યનો ભોગ કરે છે. એક લક્ષ્યમાંના પાપથી બીજો રાજ્યના લોભથી સદ્ગુણિના ભાગી થતા નથી.

મધુ પ્રતિ વાસુદેવ છે અને કૈટભ તેનો ભાઈ છે.

વૈદિકોમાં—માર્ક'ડેય પુરાણે જણાવ્યું છે કે—મધુ અને કૈટભ એ બે દૈત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા અને બ્રહ્માને મારવાને હોડ્યા. બ્રહ્માએ નિદ્રાદેવીની સ્તુતિ કરવા માંડી એટલે શ્રીકૃષ્ણજી જાગી ઉઠ્યા. અને તે દૈત્યો સાથે પાંચ હજાર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે નાશી છુટ્યા.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—કાનના મેલના દૈત્યોથી જગતના કર્તા બ્રહ્મા કે જે આરો વેદોથી પ્રસિદ્ધ છે, તે તો ભાગ્યા. પણ જગતના ઉદ્ધારક વિષ્ણુ ભગવાન પણ ભાગ્યા ! ! આમાંની કયી વાત સાચી હશે ?

દુર્ગાપાઠ અ. ૧ લો. શ્લો ૬૭ થી—કદપાંતે એકાર્ણવ મતાં વિષ્ણુ ગ્રેષનાગની રાજ્યામાં સુતેલા તેમના કાનના મેળથી ઉત્પન્ન થએલા મધુ અને કૈટભ નાલિકમલમાંના બ્રહ્માને મારવાને હોડ્યા.

આમાં પણ વિચારવાનું કે—કદપાંતેમાં સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ગડ મથલમાં પડેલા બ્રહ્મા આરો વેદોમાં બતાવ્યા છે. તે વખતે વિષ્ણુના કાનના મેલમાં મધુ અને કૈટભ બે દૈત્યો કયાંથી આવીને ભરાયા ? એકાર્ણવની વાત, વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન મધુ—કૈટભની વાત, અને તેમની નાલિમાં આવીને ભરાઈ બેઠેલા બ્રહ્માની વાત, આમાંની કયી વાત સાચી લાગે છે ? આ બધું ઉંધું છ-તું કયાંથી લાવીને ગોઠવ્યું છે ? જરા વિચારમાં ઉતરીને જોશો ખરા કે ?

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાયુપુરાણના મધુ અને કૈટભ બે દૈત્યો—

વિષ્ણુએ અને બ્રહ્માએ સ્તવના કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. બ્રહ્માએ શિવના જેવા પુત્રની યાચના કરી. વિષ્ણુએ શિવની સેવા પસંદ કરી એટલે મહાદેવે કહ્યું કે—આ જગત રૂદ્રમય અને નારાયણમયજ છે. વિષ્ણુ જળમાં પ્રવેશ કરી ગયા. બ્રહ્મા પોતાના આસન પર બેઠેને બેઠા. પછી લાંબા કાળે મધુ અને કૈટભે બ્રહ્માને કહ્યું કે—તું અમારો ભક્ષ થઈશ. એમ કહીને અંત-ધોન મઈ ગયા. બ્રહ્મા ખબ ગભરાયા. અને કમલના નાભિ વડે રસાતલમાં જઈ

સુતેલા હુરિને જગાડીને કહ્યું કે માફ રક્ષણ કરો ! હુરિએ કહ્યું બીજો નહીં. એટલામાં મધુ અને કેટલ આવેલા બાણી પોતાના મુખથી વિષ્ણુ અને જિજ્ઞાસુ ઉત્પન્ન કરી અમ્હાના રક્ષણ માટે મુક્યા. પેલા બે દેત્યો પણ-વિષ્ણુ અને જિજ્ઞાસુના જેવું રૂપ ધરી આવીને ઉભા. અમ્હાને સખ્ય રાખી યાણીને સ્થિર કરી દેવતાનાં સો વર્ષ મુખી લડ્યા. બન્ને તરફના એક લક્ષણવાળા જોઈ અમ્હા બ્યાકુલ થયા. પણ દિવ્યનેત્રથી જોઈને પેલા દેત્યોને કમલ કેશરના અખતસ્થી બાંધી લીધા. ત્યાં એક કન્યા ઉત્પન્ન થએલી જોઈ પેલા બે દેત્યો મલરાયા. કન્યાને અમ્હાએ પુછ્યું કે તું કોણ છે ? તેણે કહ્યું કે હું વિષ્ણુનો સંદેશ લાવનારી મોહિની નામની માયા છું. પેલા બે દેત્યોએ એવો વર માગ્યો કે અમારૂં મરણ થાય નહીં અને અમે તારા પુત્ર થઈએ, તે કન્યા તેવો વર આપીને ચમ સદતમાં લઈ ગઈ. વિષ્ણુએ કેટલને અને જિજ્ઞાસુએ મધુને માર્યાં. એ પ્રમાણે અમ્હાએ વિષ્ણુ અને જિજ્ઞાસુના સાથે રહીને તે બે દેત્યોને માર્યાં.

આમાં પણ જરા વિચારવાનું કે—

જગતના સ્રષ્ટા, અનાદિના અમ્હા, ચારે વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, પુત્રીમાં મોહિત થતાં દેવોથી અને પ્રામ્હુણોથી નિંદાયલા, શિવે જેને વીંધી નાખેલા, તે અમ્હા શિવની પાસે પુત્ર માગવાને ગયા, આ બધી વાતો કયા કયા કાળમાં બનેલી ? મા બાપ વિના અચ્ચાનક ઉત્પન્ન થએલા મધુ અને કેટલે અમ્હાને ભક્ષ્ય થવાનો ભય બતાવ્યો. કયા જ્ઞાનીઓથી આ તંત્ર ઉભું કરવામાં આવેલું અને આ બધો પ્રપંચ શાથી ઉભો કરવામાં આવેલો ? સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસ પર ધ્યાન દઈ વિચાર કરો સત્ય શું છે તે સહજે માલમ પડશે.

પંદરમા તીર્થંકરના સમયમાં-વાસુદેવાદિકનું પાંચમું ત્રિકે થયું છે. સુદર્શન-બલદેવ, પુરૂષસિંહ-વાસુદેવ, અને નિશુલ પ્રતિવાસુદેવ. નિશુલ પ્રતિવાસુદેવે ત્રણે બંડના રાજ્યોની સાથે મોટી લડાઈઓ કરીને તેઓને પોતાના તાબે કરેલા. પણ પોતાના મોટાભાઈ બલદેવની સાહુચથી પુરૂષસિંહ વાસુદેવે નિશુલ પ્રતિ વાસુદેવનો નાશ કરીને નિર્વિબ્ધ પણ ત્રણ બંડના રાજ્યનો ભોગ કર્યો. એક લડાઈએના પાપથી અને બીજો રાજ્યના લોભથી સદ્ગતિના ભાગી થએલા નથી. આ અવસર્પિણીમાં નવે ત્રિકો મહાપુરૂષોની ગણતરીમાં ગણાવેલા છે. બલદેવો તો સદ્ગતિનાજ ભાગી થએલા છે. પણ વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ કેટલાક કાળ પછી કરેલાં પાપને ભોગવ્યા પછી મોક્ષગતિ મેળવનાર થવાના તેથીજ ગણતરીમાં લીધેલા છે.

વૈદિકોમાં-મત્સ્યપુરાણે-શુભ અને નમિ એ બે દેવો હતાવ્યા છે.

બાલ એવી છે કે-શુભ અને નમિ એ બે દેવો સાથે વિષ્ણુજીની લડત જીતી જાતી. પ્રથમ વિષ્ણુએ શુભને હરાવ્યો એટલે નમિ નામના દેવે ગદા લઈને ગરુડના માથામાં મારી અને પરીધાઈને શુભ નામના દેવે વિષ્ણુના માથામાં મારી, એટલે ગરુડ અને વિષ્ણુ એ બન્ને મૂર્છિત થઈને પડ્યા, એટલે મુદ્રમાં જૂમારવ બંધ પડ્યો. તે બન્ને સંચેતન થયાપછી મુદ્રમાંથી જીવ્યાં લઈને નાહા.

આમાં પણ જરા વિચારવાનું કે—

સવસાએ પુરુષસિંહ વાસુદેવ બતાવેલા છે, નિશુભ પ્રતિવાસુદેવ કહેલા છે. અહીં વાસુદેવનું નામ હિંદવી લઈને વિષ્ણુની પદવી માત્રથી જોળાવ્યા છે. વાસુદેવની જે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ કુતી તેમને એકજ કૃપથી બતાવનારો પ્રયત્ન કરેલા છે. વાસુદેવોનો સદા જય થયેલો છતાં વૈદિકોના પંડિતોએ હંજલકા વિનાના ચિત્રીને મૂકેલા છે. જુવો-૧૧ માં તીર્થ'કરના સમયમાં-પહેલાં ત્રિકમાં અધર્મીય પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ ભગવાન હસવી માથા વિનાના જાત્રવી કોડાના માથાવાળાજ લાખીને બતાવ્યા. અર્ધાદિકાળના વિષ્ણુ ભગવાન માનીએ તે શુ' પોતાના મસ્તકની રક્ષા કરવાની સત્તા તેમનામાં ન હતી? આ બધી વિચિત્રતા શાથી લાખાઈ? અને આ બધી વાતો ક્યાંથી આવી? બીજા ત્રિકમાં તારક પ્રતિવાસુદેવ છે તેને અમુર હસવી વિષ્ણુને તેના કેદી બનાવ્યા, ત્યારે બીજા લેખકોએ વિચિત્ર પ્રકારનું લાખીને બતાવ્યું તે જ્યાં લેખે વિચારવાને માટે પણ મૂકેલા છે. ત્રીજા ત્રિકમાં મેરક પ્રતિવાસુદેવ તેને અગીયારસની કથામાં દૈત્ય હસવી તેનાથી પ્રહ્લાદિકોને નષ્ટ બ્રહ્મ થયેલા બતાવ્યા છે. એટલુંજ નહીં પણ વિષ્ણુ ભગવાનને પણ નાશતા ભાગતા લાખીને બતાવ્યા છે. આ બધી વિચિત્ર બાજુ ક્યાંથી રચાઈ?

ચોથા ત્રિકમાં મધુ પ્રતિવાસુદેવ છે તેના ભાઈ કેટલ છે. વૈદિકોએ વિષ્ણુના કાનના મૈલથી ઉત્પન્ન થયેલા બતાવ્યા છે. વિષ્ણુના કાનમાં એટલો બધો મૈલ ભરાઈ ગયો કે તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા દેવોએ પ્રહ્લાદના હાલ બે હાલ કરીને મુક્યા. એટલુંજ નહીં પણ વિષ્ણુ પોતે પણ નાશી છુટ્યા, જરા વિચારવાની તસલી લઈ સત્યાસત્યનો વિચાર કરશે. મુરેપુ કિમધિકેન?

૧૧ માં થી ૧૫ માં તીર્થ'કર સુધીમાં ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવાદિકાનાં પાંચ ત્રિક

થયાં છે તે જૈન-વૈદિકના ઇતિહાસ પ્રમાણે લખીને બતાવ્યાં. પ્રથમ ઋષભદેવ અને બીજા અન્વિતનાથના વખતે-ભરત અને સગર આ બે ચક્રવર્તીઓ થયા છે તે પણ લખીને બતાવ્યા હતા. હવે ક્રમવાર પાંચ ચક્રવર્તીઓ થએલા છે તે નામ માત્રથી લખીને બતાવીએ છીએ-૧૫ માં અને ૧૬ માં તીર્થંકરના મધ્યમાં ત્રીજા મહાવાન અને ચોથા સનતકુમાર એ બે ચક્રવર્તીઓ થયા છે. તેમના પછી-૫ માં, ૬ ઠા, અને ૭ માં ચક્રવર્તીઓનું પદ ભોગવ્યા પછી-૧૬ માં, ૧૭ માં, અને ૧૮ માં તીર્થંકરો પણ એજ (શાંતિનાથ, કુંથુનાથ, અરનાથ) થયા છે. એટલે ૧૫ માં થી તે ૧૮ તીર્થંકર સુધીમાં ક્રમવાર પાંચ ચક્રવર્તીઓ બતાવ્યાં. આ પાંચોના સંબંધે જૈન-વૈદિકમાં વિશેષ શું છે તે મારા જાણવા પ્રમાણે ઇસારા માત્રથી જણાવ્યું છે. ત્રિજા મહાવાન ચક્રવર્તીના સંબંધે વૈદિકોએ શું લખ્યું છે અને કેવા સ્વરૂપથી લખ્યું છે તેના સંબંધે હું કાંઈ પણ માહિતી મેળવી શક્યો નથી. અને ચોથા સનતકુમાર ચક્રવર્તીના માટે વૈદિકોમાં સનતકુમાર સંહિતા ઘણા મોટા પ્રમાણમાં લખાઈલી છે. જૈનોના સનતકુમાર ચક્રવર્તીનો લેખ અમે અમારા ગ્રંથમાં કિંચિત્ માત્ર લખીને બતાવ્યો છે. બન્ને લેખોની તુલના પાડિતોએ કરી લેવી.

પાંચમા ચક્રવર્તી અને સોળમા તીર્થંકરે-સચ્ચક્રવર્તી (બોધિધી-જની) પ્રાપ્તિ થયા પછી ૧૨ લવ કયાં છે. તેમાં ૧૦ માં લવે મેઘરથ રાજા અત્યંત દયાવાળા ઈંદ્રની પ્રસંશાના પાત્ર થયા છે. તેથી બે દેવો તેમની પરીક્ષા કરવાને આવ્યા છે. એકે કબુતરનું રૂપ ધરી મેઘરથનું શરણ લીધું છે. બીજાએ બાજ પક્ષીનું રૂપ ધરી પોતાનું લક્ષ્ય માગ્યું છે માંસ વિના બીજા લક્ષ્યને લેતો નથી. છેવટે મેઘરથે કબુતરના બરોબર પોતાની બાંધનું માંસ આપવા માંડ્યું, પણ કોઈ રીતે પુરૂં ન થતાં રાજાએ પોતાનું શરીર કાંટા ઉપર ચઢાવ્યું. રાજ્યમાં હા હા કાર. છેવટે દેવો પ્રથંસા કરીને ચાલતા થયા.

વૈદિકોમાં એકલા મહાભારતમાંજ ત્રણ નામથી પ્રસિદ્ધ થએલી કથા— સંસ્કૃત સાહિત્યના ઇતિહાસ પૃ ૩૭૫ માં—“શિખરના પુત્ર ઉશીનરના સંબંધે, ફરીથી શિખરનાજ સંબંધે, અને ત્રિજીવાર શિખરના પુત્ર વૃષદર્ભના સંબંધે એમ ત્રણ ઠેકાણે ત્રણ નામથી મહાભારતમાંજ લખાઈ છે.” આ ગ્રંથકારે એવું અનુમાન કયું છે કે—આ વાર્તાની ઉત્પત્તિ જોદ્ધ ધર્મથી થઈ હોય એમ એના સ્વરૂપથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. જૈનધર્મની માહિતીના અભાવે આ અનુમાન તેમનું અયોગ્ય ન ગણાય યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર વાચકોએ કરી લેવો.

૧૮ મા અને ૧૯ મા તીર્થ કરના મધ્યમાં એક કરોડ વર્ષનું અંતર પડેલું છે. તેમાં પ્રથમ ૬ ઠાં વાસુદેવ, પછી ૮ મા અકવર્તી અને તેમના પછી ૭ મા વાસુદેવ, એમ કુમ્ભાર થયા છે. એમાં જે કંઈ વિશેષ છે તે જૈન અને વૈદિક પ્રમાણે ઇસારા માત્રથી લખીને બતાવું છું.—

જૈન પ્રમાણે પ્રથમ ૬ ઠાં ત્રિક-આનંદ બલદેવ, પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવ અને બલિ નામના પ્રતિવાસુદેવ થયા છે. વાસુદેવને જે કન્યા વરવાળી હતી તે બલિ નામના પ્રતિવાસુદેવે હરણ કરી. આનંદ અને પુરૂષપુંડરીક લડવાને ચઢ્યા, પણ એક વખતે પાછું હટવું પડ્યું, બીજી વખતની ચઢાઈમાં બલિ પ્રતિવાસુદેવનું માથું કાપી નાખ્યું. અને વાસુદેવે નિર્વિઘ્નપણે ત્રણે ખંડનું રાજ્ય ભોગવ્યું; એમાંના એક પણ સદ્ગતિના ભાગી થયેલા નથી. એવો અનાદિનોજ નિયમ બંધાઈ ગયેલો છે.

વૈદિકોમાં આ એકજ કથા ચાર સ્વરૂપમાં છે, તે જુવો—

(૧) બલિએ સો યજ્ઞ કરી ઇંદ્રપદ મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ૯૯ નું પુરા થતાં શ્રીકૃષ્ણને ચિંતા થઈ કે—પ્રલહાદને મારું આપેલું ઇંદ્ર પદ બચ નહીં તેમ કડું. એટલે વામન રૂપ ધરીને બલિની પાસે સાડાત્રણ ડગલાં જમીન માગી. ત્રણ પગથી બધી જમીન માપીને અડધું ડગલું બલિના પીઠ ઉપર મૂકી પાતાળમાં ખોસી દાલ્યો. પણ બલિનું નામ રાખવા દીવાળીના ચાર દિવસ તેને રાજ્ય પર સ્થાપી પોતે દ્વારપાલ થવાનું કબૂલ્યું.

આમાં વિચ્છરવાનું કે—દ્વારિકાના દાહુ વખતે શ્રીકૃષ્ણ પોતાના કુટુંબને પણ સંભાળી શક્યા ન હતા, પોતે પણ જંગલમાંજ પ્રાણ સુમાવી બેઠા-હતા, તેમણે ઇંદ્રપદ આપવાને અધિકાર કયાંથી મેળવેલો ?

(૨) રામાયણમાં—શ્રીકૃષ્ણે વામન રૂપ ધરી બલિને જળવા તેની પાસે અર્પણ જલ માગ્યું પણ બલિના નાલવામાં શુકાચાર્ય પેઠા પાણી પડવા દીધું નહીં. નાલવું સોફ કરવા જતાં શુકાચાર્યની આંખ કુટી. આ બધાં કલ્પનાનાં કુસુમો શા કારણથી સુંધાયાં ?

(૩) સ્કંદ પુ. માં—પૂર્વ ભવના ધૂર્ત બલિએ ગણિકાને તાંબૂલ આપવા માંડ્યું, ભૂમીપર પડતાં શિવને અર્પણ કર્યું. માપ દૂર થતાં સાડાત્રણ ઘડી ઇંદ્રપદ મળ્યું. અગસ્તિ આદિને હાથી આદિનાં દાન આપ્યાં. તે પાછું મેળવવા પૂર્વના ઇંદ્રે યમને પ્રાર્થના કરી અને નરકમાં મોકળવાં વીનંત્યાં. ચિત્રશુભે

તેમ કરવા ના પાડી અને તે બલિને પ્રહ્લાદની સ્ત્રીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ઇંદ્રે બલિના આપનું માથું કાપ્યું. પછી બલિનો જન્મ થયો. તેણે ફરીથી સ્વર્ગનું રાજ્ય લીધું. શુક્રાચાર્યની સલાહથી ભૂમીપર સો યજ્ઞ કરવા માંડ્યા. ભગવાન જળવાને આવ્યા. શુક્રાચાર્યે જમીન આપવા ના પાડી પણ બલિએ માન્યું નહીં, તેથી નિર્ધન થવાના શાપ આપ્યો. ઇત્યાદિ.

અહીં દુઃકમાં વિચારવાનું કે—જે બલિરાજ હતા તે અહીં ધૂત લખાયો. અને સાડા ત્રણ ઘડીના ઇંદ્રપદવાળો થયો. એ કયા સિદ્ધાંતથી? પદ્યોપમ કે સાગરોપમથી એછા આયુષ્ય વાળા ઇંદ્ર હોતાજ નથી. ભુવો જૈનસિદ્ધાંતમાંના લેખો.

(૪) ભાદરવા સુદિ ૧૧ ના સંખધે સ્કંદ પુ. માંની કથા—

“અન્બુનના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં શ્રીકૃષ્ણે જણાવ્યું કે—પૂર્વયુગમાં મારો તથા બ્રાહ્મણાદિકનો ભક્ત બલિ નામનો દાનવ હતો. તેણે ઇંદ્રનો દ્વેષી અર્ધ મારો આપેલો લોક અને દેવોને જીતી લીધા. દેવો મારી પાસે આવ્યા. મેં બ્રહ્માંડનું રૂપ ધરીને તેનું સર્વસ્વ લઈ લીધું. અને બલિ પણ ઇંદ્રને સોંપી દીધો. યુધિષ્ઠિરે ફરીથી પુછ્યું કે કેવી રીતે જીતી લીધો? બાળકનું રૂપ ધરી મેં બલિની પાસેથી ત્રણ ડગલાં જમીન માંગી લીધી. પછી હું ત્રણ લોકના સ્વરૂપ વાળો થયો. એક પગથી પૃથ્વી, અને બીજા પગથી ત્રણે લોક માપીને કહ્યું કે ત્રીજો પગ કયાં મૂકું? એમ કહીને તેના માથા પર પગ મૂકીને રસાતલમાં ખોસી દાલ્યો.” ઇત્યાદિ.

એકંદર આ બલિની કથામાં વિચારવાનું કે—

સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં—ભારત છ ખંડના લોકતા ચક્રવર્તીઓ હોય, તે આ અવસર્ધિણીમાં ૧૨ જ થયા છે. ત્રણ ખંડના લોકતા વાસુદેવો હોય. આ છઠ્ઠા ત્રિકમાં—પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવ છે. બલિ પ્રતિવાસુદેવને મારીને ત્રણ ખંડના લોકતા થયા છે.

વૈદિકોની પહેલી કથામાં—બલિના સોમા યજ્ઞમાં વિધન કરીને શ્રીકૃષ્ણ પક્ષપાતથી પ્રહ્લાદના ઇંદ્રપદને બચાવવા ગયા.

બીજામાં—શ્રીકૃષ્ણ બલિ પાસે અર્પણજળ લેવા ગયા, ત્યાં શુક્રાચાર્યે આંખ ફોડાવી. ત્રીજામાં—ધૂત બલિએ સાડા ત્રણ ઘડી ઇંદ્રપદ મેળવ્યું. ત્યાંથી

વિદાયગિરી મળતાં। ચત્રગુપ્તને સોંપાયા, તેમણે પ્રહ્લાદની સ્ત્રીના ગર્ભમાં મૂકયો. ફરીથી સ્વર્ગનું રાજ્ય મેળવ્યું. ભૂમિપર સો યજ્ઞ કરવા જતાં બલિને છળવા ભગવાન આવ્યા. શુક્રાચાર્યે જમીન આપવા ના પાડી. ન માનતાં તે પોતે નિર્ધનના શાપ વશ થયા છે. આ યોથી કયામાં જણાવ્યું છે કે—બલિ દાનવે ઇંદ્રલોક અને દેવોને છુટી લીધો. અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે મેં બ્રહ્માંડનું રૂપ ધરીને તેનું સર્વસ્વ લઈ લીધું અને બલિ ઇંદ્રને સોંપી દીધો. અને હું ત્રણ લોકની સંપદા વાળો થયો.

વિચારવાનું કે—સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ એ ત્રણ લોક છે. આ ત્રણ લોકનું રાજ્ય આજ સુધી કોઈએ કરેલું નથી. અને કોઈ કરવા વાળો દેખાતો પણ નથી. તો પછી શ્રીકૃષ્ણ ત્રણ લોકના માલિક કેવી રીતે થયા ? શ્રીકૃષ્ણ દારિકાના દાહ વખતે પોતાનું પણ સંભાળી શક્યા ન હતા, તો પછી ત્રણ લોકને કેવી રીતે સંભાળી શક્યા ? પ્રતિ વાસુદેવને મારીને વાસુદેવ મૃત્યુ લોકના ત્રણ ખંડના ભોક્તા બને છે તે તો યોગ્ય જણાય છે. બાકી ઇંદ્રને છુટવા બલિ ગયો. એ તો બધીએ બનાવટ છે. અંગ્રેજો સ્વર્ગના લોકની સાથે મળવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, છતાં મળી પણ સક્ત નથી. તો પછી બલિ ઇંદ્રને છુટવા સ્વર્ગમાં કયે રસ્તેથી ગયો ? અને કયા કાળમાં આ બધા બનાવો બન્યા ? એ બધું વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

૧૮ મા અને ૧૯ માના મધ્યમાં જે છઠું ત્રિક થયું તે બતાવ્યું. પછી આઠમા (૮) સુખૂમ ચક્રવર્તી થયા, છે તેમની સાથમાં પરશુરામ થયા છે, તે ન તો વાસુદેવ છે કે નતો. પ્રતિવાસુદેવ છે માત્ર એક તાપસના પુત્ર છે. તેમનો સંબંધ દુકમાં લખીને બતાવું છું.—

વસંતપુરનો નિરાધાર અગ્નિ નામનો છેકરો તાપસાશ્રમે જઈ મોટો તાપસ કર્યો. એ દેવતાઓ ભ્રમની પરીક્ષા કરવાને નીકળ્યા છે. તત્ત્વમાં નિપુણ જૈનમુનિને અડગ બાણી પેલા જમદગ્નિના તરફ વળ્યા. હજારો વર્ષના તપથી વધી પડેલી દાહીમાં ચકલી ચકલી રૂપે થઈ માળો કર્યો. ચકલીએ દૂર જવા રબ માગી, ચકલીએ કહ્યું કે તમે બીજામાં ફસો ત્યારે મારી શી દશા ? ચકલીએ ગૌહત્યાદિ સોગનો લેવા માંડ્યા, પણ ચકલીએ કહ્યું કે જો તમે આ તાપસના પાપને અંગીકાર કરો તો રબ આપું. તાપસે બંનેને પકડીને પુછ્યું કે હું માખી સાથે ? ચકલીએ કહ્યું તમારે પુત્ર છે ? નથી, તો શું તમારી સારી ગતિ એ ? શાશ્વત્યન યાદ કરી પરણવા તરફ દોરવા. સો કન્યાના પિતા

એક રાજાને ત્યાં જઈ તેમની પાસે કન્યાની આગણી કરી. આપના સમક્ષે કહ્યું કે જોઈએ તેને દરેકે. અંતરમાં આનાદર થતાં તપશ્વી કન્યાઓને કુપ્ત કરી દેશ કરી બહાર નીકળ્યા. ધુળમમાં રમતી છોકરીને લીધી. નામ રેલુકા રાખ્યું. શાળીઓનું કુરૂપ દૂર કર્યું. અને મોટી અગ્નિ રેલુકાને પરણ્યા. પુત્રના માટે બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય બે ચર સાધ્યા. રેલુકાએ ક્ષત્રિય ચર અને તેની બેઠને બ્રાહ્મણ ચર આપ્યો. રેલુકાને કામ, તેની બેઠને અનંતલીય થઈ કૃતવીર્ય પુત્ર થયા. વિદ્યાધરની સેવાથી રામે પરશુની વિદ્યા મેળવી.

એક વખત રેલુકા બેઠને મળવા હસ્તિનાપુરમાં ગઈ હતી ત્યાં બંને વીને સંબંધ થતાં પુત્ર થયો. સપુત્રા ઘેર આવી. પરશુરામે અન્નેનું માથું કાપી નાખ્યું. અનંતલીયે રામના આશ્રમને બાળી નાખ્યો. પરશુરામે અનંતલીયનો નાશ કર્યો. કૃતવીર્યે હસ્તિનાપુરનો રાજા થઈ જમદગ્નિનો નાશ કર્યો. પરશુરામે કૃતવીર્યનો નાશ કરી હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય લીધું. સંજભાં કૃતવીર્યની રાણીએ તાપસોના શુભ ગૃહનો આશ્રય લીધો. ત્યાં પુત્રનો જન્મ થતાં સુભૂમ નામ રાખ્યું. ક્ષત્રિય ઋષિઓને છોડી દઈને પરશુરામે સાંત વાર નિઃક્ષત્રિયા પૃથ્વી કરી અને મુખ્ય ક્ષત્રિયોની દાઢાઓનો થાળ ભર્યો. મિમિસિયાએ કહ્યું કે જેની દષ્ટિ પડતાં આ દાઢાઓની ખીર કંશે અને જે આસે તેનાથી તમારો નાશ થશે. આ તરફ સુભૂમ મોટો થતાં વિદ્યાધરની પુત્રીને પરણ્યો. ચછી માતાની પાસેથી પોતાની રાજધાની સમજીને હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો. સિંહાસન પર બેઠને બેઠો. દાઢાઓ પર દષ્ટિ પડતાં ખીર અર્ધ તે ખાવા મંડી પડ્યો. પરશુ લઈ રામ મારજાને આવ્યા પણ સુભૂમના પુણ્યના યોગથી વિદ્યાદેવી ભાગી ગઈ. અને પરશુ નિસ્તેજ થઈ ગયો. સુભૂમે થાળ દેડ્યો, તે ચક્ર રૂપે થઈ રામનું મસ્તક છેદી નાખ્યું. અને સુભૂમ આઠમો (૮) ચક્રવર્તી થયો.

વેદિકામાં—ભાગવત સ્કંધ ૬ માથી દુષ્ટ સાર—

ઋષીક ઋષિ—વરુણ પાસેથી ઘોડાઓ લાવી ગાંધી રાજાને આપી તેની પુત્રી સત્યવતીને પરણ્યા. પુત્રના માટે બે ચર ચઢાવી ઋષિ સ્નાનના માટે ગયા. સત્યવતીનો ચર માતાએ અને માતાનો ચર સત્યવતીએ આપ્યો. ઋષિએ સત્યવતીને કહ્યું કે તે નિર્દિત કામ કર્યું. તોયે પુત્ર દંડધારી ઘેર સ્વરૂપનો થશે. અને તારો ભાઈ બ્રહ્મસાની થશે, સત્યવતીએ તો ઠીક ન ગણાય ? ઋષિ—જા તારો પુત્ર નહીં તો પણ પાત્ર તો દંડ ધારી થશેજ. જમદગ્નિ પુત્ર થયો. સત્યવતી—કૌશિકા નદીરૂપે થઈ. જમદગ્નિ રેલુકાની પુત્રી રેલુકાને પરણ્યા.

અને છેલ્લા પરશુરામ વસુદેવનાં આશરે થયાં તેમણે હુદ્ધ ક્ષત્રિયોનો એક-
વીશ (૨૧) નાશ કર્યો. અરુન-કમા અપ્સરથી ક્ષત્રિયોનો નાશ કર્યો ?
ઉત્તર- હેહુઓનો રાજા હતાત્રેવની અપરાધનાથી હજાર જીવોનો વાળો સહસ્રાબ્દન
આજીવ કરતો જમદગ્નિના આશ્રમે ગયો. ઋષિએ કામધેનુના પ્રભાવથી આતિ-
શયપાલું કહ્યું. તેણે સવત્સા કામધેનુનું હૃદય ક્યું. રામ પરશુથી સૈન્ય સાથે
તેનો નાશ કરી કામધેનુ લઈને આશ્રમે આવ્યા. જમદગ્નિએ કહ્યું કે-રાજાનો
વધ તે તો બ્રહ્મહત્યાથી મહાપાપ, માટે એકાં વર્ષ તીર્થયાત્રા કરી પાપનો
નાશ કર! રામ તે પ્રમાણે કરી પાછા ઘેર આવ્યા. બંગાપર ગએલી રેણુકા
અપ્સરાઓ સાથે ક્રીડા કરતા રાજાને જોઈને સ્પૃહાવાળી થએલી ટેમ ચૂકી,
ઋષિના આગળ હાથ જોડીને ઉભી. મનથી વ્યભિચારિણી બાણી ઋષિએ માર-
વાનો આદેશ કર્યો. વાત કોઈએ કાને ધરી નહી. રામને પ્રેરણા થતાં માતાની
સાથે બાંધઓને પણ મારી નાખ્યા. ઋષિએ વર માગવાનું જણાવતાં રામે કહ્યું
કે-મરેલાં જીવે અને પાછલી વાત યાદ ન આવે તેમ કરે ? બધાં ઉડીને ઉભાં
થયાં. સહસ્રાબ્દનના દશ હજાર પુત્રે જમદગ્નિનું માથુ કાપીને લઈ ગયા.
તેમની પાછળ રામે જઈ તે બધાનાં માથાં કાપી રક્તાથી નદી બનાવી દીધી.
પછી ૨૧ વાર નિઃશ્વત્રિય પૃથ્વી કરીને કુરુક્ષેત્રમાં લોહીના નંબ કૂટો ભર્યા.
પિતાનું માથુ પિતાના શરીર સાથે જોડીને યજ્ઞ કર્યો, અને બધી પૃથ્વી બ્રાહ્મણો
ને આપી પોતે પાપ રહિત થઈ ગયા.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—

વડેણુ દેવનું સ્થાન સ્વર્ગમાં મનાયું છે કે પાતાલમાં ? ઋચીક ઋષિ
તેમની પાસેથી ઘોડા લાંબા તે કયે રહેતેથી ? ગાંધી રાજાને આપી સત્યવતીને
પરણ્યા પછી તે નહીં કે પે શાથી થઈ ? આંજી સેવા સ્વર્ગમાં રહેલી છે ? કામધેનુ
કોઈ સાક્ષાત્ કે વસ્તુ જણાતી નથી. ઋષિઓની રૂઢીમાં સંભળાય છે. ચરૂ
ખાધો સત્યવતીએ-તેનું ફળ રેણુકાના છેલ્લા પુત્ર સુમતે સાચી ? જમદગ્નિએ
રામ પાસે તેની માતાને અને તેમના બાંધઓને મરાવી નાખ્યા અને પાછા
જીવતાં કરી દીધાં એવાં કર્તવ્યો શું જ્ઞાનીનાં હોય ? લેખકની આતુરકાં પણ
કેટલી ? વડેણુ દેવની સત્તા જે વેદોમાં હોય તે પાછળથી નહીં સાચી થઈ ? આ
પ્રાચી વેદિકોમાં વિચિત્રતા ક્યાંથી પેડી ? વિચારવાની બહામણ કરે છે. હું
ક્યાં સુધી લખીશ ?

પરશુરામ અને રામનો મેલાપ-તુલસી રામાયણથી ટુંક સાર—

સીતાના સ્વયંવર મંડપમાં-રામ-શિવના ધનુષને જાગીને વરમાળા વચા. ત્યાં મુનિરૂપે આવેલા પરશુરામને જોઈ લયેથી રાજ્યને નમ્યા. ધનુષના દુકડાં જોઈ પરશુરામ બેઠેલો કે- આ ધનુષ કોણે તોડ્યું? રામ-નાથ! એ તો આપણો દાસજ હશે. પરશુરામ-ધનુષને તોડનારે સમાજમાંથી અલગ ચલું. લક્ષ્મણ-એવાં તો ઘણાંજોડોડી નાખ્યાં. પરશુરામ-તારે શું કાળ આવી પહોંચ્યો છે કે? લક્ષ્મણ-રામના-હાથનો વંશજ જતાં તુટ્યું, કોધ શા માટે? પરશુરામ-અરે શઠ! સહસ્રાબ્દનું હજાર હાથનો છેલ કરનારો આ કુહાડો જો? (આ જગો પર ઘણો લાંબો વિવાદ લાખાયલો છે) છેવટે કુહાડો ઉગામીને મારવાને તૈયાર થયા. રામે મીઠાં વચનથી શાંત કર્યા. પણ કોધ સચ્યો નહીં. રામે કહ્યું-એતો બાળક છે, અપરાધી તો હું છું, મને જો કરવું હોય તે કરો? પરશુરામ-અરે તું કળ છોડી દે! નહીં તો હું તને અને તારા ભાઈને મારીશ, એમ કહીને કુહાડો ઉગામ્યો, રામે માથું ધ્યું, પરશુરામ-અરે છલ છોડી દે? મારા કોધરૂપી યજ્ઞમાં હજારો રાજ્યોને પશુ બનાવી હોમી દીધા છે. રામ-અમે તો બ્રાહ્મણ બાણીને માથું નમાવ્યું. અમારા આમળ તમે કોણ માત્ર છો? એમ કોમલ અને ગૂઢ અર્થવાળાં વચન સાંભળતાં પરશુરામનાં પડલ ઉઘડ્યાં અને વિસ્મય થયા. પરશુરામનો સંશ્વરાંશ રામને ચઢી ગયો. સ્તુતિ કરીને તપ કરવા વનમાં ચાલ્યા ગયા.

આમાં ભરા વિચારવાનું કે-પરશુરામ નવ ત્રિકમાંના નથી. મત્સ્ય, કૂર્માદિક દશ અવતારોમાં-પરશુરામ છઠ્ઠા, રામ સાતમાં છે ખરા, પણ જો આ બન્ને વિષ્ણુનાજ અવતાર રૂપના માનીએ તો આટલી બધી બ્રહ્મ બ્રહ્મી શાથી કરી? શું પોતે પોતાનુંજ સ્વરૂપ સમજી શક્યો નહીં? આ બધું અંધારું કેટલું? ખરૂં જોતાં સુભૂમ ૮ મા ચક્રવર્તીના સમયમાં પરશુરામ થયો છે. માત્ર એક તાપસના પુત્ર છે. તેમના પછી વચમાં-દત્ત વાસુદેવનું ૭ મું ચિક થયા પછી લક્ષ્મણાદિકનું ૮ મું ત્રિક ઘણા લાંબા કાળે થયેલું છે. તો પછી પરશુ-રામનો અને રામનો મેલાપ જ્યાંથી? આ બધી બાજુ ક્યાંથી અને કેવા રૂપની ખેલાઈ! તે મારા પૂર્વેના લેખોથી અને આજળના લેખોથી વિચાર કરશે તો સ્પષ્ટરૂપથી સમજાશે. હું ક્યાંસુધી લખી શકવાનો હતો?

૧૮-૧૯ માના મધ્યમાંનું છઠું ત્રિક અને સુભૂમ ૮ મા ચક્રવર્તીના સાથમાંના પરશુરામ બતાવ્યા. પણ દત્ત વાસુદેવાદિકનું ૭ મું ચિક રહેલું છે તે બતાવીએ છીએ—

નક્ષત્ર-બલદેવ, દત્ત વાસુદેવ, અને પ્રહ્લાદ પ્રતિ વાસુદેવ, આ નવમાંનું સાતમું ત્રિક છે. પ્રતિવાસુદેવ પ્રહ્લાદે દત્તની પ્રાપ્તિ એવાવળું જેવો મોટો ફાથી હતો તેની માળાણી કરી પણ દત્તે આપવાની ના પાડી, તેથી મોટું સુદ્ધ બચ્ચું, છેવટે તેનાજ ચક્રથી દત્તે પ્રહ્લાદનું સમુદ્રપી નાખ્યું. પ્રહ્લાદે જે સપ્તધ્યા કરીને રહ્યો, ખંડના સ્વભાવને આજ્ઞા મલાવી હતી તે બધાએ સ્વાભાવિક રીતે તેના આમાં આપના અને પ્રહ્લાદે તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા.

વૈદિકોમાં નંદન નામ, દત્ત નામે જોવામાં આવે છે પણ ઘણી વિદ્યુતિમાળા ઇતિહાસનો નિર્ણય મળે કરી શક્યા નથી. પરંતુ પુરાણોમાં-પ્રહ્લાદ ની કથા એવા રૂપથી જોવામાં આવે છે કે-પ્રહ્લાદ પોતે વિષ્ણુનો ભક્ત હતો, તેનો બાપ શિશુને ભક્ત હતો, તેથી વિષ્ણુ પ્રહ્લાદના બક્ષમાં ભાગ્ય અને નૃસિંહનો અભિમાન ધારણ કરીને તેના બાપને ઘણા ખુરા હાલ્યો માર્યો અને પ્રહ્લાદને તો ઇંદ્રના અધિકાર પણ સ્થાપ્યો. આ કથાનો વિશેષ પ્રસંગ મારા અંકથી જોઈ શકશો.

આમાં ટુંકથી વિચારવાનું કે-તેન પ્રમાણે પ્રહ્લાદ પ્રતિવાસુદેવ છે. અને દત્તનામના વાસુદેવના હાથથી મર્યો છે. પણ પારાણિકોએ આ ઇતિહાસ ઘણાજ ઉપોચિત કરીને સુકેલો છે. પ્રથમ તો થાંભલામાંથી જે નૃસિંહાવતાર ની ઉત્પત્તિ બતાવી છે તેજ અગ્રધેય છે. મારા વિચાર પ્રમાણે પુરુષસિંહ પાંચ મા વાસુદેવને-નૃસિંહ નામ આપી આંભલામાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં બતાવ્યા છે.

વળી આમાં વિશેષ વિચારવાનું કે-છઠ્ઠા ત્રિકમાં-બલિ પ્રતિવાસુદેવ છે. પછી ઘણા લાંબા કાળે થયેલા સાતમાં-ત્રિકમાં પ્રહ્લાદ પણ પ્રતિવાસુદેવ છે. આ બંને વાસુદેવના તો શત્રુ રૂપનાજ છે. છતાં પ્રહ્લાદને પોતાનો ભક્ત માની ઇંદ્રચક્રે રચાયો. તેની રક્ષા કરવા વિષ્ણુ બલિને છળવા ગયા. બીજી કલમમાં બેતાં બલિને માટે શુદ્ધવાર્ય પોતાની આંખ ફેડાવી. કલમે ત્રિકમાં-બલિને ખૂર્સ કરાવી સાડા ત્રણ ઘડી ઇંદ્રના આસનવાળો કરાવી સ્થિતિ પ્રહ્લાદની સ્ત્રીના બલમાં ચિત્રગુપ્તદ્વારા પ્રવેશ કરાવ્યો. કલમ ચોથીમાં-કૃણુ બલિને છળ્યો અને ઇંદ્રને સોંપ્યો. અને-પોતેજ ત્રણ લોકોના માલિક થઈને બેઠા. આમાં સત્ય શું છે? અને તે કયાં છે? તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરે છું. આ બધું નવું નવા કવિઓને કયાંથી જડ્યું? વિચાર કરશો કે?

ઉપર બતાવેલા દત્ત વાસુદેવના છ મા ત્રિક પછી ૧૬ મા તીર્થ કર થયા છે, તેમના સમયમાં કોઈ નવીન બાણવા જેવો બનસ બાણ્યો નથી.

તેમના પછી કેઈ લાંબા કાળે ૨૦ તીર્થંકર થયા છે. તેમના સમયમાં હસ્તિનાપુરના રાજા પદ્મોત્તર તેમના પુત્રો બે-મોટા વિષ્ણુકુમાર, નાના મહાપદ્મ. તે ૯ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના સંબંધમાં જે વિશેષ છે તે જણાવીએ છીએ—

અવતીમાં ધર્મરાજના મંત્રી નમુચિ બ્રાહ્મણ હતા, તેમનું બીજું નામ બલ પણ હતું. ૨૦ મા તીર્થંકરના શિષ્ય સુવ્રતાચાર્યની સાથે વાદમાં નમુચિ હાર્યો. તેથી આચાર્યને મારવાની કોશીસ કરવા લાગ્યો. ધર્મરાજના જાણવામાં આવતાં દેશમાંથી કાઢી મૂક્યો. તે હસ્તિનાપુરમાં મહાપદ્મની સેવામાં રહ્યો. તે નમુચિએ કેઈ કાર્યથી સંતુષ્ટ કરી વર મેળવ્યો. પદ્મોત્તરે અને વિષ્ણુકુમારે સુવ્રતાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. રાજા મોક્ષમાં આદ્યા ગયા, અને વિષ્ણુકુમાર મહાલગ્નિધપાત્ર થયા. સુવ્રતાચાર્યને હસ્તિનાપુરમાં આવેલા જાણી નમુચિને વૈર જાગ્યું. નમુચિએ યજ્ઞ કરવાના બહાને મહાપદ્મની પાસે અમુક દિવસ સર્વસત્તાચુક્ત રાજ્યનો વર માગ્યો. ચક્રવર્તી વર આપીને અંતઃપુરમાં આદ્યા ગયા. નમુચિ-યજ્ઞની દીક્ષા લઈ સંન્યાસીઓથી પણ ભેટ લેવા બેઠો. જૈન સાધુઓને પણ બોલાવીને કહ્યું કે-મને નમસ્કાર કરીને ભેટ લે કરો? અગર મારા રાજ્યથી નીકળી જાવો? અને જો રહેશે તો મારી નાખતાં મને પાપ નહીં લાગે. એજ મારો હુકમ છે. છએ ખંડમાં તેથી સત્તા હતી. જાણું કયાં? મહાપદ્મના મોટાભાઈ વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિ, મહાલગ્નિધપાત્ર તે વખતે મેરૂ પર્વત ઉપર હતા. ત્યાં જાણી શક્તિવાળા સપ્તગુરૂની આજ્ઞા લઈ તેમની પાસે પહોંચ્યા, બધો વૃત્તાંત સાંભળી વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિ તે સાધુને લઈ ગુરૂની પાસે આવ્યા. પછી રાજર્ષિ સભામાં ગયા. નમુચિ(બલ) વિના સભા સભાએ તેમનું સન્માન કર્યું. રાજર્ષિએ ઘણા પ્રકારથી સમજાવ્યો પણ નમુચિ બલ એકનો બે ના થયો. છેવટે એટલું કહ્યું કે તૂં માન્ય કરવાને યોગ્ય છે તેથી સાડા ત્રણ ડગલાં જમીન તારા માટે આપું છું. બાકીના જે રહેશે તેને તો હું મારીશજ રાજર્ષિએ પોતાની વૈક્રિય લગ્નિધથી એકે લાખ યોજનનું શરીર બનાવી બે ડગલાંથીજ બધું રાજ્ય માપી લઈ ત્રીજું ડગલું નમુચિના માથા ઉપર મૂકી-ધરતીમાંજ ખોસી દાદ્યો. અને તે મરણ પામી નરકમાંજ ગયો, વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિ શરીરનો સંકોચ કરી ગુરૂથી પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ તપ જપાદિકથી મોક્ષમાં ગયા.

આ કથાનો પ્રસંગ પુરાણ કારોએ ઠામ ઠેકાણા વિના કેઈ વિચિત્ર

પ્રકારનોજ લખી દીધો છે. આ વાતમાં હેતુમત શાહેબના અનુમાનનો આપેલો ઉત્તર જુવો અને વિચાર કરો.

૧૮-૧૯ મા તીર્થ'કરના મધ્યમાં છઠું ત્રિક, ૮ મા ચક્રવર્તી ને પરશુરામ, ૭ મું ત્રિક, તે પછી ૧૯ મા તીર્થ'કર, તેમના પછી ૨૦ મા તીર્થ'કર તેમના સમયમાં મહાપદ્મ ૯ મા ચક્રવર્તી અને નમુચિ થયા તે બતાવ્યા. હવે લક્ષમણાદિકનું ૮ ત્રિક થયું છે તે જુવો—

રામ બલદેવ, લક્ષ્મણ (નારાયણ) વાસુદેવ, અને રાવણ પ્રતિવાસુદેવ. આ ૮ મું ત્રિક થયેલું છે. સીતાના કારણથી લડાઈ થઈ, તે જૈન-વૈદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે. જે તકાવત છે તે મારા લેખથી વિચારવાની બલામણ કરૂં છું.

સર્વજ્ઞોનો ઇતિહાસ જોતાં-પરશુરામ અને રામને હજારો વર્ષનું છે કું છે. તેમનો મેલાપ વૈદિકાએ કેવી રીતે કરીને બતાવ્યો? એ બંનેને ૬-૭ મા અવતાર એકજ વિષ્ણુના બતાવી જાન ભૂલેલાની પેઠે વાદ વિવાદમાં કેવી રીતે ઉતાર્યા? આ બધી ઉધી ગંગા કયે ઠેકાણેથી વહી? વિચારવાની બલામણ કરૂં છું.

રામાદિકનું ૮ મું ત્રિક થયા પછી ૨૧ મા તીર્થ'કર થયા છે. તેમના સમયમાં-હરિષેણ ૧૦ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તે પછી કેટલાક કાળે-જય નામના ૧૧ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના પછી ૨૨ મા તીર્થ'કર થયા. તેમના સમયમાં બલભદ્ર બલદેવ, શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ, અને જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવ, આ છેલ્લું નવમું ત્રિક વાસુદેવાદિકનું થયું છે. આ શ્રીકૃષ્ણનો ઇતિહાસ જૈન-વૈદિકમાં લખાયેલો છે. આ અથા ઉત્તમ પુરૂષો ગણાયેલા છે, આ ઉત્તમ પુરૂષોના વિષય માં તદ્દન નીતિ વિરૂદ્ધ લખાયું હોય તે જરૂર કોઈ વિકારી પુરૂષોના હાથથી વિકારજ પામેલું હોય એમ માડ માનવું છે.

આજકાલના પંડિતો તેવા પ્રકારના વિકારી લખાણોમાં પોતાની આતુરી બતાવી ઉંધું છ-તું લખી લોકોમાં બંધ બેસતું કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેથી સત્ય શોધકોને સંતોષ મલી શકે બરો કે ?

૨૨ મા તીર્થ'કરના સુધીમાં-વાસુદેવાદિકના નવે ત્રિક પૂરાં થઈ ગયાં. બાવીશમા અને ત્રીવીશમાના મધ્યમાં બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી ૧૨ મા થતાં, ચક્રવર્તીઓ પણ બારે પૂરા થઈ ગયા. તેમના પછી ૨૩ મા તીર્થ'કર, તેમના પછી

૨૪ તીર્થંકર થતાં, ૬૩ શલાકા પુરૂષો પુરા થઇ ગયા. તે જૈન ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ રૂપે લખાયેલા છે.

આ બધો વિષય અમારા ગ્રંથમાં પૂર્વે કિચિત્ વિચાર સાથે લખીને બતાવ્યો છે. અહીયાં માત્ર એકજ ગાથાથી સૂચન માત્રથી લખીને બતાવીએ છીએ, તે ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—

ચક્કીદુગં, હરિપણગ, પણગં ચક્કીણ. કેસવો, ચક્કી ।

કેસવચક્કી, કેસવ વુચક્કી, કેસીબ, ચક્કીઅ ॥ ૬૨૧ ॥

ભાવાર્થ—આ એકજ ગાથામાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને નવ વાસુદેવાદિક, આ અવસર્પિણીમાં જે થયા છે તેમાંના કેટલાક તીર્થંકરોની સાથમાં અને કેટલાક તેઓના મધ્યમાં જે પ્રમાણે થયેલા છે, તે પ્રમાણે બતાવવાનો સંકેત જણાવેલો છે. ચક્કીદુગં—જે ચક્રવર્તીઓ—પહેલા અને બીજા તીર્થંકરની સાથમાં. હરિપણગ—પાંચ વાસુદેવો—૧૧ માંથી ૧૫ માં તીર્થંકરની સાથમાં. પણગંચક્કીણ—પાંચ ચક્રવર્તીઓ—જે ૧૫ માં અને ૧૬ માંની મધ્યમાં, પછી જે ત્રણ થયા તેજ ચક્રવર્તીઓ થઈને ૧૬ । ૧૭ । ૧૮ માં તીર્થંકરો થયા છે.

કેસવોચક્કી કેસવ ચક્કી—૧૮—૧૯ ના મધ્યમાં—ક્રમથી વાસુદેવ, પછી ચક્રવર્તી, તેમના પછી વાસુદેવ, એમ ત્રણ ક્રમવાર થયા. પછી ૨૦ માંની સાથમાં ચક્રવર્તી. કેસવ વુચક્કી—અને તેમના પછી વાસુદેવ. પછી ૨૧ માંની સાથમાં ચક્રવર્તી, અને તેમના પછી પણ ચક્રવર્તી. કેસીબ ચક્કીઅ ૨૨ માં તીર્થંકરની સાથમાં શ્રીકૃષ્ણ છેલ્લા નવમા વાસુદેવ થયા. અને તેમના પછી બ્રહ્મહત્ત ૧૨ માં ચક્રવર્તી થયા. તેમના પછી ૨૩—અને ૨૪ માં એ બે તીર્થંકરો થયા. એકંદરે ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવાદિકનાં નવત્રિકો અને ૨૪ તીર્થંકરો; સર્વે મળી ૬૩ શલાકા પુરૂષો—તરીકે ગણાવ્યા છે. આ ગાથાનો અર્થ અએ એ પૃ. ૬૫—૬૬ માં જે યંત્ર કરીને ગોઠવ્યો છે ત્યાંથી વિચારી લેવાની ભલામણ કરૂ છું. આ ગાથા જૈનોના ખાસ આવશ્યક સૂત્રની ૪૨૧ મી છે.

આ મારા લેખનો ઉદ્દેશ એ છે કે—આ એકજ ગાથામાં જૈન ધર્મના ઇતિહાસને સૂચન માત્રથી ગર્ભિત પણે બતાવવાનો પ્રયત્ન થયેલો હોય એમ જણાય છે.

જૈન ધર્મમાં પ્રસિદ્ધિને પામેલા, શ્રી હરિભદ્રસૂરિને—આજ ગાથા

મુખ્યપણે પ્રતિબોધ થવાના કારણે રૂપે થએલી છે. કારણ કે હરિભદ્રસૂરિ પ્રથમ બ્રાહ્મણજી હતા, અને પોતે ચઉદે વિદ્યામાં પૂર્ણરીતે નિપુણતાજી ધરાવતા હતા. એટલુંજ નહીં પણ વાદ વિવાદમાં ઉતરીને સૈંકડો પંડિતોને પરાજિત કરીનેજ છોડતા હતા. સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે વાદવિવાદનો શોખ એટલો બધો હતો કે સ્વર્ગના દેવોની સાથે અને પાતાળ વાસી દેવોની સાથે વાદ કરવાના ચિન્હ રૂપે એક નિઃસરણીપણ સાથમાં લઈને ફરતા. વાત ગમે તેમ હોય પણ આટલી વાતતો નિશ્ચય રૂપની જણાય છે કે તેઓ સહેરમાં એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને ફરતા કે-જેનાથી હું હારી જાઉં કે જે શબ્દનો અર્થ હું જાણી શકું નહીં તેનો તો મારે શિષ્યજ થવું. આ પ્રતિજ્ઞા તો તેમની સત્ય રૂપનીજ હતી. વાત એવી બનીકે આ બ્રાહ્મણ સહેરમાં ફરતા ફરતા જૈન સાધ્વીઓના ઉપાશ્રય આગળ આવી ચઢ્યા. ઉપાશ્રયના અંદરના ભાગમાં એક વૃદ્ધા સાધ્વી ચક્ષુદુર્ગ હરિપણગં આ ગાથાનું પરાવર્તન કરી રહ્યાં હતાં, તે સાંભળીને આ બ્રાહ્મણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે-ચક્ષુદુર્ગ કહેતાં ઘંટીનાં પડ બે, પણ સાથમાં હરિપણગં તે શું? એમ અનેક તર્ક વિતર્કની સાથે આ ગાથાનો અર્થ ખેસાડવા ઘણા વખત સુધી ગડ મથલ કરતા રહ્યા. પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાને યાદ કરતા ત્યાંથી જરાપણ ખસ્યા નહીં. છેવટે કોઈ પણ રીતે પત્તો નહીં લાગવાથી તે બ્રાહ્મણે તે વૃદ્ધા સાધ્વીને બોલાવીને કહ્યું કે હે માત ? આ તમારા ચિહ્ન ચિહ્નય માન શબ્દનો અર્થ શો છે? તે વૃદ્ધાએ કહ્યું કે હે પુત્ર ? અર્થ સમજાવવાનો અધિકાર અમારો નથી. અમારા ગુરૂજી નજીકમાં છે તેમની પાસે જઈને અર્થ સમજો. પછી તેમના ગુરૂજીની પાસે જઈને ગાથાનો અર્થ સમજ્યા, અને જૈન ધર્મની બીજી પણ અનેક ગૂઢ બાબતોને સમજી તેમના શિષ્ય રૂપે થઈને રહ્યા. ત્યાર બાદ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતાદિકના ૧૪૪૪ અંથોની રચના કરતાં પ્રતિબોધના કારણે રૂપે થએલી તે સાધ્વીના ઉપકારને માન આપવા પોતાના અંથના અંતે-ચાકિની મત્તરાસૂતુ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ એ નામ-થીજ પોતાની પ્રસિદ્ધિ બતાવતા રહ્યા. તેમના અંથના અંતમાં-ચાકિની મહત્તરાસૂતુ શ્રી હરિભદ્રસૂતુ અથવા વિરહ શબ્દ મુકેલો જોવામાં આવશે. તે પંડિતોને લક્ષ્યમાં રાખવાની ભલામણ કરે છું. ॥

આ ટુનીયાં તો અજ્ઞાનથી ડુબેલીજ છે, પરંતુ પંડિતોની પણ તેવા પ્રકારની હાલત જોઈ કાંઈક ખેદ અને કંટાળાવાળા થએલા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય-શ્રીસર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીર સ્વામીની શ્લોક ૩૨ થી સ્તુતિ કરતાં શ્લોક. ૨૩ માં કહે છે કે—

અનાદ્યવિદ્યોપનિષદિયજ્ઞે :

વિમ્બલંઘાપલમાશરજ્ઞિ :

અમૃદલ્લયોઽપિ પરાકિયે યત્

ત્વત્કંકર : કંકરવાણિ દેવ ! ॥ ૨૩ ॥

સામાન્યાર્થ—હે દેવ ! હે વીતરાગ ! અનાદિની અધિધાના કીચડમાં ખુ પેલા, મૃંખલા વિનાના (અર્થાત્ નાશક વિનાના) અપલતાનું અગ્નિરણુ કરી રહેલ એ, અમૃદલક્ષવાળા એવા મને પસંજિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહેલાઓને હું તારો કિંકર સત્યતત્ત્વનું સ્વરૂપ કેવી રીતે સમજાવી શકું ? અર્થાત્ કેવી રીતે ઠેકાણે લાવી શકું ?

વિશેષ વિચાર—આચાર્ય શ્રીહિમચંદ્રના ઉદ્દગારોનો મતલબ કદાચ એવો હોય કે—વેદિકોના અનેક પંડિતોએ આમ તેમથી લઈને, ચાર લાખ શ્લોકના પ્રમાણુ થાળાં ૧૮ પુરાણો લખી; વેદ વ્યાસના નામે ચઢાવી દીધાં. તેમાં પ્રજ્ઞા, વિજ્ઞુ અને મહાદેવ આ ત્રણે દેવોને મોટા મુખ્ય કરાવી, નીતિ વિનાની ચાલ ચલકતવાળા લખીને બતાવ્યા. એટલુંજ નહીં પણ બુદ્ધા બુદ્ધા સ્વરૂપથી આ બધી દુનિયાના ઉત્પન્ન કરવાવાળા પણ લખીને બતાવ્યા. આ પુરાણોના લેખકો સર્વજ્ઞોને ઇન્કાર કરવાવાળા અણચેના તો મોટા પંડિતો જ થએલા જણાય છે અને તેમનો પક્ષ કરવાવાળા પણ મોટા પંડિતોજ હોય. આવા પ્રકારના અનુચિત લેખોના વિષયોને સત્ય રૂપે સમજાવતાં, તે વખતના પંડિતો પોતાના પક્ષના આશ્રુથી ખીખના સત્ય પક્ષને પણ તોડી ફાડવાના પ્રયત્નો કરતા જોઈ, કાંઈક ખેદ અને કરુણા હૃદયવાળા થઈ આ ઉદ્દગાર કંદિયા હોય એમ અનુમાન થાય છે.

કલ્પિત પ્રજાપતિ—પ્રજ્ઞામાં વિચારવાનું કે

આ પ્રજાપતિના નામથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંજ્ઞાવાળી જે ત્રણ ચાર શ્રુતિઓ ઋગ્વેદમાં લખાઈલી છે તે જૈન અને જૌદની વિશેષ ભગૃતિના પંડીથી કલ્પિત દાખલ કરવામાં આવેલી છે. એમ તે શ્રુતિઓનું સ્વરૂપજ્ઞ બતાવી આપે છે. બુદ્ધો કે—પ્રજાપતિના ચાર અંગથી ચાર વળું ઉત્પન્ન થયા, એમ તે થ્રેષ્ઠ પુરૂષમાંથી ચારે વેદો ઉત્પન્ન થયા. આ તેમાંના મંત્રોજ પોતાનું કલ્પિત પાણું બહાર કરી રહ્યા છે. તેમાં જે થ્રેષ્ઠ પુરૂષની પ્રતિ કે વિરાટના સ્વરૂપવાળી મોટી ૧૬ મંત્રોની છે તે તો ચારેજ વેદોમાં દાખલ કરી દેવામાં આવી છે. આ કલ્પિત પાણું વેદિકના પંડિત—આર્યોના તહેવારોના લેખકને પણ બતાવું

છે, તેથી ઇસારો કરતા ગયા છે કે-ઈશ્વર અને શ્રીકૃષ્ણજીના બે વ્યક્તિઓ ઇતિહાસ રૂપની હોય એમ જણાય છે. આથી એક જણાવ્યું કે-પ્રજ્ઞા અને રૂદ્ર આ બે વ્યક્તિઓ કેાઇ ઇતિહાસ રૂપની હોય તેમ જણાતું નથી, એજ એનો તાત્પર્ય નીકળે છે. મહિલાલ ભાઈએ તો રમ્પટ રૂપથી જ લખીને ખતાવ્યું છે કે-યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્યાણે અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી બધાનો નિયંત્રા થઈ પ્રજ્ઞા રૂપે પ્રજાને થયો. આ બે લેખકોમાંના એક લેખકે પ્રજ્ઞા અને રૂદ્ર આ બન્નેને જ કલિપત રૂપના બાહેર કર્યો. મહિલાલ ભાઈએ તો આરો વેદોમાં ઘુસાડેલી પ્રજાપતિના નામની જે ત્રણ ચાર કૃતિઓ છે તેને જ કલિપત રૂપની ખતાવી છે. તો પછી શંકરાચાર્યના અદ્વૈત મતની સ્થાપના છે તે અને વલ્લભાચાર્યના વિશિષ્ટાદ્વૈત મતની સ્થાપના છે તે, શું કેવલ આકાશના કુસુમ જેવી નથી ? વિચારીને જુવો. સુસ્તુ કિમધિકેન ?

કાશીમાં આવેલા તિલ્કગ્રના પંડિતોથી જય અપાવી, કાશીના પંડિતોથી ન્યાયવિશારદની પદવી મેળવનાર, અને જૈન સંપ્રદાયમાં નવીન સો અંધની રચના કરી ન્યાયાધ્યક્ષની પદવી મેળવનાર, જૈનપંડિત ચરોત્રિજય અપૂર્ણ શ્રીધાલનો શસ પૂર્ણ કરી આપતાં ખંડ ૪ થાની ઢાળ ૧૩ મીમાં અનુલખના વિષયની કડી ૧૬ લખતાં કડી છઠ્ઠીમાં જણાવે છે કે-“ પૂરવ લિખિત લિખે સર્વ લેખ, મસી કાગળ ને કાઠો લાવ અપૂરવ કહે તે પંડિત, બહુ બોલે તે ખોટો ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ-આ છઠ્ઠી કડીમાં જણાવ્યું છે કે-સ્યાઈ, કાગળ અને કલમ લઈને પૂર્વે થઈ ગએલા સર્વજ્ઞોના લેખોના ઉતારા લઈને અક્ષરોના મોટ મોટા પંડિતો ઉંધું છતું કરતા આવ્યા. પરંતુ સર્વજ્ઞોથી કયા આશયથી લખાયું છે અને તેમાં સત્યતા કેટલી છે અને તેમનું લખાણ કેટલું શુદ્ધ છે આ બધા પ્રકારથી સમજીને જે પંડિતો પ્રકાશ કરીને ખતાવે તેજ પંડિતો ખરા જણાય ? આવી રીતના વિચારો કરવાનો અવકાશ લઈને યૂરોપના પંડિતોએ કાંઈક સારો શ્રમ લીધો છે, એમ કહેવામાં કેાઇ મોટો વાંધો આવે તેમ જણાતો નથી. તેઓનાજ વિચારોને લઈને કેટલાક આપણા દેશી પંડિતો પણ ઘણા સારા વિચારો કરી શક્યા છે. તેમાં તેમની બુદ્ધિની નિર્મલતા, નિઃપક્ષ-મતતા, અને છાપખાનાની સાહાય્યતા પણ નજરે પડે છે. છતાં કેટલાક પંડિતો વેદોની મહત્ત્વતા કેટલી છે તે સમજતા હુવા પણ, મોટી મુંઝવણમાં પડેલા સકેા લાવથી એટલું તો જરૂર બાહેર કરતા ગયા છે કે જૈનધર્મવાળા-

એવે કાંઈક સુધારો કર્યો. પરંતુ પોતે પોતાનો ખરો નિષ્કંધ જાહેરમાં મુકી શક્યા નથી. અને કેટલાક પાંડિતો તો આટલો અધો પ્રકાશ થવા છતાં પણ હાથ! જાપનો કુવો કેમ છોડાય? એવા વિચારમાં જ મશગુલ બની રહ્યા છે. પણ સત્યાસત્યનો વિચાર કરવા થોડો પણ અવકાશ લઈ શક્યા નથી. વેદિકોમાં અક્ષરોના પાંડિતો કોઈ દગલાબંધ હતા, તેઓની આજીવિકા પણ તે પાંડિતાઈની જ હતી તેથી કેટલાક સ્વાર્થમાં લુપ્ત થએલા સત્યતાનો પ્રકાશ કરી શક્યા નથી. પણ સર્વજ્ઞાના તત્ત્વોમાંથી અને સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાંથી લઈને ઉંધું છતું જ કરતા ગયા છે તેથી તેઓ પૂર્વાપરનો વિરોધ ટાળી શક્યા નથી અને પોતાનામાં એકવાક્યતા પણ કસી શક્યા નથી. તેથી જ સત્યના અભેષકો મુજાઈ રહ્યાં છે એવું માંડે ખાસ અનુમાન છે, થોડું લાગે તે વિચારશે. અને કેટલુંક તે મારા ગ્રંથથી પણ મેળવી શકશે.

આપણે પ્રથમ જૈન-વેદિકના બ્રહ્મા અને વિષ્ણુનો સંબંધ તુલનાત્મક સ્વરૂપથી થોડો થોડો વિચાર કરતા આવ્યા પરંતુ રૂદ્રના સંબંધ સ્વતંત્રપણાથી વિચાર કરેલો નથી તેથી તેમનો પણ થોડો વિચાર કરીને બેઠએ—

સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં ૧૧ રૂદ્રોની બુદ્ધિ બુદ્ધિ વ્યક્તિઓ જે જે લીધે કરના સમયમાં થતી આવેલી તે પ્રશ્નોએ જતાવેલી છે તે દુક રૂપે અમે પણ લખીને જતાવેલી છે.

વેદિકોમાં તે ૧૧ રૂદ્રોના સંબંધે કોઈ વિચિત્ર પ્રકાર જેવામાં આવે છે તેનું કારણ શું હશે?

સ્કંદપુ્રામાં-૩૬ તો એક જ છે. પણ ૧૧ બ્રાહ્મણોની ભક્તિને લઈને તે ૧૧ બ્રાહ્મણોના નામથી ૧૧ રૂપે પ્રસિદ્ધ થયા એમ જણાવ્યું છે.

ચતુર્થમાં-ઈશ્વરનો મહિમા વ્યક્ત કરવા ૩૩ દેવતાઓ થયા. તેમાં ૮ વસુ, ૧૧ રૂદ્રો, ૧૨ આદિત્યો, ૧ ઇન્દ્ર, અને ૧ પ્રજાપતિ કુલ ૩૩ થયા.

અહીં માત્ર ૧૧ રૂદ્રોના સંબંધે અને એક પ્રજાપતિના સંબંધે જ કાંઈક વિચાર કરવામાં ઉતરીશું.

આમાં જે ૧૧ રૂદ્રો છે તે ૧૦ પ્રાણ અને ૧૧ મો આત્મા તે જ ૧૧ રૂદ્રો જતાવ્યા છે.

આમાં પ્રજાપતિના સંબંધે અર્થ કરીને બતાવતાં છેવટમાં યજ્ઞ અને યજ્ઞુઓ તે પ્રજાપતિ બતાવ્યા છે.

પ્રથમ રૂદ્રના વિચારમાં ૧૦ પ્રાણ અને ૧૧ મો આત્મા બતાવ્યો છે પણ પુરાણોમાં રૂદ્રના જે વિચિત્ર પ્રકારો બતાવ્યા છે તે બધા ક્યાંથી આવ્યા ? અને તેમાં વિચિત્રતા શાથી લખાઈ ? તે બજવાને માટે કાંઈક સૂચનાઓ કરીને બતાવું છું.

સર્વજ્ઞ શ્રીમહાવીરના સમયમાં-વિદ્યાસિદ્ધ પેઢાલ પરિવારકે પોતાની વિદ્યાઓ આમજવા એક સત્યકી નામે પુત્ર પેદા કરી, પોતાની બધી વિદ્યાઓ આપી. પણ આ સત્યકી મહા કામાશક્ત હોવાથી તેણે અનેક કુમારી કન્યાઓને અને રાજાની રાણીઓને પણ શીલથી બ્રહ્મ કરી, પણ તેનું કોઈથી નામ દેઈ શકાતું ન હતું. છેવટે એક ઉમા વેશ્યાના સંબંધમાં આવ્યા પછી એક રાજાના પ્રપંચથી બંને મરાયા તેના શિષ્યે લોકોને ડરાવી તે વેશ્યાના સંબંધ સાથે ગુરૂની મૂર્તિ લોકો પાસે પૂજાવી, એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસથી જણાય છે. પુરાણોના અનેક લેખો ભેટાં આ સર્વજ્ઞોના તરફનો ઇતિહાસ અસંખ્ય અસંખ્ય લેખોનો નથી. જુવે દુઝડપે પુરાણોના વિચિત્ર પ્રકારના લેખો.

(૧) રુદ્ર પુ. માં-આ બધી દુનિયા શિવ રૂપે અને શક્તિ રૂપે બતાવતાં પ્રથમ ચિન્હ લિંગ રૂપતું અને બીજું ચિન્હ ભગરૂપતું બતાવી બીજું વિશેષ કાંઈ પણ બતાવ્યું નથી.

આમાં વિચારવાનું કે-આ બે વસ્તુની પ્રવૃત્તિમાં જીવોની નિવૃત્તિનો અર્થ કયા ઉત્તમ સિદ્ધાંતમાં મનાયો છે ?

(૨) પદ્મ પુ. માં-બ્રહ્માને ક્રોધ થતાં તેના કપાલમાંથી સૂર્યના જેવો અધાર્ગના સહિત રૂદ્ર પેદા થયો.

વિચારવાનું કે-પડિતો ને બ્રહ્માની વ્યક્તિ કોઈ જણાઈ નથી તો પછી તેમનો ક્રોધ કેવો અને તેમાંથી અધાર્ગના સહિત રૂદ્ર કેવો ?

(૩) ગણેશ પુ. માં-પાર્વતીનાં અનેક મસ્તકોની માળા પહેરવાવાળા શિવ બતાવ્યા છે. આમાં સત્ય કથું હશે ?

(૪) અનાયાર વાળા રૂદ્રે ઋષિઓના શાપથી લિંગ સેડાબ્જુ, તે ધરતીમાં પેદું. તેની પાછળ રૂદ્ર પોતે પણ ગયા. પૂજન કરવાનું કબૂલ કરી બ્રહ્માસિંહ

મનાવીને બહાર લાવ્યા તેની સાથે પાતાલ ગંગા પણ બહાર આવી. (સ્કં. મુ. માં) રૂદ્રને સનાવવા પ્રદ્વાની સાથે વિષ્ણુ પણ છે. આ બધો પ્રતિકાસ લેખકે કયા વેદોમાંથી મેળવ્યો હશે ?

(૫) સ્કંદમાં-ખીજી વાત એવી પણ છે કે-ઋષિઓના શાપથી લિંગ તુટી ત્રણ લોકમાં પસચું. દેવોની પ્રાર્થનાથી પ્રદ્વા સ્વર્ગમાં અને વિષ્ણુ પાતાલમાં શોધ કરવાને ગયા. પણ પ્રદ્વા આવીને ઝુકું ખોલ્યા. તેથી મહાદેવના શાપથી અપૂજ્ય થયા.

જરા વિચારવાનું કે-“ સત્તાવાળા કોણ ? શાપ આપી લિંગને તોડનાર કે તોડાવનાર ? જે લિંગ તોડાવનાર તે પ્રદ્વાને અપૂજ્યતાનો શાપ આપનાર છતાં એક દુનિયાનો સંહારક અને એક સર્જક આમાનું સત્ય કયું ?

(૬) મત્સ્ય પુ. માં-શુકાચાર્યે-માંસના લક્ષક શિવને નમસ્કાર કર્યો છે. ” વિચારવાનું કે-શિવનો ખરો પત્નો નથી તો પણ માંસ લક્ષણ કરતા શુકાચાર્યે કયાં જોયા હશે ?

(૭) સ્કંદ પુ. ખં. ૫ મો-પ્રદ્વા-પાર્વતીને બેઠી કહીને વર આપવાને આવ્યા. ઇચ્છત ન થતાં ક્રોધ. તે સિંહ રૂપ ધરીને ઉભો, તેનું ચિહ્ન ધર તીર્થ.

વિચારવાનું કે-જે પ્રદ્વા પાર્વતીને દેખીને ચ્યુત થયેલા તે વર આપવાને આવ્યા આમાંનું કયું સાચું ? આ બનાવ કયા ઠેકાણે બનેલો ? પ્રદ્વાનો ખરો પત્નો કયાંથી મેળવવો ?

(૮) આર્યોના તહેવારોના લેખકે-જણાવ્યું છે કે-“ વિષ્ણુની પૂજાનો ઉદય તેના વિષયના પ્રેમને લીધે. રૂદ્ર પૂજાનો ઉદય તેના બીકના લીધે. રૂદ્રની સ્તુતિ ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ૧૨૪ માં સૂક્તમાં ઘણી રૂપામાં આવી છે.”

મારા વિચાર પ્રમાણે-આ રૂદ્રની સ્તુતિનું સૂક્ત ઋગ્વેદમાં જે ગોઠવાયલું તે જૈન-બૌદ્ધની વિશેષ ભગ્વતિના પદ્ધતીની ગોઠવાયલું સિદ્ધ થશે.

આ લેખકે-ઇશાન સંહિતાનો દાખલો મૂકી જણાવ્યું છે કે-“ પ્રદ્વા વિષ્ણુ લિંગનો અંત મેળવવા સામાસામી દિશામાં ગયા અને એક વર્ષે નિરાસ થઈને પાછા આવ્યા અને આપણા કરતાં શિવ ગ્રેષ્ઠ છે એવી કબૂલાત કરી. ”

અરે, જોતાં વિષ્ણુ ત્રણ ખંડનું એક મહાન શબ્દ છે. પણ તે કોઈ દેવ

સ્વરૂપના નથી. બ્રહ્મા અને મહાદેવ ખાસ કોઈ તેવી વ્યક્તિજ નથી, છતાં વૈદિકોના પંડિતોએ ઘોડાને શીંગડાં બતાવવા જેવું અને લોકોને ભૂલેખામાં નાખવાના માટે કેટલું બધું સાહસ ખેડ્યું છે. આમાં તત્ત્વની વાત ક્યાં દેખાય છે ? કેવલાં સ્વાર્થને લઈનેજ લોકોને ઉધા દોર્યા હોય ?

(૯) જગતના ઉત્પાદક બ્રહ્મા શિવના લગ્નમાં આવ્યા. પાર્વતીનો અંગુઠો દેવતાં વીચી નીકળી પડ્યું તેમાંથી ૮૮ હજાર ઋષિઓ પેદા થઈ ગયા. (ભુવો શિવયુ. જ્ઞાન સં. અ. ૧૬ થી ૧૮)

(૧૦) મત્સ્યયુ. અ. ૧૫૭ મો-અગ્નિ દ્વારા શિવનું વીચી દેવોના પેટમાં. પેટ ફાડી નીકળતાં તેનું સરોવર, તેના પાનથી પાર્વતીને કાન્તિકેય પુત્ર. આમાંનું કયું સાચું હશે ?

(૧૧) સ્કંદ પુ. ખ. ૧ લો. શિવ-પાર્વતીના સલોગ તેના વીચીથી જગત નહ મતાં બ્રહ્મા અને દેવતાઓ ત્રાસ્યા, અગ્નિ દેવને મોકળીને. શિવના વીચીનું ભક્ષણ કરાવ્યું તે દેવતાઓના પેટમાં પેઠતાં બધાએ ગર્ભવાળા થઈ ગયા. પછી બ્રહ્મા-વિષ્ણુ આદિ મહાદેવ પાસે આવ્યા. મહાદેવે વમન કરાવી મોટા પર્વત જેટલો ઢગલો કરાવી નિર્ભય કર્યો. અગ્નિ દેવે તાપના રૂપે થઈ તે વીચી ઋષિ પત્નીઓના શરીરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તે પ્રતિનાં શાપવાળી થતાં તે વીચી બહાર કાઢી વાંસડાઓમાં ઝુંડાળી ગંગામાં નાખ્યું. તેથી કાન્તિકેય થયા.”

વિચારવાનું કે—પ્રથમ આ દેવોનોજ પત્તો નથી. તો પછી કયા ક્ષણમાં ભોગા થઈને આ બધો પ્રપંચ રચ્યો ? આમાંની કયી વાત સાચી હશે ? અથવા કલ્પિત લેખો કયા ધર્મના માટે લખાયા હશે ?

(૧૨) શિવ પુ. જ્ઞાન સં. અ. ૩૨ । ૩૩ માં—હાથના મેળથી ગણેશ ઉત્પન્ન કરી પાર્વતી સ્નાત્ કરવાને બેઠાં. ભિત્તર જતા શિવને તેણે ધક્કા મારીને કાઢ્યા. છેવટમાં બ્રહ્મા-વિષ્ણુ આદિ લઈને ચઢ્યા, ત્યારે પેદાની કમર તોડાવીને આવ્યા.

જરા વિચારવાનું—આ ત્રણે દેવો જગતના કર્તા હતાં છે તે એક મેલતા પુતળાથી નાશ ભાગ કર્તા ક્યાં ? આમાં સાચું કયું હશે ? અને કયા ધર્મના બોધ માટે લખાયું હશે ?

(૧૩) ઉત્તર ભવિષ્ય પુ. અ. ૧૨૪ માં—મહાદેવ-પાર્વતીની દિવ્ય

હુઆર વર્ષ કીઠા થયા પછી પાર્વતીને છોકરી અને મહાદેવને છોકરો થયો. આમાંની કયી વાત સાચી વિચારશે ?

(૧૪) વરાહ પુ. માં—“ પરમેષ્ઠિના મુખથી ગણેશની ઉત્પત્તિ જ્ઞાતાવી છે. ”

જેનોમાં જે મુખ્ય નમસ્કાર મંત્ર છે તે પરમેષ્ઠિના નામથીજ ઓળખાય છે. ત્યાંથી આ કલ્પના કરી હોય એમ સમજાય છે.

(૧૫) શિવ પુ. સા. સં. અ. ૪ થી ૬ માં—“ શિવનાં નેત્ર ઢાંકતાં પાર્વતીના હાથથી અંધક પુત્ર થયો. તે ગણેશનો નાશ કરવાવાળો બાણી શિવે પાર્વતીને કહ્યું કે—ભાર્યે ! મારા નેત્ર ઢાંકીને તેં આ અંધક શું કર્યું ? આ અંધક સાથે મહાદેવનું યુદ્ધ થતાં તેમાં પ્રહ્લા-વિષ્ણુ આદિ બધાએ દેવો કૂટાયલા બતાવ્યા છે. ” આમાંની કયી વાત સાચી મનાય તેવી છે. ? જરા શોચશે કે ?

(૧૬) પદ્મ પુ. ખં. ૧ લો. અ. ૪ માં—“ મોહિનીનું રૂપ ધરી વિષ્ણુએ દેત્યોને કહ્યું હું તમારા ઘરમાં રહીશ. લોભથી તેમને અમૃત આપ્યું. તે દેવતાઓને આપી મોહિની ચાલતી થઈ. ”

આમાંની કયી વાત સાચી છે ? તે બતાવી શકશે ખરો કે ?

(૧૭) મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૪ માં—“ પાર્વતીને કૃષ્ણા કહેતાં જવા લાગ્યાં મહાદેવે નમસ્કાર કરી ઘણી ખુશામત કરી તો પણ નીકળી પડ્યાં. ”

જરા વિચારવાનું કે—સ્કંદ પુ. માં—સૃષ્ટિની આદિમાં મહાદેવે પ્રહ્લા-વિષ્ણુને ઉત્પન્ન કરી તેમને સૃષ્ટિ રચવાનો આદેશ કરેલો છે. ત્યારે આ પાર્વતી કયી સૃષ્ટિમાંથી આવ્યાં ?

(૧૮) પદ્મ પુ. ખં. ૧ લો. અ. ૫ મો—સીનું મરણ થતાં મહાદેવ શોકાતુર થઈ ‘હા’ હા કરવા લાગ્યા. નારદજીએ ઠેકાણું બતાવ્યું. એટલે ચિત્ત ઠેકાણે આવ્યું.

આમાં વિચારવાનું કે—પહેલા તીર્થંકર ઋષભદેવ ૧૩ લાવ કરતાં પાંચમા ભવે લલિતાંગદેવ થયા છે. તે દેવીના ચરણથી મૂઢ થતાં તેના મિત્રદેવે તે દેવીનું ઠેકાણું બતાવી સ્થિર કર્યાં છે. તેનો સંબંધ અહીં વિષ્ણુ છત્તો ચિત્તથી હોય એવું મારું ખાસ અનુમાન છે તેથી વિચારવાની જાણામણુ કરું છું.

(૧૯) પદ્મ પુ. ખ. ૧ લો અ. ૪૪ માં—“તપ કરવાને જતાં પાર્વતીએ મહાદેવને લ'પટ બાણી વીરભદ્રને રક્ષાના માટે મોક્યા. છતાં પણ પાર્વતીનું રૂપ ધરીને આવેલા દેવને બાન ભૂલીને ખૂબ ભેટ્યા, અને ઘણા રાજ થઈ ગયા.

આ મહાદેવને સૃષ્ટિ રચનાનું જ્ઞાન હું એમ તેમના કયા દર્તાવ્યથી સમજી લેવું ?

(૨૦) પદ્મ પુ. ખ. ૧ લો અ. ૫૬ માં—“ મહાદેવે તપના બહાને ગામથી દૂર કુટીયા બનાવી-ગંધર્વ-કિન્નરાદિકની સ્ત્રીઓને મંત્ર બળથી ખેંચીને તેઓની સાથે ભોગ કરતા રહ્યા. ”

જગતની રચના કરતાં તેમણે શું સ્ત્રીઓ નહીં બનાવી હોય ? છતાં આટલી બધી તૃષ્ણા શાથી ? અને આ બધું ધાંધલ ક્યાંથી અને કયા કારણથી ઉભું કરવામાં આવ્યું ? આ બધા વિષયોમાં કોઈ સત્ય વસ્તુ હોય તેમ દેખવામાં આવે છે ખરી ?

(૨૧) શિવ પુ. જ્ઞા. સં. અ. ૧૩ થી. પાર્વતીના તપના દેકાણે જટિલ રૂપ ધારી મહાદેવે પૂછ્યું કે તું શા માટે તપ કરે છે ? સખીથી ઉત્તર આપ્યો કે—મહાદેવને પતિ કરવા. છતાં પણ મહાદેવ સાચું કે બુદ્ધ પૂછવાને રહ્યા. ત્યારે તે કેટલા બધા જ્ઞાની માનવા ?

(૨૨) શિવ પુ. અ. ૪૧ માં—“ કામથી વિકલ મહાદેવ ઋષિપત્નીઓની પાછળ દોડ્યા. તેથી દેવતાઓ પણ મોટી આક્રમમાં આવી પડ્યા. તે બ્રહ્મા-વિષ્ણુની પાસે ગયા. વિષ્ણુએ પાર્વતીની પાસે મોકળ્યા, ત્યાર બાદ બધો શાંત થયા. ”

આ વિકલરૂપ મહાદેવને જગતના કર્તા હતાં લખનાર કેટલા બધા સત્યવાદી હશે ? આ બધી વાતો કયા વેદમાંથી મેળવી હશે ?

(૨૩) શિવ પુ. જ્ઞા. સં. અ. ૪૨ માં—“ માત્ર ઋષિપત્નીઓને દેખીને મહાદેવ તદ્દન નિર્દલજ્જ થયા. આવેલા ઋષિઓના શાપથી લિંગ તોડાવીને બેઠા. ”

ધન્ય છે એવા ધર્મના પ્રવર્તકોને ? બીજું શું કેહવું ?

(૨૪) ભાગ. સ્કં. ૧૦ મો—“ મહાદેવે વૃકાસુરને વર આપ્યો કે તું જેના માથા પર હાથ મુકીશ તે બળીને ભસ્મ થશે. તે દેવ પાર્વતીની સાલસથી મહાદેવનીજ પાછળ પડ્યો. સ્વર્ગ-પાતાલમાં કોઈ પણ રક્ષક ન મળતાં છેવટે વિષ્ણુના છળથી બચ્યા. ”

જગતના સંહારક મહાદેવનું જ્ઞાન કેટલું અને બળ કેટલું કે એક દૈત્યના ભયથી સ્વર્ગાદિકમાં ભાગતા ફર્યા? તે આમાંનું સાચું કયું? અને સૈબક સત્યવાદી કેટલો?

(૨૫) વિષ્ણુ પુ. અંશ ૫ માં—“કૃષ્ણ સાથે લડતાં મહાદેવ હાર્યા. બાણાસુર ચઢ્યો પણ કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી મહાદેવને છોડાવવો પડ્યો.”

ત્રેતાના કૃષ્ણ, દ્વાપરના મહાદેવ કયે ઠેકાણે ગડયા?

(૨૬) પદ્મ પુ. અ. ૧ લો. અ. ૧૪ માં—“બ્રહ્માનું માથું કપાતાં પરસેવો. તેમાંથી હથીઆર બાધ પુરૂષ, તે મહાદેવની પાછળ પડ્યો. છેવટે વિષ્ણુના શસ્ત્રથી મહાદેવ બચ્યા.”

જગતના સપ્તાએ માથું કપાવ્યું. પરસેવાના પુરૂષથી જગતના સંહારક નાહા. પણ જગતના પાલક વિષ્ણુએ બચાવ્યા. આમાંની કયી વાત સત્યરૂપની બનેલી હશે?

(૨૭) શિવ પુ. ધર્મ સં. અ. ૯ માં—“દેવ દાનવોની લડાઈમાં કૃષ્ણે ઘણા દૈત્યોને માર્યા. નાઠેલાની પાછળ જતાં અપ્સરાઓની સાથે કીડ કરી પુત્ર પેદા કર્યો. બ્રહ્માએ સ્વર્ગની રક્ષા માટે વિષ્ણુને બોલાવવા મહાદેવને મોકળ્યા. પેલો પુત્ર સામે થતાં મહાદેવે ફાડવા માંડ્યો. કૃષ્ણે જગત પતિ શિવને ક્ષમાવ્યા. વિષયરતિ છોડવાનું કહેતાં શ્રીકૃષ્ણ લગ્નિજત થયા. પડી ગયેલા ચક્રને લેવા જતાં અટકાવીને કહ્યું કે—સુદર્શન અને કાલાનલ ચક્ર આપું છું તેનાથી દૈત્યોનાં ગળાં કાપી નાખો.”

વિચારવાનું કે—દેવ દાનવોની લડાઈ સ્વર્ગમાં થએલી કે ભૂતલમાં? અપ્સરાથી કૃષ્ણે પુત્ર પેદા કર્યો તે કયા કાળમાં? જગતના સપ્તા કે સંહારક બ્રહ્મા કે મહાદેવ સ્વર્ગની રક્ષા કરવા સમર્થ ન થયા કે જેથી વિષ્ણુને બોલાવવા પડ્યા? વિષયના લંપટી વિષ્ણુને લગ્નિજત થવું પડ્યું. આ ત્રણમાંનો કયો દેવ સત્યરૂપનો લાયક થએલો છે? લક્ષ્મીને જૈનમંદિરમાં જતાં અટકાવ્યા તે શું આલડછેટ માનીને કે બધું પોકળ છુપાવવા? હાથી મારે તો પણ મરતું આ લેખકે કેટલા બધા ધર્મના પોષક હશે?

(૨૮) શિવ પુ. “પાર્વતીના વિવાહમાં બ્રહ્માનું વીર્ય જમીન પર પડતાં મહાદેવ મારવા ઉઠ્યા. બ્રહ્મા-વિષ્ણુએ પગમાં પડી પ્રસન્ન કર્યા.”

જગતના સ્રષ્ટાની નાડી છુટી, સંહારકે મારવાને ઉઠયા. સ્રષ્ટા અને પાલક પગમાં પડયા. આમાંની કયી વાત સાચી છે ? આ ત્રણ કદિપત દેવોને જ્યાં ત્યાં લખીને કેવા કેવા પ્રપંચો રચ્યા છે ?

(૨૯) રામાયણે—“ જટામાંથી મુક્ત જંગના ૭ પ્રવાહ, તેમાંનો એક પવિત્ર. ” બીજા પવિત્ર કેમ નહીં મનાયા ?

(૩૦) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો, અ. ૩૩ માં—આહેડીથી અજાણે શિવ પૂજાયા. તે મર્યો કે તુરત મહાદેવના રૂતો વિમાનમાં બેસાડીને શિવલોકમાં લઈ ગયા. ”

સાચો કોઈ શિવજ નથી તો પછી આ બધી વાતો કયાંથી ?

(૩૧) શિવ પુ. સનતકુમાર સં. અ. ૮ માં—ઋષિ બોલ્યા કે—શિવને પ્રસન્ન કેવી રીતે કરી શકાય ? બ્રહ્મા બોલ્યા કે—વિષ્ણુએ—એક કરોડ ને સાઠ હજાર વર્ષ સુધી આરાધન કરી અનેક વરો મેળવ્યા હતા. ”

આ લેખમાં વિચારવાનું કે—સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં આ અવસર્પિણીમાં વાસુદેવોનાં નવ ત્રિકો અગ્રેલાં છે. તેમાં પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવનું આયુષ્ય ૮૪ લાખ પૂર્વ વર્ષનું બતાવેલું છે. પછી ક્રમથી ઉતરતાં નવમા કૃષ્ણવાસુદેવનું આયુષ્ય એક ૧૦૦૦ વર્ષનું બતાવેલું છે, પહેલાં વાસુદેવના પિતા વૈદિકોમાં બ્રહ્મા કલ્પાયા છે. તેમનું આયુષ્ય પુત્રના અનુમાનથી કલ્પાય. છતાં ભાગવતમાં—બ્રહ્માનું આયુષ્ય ૩૧ નીલ, ૧૦ ખર્વ, અને ૪૦ અબજ બતાવ્યું છે. તે કયા સર્વજ્ઞથી મેળવીને લખેલું ? બ્રહ્મા—વિષ્ણુ અને મહાદેવ વૈદિકોમાં ત્રણ યુગના ક્રમથી ત્રણ બતાવેલા છે તેથી વિચારવાનું કે—નવ ત્રિકોમાંના કયા વિષ્ણુએ એક કરોડ અને છાસઠ હજાર વર્ષ સુધી મહાદેવનું આરાધન કર્યું ? એ આરાધક વિષ્ણુનું અને આરાધ્ય મહાદેવનું સંપૂર્ણ આયુષ્ય કેટલું મનાયેલું છે એ જાણવાની ખાસ જરૂર છે. જો એ વિચારો વૈદિકોમાં ન મળે તો આ બધી ગરબાગરબી કોનામાંથી લઈને ચલાવી ? તેનો વિચાર કરવોજ પડશે.

(૩૨) શિવ પુ. વાસુ સં. અ. ૧૭ થી ૨૦ માં—દક્ષના યજ્ઞનો ભંગ કરવા મહાદેવે વીરભદ્રાદિકોને મોકળ્યા. વિષ્ણુ આદિ દેવો દક્ષના પક્ષમાં લગીને યુદ્ધ કરવાને લાગ્યા. પરંતુ વીરભદ્રાદિકોએ તેમને ઘણોજ ખૂરો માર માર્યો.

આમાં વિચારવાનું કે—દક્ષ, વિષ્ણુ અને મહાદેવ, કયા કયા કાળમાં થએલા ? અને કયા કાળમાં ભેગા થઈને આ શુદ્ધ મચાવેલું ? મહાદેવના એક સેવક માત્રથી માર ખાઈને ભાગેલા ભગવાન ભક્તોનું રક્ષણ કેવી રીતે કરવાના ?

(૩૩) શિવ પુ. ધર્મ સં. અ. ૩ માં—ત્રણ દેત્યોએ પ્રહારને પ્રસન્ન કરીને ત્રણ કિલ્લાઓ કરાંવી લીધા. પછી દેવતાઓના ખુરા હાલ કર્યા. દેવતાઓ શિવના શરણે ગયા. શિવે કિલ્લાઓ સાથે તેમનો સર્વથા નાશ કર્યો.

આમાં 'માર' અનુમાન—મહાવીરના સમયમાં સત્યકી વિદ્યાધર તે પોતાના ઘેરીની પાછળ પડેલા છે તેણે પોતાની રક્ષાના માટે વિદ્યાથી ત્રણ નગર બનાવ્યા હતાં તે સત્યકિએ ભસ્મ કરેલાં તે જૈન ઇતિહાસમાં છે. ખાકી પ્રહારની કલ્પિત કલ્પનામાં અનેક પ્રમાણો આપી ચુક્યા છિએ.

(૩૪) શિવ પુ. ધર્મ સં. અ. ૨ માં—“શ્રીકૃષ્ણે ૧૬ માસ તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કરી હાથ બેડીને આઠ વર માગ્યા.”

ત્રેતાના વિષ્ણુએ દ્વાપરના શિવથી આઠ વર કયા કાળમાં મેળવ્યા ?

(૩૫) શિવ પુ. જ્ઞાન સં. અ. ૫૦ માં—કાશીમાં પાપી, પશુ, પંખી જે મરે તે મોક્ષમાં જ નથી. શ્લોક ૪૨ માં જણાવ્યું છે કે—

વિષયાશક્તિસોઽપિ, ત્યક્તધર્મરૂચિનરઃ ।

इह क्षेत्रे मृतो यो वै, संसारं न पुनर्विશેत् ॥ ૪૨ ॥

ભાવાર્થ—વિષયમાં આશક્ત ચિત્તવાળો અને ધર્મની રૂચિવિનાનો પુરૂષ હોય તો પણ આ ક્ષેત્રમાં (કાશીક્ષેત્રમાં) મરે તો તે ફરીથી આ સંસારમાં આવેજ નહીં. ॥ ૪૨ ॥

આ લેખનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે—કાશીમાં જ્યારે કરવત મુકવાનું શરૂ થએલું ત્યારે આવા શ્લોકો લખી વાળ્યા હોય ? લૂલાં, લંમડાં, દુબિયાં પોતાનો ધન માલ આપીને કરવત મુકાવતાં. કરવત મુકનારનાં હૃદય કેવાં થતાં હશે ?

(૩૬) ભાગ. સ્કં. ૮ અ. ૧૨ માં—મહાદેવે વિષ્ણુ પાસે જઈ મોહિની રૂપ ભેગાની માગણી કરી. તે રૂપ ભેગાં એવા તો વિકલ થયા કે પરિવારથી પણ નિર્લજ્જ થઈ ગયા.”

જરા વિચારવાનું કે—પ્રહાર, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણે જગતની

આદિમાં ઉત્પન્ન થએલા અને જગતના સ્રષ્ટા પણ બતાવેલા છે. તે શું વિષ્ણુના મોહિની રૂપને જાણી શક્યા નહીં? કે જેથી લાન વિનાના નિર્લજ્જ થઈ બેઠા? આ વાત કયા કાળની અને આમાંનું સાચું કયું?

(૩૭) શિવ પુ. જ્ઞા. સં. અ. ૬૫ થી—શિવાસાધક અર્જુન પાસે દુર્યોધને રાક્ષસને ભુંડરૂપે મોકળ્યો. અર્જુન રાક્ષ લઈને તૈયાર થયો. સામેથી શિવ પણ ભિદલ રૂપે આવ્યા. બે બાણ સાથે છૂટતાં એક મુખથી પુંછડે, બીજુ પુંછડથી મુખે નીકળ્યું એટલે ભુંડ તો મર્યોજ. પછી અર્જુન—શિવ પણ લડ્યા. આ વાતમાં સત્યતા કયી અને કેટલી દુશે?

(૩૮) મત્સ્ય પુ. અ. ૧૮૭ માં—“વેદના રથ ઉપર ચઢીને શિવ દૈત્યોને મારવા ચઢ્યા. તેમાં બ્રહ્મા—વિષ્ણુ પણ હતા, શિવે દૈત્યો ઉપર અગ્નિ બાણ છોડીને તેમનું સર્વકુલ બાળીને ભસ્મ કર્યું. માત્ર એક ત્રિપુર દૈત્ય મહાદેવનું લિંગ મામા પર મુકીને બહાર નીકળી પડ્યો.”

આમાંની કયી વાત સાચી બનેલી લાગે છે? વિચારીને જોશો.

(૩૯) स्कंद पु. अ. ૧ લો—શિવ વિના જે સંસાર તરવાની ઈચ્છા રાખે છે તે મૂઠ છે. દક્ષના યજ્ઞમાં મહાદેવના અનાદરથી મોટો ઉત્પાત. દક્ષે મહાદેવને વેદબાહ્ય કહ્યા તેથી ઘણી ઝપા ઝપી થઈ. દક્ષે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. ઋષિઓ આવ્યા. બ્રહ્મા—વિષ્ણુને પણ બોલાવ્યા. મહાદેવને બોલાવવાનું કહેતાં દક્ષે કહ્યું કે બ્રહ્મા—વિષ્ણુ આવ્યા છે, મત્સરી શિવનું શું કામ છે? ચલાવો કામ. તમોને કેમ બોલાવ્યા નથી એમ કહીને પાર્વતી પિતા પાસે ગયાં. જહ્કા જહ્કી થતાં દક્ષે કહ્યું કે તારો પતિ વેદબાહ્ય છે, કહીને ઘણા અનાદર કર્યો. કોઈ પણ રસ્તો ન જડતાં ગણુની સાથે બળી મર્યા. શિવાસાથી વીરભદ્ર ચઢ્યો. ઉત્પાતો દેખી દક્ષ વિષ્ણુના શરણે ગયા. છતાં દક્ષનું માથું કાપીને હોમી દીધું. શિવાસાથી બકરાનું માથું ચોંટાડીને દક્ષને છોડી મુક્યા.”

આમાં જરા વિચારવાનું કે—બ્રહ્માદિક-દેવીના હાથ ધસવાથી, કદપારંભમાંથી, મહાદેવજીથી, અને ત્રણ યુગના ક્રમથી ઉત્પન્ન થએલા બુદ્ધા બુદ્ધા ઠેકાણે લખાયલા છે. પાર્વતી પહાડની પુત્રી લખાઈ છે. ત્યારે મહાદેવજી દક્ષ પ્રજાપતિના જમાઈ કયા કાળમાં થયા અને આ બધો ઉત્પાત કયા કાળમાં થએલો માનવો?

(૪૦) એક વૈદિકના પંડિતજી લખે છે કે-વૈકુંઠના વિષ્ણુએ કાશીના મહાદેવને હજાર કમળો ચઢાવવાનો સંકલ્પ કર્યો. શંકરે એક કમળ કોરાણે મુકી દીધું. વિષ્ણુએ તેના બદલામાં આંખ કાઢીને આપી. આ વાર્તાને પંચ-તંત્રના જેવી બતાવીને કહ્યું છે કે-‘પુરાણકારોએ શિવ-વિષ્ણુની અનેક વાર્તાઓ રચીને પોત પોતાના દેવોનું મહત્ત્વ વધારવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

આ લેખકે બીજે ઠેકાણે લખ્યું છે કે-ઈદ્ર અને વિષ્ણુનાં કતંગ્યો જોતાં કાલ્પનીક પુરૂષ ન હોતા. આથી એ સૂચવ્યું છે કે બ્રહ્મા અને રૂદ્ર આ બે ઐતિહાસિક પુરૂષ તો નથી.

॥ બીજા ખંડમાં જે વિચારો લખાયા છે તેની પણ ટુકમાં સૂચના કરીને બતાવું છું—

(૧) પ્રથમ તો સામાન્ય ગુરૂનું સ્વરૂપ માત્રજ બતાવ્યું છે.

(૨) વૈદિકોમાં-ગુરૂ વ્યાસ વિચિત્ર પ્રકારથી લખાયા જેમ કે-વ્યાસે ૧૮ પુરાણો બનાવ્યાં, વળી-જન્મતાની સાથે બનાવી વનમાં ગયા. વૃક્ષને કોટયા પછી વ્યાસનો જન્મ, વ્યાસનું વીર્ય અરણી પર પડ્યું ત્યાંથી શુકદેવનો જન્મ. વ્યાસની માતા માહત્તી. તેની સાથે પારાસરે જળરજસ્તી કરી. ઇશ્વરે વ્યાસનો અવતાર લઈને પુરાણો બનાવ્યાં. મહાદેવની સાથે લડીને વ્યાસ કાશી જીતી બનાવી. બધાં શાસ્ત્રો બનાવી મૂઠ થયા પછી ભાગવત બનાવ્યું. ”

આવી રીતની અચોક્કસ અનેક વાતો લખાઈ તે શા કારણથી ? જરા વિચારવાની તસદી લેશો.

(૩) આનંદગિરિએ-વેદમાંની હિસા વિનાનો બીજો અધર્મ બતાવ્યો. આમ્હણુ પશુઓને યજ્ઞમાં મારતા. તે પશુઓ સ્વર્ગે જતા. આમ્હણુ યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા. સો પુત્રની આશા બતાવી એક પુત્રને હોમાવનાર લોમશ ઋષિ. (ભારત વનપર્વ.) શ્રાદ્ધમાં માંસ ન જમે તો પશુશોભ જેટલાં વર્ષ સુધી નરક. આમ્હણુના માટેનું શ્રાદ્ધ તો અગસ્તિ ખાઈ ગયા. શ્રાદ્ધમાં માંસ ખાવામાં દોષ નથી. ”

આ બધા ઋષિઓ ધર્મ બતાવી પશુઓને સ્વર્ગે પુહચાડવાને લખતા ગયા ? કે કોઈ પ્રકારની લાલચથી ? એટલું તો જરૂર વિચારવાનું.

(૪) પૂજિત માંસ ન ખાય તે પશુ થાય. યજ્ઞના માટે કે પાલણુ કરવા ચોગ્ય માતપિતાદિકના માટે સારાં સારાં હરિણો અને પક્ષિઓને

પ્રામ્હણુ મારે. યજ્ઞ-શ્રદ્ધાદિકમાં લળીને જે માંસ ન ખાય તે પ્રામ્હણુજ નહીં. માંસાદિકથી દેવોની તૃપ્તિ કરતાં પિતરોની તૃપ્તિ. રતિદેવ બળે હજાર પશુઓનું અને ગાયોનું માંસ અન્ન સાથે દાન આપતો. ૫૦-૨૫ પાડા બકરાથી દેવીનું તર્પણુ. બ્રાહ્મણાદિક અતિથિના માટે બલદ કે બકરો પકાવે. મૃગાદિકના માંસથી અથેલું દશરથનું શ્રાદ્ધ મોટામોટા ઋષિઓ જમી ગયા. કૌશિકના ૭ પુત્રો ગાયને ખાઈને વૈદિકબળથી નિર્ભય થયા. ગેંડાદિકના માંસથી પિતરોને અક્ષયની પ્રાપ્તિ. ઉપર લાખાયેલી અનેક પ્રકારની વાતો બે ખરા ધર્મનાજ માટે થયેલી હોત તો આજે તેને તેવાને તેવા સ્વરૂપમાં પુસ્તકોમાં રહેવા દેવાની જરૂર ન પડતી, માટે બધી વાતો ધર્મના માટે તો કેવલ લખાયેલી નથીજ.

(૫) શ્રાદ્ધાદિકમાં-પ્રામ્હણુએ જીવોને લક્ષણ કરવા. જેના માંસથી જેટલો વખત પિતરોની તૃપ્તિ તે પણ બતાવી છે. મનુની નાશિકાનો પુત્ર, તેનો પુત્ર શ્રાદ્ધના માટે મૃગાદિક લાવ્યો. યજ્ઞના અને શ્રાદ્ધના માંસ લક્ષણથી પાપ પણ બતાવ્યું છે. જેનું માંસ આપણે ખાઈએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય એમ પણ જણાવ્યું છે.

દુકંમાં વિચારવાનું કે-માંસ લક્ષણથી પાપ છે. જેનું માંસ ખાઈએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય. કર્મના યોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા જીવો છે, ત્યારે કયી કયી યોનિમાં ગયેલા પિતરો બ્રાહ્મણોના તે તે માંસલક્ષણથી તેટલા તેટલા કાળ સુધી તૃપ્ત થાય ? આ બધા લેખકો મોટા મોટા પડિતો છે, તેથી વિચારવાનું કે આ લેખો કર્મથી ભટકી રહેલા જીવોના ઉપકાર માટે ? કે ખાસ પિતરોની તૃપ્તિના માટે ? કે કોઈ સ્વાર્થના માટે ? એટલુંજ વિચાર શો તો બરા છે.

(૬) નળ વેશ્યાની પૂજા કરનાર સ્ત્રીઓને પ્રિય થાય. બ્રમ્હાના માટે તપ કરનાર અપ્સરાઓ સાથે વિમાનમાં બેસીને સ્વર્ગે જાય. યજ્ઞમાન સ્ત્રીનું પણ દાન કરે. વેશ્યાઓ અર્પણુ કરે તે સૂર્યલોકમાં જાય. પ્રામ્હણુ ચારે વર્ણની સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરે.

ઉપરની કલમોમાં-જીભાદિકની લાલસાઓ લેળવી શકાય પરંતુ આમાં ધર્મને કદપ્રવો તે તો ડાહ્યા માણસો બતાવે તે ખરો ?

(૭) જડેલું ધન પ્રામ્હણુ પોતે રાખે, રાજા અડધું રાખે. ૧૨ તોળા સોનાની સાથે ભાગવત આપે તે તો સર્વ બંધનથી મુક્ત. પ્રામ્હણુની આ

આજીવિકા હરે તે ૬૦ હજાર વર્ષ નરકકીટ. બ્રાહ્મણને પરજીવનારનો શિવલોકમાં વાસ. મૃત્યુ નજીક બાણી રાજા હ'ંડનું' ધન બ્રાહ્મણોને આપે. શ્રદ્ધાની પ્રીતિ માટે બ્રાહ્મણોને ભોજન અને દાન. યુદ્ધથી કે જમીનથી મેળવેલું' ધન રાજા બ્રાહ્મણોને આપે. બ્રાહ્મણોને દાન આપે તે અપસરાઓ સાથે ક્રીડા કરે. પ્રાયશ્ચિત આપે તે બ્રાહ્મણને વેશ્યા કામદેવ સમાન ગણે.

આ બધા ઉપરના લેખોમાં પ્રાયઃ સાર એવો છે કે—બ્રાહ્મણ શિવાય અનાથાદિક કોઈ દુઃખીયાઓને યાદજ કરેલા નથી. સાધુ સંતોને અન્ન વસ્ત્રની ઉદારતા પણ બતાવેલી જણાશે નહીં' આટલું બાળુવાને માટે લખીને જણાવ્યું' છે. બાકી આક્રમમાં પડેલા ગમે તે માણસો પર કે પશુઓ પર ઉપકાર કરવાથી મહાકૃણ થાય એમ મહાપુરૂષો બતાવી ગયા છે, પક્ષપાતને લીધે તે પર ધ્યાન અપાયું' નથી.

(૮) કુદરતની માથેનાં તેની સાથે—શાકર તિલાદિકની કલ્પિત ગાયોની વિધિ, તેનાં દાન અને સ્વર્ગાદિક કૃણ બતાવી લેવાના ઉપાયો યોગ્યા છે.”

(૯) બ્રહ્માદિકે નિર્માણ કરેલા ૧૮ હજાર બ્રાહ્મણો. સર્વ દેવોના દેવ બ્રાહ્મણ. સર્વજીવોમાં શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ. બ્રાહ્મણો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો દેશ અપવિત્ર. ત્રણે લોકોનો નાશ કરતાં ઋગ્વેદીને પાપ ન લાગે. ગમે તેવા પાપી બ્રાહ્મણનો હ'ંડ ન કરવો. બ્રાહ્મણ ઉપર કોપ કરનારનો નાશ થાય છે. પંડિત કે મૂર્ખ બ્રાહ્મણ વિના બીજો કોઈ પૂજ્યજ નથી. શ્રુતિ સ્મૃતિથી બહારના વ્રતધારીઓને રાજા નગરથી બહાર કાઢી મુકે. ”

દુ'કામાં વિચારવાનું કે—પ્રથમ તો ત્રણ દેવોનો જ ખરો પત્નો જણાતા નથી તો કયા કાળમાં ભેગા થયા અને કયા મશાલાથી ૧૮ હજાર બ્રાહ્મણને ઉત્પન્ન કર્યાં ? કે જેથી સર્વ દેવોના દેવ થઈ પોતાની શ્રેષ્ઠતા મનાવવા લાગ્યા ? સત્ય ધર્મની શ્રદ્ધા કે પ્રવૃત્તિ વિનાનો દેશ અપવિત્ર કહેતા તો પક્ષપાત વિનાનું' ગણાતું. ક્રોધ કરનારની સિદ્ધિ થતી સાંભળી નથી. બાકી સમતાવાળો સિદ્ધિ મેળવી શકે ? તે તો ગાંધી મહાત્મા પોતાનો અનુભવ લોકોને બતાવી રહ્યા છે. પંડિત કે મૂર્ખ બ્રાહ્મણજ પૂજ્ય બતાવી વ્રત ધારિયોને પણ તુચ્છ ગણવા તે તો સત્યતાથી દૂરનોજ લેખ છે.

(૧૦) પુરાણના સાંભળનારને યમ રાજાએ પ્રથમ પૂજ્યો અને પછી બ્રહ્મલોકમાં પુહચાડી આપ્યો. આગળ પાછળની દશ પેઢીને તારનારો

પૌરાણિક શુદ્ધ હોય. આમહુણના મૃતક પુત્રને લઈ જનારો યમરાજા આમહુણના શાપથી પુત્ર વિનાનો થઈ બેઠો. આમહુણના નમસ્કારથી સૂર્ય પ્રકાશે છે અને આમહુણના ક્રોધથી જગત્ ભસ્મ થાય છે.

પુરાણના સાંભળનારની આટલી બધી ઠાઠવેઠ કરવી પડી ત્યારે સાંભળનારની ઠાઠવેઠ યમરાજાને કેટલી બધી કરવી પડતી હશે ? સાંભળનારની પાછલી દશ પેઢીઓને પૌરાણિક શુદ્ધ તારી દે ત્યારે પોતાની કેટલી બધી પેઢીઓને તારી દેતો હશે ? આમહુણના એક પુત્રને લઈ જવાથી યમરાજા પુત્ર વિનાનો થઈ બેઠો ત્યારે આજસુધી અબજોના અબજો આમહુણને અને તેમના કુટુંબોને લઈ જતાં યમરાજાની કેવી દુર્દશા થઈ હશે ? આમહુણના નમસ્કારથી સૂર્ય પ્રકાશે અને ક્રોધથી જગત્ ભસ્મ થાય તો પછી આ બધું જગત્ કેવી રીતે ચાલતું આવ્યું હશે. ?

મહાત્મ્ય લખાયું હોય તો પણ સત્યનો અંશ તો જરૂર હોવો જોઈએ. આમાં સત્યનો અંશ કયો લખાય છે ?

(૧૧) સૂર્યની સ્ત્રી થોડી, સૂર્ય થોડા રૂપે. મુખથી ત્રણ પુત્રો, તેમાં એક થોડેશ્વર સાથે. સત્યધૃતીનું વીર્ય શર પર પડતાં બે ભાગ. તેથી કૃષ્-કૃષી. દ્રૌપદીએ એક વર માગ્યો મહાદેવે પાંચ આપ્યા. પુરુષની સ્ત્રી થઈને પાછો પુરુષ. કાકભુશુડે રામના પેટમાં પેશીને અનેક બ્રહ્માંડ જોયાં. બ્રહ્માની ઈકાંતરમી પેઢીએ રામ. માતાને મારનાર પરશુરામ તે વિષ્ણુના છઠ્ઠા અવતાર.

આમાં ટુંકે વિચારવાનું કે-આ બધી વાતોમાં પ્રતીતિ કરાવે તેવી કયી છે ? આટલી બધી ગપ્યા ગપ્પી શાથી ચલાવી ? અને ક્યારથી ચલાવી તે જશ વિચારવાનું છે.

(૧૨) ઇંદ્રને મારવા પૃથ્વીના પુત્રને અત્રિની આજ્ઞા. તુંબડીએ ૬૦ હજાર પુત્રો પેદા કર્યા. કશ્યપની દીકરીઓએ હાથી થોડાદિ પેદા કર્યા. ગાયના દોહનમાંથી હાથી થોડા મકાનાદિક નીકળ્યાં. અંજનીના કાનમાં મહાદેવે વીર્ય કુકર્યું તેથી હનુમાન્ પેદા થયા. પુત્રનું બલિદાન હરિયંદ્રે ન આપ્યું તેથી તે જલોદરી, આ વાત વેદમાં પણ ગોઠવાયલી જણાય છે. જમીનના ઘડામાંથી સીતાજી નીકળ્યાં. પાર્વતીજી પહાડમાંથી પેદા થયાં. નારદે સ્ત્રી રૂપે થઈ ૬૦ પુત્રોનો જન્મ આપ્યો. યમ રાજાએ તિલ ઉત્પન્ન કર્યા. પુરાણોની અસ્તિત્વમાં બરા મમનો લોપ. ”

આમાં સારી સૂચના—આ બધા મોટા મોટા પડિતો છે, દુનિયાની પારનું જ્ઞાન ક્યાંથી લાખ્યા હશે ? અને શા કારણથી લખતા ગયા હશે ? પુરાણોના અસ્તિત્વમાં ખરા ધર્મનો લોપ લખનાર વૈદિક પંડિતનું લખાણ કેટલા બધા ઉંડાણમાંથી નીકળ્યું હશે ? એટલું વિચારશે તો પણ થોડું નથી. વૈદિકોએ ગરબડ તો મોટીજ કરેલી છે.

બુધો કે—સમુદ્રનું મંથન કરતાં પાંચમી વારે ચંદ્રમા નીકળ્યો. રમના પડ્યાનો સમુદ્ર ખની ગયો. અને હનુમાન સૂધને ગળી ગયો. કયી વાતો પર આસ્તા બેસાડી શકાય ?

(૧૩) વેદની આજ્ઞા તેજ ધર્મને બાકી અધર્મ. પુરાણો પણ ખરો ધર્મ બતાવી શકેલાં નથી. દેવોને પુરાણ કથાથી જેવો સંતોષ તેવો યજ્ઞોથી નથી.”

તે યજ્ઞાદિક વેદ ધર્મને માણસો માસે મનાવવાનો પ્રયત્ન. આ વિચિત્રતા શાથી ?

(૧૪) ભક્તિની સેવા કરવા નહીંઓ આવતી. ભાગવત ન સાંભળે તે અંડાળ. ભક્તિ જ્ઞાનાદિક નાચતાં. પાપીઓ અને ક્રોધીઓ પણ સમાહથી સવિત્ર. ભાગવત કથાનો આરંભ કૃષ્ણ ગયા પછી. યજ્ઞોની જગાઈ પછીનું તે કૃષ્ણ વખતે ક્યાંથી ? પુરાણ પછીના વેદો તે પુરાણ કથામાં. ભાગવત સાંભળવાને મહાડ અને નહીંઓ પણ આવતી.”

આ બધા લેખોમાં કેાં પણ પ્રકારની મર્યાદા જળવાઈ છે ?

(૧૫-૧૬) કલિમાં નામ માત્રથી સિદ્ધિ. ઇ. સ. પૂર્વે—નવસો કે હજારમાં સર્વજ્ઞની જાગૃતિ. પાંચસોમાં મહાભારતનું મૂળ. તે આવે લાખ શ્લોકવાળું. કયા સર્વજ્ઞથી જેળવેલું ?

(૧૭) દેવોએ સૃષ્ટિ વારંવાર રચી, સ્વર્ગની ખોટ વિશ્વામિત્રે પૂરી. સ્વર્ગમાં જતો નહુષ, અપિના સાપથી અજગર થઈને પડ્યો.

વિચારવાનું—પ્રજ્ઞાદિક દેવોનું જ કામ ઠેકાણું નથી છતાં પણ સૃષ્ટિના રચવાવાળા ? વિશ્વામિત્રે સ્વર્ગની રચના કયા કાળમાં કરી ? આ વાતોમાં સત્ય જ્ઞાનો અંશ પણ લાગતો નથી, છતાં આવી પાયા વિનાની વાતો શાથી લખાઈ ?

(૧૮) સ્વાર્થ સાધવાને માટે પ્રાણીઓ ગ્રંથોની રચના કરતા, એવો અંગ્રેજ વિદ્વાનનો અભિપ્રાય.

(૧૯) વૈદિક અને ઐશ્વર્ય સાહિત્યના કાળમાં વધારે ફેર નથી. સૂક્તોમાં આત્માના જન્મંતરનું સ્વયં નથી. એવે અંગ્રેજોએ કરેલો નિર્ણય.

કલમ ઓગણીશમાં વિશેષ વિચારવાનું કે—જીવાદિક તત્ત્વો. તે જીવો કર્મના સંજોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા. જંબૂદ્વીપાદિક, મેરુ પર્વત, સ્વર્ગ, નરકાદિનું સ્વિસ્તાર વર્ણન આણીશુદ્ધ સર્વજ્ઞોના અંથમાં આજે પણ તેવું ને તેવું વિદ્યમાન છે.

વૈદિકોમાં—તેના તે સર્વજ્ઞોના વિષયો એક એકથી મેળાણુ બિનાના ઉપર ચોટીયા, અધુરા અને ઉધા છતાં કલ્પાયલા પ્રાણુ અથોથી તે પુરાણો સુધીમાં જોઈ શકેલા એટલુંજ નહીં પણ તેના સંબંધની કેટલીક શ્રુતિઓ વેદોમાં પણ પાછળથી દાખલ કરી દેવામાં આવી છે. ઉદાહરણ તરીકે જીવો કે—પ્રજાપતિ—પ્રજ્ઞા પાછળથી કલ્પાયલા છે તેના સંબંધની શ્રુતિઓ ચારો વેદોમાં દાખલ થએલી છે, વિચારી પુરૂષોને તે શ્રુતિઓજ પોતાનું સ્વરૂપ બતાવી દે છે. તેવી બીજી પણ ઘણીજ નવીન શ્રુતિઓ દાખલ થએલી છે. વિશેષ વિચારીશું તો—ચોથો અથર્વ વેદજ નવીન રૂપે ઉભો કરેલો છે, કેમ કે મૂળમાં તો વેદત્રયીજ મનાયલી છે.

(૨૦) કદુ અને વિનતા જે બેહુનો, કાર્યપની સ્ત્રીઓ સર્પોની અને ગરૂકોની. વંશાવળીનું વિચિત્ર લખાણ, મોટા મોટા પડિતોથી લખાયું છે તો પણ વિચારી પુરૂષોને શ્રદ્ધિત થઈ શકે તેવું નથી. માટે ધ્યાનમાં લેવાની બહામણુ કરૂં છું.

(૨૧) ગાલવ મુનિએ ગરૂકની સહાયતાથી ૬૦૦ ઘેરા અને એક કન્યા મેળવી, વિશ્વામિત્રને ગુરૂદક્ષિણામાં આપ્યાં. એ વાત વિચારવા જેવી છે તેથી મુકી છે.

યયાતિ—યજ્ઞોથી ઇંદ્રપદ મેળવી સ્વર્ગમાં ગયો. ઇંદ્રે ઝડપી લઈને પાછો ખકડેલી મુકયો.

કર્મોના યોગથી જીવો ૮૪ લાખ યોનિઓમાં ફર્યા કરે છે. પણ કેઈએ કેઈની ઝડતી લીધેલી સાંભળી નથી તો પછી આ નવીન રૂપનો સિદ્ધાંત કયા જ્ઞાનીથી મેળવ્યો હશે ?

(૨૨) ત્રેતામાં જે વાલ્મીકિ તે કલિમાં તુલસીદાસ. વાલ્મીકિ પારધિમાંથી થયા. તેમણે હર્ષમાંથી માણસ ઉત્પન્ન કર્યું. વૈવસ્વતની દીકરીનો

દીકરો વસિષ્ઠે બતાવી દીધો. નારદ દ્વારથી પુત્ર મટી બ્રહ્માના પુત્ર થયા. આ બધા નવીન પ્રકારના લેખો વિચારવાની ભલામણ કરે છે.

(૨૩) હાજર થઈ પ્રભુએ ઝુંડથી હાથીને છોડાવ્યો. આ કથાને મળતી કથા જૈનોમાંની વિચારવાને મૂકી છે.

(૨૪) “માયાના સમુદ્રમાં ડુબતા માકડેય પ્રભુથી બચ્યા. દ્યોત નામનું તીર્થ સ્થાપી મહાદેવ બ્રહ્માના શિરચ્છેદનના પાપથી મુક્ત થયા નર નારાયણના તપમાં વિદ્યત કરવા દંદ્રે અપ્સરાઓ મોકળી. રામચંદ્રની પાસે શિવે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું.”

દુકમાં વિચારવાનું કે-માકડેયને પ્રભુ બચાવવાને કયા કાળમાં આવેલા? બ્રહ્માના શિરનો છેદ કયા કાળમાં અને પાપ મુક્ત કયા કાળમાં? નરનારાયણ કયું વિશેષ પદ યોગવાલે લખ કરવાને લાગેલા? જગત્ ઉત્પત્તિની સાથના મહાદેવ વિષ્ણુના ૭ મા અવતાર પાસે રક્ષણ માગવાને આવ્યા? શુદ્ધ સ્વાદ્વાદના સિદ્ધાંતમાં દૂષણ બેવા વાળાને શું આ બધા કલિપલ લેખોમાં દૂષણ કે ભૂષણ કાંઈ દેખવામાં નહીં આવ્યા હોય? ન બાળે હૃદયના કેટલા શુદ્ધ હશે?

(૨૫) ગાલવ મુનિએ નરસેધ યજ્ઞનો ઉપદેશ કર્યો. પશુસેધ અમે અશ્વસેધ પુસણિઓનો ધર્મ. વેદો હિંસા, મદિરા પાનાદિકના લેખોથી દૂષિત છે. ચાણવલકયે ભણેલા જૂના વેદો ઓછી કાઢ્યા પછી નવીન વેદોની રચના કરી.”

આ બધા પ્રકારના લેખો મોટા મોટા પંડિતોએ પુરાણોમાં લખ્યા છે. મેં તો સત્પુરુષોને વિચાર કરવાને માટે મુક્યા છે. ભૂલ ચૂકની ક્ષમા આપી સત્યાસત્યનો વિચાર કરશો. આમાં દુક વિશેષ વિચારવાનું કે-આ બધું ઉપરનું લખાણ ગુરૂને ઉદ્દેશીને લખાયું છે. લખનારા બ્રાહ્મણો છે, તેઓએ ઋગ્વેદમાં લખ્યું છે કે-“અમે બ્રહ્માના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલા છીએ તેથી પરમેશ્વરથી પણ માન્ય થયેલા છીએ” હિંસા પ્રધાન વેદોને જે ન માને તેમને વેદબાહ્ય કહી અવજ્ઞા કરવારા છે, છતાં તેઓ જગત્ ગુરૂ થઈ ન્યાયનો તોલ કેટલો કરનારા છે તે જણાવવાને તે બ્રાહ્મણોમાંના જે જે ઉપદેશકોએ જેવા જેવા લેખો લખ્યા છે તેવાજ સ્વરૂપના તેમાંથી લઈને લખીને બતાવ્યા છે, પણ મેં મારી અછલ તેમાં જરા પણ ભેળવી નથી. બધા લેખોમાં યોગ્ય-યોગ્યનો વિચાર કરી મારી થએલી ભૂલ મને બતાવી આપ આપની સજ્જનતા પ્રગટ કરશો તો પણ મને સંતોષ છે.

વેદોના સંબંધની બે ચાર વાતોની સૂચના.

જૈનોના તત્ત્વો સર્વજ્ઞથી પ્રગટ થતા આવેલા છે. વેદાદિક કેવળ અક્ષરોના પડિતોથી લખાયેલા છે. જૈનોને વેદખાદ્ય લખનારા જૈનોના તત્ત્વોથી તેમજ વેદના તત્ત્વોથી પણ સર્વથા અપરિચિત, નામ માત્રથી ભડકેલા કે નામ માત્રથી મુંઝાઈ પડેલા, અથવા પોતાની ઈદ્રિયોના વશમાં પડેલા, લખતા રહ્યા હોય. હાલમાં પ્રચલિત વેદો તે છે કે આસપડકચે પ્રાચીન વેદોને ઓઢી કાઢીને જે નવીન વેદોની રચના કરી તે ચાલે છે. તેમાં પણ ઘણા પ્રકારની વિકૃતિઓ થવા પામી હોય તેમ જણાઈ આવે છે. તેથી તેમાંની પણ બે ચાર વાતોનો વિચાર મેં મારા ગ્રંથમાં કરીને બતાવેલો છે. તેમાંની અહીં પણ દુકમાં સૂચના કરું છું.

(૨૬) સર્વજ્ઞોએ જતાવેલા ચાર જાતિના દેવતાઓ, તેમનાં સ્થાન, તેમનામાંના કેટલાક દેવતાઓની દેવીઓ હોય છે તે, તેમનામાંના કેટલાક દેવતાઓનું આયુષ્ય પણ જતાવ્યું છે.

(૨૭) વૈદિકોમાં—૧ ઈંદ્રલોક, ૨ કૈલાસ, ૩ વૈકુંઠ, ૪ ગૌલોક અને પચ્ચમો બ્રહ્મલોક એમ પાંચ સ્વર્ગ મનુષ્યોના માટેજ કલ્પાયાં છે. બીજા જીવોના માટે વિચાર થએલો જણાતો નથી. જૈન-ગૌણને વેદખાદ્ય નારિતક લખનારા સાની હતા ? તેનો પણ થોડો વિચાર કરીને બતાવેલો છે. ઋગ્વેદનાં સૂક્તો ૧૦૦૦, તેમાં ઈંદ્રનાં ૨૫૦, અગ્નિનાં ૨૦૦, સોમનાં ૧૦૦, બાકી બીજા દેવોનાં, મંત્રનું પ્રાબલ્ય બ્રાહ્મણ ગ્રંથો સુધી વધી ઉપનિષદોમાં ફર્યું. મોટા ભાગે દેવતાની સ્તુતિઓનો જનેલો ઋગ્વેદ. વૈદિકમતે દેવતાઓના શરીર વિષે અચોક્કસ કલ્પના. ઋગ્વેદની ફિલસુફી (તત્ત્વના સંબંધે વિચારો.)”

(૨૮) નરકોના સંબંધે ઋગ્વેદથી એટલુંજ મળે છે કે—બ્રહ્મા વિનાના માણસોને અધકારના આગમાં નાખવામાં આવતાં, વેદ પછીના સમયમાં જુદાં જુદાં નરકોની એક ગુચવણ ભરેલી સરણી તૈયાર કરવામાં આવી. દેવતાઓના જન્મ-મરણના સંબંધે વેદોથી ચોક્કસ થતું નથી. છેવટ એમ છે કે—કલ્પના અતે દેવતાઓ પણ નાશ થાય છે. વેદોમાં સોમવેલ્લીની ઉત્પત્તિ, તેની કથાઓથી ભરેલું વેદસાહિત્ય. તે સોમ ચંદ્રમાના રૂપમાં બદલાયો, એ ચંદ્રદેવને ૩૩ પત્નીઓ તે પ્રજાપતિની પુત્રીઓ હતા, એ ચંદ્રમાના સંબંધમાં બીજી પણ અનેક કલ્પનાઓ કરવામાં આવી છે. આમાં દુકથી વિચારવાનું કે—

જે નરકોની વાત વેદના ઋષિઓએ બતાવી ન હતી તે વાત પાછળથી કયા જ્ઞાનીથી શુભવણુ ભરેલી મેળવી? ઈંદ્ર, વરુણ આદિ ૩૩ દેવો મુખ્ય વેદના છે. કોઈએ લખ્યું કે-ઈશ્વરનો મહિમા વ્યક્ત કરવાને થયા, તો તે કયાંથી થયા? અનાદિના તો મનાયા નથી, કેમ કે નર નારાયણ સુદ્ધાં ઈંદ્રપદ મેળવવા તપ કરવા ગયા. લંગાણુ કરવા ઈંદ્રે અપ્સરાઓ મોકળી છે. સોમની વિચિત્ર કથાઓથી બધું વૈદિક લખ્યું છે, તે ચંદ્રમાના સ્વરૂપમાં ફરી જઈને પ્રજાપતિની ૩૩ છોકરીઓનો પતિ થઈ બેઠેલો બતાવ્યો છે. બધી ગરબડ કયા મોટા જ્ઞાનીએ કરીને બતાવી? સોમ-રસ પીનારાઓના છેવટના ઉદ્ગારો-કહો તો સૂર્યને નિસ્તેજ કરી દઉં? આકાશ પૃથ્વી નીચે ઉપર કરી દઉં? મંત્રદષ્ટા થઈ વેદવાણી પણ તે જ રચતા. આ જ્ઞાન ઉંચું કેટલું તે વિચારવાનું?

(૨૯) યમ દેવના સંબંધે વિચિત્ર કથનાઓ—યમ નરકોનો રાજા, દક્ષિણ દિશાનો પાલક, ઋગ્વેદમાં જે એક નરક તે અંધારાની જગ્યાજ, આગળના ગ્રંથોમાં વિચિત્ર નરકો લખાઈ છે, યમને સુખી જીવોનો સરદાર પણ બતાવ્યો છે. સૂર્યનો પુત્ર પૃથ્વી પર પહેલો જન્મેલો ઋગ્વેદમાં પહેલો મર્ત્ય બતાવેલો છે. તેથી તે બીજા મર્ત્યોનો માર્ગ દર્શક થઈ સરદાર થયો. મરણ પામેલા ઉપર રાજ્ય ચલાવી વિશ્રાંતિનું સ્થાન આપે છે. દંત કથાઓમાં મૃત્યુનો દેવ ગણાયો. યમ-યમી ભાઈ બહેન છે. ભાઈ ઉપર બહેન આશકત થતી પણ જણાવી છે. તેનો દફતરી ચિત્રણુષ બતાવ્યો. યમ પાસે જનાર મૃતકને ચાર કલાકને ચાલીશ મીનિટ લાગે છે. મારનાર ત્યાં પોતાના બાપ દાદાઓ સાથે મળે છે. બ્રાહ્મણપુત્રી વિજયા સાથે યમ પરણ્યા. ખુશીમાં આવે તો અપરાધીને છોડી પણ દે છે. ”

આમાં કેટલાક ખાસ વેદોના લેખો છે, કેટલાક પુરાણોના પણ છે. મેં મારા ગ્રંથમાં વિચારો કરીને બતાવ્યા છે ત્યાંથી જોઈ લેવાની લક્ષમણુ કરું છું.

(૩૦) વેદના સર્વજ્ઞ વરુણ દેવની વિચિત્ર વાતો:—

ઋગ્વેદમાં—હે વરુણ દેવ! તારી ત્રિનં દૃષ્ટિ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણુ કરનારી અને પ્રાણીઓની શુભ વાત શોધી કાઢનારી છે. અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત અદિતિના ૧૨ પુત્રોમાં વરુણાદિક ચાર પાંચ મુખ્ય હતા. યજુર્વેદમાં—ભુશુને પરમ તત્ત્વ બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરનાર, ઋગ્વેદમાં—નારદની સલાહથી

હરિશ્ચંદ્રે વરૂણ પાસે પુત્ર માગીને બલિદાન આપવાનું કબૂલયું, ન આપતાં બલોદરી. છેવટ પુત્ર બન્યો અને રાજ પણ ગયો. તે વરૂણ પુરાણોમાં માત્ર સમુદ્રનો દેવ બન્યો. મહાભારતમાં—ઉત્તર્ય ઋષિની પુત્રીનું હરણ કરનારો કહ્યો. ” મારા ગ્રંથમાં વિચારો કરીને બતાવ્યા છે, ત્યાંથી વાંચી લેવાની લલામણ કરૂ છું.

(૩૧) વેદોમાં અગ્નિને પણ મોટો દેવ બતાવેલો છે તેના સંબંધના વિચારો—

ઋગ્વેદનાં ૧૦૦૦ સૂકતોમાં ૨૦૦ સૂકતો તો અગ્નિ દેવનાં જ હશે. ઇંદ્ર સિવાય બીજા દેવ કરતાં અગ્નિ દેવનાં સ્તોત્રો વેદમાં વધારે છે. ઋગ્વેદમાં પ્રથમજ અગ્નિના સ્તવનમાં મોટામાં મોટો પુરોહિત, યજ્ઞનો ઋત્વિજ, અગ્રદૂત, અને પુષ્કળ દ્રવ્યનો આપનારો કહેવામાં આવ્યો છે. બ્રાહ્મણ અને અગ્નિ એ બે દેવોનાં મુખ ગણાવ્યાં છે. અગ્નિને વેદમાં આકાશ પૃથ્વિનો પુત્ર કહ્યો છે મૃતકને પિતરો પાસે મોકળી દેવાની અગ્નિને પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. કુમારિલ ભટ્ટ અને શંકરાચાર્ય ૮-૯ માં સૂકાના બતાવ્યા છે. હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસના લેખકને સુધારો કરવાની સૂચના કરવામાં આવી છે. મારા વિચારો તો તે ગ્રંથથી બેધ શકારો.

(૩૨) પૂર્વ પુણ્યના યોગથી જેને હુાથી થોડાદિક ૧૪ રત્નો મહા પરાક્રમી આવીને મળે તેજ છ બંડના લોકતા ચક્રવર્તી થાય એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં બતાવ્યું છે.

વેદિકોમાં થોડા થોડા ફેરફારની સાથે તેજ ૧૪ રત્નો બ્રહ્માદિક દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થયેલાં બતાવ્યાં હોય એવું માફ માનવું છે. તેથી બન્ને તરફના વિચારો ટાંકીને બતાવ્યા છે. તે પણ મારા ગ્રંથથી વિચારી લેવાની લલામણ કરૂ છું. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરવાવાળા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ આદિ દેવો, વેદના ઋષિઓ, વેદોમાં અને પુરાણોના પંડિતો પુરાણોમાં મોટા મોટા લેખો લખી ગયા, પરંતુ માર્કંડેય ઋષિએ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરવાવાળી શક્તિ દેવી બતાવી છે, તે લખીને બતાવી છે. હિંસામિશ્રિત વેદધર્મ જૈન-બૌદ્ધના પરિચય પછી પલટાતો ગયો. વેદો એક વખતે રચાયા નથી, ચાર કલ્પમાં વિભક્ત કરી શકાય છે. ૧ છંદોકલ્પ, ૨ મંત્રકલ્પ, ૩ બ્રાહ્મણકલ્પ, ૪ સૂત્રકલ્પ, ॥ (૧) છંદો કલ્પ—અતિબાહ્યાવસ્થાવાળો, ધર્મપદ્ધતિ વિનાનો, પ્રાચીન ઋષિઓ સ્વભાવિક ધર્મ કહેતા.

(૨) મંત્ર કલ્પમાંજ યજ્ઞ યાગાદિક થતાં. ત્રણ વેદ રચાયા. (૩) બ્રાહ્મણ કલ્પમાં—ધર્મ તત્ત્વ વિષયોનો વિચાર તથા ચર્ચા ઘણીજ ઉત્પન્ન થઈ હુતી ને ઉપનિષદો રચાયાં હતાં. (૪) સૂત્ર કલ્પમાં—વેદ ઉપદ્ધનિષદની ટીકા, શિક્ષાદિ છ વેદાંગ લખાયાં.”

આ બધા લેખોના વિચારો મારા ગ્રંથમાં કરીને બતાવેલા છે ત્યાંથી વિચાર કરવાની લલામણુ કડું છું.

ઈદ્રાદિક દેવો સજન્મા કે અજન્મા? તેનો ખરો ખુલાસો વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં મળી શકતો નથી, કેટલાક પ્રસંગો જોતાં અજન્મા પણ સિદ્ધ થતા નથી. જૈનોમાં તો સજન્માજ બતાવ્યા છે. જુલો કલમ ૨૬ થી.

ઋગ્વેદમાં લખાયેલા અશ્વ સ્તોત્રનો તાત્પર્ય એવો છે કે અશ્વને—રાંધવાની, તેની પૂજા કરવાની, તેને કાપવાની, તે માંસ રાંધ્યા પછી આહૂતિ આપવાની, અને પછી તે માંસ ખાવાની વિધિ આ સ્તોત્રમાંથી મળી આવે છે.

આમાં ગુરૂદત્ત વિદ્યાર્થી-પિન્કોટનો ખુલાસો કરતાં જણાવે છે કે—અસલી બ્રાહ્મણો બહેમી—અંધશ્રદ્ધાળુ, વેદને ઈશ્વર પ્રણીત માનતા, બુદ્ધનો પ્રચાર થતાં દલીલોથી રક્ષણ માટે દર્શન સાહિત્ય ઉત્પન્ન કર્યું. આ તર્કો એવી જોડે છે કે ઇતિહાસથી અસત્ય છતાં વિશ્વાસ મુકવા જેવું છે. મેક્સમ્યુલર મંત્ર યુગના સંબંધે કહે છે કે—વિધિઓની વિગતોથી ઉભરાતા અશ્વમેધનું સૂક્તજ બસ છે.

યજ્ઞરહસ્યવાળાએ અશ્વમેધ માટે બતાવેલાં અનુમાનો યજ્ઞ કારકો ઘોડેશ્વર થઈને આવ્યા હશે, સૂર્ય ઘોડા મારફતે મુશાફરી કરે છે, છાયાની પાછળ જવા સૂર્યે અધમૂર્તિ ધારણ કરી હુતી, ઘોડારૂપે થઈ યાજ્ઞવલ્કયને સૂર્યે નવો યજ્ઞવેદ આપ્યો હતો, તેથી ઘોડો સૂર્યનો પ્રતિનિધિ ગણાતો હોય. એમ અનુમાનો કરીને બતાવેલાં છે.

યજ્ઞાનુષ્ઠાન એજ વિષય વેદોમાં પ્રધાન છે. અને એમાંજ વેદપંથિની પ્રતિષ્ઠા થએલી જણાવેલી છે.

ઋગ્વેદના ટીકાકારો પોતાના સમયના વિચારો લખી, એક બીજાથી વિરૂદ્ધ લખતા રહ્યા. ઉદાહરણમાં સ્વામી દયાનંદજીનાજ લેખો જુલો.

ઋગ્વેદલોચનના લેખકે એક બીજાથી વિરૂદ્ધમાં લખાયેલાં મોટાં મોટાં તેર (૧૩) આશ્ચર્ય લખીને બતાવ્યાં છે. તેનો કિંચિત્ વિચાર અમે પણ કરીને બતાવેલો છે.

ગાયના વધ સંબંધે—તૈત્તિરીયમાં, ખૃદ્ધારણ્યકમાં, કાત્યાયન સ્મૃતિમાં અને ગોલીલગૃહ્યસૂત્રમાં, વિવિધ પ્રકારના લેખો લખાયા છે તેઓના વિચારો મારા અંતરથી જોવાની લખામણ કરૂં છું.

મનુષ્યના વધ સંબંધે—કૃષ્ણ યજુર્વેદના તૈત્તિરીયમાં લખાયું છે કે—વાગ્દેવતાના માટે પુરુષનો વધ, તૃષ્ણાભિમાની દેવતાના માટે—ઋતુધર્મ નિવૃત્ત સ્ત્રીનો વધ, પ્રતીક્ષાના માટે—કુમારી કન્યાનો વધ, ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં શુનઃશેષના વધ સંબંધીની કથા લખાઈ છે. મહાભારતના વન પર્વમાં નરમેધ યજ્ઞનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, આ બધા લેખો માણસોના સંહારના માટે લખાયા છે.

યજુર્વેદના કેટલાક મંત્રોના અર્થો એવા લખાયા છે કે—યજ્ઞમાનની સ્ત્રીની સાથે ઘોડાનો સંબંધ કરાવતા ઋત્વિજો (યજ્ઞના કરાવવા વાળા) એવો ઉપહાસ કરી રહેલા છે કે તદ્દન નિર્લજ્જ કે જેથી સારા માણસોને નીચું ઘાલવું પડે, આવા તદ્દન અયોગ્ય પ્રકારના વિચારો વેદ જેવા પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથોમાં લખીને લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું કે વેદો સૃષ્ટિની આદિમાં ઇશ્વરથી પ્રાપ્ત થયેલાં છે. આમાં સત્યતા કેટલી ? મને પૂછે તો ન તો કોઈ સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળો દેખાય છે તેમજ ન તો સૃષ્ટિની આદિમાં ઇશ્વરથી વેદો પ્રાપ્ત થયેલા જણાય છે. જો વિચાર કરશો તો આપ સર્વજ્ઞનો મારા લેખોથી સારી રીતે સમજી શકશો. કદાચ મારી ભૂલ સમજાય તો મને સૂચના કરી મારા ઉપર ઉપકાર કરશો. ” પોતાના સ્થાનથી બ્રહ્મ થતાં સ્વર્ગગા આગળ આગળ કાદવ કીચડવાળાં થતાં ગ્રંથો. તેમ સત્ય ધર્મથી બ્રહ્મ થયેલાઓની સ્થિતિ ભર્તૃહરિએ જણાવેલી છે. તેમાં મેં મારા વિચારો પણ થોડા લખીને જણાવ્યા છે.

વીર લગવાનની સ્તુતિમાં હેમચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે—

વેદાદિક આગમ અપ્રમાણુ શાથી ? અસર્વજ્ઞોથી પ્રવૃત્ત, હિંસામિશ્રિત, સ્વાર્થી લોકોજ વળગી પડેલા છે તેથી.

જૈનાગમ પ્રમાણુ શાથી ? જીવોના હિત માટે, પરસ્પર વિરોધ વિનાનું. મોક્ષાભિલાષીઓથી ગ્રહણ થયેલું છે તેથી.

અન્ય મત વાળાઓએ સરળપણે અયોગ્ય કહેલું પણ તેમના શિષ્યોએ તદ્દન ઉલટાવી નાખેલું, એ ઉપદ્રવ જૈનાગમમાં થયેલો નથી એજ તેની મહત્ત્વતા છે.

(૩૩) શંકર દિગ્વિજય સર્ગ ૧૬ માંની એ ચાર વાતો.

ભટ્ટ અને શંકર ૮-૯ માં સૈકાના છે. સર્ગ ૧ લામાં-બ્રહ્માદિ દેવોની શંકર દેવને ફરીયાદ કે-વિષ્ણુએ ઐદ્દશાસ્ત્ર રચીને વેદાદિકને હાનિ પુહાવી. શંકર દેવે કહ્યું કે હું મનુષ્ય દેહ ધરીને જ્ઞાનકાંડનો ઉદ્ધાર કરીશ. તમે વેદ મર્યાદા સ્થાપો. બ્રહ્મા મંડન નામે, ઈંદ્ર સુધન્વા નામે, કાતિકિય ભટ્ટપાદ નામે અવતર્યા. સુધન્વાની સલામાં ભટ્ટપાદે ઐદ્દોને હરાવ્યા. એવી રીતે કે-ભટ્ટપાદે કહ્યું કે-“વેદો પ્રમાણભૂત હોય તો મને આંચ આવશે નહીં” એમ કહી પર્વત ઉપરથી પડતાં તાબમાબ રહ્યા. ઐદ્દો હાર્યા. ફરીથી ઘડામાં સર્પ મગાવ્યો. ઐદ્દોએ સર્પ ખતાવતાં રાબને મૂર્છા. ભટ્ટે ધીરજ આપી શેષશાયી વિષ્ણુ ખતાવ્યા. રાબએ ઐદ્દોનો અને જૈનોનો નાશ કરાવ્યો. બ્રહ્માદિકનો પત્તો ન મળે તો આ શંકર સ્વામીનો ઉત્પાત ગણાય કે નહીં ?

સર્ગ ૨ જે-શંકરનો જન્મ-લિંગ રૂપે પ્રગટ થતાં રાબએ દેવલ બંધાવ્યું, ફરી શિવ ગુરૂ નામે જન્મી શંકરનીજ સેવાથી શંકરસ્વામી પુત્ર મેળવ્યો. આમાં બધાએ શંકર દેવ છે.

સર્ગ ૩ જામાં-વિષ્ણુ, પવન, વાયુ, નંદીકેશ્વર, બ્રહ્મા, બૃહસ્પતિ, અરુણ, વરુણાદિ દેવો, દુનિયામાં જંગ મચાવવાને, સ્વર્ગમાંથી ઉતરી બ્રાહ્મણ રૂપે અવતર્યા. આમાંના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવનું સ્વરૂપ કિચિત બાણવાથી બધા દેવોનું સ્વરૂપ સહજે સમજશે.

સર્ગ ૪ માં-ત્રીજે વર્ષે મિત્રો સાથે શંકર લિહ્મા માટે ગયા. ત્યાં લક્ષ્મીને બોલાવીને તે બ્રાહ્મણીનું ઘર સોનાનાં આમળાંથી ભરાવી દીધું.

સર્ગ ૫ માં માં સાતમે વર્ષે લાણીને ઘેર આવ્યા. નદીની સ્તુતિ કરી, આંગણે વહેતી કરી, માતાની અડચણ દૂર કરી. રાજશેખર રાબને પુત્ર આપી તેની ઈચ્છા પૂરણ કરી. અગસ્ત્ય આદિ દર્શનાર્થે આવ્યા. માતાના પ્રશ્નોત્તરમાં તમારો પુત્ર-સાક્ષાત શિવ રૂપ છે, ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય છે, પણ વ્યાસ ૧૬ વર્ષ વધારીને આપશે, એમ કહી અંતર્ધાન થયા. માતાનો ખેદ ટાળવા શંકરે કહ્યું કે કર્મ ભોગવવા ભવ સ્થૂલ દેહમાં બિચર્યા કરે છે. સંન્યાસ લેવા ગયા, ગુરૂએ પૂછ્યું, તું કોણ ? હું લય થનાર સર્વોત્તમ ચિદાનંદ રૂપ છું. એમ કહી ચાર મહા વાક્યનો ઉપદેશ લીધો. ચોમાસામાં નદીના પૂરને કર્મંડુમાં સમાવી દીધું. શંકરે આ બધા ચમત્કાર ખતાવ્યા તેનો વિચાર.

સર્ગ ૬ કા ૭ મામાં-કાશીમાં સનંદન શિષ્ય કર્યો. ચાર કુતરાં વાળા ચંડાલને નમન કરવા જતાં, તેમને ચાર વેદ સાથે શિવમૂર્તિ રૂપે દર્શન આપ્યું. ભણુવા માટે સનંદન સાહુમી પારથી આવતાં ગંગામાં પડ્યા, કમળોપર પગ મુકતા આવ્યા તેથી પદ્મપાદ નામ સ્થાપ્યું.

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને બ્રહ્મ સૂત્રનો અર્થ કહ્યો કે-ખીજ દેહમાં જતાં જીવને પાંચ ભૂતો વિટલાઈને જાય છે, એ સાંભળી બ્યાસ રૂપે પ્રગટ થઈ ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય વધારીને અંતર્ધાન થયા.

સર્ગ ૮ મા થી ૧૦ મા માં-જૈમિનિ ઋષિએ સ્થાપેલો કર્મકાંડ, તેના પક્ષી મંડનમિશ્ર, તેનું ખંડન કરી જ્ઞાનકાંડ મનાવ્યો. મંડનનો ખેદ દૂર કરવા જૈમિનિ પ્રગટ થઈ કહેવા લાગ્યા કે-શંકરના મતને સ્વીકારી, તરી ભવો, કહીને અંતર્ધાન થયા. બ્રહ્મ રૂપ મંડન હાર્યા, પણ સરસ્વતી વાદ કરવા ઉભાં થયાં. ના ચાડતાં શંકર સાથે ૧૭ દિવસના પછી કામ કેલીનું સ્વરૂપ પૂછ્યું. માસની મુદત માગીને મૃતક રાજાના શરીરમાં પ્રવેશી રાણીઓ સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા. લુપ્થ થએલા જાણી શિષ્યો છોડાવી લાવ્યા. રાજ તરફથી અગ્નિ-સંસ્કાર થતા શરીરમાં પ્રવેશી ગયા. નૃસિંહે અગ્નિની શાંતિ કરી. પછી સર-સ્વતીને પણ જીતી લીધાં. મંડનને તત્ત્વમસિ નો મંત્ર આપીને અદ્વૈતમત સ્થાપ્યો.

સર્ગ ૧૧ માં-શૈલપર્વતે કાપાલિકે શંકરને કહ્યું કે-મને ભૈરવે કહ્યું છે કે, તું કોઈ સર્વજનું કે રાજાનું મસ્તક હોમીશ તો સદેહ સ્વર્ગે જ જઈશ. માટે માફ ઇષ્ટ થાય તેમ કરો. શંકરે એકાંતનો વાચદો કર્યો. એકાંતમાં સંધ્યા કરતા હતા ત્યાં કાપાલિકે તરવાર ખેંચી. પદ્મપાદને ભાસ થતાં નૃસિંહ રૂપ ધરી ચીરી નાખ્યો. ખીજ શિષ્યોએ બન્નેને મરણ રૂપે જોયા, સમાધિ ઉતરતાં શંકરે નૃસિંહ રૂપ છોડાવ્યું.

સર્ગ ૧૨ માં-મુકાંબિકામાં મરેલા પુત્ર માટે શોકાતુર બ્રાહ્મણના કુટુંબને જોઈ શંકરને દયા થતાં-“આકાશવાણી થઈ કે અસમર્થ દયા બતાવે.” આચાર્યે કહ્યું કે-અસમર્થને બોલવું શોભે? સમર્થ છો તો શોક દૂર કરો! એમ કહી જીવતો કરાવ્યો. વિચારવાનું કે કુટુંબ જતાં જોઈ રહ્યા, પોતે ગયા, ખીજને જીવતા કરાવ્યા, એવો કોઈ સમર્થ હોય ખરો કે? આ તો છળબાજીની ચતુરાઈ બતાવી?

સર્ગ ૧૪માં—માતાનો મંદવાડ જાણી સેવામાં આવ્યા. શંકરની સ્તુતિ કરતાં વિમાન લઈ દૂતો આવ્યા. માતાની ના થતાં પાછા ગયા. પછી વિષ્ણુની સ્તુતિ કરતાં તેમના દૂતો વિમાન લઈને આવ્યા. તેમાં બેસીને માતા વિષ્ણુના ધામમાં પધાર્યા. આમાં સત્યતા કેટલી હશે ?

સર્ગ ૧૫માં—દિગ્વિજય કરવા હજારો શિષ્યોને અને લશ્કર સાથે રાજાને સાથમાં લઈને નીકળ્યા. પ્રથમજ કાપાલિકો સાથે ઝપા ઝપી થતાં રાજાએ હટાવ્યા. ગોકર્ણમાં—દ્વૈતમતના શૈવ નીલકંઠને અદ્વૈત મત મનાવ્યો. ઉદ્દ્યતમાં—દ્વૈતમતના ભદ્ર ભાસ્કરને અદ્વૈત મત મનાવ્યો. જૈનને પિશાચ કહીને ખંડન કરવા લાગ્યા. જેમાં એક પણ વાત સાચી નથી. છેવટે સપ્ત-ભંગીના ખંડનમાં ઉતર્યા. આ વાતનો ઉત્તર ટિપ્પનકારે જણાવ્યો છે કે—સપ્તભંગીઓથી પ્રત્યેક પદાર્થમાં ગમે તેવા બીજા પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. બીજા અનેક વૈદિક મતના પંડિતોએ જ તેમની અયોગ્યતા બતાવેલી જો જો પર મારા અંથથી જોઈ શકશે.

(૩૪) સાધારણ વિચારો—સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકાર રૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. સર્વજ્ઞોના અપરિચિત પ્રદેશમાં, યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળો, વેદ ધર્મ સ્વાર્થી લોકોથી ચાલી પડેલો ખરો પણ, સર્વજ્ઞોના વિશેષ પરિચય વાળા પ્રદેશમાં તે નહીં જેવો થઈ પડતાં, સર્વજ્ઞોના તત્ત્વમિશ્રિત નવીન અંથોની રચના કરી, વેદ ધર્મ ટકાવવાના પ્રયત્નો કરતા ગયા. એટલે દૂધમાં કે છાસમાં, પાણી કેટલું તેનો અંદાજો ન કાઢી શકાય તેવા સ્વરૂપનો, વૈદિક ધર્મ કરીને મુકયો.

વેદો એક એકથી ઘણા ઘણા છેટે, ઋષિઓથી તૈયાર થએલા, અનેક પ્રમાણથી સિદ્ધ છે. છતાં સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર-ઋષિઓના હૃદયમાં પ્રજા-પતિથી ચારે વેદ પ્રાપ્ત થયા, તે વાત ચારે વેદોથી લખાતી ચાલી. તે પ્રમાણુ વિનાની તદ્દન કલ્પિત છે તે શાથી ચાલી ? અને ક્યારથી ચાલી ? પ્રગટ દેખાય છે કે સર્વજ્ઞોથી વિરુદ્ધમાં લખી જાણી જૂજને ચાલવા દીધી હોય એવું મારૂ ખાસ અનુમાન છે. આ મારા અનુમાનની પુષ્ટિમાં—આનંદશંકરભાઈ ધ્રુવના, આર્યોના તહેવારોના લેખકના, અને મણિલાલભાઈ દ્વિવેદીના, ફકરાઓ ધ્યાનમાં લઈ વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું. અને દક્ષિણના પંડિત લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિંડે તો સ્પષ્ટ રૂપેજ લખીને બતાવ્યું છે કે “જૈન ધર્મ એ વિકૃત હિંદુ ધર્મ છે એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ

સનાતન અને પુરાતન એવા જૈન ધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુ ધર્મ છે.”

આવા આવા દેશી પરદેશી અનેક મહાન્ મહાન્ પડિતોની, નિર્મલ બુદ્ધિનો પ્રકાશ મારા પર પડતાં, માફ મન વૈદિક મત જોવાને પ્રેરાયું. જોતાં જોતાં ઘણા ઘણા પ્રકારનો વિષયાસ થયેલો જણાતાં જૈન-વૈદિકની તુલનાત્મક રૂપે અંથ લખવા માંડ્યો, તેમાં ઘણા ખરા પડિતોના વિચારો સત્ય રૂપે થયેલા પણ લાગતા ગયા. તે મેં મારા અંથમાં જાહેર કર્યા છે. તે જોવાની ભલામણ કરૂ છું. આ જગે પર તો નહીં જેવી સૂચના માત્ર કરીને બતાવું છું.

સર્વજ્ઞોએ-નાના મોટા અનંતાનંત જીવોથી ભરેલી, અને કર્મના સંયોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓમાં ભટકતી, અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિ બતાવેલી છે.

વૈદિકોમાં-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવાદિક એક એકથી વિરૂદ્ધપણે આ સૃષ્ટિની રચના કરતા બતાવેલા છે.

જૈનોમાં આ અવસર્પિણીમાં-ઋષભદેવાદિક ૨૪ મહાન્ તીર્થંકરો ધર્મના પ્રવર્તકો (નાયકો) થતા આવ્યા છે.

વૈદિકોમાં-મત્સ્ય, કુર્માદિક ૨૪ એકજ વિષ્ણુના અવતારો થયેલા બતાવ્યા છે. તેમાં ઋષભદેવને ૮ મા નંબરે ગોઠવ્યા છે.

સર્વજ્ઞોમાં-હાથી, ઘોડાદિક અગાધ શક્તિવાળાં ૧૪ રત્નો આવીને મળ્યા પછી, છ ખંડનાં રાજ્ય કરતાં-ભરત-સગર આદિ ૧૨ ચક્રવર્તીઓ થયેલા બતાવ્યા છે.

વૈદિકોમાં-તેજ ભરતને જડભરત, સગર આદિ બે ચારને, રાજા તરીકે ઓળખાવી તેમના સંબંધના હાથી, ઘોડાદિ ૧૪ રત્નોમાં, ઘોડા ફેરફાર સાથે બ્રહ્માદિ દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થયેલાં બતાવ્યાં છે. સગર ચક્રવર્તીના ૬૦ હજાર પુત્રો સ્વાભાવિક હતા, તે મહાદેવથી પ્રાપ્ત થયેલા બતાવ્યા છે.

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં ૧૧મા તીર્થંકરના સમયમાં પડેલા વાસુદેવના પિતા-પુત્રીના સંબંધથી લોકોમાં પ્રજાપતિ તરીકે જાહેર થયા છે.

વૈદિકોમાં-તેજ પ્રજાપતિને ચારે વેદોમાં બ્રહ્મા તરીકે લખીને-સૃષ્ટિની આદિ કરનારા, સૃષ્ટિની આદિમાંજ ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારે

વેદોનો પ્રકાશ કરનારા, અને પોતાના ચાર અંગથી ચાર વર્ણની ઉત્પત્તિ કરનારા, લખીને બતાવ્યા છે. આ બ્રહ્મા એક રાજ્યને કદપેલા છે, તેના માટે વૈદિકોમાં લખાયેલા અનેક પ્રકારના વિચિત્ર લેખોથી બાણી શકાય તેમ છે.

આ અવસર્પિણીમાં—સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં—બલદેવાદિક નવ ત્રિકો થયેલાં લખાયાં છે. તેમાંનું પહેલું ત્રિક ૧૧ મા તીર્થંકરથી સરૂ થતાં—૨૦ મા તીર્થંકર થયા પછી ૮ મું. રામ, લક્ષ્મણ અને રાવણનું થયું છે. અને ૨૨ મા તીર્થંકરના સમયમાં—બલભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરાસંઘનું થયું છે. વાસુદેવજી પ્રતિવાસુદેવને મારે એ નિયમ પ્રમાણે જૈનોમાં લક્ષ્મણ વાસુદેવના હાથે રાવણ પ્રતિવાસુદેવ મરાયો છે. વૈદિકોમાં બલદેવ રામને બતાવ્યા તેટલો ફેર છે. બાકી શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવના હાથે જરાસંઘ પ્રતિવાસુદેવ મરાયો તેમાં ફેર થયેલો નથી. આ બંને ત્રિકોમાં મુખ્ય પાત્રોનો ફેર ઘણો નહીં હોય, બાકી બીજા વિષયોમાં તો ઘણો જ ફેરફાર થયેલો જણાય છે. તે તો બંને તરફના મેળાણથી બાણી શકાશે.

પરંતુ—રામાદિક ૮ મા ના, અને બલભદ્રાદિક ૯ મા ના, પૂર્વેનાં જે સાત ત્રિકો ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયથી થતાં આવ્યાં, તેમાં તો વૈદિકના પડિતોએ સર્વ પ્રકારના ક્રમને તોડી નાખીને, એવું તો ઉંધું છતું કદપ્યું છે કે મોટા મોટા પડિતો પણ, તે શુંચવી દીધેલું કોકડું, ઊંઘેલી શકે નહીં. તે પૂર્વેના સાત ત્રિકોમાં—બલદેવોનાં તો નામ નીશાન પણ દેખાતાં નથી. અને જે સાત નામના સાત વાસુદેવો થતા આવ્યા, તેમનાં નામ, કામ, કેકાણું, ઉડાવી દેઘને એક જ વિષ્ણુ ભગવાનના નામથી બહેર કર્યા. પરંતુ તેમના પ્રતિપક્ષી રૂપ જે સાત પ્રતિવાસુદેવો હતા તેમનાં નામ તેવાના તેવા રૂપનાં મારા બેવામાં આવ્યાં, પણ તેમનું સ્વરૂપ તદ્દન ફેરવી નાખ્યું. અને જુદા જુદા કવિઓએ જુદી જુદી મનમાની કદપનાઓ કરીને બતાવી છે. તે જુદો કે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં પ્રતિ વાસુદેવોનાં નામ—૧ અશ્વત્થીવ, ૨ તારક, ૩ મેરક, ૪ મધુ અને કૈટભ, ૫ નિશુભ, ૬ બલિ, ૭ પ્રહલાદ. અને પૂર્વે બતાવેલા—૮ મા રાવણ અને ૯ મા જરાસંઘ આ બેમાંના એકને તો લક્ષ્મણે માર્યા અને બીજાને શ્રીકૃષ્ણે મારીને ત્રણ ખંડનું રાજ્ય સ્વતંત્ર પણે ભાગવ્યું હતું તેવીજ રીતે પૂર્વેના સાત વાસુદેવોના શત્રુભૂત સાત પ્રતિવાસુદેવોજ છે. તેઓનું સ્વરૂપ વૈદિકોમાં જેવી રીતે ગોઠવાયું છે તેઓની અહીં સૂચના કરીને બતાવું છું. ૧ અશ્વત્થીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ માથા વિનાના થયા પછી ઘોડાના માથાવાળા

ખતાવી—હુયત્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. ૨ તારક પ્રતિવાસુદેવ છે. તેમની લડાઈ—દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવની સાથે થએલી તેનો સંબંધ વૈદિકોમાં—તારકાસુર લખીને દેવ દાનવોની લડાઈ ગોઠવીને ખીચમાં વિષ્ણુને પણ તેના કેદી લખીને ખતાવ્યા છે. આમાં બે ત્રણ કવિઓની કદપનાઓ બુદ્ધા બુદ્ધા રૂપે થએલી મારા લેખમાં જોઈ લેશો. ૩ બ મેરક પ્રતિવાસુદેવ છે. તેને વૈદિકોમાં મોટો દૈત્ય લખીને જણાવ્યું છે કે—એ દૈત્યે બ્રહ્માદિકોને સ્થાનથી બ્રહ્મ કર્યા, તે વિષ્ણુનું શરણ લેવા આવ્યા. વિષ્ણુ તે દૈત્યની સાથે હબારે વર્ષના યુદ્ધથી માકીને ભાગ્યા અને ૧૨ યોજની ગુફામાં જઈને સૂતા લખીને ખતાવ્યા છે. ૪ મધુ પ્રતિવાસુદેવ છે, કેટલ તેના ભાઈ છે. વૈદિકોમાં આ બેને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઈને, નાભિ કમલમાં ભરાઈ બેઠેલા બ્રહ્માને મારવા દોડ્યા, એટલે વિષ્ણુ તે બે દૈત્યોની સાથે બાહુયુદ્ધમાં પડ્યા, પણ પાંચ હબાર વર્ષ પછી ત્યાંથી નાશી છુટ્યા. આમાં પણ ઘણા વિચિત્ર પ્રકારો ચિતરાયા છે. પાંચમા નિશુલ પ્રતિવાસુદેવ છે. તેના સંબંધે વૈદિકોમાં—નિશુલ અને નમિ બે દૈત્યો ખતાવ્યા છે. ગરૂડ સાથે વિષ્ણુ લડવા ચઢ્યા પણ, તે દૈત્યોના મારથી મૂર્છિત થયા પછી યુદ્ધમાંથી નાશી છુટ્યા. છઠ્ઠા બલિ પ્રતિવાસુદેવ છે. તેમાં અનેક કદપનાઓ થએલી છે, મુખ્યતાએ વિષ્ણુ ભગવાન ત્રિવિક્રમના સ્વરૂપથી છળી ગયા અને તેના ગુલામ થઈને પણ રહેલા ખતાવ્યા છે. ૭ મા પ્રલ્હાદ પ્રતિવાસુદેવ છે અને વિષ્ણુના શત્રુભૂત છે, છતાં તેને પોતાનો ભક્ત સ્થાપી શાંભલામાંથી નીકળીને તેના આપને મારવા વાળા લખીને ખતાવ્યા છે. રાવણ અને જરાસંધ ૮ મા—૯ મા પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તેઓમાં કાંઈ સૂચના કરેલી નથી.

અહીં એક વિશેષ સૂચના એ છે કે—ગીતા જેવા મહાન પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથમાં વિષ્ણુ ભગવાનના તરફથી બોધ અપાયેલા ગણાય છે. તેમાં ભગવાન પોતેજ કહે છે કે—હું ભક્તોની રક્ષા કરવા યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરીશ. તે વિષ્ણુ મધુ કપાવી ઘોડાના માથા વાળા કેમ થયા ? અને તારકાસુરના કેદી કેમ બન્યા ? મેરક દૈત્યથી નાશીને બાર યોજનની ગુફામાં જઈને કેમ સૂતા ? કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બે દૈત્યોના આગે પણ પોતે ટકી ન શક્યા. અને નિશુલ—અને નમિ બે દૈત્યોથી પોતાના ગરૂડ વાહન સાથેજ માર ખાઈને ભાગ્યા, જે ભગવાન પોતાનું રક્ષણ નથી કરી શક્યા તે ભગવાન અમારૂં રક્ષણ કયે ઠેકાણેથી આવીને કરી શકવાના છે ? માટે જ અમે કહીએ છીએ કે હાલનો

વૈદિક ધર્મ તે, સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકાર રૂપનો છે. ભૂલચૂકની ક્ષમા આપશે અને સત્યની શોધ કરશે.

(૩૫) જૈનોના—અનેકાંતવાદનું અથવા સ્વાદ્વાદવાદનું સ્વરૂપ—

દુનિયાના સર્વ પદાર્થો—ઉત્પન્ન અને નાશ થતા હોવા છતાં પણ તેના મૂળ પદાર્થોનો નાશ થતોજ નથી એ નિર્વિવાદ છે. જેમ કે સોનાના અનેક દાગીના બનતા અને તોડી નખાતા હોવા છતાં પણ સોનાનો નાશ થતોજ નથી. તેવીજ રીતે માટીના ઘડા આદિ ઉત્પન્ન અને નાશ થવા છતાં પણ માટીનો સર્વથા નાશ થતોજ નથી. એવી રીતે બધાએ પદાર્થો અનેક ધર્મ-વાળાજ હોય છે. આ માન્યતાને જૈનો અનેકાંતવાદના નામથી અથવા સ્વાદ્વાદવાદના નામથી બહારમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે.

વૈદિકમતમાં—પૂર્વકાળમાં થએલા કેટલાક પાંડિતો તે પદાર્થોમાં અને તેમના સ્વરૂપોમાં બુદ્ધા બુદ્ધા પક્ષોને ઊભા કરીને બુદ્ધી બુદ્ધી માન્યતાઓ પ્રગટ કરે છે. જ્યારે પોતાની માન્યતાઓમાં વાંધા આવી પડે છે ત્યારે તે જૈનોના અનેકાંતવાદનો આશ્રય લઈને સામા પક્ષોને તોડી પાડવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે. તેમાં પણ વિશેષ ખુબી એ છે કે—તે મતવાદીઓ જૈનોના અનેકાંતવાદનો તો આશ્રય લેતા બંધ છે અને પોતાની માન્યતામાં બુદ્ધી કદપનાઓ કરીને તેજ અનેકાંતવાદનું ખંડન કરવામાં પોતાની ચાતુરી પણ પ્રગટ કરતા જોવામાં આવે છે.

આ અનેકાંતવાદના પ્રકરણમાં આવા પ્રકારની બધી વિચિત્રતાજ આપ સજ્જનોના જોવામાં આવશે.

પ્રથમ શંકર સ્વામીએ જ શૈવ-નીલકંઠનો અને ભાસ્કરાચાર્યનો દ્વૈતવાદ છોડાવી અદ્વૈતવાદ કબુલ કરાવ્યો. એ શું ન્યાય થએલો હતો ? મારા વિચાર પ્રમાણે તો દ્વૈતવાદજ સિદ્ધ રૂપનો છે, બાકી અદ્વૈતમત દુરાગ્રહમાંજ દોરી બંધ છે. બીજાઓનું ખંડન કરતાં સ્વામીજીએ જગો જગો પર અનેકાંતવાદનોજ આશ્રય લીધેલો છે. જેના આશ્રયથી જ્ય મેળવીને આવ્યા, તેનું પણ ખંડન કરવામાં જખરજસ્તી કરી, એ શું સત્યબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરેલો છે ખરો કે ?

પ્રથમ શંકર સ્વામીના એક પ્રદ્ધમાંજ-વ્યક્ત-અવ્યક્ત-સગુણ-નિર્ગુણ અનેક ધર્મ ગીતામાંજ લખાયા છે. તે પ્રમાણે પુરાણોમાં પણ અનેક ધર્મ લખાયા છે. ધ્યાન દેશો તો જરૂર સમજાશે. તેવીજ રીતે સર્વ વસ્તુઓમાં

પણ અનેક ગુણો રહેલાજ છે તેથી આજકાલના બાહોશ પંડિતોએ સ્વામીજીના વિચારોને અયોગ્યતામાંજ કાઢી નાખેલા છે તે વિચારોનું પ્રકરણ ૩૬ મું જોશો એટલે આપ સજ્જનોની પણ ખાતરી થશે. આવા મોટા પુરૂષો થઈ તદ્દન અયોગ્યતા વાપરે તો પછી તેવા મહા પુરૂષોને આપણા જેવાઓએ શું કહેવું અને શું લખવું ?

(૩૬) અનેકાંતવાદમાં આધુનિક પંડિતોનો જયઘોષ.

પૂર્વકાળની અધ્યધ્ધિના વખતમાં વૈદિકોના કેટલાક પંડિતોએ જીવી કે સારી જે ધર્માલ મચાવી હતી તે સાધનના અભાવે ચાલતી રહી, પરંતુ આજ કાલ છાપાના સાધનથી પુસ્તકો બહાર પડી જવાથી સર્વજ્ઞોના સત્ય તત્ત્વોની સત્યના શોધક પંડિતોમાં કાંઈ કિંમત થવા લાગી તે આપણા હિંદુ-સ્થાનનો સુદિન સમજવાનો છે. પાશ્ચાત્ય પંડિતોની શોધખોળના અંતે જેમ જેમ પ્રકાશમાં આવતું જાય છે તેમ તેમ આપણી દૃષ્ટિમાં પણ સત્યતત્ત્વોનો વિકાશ વધતો જાય છે. પૂર્વકાળના કેટલાક પંડિતોએ જૈનોના અનેકાંતવાદ (સ્વાદ્વાદવાદ) ને તુછકારી કાઢ્યો હતો તે આજકાલના બાહોશ પંડિતોએ ખાસ જરૂરનો છે એમ નિઃસંપણથી લોકોમાં બહાર કર્યો છે. તેના દશ બાર મહાન્ પંડિતોના વિચારો તો અમે પણ મેળવ્યા છે અને તેમના નામોની સાથે વિચારવાને પણ મૂકેલા છે.

શંકર સ્વામીના વખતે આ એકજ વાત ઉઘી ચિતરવામાં આવી હોય તેમ નથી પણ કોઈ સંકડો વાતો બાણી બૂજીને તેમના પંડિતોએ ચીતરી નાખી હોય તેમ જણાય છે. અને તેમાંની કેટલીક વાતો સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં આવ્યા પછી વેદમૂળક ઠરાવવા વેદોમાં પણ દાખલ કરી દીધેલી હોય એમ પણ જોવામાં આવે છે.

અહીં શંકરદિગ્વિનયના પહેલા સર્ગમાંનો એકજ દાખલો વિચારવાને મુકે છું—અને તે ઘણા પંડિતોની બુદ્ધિરૂપ કશોટીમાંથી કશાતો આવેલો છે. જીવો કે—“બ્રહ્માદિક દેવોએ—શંકરદેવ પાસે ફરિયાદ કરી કે—વિષ્ણુએ બૌદ્ધ શાસ્ત્રોની રચના કરીને વેદાદિકને હાનિ પુકડાડી. શંકરદેવે ઉત્તર આપ્યો કે—તમે જાવો, હું શંકરસ્વામીપણે અવતાર ધારણ કરીને જ્ઞાનકાંડનો ઉદ્ધાર કરીશ.”

આમાં જરા વિચારવાનું કે—અનાદિકાળના બ્રહ્મા, દરેક વખતે સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળા અને ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારો વેદોનો પ્રકાશ કરવાવાળા અને ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, તે બ્રહ્મા હાલમાં થએલા

શંકરસ્વામીના વખતે શંકરદેવને ફરીયાદ કરવાને ગયા કે વિષ્ણુએ બાધ શાસ્ત્રોની રચના કરીને વેદાદિકને હાનિ પુહાડી, વિષ્ણુ પણ કયા કે-જે અનાદિના મનાયા છે તે અને યુગયુગમાં ભક્તોને રક્ષણ કરવાનું વચન આપીને વૈકુંઠમાં સ્થિત થઈ ગયા તે અને ગીતા જેવા મહાન્ ગ્રંથથી પ્રતિષ્ઠાને પામેલા તેમને બાહ્યાદિકનાં શાસ્ત્રોની રચના કરીને વેદાદિકને હાનિ પુહાડવાનારા લખીને બતાવ્યા છે. આ બધુ લખાયજું કેટલું સુસંચિત સમજવું ?

અહીં ફરીથી પણ બાલખ્યાલ જેવા જે બોલ વિચારમાં મુકે છું. યોગ્ય લાગે તે વિચારશે અને ભૂલ માલમ પડે તે ક્ષમા આપશે.

અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિની વારંવાર ભાંગફોડ કરવાવાળા, મહાજ્ઞાનનિધિ એવા અનાદિકાળના બ્રહ્મા, ચારો વેદોથી પણ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા છે. બોદ્ધાદિકોએ કરેલી ભૂલોનો નીકાળ કરવાનું તેમને ન સમજાયું કે જેથી આ અંધાર કલિકાલમાં પરિવાર લઈને શંકરદેવની પાસે ફરીયાદ કરવાને જવું પડ્યું ?

ખીજી વાત એ છે કે—અનાદિકાળથી મોટામાં મોટી સત્તા ધરાવનાર શ્રીકૃષ્ણ પણ મનાયા છે. અને જેમની મહિમા ગીતા જેવા મહાન્ પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથમાં છવાઈ રહેલી છે. શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પરમ ભક્ત અર્જુનના સ્વામીને કહી રહ્યા છે કે—“ પ્રકૃતિ મારૂ રૂપ છે ” “ જુલ મારો અંશ છે ” “સંસારમાં જેટલી શ્રીમાન્ વા વિભૂતિમાન્ મૂર્તિઓ છે તે સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થયેલીઓ છે.” “અને સર્વ ભૂતોનો અંતર્વાસી આત્મા પણ હું છું.” ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારની તેમની મહિમા જોતાં તે મહાજ્ઞાની અને સર્વ સત્તા ધારીજ માલમ પડે છે. છતાં તેમણે બોદ્ધાદિકોનાં શાસ્ત્રોની રચના કરીને દુનિયામાં અજ્ઞાન ફેલાવ્યું હોય તો શું તેમની ભૂલ થયેલી ન મનાય ? કદાચ શ્રીકૃષ્ણે કે કોઈ ખીજાએ ભૂલ કરેલી માનીએ તો પણ તેનો નીકાળ બ્રહ્મા શું ન કરી શકતા હતા ? કરી શકતા હતા એમ માનીએ ત્યારે સર્વ સત્તા ધારી બ્રહ્માને શ્રીશંકરદેવ પાસે ફરીયાદ લઈ જવાનું શું કારણ ? વૈદિકોના ઘણા શાસ્ત્રોમાં—બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ એ ક્રમથી ગણે દેવો મહાન્ લખાયલા હોવાથી મહેશને ત્રીજે દરજ્જેજ ગણવામાં આવેલા હોય એમ સમજાય છે. તો પણ તે મોટી સત્તાવાળા હોવાથી મોટા જ્ઞાની તો મનાયા જ હશે. જ્યારે એમજ હોય તો પછી બ્રહ્માદિક દેવોની ફરીયાદ સાંભળવાને જ શું કરવાને બેસી રહ્યા ? પહેલેજ દુનિયામાં આવીને સત્યાસત્યનો

નીકાળ કરી જાતા તે પછી શંકરસ્વામીને આટલો જથ્થો પ્રપંચ કરવાની શી જરૂર પડતી ?

પ્રથમ જગત્કાળ કર્મ ચારે વેદોથી તે સંપૂર્ણ વૈદિકાન્ય સિદ્ધાંતોથી અસિદ્ધિને જાહેર છે, શ્રીકૃષ્ણ પણ તેટલાજ દરજ્જાના મન્યવા છે. તેથી પોતે કહી રહ્યા છે કે-“ હવે મારે અંશ છે ” “ શ્રીમાન, વિભૂતિમાન, સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થયેલા છે ” અને સર્વ ભૂતોનો અંતર્યામી પણ હું જ છું ”

અમારો જરા વિચાર થાય છે કે-અનંતા અનંત જીવોને ભટકવારૂપ ને જીવોની ચેરાસી લાખ યોનિઓની સ્થાપના થયેલી પુરાણોમાં પણ જણાવવામાં આવી છે, તે શું પ્રથમને સ્થાપેલી કે શ્રીકૃષ્ણે ? અને તે શા કારણથી મન્યવાલી ? શું તેમાં રૂપે ધારણ કરીને તે તે યોનિઓનાં સુખ દુઃખ કેવા કેવા પ્રકારનાં છે તે જોવાને માટે પોતેજ ફરી સહેલા માનવા કે કોઈ બીજા પ્રકારના જીવો તેમાં ભટકી સહેલા માનવા ? અથવા વૈદિકાએ પોતાના સિદ્ધાંતનો જોઈ મેળવ્યા વિના બીજા કોઈના સિદ્ધાંતમાંથી લઈને સમજ્યા શોધ્યા વિના પોતાનામાં લખી વાળેલાં સમજવાં ? આવા આવા પ્રકારના સંકેટો લખાયલા લેખોનો આપણી ટુંક બુદ્ધિથી નિર્ણય કેવી રીતે કરી લેવો ? જો કોઈ સત્ય બુદ્ધિથી લખીને જતાવે ત્યારે તો તેમનો પણ આપણા પર મોટો ઉપકાર થાય, બાકી ઉપકારના લેખકોએ તો દુનિયાનો દાટજ વાળ્યો છે તે જોવાની તો અમારી ઇચ્છા થતીજ નથી. અજકાલ આખડ આખડીના લેખો પણ ઘણાજ બહાર પડી રહ્યા છે તેથી સત્યના શોધકોને કાંઈ સંતોષ ન થઈ શકે અને વિચાર વિનાઓના માટે તો સત્ય અને અસત્ય બંધુએ એક સરખુંજ છે. માટે સત્ય વસ્તુના જ લેખો બહાર પાડ્યા જોઈએ, તેવા પ્રકારના સત્ય વિચારો તો કોઈ કોઈ મહાપુરુષના જ જોવામાં આવે છે. બાકી આખડ આખડીના લેખો તો હમણા જ જોતાં કેવલ વખતજ ગમાવવા જેવું થાય છે, પણ તેમાંથી કાંઈ સત્ય મળી શકતું નથી. આ જગતનો સત્ય વસ્તુના શોધકોનો લાગે છે પરંતુ આખડ આખડીનો મને લાગતો નથી. બાકી તો વિચારો વિચારોના અનેક લેહો છે તેથી બધાનો નિવેડો લા િ શકાય નહીં.

સંવેદના તરવાનો વિશેષ પ્રચાર થતાં વૈદિકોમાં બાહ્ય પલટાઈ.

કોઈ પ્રાચીન કાળમાં મુખ્યતાએ યજ્ઞ યાગાદિકના વિધિ વિધાનવાળું વેદ જ્ઞાન ઇશ્વરની પ્રેરણાથી ઋષિઓને પ્રાપ્ત થયેલું હોકાને જતાવી તે કાર્ય

અમથેકારથી ચલાવ્યું. પરંતુ તે ચમ ચાગ્નદિકનું જાણ સાર્થક સર્વજ્ઞના તાત્પર્યજ્ઞાનને વિશેષ અચાર થતાં નહીં એવું જાણવા લાગ્યું એટલે તેનો અચાર નહીં એવો થઈ પડ્યો. વૈદિકોના કેટલાક ચતુર પંડિતોએ-અર્થસૂત્રિક ગ્રંથોથી આજી પલટાવવા માંડી. તે એવી રીતે કે—

(૧) સર્વજ્ઞોએ-પ્રવાહથી ચાલતી અગ્નિથી આ સૃષ્ટિને જન્માદિની અતાવી ત્યારે વૈદિકોના પંડિતોએ-સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાં સખાપચ્છ પુત્રોના ચતિ પ્રજાપતિ નામના એક મહાન રાજાને પ્રદક્ષિણ કરીને આ સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળા સખીને જતાવ્યા.

(૨) સર્વજ્ઞોથી જાહેરમાં આવેલા પ્રજાસહેવાદિકે ૨૪ સ્ત્રીયંકરોના અનુકરણરૂપે વૈદિકોએ મત્સ્યપદિકે ૨૪ અવતારો એકજ વિષ્ણુના રૂપોને જતાવ્યા.

(૩) સર્વજ્ઞોએ-ભરત-સગર આદિ ૧૨ ચક્રવર્તીઓ જતાવેલા છે. વૈદિકોએ તે જારમંત્રો જે ચાર નામ રાખીને તેમાં ઉંધું છતું સખીને જતાવ્યું છે અને તેમના સંજ્ઞાનાં જે ૧૪ સ્ત્રોતો હતાં તેમાં ફેરફાર કરીને અર્થસૂત્રિક દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થયેલાં જતાવ્યાં છે.

સર્વજ્ઞોએ-વાસુદેવનાં નવ (૯) મિત્રો આ અવસર્પિણીમાં મળેલાં જતાવેલાં છે. વૈદિકોના પંડિતોએ તે જગ્યાએ વાસુદેવોને એકજ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં અતાવી તેમના પ્રતિપક્ષી જે નવ (૯) પ્રતિવાસુદેવો હતા તેમાંના કોઈને વિષ્ણુ તો કોઈને અસુર-દાનવ-દેવો ઈસવી તેમને દેવતાઓની સાથે લડાવી માર્યા છે. એટલુંજ નહીં પણ સાથમાં જાતની આદિ કરવાવાળા પ્રદ્વાને અને યુગયુગમાં લગ્નવોનું સ્થળ કરવાવાળા વિષ્ણુ જામવાને તે દેવ દાનવોથી નાશ ભાગ કરતા સખીને જતાવેલા છે તે ઘણું અમરકાર પેદા કરે તેવું છે. એવી રીતે પશોક્ષના વિષયની કંકડો નહીં પણ હજારો પાતોમાં ઉંધું છતું કરી પૂર્વાપરનાં વિરોધવાળાં મોટાં મોટાં પુસ્તકો બનાવી મોટા મોટા પંડિતોને પણ મોટી મુશ્કેલીમાં નાખી દીધેલા છે. 'રાક્ષસ' વિપરીત અર્થે 'રાક્ષસા' ની જે કહેવત છે તે આપા કારણથીજ પડેલી હોવી જોઈએ !

મહાભારતના શાંતિપર્વમાં—હિસારમકે ધક્કો નિષેધ કરી આત્મયજ્ઞ જતાવતાં શ્રીકૃષ્ણ અભ્યુત્થાને કહે છે કે—

યુપં કૃત્વા પશૂન દત્ત્વા, કૃત્વા ચધિરજ્ઞદંભં ।

યથેષં ગમ્યતે સ્વર્ગે, નરકૈઃ કેન ગમ્યતે ? ॥ ૧ ॥

સર્વજ્ઞોના સ્વયં તત્ત્વોને વિશેષ પ્રચાર થતાં વૈદિકનાજ પાંડિત્યે વેદવિહિત યજ્ઞોને નિષેધ કરી આત્મયજ્ઞ બતાવતાં કહે છે કે—યુગને સ્થાપીને, પશુઓનો બધ કરીને અને તેમના ફિરથી કાઢવ કરીને સ્વર્ગે જવાતું હોય, ત્યારે નરકમાં કયું કર્મ કરવાથી જવાતું હશે ?

ઉપરના શ્લોકથી સમજાય છે કે—સ્વર્ગની આશાવાળા યજ્ઞ કરતા. પરંતુ બધી દુનિયાના માલક નિત્ય મોક્ષરૂપ બ્રહ્મા પણ દુનિયામાં યજ્ઞ કરવાને આવતા તે નવું કયું પદ મેળવવાને આવતા ? વિશેષ વિચારવાની જગામણ કરે છું.

વિષ્ણુપુરાણમાં—

પૃથિવ્યામપ્યહં પાર્થ !, વાયા વડ્મૌ જલેડ્યહં ।

વનસ્પતિગતસ્યાહં, સર્વભૂતગતોડ્યહં ॥ ૧ ॥

પૃથ્વી આદિ સ્થાવરો જીવોવાળા છે. એવું સ્પષ્ટરૂપે વર્ણન વેદપુરાણોમાં જોવામાં આવેલું નથી. સર્વે સ્થાવરો પણ જીવો વાળા છે એ માન્યતા સર્વજ્ઞથી પ્રગટ થએલી છે. છતાં વિષ્ણુપુરાણમાં વિષ્ણુરૂપે દાખલ કરવામાં આવી છે.

એવા પ્રકારની માન્યતા ગીતામાં પણ લખાઈ છે—જેમ કે—જીવ આરો અંશ છે (૧૫-૭), સર્વભૂતોનો અંતર્યામી આત્મા હું છું (૧૦-૨૦), સંસારમાં જેટલી શ્રીમાન્ વિભૂતિમાન્ ભૂતિઓ છે તે સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થએલીઓ છે.

આમાં વિચાર થાય છે કે—પોતપોતાના કર્મના વશમાં પડેલા જીવો ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓમાં અનંતા કાળથી ભટકી રહેલા છે, વિષ્ણુ ભગવાન કહે છે કે બધાએ ઠેકાણું હું છું ત્યારે શું તે તે યોનિઓમાં અનેક પ્રકારનાં સુખ દુઃખોનો અનુભવ કરતા વિષ્ણુ ભગવાન પોતે ભટકી રહેલા માનવા કે કોઈ બીજા જીવો ભટકી રહેલા મનાયા છે ?

વળી વિશેષ વાત એ છે કે—મનુસ્મૃતિમાં લખાયું છે કે—“ બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા. ” તો તે કયી વસ્તુના કયા કાળમાં ? તેનો કાંઈ પત્તો જણાવ્યો નથી. જો અમે સર્વ ભૂતોમાં વિષ્ણુભગવાનને માનીએ ત્યારે તો યજ્ઞમાં પણ પશુઓનો ઘાત કરતાં વિષ્ણુભગવાનનાજ અપરાધી ઠરીએ. માટે વિચાર થાય છે કે—જીવોના સંબંધે ખરો સિદ્ધાંત ગીતાનો કે સ્મૃતિનો ?

ખીજી બાજી જોતાં-બ્રહ્મા-વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણમાંના એક પણ દેવનો ખરો પત્નો લાગેલોજ નથી. માટે આ જીવોનો વિષય પણ સર્વજ્ઞોમાંથી લઈને વૈદિકના પંડિતોએ ઉંધો છત્તો કદપી કઢેલોજ હોય એજ અનુમાન પર આવીને અટકવું પડે છે.

વિશેષ વિચારવાનું કે-સર્વજ્ઞોના લેખો તરફ અને વૈદિકોના વિચારો તરફ મારા લેખમાં આદિથી તે અંત સુધી નજર ફેરવીને જોશો તો આપ સજ્જનોને માલમ પડશે કે સર્વજ્ઞોનો ઇન્કાર કરવાવાળા સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી અને તેમના ઇતિહાસમાંથી જેટલું લેવાય તેટલું ઉપર ચોટીયું લઈને ઉંધું છત્તું કરીને પોતાના વૈદિક ધર્મમાં ગોઠવેલું છે.

વેદો ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત થએલા છે એમ વૈદિકના પંડિતોએ બહોરુ કયું ખરું પણ તેમાંની કેટલીક વાતો ઘૂણા ઉત્પન્ન કરે તેવી અને કેટલીક બાલખ્યાલ જેવી છે. પ્રથમ જીવો ઘૂણા ઉત્પન્ન કરે તેવું ઋગ્વેદનુંજ અશ્વ-સ્તોત્ર, આગળ જીવો બાલખ્યાલ જેવા ઉદ્દગારો-હે પૃથ્વી ! તે મૃતક પર ઢગલો થા, હે અગ્નિ ! આ મૃતકને પિતૃઓની પાસે પુલ્કયાવ. ઇત્યાદિક અનેક વિચારો વેદોમાંના જોતાં માલમ પડશે કે-સર્વજ્ઞોના તત્ત્વાદિક વિશેષ પ્રચારમાં આવ્યા પછી વેદોનો કોઈ એક નેતા ન હોવાથી બહોરુ કરવામાં આવ્યું કે-વેદો ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી ઋષિઓને પ્રાપ્ત થયા છે. જેમ કે-આધુનિક પુરાણોમાં સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી અને તેમના ઇતિહાસમાંથી પોતાની મરજી પ્રમાણે લઈને અને તેમાં અનેક પ્રકારનો ફેરફાર કરી મોટા વિરોધ વાળાં પુરાણો ઉભાં કરીને વેદ વ્યાસના નામ ઉપર ચઢાવી દીધાં. તે પ્રમાણે વેદોને ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી ઋષિઓને પ્રાપ્ત થએલા લખીને બતાવી દીધા છે. પૂર્વકાળમાં થએલા કેટલાક અક્ષરોના પંડિતો સર્વજ્ઞોના સંબંધમાં આવેલા સર્વજ્ઞ-કથિત અંતીદ્રિય જ્ઞાનના વિષયોને બાણી શક્યા હશે ખરા પરંતુ કેવલ સ્વાર્થની બુદ્ધિવાળા પક્ષપાતમાં તણાઈને તેમાંથી જેટલું લેવાય તેટલું લઈને તેમાં ઉંધું છત્તું કરીને લોકોને ઉંધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરતા ગયા, છતાં પણ કેટલાક ગહન અને અતિગૂઢ અધ્યાત્મિક વિષયોની વાતોમાં પોતાનામાં નહીં જેવુંજ બહોરુ કરીને ચાલતા થયા છે. જેમ કે-સર્વજ્ઞોએ બતાવેલો (૧) પાંચ જ્ઞાનનો વિષય, (૨) સર્વ જીવોના પાંચ ઇન્દ્રિયોનો વિષય, (૩) તે જીવોના કર્મોના બંધનો વિષય, (૪) આ સૃષ્ટિ અનાદિના કાળથી કેવા સ્વરૂપથી ચાલતી આવી તેના સ્વરૂપનો વિષય, તેમજ (૫) સર્વજ્ઞોએ બતાવેલી

કલ્પના અતીત ગણતરીનો વિષય, (૬) સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા સ્યાદ્વાદનો વિષય, (૭) સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા દેવોનો વિષય, (૮) સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા ઇતિહાસનો વિષય.

ઇત્યાદિક અનેક વિષયોમાં વૈદિકોએ મોટો ફેરફાર કરેલો છે. તેમાંના કેટલાક વિષયો તો અમો જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપે બતાવતા આવ્યા છીએ.

તત્ત્વોના વિષયની શોધ યોગમાં મળી રહેલા આજકાલના પાશ્ચાત્ય-વિદ્વાનો એવો નિર્ણય બતાવે છે કે—

“હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન સાહિત્યનો ઇતિહાસ કુદરતી રીતે બે મુખ્ય વિભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. પહેલો વિભાગ તે વેદના ગ્રંથોનો છે. એ સાહિત્ય ઘણું કરીને ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૦૦ વર્ષ જેટલા પ્રાચીન સમયથી શરૂ થાય છે, અને એના છેલ્લામાં છેલ્લા સ્વરૂપમાં એ સાહિત્ય આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ વર્ષ સુધી પહોંચે છે. વૈદિક યુગના પ્રથમાર્ધનું સાહિત્ય સર્ગ-શક્તિ અને કવિત્વથી અંકિત થયેલું હતું અને સિંધુ વગેરે નદીઓ જ્યાં વહે છે અને હાલના સમયમાં જે પંજાબના નામથી ઓળખાય છે તે મુલકમાં એ સમયના સુધારાનું મુખ્ય સ્થાન હતું.

એજ યુગના દ્વિતીયાર્ધનું સાહિત્ય અંતર્ગત વસ્તુ તરફ જોતાં ધર્મ વિષયક ગ્રંથો ચલાવનારું અને બાહ્ય સ્વરૂપ તરફ જોતાં ગદ્યમાં લખાયેલું હતું અને પંજાબને બદલે ગંગા નદીની પાસેના પ્રદેશમાં એ સમયના આધ્યાત્મિક ચિંતન સાટેનું મુખ્ય સ્થાન હતું. એ પ્રમાણે વૈદિક યુગ પ્રવર્તતો હતો એટલામાંજ આર્ય લોકોનો સુધારો આખા હિંદુસ્તાનમાં, એટલે સિંધુ નદીના મુખ આગળથી તે ગંગા નદીના મુખ સુધીના, જેની ઉત્તરે હિમાલય પર્વત આવી રહ્યો છે અને જેની દક્ષિણે વિંધ્યાચલ પર્વત આવી રહ્યો છે, તે વિસ્તીર્ણ પ્રદેશમાં ફેલાઈ વળ્યો હતો.

દ્વિતીય યુગના પ્રારંભમાં વૈદિક સાહિત્યના છેલ્લા ગ્રંથો હજી લખાતા હતા અને ઇ. સ. ૧૦૦૦ પછી મુસલમાનોની જીત થઈ ત્યારથી એ યુગ પૂરો થયો. એ યુગ તે ખરેખરો સંસ્કૃત યુગ કહી શકાય. સાહિત્યમાં, મુખ્યત્વે કરીને ટીકાના ગ્રંથોમાં સંસ્કૃતનો ઉપયોગ ચાલુ રહ્યો એટલે અમુક અર્થમાં આ દ્વિતીય યુગ આજ દિન સુધી ટકી રહ્યો છે એમ કહી શકાય. આ દ્વિતીય યુગમાં બ્રાહ્મણોનો સુધારો દક્ષિણના નામથી ઓળખાતા દક્ષિણ પ્રદેશમાં પ્રવેશ પામ્યો અને ત્યાં ફેલાયો. આ બંને યુગને એકઠા લઈએ તો એટલા

સમયમાં હિંદુસ્તાનના સાહિત્યના લગભગ દરેક વિભાગમાં સંગીન અને મહત્વના ગ્રંથો લખાયા. ” (સંસ્કૃત સાં પ્રસ્તાવિક પૃ. ૬)

આ ઉપરના લેખમાં કાંઈ સ્પષ્ટતા કરીને બતાવું છું—

વેદ કાળના બે વિભાગ તેમાં પહેલો વિભાગ સિંધુ નદી તરફથી ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૦૦થી શરૂ થઈ તેનો પ્રયાસ ૨૦૦૦વર્ષ સુધી થતો રહ્યો એમ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું કહેવું છે. ગમે તેમ હોય પણ તે તરફ તેઓને સોમવેલડીના રસના પાનની મદત મળતી હતી તેથી તે સાહિત્ય તેની માહકતાથી પણ ઉત્પન્ન થતું પણ તેમાં લગતું તેથી તે યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળું ધૃણાજનક અને કેટલુંક બાલખ્યાલ જેવું તેમાં લખેલું હોય તેવું જણાય છે તે અમે પ્રથમજ સૂચવ્યું છે.

વેદયુગના બીજા અર્ધનું સાહિત્ય ગંગા નદીના પાસેના પ્રદેશથી શરૂ થતું બતાવ્યું છે. પરંતુ આ બીજા અર્ધની શરૂઆત થતા પહેલાં ઇ. સ. ૧૦૦૦ ના લગભગમાં જૈનોના ૨૩ માં તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથ સર્વજ્ઞ તરફથી અધ્યાત્મિક વિષયોનો ઉપદેશ લોકોમાં પસરી રહેલો હતો તે સર્વજ્ઞના તત્ત્વોની સ્પર્ધાથી બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોમાં જે ચર્ચાવાળું લખાતું આવ્યું ત્યાંથી તે અધ્યાત્મિક તત્ત્વોના મિશ્રણ વાળું ગણાવવાને લાગ્યું. તે ૨૩ માં તીર્થંકર પછી થોડાજ વખતમાં ૨૪ માં તીર્થંકર સર્વજ્ઞ શ્રીમહાવીર થયા છે તેમનું શાસન આજે નિષ્કલંક પણ જ પ્રવર્તી રહેલું છે.

તે ૨૪ માં તીર્થંકરના તરફથી બતાવવામાં આવેલા આધ્યાત્મિક તત્ત્વોના વિષયો તેમજ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસના વિષયો તેમના શિષ્યો (ગણધરો) સાંભળી પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરતા. પછી તેઓ પોતાના પરિવારમાં ફેલાવતા, પરંતુ તે સમયમાં પ્રાયે મુખપાઠ રાખવાનો રીવાજ વિશેષ હતો. પછી આગળ જેમ પુસ્તક પાનાં પર ચઢતું ગયું તેમ તે સર્વજ્ઞના બતાવેલા આધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાંથી તેમજ પ્રાચીન ઇતિહાસના વિષયોમાંથી વૈદિકના પંડિતો લેતા ગયા અને તેમાં ઉંધું છંતું કરીને મોટા ફેરફારની સાથે પોતાના ગ્રંથોમાં દાખલ કરતા ગયા તેમાંના કેટલાક ઇતિહાસના વિષયો મારા જાણવામાં આવતા ગયા તેમાંના કેટલાક નહીં જેવા જૈન-વૈદિકની તુલનારૂપે લખીને બતાવ્યા છે. હવે તેની ખરી તુલના કરવી તે તો પક્ષપાતથી મુક્ત થએલા એવા સજ્જન પંડિતોજ કરી શકે. ખાકી મેં તો કેવલ આદર્શ રૂપે લખીને બહેરમાં મુક્યા છે.

વેદોના વિષયોને ગમે તેટલા પ્રાચીન કલ્પો પણ તે યજ્ઞ યાગાદિક વિધાના વળા આજકાલના પંડિતોને તો ખાલ ખ્યાલ જેવાજ લાગેલા છે. જૈનોના સર્વજ્ઞ પાર્શ્વનાથ ઈ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષની લગભગમાં થયા. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વ વિચારો નવીન રૂપના તાજા બહાર પડતાંની સાથે વૈદિકોમાં ગડમથલ થવા લાગી,

પ્રથમ જોશમાં આવી યજ્ઞ યાગાદિકની પુષ્ટિના માટે પ્રાક્ષણ અથો લખવા માંડયા. પણ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો જેમ જેમ વધારે ફેલાતા ગયા તેમ તેમ પ્રાક્ષણ અથોની કિંમત પણ નહીં જેવીજ થઈ પરી, પરંતુ કેટલાક અતુર પંડિતો એ સર્વજ્ઞોના આશયને પકડી ઉપનિષદોના અથોની શરૂઆત કરી દીધી તેથી તે અથો કાંઈક શોભા રૂપના ગણાવવા લાગ્યા. પણ ભિન્ન ભિન્ન લેખકોના કારણે આપસ આપસના વિરોધને ટાળી શક્યા નહીં. આગળ જતાં સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલા પ્રાચીન ઇતિહાસના પણ તેવાજ હાલ કરીને મૂકેલા છે. આ પ્રકાશના સમયમાં આજ કાલના કેટલાક પંડિતો પોતાના વૈદિકમતમાં ન્યૂન્યતાઓ જોતા હુવા એટલુંતો જરૂર લખતા ગયા કે જૈન ઐદના પંડિતોએ સુધારો વધારો કર્યો. પરંતુ કેટલાક સત્યપ્રિય પંડિતો તો જૈન ઐદના લાંબા અભ્યાસથી ખરી સ્થિતિ સમજીને ટુક રૂપે સત્ય લખવામાં પાછી પાછી પણ કરેલી નથી. તેઓનીજ સાહાયથી મેં જે કાંઈ લખીને બતાવ્યું છે તેનીજ નોંધ ઇસારા માત્રથી ટુક રૂપે કરીને બતાવું છું :—

(૧) સર્વજ્ઞોએ આ સૃષ્ટિને અનાદિ અનંત સ્વરૂપની પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી બતાવી છે અને છે પણ તેવાજ સ્વરૂપની છતાં વૈદિકના પંડિતોએ સર્વજ્ઞોના વિરૂદ્ધમાં આવી-પ્રાક્ષણ અથોથી તે ઠેઠ પુરાણો સુધો સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સંબંધે એક બીજાથી વિરૂદ્ધ સ્વરૂપના પ્રજ્ઞાદિક અનેક દેવો કલ્પીને બતાવ્યા. અને તે કલ્પના વેદમૂળક ઠરાવવા પાછળથી નવીન નવીન અનેક કૃતિઓ બનાવી ઋગ્ વેદથી તે ચોથા અથર્વવેદ સુધીમાં ઢાખલ કરીને બતાવીઓ છે તે તપાસીને જુવો. આમાં સત્યતા કેટલી છે તે પણ વિચારી ને જુવો. જો કદાચ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના બધા કલ્પિત લેખોનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો કોઈ હજારો શ્લોકોનું મોટું પુસ્તકજ થઈ જશે. પછી વૈદિકના મોટા મોટા અથો દેખાય તેમાં નવાઈ જેવું શું છે? કયાં ખાડી કે કોતર નડે તેવું હતું ?

(૨) આ અવસર્પિણીમાં—યુગ્મધર્મનો અંત લાવી વ્યવહારીક અને ધાર્મિક માર્ગેના પ્રકાશક, ભરતાદિક સો પુત્રના પિતા, શ્રીઋષભદેવ, પ્રથમ તીર્થંકર જૈન ઇતિહાસમાં સર્વજ્ઞોથી પ્રકાશિત જગ બાહેર છે. છતાં આધુનિક પુરાણોમાં—વિષ્ણુના આઠમા અવતાર રૂપે કેવા વિકૃત સ્વરૂપના ચીજ્યા છે તે જાનને મારા સામા સામી લેખોથી વિચારવાની લખામણ કરૂં છું.

(૩) ઋષભદેવના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી કે જોમના નામથી આ ભારત વર્ષ પ્રસિદ્ધ થયું. છતાં પૌરાણિકોએ રાજા જડભરત કહી હજાકા ચિજ્યા છે. સગર ચક્રવર્તીને પણ રાજા સંખોધો ૬૦ હજાર પુત્રોના પ્રાપ્તિ અને તેમના મરણના વિચારો જુદા જુદા રૂપે ગોઠવાયા તો તે શા કારણથી વિચિત્ર પ્રકારના ગોઠવાયા? ઘણા ખરાં પુરાણો શાત્રોથી નવશેા સુખીમાં લખાયાં છે. જુવો અમારા લેખો.

(૪) સેનાપતિ, પુરોહિત, હાથી, ઘોડા આદિ નવીન ઉત્પન્ન થએલી રત્ન રૂપની ૧૪ વસ્તુઓ આવીને મળે તેજ ચક્રવર્તી પદ ભોગવે અને જેને ૭ વસ્તુઓ તે વાસુદેવનું પદ ભોગવે. આ વિષયમાં વૈદિકોએ ફેરફારની સાથે તે ૧૪ રત્નોને પ્રજ્ઞાદિકના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં ખતાવી ચક્રવર્તી પદ સર્વથા ઉડાવી દીધું. અને જુદા જુદા નવ વાસુદેવોમાંના પાછળના ૭ ત્રિકોમાં દેવ-દાનવોની લડાઈમાં વિષ્ણુ આદીને સાથમાં ગોઠવી રામને વિષ્ણુના અવતાર અને કૃષ્ણને ભગવાન રૂપે બાહેરમાં મૂક્યા. જુવો અમારા બધા લેખો અને ઠરો સત્યા-સત્યનો વિચાર.

આ તો નામ માત્રથી બાર ચક્રવર્તીઓનો અને નવ વાસુદેવોના ત્રિકોનો ઇસારો કરીને ખતાવ્યો. હવે રહ્યા પ્રજ્ઞા અને રૂદ્રો. તેમાં કાંઈક ઇસારો કરીને ખતાવું છું.

આર્યોના તહેવારોના લેખકને—ઇદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણ આ બે વ્યક્તિઓજ ઇતિહાસ રૂપની લાગી છે. પણ પ્રજ્ઞા અને રૂદ્રો ઇતિહાસ રૂપના લાગ્યા નથી. અને દ્વિવેદી મણિલાલ ભાઈને—વેદોમાં ગોઠવાયેલા—યજ્ઞ પુરૂષ અને પ્રજ્ઞાતિ પ્રજ્ઞા નવીન રૂપના કલ્પિતજ લાગ્યા. તેમના સંખે કાંઈક સૂચના રૂપે લખી ખતાવું છું :—

(૫) સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસ જોતાં-૧૧મા, તીર્થંકરના સમયમાં જિતશત્રુ રાજાએ મોહથી પોતાની પુત્રી મુગાવતી ને અંતેઉરમાં દાખલ કરી તેથી તે લોકોમાં પ્રજ્ઞાપતિ રૂપે પ્રસિદ્ધ થયા. તે પુત્રીના સંખે જે પુત્ર થયો તે આ અવસર્પિણીમાં નવવાસુદેવોમાંના પહિલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થયા અને તેમના પ્રતિપક્ષી અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ થયા છે.

વૈદિકોના લેખો જોતાં તે અધર્મીવનેજ હયથીજ વિષ્ણુરૂપે જાહેરમાં મુક્યા છે. અને પુત્રીના સંબંધવાળા પ્રજાપતિને હરિષ્ણુરૂપ પુત્રોની પાછળ હરણ રૂપે જતા જતાવ્યા છે. તેમનું આયુષ્ય ૩૧ નીક, ૧૦ ખર્વ, અને ૪૦ અર્જનું ભગવતમાં જતાવ્યું છે. કોઈ લેખમાં આ પ્રજાની ઉત્ત પુત્રીઓ ચંદ્રમાને પરણાવેલી જતાવી છે. અને કોઈ લેખકે-આ પ્રજાપતિને અનાદિના પ્રજારૂપે કલ્પીને સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળા અને આરો વંદેના પ્રકાશ કરવાવાળા પણ લખીને જતાવ્યા છે. અને તે પ્રજાપતિને હિરણ્યગર્ભરૂપે અને ચક્રપુરૂષ રૂપે કલ્પી તેમના સંબંધની નવીન રૂપની શ્રુતિઓ જનાવી-પહેલા ઋગ્વેદથી તે ચોથા અર્થવ વેદ સુધીમાં જાખસ કરી દીધેલી જોવામાં આવે છે.

કોઈ લેખકે-આ પ્રજાપતિને ચક્ર કરતા પણ જતાવ્યા છે. હંદ્ર પદ મેળવવા યજ્ઞ કરવામાં આવતા, આ અનાદિના પ્રજાએ કશું પદ મેળવવા યજ્ઞોને આનંદ કરેલો હશે? એ ખાસ વિચારવ જેવું છે.

કોઈ લેખકે લખ્યું કે-શિવના હાથથી પેદા થયા. તે કોઈ લેખકે દેવીના હાથ ઘસવાથી પેદા થયા જતાવ્યા છે. પરંતુ વિષ્ણુના અવતાર રામચંદ્ર-જના અને મહર્ષિ વસિષ્ઠજના પ્રશ્નોત્તરમાં તે આ પ્રજાને કોઈ પત્ની પણ જતાવેલોજ નથી.

આવી રીતના અનેક પ્રકારના વિચિત્ર લેખો જોતાં આર્યોના તહેવારોના લેખકને વ્યક્તિરૂપના ન ભાખ્યા, અને મણિસાગરમાંને કલ્પિત નવીન રૂપના ભાષ્યા તેમાં અચોચ શું છે? સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસથી તે તે મહાન રાજા પુત્રીના ઘટિ-પ્રજાપતિનેજ વૈદિકોએ પ્રજારૂપે કલ્પ્યા સિદ્ધ થાય છે. આ જગો પર તે માત્ર નહીં જેવી સૂચના કરીને જતાવી છે બાકી તે બધા મારા લેખોથી સત્યા-સત્યનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂ છું.

II સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં-અનેક વિદ્યાઓથી મોટી શક્તિવાળા થતા તે દ્રુપદના નામથી પ્રસિદ્ધ થતા. તેમની શરૂઆત શ્રીઋષમહેવથી તે ૨૪ તીર્થ કર સુધી ૧૧ની સંખ્યા જણાવેલી છે. પરંતુ ૨૪ માં મહાવીરના સમયમાં જે ૧૧ માં સત્યકી નામના દ્રુપદ થયા તે કામાસકત થએલા જતાવ્યા છે. તેણે રાજાઓના અંતેઉર સુધી અનાચાર સેવેલો પણ તે વિદ્યાના બળવાળાનું કોઈથી નામ દઇ શકાતું નહીં. એક વેશ્યાના સંબંધથી રાજાને ખખર પડી કે સંલોગ વખતે વિદ્યાઓ દ્વર રહે છે. ત્યાં પ્રપંચથી સંલોગ વખતે બન્નેનો નાશ કરાવ્યો. પણ વિદ્યાના બળવાળા તેના શિષ્યે ભય જતાવી સંલોગ રૂપની મર્તિ લોકો પાસે

પૂજાવી તથાંથી આ સ્થાન અને લિંગ રૂપની મૂર્તિની શરૂઆત થઇ. મહાદેવને દ્વાપરમાં થએલા અત્યવ્યા છે તેથી પણ વિચારવા જેવું છે.

આ રૂપના સંબંધમાં લૈદિકોમાં વિચિત્ર પ્રકરના લેખો લખાયા છે તે નામ મત્રથી જુવો—

(૧) કોઇએ ૧૦ આશુ અને ૧૧ મા આત્મા લખી ૧૧ ની સંખ્યા બતાવી છે.

(૨) કોઇએ—બ્રહ્માના મૃતકરૂપ શરીરથી ૧૧ રૂપો અથવા ૧૧ નીલલોહિત લખીને બતાવ્યા છે.

(૩) કોઇએ રૂપ તો એકજ પણ ૧૧ બ્રહ્મણીના નામથી ૧૧ રૂપે પ્રસિદ્ધ થએલા લખીને બતાવ્યા છે.

(૪) કોઇએ—મહાદેવ પાર્વતીના સંલોગ પછી મહાદેવને પુત્ર થયો. પાર્વતીજીને પુત્રી ગેદા થએલી લખીને બતાવી છે.

(૫) કોઇએ—મહાદેવજી વનમાં કુટીયા બનાવી મંત્ર બળથી સારી સારી સ્ત્રીઓ એવી મંગાવી સંલોગ કરતા રહ્યા લખ્યા છે.

(૬) કોઇએ—મરણ થતી પાર્વતીનાં મસ્તકો કાપી કાપીને હારમાં પસેલી પસેલીને ગળામાં પહેરતા બતાવ્યા છે.

(૭) કોઇએ—પર્વતની પુત્રી પાર્વતીને પરણુવ જતાં—જનનમાં બ્રહ્મા—વિષ્ણુને પણ લેતા ગયા બતાવ્યા છે.

(૮) લિંગા માટે ગયા ત્યાં ઋષિ પત્નીઓની લાજ હુંદતાં ઋષિઓના આપથી લિંગ રિનાતા થઇ બેઠા બતાવ્યા છે.

(૯) કોઇએ—લિંગ ત્રુટી પાતાળમાં પેદુ તેની પાછળ મહાદેવજી પણ પાતાળમાં આજ્યા ગયા. બ્રહ્મા—વિષ્ણુ લિંગ પૂજવાતું કબૂલ કરી પાછા મનાવીને લાવ્યા. એમ પણ લખીને બતાવ્યું છે.

(૧૦) કોઇએ લખ્યું કે—લિંગનો પત્તો મેળવવા—બ્રહ્મા ઉપર ગયા અને વિષ્ણુ પાતાળમાં પેદા પણ પત્તો મેળવ્યા વગર પાછા આવ્યા.

(૧૧) એક અસુરને બીજા ઉપર હાથ મૂકી બાળી મારવાનો વર આપ્યો તેના બચથી મહાદેવ પોતેજ ભાગતા રૂપો પણ લખી બતાવ્યા.

ઇત્યાદિક અનેક બાબતોમાં વિકૃત સ્વરૂપના મહાદેવને જગત્ની આદિ-માં—બ્રહ્મા—વિષ્ણુને ઉત્પન્ન કરીને જગત્ની ઉત્પત્તિ કરવાવાળા પણ લખીને બતાવ્યા છે.

ઇત્યાદિક હજારો બાબતો સર્વજ્ઞોના વિરૂદ્ધમાં આવી લાખી લાખી પછી એક વાત એવી પકડાવી લીધી કે-હાથી મારવા આવતો હોય તો તેના હાથે મરી જવું પણ જૈનોના ઉપાશ્રયમાં જઈને આપણા પ્રાણ બચાવવા નહીં. સત્યા-સત્યના વિચાર વિનાની લોખી દુનીયાએ આ વાત મજબૂત પકડી લીધી. હવે તેમને સત્યાસત્યનો વિચાર કયે ઠેકાણેથી મળી શકે?

પોતાના સ્વાર્થની ખાતર આ બધું ઉંધું છતું કરવાવાળા પોતે સમજતા હતા કે-અમારી વાતનો ભેદ કેઈ જાહેરનાં આવશે તો આ સર્વજ્ઞોના અનુયાયી-થીજ આવશે, બેઠી અમારી ચાલાકી બીજા કેઈથી પણ જાહેરમાં આવશે નહીં. પણ કુદરત એવી છે કે આખરમાં સત્યાસત્ય જાહેરમાં આવ્યા વગર રહેતું નથી. આ અગ્રેજોના રાજ્યમાં અંથો છપાઈને બહાર પડી જવાથી અને જગો જગો પર લાયબ્રેરીઓના સાધનથી સત્યપ્રિય સજ્જનોના હૃદયમાં ખળભળાટ પેડો, તેમના સહવાસથી લોખી દુનીયા પણ હખણ ડખણ થઈ પડી. આવી સ્થિતિમાં સત્ય-પ્રિય પડિતો પણ પોતાના ટુંક ટુંક સ્વરૂપના વિચારો જાહેરમાં મૂકતા ગયા. એટલે આ લોખી દુનીયા પણ કાંઈક સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાને ઉત્સુકતા ધરાવનારી થઈ, મહાત્મા ગાંધીજી જેવા સર્વજ્ઞોના મર્મના વિચારોને કાંઈક ઠીક ઠીક સમજ્યા હશે પણ દુનીયાને એકત્ર સંગઠન કરવા અહિંસાત્મક રહેવું અને સત્યપ્રિય થવું એટલુંજ બતાવી દુનીયાને એવો ચમત્કાર બતાવ્યો કે જેઓ હિંસાની હિમાયતી કરવાવાળા હતા તેઓ પણ અહિંસાત્મકતા સ્વરૂપનેજ વળગી પડ્યા. જો કદચ આ આક્રમક વિચારમાં અહિંસાત્મક સ્વરૂપને વળગ્યા ન હોત તો તેમની સર્વપ્રકારની હેયાતી પણ જોખમ ભરેલીજ થઈ પડતી. મેં જે આ બધું લખ્યું છે તે સત્યપ્રિય સજ્જનોને શોધ બોળ કરવાના માટેજ લખ્યું છે અને તે જૈન-વૈદિક અને બાબુના વિચારોને મૂકીનેજ લખ્યું છે પરંતુ એક તરફના વિચારો માત્ર લખીને બતાવ્યા નથી. મારા લેખ સિવાય સર્વજ્ઞોના વિચારો ઘણા ઘણા પ્રકારના સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારવાના બાકી છે. તેમાંનો એક અંશ માત્ર પણ હું બતાવી શક્યો નથી. તેથી આગળ આગળના વિચારો નિમ્ન-પાત્ર પણાથી વિચારવાની ભાગમણ કરૂ છું, હું એક પામર કયાં સુધી લખી લખીને બતાવી શકવાનો હતો?

હજારો ઋષિ પંડિતોએ-ઈંદ્ર, વરૂણ, સૂર્ય, સોમ, અગ્નિ આદિ દેવોની સ્તુતિઓ કરીને પ્રાચીન તેઓ પોતાના સ્વાર્થની માગણીઓ કરતા નજરે પડે છે. તે સ્તુતિઓનો જે સંગ્રહ તે વેદોના નામથી પ્રસિદ્ધમાં મુકવામાં આવ્યો. પરંતુ તેનો કોઈ એક નિયંત્રક કે પ્રવચક જાહેરમાં જણાયા નથી. તેથી તેમાં એક

વાક્યતા ન હોય તે તો સ્વાભાવિકજ છે. છતાં તે વેદો ઈશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલા છે એમ જાહેરમાં મુકાયા. બીજી વાત એ છે કે ઘણાં ખરાં પુરાણો ૭૦૦ શોથી તે ૬૦૦ સુધીમાં લખાયેલાં છે તેથી તેની ઉત્પત્તિ ઈશ્વરથી ન બતાવતાં વ્યાસના નામથી જાહેરમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન થયો. તેથી તે સત્યનિષ્ઠાથી લખાયેલાં હોય તેમ જણાતાં નથી. આવા પ્રકારના લેખકોમાં સત્યનિષ્ઠા કેટલી હોય તે સહજથી વિચારી શકાય છે.

વ્યાસજીની ઉત્પત્તિ આદિ પણ વિચેત્ર પ્રકારની બતાવેલી છે. કોઈએ લખ્યું કે-અઢારે, પુરાણ વ્યાસજીએ બનાવ્યાં છે, બીજાએ લખ્યું કે-અઢારે પુરાણ જન્મતાની સાથે બનાવી વનમાં ચાલ્યા ગયા, વ્યાસજીની માતા માછળી હતી મૂંઝ વર્ષોવી પારાસરે તેમની સાથે જળર જરતી કરી,

વિષ્ણુએ ૨૪ અવતાર ધારણ કર્યા તેમાં વ્યાસજીનો ૧૯મો અવતાર બતાવ્યો. વિષ્ણુએ માયાવી પુરુષ પેદા કરી જૈન બૌદ્ધને નાસ્તિક ધર્મ ચલાવ્યો.

હુનીયાને ઉંઘાપાટા બંધાવવાને કેના કેવા પ્રયત્નો કરેલા છે. વેદ સમયના ઋષિઓ કેરી વસ્તુના અને માંસાદિકના લાલચવાળા હશે તેથી ધર્મના બહાને તે વસ્તુઓને છુટથી મેળવવા યજ્ઞ યાગાદિકનો પ્રબંધ કરી રાજરજવાડાઓમાં તેવી પ્રવૃત્તિ દાખલ કરી દીધી હોય. તેઓની આજીવિકા પણ મુખ્યપણે વિદ્યાજ હતી તેથી રાજરજવાડાઓમાં અગ્રપદ પામેલા હતા અને રાજાઓ મોટા કાર્યમાં પ્રાર્થે તેઓની સલાહથી પ્રવૃત્તિ કરતા એમ સહજથી દેખાઈ આવે છે. તેઓ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવામાં કુશળ હતા. તેથી સોમવેદીને પણ એક મોટો દેવ કલ્પી તેની સેંકડો પ્રકારની શ્રુતિઓ અને વિચિત્ર પ્રકારની કથાઓ બનાવી વેદાદિકમાં લખી દીધેલી હોય. તે સમયના ઘણા પંડિતો એકમતના થયા હોય અને તેવા કોઈ દયાળુ ત્યાગવૃત્તિવાળા સમર્થ વિદ્વાનોની રોક ટોક થયેલી ન હોય તો આજે તો તેની યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ કે અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ સહજથી ચલાવી શકાય છે. તેથી ધર્મના બહાને યજ્ઞયાગ આદિકની પ્રવૃત્તિઓ ચાલેલી હોય એવું મારું અનુમાન છે. માનવું ન માનવું એ તો પોત પોતાની મરજીની વાત છે. કારણ કે તે સમયમાં થએલા કેટલાક નિવૃત્તિ માર્ગને પસંદ કરવાવાળા-આજીવકપંથ, બૌદ્ધ, જૈનાદિકના સમર્થ સાધુસંતોને તે યજ્ઞ યાગાદિકની પ્રવૃત્તિઓ અયોગ્ય રૂપનો લાગવાથી તે પ્રવૃત્તિઓને છોડવી પડી હતી, તેથી તે કદયાણના માટે સત્ય પ્રવૃત્તિઓ ન હતી. અને જે સંત સાધુઓ એ ચલાવેલી સત્ય પ્રવૃત્તિઓ છે તેનો ઇન્કાર કોઈથી પણ આજ સુધી થઈ શકેલોજ નથી. તેના માટે ભર્તૃહરિ પણ કહી ગયા છે કે—

પ્રાણાધાતાન્નિવૃત્તિઃ પરધનહરણે સંયમઃ સત્યવાક્યં ।

કાલે શક્ત્યા પ્રદાનં યુવતિજનકથામૂકભાવઃ પરેષાં ॥

તૃષ્ણાસ્તોતોવિમંગો ગુરુષુ ચ વિનયઃ સર્વભૂતાનુકંપા ।

સામાન્યઃ સર્વશાસ્ત્રેષ્વનુપહતવિધિઃ શ્રેયસામેષ પંથાઃ ॥

ભાવાર્થ-૧ કોઈ પણ જીવને મારવાથી નિવૃત્ત રહેવું. ૨ ખીજના ધનનું હરણ નહીં કરવું. ૩ હંમેશાં સત્ય બોલવાની ટેવ રાખવી. ૪ વખત આવે શક્તિ પ્રમાણે દાન કરવું. ૫ પારકી સ્ત્રીઓની કથા કરવામાં મૂકભાવ સેવવો. ૬ અતિ તૃષ્ણાનો રોધ કરવો. ૭ વડીલો હાથ તેમનો યોગ્ય આદર સત્કાર કરવો. ૮ સર્વ પ્રાણી માત્રની હંમેશાં દયા ચિંતવવી. આ બધી વાતો સર્વ શાસ્ત્રકારોમાં એક સરખી માન્ય થયેલી છે. તેથી ખરે કલ્યાણનો માર્ગ જ ઉપર બતાવેલો છે.

આ લેખથી આપણે વિચારવાનું એ છે કે-યજ્ઞ યાગાદિકના બહાને જે જીવ હિંસાદિકની પ્રવૃત્તિઓ થયેલી છે તે ધર્મના માટેજ થયેલીઓ છે. એમ આપણથી એકાંત કબૂલ ન કરી શકાય. ઘણી ખરી તે પ્રવૃત્તિઓ તો ધન પુત્રાદિકના લોભ લાલચથી થયેલીઓ હોય એમ તે સૂકતોથી જ માત્રમ પડી જાય છે. બીજી વાત એ છે કે-ધર્માત્માએ જીવોના પર ઘાત ન કરવો તેજ યોગ્ય ગણાય. છતાં બોધ સાથેના વાદ સમયે-રે, રે, સૌગત ! નીચતર ! કિં કિં જલ્પસિ ? અહિંસા કથં ધર્મો મવિતુમર્હતિ ! ઇત્યાદિક જે લેખ છે તે કેટલી સચ્ચતાવાળો અને કેટલા વિવેકવાળો તે સહજથી વિચારી શકાય તેમ છે. માંસની લાલચમાં પડેલા મોટા મોટા પંડિતો પણ ખરે વિચાર નથી કરી શક્યા. તેથી તેઓ લખી ગયા છે કે-“ બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા.”

મનુષ્ય-પશુઓ સ્ત્રી-પુરૂષના સંયોગથી પણ ઉત્પન્ન થતા પ્રત્યક્ષમાં દેખાઈ રહ્યા છે તેજ પ્રમાણે પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિમાં બ્રહ્મા કયે ઠેકાણેથી આવીને મનુષ્ય-પશુઓને ઘડી ગયા ? કદાચ વેદનું પ્રમાણ બતાવશે ત્યારે શું બ્રાહ્મણ અંધાદિકથી પુરાણો સુધોનાં પ્રમાણો માન્ય નહીં કરવાં પડે ? તેમ કરતાં તો એક પણ પ્રમાણ સત્યરૂપનું નથી ઠરી શકતું. જીવો-“ વૈદિક દૃષ્ટિએ જગત્ ” નામનો અમારો લેખ.

શ્રાદ્ધાદિકમાં જે માંસ ન ખાય તેના માટે નરકાદિકની મોટી મોટી શિક્ષાઓ લખીને બતાવી છે તે શા કારણથી ?

યજ્ઞમાં મરાતાં પશુઓ સ્વર્ગે જતાં-કોઈ પૂછે કે સો પુત્રની આશા બતાવી એક પુત્રને હોમવાનું બતાવ્યું તે પુત્રને કયે ઠેકાણે મોકળવા ?

રંતિદેવ પાસે ગમે હઝર ગાયો-ગકરાંના માંસનાં દાન અપાવનાર માંસનો લાઝયુ કેટલો હોવો જોઈએ ?

આજે પણ નાત જાતોના આજેવાનો જે પોતાને પ્રિય હોય તેવી રસોઈઓ કઠાવતા નજરે પડે છે.

અધિચીરૂપ આદ્યશુદ્ધિકના માટે બલદ-ગકરાના માંસનો ઉપદેશ તે કયા ધર્મના માટે ?

રામચંદ્રજીની પાસે અનેક જીવોના માંસથી દશરથનું શ્રાદ્ધ કરાવી જમદગિ જેવા મોટા મોટા ઋષિઓ જમી ગયા.

જૈન ઇતિહાસ જોતાં-રામચંદ્રને અને જમદગિને ઘણું છેડું છે.

શ્રાદ્ધના માટે એવા પણ ઘણા લેખો છે કે જેવાં જેવાં પશુઓ તેટલા તેટલા માસ સુધી પિતૃઓની તૃપ્તિ. માંસના ખાનારા તૃપ્ત થવ કે વગર ખાનારા ?

કૌશિના ૭ પુત્રો-ગાય મારીને ખાઈ ગયા, ઘરમાં જણાવ્યું કે વધ મારીને ખાઈ ગયો. અને વૈદિક બળથી પાપથી પણ છુટી ગયા. આવા લેખો શું ખરા જ્ઞાનીઓથી પ્રગટ થયેલા હશે ?

યજ્ઞમાન પાસેથી સ્ત્રીઓનું દાન, સૂર્યના બહાને વેશ્યાનું દાન, કયા હેતુના માટે લેવા દેવાનું લખી ગયા હશે ?

બ્રહ્મદિ ત્રણે દેવોએ મળીને ૧૮ હઝર બ્રાહ્મણોને નિર્માણ કર્યા. પણ આ ત્રણ દેવોનોજ ખરો પત્તો નથી તો પછી આ વાત કયા કાળની અને કયા ઠેકાણીની ?

બધા દેવોમાં બ્રાહ્મણ દેવ મોટા-જેના મુખમાં બેસીને દેવતાઓ હોમની વસ્તુઓ, પિતરો શ્રાદ્ધનું લોજન, કરી રહ્યા છે તેનાથી બીજો મોટો કોણ ?

બ્રાહ્મણોને કોપ કરાવતો-અગ્નિ સર્વભક્ષી, સમુદ્ર અપેય, અને ચંદ્રમા ક્ષીણ થયા.

વસ્તિમાં મોટા માનો પણ દેવોથી મોટા વિચારણીય છે-કેમ કે વેદોની શ્રુતિઓથી ધન પુત્રાદિકની માગણીઓ પોતે કરી રહેલા છે, તો પછી પોતે તેમનાથી મોટા શાથી ? અગ્નિ સર્વભક્ષી આદિની વાત તો સ્વભાવિક જણાય છે.

દ્રૌપદીએ એક વર માગ્યો- મહાદેવે પાંચ આખ્યા. દેવનોજ પત્તો નથી તો પછી લેવા દેવાની વાત શી ? કર્માનુસાર બને છે.

વિષ્ણુના છઠ્ઠા અવતાર-પરશુરામે, માતાને મારી એ કલંક કેને ? આમાં સત્ય શું ?

કાશ્યપની દીકરીઓથી હાથી ઘોડા પેદા થયા.

ગાયનું દેહન કરતાં-હાથી ઘોડા મકાનાદિ નીકળ્યાં.

નારદને પુરૂષ મટી સ્ત્રી રૂપે થતાં ૬૦ પુત્રો પેદા થયા.

જમીનના ઘડામાંથી સીતાળ અહાર નીકળ્યાં.

વિશ્વામિત્રે એક નવીન સ્વર્ગની રચના કરી.

સ્વર્ગમાં જતો નહુપ ઋષિના શાપથી અજગર થઇ નીચો પડ્યો. કાશ્યપની બે સ્ત્રીઓ-કદ્રુથી સર્પો વિનતાથી ગરૂડો, પેદા થયા. ચન્નોથી ઇંદ્રપદ મેળવી નહુપ સ્વર્ગે ગયો, ઇંદ્રે પાછો ધકકેલી મુક્યો. ઇંદ્રપદ આપનાર કોણ ? સત્તા આપનારની કે ધકકેલી મુકનારની ?

ઘડામાં :પડેલા મિત્રાવરૂણ દેવોના વીર્યથી અગરત્ય મુનિ. નર-નારાયણ તપ કરવા લાગ્યા, વિદ્ય કરવા અપ્સરાઓ મોકળી. નરથી નારાયણ થવાના ઉપદેશકોએ નારાયણનેજ ઇંદ્રપદના માટે ક્ષાંક્ષાં મારતા બતાવ્યા ? આમાં સત્ય શું ?

સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોના તરફ ખારિક નજરથી જેનારા-પરદેશી તેમજ દેશી મહાત્મ પંડિતોએ જૈનોના સ્થાપ્ત (અનેકાંત વાદ) ના સિદ્ધાંતને સિદ્ધરૂપનો કહી બહિરમાં મુક્યો છે. તેવા અનેક મહાપુરૂષોના લેખો મેં પણ લખીને બતાવ્યા છે. તે સિવાય બીજી પણ સર્વજ્ઞોની અનેક બાબતો-માંની-કોઇએ એક વાત, કોઇએ બે વાતો, એમ જે જે વાતો જેના બાણવામાં આવી તે તે નિર્મલ બુદ્ધિના પંડિતો પ્રકાશમાં મુકતા ગયા છે. તે તે વાતો બાણીને હું પણ વૈદિક ધર્મ બાણવાને પ્રેરયો. અને જે જે મોટી વાતો હું બાણતો ગયો, તે તે વાતો જૈન વૈદિકની તુલના રૂપે પૂર્વના લેખોમાં બતાવતો આવ્યો છું. ફરીથી વિચાર કરતાં એવો ભાસ થયો કે-મૂળના વેદોનો ધર્મ કોઇ બુદ્ધાજ પ્રકારનો હતો. અને પઠન પાઠનના ધંધાવાળા ભદ્રિક પરિણામી અક્ષરોના પંડિતોથી ચાલતો હતો, તેઓ સૂર્યાદિક તેજસ્વી દૃશ્ય પદાર્થની પ્રાર્થના કરતા અને ઐહિક સ્વકાર્યની સિદ્ધિ થતાં દેવની કૃપા થઇ એમ સમજતા, પણ માંસ મદિરાની લાલચથી છુટેલા ન હતા. કોઇ રાજ રજવડાનો સારો આશ્રય મળતાં યજ્ઞ યાગાદિકનો ઉપદેશ આપી માંસ મદિરાદિકનો છુટથી ઉપયોગ કરતા, એવો જે સમય હતો તે વૈદિક સમય ગણાતો. તે સમયને આજકાલના બાહોસ પંડિતો તો બાલ ખ્યાલ જેવો બતાવે છે.

અહીં આ વાત વિચારવાની છે કે-જ્યારે જ્યારે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો થતા, ત્યારે ત્યારે આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ થતી, અને સર્વજ્ઞોના હાથે વિરહ પડતાં તે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ઘસાતું ઘસાતું નહીં જેવું થઈ પડતું. તે પ્રમાણે જૈનોના ૨૨મા તીર્થંકરને અને ૨૩ મા તીર્થંકર ને ઘણું હાથું છેદું પડવાથી તે-આધ્યાત્મિક જ્ઞાન નહીં જેવું થઈ પડેલું. તે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ૨૩ મા પાર્શ્વનાથ સર્વજ્ઞ તીર્થંકરથી પુનઃ પ્રવૃત્તિમાં આવતાં, સ્વાર્થી લોકોના તરફથી મોટા મોટા ઉપદ્રવો થવા લાગ્યા. અહીં માફ અનુમાન એવું થાય છે કે તે સ્વાર્થી પંડિતોએ પોતાનો રોષ ઠાળવાને માટે પ્રથમ બ્રાહ્મણ ઋષિ લખવા માંડ્યા હોય? પરંતુ તે સર્વજ્ઞના તરફથી બહાર પડતું આધ્યાત્મિકજ્ઞાન, જેમ જેમ લોકોમાં વધારે ને વધારે ફેલાતું ગયું તેમ તેમ-યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળા વેદો તો નહીં જેવાજ થઈ પડ્યા હતા, પણ તેની પુષ્ટિના માટે લખાયેલાં બ્રાહ્મણ ઋષિ હતા તે પણ નિર્માલ્ય જેવાજ થઈ પડેલા હાગે છે. તે વાત આજકાલના બાહોસ પંડિતો પણ લખવાને ચુક્યા નથી. અને બીજા મધ્યસ્થ પંડિતો તો તે બ્રાહ્મણ ઋષિને એવકુક્ષી ભરેલાજ ખતાવવાને આગળ પડ્યા છે.

તે વેદના સમયમાં હજારો પઠન પાઠનના ધંધાવાળા અક્ષરોના પંડિતોનું તો સ્વતંત્ર રાજ્યજ આલતું હતું, તેથી તેમનું નામ પણ ઠઈ શકે તેવું કોણ હતું? અર્થાત્ કોઈ પણ તેઓનું નામ ઠઈ શકે તેવું હતુંજ નહીં. પરંતુ બ્રાહ્મણ ઋષિથી જ્યારે પાછા પડ્યા ત્યારે સર્વજ્ઞથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવતા ગયા અને ઉપનિષદો નામના ઋષિમાં કાખલ કરતા ગયા, અને કેટલાક અત્યંત પરાક્ષના વિષયમાં જુદા-પણ પડતા ગયા, ત્યારે સમાજમાં કોઈક પત્ર દેખવતાં થયા હોય, તે સિવાય સર્વજ્ઞના તરફથી અતિ પ્રાચીન-ઈતિહાસના વિષયોનો ઉપદેશ થતાં, તેનો પણ સંજ્ઞા કરવા મંડી પડ્યા હોય કારણ કે-ઈશ્વરની પ્રેરણાથી મેળવેલા વેદોમાં-જે પ્રાચીન ઇતિહાસનું નામ નીચાણ પણ જણાતું નથી, તેવા અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસ સર્વજ્ઞોના ઈન્કાર કરવાવાળાઓએ પાછળથી કયા સર્વજ્ઞથી મેળવ્યો? તે વખતે સર્વજ્ઞના સંપ્રદાયમાં અહિંદે પૂર્વો સુધીનું જ્ઞાન મુખપરંપરાથીજ આલતું હતું, પરંતુ લખવામાં આવતું એવું બહાર જણવામાં આવેલું નથી.

તેવીશમા સર્વજ્ઞના પછી અઢાઈસો (૨૫૦) વર્ષના આંતરે ૨૪ મા તીર્થંકર ' શ્રી મહાવીર સર્વજ્ઞ ' તરતજ થયા છે. તેમણે પણ ફરીથી તેજ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો, અને તેજ અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસના જ્ઞાનનો ઉપદેશ

પોતાના શિષ્યોને આપેલો છે. તે જ્ઞાન પણ પ્રાચે ઘણા કાગ સુધી મુખ્ય પરંપરાથીજ આપતું રહેલું જણાય છે, પરંતુ સર્વજ્ઞાનું જ્ઞાન સંપૂર્ણ તો કોઈ કાળે પણ પુસ્તક પર ચઢેલું જણાતું નથી, અને કોઈ કાળે ચઢવાનું પણ નથી એ નિર્વિવાદજ છે. પરંતુ આ અવસરિણુમાં છેલ્લા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર ભગવાન મોક્ષે ગયા ત્યાર બાદ ૬૮૦ વર્ષ પછી તેમનું બતાવેલું-અધ્યાત્મિક જ્ઞાન, તેમજ અતિપ્રાચીન ઇતિહાસનું જ્ઞાન, વિસ્મૃત થતું જોઈ-મોહોત્તર જ્ઞાની સાધુઓ એ-સર્વજ્ઞાની પરંપરાના શિષ્યોને એકત્ર કરીને, તેઓની પાસેથી જેટલું જેટલું મેળવતા ગયા, તેટલું પાનાં પુસ્તક પર ચઢાવી દેવાનોજ પ્રયત્ન કરેલો છે. પરંતુ પોતાની નવીન કલ્પનાનો એક અંશ ત્રાજ ઉમેરો કરેલો નથી તેથીજ તે પૂર્વાપર વિરોધ રહિત લખાયેલું છે. આજકાલ સત્ય તત્ત્વોની શોધખોળમાં લાગેલા-પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો સર્વજ્ઞાના અધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો તો સત્યકરજ બતાવી રહ્યા છે. પરંતુ કેટલાક વિદ્વાનો-મોટાં મોટાં વૈદિક પુરાણો જોઈને, સર્વજ્ઞોએ બતાવેલો ટુકું ટુકું સ્વરૂપનો-અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસ દેખી, શંકાશીલ થઈ રહેલા જોઈને મેં જૈન-વૈદિકનો કેટલોક ઇતિહાસ તુલનાત્મક સ્વરૂપનો લખીને બતાવ્યો છે, તે જોઈને તેમને નિઃશંકિત થવાની ભલામણ કરૂ છું.

હવે કેટલીક નહીં જેવી પરચૂરણ બાબતો પણ જૈન-વૈદિકમાંની વિચાર કરવાને લખી બતાવું છું—

સર્વજ્ઞોએ સૂક્ષ્મ અસંખ્ય અથવા અનંત જીવોથી, વ્યાપ્ત થતા અથવા થઈ રહેલાં, કેટલાક પદાર્થો પોતાના જ્ઞાનમાં દેખી તેવા વિશેષ પાપથી વિવેકી પુરૂષોને બચાવવા તેનું પણ સ્વરૂપ બતાવતા ગયા છે, અને તેવા પાપથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ પણ કરતા ગયા છે. જેમ કે—

મદ્ય માંસે મધુનિ ચ નવનીતે તક્તો રહિનીતે ।

ઉત્પદ્યંતે વિપદ્યંતે સુસુક્ષ્મા જંતુરાશયઃ ॥ ૧ ॥

લાવાર્થ-મધમાં (મદિરામાં), માંસમાં, મધમાં, અને છાસથી બહાર કાઢ્યા પછી માંખણમાં, પણ સૂક્ષ્મ અસંખ્ય જીવો થોડા થોડા વખતમાં ઉત્પન્ન થતા રહે છે, અને મરણ થતા પણ રહે છે. અર્થાત્ સૂક્ષ્મ જીવોને ઉત્પન્ન થવા માટે, અને નાશ થવાને માટે, એક સ્થાનજ બની રહે છે. તેથી સાધુઓને તો સર્વથા ત્યાગજ કરવાનો ઉપદેશ કરી ગયા છે. અને વિવેકી ગૃહસ્થોને તે વિશેષ પાપથી બચાવવા વિવેકપૂર્વક સમજૂતી આપતાનું બતાવતા ગયા છે. પણ તેમના પર હુમલો કરવાનું બતાવતા ગયા નથી.

વૈદિકો પશુ પોતાના—ચક્ષુ આગાદિકના વિષયવાળા, વેદ ધર્મને મુખ્ય રૂપે બતાવતા, સર્વજ્ઞાના બતાવેલા તેવા પ્રકારના અનેક વિષયો પોતાનામાં દાખલ કરતા ગયા છે, તે તો ઘણું ઉત્તમજ કરતા ગયા છે. પરંતુ પોતાના વર્તનમાં મુકવાનો કે મુકાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો જોવામાં આવતો નથી, છતાં પણ તેમાં વિશેષ એ છે કે સર્વજ્ઞાથી પણ અમો ઘણા જ્ઞાની હતા અને છીએ, એવું ડાળ બતાવવા મર્યાદા રહિત; અને વિવેક વિચાર વિનાનું, એવું તો લખતા ગયા છે કે ન તો ઠાંઘથી બની શકે, તેમજ ન તો બનાવી શકાય, તેમજ ન તો શ્રદ્ધિત રૂપે કરી શકાય, એવા લખાણથી પરિણામ એવું આવે કે—વિચારી લોકો કે પંડિતો, અતો અષ્ટસ્તતો અષ્ટઃ જેવા થઈ પડે. કેમ કે તે લેખો ન તો સર્વજ્ઞાની સાથે મળતા છે, તેમજ ન તો વેદધર્મને અનુસરતા છે. તેવા કેવળ દિક્ષામાત્ર બતાવવાને લખીને વિચાર કરવાની ભલામણ કરીશ—જુવો કે મહાભારત શાંતિપર્વના પ્રથમ પાઠમાં—જણાવ્યું છે કે—

દેવાનામયશો, કૃત્વા પ્રાણિવધં નરા:

યે ભક્ષયંતિ માંસાનિ, તે વ્રજેત્યધ્માં ગતિમ્ ॥ ૧ ॥

યૂપં કૃત્વા પશૂન હરતા, કૃત્વા રુધિરકર્દ્દમં

યદ્યેવં ગમ્યતે સ્વર્ગે, નરકે કેન ગમ્યતે ? ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—દેવોના નામે જીવોના વધ કરીને અને દેવોને કેવળ અથશજ આપીને જે માંસનું ભક્ષણ કરે છે, તે તો કેવળ અધમગતિમાંજ જાય છે. અર્થાત્ નરક. ગતિમાંજ જાય છે ॥ ૧ ॥

યજ્ઞાદિકના બહાને—યૂપને (પશુઓને મારવાના ધાંભલાને) રોપીને, અને જીવોના લોહિનો કાદવ કીચડ કરનારા, જ્યારે સ્વર્ગમાં જશે, ત્યારે નરકમાં કયા કર્મથી જવાનું હશે? એમ યુધિષ્ઠિર પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતેજ કહી રહ્યા છે. ॥ ૨ ॥

ધર્માદિક હિંસા નિષેધના વિચારથી ભરેલા પ્રલોકોને બધા પુરાણોના લેખા કરવામાં આવે તો, તેનું એક મોટું પુસ્તકજ બની જાય. પુરાણોના પંડિતો પણ વેદનોજ પક્ષ કરવા વાળા છે. વેદ ધર્મની સ્થાપના—ધર્મરતી પ્રેરણાથી થયેલી માની એ, ત્યારે પુરાણોના લેખકોને—કયા ખીબા નવીન ધર્મરતી પ્રેરણા થયેલી? આ બધાએ હિંસાનિષેધક પુરાણકારોના વિચારોની ઉપેક્ષા કરીને શંકર સ્વામીએ અહિંસાના સામે જહીરમાં મોટો વિરોધ બતાવી, વેદની હિંસાનું જે સ્થાપન કર્યું તે શું ધર્મના માટે કે અધર્મના માટે? આ વેદધર્મના પ્રેરક ધર્મર બરા

કે પુરાણ ધર્મના પ્રેરક હસ્તેર ખરા ? આ એમાંના કયા હસ્તેરનો કે પકાર આપણે માનવો ?

વેદના ઋષિઓએ જીવોનો હિંસાથી-દેવોની તુષ્ટિ કરીને સ્વર્ગમાં ધુસવાનો માર્ગ બતાવ્યો, પુરાણકારોએ તેજ માર્ગ નરક ગતિનો પણ બતાવ્યો, આ એકજ પક્ષના પંડિતોમાં આકાશ પાત્રાલ જેટલો ફરક શાથી ? તે ખાસ વિચારવાનું ખરૂં કે નહીં ? હવે આગળ વિશેષ જુવો કે—

સર્વજ્ઞોએ અનંત અનંત જીવોને અનાદિના કાળથી આ સંસાર સાગરમાં ગોથાં ખાઈ રહેલા બ્રહ્મ-વિવેકી મનુષ્યોનેજ ઉપદેશ કર્યો છે કે, બ્રહ્મ તમારે પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કોટીમાં મુકવાની ઇચ્છા હોય તો-અધિક અધિક પાપથી તમે તમારો બચાવ કરતા રહેશો, તેથી તેઓ પોતાના જ્ઞાનથી દેખીને બતાવતા ગયા છે કે-માંસમાં, મદિરામાં, મધુમાં, અને માખણમાં, કંદમૃગાદિકમાં, રાત્રી ભોજનમાં-અધિક પાપ જાણીને તેનો પણ ત્યાગ કરવાનું બતાવતા ગયા છે, તેમાં સંસારના સંસર્ગથી છુટેલાઓને સર્વ પ્રકારથી ત્યાગ કરવાનું સૂચવ્યું છે, અને તે પ્રમાણે તેઓ કરી પણ રહેલા છે. પરંતુ બધા ગૃહસ્થોથી સાધુ પ્રમાણે ન થઈ શકવાથી, તેમને વિવેક કરવાનું તો સૂચવેલું છે, અને ફેટલાક ત્યાગ પણ કરી રહ્યા છે, પરંતુ પૌરાણીકોએ તે વાતોને લઈને-કેવા સ્વરૂપમાં લખી છે તે વિચારવાને કિશ્કા રૂપથી બતાવું છું. માંસના માટે જણાવ્યું છે કે-

યાવંતિ પશુરોમાણિ, પશુગાત્રેષુ ભારત !

તાવદ્વર્ષતદ્દશાણિ, પચ્યંતે નરકે નરા : ૥૧ ॥

ભાવાથ-ભગવાન કહે છે કે-હો ભારત! (હો અર્જુન!) જે માણસ : જે પશુનું માંસ ખાય છે, તે પશુના શરીર પર જેટલા રોમ (કેશ) હોય તેટલા હજાર વર્ષ તે નરકમાં પડ્યા કરે છે, અર્થાત્ દુઃખ ભોગવે છે. સર્વજ્ઞોએ માંસનું ભક્ષણ જીવોના જીવનને બગાડે છે અને અધોગતિમાં લઈ જાય છે, પણ તેનું અમુકજ ફળ છે એવો ખાસ નિર્ણય કરી ને બતાવેલો નથી.

પુરાણોમાં મધુના માટે લખ્યું છે કે:-

સત્ત્વગ્રામેષુ યત્પાપ-મમ્મિના મસંસાત્ કૃતે ।

તત્પાપં જાયતે જન્તોઃ, મધુર્બિદુકમક્ષણાત્ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—જે માણસ મધુના એક બિંદુનું ભક્ષણ કરે છે, તે માણસને અગ્નિ મુકીને બાળી નાખેલા સાત ગામના જેટલું પાપ થાય છે, એમ પૌરાણિકોએ નિશ્ચય પણ કરી બતાવેલો છે, તે સર્વજ્ઞાના જ્ઞાનથી અધિક પશુનો છે. બાકી પ.પ તો સર્વજ્ઞોએ પણ બતાવેલું છે.

રાત્રીભોજન માટે પણ, નિષેધક શ્લોકો—ઘણા લખાયેલા છે.

સ્ત્રીભવંતિ તોયાનિ, અન્નાનિ પિશિતાનિ ચ ।

રાત્રૌ ભોજનાસક્તસ્ય, ગ્રાસે તુ માંસમક્ષણં ॥૨॥

ભાવાર્થ—રાત્રીમાં પાણીને લોહીના ખરોખર થતું બતાવ્યું, અને અન્નને માંસ રૂપે થઈ જતું બતાવ્યું, તેથી રાત્રિનું ભોજન કરવાવાળાને ગ્રાસ ગ્રાસમાં લોહી માંસનાજ—ભક્ષણ કરવાવાળાજ પૌરાણિકોએ બતાવ્યા છે. તેવા તેવા પ્રકારની વાતોનું પાલન ન તો પોતે કરીને બતાવતાગયા છે. તેમજ ન તો અજાણા વર્ગને તેવા અયોગ્ય માર્ગથી બચાવવાનો પ્રયત્ન કરીને બતાવેલો છે. ત્યારે આપણે આવી બધી કોરે કોરી લખી મુકેલી વાતોથી શું સમજવું? મને તો એજ લાગે છે કે—સર્વજ્ઞાના ઉપદેશમાંથી લઈને, પોતે જ્ઞાની પણાનું ડાળ કરીને તેમાંનું ઉંધુ છતું લખીને બતાવતા ગયા છે. પરંતુ તેમના ખરા હૃદયનું જ્ઞાન લોકોને બતાવેલું નથી.

હવે હું ખાસ એકાદ મુદ્દાની વાત વિચારવાની લખીને, આ વાતથી નિવૃત્ત થવા ચાહું છું. વિષ્ણુપુરાણમાં જણાવ્યું છે કે—

પૃથિવ્યામપ્યહં પાર્થ ! વાયાવગ્નૌ જલેડ્યહં ।

વનસ્પતિગતસ્યાહં, સર્વભૂતગંતોડ્યહં ॥ ૧ ॥

જલે વિષ્ણુઃ સ્થલે વિષ્ણુઃ, વિષ્ણુઃ પર્વતમસ્તકે ।

જ્વાલામાલાકુલે વિષ્ણુઃ, સર્વે વિષ્ણુમયં જગત્ ॥૨॥

યો માં સર્વગતં જ્ઞાત્વા, ન ચ હિંસેત્ કદાચન ।

તસ્યાહં ન પ્રણસ્યામિ, સ ચ મે 'ન' પ્રણસ્યતિ ॥૩॥

ભાવાર્થ—શ્રી કૃષ્ણભગવાન પાર્થને (અર્જુનને) કહી રહ્યા છે કે—હું પાર્થ ! પૃથ્વીમાં હું રહેલો છું, વાયુમાં, અગ્નિમાં, અને જળમાં, તેજ પ્રમાણે વનસ્પતિમાં પણ હું રહેલો છું, એટલુંજ નહીં પણ સર્વભૂત ગણ માત્રમાં પણ હુંજ રહેલો છું. ॥ ૧ ॥

જળમાં વિષ્ણુ છે, સ્થલમાં વિષ્ણુ છે, પર્વતના મસ્તક પર વિષ્ણુ છે, જ્વાલામાલાકુલે (અગ્નિમાં) પણ વિષ્ણુ છે, એટલુંજ નહીં પણ સર્વજગતજ વિષ્ણુ સ્વરૂપનુંજ છે. ॥ ૨ ॥

તેથી હે પાર્થ ! હું તને કહું છું કે—મને સર્વ જગો પર રહેલો જાણીને જે માણસ જીવની હિંસા કોઈ દિવસે કરશે નહીં, તેને હું નમસ્કાર કરીશ નહીં, અને તે મને પણ નમસ્કાર કરશે નહીં. ॥ ૩ ॥

આ લેખમાં વિચારવાનું કે—

પૃથ્વી, વાયુ, અગ્નિ અને જળ એ બધામાં જીવોને ઉત્પન્ન થવાની જુદી જુદી લાખોના હિંસાએ યોનિયો છે. અને અકૈંદ્રી યોનિમાં અસંખ્ય જીવો જીવન મરણ પામ્યાજ કરે છે. અને તે બધાએ પોત પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા, ઘણા લાંબા કાળ સુધી તો પ્રાયે એકજ જાતની લાખો યોનિયોમાંજ રૂપાં કરે છે. બીજી યોનિયોમાં પણ જલદીથી પ્રવેશ કરી શકતા નથી. કોઈ અસંખ્ય કાળે અવધિ પૂરી થયા પછીથીજ બીજી યોનિમાં પ્રવેશ કરી શકે છે.

અને વનસ્પતિના જીવોની પણ લાખો યોનિયો છે, તેમાંની કેટલીક અસંખ્ય અસંખ્ય જીવોથી વ્યાપ્ત, અને કેટલીક અનંત અનંત જીવોથી વ્યાપ્ત તેથી અસંખ્ય અસંખ્ય કાળ સુધી, કે અનંત અનંત કાળ સુધી, તેની તે યોનિયામાં મરણ જીવન કર્યાજ કરે છે. તેથી તે અધાર દુઃખમાંજ પડેલા છે. તે જીવો પણ અનંત શક્તિ વાળાજ છે, પણ તે તેમની શક્તિ તેમના તેવા પ્રકારના કર્મોએ ઢાંકી દીધેલી છે. સર્વજ્ઞોની આ વાતને ધ્યાનમાં લઈને, આ પુરાણકારે બધા જીવોને વિષ્ણુ ભગવાન રૂપે લખી દીધા છે ખરા, પણ પૂર્વાપરનો વિરોધ જરા પણ ટાળી શક્યા નથી, તે યથાર્થ રૂપે નથી. આ લેખકે તે બધા જીવોને—વિષ્ણુ રૂપના બતાવ્યા છે, પણ તે હાલ વિષ્ણુ રૂપના નથી. તે વાત ‘હું’ અને ‘તે’ એવા જે અંતમાં બે શબ્દો છે, તેજ એક સ્વરૂપની ના પાડે છે. પૃથ્વી આદિની યોનિયોમાં પડેલા અસંખ્ય અને અનંત જીવોનેજ હાલમાં વિષ્ણુ તરીકે માનીએ ત્યારે તો ૮૪ લાખની યોનિયોમાં બટકવાવાળા વિષ્ણુ ભગવાન હરતાં કેટલું અચોક્ક મળ્યાય ?

કદાચ આ પુરાણકારની વાતને ઉડાવી દેવાનો રસ્તો લેશે, માટે ગીતાના વાક્યથી વિચારવાનું બતાવું છું. ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણ પોતેજ કહી રહ્યા છે કે દુષ્ટોનો નાશ કરવા, અને સભજનોનો ઉદ્ધાર કરવા, હું યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરું છું. એમ કહી વિષ્ણુ પોતેજ બધા પ્રકારની સત્તા બહેર કરે છે, તે શું યથાર્થ છે ? બીજા અનેક પુરાણોના લેખો જોતાં, તે વાત પણ કર્ત્ત્વિમ રૂપની જ લાગે છે.

૧ પ્રથમ ઉપેક્ષાઓના પ્રયોગથી વિષ્ણુ પોતે-માથુ કપાવી હયઝોવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા. જુવો મહાભારત જેટલું મોટું સ્કંદપુરાણ.

૨ દેવ દાનવોની લડાઈમાં-તારકાસુરે કરોડો દેતાઓને મારી નાખ્યા. અને ઇંદ્ર-વિષ્ણુ આદિને જેમ વાઘ પશુઓને પકડે તેમ પકડી લીધા. જુવો મત્સ્ય પુરાણમાં.

સ્કંદપુરાણમાં તો તારકાસુરને હજાર વર્ષ ગર્ભમાં રહેલો, અને અચુત વર્ષ સુધી તપ કરીને ત્રણ લોકને જીતવાવાળો બતાવ્યો છે.

૩ મેરૂક દેવ સાથે વિષ્ણુ પોતે દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી લડયા, પછી નાસી જઈને બારા યોજનની શુક્ષ્મામાં જઈને સૂતા. જુવો પ્રહ્લાંડપુરાણમાં આ વાત વિસ્તારથી લખેલી છે.

૪ મધુ અને કૈટભ એ દેવો-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા મે પ્રહ્લાને મારવા દોડયા, પણ વિષ્ણુએ પાંચ હજાર વર્ષ સુધી તેઓની સાથે યુદ્ધ કરીને, પ્રહ્લાને તો બચાવ્યા, પણ છેવટમાં વિષ્ણુ પોતે નાશી છુટયા. જુવો માર્કંડેય પુરાણમાં.

વળી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા વાયુપુરાણમાં તો, ગચ્ચાનક પણે આવેલા મધુ-કૈટભે પ્રહ્લાને કહ્યું કે તૂં અમારો ભક્ષ થઇશ, એ સાંભળતાની સાથે વિષ્ણુનું રક્ષણ માગવા પાતાળમાં ગયા. આ પ્રસંગ ઘણાજ વિચિત્ર પ્રકારનો ચિતરેલો છે. અને પ્રહ્લાના દેહ ત્યાગથી ૧૧ રૂદ્રો પણ ઉત્પન્ન થયેલા બતાવ્યા છે.

૫ શુંભ,નમિ, એ એ દેવોની સાથની લડાઈમાંથી ગદાનો અને પરિધનો માર બાઈને ગરૂડ અને વિષ્ણુ એ બંને નાશી છુટેલા બતાવ્યા છે. જુવો મત્સ્યપુરાણ.

આવા પ્રકારની અનેક બાબતો-મેં મારા પૂર્વેના લેખમાં ટુંક ટુંક સ્વરૂપની તુલનાત્મક રૂપે લખીને પણ બતાવી છે, અને વિશેષ સ્વરૂપ તે તે અંથાથી તપાસીને નિર્ણય કરી લેવાની ભલામણ પણ કરૂ છું.

હવે એક મહત્ત્વની બાબતનો થોડોશો વિચાર કરવાનું થોડ્ય ધારૂ છું. મહત્ત્વની બાબત એ છે કે-સર્વજ્ઞાના ધર્મહાસમાં વાસુદેવનો, અને પ્રતિવાસુદેવનો-ધર્મહાસ તદ્દન ટુંક સ્વરૂપનો પણ કમવાર લખાયેલો છે. વૈદિકોના પંડિતોએ આપસ આપસના વિરોધ વાળાં,

અને ચાર લાખ શ્લોકોના પ્રમાણવાળાં, મોટાં મોટાં પુરાણો લખતાં, તે સર્વજ્ઞાના તરફના હુંકે સ્વરૂપના ઇતિહાસને તોડી ફેડીને, અને પોતાનામાં ઉંધાછતા સ્વરૂપનો લખીને, કેઇ દૂર દૂરના બુદ્ધ બુદ્ધ વિષયમાં ફેડી દીધેલો હોવાથી, આજ સુધીમાં તદ્દન અધારામાંજ પડી રહેલો હતો. ખીજા તો બાણી શક્યા ન હતા, પણ તેમના ઘરના પંડિતો પણ બાણી શક્યા ન હતા. તેવા સમયમાં પૂરાં પુસ્તકો હાથ ન ચઢવાથી જૈનોના પંડિતો ન બાણી શકે એ તો સ્વાભાવિકજ છે. આ પ્રકાંશના સમયમાં-જૈનોના પંડિતો આપસ આપસની ધમાલમાં પડેલા હોવાથી કેાણ શોધ કરી શકે? અને હેતુમત શાહેળનની શંકાનું સમાધાન ન મળવાથી ઇતિહાસના વિષયમાં જે જે સ્થાનમાં જેવા જેવા પ્રકારનું સમજવામાં આવતું ગયું, તેવ તેવા સ્વરૂપનું નિઃશંકે પચાવી લખતા ગયા પણ કોઇનો પક્ષપાત કરેલો નથી. એવા સ્વરૂપની તેમની નિઃપક્ષપાતપણાની નિર્મલ બુદ્ધિ જોઇ મને ઘણોજ આનંદ થયો. અને હું તેમને મારા સત્ય હૃદયથી ધન્યવાદ પણ આપતો રહ્યો. તેમના તરફથી લખાયેલો જૈનધર્મ નામનો અંથ બહાર પડતા પહેલાં મારા આ “જૈન-વૈદિકની તુલનાત્મક” સ્વરૂપનો અંથ ઘણા લાગે છપાવવાને આવેલો હતો, તેથી બ્રહ્માના સંબંધની તેમની શંકાનો ખુલાસો વિશેષ કરી શક્યો ન હતો, તેથી અહીં કાંઇક કરીને બતાવું છું, તેથી તેઓ પોતાનો નિર્ણય કરી લેશે, અને ખીજા પંડિતોને પણ વિચાર કરવાનો અવકાશ મળશે.

હેતુમત સાહેબના જૈનીઝમનો ગૂજરાતીમાં તર્જુમો પૃ. ૨૮૧ માંથી;—

“ત્રેયાંસના સમયમાં પોતનપુરમાં રિપુપ્રતિશત્રુ નામે રાજા હતો. એની મદ્રા જ્યારે ગર્ભવતી હતી ત્યારે એકવાર એણે ચાર પ્રખ્યાત સ્વપ્ન જોયા, અને થોડાજ સમયમાં એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. ‘અચલ’ ૧ લા-બલદેવ હતા. ત્યાર પછી રાણીને એક પુત્રી અવતરી તેનું નામ—‘મૃગાવતી’ પાડયું. યુવતી થતાં એ કન્યા એવી સુંદર થઇ કે તેના પિતા તેના ઉપર મોહ પામ્યો, અને તેની સાથે લગ્ન કરવાનો એવો નિશ્ચય કર્યો. ધારેલા લગ્ન વિષે લૌકિક સમ્મતિ મેળવવાને માટે એણે મોટી સભા બોલાવી, અને તેમાં પ્રશ્ન કર્યો જે મારી ભૂમી-માંથી રત્ન જડે તો તે કેાનું? ” સૌએ ઉત્તર આપ્યો, જે “આપ પૃથ્વીના સ્વામી છો અને તેથી સર્વના સ્વામી છો.” એણે ફરીવાર એનો એ પ્રશ્ન કર્યોને ફરીવાર એનો એ ઉત્તર મળ્યો, તેથી એણે ગાંધર્વ લક્ષ્મીની પ્રણાલીએ મૃગવતીની સાથે પોતાની પ્રજાને આશ્ચર્યચકિત કરીને લગ્ન કર્યું. અને તેથી* પ્રજાપતિ

* પ્રજા પિતિ શબ્દના એ અર્થ છે. પ્રજાનો પતિ એટલે રાજા અને પ્રજા એટલે સૃષ્ટિ તેના પતિ એટલે બ્રહ્મા. હિંદુ કથા પ્રમાણે બ્રહ્માએ પોતાની પુત્રી સરસ્વતી સાથે લગ્ન કર્યું હતું. (આ રીપ અંકકારજ મુકેલી છે).

કહેવાયો. ભદ્રને આથી પોતાના સ્વામી ઉપર એટલો ક્રોધ ચડ્યો કે-પોતાના પુત્ર અચ્ચત્તને લઈને તે દક્ષિણ દેશમાં આવી ગઈ. અચ્ચત્તે માહેશ્વરી નામે નગરી વસાવીને માતાને ત્યાં સખી પછી પોતે પોતાનપુર પાછા આવ્યા.

રિપુમ્મનિશ્ચત્રને ત્યાં મૃગાવતીના પેટે પુત્ર અવતર્યો. તે પુત્ર જર્ભમાં હતો ત્યારે માતાએ ૭ સ્વપ્ન જોયા ને તેથી વાંસુદેવના જન્મની સચતા થઈ. જન્મ પછી પુત્રનું નામ 'ત્રિપૃષ્ઠ' પાડ્યું. મરીચિનો જીવ આ ત્રિપૃષ્ઠ રૂપે અવતર્યો હતો. અને છેવટે ૨૪ માં તીર્થંકર મહાવીર રૂપે અવતરશે. પોતાના માળાષને એકમેક સાથે અણખનાત્ર હોવા છતાં અચ્ચત્ત અને ત્રિપૃષ્ઠ વચ્ચે સારા બંધુભાવ હતો અને એકમેક પ્રત્યે સરી રીતે અનુરકત હતા.

તે સમયે રત્નપુર માં રાજા 'અશ્વગ્રીવ' (હયગ્રીવ) હતો. તે ૧ લો પ્રતિવાસુદેવ હતો. અલકા ના રાજા મયૂરગ્રીવ અને તેની રાણી નીલાંજનાનો એ પુત્ર હતો. પૃથ્વીના મોટા ભાગને પોતાની સત્તા નીચે આવ્યા પછી એક વાર એણે નિમિત્તજ્ઞને પ્રશ્ન કર્યો કે " મને જીતીને કોઈ મારી શકશે ખરો ? " નિમિત્તજ્ઞે ઉત્તર આપ્યો કે જે પુરૂષ તારા હૃત ચંડવેગનું અપમાન કરશે ને તારા સિંહને મારી નાખશે તે પુરૂષના હાથે તારું મૃત્યું થશે " આ ઉત્તર સાંભળીને અશ્વગ્રીવને અતિશય ગ્વાનિ થઈ, તે રાત દિવસ વિચારવા લાગ્યો કે એ ભયંકર ભાવીને કેવી રીતે દૂર કરવું, ત્યાર પછી થોડે કાળે એણે હૃત ચંડવેગને પ્રબળપ્રતિના દરબારમાં મોકલ્યો. ત્યાં ત્રિપૃષ્ઠે એ હૃતનું અપમાન કર્યું ને ત્યાર પછી અશ્વગ્રીવના સિંહનો પણ વધ કર્યો. આથી અશ્વગ્રીવને ત્રિપૃષ્ઠ ઉપર ભયંકર ક્રોધ ચડ્યો. એ ક્રોધ વધવાનું જોવામાં ખીલું ઠારણ બન્યું. વિદ્યાધરના રાજા જ્વલનજટી ને સ્વયંપ્રમા નામે કન્યા હતી, તેની સાથે લગ્ન કરવાની અશ્વગ્રીવને આકાંક્ષા હતી, પણ તેની સાથે ત્રિપૃષ્ઠે લગ્ન કર્યું. લગ્ન થઈ ગયા પછી પણ અશ્વગ્રીવે જ્વલનજટી પાસે દ્વત મોકળીને કહેવરાવ્યું કે તારી કન્યા મારે ત્યાં મોકળી દે, આમાં નિરાશ થયે તેણે ત્રિપૃષ્ઠ સાથે યુદ્ધ આરંભ્યું. લાંબા યુદ્ધ પછી એ પરાજય પામ્યો. મરાયો ને નરકે ગયો.

આ વિજયથી ત્રિપૃષ્ઠને અશ્વગ્રીવનું ભરતખંડની અધી પૃથ્વીનું રાજ્ય મળ્યું. એ પોતાનપુર પાછા આવ્યા ને ત્યાં અર્ધ ચક્રવર્તી રૂપે એમને અભિષેક થયો. રાજ્યના અને પોતાની ૩૨૦૦૦ હજાર રાણીઓના વિલાસમાં એ નિમગ્ન થઈ ગયા. એમની આસપાસ સદૈવ ગવૈયા ગાન કરતા અને એ ગાનથી વાસુદેવ આનંદ પામતા, શમ્યાપાલને એમણે આજ્ઞા કરી હતી કે ' હું ઉંઘી બહાઈ એટલે ગવૈયાને રજા દઈ દેવી, ' એક વાર ગાનથી મુગ્ધ થઈ જઈને

શર્યાપાલે ગર્વેયાને રજા આપી નહિ અને પોતેજ તેનો આનંદ લેવા લાગ્યો. ત્રિપૃષ્ઠ જ્યારે બાળા ત્યારે પોતાની આજ્ઞાનો ભંગ થયેલો જોઈને એમને એવો તો કેાધ ચઢ્યો કે શર્યાપાલના કાનમાં સીસાનો ને તાંબાનો ધીંગ ધીંગતો રસ રેડાવી દીધો. આ ભયંકર સભાથી શર્યાપાલ મરણ પામ્યો. એકંદરે કરેલાં બધાં પાપના ફળે ત્રિપૃષ્ઠનું મરણ થતાં તેમને નરકમાં પુનર્જન્મ મળ્યો. પોતાના ભાઈના મૃત્યુથી અચ્ચત્તને એટલો ખેદ થયો કે એ સાધુ થઈ ગયા ને આંતે નિર્વાણ પામ્યા.”

જૈનોના ૧૧મા તીર્થંકરના સમયમાં જે ‘રિપુપ્રતિશત્રુ’ મહાન રાજા હતા તેમણે પોતાની પુત્રી ‘મૃગશ્રતી’ ની સાથે સંબંધ કરેલો તેથી તે લોકકેામાં પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા, તેમનો ટુક રૂપનો લેખ તો હું લખીનેજ આવેલો છું. હેલ્મુત શાહિએ કાંઈક વિશેષ રૂપે લખેલો તેથી વિચારવાને ફરીથી લખીને બતાવ્યો છે. મારા વિચાર પ્રમાણે તો તેજ પ્રજાપતિને વૈદિકેાએ બ્રહ્મારૂપે કલ્પેલા છે.

હેલ્મુત સાહેબે-તે પ્રજાપતિની ટીપમાં કોઈ જુદોજ વિચાર કરીને બતાવેલો છે, તેથી યથાયોગ્ય નિર્ણય થવા ફરીથી વિચાર કરવાનો અવકાશ લઉં છું.

કારણ કે-વિષ્ણુનાં (વાસુદેવનાં) જે ‘નમ્ર ત્રિકેા’ સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં લખાયાં છે તેમાંનાં પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ છે, તેમના પિતા આ પ્રજાપતિજ થયેલા છે. તેમના પ્રતિપક્ષી પ્રતિવાસુદેવ તે ‘અશ્વઝીવ’ થયા છે વૈદિકેા એ આ અશ્વઝીવને વિષ્ણુ રૂપે કલ્પ્યા છે. તે એવી રીતે કે—

વિષ્ણુની શોધ કરતા દેવેાએ ધનુષ ચઢાવી ધ્યાનમાં બેઠેલા વિષ્ણુને જોયા. બાગૃત કરાવવા જતાં રાફડાથી પહોંચેલી ઉધેઈઓ પાસેથી ધનુષની દોરી કપાવતાં-વિષ્ણુનું માથું ઉડી ગયું, ત્રણ લોકમાં ન મળતાં વિશ્વકર્માએ ઘેડાનું માથું બેસાડયું, ત્યાંથી ભગવાન-હયઝીવ વિષ્ણુના, નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

આછીં પહેલા ત્રિકેામાં ‘અશ્વઝીવ’ પ્રતિવાસુદેવને જ વિષ્ણુ ભગવાન રૂપે કહાવ્યા છે. આછીના આઠ ત્રિકેામાંના આઠે વાસુદેવેાને-એકજ વિષ્ણુરૂપે, દરાવીને તેમના પ્રતિપક્ષી આઠે (૮) પ્રતિવાસુદેવેાને કોઈને-અસુર, કોઈને દૈત્ય, તો કોઈને દાનવના નામથી પુરાણોમાં લખી વાળ્યા.

બરૂં જોતાં સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં-જુદા જુદા સમયમાં, જુદા જુદા આ નવે વાસુદેવેા, અને પ્રતિવાસુદેવેા, લખાયલા છે, અને તેઓમાંજ મેં-ટાં મોટાં યુદ્ધો આ પૃથ્વી પર થયેલાં છે, તેના બદલે-પ્રતિવિષ્ણુઓને-દૈત્ય-

દાનવે ઠરાવી, તેઓને દેવતાઓની સાથે લડાવી-કરોડો દેવતાઓને નાશ થતો જતાવ્યો છે. એટલુંજ નહીં પણ એ દૈત્ય-દાનવોને, એટલા જાણીતા અલિપ્ત જતાવ્યા છે કે-અનાદિકાળથી ધૂસી એઠેલા, પ્રહ્લોકના પ્રમ્હાને પણ, ભ્રષ્ટ કરવાવાળા જતાવ્યા છે. પ્રહ્લાને અને દેવતાઓને ખયાલ કરવા વચ્ચેમાં પડેલા વિપ્લુ ભગવાન તો પ્રાચે બધાએ-દૈત્ય દાનવેથી નાશી છુટેલા છે. તે વિપ્લુને-યુગ યુગમાં ભક્તોના ઉધ્ધારક, અને પૃથ્વી આદિ બધા જગત્માં વ્યાપક થઈ એઠેલા જતાવ્યા છે. તે તો પ્રસંગે પ્રસંગે સૂચવતોજ આવ્યો છું.

આ જગત પર તો કાંઈક થોડું-પ્રમ્હાના સંબંધમાં જ સૂચવીશ. ઉપર જતાવેલા પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા મહાત્મા રાજા પુત્રીના પતિ છે, તેનેજ વૈદિકના પંડિતોએ-પ્રમ્હા રૂપે કલ્પીને આ બધી દુનિયાના ઉત્પાદક, અને જગતની આદિ કરવાવાળા, અને પ્રમ્હલોકની કલ્પના કરીને સરસ્વતીની સાથે અનાદિકાળના ત્યાં એઠેલા જતાવ્યા છે. તે પ્રજ્વલિતની અનેક પ્રકારની શ્રુતિઓ બનાવીને, ચારા વેદોની આદિમાં, અને અંતમાં લખીને વેદમૂળક ઠરાવ્યા છે. ત્યાર બાદ ગ્રામણુ ગ્રંથોમાં, ઉપનિષદોમાં, સ્મૃતિના ગ્રંથોમાં, છેવટે ચાર લાખ પ્રલોકના પ્રમાણુવાળાં મોટાં મોટાં પુરાણો વેદવ્યાસના નામથી લખીને, લોકોને મોટા ભ્રમ ચક્રમાં નાખી દીધા છે. એટલુંજ નહીં પણ પ્રમ્હ-વાદીઓએ અનાદિકાળના પ્રમ્હાએ પ્રમ્હલોકમાંથી પોતાની માયા દેલાવી, પોતાના અશોથી આ બધી દુનિયા ભરી દીધેલી જતાવીને, અને પોતાના અદ્વૈતવાદની સિદ્ધિ કરીને, પોતાની મહામાયાની બાજમાં-આ બધી દુનિયાને ફસાવી મુકી છે.

મનુમહારાજે તો પોતાની મનુસ્મૃતિના પાંચમા અધ્યાયમાં લખ્યું છે કે-

પ્રાણસ્યાઽન્નમિદં સર્વં, પ્રજાપતિરકલ્પયત્ ।

સ્થાવરં જંગમં ચૈવ, સર્વં પ્રાણસ્ય મોજનં ॥ ૨૮ ॥

યજ્ઞાર્થં પશવઃ સૃષ્ટાઃ, સ્વયમેવ સ્વયંભુવા ।

યજ્ઞસ્ય મૂત્યૈ સર્વસ્ય, તસ્માત્ યજ્ઞે વધોઽવધઃ ॥ ૨૯ ॥

યજ્ઞાર્થં બ્રાહ્મણૈર્વધ્યાઃ, પ્રશસ્તા મૃગપક્ષિણઃ ।

મૃત્યાનાં ચૈવ વૃત્ત્યર્થ-મગસ્ત્યો હ્યઽચરત્ પુરા ॥ ૨૨ ॥

ઔષધ્ય પશવો વૃક્ષા-સ્તિર્યંચઃ પક્ષિણ સ્તથા ।

યજ્ઞાર્થં નિધનં પ્રાસાઃ પ્રાપ્તુર્વંત્યુત્સૃતીઃ પુનઃ ॥ ૪૦ ॥

ભાવાર્થ—સ્થાવર જીવોની-એક ઠેકાણેથી બીજે નહીં જઈ શકે તેવા જીવોની જંગમ જીવોની-બીજે ઠેકાણે હરિફરી શકે તેવા જીવોની રચના પ્રજ્વ-

પતિ કરી ગયા છે, તે સર્વ જીવેનું સોજન છે. ॥ ૨૮ ॥ અને યજ્ઞના માટે સ્વયંભૂ ભગવાન પશુઓની રચના કરી ગયા છે. તે યજ્ઞની અને સર્વની મહારતાના માટે છે, તેથી યજ્ઞમાં થતો વધ, વધ તરીકે જતાવેલો નથી. ॥ ૩૬ ॥

તેથી યજ્ઞના માટે-પ્રાણણે એ સારા સારા મૃગોને અને પક્ષીઓને મારવા પૂર્વકાળમાં અગસ્યઋષિએ પોતાના પરિવારની આજીવિકાના માટે પણ તેમ કરેલું છે. ॥ ૨૨ ॥

ઔષધિઓ, પશુઓ, વૃક્ષો, તિર્યચો, અને પક્ષીઓના જીવો જે યજ્ઞના માટે મરેલા છે તે બધાએ જીવો ઉંચી ગતિનેજ મેળવે છે. ॥ ૪૦ ॥

આ જગો પર મારા જેવો તદ્દન અજ્ઞ, વિચાર કરવા ઉલ્લો થાય તે તો કેવળ હાસ્યનુંજ પાત્ર ગણાય, કારણ કે-જગત્પત્ની આદિ કરનારાં, પ્રજાપતિ કે જે લાઓ કે કરોડો વેદના પંડિતોથી માન્ય થયેલા, અને જે આંશે વેદોમાં દાખલ થયેલા, અને બીજા વિષ્ણુ ભગવાન કે જે સર્વલોકમાં વ્યાપીને રહેલા, અને સંપૂર્ણ વૈદિકના નાયક થઈ લાઓ કે કરોડોના બલકન અબજોના અબજો પંડિતોના ઉપાસ્ય થઈ ગયેલા છે. તેવા બે મહાન દેવોનો પણ વિચાર કરવાને ઉલ્લો થયો છું. તેમાં તે સર્વજ્ઞના તત્ત્વોજ મારા મનને પ્રેરે છે, તેથી કાંઈક લખીને બતાવું છું. આમાં કેવળ મારીજ અકલ વાપરેલી નથી.

વિષ્ણુપુરાણમાંથી લખાયું હતું કે—*वृद्धिर्ग्रामपदं पार्थ !* ઇત્યદિક શ્લોકોથી વિષ્ણુ ભગવાન કહી ગયા હતા કે-હે પાર્થ ! મને સર્વ જગતમાં વ્યાપી રહેલો જાણીને-કોઈ પણ જીવનો ઘાત કરવો નહીં, અને કરશે તેનાથી હું ધણોજ દુઃખ છું.

આ જગો પર મનુમહારાજ કહે છે કે-પ્રજાપતિએ જીવોની રચના જીવોના સોજન માટે કરી છે. પૂર્વના લેખથી વિચાર કરીએ ત્યારે તો સવ જગો પર વિષ્ણુ ભગવાન વ્યાપીને રહેલા છે, તે વાત ખરી કે પ્રજાપતિએ સ્થાવર જંગમ જીવોની રચના કરી તે વાત ખરી? એટલુંજ નહીં પણ યજ્ઞના માટે પ્રજાપતિએ પશુઓ જુદાં પણ બનાવીને આપેલાં બતાવ્યાં છે.

શંકરસ્વામીએ-પ્રજાપતિને બે સ્વરૂપના બતાવ્યા છે ખરા પણ માન્ય તો અદ્વૈત રૂપનાજ રાખ્યા છે. સંસારી પ્રજાપતિનો વિચાર કરતાં તો આ પુત્રીના પતિ રાજાજ સિદ્ધ થયેલા છે. જીવો મારો પૂર્વનો બધો લેખ.

વિષ્ણુ પણ એકજ બતાવ્યા છે. પણ માથા વિનાના અશ્વગ્રીવ નામના અને કેત્ય-દાનવો ના માર ખાઈને જગો જગો પરથી નાશી છુટેલા અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા છે, તેઓનો પણ વિચાર કરીને જીવો.

વળી આ પુત્રીપતિના સંબંધે વિચારવાનું કે—આ પ્રજાપતિ એક મહાન્ રાજાજ છે. અને આ અવસર્પિણીમાં પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતાજ છે. તે પ્રજાપતિ ઋગ્વેદની આદિમાં જ્યાં જગત્ની આદિ કરવાવાળા, ઋગ્વેદના અંતમાં વારંવાર જગત્ની ઉત્પત્તિ કરવાવાળા ત્યાંથી આજળ ચારે વેદોમાં ફેલેલા, પછી સંપૂર્ણ જગત્ના માલક થઈ બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોમાં ઘણી મહત્ત્વતાને પામેલા, અને તે પ્રજાપતિ ઉપનિષદાદિક ગ્રંથોમાં જ્યાં તત્ત્વોના ઉપદેશક થઈ શાલી કુલીને રહેલા.

આગળ જાતાં—મહાભારતાદિકના સમયમાં અને લાખો શ્લોકોના પ્રમાણવાળાં મોટાં મોટાં પુરાણોના સમયમાં તે પોતાના બ્રહ્મલોકને છોડીને ન જાણે, કયા કારણથી આપણી પૃથ્વી ઉપર ઉતરી પડેલા, અને પછી મેરૂ પર્વતના જેટલા મોટા ઈંડામાં આ જ્યાં જગતને લઈને ઘણા કાળસુધી તેમાં ભરાઈ બેઠેલા, પછી તે ઈંડાના બે ભાગ કરીને આકાશ રૂપે અને પૃથ્વી રૂપે ગોઠવીને પોતે ન જાણે કઈ જગોપર જઈને બેઠેલા, એક વખત આ પ્રજાપતિની મહાદેવની સાથે કેઈ તેવા કરણથી તકરાર થતાં તેમનાથી પોતાનું પાંચમું માથું કપાવીને બેઠેલા. પુત્રીનો સુંદર ઘાટ બોધ મોહ પામી તેની પાછળ દોડેલા, પોતાની સ્ત્રી સરસ્વતીની સાથે દિવ્ય સો સો વર્ષ સુધી ભોગોથી પણ નહીં ધરાયલા, આગળ જાતાં મોટા મોટા યજ્ઞો કરી મોટું પુણ્ય મેળવવા જતાં અનેક વ્યકિતયોની સાથે પોતે પણ શાપને વશ થયેલા. ઇત્યાદિક અનેક કલ્પિત વિષયોથી વેદોથી તે પુરાણો સુધી લખાયલા, પુત્રીના પતિ—પ્રજાપતિ એક મહાન્ રાજાજ છે, અને તે આ અવસર્પિણીમાં નવ વાસુદેવમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતાજ છે, પણ ગ્રીષ્મ કોઈ નથી, એમ હું ભાર કઈનેજ કહું છું. અને તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં લખાયલા છે. અને મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીને તેવા પ્રકારના ભાસેલા છે પણ જરા મતના મોહમાં તણાયા છે. જુવો તેમનો લેખ. વિચારવાનું એટલુંજ કે તે ‘પ્રજાપતિ’ વૈદિક ધર્મના સર્વ ગ્રંથોમાં—કયા કાળથી ધુસીને બેઠા, અને બધી જગતના માલક થઈ ગયા? જો કોઈ ઇતિહાસનો વેત્તા આ પ્રજાપતિની તવારીખ કાઢીને આપે તો સમજાય કે વેદોનું મૂળ કયાંથી રોપાયું અને સર્વજ્ઞોનો ધર્મ કયા કાળથી ઉત્પન્ન થયો છે?

આ ચાલતા વેદોની સ્થિતિ—હાલમાંના સર્વજ્ઞોના પરિચયના પહેલાંની ઘૂણાજનક કોઈ ભુદાજ પ્રકારની હતી.

સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં આવતાં લોકોને તદ્દન અરૂચિ કર થઈ પડવાની તેમાં મોટી ઘણમેલ થવા લાગી.

વેદના પક્ષકારો પોતાની મહત્ત્વતા જાળવવાને માટે—સર્વજ્ઞાના તત્ત્વના વિષયોને અને તેમના ઇતિહાસના વિષયોને ગ્રહણ કરતા ગયા અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ઉલટ પાલટપણે પોતાના નવીન ગ્રંથોમાં દાખલ કરી લોકોને ઉધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરતા ગયા.

આ સૃષ્ટિ—ઉર્ધ્વ, અધો અને મધ્ય, એમ ત્રણ વિભાગવાળી અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી, પ્રત્યક્ષ નજરે પડી રહેલી છે અને સર્વે સર્વજ્ઞો ખતાવતા આવેલા છે. એવી તાજી વાત પ્રકાશમાં આવતાં આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં વૈદિકના પંડિતો વિરૂધ્ધમાં આવ્યા.

સર્વજ્ઞાએ પ્રકાશમાં મુકેલા ઇતિહાસમાં—ઘણા દૂરમાં રહેલા પુત્રીના પતિ ‘પ્રજાપતિ’ ને જોગી કાઢીને તેમને પ્રજાકર્ત્ર્યે કલ્પ્યા, અને તેમના પુત્ર આ અવસર્પિણીમાં પહેલાજ ત્રિપૃષ્ઠે વાસુદેવ થયા હતા તેમને સર્વથા છોડી દઈને તેમના પ્રતિપક્ષી પ્રતિવસુદેવ ‘અશ્વઘ્રીવ’ ને ઘોડાના માથાવાળા કલ્પીને ‘હયઘ્રીવ વિબળ’ ઠરાવી, વિષ્ણુને પણ સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના અધિકારવાળાજ સ્થાપતા ચાલ્યા.

જુવો પ્રથમ વેદધર્મની મહત્ત્વતા દર્શાવવાને લખવામાં આવેલા ગ્રાહ્યજી ગ્રંથો.

(૧) શતપથ બ્રામ્હણ ગ્રંથમાં—લખ્યું છે કે—એકલા બ્રમ્હાને બહુ થવાની ઇચ્છા થતાં—કૂર્મનું રૂપ ધરીને આ સૃષ્ટિની રચના કરી. ત્યાંથી તે ‘કાશ્યપી’ કહેવાઈ.

(૨) ફરીથી એજ શતપથમાં એવું પણ છે કે—પ્રથમ જળજી હતું તેમાં રહેલી પૃથ્વીને—બ્રમ્હા વરાહનું રૂપ ધરીને બહાર ખેંચી લાવ્યા.

(૩) ગોપથ બ્રામ્હણમાં લખાયું છે કે—બ્રમ્હા તપ તપ્યા પછી પોતાના ત્રણ અંગથી ત્રણ લોકની સ્થાપના કરી.

ઋગ્વેદના એક દશામાજ મંડળમાં, આ પ્રજાપતિનાં ત્રણ મોટાં સૂકતો વિસ્તારથી લખાયાં છે.

(૧) પ્રલય દશાના સૂકતમાં—સૃષ્ટિની અનિર્વાચનીય દશા ખતાવીને જણાવ્યું છે કે—ન કોઈ લોક હતો, ન પૃથ્વી, ન અંતરિક્ષ આદિ કંઈજ ન હતું. માત્ર ગૂઢ તમજ તમ હતું. “આસીદિદં તમોભૂતં” એમ મતુ મહારાજ પણ લખી ગયા છે. પ્રજાસ્તપાદ મહામાધ્યમાં પણ પ્રલય દશાનું વર્ણન એવા સ્વરૂપનું છે.

આ સૃષ્ટિ કેવી રીતે બની તેની કોઈને ખબરજ ન પડી. ઇત્યાદિ.

(૨) હિરણ્યગર્ભ—પ્રજાપતિનું બીજું કાંઈક મોટું સૂક્ત છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પહેલાં એકલા પ્રજાપતિજ હતા. તેમણે પૃથ્વી, આકાશાદિક બધુએ બનાવી દીધું. અને ક્રીડાદિ જીવો પણ બનાવી દીધા.

(૩) યજુર—(પુરુષ સૂક્ત) કૃષ્ણનાં બે સૂતોથી પણ મોટું છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે—તે આદિ પુરુષથી પ્રમ્દાંડ દેહ ઉત્પન્ન થયો, તે આદિ દિશામાં પ્રમ્દાંડથી પણ દશાંશુલ વધીનેજ રહ્યો. સર્વ જીવાદિક તેનાથીજ ઉત્પન્ન થયા. ”

આમાં જરા વિચારવાનું કે—આ પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિ સંપૂર્ણ વૈદિકગ્રંથોમાં તરેં તરેંના સ્વરૂપથી લખાયા છે. તો તે પુત્રીના પતિ—પુત્રીની સાથે સંબંધ કર્યા પછી બધે ઠેકાણે લખાયા કે પહેલાં ? પુત્રીનો સંબંધ કર્યા પછી અનાદિના કેવી રીતે ઠરાવ્યા ? અથવા આ પ્રમ્દાને અનાદિના માનીએ ત્યારે પુત્રીના પતિના નામથી સંપૂર્ણ વૈદિક ગ્રંથોમાં કયા કાળથી દાખલ કરવામાં આવ્યા ? પ્રમ્દા પુત્રીના પતિ તો જગોજગોપર લખાયલાજ છે.

આ અવસર્પિણીમાં—વાસુદેવો (વિષ્ણુઓ) પણ નવ નામના—નવસ્વરૂપના બુદ્ધા બુદ્ધા કાળમાં થતા આવેલા છે. તેમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ તે આ પ્રજાપતિના પુત્રજ થયેલા છે, તે ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ૨૨ મા સૂક્તના મંત્ર ૨૦—૨૧ માં નીચે પ્રમાણે લખાયેલા છે—

તદ્વિષ્ણોઃ પરમપદં સદા પश्यંતિ સૂર્યઃ દિગીવ ચક્ષુરાતત ॥ ૨૦ ॥

તદ્વિપ્રયાસો વિપન્યવો જાગૃવાંસઃ સમિન્ધતે વિષ્ણોર્યત્ પરમપદં ॥

ઋ. મં. ૧ મંત્ર ૨૧ મો. ॥

ભાવાર્થ—વિદ્વાન્ લોકજ તે વિષ્ણુના પરમપદને અંતરિક્ષમાં પ્રકાશમાન્ સૂર્યની પેઠે દેખે છે. ॥ ૨૦ ॥ વિષ્ણુનું જે પરમપદ છે તેને બાગરૂક વિદ્વાન્જ બાણી શકે છે.

વૈજ્ઞાનિક પક્ષના પાંડિતો આ મંત્રોને મધ્યાન્હના સૂર્યની તરફ લગાવે છે. (ઋગ્વેદાલોક્યન. દ્વિતીય પ્રકાશ. પૃ. ૨૦૧)

આમાં પણ જરા વિચારવાનું કે—આ વિષ્ણુ ગીતામાં યુગ યુગમાં ભક્તોને રક્ષણ કરવાનું વચન આપીને ગયેલા બતાવ્યા છે. પુરાણો ભેતાં આ વિષ્ણુ અનેક જગોપર દૈત્ય દાનવોથી નાશ ભાગ કરી નાશી છુટેલા બતાવ્યા છે. વિષ્ણુપુરાણમાં બધા જગતના જીવોમાં બ્યાપીને રહેલા બતાવ્યા છે.

આમાં ફરીથી વિચારવાનું કે—ઋગ્વેદમાં—જણાવ્યું હતું કે—
વિષ્ણુના પરમપદને વિદ્વાન્ લોકજ સૂર્યની પેઠે દેખે છે. ગીતામાં ભકતોના
માટે વારંવાર આ દુનીયામાં આવે છે. અને ખાસ વિષ્ણુપુરાણમાં—સર્વ
જગતના જીવોમાં વ્યાપી રહેલા બતાવેલા છે. ત્યારે ઈર્મના વશમાં પડેલા ૮૪
લાખ જીવનો ચે નિયોમાં ભટકતા કયા જીવો મનાયલા છે.

પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિ—પ્રથમ બ્રાહ્મણ ઋષિમાં જુદા જુદા પ્રકારથી
જગતના ઉત્પાદક લખ્યા.

ઋગ્વેદના છેલ્લા ૧૦ માં મંડળમાં પણ જગતનાજ સંબંધનાં ત્રણ
મોટાં સૂકતોમાં જુદા જુદા પ્રકારથીજ લખાયા છે.

(૧) પહેલું પ્રલય દશાનું, (૨) હિરણ્યગર્ભ—પ્રજાપતિનું.

(૩) યજુર્પુરુષ (પુરુષસૂકત) નું. એમ એકએકથી મોટાં ત્રણ સૂકતો છે.

પહેલામાં—બધું અંધકાર રૂપજ હતું. તે હટાવીને પ્રજાપતિએ—પૃથ્વી,
આકાશાદિ બધુએ ઉત્પન્ન કરી દીધું પણ કોઈને તેની ખબરજ પડી નહીં.

બીજામાં—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પહેલાં એકલા પ્રજાપતિજ હતા. તેણે
પૃથ્વી, આદિત્ય તથા અંતરિક્ષ અને મહાન્ જગરાશિ આદિ બધુએ
ઉત્પન્ન કર્યું.

ત્રીજું—પુરુષ સૂકત તે—હજારો—માથાં, આંખો, અને પગવાળા લખાયા
છે. ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનમાં જે કાંઈ દેખાય છે તે બધુએ આ પુરુષથી
જ ઉત્પન્ન થયેલું બતાવ્યું છે. આ પુરુષ બધા બ્રહ્માંડને વીટાળીને પછી ચારો
દિશામાં દશાંશુલ પોતે વધીને રહેલો બતાવ્યો છે. આ પુરુષ સૂકત ચારો
વેદોમાં દાખલ થયેલું છે.

શંકર સ્વામીએ અદ્વૈત મતની સ્થાપના કરી તે વખતે જ આ પુરુષ
સૂકત નવીન રૂપનું ચારો વેદોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું હોય એવું મારું
અનુમાન છે. અને નિઃપક્ષપાતપણે સંજ્ઞનોને વિચારવાની ભક્ષામણ
કરું છું.

બીજી વાત એ છે કે—પ્રલય દશાના સૂકતમાં—પ્રજાપતિથી આ સૃષ્ટિ
કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ તેની તો કોઈને ખબરજ ન પડી હતી, ત્યારે મનુમહારાજને
યજ્ઞના માટે પશુઓ, અને સર્વ જીવોના લોજન માટે બધા જીવો—પ્રજાપતિએ
બનાવીને આપ્યાની ખબર કયા વેદથી મળી આવી ? અને યજ્ઞમાં મરેલા જીવો
સ્વર્ગમાં જતા કયા જ્ઞાનીએ બતાવ્યા ? ત્યાંથી નીકળીને તે જીવો કઈ ગતિમાં
બંધ છે તેનો વિચાર મનુમહારાજે કેમ નહીં બતાવ્યો ? સર્વજ્ઞોએ તો ખાસ

જતાંયું છે કે સર્વે જીવો પોત પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં ઉદ્ભવ પાવટપણે ભટક્યાજ કરે છે. આ વાત વૈદિકમાં પણ કલ્પિત રૂપે ઉધી છત્તી લખાઈ તે જરૂર છે. તે કથા જ્ઞાનીની પાસેથી લઈને લખાઈ?

હાલના પ્રચલિત વેદો સર્વજ્ઞોથી કેમ અપરિચિત પ્રદેશમાં તેવા લોકના સંગઠનથી લખાયા હોય તેથી તે આવ જાણના બાહોસ પડિતાને બાલમ્યાલ જેવા થઈ પડયા છે.

ત્યારબાદ ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથ ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ ની લગભગમાં થયા. તે સર્વજ્ઞોના તરવો પ્રકાશમાં આવતાંની સાથે વેદોનો પક્ષ પકડીને બેઠેલા અક્ષરોના પતિતો ચમકી ઉઠ્યા એટલે પ્રથમ વેદોની પુષ્ટિના માટે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોની શરૂઆત કરી લીધી. આ વિષયમાં જુઓ નીચેનો ફકરો—

(૧) સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૨૬૩ થી—બ્રામ્હણો આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ થી ૫૦૦—

વેદોનો સંહિતાઓની કવિતા જે સમયે રચાઈ ત્યાર પછીના સમયમાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું સાહિત્ય બ્રાહ્મણો એ નામના ગ્રંથનું સાહિત્ય રચાણું. જે ગ્રંથોના બાહ્ય સ્વરૂપનું ખાસ લક્ષણ એ છે કે એ ગ્રંથો ગદ્યમાં રચાયેલા છે. અને એના અંતસ્તત્ત્વનું ખાસ લક્ષણ એ છે કે એ ગ્રંથોમાં યજ્ઞના વિધિ સંબંધી ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

(૨) આગળ—ઈ. સ. પૃ. ૨૬૭ માં—બ્રાહ્મણ સંહિત્યના વિકાસ ક્રમનું છેવટનું પગથીયું ઉપનિષદોથી અંજિત થયેલું છે એ ઉપનિષદોને બ્રાહ્મણ ગ્રંથોને છેડે મુકવામાં આવ્યાં છે. તે ઉપરથી એને વેદાંત (વેદનો છેડો) એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. પાછળથી વેદોનો અંતિમ ઉદ્દેશ એવો એ નામનો અર્થ સમજાવવામાં આવતો હતો. આ ઉપનિષદોને શ્રુતિમાં ગણવામાં આવતાં પણ સૂત્રોની ગણતરી સ્મૃતિના ગ્રંથોમાં આવતી. આત્મા અથવા બ્રમ્હા (પરમાત્મા) નું સ્વરૂપ એ સમજાવવા જૂનાં ઉપનિષદોનો વિષય છે. વેદની જુદી જુદી શાખાઓ તત્ત્વથી આ મુખ્ય વિષય સંબંધી જુદા જુદા ખુલાસાઓ આપવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ ઉપનિષદો તે એ સમગ્રી શાખાઓ જ્ઞાનકાંડના ગ્રંથો ગણાતા હતા. અને બ્રામ્હણો તે કર્મકાંડના ગ્રંથો ગણાતા હતા. ઉપનિષદો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન છે. જો બ્રામ્હણ ગ્રંથો અને સૂત્ર ગ્રંથો એ બેની વચ્ચેનું સ્થાન રોકે છે.

(૩) સં. સા. પૃ. ૨૮૩ થી—પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર એ સઘણા ઉપનિષદોનું મુખ્ય તત્ત્વ છે. ઋગ્વેદના પુરૂષમાંથી—ધીરે ધીરે આત્મનું ના વિચારોનો ઉદ્ભવ થયો. સુષિતા સ્વનાર પ્રજાપતિમાંથી ભૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિર્ગુણ બ્રહ્મનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. એ ક્રમનું છેવટમાં છેવટનું પગથીયું તે આ ઉપનિષદોમાં આપણે જોઈએ છીએ.

(૪) સં. સા. પૃ. ૨૮૨ થી—જો કે ઉપનિષદ એ સાધારણ રીતે બ્રાહ્મણનોજ એક ભાગ હોય છે. અને બ્રાહ્મણના વિચાર તત્ત્વનો જ્ઞાનકાંડ ઉપનિષદમાં આગળ વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો હોય છે, પણ ખરું જોતાં ઉપનિષદ થી વિધાન તત્ત્વ (કર્મકાંડ) ની સાથે વાસ્તવિક વિરોધમાં રહેનારા વિચારતત્ત્વ (જ્ઞાનકાંડ) ના નવા ધર્મનું સ્થાપન થાય છે. દેવતાઓના માટે કેાઈ પણ રીતની ખોડખાંપણ વગરના યજ્ઞ કરીને પૃથ્વી ઉપરનું સુખ મેળવવું એવો જો ઉદ્દેશ બ્રાહ્મણોમાં (બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં) દીઠામાં આવે છે તે આ ઉપનિષદોમાં દીઠામાં આવતો નથી. પણ યથાર્થ જ્ઞાનવડે કરીને જીવાત્મા અને પરમાત્માની એકતા થતાં સંસારી જીવનમાંથી મુક્તિ મળે એજ ઉપનિષદોનો ઉદ્દેશ જણાય છે. આ કારણથી આ સ્થલે યજ્ઞનો વિધિ ખિન ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે. અને અધ્યાત્મિકજ્ઞાન સૌથી વધારે અગત્યનું ગણાવા માંડ્યું છે. x

(૫) સં. સા. પૃ. ૨૮૫ થી—ઉપનિષદોમાં સ્પષ્ટા તરિકેનું સ્થાન પ્રજાપતિના બદલે આત્મનું ને આપવામાં આવ્યું છે. ઉદાહરણ તરીકે—બૃહદારણ્યકના પ્રથમાધ્યાયના ચતુર્થ બ્રાહ્મણમાં કહ્યું છે કે—શરૂઆતમાં ‘આત્મા’ અથવા ‘બ્રહ્મ’ તેજ આ વિશ્વ હતું તેને એકલાં બહીક લાગવા માંડી અને કંઈ ગરબું નહીં, તેને બીજા માણસની ઇચ્છા થઈ. તે સ્ત્રી અને પુરૂષ થયો. તેનાથી આખી માનવજાતિની ઉત્પત્તિ થઈ. પછી એજ રીતે—નરજાતિ અને નારીજાતિના પ્રશ્નોની ઉત્પત્તિ તેણે કરવા માંડી. છેવટે—પાણી, અગ્નિ, દેવતાઓ વગેરે એણે ઉત્પન્ન કર્યાં. પછી ગ્રંથકાર વધારે પ્રૌઢ શૈલીમાં કહે છે કે—

“તે આત્મનું અહીં નખનાં ટેરવાં સુધી સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો છે. જેમ જોખાંની અંદર મૂકાયેલો અસ્રો જણાતો નથી, જેમ અગ્નિને ઢાંકી—સાંભળના સ્થાનમાં મૂકાયેલો અગ્નિ જણાતો નથી તેમ એને કેાઈ જોઈ શકતું નથી. કારણ

x પૃ. ૨૮૨ ની ટીપમાં—અશોક રામજી જૈન ધર્મને આશ્રય આપ્યો ત્યાર પછી પણ કેટલાંક ઉપનિષદો રચાયાં હતાં. અને એ ઉપનિષદો ઉપર બુદ્ધના નવા ધર્મની અસર થઈ હતી. એ વખતે સાક્ષણે અને જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ એક બીજાને શત્રુ જેવા નહોતા ગણતા.

કે એ આખો જીવામાં આવતો નથી. જ્યારે શ્વાસ લે છે ત્યારે એ પ્રાણ કહેવાય છે. જ્યારે ખોલે છે ત્યારે એ વાદ્ કહેવાય છે, જ્યારે બેચ છે ત્યારે એ ચક્ષુ કહેવાય છે, જ્યારે સાંભળે છે ત્યારે એ શ્રોત કહેવાય છે, જ્યારે મનન કરે છે ત્યારે એ મન કહેવાય છે. આ સઘળાં માત્ર એનાં કર્મનાં નામો છે. આમાંના ગમે તે એકએકની જે કોઈ પૂબ્ધ કરે છે તે (યથાર્થ) જ્ઞાન ધરાવતો નથી.....આત્મ તરીકેજ એની ઉપાસના કરવી જોઈએ. કારણ કે (પ્રાણ વગેરે) સર્વ એનામાં એકઠાં થાય છે.”

(૬) શ્વેતાશ્વતર જે એક મોડું સ્વાયંદુ ઉપનિષદ છે, તેના ચતુર્થાધ્યાયનો ૧૦ મો શ્લોક—

માયાં તુ પ્રકૃતિં વિદ્યાન્માયિનં તુ મહેશ્વરં ।

તસ્યાવયવભૂતૈસ્તં, વ્યાસં સર્વમિદં જગત્ ॥ ૧૦ ॥

સં. સા. પૃ. ૨૮૬થી—“ જગત્ તે માયા છે એવો વિચાર જે પાંચલા સમયની વેદાંત ફિલસૂફીના મોટામાં મોટો સિદ્ધાંત છે તે પહેલીજ વાર સ્પષ્ટ રીતે મૂકાયલો આપણા જીવામાં આવે છે.

જગત્ તે માયા છે અને પ્રજ્ઞ તે એ જગત્ની માયાને ઉત્પન્ન કરનારો બહુગર (માયિન) છે. એવું એ શ્લોકમાં કહેવામાં આવ્યું છે પણ આ વિચાર જૂનામાં જૂનાં ઉપનિષદોની સાથે જોડાયેલો છે. ”

(૭) સં. સા. પૃ. ૨૮૭થી—“ આ ઉપનિષદ ગ્રંથોમાં પરમાત્માનું ખરું સ્વરૂપ સમજવાને માટે સર્વત્ર ભારે ઘડમથલને પરિણામે કોઈવાર એક રૂપક વાપરવામાં આવ્યું હોય તો કોઈવાર બીજું રૂપક વાપરવામાં આવ્યું હોય એવું બન્યું છે. ઉદાહરણ તરીકે વૃહદ્દારણ્યક ઉપનિષદમાં ચાક્રવર્તક ચપિ સંસાર છોડીને વનમાં જવાની તૈયારી કરતા હોય છે તે વખતે એની સ્ત્રી મૈત્રેયી એને પ્રશ્ન કરે છે તેના જવાબમાં એ કહે છે—

“ જેવી રીતે એક મીઠાનો ગાંઘડો પાણીમાં નાખ્યો હોય તો તે પાણીમાં ગળી જાય અને તેને પાછો બહાર કાઢી શકાય નહીં પણ પાણી જ્યાંથી ચાખે ત્યાંથી ખાઈને ખાઈ લાગ્યા કરે તેવી રીતે આ મહા સત્ત્વ અનંત છે, અપાર છે, વિજ્ઞાનોજ જત્યો છે. આ મૂલતત્ત્વોમાંથી બહાર નીકળીને એમાંને એમાંજ એ પાછું વિલીન થાય છે. મરણ પછી ચૈતન્ય રહેતુ નથી. કારણ કે ચાક્રવર્તક ચાગળ આગળ સમજાવ્યું છે તે પ્રમાણે જે દૈતભાવ ઉપર ચૈતન્યનો આધાર રહે છે તે જતો રહ્યો એટલે ચૈતન્ય પણ જતુ રહેવું જોઈએ.

બીજી એજ ઉપનિષદમાં બીજે એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે—“ જેવી રીતે

કરેજિયો પોતાના તંતુઓવડે બહાર નીકળે છે, જેવી રીતે ન્હાના ન્હાના તણુઓએ અગ્નિમાંથી બહાર નીકળે છે, તેવી રીતે એ આત્મામાંથી સઘળા પ્રાણુ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, સઘળાં પ્રાણિયો બહાર નીકળે છે.”

(૫. ૨૮) સં. સા. પૃ. ૨૭૬ માં—“અતપથ પ્રાદ્યજ્ઞ-સો અધ્યાયવાળું અથવા સો રસ્તાવાળું છે, એ ઋગ્વેદથી બીજે નંબરે વૈદિક સાહિત્યના આખા ક્ષેત્રમાં સૌથી વધારે અગત્યનો ગ્રંથ આ છે.”

(૫. ૨૮૩) થી “પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર એ સઘળાં ઉપનિષદોનું મુખ્ય તત્ત્વ છે. ઋગ્વેદના પુરુષમાંથી ધીરે ધીરે આત્મવૃત્તા વિચારેનો ઉદ્ભવ થયો. સૃષ્ટિના રચનાર પ્રજાપતિમાંથી ભૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિર્ગુણ બ્રહ્મનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. એ ક્રમનું છેવટમાં છેવટનું પગથિયું તે આ ઉપનિષદોમાં આપણે જોઈએ છીએ. ઋગ્વેદ માં આત્મન્ એનો અર્થ શ્વાસ એટલોજ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે—વાયુને વરુણનો આત્મન્ કહેવામાં આવ્યો છે. પ્રાદ્યજ્ઞોમાંજ એ શબ્દનો જીવ એવો અર્થ થયો.

એક ઠેકાણે આત્મન્ ઉપર જેઓનો આધાર ગણવામાં આવ્યો છે, તેવા પ્રાણ ની દેવતાઓની સાથે એકતા સ્થાપવામાં આવી છે. અને એવી રીતે વિશ્વનો આત્મન્ હોવાનો કલ્પના ઉદ્ભવી છે. શંતપથ બ્રાહ્મણ ના એક મોડા રચાયલા કાંડમાં (૧૦, ૬, ૩) આ આત્મન્ નો વિચાર વધારે ખિલવવામાં આવ્યો છે. અને એ આત્મન્ વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહ્યો છે. એનું એના વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. ઋગ્વેદ માં બ્રહ્મ (નાન્યતરભૂતિ) એનો અર્થ ‘પ્રાર્થના’ અથવા ‘મક્ષિત’ એથી વિશેષ કાંઈ પણ થતો નહોતો પણ જૂનામાં જૂનાં બ્રાહ્મણો માં પણ પ્રાર્થના, વિપ્ર અને યજ્ઞમાં પ્રગટ થતી ભાર્વરિક વિશુદ્ધિનો અર્થ એ શબ્દમાં દાખલ થએલો આપણે જોઈએ છીએ. ઉપનિષદોમાં પ્રકૃતિ ને સચેતન કરનાર પવિત્ર તત્ત્વ એવો એ શબ્દનો અર્થ થાય છે. એ શબ્દનો પાછલો ઇતિહાસ લાંબો છે અને હિંદુસ્તાનના ધાર્મિક વિચારની ઉત્ક્રાંતિનું સઘળું તત્ત્વ આ એક શબ્દના ઇતિહાસથીજ સૂચવાય છે. આત્મન્ અને બ્રહ્મ એ જોઈ શબ્દથી જે વિચારો દર્શાવાય છે તેને ઉપનિષદોમાં સાધારણ રીતે એકજ ગણવામાં આવ્યા છે. પણ ખરું જોતાં બ્રહ્મ એ વધારે પ્રાચીન શબ્દથી વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા પરમતત્ત્વનું સૂચન થાય છે. અને આત્મન્ એ શબ્દથી માનવીમાં પ્રગટ થતા ચૈતન્યનું જ્ઞાન કરાવે છે. અને જ્ઞાત પરથી અજ્ઞાત પર જઈ એ સિધ્ધાંતને અનુસરીને આત્મન્ એ વિશેષ ભણીતા તત્ત્વને બ્રહ્મ એ

અજ્ઞાત તત્ત્વનો પરિચય કરાવનારા કામમાં લેવામાં આવ્યું છે. વૃહદારણ્યક ઉપનિષદ માં (૨,૮,૮, ને ૧૧) “ અક્ષરં ” એ નામથી આત્મનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

તેનો ભાવાર્થ માત્ર બુદ્ધિ—

“ એ—સ્થૂત, સૂક્ષ્મ, હ્રસ્વ, દીર્ઘ એમાંનો એકે નથી. તેમજ લોહી, ચરખી, છાયા, અંધકાર, વાયુ, અને આકાશ વગરનો છે. કોઈના સંગમાં લપટાઈ ન જાય, સ્પર્શ ન કરી શકાય એવો એ છે. એ સ્વદ, ગંધ વગરનો છે. આંખ કાન, વાણી, મન, તેજ, પ્રાણ, બુધ માપ, અંદર અને બહાર એવું કંઈ નથી. એ કોઈનું ભક્ષણ કરતો નથી. એને કોઈ જોતો નથી, એ સઘળું સાંભળે છે. એને કોઈ મનન કરી શકતું નથી, એ સઘળાનો મનન કરનારો છે. એના વિષે કોઈને જ્ઞાન નથી, એ સકલ વસ્તુનો વિજ્ઞાતા છે. એના શિક્ષાય બીજો કોઈ જોનારો, સાંભળનારો, મનન કરનારો, વિજ્ઞાતા નથી. હે ગાર્ગી ! એ અવિનાશીની અંદર આકાશ એટલે પ્રોત થઈને રહ્યું છે. ”

આખી મનુષ્ય જાતિના તત્ત્વ ચિંતનના ઇતિહાસમાં પરમતત્ત્વનું અહીં કરાયેલું અને તેના વિષે ઉદ્ઘોષ કરાયેલો સૌથી ખેડેલો આ સ્થળે આપણે જોઈએ છીએ.

પૃ. ૨૮૪ થી—કાઠક ઉપનિષદ માં આત્મા વિષે જણાવ્યું છે તેનો ભાવાર્થ—“ જ્યાંથી સૂર્યનો ઉદય થાય છે અને જ્યાં આગળ સૂર્યનો અસ્ત થાય છે તેમાં સઘળા દેવતાઓનો સમાવેષ થઈ જાય છે. તેની પેઠી તરફ કોઈથી પણ જઈ શકાતું નથી. ”

“ એનું રૂપ કદી આંખથી જોઈ શકાતું નથી. કોઈ પણ માણસ ચક્ષુ વડે એને જોઈ શકતો નથી. હૃદયથી, મનથી, બુદ્ધિથીજ એનું અહીં થઈ શકે છે. એને જોઈ જાણે છે તે અમર બની જાય છે. ”

(૯) સં. સા. પૃ. ૨૯૧ થી—“ આ દુનિયામાં પુનર્જન્મ થાય છે. ”

એવા સિદ્ધાંતરૂપે એ વિચાર પ્રકટ થયેલો સૌથી ખેડેલો ઉપનિષદો માંજ જોવામાં આવે છે. વળી વૃહદારણ્યક માં કર્મના સિદ્ધાંતની શરૂઆત થયેલી પણ આપણે જોઈએ છીએ. નવો જન્મ કેવી રીતનો થાય તેનો આધાર માણસનાં પોતાનાં કર્મ ઉપરજ રહે છે, એથી આ કર્મના સિદ્ધાંતની મતલબ છે. વૃહદારણ્યક માં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે માણસનું શરીર જ્યારે પંચભૂતમાં ભળી જાય છે ત્યારે જે કર્મ થયું છે માણસ

સારો કે નકારો થાય છે. તે કર્મ સિવાય બીજી કંઈ પણ એતું રહેતું નથી. બૌદ્ધ ધર્મમાં આત્માનું અસ્તિત્વ બીલકુલ સ્વીકારવામાં આવ્યું નથી. પણ મરણ પછી મનુષ્યનાં કર્મ ટકી રહે છે અને તે કર્મ એ મનુષ્યના નવા જન્મનાં નિર્ણાયક બને છે. એ વાત કબુલ રાખવામાં આવી છે. બરેબર આ કર્મનો સિદ્ધાંત એજ બુદ્ધના ઉપદેશનો પાયો છે.

પૃ. ૨૯૨ થી— કૌષીતકિ ઉપનિષદ્ નો વિચાર કંઈક જુદી રીતનો છે. એ ઉપનિષદ્ પ્રમાણે—મૃત્યુ પછી સર્વે ચંદ્ર આગળ જાય છે. અને ત્યાંથી કેટલાક પિતૃયાનથી બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે અને બાકીનાઓ પોત પોતાનાં કર્મ પ્રમાણે તથા પોત પોતાના જ્ઞાન પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યથી તે કીટ સુધીનાં જુદાં જુદાં જીવનમાંથી ગમે તે એક પ્રકારનું જીવન પ્રાપ્ત કરે છે.

કાઠક ઉપનિષદ્ એ સૌથી વધારે ધ્યાન એએ એવાં અને સૌથી વધારે સુંદર ઉપનિષદોમાંનું એક છે, એમાં મૃત્યુ પછીના જીવન વિષેનો પ્રશ્ન એક દંતકથાના રૂપમાં મૂકવામાં આવ્યો છે. નચિકેતસ એ નામનો જુવાન બ્રાહ્મણ યમના રાજ્યમાં જાય છે ત્યાં આગળ યમ એને ગમે તે ત્રણ વરદાન માગી લેવાનું કહે છે. ત્રીજા વરદાનમાં “ મૃત્યુ પછી માણસ રહે છે કે નહીં ? ” એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ માગી લે છે. મૃત્યુ એને કહે છે. કે “ દેવતાઓ પણ આ વિષે સંશયમાં પડી ગયા છે, આ વિષય ઘણો સૂક્ષ્મ છે. તું કોઈ બીજું વરદાન માગી લે ” અને આમાંથી મને છુટો કર..... (પૃ. ૨૯૩) પરમજ્ઞાનતા કરતાં આ પૃથ્વીના સુખ વૈભવને એ વધારે પસંદ કરે એવા હેતુથી નચિકેતસને લલચાવવામાં આવ્યો. એ વાત ઉપરથી માર અથવા મૃત્યુ એ બુદ્ધ ને લલચાવવાના પ્રયત્ન કર્યાની જે આખ્યાયિકા છે તેની ઉત્પત્તિ થઈ હોય એ ઘણું સંભવિત છે. નચિકેતસ અને બુદ્ધ બેઉ લાલચની સ્કામે ટકી રહીને અંતે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે.

(પૃ. ૨૭૫) આ કાઠક પ્રકરણમાં એક સ્થળે (તૈ. બ્રા. ૩. ૧૧) નચિકેતસ એ નામનો છોકરો હતો તે યમને ઘેર ગયો હતો. તે વખતે યમ રાજા તરફથી તેને ત્રણ વરદાન આપવામાં આવ્યાં હતાં. આ વાર્તા ઉપરથી કાઠક ઉપનિષદ્ રચાયતું છે.

(૧૦) પૃ. ૨૯૩ થી— અલખત સઘળાં ઉપનિષદો મળીને અથવા એકેક ઉપનિષદમાંથી—વિશ્વવિષે તર્કશાસ્ત્રની પદ્ધતિ પ્રમાણે સારી રીતે ખિલવવામાં આવેલા, સંપૂર્ણતાવાળા અને અસંગતિ વિનાના ચોક્કસ વિચારો

નીકળી આવે છે, એવું માનવાનું કંઈ કારણ નથી. અડધા કરિત્વમય, અડધા ફિલ્સુફીમય, વિચારો, આધ્યાત્મિક પ્રશ્નો વિષેના કામચલાઉ સંવાદો અને ચર્ચાઓનું મિશ્રણ આ ઉપનિષદોમાં આપણે જોઈએ છિયે.

(૧૧) પૃ. ૨૯૪ થી— “ એ વિચારોને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ તો વેદાંતની ફિલ્સુફી વડે પાછલા સમયમાં જ મળ્યું. એ ઉપનિષદોમાંથી જે વધારે પ્રાચીન છે તેને આશરે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ કરતાં વધારે મોડું રચાયલું ભાગ્યેજ ગણી શકાશે. કારણ કે એ ઉપનિષદોમાં પહેલીજ વાર જોવામાં આવતા કેટલાક અગત્યના સિદ્ધાંતો બૌદ્ધ ધર્મની શરૂઆત પહેલાં જાણીતા હોવાજ જોઈએ, એમ બૌદ્ધ ધર્મના ઇતિહાસ ઉપરથી સ્પષ્ટ માત્રમ પડે છે. ”

(૧૨) પૃ. ૨૯૬ ની ટીપમાંથી—પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો એકીમતે એવું કહે છે કે—“ સદ્ એટલે એસવું તે ઉપરથી ઉપનિષદ એ શબ્દ થયો છે પણ આપણા ટીકાકારો એ શબ્દને સદ્ એટલે “ નાશ કરવો ” અથવા જવું એ ઉપરથી વ્યુત્પન્ન થયેલો માને છે. અર્થાત્ જ્ઞાન વડે કરીને અવિદ્વાનો જે નાશ કરે છે તે ઉપનિષદ. બ્રહ્મ વિષયક જ્ઞાન જેના વડે આપણી પાસ આવે છે અથવા જેના વડે આપણે બ્રહ્મની સમીપ જઈએ છે તે ઉપનિષદ. તૈત્તરીય ઉપનિષદમાં શંકરાચાર્યે વળી ત્રીજે ખુલાસો આપ્યો છે કે “ ઉંચામાં ઉચું શ્રેય જેમાં સમાયલું છે તે ઉપનિષદ. ”

અમારો વિચાર.

॥ જૈનોના ૨૨ માં તીર્થંકર સર્વજ્ઞ થયાને ઘણું છેડું પડી જવાથી ધૃણાજનક વેદોની રિવિનિ કોઈ જુદાજ પ્રકારની થઈ પડી હતી. ત્યાર બાદ ૨૩ માં તીર્થંકર ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ વર્ષના લગભગમાં થયા ત્યારે તે સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો પ્રકાશમાં આવતાં ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ ના સૈમ પછીના બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં તે બાજુ ફેરવાનો પ્રયત્ન થવા માંડ્યો. અને તેની પાછળના વેદો પર પ્રજાપતિની પ્રેરણાની છાપ લગાડવામાં આવી. પરંતુ આ પાછળના બ્રાહ્મણાદિ ગ્રંથો પર તે પ્રજાપતિની પ્રેરણાની છાપ લગાડવામાં આવી નથી. તેથી એજ સિદ્ધ છે કે તે વખતના સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોની પ્રભા આ નર્વન પ્રકારના બ્રાહ્મણાદિ ગ્રંથોના ઉપર પડી. જુઓ કલમ પહેલી માં—“ વેદોની પછીના સમયમાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું સાહિત્ય—બ્રાહ્મણો એ નામના ગ્રંથોનું સાહિત્ય રચાયું. ”

સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો વિશેષ પ્રચારમાં આવતાં બ્રાહ્મણ ગ્રંથો પશું નિર્માણ જેવા થઈ પડવાથી થોડાજ વખતમાં ઉપનિષદો નામના ગ્રંથોમાં બાજુ ફેરવાઈ, તે

એવી રીતે કે વેદોને અને બ્રાહ્મણગ્રંથોને ગૌણમાં રાખીને જ્ઞાનકાંડના નામથી તે ગ્રંથોને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા. તેનો વિચાર કરી જુવો કલમ બીજીથી.

વેદોમાં ઇદ્રાદિક દેવતાઓની પ્રાર્થનાઓ કરીને મુખ્યતાએ ધન-પુત્રાદિકની માગણીઓ પોતાના ઐહિક સ્વર્થને ખાતર કરવામાં આવતી. તે સમયમાં સર્વજ્ઞાના તત્ત્વોની ફરીથી તાજી પ્રભા પડતાંની સાથે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં પોતાના સ્વર્થની સિદ્ધિ કરવા દોડ્યા દોડી કરી સુકી તો ખરી પણ સર્વજ્ઞાના તરફથી જીવાદિક સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનો વિશેષ પ્રચાર થતાં બ્રાહ્મણગ્રંથોથી પણ પછા પડવાથી સર્વજ્ઞનાજ તત્ત્વોમાંથી અથવા તે સમયના તેના કે ઇ બોમ મતના આશ્રયથી પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે વિષયોને ગ્રંથી કરી જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો નામના ગ્રંથો લખવાનો આરંભ કર્યો પણ તે ચાચિતમંડન રૂપ હોવાથી તેમાં ખરે પાચે જમાવી શક્યા નથી. જુવો કલમ ત્રીજીમાં—

“ પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર એ સદાગા ઉપનિષદોનું મુખ્ય તત્ત્વ છે.

ઋગ્વેદના પુરૂષમાંથી આત્મનૂના વિચારો અને સૃષ્ટિના રચનાર પ્રજાપતિ-માંથી ભૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિર્ગુણ બ્રહ્માનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. એ કમનું છેવટનું પગથિયું તે આ ઉપનિષદોમાં આવ્યું.”

(સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિ જે એક રત્ન છે તેના નામનું આ પુરૂષ સૂક્ત આરો વેદોમાં પાછળથી કાપલ કરેલું છે તે અમે જગો જગોપર બતાવતા આવ્યા છિયે ફરીથી વિચાર કરવાની બલામણુ કરે છું.)

વિશેષ-સર્વજ્ઞાએ અનાદિકાળના નાના મેઠા સર્વે જુવો પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા રહેલા બતાવેલા છે.

આ ત્રીજી કલમના પ્રજાપતિથી ભૂતમાત્રની ઉત્પત્તિ માનીએ ત્યારે તે નિર્ગુણ બ્રહ્માએ કયા કાળમાં આ જીવોને ઉત્પન્ન કર્યા? અને તે એક સરખા કર્મવાળા ઉત્પન્ન કર્યા કે વિષમ કર્મવાળા? એ તે જીવોને વિષમ કર્મવાળા ઉત્પન્ન કરી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા કરવાવાળા હોય તો તે અમારા પ્રજાપતિ નથી પણ તે અમારો કદો શત્રુજ સિદ્ધ થએ, તેથી આ પ્રજાપતિથી ભૂતમાત્રની ઉત્પત્તિ બતાવી છે તે કેવળ કલ્પિત રૂપનોજ છે.

કલમ ૪ થી માં—બ્રાહ્મણ ગ્રંથના વિચાર તત્ત્વો ઉપનિષદમાં વિસ્તારવામાં આવ્યા ખરા પણ તે કર્મકાંડ સાથે વિરોધમાં રહેનારા હોવાથી નવા ધર્મનું જ સમર્થન થાય છે.

જોડ ખાંપણ વગરના યજ્ઞ કરી પૃથ્વીનું સુખ રેળવ્યા પછી યમના

નિવાસ સ્થાન આગળ સુખમાં રહેવું એવો જે ઉદ્દેશ પ્રાદ્યલોમાં હતો તે આ ઉપનિષદોમાં ફેરે છે અને અર્થ જ્ઞાન વડે જીવાત્મા અને પરમાત્માની એકતા થતાં મુક્તિ મળે એજ ઉદ્દેશ ઉપનિષદોથી મળે છે. આ સ્થળે યજ્ઞનો વિધિ બિન ઉપયોગી થઈ પડે છે અને અધ્યાત્મિક જ્ઞાનજ વધારે અગત્યનું થઈ પડે છે.

(અમે પ્રથમ કહ્યું હતું કે—સર્વજ્ઞાના કે તેવા કેઈ બીજા મતના વિચારોને લઈને પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે ઉપનિષદોમાં દાખલ કરવા માંડ્યા ત્યારેજ તે વૈદિકમતના પંડિતો આ દુનિયામાં કાંઈ પણ ટેકવતા થયા હતા.)

આ બધા ઉપરના વિચારોથી એ સમજાય છે કે વેદ સમયના પંડિતો ઘૃણાજનક યજ્ઞો કરીને આ લોક અને પરલોકના સુખની આશાના જ્ઞાનવાળા હતા, તે પછી બીજા જ્ઞાનીઓના સમાગમમાં આવ્યા પછી પ્રાદ્યલુ અથોથી ખોડ ખાંચણ વગરના યજ્ઞો કરી આ લોકના સુખની સાથે પરલોકમાં યમના નિવાસ સ્થાનમાં જઈને સુખ શાંતિ મેળવવાના જ્ઞાનવાળા થયા. પરંતુ આ ઉપનિષદોના સમયમાં તો જીવાત્મા અને પરમાત્માની એકતાના જ્ઞાનથી સુખ શાંતિ મેળવવાના જ્ઞાનવાળા થયા.

તો અહીં જરા વિચારવાનું કે—ઈશ્વરપ્રેરિત વેદોમાંનું જ્ઞાન કેટલા ઉચ્ચ દરજ્જાનું હતું કે જેથી પ્રાદ્યલુ અથોથી ફેરવવું પડ્યું અને ઉપનિષદોમાં તો તે સર્વથાજ ફેરી ગયું, તે કયા નવા જ્ઞાનીઓની પ્રભા પડવાથી ફેરવવું પડ્યું ? વિચારવાની લગામણ કડું છું.

(૫) કલમ પાંચમીનો વિચાર જુવો:—

અષ્ટા તરીકેનું સ્થાન પ્રબળપતિના બદલે આત્મન્ ને આપવામાં આવ્યું. વૃહદ્વારણ્યક માં કહ્યું છે કે—શરૂઆતમાં આત્મા અથવા પ્રાદ્ય તેજ આ વિશ્વ હતું, તેને એકલાં ખડીક લાગવાથી બીજાની ઇચ્છા થતાં દેવતાઓ સુધીની આ બધી સૃષ્ટિ તૈયાર કરી દીધી. ઇત્યાદિ.

આમાં જરા વિચાર કરીને બતાવું છું:—

આ સર્વજ્ઞાના સમયના વૈદિક પંડિતો—ઘૃણાજનક વેદવિધિના યજ્ઞોથી પાછા પડતાં, પ્રાદ્યલુ અથોમાં તે બાજુ ફેરવી, તેથી પણ પાછા પડતાં—ઉપનિષદોમાં તો સર્વજ્ઞાનિક બીજા મતનાજ વિચારો દાખલ કરવા પડ્યા. પરંતુ સર્વજ્ઞાના

તરફથી આ સૃષ્ટિ અનાદિની છે, એવા વિચારે પ્રકાશમાં આવતાં, પોતાની સ્વતંત્રતા બતાવતા આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં પોતાની બુદ્ધિજ પ્રકારની બાજુ ખેલવા માંડી. તે એવી રીતે કે-શરૂઆતમાં આત્મા અથવા બ્રહ્મ તેજ આ વિશ્વ હતું, તેને એકલાં બહીક લાગવાથી બીબની ઇચ્છા થતાં દેવતાઓ સુધીની આ બધી સૃષ્ટિ તૈયાર કરી દીધી.

અહીં એક વાત યાદ આવે છે કે- કોઈ મોટી સભામાં મીયાભાઈએ કહ્યું કે-ખાતની ગાંડમાં ફાયર મત મારના. મેરા બાવા પરણ્યા જમ બારા બેજનકા માંડવા બાંધ્યા થા. કોઈએ પૂછ્યું કે-સાહેબ! જમ આપ કહ્યાં થે? બારા બેજનકા માંડવા બાંધતાં કેઈ ખાડી ટેકરા નહા થા કે નહી? મેને પ્રથમજ કહા થા કિ ખાતકી ગાંડમે ફાયર મત મારના. તેવી વાત આ જગત સ્રષ્ટાની પણ વિચારવા જેવી છે.

વિચારવાનું કે-શરૂઆતમાં આત્મા અથવા બ્રહ્મ એકલા હતા તો તે કઈ જગોપર હતા? અને ક્યાંથી આવ્યા હતા? કહેવામાં આવે કે તે તો અનાદિના હતા? તો વિચારવાનું કે કેટલા કાળ સુધી ખેસી રહ્યા પછી તેમને બહીક લાગી? કે જેથી આ બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાને તૈયાર થઈ ગયા? તે તો પ્રથમ એકલાજ હતા, તો પછી આટલી મોટી-વિશાલ પૃથ્વી, આ મોટા મોટા સાત સમુદ્રો, કે જે હર્મપુરાણમાં બતાવ્યા છે તે, અને મેરૂ પર્વતાદિક મોટા મોટા પહાડો બતાવ્યા છે તે, આ બધી વસ્તુઓના મશાલા, કયા ઠેકાણેથી મેળવ્યા? આટલો ટુંક વિચાર તો નાનું છોકરૂં પણ કરી શકે તેવો છે. વેદના ઋષિઓને આ આત્મા જગતના સ્રષ્ટા થશે કે કેમ એ વાત જડી ન હતી? તો પછી ઉપનિષદ્ધારના ઋષિઓને કયા નવા ઇશ્વરથી આ જગત સ્રષ્ટાની વાત જડી? પ્રજાપતિના બદલે સ્રષ્ટા તરીકેનું સ્થાન આત્માને આપવામાં આવ્યું, આમાં મારું અનુમાન તો એ છે કે-પ્રથમ ઉપનિષદોમાં સ્રષ્ટા તરીકેનું સ્થાન આત્માને આપ્યા પછી, વેદોમાં પછગથી પ્રજાપતિને સ્રષ્ટા તરીકેનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. એ વાત અમે જગો જગોપર સ્પષ્ટ કરતા આવ્યા છિયે, તો પણ આ જગોપર થોડી સૂચના કરીને બતાવું છું—જૈનોના ૧૧ મા તીર્થંકર સર્વજ્ઞના સમયમાં આ અવસર્પિણીના-નવ વાસુદેવો (વિષ્ણુઓ) માંના જે પહેલા વાસુદેવ હતા તેમના પિતા પુત્રીના પતિ થવાથી, લોકોએ પ્રજાપતિ એવું બીજું નામ પાડ્યું હતું, ત્યાંથી વૈદિકોએ તે પ્રજાપતિને બ્રહ્મા રૂપે કહ્યા હતા. તેમના પુત્ર જે ખાસ વિષ્ણુ હતા તેમનું નામ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ હતું તેમને છોડી દઇને તેમના પ્રતિપક્ષી કે જે પ્રતિવાસુદેવ અશ્વઘ્રીવ હતા, તેમને

ઘોડાના મ.સાં વાળા બનાવી હૃદયગ્રીવ વિષ્ણુ સ્થાપ્યા હતા, ત્યાંથીજ આ પ્રજ્ઞા અને વિષ્ણુની કલ્પના ઉભી કરવામાં આવી છે. અને પુત્રીના પતિ પ્રજ્ઞપતિને પ્રજ્ઞા તરીકે ચારા વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં જગતના સર્જા તરીકે કલ્પેલા છે. પ્રથમ આ પુત્રીના પતિ રાજા, તે પ્રજ્ઞપતિ પ્રજ્ઞા રૂપે કયા અંથમાં ગોઠવવામાં આવ્યા અને પછી કયા કયા અંથોમાં ગોઠવતા આવ્યા, તેના સંબંધનો વિચાર શોધ જોવામાં અગ્રમાગ લખવાનાર ઇતિહાસજ્ઞોને જોવાની લગામણ કરે છું. અને અહીં એકાદ દાખલો ટાંકીને ચાલતો થાઉં છું—

મણિલાલ નલુભાઈ દ્વિવેદીએ—પોતાના સિદ્ધાંતસાર નામના પુસ્તકના પૃ. ૪૨ થી ૪૪ સુધીમાં જણાવ્યું છે કે—યજુર્પુરુષ નવોજ દેવ કલ્પાયો. અને પ્રજ્ઞપતિ બધાના મોખરે આવી જગતના સર્જા થઈ પ્રજ્ઞા તરીકે પૂજાતો થયો. વિશેષ મારો અંથ જોવાની લગામણ કરે છું.

(૬) કલમ છઠ્ઠીથી—જ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ કે જે એક મોડું રચાયલું છે, તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે— “ જગત્ તે માયા છે, અને પ્રજ્ઞ તે એ જગતની માયાને ઉત્પન્ન કરનારો છે ” “ આ વિચાર પાછલા સગયની વેદાંતની ફિલ-સુશીનો મોટામાં મોટો સિદ્ધાંત છે. તે પહેલીવાર સ્પષ્ટ રીતે મુકાયેલો આ ઉપનિષદમાં જોવામાં આવે છે. પણ આ વિચાર જૂનામાં જૂના ઉપનિષદોની સાથે જોડાયેલો છે ”

વિચારવાનું કે—જે આ પ્રજ્ઞ છે તેના અવયવ ભૂતથી જ આ બધું જગત વ્યાપ્ત છે “તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદં” આ વેદની શ્રુતિ પ્રજ્ઞથી ભુદી પડે છે. ગીતામાં આ વિષ્ણુને યુગયુગમાં આવવા વાળા, પુરાણોમાં સર્વ જીવોમાં વ્યાપીને રહેલા, અને અવતારો લઈને ધમાલ મચાવનારા બતાવ્યા છે. ત્યારે પુરાણોમાં બતાવેલી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં, ભટકતા પ્રજ્ઞાને માનવા, કે વિષ્ણુને, ? આ બંને દેવો એક રૂપના નથી તેમજ પ્રત્યક્ષમાં દેખાતા આ બધા અનંતાનંત જીવો પણ હાલમાં એક સ્વરૂપના નથી. તો પછી આ બધી બાજુ કેવા સ્વરૂપથી બેલાઈ ?

શંકરાચાર્યે—ઈ દ્રાવિડ બધા દેવોને એક બાળુ પર ખસેડીને અને એકલા પ્રજ્ઞાની કલ્પના મુખ્ય રાખીને પોતાના ‘અદ્વૈત’ મતની સ્થાપના કરી અને જુનાં ઉપનિષદોનો અર્થ કરતાં તેમાં પણ આ પ્રજ્ઞને જોડીને બતાવ્યા અને તે પ્રજ્ઞને વેદમૂલક ઠરાવવા તેની શ્રુતિયો બનાવી ચારા વેદોમાં દાખલ કરી હોય એવું મારું અનુમાન છે, વિશેષ વિચાર કરવાનું ઇતિહાસજ્ઞોને સોંપું છું.

(૭) કલમ સાતમી-ઉપનિષદોમાં પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજવાને માટે ભારે ગડમથલ આવી રહેલી બતાવીને વૃદ્ધદારણ્યક નાં બે ઉદાહરણ મુકયાં છે. પોતાની સ્ત્રીને સમજાવતાં યાજ્ઞવલ્કય કહે છે કે-મીઠાનો ગાંગડો પછીમાં ગળી ગયા પછી બહાર કાઢી શકાય નહીં, તેવી રીતે મહાસત્ત્વ મૂળ તત્ત્વોમાંથી બહાર નીકળીને પાછું એમાં વિલીન થાય છે. મરણ પછી ચૈતન્ય રહેતું નથી. આ વિષયને આગળ સમજાવ્યા પ્રમાણે જે દ્વૈતભાવ ઉપર ચૈતન્યનો આધાર રહે છે તે જતો રહ્યો, એટલે ચૈતન્યપણું જતું રહેવું જોઈએ. એજ ઉપનિષદમાં બીજે ઠેકાણે-કરોળિયો તાંતું વડે બહાર નીકળે છે. અગ્નિમાંથી-ન્હાના, ન્હાના, તણુ-ખાઓ બહાર નીકળે છે, તેવી રીતે-આત્મામાંથી સઘળા લોક, પ્રાણુ, દેવતાઓ, પ્રાણિયો, બહાર નીકળે છે.

આ કલમ ૭ મી માં વિચારવાનું કે—

જૈનોના ૨૩ મા તીર્થંકરનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં ધૃત્વાજનક-ચક્ષુ યાગાદિક ની કિમત નહીં જેવી થઈ પડી એટલે પ્રથમ તેની સિદ્ધિ કરવા બ્રાહ્મણ અથોમાં મંડી પડયા ખરા પણ તે તો ખરા દૂધની આગળ આટાના (લોટના) ધોળા પાણી જેવાજ થઈ પડયા. આગળ વિશેષ જીવાત્માના, પરમાત્માના, વિચરે લોકોમાં પસરતાં, વેદોમાં મુખ્ય ગણ્યતા-અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય દેવો હતા તે પણ-બ્રાહ્મ, અંતરના, શત્રુઓને જિતવાવાળા, પ્રત્યક્ષમાં દેખતા-વીતરાગ પરમાત્માઓના આગળ, નહીં જેવા થઈ પડતાં, તે અંતીદ્રિય જ્ઞાન વિનાના પાણીમાં ગળી ગએલા મીઠાના ગાંગડા જેવા અને તાંતુઓ વડે બહાર નીકળેલા કરોળીયાના જેવા, અને અગ્નિમાંથી ન્હાના ન્હાના બહાર પડેલા તણુખાઓ જેવા, પરમાત્મા બતાવવા લાગ્યા. પણ તેવા કલ્પિત રૂપ પરમાત્મા બતાવી વિચક્ષણુ-ચતુર મહાપુરુષોને તો સતોષી શકયા નહીજ હોય, એટલે તે સમયના સર્વજ્ઞોના વિરૂદ્ધમાં આવીને-નવીન નવીન ઉપનિષદોની રચના અને કલ્પિત સ્વરૂપના નવા નવા પરમાત્મા, લોકોને બતાવવા આગળ પડયા, તે શું અંધારામાં 'કાં' કાં મારવા જેવું અને ભોળી હુનિયાને 'કાં' કાં મરાવવા જેવું, કરેલું નથી કે? તે ઉપનિષદોના અભ્યાસ કરવાવાળા આજકાલના બાહોસ પંડિતોને ભારે ગડમથલ જોવામાં આવે તેમાં નવઈ જેવું શું છે? તે ઉપનિષદોમાં થએલી ગડમથલ આગળના લેખોમાં બતાવે છે તે જુવો.

(૮) કલમ આઠમીમાં—પરમાત્માના સ્વરૂપ માટે બતાવેલી ભારી ગડમથલ તેનો દુકામાં સાર—

શતપથ-એ ઋગ્વેદથી બીજે નંબરે છે.

પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર એ ઉપનિષદોનો મુખ્ય તત્ત્વ છે.

ઋગ્ના પુરૂષમાંથી આત્માના વિચાર થયા, સૃષ્ટિના રચનાર પ્રજાપતિમાંથી જૂત માત્રના આદિકારણ નિર્ણય પ્રદાનો વિચાર થયો. એ ક્રમનું છેવટ ઉપનિષદોમાં થયું.

ઋગ્. માં-આત્માનો અર્થ-શ્વાસ તે વાયુ ને વરૂણનો આત્મા કહ્યો. પ્રાણણોમાં એનો જીવ અર્થ થયો. એક ઠેકાણે આત્મા ઉપર જેઓનો આધાર તેવા પ્રાણની-દેવતાઓની સાથે એકતા સ્થાપતાં, વિશ્વનો આત્મા હોવાની કલ્પના થઈ.

શતપથના-એક મોડા રચાયલા કાંડમાં-એ આત્મા વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો એમ કહેવામાં આવ્યું.

ઋગ્માં-પ્રદાનો અર્થ-પ્રાર્થના, અથવા ભક્તિ, એટલેજ હતો, પણ જૂનામાં જૂનાં પ્રાણણોમાં-પ્રાર્થના, વિપ્ર અને યજ્ઞમાં વિશુદ્ધિનો અર્થ, દાખલ થયો. ઉપનિષદોમાં-પ્રકૃતિ ને સચેતન કરનાર, તત્ત્વનો અર્થ થયો. ધાર્મિક ઉત્ક્રાંતિનું સઘળું તત્ત્વ-આ એક શબ્દથી સૂચવાય છે, આત્મા અને પ્રજા એ બે, ઉપનિષદો માં સાધારણ રીતે એકજ ગણાય છે. પણ ખરું જોતાં પ્રજાથી વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા પરમાત્માનું સૂચન થાય છે. અને આત્મા એ શબ્દથી માનવીમાં પ્રગટ થતા ચૈતન્યનું ભાન કરાવે છે. જાણીતા આત્માને અજ્ઞાત પ્રમુદ ઉપર જવું એ અર્થમાં પ્રમુદ લેવાય છે.

ઘૃહદારણ્યક માં અક્ષર એ નામથી આત્માનું વર્ણન છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે-એ સ્થૂણાદિકમાંનો એકે નથી. એ કોઈના સંગમાં લપટાતો નથી. કોઈને સ્પર્શતો નથી એ કોઈનું ભક્ષણ કરતો નથી. કોઈએનું ભક્ષણ કરતું નથી. એને કોઈ જોતું નથી. એ સકલ વસ્તુનો વિજ્ઞાતા છે. એના વિના બીજો કોઈજ નથી. અ અવિનાશીના અંદર આકાશ ઓત પ્રોત થઈને રહેલું છે. તત્ત્વ ચિંતનના પરમતત્ત્વનો વિચાર સૌથી વહેલો આ સ્થળે જોઈએ છિએ. ” કાઠક ઉપનિષદમાં-આત્મા વિષે જણાવ્યું છે કે—

જ્યાંથી સૂર્યનો ઉદય અને જ્યાં અસ્ત થાય છે, તેમાં સઘળા દેવતાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેની પેટી પાર કોઈ જઈ શકતું નથી.

એ આંખથી જોઈ શકાતો નથી. હૃદયાદિકથી ગ્રહણ થઈ શકે છે. જેઓ એને જાણે છે, તે અમર બની જાય છે. ”

કલમ ૮ મીનો સાર વિચારવાને લખી બતાવ્યો છે.

ક્રમમાં વિચારવાનું કે—

પૂર્વના વેદોની સ્થિતિ-ધૃષ્ટાન્તરકળ થઇ પડેલી, જગ બહિરજ હતી. તેવા સમયમાં જૈનોના ૨૩ માં તીર્થંકરના તરફથી અત્યંત પરાક્ષના વિષયરૂપ સૂક્ષ્મ જ્વાલિકા તત્ત્વોનો અત્યંત પરાક્ષના વિષયરૂપ ઇતિહાસનો, પ્રકાશ કરીથી તોજો બહાર પડતાં તે સમયના વૈદિકના પંડિતો-એકદમ જોસમાં આવીને યજ્ઞ યાજ્ઞાદિકનીજ સિધ્ધિ કરવા, પ્રથમ બ્રહ્મજ્ઞ નામના અથોજ લખવા મંડી પડ્યા હોય પરંતુ સર્વજ્ઞના તત્ત્વોનો વિશેષ ફેલાવો થતાંની સાથેજ તે નહીં જેવા થઇ પડતાં, કેટલાક ચતુર પંડિતોએ, તે બાજુ ફેરવીને જ્ઞાનકાંડેના નામે ઉપનિષદો નામના અથો રચવાની શરૂઆત કરી દીધી હોય, એમ સેહજે સમજી શકાય તેવું છે. તેમાં કેટલાક પ્રત્યક્ષમાં અનુભવાતા-જીવ, કર્માદિકના વિષયોને અને જીવોની મુક્તિ સંબંધના વિષયોને, પોતાનામાં દાખલ કરતા ગયા એટલે કાંઈક પગ ટેકવતા થયા હોય, પરંતુ સર્વજ્ઞના તરફથી-આ સૃષ્ટિ અનાદિના જેવા અત્યંત પરાક્ષના વિષયોમાં, જુદા પડવાના ઇરાદાથી અને ભારિક લોકોને-ગૂંચવાડામાં નાખી દેવાના ઇરાદાથી, આત્માથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પના, પ્રથમ ઉપનિષદોમાં દાખલ કરી હોય ! અને ત્યાર બાદ પ્રજાપતિ આદિથી-સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિની કલ્પના થઇને, જુદા જુદા પ્રકારની અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ થતાં સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના અથોમાં ઘુંસાડી દેવામાં આવી હોય, એવું માફ અનુમાન થાય છે. તે એવી રીતે કે-પ્રથમ ઉપનિષદોમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પના, આત્માથી, પછી અક્ષર શબ્દના અર્થથી, ત્યાર બાદ અગ્નિયાર (૧૧) માં તીર્થંકરના સમયમાં થએલા પુત્રીના પતિ રાજા કે જે લોકોમાં પ્રજાપતિના નામથી બહિરમાં આવેલા, તેનો અર્થ હુનિયાનો પતિ કલ્પીને બધા વૈદિકમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હોય.

ગ્રંથકોનલ સાહેબની ૮ મી કલમમાં-એવો ક્રમ ગોઠવ્યો છે કે—

“પરમાત્માનો વિચાર એ ઉપનિષદોનો મુખ્ય તત્ત્વ છે, જગ ના-પુરૂષમાંથી, આત્માના વિચારો. પ્રજાપતિમાંથી ભૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિર્ગુણ બ્રહ્માનો વિચાર, એ ક્રમનું છેવટનું પગથિયું ઉપનિષદોમાં બતાવ્યું. જગ ના આત્માનો અર્થ-આત્મા થઇને, વાયુને વરૂણનો આત્મા, કહેવામાં આવ્યો. પણ પ્રારંભણમાં અર્થ-એ જીવનો થયો. એક ઠેકાણે તેવા પ્રાણ દેવતાઓની સાથે એકતા બતાવી. એવી રીતે વિશ્વના આત્માની કલ્પના થઈ શતપથ ના એક મોડા રચાયલા કાંડમાં—એ આત્મા વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો કલ્પ્યો છે.

અર્થ-પ્રમુદાનો અર્થ-પ્રાર્થના-અક્રિત જ થયો છે. જૂના પ્રામુદ્યોમાં-પ્રાર્થના-વિપ્ર અને યજ્ઞની શુદ્ધનો અર્થ થયો. ઉપનિષદો માં પ્રકૃતિને સચેતન કરનાર તત્ત્વ બન્યું. ધાર્મિક ઉત્કાંતિનું બધું તત્ત્વ આ એક શબ્દથી સૂચવાય છે.

આત્મા અને અમ્હ એ બે શબ્દોથી વિચારે દર્શાવાય છે. તેને ઉપનિષદો માં એકજ ગણવામાં આવે છે.

ખરે જોતાં અમ્હ એ પ્રાચીન વિશ્વમાં વ્યાપેલા, તત્ત્વનું સૂચન છે. અને આત્મા એ માનવીમાં ચેતન્યનું ભાન કરાવે છે. જાણીતા આત્માને અજ્ઞાત અમ્હ ઉપર જવું એ અર્થમાં અમ્હ લેવાય છે. વૃહદારણ્યક માં અક્ષર ક્ષરે નહીં તે આત્માનું વર્ણન વિસ્તારવાળું છે-એ આત્મા સ્થૂણાદિકમાંનો એકે નથી, એને કોઈ જોતો નથી. એ સઘળું જીવે છે. ઇત્યાદિ.

આ બધા વિચારે વૃહદારણ્યકમાં ખેલાજ નજરે પડે છે. કાઠક માં સૂર્યના ઉદયથી તે અસ્ત સુધીમાં-સઘળા દેવતાઓનો સમાવેશ થઈ જતો બતાવ્યો અને કહેવામાં આવ્યું છે કે-એ આત્મા આંખથી જોઈ શકાતો નથી, પણ હૃદયાદિકથી ચડતું થઈ શકે છે. એને જેઓ જાણે છે તે અમર થઈ જાય છે”

આ કલમ ૮ માં-સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોથી વૈદિક પંડિતોના વિચારોની સાથે, કેવા પ્રકારનો મેળ છે, તે બતાવુ છું—

સર્વજ્ઞોએ-આ સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવી છે અને અનાદિકાલ સુધી ચાલ્યા કરવાની પણ બતાવેલી જ છે. સર્વજ્ઞોએ-કેવલ જડ પદાર્થનું લક્ષણ જીવ બતાવ્યું છે. અને કેવલ ચેતન પદાર્થોનું લક્ષણ પણ; જીવજ બતાવ્યું છે જડ અને ચેતનના સંયોગવાળી, થઈ રહેલી આ સૃષ્ટિ, અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહ્યા છીએ. વિશેષ વિચારવાનું એ છે કે-

જડની સાથે ક્ષેત્ર, અનંતા અનંત જીવો-૮૪ લાખ જીવોની થોનિયોમાં, ઉલટ પાલટપણે ભટકી રહેલા પણ આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહ્યા છીએ, તો પછી આ જીવોનો કર્તા કોણ? અને તે જીવો કર્મવાળા બનાવ્યા કે કર્મ વિનાના?

પુરૂષમાંથી આત્માના વિચારે થયા, તે આત્મા શતપથમાં વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો બતાવ્યો. તો વિચારવાનું કે-તે નિર્મલ આત્મા

અનેક પ્રકારના મહાસંકટવાળી ૮૪ લાખની યોનિયોમાં શું વધારે મેળવવાને પડેલો ? અને ઋગ્વેદમાં-પુરૂષ અને પુત્રીનો પતિ-પ્રભુપતિ જ કયે ઠેકાણેથી લાવીને ઘુસાડયો ? બીજી વાત એ છે કે-વિષ્ણુ ગીતામાં ભક્તોનાં હૃદયોને દૂર કરવાનું વચન આપીને ગએલા બતાવ્યા છે. તે વિષ્ણુને પુરાણોમાં સર્વ જીવોમાં વ્યાપીને રહેલા બતાવ્યા, તે શું ૮૪ લાખ યોનિયોમાં રહેલા જીવોના હૃદયોનો ભાર યોજ યોજો કરવાનાં હેતુથી, તેઓમાં વ્યાપીને રહેલા માનવા ? આ બધી નવીન પ્રકારની બાજી, સર્વજ્ઞા વિનાના બીજા કયા નવીન જ્ઞાનીયોથી અને શા કારણથી રચાયેલી માનવી ?

આ ૮ મી કલમમાં મૅકડોનલ સાહેબે-પ્રથમ ઋગ્વેદના પુરૂષથી આત્માનો, અને પછી પુત્રીના પતિ-પ્રભુપતિથી નિર્જુણ બ્રહ્માનો, તે પછી શતપથમાં તે આત્મા વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલાનો ક્રમ જે બતાવ્યો છે તે ઋગ્વેદમાં દાખલ થયેલી શ્રુતિઓના પરાધીન પણથી લખેલો માલમ પડે છે. મારા વિચાર પ્રમાણે સર્વજ્ઞોના તરફથી અનાદિની સૃષ્ટિના વિચારો બહારમાં ફેલાયા પછી, આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં લૅક્ટિક લોકોને ગૂંચવાડામાં નાખી સર્વજ્ઞોના ભક્ત થતા અટકાવવાના ઇરાદાથી, પ્રથમ ઉપનિષદોમાં વિશ્વમાં વ્યાપીને રહેલા આત્મા કલ્પવામાં આવ્યા હોય, ત્યાર બાદ ધીરે ધીરે ઋગ્વેદમાં પ્રથમ પુત્રીના પતિ-પ્રભુપતિનું સૂક્ત, તેના પછી કલ્પિત પુરૂષનું સૂક્ત, વેદની મહોર છાપ લગાડવાને માટે દાખલ કરેલું હોય. આ મારા વિચારો મૅકડોનલ સાહેબના સ્વતંત્ર વિચારોની સાથે મળતા આવે છે. જુવો પૃ. ૧૭૬ માં—“ ઋગ્વેદમાં છ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયનાં સૂક્તો છે...તેમાં-દંત કથાના, અને ધર્મ શાસ્ત્રના વિચારોની પુષ્કલ ભેળાં મ ભેળા થઈ હોય એ તો સ્વાભાવિક જ છે. ” અને તે વિચારો ઘણા અસ્ત વ્યસ્ત સ્થિતિમાં સુકાયેલા છે. ”

આ તેમના વિચારના ફકરાથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે સર્વજ્ઞોના તરફથી-અનાદિની સૃષ્ટિના વિચારો ફેલાતાં, તેમનાથી ખાસ જુદા પાડવાના ઇરાદાથી, આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં-પ્રથમ ઉપનિષદોમાં-વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો આત્મા કલ્પ્યો હોય, ત્યારબાદ ધીરે ધીરે તે વિચારોને વેદ મૂળક ઠરાવવાને, વેદોમાં પણ તેની અનેક પ્રકારની શ્રુતિઓ દાખલ કરતા ગયા હોય, જુવો મૅકડોનલ સાહેબના વિચારો પૃ ૧૭૬ માં લખ્યું છે કે—

(૧) પ્રાચીન ઋષિઓ જણાવે છે કે-દેવતાઓએ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી.....

(૨) સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બેઉ સઘળા દેવતાઓનાં મા-બાપ છે, એવો વિચાર ઘણે ઠેકાણે છે.

(૩) ઇંદ્રને વિષે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે-એણે પોતાના શરીરમાંથી એના પિતાને અને એની માતાને જન્મ આપ્યો. (મં. ૧૦, સૂ. ૪૫)

(૪) પૃ. ૧૭૭ મં- વિરોધાસાસી વિચારોમાં, વધારે ને વધારે મશગુલ રહેનારા વિપ્રવર્ગની કલ્પનાને, આ વિચાર ઘણો ગમી ગયો હતો એમ સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે.

(૫) ઋગ્વેદના ધાર્મિક વિચારો-ધીરે ધીરે વિકાસ પામતાં સઘળા સુખ્ય દેવતાઓથી બૂઠા અને એકકે એક દેવતાઓ કરતાં ચઢિયાતા, એવા એક સ્થાની કલ્પનાનો ઉદ્ભવ થયો.

(૬) સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તમાં-૧ પુરૂષ, ૨ વિશ્વકર્મા, ૩ હિરણ્યગર્ભ, ૪ અને પ્રજાપતિ, એવાં બુદ્ધાં બુદ્ધાં નામોથી એ સ્રષ્ટાને-સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે.....

(૭) આ સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાં-કોઈ મૂળ પદાર્થ ઉપરથી બનાવટ કરવામાં આવી હોય અથવા કોઈ મૂળ પદાર્થમાંથી ઉત્ક્રાંતિ થઈ હોય એવી રીતનું સૃષ્ટિ વિષેનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.”

વિશેષ તે અંથથી જોવાની ભળામણ કરે છું અને આમાં કાંઈક વિચાર કરીને બતાવું છું.

ઠલમ સાતેમાં વિચારવાનું કે—

“દેવતાઓએ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી.” ત્યારે તેઓ કયાંથી આવ્યા હશે ? વળી આ મહાવિશાલ પૃથ્વી આદિના મશાલા કયાંથી લાવ્યા હશે ? અને તે પોતે કયા ઠેકાણે ઉભા રહીને આ બધી રચના કરી હશે ?

બીજે ઠેકાણે-“સ્વર્ગ-પૃથ્વીને દેવતાઓનાં-મા બાપ બતાવ્યાં છે.” અહીં વિચાર થાય છે કે-વનસ્પતિ-કીડાઆદિથી તે માણસ સુધીના અનંત અનંત જીવોના મા-બાપ કોણ મનાયા હશે ?

ત્રીજામાં-“ઇંદ્રે પોતાના શરીરથી મા-બાપને જન્મ આપ્યો.” અહીં વિચાર થાય છે કે-આવા પ્રકારની અનેક શ્રુતિયો માત્રાધિક સોમપાનના છાકમાંથી પ્રગટ થયેલી હોય. એમ એક ભજનપદથી સમજાય છે-“સોમવેલ રસ શુદ્ધ જે, પ્રામ્હણ હોય તે કરે. અબર વર્ણને વમન દરાવે, વેઠ વાણી ઉચ્ચરે ના પ્રેમ રસ તેના ઉરમાં ઠરે.

ઉપરના જેવી અર્થ વગરની તદ્દન બેઠંગી, માત્રાધિક સોમપનના બે-લાનમાંથી અનેક પ્રકારની શ્રુતિયો પ્રગટ થએલી જોવામાં આવે છે. જે વાતો નાનું છોકરું ન કરી શકે, તેવા પ્રકારની વાતો, વેદ કાલના મોટા મોટા ઋષિ પંડિતો કેવા વિચારોથી કહી ગયા કે-ઈંદ્ર પોતાના શરીરથી માથાપને જન્મ આપ્યો ? મોટા દેવ તરીકે મનાયલા સોમની સ્તુતિયોથી વેદો બરેલા છે, તેથી તેજ હશ્વરની પ્રેરણા ઋષિપંડિતોને થએલી મનાયી હોય. એટલે વિરોધાભાસની વાતો જે દેખાય છે તે-માત્રાધિક સોમપનના પરાધીન પણ્મથી જ થએલી હોય, આગે તો મોટા પંડિતો કહે તે ખરું.

મૈકડોનલ શાહેબે-કલમ પાંચમીમાં-ઋગ્ વેદતાઓથી બુદ્ધા એક સ્થાની કલ્પનાનો ઉદ્ભવ બતાવ્યો. છઠ્ઠીમાં-તે પુરુષાદિકથી સંબોધાતા બતાવ્યા. સાતમીમાં-તે કેઇ મૂલ્ય પદાર્થ ઉપરથી બનાવટ થએલી બતાવી. આ ત્રણે કલમોનો વિચાર લેજો. ટુંકમાં કરીને બતાવું છું.

મૈકડોનલ શાહેબની ૮ મી કલમ તેમાંના-સૃષ્ટિ વિષયકના કેટલાક ફકરાઓનો વિચાર કરતાં જેમ કે ઋગ્વેદમાંના દેવતાઓથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, અને સ્વર્ગ-પૃથ્વી, દેવતાઓનાં મા-આપ, આદિનો વિચાર કરીને બતાવ્યો. ફરીથી તેજ વેદમાંના ૫-૬-૭ મા ફકરાનો વિચાર તપાસી જોઇએ.

પાંચમામાં-ઋગ્વેદના દેવતાઓથી બુદ્ધા એક સ્થાની કલ્પના, છઠ્ઠીમાં-તે પુરુષાદિકથી સંબોધાતા, સાતમામાં-તે કેઇ મૂલ્ય પદાર્થ ઉપરથી બનાવટ થએલી એમ મૈકડોનલ શાહેબે અનુમાન કરીને બતાવ્યું. આમાં મારું અનુમાન કરીને બતાવું છું. સર્વજ્ઞાએ-આ સૃષ્ટિને, આદિઅંત વિનાની બતાવી છે. તેથી તે સર્વજ્ઞના વિરૂધ્ધની બનાવટજ છે, એમ સહજે સમજી શકાય તેવી છે. પણ તે બનાવટ સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાં ૧૧ મા તીર્થ કરના સમયમાં થએલા પુત્રીના પતિ રાબ, કે જે પ્રજાપતિના નામથી લોકોમાં પ્રસિધ્ધ થયા હતા, તે પ્રજાપતિને વદિકેએ અસ્તવ્યસ્તપણ્મથી, પ્રાચે સંપૂર્ણ વૈદિક ગ્રંથોમાં દાખલ કરી દીધેલા જોવામાં આવે છે. બુવો અમારી તત્ત્વત્રયીમીનાંસાનો લેખ. સહજે સમજી શકાય તેવું છે.

તે પ્રજાપતિને-વેદમૂળક ઠરાવવા, તેમનાં ત્રણ ચાર સૂકતો જેન કે-હિરણ્યગર્ભ નામનું, યજુરપુરુષ નામનું--પુરુષસૂકત, પ્રથમ ઋગ્વેદથી ન જાણે કયા સમયમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું તેની શોધ કરવાનું કામ ઇતિહાસજ્ઞ મહાપુરુષોનું છે. આ વિષયમાં-મણિલાલ નબુસાઇ દ્રિવેદી એવું જણાવી ગયા

છે કે-યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કહવાયો, અને પ્રજાપતિ-બ્રહ્માના મોખરે આવી, સૃષ્ટિના નિયંત્રક થઈ-બ્રહ્મા તરીકે પૂજાતો થયો. આ લેખનું કામ ઠેકાણું મારા અંતરથી સજ્જનો સારી રીતે બોધ થકશે. આ વાતને વિશેષ ન લખાવતાં અહીંજ સમાપ્ત કરું છું.

કલમ ૯ મીમાં-મૈકલોનલ શાહેત્રે-કર્મની વાત જણાવતાં બૃહદારણ્યક થી કર્મના સિદ્ધાંતની શરૂઆત થએલી તે એવી રીતે કે-(૧) માણસનું શરીર પાંચ ભૂતમાં ભળી ગયા પછી કર્મ વિના બીજુ કાંઈ રહેતું નથી, (૨) બૌદ્ધમાં આત્માનું આસ્તિત્વ સ્વીકારાયતું નથી, પાછળ મનુષ્યનાં કર્મ ટકી રહે છે, તેજ નવા જન્મનો નિર્ણાયક બને છે. કર્મનો સિદ્ધાંત બુદ્ધના ઉપદેશનો પાયો છે. ”

(૩) કૌષિતકિ પ્રમાણે મૃત્યુપછી-સર્વે ચંદ્ર આગળ જાય છે. ત્યાંથી પિતૃવાનમાં, પછી બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે. બાકીના કર્મ પ્રમાણે અને જ્ઞાન પ્રમાણે. મનુષ્યથી તે કીટ સુધીનાં જીવનમાંથી, ગમે તે પ્રકારનું જીવન પ્રાપ્ત કરે છે.

(૪) કાઠકર્મમાં-મૃત્યુ પછીના જીવન વિષે એક દંતકથાથી સમજાવ્યું છે. નચિકેતસ યમના ઘરમાં ગયો, યમે ત્રણ વરદાન માગી લેવાનું કહ્યું-ત્રીજા વરદાનમાં- “ મૃત્યુ પછી માણસ રહે છે કે નહીં.. ” એ માગ્યું, યમે કહ્યું બીજું માગી લે. મૃત્યુએ બુદ્ધને વાત કરી તેવી આ વાત છે. નચિકેતસ અને બુદ્ધ લાલચ સ્થાને ટકી રહીને અંતે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે.

કલમ ૧૦ મી-ઉપનિષદોમાં-વિશ્વ વિષે-તર્કપદ્ધતી પ્રમાણે બિલવવામાં આવેલા, ચોક્કસ વિચારો નીકળે તેવું કાંઈ નથી. કવિત્વમય, દ્વિસુશ્રીમય વિચારો અધ્યાત્મિક પ્રશ્નો વિષેના કામ ચલાઉ સંવાદો, ચર્ચાઓનું મિશ્રણ ઉપ નિષદોમાં છે. ”

કલમ ૧૧ મી માં-એ વિચારોને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ તો વેદાંતમાં પછલા સમયમાંજ મળ્યું.

ઉપનિષદોમાં જે વધારે પ્રાચીન તે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ કરતાં વધારે મોડું સાગ્યેજ હશે.

કેટલાક અગત્યના સિદ્ધાંતો બૌદ્ધની પહેલાં બાણીતા હોવા બોધ્યે.

કલમ ૧૨ મી માં-પાશ્ચાત્યો-સદ્-એસનું તે ઉપનિષદ, વૈદિક ટીકાકારો-યથાર્થ જ્ઞાનવડે કરીને અવિદ્યાનો જે નાશ કરે તે ઉપનિષદ, જેનાવડે બ્રહ્મ જ્ઞાન આવે અથવા બ્રહ્મની સમીપ જઈએ તે ઉપનિષદ, શંકરસ્વામીએ-ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ શ્રેય જેમાં સમાયતું છે તે ઉપનિષદ.

આ ઉપરની કલમોમાં વિચારવાનું કે—

ઇશ્વરદત્ત કે, ઇશ્વરકૃત, વેદોના કર્તવ્યને, બાબુ પર રાખીને—જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો લખાઈ ખરી પણ તે જ્ઞાનની તૃપ્તિ પૂરી કરે તેવી નથી. મૈકડોનલ શાહેબ કહે છે કે—ઉપનિષદોમાંથી કોઈ ચોક્કસ વિચારો નીકળે તેવું નથી. તેથી ૯૧૦૧૧૧૧૨ આ ચાર કલમોનો વિચાર સર્વજ્ઞોના તરફની સાથે મેળવીને બતાવું છું—

૧ માણસનું શરીર પાંચ ભૂતોમાં ભળી ગયા પછી, કર્મ વિના બીજું કાંઈ રહી શકતું નથી. એ મત વૃહદારણ્યકનો બતાવ્યો છે. બૌદ્ધો પણ કહે છે કે મનુષ્યનાં કર્મજ ટકી રહે છે. તેજ નવા જન્મનાં નિર્ણાયક થાય છે. એટલે ઉપનિષદોનો અને બૌદ્ધોનો મત, એક જેવો થઈ જાય છે.

આ વિષયમાં—સર્વજ્ઞોનું કથન એ છે કે કર્મથી પરભવનો નિર્ણય થાય છે ખરો પણ, તે કર્મ એકલાં રહેતાં નથી પણ તે કર્મ જીવને સાથે લઈને જાય છે. શંકરસ્વામી માતાની સમજૂતિ કરતાં સર્ગ ૪ માં કહે છે કે—“જીવ કર્મ પ્રમાણે સ્થૂલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે.” સર્ગ ૬ ક્ષા માં વૃદ્ધ આમ્હણને બ્રહ્મ સૂત્રનો અર્થ સમજાવતાં કહે છે કે—“દેહ છોડીને બીજા ભવમાં જતાં જીવને પાંચ મહાભૂતો વીંટલાઈને જાય છે” “કર્મ વિના બીજું રહેતું નથી.” એવો મત વૃહદારણ્યકનો શંકરસ્વામીએ છાડી દઈને આ નવીન પ્રકારનો અર્થ ક્યાંથી મેળવ્યો? સર્વજ્ઞ હતા કહીને સ્વતઃ મેળવ્યાનું કહેતા તો તે સત્ય સર્વજ્ઞ ન હતા, પણ કલ્પિતજ હતા. તે તેમના આચરણોના લેખથી સમજી શકાય તેમ છે.

આ કર્મના અટલ સિદ્ધાંતમાં વૃહદારણ્યકથી શંકરસ્વામીનો મત જુદો શા કારણથી પડ્યો?

(૩) મૃત્યુ પછી સર્વે અંદ્ર આગળ, પછી પિતૃયાનમાં, તે પછી બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે. કર્મ વિનાના એકલા જીવને આટલાં બધાં ગોથામાં કોણે નાખ્યા? કેમ કે બાકીના જીવો કર્મ પ્રમાણે અને જ્ઞાન પ્રમાણે જીવન પ્રાપ્ત કરતા બતાવ્યા છે.

(૪) નચિકેતસ યમના ઘરમાં ગયો, ત્રીજા વરદાનમાં “મૃત્યુ-પછી માણસ રહે છે કે નહીં.” એ માગણી કરી.

આ વાતમાં યમે-દેવતાઓને પણ અજ્ઞાણ બતાવ્યા છે, તે વાત તો ખરી માની લેવા જેવીજ છે.

જીવો કે-ઈંદ્રપદની લાલચો ખતાવી વેદજ્ઞો રાજાઓનો પાસે પથુ યજ્ઞો કરાવતા, એ વાતો પ્રસિદ્ધ છે. ત્યારે ઈંદ્ર પોતે કયું પદ મેળવવા યજ્ઞ કરવાને આવતા માનવા ?

વસુરાજની કથામાં કહ્યું છે કે-ઈંદ્રે પથુ યજ્ઞ કરવાનો આરંભ કર્યો ત્વિજ્ઞે તે વાતમાં આડા પડ્યા. છેવટે વસુને મધ્યસ્થ સ્થાપ્યો. ઈંદ્રના પક્ષમાં ભળતાં રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થઈ નરકમાં પડ્યો ખતાવ્યો છે. ત્યારે સાક્ષાત્ પથુ યજ્ઞો કરાવનારનો, અને કરનારની કથી ગતી કલ્પવી ? પથુઓનો યજ્ઞ કરનાર દેવતાઓનો રાજા, ઈંદ્રજ્ઞ જ્ઞાની ન મનાય, તો પછી દેવતાઓ જ્ઞાની કેવા રૂપના મનાય ? યમ તો તેમનાથી નીચા દરજ્જાનો છે તો પછી યમની પાસેથી નચિકેતસે કયા પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવ્યું માનવું ?

આ ઉપનિષદોના માટે, મૈકડોનલ શાહેજજ લખે છે એમ નથી. પથુ એકાદશોપનિષદના ભાષાંતરકાર—છોટાલાલ પ્રાણશંકર દ્વિતીયા વૃત્તિ, સં. ૧૯૭૮, સને ૧૯૨૨.

૪૪ ઉપનિષદની ભૂમિકાના પૃ. ૨૭ માં લખે છે કે—

“આત્માના નિદિધ્યાસન વડે જેમ જેમ દરેક મહાત્મા ત્વિજ્ઞોને આત્મા સંબંધી જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવા માંડ્યો, તેમ તેમ તેઓ મંત્ર રૂપે ઉપનિષદો વિષે ઉમેરો કરતા ગયા. આમ હોવાથી—સર્વ ઉપનિષદોને સરખાવતાં, તેમાં વિચારોની સંકલના જોવામાં આવતી નથી, છતાં સર્વ ઉપનિષદોનું સમ્યક્ સમીક્ષણ કરતાં એક વ્યવહારિક રૂપ તથા ત્રણ મહાપનિક રૂપે પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થાય છે.

૧ પ્રથમ પ્રશ્ન એ ઉત્પન્ન થાય છે કે—મનુષ્યની ઉચ્ચતમ ધારણા શી હોય છે ?

૨ બીજો એ કે—જગતનું સૌથી અંતિમ કારણ શું હશે ?

૩ ત્રીજો પ્રશ્ન એ કે—જગતની સાથે—આ કારણનો શો સંબંધ છે ?

તથા ચોથો પ્રશ્ન એ કે આપણે તે કારણ રૂપને કેવી રીતે ઓળખી શકીએ ?

પ્રથમ વલ્લીમાં પ્રથમ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરનો સમાવેશ થાય છે. હુંકમાં તેમાં દર્શાવેલ વિચારો નીચે પ્રમાણે છે.

સાધારણ રીતે એમ માનવામાં આવે છે કે—વેદનું જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. પથુ વેદ વિહિન કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરવાથી, તથા વેદ જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત

૨ દ્વિતીય વલ્લીમાં-જગતનું કારણ શું છે, તથા આપણે તે કેવી રીતે જાણી શકીએ છીએ ? આ પ્રશ્નોનું સાધારણ સમાધાન તેમાં દર્શાવેલ છે. જે સુખ લાગે છે તેથી ભિન્ન આનંદ રૂપે તે છે, અને આજ કારણથી મનુષ્યને ક્ષણિક આનંદ તથા અખંડાનંદ આ બેમાંથી એકનીજ સ્પૃહા રાખવી પડે છે. કારણ તે બંને આનંદો એવા ભિન્ન પ્રકૃતિવાળાં છે કે, તે બંનેની પ્રાપ્તિ સાથે હોઈ શકેજ નહીં. સમ્યક્ પરીક્ષણ પછી માલમ પડશે કે આ બે પ્રકારના સુખોમાં અખંડાનંદનું સુખ શ્રેષ્ઠ છે. જે ચીજે આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે તે વસ્તુજ્ઞાન ખરું જોતાં અજ્ઞાનજ છે. કારણ કે કેવલ આ જગતજ પોતાના વિષય સુખો સાથે અસ્તિત્વમાં છે. પણ બીજા કોઈ વસ્તુ સુખને અર્થ નથી. આ રીતની માન્યતા ઉત્પન્ન કરવા વડે અર્થાત્ વસ્તુના સત્ય સ્વરૂપને તે ભ્રાન્તિવાદમાં નાખી દે છે. આ અવિદ્યા અજ્ઞાનનું પરિણામ, એ આવે છે કે-આત્મા મરણથી જન્મને અને જન્મથી મરણને વારંવાર પ્રાપ્ત થયા કરે છે. આથી ઉદ્ધટી રીતે વિદ્યા અથવા જ્ઞાન સત્ય વસ્તુ તરફ દોરવી લઈ જાય છે. તથા તેનો મુખ્ય હેતુ એજ હોય છે કે મનુષ્યના આત્માનો સત્ય વિષય પ્રદર્શિત કરવો. ’

વેદાંત શાસ્ત્ર વિશે કહેવામાં આવે છે કે—સંસાર અવિદ્યા, તથા માયાથી ઉત્પન્ન થએલો છે. વળી મુન્ડકોપનિષદના પ્રથમ ખંડના ચતુર્થ મંત્ર વિશે તો એટલે સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ત્રે વિદ્યે વેદિતવ્યં ઇતિ હ સ્મ યદ્ બ્રહ્મવિદો વદંતિ પરા જ્ઞેવાઽપરા ચ ॥”

અભવિત પુરૂષો કહે છે કે વિદ્યા બે પ્રકારની છે. પરા તથા અપરા અર્થાત્ અજ્ઞ સંબંધી વિદ્યા 'પરા' શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. તથા વેદ વિષે દર્શાવેલ વિદ્યા 'અપરા' ઉતરતી ગણાય છે.

ઉપનિષદો વિષે સાધારણ રીતે-મૅકડોનલ શાહેખનો, અને છોટાલાલ ભાઈનો મત, જણાવી દીધો. હવે હું મારો મત જણાવું તો તે અગ્યેય નહીં જણાય--

મૅકડોનલ શાહેખના ઉપનિષદોના વિચારોને કાંઈક સ્પષ્ટ કરતો આવ્યો છું.

હવે છોટાલાલભાઈના વિચારોને, ટીકાકારોનાં, અને આગળ પાછળના બે વિચારોને મેળવીને બતાવું છું.

મુંડકોપનિષદની ટીકામાં શ્રીવિષ્ણુનું મંગલાચરણ—

परिपूर्ण-परिज्ञान-परितृप्तिमते सते ॥

विष्णवे जिष्णवे तस्मै, कृष्णनामभृते नमः ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—જે પરમાત્માને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન છે, એટલુંજ નહીં પણ જેમને ચારે બાજુનું જ્ઞાન છે, તે પણ સાધારણ નહીં પણ સંપૂર્ણ તૃપ્તિવાળું છે, તેવા કૃષ્ણ નામને, ધારણ કરવાવાળાને અને જિત મેળવવાવાળા એવા વિષ્ણુને, નમસ્કાર થાવો ॥ ૧ ॥

વિષયની શરૂઆત કર્યા પછી-વેદ, વેદાંગની, વિદ્યાને નિકૃષ્ટ વિદ્યારૂપે, અને બ્રહ્મ વિદ્યાને ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યારૂપે બતાવતાં કહ્યું છે કે-તે નિર્ગુણ બ્રહ્મ જ્ઞાનેન્દ્રિયના પણ વિષયરૂપ નથી. વ્યાપક છે, ભૂતોના કર્તા છે, અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરનારા છે. કરોળીયાના બળાના દૃષ્ટાંતે તેમનાથી ઉત્પન્ન થતી અને પાછી તેમાંજ લય થતી બતાવી છે.

આગળ બતાવેલાં-મંત્ર વિહિત કર્મોને નિકૃષ્ટ બતાવતાં જણાવ્યું છે કે- કર્મોને પ્રાધાન્ય માત્રનારા-મૂર્ખ, અવિદ્યાયુક્ત, તથા અંધ સમાન છે. અને તે હમેશાં જન્મમરણના ફેરામાં અટવાયા કરે છે. અને ઘણા દુઃખી થાય છે. ॥ આગળ બતાવેલાં-વસ્તુની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મથી કેમ વિનાનીજ બતાવી છે. છેવટે સર્વ આત્માના સ્વરૂપનું બતાવતાં-બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી મનુષ્યને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી બતાવી છે. ”

ઐતરેયોપનિષદની દીપિકાનું મંગલાચરણ—

यस्य निश्चसितं वेदाः, यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे, विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—જે પરમાત્માના નિશ્વાસરૂપ (શ્વાસરૂપ) આ વેદો છે.

અને વેદોથી સંપૂર્ણ જગત્ જેણે નિર્માણ કર્યું છે, તે વિદ્યાના તીર્થરૂપ મહેશ્વરને હું વંદના કરું છું.

તૈત્તિરીયોપનિષદનું મંગલાચરણ—

યસ્માજ્ઞાતં જગત્સર્વં, યસ્મિન્નેષ વિલીયતે ।

યેનેદં ધાર્યતે ચૈવ, તસ્મે જ્ઞાનાત્મને નમઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—જે પરમાત્માથી આ બધું જગત્ પેદા થયું છે, અને જે પરમાત્મામાં આ બધું જગત્ પાછું લય થઈ જાય છે, અને જે પરમાત્માએ આ બધું જગત્ ધારણ કરી રાખ્યું છે, તે જ્ઞાન સ્વરૂપના પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ. ॥ ૧ ॥

ઐતરેય—અને તૈત્તિરીય એ બેઉ ઉપનિષદો પરમાત્મા સિવાય અન્ય કંઈ નથી એવા વિચારથી શરૂ થાય છે. (છોટાલાલ પૃ. ૫૫૮-૫૫૯)

આ ત્રણે ઉપનિષદોનો સામાન્ય રૂપે વિચાર કરીને બતાવું છું.

સર્વજ્ઞોએ—નાના મોટા અનંતાઅનંત જીવોથી અને અનંતાઅનંત જડ રૂપ પરમાણુઓથી વ્યાપ્ત થઈ રહેલી, આ સૃષ્ટિ પ્રવાહથી અનાદિના કાલથી ચાલતી આવેલી બતાવેલી છે, અને તેમાં રહેલા સર્વ જીવો પોત પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં જન્મમરણ કર્યાજ કરે છે. આ બધું આપણે પ્રત્યક્ષપણે પણ અનુભવથી વિચારી શકીએ છીએ.

મુંડકોપનિષદમાં—

પરિપૂર્ણ જ્ઞાન, અને પરિપૂર્ણ સત્તાવાળા વિષણુ ભગવાનની સ્તુતિ કરીને નિર્ગુણ બ્રહ્મ, જ્ઞાનેન્દ્રિયના વિષય નથી પણ વ્યાપક, ભૂતોના કર્તા, અને આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પાદક છે અને હેવટમાં મોક્ષ આપવાવાળા એજ છે. પોતાના અંતમાં એવો જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરેલો છે.

ઐતરેયઉપનિષદમાં—

પરમાત્માનો જે નિશ્વાસ છે તેજ વેદો છે. અને વેદોથીજ આ બધું જગત્ છે.

તૈત્તિરીયોપનિષદમાં—

જેનાથી આ બધું જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનામાં જ પાછું લય થઈ જાય છે. અને તેજ જગતને ધારણ કરીને રાખે છે.

ઐતરેયમાં—પરમાત્મા—પરબ્રહ્મથીજ આ બધા સર્વ જગત્ની ઉત્પત્તિ અને આત્માજ બ્રહ્મરૂપ અથવા અષ્ટારૂપ છે. ઐતરેય—તૈત્તિરીય એ બેઉનો એજ મત છે કે—પરમાત્મા સિવાય બીજું કંઈ નથી એજ મતની પુષ્ટિ છે.

પ્રથમ—વિષ્ણુનું અને બ્રહ્માનું મૂળ કયાં છે અને વૈદિકોમાં કેવા સ્વરૂપથી ચિતરાયું છે તેનો કાંઈક ટુંક સ્વરૂપથી વિચાર કરીને જોઈએ—

૧ વિષ્ણુએ ત્રણ પગલાં મુકતાં—પૃથ્વી અને આકાશ બનાવતાં તેની સાથે સાત-સાત લોક પણ બનાવી દીધા હતા. એમ ઋગ્વેદ ૧-૭ માં મંડલમાં લખાયું છે. ફરીથી ઋગ્વેદ ૧૦ માં મંડલમાં આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પન્ન કરવા વાળા—બ્રહ્માપતિ—બ્રહ્માનાં પણ ત્રણ મોટાં સૂકતો લખાયાં છે. આ બેમાંના કયા પરમાત્મા સૃષ્ટિના ઉત્પાદક સાચા? આ બે પરમાત્મા મૂળના એકજ વેદના છે. અષ્ટારૂપેયાદિ મહારવના વેદોની આ વાત વિચારવા જેવી બરી કે નહીં? ન્યાય તો આપ સજ્જનો કરે તે વિચારવાનો. બીજી વાત—“વેદો પ્રમાણુ ભૂત હોય તો મને આંચ આવશે નહીં” એમ કહી પરવત પરથી પડતાં તાજાં માળાં રહી કુમારિક બટ્ટે બૌદ્ધોને પરાજિત કર્યા હતા.” આ પ્રમાણુતા કયા પ્રકારના જ્ઞાનની મનાયી હશે? કારણ—મુ'ડકોપનિષદ્ કહે છે કે—વેદવિદ્યા નિકૃષ્ટ વિદ્યા છે. છેવટે સંસારનાં દુઃખો આપનારી એમ બતાવી પોતે ઉત્કૃષ્ટ બ્રહ્મવિદ્યા આપી મનુષ્યને મોક્ષસુધી પહોંચાડવાનો દાવો કરે છે.

વિચાર થાય છે કે—વેદ વિદ્યાને નિકૃષ્ટ બતાવીને પોતે બ્રહ્મવિદ્યાને ઉત્કૃષ્ટ બતાવી, કયા પરમાત્માથી મેળવીને મોક્ષસુધી પહોંચાડવાને તૈયાર થયા હશે?

મુ'ડકોપનિષદ્કારે—પરમજ્ઞાન વાળા અને પરમ સત્તા વાળા વિષ્ણુ ભગવાન બતાવ્યા પણ—ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને જગત્ની ઉત્પત્તિ તો બ્રહ્મથીજ બતાવી છે. ઋગ્વેદ પહેલાં સાતમા મંડલથી જગત્ના ઉત્પાદક ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુ ઠરે છે. અને ઋગ્વેદ દશમા મંડલથી બ્રહ્મા ઠરે છે. માટે આ વાતમાં કાંઈક બુદ્ધ વિચારવાનું રહે છે.

વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા, આ બેમાંના એક પણ જગત્ના ઉત્પાદક સત્યરૂપના નથી. કારણ ઋગ્વેદમાં—પાંચ—સાત જગત્ના કર્તા લખાયા છે.

(૧) પ્રથમ વિષ્ણુનેજ તપાસીને જોઈએ—

ઋગ્વેદ ૧ લા, ૭ મા, મંડલમાં—ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુએ ત્રણ પગલાં મુકતાંજ ત્રણ જગત્ની ઉત્પત્તિ કરી દીધી. તે કયા કાળમાં?

(૨) ગીતામાં-વિષ્ણુ યુગ યુગમાં ભક્તોના રક્ષણનું વચન આપીને ગયા. વારંવાર અવતાર લેનારામાંના કયા વિષ્ણુએ આ વચન આપેલું ? આ હિસાબે વિષ્ણુની સત્તા મૂર્છા ગણાય ?

હવે-પુરાણોના વિષ્ણુ તપાસીએ—

(૩) દેવીભાગવતે-વિષ્ણુ-પોતાનું માથું કપાવી ઘોડાના માથા વાળા કેમ થયા ? બોલે ઉતારવાનું કહીએ તો બોલે વધ્યો છે. માટે ખાસ વિચારવાની બાબત છે. મને આમાં કાંઈ તર્ક લાગે છે. આથી ઋગ્ના ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુ પણ વિચારવાના અને ગીતામાંના વિષ્ણુ પણ વિચારવા જેવા ખરા કે નહિ ?

(૪) સ્કંદ પુ. ખંડ ત્રીજામાં-વિષ્ણુના-રોમાદિકથી દેવાદિકની, દેહથી-કલ્પ-કલ્પમાં જગત્ની ઉત્પત્તિ બતાવતાં છેવટમાં-માન ભૂત્રીને ઉધે-ધઓથી માથા વિનાના થતાં વિશ્વકર્માએ ઘોડાના માથા વાળા કરી કાયમ રાખ્યા. આ તો મને નવાઈ જેવું લાગે છે. અને સાથે તેમના ભક્તોને પણ લાગશેજ, માટે વિચારવાની બાબત છે કહું છું.

(૫) મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૨ માં-તારકાસુરથી-કરોડો દેવતાઓનો નાશ થતો વિષ્ણુ જોઈ રહ્યા, પોતે પણ કેદમાં પડ્યા. આ 'હો' તે અસુર કેટલો બધો જબરો !! કેણે પેદા કર્યો હશે ? ત્રિવિક્રમવાળી સત્તા કયાં આવી ગઈ હશે ? તે વિચારવાનું.

(૬) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો. અ. ૧૫ થી ૧૮ પ્રક્રમ્ણાએ-એક અસુરને તારક પુત્ર આપ્યો. તારકે દેવતાઓનો નાશ કર્યો. જગત્ના ઉત્પાદક પ્રક્રમ્ણાને સમજ્યું હોત તો આ કામ કરતા ? સમજ્યા નહીં તેથી અનર્થ થયો. ઉપનિષદ્ધકારો આ પ્રક્રમ્ણાનું જ્ઞાન આપવાને જહાર પડ્યા છે.

(૭) તુલસી રામાયણમાં-રામચંદ્રના ધ્યાનમાં શિવજી બેઠા, તે સમયે ઉત્પન્ન તારકાસુરે સુખ સંપત્તિથી રહિત કરેલા દેવતાઓ પ્રમ્હા પાસે રક્ષણ માગવાને આવ્યા. પ્રમ્હા ત્રીજે રસ્તો બતાવી ખસતા થયા.

સ્કંદ પુ. માં-પ્રમ્હાનો આપેલો તારકાસુર બતાવેલો હતો. આવી વિચિત્રતા જ્ઞાનીઓ કરીને બતાવે કે અજ્ઞાનીઓ ?

(૮) પ્રમ્હાંડ પુ. અગ્યારસની કથામાં-મુરૂ દેવે-પ્રમ્હાદિકોને સ્વર્ગથી બ્રહ્મ કર્યો, તે શિવના શરણે આવ્યા. શિવે વિષ્ણુ બતાવ્યા. વિષ્ણુ દિવ્ય હજાર વર્ષના અતે યુદ્ધથી લાગ્યા. બાર યોજનની ગુફામાં જઈને સુતા.

આમાં વિચારવાનું કે—ઋગ્વેદના ૧ લા, ૭ મા, મંડલના—ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુએ, ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોક સરજી કાઢ્યા. ૧૦ મા મંડલના ધ્રમ્હા અથા ધ્રમ્હાંડને ઘેરા ઘાલી ધ્રમ્હાંડથી પણ દશાંશુલ વધીને રહ્યા. તે બન્ને દેવો એક સુર દૈત્યથી ભાગીને એક એકનું ચરણ ખોળતા, નાશ ભાગ કરતા બતાવ્યા. આ મેરક દૈત્યને કયા નવીન દેવે ઉત્પન્ન કર્યો હશે કે જેના આગળ સંપૂર્ણ જગત્તા કે, સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના માલિક, ધ્રમ્હાનિક ત્રણ દેવોમાંના એક પણ દેવ જરા પણ ટકી શક્યા નહીં ?

સત્યપ્રિય સજ્જનોને મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે કે—સર્વજ્ઞાના લેખના મેળથી મારી બતાવેલી ત્રણે વ્યક્તિઓને ઓળખો, સત્યાસત્યનો વિચાર કરો, પણ આપના કુવામાં કુળીને ન મરો, પછી ઉપનિષદ્ધારોએ બતાવેલું—બ્રહ્મજ્ઞાન લેવાને દોડો. મને શત્રુ રૂપે માનો તો પણ સત્ય વિચારમાં પાછા ન પડશો. કારણ—મનુષ્યનો જન્મજ સત્ય વિચારના માટે છે, પણ બીજો કોઈ પણ જન્મ સદ્વિચારના માટે નથી. હુકાનદારોની હુકાનો પણ ઘણી છે, તેથી તેના વશમાં પણ પડશો નહીં.

(૯) માંકડેય પુ. અ. ૭૮ માં—“ મધુ અને કેટલા બે દૈત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઈ વિષ્ણુના નાભિકમલમાં બેઠેલા અનાદિના ધ્રમ્હાને મારવાને દોડ્યા. ભયભીતનો અચાવ કરવા વિષ્ણુ વચમાં પડ્યા. પાંચ હજાર વર્ષે યુદ્ધના અંતે તેઓથી વિષ્ણુ પણ નાઠા. ”

વિચાર કરવાનો કે—જગત્તા માલક એવા ધ્રમ્હા—વિષ્ણુથી આ બે દૈત્યો કેટલા બધા જળરા ?

તારક દૈત્યે વિષ્ણુને—કેદમાં ઘાલી દીધા, જીવો—મત્સ્ય પુ. અ. ૧૨૨ માં. મરૂદૈત્યે—જગત્તા માલક, ઋગ્વેદથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, અનાદિના ધ્રમ્હાને—ધ્રમ્હલોકમાંથી લગાડ્યા. જીવો—ધ્રમ્હાંડ—પુ. માં વિષ્ણુને ૧૨ ચોજન ની શુક્રમાં તળેડી મુક્યા.

સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાંથી લઈને ઉંધું છંતું કરી હુનિયાના બદ્રિક જીવોને ઉંધા પાટા બંધાવી કેટલા બધા શુંગળાવી માર્યા છે. સજ્જનો ! આવા પ્રકાશના સમયમાં ન્યાય નહીં જીવો અને સત્યાસત્યનો વિચાર નહીં કરો તો પછી કયા જમાનામાં સત્ય તત્ત્વ મેળવશો ? સજ્જનો ! આપ સત્ય ન્યાય જીવો અને જોળી હુનિયાને બતાવો. મનુષ્યનો જન્મ—સદ્જથી મળી શકતો નથી, મને આપનો હસ્તન ન ગણશો.

(૧૦) દુર્ગાપાઠ. શ્લો. ૬૭ થી—“ કલ્પના અંતે વિષ્ણુ નિદ્રામાં, તે વખતે—મધુ-કેટલા કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઇ જગત્પતિ બ્રહ્માને મારવા ઠોડયા.

જગતના પતિ—બ્રહ્મા વિષ્ણુને, માનવા કે તે બે દેત્યોને ? આ બે દેત્યોનું સ્વરૂપ વાયુપુરાણમાં ઘણુંજ વિચિત્ર છે.

આ બધા લેખકોમાં—જ્ઞાની કયો છે, અને સત્યવાદી કયો છે એટલું ટુંક સ્વરૂપ તો જરૂર વિચારશો.

(૧૧) મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૨ માં—“ શુભ-નમિ બે દેત્યોથી—પોતાના વાહન ગરૂડની સાથે વિષ્ણુ ભગવાન માર ખાઇને નાશી છુટેલા બતાવ્યા છે. ”

આ બે દેત્યો કેટલા જખરા હશે ? કયા બ્રહ્માએ ઉત્પન્ન કર્યા હશે ? પુરાણના લેખકો પણ વિષ્ણુ ભગવાનના કેટલા બધા ભગત હશે ? આ અનાદિના વિષ્ણુના સંબંધે અહીં આટલું ટુંકથીજ પતાવીને કેટલીક બાબતોની સૂચનાજ કરીને બતાવું છું. આ અનાદિના વિષ્ણુભગવાનને જગો જગોપર વિચિત્ર પ્રકારના ચિતરતાં—શીકાર ખેલતા, પરસ્પરીઓની સાથમાંજ મજા કરતા, પણ લખીને બતાવેલા છે.

આ બધા વૈદિક મતના હજારો પંડિતો, પૂર્વકાલમાં થએલા અક્ષરોના પંડિતો તો હતાજ, પણ સ્વાર્થના (ઈર્દ્રિયોના) વશમાં પડેલા, તેથી તે સમયના પાંચ સાત ત્યાગીઓના ટોળાથી, તેમજ સર્વજ્ઞોથી બહાર પડેલા તત્ત્વોથી, તેમજ તેમના ઇતિહાસના વિષયોથી પાછા પડી ગએલા હોવાથી, લોકોથી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાના માટે ઉપાયો બોળવાને લાગેલા,

આ અવસર્પિણીમાં ઘણા ઘણા લાંબા કાલના છેટે, થએલાં વાસુદેવાદિકનાં નવ ત્રિકો, કે જે સર્વજ્ઞોએ બતાવેલાં હતાં, તેમાં ઉંધું છ-તું કરી એક જ વિષ્ણુના નામથી ભગવાન રૂપે બહાર કર્યા. સત્યાસત્યાનો વિચાર છોડી દઇને પ્રાચ્યે ઘણા પંડિતોએ, આ અકાર્ય જાણી બુદ્ધિને કહેલું હોય, એમ સહજથી સમજી શકાય છે. તે સમયની આ લોખી પ્રજા તો પ્રથમથીજ, તેઓના વશમાં પડેલી જ હતી, એટલે ઉધા પાટા બંધાવવાના પ્રયત્નવાળા થયા. તે અંધકારના સમયમાં પોતાના ઘરમાં કરેલી ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓની કોઇને ખબર પડતી ન હતી. આ લોખી દુનિયાને—મોટા મોટા ગ્રંથો બતાવી, તેમના કાનમાં ઉંધી છત્તી કુંકો મારવા માંડી. જેમ કે—વિષ્ણુએ માયાથી પુરૂષ મોકળીને, જૈન—બૌદ્ધને વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કરેલા છે. તેથી તેઓ વેદબ્રાહ્મ છે. એમ કહી વેદના અક્ષરો કોઇના કાનમાં પડવા દેતા નહી. અને એવું પણ કહેતા કે

હાથી મારવા આવે તો પણ-જૈનોના મંદિરમાં પ્રવેશ કરશે નહીં. કારણ તેઓ ઉધું છતું કરવાવાળા પોતે જાણતા હતા કે, આ અમારી રચેલી ચાલાકીની બાજી બીજા કોઈ પણ જાણી શકવાનાજ નથી. અને જૈનો સિવાય બીજાથી ઉઘાડી પડવાની પણ નથી.

પણ કુદરત શું કરશે તેની ખગર કોઈને પડી શકતી નથી. આ તે: અંગ્રેજો આવ્યા, અને છાપા છુપીથી પુસ્તકો પ્રકાશમાં આવ્યાં, એટલે કુદરતે પોતાની મેળે પણ પ્રકાશ કરીને મૂક્યો. અને તેની સાથે સત્યાસત્યનો પણ પ્રકાશ થવાને લાગ્યો. અંધકારના સમયમાં પ્રાચ્ય ઘણાજ પ્રકારના ગોટાળા થાય છે. સૂર્યનો પ્રકાશ થતાં ચોરોને પણ ભાગવુંજ પડે છે. કુદરત એવી છે કે-અંધકારને સદાના માટે ટકાવી રાખતીજ નથી. કહેવત પ્રમાણે આખરે સત્યનોજ જય થાય છે. તેવો આ પ્રકાશનો સમય છે. કેટલાક ધ્રુવડ જેવાઓના માટે પ્રકાશ વિપરીત હોય છે. તેો પણ સત્યપ્રિય સજ્જનોના માટે તેો પ્રકાશ જ ફાયદો કરવા વાળો હોય છે.

વિષ્ણુ કે જે ૨૪-અને ૧૦ અવતારો ધારણ કરીને મોટાં મોટાં પુરાણો-માંથી ધૂસીને વેદો સુધીમાં નજરે પડે છે તેમનું સ્વરૂપ પ્રથમ કાંઈક વિસ્તારથી અને પછી કાંઈક ટુંક સ્વરૂપથી લખીને બતાવ્યું.

તેજ પ્રમાણે પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા પણ ચારો વેદોના પ્રકાશક, નાના મોટા બધાએ જીવેના ઉત્પાદક, સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડમાં ચારો બાબુવી ઘેરો ઘાળી બ્રહ્માંડથી પણ દશાંશુલ વધીને રહેલા, તેજ સ્વરૂપના બ્રહ્મા ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, અદ્વૈતમતમાં તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા બ્રહ્મલોકમાંથી આવીને, પોતે બધા જીવોનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને પોતેજ આ બધી દુનિયામાં પસરીને રહેલા, અને ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓની રચના કરી તેમાં થઈ રહેલા સુખ દુઃખનો અનુભવ કરવાને ખેલી રહેલા, (આ જગો પર एकोऽहं बहुः स्यां એ વેદની શ્રુતિ વિચારવાની) આ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરીને પછી તેનો લય કરનારા, વળી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરીને અને ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓની બાજી રચીને પોતેજ બધા પ્રકારની મોજ મજા લુટનારા તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા, ચારો વેદોથી, બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી, અને ઉપનિષદ્ ગ્રંથોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા.

ઉપનિષદ્કારો-વેદોથી પણ નવીન પ્રકારનું જ્ઞાન આપી દુનિયાનો ઉદ્ધાર કરવાને બહાર પડેલા, તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્માનું જ્ઞાન આપી મનુષ્યોને તેમની સાથે મેળ કરી આપવાને મહેનત કરી રહેલા.

આટલી મોટી સત્તાવાળા તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા પુરાણોમાં કેવા સ્વરૂપના લખાયા તેનો પણ થોડો વિચાર કરીને જોઈએ.

(૧) ભાગવત-સ્કંધ ૩ જો. અ. ૩૭ માં-પુત્રીનું રૂપ દેખીને મોહિત થતાં તે હરિણીનું રૂપ ધરીને ભાગી. બ્રહ્મા હરણુ રૂપે પાછળ દોડયા. આ વાત અનાદિના બ્રહ્માની કયે ઠેકાણેથી મેળવી હશે ?

(૨) મત્સ્યપુ. અ. ૩ જે-શતરૂપાની સાથે બ્રહ્મા સો સો વર્ષ સુધી કીડા કરતા રહ્યા. આજે તેમની દશા કેવી હશે ?

(૩) પદ્મ પુ. અ. ૧ લો, અ. ૧૭ માં-બ્રહ્માએ બીજી સ્ત્રી કરી. પહેલીને ખમાવવા પગમાં પડયા તો પણ શાપના પાત્ર થયા. આ વાત કયા કાળમાં બની હશે ?

(૪) દેવીભાગવતે-દેવના હાથ ઘસવાથી ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન થતાં બેને આઠ ગાંઠ. મહાદેવે જીવતા કરાવ્યા. શું આ વાત બનેલી હશે ?

(૫) વિષ્ણુ પુ. માં-મેરૂ પર્વત જેટલા મોટા અંડમાં-બ્રહ્મા બધા જગતને લઈને તેમાં રહ્યા. તે કયાંથી આવીને તેમાં બસ્યા ? અને આ વાત કયા કાલમાં બનેલી ?

(૬) મહાભારતાદિકમાં-અંડમાંથી નહીં પણ વિષ્ણુના નાભિકમલમાંથી નીકળેલા બતાવ્યા છે. આ બધા લેખકોમાંનો કયો લેખક સારીરૂપનો સાચો થયેલો હશે ?

(૭) વરાહ પુ. માયાચક્ર, અ. ૧૨૫ માં-વિષ્ણુ કહે છે કે-પ્રજાપતિને અને મહાદેવને હું જ ઉત્પન્ન કરું છું. વિચારવાનું કે-વેદોમાં, વેદાંતમાં, આ પ્રજાપતિ કયા કાળમાં ઘૂસ્યા ?

(૮) શિવ પુ. વિદ્યેશ્વર સં. અ. ૬ માં-બ્રહ્મા વિષ્ણુને કહે છે કે-હું તારો બાપ આવ્યો છું, કૃષ્ણ કહે છે-કે હું તારો બાપ, એમ હું ને તું કરતાં ખૂબ લડયા. દેવતાઓ ભયભીત થયા. વિચારવાનું કે-આ અવસર્પિણીમાં ૧ લા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા પુત્રીના પતિ-લોકોમાં પ્રજાપતિ તેને વૈદિકોમાં બ્રહ્મા કહ્યો, આ બધી ઉંઘી છત્તી બાજુ જાણી બૂલને રચેલી છે. આ બધું ભૂલથી લખાયલું નથી. પુત્રી મૃગાવતીને હરિણી રૂપે કહ્યો, રાજાને હરણુરૂપે પાછળ દોડાવેલા, જીવો કલમ પહેલીમાં. આ રાજાને બ્રહ્મા રૂપે કહ્યો-સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના અને સંપૂર્ણ જગતના ઉત્પાદક અને માલક તરીકે ખોસી ઘાલ્યા છે. આ વૈદિક ધર્મના સંચાલકો કેટલા બધા ચતુર શિરોમણિઓ હશે ?

(૯) શિવ પુ૦ જ્ઞાન સં. અ. ૧૭ થી ૧૮ માં—મહાદેવના લગ્નમાં બ્રહ્માજીની નાકી છુટી જતાં હજારો બટુકો પેદા થઈ ગયા. અનાદિના જગતના પિતા બ્રહ્માના, શું આવા હાલ હોય ખરા? જીવો કેટલા બધા આ લેખકો સત્યવાદિઓ છે.

(૧૦) સ્કંદ પુ૦ અં. ૩ જો. અ. ૪૦ મો—હરિણી રૂપ પુત્રીની સાથે રમવાની ઇચ્છાથી—દેવાદિકથી નિંદાતા—બ્રહ્મા, હરણરૂપ ધરીને આદ્યા. પણ શિવે તો બાણુ ફેંકી વીંધીને મૃગનક્ષત્રરૂપે બનાવી, પોતે આદ્રીનક્ષત્રરૂપે થઈ, પીડા કરવાને પાછળ ગયા.

વિચાર થાય છે કે—જગતની ઉત્પત્તિ અને લય કરવાવાળા, વેદોથી પ્રસિદ્ધ, અદ્વૈત મતમાં—અનાદિના બ્રહ્મસ્થાનમાંથી આવીને, બધા જીવોના સ્વરૂપથી, આ બધી દુનિયામાં પસરીને રહેલા, આ બ્રહ્મા મનાયા હશે કે કોઈ બીજા? આવા પ્રકારના લેખકો કેટલા બધા ધન્યવાદના પાત્રો?

(૧૧) શતરૂપા—બનાવી તેને જોવાને બ્રહ્માએ પાંચ મુખ કર્યાં પણ પાંચમું કપાયું, તે એવી રીતે કે વિષ્ણુના સમક્ષ ઋષિઓએ બ્રહ્માને પુછ્યું કે—ત્રણમાં મોટો દેવ કયો? બ્રહ્માએ કહ્યું કે ‘હું’ વિષ્ણુએ કહ્યું કે ‘હું’ તકરાર થતાં વેદનાં પ્રમાણ પર જતાં મોટા શિવજી ઈર્ષ્યા. બ્રહ્મા ચક્રા તક્રા કરવા જતાં શિવના ક્રોધ ભેરવે પાંચમું માથું કાપી નાખ્યું. આ વાર્તાઓ મહાભારતાદિકમાંની છે.

દુકંમાં વિચારવાનું કે—આ ત્રણ દેવો જ સત્યરૂપના ન ઠરે તો પછી આ બધી કલ્પિત વાર્તાઓ સત્યરૂપની કયાંથી ઠરવાની છે? જીવો અમારા બધા લેખો ને કરો વિચાર.

(૧૨) સ્કંદ પુ૦ અં. ૬ ઠો. અ. ૧૭૯ થી ૧૮૪ સુધી—બ્રહ્માએ હાટ-કેશ્વરમાં યજ્ઞ કરવા માંડ્યો. પ્રથમ બ્રાહ્મણોનું વિધન આવતાં નમસ્કાર કરી સંતોષવા પડ્યા. સાવિત્રી ન આવી શકતાં, ગાયના મુખથી ગોપકન્યા પ્રવેશી ચોનીથી બહાર કાઢી તેને પરણ્યા. તે યજ્ઞમાં અનેક વિધ્નો નડ્યાં, સાવિત્રીએ બધાઓને શાપિત કર્યાં.

અહીં જરા વિચારવાનું કે—યજ્ઞકર્મ ઈંદ્રપદની લાલચવાળા રાજાઓ કરતા. બ્રહ્મા તો યજ્ઞના માટે પશુ બનાવીને આપતા, એમ મનુ મહારાજે લખ્યું છે. બ્રહ્માંડને વીંટલાઈ બ્રહ્માંડથી પણ દશાંશુલ વધીને રહેલા બ્રહ્મા, આરો વેદોથી પ્રસિદ્ધમાં મુકાયા. અદ્વૈત મતમાં બધા જીવોનું સ્વરૂપ ધારણ

કરીને ૮૪ લાખ જીવોની ચોનિમાં ભટકવાને આવેલા અતાવ્યા. તે બ્રહ્માને યજ્ઞ કરીને શું મેળવવાને આવેલા અતાવતા હશે ? આ તે બધા ધર્માત્માઓ હતા કે ધર્મના ધુતારાઓ ? આ બધા લેખકોમાંનો એક પણ લેખક સત્યરૂપનું લખીને ગયો હોય એમ લાગે છે ?

એક પણ વાત જાહેર બોલનાર કે જાહેર લખનાર અધમ ગણાય છે, તો પછી ધર્મના બ્રહ્માને હજારો વાતોને ઉધી છત્તો લખનારને પંડિત માનવો કે અધમ બુદ્ધિવાળો માનવો ?

પુરાણોના બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના માટે તો, હું જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપે મારા ગ્રંથના પૂર્વ અંકમાં, કાંઈક વિસ્તારથી જ લખીને આવ્યો છું. છતાં અહીં વિષ્ણુના માટે અને બ્રહ્માના માટે જે કાંઈ લખવું પડ્યું છે, તેનું કારણ એજ છે કે-ઋગ્વેદના પંદરલા અને સાતમા મંડલમાં-વિચિત્ર પ્રકારના જગતના ઉત્પાદક, ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુના માટેજ કેટલીક સૂચનાઓ કરવી પડી છે.

અને ઋગ્વેદના દશમા મંડલમાં બધી દુનિયાના ઉત્પાદક અને માલક થઈ પડેલા, પુત્રીના પતિ-બ્રજપતિ, કે જે એક રાજા હતા, તે બ્રહ્મારૂપે થઈ પડેલા, તેમના માટે જ, આટલું ફરીથી લખવું પડ્યું છે.

જો કે તે સમયના ઉપનિષદ્ધારો-વેદ વિદ્યાને નિકૃષ્ટ વિદ્યા ગતાવી પોતે ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા આપવાને બહાર પડ્યા છે ખરા પણ મેંકડોનલ સાહેબે કહ્યું છે કે-
“ ઉપનિષદોમાં ચોક્કસ વિચારો નિકળે તેવું કાંઈ નથી.

છાટાલાલભાઈએ પણ જણાવ્યું છે કે-“ સર્વ ઉપનિષદોને સરખાવતાં, તેમાં વિચારોની સંકલના જોવામાં આવતી નથી.”

અહીં વિચારવાનું કે-જે ઉપનિષદોમાં ચોક્કસ વિચારો મળતા ન હોય તેમજ વિચારોની સંકલના પણ મળતી ન હોય તેવા અનિશ્ચિત જ્ઞાનને સત્ય રૂપે કેવી રીતે સ્વીકારી લેવું ?

આ વિષયમાં અમે અનેકવાર સૂચવતા આવ્યા છીએ કે-તે અધ્યાત્મિક જ્ઞાન ઉપનિષદ્ધારોના ઘરનું નથી. તેમજ વેદના વિષયોમાંથી પણ તેમણે મેળવેલું નથી. પરંતુ તે સમયના સર્વજ્ઞોના જ્ઞાનમાંથી તુટક કુટક યાચિતમંડનરૂપે ગ્રહણ કરીને, વેદવિદ્યાની નિકૃષ્ટ બાજુ ઉભી રાખવાના માટે, પોતાની ઉપનિષદોમાં દાખલ કરેલું, તેથી તે જ્ઞાનનો મેળ કેવી રીતે બેસી શકે ?

જે પંડિત મહાશયોને-તે અધ્યાત્મિક ખરું જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા હોય. તેમને આજે પણ વિદ્યમાન રહેલા સર્વજ્ઞોના ગ્રંથોનો, આદ્યથી તે અંત સુધી

અભ્યાસ કરી, તે અધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવવાની લક્ષ્યમણ કરે છે. સાથે એ પણ સૂચવું છું કે—સર્વજ્ઞાના અંથોનો અભ્યાસ કર્યા જિવાય, તમે તમારી જીવંતીના અભ્યાસ સુધી તો શું પણ તેવી અનેક જીવંતીઓ સુધી પણ મેળવી શકશો નહીં. અને તમે તમારી જિજ્ઞાસા પણ પૂરી કરો શકશોજ નહીં. માનવું ન માનવું તે તો આપણી સ્વતંત્રતા ઉપર આધાર છે.

જીવો શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા દક્ષિણ પ્રદેશના, એક પંડિત લક્ષ્મણ રઘુનાથ સિંહે, તે પંડિત મહાશયે તેવા પ્રકારનો અભ્યાસ કરી, પોતે ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવી, પોતાના તરફથી તેવા પ્રકારના ટુંક ટુંક સ્વરૂપથી દશ પ્રકારના લેખો બહાર પાડી, બધી હુનિયાના પંડિતોને પણ પ્રેર્યા છે. તેમના લેખોનો ખારિક પણાથી અભ્યાસ કરી, તેમનું અનુકરણ કરવાની ભળામણ કરે છે.

વૈદિકોના કેટલાક દુરાગ્રહી પંડિતોએ—સર્વજ્ઞાના સત્ય તત્ત્વોનો વિચાર કરવાનું છોડી દઇને, સર્વજ્ઞામાંની અનેક પ્રકારની વસ્તુઓને લઇને, કોઇ જગો પર તો અધિક જ્ઞાનીપણાનું ડોળ કરતાં, જણાવ્યું કે—“ મૂલકનું ભક્ષણ તે પુત્રના માંસ ભક્ષણ બરોબર છે.”

રાત્રિભોજનના વિષયમાં—“ લોહી માંસની તુલના કરીને બતાવી.”

સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસની ફેરફારી કરતાં—દરેક સમયના વાસુદેવોનાં નામો ઉઠાવી દઇ, તેમના પ્રતિપક્ષીરૂપ-પ્રતિવાસુદેવો કે જે મહાત્મ રાજાઓ થઇ ગયા છે. તેઓને અસુર, દૈત્ય, દાનવના નામથી વિપરીત રૂપના લખીને, દેવ દાનવોની લઢાઇ રૂપમાં ગોઠવી દીધા છે.

જેમ કે—તારકાસુર, મેરક દૈત્ય, મધુ કેટલના, નામથી કોઇને ખોસી ઘાલ્યા ઉત્તરમાં, તો કોઇને ખોસી ઘાલ્યા દક્ષિણમાં, પછી મોટી મોટી કલ્પિત કથાઓ લખીને—મોટાં મોટાં પુરાણો બનાવી દીધાં, કે જેમાંથી કોઇને રસ્તોજ જડી શકે નહીં. આ વાત મારા લેખથી પણ આપ સજ્જનો વિચારી શકશો.

ઇત્યાદિક સૈંકડો, હજારો બાબતો, સર્વજ્ઞાના અંથમાંની લઇને—બાણી બૂલને કંઈ છતાં સ્વરૂપની લખીને, એવું તો કોઠડું ચૂંચવ્યું છે કે મોટા મોટા પંડિતોને પણ મોટી ભ્રમ ભળમાં નાખી દીધા છે. પરંતુ મને ખાતરી છે કે મારા અંથનું અવલોકન કરતાની સાથેજ, તેઓ નિઃશંક થઇને તરતજ પોતાની સત્યપ્રિયતાને બહાર કરશે. એવી મને મારા અંથની ખાતરી છે.

આ તો મારા અંથનું ટુંક સ્વરૂપ જોવાને માટે, પ્રસ્તાવના કહો કે, પ્રવેશિકા કહો, છે. માત્ર જૈન-વૈદિકોના શુખ્ય દેવોનું સ્વરૂપ. વિશેષ જોવાની

છંદા હોય તો જીવો રોયલ આઠ પેજ કારમ પદ, પૃ. ૪૭૨ નો ‘તત્ત્વત્રયી મીમાંસા’ નામના ગ્રંથનો ખંડ પહેલો.

આગળ દુકમાં શુરતું સ્વરૂપ, વેદોત્તું, શંકર દિગ્વિજયનું, નિમ્પક્ષપાતી સન્નજનોના ઉદ્દેશો, પ્રાક્ષણ ગ્રંથોનું, ઉપનિષદોનું, અને જૈનોના સ્વાદ્વાદ તત્ત્વનું સ્વરૂપ, કાંઈક વિસ્તારથી જોવું હોય તો જીવો તત્ત્વત્રયી મીમાંસાનો ખંડ બીજો. રોયલ આઠ પેજ. કારમ ૫૫ પૃ. ૪૫૦ નો. અને કરો સત્યાસત્યનો વિચાર,

‘વૈદિકધર્મ’ કોઈ સ્વતંત્રનો ધર્મ નથી. કેવલ સર્વજ્ઞોમાંની અનેક પ્રકારની વાતો ને લઈને, બાણી બૃજને તેમાં ઉંધું છંતું કરી, કલ્પિત મોટા મોટા ગ્રંથો લખી, લોળી દુનિયાને ઉંધા પાટા બંધાવવાનો ધંધો કરેલો છે. હે સન્નજનો ! આપ સત્યપ્રિય થઈ તમે તમારા આત્મકલ્યાણના માર્ગની જોજ કરશો !!

હે સર્વજ્ઞોના ભક્તો ! પ્રવેતાંબર દિગંબરના મહાશયો ! પૂર્વે અંધકારના સમયમાં, તમે આપસ આપસની કુટથી, સર્વજ્ઞ પિતા શ્રીમહાવીરના-તત્ત્વના વિષયોના, અને તેમનાથો મેળવેલા પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસના વિષયોના, ખબનામાંથી કેટલો બધો ખબનો લુંટાવ્યો છે. અને તે લુંટારાઓ પોતાનો સાહુકારી પ્રગટ કરી તમેને કેટલા બધા કંગાલ રૂપે લોકોમાં બહેર કર્યા છે, તે જરા આવા પ્રકાશના સમયમાં તો આંખ ઉઘાડીને તો જીવો? સર્વજ્ઞોના જ વિષયોને પોતાના ગ્રંથોમાં ઉંધા છત્તા લખીને, તે સમયની લોળી દુનિયાને કંઠી રીતના ઉંધા પાટા બંધાવ્યા છે, તે જરા તપાસો.

તે ધર્મના ધૂતારાઓએ-એવો તો કોયડો શું ચલેલો છે કે મોટા મોટા પંડિતો તેવા પ્રકારની ઉંધી છત્તી વાતોને સમજી રહેલા છે, તો પણ તે શું ચલેલી બળ ઉકેલવાને સમર્થ થઈ શકતા નથી.

મેં જે આ કોયડો ઘણો ઉકેલ્યો છે, તેની પ્રેરણા મને કોઈ કુદરતે કરી હોય, અથવા આજકાલના સત્યપ્રિય સન્નજનોના ભાગ્યની પ્રેરણા થઈ હોય, એમ હું માનું છું. તેથીજ હું કાંઈ આટલા દરબા સુધી તે કોયડો ઉકેલવાને સમર્થ થયો હોય, તે સિવાય હું મારી સત્તા કાંઈ પણ જોઈ શકતો નથી.

આપ સન્નજનોને મારી પ્રાર્થના એ છે કે-તે અંધકારના સમયમાં બંધાવેલા ઉંધા છત્તા પાટાઓથી આજકાલની લોળી દુનિયા પણ અત્યંત ગભરાઈ રહી છે. માટે અંધકારના ખાડામાં પડેલી દુનિયાને મારા ગ્રંથનો પ્રકાશ આપી બહાર કાઢી મોટું પુણ્ય ઉપાર્જન કરો ! જે કદાચ દુનિયા સ્થિર થશે તો સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના પ્રકાશથીજ સ્થિર થશે. બાકી તેમની જ્ઞાંતિ કોઈ જગોપરથી

પણ દૂર થવાની નથી. જ્યારે તે દુનિયાને જૈન વૈદિકની તુલનારૂપનો લેખ જોવામાં આવશે ત્યારે તેમના મનની બ્રાંતિ આપો આપ દૂર થઈ જશે. બાકી તે સિવાય બીજા કંઈક ઉપાયથી પણ તેમની બ્રાંતિ જલદીથી દૂર થઈ શકવાની નથી. આ મારી સૂચના ધ્યાનમાં રાખી હે સર્વજ્ઞાના પુત્રો ! આપ કટીબંધ થઈ ક્ષેત્રી દુનિયાનો ઉદ્ધાર કરો !

આ તો મારા અંધની પ્રસ્તાવના સમજો કે પ્રવેશિકા સમજો વિશેષ જોવાની ઇચ્છા હોય તો-રોયલ આઠ પેજ દોઢશો ફારમના જેટલા મારા અંધના એ ખંડ જોવાની ભલામણ કરૂં છું.

ફિલસુફી (તત્ત્વ) સંબંધેના વિચારો.

ફિલિસ્ટાનની ફિલસુફીના સંબંધે યુરોપના પંડિતોએ ઘણા બારેક વિચારો કરીને બતાવ્યા છે તેમાં હું ' સર્વજ્ઞાના સ્વરો પૂરીને બતાવું ' તો તે પણ વિચારવાને કામ લાગશે.

સર્વજ્ઞાનું સિદ્ધાંત એ છે કે—

(૧) સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ :

ભાવાર્થ :—જે જીવે સમ્યક્-અર્થાર્થ-શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર, આ ત્રણે પુરેપુરાં મેળવ્યાં હોય તેજ મુક્તરૂપે થઈ શકે છે. પરંતુ કેવળ ભક્તિ-માત્રથી, કે કેવળ શ્રદ્ધાનમાત્રથી, કે કેવળ જ્ઞાનમાત્રથી, તેમજ કેવળ ક્રિયાકાંડ માત્રથી જીવો ઉપરના દરજે ચઢી શકે, પરંતુ મુક્ત રૂપે થઈ શકતાજ નથી. આ સર્વજ્ઞાનો અટલ સિદ્ધાંત છે.

(૨) બીજી વાત એ છે કે—આ સૃષ્ટિ અનાદિના કાલથી પ્રવાહ રૂપે ચાલતી આવેલી છે અને અનાદિ કાલ સુધી જ રહેશે.

આ સૃષ્ટિ નાના મોટા અનંતા અનંત જીવોથી ભરેલી છે, તેથી તે અનાદિ અનંત કાલના સ્વરૂપવાળી જ છે, અને તે જીવો પોતાના કર્મોના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓમાં ભટકીજ રહેલા છે, તે આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈએ પણ છીએ. માત્ર જે જીવ પૂર્ણ શ્રદ્ધાનાદિક ત્રણ મેળવે તેજ ૮૪ લાખના ફેરામાંથી મુક્ત થાય. તેનું જ નામ મોક્ષ છે.

પરંતુ આ સૃષ્ટિ તો હાનિ વૃદ્ધિ રૂપે (અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી કાલના સ્વરૂપે) સદાકાલ ચાલ્યા જ કરવાની છે. તેનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞાના લેખથી પ્રથમ જ અમે લખીને બતાવ્યું છે. ત્યાંથી વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

આ લેખમાં કાંઈક વિશેષ વિચાર કરીને બતાવું છું—દુનિયામાં ચાલી રહેલા જેટલા મત મતાંતરે નજરે પડે છે તેમાંનો કોઈ પણ મતવાળો સર્વજ્ઞોના વિચારોથી આગળ વધીને ગએલો હોય તેમજ ભવિષ્યમાં જશે તેવો એક પણ નજરે પડશે નહીં.

જીવ—એટલે એક ઇંદ્રિયના-પૃથ્વીના, પાણીના અગ્નિના, વાયુના અને વનસ્પતિના-જાડ ખીડાદિકના અનંતા અનંત જીવોના વિચારો.

એ ઇંદ્રિયના અનેક જાતિના ક્રીડા આદિના અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા જીવોના વિચારો.

એજ પ્રમાણે અનેક જાતિની ક્રીડાઓ, મંકોડા આદિ ત્રણ ઇંદ્રિયના જીવોના વિચારો.

એજ પ્રમાણે—અનેક જાતિની માખીઓ, મચ્છરો, કરોળીયા, ભમરાઓ, તીડાદિક ચાર ઇંદ્રિયના જીવોના વિચારો.

તે સિવાય વધારાની પાંચમી ઇંદ્રિયને મેળવીને તિર્યચની ગતિમાં પડેલા હજારો જાતિના-સ્થલચરના જીવો, આકાશમાં ફરતા અનેક જાતિના પંખી આદિના અસંખ્ય જીવો આપણી નજરે પડી રહેલા છે તે ગધાનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞોના શાસ્ત્રોથી જેટલું જોઈ શકશે તેટલું સાંખ્ય આદિ કોઈ પણ મતવાળાના સિદ્ધાંતથી જોઈ શકશે જ નહીં.

નરકના જીવો—તેમના શરીરનું, આયુષ્યનું, દેવતાઓના શરીરનું, તેમના આયુષ્યનું પ્રમાણ સર્વજ્ઞોના સિદ્ધાંતમાં છે. વૈદિકોમાં-વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં નથી તેઓ તે ગતિમાં પડેલા આદિના છે, પણ અનાદિના નથી તેથી યાચિત-મંડન રૂપના હોવાથી વિચારવાની જરૂર છે.

વૈદિકના પંડિતો ગંગા નદીના પ્રદેશોમાં પસર્યા પછી જે પોતાની ઉપ-નિષદોમાં અધ્યાત્મિક તત્ત્વોના નામથી જ્ઞાનકાંડ ઉભો કર્યો છે તે અને પુરાણોમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસ લખ્યો છે તે તેમના સ્વતઃ જ્ઞાનનો વિષય નથી. પરંતુ સર્વજ્ઞોના વિષયમાંથી લઈને તેમાં ઉંધું છતું કરીને તેમાંની કેટલીક વાતો વેદમૂળક ઠરાવવાને વેદોના આદ્યમાં સુદ્ધાં ખોસી ઘાલેલી નજરે પડે છે. તેથી મોટા મોટા પંડિતો પણ મોટા ગુન્યવાદોમાં પડી ગએલા નજરે પડે છે.

મહાવિવ્યક્ષણ અંગ્રેજો કાંઈક નવીન તત્ત્વ મેળવવાની આશાથી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા વૈદિકોના મોટા મોટા ગ્રંથો જોઈ પોતાના ધનનો, તનનો મોટો ભોગ આપી, સેંકડો પંડિતો શોધ જોળ કરવા મંડી પડ્યા પણ છેવટમાં પહોં

એ દતાં ઉંદર હાથ લાગવા જેવું થતાં નિરાસ થઈને નહીં જેવા સમુદાયવાળા સર્વજ્ઞાના અંથો તરફ દૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, તે અંથો ભેતાં કાંઈક આશાવાદી થતાં આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરતા રહ્યા છે. પરંતુ પાછળ ધએલા વૈદિકોના પંડિ-
તોએ સર્વજ્ઞાના વિષયોમાંથી લઈને એવું તો કોકડું ગુંચવી દીધેલું છે કે તે ગુંચ ઉકેલવાને હજી સુધી તેઓ સમર્થ થઈ શક્યા નથી. પરંતુ એટલું તો જરૂર બતાવતા ગયા છે કે—“પ્રથમનું વૈદિક સિદ્ધાંત સિંધુ નદના પ્રદેશથી ફેલા-
યલું તે જુદા પ્રકારનું છે અને તે ગંગા નદીના પ્રદેશથી ફેલાયલું તે જુદા પ્રકારનું છે,” આવા પ્રકારની જે શોધ કરી છે તે કોઈ સાધારણ પ્રકારની નથી.

જ્યારે આપણે ખરા વિચારમાં ઉતરીશું ત્યારે એજ માલમ પડશે કે વૈદિકના પંડિતો જ્યારથી સર્વજ્ઞાના પરિચયમાં આવ્યા છે ત્યારથીજ તેઓ સર્વજ્ઞોમાંથી લઈને પોતાની બધી બાજુ ફેરવતાજ નજરે પડે છે. કેટલીક વાતો પાછળથી વેદોમાં પણ દાખલ કરેલી નજરે પડે છે.

જુવો કે—ઋગ્વેદમાં જગતના સ્રષ્ટા અનેક દાખલ કરીને પણ સંતોષ ન માનતાં—વિષ્ણુને પણ જગત્તા ઉત્પાદક તરીકે ઋગ્ના આદ્ય મંડળમાં દાખલ કરી દીધા છે. તટલાથી જ પણ સંતોષ ન થતાં ઋગ્વેદના દશમાં મંડળમાં પ્રજાપતિનાં ત્રણ ચાર સૂકતો દાખલ કરેલાં નજરે પડે છે. તે બધા પ્રકારના જગતના ઉત્પાદક શું વાસ્તવિક સ્વરૂપના છે કે પાછળથી કલ્પિત રૂપના છે ?

ખીજી વાત એ પણ વિચારવાની છે કે—

સાંખ્ય, નૈયાયિક, વૈશેષિક, અદ્વૈત મતાદિનું સ્થાપન કરવાવાળા જે મતવાદીઓ છે તે બધાએ પ્રાચી વસ્તુના એક એક અંશને મુખ્ય રાખીને તેનું સ્થાપન કરવાવાળા છે. સર્વજ્ઞો વસ્તુના દરેક જુદા જુદા અંશોની અપેક્ષા રાખીને વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવવાવાળા છે. પરંતુ એકજ પક્ષના દુરાગ્રહવાળા નથી. તેઓ સ્યાદાદીના નામથી ઓળખાય છે. અને તે બધાએ એકાંતવાદીઓને પોતાની કક્ષામાં લઈને ચાલવાવાળા હોવાથી સર્વોગ સિદ્ધ રૂપના ગણાય છે. આજકાલના જેટલા વિચક્ષણ પંડિતો છે તે બધાએ પંડિતોએ અનેકાંતના પક્ષને સહકાર જ આપેલો છે. તેમાંના ઘણા ખરા પંડિતોના વિચારો મારા અંતથી પણ ઓછ શક્યો. તો પછી સર્વજ્ઞાની ઉત્પત્તિ સાંખ્યાદિક અસર્વજ્ઞોથી લખવામાં જે આવી છે તે ભ્રમમૂલક ગણાશે પણ સત્યરૂપની ઠરશે નહીં.

છેવટના બે શબ્દો.

જૈન, બૌદ્ધ અને વૈદિક એ ત્રણે આ ચાલતા સમયમાં પણ હિંદુસ્તાનમાં ધર્મના પાયા નાખવાવાળા છે. ઇ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષના લગભગમાં ૨૩

મા તીર્થંકર હતા. થોડા વખત પછી ૨૪ મા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પણ નાયક હતા. મહાવીર સર્વજ્ઞપણનો દાવો કરે છે એમ બૌદ્ધો પણ કહેતા. બૌદ્ધો સર્વજ્ઞપણનો દાવો કરતા નથી. તેઓ તો કહે છે કે-સર્વે પશ્યતુ મા વા રૂપમર્થં તુ પશ્યતુ । વૈદિકોમાં કોઈ નાયક જણાતો નથી. તેમનામાં સ્વતંત્રપણાનું જ્ઞાન યજ્ઞ યાગાદિકત્તું હતું. તેથી એજ સિદ્ધ થશે કે-ખીજમાંથી લઇને પોતાનામાં ઉંધું છ-તું કરેલું છે. સર્વજ્ઞમાંથી લઇને જે ઉંધું છતું કયું છે તે તો જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપથી કેટલુંક લખીને બતાવ્યું છે.

સર્વજ્ઞાએ અનેકાંત મતને જાહેર કરી ખીજ બધાએ એકાંત પક્ષવાળા-એને પોતાની કક્ષામાં લઇને ચાલવાનું કરેલું છે. કહ્યું છે કે-“જિનવરમાં સઘળા દર્શન છે, દર્શને જીનવર ભજનારે; સાગરમાં સઘળી તટિની સહી, તટિનીએ સાગર ભજનારે” અને તે અનેકાંતના પક્ષને આજકાલના બાહોશ પંડિતોએ સહકાર આપેલો છે. ચોગ્યાચોગ્યનો વિચાર વિચારણા પંડિતો કરી શકે છે. એટલું જ કહીને હું નિવૃત્ત થાઉં છું.

જૈનધર્મની પ્રવૃત્તિ મહાવીરથી કે ઋષભદેવથી ?

જૈનધર્મની પ્રવૃત્તિ ઋષભદેવથી થએલી જૈનો માને છે. પૂર્વેના તીર્થંકરોને ઘણું લાંબું છેટું પડી ગયું છે. પરંતુ-૨૩ મા તીર્થંકર તો ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ ના સૈકામાં વિદ્યમાનજ હતા. આ વાતને તો ઇતિહાસકારો કબૂલજ રાખે છે. તેથી એક હજારના સૈકાથી સર્વજ્ઞાના તત્ત્વો નવાન રૂપના ફરીથી ફેલાયા પછીથીજ તે બધા દર્શનકારોની નવીન રૂપથી ઉત્પત્તિ થએલી છે. એવો વિચાર કરવાથીજ ઇતિહાસકારોથી થએલી ભૂલ સુધરશે. ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં ૨૪ માતીર્થંકર વિદ્યમાન હતા. ખીજાં પણ ત્યાગીઓનાં ટોળાં ફરતાં હતાં. વૈદિકોમાં ત્યાંથી ચાલેલી જોસભર ગડમથલ ઇતિહાસકારોને દેખાઈ રહી છે. તેના પૂર્વ-કાલમાં સૂક્ષ્મ રૂપે ચાલેલી ગડમથલ તેઓની નજર તળે આવેલી જણાતી નથી. આ ચાલુ જમાનામાં ઇ. સ. પૂર્વે એક હજારના સૈકા પછી સર્વજ્ઞાના તત્ત્વોજ દર્શનકારોની ઉત્પત્તિ થવામાં મુખ્યતાએ કારણ છે, એવું ફરીથી વિચારમાં આવશે ત્યારેજ ઇતિહાસ વેત્તાઓને સત્યરૂપે સમજશે. જૈનોનો છઠ્ઠા સૈકાથી જે વિચાર કરવામાં આવે છે તે ભૂલ ભરેલો ચાલે છે. એમ હું મારા અનુભવથી ચોક્કસ કહી શકું છું. અને આ જગોપર-ડૉ. હર્મન જેકોબીના વિચારો ટાંકીને બતાવું છું-જૈન સૂત્રોની પ્રસ્તાવના ભાગ ખીજમાં-ડૉ. જેકોબી લખે છે કે-“વૈશેષિક દર્શન સાથે જૈનોના કેટલાક વિચારો મળતા આવતા હોવાથી જૈન-

દર્શનની ઉત્પત્તિ તેના પછીથી થઈ છે એવો જે મત ડૉ. માંડારકરે ઉપસ્થિત કરેલો છે તેની સથે હું સંમત થઈ શકું તેમ નથી. (જુઓ જૈનેતર દૃષ્ટિએ જૈન ભાગ બીજો પૃ. ૭૬) આગળ પૃ. ૭૬ માં-વૈશેષિક અને જૈન દર્શન વચ્ચે મૂળ સિદ્ધાંતોમાં ભેદસૂચક એવાં કેટલાંક ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે-પહેલાના મતે આત્માઓ અનંત અને સર્વવ્યાપી (વિશુ) છે. પરંતુ-બીજાના (જનોના) મતે તેઓ મર્યાદિત પરિમાણવાળા છે. વૈશેષિકો-ધર્મ અને અધર્મ ને આત્માના ગુણો માને છે. પરંતુ ઉપર જણાવ્યું તેમ જૈનો તે બન્ને એકબીજાના દ્રવ્યો માને છે. એક બાબતમાં એક વિરૂદ્ધ વૈશેષિક વિચાર અને તદ્વચિન્ત જૈન સિદ્ધાંત વચ્ચે કેટલુંક સાદૃશ્ય જોવામાં આવે છે. વૈશેષિક મતમાં ચાર પ્રકારનાં શરીરો માનેલાં છે-પૃથ્વી શરીર જેવું કે-મનુષ્ય-પશુ આદિતું, જલાત્મ શરીર જેમ વરુણની સૃષ્ટિમાં છે, અગ્નીય શરીર જેમ અગ્નિની સૃષ્ટિમાં, અને વાયવીય શરીર જેમ વાયુની સૃષ્ટિમાં મળી આવે છે. આ વિચિત્ર વિચાર સાથે સદૃશતા ધરાવનારો જૈનદર્શનમાં પણ એક વિચાર છે. જૈનો-પૃથ્વીકાય, અપૂકાય, તેજસ્કાય અને વાયુકાય એમ ચાર કાય માને છે. આ ચાર (૪) ભૌતિક પદાર્થો કે જે મૂળતત્ત્વો છે અથવા તે તેના પણ સૂક્ષ્મ ભાગો છે, તેની અંદર એક એક વિશિષ્ટ આત્મા રહેલો છે. એમ તેઓ માને છે. આ જઠ-ચેતન્ય વાદનો સિદ્ધાંત ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અસલ સચેતનવાદનું પરિણામ છે.....આ બન્નેમાં જૈનમત વધારે પ્રાચીન છે. (વિશેષ ત્યાંથી જોઈ લેવાની ભલામણ કરું છું.)

અજ ડૉ. જેકોબીએ-જૈનસૂત્રોની પ્રસ્તાવના ભાગ પહેલામાં જૈનોની માન્યતાવાળા “ પૂર્વો ” નો અર્થ સમજાવતાં તેની ટીપમાં જણાવ્યું છે કે- “ પૂર્વ ” શબ્દનો અર્થ જૈનાચાર્યોએ નીચે મુજબ સમજાવેલો છે-તીર્થંકરે પોતેજ પ્રથમ પોતાના ગણધર નામે પ્રસિદ્ધ શિષ્યોને પૂર્વોનું જ્ઞાન આપ્યું હતું ત્યાર પછી ગણધરોએ અંગોની રચના કરી. આ કથન, પહેલાજ તીર્થંકરે અંગો પ્રરૂપેલાં છે એવા આશ્રદ સાથે જોડેલે અંશે ઐક્ય ધરાવતું નથી તેટલે અંશે તે ખરેખર સત્ય ગર્ભિત લેખવા યોગ્ય છે. ” (જૈનેતર. ભાગ બીજો પૃ. ૨૪ ની ટીપમાં)

ડૉ. જેકોબીના કથનનો તાત્પર્ય એ છે કે—

બીજા મતવાળાઓ કહે છે કે અમો આદિઅનાદિના છિએ. જનો નજીકમાં થએલા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથનું પણ શાસન જાહેરમાં ન બતાવતાં આજે ૨૪ મા તીર્થંકર શ્રીમહાવીરનું શાસન માન્ય કરેલું બતાવે છે. તેથી આ અવસ-

પિંછીમાં પહેલા ઋષભદેવથી જૈન શાસન ચાલતું આવેલું એમ જે જૈનો કહે છે તે સત્યરૂપનું જ ઠરશે. વૈદિકોએ વિષ્ણુના-મત્સ્ય, કૂર્માદિક ૨૪ અવતારો ખતાવતાં ઋષભદેવને ૮ મા અવતાર રૂપે ગોઠવ્યા છે, તે પણ ડૉ. જેકોબીના કથનની સત્યતાની સાબીતી જ ખતાવે છે કે જૈનધર્મ ઋષભદેવથી જ ચાલતો આવેલો છે પણ જૈનોનો ઇતિહાસ કલ્પિત રૂપનો નથી.

॥ વૈદિક સાહિત્ય એ પ્રકારના સ્વરૂપવાળું છે.

(૧) પ્રથમનું કેઈ અતિ પ્રાચીન મનાતું સિંધુ નદીના પ્રદેશમાં કર્મકાંડના નામથી મોટી પ્રસિદ્ધિને પામેલું.

(૨) બીજા પ્રકારનું વૈદિક સાહિત્ય ગંગા નદીના પ્રદેશથી જ્ઞાનકાંડના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલું.

પ્રથમના સાહિત્યનો વિષય-અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવોના નામથી ઋગ્-યજુઃ-અને સામ એ વેદત્રયીથી પ્રસિદ્ધિને પામેલું.

ઈંદ્ર, વરૂણ આદિ દેવોની પાસે મોટા ભાગે પોતાના સ્વાર્થની પ્રાર્થનાઓથી ભરેલું.

યજ્ઞ યાગાદિક વિધાનના લેખોથી ઐહિક પારત્રિક સુખ સંપત્તિની લાલચવાળું, રાજા મહારાજાઓથી મોટા આડંબરથી થતું આવેલું. તેથી તે કર્મકાંડ મોટી પ્રસિદ્ધિને પામેલું. પરંતુ આજ કાલના શોષક પંડિતોને તેમાં પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત તેમજ અદૃષ્ટરૂપ કર્મનો સિદ્ધાંત નજરે ન પડવાથી બાલખ્યાલ જેવું ગણી કાઢેલું તે વૈદિક સાહિત્ય પ્રથમ પ્રકારનું હતું.

બીજા ગંગા નદીના પ્રદેશથી જ્ઞાનકાંડના નામથી પ્રસાર પામેલું વૈદિક સાહિત્ય તે ઉંચા દરબનું ગણવામાં આવતું. જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે એ ભૂમિ પર ૨૪ તીર્થંકરો થતા આવ્યા છે. પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવથી તે ૯ મા, ૧૦ મા તીર્થંકર સુધી તો એ બ્રાહ્મણ વર્ગ તીર્થંકરોના તત્ત્વને માન્ય રાખીનેજ ચાલવા વાળો હતો. પછી કેઈ કાળદોષના પ્રભાવથી સર્વજ્ઞોના શાસનનો સર્વથા લોપ થતો ગયો. એટલે ઉપદેશના અધિકારવાળો આ બ્રાહ્મણ વર્ગજ સ્વતંત્ર રૂપનો બન્યો. પછીથી જે તીર્થંકરો થતા આવ્યા તેમની સાથે કેટલાક મળતા થઈ જતા તો કેટલાક વિરોધમાં પણ રહેતા એમ ચાલ્યા કરતું પરંતુ તેવીશમાં તીર્થંકરના સમયમાં અનેકમતના ત્યાગીઓના તરફથી યજ્ઞ યાગાદિકનો અનાદર થતાં ગૃહસ્થોના તરફથી પણ તે યજ્ઞ યાગાદિકનો આદર ઓછો થતાં તે ત્યાગીઓના ભળતા થઈ તેમનામાંથીજ

પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે વિષયોને લેતા ગયા અને જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો તૈયાર કરવા માંડી. તે કર્મકાંડની બાજુ આગે બ્રાહ્મણ્યશ્રેયથી ફેરવતાં ઉપનિષદોમાં તેો તદ્દન ફરી ગયેલી માલમ પડે છે. મોટા ભાગે તેો સર્વજ્ઞામાંથીજ લઈને વધારે ઉંધું છત્તું કરેલું નજરે પડે છે. ઘણાખરા વેદના પક્ષ કરવાવાળાજ સૂત્રાદિક શ્રેયોની રચના કરવાવાળા છે. જીવાદિક વાતોનું કે પાપ-પુણ્ય આદિ કર્મની વાતોનું જે વેદોમાં નામ નીશાણુ પણ જણાતું ન હતું તેવા પ્રકારની વાતો પાછલના નવીન શ્રેયોમાં કયા નવીન જ્ઞાનીઓની પાસેથી મેળવીને લખવામાં આવી ? ભલે તેઓ પક્ષમાં મોટા હશે પરંતુ સર્વજ્ઞાથી જ્ઞાનમાં તેો મોટા નથી. જે સર્વજ્ઞાના વિષયોમાંથી લઈને પોતે મહર્ષિંક બન્યા છે તેમને જગો જગોપર હજાકા ચિતરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તે તેઓની સજ્જનતા કેટલી બધી હશે ? તે તેો મારા શ્રેયથી પણ આપ સજ્જનો જોઈ શકશો ? જે કે તે સર્વે દર્શનકારોએ અને ઉપનિષદકારોએ સર્વજ્ઞાના તત્ત્વોમાંથી લઈને પોતાના શ્રેયોમાં કંમ વિનાના તે તત્ત્વો ઉંધા છત્તા લખ્યા છે તેથી પણ યૂરોપ દેશના પંડિતો ચકિત થાય છે, ત્યારે સર્વજ્ઞામાંના કમવાર તે વિષયોને જોતાં તેો જરૂર આનંદિત થશેજ. જેમ કે-વૈદિક પંડિત વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે-જૈન વિષે બે શબ્દો લખતાં છેવટમાં લખે છે કે—“ બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મો એનો જેવો જેવો સંબંધ તેઓની નજરમાં આવતો જશે તેમ તેમ આ નવીન મળેલી વિલક્ષણ રત્નોની અગાધ ખાણુ દેખીને તેઓનું મનઃ આનંદ સાગરમાં તલલીન થઈ જશે. એટલુંજ આ ઠેકાણે કહેવું બશ છે. ”

વળી જીવો-દક્ષિણના વૈદિક પંડિત લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીંડે જેનોના સંબંધે દશ લેખો આપતાં દશમા લેખમાં લખે છે કે—“ જૈનધર્મ એ વિકૃત હિંદુધર્મ છે એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈનધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુધર્મ છે. આ વાત જૈનધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થએલાઓને સ્વીકારવી પડશે. ”

આ ફકરાઓથી વિચારવાનું કે-જૈન ધર્મની-ઉત્પત્તિ કોઇએ વૈશેષિક મતથી, તેો કોઇએ સાંખ્ય મતથી લખીને બતાવી છે ખરી પણ જ્યારે તેઓ આવા અનેક મહાપુરુષોની પેઠે જૈન ધર્મનું ખરું સ્વરૂપ સમજશે ત્યારે તેઓને પોતાની ભૂલો સુધારીને સર્વ દર્શનકારોમાં અને સર્વે મતાવલંબીઓમાં આદિ અનાદિના જૈન ધર્મનેજ સત્યરૂપનો સ્વીકારવો પડશે.

વળી-અમારા ગુરૂવર્યના ઉપર યોગજીવાનંદ પરમહંસનો આવેલો પત્ર-તેમાંથી કિંચિત્—“ એક જૈન શિષ્યકે હાથ દો પુસ્તક દેખા. વો લેખ

ઇતના સત્ય, વો નિઃપક્ષપાતી, મુઝે દિખ પડા કે-માનેઃ એક જગત્ છોડ કરકે
 ફૂસરે જગત્તમેં આન ખડે હો ગયે. આખાદયકાલ ૭૦ વર્ષસેં જો કુછ અધ્યય-
 ન કરા, વો વૈદિકધર્મ ળાધે ફિરા સો વ્યર્થસા માલુમ હોને લગા. પ્રાચીન ધર્મ,
 પરમ ધર્મ, સત્ય ધર્મ, રહ્યા હો તો જૈન ધર્મ આ. જિસદ્રી પ્રજા નાશ કરનેકો
 વૈદિક ધર્મ, વો પદ્મશાસ્ત્ર, વો ગ્રંથકાર ખડે બચે થે. વૈદિક વાર્તા કહી વો લીધ
 ગઈ સો સખ જૈન શાસ્ત્રોસે નમુના ઇકઠ્ઠી કીધ હૈ, ઇસમેં સંદેહ નહી હૈ. ”

(વિશેષ જીવો-જૈનેતરદષ્ટિએ જૈન. પૃ. ૭૮)

એ ગ્રંથમાં-૪૦-૪૫ મોટા મોટા પંડિતોના લેખો એવાને એવા
 ભેઈ શકશો. કિંમત રૂ. ૧)

પુનર્જન્મના સિદ્ધાંત વિષે મેંકડોનલ શાહેબના વિચારો-સં. સા.
 પૃ. ૫૧૨ થી—

“ ખરેખર હિંદુસ્તાનના લોકોનો પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત જો કે આપણને
 વિચિત્ર લાગે એવો છે તો પણ એ સિદ્ધાંતમાં બે રીતની ખૂબી રહેલી છે.

એક તો એ કે-જગતના નીતિમય શાસનમાં ન્યાયનું જે તત્ત્વ જરૂરનું
 ગણાય તે એ સિદ્ધાંત વડે પૂરૂ પડે છે.

અને બીજું એ કે દરેક માણસનું ભાગ્ય માણસના પોતાના હાથમાં છે
 એ અગત્યની નૈતિક નિયમનું પણ એ સિદ્ધાંતની સાથેજ આપણને ભાન
 કરાવીય છે. કારણ કે જેમ આ જીંદગીમાં કરેલાં દરેક પાપકર્મનું પ્રાયશ્ચિત્ત
 કર્યા વિના માણસનો છુટકો થતો નથી, તેમ દરેક પુણ્ય કર્મનું શુભ ફળ પણ
 બીજી જીંદગીમાં એને પ્રાપ્ત થયા વગર રહેતું નથી. જે કર્મ કરાઇ ચૂક્યાં હોય
 તેનાં ફળ લોગળ્યા વિના માણસને ચાલતુ નથી. કારણ કે મહાભારતમાં
 કહ્યું છે તે પ્રમાણે.—

यथा घेनुसहस्रेषु, वत्सो गच्छति मातरं ॥

तथा यच्च कृतं कर्म, कर्तारमनुगच्छति ॥ ”

“ હજાર ગાયોમાંથી પણ વાછરડું જેવી રીતે પોતાની માતાને શોધી
 કાઢ્યા વગર રહેતું નથી, તેવીજ રીતે આગળ કરાયલું કૃત્ય તે કરનારની
 પાછળ ગયા વગર રહેતું નથી.

જીવની આ પરંપરાને “સંસાર” એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. એ
 “સંસાર” તે અનાદિ ગણવામાં આવે છે. કારણ કે આ જન્મનો દરેક અનુભવ

તે આગલા જન્મના કૃત્યનું પરિણામ છે, તે જન્મનો દરેક અનુભવ તે તેનાથી આગલા જન્મના કરેલા કૃત્યનું પરિણામ છે, અને એ પ્રમાણે આપણે ગમે તેટલા પાછળ જઈશું તો પણ એની એજ સ્થિતિ રહેશે. પાપ-પુણ્યની ફળ આપવાની શક્તિને માટે સાધારણ રીતે “અદૃષ્ટ” એ શબ્દ વપરાય છે, પણ ઘણી વાર એને માટે “કર્મ” એ વધારે સારો શબ્દ પણ વાપરવામાં આવે છે.”

સં. સા. પૃ. ૫૧૩થી—

“એ કર્મ તે મનુષ્યના જીવનનું નિયામક છે એટલુંજ નહીં પણ જગતની દરેક વસ્તુની ઉત્પત્તિ તથા વિકાસનું નિયમન પણ એ કર્મ વડેજ થાય છે. કારણ કે જે કંઈ બનાવ બને છે તેની ગમે તે પણ કોઈ પ્રાણી ઉપર અસર થયા વગર રહેતી નથી, અને તેથી, પાપ-પુણ્યના ફળ વિષેના નિયમ પ્રમાણે તે પ્રાણીના કોઈ આગળના કૃત્યને લીધે તે બનાવ બનેલો હોવો જોઈએ.

ખીજી રીતે કહીએ તો, પ્રકૃતિના વ્યાપાર તે પણ સચેતન પ્રાણીઓનાં પાપ-પુણ્યનુંજ પરિણામ છે. આ પ્રમાણે સઘળી વસ્તુઓનું નિયમન કરનાર “કર્મ” ની સત્તા આગળ ઇશ્વરના સ્વતંત્ર રાજ્યને માટે ખીલકુલ અવકાશ રહેતો નથી. આ કારણથી, જે દર્શનોમાં ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે તેમાં પણ ઇશ્વરથી પણ ન તોડી શકાય એવા પાપ-પુણ્યના ફળ વિષેના નિયમ બરાબર જાળવીને જગતને તથા પ્રાણિમાત્રને દોરવડું એટલુંજ ઇશ્વરનું કર્તવ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. આ સિધ્ધાંતને વધારે મોટા પાયા ઉપર લઈ જઈને વિશ્વનો જુદા જુદા કલ્પને અંતે પ્રલય અને વળી પુનરુત્પત્તિ કલ્પવામાં આવ્યાં છે તે પણ “સંસાર” ના સિધ્ધાંતનોજ એક ભાગ છે.

જેના વડે કરીને જન્મ પરંપરાનો અંત આવે છે તે મોક્ષનો સિધ્ધાંત પણ સઘળાં દર્શનોમાં સાધારણ છે અને તે પુનર્જન્મના સિધ્ધાંત જેટલોજ પ્રાચીન છે. પ્રવૃત્તિ માત્ર ઇચ્છાને આધીન છે, અને એ ઇચ્છાની ઉત્પત્તિ “અવિદ્યા” ને લીધે છે.

લેખનો સારાંશ—“કર્મ”. તે મનુષ્યના જીવનનું નિયામક, દરેક વસ્તુની ઉત્પત્તિ તથા વિકાસનું નિયમન એજ કર્મ વડે થાય છે. તેથી તે પ્રાણીના આગળના કૃત્યને લીધે બનાવ હોવો જોઈએ.

ખીજું—પ્રકૃતિના વ્યાપાર તે સચેતન પ્રાણીઓના પાપ-પુણ્યનુંજ પરિણામ છે, કર્મની સત્તા આગળ ઇશ્વરના માટે અવકાશ રહેતો નથી.

ધર્મશ્રી ન તોડી શકાય એવા પાપ-પુણ્યના નિયમને જાળવીને પ્રાણીમાત્રને દોરવવું એટલુંજ કર્તવ્ય ગણાય. જન્મ પરંપરાનો અંત તે મોક્ષ, સર્વ દર્શનોમાં છે. અને પુનર્જન્મના જેટલોજ પ્રચીન છે. પ્રવૃત્તિ માત્ર ધર્મજ્ઞાને આધીન છે.”

મૈકેડોનલ શાહેબના વિચારો કર્મના સંબંધનાજ છે.

કેટલાકો કર્મને અદૃશ્ય રૂપે કહે છે ખરા પણ તે આત્માની સાથે સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના સંબંધવાળું થયેલું સર્વજ્ઞોએ દૃષ્ટ રૂપનું કહેલું છે. તેથી તેની ફેરફારીતું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞોએ હજારે શ્લોકોથી વર્ણન કરીને બતાવેલું છે. સર્વજ્ઞોએ તે કર્મની મૂળની ૮ પ્રકૃતિઓ કહી છે. તે બધાના ઉત્તર વિભાગો ૧૪૮ બતાવેલા છે. તે તો તેમના અંથોધીજ સમજી શકાશે પણ અહીં લખવામાં આવશે નહીં.

કેટલાકો-આત્માને વળગેલી અદૃશ્ય શક્તિ, અવિકારી, પરરૂપે આત્માની સાથે જતી બતાવે છે પણ તે વસ્તુ કેવા સ્વરૂપની છે, તેનું પરિણામ કેવા રૂપથી થાય છે તેના વિષે કંઈ પણ ખુલાશો કરીને બતાવેલો નથી.

વળી કેટલાકો-તે કર્મને પ્રકૃતિના તત્ત્વોની અસ્પૃશ્ય રૂપે રહેલી શક્તિ આત્માને ચોંટતી નથી. તો પછી તે પોતાનું પરિણમ આત્માના ઉપર કેવી રીતે જમાવે છે ? તેનો ખુલાસો કેમ નહીં કરતા ગયા હશે ?

શંકરસ્વામીએ-બ્રહ્મસુત્ર-ત્રીજા અધ્યાયના પ્રારંભ સૂત્રનો અર્થ-એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને સમજાવતાં કહ્યું છે કે-મરણ સમયમાં એક દેહ છોડી બીજા દેહમાં જવું પડે છે ત્યારે જીવને દેહનો આરંભ કરનાર-પંચીકૃત “ પાંચ મહા ભૂતોના સૂક્ષ્મ ભાગો વીંટલાઈ ને જાય છે. ” સાંભળતાની સાથે તે વૃદ્ધ વ્યાસ રૂપે પ્રગટ થયા ને ખુસી થઈને ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય વધારીને આપ્યું, પછી આલતા થયા.

વિચારવાનું કે-અનુભવની સાથે સર્વજ્ઞોનો સિધ્ધાંત જોતાં અનંતાનંત જીવોને જ્ઞાનાવરણ આદિ સાતે કર્મ વીંટલાઈનેજ રહેલાં છે. કદાચ પરભવનું આયુષ્ય ખાંધી શક્યો ન હોય તો છેવટના ભાગમાં પણ બાધીનેજ જાય એટલુંજ વિશેષ છે. વ્યાસે ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય વધારીને આપ્યું તે સત્તા શું તેમના હાથ-માંની હતી ? બીજું વિચારવાનું કે-વેદના ઋષિઓથી તે વેદવ્યાસ સુધીમાં. અખજોના અખજો ઋષિઓ થઈ ગયા હશે છતાં કર્મના (પાપ કે પુણ્યના) સંબંધમાં કંઈ પણ વિશેષ ખુલાસો લખીને ગએલા હોય એમ જણાતું નથી.

તેથી આધુનિક શંકર સ્વામીએ કેવળ નામ માત્રથી કર્મનું સ્વરૂપ બતાવ્યું તેટલા માત્રથી વેદ વ્યાસ ભગવાન મુ'ગે મોઢે અંગીકાર કરીને ખુસ થઈને ચાલતા થયા. તેથી વિચાર થાય છે કે-શંકર સ્વામીએ આ નામ માત્રને! પણ કર્મને! સિધ્ધાંત કયા નવા ઇશ્વર પાસેથી મેળવીને વેદ વ્યાસને ખુશ કરી દીધા હશે ?

સાથે એ પણ વિચારવાનું છે કે-કેવળ જગતના કર્તા ઇશ્વર છે એવી માન્યતાવાળા વેદોને મુખ્ય રાખીને ઘણા ખરા દર્શનકારોની ઉત્પત્તિ થએલી છે તે બધા દર્શનકારોને પણ આ કર્મના સિધ્ધાંતને પોતાનામાં દાખલ કરવો પડ્યો છે કે જે કર્મની સત્તા આગળ તે બધાએ ઇશ્વરોને રોકડા જેવું થવું પડ્યું છે. તે કર્મના સિધ્ધાંતને બતાવનારો ઇશ્વર મોટો માનવો કે ક્રમની સત્તા આગળ રોકડા બનેલા ઇશ્વરોને મોટા માનવા ?

“ ઇશ્વરથી તોડી ન શકાય એવા-પાપ-પુણ્યના નિયમને જાળવીને પ્રાણી માત્રને દોરવડું એટલુંજ કર્તવ્ય ગણાય. ”

આમાં વિચારવાનું કે-જેવી રીતે તેઓ અધાર કર્મોની સત્તાને તોડીને પોતે સર્વજ્ઞ ઇશ્વરો થયા છે તેજ સત્યતત્ત્વોનો માર્ગ અમોને પણ બતાવતા ગયા છે. એ ઉપકાર કંઈ અમારાપર ઓછો થએલો નથી. તેથી તેમના-ધ્યાનથી ગુણુગ્રામથી, અને તેમના બતાવેલા સત્યતત્ત્વોના માર્ગથી જો અમો આલીધું તો અમો પણ તેઓના જેવાજ સર્વજ્ઞ ઇશ્વર બનવાનાજ. જો તેઓ અમોને પોતાના સત્યતત્ત્વના માર્ગે દોરી ગયા ન હોત તો આ અનાદિકાળના અધાર સંસારમાં અનેક ધુતારાઓના હાથમાં ફસી પડેલા એવા અખુજોની અમારી ઃશી દશા થતી ? માટે તે થઈ ગએલા સર્વજ્ઞ ઇશ્વરોનોજ અમારા પર પરમ ઉપકાર થએલો છે. અને તેટલા પ્રમાણથી તેઓ અમોને જરૂરજ દોરીને ગએલા છે. બાકી તેઓ અમારા કર્મની સત્તામાં હાથ ધાલતા નથી. તેઓનો બતાવેલો જે સત્યતત્ત્વોનો સિધ્ધાંત છે તે અમોને સત્યતત્ત્વના માર્ગે દોરી જવામાં અમોને ઓછા ઉપકારી થએલા નથી એજ વાત સિધ્ધ રૂપની છે.

પ્રવૃત્તિ માત્ર ઇચ્છાને આધીન છે. તેમ કેવળ નથી તેમાં પણ કર્મ તો પ્રેરક રહેવાનાં. એટલું વિશેષ છે કે ‘પૂર્વ’ પુણ્યના સંજોગથી તેવા સંત સમાગમથી સુધારા પર ચઢી શકાય છે. અને પાપના યોગે અનિષ્ઠ સમાગમથી નીચેના દરજે પણ ઉતરી શકાય છે. મનુષ્યના ભવમાં એટલું વિશેષ સાધનપણું રહેલું છે.

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૫૧૨ માનો લેખ મંકડોનલ સાહેબનો લખીને બતાવ્યો છે, તેનો વિચાર સર્વજ્ઞોના સિધ્ધાંતથી કરીને બતાવું છું.

જગતની નીતિમાં જે ન્યાયનું તત્ત્વ છે તેને પુરૂ પાડનારો અને અનાદિ-કાળના “ સ્વંસાર ” ની સ્થિતિને બતાવનારો, એવો પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત સર્વજ્ઞાએ બતાવેલો મૂળથીજ સિદ્ધ રૂપનો છે. કદાચ વચમાં વ્યવધાનવાળો થયો હશે તો પણ, જૈનોના રૂઝમા તીર્થંકર ઇ. સ. પૂર્વે હજારમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતા, ત્યાંથી તો સતત ચાલતો આવેલો વર્તમાન કાળમાં પણ દેખાઈ જ રહ્યો છે. જૈનોની માન્યતા એવી છે કે જે તીર્થંકર ધાય તેમનુંજ શાસન મનાય, એટલે છેલ્લા ૨૪મા તીર્થંકરનું શાસન ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકાથી મનાતું ચાલ્યું. એટલું જ વિશેષ છે.

આમાં બીજું વિચારવાનું કે—૧ નરક, ૨ તિર્થંચ, ૩, મનુષ્ય, અને દેવ એ ચાર ગતિના જીવોનો વિચાર સર્વજ્ઞાના સિદ્ધાંતમાં વિસ્તારથી કરવામાં આવેલો છે. એક એક જાતિમાં અનેકા અનેક ભેદો છે. બીજી તિર્થંચની ગતિમાં પણ અનેક ભેદો છે. તેમાં જે કેવળ એકેન્દ્રિયના જીવો છે તેનાજ મોટા પાંચ ભેદો બતાવેલા છે. ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપ્કાય, ૩ તેજસ્કાય, (અગ્નિકાય) ૪ વાયુકાય, અને ૫ મો વનસ્પતિકાય. આ પાંચે કાયના જીવોને એકેન્દ્રિયના સ્વરૂપવાળાજ બતાવેલા છે. તેમાં જે પૂર્વના ચાર ભેદ છે તે તો અસંખ્ય-અસંખ્ય જીવોથી વ્યાપ્ત સ્વરૂપના બતાવેલા છે અને તે જીવો પ્રાયે અસંખ્યાતા કાળસુધી પોતાની જાતિમાંજ મરણ જીવન કર્યાજ કરે છે. પછી કોઈ ભવિતવ્યતાના યોગથી ઉપરની ગતિઓમાં ચઢતા જાય છે, પાંચમો જે વનસ્પતિ કાયનો ભેદ છે તેના પણ બે મોટા વિભાગ છે. ૧ પ્રત્યેક વનસ્પતિ નામનો અને બીજો સાધારણ વનસ્પતિ કાયના નામનો છે. પહેલો ભેદ—વૃક્ષ કે, વેલ, આદિના નામથી ઓળખાય છે. તેમાં છાલ, પત્ર, ફુલ, ફળ, આદિમાં જુદા જુદા જીવો રહેલા છે તેથી તે પ્રત્યેક વનસ્પતિના નામવાળો છે. તેથી તે જીવો પણ પ્રાયે અસંખ્યાતા કાળસુધી એકેન્દ્રિયની જાતિમાંજ જન્મ અને મરણ કર્યા કરે છે પછી ભવિતવ્યતાના યોગથી ઉપરની જાતિમાં ચઢતા જાય છે. જે વનસ્પતિના જીવો એકજ પિંડમાં અનંત જીવો વ્યાપીને રહેલા હોય છે તે સાધારણ વનસ્પતિના નામથી ઓળખાય છે અને તે જીવો પ્રાયે અનંતા કાળ સુધીતેમાંને તેમાં જન્મ મરણ કર્યાજ કરે છે. પછી કોઈ ભવિતવ્યતાના યોગથી ઉપરની પાયરીપર ચઢતો જાય છે. કેટલાક જીવો બતાવેલા કાળથી ઓછા કાળમાં પણ ઉપરની પાયરી પર ચઢતા જાય તેથી સર્વત્ર પ્રાયઃ શબ્દથી સૂચના કરવામાં આવી છે.

આ ઉપર બતાવેલા જીવો હજારોમાં હજારો કેવળ પોતાના શરીર માત્રના સાધનથી નિર્વાહ કરી મરણ-જીવન કરી રહેલા છે તેથી એકજ ઇન્દ્રિયના મનાયલા છે.

તેથી અધિક પુણ્યના યોગે જેણે શરીરની સાથે જીભ મેળવી છે તેવા હાલતા ચાલતા બે ઇન્દ્રિયોના જીવો મનાય છે. દુનિયા આંખથી જોઈ શકે તેવા અનેક જાતિના કીડા.

શરીર, જીભ, અને નાસિકા આ ત્રણ ઇન્દ્રિયો જેણે મેળવી છે તેવા જીવો—કીટિકા, માંકણ, મંકોડા આદિની અનેક જાતિઓ છે, તે પણ અધિક પુણ્યના યોગથી ઉપરની પાયરીએ ચઢેલાજ છે.

તેથી પણ અધિક પાયરીપર ચઢેલા—શરીર, જીભ, નાસિકા અને ચોથું ચક્ષુનું સાધન જેને મળેલું છે તેવા જીવો—માખીઓ, મચ્છરો, કરોળિયા આદિની અનેક જાતિઓ છે. તે પણ અધિક પુણ્યના યોગથીજ ઉપરના દરજે ચઢેલા છે.

જેને શરીર, જીભ, નાસિકા, અને તેની સાથે સાંભળવાના માટે કાનનું સાધન મળેલું છે તેવા જીવો—જળમાં ફરનારા, પૃથ્વીપર ફરનારા, આકાશમાં ઉડનારા, બે પગના કે ચાર પગના અથવા પગ વગરના જેટલા બધા જીવો છે તે તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયના નામથી ઓળખાય છે. આ ઉપર બતાવેલા એક ઇન્દ્રિયના જીવોથી લઈને પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો છે તે બધાએ તિર્થંચની જે બીજી ગતિ બતાવી છે તેનાજ ભેદો છે.

વ્યક્તપણે દુઃખ ભોગવવાના માટે જે આપણા પગની નીચેનું સ્થાન છે તે નરકનું સ્થાન બતાવેલું છે.

અને વ્યક્તપણે જે સુખ ભોગવવાનું સ્થાન આપણા મસ્તકના ઉપર દેખાઈ રહ્યું છે તેને સ્વર્ગના નામથી બતાવેલું છે.

નારકીમાંનો જીવ અને સ્વર્ગમાંનો જીવ ત્યાંનો જન્મ પુરો કર્યા પછી મનુષ્યની ગતિમાં કે ઉપર બતાવેલી તિર્થંચની ગતિમાં નવો જન્મ ધારણ કર્યા સિવાય તેઓની ફેરફારી ત્યાંને ત્યાં થતીજ નથી.

મનુષ્ય પોતાની મનુષ્યની જાતિમાં લાગ લગત સાત કે આઠ ભવ સુધી જન્મ ધારણ કરી શકે છે. પછી તો જરૂરજ માણસની યોનિ બદલવીજ પડે છે. એમ સર્વજ્ઞાના સિદ્ધાંતમાં સ્પષ્ટ પણે બતાવેલું છે.

આ ચારે ગતિના જીવો પાપ-પુણ્યના સંબંધવાળા થયેલા ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓમાં અનાદિકાળથી ઉંચા કે નીચા ભટકયાજ કરે છે.

વૈદિકોમાં ૮૪ લાખ યોનિઓ લખાઈ છે ખરી પણ તે જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે જેવી રીતે એકજ વિષ્ણુના મત્સ્ય, કૂર્મ, આદિ ૨૪ અવતારો ઉભા કર્યા છે તેની પેઠે કલ્પિત રૂપની ઉભી કરેલી છે.

પ્રથમ પાંચ પ્રકારથી એકજ ઇન્દ્રિયના જીવો જે બતાવ્યા છે તેમનાથી જ આ દુનિયાનો મોટામાં મોટો ભાગ રોકાઈને રહેલો છે. તેમાંના અનંત જીવો હજી સુધી પણ બહાર નીકળવાને પામ્યાજ નથી. કેટલાક અનંતા કાળ પછી તો કેટલાક અસંખ્યાતા-અસંખ્યાતા કાળ પછી ધીરે ધીરે ઉપરની પાયરી પર ચઢતાં ચઢતાં તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય સુધી આવી પહોંચેલા આપણી નજર તળે ફરી રહેલા છે. હવે તેમાંના કેટલાક જીવો સમભાવના યોગથી મનુષ્યની યોનિ પણ મેળવે છે. પણ ઉપરની યોનિઓ મેળવવામાં ઘણીજ દુસ્કર ઘટનાઓ સર્વજ્ઞાએ બતાવેલી છે. છતાં પણ ૮૪ લાખ જીવોની યોનિના ચક્રમાંથી છટકી જવાનો માર્ગ પણ મનુષ્યની યોનિમાંથીજ મળે છે. સર્વજ્ઞ થયા છે તે પણ મોટા ભાગે મનુષ્યની યોનિમાંથીજ વધતા ગયા છે અને જેવી રીતે તેઓ મોક્ષના માર્ગ સુધી પહોંચ્યા છે તેવાજ પ્રકારનો માર્ગ અમોને પણ બતાવતાજ ગયા છે. જો તેઓનો બતાવેલો માર્ગ અમો પકડીશું નહીં, ત્યારે તો જેવી રીતે બીજા જીવોના હાલ હવાલ થઈ રહ્યા છે તેવા હાલ અમારા પણ થયાજ કરવાના. અમારી બગડેલી હાલત અમારા પુરૂષાર્થથીજ સુધરશે પણ કોઈ ઇશ્વર કે પરમેશ્વર આવીને સુધારવાનોજ નથી.

સં. સા. પૃ. ૫૧૧ થી લખાયેલા લેખનો સારાંશ—

“જે મહત્ત્વના લીધે દુઃખ દાવની સ્થાપના થઈ તે સિદ્ધાંત ઘણો અગત્યનો છે.

ક્રમ્ ના છેલ્લા મંડલમાં-મરનારનો આત્મા પાણી તરફ કે ઔષધિઓ તરફ જાય છે. એ સિવાય ક્રમ્ માં કંઈ પણ નીશાણી નથી. એક બે ઉડતા તરંગોથી આવો વ્યાપક સિદ્ધાંત નીકળ્યો હોય એ સંભવિત નથી. આ પ્રેરણા હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓથી થઈ હોય.

મૃત્યુ પછી માણસનો આત્મા ઝાડના થડમાં કે પશુઓનાં શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, એવી માન્યતા જંગળી લોકોમાં જણાતી એ માન્યતા ઉપરાંત પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત આગળ વધ્યો નથી.

આર્ય લોકોએ હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓથી લીધો હોય તો પણ જીવનની પરંપરાનો સિદ્ધાંત પાપ-પુણ્યના બદલાનો નૈતિક સિદ્ધાંત સાથે ગાઢો

સંબંધ છે. તે સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો તે યશ તો તેમને જ ઘટે છે. સંસારમાં સુખ દુઃખનું કારણ શું ? એ પ્રશ્નનો ખુલાસો એ સિદ્ધાંત વડે મળે છે.”

આ લેખથી વિચારવાનું કે—

મૃત્યુ પછીના જીવનની પરંપરાનો સિદ્ધાંત દુનિયામાં ખાસ હોવોજ જોઈએ અને તે મહત્ત્વનો છે. એટલું જ નહીં પણ નૈતિક સિદ્ધાંતની સાથે પણ તેનો ગાઢો સંબંધ છે, છતાં પ્રાચીન ગણ્યાતા ઋગ્વેદમાં ઉડતા તરંગ રૂપનો દેખાતો હોય તો પછી તેની પ્રાચીનતાની કિંમત શી ? હિંદુસ્તાનના વતનીઓ પાસેથી લીધાની જે કલ્પના છે તે કેાઈ તેવા સાધારણ પાસેથી મળેલો ન હોય પણ તે સિદ્ધાંત ખાસ સર્વજ્ઞાથીજ લીધેલો સિદ્ધ થયે. સર્વજ્ઞાની માન્યતા મુખ્યતાએ જૈનોમાં જ છે, અને તે જીવનની પરંપરાનો સિદ્ધાંત નવીન રૂપનો સ્થાપિત કરવામાં આવેલો નથી પણ અનાદિના કાળથી સિદ્ધ રૂપનો આજે પણ જૈન સિદ્ધાંતોમાં તેવાને તેવા સ્વરૂપનો વિદ્યમાન છે. વિશેષ એટલુંજ કે ખીજા મતવાળાઓએ તે સર્વજ્ઞામાંથી ઉપર ચોટીઓ ગ્રહણ કરેલો જોવાથી આજકાલના બાહોશ પંડિતો ચકિત થઈ યશવાદ આપવાને તૈયાર છે તો પછી સર્વજ્ઞાના તત્ત્વોમાં જો કદાચ વિશેષ ઉત્તરશે તો તેઓના આનંદનો પાર રહેશે નહીં. અને અંધારામાં પડેલી દુનિયાને બહાર ખેંચી કાઢવામાં તેઓ જરા પણ પાછી પાણી કરશે નહીં એમ હું ઘણા સજ્જન પુરૂષોના નિર્મલ વિચારોથી જોઈ શકું છું.

સં. સા. પૃ. ૫૧૦ થી—

“મૃત્યુ પછી દરેક મનુષ્ય-સ્વર્ગમાં અથવા નરકમાં અથવા માનવીઓ અને પશુઓનાં શરીરમાં અથવા પૃથ્વી ઉપરનાં વનસ્પતિઓમાં—નવાં નવાં જીવન ધારણ કરે છે. અને ત્યાં આગળ તેનાં આગલા જન્મનાં પાપ—પુણ્યનો બદલો તેને મળે છે એ સિદ્ધાંત ઈ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં એવો તો ચોક્કસ સ્થાપિત થઈ ચૂક્યો હતો કે બુદ્ધે કંઈ પણ વિચાર કરવા ન ચોક્કસ તરતજ પોતાના ધાર્મિક દર્શનમાં એ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો. અને એ પ્રાચીન સમયથી તે આજદિન સુધી હિંદુસ્તાનના લોકોની એ સિદ્ધાંત ઉપર અચલ શ્રદ્ધા રહી છે. આ વિચિત્ર સિદ્ધાંત જેની સત્યતા ફિલસુફીની રીત પ્રમાણે કદી સાબીત કરવામાં આવી નથી, તે કેવળ જડવાદીઓ સિવાય હિંદુસ્તાનના પ્રત્યેક દર્શનમાં અને પ્રત્યેક ધર્મમાં ૨૫૦૦ વર્ષ સુધી સ્વતઃ—સિદ્ધ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યો. એવો બનાવ માનવ બુદ્ધિ વ્યાપારના અધિષ્ઠતિહાસમાં કદાચ બીજો શોધ્યો જડશે નહીં. આ સિદ્ધાંતનું પરિણામ એ આવ્યું કે સ્વર્ગનાં શાશ્વત સુખ બધા જીવનનાં રમણીય સ્વાનો વેદમાં જોવામાં આવતાં હતાં તેને સ્થાને

એક મૃત્યુ પછી બીજું એમ મૃત્યુમાંજ પરિણામ પામનારાં દુઃખ ભર્યાં જીવનની અનંત પરંપરાનાં ભયંકર ચિત્રો ખડાં થવા લાગ્યાં. ઉપનિષદોના ચોક્કસ વિચાર પહેલાંના સંક્રાંતિ કાળની સ્થિતિ “શતપથ બ્રાહ્મણ” માં જોવામાં આવે છે.”

લેખનો સારાંશ—મૃત્યુ પછી મનુષ્ય-નવાં નવાં જીવન ધારણ કરે છે. ત્યાં પાપ-પુણ્યનો ખદલો તેને મળે છે, એ સિદ્ધાંત ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં ચોક્કસ હતો. બુદ્ધ તરતજ સ્વીકાર કર્યો, અને આજ દિન સુધી હિંદુસ્તાનના લોકોની અચલ શ્રદ્ધા રહી છે. જેની સત્યતા ફિલસુફી પ્રમાણે સાબીત કરવામાં આવી નથી. જડવાદીઓ સિવાય પ્રત્યેક-દર્શનમાં-અને ધર્મમાં સિદ્ધ તરીકે સ્વીકારવામાં આવી છે. એવો બનાવ અખિલ ઇતિહાસમાં શોધ્યો જડશે નહીં. પરિણામ એ આખું કે-સ્વર્ગ સુખનાં સ્વપ્નનાં વેદોમાં જોવામાં આવતાં હતાં તેને સ્થાને દુઃખ ભર્યાં અનંત પરંપરાનાં ચિત્રો ખડાં થવા લાગ્યાં એ સ્થિતિ—“શતપથ બ્રાહ્મણ” માં જોવામાં આવે છે.

આ લેખથી વિચારવાનું કે—

મૃત્યુ પછી પાપ-પુણ્યનો ખદલો મનુષ્યનેજ મળે છે તેમ કંઈ નથી, પણ નાના મોટા સર્વ પ્રકારના જીવોને તેનો ખદલો મળવાજ કરે છે. એ સિદ્ધાંત જૈનોના સર્વજ્ઞાથી ચાલતો આવેલો કદાચ કોઈ લાંબો વખત થવાથી વચમાં અટકી પડેલો હશે છતાં પણ વર્તમાનકાળમાં ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ માં સૈકાથી તો સતત ચાલુજ રહેલો છે.

કારણ કે—જૈનોના ૨૩ માં તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથથી પાપ-પુણ્યનો ઉપદેશ ફરીથી શરૂ થયેલો જૈન સિદ્ધાંતોમાં આજ સુધી તેવોને તેવો છે તેથી વિચારી શકાય છે. દર્શનકારોની ઉત્પત્તિમાં મુખ્યતાએ કારણભૂત તે સમયના તે સર્વજ્ઞાજ માલમ પડે છે. પાપ-પુણ્યના વિચારો વેદોમાં ન હતા તે તો આ મેકડોનલ સાહેબના લેખથી આપણે જાણી શકીએ છીએ. બીજી વાત એ છે કે તે પુણ્ય-પાપના વિચારો દર્શનકારોએ લીધા ખરા પણ એકેદ્રિયથી તે પર્યેદ્રિયના જીવો સુધીનું સ્વરૂપ બદલાવ વગર ખરો ખુલાસો બતાવી શક્યા નથી. આ તો કેવળ અધ્યાત્મિકના વિચારો સર્વજ્ઞાજ બતાવી શકે? કેવળ તકથી સિદ્ધ ન થઈ શકે, તો પછી સર્વજ્ઞાના ઇન્કાર કરવાવાળાઓમાં એવો બનાવ શોધ્યો ક્યાંથી જડે? તે પાપ-પુણ્યના વિચારો સર્વજ્ઞાના પરિચયમાં આંધ્યા પછી શતપથ વાળાએ કે ઋગ્વેદ માં ઉડતા તરંગ રૂપથી દાખલ કરેલા સિદ્ધ રૂપના ન ગણાય.

પ્રાચીન મનાતા ગ્રંથોમાં ખુલાસો ન મળવાથી મહાત્માને ભાગેલા જડ વાદીઓ કહે છે કે-જીવ આદિ નથી. તો પુછવાનું કે-એ બધી વાતોનો ઇન્કાર

કરવાવાળો કેણુ ? એનો ઉત્તર આપતા ન હોય તેો વિષયોમાં અંધ બનેલા મૂઢજ રહી ગએલા છે.

વેદોમાં સ્વર્ગ સુખનાં સ્વપ્નો નીચે મુજબ છે—

ઋગ્ ભાં મરેલાને કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ પેલા પૂર્વના પંથથી તું જા ? આપણા પિતૃઓ ગયા છે ત્યાં જા ? ત્યાં તું યમને અને વરુણને હવિઓ વડે હર્ષાતા બેઠીશ ? ઇત્યાદિ બ્રહ્મું છે. આજે તો બાલખ્યાલ જેવું જણાશે.

બીજી વાત એ છે કે—મરનારને કહેવામાં આવ્યું કે—પિતૃઓ ગયા છે ત્યાં તું જા ? બીજા ભવમાં જનાર જીવોને કેવળ કર્મના આધીન થએલાઓને સવંજો વિના બીજા બેઠાં શકે ખરા કે ?

સં. સા. પૃ. ૫૦૯ થી—ફિલસુફી.

હિંદુસ્તાનની ફિલસુફીની પ્રારંભદશા કેવી હતી તે ઋગ્વેદ નાં મોડામાં મોડાં રચાયેલાં સૂકતો અને અથર્વવેદ એ બેમાં આપણે બેઠાં છીએ. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વિષે અને એ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિના કારણરૂપ જે સનાતન તત્ત્વ છે તેના વિષે એ સૂકતોમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. એ ઉપરાંત યજુર્વેદ-માં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને લગતી કેટલીક વિચિત્ર હંતકથા છે તેમાં સર્વશક્તિમાન યજ્ઞ વડે કરીને સઘળી વસ્તુઓને સ્રષ્ટા કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરે છે તેવું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. આ વેદ સમયનાં વિચારોની સાથે પ્રાચીન ઉપનિષદોના વિચારોને ધણો ગાઠો સંબંધ છે, એટલુંજ નહીં પણ મહોટે ભાગે બેઉમાં તેના તેજ વિચારો બેવામાં આવે છે. જે છે તે સઘળું બ્રહ્મ છે અને બ્રહ્મ સિવાય કંઈ પણ નથી. (ત્રિશ્વ દેવતાવાદ) અને બ્રાહ્મ વસ્તુઓની તત્ત્વપરીક્ષા બુદ્ધિના પાયા ઉપરજ થવી બેઠીએ. (બુદ્ધિવાદ) એ આ ફિલસુફીના મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે. આ ફિલસુફીની સાથે સાથે બીજી એક નિરીશ્વરવાદી અને આતુભવિક ફિલસુફી ઉત્પન્ન થઈ. તે ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સદ્કામાં ખૌદ્ર અને જૈન એ બે મોટા નાસ્તિક ધર્મોના પાયારૂપ થઈ પડી હતી.

લેખનો સારાંશ—ફિલસુફીની પ્રારંભદશા ઋગ્ના મોડાં સૂકતોમાં, અને અથર્વ એ બેમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ-અને સ્થિતિનો વિચાર છે. યજુઃ માં વિચિત્ર હંત કથા છે તેમાં યજ્ઞ વડે કરીને સઘળી વસ્તુઓને સ્રષ્ટા ઉત્પન્ન કરે છે તેવું વર્ણન છે. વેદના અને ઉપનિષદોના વિચારો મહોટે ભાગે તેજ બેવામાં આવે છે. જે છે તે સઘળું બ્રહ્મ છે. બ્રહ્મ સિવાય કંઈ નથી. (બુદ્ધિવાદ) એ ફિલસુફીના પથ

મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે. આની સાથે નિરીશ્વરવાદી આનુભવિક ફિલસૂફી ઉત્પન્ન થઈ. તે ઈ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં—બૌદ્ધ અને જૈન એ બે મોટા નાસ્તિક ધર્મોના પાયા રૂપે થઈ પડી હતી.

આ ફકરામાં વિચારવાનું કે—

ઋગ્વેદના છેલ્લા મંડલનાં—સૂષ્ટિની ઉત્પત્તિનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તોજ પોતાનું કલ્પિતપણું બહાર કરે છે.

(૧) પ્રલય દશાનું સૂક્ત કહે છે કે—“ પ્રજાપતિએ આ સૂષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરી તેની તો કોઈને ખબરજ ન પડી. ”

વિચાર થાય છે કે—તેખકને ખબર તો પડીજ નથી તો પછી ઋગ્વેદના છેલ્લા મંડલમાં કયાંથી લાવીને ખોસી ઘાલી ?

(૨) “ હિરણ્ય ગર્ભ—પ્રજાપતિ એકલોજ હતો. ”

વિચાર થાય છે કે—કોઈ પણ જાતની સામગ્રી તો હતીજ નહીં તો પછી કયા મસાલાથી આ ત્રણ લોક ઉત્પન્ન કરી દીધા ?

(૩) “ વિરાટ પુરુષ—પુરુષ સૂક્ત—આ સૂક્ત ચારે વેદોમાં છે. ”

આ પુરુષ તે (પ્રજાપતિજ) જોળકરુષ બ્રહ્માંડને ઘેરે ઘાલીને તેનાથી પણ દશાંગુલ વધીને જ રહ્યો છે.

“ પુરુષ પવેદં યજ્ઞ મૂતં યજ્ઞ માવ્યં. ”

જે આ બધી દુનિયા થઈ ગઈ છે અને થવાની છે તે આ પુરુષના સ્વરૂપની જ છે. ”

વિચાર થાય છે કે—આ અમો પ્રત્યક્ષમાં દેખાતા શું તે પુરુષ સ્વરૂપના છિએ ? જો તેમ હોય તો અમારી હૃદયશા કોણ કરી રહેલો છે. આ સૂક્ત કેટલા બધા પ્રૌઢ વિચારથી લખાયું છે ? પુરુષ વિના ખીજો કોઈ પદાર્થજ નથી એમ જો ઋગ્વેદની શ્રુતિઓ કહેતીઓ હોય તો આ ફિલસૂફી નથી પણ હિંદુસ્તાનની ફેજેતીજ થએલી છે.

વિચાર કરો કે—આ એકજ પ્રજાપતિનાં એકજ વેદમાં છેલ્લાં ત્રણ સૂક્તો શાથી ? આ પ્રજાપતિ તે પુત્રીનો પતિ રાજાજ છે. વેદનો છાપ લગાડવા પાછળથી ખોસી ઘાલ્યો છે. મણિલાલભાઈ—સિદ્ધાંતસારમાં લખે છે કે—યજ્ઞ પુરુષ નવો જ દેવ કલ્પાયો. (તે પુરુષ સૂક્ત જ) અને પ્રજાપતિ જગત્નો નિયંતા થઈ બધાના ખોખરે આવી બધા તરીકે પૂજાતો થયો.

વેદ જેવા પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથોમાં આવી અનેક ખોટી વાતો લખનારાઓને વેદની શ્રદ્ધા કેટલી બધી હતી ?

પાપ-પુણ્યના વિચારો વિનાના વેદોમાં કેવળ પશ્ચપાત કરનારા તે આસ્તિકો અને બધી દુનિયાને માન્ય થએલા એવા અનુશાસન-પાપ-પુણ્યના વિચારોને બતાવનારા તેમને નાસ્તિકના કહેનારા શું સત્યવાદીઓ છે ?

આ અનાદિકાલથી ચાલતો આવેલો સંસાર, અનંતા અનંત જીવોથી ભરેલો, તે જીવો પોતાના પાપ-પુણ્યના સંભોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓમાં ઉંચા-નીચા ભટકી રહેલા છે, તેમાં કલ્પના થઇ કે-એકજ પ્રજાપતિએ આ બધી દુનિયાને ઉત્પન્ન કરી, વેદમૂળક ઠરાવવા ઋગ્વેદના છેલ્લા ૧૦ માં મંડલમાં તે લખાયા. એટલુંજ નહીં પણ ત્રેતાયુગમાં થએલા વિષ્ણુ કે જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના નામથી જાણીતા હતા તેઓ તો ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણે લોકની રચના કરતા ગયા એમ ઋગ્વેદના ૧-૭ માં, મંડલમાં લખાયા હતા તે કયા કાળમાં લખાયા હતા ? અને આ પ્રજાપતિએ ફરીથી કયા કાળમાં આ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી ? વિષ્ણુના હકમાં પ્રજાપતિએ શા કારણથી હાથ ધાવ્યો ? પુરાણોના લેખો જોતાં બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ આ બંને દેવો-દૈત્ય, જ્ઞાનવોની ખોટી આફતોમાં આવી પડેલા બતાવ્યા છે, માટે પંડિતોને સત્યાસત્ય વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું કે જેઓ સત્યનો પ્રકાશ બહાર પાડે.

પૃ. ૫૦૬ થી--સં. સા. માં મેંકડોનલ શાહેબના વિચારો.

ઉપનિષદોની ફિલસુફી અવ્યવસ્થિત દશામાં છે પણ આસરે ઇસ્વીસનના પહેલા સૈકાથી માંડીને ધીમે ધીમે આ તેમજ બીજા વિચારોને સુવ્યવસ્થિત કરીને ગ્રંથના રૂપમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા, બધાં મળીને નવ દર્શનો જેવામાં આવે છે. તેમાંનાં કેટલાકની ઉત્પત્તિ ઇસ્વીસન પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં થઇ ચુકી હતી એમ ચોક્કસ જણાય છે.

જે છ દર્શનો આસ્તિક કહેવાય છે તેમાંનાં આખા ચાર અગાઉ નિરીશ્વરવાદી હતાં, અને એક તો હંમેશાંજ નિરીશ્વરવાદી રહ્યું હતું. આ વાત પ્રથમ દર્શને કદાચ નવાઇ ભરેલી. અને આશ્ચર્યકારક લાગશે પણ બ્રાહ્મણ વર્ણના અધિકારનો સંપૂર્ણ અને વેદના પ્રામાણ્યનો નામનો પણ સ્વીકાર કરવામાં આવે એટલુંજ આસ્તિકપણાને માટે અપેક્ષિત છે. અને વેદના દરેક દરેક સિદ્ધાંતને પુરેપુરે કબુલ કરવો અથવા તો ઇશ્વરના અસ્તિત્વને માન્ય રાખવું એવું કંઈ આસ્તિકપણાને માટે બીલકુલ જરૂર નથી. એવી તે વખતની સાર્વત્રિક માન્યતા

હતી તેનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને આશ્ચર્ય પામવાનું કંઈ પણ કારણ રહેતું નથી. બ્રાહ્મણ વર્ણના અધિકારને માન આપવામાં આવે અને વેદનું પ્રામાણ્ય અમે સ્વીકારીએ છીએ એટલું બહારથી પણ દર્શાવવામાં આવે તો પછી બ્રાહ્મણ ધર્મમાં મનુષ્યના વિચારે ઉપર બીજી કોઈ પણ રીતના અંકુશ નહોતા અને તેઓને તત્ત્વચિંતનના વિષયમાં સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની છુટ હતી. આને પરિણામે કિલસુપ્રીની નિરંકુશ ચર્ચાઓ અને લોકમાન્ય ધર્મને અનુસાર વર્તન એ બેઉ એકઠી વખતે બીજા કોઈ પણ દેશના કરતાં હિંદુસ્તાનમાં વિશેષ જોવામાં આવતું. આસ્તિક દર્શનોમાં વેદાંતનો વિશ્વદેવતાવાદ અને સાંખ્યનો નિરીશ્વરવાદ એ સૌથી વધારે અગત્યના છે. વેદાંતમાં ઉપનિષદોના સિદ્ધાંતોને ચાલુ રાખવામાં આવ્યા છે, તેને લીધે વેદોનો સમય પુરા થયો ત્યારથી તે અત્યાર સુધી એ દર્શને હમેસાં બ્રાહ્મણ ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ કિલસુપ્રી તરીકે સખલ સામ્રાજ્ય મેળવ્યું છે. અને સાંખ્ય દર્શને જગત્ના ઇતિહાસમાં પહેલીજ વખતે માનવ બુદ્ધિનું સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય સ્થાપિત કર્યું છે. અને તત્ત્વચિંતનના ગંભીર પ્રશ્નોનો કેવળ બુદ્ધિ વડેજ નિર્ણય કરવાનો એણે પ્રયત્ન કર્યો છે.

પૃ. ૫૨૦ થી—સાંખ્ય દર્શન ઉપરથી બૌદ્ધ અને જૈન એ બે નાસ્તિક દર્શનોની ઉત્પત્તિ થઈ. એ દર્શનોમાં વેદનું પ્રામાણ્ય સ્વીકારવામાં આવ્યું નથી અને બ્રાહ્મણોની વર્ણવ્યવસ્થાનો તેમજ યજ્ઞયાગાદિકનો તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે.

અહિં વિચારવાનું કે—

જૈન દર્શનની ઉત્પત્તિ સર્વજ્ઞાના સ્વતંત્ર જ્ઞાનમાંથી થયેલી છે. એમ આજ કાલના બાહોસ પંડિતોથી જગજાહેર થઈ ચૂકી છે. યજ્ઞયાગાદિકના પક્ષમાં ભળીને સાંખ્યાદિમતવાળા આસ્તિક થવા ગયા હોય તો ભલે તેઓ જાય. પરંતુ ગદ્યા જગત્ના જીવોનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા એવા જૈન-અને બૌદ્ધ તેવા પ્રકારની આસ્તિકતા મેળવવાને જાય તેવો સંભવ જણાતો નથી. જો કદાચ તે સમયના વેદિકના પંડિતો સર્વજ્ઞાના અધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાંથી લઈને ઉપનિષદાદિકના અંથ ઉભા ન કરતા. અને સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાંથી લઈને ઉંધો છત્તો પણ ઇતિહાસ પોતાનામાં દાખલ ન કરતા તો તેમનું આસ્તિકપણું કેવા પ્રકારનું લોકોમાં રહેતું તે વિષે કાંઈ કહી શકાય તેમ નથી. જો કદાચ તેઓનું આસ્તિક-પણું સત્ય સ્વરૂપનું હોત તો આજકાલના યૂરોપના બાહોસ પંડિતો જરૂર તેવા

પ્રકારનું આસ્તિકપણું બહાર કરતા, પરંતુ તેમ આપણા બાણવામાં આવેલું નજરે પડતું નથી તેનું શું કારણ? સર્વજ્ઞાની આસ્તિકતા આજ કાલના પંડિતો છુટથી બહાર કરી રહ્યા છે. તે સમયના વૈદિકના પંડિતોએ પોતાનામાં જે આસ્તિકપણું કલ્પ્યું છે તે પક્ષપાતનું છે પરંતુ વાસ્તવિકપણાનું નથી એમ સહજથી સમજી શકાય તેમ છે. ભલે તેઓ પક્ષમાં મોટા હતા પણ આસ્તિકપણામાં કે જ્ઞાનમાં મોટા હોય તેમ લાગતું નથી.

વૈદિકોમાં ઉંધા છત્તા સ્વરૂપથી સર્વજ્ઞોમાંની હજારો વર્ષોની છૂપીને રહેલી હજારો વાતો.

ધૃણાજનક વેદોને અંધારામાં રાખીને વૈદિકના કેટલાક આગ્રહી પંડિતોએ સર્વજ્ઞોમાંની સત્યવસ્તુનું અહણ સત્યરૂપે ન કરતાં તેઓની હજારો વાતોને લઈ તેમાં ઉધુછ-તુ લખીને એવું તો કોકડું ગૂંચવ્યું છે કે કેટલાક મોટા મોટા પંડિતો પણ તે કોકડું ઉકેલવાને આજ સુધી સમર્થ થયા નથી, પણ તેઓ મોટી મુંજવણમાં પડેલા છે. તેવા સત્યદ્રવ્યના પંડિતોની મુંજવણ ઓછી થવાના હેતુથી અહીં જૈન-વૈદિકોમાંનો જે ચાર વાતો સૂચના માત્રથી લખીને બતાવું છું અને મારો લખેલો “ તત્ત્વત્રયી મીમાંસા ” નામનો ગ્રંથ વાંચવાનો ભજામણ કરું છું. અને જૈનોના પંડિતોને સર્વજ્ઞપિતા શ્રીમહાવીરના ખજનામાંથી શું શું ગયું, આજ સુધી કેટલું પ્રકાશમાં આવ્યું અને બીજું કેટલું હજી અંધારામાં રહ્યું છે તેની વિશેષ શોધ કરી લોકોના બાણ માટે બહાર પાડવાની ભલામણ કરું છું.

(૧) જૈનોમાં ઋષભદેવના પહેલાં યુગલ ધર્મ ચાલતો હતો. નાભિરાજ સાતમા કુલકર હતા, તે મેરૂદેવીની સાથે જન્મેલા હતાં. તેમના પુત્ર ઋષભદેવ-ત્રણજ્ઞાન યુક્ત જન્મ્યા. તેમણે યુગલ ધર્મનું નિવારણ કરી લોકોને વ્યવહાર માર્ગમાં દાખલ કર્યા. પછી તેઓ દીક્ષિત થઈ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સત્યધર્મનો પ્રકાશ પણ કરતા ગયા અને પોતે આ અવસર્પિણીમાં પહેલા તીર્થંકર થઈ મોક્ષમાં આદ્યા ગયા.

વૈદિકોમાં-નાભિરાજએ-મેરૂ પર્વતની * દીકરી, મેરૂ દેવીની સાથે લગ્ન કર્યું. પુત્રના માટે x યજ્ઞારંભ કર્યો.

* પર્વતને દીકરી કાના સંયોગયા ? દીકરીને દેવી કાણ કહે છે ? વિચારવાનું.

x સર્વજ્ઞોના ઇતિદાસ જ્ઞેનાં પશુપરાધિકના વિચારો-પાણવલ્કય, પિપ્પલાદ, વસુરાજ, પર્વત આદિના પછીથી જ વેદાદિકમાં ધૂસેલા નજરે પડે છે.

ત્યાં x વિષ્ણુ આવ્યા, પુત્રપણે થવાનું કબૂલ કરીને પછી ઋષભદેવ પણે જન્મ્યા. તે આઠમા અવતાર રૂપે થયા. લોકોને શિક્ષા આપી સંન્યાસી થયા. પછી ગાંધારી થઈને કુટકાચલ પર ગયા, ત્યાં દ્વવથી બળી મુઆ બતાવ્યા છે. આમાં સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાની ભલામણ છે.

(૨) જૈનોમાં-ઋષભદેવના મોટા પુત્ર ‘ભરત’ આ અવસર્પિણીમાં પહેલા ચક્રવર્તી થયેલા બતાવ્યા છે.

વૈદિકોએ-તે ભરતને એક રાજા તરીકે બહાર કરા જડ ભરતના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં મુક્યા છે

(૩) સર્વજ્ઞોમાં-સ્વાભાવિક રીતે સાઠ (૬૦) હજાર પુત્રના પિતા ‘સગર’ બીજા ચક્રવર્તી થયેલા, તેમના પુત્રો ગંગાને અણપહના ઘેરાના માટે લાવતાં નાગકુમાર દેવતાના કોપથી ભરમ થયેલા બતાવ્યા છે.

વૈદિકોમાં-મહાદેવના વરદાનથી સાઠ હજાર પુત્રના પિતા સગર રાજાને યજ્ઞ કરતા બતાવી, તેમના પુત્રો ઘોડો લેવાને ગયા, ત્યાં કપિલના નેત્રાગ્નિથી બળીને ભરમ થયા. એથી પેઢીના ભગિરથે-ગંગા સ્વર્ગમાંથી ઉતરાવી, તેઓને લાખો વર્ષ પછી સ્વર્ગમાં પહોંચતા કર્યા. તેમના પુત્રોને કે, ભરમને ? એટલું જરૂર વિચારવાનું.

(૪) સર્વજ્ઞોમાં-૧૧ મા તીર્થંકરના સમયમાં ‘જિતશત્રુ’ એક મહાન રાજાએ-પોતાની પુત્રી મૃગાવતીની સાથે, સંબંધ બેઠયો. તેથી લોકોએ પ્રજાપતિ બીજુ નામ પાડયું.

વૈદિકોમાં-તે પ્રજાપતિને-અહમ્ રૂપે ઓળખાવી, હરિણીરૂપ પુત્રીની પાછળ હરણ રૂપે દોડતા બતાવ્યા. બીજાં પણ અનેક વિકૃતિવાળાં સ્વરૂપથી ચિત્રીને, તે પ્રજાપતિને ચારે વેદોમાં, જગતના કર્તા હતાં રૂપે દાખલ કરી દીધા હોય, એમ સમભાય છે. આ બધી વાતોમાં સાચું શું હશે ? વિચારવાની ભલામણ કરે છું.

(૫) સર્વજ્ઞોમાં-આ અવસર્પિણીમાં-વાસુદેવનાં નવ ત્રિકો, આજસુધીમાં થયેલાં બતાવ્યાં છે.

તેમાં પહેલા ત્રિકનું મંડાણ પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિથી શરૂ થતાં ૮ મું, ત્રિક-રામ લક્ષ્મણ અને રાવણનું છે. ૯ મું, ત્રિક-બલભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરા-સંઘનું થતાં નવે ત્રિકો સમાપ્ત થયેલાં છે.

x આ અવસર્પિણીમાં-પહેલા વાસુદેવ ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયથી થયા છે. ત્યાંથી ‘વિષ્ણુ’ ની કલ્પના અને તેમના પિતાથી-‘પ્રજાપતિની,’ કલ્પના.

પરંતુ પહેલા ત્રિકમાં આ પ્રબળપતિથી-અચલ-બલદેવ, ત્રિપૃષ્ઠ-વાસુદેવ છે. તેમના શત્રુભૂત અશ્વઘ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ છે. પ્રતિવાસુદેવ વાસુદેવના ક્ષાથથીજ મરે એવો અનન્નદિનો નિયમ છે. તે પ્રમાણે આ અવસર્પિણીમાં નવે ત્રિકોમાં બનેલું છે, અને તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં લખાયલું પણ છે. હાલ ઉદ્ધરણમાં-લક્ષ્મણના હાથે રાવણનું, અને શ્રીકૃષ્ણના હાથે જરાસંધનું, મરણ થયેલું વિચારવાને મુકેલું છે.

આ પ્રબળપતિથી લઇને નવે ત્રિકોનો વિષય વૈદિકોમાં વેદોથી લઇને પુરાણો સુધીમાં-કેવા વિકૃતિના સ્વરૂપથી લખાયો છે, તેના સંબંધે કાંઈક નહીં જેવું થોડું ઇસારા માત્રથી અહીં સૂચના રૂપે લખીને બતાવું છું.—

(૧) ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયમાં થયેલું પ્રબળપતિના સાથે સંબંધ-વાળું-અચલ-બલભદ્ર અશ્વઘ્રીવાદિકનું પહેલું ત્રિક નામમાત્રથી તો લખીનેજ બતાવ્યું છે.

(૨) ૧૨માના સમયમાં-વિજય. દ્વિપૃષ્ઠ અને તારકે આ ત્રણનું બીજું ત્રિક છે.

(૩) ૧૩ માના સમયમાં-બદ્ર, સ્વયંભૂ અને ઐરકે આ ત્રણનું ત્રીજું ત્રિક છે.

(૪) ૧૪ માના સમયમાં-સુપ્રભ, પુરુષોત્તમ અને મધુકૈટભ આ ત્રણનું ચોથું ત્રિક છે.

(૫) ૧૫ માના સમયમાં-સુદર્શન, પુરુષસિંહ અને નિશુબ્ધ આ ત્રણનું પાંચમું ત્રિક છે.

આ પાંચે ત્રિકો ૧૧ માથી તે ૧૫ મા સુધી ક્રમવાર તેમના સાધમાંજ થતાં આવ્યાં છે.

છઠ્ઠું-સાતમું. આ બે ત્રિકો ત્રણાં ભાગા સમયના છેટે થયેલાં છે, તેથી હાલ અહીં સૂચનામાં લીધાં નથી. આઠમું નવમું ત્રિક જે થયું છે તે બે આપણા નાનકડાંનાં છે. અને જૈન-વૈદિક બંનેમાં તેઓના ઇતિહાસ લખાયેલા છે. તેથી આગળ પર સૂચવવામાં આવશે.

બલદેવ અને વાસુદેવ, આ બે તો એકજ બાપના બે પુત્રો હોય અને પૂર્ણ પ્રેમવાળા જ હોય, ત્રીજા પ્રતિવાસુદેવની સાથે શત્રુભાવ થતાં લડાઈ થાય, પણ બલદેવ ભાઈની સાહાય્યથી વાસુદેવના ક્ષાથથીજ પ્રતિવાસુદેવનું મરણ થાય.

તે પ્રમાણે આ બધા નવે ત્રિકોમાં થએલું છે. આ તે સર્વજ્ઞાના લેખથી સૂચના માત્રથી લખીને બતાવ્યું છે.

વૈદિકોમાં—બધા વાસુદેવોને પ્રાચે એકજ વિષ્ણુના નામથી ઘણા ઠેકાણે ઓળખાવવામાં આવેલા છે. પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ, પ્રાચે સર્વજ્ઞાના લેખમાં બતાવેલા નામ પ્રમાણે, તેવાંને તેવાંજ રહેલાં આપણી નજરે પડે છે. માત્ર કાર્ય ક્રમમાં ભેદો થએલા આપણા જોવામાં આવે છે.

જેમ કે—(૧) અશ્વઘ્રીવ (હયઘ્રીવ) (૨) તારક, (૩) મેરક, (૪) મધુકૈટભ, (૫) અને નિશુંભ. ઇત્યાદિક આ બધા નવે પ્રતિવાસુદેવોજ છે, અને વાસુદેવોના (વિષ્ણુના) શત્રુભૂતના જ થએલા છે. તે આપ સજ્જનો મારા લેખથી જોઈ શકશો.

હવે જે કાર્ય ક્રમમાં ભેદ છે તે સૂચના માત્રથી બતાવું છું—સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં—પ્રતિવાસુદેવોને, ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે લડાઈ કરીને તે બધાએ રાજાઓને પોતાને તાબે કરનારા બતાવેલા છે. અને જે વાસુદેવો થાય તે પ્રતિવાસુદેવોનો નાશ કરીને પોતે ત્રણે ખંડના રાજ્યનો નિર્વિધનપણથી ભોગ કરે. પણ એ બંને આ ભૂતલપરના અર્થાત્ આ પૃથ્વીપરના મહાન્ રાજાઓ જ છે. એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખી લેવા જેવી જ છે.

સર્વજ્ઞોમાં—અશ્વઘ્રીવ પ્રતિવાસુદેવને ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે મારેલો છે.

વૈદિકોમાં—આ જગો પર ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવનું કોઈ પણ સ્વરૂપમાં નામ નિશાન પણ જણાતું નથી માત્ર પ્રતિવિષ્ણુ અશ્વઘ્રીવને જ માથુ કપાયા પછી ઘોડાના માથા વાળા ઠરાવી હયઘ્રીવ વિષ્ણુના નામે દેવીભાગવતથી, અને સ્કંદપુર્ણિમ ૩ ના અ. ૧૪-૧૫માં પ્રગટરૂપે લખેલા મારા ગ્રંથથી જોઈ શકશો. પહેલા અશ્વઘ્રીવ—પ્રતિવાસુદેવ માથા વિનાના થયા પછી હયઘ્રીવવિષ્ણુના નામથી જાહેરમાં આવેલા વૈદિકોના બતાવ્યા.

(૨) તારક, (૩) મેરક, (૪) મધુ-કૈટભ, (૫) મા નિશુંભ, આ ચાર પ્રતિવાસુદેવોને—કૈત્ય-દાનવોના નામથી, વિષ્ણુના સંબંધવાળા, વૈદિકોના પંડિતોએ, કેવા પ્રકારથી વિકૃત સ્વરૂપના ચિત્રીને, લોકોને ઉંઘાપાટા બંધાવ્યા છે, તે અહીં ટુંક રૂપે સૂચના માત્રથી જણાવું છું.

(૨) તારકાસુર—કરોડ દેવતાઓને માર્યા, એટલુંજ નહીં પણ વારે થયેલા વિષ્ણુને પકડી લઈને કેકમાં પૂરી દીધા. અને તે તારકાસુર જગો જગો પર અનેક વિકૃતિના સ્વરૂપથી લખાયા. પ્રથમ જીવો—મત્સ્ય પુર્ણિમ ૧૫૨ માં,

સ્કંદ પુ. ખ. ૧ લા ના અ. ૧૫ થી ૧૮ માં, સમાવણાદિકમાં પણ અનેક વિકૃતિના સ્વરૂપના લખાયા છે.

આમાં જરા વિચારવાનું કે-વિષ્ણુ જગરા કે તારકાસુર ? પૂર્વકાળમાં થએલા વૈદિકોના પંડિતોએ પોપાંખાઈનું રાજ્ય ચલાવેલું છે કે નહીં ? વધારે શું લખું ?

(૩) મેરક પ્રતિવાસુદેવને-કોઈ અત્યંત પૂર્વ કાળમાં થએલા સુર દૈત્ય ઠરાવી-કૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે-તે દૈત્યે બ્રહ્માને બ્રહ્મસ્થાનથી બ્રષ્ટ કર્યા. વારે ચઢેલા વિષ્ણુને ખાસ યોજનની શુક્રમાં તગેડયા.

વિચારવાનું કે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને સુર દૈત્ય-આ ત્રણમાં મોટી સત્તાવાળો સત્ય રૂપનો થએલો ગણતીમાં કેને રાખવો ? જુવો બ્રહ્માંડ પુ. માગસર સુદિ ૧૧ નો કથામાં.

(૪) મધુ-કૈટભ-પ્રતિવાસુદેવને-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા, બે દૈત્યો ઠરાવી-બ્રહ્માને મારવા દોડેલા બતાવ્યા. વારે ચઢેલા વિષ્ણુ ૩૪ પાંચ હજાર વર્ષ સુદના અતે નાઠા. આ બધા લેખકો કેટલા બધા સત્યવાદીઓ હશે ? અને આ બધું તૂત કોણે ઉભુ કર્યું હશે ? (જુવો-માર્કંડેય પુ. અ. ૭૮ મો. અને હુર્ગાપાઠ. અ. ૧ લાના મ્લો. ૬૭ થી ૬૯ માં)

(૫) નિશુંભ-પાંચમા પ્રતિવાસુદેવ-પુરૂષસિંહ વાસુદેવના હાથે ૧૫ મા તીર્થ કરના સમયમાં મરેલા છે. આ જગોપર નિશુંભ-નમિ બે દૈત્યો લખીને, સાક્ષાત્ ગરૂડ સાથે વિષ્ણુને સુદમાં ઉતારી, નાશતા ભાગતા બતાવી, તે બે દૈત્યોની સત્તા મોટી બતાવી, ઉંધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો, પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખાય છે. (જુવો-મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૧ મો)

૯ ત્રિકોમાંનાં પાંચ ત્રિકો બતાવ્યાં. આગળ બાકી રહેલાં ચાર ત્રિકો અવસર આવ્યેથી સૂચવીશ.

આ પ્રજાપતિ-બ્રહ્મામાં અને ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુમાં, હું કંથી વિચારવાનું કે-
નકગ્વેદના-૧ લા, ૭ મા, મંડળના ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુ, કે જે વિષ્ણુએ ત્રણ પગલાં મૂકતાં, ત્રણ લોકની રચના કરી દીધેલી છે. અને ગીતામાં યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી, ભકતોને રક્ષા કરવાનું વચન આપી, પોતાના વેકુંઠમાં ચાલ્યા ગયા છે, તે વિષ્ણુનો વિચાર કરવાનો છે.

અને બીજા પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા કે, જે નકગ્વેદના દશમા મંડળમાં-પ્રલય દશા થયા પછી, એકદમ સૂર્યના કિરણોના પ્રકાશની પેઠે, આ બધી સૃષ્ટિની

રચના કરી દીધી છે, તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્માનો, અને વિરાટ્ત્વં રૂપ ધરીને-બધા બ્રહ્માંડને ઘેરા ઘાલી, તેનાથી પણ દશાંશુલ વધીને, ચારે દિશામાં પોતે રહેલા છે, તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્માનો વિચાર કરતાં, આપણે સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મનો, વિચાર કરવાને સમર્થ થઈ શકીશું.

અહીં હવે હું મારા વિચારો કરીને બતાવું છું—

(૧) ઋગ્વેદ-૧ કા, ૭ મા, મંડળમાં, જે વિષ્ણુને ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા બતાવ્યા છે, તે શું સત્યરૂપના લખાયા છે? મને તો વિષ્ણુનાં બીજાં કાર્યો જોતાં, આ વાત કોઈ બીજી વાત ઉપરથી કલ્પના કરીને, કોઈએ આ ઋગ્વેદમાં ખોસી ઘાલેલી છે.

મારા બતાવેલા વિચારો ઉપરથી આપ સંજ્ઞનો પણ વિચાર કરવાને શક્તિમાન થશો.

(૧) જે વિષ્ણુને ત્રણ પગલાં મૂકતાં, ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા સત્યરૂપના માનીએ, ત્યારે શું તે વિષ્ણુના સમક્ષ એક તારકાસુર કરોડો દેવતાઓને મારી શકતો ખરો કે? અરે એટલું જ નહીં તેણે તો વિષ્ણુને પણ કેદમાં જ પૂરી દીધા. આ બધા લેખકો મોટા પંડિતો છે, તેથી ખાસ વિચારવા જેવું છે.

(૨) બીજી વાત એ પણ વિચારવાની કે—

જે વિષ્ણુ વૈકુંઠમાં જતાં-ભકતોને રક્ષા કરવાનું વચન ગીતાથી આપતા ગયા છે, અને તે વિષ્ણુ દેવતાઓની વારે ચઢેલા છે, છતાં તેમના હેખતાં, એક તારકાસુરે કરોડો દેવતાઓને મારી નાખ્યા, છતાં પોતે કાંઈ ન કરી શક્યા, પણ ઉલટા તેના કેદી રૂપના બન્યા, તે વિષ્ણુ અમારી રક્ષા કરવાને આવશે એવી આશા રાખી એસવાથી અમારું શું વળશે? આ બધા પંડિતોએ સત્યરૂપનું લખ્યું છે કે કોઈ સત્ય જ્ઞાનીઓના વચનોમાંથી લઈને ઉધું છત્તું કરીને લખેલું છે? આ બધું સંજ્ઞનોને વિચારવાને મુક્યું છે. મારા પર રોષ ન કરતાં, તેવા મોટા મોટા પંડિતોની સત્ય નિષ્ઠા કેટલી બધી હતી, તેનો ખરો ખ્યાલ કરીને, સત્ય તત્ત્વોની ખોજ કરવાનો પ્રયત્ન કરશો.

(૩) મેરક પ્રતિવાસુદેવ સર્વજ્ઞોમાં છે, તેને વૈદિકોએ મુરૂ દેત્ય લખીને પ્રલય દશામાં એકદમ બધા જગત્ત્રયી રચના કરી દેવાની મહા સત્તાવાળા, અને બધા બ્રહ્માંડને વીંટલાઈને તેનાથી પણ દશાંશુલ વધીને ચારે દિશામાં ઘેરા ઘાલીને બેઠેલા, અને તે ચારે વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, એવા પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા-

ને તે દૈત્યે પ્રહારથાનથી બ્રહ્મ કર્યા, તે રાંક જેવા થઈ સમર્થ વિષ્ણુના શરણે આવીયા, સમર્થ વિષ્ણુ પણ તેની સાથે દિવ્ય હઠ્ઠર વર્ષ સુધી સુદ્ધ કરીને છેવટે નાશી જઈને બારા યોજનની શુક્રમાં જઈને સુતા, ત્યારે આ મુરુદૈત્ય બ્રહ્મા-વિષ્ણુથી કેટલી બધી મોટી સત્તાવાળો હશે? અને કયા નવીન રૂપ બ્રહ્માંડમાંથી આવ્યો હશે? અને તે કોણે પેદા કર્યો હશે? અને આ બધું તૂને તૂત કયા નવીન જ્ઞાનીથી ઉભું કરવામાં આવ્યું હશે? વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં લખાયેલા-બ્રહ્મા વિષ્ણુ આ બે મહાન દેવો-તારક, મુરુ આદિ દૈત્યોના બળથી કયા કાળથી નબ્ત બ્રહ્મ થતા આવ્યા હશે? કોઈ ઇતિહાસવેત્તા ઇતિહાસ જોળીને બતાવશે?

(આ બધો લેખ બ્રહ્માંડ પુર્વ માં, માગસર સુદિ ૧૧ ની કથામાં છે.)

(૪) મધુ-પ્રતિવાસુદેવ છે, તેના પક્ષના કેટલ છે એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં છે.

વૈદિકોમાં-પ્રાચીન, ગણાતા વાયુપુરાણ અ. ૨૫ માં આ મધુ અને કેટલ કોઈ નિયિત્ર પ્રકારના લખાયા છે. પરંતુ-માર્કંડેય પુર્વ માં અને હુર્ગપાઠમાં મધુ-કેટલ બે દૈત્યોના સ્વરૂપથી વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઈ બ્રહ્માને મારવા દોડયા. ભયભીત બ્રહ્માની વારે ચઢેલા વિષ્ણુ પણ પાંચ હઠ્ઠર વર્ષ સુદ્ધના અંતે નાશ બતાવ્યો છે. આ ત્રણેમાં મોટી સત્તાવાળા કોને માનવા?

(૫) સર્વજ્ઞોમાં-નિશુભ પ્રતિવાસુદેવ છે, નમિ તેના પક્ષના છે. પુરૂષ-સિંહ વાસુદેવના હાથે નિશુભ મરેલા છે.

વૈદિકોમાં-શુભ-નમિ બે દૈત્યોથી ભક્તવત્સલ વિષ્ણુ ગરૂડ સાથે માર બાઈને નાશ. (મત્સ્ય પુર્વ અ. ૧૫૧ માં લખાયા છે.) આમાં સત્ય માનવા જેવું શું છે?

(૬-૭) છકું-સાતમું ત્રિક-બલિ અને પ્રહ્લાદના સંબંધવાળું ઘણાજ લાંબા કાળના છેટે થયેલું સર્વજ્ઞોમાં લખાયેલું છે. વૈદિકોમાં ઉલટ પાલટના લાંબા વિકારવાળું લખાયેલું મારા તુલનાત્મક અંથથી જોવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૮) રામ, લક્ષ્મણ અને રાવણના સંબંધવાળું આઠમું ત્રિક છે.

(૯) બલભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરાસંધના સંબંધવાળું નવમું ત્રિક છે. આ બન્ને ત્રિકો જૈનોમાં અને વૈદિકોમાં કાંઈક ન્યૂનાધિક રૂપે વિસ્તારથી લખાયેલાં જ છે. ત્યાંથી જોવાની ભલામણ કરૂ છું. અને આ બધામાં જે કાંઈ વિશેષ સૂચનાઓ કરવા જેવી છે તે સ્પષ્ટ રૂપે થવાને માટે ફરીથી બધું લખીને બતાવું છું.

સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસ પ્રમાણે-વિષ્ણુઓ-અને પ્રતિવિષ્ણુઓ.

(૯) વાસુદેવોનાં નામ.

(૯) પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ.

૧ ત્રિપૃષ્ઠ. વાસુદેવ.

૧. અશ્વઘ્રીવ. પ્રતિવાસુદેવ.

૨ દ્વિપૃષ્ઠ. વાસુદેવ.

૨ તારકનામા. પ્રતિવાસુદેવ.

૩ સ્વયંભૂ. વાસુદેવ.

૩ મેરકનામા. પ્રતિવાસુદેવ.

૪ પુરૂષોત્તમ. વાસુદેવ.

૪ મધુ-કૈટભ. પ્રતિવાસુદેવ.

૫ પુરૂષસિંહ. વાસુદેવ.

૫ નિશુંભ. પ્રતિવાસુદેવ.

૬ પુંડરીક. વાસુદેવ.

૬ અલિનામા. પ્રતિવાસુદેવ.

૭ હ્રત નામા. વાસુદેવ.

૭ પ્રહ્લાદ. પ્રતિવાસુદેવ.

૮ લક્ષ્મણ. વાસુદેવ.

૮ રાવણ. પ્રતિવાસુદેવ.

૯ શ્રીકૃષ્ણ. વાસુદેવ.

૯ જરાસંધ. પ્રતિવાસુદેવ.

આ ત્રિપૃષ્ઠાદિક નવે વાસુદેવો છે. અને અશ્વઘ્રીવાદિક નવે પ્રતિવાસુદેવો છે. (વિષ્ણુ-પ્રતિવિષ્ણુઓ છે.) ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયથી જે પ્રમાણે થતા આવ્યા તે પ્રમાણે-નામ, ઠામ, ઠેકાણાની સાથેજ સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસથી લખીને આવ્યા છિએ. પ્રતિવિષ્ણુઓનાં મરણ વિષ્ણુઓના હાથથીજ થએલાં તે પણ અતાવતાજ આવ્યા છિએ.

આ અવસર્પિણીમાં-છએ ખંડના લોકતા તરીકે ૧૨ ચક્રવર્તીઓ અને આ નવ ત્રિકોણ, અર્ધ ભરતના-ત્રણ ખંડના, મહર્ષિક પુરૂષો થએલા છે. પણ ખીજા કોઈ પણ એટલા બધા હિંચા દરબના રાજ પુરૂષો થએલા જ નથી તેથીજ એ બધા (૨૭) મહર્ષિક પણાથી જાહેરમાં આવેલા છે.

વૈદિકોના પંડિતોએ-સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાંથી લઈને, તેમાં અનેક પ્રકારની હિંચી છત્તી કલ્પનાઓ કરીને, તે સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસનેજ પોતાનામાં દાખલ કરેલો છે. પણ તેમના કોઈ ખરા જ્ઞાનીના :તરફથી ખરા ઇતિહાસ લખાયેલો નથી. એવી ખરી ખાતરી અતાવવાના હેતુથી, તેનું સ્વરૂપ ફરીથી અહીં ટુંક રૂપે સૂચવું છું.

આ અવસર્પિણીમાં-વાસુદેવો અને પ્રતિવાસુદેવો-બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યક્તિના કોઈ ઘણા ઘણા લાંબા કાલે નવ ત્રિકોના સ્વરૂપવાળા જ આજ સુધીમાં થએલા છે. તે અમોએ નામમાત્રથી તો ઉપરજ લખીને અતાવ્યા છે.

વૈદિકોના પંડિતોએ-તે વાસુદેવોને એક વિષ્ણુના નામથી જ અતાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

પરંતુ-અશ્વઝીવ આદિ પ્રતિવાસુદેવોનાં નામો સર્વજ્ઞાના બતાવ્યા પ્રમાણે નવે નામો કાયમ રાખેલાં છે. જો તે પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ વૈદિકોના પંડિતોએ કાયમ રાખેલાં ન હોત તો સર્વજ્ઞાના સત્ય ઇતિહાસનો ખરો પત્તો મેળવી આપવાને અમો ત્રણ કાળમાં પણ સમર્થ થઈ શકતાજ નહિં.

બુવો કે-૧૧ મા તીર્થ કરના સમયથી તે આજ સુધીમાં -પ્રજાપતિ આદિ જે મોટી મોટી વ્યક્તિઓ પ્રસિધ્ધિમાં આવેલીઓ છે તે બધી વ્યક્તિઓમાં વૈદિકોના પંડિતોએ કેવા કેવા પ્રકારથી ઉંધું છ-તું કરી લોકોને ઉંધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. તેનું સ્વરૂપ સૂચનમાત્રથી અહીં ફરીથી લખીને બતાવું છું.

બુવો કે-પ્રજાપતિની વાસુદેવોની અને પ્રતિવાસુદેવોની ઉંધી છત્તો રચાતી આવેલી બાજુ ૧૧ મા તીર્થ કરના પછીથી કેવા સ્વરૂપની છે, તેનું સૂચન કરીને બતાવું છું (૧) પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા જિતશત્રુ મહાન્ રાજા છે. પોતાની પુત્રી મૃગાવતીનો સંબંધ કરવાથી તે રાજા લોકોમાં-પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. વૈદિકોના પંડિતોએ સર્વજ્ઞાના વિરુદ્ધમાં આવીને તે પ્રજાપતિને બ્રહ્મા રૂપે કલ્પીને જગત્ના સ્પષ્ટા તરીકે પ્રથમ -બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં દાખલ કર્યા હોય, પછી ઉપનિષદોમાં દાખલ કરી તે પ્રજાપતિને વેદમૂળક ઠરાવવા તેની કલ્પિત શ્રુતિઓ આરે વેદોમાં દાખલ કરી હોય ત્યાર બાદ સંપૂર્ણ વૈદિકોના ગ્રંથોમાં જગત્સ્પષ્ટાની કલ્પના થવા પામી હોય.

વૈદિકોના અનુકરણ રૂપે બીજા મત વાળાઓએ પણ પોતપોતાના ઇશ્વરો ને જગત્ના સ્પષ્ટા તરીકે કલ્પ્યા હોય. આ માટે અનુમાન-બતાવવામાં આવતી સૂચનાઓથી આપ સજ્જનો પણ સત્ય વિચારમાં ઉતરીને બુલેલી દુનિયાના ઉદ્ધારના માટે સત્ય માર્ગનો પ્રકાશ કરવા જરૂર બહાર પડશે, એવી મને આશા છે.

(૧) એક મહાન્ રાજા પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિ તે વૈદિકોમાં બ્રહ્મા તેમના પુત્ર પહેલા વાસુદેવને સર્વથા ઉડાવી દઇને તેમના શત્રુભૂત અશ્વઝીવને માથું કપાયા પછી હયઝીવવિષ્ણુ રૂપે બતાવ્યા. ગીતામાં તે વિષ્ણુને અવતાર ધારણ કરી યુગ યુગમાં ભક્તોનાં રક્ષક રૂપે બહાર કર્યા.

આ પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા અને માથું કપાયા પછી બહારમાં આવેલા હયઝીવ વિષ્ણુ સત્ય સ્વરૂપના ઠરે છે ? કે કોઇ બીજા પ્રકારની સત્ય વસ્તુમાંથી લઇને વૈદિકોના પંડિતોએ તેમાં કંઈ છ-તું કરીને મુકેલું છે. વિચારવાની બાજામણુ કડ છે. (આ હયઝીવ વિષ્ણુ-દેવી ભા૦ અને સ્કંદ પુ૦ ખં. ૩ થી માહ્યમ પડે છે.

(૨) તારકાસુરના સંબંધે એકજ વાત વિચારૂં છું કે—

ઋગ્વેદમાં લખાયેલા ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુ કે—ત્રણ પગલાં મુકતાં ત્રણ લોકની રચના કરી દેવાની સત્તાવાળા લખાયા છે. તે વિષ્ણુના દેખતાં એક તારકાસુરે કરોડો દેવતાઓને મારી નાખ્યા. અને તે વિષ્ણુને પણ કેદમાં પૂરી દીધા. આ તારકાસુરે કયા બ્રહ્માંડમાંથી આવીને આટલો બધો મોટો ઉત્પાત મચાવ્યો હશે? આના સંબંધે બીજી પણ ઘણી વિચિત્ર વાતો લખાયેલી ઘણી જગો પર નજર પડે છે. (જુઓ—મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૨ સ્કંદ પુ. અ. ૧લો)

(૩) મેરકના ઠેકાણે મુરૂદૈત્યની કથા—બ્રહ્માંડ પુ. માં—શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદરૂપથી લખાયેલી છે તેમાં મુરૂદૈત્યની સત્તા એટલી બધી મોટી બતાવી છે કે—એ મુરૂદૈત્યે બ્રહ્મસ્થાનમાંથી બ્રહ્માને, નજીકમાંના દેવતાઓને બ્રહ્મ કર્યા. તે બધા વિષ્ણુના શરણે આવ્યા. વિષ્ણુ શિક્ષા કરવાને ગયા. તેની હાકળમાત્રથી બ્રહ્માદિક તે ભાગ્યા. વિષ્ણુ—દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી યુધ્ધ કરીને નાકા ને બારા યોજનની ગુફામાં બંધને સૂતા.

અહીં વિચાર થાય છે કે—

પ્રજાપતિ બ્રહ્મા—બ્રહ્માંડને ઘેરો ઘાલી દશાંશુલ બહાર વધીને રહેલા, સૃષ્ટિ રચી દેવાની મોટી સત્તાવાળા, અદ્વૈતમતે જડ—ચેતન રૂપથી જગતમાં પસરીને રહેલા, ચારે વેદોથી મોટી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, એવા અનાદિના બ્રહ્માને મુરૂદૈત્યે કયા નવીન બ્રહ્માંડમાંથી આવીને બ્રહ્મસ્થાનમાંથી બ્રહ્મ કર્યા ?

તે મુરૂદૈત્યથી—ત્રણ લોકની રચના કરી તેનાપર, ત્રણ પગલાં મૂકવાની સત્તાવાળા, ઋગ્યજુરમાં ભકતોની રક્ષા કરવાનું વચન આપીને ગએલા, જલ્લે વિષ્ણુઃ સ્થલે વિષ્ણુઃ ના સ્વરૂપથી બધાએ જીવેલાના સ્વરૂપથી પોતે જગતમાં વ્યાપીને રહેલા, તે વિષ્ણુ ૧૨ યોજનની ગુફામાં બંધને સૂતા, તેા પ્રછી દુનિયાને શરણ કેાનું ? શું આ બધું સત્ય રૂપનું લખાયેલું છે ? કે સર્વજ્ઞામાંથી લઈને વિકાર રૂપનું ઉણુ કરવામાં આવેલું છે ? સર્જીને વિચાર કરવાની ભક્ષામણુ કંઈ છું. (જુઓ—મ્લો. ૧૨ હજાર ના પ્રમાણુવાળું—બ્રહ્માંડ પુ.)

(૪) મધુ—પ્રતિવાસુદેવ છે, તેના સાથી કેટલા છે. તેઓને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા. આમાં વિશેષ ખૂબી છે તે જુઓ—તેઓ ઉત્પન્ન થતાની સાથે જગત્તા ક્ષેષ્ટ એવા બ્રહ્માને મારવા દોડયા, બ્રહ્મા ભયભીત થયા. એટલુંજ નહીં પણ ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા, વિષ્ણુ પણ તેઓથી નાશી છુટયા. આ બધા પ્રકારની વાતો

કેટલા કર્મજની સત્યરૂપની ભાસે છે ? આ બધું ધાંધલ બાણી જૂજને સર્વજ્ઞ-
માંથી લઇને ઉધું છતું કલ્પિતરૂપનું ઉધું કરેલું છે કે નહીં ? આપ સંસ્કૃત
પંડિતો પણ અંધાર પીછેડો ઓઢાવ્યા કરો તેથી આપણા ભરૂંચે અબાણ પ્રભ
કુટાયા કરે તે શું આપની સંસ્કૃતતાને શેલે ? મારી સમજ તો એ છે કે-
સત્યવસ્તુની સ્થિતિ લોકોમાં પ્રકાશીએ ત્યારેજ સત્યપ્રિયતાનો ખરો લાભ
મેળવી શકીએ ?

(૫) નિશુલ-પ્રતિવાસુદેવ છે. તેના ઠેકાણે વૈદિકોમાં-શુલ-નમિ બે
દૈત્યો લખાયા છે. તેઓથી વિષ્ણુ ગરૂડ બંને માર ખાઇને નાઠેલા બતાવ્યા છે.
વચાર થાય છે કે ત્રણ પગલાં સુકતાં ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા,
અવતારે ધારણ કરવાવાળા, ભકતોની રક્ષા કરવાવાળા, પેલા બે દૈત્યોથી વિષ્ણુ
ગરૂડ સાથે માર ખાઇને કેમ નાઠા ? (જુવો-પ્રલોઠ અહિં હબ્દરતા પ્રમાણવાળા
મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૧ મે)

(૬-૭) છટ્ટા-બલિ, સાતમા-પ્રલહાદ, એ બંને જુદા જુદા સમયના
બંને પ્રતિવાસુદેવો છે. વૈદિકોમાં તેઓના સંબંધે હંધી છત્તી અનેક પ્રકારની
કલ્પનાઓ કરેલી છે. તેમાંની માત્ર એકજ સૂચના બતાવું છું. બે નામના જુદા
જુદા વિષ્ણુના (વાસુદેવના) શત્રુભૂત તો એ બંને છેજ. પણ પ્રલહાદને તો વિષ્ણુએ
પોતાનો ભકત માની, ઇંદ્રાસન પર બેઠાવ્યો છે. સો મક્ક કરી ઇંદ્રાસન લેવાની
ઇચ્છાવાળા બલિને અટકાવવા વિષ્ણુ તેને છળવાને આવ્યા છે, તે એવી રીતે કે-
વિષ્ણુએ વામન રૂપ ધરી. બલિના પાસે ત્રણ પગલાં જમીન માગી, વિકરાલ
રૂપ ધરીને ત્રણે લોકને માપી લીધા, છેલ્લું પગલું બલિના માથા પર મૂકીને
તેને પાતાલમાં ખોસી દાવ્યો અને પ્રલહાદને ઇંદ્રાસન પર કાયમ રાખ્યો. વળી
કોઈ લખે છે કે-શિવભકત પ્રલહાદના આપને નૃસિંહ રૂપે થાંભલામાંથી
નીકળીને ચીરી નાંખ્યો. એવી અનેક પ્રકારની બહાદુરીની વાતો વિષ્ણુના
સંબંધે લખાઇ છે. અંધાંતરથી જુવો.

(૮) આઠમું ત્રિક-રામ, લક્ષ્મણ અને રાવણનું છે.

(૯) નવમું ત્રિક-બલભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરાસંધનું છે. આ બંને
ત્રિકોના મુખ્ય પાત્રોમાં કદાચ મોટો ફેરફાર નહી થયો હોય, પણ તેના અંતરમાં
તો મોટા વિકારો થયેલા વજરે પડે છે. નવીન કવિઓથી નવા વિકારો વધારેજ
ધૂસતા ગયા છે. થોડા ઘણા મારા અંબથી જોઇ શકશો. છેવટમાં એટલું તો
જરૂરજ કહું છું. કે વૈદિકોના-ઉપનિષદાદિકના અંશોમાં જે અધ્યાત્મિક

વિષયોના વિચારો, તુટક કુટક સ્વરૂપના દેખાય છે તે, અને પ્રાચીન રૂપ ઇતિહાસના વિષયો કે જે જોજોગોપર ઉંધા છત્તા સ્વરૂપના દેખાય છે તે, સર્વજ્ઞાના કથનમાંથી લઇને—તેમાં ઉંધું છ-તું કરીને, તેવા કોઈ મૂળના લેખકોએ ભણી ગૂંજીને લોકોને ઉંધા પાટા બંધાવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. અને પ્રમાણુ વિનાના મોટા મોટા ગ્રંથો લખીને, લોકોને ભ્રમિત કરવાનો પ્રયત્ન કરતા ગયા છે. તેથી આજકાલની વિચક્ષણ પ્રજા ભ્રમિત થઈ રહી છે. ખીજા સજ્જનો પશુ મારી પેઠે અભ્યાસ કરીને જોશે તો, તેઓ પણ જરૂર સત્યાસત્યનો વિચાર કરી શકશે, એમ હું પૂર્ણ ખાતરીથી કહી શકું છું.

આ તો માત્ર નવ ત્રિકોના સંબંધની સૂચના થઇ.

ખીજી વાત જુવો કે—પહેલા વાસુદેવના પિતા કે જે પુત્રીના સંબંધથી લોકોમાં—પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા, તેનેજ વૈદિકોના પંડિતોએ પ્રમદ્ધા રૂપે કલ્પીને—ચારે વેદોમાં, પ્રામદ્ધણ ગ્રંથોમાં, ઉપનિષદોમાં, જગત્ના માલક બનાવી દઇને, સંપૂર્ણ વૈદિકોના ગ્રંથોમાંજ જોસી દાવ્યા છે.

વળી ત્રીજી વાત જુવો કે—વાસુદેવો નવ (૯) થયા છે, કેટલાંક તેમાંનાં નામો સર્વથા ઉડાવી દઇને એકજ વિજ્ઞાના નામથી—સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે—મત્સ્ય, કૂર્માદિક ૨૪ અવતારો કલ્પીને તેમાં સાચી જૂઠી કલ્પનાઓ લેખવીને—મત્સ્ય ૫૦ કૂર્મ ૫૦ વરાહ ૫૦ અર્ધિના નામથી મોટા મોટા કલ્પિત લેખો લખી, ચાર લાખ (૪૦૦૦૦૦) શ્લોકોના પ્રમાણુવાળાં ૧૮ પુરાણો ઉભાં કરી દીધાં છે. અમો આદિ અનાદિના છિએ, એવું ડોળ બતાવવાના માટે, જુઠું જુઠું ધાંધલ કેવા સ્વરૂપનું ઉભું કરી દીધું છે?

કેવલ અજ્ઞાન પ્રજાનો લાભ લઇને, આ બધા અક્ષરોના પંડિતોએ દુનિયાને ઉંધા પાટા બંધાવવાને માટે કેવું વિપરીત સાહસ ખેડ્યું છે ?

વળી એક ચોથી વાત જુઓ કે—આ અવસર્પિણીમાં, ચક્રવર્તીઓ ૧૨ થયેલા સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા છે. જેને પુણ્યના યોગથી—હાથી, ઘોડાદિ, મહાપરાક્રમી ૧૪ રત્નો આવીને મળે તેજ ચક્રવર્તી થાય, તેવા ૧૨ જ થયેલા છે.

વૈદિકોએ—તેમાંના ભરત, સગર, સનતકુમારાદિ, જે ચાર નામોને સાધારણ શબ્દો તરીકે લખીને, તેઓના ઇતિહાસમાં ઉંધું છ-તું ચિત્રીને, તેમના સંબંધનાં ૧૪ રત્નોને, પ્રમદ્ધાદિક દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થયેલાં બતાવ્યાં છે.

આ ઉપર અતાવેલી અનેક પ્રકારની સૂચનાઓથી સહજે સમજી શકાય તેવું છે કે-વૈદિકોના પંડિતોએ, જે ઇતિહાસ લખ્યો છે તે, સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાંથી લઇને, તેમાં ઉંધીછત્તી કલ્પનાઓ કરીને, અબ્ધણુ વર્ગને ઉંધા પાટા બંધાવવાનોજ પ્રયત્ન કરેલો છે. બાકી વૈદિકોમાં પાછળથી લખાયેલા પ્રાચીન ઇતિહાસ ન તો કોઇ ભૂતનો અતાવેલો છે કે, નતો, કોઇ સૂતનો ? એમ શાણા પંડિતોને તો જોખળું દેખાઇ આવશે. એટલુંજ નહીં પણ મધ્યમ વર્ગ પણ નિર્ણય કરી લેવાની ઇચ્છાબાળો, આ પ્રકાશના સમયમાં, બીજાની સહાયતા વિનાજ, નિર્ણય કરી લે તેવા પ્રકારનો આ સમય છે. કારણ કે લાયબ્રેરીયોના સાધનથી, કોઇને પૂછવાની પણ જરૂર પડે તેમ નથી. માત્ર નિઃપક્ષપાત બુદ્ધિથી વિચારવાની જરૂર છે.

અહીં સુધી જૈન-વૈદિકના ઇતિહાસનો તુલના કરીને જોતાં, વિકારી સ્વરૂપનો ઇતિહાસ, કોનામાંથી લઇને કેણે ઉલો કર્યો છે, એ સહજથી વિચારી શકાય તેવું છે.

હવે આપણે પ્રાચીન અણ્ણાતા વેદોનો મૂળની સ્થિતિનો વિચાર હુંકથા તપાસીને જોઇએ—

વેદોમાં—યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળું તત્ત્વજ્ઞાન કેટલું બધું ઉપજ્યા દરજ્જાનું હતું, તે તો આપ સર્વે જાણો છો. છતાં તેની મહિમા જોતાં-વેદો અનાદિના છે, સૃષ્ટિની આદિમાં-બ્રહ્માએ પોતાના આરો મુખથી, આરે વેદોનો પ્રકાશ કર્યો. એવા પ્રકારની અનેક વાતો, કેટલા સત્ય દરજ્જાની સત્ય રૂપની બાસે છે ?

વૈદિકોના પંડિતો સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં વિશેષ આવતાં, સર્વજ્ઞોના તરફનું સત્ય વસ્તુનું જ્ઞાન સત્ય રૂપે ન ગ્રહણ કરતાં, કેવળ સ્વાર્થના તરફ દોરવા-ઇને બીજી અજ્ઞાન પ્રબળને પણ ઉંધા પાટા બંધાવવાનોજ પ્રયત્ન કરતા ગયા. તે વાત તો આપ મારા તુલનાત્મક લેખોથી કબૂલજ કરશો.

સર્વજ્ઞોના અધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાં પણ તેવાજ પ્રકારની બાજી ખેડાઇ છે, પરંતુ તે અધ્યાત્મિક તત્ત્વ જ્ઞાનના વિષયમાં, ઇતિહાસના વિષય જેવી, પુરેપુરી બાજી ખેલી શક્યા નથી. માત્ર ઉપર ચોટીયું ગ્રહણ કરી તેમાં ઉંધું છ-તું તો જરૂર કરતા ગયા છે. જેમ કે-મંદુકોપનિષદમાં—

(૧) “ નદીઓ વહેતી વહેતી જેવી રીતે સમુદ્રમાં અદૃશ્ય થાય છે, અને પોતાનો નામ તથા રૂપ છોડી દે છે, તેવી રીતે વિદ્વાન માણસ, નામ તથા રૂપથી વિમુક્ત થઇ, પરથી પણ પર એવા દિવ્ય પુરૂષમાં લીન થઇ જાય છે. ”

(સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૨૯૮ થી.)

સર્વજ્ઞાનું સિદ્ધાંત એતાં-જેણે બોધિબીજ મેળવ્યું હોય, અર્થાત્ સત્-જ્ઞાન અને સત્દર્શનની રૂચિ થઈ હોય, અને રાગાદિક આંતરના પદરિપુઓથી સર્વથા છટકી ગયો હોય, તેવા મહાપુરૂષો, થોડા વખત મુક્ત રૂપે થઈ, દિવ્ય પુરૂષોની સાથે મળી શકે છે. અગર જો તે પદરિપુઓથી સપડાતો રહેતો હોય તો અખભેના અખભે વર્ષો સુધી કે અનેકાઅનેક ભવો સુધી પણ, સંસારમાં રખડવું જ પડે છે. ઉદાહરણમાં—ઋષભદેવના પુત્રના પુત્ર ‘ મરીચિ ’ પૂર્વ-કાળના મનુષ્યના ભવમાં સદ્બોધની રૂચિ થયા પછી પણ એક કુળમંદરૂપ શત્રુના સચાટામાં સપડાતાં એક કોટા કોટિ સાગરોપમ સુધી, સંસારમાં ભટક્યા. ત્યારબાદ ૨૪મા તીર્થંકર રૂપે થયા. તે પછે સત્જ્ઞાનની રૂચિ વિનાનો કેવળ અક્ષરોના જ્ઞાનથી વિદ્વાન બણતો, અને કેવળ દુરાગ્રહમાં પડેલાની જલ્દીથી મુક્તિ થઈ, દિવ્ય પુરૂષોમાં મળી જવાનું, જૈન સિદ્ધાંત સ્વીકારતું નથી.

(૨) વૃહદારણ્યકમાં—એક ઠેકાણે યાજ્ઞવલ્કય-આત્માને અંતર્યામી તરીકે વર્ણવે છે—

“ જે સર્વ પ્રાણીઓની અંદર રહે છે, જે સર્વ પ્રાણીઓથી બુદ્ધો છે, જે સર્વ પ્રાણીઓ પર અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે, તે ત્હારો આત્મા છે, તે અંતર્યામી છે, તે અમૃત છે. ”

વિચારવાનું કે-સર્વજ્ઞામાં-નાના મોટા સર્વે જીવો, કર્મથી પરાધીન પણ, જન્મ અને મરણ વારંવાર પ્રાપ્ત થતાં, પોત પોતાનું શરીર નવું નવું ધારણ કર્યાજ કરે છે. તે પછી સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર અંદરથી રાજ્ય ચલાવનારો બીજો આત્મા અંતર્યામી થએલો, તે શું બધા જીવોને ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ગબડાવ્યા કરે છે ? યાજ્ઞવલ્કયે આ માન્યતા કયા બીજા સર્વજ્ઞથી મેળવી ?

(૩) સં. સા. પૃ. ૨૯૧-વૃહદારણ્યકમાં એવું પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ માણસનું શરીર જ્યારે પંચભૂતમાં ભળી જાય છે, ત્યારે જે કર્મ વડે માણસ સારો કે નકારો થાય છે, તે કર્મ સિવાય બીજું કંઈ પણ એવું રહેતું નથી. ”

આ ઉપનિષદ્ધાર ઉપરના લેખમાં કહે છે કે-સર્વ પ્રાણીઓ પર, અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે તે ત્હારો આત્મા છે, તે અંતર્યામી છે. આ જગોપર કહે છે કે—“ જે કર્મ વડે માણસ સારો કે નકારો થાય છે, તે કર્મ સિવાય બીજું કંઈ પણ એવું રહેતું નથી. ”

વિચાર થાય છે કે-જ્યાંથી એ જીવ માણસ રૂપે થવાને આવ્યો ત્યાંથી કર્મ લઈને આવ્યો હશે કે કર્મ વિનાનો ? અને અહીં એકલાં કર્મને મુકીને પોતે કયે ઠેકાણે જઈને ધુસી બેઠો ? અને તે એકલાં કર્મ કેવું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં ભટકવા લાગ્યાં ? અને તે કર્મના વડે પોતે કેવા સ્વરૂપથી તે ગતિમાં પ્રાપ્ત થતાં સુખ દુઃખનો, અનુભવ કરવાને લાગ્યો ? આ ઉપનિષદ્કારો શું લોકોને બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાને નીકળ્યા છે કે, અગડં બગડં લખીને-હુનિયાને બ્રમભ્રમમાં ભટકાવી મારવાને, ઉભા થયા છે. પુસ્તકપણે વિચારવાની ભલામણ કરે છું.

આ જગોપર—મૅકડોનલ શાહેબ-સં. સા. નાં પૃષ્ઠ. ૨૮૭ માં કહે છે તે, ફરીથી વિચારવાને મુંઝું છું—

“ આ ઉપનિષદ્ ત્રયોમાં—પરમાત્માનું ખરું સ્વરૂપ સમજવાને માટે, સર્વત્ર ભારે ગડમથલ ચાલી રહેલી જોવામાં આવે છે, અને એ ગડમથલને પરિણામે-કોઈવાર એક રૂપક વાપરવામાં આવ્યું હોય તો, કોઈવાર બીજું રૂપક વાપરવામાં આવ્યું હોય, એવું બન્યું છે—ઉદાહરણ તરીકે—વૃહદ્દારણ્યક ઉપનિષદ્માં યાજ્ઞવલ્કય ઋષિ, સંસાર છોડી વનમાં જવાની તૈયારી કરતા હોય છે તે વખતે, એનો સ્ત્રી મૈત્રેયી એને પ્રશ્ન કરે છે, તેના જવાબમાં એ કહે છે—જેવી રીતે એક મીઠાનો ગાંગડો, પાણીમાં નાખ્યો હોય તો તે પાણીમાં ગળી જાય, અને તેને પાછો બહાર કાઢી શકાય નહીં, પણ પાણી જ્યાંથી ચાખે ત્યાંથી ખાડેને ખાડે લાગ્યા કરે, તેવી રીતે મહાસત્ત્વ અનંત છે, અપાર છે, વિજ્ઞાનનો જત્યો છે, આ મૂળતત્ત્વોમાંથી બહાર નીકળીને, એમાંને એમાંજ એ પાછું વિલીન થાય છે, મરણ પછી ચૈતન્ય રહેતું નથી, કારણ કે યાજ્ઞવલ્કયે આગળ આગળ સમજાવ્યું છે તે પ્રમાણે, જે દૈત્યાક ઉપર ચૈતન્યનો આધાર રહે છે, તે જતો રહ્યો, એટલે ચૈતન્યપણું જતુંજ રહેવું જોઈએ.

વળી એજ ઉપનિષદ્માં—બીજે એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે—જેવી રીતે કશેળિયો, પોતાના તંતુઓ વડે બહાર નીકળે છે. જેવી રીતે ન્હાના ન્હાના તણખાઓ—અગ્નિમાંથી બહાર નીકળે છે, તેવી રીતે એ આત્મામાંથી—સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, સઘળાં પ્રાણિયો બહાર નીકળે છે. ”

અહીં મારા વિચારો—વેદકાળના સમયમાં—લોકો વૈદિકપંડિતોના બતાવ્યા પ્રમાણે—ચક્ષુ યાગાદિકના વિધાનથી, પોતાના કાર્યનો સિદ્ધિ થતી માનીને, તે કાર્ય કરતા હોય. પરંતુ એક તરફ સર્વજ્ઞોનો, અને બીજી તરફ

એ ચાર તેવા ત્યાગીઓનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં, તેઓના પરિચયવાળા લોકોની, યજ્ઞયાગાદિકની ભાવના છુટવા લાગી હોય. એટલે તેવા ધંધાવાળા પંડિતોને, સ્વાર્થ પણ અટકી પડવા લાગ્યો હોય, અર્થાત્ કર્મકાંડના વિધાનવાળું વેદજ્ઞાન પણ નહીં જેવું થઈ પડેલું હોય, એટલે તે સમયના ચતુર પંડિતોએ વેદ વિધાને નિકૃષ્ટ વિદ્યા બતાવીને જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા બતાવવાના હેતુથી ઉપનિષદોની રચના શરૂ કરી દીધી હોય, જે મતના વિચારો જેને ગોઠતા આવતા, તેમાં પોતાની મરજી મેળવી લખવા માંડ્યું. તેથી તેમાં ગડમથલ થયેલા જેવું લાગે તે, સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ હું સર્વજ્ઞના વચનને અનુસરીને, પૂર્વેના લેખોમાં જે પ્રમાણે લખતો આવ્યો તે પ્રમાણે, અહીં લખીને બતાવું તો તે અયોગ્ય નહીં ગણાય.

અહીં યાજ્ઞવલ્ક્યનાજ વિચારો જીવો—

(૧) “ જે સર્વ પ્રાણીઓપર અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે તે ત્હારો આત્મા અંતર્યામી છે. ”

(૨) બીજી વાત— “ જે કર્મ વડે માણસ સારો કે નહારો થાય છે તે કર્મ સિવાય બીજી કંઈ પણ એવું રહેતું નથી. ”

(૩) ત્રીજી વાત— “ મહાસત્ત્વ બહાર નીકળીને પાછો એમાંને એમાં વિલીન થાય છે. જેમ મીઠાનો ગાંઝો પાણીમાં ગળી ગયેલો બહાર કાઢી શકાતો નથી. ”

(૪) ચોથી વખતે એજ ઋષિએ—કરોળીયાના તંતુના દૃષ્ટાંતથી, અને અગ્નિના ન્હાના ન્હાના તણુખાઓના દૃષ્ટાંતથી જણાવ્યું છે કે—આત્મામાંથી સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, અને સઘળા પ્રાણિઓ બહાર નીકળે છે. ”

આ યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિનીજ, ચારે વાતોનો વિચાર કરમથી સર્વજ્ઞના વચનને અનુસરીનેજ બતાવું છું—

(૧) સર્વ પ્રાણિઓનો અંતર્યામી બનેલો આત્મા, જ્ઞાની હશે કે અજ્ઞાની ? જે તે જ્ઞાની છે તો અમારી પીડાઓ શા માટે નિવારણ નથી કરતો ? અંદર બેઠો બેઠો શા માટે તમાસો જોયા કરે છે ? કહેવામાં આવે કે પોતાના કર્મથી જીવો પીડાઓ ભોગવે છે, તો પછી અમારા અંતર્યામી બનેલા આત્માએ અમારું શું ઉકાળ્યું ? માટે આ થયેલી કલ્પના કેંઈ જ્ઞાનીની છેજ નહીં. ॥ ૧ ॥

(૨) “ સારાં કે નહારાં કર્મ સિવાય માણસનું બીજું કંઈ રહેતું જ નથી. ”

આ કલ્પના પણ અત્યંત અનિષ્ટ થએલી છે. આમાં તો કર્મનો કરવાવાળો જીવજ ગુમ થઈ જાય છે, તો પછી કર્મનો ભોગ ભોગવનારજ કોણ ? કરેલાં કર્મ જડ રૂપનાં જડરૂપમાં મળી જયાં. આ કલ્પના શું આસ્તિક રૂપની કે કેવલ સર્વથા નાસ્તિક સ્વરૂપની ?

(૩) “ મહાસત્ત્વ-બહાર નીકળીને પાછો એમાંને એમાં વિલીન થાય છે. મીઠાનો ગાગડો પાણીમાં ગળી જએલો બહાર કાઢી શકતો નથી. ”

આ કલ્પના પણ કેઈ મહા અજ્ઞાન દશાની ઘેલછામાંથી પ્રગટ થએલી જણાય છે. આ દુનિયામાં-અનંતા અનંત જીવો, પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા, ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં, અનંતા અનંત કાળથી ભટકી રહેલા, અને નાના પ્રકારનાં અઘોર દુઃખોને સહન કરી રહેલા, પ્રત્યક્ષમાં દેખાઈ રહેલા છે તે શું પેલો મહાસત્ત્વ-પોતેજ ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓમાં, દુઃખોનો અનુભવ લેવાને નીકળેલો માનવો ? આ કલ્પના કેટલી બધી અનિષ્ટ થએલી છે ? ઉપર બતાવેલા વિચારો, સિવાય અનેક વિચારો વૈદિકના ગ્રંથોમાંથી પણ, ઉંધા છત્તા કલ્પેલા મળી આવશે.

(૪) આ ઉપનિષદ્ધકારે એથા ફકરાથી પરમાત્માનું જ્ઞાન બનાવતાં એવું બતાવ્યું છે કે—

આત્મામાંથી-સઘળા પ્રાણુ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, અને સઘળાં પ્રાણીઓ, બહાર નીકળે છે. ”

આ ઉપનિષદ્ધકાર યાજ્ઞવલ્કય એક મહાન્ ઋષિ મનાયલા છે તેમના આત્માના સંખંધતા બે ચાર વિચારો જોતાં, એવું સમજાય છે કે-દુનિયામાં કોઈ એક-મહાસત્ત્વ છે, તે પોતેજ પોતાના સ્વરૂપથી બધી દુનીયાના જીવોના સ્વરૂપથી પસરીને રહે છે. તેના સિવાય બીજો કોઈ પણ મોટી સત્તાવાળો હોય એમ તેમના કથનથી સમજાતું નથી. પરંતુ આગળ પાછળને વિચાર કરી જોતાં આ યાજ્ઞવલ્કયનું કથન કોઈ સદ્જ્ઞાનના વિચારમાંથી પ્રગટ થએલું હોય એમ સમજાતું નથી. આપ સજ્જનો પણ જો સદ્વિચારમાં ઉતરશો તો, આ મારી વાતને કબૂલજ કરશો.

તે શિવાય-કીડા, મંકોડા, પશુઓ, પંખીઓ, જલચર, ચલચર, આદિ અનેકા અનેક યોનિઓમાં અનેક પ્રકારના છેદન ભેદન આદિના અઘોર દુઃખોને સહન કરી રહેલા, અનેકા અનેક જીવો પ્રત્યક્ષપણે; આપણે દેખી પણ રહેલા છીએ.

તે શિવાય-નરકમાં પડી રહેલા, અસંખ્ય જીવો, મહા અધાર દુઃખોને સહન કરી રહેલા, જૈનોમાં તેમજ વૈદિકના કૂર્મપુરાણ, મનુસ્મૃતિ, આદિ ગ્રંથોથી પણ બહારમાં આવી રહેલા આપણે સાંભળીએ છીએ.

આ ઉપર બતાવેલા બધાએ પ્રકારના જીવોના સ્વરૂપને ધારણ કરી રહેલો, આ એક મહાસત્ત્વ (આત્મા) ને માનવો કે, તે મહાસત્ત્વ વિનાના કોઈ બીજા પ્રકારના જીવો પોત પોતાના સ્વરૂપને ધારણ કરીને રહેલા માનવા ?

(૧) કલમ પહેલીમાં આ ત્રિવિધે જણાવ્યું હતું કે—“ જે સર્વ પ્રાણીઓ પર અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે તે ત્હારો આત્મા અંતર્યામી છે. ”

આ કલમ પહેલીથી એવું સમજાય છે કે—સર્વ પ્રાણીઓ જુદા હોય અને તેઓના પર અંદરથી રાજ્ય ચલાવનારો અંતર્યામી થઈ રહેલો આત્મા કોઈ જુદો હોય, એવો બોધ નીકળે છે.

(૨) કલમ બીજીથી સમજાય છે કે—“ માણસનાં કર્મ સિવાય બીજું કંઈ રહેતું નથી. ”

વિચાર થાય છે કે—માણસનાં પડી રહેલાં એકલાં જરૂર કર્મના ઉપર, તે અંતર્યામી આત્મા પોતાનું રાજ્ય કેવા પ્રકારનું ચલાવતો હશે ?

(૩) કલમ ત્રીજીમાં જણાવ્યું હતું કે—મહાસત્ત્વ બહાર નીકળીને પાછો એમાંને એમાં વિલીન થાય છે. મીઠાનો ગાંગડો પાણીમાં ગળી ગયેલો પાછો બહાર કાઢી શકાતો નથી. ”

આ કલમ ત્રીજીમાં કહ્યું કે—આ મહાસત્ત્વ પોતાના સ્વરૂપથી બહાર નીકળ્યા પછી, ગળી ગયેલા મીઠાના ગાંગડા જેવો પાછો બહાર કાઢી શકાતો નથી. એટલે તે મહાસત્ત્વ પોતે નષ્ટ થઈ ગયેલા જેવો, પાછો પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. એવોજ બોધ મેળવી શકાય છે. (૪) કલમ ચોથીથી જણાવ્યું છે કે—“ આત્મામાંથી સઘળા પ્રાણી, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, અને સઘળા પ્રાણીઓ, બહાર નીકળે છે, ”

આ કલમ ચોથીથી વિચાર થાય છે કે—આ બધા પ્રકારના સ્વરૂપને ધારણ કરવાવાળા, તે આત્માનું અને તેણે ધારણ કરેલા સ્વરૂપોનું, પાછળથી કેવા પ્રકારનાં પરિણામો આવતાં હશે ? તેના સંબંધનો કોઈ વિશેષ બોધ મળી આવેલો જણાતો નથી. તેથી આ બધા પ્રસંગોમાં કાંઈક વિશેષ વિચાર કરવાની જરૂર પડે છે.

પ્રથમ પૂર્વે કોઇ કાળાંતર પહેલાં સૃષ્ટિની આદિમાં પ્રજાપતિ-બ્રહ્માથી ચાર ઋષિઓ દ્વારા ચારે વેદોની પ્રાપ્તિ થએલી વૈદિકના પંડિતો બતાવતા હતા. પછી સર્વજ્ઞોનાં તત્ત્વોની હરિશ્ચંદ્રમાં આવતાં તે વેદવિદ્યાને અવિદ્યા એટલે આત્મસ્વરૂપના સાધનમાં નિકૃષ્ટ વિદ્યા બતાવી ઉપનિષદો દ્વારા બ્રહ્મજ્ઞાન સંબંધિની ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા બતાવવાને બહાર આવ્યા. તેના સંબંધિની ચાર કલ્પો વૃહદ્દેવસૂત્ર ઉપનિષદની લખીને બતાવી છે. તેનું જુદું જુદું સ્વરૂપ જોતાં તે ચારે કલ્પો બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવવાવાળી મને નથી લાગતી પણ તેના વાંચનથી મોટા મોટા પંડિતો પણ બ્રહ્મજ્ઞાનજ પેદા કરી લેવે તેથી કાંઈ વિચાર કરીને બતાવું છું.

કલ્પ ચોથીમાં-આત્મામાંથી સઘળા લોકાકિક બહાર નીકળે છે એવું બ્રહ્મજ્ઞાન ઉપનિષદકારોએ ક્યાંથી મેળવ્યું હશે? કારણ ઋગ્વેદના પહેલા મંડળથી એવું જાણવામાં આવ્યું છે કે - “ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુએ ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણે લોકની રચના કરી દીધી હતી, તો પછી આ નવીન આત્મા ક્યાંથી પ્રગટ થયા કે જે પોતે સઘળા લોકમાં પસરીને રહ્યા.

બીજી વાત એ છે કે-ઋગ્વેદના દશમા મંડળમાં પ્રજાપતિ બ્રહ્મા ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુથી તો કોઈ જુદાજ છે તે પ્રજાપતિએ-પ્રલય થયા પછી આ સૃષ્ટિને એકદમ એવી તો રચી દીધી કે કોઈને પણ બખર પડના દીધી નહી, એટલું જ નહી પણ બધા બ્રહ્માંડને ઘેરા ઘાલી તેનાથી પણ પોતે દર્શાવુલ બહાર વધીને રહ્યા.

અહીં વિચાર થાય છે કે-વિષ્ણુએ ત્રણ લોકની રચના કર્યા પછી બ્રહ્મા બધા બ્રહ્માંડને ઘેરા ઘાલીને બેઠા હશે કે પડેલાં? કારણ ઋગ્માં પહેલા વિષ્ણુ ત્રણ લોકની રચના કરવાવાળા લખાયા છે અને પછીથી પ્રજાપતિ બ્રહ્મા બ્રહ્માંડને ઘેરા ઘાલી બેઠેલા જણાવ્યા છે માટે ખાસ વિચારવા જેવું છે.

ત્રીજી વાત એ છે કે-ઉપનિષદકારો તો વર્તમાન સર્વજ્ઞોના પ્રાદુર્ભાવ થયા પછીના છે. તેઓને ન તો જણાયા વેદના ત્રૈવિક્રમવિષ્ણુ, તેમજ ન તો જણાયા પ્રજાપતિ બ્રહ્મા. માત્ર એક, આત્માજ બધા જગતમાં પસરી રહેલા ન જાણે કયે ઠેકાણેથી મળી આવ્યા? આ બધા જગતના માલીક થનારાઓનો રાફડો શાથી ફાટી નિકળ્યો?

ચોથી વિચાર થાય છે કે-ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોકની રચના કરી દેવાની મહા સત્તાવાળા વિષ્ણુને-એક તારક નામના દૈત્યે કયા કાળમાં પહેલાં

પુરી થીંધા ? અને કયા કાળમાં છોડી દીધા ? તેની તો હજુ અબરજ નથી પડી. ન જાણું ત્રણલોકની રચના કરતા થહેલાં પુરી થીંધા હતા કે પછીથી ?

ખીજી વાત એ છે કે—મુરુદૈત્યે અનાદિકાળના પ્રબળપતિ બ્રહ્માને બ્રહ્મસ્થાનમાંથી કયા કાળમાં બ્રહ્મ કર્યા ? અને ફરીથી તેમણે પોતાનું બ્રહ્મસ્થાન કયા કાળમાં મેળવ્યું ? અને કયા કાળમાં પાછો બ્રહ્માંડને ઘેરા ઘાટીને બેઠા ?

અનાદિકાળના વિષય તારક દૈત્યની કેડમાં પડ્યા અને અનપ્રતિકાષિત પ્રબળપતિ બ્રહ્મા મુરુદૈત્યથી બ્રહ્મસ્થાનમાંથી બ્રહ્મ થયા અને આ અન્ને મહાન દેવો અનાદિકાળના ઋગ્વેદથી પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા છે તેથી વિચાર થાય છે કે આ બે દૈત્યો, કેટલાક જ અસ હશે ? અને કોણે પેઠા કરેલા હશે ? આ બધા પ્રશ્નો વિચારવા જેવા અસ કે નહીં ?

બ્રહ્માજ્ઞાન વિષે બે ઘોડા—

ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારો વેદોનો પ્રકાશ કરતા મમપ્રતિ બ્રહ્માએ તેમાં પોતાના બ્રહ્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ નહીં કર્યો હોય ? કે જેથી આ બધા ઉપનિષદ્ધારોને ઘણા લાંબા કાળના છોટે બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાને બહાર આવવું પડ્યું ? અને તેઓ કયા નવીન ઇશ્વરથી મેળવેલે આવ્યા ?

ખીજી વાત—યાજ્ઞવલ્ક્યે જાણેલા વેદોનું જ્ઞાન શરૂને પાછું આપવાને માટે ચોક્કી કાઢીને કહ્યું કે, દ્યો તમારું જ્ઞાન. એમ કહીને સૂર્યની ઉપાસના કરી, પછી સૂર્યના ઘોડાના કાનમાં રહી સૂર્યથી નવીન વેદોનું જ્ઞાન મેળવ્યું, તેમાં પણ સૂર્ય બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાનું શ્રુતી ગયા હશે કે જેથી આ ઋષિને જુહવારણ્યક ઇંદ્રની રચના કરીને ફરીથી બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાને બહાર આવવું પડ્યું ? અને તે કયા દેવની વસિષ્ઠી મેળવીને આવ્યા ?

ત્રીજી વાત—ઋગ્વેદમાં મોટી સત્તાવાળા વરુણદેવ સર્વજ્ઞ પોતાના પુત્ર ભૃગુને બ્રહ્મજ્ઞાન આપવું હતું, તે બ્રહ્મજ્ઞાન ઉપયોગમાં તો લેતાં આ ઉપનિષદ્ધારો નહીંતર મમરનું બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાને આ કારણથી બહાર આવ્યા ?

બે કે વેદોમાં વરુણ દેવને—સર્વજ્ઞ, બ્રહ્મજ્ઞાની અને ભૃગુપુત્રના પિતા બતાવ્યા છે. કોણ જોખકે ભૃગુને બ્રહ્માના પુત્ર લખ્યા છે ખરા પણ સર્વજ્ઞના નિર્ધારથી એક પણ વાત અત્યરૂપની કસતી નથી. એટલુંજ નહીં પણ વેદિકોના લેખોથી પણ અસાત્યજ નીવડે છે.

જુવો કે—આ વહેણ દેવે હરિશ્ચંદ્રને પુત્રનું વરદાન આપી તેનું અલિહાન લેવાને વૈયાર થયા, તે ન મળવાથી જલોદરતા રોગથી પીડિત કર્યા છે. અને મહાભારતાદિકમાં ઉત્પન્ન ઋષિનાં પુત્રીનું હનુષ્ કરવાવાળા બતાવ્યા છે. છેવટમાં એક સમુદ્રના દેવ તરીકે વર્ણવ્યા છે. આવા પ્રકરનાં અનીતિનાં કાર્ય—સર્વજ્ઞ, કે પ્રજ્ઞાશાની, કરી શકે ખરા ? આ બધા ફેરફાર શાથી ? મારી સમજ પ્રમાણે તો યાચિત મંડન રૂપે શક્ય થએલા હોય તેથી હશે ?

એક તરફ સર્વજ્ઞના તત્ત્વોક્તિ અને સર્વજ્ઞના ઇતિહાસનો, ખારિક અભ્યાસ કરી જોનારા નિઃપક્ષપાતી પંડિતોને જોજ કબુલ કરવું પડશે કે વૈદિકોમાં જે જે ઉત્તમ તત્ત્વો અને પ્રાચીન ઇતિહાસનો વિષય વેદોના પછીના ભાગમાં લખાયે છે તે કોઈ તેમના જ્ઞાનીતા તરફથી સ્વતંત્રનો ઉત્પન્ન થએલો મને લાગતો નથી. તેમજ આ પ્રાચીણ વર્ગ પણ મૂળમાં સ્વતંત્રનો ઉત્પન્ન થએલો જણાતો નથી.

સર્વજ્ઞના ઇતિહાસ જોતાં—ઋષભદેવના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીથી એક ઉપદેશક વર્ગ સ્થાપવામાં આવેલો, તે પ્રાચીણ શબ્દથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો. તે વર્ગ—વમા, દશમા, તીર્થંકર સુગ્રી તો ઘણા મોટા ભાગે એક જ પ્રિયથી ચાલતો આવેલો નજર પડે છે. પછી સર્વજ્ઞના શાસનના વિચ્છેદના પ્રસંગે પ્રાપ્ત થતાં, તે પ્રાચીણવર્ગ સ્વતંત્ર રૂપેના બનતો ચાલ્યો. એટલે નાયક વિનાનો થઈ પડ્યો. પછી ઇત્રિયોના વિષયમાં પછી જવાથી—જ્ઞાન પાત્રના નિયમથી પણ સંહિત થતો ગયો. લલિતમાં પડેલા માણસોને, એકદમ બચસ છોડી દેવું તે ઘણું દુષ્કર હોય છે. તેથી સર્વજ્ઞના ઉપદેશોનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં પણ કેટલાકે તો અનાદરજ કરતા રહ્યા. પરંતુ છેવટના આ બે સર્વજ્ઞના સમયમાં—કેટલાક બીજા મહાત્માઓ પણ નિવૃત્તિ માર્ગને પસંદ કરવાવાળા બહોરમાં આવતા ગયા. તેથી આ પ્રાચીણ વર્ગને, અનિચ્છાએ પણ તે મહાત્માઓના અનુકરણ રૂપે પોતાનું વળાંક ફેરવવાની જરૂર પડી હોય તે પ્રાચીણ વર્ગનું પૂર્વ કાળનું ધાર્મિક સ્વતંત્ર સંજ્ઞાની જ્ઞાન જોતાં, મોટા ભાગે યજ્ઞ યાગાદિકના સંબંધવાળું જ નજરે પડે છે. પછી તે યજ્ઞ યાગાદિકનું જ્ઞાન અનેક મહાત્માઓના નિવૃત્તિમય જીવનના આગળ સ્તેજવાળું લાગવાથી, યજ્ઞ યાગાદિકમાં ફેરફાર કરેલો. મૂળમાં તેઓ આજે તો પંડિતો હતાજ, તેથી બીજાના વિચારો—પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે તેમાં ફાળવ કરી લેવામાં બાહોશજ હતા, પરંતુ પોતાની મહત્વના રાખતા હોવા, ઘણા મોટા ભાગે તો સર્વજ્ઞના વિષયોમાંથીજ

લઈને પોતાનામાં ઉંધું છ-તું કરી ગએલા છે. તેનું દિગ્દર્શન-તુલનાત્મકના લેખથી અમે કરાવતાજ આવ્યા છીએ. તેથી પિષ્ટપેષણ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. મેં જે વિચાર કરીને જતાવ્યો છે તે ખાસ મુદ્દાઓના પાત્રોનોજ કર્યો છે. ખાકીનાં પાત્રોના વિચારોમાં પ્રાયે ઉતર્યોજ નથી. તેથી સત્યના શોધકોને વિચાર કરવાની જલામણ કરીને હું આ મારા લેખની પણ સમાપ્તિ જ કરું છું.

॥ ઇતિ શ્રી વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી (પ્રસિદ્ધનામ આત્મારામજી) મહારાજના લઘુશિષ્ય મુનિ શ્રી અમરવિજય, દક્ષિણ વિકારી વિરચિત “ તત્ત્વત્રયી મીમાંસા નામના ગ્રંથનો પ્રસ્તાવના (પ્રવેશિકા) સંપૂર્ણ. ॥

ગ્રંથ મળવાના ઠેકાણા.

૧ સા. હિમતલાલ માસ્તર જૈન જ્યોતિષી. સુબાઇ નંબર ૨ જી. ડે. પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, —ગોપાલ ભુવન.

૨ નબાળ સારાલાલ મણીલાલ, અમદાવાદ. ડે. નાગજી ભુવરની પેળ.

त-त्वत्रयी भीभांसा.
अंड पहेलो.

અનુક્રમણિકા.

ખંડ પહેલો.

પ્રકરણ	ગ્રંથનો વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	મંગલાચરણ-બ્રહ્માદિ દેવોમાંના ગુણી દેવને નમસ્કાર.	૧
૨	જૈન દૃષ્ટિએ જગત્... ..	૪
	અનાદિકાળનો આ સૃષ્ટિ છે-અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી કાળના છ છ વિભાગવાળી (ઉતારતા-ચઢતા કાળના વિભાગવાળી) આ અવસર્પિણીના ત્રીજા વિભાગના અંતમાં, સાતમા કુલકર નાભિરાજ, તેમના પુત્ર શ્રી ઋષભદેવ, તે જૈનોના પહેલા તીર્થંકર.	
૩	જૈનોના તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિનો સમય--	૧૧
૪	પૌરાણિક અને વૈદિક દૃષ્ટિએ જગત્-પૃ ૧૩ થી ૬૩ સુધી.	૧૩
	(૧) પ્રથમ નારાયણ-પછી બ્રહ્મા, તેમાંથી સનકાદિક પાંચ. બ્રહ્મા તપ તપ્યા, સિદ્ધિ ન થતાં ક્રોધ, પછી મહાદેવજી થયા, તેમનાથી જગત્ બ્રહ્મક જૂતાદિ થતાં બ્રહ્માજી વિસ્મિત થયા. (કુર્મ પુરાણ)	
„	(૨) કૃષ્ણના જન્મણા હાથથી વિષ્ણુ, ડાબાથી શિવ, નાભિથી બ્રહ્મા. એ ત્રણ થયા પછીથી સૃષ્ટિ. (બ્રહ્મ વૈવર્ત)	„
„	(૩) સૃષ્ટિની આદિમાં-પ્રથમ શિવ, તેમના ડાબા હાથથી વિષ્ણુ-સક્તી, જમણાથી બ્રહ્મા-સરસ્વતી, પ્રકૃતિથી મહત્વાદિ, પછી બધી સૃષ્ટિ. (શિવપુરાણ)	૧૪
„	(૪) આદ્યશક્તિ કાળી, તેનાથી શિવ અને શક્તિ, પછી વિષ્ણુ અને વિષ્ણુ શક્તિ, પછી બધી સૃષ્ટિ. (દેવીભાગવત) બીજા ઠેકાણે-શક્તિથી ત્રણ ઇંડાં તેમાંથી બ્રહ્માદિક ત્રણ.	„
„	(૫) કરોળીઆના જાળાની પેટે-અવિનાશીથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈને પછીથી તેમાં સમાધ જાય. (મંડૂક ઉપનિષદમાં)	„
„	(૬) પ્રથમ અંધકારજ હોતો, તેનો નાશ કરી સ્વયંભૂએ જલ ઉત્પન્ન કરી તેમાં બીજ નાખ્યું, તેનું ઇંડું, તેમાં બ્રહ્મા, કરોડો વર્ષ રહી	

- જે ટુકડા કરી બહાર આવ્યા. એકની પૃથ્વી, બીજાનો આકાશ, પછી સૃષ્ટિ. (મનુસ્મૃતિમાં) ”
- ” (૭) અમ્હા તપ તપ્યા-પછી પગથી પૃથ્વી, ઉદરથી આકાશ, મસ્તકથી સ્વર્ગ. પછી બધી સૃષ્ટિ. (ગોપથ બ્રા. માં) ૧૫
- ” (૮) પ્રજાપતિ એકલો હતો, બહુ થવાની ઇચ્છા થતાં આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી. (શતપથ બ્રા. માં) ”
- ” (૯) વેદોમાં કૃમિ પ્રસિદ્ધ છે, પ્રજાપતિએ કૃમિનું રૂપ ધરીને, આ બધી સૃષ્ટિને રચી દીધી. (એજ શત પથ બ્રા. માં) ”
- ” (૧૦) પ્રથમ જલજ હવું, પ્રજાપતિ તેમાં વાસુ રૂપે કૃમિ. પૃથ્વી દેખી, વરાહ રૂપ ધરીને બહાર ખેંચી લાવ્યા. (એજ શતપથમાં) ”
- ” (૧૧) પ્રથમ આત્માજ હતો, તેણે આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી દીધી. (મુખ્ય ઋગ્વેદમાં) ”
- ” (૧૨) તે સર્વવિત્ પિતાએ—આકાશ પૃથ્વી આદિ સર્વ બનાવી દીધાં (એ પણ મુખ્ય ઋગ્વેદમાં) ૧૬
- ” (૧૩) વિરાડ પુરુષથીજ આ બધી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઈ. (યજુર્વેદમાં) ”
- ” (૧૪) પ્રથમ જલજ હવું—તેમાં ગર્ભ રૂપે અમ્હાજ આવ્યા અને ચોદ (૧૪) ભુવન રૂપે સ્થિર થયા. (એજ યજુર્વેદમાં) ”
- ” (૧૫) પરમાત્માએ જલમાં ગર્ભ ધારણ કર્યો, તેમાંથી અમ્હા ઉત્પન્ન થયા. પછી બધી સૃષ્ટિ (એ પણ યજુર્વેદમાં) ”
- હવે વેદોના સૂકતાર્થ સાથે વિશેષ વર્ણન. ૧૭
- ” હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતાડ્યેઽં (ઋગ્વેદ-મંડલ ૧૦ મું. સૂકત ૧૨૧ મું. મંત્ર ૧૦ તું) હિરણ્ય ગર્ભ-પ્રજાપતિએ આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી દીધી. ॥
- ” ક્લતં ચ સત્યં ઇત્યાદિ અધર્મર્ષણમંત્ર (ઋગ્વેદ મં. ૧૦ મું. સુ. ૧૯૧ મું. મંત્ર ૩ તું) પરમાત્માએ સૃષ્ટિ પૂર્વે જેની હતી તેવી બનાવી દીધી. ૧૮
- ” નાડસદાસીજ્ઞો સદાસીત્તદાર્જ્ઞઃ ઇત્યાદિ (ઋગ્વેદ-મં. ૧૦ મું. સુ. ૧૨૯ મું. મં. ૭ તું) પ્રલય દશામાં પૃથ્વી આકાશ, સમુદ્ર આદિ કંઈ ન હતું, માત્ર અધિકારજ હતો અમ્હાની મહિમાથી આ બધી સૃષ્ટિ એક દમ એવી ઊત્પન્ન થઈ કે કોઈને ખબરજ ન પડી. ૧૯

પ્રકરણ

અથેના વિષય

૫૦૪

- ” સહસ્રશીર્ષા પુરુષઃ ઇત્યાદિ (ઋગ્ ૦ મં. ૧૦, સુ. ૬૦, મંત્ર ૧૬ તુ) વિરાડ્ પુરુષ (પુરુષ સૂક્ત) આ સૂક્તચારો વેદોમાં દાખલ થયેલ છે. આ પુરુષથીજ અધી સૃષ્ટિ. આગ્રહણાદિક ચારે વર્ણ, અને ચારે વેદો પણ એ પુરુષથીજ, બધું ઉત્પન્ન અને નાશ થયા કરે છે. ઋગ્વેદના પુરુષ સૂક્તનો અર્થ—સાયણાચાર્યનો, અને યજુર્વેદના પુરુષ સૂક્તનો અર્થ—સ્વામી દયાનંદજીનો, બતાવીને થોડો વિચાર પણ કરીને બતાવ્યો છે ૨૧
- ” સૃષ્ટિના સંબંધનાં છ સાત સૂક્તો ઋગ્વેદનાંજ વિરોધી, સંસ્કૃત સાહિત્યમાં—મંડકોત્તમ સાહેબે બતાવ્યાં છે તે મેં જણાવ્યા છે. ૩૫
- ” જૈન અને વૈદિક જગતની માન્યતાના પરામર્શની સાથે કરી બતાવેલો વિચાર. ૪૫
- ” વૈદિકોએ—અઘ્નાદિક અનેક દેવો, જગતના કર્તા હતાં—વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં મરજી પ્રમાણે લખીને બતાવ્યા, ત્યારે પહેલા કાળવાદીએ કર્તા હતાં કાળને સિદ્ધ કરીને બતાવ્યો. ૫૪
- ” બીજા સ્વભાવ વાદીએ—કાળને હટાવી સ્વભાવને કર્તા હતાં સિદ્ધ કરીને બતાવ્યો. ૫૫
- ” ત્રીજા નિયતિવાદીએ—કાળ અને સ્વભાવ બન્નેને તોડી પાડીને જગતની કર્તા હતાં ભવિતવ્યતાને સિદ્ધ કરીને બતાવી. ૫૬
- ” ચોથા કર્મવાદીએ—ઉપરના ત્રણ વાદીઓને તોડી પાડીને—અધી દુનિયાને ઉઘી છતાં કરવાનું સામર્થ્ય પોતાનું બહાર કહ્યું છે. ૫૭
- ” પાંચમા ઉદ્ધમવાદીએ—ચારે વાદીઓ નો તિરસ્કાર કરીને કહ્યું કે મારા વિના તમે અધાએ ન પુરુંસકો જેવા થું કરવાના છો ? માટે સર્વ કુછ કર્તા હતાં હું જ છું. ૫૮
- ” જન્મના અધાઓની પેઠે—હાથીના એક એક અંગને સંપૂર્ણ હાથી માની બેઠેલાઓને, મહાવતે સમજાવ્યા તેમ સર્વજ્ઞના શાસનકારોએ અનેકાંતવાદના વિચારથી આ કાળાદિ પાંચે વાદીઓને સમજાવ્યા છે. ૫૯
- ” જગત કર્તાનું પદ અને “શાહેબની સુર સુદા” તેના આપે ન જુવાબ. ૬૧
- ” જૈનોના ૬૩ શલાકા પુરુષોનું અવતરણ, સમજાવ્યાના માટે કરીને બતાવેલો કોઠો. ૬૫
- ” ચોવીશે તીર્થંકરોની—નગરી, માતા, પિતાદિક એકતીશ આબોતોના કરી બતાવેલા કોઠો. ૬૭
- ” ચોવીશે તીર્થંકરોના—ગણધરો, સાધુ સાધ્વી આવક આવિકાના પરિવારની ગણતરીનું સ્તવન. ૭૫

પ્રકરણ	અંથનો વિષય	પૃષ્ઠ.
૧	૬૩મીના ૨૪ પછીના ૧૨ ચક્રવર્તીઓની, અને વાસુદેવાદિકનાં નવત્રિક (૨૭) ની નગરીઓ, માતા, પિતાદિક સાત સાત બાબતોના કોઠા	૭૮
૬	૥ વૈદિકમતે-વિષ્ણુના ૨૪ અને ૧૦ અવતારો. પ્ર. ૬ હું. ૨૪ નાં નામો આપી ૨૪-૧૦ ના ક્રમના કોઠા બંતાવ્યો છે.	૮૧
૧૧	દશનો કાર્યક્રમ-૪ કૃતયુગમાં, ૩ ત્રેતામાં, ૨ દ્વાપરમાં, એક કલિયુગમાં થવાનો.	૮૫
૧૧	સૂર્યની દિન ચર્યા સાથે દશની તુલના કરનાર-ન્યસુખરામ.	૮૮
૧૧	દશ અવતારોમાં ઋગ્વેદીનો ઉત્ક્રાંતિવાદ—	૮૯
૧૧	આપણાં પુરાણો અને કાળા કૃષ્ણની ધોળી બાણી.	૯૧
૧૧	દશ અવતારોમાં-આનંદ શંકર બાપુભાઈની કલ્પના.	૯૨
૧૧	દશ અવતારોનો પરામર્શ, શુદ્ધના માટે વિદ્યીસનનો મત.	૯૪
૭	જૈન મતે પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ. પ્ર. ૭ મું. પહેલા તીર્થંકર કયાંથી આવ્યા.	૯૮
૧૧	ઋષભદેવના પૂર્વજો પ્રથમ સાત કુલ કરો	૯૯
૧૧	શ્રી ઋષભદેવે પ્રથમ કરેલા બાર ભવ-તેનું કિંચિત્સ્વરૂપ તેરમા ભવે થએલા શ્રી ઋષભદેવ.	૧૦૧
૧૧	શ્રી ઋષભદેવને રાત્ર્યાભિષેક થયા પછી આહાર પાકાદિ લોકવ્યવહારની પ્રવૃત્તિ.	૧૦૪
૧૧	શ્રી ઋષભદેવની દીક્ષા-પછી કેવલરાત્ર. ત્યાં થી જ પ્રથમ ધર્મની પ્રવૃત્તિ. અને ભરત-સૂર્યવંશ આદિ રાજની પરંપરા.	૧૦૬
૧૧	શુદ્ધવેદો અને બ્રાહ્મણોત્પત્તિ. સાથે બતાવેલી વેદોના વિકારની સરગ્યાત	૧૧૦
૧૧	સાંખ્યમતની ઉત્પત્તિ	૧૧૨
૬	વૈદિકમતે-વિષ્ણુના ૮ મા અવતાર શ્રી ઋષભદેવ. પ્ર. ૬ મું.	૧૧૫
(૧)	પૌરાણિક મતે નાભિરાજ
૧૧	(૨) ઇશ્વર અવતાર શ્રી ઋષભદેવ.... ..	૧૧૬
૧૧	(૩) જૈન ધર્મ પ્રવર્તક-અહર્ન-અરિહંત	૧૧૯
	જૈન અને પૌરાણિક મતના ઋષભદેવની સમીક્ષા.	૧૨૦
૧૧	ઋષભદેવ તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર? જટાશંકરનું પ્રશ્ન.	૧૨૨
૧૧	આ અંથકરે આપેલો તેનો ઉત્તર...	૧૨૩

પ્રકરણ	અંશનો વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦	જૈનોના બીજા તીર્થંકર અને બીજા સગર ચક્રવર્તી	૧૨૭
૧૧	વૈદિકમતે-સગર રાજા. નીતિ શિક્ષણનું. પ્ર. ૧૧ મું.	૧૨૯
,,	વૈદિક તુલસી રામાયણના સગર... ..	૧૩૧
,,	જૈન વૈદિકના સગરની સમીક્ષા... ..	૧૩૨
,,	સાઠ હજાર પુત્રોને બાળનાર-કપિલની મુક્તિ.	૧૩૪
૧૨	જૈનોના ત્રીજા તીર્થંકરથી નવમા તીર્થંકર. પ્ર. ૧૨ મું.	૧૩૫
,,	નવમા પછી બ્રાહ્મણોએ બદલેલું ધર્મનું સ્વરૂપ.	૧૩૬
૧૩	દશમા તીર્થંકરના શાસનમાં-હરિવંશની ઉત્પત્તિ પ્ર. ૧૩ મું.	૧૩૯
,,	નવીન વેદોની રચના... ..	૧૪૦
,,	વેદોના સંબંધે-વૈદિક માન્યતા.	૧૪૧
,,	સ્વયંદેવતાથી ભરેલા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો. ડૉ. મેકડોનાલ	૧૪૩
૧૪	જીવોના રક્ષકોને રાક્ષસો કહેવાની ધૃષ્ટતા, રાવણ અને નારદની વાત પ્ર. ૧૪ મું.	૧૪૫
૧૫	જૈન પ્રમાણે વૈદિકોમાં હિંસાની શરૂઆત નારદ, પર્વત અને વસુરાજા પ્ર. ૧૫ મું.	૧૪૬
૧૬	પ્રસંગ વચ્ચે યદુવંશની ઉત્પત્તિ. પ્ર. ૧૬ મું.	૧૫૦
૧૭	વસુરાજાના પછી પર્વતે શું કયું ? પ્ર. ૧૭ મું.	૧૫૧
૧૮	વૈદિકોમાંનો વસુરાજાનો લેખ. પ્ર. ૧૮ મું.	૧૫૫
૧૯	કૃતયુગાદિકના અધ્યાત્મિક ગ્રંથો દેવોના કોઠો. પુરાણ કાળ અને તેમાં લખાયેલો ઇતિહાસ. પ્ર. ૧૯ મું.	૧૫૮
,,	દુર્ગાશંકર કેવલરામ શાસ્ત્રીનો લેખ... ..	૧૬૦
,,	આર્યોના તહેવારોના લેખકે બતાવેલો અભિપ્રાય.	૧૬૨
,,	ડૉ. હેન્ડુલના લેખમાંનો મુકેલો સાક્ષીરૂપનો ફકરો.	૧૬૬
૨૦	વૈદિકોએ-પુરાણોમાં કદાચ કાઢેલા અધ્યાત્મિક દેવો. પ્ર. ૨૦ મું.	૧૬૮
,,	જેમનામાં શાસ્ત્ર દર્શિત ગુણો હોય તે ભગવાન.	૧૬૯
,,	દૂષણોથી દૂર ગુણોથી ભરપૂર તેજ દુનિયાનો દેવ.	૧૭૦
૨૧	જૈનોના ૧૧ માં તીર્થંકરના સમયમાં-પહેલા બલદેવ અને વાસુદેવના પિતા તે પ્રજાપતિ, વૈદિકોએ કદાચેલા અધ્યા.	૧૭૨
,,	ભાગવતે-પ્રજાપતિએ પુત્રીનો સંબંધ કર્યો. મત્સ્યપુ. માં-અધ્યા સતરૂપા સાથે દેવતાનાં સો સો વર્ષ કીડા કરતા રહ્યા. પદ્મપુ. માં-અધ્યા બીજી સ્ત્રી કરીને સાવિત્રીના અપરાધી બનાવ્યા.	૧૭૩

પ્રકરણ

ગ્રંથનો વિષય

૫૩

- ” ફરીથી બ્રહ્માના સંબંધનાં અવતરણો. ૪-- ૧૭૪
- (૧) વિષ્ણુ પું. માંમેર પર્વત જેટલા અંડમાં-બ્રહ્મા હજાર વર્ષ બધું જગત લઇને રહ્યા. બહાર નીકળ્યા પછી સૃષ્ટિનું કામ શરૂ કર્યું.
- ” (૨) મહાભારતમાં--અંડમાંથી નહીં પણ વિષ્ણુનો નાભિ કલમ માંથી બ્રહ્મા નીકળ્યા બતાવ્યા છે. ૧૭૫
- ” (૩) વરાહ પું. માં, જલમાં રહેલા વિષ્ણુએ-પ્રજાપતિને અને મહાદેવને ઉત્પન્ન કરેલા, પણ તેમની માયાથી અગ્નિ બતાવ્યા છે. ”
- ” (૪) શિવપું. માં-બ્રહ્માજીએ શ્રી કૃષ્ણજીને કહ્યું કે હું તારો નાથ છું. કૃષ્ણજીએ કહ્યું હું તારો નાથ, એમ હું તું કરતાં એવા લડ્યા કે દેવતાઓ ભયભીત થયા. ”
- ” બ્રહ્માના સંબંધે ફરીથી ત્રણ અવતરણો. ૧૭૬
- ” (૧) શિવ પું. માં, પાર્વતીના પગનો અંચુડો દેખતાં બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળી પડતાં અદાસી હજાર ઋષિઓ પેદા થયા, મહાદેવજીને ક્રોધ થયો.
- ” (૨) એજ શિવ પું. માં-ફરીથી અસંખ્યતા બુદ્ધો, તેમાં કછા વાળા અને દંડધારી હજારો હતા, બ્રહ્માના આમળ આવીને ઊભા થયા. ૧૭૭
- ” (૩) બ્રહ્માનું વીર્ય જમીન પર પડતાં, મહાદેવે વધ કરવાનું ધાર્યું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ પગમાં પડ્યા. દક્ષે પુશામત કરી. મહાદેવને પ્રસન્ન કર્યા ”
- ૨૨ બ્રહ્માના સંબંધે ફરી અવતરણો-૪ ૧૭૮
- ” (૧) (વિષ્ણુએ બ્રહ્માને ૪ મ્લોક બતાવી મોહમાં નહીં પડવાનો વર આપ્યો છતાં બ્રહ્મા મોહમાં પડ્યા. (ભાગવતે) ”
- ” (૨) મત્સ્ય પું. માં-બ્રહ્માની પ્રેરણાથી વિષ્ણુ સાથે દૈત્ય દેવતાઓ સમુદ્ર મંથન કરવા લાગ્યા. તેમાં-હજારો હાથી વિગેરેનો નાશ કર્યો. ”
- ” (૩) બ્રહ્માએ વાછરડા ચોર્યાં, વિષ્ણુએ તેવાજ બનાવી દીધાં, ”
- ” (૪) અત્રિની સ્ત્રી અનસુયા એકલી હતી ત્યાં ત્રણે દેવો ગયા. નગ્નપણે ભિક્ષા માગી, તેણે તેમ કયું. સંતુષ્ટ થઇ બાલક રૂપે-સોમ દત્ત અને દુર્વાસા રૂપે તેના ઘરમાં રહ્યા. ”
- ” સ્કંદ પું. માં-બ્રહ્માને પુત્રી સાથે રમવાની ઇચ્છા થતાં હરણુ હરિણીનું રૂપ ધરીને ચાલતાં, દેવોથી અને બ્રાહ્મણોથી ખૂબ નિંદાયા. પણ શિવે હરણુને વીંધી નાખ્યો. તે મૃગ નક્ષત્ર થયો. શિવ આદ્રી નક્ષત્ર થઇ ત્યાં પણ પીડવા લાગ્યા.

પ્રકરણ

ગ્રંથનો વિષય

૫૪

- ૨૩ મનુષ્ય ૩૫ ધરીને બ્રહ્માએ 'શતરૂપા' બનાવી મોહથી ચાર મુખ કરી જોવા લાગ્યા. મૂલની સાથે પાંચ થતાં એક કપાયું. ૧૮૧
- „ (૨) મહાભારતમાં—વાત એવી છે કે—દેવ ઋષિઓ એ—વિષ્ણુ સમક્ષ બ્રહ્માને મોટા નાનાનું પુછ્યું. હું મોટો કહેતાં બન્ને લડ્યા. વેદનું પ્રમાણ જોતાં શિવ મોટા જણાયા બ્રહ્મા યદ્વા તદ્વા જોલવા લાગ્યા. શિવ ક્રોધના ભૈરવે પાંચમું માથું કાપી નાખ્યું. ૧૮૨
- ૨૪ યજ્ઞ કરતા બ્રહ્મા આયત્રીને પરણ્યા. ત્યારે સરસ્વતીએ કતિવજોને અને દેવોને શાપ દષ્ટ ચાલવા માંડ્યું. વિષ્ણુ મનાવીને લાગ્યા. ૧૮૪
- „ સ્કંદપુ. માં—બ્રહ્મ લોકમાં ગએલા નારદજીને, બ્રહ્માએ મૃત્યુ લોકની ખબર પુછી, કલિ આવ્યાની વાત જાણી, પુષ્કર તીર્થ સ્થાપવા યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. વિષ્ણુ કરતા બ્રહ્માજીને નમસ્કાર કરી રજા મેલવી. છતાં ખીખે વિષ્ણુ નડ્યાં. અને બ્રહ્માદિ દેવો સરસ્વતીના શાપને વશ થયા. ૧૮૫
- „ આર્યોના તહેવારાના લેખકે જણાવ્યું છે કે—સાવિત્રી ના શાપથી કૃષ્ણ તે કૃષ્ણા નદી, મહાદેવ તે મહા નદી, બ્રહ્મા તે બ્રહ્મ પુત્રા નદી, ખીજ દેવો પણ નદી રૂપે થયા. ૧૮૬
- „ સ્કંદપુ. ખંડ ૧ લાના. અ. ૮ થી ૧૫—કદપના પ્રારંભમાં મહાદેવ એકલા હતા, જગત પેદા કરવાની ઇચ્છાથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ પેદા કર્યાં. તેમનાથી બધી સૃષ્ટિ. (૯) બ્રહ્મા વિષ્ણુમાં મોટા નાનાનો ઝગડો પેઠતાં, પોત પોતાના વખાણ કરીને બતાવ્યાં. (૧૦) એટલામાં તેજોમયલિંગ ત્રણ લોકમાં ફરીજ વળ્યું, ઝગડો છોડી વિચારવા લાગ્યા, આતો આપણી પરીક્ષા માટે કાંઈ છે. (૧૧) હંસ—વરાહનું ૩૫ ધરીને ઉપર નીચે તપાસવા ગયા. (૧૨) ૧૩) બ્રહ્મા એક લાખ વર્ષ ભટકીને પાછા આવ્યા (૧૪) ૧૫) પછી તેમને તે લિંગનેજ મોટું માની લીધું. ૧૮૮
- „ બ્રહ્માનું ૫ મું મુખ કપાયું—સ્કંદપુ. ખં. ૫ મો. એકાલુંવ થતાં રહેલા મહાકાળે—ઉદેલા પરપોટાના બે ભાગ કર્યાં, તે આકાશ પૃથ્વી. તેમાંથી બ્રહ્માદિ નીકળ્યા. સૃષ્ટિ કરો અવાજ થયો. સુજ ન પડતાં બ્રહ્મા તપ કરવા લાગ્યા. હે બ્રહ્મન ? મને તું પુત્ર વિચારે છે તાજ મથું કાપીશ, અંતમાં સૂચના, દેવોની સ્તુતિથી શિવ પ્રગટયા, તેમને બ્રહ્માનું પાંચમું મુખ કાપ્યું. ૧૮૯
- „ સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો—પાર્વતીના લગ્ન વખતે વેદ પાઠ્યોમાં વિવાદ, નારદે કહ્યું—જેનાથી જગત, જેના મુખથી તમે, તે બ્રહ્મા બેઠા છે. વિવાદ છુંદ્યો. પાર્વતીનાં ચરણ દેખી બ્રહ્માનું વીર્ય નીકલતાં હજારો વાલી ખિલ્યો. ૧૯૨

- ” રકંદપુ. ખ. ૫ મો—માથુ કપાતાં ક્રોધનો પરસેવો. તેમાંથી ધનુષખાણ સાથે વીર, અમ્હાએ રૂદ્ર તરફ પ્રેર્યો, રૂદ્ર વિષ્ણુ તરફ ગયા, વિષ્ણુએ હાથ પસાર્યો, રૂદ્રના ત્રિશુલથી બેદાતાં લોહીનો પ્રવાહ તે કપાલમાં જીલ્યો ત્યાંથી પચ્યાસ યોજન લાંબો, દશ યોજન પહોળો વહ્યો. કપાલમાંથી પુરૂષ, વિષ્ણુ પ્રસ્ન—આ કાણુ ? શિવોત્તર—નર, બહાર કાઢીને કહ્યું કે તમે નર નારાયણથી પ્રસિદ્ધ થશો. ૧૯૩
- ” અત્તાએ—પુત્રી સાથે સંબંધ કર્યો, મલપાન કયું. અને જૂઠું બોલીને પ્રતીતિ ગુમાવી. તેથી તે અપૂત્તમ ઠર્યા. ૧૯૪
- ૨૫ અક્ષનો ઉપસંહાર—વેદ કાલમાં સૂર્ય, અગ્નિ અને વાયુ એ ત્રણ મોટા દેવો. જૈન ધોધની વિશેષ જાગૃતીના પછી અમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણ આઠાણુદિક અંથોથી કપાતા પાછા ચારો વેદો શુધીમાં દાખલ થયા, તેનો વિચાર કરી આ અકરણુ પુરૂ કર્યું છે. ૧૯૬
- ૨૬ જૈનોના ૧૧ માં તીર્થ કરના વખતના પહેલા બલદેવ, વાસુદેવના—પિતા પ્રજાપતિ થયા, હવે વાસુદેવનાં નવત્રિક જોવાનાં છે. ૧૯૮
- ” જૈનોના ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને અશ્વઘ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનું સ્વરૂપ કિમિત્ જણાવ્યું છે. ”
વૈદિકમતે દેવી ભાગવતમાં—
- ” વિષ્ણુ ભગવાનનું માથુ કપાયું, ઘોડાનું માથુ લગાડવાથી—હયઘ્રીવ વિષ્ણુ થયા. ૨૦૦
- ” રકંદપુ. ખ. ૩ જે—ભકતોના રક્ષક, દુષ્ટોનાં નાશક, આદિ અનેક (૨૯) સામર્થ્ય કરનાર વિષ્ણુ હયઘ્રીવ કેમ થયા ? ઉત્તરમાં—દેવતાઓના યજ્ઞ વખતે દેવો હાજર થયા. ધનુષખાણ ચઢાવી ધ્યાનમાં બેઠેલા વિષ્ણુ આવ્યા નહી. જાગૃત કરવા ઉદ્દેશ્યોથી ધનુષદોરી કપાતાં માથું અદસ્થ થયું તેથી ઘોડાનું માથુ લગાવતાં હયઘ્રીવ વિષ્ણુ થયા. ”
- ૨૭ જૈનોના ૧૨ માં—તીર્થ કરના સમયમાં દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ, તારક પ્રતિવાસુદેવનાં બીજા ત્રિકનું સ્વરૂપ. ૨૦૪
- ” વૈદિકમતે—મત્સ્યપુ. માં— ૨૦૫
દેવ દાનવોની લડાઈમાં—તારકાસુરે—કરોડો દેવતાઓને મારી નાખ્યા. ઇંદ્ર, વિષ્ણુ આદિને જેમ વાધ પશુઓને પકડે તેમ પકડી લીધા. પોતે આસન પર જઈને બેઠા.
- ” રકંદ પુ. ખ. ૧ લો—તારકાસુર હજાર વર્ષ જર્જરમાં રહ્યો, પછી ત્રણ લોકને છોડાવવા આહાર વિના આયુત વર્ષ તપ કર્યો. પછી દૈત્યોની સાથે ચઢીને દેવતાઓનો નાશ કર્યો. પછી ખંભાનના સિંહાસન પર જઈ બેઠો. ૨૦૬

- ૧૧ એજ રકંદ પું માં- ગ્રાસેલા દેવોએ પાર્વતીની સ્તુતિ કરી તેથી અંગના મેળથી મણપતિ બનાવીને આપ્યો. પછી તપ કરવા ગયો. પાર્વતીના રૂપે દૈત્ય પેઠો. મહાદેવે સંભોગ કરતાં નાશ કર્યો, પછી પાર્વતીના સાથેના સંભોગનું ચીર્ષ અગ્નિ બક્ષણ કરી ગયો. તે સ્વાહાએ સરના સ્તંભમાં નાખ્યું. તેના કાર્તિકેય, તે બ્રાહ્મકથી તારકાસુરનો નાશ થયો. ૨૦૭
- ૧૨ તુલસી રામાયણુ. બાલકાંડના તારકાસુર— ૨૦૮
- રામનુ ધ્યાન કરવા શિવ એહા. તે વખતે ઉત્પન્ન અએલા-તારકાસુરે દેવતાઓને સુખ સંપત્તિથી રહિત કર્યા. દેવોએ અમ્હા પાસે ખેડાર કર્યો. અમ્હાએ શિવ પુત્રથી જીતવાનું બતાવ્યું. દેવોએ કામદેવને શિવની પાસે મોકલ્યો, પણ બાલ્યને ભરમ કરી નાખ્યો. વાત સાંભળી વિષ્ણુ અમ્હાંદે શિવ પાસે વિવાહ મનાવ્યો. પાર્વતીની સાથે સંભોગ, તેથી કાર્તિકેય થયા, તેણે તારકાસુરનો નાશ કર્યો.
- ૨૮ ૧૩મા તીર્થંકર ત્રિજ્ઞ વાસુદેવનું ત્રીજું ત્રિક— ૨૧૧
- ૧૧ જૈન પ્રમાણુ-સ્વયં બૂ વાસુદેવ-મેરક પ્રતિવાસુદેવ. ૧૧
- ૧૨ વૈદિક મતે-અમ્હાંડ પું માં-કૃત યુગમાં સુરદૈત્યે અમ્હાદિક દેવોને સ્વર્ગથી બ્રષ્ટ કર્યા. તે પૃથ્વી ઉપર મહાદેવ પાસે આવ્યા. મહાદેવે વિષ્ણુ બતાવ્યા. વિષ્ણુ-તે દૈત્ય સાથે દિવ્ય હબ્બર વર્ષ લડયા. છેવટે નાઠો. એક દરવાજાની બાર ગાંજીની ગુફામાં જઇને સૂતા. પાછલ જએલા તે દૈત્યને એક સ્ત્રી એ માથો. ત્યાંથી માગશર ૧૧ નું પ્રત થતું ચાલ્યું. ૨૧૩
- ૨૯ જૈન પ્રમાણુ-૧૪ તીર્થંકર-વાસુદેવાદિકનું ત્રિક ચોથું. ૨૧૬
- ૧૪ મા તીર્થંકરના સમયમાં-ચોથા પુરષોત્તમ વાસુદેવ અને મધુ પ્રતિવાસુદેવ જૈનોમાં બતાવ્યા છે. ૧૧
- ૧૨ વૈદિક મતે-માર્કંડેય પું માં-વિષ્ણુના કાનના મેળથી મધુ અને કેટલા ઉત્પન્ન થયા. અમ્હાને મારવા દોડયા. શ્રી કૃષ્ણે પાંચ હબ્બર વર્ષના બાહુ યુદ્ધથી બચાવ્યા. ૨૧૭
- ૧૩ વૈદિક દુર્ગાપાઠે-એકાલ્પ વ્રતાં વિષ્ણુ કાનના મેલથી મધુ અને કેટલા ઉત્પન્ન થયા. નાભિ કમલમાંના અમ્હાને મારવા દોડયા. ૨૧૮
- ૧૪ વૈદિકે વાસુપુરાણના મધુ અને કેટલનો વિચાર. ૨૧૯
- ૧૫ અમ્હા, વિષ્ણુ-મહાદેવપાસે બેઠા. શિવે પુછ્યું તમો કેણુ છો? તે બોલ્યા તમો સર્વ છો. તમારા વિના સુખ ક્યાં છે? શિવે વર આપવા જણાવ્યું.

અમ્હાએ કહ્યું તું મારો પુત્ર થા. 'તથાસ્તુ' વિષ્ણુએ કહ્યું જો આ બધું તમે કયું છે તો મને ભક્તિ આપો. શિવે કહ્યું-જગત્ રૂપમય અને નારાયણ મય છે. કહીને અંતર્ધાન. વિષ્ણુ જલમાં પેઠા. અમ્હા અભાસનપર ન ઉત્પન્ન-મધુકૈટભે અમ્હાને કહ્યું કે તું અમારો ભક્ષ થઇશ. કહીને અંતર્ધાન. અમ્હા-કમલનાલથી પાતાલમાં જઇ, હરિને કહેવા લાગ્યા, મને લય લાગે છે. ધીરજ આપી, મુખથી-વિષ્ણુ, જિષ્ણું ઉત્પન્ન કરી રક્ષક રૂપે મુક્યા. આ બેનું રૂપધરી મધુકૈટભ આવ્યા. અમ્હાને સાક્ષી રાખી, જલને સ્તંભન કરી ત્યાં એક સરળા સો વર્ષ લડ્યા. વ્યાકુલ અમ્હાએ ધ્યાન ધરી અંતર્મણી કમલ કેશરાથી બાંધ્યા. કન્યા ઉત્પન્ન થઇ, વિષ્ણુ જિષ્ણુંએ પુત્ર થવા જણાવ્યું, તે યમના ઘરમાં લઇ ગઇ. સો વર્ષ થતાં પ્રલયનો સમય જાણી અમ્હા સ્થાન પર ગયા. વિષ્ણુએ બધો પ્રકૃતિમાં લય કર્યો. ફરી જગત્ રચવા અમ્હાએ તૃપ્ત કર્યો, સફલ ન થતાં ક્રોધ, તેમાંથી સર્પો. દેહનો ત્યાગ કર્યો. તેમાંથી ૧૧ રૂદ્રો. લલાટથી નીલ લોહિત ૧૧ થયા. અમ્હાને જીવતા કર્યા. પછી બધી સૃષ્ટિ રચાઇ.

૩૦ જૈનોના ૧૫ મા તીર્થંકર અને પુરુષસિંહ વાસુદેવનું પાંચમું ત્રિક. ૨૦૪

પુરુષસિંહ વાસુદેવ-નિશુભ પ્રતિવાસુદેવ.

વૈદિકે-મત્સ્યપુ.માં-શુભ અને નભિ એ દૈત્યો સાથે વિષ્ણુની લડાઇ.

નભિએ ગરુડના માથામાં ગદા મારી, શુભે-પરીષ્ક વિષ્ણુના માથામાં માર્યો. મૂર્છિત થયા, સચેતન થયા પછી નાઠા.

૨૨૫

૩૧ જૈનોના ૧૫ મા અને ૧૬ મા તીર્થંકરોના મધ્ય કાલમાં-ત્રિજ્ઞ અને ચોથા એ ચક્રવર્તીઓ. ત્રિજ્ઞ ચક્રવર્તી મધવા, અને ચોથા ચક્રવર્તી સનતકુમાર આ બેનો જ્ઞાતાં થોડા આપ્યો છે.

૨૨૭

વૈદિકોમાં સનતકુમાર સંહિતા પ્રસિદ્ધ છે અને જ્ઞાતાં આપ્યો નથી ત્યાંથી જોવાની ભળામણ કરી છે.

૩૨ જૈનોમાં-પાંચમા ચક્રવર્તી તેજ સોલમા તીર્થંકર.

૨૩૩

આ જીવે ધર્મની પ્રાપ્તિ થયા પછી બાર ભવ કરતાં, દશમા ભવે જીવના જોખમે કબુતરની દયા કરી છે, ૧૧ મા ભવે દેવલોકમાં-આરમા ભવે પ્રથમ ચક્રવર્તીનું પદ ભોગવ્યા પછી, ૧૬ મા તીર્થંકર શાંતિનાથ થયા છે.

અકરણ.

અંથેના વિષય.

૫૬.

- આ કણુનરની વાર્તા—એકલા ભારતમાંજ ત્રણ નામથી ત્રણ દેશોએ
ખેલવાઇલી છે. ૨૩૫
- જૈનોમાં—૬૬, ૭ માં જે ચકવર્તીઓ થયા તેજ ૧૭ માં અને ૧૮ ૨૩૮
મા તીર્થ કર્યા છે.
- (૩૩) જૈનોના ૧૮મા અને ૧૯મા તીર્થ કરને એક કરોડ વર્ષનું છે. ૨૩૮
પહેલું છે, તે અરસામાં—૭૬ વાસુદેવનું ત્રિક, ૮મા ચકવર્તી અને તે પછી
સાતમા વાસુદેવનું ત્રિક થયા પછી ૧૯ મા તીર્થ કર થયા છે.
- માટે પ્રથમ ૭૬ વાસુદેવના ત્રિકનું સ્વરૂપ—જૈન અને વૈદિક ૧
સંબંધનું બતાવીએ છીએ. ૨
- જૈન ગ્રંથો ૭૬ પુરૂષ પુરૂષીક વાસુદેવ અને બલિ નામના પ્રતિ-
વાસુદેવ છે. ૨
- વૈદિકમતમાં—બલિ નામના દૈત્ય ઇન્દ્રપદ મેળવતા ૧૦૦ યજ્ઞો ૨૪૦
આરંભ કર્યો. ૯૯ ચક્ર ગયા. તે પદમાં વિદ્ય કરવા કૃષ્ણે વામન રૂપધરી
બલિને છલ્યા, પણ તેના ગુલામ થઇને રહ્યા.
- વૈદિક તુલસી રામાયણમાં વિશેષ—પાણી ન આપવા દેવા શુક્રાચાર્ય ૨
નાલયામાં ભરાયા, શાફ કરવા શલી ખોસતાં તેમની આંખ કુટી. છેવટે બલી
છલાયા પણ બાવન દરવાજાના મકાનથી બહાર નીકળતાં બલિને દર્શન
આપવા ભગવાન બંધાયા.
- વૈદિકે—સ્કંદપુર્ણમાં—પૂર્વભવે બલિધૂર્તે ગણિકાને તાંબુલ આપતાં ૨૪૧
નીચે પડ્યું, તે શિવને અર્પ્યું. સાડાત્રણ ધરી ઇન્દ્રનું પદ મલ્યું હાથી
આદિકનાં દાન દીધાં, પૂર્વના ઇન્દ્રે પાછાં મંગાવી બલિને નરકમાં મોકલાવવા
આદેશ કરાવ્યો. પણ પ્રલ્હાદની ઓના ગમે મુકાયો. જન્મ્યા પછી
સ્વર્ગનું રાજ્ય લીધું, અશ્વમેધાદિ સો યજ્ઞ કરવા માંડ્યા. વામન રૂપ ભગવાને
ત્રણ પગલાં જમીન પાચી, શુક્રાચાર્ય ના પાડી છતાં આપી, છેવટે
ભગવાને પાસે રહેવાનું કણુલ કરી સુતલામાં મોકલ્યો.
- શિવપુર્ણમાં—એક વ્રાહ્મણે ચારે જાતના માણસોને મારીને ધન ૨૪૧
મેળું કર્યું. માતાદિકે કુટુંબ માર્યું, વેશ્યા સાથે એક પાત્રમાં ખાતો રહ્યો.
શિવપુરાણ સાંભળતાં મુગ્ધો. યમ અને શિવના દૂતો લેવા આવ્યા, પણ
શિવના દૂતો શિવપુરીમાં લઇ ગયા. આ કથા બલિના રૂપાંતર જેવી
લાગે છે.
- સ્કંદપુર્ણમાં—કૃષ્ણ યુધિષ્ઠિરને કહે છે કે—પૂર્વે યજ્ઞ કરતો બલિ મારો

પ્રકરણ.

અંથનો વિષય

પૃષ્ઠ.

ભક્ત હતો પણ હાર્દનો દ્રેષી થઈ તેમણે બધું લઈ લીધું. તે મારી પાસે આવ્યો. મેં બાલક રૂપ ધરી ત્રણ પગલાં જમીન માગી લીધી. પછી મેં ત્રણ લોક સુધી દેહવધાયું. બે હમલાયા બધું માંપી લીધું, ત્રિભુવનલક્ષ્મી નીચે બલિએ મસ્તક ધર્યું, મેં રસમલમાં ખોત્તી ધાલ્યો. પણ તેની પાસે રહેવા વચન આપેલું તેથી અષ્ટક ૧૧ થી કર્તિક ૧૧ સુધી સુતા રહેતું પડે છે.

(૩૪) જૈન પ્રમાણે હાત્રિક પછી. પરશુરામ અને ૮ મા ચક્રવર્તીયો છે—સંબંધ નીચે પ્રમાણે છે—

૨૪૫

” બે દેવો ધર્મની પરીક્ષા કરતા જૈન મુનિને તપસ્સમાં પછી, મોટા તપસ્વી જમગિની પામે ગયા, પુત્ર વિના તમારી ગતિ નથી કંભા, તેથી પરંપરા પુત્ર થયો, તે પરશુરામથી પ્રસિદ્ધ થયો, ક્ષત્રિયો સાથે વિરોધ થતાં સત્રવાર નિઃક્ષત્રીયા પૃથ્વી કરી. ક્ષત્રીય પુત્ર સુભૂમ ચક્રવર્તીએ ૨૧ વાર નિઃક્ષત્રીય પૃથ્વી કરી.

”

” વૈદિક ભાગવતે—સહસ્ત્રાર્જુને—જમદગ્નિની કામધેનુનું હરણ કર્યું. તેથી વાસુદેવના અંશરૂપ તેમના પુત્ર પરશુરામે, તે રાખના કુટુંબનો નાશ કરી કામધેનુ પાછી લાગ્યા અને ૨૨ વાર નિઃક્ષત્રીયા પૃથ્વી કરી.

૨૪૭

” વૈદિક—તુલસી રામભણુથી લીધેલી બાપતો—

૨૫૧

જમદગ્નિએ—રેણુકનો માનસિક વ્યભિચાર જાણી, નાનાપુત્ર પરશુરામને મારવાની આજ્ઞા કરી. પરશુરામે ભાઈએની સાથે માતાને મારી નાખી.

”

સહસ્ત્રાર્જુનના પુત્રેએ—જમદગ્નિને માર્યો. પરશુરામે એકવીશવાર નિઃક્ષત્રીયા પૃથ્વી કરીને માતાની શાંતિ કરી.

”

સીતાજીના સ્વયંવર મંડપમાં—રાખેએની સમક્ષ વિષ્ણુના ૭ મા અવતાર રામે શિવનું ધનુષ તોડ્યું, છઠ્ઠા અવતાર પરશુરામની આંખો લાગ થતાં મોટી ઝડકા ઝડકી.

”

(૩૫) જૈન પ્રમાણે—૮ મા ચક્રવર્તી થયા પછી—દત્ત વાસુદેવદિકનું સત્તમ ત્રિક થયું છે.

૨૫૪

દત્ત નામના વાસુદેવ અને પ્રસ્થાદ નામના પ્રતિવત્સુદેવ છે.

વૈદિકોએ—આ સાંતમા ત્રિકર્માના પ્રસ્થાદને પાંચમા પુરુષસિંહને ત્રિસિંહ નામ આપી, સ્થાંભલામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા બતાવ્યા છે. તે સ્વરૂપ આગળ બતાવવામાં આવશે.

પ્રકરણ.

અંથનો વિષય

૫૨૮.

- (૩૬) દત્ત-વાંસુદેવના ત્રિક પછી ૧૯ માં તીર્થ કરે થયા તેમના પછી ૫૪ લાખ વર્ષે ૨૦ માં તીર્થ કરે, તેમના સમયમાં ૯ માં મહા પદ્મ ચક્રવર્તી અને નમુચિઅલ થયા છે-- ૨૫૬
- ” જૈનમાં વાત એવી છેકે-હસ્તિનાપુરના પદ્મોત્તરના એ પુત્રો મોટા વિષ્ણુ કુમાર, નાના મહાપદ્મ. ૨૫૭
- અવંતીના રાજાનો મંત્રી નમુચિ જૈનચાર્યના વાદમાં હાર્યો, અયોધ્યા ખાલી કાઢી મુક્યો, તે મહાપદ્મની સેવામાં રહ્યો. તુષ્ટ કરી વર મેળવ્યો.
- પદ્મોત્તર સાધુ થઇ મોક્ષમાં ગયા. વિષ્ણુકુમાર સાધુ થઇ ચક્રિત શાસ્ત્રી થયા. મહાપદ્મ ચક્રવર્તી થયા. નમુચિ-મુદતની ગાદીનો વર મેળવી, સાધુ સાથે વૈર લેવા તૈયાર થયો. દીક્ષિત વિષ્ણુકુમારે વિધ્ન દુર કરી સાધુઓની રક્ષા કરી. આ વાન વૈદિકોમાં વિચિત્ર પ્રકારથી નજરે પડે છે.
- (૩૭) જૈન પ્રમાણે લક્ષ્મણ વાસુદેવાદિકતું. આઠમું ત્રિક. ૨૫૯
- ” જૈનમાં-પાંચકના પાપે દંડક દેશના નાશે દંડકારણ્ય. ૨૬૨
- ” વૈદિકમાં-દંડકારણ્ય માટે ભિન્ન ભિન્ન કથન. ૨૬૩
- આમહણોની પ્રેરણાથી અણપતિ ગાયરૂપે થઇ જાતમના ક્ષેત્રમાં પડ્યા જાતમ શાપ દઇ વ્યાસતા થયા, તેથી દંડકારણ્ય. ”
- ” જુગુ પુત્રી સાથે દંડક રાજાનો અન્યથા થતાં જુગુના શાપથી દંડકારણ્ય. ૨૬૪
- ” નારદના શપથથી સ્ત્રી વિયોગી વિષ્ણુઃ શિવના એ જણ તે રાવણ અને કુંભકરણ થયા. ૨૬૫
- ” જૈન પ્રમાણે જતાવેલો-રામ સીતાદિકનાં પુર્વ જાવનો સંબંધ. ૨૬૭
- ” વૈદિકમતમાં-રામ સીતાદિકનાં પુર્વ જાવના વિચારો. ૨૭૦
- ” (૧) ઋષિઓના લોહાનો ઘડો ક્ષેત્રમાં, તેમાંથી સીતા. ”
- ” (૨) સીતાનો વૃત્તાંત ઋણવેદમાંથી નીકલે છે. ૨૭૧
- ” (૩) વૈદિકે-રાવણનો નાશ કરવા ફરીથી જન્મેલી સીતા. ”
- ” (૪) ઋષિનો પુત્રી વેદવતીના ચોટલાને સ્પર્શ રાવણે કર્યો, તે બેલી મરીને જનકની પુત્રી થઇ. ૧૭૨
- ” મેરૂ પર તપ કરતાં આમહાના પુત્રના ઠેકાણે કન્યા ગઇ, તે અમવતી તેનાથી વિશ્વવા, ત્યાંથી રાવણાદિક રાક્ષસ કુલ. ”

પ્રકરણ.

અંથનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

- „ વૈદિક-કુબેર, મમ, વરુણ એ ત્રણને જીતીને ઇંદ્રને જીતવા રાવણ ગયો. ૨૭૩
- „ કેશાસ ઉપાડતા દશમુખ, શિવના દંબાણથી રાયા, તેથી રાવણ. ૨૭૪
- „ વિમાનમાં બેસી કુબેર આવ્યા છે. માતાએ કહ્યું-આ તારો ભાઈ દેવ પદવી પામ્યો છે. ચાલુક ચઢનાં-રાવણ કુંભ કરણ અને ગિબીપણને લઈને તપ કરવા ગયો છે. ઇંદ્રાસનના ઠેકાણે અહ્માએ-કુંભકરણને નિદ્રાસન આપ્યું. ૨૭૫
- „ વૈદિક-કાક લુશુડે-ગરુડને કહી ખતાવેલી રામચંદ્રની અદ્ભુત કથા. ૨૭૫
- „ ર્કંદ્યુભાં-રામચંદ્રજીએ-ધર્મારણ્ય ક્ષેત્રનો ઉદ્ધાર કરવા-અહ્મા, વિષ્ણુ આદિ બધા બોલાવ્યા. ૨૮૦
- „ (૧) બાલ રામચંદ્ર-માતાને અદ્ભુત અને અખંડ વિરાટ સ્વરૂપ દેખાડ્યું. ૨૮૧
- „ (૨) રામ કથા આગળથી પાપી નીકળ્યો ઠોકર ખાઈને મુઓ. તેના માટે મમ નારાયણના દૂતોની ઝખ્યાઝખી. ૨૮૨
- „ (૩) મરતા પાપીએ નારાયણ છોકરો બોલાવ્યો તેથી નારાયણ ભગવાન આવ્યા. ૨૮૩
- „ ‘રામ’ નામ લખીને તેની પાછલ ફર્યા. તેથી અહ્માએ મણુપતિને પૂજ્ય સ્થાપ્યા. ૨૮૪
- „ રામનું એકજ નામ હજારોના જાપું મનાયું. ૨૮૫
- „ વૈદિક મતે-ચાર-પાંચ સ્વરૂપે કંધાપલી અહુદ્યા. ૨૮૫
- „ અહ્માએ ઉત્પન્ન કરી, ગોતમને સોંપી, પછી ત્યાંજ પરણાવી. ૨૮૬
- „ ઇંદ્રે ભોગવી શાપથી પથ્થર થઈ, ઇંદ્ર નપુંસક થયો. બીજો ઠેકાણો ઇંદ્ર હજાર ભગવાનો. ૨૮૭
- „ ભાગવતે-ક્ષત્રીયની કન્યા. કુમારિલે-ગતકરૂપની. વસિષ્ઠે-અપ્સરા ખતાવી છે. ૨૮૮
- „ જનકના પૂર્વજ ‘નિમિ’ માણસોની પોંપણીમાં. ૨૮૯
- „ પતિથી વિપરીત ચાલનારી, દુષ્ટ અવતારોમાં ફરી હું કેકેયી. ૨૯૦
- „ રાવણને માઝ્યા પ્રમાણે વર. માનસો-વાનરો વિના નહીં મારવાનો. ૨૯૧
- „ કુંભ કરણને-હમાસ જાગવાને ઠેકાણે ઉધવાનો. ૨૯૨

પ્રકરણ.

અંથનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

- વિભીષણને-અહમાં પ્રીતિનો, અહમાં વરો આપ્યા. ૨૮
- નારાયણોપદેશથી ઇન્દ્રે-દધીચિના હાડતું વજ્ર ખનાવીને હવાસુરને માર્યો. ૨૮૯
- અહમાં-રામચંદ્રજીનેજ ખનાવ્યા નથી. ૨૯૦
- વિષ્ણુએ-વામન રૂપથી બલિને માર્યો. ત્રણ લોકનું રાજ્ય ઇન્દ્રને આપ્યું. ૨૯૦
- ૩૮ જૈન વૈદિકમાંના શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ લખીને બતાવીએ છે. ૨૯૧
- હરિષેણ ૧૦માં, ચક્રવર્તી. જ્યનામાં ૧૧માં, ચક્રવર્તી. એકવીશમાં અને બીજા તેમની પછીના છે, તેઓનું સ્વરૂપ જૈન ગ્રંથોથી જાણવાનું. ૨૯૨
- તીર્થંકરનો સાચમાં માત્ર બાવીશમાં તીર્થંકરની સત્યમાં-આ ૨૯૩
- ૬ મા કૃષ્ણ વાસુદેવનું ત્રિક છે તેમનો વિચાર બતાવ્યો છે. ૨૯૪
- ૨૨માં તીર્થંકરના સમયમાં બલભદ્ર અશ્વદેવ, શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ અને જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવ. આ ત્રિક મુખ્ય છે. ૨૯૫
- પુરાણોમાં શ્રીકૃષ્ણને દેવતરીકે સાથી કહ્યા ? તે જૈન પ્રમાણે. ૨૯૬
- લોકોમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જૈનોમાં વાસુદેવ તેમનો ઇતિહાસ કિશિત્ વિસ્તર બતાવ્યો છે. ૨૯૭
- પુરાણોમાં લખાએલો દ્વિકાનો નાશ. ૩૦૦
- રામ-કૃષ્ણાદિકના અવતારો માટે-ત્રણ વેદાદિકનાં પ્રમાણો. ૩૦૨
- દિક્પાલ ૮. દ્વીપ ૭, ખંડ ૬, પાતાલ ૭ નાં નામો. ૩૦૩
- જૈનોમાં જાતિસ્મરણ છે, વૈદિકોમાં કયા જ્ઞાનનો ભેદ ? ૩૦૪
- યજ્ઞ નામે દોડતા વિષ્ણુ-મુનિએ યજ્ઞના કુંડમાં દુધ ભર્યું, તે ભગવાને ક્ષીરસાગર કર્યો. ૩૦૫
- વાયુ પુરાણાદિકમાં-અવતારો, સાત સમુદ્રોનું વર્ણન. ૩૦૬
૨૬૬૫. ચાર કવચથી ધરણી વરહનો સંવાદ. ૩૦૭
- હરીથી કલમ ત્રણ-૧ પૃથ્વીના જીવો એક પુલ ઉપર. ૨ વરાહ પૃથ્વીને ઘાટ ઉપર રાખી. ૩ વરાહ ૩૫ કૃષ્ણ સાતમાં પાતાલથી પૃથ્વી લાવ્યા. ભારદ્વાજનું વચન. ૩૦૮
- ૫૨ પૃથ્વી જલમય થતાં-વિષ્ણુ શેષ શય્યા પર, નાભિમાંથી કલમ, ૩૦૯

તેમાંથી જાણા. મોટા નાનાની તકરારમાં, શિવે સત્યભાષી વિજયને મોટા ઠરાવ્યા.

” વિજયને ઋષિ સેવાથી પણ મોટાઇ મળી-વાત એવી છે કે-દેવાની ૩૧૧
પરીક્ષા માટે બ્રહ્મલોકાદિકમાં જાણના પુત્ર જુગુને મોકલ્યા. વૈકુંઠમાં આદર
પામ્યા, તેથી વિજયને જ લાભક ઠરાવ્યા.

” પુરાણોની અયોગ્યતા વિષે યૂરોપના પંડિતોનો ખેદ. ૩૧૨

” કૃષ્ણ રાજ હતા તે પાછલથી દેવ થયા. પંડિતોના મતો. ૩૧૪

” શ્રીકૃષ્ણના માટે બાબૂ-વંદીમયદ્રે કરી બતાવેલા વિચારો-દુર્ગુ-
ણોથી દૂષિત જગદીશ્વર હોય ? જુવો કે ગોપીઓની લાજ હુંટનાર
કમાઈ કરનાર ભગવાન હોય ? ”

” કૃષ્ણ રાજ કે પરમાત્મા ? આ લેખમાં બાબૂજીએ-બતાવેલા ૩૧૬
પુરાણોના વિચારો, આપણા લોકોનો અજ્ઞાનતાનો ખેદ, યૂરોપના લોકોનો
ઉચ્ચ વિચારો છે.

” બાબૂજીના લેખમાંથી કલમ ૧૫ લીધેલી કે જે કૃષ્ણના સંબંધમાં ૩૧૮
વિચારેલી તેની નોંધ.

” (૧) ખુદ મહાભારતજ વિશ્વાસને પાત્ર નથી. ૩૧૯

” (૨) ચોવીસ હજાર શ્લોકનું મહાભારત તે એક લાખ. ”

” (૩) ઈશ્વરને માનવ શરીર ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું ? ”

” (૪) જગદીશ્વર માણસજ ન થાય તો પછી મત્સ્યાદિક ક્યાંથી ? ૩૨૦

” (૫) કૃષ્ણની બાબતમાં બીન કુદરતી નવરા ગ્રામહણોએ લખ્યું. ”

” (૬) પુરાણોના કર્તા કોણ ? એક નથી પણ અનેક છે. ૩૨૧

” (૭) ભારતમાં કે વિજય પુત્ર માં ગોપીઓની કે દહી માણસની
વાતો નથી. ”

” (૮) કૃષ્ણના સ્પર્શથી બે ઝાડના બે કુખેર પુત્રો થયા. ૩૨૨

” (૯) ત્રણ અસુરોનો વધ પામ્યા વિનાનો. ”

” (૧૦) કૃષ્ણ સાથે કનિષ્ઠ પુરાણીએ કદ્યેલી રાધા. ”

ક્રમક્રમ.	અંથનો વિષય.	પૃષ્ઠ.
„	(૧૧) માયાવી કૃષ્ણનો વધ ચતાં સાચા કૃષ્ણ રોધા.	૩૨૩
„	(૧૨) ભીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ અને શલ્ય એ ચાર પર્વ હલકામાં હલકાં છે.	„
„	(૧૩) મહાભારતમાં વિકારવાળું કૃષ્ણ ચરિત્ર.	૩૨૪
„	(૧૪) કલ્પિત લેખોના સાગરમાં ડુબેલું કૃષ્ણ ચરિત્ર.	„
„	(૧૫) બાણજીએ પુરાણકારોના લખેલા નીતિ વિરૂદ્ધના લેખો બતાવ્યા તો પણ પક્ષપાત નહોતો.	૩૨૫
આ ૧૫ કલખેનો વિચાર બાણ વંદીમયંદ્રે કૃષ્ણ ચરિત્ર લખતાં વિસ્તારથી લખી બતાવેલો છે. તેમાંથી થોડું લખીને મેં મારા વિચારો પણ પ્રસંગે જણાવ્યા છે.		
„	આર્યોના તહેવારોમાં—કૃષ્ણ વિષેની સારી નરસી વાતો.	૩૨૭
„	ભાગવત ૪૦૦ વર્ષ પૂર્વે 'વોપદેવે' લખ્યું. ઇતિહાસ નથી.	„
„	વિષ્ણુના કાળા કેશના કૃષ્ણ, ઘોળાના બલદેવ. (હિં. દેવો)	૩૨૮
„	કૃષ્ણે માટી ખાધને માતાને અમ્હાંડ દેખાડ્યું. (બાણજી)	૩૨૯
„	કૃષ્ણે અર્જુનને વિરાટ સ્વરૂપ દેખાડ્યું.	„
„	ઘટોતકચના પ્રાણ ગયા ને કૃષ્ણ નાચ્યા. (બાણ)	„
„	કૃષ્ણના સંબંધે વિચિત્ર પ્રકારની વાતો—	૩૩૦
„	વૃંદાના શાપથી વિષ્ણુ પત્થર. કૃષ્ણે પતિવ્રત ધર્મ નષ્ટ કર્યો.	„
„	આમહણોના શાપથી—જય અને વિજય તે હિરણ્ય કશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ તે પ્રહુએ—નૃસિંહ અને વરાહ રૂપ ધરીને માર્યા, તે રાવણ અને કુંભકરણ ચમક્યા.	„
„	રામાયણમાં—મારા પતિને તમે મરાવ્યો, તેથી તમારી સ્ત્રીનું હરણુ મારો પતિ કરશે. એવા વૃંદાના શાપને વશ વિષ્ણુ ચમક્યા.	૩૩૧
„	આમહણોએ—ભગવાન પાસે પણ ઘોવરાવ્યા.	„
„	પ્રહુએ—દેવીનું સ્તનપાન કરી પુત્રો પેદા કર્યા.	૩૩૨
„	કૃષ્ણ સ્વર્ગમાં લડયા વસ્તુઓ દારિકામાં લાવ્યા.	„
„	મત્સ્યપુરમાં—મણિના માટે કૃષ્ણ—અળભદ્રના પ્રેમનો ભંગ.	૩૩૩
„	મત્સ્યે—કૃષ્ણે મોહિની રૂપથી દૈત્યોને ઠગી તેમના પ્રાણ લીધા.	„
„	ભૂગુપ્તી સ્ત્રીનું માથું કાપતાં કૃષ્ણને સાત જન્મનો શાપ.	૩૩૪
„	કૃષ્ણે શતધનુષં માથું કાપ્યું—મણિ મળ્યું નહીં.	„
„	ધાવતા કૃષ્ણે પૂતનાના પ્રાણ લીધા.	„
„	શાંબથી શાંબેલું તેના પાનથી યાદવ કુલનો નાશ.	૩૩૫

મંત્રરણુ

અંથનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

”	શ્રી કૃષ્ણના સ્પર્શથી અન્નગરનો-વિલાપર.	”
”	વિષ્ણુના સંબંધે અનુચિત લેખોમાં દ્રષ્ટિપાત.	૩૩૬
”	શિવપુ. માં-નૃસિંહે-હિરણ્યકશ્યપનું લોહી પીધું.	”
”	વિષ્ણુપુ. માં-કૃષ્ણે-પશુધાતથી પર્વત પૂજાવ્યા.	”
”	વીરભદ્ર દ્વારા નૃસિંહનું આમકું શિવે ધારણ કર્યું.	૩૩૭
”	શરભપક્ષીનું ૩૫ ધરીને વીરભદ્રે નૃસિંહને મારી નાખ્યા.	”
”	નૃસિંહ અવતારનું થાંભલામાંથી પેદા થયું.	”
”	પ્રહ્લાદની એકવીશ પેઢીનો ઉદ્ધાર નૃસિંહના વરદાનથી.	”
”	નૃસિંહૃપ-કેશવને સ્નાન કરાવે તે વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે.	”
”	મધુપાન સાથે કૃષ્ણનો પરસ્ત્રી ભોગ. (પદ્ય પુ.)	૩૩૮
”	ગોપીઓના દારૂ માંસથી કૃષ્ણ પૂજાયા.	”
”	સ્ત્રિયો વિના દેવો નથી રહ્યાના દષ્ટાંતથી વિધવાનો અચાવ.	”
”	કૃષ્ણ-ગોપીના લેખો-વિષ્ણુ પુ. આદિમાં પણ છે.	૩૪૦
”	ભાગવતે-કૃષ્ણ ભગવાનને આહેડું કરતા બતાવ્યા છે.	૩૪૧
”	વિષ્ણુ પુ. દારૂ માંસથી દેવો પૂજાવતા કૃષ્ણને બતાવ્યા છે.	”
”	શીકાર કરતાં કૃષ્ણને નારદે જોયા. (ભાગવતે)	”
”	શીકારનું પાપ કૃષ્ણ પોતેજ બતાવી રહ્યા છે. (ભાગવતે)	૩૪૨
”	મત્સ્યે-શ્રી કૃષ્ણ શીકાર કરવાને ગયા.	”
”	શ્રી કૃષ્ણે ફોછનું હરણ કરીને દશ પુત્રો પેદા કર્યા. (ભાગ.)	”
”	આનું ૩૫ ધરી દર્પણમાં જોતાં કૃષ્ણ રાગવાળા થયા.	૩૪૩
”	રાસ ક્રીડાથી ભગવાન દેવાંગનાઓને પણ મોહી લેતા.	”
”	રામ સદ્ગુણી, કૃષ્ણ-વિષયી, નિર્મયાદી.	”
”	મહાભારતે-મહાદેવે વિષ્ણુનેજ જગત્ના આધારભૂત શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ બતાવ્યા છે.	૩૪૪
”	વૈદિકે-જૈન ઐશ્વર્યની ઉત્પત્તિના લેખો. ૯ નું સ્વરૂપ.	”
”	(૧) કૃષ્ણ ભગવાને માયાવી પુરૂષથી જે દૈત્યોને વેદધર્મથી બ્રહ્મ કરાવ્યા તે જૈન ઐશ્વાદિક થયા. (પદ્ય, શિવ, ભાગ.)	૩૪૫
”	(૨) ઇન્દ્રના પ્રેમી વિષ્ણુ શુદ્ધ થયા અને યજ્ઞોને નિંદ્યા.	૩૪૬
”	(૩) કૃષ્ણાદિકે શુદ્ધ ધર્મ ચલાવી અધર્મ રૂપિ ઉત્પન્ન કરી વિષ્ણુએ દિવો દાસને લિંગપૂજાવી સ્વર્ગે મોકલ્યા. (સ્કંદે)	”
”	(૪) હિંદુ, દેવો-શુધાવતાર વિષ્ણુની મર્યાદાની બહારનો.	૩૪૭
”	(૫) શિવ પુ. કૃષ્ણે માયાવીથી હજારો દૈત્યોને વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કરાવ્યા. (તે જૈન ઐશ્વાદિકે)	૩૪

પ્રકરણ.	અંથનો વિષય.	પૃષ્ઠ.
,,	(૬) પૃથુના યજ્ઞનો ભંગ કરવા ઇન્દ્ર જે જે રૂપો લીધાં તે જૈન યૌદ્ધાદિક થયા. (ભાગવતે)	૩૪૯
,,	(૭) વિષ્ણુ કહે છે કે-લોકોને વ્યામોહમાં નાખવા આર્હતાદિક કુશાસ્ત્રોને મેંજ બનાવ્યાં. (કૃમ્પુમાં)	૩૫૦
,,	(૮) જૈનમાં શાલિશુક્ર થશે, રથવિરો સંસારીનું ખાષ ખત્તાસ કરશે. (યુગપુરાણીની ભવિષ્યવાણી) કેશવલાલ કુવ.	૩૫૧
,,	(૯) આઠાણોનો વેદ ધર્મ તે હિંસાથી કલુષિતજ (પદ્મપુ.)	૩૫૪
,,	પુરાણો ૧૮ નાં નામ અને તેના શ્લોકની સંખ્યા.	૩૫૬
,,	જૈન પ્રમાણે-આરમા અહદત્ત ચક્રવર્તીનું સ્વરૂપ.	૩૬૦
૩૯	૨૪ માં તીર્થંકર શ્રીમહાવીરનાં થએલા ૨૭ ભવ.	૩૬૨
,,	જૈનોના બોધિસત્ત્વનો (સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિવાળાનો) વિચાર.	,,
,,	જૈનોમાં-પહેલા ઋષભદેવ, ચોવીશમા મહાવીર તે બુદ્ધના સમકાલીન થયા.	,,
,,	મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીશ ભવ.	૩૬૩
,,	આ મહાવીરનો ૭૫ ૧૭ માં ભવે-વિશ્વભૂતિ, ૧૮ માં ભવે સાતમા દેવલો-કમાં, ૧૯ માં ભવે-જિતશત્રુકે જે પુત્રીના સંબંધે-પ્રગ્ભપતિ, વૈદિકાએ કહેલા અહ્મા, તેમના પુત્ર પહેલાવાસુદેવ થયા છે. તેમનો સંબંધ બજાવ્યો છે. ૩૬૬	૩૬૬
(૪૦)	દયાદિક ૧૦ વસ્તુનો બુદ્ધે સ્વયં કરેલો અભ્યાસ.	૩૭૨
,,	દીપંકર બુદ્ધે સાધુઓને કહ્યું કે-આ સુમેધ માયાદેવીથી જન્મી કરોડોનો ઉપકારી થશે. સુમેધે લોકોને કહ્યું કે મને બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થવાનું છે તો મારે દાનાદિક દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. એમ કહી પોતે અભ્યાસ કરવા સંસારના ચક્રમાં પડે છે.	,,
,,	દેવોની પ્રેરણાથી બોધિસત્ત્વે બુદ્ધ થવાનું કબુલ્યું.	૩૮૦
,,	દીપંકરના પહેલાંની રિથતિ બાળવાની જિજ્ઞાસા.	૩૮૨
,,	જૈનોના તીર્થંકર અને બૌદ્ધના બોધિસત્ત્વની પ્રક્રિયાનો ભેદ.	૩૮૩
(૪૧)	સર્વેશ્વરે સત્તામાત્રથી એકજ સ્વરૂપના.	૩૮૫
,,	વૈદિકોના ૨૪ અને ૧૦ અવતારોમાં મોટી ગરબડ.	૩૮૬
,,	જરથોસ્તી ધર્મમાં ૭વોના ગુનાહતી દેખરેખ કરનારા તેત્રીશ શીરસ્તાઓ.	૩૮૭
,,	ધ્રીરતી ધર્મમાં સૃષ્ટિ કર્તાની માન્યતા.	૩૮૯
,,	રામાનંદ અને વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રવર્તકો.	૩૯૨
,,	હૂપિત વસ્તુના દુરાગ્રહમાં બીજા શા માટે પડે ?	૩૯૩
,,	દોષથી દૂર રહી ગુણ મહણ કરવા તેમાં નિંદા શી ?	૩૯૪

પ્રકરણ.

અંશનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

”	સ્વભાવથી ઉત્પન્ન અને નાશ થતા પદાર્થોને ફેરબદલ કરવાને કાણુ સમર્થ છે ?	૩૯૫
”	બિન વિચારોના ઇશ્વરો પરમજ્ઞાનીઓ હોય ?	૩૯૬
(૪૨)	જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ.	૩૯૮
”	દશમા પૂર્વમાં વણુવેલા અગીયાર રૂદ્રોનો કોડો.	૩૯૯
”	વૈદિકમતે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ.	૪૦૦
”	સ્કંદપુ.માં—એકજ રૂદ્ર અગીયાર (૧૧) મુનિઓના નામથી અગીયાર રૂદ્રો થયા,	”
”	મુરદત વિદ્યાર્થીના લેખમાં—૨૬વું તે ઉપરથી રૂદ્ર ૧૦ પ્રાણુ, ૧૧ મો આત્મા જતાં તેના સગાં રહે છે.	૪૦૨
”	જૈન પ્રમાણે મહાદેવજીની ઉત્પત્તિનું સ્વરૂપ.	૪૦૪
”	વૈદિકમતે બ્રહ્મા—વિષ્ણુ પછી મહાદેવ વિષ્ણુની માન્યતા.	૪૦૭
”	પદ્મપુ.માં—શિવ પાર્વતીની ઉત્પત્તિ—બ્રહ્માના ક્રોધથી.	૪૦૮
”	પાર્વતીના મસ્તકોની માલાધારી શિવ. (ગણેશપુ.)	૪૦૯
”	ગલે ખોપરીનો હાર, માંસ મદિરાના સેવી શિવ. (શિવપુ.)	૪૧૦
”	શિવલિંગના અનેક અમતકારો. (સ્કંદપુ.)	૪૧૧
”	લિંગોપત્તિનું સ્વરૂપ. (સ્કંદપુ.)	”
”	પાર્વતીના ક્રોધનો સિંહ તેનું સિંહેશ્વરતીર્થ. (સ્કંદપુ.)	૪૧૩
”	લિંગોનો પત્તો બ્રહ્મા—વિષ્ણુ પણ મેળવી શક્યા નહી. (શિવે)	”
”	ત્રણ દેવોમાં મોટા શિવ—ઋગ્વેદમાં, રૂદ્રીમાં, અથર્વ શીષ ઉપનિષદમાં. રૂદ્રનાં ધણાં વખાણુ (આર્યોનાં)	૪૧૪
”	શિવના લગ્નમાં બ્રહ્માની નાડી છુટી જતાં—અકાસી હજાર મુનિઓ. આગળજતાં અસંખ્યાતા બટુકો બતાવ્યા છે.	૪૧૫
”	દેવતાના પેટમાંથી નીકળી શિવના વીર્યનું સરોવર, તેના પાનથી પાર્વતીને કાર્તિકેય. (મત્સ્ય પુ.)	૪૧૬
”	વળી વિચિત્ર પ્રકારથી કાર્તિકની ઉત્પત્તિ. (સ્કંદ પુ.)	૪૧૭
”	હાથના મેલથી અને પરમેશ્વરીના મુખથી—ગણેશની ઉત્પત્તિ.	૪૧૯
”	મહાદેવજીને છોકરો, પાર્વતીને છોકરી. (ભવિષ્ય પુ)	૪૨૦
”	શિવનાં નેત્ર લાંકતાં પાર્વતીના હાથથી અંધક પુત્ર (શિવે)	૪૨૧
”	અનેક સંકટોમાંથી વિષ્ણુએ શંકરને છોડાવ્યા. (પદ્મ)	૪૨૨
”	શિવને અંધક દૈત્યનું દુઃખ વિષ્ણુથી ગયું. (મત્સ્યે)	”
”	મોહિનીરૂપ વિષ્ણુમાં—મહાદેવની લપટતા (ભાગવતે)	૪૨૩

પ્રકરણ.

અંથનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

“	વિષ્ણુએ મોહિનીનૃતું સ્વરૂપ ધરીને દૈત્યોને ઠગ્યા. (પદ્ય)	૪૨૪
“	શિવ નમન કરી પગે પડ્યા તો પણ પાર્વતી ન રહ્યાં. (મત્રય)	૪૨૫
“	સ્ત્રીના મરણથી શિવ શોકાતુર. (પદ્ય)	”
“	આમાં કષણદેવના પાંચમા ભવનું અનુમાન છે.	”
“	પરસ્ત્રીના લંપટી તો પણ મહાદેવ તે કયા ગુણથી ? (પદ્ય)	૪૨૭
“	મહાદેવજી મંત્રના બળથી સ્ત્રીઓ ખેંચી મંગાવતા. (પદ્ય)	૪૨૮
“	પાર્વતીના તપના ઠેકાણે શિવજીનું શું કામ ? (શિવ)	”
“	મહાદેવને થએલી ભયંકર વિકલતા. (શિવ)	”
“	મહાદેવજીનું નિર્લભ્ય પ્રભુ ઋષિપત્નીઓની પાછલ દોડવું.	૪૨૯
“	વૃકાસુરના ભયથી રાત્રી શિવ ભટક્યા. (ભાગ.)	”
“	કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી બાણાસુરને શિવે ડોડાવ્યો. (વિષ્ણુ પુ.)	૪૩૦
“	શિવ-પરસેવાના પુરુષથી ભાગી વિષ્ણુના શરણે ગયા.	૪૩૧
“	મહાદેવની વર્ણવેલી મોટી સત્તા.	૪૩૨
“	બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને દક્ષની આજીજીથી શિવનું પ્રસન્ન થવું.	૪૩૩
“	જટામર્ચી મુકત ગંગાના ૭ પ્રવાહ તેમાંનો એક પવિત્ર.	”
“	અગ્નિએ આહુટીથી શિવ પુજ્યા તો પણ શિવવિમાન (સ્કંદે)	૪૩૪
“	પાપીમાં પાપી બ્રાહ્મણને પણ મોક્ષ શિવપુરાણે આપ્યું.	”
“	એક કરોડ છાસડ હજાર વર્ષ આરાધન, શિવનું વિષ્ણુએ કરેલું.	૪૩૫
“	મહાદેવના ગણોથી વિષ્ણુ આદિ દેવો કુટાના.	૪૩૬
“	દૈત્યોએ બ્રહ્માથી કિંજાઓ મેળવ્યા તે શિવે તોડ્યા.	”
“	કૃષ્ણજીએ ૧૬ માસ તપસ્યા કરી, શિવને પ્રસન્ન કર્યા.	૪૩૭
“	કાશીમાં-પાપી, પશુ, પંખી પણ મરે તો મોક્ષે જાય.	૪૩૮
“	શિવ ભિક્ષુ રૂપથી અર્જુનની રક્ષા કરવા આવ્યા.	૪૩૯
“	શિવની સેવાથી શ્રી કૃષ્ણે સુદર્શન ચક્ર મેળવ્યું.	”
“	ઉપરના લેખમાં વૈદિક મતના પંડિતોના અભિપ્રાય.	૪૪૦
“	આ બધા લેખોમાં જૈનોની માન્યતા.	૪૪૧
“	વેદના રથ ઉપર ચઢી, શિવ દૈત્યોને મારવા ચઢ્યા.	”
“	દક્ષના યજ્ઞમાં મહાદેવના અનાદરથી મોટો ઉત્પાત.	૪૪૨
“	શિવે વીરભદ્ર પાસે દક્ષનું માથું કપાવ્યું. બકરાનું ચોટાડાવ્યું.	૪૪૪
“	જૈન અને બૌદ્ધના આશ્રયથી લખાએલો, પુરાણ ઇતિહાસ.	૪૪૫
“	પુરાણનો લેખ આપતાં આનંદ શંકરભાઈનો અભિપ્રાય.	૪૪૬
“	પુરાણાદિકના સંબંધમાં-આર્યોના તહેવારોના વિચારો.	૪૪૮
(૪૩)	પુરાણોના સંબંધે વૈદિક પંડિતોના અનેક પ્રકારના વિચારો.	૪૫૦
“	પૂર્ણજ્ઞાન વિના-છિત ઉદ્દગારોમાં સત્યના આશા શી ?	૪૫૩

પ્રકરણ.	અંથનો વિષય.	પૃષ્ઠ.
”	વેદોના દેવોની પાસે માગણીઓનો અનગમો. (આર્યોનીત.)	૪૫૪
”	સાતમાં સૈકાથી નવમા સુધીનાં પુરાણો. (દુર્ગાશંકરનો લેખ.)	૪૫૫
”	ચાર યુગની ચોકડી, ૧૧ ચોકડી મન્વંતરે દિવસ.	૪૫૬
”	પુરાણોના વિષયમાં પંડિતોના મતો. (ગુરુદત્તના લેખો.)	૪૫૭
”	પંડિતોના મતમાં જૈનોની માન્યતા.	૪૫૮
”	જૈન અને વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે ૮૪ લાખ જવાયેાનિ.	૪૫૯
”	ભગવદ્ગીતાના સંબંધે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના વિચારો.	૪૬૨
”	ભગવદ્ગીતાના સંબંધે કેટલાક મારા વિચારો.	૪૬૫
”	સ્કંદપુર્ણા—રાજા ‘ આમ. ’ અને કુમારપાલ.	૪૬૭
”	રાજા આમ અને કુમારપાલની કિંચિત્ સમીક્ષા.	૪૬૮
”	અસત્યાગ્રહ છોડી સત્યને શોધે તે પંડિત ?	૪૬૯
”	આ પ્રથમ ખંડના વિષયની ટુંકામાં રૂપરેખા.	૪૭૧
	II ઇતિ પ્રથમ ખંડની ટુંકરૂપે અનુક્રમણિકા.	

ૐ અહમ્.

તત્ત્વત્રયી—મીમાંસા.

અથવા

તુલનાત્મક દષ્ટિએ જૈન અને વૈદિક દેવ-ગુરુ-ધર્મનું દિગ્દર્શન.

ખંડ ૧

પ્રકરણ ૧ લું.

મંગલાચરણ.

“યસ્ય નિર્ચિલાશ્ચ દોષા ન સન્તિ સર્વે ગુણાશ્ચ વિચન્તે ।
બ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા હરો જિનો વા નમસ્તસ્મૈ ॥”—આર્યા

—શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત લોકે તત્ત્વ નિર્ણય.

ભાવાર્થ—કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ, અને હર્ષ આ છએ મહાન દોષો (જીવોના અંતરંગ શત્રુઓ) જગત્ પ્રસિદ્ધ છે, તે જેનામાં નથી અને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ પરમ ગુણો જેનામાં યથાર્થ રૂપે રહેલા છે તે, નામથી ચાહે બ્રહ્મા હો, વિષ્ણુ હો, મહાદેવ હો કે જિન હો તેવા પરમેશ્વરને અમારો નમસ્કાર છે.

૧ જૈનોમાં સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર અથવા-દેવ, ગુરુ, અને ધર્મ. વૈદિકોમાં-વેદોમાં-અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય. પુરાણોમાં-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહેશ. અથવા દેવ શ્રુ અને ધર્મ એ સર્વે જુદા જુદા રૂપે તત્ત્વત્રયી મનાય છે.

ગુણી દેવની શોધ કેમ નહી કરવી ?

“ અવશ્યમેષાં કતમોઽપિ સર્વવિદ્,
જગદિતૈકાન્તવિશાલશાસનઃ ।
સ एव सृज्यो मत्तिसूक्ष्मचक्षुषा,
विशेषमुक्तैः किमनर्थपण्डितैः ? ॥ ”

—દો. ત. નિણુય.

ભાવાર્થ—ઉપર બતાવેલા દેવોમાંથી કોઈને કોઈ સર્વજ્ઞ અને જગતનું હિત કરનાર છે શાસન (સિદ્ધાંત) જેમનું, એવા દેવને આપણે આપણી મતિરૂપ સૂક્ષ્મચક્ષુથી જરૂર શોધવો જોઈએ. બાકી અર્થ વિનાનું ઘણું કહીને અનર્થને જ કરવાવાળા પંડિતોથી આપણા આત્માનું હિત શું થાય ?

દોષો કે ગુણો બાણુવાનું સાધન—

“ પ્રત્યક્ષતો ન મગવાનુષ્મો ન વિષ્ણુ—
રાલોક્યતે ન ચ હરો ન હિરણ્યગર્ભઃ ।
તેષાં સ્વરૂપ-ગુણમાગમસમ્પ્રભાવાત્
જ્ઞાત્વા વિચારયથ કોઽત્ર પરાપવાદઃ ? ॥ ”

—દો. ત. નિણુય.

ભાવાર્થ—ભગવાન્ મહાપ્રભુદેવ (જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર), વૈદિકમતના વિષ્ણુ, મહાદેવ અને બ્રહ્મા આ દેવમાંના એક પણ દેવને આપણે પ્રત્યક્ષ જોયા નથી. પણ તેમનું સ્વરૂપ-તેમની મૂર્તિઓ અને તેમનાં ગુણો તેમના જ સિદ્ધાંતોથી આપણે તપાસીએ તેમાં તેમની નિંદા શી ?

નેત્રથી દોષો ટાળીએ તો પછી બુદ્ધિથી કેમ ન ટાળીએ ?

“ નેત્રૈર્નિરીક્ષ્ય વિષ-કણ્ટક-સર્પ-ક્રીડાન્
સમ્યક્ પથા વ્રજતિ તાન્ પરિહૃત્ય સર્વાન્ ।
કુજ્ઞાન-કુશ્રુતિ-કુદૃષ્ટિ-કુમાર્ગદોષાન્
સમ્યગ્ વિચારયથ કોઽત્ર પરાપવાદઃ ? ”

—દો. ત. નિણુય.

ભાવાર્થ—ઐહિક હિતને માટે જેર, કાંટા, સર્પો અને ક્રીડા વિગેરેનો નેત્રથી બચાવ કરીનેજ આપણે આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિઓ કરીએ છીએ, તો પછી જન્મોજન્મના હિત માટે આપણે વિચાર કેમ નહી કરવો જોઈએ ? અનેક દેવોથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિરૂપ કુજ્ઞાનના, ધર્મના નામે હિંસાપોષક કુશ્રુતિઓના,

અસાનાદિ દોષોથી દૂષિતને દેવાધિદેવ તરીકે માનવારૂપ કુદૃષ્ટિના અને એકાંત નિત્યવાદિ પશુના કદાચકરૂપ કુમાર્ગના દોષોને કેમ ન વિચારીએ ? અને એવા દોષોનો ત્યાગ કરી સત્યધર્મનાં તત્ત્વોને શોધીએ તેમાં કયા પ્રકારની નિંદા કરી ગણાય ?

હવે પોતાનું 'અર્ચ' ક્યેય બતાવે છે—

“ત્યક્ત્સ્વાર્થઃ પરહિતગતઃ સર્વદા સર્વરૂપં
સર્વાકારં વિવિધમસમં યો વિજાનાતિ વિશ્વમ્ ।
બ્રહ્મા વિષ્ણુ મૈવતુ વરદઃ શુક્રો વા જિનો વા
યસ્યાચિન્ત્યં ચરિતમસમં માવતસ્તં પ્રણયે ॥”

—લો. ત. નિર્ણય.

ભાવાર્થ—અન્ય લબ્ય જનોના હિતને માટે ત્યાગ્યો છે પોતાનો સ્વાર્થ જેમણે અર્થાત્ દીધી છે દીક્ષા જેમણે અને તપોમળથી સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત કરી, જડ, ચેતનથી વ્યાપ્ત, અને અનાદિ અનંત હોવાથી સર્વદા સર્વરૂપ ઉર્ધ્વ, અધઃ અને મધ્ય લોકના લેહથી (સ્વર્ગ, નરક અને મનુષ્યલોકરૂપ) સર્વાકાર, ઉત્પત્તિ, નાશ અને નિશ્ચિન્તામય (ઉત્પાદ, વ્યય, અને પ્રૌઢ્ય લક્ષણરૂપ હોવાથી) વિવિધ પ્રકારનું, અને આજ સુધી સર્વજ્ઞ સિવાય કોઈથી પણ ન બેઠ શકાયું હોય તેવું બણ્યું છે વિશ્વ (જગત્) જેમણે, અને કોઈની સાથે ઉપમા કે સામ્યતાથી બાંધ બેસતું ન કરી શકાય તેવું અચિંત્ય છે ચરિત—(વર્ણન) જેમનું તે, નામથી ચાહે તો બ્રહ્મા હો, વિષ્ણુ હો, વરના આપનારા શુદ્ધ હો, શંકર હો, ચા ચાહે તો જીત હો તેના પરમ પરમાત્માને ભાવથી—ખરા જીવરથી (તન મન અને ધનથી) અંગીકાર કરવા અમો સદાકાલ તત્પર છીએ.

॥ ઇતિ ઐશ્વર્યેશ મંગલાચરણરૂપ પ્રકરણ ૧ લું. ॥

પ્રકરણ ૨ જી.

જૈન દષ્ટિએ જગત્.

ગત્ કહો, હુનિયા કહો કે સંસાર કહો એ બધા શબ્દો એક જ અર્થને સૂચવે છે. આ જગત્ અનાદિ કાળથી સ્વાભાવિક રીતે જ અનંત જીવો અને અનંત પરમાણુઓના પરિવર્તનરૂપે ચાલતું આવેલું છે તેવીજ રીતે લવિષ્યકાળમાં પણ અનંત કાળ પર્યંત ચાલ્યા કરશે પણ એ કોઈએ બનાવેલું સંભવતું નથી.

સંસારમાં અનેક પ્રકારની ચઢતી પડતીના ક્રમો ચાલ્યા જ કરે છે. જૈન શાસ્ત્રમાં એ ચઢતી પડતીના ક્રમને ‘ઉત્સર્પિણી’ અને ‘અવસર્પિણી’ના નામથી ઓળખાવેલ છે. પ્રત્યેક અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પ્રમાણ દશ દશ કોટાકોટી સાગરોપમ કહેલું છે. ઉત્સર્પિણીના શરૂઆતમાં અને અવસર્પિણીના અંતમાં જગતની સ્થિતિ ઘણીજ ખરાબ હોય છે. ઉત્સર્પિણીમાં આગળ જતાં એ ખરાબ સ્થિતિ ધીરે ધીરે સુધરવા માંડે છે, અને છેવટે સારામાં સારી સ્થિતિએ પહોંચે છે. ઉત્સર્પિણીના દશ કોટા કોટી સાગરોપમ સમય પૂર્ણ થતાં અવસર્પિણીની શરૂઆત થાય છે. અવસર્પિણીની શરૂઆતની સ્થિતિ ઘણી જ શ્રેષ્ઠ હોય છે. પરંતુ સમય જતાં ધીરે ધીરે એમાં ન્યૂનતા આવતી જાય છે. વર્તમાન સમય એ અવસર્પિણી કાળનો છે.

જૈન શાસ્ત્રકારોએ અનાદિ નિયમને અનુસરીને પ્રત્યેક અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના છ છ ભાગ (છ આરા) બતાવેલ છે. તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

અવસર્પિણી કાળમાં.

- ૧ સુષમ સુષમ
- ૨ સુષમ
- ૩ સુષમ હુ:ષમ
- ૪ હુ:ષમ સુષમ
- ૫ હુ:ષમ
- ૬ હુ:ષમ હુ:ષમ

ઉત્સર્પિણી કાળમાં.

- ૧ હુ:ષમ હુ:ષમ
- ૨ હુ:ષમ
- ૩ હુ:ષમ સુષમ
- ૪ સુષમ હુ:ષમ
- ૫ સુષમ
- ૬ સુષમ સુષમ

વર્તમાન સમયનો યુગ અવસર્પિણી કાળનો હોવાથી જૈન ગ્રંથોમાં સ્વાભાવિક રીતે જ આ યુગનો ઇતિહાસ વિગતવાર લખાએલો છે.

વર્તમાન સમયનો—અવસર્પિણીનો યુગ સુષમ સુષમ નામના પહેલા આરાથી શરૂ થાય છે. એ આરાની શરૂઆતમાં સુખ, શાન્તિ, આરોગ્ય, સગવડતા અને સ્વતંત્રતા હતી. મનુષ્યો સુંદર ઘાટના અને અદ્વ્ય વિષય કષાયવાળા હતા. તે સમય ઉચ્ચ નીચના વ્યવહારથી કે રાજા પ્રજાના ભેદથી રહિત હતો. કષાય રહિતપણે એમનું જીવન સુખમાં, ઉપભોગમાં અને અનેક પ્રકારની મન પસંદ ક્રીડામાં વ્યતીત થતું હતું. અસિ, મધી અને કૃષિ રહિત તે સમયનો લોક વ્યવહાર હોવાથી તેમને કાંઈ કામ કે વ્યવસાય કરવો પડતો નહી. તેમના પ્રખળ પુણ્યના સંયોગે દશ જાતના કલ્પવૃક્ષો એમને જે કાંઈ જોઈતું તે બધું આપતા હતા. પૃથ્વીમાં સાકર કરતાં પણ અધિક મીઠાશ હતી, પાણી પણ અમૃત કરતાં વધારે મધુરતાવાળું હતું. આયુષ્ય પણ વિશેષ લાંબુ એટલે ત્રણ પદ્યોપમના પ્રમાણવાળું, ને શરીરની ઉંચાઈ પણ ત્રણ ગાઉની હતી. બાળક અને બાલિકા એક સાથે જન્મતા અને જન્મ્યા પછી લગભગ સાત અઠવાડિયામાં તેઓ સ્નેહનો ઉપભોગ કરવાને લાયક થઈ જીવન પર્યંત તે યુગલ-પતિપત્ની રૂપે રહેતા. વાઘ, સિંહ, જેવા કૂર પ્રાણિઓ પણ તે સમયમાં અદ્વ્ય કષાય વાળાં હતાં ચાર કોડા કોડી સાગરોપમના પ્રમાણ વાળા એ આરા પૂર્ણ થતાં ત્રણ કોટાકોટી સાગરોપમના પ્રમાણવાળા સુષમ નામના બીજા આરાની શરૂઆત થઈ.

પહેલા આરાની શરૂઆતની સ્થિતિમાં કાળના દોષે કરી ન્યૂનતા થતી ચાલી. બીજા આરાના પ્રારંભમાંના મનુષ્યોનું આયુષ્ય બે પદ્યોપમ અને શરીર ઓછું થતાં થતાં બે ગાઉના પ્રમાણવાળું રહ્યું. પૃથ્વી, પાણી તેમજ વનસ્પતિ વિગેરેમાં પણ પહેલા આરાની શરૂઆત કરતાં રસકસ ઓછા થયા. કંમે કરોને કાળના સ્વભાવથી સમયના વહેવા સાથે એમાં પણ ન્યૂનતા થતાં બીજા આરાના અંતમાં અને ત્રીજા આરાની શરૂઆતમાં એક પદ્યોપમનું આયુષ્ય અને એક ગાઉનું શરીર પ્રમાણ થયું. પૃથ્વી આદિમાં પણ પ્રથમના કરતાં રસકસની ન્યૂનતા થઈ.

૧ દશ કલ્પ વૃક્ષોના નામ અને ગુણો—

૧ મહાંગ—માદક વસ્તુ આપનાર.	૬ ચિત્રાંગ—માતૃઆદિ આપનાર.
૨ ભૃંગરાજ—ભાજન આપનાર.	૭ ચિત્રસ—સ્વાદુ ભોજન આપનાર.
૩ ત્રુટિતાંગ—વાઘ આપનાર.	૮ ભવન—મૃદુ વિગેરે આપનાર.
૪ દીપશિખા—ઉલોત આપનાર.	૯ મણ્યંગ—ભૂષણાદિ આપનાર.
૫ જ્યોતિ—પ્રકાશ આપનાર.	૧૦ અનગન—વસ્ત્રાદિ આપનાર.

એ કોટાકોટી સાગરોપમના પ્રમાણુવાળો સુષમદુઃષમ નામનો ત્રીજો આરો બેઠો. કાળના પ્રભાવે કરી એમાં પણ ન્યૂનતા થતાં થતાં લગભગ ત્રીજા આરાના અંત સમયમાં વિમળવાહન નામના પુરૂષને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. એ સમયમાં કલ્પવૃક્ષો કરમાવાં લાગ્યાં. એટલે તે સમયના મનુષ્યોમાં કષાયની પ્રવૃત્તિ થવા લાગી, તેઓ માફ, તાફ કરવા લાગ્યા તેથી તે બધાઓએ મળીને વિમળવાહનને (તેનામાં અધિકતા જોવાથી) મોટો કરી સ્થાપ્યો. એ રીતે ત્રીજા આરાના અંતમાં વિમળવાહન પહેલા કુલકર થયા.

એ વિમળવાહનની વંશપરંપરામાં અનુક્રમે સાતર કુલકર થયા. તેમાં છેલ્લા કુલકર નાભિ રાજા થયા. એ નાભિરાજાના પુત્ર જગત્પ્રસિદ્ધ ઋષભદેવ થયા. એ અરસામાં મનુષ્યોમાં વિષય કષાયની પ્રવૃત્તિ દિન પ્રતિદિન અત્યંત વધતી જતી હોવાથી કુલકરોને જુદી જુદી નીતિનું અંધારણ કરવાની જરૂર પડી હતી.

જગત્પ્રસિદ્ધ ઋષભદેવના સમયમાં કાળના દોષે કરીને મનુષ્યોમાં અનેક પ્રકારની રાગ દ્વેષાદિકની પ્રવૃત્તિ જણાવા લાગી જેથી એક રાજાની તેમને જરૂર જણાઇ, વળી કલ્પવૃક્ષો પણ ઓછાં થઇ જવાથી તેમજ અલ્પ ફલ આપવાથી માફ, તાફ એ રીતનું મોહબંધન એમનામાં વધી ગયું. આ પ્રમાણેના અનેક કારણોથી ઋષભદેવને પહેલા રાજા નિમવામાં આવ્યા. એમણે અનેક પ્રકારના સુધારા વધારા કરી પુરુષોની બહોત્તેર અને સ્ત્રીઓની ચોસઠ કળા, તેમજ શિષ્ય આદિ અનેક કળાઓ બતાવી વ્યવહાર-ધર્મની શરૂઆત કરી.

અત્યાર સુધી બ્રાહ્મણ-બાળકી સાથે જન્મતાં તે મનુષ્યો ‘યુગળીયા’ એ નામથી ઓળખાતાં હતાં અને પતિપત્ની તરીકે જીવન પર્યંત રહેતા. પરંતુ હવે બ્રાહ્મણ બાળકી સાથે જન્મતા ન હોવાથી ઋષભદેવે લગ્નપ્રણાલિકાની શરૂઆત કરી અને ઉચ્ચ નીચ એવાં માણસોનાં ચાર કુળ પાડ્યાં. ત્રીજા આરાના અંતમાં એવી રીતે યુગલિક ધર્મ દ્વરે થતાં વ્યવહારિક ધર્મની શરૂઆત થઇ. ઘણા કાળ પર્યંત ઋષભદેવ રાજ્યપદ ભોગવીને પછી પહેલા સાધુ થયા.

અત્યાર સુધીમાં લોકો યુગળીયા મટી જઈને વ્યવહાર-ધર્મમાં નિપુણ થયા હતા. ઋષભદેવના રાજ્યતત્ત્વની શરૂઆતથી જ ગ્રામ, નગર વિગેરે વસી ગયાં હતાં, ઋષભદેવે સ્થાપેલા જુદા જુદા રાજાઓ હાથી, ઘોડા,

વિગેરેનો સંગ્રહ કરવા લાગ્યા હતા. એવી રીતે વ્યવહાર-ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં તે સમયના લોકો પરિપૂર્ણ હતા છતાં ધર્મ-માર્ગની રીતિથી તેઓ અજાત હતા. તે ધર્મ માર્ગ **ઋષભદેવે** સાધુ થઈને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી દર્શાવ્યો. સાધુ-ધર્મ અને શ્રાવક ધર્મની શરૂઆત કરી જગતને જૈન ધર્મ સીખવ્યો. સમસ્ત ભારત વર્ષમાં રાજ્ય ધર્મ કહો, કે રાષ્ટ્રધર્મ કહો પણ એક જ જૈન ધર્મ પ્રથમ શરૂ થયો.

ત્રીજા આરાના ૮૯ પખવાડીયાં બાકી રહેતાં **ઋષભદેવ** નિર્વાણ પદ (મોક્ષ) પામ્યા. રાજાઓની પરંપરા પણ **ઋષભદેવ**થી શરૂ થઈ. **ઋષભદેવ**ની ખાટે તેમના મુખ્ય પુત્ર ભરત અયોધ્યા (વિનીતા) ના તાજા ઉપર આવ્યા તે પહેલા ચક્રવર્તી થયા.

ત્રીજા આરાના અંતમાં અને ચોથા આરાની શરૂઆતમાં મનુષ્યેનું આયુષ્ય અને શરીરાદિક ઘટતાં ઘટતાં કોડપૂર્વ અને ૫૦૦ ધનુષ્ય શરીર પ્રમાણ રહ્યું.

બેતાલીસ હજાર વર્ષ ન્યૂન કોટાકોટી સાગરોપમનો ચોથો આરા બેઠો. આ 'દુઃષમસુષમ' નામના ચોથા આરામાં પણ કાળના પ્રભાવે કરીને સ્થિતિ બગડતી ચાલી. રોગ, શોક, સંતાપ, આધિ, વ્યાધિ, ને ઉપાધિ સર્વ કાંઈ દિન પ્રતિદિન વધવા લાગ્યાં. ને આયુષ્ય, બળ, શરીર વિગેરે હીન થતાં ચાલ્યાં. આ આરામાં રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે જગત પ્રસિદ્ધ થયેલા જૈન ધર્મમાંથી અનેક પ્રકારના દ્વિરકાઓ (કાંટા) નીકળ્યા, તેમજ બાકીના ત્રેવીસ, તીર્થંકરો, ભરત મહારાજ શિવાયના અગ્યાર ચક્રવર્તી, નવ બળદેવ, નવ વાસુદેવ અને નવ પ્રતિવાસુદેવ આદિ મહાપુરુષો પણ આ ચોથા આરામાં જ થયા છે, એવી રીતે ચોવીસ તીર્થંકર, બાર ચક્રવર્તી, નવ વાસુદેવ, અને નવ બળદેવ, તેમજ નવ પ્રતિવાસુદેવ, એ ત્રેસઠ શલાકાપુરુષો જૈન શાસ્ત્રમાં અવસર્પિણીના એક યુગમાં થયેલા વર્ણવાયા છે, એજ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી યુગમાં પણ થાય. તે શીવાય નવ નારદ અને અગ્યાર રૂદ્ર પણ દરેક યુગમાં થાય છે.

એ ચોથો આરા એવી રીતે પૂર્ણ થતાં એકવીસ હજાર વર્ષના પ્રમાણે 'દુઃષમ' નામનો પાંચમો આરા બેઠો. આ આરાની શરૂઆતમાં આયુષ્ય, બળ, અને શરીરાદિક ઘટતાં ઘટતાં પ્રાયઃ ૧૨૦ વર્ષનું આયુષ્ય અને સાત હાથનું શરીર પ્રમાણ રહે છે. સાત હાથના દેહ પ્રમાણવાળા ચોવીસમા તીર્થંકરના મોક્ષ ગમન પછી ૮૯ પક્ષ પૂર્ણ થયે આ પાંચમા આરાની શરૂઆત થાય છે. એકવીસ

હબર વર્ષના પ્રમાણવાળા આ પાંચમા આરામાં બહુધા કૃષ્ણપક્ષીયા અને વકે જડ જીવો હોય છે. જે સરળતાથી ધર્મ ન પામતાં અસત્ય તરફ ઝટ આકર્ષાય છે. આ આરામાં બળ, બુદ્ધિ, સૌભાગ્ય, સમૃદ્ધિ અદ્ય હોવા છતાં કષાયોની અધિકતા હોય છે. વિષય-કષાયોમાં રક્ત એવા જીવો આધિ, વ્યાધિ, ને ઉપાધિઓથી મુઝાએલા છતાં શુદ્ધત્ત્વ ને પામી ધર્મ આચરી શકતા નથી. બદકે પોતાને અનુકૂળ એવા નવીન ધર્મોની પ્રરૂપણા કરી જગતના અન્ય જીવોને આકર્ષી ઐહિક સુખમાં જ મશગુલ બનીને જીવનની સાર્થકતા માને છે. આનું વિશેષ સ્વરૂપ અન્ય જૈન ગ્રંથોથી બાહ્યી લેવું.

એકવીસ હબર વર્ષના પ્રમાણવાળો પાંચમો આરો પૂર્ણ થતાં તેટલા જ વર્ષના પ્રમાણ વાળો છઠ્ઠો આરો દુઃખમદુઃખમ નામે આવે છે. પાંચમા આરાના અંતમાં અને છઠ્ઠા આરાની શરૂઆતમાં મનુષ્યનાં આયુષ્ય ઓછાં થતાં થતાં વીસ વર્ષ પ્રમાણનાં અને શરીર એક હાથ પ્રમાણનું હોય છે. પાંચમા આરાના અંતમાં જૈનધર્મ વિલય પામે છે, તેમ રાજ્ય-વ્યવસ્થા પણ અવ્યવસ્થિત થાય છે આ સંયોગો વચ્ચે છઠ્ઠા આરાની શરૂઆત થાય છે. જે દિવસે આ આરો બેસે છે તે દિવસની શરૂઆતમાંજ એટલે તેજ દિવસે અનેક પ્રકારના એવા કુદરતી ઉત્પાતો થાય છે, કે તે ઉત્પાતમાં અનેક મનુષ્યોનો સંહાર થઈ જાય છે. તેમ ગ્રામ, નગર વિગેરેનો પણ નાશ થઈ જાય છે. એ ઉત્પાતથી બચેલાં મનુષ્ય (સ્ત્રી-પુરુષો) સૂર્યનો પ્રચંડ તાપ ન સહન કરી શકવાથી ગંગા અને સિંધુના બિલોમાં (શુક્રાઓમાં) જઈને નિવાસ કરે છે. અને મત્સ્યાદિક ઉપર પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. (એ ઉત્પાતને અન્યધર્મ-વાળાઓ પ્રલયકાળની ઉપમા આપે છે). આ છઠ્ઠા આરામાં પુરુષનું ઉત્કૃષ્ટ વીશ વર્ષનું અને સ્ત્રીઓનું સોળ વર્ષનું આયુષ્ય પ્રમાણ હોય છે. એ ઝરસામાં પણ પુત્રના પુત્રો જોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે છ વર્ષની સ્ત્રી તે વખતે ગર્ભ ધારણ કરતી હોવાથી અનેક પુત્રોને ઉત્પન્ન કરે છે. વળી લોકો નમ્ર, રોગી અને માતપિતાના સંબંધથી રહિત તિર્યંચ જેવા હોય છે. જેથી ભાઈ-બેન, કે માતા-પુત્રનો વ્યવહાર તેમનામાં હોતો નથી. રોગી, દુઃખી, દુર્ભાગી છતાં વિષયમાં જ રક્ત તથા માતા અને બેનની સાથે પણ વિષયસેવન કરનારા તે જીવો મરણ પામીને બહુધા દુર્ગતિમાં જ જનારા હોય છે. આ આરાના અંતેતો શરૂઆત કરતાં પણ અધમ સ્થિતિ હોય છે, તેમ જ આ છઠ્ઠો આરો પૂર્ણ થતાં અવસર્પિણીકાળ પણ પૂરો થાય છે. તે પછી ઉત્સર્પિણી કાળની શરૂઆત થાય છે. અવસર્પિણીના પ્રાંતમાં, ને ઉત્સર્પિણીની શરૂઆતમાં એક સરખી સ્થિતિ હોય છે.

અવસર્પિણી એટલે ઉતરતો-પડતો કાળ, એમાં અનુક્રમે મનુષ્યોના આયુષ્ય બળ, બુદ્ધિ, શરીર વિગેરે ક્ષય પામતા જાય છે. તેમ ઉત્સર્પિણી કાળમાં એથી ઉલટા ક્રમે કરી વૃદ્ધિ પામતા જાય છે.

ઉત્સર્પિણી કાળનો પહેલો આરો (‘ દુઃષમ દુઃષમ ’ નામે) એકવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો હોય છે. એની સ્થિતિ પણ અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરા જેવી હોય છે. ફેર માત્ર એટલોજ કે જેમ અવસર્પિણીમાં ક્રમે કરીને અપકાંતિ થતી આવે છે, તેમ ઉત્સર્પિણીકાળમાં ઉત્કાંતિ થતી જાય છે. ઉત્સર્પિણીનો પહેલો આરો પૂર્ણ થતાં અને બીજા આરાની શરૂઆતમાં પૂર્વના ક્રમ પ્રમાણે મનુષ્યનું એક હાથનું શરીર અને વીસ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે.

દુઃષમ નામના બીજા આરામાં પણ એ ઉત્કાંતિનો વેગ આગળ વધતો જાય છે, આ આરાનું પ્રમાણ પણ અવસર્પિણીના પાંચમા આરાની માફક એકવીસ હજાર વર્ષના પ્રમાણવાળું હોય છે. આ આરામાં પહેલા આરા કરતાં જગતની સ્થિતિ સારી હોય છે. અને તેમાં પણ કાળના પ્રભાવે કરીને સુધારો થતો જાય છે. બીજા આરાના અંતમાં, ને ત્રીજા આરાના પ્રારંભમાં મનુષ્યોનું શરીર સાત હાથનું, ને આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટપણે પ્રાયઃ ૧૨૦ વર્ષનું પૂર્વના ક્રમે કરીને થાય છે. ત્રીજા આરાની શરૂઆતમાં ૮૯ પક્ષ ગયા બાદ પ્રથમ તીર્થંકરનો જન્મ થાય છે. તે પછી પશ્ચાતુક્રમે કરીને સર્વ૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તિઓ, ૬ વાસુદેવો, ૬ બળદેવો તેમજ ૬ પ્રતિવાસુદેવો એ ત્રેસઠ શલાકાપુરુષો આ આરામાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ ‘ દુઃષમ સુષમ ’ નામના ત્રીજા આરાનું પ્રમાણ અવસર્પિણીના ચોથા આરાની માફક બેતાલીશ હજાર વર્ષ ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમનું હોય છે. એવી રીતનો એ આરો પૂરો થતાં ‘ સુષમદુઃષમ ’ નામનો ઉત્સર્પિણીનો ચોથા આરો બે કોડા કોડી સાગરોપમના પ્રમાણવાળો બેસે છે. આ આરાનું પ્રમાણ અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાની માફક સમજવું. ફેર એટલોજ કે અવસર્પિણીમાં ક્રમે કરીને જેમ હાનિ થતી જાય છે, તેમ આ ઉત્સર્પિણીકાળમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે. આ ચોથા આરાનાં ૮૯ પક્ષ ગયે ચોવીસમા તીર્થંકર ઉત્પન્ન થાય છે. એ ચોવીસમા તીર્થંકરના મોક્ષ ગમન બાદ કેટલાક સમય પછી લોકો બહુ સુખી, સંતોષી, અદ્યકપાયવાળા, અદ્યવિષયવાળા, સરળસ્વભાવી અને સમૃદ્ધિવંત હોવાથી નાનામોટાનો વ્યવહાર દૂર થાય છે. સર્વ કોઈ સરખા બળ, બુદ્ધિ, રૂપ, સૌભાગ્ય અને સુખી હોવાથી ધર્મમાં પ્રમાદી થતાં જૈનધર્મનો લોપ થાય છે. કાળના પ્રભાવે હવે કલ્પવૃક્ષો પ્રગટ થવા માંડે છે. અને બાળક, બાળકીનો જોડલા રૂપે જન્મ થાય છે અને એજ આપસ આપસમાં રોડે ધારણ કરીને પતિ

પત્ની રૂપે રહે છે. એવી રીતે અનુક્રમે સર્વે વ્યવહારનો નાશ થતાં ઉત્સર્પિણી કાળના એથા આરામાં કેટલોક કાળ ગયા બાદ યુગાંગિક ધર્મ પ્રગટ થાય છે.

એ એથા આરો પૂર્ણ થતાં 'સુષમ' નામનો ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમનો પાંચમો આરો બેસે છે. એ આરાની શરૂઆતમાં અવસર્પિણીના બીજા આરાના અંતની માફક એક ગાઉનું શરીર અને એક પદ્યોપમનું આયુષ્ય હોય છે. ક્રમે કરીને તેમાં વૃદ્ધિ થતાં બીજા આરાના અંતમાં તે ઉત્સર્પિણી કાળમાં બે ગાઉનું શરીર, ને બે પદ્યોપમનું આયુષ્ય થાય છે. તેની સાથે રૂપ સૌભાગ્ય, બળ, સમૃદ્ધિ વિગેરે પણ વૃદ્ધિ પામે છે. તે પછી ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો 'સુષમસુષમ' નામનો આવે છે, તેમાં પણ સારા કાળના પ્રભાવથી વૃદ્ધિ થતાં થતાં એના અંતમાં મનુષ્યનું ત્રણ ગાઉનું શરીર અને ત્રણ પદ્યોપમનું આયુષ્ય થાય છે. મનુષ્યને અનુસરીને ગાય, ભેંસ, હાથી, ઘોડા વિગેરે તિર્યંચોમાં પણ એ ક્રમ સમજવો. ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો પૂરો થતાં વળી પાછો અવસર્પિણીનો ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો સુષમાસુષમ નામે પહેલો આરો બેસે છે. ત્યારથી વૃદ્ધિ થતી અટકીને ઉતરતા કાળની શરૂઆત થાય છે.

એવી રીતે દશ કોડાકોડી સાગરોપમની અવસર્પિણી અને દશ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્સર્પિણી મળીને વીસ કોડાકોડી સાગરોપમનું એક કાળચક્ર થાય છે. એવાં કાળચક્રો ભૂતકાળમાં અનંતાં થઈ ગયાં છે અને અનંતાં ભવિષ્યકાળમાં થશે. આવી રીતે ઉદાતિ અને અવનતિના ક્રમથી જગતની સ્થિતિ બદલાયા કરે છે, પણ એની ઉત્પત્તિ કે સર્વથા નાશ થતો નથી. તેમ આવું વિશાળ, શાશ્વતું જગત (જેમાં સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળનો સમાવેશ થાય છે એને) કોઈ અમુક વ્યક્તિએ બનાવ્યું એવી કલ્પના પણ વિચારક વિદ્વાનોને હાર્યારૂપદ લાગે તેવી છે. આથી વિશેષ બ્રહ્મવાની જિજ્ઞાસા સાધનાર વિદ્વાનોએ અન્ય જૈન ગ્રંથો જોઈ લેવા.

||દત્તિ જૈન પ્રમાણે અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી (ઉતરતા ચઢતા) કાલથી આદિ અંતવિનાના જગતનું સ્વરૂપ નામનું પ્રકરણ. ૨ ભુ. ||

પ્રકરણ ૩ બું.

તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિનો સમય—

“ કાલદુગે તિ-ચડત્યા
ડરગેસુ ઇગૂણનવદ્ધપક્ષેસુ ।
સેસિ ગપ્પસુ સિજ્ઞંતિ
હુંતિ પદમંતિમજ્જિણંદા ॥ ૧૦૦ ॥

— શ્રી રાજશેખર સુરિકૃત ક્ષેત્રસમાસ.

ભાવાર્થ—એક કાળચક્રમાં અવસર્પિણી (ઉતરતો કાળ) અને ઉત્સર્પિણી (ચઢતો કાળ) નામે બે વિભાગ હોય છે. તે ફરેકના છ આરા (છ વિભાગ) હોય છે, તેમાં અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ બાકી રહે ત્યારે પહેલા તીર્થંકર મોક્ષે જાય, અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી પક્ષ (૮૯) બાકી રહે ત્યારે છેલ્લા ચોવીસમા તીર્થંકર મોક્ષે જાય. બીજા ઉત્સર્પિણી કાળમાં ત્રીજા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ જાય તે વારે પ્રથમ તીર્થંકર જન્મ પામે અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ જાય ત્યારે અંતિમ ચોવીસમા તીર્થંકરનો જન્મ થાય.

આ ઉપરોક્ત ગાથામાં અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ શેષ રહે તે વખતે પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થંકરનો મોક્ષકાળ ખતાવ્યો, અને ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ જાય તેવારે પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થંકરનો જન્મકાળ ખતાવ્યો તેથી એમ સમજવાનું કે એક કાળચક્રમાં બેજ ચોવીસીઓ થાય, પણ તેમાં વધારો કે ઘટાડો નજ થાય. આ પ્રમાણે અનાદિ કાળનો નિયમ ચાલતો આવે છે.

કાળ અનાદિથી ચાલતો આવે છે તેથી અનંતાં કાળચક્રો થઈ ગયાં છે તેની સાથે ધર્મના પ્રવર્તક તીર્થંકરોની ચોવીસીઓ પણ અનંતી થઈ ગઈ છે. અને આગળ પણ અનંતી ચોવીસીઓ થયા કરવાની એમ જૈન સિદ્ધાંતમાં આજથી હજારો વર્ષ પહેલાં ચોખ્ખે ચોખ્ખું લખાઈ ગયું છે.

જૈનોના આ નિયમને અનુસરીનેજ પ્રાયઃ ઘણા ખરા મતોમાં ૨૪ અવતારોની કલ્પના યોજવામાં આવી હોય એમ માલૂમ પડે છે. કારણ કે તે મતવાળાઓમાં કાલક્રમ કે પુરૂષક્રમ ચોક્કસપણાથી (વિગતવાર રીતે) કહેવામાં આવેલો જણાતો નથી. કાકા કાલેલકર પણ ૨૪ અવતારોની કલ્પના જૈનોના અનુકરણરૂપે હોવાનું દાખવે છે પૂર્વરંગ પૃષ્ઠ. ૫૮ માં તેઓ લખે છે કે - “ જેમ બૌદ્ધ ધર્મમાં બોધિસત્ત્વની કલ્પના છે તેમ જૈન ધર્મમાં તીર્થંકરની કલ્પના છે, અને તેવીજ રીતે વૈદિક ધર્મે જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મની નકલ કરી અવતારની કલ્પના ઉભી કરી છે એવો કેટલાકનો મત છે. વિષ્ણુના દશ અવતાર છે એમ મનાય છે, બીજી ગણતરી પ્રમાણે ચૌવીસ અવતાર ગણાય છે. દશ અવતારમાં બુદ્ધાવતાર ગણાય છે અને ચૌવીસ અવતારમાં ઋષભદેવ છે. એ ધ્વાનમાં લેવા લાયક છે. ”

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે અવસર્પિણી અને ઊત્સર્પિણી કાલમાં તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિના સમયનો નિર્ણય નામ પ્રકરણ ૩ જી. ॥

પ્રકરણ ૪ થું.

પૌરાણિક અને વૈદિક દષ્ટિએ જગત્.

કલમ ૧૫ થી.

વૈદિક ધર્મમાં પુરાણ, સંહિતા, ઉપનિષદો અને વેદ એમ ઉત્તરોત્તર મહત્વપૂર્ણ અને માનનીય ગ્રંથો ગણાય છે. કેટલાક લોકો પુરાણોને શ્રદ્ધેય ગણતા નથી. પરંતુ વેદ-વાક્ય તો પ્રમાણ ભૂત અને માન્ય માને છે, તેથી આ પ્રકરણમાં પુરાણોના સૃષ્ટિ સંબંધિના વિચારો, અને વેદોમાં વર્ણવેલું સૃષ્ટિ રચના સંબંધિ સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે.

(૧) હર્મપુરાણમાં લખ્યું છે કે--

હું નારાયણ દેવ છું, મારા માટે શરૂઆતમાં રહેવાની જગ્યા ન હોવાથી મેં શેષનાગની શય્યા કરી તેની ઉપર હું રહ્યો. મારી દયાથી ચતુર્મુખ બ્રહ્મા અકસ્માત પેદા થયા એમણે પોતાના મનથી પોતાના જેવા ૧ સનક, ૨ સનાતન, ૩ સનંદન, ૪ રૂદ્ર અને ૫ સનતકુમારે એ નામના પાંચ પુરુષો ઉત્પન્ન કર્યા તેમણે પોતાના મનને ઇશ્વરમાં આસક્ત કરી આ સૃષ્ટિની રચના કરવા માંડી. ત્યારે બ્રહ્મા પાછા મોહવશ થવાથી વિષ્ણુએ પોતાના પુત્ર બ્રહ્માને ઉપદેશ કર્યો. તેથી બ્રહ્માએ પુનઃ ઉગ્ર તપ કર્યો. ઘણા કાળ પર્યંત તપ કરવા છતાં કાંઈ ઇષ્ટસિદ્ધિ ન થવાથી એમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો ને આંખમાંથી પાણી નીકળ્યું, તેથી પાંચણો વાંકી વળી ગઈ, તેમાંથી મહાદેવ ઉત્પન્ન થયા. બ્રહ્માની આજ્ઞાથી મહાદેવજીએ ભૂત પ્રેતાદિ ગણો ઉત્પન્ન કર્યા, તે ભૂતપ્રેતાદિ ગણ ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જગતનું ભક્ષણ કરવા લાગી ગયાં, તે દેખી બ્રહ્માજી પણ વિસ્મિત થયા.

(૨) બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં લખ્યું છે કે--

આ બધા જગતની રચના કૃષ્ણ ભગવાનથી થઈ છે. કારણ કે કૃષ્ણજીના જમણા હાથથી વિષ્ણુજી, ડાબા હાથથી શિવજી અને એમની નાભિમાંથી બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા છે. એ ત્રણે દેવોએ કૃષ્ણજીને પૂજી, એમની આજ્ઞા મેળવી સૃષ્ટિની રચના કરી.

(૩) શિવપુરાણમાં વર્ણવ્યું છે કે--

આ બ્રહ્માંડમાંથી પ્રથમ શિવજી ઉત્પન્ન થયા એ શિવજીના ડાબા હાથથી વિષ્ણુ અને હૃદયમાં પ્રગટ થયાં, અને જમણા હાથથી બ્રહ્મા અને સરસ્વતી પેદા થયાં. પછી શુણ્ણ સંયુક્ત પ્રકૃતિ શિવજીના જોવામાં આવી તે પ્રકૃતિએ શિવજીનું સામર્થ્ય ધારણ કરી મહત્વાદિ ઉત્પન્ન કર્યાં. તેમાંથી સાત્ત્વિક, રજસ્, અને તમસ્ એ ત્રણ અહંકાર ઉત્પન્ન થયા. સાત્ત્વિકમાંથી દેવતાઓ, રજસ્માંથી ઇંદ્રો, અને તમસ્માંથી પાંચ તત્ત્વ, ઉત્પન્ન થયાં. એ પાંચ તત્ત્વોથી બધા બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થઈ.

(૪) દેવીભાગવતમાં લખ્યું છે કે--

કાળી દેવીએ કહ્યું કે જગત્માં હું આદ્ય શક્તિ થઈ, તેથી જગત્ના બીજ રૂપ (કારણ ભૂત) હું છું. પ્રથમ શિવ અને શક્તિ રૂપે પ્રગટ થઈ. પછી વિષ્ણુ અને વિષ્ણુની શક્તિ રૂપે ઉત્પન્ન થએલી હોવાથી આ સૃષ્ટિ મારાથીજ ઉત્પન્ન થએલી છે.

તથા કાળી દેવી એ આદ્ય શક્તિ છે એણે ત્રણ ઇંડાં ઉત્પન્ન કર્યાં એમાંથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ બહાર નિકળ્યા એમણે જગત્ની રચના કરી એમ અન્ય ગ્રંથોમાં પણ કહ્યું છે.

(૫) મંડૂક ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે--

જેમ કરોળીઓ પોતાની મેળે પોતે બળુ ઉત્પન્ન કરી પાછું તેને પોતાનામાંજ સમાવી દે છે, તેજ પ્રમાણે જે એક અવિનાશી પુરુષ છે, તેમાંથીજ આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને પાછળથી તે અવિનાશી પુરુષમાંજ પાછી સમાઈ જાય છે.

(૬) મનુસ્મૃતિના પ્રથમાધ્યાયના શ્લો. ૫ માંથી લખ્યું છે કે--

પ્રથમ તો એક અંધકારજ વિદ્યમાન હતો તેનો નાશ કરવા વાળા સ્વયંભૂ ભગવાન ઉત્પન્ન થયા. તેમણે જળ ઉત્પન્ન કરી તેમાં બીજ નાંખ્યું, તેથી સોનાનું ઇંડું ઉત્પન્ન થયું. એ ઇંડામાં સર્વ લોકના પિતામહ બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થઈ કઈ નિર્ભર વર્ષ સુધી તેમાંજ રહ્યા આખરે ઇંડાના એ ભાગ કરી બ્રહ્મા બહાર આવ્યા. એ બે ટુકડામાંથી એક ટુકડાનો આકાશ અને બીજાથી પૃથ્વી બની ગઈ. તે પછી અગ્નિ, વાયુ, અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન થયા.

યજ્ઞ સિદ્ધિને માટે ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન કરી તપાદિ, ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન કરી સુબ્રહ્માદિકની યોજના ઘડી કાઢી. મુખ, હાથ, જંઘા અને પગથી ચારે વર્ણ ઉત્પન્ન કર્યાં. પછી બ્રહ્માણ્યે પોતાના શરીરના બે ભાગ કરી સ્ત્રી અને પુરુષરૂપે બની વિરાટરૂપે થઇ ૧૦ મુનિ, ૭ મુનિ, દેવતાઓ અને ક્રીટ પતંગાદિકની ઉત્પત્તિ કરી.

(૭) ગોપથબ્રાહ્મણ પૂ. પ્ર. ૧, બ્રા. ૬ માં લખે છે કે—

પ્રજાપતિ (બ્રહ્માણ) એ તીવ્ર તપ કરીને પોતાના આત્માને ખૂબ તપાવીને તેમાંથી (આત્મામાંથી) જ ત્રણ લોકની રચના કરી. પોતાના બે પગથી પૃથ્વીલોક, ઉદરથી આકાશલોક, અને મસ્તકથી સ્વર્ગલોક. પછી એ ત્રણે લોક પાસે તપ કરાવી અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન કરાવ્યા.

(૮) શતપથ બ્રાહ્મણ કાં. ૧૧, અ.પ. બ્રા. ૩ કં. ૧-૨-૩ માં લખ્યું છે કે—

પ્રથમ નિશ્ચયથી એક પ્રજાપતિ હતો. તે પ્રજાપતિને ઇચ્છા થઇ કે— “ एकोऽहं बहुः स्याम् ”—હું એક છું તેથી અનેક રૂપવાળો થાઉં. પછી તેણે શાંતપણાથી તપ કરવા માંડ્યો. તપના પ્રભાવથી તેણે ત્રણ લોક (સ્વર્ગ-મર્ત્ય અને પાતાળ) ની રચના કરી. એ ત્રણે લોક પાસે પ્રજાપતિએ તપ કરાવ્યો. તેમના તપના પ્રભાવથી ત્રણ જ્યોતિ (પ્રકાશ) રૂપવાળા ત્રણ દેવતાં ૧ અગ્નિ, ર વાયુ, અને ૩ સૂર્ય નામે ઉત્પન્ન થયા.

(૯) એજ શતપથ બ્રાહ્મણના કાં. ૭ અ. ૫ બ્રા. ૧ કં. ૫ માં લખ્યું છે કે—

વેદોમાં કૂર્મ પ્રસિદ્ધ છે. પ્રજાપતિ પરમેશ્વર કૂર્મનું રૂપ ધારણ કરી આ બધા જગતની રચના કરી. પોતાને કરવાનું હતું તે કરવાથી ‘કૂર્મ’ કહેવાયા. તે કૂર્મ કશ્યપના નામે પ્રસિદ્ધ હોવાથી ઋષિઓ સંપૂર્ણ પ્રજાને કાશ્યપી કહે છે.

(૧૦) તૈત્તરીયસહિતા કાં. ૭, પ્ર. ૧, અનુ. ૫ માં લખ્યું છે કે—

શરૂઆતમાં જળ, જળ ને જળ હતું તે જળમાં પ્રજાપતિ વાયુનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ફરવા લાગ્યા. ફરતાં ફરતાં એકદા આ પૃથ્વીને જળની અંદર દેખવાથી પોતે વરાહ (શકર) રૂપ ધારણ કરીને જળની બહાર ખેંચી લાવ્યા.

(૧૧) ઋગ્વેદમાં લખ્યું છે કે—

શરૂઆતમાં એક આત્મા શિવાય ચળ અને સ્થિર વસ્તુમાંની કોઈ પણ વસ્તુ નહોતી. એક સમયે આત્માને વિચાર થયો કે ‘ હું જગતની રચના કરું ’

એ વિચાર થતાં પ્રથમ જ્યોતિષ આદિ બનાવ્યા, તે પછી એની રક્ષા કરવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થતાં જળમાંથી એક પુરુષ ઉત્પન્ન કર્યો. તે પુરુષનું મુખ ખુલ્લુ થતાં તેમાંથી અગ્નિ પ્રગટ થયો. પછી નાક ખુલ્લુ થતાં શ્વાસ આવવા જવા લાગ્યો તેથી આકાશની ઉત્પત્તિ થઈ. ત્યાર બાદ આંખો ઉઘડી એટલે જ્યોતિષ પ્રગટ થઈ. એ જ્યોતિષથી સૂર્ય પ્રગટ થયો. એમ અનુક્રમે ઝાડ-ખીડ, મર્ત્ય વિગેરે તે પુરુષથીજ ઉત્પન્ન થયાં.

(૧૨) વળી એજ ઋગ્વેદ, મં. ૧૦, ૮૨, ૧માં લખ્યું છે કે—

તે સર્વવિત્ પિતાએ સ્પષ્ટ અવલોકન કર્યું અને પૂર્ણ વિચાર કરી આકાશ અને પૃથ્વી જળમય આકૃતિવાળાં, અને એક બીજાને સ્પર્શ કરતાં બનાવ્યાં તેઓની મર્યાદા વિસ્તૃત થઈ ત્યારે આકાશ અને પૃથ્વી બુદ્ધિ પડ્યાં.

(હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ (પૃ. ૨૪)

(૧૩) યજુર્વેદમાં લખ્યું છે કે—

વિરાડ પુરુષથી આ વિશ્વની રચના થઈ છે. જે વખતે વિરાડ પુરુષને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થઈ તેજ વખતે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને એકજ સ્વરૂપથી ઉત્પન્ન થઈ ગયાં, ને તે બુદ્ધિ પડી સ્ત્રી સ્ત્રીરૂપે બની ગયાં. ત્યાંથી તેમનાથી મનુષ્યની પરંપરા શરૂ થઈ. વળી પેલા પુરુષ અને સ્ત્રીએ જે જે ભતિનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તે તે ભતિનો વિસ્તાર વધતો ગયો.

ઋગ્વેદ વિગેરેમાં પણ આજ મતલબનો ઉલ્લેખ નજરે પડે છે.

(૧૪) એજ યજુર્વેદના વા. સં. અ. ૧૭, મં. ૩ (બ્રહ્મકુશળ ઉદારીકૃત હિંદી અનુવાદ) માં લખ્યું છે કે—

આ સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં માત્ર જળજ હતું. તેણે ઋતુકાળ પ્રાપ્ત થતાં ગર્ભ ધારણ કર્યો. તે વિશ્વના કારણમૂળ ગર્ભરૂપ બ્રહ્માણમાં સર્વ દેવતાઓ ઉત્પન્ન થઈ વ્યાપી રહ્યા છે. જન્માદિકથી રહિત અજની નાલિકમળમાં સર્વ જગતના બીજરૂપ બ્રહ્માણ ઉત્પન્ન થયા. તેમનામાં ચૌદ ભુવન સ્થિર રહ્યાં. *

* શ્રીયુત્ દયાનંદસરસ્વતીજીએ કરેલો આનો નવીન અર્થ—

મનુષ્યોએ એવું કરવું જોઈએ કે જે જગતનો આધાર, યોગીઓને પ્રાપ્ત થવા લાયક અંતર્યામિ, પોતપોતાનો આધાર સર્વમાં વ્યાપ્ત છે, તેની સેવા સર્વ લોકો કરે.

(૧૫) વળી એજ યજુર્વેદના વા. સં. અ. ૨૩, મં. ૬૩ માં લખ્યું છે કે—
 ‘સુભૂ’ (સુંદર લવન છે જેનામાં તે), સ્વયંભૂ (ઇચ્છાથી શરીર
 ધારે તે) પરમાત્મા, પ્રાપ્ત કાળે મહાજળસમૂહમાં હતા તેમણે ગર્ભ
 ધારણ કર્યો. તેમાંથી બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા.

§ વેદોમાંથી વિશેષ વર્ણન.

ઋગ્વેદાલોચન દ્વિં ૫૦ પૃ૦ ૨૦૫ થી મૂલ.

હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિ—

“ હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્ત્તતાગ્રે ” (ઋગ્ ૧૦, ૨૧, ૧-૧૦) इत्यादि (છ. ૨૦૭)

ભાવાર્થ—સૃષ્ટિ ઊત્પત્તિના સમયે એકલા હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિ
 પરમાત્મા ઊપસ્થિત હતો (હાજર હતો) તેજ એકલો આ વિસૃષ્ટિનો સ્વામી
 હતો. તેણેજ દ્યૌ, ભૂમિ અને અંતરિક્ષને ધારણ કર્યું હતું આવો, તેજ દિવ્ય ગુણ
 યુક્ત પ્રજાપતિને આપણી પાસે જે કાંઈ છે તે અર્પણ કરીયે ॥ ૧ ॥

જે આત્માને દેવાવાળો, ગળને દેવાવાળો, સર્વ વિદ્વાન જેની ઉપાસના
 કરે છે, જે સ્વયં અમૃત છે. કિંતુ જેમની છાયાજ મૃત્યુ છે તેજ પ્રજાપતિને
 ભેટ કરીયે ॥ ૨ ॥

જે પ્રજાપતિ એકલાજ પોતાની મહિમાથી પ્રાણિમાત્રના રાજા થયા.
 જે દ્વિપાદ તથા ચતુષ્પાદ પ્રાણિયોનો સ્વામી છે, આવો, તેમને આપણે સર્વ
 કાંઈ અર્પણ કરીયે ॥ ૩ ॥

જે હિમાચ્છદિત મોટા મોટા પર્વત, જે સમુદ્ર, જે નદિઓ જેમની
 છે, દિશા અને વિદિશાઓ જેમની—આહુઓ છે. તેનેજ પૂજીયે ॥ ૪ ॥

જેણે અંતરિક્ષ, દૃઢ પૃથિવી, સ્વલોક, આદિત્ય તથા અંતરિક્ષસ્થ
 મહાત્મ જલરાશિને નિર્માણ કર્યાં તેમને ભજીયે ॥ ૫ ॥

જેણે પોતાના અભિધ્યાનથીજ આ વિસ્તૃત પ્રકાશમાન દ્યૌ અને પૃથિ-
 વીને બનાવી અને ઉદિત થયા, જેના પ્રકાશથી સૂર્ય પ્રકાશિત થાય છે, આવો,
 તેજ પ્રજાપતિને પૂજીયે ॥ ૬ ॥

જેના અભિધ્યાનથી પ્રલય કાલમાં દોષૂયમાન જલરાશિએ સર્વને વ્યાપ્ત
 કરી રાખ્યા હતા. ફરી જેમાંથી પૃથિવી આદિ નિકલ્યાં અને જે પ્રજાપતિથીજ
 ઉત્પન્ન થએલા દેવાદિકમાં પ્રાણ સંચાર થયો. આવો, તેનેજ સર્વ પૂજીયે ॥ ૭ ॥

જેણે તે પ્રલયકાલીન મહાજલ પ્રલયને પોતાની મહિમાથી દેખ્યો અને
 જે સર્વ દેવોમાં એક અદ્વિતીય દેવ છે તેનેજ પૂજીયે ॥ ૮ ॥

§ આ વિશેષ વર્ણન નરવેદશાસ્ત્ર, વેદતીર્થ (જવાલાપુર) કૃત “ઋગ્વેદાલોચન”
 નામના હિંદી ગ્રંથમાંથી આપવામાં આવેલ છે.

જેણે પૃથિવીને ઉત્પન્ન કરી, જે સત્યધર્માએ અંતરિક્ષને બનાવ્યો, જેણે આલ્હાદ કારક જલરાશિને બનાવ્યો, તે અમોને ન મારે, આવો, આપણે તેજ પ્રબળપતિને પૂજીએ ॥ ૬ ॥

હે પ્રબળપતે ? તારા વિના કોઈ નથી, જે આ સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન કરી શકે, અમો જે ફલની વાસનાથી એ યજ્ઞ યાગાદિ કરીએ છીએ તે ફલ અમોને મળે અને અમે વિવિધ ધનોના સ્વામી થઈએ ॥ ૧૦ ॥

॥ અધ્યમર્ષણમંત્ર—(ઋગ્ ૧૦-૧૧૧-૧-૩) પૃ. ૨૦૮ તેજ પરમાત્માના અભિધ્યાનથી ઋત અને સત્ય, દિન અને રાત્રિ, સમુદ્ર અને મહાસાગર, સંવત્સર, સૂર્ય, ચંદ્ર, ઘૌ, પૃથિવી, અંતરિક્ષ, ઉત્પન્ન થયા તેણે આ બધા ને સૃષ્ટિ પૂર્વ જેવીજ બનાવી. *

ઋગ્વેદ ૧૦ મું મંડલ, તેના એકસો એકવીશમા સૂક્તના દશ મંત્રનો હુંક સાર:—

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સમયે એકલા બ્રહ્મદેવજ હતા તેણે ઘૌ, ભૂમિ અને આકાશ ધારણ કર્યાં. જે આત્માને અને બળને દેવાવાળો, દ્વિપાદ ચતુષ્પાદનો સ્વામી, જેણે આકાશ, પૃથ્વી અને સ્વર્લોકનો નિર્માણ કર્યાં. જે ઘૌ પૃથ્વી બનાવી ઊદિત થયા. જેનાથી પ્રલય કાલમાં જલ રાશિથી ફરી પૃથ્વી આદિ થએલાં નીકળ્યાં, આ પ્રબળપતિથી ઉત્પન્ન થએલા દેવાદિકોમાં પ્રાણ સંચાર થયો. જેણે મહા પ્રલયને આપણી મહિમાથી દેખ્યો. જેણે પૃથ્વી, આકાશ અને જલરાશિને બનાવ્યા. તેવા હે પ્રબળપતે ? તારા વિના આ સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન નહિ કરી શકે ? ફલની આશાએ યત્ન કરી રહ્યા છે તેનું ફલ વિવિધ ધનના સ્વામી થઈએ તેનું આપો.

દ્વિતીય પ્ર૦ પૃ. ૧૬૨-૩ માં- ૧ પૃથ્વીના અંતનું, ૨ ભુવનની નાભિનું, ૩ આદિત્યના વીર્યનું, ૪ વચનના સમૂહનું. એ ચાર પ્રશ્ન તેના ઉત્તરમાં ૧ યજ્ઞની વેદી, ૨ યજ્ઞ, ૩ સોમરસ, ૪ બ્રહ્મ-સાયણાચાર્યે બતાવ્યા હતા.

આગળ પૃ. ૨૦૧- સૃષ્ટિકર્તાનાં આલ્હવાનનો અર્થ-‘ જે પરમાત્મા ચરાચરના સ્વામી, બુદ્ધિના દાતા, ઇચ્છાની પૂર્તિ કરતા, તેનું આ જ્ઞાન સ્વરક્ષા માટે, સ્વપુષ્ટિના માટે, અને સ્વવૃદ્ધિ કલ્યાણના માટે’ એમ કરવામાં આવ્યું છે.

વિદ્વાન લોક વિષ્ણુના પરમ પદને આકાશમાં પ્રકાશમાન સૂર્યની પેઠે બુલે છે. તેને વિદ્વાનજ બાણે છે.

* આર્થી રૂપે છે કે પ્રવાહ રૂપથી આ સૃષ્ટિ નિત્ય છે.

વૈજ્ઞાનિકો મધ્યાહ્નનો સૂર્ય જતાવે છે. ॥

પૃ. ૨૦૨ થી—પ્રલય દશાનો લેખ જીવો-પૃથ્વી, આકાશાદિક કાંઈ જ ન હતું એકલો બ્રહ્મા હતો તેને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થતી સાથે સૃષ્ટિ થઈ ગઈ તેથી પાછળથી થએલા વિદ્વાનોને ખબર પડી નહી. ઇત્યાદિ.

ઋગ્વેદાદિકમાં—પ્રલયદશાનું વર્ણન.

ઋગ્વેદાલોચન—દ્વિતીય પ્રકાશ. પૃ. ૨૦૨ માં મૂલ.

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના પૂર્વે થું હતું ?

નાડસદાસીન્નોસદાસીત્તદાર્ણી ઇત્યાદિ. (ઋ. ૧૦૧૨૧૧-૭) પૃ. ૨૦૩ થી.

ભાવાર્થ—પ્રલય દશામાં સૃષ્ટિના મૂલ કારણનો પત્તો નહીં હતો, અને તે નહીં હતી એવું પણ નહીં. સદ્ અસત્થી વિલક્ષણ જ કોઈ અનિર્વચનીય દશા હતી, ન કોઈ લોક હતો, ન પૃથ્વી, ન અંતરિક્ષ, અને ન અંતરિક્ષના ઉપરનો સુલોક આદિ, જ્યારે કોઈ આધાર ન હતો તો એનો આવરક=ઢાંકવા વાળા જ કયાંથી આવ્યા ? તે સમય જીવોની પણ અદૃષ્ટ અર્થાત્ સુખ દુઃખોના સાક્ષાત્કાર કરાવવાવાળા ધર્માધર્મનો, નાશ હોવાના કારને પ્રલય દશા જ હતી. ઉપાધિના વિલયથી લોકતા જીવ પણ વિલીન જ હતા—અર્થાત્ ન લોચ્ય હતું, ન લોકતા. કાંઈ પત્તો નહીં લાગતો હતો. ગંભીર, ગહન, જલરાશિ, સમુદ્ર, મહાસમુદ્ર આદિ કાંઈ ન હતું ॥ ૧ ॥

તે સમયે ન મૃત્યુ હતું, ન અમૃત, ન રાત્રિનું ચિન્હ હતું, ન દિનનું, સૂર્ય, ચંદ્રમા જ નહીં હતા. તો પછી અહોરાત્ર કયાંથી હોય ? કેવલ એક નિરુપાધિક* આંનીત્ અર્થાત્ સર્વના પ્રાણન કર્તા શુદ્ધસત્ત્વ બ્રહ્મા જ હતા, જે એકલા પોતાના આશ્રયમાં જ સ્થિત હતા. જસ તેમને છોડીને બીજું કોઈ હતું જ નહીં. ॥ ૨ ॥

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિની પૂર્વે જ્યાં જોઈએ ત્યાં મૂઢ અંધકાર જ હતો. એ જ કારણે કાંઈ પણ પત્તો નહીં દેખાતો હતો. જેમ જલને ભરાઈ જવાથી નીચેની વસ્તુઓનો પત્તો નથી જણાતો, જેમ નીરમિશ્રિત જલમાં નીર-ક્ષીરનો વિવેક કઠિણ થઈ જાય છે એ પ્રકારે તે તુચ્છ તમથી આવૃત્ત દશામાં કાંઈપણ જ્ઞાન થતું નહતું. આ જે કાર્યરૂપ જગત્ ઉત્પન્ન થયું તે, તે સત્ત્વ બ્રહ્માની પર્યાલોચનની મહિમાથી જ ઉત્પન્ન થયું. ॥ ૩ ॥

* “ આસીદિદં તમોમૃતમ્ ” (મનુ. ૧-૫) ઇત્યાદિ.

પ્રચલ્લપાદ ભાષ્યમાં મહાલયનું વર્ણન પણ આનાથી મળતા જેવું જ છે.

આ સૃષ્ટિને આ રૂપમાં આવવાના પૂર્વે તે સર્વ બ્રહ્મના મનમાં સિસૃક્ષા-
આ જગતને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા હતી તેજ આ સૃષ્ટિના બીજભૂત થઇ. કેમકે
અતીત કલ્પમાં પ્રાણીયોદ્ધારા કરેલું કર્મ તે સમયે હતું એટલાજ માટે સર્વ
ફલદાતા, સાક્ષી કર્માધ્યક્ષ, પરમેશ્વરના મનમાં સિસૃક્ષા થઇ. કવિ-અર્થાત
કાંતદર્શી વિદ્વાન્ જ આ જગતના બંધન હેતુ ગતકલ્પગત કર્મ સમૂહને
પોતાની વિવેક દૃષ્ટિથી જાણી લે છે. ॥ ૪ ॥

જે કર્મ સમૂહના કારણ કર્માધ્યક્ષના મનમાં સિસૃક્ષા ઉત્પન્ન થઇ તે
સિસૃક્ષા એકદમ એવી વ્યાપ્ત થઇ જેમકે સૂર્યની રશ્મિઓ એકદમ સર્વત્ર વ્યાપ્ત
થઇ જાય છે. ફરી એ પત્તો ન મલ્યો કે સૃષ્ટિકર્મ કયાંથી પ્રારંભ થયો, નીચેથી
ઉપરથી, કે મધ્યથી, કાંઈ જાણી શકાયું નહીં-અર્થાત્ સિસૃક્ષાના સમકાલજ સર્વત્ર
સર્ગક્રિયા પ્રારંભ થઇ. જીવોમાં કોઈ ભોક્તા હતા, કોઈ કર્તા હતા, અને તેમના
લીધેજ મહાન્ વિચદાદિ પચમહાભૂતોની સૃષ્ટિ થઇ. એ પ્રકારે પરમાત્માએ
માયાસહિત ભોક્તૃ ભોગ્ય રૂપથી સૃષ્ટિ રચી. ॥ ૫ ॥

કયો પુરૂષ 'ખરેખર' બતાવી શકે છે અથવા જાણી શકે છે? કે સૃષ્ટિ કયા
નિમિત્તે અથવા ઉપાદાન કારણથી બની? વિદ્વાન તો એ વાતને બતાવી શકશે?
વિદ્વાન્ કેવા પ્રકારે બતાવી શકશે? તે તો સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના અનંતર (પછી)
ઉત્પન્ન થયા. તે પોતાથી પૂર્વ કાલમાં વિદ્યમાન દશાનો બોધ કેવી રીતે
કરાવી શકશે? ॥ ૬ ॥

આ સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તથી અથવા ઉપાદાન કારણથી બની? અથવા એના
ધારણ કરવાવાળા કોઈ છે કે નહીં? એ વાતને કોઈ જાણતો હશે તો તેજ એક
કર્માધ્યક્ષ, સ્વર્ગાધ્યક્ષ પરમાત્મા જાણતા હશે. ॥ ૭ ॥

આ મહાવેદના સૂક્તોનો ડુંક સાર—

પ્રલય દશામાં—પૃથ્વી, આકાશ, ઘુલોક આદિ કાંઈ જ ન હતું, જીવ પણ
વિલીનજ હતા, ભોગ્યજ ન હતો તો ભોક્તા જીવ કયાંથી હોય? અરે સમુદ્ર
મહાસમુદ્ર આદિ કાંઈ જ ન હતો. સૂર્ય ચંદ્રજ ન હતા તો પછી દિવસ રાત્રિ
કયાંથી હોય? માત્ર એકલા બ્રહ્મજ પોતાના આશ્રયમાં સ્થિત હતા, મૂઠ
અંધકારમાં કાંઈ જ્ઞાનજ ન થઇ શકતું હતું. બ્રહ્મને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની જે
ઇચ્છા તે જ બીજ, પૂર્વ કલ્પમાં કરેલાં જીવોનાં કર્મ વિદ્વાન્ પોતાની વિવેક
દૃષ્ટિથી જાણી લે છે. સૃષ્ટિ રચવાની ઇચ્છા એવી પસરી કે જાણે સૂર્યની કિરણો.
તેના રૂપની ખબર જ ન પડી. જીવોમાં કોઈ ભોક્તા તો કોઈ કર્તા,

તેમના જ લીધે આકાશાદિક પંચ મહાભૂતોની સૃષ્ટિ થઇ. કયા નિમિત્તે કયા ઉપાદાન કારણથી આ સૃષ્ટિ ધની એ કોણ વિદ્વાન્ બતાવી શકે? કેમકે તે વિદ્વાનો તો પાછળથી ઊત્પન્ન થયા, કેવી રીતે બતાવી શકે? એને ધારણ કરવા વાળો કોઇ છે કે નહીં તે તો તે પરમાત્માજ જાણતો હશે.

આમાં થોડા અમારા વિચારો—પ્રલય દશામાં પૃથ્વી, આકાશ અને દુલોકાદિક કંઈ પણ ન હતું. તેવા પ્રકારની દશા કેટલા કાલ સુધી રહી? સૂક્ષ્મ કે સૂક્ષ્મ કંઈ પણ પદાર્થ આકાશ વિના રહી શકતો નથી તો આકાશ વિના એકલો બ્રહ્મ કયે ઠેકાણે રહ્યો? ।

બ્રહ્મની જે ઈચ્છા તે સૃષ્ટિનું બીજ. ઈચ્છા સદા કાળની કે પ્રલયના સમયે નવીન ઉત્પન્ન થએલી? । પૂર્વ કલ્પમાં કરેલાં જીવોનાં કર્મો વિદ્વાન્ વિવેક દૃષ્ટિથી જાણી શકે છે, તો કર્મ વસ્તુ શી ચીજ છે? તે જીવોની સાથે કેવા સ્વરૂપથી રહે છે? અને તે વિદ્વાન્ કયા જ્ઞાનથી જાણી લે છે? એકદમ સૃષ્ટિની રચના પ્રસરતાં ક્રમની બળર ન પડી, પૂર્વ કલ્પમાં કરેલાં જીવોનાં અતિસૂક્ષ્મ કર્મોને જાણનાર વિદ્વાન્ને આટલી મોટી સૃષ્ટિની ઊત્પત્તિના ક્રમની બળર ન પડી એ પણ એક મહાન્ આશ્ચર્યજ ?

‘સૃષ્ટિની ઊત્પત્તિ કયા નિમિત્તે અને કયા ઉપાદાન કારણથી થઇ તે પાછલથી થએલા વિદ્વાનોને કેવી રીતે બળર પડે?’ આમાં જરા વિચારવાનું કે બ્રહ્માએ ચાર વેદોના જ્ઞાનની કુક મારતી વખતે સૃષ્ટિ જ્ઞાનની કુક મારેલી કે નહીં? આ લેખો તે કોઇ જ્ઞાનીના જેવા કે તદ્દન બાલક જેવા? જુઓ જૈન દૃષ્ટિએ જગતના નામનું પ્રકરણ બીજું અને સાથે ખૂબ વિચાર કરો. ઈત્યલં

વિરાટપુરુષ.

ઋગ્વેદાલોચન દ્વિ. પ્ર. પુરુષ સૂક્ત પૃ. ૨૦૯

સહસ્વશીર્ષા પુરુષઃ સહસ્રાક્ષઃ સહસ્રપાત્ । इत्यादि (ऋ० ૧૦-૨૦)

આ સૂક્ત ચારો વેદોમાં આવ્યું છે. કિંતુ ક્રમમાં થોડો ફેર છે.

શ્રી સાયણાચાર્યજીનો અર્થ એ છે કે સર્વ પ્રાણિઓનો સમષ્ટિ રૂપ જે બ્રહ્માંડ દેહ છે તેજ વિરાટ પુરુષ છે. તેનાં અનંત માથાં, ચક્ર, અને પાદ છે. તે પુરુષ બ્રહ્માંડ જોલક રૂપના ચારે તરફ ઘેરા કરી દશ અંગુલ વધેલો છે. અર્થાત્ તે આ બ્રહ્માંડ લોકથી પણ બહાર છે ॥ ૧ ॥ જેમ આ કલ્પમાં પ્રાણી માત્ર વિરાટ પુરુષના અવયવ છે તેમ પૂર્વ કલ્પમાં પણ હતો અને ભવિષ્ય કલ્પમાં પણ થશે. તે અમૃતતત્ત્વનો સ્વામી પણ છે. કેમકે પ્રાણિ માત્રના ભોગ્ય અન્નથીજ તે સદૈવ વધતો રહે છે. પોતાની કારણ અવસ્થાથી નિકળીને તે આ

પરિદૃશ્યમાન જગદવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથીજ પ્રાણિયોના કર્મ ફલ ભોગના માટે જગદવસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે એટલા માટે ખરી રીતે તેનું આ રૂપ નથી ॥ ૨ ॥ ભૂત ભવિષ્ય, વર્તમાન રૂપ જેટલું આ જગત છે તે સર્વ તેનીજ મહિમા અર્થાત્ સામર્થ્ય વિશેષ છે. એથી પણ અધિક તેની મહિમા છે. કાલત્રયવર્તી સમસ્ત પ્રાણિજાત તેના એક ચતુર્થાંશ સ્વરૂપ સ્વપ્રકાશમાં સ્થિત છે અને જે અવિનાશી છે. ॥ ૩ ॥ આ જે આ સંસારથી બહિર્ભૂત એટલાજ માટે સંસાર સ્પર્શ-રહિત ત્રિપાત્ પુરુષ છે. તેનો આ એકપાદ અર્થાત્ ચતુર્થાંશ સૃષ્ટિસંહાર રૂપથી પુનઃ પુનઃ ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે. અને તેજ ચરાચર રૂપમાં વ્યાપ્ત થઈને રહે છે ॥ ૪ ॥ તેજ આદિ પુરુષથી વિરાટ બ્રહ્માંડ દેહ ઉત્પન્ન થયું છે. તેજ વિરાટ દેહનો આશ્રય લઈ દેહાભિમાની પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. અર્થાત્ સ્વમાયાથી બ્રહ્માંડરૂપ વિરાટ દેહને ઉત્પન્ન કરીને તેમાં તે બ્રહ્માંડાભિમાની જીવરૂપ થયા. આ ઉત્પન્ન થયેલો દેવ-તિર્યક, મનુષ્ય આદિ-રૂપ વાળો થયો. ભૂમિને ઉત્પન્ન કર્યાબાદ જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં ॥ ૫ ॥ જ્યારે પૂર્વ ક્રમથી સૃષ્ટિ થઈ ત્યારે બીજી કોઈ સાધન ન હોવાથી દેવોએ મનથી તેજ પુરુષ સ્વરૂપને હવિની કલ્પના કરીને યજ્ઞ કર્યો. ત્યારે તે યજ્ઞમાં વસંતઋતુજ ઘી હતું, ગ્રીષ્મજ ઇંદ્ર અર્થાત્ અગ્નિ, અને શરદઋતુજ હવિ હતી ॥ ૬ ॥ તે માનસયજ્ઞમાં દેવોએ તે પુરુષ પશુનું પ્રોક્ષણ કર્યું અને સૃષ્ટિ સાધન-યોગ્ય પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો ॥ ૭ ॥ તેજ માનસ યજ્ઞથી સર્વદંધ્યાદિ ભોગ્યજાત પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા. તેનાથી વાયુપ્રધાન આરણ્યક અર્થાત્ જંગલી હરિણાદિ પશુ અને ગ્રામ્ય આશ્વાદિ ઉત્પન્ન થયાં ॥ ૮ ॥

તેજ માનસ યજ્ઞથી—ઋગ્, યજુઃ, સામ અને ગાયત્ર્યાદિ છંદ ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૯ ॥ તેનાથી અશ્વાદિ અને બન્ને તરફ દાંતવાળા પશુ ઉત્પન્ન થયા. તેનાથી ગાયો, બકરિયો તથા ઘેટાં ઉત્પન્ન થયાં. ॥ ૧૦ ॥ પ્રજાપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ જ્યારે સંકલ્પદ્વારા વિરાટ પુરુષની ઉત્પત્તિ કરી ત્યારે તે વિરાટ પુરુષને કેટલા ભાગોમાં વિભક્ત કર્યાં? તેનું મુખ કયું હતું? બાહુ કયું હતી? ઉર અને પાદ કયાં કેવા રૂપનાં હતાં? ॥ ૧૧ ॥ બ્રાહ્મણ તેના મુખરૂપ, ક્ષત્રિય બાહુરૂપ, વૈશ્ય ઉરસ્વરૂપ, અને શૂદ્ર તેના પાદ સ્વરૂપ હતાં—અર્થાત્ તે વિરાટ પુરુષમાં તેમણે આ પ્રકારે મુખાદિ વિભાગ કર્યા. ॥ ૧૨ ॥ જે પ્રકારે સમસ્ત ભોગ્યજાત વસ્તુઓ, ગવાદિ પશુ, ઋગ્વેદાદિ વેદ, બ્રાહ્મણાદિ મનુષ્ય, તેનાથી ઉત્પન્ન થયા, તેજ પ્રકારે પ્રજાપતિના મનથી ચંદ્રમા, ચક્રુથી સૂર્ય, મુખથી અગ્નિ, અને પ્રાણથી વાયુ ઉત્પન્ન થયાં. ॥ ૧૩ ॥ નાભિથી અંતરિક્ષ, શિરથી દ્યૌઃ, અર્થાત્ ઘુલોક, પગોથી ભૂમિ,

૧ ગાયત્ર્યાદિ છંદ કહેતાં યોગ્યો અર્થવેદ.

ઓત્રાદિથી (કાનથી) દિશા તથા અન્ય લોક લોકાંતર ઉત્પન્ન થયાં. ॥ ૧૪ ॥ આ સાંકટિપક યજ્ઞની ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદ પરિધિયાં હતી અર્થાત્ ઐષ્ટિક આહવનીયની ત્રણ પરિધિયાં, ઉત્તરવેદિકાની ત્રણ પરિધિયાં અને સાતમા આદિત્યઽન્મેકવીશ સમિધાઓ હતી અર્થાત્-ખાર માસ, પાંચ ઋતુ (હેમંત અને શિશિરને એક માનીને) ત્રણ લોક આદિત્ય પ્રજાપતિના પ્રાણેન્દ્રિયરૂપ દેવોએ માનસ યજ્ઞ કરતાં વિરાટ પુરુષનેજ પશુ માની લીધું અને યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો. ॥ ૧૫ ॥ પ્રજાપતિના પ્રાણસ્વરૂપ દેવોએ આ માનસ યજ્ઞથી યજ્ઞ સ્વરૂપ પ્રજાપતિની પૂજા કરી તે સમયે જગદ્રૂપ વિકારના ધારક તેજ ધર્મ મુખ્ય હતા, તે પુરુષ તે વિરાટ પ્રાણિરૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં પુરાતન વિરાટ પુરુષની ઉપાસના કરવાવાળા સાધક દેવ રહે છે. ॥ ૧૬ ॥

આ વિરાટ પુરુષમાં વિચાર—

૧ સર્વ પ્રાણિઓનો બ્રહ્માંડ દેહ તે વિરાટ કયી દશાંશુલ જગ્યામાં વચેલો ? અને તે જગ્યાનું નામ શું ? કાકભૂશુંડાદિકમાં અનંત બ્રહ્માંડ વેદ વિરૂદ્ધ કયાંથી આવ્યાં ? ॥ ૧ ॥

૨ પ્રાણિમાત્ર તેના અવગવો, છે પ્રાણિઓના હાલવાથી તે હાલે કે નહિ ?

૩ પ્રાણિઓના ભોગ્ય અન્નથી વધે, તેના કર્મ ફલ ભોગનાં માટે જગત્સ્થાનો સ્વીકાર કરે-કારણુ વખતે કયે ઠેકાણે પોતે અને કયે ઠેકાણે જીવે ?

૪ ત્રણે કાલમાં તેની મહિમા, પ્રાણિજાત તેના ચતુર્થાંશના પ્રકાશમાં, પોતે સંસારથી ત્રિપાદ, બહાર તેનો ચોથો પાદ ઉત્પન્ન અને નષ્ટ કેવા સ્વરૂપથી ? આજ સુધી કેટલી વખત ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થયો ?

૫ તેજ આદિ પુરુષે પોતાની માયાથી બ્રહ્માંડ દેહ ઉત્પન્ન કર્યું. પુરુષ તો અનાદિનો, માયા આદિની કે અનાદિની ? બ્રહ્માંડ દેહમાં મસાલો કયો મેળવ્યો ?

૬ તેમાં તે બ્રહ્માંડાભિમાની જીવરૂપ થયા, અને આ ઉત્પન્ન થયેલો દેવ તિર્યગાદિ રૂપ વાલો થયો તેમાં વધારાનો મસાલો કયો ભેલવ્યો ? અને તે કયા બ્રહ્માંડમાંથી લાવ્યો ?

૭ ઉપરનું બની ગયા પછી પૃથ્વી બનાવી ? ત્યારે માટી કયાંથી લાવ્યા ?

૮ પૃથ્વી થઇ ગયા પછી જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં તોજીવો કયાંથી લાવીને તેમાં મુક્યા ?

૬ સૃષ્ટિ થયા પછી માનસ યજ્ઞમાં તે વિરાટ પુરુષ પશુનું પ્રોક્ષણ કર્યું અને સૃષ્ટિ સાધન યોગ્ય-પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ-યજ્ઞ કર્યો. તેથી વધિ આદિ લોભ્ય પદાર્થ, હરિણ અશ્વાદિ પશુ, અને ચાર વેદો ઉત્પન્ન થયા. એ પ્રકારે બધી સૃષ્ટિ જ થઈ ગઈ.

૧૦ સંકલ્પથી વિરાટની ઉત્પત્તિ કર્યા પછી તેના વિભાગ કર્યા. બ્રાહ્મણ મુખ, ક્ષત્રિય બાહુ, વૈશ્ય ઉર, અને શૂદ્ર પગ. પછી પ્રજાપતિના મનથી ચંદ્રમા આદિ બધો લોક ઉત્પન્ન થઈ ગયો. આગળ સ્વામી જીના અર્થને તપાસીએ.

સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીજીએ—ઋગ્વેદગત—પુરુષ સૂકતનો અર્થ નથી કર્યો કેમકે ત્યાં સુધી તેમના લાખ્યને પુહચતા પોતે પહિલાંજ દિવંગત થઈ ગયા હતા, કિંતુ તેમણે યજુર્વેદગત પુરુષ સૂકતનો અર્થ કર્યો છે અને સમસ્ત સૂકતનો અર્થ આ પ્રકારે વર્ણન કરે છે.

સહસ્રર્શી ૦ આ મંત્રમાં પુરુષ શબ્દ વિશેષ્ય અને અન્યપદ તેના વિશેષણ છે. પુરુષ તેને કહે છે કે-જે આ સર્વ જગતમાં પૂર્ણ વ્યાપ્ત થઈ રહ્યો છે અર્થાત્ જેણે પોતાની વ્યાપકતાથી આ જગતને પૂર્ણ કરી રાખ્યું છે. પુર કહેતાં બ્રહ્માંડ અને શરીર, તેમાં જે સર્વત્ર વ્યાપ્ત અને જીવના અંદર પણ વ્યાપક અર્થાત્ અત્યંતી છે. આ અર્થગ્રં નિરુક્ત આદિનાં પ્રમાણ સંસ્કૃત લાખામાં લખ્યાં છે તે જોઈ લેવાં.

સહસ્ર નામ છે—સંપૂર્ણ જગતનું અને અસંખ્યાતનું પણ નામ છે, તે જેના વચમાં સર્વ જગતનાં અસંખ્યાત—શિર, આંખ, અને પગ સ્થિર રહેલાં છે તેને સહસ્રર્શીર્વા, સહસ્રાક્ષા અને સહસ્રપાત્ પણ કહીયે છીએ. કેમકે તે અનંત છે જેમ આકાશના વચમાં સર્વ પદાર્થ રહે છે અને આકાશ સર્વથી જુદો રહે છે અર્થાત્ કોઈની સાથે બંધાતા નથી. તેજ પ્રકારે પરમેશ્વરને પણ જાણો. “સ ભૂમિં સર્વતઃ સ્પૃન્વા” તે પુરુષ સર્વ જગત્થી પૂર્ણ થઈ પૃથ્વી તથા લોકને ધારણ કરી રહ્યો છે. (અત્યતિષ્ઠત્) દશાંગુલ શબ્દ બ્રહ્માંડ અને હૃદયનો વાચક છે, અંગુલી શબ્દ અંગોનો અવયવ વાચી છે. પાંચ સ્થૂળ ભૂત અને પાંચ સૂક્ષ્મ એ બે મલીને જગતના દશ અવયવ થાય છે. તથા પાંચ પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ ચિત્ત અને અહંકાર એ ચાર અને દશમો જીવ અને શરીરમાં જે હૃદય દેશ છે તે પણ દશ અંગુલના પ્રમાણથી ગણાય છે જે આ ત્રણેમાં વ્યાપક થઈ એના ચારે તરફ પણ પરિપૂર્ણ રહ્યો છે તેથી તે પુરુષ કહેવાય છે કેમકે જે તે દશાંગુલ સ્થાનને પણ ઉદ્ભવ કરીને સર્વત્ર સ્થિર છે તેજ સર્વ જગતનો બનાવવાવાળો છે.

॥ ૧ ॥ (પુરુષ સૂચે) તે-જે જગત્ ઉત્પન્ન થયું હતું, જે ઉત્પન્ન થશે અને જે આ સમય છે એ ત્રણે પ્રકારના જગતને તે પૂર્વોક્ત વિશેષણ સહિત પુરુષ અર્થાત્ પરમેશ્વર છે તેજ રહે છે, તેનાથી ભિન્ન બીજો કોઈ જગતને રચવાવાળો નથી કેમકે તે (જ્ઞાન) અર્થાત્ સર્વશક્તિમાન છે. (અમૃત) જે મોક્ષ છે તેને આપવાવાળો એક તેજ છે બીજો કોઈ નથી. તે પરમેશ્વર (અન્ન) અર્થાત્ પૃથ્વ્યાદિ જગતની સાથે વ્યાપક થઈ સ્થિત છે. અને તેનાથી બુદ્ધો પણ છે કેમકે તેમાં જન્મ આદિ વ્યવહાર નથી અને પોતાના સામર્થ્યથી સર્વ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે અને પોતે કદી જન્મ લેતા નથી ॥ ૨ ॥

(પતાવાનસ્ય) ત્રણે કાલમાં જેટલો સંસાર છે તે સર્વ એ પુરુષની જ મહિમા છે. પ્રશ્ન-સર્વ તેની મહિમાનો પરિમાણ છે તો અંત પણ હશે ? (અતો જ્યાયાંશ્ચ પુરુષઃ) તે પુરુષની અનંત મહિમા છે કેમકે (પાદોઽસ્ય-વિશ્વામૂતાનિ) જે આ સંપૂર્ણ જગત્ પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે તે આ પુરુષના એક દેશમાં વસે છે. (ત્રિપદસ્યાઽમૃતં દિશિ) અને જે પ્રકાશગુણવાળું જગત્ છે તે તેનાથી ત્રણ ગણું છે. તથા મોક્ષ સુખ પણ તેના જ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રકાશમાં છે. અને તે સર્વ પ્રકાશને પણ પ્રકાશ કરવા વાળો છે ॥ ૩ ॥

(ત્રિપાદૃર્ધ્વઽર્ધૃત્યુઃ) પુરુષ જે પરમેશ્વર છે તે પૂર્વોક્ત ત્રિપદ જગતથી ઉપર પણ વ્યાપક થઈ રહ્યા છે તથા પ્રકાશ સ્વરૂપ સર્વમાં વ્યાપક અને સર્વથી અલગ પણ છે.

(પાદોઽસ્યેદામવત્પુનઃ) એ પુરુષની અપેક્ષાથી આ જગત્ કિંચિન્માત્ર દેશમાં છે. અને જે આ સંસારના ચાર પાદ હોય તે તે સર્વ પરમેશ્વરના વચમાંજ રહે છે આ સ્થૂલ જગતનો જન્મ અને વિનાશ સદા થતો રહે છે. અને પુરુષ તો જન્મ અને વિનાશ આદિ ધર્મથી બુદ્ધો અને સદા પ્રકાશમાન છે.

(તતો વિશ્વકુ વ્યક્રામત્) અર્થાત્ આ નાના પ્રકારનું જગત્ તેજ પુરુષના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થયું છે (સાજાના) તે એ પ્રકારે છે. એક તો ચેતન કે જે ભોજનાદિ માટે ચેષ્ટા કરે છે અને જીવસંયુક્ત છે અને બીજા અનશન અર્થાત્ જે જડ અને ભોજનના માટે બનેલું છે. કેમકે તેમાં જ્ઞાન જ નથી અને પોતે પોતાની મેળે ચેષ્ટા પણ નથી કરી શકતા, પરંતુ તે પુરુષનું અનંત સામર્થ્યજ આ જગતને બનાવવાની સામગ્રી છે જેથી આ જગત્ ઉત્પન્ન થઈ બચે છે. તે પુરુષ સર્વ હિતકારક થઈ તે એ પ્રકારના જગતને

અનેક પ્રકારથી આનંદિત કરે છે. અને તે પુરૂષ અને બનાવવાવાળો સંસારમાં સર્વત્ર વ્યાપક થઈ ધારણા કરીને બેઠો રહ્યો છે અને તેજ સર્વ જગતને સર્વ પ્રકારથી આકર્ષણ કરી રહ્યો છે ॥ ૪ ॥

(તતો વિરાટજ્ઞાયત) તેજ વિરાટ કે જેનું બ્રહ્માંડના અલંકારથી વર્ણન કર્યું છે. જે તેજ પુરૂષના સામર્થ્યના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થયું છે.

જેને મૂલપ્રકૃતિ કહીએ છીએ. જેનું શરીર બ્રહ્માંડના સમતુલ્ય છે. સૂર્ય ચંદ્રમા જેનાં નેત્ર સ્થાયી છે. વાયુ જેના પ્રાણ છે. અને પૃથ્વી જેના પગ છે. ઇત્યાદિ લક્ષણવાળો જે આ આકાશ છે તે વિરાટ કહેવાય છે. તે પ્રથમ કલારૂપ પરમેશ્વરના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થઈ પ્રકાશમાન થઈ રહ્યો છે. (વિરાજોઽધિ) તે વિરાટના તત્ત્વોના પૂર્વ ભાગોથી સર્વ અપ્રાણી અને પ્રાણીઓનાં દેહ પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થયા છે. અને તેથી સર્વજીવ વાસ કરે છે. અને જે દેહ તેની પૃથ્વી-આદિના અવયવ અન્ન આદિ ઔષધિઓની વૃદ્ધિએને પ્રાપ્ત થાય છે. (સ જાતો અત્યરિચ્યત) તે વિરાટ પરમેશ્વરથી બુદ્ધા અને પરમેશ્વરથી પણ આ સંસાર રૂપ દેહથી સદા બુદ્ધાજ રહે છે. (પશ્ચાદ્ભૂમિ મથોપુરઃ) કરી ભૂમિ આદિ જગતને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરીને પશ્ચાત્ જે ધારણ કરી રહ્યો છે ॥૫॥

(તસ્માદ્દજ્ઞાત્સર્વ) આ મંત્રનો અર્થ વેદોત્પત્તિ પ્રકરણમાં કાંઈક કરી દીધો છે. પૂર્વોક્ત પુરૂષથીજ (સંમૃતઃ પૃષ્ઠદાજ્યમ્) સર્વ લોજન, વજ્ર, અન્ન, જલ આદિ પદાર્થોને સર્વ મનુષ્ય લોકોએ ધારણ અર્થાત્ પ્રાપ્ત કર્યાં છે. કેમકે તેનાજ સામર્થ્યથી એ સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે અને તેનાથીજ સર્વનાં જીવન થાય છે તેથી સર્વ મનુષ્ય લોકોને ઉચિત છે કે તેને છોડીને કોઈ બીજાની ઉપાસના ન કરે. (પશૂંસ્તાશ્વકે) ગાય અને વનનાં સર્વ પશુઓને તેણેજ ઉત્પન્ન કર્યાં છે તથા સર્વ પક્ષીઓને પણ બનાવ્યાં છે. બીજા પણ સૂક્ષ્મ દેહધારી-કીટ, પતંગ આદિ સર્વ જીવોનાં દેહ પણ તેણેજ ઉત્પન્ન કર્યાં છે. ॥ ૬ ॥

(તસ્માદ્દજ્ઞાત્સર્વ) તે પરમ બ્રહ્મ પુરૂષથી-- જગ, યજુઃ, સામ, અને છંદ અર્થાત્ અથર્વ વેદ ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ ૭ ॥

(તસ્માદ્દશ્વા અજાયંત) તેજ પુરૂષના સામર્થ્યથી-અશ્વ અર્થાત્ દોડા અને બિદ્યુત્ આદિ સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા.

(એ કે ચોમયાદિતઃ) જેના મુખમાં બન્ને તરફ દાંત હોય છે તે પશુઓને ઉલયદંત કહે છે તે-ઉંટ, ગધેડાં, આદિ તેનાથીજ ઉત્પન્ન થયાં છે.

(ગાવોહજ) તેનાથીજ-ગોળાતિ અર્થાત્ ગાય, પૃથ્વી, કિરણ અને ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થયાં છે. (તસ્માજ્ઞાતાઘ૦) એજ પ્રકારે-અકરી અને લેટાં પણ તેના કારણથીજ ઉત્પન્ન થયાં છે, (તેં યજ્ઞં વર્હિં૦) જે સર્વથી પ્રથમ પ્રકટ હતા, જે સર્વ જગતનો ખનાવણ વાળો છે અને સર્વ જગતમાં પૂર્ણ થઈ રહ્યો છે તે, યજ્ઞ અર્થાત્ પૂજનને યોગ્ય પરમેશ્વરને જે મનુષ્ય હૃદયરૂપ પ્રકાશમાં આરી રીતે-પ્રેમ, ભક્તિ સત્ય આચરણો વડે પૂજન કરે છે તેજ ઉત્તમ મનુષ્ય છે.

ઇશ્વરનો આ ઉપદેશ સર્વના માટે છે. (તેન દેવા અયજંત સા૦) તેજ પરમેશ્વરના વેદોક્ત ઉપદેશોથી દેવાઃ જે વિદ્યાન (સાધ્યાઃ) જે જ્ઞાની લોક (ઋષયશ્ચ યે) ઋષિલોક જે વેદમંત્રોનો અર્થ જાનવા વાળા અને અન્ય પણ મનુષ્ય જે પરમેશ્વરના સત્કારપૂર્વક સર્વ ઉત્તમ જ કામ કરે છે તેજ સુખી થાય છે. કેમકે સર્વ શ્રેષ્ઠ કર્મો કરવાના પૂર્વે તેનું સ્મરણ અને પ્રાર્થના અવશ્ય કરવીજ જોઈયે અને ડુંટ કર્મ કરવાં તે કેમકે ઉચિતજ નથી ॥ ૬ ॥

(યત્પુરુષ) પુરુષ તેનેજ કહે છે કે જે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર કહેવાય છે. (કતિધાવ્ય૦) જેના સામર્થ્યનું અનેક પ્રકારથી પ્રતિપાદન કરીયે છીએ કેમકે તેમાં ચિત્ર વિચિત્ર ઘણા પ્રકારનું સામર્થ્ય છે અનેક કલ્પનાઓથી જેનું કથન કરીયે છીએ.

(મુંલેં કિમસ્યાસીત) આ પુરુષનું મુખ અર્થાત્ મુખ્ય ગુણોથી આ સંસાર શું ઉત્પન્ન થયું છે ? (કિં વાહ) બલ, વીર્ય, શૂરતા અને યુદ્ધ આદિ વિદ્યા ગુણોથી આ સંસારમાં કયા પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે ? (કિસૂરુ) વ્યાપાર આદિ મધ્યમ ગુણોથી કઈ વસ્તુની ઉત્પત્તિ થઈ ? (પાદા ઉચ્ચેતે) મૂર્ખપણુ આદિ નીચ ગુણોથી કેની ઉત્પત્તિ થાય છે ॥ ૧૦ ॥

એ આરે પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે—

(બ્રાહ્મણોઽસ્યમુલ્લમાસીત) આ પુરુષની આજ્ઞાના અનુસાર જે વિદ્યા સત્યભાષણાદિ ઉત્તમગુણ અને શ્રેષ્ઠ કર્મોથી બ્રાહ્મણવર્ણ ઉત્પન્ન થાય છે. તે મુખ્ય કર્મ અને ગુણોથી મહિત હોવાને લીધે મનુષ્યોમાં ઉત્તમ કહેવાય છે. (વાહ રાજન્યઃ કૃતઃ) અને ઇશ્વરે એ બલ પરાક્રમાદિ પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત સ્ત્રિયવર્ણને ઉત્પન્ન કર્યા છે (ઝરૂ તદસ્ય) ખેતી, વ્યાપાર અને સર્વ દેશોની સાવનાઓને જાણવા તથા પશુપાલન આદિ મધ્યમ ગુણોથી વૈશ્યવર્ણને ઉત્પન્ન

કર્તા છે. (પદ્મ્યાં શુદ્ધો) જેમ સર્વથી નીચ અંત છે તેથી મૂર્ખતા આદિ નીચ ગુણોથી ચરવણું સિદ્ધ થાય છે ॥ ૧૧ ॥

(ચંદ્રમાઃ) તે વિરાટ પુરુષના મનન અર્થાત્ જ્ઞાનસ્વરૂપ સામર્થ્યથી ચંદ્રમા અને તેજઃસ્વરૂપથી સૂર્ય ઉત્પન્ન થયા છે. (ઓઞાદ્મા૦) ઓઞ અર્થાત્ અવકાશરૂપ સામર્થ્યથી આકાશ અને વાયુરૂપ સામર્થ્યથી વાયુ થયો છે. તથા સર્વ ઇન્દ્રિયો પશુ પોત પોતાના કારણથી ઉત્પન્ન થઇઓ છે. ॥ ૧૨ ॥

(નાભ્યા આસીદંત૦) આ પુરુષના અત્યંત સૂક્ષ્મ સામર્થ્યથી-અંતરિક્ષ અર્થાત્ જે ભૂમિ અને સૂર્યોદિલોકના વચ્ચેમાં છે તે પશુ નિયત કરેલો છે. (શીર્ષોલોઃ) અને જેનાં સર્વોત્તમ સામર્થ્યથી સર્વ લોકોને પ્રકાશ કરવાવાળા સૂર્ય આદિ લોક ઉત્પન્ન થયા છે. (પદ્મ્યાં મૂમિઃ) પૃથ્વીનાં પરમાણુ કારણરૂપ સામર્થ્યથી પરમેશ્વરે પૃથ્વી ઉત્પન્ન કરી છે. તથા જલને પશુ તેના કારણથી ઉત્પન્ન કર્યું છે. (દિશઃ ઓઞાત્) તેણે ઓઞરૂપ સામર્થ્યથી દિશાઓને ઉત્પન્ન કરી છે.

(તથા લોકોં અકલ્પયન્) એજ પ્રકારે સર્વલોકોને કારણ રૂપ સામર્થ્યથી પરમેશ્વરે સર્વલોક અને તેમાં વસવાવાળા સર્વ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૧૩ ॥

(યત્પુરુષેણ) દેવ અર્થાત્ જે વિદ્વાન લોક હોય છે તેમને પશુ ઇશ્વર પોતપોતાના કર્મોના અનુસાર ઉત્પન્ન કર્યા છે. અને તે ઇશ્વરના આપેલા પદાર્થોને ગ્રહણ કરીને પૂર્વોક્ત યજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કરે છે. અને જે બ્રહ્માંડનું રચન, પાલન અને પ્રલય કરવા રૂપ યજ્ઞ છે તેનેજ જગત્ બનાવવાની સામગ્રી કહિશી છીએ.

(વસન્તો૦) પુરુષે ઉત્પન્ન કરેલો જે આ બ્રહ્માંડ રૂપ યજ્ઞ છે એમાં વસંતઋતુ અર્થાત્ ચૈત્ર અને વૈશાખ-ધૃતના સમાન છે. (ગ્રીષ્મ ઇધ્માઃ) ગ્રીષ્મઋતુ-જેઠ અને અષાઢ-ઇંધન છે. શ્રાવણ અને ભાદરવો-વર્ષાઋતુ । આશો અને કાર્તિક-શરદ્ઋતુ । માગસર અને પૌષ-હિમઋતુ । અને મહા તથા કામણ-શશિરઋતુ કહેવાય છે. જે આ યજ્ઞમાં આજ્ઞાતિ છે તે ઇહાં રૂપકાલંકારથી સર્વ બ્રહ્માંડનું વ્યાખ્યાન બાણુવું જોઇએ. ॥ ૧૪ ॥

(સત્તાસ્યા) ઇશ્વર એક એક લોકના ચારે તરફ સાત સાત પરિધિ ઉપર ઉપર રચી છે. જે વચ્ચેના ચારે તરફ એક સૂત્રથી માપીને જેટલું પરિમાણ થાય છે તેને પરિધિ કહે છે તે જેટલા બ્રહ્માંડ લોક છે. તે ઇશ્વરે એક એકનઃ

ઉપર સાત સાત આવરણ બનાવ્યાં- એક સમુદ્ર, બીજી ત્રસરેણ, ત્રીજી મેઘમંડલનો વાયુ, ચોથું વૃષ્ટિજલ, અને પાંચમો વૃષ્ટિજલના ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, છઠ્ઠો અત્યંત સૂક્ષ્મ વાયુ જેને ધનંજય કહે છે, સાતમો સૂત્રાત્મા વાયુ કે જે ધનંજયથી પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, એ સાત પરિધિ કહેવાય છે. (ત્રિસપ્ત સમિધઃ) અને આ પ્રહ્લાંડની સામગ્રી ૨૧ પ્રકારની કહેવાય છે. જેમાંથી પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ અને જીવ એ ત્રણે મલીને એક છે કેમકે એ અત્યંત સૂક્ષ્મ પદાર્થ છે. બીજી શ્રોત્ર, ત્રિજી ત્વચા, ચોથું નેત્ર, પાંચમી જીહ્વા, છઠ્ઠી નાસિકા, સાતમી વાહ, આઠમા પગ, નવમા હાથ, દશમું ગુપ્ત, અગીઆરમું ઉપર્ય જેને લિંગ ઇન્દ્રિય કહે છે. ૧૨ મો શબ્દ, ૧૩ મો સ્પર્શ ૧૪ મું રૂપ ૧૫ મો રસ, ૧૬ મો ગંધ, ૧૭ મી પૃથ્વી, ૧૮ મું જલ, ૧૯ મો અગ્નિ, ૨૦ મો વાયુ, ૨૧ મો આકાશ. એ એકવીશ સમિધા કહેવાય છે.

(દેવાય ૦) જે પરમેશ્વર પુરૂષ આ જગતનો રચવાવાળો સર્વને દેખવાવાળો અને પૂજ્ય છે તેમને વિદ્વાન લોક સુણીને અને તેનાજ ઉપદેશથી તેનાજ કર્મ અને ગુણોનું કથન, પ્રકાશ અને ધ્યાન કરે છે તેને છાત્રીને બીજા કોઇને ઇશ્વર નહીં માનવો અને તેના ધ્યાનમાં પોતાના આત્માઓને દૈ અધનથી કલ્યાણ બાણે છે. ॥ ૧૫ ॥

(યજ્ઞેન યજ્ઞમ ૦) વિદ્વાનોને દેવ કહે છે અને તે સર્વના પૂજ્ય હોય છે. કેમકે તે સર્વદિન પરમેશ્વરનીજ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના અને આજ્ઞા-પાલન આદિ વિધાનથી પૂજા કરે છે. આથી સર્વ મનુષ્યોને ઉચિત છે કે વેદ મંત્રોથી પ્રથમ ઇશ્વરની સ્તુતિ, પ્રાર્થના કરીને શુભ કર્મોનો આરંભ કરે (તેહનાકં ૦) જે જે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાવાળા લોક છે તે તે સર્વ હુજોથી છુટીને સર્વ મનુષ્યોમાં અત્યંત પૂજ્ય થાય છે. (યજ્ઞ પૂર્વે સ્વા ૦) જ્યાં વિદ્વાન લોક પરમ પુરૂષાર્થથી જે પદને પ્રાપ્ત થઇને નિત્ય આનંદમાં રહે છે તેનેજ મોક્ષ કહે છે, કેમકે તેનાથી નિવૃત્ત થઇને સંસારના હુજોમાં કદિ નથી પડતા. ॥ ૧૬ ॥

પરમાત્માને જ્યારે સિસૃક્ષા અર્થાત્ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થાય છે અને અભિધ્યાનદ્વારા જ્યારે તે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા લાગે છે ત્યારે પણ તે પ્રજાપતિ કહેવાય છે. જ્યારે તે આ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે તેટલા અંશમાં વ્યાસ પુરૂષને વિરાટ પુરૂષ કહે છે તેજ વિરાટ પુરૂષદં રૂપકથી આ સૂક્તમાં વર્ણન છે.

સાચણાચાર્યે કરેલા વિરાટ પુરૂષના અર્થનો સાર—

“પ્રાણીઓનો પ્રહ્લાંડ દેહ તે વિરાટ તેનાં અનંત માથાં આદિ છે. તે ગોલક રૂપ પ્રહ્લાંડનો ઘેરા કરી પ્રહ્લાંડથી પણ હજાર અંગુલ બહાર વધ્યો. ॥ ૧ ॥ આ કલ્પમાં પ્રાણીમાત્ર વિરાટના અવયવ છે તેમ ભૂતકાલમાં હતા, ભવિષ્યમાં થશે. પ્રાણીઓના ભોજ્ય અન્નથી વધતો કારણાવસ્થાથી નિકળી દૃશ્યમાન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.—પ્રાણીઓનો કર્મફલ ભોગના માટે જગત્ અવસ્થા સ્વીકારે છે. આ તેનું ‘અર’ સ્વરૂપ નથી ॥ ૨ ॥ ત્રણે કાલનું જગત્ છે તે તેની જ મહિમા છે.—સામર્થ્ય વિશેષ છે. એથી પણ અધિક મહિમા એ છે કે પ્રાણી જાતનો ચતુર્થાંશ તેના પ્રકાશમાં છે તે અવિનાશી છે ॥ ૩ ॥ સંસારથી બહાર, સંસારના સ્પર્શથી રહિત ત્રિપાદ પુરુષ છે તેનો આ એકપાદ—ચતુર્થાંશ સૃષ્ટિ—સંહારથી પુનઃ પુનઃ ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે અને તેજ ચરાચર રૂપમાં વ્યાપ્ત થઈને રહે છે ॥ ૪ ॥ આદિ પુરૂષથી વિરાટ—પ્રહ્લાંડ દેહ, તેજ દેહનો આશ્રય લઈ દેહાભિમાની પુરૂષ અર્થાત્ સ્વમાયાથી પ્રહ્લાંડરૂપ વિરાટ દેહને ઉત્પન્ન કરી તેમાં તે પ્રહ્લાંડાભિમાની જીવરૂપ થયા. આ ઉત્પન્ન થએલા દેવ—તિર્થ્યક, મનુષ્ય આદિ—રૂપવાળો થયો. તેણે ભૂમિને ઉત્પન્ન કર્યા બાદ જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં ॥ ૫ ॥ જ્યારે પૂર્વક્રમથી સૃષ્ટિ થઈ ત્યારે બીજી સાધન ન હોવાથી દેવોએ મનથી તેજ પુરૂષ સ્વરૂપને હવિની કલ્પના કરીને યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞમાં—વસંતઋતુ ઘી, ગ્રીષ્મ અગ્નિ, અને શરદ્ હવિ હતી. ॥ ૬ ॥ તે માનસ યજ્ઞમાં દેવોએ તે પુરૂષપશુનું પ્રોક્ષણ કર્યું અને સૃષ્ટિ સાધન થોડા પ્રબળપતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો ॥ ૭ ॥ તેજ માનસ યજ્ઞથી—સર્વ દંધ્યાદિ ભોજ્યજાત પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા. તેનાથી જંગલી—હરિણાદિ પશુ, આશ્વ—અશ્વાદિ પણ ઉત્પન્ન થયાં ॥ ૮ ॥ તેજ માનસ યજ્ઞથી ચારે વેદ ઉત્પન્ન થઈ ગયા ॥ ૯ ॥ તેનાથી અશ્વાદિ ગાય ઉંટાદિ ઉત્પન્ન થઈ ગયાં ॥ ૧૦ ॥ પ્રબળપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ સંકલ્પદ્વારા વિરાટની ઉત્પત્તિ કરી ત્યારે વિરાટને કેટલાક ભાગોમાં વિભક્ત કર્યા. તેનું મુખ કયું ? બાહુ કયું ? ઉર કયું ? અને પગ કેવા રૂપના ? ॥ ૧૧ ॥ ઉત્તર—પ્રાક્ષણ તેના મુખરૂપ, ક્ષત્રિય તેની બાહુ, વૈશ્ય તેના ઉર, અને શૂદ્ર તેના પગરૂપ વિભાગ કર્યા. ॥ ૧૨ ॥ જે પ્રકારે સર્વ ભોજ્યજાત, ગવાદિ પશુ, ઋગ્વાદિ વેદ, અને પ્રાક્ષણાદિ તેનાથી ઉત્પન્ન થયા, તેજ પ્રકારે પ્રબળપતિના મનથી ચંદ્રમા, ચંદ્રથી સૂર્ય, મુખથી અગ્નિ, અને પ્રાણથી વાયુ ઉત્પન્ન થયાં ॥ ૧૩ ॥ નાભિથી અંતરિક્ષ, મસ્તકથી ગૌ, પગથી ભૂમિ, અને કાનથી દિશા વિગેરે અન્યલોક લોકાંતર ઉત્પન્ન થયાં ॥ ૧૪ ॥ આ સાંકલ્પિત યજ્ઞની—ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદ પરિધિયાં હતી. અર્થાત્ ઐષ્ટકિ આહવની—યની ત્રણ, ઉત્તરવેદિકાની ત્રણ, અને સાતમા આદિત્ય. ૨૧ સમાધિઓ—૧૨ માસ,

પ જતું, ૩ લોક, અને આદિત્ય એ ૨૧, પ્રજાપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ માનસ યજ્ઞ કરતાં વિરાટને પશુ માની યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો. ॥ ૧૫ ॥ પ્રજાપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ આ માનસ યજ્ઞથી યજ્ઞરૂપ પ્રજાપતિની પૂજા કરી તે સમયે જગદ્રૂપ વિકારના ધારક તેજ ધર્મ મુખ્ય હતા, તેજ પુરુષ-તે વિરાટ પ્રાપ્તિ રૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે જ્યાં પુરાતન વિરાટ પુરૂષ ઉપાસના કરવાવાળા સાધક દેવ રહે છે ॥ ૧૬ ॥ એ ૧૬ મંત્રોના અર્થનો સાર કહ્યો. ॥

ઋગ્વેદમાનું વિરાટ સૂક્ત, સાયણ-ચાર્યના અર્થનો ટુંક સાર લખીને બતાવ્યો.

યજુર્વેદમાં લખાયેલું તેજ વિરાટ સૂક્ત છે તેનો અર્થ સ્વામી કયા-નદીઓએ કરેલો છે તે બતાવી દીધો છે. માત્ર સામ સામી જોવા તેનો ટુંકમાં સાર લખીને બતાવું છું-મંત્ર ૧૬ લે નો.

“ પુરૂષ વિશેષ્ય બાકીનાં વિશેષણ-પુર-બ્રહ્માંડ અને શરીર એ બન્નેમાં વ્યાપક તે પુરૂષ, આકાશનાં વચમાં સર્વ પદાર્થ છે છતાં તે જુદો છે તેજ પરમેશ્વર છે. સ્થૂણ સૂક્ષ્મ પાંચ પાંચ ભૂત, પ્રાણોની સાથે આત્મા, અને હૃદય એ ત્રણેમાં વ્યાપક તેનું ઉલ્લેખન કરી જગતને બતાવવા વાળો છે. ॥ ૧ ॥

પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા પરમેશ્વરથી જગત્ થયું, થશે, ને છે મોક્ષને આપવા વાળો સર્વની સાથે છે, જગત્ ઉત્પન્ન કરે છે પણ પોતે જન્મ લેતો નથી ॥ ૨ ॥

ત્રણે કાલનો સંસાર છે તે પુરૂષની મહિમા છે અને તે અનંત છે. જગત્ પ્રકાશી રહ્યું છે, પુરૂષ એકે દેશમાં છે, જગત્ તેનાથી ત્રણ ગણું છે, મોક્ષ મુખ તેના જ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રકાશમાં છે. સર્વ પ્રકાશનો કરવા વાળો છે ॥ ૩ ॥

ત્રિપાદ જગત્થી ઉપર વ્યાપક સર્વની ભીતર અને તેથી અલગ પણ તેની અપેક્ષાથી જગત્ કિંચિત્ છે. સંસારના ચાર પાદમાં તે પરમેશ્વર વચમાં છે, સ્થૂણ જગત્નો જન્મ અને વિનાશ થતો રહે છે. પ્રકાશમાન પુરુષ જુદો છે તેના સામર્થ્યથી જગત્ ઉત્પન્ન થયું તે બે પ્રકારનું છે-લોજનાદિ માટે ચેષ્ટા કરે છે તે જીવ સંયુક્ત છે, બીજું-જડ કે જે લોજનના માટે બનેલું છે. પુરૂષનું સામર્થ્ય જ જગત્ બતાવવાની સામગ્રી છે. તે હિતકારક થઇ બન્ને પ્રકારના જગત્ને આનંદિત કરે છે, વ્યાપક થઇ ધારણ કરે છે, અને આકર્ષણ પણ કરે છે ॥ ૪ ॥ વિરાટ જેનું બ્રહ્માંડના અલંકારથી વર્ણન કર્યું છે જે તેજ પુરુષના સામર્થ્યના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થયું છે જેને મૂલ પ્રકૃતિ કહીએ છીએ,

જેનું શરીર બ્રહ્માંડના સમતુલ્ય, જેનાં સૂર્ય ચંદ્રમા નેત્ર, વાયુ જેના પ્રાણ, પૃથ્વી જેના પગ, ઇત્યાદિ લક્ષણવાળો જે આકાશ છે તે વિરાટ કહેવાય છે. તે પ્રથમ કલારૂપ પરમેશ્વરના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થઇ પ્રકાશમાન થઇ રહ્યો છે તે વિરાટ તત્ત્વોના પૂર્વ ભાગોથી સર્વ પ્રાણી અને પ્રાણીયોના દેહ પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થયા છે તેથી તેમાં સર્વ જીવ વાસ કરે છે, જે દેહ તેની પૃથ્વી આદિના અવયવ અન્નાદિ ઔષધિયોની તૃપ્તિયોને પ્રાપ્ત થાય છે, તે વિરાટ પરમેશ્વરથી જુદા અને પરમેશ્વરથી, આ સંસાર દેહથી જુદા રહે છે. ફરી ભૂમિ આદિ જગતને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરીને પછી જે ધારણ કરી રહ્યો છે ॥ ૫ ॥

આ છઠ્ઠા મંત્રનો અર્થ વેદોત્પત્તિ પ્રકરણમાં કાંઈ કરી દીધો છે. પૂર્વોક્ત પુરુષથીજ-સર્વ લોજન, વસ્ત્ર, અન્ન, જલ, આદિ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કર્યાં છે-તેના પ્રાણર્થથીજ સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે માટે તેને છોડીને બીજાની ઉપાસના ન કરે. ગાય આદિ, કીટ, પતંગાદિ તેણે જ ઉત્પન્ન કર્યાં છે ॥ ૬ ॥

જે બ્રહ્મ પુરુષથી ચારો વેદ ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ ૭ ॥

તેજ પુરુષના સામર્થ્યથી-ઘોડા, વિદ્યુત્ આદિ; ગોઝાતિ-ગાય, પૃથ્વી, અને ઈંદ્રિયો ઉત્પન્ન થયાં છે, જે સર્વથી પ્રથમ પ્રકટ હતો, જે જગતને બનાવવા વાળો છે, જગતમાં પૂર્ણ થઇ રહ્યો છે, તે યજ્ઞ-પૂજન ને યોગ્ય, પરમેશ્વરને પ્રેમ ભક્તિ, સત્યાચરણ કરીને પૂજન કરે છે તે ઉત્તમ છે. તેનો આ ઉપદેશ સર્વના માટે છે, તેનાજ વેદોક્ત ઉપદેશોથી-જે વિદ્વાન જ્ઞાની લોક-વેદ મંત્રોના અર્થ જાણવા વાળા અને અન્ય પણ સત્કાર પૂર્વક ઉત્તમ કામ કરે છે તે સુખી થાય છે. કુષ્ટ કર્મ કરવાં ઉચિત નથી. ॥ ૮-૯ ॥

પુરુષ સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર છે. જેનું ઘણા પ્રકારનું સામર્થ્ય છે.

તેનું મુખ—મુખ્ય ગુણોથી શું ઉત્પન્ન થયું છે ?

તેની બાજુ—બન્ન વીર્યાદિ ગુણોથી કયા પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે ?

તેનું ઉદર—મધ્યમ ગુણોથી કઈ વસ્તુની ઉત્પત્તિ ?

તેના પાદ—મૂર્ખપણાદિ નીચ ગુણોથી કોની ઉત્પત્તિ થાય છે ?

ઉત્તર—આ પુરુષની આજ્ઞાનુસાર કર્મોથી બ્રાહ્મણ ઉત્પન્ન થાય છે તે મુખ. બન્ન વીર્યાદિ ગુણ ચુકત ક્ષત્રિય ઉત્પન્ન કર્યાં-તે બાજુ. ખેતી વ્યાપારાદિ ગુણવાળા બૈશ્ય ઉત્પન્ન કર્યાં-તે ઉદર. મૂર્ખપણાદિ ગુણવાળા તે શુદ્ર પશ્ચાથી ઉત્પન્ન થયા એમ સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥ વિરાટના જ્ઞાન સ્વરૂપ સામર્થ્યથી ચંદ્રમા, તેજથી સૂર્ય, અવકાશ રૂપથી આકાશ, વાયુથી વાયુ, ઈંદ્રિયો પોત

પોતાના કારણથી ઉત્પન્ન થાય ॥ ૧૨ ॥ અત્યંત સૂક્ષ્મથી અંતરિક્ષ, જેના સર્વોત્તમ સામર્થ્યથી સૂર્યાદિલોક, પરમાણુ કારણરૂપ સામર્થ્યથી પૃથ્વી, જલને પણ તેના કારણથી, શ્રોત સામર્થ્યથી દિશાઓ, કારણરૂપ સામર્થ્યથી સર્વ લોકને, સર્વ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કર્યા ॥ ૧૩ ॥ દેવ-વિક્રાન્ તેમને પણ તેમના કર્માનુસાર ઉત્પન્ન કર્યા છે. તે ઇશ્વરના આપેલા પદાર્થોને લઈ યજ્ઞાનુષ્ઠાન કરે છે. અને જે બ્રહ્માંડનું રચન, પાલન, અને પ્રત્યક્ષ કરવા રૂપ યજ્ઞ છે તેનેજ જગત બનાવવાની સામગ્રી કહીએ છીએ. પુરુષે ઉત્પન્ન કર્યો જે આ બ્રહ્માંડ યજ્ઞ છે એમાં કતુઓ થીઆદિ છે. રૂપકાલંકારથી સર્વ બ્રહ્માંડનું વ્યાખ્યાન બાણુ ॥ ૧૪ ॥

ઇશ્વરે એક એક લોકના આશે તરફ સાત સાત પરધિ ઉપર ઉપર રચી છે.

એક એકના ઉપર સાત સાત આવરણ બનાવ્યાં—૧ સમુદ્ર, ૨ તસરેણુ, ૩ મેઘમંડલવાયુ, ૪ વૃષ્ટિજલ, ૫ વૃષ્ટિજલના ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, ૬ અત્યંત સૂક્ષ્મવાયુ જેને ધનંજય કહે છે, ૭ સૂચાત્માવાયુ ધનંજયથી અત્યંત સૂક્ષ્મ, એ સાતને પરિધિ કહે છે.

આ બ્રહ્માંડની સામગ્રી ૨૧ પ્રકારની છે—૧ પ્રકૃતિ, જુદી, જીવ એ વણે મલીને એક અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, ૨ શ્રોત્ર, ૩ ત્વચા, ૪ નેત્ર, ૫ જીભ, ૬ નાસિકા, ૭ વાક, ૮ પગ, ૯ હાથ, ૧૦ ગુપ્ત, ૧૧ લિંગ, ૧૨ શબ્દ, ૧૩ સ્પર્શ, ૧૪ રૂપ, ૧૫ રસ, ૧૬ ગંધ, ૧૭ પૃથ્વી, ૧૮ જલ, ૧૯ અગ્નિ, ૨૦ વાયુ, ૨૧ આકાશ, એ ૨૧ સમિધા કહેવાય છે. જે જગતનો રચવાવાળો દેખવાવાળો પૂજ્ય છે. તેમને વિક્રાન્ લોક સુણીને તેનાજ ઉપદેશથી, તેનાજ કર્મ, જુણોનું—કથન, પ્રકાશ, ધ્યાન, કરે છે. ખીજને ઇશ્વર નહી માનવો તેના ધ્યાનમાં દૃઢ બંધનથી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ બાણે ॥ ૧૫ ॥

વિક્રાનોને દેવ કહે છે, તે સર્વના પૂજ્ય હોય છે, આથી મનુષ્યોને ઉચિત છે કે વેદમંત્રોથી સ્તુતિ, પ્રાર્થનાદિ કરીને શુભ કર્મોનો આરંભ કરે.

જે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાવાળો છે તે સર્વ દુઃખોથી છુટીને પૂજ્ય થાય છે. વિક્રાન્ જે પદને પ્રાપ્ત થઈ નિત્ય આનંદમાં રહે છે તેનેજ મોક્ષ કહે છે. તે નિવૃત્ત થઈ દુઃખમાં પડતા નથી. ॥ ૧૬ ॥

પરમાત્માને જ્યારે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થાય અને જ્યારે તે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા લાગે ત્યારે પણ તે પ્રજાપતિ કહેવાય છે. જ્યારે ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે

તેટલા અંશમાં વ્યાસને વિરાટ પુરૂષ કહે છે. તેના રૂપકથી આ સૂક્તમાં વર્ણન છે.”

આ વિરાટ પુરૂષ સૂક્તના મંત્ર ૧૫ માં માં જરા વિચારવાનું કે-સાચા-ચાર્યે અર્થ એવો કયો છે કે—“ આ સાંકટિક જાતની ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદ પરધિયા હતી. અર્થાત્-ઐષ્ટિક આહુત્યની ત્રણ, ઉત્તર વેદિકાની ત્રણ અને સાતમી આદિત્યની.

સ્વામી દયાનંદજીએ-એજ પદરમાં મંત્રનો અર્થ એવો કયો છે કે—“ હંશ્વરે એક એક લોકના આરો તરફ સાત સાત પરિધિ ઉપર ઉપર રચી છે. એક એકના ઉપર સાત સાત આવરણુ બનાવ્યા-૧ સમુદ્ર, ૨ વસરેણુ ૩ મેઘ મંડળ વાયુ, ૪ વૃષ્ટિ જલ, ૫ વૃષ્ટિ જલ ઉપર એક પ્રકરનો વાયુ, ૬ અત્યંત સૂક્ષ્મ વાયુ જેને ધનંજય કહે છે, ૭ સૂત્રાત્મા વાયુ ધનંજયથી અત્યંત સૂક્ષ્મ, એ સાતને પરિધિ કહે છે.”

આમાં જરા વિચારવાનું કે-સાચાચાર્યે-ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદની પરધિયાં બતાવી. ત્યારે સ્વામી દયાનંદજીએ-એક એક લોકના આરો તરફ સમુદ્રાદિક સાત સાત આવરણુ બતાવ્યાં. આ વિશેષ જ્ઞાન સ્વામીજીએ કયા વેદોથી અંપાદન કર્યું? અમારી સમજ મુજબ તો જૈનોના સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ અનાદિકાલના લોકનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. તેમાંના વિષયને જોયા પછી તેમાં ઉંચું છતું કદખીં હંશ્વરે એક એક લોકના ઉપર સાત સાત પરિધિ રચીના સ્વરૂપથી લાખીને બતાવ્યું. પ્રથમ તો વિરાટ પુરૂષજ એક લોકના સ્વરૂપવાળો બતાવ્યો છે તેમાં ખીજ ખીજ લોકોજ કયાંથી આવ્યા? પ્રાર્યે આ વિરાટ પુરૂષનું સૂક્ત જૈન અને બૌદ્ધના તત્ત્વો વિશેષ બહારમાં આવ્યા પછીજ વેદોમાં લાખત થએલું હોય એમ વિચાર કરતાં જણાઇ આવે છે. કારણ-જૈન, બૌદ્ધ, અને વૈદિક આ ત્રણ મતો એક વખતે મોટી અથડામણમાં પડયા હતા. તે વખતે અનેક પ્રકારના વિષયોમાં મોટી મોટી ચર્ચાઓ ઉભી થએલી જણાય છે. યજ્ઞ પ્રધાન વૈદિકધર્મ નહીં જેવો થઇ પડેલો હતો. તે વખતે વૈદિકોએ ઉચ્ચનિષદ્ધાદિક પોતાના ગ્રંથોમાં મોટો ફેરફાર કરી દીધેલો એમ જણાઇ આવે છે. બાદોએ જગતના સંબંધે પ્રાર્યે મૌનજ સ્વીકારી લીધું હતું. વૈદિક પંડિતોએ-પોતાના વેદોથી તે પુરાણો સુધી જગતના સંબંધે જેને જે ગોઠતું આવ્યું તે તે પ્રમાણે પોતાના ગ્રંથોમાં ગોઠવતાજ આવ્યા તેથીજ તેમના ગ્રંથોમાં જગો જગોપર પ્રત્યક્ષપણે વિરોધ દેખાઇ રહ્યો છે. આ મારી કદપના અલ્પ બુદ્ધિથી કરેલી વિચારી પુરૂષોને સર્વથા અયોગ્ય નહીં લાગે એમ હું મારા ટુંક અનુભવથી માનું છું.

સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૧૭૬ થી ૧૮૮ સુધીમાં ખતાવેલ.

ઋગ્વેદના સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાંનો કિંચિત્ સાર—

પૃષ્ઠ. ૧૭૬માં ઋગ્વેદમાં ૬ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તો છે. તેમાં કંતકથા અને ધર્મશાસ્ત્રના વિચારોની પુષ્કલ લેગલેગા થઈ હોય એ સ્વભાવિક છે. એ ક્ષિતાઓમાં વિચારો ઘણા અસ્તંબસ્ત સ્થિતિમાં મુકાયલા આપણા જોવામાં આવે છે....

પ્રાચીન ઋષિએના અભિપ્રાય પ્રમાણે દેવતાઓએ “સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી” કેટલીક વખતે એ સૂક્તોમાં સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર તરીકે બુદ્ધા બુદ્ધા દેવતાઓનાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે.

સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બેઉ સમગ્ર દેવતાઓનાં મા બાપ છે એવો વિચાર ઘણે ઠેકાણે હરસાવવામાં આવ્યો છે એ વિચારથી તદ્દન ઉલટો છે એટલે “બાલકોએ પોતાના મા બાપને ઉત્પન્ન કર્યા” એવી રીતના વિરોધમાં વેદના ઋષિએ આવી પડે છે ઉદાહરણ તરીકે—ઈદ્રના વિષેમાં ચોક્કસ શબ્દોમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે એણે એના પોતાના શરીરમાંથી એના પિતાને અને એની માતાને જન્મ આપ્યો (મં. ૧૦, સૂ. ૫૪) “યન્માતરં ચ પિતરં ચ સાકં અજનયથાસ્તન્વઃ સ્વાયાઃ.”

વિરોધાભાસી વિચારોમાં વધારે ને વધારે મશગુલ રહેનારા વિપ્રવર્ગની કલ્પવાને આ વિચાર ઘણો ગમી ગયો હતો એમ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કારણ કે સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાં જગતની ઉત્પત્તિનો કમ વર્ણવવામાં આવ્યો છે તેમાં એક બીજાથી થયેલી ઉત્પત્તિનું કથન એક કરતાં વધારે વખત કરવામાં આવેલું જણાય છે. ઉદાહરણ તરીકે હજ્જનો જન્મ અદિતિથી થયો અને અદિતિનો જન્મ હજ્જથી થયો એવું કહેવામાં આવ્યું છે (મં. ૧૦, સૂ. ૭૨) અદિતેર્દક્ષો અજાયત દક્ષાદદિતિઃ પરિ ॥ ઋગ્વેદના ધાર્મિક વિચારો ધીરે ધીરે વિકાસ પામતાં સઘળા મુખ્ય દેવતાઓથી બુદ્ધા અને એકે એક દેવતાના કરતાં ચઢિયાતા એવા એક સ્થાનની કલ્પનાનો ઉદ્ભવ થયો. સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાં પુરુષ, વિશ્વકર્મા, હિરણ્યગર્ભ, પ્રજાપતિ એવાં બુદ્ધાં બુદ્ધાં નામોથી એ સ્થાને સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે. વિશેષ પ્રાચીન સૂક્તોમાં, જન્મ એટલે “ઉત્પન્ન કરવું” એ કિંમીપદના કોઈ રૂપની સાથે હમેશાં જનનના કુદસ્તી વ્યાપાર તરીકે સૃષ્ટિ વિષે લખવામાં આવ્યું છે પણ આ સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાં કોઈ મૂલ પદાર્થ ઉપરથી બનાવટ કરવામાં આવી હોય અથવા કોઈ મૂલ પદાર્થમાંથી ઉત્ક્રાંતિ થઈ હોય એવી રીતનું સૃષ્ટિ વિષેનું વર્ણન આપવામાં

આવ્યું છે એમાનું એક સૂક્ત (મં. ૧૦, સૂ. ૯૦) “ પુરુષ સૂક્ત ” એ નામથી ઘણું બાણીતું થયેલું છે. એ સૂક્તમાં પણ દેવતાઓને સૃષ્ટિના કર્તા તરીકે વર્ણવામાં આવ્યા છે તે પણ તેનીજ સાથે એક પ્રથમ પુરુષના શરીર રૂપી પદાર્થ ઉપરથી સૃષ્ટિ રચવામાં આવેલી એવું પણ કહેવામાં આવ્યું છે. એ પુરુષને હબર માયા છે અને હબર પગ છે, અને ભૂમિને ઢાંકી હાંધે ભૂમિ ઉપરાંત પણ એનું શરીર ફેલાઈ વળે છે.

આ અંકકારે બતાવેલો અર્થ પૃ. ૧૭૮ થી ૧૮૦ સુધી નીચે પ્રમાણે છે—

“ એક રાક્ષસી પુરુષના શરીરમાંથી આ જગત રચાયું છે એ મૂળ વિચાર બરેબર ઘણો જૂનો છે, અને અનેક પ્રાચીન દંત કથાઓમાં એ વિચાર આપણા જોવામાં આવ્યા વગર રહેતો નથી. પણ એ વિચાર જે રીતથી આ સ્થલે સૂકવામાં આવ્યો છે તે રીત કંઈ છેક જૂની નથી. બ્રાહ્મણમાં વિષ્ણુને યજ્ઞ તરીકે કલ્પવામાં આવ્યો છે; અને તે જ શૈલીને અનુસરીને આ સૂક્તમાં સૃષ્ટિના કર્મને એક યજ્ઞના વિધિ તરીકે ગણવામાં આવ્યું છે અને મૂળ પુરુષને યજ્ઞના પશુ તરીકે કલ્પીને તેના શરીરના બુદ્ધા બુદ્ધા કાષ્ઠાઓને વિશ્વના બુદ્ધા બુદ્ધા ભાગો ગણવામાં આવ્યા છે, એ સૂક્તમાં આપણને કહેવામાં આવ્યું છે કે એનું મસ્તક તે આકાશ થયું, એની નાભિ તે અંતરિક્ષ થઈ, એના પગ તે પૃથ્વી થયા, એના શ્રોત્ર તે દિશાઓ થયા, અને એના મનમાંથી ચંદ્ર ઉત્પન્ન થયો, એની આંખમાંથી સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો, એના મુખમાંથી ચંદ્ર અને અગ્નિ ઉત્પન્ન થયા એના શ્વાસમાંથી વાયુ ઉત્પન્ન થયો “ એવી રીતે તેઓએ (દેવતાઓએ) બુદ્ધી બુદ્ધી દુનિયાઓને ઘડી. ”

એ સૂક્તને વિશ્વદેવતાવાદનો રંગ લાગ્યો છે તે ઉપરથી પણ એ સૂક્ત વધારે મોડું રચાયેલું છે એમ માલમ પડી આવે છે કારણકે એ સૂક્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—પુરુષ તે જ આ સઘળું જગત છે અત્યારે જે કંઈ છે અને હવે પછી જે કંઈ હશે તે સઘળું પુરુષજ છે. અને એનો યોથો ભાગ તે સઘળાં પ્રાણીઓ છે અને બાકીના ત્રણ ભાગ તે ઘુલોકમાં રહેનારી અમર લોકોની દુનિયા છે. બ્રાહ્મણમાં પુરુષ અને સૃષ્ટિનો રચનાર પ્રબળપતિ એ બેઉને એકજ ગણવામાં આવ્યા છે અને ઉપનિષદોમાં એ પુરુષનું આખા વિશ્વની સાથે તાદાત્મ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. એથી પણ વિશેષ આગળ જતાં, સાંખ્ય ફિલસુફીના દંતવાદમાં પુરુષ એ “ આત્મા ” નું નામ છે એવું ગણવામાં આવ્યું છે, અને એ પ્રકૃતિ થી ભિન્ન

છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. પુરુષ સૂક્ત માં ‘વિરાજ’ એ નામના સત્ત્વ વિષે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે પુરુષમાંથી એ વિરાજની ઉત્પત્તિ થઈ છે—“તસ્માદ્ વિરાજ જાયત” પાછલા સમયની વેદાન્ત ક્ષિલસુક્રીમાં વિરાજ એ સૃષ્ટિના રચનાર (સચુષ્ણ બ્રહ્મ) નું નામ છે. અને બ્રહ્મ એ નિર્ગુણ સત્ત્વથી એનું સ્વરૂપ બુદ્ધિ પડી આવે છે. ત્યારે પુરુષ સૂક્ત ને હિંદુસ્તાનના વિશ્વદેવતાવાદની જૂનામાં જૂની રચના તરીકે આપણે ગણી શકીએ તેનીજ સાથે, એ ઋગ્વેદ ના સમયની સૌથી મોટી લખાયેલી કવિતાઓમાંની એક છે એ પણ આપણે સ્વીકારવું પડશે. કારણ કે ત્રણ જૂનામાં જૂના વેદો સંબંધી જ્ઞાન એ સૂક્ત પહેલાંજ અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું એમ એ સૂક્ત ઉપરથીજ માલમ પડે છે. એ સૂક્તમાં એ ત્રણે વેદો વિષે નામ દઈનેજ કહેવામાં આવ્યું છે :—

તસ્માદ્બ્રહ્માત્ સર્વહુત ઋચઃ સામાનિ જજિરે ।

છંદાંસિ જજિરે તસ્માત્ યજુસ્તસ્માદ્જાયત ॥

વળી એ સૂક્તમાં પહેલીજ વાર ચાર વર્ણો વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. આખા ઋગ્વેદ માં ચાર વર્ણો વિષે જેમાં કહેવામાં આવ્યું હોય એવું સૂક્ત એ એકલુંજ છે. એ સૂક્તમાં કહ્યું છે કે—આ પુરુષનું મુખ તે બ્રાહ્મણ થયું, એના બાહુ તે રાજન્ય (લડવૈયા) થયા, એની આંધ તે વૈશ્ય (ખેડૂત) થઈ, અને એના પગ તે શૂદ્ર (દાસત્વ કરનારા) થયા.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને લગતી બાકીની લગભગ સઘળી કવિતાઓમાં ‘દેવતાઓ’ એમ સામાન્ય રીતે નહીં, પણ અમુક ચોક્કસ દેવતાનું નામ દઈને તેને સૃષ્ટિના રચનાર તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. બીજા સૂક્તોના ઘણા મત્રો ઉપરથી એવું માલમ પડે છે કે ઉત્પત્તિના કાર્યમાં આગળ પડતો ભાગ લેનાર તરીકે સૂર્યને ઋષિઓ ઘણા અગત્યનો ગણતા. ઉદાહરણ તરીકે એને “હાલતી અને સ્થિર રહેતી સઘળી વસ્તુઓના “આત્મા” તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. (મં. ૧, સૂ. ૧૧૫) :—

સૂર્ય આત્મા જગતસ્તસ્યુષ્ણ ॥ અને એના વિષે કહેવામાં આવ્યું છે કે :—
एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्ति ॥ “એ એકજ હોવા છતાં વિપ્રો એને બુદ્ધા બુદ્ધા નામથી બોલાવે છે” (મં. ૧, સૂ. ૧૬૪).

આવાં આવાં વચનો ઉપરથી એવું માલમ પડે છે કે સૂર્યનાં અનેક લક્ષણોમાંથી એનું સ્વરૂપ તરીકેનું વ્યક્તિત્વ એ સમયે ધીરે ધીરે આગળ

તારવી કાઢવામાં આવતું હતું. વિશ્વકર્મનું “સર્વનો રચનાર” એ દેવની ઉત્પત્તિ આવીજ રીતે થઈ હશે એ ઘણું સંભવિત જણાય છે.

એ સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તો (મં ૦ ૧૦, સૂ. ૮૧-૮૨) માં એ વિશ્વ-કર્મનું સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે. એ એમાંના આગળના સૂક્તમાં સાત મંત્રો આપેલા છે. તેમાંના (૨-૩-૪) એ ત્રણ મંત્રોનો અર્થ માત્ર આપીએ છીએ —

જે વખતે વિશ્વકર્મા એ સઘળું જોનારા દેવતાએ પોતાના બળ વડે કરીને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરી અને આકાશને પ્રકટ કર્યું તે વખતે એનું અધિષ્ઠાન શું હતું ? એણે શી વસ્તુ વડે પોતાના કર્મનો આરંભ કર્યો ? કેવી રીતે એણે પોતાનું કર્મ કર્યું ? જેની આંખ સઘળી દિશામાં છે, જેનાં મુખ સઘળી દિશામાં છે, જેના બાહુ સઘળી દિશામાં છે જેના પગ સઘળી દિશામાં છે એવો એક દેવતા આકાશ અને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરીને પોતાના બાહુ વડે અને પોતાની પાંખો વડે તેને જોડી દે છે. કેઈ કહેશે કે એવું કયું વન હતું, એવું કયું વૃક્ષ હતું કે જેમાંથી આકાશ અને પૃથ્વીને તેઓએ ઘડ્યાં ? હે ઋષિઓ ? તંહમારા મનમાં તંહમે જરા વિચાર કરો કે જુદાં જુદાં ભુવનોને જે વખતે એ ઘરી રહ્યો હશે તે વખતે એ શેના ઉપર ઉભો રહ્યો હશે ?

“ વન ” એ જે શબ્દ અહીં વાપરવામાં આવ્યો છે તેજ શબ્દ ગ્રીક ફિલસુફીમાં પણ “ મૂળ પદાર્થ ” (hyle) ને માટે હમેશાં વપરાયેલા દીઠામાં આવે છે એ વાત ખાસ લક્ષ્ય એવે એવી છે.

બીજા સૂક્ત (મં ૦ ૧૦ સૂ. ૮૨) માં એવો સિદ્ધાંત મુકવામાં આવ્યો છે કે વસ્તુઓનું પ્રથમ બીજ આ વિશ્વ અને સઘળા દેવતાઓનું આદિકારણુ આપ : (પાણીની દેવીઓ) થી ઉત્પન્ન થયું છે. (મંત્ર. ૩-૫-૬ ॥ નો અર્થજ મુકીએ છીએ)

“ જે આપણો પિતા, આપણો જનિતા, આપણો વિધાતા છે જે સઘલાં ધામને અને સઘળાં પ્રાણીઓને પિછાને છે, જે એકલો જુદા જુદા દેવતાઓને જુદાં જુદાં નામ આપવાને સમર્થ છે, તેના તરફ પ્રશ્ન પુછતાં બીજાં સઘળાં પ્રાણીઓ વળે છે..... આપ :—પાણીની દેવીઓએ એવો પ્રથમ ગર્ભ કયો ધારણ કર્યો કે જેમાં સઘળા દેવતાઓએ પોતાની જાતને એકઠી મળેલી જોઈ, જે આ પૃથ્વી પર છે, જે આકાશથી પર છે, જે બળવાન દેવતાઓના ગૂઢ નિવાસ-સ્થાનથી પણ પર છે ? તે પ્રથમ ગર્ભને આપ :— પાણીની દેવીઓએ ધારણ

કર્થો કે જેમાં સઘળા દેવતાઓ એકઠા મળ્યા, જે એક અઝની* નાભિમાં અર્પિત થયો છે, જેની અંદર સઘળાં ભુવનોનો સમાવેશ થઈ ગયો છે. જેણે આ ભુવનોને ઉત્પન્ન કર્યાં તેને ત્હમે શોધી શકશો નહીં; જે તમારી પાસે આવે છે તે એનાથી જુદો છે.”

(પૃ. ૧૮૩ થી—

એક સૃષ્ટિ વિષયક કવિતા (મ. ૧૦ સૂ. ૧૨૧) ઘણી ખૂબીદાર છે તેમાં વળી સૃષ્ટિના રચનારને માટે “ હિરણ્યગર્ભ ” એવું નામ વાપર્યું છે. ઉગતા સૂર્ય ઉપરથી આવું નામ આપવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો હશે એમાં કંઈ પણ સંશય નથી. આ સ્થલે પણ અગ્નિની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં આપ : (પાણી ની દેવીઓ) ને સઘળા પ્રકારના જીવનનું ખીજ ધારણ કરતી વર્ણવવામાં આવી છે.

(એ સૂક્તના ૧૦ મંત્રોમાંના ૧૨-૭-૮ મંત્રોનો અર્થ નીચે પ્રમાણે)

“ હિરણ્યગર્ભ પ્રથમ અસ્તિત્વમાં આવ્યો; પ્રાણી માત્રના એક પતિ તરીકે એનો જન્મ થયો હતો; એણે પૃથ્વીને અને આ આકાશને ટકાવી રાખ્યા. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશું ? જે જીવવાની શક્તિ આપનારો છે અને જે બળ આપનારો છે, જેની આજ્ઞાને સઘળા દેવતાઓ નમન કરે છે, જેની છાયા એ મૃત્યુ છે અને અમરત્વ છે. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશું ?... જે વખતે બદલતી આપ : પાણીની દેવીઓ—સઘળા ગર્ભને ધારણ કરતી અને અગ્નિને ઉત્પન્ન કરતી આવી તે વખતે દેવોનો આત્મા એક ઉત્પન્ન થયો. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશું ? જે પોતાના પ્રભા વડે કરીને બુદ્ધિને ધરનારી અને યજ્ઞને ઉત્પન્ન કરનારી આપ :—પાણીની દેવીઓ—ઉપર નજર રાખે છે, જે એક દેવ સઘળા દેવોના કરતાં વધારે અદિયાતો છે. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશું ? ”

આ સૂક્તના દરેક મંત્રની છેલ્લી પંક્તિમાં તેનો તે પ્રશ્ન જે પુછવામાં આવ્યો છે તેનો જવાબ દશમા મંત્રમાં એવો આપવામાં આવ્યો છે કે ‘ એ અન્નાદ્યો દેવ તે પ્રજાપતિ છે.’ એ છેલ્લો મંત્ર આ સૂક્તની સાથે પાછળથી બેડી દેવામાં આવેલો જણાય છે.”

* ‘ અઝ ’ એ શબ્દ ‘ મુર્ધા ’ ના અર્થમાં આ સ્થળે વપરાયો હોય એવું જણાય છે.

(મૂલની રીપમાંથી ઉતારે છે.)

(પૃ. ૧૮૫ થી) બીજાં બે સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાં ક્ષિત્સુક્ષીની ઢબથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વિષે એવી સમજાવતી આપવામાં આવી છે કે અસત્ માંથી સત્ નો આવિર્ભાવ થયો એમાંના એક સૂક્તમાં (મં. ૧૦, સૂ. ૭૨), સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વિષે જે કંઈક ગુચ્ચવણુ ભરેલો વૃત્તાન્ત આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી ઉત્પત્તિના ત્રણ ક્રમ વર્ણવવામાં આવેલા આપણા જોવામાં આવે છે—પ્રથમ જગતની ઉત્પત્તિ થઈ, પછી દેવતાઓની ઉત્પત્તિ થઈ, અને સૌથી છેલ્લી સૂર્યની ઉત્પત્તિ થઈ. એ સૂક્તમાં પણ ઉત્ક્રાંતિવાદ અને સૃષ્ટિવાદ x એ બેઉ એક બીજાની સાથે ભળી ગયેલા હોય એવું જોવામાં આવે છે—

ब्रह्मणस्पति रेतसं कर्मार इवाधमत् ।

देवानां पूर्व्यं युगे असतः सदजायत ॥

હુહારની પેઠે બ્રહ્મણસ્પતિ-પ્રાર્થનાના પતિએ આ ત્રિશ્વને બરાબર જોડા-યલું રહે તેવી રીતે ઘડયું. દેવતાઓના પ્રાચીન યુગમાં જે નહોતું-અસત્-તેમાંથી જે છે તે-સત્-ઉત્પન્ન થયું.

આના કરતાં ઘણું વધારે ચઢિયાતું સૂક્ત ૧૨૯ મું છે—

(આ અંશકારે મંત્ર ‘પ’મો, છોડીને મુકેલું સૂક્ત તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે)

“ અસત્ ”-તે વખતે નહોતું, તેમ સત્ પણ નહોતું; તે વખતે અંતરિક્ષ નહોતું, અને અંતરિક્ષની પેલી તરફ જે આકાશ છે તે પણ તે વખતે નહોતું. તે વખતે ગતિ કંઈ હતી? ક્યાં હતી? કોનાથી હતી? પાણી, અને ઉંડા ખાડાઓ, તે શું તે વખતે હતા? તે વખતે મૃત્યુ નહોતું, તેમ અમરત્વ પણ નહોતું; રાત કે દહાડો એ બેમાંથી એકકેનું નામ નિશાન પણ તે વખતે નહોતું તે એક પુરુષ વાયુ વિના પોતાની મેળે શ્વાસ લેયાં કરતો હતો, તે એક પુરુષ સિવાય બીજી કોઈ પણ વસ્તુ તે વખતે નહોતી. ખેડાં અંધકાર તે અંધકારથી છવાઈ ગયો હતો આ આખું વિશ્વ ઓળખાય નહીં એવું અને પ્રવાહી હતું. ખાલી સ્થાન શૂન્યતાથી ઢંકાઈ રહ્યું હતું ત્યાં તે એક પુરુષ તપના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે પ્રથમ કામ એનામાં ઉત્પન્ન થયો. કામ એજ એ આત્માનું ખેલું રેત હતું. કવિઓએ પોતાના ડહાપણ વડે કરીને હૃદયમાં

x ઉત્ક્રાંતિવાદ-અમુક પદાર્થ હતો તેની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થઈ, તેને ઘડવામાં આવ્યો, તેની ઉત્ક્રાંતિ કરવામાં આવી એવો વાદ.

સૃષ્ટિવાદ-કંઈ નહોતું ત્યાં આગળ કંઈક નવું દેવતાઓએ પોતાના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન કર્યું એવો વાદ. (મૂલની રીપમાંથી)

સાહિત્યદૃષ્ટિએ જોતાં આ કવિતા ઘણી ખૂબીદાર છે, એટલુંજ નહીં પણ એ પ્રાચીન સમયમાં પણ જે હિંમત ભર્યા વિચારો આ સૂક્તદ્વારા પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલા આપણે જોઈએ છિયે તેને લીધે એ કવિતા આપણું ખાસ લક્ષ્ય ખેંચે એવી છે પણ હિંદુસ્તાનની ફિલસુફીના જે મુખ્ય દોષો છે-સ્પષ્ટતા અને અવિરોધ (Consistency) ની ખામી, ચર્ચા ચલાવવામાં કેવળ શબ્દને વધારે મહત્વ આપી દેવાનું વલણ, એ દોષો આ સ્થળે પણ આપણા જોવામાં આવ્યા વગર રહેતા નથી. એકના એક વિષયને વળગી રહીને જરા લંબાણથી ચર્ચા ચલાવવામાં આવી હોય એવું સૂક્ત આખા ઋગ્વેદ માં આ એટલુંજ છે, અને સાંખ્યદર્શનના પરિણામવાદનું ચોક્કસ સ્વરૂપ જેને પ્રાપ્ત થયું તે પ્રકૃતિનું મહાત્મ્ય સ્થાપનારી ફિલસુફીનો પ્રારંભ આ સૂક્તમાં થયેલો આપણા જોવામાં આવે છે. વળી, આર્ય લોકોના ફિલસુફી ભરેલા વિચારોના પ્રાચીનમાં પ્રાચીન નમૂના તરીકે આ સૂક્ત હમેશાં અગત્યનું ગણાયા વિના રહેશે નહીં, અસત્ માંથી સત્ નો ઉદ્ભવ થયો ત્યાર પછી પ્રથમ પાણી આવ્યું; અને ત્યાર પછી તપવડે કરીને ચૈતન્યનો પ્રાદુર્ભાવ થયો એવો જે સિદ્ધાંત આ સૂક્તમાંથી નીકળે છે તેની સાથે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનાં જે જે વર્ણનો બ્રાહ્મણોમાં આપવામાં આવ્યાં છે તે મળતાં આવે છે. એ બ્રાહ્મણોમાં પણ અસત્ તે સત્ થયું અને એ સત્ નું પ્રથમ સ્વરૂપ પાણી હતું એવું વર્ણવવામાં આવ્યું છે. એ પાણી ઉપર હિરણ્યગર્ભ એ સુવર્ણનું ઇંડું તરે છે, અને તે ઇંડામાંથી જે ચૈતન્ય ઇચ્છા કરે છે અને વિશ્વને રચે છે તેનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. બ્રાહ્મણોમાં સૃષ્ટિના કર્તા તરીકે પ્રજાપતિને આગળ કે પાછળ પણ હમેશાં ગણાવવામાં આવ્યો છે. કેટલાંક વર્ણનોમાં એને ખેલેલો ગણાવવામાં આવ્યો છે, અને કેટલાંક વર્ણનોમાં પાણીને ખેલેલું ગણાવવામાં આવ્યું છે. સૃષ્ટિવાદ અને ઉત્ક્રાંતિવાદ એ બેને ભેળી દેવામાં આવ્યાથી આવી રીતનો પ્રાથમિક વિરોધ બ્રાહ્મણગ્રંથોમાં આપણા દીકામાં આવે છે, પણ સાંખ્યદર્શનમાં એ વિરોધ દૂર કરવામાં આવ્યો છે. એ દર્શનમાં, પુરુષ અથવા આત્માને નિષ્કર્મ સાક્ષી તરીકે ગણવામાં આવ્યો છે, અને પ્રકૃતિ અથવા મૂળ પદાર્થનો ધીરે ધીરે પરિણામ થતો જાય છે એવું વર્ણવવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે ઋગ્વેદ નાં સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તો એ હિંદુસ્તાનની ફિલસુફીનો, એટલુંજ નહીં પણ પુરાણો, કે જેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનું વર્ણન આપવાનો છે, તેનો આરંભકાળ સૂચવે છે.

પ્રો. મેકડોનલ્ડે—ઋગ્વેદમાંથીજ આપસ આપસમાં વિરોધ રૂપના સૃષ્ટિવિષયક છ સાત સૂક્તો બતાવતાં જણાવ્યું છે કે—

વિશેષ પ્રાચીન ઋષિઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે—દેવતાઓએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી છતાં કહેવામાં આવ્યું કે—સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બે દેવતાઓનાં—માં આપ છે.

ઉત્પન્ન કરનાર મા આપ ગણાય પણ ઉત્પન્ન થયલા દેવો મા આપ શી રીતે ?

ઋ. મં. ૧૦, સૂ. ૫૪ થી જણાવવામાં આવ્યું કે—ઈંદ્રે પોતાના શરીર-માંથી પોતાના મા આપને ઉત્પન્ન કર્યાં. ઋ. મં. ૧૦, સૂ. ૭૨ થી દક્ષનો જન્મ અદિતિથી થયો અને અદિતિનો જન્મ દક્ષથી થયો. એ પંચુ વિચારવા જેવું છે.

ઋ. મં. ૧૦, સૂ. ૬૦ મું—પુરુષ સૂક્ત છે. તેનો અર્થ પ્રો. મેકડોનલ્ડે, સાયણાચાર્યે તેમજ સ્વામી હયાનંદજીએ—યજુર્વેદના એજ સૂક્તનો અર્થ કર્યો છે. એ ત્રણેના અર્થમાં જે તફાવત છે તે વિચારી જોઈએ.—

પ્રો. મેકડોનલ્ડે—એ સૂક્તમાં દેવતાઓને સૃષ્ટિના કર્તા વર્ણવ્યા છે પણ પ્રથમ પુરુષના શરીર ઉપરથી સૃષ્ટિ રચવામાં આવી. એ પુરુષને હંબર માથાં, હંબર પગ, ભૂમિને ઢાંક્યા પછી ભૂમિ ઉપરાંત તેનું શરીર ફેલાઈ વળે છે—

એક રાક્ષસી પુરુષના શરીરમાંથી રચાયું એ વિચાર જૂનો છે પણ આ રીત જૂની નથી. બ્રાહ્મણોમાં—વિષ્ણુને યજ્ઞ તરીકે કલ્પવામાં આવ્યો છે. તે શૈલીથી અહિં—સૃષ્ટિના કર્તાને યજ્ઞના વિધિ તરીકે, પુરુષને પશુ તરીકે, કલ્પી તેના શરીરના જુદા જુદા ભાગો ગણાવતાં—તેનું માથું તે—આકાશ, નાભિ તે—અંતરિક્ષ, પગ તે—પૃથ્વી, શ્રોત્ર તે દિશાઓ, મનમાંથી ચંદ્ર, આંખમાંથી—સૂર્ય, મુખથી ઇંદ્ર અને અગ્નિ, શ્વાસથી વાયુ. એવી રીતે દેવતાઓએ જુદી જુદી દુનિયાઓને ધરી.

એ સૂક્ત મોડું રચાયલું છે. એનો ચોથો ભાગ પ્રાણીઓ છે અને બાકીના ત્રણ ભાગ તે અમર લોકની દુનિયા છે.

બ્રાહ્મણોમાં—પુરુષ અને પ્રજાપતિ એકજ છે. ઉપનિષદોમાં પુરુષને વિશ્વની સાથે તાદાત્મ્ય ગણ્યો છે. સાંખ્યમાં દ્વૈત—પુરુષ એ આત્મા, એ પ્રકૃતિથી ભિન્ન ગણ્યો છે. વેદાંતમાં—પુરુષમાંથી સૃષ્ટિ રચનાર (સચ્ચિદાનંદ) વિરાજની ઉત્પત્તિ જણાવી છે

આ કવિતા ઋગ્વેદથી મોટી લખાએલી એના સૂક્તથીજ માલમ પડે છે—એમાં ત્રણ વેદો ઉત્પન્ન થયાનું બતાવ્યું છે. વળી ચાર વર્ણોની કવિતા આખા ઋગ્વેદમાં અહીં પ્રથમજ છે.

સાચાશ્વાચાર્યના અર્થમાં વિશેષ—

સર્વ પ્રાણીઓનો બ્રહ્માંડ દેહ તે વિરાટ, બ્રહ્માંડથી દશાંશુલ વધીને રહ્યો, પ્રાણીમાત્ર તેના અવયવો છે, પ્રાણીઓના લોચ્ય અગ્નથી તે વધે છે, પ્રાણીઓના કર્મ ફલ લોગના માટે જગદવસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે. ત્રણે કાલનું જે જગત્ છે તે તેની મહિમા-સામર્થ્ય વિશેષ છે, એથી અધિક મહિમા-ત્રણે કાલના પ્રાણીજાત તેના ચતુર્થાંશના પ્રકાશમાં અવિનાશી છે. સંસારથી બહિર્ભૂત સંસાર સ્પર્શ રહિત ત્રિપાદ છે, માત્ર તેનો ચોથો પાદજ સૃષ્ટિ-સંહાર-રૂપ-ઉત્પન્ન નષ્ટ રૂપ થયા કરે છે. આદિ પુરુષથી-વિરાટ બ્રહ્માંડ દેહ, તેના આશ્રયથી દેહાભિમાની પુરુષ-જીવરૂપ-તિર્યક, મનુષ્ય રૂપ થયા. ભૂમિને ઉત્પન્ન કર્યા બાદ જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં. સૃષ્ટિ તૈયાર થઈ ત્યારે દેવોએ પુરુષને હવિ કદપી યજ્ઞ કર્યો. તે જ પુરુષ પશુનું પ્રોક્ષણ કરી પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો.

તે યજ્ઞથી-દેહ્યાદિ લોચ્ય પદાર્થો, પશુઓ, ચાર વેદો ઉત્પન્ન કર્યા. દેવોએ વિરાટને ઉત્પન્ન કર્યા બાદ તેના અંગોના વિભાગથી ચાર વર્ણ, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, વાયુ આદિ ઉત્પન્ન કર્યા. આ યજ્ઞની સાત પરિધિયાં-૩ ઐષ્ટિક, ૩ ઉત્તરવેદી, સાતમો આદિત્ય. ૨૧ સમિધાઓ-૧૨ માસ, ૫ ઋતુ, ૩ લોક, ૧ આદિત્ય એ ૨૧ થઈ. યજ્ઞ કરતાં દેવોએ વિરાટને પશુ માની યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો.

હવે આપણે યજુર્વેદના એજ પુરુષ સૂક્તથી સ્વામીજીના અર્થનો સાર તપાસીએ—

“બ્રહ્માંડ અને શરીર એ બન્નેમાં વ્યાપક તે પુરુષ, પદાર્થોથી જીવો આકાશની પેઠે છે. ભૂત, પ્રાણ, અને હૃદય એ ત્રણેનું ઉદ્ભવન કરી જગતને બનાવવા વાળો. તેનાથી જગત્-થયું, થશે અને છે. મોક્ષને આપવાવાળો છે. જગતને ઉત્પન્ન કરે છે, પોતે જન્મ લેતો નથી. ત્રણે કાળમાં તે પુરુષની મહિમા છે. પુરુષથી જગત્ ત્રણ ગણું છે, મોક્ષસુખ તેના જ્ઞાનપ્રકાશમાં છે, તેની અપેક્ષાથી જગત્ કિંચિત છે, સંસારના ચાર પાદ તેના વચમાં છે, જગતનો જન્મ અને વિનાશ થતો રહે છે. તેનાથી ઉત્પન્ન જગત્ એ પ્રકારનું છે.

ચેતન અને જડ એ બે પ્રકારમાં વ્યાપક થઈ ધારણ અને આકર્ષણ કરે છે. તે જ પુરુષના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન તે મૂલ પ્રકૃતિ કહીયે છિયે. જેનું શરીર બ્રહ્માંડ તુલ્ય. જેનાં સૂર્ય, ચંદ્રમા નેત્ર છે. વાયુ પ્રાણ છે, પૃથ્વી પગ છે. ઇત્યાદિ લક્ષણ વાળો આકાશ તે વિરાટ, પરમેશ્વરના સામર્થ્યથી પ્રકાશમાન છે. તે વિરાટના પૂર્વ ભાગોથી પ્રાણી અને તેના દેહ જુદા જુદા છે, તેમાં સર્વ જીવ વાસ કરે છે. જે દેહ તેના અવયવ તે વિરાટ પરમેશ્વરથી જુદો, પરમેશ્વરથી સંસાર જુદો. ફરી ભૂમિ આદિ ઉત્પન્ન કરી ધારણ કરી રહ્યો છે. ૥પ્પા આગળ છઠા મંત્રનો અર્થ વેદોત્પત્તિ પ્રકરણમાં કાંઈ કહ્યો છે. પુરુષથીજ સર્વ લોજન, વંશ, અન્ન, જલ આદિ પ્રાપ્ત કર્યાં છે, તેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે તેને છોડીને બીજાંની ઉપાસના ન કરે. ગાય, પશુ, કીટ, પતંગ આદિ તેણેજ ઉત્પન્ન કર્યાં છે.

જે બ્રહ્મથી ચારે વેદો ઉત્પન્ન થયા છે તે પરમેશ્વરને સત્યાચારણથી પૂજે તે ઉત્તમ છે. તેનાજ વેદોક્ત ઉપદેશોથી જે-વિદ્વાન જ્ઞાની લોક વેદમંત્રોના અર્થ જાણવાવાળા તેજ સુખી થાય છે, દુષ્ટ કર્મ કરવાં ઉચિત નથી. તેના મુખાદિકથી ચાર વર્ણ ઉત્પન્ન થયા છે.

દેવ-વિદ્વાન તેમને પણ તેમના કર્માનુસારજ ઉત્પન્ન કર્યાં છે. જે બ્રહ્માંડનું રચન, પાલન, અને પ્રલય કરવા રૂપ યજ્ઞ છે તેનેજ જગત્ જનાવવાની સામગ્રી કહીયે છિયે ॥ ૧૪ ॥

ઈશ્વરે એક એક લોકના ચારે તરફ સાત સાત પરધિ રચી છે. સાત સાત આવરણ બનાવ્યાં છે તેનાં નામ—૧ અસુદ્ર, ૨ ત્રસરેણુ, ૩ મેઘમંડલ વાયુ, ૪ વૃષ્ટિ જલ, ૫ વૃષ્ટિ જલના ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, ૬ સૂક્ષ્મ વાયુ જેને ધનંજય કહે છે, ૭ ધનંજયથી પણ સૂક્ષ્મ વાયુ સૂત્રાત્મા એ સાત સાત એક એક લોકની પરધિ છે.

બ્રહ્માંડની સામગ્રી ૨૧ પ્રકારની છે—૧ પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ, જીવ, એ ત્રણે મળીને એક અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, ૨ શ્રોત, ૩ ત્વચા, ૪ નેત્ર, ૫ જીભ, ૬ નાશિકા, ૭ વાર્ધ, ૮ પગ, ૯ હાથ, ૧૦ શુભ્ર, ૧૧ લિંગ, ૧૨ શબ્દ, ૧૩ સ્પર્શ, ૧૪ રૂપ, ૧૫ રસ, ૧૬ ગંધ, ૧૭ પૃથ્વી, ૧૮ જલ ૧૯ અગ્નિ, ૨૦ વાયુ, ૨૧ આકાશ. એ ૨૧ બ્રહ્માંડની સામગ્રી તે સમિધા કહેવાય છે.

જે જગત્ને રચવાવાળો, દેખવાવાળો તે પૂજ્ય છે. તેમને વિદ્વાન લોક સુણીને તેના ઉપદેશથીજ તેનાં કર્મ, શુભાનું કથન, પ્રકાશ કરે, ધ્યાન કરે,

તેના શિવાય ખીજને ઇશ્વર નહીં માનવો, તેના ધ્યાનમાં દૃઢ બંધન થઈ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ જાણે ॥ ૧૫ ॥

વિદ્વાનો તે દેવ, તે સર્વના પૂજ્ય હોય છે, આથી મનુષ્યોને ઉચિત છે કે વેદ મંત્રોથી-સ્તુતિ, પ્રાર્થનાદિ કરીને શુભ કર્મોનો આરંભ કરે. જે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાવાળો છે તે સર્વ દુઃખોથી છૂટીને પૂજ્ય થાય છે. વિદ્વાન્ જે પદને પ્રાપ્ત થઈ નિત્ય આનંદમાં રહે છે તેનેજ મોક્ષ કહે છે. તે નિવૃત્ત થઈ દુઃખમાં પડતા નથી ॥ ૧૬ ॥

પરમાત્માને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા અને ઉત્પન્ન કરવા લાગે ત્યારે તે પ્રજાપતિજ ગણાય. જ્યારે સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી તેટલા અશમાં વ્યાપ્ત થાય ત્યારે તે વિરાટ પુરૂષ કહેવાય છે. તેના રૂપકથી આ સૂક્તમાં વર્ણન કરેલું છે.

જૈન જગત્માં કિંચિત્ પરમર્શ—

જૈનોની માન્યતા એ છે કે—આ જગત્ પ્રવાહરૂપથી અનાદિ કાળનું ચાલતું આવેલું છે અને ભવિષ્યમાં અનાદિ કાળ સુધી ચાલ્યાજ કરવાનું. તેમાં એક અવસર્પિણીનો કાલ, અને બીજો ભાસ્પર્પિણીનો કાળ (એક ઉતરતો કાળ અને બીજો ચઢતો કાળ) એ બન્ને મળીને વીશ કોટાકાઠી સાગરોપમના વર્ષોનું એક કાળચક્ર મનાય છે. એ બેની મધ્યમાં અનેક ઉત્પાત વાળો જે નિકૃષ્ટમાં નિકૃષ્ટ કાળ તે પ્રલય દશા રૂપે મનાય છે, પણ તેમાં સર્વથા બીજ રૂપ વસ્તુઓનો નાશ થતો નથી. એવી રીતનાં કાળચક્રો અનંતાં થઈ ગયાં અને ભવિષ્યમાં થયા કરવાનાં તેનું સ્વરૂપ અમોએ જૈન દૃષ્ટિએ જગત્ નામના ખીજ પ્રકરણમાં દિશા રૂપથી બતાવી દીધું છે. તે ફરીથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરું છું.

વૈદિક જગત્ની માન્યતામાં પરમર્શ—

વૈદિક જગત્ની માન્યતામાં અનેક પ્રકારે જોવામાં આવે છે તે કાંઈક વિશેષ ખુલાશો કરવાનો ધાડું છું—

આર્યોનો તહેવારોનો ઇતિહાસ-પૃ. ૨ માં જણાવ્યું છે કે—

“તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમાં-વિશ્વની અનંતતા માટે નીચે પ્રમાણે મળી આવે છે— તૂં લોક છે, સ્વર્ગ છે, અનંત છે, અપાર છે, આ પૃથ્વી અને અક્ષય્ય છે.”

મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજા કોણ કરવાને આવે છે? અનેક જાતની વનસ્પતિઓનાં—પાનાંના અનેક પ્રકારના ઘાટ, અનેક પ્રકારના રંગ, અનેક પ્રકારના ગુણો, કોણ બનાવે છે? તેમજ તે વનસ્પતિઓનાં ફુલોની અનેક પ્રકારની પાંખડીઓ, તેના બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારના ઘાટ, સુગંધ દુર્ગંધ, એજ પ્રકારે તેના ફળોના નાના મોટા ઘાટ, તેના સ્વાદોમાં ફેરફાર, આ બધા વિચિત્ર પ્રકારના ફેરફારો મારા વિના (સ્વભાવ વિના) કરવાને કોણ સમર્થ છે? ઝેરનો નાશ કરનારો સર્પના મસ્તકમાં મહિષ, પર્વતો સ્થિર, ચાલતો પવન; અગ્નિની જ્વાળા ઉંચી, માછલાં અને તુંબડાં—પાણીમાં તરતાં, કાગડા અને પથ્થરો ડુબતા, પંખીઓ આકાશમાં ઉડતાં, વાયુહરણ સૂંઠ, રેતક હરડ, સૂર્ય ગરમ, ચંદ્ર શીતળ, આ બધું બનાવનાર મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજા કયો કારીગર તમો જુવો છો? આવા પ્રકારની એક દૃષ્ટિ રાખી સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યા કરશો તો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષરૂપે ત્યાં જોશો ત્યાં મને ને મનેજ દેખશો. કાળ તો મારો ગુલામ છે, મારી પાછળ પાછળ ફરે છે ખરો પણ મારા કાર્યમાં એક ત્રણખડું તોડવાને પણ સમર્થ નથી.

॥ ઇતિ બીજા સ્વભાવવાદી ॥

ત્રીજા નિયતિવાદી (લવિતવ્યતાવાદી) પેતાનો મત જાહેર કરે છે. સ્વભાવવાદીએ કાળવાદીને તોડી નાખ્યો, એટલે નિયતિ વાદી હાજર થયો—અને કહેવા લાગ્યો કે—મારી સત્તા આજળ કાલ અને સ્વભાવ એ બન્ને રાંકડા છે. મારે મારી સત્તા શું છે તે ખૂબ તપાસીને જુવો—

કોઈ સમુદ્રની પેલી પાર બાજ કે બધાંએ જંગલો ફરી વળે પણ લવિતવ્યતા સારી ન હોય તો શું કરી શકે ?

વસંતમાં આંખાને ડાળે ડાળે મોર આવે છે, કેટલાક ખરી પડે છે, કેટલાક મરવા થાય છે—કાળ અને સ્વભાવ હાજર હોવા છતાં મારી સત્તા વિના ટકાવી રાખવા સમર્થ થતા નથી.

જે સ્ત્રીને જેટલાં સંતાન થવાનાં હોય તેટલાં મારી સત્તાથીજ થવાનાં. મારા આજળ કાળ કે સ્વભાવ કાંઈ જોર મારી શકે તેવા છે ?

કોડીઓ હાથમાંથી ફેડીયે તેમાંથી કોઈ ઉંધી, તો કોઈ છત્તી—જે પડે છે તે લવિતવ્યતાના યોગથીજ પડે છે. અહીં કાળ અને સ્વભાવ શું કરવાને સમર્થ છે ?

૧મી જુવો—જો હું લવિતવ્યતા (તુષ્ટમાન) થાઉં તો—તડાકાખંધ

વસ્તુઓ મેળવીને આપું અને કોપાયમાન થાઉં તો—હતું ન હતું જેવું થોડાજ વખતમાં કરીને મુકું. કાળ અને સ્વભાવ ભલેને આખો ફાડીને ભેંતા જ રહે.

વળી જુવો—આડ ઉપર ચકલી બેઠી—ફરથી બાજ પંખી ભક્ષણ કરવાને આવ્યો, પારધીએ નીચેથી બાણ તાક્યું—ત્યાં મેં પારધીને સર્પથી ડસાવ્યો, પરવશ કરી બાણ છોડાવી—બાજને મરાવ્યો, અને ચકલીને નિર્ભય કરી, અને કાળ સ્વભાવ એ મનને લલિત કર્યા.

જ્યાં હું (ભવિતવ્યતા) જઈને ઉભી રહું ત્યાં કાળ અને સ્વભાવ ટકી જ ન શકે તો પછી કાર્ય શું કરી શકવાના હતા ?

॥ ધતિ ત્રાલો ભવિતવ્યતા વાદી ॥

હવે ચોથા કેમવાદી—કાળ, સ્વભાવ અને ભાવતવ્યતાને તિરસ્કારની નજરથી જોતો આવે છે અને કહે છે કે—

અરે ! મારા આગળ તમે કાળાદિકતા પક્ષકારકો કોણ માત્ર છો ? જુવો કે—સત્તા માત્રથી બધાએ જુવો એકજ સરખી સત્તાવાળા છે અને પ્રહ્ન-વાદીઓએ બધાએ જુવોને—પ્રભસ્વરૂપથીજ ઓળખાવ્યા પણ છે છતાં અસંખ્ય જુવો મારા વશમાં પડેલા પુરાણોમાં લખીને બતાવેલી તલ વિતલ રૂપ નરકોમાં અંધાર હુએને ભોગવી રહ્યા છે. તિર્યંચ ગતિમાં અનંતા જુવો મારી સત્તાથી એવી તો અંધાર દિશામાં જઈને પડેલા છે કે—પૂરો શ્વાસોશ્વાસ પણ લેઈ શકતા નથી, અને તે જુવોની સાથે કાળાદિકો પણ પીડાયાજ કરે છે, પણ કંઈ કરવાને કોઈ સમર્થજ થઈ શકતા નથી. દેવગતિમાં પણ મેં મારી સત્તાથી દ્રાહ્મિક દેવોને વેદના કાળથીજ પુરી રાખ્યા છે, જ્યારે હું તેમને છોડવાને ધારીશ ત્યારેજ તેઓ છુટી શકવાના છે. મનુષ્ય ગતિમાં મેં કેટલાએને દાખલ કર્યા પણ થોડો થોડો સમય રાખીને કોઈને હસતા તો કોઈને રોતા વિદાયજ કરી દીધા છે.

જો હું તુષ્ટમાન થાઉં તો કીડીને હાથી, અને રુષ્ટમાન થાઉં તો હાથીને કીડી રૂપે બનાવી દઉં. મારી સત્તામાં હાથ કોણ ધાલી શકે તેવો છે ? રામ-ચંદ્રને મેં વનમાં વસાવ્યો, સીતાને મેં અસતીપણાનું કલંક ચઢાવ્યું, રાવણના રાજ્યનો મેં સર્વથા નાશ કરાવ્યો.

જૈનોના કપલદેવને મેં એક વર્ષ દિવસ સુધી આહાર અને પાણી વિનાજ

જલમય આકૃતિવાળાં એક બીજાથી સ્પર્શ કરતાં બનાવ્યાં. મર્યાદા વિસ્તૃત થતાં તે બન્ને જુદાં પડ્યાં.

- (૧૩) યજુર્વેદમાં—વિરાટ પુરુષથી વિશ્વની રચના થઈ. ઋગ્વેદમાં પણ એજ મતલબનું પુરુષ સૂકત છે—સાયણાચાર્યના અને સ્વામી દયાનંદજીનો કરેલો અર્થ અમોએ આપેલો છે ત્યાંથી વિચાર કરવાની ફરીથી ભલામણ કરે છું.

વૈદિકના દેવોમાં જગત્કર્તાની માન્યતા સત્યરૂપે થઈ હશે કે અસત્ય રૂપે રૂપે ? તેમાં કિંચિત્ ભારા વિચારો—

- (૧) પ્રથમ કૂર્મ પુરાણના નારાયણ દેવ, તે તો વિષ્ણુ ભગવાન જ ભાસે છે તેમણે તો એક સમયે ધનુષ બાણ ચઢાવી ધ્યાનમાં બેઠા પછી જંગલની ઉધઈઓની કારીગરીથી પોતાનું માથું કપાવ્યું, વિશ્વકર્માએ સૂર્યના ઘોડાનું માથું કાપી બાંધ બેસતું કરીને આપ્યું ત્યારથી હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા તો પછી તેમનાથી બ્રહ્મા અને મહાદેવ શી રીતે ઉત્પન્ન થયા ? અને તેમણે જગત્ની રચના કયા કાલમાં અને કેવા સ્વરૂપથી કરી ? આ વાત શું તદ્દન અસંભવિત નથી ?

- (૨) બ્રહ્મ વર્ષર્તના પંડિતે તો નેવાંનાં પાણીજ મોલે ચઢાવ્યાં—કેમકે નાલિ રાજ્યએ પુત્રની ઇચ્છાથી યજ્ઞ કર્યો. વિષ્ણુ ભગવાને ઋત્વિ-જેની નમ્ર પ્રાર્થનાથી ઋષભદેવ પણે ઉત્પન્ન થવાનું કબૂલ કર્યું. અને તે પ્રમાણે આઠમો અવતાર ધારણ કર્યો. એ પ્રમાણે કૃષ્ણ સુધીના ત્રેવીશે અવતારે વિષ્ણુએજ લીધા છે. તો પછી કૃષ્ણથી વિષ્ણુ કેવી રીતે ? જે કવિને આટલી સામાન્ય વાતની ખબર નથી તે શું જગત્ની સ્થિતિનું સ્વરૂપ બતાવવાને લાયક છે ?

- (૩) શિવપુરાણવાળાએ પણ મોલેજ પાણી ચઢાવ્યાં છે. કેમકે—શિવજી દ્વાપરના—વિષ્ણુ, બ્રહ્મા—ત્રેતા—કૃત યુગના, કેવી રીતે ઉત્પન્ન કર્યા ?

- (૪) દેવીભાગવત વાળાએ પણ ગમ્પ મળતી ગમ્પજ ગોઠવી દીધી. વિચાર કરીને પુછે એવુંજ કોણ હતું ? વિચાર જણાવવાની જરૂર પણ નથી જોતો.

- (૫) મંદૂકઉપનિષદમાં—અવિનાશી—આદિના કે અનાદિના ? રૂપ રંગ વિનાના અવિનાશી માનીએ તો—પહાડો, પર્વતો અને સમુદ્રો વાળી

પૃથ્વી કરોલીયાની પેઠે પોતાનામાંથી ઉત્પન્ન કરી શકેજ નહીં. કારણ કરોલીયો જે સૂક્ષ્મ તારે ખેંચે છે તે પોતાના શરીર પ્રમાણે બહારની મદદથીજ ખેંચે છે. જીણા કરોલીયો જીણા અને મોટા કરોલીયા બંન્ધા તારો ખેંચે છે. અવિનાશીને બહારની મદદ જણાતી નથી તો પછી આટલી મોટી વિશાલ પૃથ્વી કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકે ?

(૬) મનુસ્મૃતિમાં—મૂલમાં અંધકાર, તે પૂર્વે કેટલા કાલ સુધી બ્યાપીને રહેલો ? અને તે સેમાં રહ્યો ? કેમકે આકાશ પૃથ્વી તો ઇંડું ફૂટ્યા પછી બન્યાં. બીજામાંથી સોનાનું ઇંડું—તેમાં પ્રજ્ઞા ઉત્પન્ન થયા, ઇંડાના બે ભાગ કર્યા તેજ આકાશ અને પૃથ્વી. પછી બધી સૃષ્ટિ થઈ તે યથાર્થ છે ?

(૭) પુરાણોની, ઉપનિષદની, અને મનુસ્મૃતિની સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ તપાસીને બેયું. બ્રહ્મણ મૃત્યોની સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ તપાસી બેઠયે—
ગોપથમાં—બ્રહ્મા તપ તપ્યા—તો તે કેટલા કાલ સુધી ? અને કયા કાલમાં ? કેવા સ્વરૂપથી ? પગથી—પૃથ્વી, ઉદરથી—આકાશ, મસ્તકથી—સ્વર્ગ, તે બ્રહ્મા તેવા ને તેવા સ્વરૂપે આજે બંધા હશે ? વિચારવાની ભલામણ કરે છું.

(૮) શતપથમાંથી જરા વિશેષ—પ્રજાપતિ એકલાજ હતા, અનેક થવાની ઇચ્છાથી તપ તપ્યા. ત્રણલોકથી બહાર હતા ? કે ત્રણ લોકમાં ? કેમકે—તપ તપ્યા પછી ક્રમથી ત્રણ લોકની ઉત્પત્તિ થઈ છે. બાકીનો વિશેષ વિચાર વાચકોએ કરી લેવો.

(૯) ફરીથી એજ શતપથમાં જણાવ્યું છે કે—પ્રજાપતિએ કૂર્મનું (કાચળાનું) રૂપ ધારણ કરીને આ જગતની રચના કરી તેથી ઋષિઓ પ્રજાને “ કાશ્યપી ” કહેવા લાગ્યા. અથમ પ્રજાપતિ પૂર્વકાળમાં કયાં હતા ? કેટલા કાળ પછીથી આવીને કૂર્મનું રૂપ ધારણ કર્યું ? અને કયા કાલમાં આ જગતની રચના કરી આ બધું બિચારવા બેયું બરું કે નહીં ?

(૧૦) સંહિતામાં—સર્વઆતમાં જલજ બતાવ્યું છે. બ્રહ્મા વાયુ સ્વરૂપથી તેમાં ફર્યા, પૃથ્વી દેખી, વરાહનું રૂપ ધારણ કરી બહાર ખેંચી લાવ્યા.

જલમય જગતના પૂર્વે બ્રહ્માણ કયે ઠેકાણે હતા ? અને કેટલા કાળ સુધી આ તમાસો જોતા રહ્યા ? પોતાના દિવ્યજ્ઞાનથી પૃથ્વીને કેમ જોઈ શક્યા નહીં ? બ્રહ્માને જગત રચનાનું જ્ઞાન હતું એમ પણ કેવી રીતે માની શકાય ? માટે આ વૈદિક મતમાં કોઈ મોટો ભેદ રહેલો છે અને સત્યજ્ઞાનથી વેગળોજ રહેલો હોય તેમ જણાય છે. તેથી કલ્પિત લેખો લખાયા હોય તેમ જણાય છે.

કેટલાક સમજના પુરાણોથી તે સંહિતા સુધીના વિચારોથી સંતોષ ન માનતાં વેદોનાં પ્રમાણો માગશે તો હવે સાથે સાથે તેનો પણ વિચાર કરીને બતાવીએ છીએ.

સર્વ વેદોનું મૂલ ઋગ્વેદ છે. તેનો વિચાર કરતાં બધાં વેદોનો વિચાર થઈ જશે. માટે સૃષ્ટિ વિષયના સંબંધે તેમાં શું લખેલું છે, અને તે કેટલા ફરજના વિચારવાનું છે, તેનો વિચાર કરીને જોઈએ—

ઋગ્વેદનાં સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોનો વિચાર કરતાં, પ્રથમ ડૉ. મેકડોનલ્ડે સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખતાં પૃ. ૧૭૬માં જે વિચારો બતાવ્યા છે તેનો કિચિત્ પરામર્શ કરીને આગળ ચાલીએ—

“ ઋગ્વેદનાં છ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાં જે દિવસુદી ભરેલી કવિતાઓ આવે છે તે ઘણા ગાઢા સંબંધ ધરાવે છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ એ પ્રશ્ન આ સ્થળે ચર્ચાવામાં આવ્યો છે. તેમાં દંતકથાના અને ધર્મ શાસ્ત્રોના વિચારોની પુષ્કલ ભેળાં ભેળા થઈ ગઈ હોય એ તો સ્વાભાવિકજ છે એ કવિતાઓમાં વિચારો ઘણા અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં મુકાયલા આપણા જોવામાં આવે છે. તો પણ પાછલા સમયના તત્ત્વચિંતનની બુદ્ધિ બુદ્ધિ સરિતાઓ જે મૂલમાંથી નીકળી તેનું દર્શન આ પ્રાથમિક ચર્ચાઓમાં થતું હોવાને લીધે એ દૃષ્ટિથી જોતાં એ ચર્ચાઓ ઘણું કુતૂહલ ઉપજાવ્યા વિના રહે નહીં. એવી છે. એમાંનાં ઘણાંખરાં સૂક્તોમાં—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ, એ વિષય ધર્મશાસ્ત્રની રીત પ્રમાણેજ ચર્ચાયો છે, માત્ર એકજ સૂક્તમાં કેવળ તત્ત્વચિંતકની દૃષ્ટિએ એ વિષય ઉપર વિચાર ચલાવવામાં આવ્યો છે.”

આમાંના કેટલાક વાક્યોનો અર્થ ખુલ્લો કરીને બતાવીએ તો ભદ્રિકોને સમજતાં અને સમજવતાં ઠીક પડે—

“ ઋગ્વેદમાં—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો પ્રશ્ન સ્થળે સ્થળે ચર્ચાવામાં આવ્યો છે. તેમાં દંતકથાના અને ધર્મશાસ્ત્રોના વિચારોની ભેળાં ભેળા થઈ ગઈ હોય ”

આ ફકરાથી વિચાર કરવાનું કે—વેદોને ઇશ્વરકૃત માનીએ તો—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, ગુહા ગુહા સ્વરૂપથી—સ્થળે સ્થળે શા કારણથી લખાઈ ?

હંતકથાઓ—એટલે લોકમાં ચાલતી કથાઓ, પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઋગ્વેદ છે—તેમાં કેવી રીતે ઘૂસી ગઈ ? વળી ધર્મશાસ્ત્રો—એટલે બ્રાહ્મણ્યશ્રો, સંહિતાઓ, ઊપનિષદો, સ્મૃતિઓ, અને પુરાણો—ગણનામાં આવે છે. અને તે પ્રાચે વેદોના પછીથીજ લખાએલાં છે, તેમાં લખાએલા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના વિચારો અનાદિના વેદોમાં કેવી રીતે દાખલ થવા પામ્યા ? ડૉ. મેક્ડોનેલે ઉપરના જ ફકરામાં જણાવ્યું છે કે— “ સૂક્તોમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો વિષય ધર્મશાસ્ત્રની રીત પ્રમાણેજ ચર્ચાયો છે ” તેના વિચારોજ અમોએ પૂર્વના લેખમાં આપેલા છે. તે તપાસીને જુવો તેમાં સત્યતા કેટલી છે ?

પુરાણોમાં—એકજ વિષયના કલ્પિત ૨૪ અવતારો, જૈનોના ભિન્ન ભિન્ન રૂપે, ભિન્ન ભિન્ન સમયે થયેલા, ચોવીશ (૨૪) તીર્થંકરોના અનુકરણરૂપે, અને ફરીથી એજ વિષયના ૧૦ અવતારોની કલ્પના બૌદ્ધોના દશ બોધિસત્વના અનુકરણરૂપે લખાયા તેજ અરસામાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે પણ કલ્પિત સૂક્તો વેદોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હોય એવું મારું અનુમાન છે. કારણ કે—વેદ કાલના ઋષિઓ દૃશ્ય પદાર્થોમાં શ્રદ્ધા સખી અનેક પ્રકારની કલ્પાઓને તાબે થએલા સૂક્તોના ગાનથી ઈત્રાદિક દેવોની પ્રાર્થનાઓ કરતા. પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ થતાં દેવોની કૃપાથી થયું માનતા. તેજ પ્રમાણે સંકટસમયે પણ સૂક્તો રચી દેવોની પ્રાર્થનાઓ કરતા. કાર્યની સફલતા થતાં દેવોનીજ કૃપા સમજતા. એવી શ્રદ્ધાવાળા અરલ સ્વભાવી હશે. પરંતુ અતીંદ્રિયજ્ઞાનના અભાવે આત્મા ક્યાંથી આવે છે, ક્યાં જાય છે, નરક સ્વર્ગાદિક શું ચીજ છે, આ સૃષ્ટિ કેવા પ્રકારથી ચાલી આવી છે અને કેવા પ્રકારથી ચાલતી રહેશે. ઇત્યાદિક વિશેષ વિચારો કરી શક્યા હોય તેમ વેદોથી જણાતું નથી. કારણ સૃષ્ટિ વિષયક મોટાં મોટાં સૂક્તો પ્રાચે ઋગ્વેદના છેલ્લા દશમા મંડલમાંજ જોવામાં આવે છે. અને તે ઘણું મોડુંજ લખાએલું છે. જૈનોના સર્વજ્ઞ બાવીશમા તીર્થંકર થયા પછી લાંબા કાલે ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ અને ચોવીશમા સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર બે તીર્થંકરો થોડાજ અંતરમાં થયા છે. તેમના સમયમાં—બૌદ્ધ, આજીવક, આદિ ત્યાગ માર્ગના ઊપદેશકોમાં આત્મા ક્યાંથી આવ્યો, ક્યાં જાય છે, નરક સ્વર્ગ શું ચીજ છે, કયે ઠેકાણે છે, સૃષ્ટિ કેવા સ્વરૂપથી ચાલતી આવે છે અને કેવા સ્વરૂપની ક્યાંસુધી રહેશે. ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારના વિષયોની ચર્ચાઓ ઉપસ્થિત થતાં, સૃષ્ટિના વિષયમાં ગૌતમ બુદ્ધે કાંઈ પણ વિશેષ રૂપે ઉત્તર આપેલો હોય તેમ

જણાતું નથી. અને વૈદિક ધર્મીઓ તો નહીં જેવાજ થઈ પડેલા હોવા છતાં આડાં અવલાં ફાંફાં મારતા અને વેદોમાં નવી નવી કલ્પિત શ્રુતિઓ દાખલ કરી દેતા. તે સમયમાં સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તો દાખલ કરેલાં હોય, તેથી અસ્ત વ્યસ્ત રૂપે અનેક સૂક્તો લખાયાં હોય, એવું માફ જે અનુમાન છે તે સંજ્ઞાનોને વિચારવા યોગ્ય છે. સૃષ્ટિના સંબંધે બીજા બધાએ વિચારોને છોડી દઈને માત્ર એક પ્રલય દશાના સૂક્તનેજ વળગીને થોડા વિચારો કરીને બતાવું છું—

ઋગ્વેદ-મંડલ છેલ્લું-દશમું-સૂક્ત ૧૨૯ મું, તે પણ મંડળના અંત-ભાગનું. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પૂર્વે શું હતું ? પ્રલય અવસ્થા-તેમાં જણાવ્યું છે કે-“ ન લોક હતો, ન પૃથ્વી હતી, આકાશાદિક કંઈજ ન હતું. બ્રહ્માને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થતાની સાથે એકદમ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ. આ સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તથી, કયા ઉપાદાન કારણથી થઈ તે વાત પાછલથી ઉત્પન્ન થયેલા વિદ્વાનો પણ બાણી શકયા નથી.”

આ વાત ઇશ્વરકૃત વેદોમાં ગપ્પ ગોળા જેવી કેવી રીતે ઘૂસી ગઈ ? સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ બાણ્યા બોયા વગર વિદ્વાનોએ લખ્યું હોય તો પણ તે ગપ્પ ગોળામાં અપે ? સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી તે વેદો સુધી જે વિચારો થયાં છે તેમાંનો કયો વિચાર સંજ્ઞાનોને સતોષ આપે તેવો છે ? ઋગ્વેદ જેવા મુખ્ય ગ્રંથમાં-આ પ્રલયઅવસ્થાનું સૂક્ત કયા જ્ઞાનીથી કયા કાળમાં દાખલ થવા પામ્યું ? નાસ્તિકો અદૃશ્ય પદાર્થોનો ઇન્કાર કરીને દૃશ્યમાન પાંચભૂતોની સત્તાને અનાદિની કબૂલ કરે છે. વૈદિકમાં પૃથ્વી, આકાશાદિક દૃશ્ય પદાર્થોનો પણ ઇન્કાર-તે કેટલા દરબનો ? સ્વામી દયાનંદજી ચાલુ જમાના પ્રમાણે વેદોનો અર્થ કરી, ત્રિકાલ અબાધિત-વેદોને મનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. વેદતીર્થ નરદેવ શાસ્ત્રીજી-આજ સુધીમાં જેટલા પૂર્વેના પંડિતો વેદોના અર્થ કરી ગયા છે તે બધાએ પંડિતોને બાબુ ઉપર છોડી દઈને-આજ કાલના પંડિતોને નવીન અર્થો કરવાનો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે, આ તે વેદ (જ્ઞાન) કે વિટંબના ?

‘ આર્યોના તહેવારનો ઇતિહાસ ’ ના લેખકે તૈત્તિરીય સંહિતાના ફકરાથી-“ તું લોક છે, અનંત છે, અપાર છે, અક્ષય છે.” એમ પ્રથમ જણાવી તેની સાથે બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કર્યાને-આજે બ્રહ્માનાં પચ્યાસ વર્ષ થયાં અને આગળ બીજાં પચ્યાસ વર્ષ પુરાં થતાં, તેનો (બ્રહ્માનો) અને તેની સૃષ્ટિનો પણ નાશ થશે. આ વાત કયા પ્રમાણથી લખીને બતાવી ?

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે વિશેષ તર્ક વિતર્ક કરવાનું છોડી દઇને માત્ર સામાન્ય વાતજ લખીને ખતાવીએ છીએ—

વૈદિક ધર્મને ટકાવી રાખવા જે પાછલથી બ્રાહ્મણાદિક ધર્મ શાસ્ત્રો લખાયાં છે તેમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે અનેક દેવો કલ્પવામાં આવ્યા છે, તેજ રીતિને અંગીકાર કરી પાછળથી અનેક સૂત્રોની કલ્પિત રચનાઓ કરી વેદોમાં તે ગોઠવી દેવામાં આવેલી હોવાથી યથાર્થપણે એક પણ સૂક્ત લખા-એલું જણાતું નથી. જે બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોના લેખકો હતા તેજ વેદોને ફેરવવા-વાળા હતા. વેદોના સૂક્તોમાં એટલી વિશેષ ચતુરાઈ વાપરી છે કે—વિષ્ણુ, અને મહાદેવને બાળુ ઉપર રાખી બ્રહ્માના નામથી સૂક્તો ગોઠવી દીધાં. અનુલવના પ્રત્યક્ષ વિષયોની ચાતુરીમાં તેઓ ક્ષાવતા, પરંતુ અર્તોદ્રિય જ્ઞાનના વિષયોમાં વૈદિક પંડિતો વખતો વખત ભૂલાજ પડતા આવેલા છે. હું સર્વજ્ઞ પુરુષોનો આશ્રિત છું પણ સર્વજ્ઞ નથી તેથી મારી ભૂલ હશે તો સન્નનોની પાસેથી ક્ષમા ચાચી સુધારી લઈશ.

આ જગો પર વિશેષ વિચારવાનું છોડી દઇને સૂચના કરું છું કે— અમે પાછલના ભાગમાં જૈનેતર અનેક પંડિતોના લેખો આપવાના છીએ, તેનો વિચાર કરશો તેની સાથે “ જૈન ઔર જગત્ ” મથાલાથી લક્ષણ રઘુનાથ બીડે નામના પંડિતના પણ અનેક લેખો—આપવાના છીએ, તેમાં “ જૈન ધર્મ એ વિશ્વ-વ્યાપી ધર્મ છે. ” તેના પ્રારંભમાં—“ જૈનધર્મ એ વિકૃત હિંદુ ધર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈન ધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુ ધર્મ છે. ” ઇત્યાદિક લેખ વિશેષ મનન પૂર્વક વિચારવાની લલામણુ કરૂં છું. પોતાના મતમાં મુંઝાઈ રહેલાઓને સંક્ષિપ્તના લેખોથી ખરો સંતોષ થતો નથી તેમની વિશેષ સમજૂતી થવાના હેતુથી મેં મારા ગ્રંથમાં કાંઈક વિશેષ લખવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

આ બધી સૃષ્ટિ પ્રવાહથી અનાદિકાળની છે છતાં વૈદિક મતવાળાઓ-એ-વેદોથી લઈને બ્રાહ્મણ ગ્રંથાદિક અનેક ધર્મગ્રંથોમાં સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાવાળા બ્રહ્માદિક અનેક દેવોને કલ્પીને ખતાવ્યા છે તેમાંનો એક પણ લેખ પ્રમાણવાળો થયો હોય તેમ જણાતું નથી. કારણ રામચંદ્રજીએ વસિષ્ઠજીને પુછ્યું હતું કે—બ્રહ્મા કોણુ ? અને કેવા ? તેનો નિર્ણયજ ન થઈ શક્યો હતો તો પછી બ્રહ્માએ બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી એ કયા પ્રમાણથી માની લેવી ? તેમજ અનેક પુરાણોના લેખો એતાં—બ્રહ્માની, વિષ્ણુની અને મહાદેવની જે

પ્રવૃત્તિ લાખીને બતાવી છે તે એક સાધારણ માણસને પણ ન જોયો તેવી છે. તેમણે આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી તે કયા કાળમાં ? અને તેને રચવાને મસાલા કયા બ્રહ્માંડમાંથી જોળીને લાવ્યા ? આ જગો પર અનાદિકાળના પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિના સ્વભાવને અંગીકાર કરતા કાળાદિક પાંચ કારણ-વાદીઓ કહે છે કે, ઇશ્વરકર્તાના હિમાયતી પડિતો સૃષ્ટિ કર્તાના સંબંધે કોઈ પણ પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ આપી શક્યા નથી તો પણ હુનીયાએ તે વાતને ચલાવી લીધી, તો પછી પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ વાળી અમારી વાતને સાચી તરીકે માન કેમ નહીં આપે ? એવો વિચાર કરીને કાળાદિ પાંચે કારણ વાદીઓ પોત પોતાનાં પ્રમાણો લઈને જાહેરમાં ઉતરી પડે છે. તેનાં પ્રથમ નામ નીચે પ્રમાણે—

પહેલો કાલવાદી, બીજો સ્વભાવવાદી, ત્રીજો નિયતિવાદી (ભવિતવ્ય-તાવાદી,) ચોથો પૂર્વકૃત કર્મવાદી, (જેને દૈવ કહેવામાં આવે છે.) પાંચમો ઉદયમવાદી.

આ પાંચે કારણવાદીઓ વસ્તુનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ સમજ્યા વગર પોત પોતાની એકાંગી બુદ્ધિથી ખેંચાતાણુ કરતા અંધ ગજ ન્યાયનાજ પાત્ર રૂપે ગણાય ? જેવી રીતે અદ્વૈતાદિક વાદીઓ—ખેંચાતાણુ કરી, પોતપોતાના પક્ષની સિદ્ધિ કરવાને માટે, પ્રમાણોની બાળ પાથરે છે, તે પ્રમાણે આ કાલાદિક પાંચ કારણ વાદીઓ પણ—પોતપોતાનાં પ્રમાણો રચી કરવાને—જાહેરમાં ઉતરી પડે છે. તે કમવાર લાખીને બતાવીએ છીએ.

પહેલો કાળવાદી—પોતાના મતની પુષ્ટિ કરતાં કહે છે કે—એવો પદાર્થ હુનીયામાં કયો છે કે—જેના ઉપર મહેં આક્રમણ નથી કર્યું ? અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોના ઉપર મહેં આક્રમણ કરેલું જ છે. કેટલાક મતવાદીઓ જગતના કર્તા ઇશ્વર કહે છે પણ તે કયી વસ્તુને કરતાં જણાયો ? અને તે અનાદિના બ્રહ્મને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરતાં કોણે જોયો ? કારણ—પ્રલય દશાના સૂક્તમાં ચોખ્ખું જણાવ્યું છે કે—“ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયા પછી વિદ્વાનો ઉત્પન્ન થયા તે આ સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તથી, કયા ઉપાદાનથી થઈ તે કેવી રીતે જાણી શકે ? ” માટે આ સૃષ્ટિ પ્રવાહથી અનાદિકાળની ચાલતી આવેલી છે. પણ તેનો—પણે પણે ફેરફાર કરતા મને શું તમો જોઈ શકતા નથી ? એમ કહી કાળવાદી પોતાનાં પ્રમાણો રચી કરે છે—જુવો કે—ભૂતોને પેદા કરવા વાળો હુંજ છું અને હુંજ બ્રહ્મનો નાશ કરે છું, અને સૂતેલાઓને જાગૃત પણ હુંજ કરે છું, સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત કાળેજ

ગર્ભ ધારણ કરે છે, પછી કમથી વધે છે જન્મે છે, દાંતકાળમાં દાંત આવે છે, પછી બોલતા, ચાલતા, કાળક્રમથીજ થાય છે અને કાળ પ્રાપ્ત થતાં મરણ પણ થાય છે. આ બધું શું આપણે પ્રત્યક્ષ જોતા નથી? શીતકાળમાં ઠંડી, ઉષ્ણ કાળમાં તાપ, અને વર્ષા કાળમાં વર્ષા. મારા વિના બીજો કોણ કરે છે? સર્વજ્ઞપુરુષોએ બતાવેલા આ અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાની મધ્યમાં-૨૪ તીર્થ કરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવાદિકનાં નવત્રિક મળીને ત્રેશઠ શલાકા પુરુષો બતાવ્યા છે- તેઓને ઉત્પન્ન કરવાવાળો પણ હું જ છું અને તેઓનો નાશ કરવાવાળો પણ હું જ છું. તે સિવાય વૈદિકોમાં પ્રસિદ્ધ-બ્રહ્મા, વધ્યુ અને મહાદેવને ત્રણ યુગાદિકના કમથી મેંજ ઉત્પન્ન કર્યા છે. તેમજ વિષ્ણુના ૨૪ અને દશ-અવતારોની પ્રસિદ્ધિ તો મેંજ કરેલી છે, અને તે બધા-ઓનો નાશ પણ મેંજ કરેલો છે. તો પછી બ્રહ્માદિક દેવો ને જગત્ની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા કયા પ્રમાણથી લાખીને બતાવ્યા? કદાચ તમો જણાવશો કે-પ્રલય દશામાં પ્રજાપતિએ આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી ત્યાં પણ આશ્રય તો મારોજ લેવો પડશે, કારણ તેવા પ્રકારનો જ્યારે કાળ આવે છે ત્યારેજ તેઓ તેમ કરી શકે છે ને? તેથી ત્યાં પણ હું (કાળ) તો હાજરજ રહીશ, ત્યારેજ તે કામ થવાનું છે. માટે એકજ દૃષ્ટિથી સૂક્ષ્મપણે જોશો તો-તમો મને જ્યાંને ત્યાં હાજરજ જોશો. જેમ અદ્વૈતવાળા અદ્વૈત અને દ્વૈતવાળા દ્વૈત જીવે છે તે પ્રમાણે તમો મને સર્વ સ્થાનમાં વ્યાપ્ત થએલો સુખેથી જોઈ શકશો.

॥ ઇતિ પહેલો કાળવાદી ॥

ઉપર મુજબ કાળવાદીનો દુરાગ્રહ જોઈ બીજો સ્વભાવવાદી બોલ્યો કે- હે ભાઈ કાળ? જો વસ્તુઓમાં-ફેરફાર થવાનો, સ્વભાવજ ન હોય તો તું એકલો રાંકડો શું કરવાને સમર્થ છે? માટે ખરું કાર્ય કરવાવાળો હું એકલો સ્વભાવજ છું? કાળને મારી પાછળ પાછળ ફરવું હોય તો ભલે કર્યા કરે, બાકી ત્રણ કાળમાં પણ કાર્ય કરવાને સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. જીવો કે-પતિનો સંયોગ સદાકાળ હોવા છતાં વાંઝણીને બાળક જન્મે છે? સ્ત્રીને મુંછ આવે છે? હથેલીમાં કેશ ઉગે છે? લીમડાને કેરી આવે છે? વસંત ઋતુ વિના બાગો પ્રકુલિત થાય છે? મોરનાં પિંછાં કોણ ચીતરે છે? સંધ્યારાગ કોણ કરે છે? બધા વનચર જીવોનાં જીદાજીદા પ્રકારનાં-મુખ, જીદા જીદા પ્રકારના કાન, હાથ, પગ, નખ મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજો કોણ કરવાને આવે છે? હરણીનાં નેત્ર સુશોભિત, બોરડીનો અણીદાર કાંટો, એક સુધો અને બીજો વાંકો

મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજા કોણ કરવાને આવે છે? અનેક જાતની વનસ્પતિઓનાં—પાનાના અનેક પ્રકારના ઘાટ, અનેક પ્રકારના રંગ, અનેક પ્રકારના ગુણો, કોણ બનાવે છે? તેમજ તે વનસ્પતિઓનાં ફુલોની અનેક પ્રકારની પાંખડીઓ, તેના બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારના ઘાટ, સુગંધ દુર્ગંધ, એજ પ્રકારે તેના ફળોના નાના મોટા ઘાટ, તેના સ્વાદોમાં ફેરફાર, આ બધા વિચિત્ર પ્રકારના ફેરફારો મારા વિના (સ્વભાવ વિના) કરવાને કોણ સમર્થ છે? એરનો નાશ કરનારો સર્પના મસ્તકમાં મણિ, પર્વતો સ્થિર, ચાલતો પવન; અગ્નિની જ્વાળા ઉંચી, માછલાં અને તુંબડાં—પાણીમાં તરતાં, કાગડા અને પથ્થરો ડુબતા, પાંખડીઓ આકાશમાં ઉડતાં, વાયુહરણ સૂંઠ, રેચક હરડ, સૂર્ય ગરમ, ચંદ્ર શીતળ, આ બધું બનાવનાર મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજા કયો કારીગર તમો બુવો છો? આવા પ્રકારની એક દૃષ્ટિ રાખી સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યા કરશો તો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષરૂપે જ્યાં જોશો ત્યાં મને ને મનેજ દેખશો. કાળ તો મારો ગુલામ છે, મારી પાછળ પાછળ ફરે છે ખરો પણ મારા કાર્યમાં એક ત્રણખડું તોડવાને પણ સમર્થ નથી.

॥ ધતિ બીજા સ્વભાવવાદી ॥

ત્રીજા નિયતિવાદી (ભવિતવ્યતાવાદી) પેતાનો મત બહાર કરે છે. સ્વભાવવાદીએ કાળવાદીને તોડી નાખ્યો, એટલે નિયતિ વાદી હાજર થયો—અને કહેવા લાગ્યો કે—મારી સત્તા આગળ કાલ અને સ્વભાવ એ બન્ને રાંકડા છે. મારે મારી સત્તા શું છે તે ખૂબ તપાસીને બુવો—

કોઈ સમુદ્રની પેલી પાર બાય કે બધાંએ જંગલો ફરી વળે પણ ભવિતવ્યતા સારી ન હોય તો શું કરી શકે ?

વસંતમાં આંખાને ડાળે ડાળે મોર આવે છે, કેટલાક ખરી પડે છે, કેટલાક મરવા થાય છે—કાળ અને સ્વભાવ હાજર હોવા છતાં મારી સત્તા વિના ટકાવી રાખવા સમર્થ થતા નથી.

જે સ્ત્રીને જેટલાં સંતાન થવાનાં હોય તેટલાં મારી સત્તાથીજ થવાનાં. મારા આગળ કાળ કે સ્વભાવ કાંઈ જોર મારી શકે તેવા છે ?

કોડીઓ હાથમાંથી ફેંકીએ તેમાંથી કોઈ ઉંઘી, તો કોઈ છત્તી—જે પડે છે તે ભવિતવ્યતાના યોગથીજ પડે છે. અહીં કાળ અને સ્વભાવ શું કરવાને સમર્થ છે ?

જગી બુવો—જે હું ભવિતવ્યતા (તુષ્ટમાન) થાઉં તો—તડાકાખંધ

વસ્તુઓ મેળવીને આપું અને કોપાયમાન થાઉં તો—હતું ન હતું જેવું થોડાજ વખતમાં કરીને મુકું. કાળ અને સ્વભાવ બંનેને આંખો ફાડીને બેતા જ રહે.

વળી જુવો—ઝાડ ઉપર ચકલી બેઠી—ફૂરથી બાજ પાંખી લક્ષણ કરવાને આવ્યો, પારધીએ નીચેથી બાણ તાકયું—ત્યાં મેં પારધીને સર્પથી ડસાવ્યો, પરવશ કરી બાણ છોડાવી—બાજને મરાવ્યો, અને ચકલીને નિર્ભય કરી, અને કાળ સ્વભાવ એ જન્મેને લક્ષિત કર્યા.

જ્યાં હું (ભવિતવ્યતા) જઈને ઉભી રહું ત્યાં કાળ અને સ્વભાવ ટકી જ ન શકે તો પત્તી કાર્ય શું કરી શકવાના હતા ?

॥ ઇતિ ત્રાંજે ભવિતવ્યતા વાદી ॥

હવે ચાલો કેમ વાદી—કાળ, સ્વભાવ અને ભવિતવ્યતાને તિરસ્કારની નજરથી જોતો આવે છે અને કહે છે કે—

અરે ! મારા આગળ તમે કાળાદિકના પશ્ચાત્કારકો કોણ માત્ર છો ? જુવો કે—સત્તા માત્રથી બધાએ જુવો એકજ સરખી સત્તાવાળા છે અને બ્રહ્મ-વાદીઓએ બધાએ જુવોને—બ્રહ્મસ્વરૂપથીજ ઓળખાવ્યા પણ છે છતાં અસંખ્ય જુવો મારા વશમાં પડેલા પુરાણોમાં લખીને બતાવેલી તલ વિતલ રૂપ નરકોમાં અંધાર દુઃખોને ભોગવી રહ્યા છે. તિર્યંચ ગતિમાં અનંતા જુવો મારી સત્તાથી એવી તો અંધાર દિશામાં જઈને પડેલા છે કે—પૂરો શ્વાસોશ્વાસ પણ લેઈ શકતા નથી, અને તે જુવોની સાથે કાળાદિકો પણ પીડાયાજ કરે છે, પણ કંઈ કરવાને કોઈ સમર્થજ થઈ શકતા નથી. દેવગતિમાં પણ મેં મારી સત્તાથી વૈદિક દેવોને વેદના કાળથીજ પુરી રાખ્યા છે, જ્યારે હું તેમને છોડવાને ધારીશ ત્યારેજ તેઓ છુટી શકવાના છે. મનુષ્ય ગતિમાં મેં કેટલાએને દાખલ કર્યા પણ થોડો થોડો સમય રાખીને કોઈને હસતા તો કોઈને રોતા વિદ્યાજ કરી દીધા છે.

જો હું તુષ્ટમાન થાઉં તો કીડીને હાથી, અને રુષ્ટમાન થાઉં તો હાથીને કીડી રૂપે બનાવી દઉં. મારી સત્તામાં હાથ કોણ ઘાલી શકે તેવો છે ? રામ-ચંદ્રને મેં વનમાં વસાવ્યો, સીતાને મેં અસતીપણાનું કલંક ચઢાવ્યું, રાવણના રાજ્યનો મેં સર્વથા નાશ કરાવ્યો.

જેનોના ઋષભદેવને મેં એક વર્ષદિવસ સુધી આહાર અને પાણી વિનાજ

ભટકાવ્યા, છેલ્લા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર ભગવાનને ગોવાળીયાઓની પાસે મેં કાનમાં ખીલા ઠોકાવ્યા.

જેમના જૂલંબમાત્રથી-પર્વતો ઝુટી પડતા, તેમનાથી ત્યારે હું વાંકો થયો ત્યારે મેં વખતો વખત-તેમને ભિક્ષા પણ નથી મળવા દીધી. જુવો કે-વિષ્ણુના અવતાર રામચંદ્રજીને-રાજ્યથી ભ્રષ્ટ. સ્વર્ગનથી દૂર, સીતા સતીને ત્યાગ, પુત્રના મરણથી શોક ઇત્યાદિક અધું મેંજ કરાવ્યું. હરિચંદ્ર રાજાને રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કર્યો, અને તેની રાણીને ચંડાલના ઘરમાં પાણી ભરતી પણ મેંજ કરી.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન યુગ યુગમાં ભક્તોને ઉદ્ધાર કરવાનું વચન આપતા ગયા છે ખરા, પણ દ્રાવિડના દાહ વખતે ગળતા કુટુંબથી છોડાવી તેમનો ઉદ્ધાર તો મેંજ કર્યો હતો.

પ્રજ્ઞાને આ પ્રજ્ઞાંડમાં કુંભાર સ્વરૂપે મેં સ્થાપ્યા. વિષ્ણુને દશાવતારના સંકટમાં મેં નાખ્યા. મહાદેવને ખોપરી આપી ભિક્ષા મેં મંગાવી. સૂર્યને ગગનમાં ભસતો મેં કર્યો. માટે મને (કર્મને) જ તમારે નમસ્કાર કરવો ઉચિત છે ?

જુવો કે જૈનોના તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવને, શ્રીમહાવીરને. વૈદિકોમાં ગજતના કર્તા હરતા મનાતા-પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને મેં મારી સત્તાથી જરા પણ ચહકવા દીધા નથી. તો પછો બીજા જુવો કેણુ માત્ર છે કે જે મારી સત્તાનું થોડું પણ અપમાન કરી શકે ?

॥ ઇતિ ચોથો કર્મવાદી ॥

હવે પાંચમો ઉદ્ધમવાદી પોતાનું બળ પ્રગટ કરતો કહે છે કે-

મારા આગળ-કાળ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા અને કર્મ એ ચારે શું કરવાને સમર્થ છે? અરે ! હું એકલોજ એ ચારેને કિએડીને એક ઘડીના છડું ભાગમાંજ ફેંકી દઉં તેવો છું. ઉદ્ધમમાં લાગેલા પુરુષો શું ન કરે? જુવો કે-સમચંદ્રજીએ ઉદ્ધમ કરી સમુદ્રને તર્યો અને લંકાનું રાજ્ય પણ લીધું. સત્વ-હીન હોય તેજ ભવિતવ્યતાનો અને કર્મનો આશ્રય લેતા ફરે છે. સાત્ત્વિકો તે જરા પણ દરકાર કરતાજ નથી. શુદ્ધમાં બેસી રહેતા વાઘના મુખમાં કેણુ બંધને પડે છે? ઉદ્ધમ કરી તલને પીડ્યા વગર તેલ થાય? ન જ થાય. અરે ! જાતિની એકજ ઈંદ્રિય છે છતાં વેલડીઓ ઉદ્ધમ કરી વાડયો ઉપર અને ખપરાઓ ઉપર ચડીને બેસતી નથી ?

જુવો કે ઉદમની પાછલ રાત અને દિવસ મહેલા અંગ્રેજોએ કયું કાર્ય કરીને નથી બતાવ્યું? મોટા મોટા પુણે બાંધીને બતાવ્યા, બગદ વિના લોહાના પાટા ઉપર ગાડીઓ ચલાવી, મોટી મોટી મીલો બાંધીઓ, સડકો પણ બાંધીઓ ફેનોગ્રાફ, સીનેમા આદિ હજારો હજારો તૈયાર કરી-ભવિતવ્યતા વાદીઓને અને કર્મવાદીઓને શું મુશ્કેલ પના બનાવી દીધા નથી? અરે! અનેક પ્રકારનાં પકવાનો બનાવી જુદા જુદા પ્રકારના સ્વાદો લઈ રહ્યા છે તે પ્રતાપ કેનો?

ઉદમને દેખતાની સાથે ભવિતવ્યતા અને કર્મ તો લલિતજતજ થઈ જાય છે, તો પછી કાર્ય કરવાને સમર્થ શું થવાનાં છે? જુવો કે-ઋષભદેવ ભગવાને-પ્રથમ તપ, જપ, શીલ; સંતોષાદિકમાં ઉદમ પાછું ઉદમ કર્યો, અને લોકોને પણ શીખવ્યો, પોતે મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા, અને પોતાના માર્ગે ચલાવી અસંખ્ય પુરુષોને અને અસંખ્ય સ્ત્રીઓને પણ-મોક્ષમાં લેતા ગયા. તે બધો પ્રતાપ મારજી સમજાવે? ઋષભદેવની પાછળ થતા આવેલા બધા તીર્થંકરોએ તેજ માર્ગનું સેવન કર્યું, અને બીજાઓને પણ તેજ માર્ગ બતાવતા આવ્યા. પોતે મોક્ષમાં ચાલતા થયા અને બીજાઓને પણ સાથમાં લેતાજ ગયા.

હવે છેલ્લા રહ્યા અમારા નિકટવર્તી ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર ભગવાન તેમણે પણ તપ, જપ, શીલ, સંતોષાદિકનો ઉદમ આચરી સર્વસંપાદ્ય મેળવ્યું અને તેજ માર્ગનો ઉદમ કરવાનું બતાવી પોતે મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા અને બીજા અનેક ભવ્ય જીવોને સાથે લેતા પણ ગયા. આ જગો પર ઉદમ-વાદી ખૂબ જોર શોરથી બોલ્યો કે-કાળાદિકના પક્ષપાતીઓ-ગમે તેટલો બકવાંદ કરે, પણ છેવટ મારા વિના કાર્યની સિદ્ધિ કરવાને કોઈ પણ સમર્થ થાય એવો છે?

આ કાળાદિક પાંચે કારણ વાદીઓનું સ્વરૂપ અમોએ લિન્ન લિન્ન સ્વરૂપે કિંચિત્ દિશા માત્રથીજ લખીને બતાવ્યું છે. જે કદાચ એક એક પક્ષવાળાની સાથે ભીડાવીને લેખો લખવામાં આવે તો મોટા મોટા ગ્રંથોજ બની જાય-કારણ આ પાંચ કારણવાદીઓ જે પોતપોતાના પક્ષની સિદ્ધિ કરવાને સંડી પડે તો અદ્વૈતાદિક એક એક પક્ષ વાદીઓના કરતાં ઘણાજ સમજા રૂપતા છે. બારીક નજરથી જોશો તો આપ સજ્જન પુરુષો પણ જોઈ શકશો. આ જગો પર કોઈ પંડિત હાથીના એક એક અંગને જોવાવાળા જન્મના પાંચ અંધ પુરુષોનું દૃષ્ટાંત આપે છે. અને કહે છે કે-શુંડના જોવાવાળાએ મોટા સામેલાના જેવો કહીને બતાવ્યો, અને કાંતને જોવાવાળાએ સુપડા જેવો, પીઠના કિપર હાથ

હેતુવા વાળાએ ચોતરા જેવો, પુંછડાને જેવાવાળાએ મોટી જાડી લોગણના જેવો, અને પગના જેવાવાળાએ થાંભલાના જેવો કહીને બતાવ્યો. સર્વે આપસ આપસમાં ઝગઝો કરવાને લાગ્યા પરંતુ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યા નહીં. છેવટે હાથીના મહાવતે એક એક અંગનું જૂદું જૂદું સ્વરૂપ બતાવીને ‘જ્યારે બધાંએ અંગો એકત્ર મળે ત્યારેજ સત્ય સ્વરૂપનો હાથી બને’ એમ કહીને તે પાંચે જણોના વિવાદનો અંત લાવીને આપ્યો. તેજ પ્રમાણે અદ્વૈતાદિક જેટલા પક્ષો આવે છે તેનો વિચાર અપેક્ષા સહિત કરવામાં આવે તોજ વસ્તુનું સ્વરૂપ સત્યરૂપથી સમજાય ?

આ જગો પર સર્વજ્ઞ પુરુષોના તરફથી જે નિર્ણય અપાયો છે તે માત્ર એકજ માધાથી અપાયો છે. તે ગાથા બતાવી આ પ્રકરણની સામાંસિ કરીએ છીએ. ગાથા—

કાલો ૧, સહાવ ૨, નિયઈ ૩, પુવ્વકયં ૪, પુરિસકારણે ૫, પંચ ।

સમવાણ સમ્મત્તં, ઇગંતે હોદ મિચ્છત્તં ॥ ૧ ॥

સાવાર્થ—પહેલો કાલ, બીજો સ્વભાવ, ત્રીજો નિયતિ (ભવિતવ્યતા)
ચોથું—પૂર્વકૃત કર્મ (જે દૈવ તરીકે ઓળખાય છે). પાંચમો પુરિસકાર એટલે ઉદ્ધમ. સમવાણ સમ્મત્તં ઉપર બતાવેલા કાળાદિક પાંચે કારણ—અપેક્ષાથી વિચારાય તો સમ્યક્ત્વ રૂપે ગણાય—અર્થાત્ યથાર્થ સ્વરૂપનાંજ ગણાય ?
ઇગંતે હોદ મિચ્છત્તં એકાંતે—એક એક પક્ષને જુદા જુદા રૂપથી વિચારવામાં આવે તો મિથ્યાત્વ રૂપનાંજ—અર્થાત્ અસત્ય રૂપનાંજ ગણાય.

આ જગો પર સર્વજ્ઞ પુરુષો એ બતાવેલો રચાદાદનો સિદ્ધાંત પ્રગટ થાય છે. જેને અપેક્ષાવાદ પણ કહેવામાં આવે છે.

જો વસ્તુઓનું સ્વરૂપ તે તે અપેક્ષાઓથી વિચારવામાં આવે ત્યારે તો તે સત્યરૂપનાંજ ગણાય જેમકે એકજ પુરુષને કોઈ કહે કાકો, તો કોઈ કહે મામો, એજ પ્રમાણે પિતા, પુત્ર, ભાઈ, માસો, કુવો, ભત્રીજો, ભાણેજ આદિ અનેક શુભોથી યોદ્ધાવતા હોય. પણ ભત્રીજાની અપેક્ષાથી કાકો, ત્યારે ભાણેજની અપેક્ષાથી મામો પણ બરો. એ પ્રમાણે એક બીજાનો અનાદર કર્યા વગર અપેક્ષાઓથી વસ્તુઓનું સ્વરૂપ વિચારવામાં આવે તો તે સત્યરૂપમાંજ ગણાય, અગર જો એક બીજા શુભોનો અનાદર કરી એચાતાણથી પોતાના દુરાચરને પોષકનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે ત્યારે તો તે મિથ્યાત્વ રૂપના અર્થાત્ અસત્ય રૂપનાંજ

વિચારો ગણાય. એજ જૈનોના સ્યાદાદના સિદ્ધાંતનો ધોરી માર્ગ છે. જૈનોના સ્યાદાદનું સ્વરૂપ અમો આગળના લેખોમાં બતાવવાના છીએ ત્યાંથી વિચારવાની ભલામણ કરું છું અને આ વિષયની અહીં સમાપ્તિ કરું છું.

અહિં જગત્ના કર્તા સંબંધિ એકેકથી ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપવાળી વૈદિક ઋષોમાંની પંદર કલમો અમોએ લખી જણાવી છે, તે શિવાય બીજા પણ અનેક પ્રકારના ભિન્ન ભિન્ન વિચારો જોવામાં આવે છે તેમાંના કેટલાક વિચાર ભેદો આ જ પુસ્તકમાં પ્રસંગને અનુસરી લખાએલા આગળ ઉપર વાચકવર્ગના જોવામાં આવશે. તે લેખોનો પણ વિચાર કરવાની ભલામણ કરી આ પ્રસંગથી મુક્ત થાઉં છું.

જગત્કર્તા વિષે વિવિધ મતોનું પદ્ય—

(રચનાર દક્ષિણ વિહારી મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજ.)

અબધુ સો જોગી ગુરુ મેરા—એ ચાલ.

સૃષ્ટિ કબ કિસીને બનાઈ ? સંતો ? કબ કિસીને બનાઈ ?

વાકી જોજ કિસીને ન પાઈ, સૃષ્ટિ કબ એ ટેક.

વેદ, પુરાણ, કુરાણ, વૈષ્ણવમાં, ભિન્ન ભિન્ન કર ગાઈ ।

એક એક સબ ભિન્ન કહત હૈ, મિળત ન મેળી । મળાઈ. વા૦ ૧

મઃગ્વેદ કે ઐત્તરીય આરણ્ય મેં, આત્મસે ઉપજાઈ ।

યજુર્વેદકો જોલકે દેખા, વિરાટ પુરુષે પસરાઈ ॥ વા૦ ૨

મંડૂક ઉપનિષદ કહત હૈ, મકરી જાલકે ન્યાઈ ।

કૂર્મ પુરાણે વિચારી જોતાં, નારાયણ મૂળ નિપાઈ ॥ વા૦ ૩

મનુસ્મૃતિ કે પહિલે અધ્યાયે, તમ માત્ર બતલાઈ ।

વહાંસે પ્રગટે સ્વયંભૂ સ્વામી, તાતેં તિમિર મિટાઈ ॥ વા૦ ૪

કોઈ કહે કાલીકી શક્તિ, વાકી ન્યારી ન્યારી ચતુરાઈ ।

લિંગ પુરાણે શિવજીકે વદનસેં, વિજય પ્રદ્યાદિક ઠાઈ ॥ વા૦ ૫

બ્રહ્મ વિવર્ત પુરાણ ચું જોલે, એતો કૃષ્ણકી ચતુરાઈ ।

ભિત્તર ભેદકા પાર ન પાવે, કયા કિતુરી કરે કિતુરાઈ ॥ વા૦ ૬

વેદકા પણ કોઈ ભેદ ન પાવે, કયા કરે ગડમથલાઈ ।

મારગ છોડ ઉન્મારગ બાકે, કેવળ ધૂમ મચાઈ ॥ વા૦ ૭

મત મમતાકો છોડકે દેખો, કોઈ પુરુષ અતિસાઈ ।

પૂછ પાછ કર ભિત્તર જોજો, પીછે આતમ કાજ સધાઈ ॥ વા૦ ૮

ગુરુ કૃપાસે સૃષ્ટિ સંબંધકા, કિંચિત્ ભેદકો પાઈ ।

અમરે કહે હમ અમર ભાયે હૈ, અંતર ભરમ ગમાઈ ॥ વા૦ ૯

મુંબાઈ સમાચાર દીવાળીનો અંક, સને ૧૯૨૭ નો પૃ. ૫૨ આ સંસ્કૃ

સાહેબની સુરખુદી.

(રચનાર કવિશ્રી—અરદેશર ફરામજી ખખરદાર)

રાગ—આશાઉરી.

“કોઈને જડી હોય તો કહેજો, મારા સાહેબની સુરખુદી ? ટેક.

અંજન કરતાં આંખ ઉઘાડે, પાડે નવ અજવાળાં.

છુટે પડેલા ભવ ભવના ને, તુટે ઉરનાં તાળાં. ૧ કોઈને

લગડાને ડુંગર ફૂંદાવે, અંધાને દે આંખો,

સુગો નવ નવ ગાન ગવાડે, લૂલો પામે પાંખો. ૨ કોઈને

જંગલ જંગલ જોગી ભમતા, ભમતા ભિન્ન ભિન્ન મતિયા.

જતી સતી કે સાધુ તપેશ્રી, ઘર ઘર ધુમતા મતિયા. ૩ કોઈને

નામ નિશાની નહીં કે દીધી, નહીં દીધી એ ધાણી.

ભવ ભવ ભટકી રહે અથડાતી, તુટી ફૂટી વાણી. ૪ કોઈને

ઉર ખોદીને અંદર ઉતરે, આતમ આંખ ઉઘાડું,

જડી જડી ? કહું એમ જરા ત્યાં, અદલ પડે મન આડું ? ૫ કોઈને

કોઈને જડી હોય તો કહેજો, મારા સાહેબની સુર ખુદી ?

કોઈને જડી હોય તો દેજો, મારા સાહેબની સુર ખુદી ?

જીયાપ.

(આપનાર મુનિશ્રી—અમરવિજયજી મહારાજ.)

રાગ—આશાઉરી.

● જોઈ અનાદિની સૃષ્ટિ, ત્યાં મીલે સાહેબની ખુદી ? ટેક.

અંધારક એક દીકું મોડું, ઉધું ને છતું ફરતું

નાના ચક્ર ત્યાં કોણ ગણે છે ? પ્રભવાદીને ભ્રમ કરતું. ૧ જોઈને

સ્થાવર જંગમ જીવ અનંતા, અનાદિ કાળ ત્યાં ફરતા

એક એકના પ્રાણજ લેતાં, પોતેજ કળ્પમાં પડતા. ૨ જોઈને

- નીતિના જે ઉત્તમ તેમાં, સંયમ ચિત્તમાં ધરતા,
વિવેક દષ્ટિથી તે જીવેની, રક્ષા પોતે કરતા. ૩ જેણેં
કાળ કંઠે જે વધતા ચાલ્યા, સમદષ્ટિ ચિત્ત ધરતા,
તપ ધ્યાનાદિક પૂરણ યોગે, સાહેબને જઈ મળતા. ૪ જેણેં
પંડિત મોટા તપિયા મોટા, થોથાં પોથાં લખતા,
હનિયાને ડુબાડી ડુગ્યા, સત્યાસત્ય નહિ જોતા. ૫ જેણેં
સૃષ્ટિ કરવા મંડયા દેવો, સિદ્ધ કયો તેમાં જ્ઞાની ?
હૃદય ભેદીને ઉડા ઉતરો, એજ અમર એધાણી. ૬ જેણેં

ધર્મ વૈદિકે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરતા—બ્રહ્માદિક અનેક દેવોના
સ્વરૂપવાળું જગત્ પ્રકરણ ૪ થું.

જૈનો પ્રવાહરપથી ચાલતી આવેલી અનાદિ કાળની આ સૃષ્ટિ માને છે, દસ કોટા-
કોટી સાગરોપમની અવસર્પિણી તેના મોટા છ વિભાગ. તેટલાજ વિભાગ ઉત્સર્પિણીના છે. એ
જે મળીને એક કાળચક્ર થાય છે. ઉત્તરતો કાળ તે ઉંઘો અવસર્પિણીનો, અને ચઢતો કાળ
તે ઇતો ઉત્સર્પિણીનો. આ કાળ અવસર્પિણીનો ચાલી રહ્યો છે. વૈદિકો ટુંક રૂપે યુગના
નામથી ઓળખાવે છે. આ વસ્તુ કોઈની બનાવેલી નથી. અનાદિના નિયમ પ્રમાણે
ચાલ્યા જ કરે છે. તો પછી આનો કર્તા કોણ ?

પ્રકરણ ૫ મું.

ત્રેમઠ શલાકા પુરૂષોનાં કોષ્ટકો.

ન માન્યતા મુજબ આ અવસર્પિણીમાં ૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તી, નવ (૯) વાસુદેવ, ૯ બળદેવ અને ૯ પ્રતિવાસુદેવ એમ ૬૩ શલાકા પુરુષ થયા છે. એ સર્વ સમ્યક્ત્વ મેળવી મોક્ષ પ્રાપ્તિના આધિકારી થઈ ચુકેલા હોય છે. એ સર્વેનું સંક્ષિપ્ત અને સહેલાઈથી સ્વરૂપ બાણવા માટે અહીં સર્વેનાં કોષ્ટકો આપીએ છીએ. વિશેષ સ્વરૂપ આગળના પ્રકરણોમાં લખવામાં આવશે ત્યાંથી જાણી લેવું.

ત્રેમજ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવ, ભરતાદિક ચક્રવર્તીઓ, અને અશ્વગ્રીવાદિ પ્રતિવાસુદેવોના ઇતિહાસમાં વૈદિકોએ મોટો ફેરફાર કરેલો છે, તે એવી નોંધ કે-વિષ્ણુએ ૮ મો અવતાર ઋષભદેવનો લઈને અહીંનું નારિકધમ ચલાવ્યો.

ભરત ચક્રવર્તીને જડ ભરતના નામથી સંબોધ્યા. સગર ચક્રવર્તીને એકે મહાદેવના વરદાનથી અને બીજા લેખકે વિશ્વામિત્રના વરદાનથી સાઠ હજાર પુત્રની પ્રાપ્તિ લખીને બતાવી.

આગળ ૧૧ મા તીર્થંકરથી ૧૫ મા સુધીમાં થયેલા વાસુદેવાદિકનાં પાંચ ત્રિકમાં વાસુદેવ અને બળદેવના નામો ઉડાવી દઈને-કોઈ જુદી જ રીતે કહ્યા છે. પહેલા પ્રતિવાસુદેવ અશ્વગ્રીવને (ઘોડાના માથાવાળા) હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. પરંતુ તે પછીના તારક, મેરક, મધુકૈટભ, અને નિશુભ આ ચાર પ્રતિવાસુદેવોને-દૈત્ય, દાનવ અસુરોના નામથી સંબોધ્યા છે તેમાં મધુ અને કૈટભને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયેલા બતાવ્યા છે. ચાર બાદ ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવાદિક કોઈ તીર્થંકરોની સાથેમાં, કોઈ તેમની મધ્યમાં થયેલા છે. તેમાં પણ કોઈ વિચિત્ર પ્રકારના ફેરફારો કરેલા છે તે બંને પક્ષનો માન્યતાનુસાર ક્રમવાર દિશામાત્રથી આગળ ઉપર આજ અંથમાં આપવામાં આવશે તેને પણ સાથે સાથે મનન કરવા વાચકોને ભલામણ કરું છું.

(૧) ત્રેસઠ શલાકાપુરુષોનું કોષ્ટક.

નંબર	૨૪ તીર્થંકરો	૧૨ ચક્રવર્તી	૯ વાસુદેવ	૯ બળદેવ	૯ પ્રતિવાસુદેવ
૧	ઋષભદેવ	ભરતચક્રવર્તી (૧)	૦	૦	૦
૨	અજિતનાથ	સગરચક્રવર્તી (૨)	૦	૦	૦
૩	સંભવનાથ	૦	૦	૦	૦
૪	અભિનંદન	૦	૦	૦	૦
૫	સુમતિનાથ	૦	૦	૦	૦
૬	પદ્મપ્રભ	૦	૦	૦	૦
૭	સુપાર્શ્વનાથ	૦	૦	૦	૦
૮	ચંદ્રપ્રભ	૦	૦	૦	૦
૯	સુવિધનાથ	૦	૦	૦	૦
૧૦	શીતલનાથ	૦	૦	૦	૦
૧૧	ત્રેપાસનાથ	૦	ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવ (૧)	અચલબળદેવ (૧)	અશ્વગ્રીવપ્રતિ- વાસુદેવ (૧)
૧૨	વાસુપૂજ્ય	૦	દ્વિપૃષ્ઠ (૨)	વિજ્ય (૨)	તારક (૨)
૧૩	વિમળનાથ	૦	સ્વયંભૂ (૩)	ભદ્ર (૩)	મેરૂક (૩)
૧૪	અનંતનાથ	૦	પુરુષોત્તમ (૪)	સુપ્રભ (૪)	મધુકૈટભ (૪)
૧૫	ધર્મનાથ	૦	પુરુષસિંહ (૫)	સુદર્શન (૫)	નિશુલ (૫)
		મધવા (૩)	૦	૦	૦
		સિનતકુમાર (૪)	૦	૦	૦

૧૬	શાંતિનાથ *	શાંતિનાથ (૫)	૦	૦	૦
૧૭	કુંથુનાથ *	કુંથુનાથ (૬)	૦	૦	૦
૧૮	અરનાથ *	અરનાથ (૭)	૦	૦	૦
	૦	૦	પુંડરીક (૬)	આનંદ (૬)	અલિનામા (૬)
	૦	સુભ્રમચક્રવર્તી (૮)	૦	૦	૦
	૦	૦	દત્તાત્રાયસુદેવ (૭)	નંદઅળદેવ (૭)	પ્રભુદાદ (૭)
૧૯	મલ્લિનાથ	૦	૦	૦	૦
૨૦	મુનિસુત્રત	મહાપદ્મ (૮)	૦	૦	૦
	૦	૦	લક્ષ્મણ (૮)	રામ (૮)	રાવણ (૮)
૨૧	નમિનાથ	હરિષેણ (૧૦)	૦	૦	૦
	૦	જયચક્રવર્તી (૧૧)	૦	૦	૦
૨૨	નેમિનાથ	૦	શ્રીકૃષ્ણ (૯)	અળભદ્ર (૯)	જરાસંધ (૯)
	૦	અભદ્ર (૧૨)	૦	૦	૦
૨૩	પાર્શ્વનાથ	૦	૦	૦	૦
૨૪	શ્રીમહાવીર	૦	૦	૦	૦

* આ નિશાની વાળા તીર્થંકરોએ પ્રથમ અનુક્રમથી પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ચક્રવર્તીની પદવી ભોગવી, છપંડનું રાજ્ય કરી, દીક્ષા લઈ તીર્થંકર પદવી પણ ભોગવેલી છે તેથી ચક્રવર્તી અને તીર્થંકર બન્નેમાં નામ આપવામાં આવેલ છે.

પ્રકરણ ૫ મું. ૨૪ તીર્થંકરોમાંનાં પ્રથમ ૬ નાં અવનાદિ ૨૧ કોષ્ટક. ૬૭.

જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોની એકવીશ-એકવીશ

આબતોનું કોષ્ટક.

	જિનનામ.	ઋષભ ૧	અજિત ૨	સંભવ ૩	અભિનંદન ૪	સુમતિ ૫	પદ્મપ્રભ ૬
૧	અવનાવિમાન	સર્વાર્થસિદ્ધ	વિજયવિ	ઉપરિ ઐવે. નીચલે વિ.	જ્યંતવિ.	જ્યંતવિ.	ઉપરિ. ઐવે.
૨	જન-મનગરી	વિનીતા	અયોધ્યા	શ્રાવસ્તી	વિનીતા	કૌશલપુર	કૌશાંબી
૩	પિતાનામ	નાભિકુલકર	જિતશત્રુ	જીતારિ	સંવરરાજ	મેઘ રાજ	ધર રાજ
૪	માતાનામ	મહેદેવા	વિજયા	સેના	સિદ્ધાર્થ	મંગલા	સુસામા
૫	જન-મનક્ષત્ર	ઉત્તરાષાઢા	રોહણી	મૃગશિર	પુનર્વસુ	મઘા	ચિત્રા
૬	જન-મરાશી	ધનુઃ	વૃષ	મિથુન	મિથુન	સિંહ	કન્યા
૭	લંછન	વૃષભ	ગજ	અશ્વ	કપિ	કૌંચ	કમલ
૮	દેહમાન	૫૦૦ ધનુ	૪૫૦ ધનુઃ	૪૦૦ ધનુઃ	૩૫૦ ધનુઃ	૩૦૦ ધનુઃ	૨૫૦ ધનુઃ
૯	સર્વાયુઃ	૮૪ લાખપૂર્વ	૭૨ લા. પૂ.	૬૦ લા. પૂ.	૫૦ લા. પૂ.	૪૦ લા. પૂ.	૩૦ લા. પૂ.
૧૦	દેહવર્ણ	પીતલવર્ણ	પીત	પીત	પીત	પીત	રક્ત
૧૧	અંતર	૦	૫૦ લા. કો. સાગરોપમ	૩૦ લા. કો. સાગરોપમ	૧૦ લા. કો. સાગરોપમ	૯ લા. કો. સાગરોપમ	૮૦ હજી કો સાગ- રોપમ
૧૨	દિક્ષા	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી ૪ હ. સાથે વિનીતામાં	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન-મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન-મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન-મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન-મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન- મનગરે
૧૩	દિક્ષાતપઃ	છટ-તપ કરી	પદ્મ તપઃ	પદ્મ તપ કરી	છટ તપ કરી	નિલબક્તા	છટ તપ કરી

	જિનનામ	ઋષભ ૧	અજિત ૨	સંભવ ૩	અભિનંદન ૪	પુમતિનાથ ૫	પદ્મપ્રભ ૬
૧૪	પારણા " "	ત્રેયાંસના હાથે ધનુરસથી વર્ષના અંતે	ધ્રુવદત્તાના હાથે પરમાન્ન- થી બીજે દિને	સુરેન્દ્રદત્તાના હાથે પરમાન્ન- થી બીજે દિ.	ધ્રુવદત્તાના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	પદ્મના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	સોમદેવથી પરમાન્નથી બીજે દિવસે
૧૫	જ્ઞાનસ્થાન જ્ઞાનતપ ઐત્યવૃક્ષ	પુરિમતાલે અકુમ તપથી ન્યગ્રોધવૃક્ષ	પ્રમળ્યારથાને છઠ્ઠ ભત્ત સમપર્ણ	પ્રમળ્યારથાને છઠ્ઠ ભત્ત શાલ	દીક્ષારથાને છઠ્ઠ ભત્ત પ્રિયંગુ	દીક્ષારથાને છઠ્ઠ ભત્ત પ્રિયંગુ	દીક્ષારથા- ને છઠ ભત્ત જનાલ
૧૬	ગણધરમાન	૮૪	૯૫	૧૦૨	૧૧૬	૧૦૦	૧૦૭
૧૭	સાધુસંખ્યા	૮૪ હજાર	૧ લાખ	બે લાખ	ત્રણ લાખ	૩ લા. ૨૦ હ.	૩ લા. ૩૦ હ.
૧૮	આર્યાસંખ્યા	૩ લાખ	૩ લા. ૩૦ હ.	૩ લા. ૩૬ હ.	૬ લા. ૩૦ હ.	૫ લા. ૩૦ હ.	૪ લા. ૨૦ હ.
૧૯	યક્ષનામ	ગોમુખ	મહાશય	ત્રિમુખ	ધનુર	તંતુર	કુસુમ
૨૦	યક્ષણીનામ	ચક્રેશ્વરી	અજિતા	દુરિતારિકા	કાલી	મહાકાલી	સ્વામા
૨૧	સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિતપ સિદ્ધિપરિવાર	અષ્ટાપદ પર્વ ત ૧૦ ભક્ત તપ ૧૦ હ. સાથે	સમ્મેત શિખ ર માસિક તપ સહસ્ર સાથે	સમ્મેત શિખ ર માસિક તપ સહસ્ર સાથે	સમ્મેત શૈલ માસિક તપ સહસ્ર સાથે	સમ્મેત શિખ ર માસિક તપ સહસ્ર સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિ કતપ ૮૦૩

	જિનનામ	સુપાર્થ ૭	ચંદ્રપ્રભ ૮	સુવિધિ ૯	શીતલ ૧૦	અયાસ ૧૧	વાસુપૂજ્ય ૧૨
૧	ચ્યવનવિમાન	મધ્યમૈ. ત્રિકેતું ઉપરહું.	વૈજયંત	આનતવિ.	પ્રાણુતદે.	અચ્યુતવિ.	પ્રાણુતવિ.
૨	જન્મનગરી	વારાણસી	ચંદ્રપુરી	કાકંદી	ભદ્રિયપુર	સિંદપુર	ચંપાપુરી
૩	પિતાનામ	પ્રતિષ્ઠ	મહાસેન	સુગ્રીવ	દ્વરથ	વિષ્ણુ	વસુપૂજ્ય
૪	માતાનામ	પૃથિવી	લક્ષ્મણા	રામા	નંદા	વિષ્ણુદેવી	જયા દેવી
૫	જન્મનક્ષત્ર	વિશાખા	અનુરાધા	મૂલ	પૂર્વાષાઢ	શ્રવણ	શતભિષા
૬	જન્મરાશિ	તુલા	વૃશ્ચિક	ધનુઃ	ધનુઃ	મકર	કુંભ
૭	લગ્ન	રવરિતક	ચંદ્ર	મકર	શ્રીવત્સ	ખડ્ગિ	મહિષ
૮	દેહમાન	૨૦૦ ધનુઃ	૧૫૦ ધનુઃ	૧૦૦ ધનુઃ	૬૦ ધનુઃ	૮૦ ધનુઃ	૭૦ ધનુઃ
૯	સર્વાયુઃ	૨૦ લા. પૂ.	૧૦ લા. પૂ.	૨ લા. પૂ.	૧ લા. પૂ.	૮૪ લાખ વર્ષ	૭૨ લા. વ.
૧૦	દેહવર્ણ	સ્વાશુર્વર્ણ	શ્વેત	શ્વેત	પીત	પીત	રક્ત
૧૧	જિનાંતર	૯ હજાર કો. સાગરોપમ	૯૦૦ કોટી સાગરોપમ	૯૦ કોટી સાગરોપમ	૯ કોટી સાગરોપમ	૬૬ લા. ૨૬ લ. ૧૦૦ વર્ષ હીન સા. કો. કોટી	૫૪ સાગર
૧૨	દીક્ષા	રાજ્ય કરી	રાજ્ય કરી	રાજ્ય કરી	રાજ્ય કરી	રાજ્ય કરી	કુમારા *
	"	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી
	"	હજાર સાથે	હજાર સાથે	હજાર સાથે	હજાર સાથે	હજાર સાથે	૬૦૦ સાથે
	"	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે
૧૩	દીક્ષાતપઃ	છઠ્ઠ તપ કરી	૧૫ તપ કરી	છઠ્ઠ તપ કરી	છઠ્ઠ તપ કરી	છઠ્ઠ તપ કરી	ચક્રત્ય ભત

* રાજ્યભાર લીધા વગર જે દીક્ષિત થયા તે કુમારો ગણાયા છે.

	જિનનામ	સુપાર્થનાથ ૭	ચંદ્રપ્રભ ૮	સુવિધિનાથ ૯	શીતલનાથ ૧૦	શ્રેયાસનાથ ૧૧	સાસુપૂજ્ય ૧૨
૧૪	પારણા " "	મહેન્દ્રના હાથે પરમાત્મથી ખીજે દિવસે	સોમદત્તના હાથે પરમાત્મથી ખીજે દિવસે	પુષ્પના હાથે પરમાત્મથી ખીજે દિવસે	પુતવસૂથી પરમાત્મથી ખીજે દિવસે	નંદના હાથે પરમાત્મથી ખીજે દિવસે	સુતંદના હાથે પરમાત્મથી ખીજે દિવસે
૧૫	સાનરથાન સાનતપઃ ચૈત્યવૃક્ષ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્રા શિરીષ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્રા નાગ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્રા મલ્લિકા	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્રા પ્રિયંશુ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્રા તિંદુક	દીક્ષાસ્થાને ચઉત્થ ભત્રા પાડલ
૧૬	ગણધરમાન	૯૫	૯૩	૮૮	૮૧	૭૬	૬૬
૧૭	સાધુસંખ્યા	૩ લાખ	અઠી લાખ	એ લાખ	એક લાખ	૮૪ હજાર	૭૨ હજાર
૧૮	આર્યાસંખ્યા	૪ લા. ૩૦ હ.	૩ લા. ૮૦ હ.	૧ લા. ૨૦ હ.	૧ લા. ૬૫૨ હ.	૧ લા. ૩ હ.	૧ લાખ
૧૯	પદ્ધતિનામ	માંતગ	વિષય	અગ્નિત	અહ્યા	મનુજ	સુરકુમાર
૨૦	પદ્ધતિનામ	શાંત	ગ્વાલા	સુતારા	અશોકા	શ્રીવત્સા	પ્રવરા
૨૧	સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિપરિવાર	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	ચંપાપુરી માસિક ૬ સો સાથે

	જિનનામ	વિમલ ૧૩	અનંત ૧૪	ધર્મનથ ૧૫	શાંતિનાથ ૧૬	કુંથુનાથ ૧૭	અરનાથ ૧૮
૧	અવનવિમાન	સહસ્ત્રારવિ.	પ્રાણુતવિ.	વિજયવિ.	સર્વાર્થસિદ્ધિ	સર્વાર્થસિન્ધિ	સર્વાર્થ- સિદ્ધિ
૨	જન્મનગરી	કાંપિલ્યપુર	અથોધ્યા	રત્નપુર	હરિતનાગપુર	ગજપુર	ગજપુર
૩	પિતાનામ	કૃતવર્મ્મા	સિદ્ધાસન	ભાનુ	વિશ્વસેન	શર	સુદર્શન
૪	માતાનામ	શ્યામા	સુયશા:	સુવ્રતા	આચિરા	શ્રી	દેવી
૫	જન્મનક્ષત્ર	ઉત્તરાભાદ્રપદ	રેવતી	પુષ્ય	ભરણી	કૃત્તિકા	રેવતી
૬	જન્મરાશી	મીન	મીન	કર્ક	મેષ	વૃષ	મીન
૭	લગ્નઘન	શકર	શ્યેન	વજ્ર	હરિણ	છાગ	નંદાવત
૮	દેહમાન	૬૦ ધનુ:	૫૦ ધનુ:	૪૫ ધનુ:	૪૦ ધનુ:	૩૫ ધનુ:	૩૦ ધનુ:
૯	સર્વાયુ:	૬૦ લા. વર્ષ	૩૦ લા. વર્ષ	૧૦ લા. વર્ષ	૧ લા. વર્ષ	૬૫ ૬૦ વર્ષ	૮૪ ૬૦ વ.
૧૦	દેહવર્ણ	પીત	પીત	પીત	પીત	પીત	પીત
૧૧	જિનાંતર	૩૦ સાગર	૯ સાગરોપમ	૪ સાગરોપમ	ત્રિભાગહીન ૩ સાગરોપમ	પલ્લોપમાધ્વ	૧ હજાર મોટી વધુ ન્યૂન પલ્લો પમ ચતુર્ભાગ
૧૨	દિક્ષા ,, ,, ,,	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી કર. હજાર સાથે જન્મ- નગરે
૧૩	દિક્ષાતપ	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી

	જિનનામ	વિમત્ર ૧૩	અનંત ૧૪	ધર્મનાથ ૧૫	શાંતિનાથ ૧૬	કુન્થુનાથ ૧૭	અરનાથ ૧૮
૧૪	પારણા ” ”	જયના હાથે પરમાજથી બીજે દિવસે	વિજયના હાથે પરમાજથી બીજે દિવસે	ધર્મસિહના હાથે પરમાજથી બીજે દિવસે	સુમિત્રના હાથે પરમાજથી બીજે દિવસે	વ્યાઘ્રસિહના હાથે પરમાજથી બીજે દિવસે	અપરાજિત હા થે પરમાજથી બીજે દિવસે
૧૫	જ્ઞાનસ્થાન જ્ઞાનતપઃ ચૈત્યવૃક્ષ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્ત જાંબુ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્ત અશ્વત્થઃ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્ત દધિપર્ણ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્ત નંદીવૃક્ષ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્ત તિલક	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠા ભત્ત પંચક
૧૬	ગણુધર	૫૭	૫૦	૪૩	૩૬	૩૫	૩૩
૧૭	સાધુસંખ્યા	૬૮ હજાર	૬૬ હજાર	૬૪ હજાર	૬૨ હજાર	૬૦ હજાર	૫૦ હ.
૧૮	આર્યાસંખ્યા	૧ લા. ૮૦૦	૬૨ હજાર	૬૨ હ. ૪૦૦	૬૧ હ. ૬૦૦	૬૦ હ. ૬૦૦	૬૦ હ.
૧૯	યક્ષનામ	પણગુપ્ત	પાતાલ	કિલર	ગરૂડ	ગંધર્વ	ક્ષેત્રનામા
૨૦	દેવીનામ	વિજયા	અંકુશી	પ્રણતિ	નિર્વાણી	અચ્યુતા	ધરણીધ
૨૧	સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિતપઃ સિદ્ધિપરિવાર	સમ્મેત શૈલે માસિક ૬ હ. સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક ૭ હ. સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક ૮૦૦ સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક ૮૦૦ સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	સ. શૈલે માસિક હ. સાથે

	જિનનામ	મહિનાથ ૧૯	મુનિસુવ્રત ૨૦	નમિનાથ ૨૧	નેમનાથ ૨૨	પાર્શ્વનાથ ૨૩	શ્રી વર્ધમાન ૨૪
૧	અવનવિમાન	જયંતવિં	અપરાજીત	પ્રાણુતકલ્પ	અપરાજીત	પ્રાણુતં	પ્રાણુતં
૨	જન્મનગરી	મિથિલા	રાજગૃહ	મિથિલા	સૌમ્યપુર	વારાણસી	ક્ષત્રિયકુંડ આમ
૩	પિતાનામ	કુંભ	સુમિત્ર	વિજય	સમુદ્રવિજય	અશ્વમેન	સિધ્ધા ધૈનૃપ
૪	માતાનામ	પ્રભાવતી	પદ્મા	વપ્રા	શિવા	વામા	ત્રિશલા
૫	જન્મનક્ષત્ર	અશ્વિની	શ્રવણ	અશ્વિની	ચિત્રા	વિશાખા	ઉત્તરા ફાલ્ગુની
૬	જન્મરાશિ	મેષ	મકર	મેષ	કન્યા	તુલા	કન્યા
૭	લગ્ન	કલશ	કચ્છપ	નીલોત્પલ	શંખ	સપ્ત	સિંહ
૮	દેહમાન	૨૫ ધનુઃ	૨૦ ધનુઃ	૧૫ ધનુઃ	૧૦ ધનુઃ	૬ હાથ	૭ હાથ
૯	સર્વાયુઃ	૫૫ હ. વર્ષ	૩૦ હ. વર્ષ	૧૦ હ. વર્ષ	૧ હ. વર્ષ	૧૦૦ વર્ષ	૭૨ વર્ષ
૧૦	દેહવર્ણ	નીલવર્ણ	શ્યામ	પીત	શ્યામ	નીલ	સ્વર્ણવર્ણ
૧૧	જિનાંતર	૧ હજાર કો. ૫૫	૫૪ લાખ વર્ષ	૬ લા. વર્ષ	૫ લા. વર્ષ	૮૩ હજાર ૭૫૦ વર્ષ અધિક	૨૫૦ વર્ષ
૧૨	દીક્ષા " " "	કુમાર, અપ- રિણીત ૩૦૦ સ્ત્રી અને ૩૦૦ પુરૂષ જન્મ નગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી સહસ્ત્રસંઘે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	કુમાર અવિવાહિત સહસ્ત્ર સાથે દારિકામાં	કુમાર વિવાહ કરી ૩૦૦ સાથે જન્મનગરે	કુમાર વિવાહ કરી એકાકી જન્મનગરે
૧૩	દીક્ષાતપઃ	અષ્ટમ તપઃ	૫૪ તપઃ	૫૪ તપ કરી	૭૬ તપ કરી	અકુમ તપ	૭૬ તપ કરી

	જિનનામ	મહાનાથ ૧૯	મુનિસુવતર ૨૦	તમિનાથ ૨૧	નેમિનાથ ૨૨	પાર્શ્વનાથ ૨૩	મહાવીર ૨૪
૧૪	પારણા " "	વિશ્વસેનના હાથે પરમાત્મથી બીજો દિવસે	અમ્હદત્તાના હાથે પરમાત્મથી બીજો દાને	દિનના હાથે પરમાત્મથી બીજો દિવસે	વરદિનના હાથે પરમાત્મથી બીજો દિવસે	ધન્યના હાથે પરમાત્મથી બીજો દીવસે	અહુલવિપ્રના હાથે પરમાત્મથી બીજો દી.
૧૫	જ્ઞાનસ્થાન જ્ઞાનતપઃ ચૈત્યવૃક્ષ	દીક્ષાસ્થાને અષ્ટમાંતે અશોક	દીક્ષાસ્થાને ષટ્તપોતે ચંપક	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠ ભત્ત બકુલ	દીક્ષાસ્થાને અષ્ટમાંતે વેતસ	દીક્ષાસ્થાને અષ્ટમાડ-તે ધવવૃક્ષ	રણુવાનદી છઠ્ઠ ભત્ત શાલવૃક્ષ
૧૬	ગણધરમાન	૨૮	૧૮	૧૭	૧૨	૧૦	૧૧
૧૭	સાધુસંખ્યા	૪૦ હજાર	૩૦ હજાર	૨૦	૧૮ હજાર	૧૬ હજાર	૧૪ હજાર
૧૮	આર્યાસંખ્યા	૫૫ હજાર	૫૦ હજાર	૪૧૦	૪૦ હજાર	૩૮ હજાર	૨૬ હજાર
૧૯	યક્ષનામ	કૂબર	વરણ	ભકુટિનામા	ગોમેધ	વામન	માતંગ
૨૦	યક્ષણીનામ	વૈશાટયા	દત્તા	ગાંધારી	અંબા	પદમાવતી	સિદ્ધાધિકા
૨૧	સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિતપઃ સિદ્ધિપરિવાર	સમ્મેત શેલે માસિક ૫૦૦ સાથે	સમ્મેત શેલે માસિક ૬ સાથે	સમ્મેત શેલે માસિક હજાર સાથે	ગિરનાર માસિક ૫૩૬ સાથે	મમ્મેતશિખર માસિક ૩૩ મુનિ સાથે	પાવાપુરી છઠ્ઠ તપથી એકાદશી

આ એકવીશ-એકવીશ બાબતો નો-પ્રાચીનગ્રંથ સિદ્ધસેન સૂરિકૃત મૂલ-અને અમારા શિષ્ય મુનિ અતુવિજય કૃત ટીકા-

એક આનાની ટીકટો મોકલી-અમારી પાસેથી અથવા-શા. મગનલાલ મેલાપ. ઠે. સીનોર-દેવાકાંઠા. વાયા મીયા ગામથી મેલવવો.

જેવી રીતે આ એકવીશ બાબતો એક એક તીથ કરના સંબંધે છે તેવીજ રીતે-એકસો સીત્તર બાબતોનો સહત્તિશત સ્થાન પ્રકરણ નમનો પણ ગ્રંથ છે.

મળવાનું ઠેકાણું-ભાવનગર જૈન-આત્માનંદ સભા. તેથી ઘણી બાબતોને ખુલાશો મલશે. ॥

૫. શ્રીક્ષિમાવિજયના શિષ્ય પં. જિનવિજયજી વિરચિત
ચતુર્વિંશતિજન પરિવારસ્તવન.

[આ સ્તવનમાં વર્તમાન ચોવીસીના મુખભાદિ ચોવીસે તીર્થંકરોનાં નામ ૧, તે સર્વેના ગણધરો ૨, પવિત્ર મુનિઓ ૩, કેવળજ્ઞાનીઓ ૪, અવધિજ્ઞાનીઓ ૫, મનઃપર્યવજ્ઞાનીઓ ૬, ચૌદપૂર્વધારીઓ ૭, વૈકિંચલબ્ધિ વંતો ૮, વાદીઓ ૯, સામાન્ય સાધુઓ ૧૦, સર્વસાધવીસંખ્યા ૧૧, શુદ્ધ શ્રાવકો ૧૨, અને શુદ્ધ શ્રાવિકઓની સંખ્યાનું વર્ણન છે.]

(મત કોઈ હોયે તે કાન્હ પડયો છે કેડે. એ દેશી)

ભાવે વંદ્દં રે ચોવીસે જનચંદા.

મુખભ (૧) અજીત (૨) સંજીવ (૩) અભિનંદન (૪)

સુમતિનાથ (૫) સુખકંઠા ભાવેઠ આંકણી.

પદ્મપ્રભ (૬) ને સુપાસ (૭) ચંદ્રપ્રભ (૮)

સુવિધિ (૯) શીતલ સ્વામી (૧૦)

શ્રેયાંસ (૧૧) વાસુપૂજ્ય (૧૨) વિમળ (૧૩) અનંતપ્રભુ (૧૪)

ધર્મનાથ (૧૫) શુભ ધામી. ભાવેઠ ૨

પાંચમા છકા સાતમા ચક્રો

શાંતિ (૧૬) કુંથુ (૧૭) અર (૧૮) દેવા.

એકજી ભવ માંહે દોય પદવી

પુણ્ય પ્રકૃતિના મેવા. ભાવેઠ ૩

મદિસ (૧૯) મુનિસુવ્રત (૨૦) નમિ (૨૧) નેમિ (૨૨)

પુરુષાદાની પાસ (૨૩)

વર્ધમાન જીનવરને નામે (૨૪)

વર્ધમાન સુખવાસ. ભાવેઠ ૪

પુંડરીક પ્રમુખ ગણધારી

ચઉદ સયા ખાવન્ન (૧૪૫૨)

લાખ અઠ્ઠાવીસ સહસ અડયાલિસ (૨૮૪૮૦૦૦),

મુનિવર પાવન મન્ન. લાવે૦ ૫

એક લાખ હજાર બહોત્તર,

એક શત (૧૭૨૧૦૦) કેવલનાણી.

એક લાખ તેત્રીસ સહસ ચઉસય (૧૩૩૪૦૦),

અવધિ વર નાણી. લાવે૦ ૬

મનપરજવ નાણી એક લખ,

અધિકા સહસ પણયાલા.

પણ સય એકાણું (૧,૪૫,૫૬૧) નિત નમિયે.

ચરણ કરણ મુંડાળા. લાવે૦ ૭

તેત્રીસ સહસ નવ સય અઠ્ઠાણું (૩૩,૯૯૮),

ચઉદશ પૂરવધારી.

દો લખ સહસ પણયાલ બંસે અડ (૨,૪૫,૨૦૮),

વૈકિય લખધિ બંડારી. લાવે૦ ૮

એક લાખ સહસ છવીસને દો શત (૧,૨૬,૨૦૦)

વાઠી શ્રુતવિસ્તારી.

જિન મત થાપન કુમતિ ઉત્થાપન.

મયગળ જિમ મદ ધારી. લાવે૦ ૯

આગણીસ લાખ ખસીસ સહસ ને

એકાવન (૧૬,૩૨૦,૫૧) અધિકેરા.

સવિજિનના સામાન્ય મુનીસર

ટાળ્યા ભવ ભવ ફેરા. લાવે૦ ૧૦

લાખ ચૌયાલીસ સહસ છયાલીસ

ચાર સયાં ૫૨ (૪૪,૪૬,૪૦૬) વઢો.

સાધ્વીનો પરિવાર મનોહર.

પ્રણમી પાપ નિકંદો. લાવે૦ ૧૧

લાખ પંચાવન સહસ્ર અડચાલીસ (૫૫,૪૮૦૦૦),

આવક સમકિત ધારી.

એક ઠોડી પચ્ચ લાખ અડત્રીસ સહસ્ર (૧,૫,૩૮૦૦૦)

આવિકા શુદ્ધ વિચારી. ભાવે ૧૨

ચૌવીસે જિનવરનો પરિકર,

ગહ ઉઠી પ્રણમીજે.

ખિમાવિજય પંડિત ગુણ કણે

જિન પદ રંચ રમીજે. ભાવે ૧૩

॥ મતિ જૈન પ્રમાણે ૨૪ શે તીર્થંકરોના ગણધરાદિના પરિમાણ

સ્તવન.

બાર ચક્રવર્તીઓ અને તેમનાં નગર આદિનો કોડો. ૧

	નામ	નગરી	પિતા	માતા	ઉંચાઇ	આયુષ્ય	ગતિ
૧	ભરત	વિનીતા	અપભદ્રેવ	સુમંગલા	૧૦૦ મનુષ્ય	૮૪ લાખ પૂર્વ	મોક્ષ
૨	સગર	અયોધ્યા	સુમિત્ર	દશામતિ	૪૫૦ ”	૭૨ લાખ પૂર્વ	”
૩	મધવા	આવસ્તી	વિજય	ભદ્રા	૪૨૧ ”	૫ લાખ વર્ષ	ત્રીજા દેવલોકમાં
૪	સનતકુમાર	હસ્તિનાપુર	અશ્વમેન	સહદેવ	૧૧૧ ”	૩ ”	”
૫	શાંતિનાથ	”	વિશ્વમેન	અચિરા	૪૦ ”	૧ લાખ વર્ષ	મોક્ષ
૬	કુંથુનાથ	”	શર	શ્રીદેવી	૫ ”	૯૫ લાખ વર્ષ	”
૭	અરનાથ	”	સુદર્શન	મહાદેવી	૩૦ ”	૮૪ ”	”
૮	સુભ્રમ	તાપસાશ્રમ *	કૃતવીર્ય	તારા	૨૮ ”	૬૦ ”	૭ મી નરકે
૯	મહાપદ્મ	હસ્તિનાપુર	પદ્મોત્તર	જ્યાલા	૨૦ ”	૩૦ ”	મોક્ષ
૧૦	હરિષણ	કાંપિલ્યપુર	મહાહરિ	મલિષી	૧૫ ”	૧૦ ”	”
૧૧	જય	રાજગૃહ	વિજય	વમા	૨ ”	૩ ”	”
૧૨	અહમત	કાંપિલ્યપુર	અહમરાજ	ચૂલિની	૭ ”	૭૦૦ વર્ષ	૭ મી નરકે

નવ વાસુદેવો અને તેમનાં નગર આદિનો કેઠો. બીજો

	નામ.	નગર	પિતા	માતા	ઉંચાઈ	ગતિ	આયુષ્ય વર્ષ
૧	ત્રિવૃદ્ધ	પોતનપુર	બ્રહ્મપતિ	મૃગાવતી	૮૦ ધનુષ્ય	૭ મી નરક	ચારાસી લાખ પૂર્વ
૨	દ્વિવૃદ્ધ	દ્વારાવતી	અક્ષરાજા	ઉમા	૭૦ ધનુષ્ય	૭૬૫ નરક	× અહોત્તર લાખ પૂર્વ
૩	સ્વયંભૂ	દ્વારાવતી	રૂદ્રરાજા	પૃથ્વી	૬૦ ધનુષ્ય	,,	સાઠ લાખ પૂર્વ
૪	પુરુષોત્તમ	દ્વારાવતી	સોમરાજા	શાંતિ	૫૦ ધનુષ્ય	,,	ત્રણ લાખ
૫	પુરુષસિંહ	અશ્વપુર	શિવરાજા	અચંકા	૪૫ ધનુષ્ય	,,	એક લાખ
૬	પુરુષપુંડરીક	ચક્રપુર	મહાશિરા	લક્ષ્મવતી	૩૯ ધનુષ્ય	,,	૬૫ હજાર
૭	દત્ત	વાણારસી	અગ્નિ-શિખા	શેષવતી	૨૬ ધનુષ્ય	૫ મી નરક	૫૬ હજાર
૮	લક્ષ્મણ	અયોધ્યા*	દશરથ	સુમિત્રા	૧૬ ધનુષ્ય	૪ મી નરક	૧૨ હજાર
૯	કૃષ્ણ	દ્વારિકા*	વસુદેવ	દેવકી	૧૦ ધનુષ્ય	૩૭ નરક	૧ હજાર

† નવ બલદેવો અને તેમના નગર આદિનો કેઠો. ૩જો

	નામ	નગર	પિતા	માતા	ઉંચાઈ	આયુષ્ય વર્ષ	ગતિ
૧	અચલ	પોતનપુર	બ્રહ્માવતિ	ભદ્રા	...	૮૫	મોક્ષ
૨	વિજય	દ્વારિકા	અક્ષરાજા	સુભદ્રા	...	૭૫	,,
૩	ભદ્ર	દ્વારિકા	રૂદ્રરાજા	સુપ્રભા	...	૬૫	,,
૪	સુપ્રભ	દ્વારિકા	સોમરાજા	સુદર્શના	...	૫૫	,,
૫	સુદર્શન	અશ્વપુર	શિવરાજા	વિજયા	...	૧૭	,,
૬	આનંદ	ચંદ્રપુર	મહાશિરઃ	વૈજ્યંતી	...	૮૫	,,
૭	નંદન	વાણારસી	અગ્નિશિખા	જ્યંતી	...	૬૫	,,
૮	પદ્મા(રામ)	અયોધ્યા*	દશરથ	કૌશલ્યા (અપરાજિતા)	...	૧૫	,,
૯	બલભદ્ર	દ્વારિકા *	વસુદેવ	રોહિણી	...	૧૨	૫ મી અક્ષ દેવલોક

× બીજું નામ દ્વારિકા. + ત્રિશષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્રમાં ૭૪ લાખ લખેલું છે.

* લક્ષ્મણ અને રામનું જન્મસ્થાન રાજગૃહિ, કૃષ્ણની મથુરા અને બલભદ્રની શૈવપુર.

† બલદેવોના શરીરની ઉંચાઈ જુદી લખેલી નથી, જેથી તેઓ તેમના નાના ભાઈ વાસુદેવના પ્રમાણે ઉંચાઈમાં હોવાનું અનુમાન થાય છે.

નવ પ્રતિવાસુદેવો અને તેમનાં નગર આદિનો કોઠો. ચોથો.

	નામ	નગર	પિતા	માતા	ઉચ્ચાઈ ફી	આયુષ્ય	મતિ
૧	અશ્વગ્રીવ	રત્નપુર	મયુરગ્રીવ	નીલાંબના			૭ મી નરકે
૨	તારક	વિજયપુર	શ્રીધર	શ્રીમતી	૭૦	૭૨	૬ કી નરકે
૩	મેરક	નંદનપુર	કેશરી	સુંદરી	૬૦	૬૦	„ નરકે
૪	મધુ	પૃથ્વીપુર	વિલાસ	ગુણવતી	૫૦	૩૦	„ નરકે
૫	નિશુંભ	હરિપુર			૪૫	૧૦	„ નરકે
૬	મલી	અરિંજય			૨૬	૫૦	„ નરકે
૭	પ્રહલાદ	તિલકપુર					નરકે
૮	રાવણ	લંકા * *	રત્નશ્રવા	કૈકસી	૧૬ થી કાંઈક વધારે		૪થી નરકે
૯	જરાસંધ	રાજગૃહ	વૃહદ્રથ				૪થી નરકે

§ પ્રતિવાસુદેવોમાં કેટલાકની ઉચ્ચાઈ તથા આયુષ્ય જણાવેલાં નથી જેથી તેમના વખતમાં વાસુદેવો પ્રમાણે તે હોવાનું અનુમાન કરી શકાય છે.

* * રાવણનું જન્મ પાતાલ લંકામાં.

ક્રમ ૬૩ માંના ૨૪-૧૨ નવનવનાં ત્રણત્રિક સંખ્યાથી કેટલીક આબોતોના વિચારોનું પ્રકરણ ૫ મું સમાપ્ત.

વૈદિક મતના ૨૪ આદિ અવતારોનું પ્રકરણ ૬ હું.

પૌરાણિક મતે ચોવીસ અવતારો.

વૈદિક સંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા ભાગવતાદિ પુરાણોમાં વિષ્ણુના ૨૪ અવતારોનું વર્ણન આવે છે. વિષ્ણુએ શુકાચાર્યની માન્યતા મુજબ કાપી નાંખ્યું ત્યારે શુકે શાપ આપ્યો કે તમે આ સંસારમાં સાતવાર મનુષ્ય શરીર ધારણ કરશો ત્યારથી વારંવાર વિષ્ણુ જન્મ લે છે. તેમના ચોવીસ અવતારોમાં પણ દસ અવતારો મુખ્ય ગણાય છે.

સ્વધર્મનિષ્ઠ દૈવીજીવન ગ્રંથમાં પૃ. ૨૫ થી જે ચોવીસ અવતારોનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે, તે નીચે મુજબ છે:—

- ×૧ સનકાદિ અવતાર. પરમાત્માએ પ્રથમ બ્રહ્માથી સનકાદિ કુમારોનો અવતાર લઈ, બ્રાહ્મણ થઈ, દુઃખથી પાળી શકાય એવું અખંડિત બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું.
- ૨ વરાહ અવતાર. ખીજે અવતારે આ જગતની ઉત્પત્તિને માટે, રસાતળમાં ગયેલી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવા માટે યજ્ઞના સ્વામી શ્રીહરિએ વરાહનું શરીર ધારણ કર્યું હતું.
- ૩ નારદ અવતાર. ત્રીજે અવતારે તે પરમાત્માએ ઋષિના જન્મમાં નારદનો અવતાર ધારણ કરી અન્યને નારદ પંથરાત્ર કહ્યું.
- ૪ નર-નારાયણ. ચોથા અવતારે ભગવાનને ધર્મની સ્ત્રીથી નર અને નારાયણ નામના ઋષિરૂપે જન્મીને અંતઃકરણની શાંતિ આપનાર તપ કર્યું.
- ૫ કપિલ અવતાર. પાંચમો અવતાર કપિલનો ધારણ કરીને સિદ્ધપુરુષોના હૃદયર થયા, અને આસુરી નામના બ્રાહ્મણોને સાંખ્યશાસ્ત્ર શીખવ્યું.

× જે ચાર અવતારોનાં—ગામ, હામાદિ મલે છે. ખીજાઓનો પત્તો કેમ નથી જણાતો ? આ અવતારોની શરૂઆત કયા કાલથી ? પ્રલયથી માનીએ તો તે કેવા સ્વરૂપનો ? અને આ ચાલતો કેટલામો ?

- ૬ દત્તાત્રેય અવતાર. છટ્ટે અવતારે અનસૂયા તથા અત્રિ ઋષિની પ્રાર્થના ઉપરથી તેમને ત્યાં દત્તાત્રેય ભગવાન પુત્રરૂપે અવતર્યા, અને અલર્ક રાજાને તેમ પ્રદક્ષાદાદિ ભક્તજનોને આત્મવિદ્યાને ઉપદેશ કર્યો.
- ૭ યજ્ઞાવતાર સાતમા અવતારે ઋષિ ઋષિથી આકૃતિ નામની સ્ત્રી વિષે યજ્ઞાવતાર ધારણ કર્યો, અને યામ વિગેરે પુત્રો અને દેવો સુધે સ્વયંભૂ મન્વંતરનું પાળણ કર્યું.
- ૮ ઉરુકમ (ઋષભ-દેવ) અવ- તાર. આઠમા અવતારે નાભિ રાજાની મેરુદેવી નામની સ્ત્રીથી 'ઉરુકમ' (ઋષભદેવ) જન્મ્યા. અને પરમહંસનો ભાગ બતાવ્યો.
- ૯ પૃથુઅવ- તાર. નવમો અવતાર પૃથુરાજનો થયો, જેમણે પૃથ્વીમાંથી
- ૧૦ હંસાવતાર ઔપધિઓનું તથા સર્વ વસ્તુઓનું હોહન કર્યું.
- ૧૧ ઇન્દ્રાવ- તાર. તેમ હંસાવતાર, અને હરિના ઇન્દ્ર અવતારો પણ થયા.
- ૧૨ મત્સ્યા- વતાર. આશ્વપમન્વંતરમાં જ્યારે સમુદ્રો એકત્ર થવાથી પ્રલય થયો ત્યારે ભગવાને મત્સ્યાવતાર ધારણ કરી પૃથ્વીરૂપ નૌકામાં વૈવસ્વત મનુને બેસાડી તેમની રક્ષા કરા એ બારમો અવતાર છે.
- ૧૩ કચ્છપા વતાર. તેરમા અવતારે-દેવો અને દાનવો સમુદ્રનું મંથન કરવા લાગ્યા ત્યારે ભગવાને કાચબાનું રૂપ ધરી પોઠ ઉપર મંદરાગ્રલને ધારણ કર્યો.
- ૧૪ ધન્વંતરી. ચૌદમો અવતાર ધન્વંતરીનો ધારણ કરીને અમૃત આણ્યું.
- ૧૫ મોહિની અવતાર. પંદરમો અવતાર મોહિનીનો ધારણ કરી સ્ત્રીના (મોહિનીના) રૂપથી દાનવોને મોહિત કરી દેવોને અમૃત પાચું.
- ૧૬ નૃસિંહા- વતાર. સોલમો નૃસિંહાવતાર ધારણ કરી મદમત્ત હિરણ્યકશિપુ દૈત્યને ચીરી નાંખ્યો.
- ૧૭ વામન અવતાર. સત્તરમો અવતાર ધારણ કરી બલિ રાજાના યજ્ઞમાં જઈ તેના પાસેથી સ્વર્ગ પાછું લેવા ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી માંગી.

- ૧૮ પરશુરામ અવતાર. અદારમો અવતાર પરશુરામનો ધારણ કરીને ૨૧ વાર પૃથ્વી નિઃક્ષત્રિય કરી.
- ૧૯ વેદવ્યાસ અવતાર. આગણીસમા અવતારે 'પરાશર ઋષિથી સત્યવતીના પેટે ભગવાન્ વેદવ્યાસ જન્મ્યા.
- ૨૦ રામ અવતાર. વીસમો અવતાર-દેવતાઓનું કામ કરવાની ઇચ્છાથી રામ રૂપી રાજાનો અવતાર થયો, અને સસુદ્રનિગ્રહ વિગેરે પસકમો કર્યાં.
- ૨૧ બલરામ. એકવીસમા અને બાવીસમા અવતારે બળરામ અને
- ૨૨ અને કૃષ્ણ અવતાર. કૃષ્ણ એવાં નામથી વિષ્ણુ કુળમાં અવતાર લઈને પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો.
- ૨૩ બુદ્ધાવતાર. તે પછી ત્રેવીસમા અવતારમાં અસુરોનું બળ વધ્યું તેમને મોહિત કરવા માટે ભગવાન્ 'હિકટ' દેશમાં-'અથા' પ્રદેશમાં બુદ્ધને નામે અવતર્યા હતા.
- ૨૪ કલ્કી અવતાર. તે પછી ચોવીસમો અવતાર "કલ્કી" ભગવાનનો થશે.

	ચોવીસ અવતારોનો ક્રમ.	દશ અવતારોનો ક્રમ.	
૧	શનકાદિ	૨૦ માં કયા કયા નંબરના.	
૨	વરાહ અવતાર.	વરાહજી ત્રીજો નંબર છે.	૩
૩	નારદ અવતાર.		
૪	નર-નારાયણ.		
૫	કપિલ અવતાર.		
૬	દત્તાત્રેય.		
૧૭	યજ્ઞ અવતાર.		

૮	ઉરુકમ-ઋષભદેવ.		
૯	પૃથુરામ.		
૧૦	હંસાવતાર.		
૧૧	ધૈશ્વરાવતાર.		
૧૨	મત્સ્યાવતાર.	મત્સ્ય અવતાર પહેલે નંબરે છે.	૧
૧૩	કચ્છપાવતાર.	કચ્છપા અવતાર બીજે નંબરે છે.	૨
૧૪	ધનવંતરી અવતાર.		
૧૫	મોહિની અવતાર.		
૧૬	નૃસિંહાવતાર.	નૃસિંહાવતાર ચોથે નંબરે છે.	૪
૧૭	વામનાવતાર.	વામનાવતાર પાંચમે નંબરે છે.	૫
૧૮	પરશુરામાવતાર.	પરશુરામાવતાર છઠે નંબરે છે.	૬
૧૯	વેદવ્યાસાવતાર.		
૨૦	રામાવતાર.	રામાવતાર સાતમે નંબરે છે.	૭
૨૧	બળરામાવતાર.		
૨૨	શ્રી કૃષ્ણાવતાર	શ્રી કૃષ્ણાવતાર આઠમે નંબરે છે.	૮
૨૩	બુદ્ધાવતાર	શ્રી બુદ્ધાવતાર નવમે નંબરે છે.	૯
૨૪	કલ્કી અવતાર. (હજુ થવાનો)	કલ્ક (ભવિષ્ય અવતાર) દસમે નંબરે છે.	૧૦

આ ૨૪ માં-મત્સ્ય અને કચ્છ-બારમાં અને તેરમાં છે. તે દશમાં પહેલા બીજા નંબરે છે. અને ૨૪ માં વરાહ બીજે નંબરે છે તે દશમાં ત્રીજે નંબરે કલ્પાયા છે. તેનો વિચાર કરવાને માટે આ કોઠો લખીને બતાવ્યો છે.

!! છાત વૈદિકે ૨૪ માં ના ૧૦ અવતારો ક્રમ સહિત જોવાનો કોઠો

વૈદિકે દશ અવતારોનાં કાર્યક્રમ.

દશ અવતારોનું વર્ણન.

નામો—

“ મત્સ્યઃ ૧ કૂર્મો ૨ વરાહશ્ચ ૩ નાસિંહોઽથ ૪ વામનઃ ૫ રામો ॥
૬ રામશ્ચ ૭ કૃષ્ણશ્ચ ૮ બુદ્ધઃ ૯ કલ્કી ૧૦ ચ તે દશ ” ॥

દશ અવતારોનાં કાર્યો—

“ વેદાનુદ્ધરતે ૧ જગન્નિવહતે ૨ ભૂગોલમુદ્બિઘ્નતે ૩ દૈત્યં દારયતે
૪ વર્ણિ છલયતે ૫ ક્ષત્રક્ષયં કુર્વતે ૬ પૌલસ્ત્ય જયતે ૭ હલં કલયતે
૮ કારુણ્યમાતન્વતે ૯ મ્લેચ્છાન્ મૂર્છયતે ૧૦ દશાકૃતિકૃતે
કૃષ્ણાય તુમ્યં નમઃ ॥૧॥ ”

(ગીત ગોવિંદ)

૧ વેદાન્ ઉદ્ધરતે

શંખ નામનોદૈત્ય ચારે વેદોને લઈને પૃથ્વી તળમાં પેસી ગયો, ત્યારે
કૃષ્ણ ભગવાને ‘ મત્સ્ય ’ નો અવતાર લઈ શંખની
પ્રથમ મત્સ્યાવતારનું પાછળ પાતાળમાં જઈને તેની પાસેથી ચારે વેદોને
સ્વરૂપ. લઈ પાછા પૃથ્વી ઉપર લાવીને મૂક્યા.

૨ જગન્નિવહતે.

એક વખતે પૃથ્વી પાતાળમાં જવા લાગી, ત્યારે કૂર્મ કાચખાનો
અવતાર ધારણ કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાની
બીજા કન્ધાવાવતારનું પીઠ ઉપર તેને ધારણ કરી રાખી.
સ્વરૂપ.

૩ ભૂગોલમુદ્બિઘ્નતે

પછી વરાહનું રૂપ ધારણ કરીને પોતાની બે દાઢાઓથી આ પૃથ્વીને
પકડી રાખી.

ત્રીજા વરાહાવતારનું
સ્વરૂપ.

૪ દૈત્યં દારયતે

સર્વે દૈત્યો (દાનવો) શિવના ભક્ત હતા, પરંતુ હિરણ્યકશિપુ

એથા નૃસિંહાવતારનું
સ્વરૂપ.

નો પુત્ર પ્રહ્લાદ વિષ્ણુનો ભક્ત બન્યો હતો, તેથી તેના બાપે તેને ખૂબ માર્યો. તોપણ પ્રહ્લાદ મુખથી વિષ્ણુ-વિષ્ણુમ્ પોકારતો રહ્યો તેથી તેને વાગ્યું નહીં. વિષ્ણુએ ઇંદ્રપદ પ્રાપ્ત થવાનો વર આપ્યો તેથી તે ઇંદ્રપદને પ્રાપ્ત થયો. તો પણ તે પ્રહ્લાદનો બાપ તેને પીડા કરવા લાગ્યો, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણજી એ નૃસિંહાવતાર ધારણ કરી પ્રહ્લાદના બાપ (હિરણ્યકશિપુ) ને નબળી ફાડી-મારી નાંખ્યો. આ ઉપર બતાવેલા ચારે અવતારો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પહેલા કૃતયુગ (પૌરાણિક અને જ્યોતિષના મતે ૧૭૨૮૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણ વાળા યુગ) માં કરેલા.

૫ વલિ છલયતે

બલિનામના દેવે ઇંદ્રપદને મેળવવા શતકતુ (૧૦૦ યજ્ઞ) નો પ્રારંભ કર્યો. તેમાં ૯૯ યજ્ઞ પૂરા થઈ ગયા. ત્યારે પાંચમા વામના વતારનું શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને વિચાર થયો કે— માફ પ્રહ્લાદને આપેલું ઇંદ્રપદ જતું રહે તે ઠીક નહીં માટે બલિનો સોમો યજ્ઞ પૂરો થવા દેવો નહીં, એવો વિચાર કરીને, વામન રૂપ લઈ, બલિની પાસે આવી દાન માંગ્યું. બલિએ કહ્યું કે—હે બ્રાહ્મણ તું શું માગે છે. ?

વામને કહ્યું કે—રહેવા માટે સાડા ત્રણ ડગલાં જમીન માગું છું.

બલિએ આપવા હા પાડી, તે વખતે કોઈએ કહ્યું કે—સાહેબ ! એ બ્રાહ્મણ નથી. વામનરૂપે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન છે. એમ જાણ્યા પછી બલિ ગુસ્સે થયો. એટલામાં વામને ત્રણ ડગલાંમાં બધીએ પૃથ્વી માપી લઈને અડધું ડગલું બલિની પીઠ ઉપર મૂકીને તેને પાતાલમાં ખોસી દાલ્યો; તે વખતે બલિએ કહ્યું કે—માફ નામ રાખો, ત્યારે ભગવાને વર આપ્યો કે—દિવાલીના ચાર દિવસોમાં તું રાજ થઈશ, અને હું તારો દ્વારપાળ થઈશ. ઇત્યાદિ.

૬ ક્ષત્રક્ષયં કુર્વતે

સહસ્રાર ક્ષત્રિયની બહેન રૌણકાને જમદગ્નિ ઋષિ બળાત્કારથી પરણ્યા. ઋષિના આશ્રમે સહસ્રાર ગયો ત્યારે ઋષિ અને તેની પત્નીનો ઝગડો થતો જાયો. ક્ષત્રિએ ઋષિને સંતાપ્યો, અને રૌણકાને પણ હઠિની કરી,

છઠ્ઠા પરશુરામા વતારનું
સ્વરૂપ

તેથી વિષ્ણુ ભગવાને તેજ તાપસના ઘરમાં પરશુરામનો અવતાર ધારણ કરી સહસ્રારને માર્યો અને પછીથી ૨૧ વાર નિઃશ્વત્રિય પૃથ્વી કરી.

૭ પૌલસ્ત્યં જયતે

રાવણ નામના દૈત્યે યજ્ઞનો નાશ કરવાને ઉપદ્રવો કર્યા, ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાને રામનો અવતાર લઈ રાવણનો સર્વથા રામાવતારનું સ્વરૂપ. નાશ કર્યો.

આ ત્રણ અવતારો ૧૨૯૬૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણવાળા ત્રેતાયુગમાં થયાં છે.

૮ હલં કલયતે

કંસા દિક દૈત્યેનો નાશ કરવાને ' દારિકા ' નગરીમાં શ્રી કૃષ્ણજીના આઠમો કૃષ્ણાવતાર. સ્વરૂપે સાક્ષાત્ અવતાર પછે આવ્યા.

૯ કારુણ્ય માતન્વતે

શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને નવમો અવતાર બુદ્ધનો લીધો, તે વખતે દયા ઉત્તમ થવાથી યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી, અને બધા બુદ્ધાવતારનું સ્વરૂપ. મ્લેચ્છોના મંદિરોની વૃદ્ધિ કરી.

આ બે અવતારો ૮૬૪૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણવાળા દ્વાપર યુગમાં થયા.

૧૦ મ્લેચ્છાન્ મૂર્છયતે

આ દશમો અવતાર થયો નથી, પણ આગળ ઉપર મ્લેચ્છોનો નાશ કરવાને માટે કલિકાળમાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન દશમો કલ્કી અવતાર. કલ્કીનો અવતાર ધારણ કરવાના છે.

આ પ્રમાણે દશ અવતાર ધારણ કરી જગતના ઉદ્ધારક શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને ગીતગોવિંદ ગ્રંથના કર્તા (જયદેવ) નમસ્કાર કરે છે.

૧૦ અવતારોમાંના પહેલા ચાર કૃતયુગમાં થએલા બતાવ્યા છે તેમાં વરાહ ત્રિજે છે, અને ૨૪ માં વરાહ બીજે નંબરે છે. એ કમ બેતાં ચોવીશે અવતારો કૃતયુગથીજ ધવા લાગ્યા જણાય છે. પરંતુ આ ચાલતા ચાર યુગના પહેલાં અવતારોના સંબંધે વૈદિકોમાં કેવા પ્રકારની વ્યવસ્થા ચાલતી હતી ?

॥ ઇતિ-વૈદિકે એકજ વિષ્ણુના દશ અવતારોનું કિચિત્ વર્ણન કરીને બતાવ્યું. ॥

અવતારો વિષે આધુનિક વિદ્વાનોના મતો.

સૂર્યની સાથે સરખાવેલા દશ અવતારો.

* (૧) અંગ્રેજી સાહિત્ય અને પુરાણ કથા (તુલનાત્મક સમીક્ષા) પૃ. ૫૦ થી લખે છે કે—“વિષ્ણુને લગતી દશાવતાર વિષયક કથાઓ સૂર્યની વિવિધ દિનચર્યા વિષે થતી દશાઓ તથા ક્રિયાઓને ઉદ્દેશીને લખાયેલાં રૂપકો શિવાય બીજાં કશું પણ નથી” ઇત્યાદિથી શરૂ થતો ઉલ્લેખનો ટુંકસાર—

૧. પ્રકાશરૂપી સમુદ્રમાં કુબી-અદૃષ્ટ થઈ રહેલો જે સૂર્ય તે મત્સ્ય છે.
૨. કર, પાદાદિ અંગનું પ્રસારણ થતા પૂર્વની દિશા ઉપરથો તે પુનઃ ફેરફાર અણ્ણાય
૩. રાત્રિરૂપી મલયને આધીન થયેલી પૃથ્વીને બહાર ખેંચી કાઢનાર જે સૂર્ય તે વરાહ છે.
૪. કર, પાદાદિયુક્ત સૂર્ય તે નરસિંહ છે, અને તે પૂર્વનું તેનું જે સ્વરૂપ તે છે
૫. વામન થએલો સૂર્ય ઉદય પામી આકાશના મધ્યમાં વિરાજી અરત પામતા સુધામાં ત્રણ દશામાં રહીને અંધકારને પાતાલમાં પૂરી રાખે છે.
૬. પરશુરામ રૂપી સૂર્ય પોતાના પ્રખર કિરણો (પરશુ) વડે પૃથ્વીને નક્ષત્રી (જળ વિનાશી) કરી મુકે છે,
૭. રામ-વિષ્ણુ તે સૂર્યનું સ્વરૂપ છે. x x x x
રામરૂપી સૂર્ય પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં પરશુરામ નો પરાજય કર્યો હતો, એ વાત આકાશમાં થતાં રૂપાંતરનું રૂપક છે. એમ કહી શકાય છે.

* આ ગ્રંથના લેખક-જયસુખરાય વિ. પુરુષોત્તમરાય જોસીપુરા એમ. એ. ટ્રાંસલેટર, વિદ્યાધિકારી કચેરી-વડોદરા.

૮. રામનો અવતાર થઈ ગયા બાદ વિષ્ણુએ પુનઃ કૃષ્ણરૂપે સવતાર ધારણ કર્યો છે. આ કૃષ્ણ પુનઃ વિષ્ણુ એટલે સૂર્યનું એક સ્વરૂપ છે.

૯. કૃષ્ણરૂપી સૂર્યનું સ્વરૂપ અવસ્થાંતરને પામતાં બુદ્ધનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. વિષ્ણુ નવમા અવતારમાં બુદ્ધનું શરીર ધારણ કરે છે. આ 'બુદ્ધ' શબ્દનો અર્થ જાણાયલો એવાયલો કે ડાહ્યો પુરૂષ થાય છે. + + + દૈત્યોની મતિને મોહ કરનારો અને લલચાવનારો વેષ ધારણ કરે છે એ વાત સૂર્યની અસ્તકાળે થતી મોહકતાને સૂચવનારી છે. + + + બુદ્ધરૂપી સૂર્યનો અમલ યતાં અર્થાત્ રાત્રિનો સમય થતાં ચત્તાદિ ધર્મ કાર્યો થતાં પણ બંધ પડે છે.

૧૦. કલ્કી x x x અર્થાત્ રાત્રિના અંધકારમાં ડુબેલા જગતને વિષ્ણુરૂપી સૂર્ય દ્વિતી ઉદય પામી પ્રકાશ યુક્ત બનાવશે x x"

ઉપર પ્રમાણે વિષ્ણુરૂપી સૂર્યના દશ અવતારોનું આપણે અવલોકન કરી ગયા છીએ. એ અવલોકનનો સાર માત્ર એટલોજ કે સૂર્ય ઉગીને ગગન મંડળમાં રહીને અસ્ત પામતા સુધીમાં નવ જુદાં જુદાં સ્વરૂપ ધારણ કરે છે + x

કેઈ ઉપલક્ષિયા વાચકને ઉક્ત સર્વ કથાઓ કેવળ કલ્પનાનાં કુસુમો રૂપ દેખાશે, પરંતુ x x x હિંદુ આર્યોએ સમયાનુકુલ વેષ પોતાની ધર્મભાવનાને પહેરાવીને પોતાના અસલ ધર્મવિચારનું કેવી રીતે પાલણ કર્યું છે. + + +

વેદમાં જેવી રીતે દેવની શક્તિને તેની યોગ કલ્પવામાં આવી છે, તેવી રીતે પુરાણોમાં પણ થયેલું છે પૌરાણિક-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણે દેવોની જે જે શક્તિ, તે તેમની પત્નીરૂપ ગણાવા પામી છે."

† (૨) આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ (પૃ. ૨૧૩) લખ્યું છે કે—
ઉત્ક્રાંતિના તત્વને અનુસરીને કેટલાએક એમ કહે છે કે—

૧. 'મત્સ્ય' એ હાથ પંગ વગરનો, ૨ "કુર્મ" મત્સ્ય કરતાં ઉપલી-કોટીનો.

† આ મંથના રચનાર. ઋગ્વેદી. વિ. સં. ૧૯૭૯ માં પુરા તત્ત્વ મંદિર અમદા-વાદથી અહાર પડેલું.

- ૩ આગલી પાચરી જે ચતુષ્પાદ પશુ તેનો દાખલો “વરાહ”
૪. એ પછી ‘નરસિંહ’ નર પશુનું એકીકરણ પૂર્ણ અવસ્થાએ પહોંચેલો, મનુષ્યના પહેલાનો
૫. અપૂર્ણ દશાએ પહોંચેલી માનવી આકૃતિ ચાચકરૂપ “વામન”
૬. પછી તામસી વૃત્તિથી ભરેલ બલવાન પૂર્ણ રીતે વધેલો મનુષ્ય “પરશુરામ”
૭. તામસીવૃત્તિનો લોપ થઈને સાત્વિકવૃત્તિની વૃદ્ધિવાળા “રામ”
૮. પછી જેમનામાં સત્વ, રજસ, તપ, રાગ, દ્વેષ નથી એવો કેવળ, સત્યના ભેર ઉપર જુગ્મનારો. પરંતુ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી નિષ્કામ કરનારો મુક્તિદી “કૃષ્ણ છે.”
- ૯ રામ કરતાં પણ ઉપલે દરજ્જે પગથીએથી ચડેલો જગત્માં સુખ દુઃખ તરફ સમ ભાવે જોનારો એ જીવનમુક્ત પુરૂષ છે. પોતાની જાતે જીવનમુક્ત થવામાં કાંઈ વિશેષ નથી, પરંતુ આત્મબળથી આખા માનવ સમાજને પૂર્ણ અવસ્થાએ પહોંચાડવો જોઈએ એવું પ્રતિપાદન કરનારો પૂર્ણપ્રજ્ઞ ‘બુદ્ધ’ તે પછી થયો.

અર્થાત્ ‘મત્સ્ય’ પછી ‘કૂર્મ’ ક્રમે ક્રમે ‘વરાહ’ ‘નૃસિંહ’ થયા. શરૂઆતમાં પૂર્ણદશાએ નહીં પહોંચેલો મનુષ્ય તે જ ‘વામન’ ત્યાર પછી રાગદ્વેષથી ભરેલો મનુષ્ય તે ‘પરશુરામ’ તેનાથી સાત્વિક તે ‘રામ’ રામ કરતાં ઉચ્ચ સમાજક પ્રગતિ બતાવનાર ‘શ્રી કૃષ્ણ’ અને સર્વ જગતનો ઉદ્ધાર કરવાની મહત્વાકાંક્ષા કરનારો મનુષ્ય તે ‘બુદ્ધ’ એવી રીતે આ અવતારોની સંકળના છે એવું ઉત્કાંતિવાદી હિંદુઓ કહે છે.”

આગળ જતાં પૃ. ૮૪-૮૫માં લખે છે કે—

“કેટલાંક કારણોને બતાવીને કહ્યું હતું કે—રામનો અવતાર ગણવાનો વિચાર વાલ્મિકીનો હોય એમ લાગતું નથી. ઇ. સ. ના ૧૩માં સૈકામાં ઉપાસના થાકુ હતી.

† ગીતારહસ્ય. ભાગ. ૪ પૃ. ૫૪૬માં લોક માન્ય તિલકે મહાશય લખે છે કે:—

† ગુજરાતીમાં બાષાંતર કર્તા—ઉત્તમલાલ કે. ત્રિવેદી.

“ ભાગવત પુરાણ અને પંચરાત્ર આ બંને ગ્રંથોમાં યુદ્ધને વિધણુંનો અવતાર કહેલો છે, પણ નારદીય આખ્યાનમાં વર્ણવેલા દશ અવતારમાં યુદ્ધની ગણના નથી અને પહેલો અવતાર ‘ હંસ ’ અને આગળ જતાં ‘ કૃષ્ણ ’ પછી એકદમ કેલ્કી કહેલો છે. (મ. ભા. શાં. શ્લો. ૩૩૬, ૧૦૦,) ”

(૩) + વેદાંત મનનાવલી આપણાં પુરાણો. પૃ. ૧૭ માં લખે છે કે—

“ વિધણુ એકલોજ દેવ છે. કે જેને ભૂમિ ઉપર અવતાર ધારણ કરવાનો સંપૂર્ણ હક્ક છે. આ ઉપરથીજ સુપ્રસિદ્ધ અવતારવાદ ઉપસ્થિત થાય છે. જો કે તેઓની સંખ્યા દશનીજ ગણાય છે. તથાપિ ભાગવત અને અન્ય પુરાણોમાં તેમને યુક્તિપુરઃસર અસંખ્ય ગણવામાં આવે છે.

આધુનિક વૃદ્ધિકમવાદ પ્રમાણે મનુષ્યને મસ્ત્યથી આરંભી ઉચ્ચ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં ઘટાવી લેવાની વાત આગળ દશની સંખ્યાથી નિયત થયેલો અવતાર વાદ તદ્દન હેતું શિવાય નથી. પોતાનાં કિરણ નીચે વિસ્તારતા તથા સર્વત્ર જીવન પ્રાણ બીજને વાવતા સૂર્યથી ઉર્ધ્વમૂળ અને અર્વાકુશાબ એમ બેઠો ઉપનિષદો, તથા ભાગવત, ગીતામાં વર્ણવાતા વિધણુંનો પ્રિયવૃક્ષ, અશ્વસ્થ પીપળાના રૂપકનો વિશેષ ખુલાસો થાય છે. ” ઈત્યાદિ.

x કાળા કૃષ્ણની ઘોળી ખાળુ. (પૃ. ૨૯) માં લખે છે કે—

“હું પ્રભુના અવતારમાં જે માન્યતા ધરાવું છું તે જુદીજ છે. મારી માન્યતા એવી નથી કે માત્ર મચ્છ, કચ્છપાદિ પ્રભુના દશ કે ચૌવીશ અવતાર છે. જો એમ હોય તો સર્વ જીવ માત્ર પ્રભુજ છે એમ જે શાસ્ત્રો કહે છે તે ખોટું પડે.” વળી પૃ. ૬૮-૬૯ માં ભાગવત અધ્યાય ૨ નું ભાષાંતર કરતાં શ્લો. ૨૪ માના ભાષાંતરમાં જણાવે છે કે—“ બ્રહ્મા, સદાશિવ, નારદાદંક મુનિઓ, અને અનુચર સહિત દેવતાઓએ ત્યાં આવીને મનોરથ પુરનારા ભગવાનની સુંદર વાક્યોથી આ પ્રમાણે ગર્ભસ્તુતિ કરી. x x x ”

શ્લો. ૩૬-૪૦ લખે છે કે—“ હે નિલયમુક્ત ! પરમેશ્વર ! આપ અજન્મ છો તોથી તમારે જન્મ ધરવાનું કારણ માત્ર કીડા વિના બીજું કશું અમે ધારતા નથી કેમકે જીવને પણ જન્મ, મરણ અને સ્થિતિ માત્ર આપના સ્વરૂપના

+ ગુજરાતીયોજનાર-વિશ્વવિહારી અનુજ, નડીયાદ, ૧૯૦૧

x આ ગ્રંથના કર્તા અને પ્રકાશક વકીલ બલવંતરાય રઘુનાથ દેશાઈ.

અજ્ઞાનથી થાય છે, પણ વાસ્તવિક નથી. ત્યારે આપને તો એ જન્મઘટિક ન જ હોય એમાં શું કહેવું? ॥ ૩૯ ॥ હે યદુકુલમાં ઉત્તમ ! મત્સ્ય, અશ્વ, કર્ણપ, વરાહ, હંસ, રાજા, બ્રાહ્મણ, અને દેવતાઓમાં અવતાર ધરીને આપે બીજા સમયમાં જેવું અમારું અને ત્રેલોક્યનું રક્ષણ કર્યું છે તે પ્રમાણે હમણાં પણ કરો ? અને પૃથ્વીનો ભાર ઉતારો ? હે ઇશ્વર ! અમે આપણને પ્રણામ કરીએ છીએ. ૪૦”

આ ૩૯-૪૦ શ્લોકનું અધ્યાત્મિક રહસ્ય પૃ. ૭૩ માં લખતાં જણાવ્યું છે કે—“ જીવમાં રહેલી સર્વ દેવી સંપત્તિઓ જાગૃત થઈ બંધ છે. તે આત્મા આનંદના અવતારમાં તેઓને અધિકાધિક આનંદ લાગવા માંડે છે. અને તેથી પોતેજ પોતાની દેવી ગુણોથી પોતાને કૃતાર્થ થએલું મન પોતાનીજ સ્તુતિ કરે છે.

આ શ્લોકનું અધ્યાત્મિક રહસ્ય આજ પ્રમાણે છે એમ ૩૫ માં શ્લોકથી સ્પષ્ટ થાય છે. વળી એ પછીના શ્લોકમાં પણ આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે, તે પણ એમજ સિદ્ધ કરે છે કે અહિં જે ભગવાનનો અવતાર કદા છે, તે પ્રજ્ઞ જ્ઞાસાના અર્થમાં છે.”

॥ ઇતિ વૈદિક પંડિત-બળવંતરાયે-૧૦ અને ૨૪ શ્લે અવતારો
બ્રહ્મ જિજ્ઞાસાના અર્થમાં ગોઠવેલા છે.

ધર્મ વર્ણન—આયકવાડની આજ્ઞાથી તૈયાર કરનાર.

પ્રેક્ષેસર—આનંદશંકર આપુભાઈ ધ્રુવ. પ્રકરણ ૧૪ મું પૃ. ૯૨

“ અવતાર—વિષ્ણુ જગત્નો પાલન કર્તા છે, અને તેથી એને જગતના રક્ષણ માટે જગતમાં જિતરી-પ્રગટ થઈ વિવિધ કાર્યો કરવાં પડે છે. એ ઉત્તરવું તે કાંઈ અન્ય રથળેથી અત્રે આવવાનું નથી કારણ કે વિષ્ણુ તો સર્વ વ્યાપક છે પણ પોતાના અનંત સ્વરૂપમાંથી જિતરી આ જગતમાં મહોટી મહોટી વિભૂતિ રૂપે પ્રગટ થવું એનું નામ અવતાર.

વિષ્ણુના દશ અવતાર ગણવામાં આવે છે. તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) મત્સ્ય:—મત્સ્ય જળની બહાર દેખાતો નથી પણ જળની અંદર સંચરે છે તેમ પરમાત્મા આ વિશ્વમાં ન દેખાતાં છતાં પણ અંદર રહેલો છે.

(૨) કૂર્મ:—કાચો એમ પોતાના અંગો સંકોચે છે અને પસારે છે તેમ પરમાત્માપણ પોતાના અંગના સંકોચ વિકાસથી જગત સર્જે છે અને સંહારે છે.

(૩) વરાહ:—જેને યજ્ઞ વરાહ પણ કહે છે. જલમાં ડુબેલી પૃથ્વીને એ ઉઢારે છે. એ વરાહ ‘ તે આદિત્ય યજ્ઞમૂર્તિ’ વિધ્યું.

(૪) નરસિંહ:—પરમાત્માના નર અને સિંહ-માનુષ્ય અને વિકરાલ ઉભયરૂપનો આમાં સમાવેશ થાય છે.

(૫) વામન:—પરમાત્મા ન્હાનામાં ન્હોનો અને મ્હોટામાં મ્હોટો પણ થાય છે. આખું બ્રહ્માંડ એનાં ત્રણ પગલાં માટે પણ બસ થતું નથી (બુઝો નકગ્વેદ સંહિતા.)

(૬) પરશુરામ:—અભિમાની અને દુરાચારીને ઉગ્રદંડ કરનાર પરમાત્માનું સ્વરૂપ આમાં બતાવ્યું છે.

(૭) રામ:—પરમાત્માના ન્યાય અને સત્યવચન રૂપી ધર્મનું રામાવતરમાં દર્શન થાય છે.

(૮) કૃષ્ણ:—કૃષ્ણાવતારમાં ગોકુલના કૃષ્ણ અને ભારત યુદ્ધના કૃષ્ણ એ બે ભાવનાઓ એકઠી બળી છે. ગોકુલ મથુરાના કૃષ્ણ તે ‘ ગોપ ’ કૃષ્ણ; અને ભારત યુદ્ધના કૃષ્ણ તે અર્જુનના ‘ સખા ’ કૃષ્ણ. પરમાત્મા સંબંધી આ બે ભાવનાઓ:—‘ ગોપ ’ ની અને ‘ સખા ’ ની, છેક નકગ્વેદસંહિતાથી ચાલી આવે છે. ત્યાં આદિત્ય (વિષ્ણુ) ને ‘ ગોપ ’ વિશેષણ લગાડ્યું છે, અને જીવાત્મા અને પરમાત્માને બે સખા-જોડીયા કહ્યા છે. એજ ‘ નર ’ અને ‘ નારાયણ; ’ અને એના અવતાર અર્જુન અને કૃષ્ણ. કૃષ્ણાવતારમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ અને કર્મયોગનો ઉપદેશ થાય છે.

(૯) બુદ્ધ:—બુદ્ધાવતારમાં બોધ, શાન્ત, સમતા, દયા, વગેરે દયાળુ જ્ઞાની અને યોગીના ગુણો પ્રકટ થાય છે.

(૧૦) કલ્કિ:—કલ્કિ અવતાર એ સત્ય ન્યાય અને ધર્મના વિજયની મનુષ્યે બાંધેલી આશાની ભાવના.”—

આ અવતારોના સંબંધે મારા બે બોલ.

જૈનમત પ્રમાણે સૃષ્ટિ અનાદિની છે. તેમજ વૈદિક મતે તૈવરીષ પ્રાદ્યાણુમાં—લોકોસિ । સર્ગોસિ । અનંતોસ્પડપારોસિ । અક્ષિતોસ્પડક્ષ્યોસિ । આ પાઠથી પણ સૃષ્ટિ અનાદિની સિદ્ધ થાય છે. છતાં પણ પ્રાદ્યાદિક અનેક કર્તાઓ કદપાયા, તે સૃષ્ટિ કર્તાના પાઠો પણ અમોએ બતાવ્યા છે.

ખીજી વાત—પ્રાચીન કાળના ઇંદ્ર, વરુણ વગેરે દેવોના ઠેકાણો પુરાણ કારોએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ કહ્યા. પ્રાચીન કાળ માનીએ તો પુરાણકારો થી જુદા કેવી રીતે પાડી શકાશે ? તેઓ વેદને વળગીનેજ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણે દેવોની કથાઓ લખી રહ્યા છે.

ત્રિજી વાત—મત્સ્યાદિક અવતારોમાં અનેક મતો પડેલા છે. સર્વવ્યાપક વિષ્ણુ અમારામાં પ્રવેશ ન કરતાં મત્સ્યાદિકમાં પ્રવેશ શા કારણથી કરી ગયા ? એ બધા પંડિતોનું કહેવું શું છે તે અમે સમજી શકતા નથી.

વળી-નરસિંહ-મનુષ્ય અને વિકરાત એ પ્રપંચ શા માટે ? સ્થાન ઉપર બેઠાં ધારેલું કરવા સમર્થ ન હતા ?

વળી-ત્રણ ડગલાંથી ભરતક્ષેત્રને માપનાર વિષ્ણુકુમાર સાધુ જુદા છે. કથા આગળ ઉપર અમોએ આપી છે તે જુઓ.

એ અભિમાની અને દુરાચારીને ઉચ્છેદ કરવાની સત્તાવાળો પરમાત્મા માનીએએ ત્યારે તો તે અમારા અંતરમાં સદા બેઠેલો કેમ નથી કરતો ? વળી ધર્મનીગ્લાનિ અને અર્ધમનો ઉઠાવો થાય છે ત્યારે હું મને પોતાને પ્રકટ કરું, એમ જો પરમાત્મા પોતે કહેતા હોય તો પણ વિચારવા જેવું છે. ધર્મની ગ્લાનિ વિગેરેનું જ્ઞાન જો સ્થાન ઉપર બેઠાં પરમાત્માને થતું હોય ત્યારે તો ત્યાં બેઠાં કાર્ય કરવામાં કયો વાંધો નડે તેમ છે ?

અમારા વિચાર પ્રમાણે—આ બધા લેખો સત્ય સ્વરૂપના નથી. પણ પૂર્વે કોઈ ચાલતા સત્ય ધર્મથી ફટાઈ પડિત માનીઓથી લખાએલા છે. આપનો કહ્યો ખરો કરવા પંડિતોને ઉઘી ચતી કદપનાઓ કરવા પડે છે. તે સિવાય વિશેષ તત્ત્વ અમે જોતા નથી. અને તે પંડિતો પણ જોઈ શકેલા નથી. તેથી પોતાની જુદી કદપનાઓ કરી રહ્યા છે.

૫૫ ઇતિ વૈદિક પંડિત-આનંદશંકરભાઈ ધ્રુવે બતાવેલા દશાવતારો ના સ્વરૂપમાં અમારા બે બોલ કહ્યા.

દશ અવતારોના વિષયમાં કિંચિત્ પરામર્શ.

ગીતગોવિંદની વ્યાખ્યામાં—મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ અને નૃસિંહ આ ચાર અવતારો ૧૭૨૮૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણવાળા કૃતયુગમાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને ધારણ કરેલા તેમાં-‘મત્સ્ય’નો અવતાર પાતાકમાં ગયેલા વેદોને પાછા લાવવાને માટે, વળી બીજે ઠેકાણે મનુ ઋષિના ઉદ્ધારના માટે-મત્સ્યાવતાર લેવાનું બતાવ્યું.

બાળે ‘કૂમ’નો તે પાતાલમાં ગરક થતી પૃથ્વીને ધારણ કરવાના હેતુથી, વળી બીજે ઠેકાણે દાનવોનો નાશ કરાવવા આ અવતાર ધારણ કર્યો હતો.

ત્રિજે ‘વરાહ’ નો તે પોતાની દાદો ઉપર પૃથ્વીને પકડી રાખવા માટે હતો.

ચોથો ‘નૃસિંહ નો’ પોતાના ભક્તનો પક્ષ કરી શિવના ભક્તને મારવા માટેનો હતો.

અહીં વિચાર થાય છે કે—સુખ પાઠે રહેતા એવા વેદોની હૈયાતી આજથી ચાર હજાર વર્ષના આસપાસની પંડિતોએ કદખી છે. કદાચ દશ વીસ હજાર વર્ષની હૈયાતી કદખીએ તો પણ આજથી લાખો વર્ષ ઉપર કેવા સ્વરૂપમાં રહેલા વેદોને દૈત્ય પાતાલમાં લઇ ગયો? ‘ખેર’ જે કદાચ પ્રથમ વેદોને લેતાં કે પાતાલમાં પેસતાં વિષ્ણુભગવાને તે દૈત્યને અટકાવ્યો હોત તો—મત્સ્યનો અવતાર લેવાની જરૂર પડતે કે?

કોઇ કહેશે કે વિષ્ણુને પ્રથમ ખગર ન પડી, તો તે વિષ્ણુ જ્ઞાની કેવી રીતે? અને પૃથ્વીના અને જગતના ઉદ્ધારક કેવી રીતે થયા?

૪ હિરણ્ય કશિપુ શિવ નો તો ભક્તજ હતોને, તો શું વિષ્ણુ એ શિવની સાથેનું વેર લેવાને તેણે માર્યો? જો વેર લેવાનું કહીએછીએ ત્યારે તો માનેલા દેવત્રયીનો અર્થજ જુદો કરે છે. તો પછી આ બધા પ્રકારના બનાવોનો અર્થ શો?

૫ પ્રહ્લાદને વિષ્ણુએ પોતાનો ભક્તમાની—તેના ઇંદ્ર પદને કાયમ રાખવા વામનનો અવતાર લઇ અલિરાજને પાતાલમાં ખોસી દાદ્યો, શું આવા પ્રકારનો પક્ષપાત ભગવાનને હોય?

૬ પૌરાણિકોએ જૈનોના ગ્રંથોનો આશ્રય લઇ પોતાના લેખોમાં ઉંધી છત્તી કદખનાઓ સિવાય વિશેષ શું કયું છે? જુઓ જૈન અને વૈદિકના સંબંધમાં લખાએલા અમારા આગળપર આવતા લેખો.

૬ જમદગ્નિ ઋષિએ ક્ષત્રીની કન્યા બલાતકારથી પરણી. તે પત્નીનો ગમડો પત્નીના ભાઇએ જોયો અને તે બંનેને સંતાપ્યાં તેમાં વિષ્ણુભગવાનને શું લાગ્યું કે ઋષિને ત્યાં પોતે જન્મ ધારણ કરી બધા ક્ષત્રીઓનો એકવીશ વાર નાશ કર્યો? આ કથાનો સાર જુઓ જૈનોમાં.

ઉ રાવણુ નો નાશ કરવા વિષ્ણુએ રામનો અવતાર લીધો. આ બધું થાંધલ થયું ત્રેતા યુગમાં.

હવે આગળ દ્વાપરમાં—કંસનો નાશ કરવા વિષ્ણુએ કૃષ્ણનો અવતાર લીધો. તેમના પછી નવમો યુદ્ધનો છે. તે વિષ્ણુનો અવતાર જગત્નો ઉદ્ધાર કરવા અને વેદ વિધિથી થતી હિંસાના પાપથી બચાવવા આ અવતાર વિષ્ણુ ભગવાને કયાથી લીધો.

આ છેલ્લા અવતારથી તો એજ સિદ્ધ થાય કે જગત્નું એ ભલું થયું હોય તો આ યુદ્ધના અવતારથીજ થયું.

પુરાણકારોએ કહેલો. યુદ્ધાવતાર

હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધર્મો-પૃ. ૧૦૫ થી-

“વિષ્ણુને પ્રાણીઓની કયા આવવાથી વેદમૂલક કાળમાં થતા યજ્ઞ ઉપર અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવા સાડ તેણે યુદ્ધનો અવતાર લીધો.”

વીહકીનસ કહે છે કે-“પ્રાદ્યણુ લેખકો એટલા બધા વિચક્ષણ હતા કે-તે એમ કહેતા કે જે કોઈ યુદ્ધના જેવા-મનુષ્યોને ઉપદેશ કરી આકર્ષણ કરે તે પરમેશ્વરનો અવતાર હોવોજ જોઈએ અને તેની અસર તેમના પોતાના ઉપદેશની વિરુદ્ધ હતી તેથી તેઓ યુક્તિ વાપરીને એમ કહેતા કે-દેવતાઓના શત્રુને ખોટું રસ્તું દોરવા સાડે પુદ્ધિ પોતાના મતનો પ્રસાર કર્યો છે. અને તેનો હેતુ એ હતો કે તે શત્રુઓ પોતાના પાપથી નબળા અને પાપી થાય અને તેમનો જલદી નાશ થાય.

આમાં જરા વિચારવાનું કે-કયા ક્ષમાદિ ઉત્તમ ગુણોના ઉપદેશક યુદ્ધને અવતાર તરીકે બતાવનાર અમારા પૌરાણિકો, તે વિષ્ણુના અવતાર રૂપ યુદ્ધના ઉપદેશથી શત્રુઓને નબળા પડવાનું કહી તેમનો નાશ કરાવે છે. યજ્ઞના બહાને નિરપરાધી જીવો પર ઝુલમના ગૂઝરનારને ધર્મી તરીકે લખનાર કયા દરજ્જાનો માનવો? સત્જનો! પ્રાદ્યણીસત્તાના પ્રાદ્યણોમાં કોઈ ન્યાય કે નીતિનો સંભવ હતો એમ દેખાય છે ખરો કે? તદ્દન જૂઠું લખતાં જેમને જરા પણ વિચાર ન હોય તેવા લેખકો ને કઈ કોટીમાં મૂકવા તે અમો સમજી શકતા નથી.

પ્રથમ ‘કારણ્ય માતન્વતે’ એ ગીતગોવીંદના પાઠથી જણાવ્યું હતું કે વિષ્ણુ ભગવાનને કયા ઉત્પન્ન થવાથી યુદ્ધનો અવતાર લઈ યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી અને બધા મ્લેછોનાં મંદિરોની વૃદ્ધિ કરી.”

આ લેખથી વિચાર થાય છે કે યજ્ઞમાં નિર્દયનાં કાર્ય થતાં હતાં, છતાં પણ વિષ્ણુ ભગવાન ઘણા લાંબા કાળ સુધી તે વાતમાં સમ્મત રહ્યા, પછી દયા ઉત્પન્ન થવાથી વિષ્ણુ ભગવાને યુદ્ધનો અવતાર લઈ તે યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી તે તો અબોધ્ય ન ગણાય ? પણ બધા મ્હેલોનાં મંદિરોની વૃદ્ધિ કરવાનો સંબંધ દયાની સાથે ન જુડતાં હિંસાની સાથે લાગુ પડે, માટે યુદ્ધિ-માનોને વિચારવાનું રહે છે.

આગલ હિંદુસ્તાનના દેવોના લેખમાં જણાવ્યું છે કે—“દોષોને પ્રચાર કરવા વિષ્ણુએ યુદ્ધનો અવતાર લીધો.”

આમાં વિચારવાનું કે—યુદ્ધાવતારમાં તો શાંતિ, ક્ષમા, દયાદિ ગુણો તેનામાં પૌરાણિકના દેવોથી તો ઘણાજ ઉત્તમ જોવામાં આવે છે. તો પછી દોષોનો પ્રચાર કરવા વિષ્ણુએ યુદ્ધનો અવતાર લીધો એમ પૌરાણિકો કયા હિસાબથી કહેતા હશે ? ખરું જોતાં દોષોના પ્રચારમાં પુરાણો છે. જુઓ કે કાશીમાંનું કરવત, કલિકત્તામાં કાલિકાના ભોગો, વિગેરે દોષોને ગુણો અને ગુણોને દોષો લખીને બતાવનારાઓની યુદ્ધિઓ કેટલી નિર્મલ હશે ?

આગળ ભાગવતવાળાએ જણાવ્યું છે કે—“યુદ્ધ તરીકે વિષ્ણુ નાસ્તિકોને જોટો માર્ગ દોરવે છે.”

યુદ્ધમાંતો—ક્ષમા, દયાદિ ગુણો ઘણા ઉત્તમ જોવામાં આવે છે તેથી વિપરીત અવગુણો પૌરાણિકના શ્રદ્ધાદિ દેવોમાં જોવામાં આવે છે. તો પછી વિષ્ણુએ યુદ્ધનો અવતાર લઈ નાસ્તિકોને જોટો માર્ગ ચલાવ્યો પૌરાણિકોએ કેવી રીતે લખીને બતાવ્યો ? અગર જો વિષ્ણુએ યુદ્ધનો અવતાર લઈ નાસ્તિકોનાં માર્ગ જોટો ચલાવ્યો માનીએ ત્યારે તો વિષ્ણુ ભગવાન પોતેજ નાસ્તિક રૂપ ઠરે કે નહીં ? માટે ન તો વિષ્ણુએ યુદ્ધનો કે જૈનોના મહાબહેવનો અવતાર લીધાનું સત્ય છે. તેમજ ન તો ૨૪ અને ૬૪ અવતારો લીધાનું સત્ય છે. માત્ર સર્વ સ્થળો પર કલ્પિત સ્વરૂપ લખી દુરાગ્રહીઓએ પોતાના દુરાગ્રહનું જ પોષણ કરેલું હોય એમ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિના મહાત્માઓને યોગ્યે યોગ્યું દેખાઈ આવે તેમ છે.

દશાવતારોમાં અંધકારે કરી બતાવેલો કિંચિત્ પરમશં.

॥ ઇતિ વૈદિકમતના અવતારોના સંબંધી પ્રકરણ ૬ હું ॥

જૈનોના આઘતીર્થ કર શ્રી ઋષભદેવ સંબંધી પ્રકરણ ૭ મું.

જૈનોના આઘ તીર્થ કર શ્રી ઋષભદેવ.

કોણ હતા ને ક્યાંથી આવ્યા ?

આત્મતા અવસર્પિણીના કાળમાં, આ 'ભારત'માં પ્રથમ કોઈ અસંખ્ય વર્ષો સુધી માણસોમાં યુગલિક વ્યવહાર ચાલતો હતો, તે કાળની ફેરફારીના સમયમાં શ્રીઋષભદેવ ભગવાને લોકોને બધાએ પ્રચારને વ્યવહાર પ્રથમ શીખવ્યો, અને પછી ઘણા વર્ષો સુધી રાજ્ય પાલી, તેનો ત્યાગ કરી ચતિવ્રત લીધું. સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યા પછી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ સત્ય ધર્મનો માર્ગ પણ તેમને બતાવ્યો,

કોઈ પૂછશે કે તે ઋષભદેવ કોણ હતા? અને ક્યાંથી આવ્યા? અથવા નિત્ય (મોક્ષ) પદમાંથી કોઈ પરમાત્મા ઉતરી આવેલા હતા? આપણે સમજવું શું ?

જૈન માન્યતા પ્રમાણે મોક્ષમાં ગયેલા જીવો પાછા સંસારમાં આવતા નથી. તેમજ એકને એક કોઈ ઇશ્વર માલેકી ધરાવીને બેસી રહેલો છે તેમ પણ નથી. કિન્તુ આ અનાદીકાળના સંસારમાં મોક્ષનો પ્રવાહ પણ અનાદિકાળથી જ ચાલ્યો આવે છે. મોક્ષમાં અનંતા જીવો જઈ ચૂક્યા છે, અને ભવિષ્યમાં પણ અનંતા જીવો મોક્ષે જવાના પણ ખરા.

આ સંસારમાં જીવો અનંતા છે, જીવોને પ્રથમ ઉચ્ચ કોટી ઉપર ચઢવાનું સાધન દાન-દયાદિક સદ્ગતિ હોય છે. પછી ચઢતાં ચઢતાં અને પડતાં અનેક ભવો કરતાં સત્યધર્મનો પાયો તેના હાથે આવે છે, છતાં પણ જો તે જીવોની સ્થિતિ પરિપક્વ ન થઈ હોય તો કેટલાક કાળ સુધી સંસારમાં-ઉચ્ચ નીચ ચોનિઓમાં ભટકે છે, તેમાં કોઈ સારી ચોનિ પ્રાપ્ત થતાં ચતિપણું કે સંન્યસ્તપણું ગ્રહણ કરી તપ જપાદિથી પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરતા કરતા છેવટે સત્ય ધર્મના તત્ત્વોને પ્રાપ્ત કર્યા પછીજ પોતાના આત્માને મોક્ષરૂપ બનાવે છે.

પૂર્વ કાળમાં થયેલા ઋષભદેવાદિ ઉત્તમ પુરૂષો પણ આપણા જેવાજ હતા. અનાદિ કાળથી સંસારમાં ભટકતાં, ધીરધીરે ઉચ્ચ પાયરી પર ચઢતાં

ચઢતાંજ તે કાળમાં (ત્રીજા આરામાં) અતિ ઉચ્ચકોટી ઉપર ચઢી આવવથી તેમને આ સંસારથી છુટકારો થઈ ગયો, અને આપણા છુટકારાનો હજી પત્તો નથી.

॥ ઇતિ જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકરશ્રી ઋષભદેવ કોણ હતા ?

કયાંથી આ઼્યા ? નું સ્વરૂપ.

શ્રી ઋષભદેવના પૂર્વજ (કુલકરો).

આ દુનિયા અનાદિ કાળથી ચાલતી આવે છે, અને સદાકાળ આજ સ્વરૂપમાં રહેવાની, અનંતાં કાળચક્રો થઈ ગયાં, અને ભવિષ્યમાં પણ અનંતાં કાળચક્રો થયા કરવાનાં. દરેક કાળચક્રમાં એક અવસર્પિણી (ઉતરતો) કાળ, અને બીજો ઉત્સર્પિણી (ચઢતો) કાળ હોય છે. અને એકેકના છ-છ આસ (વિભાગ) હોય છે. અવસર્પિણીના પહેલાંના ત્રણ આરા, અને ઉત્સર્પિણીના પાછળના ત્રણ આરા ઘણાજ સુખરૂપ હોય છે. (વિશેષ માટે જુઓ બીજું પ્રકરણ).

આ ચાલુ કાલ અવસર્પિણીનો છે. આના પણ પ્રથમના ત્રણ આરામાં રાજા પ્રજાની વ્યવસ્થા વગર લોકો સ્વતંત્રપણે સુખરૂપે વિચરતા. ત્રીજા આરાના અંતે કાળની ફેરફારી થતાં કંમથી નાયક રૂપે સાત કુલકરો થયા. (તેમને પૌરાણિકોએ સખ્ત મનુના નામથી ઓળખાવેલા છે.)

એમનાં નામ.	પતનીનાં નામ.
૧ વિમળવાહન કુલકર.	ચંદ્રચંદ્રા: ૧
૨ ચક્ષુમાનુ ”	ચંદ્રકાંતા. ૨
૩ ચશસ્ત્રાનુ ”	સુરૂપા. ૩
૪ અભિચંદ્ર ”	પ્રતિરૂપા. ૪
૫ પ્રશ્નેષ્ઠિ ”	ચક્ષુ:કાંતા. ૫
૬ મરૂદેવ ”	શ્રીકાંતા. ૬
૭ નાભિરાજ ”	મરૂદેવી. ૭

આ સાતે કુલકરો ‘ ગંજા ’ અને ‘ સિંધુ ’ નદીના મધ્ય ભાગમાં થયા છે. બીજા વંશના કુલકર ગણિએ તે **ઋષભદેવ** વિના ૧૪ કુલકર થાય છે. અને **ઋષભદેવ** પંદરમા કુલકર ગણાય છે.

પ્રથમનાં સર્વ યુગલિયાંને નિર્વાહ કલ્પવૃક્ષોથી થતો. પણ ત્રીજા કુલકર થવાનું કારણ આરાના અંતમાં કાળની હાનિ થતાં કલ્પવૃક્ષો ઓછાં થઈ ગયાં એટલે તે કલ્પવૃક્ષોની યુગલિકો માલેકી કરવા જતાં તેમનામાં ઝગડા થવા લાગ્યા. પણ હવે તેમને ન્યાય કોણ કરે ?

એવામાં ઘોળા હાથીએ કોઈ એક યુગલને પૂર્વ ભવના પ્રેમથી પોતાની પીઠ ઉપર ચઢાવ્યું. નામ વિમળ વાહન રાખ્યું તે જોઈ બધાએ મળીને તે યુગલને ન્યાયાધીશ બનાવી મુખ્ય તરીકે સ્થાપ્યું. આ યુગલને શા કારણથી હાથીએ પીઠ ઉપર ચઢાવ્યું વિગેરે જોનોના વિસ્તૃત કથાનુ યોગથી બાણુવું.

પહેલા **વિમળવાહન** કુલકરે યુગલિકોને કલ્પવૃક્ષો વહેંચી આપ્યા છતાં જ્યારે કોઈ ગરબડ કરતું ત્યારે શિક્ષાદેપે આટલુંજ કહેવામાં આવતું કે 'હા ! આ શું ?' એટલું કહેતાં તેવું કામ ફરીને તેઓ ન કરતાં.

આ 'હા'કારની દંડનીતિ **વિમલવાહન**ના પુત્ર **ચક્ષુખ્યાન** સુધી આવી. પછી તેમની બે પરંપરા સુધી એટલે છ હા મરૂદેવ સુધી સાધારણ. અપરાધ વાળાને 'હા'કાર અને વિશેષ અપરાધીને 'મ'કાર કહેવામાં આવતું. પછી તેમની ત્રીજી પેઢીના નાલિકુલકર સુધી 'હા'કાર, 'મ'કાર અને છેવટે 'ધિષ્કાર' એમ ત્રણ પ્રકારના દંડ આલ્યા.

છઠ્ઠા કુલકર મરૂદેવના પુત્ર સાતમા નાલિકુલકરની ભાર્યા * મરૂદેવીની કુક્ષિમાં 'સર્વાર્થસિદ્ધિ' નામના સર્વોત્તમ દેવલોકમાંનો દેવ શ્રી **ઋષભદેવ**નો જન્મ આવીને ઉત્પન્ન થયો.

બાલ્યાવસ્થામાં **ઋષભદેવ** કલ્પવૃક્ષનો આહાર કરતા, પછી મનુષ્ય વેષે આવેલા ઇંદ્રે હાથમાં ઇક્ષુદંડ ગ્રહણ કરી નમન-કર્યું. **ઋષભદેવે** ઇન્દ્રાથી હાથ લાંબાવ્યો. ઇંદ્રે ઇક્ષુદંડ આપ્યો અને તેમનો 'દંકવાકુ' વંશ સ્થાપ્યો. તેમના ગોત્રનું નામ **કાર્શ્યપ** હતું. પછી એમને રાજ્યપદ મળ્યું. સ્ત્રીઓની ૬૪ કળા, અને પુરૂષની ૭૨ કળા, તથા સો શિલ્પ શીખવ્યાં. યૌવન અવસ્થામાં **સુનંદા** અને **સુમંગલા** સાથે લગ્ન થયા પછી છ લાખ પૂર્વ સુધી સંસાર વ્યવહાર કરતાં સુમંગલાથી ભરત અને આહ્વા એ બેનું યુગલ ઉત્પન્ન થયું, પછી **સુનંદા**થી **બાહુબળી** અને **સુંદરી**નું યુગલ ઉત્પન્ન થયું. ત્યાર બાદ **સુમંગલા**થી ૪૮ યુગલ પુત્રનાજ ઉત્પન્ન થયા. એકંદરે બે પુત્રી અને ૧૦૦ પુત્ર પેદા થયા. ††

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે પ્રથમ યુગલ ધર્મમાં સાતમા કુલકર શ્રી નાલિ તેમના પુત્ર પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી **ઋષભદેવ**નું સ્વરૂપ.

* દેવીજીવન (પૃ. ૬૬) માં **ભાગવતપુરાણ**ના આધારે અગ્નિધરાજના પુત્ર નાભિરાજને લખ્યો છે, અને મરૂદેવીને મેરૂપર્વતની દીકરી લખી છે. પરંતુ પર્વતની દીકરી અને દીકરીને દેવી કહેવી એ બન્ને વાત શું સૃષ્ટિ વિરૂદ્ધ નથી ?

†† **ભાગવત** પુરાણ સ્કંધ ૫, અધ્યાય ૪, ના શ્લોક ૮ માં સોપુત્રોમાંના ૮૧ પુત્રોને બ્રાહ્મણ કહ્યા છે. તો તે રાજપુત્રો બ્રાહ્મણ કેવી રીતે થયા ? આ બધા વિચાર કરવાનું વાચકોને સોંપું છું.

ચોવીસ તીર્થંકરોના ભવોની ગણત્રી

- “ પ્રથમ તીર્થંકર તણા હુઆ, ભવ તેર કહીજે
શાંતિ તણા ભવ આર સાર, નવ ભવ નેમ લહીજે. (૧)
દશ ભવ પાસ જનંદાના, સત્તાવીશ વીર
શેષ તીર્થંકર ત્રિહું ભવે, પામ્યા ભવજળ તીર. (૨)
જહાંથી સમકિત ફરસીયું, તિહાંથી ગણીયે તેહ.
ધીરવિમળ પંડિત તણો. ‘નય’ પ્રજુમે ગુણુ ગેહ. ” (૩)

આ ત્રણે દુહાનો ભાવાર્થ એવો છે કે:— જે ભવમાંથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, અર્થાત્ ખરા સત્યતત્ત્વના માર્ગે ચઢ્યા હોય ત્યારબાદ ભવની ગણત્રી ગણવામાં આવે છે. પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવના ૧૩ ભવ થયા. સોળમા શાંતિનાથે આર ભવ કર્યા. બાવીસમા નેમિનાથે નવભવ, ત્રેવીસમા પાર્શ્વનાથે દશ ભવ અને ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરે સત્તાવીસ ભવ કર્યા. આ શિવાય બાકીના ઓગણીશ તીર્થંકરો એ ત્રણ ત્રણ ભવોજ કર્યા છે.

પુરાણકારોએ ચોવિસ અને દશ અવતારો જે કલ્પ્યા છે, તે કેવળ અનાદિકાળના એક વિષ્ણુનાજ કલ્પ્યા છે. પરંતુ જૈનોમાં નિરંજન નિરાકાર થએલી કોઈ એકની એક વ્યક્તિ ફરી ફરી અવતાર લેછે તેમ નથી. જેઓ આપણાથી પહેલાં સત્ય માર્ગે ચઢી ગયા તેઓ પહેલાં દુઃખનો અંત કરીને બેઠા અને આપણે હજી સંસારમાં રખડીએ છીએ ! જે જીવોએ સત્યમાર્ગે ચઢ્યા પછી ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ દરજ્જો મેળવ્યો તે તીર્થંકર થયા.

પુરાણકારોએ ઋષભદેવજીને વિષ્ણુના આઠમા અવતાર રૂપે કલ્પ્યા છે. પણ જૈન ગ્રંથોમાં અનાદિકાળથી ભટકતા આપણા જેવા અનંતા જીવોમાના તેઓને પણ એક જ રૂપે માનેલ છે. કર્મના સંજોગથી પરતંત્ર પણ સંસારમાં અનંતાકાળસુધી ફરતાં સત્ય તત્ત્વનો બોધ (સમ્યક્ત્વ) મેળવ્યા પછીજ ખરા સુકૃતતા માર્ગે ચઢ્યા. ત્યાર બાદ બાર ભવના અંતે તેરમા ભવમાંજ પહેલા તીર્થંકર ઋષભદેવ નામે થયા.

ઋષભદેવના ૧૩ ભવનું સ્વરૂપ.

ઘળ ૧ મિહુળ ૨ સુર ૩ મહાજલ ૪ લલિયંગ ૫ વયરજંઘ ૬ મિહુળો ૭ ચ ।
સોહમ્મ ૮ વિજ્ઞ ૯ અચૂય ૧૦ ચક્કી ૧૧ સબ્બહ ૧૨ ઉસમે ૧૩ ચ ॥ ૧૬૭ ॥ ”
(આવશ્યક સૂત્ર.)

ભાર્વાર્થ:— શ્રી નકપભદ્રેવનો જીવ પ્રથમ ભવમાં 'જંબુદ્રીપ'ના પશ્ચિમ 'મહાવિદેહ'માં સુપ્રતિષ્ઠિત રાજાના રાજ્યમાં ધન નામે સાર્થવાહ હતો. તે ઘણા સાથે લઘુ વસંતપુર જવા લાગ્યો. શેઠને પૂછી સાધુઓ પણ સાથે આદ્યા. અડધા માર્ગે વર્ષાઋતુ આવતાં સર્વેને રહેવું પડ્યું, ભાતુ ખુટ્યું. ફળ ફળાદિકથી લોકોએ નભાવ્યું, સાધુઓને તપો વૃદ્ધિ થઈ. કેટલોક કાળ વ્યતીત થતાં શેઠને સાધુઓ યાદ આવ્યા. હા! મહેં સાધુઓને બોલાવ્યા પણ સાંભળ લીધી નહીં. મુખ કેવી રીતે બતાવું? લજ્જાથી પણ સાધુને મદ્યા. અપરાધની ક્ષમા માંગી. ઉપદેશ સાંભળી સમ્યક્ત્વ ધર્મ મેળવ્યો. પૂર્ણ પ્રેમથી ધૃતનું દાન આપ્યું. વર્ષા કાળ ટળે વસંતપુર ગયા. કાર્ય કરી પાછા વળ્યા. પરોપકારાદિ સફળીતિનું પાલણુ કરી હવટે ભદ્ર પરિણામથી કાળ ધર્મ પામ્યા. (૨) બીજા ભવે 'કુરૂક્ષેત્ર'માં યુગલિક થયા. ત્રીજા ભવે 'સૌધર્મ' દેવલોકમાં દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા. ચોથા ભવમાં પશ્ચિમ 'મહાવિદેહ' ક્ષેત્રમાં 'ગંધિલાવતી' વિજયના શતબલ્લ નામના રાજાની ચંદ્રકાંત્રા રાણીથી તેમના પુત્ર મહાબલ્લ નામના રાજા થયા. વિષયોમાં અત્યંત લુબ્ધ હોવાથી ધર્મની વાત પણ સાંભળતા ન હતા. કેવળ ગીતગાનાદિકમાંજ મસ્ત રહેતા. એક દિવસે ચાલતા નાટકમાં રાજાને બોધ કરવાના ઉદ્દેશથી સ્વયંબુદ્ધ નામના મંત્રીએ કહ્યું કે " સર્વ ગીત માત્ર વિલાપ છે, નટકો વિટંબના રૂપ છે. અને સર્વ આલસ્યો ભાર રૂપ છે. એમ સર્વ વિષયો દુઃખરૂપજ છે, " આ વાત સાંભળીને રાજાએ કહ્યું કે મંત્રિન! પ્રસંગ વિના તેં આ શું કહ્યું? મંત્રીએ ઉત્તર આપ્યો કે—હં રાજન! બે ચારણુઃ મુનિઓએ મને કહ્યું કે તમારા સ્વામી મહાબલ્લનું આયુષ્ય હવે માત્ર એક માસનું છે. રાજાએ કહ્યું—હે 'ત્યારે શું કરું? મંત્રી એ કહ્યું કે એક દિવસના તતથી પણ કાર્ય સાધી શકાય છે.

રાજાએ સાત ક્ષેત્રમાં ધન વાપરીને દીક્ષા લીધી, બાવીસ દિવસ પાળીને આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ' ઈશાન, દેવલોકમાં લલિતાંગ નામે દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયો. (૫) પાંચમા ભવે—લલિતાંગને ત્યાં સ્વયં પ્રભા દેવીનો સંબંધ થયો. તે સ્વયી જવાથી વિયોગને લીધે મૂર્ચ્છિત થયો. તેમજ રૂદન કરવા લાગ્યો. તે વખતે

* જંબુદ્રીપ બળથી કે વિદ્યાના બળથી જે મુનિઓને આકાશ માર્ગે ઉડવાના શક્તિ હોય તે ચારણુમુની કહેવાય છે. વિશેષ માટે બુદ્ધો ભગવતી શ. ૨૦ મું. ઉ. ૬ મો.

ત્યાંજ દેવપણે ઉત્પન્ન થએલા સ્વયંભુદ્ધ મંત્રીએ અવધિજ્ઞાનથી* પૂર્વભવના સ્વામી બાણીને ધર્મ સંભળાવીને કહ્યું કે અહિંથી સ્વવીને તે † ‘ધાતકી’ ખંડના પૂર્વ ‘મહાવિદેહ’ ના ‘નંદિ’ગામમાં નાગિલાની ભાર્યા નાગશ્રીની સમમી પુત્રી પણે ઉત્પન્ન થઇ છે. અને નિર્ધન હોવાથી તે અનામિકા ભૂખી તરસી કાષ્ઠ લેવા જતાં માર્ગમાં કેવળીના મુખથી બોધ પામી, અનશન કરી રહી છે. ત્યાં જઈ તેને તારૂં રૂપ બતાવ, તે તને ઇચ્છતાં તપના પ્રભાવથી ફરી સ્વયંપ્રભા દેવી થઇ તને મળશે. લલિતાંગે તેમ કયું અને તે પ્રભાણે બન્યું. (૬) છઠ્ઠા ભવમાં—‘જમ્બૂદ્વીપના પૂર્વ’ મહાવિદેહમાં ‘લોહાર્ગલ’ નગરના રાજા સુવર્ણજંઘની રાણી લક્ષ્મીના વજ્રજંઘ નામના પુત્રપણે લલિતાંગનો જીવ ઉત્પન્ન થયો. અને સ્વયંપ્રભાનો જીવ તેજ વિજયમાં પુંડરીકિણીના ચક્રવર્તી વજ્રસેનની પુત્રી શ્રીમતી થઇ. ત્યાં કેવળીને વંદનાથે આવતા દેવતા અને દેવીઓને દેખી બતિ સ્મરણ જ્ઞાન ‡ થયું. પૂર્વ ભવના સ્વામી લલિતાંગના જીવને પતિ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતાના પૂર્વ ભવતું ચિત્ર, ધાવ માતાને આપી દેખાડતાં લલિતાંગના જીવને પણ બતિ સ્મરણ થયું. અને પાણિગ્રહણ થયું. છેવટે દીક્ષાના ભાવથી સુતેલા ત્યાં પુત્રે કરેલા વિષ ધુમ્રના પ્રયોગથી મરણ થયું.

(૭) સાતમા ભવમાં—કુરૂક્ષેત્રમાં રાજા રાણીતું યુગળ થયું.

(૮) આઠમા ભવમાં—તે યુગળ મરી બે મિત્ર દેવો થયા.

(૯) નવમા ભવમાં—વજ્રજંઘનો જીવ ‘મહાવિદેહ’ના ‘સુપ્રતિષ્ઠિત’ નગરમાં સુવિધિ વૈદના પુત્ર જીવાનંદ થયા. તેમના આર મિત્રો (પ્રસન્નચંદ્ર, સુભુદ્ધિ, ગુણાકાર અને પુર્ણભદ્ર) રાજા, મંત્રી, શેઠ, અને સાર્થવાહના પુત્રો થયા. અને શ્રીમતીદેવીનો જીવ શેઠનો પુત્ર કેશવ થયો.

* જૈન સિદ્ધાંતમાં ૧ મતિ, ૨ શ્રુત, ૩ અવધિ, ૪ મનઃપર્ચવ અને ૫ કેવળજ્ઞાન એમ જ્ઞાનના પાંચ ભેદ જણાવેલા છે. વિશેષ માટે જુઓ નંદિ અને આવશ્યક સૂત્ર.

† જંબુ દ્વીપ, ધાતકીખંડ અને પુષ્કરદ્વીપનો અર્ધ ભાગ, એમ અઠી દ્વીપમાંજ મનુષ્યની વસ્તી હોય છે.

‡ જાતિસ્મરણ એ મતિજ્ઞાનનો પેટા ભાગ છે.

§ વૈદિકમતમાં શિવ અને પાર્વતી દક્ષ પ્રજાપતિની પુત્રી જે લખીને બતાવી છે તે આ પ્રસંગથી કલ્પના કરી હોય ?

એ છએ મિત્રો વૈદના ઘરમાં બેઠા છે. તે વખતે ત્યાં આવેલા કુદ્દ રાણી સાધુને જોઈને રાજકુમારે વૈદ પુત્રને કહ્યું કે—આ સાધુની ક્ષમા કરોને ? વૈદપુત્રે જણાવ્યું કે લક્ષ્મણક તેણે છે પણ ગોશીર્ષચંદન અને રત્નકંબળ નથી. પછી ધન લેશું કરી સર્વ મિત્રો વૃદ્ધ વાણિયાને ત્યાં ખુટતી સામગ્રી લેવા ગયા. તેણે પણ કિંમત વગર ધર્માર્થે બે ચીજો આપી તે લઈ પ્રયોગ કરી સાધુને નીરોગ કર્યા. છેવટે છએ મિત્રોએ દીક્ષા લીધી.

(૧૦) દશમા ભવમાં—છએ મિત્રો બારમા દેવલોકમાં દેવતા પછે ઉત્પન્ન થયા.

(૧૧) અચ્યારમા ભવમાં—‘જંબુદ્વીપ’ પૂર્વ ‘મહાવિદેહ’ની ‘પુંડરીકણી’ નગરીના રાજા વજ્ર સેનની રાણી ધારણીની કુદ્દીધી જીવાનંદનો જીવ વજ્રનાભ ચક્રવર્તી પછે ઉત્પન્ન થયા, રાજપુત્ર બાહુ, મંત્રિનો પુત્ર સુબાહુ, શેઠનો પુત્ર—પીઠ, અને સાર્થવાહનો પુત્ર—મહાપીઠ નામે એ ચારે વજ્રનાભ ચક્રાના ભાઈ થયા. તેમજ કેશવનો જીવ સુચશા નામે ચક્રવર્તીનો સારથી થયો. ચક્રવર્તીએ છએ ખંડનું રાજ્ય ભોગવ્યું, છેવટે છએ જણાએ દીક્ષા લીધી. વજ્રનાભે તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધ્યું. બાહુના જીવે ચક્રવર્તિપણું, સુબાહુ એ અત્યંત બલિપણું મેળવ્યું અને પીઠ તથા મહાપીઠે સ્ત્રી પાછું ઉપાજ્યું.

(૧૨) બારમા ભવમાં—છએ મિત્રો ‘સર્વાર્થસિદ્ધ’ દેવલોકમાં દેવ થયા.

(૧૩) તેરમા ભવમાં—વજ્રનાભનો જીવ ઋષભદેવ, બાહુનો જીવ તેમને પુત્ર ભરતચક્રવર્તી, સુબાહુનો જીવ બાહુબલી, પીઠ અને મહાપીઠનો જીવ બ્રાહ્મી અને સુંદરી અને સારથીનો જીવ શ્રેયાંસકુમાર નામે ઋષભદેવનો પ્રભૈત્ર થયો.

(૨) શ્રી ઋષભદેવનો જન્મ થયા બાદ દિન પ્રતિદિન કાળમાં ફરક

પડતાં લોકો હાકારાદિ નીતિનું ઉદ્ભવન કરવા શ્રી ઋષભદેવને રાજ્યા લાગ્યા તેથી તેમની ફરીઆદો સાંભળી પોતાના અવધિજ્ઞાનથી રાજ્યસ્થાપનનો સમય જાણી તેમને

કહ્યું કે નાલિકુલકનની પાસે તમે રાજની માંગણી કરો. તેમણે પ્રાર્થના કરતાની સાથે ઋષભદેવનેજ અભિષેક કરી રાજ બનાવવાની આજ્ઞા થઈ. યુગલિકે અભિષેક માટે પાણી લેવા ગયા, એટલામાં ઈંદ્રાસન કંપાયમાન થતાં ઈંદ્રે પોતાનો કંઠ (આચાર) જાણીને ત્યાં આવીને ઋષભદેવને અભિષેક કરી અલંકાર પહેરાવી ઉચ્ચાસને બેસાર્યા. એટલામાં અભિષેક માટે જળ લેવા ગએલા યુગલિકે કમલોમાં પાણી ભરી (લઈ) ને આવ્યા પણ પ્રભુને અલંકાર યુક્ત જોઈ તેમના

પગે પર પાણી ઢોળ્યું. દંદ્રે તેમને વિનીત જાણી, વૈશ્રમણ દેવને હુકમ કરી નગરી વસાવી 'વિનીતા' નગરી નામ સ્થાપન કર્યું. અને જંગલમાંથી લાવીને હાથી-ઘોડાદિકને પણ સંગ્રહ કર્યો. પ્રભુએ ચાર વંશની સ્થાપના કરી. તે આ પ્રમાણે.

ઠંડાદિકના કરનારાતે ઉગ્રવંશ (૧) ના થયા, જેમને મોટા કરી માન્યા તે ભોગવંશના (૨), મિત્ર તુલ્ય ગણ્યા તે રાજન્ય (૩) અને તે શિવાય બાકી રહ્યા તેમને ક્ષત્રીયવંશના (૪) નામે ઓળખાવ્યા.

૩ મોટું થતાં બાળકને જેમ માતાનું દૂધ મળતું બંધ પડે તેમ કાળના પ્રભાવથી હવે યુગલિકોને કલ્પવૃક્ષનાં ફળ મળતાં અહાર પાકાદિ લોક બંધ પડ્યાં, એટલે લોકો કંદ, મુલ, પત્ર, ફલાદિક વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ. બાળને અને સેલડી આદિનો રસ પીને નિર્વાહ ચલાવા લાગ્યા, પણ કાળ જતાં પાચનમાં વાંધો પડવા લાગ્યો તેથી ઋષભદેવને કહ્યું, ત્યારે હાથથી મસલ્લી છોડાં કાઢીનાંખીને ધાન્યાદિ ખાવાનું બતાવ્યું. તેમ કરવાથી પણ દિવસો જતાં વાંધો મટ્યો નહી ત્યારે પાણીમાં લીંબવી ખાવાનું કહ્યું, એમ અનેકવિધિઓકરતાં પણ પાચનમાં પૂર્ણ સુધારો મેળવી શક્યા નહી. એવામાં વાંસની નાળના ઘર્ષણથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. તૃણાદિકમાં પ્રસરતાં તેને અપૂર્વ રત્ન જાણી લોકો પકડવા લાગ્યા. હાથ બળવાથી ઋષભદેવ ને બળર આપી, તેમણે અગ્નિ લાવવાની વિધિ બતાવી, તે પ્રમાણે તેઓ અગ્નિ ઘરોમાં લાવ્યા. પછી હાથી ઉપર બેસી માર્ગે જતાં ઋષભદેવે માટી મંગાવી કુંભસ્થળ ઉપર કુંડું બનાવી જેમને આપ્યું તે કુંભકાર (પ્રજાપતિ) ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. તેઓ અનેક પ્રકારના વાસણ ધીરે ધીરે બનાવતાં શીખ્યા અને લોકો તેમાં પકાવી ખાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પ્રથમ કુંભકારની વિધિ શરૂ થઈ,

પ્રશ્ન—ઋષભદેવ તો જ્ઞાની હતા તો પછી અગ્નિની વિધિ પ્રથમ કેમ ન બતાવી?

ઉત્તર—કાળના વાંધાથી બતાવ્યું કામ આવે તેમ ન હતું.

ત્યાર બાદ લોકકાર, વણકર અને હજમ એમ મુખ્ય ચાર શિલ્પોની પણ પ્રવૃત્તિ થતાં, આગળ તેના વીસ વીસ લેદો થયા તેથી એકંદર ૧૦૦ શિલ્પની પ્રવૃત્તિ થઈ. ત્યાર બાદ ખેતી કરવાનું, વેપાર કરવાનું, અને ધનનો સંગ્રહ કરવાનું પણ જણાવ્યું પછી પોતાના પુત્ર ભરતને પુરૂષની ૭૨ કળા શીખવી અને સ્ત્રીઓની ૬૪ કળાઓ શીખવી તે શિવાય જે બીજી કળાઓ જોવામાં આવે

છે તે તેનાં આવાંતર લેદો થયેલા જ છે. ત્યાર બાદ પોતાની પુત્રી આહીને જમણા હાથથી ૧૮ પ્રકારની લિપીઓ શીખવી તેના પણ બીજા અનેક અવાંતર લેદો થયા. તથા પોતાની પુત્રી સુંદરીને ડાબા હાથથી અંકવિદ્યા (ગણીતવિદ્યા) શીખવી. એટલે બધાએ પ્રકારના વ્યવહારની શરૂઆત થઈ છતાં પણ સંયોગને લઈને કોઈ વખત હુમપ્રાય, તો કોઈ કાળે વિસ્તાર રૂપ અને એક બીજાના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલી નવી જેવી લાગની, પણ તે ભાષા નવીએ એમ કાંઈ નથી.

આ ચાલુ અવસર્પિણીના કાળમાં ત્રીજા આરા સુધી ભાઈ અને બહેન સાથે ઉત્પન્ન થઈને સંસારનો વ્યવહાર કરતાં તે હવે શ્રી ઋષભદેવથી દૂર થઈને વિવાહ કરવાની પદ્ધતિ ચાલુ થઈ. પ્રથમના રાજા પણ પોતેજ થઈને ઘણા કાળ સુધી રાજ્ય કર્યું અને પ્રજાને સર્વ પ્રકારની સુખ સગવડતાં કરી આપી, તેથી તેમને જગતના કર્તા, ઇશ્વર, અધીશ્વર, જગદીશ્વર, પરમેશ્વર, આદીશ્વર, યોગીશ્વર. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, તીર્થંકર, પ્રથમ બુદ્ધઆદિનામોથી સંબોધી જે સ્તુતિ કરવામાં આવે છે અર્થાત્ ગુણ ગાવામાં આવે છે, તે બધા શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના ગુણાનુવાદજ છે. બાકીકોઈ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના કર્તા તરીકે માનીને ગુણ ગાતા નથી.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે જગતનો વ્યવહાર ચાલુ કરાવ્યા પછી મોટા પુત્ર ભરતને વિનીતા નગરનું રાજ્ય, બાહુબલીને 'તક્ષશિક્ષા' (ગિજની) નું રાજ્ય અને બાકીના પુત્રોને ઘીળ દેશોનાં રાજ્ય આપ્યાં. અત્યારે જે અંગદેશ અંગદેશ (ખંગાળ) મગધદેશ વિગેરે દેશોનાં નામ છે તે સર્વ શ્રી ઋષભદેવના પુત્રોના નામથીજ પડેલાં છે.

આ બધી વ્યવસ્થા કર્યા પછી પોતે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, તેમની સાથે

શ્રી રુષભદેવની દીક્ષા કર્ચ, મહાકર્ચ સાંમતાદિક ચારહજાર પુરુષોએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી, પરંતુ તે વખતના લોકો

શુદ્ધલિક્ષા આપવાનું સમજતા ન હતા. તેથી શ્રી ઋષભદેવ એક વર્ષ દિવસ સુધી શુદ્ધ લિક્ષા ન મળતાં નિરાહાર પણ રહ્યા. કર્ચમહાકર્ચાદિકને પણ આહાર લેવાની વિધિ જણાવેલી ન હોવાથી તેઓ પણ ભૂખે મરવા લાગ્યા. અંતે ભૂખ સહન ન થવાથી કંદ, મૂળ, ફળ, ફલ, પત્ર, ફલાદિકનો આહાર કરી, જટાને વધારતા, 'ગંગા' નદીના તટ ઉપર તાપસ થઈ બ્રહ્માદિશબ્દોથી ઋષભદેવનો જાપ, ધ્યાન, કરવા લાગ્યા. એક વર્ષના અંતે શ્રી ઋષભદેવજી વૈશાખ સુદિ ૩ ને દિવસે હરિતનાપુરમાં આવ્યા. ત્યાં તેમના પ્રપૌત્ર

શ્રેયાસકુમારને શ્રી ઋષભદેવને જોતાં, જાતિસ્મરણજ્ઞાન થતાં ભિક્ષાને માટે ફરતા જાણી સેલડીના રસનું પારણું કરાવ્યું અને લોકોને પણ પોતાના જાતિ સ્મરણથી જાણેલા પ્રભુ સાથેના આઠ ભવનો સંબંધ સમજાવી જાણીતા કર્યાં.

ત્યાર બાદ શ્રી ઋષભદેવ એક હજાર વર્ષ સુધી વિચરતા રહ્યા, તે અવસ્થામાં કચ્છ મહાકચ્છના પુત્ર નમિ અને વિદ્યાધર વંશની ઉત્પત્તિ વીનમિએ ઘણી ભક્તિ કરી. તેવામાં પ્રભુની પાસે આવેલા ધરણેદ્રે તેમને ૪૮૦૦૦ વિદ્યાઓ આપીને ‘વૈતાલય’ પર્વતની દક્ષિણ તથા ઉત્તરની શ્રેણિનું રાજ્ય આપ્યું, તેથી તે વિદ્યાધરો કહેવાયા. એજ વિદ્યાધરોના સંતાનમાં રાવણ કુસકર્ણાદિ, વાલી સુગ્રીવાદિ, તેમજ પવન હનુમાનાદિકે વિદ્યાધરો થએલા.

હવે છઠ્ઠાથ અવસ્થામાં ફરતા ઋષભદેવ ‘તક્ષશિલા’ નગરીમાં આવી ગામની બહાર ધ્યાનમાં ઉભા રહ્યા. તે વાતની બાહુબલીને ખબર મળતાં મોટા આડંબરથી વાંદવા જવાના વિચારથી બીજે દિવસે તે પ્રમાણે ત્યાં ગયા, પણ ભગવાનને વિહાર કરી ગએલા જાણી ઘણાજ ઉદાસ થયા. પ્રભુના પગલાની જગ્યા ઉપર ધર્મચક્ર તીર્થની સ્થાપના કરી. તે તીર્થ વિક્રમ પછી અનેક મતોની ગરબડથી નષ્ટ થઈ ગયું.

વાલ્હીક, જોનક, અડંબ. ઇલ્લાક, સુવર્ણભૂમિ, પલ્લવાદિક જે જે દેશોમાં પ્રભુ ફર્યા અને જેમણે એમનાં દર્શન કર્યા તે સર્વ જીવો ઘણા ભદ્રક સ્વભાવવાળા થયા. આક્રી બીજા દેશો નિર્દયી, અને અનાર્થ જેવા રહ્યા.

એક હજાર વર્ષના અતે વિહાર કરતા ‘વિનીતા’ નગરીના ‘પુરિમતાલ’ નામના બાગમાં ત્રણ ઉપવાસ કરી વડવૃક્ષ નીચે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ અને ચતુર્થેશ. રહેલા શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને ફાગણ વદિ ૧૧ ના દિવસે પહેલાજ પહોરમાં કેવળજ્ઞાન થયું, અર્થાત્ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળના સર્વપદાર્થોના જાણુવા દેખવા રૂપ આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થયું, તેથી ૬૪ ઇંદ્રો અને દેવતાઓ આવ્યા, તેમણે સમવસરણની રચના કરી, તેના મધ્યભાગમાં સિંહાસન ઉપર પૂર્વ દિશામાં સુખ કરી ભગવાન ઋષભદેવ વિરાજમાન થયા. બીજી ત્રણ દિશાઓમાં પ્રભુજીના સ્વરૂપની ત્રણ મૂર્તિઓ દેવોએ સ્થાપી. લોકો ચારે દિશામાં ભગવાનનેજ દેખતા તેથી શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન ચારસુબવાળા બ્રહ્માના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

શ્રીઋષભદેવને કેવળ જ્ઞાન થયાનું સાંભળી ભરતરાજ સપરિવાર આવ્યા. વંદન કરી ઉપદેશ સાંભળી ભરતના પાંચશો પુત્રોએ, સાતસો પ્રપૌત્રોએ અને ઋષભદેવની પુત્રી આહી આદિ તેમજ અન્ય સ્ત્રીઓએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. મરૂદેવી માતા તેા સમવસરણની ઋદ્ધિ ભેદ, વાણી સાંભળીને તરત કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષમાં ચાલ્યાં ગયાં. ભરતના મોટા પુત્ર જે ઋષભસેન (પુંડરીક) હતા તે ‘સોરઠ’દેશના ‘શત્રુજ્ય’પર્વત ઉપર મોક્ષે ગયા તેથી તે પર્વતનું નામ પુંડરીકગિરિ એવું પડ્યું. કેટલાક કાળ સુધી વિચરી ઋષભદેવ ભગવાન પણ મોક્ષે ગયા. ત્યારબાદ ભરત અને બાહુબલી પણ કેવળજ્ઞાન મેળવી મોક્ષે ગયા.

શ્રી ઋષભદેવની પાટે ૧ ભરત, ૨ સૂર્યયશા, ૩ મહાયશ, ૪ અતિ-બળ, ૫ મહાબળ, ૬ તેજવીર્ય, ૭ કીર્તિવીર્ય, અને ૮ દંડવીર્ય આ આઠે મહારાજાઓ તેા ક્રમથી પોતપોતાના પિતાની ગાદી ઉપર આવતા ગયા અને ભરતથી અડધું (એટલે ત્રણ ખંડના રાજ્યના ભોક્તા થયા. તેમણે પણ દીક્ષા લઈ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. અને મોક્ષમાં ગયા. ત્યારબાદ ઋષભદેવ નીજ પરંપરા અસંખ્યાત પાટ સુધી અવિચ્છિન્ન પણે ચાલી અને એજ પરંપરામાં છેવટે જીતશત્રુ રાજા થયા. આ જીતશત્રુ રાજાની પાટે બીજા તીર્થંકર અજીતનાથ ભગવાન અને સમર ચક્રવર્તિ થયા. (એમના ઇતિહાસ માટે જુઓ. આગળનું પ્રકરણ)

સ્તુતિ ।

“આદિ હી કો તીર્થંકર, આદિ હી કો મિશ્તાચર,
આદિજિન આદિ રાય ચા નામ આદિ આદિ ।
પંચમો ઋષમનામ પૂરે સબ ર્ચ્છા કામ
કામધેનુ કામકુંભ કીને સબ માદિ માદિ ।
મનકો મિથ્યાત્વ મેટી માવસૌં જિનંદ મેટી

પાવો જ્યું અનંત સુખ માવો ગુણ વાદિ વાદિ ।
સાચી ધર્મ સીષ ધાર આદિ હી કો સવે યાર
આદિકી દુહાઈ માર્ઘ જો ન બોલે આદિ આદિ.

×

×

×

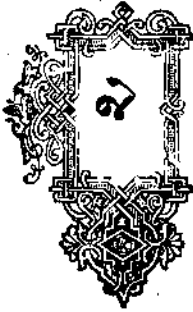
તું ઉપકાર કરે જું અપાર અનાથ આધાર સવે સુખ કંદા
જિતે જગદેવ, કરે તુજ સેવ, જિનેશ્વર નામિનરેશકે નંદા ।
દેખે મુખનૂર મિટે દુઃખ દૂર નસે અંધકાર જ્યું દેખ દિળંદા
શ્રી ધર્મસિંહ કહે નિસ દીસ એ ઉદય કાર સંઘકો આદિ જિળંદા ॥”

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે તેરમા ભવે શ્રી ઋષભ દેવનો ૧ જન્મ, ૨ રાજ્યાભિષેક
૩ વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ, ૪ તેમની દીક્ષા, ૫ વિદ્યાધર ઉત્પત્તિ, ૬ કેવલજ્ઞાન,
અને અતિ ૭ સ્તુતિ એમ કલમ સાતથી પ્રકરણ ૭ મું. ॥

પ્રકરણ ૮ મું.

શુદ્ધ વેદો અને બ્રાહ્મણોત્પત્તિ.

દિવસે મધ્યભદ્રેવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું તે દિવસેજ ભરત રાજાની આયુધ શાળામાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું. તેના બળથી ભરતચક્રિએ સર્વ રાજાઓની પાસે પોતાની આજ્ઞા મનાવી તેથી પૃથ્વીના એક ભાગ ગણાતા આ ખંડનું નામ ભરતખંડ એમ પ્રસિદ્ધ થયું. જ્યારે નાના ૯૮ ભાઈઓ પાસે પણ પોતાની આજ્ઞા મનાવવા ભરતે દ્વિતો મોકલ્યા ત્યારે તે બધા ભેગા થઈ એવા વિચાર ઉપર આવ્યા કે પિતાજી કહે તેમ કરવું. આથી તેઓ ભગવાન પાસે ગયા. ભગવાને પોતાના જ્ઞાનથી તેમની સ્થિતિ પાકેલી જોઈ તેમને એવો વૈરાગ્યનો ઉપદેશ કર્યો કે તે બધાએ દીક્ષાજ અંગીકાર કરી. પણ ભરત રાજાની તો ઘણી અપકીર્તિ થઈ તેથી ભરત રાજાએ પકવાનનાં પાંચશો ગાડાં ભરાવી ભાઈઓને ભોજન કરાવી ક્ષમા માંગવાના ઇરાદાથી પોતે ભગવાન પાસે ગયા. ભગવાને ભરતને જણાવ્યું કે ત્યાગી સાધુઓ રાજ્યપિંડ ગ્રહણ કરે નહીં. ત્યારે ભરત રાજા ઘણાજ ઉદાસ થયા તેથી શકેદ્રે કહ્યું કે તમારાથી ગુણુધિક વ્યક્તિઓને ભોજન કરાવો, તેમના વચનથી ભરતે ગુણુવાન શ્રાવકોને ભોજન કરાવી પોતે કૃતાર્થ થયા. અને તે શ્રાવકોને કહ્યું કે તમે ધર્મો રાજગાર છોડી દઈ, પઠન પાઠન કરી કરાવી ધર્મનાં કાર્ય કરતા રહો, અને મારા રસોડે ભોજન કર્યા કરો. વળી મારા હરવાજની પાસે બેસી મને હમેશાં ચેતવણી કરતા રહો કે-“ જિતો ભવાન્ વર્જતે મયં તસ્માન્ મા હન મા હન ” (અર્થ-તું કર્મથી જીતાએલો છે, ભય વધે છે તેથી જીવોને માર નહીં, માર નહીં.) ભરત રાજાની આ ઇચ્છાને તેઓએ માન્ય કરી અને તેમની સૂચના મુજબ તેમને ઉપદેશ કરતા રહ્યા, તેથી ભરત વિચાર કરતો કે હું વિષયોથી અને કામ કોંધાદિ શત્રુઓથી સદા જીતાયો છું. એવો વિચાર થતાં પાછા સાવચેતીમાં આવતા.

કેટલાક સમય સુધી આવી પ્રથા ચાલ્યા પછી રસોયાઓનો પોકાર થયો કે સાહેબ ! જમનારાઓનું ટોણું ઘણું વધી પડ્યું છે. અને ખરા ખોટાની ગણના

રહી નથી. જેથી ભરત રાજના હુકમથી શ્રાવકોના આચાર વિચાર પૂછીને જે ખરા હતા તેમને કાંકિણી રત્નથી ચિન્હ કરી દાખલ કરવામાં આવતા અને છ છ મહિનાએ તેમની પરીક્ષા પણ લેવાતી. ‘જિતોમવાન’ થી શરૂ થતા ઉપદેશના અંતે તે શ્રાવકો ‘મા હન’ ‘માહન’ શબ્દ બોલતા તેથી તેમનું નામ ‘મા હન’ (બ્રાહ્મણ) પ્રસિદ્ધ થયું. પ્રાકૃતભાષામાં આજે પણ બ્રાહ્મણ શબ્દના ઠેકાણે માહન શબ્દ ઘણી જગ્યા પર લખાયેલો જોવામાં આવે છે.

આ બ્રાહ્મણોના પઠન પાઠન માટે ભરત રાજએ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના ઉપદેશાનુસાર શ્રી ઋષભદેવના ગુણોની સ્તુતિ રૂપ, શ્રાવકધર્મના સ્વરૂપથી ગર્ભિત અને સર્વનયના વિચારોથી સર્વ પદાર્થોનું કથન છે જેમાં એવા ચાર આર્યવેદોની રચના કરી તેમનાં નામ—૧ સંસાર દર્શન વેદ, ૨ સંસ્થાપન પરા મર્શવેદ, ૩ તત્વાવબોધ વેદ, અને ૪ વિદ્યાપ્રબોધ વેદ. આ ચાર વેદો ભરતે પોતે સ્થાપેલા બ્રાહ્મણ શ્રાવકોને અર્પણ કર્યા. જેથી તેમની પરંપરામાં આ ચારે આર્યવેદોનું પઠન-પાઠન ચાલતું રહ્યું.

જૈન પ્રમાણે શુદ્ધવેદોની અને બ્રાહ્મણોની ઉત્પત્તિ.

વેદમાં વિકારની શરૂઆત.

સ્વયંવરવતિના મોટા પુત્ર સૂર્યયશા (આદિત્યયશા) ના સંતાનોની પરંપરા તે સૂર્યવંશના નામે, અને બ્રાહ્મણીના મોટા ચંદ્રયશાના વંશજો ચંદ્રવંશના નામથી આ ભરતખંડમાં પ્રસિદ્ધ થયા. તેમજ ઋષભદેવના પુત્ર કુરૂના વંશજો કુરૂવંશના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. (કૌરવ અને પાંડવો આ જ વંશમાં ઉત્પન્ન થયા હતા.)

ઉપરના પ્રકરણમાં જણાવેલા બ્રાહ્મણ શ્રાવકો પોતાના પુત્રને દીક્ષા અપાવતા કે પઠન પાઠન કરાવી શ્રાવક ધર્મમાં સ્થાપિત કરતા. આ પ્રમાણેની રીતિ ભરત-રાજ હતા ત્યાં સુધી ચાલુ રહી. જ્યારે ભરતના પછી તેમની ગાદી ઉપર સૂર્યયશા આવ્યા ત્યારે તેમણે કાંકિણી રત્નના પ્રભાવે સોનાની જનોઇઓ પહેરાવી અને બાકીની સારવાર ભરતરાજની પેઠે કરતા રહ્યા. પછી સૂર્યયશાના પુત્ર મહાયશ ગાદી ઉપર આવ્યા ત્યારે તેણે ચાંદીની જનોઇઓ પહેરાવી. પછી તેમના સંતાનોએ કમે કરી પંચરંગની અને છેવટે સૂત્રની પહેરાવી. એમ

ભરતની આઠ-પાટ સુધી પ્રાદ્યક્ષોની લક્ષિત રાજ્ય તરફથી થતી રહી. અને “યથા રાજા તથા પ્રજા.” ના અનુસારે પ્રજા પણ પ્રાદ્યક્ષોની લક્ષિત કરતી રહી. અને સર્વ લોકો પ્રાદ્યક્ષોને પૂજનીય માનતા રહ્યા. આઠમા તીર્થંકર ચંદ્રપ્રભ સુધી તો તે પ્રાદ્યક્ષો વ્રતધારીઓ અને જૈન ધર્મની દૃઢ શ્રદ્ધાવાળા પક્ષે શ્રાવક થતા રહ્યા. અને જૈન ધર્મ પણ અવિચ્છિન્નપણે ચાલતો રહ્યો. આઠમા તીર્થંકર અને નવમાં તીર્થંકરના મધ્યમાં ઘણા લાંબા કાળ સુધી ન તો કોઈ સાધુ, તેમજ ન તો કોઈ શ્રાવક, કે ન હતો કોઈ જૈન ધર્મનો અંથ અર્થાત્ જૈનધર્મનો સર્વથા લોપજ થઇ ગયો હતો.

હવે લોકો ધર્મનો રસ્તો કોને પૂછે ? આ સ્થિતિમાં સત્યશ્રદ્ધાથી રહિત અને કેવળ સ્વાર્થ પૂરતાજ અંથોનું પઠન-પાઠન કરી પ્રજાથી નિર્વાહ કરવાનો ધંધો લઇ બેઠેલા પ્રાદ્યક્ષોનેજ ધર્મનો રસ્તો પૂછવાનો વખત આવ્યો. એટલે તેઓ ધર્મના નેતાનું અભિમાન ધરાવતા, અવસર પ્રમાણે પોતાના લાભનો (સ્વાર્થનો) જ ધર્મ લોકોને બતાવતા અને પુસ્તકો પણ તેવાજ પ્રકારના લખીને મૂકતાં હતાં.

જ્યારે નવમા તીર્થંકર સુવિધનાથ (પુષ્પદંત ભગવાન) સર્વજ્ઞ થઇ અનાદિના સત્યતત્ત્વોનો પ્રકાશ કરવા લાગ્યા ત્યારે તે પ્રાદ્યક્ષોમાંના કેટલાક નેતૃત્વના અભિમાનને ધરાવતા, ઇદ્રિયોના વિષયને માટે પ્રજાથી અનેક પ્રકારના લાભોને મેળવતા અને ત્યાગ વૈરાગ્યનો તિરસ્કાર બહાર કરતા તેમ દ્વેષબુદ્ધિથી સાધુઓની પણ અવજ્ઞા કરવા લાગ્યા. એટલુંજ નહીં પણ ભરતરાજાથી ચાલતા આવેલા વેદોના વિષયને પણ ફેરવી નાંખી પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે તેમાં ગોઠવણ કરી લીધી અને તેનાં નામો પણ બદલી નાંખી ખીજાં નાંમોથી તે પ્રસિદ્ધ કર્યાં.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-શુદ્ધ વેદોમાં વિકારની શરૂઆત

સાંખ્યમતની ઉત્પત્તિ.

મુદ્ગલદેવને કેવળજ્ઞાન થયા બાદ ‘વિનીતા’ નગરીમાં ભરતના પાંચસો પુત્રોએ તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. તેમાં મરીચિ નામે પણ એક તેમના પુત્ર હતા. તેણે પોતાથી જૈન દીક્ષાનું પાલન ન થવાથી પોતાના મનથી એક નવીન વેશ કરાવ્યો તે એવી રીતે કે-સાધુઓ મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ દંડથી વિરક્ત છે હું

એવો નથી તેથી મારે ત્રિદંડ (કાષ્ઠનું એક જાતનું એવું ઉપકરણ) જોઈએ. ૧, સાધુઓ દ્રવ્ય, ભાવથી, મુંડિત છે. હું એવો નથી એમ વિચારી તેણે મસ્તક મુંડાવી માથા ઉપર શિખા રાખી. ૨, સાધુને સર્વ પકારની હિંસાના ત્યાગી જાણીને પોતે સ્થૂળ હિંસાનો ત્યાગ કર્યો. ૩, સાધુઓ નિઃકંચન અને પોતે તેમ ન હોવાથી પવિત્રકાંદિ યુક્ત થયા. ૪, સાધુઓ શીઘ્રસુંગઘિત અને હું એવો નથી એમ વિચારી ચંદનાદિ લેપ કરી સુંગધવાળા થયા. ૫, સાધુને મોહાદિ આવરણ રહિત જાણી પોતે તેમ ન હોવાથી છત્રાચ્છાદિત થયા. ૬, સાધુઓને પગરખાં વગરના જાણી પોતાથી તેમ ન બની શકવાથી લાકડાની પાવડી ધારણ કરી. ૭, સાધુઓ નિઃકષાય (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી રહિત,) નિર્મળ હોય છે. તેથી તેઓ ધોળાં વસ્ત્ર રાખે છે. કષાય યુક્ત હું છું તેથી મારે કષાયિક (ગેરૂંથી રંગેલાં) વસ્ત્ર રાખવાં. ૮, સાધુઓ સચિત પાણીના સર્વથા ત્યાગી હોય છે. પણ મારે વસ્ત્રથી છાણી (ગાળી) ને પાણી પીવું તેમજ સ્નાનના ઉપયોગમાં પ્રમાણ યુક્ત પાણી વાપરવું. ૯, એવી રીતે સ્થૂળ મૃષાવાદાદિકથી વિરક્ત થઈ પોતાનો નિર્વાહ કરવા લિંગ (વેષ) બનાવ્યો અને ભગવાન ઋષભદેવની સાથે વિચરતા રહ્યા. વેષનો ફેરફાર જોઈ લોકો પૂછતા ત્યારે સાધુનો યથાર્થ ધર્મ કહેતા અને આ મારે વેષ કલ્પિત છે. એમ પણ જણાવી દેતા. તેમજ કોઈને દીક્ષા લેવાનું મન થતું ત્યારે તેને ભગવાનના સાધુઓની પાસે મોકલતા. એમ કેટલાક સમય સુધી ચલાવ્યું.

એક વખતે મરીચિને પોતે રોગગ્રસ્ત (માંદા) થતાં વિચાર થયો કે હું અસંયતી છું તેથી સાધુઓ મારી વૈયાવૃત્ય કેવી રીતે કરે! અને મારે પણ તેમના પાસેથી કરાવવી યોગ્ય ન ગણાય તેથી અવસરે એકાદ યોગ્ય એલો કડું તો ઠીક થાય.

કેટલાક સમય બાદ ઋષભદેવ નિર્વાણ પામ્યા (મોક્ષે ગયા) તેવામાં મરીચિના પાસે કપિલનામા રાજપુત્ર ધર્મ સાંભળવાને આવ્યો, ત્યારે તેને સાધુનો યથાર્થ માર્ગ કહી બતાવ્યો. કપિલે પુછ્યું કે-તમારો વેષ વિલક્ષણ કેમ ? મરીચિએ જવાબ આપ્યો કે મારાથી સાધુપણ નહીં પળવાથી હું આ કલ્પિત વેષથી નિર્વાહ કરું છું. કપિલે કહ્યું કે તે સાધુઓનો ધર્મ મને રૂચતો નથી, તમારો પાસે કાંઈ ધર્મ છે કે નહીં ? તે કહ્યો. ત્યારે મરીચિને વિચાર થયો કે જો આને શિષ્ય કરું તો મારા યોગ્ય થાય. પછી તેનું મન સંતોષવાને કહ્યું કે ' ત્યાં પણ ધર્મ છે અને મારા પાસે પણ કંઈક છે. ' પછી તે કપિલ રાજકુમાર મરીચિનો શિષ્ય થયો.

જૈનધર્મમાં ઉપર પ્રમાણે કપિલ મુનિની ઉત્પત્તિ કહી બતાવેલી છે. કપિલ મુનિ પાસે તેવું કંઈ ખાસ પુસ્તક ન હતું, માત્ર મરીચિનો બતાવેલો આચારજ તે પાળતો. મરીચિએ પોતે આ અસત્ય ભાષણથી એક કોટાકોટી સાગરોપમ સુધીના જન્મ મરણની વૃદ્ધિ કરી, તે પાપનો અંત છેવટે ચોવીસમા તીર્થંકર થતાં છેલ્લા ભવમાં આણ્યો.

હવે મરીચિના મરણ બાદ કપિલ મુનિનો આમુરી નામા મુખ્ય શિષ્ય થયો તે પણ કપિલે બતાવેલો આચારજ પાળતો, ત્યાર બાદ કપિલને તેના શિવાય બીજા પણ ઘણા શિષ્યો થયા હતા. પોતે શિષ્યના મોહથી મરણ પામી પાંચમાં 'બ્રહ્મદેવ' લોકમાં દેવતા પણ ઉત્પન્ન થયાં, ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી આમુરીનામા પોતાના શિષ્યને અંથ જ્ઞાન વિનાનો બાણી, આકાશમાં પંચવર્ણના મંડળમાં રહીને ઉપદેશ કર્યો કે 'અવ્યક્તથી વ્યક્ત ઉત્પન્ન થાય છે.' ઇત્યાદિ તેના ઉપદેશાનુસાર-ષષ્ટિતંત્ર શાસ્ત્રની રચના કરી તેમાં એવી રીતે વર્ણન કર્યું કે પ્રકૃતિથી મહાન, મહાનથી અહંકાર અને અહંકારથી ગુણપોડશ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ગુણપોડશથી-પંચતન્માત્રા અને તેથી-પંચભૂત, ઇત્યાદિ.

તેના મંબ્રહ્મમાં એક આચાર્ય શાંખનામા થયો, જેના નામથી એ મતનું નામ શાંખ્યદર્શન પડ્યું. શાંખ્યદર્શનનું મૂળ જોતાં મરીચિથી શરૂઆત થએલું છે. શાંખ્યમતના તત્ત્વોનો ફેલાવો ભગવદ્ગીતા અને ભાગવતાદિ ગ્રંથોમાં થએલો છે. જૈનમતના ગ્રંથો શિવાય બીજા દરેક જાતના ગ્રંથોમાં શાંખ્યમતના તત્ત્વોએ પ્રવેશ કરેલો દેખાઈ આવે છે.

જૈન પ્રમાણે-શાંખ્યમતની ઉત્પત્તિ.

૧. ઇતિ જૈન પ્રમાણે આદ્ય તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવનું પ્રકરણ ૮ મું. ૥

પ્રકરણ ૯ મું.

વિષ્ણુના આઠમા અવતાર શ્રી ઋષભદેવ.

ગણતાદિ વૈદિક પુરાણોમાં ઋષભદેવને ઉરુકમના નામે વિષ્ણુના આઠમા અવતાર રૂપે કલ્પ્યા છે. જૈનોના ઋષભદેવ અને પૌરાણિક ના (વિષ્ણુના ૮મા અવતાર) ઋષભદેવ એક છે કે ભિન્ન એમ કેટલાક વિદ્વાનોના મનમાં સંશય થાય છે, પરંતુ તેમના પિતાનું નામ નાભિરાજ, માતા મરૂદેવી (પૌરાણિક મત પ્રમાણે મેરૂદેવી) તેમના સો પુત્રો, અને ઉચ્ચ દરજ્જાના યોગીશ્વર હોવાનું બન્ને મતમાં સામ્ય છે. તેથી અમારા મંતવ્ય મુજબ બન્ને ઋષભદેવ એકજ વ્યક્તિ સંભવે છે. હરકોઈ માણસ એકની એક ચીજને ભિન્નરૂપે બતાવવા ઇચ્છતો હોય તો તેને તેમાં કંઈ ને કંઈ ફેરફાર અવશ્ય કરવોજ પડે. પુરાણકારોએ ઋષભદેવની પૂર્વેના સાત અવતારો મત્સ્યાદિક પશુજાતિનાં કલ્પ્યાં છે ત્યારે જૈન મતમાં તેમના પૂર્વે સાત કુલકરો (હંકારાદિ નીતિના ચક્રાવતાર) થયાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નજરે પડે છે. (જુઓ આગ્રંથમાં) તે સાત કુલકરોના હિસાબે ગણવા જઈએ તો ઋષભદેવ આઠમાજ છે. એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે. (વિશેષ માટે જુઓ આજ પુસ્તકમાં શ્રીયુત જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહના પ્રશ્નો ઉત્તર).

(૧) પૌરાણિક મતે નાભિરાજ.

સ્વધર્મનિષ્ઠ દેવી જીવન-પૃ. ૬૬માં લખ્યું છે કે-“ અગ્નિધરાજના મરણ પછી તેમના પુત્ર નાભિરાજએ મેરૂપર્વતની દીકરી મેરૂદેવી સાથે લગ્ન કર્યું. લગવાને યજ્ઞપુરૂષનું યજન કરવા માટે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. રાજાની શ્રદ્ધા ઉપરથી પેતાનું મનોહરરૂપ પ્રગટ કર્યું. લગવાનનાં દર્શન કરીને ઋષિમિત્રો સ્તુતિ કરવા લાગ્યાકે-“ હે ઉત્તમોત્તમ મહાપુરૂષ ! અમે લોકો મૂઠ છીએ, તથા ખરૂં કલ્યાણ શું છે તે જાણતા નથી. સર્વ પાપોનો નાશ કરનારાં તમારાં નામો અમારી વાણીમાં વાસ કરો.

વળી બીજો વર માંગીએ છીએ કે-આ અમારા રાજપિ પુત્રની કામના વાળા છે જેથી આપને સંતાન માટે સેવે છે, માટે હે દેવતા દેવ ! તમે તેમની કામના પૂર્ણ કરો. એવી પ્રાર્થના છે. લગવાન બોલ્યા કે હે ઋષિઓ તમે સત્યવાદી એવા આ રાજાને મારા જેવો પુત્ર થાય એવો અતિહર્ષલ વર માંગ્યો પણ એક અદ્વિતીય રૂપ હોવાથી મારા જેવોહુંજ છું અર્થાત્ બીજો કોઈ નહી

તથાપિ પ્રાદ્યલોનું બોલવું મિથ્યા થવું ન જોઈએ કેમકે ઉત્તમ પ્રાદ્યલોનું કળ માફજ મુખ છે તેથી તેમનું બોલવું સત્ય થવું જોઈએ. મારા જેવો બીજો ન મળવાથી હું પોતે નાભિરાજને ઘેર અલ્પ અંશવડે પુત્ર થઈને અવતરીશ. આ પ્રમાણે કહી ભગવાન અંતર્ધાન થયા- તે પછી ભગવાન વિષ્ણુ નાભિરાજનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી નાભિરાજના અંતાપુરમાં તેમનાં સ્ત્રી મેરૂદેવીના ઉદરથી શુંદ્ર સત્ત્વગુણી રૂપે અવતર્યા. ”—

(૨) ઇન્દ્રશવતાર ઋષભદેવ—

આજ પુસ્તકના પૃ ૬૭ થી લખ્યું છે કે— “ઇન્દ્રનો આઠમો અવતાર ઋષભદેવનો થયો હતો. નાભિરાજને ત્યાં ભગવાનને પુરૂષરૂપે જન્મ થયો તેથી સર્વને અત્યંત હર્ષ થયો. તે પુત્રના હાથ, પગ, ઉપર શંખ ચક્ર, રથ, પતાકા ભગેરે ભગવાનના ચિન્હો જોવામાં આવ્યાં સાથે તેમનો મહિમા દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો. તેનાં તેજ, બળ, લક્ષ્મી, યશ, વીર્ય, તથા શૌર્યને જોઈ પિતાએ પુત્રનું નામ ઋષભ (શ્રેષ્ઠ) એવું નામ પાડ્યું.”

એક વખતે ભગવાન ઇન્દ્રે તેમની સાથે સ્પર્ધા કરીને તેમના દેશમાં વૃષ્ટિ કરી નહીં તે જાણીને યોગીશ્વર એવા ભગવાન ઋષભે તેમની મૂર્ખતા ઉપર હસીને પોતાની યોગમાયાના બળથી અજનાભ નામના પોતાના ખંડમાં વૃષ્ટિ કરી. નાભિરાજ માયાવડે ‘આ મારો પુત્ર છે’ એવી રીતે આનંદના ઉભરાથી લાડ લડાવી આનંદ માનવા લાગ્યા પછી ઋષભદેવને રાજ્યાભિષેક કરી પોતે મેરૂદેવીની સાથે અદ્રિકાશ્રમમાં જઈ તીવ્ર તપવડે નર અને નારાયણની ઉપાસના કરતાં જીવનમુક્ત થયા.

ત્યાર પછી ઋષભદેવ લોકોને ધર્મ કર્મનું આચરણ શીખાવવા માટે પોતે ગુરૂને ઘેર રહી વિદ્યાભ્યાસ કર્યો અને ગુરૂએ તેમને વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો. તે પછી તેમણે ઇન્દ્રની કન્યા જયંતી સાથે લગ્ન કર્યું અને પોતાની સ્ત્રી વિષે પોતાના જેવાજ સો પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા. જે નેત્રોમાં સર્વથી મોટા, ઉત્તમ ગુણવાળા ભરત નામના પુત્ર હતા. તેમના નામ ઉપરથી આ ખંડને ભારતવર્ષ એમ કહે છે. બીજા પુત્રો પણ વિનયવાળા, વેદ વિદ્યામાં નિપુણ અને શુદ્ધ અંતઃકરણ વાળા હતા.

ભગવાન ઋષભદેવ સ્વતંત્ર હતા. અનર્થની પરંપરાઓ પોતાની મેળેજ

તેમનાથી નિરંતર દૂર રહેતી. તે સમદ્રપ્રિવાળા, શાંત ગુણવાળા, સર્વ પ્રાણીઓ સાથે મિત્રતા રાખનારા, તથા મહાદયાલુ હતા. તેમ કેવલ આનંદનો અનુભવ કરનારા એક ઇશ્વર હતા, તો પણ પ્રાકૃત મનુષ્યોની પેઠે કર્મો કરતા હતા અને નાશ પામેલા ધર્મોનું પોતે આચરણ કરીને અજ્ઞાની લોકોને તે પ્રમાણે ધર્માચરણ કરતાં શીખવતા હતા તેમ ધર્મ, અર્થ, યશ, પ્રભ, વૈભવનો ઉપલોગ તથા મોક્ષ આ સર્વનો સંગ્રહ કરીને ખીજ લોકોને ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્થાપવા લાગ્યા. કેમકે—આ જગતમાં મહાપુરુષોનાં આચરણોને લોકો માન્ય કરે છે. આ પ્રમાણે ઋષભદેવ વેદનું રહસ્ય જાણતા હતા, તથાપિ પ્રજાનું પાલણ કરવા લગ્યા. તેમણે સર્વથા સો સો વખત કર્યા હતા. એ વખતે કોઈ પણ પુરુષ ખીજની પાસેથી કોઈ પણ વસ્તુ લેવાની ઇચ્છા કરતા નહીં. સર્વ કોઈ પોતાના રાજા ઋષભદેવજી ઉપર વધુ રનેહનો વિકાશ થાય તેવું ઇચ્છતા હતા.

એક વખતે ઋષભદેવજી ફરતા ફરતા પ્રજાવર્તનામના દેશમાં આવ્યા અને ત્યાં મોટા પ્રજાઋષિઓની સભામાં પોતાના પુત્રોને ઉપદેશ આપવાના મિષથી પ્રભને ઉપદેશ આપવા માટે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

જે દુઃખકારક વિષયો જીવંતને પણ મળે છે તેવા દુઃખકારી વિષયો ભોગવવાને મનુષ્ય લોકમાં તમારૂં અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય અને અંતઃકરણની શુદ્ધિથી તમને પરબ્રહ્મનું અનંત સુખ મળે, મહાપુરુષોની સેવા એજ મુક્તિનું દ્વાર છે. અને સ્ત્રીઓના સંગીનો સંગ કરવો એજ નરકનું દ્વાર છે. જે સમાન-ભાવવાળા છે તેઓને મહાત્મા જાણવા. પુરુષ જ્યારે ઇંદ્રિયોને પ્રસન્ન કરવા માટે કર્મ કરે છે ત્યારે તે ભાનવિનાનો થઈને જરૂર પાપ કર્મ કરે છે. અને પાપકર્મને લીધે આ દેહ ઉત્પન્ન થાય છે. તે દેહ મિથ્યા છે છતાં પણ દુઃખ આપે છે, માટે પાપકર્મ કરવાં નહીં. જ્યારે અવિદ્યા વડે આત્મસ્વરૂપ ઠંકાઇ જાય છે ત્યારે કર્મ મનને વશ કરે છે અને મન પુરુષને કર્મબંધીન કરી મૂકે છે, માટે પુરુષ જ્યાં સુધી વાસુદેવ એવા હું તેના વિષે પ્રીતિ કરતો નથી ત્યાં સુધી તે દેહના બંધનમાંથી છુટતો નથી. પુરુષ તથા સ્ત્રી એકઠાં મળીને દંપતી ભાવથી રહેવા માંડે છે, ત્યારે તેઓની વચ્ચે ખીજ નવી અભિમાનરૂપી એક દૃઢ ગાંઠ બંધાય છે. એમ વિદ્વાનો કહે છે અને અભિમાનને લીધે ધર, ક્ષેત્ર, પુત્ર, સગાં સંબંધી, તથા ધન વિષે ‘હું અને મારું’ આવો મોહ થાય. માટે મનુષ્ય જ્યારે કર્મથી બંધાયેલી ગાંઠને પોતી કરે છે ત્યારે તે દંપતીપણામાંથી છુટે છે અને પછી અહંકારનો ત્યાગ કરી, તેમાંથી મુક્ત થઈ પરમપદને પામે છે. તેને માટે ઇશ્વર વિષે ભક્તિ, ગુરૂની સેવા, તૃષ્ણાનો ત્યાગ, સુખદુઃખને

સહન કરવાં, આ લોકમાં દુઃખ છે એમ જાણવું, તત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા કરવી તપ, સકામકર્મનો ત્યાગ, ઇશ્વર નિમિત્તેજ કર્મ કરવાં, સત્સંગ કરવો, ઇશ્વરના ગુણો જાણવા, વૈરનો ત્યાગ કરવો, સર્વ ઉપર સમદ્રષ્ટિ રાખવી, શરીર અને ઘર ઉપરની અહંતા-મમતાનો ત્યાગ કરવો, પ્રાણ, ઈંદ્રીયો અને મનને વશ કરવાં, વાણીને નિયમમાં રાખવી, યોગ, ધૈર્ય, પ્રયત્ન, અને વિવેક એ ઉપાયો વડે પોતાના અહંકારનો ત્યાગ કરવો.

હે પુત્રો ! તમે સર્વ મારા સત્ત્વગુણી સરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયા છો માટે તમા મત્સરનો ત્યાગ કરો, મોટા ભાઈ સહોદર બંધુ ભરતની સેવા કરજો, તેની સેવા એજ મારી સેવા સમજવી. તે પછી તેમને નેત્રોને ઉપદેશ આપ્યા પછી પોતાના સો નેત્રોમાંથી મોટા ભરતને રાજ્યાભિષેક કર્યો અને પોતે રાજ્ય

સહન કરવાં, આ લોકમાં દુઃખ છે એમ જાણવું, તત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા કરવી તપ, સકામકર્મનો ત્યાગ, ઇશ્વર નિમિત્તેજ કર્મ કરવાં, સત્સંગ કરવો, ઇશ્વરના ગુણો જાણવા, વૈરનો ત્યાગ કરવો, સર્વ ઉપર સમદ્રષ્ટિ રાખવી, શરીર અને ઘર ઉપરની અહંતા-મમતાનો ત્યાગ કરવો, પ્રાણ, ઈંદ્રીયો અને મનને વશ કરવાં, વાણીને નિયમમાં રાખવી, યોગ, ધૈર્ય, પ્રયત્ન, અને વિવેક એ ઉપાયો વડે પોતાના અહંકારનો ત્યાગ કરવો.

હે પુત્રો ! તમે સર્વ મારા સત્ત્વગુણી સરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયા છો માટે તમા મત્સરનો ત્યાગ કરો, મોટા ભાઈ સહોદર બંધુ ભરતની સેવા કરજો, તેની સેવા એજ મારી સેવા સમજવી. તે પછી તેમને નેત્રોને ઉપદેશ આપ્યા પછી પોતાના સો નેત્રોમાંથી મોટા ભરતને રાજ્યાભિષેક કર્યો અને પોતે રાજ્ય ખટપટનો ત્યાગ કરી ઉન્નત પુરૂષની પેઠે નગ્ન થઈ, છુટા કેશ મુકી, એક શરીર સાથેજ પ્રહ્લાવર્તમાંથી બહાર નાકળી પડ્યા. અવધૂતના વેશમાં ફરતા અષ્ણ દેવ, તે પછી લોકમાં મૂર્ખ આંધળા, બહેરા, અને ભૂતપિશાચ માફક વર્તવા લાગ્યા. મૌનવ્રત લઈ સર્વ સ્થળે ફરવા લાગ્યા, પોતે આત્મા અને અનાત્માના અનુભવ વડે પોતાના સ્વરૂપમાંજ રહેતા તેથી તેમને આ દેહ ઉપર જરાપણ અભિમાન નહોતું અને મન એક અખંડાકાર વૃત્તિમાં રહેતું હતું. ગરીબની અંભાળ ન લેવાથી ગરીબ પ્રતીન શ્રદ્ધા ગમી હતી તે પછી

૧ કામ, ૨ ક્રોધ, ૩ મદ, ૪ લોભ, ૫ શોક, ૬ મોહ, ૭ ભય એ કર્મનાં બંધન છે અને આ સર્વનું કારણ મન છે. તે મનની સાથે કયો વિવેકી પુરૂષ મિત્રતા કરે ?

આ પ્રમાણે ઋષભદેવે પણ મનનો વિશ્વાસ ન કરતાં અનેક દેશોમાં ગાંડાની પેઠે ફરતા કુટકાયલના ઉપવનમાં જઈ ચઢ્યા. તે પછી તે વનમાં દાવાનળ સળગ્યો અને તે દાવાનળમાં ઋષભદેવનો દેહ પણ બળી ગયો.

આ પછી કોંક, વે, અને કુટક દેશના રાજા ‘અહ’ ને તે તે દેશના લોકો પાસેના ઋષભદેવનું ચારત્ર સાંભલીને અધર્મ વૃદ્ધિ થતાં જૈનપંથને પ્રવર્તાવ્યો. તે મત વેદ તથા ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલી પવિત્રતા તથા સદાચારનો ત્યાગ કરશે એવું ભાગવતમાં છે. તે મતમાં પોતાની ઇચ્છાથી ન્હાણું નહીં, આચમન કરવું નહીં. પવિત્રતા રાખવી નહીં, માથાના કેશ ચુંટી કાઢવા વિગેરે નિયમો છે.

જૈનો ઋષભદેવને પોતાના પ્રથમ તીર્થંકર માને છે તે વાત હવે પછી આવશે.

આ ભગવાનનો અવતાર રજો ગુણી લોકોને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કરવાને માટે થયો હતો.

આ પ્રમાણે ઋષભદેવ ભગવાને પરમહંસ થવાનો બોધ પોતાના ચારત્રથી પ્રજાને આપ્યો હતો.

આગળ જતાં પૃ. ૪૮૦ ઉપર પ્રકરણ ૭૨ મામાં લખે છે કે—

(૩) “ જૈનધર્મ પ્રવર્તક અહંત-અરિહંત.

જૈનધર્મ પ્રવર્તક અહંતનો જન્મ ખિહાર પ્રાંતના પટણા શહેરમાં થયો હતો. જૈનધર્મ પરલોકને માનતા નથી. મહાત્મા ઋષભદેવ પરમહંસ થયા ત્યારે કોંક, બક નામે દેશના રાજાએ તેમના બાહ્યચાર જોઈ બાહ્યકર્મનો ત્યાગ કરી તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. એ વખતથી જૈનધર્મ શરૂ થયો. તેમને બૌદ્ધના જગત ક્ષણિક છે. તે મતનું ખંડન કરી પોતાનો ધર્મ સ્થાપ્યો હતો.

તેમનો સિદ્ધાંત એવો છે કે—જગતનો કર્તા એવો કોઈ ઇશ્વર સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. જે સુકત થઈ ગયા છે તેજ ઇશ્વર છે. તેને ‘જિન’ અર્થાત્ અરિહંત હો છે. આત્મા સર્વવ્યાપી કે એક પણ માનતા નથી. જીવ અને અજીવ બંને

અનંત છે. જીવ પ્રતિશરાર ભિન્ન છે. અનાદિ સિદ્ધ દ્રવ્ય શક્તિ, પદાર્થોનો સ્વભાવ જડ ચેતનાદિ બતાવે છે, અને કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને પુરૂષાકાર એ પાંચ ઉપાદાન મળવાથી વસ્તુમાત્ર બનતી બને છે. ॥ ઇત્યાદિ ॥

॥ ઇતિ વૈદિકે-૧ નાભિરાજ, ૨ ઇન્દ્રાવતાર, ૩ જૈનધર્મ પ્રવર્તક-

અહીંત-એમ કલમત્રણુ સ્વરૂપ.

જૈન અને પોરાણિકમતના ઋષભદેવની સમીક્ષા.

આ અનાદિકાળના જગતમાં જીવો અને પરમાણુઓ અનાદિના છે, માત્ર ઇન્દ્ર પ્રેરક છે. આ મત સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીજીએ પ્રકાશ્યો છે. પરંતુ જૈનો ઇન્દ્રની પ્રેરણાને ઠેકાણે સ્વકૃત પુણ્ય પાપના યોગે (સૂક્ષ્મ જડના સંબંધથી) ઉચ્ચનીચ યોનિમાં જીવો ભટકે છે એમ કહે છે. અને અદ્વૈતમવાળા બે સૂક્ષ્મ શરીર જીવોનો સાથે રહેવાનું નામ માત્રથી બતાવે છે. તેને જૈનો તેજસૂ અને કાર્મણ શરીરથી ઓળખાવી લાખો શ્લોકથી વિચાર કરીને બતાવે છે.

વીસ કોટાકોટી સાગરોપમના પ્રમાણવાળા એક કાળચક્રમાં અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી-રૂપ બે વિભાગ છે. એકકના છ છ આરા છે. તે દરેકના ત્રીજા અને ચોથા આરામાં ધર્મની પ્રવૃત્તિનો કાળ જોશ ભરનો હોય છે.

આ ચાલુ કાળ અવસર્પિણીનો છે, એના ત્રીજા આરાના અંતમાં તે અનાદિકાળના ભટકતા જીવોમાંથી તેવા પુણ્યના યોગવાળા સાત કુલકરો થયા તેમાં સાતમા (છેલ્લા) નાભિરાજ હતા. તેમના પુત્ર ઋષભદેવથીજ યુગધર્મબંધ પડીને સર્વ પ્રકારના વ્યવહારની તેમજ સત્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિ થવાથી મોક્ષ-માર્ગની પ્રવૃત્તિ પણ શરૂ થએલી છે.

દશ હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળા નગરપુરાણના ભવાવતાર નામના ચૌદમા શતકમાં પણ નીચે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે—

કુલાદિવીજં સર્વેષાં, પ્રથમો વિમલ વાહનઃ (૧) ।

ચમ્પુષ્માન્વ ૨ યશસ્વી ૩ ચાઽભિચંદ્રોઽથપ્રસેનજિત્ ૪ ॥

મરુદેવશ્ચ ૬ નાભિશ્ચ ૭, ભરતે કુલસત્તમાઃ ।

અષ્ટમો મરુદેવ્યાં તુ, નામેર્જાત ઉરુક્રમઃ ॥

દર્શયન્ વર્ત્મ વીરાણાં સુરાસુરનમસ્કૃતઃ ।

નીતિત્રયસ્ય કર્તા યો યુગાદિપ્રથમો જિનઃ ॥

ભાવાર્થ—આ ચાલતી દુનિયાના બધાએ કુળોના બીજાત ૧ વિમળ વાહન, ૨ ચતુષ્માન, ૩ યશસ્વી, ૪ અભિચંદ્ર, ૫ પ્રસેનજીત, ૬ મરૂદેવ અને ૭ નાભિ આપણા ભરતક્ષેત્રમાં યુગલ ધર્મના અંતમાં પહેલવહેલા આ સાત કુલકરો થયા છે. આ સાત પછી આઠમા-નાભિરાજ અને મરૂદેવીથી ઉરૂકમ (ઋષભદેવ) થયા. જેમને સુર અને અસુરો પણ નમ્યા છે અને જેમણે અર્થ, કામ અને ધર્મ એ ત્રણે પ્રકારની નીતિનો રસ્તો, વીરપુરૂષના આગળ પ્રકાશ કરી આ બધી દુનિયાને દરેક પ્રકારનો રસ્તો બતાવ્યો છે, અને પોતે આ યુગધર્મના આદ્યમાં પહેલા (ગ્નિ) તીર્થંકર થયા છે.

ભાગવત પુરાણમાં આ સાત કુળકરોના ઠેકાણે વિષ્ણુના મત્સ્યાદિ સાત અવતારો કહીને ઋષભદેવને આઠમા અવતારરૂપે ઠરાવ્યા છે.

જૈન અને પૌરાણિક ઉલ્લેખનો તફાવત.—

જૈન માન્યતા મુજબ ઋષભદેવના પહેલાં અખજોના અખજો વર્ષો સુધી યુગલ ધર્મજ ચાલતો રહ્યો હતો. કાળના સંયોગે યુગલ ધર્મ પલટાવવાના સમયમાં પણ તે યુગલ ધર્મમાંજ સાત કુલકરો થયા. ત્યાં સુધી બીજો કોઈ વ્યવહારજ નહોતો. તેમજ ન.તો કોઈ બીજો ધર્મ પણ હતો, તેથી નાભિકુલકર પણ યુગલિક વ્યવહારીજ હતા. છતાં પણ ભાગવતવાળાએ મરૂદેવીના ઠેકાણે ‘મેરૂપર્વત’ની દીકરી મેરૂદેવીની સાથે લગ્ન થવાનું લખી બતાવ્યું. પર્વતને દીકરી કોના સંયોગથી થઈ હશે? અને પર્વતે પરણાવી પણ કેવી રીતે? આ વિચારવા જેવું છે.

દરેક પ્રકારનો વ્યવહાર પહેલવેલો ઋષભદેવજ લોકોને બતાવ્યો હતો, તો પછી નાભિકુલકરના સમયમાં યજ્ઞકર્મ ક્યાંથી આવ્યો? યજ્ઞમાં ઋષિમુનિઓ ભેગા થઈ નાભિકુલકરના પુત્ર માટે વિષ્ણુ ભગવાનને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા, જેથી વિષ્ણુભગવાને પોતે અદ્વપાંશે અવતાર લેવાનું કબુલ કર્યું, અને ઋષભદેવપણે આવીને અવતર્યા. વિષ્ણુ પોતે પૂર્ણજ્ઞાને અવતર્યા કે અદ્વપજ્ઞાને અવતર્યા? અદ્વપજ્ઞાને અવતર્યા હોય તો આપણે બધાએ વિષ્ણુના અવતાર ઠરીએ કે નહીં?

સુર પાસે ભણીને લોકોને ધર્મ શીખવ્યો તો તે ચાલતા વિષયમાં ઋષભદેવે નવું શું કર્યું?

જૈનમત પ્રમાણે દેવતાઓને ફરજન હોતુંજ નથી તો પછી ઇંદ્રની કન્યા ઋષભદેવ કેવી રીતે પરણ્યા?

ભરતને રાજ્ય આપી ઋષભદેવ બહાર નીકળી પડયા. પછી મૂર્ખ, આંધળા, બહેરા, અને ભૂતપિશાચ માફક વર્તવા લાગ્યા. ભાગવત મતે વિષ્ણુ પોતેજ ઋષભદેવ છે તો પછી આંધળા, બહેરાદિક વિશેષણવાળા કેમ થયા ?

દેશોમાં ગાંડાની પેઠે ફરતા કુટકાચકમાં જઈ ચઢયા અને ત્યાં દાવા-નળમાં બળી મુઆ. શું વિષ્ણુનાજ અવતારને આટલું પણ ન સૂઝયું ?

હરનો વાર્તા બાણુવાની શક્તિઓ, તથા અનેક સિદ્ધિઓ ઋષભદેવને હતી એમ ભાગવતાદિકમાં લખ્યું છે પરંતુ આવી શક્તિઓ ગાંડાઓને થતી હશે કે હાથાઓને ?

પોતે વિષ્ણુ ભગવાન રૂપે હતા અને હરથી બાણુવાની શક્તિ હતી તો પછી અબાણુપણે દાવાનળમાં કેમ બળી મુઆ ? આવા ભગવાનથી આપણે કલ્યાણ કેવી રીતે મેળવવું ?

સ્વધર્મનિષ્ઠ દેવી જીવનના પ્રકરણ ૭૨માં ‘જૈનધર્મ પરલોકને માનતા નથી’ ઇત્યાદિ લખ્યું છે તે જૈનધર્મ સંબંધી લેખકનું તદ્દન અજ્ઞાનજ સૂચવે છે. આ પ્રમાણે જૈન અને પૌરાણિકના લેખો ઉપર મ્હેં મારો કિંચિત વિચાર કરી બતાવ્યો છે અને તે બન્ને પ્રકારના લેખો વાચકોના ‘સન્મુખ આદર્શ’રૂપે મૂકેલા છે ત્યાંથી વિશેષ વિચાર કરી લેવાની ભલામણ કરીને હું આ મારા વિષયથી મુક્ત થાઉં છું. ॥

વૈદિકે-ત્રણ કલમથી કલ્પેલા આઠમાવતાર શ્રી ઋષભદેવની સમીક્ષા.

શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ?

[ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર તા. ૧૯મી ડીસેમ્બર સને ૧૯૨૬ ના અંકમાં પૃ. ૧૮૯૨ ઉપર શ્રીયુત જટાશંકર જ્યથંદ્ર આદિલશાહનો ઉપરોક્ત હેડીંગ (મથાળા) નો લેખ પ્રગટ થયેલો. તેનો ઉત્તર એજ પત્રના આગામી અંકમાં પ્રગટ કરવા માટે તરતજ લખી મોકલેલો પરંતુ તે પત્રના અધિપતિએ જમે તે કારણે તે પત્ર પ્રગટ નહીં કરવાથી અમે એ સોમવાર, તા. ૧૭મી જાનેવારી સને ૧૯૨૭ ના સાંજવર્તમાન દૈનિક પેપરમાં (પૃષ્ઠ ૧૪) પ્રગટ કરાવેલો તે પ્રશ્ન તથા ઉત્તર નીચે પ્રમાણે—]

પ્રશ્ન—ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ?

સાહેબ ! જૈનોના પહેલા તીર્થંકરનું નામ ઋષભદેવ છે અને વિષ્ણુના (આઠમા !) અવતારનું નામ પણ ઋષભદેવ છે. આ બેઉ એકજ છે કે નોખા નોખા પ્રભુ છે ? અને તેનું પ્રમાણ શું ? જૈન અને સનાતની પંડિતો પ્રમાણ યુક્ત તેમનાં જીવન ચરિત્ર દુકમાં પ્રગટ કરે તો ખુલાશો તરત નહીં મળે જાય ?

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ઉરૂકમનો અર્થ ઋષભદેવ કરેલ છે, અને ખીજા પુસ્તકમાં ઉરૂકમ એટલે વામન એમ વાંચેલું છે ત્યારે ઉરૂકમ એટલે ઋષભદેવ કે વામન ?

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં આઠમા અવતારનું નામ ઉરૂકમ લખ્યું છે, અને પંદરમા અવતારનું નામ વામન લખ્યું છે એ રીતે ઉરૂકમ ને વામન નોખા છે. એકજ નથી ત્યારે ભાગવતમાંનું ખરૂં કે પેલા પુસ્તકમાંનું ખરૂં ?

વિષ્ણુના ચોવીસ અવતારમાં ઋ (૪) ઋષભદેવજીનું જે ચિત્ર છાપ્યું છે તે જૈનના પ્રથમતીર્થંકરની મૂર્તિ જેવુંજ છે, તેજ પ્રમાણે વિષ્ણુના ખુદાવતારનું ચિત્ર પણ ખુદની મૂર્તિ કે જૈનોના તીર્થંકરની મૂર્તિ જેવુંજ છે. માત્ર પાસે જુદાં જુદાં બે ચિત્રપટ છે તે બન્નેમાં આમજ છે.

ઋષભદેવનું ચરિત્ર શ્રીમદ્ ભાગવતના પાંચમા સ્કંધના ચોથા અધ્યાયથી છઠ્ઠા અધ્યાય સુધીમાં પણ આપ્યું છે આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં અર્હનનો પણ પ્રસંગ છે. જૈનો અર્હનને માને છે. જુઓ—

સર્વજ્ઞોઃ જિતરાગાદિદોષસ્ત્રૈલોક્યપૂજિતઃ ।

યથાસ્થિતાર્થવાદી ચ દેવોઽર્હન્ પરમેશ્વરઃ ॥

અર્હન ખુદધર્મના મહાપુરૂષને કહે છે. જૈન શબ્દનો અર્થ જૈન અને ખુદ બેઉ થાય છે. મહાવીર વરાહાવતારને પણ કહેલ છે. આ બધું બૌદ્ધ, જૈન ને વૈષ્ણવ ધર્મનું એકય દર્શાવે છે. (જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહ.)

ઉત્તર.

શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ?

(ઉત્તર લખનાર દક્ષિણવિહારી મુનિશ્રીઅમરવિજયજી. ભરૂચ.)

“શ્રીશ્રુત જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહે ‘શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે

વિષ્ણુનો અવતાર ?' ના હેડિંગવાળો લેખ લખી જૈનોને અને સનાતનીઓને ઉત્તર આપવા પ્રેર્યા છે. તેથી મેં મારા બાળુવા પ્રમાણે લખી મોકલ્યું છે આથી ઘણા લોકો સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાનો અવકાશ લેશે માટે યોગ્ય સ્થાન આપી પ્રસિદ્ધ કરશે એવી આશા છે. ”

તેમણે લખ્યું છે કે—“ જૈનોના પહેલા તીર્થંકરનું નામ ઋષભદેવ છે. અને વિષ્ણુના (આઠમા) અવતારનું નામ પણ ઋષભદેવ છે. આ બેઉ એકજ કે નોખા નોખા પ્રભુ છે ? અને તેનું પ્રમાણ શું ? જૈન અને સનાતની પંડિતો પ્રમાણ યુક્ત તેમનાં જીવનચરિત્ર દુકમાં પ્રગટ કરે તો ખુલાસો તરત નહીં થઈ બાક્ય ? ”

આ વિષયમાં પ્રમાણ બીજું કયું ? બન્ને તરફનો ઇતિહાસજ ગણાય બાકી તો વિચારેજ મુકી શકાય. તે શિવાય બીજું પ્રમાણ જડી શકે નહીં.

બન્ને તરફનો ઇતિહાસ જોતાં આ અવસર્પિણીના ચાલતા કાળમાં પહેલાં ઘણા લાંબા કાળ સુધી યુગલધર્મજ ચાલતો હતો, અને તે, વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ વિનાનોજ રહ્યો હતો. પછી યુગલધર્મના અંતમાં વિમળવાહન આદિ સાત (૭) કુલકરો થયા, તે પણ યુગલધર્મીજ હતા છતાં પણ તેમનાથી કિંચિત્ વ્યવહારની શરૂઆત થતી ચાલી.

સાંભળવા પ્રમાણે આ વાત દશ હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળા નગરપુરાણના ભવાવતાર નામના ચૌદમા શતકમાં પણ છે—

“ કુલાદિવીજં સર્વેભાં પ્રથમો વિમલવાહનઃ ” ઇત્યાદિ.

અર્થાત્ આપણા આ ભરતખંડમાં બધાએ કુલકરોના બીજભૂત પહેલવેલા ‘ વિમલવાહન ’ નામનાજ કુલકર થયા છે.

આ સાત કુલકરોના અંતમાં છેલ્લા કુલકર નાભિરાજ જણાવ્યા છે. જૈનો પણ આ સાત કુલકરોને તેજ પ્રમાણે માન આપે છે.

જૈનો આ સાતમા નાભિકુલકરને અને મરૂદેવીને પણ યુગલ ધર્મીજ બતાવે છે અર્થાત્ લગ્ન વ્યવસ્થા વિનાનું જોડતું હતું એમ કહે છે, ત્યારે ભાગવત પુરાણમાં નાભિરાજએ મેરૂપર્વતની દીકરી મેરૂદેવીની સાથે લગ્ન કર્યાનું બતાવ્યું છે. તેમજ યુગના આરંભમાં વિષ્ણુ ભગવાન સાક્ષાત્ પધાર્યાનું જણાવ્યું છે. જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે મેરૂપર્વતની દીકરી મેરૂદેવી નથી પણ નાભિકુલકરની

સાથે યુગળરૂપે જન્મેલી મહાદેવી છે. તેમજ વ્યવહારાદિક સર્વ પ્રકારનો ધર્મ તેમના પુત્ર ઋષભદેવેજ પ્રવર્તાવેલો છે. તેથી નાભિકુલકરના વખતે યજ્ઞ ધર્મ ક્યાંથી-હોય. ?

મુક્ત જીવો દુનિયામાં પાછા આવતા નથી, તેમનો અંશ પણ જુદો પડતો નથી ‘ નૈનં છિન્દન્તિ શાસ્ત્રાણિ ’ નૈનં દહતિપાવકઃ, નચૈનં શ્વેકદયંત્યા-પો ન શોષ્યતિ મારુતઃ (ગી. ૨-૨૩) આ ગીતાજીના શ્લોકથી પણ તેમ સમજાય છે, તેથી વિષ્ણુ પોતે અંશરૂપે નાભિકુલકરને ઘેર ઋષભદેવ પણે જન્મ્યા એ પણ વિચારવા જેવું છે.

ઋષભદેવને ભરત આદિ ૧૦૦ પુત્રો, જૈનો અને પુરાણો બન્ને સમ્મત રાખે છે, છતાં ભાગવતમાં ક્ષત્રિયોના ઠેકાણે એકાશી (૮૧) પુત્રોને બ્રાહ્મણરૂપે કલ્પ્યા છે તે પણ વિચારવા જેવું છે.

જૈન માન્યતા મુજબ છેવટે અષ્ટાષ્ટક પર્વત ઉપર છ દિવસના ઉપવાસની સમાધિ લઇને ઋષભદેવજી મોક્ષપદને વર્યા છે. ત્યારે ભાગવતમતે ગાંડાની પેઠે ફરતા કુટકાયલે જઇ ચઢ્યા અને ત્યાં દાવાનળથી બળી મુઆ.

જે વિષ્ણુ ભગવાન તેજ ઋષભદેવ છે તો શું વિષ્ણુ ભગવાન ગાંડા હતા? શું ભાનવિનાના હતા? કે જેથી દાવાનળમાં બળી મુઆ ?

જૈન અને પુરાણના ઋષભદેવ જુદા છે એમ પણ નથી જણાતું કેમકે તે સર્વજ્ઞ છે, જીવ રાગાદિ છે, અર્હંત છે અને યથાસ્થિતાર્યવાદી છે. જૈનોને પણ એ સમ્મત છે અને ભાગવત વાળાએ પણ એ વાત માન્ય કરેલી છે ત્યારે ભિન્નતા ક્યાં રહી? ત્યારે શું ભાગવતમાંથી લઇને આ ઋષભદેવની કથા જૈનોએકદમી કાઢી એમ માની શકાય? તે કહેવું પણ વગર વિચારનું જ થાય.

દુનિયાના બધાએ ધર્મનું મૂળ વિચારીશું તો શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનથીજ ચાલેલું છે અને તે વાતને અબજોના અબજો વર્ષ થઇ ગયાં છે, તે પ્રમાણે આજ કાલના મધ્યસ્થ પંડિતો પોતાની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી પણ જોઇ શક્યા છે.

મિ. કન્નુલાલજી જોધપુરી પોતે એક પ્રસંગે જણાવે છે કે- ‘ જૈન ધર્મ એક એસા પ્રાચીન ધર્મ હૈ કિ उसकी उत्पत्ति तथा इतिहासका पचा लगाना एक बहुतही दुर्लभ बात है. ॥ એજ પ્રમાણે શ્રીયુત તુકારામ કૃષ્ણશર્મા લડુ. ખી. એ. પી. એચ. ડી. એમ. આર. એ. એસ. એમ. એ. એસ. ખી. એમ. જી. ઓ. એસ. (B. A. P. H. D. M. R. A. S. M. A. S. B. M. G. O. S) પ્રોફેસર સંસ્કૃત

શિલાલેખાદિક વિષયના, અધ્યાપક કિન્નર કોલેજ બનારસ, પોતાના એક વ્યાખ્યાનમાં કહે છે કે-સबसे पहिले इस भात वर्गमें ऋषभदेवजी ' महर्षि उत्पन्न हुए वे दयावान् भद्र परिणामि पहले तीर्थंकर हुए है.

જ્યારે બધા દેવોથી અને બધાએ મતોથી પહેલવેલા શ્રી ઋષભદેવજી અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ થતા હોય તો પછી આઠમા અવતાર રૂપે કલ્પેલો ભાગવત વાળાનો મત યોગ્ય છે એમ કેવી રીતે માની શકાય ?

તે શિવાય સર્વ માન્ય પંડિત દત્તાત્રય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર પોતાના ' પૂર્વરંગ ' નામના પુસ્તકના પૃ ૫૮ માં લખે છે કે-એમ બૌદ્ધધર્મમાં બોધ સત્ત્વની કલ્પના છે, તેમ જૈનધર્મમાં તીર્થંકરની કલ્પના છે, અને તેવીજ રીતે વૈદિક ધર્મે જૈન અને બૌદ્ધધર્મની નકલ કરી અવતારની કલ્પના ઉભી કરી છે. એવો કેટલાકનો મત છે. વિષ્ણુના દશ અવતાર છે એમ મનાય છે. બીજી ગણતરી પ્રમાણે ચોવીસ અવતાર ગણાય છે. દશ અવતારમાં યુદ્ધઅવતાર ગણાય છે, અને ચોવીસ અવતારમાં ઋષભદેવ છે એ ધ્યાનમાં લેવા લાયક છે.

પાક ઉપર ચઢાવેલા મણુ અધમણુ દાણામાંના એક દાણાને આંપવા જેવો (થોડાથી ઘણા પ્રકારનું જ્ઞાન કરી શકાય તેવો) આ મારો ટુંક લેખ છે. જૈનોના ગ્રંથો-સંસ્કૃત, પ્રકૃત તેમજ બીજી અનેક ભાષાઓમાં બહાર પડી ચૂક્યા છે. જ્ઞાસા ધરાવનાર સર્જન પુરૂષો પોતાનો નિશ્ચય પોતાની મેળે કરી શકે તેવો આ જમાનો છે. પછી સત્યાસત્યનો વિચાર કર્યા વિના અમારા પૂર્વજો એ કહ્યું હોય તે બટું એમ જેઓ માનતા હોય તેમના મારે આ મારો પ્રયાસ નથી અને તેમને મનાવવાનો મારો આગ્રહ પણ નથી. ॥

૮માવતાર શ્રી ઋષભદેવના સંબંધે પુછેલા-જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલ-શાહના પ્રશ્નનો ઉત્તર.

॥ ઇતિ વૈદિક મતે-વિષ્ણુના ૮મા અવતાર શ્રી ઋષભદેવ, તેમનું સ્વરૂપ, તેની સમીક્ષા અને જટાશંકરના પ્રશ્નાત્તર, પ્રકરણ ૯મું. સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

જૈનોના બીજા તીર્થંકર અને બીજા સગરચક્રવર્તી.

ચોધ્યા નગરીનું બીજુ નામ વિનીતા નગરી હતું. તેની ગાદી ઇક્વાકુવંશના (ઋષભદેવના પુત્ર) ભરત ચક્રવર્તીને મળ્યા બાદ તેની અસંખ્ય પાંદરપરનાં અતે જિતશત્રુ રાજા થયા તેમના નાના ભાઈ સુમિત્ર યુવરાજ હતા. જિતશત્રુની વિજ્યાદેવી રાણીને ઉત્તમ ચૌદ સ્વપ્નસૂચિત અજિતનાથ નામના પુત્ર થયા, અને સુમિત્રની રાણી ચશોમતિને પણ ચૌદ સ્વપ્નસૂચન પૂર્વક સગર નામનો પુત્ર થયો હતો.

આ બન્ને પુત્રો ચૌવાનવયના થયા ત્યારે જિતશત્રુએ અને સુમિત્રે દીક્ષા લીધી અને મોક્ષમાં ગયા. અજિતનાથ રાજા થયા અને સગર યુવરાજ થયા. કેટલાક સમય સુધી રાજ્ય કર્યા પછી અજિતનાથ તીર્થંકર હોવાને લીધે પોતાનો સમય જાણી પોતાની મેળે દીક્ષા લઇને તપ કરવા લાગ્યા. પછી કેવળ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને બીજા તીર્થંકર થયા અને સગર રાજા થઇ ૧૪ રત્નોની* પ્રાપ્તિ થતાં બીજા ચક્રવર્તી પદે આવ્યા. ભરતની પેઠે છ ખંડનું રાજ્ય ભોગવતાં તેમને

* ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્નોનાં નામ	તેની ઉત્પત્તિનું સ્થળ.
૧. સેનાપતિ.....	પોતાના નગરમાં
૨. ગાથાપતિ.....	"
૩. પુરોહિત.....	"
૪. ગજ.....	વૈતાલપર
૫. ઘોડો.....	"
૬. વર્ધકી (સુધાર)...	પોતાના નગરમાં
૭. સ્ત્રી.....	રાજકુલમાં
૮. ચક્ર.....	આયુધ શાળામાં
૯. છત્ર.....	"
૧૦. ચર્મ.....	લક્ષ્મીના ભંડારમાં
૧૧. મણિ.....	"
૧૨. કાકિણી.....	"
૧૩. ખડગ.....	આયુધ શાળામાં.
૧૪. દંડ.....	"

જન્હુ કુમારદિ સાઠ હજાર પુત્ર થયા. તે સાઠ હજાર પુત્રોએ ઢંડ રત્નના પ્રભા-
વથી ગંગા નદીના પ્રવાહને અષ્ટાપદ (કૈલાસ) ની ચારેબાજુ ખંધ બોદીને તેમાં
નાખ્યો હતો.

ગંગા નદીના પ્રવાહને અષ્ટાપદની આસપાસ લઈ જવામાં તેમણે એ
વિચાર કર્યો હતો કે-અમારા પૂર્વજ ભરતચક્રવર્તીએ આ પર્વત ઉપર મંદિરો
ખંધાવી તેમાં ઋષભાદિ યોગીસ તીર્થંકરોની સુવર્ણાદિ ધાતુમય, શરીર પ્રમાણ
યુક્ત પ્રતિમાઓ બનાવીને મૂકી છે તેની રક્ષા થાય, પણ આમ કરવા જતાં
પાતાળમાં રહેલા નાગકુમારોને ઉપદ્રવ થયો તેથી નાગેદ્રે દોષમાં આવી જઈ
તેમને બાળીને ભસ્મ કર્યાં. આવી રીતે બોદીને વાજવા માંડેલો ગંગાનો પ્રવાહ
સગર પુત્રોના આકસ્મિક મરણથી અનિયંત્રિતપણે વહેવા લાગ્યો જેથી તેના
પાણીથી ખેતરો અને અન્ય ભૂમીભાગને અતિશય નુકશાન થયા કયું

આ બધા ઉપદ્રવો ટાળવાને માટે જન્હુના પુત્ર ભગીરથે પેતાના દાદા
સગરની આજ્ઞાથી ઢંડવડે ભૂમિને બોદી ગંગા નદીને પાછી સમુદ્રમાં મેળવી દીધી
તેથી તે ગંગા નદીનાં બન્ધવી અને ભાગીરથી એવાં પણ નામો પડ્યાં.

સગર ચક્રવર્તીએ શત્રુંજય ઉપર ભરત રાજાએ બનાવેલા શ્રી ઋષભદેવના
મંદિરનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો વળી બીજા પણ જૈન તીર્થોના અનેક ઉદ્ધારો
કરાવ્યા હતા. વળી સમુદ્રને પણ દેવતાના સાહાયથી ભરતક્ષેત્રમાં લાવ્યા હતા.

વતાદય પર્વતના ધનવાહન રાજા સગરની આજ્ઞાથી લંકાના ટાપૂમાં
પહેલા રાજા થયા હતા ધનવાહનનેક વંશ રાક્ષસ નામે હોવાથી લંકા ટાપૂનું
નામ પણ રાક્ષસદ્રોપ પડ્યું હતું અને એજ વંશમાં રાવણ બિભીષણાદિક
થયા છે.

છેવટે સગર ચક્રવર્તી બીજા તીર્થંકર અજિતનાથ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ
કરીને, કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષે ગયા, અને શ્રી અજિતનાથ ભગવાન પણ સમેત
સિંહર પર્વત ઉપર શરીર છોડીને મોક્ષે ગયા.

શ્રી ઋષભદેવના નિર્વાણથી પચાસ લાખ કોટી સાતરોપમ વર્ષ પછી
શ્રી અજિતનાથ મોક્ષે ગયા.

સગર ચક્રવર્તીનો બીજો વિશેષ ઇતિહાસ ત્રિપટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર
વિગેરે મોટા અંશેથી બાણી લેવો.—

||દત્તિ જૈન પ્રમાણે—બીજા અજિતનાથ તીર્થંકર અને બીજા
સગર ચક્રવર્તીનું (સ્વરૂપ) પ્રકરણ ૧૦ મું. ||

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વૈદિક મતે-સગરરાજ.

(પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવકૃત નીતિશીક્ષણ પૃ. ૯૫ માંથી)

ગર નામના સૂર્યવંશી રાજાને બે રાણીઓ હતી. શિવજીના વરદાનથી એકને એક છોકરો અને બીજીને સાઠહજાર છોકરા ઉત્પન્ન થયા. એ એક છોકરાનું નામ અસમંજસ હતું. તે ઉછાછલો અને ફર હતો, રડતાં બાળકોને નદીના કાંઠે ઘસડી જઈ નદીમાં નાંખી દેતો. પ્રજાની ફરીયાદથી પ્રધાનોએ રાજાની આજ્ઞાથી તેને દેશથી બહાર કાઢી મૂક્યો.

હવે પેલા સાઠ હજાર પુત્રોનું પ્રસાદેમ સાંભળી, તે પણ ફર કર્મના કરનારાજ હતા.

એક વખતે સગરરાજાએ અશ્વમેધ આરાધ્યો. યજ્ઞના નિયમ પ્રમાણે અશ્વને છુટો મૂક્યો. જે એ અશ્વને બાંધે તેની સાથે વિજય મેળવવો જોઈએ તેની પાછળ સાઠ હજાર પુત્રો ગયા. સગરની આજ્ઞાથી તેમણે થોડાને બે ત્રણ વખત શોધ્યો પણ જડ્યો નહી. છેવટે કપિલમુનિના આશ્રમમાં ઝાડ નીચે બાંધેલો પેલો ઘોડો જોયો. આ જ ચોર છે. એને બાંધીને મારો. કપિલમુનિ સમાધિમાંથી જાગ્યા તેઓના તરફ નેત્ર ફેરવ્યું. નેત્રની અગ્નિથી સાઠે હજાર છોકરા શ્વણવારમાં બળીને ભસ્મ થઈ ગયા. એ વાત રાજાને કાને જતાં તે ગભરાયો કે-સાઠ હજાર બળીમૂઆ, એકને દેશનિકાળ કર્યો છે, અને યજ્ઞ પુરો થયો નથી. હવે કરવું શું? અસમંજસને અંશુમાન પુત્ર હતો, તે રાજા પાસે રહેતો. એ પુત્રને યોદ્ધાની રાજાએ કહ્યું કે-તારા પિતા દેશ વટે છે, તારા કાકાઓ કપિલમુનિના કોષથી ભસ્મ થયા. મુનિપાસે યજ્ઞનો ઘોડો છે તું લઈ આવે તો યજ્ઞ પૂરો થાય અને હું સ્વર્ગે જાઉં. દાદાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી મુનિપાસે જઈ પ્રણામ કરી ઘોડો માંગ્યો. મુનિએ પોતે ઘોડો બાંધ્યો જ ન હતો. અંશુમાનને ઘોડો છોડી લઈ જવા કહ્યું ઋષિ રાજપુત્રનો વિનય અને ધર્મ જોઈ બહુજ પ્રસન્ન થયા જેથી એને વરદાન આપ્યું કે તારો પૌત્ર ભગીરથ સ્વર્ગમાંથી ગંગા ઉતારી લાવશે અને એના જળથી પવિત્ર થઈ તારા કાકાઓ સ્વર્ગે જશે. અંશુમાન ઘોડો લાવ્યો અને સગરનો યજ્ઞ પુરો થયો.

સગર પછી અંશુમાન અને અંશુમાન પછી દિલીપ રાજા ગાદીએ આવ્યો. દિલીપે સ્વર્ગમાંથી ગંગા ઉતારવા બહુ પ્રયત્ન કર્યો પણ તે સફળ થયો નહીં. દિલીપ પછી એનો પુત્ર ભગીરથ ગાદીએ આવ્યો. એણે અત્યંત તીવ્રતપશ્ચર્યા કરીને ગંગાજીને પ્રસન્ન કર્યાં પણ પૃથ્વી ઉપર એ પડે ત્યારે એમનો ભાર કેણુ ઝીલે? તેથી બીજાવાર તપશ્ચર્યા કરીને શિવજીને પ્રસન્ન કર્યાં એમણે સ્વર્ગમાંથી પડતી ગંગાને પોતાના મસ્તકે ધરી અને ત્યાંથી તે પૃથ્વી ઉપર પડીને સમુદ્ર તરફ ચાલી. સમુદ્ર કાંઠે સગરના પુત્રોની રાખને પોતાના જાતથી પવિત્ર કરી અને સગરના પુત્રોને સફળતિએ પહોંચાડ્યા. ગંગા ભાગીરથી કહેવાઈ અને સગરના પુત્રોએ જોદેલો સમુદ્ર સાગર કહેવાયો. ”

સમીક્ષા—

શિવજીએ એક સ્ત્રીને એક પુત્રનું અને બીજાને સાઠ હજાર પુત્ર થવાનું વરદાન આપ્યું તો બન્ને સ્ત્રીઓને સમાન ભાગે પુત્રો થવાનું વરદાન કેમ નહીં આપ્યું હોય? અને શિવજીના આપેલા પુત્રોને કપિલમુનિથી બાળી મરાયજ કેમ? અશ્વમેધાદિક યજ્ઞોની વાતો જૈનમત પ્રમાણે સગરના પછી ઘણા લાંબા કાળ પછીથીજ ચાલેલી છે. તે આગળ જણાવવામાં આવશે. ભરતના પુત્ર મરીચિ તેના પછી કપિલમુનિ થયા છે સગર વખતે સંભવ જણાતો નથી તો પછી બાલી મારવાનું કેવી રીતે બની શકે?

શિવજીના વરદાનથી પ્રાપ્ત થયેલા સાઠ હજાર પુત્રો સગર પિતાના જીવતાંજ બળી મુઆ તો, જે શિવજીએ આપ્યા હતા તેમનીજ આરાધના કરીને જીવતા કેમ ન કરાવ્યા? શું શિવજીને આપવાની સત્તા હતી, તેવી રીતે પાછા જીવતા કરવાની સત્તા ન હતી? ખેર.

સગરનો પુત્ર અશમંજસ, તેનો પુત્ર અંશુમાન, તેનો પુત્ર દિલીપ અને સગરની ચોથી પેઢીએ દિલીપનો પુત્ર ભગીરથ. તે ભગીરથે તપશ્ચર્યાથી ગંગાનદીને પ્રસન્ન કર્યાં. તેનો ધોધ ઝીલવા ફરી તપ કરી શિવજીને પ્રસન્ન કર્યાં. ત્યારબાદ ગંગાનદીનો ધોધ શિવજીના મસ્તકપર પડી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો અને સમુદ્ર તરફ વહન થતો સગરના પુત્રોની રાખને પવિત્ર કરી સાઠ હજારને સ્વર્ગે પહોંચાડ્યા. એમ પુરાણોમાં જણાવ્યું છે પણ તે સગરના સમયમાં માણસોનાં શરીર ઘણાં ઊંચાં હતાં અને આયુષ્ય પણ ઘણાં લાંબા કાળનાં હતાં છતાં પણ સગર રાજાની ચોથી પેઢી ઉપર થયેલા ભગીરથે તે સાઠ હજાર મુડદાંની રાખ

ગંગાના પાણીથી ભીંજવીને સર્વેને જીવતા કરી સ્વર્ગમાં પહોંચાડ્યા કે રાખના પરમાણુઓને સ્વર્ગમાં પહોંચાડ્યા ?

વિશેષમાં, સગરના પુત્રોની સંખ્યાને લઈને રામાયણ અને ભાગવતમાં એક તુલ્યકીયી પણ ૬૦૦૦૦ પુત્રો પેઢા થવાનું લખી બતાવ્યું છે (બુઓ શંકાકોષ શંકા ૩)

આ સર્વ બાળતમાં મારાથી કંઈ ચોક્કસ નિર્ણય નહીં થઈ શકવાથી જૈન અને પુરાણનો લેખ આદર્શ રૂપે રજૂ કરી વિશેષ વિચાર કરવાનું કાર્ય સત્પુરુષોને (મધ્યસ્થ દૃષ્ટિના વાચકોને) સોંપું છું.

॥ વૈદિક સગરના સાઠ હજાર પુત્ર અને તેની સમીક્ષા ॥

વૈદિકે—તુલસીદાસ રામાયણના—સગર.

શ્રી તુલસીદાસજી કૃત રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૦૫ થી ૨૮૫ સુધીમાં સગરરાજનું વિસ્તૃત વર્ણન છે તેનો કિંચિત્ સાર નીચે મુજબ—

રામ, લક્ષ્મણ અને વિશ્વામિત્ર ગંગાજી ઉપર આવ્યા. રામે ગંગાજીની ઉત્પત્તિના સંબંધે પુછતાં વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે—તમારા કુલમાં પૂર્વે સગર રાજ થયા હતા તેમને કેશિની અને સુમતિ નામે બે રાણીઓ હતી. તે રાણીઓ સાથે સગર વનમાં ગયો. ત્યાં તપશ્ચર્યા કરતા જુગુ ઋષિને જોયા. સ્તુતિ કરી એટલે જુગુ મુનિએ ઇચ્છિતવર માંગવા કહ્યું. રાણીઓએ કહ્યું કે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે આપો. જુગુએ કેશિનીને એક પુત્રનું અને સુમતિને સાઠ હજાર પુત્ર થવાનો વર આપ્યો. પછી તે સ્ત્રીઓની સાથે સગર ઘેર આવ્યો. મુનિના કહેવા પ્રમાણે પુત્રો થયા. એટલે ધીથી ભરેલા ઘડાઓમાં સાઠ હજાર પુત્રોને રાખ્યા. મોટા થયા પછી કીડા કરવા લાગ્યા. સગરના મોટા પુત્ર અસમંજશે જાજમાં ભરી ગામનાં છોકરાંને સરયૂ નદીમાં ડુબાડી દીધાં. પ્રજાનો પોકાર થતાં સગરે અસમંજસને દેશ નિકાળ કચેરો, અને તેના પુત્ર અંશુમાનને પોતાની પાસે રાખ્યો.

હવે અશ્વમેધ યજ્ઞના સમયે છુટા મુકેલા ઘોડાને પોતાના પદની રક્ષા માટે ઇંદ્રે પાતાળમાં કપિલ મુનિના આશ્રમે બાંધ્યો. ઘોડો પાછો ન આવતાં સાઠે હજાર પુત્રો જોળવા નીકળ્યા. છેવટે ધરતી ખેદી પોતાળમાં પેઢા ત્યાં કપિલ મુનિના આશ્રમમાં ઘોડાને દેખી તેમને ઘણાં કઠોર વચનો બોલ્યા. મુનિએ સામુ

દેખી બાળીને ભરમ કર્યા. પછી અશુભાન કાકાઓની બળર લેવા નીકળ્યો. ત્યાં સઠ હબરના મામા ગરૂડજીથી બગી સુઆની બળર મળતાં જળાંજલી મૂકી, ત્યારે ગરૂડજીએ કહ્યું કે-ગંગાજીનું જળ મળવાથી સાઠે હબરનો ઉદ્ધાર થશે. પછી ગરૂડજીની સાથે જઈ મુનિના આશ્રમમાંથી ઘોડો છોડાવી લાવ્યા. યજ્ઞ પૂરા કરી, અંશુમાનને રાજ્ય સોંપી, સગર તપ કરવા લાગ્યા. પછી અંશુમાનના પુત્ર દિલીપ ગાદી ઉપર આવ્યા. તેમણે ઘણાં વર્ષો સુધી તપ કર્યો પણ પત્નો લાગ્યો નહી. પછી તેના પુત્ર ભગીરથે પોતાના પુત્ર કકુત્સ્થને ગાદી સોંપી એક હબર વર્ષ સુધી તપ કરી બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. ગંગાજીની પ્રાર્થના કરી, પણ બ્રહ્માએ શિવની સહાય લેવાનું જતાવ્યું. તેથી દેવતાઓના વર્ષ સુધી ફરીથી તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. પછી શિવે ગંગાને માથે ભીલવાનું કબુલ રાખી, બ્રહ્માનું ધ્યાન કરી, ગંગાને છોડાવી. ગંગાએ શિવને પાતાલમાં ખોંસી ઘાલવાનો વિચાર કર્યો પણ શિવે જટામાંથી એક વર્ષ સુધી ગંગાને ચસકવાજ ન દીધી. પછી ભગીરથની પ્રાર્થનાથી ખિંદુ ખિંદુ છોડતાં ત્રણ ધારાથી આકાશ, પાતળ અને પૃથ્વી એમ ત્રણે લોકને પાવન કરતી ગંગાએ સગરના સાઠે હબર પુત્રોને તારી દીધા. પછી દેવતાઓની સાથે આવીને બ્રહ્માએ ભગીરથની સ્તુતિ કરી.” ઇત્યાદિ.

ગંગાનું બનહવી નામ પાડવાનું કારણ.

આજ તુલસીદાસ રામાયણના બાલકાંડ છ. ૨૧૮ ની ટીપમાં વાલ્મીકીય રામાયણનું અવતરણ મુકેલું. છે તેમાં લખ્યું છે કે—

“ ગંગાજી માર્ગમાં જન્દુ રાજની યજ્ઞ સમયોને તાણી ગયાં હતાં તેથી જન્દુ ક્રોધ કરી ગંગાને પી ગયા હતા. પણ પછી ભગીરથે સ્તુતિ કરી તં ઉપરથી જન્દુએ પોતાના અંગમાંથી ગંગાને પાછાં કહાલ્યાં હતાં તેથી બનહવી પણ કહેવાય છે.

વૈદિકે-નુ. રામાયણના-સગર અને જન્દુનું સ્વરૂપ.

જૈન અને વૈદિક સગરના પુત્રો અને ગંગાના વર્ણન ઉપર સમીક્ષા.

આ અવસર્પિણીમાં એક કોટાકોટી સાગરોપમ કાળના પ્રમાણવાળા ચોથા આરાનો અડધો ભાગ (પચાસ કોટાકોટી) વ્યતીત થયા બાદ બીજા તીર્થંકર અજિતનાથ અને બીજા ચકવર્તી સગર થયા હતા. તેમનો તથા તેમના સાઠ

હજાર પુત્રોનો યતકિંચિત્ ઇતિહાસ અમોએ જૈન પ્રમાણે ઉપર આપ્યો છે તેમજ વૈદિક ગ્રંથોમાંથી પણ ત્રણ લેખો દુકામાં આપ્યા છે હવે તેના અંતરંગનો વિચાર દુકામાં કરીએ—જૈન પ્રમાણે પુત્રો સ્વાભાવિક રીતે પેદા થયા હતા. જ્યારે વૈદિકનો પહેલો લેખ જોતાં શિવજીના વરદાનથી પુત્રો થયા હતા કપિલ મુનિએ તેમને બાળી મુકયા. અને ગંગાના પાણીથી ત્રિજી ચોથી પેઢીએ તેમનો ઉદ્ધાર થવાનું ભવિષ્યપણ કપિલમુનિએજ સૂચવી દીધું હતું. હવે બીજો તુલસી-દાસજીકૃત રામાયણનો લેખ જોતાં ભગુમુનિના વરદાનથી પુત્રોની પ્રાપ્તિ અને પાતાળમાં રહેલા કપિલમુનિએ બાળી નાખ્યાનું જણાય છે. બાળી નાખ્યાની બબર સુમતિ રાણિના ભાઈ ગરૂડે (સાઠ હજાર છોકરાઓના મામાએ) આપી હતી, તેમજ ગંગાના પાણીથી ઉદ્ધાર થવાનું ભવિષ્ય પણ ગુરૂડજીએ કહીને બતાવ્યું છે.

અસમંજસના પુત્ર અંશુમાને ગંગાજીને લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય એમ બન્ને લેખોથી જણ્યું નથી. પછી અંશુમાનના પુત્ર દિલીપે ઘણા કાળ સુધી તપ કર્યો પણ તેઓ ગંગાજીને લાવી શક્યા ન હતા જ્યારે દિલીપના પુત્ર ભગીરથે પોતાના પુત્રને ગાદી સોંપી હજારો વર્ષના તપને અંતે બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા પણ બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે—જો શિવજી ગંગાનો પ્રવાહ ઝીલવાનું કબુલ કરે તોજ ગંગાજીને નીચે લાવી શકાય? ભગીરથને ફરીથી દેવતાનાં વર્ષ તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કરવા પડ્યા; પછી શિવજીએ ધોધ ઝીલવાનું કબુલ રાખી, ધ્યાન કરી બ્રહ્માજીને જાગૃત કર્યા અને સ્વર્ગમાંથી ગંગાને છોડાવ્યા. ગંગાજીને ગર્વ થયો કે ધોધથી શિવને પણ પાતાળમાંજ ખોસી ઘાલું, પણ ગંગાજીનું ધાર્યું ન થવા દેતાં શિવજીએ પોતાની જટામાં ગંગાજીને એવાં તો ગુંગળાવી નાંખ્યા કે એક વર્ષ દિવસ સુધી તો અસકવાજ દીધાં નહીં. છેવટે ભગીરથે પ્રાર્થના કરી જટામાંથી મુક્ત કરાવ્યાં, એટલે ગંગાજી ત્રણે લોકોને પાવન કરતાં સગરના સાઠે હજાર પુત્રોનો પણ ઉદ્ધાર કરી સ્વર્ગમાં પહોંચાડી દીધા. અહિં દુકામાં વિચાર કરવાનું એટલુંજ છે કે—જો બાળી ગએલાની રાખ તેણે તે કાળ પ્રમાણે લાખો વર્ષ થઈ ગયાં હતાં તેમને સ્વર્ગ કેવી રીતે પહોંચાડેલા સમજવા ?

હવે વાલ્મીકીય રામાયણનો ઉલ્લેખ એવો છે કે—જન્હુ રાજાના યજ્ઞની સામગ્રી ગંગાજી તાણી ગયાં તેથી જન્હુ ગંગાજીને પી ગયા. જ્યારે ભગીરથે જન્હુ રાજાની સ્તુતિ કરી ત્યારે જન્હુએ પોતાના અંગમાંથી બહાર કહાડયાં તેથીજ બાંહવીના નામથી લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયાં.

વાલ્મીકીયનો આ લેખ જોતાં વૈદિકીય પ્રથમના બન્ને લેખો તદ્દન રહ થઈ જાય છે. કેમકે-જન્દુ પિતા, અને ભગીરથ પુત્ર હતા એમ જે જૈનોએ ખતાવેલું છે તેની સાથેજ તે સંબંધ ધરાવે છે. તેમજ ગંગાજી પણ હતાં એ પણ સ્વતઃસિદ્ધ છે. માત્ર જન્દુ ગંગાજીને પી ગયા અને ભગીરથે બહાર કડાવ્યાં એટલી વાત જૈનોની સાથે મળતી નથી, પણ ગંગાજી તો હતાંજ તેથી બ્રહ્માને કે શિવજીને આરાધવાની જરૂર પડેલી હોય તેમ પણ જણાતું નથી. આ લેખમાં મૂળની વાત કયા પ્રકારની હતી અને તેમાં ફેરફારી કેણું કરી તેનો વિચાર કરવાનું તો વાચક વર્ગને સોંપી દઈ આ પ્રસંગથી વિરમું છું.

જૈન વૈદિકના સગરમાં પડેલી ભિન્નતાની સમીક્ષા.

સાઠ હજાર પુત્રોની હિંસાના પાપથી કપિલની મુક્તિ.

(સ્કંધ પુરાણ ખંડ ૫ મો, અધ્યાય ૧૭૫ મો. પત્ર ૩૦૨ અને શ્લોક ૧૯ નો સાર)

જેને પુરાણોમાં સનાતન વાસુદેવ કહેલા છે તે પાંચમા અવતારે કપિલ મુનિત્વને પ્રાપ્ત થઈ સાતમા પાતાળમાં જઈને વસ્યા ત્યાં દેવોથી અને સિદ્ધોથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવરૂપે પૂજાયા. પણ તેમના આગળ જઈ ચઢેલા સગરના પુત્રો તો નાશને પ્રાપ્ત થયા. તે બળી મરેલાંના પાપનો શોક કરતાં વિચારવા લાગ્યા કે હું સર્વ સંગત્યાગી, નિવિષય છતાં મારાથી આ સાઠ હજારનો નાશ થયો તે અયોગ્ય થયું, પણ થઈ ગયું તેનું હવે શું કરવું? એવો વિચાર કરીને તે કપિલ ઋષિ નર્મદાનદીના તીર ઉપર આવ્યા અને વ્રત ઉપવાસાદિકની સાથે સ્નાન, દાન અને રૂદ્રના પૂજનથી તેણે પોતાના આત્માને તે લાગેલા પાપથી છોડાવીને નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કર્યું. બીજા પણ તે તીર્થમાં સ્નાન કરી જે પરમેશ્વરને પૂજશે તે પણ હજાર ગાયના દાનના પુણ્યને પ્રાપ્ત થાય. “ ઇત્યાદિ. વિશેષ ત્યાંથી જોઈ લેવું.

આમાં વિચાર—

સનાતન વૈકુંઠના માલિક વાસુદેવ (વિષ્ણુ ભગવાન પોતે) ૨૪ અવતારો ધારણ કરતાં પાંચમા અવતારે કપિલમુનિ રૂપે થયા, તેમણે પોતાના નામના તીર્થમાં વ્રતાદિક કરી રૂદ્રને પૂજ્યા ત્યારે તેઓ પાપથી છુટી નિર્વાણ પદને વર્યા તો તે કપિલના પાંચમા અવતાર પછી પાછા ફરીથી વાસુદેવે ઓગણીસ (૧૯) અવતાર ધારણ કરેલા છે તો તે કયા સ્થાનથી આવીને ધારણ કરેલા ?

આ ઉપરના લખાણમાં હું કોઈ પણ પ્રકારથી મારી સમજુતી કરી શક્યો નથી તેથી પંડિતોને આ સંબંધમાં જરા થોભીને વિચાર કરવાની ભલામણ કરું છું.

॥ વિષ્ણુના પાંચમાવતાર કપિલે સાઠ હજાર પુત્રોને મારી પ્રાયશ્ચિત લીધું. પ્રકરણ ૧૧ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૨ મું. ત્રિજાથી નવમા તીર્થંકર.

ત્રિજા તીર્થંકર સંભવનાથ ૩ બીજા તીર્થંકર અજિતનાથના નિર્વાણ પછી ત્રીસલાખ કોટિ સાગરોપમ વર્ષ જતાં શ્રાવસ્તી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં જિતારિ નામના રાજા થયા. તેમણી રાણી સેના હતી તેમના પુત્ર સંભવનાથ નામે ત્રિજા તીર્થંકર થયા. *

ચોથા તીર્થંકર અભિનંદન અયોધ્યા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં સંવર રાજા થયા, તેમની રાણી સિદ્ધાર્થા તેમના પુત્ર અભિનંદન ચોથા તીર્થંકર થયા.

પાંચમા તીર્થંકર સુમતિનાથ અયોધ્યા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંજ 'મેઘ' નામે રાજા થયા તેમની રાણી સુમંગલા હતી તેમના પુત્ર સુમતિનાથ તે પાંચમા તીર્થંકર થયા.

છઠ્ઠા તીર્થંકર પદ્મપ્રભ કૌસાંબી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં શ્રીધર નામે રાજા થયા તેમની રાણી સુસીલા હતી તેમના પુત્ર પદ્મપ્રભ (પદ્મનાભ) નામે છઠ્ઠા તીર્થંકર થયા.

સાતમા તીર્થંકર સુપાર્શ્વનાથ વાણારસી (બનારસ) નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંજ પ્રતિષ્ઠ રાજા થયા તેમની રાણી પૃથ્વી નામની હતી. તેમના પુત્ર સુપાર્શ્વનાથ હતા તે સાતમા તીર્થંકર થયા.

* આ સર્વ તીર્થંકરોના થવામાં એકેકથી અંતર જાણવા માટે જુઓ પ્રકરણ પાંચમું.

આ બધાએ તીર્થંકરો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી ત્રણ ત્રણ ભવ કરીને મોક્ષે ગયા છે પરંતુ દરેકના બેવે લખતાં ઘણો વિસ્તાર થાય તેથી. લખ્યા નથી જાણવાની ઇચ્છા-વાળાએ ત્રિપિંદિશલાકા પુરુષચરિત્ર વિગેરે અન્ય જૈન ગ્રંથો જોવા.

અંદ્રપુરી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં મહાસેન રાજા હતા. તાર્થકર તેમની લક્ષ્મણા રાણી હતી. તેમના પુત્ર શ્રી અંદ્રપ્રભ હતા તે આઠમા તીર્થંકર થયા.

નવમા તીર્થંકર કાકદ્દી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંજ સુગ્રીવનામે રાજા થયા તેમની રાણી રામા નામની હતી તેમના પુત્ર સુવિધિનાથ થયા તે નવમા તીર્થંકર થયા.

આ ત્રિજન તીર્થંકરથી નવમા તીર્થંકરના સમય સુધી ન તો કોઈ ચક્રવર્તી થયા, તેમજ ન તો કોઈ વાસુદેવાદિક થયા છે તેમજ ન તો કોઈ ધર્મમાં વિશેષ ફેરફાર થયેલો હોવાથી અખંડ રૂપે જન ધર્મજ ચાલી રહેલો હતો તેથી આ જગ્યાપર વિશેષ વિસ્તાર કરવાનો અવકાશ લીધો નથી. કારણ બધાએ તીર્થંકરો તત્ત્વના ઉપદેશમાંતો એક સરખાજ હોય છે. માત્ર દેશ અને કાળ પ્રમાણે સુધારા વધારા બતાવે છે તેથી તેમાં વિશેષ કહેવાનું આપણને શું હોય ?

બ્રાહ્મણોએ બદલેલું ધર્મનું સ્વરૂપ.

નોના ઇતિહાસ પ્રમાણે નવમા તીર્થંકર સુવિધિનાથ થયા ત્યાં સુધી 'મા હન' શબ્દથી પ્રસિદ્ધિ પામેલા બ્રાહ્મણોમાં ભરતચક્રવર્તિએ આપેલાં આર્થ ચાર મહાવેદોનું પઠન પાઠન યથાર્થ રીતે ચાલતું હતું તેથી જૈનધર્મમાં અને વૈદિક ધર્મમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિશેષ ફેરક ન હતો. જો કે તેમના સમયમાં કપિલમુનિનો મત ચાલતો હતો

અરે પણ તેઓ સદાચારનું પાલન કરતા અને સદાચારનોજ ઉપદેશ કરી શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનુંજ ધ્યાન કરવાનું લોકોને બતાવતા હતા અને જૈન ધર્મ પણ અખંડિત પણાથીજ ચાલતો આવેલો હતો. પરંતુ નવમા તીર્થંકર સુવિધિનાથના નિર્વાણ પછી કેટલોએક કાળ ગયો જુઓના દુર્ભાગ્યને લીધે અનિષ્ટકાળના પ્રભાવથી જૈન ધર્મનો સર્વથા લોપ થઈ ગયો હતો, તે સમયે ન તો કોઈ જૈન ધર્મના પાલન કરવાવાળા સાધુ હતા, ન તો કોઈ શ્રાવક, તેમજ ન તો કોઈ સુવિધિનાથ ભગવાનના ઉપદેશના તત્ત્વનાં પુસ્તકો રહ્યાં હતાં, તેથી દશમા તીર્થંકર શ્રીતલન.થના થતાં પહેલાં, ઘણા લાંબા કાળ સુધી પોતાની આજી-

વિકાસને માટે પઠન પાઠન કરવાવાત્રા પેલા બ્રાહ્મણોનેજ ધર્મનું સ્વરૂપ લોકો પૂછવા લાગ્યા, એટલે તે બ્રાહ્મણો પોતાના સ્વાર્થમિશ્રિત બ્યવહાર ધર્મ માત્રનોજ વિશેષ ઉપદેશ કરતા થયા અને દિન દિન પ્રતિ નેતૃત્વનું અભિમાન ધરાવતા, લોકોના પાસેથી મનમાની લેટો લઈ વિષયાદિકમાં વધારે ને વધારે મગ્ન થતા શિથિલતામાં ઉતરતા ગયા.

હવે જ્યારે દશમા તીર્થંકર શ્રી શીતલનાથ ભગવાન કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શ્રી ઋષભદેવની પેઠે ખરા તત્વોનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા, ત્યારે કેટલાક ભદ્રિક બ્રાહ્મણો તેમના પાસેથી યથાર્થ તત્ત્વો સાંભળી (સમજી) ને દશમા તીર્થંકરના માર્ગને અનુસર્યા હતા, પરંતુ જે બ્રાહ્મણો પંડિતમાની થઈને લોકોના પાસેથી મનમાની લેટો લઈને નેતૃત્વના અભિમાનવાળા થઈ બેઠા હતા તે બ્રાહ્મણોને ત્યાજ વૈરાગ્યરૂપ આત્મ કલ્યાણનો માર્ગ પસંદ નહીં પડવાથી તેઓ ત્યાગી, વૈરાગી સાધુઓને તિરસ્કારની નજરથી જોવા લાગ્યા, એટલુંજ નહીં પણ તેમને લોકોમાં હલકા પાડવાને માટે 'ઢાસ, ઢસ્યુ નાસ્તિક, અને વેદબાદા કહીને લોકોને પણ ભટકાવવા લાગ્યા. એટલામાત્રથી સંતોષ ન પામતાં પ્રાચીન કાળથી ચાલતા આવેલા ઇતિહાસોમાં પણ ધીરે ધીરે અનેક પ્રકારના ફેરફારો કરીને પોતાની માન્યતાને અતુલ્લ પડતા પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા. જે કે દશમા તીર્થંકરના સમયમાં કોઈ પણ મોટા પ્રકારનો ફેરફાર કરી શક્યા નહીં હોય, પણ આપણે જેમ જેમ આગળ આગળનાં પુસ્તકોના વિષય ઉપર નજર ફેંકીશું તેમ તેમ બધા પ્રકારની વિચિત્રતાઓ આપણે જોઈ શકીશું. જેમકે 'યજ્ઞના વિષયને મુખ્ય રાખીને જીવોનો સંહાર કરી માંસ ભક્ષણ કરવાનું, માતૃ મૈથ, પિતૃમેધાદિક યજ્ઞોમાં તેમનો સંહાર કરી અંગત વેર સાધવાનું, એજ પ્રમાણે શ્રાદ્ધાદિકમાં યજ્ઞમાનના બાપ દાદાઓને અનેક જીવોનાં માંસ ભક્ષણથી વર્ષ દિવસ સુધી તૃપ્ત રાખવાનું વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રકારની વિપરીતતા ધર્મના બહાનાથી કરેલી આપણે જોઈએ છીએ. આટલું બધું અંધેર ચલાવતા છતાં પોતાના વશમાં પડેલા અજ્ઞાની લોકોને શીખવતા ગયા કે "જૈનો વેદોને માનતા નથી, શ્રાદ્ધને માન માન આપતા નથી તેથી જૈનો નાસ્તિક છે." પછી તે તત્ત્વાતત્ત્વને નહીં સમજનારા જેના વશમાં પડેલા હોય તે જે કહે તે સમજે અને કહે. બાલકમાં અને અજ્ઞાનીમાં કાંઈ ફરક હોતો નથી. કોઈ કવિએ કહ્યું પણ છે કે-

“દુકડી મમુદા બાસ્તા, તીનોકા એક ગોત.

જનકો જૈસા ગુરૂ મિલા, ઉનકા વૈસા પોત ?”

મતલબ એવો છે કે-દુકડી (ખાદી) , મમુદા (મધ્યમ કપડું) બાસ્તા (સારા

લોકોને પહેરવા યોગ્ય ઉચ્ચ કપડું) આ બધાંએ લુગડાં તો ફેરનાંજ અને છે. ફેરક કેમ પડયો ? તો કે-જેને જેવો કારીગર મળ્યો તેણે તેવું બનાવ્યું. એજ પ્રમાણે જેને જેવા ગુરૂ મળ્યા તેણે પોતાનું સેવકોને તેવા બનાવ્યા. પણ જ્યારે ખરા કારીગરના હાથમાં તે વસ્તુ જાય છે ત્યારે તેની ખરી કિંમત થાય છે. બીજી કારણ એ પણ છે કે 'અતિ પ્રમાણે જીવોની મતિ થાય છે' બાકી વાસ્તવિક ધર્મ તો એજ છે કે-કેમ પણ જીવેને હુઝ આપવું ન જોઈએ, તેમજ પોતાને અને બીજાને જે હિત, મિત, અને પથ્યરૂપ હોય તેજ પ્રમાણે બોલવું. પારકી સ્ત્રીને મા, બહેન, બેટી, તરીકે માન આપવું, બીજાના ધનને જખરજસ્તીથી લેવું નહીં. તેમજ લોભના વસમાં પડી ધન લેખ કરવાની હાય હાય નહીં રાખવી ઇત્યાદિ જે નીતિનો માર્ગ છે, તે બધાંએ ધર્મને માટે એક સરખોજ છે.

છતાં આવા ઉત્તમ નીતિના ધર્મથી છોડાવીને પોતાના વિષયો પોષવાને માટે, કે સ્વાર્થના માટે બીજા જીવોના ઉપર જીલમ ગુજારવામાં ધર્મ બતાવવો તે કયા પ્રકારનો ધર્મ ? વાસ્તવિક વિચાર કરીએ તો તે ધર્મ નથી, પણ ધર્મમાં ભ્રષ્ટક થયેલો કહી શકાય. જ્યારે સત્યધર્મમાં ભ્રેદ થાય છે ત્યારે તેના નેતાઓને તત્ત્વોમાં પણ ફેરફાર કરવાની ફરજ માથે આવી પડે છે. પછી તેમના અંશમાં વસ્તુના નામોનો ફેરફાર, દેવોની આકૃતિમાં ફેર, ગુરૂઓના વર્તનમાં ફેર, એવી રીતે જ્યાં જોઈશું ત્યાં અનેક પ્રકારની વિષમતાઓ (વિકૃતિઓ) આપણા જોવામાં આવશે, પરંતુ મધ્યસ્થ વૃત્તિ ધારણ કરી સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી સત્યાસત્યનો વિચાર કરીને જોઈશું તો સુખ્ય સુદાઓમાં થોડાજ ફેરક જોઈ શકીશું આથી કેટલાક વૈદિક ધર્મના વિષયો તે તે અંશમાંથી લઈને લોકોના આગળ આદર્શરૂપે મુકવાનો મારો આ પ્રયત્ન છે પરંતુ નિષ્ફળ કરવાનું કાર્ય પડિતોએજ કરી લેવું.

ઈતિ-નવમા તીર્થંકરની પછી-ભરતચક્રીના સ્થાપેલા બ્રાહ્મણોએ ધર્મનું સ્વરૂપ પલટીવ્યું. પ્રકરણ ૧૨ સુ—સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

દશમા તીર્થંકર શીતળનાથ અને તેમના શ્વસનમાં
હરિવંશની ઉત્પત્તિ.

ન
પ્રમા તીર્થંકર સુવિધિનાથના નિર્વાણ પછી ઘણા લાંબા
કાળે ભદ્રિલપુર નગરમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશના દુરથ રાજા થયા,
તેમની રાણી નંદાનામની હતી, તેમના પુત્ર શીતળનાથ
ભગવાન દશમા તીર્થંકર થયા. તેમના નિર્વાણ પછી
તેમનાજ શાસનમાં હરિવંશની ઉત્પત્તિ થઈ તેનો સંબંધ નીચે મુજબ:—

કૌશાંબી નગરીમાં વીરાનામનો કોળી હતો. તેની સ્ત્રી વનમાળા ઘણીજ
રૂપાળી હતી તેથી તે નગરના રાજાએ તેણીને જામરજસ્તીથી પોતાની રાણી
ખનાવી લીધી. સ્ત્રીના ચિરહથી તે કોળી ગાંડો થઈ ગયો અને હા વનમાળા!
હા વનમાળા! કરતો શહેરમાં ભટકવા લાગ્યો.

એક વખત વર્ષાઠાળમાં વનમાળાની સાથે રાજા એકાગ્રમાં બેઠો હતો
તેવામાં પેલા વીરા કોળીને હા! હા! કરતો આવશે થઈ ગયેલો જોઈ રાજા
રાણી (વનમાળા) ને ઘણાજ પ્રશ્નાતપ થતાં તેઓ પોતાના આત્માને ધિક્કારવા
લાગ્યા, તેજ સમયે એકદમ તેમના ઉપર વિજલી પડવાથી કાળ કરીને હરિવર્ષ
ક્ષેત્રમાં તેઓ સ્ત્રી યુરૂષ રૂપે યુગલ પછે ઉત્પન્ન થયાં.

રાજા રાણીનું મરણ સાંભળીને કોળી પુશીમાં આવીને સાવચેત થઈ
ગયો. પછી તાપસ થઈને તપ કર્યો. તે તપના પ્રભાવથી કિલ્લિવષઃ દેવતા પછે
ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી જોતાં રાજા રાણીને યુગલિક પછે ઉત્પન્ન
થયેલાં જોઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે—આ યુગલિક× ભદ્રક પરિણામી અને
અદ્યારેલી હાવાથી મરીને દેવતા પછે ઉત્પન્ન થશે તો પછી હું માફ વેર કેવી
રીતે લઈ શકીશ? માટે એવો ઉપાય કરૂં કે જેથી એ બંને મરીને નરકમાં જાય.
તે એવો વિચાર કરે છે. એટલામાં ભરતક્ષેત્રમાં અપાનગરીના રાજા ઇક્ષ્વા-

આ દેવજાતિ નીચ કાટિની છે.

+ જન સિદ્ધાંતમાં એવો નિયમ જણાવેલો છે કે દરેક યુગલિક મરીતે
સ્વર્ગમાં જાય.

કુવંશીય ચંદ્રકીર્તિનું અપુત્રિયા પણે મરણ થવાથી ત્યાંના લોકોને વિચાર થયો કે હવે આપણે રાજા કેને સ્થાપવો. તે વખતે પેલા દેવતાએ તે યુગલના શરીરનો દેવમાયાથી સંકેત કરીને ત્યાંથી ઉઠાવ્યું અને ચંપાનગરીના લોકોને સોંપીને કહ્યું કે આને તમારો હરિનામા રાજા અને હરિણીનામા રાણી બનાવો. અને એમને ફલમિશ્રિત માંસ ખાવાને આપજો, તેમ શિકાર કરવાનું પણ શીખવજો કહી અંતર્ધાન થઇ ગયો. લોકોએ તે રાજા રાણી ને તેના કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરાવ્યું તેથી તે બન્ને મરીને ચાપના પ્રભાવથી નરકમાં ગયાં. યુગલિક કદિપણ નરકમાં જાય નહિ છતાં અહિં તેમ બન્યું તેથી આ અનિષ્ટકાળમાં આશ્ચર્ય રૂપે મનાયું છે.

આ રાજાની વંશપરંપરા થઇ તે હરિવંશના નામથી પ્રસિદ્ધ થઇ. એજ વંશમાં વસુરાજા થયો હતો. (જુઓ પ્રકરણ આવતામાં.)

શ્રી સુવિધિનાથ તીર્થંકરના શાસની પેઠે શ્રી શીતલનાથનું શાસન પણ આગળ જતાં કેટલાક કાળે સર્વથા વિચ્છેદજ ગયું. એવીજ રીતે નવમ તીર્થંકરથી લઇને પંદરમા તીર્થંકર ધર્મનાથ સુધી વારંવાર જૈન ધર્મનો વિચ્છેદજ થતો રહ્યો તેમ તેમ ઉત્તરોત્તર બ્રાહ્મણ ધર્મનું પ્રાબલ્ય વધતું ગયું.

દશમા તીર્થંકર શીતલનાથ, પછી હરિવંશની ઉત્પત્તિ.

નવીન વેદોની રચના.

નોના ઇતિહાસ પ્રમાણે હિંસામિશ્રિત વેદો બનાવનારામાં યાજ્ઞવલ્કય, સુલસા, પિષ્પલાદ અને પર્વત આદિ મુખ્ય હતા. આમાંથી પ્રથમના ત્રણનો ઇતિહાસ આ પ્રકરણમાં આપીશું અને સાથે સાથે વૈદિક ગ્રંથોમાંથી તે કથનને ટેકો આપતા ઉલ્લેખોને પણ નિર્દેશ કરીશું. પર્વતનું વર્ણન વસુરાજાના સંબંધવાળા પ્રકરણમાં કહેવામાં આવશે.

કલિકાલ સર્વજ શ્રી હેમચંદ્રચાર્યકૃત ત્રિષદ્વિંશતકા પુરૂષ ચરિત્ર-પર્વ ટમાના બીજા સર્ગમાં આ ત્રણેનો ઇતિહાસ આપેલો છે તે નીચે સુજબ--

કાશપુરીમાં સુલસા અને સુલદ્રાનામે વેદ વેદાંગાદિકમાં અત્યંત નિપુણ બે સંન્યાસિણી બહેનો હતી. તેમણે વાદ વિવાદમાં અનેક વાકિઓને છતેલા

પણ યાજ્ઞવલ્કયના વાદમાં ‘ જે હારે તે સેવક અને ’ એવી પ્રતિજ્ઞા હતી અને યાજ્ઞવલ્કયે સુલસાને જીતી તેથી તે તેની સેવિકા થઈ રહી. તેમાં બન્નેનો સંયોગ થતાં પુત્ર પેદા થયો, તેઓ તે પુત્રને પીપલાના વૃક્ષ નીચે મુકીને ચાલતાં થયાં. સુલસાની બહેન સુભદ્રાને આની ખબર પડતાં તે પીપલા તરફ ગઈ. સ્વાભાવિકપણે પીપલાનું ફલ ખાલકના મુખમાં પડતાં તે મુખ હલાવી રહ્યો હતો આથી તેનું નામ પિપ્પલાદ રાખ્યું. તેને ચત્તથી પાળી વેદવેદાંગાદિ શાસ્ત્રો ભણાવ્યા.

પિપ્પલાદે અભિમાનથી અનેક વાદિઓને હરાવ્યા. છેવટે માસીના કહેવાથી પોતાના માત પિતાની ખબર પડતાં ઉઘ્ર ક્રોધ થયો કે અરે ! તેઓ નિર્દય થઈ મને જંગલમાં છોડીને ચાલ્યાં ગયાં. આથી તેમની સાથે વાદમાં ઉતરી તેણે માતૃમેધ અને પિતૃમેધની સિદ્ધિ કરીને તે બન્નેનો તેમાં હોમ કર્યો.

આ પિપ્પલાદ મીમાંસકમતના મુખ્ય આચાર્ય થયા. તેમને ખાતલી નામે શિષ્ય થયો. તેનાથી યજ્ઞ યાગાદિ (જીવોની હિંસાની) ની પ્રવૃત્તિ વિશેષ પણે ચાલુ થઈ.

વેદોના સંબંધે વૈદિક માન્યતા—

વૃહત્ આરણ્યક ઉપનિષદના ભાષ્યમાં લખ્યું છે કે ‘ યજ્ઞોના કહેવા વાલા ‘ યજ્ઞવલ્કય ’ અને તેનો જે પુત્ર તે યાજ્ઞવલ્કય ’ આથી યજ્ઞોની વિધિ પ્રાયઃ યાજ્ઞવલ્કયથીજ ચાલેલી હોવી જોઈએ. તેમજ ઘણે ઠેકાણે યાજ્ઞવલ્કયેતિ હો વાચ (અર્થાત્ યાજ્ઞવલ્કયે એમ કહેલું છે.) આવો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે એથી પણ યાજ્ઞવલ્કયજ વેદોના કર્તા કલ્પી શકાય છે. વળી વૈદિક શાસ્ત્રોમાં એમ પણ લખાયેલું છે કે ‘ યાજ્ઞવલ્કયે પૂર્વની વિદ્યા વામી (ઓડી કાઢી) ને સૂર્યની પાસેથી નવીન વિદ્યા શીખી ’ આનો અર્થ પણ એજ થઈ શકે કે યાજ્ઞવલ્કયે પ્રાચીન વેદોનો ત્યાગ કરીને નવીન વેદો બનાવ્યા.

આ વાતનો વિશેષ પુરાવો સ્કંદ પુરાણ ખંડ છઠ્ઠો, અધ્યાય ૧૨૬, શ્લોક ૭૩ (પ. ૧૪૪) થી પણ મળે છે. તેનો સારાંશ નીચે મુજબ—

‘ બૃહત્કલ્પમાં વેદ, વેદાંતના પારગામી શાકલ્યમુનિ ઘણા શિષ્યોને ભણાવતા હતા અને રાજાનું પૌરોહિત્ય પણ કરતા. તેથી રાજાનું શાંતિક કર્મ

પોતે કરતા અને કમવાર શિષ્યો પાસે પણ કરાવતા. એક દિવસે વેશ્યાનાં નખોથી શરીર પર લિસોટા પડેલા છતાં પણ લાજ છોડીને યાજ્ઞવલ્કય શાન્તિકર્મ કરાવવાને ગયો. એવા સ્વરૂપથી આવેળો ભેઠ લોકો હાંસી કરવા લાગ્યા અને રાજા પણ ઋષિને આવી સ્થિતિવાળો ભેઠ તેના હાથનું પાણી અહણ ન કરતાં લાકડાને છાંટવાનું કહ્યું. લાકડા ઉપર છાંટતાં તે પ્રકુલ્લિત થઈ ગયું. રાજાએ ચકિત થઈ પાણી મંગ્યું પણ અભિમાનથી યાજ્ઞવલ્કયે આગ્યું નહીં ને પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યો ગયો. બીજે દિવસે શાકલ્ય મુનિના તરફથી શાન્તિકર્મ થયા બાદ રાજાએ યાજ્ઞવલ્કયની માગણી કરી. શાકલ્ય ઋષિએ યાજ્ઞવલ્કયને શાન્તિકર્મ કરવાની આજ્ઞા કરતાં હઠે ચઢેલા તેણે ગુરૂને પણ તરછોડી નાખ્યા. તેથી ગુરૂએ પણ ઘણો તિરસ્કાર કરીને કહ્યું કે- 'મારી વિદ્યા પાછી આપીને તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં ચાલ્યો જા.' એમ કહી મંત્રેલું પાણી પાચું તેથી આકુલબ્યકુલ થઈ બધી વિદ્યાઓ ઓકી કાઢી અને કહેવા લાગ્યો કે તમારો આપેલો એક પણ અક્ષર હવે મારા પેટમાં રહ્યો નથી તેથી તમે મારા ગુરૂ નહીં અને હું તમારો શિષ્ય પણ નહીં. એમ કહી યાજ્ઞવલ્કય હાટકેશ્વરમાં ગયો, અને ત્યાં જઈ સૂર્યની ઉપાસના કરવા લાગ્યો. એટલે એક વર્ષના અંતે સૂર્યે પ્રસન્ન થઈ વરજાગવાનું જણાવ્યું ત્યારે યાજ્ઞવલ્કયે વેદ વિદ્યા ભણવાની પ્રાર્થના કરી. સૂર્યે કહ્યું કે-મારા તેજમાં તારાથી ટકી શકાશે નહીં. છેવટે સૂર્યે લધિમા વિદ્યા આપી અને તે વિદ્યાના પ્રભાવથી લઘુ શરીર ધારણ કરીને સૂર્યના ઘોડાના કાનમાં પેસી સૂર્યના મુખથી બધી વેદ વિદ્યા ભણ્યા પછી સર્વ ઉપનિષદો બનાવી રાજાએને અને લોકોને સંભલાવી પછી પોતાના કાત્યાયન પુત્રને ભણાવી ભણાવી પેતે બ્રહ્મ તેજની સાથે પોતાનું તેજ ભેડી દીધું. "

આ શિવાય બીજા પણ અનેક ઋષિઓએ વેદોની ભુદ્ધી ભુદ્ધી ઋચાઓ બનાવેલી છે એના પુરાવા માટે ભુઓ આર્યોના તહેવારોનો પ્રતિહાસ પૃ ૩૬૨ થી. તેમાં જણાવ્યું છે કે--

"વેદ રચનાનું કાર્ય આસરે પાંચસે વર્ષ સુધી ચાલ્યું અને તે સ્વવામાં અનેક ઋષિઓએ મહેનત લીધી. પુરાણકાળમાં અનેક ઋષિઓ થઈ ગયા તે બધાએ વેદનું રક્ષણ કર્યું અને વેદ ધર્મનો પ્રચાર કર્યો. + x x

† જૂનમાં આ બાબતનું વર્ણન અત્યંત વિસ્તારથી કરેલ છે પરંતુ આ પ્રસંગો

લોક નાંચે પ્રમાણે છે:—સોઽપિ તારુણ્યગર્વેણ વેશ્યાકરજવિક્ષતઃ ।

સર્વાંગેષુ ચ નિર્લજ્જઃ પ્રકટાંગો જગામ વૈ ॥ ૧૫ ॥

સર્વ વેદમાં મુખ્ય બે ઋગ્વેદ તેનાં દશ પ્રકરણ અથવા મંડલ છે. તેમાં પહેલું અને છેવટનું મંડલ અનેક ઋષિઓને હાથે રચાયેલું છે. બ્રુહુકલોત્પન્ન ગૃત્સમદ અને તેના વંશજોએ બીજું મંડળ, વિશ્વામિત્રે ત્રીજું, વામદેવે ચોથું. અત્રિએ પાંચમું. ભારદ્વાજે છઠું તથા સાતમું. કાણ્વે આઠમું અને અંગીરસે નવમું.

એ પ્રમાણે વચલાં આઠ મંડલો જુદા જુદા ઋષિઓએ રચ્યાં. તેમણે જુદા જુદા તેત્રીસ x દેવતાઓની સ્તુતિ કરેલી છે. પરંતુ એ સ્તુતિનું પરિણામ ‘ઇશ્વર એકજ છે’ એ ભાવમાં થયેલું છે. વેદકાળમાં એકંદર ૯૧ ઋષિઓ થઇ ગયા એવું મત્સ્યપુરાણમાં કહેલું છે.”

આ વાતની પુષ્ટિમાં ડૉ. મેકડોનલ ‘સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ નામના ગ્રંથમાં પૃ. ૭૫ ઉપર લખે છે કે— ‘ઋગ્ વેદમાં બે સૂક્તો દીઠામાં આવે છે, સઘળાને અસ્તિત્વમાં આવતાં કંઈ સેંકડો વર્ષો થયાં હોવાં બેઘડે.’ ઇત્યાદિ.

બે બે ઋષિઓ વેદોની રચના કરતા તેમના નામની અનેક શાખાઓ પ્રસિદ્ધિમાં આવતી ગઇ. તેથી આ પ્રચલિત વેદો નવીન નથી એમ કેવી રીતે કહી શકાય ?

ઇતિ દશમાં તીર્થંકર થયા પછી નવીન વેદો રચાયાનું સ્વરૂપ.

સ્વચ્છંદતાથી ભરેલા પ્રાદ્યણ ગ્રંથો:—

ડૉ. મેકડોનલ, સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ. વેદોના સમયનું સાહિત્ય નામના બીજા પ્રકરણમાં (પૃ. ૩૮ માં લખે છે કે:—

“વેદના મંત્રો અને યાગનોવિધિ એ બેઉના પરસ્પરનો સંબંધ કેવી રીતનો છે, અને એક બીજાની અપેક્ષાએ એ બેઉનો ગૂઢ અર્થ શો છે તે સમજાવવું એ પ્રાદ્યણોનાં મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એમાં પ્રસંગ વશાત્ બે દંતકથાઓ, અને ધ્યાન ખેંચે એવા વિચારો આવે છે તે બે બાદ કરીએ તો એ ગ્રંથો સાહિત્યની રચના તરીકે કંઈ પણ રમણીય લાગે છે એમ આપણાથી કહી

x તે ગ્રંથકારે રીપમાં નીચે પ્રમાણે બજાવ્યું છે—

“આ ૩૩ પ્રકારના દેવો પરથી પુરાણકારે દેવોની સંખ્યા તેત્રીસ કરાડના કરી”

શકાશે નહીં. એ ગ્રંથોમાં વિધિની જે સમજુતી આપવામાં આવી હોય છે, તેની પુષ્ટિના માટે વ્યાખ્યા સંબંધી, ભાષા સંબંધી, અને ઉત્પત્તિ સંબંધી કેટલાંક વચ્ચેના પણ સાથે સાથે સાંકલી દેવામાં આવ્યાં હોય છે. અને જગતની સૃષ્ટિવિષેના, તથા એ સૃષ્ટિના રચનાર વિષેના પ્રગટ કરાયેલા વિચારોના સમર્થનમાં ઠંત કથાઓ અને ક્ષિત્સુક્ષ્મની ચર્ચાઓ પણ આપવામાં આવી હોય છે.

વિપ્રોની સ્વચ્છંદ કલ્પનાઓથી ભરેલાં અને જુદી જુદી વસ્તુઓમાં તુરંગીપણે, રે! એવકુક્ષી ભરેલી રીતે બીજે કોઇ પણ સ્થળે નજ દીઠામાં આવે એવું એકતાનું આરોપણ કરનારાં ઉપદ્રવિકાં અને આડંબરવાળા વિવેચનોના સંગ્રહ એ ગ્રંથોમાં થયેલો છે. ”

આમાં કિંચિત્મારા વિચારો:—

આ વેદોના વિવચમાં આપે પ્રથમ સ્કંદપુરાણના લેખકો જોયું કે— શાકલ્ય ગુરૂના તિરસ્કારથી યાજ્ઞવલ્કયે જુના વેદોનું વમન કર્યું તો શું લખેલા જ્ઞાનને ઓકી કઠાય ખડ? એનો તો અર્થ એજ થાય કે જુના વેદોનો ત્યાગ કરી યાજ્ઞવલ્કયે નવા વેદોની રચના કરો. આર્યોના તડેવારોના લેખકે પણ જણાવ્યું છે કે—વેદોની રચના કરવામાં અનેક ઋષિઓએ પાંચસો વર્ષ સુધી મહેનત લીધેલી છે, અને મત્સ્ય પુરાણવાળાએ ૬૧ ઋષિઓની સંખ્યા લખી બતાવી છે. ડૉ. મેકડોનલ પણ આવાતની પુષ્ટિ કરી રહ્યા છે તે સમયે બ્રાહ્મણગ્રંથો પણ તરત જ જોડી દેવામાં આવ્યા છે. તે પણ અનેક બ્રાહ્મણોની સત્તા બનેલી હોવાથી તેઓ જે કાંઈ લખે અગર કહે તેના સંબંધે કોઈ પુછવા વાળું હતુંજ નહીં. પણ તે સ્વચ્છંદી પણાનું લખેલું આજે અગ્રેજ પરીક્ષકોના સમયમાં તેવા ગૌરવ વાળું થઈ શક્યું નથી. પરંતુ જૈનગ્રંથોના માટે તેવો પ્રકાર બન્યો નથી. પણ આજે આખી દુનિયા ગૌરવની સાથે અમૃતોદ્ગારથી જૈનોનાગ્રંથોને બધાવી રહી છે તે તેના સત્ય તત્ત્વોનેજ આભારી છે.

વેદો ઉપર રચાયેલા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો માટે અગ્રેજોનો મત.

પ્રકરણ ૧૩ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

જીવોના રક્ષકોને રક્ષાસો કહેવાની ધૃષ્ટતા.
(રાવણ અને નારદ)*

કાનો રાજા રાવણ જ્યારે દિગ્વિજય કરવાને નીકળ્યો ત્યારે લાકડીઓના મારથી ગભરાતો અને પોકાર કરતો નારદ મુનિ રાવણની પાસે આવ્યો. રાવણે પુછ્યું કે તમને કોણે માર્યા ? ત્યારે નારદે કહ્યું કે— રાજપુરનો રાજા મરૂત પ્રાદ્યણોના ઉપદેશથી યજ્ઞ કરવા લાગ્યો, તેમાં નિરપરાધ ગરીબ પશુઓને મારતાં જોઈ હું આકાશમાંથી ઉતરી પ્રાદ્યણોની પાસે બેઠેલા મરૂત રાજાની પાસે ગયો અને મેં કહ્યું કે—હે રાજન ! તું આ શું કરવા લાગ્યો છે ? ત્યારે મરૂતરાજાએ મને જવાબ આપ્યો કે—આ પ્રાદ્યણોના ઉપદેશથી દેવતાઓની તૃપ્તિ કરવા અને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ માટે પશુઓનું બલિદાન આપી ધર્મનું કાર્ય કરું છું. પછી મહેં મરૂતને કહ્યું કે—હે રાજન ! વેદોમાં જે યજ્ઞ કરવાનો કહ્યો છે તે તું સાંભળ—યજ્ઞ કરવાવાળો જે આત્મા તેજ યજ્ઞ, તપરૂપ અગ્નિ, જ્ઞાન રૂપી ઘી, કર્મ રૂપિ લાકડા, કામ, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભરૂપી પશુઓ, સત્ય બોલવા રૂપ યજ્ઞસ્તાંભ, જીવોની રક્ષા કરવી તે દક્ષિણા, અને સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને આસ્ત્રિતરૂપ રત્નત્રયી તે વેદિકા. આ પ્રમાણે યજ્ઞ કરવાનો વેદોમાં કહેલો છે. જે યોગાભ્યાસમાં રહી કરે છે તે મુક્ત રૂપ થાય છે, અને જે રક્ષક જેવા થઈ પશુઓનો યજ્ઞ કરે છે તે તો મહાધોર નરકમાં જાય છે અને મહાદુઃખો ભોગવે છે. હે રાજન ! તું ઉત્તમ વંશનો છે, બુદ્ધિમાન છે માટે આ અધોર ઠમનો ત્યાગ કરવો તને ઉચિત છે. જો જીવોનો નાશ કરવાથી સ્વર્ગલોક મળતું હોય તો થોડાજ દિવસોમાં આ લોક શૂન્ય થઈ જાય. આ મારું વચન સાંભળી ઉગ્રક્રોધ કરતા પ્રાદ્યણો મને લાકડીઓથી મારવા લાગ્યા, તેથી હું ત્યાંથી નાશીને તમારા શરણે આવ્યો છું, પણ બિચારા ગરીબ પશુઓ માર્યાજાય છે તેનો તમે બચાવ કરો. રાવણ ને પણ કયા ઉત્પન્ન થવાથી વિમાનથી નીચે ઉતરીને મરૂત રાજાની પાસે તે ગયો. મરૂતે પણ ધણું સન્માન કર્યું.

* રાવણ અને આ નારદ વીસમા મુનિસુવ્રત તીર્થ કરના સમયમાં થયા છે, અને અહિં તો નવમા તીર્થ કરના સમયનો સંબંધ આવે છે પરંતુ પ્રસંગને અનુસરી આ પ્રકરણ ને અહિં સ્થાન આપવામાં આવેલ છે.

રાવણે મરૂત રાજાને કહ્યું કે-અરે મરૂત! નરકને આપવાવાળો આ યજ્ઞ કરવા તું કેમ તૈયાર થયો છે? જગત્તું હિત કરવાવાળા સર્વજ્ઞ મહાપુરૂષોએ કહેલો અહિંસાસ્પન્ધ ધર્મ સત્ય છે. આ નિરપરાધી જીવોનો નાશ કરીને તું કેવી રીતે સુખી થઈશ? આ યજ્ઞ કર્મ તો તને આ લોક અને પરલોકમાં (બન્ને ભવમાં) અહિતકારક છે માટે તું આ ગરીબ પશુઓને છોડી દે. જો તું નહીં માનીશ તો હું તને તારા આ યજ્ઞકર્મનું ફળ આ લોકમાંજ આપીશ અને તારો નરકમાં વાસ થશે. તે વખતે રાવણની પ્રચંડ આજ્ઞાને માન આપ્યા વગર છુટકોજ ન હતો, તેથી મરૂતરાજાએ યજ્ઞનો આરંભ બંધ કરીને બ્રાહ્મણોને વિદાય કર્યા.

બ્રાહ્મણો કહે છે કે-પ્રથમ રાક્ષસો યજ્ઞનો નાશ કરતા હતા, તે વાતની ખાત્રી આ કથાથી થાય છે. પુરાણાદિક શાસ્ત્રોમાં તે બલવાન જૈન રાજાઓને રાક્ષસોજ લખી જણાવ્યા છે. ગરીબ જીવોના રક્ષકોને જો રાક્ષસો કહેવામાં આવે તો તેમનો નાશ કરવાવાળાઓને કયો ઇલકાળ આપવો?

તેમજ પુરાણકારોએ એવી પણ વાત લખી છે કે નારદ ઋષિએ માયાથી જૈનનું રૂપ ધારણ કરી યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી, તે પણ આ કથાનું રૂપાંતર હોય એમ જણાય છે.

હિત યજ્ઞમાં હોમાત્મ જીવોના રક્ષક રાવણને રાક્ષસ કહેવાની ધૃષ્ટતા.

પ્રકરણ ૧૪ મું

પ્રકરણ ૧૫ મું.

જૈન પ્રમાણે વેદોમાં હિંસાની શરૂઆત.

(નારદ, પર્વત, અને વસુરાજ)

ક વખતે રાવણે નારદને પુછ્યું કે-પશુઓના ઘાત રૂપ આ યાત્રાત્મક યજ્ઞની પ્રવૃત્તિ કયાંથી ચલું થઈ? નારદે કહ્યું કે હે રાવણ! આ યાત્રાત્મક યજ્ઞનો પ્રવૃત્તિનું મૂળ સાંભળ. સૂકતિમતી નદીના તટ ઉપર સૂકિતિમતી નગરી હતી તેમાં હરિવંશના કુલમાં વીસમા તીર્થંકર શ્રી મુનિમુન્દત સ્વામી થયા. તેમની પરંપરામાં અભિચંદ્ર રાજા થયા તેમના પુત્ર વસુ નામે હતા. એજ નગરીમાં ક્ષીરકંદબક નામના ઉપાધ્યાય અને તેમનો પુત્ર પર્વત નામનો હતો.

વસુ, પર્વત અને હું (નારદ) એમ ત્રણે જણ પાઠ કરીને અગાસી ઉપર ઉઠી ગયા. ઉપાધ્યાયજી જાગતા હતા. તેવામાં આકાશમાર્ગે જતા. જ્ઞાનવાનુ બે આરણ્યમુનિઓ પરસ્પર એવી વાત કરવા લાગ્યા કે-આ ત્રણ છાત્રોમાંથી બે નરકમાં અને એક સ્વર્ગમાં જશે. આ વાત સાંભળતાં ઉપાધ્યાયજી વિચાર પ્રસ્ત થયા કે શું મારા લણુવેલા છાત્ર નરકે જશે? અને આ ત્રણમાં સ્વર્ગને અધિકારી કયો? એવો વિચાર કરી પરીક્ષા કરવા માટે પીઠાના (લોટના) ત્રણ કુકડા બનાવી ત્રણેને એકેકે અર્પીને કહ્યું કે-જ્યાં કોઈપણ જીવે નહીં ત્યાં જઈને એને મારો. અમે ત્રણે તે કુકડાં લઈને જંગલમાં ગયા. વસુ અને પર્વત એ બે તો મનુષ્ય વગરના જંગલમાં જઈ મારીને પાછા આવ્યા. હું જંગલમાં ગયો પણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે-‘કોઈ દેખે નહીં ત્યાં જઈને મારો’ એવી ગુરૂજીની આજ્ઞા છે. પ્રથમ તો હુંજ દેખું છું તેમજ વનપાલ, લોકપાલ, ગ્રહો, નક્ષત્રો અને જ્ઞાનીઓ પણ એ દેખી રહ્યા છે. એવી કંઈ જગ્યા છે કે-જ્યાં કોઈ દેખેજ નહીં? માટે ગુરૂજીની આજ્ઞા મારવાની નથી, માત્ર આપણી પરીક્ષા કરવાને માટેજ આ કાર્ય અમોને સોંપ્યું હોય. એવો વિચાર કરી હું કુકડાને અખંડિતજ લઈ પાછા ગુરૂજીની પાસે ગયો. નહીં મારવાના બધાં કારણો કહી બતાવ્યાં. ગુરૂજી મને સાધુ સાધુ (સાડ-સાડ) કહી ઘણા હર્વથી પોતાની છાતીએ લગાવી લેટયા.

વસુ અને પર્વત પણ એટલામાં આવી પહોંચ્યા. તે કહેવા લાગ્યા કે મારતી વખતે અમોને કોઈએ પણ દેખ્યા નથી. ગુરૂજી ઘણા ખિન્ન થઈ બોલ્યા કે-અરે મૂર્ખાઓ! તમો જાતે જાતા હતા કે નહીં? તેમજ વનપાલો, લોકપાલો, ગ્રહો, નક્ષત્રો, તારાઓ અને જ્ઞાનીપુરૂષો પણ દેખતા હતા. પામિષ્ઠો તમે કેવી રીતે મારીને આવ્યા?

છેવટમાં વિચાર કર્યો કે-પાણી જેવા પાત્રમાં પડે છે તેવા સ્વરૂપનું અને છે, વિદ્યાનો પણ એવોજ સ્વભાવ છે. અરે મારા લણુવેલાં અને પ્રાણુથી ખ્યારા મારા છાત્રો થઈને નરકમાં જશે? એમ બધા સંસારને શૂન્ય બાણી દીક્ષા મહાજી કરી સદ્ગતિમાં ગયા. અભિચંદ્ર રાજાએ પણ રાજ્ય છોડી સાધુવૃત્તિ અંગીકાર કરી.

અભિચંદ્રની ગાદી ઉપર વસુ બેઠા, ઉપાધ્યાયજીની ગાદી પર્વતને મળી અને હું (નારદ) મારા સ્થાન ઉપર આવ્યો ગયો.

વસુ રાજા હંમેશાં સત્યજ બોલતા તેથી તેઓ સત્યવાદી તરીકે જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. વિશેષ પ્રખ્યાતિમાં મુખ્ય કારણ એ પણ હતું કે-વસુ રાજાને સ્ફટિક રતનનું એક એવું ગુપ્ત સિંહાસન મળ્યું હતું કે તે સૂર્યના પ્રકાશમાં

ખલકુલ દેખાતું નહી, બાણે રાજા અદ્વરજ બેઠેલા હોય તેમ લોકો દેખતા તેથી વિશેષ પ્રસિદ્ધિ એવી થઈ કે-સત્યના પ્રભાવથી વસુરાજાને દેવતાઓ અદ્વરજ રાખે છે. દેવી કરથી બીજા રાજાઓ પણ વસુરાજાની આજ્ઞા માનવા લાગ્યા. કેમકે સાચી કે જુઠી ઉત્તમ પ્રસિદ્ધિ જય કરવા વાળી હોય છે. અને ખોટા કામની પ્રસિદ્ધિ કોઈ પ્રસંગે દુઃખ આપનારી પણ થાય છે.

એક વખતે ફરીથી હું (નારદ) સૂક્તિમતીમાં આવ્યો અને પર્વતને મળવા ગયો. ઋગ્વેદ બ્રહ્મવી રહ્યા હતા, તેમાં 'મર્જૈયષ્ઠ્યમ્' આ શ્રુતિનો અર્થ 'બકરાનો હોમ કરવો' એવો પર્વતે કર્યો. મેં કહ્યું કે-ભાઈ! તું જ્ઞાતિથી એવો અર્થ કેમ કરે છે? ગુરૂમહારાજે તો 'ત્રણ વર્ષના ધાન્યનો હોમ કરવો' એવો અર્થ કહી બતાવ્યો. હતા કેમકે- 'ન જાયન્ત ઇત્યજ્ઞઃ' (વાવવાથી જે ન ઉગે તે ધાન્ય અજ કહેવાય) તે ધાન્યનો હોમ કરવાનું ગુરૂજીએ તો કહ્યું હતું. તે વાત પર્વતે માની નહીં અને નિઘંટથી અજ નો અર્થ બકરી સિદ્ધ કરવા લાગ્યો. ત્યારે મેં કહ્યું કે શબ્દોના અર્થ ગૌણ અને મુખ્ય એમ બે પ્રકારે થાય છે ખરા, પણ ગુરૂતું વચન અને શ્રુતિનો અર્થ અન્યથા કરે છે તેથી મહાપાપ થાય છે. છેવટે અમે બન્ને સહાધ્યાયી વસુરાજાને મધ્યસ્થ ઠહરાવી જીવંદાચેદની પ્રતિજ્ઞા ઉપર આવ્યા. મેં પણ કબુલ કર્યું. કેમકે મને સત્યવાદી વસુરાજા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો.

પર્વતની માતાએ ખાનગી પણે પર્વતને કહ્યું કે બેટા! તું તારા હઠને છોડી દે. નારદનું કથન સત્ય છે. મેં પણ ધાન્યનોજ અર્થ સાંભળેલો છે. પર્વતે કહ્યું કે. માતાજી હવે તો જે થવાનું હોય તે થાય, પણ મારાથી તો ફરી શકાયજ નહીં. પર્વતની માતા ઘણીજ દુઃખીની થઈ. છેવટે પુત્રના બચાવને માટે વસુરાજાની પાસે ગઈ વસુરાજાએ ઘણો સત્કાર આપી કહ્યું કે-માતાજી! મને આજ્ઞા કરો શું આપું? ત્યારે બ્રાહ્મણીએ કહ્યું કે- મારે બીજું કંઈ પણ જોઈતું નથી માત્ર મને પુત્રની લિક્ષા આપ. વસુરાજા પણ આ વાત સાંભળીને ખોલી ઉઠ્યો કે-હે માતાજી! ગુરૂના પુત્રની સાથે ગુરૂજીની પેઠેજ વર્તવું જોઈએ એવો શ્રુતિસ્મૃતિનો પણ આદેશજ છે તોપણ મારા ભાઈને કોણ મારી શકે તેમ છે? હું તો એમજ સમજું છું કે મારા ભાઈને મારનારને ચમરાજનું તેડુંજ થએલું છે. માતાજી મને બધી વાત કહો. ત્યારે બ્રાહ્મણીએ નારદ અને પર્વતનો બધો સંવાદ કહી બતાવ્યો, અને છેવટમાં કહ્યું કે-જે તારા ભાઈની રક્ષા કરવી હોયતો અજ શબ્દોનો અર્થ બકરા કે બકરી કરી બતાવે તોજ થાય તેમ છે. મહાત્માઓ પરાપકારના માટે પોતાના

પ્રાણ પણ આપી દે છે, તો પછી એક વચનથી થતો ઉપકાર કેમ નહીં કરે ? આ બધી વાત સાંભળીને વસુરાજને કહ્યું કે-માતાજી સત્ય વાદીઓ પોતાના પ્રાણ જતા સુધી પણ જીવું બોલતા નથી. આવાતમાંતો ગુરૂના વચનનો લોપ થાય છે અને શ્રુતિસ્મૃતિનો અર્થ પણ અન્યથા કરવો પડે છે માટે આ કામ મારાથી કેવી રીતે થઈ શકે ? છેવટે પર્વતની માતાએ કહ્યું કે-તારી વાત બધીએ ખરી છે, અને હું પણ સારી રીતે બાણું છું કે- આ વાત સર્વથાજ અયોગ્ય છે, છતાં પણ છેવટમાં કહેવાનું એટલું કે જો તું તારા સત્યવાદીપણાને વલગી રહીશ ત્યારે મારા પુત્ર (પર્વત) ના પ્રાણજ જશે અને હું પણ મારા પ્રાણ તનેજ અર્પણ કરીશ. કેમકે પુત્ર વિનાની હું ઘેર જઈને પણ શું કરવાની છું ? વસુરાજ ઘણોજ મુંઝાયો, કોઈ પણ રસ્તો ન જડવાથી છેવટે જુડી સાક્ષી પૂરવાનું કબુલ કર્યું ત્યારે બ્રાહ્મણી ખુશી થઈ પોતાને ઘેર આવી ગઈ.

હું નારદ અને પર્વત રાજસભામાં આવ્યા, મોટા મોટા પંડિતોને પણ રાજસભામાં બોલાવ્યા. વસુરાજ પણ રક્ટિકના અદૃશ્ય સિંહાસન ઉપર સભાપતિ થઈને બેઠા. મેં મારો પક્ષ કહી બતાવ્યો અને પર્વતે પણ પોતાના પક્ષની જમાવટ કરી. છેવટે સભાપતિ વસુરાજને કહેવામાં આવ્યું કે-હો રાજા તું સત્યવાદી છે માટે અમારા બંનેના અર્થમાં ગુરૂમહાશયે કયો અર્થ કરીને આપણને સમજાવેલો હતો તે કહો. મધ્યસ્થ પંડિતોએ પણ વસુરાજને કહ્યું કે- સત્યથીજ વર્ષા વર્ષે છે. અને સત્યથી દેવતાઓ પણ સંતુષ્ટ થાય છે. તેમજ સત્યના પ્રભાવથી આ લોક પણ ટકી રહેલો છે અને તું પણ સત્યના પ્રભાવથીજ સૂર્યની પેઠે તપી રહેલો છે માટે તને સત્ય કહેવું તેજ ઉચિત છે. કેઈની પણ શરમને લીધે તું તારું સત્યવાદીપણું છાડીશ નહીં. આથી વધારે કહેવું તે તારામાટે અમોને ઉચિત નથી.

આ બધાઓનું કહેવું સાંભળી, ગુરૂમહારાજના કહેવા પ્રમાણેજ મહેં (નારદે) અર્થ કરેલો છે એ પોતે બાણુતો છતાં પણ ધૃષ્ટતા ધારણ કરીને અજાન્ન મૈષાન્ન ગુરુર્વ્યાખ્યત્વત્ત્વમ્મિતિ અર્થાત્ અજનો અર્થ બકરો ગુરૂજીએ કર્યો હતો. એવી હલ્લાહલ જુડીજ સાક્ષી પૂરી.

વસુરાજના આ અસત્ય બાપણથી ત્યાં અદૃશ્યપણે રહેલ વ્યંતર દેવતાને પણ ઘણોજ કોપ થયો અને તેજ વખતે રક્ટિકના સિંહાસનને તોડી નાંખીને વસુરાજને પણ ઘણોજ માર માર્યો, તેથી તે મરીને સાતમી નરકે ગયો. એટલુંજ નહીં પણ ૧ પૃથુવસુ, ૨ ચિત્રવસુ, ૩ વાસવ, ૪ શકત, ૫ વિભાવસુ,

૬ વિશ્વાવસુ, ૭ સૂર, અને ૮ મહાસૂર આ આઠે વસુરાજના પુત્રો ક્રમથી આદી ઉપર બેસવાને આવ્યા તે બધાને પણ તે વ્યતર દેવતાએ મારી નાખ્યા.

વસુરાજનો નવમો પુત્ર સુવસુ નામે હતો તે સૂક્તિમતીથી નાશી જઈને નાગપુરમાં વસ્યો અને દશમો પુત્ર જૃહદ્રજ મથુરામાં જઈને રાજ્ય કરવા લાગ્યો આ જૃહદ્રજના સંતાનમાં ઘણાજ પ્રસિદ્ધ યદુનામે રાજ્ય થયો તેથી હરિવંશનું નામ બદલાઈને તે યદુવંશના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું.

જેન પ્રમાણે વૈદિકે હિંસાની સફાત-નારદ પર્વત અને વસુરાજની કથા.

પ્રકરણ ૧૫ મું સમાપ્ત.

પ્રકરણ ૧૬ મું—યદુવંશની ઉત્પત્તિ.

(પ્રસંગથી)

વસુરાજનો નવમો પુત્ર સુવસુ સૂક્તિમતીથી ભાગીને નાગપુરમાં ગયો, અને દશમો પુત્ર જૃહદ્રજ મથુરામાં જઈ રાજ્ય કરવા લાગ્યો તેના સંતાનમાં યદુનામે ઘણાજ પ્રસિદ્ધ રાજ્ય થયો તેથી હરિવંશના ઠેકાણે યદુવંશ નામે પ્રસિદ્ધિ થઈ. તેના વંશજો યદુવંશી-યાદવો કહેવાયા.

યદુરાજને 'સૂર' નામે પુત્ર હતો. તેને મોટા પુત્ર શૌરી અને નાનો પુત્ર 'સુવીર' એમ સૂરરાજને બે પુત્રો હતા. સૂરના પછી શૌરીએ મથુરાનું રાજ્ય સુવીરને સોંપ્યું અને પોતે કુશાવર્તમાં જઈને પોતાના નામથી શૌરીપુર વશાવી ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

શૌરીને અંધકવિષ્ણુ આદિ પુત્રો થયા. અંધકવિષ્ણુને દશ પુત્રો થયા તેમનાં નામ—

૧ સમુદ્રવિજય,

૨ અક્ષોબ્ય,

૩ સ્તિમિત.

૪ સાગર,

૫ હિમવાન,

૬ અચલ.

૭ ધરણ,

૮ પૂર્ણ.

૯ અભિચંદ્ર.

૧૦ વસુદેવ. (એ દશે દશાણ્વ કહેવાયા.)

પહેલા સમુદ્રવિજયના મોટા પુત્ર અરિષ્ટનેમિ. (જેનોના બાવીસમા

તીર્થંકર નેમિનાથ) થયા. અને છેલ્લાના (દશમા વસુદેવના) પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ પદવી ધારક, અને બલદેવ નામે બલદેવ પદવી ધારક ઘણાજ પ્રતાપી થયા. તેમજ રાજગૃહીમાં વાસુદેવના હાથે મરવાના અચલ નિયમવાળો જરાસંધ નામે પ્રતિ વાસુદેવ (પ્રતિ વિષ્ણુ) થયો.

મથુરાના રાજા સુવીર હતા તેમના મોટા પુત્ર લોખવૃષ્ણિ અને લોખવૃષ્ણિ ના ઉત્તરે નામે પુત્ર થયા અને તેનો પુત્ર કેસર થયો.

નાગપુરમાં જઈ જસેલા, વસુરાજના નવમા પુત્ર સુવસુના પુત્ર બૃહદ્દેવ રાજગૃહીમાં જઈને રાજ્ય કર્યું તેનો પુત્ર જરાસંધ થયો. (વિશેષ તે પ્રસંગે)

જૈન પ્રમાણે પ્રસંગથી ચદુવંશની ઊત્પત્તિનું સ્વરૂપ પ્રકરણ ૧૬ મું.

પ્રકરણ ૧૭ મું (૧) વસુના પછી પર્વતે શું કર્યું ?

વસુરાજ જુદી સાક્ષી પુરી નરકમાં ગયા પછી નગરના લોકોએ અને પંડિતોએ પર્વતનો ઘણોજ તિરસ્કાર કરીને કહ્યું કે તું તદ્દન જુદો છે. તારી જુદી સાક્ષી પુરનાર વસુ રાજાને દેવતાના કોપથી વગર મોતે મરવું પડ્યું. તો પછી તારાથી વધારે પાપી બીજો કોણ ? એમ અનેક પ્રકારથી નિર્ભત્સના કરીને તેમણે તેને નગરીથી બહાર કાઢી મૂક્યો. પરંતુ બનવા કાળને લીધે તેવામાં મહાકાળ નામનો અસુર પોતાનો લાગ જોળતો પર્વતને સહાય (મદદ) રૂપે મળી આવ્યો.

સવણે પુછ્યું કે એ મહાકાળ અસુર કોણ હતો ? અને પર્વતને મળવાનું કારણ તેને શાથી થયું ? તેનો સંબંધ નારદ કહેવા લાગ્યો કે:-

અરણ્ય યુગના નામના નગરમાં અયોધન નામનો રાજા હતો, તેને દિતિ નામે ભાર્યા હતી. તેમની પુત્રી સુલસા ઘણીજ રૂપાળી હતી. તેના સ્વયંવરના મંડપમાં ઘણા રાજાઓ આવ્યા હતા, તે રાજાઓમાં મોટામાં મોટો સગર રાજા હતો. તેના અંતેઉરના દરવાજે મંદોદરી નામની રખવાળિની હતી, તે સગરની આજ્ઞાથી અયોધન રાજાના મહેલમાં દરરોજ જતી આવતી હતી. એક દિવસે એવું બન્યું કે દિતિ પોતાના ઘરના બાગમાંના કદલી ઘરમાં ગઈ, તેની પાછળ તેની પુત્રી સુલસા પણ ગઈ, તે મા બેઠીની વાતો સાંભળવા, પાછળથી આવતી મંદોદરી ત્યાં છુપીને ઉભી રહી.

હિતિ સુલસાને કહેવા લાગી કે હે પુત્રી ! તારા સ્વયંવરના સંબંધે મારા મનમાં મોટો શંક્ય છે, પણ તેનો ઉદ્ધાર કરવો તે તારા હાથમાં છે. માટે મારી વાત તું જરા ધ્યાનમાં લે, જોકે મૂળમાં ઋષભદેવને ભરત બાહુબલી નામે બે મોટા પુત્ર હતા. ભરતને સૂર્યવંશ અને બાહુબલીને ચંદ્રવંશ પુત્ર થયા. તે બન્નેના નામથી સૂર્યવંશ અને ચંદ્રવંશ આ દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયા. ચંદ્રવંશમાં મારો ભાઈ તૃણબિંદુ નામનો થયો છે અને સૂર્યવંશમાં તારો પિતા આયોધન થયો છે. આયોધનની બહેન સત્યયશા તે તૃણબિંદુની ભાંડી છે. તેના પુત્ર મધુપિંગળ તે મારો ભત્રીજો છે. જો તું તેને વરે તોજ મારો શક્ય માસ મનમાંથી નીકળી શકે. પોતાની માતાની આ વાત સુલસાએ પણ અંગીકાર કરી લીધી.

આ બધી વાત પેલી મદોદરીએ સાંભળી અને જઈને સગરને કહી દીધી. સગર રાજાએ એ વાત પોતાના પુરોહિત વિશ્વભૂતિને કહી બતાવી. વિશ્વભૂતિ મોટો કષ્ટિ હતો. સગરનો આદેશ મેળવીને રાજાના લક્ષણોની સંહિતા તત્કષણે એવી બનાવી કે. સગર રાજા તો શુભલક્ષણોવાળો સિદ્ધ થાય અને મધુ પિંગળ અશુભલક્ષણોવાળો સિદ્ધ થાય. આ સંહિતાનું પુસ્તક ધૂમાદિકના પ્રયોગથી જુતું દેખાય તેવા સ્વરૂપનું કરીને પેટીમાં મૂક્યું.

જ્યારે બધા રાજાઓ સ્વયંવર મંડપમાં ભેગા થયા ત્યારે સગર રાજાએ પ્રસંગને લઈને એવી વાત મૂકી કે-હે સરહારો ! મારી વાત સાંભળો. આપનામાં જે કેઈ રાજ્ય લક્ષણોથી હીન હોય તેને મારવો અગર મંડપમાંથી બહાર કાઢી મૂકવો. આ વાત બધા સરહારોએ માન્ય કરી લીધી એટલે સગરની આજ્ઞા થવાથી વિશ્વભૂતિએ પેટીમાંથી રાજ્ય લક્ષણોની સંહિતા બહાર કાઢીને સભામાં સંભળાવવા માંડી, જેમ જેમ વંચાતી ગઈ તેમ તેમ મધુપિંગળ પોતાનામાં તે તે અપલક્ષણો સમજતો, લગ્નને પામતો પોતાની મેળેજ સભા મંડપમાંથી બહાર નીકળી ગયો. ત્યારે સુલસા સગર રાજાને વરી અને બીજા રાજાઓ પોતપોતાના સ્થાનમાં આહ્વા ગયા.

પોતાના આવા અસહ્ય અપમાનથી મધુપિંગળે બાલ તપ કર્યું અને ત્યાંથી મરીને સાઠ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળો કાળનામા અસુર પરમાધાર્મિક યોનિમાં દેવતા થયો. ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી પોતાનો પુર્વ ભવ જોતાં, સુલસાના સ્વયંવરમાં સગર રાજાએ પોતાના પંડિત વિશ્વભૂતિના પાસે જુદું પુસ્તક બતાવડાવી પોતાનું જે અપમાન કરાવ્યું હતું તે જોયું તેથી સગર રાજાની સાથે વેર

વાળવાના ઉપાયો ઓળવા લાગ્યો. તેવામાં સૂકિતમતી નગરીની પાસે નિરાધાર અનેલા આ પર્વતને જોયો. બ્રહ્મણના વેષે તેને મલ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે હે પર્વત ! હું તારા પિતાનો મિત્ર શાંડિલ્ય બ્રાહ્મણ છું. તારા પિતા અને હું ગૌતમ ઉપાધ્યાયના પાસે ભણતા હતા. મહે સાંભળ્યું કે નારદે અને લોકોએ પર્વતને ઘણો દુઃખી કર્યો છે. પણ તું ફિકર કરીશ નહીં. હું તારા પક્ષમાં રહીને મંત્રોથી લોકોને વિમોહિત કરીશ. એમ કહી પર્વતની સાથે રહ્યો. લોકોને નર-કમાં નાંખવાને માટે ઘણા ઘણા પ્રકારથી વ્યામોહિત કર્યાં. કોઈને આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, અને ભૂતાદિકના દોષો લગાડી લોકોને આકુલવ્યાકુલ કરતો રહ્યો. જે લોકો પર્વતનો આદર-સત્કારકરતા, તેતુ વચન માનતા તેને સાફ કરી દેતો અને શાંડિલ્યની આજ્ઞાથી પર્વત પણ લોકોને સાફ કરી દેતો. એવી રીતનો ઉપકાર કરીને લોકોને પોતાના પક્ષમાં મેળવતો.

હવે પેલા કાળ નામના અસુરે સગર રાજાને અને તેની રાણીઓને ભયંકર રોગોમાં સપડાવી દીધા એટલે તેમને પર્વતને તોડાવ્યો અને તેની આજ્ઞા પણ માન્ય કરી. ત્યારે શાંડિલ્યની સાથે મળીને તેણે તે બધાના રોગોની શાંતિ કરી આપી. પછી પર્વતે પણ ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કર્યું નેના મુખ્ય મુદ્દાઓ આ પ્રમાણે છે :—

સૌત્રામણી નામનો યજ્ઞ કરી તેમાં મધપાન કરવાથી (શરાબ દારૂ પીવાથી) કાંઈ પણ દોષ લાગતો નથી.

ગોસવ નામના યજ્ઞમાં અગ્ન્યસ્વી (ચંડાલાદિ કુળમાં જન્મેલી નારી) આદિ તથા માતા, ખ્હેન, બેટી વિગેરેની સાથે વિષય સેવન કરવું જોઈએ.

માતૃમેધ યજ્ઞમાં માતાનો વધ, અને પિતૃમેધમાં પિતાનો વધ, અંતર્વેદી કુરૂક્ષેત્રાદિકમાં કરે તો કાંઈ દોષ નથી.

તથા કાચબાની પીઠ ઉપર અગ્નિ સ્થાપન કરવો, કદાચિત્ કાચબો ન મળે તો બ્રાહ્મણના માથાની ઓપરી ઉપર અગ્નિ સ્થાપન કરીને હોમ કરવો, કારણ કે જે ઓપરી હોય છે તે કાચબાના જેવીજ હોય છે.

આ પ્રમાણે યજ્ઞ કરવામાં કાંઈ દોષ લાગતો નથી કેમકે વેદોમાં લખેલું છે કે :—

सर्वं पुरुषैवेदं यद्भूतं यद् भविष्यति ।

ईशानोऽयं मृतत्वस्य, यदन्नेनातिरोहति ॥

ભાવાર્થ :—આ દુનિયામાં જે કાંઈ દેખાય છે તે સર્વ બ્રહ્મરૂપજ છે. જ્યારે એક બ્રહ્મ રૂપજ છે તો પછી એક બીજાને મારવાવાળો કોણ છે ? તે માટે યથાર્થિ (ઇચ્છા પ્રમાણે) યજ્ઞમાં હિંસા કરીને જીવોના માંસનું લક્ષણ કરો. એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ નથી. કેમકે યજ્ઞમાં દેવોદેશ (દેવતાઓના માટે) કરવાનું હોવાથી માંસ પવિત્ર થઈ જાય છે.

પર્વતે આવી રીતનો ઉપદેશ આપીને સગર રાજાને પોતાના મતમાં સ્થિર કર્યો અને સગરની પાસે અનેક પ્રકારના હિંસક યજ્ઞો કરાવતો રહ્યો. હવે પેલો કાલાસુર પોતાનું વૈર વાળવાને લાગે જોઈને સગર રાજાની પાસે રાજ સુચાદિક યજ્ઞો પણ કરાવવા લાગ્યો અને યજ્ઞમાં મરાતા જીવોને વિમાનમાં બેસાડતો હોય તેવો દેખાવ દેવમાયાથી દેખાડતો લોકોને પ્રતીતિ કરાવવા લાગ્યો. એટલે પછી લોકો નિઃશંક પણ જીવોની હિંસારૂપ યજ્ઞો કરવાને પ્રવૃત્તમાન થયા તેથી પર્વતના મતનો પ્રસાર થતો ગયો. સગર રાજા પણ યજ્ઞો કરવામાં તત્પર થયો. આવા પ્રકારના અનેક અઘોર કર્મ કરીને સુલસા અને સગર એ બન્ને મરીને નરકમાં ગયાં ત્યારે પેલો મહાકાળ નામનો અસુર ત્યાં નરકમાં સગર રાજાના જીવને ઘણા પ્રકારની વિટંબના કરીને પોતાનું વૈર લેતો રહ્યો.

આ બધી વાત કહેતા નારદે છેવટમાં કહ્યું કે હે રાવણ ! આ જીવોની હિંસા રૂપ યજ્ઞોની પ્રવૃત્તિ વિશેષે કરીને તો આ પાપી પર્વતથીજ ચાલેલી છે. પણ આ વખતે તે અટકાવ્યો.

આ વાત સાંભળ્યા પછી રાવણે પ્રણામ કરીને નારદને વિદાય કર્યો.

આ ઇતિહાસ જૈનોના આવશ્યક સૂત્રમાં, આચારદિનકરમાં, ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર વિગેરેમાં વિસ્તારથી લખાયેલ છે ત્યાંથી જોઈ લેવો.

આ સગર રાજા અને સાંઠહજાર પુત્રના પિતા સગરચક્રવર્તી આ બન્નેમાં અબજોના અબજો વર્ષોનું છેડું જૈન ઇતિહાસથી જણાય છે એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે—વસુ પછી પર્વતની દશા, કાલાસુરની સાહાર્યથી સગરની પાસે કરાવેલાં પાપો. પ્રકરણ ૧૭ મું.

શ્રાદ્ધની હિંસાના પ્રસંગે સ્કંદપુરાણની ટીપમાં આપેલો વસુરાજનો લેખ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

દુરણ ખંડ ૬૬૦, અધ્યાય ૨૧૫ થી ૨૨૬ પત્ર ૨૪૮ થી ૨૬૩ સુધી શ્રાદ્ધના સંબંધે ઘણા વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યું છે.

જેવી રીતે પુરાણકારોએ તેમજ સ્મૃતિકારોએ શ્રાદ્ધમાં જુદાં જુદાં જાનવરોનાં માંસાદિક શ્રાદ્ધજી લોજનમાં આપનારને જુદાં જુદાં ફળો બતાવેલાં છે તેવીજ રીતે આ સ્કંદ પુરાણવાલાએ પણ ફળ બતાવેલાં છે. પણ પત્ર બસોને સત્તાવનમાં (૨૫૭) જાણ, માંસ ની ટીપ આપતાં ખુલાસો કરીને બતાવેલો છે. તે નીચે પ્રમાણે.

“શ્રાદ્ધમાં માંસનો પ્રચાર હતો પણ તે કોઈ યુગના માટે પ્રશસ્ત હતો પણ કલ્પીયુગમાં તો દેવરથી પુત્રોત્પત્તિ, મધુપર્કમાં પશુનો વધ, શ્રાદ્ધમાં માંસનું ફાન, અને વાનપ્રસ્થાશ્રમ, એ ધર્મોને કલ્પીયુગમાં વર્જવાં એમ પારાસર સ્મૃતિના પાંચમા અધ્યાયમાં કહેલું છે અને તેના બારમા અધ્યાયમાં જે જીવોનો વધ કરી તેના માંસથી પીતૃઓની તૃપ્તિ કરે છે તે ચંદન બાલી ને અંગારાનો ધધો કરે છે અને બાલકને કુવામાં નાખીને ફરી લેવાની ઇચ્છા કરે છે. વળી—

અગ્નિહોત્રં ગવાલમ્મમ્, સંન્યાસં પલપૈત્તકમ્ ।
દેવરાજ સુતોત્પત્તિઃ, કલૌ પન્ન ચિવર્જયેત્ ॥

એમ ઐતરેય બ્રાહ્મણ દ્વિતીય પંચાસિકામાં પ્રત્યક્ષ નિષેધ છે, તેથી શ્રાદ્ધમાં જે માંસનો પ્રચાર છે તે કોઈ પણ રીતે સારો નથી. જેવી રીતે અબ્ધિક બીજા જીવોને માટે જે પ્રશસ્તતા બતાવેલી છે તે બધે યુગાંતરને માટે હોય પણ માંસના સ્થાનમાં અડદનોજ ઉપયોગ કરવો.

આ પ્રસંગથી બીજી વાત પણ સજ્જનોને વિચારવા જેવી છે “હિંસા યજ્ઞસ્યાઽથાઽધર્મજનકત્વમેવ ” અર્થાત્ યજ્ઞની પણ જે હિંસા છે તેપણ અધર્મ-

નેજ પેદા કરવા વાલી છે. આ વિષયમાં મત્સ્ય પુરાણના અધ્યાય ૧૧૯ માં જે કથા કહી છે તે પ્રમાણ માટે બતાવીએ છીએ.

દેવતાઓની સાથે ઇંદ્રે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા માંડ્યો, મહર્ષિઓ ત્યાં આવ્યા, દીન એવા પશુઓના સમૂહને દેખી ઇંદ્રને પુછવા લાગ્યા કે હે ઇંદ્ર ? આ તારી યજ્ઞની વિધિ કયી છે ? તેં જે હિંસાધર્મની ઇચ્છા કરી છે તે અત્યંત અધર્મ છે હે ઇંદ્ર ? આ તારો જે પશુનો વધ છે તે અમને ખીલકુલ ઇષ્ટ નથી, આ તો ધર્મનો ઘાત કરવા વાલો તેં અધર્મનોજ આરંભ કરેલો છે કેમકે હિંસા છે તે ધર્મ નથી પણ અધર્મજ છે.

નાયં ધર્મોઽહધર્મોઽયં, ન હિંસા ધર્મ ઉચ્યતે ।

આગમેન મવાન્ ધર્મ, પ્રકરોતુ યદીચ્છસિ ॥

એમ મહર્ષિઓએ ઘણું કહ્યું પણ માન મોહમાં ફસાયેલા ઇંદ્રે બિલકુલ માન્યું નહિ છેવટે ઇંદ્રે કહ્યું કે હે મહર્ષિઓ ? જે યજ્ઞ કરવો તે કઈ વસ્તુથી કરવો ? જંગમૈઃ સ્થાવરૈઃ કેન યષ્ટવ્યમિતિ ચોચ્યતે ? બોલો જંગમની વસ્તુથી કરવો ? કે સ્થાવરની વસ્તુથી યજ્ઞ કરવો ? એમ ઇંદ્રનો અને મહર્ષિઓનો આપસ આપસમાં ઘણોજ વિવાદ થયો પણ કંઈ નિર્ણયપર આવી શક્યા નહિ છેવટે વસુરાજને પુછવાનો નિર્ણય કરી બધાએ વસુરાજની પાસે ગયા અને કહ્યું કે હે નૃપ તું બુદ્ધિમાન છે માટે યજ્ઞની વિધિ યથાર્થ કહીને અમારા સંશયને દૂર કર ? તેમનો વાદવિવાદ સાંભળીને વેદ શાસ્ત્રનું સ્મરણ કરા બ્રહ્માજીનો વિચાર કર્યા વગર વસુરાજ કહેવા લાગ્યો કે

યષ્ટવ્યં પશુભિર્મેઘ્યૈ રથ મૂલફલૈરપિ ।

હિંસા સ્વભાવો યજ્ઞસ્ય, ઇતિ મે દર્શનાગમઃ ॥

પશુથી અને તેના મેઘ્યથી યજ્ઞ કરવો અથવા મૂલફલથી, યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસાવાળો છે એવો મારા દર્શનનો સિદ્ધાંત છે બ્યારે વસુ રાજાના તરફથી એવો ઉત્તર મળ્યો ત્યારે ઋષિઓએ અવશ્ય લાવીનો વિચાર કરીને વસુરાજને શાપ આપ્યો.

યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા છે એટલું કહેવા માત્રથીજ વસુ રાજા રસાતલમાં પેસી ગયો. વસુ રાજા કેવો હતો કે જે ધર્મોના સંશયને છેલ્લાવાળો, તોપણ અધોગતઃ (અર્થાત્ નરકમાં ગયો) તેથી બહુ જ્ઞાનવાળા કેઠપણ એકે સંશય ન કરેવો કે યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા છે. તેટલા માટે પુર્વના ઋષિઓ કહી ગયા છે કે યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા નથી.

આ કથાથી સમજીલોકે હિંસાવાળો જે યજ્ઞ છે તે અધર્મનેજ પેદા કરવાવાળો છે એતરેય બ્રાહ્મણાદિકથી જણાવવામાં આવ્યું છે કે મેધ્ય પશુ પશુની જે ઉકિત-કથન છે તેના કરતાં બીહી. (ડાંગર) આદિકથી જે યજ્ઞવિધિનું અનુદાન કરવું છે તેનેજ પ્રશસ્તપણે અંગીકાર કરી લેવાનું છે, તો પછી હિંસા-રૂપ ધર્મના પ્રચારથી શું વિશેષ છે? બ્રાહ્મણ વિગેરેને પોતાના ધર્મચક્ષુ કયા છે તે જુઓ મત્સ્ય પુરાણના ૧૧૮ માં અધ્યાયમાં—

આરમ્ભ યજ્ઞઃ ક્ષત્રાઃ સ્યુર્હૃષિર્યજ્ઞા વિશઃસ્મૃતાઃ ।

પરિવાર્યજ્ઞાઃ શૂદ્રાસ્તુ, જપ્યજ્ઞાસ્તુ બ્રાહ્મણાઃ ॥

આ પ્રમાણે યજ્ઞ કરવાનું બતાવેલું છે, બહુ પ્રકારથી દાનધર્મ કરવો તેનું નામ આરંભ છે.

એવી રીતે મનુઆદિ અનેક સ્મૃતિકાર, મહર્ષિઓએ હિંસાને નિર્દય ધર્મપણે, રાક્ષસ ધર્મપણે કહીને બતાવેલી હોવાથી સર્વ પ્રકારથી તેને વર્જવી એજ તેનો તાત્પર્ય છે. માટે હિંસા ધર્મથી નિવૃત્ત થઈને શુદ્ધ પોતાના ધર્મનું આચરણ કરવું તેજ શ્રેષ્ઠ છે: ઇતિશંભ.

આ ઈંદ્રના યજ્ઞમાં મારા બે બોલ—

ઈંદ્રે યજ્ઞો ઘણીવાર કરેલા અને ઘણા પુરાણોમાં અનેકવાર લખાયેલા આપણા જોવામાં આવે છે તો તે યજ્ઞો ઈંદ્રે સ્વર્ગમાં કરેલા કે મૃત્યુ લોકમાં? તેનો ખરો ખુલાશો થઈ શકતો નથી. કારણ કે તેમના દરેક યજ્ઞમાં ઋષિઓ તો હાજરજ હોય છે તો તે સ્વર્ગમાં કેવી રીતે જઈ શકતા હતા? ઈંદ્રે મૃત્યુ લોકમાં યજ્ઞો કર્યા એમ માની લઈએ તો ઈંદ્રપદથી કયું વિશેષપદ મેળવવા. તેઓ યજ્ઞો કરવા મૃત્યુ લોકમાં આવતા હતા? કારણ ઈંદ્રપદને મેળવવાને પ્રાપ્ત યજ્ઞો કરવામાં આવતા. ઈંદ્રને તો ઈંદ્રપદ મળેલુંજ છે.

વળી ઈંદ્ર અને ઋષિઓના વિવાહના અંતે વસુરાજની પાસે ન્યાય માગતાં તેને યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા વાળો બતાવ્યો. એટલુંજ કહેતાની સાથેજ વસુરાજ રસાતલમાં પેસી ગયો, ત્યારે સ્વર્ગમાંથી આવી ઈંદ્રે કયો વિશેષ શુભ મેળવવા આ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા માંડ્યો માનવો? આમાં વિચાર કરવાનું ઘણું છે માટે જૈન કથા સાથે રાખી વિચારવાની લલામણ કરી આ કાર્યથી નિવર્તું છું. “ઇતિ વૈદિક મતે યજ્ઞની હિંસાનિંદના સંબંધે વસુરાજની કથા પ્રકરણ ૧૮ મું.

પૌરાણિક મતે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવના જન્મ યુગાદિકનો કોઠો.

ત્રણ મોટા દેવો.	૧ બ્રહ્મા.	૨ વિષ્ણુ.	૩ મહાદેવ.
જન્મયુગ.	પહેલો કૃતયુગ.	બીજો ત્રેતા યુગ.	ત્રીજો દ્વાપર યુગ.
જન્મગરી.	મથુરા.	દ્વારિકા.	રાજગૃહી.
પિતાનામ.	પ્રભાવતિ.	વસુદેવ.	પેઠાલ.
માતાનામ.	પદ્માવતી.	દેવકી.	સત્યકી.
જન્મ નક્ષત્ર.	અભિજિત	રોહિણી.	મૂલ.
વાહન.	હંસ.	ગરુડ.	બલદ.
દેહવર્ણ.	લાલ.	કાલો.	ધોલો.
વિશેષ ચિન્હો.	ચાર મુખ.	ચાર ભુજાઓ. શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ.	ત્રણ નેત્ર. હાથે- ત્રિશુલ, ખોલામાં પાર્વતી.
યુગના વર્ષોનું પ્રમાણ.	૧૭૨૮૦૦૦ નો કૃતયુગ ૧.	૧૨૯૬૦૦૦ ત્રેતા યુગ ૨.	૮૬૪૦૦૦ દ્વાપર યુગ ૩.

જૈન વૈદિક પ્રમાણે-સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ-ઋષભદેવ-સગરચક્રવર્તી. આદિથી લઈ દશમા તીર્થંકર સુધીનું કિંચિત્ સ્વરૂપ બતાવ્યું હવે ૧૧ મા તીર્થંકરથી લઈ બ્રહ્માદિકનું સ્વરૂપ બતાવીએ છીએ.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પુરાણકાલ અને તેમાં લખાયેલો ઇતિહાસ

મહાભારત અને પુરાણો.

સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ. ૩૬૪ થી—

“મહાભારતનું મૂળસ્વરૂપ આસરે ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા શતકમાં ઉત્પન્ન થયું, એવું કદાચ આપણે માની લઈએ તો તે ખોટું કહેવાશે નહીં. મહાભારતનો ગ્રંથ કોઈ સ્વરૂપમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય તેને માટે જૂનામાં જૂનું પ્રમાણ આપણને અશ્વલાયનના ગૃહ્યસૂત્રમાંથી મળી આવે છે. એ ગૃહ્યસૂત્રમાં ભારત અને મહાભારત વિષે કથન કરવામાં આવ્યું છે એ ઉપરથી પણ ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા શતકમાં એ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ થયાના અનુમાનને ટેકો મળે છે.

ત્યાર પછીના સમયમાં ગવૈયાઓ દ્વારા ઉતરી આવેલું એ કાવ્ય વધારે વિસ્તાર પામીને તેના આસરે ૨૦,૦૦૦ શ્લોક થયા. એ કાવ્યમાં હવે વિજયી પાંડુઓને વધારે સારા ચિતરવામાં આવ્યા અને બ્રહ્માની સરખી પદવીના મહોટા દેવતાઓ તરીકે શિવ અને ખાસ કરીને વિષ્ણુ જેના અવતાર તરીકે કૃષ્ણ જોવામાં આવે છે તેને આગળ પડતું સ્થાન આપવામાં આવ્યું. ૦૦૦૦૦ એ ઉપરાંત હિંદુલોકોનાં મંદિરો તેમજ બુદ્ધના અવશેષ બધાં સાચવી રાખવામાં આવે છે તે ડુંગરો વિષે પણ કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે મૂલ કાવ્યનો કંઈક વિસ્તાર ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ વર્ષ પછી અને ઇસ્વીસનની શરૂઆતના અરસામાં થયો હોવો જોઈએ એવું માલમ પડે છે.

પ્રાચીન કાવ્યની જે મહોટી પ્રતિષ્ઠા હતી તેનો લાભ લઈને લોક ઉપર અને ખાસ કરીને રાજાઓ ઉપર અસર થાય એવી રીતે વીપ્ર વર્ગના સિદ્ધાંતોને ધીરે ધીરે મૂળ કાવ્યમાં કેવી રીતે ઘુસાડી દેવા એ બ્રાહ્મણોને સારી રીતે આવડતું હતું.”

સં. સા. પૃ. ૩૭૯ થી—“ પુરાણો આપણને જાણીતાં છે તે તો સઘળાં એકંદરે મહાભારતથી માંડાં રચાયેલાં છે, અને તેમાં જે પ્રાચીન સમયની વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે. તે ઘણી ખરી મહાભારત માંથીજ લીધેલી છે તો પણ એ ગ્રંથોમાં જેને આપણે પ્રાચીન કહી શકીએ એવું પણ ઘણું છે. અને મહાભારત અથવા મનુસ્મૃતિનાજ શ્લોકો એ ગ્રંથોમાં પણ દીઠામાં આવતા હોય તે પરથી એ શ્લોકો મહાભારત અથવા મનુસ્મૃતિમાંથીજ લેવાયેલા છે એમ માની લેવું એ શક્ય નથી. જૂની સ્મૃતિઓ અને વેદોની સાથે એ ગ્રંથોને ઘણા સંબંધ છે. અને એજ વર્ગના વિશેષ પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી એની ઉત્પત્તિ થઈ હોય એ પણ ઘણું બનવા જોગ છે.

પુરાણોનો જે ખાસ વિષય તે બધાં આગળ આપવામાં આવ્યો હોય છે ત્યાં આગળ જુદાં જુદાં પુરાણોની વચ્ચે એટલું સરખાપણું જોવામાં આવે છે ઘણી વારતો પાનાનાં પાનાં સુધી શબ્દે શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે—કે એ સર્વની ઉત્પત્તિ વધારે પ્રાચીન એવા કોઈ એકજ સંગ્રહમાંથી થઈ હશે એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા વગર આપણાથી રહેવાતું નથી. પુરાણની ઘણી વાર્તાઓનો પ્રારંભ બરાબર મહાભારતની પેઠેજ કરવામાં આવ્યો છે. નૈમિશારણ્યમાં યજ્ઞના પ્રસંગે લોમહર્ષણુના પુત્ર ઉગ્રશ્રવસ્ તરફથી એ વાર્તાઓ કહેવામાં

આવેલી એવી રીતનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. ઘણાં ખરાં પુરાણોનો ઉદ્દેશ વૈષ્ણવ ધર્મનું મહત્ત્વ વધારવાનો છે. જો કે કેટલાંક પુરાણો શિવ પૂજા તરફ પણ પક્ષપાત રાખે છે.

જગતની ઉત્પત્તિ સિવાય પૃથ્વી વિષેનાં પુરાણાં વર્ણનો, પ્રાચીન દેવતાઓ, સાધુઓ અને લઠવૈયાઓનાં પરાક્રમો, વિષ્ણુના અવતાર વિષેના વૃત્તાંતો સૂર્યવંશ, તથા ચંદ્રવંશના રાજાઓની નામાવળીઓ અને વિષ્ણુ અથવા શિવનાં સહસ્ત્ર નામની ટીપો એ સઘળું પુરાણોમાં આપવામાં આવ્યું હોય છે. વળી પ્રાર્થના, ઉપવાસ, નૈવેદ્ય, ઉત્સવ, યાત્રા આદિ સાધનો વડે દેવતાઓની પૂજા કરવાના નિયમો પણ એ ગ્રંથોમાં આપેલા હોય છે.

સં. સા. પૃ. ૩૮૦ થી—“વાયુ પુરાણ એક જૂનામાં જૂનું પુરાણ છે તેનો અમુક ભાગ મહાભારતની સાથે મળતો આવે છે, પણ હરિવંશની સાથે એ પુરાણનો સંબંધ એના કરતાં પણ વધારે છે, અને જગતની ઉત્પત્તિનું વર્ણન જ્યાં આગળ આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં આગળતો હરિવંશના અને એના શબ્દ-શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે.”

એજ પ્રમાણે મત્સ્ય પુરાણ પણ મહાભારત અને હરિવંશની સાથે ઘણા જાદ સંબંધથી જોડાયલું છે. મનુ અને મત્સ્યની વાર્તાથી એ પુરાણની શરૂઆત થાય છે.

કૂર્મ પુરાણમાં વિષ્ણુના જુદા જુદા અવતાર જેમાંનો એક કૂર્માવતાર પણ છે. તેની હકીકત આપવામાં આવી છે, અને દેવતાઓ તથા રાજાઓની વંશાવળી અને બીજી પણ કેટલીક હકીકતો આપવામાં આવી છે. તે ઉપરાંત મહાભારત અને અન્ય પુરાણોના સૃષ્ટિવિષયક વિચારોને અનુકૂળ રહીને સૃષ્ટિનો સવિસ્તર અહેવાલ પણ આપવામાં આવ્યો છે. એ પુરાણમાં જુદા જુદા સમુદ્રોવડે એક બીજાથી છુટા પડેલા અને જેનું મધ્યખિંડુ એકજ છે એવી સાત ટાપુઓની ફનીયા બનેલી છે એવું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. એમાંનો મુખ્ય ટાપું, જેની મધ્યમાં મેરુ પર્વત આવેલો છે, તે જંબુદ્વીપ છે અને ભારતવર્ષ “ભરતલોકોનો દેશ” અથવા હિંદુસ્તાન એ એનો મુખ્ય વિભાગ છે.

પુરાણાનુક્રમણિકા લે. દુર્ગાશંકર કેવલરામ શાસ્ત્રી. વસંત માસિક વર્ષ ૨૭ અંક ૫ મો. સં. ૧૯૮૪. જેષ્ઠ માસ. પૃ ૧૮૨ થી લખતાં પૃ. ૧૮૭ મ.—લખે છે કે—

“પુરાણાનુ ક્રમશ્ચિકાઓનો સમય-ઘણાં ખરાં પુરાણોમાં ૧૮ પુરાણોનાં નામાવળી પુરાણાનુક્રમશ્ચિકા મળે છે. એટલે ૧૮ પુરાણો રચાયા પછી અનુક્રમશ્ચિકા તૈયાર થઈ હોવી જોઈએ. અને બધાં પુરાણો એક સાથે રચાયાં ન હોય, કેટલાંક પહેલાં અને કેટલાંક પછી રચાયાં હોય દા. ત. વિષ્ણુપુરાણ ભાગવત પહેલાં રચાયું છે અને ભાગવત-શ્રીમદ્વૈવર્ત પહેલાં રચાયું છે. વળી વાયુપુરાણ વિષ્ણુ, અને ભાગવત બે ચેથી જુનું છે. તો જૂનાં પુરાણોમાં અનુક્રમશ્ચિકા પાછળથી ઉમેરાઈ હોવી જોઈએ અને બન્યું છે પણ એમજ.

વાયુપુરૂષમાં અને વિષ્ણુપુરૂષમાં પુરાણાનુક્રમશ્ચિકા પાછળથી ઉમેરાયેલી પૂર્વાકપર સંબંધ જોતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

અનેક પુરાણોની પુરાણાનુક્રમશ્ચિકામાં એક સરખાં નામો મળે છે એ જોતાં અદાર પુરાણ નામો પ્રસિદ્ધ થયા પછી પહેલી અનુક્રમશ્ચિકા તૈયાર થઈ હોય અને એ વખતે ઉપલબ્ધ પુરાણોમાં દાખલ થઈ ગઈ હોય એમ જણાય છે.

અલ્પીકૃત્તી (ઇ. સ.-૧૦૩૦) ના વખતમાં ૧૮ કરતાં વધારે પુરાણ નામો પ્રસિદ્ધ હતાં એ ઉપર જોયું છે. જેથી જૂના કાલમાં ઉત્તરતાં જેનો સમય નિશ્ચિત હોય એવા કોઈ લેખકે ૧૮ પુરાણોનાં નામો નોંધ્યાં હોય એમ મારા બહુવામાં નથી. ફક્ત કેવિરાજશેષરે અષ્ટાદશ પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. અને એ રાજશેષરનો સમય ચોક્કસ છે. કારણ કે એ કવિ કનોજના રાજા મહેન્દ્રપાલ (લગભગ ઇ. સ. ૮૬૦ થી ૯૦૭) ના ચુર હતા.

રાજશેષરના ઉલ્લેખ ઉપરથી નવમા શતકમાં પુરાણો અદાર હોવાની પ્રસિદ્ધિ પ્રચારમાં આવી હોય એમ માનવામાં વાંધો નથી.

સાતમા શતકના બાણ કવિએ અનેક સ્થળે પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ કોઈ સ્થળે ૧૮ નો નિર્દેશ નથી કર્યો. શંકરાચાર્ય, બાણ, આપસ્તંબ વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયુ વગેરે કેટલાંક પુરાણો જૂના કાળમાં હતાં એમાં શંકા નથી. પણ સાતમાથી નવમા શતક સુધીમાં અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં હોય અને નવમા શતકમાં અદારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઈ હોય એમ લાગે છે. પહેલી પુરાણક્રમશ્ચિકા પણ એ અરસામાં અર્થાત્ નવમા શતકના અંતમાં રચાઈ છે. એમ માનીએ તો મને બહુ વાંધો લાગતો નથી.

છેવટે આ લેખકે અનેક તર્ક વિતર્કના અંતે જણાવ્યું છે કે-નારહીય પુરાણાનુક્રમશ્ચિકાનો સમય ઇ. સ. ૫૦૦-૬૦૦ જેટલો જૂનો ઠરાવવા માટે કાંઈ આધાર રહેતો નથી. અને મને તો ઉપર કહેલાં કારણોથી એ અનુક્રમશ્ચિકા બારમા તેરમા શતકની લાગે છે.”

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ—પૃ. ૯૫ માં—લખે છે કે—(૧)
“પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપરથી એમ જણાય છે કે—વેદકાલમાં દેવાલય અથવા
દેવની મૂર્તિ ન હોતાં, પ્રાચીન આર્યો જે પંચમહાભૂતની પ્રાર્થના કરતા હતા તે
મહાભૂતો મંદિરો અથવા દેવાલયોમાં સમાઈ શકે તેવાં ન હતાં.”

(૨) પૃ. ૯૬ માં—હિંદુઓને મૂર્તિ પૂજનો પહેલો પાઠ બુદ્ધના
અનુયાયીઓએજ શીખવ્યો છે એમ પ્રાચીન ઇતિહાસ સાક્ષી આપે છે.

(૩) પૃ. ૯૭ માં—“બીજાં અનેક ક્ષેત્રો નિર્માણ થયાં અને તે ઠેકાણે
અનેક દેવાલયો બુદ્ધ બુદ્ધ પૌરાણિક સમયના દેવોને સારૂં બાંધવામાં આવ્યાં.”

(૪) પૃ. ૯૭ માં—આ પ્રકારે વેદકાલ પછી બૌદ્ધ ધર્મની વખતે પ્રથમ
મૂર્તિપૂજનો રિવાજ પડ્યો અને પછી પુરાણો રચાયાં. તે કાલમાં એટલે ખ્રિસ્તી
શકના પ્રારંભથી સુમારે પાંચસો છસો વર્ષ દરમિયાન જ્યાં ત્યાં દેવાલયોજ
નજરે પડવા લાગ્યાં.”

(૫) પૃ. ૯૮ માં—“છઠ્ઠા સૈકામાં એટલે પુરાણો અસ્તિત્વમાં આવવા
લાગ્યાં ત્યાર પછી “દેવતાઓની મૂર્તિઓ” બનાવવાનો રિવાજ પડ્યો હતો
એવું દેખાય છે. વરાહ મિહિરે (ઇ. સ. ૫૦૫-૫૮૭) વૃહત્સંહિતામાં—રામ,
બલી, વિષ્ણુ, બલદેવ, ભગવતી, સાંખ, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, શિવ. પાર્વતી, સૂર્ય, લિંગ,
યમ, વરુણ, કુબેર, ગણેશ વગેરે દેવતાઓની મૂર્તિ કેવી હોવી જોઈએ એનું
વિવેચન કર્યું છે. આમાંની કેટલીક વાત અમો પ્રસંગથી બતાવી ગયા છે. છતાં
પણ કાંઈ વિશેષ વિચારના માટે ફરીથી લખીને બતાવી છે.

ઇ. સ. ૮૦૦ ના પૂર્વે—જૈનોના ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથનું શાસન
વિદ્યમાન હતું કેવલ ઇતિહાસનીજ દૃષ્ટિથી જોવાવાળા પડિતો પણ આ વાતને
તો કબૂલજ કરે છે. પરંતુ જૈનોના આંતર તત્ત્વોનો વિચાર કરવાવાળા ડૉ. હર્મન
જેકોબી જૈન સૂત્રોની પ્રસ્તાવના કરતાં તેના પહેલા ભાગની ટીપ્પણીમાં જણાવે
છે કે—“૧ પૂર્વ શબ્દનો અર્થ જૈનાચાર્યો એ નીચે મુજબ સમજાવેલો છે—
તીર્થંકરે પોતેજ પ્રથમ પોતાના ગણધર નામે પ્રસિદ્ધ શિષ્યોને પૂર્વનું જ્ઞાન
આપ્યું હતું, ત્યારપછી ગણધરો એ અંગોની રચના કરી આ કથન પહેલાજ
તીર્થંકરે એંગો પ્રરૂપેલાં છે એવા આગૂહ સાથે જેટલે અંશે એકય ધરાવતું
નથી તેટલે અંશે તે ખરેખર સત્યગર્ભિત લેખવા યોગ્ય છે.” (જૈનેતર દષ્ટિએ
જૈન ભાગ ૨ જો, પૃ. ૨૪ માની ટીપમાં)

૧ પૂર્વ—એટલે જૈનોમાં જે ચઉઃ પૂર્વના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તેનો અર્થ
સમજાવો.

આ ફકરાથી-ડૉ. શાહેએ એ જણાવ્યું કે-નવીન મતવાળાઓ ખીજા મતનાં અનેક તત્ત્વોનો સંગ્રહ કરતાં તેમાં ઉંઘી છતી કલ્પનાઓ કરી પોતે પોતાના મતને અનાદિના ઇશ્વર પ્રણીત ઠરાવવા મોટી ધમપછાડ કરી મુકે છે તે પ્રમાણે જૈન મતવાળાઓએ કરેલું નથી તેથી જ જૈનોનું કથન સત્ય લેખ્ય છે.

જૈનોની માન્યતા એ છે કે-દરેક અવસર્પિણીમાં અને ઉત્સર્પિણીમાં સત્યતત્ત્વોના પ્રકાશ કરવાવાળા, સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો નિયમ પ્રમાણે ચોવીશ, ચોવીશ, થયાજ કરે છે અને તે બધાએ તીર્થંકરોના કથન કરેલા તત્ત્વો એકજ સ્વરૂપના હોય છે. જે વખતે જે તીર્થંકર થયા હોય તે વખતે તેમણે જ શાસન મનાય ઉદાહરણ તરીકે જેમ કે આ અવસર્પિણીમાં ૨૩ મા શ્રી પાર્શ્વનાથ અને ૨૪ મા શ્રી મહાવીર આ બે તીર્થંકરોના વચ્ચે અંતર માત્ર વર્ષ ૨૫૦ નુંજ છે તો પણ આજે શ્રી પાર્શ્વનાથ તીર્થંકરનું શાસન નહીં મનાતાં ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીનુંજ શાસન મનાય છે, જે પાર્શ્વનાથના ગણધર કેશી સ્વામીના શિષ્યો હતા તે પણ આજ શાસનમાં લલ્યા તેમના નામથી પરંપરા જે ચાલી તે આજ વિદ્યમાન છે.

ઇ. સ. ૮૦૦ પૂર્વે તો-યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળા-વેદો અને તેની પીઠને યાજ્ઞકનારા બ્રાહ્મણ ગ્રંથોજ પ્રસિદ્ધિમાં હતા અને અનાદિના ઇશ્વરની પ્રેરણાથી ઉત્પન્ન થયાની છાપ પણ તેના ઉપરજ મારવામાં આવી હતી પરંતુ તત્ત્વ દૃષ્ટિના કે ઇતિહાસની દૃષ્ટિના કોઈ ગ્રંથો હતા એવું એક પણ પ્રમાણ જડી આવતું નથી પણ ઇ. સ. ૫૦૦ પૂર્વેની આસપાસમાં તત્ત્વના વિષયમાં ઉપનિષદોનો નામ અને ઇતિહાસના વિષયમાં ભારત મહાભારત અને રામાયણનાં નામ પ્રસિદ્ધમાં મુકાયાં છે તેથી વિચારવાનું કે-ઉપનિષદોથી જે તત્ત્વોના વિચારો પ્રગટ થયા તે અને ભારતાદિકથી જે પૂર્વકાલનો ઇતિહાસ પ્રગટ થયો તે વૈદિકોના પંડિતો કયા અનાદિના ઇશ્વરની પ્રેરણાથી મેળવેલા બતાવે છે? આ વાત શું વિચારવા જેવી નથી?

એકંદરે અનેક સુજ્ઞ પંડિતોના વિચારો જોતાં અમારું અનુમાન એ છે કે-જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મની વિશેષ જાગૃતિના સમયમાં નિંદરૂપ યજ્ઞ યાગાદિકના કાર્ય-ક્રમને બાજુ ઉપર છોડી દઈને તે સમયના વૈદિકમતના અતુર પંડિતોએ જૈન અને બૌદ્ધ મતના અનુયાયીઓની સાથે ઘાલમેળ થતાં અરસપરસના વિચારોનું સંમિશ્રણ કરી તત્ત્વ વિષયના સંબંધમાં ઊપનિષદ ગ્રંથોનો અને ઇતિહાસ વિષયના સંબંધમાં ભારતાદિક ગ્રંથોનો કાર્યક્રમ ઉભો કર્યો હોય

મૂલમાં તે અંથોનું પ્રમાણ અલ્પ હોવા છતાં ઉત્તરોત્તર વધી જતાં અચ્ચારગણું થવા પામ્યું. એટલુંજ નહીં મૂલના વેદોમાં પણ અનેક પ્રકારની નવી નવી શ્રુતિઓ દાખલ થવા પામી. તેથી તે બધા અંથોમાં અનેક પ્રકારના વિષમવાદના વિષયોને સ્થાન મલતું ગયું ઉદાહરણ તરીકે-જગત્કર્તાના એકજ વિષયને જીવો—

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ઋગ્વેદ છે તેમાંજ છ સાત પ્રકારના વિષમ વિષયોને સ્થાન મળતાં ઉત્તરોત્તર-પ્રાદ્યણ અંથોમાં, ઉપનિષદ અંથોમાં, સ્મૃતિ અંથોમાં, છેવટ પુરાણના અંથોમાં તેો સ્થિતિ કર્તાના વિષમ વિચારોનો કેહ અંતજ રહેલો નથી.

વિચાર કરો કે—આ બધા પ્રકારની વિષમતા પેદા થવાનું કારણ શું ?

વૈદિકોએ જ્યારથી યાચિત મંડન કરવા માંડ્યું ત્યારથી તેઓ અનેક પ્રકારના અયોગ્ય વિષયોને પોતાના અંથોમાં સ્થાન આપતા ગયા છે જીવો કે—જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે—એકજ વિષયના ૨૪ અવતારોને, અને બૌદ્ધના દશ બોધિ સત્વના અનુકરણ રૂપે ફરીથી દશ અવતારોને પોતાના અંથોમાં દાખલ કર્યા, એમ સમજી શકાય તેમ છે કે નહીં ? અનાદિના ઇશ્વર પ્રેરિત વેદોમાં જે જે વાતનું નામ નિશાણ નથી તેવા પ્રકારના વિષયો પાછળના અંથોમાં કયા વિશેષ જ્ઞાની પુરૂષના મુખથી ગ્રહણ કરી ઉધા છતાં લખાયા ? શું આ બધી વાતો વિચારવા જેવી નથી ?

દૃશ્ય પદાર્થોના વર્ણનવાળી, ધન પુત્રાદિકના લેવડ દેવડ માટે વારંવાર ઇંદ્રાદિક દેવોની કરવામાં આવેલી પ્રાર્થનાવાળી, નિરપરાધી જીવોના ઘાત મિશ્રિત યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળી, અનેક ઋષિઓના મુખથી ઉચ્ચરાયલી શ્રુતિઓના સંગ્રહવાળા વેદોને અનાદિના એકજ ઇશ્વરની પ્રેરણાથી પ્રગટ થયાનું પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું તેનું શું કારણ ?

કેમકે વેદોના પછીવ્યાકરણના અંથો, ન્યાયના અંથો, છંદના અંથો, જ્યોતિષના અંથો, ઉપનિષદોના અંથો, સૂત્રાદિકના અંથો, વૈદિકના અનેક પંડિતોએ જે જે લખ્યા છે તે તે તેમને પોત પોતાના નામથીજ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

ત્યાર બાદ વેદાનુયાયી પંડિતોએ—વેદ સમયના અગ્નિદેવ, વાયુદેવ અને સૂર્યદેવ (ઇંદ્રદેવ) આ ત્રણ મુખ્ય દેવોને ગૌણરૂપમાં બાળપર રાખી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવોને આગળ કરી—વિષય વાસનાને લલચાવનારાં સ્વાર્થ વૃત્તિને સાધનારાં, દેવદેવીના અધાર કર્મને બતાવનારાં, પ્રાચીન સત્ય

સ્વરૂપના ઇતિહાસને ઉધાછતા સ્વરૂપથી જણાવનારાં, બ્રહ્માદિક અનેક દેવોથી આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને કથન કરનારાં, નીતિથી વિરુદ્ધ અને કુદરતથી પણ વિરુદ્ધના વિષય ને પોષનારાં, વૈદિકના અનેક પંડિતોએ અનેક પુરાણો લખી પોતાનાં નામોને છુપાવી નિર્દોષ એવા વ્યાસના નામ ઉપર ચઢાવી તેમને કલ્પિત શા કારણથી કર્યા ?

ઇશ્વર પ્રણીત વેદોના આગ્રહ કરવાવાળા પંડિતો અને સત્ય શોધક સત્જન પુરૂષો મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી વિચાર કરે અને હુનીયામાં સત્યવસ્તુનું સ્વરૂપ કયા મતમાં રહેલું છે તે શોધવાનો પ્રયત્ન કરે સુસેષુ કિમધિકેન ?

વેદકાલ-ઘણા વિદ્વાનોના મતથી બાલ કાલ તરીકેની ગણતરીમાં ગણાયો છે. વેદના પછી વેદોની પુષ્ટિ માટે બ્રાહ્મણ ગ્રંથો રચાયા છે. એજ અરસામાં જૈન, બૌદ્ધ અને આજીવકાદિ પાંચ છ પંથો ચાલતા હોવાનું પંડિતોએ જાહેર કરેલું છે. જૈન તત્વોના આંતરિક વિચારકોએ જૈન ધર્મ ઘણા લાંબાકાલથી ચાલતો આવેલો છે એમ જગ જોહેર કરેલો છે. અને તે પાંચ છ પંથોમાં જૈન અને બૌદ્ધ આ બે મહત્વનાજ ગણાયા છે. આ બેની વિશેષ ભગૃતિમાં વૈદિક ધર્મ વાળાઓ સાથે ધર્મની બાબતમાં યોદ્ધાં યુદ્ધો મંડાયાં હતાં, પરંતુ ધર્મના નામે તદ્દન અયોગ્ય હિંસામાં ધર્મના સ્થાપનારા બ્રાહ્મણો હલકા લેખાયા હતા. આ તરફ જૈન બૌદ્ધના તત્વોની ગોઠવણ પુસ્તક ઉપર થતી ચાલુ હતી. તેમના પરિચયમાં સારી પેઠે આવ્યા પછી વૈદિક બ્રાહ્મણોએ-ઉપનિષદોની રચનાનો માર્ગ શરૂ કર્યો હતો. તેમાં આત્મ તત્વની વાતો લખતાં વૈદિક હિંસા ક્રિયાઓની હલકાઈ પણ જાહેરમાં બતાવતા ચાલ્યા. અહિંસુધી વૈદિક ધર્મમાં ઇતિહાસની બાબતનો પ્રચાર વિશેષ કોઈ પણ ગ્રંથોથી જણાતો નથી. ત્યાર બાદ ઘણા કાળ પછી જૈનોના સર્વસ કથિત ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષોનાં ચરિત્રોના પરિચયમાં આવ્યા પછી કેટલાએક બ્રાહ્મણ પંડિતો જૈનોના ઇતિહાસને ગ્રહણ કરી તેમાં ઉધીછતી કલ્પનાઓની ગોઠવણ કરતા ગયા અને એક પછી એક પુરાણોની રચના કરતા ગયા. અને પોતાનાં નામોને છુપાવી વેદવ્યાસના નામે તે વાતો પ્રસિદ્ધ કરતા ગયા. આગળ અઢારની સંખ્યા થતાં એકીમતે લખી દીધું કે વ્યાસે જન્મ ધરતાની સાથે અઢારે પુરાણોની રચના કરી તરતજ જગલમાં ભાગી ગયા. આ એકજવાત પુરાણોના લેખોના સંબંધમાં સત્યતા કેટલી પ્રગટ કરે છે ? મૂલથી ચાલતા હિંદુ ધર્મમાં વેદ સમયના ઋષિયો કે જે બાળકાળના સમય જેવા ગણાયા છે. તે હિંદુ ધર્મમાં હજારો વર્ષ થઈ ગયા પછી પુરાણના લેખકોમાં અબજોના અબજો વર્ષના પૂર્વ કાળના સંબંધવાળો

ઇતિહાસ ક્યાંથી આવ્યો? અને તે ઇતિહાસ જગો જગો પર અશ્રદ્ધેયના સ્વરૂપ વળો ખીલતસ શાથી લખાયો? માટે વિચારવાનું કે-જરૂર કોઇ ખીજ ઠેકાણેથી પ્રસિદ્ધ થએલા ઇતિહાસનું સ્વરૂપ મરણ પ્રમાણે ઉધું છતું કરી લંબલંબાય-માન લખી લોકોને જમજળમાં નાખવા પોતાના સત્ય ધર્મને એક બાબુ ઉપર સુકી આ પુરાણોનો પ્રપંચ કલો કર્યો હોય? આ માટે અનુમાન નિષેધપાત સજ્જન પુરૂષોને સર્વથા અયોગ્ય થએલું છે એમ નહિ જાણે કારણકે-વેદ સમયના ઋષિઓના હાથથી લખાએલો કોઇ વિશેષ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલો પણ જણાતો નથી તો પછી અતીદ્રિયના જ્ઞાન વિનાના પુરાણકારો તે ઇતિહાસ લાવ્યા ક્યાંથી? કોઇ પુછશે કે જૈનો ક્યાંથી લાવ્યા? ઉત્તર એટલોજ કે તેઓ સર્વજ્ઞ પુરૂષોની પરંપરાના કથનથી પ્રાપ્ત થએલો માને છે અને એકજ સ્વરૂપે લખાએલો શુદ્ધ છે માટે આમાં સવાલનો અવકાશજ રહેતો નથી. વળી જૈન તત્ત્વોની શુદ્ધતા માટે અનેક દેશી પરદેશી વિદ્વાનોના મતો બહાર પડી ચુકયા છે. કેટલાક લેખો અમોએ પણ “જૈનેતર દષ્ટિએ જૈન” નામના પુસ્તકથી પ્રસિદ્ધિમાં મુકયા છે. વળી ખીજ પણ કેટલાક ફકરાઓ આ પુસ્તકમાં પાછળથી મુકવાનું ધારીએછીએ તો પણ આ શૂન્ય સ્થાનની પૂર્તિના માટે એક વિદેશી વિદ્વાનના લેખમાંનો એક ફકરો ટાંકી બતાવીએછીએ.

જૈન ધર્મનો સિદ્ધાંત—જર્મનભાષાના લેખક ડૉ. હેલ્મુત ફ્રાન્કલાસન આપ, બર્લિન. અનુવાદક. નરસિંહભાઈ પટેલ.

જૈનયુગ. પુસ્તક ૧ લાનો અંક ૧ લો. સં. ૧૯૮૧-ભાદ્રપદ માસ. પૃ. ૨૦ થી ચાલુ. પૃ. ૨૬ માં નીચે પ્રમાણે—

“આગળ મેં જૈન દર્શન વર્ણવવાનો સામાન્ય પ્રયત્ન કર્યો છે. એના ઉપર દષ્ટિ કરીએ તો એની સર્વ માન્યતાથી આપણને આશ્ચર્ય થાય. ખરી રીતે ભારતના દર્શનિક, ધાર્મિક વિચારોના સમસ્ત પ્રદેશ ઉપર એણે દ્રષ્ટિ નાખી છે. અને કોઇપણ પ્રશ્નને ચર્ચ્યા વિના મુક્યો નથી. એના બધા પ્રદેશોમાં એ ધર્મ એવા ચોક્કસ નિર્ણયો આપ્યા છે કે દરેક દરેક વિષયને ઝીણામાં ઝીણી રીતે ચર્ચ્યો છે.—વિશ્વના વિસ્તાર વિષે, જુદા જુદા પ્રકારના દેવોનાં નામ વિષે, તેમજ કાળની લંબાઈ વિષે, તેમજ ભૂતકાળના તથા ભવિષ્યકાળના મહા પુરૂષોના મત વિષે, પણ જૈન દર્શને આજનું પરિપૂર્ણ અને ચોક્કસ સ્વરૂપ આપવાને માટે જમાનાના જમાના સુધી જૈન દર્શનકારોએ પ્રયત્ન કર્યો છે; અને છતાં એ જૈન સાહિત્યના ઐતિહાસિક વિકાશ ઉપર આપણે દષ્ટિ નાખીએ તો બહુઈએ કે જુદા જુદા સંક્રાંતિ અમુક અમુક

લેખકોના મત અમુક અમુક વિષયમાં જુદા પડે છે, પણ એકંદરે પ્રાચીન મૂલમાં તેમજ અર્વાચીન ગ્રંથોમાં કશો ફેરફાર થયો નથી. સાચી વાત તો એ છે કે અત્યારનાં મોજુદ ધર્મશાસ્ત્રો રચાયાં (ઈ. સ. ૫૦૦ પછી) ત્યાર પછી એનાં મૂલ તત્ત્વોમાં હજી કશો ફેરફાર થયો નથી—હિંદુ, ખૈદ, ખ્રિસ્તિ અને બધા ધર્મોથી એ જુદોજ રહ્યો છે. આ બાબતમાં જૈનો આજે પણ પ્રમાણ આપે છે કે અમારો ધર્મ સૌથી સારો છે કારણકે બીજા ધર્મોમાં ફેરફાર થયા છે, પણ જમાનાઓ વીત્યાં છતાં અમારા ધર્મમાં કશો ફેરફાર થઈ શક્યો નથી. અને અમને મળેલું ધન એવું પરિપૂર્ણ છે કે અમારો એ વારસો શુદ્ધ રીતે ને વગર ફેરફારે સચવાઈ રહેલો છે.

આ કોણડો છોડવો આપણે માટે કઠણ છે. આપણે તો એટલુંજ સ્વીકારી શકીએ કે એ ધર્મનું સ્વરૂપ અને વિકાશ ઉપર કાળનો પડદો ફરી વળ્યો છે. અને એ સ્વરૂપ તથા વિકાશ જાણવા માટે આપણી પાસે કશો પુરાવો નથી, આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ગ્રંથો છે તેમાં એનું મહત્ત્વનું સ્વરૂપ કુટી નિકલ્યું છે, અને પછી બધા કાળમાં અમુક અમુક વિષયોને વિકાસવાના અને સમસ્ત દર્શનમાં મહત્ત્વવિનાના ફેરફાર કરવાનાજ પ્રયત્નો થયા છે.

એ ધર્મના શ્રવેતાંબર અને દિગંબર એ બે સંપ્રદાયો ધર્મના મહત્ત્વના વિચારોમાં એક બીજાને પુરેપુરા મળતા છે, તેથી ખરી રીતે એમજ માની શકાય કે ઇસ્વીસનની શરૂઆતમાં એ બે સંપ્રદાયો જુદા પડ્યા તે પહેલેથીજ આજે છે તે પ્રમાણેનું ધર્મ સ્વરૂપ બંધાયું ગયું હતું. સંપ્રદાય જુદા પડતા પહેલાં મહાવીર સ્વામીના ધર્મ ઉપર કેવો ને કેટલો વિકાશ થયો હતો તે જાણી શકાતું નથી. એજ પ્રકારના કે એને મળતા પ્રકારના ધર્મના મુખ્ય વિચારો મહાવીરસ્વામી પૂર્વે પણ પ્રવર્તતા હતા એમ માનવાને પણ કશો બાધ આવતો નથી; મૂલ તત્ત્વોમાં કંઈ સ્પષ્ટ ફેરફાર થયો છે એમ માનવાને કશું કારણ નથી. અને તેથી, મહાવીરસ્વામી પહેલાં પણ આખું જૈનદર્શન હતું એવી જે જૈનોની માન્યતા તે સ્વીકારી શકાય. જો આ માન્યતા સ્વીકારીએ તો એવું ઠરે કે મહાવીરસ્વામીએ જૈન ધર્મ સ્થાપ્યો નથી, પણ એમની પૂર્વે ૨૫૦ વર્ષ પહેલાં થઈ ગયેલા પાર્શ્વનાથના ધર્મને એમણે સ્વીકારીલીધો અને એને સમયોચિત સ્વરૂપ આપ્યું હોય; કંઈ વસ્તુ સ્થિતિને આધારે આ મત બંધાયો છે એમ માનવાને આપણી પાસે સ્પષ્ટ પુરાવો તો નથી. પણ એની વિરૂદ્ધ બીજા એવો કશો પુરાવો નથી. જૈન ધર્મનું સ્વરૂપજ આ વાતને ટેકો આપે છે. “ઈત્યાદિ.” ઇતિ પુરાણકાલ તેમાં લખાયેલો ઇતિહાસ પ્રકરણ ૧૯ મું.

પ્રકરણ ૨૦ મું-વૈદિકોએ-પાછળથી પુરાણો લખી કલ્પી કાઢેલા પ્રત્યાદિક દેવો.

ભગ શબ્દના અર્થવાળો, ઉત્પત્તિ આદિના જ્ઞાનવાળો તે ભગવાન કોઈ પુરાણમાં છે ?

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવની કલ્પના.

ધર્મ વર્ણન પૃ. ૯૦ થી

ત્રિમૂર્તિ-પંચાયતન.

૧ “પરમાત્મા એ જગત્ની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ અને લયનું કારણ છે. અને એ ત્રણ કર્મોને લઈ એનાં (૧) બ્રહ્મા, (૨) વિષ્ણુ અને (૩) શિવ એ ત્રણ રૂપે કલ્પાએલાં છે. પરમાત્માની સઘળી લીલા આ ત્રણ કર્મમાં આવી જાય છે, અને તેથી પ્રાચીન કાળના ઈંદ્ર, વરુણ વગેરે દેવોને ઠેકાણે પુરાણના સમયમાં આ ત્રણ દેવો મુખ્ય ગણાયા છે.

૨. બ્રહ્માની કલ્પના વેદના ‘બ્રહ્મ’ ઉપરથી થઈ છે. આપણે જોયું કે ‘બ્રહ્મ’ એટલે ધાર્મિક શબ્દ, સ્તુતિ, વેદ-જે વિશ્વમાં વ્યાપીને વિશ્વને વૃદ્ધિ પમાડે છે. એનો અધિષ્ઠાતા દેવ તે ‘બ્રહ્મા’ જે પરમાત્માના શબ્દથી આ આખું બ્રહ્માંડ સર્જાયું છે તેજ પરમાત્મા એમાં પેશીને (વિશ્વ-પેસવું ધાતુ ઉપરથી) એનું પાલન કરે છે. એ રૂપે એ ‘વિષ્ણુ’ કહેવાય છે. અને એ પાલન માટે પરમાત્માએ આ જગતમાં આવી ભક્તને સહાય થવું પડે છે. અને કષ્ટોને વિનાશ કરવો પડે છે. તેથી વિષ્ણુનાવિવિધ અવતાર થયા મનાય છે. પરમાત્માનું ત્રીજું સ્વરૂપ ‘રૂદ્ર’ અથવા ‘શિવ’ કહેવાય છે. તોફાની પવનમાં પ્રકટ થતી પરમાત્માની ઊંચ મૂર્તિને વેદમાં ‘રૂદ્રા’ નામ આપવામાં આવેલું હતું તથા એની અગ્નિ સાથે એકતા કરવામાં આવી હતી. અગ્નિ સર્વ વસ્તુને ભસ્મ કરી નાખે છે. અને એ સંહારનો દેવ છે. તેથી રૂદ્ર પણ પરમાત્માની સંહારની મૂર્તિ બને છે અગ્નિની બીલી જવાલા એ એની મૂર્તિ (શિવલિંગ) છે. અગ્નિની શિખાની આસપાસ વીંટાતો ધૂમ એ એની જટા છે. અગ્નિની વેદીએ એની જલાધારી છે. અને એની ભસ્મ તે એના ઊપાસકોએ ધારણ કરવાનું ચિન્હ છે. પણ અગ્નિ એ કેવળ સંહારનોજ દેવ નથી. આપણે પૂર્વે જોયું છે કે એ ઘેર ઘેર વસતું પરમાત્માનું તેજ છે-ઘરનું કલ્યાણ એના ઊપર આધાર રાખે છે. અને તેથી એ ‘શિવ’ કહેતાં મંગલ અને શંકર કહેતાં મુખકર પણ કહેવાય છે.”

(લેખક-આનંદશંકર આપુલાઈ દ્રવ.)

જેમનામાં શાસ્ત્ર દર્શિત ગુણો હોય તેજ ખરા ભગવાન.

તુલસી રામાયણ. ખાલકાંડ. પૃ. ૮૩ ની ટીપમાંથી

“ભગવાન શબ્દનો અર્થ—ઐશ્વર્ય ૧, ધર્મ ૨, યશ્ ૩, લક્ષ્મી ૪, જ્ઞાન ૫, વૈરાગ્ય ૬, એ છ ભગ કહેવાય છે, અને એ છ ભગ જેને હોય તે ભગવાન કહેવાય છે.”

“પ્રાણીઓની—ઉત્પત્તિ, પ્રાણીઓનો પ્રલય, પ્રાણીઓનું પરલોકમાં જવું, પ્રાણીઓનું પરલોકમાંથી આવવું, વિદ્યા અને અવિદ્યા એઓને જે બાણે તે ભગવાન કહેવાય છે. એમ પણ એક ગ્રંથમાં કહ્યું છે.”

આમાં વિચાર વિચારવાનું કે રામાયણની ટીપમાં—ભગ શબ્દનો અર્થ ઐશ્વર્યાદિક છ ગુણ વિશેષ જેનામાં હોય તે ભગવાન. વળી ખીણું લક્ષણ મુકતાં જણાવ્યું છે કે-પ્રાણીઓની ૧ ઉત્પત્તિ, તેમનો-૨ પ્રલય, તેમનું-૩ પરલોકમાં જવું, ૪ અને પરલોકમાંથી આવવું, તેમજ વિદ્યા અવિદ્યાને બાણે તે ભગવાન. એમ બે પ્રકારથી ભગવાનનાં લક્ષણો ખતાવ્યાં છે. ॥ શ્રીયુત આનંદશંકર બાપુસાહેબે-ત્રણ કર્મોથી પ્રદ્યા, વિષ્ણુ, અને શિવ એ ત્રણની કલ્પના કરી છે. તો સમગ્રયજુર્વાણાં ભગવાનનાં લક્ષણો પ્રદ્યાદિ ત્રણ દેવોમાં મળ્યાં કે કેમ ખીજા દેવોનાં? ખીણ વાત એ છે કે રામાયણમાં ખતાવેલાં લક્ષણો જૈનોના દેવોમાં ઘટે છે તો શું તેમનાં અર્થોમાંથી લઈને તે લક્ષણો લખીને ખતાવેલાં સમજવાં? હું આ ગ્રંથમાં—બિનેશ્વરદેવ, પ્રદ્યા, વિષ્ણુ, અને મહાદેવ એ સુખ્ય બજાતા ચારે દેવોનો વિચાર કરવા પ્રવૃત્ત થયો છું તેથી જેમના અર્થોમાં જે પ્રમાણે તે તે દેવોનું સ્વરૂપ લખાયું છે તે પ્રમાણે ક્રમ વાર લખીને ખતાવું તો તે અયોગ્ય નહિ જણાયને? જે દેવના વિષયમાં જે જે ફરેલો લખાય તે તે ફરેલાની સાથે ઉપર ખતાવેલાં પરમદેવનાં લક્ષણો મેળવતા જશે તો સત્ય શું છે અને અસત્ય શું છે તે કલે ને પ્રજલે આપ સર્જનોના ખ્યાલમાં આવ્યા વગર રહેશે નહીં. અને સાથે એ પાંચ માલમ પડશે કે આ બધું ધાંધલ કેણે ઉભું કર્યું? જેને જેવા સ્વરૂપમાં યોતાના દેવોને ચિતર્યા છે તેવા સ્વરૂપમાં તેમના લેખો લખીને ખતાવતાં હું દોષનો ભાગી થઈ શકું નહિ. વિશેષમાં જે સર્જનો બાપના કુવાને ખ્યાલ દૂર રાખી યોતાની મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી જોશે તેઓને પ્રાયે ખરે ખ્યાલ આવ્યા વગર રહેશે નહીં. એમ માફ માનવું છે. બાકી તો જોનારની ભવિતવ્યતાના ઉપર આધાર છે એટલું કહી આ લેખથી વિરમું છું.

ભગ આદિના અર્થ વાળો ભગવાન પુરાણોમાં જણાવેલો નથી. જેનામાં રાગાદિક અઢાર દોષો ન હોય તેજ ખરા પરમાત્મા કે ખરા ભગવાન.

દ્વષણોથી દૂર ગુણોથી ભરપૂર તે દુનીયાનો દેવ.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫
રાગ દ્રેષ-કષાય-મોહ મથનો નિર્દગ્ધકર્મેધનો

૬ ૭ ૮
લોકોલોકવિકાશ-કેવલગુણો મુક્તાયુદ્ધો નિર્મલ:

૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫
શાપાનુગ્રહ વર્જિતોરતિ રતિ ક્રીડા-જુગુપ્સા-જરા-

૧૬ ૧૭ ૧૮
નિદ્રા-હાસ્ય વિલાસ-શોક રહિતો દેવાધિદેવો જિન: ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ-સ્વજનાદિકમાં કે ઇંદ્રિયોના ઇષ્ટ પદાર્થમાં-રાગ (૧), શત્રુઓ કે ઇંદ્રિયોના અનિષ્ટ પદાર્થો પર-દ્રેષ (૨), ક્રોધ, માન વગેરે કરવા તે-કષાયો (૩), સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિકમાં જે મમત્વ ભાવ તે-મોહ (૪), એ ચારે દુર્ગુણો જીવોને સંસારમાં ભટકાવવા વાલા છે તેમનું કયું છે મંથન જેમને. તેમજ એ ચારે મહા પાપોને પોતાના હૃદયમાંથી કાઢી નાખીને જે મહાપુરુષોએ કર્મ રૂપી લાકડાંને ખાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યાં છે (૫). અને ત્યાર બાદ લોકોલોકના પ્રકાશ કરવા વાળા-કેવલજ્ઞાનના (સર્વજ્ઞપણાના) ગુણ ને પ્રાપ્ત કર્યો છે જેમને ॥ ૬ ॥ તેમજ કોઈપણ જાતના શસ્ત્ર વિનાનો હોવાથી ॥ ૭ ॥ નિર્લય થએલ છે જે ॥ ૮ ॥ તેમજ નતો કોઈને-શાપ આપે છે ॥ ૯ ॥ તેમજ નતો કોઈને અનુગ્રહ પણ કરે ॥ ૧૦ ॥ તેમજ નતો ખુશી થાય છે ॥ ૧૧ ॥ તેમજ નતો હીલગીર પણ થાય છે. ॥ ૧૨ ॥ તેમજ સ્ત્રી આદિની ક્રીડામાં ॥ ૧૩ ॥ તેમજ દુર્જીભામાં ॥ ૧૪ ॥ તેમજ જરા (વૃદ્ધ પણા)માં ॥ ૧૫ ॥ તેમજ નિદ્રામાં ॥ ૧૬ ॥ તેમજ હાસ્ય વિલાસમાં (મોજમજામાં) જે પડતો નથી. ॥ ૧૭ ॥ તેમજ ઇષ્ટ વસ્તુના નાશથી કે અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગથી શોકને ધરતો નથી. ॥ ૧૮ ॥ તેજ આ દુનીયામાં દેવને દેવ થવાને લાયક હોય છે. અને તે રાગ દ્રેષાદિકને છૂટવા વાલો જિન દેવજ છે પણ ખીજો નથી. ॥

આ અઢારે દ્વષણોનો અંત આપ્યા સિવાય જીવોને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકતીજ નથી.

કારણ કે—જેટલા જેટલા અંશથી જીવોને રાગ અને દ્વેષ અધિક હોય તેટલો તેટલો તે પક્ષપાતમાં પડે છે, અને કર્મોથી ભારી થતો બન્ય છે. અને તેમ તેમ આ સંસારના ચક્રમાં રખડયા કરે છે. માટે રાગદ્વેષથી રહિત હોય તેજ જીવ પવિત્ર બને છે એમ ઉપનિષદોથી તેમજ અદ્વૈત સિદ્ધાંતના મતથી પણ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે. ૧૨ (૩) તેમજ જીવોને જેટલા પ્રમાણમાં ક્રોધ માનાદિક અધિક હોય તેટલાજ પ્રમાણમાં તે વિવેકાવિવેકથી ચૂકે છે. પણ જેના ક્રોધાદિક નહ થયા છે તે વિવેકાદિકથી ચૂકે ? નજ ચૂકે, તેથી તે પવિત્ર આત્મા પરમાત્મા છે ૩, (૪) તેમજ જેટલા પ્રમાણમાં જીવોને મોહ અધિક હોય તેટલાજ પ્રમાણમાં તે સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિકમાં લપટાય છે, અને કર્મથી પણ ભારી થાય છે. માટે સર્વથા મોહ નહ થએજ પરમાત્મા બને ૪, (૫) (૬) જ્યારે જીવો—રાગ, દ્વેષ, કષાય અને મોહરૂપી મળને બાળીનાએ ત્યારેજ તે પાવત્ર બને, ૫, એવી રીતે કર્મરૂપી મળ બળી ગયા પછી દેહીખ્યમાન થએલા આત્માને સર્વ પદાર્થોને બાણવાતું અને દેખવાતું—જ્ઞાન અને કર્શન પ્રાપ્ત થાય; તેજ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી આ હુનીયાને સત્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિ બતાવે છે. તે સત્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિ થયા પછી; કેટલાકે વિષયોમાં લુપ્ત થએલા પોતાને પંડિતમાની, તે મહાપુરૂષોના વિરોધી બની, તેમનાજ વચનોનો આશ્રયલઈ, જુઠી સાચી કલ્પનાઓ કરી, અજ્ઞાન વર્ગને પોતાના તરફ દોરે છે. પાદા (૭૮) જેમણે—રાગ, દ્વેષ, કષાય, અને મોહ સર્વથા નહ કરી સર્વજ્ઞપણું, અને સર્વ શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરી છે, તેમને કોઇનો ભયજ નથી તો પછી શંકોની જરૂર શી છે ? ૭૮ (૬૧૦) કર્મોની વિચિત્રતાને બાણવાલા સર્વજ્ઞો—શાપ કે અનુ-બ્રહ્માં શા માટે પ્રેરાય ? ૬૧૦ (૧૧૧૨)—સર્વ પદાર્થોના સ્વરૂપને યથાવસ્થિત બાણવાવાળાને નવું અને જૂનું શું કે જેથી ખુશી અને દીલગીરી પેદા થાય ? ૧૧૧૨ (૧૩) જેમનો મોહજ સર્વથા નષ્ટ થઈ ગયો છે તેમને સ્ત્રી આદિની કીડા હોયજ શાની ? ૧૩ (૧૪) સર્વ પદાર્થોનું સુગંધનું દુર્ગંધમાં, અને દુર્ગંધનું સુગંધમાં, પરિવર્તન થયાજ કરે છે એવું બાણવાવાળાને દુર્ગંધા શી ? ૧૪ (૧૫) નિદ્રા કર્મનો નાશ કરનારને નિદ્રા હોયજ શાની ? ૧૫ (૧૬) સર્વજ્ઞના માટે નવી વસ્તુ શી કે જેથી હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય ? ૧૬ (૧૭) જ્ઞાનના વિદ્વાસીઓને પોતાના આત્માની લીનતા સિવાય બીજી વિદ્વાસનું સ્થાન કયું ? ૧૭ (૧૮) સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ યથાવસ્થિત પોતાના જ્ઞાનથી જોઈ રહ્યા છે તેમને ઇષ્ટ કંઈ અને અનિષ્ટ કંઈ ? કે જેથી શોક ઉત્પન્ન થાય ? ૧૮ આ અઢારે દ્વષણથી મુક્ત થઈ જે જીવન મુક્ત જીવે આ હુનીયાને તત્ત્વો બતાવ્યા છે તેજ પરમાત્મા હુનીયાને પૂજનિક છે. બાકી બીજો કોઈ પૂજનિક નથી. ૧૮ દ્વષણથી રહિત અને કેવળજ્ઞાનાદિકથી ભૂષિત તે હુનીયાને દેવ. પ્ર. ૨૦ મું.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

અગીયારમા તીર્થંકર. પહેલા બલદેવ તથા વાસુદેવ તેમના
પિતા પ્રજાપતિ-વૈદિકાએ કલ્પેલા બ્રહ્મા.

આ ભરત ક્ષેત્રમાં દશમા તીર્થંકર પછી ઘણા લાંબા કાળે સિંહપુર નગરમાં ઇક્ષ્વાકુવંશમાં વિષ્ણુ રાજા ધયા હતા. તેમની રાણી વિષ્ણુશ્રી હતી. તેમની કુક્ષિમાં નહીન ગુલ્મ નામના રાજા કે જેમણે રાજ્ય છોડી દીક્ષા ગ્રહણ કરી વીશ સ્થાનક તપના આરાધનથી તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું, તે ત્યાંથી સાતમા દેવલોપમાં જઈને ઘણાકાળ સુધી દેવતાનું મુખ ભોગવ્યા પછી આજ ભરતમાં અગીયારમા તીર્થંકર શ્રી ઐયાંસનાથપણે ઉત્પન્ન થયા. રાજ્ય ભોગવ્યા પછી દીક્ષા લઈને સર્વ તીર્થંકરની પેઠે સનાતન તત્ત્વોને ઉપદેશ કરી તેઓ મોક્ષમાં ગયા.

હવે અગીયારમા તીર્થંકરના સમયમાં જે જે બનાવો બન્યા છે તે જણાવીએ છીએ :—

પોતાનપુર નગરમાં હરિવંશી જિતશત્રુ નામના રાજા થયા. તેની રાણી ભદ્રા હતી. તેમની કુક્ષિમાં—અનુત્તર વિમાનનો દેવ ચાર સ્વપ્ન સૂચિત અચલ નામના આ અવસાપિંછીમાં પડેલા બળદેવ પછે આવીને ઉત્પન્ન થયા. બીજા વખતનો મૃગાવતી નામની કન્યાનો જન્મ. આ પુત્રી ઉપર રાજાને રાગ થતાં ગાંધર્વ વિવાહ કરી લીધેલો તેથી લોકોએ તેનું પ્રજાપતિ એવું બીજું નામ પાડ્યું “પ્રજાપતિ વૈ સ્વાદુહિતર મર્મ્મખયત્” એવી જે વેદોમાં શ્રુતિ લખાએલી છે તે આ જિતશત્રુ રાજાને વૈદ્યોને લખાએલી હોય એમ જૈન ઇતિહાસથી જણાય છે. પણ આ શ્રુતિનો અર્થ પૂર્વે થએલા પંડિતો ઘણા લાંબા કાળ સુધી એવો કરતા રહ્યા કે પ્રજાપતિ—બ્રહ્મા પોતાની પુત્રીની સાથે વિષયનું સેવન કરતા રહ્યા આ વાત તદ્દન અયોગ્ય લાગ્યાથી—આત્મા શ્રી કુમારિલ ભટ્ટે આ શ્રુતિનો અર્થ ફેરવવાને માટે ઘણા ઘણા પ્રકારની કલ્પનોએ કરી છે. તેજ પ્રમાણે સ્વામી દયાનંદજીએ પણ પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે અર્થ કરવામાં બાકી રાખી નથી. પણ પુરાણકારોએ જે તે શ્રુતિના સંબંધે મોટી મોટી કક્ષાઓ બનાવી લોકોમાં પ્રસિદ્ધ રી ભેંધી હતી, તે બધા ઠેકાણેથી કેવી રીતે કાઢી શકાય? તે સિવાય આ વાત યોગવાશિષ્ઠમાં એવી છે કે—“રામચંદ્રાવતારે વશિષ્ઠ ઋષિજીને પૂછ્યું કે—બ્રહ્મા કોણ? અને કેવા હતા? ઉત્તરમાં વશિષ્ઠજીએ કહ્યું કે હું પણ શકિત છું. આ પ્રશ્ન—શુકદેવજીએ વ્યાસજીને પૂછ્યો હતો એમ કહીને નિર્ણય ઉપર આવી શક્યા નહિ.” આમાં વિચાર એ થાય છે કે—રામચંદ્ર સાક્ષાત્ વિષ્ણુના

અવતાર હતા, વશિષ્ઠ મહર્ષિ હતા તોપણ બ્રહ્મા કોણ? અને કેવા હતા? તેનો નિર્ણય કરી શક્યા નહિ. ત્યારે શું જૈન સાહિત્યમાં પ્રબળપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા જિતશત્રુ રાજાને તો બ્રહ્મા તરીકે નહિ કલ્પ્યા હોય? જૈન અને પુરાણોના ઇતિહાસ જોતાં આ શંકા સર્વથા ખોટી નથી. બાકી ખરો ખુલાસો તો કોઈ જ્ઞાની પુરૂષ બતાવે તે ખરો! પુત્રીની સાથે સંબંધ કરવાથી જિતશત્રુનું નામ પ્રબળપતિ પડ્યું. તેને પ્રબ્રહ્મારૂપે કલ્પી વેદમાં ક્ષુતિ દાખલ કરી અને પુરાણોમાં કથાઓ ગોઠવાઈ છે તે પણ બ્રહ્મણી જોઈએ. અમે તેને આ સ્થળે જણાવીએ છીએ—

જૈન પ્રમાણે જિતશત્રુ રાજા પુત્રીના સંબંધથી પ્રબળપતિ,

વૈદિકોએ કલ્પેલા બ્રહ્મા તેનાં અવતરણો પાંચ.

મ. મી. પૃ. ૧૦૩ માં—ભાગવત, સ્કંધ ૩, અધ્યાય ૩૭, શ્લોક ૩૩ નું આપેલું અવતરણ.

“(૧) બ્રહ્માજી પોતાની પુત્રીને દેખી મોહિત થયા. રીંછનું રૂપ ધરીને દોડ્યા.

(૨) શંકાકોષકાર. શં. ૧૧૦ પૃ. ૧૫ માં. ભાગવત. ભાષા ટીકા અંગ-દ શાસ્ત્રીકૃત. શ્લોક ૨૩ ના આધારે જણાવે છે કે—

“બ્રહ્મા જ્યારે પોતાની પુત્રી ઉપર મોહિત થયા ત્યારે એ જન્મે બાપ અને દીકરીએ—હરિણ* હરિણીનાં રૂપ ધારણ કર્યા.” ઇત્યાદિ.

આ વાત ઉપરથી બીજી પણ વાતો ઘણા પ્રકારથી ઉલટ પાલટપણે ગોઠવાયલી પુરાણોમાં જોવામાં આવે છે. તે બુદ્ધો નીચે પ્રમાણે—

(૩) મ. મી. પૃ. ૧૨૧ માં—મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૩ જે પત્ર ૧૦ માનો ઉતારો—

“બ્રહ્માજી કામથી પીડિત થઈને ચતુરૂપા નામની સ્ત્રીની સાથે દેવતાઓનાં ‘સો’ ‘સો’ વર્ષ સુધી કીડા કરતા રહ્યા.”

અનાદિ કાળના બ્રહ્મા છે એમ માનીએ તો આ ઇતિહાસ કયા કાળનો કલ્પવો?

* ભાગવતમાં—બ્રહ્માનું આયુષ્ય—(૩૧) એકત્રીશ નીલ, (૧૦) દશ ખર્વ, અને (૪૦) ચાલીશ અર્ખ જણાવેલું છે. (શં. શંકા ૨૬૨ મી).

* પ્રબળપતિની પુત્રીનું નામ મૃગાવત છે તેથી હરિણી રૂપે કલ્પી શકાય તેમ છે.

(૪) મ. મી. પૃ. ૧૦૨-પદ્ય પુ. પ્રથમ સૂત્ર ખંડ. અધ્યાય ૧૭ માં.
પદ્મસમા પત્ર ઉપર શ્લોક ૪૨ થી ૪૪ નો ભાવાર્થ. જુવો-

“બ્રહ્માજીએ બીજી સ્ત્રી કરી. પહેલી જે સાવત્રી હતી તેને મનાવવા
અપરાધની ક્ષમા માગી કે ફરીથી એકું નહિ કરું. પગમાં પડ્યા તો પશુ ઢોધથી
શાપ દેવા તૈયાર થઈ” છત્યાદિ.

આ ઉપર લખેલી વાતો ખરી છે કે ખોટી તે તો લેખ લખનાર જાણે
પણ આવા અતિ કામાશક્ત પુરુષોને દેવના દેવ તરીકે પુરાણકારોએ કેવી રીતે
કલ્પી લીધા હશે ?

(૫) વળી જુઓ શંકા કોષ-શંકા ૨૪ મી પૃ. ૩ માં દેવી ભાગવતથી
“દેવીના હાથ ઘસવાથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ ઉત્પન્ન થઈ ગયા. એ ત્રણ-
માંથી-બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ એ બન્નેને ખાઈ ગઈ પુનઃ મહાદેવના કહેવાથી તેમને
દેવીએ જીવતા કર્યા. ”

આ ત્રણે દેવો અનાદિના મનાયા છે. બીજી રીતે એતાં ત્રણ યુગના
ક્રમથી પણ એ ત્રણે દેવો થયેલા મનાયા છે. ત્યારે આ દેવીથી ઉત્પન્ન થયેલા
તે ત્રણે દેવો તેજ માનવા કે બીજા ? અને આ બનાવ કયા કાળમાં બનેલો
માનવો ? આ વાતોનો ખુલાશો કોઈ યોગ્ય રીતે કરીને આપે તો કાંઈક સમજાય;
નહી તો કલ્પેલું છે એજ વિચાર ઉપર આવીને અટકવું પડે છે. વૈદિકથી-ભાગ-
મત્સ્ય-પદ્મ-દેવીભાગવતમાંનાં બ્રહ્માનાં અવતરણાં પાંચ.

ફરીથી બ્રહ્માના સંબંધે અવતરણો ૪.

(૧) હિંદુસ્થાનના દેવો-પૃ. ૧૨૭ વિષ્ણુપુરાણમાં અદ્ભુત અંડ
વિષે વાર્તા.

“તેની યોનિ એક પર્વત જેટલી વિશાલ હતી અને પર્વતોની બનેલી
હતી. મોટા સાગરોપમના જળથી તેનું પોલાણ ભરઈ ગયું હતું એ અંડમાં
ખડો, સમુદ્રો અને પર્વતો હતાં. ગ્રહો અને વિશ્વના વિભાગો, દેવો, રાક્ષસો
અને મનુષ્ય જાતિ હતાં. સપ્તા એ અંડમાં એક હજાર વર્ષ (એક “દૈવ”
વર્ષ) રહ્યા ત્યારપછી તે અંડ ફાટ્યું અને ધ્યાનથી બ્રહ્મા તેમાંથી બહાર
નિકળ્યા અને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનું કામ શરૂ કર્યું. ” (વિદિકન્સ કૃત
‘ હિંદુ પુરાણ ’ પૃ. ૧૦૦)

(૨) “મહાભારતાદિ ખીબા પુરાણોમાં પ્રદ્યાને અંડમાંથી નહિ પણ વિષ્ણુના નાભિ કમળમાંથી નિકળેલા વર્ણવ્યા છે.”

(૩) મતમીમાંસા-પૃ. ૧૧૮-વરાહપુરાણ-માયાચક્ર નામના અધ્યાય ૧૨૫ શ્લોક ૫૧-૫૨, ભાવાર્થ:—

“વિષ્ણુ ભગવાન કહી રહ્યા છે કે—હું જે જાળમાં રહું છું તે માયાના બળથી રહું છું અને પ્રભાપતિને (પ્રદ્યાને) અને મહાદેવને હુંજ ઉત્પન્ન કરું છું અને હુંજ ધારણ કરું છું તો પણ તે પ્રદ્યા અને મહાદેવ આદિ મારી માયામાં મોહિત થએલા મારી માયાને બાણી શકતા નથી.”

(૪) મતમીમાંસા પૃ. ૧૦૪. શિવપુરાણ-વિશેષવર સંહિતા અધ્યાય ૬માં એવું લખ્યું છે કે—“એક દિન પ્રદ્યાલએ સુતેલા કૃષ્ણલને ઉઠાડીને કહ્યું કે—તું ઉન્નત જેવો દેખાય છે. હું તારો નાથ આવ્યો છું છતાં મારું આરાધન નથી કરતો તેથી તું પ્રાયશ્ચિતનો અધિકારી છે, તે વખતે કોષમાં આવીને કૃષ્ણલએ કહ્યું કે—વત્સ! આ પીઠ ઉપર બેશ ત્યારે પ્રદ્યાલ બોલ્યા—અરે શું માનમાં આવી ગયો કે? હે વત્સ! હું તારો ત્રાતા છું અને જગતનો પણ રક્ષક છું. વિષ્ણુલ કહે છે કે—હું તારો નાથ, પ્રદ્યાલ કહે છે હું તારો નાથ. એમ આપસ આપસમાં હું અને તું કરતાં લડી પડ્યા. છેવટે એકેકને મારી નાખવા નેજ તૈયાર થયા. તે વખતે પ્રદ્યાલની અને વિષ્ણુલની એવી લડાઈ થઈ કે દેવતાઓ પણ ભયભીત થઈ ગયા” છત્યાદિ.

સમીક્ષા—

(૧) વિષ્ણુ પુરાણવાળા અંડના લેખનો વિચાર—એક દિવ્ય વર્ષ સુધી પ્રદ્યા તેમાં રહ્યા તો તે ક્યાંથી આવીને તેમાં ભરાયા હશે? અને દિવ્ય એક વર્ષની ગણતરી લેખકે ક્યા કાળથી કરી હશે? ખીબું લોક તો હતોજ નહિ તો તે અંડ ક્યાં રહેલું? આ લેખથી પ્રદ્યાનો કે દિવ્ય વર્ષનો પત્તો મેળવી શકાય તેમ જણાય છે?

(૨) ખીબા મહાભારતના લેખમાં—વિષ્ણુની નાભિ કમળમાંથી પ્રદ્યાલ નીકળ્યા.—એ તેમ હોય તો વિષ્ણુજ અનાદિના કરે, ત્યારે પ્રદ્યા કોણ? અને ક્યાંથી આવ્યા! એ પ્રશ્ન વશિષ્ઠ ઋષિલને રામચંદ્રે પૂછેલો પણ તેનો નિર્ણય તેઓ કરી શકેલા નથી.

(૩) ત્રીજા વરાહપુરાણના લેખનો વિચાર-વિષ્ણુ માયાના બળથી જલમાં રહ્યા તો તે કયા કાળથી ને કેટલા કાળ સુધી રહ્યા? બ્રહ્માને અને મહાદેવને ઉત્પન્ન કરી ધારણ પણ કર્યા તો તેમને કઈ વસ્તુથી ઉત્પન્ન કર્યા અને શેમાં ધારણ કર્યા? બીજા અનેક લેખોમાંતો બ્રહ્માને શ્રેષ્ઠ અને સ્વતંત્ર બતાવી બધા જીવોના સૃષ્ટિ પણ કહ્યા છે તો પછી આ બધી વિચિત્ર વાતોનો પત્તો કયાંથી અને કયા ઠેકાણેથી મેળવવો?

(૪) વિષ્ણુપુરાણમાં જણાવ્યું હતું કે-બ્રહ્માજીએ અંડમાંથી નીકળ્યા પછી બધી સૃષ્ટિ રચી. મહાભારતમાં જણાવ્યું કે બ્રહ્માજી વિષ્ણુની નાભિકમળમાંથી નીકળ્યા. વરાહપુરાણે જણાવ્યું કે બ્રહ્માને અને મહાદેવને પણ વિષ્ણુએ પેદા કર્યા ખરા પણ તેમની માયાની તો તેમને બખરજ ન પડી, ત્યારે સૃષ્ટિ રચનાનું જ્ઞાન તેમને હતું એમ પણ કેવી રીતે માની શકાય?

ફલે આ એથો શિવપુરાણનો લેખ જણાવે છે કે-બ્રહ્માજીએ સૂતેલા કૃષ્ણજીને જગાડીને કહ્યું કે-હું તારો બાપ આંચો છું. ત્યારે કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે હું તારો બાપ. એમ રકઝક કરતાં એકેકને મારી નાખવાનેજ તેઓ તૈયાર થઈ ગયા. એટલુંજ નહિ, પણ હેજતાઓ પણ બચાવીત થઈ ગયા. આ બધા પ્રપારના લેખો જોતાં ત્રણે મોટા દેવોમાંના એક પણ દેવનો પત્તો મેળવી શકાય તેમ છે? તે વિચારીને જીજ્ઞાસુ એટલુંજ કહેવું આ ઠેકાણે બસ છે.

વળી બીજી વાત વિચારવાની એ છે કે-મૃગવતી પુત્રીની સાથે સંબંધ કરવાથી જિતશત્રુ સભ્યનું નામ-બ્રહ્મપતિ પડયું હતું તેમને પુરાણકારોએ બ્રહ્મા કરાવેલા, તેમના પુત્ર ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ (વિષ્ણુ) થયા. બ્રહ્મા વિષ્ણુએ કહેતા આવ્યા કે હું તારો બાપ આંચો છું. ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું હું તારો બાપ. એમ પુરાણકારોએ કલ્પના કરી આ કથા ઉભી કરી હોય. વળી બીજી વાત એ છે કે આજ ઉપરની કથાના ભાગને લઈ ઉઘી છતી ગોઠવી-બ્રહ્માને, વિષ્ણુની નાભિકલમથી ઉત્પન્ન થવાનું લખી દીધું હોય? આ વાતનો વિચાર કરવાનું કાર્ય પણ પરિતૈનિ સોંપુ છું.

વૈદિક બ્રહ્માનાં ફરીથી સમીક્ષા સાથે અવતરણો ચાર. બતાવ્યાં

“વળી ફરીથી બ્રહ્માના સંબંધે ત્રણ અવતરણો.

મતમીમાંસા. પૃ. ૩૫ મું. શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૧૬-૧૭-૧૮ નો લેખો જુવો.

(૧) “મહાદેવજી પોતાનું સ્વરૂપ તદ્દન કદરૂપ (બેઠંગુ) બનાવી જન લોકને પરણવાને ગયા તેવું કદરૂપ દેખીને પાર્વતીજીની ભવિષ્યને ઘણુંજ દુઃખ

થયું. ઇત્યાદિક વર્ણન કરતાં આ જગોપર કામ વિષયનું પોષણ ઘણું જ કર્યું છે એવો વિવાદ થવા લાગ્યો તે વખતે પાર્વતીના પગના અંગુઠાનું રૂપ જોવાની સાથે ધ્રુવના કામને વશ થઈ ગયાને તુરતજ વીર્ય નીકળી પડ્યું અને તેનાર્ય અંદુયાસી હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થઈ ગયા. આ અયોગ્ય વર્તન દેખવાથી મહાદેવજીને ઘણું જ ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ ગયો.” ઇત્યાદિ.

(૨) મતમીમાંસા પૃ. ૧૦૩ । શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા, અધ્યાય ૧૮ મો સ્લોક, ૬૨ થી જુવો.—

મહાદેવજીએ લગન વખતે અગ્નિના ચાર દેરા કર્યા તે વખતે પાર્વતીજીના અંગુઠાને દેખવાથી ધ્રુવના અંગુઠાનું વીર્ય નીકળી પડ્યું. તેણે પોતાના બોળામાં ગોપવી રાખ્યું. તેથી જનોઈવાળા અસંખ્યાતા અંદુકો (છાકરાઓ) ઉત્પન્ન થઈ ગયા. તેમાં કછાવાળા અને દંડ ધારેલા હજારો હતા. તે ધ્રુવને નમસ્કાર કરીને ધ્રુવની આગળ આવીને ઉભા થઈ ગયા.

(૩) શંકાકોષ-શંકા. ૩૩૬ મી પૃ. ૪૮ માં જુવો—

“ એક વિવાદમાં ધ્રુવના અંગુઠાનું વીર્ય જમીન ઉપર પડ્યું. મહાદેવે તેમનો વધ કરવા ધાર્યું. ત્યારે ધ્રુવે વિષ્ણુ પગમાં પડયા. તેમજ દક્ષે બહુ ખુશામત કરી ત્યારે મહાદેવનું પ્રસન્ન થયું.”

ઉપરની ત્રણ કલમોમાં કિંચિત વિચાર :—સત્યયુગના ધ્રુવ, દ્વાપર-યુગના મહાદેવનો મેળાપ પુરાણકારોએ કેવી રીતે મેળવીને આપ્યો ? જગતના કર્તા સર્વજ્ઞ રૂપ ધ્રુવ-પોતાના જ્ઞાનથી બધી દુનીયાને દેખાવાવાળા, જડ રૂપ આંખથી અંગુઠો દેખી વિહવલ કેમ બની ગયા ? એક જગોપર ધ્રુવના વીર્યથી એટલાસી હજાર ઋષિઓ, બીજે ઠેકાણે અસંખ્યાતા અંદુકો તેમાં હજારો કછાવાળા દંડ સાથે માંડવામાં ઉત્પન્ન થઈ ગયા એ કેવી રીતે ? મહાદેવજી મારવા ઉઠ્યા—ધ્રુવ, વિષ્ણુ પગમાં પડયા, એવો શિવના સસરા દશની ખુશામતથી શાન્તિ થઈ. આ બધી વાતો વિચારવા જેવી નથી ? ભૂલયુગની ક્ષમા ચાહું છું.

॥ ઇતિ વૈદિક ધ્રુવના અવતરણો પાછાઝ મલી ૧૨ તેનો વિચાર પ્રકરણ ૨૧ મું.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

વળી ફરીથી બ્રહ્માના સંબંધમાં અવતરણો ૪.

(૧) શંકાકોષ. શંકા. ૩૩ મી પૃ. ૫ માં-વિષ્ણુએ બ્રહ્માને ૪ પ્રલોકનો ઉપદેશ કરવો અને પુનઃ—કદી મોહને પ્રાપ્ત નહિ થાયો એવો વર આપવો અને પુનઃ બ્રહ્માનું મોહવશ થવું (ભાગવત.)

(૨) મતમીમાંસા-પૃ. ૧૬૭-મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૨૪૮ નો ભાવાર્થ.

“બ્રહ્માજીની પ્રેરણાથી દૈત્યોની સાથે દેવતાઓ મળીને સમુદ્રનું મંથન કર્યું તેમાં વિષ્ણુજી પણ સાથે મળ્યા. એ મંથન ક્રિયા કરતાં-હબરો હાથી વિગેરે જાનવરોનો પણ નાશ થઈ ગયો,” ઇત્યાદિ.

(૩) શંકા કોષ. શંકા ૫૬ પૃ. ૯-ભાગવતમાંથી—

“બ્રહ્માએ વાછડાંની ચોરી કરી. પુનઃ બ્રહ્મા જ્યારે વાછડાં ચોરી ગયા ત્યારે શ્રી કૃષ્ણજીએ એટલાંજ વાછડાં એજ રૂપ રંગનાં પેદા કર્યાં—કે જેની કોઈને ખબર પડી નહિ. તે એટલે સુધી કે તે વાછડાંની માતાઓ (ગાયો) ને પણ ખબર ન પડી કે આજ મારાં છોકરાં કે બીજાં છે.”

(૪) આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૪૯૯. દત્તજયંતિ માગસર સુદિ ૧૫ નો કરવામાં આવે છે. આ દેવ વિષે ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથોમાં ભિન્ન ભિન્ન માહિતી મળી આવે છે.”

મહર્ષિ અત્રીની પતિવ્રતા સ્ત્રી અનસૂયા, આશ્રમમાં એકલી હતી તે વખતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણ દેવો વૃદ્ધ બ્રાહ્મણના વેશે તેના આશ્રમમાં આવ્યા. “નમ્ર થઈને અમને અન્નદાન આપ” એવી વિચિત્ર માગણી કરી તેનું મન દુભાયું, પણ ગૃહસ્થધર્મ પાળવા દાન આપવા ઘરમાંથી બહાર આવી, ત્યારે દેવોએ બાળરૂપ કર્યું. સંતુષ્ટ થઈ ત્રણે દેવોએ ખડું રૂપ પ્રગટ કર્યું અને તે ત્રણે બાળકો તેને અર્પણ કર્યા. તેના નામ—સોમ. દત્ત અને દુર્વાસ એવાં રાખવામાં આવ્યાં. કાળે કરીને મોટા થયા—દુર્વાસ તપ કરવા લાગ્યો સોમે ચંદ્ર-મંડળમાં પ્રયાણ કર્યું. દત્ત માત્ર માંબાપને સુખ આપતો રહ્યો.....આ ત્રેયદત્ત અથવા દત્તાત્રેયના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.....અત્રીએ એકવાર આ મૃત્યુલોક-માંથી પ્રયાણ કર્યું પરંતુ ચાલુ વેવસ્વત મન્વંતરની શરૂઆતમાં અત્રીના નામથી તે પાછો જન્મ્યો. તેને—સોમ, દત્ત, દુર્વાસ અને અર્ચમાં એમ ચાર પુત્રો થયા. અને ‘અમલા’ નામની એક કન્યા એમ પાંચ બાળકો થયાં”. ઇત્યાદિ. ॥ ॥

॥ ઇતિવૈદિકે બ્રહ્માના સંબંધે-અવતરણોચાર.

હરિષ્ણુરૂપ બ્રહ્માને શિવે વિન્ધ્યા તે નક્ષત્ર રૂપે થયા.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૩ જો અધ્યાય ૪૦ પત્ર ૭૫ માં

“આ ગાયત્રીની અને સરસ્વતીની કથા સાંભળતાં અને પઠન કરતાં મુકિતનેજ આપવા વાળી છે. સાંભળો બ્રહ્માને વાડ નામની પોતાની પુત્રીની સાથે

રમણ કરવાની ઇચ્છા થતાં તેનીએ હરિણીનું રૂપ ધારણ કર્યું. અઘ્ના પણ હરિણનું રૂપ ધારણ કરી પાછળ ચાલ્યા. આ અકાર્ય જાણીને દેવોએ અને બ્રાહ્મણોએ નિંદા. જગતના પતિનુ આ અકાર્ય જોઈને શિવે વ્યાધ રૂપ ધરી બાણથી ધનુષ ફેંક્યું અને હરિણ રૂપ ધારીને વીંધી નાખ્યો. કે તુરતજ ભૂમિ ઉપર પડ્યો. ત્યારબાદ તેના દેહથી જ્યોતિઃ રૂપ (પ્રકાશ રૂપ) નીકળીને મૃગ નામનું નક્ષત્ર બન્યું. આદ્રા નક્ષત્રનું રૂપ ધરી મહાદેવજીએ પાછળ જઈ ત્યાં પણ ખૂબ પીડયા. આજે પણ જુઓ મૃગશીર્ષ નક્ષત્રની સાથે આદ્રા નક્ષત્ર છે. હવે ગાયત્રીએ અને સરસ્વતીજીએ પતિના જીવન માટે શિવને ઉદેશીને તપ કર્યો અને મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી પછી મહાદેવજીએ પ્રસન્ન થઈ અઘ્નાને સજીવન કર્યા પછી અઘ્નાએ પણ મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી તો પણ અઘ્નાજીને મહાદેવે કહ્યું કે હે અઘ્ના ? જે ઉન્માર્ગમાં જાય તેને હું શિક્ષા કરવાવાળો છું. પછી ગાયત્રીને અને સરસ્વતીને મહાદેવે કહ્યું કે મારી પ્રસન્નતાથી તમારા પતિ અઘ્ના પાછા આવ્યા છે, તમે પણ અઘ્નાલોકમાં જાઓ, વિદાંબ ન કરો, ઇત્યાદિક શ્લોક ૬૧ સુધીમાં વર્ણન કરીને ખતાવેલું છે.

આમાં જરા મારો વિચાર:-પુત્રીની સાથે મોહ કરતાં અઘ્ના રૂપ પિતા-દેવ, મનુષ્યોથી નિંદાયા પરન્તુ સમર્થ શિવેતો વિંધીજ નાખ્યા. તેથી તેમને મૃગ નક્ષત્ર રૂપે થતું પડ્યું એટલુંજ નહિ પણ તે અકાર્યના પાપનું પ્રાયશ્ચિત આપવા શિવ પોતે આદ્રા નક્ષત્ર રૂપે થઈને પણ નડયા. ત્યારે મૃગ અને આદ્રા જે આજે દેખાય છે તે અઘ્ના અને શિવના સ્વરૂપનાં સમજવાં ? જે એવાત સિદ્ધ રૂપની ન હોય તો અઘ્ના અને શિવના સંબંધે પુરાણકારોએ જે મોટા મોટા લેખો લખીને ખતાવ્યા છે તે સત્યરૂપના કેવી રીતે મનાય ? “મૂલં નાસ્તિ કુતઃ સારવા” ના સ્વરૂપવાળા ન ગણાય ? અમારા વિચાર પ્રમાણે તો જરૂર કેઈ વિકાર રૂપની વસ્તુને ગ્રહણ કરી તેમાં અનેક વિકારો મેળવી મોટાં મોટાં પુરાણો ઉભાં કરેલાં. હશે ? શિવના વેધથી અઘ્ના નક્ષત્ર રૂપ થયા તેનો વિચાર

ભાગવત-મત્યાદિક-પુરાણના અઘ્નાદિકની સમીક્ષા

પ્રથમ દેવી ભાગવતથી જણાવ્યું હતું કે-દેવીના હાથ ઘસવાથી-અઘ્ના વિષ્ણુ, અને મહાદેવ પેદા થઈ ગયા પણ અઘ્ના, વિષ્ણુને તો દેવી સાંપિણીની પેઠે ખાઈ ગઈ. ખચી અઘ્ના મહાદેવજીએ પાછા સજીવન કરાવ્યા. આ લેખનો

વિચાર કરતાં તે ત્રણે મોટા દેવો તો તદ્દન પરવશમાંજ પડેલા જણાય છે. ન બાને કયાંથી આવે છે અને કયાં ગૂમ થઈ જાય છે ?

આપણે પ્રમ્દાને વિચાર કરવા બેઠા છીએ-તો તે એક વખતે સાવિત્રીના શાપથી અપૂજ્ય બન્યા. વળી કામવશ થઈ પાંચ મુખ કર્યાં ત્યારે મહાદેવજીના ભૈરવે પાંચમું મુખ કાપી નાખ્યું.

પુત્રીની સાથે અનીતિ કર્યાનો દંડ દેવતાઓએ કર્યો. મદ્યનું પાન કરવાથી પણ બધાના અપરાધી બન્યા. અસત્ય બોલવાથી પ્રમ્દા બાલિશ અને મંદબુદ્ધિના ઠર્યા. છતાં પણ મનુસ્મૃતિમાં જીવોના કલ્પવાવાળા સપ્તા કહીને બતાવ્યા. ત્યારે શું આ પ્રમ્દા કોઈ વ્યક્તિ રૂપ છે ? અથવા શું કોઈ કલ્પિત વસ્તુ છે ? કે કોઈ ઉત્પાત રૂપની વસ્તુ છે ? આમાં સત્ય શું સમજવું ?

આગળ વિષ્ણુપુરાણવાળાએ-અદ્ભુત અંડની વાર્તા કહી, અંડમાંથી નીકળ્યા પછી સૃષ્ટિ રચવાનું કહી બતાવ્યું.

વરાહપુરાણવાળાએ-પ્રમ્દા અને મહાદેવ એ બન્નેને વિષ્ણુજીનાં રમકડાં ઠરાવ્યાં.

શિવપુરાણવાળાએ-પ્રમ્દાને અને વિષ્ણુને એકેકના બાપ બતાવી લડાવી માર્યાં.

અહિં સુધી શોધખોળ કરતા આવ્યા પણ આપણને ત્રણ મોટા દેવોમાં એક પણ દેવનો ખરો પત્તો મળ્યો નહિ. ત્યારે હવે આગળ આ નવીન પ્રકરણના ચાર ફકરાઓમાં તપાસીએ.

(૧) ભાગવતવાળાએ લખ્યું કે-વિષ્ણુએ ચાર શ્લોકથી પ્રમ્દાને બોધ કર્યો છતાં પણ પ્રમ્દાજી મુંઝાઈ પડયા. કૃતયુગના પ્રમ્દા છે. ત્રેતાના-વિષ્ણુ છે. ભોગા કયા કાળમાં થયા ? જગતના સપ્તા એવા પ્રમ્દા શું ચાર શ્લોકનું જ્ઞાન કરવામાં મુંઝાઈ પડયા ? આ વિચાર શું સતોષ આપે તેમ છે.

૨ બીજા મત્સ્યપુરાણના લેખમાં-કૃતયુગના પ્રમ્દાએ સમુદ્રનું મથન કરાવ્યું. ત્રેતાના વિષ્ણુ પણ જઈને ભળયા ! અનાદિકાળના પ્રમ્દા કે વિષ્ણુ ? જો બન્નેને કર્તા, હર્તા માનીએ તો શું સમુદ્રો તેમને નથી. બતાવ્યા બતાવ્યા છે એમ કહો ત્યારે-શું મેળવવાને મંથન કરાવ્યું ?

વળી ભાગવતનો લેખ કહે છે કે—અમ્હાએ વાછડાં ચોર્યાં. કૃષ્ણજીએ ફરીથી ખીજાં એવાં બનાવ્યાં કે તેની માતાએ પણ ઓળખી ન શકી? સન્નનો! કયાંના અમ્હા અને કયાંના કૃષ્ણ! શું વાત વિચાર જેવી નથી? શુ દ્રારિકાના દાહ વખતે તે કૃષ્ણજી ન હતા? તે વખતે તેઓ શું કરી શક્યા હતા? (૪) આ ચોધા લેખમાં—અત્રીની સ્ત્રી અનસુયાનું શન્ય આશ્રમ ભેડી ત્રણે યુગના ત્રણે દેવો વૃદ્ધપણના સ્વરૂપથી તેમાં પધાર્યા. વિચારવાનું કે—કયા કાળમાં લેખ થઈને એક મતો કર્યો માનવો? ઉપર આવેલા લેખો સિવાય ખીજ અનેક લેખોમાં પણ પુરાણકારોએ એ ત્રણે મોટા દેવોને પ્રાચે જ્ઞાનથી શન્યપણનાજ ચિતર્યા છે, તેથી આ બધા લેખો સત્યસ્વરૂપના નથી પણ ખીજ ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ જે થઈ ગઈ છે તેમનું સ્વરૂપ તેમનાં નામો ફેરવી દેવાના નામથી કલ્પેલા છે. તેથી કોઈ-પણ પ્રકારથી મેળ મેળવી શકાતો નથી. કેટલાક અમારા આગળના લેખોથી સત્યશોધક સન્નનોને વિચાર કરવાનો માર્ગ જડશે એવી અમારી ધારણા છે

॥ ઇતિ ભાગવતાદિક અમ્હાની સામાન્યરૂપે સમીક્ષા. બુદ્ધા બુદ્ધા

પુરાણોના અમ્હા પ્રકરણ ૨૨ મું સંપૂર્ણ ॥

પ્રકરણ ૨૩ મું.

મહાભારતાદિ પુરાણોના પાંચ મુખના અમ્હા.

અમ્હાના સંબંધમાં કેવા કેવા પ્રકારના લેખો લખાયા છે તે પણ આ પ્રસંગને લઈને ટુંકામાં ટુંકી બતાવું છું—હિંદુસ્તાનના દેવો—પ્રકરણ ખીજી. પૃ. ૧૨૮ થી ૧૨૯ બુવો.

અમ્હાના પાંચ મુખની સમજૂતી આપવા નીચેની વાર્તા આપવામાં આવે છે.

“અમ્હાએ મનુષ્યરૂપ ધારણ કર્યું અને તેનું અર્ધ શરીર ઉત્પન્ન થયું એટલે તેણે તેમાંથી એક કાન્તીવતી શતરૂપા બનાવી પણ તેમ કરવામાં તેના શરીરનો જરાએ ભાગ ઓછો થયો નહિ. તે એવી તો સુંદર હતી કે તેના રૂપથી તે તેના ઉપર મોહ પામ્યા, પણ તે પોતાના શરીરમાંથી જન્મી હતી તેથી તેણે પોતાની પુત્રી વિચારી અને પોતાના વિકાર માટે લગ્ન પામ્યા, કામ અને શરમની વચ્ચે લડાઈ થતી હતી ત્યારે તેની તરફ પોતાની આંખ સ્થિર રાખી તે નિશ્ચલ થઈ રહ્યા. શતરૂપા આ સ્થિતિ સમજી ગઈ અને તેની દ્રષ્ટિથી દૂર થવા ત્યાંથી ચાલી ગઈ. અમ્હાથી હાલી શકાતું ન હતું. પણ હજી તેને જોવાને આતુર હોવાથી તે જે દિશાએ ગઈ તે દિશા તરફ એક મુખ ઉત્પન્ન કર્યું. તેણે ચારવાર જગા બદલી અને પૃથ્વીની ચાર દિશા તરફ તેટલાંજ મુખ અમ્હાના માથામાંથી ઉત્પન્ન થયાં” (મૃદ્ધુત હિંદુ સર્વદેવો.)

“એમ કહે છે કે તેના ચાર મુખમાંથી ચાર વેદો નીકળ્યા.”

“એક મુખ તો મૂળનું અને ચતુરૂપાને જોવા નવાં ચાર ફરીથી કર્યાં તે એમ પાંચ મુખ હતાં તેમાંથી એક કપાલ ગયું તેથી ચાર મુખજ રહ્યાં.”

(૨) પાંચમું મુખ કેવી રીતે કપાયું ?

હિંદુસ્તાનના દેવો-૫-૧૨૯ થી પ્રમ્હાનું પાંચમું મુખ કપાયું તે વિષે મહાભારતમાં નીચે પ્રમાણે છે

એક દિવસ વિષ્ણુની સમક્ષ ઋષિઓએ (દેવર્ષિઓએ) પ્રમ્હાને પૂછ્યું કે—પ્રમ્હા, શિવ અને વિષ્ણુ એ ત્રણેમાં મોટામાં મોટું કોણ ? પ્રમ્હાએ કહ્યું કે હું મોટો, તે ઉપરથી પ્રમ્હાને વિષ્ણુની વચ્ચે લડાઈ થઈ. આખરે તેમને એ વિષે વેદનું પ્રમાણ જોવા કબુલ કર્યું. પવિત્ર વેદ પુસ્તકમાંથી એમ જણાયું કે એ સન્માન શિવનું છે. બીજા બે દેવો સામા થયા અને બોલી ઉઠ્યા કે ‘ભૂતોનાપતિ’ રમશાનમાં આનંદ માનનાર, આજે ડીલે ભસ્મ ચોળેલી, એવા નગ્ન ભકત, ઝરડાઈ ગયેલા દેખાવ વાળા, જટાધારી ને સર્પથી ભૂષિત થયેલા એવા શિવ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ શી રીતે હેય ? તેઓ આમ કહેતા હતા એટલામાં મનુષ્યરૂપ ધારણ કરી વિશાળ અને ભયંકર રૂપમાં શિવ તેમના મ્હો આગળ ખડા થયા. તેમને જોઈ પ્રમ્હાનું પાંચમું માથું ક્રોધથી રકત થઈ ગયું અને પ્રોદ્યું—હે ચંદ્રશેષર ! હું તમને સારી પેઠે જોળખું છું, કારણ કે તમે મારા માથામાંથી ઉત્પન્ન થયા છો અને તમે રાયા માટે તમને રૂદ્ર કહ્યા તેટલા માટે તમે જલ્દી મારે પગે પડો, એટલે હે પુત્ર ! હું તારૂં રક્ષણ કરીશ, આ અભિમાનના શબ્દ સાંભળી શિવને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો અને તેના ક્રોધમાંથી ભૈરવ નામનું ભયંકર સ્વરૂપ ઉભું થયું. તેણે ડાબા હાથના અંગુઠા વડે પ્રમ્હાનું માથું કાપી નાંખ્યું ” (વિલ્કિન્સકૃત ‘ હિંદુપુરાણ ’ પૃ. ૧૦૨).

અનીતિથીપુત્રોનું મુખ જોતાં પ્રમ્હાનું પાંચમું મુખ કપાયું,

(૧) ઉપરના લેખોની સમીક્ષા—

ચતુરૂપાને જોવા પ્રમ્હાએ ચાર નવીન મુખ કર્યાં ત્યારે ભયંકર ભૈરવે પાંચમું માથું કાપી નાંખ્યું ને ? આમાં અનીતિભૈરવની કે પ્રમ્હાની ?

પ્રમ્હાએ સંપૂર્ણ જીવને અન્તરૂપે કલ્પ્યા છે. એમ મનુસ્મૃતિના અધ્યાય પાંચનામાં જે પ્રમ્હા બતાવ્યા છે તે આ પ્રમ્હા હશે કે કોઈ બીજા ?

જો તે મનુસ્મૃતિવાળા અને આ બ્રહ્મા એકજ હોય તો તે સર્વોપરિ સત્તાવાળા શતરૂપાને બનાવી શકે. તેમાં આશ્ચર્ય ન ગણાય. દેવાંજનાઓ પણ તેમનેજ બનાવી હશે ને ? તો તે ઘણીજ સુંદર ગણાય છે. જો તેમાંની કોઈ અતિ સુંદર પસંદ કરી લેતા તો આ નહિ ઇચ્છવાવાળી શતરૂપાને જોવા નવીન ચાર મુખ બનાવીને પેતાનો ફજેતો શું કરવાને કરાવી લેતા ?

બ્રહ્મા-બધા જીવોના નાના પ્રકારના સુંદર, અને અતિ સૂક્ષ્મઘાટ ઘડતાં જરાપણ ચૂક્યા નહિ. તો તેમની કેટલી બધી નિપુણતા ? તો આ એક શતરૂપાના વિચારો બાજુવાની વખતે તે બધી નિપુણતા તેમની કયાં ગઈ ?

હવે બીજા લેખની સમીક્ષા--

બ્રહ્માના ચારે મુખથી ચારે વેદો. ઉત્પન્ન થયા અને જેમાં હુનિયાના બધાએ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ છે એમ બ્રાહ્મણ લોકો બહાર કરે છે. ત્યારે શું તે વેદોમાંથી ત્રણ મુખ્ય ગણાતા દેવોનું સ્વરૂપ પણ ન નિકળ્યું, તેથી તેમને પોતાનું માથું કપાવવું પડ્યું ? કૃત, ત્રેતા અને દ્વાપર એ ત્રણ યુગના ક્રમથી તો એ ત્રણે દેવોની ઉત્પત્તિ બ્રાહ્મણો પણ કહેતા રહે છે. તો પછી આ ત્રણે દેવો કયા યુગમાં એકઠા થઈને લડ્યા ? સજ્જનો ! આવા બનાવટી લેખોનો મેલ કેવી રીતે મેળવી શકાય ? તેથી વધારે કહેવાની જરૂર નથી.

વળી મહાભારતમાં બ્રહ્માના પાંચ મુખની વાત એવી પણ છે કે--“દેવતાના એક હજાર વર્ષ સુધીનો તપ બ્રહ્માએ કરવાને માંડ્યો. સ્ત્રીના લોહુપી બાણી ઇંદ્રે તિલોત્તમાને મોકલી નૃત્યારંભ કર્યો. બ્રહ્માનું મન ડગેલુ બાણી બીજી દિશા તરફ ફરી એમ ચાર દિશા તરફ ચાર મુખ કરી જોવાને માંડ્યું છેવટે આકાશમાં અધરપણે નાચવા માંડ્યું તે જોવાને પાંચમું મુખ કરવું પડ્યું એટલે મહાદેવજીએ તીક્ષ્ણ નખથી છેદી નાંખ્યું.”

વૈદિક ધર્મમાં જગો જગોપર બ્રહ્માને અનાદિના કહે છે અને હુનીયાના સદા પણ કહે છે. તો પછી વધારાનું શું મેળવવાને તપ કરવાને જયા હતા ? બ્રહ્માના સંબંધે આપણે ઘણા ઘણા લેખો તપાસ્યા છતાં પણ કોઈ પત્તો મેળવી શક્યા નહિ. ત્યારે કહેવુંજ પડશે કે-પ્રાચીન કાળમાં કોઈ ચાલતા સત્ય ધર્મથી વિરૂદ્ધ થઈને પુરાણકારોએ આ બધું તર્કટ ઉભું કરેલું હોય.

જૈનોના મુખ્ય ઇતિહાસમાં કે તેમના મુખ્ય તત્ત્વોમાં આજ સુધી કોઈ-પણ પ્રકારની ગરબડ થયેલી નથી. એમ અનેક જૈનેતર પંડિતો પોતાની મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી જૈન તત્ત્વના અભ્યાસીઓ સારી રીતે જોઈ શક્યા છે. અને તે

પ્રમાણે બીજા પંડિતો પણ નિષ્પક્ષપાતથી જૈન તત્ત્વોના તરફ દૃષ્ટિ કરીને જોશે તો જરૂર પોતાનું ધ્યેય સમજી શકશે એવી અમોને ખાતરી છે પણ દુરાગ્રહ-વાગાને સત્યરૂપે સમજાય એ ઘણું દુર્ઘટ છે.

॥ અમ્હાનું પાંચમું મુખ કપાયાની સમીક્ષા પ્રકરણ ૨૩ મું સંપૂર્ણ. ॥

પ્રકરણ ૨૪ મું.

યજ્ઞ કરતા અહ્યા.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૧૩૪ મંથી. કિંચિત્

શિવજી પાર્વતીજીને કહે છે કે—સરસ્વતીજીએ અમ્હાને દેવી રીતે તજ્યા અને ગાયત્રીને કેવી રીતે પરણ્યા ?

“વેદમાં કહ્યું છે કે યજ્ઞ કરવાથી ઘણા લાભો થાય છે આ કામને માટે અમ્હા, સરસ્વતી, દેવો અને મુનિઓ પુષ્કરજી ગયા. યજ્ઞ માટે સર્વ તૈયારી થઈ એટલે ઋત્વિજ સરસ્વતિને બોલાવવા ગયો. સરસ્વતિએ કહ્યું કે—મેં મારું કાર્ય કર્યું નથી તો સભામાં એકલી શી રીતે આવું. ઋત્વિજે અમ્હાને કહ્યું કામમાં છે માટે આવવાનાં નથી. પત્ની વગર ક્રિયાનું ફળ નહિ જાણી ગુસ્સે થઈ ઇંદ્રને આજ્ઞા કરી કે મારા માટે એક સ્ત્રીને લાવો.

દહીની મટકીવાળી ગોપ કન્યાને પકડી સભામાં લઈ ગયા. હે મુનિઓ તમોને ઠીક લાગતું હોય તો આ ગાયત્રી સાથે લગ્ન કરૂં. છેવટ શણગારીને પરણ્યા. એટલામાં—લક્ષ્મી, ગંગા, ઇંદ્રાણી અને દેવોની તથા મુનિઓની પત્નીઓ સાથે સરસ્વતી પણ યજ્ઞસ્થાનમાં પધાર્યાં.

યજ્ઞ કરતા જોઈ સરસ્વતીજી બોલી ઉઠ્યાં—તમે પરણેલીને કાઠી મુકવાનો પાપી વિચાર કર્યો છે. તમને કંઈ લગ્ન નથી. કામને વશ થઈ આવું નિર્લજ્જ કામ કરો છો ? તમને દેવો અને મુનિઓ મોટા પિતા કહે છે.

તમે જાહેર એવું આચરણ કર્યું છે કે વ્રણ ભુવનમાં તમારો તિરસ્કાર થશે. હું પણ પતિધી તબબેલી મુખ શી રીતે બતાવું ?

અમ્હાએ ઉત્તર આપ્યો કે—ઋત્વિજેએ કહ્યું કે સ્ત્રી વિના ક્રિયા થાય નહિ, ઇંદ્ર કન્યા લાવ્યા અને વિષ્ણુ અને રુ તેની સાથે મારું લગ્ન કર્યું. આ અપરાધની ક્ષમા કરો. કરીથી એવું નહિ કરૂં. સરસ્વતીજી બોલ્યાં કે—યજ્ઞોથી મને શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે જેથી કહું છું કે—વરસમાં એક દીવસ સિવાય તમારી

પૂજા કોઈ જગ્યાપર નહિ થાય. ઇંદ્રને કહ્યું કે-શાંકળોથી બંધાઈ અન્તર્યામિ દેશમાં કેદી થશે. વિષ્ણુને કહ્યું કે-મનુષ્ય યોનિમાં જન્મી ઠારના પાલક થઈ લાંબો વખત ભટકવું પડશે. અત્વિભને અને બ્રામ્હણને કહ્યું કે-હવે પછી તમે દક્ષિણા ભેગવવાના લોભથી યજ્ઞ કરશો અને તીર્થોમાં જશેન. આ પ્રમાણે શાપો દઈ ચાલવા માંડ્યાં. બ્રમ્હાની પ્રાર્થનાથી-વિષ્ણુએ અને લક્ષ્મીએ પાછળ જઈને વિનવ્યાં સરસ્વતીએ હીમેલા શાપો સાવિત્રીએ ઓછા કર્યા. બ્રમ્હાના ભકતો મે સુખ મળશે અને છવટમાં એક રૂપ થશે એમ પ્રતિજ્ઞા કરી વરદાન આપ્યું. સરસ્વતીજી પાછાં આવ્યાં. બ્રમ્હાએ કહ્યું કે ગાયત્રીને તમારે કરવું હોય તે કરો. ગાયત્રી પગે પડ્યાં-સરસ્વતીએ કહ્યું પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું. કળ્યા કરે તે નક્કી નરકમાં પડે. ગાયત્રીએ કળુલ કયું ને કહ્યું કે તમારી આજ્ઞા માનીશ. હું તમારી પુત્રી છું. માંડ રક્ષણ કરો.

(૨) સ્કંદ પુરાણમાંથી.

સ્કંદપુરાણ. ખંડ. ૬, કો. અધ્યાય. ૧૭૬ થી તે ૧૮૪. પત્ર. ૧૬૭ થી ૨૧૬.

(૧) બ્રમ્હાએ મૃત્યુ લોકમાં યજ્ઞ કરવા શાથી માંડ્યો ?

અવ્યક્ત જન્મવ્રાણ બ્રમ્હાના બ્રમ્હલોકમાં નારદ જઈ ચઢ્યા, તેથી નારદને જોઈ બ્રમ્હા બોલ્યા કે-તને ઘણા વખતે જોયો. તું ક્યાંથી આવ્યો ? આટલો વખત ક્યાં ભ્રમ્યો ? અને આજે આવવાનું કારણ શું ? નારદે કહ્યું દર્શન માટે, મૃત્યુલોકથી. બ્રમ્હા-રાજાઓ કેવા છે ? અવહાર કેવો ચાલે છે ? નારદ-ત્યાં કલિ આવ્યો છે તેથી સભા પ્રભમાં અન્યાય અનીતિ પ્રસરી ગઈ છે. આ વાત સાંભળતાંજ બ્રમ્હા વ્યાકુળ થયા. માંડ પુનઃ તીર્થ કલિથી નાશ ન થાય ત્યાં સ્થાપુ. એમ વિચારી કમલને ભૂતલમાં ફેંકતા કહ્યું કે કલિ ન હોય ત્યાં જઈને પડજો. હાટકેથરમાં તે કમળ પડતાં પૃથ્વીમાં ત્રણ ખાડા થયા. આથી બ્રમ્હાએ યજ્ઞ માટે સાધન ભેગવ્યું. ॥ યજ્ઞમાં આવેલા બ્રમ્હણને યથાયોગ્ય અધિકારો સોંપ્યા.

પણ તે નગરના બ્રાહ્મણોએ વિદ્ય કરવા માંડ્યું. તેથી બ્રમ્હાએ તેમને પ્રજ્ઞામ કરી યજ્ઞની અને શ્રાદ્ધની મુર્ચ્છા કરીને આપી એટલે તે બ્રમ્હણોએ યજ્ઞ કરવાની રજા આપી. પછી સાવિત્રીને તેડવા નારદ ગયા પણ આવી

શક્યાં નહિ. ફરીથી ઇંદ્ર તેડવાને ગયા પ્રત્યુત્તર મદ્યે કે-પાર્વતી, લક્ષ્મી, ઇંદ્રાણી વિગેરે આવે તો આવું. વખત ઘણો જતાં ઇંદ્રને બીજી કન્યા લેવાને મોકલ્યા એટલે જાણની મટકીવાળી ગોપ કન્યાને પકડી લાવ્યા. મોપકન્યાં બિદિત્વેમાં, મોવત્ક્રેણ પ્રવેશ્ય ચ આકાર્યતા ચ, ગુણેન પાવનાર્થં ચતુર્મુખાં લાન્સર્થ-આ ગોપકન્યાને ગાયના મુખમાં પ્રવેશ કરાવી તેની યોગીથી બહાર કાઢી છે તેથી હે ચતુર્મુખ! પવિત્ર થયેલીને તમે પરણો, પછી પ્રમ્હા બ્રહ્માઓનો આજ્ઞા મેળવીને પરણ્યા, તેનું નામ ગાયત્રી પાડ્યું અને યજ્ઞમાં લઈને બેઠા. તે વખતે અનેકે ઉત્પાતો થવા લાગ્યા એક જાતમરૂપે માથાની જોપરી નાખી તેને બહાર ફેંકી ફેંટાં બીજી આવીને પડી એમ લાખો ઉત્પન્ન થતી રહી, મહાદેવજીની પ્રસન્નતા મેળવ્યા પછી તે અતિથિ શાન્ત થયું. બીજે દિવસે બટુકે નાખેલા સર્પથી હોતાને ધએલો ઉપદ્રવ નાજતીર્થના સ્થાપનથી શાન્ત થયો. ત્રીજે દિવસ અતિથિના વાદવિવાદમાં વિઘ્નવાળો થયો, અને છેવટે અતિથિ તીર્થ સ્થપાયું. ચોથે દિવસે એક રાક્ષસે યાજ્ઞિક પશુના ગુદાનું માંસ લક્ષણ કરી વિઘ્ન કર્યું. જ્યારે બ્રમ્હાએ તેના બધા કુટુંબની તૃપ્તિતનું સાધન કરીને આપ્યું ત્યારે તે વિઘ્નની શાન્તિ થઈ. એમ અનેક ઉત્પાતો થતા રહ્યા. છેવટે-સખિઓ અને દેવાંગનાઓની સાથે યજ્ઞ મંડપમાં આવતાં સાવિત્રીને પણ અનેક ઉત્પાતોની સાથે અપશુકનો થવા લાગ્યા. નારદે જણાવ્યું કે ગાયત્રીની સાથે વિવાહ થઈને કામ ચાલું થઈ ગયું છે પણ ગોરીના કહેવાથી નારદનું સાચું નહિ માનીને યજ્ઞ મંડપમાં આવ્યાં.

આટલું વર્ણન આપીને આગળ એક સમજનના લેખથી આપીશું ત્યાંથી વિશેષ જોઈ લેશો.

આનું વર્ણન ૮૦૦ થી હજાર શ્લોકના લગભગ સુધી પુરાણાકારે કરેલું છે. અહિં અમે એનો ટુંક સારાંશ માત્ર આપેલો છે.

ઇતિ યજ્ઞ કરતા બ્રમ્હાના અવતરણો બે

(૨) યજ્ઞ કરતા બ્રહ્માની સમીક્ષા.

આ દુનિયા અનાદિ કાળથી ચાલતી આવેલી છે અને તેજ પ્રમાણે સદાકાળ ચાલતી રહેવાની પણ છે. જોનોની માન્યતા એવી છે કે ૨૪ તીર્થકરો એક નિયમિત કાળમાં સદા કાળ નિયમ પ્રમાણે થયાજ કરે છે. તેમના સમયમાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને વાસુદેવાદિ નવનું ત્રિક વિગેરે પણ થયાજ કરે છે. એ પણ એક અનાદિ કાળનો નિયમજ છે. તેજ પ્રમાણે આ ચાલતા કાળમાં પણ તીર્થ કરાદિકો થયેલા છે. પણ તે સર્વ વ્યક્તિઓ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપનીજ

હોય છે અને મોક્ષ રૂપે થએલા ફરીથી આ દુનિયામાં તો પાછા આવતાજ નથી. એ પણ સાથે બિચારી લેવાનુંજ છે. પણ પૂર્વે કરેલા પોતાના સુકૃત ફળકૃત કર્મના યોગથી જે જે ફરજો મેળવ્યો હોય તેજ ફરજોને લઈને જીવો સંસારમાં ફરે છે. પણ પોતાના વશથી કોઈપણ જીવ આ દુનિયામાં ફરી શકતોજ નથી. જે જીવે પોતાના સુકૃતના યોગથી તીર્થ કર પદ મેળવ્યું હોય તેજ તીર્થ કર થાય આમાં વિશેષ એટલું છે કે-પૂર્વેના જીવોમાં ઉત્તમોત્તમ સુકૃતના સંચયથી મેળવેલું છે તીર્થ કર પદ પણ બકાતમાં રહેલાં પાપકર્મો ભોગવવાને તેમને પણ ત્રણ નરકો સુધીમાં જવું પડે છે. તેથી પહેલી ત્રણ નરકોમાંથી નીકળેલો કે દેવગતિમાંથી આવેલો જીવ તીર્થ કર થાય છે, તેથી તે ગતિમાં જેવા જેવા પ્રકારનાં ત્રણ જ્ઞાન હોય તેવા તેવા પ્રકારનાં ત્રણે જ્ઞાન સહિત તે તીર્થ કરની પદવીવાળાજ જન્મે છે. પણ વ્યવસ્થિતો કે વિષ્ણુ આદિ બીજા જીવો પાછલાના જીવનું જ્ઞાન લઈને આવતા નથી, માત્ર પોતાના કર્મનેજ લઈને આવે છે.

વૈદિકમતવાળાઓએ-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણેને ત્રણ વ્યક્તિઓ કહીને ઉધા છતાં અનેક રૂપમાં મોઠવીને, પ્રમાણ વિના પરસ્પર વિરોધવાળા અનેક લેખો લખીને બતાવેલા છે, તેમાંના કેટલાએક લેખો પ્રસંગે પ્રસંગે અમોએ બતાવ્યા છે અને વળી હજી પણ કેટલાક બતાવવાના છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટન પુરૂષોએ વિચાર કરી લેવો. વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુના સમન્વયે જ્ઞાતમા અને અસુરો, વૈદિક ધર્મવાળાઓએ જણાવી જગો જગોપર લડાઈઓ કરવાવાળાજ લખીને બતાવ્યા છે, પણ જૈન ઇતિહાસ એમ જણાવે છે કે પ્રતિવિષ્ણુઓ ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે લડાઈઓ કરીને ત્રણે ખંડ પોતાના વશમાં કરે છે. વિષ્ણુ થાય છે તે એક પ્રતિવિષ્ણુને સારીનેજ ત્રણે ખંડના લોકતા બને છે પણ તેમને દેવ કે અસુર તરીકે ન માનતાં મહાન રાજાઓ તરીકેજ વર્ણવેલા છે.

પણ આપણે આ રેકંદપુરાણના બ્રહ્માનો પ્રસંગ પ્રથમ જોવાનો છે. બ્રહ્મા લોકના પિતામહ છે, દુનિયાનો ઘાટ ઘડનાર મહાન જ્ઞાનવાન છે પણ નારદ મહ્યાને પૂછવા લાગ્યા કે-તું કયાંથી આવ્યો? કયાં જાઓ? મૃત્યુલોકમાં રાજાઓ કેવા છે? ત્યાં વ્યવહાર કેવો ચાલે છે? આ પ્રશ્નો સાધારણ માણસો બાણી શકે તેવાં છે. તો શું ત્રિકાલ જ્ઞાનીને કે દુનિયાની વસ્તુઓનો ઘાટ ઘડનારને પૂછવાની જરૂર પડે? ભૂતલમાં કશું આવ્યો, એમ સાંભળતાં હોય માણે તીર્થ

કલિ ન હોય ત્યાં રથાપું, ત્યારે શું કલિ એમના લક્ષથી બહાર હશે ?
પ્રહ્લાને ઇનીયાને બનાવવાની સત્તા હતી ત્યારે શું કલિને હઠાવવાની સત્તા
ન હતી ?

એક કલિના માટે અનેક વિદ્વાનો એખમે યજ્ઞનો આરંભ સ્વીકાર્યો,
ત્યારે ઇનીયાને બનાવતાં કેટલું એખમ ખેડેલું માનવું ? યજ્ઞમાં વિદ્વ
કરવાને તૈયાર થયેલા પ્રાદ્યણેને નમસ્કાર કરી તેમની આજ્ઞા મેળવવી
પડી, ત્યારે સર્વસત્તાવાળા પ્રાદ્યણે કે પ્રહ્લા ? ગાયના મુખથી પ્રવેશ
કરાવી શુદ્ધ પ્રદેશથી બહાર કઢાવી ગાયત્રીને પરણ્યા. થોડા વખતમાં
સાવિત્રી આવીને તોફાન મચાવશે તેનો વિચાર શું ત્રિકાળજ્ઞાની થઈને
થોડો પણ ન કરી શક્યા ? ગાયત્રી પરણુ કે નહિ તેનો વિચાર માણસોને
પૂછવો પડ્યો ત્યારે સૃષ્ટિ બનાવતાં કયા જ્ઞાનીનો વિચાર લીધેલો માનવો ?
સમજનો ! આ લેખોમાં કેટલી સત્યતા ! અને કયા ઇતિહાસોનો ફેરફાર
કરી લખાયેલા છે તેનો વિચાર મારા કિચિત્ માત્રના લેખથી કરશો ?
હું કેટલું લખીને બતાવીશ ? ઇત્યક્ત વિસ્તરેણુ વિશેષ આગેતા લેખમાં જીવો.

આ સ્કંદપુરાણના પ્રમ્હા કયા ? અનાદિકાળના કે સંતુર લાખ
અને અઠાવીશ હજાર વર્ષના કૃતયુગમાં થયા તે ? આ બે પ્રમ્હમાં યજ્ઞ કયા
પ્રમ્હે કરેલો ? અને તે કયા કાલમાં ? કેમકે સરસ્વતીએ કહ્યું છે કે-તમે
દેવો મુનિઓના મોટા પિતાં થઈને મિલનજ્ઞ કામ કર્યું. તેથી આ પ્રમ્હા
અનાદિના છે તે માનવાં કે કૃતયુગમાં થયા તે માનવાં ? ઇંદ્ર કયા
કાળ્યા-વિષ્ણુએ અને રુદ્રે લગ્ન કરાવ્યું ત્યારે શું અનાદિના બે વિષ્ણુ
વારંવાર અવતાર લે છે તેમને પ્રમ્હાનું ગાયત્રીની સાથે લગ્ન કરાવ્યું
કે ત્રેતાયુગમાં થયેલા વિષ્ણુએ કૃતયુગમાં પ્રમ્હાનું લગ્ન કરાવ્યું ? આ પ્રમ્હાના
લગ્નમાં ઇંદ્ર પણ સામેલ હતા તો પછી દ્વાપરમાં થયેલા ઇંદ્ર, કૃતયુગમાં થયેલા
પ્રહ્લાની પાસે કેવી રીતે જઈ ચઢ્યા. સાવિત્રીએ શાપો ઓછા કરતાં કહ્યું કે-પ્ર-
હ્લાના ભક્તોને મુખ મળશે અને છેવટે એક રૂપ થશે. તો વિચારવાનું કે-તે
કયા કાળે અને કયા ઠેકાણે એક રૂપ થવાનું ? કારણ કે આ પ્રમ્હા છે
તે પોતેજ યજ્ઞ કરાવે લાભ મેળવવાને હજી દોડી મારે છે તો શું
પ્રમ્હપદથી કોઈ વિશેષ લાભ ઇનિયામાં રહેલો છે.

પહેલા પ્રમ્હા કે સરસ્વતીજી ? એ પ્રિમાં વિશેષ શકિત કેની માનવી ?
કેમકે સરસ્વતીજીના શાપથી પ્રમ્હા પોતે પોતાની પૂજ્યતા જુમાવી એકા

ઈંદ્ર કેવી રૂપના શાપને વશ થયા. વિષ્ણુને ઢોરોના પાલક રૂપે ચંચાતું થયું. શું આ બધો લેખ સત્યરૂપે લાસે છે? અમોને તો કલ્પિત રૂપ લાસે છે. અમર કેઈ યથાર્થ સમજાવશે તો માન્ય કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો વાર્ધો નથી.

ઉપરના લેખને મળતો એક ખીન્ને પણ લેખ છે તે આ જગોપર દાખલ કરે છું.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૧૭૨માં જુવો—

“ પુરાણ કાળમાં નદીઓની મહત્તા ધાર્મિક દૃષ્ટિથી વધતી ગઇ. નદીઓમાં મુખ્ય દેવતાઓનો અંશ છે. એમ પુરાણોમાંની એક કથામાં લખેલું છે—એક વખત પ્રહાદિક સર્વ દેવતાઓએ એક શુભ કાર્યના આરંભ વખતે સાવિત્રીનું અપમાન કર્યું તે વખતે ગુસ્સામાં સર્વ દેવતાઓને તેણે શાપ આપ્યો કે—તમે નદીઓ થશો. તે પ્રમાણે—વિષ્ણુની—કૃષ્ણા, નદી, મહાદેવની—મહાનદી અને બ્રહ્મદેવની બ્રહ્મપુત્રા નદી બની, ખીન્ને દેવતાઓની પણ નદીઓ થઇ. ”

એક સમય એવો હતો કે પુરાણકારો પ્રમાણુ વિના જુઠાં સાચાં પોતાની મરજી પ્રમાણે લખી દેતા હતા—જેમકે પોતાના માન્ય દેવોને પણ દુરાચારી, વ્યભિચારી અને જઠ રૂપે બનાવી દીધા તોપણ કેઈ પૂછવાવાળા ન હતા. તો પછી જૈનોને અને જૌદોને નાસ્તિક રૂપે લખતાં સોમને મૂછસંવણું કોણ હતું? હવે આ અંગ્રેજોના રાજ્યમાં જેમ જેમ પુસ્તકો છપાઈને ખરાર પડવા લાગ્યાં તેમ તેમ પુરાણાદિકોનું પોકલ બહાર થતું ચાલ્યું. જૈનોમાં મોક્ષ નથી પણ બધું સત્યરૂપે છે એમ હું મારા અનુભવથી કહું છું તે પ્રમાણે મધ્યસ્થ પડિતો પણ જોઈ શક્યા છે.

ઇતિ ચર્ચા કરતાં પ્રશ્નો અને તેની સમીક્ષા

પુનઃ રક્ષાપુરાણના પ્રશ્નો.

રક્ષાપુરાણ. અંક. ૧. લો. અશ્વોદયનો. અધ્યાય. ૮-૯-૧૦ થી ૧૫ સુધી પત્ર ૨૪૩ થી.

(૧) અધ્યાય. ૮-માનો કિંચિત્ ભાવાથ—પૂર્વે કલ્પના પ્રારંભમાં

મહાદેવજી નિર્વિકલ્પ એકા હતાં પણ જગત્ પેદા કરવાની ઇચ્છા થતાં-હાથ જમણા અંગથી પ્રમદા, વિષ્ણુ પેદા કરીને રંજેશુષ્ણ અને સત્વશુષ્ણ કમથી મૂકી દીધા, એટલે આમર્થવાળા થઈ-મરીચિ આદિ ઇશ પ્રામદ્યોને મનથી, કલિષ્ણ અંબુઠાથી દક્ષને, મુખથી પ્રામદ્યોને, હાથથી ક્ષત્રીઓને, જંઘાથી વેરયોને અને પગથી શૂદ્રોને પ્રથમ ઉત્પન્ન કર્યા, પછી કમથી બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી દીધી ઇત્યાદિક અધ્યાય ૮ મામાં ઘણો વિસ્તાર છે.

(૨) આગળ અધ્યાય ૯ મામાં-આ સૃષ્ટિ તૈયાર થઈ ગયા પછી પ્રમદા અને વિષ્ણુમાં મોટાઘપણાનો ઝગડો પેડો. પ્રમદાએ કહ્યું કે, હે કેશવ ! તે મધુ, કેટલ ને પેદા કરીને માર્યા તેથી તું દૈત્યારી થયો. બીજી વાર એ છે કે તને જન્મવતી જે મારા હાથને પીકા થઈ તે હજી ગઈ નથી. વળી જો કે દૈત્યના જયથી તું જળાશયમાં જઈને સુવે છે, તો પછી તું માનથી મોટો કેવી રીતે ?

વળી જો કે-મારા ચાર મુખથી ચાર વેદો, ઉત્પન્ન થયા. ચેતનરૂપ શક્તિ, અને મારી સ્ત્રી સરસ્વતી ઉત્પન્ન થઈ, સ્થાવર જંગમ રૂપ આ બધી સૃષ્ટિ મેં ઉત્પન્ન કરી છે. તો પછી મારાથી તું કેવી રીતે મોટો ? પછી વિષ્ણુ પણ હસીને બોલ્યા હે પ્રમદા ! તું મારી નાલિના કમળથી ઉત્પન્ન થયે છે. જો મધુ કેટલને મેં માર્યો ન હોત તો તે તારા નાશ કરત. વળી સોમક આદિ દૈત્યોને મેં મત્સ્યાદિકૃત સ્વરૂપથી ખાવણ કર્યા તો પછી હે પ્રમદા ! તું મારાથી મોટો કેવી રીતે ?

(આ પ્રમદુ અને કેટલને પુરાણોમાં વિષ્ણુના કાનના એકથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્યેષ્ઠજ્યેષ્ઠ લખીને અતાવ્યા છે. જોનોમાં ચૈત્રમાસીય કર્મો સમયમાં થએલા જોયાં પુરોહિતને વાસુદેવ અને તેમના સમયમાં-“મધુ” પ્રતિવાસુદેવ, તેના લાઇ કિંદ્રક મોટા રાજા થએલા છે. તેમનો લેખ અમોઝો આગળ જતાં આપેલો છે ત્યાંથી વિચાર કરી લેવો.)

(૩) હવે આગળ ૧૦ મા અધ્યાયને ક્રિયિત્ સંકર્ષ:-

એમ જે જે પુરાણોમાં જે જે કૃત્યો તેમના વિષયમાં લખાએલા હતાં તે તેમને કહી અતાવ્યા પછી-એક દિગ તેજોમય એવું પેદા થયું કે તે જોતજોતામાં ત્રણે દોકમાં ફરી વળ્યું. હવે પૃથ્વીની અર્ધ છાંયી હઈ પ્રમદા અને વિષ્ણુ વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ દિગ તો આપણી પરીક્ષ કરવાને પેદા થયું હોય તેમ લાગે છે. પછી તેના મૂળનો અને અંતનો પત્તો મેળવવાના ઉદ્યમવાળા થયા. એમ કથમાં અધ્યાયમાં ઘણા વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યું છે.

૪ હવે અરજળ ૧૧ માં અધ્યાયમાં—પ્રજ્ઞા હંસનું રૂપ ધરીને આકાશમાં ઉડ્યા અને વરાહનું રૂપ ધરીને વિષ્ણુએ પાતાલને લેદવા માંડ્યું અને સાત ખતાળને ભેટી નાંખ્યાં પણ કાંઈ લિંગનું મૂળ જઠરું નહિ. એમ વરાહના રૂપથી એક હજાર વર્ષ સુધી પાતાળમાં ર્યા એમ આ સંબંધમાં અગ્નીઆરમાં અધ્યાયમાં ઘણો વિસ્તાર છે. ॥

૫ હવે ૧૨ અને ૧૩ માં અધ્યાયમાં હંસરૂપે પ્રજ્ઞાને “વર્માણાં શતસાહસ્રં” (એક લાખ વર્ષ સુધી) ભટકતાં કેતકીતું પત્ર આવ્યું તેણે કહ્યું છે કે—
“ચતુર્યુગા યુતયાતં તતો નિપતતો મમ” મને ચાર યુગ અથુત ઉપરથી પડતાં લાગ્યાં તો પછી હે પ્રમ્હન ! તું લિંગના છેડાનો પત્તો કેવી રીતે મેળવીશ ? એમ ૧૨ માં અને ૧૩ માં અધ્યાય વિસ્તારથી કહેલ છે. (૬-૭) આગે-૧૪ માં ૧૫ માં અધ્યાયમાં—પ્રમ્હાએ અને વિષ્ણુએ મહાદેવ ની સ્તુતિ કરતા કહ્યું છે કે—જે કોઈ હુનિયામાં વસ્તુ છે તે સર્વ કાંઈ હે ભગવાન તું જ છે એમ મોટામાં મોટા અને સર્વ પ્રકારની સત્તા વાળા મહાદેવજીને જ જણાવ્યા છે. એકંદરે ૮ માથી ૧૫ માં અધ્યાય સુધીમાં શ્લોક ૩૧૫ સુધીમાં વર્ણન છે તે જોઈ લેવું.

ઇતિ-સ્કંદ પુ. અધ્યાય ૮ થી ૧૫ સુધી પ્રમ્હા આદિનું સ્વરૂપ.

(૧) પ્રમ્હાના શિર છેદનનો પ્રકાર બીજો.

સ્કંદપુરાણ-અંક-૫ માંના બીજા અધ્યાયમાં—પ્રમ્હાના શિર છેદનું કિંચિત વર્ણન.

પૂર્વે એકાદશ વચ્ચેના બૂત્રા નક્ષત્રાદિક કાંઈપણ ન હતું; માત્ર એક મહાકાલજી આકાશમાં રહી ગયો, એક પરપોટો બેરથી વધતાં સોનાનો થયો. મહાકાલના ફોડવાથી તેના બે ભાગ થતાં આકાશ અને પૃથ્વી બે બની ગયાં. તેના મધ્યમાં પ્રજ્ઞા વિષ્ણુ અને મહાદેવ પણ હતા. સૃષ્ટિ કરે એમ કહી તે અંતર્ધાન થઈ ગયો. પ્રમ્હાને સુજ ન પડતાં તપ કરવા લાગ્યા. એટલે મહાદેવે છ અંગની સાથે વેદો આપ્યા. તો પણ ખમ ન પડતાં ફરીથી તપમાં બેઠાં. છેવટે મહાદેવની સ્તુતિ કરતાં અર્તમાં સૂચના થઈ કે હે પ્રમ્હન ! તું ગર્વથી મને પુત્ર વિચારે છે તેથી તારૂં માથું કાપીશ, અને મારા અંશથી જે રૂપ થશે તે તારી પ્રબળતા નાશ કરશે, પણ તેં ભક્તિથી મારૂં સ્મરણ કર્યું છે તેથી પિતામહના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈશ. એમ શાપ અને વશ બે મદ્યાં. પછી પોતાના તેજની અગ્નિમાં હોમ કરતાં પરસેવો થતાં લૂછીને નીચે નાખતાં નીલલોહિત વેણુનો

રૂઢ પેદા થયો, પછી સુષ્ટિની રચના કરતાં-પહેલા સાત માનસે ત્યાં, પછી બધી સુષ્ટિ તૈયાર થતાં લોકો તે નીલલોહિતનીજ સેવા કરવા લાગ્યા. બ્રહ્માએ પોતાની અપૂર્ણતા જાણીને હિમાલયમાં જ્યાંનું જણાવતાં તે નીલલોહિત આલ્યો ગયો. પછી ગર્વમાં અપ્પી ચાર મુખથી ચાર ગ્રેહો અને પાંચમા મુખથી સાંગોપાંગ ઇતિહાસો કહ્યા પોતાનું તેજ દબાએલું બાળીને દેવોએ મહાદેવની સ્તુતિ કરી પ્રત્યક્ષ દર્શન માગ્યું. શિવ પ્રગટ થતાં શિવના તેજમાં બ્રહ્માનું તેજ દબાઈ ગયું પછી અટકાવ્યું કરી રૂવે દેવોના દેખતાં બ્રહ્માના પાંચમા મુખને કાપી નાખ્યું. ઇત્યાદિક કહી ૭૬ શ્લોકમાં બીજો અધ્યાય પૂરો કર્યો છે.

પાર્વતીના ચરણ દર્શનથી-બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળતા હબરો વાલખિલ્યો.

સ્કંદપુરાણ-ખંડ-૧-લોકો પડ નો અધ્યાય ૨૬ મે. પન ૫૫ થી ૫૬.

બ્રહ્મા પર્વતોની સલાહથી હિમાલયે પાર્વતી કન્યા શિવજીને આપી. વેદિકા આગળ જોડણું થેઈ. બ્રહ્મા, ઋષિઓ અને બ્રાહ્મણો, મનુષ્યોના હવન શરૂ થતાં કોઈ કહે એમ તો કોઈ કહેએમ તરવ વિનાનમ્ તે વેદપાઠીઓ વિવાદ કરવા લાગ્યા. છેવટે નારદે કહ્યું કે હું બ્રાહ્મણો જોઈએ ત્યાં મિત્રે મુજબ છે જેમાં વિશ્વ લીન થાય છે અને જેના મુખથી તમે પેદા થઈ વિચક્ષણ થયા છો તે તો તમારી પાસેજ બેઠા છે. એમ નારદનાં કહ્યા પછી તે બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞ શરૂ કર્યો, ત્યાં પાર્વતીના ચરણ દેખતાં બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળી પડ્યું અને હબરો વાલખિલ્યો જુલમ થયા. તાત તાત બેઠાસવાં લાગ્યા. તે વખતે નારદે કોપ કરી તે વાલખિલ્યેની ગંધમાદન પર્વત ઉપર મોકલી દીધા અને લલિમત થયેલા બ્રહ્માને આશ્વાસન આપ્યું. ઇત્યાદિ."

સ્કંદ-૫૦ના લેખને વિચાર-મહાકાલી-સેનાનો પરપોટો ફેલીને બે ભાગ કર્યા; તેનાં આકાશ અને ધૃત્વી ભાગી ગયા. ત્યારે તેને પ્રથમ કયા આકાશમાં રહીને પરપોટો ફેંક્યો? વળી જ્ઞાન કરવા મહાદેવે, ધૃત્વી અંગની સાથે વેદો બ્રહ્માને આપ્યા તો પણ તેમને કાંઈ સૂઝયું નહિ. ત્યારે શુવોની કવલ કરવાનું બ્રહ્માએને કયા વેદોથી, સૂઝયું? શું બ્રહ્માએ ગર્વ કરીને કરીથી ચારમુખથી ચાર વેદો અને પાંચમા મુખથી સાંગોપાંગ ઇતિહાસ કહ્યો તેમાંથી સૂઝયું?

જેનો વેદો માનતા નથી તેથી વેદ બાદ્ય નાસ્તિક એમ લખવા વાળા આ ગંથકારોજ છે. તેમને કયા આસ્તિકની પંક્તિમાં લેખવવા ?

નીચેના બીજા લેખમાં—બધા પર્વતોની સલાહથી પોતાની કન્યા પાર્વતીજી શિવજીને આપી. પ્રદ્વાદિક પરણાવવાને બેઠા. વિશ્વના કર્તા પાસેજ હવન કરવામાં પ્રાર્થણાને મોટો વિવાદ. આમાં મોટો દરજ્જો કોનો માનવો ? વિશ્વકર્તાનો કે પ્રાર્થણાનો ? વળી પાર્વતીનો અંગુઠો દેખતાં વિશ્વકર્તાનું વીર્ય નીકળી પડ્યું આ બધા લેખોનો વિચાર કઈ બાબતથી કરવો ? આ બધું ધતીન્ગ તેમને કેવી રીતે ચલાવ્યું ? જરા સ્થંભીને વાચકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરું છું. આવા લેખોનો વિચાર કરવામાં અમારી બુદ્ધિ કુંઠિત રહે છે તેથીજ વાચકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરી છે.

॥ ઇતિ—પ્રમ્હાના શિરછેદનું અને સ્ખલિત વીર્યનું સ્વરૂપ તેનો વિચાર

શિવને મારવા પ્રમ્હાએ સ્વેદજને પ્રેર્યો તેથી તેમને પ્રાયશ્ચિત.

સ્કંદ પુરાણ. ખંડ ૫ મો. અધ્યાય ત્રિજનો કિંચિત્ લાવાર્થ—

પ્રમ્હાનું માથું કપાતાની સાથે પ્રમ્હાને ક્રોધ થતાં પરસેવો થયો, તે લૂછીને પૃથ્વી ઉપર નાખતાં ધનુષબાણ સાથે એક વીર ઉત્પન્ન થયો. પ્રમ્હાએ રૂદ્રતા તરફ પ્રેર્યો. પણ રૂદ્રે તેને હુંકાર માત્રથી સ્તંભિત કર્યો અને તેમને પોતે વિષ્ણુના આશ્રમમાં જઈ ભિક્ષાની ચાચના કરી. રૂદ્રને દેખી વિષ્ણુએ જમણા હાથ પ્રસાર્યો. શિવે શૂલથી ભેદતાં લોહિનો પ્રવાહ છુટ્યો. તેને પોતાના કપાળમાં જીલવા માંડ્યો. પણ ત્યાંથી નીકળી પરચ્યાસ યોજન લાંબો અને દશ યોજન પહોળો નદીરૂપે થયો. તે પ્રવાહને દિવ્ય એક હજાર વર્ષ સુધી કપાલમાં ધારણ કર્યો. પછી વિષ્ણુએ કહ્યું કે તમારૂં પાત્ર ભર્યું ? એમ કહીને પ્રવાહ બંધ કર્યો. પછી મહાદેવે દિવ્ય એક હજાર વર્ષ સુધી કપાલમાં દ્રષ્ટિ રાખી અંગુલીથી મંથન કર્યું. પછી તેમાં પરપોટો થતાં તેમાંથી એક હજારના હાથવાળો ધનુષ બાણ સાથે અભૂત જોવો પુરૂષ પેદા થઈ ગયો. વિષ્ણુએ શિવને પૂછ્યું કે આ તમારા

x દિવ્ય એકજ વર્ષના લાંબો કરોડો વર્ષ આપના હિસાબે પુરાણ કારોએ બતાવ્યાં છે ત્યારે દિવ્ય હજાર વર્ષનાં વર્ષો આપના હિસાબે કેટલાં થાય તે વિચારવાનું.

કપાલમાં કેણુ છે ? મહાદેવે કહ્યું કે એ નર છે. વિષ્ણુએ કહ્યું તમે નર કહ્યો છે તેથી એ નરજ થશે. મહાદેવે કહ્યું કે તમે નર નારાયણના નામથી પ્રસિદ્ધ થશો અને તમોને ઘણા ઠેકાણે સાહાય્ય કરવાવાળો થશે. માટે એનું રક્ષણ કરજો કારણ કે—અમ્હાના માથાનું તેજ, તમારા લોહીનું તેજ અને મારી દ્રષ્ટિનું તેજ, એમ ત્રણેના તેજથી પેદા થએલો આ નર શત્રુઓને જીતવાવાળો થશે. પછી તે નરે મહાદેવની અને વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી. પછી તે નરને કપાલમાંથી બહાર કાઢીને કહ્યું કે મારા હુંકાર માત્રથી મોઢ નિદ્રામાં પડેલા સ્વદેજ પુરૂષને જાગત કર એમ કહીને અંતર્ધાન થઇ ગયા. પછી તે સ્વદેજને લાત મારીને ઉઠાડતાં શેષથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તે દિવ્ય યુદ્ધ ત્રણ વર્ષ ન્યૂન ત્રણસો વર્ષ સુધી ચાલ્યું. છેવટે રક્તજે સ્વદેજને લેલો. પછી વિષ્ણુએ છોડાવીને—મહેશ્વરને અને સુરેશ્વરને પાલન કરવા સ્વદેજને સોંપ્યો. પછી વિષ્ણુએ અમ્હાણને કહ્યું કે તમોએ મહાદેવજીને મારવાની ઇચ્છા કરી તે ઘણુંજ અયોગ્ય કામ કયું છે માટે તેનું પ્રાયશ્ચિત લ્યો. પછી વિષ્ણુના વચનને માન્ય રાખી અમ્હાણ એ પ્રાયશ્ચિત લીધું.

આમાં કિંચિત્ વિચાર:—અમ્હાણે શિવના અપરાધી થઇ પોતાનું માથું કપાળ્યું. શિવને મારવા તેમને સ્વદેજ પુરૂષ પ્રેર્યો, શિવે વિષ્ણુનો હાથ લેદી લોહિનો પ્રવાહ ચલાવી પોતાના અમ્પરમાં ઝીલ્યો. વળી તેમાંથી રક્તજ પુરૂષ પેદા થયો, તેને પેલા સ્વદેજને લેલો, તોપણ વિષ્ણુએ અમ્હાણે પ્રાયશ્ચિત લેવડાવ્યું. શું આ બધો પ્રસંગ સત્ય છે ? જો આ વાત સત્ય હોય તો તે ત્રણે દેવોને દ્વરથીજ અમારો નમસ્કાર. અસત્ય હોય તો એ પુરાણના વેખકને ધન્યવાદ. આમાં બીજું શું લખું ?

॥ ઇતિ શિવને મારવા અમ્હાણે સ્વદેજને પ્રેર્યો તેનું પ્રાયશ્ચિત.

અહ્માના ઉપર દોષા રોપો

હિંદુસ્તાનના દેવો પ્રકરણ-૨ ભુ. પૃ. ૧૩૦-૩૧ થી “ તે ત્રણે લોકના સર્જન હારે પોતાની પુત્રી સાથે અનીતિનું કામ કયું અને એ ભયંકર અપરાધ માટે તેને બાકીના દેવાએ શિક્ષા કરી કે—તમારી પૂજા કરવામાં નહિ આવે. ”

“ વળી મદ્ય પાનનો બીજો અપરાધ પણ તેને શિર મૂકવામાં આવે છે. ”

“ તેમજ સ્કંદ પુરાણમાં એક નિર્લજ્જ વાત છે તેમાં અસત્ય બોલવાનો દોષ તેને લખાડ્યો છે ને સાળીત કરવામાં આવ્યો છે. તેની પૂજા લગભગ બંધ થઈ છે તેનું આ પણ એક કારણ છે. ”

“ તમે બાલિશ રીતે અને મંદ બુદ્ધિથી અસત્ય બોલ્યા છો તેથી હવે પછી તમારું કોઈ પૂજન કરશે નહિ. ”

આગળ-શંકા કોષ-શંકા-૩૫ મી. શીવપુરાણમાંની પણ એક વાત લખાઈ છે-“ બ્રહ્માનું બુદ્ધિ બોલવું કે હું લિંગનો થાહ લઈ આવ્યો તેથી શાપિત થવાથી જગતમાં તેની પૂજા ન થઈ. ”

પુત્રી નો કે સ્ત્રી નો સંબંધ અનાદિના બ્રહ્માને ક્યાંથી ? છતાં પુરાણ-કારોએ કોઈ પ્રસંગ લઈને બ્રહ્માના નામને જગો જગોપર કલકિતજ કર્યા છે. તે પ્રસંગ જૈન ઇતિહાસથી અમોએ પ્રથમથીજ ટાંકી બતાવ્યો છે અને તે સિવાય બીજો કોઈ પણ માર્ગ નથી.

જો કે ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં-નડીઆદના-વિશ્વવિહારી અનુ જે-“ વદાંત મનતાવલી. ” આપણા પુરાણો ” નામના લેખના પૃ-૧૦માં-લખ્યું છે કે-

“ વૈદિક જ્ઞાનનિધિ બ્રહ્મા, પોતાની પુત્રી ‘ વાયુ ’ પરમાર્થિક રહસ્યરૂપ સાથે પ્રેમમાં ફસાય તો તેમાં પણ અધમ ભાવનાનુસાર અવલોકન કરવા મંડી જવું તે પણ હાસ્યાસ્પદ છે. ”

જો કે વિશ્વવિહારી અનુજ બ્રહ્માની પુત્રીને વાયુ ઠરાવી બીજાઓને હાસ્યાસ્પદ ઠરાવતા હોય તો તે યોગ્ય ન ગણાય કારણ કે મૂળના પ્રથકારોજ મોટી મોટી કથાઓમાં-પુત્રી રૂપે અને સ્ત્રી રૂપે મરણ પ્રમાણે લખતા ગયા અને તે પ્રમાણે પૂર્વ થએલા પડિતો અર્થ પણ તેવા પ્રકારનો કરતા આવ્યા, પછી તે પ્રમાણે બીજાઓ લખીને બતાવે તેમને મોટી ભાવના કરવાવાળા કહેવા. એ તો નિશાણુના તાકવા વાળાને છોડી દઈ નિશાનની વસ્તુને દોષિત ઠરાવવા જેવું કેમ ન ગણાય ? માટે બીજાઓને દોષિત ન ગણતાં મૂળના લેખકોને તપાસવાની ખાસ જરૂર છે.

ઇતિ બ્રહ્માના ઉપર અનેક દોષારોપણનો વિચાર. પ્રકરણ ૨૪ મું.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

પ્રહાના ઊપસંહારની સાથે ત્રિમૂર્તિનો વિચાર-

પ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ-આ ત્રણ મોટા દેવોના સંબંધે વેદોમાં કોઈ વિશેષ ઉલ્લેખ નથી પણ પુરાણ કારોએ એની કલ્પના કરેલી હોય એમ લાગે છે. પહેલા વાસુ દેવના પિતા કે જે પોતાની પુત્રીનો સંબંધ કરવાથી પ્રજા પતિના નામથી ઓળખાયા હતા. તેમને પ્રમ્હાના નામથી પ્રસિદ્ધ કરેલા હોય અને જે તેમના સમયમાં આ અવસર્ણિમાં પ્રથમ વાસુદેવ અને પ્રતિ વાસુદેવ થયા છે તેમનો સંબંધ ઉલટપાલટ કરી-વિષ્ણુ લગવાનના નામથી પ્રસિદ્ધી ચલાવી હોય. જૈન ઇતિહાસને આધારે લખેલા અમારા આગળના લેખોથી નિઃપક્ષ પતા અને પોતાની બુદ્ધિથી જોવાવાળા વાચકો આ જોઈ શકશે.

વેદોમાં ત્રિમૂર્તિના સંબંધે જે લખવામાં આવ્યું છે તે નીચે મુજબ છે.

(૧) હિંદુસ્તાનના દેવો-૫-૫૦ માં

“વેદોમાંના ત્રણ પ્રધાન દેવોમાંના-સૂર્ય એક છે અને અગ્નિને વાસુ મેળવીને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન હિંદુ ત્રિમૂર્તિ બને છે. એનું પ્રાચીન નામ-પ્રજા પતિ “પ્રાણીઓનો પતિ” છે.

(૨) આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. એ ગ્રંથમાંના ૫-૫૦૩ માં “વેદકાળની ત્રિમૂર્તિની કલ્પનાનો-ધીમે ધીમે એટલો બધો વિસ્તાર થયોકે-પુરાણોમાં તેનું સ્વરૂપ તદ્દન બદલાઈ ગયું. વેદ ગાયકોએ અનેક દેવોની સ્તુતિ કરી છે પણ અગ્રસ્થાન તો અગ્નિ, મરૂત અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવોનેજ મળ્યું છે.”

૫-૫૦૪,-“પુરાણ કારોએ ત્રિમૂર્તિની કલ્પના નક્કી કરતી વેળા બુદ્ધ ધર્મની ત્રયીની મદદ લીધી હોય એ સંભવિત છે.”

૫. ૫૦૫-“આ જગત-રજ, સત્ત્વ અને તમ એ ત્રિગુણોથી ભરેલું હોવાથી પરમેશ્વર ત્રિગુણાત્મક છે એવું ઉપનિષદ કારોનું મત બન્યું. પાછલ કહ્યા પ્રમાણે-વેદકાળમાં મુખ્યત્વે કરીને આ ત્રણ ગુણ ધારણ કરનારા-બ્રહ્મણ-સ્પતિ, સૂર્ય અને રૂદ્રને અનુક્રમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એમ પુરાણકારોએ ઠરાવ્યા. તે પછી અસ્તિત્વમાં આવેલા ઉશાનસ, કાત્યાયન, અને વ્યાસના ગ્રંથોમાં ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે.

પ્રિસ્તી શકના છઠ્ઠા સૈકાના અરસામાં—શુદ્રક કવિએ રચેલા—મૃચ્છ કટિક નાટકમાં (અંક. ૬) પણ ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. ”

એ ઉપરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે આશરે એક હજાર વર્ષથી બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને શિવની ત્રિમૂર્તિ વિષેનો મત ચોક્કસ થતો ગયો. ”

વેદોમાં—સૂર્ય, અગ્નિ અને વાયુ. તે પુરાણોમાં બ્રમ્હાદિ ત્રણ

ઋષિઓએ મોટામાં મોટા ઠરાવેલા વિષ્ણુ

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૧૩૯થી ભાગવતની કથામાંનો કિચિત્ સાર—

“ સરસ્વતીને કિનારે ઋષિઓ યજ્ઞ કરતા હતા ત્યારે ત્રણ દેવોમાં કયો દેવ શ્રેષ્ઠ તે વિષે તકનાર થઈ. તેમણે બ્રમ્હાના પુત્ર ભૃગુને નક્કી કરવા મોકલ્યા. તેઓ પ્રથમ બ્રહ્મ લોકમાં ગયા. સત્ય બાણવા આચાર કર્યા વિના સભામાં દાખલ થયા તેથી બ્રમ્હાને ક્રોધ ચઢ્યો. નાશ કરવાની તૈયારી કરતાં ભૃગુને પોતાનો પુત્ર બાણી ક્રોધને સમાવી દીધો. ”

પછી ભૃગુ શિવના સ્થાનમાં ગયા શિવને આલિંગન કરવા ન હેતાં પાછા હઠ્યા. તે બ્રહ્મ શિવે મારવા ત્રિશૂળ લીધું. પાર્વતીએ શિવના પગમાં પડી ભૃગુના પ્રાણ બચાવ્યા. પછી ભૃગુ વકુંઠમાં ગયા. સૂતેલા વિષ્ણુને છાતીમાં લાત મારી નિદ્રામાંથી ઉઠાડ્યા. એટલે વિષ્ણુએ ભૃગુને નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે—મહારાજ ! આપને વંદન કરું છું, આપ આસન પર બેસવા કૃપા કરો, મેં યોગ્ય માન નથી આપ્યું તેની ક્ષમા કરો, આપના પગને ઇજા થઈ હશે તેની પણ ક્ષમા કરો. એમ કહી વિષ્ણુએ ભૃગુ ઋષિના પગ ચાંપ્યા અને કહ્યું કે આજ હું અત્યંત સન્માન પામ્યો છું. હે ભગવન ! તમારા પગની ચાપનાશક રજ તમે મારી છાતી ઉપર મૂકી છે, વિષ્ણુનો આ જવાબ સાંભળી ભૃગુને એવી તો શરમ લાગી કે રોતા રોતા ઋષિ લોકો ખાસે દોડી ગયા. તેમણે (ઋષિઓએ) આ હકીકત બાણી એકદમ ઠરાવ કર્યો કે વિષ્ણુ સર્વમાં મોટામાં મોટા દેવ છે, કેમકે અક્ષમા અને ક્રોધથી મુક્ત છે. ” (કેનેડી કૃત “ હિંદુપુરાણ ” પૃ. ૨૪૦)

આમાં જરા મારો વિચાર—ત્રણ દેવોમાંના મોટા દેવની બખર બધા ઋષિઓને પડી નહી, પણ બ્રહ્માના પુત્ર ભૃગુને પડી નહી ? અરે ! જગતનો ઘાટ ઘાડનાર સર્વજ્ઞ રૂપ બ્રહ્મા તે પણ પોતાના પુત્રનું ભાન ભૂલીને મારવા તૈયાર થયા તે કેટલું આશ્ચર્ય ? બ્રહ્મ લોકમાંથી નીકળી ભૃગુ શિવ પાસે ગયા, આ ભૃગુ અમારી પરીક્ષા કરવા આવ્યો છે એમ સર્વજ્ઞ એવા શિવ પણ, સમજ્યા વગર ત્રિશૂળ લઈ મારવા ઉઠ્યા ? ત્યાંથી ભાગીને ભૃગુએ વૈકુંઠમાં જઈ સુતેલા વિષ્ણુની

છાતીમાં લાત મારી, તેમને જગાડયા છતાં પણ વિષ્ણુએ નમસ્કાર કર્યો, આસન આપ્યું, લાત મારતાં થએલી ઇંબની ક્ષમા માગી, ભૃગુના પગ ચાંપ્યા, એટલુંજ નહિ પણ લાત મારતાં છાતી ઉપર પડેલી ભૃગુના પગની ધૂળને પાપની નાશક માની ? સાક્ષત્ વિષ્ણુ ભગવાને ભૃગુની લાત છાતીમાં ખાધી અને સેવાપણુ તેટલી ઉઠાવી, ત્યારે તેમને બધા દેવોમાં મોટામાં મોટા ઋષિઓએ ઠરાવ્યા. વળી મહાભારતમાંની એક વાત એવી પણ સાંભળવામાં આવી છે કે-યુધિષ્ઠરના યજ્ઞમાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની પાસે બધા બ્રાહ્મણોએ પોતાના પગ ધોવડાવ્યા હતા આવા આવા પ્રકારના લેખે જોતાં વિચાર થાય છે કે-પૂર્વ કાળમાં થએલા તે બધા ઋષિઓ અને બ્રાહ્મણો-અમહાદિક દેવોના ભગત થયા હશે કે મદારીની પેઠે ન્યાયનારા થયા હશે ? અમહાદિકને નીતિ વિનાના લખનારા શું જ્ઞાનીઓ હશે ?

ઋષિઓએ ઠરાવેલા મોટામાં મોટા દેવ વિષ્ણુ. તેમનો વિચાર

વળી-હિંદુસ્તાનના દેવો-પૃ. ૪૨૭ થી

“ એ વાત ખરી છે કે હિંદુસ્તાનમાં લાખો મરદો, સ્ત્રીઓ, અને છોકરાં-અર્ધો માણસ અને અર્ધો પક્ષી એવા ગરૂડના વાહન પર આરૂઠ થયેલી કે નાગ પર શયન કરતી ચતુર્ભુજ વિષ્ણુની પથરની પ્રતિમાઓ આગળ દાંડવત્ પ્રણામ કરે છે; તેઓ વૃષભપર નગ્ન આરૂઠ થયેલા, ભૂષણ તરીકે કપાલમાલા ધારણ કરનાર, ત્રિનેત્રવાળા, રાક્ષસ ભૂત શિવની પૂજા કરે છે, એ પણ ખરી વાત છે. એવાં મનુષ્ય છે કે તેઓ હજી પણ મધૂર પર સવાર થતા, હાથમાં ધનુષને બાણ ધારણ કરતા, છ મુખવાળા લડાઈના દેવ કાર્તિકેયને માને છે; અને હાથીના માથાવાળા, મૂષક વાહન, ચતુર્ભુજ ગણેશનું આવાહન કરે છે. ‘ રે ’ એ વાત ખરી છે કે ગોગણીશમાં સૈકાના પૂર્ણ પ્રકાશમાં કાલિકાદેવીની આકૃતિને તેના પોતાનાજ શહેર કલકત્તાના મહોલામાંથી લઈ જાય છે, તે સમયે તેના છુટા વિખરાયેલા કેશ પગ સુધી પહોંચે છે તેણે મનુષ્યના માથાની માળા પહેરેલી હોય છે, તેની જીભ મુખમાંથી બહાર નીકળેલી હોય છે, અને તેનો કમ્મર પટો લોહીથી ખરડાયેલો હોય છે. આ બધું ખરૂં છે; પરંતુ લખી, વાંચી કે વિચાર કરી શકે એવા ગમે તે કોઈ હિંદુને પુછો કે તમે શું આજ દેવોને માને છે ? આ પ્રશ્ન સાંભળી તરતજ તમારા ભોળપણા-દરેક વસ્તુ ખરી માની દેવાના સ્વભાવ તરફ તેઓ હસસે. હિંદુસ્તાનમાં પ્રબલિય ધર્મ આ પ્રમાણે જીવતો મુએલો છે તે કયાં સુધી ટકશે તે કોઈથી કહી શકાશે નહીં. ”

ઇતિ અમહાના સંબંધનો વિચાર સંપૂર્ણ પ્રકરણ ૨૫ સું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

બલદેવ વાસુદેવાદિકનું પહેલું ત્રિક.

જૈનોના ત્રિપૃષ્ઠ વિષ્ણુ અને અશ્વગ્રીવ પ્રતિવિષ્ણુ.

અગીઆરમા તીર્થંકરના સમયમાં—પોતનપુરના રાજા જિતરાત્રુ કે જે મૃગાવતી પુત્રીના સંબંધથી પ્રજાપતિપણે પ્રસિદ્ધ થયા હતા. અને વૈદિકોએ જેને ધ્રુવાતરીકે ઓળખાવ્યા હતા, તેજ રાજાની રાણી મૃગાવતીની કુક્ષિમાં તત્વના યોગની પ્રાપ્તિ થયા પછી ત્રિજા ભવે ભરતચક્રીના પુત્ર મરીચિ, કર્મના સંજોગે નીચ ઉચ્ચ યોગિમાં ભટકતાં સત્તરમે ભવે વિશ્વભૂતિ થઈ અદારમા ભવે સાતમા દેવલોકે ગયા અને યોગણીસમા ભવે ‘ત્રિપૃષ્ઠ’ નામા આ ચાલતી અવસર્પિણીમાં પહેલા વાસુદેવ (વિષ્ણુ) પણે આવીને ઉત્પન્ન થયા.

એજ અરસામાં રતનપુર નગરના રાજા મયૂરગ્રીવ થયા. તેમની રાણી નીલાંજના હતી. તેમની કુક્ષિથી ‘અશ્વગ્રીવ’ નામના પ્રતિવાસુદેવ (પ્રતિવિષ્ણુ) પણે ઉત્પન્ન થયા હતા. બળદેવ, વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ એ ત્રણે જ્યારે ત્યારે એકજ અરસામાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંના જે પ્રતિવાસુદેવ છે તે ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે લડાઈ ટંટાઓ કરી તેમણે પોતાના તાબે કરી લે છે, પણ મોટાભાઈ બળદેવની સહાયથી વાસુદેવ છે તે પ્રતિવાસુદેવને મારે છે અને પછી તે નિર્વિધનપણાથી રાજ્યને લોગ કરે છે. આ આપણો અવસર્પિણીનો કાળ છે. તેમાં નવ બળદેવ નવ વાસુદેવ અને નવ પ્રતિવાસુદેવ આજ સુધીમાં થયા છે અને આગળ ઉત્સર્પિણીમાં પણ એજ પ્રમાણે થવાના છે. ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બે મલીને એક કાલચક્ર ગણાય છે. આ અનાદિ કાળના સંસારમાં એવાં કાળચક્ર અનંતાં થઈ ગયાં છે અને આગળ ભવિષ્યમાં પણ અનંતાં થવાનાં છે પણ આ અવસર્પિણીમાં—આ અચલ બળદેવ, ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને અને અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ એ ત્રણનું જોડલું પહેલવહેલું અગીઆરમા તીર્થંકરના સમયમાં થયેલું છે. ત્યાર બાદ ખીજા પણ એવાં જોડલાં આઠ થયેલાં છે. તેમનું પણ વર્ણન અવસરે અવસરે આપતા જઈશું અને સાથે પૌરાણિકોએ કરેલા ફેરફારો પણ અમારા જાણવા પ્રમાણે જણાવતા જઈશું.

એટલે તેની યોગ્યતા અયોગ્યતાનો ખ્યાલ વાચક વર્ગ પોતાની મેળે જ કરી લે.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે ૧૧ માં તીથ કરના સમયે નવ વાસુદેવાદિકમાંનું ત્રિક પહેલું.

પુરાણમાં અશ્વગ્રીવ સંબંધે નીચે મુજબ મળી આવે છે.

(૧) શંકાકોષ-શંકા. પૃ. મી. પૃ. ૬ માં દેવી ભાગવતથી “વિષ્ણુ ભગવાનનું શીર કપાઈ જવું, પુનઃ તેમના શીરની જગ્યાએ ઘોડાનું શીર લગાવવું કે જેથી “હયગ્રીવ વિષ્ણુ” એવું નામ પડયું.”

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે વાસુદેવાદિક નવ ત્રિકમાંનું ઉપર બતાવેલું પહેલું વહેલું ત્રિક છે.

પરંતુ પુરાણકારોએ દરેક સમયના જુદા જુદા વાસુદેવોને એકજ વિષ્ણુ રૂપે કલ્પ્યા છે અને પ્રતિવાસુદેવોને પ્રાચે જુદા જુદા અસુરો રૂપે કલ્પ્યા છે અને તેમાં મનમાની કલ્પનાઓ પણ ભરી દીધી છે. પરંતુ આ પહેલાં લેખમાં તો-અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ રૂપે કલ્પી માથુ કપાવવાવાળાજ બતાવી દીધા છે. અને ઘોડાનું માથું લગાડી હયગ્રીવ વિષ્ણુ કહી દીધા છે. ત્યારે જે ગીતામાં-ભકતોના રક્ષક અને દુર્જનોના નાશક રૂપ સર્વ પ્રકારની સત્તા ધરાવનાર વિષ્ણુ કહ્યા છે તેમને શું પોતાનું માથું કપાવ્યું? આ વાત વ્યવહારથી અને યુક્તિથી પણ વિરુદ્ધ શું નથી? એટલુંજ કહીને હું હવે આ લેખથી વિરમું છું.

(૨) સ્કંદ પુરાણના હયગ્રીવ વિષ્ણુ.

સ્કંદપુરાણ ત્રિજો પ્રહ્મખંડ. અધ્યાય-૧૪-૧૫ મો. પૃ. ૧૨૮ થી ૧૩૧ શ્લો. ૬૧-૮૧નો કિંચિત્ ભાવાર્થ.

“વ્યાસ અર્જુનને કહે છે કે પૂર્વે સ્કંદે મહાદેવને પૂછ્યું હતું કે વિષ્ણુ ભગવાન કે જે ત્રણ લોકના નાથ, યુગયુગમાં ભકતોનું રક્ષણ કરી દુષ્ટોનો નાશ કરનાર પોતાનું માથું કપાવી હયગ્રીવ કેમ થયા ?

એટલુંજ નહિ પણ બીજા અનેક સામર્થ્ય તેમને કરીને બતાવેલાં છે. જુવો કે—

- (૧) જેના રોમથી-દેવો, વૃક્ષો, પત્રગો અને પર્વતો થયા છે.
- (૨) જેની દેહથી કલ્પકલ્પમાં સર્વ જગત ઉત્પન્ન થઈ બન્ય છે.
- (૩) જેણે પ્રલય થએલી વિદ્યા અને યજ્ઞો આ દુનીયામાં પાછા લાવીને મૂક્યા.
- (૪) જેણે દુષ્ટ દૈત્યોનો નાશ કરી વેદોને પાછા લાવીને મૂક્યા.
- (૫) જેણે લીલા વડે આખી પૃથ્વીને પોતાની પીઠ ઉપર ધારણ કરી.
- (૬) જેના શરીરમાં સ્થાવર અને જંગમરૂપ શર્વ જગત રહેલું છે.
- (૭) જેણે વરાહનું સ્વરૂપ ધારણ કરી હિરણ્ય કશ્યપને માર્યો છે.
- (૮) જેણે સમુદ્રમાં પેસીને સાગર અને પર્વત સાહિત પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો છે.
- (૯) જેણે દાઢા ઉપર પૃથ્વીને ધારણ કરી.
- (૧૦) જેણે વરાહનું રૂપ ધરી કપિલનો શોક દૂર કર્યો.
- (૧૧) જેણે ભયંકર નૃસિંહનું રૂપ ધરી ભકત પ્રહલાદનું રક્ષણ કર્યું.
- (૧૨) જેણે રાતોરાતમાં દુષ્ટ હિરણ્યાકશિપનો નાશ કરી પ્રહલાદને ઈંદ્રના આસન ઉપર બેસાડી દીધો.
- (૧૩) વળી જેઓ વિરોચનના પુત્ર (બલિ) ના આગળ ચાચક રૂપે બન્યા.
- (૧૪) અશ્વમેધ યજ્ઞમાં જેનું પૂજન બલિ રાજાએ કર્યું તો પણ જેણે ત્રણ ડગલાં માત્રથી બધી પૃથ્વીનું હરણ કરી લીધું.
- (૧૫) જેણે વિશ્વરૂપ બનીને બલીને પાતાળમાં ખોસી ઘાલ્યો.
- (૧૬) જેણે એ ત્વીશવાર નિઃકત્રીય પૃથ્વી કરીને પ્રાહ્મણોને આપી.
- (૧૭) જેને હૈહયનો નાશ કર્યો. અને પોતાની માતાને પણ મારી નાખી.
- (૧૮) જેણે બાલ્યાવસ્થામાં દુષ્ટાચારવાળી તાડકા નામની રાક્ષસીને મારી.
- (૧૯) જેણે કૌશિકના પ્રસાદથી વિશ્વામિત્રના યજ્ઞમાં લીલાવડે મનુષ્ય દેહ ધારણ કરીને ચૌદહજાર રાક્ષસોને એકી સાથે ઠાર કર્યા.
- (૨૦) જેણે સૂર્યનખા અને ત્રિશિરાનો પણ નાશ કર્યો.
- (૨૧) જેણે સુગ્રીવના રૂપને ધરવાવાળા જુઠ્ઠા વાલીને હણી સત્ય સુગ્રીવને સહાય કરી.
- (૨૨) જેણે સમુદ્રમાં સેતુ બનાવી રાવણનો નાશ કર્યો અને ધર્માણ્યમાં પ્રાહ્મણોની પૂજા કરી.

- (૨૩) જેણે ઘણાં ગામના પટા (શાસનપત્ર) આપીને ધર્મ વાવડીમાં સ્નાન કર્યું અને ઘણાં ગ્રાહ્યોને ઘણા પ્રકારનાં દાન આપ્યાં.
- (૨૪) જેણે સત્પુરુષોનું પાલન અને દુષ્ટ પુરુષોનું નિગ્રહણ કર્યું.
- (૨૫) જેણે યાદવ વંશમાં જન્મ લઈને પૂતનાનો અને શકટ દૈત્યનો નાશ કર્યો.
- (૨૬) જેણે ૧ અરિષ્ટ દૈત્યનો, ૨ કેશીનો, ૩ બકાસુરનો, ૪ વૃકાસુરનો, ૫ શકટાસુરનો, તૃણાવર્ત ધેનુક અને મલ્લનો નાશ કર્યો.
- (૨૭) જેણે કંસને તથા જરાસંધને માર્યા છે.
- (૨૮) જેણે તારકાસુર સાથે છ અયુત* વર્ષ સુધી યુદ્ધ કર્યું.
- (૨૯) જે સર્વ ભકતોના ત્રાતા, દુરાત્માઓને હણતા એવા મહાન કાર્ય કરવાવાળા જે વિષ્ણુ ભગવાન તે અશ્વમેધવાળા કેમ થયા ? એ અમને ઘણુંજ આશ્ચર્ય થાય છે.

હવે મહાદેહજીએ ઉત્તર આપ્યો કે-હે પુત્ર સ્કંદ ? સાવધ પણે સાંભળ. એક વખત દેવતાઓએ પૃથ્વી ઉપર યજ્ઞનો આરંભ કર્યો, ત્યાં સર્વ રૂદ્રોના પુરોહિતો આહવાન કરવા લાગ્યા. બધાએ દેવો હાજર થઈ ગયા. પરંતુ વિષ્ણુ હાજર થયા નહિ, તેથી વૈકુંઠમાં સમુદ્રમાં અને પાતાલાદિક સર્વ સ્થાનોપર તપાસ કરાવી તો પણ બ્રહ્મરૂપ વિષ્ણુ ભગવાનનાં દર્શન થયાં નહિ છેવટે નમન કરીને દેવોએ બૃહસ્પતિને પૂછ્યું. બૃહસ્પતિએ ધ્યાનમાં તપાસતાં ધનુષ્ય બાણ સાથે ધ્યાનમાં બેઠેલા જોયા. ધ્યાનથી ભગૃત કરવાનો ઉપાય બોલતા દેવોને ઉદ્દેહીઓ (ઉધેહઓ) એ કહ્યું કે-ધનુષ દોરી કાપી નાખો તો ધ્યાનથી ભગૃત થશે. દેવોએ કહ્યું કે સમાધિસ્થને વિદ્ધ કેમ કરાય ? બ્રહ્માજીએ દેવતાઓને કહ્યું કે જો તમે આ કાર્ય કરો તો સર્વ ભક્ત્ય વસ્તુના અધિકારી બનો અને યજ્ઞની પણ સિદ્ધિ થાય. દેવોએ ઉધેહઓને કહ્યું કે તમે આ કાર્ય કરી આપો ઉધેહીઓએ કહ્યું કે અમારે યજ્ઞની કે દેવોની જરૂર નથી. અમેને સર્વ યજ્ઞોમાંથી ભાગ આપો તો કાર્ય થાય. દેવતાઓએ તે વાત કબુલ કરી એટલે ઉધેહીઓએ એકત્ર મલીને ધનુષની દોરી કાપવા માંડી. અને ધનુષની દોરી સુધી પર્વત જેટલો રાફડો બનાવી દોરીનું ભક્ષણ કર્યું. એટલે દોરી ત્રુટતાં ધનુષથી વિષ્ણુ ભગવાનનું માથું કપાઈ ગયું અને ઉછલીને સ્વર્ગમાં આદ્યું ગયું.

* છ અયુત એટલે સાઠ હજાર વર્ષ

દેવો ઘણુ ઉદ્વિગ્ન થયા અને માથાની ખોજ કરવા દોડયા; પણ કોઈ જગ્યા થી પત્તો મેળવી શકયાજ નહિ ત્યારે નવું માથું જોડી આપવા વિશ્વકર્માને દેવોએ પ્રાર્થના કરી. વિશ્વકર્માએ કહ્યું કે—યજ્ઞમાંથી ભાગ આપવાનું કળુલ કરો અને માથું લાવીને આપો તો એ કાર્ય કરીને આપીએ. દેવોએ ભાગ આપવાનું કળુલ કરીને કહ્યું કે માથું જડતું નથી. એટલામાં મધ્યાન્હના સૂર્યે દેખાવ દીધો અને દેવોએ મલીને સૂર્યનંદરથના ઘોડાનું માથું કાપી વિશ્વકર્માને સોંપ્યું. તે ઘોડાનું માથું લઈ વિશ્વકર્માએ વિશ્વજુના માથે ચોડીને આપ્યું એટલે ત્યાંથી વિષ્ણુ હયગ્રીવના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. દેવોએ વિષ્ણુ ભગવાનની સ્તુતિ કરી અને અમ્હાદિકોએ યજ્ઞકર્મ પૂર્ણ કર્યું. ત્યાંથી ઉદ્દેહીઓને અને વિશ્વકર્માને યજ્ઞમાંથી ભાગ મળવા લાગ્યો.” ભાગમાં માંસાદિકમાંથી લેવા દેવાનું શું તે જણાવ્યું નથી.

આ લેખમાં અમે સ્કંદ પુરાણના ત્રિજા ખંડના ૧૪ માં અને પંદરમા અધ્યાયનો કિંચિત્ સાર માત્રજ કહ્યો છે. જ્ઞાસુઓએ વિશેષ સ્કંદપુરાણ જોઈ લેવું.

સ્કંદ પુરાણના હયગ્રીવ વિષ્ણુની સમીક્ષા.

એકાશી હબર શ્લોકના પ્રમાણવાળું મહાભારત જેટલું આ સ્કંદપુરાણ વ્યાસનું બનાવેલું નથી પણ વિક્રમ સંવત્ તેરમા ચઉદમા શતક પછી કોઈ પંડિતે બનાવી વ્યાસના નામ ઉપર ચડાવી દીધેલું છે. તે વાતની ખાતરી રાજા કુમાર-પાળ અને આમ રાજાની કથા અમોએ આ સ્કંદપુરાણમાંથીજ લખીને બતાવી છે ત્યાંથી કરી લેવી.

હવે આ સ્કંદ પુરાણના હયગ્રીવ વિષ્ણુનો કિંચિત્ વિચાર કરીએ.

જૈનોના ઇતિહાસ પ્રમાણે અગ્નીઆરમા તીર્થ કરથી તે બાવીશમા તીર્થ કરના સમય સુધી વાસુદેવાદિકનાં નવ ત્રિક થયાં છે તેમાંનું પહેલું ત્રિક અચલ-બલદેવ ત્રિપૃષ્ઠ-વાસુદેવ, બને અશ્વગ્રીવ-પ્રતિવાસુદેવ તેમનો કિંચિત્ વૃત્તાંત પૂર્વના પ્રકરણમાં લખી બતાવ્યો છે. પૌરાણિકોએ બળદેવ અને વાસુદેવને છોડી દઇને કેવળ અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ ભગવાન ઠરાવી તેમના પોતાના ધનુષ્યની દોરીથીજ માથા વિનાના કહીને બતાવ્યા. પછી દેવોની પ્રેરણાથી વિશ્વકર્માએ સૂર્યના ઘોડાનું માથું લઈ વિષ્ણુના માથાના ઠેકાણે બંધ બેસતું કરી આપ્યું, ત્યારબાદ હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા એમ પુરાણકારોએ લખીને બતાવ્યું. માથું કપાયા પછી માણસ જીવી શકે ખરો? કહેવામાં આવે કે એ તો ભગવાન છે તો પણ વિચારવાનું

કે પેલી જંગલની ઉઘેઘઝોને ધનુષની દોરી કાપવાનું જેટલું જ્ઞાન હતું તેટલું પણ જ્ઞાન શું સનાતન કાળના વિષ્ણુ ભગવાનને ન હતું? એમ કેવી રીતે માની શકાય ?

વળી વિશેષ એ છે કે—આ રકંદપુરાણવાળાએ (૨૯) ઓગણત્રીશ કલમે લખી વિષ્ણુ ભગવાનની જે બહાદુરી બહિર કરી છે. તેમાંની કેટલીકતે ખીળા પુરાણકાશિએ જે તદ્દન કલ્પિત લખી છે. તેમાંની લઈને આ પુરાણવાળાએ લખીને બતાવી છે અને કેટલીક વાતો પરશુરામના સંબંધે બનેલી અને કેટલીક વાતો રામના સમયમાં બનેલી અને તે સિવાયની ખીલ (૨૨) બાવીસમા તીર્થ કરના સમયમાં થએલા નવમા વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ મહારાજના સંબંધે બનેલી વાતો તે આ અશ્વત્થીવ પ્રતિવાસુદેવ કે જૈનોના અગ્નીઆરમાં તીર્થ કરના સમયમાં અખજોના અખજો વર્ષ ઉપર થયા છે. તેમની સાથે ગોઠવીને બતાવેલી છે. આવી રીતના સંબંધ વિનાના લેખોનો મેળ મોટા મોટા પડિતો પણ કેવી રીતે મેળવી શકે ? જે આપ પક્ષપાતને દૂર રાખી વિચાર કરશોતો આ મારી અદ્વયબુદ્ધિથી લખાએલો લેખ પણ આપ સજ્જનોને અયોગ્ય ન હો લાગે ? આ વાસુદેવાદિકનું ત્રિક આ અવશર્પિણીમાં પહેલવહેલું છે અને તેનું જ દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. હવે આગળ આઠ ત્રિક ખીળાં લખવાનાં છે તે યથાવસરે ક્રમવાર યોજવા ધાર્જ છું. તેનો યોગ્ય વિચાર કરશો. અધી મારી નમ્ર વિનંતી છે.

॥ ઇતિ વૈદિકના હયગ્રીવ વિષ્ણુની સમીક્ષા. પ્રકરણ ૨૬ મું.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

૧૨ તીર્થ કર તથા ખીળ વાસુદેવાદિકનું ત્રિક.

(૧) ૧૨ મા તીર્થ કર—અગ્નીઆરમાં તીર્થ કરના પછી ઘણા લાંબા કાલે ચંપા નગરીના ઇક્ષ્વાકુવંશી રાજા વસુપૂજ્યની રાણી જયાની કુક્ષીમાં—દશમા દેવલોકનો દેવ દેવાયુષ ભોગવ્યા પછી શ્રીવાસુપૂજ્ય નામના બારમા તીર્થ કર પછે આવીને ઉત્પન્ન થયા. તેમનાજ સમયમાં

જય નામા બલદેવ, દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ, અને તારક નામા પ્રતિવાસુદેવ આ ત્રિક ખીળુ થયું છે.

જ્ય નામના બળદેવાદિકના પૂર્વભવનો સંબંધ એવો છે કે-પૃથ્વીપુરના રાજા પવન વેગે રાજ્ય છોડીને દિક્ષા લીધી. હુકર તપ કર્યો પછી લાંબા આયુષ્ય વાળા અનુત્તર વિમાનના દેવ થયા.

હવે આ તરફ વિંધ્યપુર નગરમાં વિંધ્યશક્તિ નામનો બળવાન રાજા હતો. તેને સાકેતપુરના રાજા પર્વતની પાસે ગુણુમંજરી નામની વેશ્યા અતિરૂપવતી હતી તેની માગણી કરી. પર્વતે આપવાની ના પાડી. છેવટે વિંધ્યરાજાએ લડાઈ કરી જબરજસ્તીથી લીધી. પર્વતરાજાએ કષ્ટથી દીક્ષા લઈ હુકરતપ કરતાં એવું નિદાન કર્યું કે હું વિંધ્યશક્તિને મારવાવાળો થાઉં. તપના પ્રભાવથી દેવ પણે ઉત્પન્ન થયો.

હવે વિંધ્યશક્તિના જીવે પણ અનેક ભવોમાં જન્મણ કરી છેવટે મનુષ્યનો ભવપાંખી દીક્ષા લઈ તપ કર્યો. તપના પ્રભાવથી દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને-વિજયપુરના રાજા શ્રીધર તેની રાણી શ્રીમતી હતી. તેની કુક્ષીથી તારક નામના પ્રતિવાસુદેવ પણે ખારમા તીર્થ કરના સમયમાં થયો.

આ તરફ દારિકાના રાજા ધ્રુવ નામના છે. તેમને બે રાણીઓ છે એક સુભદ્રા અને બીજી ઉમા છે. જે પવન વેગનો જીવ હતો તે સુભદ્રાની કુક્ષીથી જયનામા બલદેવ પણે ઉત્પન્ન થયો. અને જે પર્વતનો જીવ હતો તે ઉમાની કુક્ષીથી દ્વિપૃષ્ઠ નામના વાસુદેવપણે ઉત્પન્ન થયા. આ બન્ને બાઈઓને બળવાન જાણી-તારક નામના પ્રતિવાસુદેવે તેઓને મારવાનો વિચાર કર્યો. તેઓ વચ્ચે મહાયુદ્ધ થયું જેમાં દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવના હાથથી તારક પ્રતિવાસુદેવજ મરાયો ને નરક ગતિમાં ગયો.

વિશેષ આધિકાર ૩૫૦૦૦ હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળા -ત્રિષષ્ઠિ શ્લોકા પુરૂષ ચરિત્રના પર્વ (૪) એથાના બીજા સર્ગમાંથી જોડ લેવો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે બીજા દ્વિપૃષ્ઠ વિષ્ણુ, તારક પ્રતિવિષ્ણુ,

વૈદિક મતે પ્રતિવિષ્ણુ તે તારકા સુર.

(૧) મત્સ્યપુરાણના-તરકાસુર.

મતમીમાંસા પૃ. ૧૩૬ મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૫૨ શ્લોક ૨૩૩ થી.

“તારકાસુર દૈત્યનો-દેવતાઓની સાથે ઘણી ભારી લડાઈ થઈ તેમાં બન્ને સેનાના ઘણાજ સૈનિકો માર્યા ગયા. પછી તારકાસુરે પોતે રથથી ઉતરીને કેટલાકેને પોતાના હાથથી અને કેટલાકેને પગની એડીઓથી એ પ્રમાણે કરોડો દેવતા-

એને મારી નાખ્યા, જ્યારે બીજાઓ નાશીને ભાગી ગયા. ત્યારે મધ્યમાં રહેલા-
ઈદ્રાદિક, લોકપાલો, અને વિષ્ણુ આદિકને જેમ વાઘ મનુષ્યોને અને પશુઓને
પકડે તેમ પકડીને બાંધ્યા. પછી તારકાસુર રથમાં બેસીને પોતાના સ્થાન પર
ચાલ્યા ગયા. દૈત્યો અને અપસરાઓની સ્તુતિની સાથે રાજ્ય આસન ઉપર બેસી
ત્રણ લોકની સંપદા ભોગવતો-ગાંધર્વાદિક સ્ત્રીઓની સાથે કીડા કરવા
લાગ્યો. ઇત્યાદિ.

તારક દૈત્યની સમીક્ષા.

સજ્જનો જૈન ઇતિહાસથી જે તારક નામનો પ્રતિવાસુદેવ કહ્યો હતો તેનો
જ કેમ પલટાવીને મનુષ્યરૂપને અસુર કહીને દૈત્યરૂપે ઠરાવ્યો હોય એવો ભાસ
થાય છે કે નહિ ? બીજું મનુષ્યોના યુદ્ધના ઠેકાણે આ પુરાણકારે દેવતાઓનું
યુદ્ધ ગોઠવ્યું અને જે 'દ્વિપૃષ્ઠ' વાસુદેવ હતા તેમને વિષ્ણુ ભગવાન ઠરાવ્યા
જેમ પહેલા 'અશ્વત્થી' પ્રતિવાસુદેવને માથુ કપાયા પછી ઘોડાનું માથું લગાડીને
'હયથોવવિષ્ણુ' કહ્યા હતા તેજ પ્રમાણે આ બનાવ બનેલો બેઠ્ઠો દયો. કદાચ માની
લઈએ કે દૈત્ય દેવોની લડાઈ થઈ હોય પણ તે કયા કાળમાં અને કયા ઠેકાણે ? શું
આ વાત વિચારવા જેવી નથી ? બીજી વાત એ છે કે-અનાદિ કાળના વિષ્ણુ, જે
ભગવાનરૂપે સત્ય હોય તો, દેવ દૈત્યોની લડાઈમાં પડવાની તેમને શી જરૂર હતી ?
કદાચ માનીએ કે દેવતાઓનો બચાવ કરવા વચ્ચમાં પડયા, તો પછી તારક
દૈત્યના હાથે કરોડો દેવતાઓનો નાશ શું કરવાને થવા દીધો ? એટલુંજ નહિ
પણ પોતે જગતના ઉદ્ધારક હોવા છતાં પેલા તારક વાઘના સપાટામાં પશુરૂપ
થઈ કેદી રૂપ કેમ બન્યા ? આપણે સાંભળીએ છીએ કે વિષ્ણુ ભગવાને અનેક
અવતારો લઈને અનેક કામો કર્યા છે. કેઈ અવતારમાં પહોંચીને ફેંકી
દીધા છે, તો કેઈ અવતારમાં પૃથ્વીને પાણીમાંથી બહાર ખેંચી લાવ્યા છે. વગી
નૃસિંહનું રૂપ ધરીને તો દૈત્યને ચીરી નાંખ્યો છે, અને ગીતામાંતો હુબ્લી ભડતોનો
ઉદ્ધાર કરવાનું વચન આપીને વૈકુંઠમાં ગયા છે, તો તે બધાએ પ્રકારની સત્તા આ
એક તારક દૈત્યના આગળથી ભાગીને ક્યાં ચાલી ગઈ ? સજ્જનો ! આમાં સત્ય
શું છે તેનો વિચાર કરશો કે ?

॥ ઇતિ વૈદિકે-મત્સ્ય પુરાણના તારકાસુર અને તેની સમીક્ષા.

પુનઃસ્કંદ પુરાણના તારકાસુર.

સ્કંદપુરાણ, ખંડ પહેલો પત્ર ૧૦૫ થી ૧૧૧, અધ્યાય ૧૫ થી ૧૮
તેના શ્લોક ત્રણસોના આસરે છે તેનો ફિચિત્ સાર—

“ વજ્રાંગ અસુરે પુત્રના માટે તપ કરવા માંડ્યો. બ્રહ્માએ અટકાવી તેને પુત્રનો વર આપ્યો તે પછી તેની સ્ત્રીએ-” પૂર્ણ વર્ષસદૃશ્વં તુ દધારોદરપ્તવ હિ” એક હજાર વર્ષ સુધી ગર્ભે ધારણ કરેલા, તારક નામના પુત્રનો જન્મ થયો. દૈત્યોના તરફથી રાજ્યાભિષેક થયા પછી કહેવા લાગ્યો કે-હું તપ કરીને દેવતાઓને જીતી ત્રણે લોકને છોડાવીશ. એમ કહી ગુફામાં જઈ તપ કરવા લાગ્યો- “ નિરાહાર પંચતપા વર્ષાં યુતમમૂર્તિકલ ” આહર લીધા વગર અયુત વર્ષ સુધી તપ કર્યો. દેવતાઓ ભયભીત થયા પણ બ્રહ્મા વર આપવાને ગયા. તારક બોલ્યો કે જો તમારે વર આપવો હોય તો એટલોજ આપો કે હું કોઈથી પણ મરું નહીં ? પછી બ્રહ્માએ કહ્યું કે સાતદિવસના બાળક વિના તને કોઈ મારી શકેજ નહિ. પછી તપ બંધ કરી સૈન્ય લઈ દેવતાઓને જીતવા જતાં પ્રથમ ચમનો નાશ કર્યો. (આગળ પત્ર ૧૧૪ થી અધ્યાય ૨૧ માના શ્લોક ૯૦ નો કિંચિત્ સાર) તારકાસુરે દૈત્યોની સાથે મળીને દેવતાઓના સૈન્યનો નાશ કર્યો. વિષ્ણુએ બધા દેવોને ભાગી જવાની આજ્ઞા કરી. તારકાસુરે બંભાત બંદરે સિંહાસન ઉપર બેઠો.

(આગળ પત્ર ૧૨૬ થી ૧૪૨ અધ્યાય ૨૭ થી ૩૨ શ્લોક ૬૨૧ નો કિંચિત્ સાર)

તારકાસુરથી ત્રાસેલા દેવોએ-પાર્વતીની સ્તુતિ કરી ત્યારે પાર્વતીએ પોતાના અંગના મેલથી ‘ગણપતિ’ બનાવીને આપ્યો. તેણે દૈત્યોને વિધન કર્યું. મહાદેવે પાર્વતીને કાલી કહી તેથી ગૌરત્વ પ્રાપ્ત કરવા તપ કરવા જતાં શિવને લંપટ બાણી વિરકાને રક્ષક રૂપે સુક્રીને પાર્વતી ગયાં. તેપણુ આડી નામનો દૈત્ય પાર્વતીનાં સ્વરૂપે પેઠો. મૈથુન કરતાં આસુરી માયા બાણી લિંગમાં રૌદ્ર શસ્ત્ર કરી તેનો વધ કર્યો. ગૌરત્વ મેળવી પાર્વતી આવીને મળ્યાં. સુરતારંભ કર્યો. દેવોની પ્રેરણાથી કબૂતર રૂપે આવેલા અગ્નિને મહાદેવે વીર્ય ભક્ષણના માટે પ્રેર્યો. અગ્નિની પત્ની સ્વાહાએ તે વીર્ય લઈને સરનાં સ્તંભમાં નાખી દીધું. ત્યાંથી ઉત્પન્ન થયેલો જે કાર્તિકેય તેણે તારકાસુરને મારવા સર્વ દેવોએ મહીસાગરના સંગમે (બંભાતમાં) સેનાધિપતિ બનાવ્યો. તરત જન્મેલા તે કુમારને લઈને તારકાસુરને મારવા દેવો ચઢ્યા. તારકાસુરને બ્રહ્માએ આપેલો વર યાદ આવ્યો તો પણ રણમાં ચઢ્યો. આ સંઘામમાં તારકાસુરે વિષ્ણુ રૂદ્રાદિક બધાએ દેવોને જર્જરીભૂત કરી નાખ્યા. જ્યારે મહાદેવના સામે આવવા લાગ્યો ત્યારે આકાશ વાણી થતાં કુમાર કાર્તિકેયને મારવાની ઇચ્છા થઈ છેવટે તુરતના બાલકે તે તારકાસુરનો નાશ કર્યો.

આ રકંદપુરાણના તારકાસુરની સમીક્ષા.

પ્રથમ મત્સ્યપુરાણના તારકાસુરનો વિચાર તપાસી જોયો. હવે આ રકંદપુરાણના તારકાસુરને તપાસીએ-આ તારકાસુરને ખંભાત ખંદરના તખ્તનો ગાદીનો માલીક થએલો બતાવ્યો છે. વજ્રાંગાસુરને તપથી અટકાવી બ્રહ્માએ પુત્ર થવાનો વર આપ્યો. તે પુત્ર ૧૦૦૦ હજાર વર્ષ. માતાના ગર્ભમાં રહ્યો જન્મ થયા પછી 'તારક' નામ પાડ્યું. લાયક ઉમરે ગાદી ઉપર આવ્યો. પછી દેવતાઓને જીતવા અયુત વર્ષ (એટલે ૬૪ હજાર વર્ષ) સુધી તપ કર્યો તે આહાર વિનાનો ત્યારે બ્રહ્મા તેને વર આપવા ગયા. તારકાસુરે માંગણી કરી કે હું કોઈથી મરું નહિ, એવો વર આપો. બ્રહ્માએ કહ્યું કે સાત દિવસના છોકરા વિના તું કોઈથી મરીશ નહીં, એવો વર આપ્યો. (બ્રહ્માની શક્તિ પૂર્વે બ્રહ્મ પ્રકરણમાં વિસ્તારથી લખેલી છે તે વિચારો) આ તારકાસુરે પ્રથમ બધા દેવતાઓની સાથે યમદેવોનો પણ નાશ કર્યો. (આ તારકે દેવલોકમાં જઈને યુદ્ધ કરેલું કે પૃથ્વી ઉપર ?) પછી વિષ્ણુ ભગવાને બધા દેવતાઓને નાશી જવાની આજ્ઞા કરી. યુગ યુગના ઉદ્ધારક વિષ્ણુ ભગવાન પણ આ તારકથી થાક્યા જાણી દેવતાઓ પાર્વતીજીની પાસે ગયા, તેમને અંગના મેલથી ગણપતિ બનાવી કાંઈક મદદ આપી. છેવટે તપના અન્તે આવેલાં પાર્વતીનાં સંલોગનું વીર્ય સ્વહાએ શરના સ્તંભમાં નાખ્યું તેનાથી એક બાળક ઉત્પન્ન થયો. જ્યારે પેલો તારકાસુર મહાદેવના સામે થયો ત્યારે તે બાળકે માર્યો.

પ્રથમ બ્રહ્માએ તારકાસુરને વર આપ્યો અને દેવતાઓનો નાશ કરાવ્યો. તે શું જગતના જીવોના ઘાટ ઘડનાર એવા ત્રિકાળ જ્ઞાની બ્રહ્માની ભૂલ ન ગણાય? વિચાર કર્યા વગર દેવતાઓની બારે ચઢી વિષ્ણુ ભગવાને તેમનું સાર્થક શું કર્યું? છેવટે જોર મારી મહાદેવજી તારકના સામે ગયા પણ તે નાના સરખા છોકરાથી બચ્યા. આ કથામાં સત્યાંશ કેટલો હશે તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ વાચક વર્ગનેજ સોંપું છું અને આમાં કોઈ મારી ભૂલ થએલી હોય તેની ક્ષમા યાચી નિવૃત્ત થાઉં છું.

ઇતિ વૈદિક-રકંદપુરાણના તારકાસુર અને તેની સમીક્ષા

પુનઃ રામાયણના લેખમાંથી લીધેલા તારકાસુર.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૭૬ થી પૃ. ૧૦૦ સુધીના તારકાસુરની કથાનો સાર.

સુસ સદાશિવજી પોતાના મનને સ્થિર કરી રામચંદ્રનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. આ વખતમાં તારકે નામનો અસુર ઉત્પન્ન થયો અને તે મહાપ્રતાપવાળો થયો. અને એ દૈત્યે, લોકાને, લોકપાલોને અને સર્વ દેવતાઓને સુખથી તથા સંપત્તિથી રહિત કર્યા. એ અસુર અજરામર હતો, કોઈથી છૂતી શકાય તેમ ન હતો. દેવતાઓ વિવિધ પ્રકારની લડાઈઓ કરીને હારી ગયા. છેવટે ધ્રુવની પાસે જઈને પોકાર કર્યો. ધ્રુવે સર્વ દેવતાઓને ઘણાજ દુઃખીયા દેખ્યા અને સમજાવીને કહ્યું કે—શિવજીના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર એ દૈત્યને છૂતે તોજ એ દૈત્યનું મરણ થાય. પણ શિવજી સ્ત્રીનો સંગ કરે તેમ નથી. જો કામદેવને શિવની પાસે મોકલો તો એ કાર્ય થાય, દેવતાઓએ કામદેવની સ્તુતિ કરી કામદેવને પ્રગટ કર્યા. કામદેવે વિચાર્યું કે આ કામ કરતાં મારે નાશ થશે તો પણ પરોપકાર કરવો. આવો વિચાર કરી—પશુ, પાંખીઓ અને ઝાડો આદિ સર્વ સંસારના જીવોને પોતાના વશમાં કરી આખી દુનીયાને આકુલ વ્યાકુલ કરી નાખી. માત્ર જેઓને રામચંદ્રજીએ બચાવ્યા તેઓજ કામદેવથી બચ્યા. હવે ડરતા હુલા કામદેવ શિવજીની પાસે ગયા. પોતાની સર્વ કલાઓ કેલવી પણ કાળ્યો નહિ. છેવટે પોતાનું અમોઘ બાણ છોડ્યું એટલે શિવજીએ ભગૃત થઈ ક્રોધથી પોતાની નજર કામદેવ તરફ ફેંકીને તેને બાલીને ભસ્મ કરી નાખ્યો. બધો સંસાર સ્વસ્થ થઈ ગયો. કામદેવની સ્ત્રી ‘રતિ’ રાતો પીટતી શિવજીની પાસે આવી. શિવજીએ કહ્યું હવે તારે પતિ અંગ વગરનો અનંગજ રહેશે અને જ્યારે શ્રી કૃષ્ણાવતાર થશે ત્યારે તેનો પુત્ર (પ્રદુમ્ન) થશે. જા માફ વચન અન્યથા નહિ થાય. પછી રતિ ચાલી ગઈ. હવે કામદેવે ભસ્મ થયાના સમાચાર સાંભળી ધ્રુવદિક દેવો વૈકુંઠમાં વિષ્ણુની પાસે ગયા અને વિષ્ણુ ધ્રુવદિક સર્વે મળીને શિવજીની પાસે જઈ સ્તુતિ કરીને પ્રસન્ન કર્યા. શિવે કહ્યું કે—તમે સર્વે શાં કારણથી આવ્યા છો? પછી વિષ્ણુ, ધ્રુવદિક બોલ્યા કે આ બધા દેવો આપણો વિવાહ જોવાને ઇચ્છે છે. પછી સપ્ત મહર્ષિઓએ લગ્ન પત્રિકા જોઈ અને ધ્રુવે સર્વ દેવોને સંભળાવી. નક્કી થયું એટલે શિવજીને જટા મુકુટ આદિથી શણગાર્યા. વિષ્ણુ ધ્રુવદિક પોતાનાં વાહનો ઉપર ચઢીને જાનમાં આવ્યા. શિવે પોતાના ગણોને પણ બોલાવ્યા. તેમાં—સુખ વિનાના, મોટા સુખવાળા, હુલા, હાથતુટા, વિગેરે ગણેડા જેવા, કુતરા જેવા પણ હતા, જેવા વરતેવી જાન પણ બની. તેમજ હિમાલય પર્વતના મંડપનું વર્ણન પણ થઈ શકે તેમ નથી. તેમાં બધા પહાડો, સાગરો અને તળાવો પણ હતાં. જાનૈયાઓને દેખતાં નગરમાં ખલ-લલાટ, દેવતાઓનાં વાહનો ભડકીને ભાગવા લાગ્યાં. બાળકો ભયથી ધ્રુવતાં ચમ રાજનો ભય કરવા લાગ્યા. વરને જોઈ સ્ત્રીઓ ભાગી. પાર્વતીની માતાએ

કહ્યું-દિકરી ! ગમે તેમ થાય પણ આ વરની સાથે તો તારું લગ્ન નહિ કરું. આ સમાચાર નારદને મળતાં સખ્ત ઋષિઓની સાથે હિમાલયને ધરે આવ્યા. પૂર્વની કથાથી સમજૂતિ કરવા લાગ્યા. તમારી દિકરી સનાતન કાળથી શિવની શક્તિ, અવિનાશી, અર્ધાંગમાં રહેનારી છે અને જગત્ની-ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરનારી. ઇચ્છા પ્રમાણે શરીરને ધરનારી છે. પ્રથમ દક્ષને ઘેર જન્મી, નામ સતી હતું. શંકર સાથે વિવાહ થયો હતો. એક વખતે રામ ચંદ્રજીનાં દર્શન થતાં મોહ પામી સીતાનો વેષ લીધો તેથી શિવે ત્યાગ કર્યો. પછી દક્ષના યજ્ઞોત્તમમાં બળી મુઝાં અને હમણાં તમારે ત્યાં જન્મ્યાં, શિવના માટે દારૂણ તપશ્ચર્યા કરી છે, તેથી એ શિવનાં પત્નીજ છે. પછી સર્વેને આનંદ થયો. તરેહતરેહનાં લોજન વિષ્ણુ અને બ્રહ્માદિક જન્મ્યા. લગ્ન સમયે શીવજી બ્રાહ્મણોને નમન કરી, રામચંદ્રનું સ્મરણ કરી સિંહાસન ઉપર બેઠા. મુનિઓની આજ્ઞાથી 'ગણપતિનું' પૂજન શિવે કર્યું. વિવાહ પહેલાં ગણપતિ સંભવે કેમ ? એવી શંકા કરવી નહિ. દેવતાઓની પદવીઓ અનાદિ કાળથી ચાલતી આવે છે. હાથ મેળાપ થયો. ગાડાંને ગડાં દાયજો મલ્યો. કેલાશ ઉપર આવ્યા, વિલાસ કરતાં છ મોઢાવાળા કાર્તિકેય જન્મ્યા. કે જે કાર્તિકેયે તારકાસુરને માર્યો. કાર્તિકેયનો જન્મ અને કર્મ વેદોમાં, પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. યાજ્ઞવલ્કના મુખથી સદાશીવનું ચરિત્ર સાબળી ભારદ્વાજ મુખ પામ્યા. શિવનો રનેહ તેજ રામ ભક્તનું લક્ષણ છે.

રામાયણનાં તારકાસુરની સમીક્ષા

સજ્જનો ! મત્સ્ય પું અને રકંઠ પું ના તારકાસુરથી આપ જાણીતા થયા. હવે રામાયણના તારકાસુરમાંથી જે સત્ય મળે તે વિચારીએ.

જેનોના બારમા તીર્થ કરના સમયમાં જે દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવાદિકનું બીજું ત્રિક લખીને બતાવ્યું તેમાંના આ તારક નામના પ્રતિવાસુદેવ છે અને દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવના હાથથી મરેલા છે. અનાદિકાળનોજ એવો નિયમ છે કે-વાસુ દેવનાં હાથથીજ પ્રતિવાસુદેવ મરે. તે પ્રમાણે અશ્વઘ્રીવ (પૌરાણિકના હયઘ્રીવ) અને તારક પ્રતિવાસુદેવ (પૌરાણિકના તારકાસુર) નો બનાવ આપે જૈન ઇતિહાસથી લખાએલો જોયો. હવે આગળ સાત વાસુદેવાદિકના બનાવો લખાશે તે પણ લક્ષમાં લેતા જશો. હવે આ લક્ષમણ વાસુદેવાદિકનું ત્રિક જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે આઠમું છે અને તે જૈનોના ૨૦મા અને ૨૧ મા તીર્થ કરના મધ્યકાળમાં થયેલું છે તેથી રામ લક્ષ્મણાદિકનો અધિકાર તે સ્થાન ઉપરજ કિંચિત્ લખીને બતાવીશું.

હાલ તો આ રામાયણમાં તારકાસુરનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું જોઈએ છે તેમાંથીજ કિંચિત્ વિચારીએ-

પૌરાણિકોનો ખરો મત તપાસીસું તો-રામચંદ્રજીના પછીથીજ શિવજી થયાનું જણાશે. આ ખ્યાલ અમારા આગળના લેખથી પણ આપ સાહેબો કરી લેશો. તો પછી રામચંદ્રજીનું ધ્યાન કરવા તે સમયમાં શિવજી બેઠાનું કેમ સંભવે? વળી તેમના ધ્યાનના સમયમાં મોટો ઉત્પાત કરવાવાળો માખાપ વિનાનો તારકાસુર પેલા થઈ ગયો તે પણ વિચારવાનું? ત્રાસી ગએલા દેવતાઓ-જગતના કર્તા બ્રહ્મા પાસે ફરીઆદ કરવા ગયા ત્યારે તેમને જે શિવજીના ધ્યાનથી અચાનક ઉત્પાત કરનાર થયો તેનો નાશ તેના પુત્રથી થવાનું જણાયું. બ્રહ્માને ભવિષ્યનું જ્ઞાન હોત તો પોતે વારંવાર તેમનાથી નીચા દરજ્જાના લોકોથી શાપિત શું કરવાને થતા? જુઓ અમારો આગળ પાછળનો લેખ, મહાદેવે કામદેવને બાળીને ભસ્મ કરી નાંખ્યો અને વલી પાછા અદ્ભુત રૂપવાલી જન શણગારીને પરણવાને ગયા. શું આ આશ્ચર્ય ન જણાય? પાર્વતીજીતો પતિને લંપટ બાળી રક્ષક મૂકી તપ કરવા ગયા હતાં. વળી પરણવાની હોંસમાં બ્રામ્હણોને નમસ્કાર કરી પટલા ઉપર બેઠા. મોટા મોટા દેવો પણ બ્રામ્હણોને જ નમસ્કાર કરે ને?

બીકીનો વિચાર ઉપર આવેલા રામાયણના લેખથીજ વાચક વર્ગે કરી લેવો અને સત્ય વસ્તુની તપાસ કરવી.

॥ પ્રતિ વૈદ-રામાયણના તારકાસુર અને તેની સમીક્ષા. પ્રકરણ ૨૭ મું.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

તેરમા તીર્થંકર અને ત્રિજ વાસુદેવનું ત્રિક.

(ભદ્ર- બળદેવ. સ્વયંભૂ-વાસુદેવ, અને મેરૂક-પ્રતિ વાસુદેવ) ત્રિપદિન પર્વ ૪ સર્ગ ૩ બે.

તેરમા તીર્થંકરનો જીવ પૂર્વ ભવે-ધાતકી ખંડમાંના પૂર્વ વિદેહ ક્ષેત્રના ભરતમાં મહાપુરી નામના નગરનો રાજા પદ્મસેન હતો તે રાજ્ય છોડી દીક્ષા લઈ અર્ધહાદિકની ભકિત પૂર્વક મહાતપ કરી બારમા દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. પછી ત્યાંના લાંબા આયુષ્યના અંતે ચ્યવીને કાંપિલ્યપુરના રાજા-કૃતવર્માં

‘તેમની પદરાણી-શ્યામા’ હતી. તેમની કુક્ષીથી તેરમા તીર્થંકર વિમળનાથ પણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે આ તેરમા તીર્થંકરનાજ સમયમાં જે બલદેવાદિક થયા છે તેમના પૂર્વ ભવોનો વૃતાન્ત કિંચિત્ ઇસારા માત્ર રૂપે અહિં લખીએ છીએ—

જંબુદ્વિપના પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં—આનંદ કરી નગરીનો રાજા નંદી-સુમિત્ર નામે હતો. તેને છેવટે રાજ્ય છોડીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી, દુષ્કર તપ તપ્યા અને છેવટે અનુત્તર વિમાનના દેવતા થયો.

હવે આગળ આ ભરતમાં શ્રાવન્તિ નગરીનો રાજા—ધનમિત્ર હતો. તેમની નગરીમાં અહિં નામનો રાજા અતિથી પણે આવીને રહ્યો હતો. તે બન્ને રાજાઓ ઘુત (બુઝાર) ના વ્યસનમાં પડ્યા. જે પ્રથમનો ધનમિત્ર હતો તે રાજાને હાર્યો. નિરાધાર પણે ભટકતાં એક સુનિની પાસે દીક્ષા લઈ ઉગ્ર તપ કરતાં તેણે બલિ રાજાને મારવાનું નિદાન દયું અને મરીને બારમા દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયો.

હવે બલિરાજા પણ રાજ્ય છોડીને સાધુ થયા. અન્તે મહદ્રિક દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંના લાંબા આયુષ્યના અન્તે નંદપુરના રાજા સમરકેશરી રાણી સુંદરી તેની કુક્ષીથી મેરૂક નામા પ્રતિવાસુદેવપણે ઉત્પન્ન થયા. હવે આગલ દ્વારિકા નગરીના રાજા રૂદ્રનામના હતા. તેમને સુપ્રભા અને પૃથ્વી નામની બે રાણીઓ હતી.

નંદિ મિત્રનો જીવ—અનુત્તર વિમાનથી ચ્યવીને—સુપ્રભાની કુક્ષીથી—ભદ્ર નામા બળદેવ પણે ઉત્પન્ન થયા.

અને ધનમિત્રનો જીવ બારમા દેવલોકથી ચ્યવીને—પૃથ્વી રાણીની કુક્ષીથી—સ્વયંભૂ નામે વાસુદેવ પણે ઉત્પન્ન થયા.

ભદ્ર અને સ્વયંભૂ નગરની બહાર કીડા કરતા હતા તેવામાં હાથી ઘોડાનું મોટું સૈન્ય જતું જોઈને તેના મુખીને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે અમારો શશિ-સૌમ્ય રાજાનાં માણસો ધીરજીએ જીવિતાની આશાથી આ સૈન્ય મેરકને આપવા જઈએ છીએ. આ વૈત જાંભળી તે અન્ને ભાઈએ મેરકને નહિ ગણતાં તે સૈન્ય પોતાના તાબામાં લઈ લીધું. મેરકને બંધર પડતાં મોટું યુદ્ધ થયું તેમાં—સ્વયંભૂ વાસુદેવના હાથે મેરક પ્રકિવાસુદેવ મરાણો.

ના ઇતિ નૈન પ્રમાણે—ત્રિજા સ્વયંભૂ વિષયુ, અને મેરૂક પ્રતિવિષયુ.

વૈદિક મતે મુરૂ દૈત્યની કથા.

મુરૂ દૈત્યની સાથે દિવ્ય હનર વર્ષના બાહુ યુદ્ધથી કૃષ્ણ નાશી છુટયા. બ્રહ્માંડ પુરાણમાંથી માગર શુદિ એકાદશીની કથા. શ્લોક ૧૪૩ માંનો કિંચિત્ સાર—છવીશ એકાદશીમાંની પહેલી.

॥ શ્રી કૃષ્ણને અબ્બુને પૂછયું કે—માગસર શુદિ અગીઆરસના વ્રતથી હનરો યજ્ઞનું કળ શાથી ? શ્રી કૃષ્ણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે—પૂર્વે કૃતયુગમાં—મુરૂ નામના દૈત્યે ઇંદ્ર, બ્રહ્માદિ બધાએ દેવતાઓને સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મ કર્યા. એટલે પૃથ્વી ઉપર આવી મહાદેવજીની પાસે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું. મહાદેવે વિષ્ણુ બતાવ્યા એટલે તેઓએ જલ મધ્યે સુતેલા વિષ્ણુને સ્તુતિ કરીને જગાડયા અને બધી હકીકત કહી બતાવી, એટલે વિષ્ણુ બોલ્યા કે એવો દુષ્ટ દૈત્ય કોણ છે ? કે જેણે બધાએ દેવતાઓને સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મ કર્યા ? બતાવો તેનું નામ, ઠામ, કેકાણું પછી ઇંદ્રે કહ્યું કે ચંદ્રવતી નગરીમાં બ્રહ્મવંશના નાડીજંઘનો પુત્ર મુરૂ છે તેને બધાએ વિશ્વને જીતી લીધું અને એણે અમારા દેવતાઓનો પણ નાશ કર્યો. આ વાત સાંભળતાં વિષ્ણુ ભગવાને તેનો નાશ કરવાનું વચન આપ્યું અને બધાએ દેવતાઓને લઈ ચંદ્રવતીમાં લડવા ગયા. પણ દેવતાઓ તો તે દૈત્યના એકજ સપાટાથી નાશી ગયા. છેવટે વિષ્ણુ ભગવાન તે દૈત્યની સાથે દિવ્ય હનર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધમાં પડયા પણ થાકયા. તેથી નાશીને બહરિકાશ્રમમાં એકજ દરવાજાવાળી બારથોજનની શુક્ષ્માં જઈને સુતા—મુરૂ દૈત્ય પણ પાછળ ત્યાં જઈને મારવા તૈયાર થયો. તે વખતે મારા અંગમાંથી એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ. તેની સાથે લડતાં છેવટે તે મુરૂ નામનો દૈત્ય મરાણો. એટલે મારી નિદ્રા પુરી થતાં ઉઠીને જોવા માંડયું તો તે દૈત્યને મરેલો જોયો અને નમ્ર રૂપે તે કન્યાને જોઈ પૂછયું કે આ દૈત્ય કોણે માર્યો કન્યાએ કહ્યું કે મેં માર્યો છે. પછી મેં સંતુષ્ટ થઈ કન્યાને વર માગવાનું જણાવ્યું. કન્યાએ કહ્યું જો આપ મને વર આપતા હોય તો જે આ એકાદશીમાં મને દૈત્યને મારવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે એકાદશીનું લોકો વ્રત કરે ? એટલે વિષ્ણુ ભગવાને તે વર આપ્યો. માટે આ માગસરશુદિ એકાદશીનું વ્રત કરતાં હનરો યજ્ઞનું કળ મળે છે. “ઇત્યાદિ” વિશેષ બતાવેલા ગ્રંથોમાંથી જોઈ લેવું.

જૈન વૈદિકના મુરૂની સમીક્ષા

જૈન પ્રમાણે આ અવસર્પિષ્ઠીમાં બલદેવની સાથે વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુનાં

નવત્રિક થએલાં છે. તેમાંનું પહેલું અને બીજું ત્રિક—અગ્નીઆરમા અને આરમા તીર્થંકરના સમયમાં થએલું બતાવી દીધું છે. હવે તેરમા તીર્થંકરના સમયમાં ભદ્ર બલદેવની સાથે સ્વયંભૂ વાસુદેવ અને મુરુ નામનો પ્રતિવાસુદેવ થયો છે એ બંને મહાન રાજાઓ છે. મુરુએ રાવણની પેઠે લડાઈ ઝગડાઓ કરી ત્રણે ખંડના રાજાઓની પાસે પોતાની આજ્ઞા મનાવી છે. તે અરસામાં થએલા સ્વયંભૂ મહાન રાજાએ પોતાના ભાઈ બલદેવની સહાયથી મુરુનો નાશ કરી પોતે ત્રણ ખંડના લોકતા વાસુદેવ થયા છે. પ્રતિવિષ્ણુને વિષ્ણુજ મારે એવો અનાદિનો નિયમ છે. તેથી સ્વયંભૂ નામના વિષ્ણુએ મુરુ નામના પ્રતિવિષ્ણુને સાઠ હજાર વર્ષના આયુષ્યના અન્તે માર્યો છે.

પુરાણકારોએ આઠમું ત્રિક લક્ષ્મણાદિકનું અને નવમું ત્રિક શ્રી કૃષ્ણાદિકનું તેમનામાંનાં નામાદિક કેટલાંક કાચમ રાખી પૂર્વ કાળમાં થએલા વિષ્ણુનાં નામો ઉઠાવી દઈને તેમના સમયમાં થએલા પ્રતિવિષ્ણુઓ (વિરોધીઓ) ને દાનવો (દૈત્યો) ના નામથી પ્રસિદ્ધમાં મુકી તેમના ઇતિહાસોમાં આસમાન જમીનના જેટલો મોટો ફેરફાર કરીને મૂકેલો છે. તેમાંનું પહેલું ત્રિક બળદેવની સાથે મૂકેલું ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને અશ્વઘ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનું અને બીજું ત્રિક બલદેવની સાથેનું મૂકેલું. દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને તારક નામના પ્રતિવાસુદેવનું અગ્નીઆરમા અને આરમા તીર્થંકરના સમયમાં થએલું તેનો સંબંધ જૈન અને વૈદિકમાંથી જે લખીને બતાવ્યો છે તેને તપાસીને જુવો, કેટલો બધો ફેર થએલો છે એટલે ખાતરી થશે.

હવે હું આ ત્રીજા ત્રિકમાંના મુરુદૈત્યનો વિચાર કિંચિત કરીને બતાવું છું—યુગિરને શ્રી કૃષ્ણ પોતેજ કહે છે કે—પૂર્વે કૃતયુગમાં મુરુ નામના દૈત્યે બ્રહ્માદિક બધાએ દેવતાઓને સ્વર્ગમાંથી બ્રષ્ટ કર્યા. પૃથ્વીપરના શિવને શરણે ગયા પણ શિવે વૈકુંઠના વિષ્ણુ બતાવ્યા. એટલે તે બધા બ્રહ્માદિક દેવતાઓએ સમુદ્રમાં સૂતેલા શ્રી કૃષ્ણને જગાડી બનેલી વાત કહી બતાવી. શ્રી કૃષ્ણે મુરુનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. બ્રહ્માદિક બધાએ દેવતાઓને લઈને વિષ્ણુ ભગવાન પોતે ચઢ્યા. પણ દેવતાઓતો મુરુના તાપથી ભાગ્યા માત્ર શ્રી કૃષ્ણજ દિવ્ય હજાર વર્ષ બાહુ યુદ્ધ સુધી ટક્યા, પણ થાકીને નારી જઈ—બાર યોજનની ગુફામાં સુતા. મુરુ પણ સુતેલા કૃષ્ણને મારવા તૈયાર થયો. ત્યારે તેમના અંગથી પેદા થએલી કન્યાએ શ્રી કૃષ્ણને બચાવ્યા. વિચારી પુરુષોને આ કથા કેટલી શ્રદ્ધેય થઈ શકે ? આધુનિક કેળવણીના સમયમાં આવા

પ્રકરણ ૨૮ મું. ત્રિજ સ્વયંભૂ વાસુદેવ અને મેરક પ્રતિ વાસુદેવ. ૨૧૫

આવા પાયા વગરના સેંકડો લેખો જોઇ લોકો પુરાણોને જુઠાં કહે તેમાં શી નવાઇ ?

પુરાણમાં મુરના મરણથી—જૈનોમાં કલ્યાણકોથી એકાદશીની મહિમા.

મુર પ્રતિવાસુદેવને સ્વયંભૂ વાસુદેવે માર્યો એમ જૈન ઇતિહાસથી લખીને બતાવી દીધો. પૌરાણિકોએ—મુરનું મરણ કન્યાથી બતાવી તે અગીઆરસના દિવસને મોટો બતાવ્યો. જૈનોમાં એક એક તીર્થંકરનાં જન્મ, જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને છેવટે મોક્ષ એ પાંચ કલ્યાણકના દિવસોને ઉત્તમોત્તમ માનવામાં આવ્યાં છે. તે અઢાઇ દ્વીપના ૧૫ ક્ષેત્રમાં થએલા કે થવાવાળા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણે કાળના તીર્થંકરોમાંનો કોઇનો જન્મ, તો કોઇની દીક્ષા તો કોઇને કેવળજ્ઞાન, કોઇ તીર્થંકરનું એક કલ્યાણક, તો કોઇનાં બે ત્રણ આ માગસર સુદી ૧૧ ના દિવસે થએલાં ગણાવ્યાં છે.

એકંદરે ત્રણે કાળના અઢાઇદ્વીપના તીર્થંકરોનાં કલ્યાણક ૧૫૦ થએલાં ગણાવ્યાં છે. કલ્યાણકના દિવસો ઉત્તમ મનાએલા તેથી આ માગસર સુદિ (૧૧) અગીઆરસ મોટી મનાએલી છે. આ સંબંધે જૈનોના સંસ્કૃત, પ્રાકૃત તેમજ ભાષાના અનેક લેખો લખાએલા છે અને તેમાંના છપાઇને પણ ઘણા બહાર પડી ગએલા છે ત્યાંથી વિચાર કરી લેવાની ભલામણ કરું છું. જો કે આ અમારો લેખ ચાલતા પ્રસંગનો નથી. પણ વૈદિકોએ મુર દૈત્યના સંબંધથી આ અગીઆરસના દિવસને કેવા પ્રેકારનો ગોઠવી બહાર કર્યો છે તેટલું બતાવવા પુરતો જ છે. આ વિષયમાં જૈન અને વૈદિકના ઇતિહાસ સિવાય બીજું સાધન અમારી પાસે નથી. વૈદિકોમાં મુરના મરણ પ્રસંગથી મોટો દિવસ ગણવામાં આવ્યો અને જૈનોમાં તીર્થંકરોનાં કલ્યાણકના દિવસોના કારણથી મોટો ગણવામાં આવ્યો એટલો જ વિચાર કરીને જોવાનું છે. કલ્પલં પ્રસંગેન ?

૥ ઇતિ વૈદિક—બ્રહ્માંડે—માગસર સુદિ ૧૧ ના સંબંધવાળી મુર દૈત્યની કથા, અને તેની સમીક્ષા. પ્રકરણ ૨૮ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ચૌદમા તીર્થંકર અને ચોથા વાસુદેવાદિકતું ત્રિક-ચોથુ.

(જલદેવ-સુબ્રહ્મ, વાસુદેવ- પુરુષોત્તમ, પ્રતિવાસુદેવ-મધુ)

ઘાતકીખંડ પ્રાગ્વિદેહમાંના ઐશવત ક્ષેત્રમાં અરિષ્ટા નગરી હતી. ત્યાંના રાજા પશ્ચરથ હતા તેમને રાજ્ય છોડીને યતિ દીક્ષા લઇને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી. અંતે દશમા દેવલોકમાં દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા. લાંબા કાળ પછી ત્યાંથી ચ્યવીને-અયોધ્યાના રાજા સિંહસેનની રાણી સુયશાની કુક્ષિથી અનંતજિત નામના ચૌદમા તીર્થંકરપણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે જલદેવાદિકના પૂર્વ ભવોનો ઇસારો.

જંબુદ્વીપના પૂર્વ વિદેહ ક્ષેત્રમાંના નંદપુરી નગરીનો રાજા મહાખડ્ગ નામનો હતો. રાજ્યને છોડી દીક્ષા લીધી શુદ્ધપણે પાલન કરી અંતે આઠમા સહસાર નામના દેવલોકમાં તે દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે આગળ જંબુદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં કૌશાંબી નગરીનો રાજા સમુદ્ર-દત્ત હતો તેની રાણી નંદા નામની હતી. આ સમુદ્રદત્તનો મિત્ર મલયાચલનો રાજા ચંડશાસન હતો. એક દિવ નંદા રાણી ઉપર નજર પડતાં શત્રુરૂપ બની તેનું હરણ કરી ગયો. સમુદ્રદત્તે દીક્ષા લીધી. ઉગ્ર તપ કર્યો. ચંડશાસનને મારવાનું નિહાન કરી અંતે આઠમા સહસ્રાર દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે ચંડશાસન પણ મરણ થયા બાદ અનેક યોનિઓમાં ભટકીને છેવટે પૃથ્વીપરના રાજા વિલાસ તેની રાણી ગુણવતી તેની કુક્ષિથી મધુનામા પ્રતિવાસુદેવ પણે ઉત્પન્ન થયા.

બીજી તરફ દ્વારકીના રાજા સોમ નામના હતા. તેમને સુદર્શના અને શીતા નામની બે રાણીઓ હતી.

જે મહાખળનો જીવ હતો તે આઠમા દેવલોકથી ચ્યવીને સુદર્શનાની કુક્ષિથી સુબ્રહ્મ નામે બળદેવ પણે અને સમુદ્રદત્તનો જીવ હતો તે આઠમા દેવલોકથી ચ્યવીને શીતાદેવીની કુક્ષિથી પુરુષોત્તમ નામે વાસુદેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

એક દિવસે-મધુના મહેલમાં નારદ ગયા છે. તેમને મધુએ પૂછ્યું કે મારાથી કેમ વધારે બળવાન છે ? છેવટે નારદે કહ્યું કે સુબ્રહ્મ અને પુરુષોત્તમ

પ્રકરણ ૨૯ મું. ચોથા પુરુષોત્તમ વાસુદેવ અને મધુ પ્રતિ વાસુદેવ. ૨૧૭

એ બે ભાઈઓ—પવન અને અગ્નિ જેવા હુઃસહ છે. આ વાત સાંભળતાંજ સોમ રાજાની પાસે દૂત મોકલીને તેના રાજ્યની સાર સાર વસ્તુની માંગણી કરી. પણ પુરુષોત્તમે તે દૂતને ધક્કા મારી હાંકી મૂક્યો. આ તરફથી મધુ નામના પ્રતિવાસુ-દેવે તરતજ ચઢાઈ કરી પણ છેવટે પુરુષોત્તમ નામના વાસુદેવના હાથે ચક્રવર્તી મરાણો અને નરકમાં ગયો અને પુરુષોત્તમના સેનાપતિના હાથે—મધુનો ભાઈ કૈટભ પણ મરાણો. પુરુષોત્તમ છેવટે મરણ પામી છઠ્ઠી નરકમાં ગયા અને સુપ્રભ હતા તે દીક્ષા લઈને ડેવળગમન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે—પુરુષોત્તમ વિષ્ણુ, મધુ પ્રતિવિષ્ણુ, તેના ભાઈ કૈટભ.

(૧) માંકડેય પુરાણના મધુ અને કૈટભ.

મતમીમાંસા. પૃ. ૯૫ માંકડેય પુરાણ. અધ્યાય. ૭૮ મોં.

“ મધુ અને કૈટભ એ બે દેત્યો—વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા. પછી બ્રહ્માજીને મારવા તૈયાર થયા. બ્રહ્માજી એ નિદ્રા દેવીની સ્તુતિ કરી. ભનવાન (શ્રીકૃષ્ણજી) જાગી ઉઠ્યા. પછી તે દેત્યોની સાથે પાંચ હજાર વધ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું. ” ઇત્યાદિ.

(૧) મધુ અને કૈટભની સમીક્ષા.

સત્જનો ! પુરાણોમાં લખ્યું છે કે—એકજ વિષ્ણુ વારંવાર અવતાર લે છે, ત્યારે કયા કાલમાં અને કયા અવતારમાં આ વિષ્ણુ ભગવાનના કાનમાં મેલ ભરાઈ ગયો હતો ? અને કોની પાસેથી કઢાવતાં આ મધુ અને કૈટભ બે દેત્યો ઉત્પન્ન થઈ ગયા હતા ? ખેર. બીજી વાત એ છે કે સત્તરલાખ અને અઠ્ઠાવીશ હજારવર્ષના કૃતયુગમાં બ્રહ્માજી થયા, તેમને આ બે દેત્યોએ કયા કાળમાં અને કયા યુગમાં અને કયા ઠેકાણેથી પકડ્યા ? ત્રિજી વાત એ છે કે—આ બે દેત્યોની સાથે બ્રહ્માજીએ કયા કાળમાં વૈર બાંધ્યું હતું કે જેથી વિષ્ણુ ભગવાનના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થતાની સાથે બીજા બધાઓને છોડી દઈને લાગલી બ્રહ્માજીનીજ દાદી પકડી લીધી ? કોઈ કારણ હતું એમ શું આપ બતાવી શકો તેમ છો ? વળી ચોથી વાત એ છે કે—બ્રહ્માજીએ નિદ્રાદેવીની સ્તુતિ કરીને શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને જગાડ્યા, બ્રહ્માજી પોતે આખી દુનીયાને ઉત્પન્ન કરનાર હોવા છતાં પણ આ કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા માત્ર બે દેત્યોને પણ શું હટાવી શક્યા

નહિ ? આ પણ એક મહાન આશ્ચર્ય જેવું ખરું કે નહિ ? વળી પાંચમી વાત એ છે કે-કૃતયુગ પછી ત્રેતા- ખાર લાખ અને છત્રું હજાર વર્ષનું થયું છે. તેમાં શ્રી કૃષ્ણજી થયા છે ત્યારે ઇન્દ્રજીએ કૃષ્ણ ભગવાનને કયા કાલમાં જગાડયા ?

વળી છઠી વાત એ છે કે-જેવી રીતે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન વિષ્ણુના અવતાર રૂપે ગણાય છે તેવી રીતે વિષ્ણુ ભગવાનના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયેલા આ બે દૈત્યોને ગણવા કે કોઈ જુદા રૂપના ગણવા ?

સજ્જનો ! પુરાણકારોનું આ બધું તર્કટ કેવા રૂપનું સમજવું ? કેમકે- જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે તો મધુ નામ પ્રતિવિષ્ણુરૂપ એક મહાન રાજા છે. શલાકાપુરૂષની ગણતરીમાં ગણાયેલા છે અને અનાદિના કાળના નિયમ પ્રમાણે પુરૂષોત્તમ વાસુદેવના હાથે મરાણા છે. અને મધુનો ભાઈ કૈટભ તેમના સેનાનીના હાથે મરાણા છે. તેમનું સ્વરૂપ પુરાણકારે કેવું પ્રમાણ વિનાનું ચિતર્યું છે ? સંપૂર્ણ ઇતિહાસ જોવાની ઇચ્છાવાળા સજ્જનોએ ત્રિષદ્ધિ શલાકાના પર્વ ચોથાનો ચોથો સર્ગ જોવો. ”

વિષ્ણુના કાનના મેલથી મધુ કૈટભ દૈત્યો.

(૨) દુર્ગાપાઠ. અધ્યાય. ૧ લાના શ્લોક ૬૭ થી ૬૯ નો ભાવાર્થ:

“ કલ્પના અન્તે જ્યારે આ જગત્ એકાલ્પવરૂપે થયું ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાન શેષ નાગની શય્યા કરી યોગ નિદ્રામાં લીન થયા.

તે વખતે મધુ અને કૈટભ એ બે દૈત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઈ ઇન્દ્રજીને મારવા દોડયા. જગત્પતિ ઇન્દ્રજી તે વખતે વિષ્ણુની નાભિ કમળમાં હતા અને શ્રી વિષ્ણુ સુતેલા હતા ઇત્યાદિ. ”

આ મધુ અને કૈટભ બે દૈત્યોની વિશેષ સમીક્ષા. આ દુર્ગાના પાઠમાં બતાવેલા બે દૈત્યોમાં વિશેષ એમ સમજાય છે કે વિષ્ણુ શેષનાગની શય્યા કરી યોગ નિદ્રામાં લીન થયેલા હતા તે વખતે તેમના કાનમાંથી નીકળી તેમની નાભિકમળમાં બેસી રહેલા ઇન્દ્રજીને મારવા દોડયા. કેમકે તે વખતે બીજું કોઈ તેમના હાથમાં આવે તેમ ન હતું. વિચાર એ થાય છે કે નિમિત્તાવિના ઉત્પન્ન થયેલા તે બે દૈત્યોમાં એટલું બધું બળ કયાંથી આવી ગયું કે જગત્ના સદા એવા ઇન્દ્રજીને પણ ભયભીત કરી નાખ્યા ?

પ્રકરણ ૨૯ મું ચોથા પુરુષોત્તમ વાસુદેવ અને મધુ પ્રતિ વાસુદેવ. ૨૧૯

॥ ઇતિ વૈદિકે-માર્ક"કેય અને દુર્ગાપાઠના-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા મધુ કેટલની સમીક્ષા.

વાયુપુરાણના મધુ અને કેટલ.

વાયુપુરાણ. અધ્યાય ૨૪ માં મહાદેવની સ્તુતિ વિસ્તારથી કરેલી છે.

અધ્યાય ૨૫ માં મધુ અને કેટલનું વર્ણન-પૃ. ૧૭૯ થી મૂળ અને પૃષ્ઠ. ૧૮૩ થી-બદરીનાથ ત્ર્યંબકનાથ તર્ક વાચસ્પતિ કૃત ભાષાંતર સં. ૧૯૧૪ માં છપાએલું વડોદરા તેનો કિંચિત્ સાર નીચે પ્રમાણે—

દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કરનારો ઉમાપતિ—વિષ્ણુ અને પ્રમ્હાનું પાન કરતો હોય તેમ પોતાની સ્તવનાથી પ્રસન્ન થયો. તે મોટા ભાગ્યવાળા મહાદેવે બાણતાં છતાં પૂછ્યું કે—હિતને ઇચ્છનારા તમે બન્ને મહાત્મા કોણ છો? તે વખતે એક બીજાના સામું જોઈ કહેવા લાગ્યા કે હે સત્યરૂપ સર્વજ્ઞ! તમે શું અજ્ઞાત છો? અમને તમારા વિના સુખ ક્યાં છે? તે સમયે રૂદ્રદેવે કહ્યું કે—હે હિરણ્ય ગર્ભ! અને હે કૃષ્ણ! આ તમારી ભક્તિથી હું પ્રસન્ન થયો છું. તમને કયું વરદાન આપું? પછી વિષ્ણુએ પ્રમ્હાને કહ્યું કે તમે જે વરદાન ઇચ્છતા હોય તે માગો, પ્રમ્હાએ પુત્રની ઇચ્છા જણાવી ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું કે—હે દેવનાદેવ! તમે મહેશ્વરને પુત્રપણા વડે ઘો. પ્રમ્હાએ કેશવનું વચન માન્ય રાખ્યું અને તેમને સાથે રાખી પ્રમ્હાએ રૂદ્રને નમન કરીને કહ્યું કે—હે વિશ્વાત્મા! તું મારો પુત્ર થા?

અથવા તારા જેવો ભાર વહન કરનારો પુત્ર થાય. પછી ભગ નામના દૈત્યને હણનારા રૂદ્રે એમ કહ્યું કે “એમ થાઓ” એ પ્રમાણે રૂદ્રે પ્રદા ઉપર કૃપા કરી. પછી વિષ્ણુને વર માંગવાનું કહ્યું ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું કે—જો તેં આ બધું કર્યું છે તો તારામાં મારી અચળ ભક્તિ રહો. વિષ્ણુનું કથન સાંભળી મહાદેવે કહ્યું—“જે આ બધું સ્થાવર જંગમ છે તે સઘળું જગત્ રૂદ્રમય છે અને નારયણ મય છે—હું અગ્નિ છું, તું ચંદ્ર છે, તું રાત્રી અને હું દિવસ ઇત્યાદિ-યુગના વખતે આપણા બે સિવાય બીજોકોઈ આશ્રયભૂત નથી. હે વિષ્ણુ! તું પ્રકૃતિ અને હું પુરુષ છું. તું મારું અધુ” શરીર છે ઇત્યાદિ, તું સઘળાં કાર્યનો કર્તા છે અને હું તેનો અધિદેવતા છું, ઇત્યાદિ કહીને રૂદ્ર અંતર્ધાન થયા અને પૃથ્વીના પાળક વિષ્ણુએ જળમાં પ્રવેશ કરી શયન કર્યું. પ્રમ્હા પ્રમ્હાસન ઉપર જઈ બેઠા. ત્યાર પછી ઘણા લાંબા કાળે મધુ અને કેટલ બે ભાઈઓએ પ્રદાને એવું કહ્યું કે—

તું અમો બન્નેનો લક્ષ યદ્યપિ, એવું કહીને જલમાં અંતર્ધાન થયા. પ્રજ્ઞાએ વિશેષ જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ વિશેષ જાણી શક્યા નહિ, ત્યારે કમળના નાલવડે રસાતળમાં ઉતર્યા. ત્યાં પાતાળમાં હરણના આમડાનું કિતરીય (વચ્ચ) એટલા હરિને સુતેલા જોયા. જગાડીને કહ્યું કે-મને પ્રાણીઓનો મોટો ભય છે માટે મારું રક્ષણ કર, વિષ્ણુએ કહ્યું-“ખડીશ નહિ-ખડીશ નહિ” તું પ્રાણીઓના વાક્ય વડે દૈત્યોનો નાશ કરીશ. ત્યાર પછી ૧× અનંત ભગવાને મધુ કૈટભને પુનઃ આવેલા જાણી પોતાના મુખથી વિષ્ણુ અને જીર્ણી બે લાઇએને ઉત્પન્ન કરીને કહ્યું કે તમો પ્રજ્ઞાનું રક્ષણ કરો. તે બે દૈત્યો વિષ્ણુ અને જીર્ણીના સરખું રૂપ ધારણ કરી વિષ્ણુ અને જીર્ણીના સન્મુખ આવી ઉભા રહ્યા. તે સમયે તે બન્ને દૈત્યોએ પ્રજ્ઞાને કહ્યું કે અમો બન્ને લડીએ છીએ, તું સભ્ય થા. એમ કહી તે બન્ને દૈત્યો જલમાં પેઠા અને માયાવડે જલને સ્થિર કરી ઇચ્છા પ્રમાણે યુદ્ધ કરવાને લાગ્યા. લડતાં દેવનાં ૨ સો વર્ષનો વીતી ગયાં પણ ગર્વ હઠયો નહિ. સરખા લક્ષણવાળા જોઈ વ્યાકૂલ થઈ પ્રજ્ઞાએ ધ્યાન ધર્યું અને દિવ્ય નેત્રવડે અંતર જાણ્યું અને વિષ્ણુ, જીર્ણીના શરીરને કમલના કેશરથી ઉત્પન્ન થએલા અખતરથી બાંધી દીધું અને તે મંત્ર બોલવા લાગ્યા. મંત્ર જાણતાં કમળને ધારણ કરનારી સતી કન્યા ઉત્પન્ન થઈ. કન્યાને જોઈ દૈત્યો ગાભરા થયા. ત્યારપછી પ્રજ્ઞાએ કહ્યું કે તું કન્યા કોણ છે? કન્યાએ કહ્યું કે હું વિષ્ણુનો સંદેશો લાવનારી મોહિની નામે માયા છું. હે પ્રમ્હ ! તેં મારું કીર્તન કર્યું તેથી તારી પાસે આવી છું. પછી પ્રજ્ઞાએ ગૌણ નામો પાડ્યા-“ મહાવ્યાહતિ ” મરતક ભેડી ઉત્પન્ન થઈ તેથી-સાવિત્રી અને કાંશા, અને બીજાં નામો કર્મથી ઉત્પન્ન થશે. ત્યારબાદ દૈત્યોએ એવો વર માગ્યો કે-અમારું મરણ થાય નહિ અને અમે તારા પુત્ર થઈએ. દેવી ‘ તથાસ્તુ ’ કહી ચમસદનમાં લઈ ગઈ.

વિષ્ણુએ કૈટભને અને જીર્ણીએ મધુને માર્યા.

એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાએ લોકના હિતમાટે વિષ્ણુ અને જીર્ણી સાથે રહી બન્ને દૈત્યોને માર્યા.

સુતે કહ્યું કે હે ઋષિઓ ! રૂદ્ર પ્રમ્હાના પુત્ર થયા તે હવે કહું છું. મધુ અને કૈટભ સાથે યુદ્ધ થયા કેટલે પ્રમ્હાએ વિષ્ણુને કહ્યું કે-હે દેવ ! આજ સો વર્ષ પુરાં થયાં, પ્રલયનો સમય થયો છે, હું સ્થાનપર જાઉં છું. પ્રમ્હાનું એવું વચન

× ૧ અનંત ભગવાન તે અનાદિના વિષ્ણુ ભગવાનજ સમજવા

૨ દેવનાં સો વર્ષો એટલે કરોડોનાં કરોડો અથવા અબજોનાં અબજો પણ ગણતરીમાં આપણે હિસાબે કહી શકાય.

પ્રકરણ ૨૯ મું. ચોથા પુરુષોત્તમ વાસુદેવ અને મધુ પ્રતિ વાસુદેવ. ૨૨૧

સાંભળી વિષ્ણુએ પૃથ્વીને સ્થાવર વિનાની કરી જંગમોના પ્રકૃતિમાં લય કર્યો. ધ્રમ્હાએ ગોવિંદને આશીર્વાદ આપ્યો અને કહ્યું કે તે જગત સમુદ્રમય કયું હવે મને કરવા જેવું હોય તે કહો. વિષ્ણુએ કહ્યું કે હે કમલયોનિ મારું વચન સાંભળ, હે દેવ ! તે પુત્રની ઇચ્છાથી ઇશ્વર પાસેથી જે કૃપા મેળવી તે તું સફલ કરી મારાથી ઋણુ રહિત થા. પછી ઇચ્છા હોયતો ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓજ સરજ અથવા તે છોડી દે, પછી ધ્રમ્હાએ ગોવિંદથી કાર્યનો સંકેત બાણી ઉગ્ર તપ કરવા માંડ્યું, તપ કરતાં ઘણો વખત થયો પણ ફળ થયું નહિ. દુઃખી થવાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો તેથી નેત્રમાંથી આંસુ પડ્યાં અને તે બિંદુઓથી જેરી સર્પો ઉત્પન્ન થયા. પ્રથમ સર્પો ઉત્પન્ન થએલા બેઠ ધ્રમ્હા પોતાને નિંદવા લાગ્યા, મારા તપને ધિક્કાર છે. અરે ! પ્રારંભમાંજ લોકોને નાશ કરનારી પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ. ધ્રમ્હાને ક્રોધની શાન્તિ ન થવાથી મૂર્છા આવી અને પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. પછી ધ્રમ્હાના દેહથી રડતા અગીઆર (૧૧) રૂદ્રો પેદા થયા. સઘળા પ્રાણીઓમાં રહેલા પ્રાણને રૂદ્ર સમજવા. અગીઆર નીલલોહિત ધ્રમ્હાના લલાટથી ઉત્પન્ન થઈ ધ્રમ્હાને પુનઃ સજીવન કર્યા. પુત્રરૂપ રૂદ્રે ધ્રમ્હાને સજીવન કર્યો ત્યારે કાંઈક સચેત થએલા ધ્રમ્હાને રૂદ્રે વચન કહેવાને માંડ્યું. હે ધ્રમ્હા તું મારી પાસે કાંઈ માગ ! અને તું પોતાને સ્મરણ કર, હે પ્રભુ હું રૂદ્ર નામે તારો પુત્ર છું. તું મારા ઉપર કૃપા કર, રૂદ્રનું વચન સાંભળી સજીવન થએલો ધ્રમ્હા સ્નેહયુક્ત કહેવા લાગ્યો કે હે દેવ અગીઆર રૂપવાળો તું કોણ છે ? રૂદ્રે નમન કરીને કહ્યું કે હે પ્રજ્ઞા ? તે “ વિષ્ણુ સાથે મારી પાસે ” હે દેવ તું મારો પુત્ર થા અથવા તારા જેવો ભાર વહન કરનારો પુત્ર આપ. એ પ્રમાણે વર માગ્યો હતો. હે દેવ આ સઘળા પુત્રો વડે કાર્ય કરવાને યોગ્ય છે માટે ખેદ છોડી દે અને તું લોકને સરજ ? એ પ્રમાણે રૂદ્રનું કહેવું સાંભળી ધ્રમ્હા પ્રસન્ન મનવાળો થયો અને લોકના અંતમાં-કૃષ્ણ અને શુકલવર્ણવાળા રૂદ્રને ફરી કહેવા લાગ્યો કે હે પ્રભુ તું મારા કાર્યને માટે સહાય થા ?

અને મારી સાથે તું પ્રજા ઉત્પન્ન કર ? તું સર્વ પ્રાણીઓના બીજ-વાળો છે તે પ્રમાણે તું તે કાર્યમાં યુક્ત થા ? શંકરે ‘ અસ્તુ ’ કહી તે વાત શ્રદ્ધા કરી. ત્યાર પછી કાળા મૃગચર્મ વડે શોભતા ધ્રમ્હાએ પ્રથમ ‘ મન ’ ને ઉત્પન્ન કર્યું. પછી પ્રાણીઓની ‘ ધારણાને ’ ઉત્પન્ન કરી. પછી જીભ અને પછી સરસ્વતીને સન્ન્યા પછી ભૃગુ, અંગીરા, દક્ષ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કતું, અને વશિષ્ઠ નામે સાત માનસ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા. ધ્રમ્હાએ

પોતાના જેવા વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર બીજા પણ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા. તેના ક્રમ વડે ફરી તેણે મુખથી ગાયો ઉત્પન્ન કરી. ત્યાર પછી ઝોંકાર જેમાં મુખ્ય છે એવા વેદ, અને તેની અભિમાની દેવતાઓ ઉત્પન્ન કરી. બ્રહ્માએ એ પ્રમાણે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી અને ઉપર કહેલા દક્ષ વિગેરે સમર્થ માણસ પુત્રોને કહ્યું કે હે પુત્રો તમે રૂદ્ર સાથે પ્રજા સર્જો, તમારું કલ્યાણ થાઓ. તે સમયે પ્રજાના પતિઓએ રૂદ્રની પાસે જઇને કહ્યું કે હે મહેશ્વર ! તમે રૂદ્ર સાથે પ્રજા સર્જો એવો તમારા ઉપર બ્રહ્માનો સંદેશો છે માટે અમે તારી સાથે પ્રજા સર્જવાને ઇચ્છીએ છીએ. દક્ષ વિગેરેનું એવું કહેવું સાંભળી રૂદ્ર બોલ્યા કે હે બ્રહ્માના પુત્રો ! તમે મારા પ્રાણ ગ્રહણ કરી અને મારા બ્રાહ્મણ પુત્રોને અગ્રસેર કરી-બ્રહ્માથી આરંભી સ્તંભ (ઘાસનો ડાંડો) પર્યંતના મહરૂપમય સાત લોકોને સર્જવા યોગ્ય છો, માટે મારા વચનથી જાઓ. એવું કહેવું સાંભળી-દક્ષ વિગેરે પ્રજાપતિઓએ આદિ રૂદ્રને પ્રત્યુત્તર કહ્યો કે હે દેવ ! તમે જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરો છો તે પ્રમાણે થશે. ત્યારપછી પ્રજાપતિઓ દક્ષને કહેવા લાગ્યા કે હે દેવ ! તું મોટો પ્રજાપતિ છે માટે તને આગળ કરીને અમે પ્રજાઓ સર્જીશું. દક્ષે ‘ જે પ્રમાણે થાઓ ’ એવું વચન કહ્યું. પ્રજાની ઇચ્છાવાળા બ્રહ્માએ તે પ્રજાપતિઓ સાથે સૃષ્ટિ રચવાનો આરંભ કર્યો.

હે ઋષિઓ ! થઇ ગયેલા સાતમા કલ્પમાં બ્રહ્માના-ઋણ અને સનત કુમાર નામે તપલોકમાં રહેનારા બે પુત્ર થયા. ત્યારપછી તે બ્રહ્માએ બીજા મહર્ષિ એવા માનસ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા.

“ મધુ, કૈટભની ઉત્પત્તિ અને વિનાશનું વર્ણન નામે પચીસમે અધ્યાય. ”

ઇતિ વૈદિકે-પ્રાચીન વાયુ પુ૦ માં-વિચિત્ર પ્રકારે-મધુ અને કૈટભનું,
અને જગત્ની ઉત્પત્તિનું સ્વરૂપ.

આમાં કિંચિત્વિચાર-મધુ અને કૈટભ આ બે ભાઈઓ મોટા રાજાઓ જૈન ગ્રંથોમાં કહ્યા છે. વૈદિક માર્કંડેયમાં-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પત્તિ બતાવી છે. આ વાયુપુરાણમાં વાયુદેવે-એમ જણાવ્યું કે-આ બે ભાઈઓએ અચાનક પણે ઉત્પન્ન થઇ બ્રહ્માને એવું કહ્યું કે-તું અમે બન્નેનો ભક્ષ થઇશ, પણ તે બન્ને કયાંથી આવ્યા અને શા કારણથી ભક્ષ થવાનું કહી ગયા ? બીજા સર્વેને છોડી બ્રહ્માનેજ ભક્ષરૂપે બોલ્યો તે વિચારવા જેવું થાય છે. વળી સૃષ્ટિ રચવાના પૂર્ણ જ્ઞાન-

પ્રકરણ ૨૯ મું. ચોથા પુરુષોત્તમ વાસુદેવ અને મધુ પ્રતિ વાસુદેવ. ૨૨૩

વાળા પ્રદ્ધા તે લયંકર બે દૈત્યોને બાણી શકયા નહિ, તેથી લયતું રક્ષણ મારવા પાતાળમાં હરિને શરણે ગયા. ફરીથી મધુ અને કેટલને આવેલા બાણી હરિએ વિષ્ણુ અને જીજ્ઞાને ઉત્પન્ન કરવાની ખટપટ કરી. શું રક્ષા કરવાને પોતે સમર્થ ન હતા ? વળી તે બે દૈત્યોએ વિષ્ણુ જીજ્ઞાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી પ્રદ્ધાને સભ્ય રાખી દેવતાઓનાં સો વર્ષો સુધી લડયા અને પ્રદ્ધાતું પણ લાન લુલવ્યું તેથી તેમને જોળખવા ધ્યાન કરવું પડ્યું (ધ્યાન કેવળ તે આમાં નથી) ધ્યાનથી બાણી કમલ કેશરના અખતરથી વિષ્ણુ જીજ્ઞાનું શરીર બાંધી દીધું અને મંત્ર બોલતા રહ્યા તેથી વિષ્ણુનો સંદેશો લાવનારી કન્યા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ. તેની પાસે પેલા બે દૈત્યોએ તેનાજ પુત્ર થવાનો વર માગ્યો. તે પેલી કન્યાએ આપ્યો. આ કૃત્રિમની કન્યામાં વર આપવાની સત્તા ક્યાંથી ? છેવટે તે કૃત્રિમ બે દૈત્યોને—કૃત્રિમ વિષ્ણુ જીજ્ઞાને માર્યા પણ પ્રદ્ધાદિક ત્રણે મોટા દેવોમાંના કોઈએ કાંઈ કયું હોય તેમ જણાતું નથી. તેથી આ લેખ ચારે તરફથી વિચારવાનું પડિતોને જણાયું છું.

આગળ—બે દૈત્યો મરાણા પ્રલયનો સમય બાણી પ્રદ્ધાએ રજા માગી. વિષ્ણુએ પૃથ્વીને સ્થાવર વિનાની કરી. જંગમનો પ્રકૃતિમાં લય કર્યો. વિચાર થાય છે કે—કૃત્રિમ દૈત્યોને મારવા કૃત્રિમ વિષ્ણુ જીજ્ઞાને બળાવ્યા. તેનો અંત દેવતાઓના સો વર્ષો આવ્યો તો આખી પૃથ્વીને સ્થાવર જંગમ વિનાની કરતાં કેટલો વખત લાગ્યો હશે ! અને તે કેની પાસે કરાવ્યો હશે ? શું આ વાત વિચારવા જેવી નથી ? સૃષ્ટિની રચના કરવા માટે તપ કર્યું, કૃષ્ણ ન આવતાં આંસુ પડ્યાં, તેના ઝેરી સર્પો થયા તેથી તપને ધિક્કારી છેવટે પ્રદ્ધાએ મૂર્છાથી પ્રાણ ગુમાવ્યા, ત્યાર બાદ મુડદામાંથી અગીયાર રૂદ્રો ઉત્પન્ન થયા તે પ્રાણ થયા. ફરી તે મુડદાના લલાટથી ૧૧ નીલલોહિત ઉત્પન્ન થયા. તેણે પ્રદ્ધાને સજીવન કરી વર માંગવાનું કહ્યું. પ્રદ્ધાએ પૂછ્યું કે તું કોણ છે ? ત્યારે ઇશ્વરે કહ્યું કે હું તારો પુત્ર છું. છેવટે લોકના અંતમાં—કૃષ્ણની અને રૂદ્રની સહાય લેવા ગયા. આ બે વખતે ઉત્પન્ન થયેલા રૂદ્રો કયા ? અને સર્જવાનો લોક કયો ? આટલું ટુંક માત્રજ લખી બાકીનો વિચાર કરવાનું વાચક વર્ગને સોંપું છું.

॥ ઇતિ વાયુ પુરાણના મધુ અને કેટલનો વિચાર. ॥ પ્રકરણ ૨૯ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

પંદરમા તીર્થંકર અને પાચમા પુરૂષસિંહ વાસુદેવાદિકનું ત્રિક.

(બળદેવ-સુદર્શન, વાસુદેવ-પુરૂષસિંહ, પ્રતિવાસુદેવ-નિશુલ)

૧૫ મા તીર્થંકરનો જીવ-પૂર્વ ભવમાં દ્વાતક્રીખંડ પૂર્વ મહાવિદેહના ભરત ક્ષેત્રમાં-ભદ્રિલ નગરીના રાજા-દૃઢરથ હતા તેમને વૈરાગ્ય થવાથી યતિ દીક્ષા લીધી. દુષ્કર તપ તપી તીર્થંકર નામકર્મ આંધ્યું અન્તે વૈજ્યંત વિમાનના દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને આ ભરત ક્ષેત્રમાં રત્નપુર નામના નગરના રાજા ભાનુ રાણી સુવ્રતાની કુક્ષિથી પંદરમા ધર્મનાથ તીર્થંકર પણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે બળદેવાદિકના પૂર્વ ભવનો ઇસારો-જંબૂદ્વીપ-પશ્ચિમ વિદેહ ક્ષેત્રમાં અશોક નામની નગરી હતી. તેના રાજા પુરૂષવૃષભ નામના હતા. વૈરાગ્ય થવાથી તેમને મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી અને દુષ્કર તપ તપ્યા અન્તે આઠમા સહસાર દેવલોકના અઢાર સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા થયા. આ દેવતાના સોળ સાગરોપમ વિતી ગયાના સુમારે પોતનપુર નામના નગરમાં 'વિકટ' નામનો એક રાજા થયો. તેને રાજસિંહ નામના રાજાએ જીતી લીધો. વિકટ રાજાએ દિક્ષા લીધી. તીવ્ર તપ કરતાં રાજસિંહ રાજાને મારવાનું નિદાન કરી અંતે બીજા દેવલોકમાં બે 'સાગરોપમના આયુષ્યવાળો દેવતા થયો.

હવે રાજસિંહ રાજા પણ સંસારમાં અનેક ભવોમાં ભમી છેવટે હરિપુર નામના નગરમાં ત્રણ ખંડને સાધવાવાળો નિશુલ નામનો પ્રતિવાસુદેવ થયો. હવે આ તરફ અશ્વપુર નગરનો રાજા શિવ નામનો હતો. તેને વિજયા અને અંમકા નામની બે રાણીઓ હતી. જે પુરૂષવૃષભનો જીવ હતો તે આઠમા દેવલોકથી ચ્યવીને વિજયા નામની રાણી હતી તેમની કુક્ષિથી સુદર્શન નામના બલદેવપણે, અને વિકટનો જીવ બીજા દેવલોકથી ચ્યવીને પુરૂષસિંહ નામના વાસુદેવ પણે જન્મ્યા. કોઈ ગર્વિષ્ટ સીમા-ડાના રાજાને તાબે કરવાને સૈન્ય સાથે સુદર્શનને શિવરાજાએ મોકલ્યા. પાછળથી રનેહને લીધે વાસુદેવ પણ ગયા. બળદેવે વચમાં રોક્યા. ત્યાં પિતાના દાહજ્વરનો પત્ર મલ્યો, વાસુદેવ બુધ્યા અને તરસ્યા અતિ દુઃખથી પિતાને મળ્યા. પતિના વિયોગે માતા પણ મરવા પડી. વાસુદેવ પણ મૂર્છા ખાઈને પડ્યા. વળી પાછા પિતાના મરણથી મૂર્છા ખાઈને પડ્યા છેવટે સાવચેત થઈ પ્રેતકાર્ય

પ્રકરણ ૩૦ મું. પાંચમા પુરુષસિંહ વાસુદેવ અને નિશુલ પ્રતિવાસુદેવ.૨૨૫

કયું". પત્ર પહોંચતાની સાથે સીમાડાના રાજાને તાબે કરીને બળદેવ વાસુદેવને મળ્યા. ભેટીને ખૂબ રોયા. એટલામાં બંને ભાઈને તાબે થવા નિશુલે હુત મોકલ્યો. તાબે ન થવાથી નિશુલ સાથે મોટી લડાઈ બની. તેમાં પુરુષસિંહ વાસુદેવના ચક્રરત્નથી નિશુલ પ્રાંતવિષ્ણુ મરાણો. અને વાસુદેવ ત્રણે બાંડના લોકતા થયા. ધર્મનાથની દેશનાથી વાસુદેવને સમ્યક્ત્વપણું, બળદેવને શ્રાવકપણું, અને વાસુદેવ છઠ્ઠી નરકે અને બળદેવ દિક્ષા લઈ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ગયા. અહિં સુધી પાંચ વાસુદેવાદિકનાં ચરિત્રો કહી બતાવ્યાં.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે-પુરુષસિંહ વિષ્ણુ અને નિશુલ પ્રતિવિષ્ણુનું સ્વરૂપ.

વૈદિકે મત્સ્યપુરાણના શુલ અને નમિ બે દૈત્યો.

મતમીમાસા. પૃ. ૧૪૬. મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૫૧ માં.

“શુલ અને નમિ નામના બે દૈત્યોની સાથે વિષ્ણુજીની લડાઈ બની પ્રથમ વિષ્ણુજીએ શુલને ઉસકેયો એટલે નમિ નામના દૈત્યે મોટી ગદા લઈને પ્રથમ ગરૂડના માથામાં મારી અને પરીધ લઈને શુલ નામના દૈત્યે વિષ્ણુના માથામાં મારી એટલે ગરૂડ અને વિષ્ણુ બંને મૂર્છિત થઈ પડ્યા. અને યુદ્ધમાં ખૂંભારાવ થઈ પડ્યો. પછી ગરૂડ અને વિષ્ણુ બંને સચેતન થયા પછી તે યુદ્ધમાંથી નીકળી નાઠા. ઇત્યાદિ.

(૧) શુલ અને નમિદૈત્યની સમીક્ષા.

સંતજનો? જૈન ઇતિહાસ જોતાં-પુરુષસિંહ નામના વાસુદેવ અને નિશુલ નામના પ્રતિવાસુદેવ પંદરમા તિર્થંકરના સમયમાં થયા છે. અને દ્વારિકાના શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ કે જે ગરૂડના ચિન્હવાળા બાવીશમા તિર્થંકર શ્રી નેમનાથના સમયમાં થયા છે. બંને વાસુદેવને લાખો કરોડો વર્ષોનું છેદું છે. બધાએ વાસુદેવોની વ્યક્તિઓ જુદા જુદા સ્વરૂપે મનુષ્ય પણાની છે. એજ પ્રમાણે પ્રતિવાસુદેવોની વ્યક્તિઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે મનુષ્યના સ્વરૂપનીજ છે. છતાં પણ પુરાણકારોએ આખો મીચીને વાસુદેવોને એકના એક વિષ્ણુ રૂપે લખ્યા અને પ્રતિવાસુદેવોને જુદા જુદા રૂપના અસુરો અને દાનવો ઠરાવી ચારે આંચળને લોચે વાળી દીધો હોય એમ જણાય છે કેમકે પંદરમા તિર્થંકરના સમયમાં જે પ્રમાણે વાસુદેવને વિષ્ણુરૂપે ચિત્ત્યા છે તેજ પ્રમાણે બાવીશમા તિર્થંકરના સમયના વાસુદેવશ્રી કૃષ્ણને પણ ચિત્ત્યા. જુવો કે હરિવંશ પુરાણના બીજા ખંડમાં શ્રી કૃષ્ણની એક કથા નીચે પ્રમાણે છે—

“ શ્રી કૃષ્ણ મહારાજે દ્વારિકા વસાવી ત્યારે એ ઇચ્છા થઇ કે-જે વસ્તુઓ રાજા ઈંદ્રને ત્યાં સ્વર્ગમાં ઉપસ્થિત છે તે સઘળી લાવીને આ દ્વારિકાપુરીને સ્વર્ગતુલ્ય બનાવી દઉ. એવો વિચાર કરીને શ્રી કૃષ્ણ ગરૂડ ઉપર સવાર થઇને સ્વર્ગમાં ગયા ત્યાં રાજા ઈંદ્ર સાથે મોડું યુદ્ધ થયું. તેમાં જીતી કંદપવૃક્ષ ઉખાડીને તથા નંદન વનને ઉખાડી ગરૂડ ઉપર સુકીને દ્વારિકા તરફ ચાલવા માંડયું. માર્ગમાં એક દૈત્યની (૧૬૦૦૦) સોળ હજાર કન્યાઓ હતી તેમને પણ ગરૂડ ઉપર સવાર કરી દીધી અને ત્યાંથી અઢત્તક માલ લઇ તે પણ ગરૂડ ઉપર ભરી દ્વારિકા આવી પહોંચ્યા. શું આવી ઝંરેખીયન નાઇટસને હઠાવે તેવી વાતો સંભવિત છે કે ? (શંકા કોષ. શંકા ૪૮ મી. પૃ. ૭ માંથી.)

પૂર્વેના ત્રણે લેખોનો કિંચિત્ત વિશેષ વિચાર-જેનોએ પ્રતિવિષ્ણુને નિશુંભ નામથી કહ્યો હતો ત્યારે મત્સ્ય પુરાણવાળાએ શુંભ નામથી દૈત્યપણે ઓળખાવ્યો પણ વાસુદેવનેતો વિષ્ણુરૂપેજ કહ્યો છે. હરિપુરાણ વાળાએ લાખે કરોડ વર્ષના આંતરે થએલા ગરૂડના વાહનવાળા શ્રી કૃષ્ણનેજ વિષ્ણુંભગવાન રૂપે ઠરાવી સ્વર્ગના ઈંદ્રને પણ જીતવાવાળા બતાવ્યા છે. એટલુંજ નહિ પણ પોતાનું સર્વ કાર્ય કરીને પણ આવ્યા છે. ત્યારે મત્સ્યપુરાણવાળાએ તેજ વિષ્ણુ ભગવાનને પોતાના ગરૂડની સાથે પોતાની કમર બે દૈત્યોથી તોડાવીને યુદ્ધમાંથી ભાગવાવાળા જણાવ્યા છે. ગીતાવાળાએ-તેજ વિષ્ણુને વારંવાર અવતાર લઇને ભકતોના ઉદ્ધાર કરવાવાળા કહ્યા છે ત્યારે આ બધી વાતો સત્યરૂપે સમજવી કે જૈન મતના ઇતિહાસથી લઇને તર્કટરૂપે ઉભી કરેલી સમજવી? આમાં સમજવું શું ?

ઉપરના પ્રકરણોમાં-૧૧ માથી ૧૫માં તીર્થંકરના સમય સુધીમાં ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવાદિકનાં પાંચત્રિક થયાં તે કહીને બતાવ્યાં. પ્રથમ ઋષભદેવના સમયે ભરત ચક્રવર્તી અને બીજા તીર્થંકરના સમયે સગર ચક્રી થયા તે પણ કહી બતાવ્યાં હતા. હવે આગળ એકના પછી બીજા એમ પાંચ ચક્રવર્તીઓ થયા છે. તેમનો કિંચિત્ત વિચાર લખીને બતાવીએ છીએ.

॥ ૧૧ થી ૧૫ તીર્થંકરો અને પાંચ વાસુદેવનાં ત્રિક થયાં તે બતાવ્યાં. ॥

॥ ઇતિ વૈદિક મત્સ્ય પુરાણના શુંભ અને નમિ દૈત્યો અને તેની સમીક્ષા પ્રકરણ ૩૦ સુ સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

૧૫ મા અને ૧૬ મા તીર્થ કરના મધ્યકાળમાં ત્રિજ અને ચોથા ચક્રવર્તીઓ.

(૧) ત્રિજ ચક્રવર્તી—‘મધવા’ થયા છે તેમના પૂર્વ ભવનો ઇસારો.

બારમા તીર્થ કરના સમયમાં નરપતિ નામના રાજા થયેલા તેમને રાજ્ય છોડીને યતિદીક્ષા ગ્રહણ કરી શુદ્ધપણે વ્રતનું પાલન કર્યું. ત્યાંથી કાળ કરીને મધ્ય ઐવેયકના દેવલોકમાં અહમિંદ્ર પણે દેવતા થયા.

લાંબા કાળ સુધી ત્યાંનું સુખ ભોગવ્યા પછી અન્તે પંદરમા તીર્થ કર થયા.

તેમના પછી શ્રાવસ્તી નામની નગરીના રાજા સમુદ્ર વિજય, રાણી ભદ્રા તેમની કુક્ષિથી ‘મધવા’ નામના ત્રિજ ચક્રવર્તી થયા તેમને પચીસ હજાર વર્ષ કુમાર વયમાં, પચીસ હજાર વર્ષ મંડલીકપણામાં, દશ હજાર વર્ષ દિગ્વિજયમાં, ત્રણ લાખને નેવું હજાર વર્ષ ચક્રવર્તીપણામાં અને પચીસ હજાર વર્ષ વ્રતારાધનમાં. એમ એકંદર પાંચ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય નિર્ગર્ભન કરીને અન્તે સનતકુમાર નામના દેવલોકમાં મહર્ષિઠ દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા પ્રથમના જે ભરત અને સગર જે ચક્રવર્તીઓ થયા હતા તે મોક્ષમાં ગયા હતા પણ આ ત્રિજ ચક્રવર્તી તે દેવલોકમાં જ ગયાં છે એટલું વિશેષ છે. આ ચક્રવર્તીના સમયમાં પંદરમા તીર્થ કરનું શાસન ચર્ચિતું હતું પણ તીર્થ કરની હૈયાતી ન હતી.

(૨) ચોથા સનતકુમાર ચક્રવર્તી.

ત્રિજ મધવા ચક્રવર્તી થયા પછી કેટલોક કાળ વીત્યાબાદ પંદરમા તીર્થ કરના શાસનમાં જ ચોથા સનતકુમાર ચક્રવર્તી પણ થયા છે અને શિવ-પુરાણિકમાં—સનતકુમાર સંહિતાના નામથી સનતકુમારનું વર્ણન કરેલું છે. તેની સાથે આદર્શરૂપે જોવાને અમો જૈન ઇતિહાસથી કિંચિત્ માત્ર સ્વરૂપ લખીને બતાવીએ છીએ. તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે—

કાંચનપુરમાં પાંચસો રાણીઓનો પતિ વિક્રમચંદ્ર રાજા થયો હતો અને તેજ નગરમાં સંપત્તિનો ભંડાર નાગદત્ત નામે સાર્થવાહ પણ રહેતો હતો તેની સ્ત્રી વિષ્ણુશ્રી અતિ રૂપવતી હતી. તે વિક્રમચંદ્રાને નજરે પડતાં કામથી તેણે તેનું હરણ કર્યું. રાજાએ કેટલોક કાલ સુખમાં અને નાગદત્તે દુઃખમાં

નિર્ગમન કર્યો. પણ વિષ્ણુશ્રી ખીજી રાણીઓના કાવતરાથી ક્ષોભ થતી મરણ પામી. રાજા પણ સાર્થવાહની પેઠે વિકળ થયો અને મુડદાને પકડીને અનેકવિલાપો કરવા લાગ્યો. નજર ચુકાવીને મંત્રીઓએ શળને જંગલમાં ફેંકાવી દીધું. હા.... ક્યાં ગઈ, હા.... ક્યાં ગઈ એમ ત્રણ દિવસ અન્ન પાણી લીધા વગર રાજા ઉન્મત્તની પેઠે ફરવા લાગ્યો. છેવટે અઃ રાજા મરી જશે એમ બાણીને તેમના કારભારીઓએ શબ જંગલમાં પડેલું બતાવ્યું પણ તે અનેક પંખીઓથી અને જાનવરોથી કુશીત થયેલું જોઈ છેવટે વૈરાગ્ય થયો દીક્ષા ગ્રહણ કરી હંફર તપ તપ્યો અન્તે સનન્તકુમાર નામના ત્રિલોક દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયો. પણ ત્યાંથી ચ્યવીને-રત્નપુરમાં જૈનશ્રેષ્ઠિનો પુત્ર જિનકુમાર નામે થયો.

આ તરફ નાગદત્ત પણ અતિદુઃખથી મરણ પામી તીર્થઆદિક અનેક યોનિયોમાં ભ્રમ્યા પછા-સિંહપુરમાં અગ્નિશર્મા નામે પ્રામ્હણુનો પુત્ર થયો છેવટે ત્રિદંડીના વેશે રત્નપુરમાં આવ્યો. છે ત્યાંના હરિવાહન નામના રાજાએ પેલાત્રિદંડીને પારણાને માટે બોલાવ્યો છે. દેવતાએ ત્યાં આવેલો પેલો વશિકપુત્ર જિનકુમાર ત્રિદંડીની નજરે પડતાં તેનાં નેત્ર લાલચોળ થઈ ગયાં અને રાજાને કહ્યું કે આ શ્રેષ્ઠિના પૃષ્ઠ ભાગ ઉપર ઉંચું દુધપાકતુ પાત્ર મુકી ભોજન કરાવે તોજ કફ. છેવટે એકનો બે ન થવાથી રાજા પણ તેનો ભક્ત હોવાથી તેમ કબુલ કર્યું. રાજાની આજ્ઞાથી જિનકુમાર પોતાના પૂર્વ કર્મના ફળનો વિચાર કરતો પોતાની પીઠ ધરી ભોજન કરાવવા માંડ્યું પણ તાપના યોગથી લોહિ માંસ ખદખદી જવાથી પાત્ર પોતાની મેળે ધસી પડ્યું. છૂટો થઈને ઘરે ગયો, સર્વને ક્ષમાવી દીક્ષા ગ્રહણ કરી પર્વત ઉપર ચઢી ધ્યાનમાં રહેવા લાગ્યો. રોષ કર્યા વગર પીડા સહન કરતો મરણ પામી સૌધર્મ કલ્પે ઇંદ્ર પણે ઉત્પન્ન થયો. પેલો ત્રિદંડી પણ મરણ પામી, આલિયોગિક કર્મ વડે તે ઇંદ્રનો ઔરાવણ નામે હાથી પણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે ત્રિદંડીનો જીવ અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરી છેવટે અસિતાનામે ચક્ષરાજ થયો.

હવે આ તરફ હસ્તિનાપુરના રાજા અશ્વમેન રાણી સહદેવીની કુક્ષિયા જનકુમારનો જીવ પહેલા દેવલોકથી ચ્યવીને થોથા સનત્કુમાર ચક્રવર્તીપણે ઉત્પન્ન થયા.

પોતાના મહેંદ્રસિંહ મિત્ર સાથેની ઉઘાન કીડા છોડી દઈ પિતાની પાસે ભેટ તરીકે આવેલા અનેક અશ્વોમાંથી એક જલોધકલ્લોલ નામના અશ્વ ઉપર સનત્કુમાર ચઢ્યા. ઉલટી શિક્ષા વાળો અશ્વ જેમ લગામ ખેંચે તેમ અધિક દોડતા ક્ષણવારમાં અદ્રશ્ય થઈ ગયો.

છેવટે અશ્વસેન રાજા અશ્વની સેના લઈ પગલે પગલે પાછળ પડ્યા પણ અભિયંત્રન પવન ધૂલીથી સર્વ સૈન્ય આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયું. છેવટે અશ્વસેન રાજાને પાછાવાળી મહેદ્રસિંહ પોતાના સૈન્ય સાથે મોટી વિકટ અટવીમાં પડતાં સૈન્ય પાછળ પડી જવાથી પોતે એકલોજ છે એ યતુનો અનેક સંકટોનો અનુભવ કરતો એક વર્ષ દિવસ તક ભટક્યો. છેવટે અનેક રમણીઓનાં ગીતગાન સાંભળતાં પોતાના મિત્રને જોયો. (આ ઠેકાણે ઘણું લાંબું અને આશ્ચર્ય જનક વર્ણન છે) પણ આંતીથી ઓળખી શક્યો નહિ. છેવટે વૈતાલિકના મુખથી—અશ્વ સેન રાજાના પુત્ર સનતકુમાર ? તમારો જય ? જય ? એવા શબ્દો સાંભળી નિશ્ચય થવાથી—હર્ષ અને વિષાદની સાથે ભેટ્યો છેવટે મહેદ્રસિંહ પ્રત્યે બોલ્યો કે પ્રિય મિત્ર અહિં શી રીતે આવ્યા છતાંદિક અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તર થયા પછી વિદ્યાધરોની રમણીઓ પાસે સ્નાન લોબનાદિક કરાવ્યું. પછી મહેદ્રસિંહ પણ અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યાં. તેને ઉત્તર પોતે ન આપતાં વિદ્યાથી જાણનારી બકુલમતીને લલામણુ કરી, પોતે નિદ્રાના મિષથી અંદરના ભાગમાં ગયો. એટલે બકુલમતી કહેવા લાગી કે—તે વખતે તમારો અધના દેખતાં વેગથી ચાલતાં અશ્વે ભયંકર અટવીમાં પ્રવેશ કર્યો, છેવટે જીવ્હા બહાર કાઢતો અશ્વ દેખી તમારા મિત્ર ઉત્તરી પડ્યા. જન વિગેરે છોડી નાખ્યું કે તુરંતજ તે ઘોડાના પ્રાણ નીકળી ગયા. છેવટે તમારા મિત્ર પણ અટવીમાં આમ તેમ ફરતાં આકુળવ્યાકુળ થઈ એક ઝાડ નીચે જઈ પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યા. પણ તે વનના અધિષ્ઠાત્રક યક્ષે જળ વિગેરે છાંટી સચેતન કર્યા પછી પાણી પાચુ. પછી તમારામિત્રે પૂછ્યું કે તમે કોણ છો ? અને જળ કયાંથી લાવ્યા ? યક્ષે કહ્યું કે હું અહિં વસનારો યક્ષ છું. અને માન સરોવરથી જળ લાવ્યો છું. પછી તમારા મિત્રે કહ્યું કે ત્યાં સ્નાન કરવાનું મને તો મારો ઢાંઢ શાન્ત થાય. છેવટે કદલીપત્રમાં ખેસારી સ્નાન કરાવી શ્રમ દૂર કરાવ્યો.

તે વખતે પૂર્વ જન્મનો વૈરી અસિતાક્ષ નામનો યક્ષ ત્યાં આવીને અનેક પ્રહારો કર્યા. છેવટે પવન અને ધુલીથી અધકારમય જમત કરીને—ભયંકર રૂપવાળા અનેક પિશાચો વિકુર્વી આર્યપુત્ર ઉપર હોડાવ્યા. પણ તેથી નિરંકુશ નિવડી નાગ-પાસના બંધનથી બાંધ્યા, તે પણ ક્ષણમાં તોડી નાખ્યું. છેવટે તે યક્ષની સાથે અનેક પ્રકારનું યુદ્ધ થતાં છેવટે તે નાશી છુટ્યો. દિવસના અન્તે ત્યાં આવેલી ખેચર કન્યાઓએ દીઠા. કામદૃષ્ટિથી જોવા લાગીઓ. તમારા મિત્રે પૂછ્યું કે તમે કોણ છો ? તેમને ઉત્તર આપ્યો કે અમો વિદ્યાધરના રાજા જાનુવેગની આઠ પુત્રીઓ છીએ. એમ કહી નજીકમાં પોતાના પિતાની નગરીમાં લઈ ગઈઓ.

એને પિતાની પાસે મોકલી આપ્યા. વિદ્યાધરે પણ અતિ સત્કારથી કહ્યું કે મારી આઠ પુત્રીઓનું પાણી ગ્રહણ કરે ! છેવટે પરણ્યા, રતિમૃદમાં નિદ્રાવસ થયા પછી અસિતાક્ષ યજ્ઞે ઉપાડીને અટવીમાં ફેંક્યા. જાગ્યા પછી આ શું થયું એમ વિચાર કરી ફરતાં આઠ માલનો મહેલ જોયો. નજીકમાં જતાં કોઈ ઓતું રૂઢન સાંભળ્યું. છેવટે સાતમી ભૂમી સુધી ચઢતાં સાંભળ્યું કે હે કુરૂવંશી સનતકુમાર ? જન્માંતરમાં પણ તમે મારા ભર્તાર થાઓ. છેવટે તેણીને તેઓએ પૂછ્યું કે તું કોણ છે ? અને અહીં એકલી કેમ રહે છે ? અને તને હાનિ શું છે ? તે બોલી કે હું ચંદ્રવેગ રાજની સુનંદાપુત્રી છું, સનતકુમાર મારા મનોરથવડે ભર્તાર થઓલા છે અને માતાપિતા પણ આપી ચૂક્યાં છે. પણ કોઈ વિદ્યાધર મારું હરણ કરી આ સાત માળનો મહેલ વિકુર્વી મને મૂકી ક્યાં ગયો અને આગે શું થશે તે હું જાણતી નથી. સનતકુમારે કહ્યું કે તે તારો પતિ તેજ હું છું. એટલું સાંભળતાંજ ખુશી થઈ ગઈ. એટલામાં ત્યાં આવેલા તે વજ્રવેગ વિદ્યાધરે ઉચકીને આકાશમાં ફેંક્યો અને હા નાથ ! હા નાથ ! કહેતી તે બાળા પૃથ્વી ઉપર પડી, પછી કુમાર પોતાની મુઠ્ઠીથીજ તે વિદ્યાધરને માર્યો અને તે બાળનું પાણી ગ્રહણ કર્યું. “ સ્ત્રી રત્ન થશે ” એવી નિમિત્તિઆગ્રેની સૂચના થઈ. હવે કોપ કરતી વજ્રવેગની બહેન આવી પણ તારા ભાઈને મારનાર તારો પતિ થશે એવું જ્ઞાનીનું વચન સાંભળતાં શાન્ત થઈ ગઈ અને તેને પણ ગાંધર્વ વિવાહથી પરણ્યા.

તેટલામાં કોઈ બે વિદ્યાધરોએ બકતર અને મહારથ આપીને કહ્યું કે-વજ્ર વેગનો પિતા મોટા સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવાને આવે છે. અમો ચંદ્રવેગ અને ભાનુવેગ જે તમારા સસરા છે તેના અમોં માણસો છીએ. તમારા સસરાઓ પણ સૈન્ય સાથે આવે છે. એમ કહેતાંની સાથેજ આકાશ માર્ગથી આવીને ભેગા થયા. એટલામાં વજ્રવેગનો પિતા અશનિવેગ પણ આવી પહોંચ્યો અને મોટો કોલાહલ થયો. વંધ્યાવલીએ પ્રજ્ઞપ્તિ નામની વિદ્યા કુમારને આપી. છેવટે મોટું યુદ્ધ થતાં બન્નેના સૈનિકો ભાગ્યા. છેવટે જન્ને નાયકોના યુદ્ધમાં અશનિવેગનો હાથ કપાયો પણ યુદ્ધ છોડ્યું નહિ. છેવટે વિદ્યાદેવીના આપેલા ચક્રથી સનતકુમારે અશનિવેગનું માથું છેદી નાખ્યું. અને જય જયકાર થયો. પછી બધા વિદ્યાધરોની સાથે વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર ગયા. ત્યાં વિદ્યાધરોના રાજનો કુમારને અભિષેક થયો. પછી નંદીશ્વર દ્વીપે આડંબરથી અષ્ટાન્કિક મહેત્સવ કર્યો.

એક વખતે મારા પિતા ચંદ્રવેગે જ્ઞાની મુનિને પૂછેલું કે મારી પુત્રીઓનો પતિ કોણ થશે ? તે જ્ઞાનીએ કહેલું કે બકુલમતી વિગેરે તમારી

સો પુત્રીઓનો પતિ ચોથા ચક્રવર્તિ સનતકુમાર થશે. આ વાત કેમ બનશે એમ વિચાર કરતા હતા પણ. લાગ્યયોગે તે સહજ આવી મળ્યા એ હું વિગેરે સો કન્યાઓ પરણ્યા. અનેક કીડઓથી કાળ નિર્ગમન કરતાં આજે અહીં આવતાં તમારા મેળાપથી તમારા મિત્ર અતિહર્ષ પામ્યા.

આટલી વાત થઈ કે તુરતજ સનતકુમાર પણ અંદરથી બહાર આવ્યા અને મિત્રને લઈ વૈતાલે ગયા. કેટલાક કાળ પછી મહેંદ્રસિંહે માતા પિતાને યાદ કરાવ્યાં કે તુરંજ વિદ્યાધરે, મિત્રો, સ્ત્રીઓ સહિત આવીને માતાપિતા વિગેરેને પણ અત્યંત આનંદિત કર્યા. અશ્વમેન રાજાએ સનતકુમારને ગાદીએ અને મહેંદ્રસિંહેને સેનાપતિ પછે સ્થાપન કરી કોઈ વૃદ્ધ સાધુની પાસે દીક્ષા લઈ સ્વકાયને સાધ્યું.

રાજ્યનું પાલન કરતા કુમારને સૌધમેંદ્રે અવધિજ્ઞાનથી પોતાના સ્થાનપરના પૂર્વના ઇંદ્ર બાણી-કુબેર ભંડારીને અનેક વસ્તુઓ આપવાનું કહી ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક કરવાની આજ્ઞા કરી. તેમના તરફનો અભિષેક થયા પછી ફરીથી સર્વ રાજાઓના તરફથી પણ અભિષેક થયો.

એક વખત સૌધર્મ સભામાં દેવ નાટક થતાં ઇંશાન કલ્પનો અતિરૂપ વાન એક સંગમ નામનો દેવતા આવેલો જોઇ દેવતાઓએ ઇંદ્રને પૂછ્યું કે-આ દેવ અતિરૂપ કેમ પામ્યો ? ઇંદ્રે કહ્યું કે-પૂર્વે કરેલા તપના પ્રભાવથી. તો શું આવા રૂપવાળા ખીજ કોઈ હશે ? હા, એથી પણ અધિકરૂપવાળા સનતકુમાર ચક્રવર્તી છે. શ્રદ્ધા ન થવાથી જે દેવો પ્રાણજન્ય વેશે આવીને કુમારને રૂપ જોવાની ઇચ્છા બતાવી. અલંકાર વિનાનું પણ રૂપ જોવાથી ઘણા ચકિત થયા. હે દિવ્યવર ! શૃંગાર કર્યા પછી જોવાને આવજો. તે રૂપ ફરીથી જોતાં એકને પ્રાપ્ત થયા. સનતકુમારે પૂછ્યું એકિત કેમ ? દેવતાઓએ કહ્યું કે હવે શરીર રોગગ્રસ્ત થયું છે, તેની ખાત્રી કરાવીને પોતાનું સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું, પછી અંતર્ધાન થઈ ગયા.

પછી ચક્રીએ શરીરને ધીમ્કાર આપી દીક્ષા લઈ અધોર તપસ્યા કરી અને અનેક લખ્ખીઓ પ્રાપ્ત કરી. છતાં પણ શરીરની દરકાર ન કરી. ઇંદ્રે ફરીથી પ્રશંસા કરી જે પોતાની લખ્ખીઓથીજ રોગ દૂર કરવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થતા છતાં પણ રોગને દૂર કરવાની દરકાર કરતા નથી. પ્રથમના દેવતાઓજ અશ્રદ્ધાથી વૈદ્યનું રૂપ ધારણ કરી ચક્રી સાધુની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા કે-આપણા શરીરમાં ઘણા રોગો છે. જે આજ્ઞા કરે તો અમે તમારા રોગો દૂર કરીએ. સનતકુમારે કહ્યું

કે-દ્રવ્યરોગે અને ભાવરોગેમાંથી કયા રોગને દૂર કરેશો ? છેવટે દેવે એ કહ્યું કે ભાવરોગને દૂર કરવાનું સામય્ય અમારામાં નથી. ચક્રોએ કહ્યું કે દ્રવ્યરોગના ચિકિત્સા હું કરું તે જુવો. એમ કહીને પોતાના કક્ષનું બિંદુ પોતાની કુષ્ઠવાળી આંગળીને લગાડી સુવર્ણના જેવું કરી બતાવી. છેવટે દેવતાએ નમસ્કાર કરી પોતાનું સ્વરૂપ બતાવી અંતર્ધાન થઈ ગયા. છેવટે સનતકુમાર રાજગણે અને સનતવ્રત બ્રહ્મણું કરી અને દેવલોકમાં દેવતાઓ ઉત્પન્ન થયા. આ સનતકુમાર ચક્રવર્તીના ચરિત્રને વિશેષ ભાગ ત્રિષ્ટિ ને. ચોથો પર્વ સંપૂર્ણ બેઠું લેવો. ઇત્યલં વિસ્તરેણુ ॥

મધ્વના અને સનતકુમારના સંબંધમાં કિચિત્ વિચાર.

પહેલાં જાણદેવના સમયમાં-ભરતચક્રવર્તી. બીજા અગ્નિતાથના કબજે સપ્તચક્રવર્તી થયા તેમના સ્વરૂપનો અને તે શિવાય બીજી પણ ઘણી બાબતોનો વિચાર કરીને બ્રહ્મણે તે આપ સનજનોએ બોલ્યો. ત્યારબાદ ૧૧મા તીર્થ કરના સમયની સાથે બેડાયલું અને વિવિધ પ્રકારના વિચરોના ઉછાળાવાળું બ્રહ્માણું સ્વરૂપ લખાયું તે પણ બોલ્યું. ત્યારબાદ પંદરમા તીર્થ કરના સમય સુધીમાં વાસુદેવાદિકના થયેલાં પાંચ ત્રિકનું સ્વરૂપ તે પણ આપ સનજનોએ બોલ્યું. અહિં સુધીનું બધું સ્વરૂપ તો પ્રાયે જૈન અને વૈદિકના મત પ્રમાણે તુલના સ્વરૂપથી લખાયું છે તે પ્રમાણે આપ સનજનોએ બોલ્યું.

હવે આગળ પંદરમા તીર્થ કર મોક્ષમાં ગયા પછી તેમના આલતાજ શાસનમાં-ત્રિજા મધ્વના અને ચોથા સનતકુમાર એ બે ચક્રવર્તીઓ થયા છે. તેમનું પણ કિચિત્ સ્વરૂપ જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે લખીને બતાવ્યું.

ત્રિજા મધ્વના ચક્રવર્તીનો ઇતિહાસ પુરાણકારોએ કેવા સ્વરૂપનો બોલ્યો છે, તેના વિચારમાં અમે ઉતર્યા નથી. એકા સનતકુમાર ચક્રવર્તીનો ઇતિહાસ સનતકુમાર સંહિતાના નામથી શિવપુરાણાદિકમાં લખાયેલો છે. તેની સાથે જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે લખીને બતાવેલા વિષયની સાથે મેળવી સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરું છું.

ઇતિશ્રી જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે ત્રિજા મધ્વના અને ચોથા ચક્રવર્તી સનતકુમારનું કિચિત્ સ્વરૂપ પ્રકરણ ૩૧ મું સંપૂર્ણ ॥

પ્રકરણ ૩૨ મું.

પાંચમા ચક્રવર્તી ૧૬ મા તીર્થ' કર, શ્રી શાંતિનાથ

એમને પૂર્વ ભવમાં કરેલી કબૂતર ઉપર દયા.

૧૫ મા, અને ૧૬ તીર્થ' કરના મધ્યમાં ત્રિજ્ઞ મધ્યવા અને ચોથા સનત્કુમાર એ બે ચક્રવર્તીઓ જુદા જુદા સમયમાં ક્રમવાર, છએ ખંડના લોકતા થયા. તેમણું સ્વરૂપ કિંચિત કહીને બતાવ્યું.

ત્યારબાદ લાંબા-લાંબા કાલના છેદે ક્રમવાર-૫મા, ૬ઠા અને સાતમા જે ચક્રવર્તીઓ થયા છે તેઓજ, છએ ખંડના રાજ્યનો ત્યાગ કરી-૧૬ મા, ૧૭ મા, અને ૧૮ મા, તીર્થ' કરના પદનો ભોગ કરી મોક્ષમાં આદ્યા ગયા છે.

તેમાં જે પાંચમા ચક્રવર્તી અને સોલમા તીર્થ' કર થયા છે તેમને ધર્મના બોધની પ્રાપ્તિ થયા પછી-બાર ભવો કરેલા છે, તેમાંના ૧૦ મા ભવે-બાજ પંખીના સપાટામાંથી એક કબૂતરને પોતાના શરીરના ભોગથી બચાવેલો છે તેથી તેમના બાર ભવનું સ્વરૂપ કિંચિત માત્ર લખીને બતાવીએ છીએ.

(૧) પહેલા ભવમાં-જંખૂદ્રીપ, ભરતક્ષેત્રના રત્નપુરમાં શ્રીવેણુ રાજા થયા. અભિનંદિતા, શિખિનંદિતા બે રાણીઓ. અભિનંદિતાને સૂર્ય ચંદ્ર જેવા ઇંદુવેણુ, બિંદુવેણુ બે પુત્રો. વરવાને આવેલી રાજકન્યા, તેની સાથે આવેલી વેશ્યાને બેતાં બન્ને ભાઈઓનું મોટું યુદ્ધ. શ્રીવેણુને સંસાર ઉપર ધિક્કાર કરના પ્રયોગથી મરણ. (૧).

(૨) બીજા ભવે-જંખૂદ્રિપના ઉત્તરકુરૂમાં-રાજા રાણીનું પુરૂષ સ્ત્રી રૂપે યુગલ.

(૩) ત્રિજ્ઞ ભવમાં પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થવું.

(૪) ચોથા ભવમાં જંખૂદ્રીપ ભરતક્ષેત્ર વૈતાદય પર્વતના રથનૂપર ચક્રવાલના રાજા-અર્કકીર્તિ રાણી જ્યોતિર્માળા. તેમના પુત્ર અભિતતેજ થયા. રાજ્ય ભોગવી અન્તે દીક્ષા ગ્રહણ. ત્યારબાદ.

(૫) પાંચમાં ભવે-૧૦મા પ્રાણુત દેવલોકમાં મણિચૂલ નામના દેવતા થયા.

(૬) છઠ્ઠા ભવમાં-જ'ખૂદ્દીપ, પૂર્વ મહાવિદહે, રમણીય વિજય, સુભા નામની નગરીના રાજા-સ્તિમિત સાગર રાણીઓ બે-વસુધરા અને અનુંદારા. વસુધરાની કુક્ષિથી-અમિત તેજનો જીવ દશમા દેવ લોકથી રચવીને ચાર સ્વપ્ન સૂચિત બળદેવપણે-અપરાજિત નામે ઉત્પન્ન થયા. ૮૪ પૂર્વ લક્ષાયુષ પ્રાપ્તે સોળહજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા.

(૭) સાતમા ભવમાં ખારમા અત્યુત દેવલોકમાં ઈંદ્રપણે ઉત્પન્ન થયા.

(૮) આઠમા ભવે-જ'ખૂદ્દીપ, પૂર્વમહાવિદહે. મંગલાવતી વિજયમાં રત્નસંચયા નગરીનો રાજા ક્ષેમકર અને થયેલા તીર્થંકર. તેમની રાણી રત્નમાળા. તેમના પુત્ર વજ્રયુદ્ધ નામના ચક્રવર્તી થયા અને દીક્ષા લઈ અનશન કર્યું.

(૯) નવમા ભવે-ત્રિજા પ્રિયેયકમાં આહમિંદ્રપણું અદ્ભુત પદ પ્રાપ્ત કર્યું.

(૧૦) દશમા ભવે-જ'ખૂદ્દીપ-પૂર્વમહાવિદહે, પુષ્કલાવતી વિજયમાં પુંડરિકીણી નગરીનો રાજા-ધનરથ તીર્થંકર. રાણી પ્રિયમતી તેમના પુત્ર મેઘરથ નામે ઉત્પન્ન થયા. મેઘરથને રાજ્ય સોંપી ધનરથ તીર્થંકર થઈ મોક્ષમાં ગયા.

એક દિવસે મેઘરથ રાજા પૌષધવ્રત લઈ ધર્મોપદેશ કરવા લાગ્યા. તેવામાં કંપતુ કબુતર તેમના બોળામાં ભરાઈને માનુષ્ય ભાષાથી બોલ્યું. હે રાજન! મારે રક્ષણ કરે! મેઘરથે કહ્યું હે પક્ષી તું જરાપણ ભય કરીશ નહિ. એટલામાં બાજપક્ષી દોડતું આવ્યું. હે રાજન! મારા ભક્ષને છોડી દે? મારા પ્રાણ બચાવે. આ ઠેકાણે ઉત્તર પ્રત્યુત્તર ઘણા થયા છે. બાજ પક્ષીએ કહ્યું કે માંસવિના હું કંઈપણ ખાતોજ નથી. છેવટે મેઘરથ રાજાએ પોતાના શરીરનું માંસ કાપી કાપીને કબુતરના ભારેભાર આપવા માંડ્યું પણ કોઈપણ રીતે ત્રાજવું નમેજ નહિ. છેવટે મેઘરથે પોતાનું બધું શરીરજ ગોઠવ્યું. તે વખતે બધા પરિવારનો હાહાકાર. અરે! એક પક્ષીના માટે આપ શું કરવા બેઠા છો? એટલામાં અલંકારયુક્ત એક દેવ હાજર થયો અને કહેવા લાગ્યો કે-હે મેરૂના બેવાધીર! આ દુનીયામાં પુરુષોમાં તમોજ એક પુરુષ છો. ઇશાનેદ્રે આપણી પ્રશંસા કરી મારાથી સહન ન થઈ તેથી પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો. મને મારા અપરાધની ક્ષમા આપો! એટલું કહી અંતર્ધાન થઈ ગયો.

છેવટે મેઘરથ રાજા-પોતાના પિતા ઘનરથ તીર્થંકરની પાસે દીક્ષા લઈ અનશન કરી સર્વાર્થસિદ્ધના દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. એ અગીઆરમો (૧૧)

(૧૨) ખારમાં ભવે-સોળમાં તીર્થંકર શાંતિનાથ ભગવાન પણે થયા. તે હસ્તિનાપુરીના રાજા વિશ્વસેન, રાણી અચિરા, તેમની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન, થએલા પ્રથમ ગૃહસ્થાવાસમાં પાંચમાં ચક્રવર્તીની પદવી ભોગવ્યા પછી દીક્ષા લઈ સોળમાં તીર્થંકર થયા. એમ એકી સાથે બન્ને પદવીઓ ભોગવ્યા પછી છેવટે મોક્ષમાં ગયા.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે પાંચમાં ચક્રવર્તી, અને તેજ સોલમાં તીર્થંકર.

(૧) કુબુતરની દયા વિષયે ત્રણ નામથી ભારતમાં થએલો ઉદ્દેશ.

ડૉ. મેકડોનલ્ડ. સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખતાં પૃ. ૩૭૫ માં લખે છે કે—“શિખિનો પુત્ર રાજા ઉશીનર—જેને એક કબૂતરને શકરાના સપાટામાંથી બચાવવાને માટે પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપ્યો. તેની વાર્તા ખાસ આનંદ આપે તેવી છે. એજ વાર્તા—(મહાભારતના) ત્રિજ્ઞ પર્વના એક બીજા ભાગમાં—શિખિના પોતાના સંબંધમાં અને તેરમા પર્વમાં શિખિના પુત્ર ‘વૃષદર્શ’ના સંબંધમાં કહેવામાં આવી છે. એ વાર્તાની ઉત્પત્તિ બૌદ્ધધર્મથી થઈ હોય એમ એના સ્વરૂપ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.”

સમીક્ષા—સગર ચક્રવર્તીના સાઠહજાર પુત્રોની વાત જૈન ઇતિહાસથી સિદ્ધી સદા હતી. ત્યારે પુરાણકારે મહાદેવજીના વરદાનથી મેળવ્યાનું અને રામાયણમાં લૃગુના વરદાનથી મેળવ્યાનું લખીને બતાવ્યું અને રામાયણ અને ભાગવતવાળાએ એક તુંબડીથીજ સાઠ હજાર પુત્રો પેદા થવાનું લખીને બતાવ્યું. તેનું કારણ યાચિત મંડન રૂપ હોવાથી ચોક્કસ ન કરી શકયા ?

તેવીજ રીતે આ કબૂતર અને શકરાની વાત મહાભારતમાંજ—એક લેખકે શિખિરનો પુત્ર ઉશીનર કહ્યો. ત્યારે બીજા લેખકે વૃષદર્શ કહી બતાવ્યો. ત્રિજ્ઞ લેખકે ખુદ શિખિરજ હોતો એમ કહીને બતાવ્યું.

જૈનનો ઇતિહાસ—ખાસ એક—ચક્રવર્તી અને તીર્થંકરની પદવીને મેળવનાર પુરૂષજ કર્ણના ભંડાર રૂપ બનીનેજ આટલી બધી સાહસિકતા કરી શકયા છે અને એ વાત ત્રિકાળ જ્ઞાનીના મુખથી નીકળેલી છે. આપણા ક્ષેત્રથી

સિન્ન ક્ષેત્રમાં બનેલી છે. તેમજ કાલથી પણ અબજોના અબજો વર્ષની વાત છે આ વાતમાં બંને તરફના ઇતિહાસ વિના બીજો આધાર નથી પણ અનિશ્ચિત ક્ષેપ હોય તે જરૂર વિચારને યોગ્યજ થઇ પડે તેની કોઇથી ના પાડી શકાય નહિ. તેથીજ ડાકતર સાહેબે જૈન ધર્મના વિશેષ પરિચય વિના-આ વાર્તાની દિપ્તિનું અનુમાન બૌદ્ધ ધર્મથી કરીને બતાવ્યું છે કારણ વૈદિક મતવાળા આટલી બધી દયા સુધી પહોંચે તેવી તેમની પ્રણલિકા નથી.

શબિના સંબંધે પારેવાની કથા જે મહાભારતમાં છે તે:-તુલસી રામાયણુ અયોધ્યા કાંડ પૃ. ૪૦૨ માં મૂકેલી છે તે નીચે પ્રમાણે—

“ ઇંદ્રે બાજનું અને અગ્નિ હોલાનું રૂપ ધરીને શિબિ રાજાની પરીક્ષા લેવામે ગયા હતા. બાજની ઝપટથી ભાગેલો હોલો શિબિ રાજાના બ્રાહ્મણનાં આવીને બેસતાં—બાજ બોલ્યો કે—હો રાજા ! હું બુખથી મરું છું. અને મારા મરવાથી મારું કુટુંબ પણ મરી જશે માટે તમે હોલાને છોડી દો. રાજા બોલ્યો કે “ હું શરણુગતને ત્યાગ નહિ કરું ” આના બદલામાં તારે જે કાંઈ જોઈતું હોય તે લે “ બાજ બોલ્યો કે આ હોલા બરાબર તમારું માંસ તમે તોળી આપો. ” રાજાએ કાંટાના એક પદ્મામાં હોલાને મૂકી બીજા પદ્મામાં પોતાનું માંસ કાપી કાપીને મૂકવા માંડ્યું પણ જ્યારે શરીરનું માંસ એના બરાબર ન થયું ત્યારે પોતાનું માથું કાપવાની તૈયારી કરી. ત્યારપછી ઇંદ્રે પોતાનું રૂપ ધરી રાજાનો હાથ પકડ્યો અને અગ્નિ તથા ઇંદ્રે રાજાના શરીરને સાળું કરી વરદાન દઈને આલ્યા ગયા. ”

(૩) પાંચમાં ચક્રવર્તી થઇ શાન્તિનાથ સોળમા તીર્થંકર થયા તેમની જૈન કવિએ કરેલી સ્તુતિ નીચે પ્રમાણે.

દાન દિયો જિણું આપણી દેહકો, લીનો પારાપત જીવ લૂકાઇ,
આવત હી અચિરા ઉદરે, સખ દેશમે શાન્તિ જિણું વરતાઇ,
પામે છ. ખંડકો રાજ જિણું, જિનરાજ ભયો પહવી દોઇ પાઇ,
સેવો હો બાળ બળે ધર્મસી કહે, શાન્તિ જનક સખે સુખ ઠાઇ (૧)
શાન્તિકી હુકાઇ બાઇ, જો ન બોલે શાન્તિ શાન્તિ,
છોરિ પટ ખંડ ભાર, ચોસડી (૬૪) હબર નારી,
છનુ કોરી ગામ છોરી તોરી નેહ શાન્તિ શાન્તિ,
બાળ બાળે ત્રીન લાખ, લાખ અગિલાય તણ.
તણ કે ચોરાશી લાખ, તેણ રથ કંતી કંતી.

પ્રકરણ ૩૨ મું. ૬૬૭ માં ચક્રવર્તીઓ તેજ ૧૭-૧૮માં તીર્થંકરો ૨૩૭

ચિત્તમે વૈરાગ્ય ધાર, વિત્ત કે ભંડાર છાર
ભિન્ને ઉપશાન્તિ રસ, ક્રિન્ને કર્મ અંતી અંતી ॥ ૨ ॥
યા કે શુભ હૈ અનંત ધર્મથી કહે રે સંત
સંતકી હૃદાય ભ્રમ, જો ન જોલે શાન્તિ શાન્તિ ૪ ॥ ૩ ॥

ઇતિ ચૈદિકે-કપૂતરની દયાના સંબંધે વણ મત્ત તેની સમીક્ષા, અંતે સ્તુતિ.

હવે-૬૬૭, અને ૭ માં જે ચક્રવર્તીઓ તેજ ૧૭માં, અને ૧૮ માં તીર્થંકરો તેમનો કિંચિત્ વિચાર—

(૧) ૧૭ માં તીર્થંકર શ્રી કુચુનાથ તેમનો પૂર્વજવ

જંબુદ્વીપના પૂર્વમહાવિદેહમાં-ખડગી નામની નગરી હતી. તેના રાજા સિંહાવહ નામના હતા. તેમને પોતાનું રાજ્ય છોડીને સંવસાચાર્યની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તીર્થપણે ગતનું પાલન કરતાં અહંતાદિક અનેક સ્થાનકોનું આરાધન કરી તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાજન કર્યું અને મૃત્યુ પામીને સર્વાર્થ સિદ્ધ નામના વિમાનના દેવતા પશ્ચે ઉત્પન્ન થયા. લાંબા કાળ સુધી ત્યાંનું સુખ લોગવ્યા પછી—

જંબુદ્વીપ-આ ભરતના હસ્તિનાપુર નામના નગરમાં-સૂર્યના જેવો રાજ્ય સૂર હતો. તેમની રાણી લક્ષ્મીના જેવી “શ્રી” નામની હતી. તેમની કુલુથી-સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતા કે જે સિંહાવહ નામના રાજાના જીવ હતા તે આવીને ઉત્પન્ન થયા. તેમનું નામ કુચુનાથ પાડવામાં આવ્યું. તેઓ ગાદી ઉપર આવ્યા પછી છએ ખંડના રાજાઓને પોતાના તાબામાં કરીને આ અવસર્પીણીમાં છઠ્ઠા ચક્રવર્તીનું પદ લોગવ્યું અને પછી દીક્ષા લઇને સત્તરમા તીર્થંકરનું પદ પણ લોગવ્યું. જેવી રીતે સોળમા તીર્થંકર એકજ જન્મમાં ચક્રવર્તીપણું અને તીર્થંકર પદ લોગવ્યું તેવીજ રીતે આ સત્તરમા તીર્થંકર પણ બન્ને પ્રકારના અધિકારી થઇનેજ મોક્ષમાં જઇને પોતાના જન્મ મરણનો અંત કરી દીધો.

૪ શાન્તિનાથ એકજ જન્મમાં પાંચમા ચક્રવર્તી થઇ તીર્થંકર થયા એમ જે પદવીઓ ધારણ કર્યાપછી મોક્ષમાં ગયા છે. વાસુદેવ (વિષ્ણુ) થી ચક્રવર્તીની શક્તિ તેમજ તેમની ઋદ્ધિ જમણી પ્રાપ્તિ હોય છે. તેનો અંદાજો સમજવા અમોએ આ કપિની દરેલી સ્તુતિઓ મૂકેલી છે.

(૨) ૧૮મા-તીર્થંકર અરનાથ થયા તેમનો પૂર્વ ભવ—

જંખૂદ્રીપ પૂર્વવિદેહ. વસવિજય. તેમાં સુસીમા નામની નગરી તેના રાજ્ય ધનપતિ—થયા. તેમને રાજ્ય છોડીને કોઈ મુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. તીવ્ર તપસ્યાની સાથે—અહિં તાદ્રિક સ્થાનકોનું આરાધન કરતાં—તીર્થંકર નામ કર્મ ઉપાજીયું. અન્તે નવમા ઐવેયકના દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. લાંબા કાળ સુધી તે દેવલોકનું સુખ ભોગવ્યા પછી,

જંખૂદ્રીપ-ભરતક્ષેત્ર-નગર હસ્તિનાપુરના રાજા-મુદ્દશન રાણી મહા-દેવી તેમની કુશિથો-નવમા ઐવેયકના દેવતા કે જે ધનપતિ રાજાના જીવ હતા તે આવીને ઉત્પન્ન થયા. નામ ‘અરનાથ’ રાજવામાં આવ્યું. રાજ્ય ગાદી ઉપર આવ્યા પછી-સોળમા અને સત્તરમા તીર્થંકરની પેઠે—પ્રથમ સાતમા ચક્રવર્તીનું પદ અને પછી અદારમા તીર્થંકરનું પદ ભોગવ્યા પછી જ મોક્ષમાં ગયા. સોળમા સત્તરમા અને અદારમા—એ ત્રણે ચક્રવર્તીઓ તીર્થંકરો પણ થયા છે તેથી ખીજા એકવીશ તીર્થંકરોથી આટલું વિશેષજ સમજવું.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે છઠ્ઠા અને સાતમા ચક્રવર્તીઓ તેજ ૧૭ મા અને ૧૮ મા તીર્થંકરો. પ્રકરણ ૩૨ સું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

છઠ્ઠા વાસુદેવાદિકનું ત્રિક.

કોઈ પણ એક ક્ષેત્રનો વિચાર કરતાં એક તીર્થંકરના સમયમાં ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ જેમાંના એક થઈ શકે છે. અથવા તીર્થંકરોના મધ્યકાળમાં પણ થાય છે. પરંતુ ચક્રવર્તીના સમયમાં વાસુદેવ અને વાસુદેવના સમયમાં ચક્રવર્તી એકી સાથે અને એકજ કાળમાં તો થાયજ નહિ એવો એ અનાદિકાળનો નિયમજ છે.

હવે આ અદારમા અને ઝોગણીશમા તીર્થંકરની વચમાં એક હબાર કોટિ વર્ષનું અંતર પડેલું. તેના મધ્યમાં કમથી છઠ્ઠા પુરુષપુંડરીક વાસુદેવાદિક, ત્યારબાદ સુભૂમ નામા આઠમા ચક્રવર્તી અને ત્યાર બાદ સાતમા દત્ત નામના વાસુદેવાદિક થયા છે. તેમનું કિંચિત્ વૃત્તાંત અત્રે આપીએ છીએ.

(૧) અદારમા તીર્થંકર થયા પછી—છઠ્ઠા આનંદ બલભદ્ર, પુરુષ

પુંડરીક વાસુદેવ અને બલિ નામના પ્રતિવાસુદેવ જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે કોણ હતા ? અને કયાંથી આવ્યા ? તેમને કિંચિત્ ઉલ્લેખ :—

વિજયપુરના રાજા સુદર્શને જૈની દીક્ષા લઈ મોટી તપસ્યા કરી. અન્તે સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકના દેવતા થયા.

ભરતક્ષેત્ર-પોતનપુરના રાજા પ્રિયમિત્ર હતા. તેની રાણીનું હરણ સુકેતુ નામના રાજાએ કર્યું. પ્રિયમિત્રે દીક્ષા લીધી. આઠરી તપસ્યા કરીને નિશ્ચય કર્યો કે મારી સ્ત્રીનું હરણ કરનારનો વધ કરવાવાળો થાઉં. અન્તે ચોથા મોહેન્દ્ર કલ્પ દેવલોકમા દેવતા થયા.

હવે આગળ અરિજય નગરમાં-મેઘનાદ વિદ્યાધરના વંશમાં-પેલો સુકેતુ નામનો રાજા અનેક ભવોમાં જન્મણ કરી બલિ નામે પ્રતિવાસુદેવ પણે આવીને ઉત્પન્ન થયા. ને પચાસ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા, કૃષ્ણવર્ણી, છવીશ ધનુષ્યની કાયાવાલા, ત્રણ ખંડ પૃથ્વીનો ભોકતા થયો,

આ જન્મૂદ્ધીપના-ભરતમાં-ચક્રપુર નગરનો રાજા મહારીર નામે હતો. તેની રાણીઆ એ વૈજયંતી અને લક્ષ્મીવતી હતી. સુદર્શનનો જીવ કે જે આઠમા દેવલોકમાં હતો તે વૈજયંતીની કુક્ષિથી આર સ્વપ્ન સૂચિત, બળ-સદ્રની પદવીને સૂચવતો આનંદ નામનો ઉત્પન્ન થયો.

પ્રિયમિત્રનો જીવ-ચોથા દેવલોકથી ચ્વવીને લક્ષ્મીવતીની કુક્ષિથી પુરુષપુંડરીક નામે વાસુદેવપણે જન્મ્યો. ઝોગત્રીશ ધનુષ્યની ઉંચી કાયાવાળો થયો. અડધ અને તાડવૃક્ષના ચિન્હવાળા, નીત્ર અને પીત વસ્ત્રને ધરનારા બન્ને ભાઈ થયા રાજેન્દ્રપુરના રાજા ઉપેન્દ્રસેનની કન્યા પદ્માવતી પુરુષપુંડરીક વાસુદેવને વરી રૂપવાળી સાંભળીને બલિ પ્રતિવાસુદેવે હરણ કરી. આનંદ અને પુરુષપુંડરીક યુદ્ધમાં ચઢ્યા. એક વખતે બલિથી હઠવું પડ્યું. પણ બીજી વખતે પુરુષપુંડરીકના હાથે બલિએ પોતાનું માથું ચક્ર રત્નથી કપાવ્યું. દિગયાત્રાએ ચઢીને તે બન્ને ભાઈઓએ ત્રણે ખંડનું રાજ્ય પોતાને સ્વાધીન પણે કર્યું. એકંદરે પાંસઠ હજાર વર્ષના અન્તે વાસુદેવ છઠ્ઠી નરકમાં ગયા. પંચાસી હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા આનંદ બળભદ્રે સુમિત્ર મુનીની પાસે દીક્ષા લઈ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ગયા. ॥ આ પ્રમાણે આનંદાદિક ત્રણનો સંબંધ કહ્યો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે. પુરુષ પુંડરીક વિષ્ણુ અને બલિ પ્રતિવિષ્ણુ.

હવે શુરાણના વિષ્ણુ અને બલિ

વિષ્ણુના દશ અક્તારોમાં પાંચમો અક્તાર વામન રૂપનો લખ્યો છે. તેના સંબંધે ગીતા ગોવિંદમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે-“ કાલે છઠયતે ” તાત્પર્ય નીચે મુજબ :-

બલિ નામના દૈત્યે ઇંદ્ર પદને મેળવવા સો (૧૦૦) યજ્ઞોને આરંભ કર્યો. તેમાં નરાણું (૯૯) પુરા થઈ ગયા. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને વિચાર થયો જે-મારું આપેલું ઇંદ્રપદ પ્રહ્લાદનું બળ તે યોગ્ય નહિ માટે સોમો યજ્ઞ પુરો થવા દેવો નહિ. ગ્રાહ્યણના વેષે વામનરૂપ ધરીને બલિની પાસે દાન માગ્યું. બલિએ કહ્યું કે હે ગ્રાહ્યણ ! તું શું માગે છે ? વામને કહ્યું સાડા ત્રણ ડગલાં જમીન રહેવાને આપ. બલિએ હા પાડી. ત્યાં બલિને કોઈએ કહ્યું કે-અરે એ વામનરૂપ ગ્રાહ્યણ નથી. એ તો શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન આવેલા છે. સાંભળતાની સાથેજ બલિને ગુસ્સો થયો. એટલામાં તો બધીએ પૃથ્વી ત્રણ ડગલાંથી માપી લઈને કહ્યું કે હે રાજા ! બોલ, અડધું ડગલું કયાં મુકું એમ કહીને અડધું બળીની પીઠ ઉપર મૂકીને પાતાલમાં એસી ઘાલ્યો. તે વખતે બલિ બોલી ઉઠ્યો કે-અરે મારું કંઈ તો નામ રાખે ? ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને વરદાન આપ્યું કે દીવાળીના ચાર દિવસોમાં-તું રાજ અને હું તારો દ્વારપાળ ઇત્યાદિ.

(આ બલિનો ઉલ્લેખ અમો દશાવતારના સંબંધે કરી ગયા છીએ. અહિં પ્રસંગ નવો ઉપસ્થિત થતાં ફરી જણાવવાની જરૂર પડી છે.)

(૨) રામાયણમાં આ બલિના વિષયમાં કંઈ જુદોજ પ્રકાર છે. જુવો. શ. ૨૧૧ માં

“ જે સમયે બલિને છત્રવા વામન ભગવાન આવ્યા તે વખતે બલિએ જલ આપવા માંડ્યું ત્યારે શુકાચાર્ય કરવાના નાલયામાં પેઠા કે દાન ન આપી શકે. પાણી ન પડ્યું ત્યારે કોઈએ માર્ક કરવા નાળયામાં સળી ઘાલી તેથી શુકાચાર્યની આંખ પુટી શું. આ સંભવિત છે કે ?

પછીથી જ્યારે બલિને વામને છત્રવા ત્યારે બળીએ કહ્યું, જેર જે થયું તે થયું પરંતુ હું એક વરદાન માંગુ છું. તે એ કે મારા ઘરને (પર) આવન દરવાજા છે અને હું નિશ્ચય નથી કરી શકતો કે હું કયા દરવાજેથી નીકળું તેથી હું જે દરવાજેથી નીકળું, ત્યાં તમારે દર્શન આપ્યા કરવાં ભગવાને કહ્યું

‘एवमस्तु’ હવે નિત્યપ્રતિ ભગવાનને-પર (ખાવન) રૂપ રાખવાં પડતાં હતાં કેમકે ભગવાનને માલમ ન હોતું કે સબ બલી કયા દરવાજે નીકળશે. શી સખત બેલની કમબખતી ભગવાનને આવી પડી ? પુરાણીઓ રાબ બલિને અમર કહે છે અને પાતાલમાં વાસ બતાવે છે, લો હાલ પણ પાતાળ અર્થાત્ અમેરિકામાં બલિ મોજુદ હોવો જોઈએ તથા તે પર (ખાવન) દરવાજાનું મકાન તથા ભગવાનનો પેશ પણ જોઈએ તો પુરાણીઓ તાર કાગળ દ્વારા કેમ ખબર અંતર લેતા નથી. અગર બલે જઈ દર્શન કરી મુક્ત કેમ થતા નથી. અહિં દેશનું સત્યાનાશ કરી શા માટે રહ્યા છો ? ”

॥ ઇતિ વૈદિકે રામાયણના વિષય અને બલિનું સ્વરૂપ લીધેલું શંકાકેશથી.

સ્કંદપુરાણ પ્રથમખંડ. અધ્યાય ૧૮ મો ૧૯ મો

“ બલિ સબ પૂર્વ ભવમાં એક પૂર્વ હતો, ગણિકાને તાંબૂલ આપતાં ભૂમિ ઉપર પડયું. તે શિવને અર્પણ કર્યું તેથી તેનું બધું પાપ નાશ પામ્યું. મરણ પછી યમની આજ્ઞાથી સાડાત્રણ ઘડી ઇંદ્રનું પદ મળ્યું. અગસ્તિ આદિને ઐરાવણાદિકનું દાન આપ્યું; સાડા ત્રણ ઘડી પછી પૂર્વના ઇંદ્રે પાતાનું સ્થાન લીધું, દાનમાં આપેલા હાથી આદિક મેળવવા ઇંદ્રે યમને પ્રાર્થના કરી. યમે ચિત્ર ગુપ્તને આદેશ કર્યો કે હાથીઆદિક પાછા મંગાવો અને બલિને નરકમાં મોકલો. ચિત્રગુપ્તે કહ્યું કે બલિ નરકને ચોખ્ય નથી. એમ કહી પ્રહ્લાદની સ્ત્રીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ઇંદ્રે બ્રાહ્મણ રૂપથી બલિના બાપ વિરોચનનું માથું માગ્યું. પછી બલિનો જન્મ થયો. બલિએ ઇંદ્રાદિકને હરાવ્યા અને સ્વર્ગનું રાજ્ય લીધું પણ શુક્રાચાર્યની સલાહથી બલિ ભૂમિ ઉપર આવી નર્મદાના તીર ઉપર રહ્યા. અશ્વમેધાદિક (૧૦૦) યજ્ઞો કરવા માંડ્યા. અદિતિના તપથી સંતુષ્ટ થઈ ભગવાન બટુકરૂપે યજ્ઞમાં ગયા. અને બલિની પાસે ત્રણ પગલાં જેટલી ભૂમિની યાચના કરી. આપતી વખતે શુક્રાચાર્યે ના પ્રાડી પણ માગ્યું નહિ ત્યારે શાપ આપ્યો કે ગુણ વિનાનો નિઃશ્રીક ‘ શા ’ ભગવાને બેજ પગલાથી બધું માપી લીધું અને કહ્યું કે ત્રિજુ પગલું કયાં મૂકું ? તેવામાં બલિની સ્ત્રીએ પ્રાર્થના કરી તેથી બલિને સુતલા પૃથ્વીમાં જવાની આજ્ઞા કરી. બલિએ કહ્યું મારે તો તમારા દર્શનની જરૂર છે. ભગવાને પણ બલિની પાસે રહેવાનું કબૂલ કર્યું ઇંદ્રાદિક ઘણું વિવેચન છે તે જોઈ લેવું.

શિવપુરાણનો દેવરાજ બ્રાહ્મણ.

વળી શિવપુરાણ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરી જોતાં આ બલિ રાબના પૂર્વભવનું

સ્વરૂપ લઈનેજ દેવરાજ બ્રાહ્મણના નામથી કથા ગોઠવાઈ હોય તેવો ભાસ વિચારી પુરૂષોને સંહજ થઈ શકે તેમ છે. જીવો શિવપુરાણ મહાત્મ્ય અધ્યાય પહેલા અને બીજામાં—

પહેલા અધ્યાયમાં શિવપુરાણનો મહીમા એટલો બધો કહેવામાં આવ્યો છે કે—મોક્ષ આપવામાં ન તો અશ્વમેધાદિક યજ્ઞો છે. નતો બીજા પુરાણો છે. તેમજ નતો વેદાદિક શાસ્ત્રો પણ છે. માત્ર એક શિવપુરાણજ કલ્યાણ કરવાવાળું છે.

એમ કહીને બીજા અધ્યાયમાં કથા મૂકી છે તેનો સાર એ છે કે—

દેવરાજ નામના બ્રાહ્મણે ચારે બાતિના મણસોને મારીને ધન લેળું કર્યું. માતાદિક સર્વેને મારી નાખી છેવટે વેશ્યાની સાથે એક પ્રાત્રમાં ખાતો રહ્યો. છેવટે શિવપુરાણ સાંભળતાં તાવથી મુગ્ધો. ચમત્કાર થયો અને શિવના ગણો લેવાને આવ્યા. ‘એચાતાણી ચતાં છેવટે શિવનાગણો’ શિવપુરીમાં લઈ ગયા. ઇત્યાદિક ઘણું લખાણ છે.

વૈદિક મતથી એકાદશીના સંબંધે બલિ દાનવની કથા.

ભક્ત એવા બલિને પાતાળમાં ખોસી ભગવાન તેની પાસે રહ્યા સ્કંદપુરાણમાંથી ઉધરેલી ભાદરવા શ્રુતિ. ૧૧ ની કથા. શ્લોક ૩૮ નો સાર.

“ શ્રી કૃષ્ણ યુધિષ્ઠિરના પ્રશ્નમાં કહે છે કે—પૂર્વે ત્રેતાયુગમાં બલિ નામનો દાનવ થયો. તે મારો ભક્ત હતો. મારી અને બ્રાહ્મણોની પૂજા કરતો અને યજ્ઞ કર્મ પણ કરતો હતો. પરંતુ ઇંદ્રનો દ્વેષી થઈ બધાએ દેવાને તેણે જીતી લીધા અને મારો આપેલો આ લોકપણ તેણે જીતી લીધો. દેવતાઓ દેવઋષિઓને લઈ મારી પાસે આવ્યા અને મારી પૂજા સ્તુતિ કરી, પછી મેં વામનરૂપ પાંચમા અવતારે બાળક રૂપથીજ બ્રહ્માંડનું રૂપ ધરી તેનું જે કાંઈ હતું તે બધું લઈને ઇંદ્રને સોંપી દીધું અને બલિ પણ ઇંદ્રના સ્વાધીન કરી દીધો. પછી યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે તમોએ વામનરૂપથી તે બલિને કેવી રીતે જીતી લીધો? ઉત્તરમાં ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે—મેં અલીક બાળકરૂપ ધારણ કરી પ્રાર્થના કરી કે હે બલિ! તું મને ત્રણ પગલાં જમીન આપ? જ્યારે મેં દબાણ કર્યું ત્યારે તેણે ત્રણ પગલાં જમીન આપવાનું કયુલ કર્યું. પછી મેં સંકલ્પ માત્રથી દેહને વધાયું એટલે ત્રિવિક્રમ રૂપે થયું—ભૂલોકમાં બે પગરૂપ, ભુવલોકમાં બે બાનુરૂપ, સ્વર્ગલોકમાં કટિરૂપ, મહર્લોકમાં ઉદર રૂપ, જનલોકમાં દ્વિદયરૂપ, તપોલોકમાં—કંઠરૂપ, સત્યલોકમાં મુખરૂપ, અને ઉર્ધ્વમાં માથા રૂપ

પ્રકરણ ૩૩ મું. વૈદિક-રામૈયણ-સ્કંદ પુ૦ ના વિષયને બલિ. ૨૪૩

મારું શરીર ખની ખયું. એટલે સૂર્યોદય, ઇંદ્રાદિક અને શેષાદિકોએ મારી સ્તુતિ કરી પછી મેં બલિનો હાથ પકડીને—એક પગથી પૃથ્વી અને બીજા પગથી ત્રણે લોક માધીને કહ્યું કે—હવે બલિ ? મને ત્રિજો પગ મૂકવાને સ્થાન આપ ? એટલે બલિએ મસ્તક ધર્યું. મેં તેના ઉપર પગ મૂકીને રસાતાલમાં જોસી ઘાલ્યો તે દાનવ વિનયથી નમ્ર મારી પૂજા કરવાવાળો હતો. તેથી મેં તેને વચન આપ્યું કે હું તારી પાસે સદા રહીશ, તેથી અષાઢ સુદિ ૧૧ ના શયન દિવસથી એક મૂર્તિ બલિના આશ્રયથી અને બીજી મૂર્તિ ક્ષીરસમુદ્રમાં શેષ-નાગના પૃષ્ઠ ઉપર સુતી રહે છે. તે કાર્તિક માસ સુધી તેથી આ ભાદરવા સુદિ અગ્નિઆરસ મહા પવિત્ર છે. પિતામહની પૂજા કરતાં મોક્ષમાં બાંધ છે.

સન્નનો ? છઠ્ઠા પુરુષપુંડરીક નામના વિષ્ણુરૂપે કૃષ્ણની પેઠે મહારાજ થયેલા છે. તેમના સમયમાં=પ્રતિવિષ્ણુરૂપે બલિ પણ મહાન રાજ થયેલા છે. વાસુદેવની સ્ત્રીનું હરણ રાવણની પેઠે કરેલું તેથી પુંડરીકના હાથે બલિરાજ મરાણો તે સત્યરૂપના લેખને પુરાણકારોએ કેવી રીતે અસત્યરૂપે ગોઠવેલા છે તે વિચારપૂર્વક જોશો ? બીજું વધારે શું કહું ! એકાદશીના ચોથી કલમના બલિનો વિચાર આપ સન્નનોજ કરી લેશો હું ક્યાં સુધી લખીશ.

॥ ઇતિ વૈદિકમતના વિષ્ણુ અને બલિનાં સંબંધની કથાઓ.

છઠ્ઠા વિષ્ણુ. પ્રતિવિષ્ણુની સમીક્ષા.

જૈનોના ઇતિહાસ પ્રમાણે—આ અવસર્પીણીના કાળમાં ઋષભદેવાદિક ૨૪ તીર્થંકરો, ભરતાદિક બાર ચક્રવર્તીઓ અને ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવાદિક નવતું ત્રિક થયેલું છે. એજ પ્રમાણે દરેક ચોવીશ ચોવીશ તીર્થંકરો પરત્વે ૬૩ શલાકા પુરુષો સદાકાળ નિયમ પ્રમાણે ભિન્ન વ્યક્તિરૂપે થતા આવ્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ થયા કરવાનાજ કેમકે આ સંસારની નથી તો આદિ તેમજ નથી તેનો અંત આ વાતની સૂચના અમો વારંવાર કરતા આવ્યા છીએ. તેથી જણાવવાનું એ છે કે—અઢારમા તીર્થંકર સુધીમાં—સાત ચક્રવર્તીઓ અને પાંચ વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુનું ત્રિક ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિરૂપે કહી બતાવ્યું છે. હવે આગળ પાંચ ચક્રવર્તીઓ અને ચાર વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુનું ત્રિક કહેવાનું બાકી રહેતું હતું. તેથી આ ૧૮માં અને ૧૯ મા તીર્થંકરના અંતરમાં થયેલા આ છઠ્ઠા વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુનું ત્રિક કહી બતાવ્યું છે. આના સંબંધે જુદા જુદા પુરાણ-કારોના મત પણ લખીને બતાવ્યા છે. માત્ર તેના સંબંધે કિચિત્ વિચાર કરીને બતાવીએ છીએ.

જૈનોના ઇતિહાસ પ્રમાણે—તેજસ્વજીવના બળવાન સુકેતુએ પ્રિય-મિત્રની રાણીનું હરણ કરી અન્યાય કર્યો તે પાપના યોગથી અખજોના અખજો વર્ષતક સંસારમાં ભ્રમણ કર્યા બાદ બલિ નામના મહાન રાજા પ્રતિવિશ્ણુરૂપે થયા લડાઈઓ કરી ત્રણ ખંડનું રાજ્ય મેળવ્યું.

આ તરફ પ્રિયમિત્રના જીવે ક્રોધના વશમાં પડીને તપ કર્યો. તપના પ્રભાવથી દેવગતિના સુખ ભોગવ્યાં. ત્યાંથી નીકળીને પુરૂષપુંડરીક નામના વિશ્ણુરૂપે થયા બાદ સુકેતુના જીવ બલિને માર્યો, તેથી બન્ને શખશોને નરકના દુઃખમાં પડવું પડ્યું આ બધું તેમના કર્મના વશે થયું પણ સ્વાધીનપણે કંઈ થયું નથી. પછી આગળ પોતાના આત્માનો સુધારો કરી મોક્ષમાં જાય. તેની ના કોણ પાડી શકે તેમ છે? પરંતુ કોષાદિકના વશમાં પડેલાઓની મુક્તિ તો નજ થાય. આ જગોપર તેમજ બીજા બધાએ ઠેકાણે જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતની શું ખુબી છે. તે પણ ધ્યાનમાંજ રાખી લેવા જેવી છે.

(૧) હવે આપણે પુરાણોના લેખોને તપાસી જોઈએ—

પહેલા લેખમાં વિચારવાનું કે—પ્રદહાદને પોતાનો ભકત માનીને વિશ્ણુએ ઇંદ્રપદ આપ્યું તો તે કયા કાળમાં આપેલું માનવું? પોતાના કર્તવ્યથી ઇંદ્રપદ મેળવનાર બલિને છળવાનો પ્રયત્ન કરવો એ કાર્ય શું ભગવાનને શોભે ખરૂં કે? જ્યારે બલિને છળવાનોજ વિચાર હતો ત્યારે આર દિવસની ગુલામગીરી શા માટે બંધારી લીધી.

(૨) હવે બીજો લેખ જુવો:—ભગવાન બલિને છળવા આવ્યા ત્યારે શું શુક્રાચાર્યે આખ ફોડાવી? આ કાર્ય ભગવાનના જાણપણે થયું કે અજાણપણે? જ્યાં ભગવાન હોય ત્યાં શાન્તિ હોય કે ઉપદ્રવ? એટલુંજ નહિ પણ બલિની ગુલામગીરી પોતે પણ સદાને માટે વેરી લીધી? આ વાતો શું વિચારવા જેવી નથી.?

(૩) ત્રિજો લેખ જોતાં:—એક ધૂતે વેસ્થાને તાંબુલનું બીડું આપવા માંડ્યું ભૂમિ ઉપર પડ્યું એટલે શિવને અર્પણ કર્યું, તેથી બધુંએ તેનું પાપ દૂર થઈ ગયું. તેથી ચમરાજએ તે ધૂતને સાડાત્રણ ઘડીનું ઇંદ્રપદ આપ્યું. તે ધૂત ઇંદ્રપણે સાડાત્રણ ઘડીવાર સ્વર્ગમાં કેવા સ્વરૂપથી રહ્યો હશે? ઇંદ્રનાં આયુષ્ય તો ઘણાં લાંબા કાલનાં હોય છે. ઇંદ્રપદ આપવાનો અધિકાર પહેલા લેખથી વિશ્ણુનો જણાય છે. ત્યારે તે અધિકાર ચમરાજએ કયા કાળમાં પચાવી પાડ્યો? અદિતિની પ્રાર્થનાથી દેવતાઓની રક્ષાના માટે બલિને છળવા ભગવાન ગયા પણ તેમાંતો પોતેજ

સદ્દાની શુભામગીરી અંગીકાર કરીને ઠગાયા ચમરાજ પણ કેટલા બધા જ્ઞાની કે દાનમાં આપેલી ચીજો પાછી મંગાવીને ધૂતને નરકમાં મોકલવા ચિત્રશુખ્તને આદેશ કર્યો. ચિત્રશુખ્તે કહ્યું કે એ નરકને યોગ્ય નથી. વિષ્ણુ, યમ અને ચિત્રશુખ્ત એ ત્રણમાં પદવી આપવાનો અધિકાર કોણો? અને વિચારપૂર્વક કાર્યને કરવાવળો કોણ ?

હતિ વૈદિકના વિષ્ણુ અને બલિની સમીક્ષા. પ્રકરણ. ૩૩ મું. સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે પરશુરામ અને આઠમા સુભૂમચક્રવર્તી.

છઠ્ઠા વાસુદેવાદિકૃતું ત્રિક થયા પછી ૧૮ મા અને ૧૯ મા તીર્થંકરના મધ્યકાળમાંજ પરશુરામ અને આઠમા સુભૂમ ચક્રવર્તી થયા છે.

વસન્તપુરમાં-માખાપ વિનાનો અગ્નિ નામા છોકરો એક મોટા સાથમાં દેશાન્તર જતાં ભૂલો પડીને તાપસાશ્રમે જઈ ચઢયો. તાપસ થઈ મોટો તપસ્વી થયો, જૈન જૈનેતર બે દેવો ધર્મની પરીક્ષા કરવા નીકળ્યા છે. જૈન પદ્મરથ રાજર્ષિ મિથિલાથી ચંપામાં જતાં મળ્યા. દેવમાયાથી એક માર્ગે કાંટા અને બીજા માર્ગે જીવો કરી મૂક્યા. મુનિએ દયાલાવથી કાંટાનો રસ્તો લીધો. ફરી ગીતગાનના મોહથી પણ ન ફસાયા. એમ અનેક ઉપદ્રવો કર્યા પણ મુનિ પોતાના નિશ્ચયથી ડગ્યા નહિ. દેવો ચાલતા થયા. પેલા બે દેવો પછી જમદગ્નિ તરફ વલ્યા. હજારો વર્ષના તપથી વધી પડેલી દાઢીમાં ચકલા ચકલી રૂપે માળો કરીને રહ્યા. ચકલાએ ચકલી પાસે હિમવંત પર્વતે જવાની રજા માગી. ચકલીએ કહ્યું રજા નહિ આપું. તમે બીજામાં ફસો તો મારા શા હાલ. ચકલાએ બીજામાં નહિ ફસવાના માટે ગૌહત્યાદિક અનેક સોગનો ખાધા તો પણ માન્યું નહિ. છેવટે જમદગ્નિનું પાપ માથે ચઢાવ્યું ત્યારે ચકલીએ જવાની રજા આપી. તપસ્વીએ બન્નેને પકડીને પૂછ્યું મને પાપી કેમ કહ્યો? ચકલાએ કહ્યું ગુસ્સો ન કરો, સાંભળો!

“અપુત્રસ્થગતિર્નાસ્તિ” જેની શુભગતિજ નહિ તેનાથી અધિક પાપી કોણ? શાસ્ત્ર વચન યાદ આવતાં પરણવા તરફ મન દોડ્યું. આ સ્થિતિ સમજીને બન્ને દેવો એક વિચારના થયા અને ત્યાંથી ચાલતા થયા.

હવે તાપસે નેમિકેષ્ટકના-રાજા જિતશત્રુની પાસે જઈને કન્યા માગી, ૬૨થી રાજાએ સો (૧૦૦) પુત્રીઓમાંથી ઇચ્છે તેને લેવાનું કહ્યું. કન્યા મહેલમાં જઈ મારી ધર્મપત્ની કોઈ થશે. થું થું ઘરડા ઠંઠ્યરને લગ્નજાએ નથી. તપસ્વી કોષિત થઈ વિદ્યાના યોગથી કુબડીઓ બનાવી બહાર નીકળ્યો. ત્યાં ધૂળમાં

રમતી રાજાની નાની છોકરીને બીજેઈં ધયુ' મને વાંછે છે ? કહીને ઉપાડી લીધી. બચથી રાજાએ ધન આપીને વિવાહી લીધી. શાળીઓનું કુરૂપ દૂર કરી આશ્રમે ગયો. રેણુકા નામ રાખી મોટી ઘરે ફરીથી પરણ્યો. પુત્રના માટે બે અર્ધં સાધ્યા ક્ષત્રાય ચરના લાક્ષણથી રેણુકાના રામ થયા. બ્રાહ્મણ ચરના લક્ષણથી હસ્તિના-પુરમાં અનંતવીર્યને આપેલી રેણુકાની બહેનને કૃતવીર્ય પુત્ર થયો. રાગથી આકાશ ગામિની વિદ્યાને ભૂલેલા વિદ્યાધરની સેવા કરી રામે પરશુની વિદ્યાલક્ષ સાધી, તેથી પરશુરામ થયા. બહેનને મળવા હસ્તિનાપુરમાં ગયેલી રણુકાને અનંત વીર્યના સંબંધથી પુત્ર થયો. તો પણ જમદગ્નએ લાવીને આશ્રમમાં રાખી ક્રોધમાં આવીને પરશુરામે પરશુ લઈ માતાનું તેમજ છોકરાનું માથું કાપી નાખ્યું.

ખબર પડતાની સાથે આવીને અનંતવીર્યે આશ્રમને ભરમસાત કરી નાખ્યું. પરશુરામે પરશુથી સેના સાથે અનંતવીર્યનો નાશ કર્યો. હસ્તિનાપુરનો રાજા થઈ કૃતવીર્યે જમદગ્નને નાશ કર્યો. પરશુરામ હસ્તિનાપુરમાં જઈને કૃતવીર્યનો નાશ કરી રાજગાદી ઉપર ચઢી બેઠો. સગર્ભા કૃતવીર્યની રાણી તારાએ નાશીને તાપસોના ભોંયરાનું શરણ લીધું. ત્યાં ચક્રવર્તીના પદને સૂચવતાં ચાંદ સ્વપ્નપૂર્વક પુત્રનો જન્મ આપ્યો સુભૂમ નામ રાખ્યું.

હવે પરશુરામ ક્ષત્રીયના સંબંધે બહવલમાન થતા કુહાડાથી તેમને કાપી નાંખતા. ફરતાં ફરતાં તારા રાણીના સ્થાન ઉપર આવી ચઢ્યો કુહાડો દેહીપ્યમાન થતાં તાપસોને પૂછ્યું અહિં ક્ષત્રિય કોણ છે ? ઉત્તર આપ્યો કે ગૃહસ્થાવાસમાં અમે હતા. માત્ર ઋષિઓને છોડી દઈને સાતવાર નિઃક્ષત્રીય પૃથ્વી કરી. મુખ્ય મુખ્ય ક્ષત્રીઓની દાઢાઓ લેગી કરી એક મોટો સ્થાળ ભર્યો પછી શાન્ત થયો. પણ મનમાં ભય પેસી જવાથી ગુપ્તપણે નિમિત્તઆ-ઓને પૂછ્યું કે મારૂં મરણ કેનાથી થશે. નિમિત્તિઆઓએ કહ્યું કે—જેની દૃષ્ટિથી આ દાઢાઓની ખીર થશે અને સિંહાસન ઉપર બેસીને ખાસે તેનાથી તમારું મરણ થશે. હવે નિર્ણય થવા દાનશાળા મંડાવી ત્યાં સિંહાસન ઉપર તે ભરેલો સ્થાળ મૂકાવ્યો.

હવે આ તરફ સુભૂમ મોટો થાય છે તે વખતે મેઘનાદ વિદ્યાધર 'પદ્મશ્રી' પુત્રીના વરના માટે નિમિત્તિઆઓને પૂછ્યું. તેમને સુભૂમ વર બતાવ્યો મેઘનાદે બધી હકીકત મેળવીને પુત્રી પરણાવી, પછી તે સુભૂમની પાસે આવીને રહ્યો.

આ તરફ સુભૂમે માતાને પૂછ્યું શું લોક આટલોજ છે? માતાએ કહ્યું ઘણોએ બધો છે. સાંભળ હસ્તિનાપુરના તારા પિતા રાજા હતા તેને મારીને પરશુરામ રાજા થયા છે, તેના ભયથી હું ગુપ્તપણે અહિં રહી છું. આ વાત સાંભળતાની સાથેજ ધમધમાટ કરતો હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો, ભવ્ય સ્વરૂપ બોધ લોકોએ પૂછ્યું અવ્યા તું કોણ છે? બાલકે ઉત્તર આપ્યો કે હું ક્ષત્રીય છું અરે બળતી આગમાં કેમ આવ્યો? બાળકે ઉત્તર આપ્યો કે પરશુરામને મારવા આવ્યો છું. લોકોએ બાળખયાલ સમજીને વાત કાઢી નાખી પણ આતો સિધે સિદ્ધો જઈ સિંહાસન ઉપર ચઢી બેઠો. દૈવયોગે દાઢની ખીર બની જતાં જપાજપ ખાવા મંડી પડ્યો. ત્યાંના રખવાળા બ્રાહ્મણો મારવા ઉઠ્યા પણ પાછળ આવેલા તેના સસરા મેઘનાદે મારીને કાઢી મૂક્યા.

પરશુરામને ખબર પડતાં પરશુ લઈને મારવા ચઢ્યો પણ સુભૂમના પુણ્ય પ્રબલથી પરશુની અધિષ્ટાતૃ વિદ્યાદેવી ભાગી જવાથી પરશુ નિસ્તેજ થઈ ગયો. શસ્ત્રના અભાવથી સુભૂમે ઉચકીને થાળ ફેંક્યો. તે સ્થાળ ચક્રરૂપે થઈને પરશુરામનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું. તે ચક્રના બળથી સુભૂમ આઠમો ચક્રવર્તી થયો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-પરશુરામ અને આઠમા ચક્રવર્તી સુભૂમના સંબંધ વાલી કથા.

વૈદિક મતે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરમ.

ભાગવત-૯ સ્કંધ અધ્યાય ૧૫, ૧૬, નો કિચિત ભાવાર્થ.

“તતઃ પંચદશે ગાધિ રૈલપુત્રાઽન્વયેઽજનિ । યદૌહિત્રસુતો રામઃ
કાર્તવીર્યમઽહનરુષા ॥

ઋષીક ઋષિ વરુણદેવ પાસેથી ઘોડાઓ લાવ્યા. ગાધિ રાજાને આપ્યા પછી તેની પુત્રી સત્યવતીને પરણ્યા. સત્યવતીની પ્રાર્થનાથી પુત્રના માટે બે ચરૂ ચઢાવીને ઋષિ સ્નાનને માટે ગયા. સત્યવતીનો ચરૂ શ્રેષ્ઠ જાણી લેની માતાએ આધો અને માતાનો ચરૂ સત્યવતીએ, આ વાત જાણીને ઋષિએ સત્યવતીને કહ્યું આ કામ તે અતિનિહિત કર્યું, તારો પુત્ર દંડધારી અતિધોર સ્વરૂપનો થશે. અને તારો ભાઈ બ્રહ્મ જ્ઞાની થશે. સત્યવતીએ કહ્યું-(મૈવં મુદિતિ માર્ગવ, ॥ અથતર્હિ મથેતપૌત્રઃ) એમ થાય તે તો ઠીક નહિ ત્યારે ઋષિએ કહ્યું તારો પુત્ર નહિ થાય તો પૌત્ર દંડધારી થશે. પછી જમદગ્નિ પુત્ર થયો. અને સત્યવતી

કૌશિકા નામની નદી રૂપે થઈ. હવે જમદગ્નિ રેણુની પુત્રી રેણુકા સાથે પરણ્યા અને વસુમાદિ પુત્રોમાં છેલ્લા પરશુરામ થયા તે વાસુદેવના અંશ રૂપે થયા. તેમને પૃથ્વીના ભારભુત હ્રદ ક્ષત્રીઓનો ૨૧ વાર નાશ કર્યો. રાજા ખે પૂછ્યું હે બ્રહ્મા ? રાજાઓએ રામનો શો અપરાધ કર્યો ? કે જેથી પરશુરામે ક્ષત્રીઓનો વારંવાર નાશ કર્યો. ત્યારે શુકદેવજીએ કહ્યું કે હે રાજા ! હેહ્યોના રાજા સહસ્રાણુને દત્તાત્રેયની આરાધના કરી, તેથી તે હજાર ભુજવાળો અને અણિ-માદિક અનેક સિદ્ધિઓવાળો અતિદુર્લભ થયો. તે એક દિવસ આહુતિ કરતો જમદગ્નિના આશ્રમે જઈ ગયો, જમદગ્નિએ કામધેનુના પ્રભાવથી સૈન્ય સાથે તેનું આતિથ્યપણું કર્યું, પણ પોતાનાથી અતિશયવાળું ઋષિનું ઐશ્વર્ય દેખીને તેને સવત્સા કામધેનુને હરણુ કરી. તે વાતની ખબર પડ્યાથી રામ પરશુ લઈ સહસ્રાણુનની પાછળ જઈ સૈન્ય સાથે તેનો નાશ કર્યો અને તેના દશ હજાર પુત્રો ભયથી ભાગી ગયા. રામ કામધેનુ લઈ પોતાના આશ્રમે આવ્યા. જમદગ્નિએ કહ્યું કે હે રામ ! તેં રાજાનો વધ કર્યો તે તો બ્રહ્મહત્યાથી પણ મહાપાપ કર્યું, માટે એક વર્ષ તીર્થયાત્રા કરીને પાપનો નાશ કર ! (આ પંદરમા અધ્યાયનો કિંચિત્ સાર કહ્યો) હવે આગળ ૧૬ મા અધ્યાયનો કિંચિત્ સાર-

પિતાની આજ્ઞાથી ‘ રામ ’ તીર્થયાત્રા કરી એક વર્ષ પાછા આવ્યા. હવે એક દિવસે-રેણુકા ગંગાજી ગયાં, ત્યાં અખિલરાઓની સાથે કીડા કરતા ચિત્રરથ ગાંધર્વ રાજાને જોઈ સ્પૃહવાળી થયેલી, હોમનો વેગાને ભૂલી ગઈ. શાપની શંકાવાળી થયેલી મુનિના આગળ ઘડો મૂકી હાથ જોડીને ઉભી રહી. મનથી વ્યભિચારિણી જાણીને કહ્યું-હે પુત્રો આ પાપિનીને મારો ? આ વાત કોઈએ કાને નહિ ધરી, ત્યારે રામને પ્રેર્યો, ત્યારે તેણે “ બ્રાહ્મન્માત્રાસહાઽ વધીત્ ” માતાની સાથે ભાઈઓને પણ મારી નાખ્યા. એટલે જમદગ્નિએ વર માગવાનું કહ્યું. રામે મારેલાને જીવાડવાનો અને મારેલાની સ્મૃતિ ન થાય તેવો વર માગ્યો કે તરતજ નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠે તેમ બધાએ ઉડીને ઉભા થયા.

હવે પેલા સહસ્રાણુનના પુત્રો છિદ્ર જોઈ જમદગ્નિનું માથું કાપીને લઈ ગયા. પિતાનો દેહ ભાઈઓને સોંપીને રામ પરશુને લઈ તે સહસ્રાણુનના પુત્રોની પાછળ જઈ તેમનાં માથાં કાપીને મોટો પર્વત કરી દીધો અને તેના રક્તથી મોટી ઘોર નદી બનાવી દીધી અને એકવીશ વાર નિઃક્ષત્રીય પૃથ્વી કરીને સ્થમંતપંચકે (કુરુક્ષેત્રમાં) લોહિના નવ કુંડો કર્યા. અને પાછુ આણેલું પિતાનું મસ્તક લઈ તેમના શરીર સાથે જોડીને યજ્ઞ કર્યો અને બધી પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી દીધી અને પોતે પાપ રહિત થઈ ગયા.

(આ વાત નો કેટલો વિચાર-રવિશંકર બેન્ટારામના તરફથી મુંબાઇમાં સંવત ૧૯૮૨ માં છપાવેલા તુલસી રામાયણ-ખાલકાંડનાં પૃ. ૨૭૧ ની ટીપમાંથી મળશે.)

॥ ઇતિ વૈદિક ભાગવતના પરશુરામની કથા.

જૈન અને ભાગવતના જમદગ્નિના પરશુરામની સમીક્ષા

આ વિષયમાં પ્રત્યક્ષનો પુરાવો તો કોઈની પાસે પણ નથી, માત્ર બંને તરફના ઇતિહાસથીજ જાણવાનું છે.

(૧) ઘોડાઓની ઇચ્છાવાળા ગાંધી રાજાને બાણી ઋચીક ઋષિએ વરૂણ (દેવ) પાસેથી ઘોડાઓ લાવી આપ્યા અને સત્યવતીને પરણ્યા, પણ વરૂણ પાસેથી ઘોડાઓ લાવ્યાજ દેવી રીતે ?

(૨) ચરૂના ભક્ષણથી સત્યવતીને ઘોર સ્વરૂપના પુત્રનું રૂળ થવાનું હતું, તે રૂળ સત્યવતીના પુત્ર જમદગ્નિને ન થતાં રેણુકાના છેલ્લા પુત્ર રામને કેવી રીતે થયું ?

(૩) સતી સત્યવતીને કોઈ અપરાધથી નદીરૂપે જડતા પ્રાપ્ત થઈ કે સ્વાભાવિકપણે તે જડતા પ્રાપ્ત થઈ ?

(૪) દત્તાત્રેયની આરાધનાથી-સહસ્રાર્જુન રાજાને હજાર ભૂભાઓ શું નવીન રૂપે પેદા થઈ ગયેલી ? અને થયા પછી શું તે રાજા હજાર ભૂભાઓની સાથેજ ચાલતો ?

(૫) જમદગ્નિએ કામધેનુના પ્રભાવથી આવેલા રાજાનું આતિથ્યપણું કર્યું પણ તેવી કેટલીક વાતો કવિઓની રૂઢીમાંજ ચાલુ રહેલી મનાઈ છે. ? તો પછી જમદગ્નિને ત્યાં સાક્ષાત્ કામધેનુજ ક્યાંથી ? કે જેના સંબંધે રામને અવતાર લાઈ બધા ક્ષત્રિઓનો નાશ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ?

(૬) ભાગવતવાળાએ અવતાર વાઢ ઉલો કરી પરશુરામને વિષ્ણુના અવતારરૂપે કહ્યું છે પણ આ બધો અવતારવાદજ કલ્પિત છે એમ દેશી તેમજ પરદેશી પંડિતો ઘણાજ એકમતના થયેલા છે. અને તે પ્રમાણે અમારા લેખોથી પણ દુરાચલથી દૂર રહેલા સત્જન પુરૂષો મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિથી જોશે તો જરૂર તે વાતની સત્યતા જોઈ શકશે એમ અમેને અમારી ખાત્રી છે.

(૭) અવતારી પુરૂષો પાપ કરે ? પાપનું પ્રાચશ્વિત લે ? અગર ન

કરે તો આપણી પેઠે પાછા સંસારના ચોથામાં ગમડે પચ્ચ ખરા ? જો તેઓ ગમડે તો પછી એ અવતારી પુરૂષોજ કેવા ?

(૮) એક રાજાને મારી તેના પ્રાયશ્ચિતના માટે પરશુરામને એક વર્ષ સુધી તીર્થોમાં ભટકવું પડ્યું. પછી પાછાજ્યો તેમને લાગ્યો રાજાઓને મારી નાંખ્યા તેના પ્રાયશ્ચિતના માટે સંસારમાં કેટલા કાળ રખડવાના ?

(૯) કદાચ કહેશે કે—યજ્ઞ કરીને બધી પૃથ્વી પ્રાહ્લણેને આપી દીધી તેથી સર્વ પાપનો નાશ થઈ ગયો. ત્યારે શું તે બધા પાપનો બોળે પ્રાહ્લણે એ માથે ચઢાવી લીધેલો માનવો કે ? જો એ રીતે બધા પાપનો નાશ થઈ જતો હોત તો—રાજા ભટકારિ, રાજા ગોપીચંદ, આદિ રાજ્ય છોડી ઘડને યોગીપણું શું કરવાને અંગીકાર કરતા ? અને તપ, જપ, ધ્યાન ધારણાદિક ક્રિયાઓની માથાકુટ યોગીરાજે શું કરવાને કરતા ? અમોએ આટલો કિંચિત્ માત્રનોજ વિચાર કરીને બતાવ્યો છે. બાકી તો વિશેષ વિચાર વાચકોએ જ બનને તરફનક લેખોને તપાસીને પોતાની બુદ્ધિથી કરી લેવો. આટલી ભલામણ કરી હું મારા આ લેખની સમાપ્તિ કરું છું.” જૈનઇતિહાસમાં—સુભૂ મેજ ૨૧ વાર નિ પ્રાહ્લણ પૃથ્વી કરેલી બતાવી છે અને પરશુરામે સાતવાર નિઃશત્રિય પૃથ્વી કર્યાનું જણાવેલું છે પણ નિરાપરાધી જીવોને મારવા રૂપ અઘોર કાર્યથી બનનેને અધોગતિનાજ પ્રાહ્લણ થયેલા બતાવેલા છે પરંતુ અવતારરૂપે બતાવેલા નથી આ વાત ધ્યાનમાં લઈ વિચારવા જેવી છે.

જમદગ્નિની કામધેનું સહસ્રાર્જુન લઈ ગયો તેથી પરશુરામે માર્યો.

તુલસી સમાયણ પૃ. ૫૬૪ ની ટીપમાંથી. (ભાગવત. નવમસ્કંધ)

“ દત્તાત્રેયની કૃપાથી હબર હાથ અને મોટું બલ પામેલો સહસ્રાર્જુન રાજા એક દિવસે પોતાની સેના સહિત જમદગ્નિના આશ્રમમાં ગયો. ત્યાં જમદગ્નિએ પોતાની કામધેનુની સહાયતાથી એ રાજાની તથા તેની સેનાની અપૂર્વ અને મોટી મહેમાનગીરી કરવી, રાજાએ કામધેનુથી આશ્ચર્ય વામીને જમદગ્નિને કહ્યું કે—તમારી ગાય મને આપો. જમદગ્નિએ ના પાડતાં મોટામદવાળો સહસ્રાર્જુન બળાદારથી ગાય છોડી લઈને ત્યાંથી ચાલતો થયો. આ વાતની જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામને ખબર પડતાં તેમણે પાછળ જઈને કુહાડાથી સહસ્રાર્જુનને કાપી નાખ્યો હતો.

જમદગ્નિએ—પરશુરામની માતાને અને તેના ભાઈઓને તેની પાસે મગવી પોતે જીવતાં કર્યાં (એજ ભાગવત નવમ સ્કંધ)

તુલસી રામાયણ પૃ. ૨૭૮ ની ટીપમાંથી.

“એક દિવસ પરશુરામની મા રેણુકા જલ સરવાને ગયાં હતાં. ત્યાં નદીમાં કેઈ ગંધર્વને સ્ત્રીઓની સાથે વિહાર કરતો જોઈ તેમાં કાંઈક મન લલચાયાથી તેમને વાર લાગી. જમદગ્નિએ આ માનાસિક વ્યભિચાર જાણી ક્રોધાયુક્ત થઈને પરશુરામથી મોટા સઘળા પુત્રોને રેણુકાનો વધ કરવાની આજ્ઞા કરી. કેઈએ પણ વધ કરવાની હા પાડી નહિ. ત્યારે જમદગ્નિએ પરશુરામને આજ્ઞા કરી કે—તમે તમારા સઘળા ભાઈઓને તથા માને પણ મારી નાખો. પરશુરામે તુરંતજ સર્વેને મારી નાખ્યા. આથી જમદગ્નિએ પ્રસન્ન થઈ વર માગવાનું કહેતાં પરશુરામે માગ્યું કે—“ભાઈઓ તથા મા જીવતા થાય અને કેઈને પણ આ વાતાનું સ્મરણ પણ નરહો” જમદગ્નિએ તથાસ્તુ કહીને તપોબળથી સર્વેને જીવતા કર્યા.

પરશુરામે—સહસ્રાન્નુનના પુત્રોએ પોતાના પિતા જમદગ્નિને મારી નાખ્યા હતા તેથી રેણુકા ખર્ડુજ વિલાપ કરતાં હતાં. તેમને શાન્ત કરવાને વાસ્તે પૃથ્વીને એકવીશવાર નિઃક્ષત્રિય કરી હતી.”

વૈદિક ઇતિહાસ પ્રમાણે વિષ્ણુના દક્ષા ૭મા અવતાર રૂપ પરશુરામ અને રામનો મેળાપ અને તેમનો ઝગડો

તુલસીદાસકૃત રામાયણ બાળકાંડ પૃ. ૨૫૨ થી ૨૮૬ તકમાંનો સાર “સીતાજીના સ્વયંવર મંડપમાં રામે સદાશિવના ધનુષ્યને તોડી નાખ્યું. સીતાજીએ રામના ગળામાં વરમાળા નાખી. આવેલા રાજાઓએ મોટો ખળભળાટ કરી મુક્યો. મુનિના સ્વરૂપે ત્યાં પરશુરામજી આવ્યા. રાજાઓ ભયભીત થઈ નમ્યા. વિશ્વામિત્રે રામ લક્ષ્મણને ચરણમાં મૂક્યા. અને રામને એકી ટશે જોયા, બીજી તરફ જોતાં ધનુષ્યના બે ટુકડા જોઈ બોલી ઉઠ્યા કે—અરે મૂર્ખ જનક ? બોલી દે ! આ ધનુષ્ય કેને તોડ્યું ? એટલે રામચંદ્રજી બોલ્યા હે નાથ ? હે પરશુરામજી ? આ સદાશિવના ધનુષ્યને ભાંગી નાખનારો આપણો કેઈ દાસજ હશે, શી આજ્ઞા છે ! પરશુરામ ક્રોધ કરીને બોલ્યા કે જેને ધનુષ્ય તોડ્યું છે તેણે તો હું સહસ્રાન્નુન જેવો મારો શત્રુ સમજી છું. શત્રુએ સમાજમાંથી અલગ થવું નહીંતર સર્વ રાજાઓ માર્યા જશે, પછી અપમાન ભરેલાં વચનોથી લક્ષ્મણજી બોલ્યા કે—હે સ્વામી ! અમોએ બોલ્યાસ્થામાંતો ઘણાંએ ધનુષ્ય તોડી નાખ્યાં તો પછી આ ધનુષ્યની મમતાનો શો હેતુ ? પછી ક્રોધથી પરશુરામ

બોલ્યા કે-અરે રાજપુત્ર ! તારો શું કાળ આવી પહોંચ્યો છે ? બોલતા જરા સંજાળ રાખ ? સદાશિવનું ધનુષ તે શું ખીજા સમાન ગણાય ? લક્ષ્મણ બોલ્યા કે-રામે નવું જાણી હાથમાં લીધું સ્પર્શ થતાં તુંટી ગયું તેમાં કોય શા માટે કરે છે. પરશુરામ-અરે શંક ? તૂં મારા સ્વભાવને જાણતો નથી કે હું ક્ષત્રિયોના કુળના વૈરી છું અરે જડ ? સહસ્રાર્જુનની હજાર જીવનના છેદન કરનારા આ કુહાડાને જો ? લક્ષ્મણ-આપણે કુહાડો જોઈનેજ બોલાયું છે આપ પ્રાક્ષણ છે ક્ષમા કરો ? છેવટે પરશુરામે વિશ્વામિત્રને કહ્યું તોપણ લક્ષ્મણે વાદ વિવાદ છોડ્યો નહિ. એટલે કુહાડો બતાવી મારવાને તૈયાર થયા. પછી મીમાંસા વચ્ચેથી રામચંદ્રજીએ શાન્ત કર્યા, પણ કોય નહિ સમવાથી બોલ્યા કે-તારો ભાઈ મોટો પાપી, મોઢામાં ઝેર વાળો હતો હંતો નથી. છેવટે હાથ જોડી રામચંદ્રજી બોલ્યા કે-હે નાથ ! બાળકનાં વચન કાનપર નહિ ધરતાં જે કાંઈ કરવું હોય તે મને કરો. અપરાધી હું છું. હે રામ ! તારો ભાઈ તારી સમ્મતિથીજ બોલે છે અને તૂં છળથી હાથ જોડીને છળ કરે છે. આ બધું છળ છોડી દે નહિ તો હું તને અને તારા ભાઈને મારી નાખીશ. એમ કહી કુહાડો લીધો-રામે માથું નમાવ્યું અને કહ્યું કે મને અનુચર જાણી આપણી રીશ ઉતરે તેમ કરો, જા, જા, ? આ બધું છળ છોડી દે અને રામનામ છોડી દે ? રામ બોલ્યા કે-મારું નામ રામ અને તમે પરશુરામ તેથી અમે હારેલાજ છીએ. માટે અપરાધના ક્ષમા કરો ! પછી પરશુરામ બોલ્યા કે-તૂં મને પ્રાક્ષણરૂપે સમજે છે પણ મારા ક્રોધરૂપી યશમાં મોટા મોટા રાજાઓને પશુરૂપે બતાવીને હોમી દીધા છે, મારો પ્રભાવ તું જાણતો નથી તેથી ગર્વ ધરીને બોલ્યા કરે છે. પછી રામચંદ્રજી બોલ્યા કે હે મુનિ ! જરા વિચારીને બોલો ? અમે તો તમોને પ્રાક્ષણ જાણી માથું નમાવ્યું છે. પણ તમારાથી ડરીને નહિ. અમારા આગળ કેઈપણ ઉભા રહેવાને સમર્થ નથી. તો પછી તમે કૌણ માત્ર છો ? આવાં કોમળ અને ગુઠ અર્થવાળાં વચ્ચેનાં સાંભળતાંજ પરશુરામનાં પડલ ઉઘડ્યાં અને બોલ્યા કે આ વિષ્ણુનું ધનુષ લેવો અને ચઢાવો. એમ કહી ધનુષ આપતાંજ એની મેળેજ ચડી ગયું અતે પરશુરામના મનમાં વિસ્મય થયો. અથવા ધનુષ દેતાં-પરશુરામનો પોતાનો ઇશ્વરાંશ ચઢી ગયો અને વિસ્મય થઈને સ્તુતિ કરી પછી વનમાં તપ કરવાને ચાલ્યા ગયા. આ વિવાદ થઈ મોટો છે તે રામાયણથી જોઈ લેવો.

॥ ઇતિ વૈદિક રામાયણ-૬ ઠા અવતાર પરશુરામ અને સાતમા રામ બેના મેલાપે અંક.

(૧) એકજ વિષ્ણુના-છઠા અવતાર પરશુરામ અને સાતમા અવતાર રામ તેમના મેળાપની સમીક્ષા.

જૈનોના અને પુરાણોના લેખો આદર્શરૂપે મૂક્યા છે. પ્રત્યક્ષપ્રમાણ કેાઈ નથી. આકર્ષરૂપે ઇતિહાસ કયો ? તેટલું જુવો.

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે પરશુરામ પછી રામચંદ્રજી લાખો વર્ષના છેટે થએલા છે. તેનો વિચાર અમે આગળપર જણાવીશું. જમદગ્નિએ સાઠ હજાર વર્ષ તપના અંતે રેણુકાની સાથે લગ્ન કર્યું છે. તેમના પુત્ર પરશુરામ થયા છે. અને તે પરશુરામના છેલ્લા સમયે બાળકરૂપ સુભૂમ નામના આઠમા ચક્રવર્તીના હાથે મરાણા છે અને તે સુભૂમ પણ સાઠ હજાર વર્ષના અન્તે મર્યો છે. તેથી પરશુરામ અને રામનો સંબંધ વિચારવા જેવો છે. તે શિવાય જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રોની જુદી જુદી વ્યક્તિઓ જુદા જુદા કાળમાં થએલી છે. અને રકંદપુરાણવાળાએ એકજ રૂદ્રના અગીઆર સ્વરૂપ અગીઆર બ્રાહ્મણના સંબંધે પ્રગટ થએલા જણાવેલા છે. તેનો લેખ આજ ગ્રંથમાં અમેએ આપેલો છે તે જુવો. તે સિવાય કુમારપાળ રામનો લેખ પણ એજ ગ્રંથથી અમેએ આપેલો છે તેથી રકંદપુરાણ આધુનિકજ ગણાય વળી આ ગ્રંથના પૃ. ૨૨૧ માં-બ્રહ્માના પ્રાણ ગયા એટલે તેમના દેહથી ૧૧ રૂદ્રો પેદા થયા એમ પણ જણાવ્યું છે. તેથી વિચારવાતું કે-સોળામા તીર્થંકર સુધીમાં ૧૦ રૂદ્રો થઈ ગયા છે અને ૧૧ મા ૨૪મા તીર્થંકરના સમયમાં થયા છે. અને પરશુરામ અને સુભૂમ ૧૮ મા અને ૧૬ મા તીર્થંકરના મધ્યકાળમાં થયાનો આ અધિકાર આપણે લખી રહ્યા છીએ. તેથી રૂદ્રના ધનુષનેા સંબંધ રામાયણમાં લખેલો વધારા પડતોજ ગણાય. બીજી વાત એ છે કે પરશુરામ અને રામ વિષ્ણુના અવતાર રૂપે હોત તો શત્રુઓની પેઠે સામસામી ઘણા લાંબા કાળસુધી જાક્કા જાક્કોજ શું કરવાને કરતા ? શું પોતે પોતાના સ્વરૂપને પણ ઓળખી શક્યા નહિ ? એ વાત આપણાથી માની શકાશે ખરી કે ? *વળી બીજે વિચાર એ પણ છે કે એકજ વિષ્ણુને એકજ કાળમાં બે અવતારો લઈ શત્રુઓની પેઠે સામસામી અજ્ઞાનીઓની પેઠે અથડાવવાની શી જરૂર પડી હતી ? આ ઇતિહાસમાં કેટલી સત્યતા છે અને કયાંથી ઉઠાવીને કયાં ગોઠવ્યો છે અને કેવા સ્વરૂપમાં મૂકી દીધો છે તેનો

× આરસીમાં-પોતાનો પડછાયો જોઈ-અજ્ઞાની પંખીયો યાંચો મારતા જોયા છે. પણ માણસો જોયા નથી. આતો સાક્ષત ભગવાન્ પોતાના બે રૂપમાં ભૂલા કેમ પડ્યા ? જરા વિચાર કરશો કે ?

વિચારકરીને જોશો. વળી અન્તમાં લખ્યું છે : વાદવિવાદના અન્તમાં પરશુરામનો અંશ રામચંદ્રજીમાં પ્રવેશ કરી ગયો એટલે પરશુરામ વનમાં આલતા થયા. આ વાત પણ વિચારવા જેવી છે જ્યારે પરશુરામનો અંશ રામચંદ્રજીમાં પ્રવેશ કરી ગયો ત્યારે સુડઠા રૂપના પરશુરામ પોતાની મેળે વનમાં કેવી રીતે જઈ શક્યા. જો સુડઠા પોતાની મેળે વનમાં જતાં હોય તો ઠાઠડી બાંધીને લઈ જવાની શી જરૂર પડે ? પુરાણોમાં લખાએલા અધ્યાયની કે પ્રકરણની સમીક્ષા આપણે યથાર્થપણે કરી શકીશું નહિ, કારણકે પુરાણકારોએ જૈનોના પ્રાચીન ઇતિહાસને ઉંધો છતો ગોઠવી એવાં તો શું ગળાવી માર્યાં છે કે આપણે જુદો જુદો વિચાર કરતાં શુદ્ધ રસ્તે ચઢી શકીશું જ નહિ. શોધખોળની ઇચ્છા-વાળાઓએ વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યેની પેઠે કે લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડેની પેઠે જૈનોના ઇતિહાસનો અને જૈનોના તત્ત્વનો કંમથી તપાસ કરી નિશ્ચય કરી લેવો. વાસુદેવ ઉપાધ્યેના જૈનોના સંબંધે લખેલા બે મોટા લેખો અમોએ “જૈનેતર દૃષ્ટિએ જૈન” નામના પુસ્તકમાં આપ્યા છે. તે સિવાય બીજા અનેક વિદ્વાનોના લેખો પણ અમોએ છપાવી ખહાર પાડેલા છે તે સિવાય આ ગ્રંથના પાછલા ભાગમાં અનેક પંડિતોના લેખો પણ આપવાના છે. ત્યાંથી વિચાર કરી પોતાનો નિશ્ચય કરી લેવાની ભલામણ કરી આ લેખની શાન્તિ કરી દઉં છું.

॥ ઇતિ વૈદિકે રામાયણના પરશુરામ અને રામાવતારના ઝગડાની સમીક્ષા
પ્રકરણ ૩૪ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

૧૮ માં તીર્થંકર પછી દત્ત-વાસુદેવાદિકનું સાતમું ત્રિક.

નંદન, બળદેવ, દત્તવાસુદેવ, પ્રહલાદ પ્રતિવાસુદેવ.

અદારમા તીર્થંકર થયા પછી પુરુષપુંડરીક વાસુદેવાદિકનું છઠ્ઠું ત્રિક થએલું તે તો બતાવી દીધું છે. ત્યાર બાદ જમદગ્નિના પરશુરામ અને સુભૂમ ચક્રવર્તી થયા તેમનો વિચાર પણ આ પૂર્વના લેખમાંજ થઈ ગયેલો છે. હવે આગળ ૧૮ માં તીર્થંકરના અંતરમાં અને ૧૯ માં તીર્થંકરના પહેલાં-નંદન નામના બળદેવ, દત્ત નામના વાસુદેવ, અને પ્રહલાદ નામના પ્રતિવાસુદેવનું સાતમું ત્રિક પણ થએલું છે. તેમનો વિચાર કિંચિત્ લખીને બતાવીએ છીએ.

આ જંબૂદ્વીપના પૂર્વવિદેહમાં—સુસીમા નગરીના રાજા વસુંધરે ઘણા કાળ સુધી રાજ્ય ભોગવી પછી સુધર્મ મુનીને પાસે દીક્ષા લઈ શુદ્ધપણે પાલન કરી અન્ત પાંચમા પ્રહ્લદેવલોકમાં દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે આગળ આ જંબૂદ્વીપના દક્ષિણ ભરતમાં શીલપુર નગરમાં મંદરધીર રાજા થયા તેમનો પુત્ર—લલિતમિત્ર મહાશુભ્રવાન હતો છતાં પણ ખલ નામના મંત્રીએ તેના ભાઈને સુવરાજ પદવી આપી લીધી. આ પરાભવથી લલિતમિત્ર ઘોસસેન મુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. ખલ મંત્રીને મારવાનો નિશ્ચય કરી—ઘોર તપશ્ચર્યા કરવા માંડી, આલોચના કર્યા વિના અન્તે મરણ પામી સૌ ધર્મ દેવલોકમાં મહાર્ધિક દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે પેલો ખલ નામના મંત્રી ઘણા કાળતક સંસારમાં ભ્રમ્યા પછી આ જંબૂદ્વીપના વેતાઢય ગિરિ ઉપર ઉત્તર શ્રેણિમાં—તિલકપૂર નામના નગરમાં વિદ્યાધરનો ઇંદ્ર પ્રહ્લાદ નામે પ્રતિવાસુદેવ પણે થયો.

હવે આ જંબૂદ્વીપના ભરતમાં વારાણસી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુવંશી અગ્નિસિંહ નામનો રાજા હતો. તેણે જયંતી અને શેષવતી એમ બે રાણીઓ હતી. હવે પેલો વસુંધરનો જીવ પાંચમાં દેવલોકથી સ્થવીને ચાર સ્વપ્ન સૂચિત નંદન નામે બળદેવ પણે ઉત્પન્ન થયા અને લલિતમિત્રનો જીવ શેષવતીથી સાત સ્વપ્ન સૂચિત—દત્ત નામના વાસુદેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે એક દિવસે—નંદન અને દત્તની પાસે અરાવણ જેવો હાથી સાંભળીને પ્રહ્લાદ નામના પ્રતિવાસુદેવે તેમની પાસેથી માગણી કરી. તે ન મળવાથી સામસામી મોટું યુદ્ધ થતાં છેવટે પ્રહ્લાદે દત્તવાસુદેવ ઉપર ચક્ર મૂક્યું પણ તે નિષ્ફળ નિવડતાં દત્તે પ્રહ્લાદ ઉપર છોડ્યું તેથી તેનું મસ્તક અને ઘડ જુદાં ઘડને પડ્યાં. પછી દત્ત ત્રણ ખંડને તાબે કરી ૭મા વાસુદેવપણે થયા. કૌમાર પણે ૬૦૦ સો, મંડલિકપણામાં અને કિંગ્વિજયમાં પચાસ પચાસ વર્ષ અને વાસુદેવપણામાં ૫૫૦૦૦ હજાર એકંદર ૫૬૦૦૦ હજાર વર્ષના અન્તે મરીને પાપના યોગથી પાંચમી નરકમાં ગયા. અને તેમના મોટા ભાઈ નંદન નામના બળદેવ ભાઈના મૃત્યુ પછી દીક્ષા લઈ શુદ્ધ વ્રતનું પાલન કરી ૬૫૦૦૦ હજાર વર્ષના અન્તે મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા. ત્રિષષ્ઠિના છઠ્ઠા પર્વના પાંચમા સર્ગમાં આ અધિકાર છે. આ દત્તાદિક વાસુદેવનું ત્રિક સાતમું છે. તેથી પૂર્વે પૂર્વે થએલા વાસુદેવાદિકનાં શરીર. બળ, આયુષ, સુખ અને સંપત્તિ આદિ ચઢતાં ચઢતાં હતાં અને તે કયા કયા તીર્થંકરોના સમયમાં થતા આવ્યા

તેના સંબંધે અમો કમવાર લાખતા આવ્યાં છીએ. જો કે આ દુકંડ લેખમાં તેમના શરીરાદિકનો વિચાર વિગતવાર આપી શક્યા નથી, પણ જૈન ગ્રંથોમાં સવિસ્તર છે. જૈનો પોતાની પ્રવૃત્તિ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી થએલી માને છે અને આવ કાલના જૈનતત્ત્વના અભ્યાસી પ્રખર વિદ્વાનો તે વાતને પ્રગટ પણ કરી રહ્યા છે. એકંદર ઇતિહાસના વિષયમાં તેમજ તત્ત્વોના વિષયમાં સત્યતા અને વિશેષતા વિચારી યોગ્યતા ક્યાં છે. તેનો વિચાર કરવાની ખાસ લલામણ કડેં છું. સુષ્ટેષુ કિમધિકૈન.

સાતમા દત્ત વાસુદેવ અને પ્રલ્હાદ પ્રતિ વાસુદેવની સમીક્ષા

પુરાણોમાં—દત્તનામ તેમજ નંદન નામ જોવામાં આવે છે. પરંતુ તેઓનું સ્વરૂપ—પ્રલ્હાદના સંબંધથી છુટું પડી ગયેલું હોવાથી અને ઘણી વિકૃતિના સ્વરૂપવાળું થઈ જવાથી અમો ખરો નિર્ણય કરી શક્યા નહિ. તેમજ ઘણા ઉંડા પાણીમાં ઉતરવાનો પ્રયાસ પણ કર્યો નહિ તેથી કેવળ જૈનોનો જ લેખ પંડિતોને આદર્શરૂપે જોવા મૂકી દીધો છે. પણ તેના સંબંધે વિવેચન કરવાને અમોએ અવકાશ દીધો નથી.

ખાકી પુરાણોમાં એવા રૂપે છે કે—પ્રલ્હાદ પોતે વિષ્ણુનો ભગત હતો, તેનો બાપ શિવનો ભગત હતો. તેથી વિષ્ણુ ભગવાને પ્રલ્હાદના પક્ષમાં ભળી નૃસિંહનો અવતાર ધારણ કરી તેના બાપને ઘણાં ખૂર હાલથી માર્યો અને પ્રલ્હાદને તો ઇંદ્રપણનો અધિકાર આપ્યો. આ કથાનો પ્રસંગ અમારા ગ્રંથમાં બાપ જોઈ શકશો. ઇત્યલં વિસ્તરેણુ

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે—દત્ત નામના વિષ્ણુ તેમની સમીક્ષા. પ્રકરણુ ૩૫ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણુ ૩૬ મું

૧૬મા અને ૨૦ મા તીર્થંકર, ૬મા મહાપદ્મ ચક્રવર્તી

૧૬ મા તીર્થંકર મિથુલા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુવંશી કુંભી રાજા હતા તેમની રાણી, પ્રભાવતી હતી. તેમની પુત્રી મલ્લિકાનાથ નામા ઝોગણીશમા તીર્થંકરપણે થયા. તેમના નિર્વાણ બાદ ૫૪ લાખ વર્ષના આંતરે ત્રીશમા તીર્થંકર થયા છે.

પ્રકરણ ૩૬ મું ૬મા, ચક્રીનાભાઈ વિષ્ણુ કુમાર ને નમુચિ. ૨૫૭

૨૦ મા મુનિસુવ્રત-રાજગ્રહ નગરીમાં હરિવંશી રાજા સુમિત્ર, રાણી પદ્માવતી, તેમના પુત્ર મુનિસુવ્રત તીર્થંકર થયા. એમના સમયમાં મહા-પદ્મનામા ચક્રવર્તી થયા અને તેમના ભાઈ વિષ્ણુકુમાર થયા. ચક્રવર્તીનો વૃત્તાંત પ્રસંગ પુરતો નિચેના વર્ણનમાં આવશે, વિશેષ અંતરિક્ષા જોઈ લેવો.

વિષ્ણુકુમારના સંબંધે કિંચિત્ લાગીને બતાવીએ છે હસ્તિનાપુરના રાજા પ્રહોત્તર, તેની રાણી જ્વાલાદેવી તેને બે પુત્રો થયા. મોટા વિષ્ણુકુમાર નાનો મહાપદ્મ હતો.

એજ સમયમાં-અવંતીનો રાજા શ્રીધર્મ થયો છે. તેનો મંત્રી ‘નમુચિ’ હતો. તેનું બીજું નામ ‘બલ’ હતું અને તે બ્રામ્હણ હતો.

વીશમા તીર્થંકરના શિષ્ય સુવ્રતાચાર્ય હતા. તેમની સાથે વાદ કરતાં તે બલ હાર્યો. તેથી તે આચાર્યને મારવાની કોશીશ કરવા લાગ્યો. રાજાના જાણવામાં આવતાં તે નમુચિને પોતાના દેશથી કાઢી મૂક્યો. આ નમુચિ અવંતીમાંથી નીકળીને હસ્તિનાપુરમાં ગયો, ત્યાં ભવિષ્યમાં ચક્રવર્તી થવાવાળા મહાપદ્મની સેવામાં રહ્યો. આ મહાપદ્મે નમુચિના કોઈ કાર્યથી તુષ્ટમાન થઈને વર આપ્યો. પદ્મોત્તરે અને વિષ્ણુકુમારે સુવ્રતાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. પદ્મોત્તર મોક્ષમાં ગયા. વિષ્ણુકુમાર તપના પ્રભાવથી મહાલબ્ધિવાન થયા. હવે સુવ્રતાચાર્ય ફરીથી હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા છે ? પેલા નમુચિએ વેર લેવાનો લાગ જોઈ મહાપદ્મ ચક્રવર્તીના પાસેથી યજ્ઞ કરવાના ખંડને પૂર્વાક્ત વર એવા પ્રકારનો માગ્યો કે મને અંશુક દિવસ સત્તા સહિત રાજ્ય આપો ? મહાપદ્મ તેની ઇચ્છા મુજબ રાજ્ય સોંપી પોતે અંતરપુરમાં ચાલ્યા ગયા.

હવે નમુચિ યજ્ઞની દીક્ષા લઈ સંન્યાસી વિગેરે તમામ લોકોના નમસ્કારની સાથે ભેટ લેવા બેઠો. જૈન સાધુઓ નથી આવ્યા જાણી પોતાનું માણસ મોકલીને કહેવડાવ્યું કે-હો જૈન સાધુઓ ! તમો ઘણા અભિમાની છો અને યજ્ઞના નિંદક છો માટે નમસ્કારની સાથે ભેટણું કરો કે મારા રાજ્યથી નીકળી જાઓ. આ પ્રમાણે હુકમ થયો. સાધુઓ વિચારવા લાગ્યા કે-એનું રાજ્ય તો છએ ખંડમાં છે તો આપણે હવે જાણું કયાં ? એવો વિચાર કરી, મુખ્ય આચાર્ય નમુચિની, પાસે ગયા અને કહ્યું કે-અમારો તેવો આચાર નહિ હોવાથી અમે આવ્યા નથી. નમુચિએ કહ્યું કે ભલે ન આવ્યા

તોપણ મારા રાજ્યમાંથી સાત દિવસમાં નીકળી બાકો અને રહેશે તો તમેને મારી નાખતાં મને પાપ નહિ લાગે. આ જગોપર આચાર્યનું સમસાવનું કહેવું અને નમુચિનું ઉગ્રપણાથી બોલવું ઘણું થયું છે. છેવટે એકનો બે ન થયો ત્યારે આચાર્ય તપોવનમાં આવી સાધુઓની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યા અને છેવટે એવો વિચાર થયો કે-આ મહાપદ્મ ચક્રવર્તીના મોટાભાઈ દીક્ષિત અને લઘિ-વાળા વિષ્ણુકુમારને બોલાવી લાવવા. આ વખતે વિષ્ણુકુમાર મેરૂ પર્વત ઉપર હતા ત્યાં કોણ બાપ ? તે વખતે એક સાંધુએ કહ્યું કે મેરૂપર્વત ઉપર બાવાની તો શક્તિ મને છે પણ પાછા આવવાની શક્તિ નથી. ગુરૂએ કહ્યું તું જા ! વિષ્ણુકુમાર તને પાછા લઈને આવશે. હવે ગુરૂની આજ્ઞાથી તે લઘિવાળા સાંધુ થોડાજ વખતમાં વિષ્ણુકુમાર પાસે પહોંચ્યા. સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. વિષ્ણુકુમાર રાજા પે તે સાંધુને લઈને ગુરૂની પાસે આવ્યા. ગુરૂને વાંઘ્યા, ગુરૂની આજ્ઞા લઈ પોતે એકલાજ રાજસભામાં ગયા. ત્યાં એક નમુચિ-બલ વિના સભાના બધા લોકોએ વંદન કર્યું વિષ્ણુકુમાર મુનિએ ધર્મોપદેશ આપતાં કહ્યું કે-નિઃસંગી સાંધુઓની સાથે વૈર રાખવું તે ઘણું અયોગ્ય અને નરકનું કારણ થાય છે. સાંધુ કોઈની નિંદા કરતા નથી તેથી નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે. છતાં તેમની પાસે નમસ્કાર કરાવવાનો હઠ કરવો એ તદ્દન અયોગ્ય છે. છેવટે નમુચિ બલને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે હે નમુચિ બલ ! તું આ અકાર્યને છોડી દે ! આ જગોપર ઘણી યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવામાં આવી છે પણ નમુચિ બલ એકનો બે ના થયો. છેવટે કહ્યું કે ચોમાસાના દિવસોમાં સાંધુ ક્યાં જાય ? પછી તું કહીશ તેમ સાંધુઓ કરશે. છેવટે નમુચિબલ કટકીને બોલ્યો કે તું માન્ય કરવા યોગ્ય છે તેથી તારા માટે ત્રણ પગલાં (ત્રણ ડગલાં) જગ્યા આપું છું. બાકી જે કોઈ પણ સાંધુ મારા રાજ્યમાં રહેશે તો હું તેને જીવતો નહિ રહેવા દઉં. છેવટે વિષ્ણુકુમાર મુનિએ વિચાર કર્યો કે-આતો કોઈ મહાપાપી સાંધુઓનો ઘાતજ ઇચ્છે છે. તેથી કોઈ પણ પ્રકારથી સમજે તેવો નથી. માટે હવે તો તેની જડ જાય તો અચાવ થાય તેમ છે. હવે વિષ્ણુકુમાર મુનિ કોપમાં આવી પોતાની વૈકિંચ લઘિથી એક લાખ જોજનનું શરીર બનાવી, એક ડગલાથી ભરત ક્ષેત્રાદિક માપી લીધું, બીજા ડગલાથી પૂર્વ પશ્ચિમના સમુદ્રને માપી લીધો. અને ત્રિજુ ડગલું નમુચિબલના માથા ઉપર મુકી સિંહાસનથી નીચે નાખી નમુચિબલને ધરતીમાંજ ખોસી દાલ્યો અને મરીને નરકમાંજ ગયો. વિષ્ણુમુનિને દેવતાઓએ મધુર ગાયન સંભળાવી શાન્ત કર્યા. પછી પોતાના શરીરનો સંકોચ કરી ગુરૂની પાસે પાપનું પ્રાયશ્ચિત લઈ વિહાર કરી ગયા. તે મુનિ તપ જપાદિકની સાથે સંયમનું પાલન કરી મોક્ષમાં ગયા.

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈનમાં લક્ષ્મણ વાસુદેવાદિકનું ૮ મું ત્રિક. ૨૫૯

આ કથાનો સંબંધ નમુચિ બલ આદ્ય અને વિષ્ણુકુમાર જૈન આધુના પ્રસંગથી અનેલો છે. ત્યારે પુરાણકારોએ વિચિત્ર પ્રકારથી ગોઠવેલો છે.

॥ ઇતિ-૧૯ મા પછી ૨૦ મા તીર્થંકર અને મહાપદ્મ નવમા ચક્રવર્તી ના સમયે મુનિઘાતના વાંછક નમુચિનો થયેલો નાર્શ. ॥ પ્રકરણ ૩૬ મું.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

હવે ૨૦-૨૧ માના મધ્યમાં-લક્ષ્મણવિષ્ણુ આદિનું આઠમું ત્રિક જૈન પ્રમાણે કિંચિત્ જતાવી વૈદિકમાંથી પણ કિંચિત્ જતાવીશું.

૨૦-૨૧ માના મધ્યમાં લક્ષ્મણાદિકનું આઠમું ત્રિક, પદ્મ (રામ) બલદેવ, નારાયણ (લક્ષ્મણ) વાસુદેવ, રાવણ પ્રતિવાસુદેવ.

રામ, લક્ષ્મણ, અને રાવણ એ ત્રિક જગત પ્રસિદ્ધ છે. તેમજ જૈન અને વૈદિકમાં તફાવત પણ છે તેથી જૈન પ્રમાણે કિંચિત્ વિશેષ પણે લખીને જતાવીએ છીએ.

ખીજ તીર્થંકર શ્રી અજિત નાથના વખતમાં ભીમ રાક્ષસપતિ એ લવણ સમુદ્રમાં રાક્ષસ દ્વીપ મધ્યે પર્વત ઉપર લંકા નામે નગરી વસાવી હતી અને નીચે પાતાલ લંકા નામે પ્રાચીન નગરી હતી. આ દ્વીપ રાક્ષસપતિ ભીમે મેઘવાહન નામના પોતાના અજ્ઞાત રહેલા પુત્રને આપ્યો. સાથે નવમણિનો એક દિવ્ય હાર અને રાક્ષસી વિદ્યા પણ આપી. આથી મેઘવાહનના વંશને રાક્ષસવંશના નામથી ઓળખાયા, એ વંશમાં વીશમા મુનિસુવ્રત સ્વામી તીર્થંકરના થયા પછી રાવણ નામે પ્રતિવાસુદેવ થયો, તેના પિતા રત્નશ્રવા રાક્ષસદ્વીપ અને લંકા નગરી શુભાવી-તેની માતા કૈકસી સાથે પાતાલ લંકામાં રહેતો હતો. રાવણ જન્મ વખતે સુતીકા શય્યામાં સુતો હતો તેવામાંજ તેના પૂર્વજેએ આપેલો નવમણિહાર કે જેની તેના વંશને તેને પહેરવા અશક્ત થઈ પૂજા કરતા હતા અને જેનું રક્ષણ એક હજાર નાગકુમારો કરતા હતા. તે તેને કરંડીયામાંથી ખેંચી કાઢી પોતાના ગણમાં પહેરી લીધો? જે હારમાં તેના મુખનાં પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટ પડતાં તે દશમુખ લાગવા લાગ્યો. આથી તેના પિતાએ તેનું દશમુખ એવું લક્ષણ સૂચક નામ રાખ્યું. રાક્ષસદ્વીપની નજીકમાં વાયવ્ય દિશાએ વાનર નામના દ્વીપમાં આદિત્ય રાજ અને ઇંદુમાલિનીનો વાલી નામે પુત્ર હતો. વાલીને મુશ્રોવ અને શ્રીપ્રભા નામે બીજાં બાઈ બહેન હતાં.

રાક્ષસદ્વીપવાસી જેમ રાક્ષસ સંજ્ઞાથી ઓળખાતા તેમ વાનર દ્વીપવાસી વાનરના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એ વંશોત્પત્તિ નીચે મુજબ છે. અગ્નિયારમા શ્રી શ્રેયાંસ તીર્થ કરના વખતમાં-કીર્તિધવલ રાજાએ પોતાના શાળા શ્રીકંઠને વાનરદ્વીપ આપી ત્યાંની કિષ્કિંધા નગરીના રાજ્ય સિંહાસન ઉપર તેને બેસાડ્યો. એ દ્વીપમાં વાંદરો ઘણા હતા. તેનો જરાપણ સંહાર ન કરતાં તેઓનું અન્ન પાનથી રક્ષણ કરતા. આથી એ દ્વીપના બંધા માણસો જ્યાં ત્યાં વાનરોનીજ આકૃતિ ચિતરતા વાનરદ્વીપના રાજ્યથી અને જ્યાં ત્યાં વાનરોના ચિન્હથી તે દ્વીપના માણસો પણ વાનરના નામથી ઓળખાતા.

દશમુખે (રાવણે) વાલીરાજાને કહેવરાવ્યું કે—તમારા પૂર્વજ શ્રીકંઠને મારા પૂર્વજ કીર્તિધવલે વાનરદ્વીપમાં લાવી રાખ્યા હતા. ત્યારથી તમે અમારી આજ્ઞા માનતા આવ્યા છો તો તમે મારી આજ્ઞા સ્વીકારશો, એમ કહેવડાવતાં બંને વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું. તેમાં રાવણ હાર્યો. વાલી પોતાના ભાઈ સુગ્રીવને રાજ્ય આપી અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર તપ આદરી ધ્યાનરથ ઉભા હતા ત્યાં રાવણે તેમને બેવાથી દ્વેષનો માર્યો, અષ્ટાપદ પર્વત સહિત તેમને ઉંચકી ફેંકી દેવા લાગ્યો. આથી વાલીમુનિએ પર્વતને પગથી ઢબાવતાં દશમુખ છુંદાઈ રડવા લાગ્યા ! આથી તે દિવસથી તેનું બીજું નામ રાવણ પડ્યું.

અયોધ્યાના દશરથ રાજા રાવણના ત્રાસથી અયોધ્યા છોડી રાજગૃહમાં રહેતા હતા. ત્યાં તેમને અપરાજિતા જેનું બીજું નામ કૌશલ્યા પદ્મ રાણીથી પદ્મ (રામ) બલદેવની પદ્મીવાળો પુત્ર થયો. અને સુમિત્રાથી-લક્ષ્મણ વાસુદેવનો જન્મ થયો. જેનું રાજાએ-નારાયણ એવું નામ પાડ્યું હતું. આ બે પુત્રોના પરાક્રમથી દશરથ રાજા ઇક્ષ્વાકુવંશના રાજાઓની રાજધાની પોતાની અયોધ્યા નગરીમાં પાછા આવ્યા, ત્યાં કૈકેયીએ ભરતને જન્મ આપ્યો.

મિથિલાના જનકે રાજાને મ્લેચ્છ રાજાઓએ આવી પીડવા માંડ્યો. આથી જનકે પોતાના મિત્ર રાજા દશરથની સાહાય્ય માગી. જેથી રામ અને લક્ષ્મણે ત્યાં જઈ તેઓનો નાશ કર્યો. આ પરાક્રમથી સંતુષ્ટમાન થઈ જનકે રાજાએ પોતાની અતિ રૂપવતી પુત્રી સીતા રામને આપી. પણ નારદ એક વખત જનકરાજાના અંતઃપુરમાં ગયેલા ત્યાં સીતાએ તેમને દીઠા તેથી તે ભયપાત્રીને ખૂંચી પાડવા લાગી, આથી ઠાસી વર્ગે નારદને સંતાપ્યા. નારદે વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર આવી રથપુર નગરીના રાજા ચંદ્રગતિના પુત્ર ભામંડલને સીતાનું ચિત્ર બતાવ્યું. ચિત્ર જોઈ ભામંડલ સ્નેહવશ થતાં, ચંદ્રગતિએ જનક

ને બોલાવી સીતાની માગણી કરી. જનકે રામને આપ્યાની વાત કર્યોથી ચંદ્રગતિ કહેવા લાગ્યો જો રામ મારી પાસે દુઃસહ તેજવાળાં હજાર યજ્ઞોથી અધિષ્ટિત એ ધનુષ્યો છે તેને ચઢાવે તો ભલે પરણે.

આથી નિરૂપાયે જનકે પોતાને ત્યાં સ્વયંવર રચી દેશ દેશના રાજાઓને નિમંત્રી તેમને ધનુષ્ય ચઢાવી કન્યા પરણવા કહ્યું. રામે વજ્રાવર્ત ધનુષ્ય ચઢાવ્યું ને સીતાએ તેમના કંઠમાં વરમાળા આરોપી, લક્ષ્મણે અર્જુનાવર્ત ધનુષ્ય ચઢાવ્યું. તેમને વિદ્યાધરેએ પોતાની અઢાર મહારૂપવતી કન્યાઓ પરણાવી.

કેકેયીના વચનથી—રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા સાથે વનવાસ નિકળ્યા. ત્યાંથી રાવણ સીતાને હરી લઈ લઈ ગયો.

સાહસગતિ વિદ્યાધર—સુગ્રીવની સ્ત્રી તારાની ઇચ્છાથી, ઇચ્છિત રૂપ કરવાની વિદ્યા સિદ્ધ કરવા—હિમાલયમાં તપ કરવા લાગ્યો. તેને તે વિદ્યા પ્રાપ્ત થતાં કિષ્કિંધા પુરીમાં આવી સુગ્રીવ કીડા કરવા બહાર જતાં અંતઃપુરમાં દાખલ થયો. સુગ્રીવ પાછો આવતાં પોતાના રૂપ ધારી સુગ્રીવને અંતઃપુરમાં દાખલ થએલો બાણ્યો. વાલિના પુત્રે કોઈ જાતનો વિપ્લવ થવા ન પામે તે માટે બંને જણને અંતઃપુરમાં દાખલ થતાં અટકાવ્યા, બંને વચ્ચે યુદ્ધ થયું. તે તેમાં એક બીજાને જીતવા અસમર્થ થતાં બંને દૂર જઈ ઉભા. સાચા સુગ્રીવે પવનજય અને અંજનાના પુત્ર હનુમાનને પોતાની મદદમાં બોલાવ્યા પણ તેઓ બે વચ્ચેનો લેદ સમજી શક્યા નહિ. આથી નવાં યુદ્ધમાં બનાવટી સુગ્રીવે ખરા સુગ્રીવને કુટી નાખ્યો. સુગ્રીવ ખેદ પામી કોઈ મહાબળવાનની શોધ કરવા લાગ્યો. તેમને રામ લક્ષ્મણની મદદ લેવાનો વિચાર કર્યો. સુગ્રીવે પાતાલ લંકાથી રામ લક્ષ્મણને તેડી લાવી માયાવી સુગ્રીવને લઢવા બોલાવ્યો. રામ બંને વચ્ચેનો લેદ સમજી શક્યા નહિ પણ તેની પરિક્ષા કરવા માટે પોતાના વજ્રાવર્ત ધનુષ્યનો ટંકાર કર્યો. આથી માયાવી સુગ્રીવની વિદ્યા ભાંગી ગઈ. રામે તેના અસલ રૂપને જોઈ તેને અત્યંત તિરસ્કાર પૂર્વક મારી નાખ્યો.

સુગ્રીવે સીતાની શોધ કરવાનું માથે લઈ, તેના પત્તા રામને મેળવી આપ્યો. હનુમાનને રાવણ પાસેથી સીતાને પાછી લેવા મોકલ્યા. રાવણના ભાઈ બીલીષણ અને પત્ની મહોદરીના કહેવા છતાં તે તેને આપી નહિ. જેથી રામ લક્ષ્મણે હનુમાન અને સુગ્રીવની સેના સાથે રાવણ ઉપર ચઢાઈ કરી. રણ-

ભૂમિમાં રાવણનું માથું લક્ષ્મણે તેનાજ ચક્રરતનવડે કાપી નાખ્યું. સીતાને સ્વાધિનમાં લીધી અને રાવણના ત્રણ ખંડના રાજ્યને તેઓએ કબજે કર્યું.

લક્ષ્મણનું રામના કૃત્રિમ મરણના સમાચારથી હૃદય ખેંચ થતાં મરણ થયું. રામને આથી ભાઈના વિયોગનો ઘણો આઘાત લાગ્યો. વૈરાગ્ય પામી રામે સર્વત્યાગ કરી દીક્ષા લઈ બાકીની જીંદગી તપ અને ધ્યાનમાં વ્યતીત કરી કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષ પદને પામ્યા.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે લક્ષ્મણ વાસુદેવાદિકનું આઠમું ત્રિક.

જૈનમાં-પાલકના પાપે દંડક દેશના નામે દંડકારણ્ય

દંડકારણ્ય વિષયે જૈનોનો ધાતહાસ.

જૈન રામાયણ સર્ગ ૫ મે જટાયુપક્ષીનો સંબંધ.

“રામ, વનવાસમાં ફરતાં-દંડકારણ્યના પર્વતની ગુફામાં આવીને રહ્યા. ત્યાં લોજન સમયે આવેલા બે ચારણ મુનિઓને લોજન આપીને જમ્યા ત્યાં ગંધ નામનું રોગી પંખી વૃક્ષથી ઉતર્યું. મુનિદર્શનથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાન અને ચરણ સ્પર્શથી રોગમુક્ત થયું તે પંખી જટાયુ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. રામના તેના વિષયના પ્રશ્નથી મુનિએ જણાવ્યું કે-અહિં પૂર્વે કુંભકારકટ નામનું નગર હતું. ત્યાં દંડક નામનો રાજા હતો.

આવસ્થિતો રાજા જિતશત્રુ, તેનો પુત્ર સ્કંધક અને તેની પુત્રી પુરંદરચંદ્રા જે પુરંદરને પરણી હતી. દંડકનો પાલક નામનો પ્રાંત્રાણ હ્રત જિતશત્રુ પાસે આવેલો તે ત્યાં જૈનધર્મની ગોષ્ઠિમાં જોડાતાં સ્કંધકે તેને નિરૂત્તરી કર્યો. પાલક સ્વસ્થાનકે રોષ ભર્યો ગયો. સ્કંધકે પાંચશો રાજપુત્રની સાથે વીંશમા તીર્થંકરની પાસે દીક્ષા લીધી. પછી કુંભકારકટે જવાની રજા માગતાં પ્રભુએ મરણાંત ઉપસર્ગ બતાવ્યો? સ્કંધકના આરાધક વિશ્વધકના પ્રશ્નમાં પ્રભુએ કહ્યું-તારા વિના બધાએ સાધુ આરાધક થશે. એટલે તેઓ બધાનું ભવું વિચારી તે તરફ ચાલ્યા. દૂરથી તેઓ પાલકના નજરે પડતાં તેણે રોષ ભર્યો. વેર લેવા સાધુના ચોગ્ય સ્થાનકે શસ્ત્રો દટાવ્યાં. સાધુનો ઉતારો થયો. દંડક રાજાદિ તેમની પાસે ધર્મ સાંભળી ઘણાજ ખુશ થઇ સ્થાનકે ગયા.

x પોતાના સાધ્યે ચઢી જનાર કે સાધ્યથી પડી જનાર.

૩. પોતાની નિત્યક્રિયામાં ઉપયોગી જૈન સાધુનું મુખ્ય ચિન્હ તેરજો હંજી.

દુષ્ટપાલકે દંડક રાજાને એકાન્તમાં કહ્યું કે—આ સ્કંધક પાંચથો ચોદ્ધાની શાથે તમારું રાજ્ય લેવાને આવેલા છે. જુવે! મુનિઓના સ્થાનમાં શસ્ત્રો દાટેલાં છે, તપાસતાં દુષ્ટનાં દાટેલાં મળ્યાં. દંડકે શિક્ષાનું કાર્ય દુષ્ટ પાલકનેજ સોંપ્યું. તેને મનુષ્ય પીલન યંત્રથી સાધુઓને સ્કંધકને દેખતાં પીલવા માંડ્યા. સમતાથી પીલાતાં છેવટે તે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ગયા. એક નાનો સાધુ રહેતાં સ્કંધકે કહ્યું મને પીલ્યા પછી આને પીલ? તે ન સાંભળતાં અધિક દુષ્ટાઈ વાપરી પહેલો પીલ્યો? સ્કંધકને આથી રોષ થતાં નિયાણું કચું કે—એ આ તપાસ્યાનું ફળ હોય તો હું “આ દંડક તથા પાલક તેમજ તેના કુલ અને દેશનો નાશ કરનારો થાઉં” આ રીતે સ્કંધકે પીલાઈ ત્યાંથી કાળ કરી વન્હિકુમાર જાતિમાં દેવતા થયા. આ તરફ પોતાની પહેન પુરંદર યશાએ આપેલી કાંબલીનો મુનિએ ખનાવેલો રબ્બેહરણ (સાધુના વેષનું ચિન્હ) લોહીથી ખરડાએલું પક્ષીએ ઉપાડ્યું, તે દૈવયોગે—દંડકની રાણી પુરંદરચશાની પાસે જઈ પડ્યું. તેણે ભાઈનું રબ્બેહરણ ઓળખ્યું. પાલકે પીલ્યાની ખબર પડતાં રાજા રાણીમાં મોટો કલેશ થયો. રાણીને શાસનદેવે ઉપાડી મુનિસુવ્રત તીર્થ કરની પાસે મૂકી તેણે દીક્ષા લીધી.

આ તરફ અગ્નિ કુમારપણે થએલા દેવ—સ્કંધના જીવે અંબધિજ્ઞાનથી પોતાના જન્મનો વૃત્તાંત જાણી, પાલકને તથા નગરસહિત દંડક રાજાને ભરમસાત કરી નાખ્યા. તે દંડક રાજા પોતાના પાપથી અનેક યોનિયોમાં પરજન્મણ કરતો આ ગંધ નામનો રોગી પક્ષી, અમારા દર્શનથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવાળો અને ચરણસ્પર્શથી રોગમુક્ત થયો છે.

આ પ્રમાણે જૈનોમાં દંડક રાજાના પાપથી દંડકારણ્યની ઉત્પત્તિ છે.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે—પાલકના પાપે દંડક દેશના નાશથી દંડકારણ્ય.

દંડકારણ્ય માટે વૈદિકમતમાં લિખ્ત લિખ્ત થએલી કલ્પનાઓ

ગૌતમને કલંક આપાવા ગણુપતિ, બ્રાહ્મણોમાં ભળ્યા.

તુલસી રામાયણ અરણ્ય કાંડ પૃ. ૬૬૯ ની ટીપમાં.

(૧) “ગૌતમની ઉપર ઈર્ષ્યાથી ઘેરાએલા બ્રાહ્મણોએ ગૌતમને પતિત ઠરાવવાને વાસ્તે—ગણુપતિની પ્રાર્થના કરતાં, ગણુપતિ—વૃદ્ધ અને દુર્બળ ગાયનું રૂપ ધરીને ગૌતમના ખેતરમાં પેઠા. ગૌતમે આવીને તેણે હાંકી કાઢવા વાસ્તે હાથનો સ્પર્શ કરતાંજ તે ગાય મરી ગઈ. આથી બ્રાહ્મણો ગૌતમને પતિત ઠરાવીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. ગૌતમે એ અરણ્યમાં

પોતાનું અનિષ્ટ થયું જોઈને અરણ્યને સુકાઈ જવાનો શ્રાપ આપ્યો હતો. ”
(શિવપુરાણ)

પ્રથમ આ ગણપતિજ કલ્પિત છે તે મારા લેખથી આપ સમજી શકશે. ખેર, ઇર્ષાલુ બ્રાહ્મણોમાં ઇર્ષા હોય પણ માંગલિક કાર્યમાં ભાગ લેનારા ગણપતિ—આ અનિષ્ટ કાર્યમાં શા માટે જોડાયા? પ્રથમ ગણપતિએ મહામાયા કેળવી ગોતમ જેવા મહાઋષિને ફોગટના સંતાપ્યા? અરણ્યનો નાશ કરાવી હજારો પશુ પંખીઓના આશ્રય ભાંગી નાખ્યા બીજા ઇર્ષાલુ તો ન સમજે પણ જ્ઞાની ગણપતિ કેમ ન સમજ્યા?

આમાં જ્ઞાની ગોતમની પણ એક મોટી ભૂલ થઈ, જો કાંઈપણ કરવાનું હતું તો તે અપરાધીઓના માટે કરવાનું હતું. પણ નાહક ઝાડ બીડને સુકાવી હજારો પશુ, પંખીઓના આશ્રયનો ભંગ કરી તેમના શાપ રૂપના ભાંગી શા માટે થયા?

આ વિષયમાં બીજો લેખ જોતાં જ્ઞાની ગણપતિ કે જ્ઞાની ગોતમ ભૂલેલા જણાતા નથી, પણ બીન પાયાની જુઠી વાતો લખનારાજ ભૂલેલા છે તેથી દેવને કે ઋષિને દોષ આપવો તે તદ્દન વૃથા છે.

(૨) “ દંડક રાજાએ—પોતાના શુરૂ ભૂગુ મુનિની પુત્રીનો બલાત્કારથી સંભોગ કરતાં, ભૂગુ મુનિએ ક્રોધ કરીને દંડક રાજાના આખા દેશને ઉજાડ તથા શુષ્ક થઈ જવાનો શાપ આપ્યો. તે ઉપર ધૂલ થવાથી એ આખો દેશ વેરાન જંગલરૂપ થઈ ગયો. વૃક્ષાદિક પણ સુકાઈ ગયાં આથી એ દેશ દંડકારણ્યના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો.

(વાલ્મીકીય રામાયણ ઉત્તર કાંડમાંથી લીધેલો ઉતારો)

ઉપરના ત્રણે લેખોના સંબંધે કિંચિત્ મારો વિચાર.

જેન ઇતિહાસ જોતાં પાલક બ્રાહ્મણના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત દંડક રાજાને નડ્યું ક્રોધના વશમાં પછી સ્કંધક મુનિએ પોતાના તપનું મોક્ષરૂપ ફળ ગુમાવી સંસારમાં ફરવાનું વધાયું.”

વૈદિકમતે બે ઋષિઓના શાપથી દંડકારણ્ય બનેલું બતાવ્યું છે. શિવપુરાણવાળાએ ગોતમના શાપથી બનેલું બતાવ્યું છે. આ વાત એવા રૂપમાં પણ મૂકાય છે કે આ ગોતમ અમારામાંથી કાઠી મૂક્યા પછી મહાવીરના શિષ્ય થયા હતા મહાવીર હજારો વર્ષ ઉપર થયા, દંડકારણ્ય લાખો વર્ષ ઉપર થયું.

પ્રકરણ ૩૭ મું. મોહિનીના મોહવાળા નારદ વિષ્ણુથી ઠગાયા. ૨૬૫

અન્નેનો મેળ કેવી રીતે મેળવી આપતા હશે ? પુરાણકારો ગમે તે લખે-કેમકે તેમને તો ઈશ્વર તરફથી બધી છુટજ મળેલી હોય છે. આજ પુરાણકારે લખ્યું છે કે-શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને માયાવી પુરૂષ મોહલી વેદધર્મથી બ્રહ્મ-જૈન ધર્મ ચલાવ્યો. આ વાત કૃષ્ણ ભગવાનજ તેમને કહી ગયા હશે ને ? ખીજો લેખ જોતાં ભૃગુના કારણથી દંડકારણ્ય થએલું ખતાવ્યું છે. આ ભૃગુ કયા ? કોઈ જગોપર બ્રહ્માના પુત્રતો કોઈ જગોપર વરૂણના પુત્ર આ બેમાંના કયા ભૃગુશ્વરે શાપ આપીને દંડકારણ્ય ખનાવ્યું ?

જે મતમાં વારંવાર લખાવટનો તફાવત થતો રહેતો હોય ત્યાં એજ અનુમાન બંધાય કે-ખીજાના લેખો જોઈ પોતાની મરજી પ્રમાણે તેમને કદપનાઓ કરેલી હોય પણ પોતે વાસ્તવિક પણે લખી શકાયજ નથી.

॥ ઇતિ વૈદિકે-દંડ કારણ્ય થવામાં-ગૌતમ અને ભૃગુ. એ બે કારણ રૂપે ખતાવ્યા તેની સમીક્ષા.

યુગયુગમાં ભકતોના ઉદ્ધારક વિષ્ણુ, જેના તેનાથી શાપિત ? અને નારદના શાપથી મુક્ત, શિવના બે ગણ, તે રાવણ અને કુંભકરણ.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ ૫. ૧૧૮ થી ૧૨૭માંથી કિંચિત સાર.

“ કામદેવને જીતવાથી ગર્વિષ્ઠ થએલા નારદે પોતાની બધી વાત શિવ-જીને કહી ખતાવી. શિવે કહ્યું આ વાત ભૂલે ચુકે વિષ્ણુજીને સંભળાવશે નહિ. હાથમાં વીણા લઈ ગીત ગાન કરતા નારદ ક્ષીર સમુદ્રમાં નારાયણ પાસે ગયા. આદ્યસત્કારથી ત્યાં બેઠા. શિવે ના પાડી હતી છતાં કામદેવનું સ્વરૂપ વિષ્ણુને કહી ખતાવ્યું. વિષ્ણુ મોહું ઠેકાણે રાખી બોલ્યા કે-તમે રાની, વૈરાગી, તમેને કામદેવ ખીડા કરી શકે ખરા કે ? ગર્વિષ્ઠ નારદજી બોલી ઉઠ્યા કે પ્રભુ આપણી દયા છે. હવે વિષ્ણુએ માયાને પ્રેરી તેણે સો યોજનનું વૈકુંઠથી પણ અધિક નગર ખનાવ્યું. તેમાં ગુણુનિધિ રાજા અને તેની પુત્રી વિશ્વમોહિની થઈ. સ્વયંવર મંડપ થયો. નારદજી પણ જઈ ચઢ્યા. કન્યા દેખી મોહમાં પડ્યા. હવે એ મને શી રીતે વરે તેની ચિંતામાં પડ્યા. થોડા વખતમાં તપ જપાદિ ન બની આવે, માટે વિષ્ણુની પાસે જઈને વર માંગું. પહોંચ્યા વિષ્ણુ પાસે. વિષ્ણુએ કહ્યું-તમારું હિત થાશે તેમ કરીશ. (આ છળનું વચન નારદજી સમજ્યા નહિ.) સ્વયંવર મંડપ ભરાઈ ગયો. નારદ પોતે પોતાનું રૂપ પ્રભુ જેવું દેખીને રાજી થયા. રાત્રીએ તેમને મુનિ રૂપે બુલે છે. કન્યા વૃક્ષ વાનર રૂપે જુએ છે.

શિવના બે ગણેા બ્રાહ્મણરૂપે નારદજીના બધા ભેદો જોતાં રૂંદે છે અને નારદજીની પાસેજ સલામાં બેઠા, અને મશ્કરી કરવા લાગ્યા કે—રાજકન્યા! આપણને સાક્ષાત્ વિષ્ણુ બાણીને વરશે? રાજકન્યાતો વાંદરા જેવા જોઇ પીઠ દઇને આગળ ચાલી અને વિષ્ણુના ગળામાં વરમાળા નાંખી, નારદજી વિચ્છલ થઇ ગયા. હવે પેલાં શિવગણેાએ કહ્યું તમે તમારું મોઢું તો જીવો કહીને શાપના લયથી લાગી ગયા, દર્પણ ન મળતાં પાણીમાં મુખ જોતાં કુરૂપ જોયું. તે બે ગણેાને રાક્ષસ થવાનો શાપ આપ્યો, વિચાર કરતા નારદ વિષ્ણુ પાસે ગયા, કાંતો શાપ આપું કે બ્રહ્મહત્યા આપું, એટલે પરિવાર સાથે વિષ્ણુએ બોલાવ્યા કે—વ્યાકુળ જેવા કયાં ચાલ્યા? આટલું સાંભળતાંજ ભક્ષકી ઉઠ્યા કે—હે નારાયણ! તમારામાં ઇર્ષ્યા અને કપટ ઘણું છે, તમે સમુદ્રના મંથન વખતે શિવને ઝેર આપ્યું, તમે ઠગી ઠગીને પારકી વસ્તુઓને લઇ સમૃદ્ધિવાન થયા છો, તમારે માથે કોઇ જણાતો નથી તમે મારી મશ્કરી કરી છે તેથી તમારે દેહ ધરવો પડશે, અને તમે મારી આકૃતિ વાનરા જેવી કરી તેથી તમેને વાનરાઓજ સાહાય્ય કરશે અને સ્ત્રીની હાનિરૂપ અપકાર કયો છે તેથી સ્ત્રીના વિયોગથી દુઃખી થાઓ! વિષ્ણુએ નારદજીનો શાપ માથે ચઢાવી લીધો, અને પોતાની માયાને નારદજી ઉપરથી ખેંચી લીધી, એટલે લક્ષ્મી કે રાજકન્યા નારદજીના જોવામાં આવ્યાં નહિ એટલે નારદજી બોલ્યા કે હે પ્રભુ! મારો શાપ મિથ્યા થાઓ! વિષ્ણુજી બોલ્યા કે એ તો મેં મારી ખુશીથી અંગીકાર કરી લીધો છે, નારદજી બોલ્યા કે—મારાં પાપ કેવી રીતે દૂર થાય? વિષ્ણુએ કહ્યું શિવજીનાં શો નામનો જપ કરો, સર્વ પાપની શાન્તિ થશે, શિવમાં અમે બધાએ દેવો આવીજ ગયા.

પછી પેલા બે શિવનાં ગણેા મલ્યા, નારદને પાપથી મુક્ત કરવા વિનંતી કરી, નારદે કહ્યું શાપ મુક્ત નહિ થાઓ પણ તમે મોટી ઋદ્ધિવાળા થઇ જગતને જીતશો અને વિષ્ણુના હાથથી મરીને મોક્ષમાં જશો, એટલે સંસારનો ફેરો રંહશે નહિ, સમય પ્રાપ્ત થતાં રાવણ અને કુંભકરણ એ બે રાક્ષસો પેઠા થયા.”

આમાં પણ જરા મારો વિચાર—ઇસારાથી વાતને સમજે તે પંડિત ગણાય પણ કહેલી સમજે નહિ તેમાં જ્ઞાન કેટલું? શિવજીએ ના પાડી હતી છતાં નારદ વિષ્ણુને કામદેવની વાત કહેવા બેઠા, વિષ્ણુએ કરેલી મશ્કરી તે પણ સમજ્યા નહિ, વળી શિવના બે ગણે મશ્કરી કરી તે પણ નારદ ન સમજ્યા, ગોધા ખાધા ત્યારે સમજ્યા અને શિવના ગણને રાક્ષસ થવાનો શાપ

આપ્યો અરે ! વિષ્ણુને પણ શાપ આપ્યો કે તમો દેહ ધારણ કરશે! તમારી સ્ત્રીનું હરણ થશે અને વાનરો તમોને સહાય થશે. જે નારદ પ્રત્યક્ષમાં જગોજગોપર ગોથાં ખાઈ રહ્યા છે તેમનામાં ભવિષ્યનું જ્ઞાન કયાંથી આવ્યું ?

વળી પેલા જે રાક્ષસોએ પોતાના શાપથી મુક્ત થવા કહ્યું ત્યારે તેમને ભવિષ્યમાં મોક્ષ થવાનું કહી બતાવ્યું ? જે માણસ પ્રત્યક્ષમાં જગોજગોપર કુટાતો હોય તે ભવિષ્યવેત્તા હોય ખરો કે ? મારા આ વિચારથી સત્ય શું છે ? તેનો વિચાર કરી જુવો ? કેરેકેરી શ્રદ્ધાથી આપણી બુદ્ધિમતા શું કામની ?

વળી જુવો નારદે કૃષ્ણજીને ઠગ કહયા, શિવજી ઠગાયા આ બધાઓમાં વધારે જ્ઞાની કેણે સમજવા ? વળી વિચારવાનું કે જૈન પ્રમાણે-રામ લક્ષ્મણ અને રાવણ એ આઠમું ત્રિક છે. અને શ્રી કૃષ્ણાદિકનું નવમું ત્રિક બાગળ કહેવાનું છે.

વૈદિકે દશા વતારમાં-રામ સાતમા અને શ્રી કૃષ્ણ આઠમા અવતાર એટલે રામ તો પૂર્વે થયેલા છે. તો પછી આ રામાયણવાળાએ ઉંધો છતો મેળ કેવી રીતે મેળવીને આપ્યો હશે ? સજ્જનો જરા પુકત પણે વિચાર કરશે ?

॥ ઇતિ વૈદિકે નારદના શાપે સ્ત્રી વિયોગી વિષ્ણુ અને શિવગણ જે શાપથી મુક્ત.

વિલીખણના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં-જયભૂષણ કેવલીએ કહી બતાવેલા રામ સીતાદિકના પૂર્વલવો જૈન પ્રમાણે—

જૈન રામાયણ સર્ગ ૧૦ માંથી નીચે પ્રમાણે.

“ક્ષેમપુર નગરમાં નયદત્ત વણિકના ધનદત્ત અને વસુદત્ત બે પુત્રો હતા. આ બન્નેને યાજ્ઞવલ્કય નામના બ્રાહ્મણ સાથે મિત્રાઈ હતી. તેજ નગરમાં સાગરદત્ત વણિકને-ગુણધર પુત્ર અને ગુણવતી પુત્રી હતી. આ ગુણવતીને પિતાએ ધનદત્તને આપી, તેની માતાએ ધનના લોભથી ધનાઢય શ્રીકાન્તને આપી. યાજ્ઞવલ્કયને બળ પડતાં નયદત્તના પુત્રને બળ આપી. પેલા વસુદત્તે રાત્રે શ્રી કાન્તને મારી નાખ્યો. અને શ્રીકાન્તે પણ બડગવડે વસુદત્તને મારી નાખ્યો. તે બન્ને મરી વિધ્યાટવીમાં મૃગલા થયા. ગુણવતી કુંવારીજ મરણ પામી અને તેજ વનમાં મૃગલી થઈ. ત્યાં પણ તેને માટે બન્ને શુદ્ધ કરીને મર્યા. એવી રીતે પરસ્પર વૈરથી ઘણા કાળ સંસારમાં રખડયા.

આ તરફ ધનદત્ત-ભાઈના મરણથી પીડિત થઈ ભટકવા લાગ્યો. રાત્રે ક્યુધાપીડિતે સાધુ પાસે લોજન માગ્યું. સાધુ બોલ્યા રાત્રે સાધુ પાસે ન હોય એમ કહી ધર્મ બોધ આપતાં પકડે શ્રાવક થયો. મરણ થયા પછી સૌધર્મે દેવતા થયો. ત્યાંથી સ્વયંને મહાપુરમાં-મેરૂશેઠની સ્ત્રી ધારિણીના 'પદ્મરૂચિ' પુત્ર શ્રાવક થયો. આ પદ્મરૂચિ અધ્યારૂઢ થઈ ગોકુળમાં જતાં અશ્વથી ઉતરી મરણ દશામાં પડેલા બળદને નમસ્કાર મંત્ર સંભળાવ્યો. તેના પ્રભાવથી એજ બળદ તેજ નગરમાં છન્નછાય રાજની શ્રીદત્તા રાણીને વૃષભધ્વજ નામે પુત્ર થયો. આ કુમાર ફરતાં ફરતાં તે બળદની મૃત્યુભૂમિ પાસે આવ્યો એ જોઈ તેણે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. ત્યાં તેણે એક જૈનચૈત્ય કરાવી તેની એક ભીંત ઉપર-મરણ પામતા તે બળદનું, તેના કાનમ મંત્રના સંભળાવનારનું, અને સાથે તેના ઘોડાનું, પણ ચિત્ર કરાવી રક્ષકોને કહેતો ગયો કે આ ચિત્ર જે આલખે તેની ખબર મને તુરત આપજો. આ તરફ પદ્મરૂચિ ત્યાં આવી વંદન વિધિ કરી ચિત્ર જોતાં બોલ્યો કે આ વૃત્તાંત અંધું મને લાગુ પડે છે. રક્ષકોથી ખબર મળતાં વૃષભધ્વજ ત્યાં તરતજ આવ્યો અને તેણે પદ્મરૂચિને પૂછ્યું આ ચિત્રનો વૃત્તાંત તમે જાણો છો? તેણે કહ્યું-‘હા’ કોઈ જાણીતા પુરૂષે અહિં આલેખ્યું છે. તે સાંભળી વૃષભધ્વજ નમસ્કાર કરી બોલ્યો કે એ બળદનો જીવ હું આ રાજપુત્ર થયો છું. તમે મારા ગુરૂ છો, રાજ્ય તમે ભોગવો. એમ કહી વૃષભધ્વજ શ્રાવકનાં ત્રણ પાળતો પદ્મરૂચિની સાથે અલેખપણે વર્તી બન્ને મરણ પામી ખીજ દેવલોકનાં મહાધિકપણે દેવતા થયા.

હવે પદ્મરૂચિનો જીવ, દેવલોકમાંથી સ્વયંને-મેરૂથી પશ્ચિમના વૈતાલ્ય ઉપર- નંદાવર્ત નગરના રાજા નંદીશ્વર, તેની રાણી કનકપ્રભાના પુત્ર નયનાનંદ થયા. ત્યાં રાજ્ય ભોગવી. પછી દીક્ષા લઈ ચોથા દેવલોકમાં દેવતા થયા. ત્યાંથી સ્વયંને પૂર્વવિદેહની ક્ષેમાપુરીના રાજા ત્રિપુલવાહન તેમની રાણી પદ્મમાવતીથી શ્રી ચંદ્રનામા કુમાર થયા. રાજ્ય ભોગવ્યા પછી સમાધિ ગુપ્ત મુનિની પાસે દીક્ષા લઈ કાલ કરી પાંચમા દેવલોકમાં દંદ્રપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી સ્વયંને તેમનો જીવ, આ મહાબળવાન બળલદ્રની પદવીવાળા રામચંદ્ર થયેલા છે. આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીનો ટુંક પૂર્વભવ કહી બતાવ્યો.

‘ અને વૃષભધ્વજનો જીવ અનુક્રમે આ સુગ્રીવ રાજ થયેલ છે.

હવે પેલા શ્રી કાન્તનો જીવ અનેક ભવમાં ભ્રમણ કરી મૃણાલકંઠ નામના નગરમાં-શંભુ રાજા અને તેની રાણી હેમવતીનો પુત્ર વળકંઠ, નામે થયો.

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈનપ્રમાણે રામસીતાદિકના પૂર્વભવનો સંબંધ. ૨૬૯

અને પેલો વસુદેવનો જીવ અનેક ભવમાં ભ્રમણ કરી શંભુ રાજના પુરોહિત વિજય તેની સ્ત્રી રત્નચૂડાનો શ્રીભૂતિ નામે પુત્ર થયો.

પેલી ગુણવતીનો જીવ અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરી શ્રી ભૂતિની સ્ત્રી સરસ્વતી, તેની પુત્રી વેગવતી નામે થઈ. તેણે યૌવન વયે સુદર્શન નામના એક ધ્યાનસ્થ સાધુના ભક્તોને હાસ્યથી કહ્યું કે આ સાધુને મેં પૂર્વે સ્ત્રીની સાથે કીડા કરતાં જોયો હતો. આને તે તમે શું વંદના કરો છો ? આ વાત સાંભળીને લોકો વિષમ પરિણામી થઈ કલંકની ઉદ્ઘોષણા કરતા સતા તે મુનિને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. એટલે જ્યાં સુધી આ કલંક મારા ઉપરથી ઉતરશે નહિ ત્યાં સુધી હું મારું ધ્યાન છોડીશ નહિ. એવો તે મુનિએ અભિગ્રહ કર્યો.

પછી કોઈ શાસન દેવતાએ રોષથી વેગવતીનું મુખ રોગગ્રસ્ત કર્યું અને સાધુના ઉપર મુકેલા કલંકની વાત તેના પિતાના બાણવામાં આવતાં વેગવતીનો ઘણોજ તિરસ્કાર કર્યો. એક તરફ પિતાનો રોષ, બીજી તરફ રોગથી ભય પામીને વેગવતીએ સુદર્શનમુનિ પાસે આવી સર્વ લોકોની સમક્ષ ઉચ્ચે સ્વરે આ પ્રમાણે કહ્યું—હે સ્વામિ તમે સર્વથા નિર્દોષ છો. મે તમારી ઉપર આ ખોટો દોષ આરોપણ કરેલો છે માટે હે ક્ષમાનિધિ ! મારો એ અપરાધ ક્ષમા કરો ? ” તે વચન સાંભળી લોકો પાછા ફરીથી તે મુનિને પૂજવા લાગ્યા. ત્યાર પછી વેગવતી પરમશ્રદ્ધાળુ શ્રાવિકા થઈ. શંભુ રાજએ તેની માગણી કરી. શ્રી ભૂતિએ કહ્યું કે હું મારી કન્યા મિથ્યાદષ્ટિને આપીશ નહિ. તે સાંભળી શંભુ રાજએ શ્રી ભૂતિને મારી નાખીને વેગવતીની સાથે બળાત્કારથી લોગ કર્યો. તે વખતે વેગવતીએ શાપ આપ્યો કે હું ભવાંતરમાં તારા વધના માટે થઈશ. પછી શંભુ રાજએ તેને છોડી દીધી એટલે હરિકાન્તા (સાધ્વી) આર્યાની પાસે દીક્ષા લઈ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી વેગવતી સાધ્વી પાંચમા બ્રહ્મ દેવલોકમાં ગઈ. ત્યાંથી ચ્યવીને તે જનકરાજની પુત્રી સીતા થઈ અને પૂર્વના શાપના વશથી શંભુ રાજના જીવ રાક્ષસપતિ રાવણના મૃત્યુના માટે તે થઈ પડી. પૂર્વે સુદર્શનમુનિ ઉપર ખોટો દોષ આરોપણ કરવાથી આ સીતાના ભવમાં તેના ઉપર લોકોએ ખોટું કલંક મૂક્યું.

“ જૈન ગ્રંથો પ્રમાણે રામસીતાદિકના પૂર્વ ભવનો ટુંક વિચાર લખી ખતાવ્યો. ”

૥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે—રામ સીતાદિકના પૂર્વ ભવોનું સ્વરૂપ.

વેદમાં ખેતી અથવા કૃષિકાર્યના દેવોની પ્રાર્થના.

હિંદુ સંસ્કૃતિ પૃ. ૧૧ માં—“ ખેતી અથવા કૃષિકાર્યના દેવોને સંખે-
ધીને રચાયેલું નીચેનું સ્તુતિ ગીત અતિ જાણવા કાયક છે. તે દેવોમાં
‘ સીતાનું ’ નામ પણ મળી આવે છે. અને ત્યાં સીતા શબ્દનો અર્થ પાક
ઉત્પન્ન કરનાર ખેતીનું ‘ હળ ’ એવો કરવામાં આવ્યો છે. સમય જતાં એ
“ હળ ”—“ દેવી ”ને પ્રાચીન હિંદનાં એ મહાન વીર કાવ્યો પૈકીના એક
“ રામાયણ ” નામના વીર કાવ્યમાં નાયિકા તરીકે જોવામાં આવે છે.

“ ક્ષેત્રના નાયકની મદદથી આપણે ક્ષેત્ર (રણસંગ્રામમાં) વિજય
મેળવશું. આપણી ગાયો તથા ઘોડાઓનું રક્ષણ કરનાર આપણો નાયક (ઇશ્વર)
આપણું કલ્યાણ કરે. ”

“ એ પરમ પિતા ? અમારા ઉપર મિષ્ટ વર્ષાદ વર્ષાવો. ગાયના દૂધ
જેવો તે શુદ્ધ અને વિપુલ જોઈએ. તેને માખણ જેટલો મીઠો કરો. ”

“ મંગળકારી સીતાદેવી ! અમે વીનવીએ છીએ કે આગળ આવો
કે જેથી અમે સુખી થઈ અવાજ સારો રીતે ઉગાડી શકીએ ” વિગેરે
(ઋગ્. મં. ૫૭)—

તે વખતના જોઈએ ખેડૂત પડિતોની આ પ્રાર્થનાઓ છે. આમાં ઇશ્વરને
પ્રયોજન કયું હતું ? ઇશ્વર કૃતવેદો કયા હિંસાએ ?

૥ ઋષિઓના લોહીનો ઘડો ખેત્રમાં, તેમાંથી સીતા ॥

જમીનમાંથી સીતાની ઉત્પત્તિમાં કારણભૂત ઋષિઓ

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૧૬૬-૧૬૭ માંથી લીધેલો સાર

(૧) “ ઋષિઓની પાસેથી દંડ લેવાને રાવણે ચાર દૂતોને મોકલ્યા.
ઋષિઓએ-શરીરોમાંથી લોહિ કાઢી ઘડો ભરીને દૂતોને આપીને કહ્યું કે-આ ઘડો
ઉઘાડતાં તમે પરિવાર સહિત ક્ષય થશો. ઘડો રાવણને સોંપી દૂતોએ ઋષિઓનો
શાપ પણ સંભળાવી દીધો. સાંભળતાની સાથે રાવણને દાહ થયો. એક વખત રાવણ
શિવની સભામાં xવેદાંતના વિચારમાં જનક રાજથી હારી ગયો હતો. તેથી જનકનું
અનિષ્ટ કરવા આ ઘડો જનકની નગરી પાસે ક્ષેત્રમાં દટાવ્યો. જનકના દેશમાં
દુષ્કાળ પડતાં વૃષ્ટિના વાસ્તે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો અને સુવર્ણના હલથી ભૂમિ

x રામના સમયમાં નતો શિવ, નતો વેદાંત પ્રક્રિયાહતી તો પછી શિવની સભા
સેની ?

ખેડાવતાં પૃથ્વીમાંથી અદ્ભુત તેજવાળું સિંહાસન પ્રગટ થયું. સિંહાસનની ચારે દિશાએ ચાર સખિઓ મારેછલ ધરીને ઉભી રહેલી અને મધ્યમાં પવિત્ર ગુણવાળાં ભૂમિપુત્રી (સીતા) બીરાજ્યાં હતાં. જનકની પ્રાર્થનાથી સખિઓ સહિત સિંહાસનનો લોપ થઈ ભૂમિ પુત્રી કન્યા થઈ ગયાં. અને રાજાએ **રાજનકી** નામ રાખ્યું. પણ નારદે આવીને **સીતા** કહ્યાં. ”

(ટીપમાં જણાવ્યું છે કે—હવના લીટાનું નામ સીતા છે તેથી સીતા થયાં.)

“ જનકે તપ કરી શિવની પાસેથી ધનુષ મેગવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે આ ધનુષ તોડે તે આ કન્યાને વરે ? ઘડો દટાવ્યા પછી રાવણને ચારે દિશાઓમાં પરાજય થતો તો પણ ત્રણે લોક પોતાના વંશમાં કર્યો. ”

(૨) ઋગ્વેદમાં ખતાવેલી **સીતા** સંસ્કૃત. સા. પૃ. ૩૯૪ માંથી.

“ સીતાનો વૃત્તાંત તે પ્રજ્ઞા ઋગ્વેદની સાથે જોડી શકાય તેમ છે કારણ કે હજા ખેડાથી જમીનમાં પડેલી આસને માટે ચેતનસ્વતુ આરોપણ થવાથી દેવી તરીકે એનું આવાહન કરવામાં આવેલું ઋગ્વેદમાં આપણે જોઈએ છે. કેટલાક ગૃહ્યસૂત્રોમાં પણ ખેડાએલી જમીનની દેવતા તરીકે એ સૂત્રોમાં એની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. અને ઈંદ્ર અથવા પર્જન્યની સ્ત્રી તરીકે એને ગણવામાં આવી છે. સીતાની ઉત્પત્તિ આવી રીતે થએલી તેનું સૂચન રામાયણની અંદર જ થએલું છે. ”

રાવણનો નાશ કરવા ફરીથી જન્મેલી સીતા.

(૩) હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૧૭૧ થીજ

“ ભથિલાના રાજા જનકને એક ઘણીજ ખુબસુરત કન્યા હતી. તેની ઉત્પત્તિ તેની કાન્તિના જેવીજ અદ્ભુત હતી, એક વખત રાજા ખેતર ખેડતો હતો એવામાં તેનો હજા જે જમીન ઉપર ફરી વળ્યો હતો તે ઉપરથી આજક ઉત્પન્ન થયું અને એથી તેનું નામ તેણે સીતા (આસ) પાડ્યું. તેના આવા અદ્ભુત પ્રકારના જન્મને લીધે તેને લક્ષ્મીનું સ્વરૂપ માનવામાં આવે છે. પૂર્વ જન્મમાં જે રાવણે તેનું અત્યંત અપમાન કર્યું હતું તેના પર વેર વાળી તેનો નાશ કરી તેણે ફરી અવતાર લીધો હતો. ”

* જનકની પુત્રી જનકી એ ગૌણનામ સ્વાભાવિક જ ગણાય ? વિશેષ શું ?

(૪) સીતાની ઉત્પત્તિની કથા રામાયણનો ઉત્તરકાંડ સર્ગ ૧૭. પૃ. પહેલામાં નીચે પ્રમાણે જણાવેલી છે,

(હિ. દે. પૃ. ૧૭૨ની ટીપમાંથી)

“રાવણ-હિમાલયના વનમાં તપ કરતી કન્યાને પૂછે છે કે તું કોણ છે? ઉત્તરમાં હું કુશધ્વજ ઋષિની પુત્રી, ઋષિના વેદાભ્યાસ વખતે જન્મી તેથી વેદવતી નામે છું. દેવોએ વર પત્રાંક કરવાનું મને કહ્યું પણ મારા પિતાએ વિષ્ણુને આપવા ઇચ્છેલી છે. આવા નિશ્ચયવાળા તેણીના પિતાને રાવણે મારી નાખ્યો, કન્યાની માતા શબનું આલિંગન કરી બળી મરી, તો પણ રાવણે લગ્નની પ્રાર્થના કરીને કહ્યું કે હું વિષ્ણુથી ચઢીયાતો છું. કન્યાએ કહ્યું તારા શિવાય એ દેવનો કોઈ તિરસ્કાર કરશે નહિ. એવું સાંભળી રાવણે તેણીના ચોટલાનો અંગુલીના અગ્રભાગથી સ્પર્શ કર્યો. કન્યાએ ચોટલો કાપીને કહ્યું કે હવે હું જીવીશ નહિ. તેં મારું આ અપમાન કયું છે. માટે હું તારા નાશના માટે જન્મ લઈશ, એમ કહી તે કન્યા બળી મરી, એજ કન્યાએ જનક રાજાને ત્યાં જન્મ લીધો છે. અને તે તારી (વિષ્ણુની) સ્ત્રી થઈ છે. તેં તારી શક્તિથી તેણે હણ્યો છે. (રાવણને) હણ્યો છે.”

આમાં મારા બે બોલ-વૈદિક મત પ્રમાણે સીતાના સંબંધે ચાર લેખમાંના ત્રણ તો જૈનોના લેખની સાથે કિંચિત્ માત્ર પણ સંબંધ ધરાવતાજ નથી. ચોથા ઉતારાની સાથે પણ વિષમતા છે. તે એવી રીતે કે-જૈનોમાં જયભૂષણ સર્વજ્ઞ રામ સીતાદિકના પૂર્વભવો બે ચાર મોટા બતાવતાં. સીતાનો પૂર્વભવ-શંભુ રાજાના પુરોહિતના પુત્રની પુત્રી વેગવતી થએલી બતાવેલી છે. તેના આપને શંભુ રાજાએ મારી નાખીને વેગવતીની સાથે બળાત્કાર કરવાનું જણાવ્યું છે અને શંભુ રાજાથી છુટીને તેણીએ દીક્ષા લીધી છે અને ત્યાંથી મરણ પામી પાંચમા સ્વર્ગે ગઈ અને ત્યાંથી ચ્યવીને જનક રાજાને ત્યાં સીતાપણે જન્મી છે. વૈદિકમતમાં સીતાનો માત્ર એકજ ભવ બતાવતાં નામાદિકને તેમજ વિષયને ફેરવેલો હોય એમ સહજ વિચાર કરતાં જણાઈ આવે છે, છતાં પડિતો તેમાં આખા મીમાંસણા કરે છે તે જુદી વાત છે ?

રાવણની ઉત્પત્તિનો બીજો પ્રકાર.

તુલસી રામાયણ. બાલકાંડ પૃ. ૧૫૪ ની ટીપમાંથી.

“બ્રહ્માના પુત્ર પુલત્યમુનિ-મેરૂ ઉપર તૃણબિંદુના આશ્રમમાં તપ

પ્રકરણ ૩૭ મું. વૈદિકામાં-રાવણ-સિતાના લેખોમાં વિષમતા. ૨૭૩

કરતા હતા, ત્યાં અનેક કન્યાઓ આવી કલકલ કરતાં જોઈ પુલસ્ત્રે કહ્યું-જે કન્યા મારી સામે આવશે તે ગર્ભવતી થશે. પછી કન્યાઓએ જવું બંધ કર્યું. પણ તૃણબિંદુની કન્યા ભૂલથી ત્યાં જતાં ગર્ભવતી થઈ. તેથી વિશ્રવા ઝાપનો જન્મ થયો. વિશ્રવા કોઈ ઋષિની કન્યાને પરણ્યા તેમાંથી કુબેરજીનો જન્મ થયો. કુબેરજીના તપથી પ્રસન્ન થઈને બ્રહ્માએ તેને પુષ્પક વિમાનનું તથા લંકારાનું અધ્યક્ષપણું અને તેના પિતાને રહેવા લંકાપુરિ આપી. કે જે રાક્ષસોના જતા રહેવાથી ખાલી પડી હતી. કુબેરજીને સર્વોત્તમ જોઈ સુમાલી નામના એક રાક્ષસે પોતાની કૈકસી નામની કન્યાને વિશ્રવાની પાસે મોકલી. વિશ્રવા કૈકસીને જોઈ ખોલ્ય કે-તું સંધ્યા સમયથી પુત્રની ઇચ્છાથી આવી છે માટે તને ઘોર રાક્ષસ પુત્ર ઉત્પન્ન થશે, આથી રાવણ વિગેરેની ઉત્પત્તિ થઈ. (અધ્યાત્મ રામાયણ.)

આમાં જરા વિચાર:-પૂર્વના લેખમાં શિવના બે ગણોને રાવણ-કુંભકરણ થવાનું કહી નારદે શાપ મુકત કર્યા. આ જગો પર વિશ્રવાએ કૈકસીને ઘોર રાક્ષસ પુત્ર (રાવણ) થવાનું કહી બતાવ્યું? આ બેમા સાચું કયું?

રાવણ-કુબેરજી, વરૂણ, યમ, એ ત્રણેને જીતી ઈંદ્રને જીતવા ગયો.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૧૭૦ ની ટીપમાંથી.

“રાવણ-કુબેરજીને, વરૂણને તથા યમને જીત્યા પછી ઈંદ્રને જીતવા ગયો. લડાઈમાં રાવણ પકડાવવાની તૈયારીમાં હતો, તેટલામાં મેઘનાદે-ઈંદ્રને પકડી લીધો. લંકામાં લાવી કેદ કરતાં-બ્રહ્માએ ત્યાં આવી મેઘનાદને અનેક વરદાન તથા અમોઘ શક્તિઓ આપીને ઈંદ્રને છોડાવ્યો. મેઘનાદને ઈંદ્રજિત એ નામ પણ બ્રહ્માએ આપ્યું હતું.” (વાલ્મીકીય રા. ઉત્તરકાંડ.)

જૈન રામાયણ જેતાં-વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર રથનું પુર નગરના અશ્વિનિવેગ રાજાના પુત્ર સહસાર રાજા તેની રાણી ચિત્તસુંદરીને ગર્ભ સમયે ઈંદ્રના સંલોગના દોહડથી થયેલા પુત્રનું નામ ઈંદ્ર પાડેલું. તે પોતાને ઈંદ્ર માનીને સોમ, યમ, વરૂણ અને કુબેર ચાર દિશાના ચાર વિદ્યાધરોને દિગ્પાલ સ્થાપી પોતે રાજ્ય કરતો હતો, તેઓની સાથે રાવણનું યુદ્ધ થયું હતું. પણ સાક્ષાત્ ઈંદ્રની સાથે નથી થયું. ત્યાં બ્રહ્મા આવ્યા, વરો આવ્યા, વગેરેની વાત પાંચા વિનાની લાગે છે તે અમારા લેખોથી વિચારી જો જ્યો.

કૈલાસ ઉપાડવા જતાં શિવના દબાણથી રેતાં રાવણ થયો.

તુલસી રમાયણ. ખાલકાંડ. પૃ. ૧૫૭ ની ટીપમાં.

“ રાવણનું આવણું સાંભળી કુબેરજીએ લંકાને ખાલી કરી અલકાપુરીને વસાવી હતી. એમ વાલ્મીકીય રામાયણમાં કથા છે.

રાવણે કૈલાસને ઉઠાવતાં સદાશિવે પગના અંગુઠાથી કૈલાસ દબાવ્યો. તેથી વીશે હાથ ભીંસાતાં રાવણ રોયો હતો તેથી તેનું નામ રાવણ પડ્યું હતું. પહેલાં દશકંધર નામ હતું. આ સમયે સદાશિવે તેણે કેટલાંક વરદાન પણ આપ્યાં હતાં. (વાલ્મીકીય ઉત્તરકાંડ)

આમાં વિચારવાનું કે જૈન રામાયણમાં જણાવી ગયા છે કે-રાવણ અને વાલી આ બેનું યુદ્ધ થતાં રાવણ હાર્યો છે. વાલી પોતાના ભાઈ સુગ્રીવને રાજ્ય સોંપી અષ્ટાષ્ટક પર્વત ઉપર તપ કરવા ગયા છે. વિમાન લઈને જતા રાવણે ત્યાં વાલીને જોયા, દ્વેષથી પર્વત સહિત ફેંકી દેવાનો વિચાર કરે છે એટલે વાલીમુનિએ પગના અંગુઠાથી પર્વત દબાવ્યો. નીચે દબાણમાં આવતાં છુંદાયો અને રોયો ત્યાંથી રાવણ નામ પસિદ્ધ થયું.

ખીજ વાત એ છે કે:- ‘ શિવ ’ દ્વાપર યુગમાં થયા છે અને રાવણ ત્રેતામાં થયા છે. ત્યાં મહાદેવજી આવ્યા ક્યાંથી ? માટે આ વાત વિચરવા જેવી છે ?

પુષ્પક વિમાનવાળા કુબેરજીને દેખી રાવણ તપ કરવા લાગ્યો.

તુલસી રામાયણ ખાલકાંડ. પૃ. ૧૫૫ ટીપમાંથી-

“ એક સમયે પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને પિતાની પાસે આવેલા કુબેરજીને બોધ-રાવણે પોતાની માતાને પૂછ્યું “ આ કોણ છે ” ? માતાએ કહ્યું-આ તારો સાવકો ભાઈ છે અને તપ કરીને દેવ પદવી પામ્યો છે. તારો જન્મ વૃથાજ છે કે તું આજશુ થઈને ઘરમાંજ પડ્યો રહ્યો છે. આથી ત્યાનક થઈતાં રાવણ -કુંભ કર્ણને તથા વિભીષણને સાથે લઈને તપ કરવા લાગ્યો. (વાલ્મીકીય રામાયણ ઉત્તરકાંડ)

કેટલાકો કહે છે કે-કુંભકર્ણને ઇન્દ્રાસન લેવું હતું તેને બદલે બ્રહ્માએ નિન્દ્રાસન આપ્યું.”

આમાં વિચારવાનું કે- પૂર્વના લેખથી જોયું હતું કે-કુબેરાદિક ત્રણને તો રાવણે જીતી લીધા હતા, તો પછી આ પુષ્પક વિમાન લઈને આવેલા રાવણના

કુબેર ભાઈ કયા ? અને રાવણ ભાઈઓને લાઈ કયા કારણે તપ કરવા ગયા ? એ વિચારવા જેવું છે.

॥ વૈદિકે-રાવણો સ્પર્ધિ, ઇન્દ્રજય, કુબેરભાઈ આદિનો વિચાર.

વૈદિકમતે-કાકભુશુંડે ગરૂડજીને કહી બતાવેલી-રામકથા.

તુલસી રામાયણના ઉત્તરકાંડમાં-કાકભુશુંડે ગરૂડજીને કહી બતાવેલી રામચંદ્રજીની અદ્ભુત કથા. પૃ. ૧૧૫૯ થી તે પૃ. ૧૨૩૪ સુધીમાંથી લીધેલો કિચિત્ સાર:-

“સદાશિવજી કહી રહ્યા છે કે હું પાર્વતી ! મેં મારી ખુદી પ્રમાણે રામચંદ્રજીની કથા કહી સંભળાવી. રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર સૌ કરોડ શ્લોકમાં રચાયેલું છે. તેથી સરસ્વતીજીને કે શેષનાગને પણ પાર મળે એમ નથી. કેમકે રામચંદ્રજી અનંત છે, તેમના ગુણો અનંત છે અને તેમના જન્મો તથા કર્મો પણ અનંત છે. તેથી રામના ચરિત્રો ગણી શકાય એમ નથી, તેથી જે પ્રમાણે કાકભુશુંડે ગરૂડજીને કથા કહી સંભળાવી હતી તે પ્રમાણે મેં તમને કહી સંભળાવી. હે સદાશિવ ! કાકભુશુંડે ગરૂડજીને એ કથા કહી સંભળાવી એ ઘણું આશ્ચર્ય છે ?

વિરતિજ્ઞાન વિજ્ઞાન દ્રઢ, રામચરણ અતિનેહ. વાયસતનુ રણુપતિ મમતિ, મોહિ પરમ સંદેહ. ૭૮

કાકભુશુંડે કે જે કાગડાના શરીરવાળો તેમાં વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, દૃઢ વિજ્ઞાન રામચંદ્રજીમાં અત્યંત રહેલું. ભક્તિ એ કેમ સંભવે ? આ વિષયમાં મને પરમ સંદેહ છે પ્રથમ કાગડાનો અને ગરૂડનો સંવાદજ કેમ થયો ? તે કહો પછી મહાદેવજી કહેવા લાગ્યા કે-દક્ષના યજ્ઞમાં અપમાન થવાથી ‘તે’ દેહને ત્યાગ્યો. મને પણ અત્યંત શોક થયો. પછી ભટકતો ભટકતો નીલપર્વતના તલાવ ઉપર આવ્યો. ત્યાં કાગડાના શરીરવાળો એક ભુશુંડે રહેતો હતો. તે ચાર યુગના પ્રમાણે-રામચંદ્રજીનું ધ્યાન, યજ્ઞ, પૂજન અને ભજન કરતો. રામકથા સાંભળવાને પશું પંખીઓ પણ આવતા. મેં પણ હંસનું રૂપ ધરી તળાવમાં નિવાસ કરી રામનું ચરિત્ર સાંભળ્યું. પછી કૈલાસ ઉપર આવી તે બધું ચરિત્ર મેં તને સંભળાવ્યું. હવે કાગડાનો અને ગરૂડનો સંબંધ થયો તે સાંભળો રામચંદ્રજી ઇન્દ્રજીતના નાગપાસથી બંધાણા. તે ગરૂડ કાપી નાખીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે-રામમાં ઇશ્વર શુણ્ણ હોત તો મારે બંધન કાપવા શા માટે આવવું પડતું ? અને ઇશ્વર નાગપાસથી બંધાયજ કેમ ? ઇત્યાદિક મોહને વશ થયા.

અને પછી ગરૂડજી નારદજીને મળ્યા. નારદે કહ્યું કે રામની માયાની તમને ખબર નહિ પડે. અરે ! મને પણ અનેક વાર મોહમાં નાંખી દીધો છે. હે ગરૂડજી ? તમે બ્રહ્માની પાસે જઈને સંદેહ પૂછો. બ્રહ્માને પૂછતાં તે પણ વિચારમાં પડી કહેવા લાગ્યા કે-અરે ! પ્રભુની માયાનો પાર નથી. તેમને મને પણ ઘણીવાર ન્યાય્યો છે. હે ગરૂડજી ? તમે શિવને પૂછશો તો તમારા સંશયનો નાશ થશે ? શિવજીને જઈને મળ્યા. તેમને કહ્યું કે એમ માર્ગમાં ખુલાશો ન થાય માટે તમે સત્સંગમાં જઈને રહો. એમ કહીને નીલપર્વત ઉપર જ્યાં કાકલુશુંડ-પશુ પંખીઓમાં કથા કરતો હતો ત્યાં ગરૂડજીને મોકલ્યા. હે પાર્વતી ? મેં ગરૂડને બંને બોધ ન આપ્યો તેનું કારણ સાંભળ ? ગરૂડે અભિમાન કરેલું તેનો નાશ કરવાની ઇચ્છા પ્રભુ કરતા હતા. મારા બોધથી તે અભિમાન ગરૂડનું બાત નહી તેથી મેં તેને કાકલુશુંડની પાસે મોકલ્યો ? પ્રભુની માયાથી મોહ ન પામે એવો હુનાયામાં કેળુ છે ? પ્રભુની માયા બ્રહ્માને અને મને પણ છોડતી નથી. તો પછી ખીજ કેળુમાત્ર છે ? હવે ગરૂડજી કાકલુશુંડને જઈને મળ્યા. આદર સત્કાર થયો. કેમ પધાર્યા છો ? ગરૂડે કહ્યું કે મને રામ કથા સંભળાવો ? હવે કાકલુશુંડજી રામચરિત્ર સંભળાવા લાગ્યા. પ્રથમ માનસચરિત્ર, પછી નારદને થયેલા મોહનું, પછી રાવણ-રામના અવતારનું, બાલપણનું, રાજ્યાભિષેકનું ઇત્યાદિકના ક્રમથી સાંભળતાં છેવટે વનવાસથી પાછા આવીને ન્યાયપૂર્વક રાજ્ય કર્યું ત્યાં સુધી કહી બતાવ્યું. એમ સર્વ ચરિત્ર સાંભળ્યા પછી ગરૂડજી બોલ્યા કે-હે કાકલુશુંડજી ? રામચરિત્ર સાંભળતાં મારે સંદેહ દૂર થયો. પ્રથમ નાગપાસથી બંધાયેલા બેઠ મને સંદેહ થયો હતો પણ તે મારા હિતને માટે હતો. પછી કાકલુશુંડજી બોલ્યા કે-હે ગરૂડજી ? તમેને મોહ થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી-કેમકે જે નારદ, શિવ, બ્રહ્મા સનકાદિક તથા ખીજ આત્મવાદી મુનીશ્વરો છે તેઓને પણ માયા મોહિત કરી નાખે છે. જગતમાં મોહે કોને કોને અંધ કર્યા નથી ? કામદેવે કોને નમાવ્યા નથી ? તૃણાએ બાંવરા, કોષે બાજ્યા, લોભથી વિટંબના, લક્ષ્મીના મહેવક, ઐશ્વર્યના મહેબહિરા, હે ગરૂડજી ! ઇત્યાદિક માયાના કુડુંબથી-શિવ બ્રહ્મા પણ ડરે છે ત્યારે ખીજ જીવો તો શા લેખામાં છે ? એ માયા માત્ર રામચંદ્રની જ હાસી છે, મિથ્યા છે, એમ સમજ્યા હોય પણ રામચંદ્રજીની કૃપા વિના તે છૂટતી નથી. માત્ર સર્વ જીવોના લંડાર શ્રી રામચંદ્રજીને મોહ થાય તેવું કશું કારણ નથી. અંધકાર સૂર્યની પાસે જઈ શકે ખરે કે ? જેમ નટ અનેક વેશો ધરી અહંભાવને પામતો નથી તેમ પ્રભુ ભક્તોના માટે અનેક અવતારો ધરી લીલા કરતાં-તે તે છાજતા ભાવો બતાવે છે પણ અહંભાવ પામતા નથી. હે ગરૂડજી ! રામલીલાથી આસુરી લોકો મોહ પામે છે

પ્રકરણ ૩૭ મું. વૈદિક-કાકભુશુંડે ગરૂડજીને કહેલી રામકથા. રજી

અને ભકત લોકો સુખ માને છે. હે ગરૂડજી હું નાનું કાગડાનું રૂપ ધરી તેમના ઘણા ખેલો જોઈ છું અને એમણું જુઠાણ ઉપાડીને ખાઉં છું. રામચંદ્રે એક વખત એવું વિલક્ષણ ચરિત્ર ત્ર્યું કે સ્મરણ કરતાં રામાચિત થઈ જાઉં છું. (આ જગોપર તેમના સોનાના ધરતું, તેમના રૂપતું, આભરણોનું અદ્ભુત સ્વરૂપ લખીને મૂકી મતાવ્યું છે.) પ્રભુ પોતાના પ્રતિબિંબો જોઈ નાચતા, પ્રભુ મને પકડી લેવા હોડતા, હર જતો ત્યારે માલપુલો ખતાવી લલચાવતા પ્રભુની આવી લીલા તે હોડતા, હર જતો ત્યારે માલપુલો ખતાવી લલચાવતા હશે? એટલો સંશય જોઈ મને સંશય થયો. પ્રભુ આવું ચરિત્ર શા માટે કરતા પશુ બીજાઓની ત્રેષ્ટિ થતાં રામ ચંદ્રજીએ પ્રેરેલી માયા મારામાં વ્યાપી ગઈ, ચકિત થયેલા કાક-૧૪ જન્મ મરણમાં નાખનારી ન થઈ. જ્યારે મને સંશયથી રજા રતાં જયલો જોયો ત્યારે રામચંદ્રજીએ હાસ્યજ કર્યું અને મને પકડવાને હો-
ના. મને ઉડી જતો જોઈ જુલઓ લાંબી કરતા હું જેમ હર ઉડતો તેમ જુલઓ નજીકમાં દેખવા લાગ્યો. છેવટે હું બ્રહ્મ લોક સુધી ચઢીને પાછું જોવા લાગ્યો તો જુલઓને અને મારે બે આંગળોના જ અંતર રહેલો જોયો. મારી જ્યાં સુધી ગતિ થઈ ત્યાં સુધી ગયો પણ પ્રભુની જુલઓ તો મારી પાછળ જ હતી. તે જોઈને તો હું વ્યાકુળ જ થઈ ગયેલો. પછી મેં આંખો ઉઘાડીને જોયું તો હું અયોધ્યામાંજ દેખાયો. મને જોઈને રામચંદ્રજી હસ્યા અને તે હસતાંજ. મારૂ શરીર તેમના મુખમાં પેસી ગયેલું મેં જોયું. હે ગરૂડજી! મેં રામચંદ્ર-જીના ઉદરમાં અપરિમિત બ્રહ્માંડો જોયાં-તે એવા જોયાં કે વિચિત્ર રચનાવાળા અને એક એકથી અધિક ગોઠવણવાળા અનેક લોકો દીઠા. કરોડો બ્રહ્માઓ, કરોડો સદાશિવો, અગણિત નક્ષત્રો, અગણિત સૂર્યો, અગણિ ચંદ્રો અગણિત લોકપાલો, અગણિત યમો, અગણિત કાલો, અગણિત પર્વતો અને અગણિત વિશાળ પૃથ્વીઓ મારા જોવામાં આવ્યાં. સમુદ્રો, નદીઓ, વનો, વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિઓના વિસ્તારો, દેવતાઓ, મુનિઓ, સિદ્ધો, નાગો, નગરો, કિન્નરો, જરાયુજ અને અંડજ, સ્વદેજ તથા ઉદભિજજ એ ચાર પ્રકારના ચરાચર જીવો પણ અસંખ્યાત જોવામાં આવ્યા* જે કયાંય દીકું ન હતું; જે કયાંય સાંભલ્યું ન હતું. અને મનમાં પણ કદી આવ્યું ન હતું તેવું સઘળું અદ્ભુત મારા જોવામાં આવ્યું એ સઘળાનું હું કયા પ્રકારથી વર્ણન કરી શકું? હું એક એક બ્રહ્માંડમાં સો સો વર્ષ સુધી રહ્યો. એ પ્રમાણે અનેક બ્રહ્માંડોને જોતો જોતો હું રૂંધ્યો. પ્રત્યેક લોકમાં-ભિન્ન ભિન્ન

* વૈદિકમાં નહીં જોયેલું પણ જૈનમંથો જોયા પછી આશ્ચર્ય મગ્ન થઈ ઉધું હતું કદી કાકભુશુંડના મારફતે રામચંદ્રજીના ઉદરમાં પ્રકાશમાન થયેલું ખતાવ્યું હોય ?

બ્રહ્માઓ, વિષ્ણુઓ, શિવો, મનુઓ, દિક્પાળો અને એવીજ રીતે ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યો, ગંધર્વો, ભૂતો, વૈતાલો, કિર્નરો, રાક્ષસો, પશુઓ, પક્ષીઓ, દેવતાઓ, દૈત્યો, તથા અનેક જાતનાં પ્રથમ ગણો, મારાં જોવામાં આવ્યા. પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં મેં મારા રૂપો પણ અનેક દીકાં અને મારા સંબંધના આ નીલ પર્વત તથા તળાવ આદિ પદાર્થો પણ અનેક અને અનુપમ દીકાં. પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં-અર્થાધ્યા નગરીઓ, દશરથ રાજાઓ, કોશલ્યા, આદિ માતાઓ અને ભરતજી આદિ ભાણ્ડો પણ મારાં જોવામાં આવ્યા કે જેઓના રૂપો વિવિધ પ્રકારનાં હતાં. પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં-રમયંદ્રજીના અવતારો તથા તેમની અપાર બાલલીલાઓ, મારા જોવામાં આવી. હે ભગવાનના વાહનરૂપ ગરૂડજી ! હું અગણિત બ્રહ્માંડોમાં રૂપો અને તે બ્રહ્માંડોમાં ભિન્ન તથા અતિવિચિત્ર પદાર્થો દીકાં પણ સર્વ બ્રહ્માંડોમાં-રામયંદ્રજી એકના એક પ્રકારનાજ જોવામાં આવ્યા. અનેક બ્રહ્માંડો ભમતા ભમતાં જાણે એક સો કલ્પો વ્યતીત થઈ ગયા હોય એવું મને જણાયું. ફરતા ફરતા હું આશ્રમમાં આવ્યો ત્યાં થોડો કાળ વ્યતીત કર્યો. ૦૦૦ મને અનેક કલ્પો વ્યતીત ગયાની બ્રન્તિ થઈ વાસ્તવિક રીતે તો એ સઘળું બે ઘડીની અંદરજ જોવામાં આવ્યું હતું. હે ગરૂડજી ! મને વિકલ થયેલો જોઈને રામયંદ્રજી હસ્યા કે તુરંતજ હું તેમના મુખથી ભહાર આવી ગયો. (વાસ્તવિક જોતાં તો આ બ્રહ્માંડ પણ વિરાટ પુરૂષના ઉદરમાંજ છે.)

રામયંદ્રજી ફરીવાર મારાથી બાલલીલા કરવા લાગ્યા પણ મને વિશ્રમ મળ્યો નહિ. તેમની પ્રભુતા જોઈ ભાન વિનાનો ધરતી પર પડી ગયો. રક્ષણ કરે રક્ષણ કરે એમ બોલવા લાગ્યો. મને વ્યાકુલ થયેલો જોઈ મારા માથા ઉપર હાથ ધરીને મારું હ્રુદય હરી લીધું. મેં હાથ જોડી ચિનતી કરી એટલે દાસ જાણી ગંભીર વચન બોલ્યા કે-હે કાકભુશુંડજી ! ઇચ્છા હોય તે માગી લે ? મેં તક વિતક કરી અખંડ ભકિત માગી. 'તથાસ્તુ' કહીને બોલ્યા કે " મને ભકિત ખ્યારી છે તેમાં તું અવિચલ પ્રેમ કરજે. " હવે તું મારો સિદ્ધાંત સાંભળ ! મારી માયાથી સ્થાવર જંગમ જીવો પેદા થયા છે, તે મારા અંશો રૂપ હોવાથી મને સદા ખ્યારા છે-તેમાં મનુષ્યો અધિક ખ્યારા છે તેથી બ્રાહ્મણો, તેથી વેદપાઠી, તેથી નીતિને અનુસરનારા, તેથી વધારે ખ્યારા મને મારા દાસ છે. જો ભકિત વગરનો બ્રહ્મા હોય તો પણ તે ખીન જીવો જેવોજ છે. જેમ એક પિતાને ગમે તેટલાં છોકરાં હોય પણ ભકિત વાળો અજ્ઞ છતાં વધારે ખ્યારો હોય. તેમ મૂખે ભકત મને ખ્યારો લાગેજ છે. જો તું મારું ભજન કરીશ તો મૃત્યુ પણ તને પહોંચશે નહિ. એમ કહી મારી સાથે બાલલીલા કરવા લાગ્યા. અને ભૂખ્યા જાણી માતાએ સ્તનપાન કરાવ્યું અને પછી હું મારા આશ્રમમાં આવ્યો. હે

ગરૂડ ? મેં મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે પ્રભુના પ્રતાપનો મહિમા કહી બતાવ્યો. આમાં મેં મારી કશી કલ્પના કરી નથી. ઇત્યાદિક.

॥ ઇતિ વૈદિક રામાયણમાં-ગરૂડને-રામ કથા કહેનાર કાકલુશુડ,

કાકલુશુડે કહેલી રામકથાની કિંચિત્ સમીક્ષા.

“ જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે રામ-લક્ષ્મણ અને રાવણુ તે બલદેવ, વાસુ- અને પ્રતિવાસુદેવની પદવી ના ધારકનું આક્રમું ત્રિક છે. અને તે સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ કહેલું છે. છતાં વૈદિકોએ પ્રાત્ એવી બનાવી કે-ગરૂડને ઉદ્દેશીને-રામચંદ્ર- જીની કથા કાકલુશુડે કહી અને તે વાત શિવે પણ સાંભળી. ઇશ્વરના જ્ઞાન કરતાં શું કાગડામાં જ્ઞાન વધારે માની શકાય અરૂં કે ? ”

આ અનાદિના સંસારમાં-ચોરાશી લાખ યોનિઓમાં ભટકતા અનંત જીવોમાંના રામચંદ્રજીના જીવે પોતાની ઉચ્ચ કરણીના યોગથી પોતાની શુદ્ધિ મેળવતાં, ગયા ત્રેતાયુગમાં બળદેવની પદ્વીનો દરજ્જો ઉંચો મેળવ્યો છે, તથી હવે તેમને અનંત રૂપો અને અનંત જન્મો હોય ક્યાંથી ? પૂર્વે બતાવેલા જૈન ઇતિહાસના નિયમ પ્રમાણે-વાસુદેવના હાથે પ્રતિવાસુદેવ મરાય છે. તેથી લક્ષ્મ- જીના હાથે રાવણુ મરાણુ છે પણ બળદેવની પદ્વીવાલા રામચંદ્રજીના હાથે મરાણુ નથી.

(૧) જગતમાં ઉંચામાં ઉંચી પદ્વી જગદીશ્વરની છે. જે નારદ, શિવ, બ્રહ્મા અને સનકાદિકોએ જગદીશ્વરતા મેળવેલી હોત તો તેમને મોહ મોહિત કેવી રીતે કરી શકે ? જે કદાચ મોહ મોહિત કરતા હોય તો તેમનામાં જગદીશ્વરની પ્રાપ્તિ થએલી નથી ?

(૨) પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ-પશુપંખીઓ ધમપછાડ કરતાં જોઈએ છીએ પણ મનુષ્યો તેમ કરતાં જોવામાં આવતાં નથી. આ રામચંદ્રજી તો જગ- દીશ્વર મનાયા છે. પોતાના પ્રતિબિંબમાં શી એવી અદ્ભુતતા હતી કે તેઓ નાચતા ?

(૩) કાગડાંએ કહ્યું કે-પ્રભુએ પ્રેરેલી માયા મારામાં વ્યાપી ગઈ પણ બીજાઓની પેઠે જન્મ મરણમાં નાખવારી ન થઈ.

વિચારવાનું એ છે કે-ભદ્રિક જીવોને માયામાં નાખી દે તે શત્રુ ગણાય કે પ્રભુ ?

(૪) કાગે કહ્યું કે મને અયોધ્યામાં જોઈ રામચંદ્રજી હસ્યા એટલે માફ શરીર તેમના મુખમાં પેશી ગયેલું મેં જોયું, એટલુંજ નહિ પણ તેમના પેટમાં અપરિમિત ધ્રુવાંડો જોયાં, તેમાં કરોડો-અઘ્ધા અને શિવો જોયા. અગણિત નક્ષત્રો, સૂર્યો, ચંદ્રો, ગ્રહો, યમો, કાલો, પર્વતો અને પૃથ્વીઓ છેવટે મેં કોઈ દિવસે દેખેલી નહિ, સાંભળેલી નહિ, તેવી અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ જોઈઓ અને સૌ કલ્પો વ્યતીત થઈ ગયાં હોય એવું મને જણાયું પણ તે બધી બ્રાન્તિ હતી. વાસ્તવિક રીતે ત્યાં બે ઘડીની અંદરજ જોવામાં આવ્યું. હે ગરૂડજી ? મને વિકલ થયેલો જોઈને રામચંદ્રજી હસ્યા કે તુરતજ હું તેમના મુખમાંથી બહાર આવી ગયો.

આ કાગડો કહી રહ્યો છે કે-રામચંદ્રજી હસ્યા એટલે હું પેટમાં પેસી ગયો અને ત્યાં અપરિમિત ધ્રુવાંડો અને કરોડો-અઘ્ધા અને સમગ્ર ત્યાં જેવું છે ? આ બધું રામચંદ્રજીના પેટમાં હતું એમ આપણાથી માની શકાય તારણમાં વળી તે ધ્રુવાંડો જોતાં સૌ કલ્પો વ્યતીત થવાની બ્રાન્તિ થઈ પણ બધું બે ઘડી જોયું. આવી રીતે પેલા કાગડાએ બે ઘડીમાં બે અપરિમિત ધ્રુવાંડો જોયા તે કોઈ ઈંદ્રજીવીયાએ દેખાડેલાં માનવાં કે સત્પરૂષથી જોએલાં માનવાં ? વળી કહ્યું છે કે-શિવે હંસરૂપ ધરીને તે કથા સાંભળી. જ્ઞાતી શિવને માનવા કે કાગડાને ? મારા વિચાર પ્રમાણે વૈદિક પરંપરાથી આ રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર શુદ્ધ આવેલું હોય તો અયોધ્યા કલ્પનાઓ ન હોતી ? માટે સત્ય રામચંદ્રજીના ચરિત્રની ઝોજ કરી નિષ્પક્ષપાતથી વિચારવાની ભક્ષામણ કરે છું. હું આ એક ટુંકા લેખમાં કેટલું લખવાનાં હતો. ?

॥ ઇતિ વૈદિકે-કાકભુશુટે કહેલી રામ કથા અને તેની સમીક્ષા.

રામચંદ્રજીએ-અઘ્ધાદિક બધા દેવાને ખોલાવ્યા. રકંઠપુરાણ ત્રીજો ખંડ અધ્યાય ૩૩ મો પત્ર ૧૫૦ થી.

અઘ્ધા, વિષ્ણુ અને મહાદેવાદિક બધાએ દેવો-રામચંદ્રજીના સ્મરણ માત્રથી હાજર થઈ ગયા. ધર્મારણ્ય ક્ષેત્રના જીર્ણોદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા રામચંદ્રજીએ જણાવી અને બધાએ દેવોની આજ્ઞા મેળવી અને મોટી શાળા તૈયાર કરાવી તેમાં ધાન્ય, ઘન અને રત્નાદિક ભરી દીધાં અને ચુમાલીશો (૪૪૦૦) ગામો બ્રાહ્મણોને આપ્યાં અને ત્યાં વાણિયાઓને તેમજ સવાલાખ પોતાના માંડલિકોને અને તેમની આજ્ઞામાં વર્તતા વાણિયાઓને પણ શ્વેતા અશ્વ, આમર, આદિ વસ્તુઓનું અર્પણ કરી બ્રાહ્મણોની સેવા કરવાની આજ્ઞા કરી દીધી

પ્રકરણ ૩૭ મું. રામે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ બોલાવ્યા. પેટમાં બ્રહ્માંડ. ૨૮૧

અને છેવટે તેના સંબંધે તાત્પર્ય પત્ર પણ કરીને રામચંદ્રજીએ આપ્યાં. અને હનુમાનને રક્ષા કરવાની આજ્ઞા કરી દીધી. છેવટે જીર્ણોદ્ધાર કરી-દેવતાઓનો અને બ્રાહ્મણોનો આશીર્વાદ ગ્રહણ કરી બધા પોતા પોતાને ઠેકાણે ચાલ્યા ગયા આ તેત્રીશમો અધ્યાય શ્લોક ૫૮ થી પૂરો કરેલો છે ત્યાંથી વિશેષ જોઈ લેવું.

આ લેખમાં વિચારવાનું કે-રામચંદ્રજીના સ્મરણ માત્રથી-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવાદિક બધાએ દેવો હાજર થઈ ગયા.

વિષ્ણુ તો રામચંદ્રના અવતાર રૂપેજ છે ત્યારે રામના સ્મરણથી કયા બીજા વિષ્ણુ હાજર થયેલા માનવા? વળી વિચારવાનું કે વિષ્ણુ જ્યારે અવતાર લેતા હતા હશે ત્યારે શું બધા દેવોની આજ્ઞા લેવી પડતી હશે કે સ્વતંત્રપણે? જે રામ સ્વતંત્રપણે છે તો પછી બીજા દેવોની આજ્ઞા લેવાની જરૂર શી પડી? વળી વાત એ છે કે-અમારા તરફથી લખાએલા-બ્રહ્માના લેખો, ત્યારબાદ વિષ્ણુ સંબંધીના લેખો, અને ત્યારબાદ જુવો મહાદેવજીના લેખો-આ ત્રણ દેવોમાં કયો દેવ પોતે પાર પહોંચી બીજાઓને પાર પુહોંચાડે તેવો છે. એટલું વિચારવાની ભલામણ કરું છું.

વૈદિક સ્કંદપુરાણે-રામના સ્મરણથી બ્રહ્માદિ બધા દેવો હાજર તેનો વિચાર

(૧) બાલ રામ ચંદ્રે માતા કૌશલ્યાને વિરાટ સ્વરૂપ દેખાડયું.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ. પૃ. ૧૯૨ થી

રામચંદ્રજીએ પોતાની માતા કૌશલ્યાને-પોતાનું અદ્ભુત અને અખંડ વિરાટ સ્વરૂપ દેખાડયું.

“ તે એવી રીતે કે:-જેના રામ રામમાં-કોટિ કોટિ બ્રહ્માંડો ભરતાં હતાં. માતાએ વિરાટ સ્વરૂપમાં-સૂર્ય, ચંદ્ર, શિવ, બ્રહ્મા, પર્વતો, નદીઓ, સમુદ્રો, પૃથ્વીઓ, વનો, કાલો, કર્મો, ગુણો, દોષો, સ્વભાવો અગણિત દીઠાં. જે પદાર્થો કદી પણ સાંભળ્યા ન હતા. સર્વ પ્રકારોથી પ્રમળતા ધરાવનારી માયા કે જે જીવોને નચાવે છે તેને પણ અત્યંત ભયભીત થએલી અને હાથ જોડીને ઉભેલી દીઠી. અને જેઓને માયા નચાવતી હતી-એવા જીવોને પણ દીઠા અને તે જીવોને માયાના બંધનમાંથી મુક્ત કરનારી ભક્તિને પણ દીઠી. આ રૂપ જોઈ શરીરમાં રોમાંચિત થએલાં અને જેમના મુખમાંથી કથા વચનો પણ નીકળી શકતાં ન હતાં એવી માતાજીએ આંખો મીચી ચરણમાં

માથું નમાવ્યું, માતાજી સ્તુતિ પણ ન કરી શક્યાં અને જય પામવા લાગ્યાં કે-મેં જગતના પિતાને પુત્ર કરીને માન્યા છે એ મારો અપરાધ છે. આ સમયમાં રામચંદ્રજીએ ઘણાં સમજાવ્યાં અને બલામણુ કરીને કહ્યું હે માતાજી! આ વાત કોઈ જગે પણ કહેશો નહિ. કૌશલ્યા હાથ જોડીને વાર-વાર વિનય કરતાં લાગ્યાં કે પ્રભુ! આપણી માયા હવે પછી મારા હૃદયમાં વ્યાપ્ત ન થાય એવી કૃપા કરો. રામચંદ્રજીએ ઘણાં ઘણાં પ્રકારનાં બાલચરિત્રો કર્યાં અને તેથી દાસલોકોને અતિ આનંદ આપ્યો.

(૨) યમના અને નારાયણના દૂતોની, પાપી માટે તાણુતાણુ

રામાયણની કથા ચાલતી હતી ત્યાંથી એક પાપી નીકળ્યો. કાંઈક સાંભળતો ચાલ્યો. ઠોકર ખાઈ મરણ પામ્યો. યમના દૂતોએ પાસથી બાંધવા માંડ્યો. એટલામાં નારાયણના દૂતોએ ધમકી આપીને છીનવી લીધો. આ જીવે રામાયણ સાંભળ્યું છે એમ કહી વિમાનમાં બેસાડીને લઈ ગયા. વ્યાકુળ દૂતોને યમે પૂછ્યું ત્યાં તે ત્રટકીને બોલ્યા, પુછતાં લાજ નથી આવતી કે? તુલસીદાસ રામાયણ રચી છે તે પાપી, માંસાહારી અને સુરાપાની ભણુશે, સાંભળશે, તો પછી તમારી પાસે કોણ આવશે? હ્યો તમારા પાસો. એટલામાં બીજા દૂતે પોકાર કર્યો કે હ્યો તમારી નોકરી. યમ બોલ્યા, કે વાત સમજવો? શું જાણુતા નથી કે? તુલસી રામાયણે પાપીઓને પવિત્ર કરી દીધા? અમે એક પાપીને ઘેર ગયા ત્યાં વાનરાએ અમને ભારે ડુખી કરી, પ્રતિજ્ઞા કરાવી કે રામચણ હોય ત્યાં તમારે જવું નહિ. ત્યારબાદ અમેને છોડ્યા. યમ પણ ગભરાઈને બોલ્યા કે ભાઈઓ? અન્નમિલના છોકરા-નારાયણની વાત યાદ કરી તેવાં સ્થાનકો છોડી દેજો. (તુલસી રામાયણ-મહાત્મય. પૃ. ૪૨ થી.)

(૩) નારાયણ છોકરાને બોલાવતાં, પાપી અન્નમિલની મુકિત.

ભાગવતના છઠ્ઠા સ્કંધમાં એક એવી કથા છે કે-અન્નમિલ નામનો કનોજીઓ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો, તે ધર્મથી બ્રહ્મ થઈ વેશ્યાના ઘરમાં રહેતો તેણે વેશ્યાના પેટથી જન્મેલા દશ પુત્રોમાં નાના પુત્રનું નામ-નારાયણ હતું. પાપી અન્નમિલે પોતાના મરવાના સમયમાં રનેહથી હે 'નારાયણ' આવ, એવા શબ્દથી પુત્રને બોલાવ્યો પણ તેમાં પ્રભુનું નામ લેવાયાથી તે અન્નમિલને મુકિત થઈ હતી.

(તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પ. ૩૩ ની ૮૫માં જુઓ.)

પ્રકરણ ૩૭ મું. યમ-નારાયણના દ્વેષ. પુત્રના નામથી મુક્તિ. ૨૮૩

॥ ઇતિ વૈદિકે- રામે માતાને ખતાવેલું વિરાટ સ્વરૂપ, યમના અને નારાયણના દ્વેષની ઝપાઝપી, છોકરા નારાયણના નામથી મુક્તિ.

આ રામાયણના ત્રણે લેખોની કિંચિત સમીક્ષા.

“ જો કે સદાશિવ કૃત રામાયણમાંથી ઉદ્ભૂત કરીને કેટલાંએક સ્થળોમાં—ચારવેદ, છ શાસ્ત્ર, પુરાણો તથા સાહિત્ય ગ્રંથોના સાર લઈને અર્વાચીન ધાર્મિકમાં એટલે વિક્રમના સત્તરમા સૈકામાં—તુલસીદાસે આ રામાયણ રચી છે. છતાં પણ યૂરોપ આદિ દેશોમાં પ્રખ્યાત પામેલી છે, એમ પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે. જો કે પ્રસિદ્ધિને પામેલી છે. અલંકારોથી ભૂષિત છે અને પંડિતાઈવાળી પણ છે. તેમાં અયોગ્યતા કહી શકાય નહિ. પણ આવા ઉત્તમ પુરૂષોના ચરિત્રોમાં ઘણાંએક ઠેકાણે જે તરંગિત વિષયો દાખલ કરવામાં આવે છે તે વિચારી પુરૂષોને વિચારમાં નાખી દે તેવા યોગ્ય ન ગણાય ?

(૧) રામચંદ્રજીના વિરાટ સ્વરૂપમાં—કૌશલ્યાએ તેમના રામરામમાં કેટલે કેટલે બ્રહ્માંડો ભર્યાં જોયાં, અગણિત સૂર્ય, ચંદ્રાદિક જોયા. શું આવત વ્યાજબી હોય એમ લાગે છે ? એટલુંજ નહિ પણ રંગ વિનાની માયા અને તેવાજ સ્વરૂપની ભકિતને પણ સાક્ષાત્ રૂપે જોઈ. આ વાતને કોઈ અલંકાર રૂપમાં મૂકી હોત તો વિચાર કરવાની શી જરૂર પડતી ?

(૨) આગળ બીજા લેખની કથામાં—યમના દુતોએ—પાપીને પાસથી બાંધવા માંડ્યો. વિચાર થાય છે કે—વેદ, પુરાણમાં જીવને કેટલો મોટો માન્ય છે કે જેથી પાસથી બાંધી યમના દુતોને લઈ જવો પડે છે ? એટલુંજ નહિ પણ લાલ ભકિત વિના રામાયણના બે ચાર અક્ષર સાંભળ્યા હશે તેમાંતો તે પાપીનો પક્ષ કરવા નારાયણના દ્વેષ આવી અને યમના દુતોને ધમકાવી વિમાનમાં બેસારી સ્વર્ગમાં લઈ ગયા. જેમ આ લોકમાં અંધારૂં ચાલે છે તેમ યમના ઘરમાં અને નારાયણના ઘરમાં પણ શું અંધારૂંજ ચાલે છે કે ? પ્રથમ ધર્મી કે અધર્મીનો વિચાર કર્યા વગર ખેંચતાણ કરવા લાગ્યા ? ધર્મના સુખ્ય પુસ્તકોમાં આવા પ્રકારના લેખોની કિંમત શી આંકવી ? તુલસી રામાયણ—વિક્રમના—સત્તરમા સૈકામાં બન્યું છે ત્યાં સુધી જો યમના અને નારાયણના દ્વેષની ઢોડા ઢોડી થતી હતી એમ માનીએ તો આ ચાલુ જમાનામાં પણ તેમની ઢોડાઢોડી થતી માલમ પડવી જોઈએ તો કેમ દેખાતી નથી ? જૈનોની માન્યતા એ છે કે—જે જીવે જે ગતિમાં જવાનું કર્મ બાંધ્યું તેજ ગતિમાં સિદ્ધે સિદ્ધો એક પાપજીના પલકારાની અંદર ચાલ્યોજ જાય છે. જે કર્મ જીવે બાંધ્યું તેજ પાશ બીજો કોઈ પાશજ નથી.

(૩) હવે અળમિલ કે જે ધર્મથી બ્રહ્મ છે દુઃખી હાલતમાં-નારાયણ પુત્રને ખોલાવે છે તો પણ લગવાને મુક્ત કરી દીધો જોનોમાં ફક્ત તપ કરવાથી પણ મુક્તિ મળી શકતી નથી તો પછી એવી મુક્તિ લેવાને કોણ ઉભો રહે ? આવા લેખોમાં તત્ત્વ શો ? પોતાની બાળમાં ફસાવાનો કે બીજો ? સજ્જનો ? જરા સત્યાસત્યનો વિચાર કરશો.

ઇતિ વૈદિકે-વિરાટ સ્વરૂપ, હૃતોની ઝપા ઝપી, અને છોકરાના નામથી મુક્તિ એ ત્રણેની સમીક્ષા.

(૧) દેવતાંઓમાં ગણેશને પૂજ્યપદ કેને આપ્યું ?

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૭ ની ટીપમાંથી.

“ દેવતાઓ પરસ્પરમાં કલહ કરવા લાગતાં-બ્રહ્માએ તેઓને કહ્યું કે- તમારામાંથી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરીને જે પ્રથમ મારી પાસે આવે તેને હું પૂજ્ય પદથી આપું. આ ઉપરથી સર્વ દેવતાઓ પોતપોતાના વાહનોપર ચઢીને દોડતાં ઉંદર ઉપર ચઢેલા ગચ્છપતિ પાછળ રહી ગયા અને ગમરાવવા લાગ્યા, પછી નારદજીના ઉપદેશથી પૃથ્વી ઉપર ‘ રામ ’ નામ લખીને, નામને પ્રદક્ષિણા કરીને બ્રહ્માની પાસે ગયા એટલે બ્રહ્માએ તુરતજ તેમને પૂજ્ય ઠરાવ્યા.

ઇતિ ગચ્છપતિની પૂજ્યતા.

(૨) એજ ટીપમાં બીજી વાત એવી છે કે-

“ મહાદેવજી પોતાની સાથે ભોજન કરવાને વાસ્તે પાર્વતીજીને પોકારતાં પાર્વતીજી બોલ્યાં કે-હું હમણાં વિષ્ણુ સહસ્ર નામનો પાઠ કરું છું. તે પાઠ પૂરો થયા પછી ભોજન કરવા આવીશ. મહાદેવજીએ કહ્યું કે- “ સદ્વક્ત્રામ તત્ત્વત્વં રામનામ જ્ઞાનને ” હે સુંદરિ ? રામનામ એ એકજ નામ હજારો નામ જેવું છે માટે તેનું ઉચ્ચારણ કરીને જમવા આવો. આ ઉપરથી પાર્વતીએ તે પ્રમાણે કયું હતું. ”

ઉપરના બંને લેખો ઉપરથી ઉદ્ભવતા વિચારો.

આ બધો લોક-દેવતાઓ, મનુષ્યો, તિર્થંધો અને નારકીઓના જીવોની તેમજ જડ પદાર્થોની પ્રવર્તિને લઈનેજ અનાદિના મનાએલો છે અને એ બધા પ્રકારના જીવો-પોતાના કરેલા સત્ અસત્ કર્મના યોગથી ઉચ્ચ નીચ યોનિમાં

જમને ઉત્પન્ન થાય છે અને તે તે કુળમાં કે જાતિમાં યોગ્ય અવસરે પોત પોતાના અધિકારને પણ પ્રાપ્ત થતા જોઈએ છીએ અને તેનાજ માટે ૮૪ લાખ યોનિઓ વૈદિકોએ અને જૈનોએ માન્ય કરેલી છે. તો પછી દેવતાઓને પદવી આપવાનો અધિકાર—પ્રજ્ઞાની પાસે કયારથી આવેલો સમજવો ? કદાચ દુનીયાના કર્તા માની દેવતાઓને પદવી આપવાનો અધિકાર પ્રજ્ઞાનો હતો એમ માનીએ, પણ તે પોતે પ્રજ્ઞાજ પોતાના અસત્ કર્મના યોગથી તેજ દેવતાઓથી વારંવાર શાપિતજ શું કરવાને થતા ? ત્રેતાયુગમાં સમ થયા છે. ગણપતિ શિવના પુત્ર છે. તેમને રામના નામથી પૂજ્યપદ મેળવ્યું ત્યારે સત્યયુગમાં અને દ્વાપરયુગમાં એ પૂજ્યપદ કેને મળેલું માનવું ?

પાર્વતીના વખતે પણ—સત્યયુગના પ્રજ્ઞા, અને ત્રેતાયુગના વિષ્ણુ કયાંથી હોય ? પૌરાણિકોએ આ બધા લેખો કોઈ પ્રાચીન કાળમાં ચાલતા ઇતિહાસમાંથી લઈને ઉંધા, છતાં ગોઠવી દીધેલા હોય એમ સહજ વિચાર થઈ આવે તેમ છે કે નહિ ? વિચાર કરીને જીવો.

॥ ઇતિ રામનામની મહિમાની બે કલ્પોનો વિચાર.

વૈદિક મતે અહલ્યાના લેખો.

પ્રથમ વાલ્મીકીય રામાયણ બાલકાંડનો મત.

(૧) પ્રજ્ઞાએ અહલ્યાને ઉત્પન્ન કરીને ગૌતમ ઋષિને સોંપી અને પછી ગૌતમનેજ પરણાવી. ગૌતમની ગેરહાજરીમાં ગૌતમના સ્વરૂપે—ઈંદ્રે લોગવી. અહલ્યા ઈંદ્ર છે એમ જાણ્યા છતાં બોલી નહિ.

ગૌતમનું આવવું ઈંદ્રનું નીકળવું. બન્નેની હુલ્લતા જાણીને—ઈંદ્રને નપુંસક થવાનો અને અહલ્યાને પથ્થર થવાનો શાપ આપ્યો, તેથી શુન્યાગ્રમમાં શિલારૂપે થઈને પડી. પછી અનુગ્રહ થવાથી કહ્યું કે જા રામના ચરણ સ્પર્શથી તારો ઉદ્ધાર થશે વિશ્વામિત્રના કહેવાથી રામે ચરણ સ્પર્શ કરતાં પાછી અહલ્યા સ્વરૂપે જોઈ. નપુંસક રૂપ ઈંદ્રને ઘેટાના અંકડોશ ખવરાવીને તેની ચિકિત્સા કરી. ” ઇત્યાદિ.

(૨) વળી બીજે ઠેકાણે—“ ગૌતમના શાપથી ઈંદ્રના શરીરમાં સહસ્ર ભગ થઈ ગયાં તે પાછાં ચસ કરવાના પ્રભાવથી સહસ્ર નેત્રે રૂપ થયાં એમ પણ કહેવાય છે.

ભાગવતના નવમા સ્કંધમાં—અહલ્યા મોહજલ્ય ગોત્રના પ્રજ્ઞસૂત્રિયની કન્યા હતી અને ભાઈનું નામ દિવોદાસ હતું. ”

(૩) કુમારિલભટ્ટે તો—અહલ્યાના અને ઇંદ્રના વૃત્તાંતને એક જાતનું રૂપકજ ઠરાવ્યું છે. ”

(૪) યોગ વાસિષ્ઠમાં—અહલ્યાને અપ્સરા કહી છે. ”

(આ લેખો તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૦૩ ની ટીપમાંથી ભુવો.)

અહલ્યાના લેખમાં ઉદ્ભવતા વિચારો.

અહલ્યાને બ્રહ્માએ પેદા કરી તો તે સત્યયુગમાં થએલા બ્રહ્માને સમજવા કે કોઈ બીજાને ? બ્રહ્માએ ગૌતમ ઋષિને સોંપી તો તે ગૌતમ કયા કાળના સમજવા ? શાપથી અહલ્યા પથ્થર થઈને પડી તો તે કેટલા કાલતક પથ્થર રૂપે રહી ? વિશ્વામિત્રના કહેવાથી રામે ચરણ સ્પર્શ કર્યો તો તે ચરિત્રના નાયક હતા કે બીજા ? ચરિત્રના નાયક ત્રેતામાં થયા છે. ઘેટાના અંડકોશથી ઇંદ્રની ચિકિત્સા કેને કરી ?

વળી બીજે ઠેકાણે લખાયું કે—યજ્ઞના પ્રભાવથી સહસ્ર ભગનાં સહસ્ર નેત્રો થઇ ગયાં. એ યજ્ઞ કઈ વિધિથી અને કયે ઠેકાણે કર્યો ?

વળી ત્રીજા લેખમાં—ક્ષત્રિયની પુત્રી ઠરાવી, તેનો ભાગ દિવોદાસ ખતાવ્યો. વળી—યોગવરિષ્ઠમાં અપ્સરા કહીને ખતાવી.

છેવટમાં જે કુમારિલભટ્ટે થયા તેમને તો એક જાતનું રૂપક ઠરાવી બધીએ વાતોને ઉડાવી લીધી તો હવે સમજવાવાળાએ શું સમજવું ?

આ બધા લેખોના લખવાવાળા મોટા મોટા ઋષિઓ છે તો શું તર્કોની અથડામણિ થતાં તેઓ પોતાને મનગમતું ગોઠવતા મયા હશે કે કાંઈ સત્ય રૂપનું હશે ?

|| ઇતિ વૈદિકે અહલ્યામાં પડેલા ચાર મતો. અને તેનો વિચાર.

જનકના પૂર્વજ નિમિ, માણસોની પોપણામાં રહ્યા.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૩૫ ની ટીપમાંથી.

“ જનકના પૂર્વજ નિમિ રાજાએ યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છાની વસિષ્ઠને બોલાવ્યા હતા. વસિષ્ઠ વરણ કરાવીને ઇંદ્રને ત્યાં યજ્ઞ કરવાને આજ્ઞા જતાં નિમિએ બીજાને પુરોહિત સ્થાપીને યજ્ઞ કરી લીધો. વસિષ્ઠ ઇંદ્રલોકમાંથી

પ્રકરણ ૩૭ મું. જનકના પૂર્વજ નિમિ, અને પતિ વિપરીતા કૈકયી. ૨૮૭

આવી તકરાર કરવા લાગતાં રાજાએ તેમને દર્શન પણ દીધું નહિ. વસિષ્ઠે રાજાને શરીર પડી જવાનો શાપ દીધો. અને રાજાએ પણ વસિષ્ઠને પડી જવાનો શાપ દીધો વસિષ્ઠે બીજા દેહને ધારણ કર્યો. બ્રાહ્મણોએ નિમિરાજાને જીવાડવાનો યત્ન કરતાં નિમિ રાજાએ માણસોનાં નેત્રોની પાંપણોમાં નિમેષરૂપે રહેવાનું સ્વીકાર્યું.

(ભાગવત નવમ સ્કંધ.)

આમાં જરા વિચારીએ—વસિષ્ઠજી ઇંદ્રનો યજ્ઞ કરવા કયા રસ્તાથી ગયા ? ઇંદ્રલોક આજે હશે ખરું ? યજ્ઞની ધામધૂમ કેમ નહિ દેખાતી હોય ? નિમિએ માણસોની પાંપણોમાં કેટલા કાળ સુધી રહેવાનું સ્વીકાર્યું ? પોતે એકલા બધા માણસોની પાંપણોમાં કેવી રીતે પહોંચી વળ્યા ? બ્રાહ્મણોમાં જીવાડવાની સત્તા હતી ખરી કે ? જો હતી તો તે સમયે પોતાના માણસોને જીવતાં કેમ નહિ રાખ્યાં હોય ?

આમાં કંઈ બાબતથી સત્ય મેળવવું ? વાચકો વિચાર કરો. ॥ ઇતિ જનકના પૂર્વજ નિમિ માણસોની પાંપણોમાં રહ્યા તેનો વિચાર.

પતિથી વિપરીત ચાલનારી હું, દુષ્ટ અવતારોમાં ફરી ફેરેઈ થઈ.

તુલસી. રા. અયો. પૃ. ૨૭૪ ની ટીપમાં (આનંદ રામાયણમાંથી) “ સદ્વાદ્રિ પાસેના કરવીર પુર નામના નગરમાં ધર્મદેવ નામનો એક બ્રાહ્મણ, રાત્રે પૂજનની સામગ્રી લઈને દેવપૂજન કરવા જતો હતો ત્યાં તેને એક વિકરાલ રાક્ષસી જોવામાં આવતાં તેણે ભયભીત થઈને તે રાક્ષસીની ઉપર તુલસીદલ યુક્ત પાણી છાંટ્યું, આથી નિઃપાપ થએલી તે રાક્ષસી પ્રભ્રામ કરીને બોલી કે “ હું સૌરાષ્ટ્ર દેશના રહેવાસી શિક્ષુ નામના બ્રાહ્મણની સ્ત્રી હતી. હું સ્વામીથી વિરુદ્ધ ચાલતી હતી. પોતે મિષ્ટાન્ન ખાઈ સ્વામીને સૂકું લોજન દેતી હતી. અને સ્વામી જો કંઈ કહે તેથી પ્રતિકુલ જ કરતી હતી ” મારા સ્વામીએ વિચાર કરીને એવી ટેવ રાખી કે જો કામ કરવાની પોતાની રૂચિ હોય તે કામ કરવાની નાજ પાડે. હું સ્વામીના કદ્દારથી વિપરીત કરતી હતી તેથી સ્વામીના મનોરથ પૂર્ણ થવા લાગ્યા. છેવટે મારાથી કંટાળીને સ્વામીએ બીજા વિવાહ કરતાં મેં ઝેર ખાઈને શરીરનો ત્યાગ કર્યો. હું એ પ્રમાણે સ્વામીથી વિરુદ્ધ આચરણ કરવા રૂપ પાપથી અનેક દુષ્ટ અવતારોમાં ફરી ફરીને હાલ રાક્ષસી થઈ છું. હવે મારા ઉદ્ધારનો ઉપાય કરો. આ સાંભળી પેલા કયાણુ ધર્મદેવ બ્રાહ્મણ પોતાના એ મતનું અર્ધું ફળ તેણે આપ્યું અને દ્વાદશાક્ષર મંત્રથી તેના ઉપર અભિષેક કર્યો. આથી તે રાક્ષસી રાક્ષસપણાથી મુક્ત થઈ. વિમાનમાં

એસી સ્વર્ગમાં ગઈ અને તે પાછી પોતાના પુણ્યનો ફળ થતાં દશરથ રાજાની સાથે કેકેયી થઈ. ”

બોધના માટે કલ્પિત વાતોનો વિરોધ શાસ્ત્રો માનતા નથી પણ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ સાથે વિરોધ છે, માટે વિચારવાનું—ધર્મદત્તે સચલીત થઈ રાક્ષસીને તુલસીદલ ચુંકત પાણી છાંટ્યું એટલે નિષ્પાપ થઈને તેણે પોતાનું પાપ કયા જ્ઞાનથી કહી બતાવ્યું ? અને પોતાના ઉદ્ધારની માગણી કરી ? ધર્મદત્તે પોતાના વ્રતનું અર્ધું ફળ આપી મંત્રાક્ષરથી અભિષેક કર્યો તેથી રાક્ષસપણાથી મુક્ત થઈ—વિમાનમાં એસી સ્વર્ગે ગઈ. આ વિમાન કોણે મોકલેલું ? પોતાના વ્રતનું ફળ ખીજાને આપી શકાય ખરું કે ? જો એમ થતું હોય તો—પોતાના વાલા પતિને સ્ત્રી, વાલાપુત્રને માબાપ, કે પુત્ર મા બાપને, પોતાના દાન પુણ્ય-દિકનું ફળ બાળકાળ કેમ આપતા નહિ હોય ? તેથી કેકેયીની સાથે લાગુ પાડેલી આ કથા યથાર્થ નથી.

॥ ઇતિ પતિવિપરીતા ભવોમાં ભટકતી રાક્ષસી વિમાનમાં એસી સ્વર્ગે ગઈ.

બ્રહ્મા વરદાન આપવા રાવણાદિકની પાસે આવ્યા.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૧૧૫ થી.

“ રાવણુ, કુંભકરણુ અને બિલીપણુ એ ત્રણે પ્રદાને ઉદેશીને તપ કર્યો. બ્રહ્મા—રાવણુને વર આપવાને ગયા. રાવણે કહ્યું વાનર અને મનુષ્ય છોડીને હું કોઈથી મરું નહીં ? તે પ્રમાણે વર આપીને કુંભકરણુ પાસે ગયા. તેણે છ માસ જાગવાનો અને એક દિવસ ઉંઘવાનો વર માગ્યો, તે ઠીક ન લાગવાથી સરસ્વતીની પાસેથી તેની બુદ્ધિ ફેરવી નંખાવી, તેથી જાગવાને ઠેકાણે ઉંઘવાનો અને ઉંઘવાના ઠેકાણે જાગવાનો વર માંગ્યો, તે આપીને વિલીપણુને વર આપવાને ગયા. તેણે તો બ્રહ્મામાં પ્રીતી માગી લીધી. એ ત્રણે વર આપીને બ્રહ્મા પોતાના લોકમાં ચાલ્યા ગયા. ”

આ લેખમાં જસણુ સત્યતા છે ? રાવણાદિક તપ તપ્યા. બ્રહ્માલોકથી બ્રહ્મા દેહીને આવ્યા અને રાવણુને ઘેર ગયા. વર આપ્યો. ખીજથી ન મરું વાનર મનુષ્યો વિદ્યા, વાનર અને મનુષ્યોથી તો મરવાનોજ હતો. આમાં આપવા લેવાનું શું હતું ? કુંભકરણુની માગણીમાં બ્રહ્માએ સરસ્વતીને લેખવી ઉંઘી બુદ્ધિ અપાવી તેથી આમાં એજ સિદ્ધ થાય છે કે ન તો રાવણાદિકે તપ કર્યો છે અને ન તો બ્રહ્મા દેહીને આવ્યા છે. પ્રથમ બ્રહ્માદિ દેવોનોજ પત્તો નથી લાગતો. કોઈ તો કહે છે કે દેવીના હાથ ધસવાથી ત્રણે દેવો ઉત્પન્ન થયા.

એને ખાઇ ગઇ. કેઇ જાણાવે છે કે શિવની ડાબી, જમણી બુબથો પ્રગ્ઢા, વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થયા. ઇત્યાદિક અનેક પ્રપંચ જોવામાં આવે છે. તેથી પ્રગ્ઢા આવ્યા અને વાનર મનુષ્યના હાથે મરવાનો રાવણે વર માગ્યો. આમાં સત્યતા શી છે ? વાંચકોજ વિચાર કરીને જુવે ?

॥ ઇતિ બ્રહ્મા રાવણાદિકને વરદાન આપવાને ગયા તેનો વિચાર.

નારાયણના ઉપદેશથી. ઇંદ્રે દધીચીના હાડનું વજ્ર બનાવી વૃત્રાસુરને માર્યો. (ભાગવત સ્કંધ ૬૬૦)

તુલસી. રામાયણ. અયોધ્યા કાંડ. પૃ. ૪૦૨ માંથી ઉતારો—

“ ઇંદ્ર વૃત્રાસુરના હાથથી મરી જતાં, તે ઇંદ્રને નારાયણે કહ્યું કે—તું દધીચી ઋષિના હાડકામાંથી વજ્ર નામનું અસ્ત્ર બનાવીને તેથી વૃત્રાસુર માર તો મરે, આ ઉપરથી ઇંદ્રે દધીચીની પાસે જઈ તેમને વચનથી ખાંધી લઇને તેના હાડકાંની માગણી કરતાં દધીચીએ હા પાડીને યોગથી પોતાનું શરીર છોડી દીધું. ઇંદ્રે દધીચીના હાડકાઓનું વજ્ર બનાવીને તેથી વૃત્રાસુરને માર્યો. ”

આ લેખમાં કિંચિત્ વિચાર—જનસિદ્ધાંત પ્રમાણે—દેવ જાતિના અને નરક જાતિના જીવો પોતાનાં આયુષ્યને પૂરણ કર્યા વગર બીજાના હાથથી મરતા જ નથી. એવું તે પ્રતિજ્ઞાનું બંધારણ છે. તેથી ન તો વૃત્રાસુર ઇંદ્રને કે ઇંદ્ર વૃત્રાસુરને મારવા સમર્થ થઈ શકે તેમ છે. છતાં નારાયણ ભગવાને ઇંદ્રને એવો ઉપદેશ આપ્યો કે તું દધીચી ઋષિના હાડકાનું વજ્ર બનાવી વૃત્રાસુરને માર ! એક તરફ ઋષિશાતનું અને બીજી તરફ વૃત્રાસુરના વધનું પાપ ભગવાને ફેગટ શા માટે વોરી લીધું હશે ?

॥ ઇતિ ઇંદ્રે દધિચિના હાડકાનું વજ્ર બનાવી વૃત્રાસુરને માર્યો.

માત પિતાના સંબંધથી જન્મ તેમાં બ્રહ્માનું શું કામ ?

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ. પૃ. ૨૫૮માં અને તેની ટીપમાં જુવો

“ સીતાના સ્વયંવરમાં—કોઈપણ રાજા ધનુષનો લંગ કરી શક્યો નહિ ત્યારે ત્યાં જનક રાજા બોલ્યા છે કે મારી કુંવરીને મેળવનાર વિધાતાએ કોઈ રમ્યોજ નથી. કોઈ રમ્યોજ નથી એની ટીપમાં—સમયદ્રજીને પ્રગ્ઢાએ રમ્યોજ

નથી તેથી જનક રાજાનું આ વચન કોષથી ખોલાયા છતાં પણ ખરૂં જ પડવાનું છે. (મૂલમાં-આપ પ્રગટ ભયે, વિધિ ન બનાયે)

આમાં જરા વિચારવાનું કે:-રામાયણના મૂળકારે જણાવ્યું કે:-“ આપ પ્રગટ ભયે, વિધિ ન બનાયે ” ટીપ્પનકારે જણાવ્યું કે:-રામચંદ્રજીને ખરેખરે રચ્યાજ નથી. તો શું લક્ષ્મણદિક ખીજી બધી તે વખતની પ્રજા પ્રજાએ રચી હતી ખરી કે ? એ એમ હતું તો આજ કાળના માણસોને રચવા પ્રમદા આવે છે ખરા કે ? માતૃપિતાથી યતા પ્રત્યક્ષના જન્મમાં પ્રમણુ આપવાની જરૂર પડે કે વિચારવાની ? આવા લેખો જ્ઞાનીઓના હોય ? જરા ઉંડા ઉતરીને જોવાની ભલામણ કરૂં છું. ॥

ઇતિ રામને પ્રજાએ પેદા નથી કર્યા ? તેનો વિચાર.

વિષ્ણુએ વામનરૂપ ધરી બલિને મારી ત્રેલોક્યનું રાજ્ય ઇંદ્રને આપ્યું.

તુલસી રામાયણ અયોધ્યા કાંડ પૃ. ૪૦૨ ॥

“વામનજીએ બલિ રાજાની પાસે જઈ ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગી અને રાજાએ તે આપવાનું સ્વીકારી લીધું. પછી વામનજી એ પગલામાં સઘળું ત્રેલોક્ય માપી લેતાં, રાજાએ ત્રિજા પગલાના બદલે પાતાનું માથું આપવાનું કહ્યું. આથી વામનજીએ પ્રસન્ન થઈ તેને પાતાલમાં મોકલી દીધો અને ત્રેલોક્યનું રાજ્ય ઇંદ્રને આપ્યું. (ભા. અષ્ટમ. સ્કંધ)

આમાં કિંચિત્ વિચારવાનું કે:-બલિએ ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગતાની સાથે આપી. વામન રૂપ વિષ્ણુએ છલ કરી બલિને પાતાળમાં ખોસી દાહ્યો. એમાં ભલ્લમનસાઈ કોની ? બલિની કે વામન રૂપ વિષ્ણુની ? બીજું સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ, આ ત્રણ લોક પ્રસિદ્ધ છે. એ ત્રણે લોકનું રાજ્ય તો વામને ઇંદ્રને આપી દીધું તેથી બલિને પાતાલ પણ કેવી રીતે આપી શકાય ? પ્રસન્ન થઇને પાતાલનું રાજ્ય નથી આપ્યું પણ મરણજ આપ્યું છે. આ કથાનું સ્વરૂપ જૈનના લેખમાંનું જીવો અને સત્યાસત્યનો વિચાર કરો.*

॥ ઇતિ વૈદિક રામાયણના બલિ, અને વિષ્ણુ. તેનો વિચાર જૈન વૈદિકમાંના વિષ્ણુ પ્રતિ વિષ્ણુ તું આઠમું ત્રિક કિંચિત્ પ્રકરણ ૩૭ માં કહી બતાવ્યું. ॥

*જૈન સાધુઓના ઘાતના વાંછક-નમુચિબલ પ્રાદ્યજીને સમર્થ એવા વિષ્ણુકુમાર મુનિએ શિક્ષા કરી છે તે કથા પૃ. ૨૫૭ થી આમાં આપી છે. તુલના કરીને જીવો.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

હવે અમો જૈન વૈદિકમાંના શ્રી કૃષ્ણનું સ્વરૂપ કિંચિત્
કહી બતાવીએ છીએ—

૨૧ માં તીર્થંકર તેમના સમયે ૧૦ મા ચક્રી, પછી ૧૧ મા ચક્રવર્તી. મિથુલા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુવંશી વિજયસેન રાજા રાણી વિપ્રા તેમના પુત્ર નમિનાથ નામા એક વીશમા તીર્થંકર થયા. તેમના સમયમાં હરિષેણુ નામા દશમા ચક્રવર્તી થયા- હવે ૨૧ મા અને ૨૨ મા તીર્થંકરના મધ્ય કાળમાં અગીયારમા જય નામા ચક્રવર્તી થયા. તેમનો અધિકાર ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રથી બેધ લેવો.

૨૨ મા તીર્થંકરના સમયમાં કૃષ્ણ વાસુદેવાદિકનું નવમું ત્રિક.

બલદેવ બળભદ્ર, વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ, પ્રતિવાસુદેવ જરાસંઘ.

કૌરીપુર નગરમાં હરિવંશી રાજા સમુદ્રવિજય, રાણી શિવાદેવી તેમના પુત્ર શ્રી અરિષ્ટનેમિ નામા બાવિશમા તીર્થંકર થયા.

તેમનાજ સમયમાં તેમના કાકાના પુત્રો બળદેવ બળભદ્ર, વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ અને પ્રતિ વાસુદેવ જરાસંઘ. આ વાસુદેવાદિકનું નવમું ત્રિક (આ અવસર્પિણી સમયના તીર્થંકરોના સંબંધે છેલ્લું ત્રિક છે.)

શ્રી કૃષ્ણ અને બળભદ્ર આખી દુનીયામાં પ્રસિદ્ધ છે. પુરાણકારોએ શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવને સાક્ષાત્ ઇશ્વર, ઇશ્વરના અવતાર, વારંવાર અવતાર લઈ દુષ્ટોના નાશક અને ભક્તોના ઉદ્ધારક, લખી બનાવ્યા છે પણ તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જૈન ગ્રંથોમાં નીચે પ્રમાણે છે.

પુરાણોમાં શ્રી કૃષ્ણને દેવ શાથી કહ્યું ?

શ્રી કૃષ્ણ ત્રણ ખંડ રાજ્યના ભોક્તા મહાન રાજા હતા. તેમને કુસંગી વનમાં પોતાનો દેહ ત્યાગો. કાલકરી વાલુપ્રભા *પૃથ્વીમાં (પાતાલમાં) ફરીથી જન્મ લીધો. જે બળભદ્રજી હતા તેમને જૈન દિક્ષાનું પાલન સો વર્ષ સુધી

* પૌરાણિકોએ વિષ્ણુને-મહાદેવજીના લિંગની શોધ કરવા પાતાલમાં મવાનું જણાવ્યું છે તે આ વિષયને લઈને કલ્પેલું કેમ ન હોય ?

કર્તુ. ત્યારબાદ કાલકરી પાંચમા બ્રહ્મદેવલોકમાં જઈને ઉત્પન્ન થયા. ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી પોતાના ભાઈ શ્રી કૃષ્ણને પાતાલની ત્રીજી પૃથ્વીમાં જોયા. ભાઈના સ્નેહથી વૈકિંચ શરીર બતાવી શ્રીકૃષ્ણની પાસે ગયા. ત્યાં તેમનું આલિંગન કર્યું હતું તમારા પાછલ્યા જન્મનો ભાઈ છું. હું કાળ કરી પાંચમાં દેવલોકમાં ગયો છું. માત્ર હું તમોને મળવા આવ્યો છું. તમારા સુખના વાસ્તે હું શું કરું? એવું કહી તેમનું શરીર હાથમાં લેવા જતાં, પારાની પેઠે દગ્ધરી છુટું પડી ગયું. પાછું નીચે ભેળું થઈ ગયું.

આવી રીતે આલિંગન, પૂર્વનો વૃત્તાંત અને હાથ ઉપર ઉઠાવવાથી કૃષ્ણજીએ પણ પૂર્વ ભવનો અતિ વલ્લભ છે એમ બાણી સંભ્રમથી કહી નમસ્કાર કર્યો. ત્યારે બલભદ્રે કહ્યું હે ભાઈ! તે વખતે શ્રી નેમિનાથ ભગવાને કહ્યું હતું કે-આ વિષયસુખ મહાદુઃખ આપનારાં છે તે તને આ પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થયાં. વળી કર્મથી નિયંત્રિત એવા તને હું સ્વર્ગમાં પણ લઈ જવાને સમર્થ નથી. પણ તારાં સ્નેહને લઈને તારી પાસે રહેવાની ઇચ્છા થાય છે. ત્યારે કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે-હે ભાઈ! તારા રહેવાથી વધારે શું? મારાં કરેલાં કર્મો મને અવશ્ય ભોગવવાંજ પડવાનાં છે, પરંતુ મને આ નરકના દુઃખ કરતાં, તે દુઃખ ઘણું થાય છે કે, જે દારિકા બધા પરિવારની સાથે બલતી છોડી હું એકલો કુચુંળી વનમાં જરાકુમારના તીરથી મર્યો. આવા પ્રકારના અચાનકના બનાવથી મારા શત્રુઓનો હાસ, મારા મિત્રોને થએલું દુઃખ, તેમજ યદુવંશના કુળને કલંક લાગ્યું છે તે મારા મનમાંથી જતું નથી. માટે હે ભાઈ! તું ભરતખંડમાં જઈ-સુદર્શન ચક્ર, સારંગ ધનુષ, શંખ, ગદાને ધારણ કરી, પીળાં વસ્ત્ર પહેરી, ગરૂડની ધ્વજબાણું માફે સ્વરૂપ ધારણ કર! તેજ પ્રમાણે નીલવસ્ત્ર, તાલધ્વજ અને હજ, મુશલ શસ્ત્રને બારણ કરી, તાફે સ્વરૂપ પ્રગટ કરી, વિમાનમાં બેસી આપણા બંને ભાઈઓનું સ્વરૂપ લોકોને દેખાડી જણાવ કે-શ્રીકૃષ્ણ અને હું બલભદ્ર એમ અમે બંને ભાઈઓ અવિનાશી પુરૂષ છીએ અને અમે અમારી મરજી પ્રમાણે દુનીયામાં ફરવાવાળા છીએ. જ્યારે આવા પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકો પ્રત્યક્ષપણે જોશે અને તેમની ખાત્રી થશે ત્યારે-અમારા શત્રુઓએ કરેલો હાસ, અને મિત્રોને થએલું દુઃખ, તેમજ યદુવંશના કુળને લાગેલું કલંક દૂર થશે. માટે તૂં આટલું કાર્યકર. આ પ્રકારનું કથન શ્રીકૃષ્ણનું સાંભળીને, ત્યાંથી નીકળી બલભદ્રજી ભરતખંડમાં આવ્યા. અને શ્રીકૃષ્ણના અને પોતાના પૂર્વભવના સ્વરૂપને ધારણ કરી વિમાનમાં બેસી લોકોને બતાવી કહેવા લાગ્યા કે હે લોકો! તમો શ્રીકૃષ્ણની અને બલભદ્રની અર્થાત્ અમારા બંને ભાઈઓની મૂર્તિ બનાવી

પૂજે કેમકે આ જન્મતાના કર્તા, હર્તા, અમોઝ છીએ. અને અમે અમારિ યદ્યથા પ્રમાણે સ્વર્ગ (વૈકુંઠ) થી અહિંયાં આવીએ છીએ અને અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે પાછા સ્વર્ગમાં ચાલ્યા જઈએ છીએ. જુઓ કે આ દારિકા અમોએજ બનાવી અને અમોએજ નાશ કરી, કેમકે જ્યારે અમોને વૈકુંઠમાં બવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે અમે અમારા બધા પરિવારની સાથે દારિકાનો નાશ કરી, પાછા વૈકુંઠમાં ચાલ્યા જઈએ છીએ, તે તમોએ બધાએ પ્રત્યક્ષ જોયું છે. માટે અમારા સિવાય આ દુનિયાનો ખીજો કોઈ કર્તા હર્તા છેજ નહિં. આ પ્રમાણે બળભદ્રનું કહેવું સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ અને બળભદ્રની પ્રતિમા બનાવી લોકો પૂજવા લાગ્યા અને તે પ્રતિમા પૂજકોમાં કેટલાકને બળભદ્રજીએ ધનાદિકથી સુખી પણ કર્યા તેથી ઘણા લોકો શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત બન્યા.

આ પ્રમાણે જગો જગોપર બળભદ્રજીએ પોતાની મૂર્તિઓની સ્થાપના કરાવી. પછી જે જેના ભક્તો થાય તે તેમના ગુણ ગાય એ સ્વાભાવિક છે, આવા કારણથી થયેલા ભક્ત લોકોએ શ્રીકૃષ્ણને પૂર્ણ બ્રહ્મ, પરમાત્મા, ઇશ્વર અને યુગયુગમાં અવતાર ધારણ કરી ભક્તોના રક્ષક અને દુષ્ટોના નાશ કરવાવાળા તરીકે પુસ્તકો પર પણ લખી દીધા. આ વાત ચાલું થયાને પ્રાચે પાંચેક હજાર વર્ષોનો અંદાજ થયો છે. અને લોકો પણ શ્રીકૃષ્ણ થયાનો કાળ તેટલો કલ્પે છે.

આ પ્રમાણે જૈનગ્રંથમાં ઇતિહાસ બતાવ્યો છે. તે પ્રમાણે અમોએ લખીને બતાવ્યો છે. અંગ્રેજોનું માનવું શું છે તે પણ અમે આ સ્થાનપર આગળ જતાં લખીને બતાવીશું.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-પુરાણકારોએ શ્રી કૃષ્ણને દેવ સ્વાથી કહ્યા? તેનું સ્તરૂપ.

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણનું ચરિત્ર કિંચિત્સવિસ્તર

શ્રી કૃષ્ણ લોકોમાં ભગવાન તરીકે, જૈનોમાં નવમા વાસુદેવ, તરીકે અને તે સમયના રાજા જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવ તરીકે મનાયા છે તેથી તેમનો ઇતિહાસ કિંચિત્સવિસ્તર આપીએ છીએ

મથુરા નગરીમાં યદુવંશમાં શૂર નામે રાજા થયો. તેને શૌરી અને સુવીર બે પુત્રો થયા. શૌરીએ મથુરાની ગાદી ઉપર પોતાના ભાઈને બેસાડી તે

x “યુગેયુગે ભવિષ્યામિ” વાળો જે ગીતાસ્ત્રાં શ્લોક છે તે આ વિષયને લઈ કલ્પવામાં આવ્યો હોય એવું મારું અનુમાન જાય છે.

ઈ

કુશાર્ત દેશમાં ગયો. ત્યાં તેને શૌર્યપુર નગર વસાવ્યું. શૌરીને અધકવૃષ્ણિયુ વિગેરે પુત્રો થયા. સુવીર પછી લોઝવૃષ્ણિય મથુરાની ગાદી ઉપર આવ્યો. તેને ઉગ્રસેન નામે એક પુત્ર થયો.

અધક વૃષ્ણિયે સુભદ્રાથી દશપુત્રો-સમુદ્રવિજય વસુદેવ વિગેરે થયા અને કુંતી તથા મદ્રી બે પુત્રીઓ થઈ, કુંતી પાંડુ રાજાને અને મદ્રી હમઘોષ રાજાને આપી.

લોઝવૃષ્ણિય પછી મથુરાની ગાદી ઉપર તેમના પુત્ર ઉગ્રસેન આવ્યા. તેમને તેમની ધારણી રાણીથી પૂર્વ જન્મનો વૈરી કંસ નામે પુત્ર થયો. તેનું દુષ્ટપણું તેની માને ગર્ભમાં જ જણાતાં પતિભક્તાં પત્નીએ પુત્ર જનતાંજ કાંશાની પેટીમાં મૂકી યમુનામાં તેને ઠેલી મૂક્યો.

તે પેટી તણાતાં શૌર્યપુર જઈ પહોંચતાં સુભદ્રવણિકના હાથે ચઢતાં તે પોતાને ઘેર લાવ્યો, તેમાંથી તે બાળકને કાઢી, ઉછેરીને મોટો કર્યો. તે દશવર્ષનો થતાં વશુકુમારને સેવક તરીકે સુભદ્રે અર્પણકર્યો.

આ અરસામાં શુકિતમતી નગરીનો રાજા વસુ કે જેણે નારદ અને ધર્વ-તના વેદ અર્થમાં જૂઠોન્યાય આપતાં તેને દેવોએ સિંહાસન ઉપરથી પાડી નાખી મારી નાખ્યો હતો. (જે વાત અમો હિંસક વેદવાળા પ્રકરણમાં કહી ગયા છીએ) તેનો પુત્ર નાસીને નાગપુર ગયો હતો તેને વૃહદ્રથ પુત્ર થયો અને તેનો પુત્ર જરાસંધ થયો તેણે ત્રણ ખંડ સાધી પ્રતિવાસુદેવપણું મેળવ્યું તે નવમે (છેલ્લો) થયો.

જરાસંધે સમુદ્રવિજયને વૈતાદ્ય ગિરિના સિંહરથ રાજાને બાંધી લાવવા આજ્ઞા કરી અને સાથે જણાવ્યું કે જે એને બાંધી લાવશે તેને હું મારી જીવવશા પુત્રી આપીશ. વસુદેવે કંસની સાથે જઈ સિંહરથ સાથે લઢાઈ કરી તેમાં કંસે સિંહરથને બાંધી લીધો. આ પરાક્રમથી કંસને જીવવશા કન્યા મળી અને રોષથી પોતાના પિતા ઉગ્રસેનની મથુરા જરાસંધ પાસે માગતાં તે તેને આપી કંસે ઉગ્રસેનને પાંજરામાં પુર્યો.

હસ્તિનાપુરમાં કોઈ શ્રેષ્ઠિ રહેતો હતો. તેનો લલિત નામે પુત્ર હતો તે માતાને ઘણો વદ્ધલ હતો. શેઠાણીને સંતાપદાયક ગર્ભ રહ્યો. તેને પડાવવા ઘણા ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ ગર્ભ પડ્યો નહિ.

પુરામાસે પ્રસવ થતાં તેણે તણ દેવા દાસીને આપ્યો. શેઠને ખબર થતાં તેણે છનો ઉછેર્યો ઉત્સવનાદિવસે લલિતના આગ્રહથી તેણે પડદામાં રાખી

જમાડવા માંડ્યો ત્યાં અકસ્માત પડેલો ખસી જવાથી તે તેની માના જોવામાં આવ્યો. આથી તેને તેની માએ ક્રોધથી માર મારી ખાળમાં ધકેલી દીધો. શેઠે સાક્ર કરી તેને કેટલોક બોધ આપ્યો. મા દીકરાના વૈરનું કારણ શેઠે જાનવાન મુનિને પૂછ્યું. મુનિએ કહ્યું કે લલિત અને ગંગદત્ત પૂર્વે બે ભાઈઓ હોઈ વનમાંથી લાકડાં ભરી ગાડી હાંકી લાવતા હતા. મોટોભાઈ આગળ હતો, તેણે ચીલામાં પડેલી સાપેનને જોઈ, તેથી ગાડુ ફેરવી સાપેનને બચાવી અને પાછળના નાના ભાઈને કહ્યું કે ભાઈ ચીલામાં સાપેન છે માટે તેને બચાવજે પણ નાનાએ તેને મારવાના ઉમંગમાં ગાડુ તેના ઉપર ચલાવ્યું. સાપેન મરી તમારી પત્ની થઈ અને એ બે ભાઈઓ મરી તમારે ત્યાં પુત્ર થયા. નાનાએ પૂર્વે સાપેનને મારી તેથી તેઓને વચ્ચે વૈર છે. આ પછી ત્રણે જણે ચારિત્ર લીધું તેઓ મરણ પામી મહાશુક દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. ગંગદત્તે માનું અનિષ્ટપણું સંભારી વિશ્વ વદસભ થયાનું નિયાણું કર્યું.

વસુદેવ કે જે નગર છોડી પરદેશ ચાલ્યા ગયા હતા તેઓ દેશ દેશના રાજાઓની બહેતેર હજાર કન્યાઓ પરણ્યા હતા. તેમાંની એક રાહિણી કે જે અસ્મિતપુરના રૂધિર રાજાની પુત્રી હતી તેણે પેટે લલિતનો જીવ બળભદ્રના પદને સૂચવતો અવતર્યો. વસુદેવે તેનું નામ રામ પાડ્યું જેઓ બળભદ્રના નામથી લોકોમાં વિખ્યાત થયા.

એક વખતે કંસે સ્નેહથી વસુદેવને મથુરામાં આવવા વિનંતી કરી, વસુદેવ સમુદ્ર વિજયની આજ્ઞાથી ગયા. ત્યાં કંસે વસુદેવને પોતાના કાકા દેવકે જે મૃતીકાવતીના રાજા હતા, તેની પુત્રી દેવકીને પરણવાનું કહ્યું. આ લગ્નને માટે કંસ અને વસુદેવ મૃતીકાવતીમાં આવ્યા પણ દેવકે કન્યાનું માનું કરવાનો રિવાજ નથી, એમ તેમને ના કહી. પણ નારદે દેવકી પાસે આવી વસુદેવના શુભગાન કર્યા તેથી તે બાળા વસુદેવ ઉપર સ્નેહ રાગવાળી થઈ હતી, તેની આ રૂચિ જોઈ દેવકે વસુદેવને પોતાની પુત્રી આપી. પહેરામણિમાં અનેક ધન સાથે દશ ગોકુળના પતિ નંદને, કોટિ ગાય સાથે આપ્યો. તે બધાં મથુરામાં પાછા આવ્યાં, જ્યાં કંસે પોતાના મિત્રના વિવાહની ખુશાલીને લઈ, મોટો મહોત્સવ આરંભ્યો.

આ અરસામાં કંસના અનુજ બન્ધુ અતિમુક્ત કે જેને સંસાર ત્યાગ કરી શ્રમણપણું લીધું હતું, તે તપથી કૃપ્ય થઈ ગએલા કંસને ઘેર પારણાને માટે આવ્યા. જીવયશાએ ઉત્સવના આનંદ તરીકે મહિરા પાન કર્યું હતું, તેણે આ મુનિની કોટે વળગી આવો દીયર વખતસર ઠીક આવી પહોંચ્યા. આપણે

ગીત નૃત્ય વિગેરે કરીએ, આમ સંસારી મનુષ્ય માફક તે મુનિની કદરવના કરો. મુનિએ કહ્યું કે જેના નિમિત્તથી આ ઉત્સવ થાય છે તેનો સાતમો ગર્ભ તારા પતિને મારશે. જીવંતશાએ ગભરાટથી તરતજ આ વાત પોતાના પતિને કહી. કંસે વસુદેવ પાસેથી દેવકીના સાતભગ્નની માગણી કરી, તે આપવા વસુદેવ બંધાયા.

એ સમયમાં ભદ્રિલપુરમાં નાગ નામે શેઠ હતો. તેને સુલસા નામે સ્ત્રી હતી, તે બન્ને પરમ શ્રાવક હતા, અતિમુક્ત નામના ચારણ મુનિએ સુલસાની બાલ્યવયમાં કહ્યું હતું કે આ બાલાને મૃત પુત્રો થશે. તે સાંભળીને ઇંદ્રના સેનાની નેગમેથી દેવની અરાધના કરી. દેવે દેવકીના સાત ગર્ભો કંસે જે માગ્યા હતા તે સુલશાને આપી આપવા જણાવ્યું. તે પ્રમાણે દેવકીના ગર્ભો તે દેવ દેવ-શક્તિથી સુલશાને આપે અને સુલશાના મૃતપુત્રો દેવકીની પાસે મૂકીદે. તેને પથ્થર સાથે અક્ષણી કંશ રાજ થવા લાગ્યો. દેવકીના પુત્રો સુલશાને ત્યાં મોટા થયાં. તેમનાં નામ—૧ અણીકયશ, ૨ અનંતસેન, ૩ અજિતસેન, ૪ નિહતારિ, ૫ દેવંથશા, ૬ અને શત્રુસેન રાખવામાં આવ્યાં.

એક વખત ઋતુ સ્નાનવાળી દેવકીએ રાત્રિના અન્તે સિંહ સૂર્ય, અગ્નિ, ગજ, ધ્વજ, વિમાન અને પદ્મ સરોવર, એમ સાત મહામંગલિક સ્વપ્નો જોયાં. તે વખતે પેલા ગંગદત્તનો જીવ મહશુક દેવલોકમાંથી ચ્યવીને દેવકીના ગર્ભમાં અવતર્યો. દેવકીએ શ્રાવણ વદિ. ૮ ના દિવસે તે પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે વખતે કંસે બંધોગસ્ત માટે મૂકેલા પહેરગીરે ઉંઘી ગયા હતા. તેમ દેવોની ધીજી અનેક સાહાય્ય થવાથી અને દેવકીના કહેવાથી તે પુત્રને નંદને ત્યાં તેની ભાર્યા યશોદાને વસુદેવે સોંપ્યો.

સ્વચ્છ નીલમણિ જેવી તેની કૃષ્ણ કાન્તિ જોઇ તેનું નામ કૃષ્ણ રાખ્યું. વસુદેવે યશોદાને પુત્રી જન્મી હતી તે લઇ દેવકીને આપી. પછી પહેરગીરે જાગતાં તે પુત્રી લઇ કંસને આપી. કંસે આ છુદ્ર જીવ મને શુ મારનાર છે એમ કહી તેની એક નાસિકા છેદી છોડી દીધી.

દેવકીને એક માસ પછી પુત્રને જોવાની ઇચ્છા થઇ આવી.

“વસુદેવે કહ્યું એમ સાંધાદેણું રીતે જતાં કંસને બધી ખબર પડી જશે, આથી દેવકીએ ગાય પૂજવાનું મંત્ર સંકળી નંદને ત્યાં જઈ કૃષ્ણને જોયા. દેવકી આ રીતે વારંવાર આવતી તેથી લોકોમાં ગોપૂજનની પ્રથા શરૂ થઈ. એકલા રહેતા તેણે ઘણા વિધો આવતાં આથી નંદે યશોદાને એકલા રાખવાનો

નિષેધ કર્યો પણ એક વખતે યશોદાએ કામ પ્રસંગે જતાં દોરડીથી કૃષ્ણનું પેટ બાંધી તે દોરડી ખાણીઆને બાંધી, આ જોઇ ગોવાલોએ તેમનું ઉદર અને દામ ઉપરથી દામોદર નામ પાડ્યું. વસુદેવે કૃષ્ણની રક્ષા કરવા રોહિણીથી થએલા પુત્ર બલદેવને નંદગોપાલને ત્યાં મોકલ્યા.

સૂર્યપુરમાં સમુદ્રવિજય રાજાને શિવાદેવી રાણીથી ચૌદ સ્વપ્નથી તીર્થંકરપદ સૂચક અરિષ્ટનેમિ નામે પુત્ર થયો. કંસે પોતાના મરણની હકીકત નિમિત્તિયાના મુખથી સાંભળી, તેની તેણે બતાવ્યા પ્રમાણે પરીક્ષા કરવા માંડી કૃષ્ણને બળદેવના કહેવાથી પોતાની યથાર્થ સ્થિતિની ખબર પડતાં, કૃષ્ણ અને બળદેવ બન્ને કંસને મારવા મથુરામાં આવ્યા. ત્યાં તેમને મહાયુદ્ધ કરી મલ્લોનો સંહાર કરી, કંસનો કૃષ્ણે વધ કર્યો. સમુદ્રવિજય વિગેરે રાજા એ પ્રસંગે ત્યાં આવ્યા હતા. તેઓ સઘળા ઉગ્રસેનને બાંધી ખાનાથી છોડી સાથે લઈ પશ્ચિમ તરફ જરાસંધથી નિરૂપદ્રવ થવા આલ્યા. ઉગ્રસેને પોતાની પુત્રી સત્યભામા કૃષ્ણને આપેલી તેને રસ્તામાં ઝિરનારની પશ્ચિમમાં બે પુત્રોનો જન્મ આપ્યો. ત્યાં કૃષ્ણે સમુદ્રદેવને પ્રત્યક્ષ કરી પુરાણવાસુદેવની દ્વારિકા નગરી જે સમુદ્રમાં ડુબી ગઈ હતી તે કાઢી આપવા કહ્યું. દેવે ઈંદ્ર આજ્ઞાથી તે કાઢી, તેમાં કુબેરે સર્વ સામગ્રી પૂરી.

જરાસંધની પુત્રી જીવયશા પોતાના પતિ કંશના વધથી કોષાંધ થઈ પિતાને ઘેર ગઈ, તેના મુખથી બધી વાત જાણી જરાસંધે બળદેવ અને કૃષ્ણનો નાશ કરવા પોતાના પુત્ર કાલને પાંચશો રાજાની સાથે મોટું સૈન્ય આપી મોકલ્યો. જાદવો મથુરા છોડી ચાલ્યા ગએલા હોવાથી, દેવોએ એક મોટી અગ્નિની ચિતા રચી અને એક સ્ત્રીનું રૂપ વિકુર્વી તે ચિતા પાસે બેસી કાલ-કુમારને દેખી રડવા લાગી કે, આ ચિતામાં જાદવો તારા ભયથી પૈસી ગયા અને હું પણ બળદેવ અને કૃષ્ણના વિયોગથી આ અગ્નિમાં પેસું છું. દેવનું કાર્ય જોઈ કાલકુમાર પણ—બળદેવ અને કૃષ્ણને પકડવા અંદર પડ્યો અને બળીને ભસ્મ થયો.

કૃષ્ણે રૂક્મણીનું શિશુપાળ સાથે લગ્ન થતાં હરણ કર્યું અને બાંખૂવતી આદિ અનેક કન્યાઓ તે પરણ્યા. રૂક્મણીથી પ્રધુમ્ન કુમાર થયો, બાંખૂવતીથી શામ્ભ થયો અને સત્યભામા વિગેરે રાણીઓથી બીજા અનેક પુત્રો થયા.

બલદેવના પુત્ર કુરૂથી કુરૂક્ષેત્ર કહેવાય છે. તેના પુત્ર હસ્તિએ હસ્તિનાપુર વસાવ્યું. હસ્તિરાજાના સંતાનમાં અનંતવીર્ય, તેનો પુત્ર કૃતવીર્ય, અને

તેનો પુત્ર સુભૂમ ચક્રવર્તી રાજ થયો. તે પછી અસંખ્ય રાજાઓ થયા, પછી શાન્તનુ રાજ થયો. તેને ગંગા નામની સ્ત્રીથી લીળ્મ અને સત્યવતીથી ચિત્રાંગદ અને ચિત્રવીર્ય પુત્રો થયા. ચિત્રવીર્યના ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ અને વિદુર. ધૃતરાષ્ટ્રને દુર્યોધન વગેરે સો (૧૦૦) પુત્રો અને પાંડુને સુદિષ્ટિર વગેરે પાંચ પુત્રો થયા, તે પાંડવ કહેવાયા. તેમને કાંપિલ્ય પુરના રાજા દ્રુપદની પુત્રી દ્રૌપદીએ સ્વયંવર મંડપમાં વરમાળા નાખવાથી પૂર્વ કર્મના બળે તે તેમની પત્ની થઈ. જુગારમાં રાજપાટ હારી, દેશ છોડી, તેઓ કૃષ્ણ પાસે દારિકા પહોંચ્યા. ત્યાં દશાહોંએ તેમને લક્ષ્મીવતી, વેગવતી, સુલદ્રા વિગેરે પાંચ કન્યાઓ આપી.

એક દિવસ યવન દ્રૌપદી કેટલાક ધનવાન વણિકો રત્નકાંબળ લઈ દારિકામાં આવ્યા, ત્યાં રત્નકાંબળ ન વેચતાં હસ્તિનાપુરમાં ગયા. ત્યાં જવ્ય-શાએ તેમના મુખથી કૃષ્ણ બળદેવ જવતા છે અને તેઓ દારિકા વસાવી ત્યાં રહે છે. તેમ સાંભળી પોતાના પિતાને પોતે અગ્નિમાં બળી મરવાનું કહ્યું. તેણે તેમ કરતી અટકાવી. જરાસંધ કૃષ્ણને મારવા પોતાના આશ્રિત રાજાઓ અને ખીચું મોટું સૈન્ય લઈ ચઢ્યો. શિશુપાળ, કૌરવો, કર્ણ, રૂક્મી વિગેરે રાજાઓ તેની સાથે હતા. કૃષ્ણને આ વાતની માર્ગથી ખબર પડતાં તે પણ તૈયાર થઈ પાંડવો વિગેરે સાથે સામે આવ્યા. બંને લશ્કરો સામસામે થતાં પાંડવોના હાથે કર્ણ અને દુર્યોધન વગેરે કૌરવો મરાયા અને કૃષ્ણના હાથથી જરાસંધનું તેનાજ ચક્રરત્નથી માથું કપાયું. શિશુપાળ પણ કૃષ્ણના હાથથી મરાયો. આ વિજયપછી કૃષ્ણે છ માસમાં અર્ધ ભારત સાધી વાસુદેવ થયા. સોળહજાર રાજાઓએ અનેક રત્નો અને બળે ઉત્તમ કન્યાઓ વાસુદેવને અર્પણ કરી, તેમાં સોળહજાર કૃષ્ણ પરણ્યા. આંહલજાર બળદેવ પરણ્યા અને આંહલજાર બીજા કુમારો પરણ્યા. નેમિનાથ ભગવાનને પરણવા માટે સમુદ્રવિજય રાજાએ અને શિવાદેવીએ આગ્રહ કર્યો. ત્યારે તેમને કહ્યું કે - યોગ્ય સ્ત્રી મળે તેમ કરીશ. પ્રધુરનને વૈદર્ભી નામની સ્ત્રીથી અનિરૂદ્ધ નામે પુત્ર થયો. તેણે શુભનિવાસના બાણ નામના બિંબ ખેચરની 'બિંબા' નામની કન્યાનું હરણ કર્યું. ઉષાને ગૌરી વિદ્યા પ્રસન્ન હતી અને બાણે ગૌરીવિદ્યાનાપતિ શંકરદેવનું આરાધન કરી તેની પાસે યુદ્ધમાં અજેયપણાનું વરદાન મેળવ્યું હતું. ગૌરીને આ વાતની ખબર પડતાં શંકર દેવને કહ્યું કે - મેં ઉષાને પહેલું વરદાન આપ્યું છે તેથી આ આપે હીક ન કર્યું. શંકરે બાણને કહ્યું કે તું સ્ત્રી વિષય શિવાય બીજે પ્રસંગે અજેય થઈશ. ઉષાના હરણ કર્યાની વાત જાણતાં બાણ અનિરૂદ્ધ સાથે લડવા આવ્યો. કૃષ્ણને આની ખબર પડતાં બાણને લડાઈમાં માર્યો. ભગવાન નેમિકુમારે આ જન્મ બ્રહ્મચારીજ રહેવા માગતા હતા અને

તે પ્રમાણે રહ્યા. તેમને પરણાવવા તેમના માતાપિતા ઉપરાન્ત કૃષ્ણ અને તેમની પત્નીઓએ ઘણા ઘણા આગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો અને પરણવાની કર્ત્રિમ હા પડાવી કન્યા શોધતાં કૃષ્ણને સત્યભામાએ કહ્યું કે મારી રાજમતી નામે નાની બહેન છે તે નેમિકુમારને બરાબર યોગ્ય છે. કૃષ્ણે ઉચ્ચસેન પાસે રાજમતીની માગણી કરતાં તેમણે ઘણા આનંદ પૂર્વક હા કહી અને તુરતજ લગ્ન કરવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યા. શ્રાવણ શુદ્ધિ ૬ નો દિવસ નક્કી કર્યો. તે દિવસે નેમિકુમાર સર્વ પરિવારની સાથે ઉચ્ચસેનને ત્યાં પરણવા ગયા. પણ ત્યાં તેમને લગ્ન ભોજન માટે પશુઓને એકઠાં કરેલાં જોયાં. દયાવીર નેમિકુમારે તે પશુઓને છોડી મૂકાવ્યાં અને પોતે રથ પાછો વળાવી ઘેર આવ્યા. વર્ષપર્યંત અમોઘ દાન આપી નેમિકુમારે દેવતાચળના સહસ્રામ્રવનના ઉપવનમાં દીક્ષા અંગીકાર કરી, તેમનો સાથે એક હજાર રાત્રિઓએ પણ દીક્ષા લીધી. દેવકીના નાના પુત્ર ગજસુકુમારે યૌવન વયમાં પોતાની બન્ને ભાર્યાની સાથે નેમિપ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી, ધ્યાન માટે તેઓ સ્મશાનમાં રાત્રે ઉભા હતા ત્યાં તેમના બ્રાહ્મણ સસરા સોમ શર્માએ તેમના માથા ઉપર અંગારા ભરેલી ઠીબ મુકી, જેઓ શુભધ્યાનથી કેવળજ્ઞાન પામી આયુધ્ય પૂર્ણ કરી મોક્ષમાં ગયા. આ મરણના સમાચાર તેમના કુટુંબને પડતાં વૈરાગ્યપાંખી વસુદેવ શિવાય નવ દશાર્દોએ તથા પ્રભુની માતાએ અને કૃષ્ણના અનેક કુમારોએ વળી નેમિનાથના ભાઈઓએ પણ દીક્ષાલીધી તેમજ રાજમતીએ તેમના પરિવારે ખીજો ભર્તા કરવા કહ્યા છતાં અને નેમિપ્રભુના નાના ભાઈ રથનેમિએ તેમની માગણી કરવા છતાં તેનો તિરસ્કાર કરી તેણે બોધ આપી દીક્ષા લીધી.

નેમિકુમારને દીક્ષા લીધા પછી ચોપનમે દિવસે કેવળજ્ઞાન થયું હતું. કૃષ્ણ મહારાત્રએ એક વખત પૂછ્યું કે આ દ્રારિકા નગરીનો, યાદવોનો અને મારો નાશ શી રીતે થશે ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે—દ્રીપાયન ઋષિને શાંભ વિગેરે કુમારો દાડ પી હેરાન કરતાં તે યાદવો સહિત દ્રારિકાને બાળી નાખનારો થશે. અને તમારા ભાઈ જરાકુમારથી તમારું મૃત્યું થશે. તે પ્રમાણે શાંભ પ્રમુખ કુમારોએ દાડ પી મત્ત થઈ દ્રીપાયન ઋષિને સંતાપ્યો. તેણે દ્રારિકા યાદવો સહિત બાળી નાખવાનું નિયાણું કયું અને તે ઋષિ મરી અગ્નીકુમાર નામે દેવ થયો, તેણે પૂર્વવૃત્તાંત જાણી આગળી નગગરી અને તેમાંના બધા માણસોને બાળી ભસ્મ કર્યા. માત્ર કૃષ્ણ અને બળદેવજ બહાર નીકળવા પામ્યા. કૃષ્ણ-તૃષા લાયવાથી ઝાડ નીચે સૂતા હતા ત્યાં જરાકુમારે મૃગ જાણી બાણ માર્યું. જેથી તેમનો કાળ થયો અને તેમનો આત્મા—ત્રીજી પાતીળ ભૂમિમાં ગયો. બળદેવ તેમના માટે પાણી લેવા ગયા હતા તે પાછા આવતાં ભાઈને મરેલો જણ્યા છતાં ભાઈના રનેહથી કૃષ્ણના શરીરને છ માસ સુધી લઇને દર્યા. છેવટે

દેવતાઓના સમન્વયાથી તે શળને છોડી વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી. ઘણા ભાગે વનમાં રહેતા ત્યાં એક મૃગ તેમનો ભક્ત થયો હતો, તે વનમાં કેટલાક સુથારો લોકડાં કાપવા આખ્યા હતા. તેમને એક મોટા ઝાડની અડધી ડાળ કાપી; ખાવા નીચે ઉતર્યા. મૃગ બળદેવને આહાર માટે આ સુથારો તરફ દોરી ગયો. સુથારોએ આ તપસ્વીને આદર પૂર્વક આહાર આપવા માંડ્યો ત્યાં એકદમ પવનના સપાટાથી ડાળ ભાગી, તે દાનદાતા સુથાર, મૃગ અને તપસ્વી બળદેવ, એ ત્રણેના ઉપર પડતાં મરણ થયા અને પાંચમા દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

ભગવાન નેમિનાથ પ્રાણીઓને બોધ આપી ગિરનાર ઉપર દેહત્યાગ કરી મોક્ષે ગયા.

પ્રધુમ્ન, શાંખ વગેરે કુમારો, કૃષ્ણની આઠે પટરાણીઓ, ભગવંતના બંધુઓ, રાજમતિ વગેરે દ્વારિકાના દહન પહેલાં નેમિનાથ ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી હતી તેઓ પણ મોક્ષમાં ગયાં.

વસુદેવ, રોહિણી અને દેવકી, નેમિપ્રભુનું ધ્યાન ધરતાં, કૃષ્ણ બળભદ્રે એમને બહાર કાઢવાનેઃ ઘણું પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ દ્વારિકામાં અગ્નિથી બળી ગયાં. અને સ્વર્ગે ગયાં.

શિવાદેવી, અને સમુદ્રવિજય માર્કેન્દ્ર દેવલોકમાં ગયા અને બીજા દશાહોં મહર્ષિક દેવો થયા.

પાંડવો કે જે કૃષ્ણનું મૃત્યુ સાંભળી સંસાર ત્યાગ કરી દ્રૌપદી સાથે સાધુ થયા હતા. તેઓ નેમિપ્રભુને વાંદવા માટે વિહાર કરતા કરતા ગિરનાર આવતા હતા. તેમણે ભગવાન નેમિનાથનું મૃત્યુ જાણી અત્યંત ખેદ થયો, તેઓ સિદ્ધાચળ ઉપર ધ્યાનસ્થ રહ્યા, ત્યાં કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા અને સાધ્વી દ્રૌપદી કાળ કરી બ્રહ્મદેવલોકમાં ગઈ.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે બળદેવ બળભદ્ર, વસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ, અને પ્રતિ-વાસુદેવ જરાસંધનું, છેલ્લું નવસું ત્રિક કહી બતાવ્યું.

પુરાણોમાં લખાયેલો દ્વારિકાનો નાશ.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૨૦૧-૨૦૨ થી-

“એ વૃત્તાંતને અંતે એક મસ્ત મધપાન કીડા થાય છે. તેમાં તેઓ

પોતાના આખા યાદવકુલનો નાશ કરે છે. બીજા અસંખ્ય રાજાઓ, અને સરળ સદ્ગુણવાળી ઘણી સ્ત્રીઓ સાથે પ્રભાસમાં આનંદયાત્રા કરવા ગયો. બિલ્લાસમાં એથી પણ વધારે વૃદ્ધિકરવા એ આનંદમાં ભાગ લેવા કૃષ્ણે અપ્સરાઓને (ઇંદ્રના સ્વર્ગનીનૃત્ય કરતી સ્ત્રીઓને) બોલાવી રાજાઓ તરતજ મધપાન અને મોજશોખમાં મરત બની ગયા. છેવટના બનાવની હકીકત વિષ્ણુપુરાણમાં નીચે પ્રમાણે આપી છે

“ યાદવોએ (કૃષ્ણના પુત્રોએ) મધપાન કર્યું. તેથી તેમનામાં માંહોમાંહે લડવાથી કજીઆનો નાશ કારક વહુને પ્રગટયો, અને ગાલિપ્રદાન રૂપી બલતણથી એ વર્ષને ને પોષણ મળ્યું. દિવ્ય અસરથી તેમનામાં જુસ્સો પ્રગટવાથી તેઓએ એક બીજાપર અસો દ્વેષ્યાં તે ખૂટ્યાં ત્યારે તેમને ઊંચી ઊગેલી ઝાડીઓનો આશ્રય લેવો પડ્યો. એ ઝાડીઓ તેમના હાથમાં વજ્ર રૂપ થઇ અને તેમણે તે વડે એકબીજાને નાશ કારક પ્રહાર કર્યા. તેમને તેમ કરતાં અટકાવવા કૃષ્ણ વચ્ચે પડ્યા. પરંતુ તેમણે ધાયું કે તેઓ દરેકનો પક્ષ કરે છે તેથી તેઓ એ લડ્યા કર્યું. પછી જુસ્સે થઇ તેમનો નાશ કરવા કૃષ્ણે એ ચાર ડાળીઓ લીધી, તે લોઢાની ગદાજેવી થઇ પડી, તે વડે તેમણે ઘણા યાદવોનો નાશ કર્યો. અને બાકીનાઓએ માંહોમાંહે જુસ્સાથી લડી એક બીજાને નાશ કર્યો. થોડા વખતમાં તેજસ્વી કૃષ્ણ અને દારૂક શિવાય એક પણ યાદવ જીવતો રહ્યો નહિ. ”

પછી અકસ્માત એક શિકારીના બાણથી તેઓ ઘાયલ થાય છે. એક વખત કૃષ્ણે દુર્વાસાઋષિનો સત્કાર કર્યો હતો પણ ઋષિના પગપર ભોજનનો શેષ રહ્યો હતો તે ઘોષ નાખવાનું ભૂલી ગયા હતા. આ અપમાનથી દુર્વાસાએ ભવિષ્ય બ્રાહ્મ્યું હતું કે પગ પર ઘા થવાથી કૃષ્ણનું મરણ થશે, તેમના ગયા પછી કૃષ્ણ વિચારમાં મગ્ન રહ્યા. યોગને અનુકૂલ એક આસનરચી તેમણે પોતાનો ડાબો પગ જમણી જાંઘ પર નાખ્યો, એટલે પગની એડી બહાર પડતી રહી. દેવયોગે જર નામના એક શિકારીએ કૃષ્ણના પગ પર દૂરથી નજર કરી ભૂલથી તે પગને હરણ ધાયું અને લોઢાનું અણીવાળું બાણ એડીમાં ઘોંચાય એવી રીતે માર્યું. પછી પોતાની ભૂલ માલમ પડવાથી જર કૃષ્ણને પગે પડ્યો, અને ક્ષમા ચાચી. તેને કૃષ્ણે જવાબ દીધો કે “ લગાર પણ બીશમાં ” શિકારી, જા, મારી કૃપાથી તું દેવોના નિવાસ, સ્વર્ગમાં જઈશ ” તરતજ વિમાન આવ્યું તેમાં તે શિકારી સ્વર્ગે ગયો. પછી કૃષ્ણે માનવ દેહનો ત્યાગ કર્યા.

(પૃ. ૨૦૩ થી) કૃષ્ણ જીવનના છેલ્લા બનાવ ધર્મના એક સ્વરૂપની

સૂચના કરે છે, તે ઘણીવાર સમજાવવામાં આવેલું નથી. તેઓ પોતાના ભાઈના મરણ વખતે હાજર છે, તેઓ પોતાના પુત્રોને જોરબંધ યુદ્ધ કરતાં જુવે છે. અને એકપણ બાકી રહેતો નથી ત્યાંસુધી પરસ્પર ક્ષય કરવામાં મદદ કરે છે. અને પોતે બંને એકિલીસની પેઠે એક શિકારીના બાણથી પગની એડીમાં ઘાયલ થઈ નાશ પામે છે. આ સ્વરૂપ બાથ કહે છે:૧—“ કવિએ કૃષ્ણનું આરિત્ર્ય ગમે તેવું પ્રિય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તો પણ આ વાર્તાના મૂલ્યમાં કંઈક શોક અને નિર્દયતાનો પણ પાયો જણાય છે. વિનાશનાં આ બધાં કૃત્યો, પોતે હાથ કરતા હોય એવીરીતે નીહાલે છે. પોતાના યાદવકુલનો નાશ પાસે આવ્યો છે એમ પોતે હસતા જુએ છે અને તેને માટે તૈયાર થાય છે.... શિવના કરતાં ઓછા વિકરાળ છે તો પણ પોતાના આરિત્ર્યના એક અંશમાં વિષ્ણુ કઠણ હૃદયવાળા દેવ છે; એ પણ સર્વ ભક્ષક કાળરૂપ છે. ”

॥ ઇતિ પુરાણોમાં બતાવેલો દારિકાનો નાશ. હિંદુ, દેવોથી.

(૧) રામ કૃષ્ણાદિકના અવતારોની સિદ્ધિ માટે પ્રમાણો.

સ્કંદપુરાણની પ્રસ્તાવના. પત્ર ૪ થી આપેલો વિચાર.

“ વરાહવતારની સિદ્ધિના માટે બે પ્રમાણો આપ્યાં છે. એક તૈત્તરીય સંહિતાનું બીજું શતપથ બ્રાહ્મણનું (૧૪-૧૧ ૨-૧૧૦)

પરશુરામવતારની સિદ્ધિના માટે-ઐતરેય બ્રાહ્મણનું ! કૃષ્ણાવતારની સિદ્ધિના માટે-છાંદોગ્યનું તેમજ તૈત્તરીયારણ્યકનું ॥ વામનાવતારની સિદ્ધિના માટે-ઋગ્વેદમાના વિષ્ણુ સૂક્તનું તથા શતપથ બ્રાહ્મણનું (૧-૨૧ ૫-૭) ॥ ઋદ્રનું વર્ણન-અથર્વવેદ ’ (૧૧) કાંડે ૨ બીજા પ્રપાઠકે ૬૬ માં મંત્રે, તૈત્તરીયારણ્યકમાં પણ છે ॥ ગણપતિની સિદ્ધિના માટે-ઋગ્વેદનું શુક્લયજુર્વેદનું પણ ॥ સૂર્યની સિદ્ધિના માટે પણ વેદોનાં અનેક પ્રમાણો આપ્યા છે.

આવી રીતે સ્કંદ પુ. ની પ્રસ્તાવનામાં—વરાહની, પરશુરામની, કૃષ્ણાવતારની, વામનાવતારની, ઋદ્રદેવની, ગણપતિની અને સૂર્યની સિદ્ધિના માટે ઉપર બતાવેલાં પ્રમાણો આપી લખી જણાવ્યું છે કે “ પુરાણોમાં વર્ણવેલા દેવો છે તે વેદમૂલક છે પણ મૂળ વિનાના નથી એમ સ્કંદ પુ. ની પ્રસ્તાવનામાં લખી બતાવ્યું છે.

આ ઉપર બતાવેલા વરાહદિક અવતારો-વૈદિક મતનાજ અનેક વિદ્વાનોને

સત્ય સ્વરૂપના ભાસેલા નથી તેથી તેઓ પોત પોતાના અસિપ્રાયો બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારના પ્રગટ કરતા ગયા છે. તેમાંના કેટલાંક પ્રમાણો અમો પણ બતાવતા આવ્યા છોએ, છતાં બે વરાહાવતારની સિદ્ધિ-તૈત્તરીય અને શતપથ જણાવતા હોયતો તે અથોપણ કાલ્પનીક અથોની સાથમાંજ કલ્પી શકાય ? તો પછો તે અથોને પ્રમાણ રૂપમાં કેવીરીતે મૂકી શકાય ? એકંદરે વિચાર કરી બેતાં ધર્મની બાબતમાં તેમજ ઇતિહાસની બાબતમાં વૈદિકેએ ઘણીજ બાબતમાં બીજાઓ-માંથી લઇને કલ્પિતજ ગોઠવી દીધું છે. એમ અનેક પાશ્વ્યાત વિદ્વાનોના લેખોથી બહાર થઇ ગયું છે. છતાં સત્યવસ્તુના શોધક ન બનતાં જૂઠ્ઠી સિદ્ધિ કરવા મથ્યા રહેવું એમાં કંઈ પડિતાઇ ?

॥ ઇતિ વરાહ, વામનાદિકની સિદ્ધિમાં-વેદનાં પ્રમાણો તેનો વિચાર.

૮ દિક્ષાલ, ૭ દ્વીપ, ૬ ખંડ અને સાત પાતાલનાં નામ. તુલસી રામાયણ. બાલકાંડ પૃ. ૧૫૬ ની ટીપમાંથી—

“ ૧ ઇંદ્ર, ૨ અગ્નિ, ૩ યમ, ૪ નિર્જીતિ, ૫ વરૂણ, ૬ વાયુ, ૭ કુબેર અને ૮ ઇશાન એ આઠ દિક્ષાલ કહેવાય છે. ”

“ ૧ જંબૂ, ૨ શલમલી, ૩ કુશ, ૪ કૌંચ, ૫ શાક અને ૬ પુષ્કર એ નામના સાત દ્વીપ છે. ” (એકનું નામ રહી ગયેલું જણાય છે.)

“ ૧ ઇલાવૃત, ૨ રમ્યક, ૩ હિચ્ચયમય, ૪ કુરૂ, ૫ હરિવર્ષ, ૬ ભારત, ૭ કેતુમાલ, ૮ ભદ્રાશ્વ, અને ૯ કિંપુરૂષ, એ નામના નવ ખંડ છે. ”

“ ૧ અતલ, ૨ ચેતલ, ૩ સુતલ, ૪ તલાતલ, ૫ મહાતલ, ૬ રસાતલ, અને ૭ પાતાલ એ નામના સાત પાતાલ છે. ”

જૈનમાં-દિક્ષાલના સંબન્ધે, જંબૂદ્વીપાદિક અસંગ્રહ્ય દ્વીપ સમુદ્રોના સંબન્ધે, ભરતાદિક નવ ખંડના સંબન્ધે અને સાત નરકોના સંબન્ધે, મોટા મોટા અથોમાં વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન કરેલું છે, તે આ ટુંક લેખમાં લખી શકાય નહીં માટે તે વિષયોના સંબન્ધે જૈન અથોને બેવાની ભલામણ કરું છું, તે બેવાથી વાચકોને બબર પડે કે ફરતું ફરતું આ બધું ચક્ર કયાંથી આવ્યું અને કેવા સ્વરૂપમાં ફેરવાયું ? આમાં વધારે શું લખીને બતાવું ?

ઇતિ વૈદિકે-૮ દિક્ષાલ, ૭ દ્વીપ, ૬ ખંડ, ૭ પાતાલ. તે જૈનોમાં છે. તેનો વિચાર.

જૈનોમાં જાતિ સ્મરણ છે. વૈદિકોમાં કયા જ્ઞાનનો લેહ ?

જાતિ સ્મરણવાળા શૃગાલ અને વાનર.

સ્કંદ. પુ. બ્રહ્મખંડ અધ્યાય. ૩૪ મો. પત્ર ૬૧ થી

“ એક જંગલમાં-શૃગાલ અને વાનર એ બેને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થઈ જતાં આપસ આપસમાં પૂછવા લાગ્યા કે-વાનર પૂછે છે કે હે શૃગાલ ! તું હુર્ગંધ વસ્તુનું ભક્ષણ કરવાવાળો કેમ થયો ? શૃગાલે જવાબ વાળ્યો કે-મેં બ્રાહ્મણને એક આઠક ધાન્ય આપવાનું કહી ને આપ્યું નહિ તેથી હું શૃગાલ (શિયાલીઓ) થયો. શૃગાલે પૂછ્યું કે ભાઈ ! તું વાનર કેમ થયો ? મેં પૂર્વ ભવમાં બ્રાહ્મણોનું શાક ચોર્યું હતું. તેથી હું વાનર થયો. પછી તે બંને ઋષિના કહેવાથી ધેનુ કોટિ તીર્થના સ્નાનથી પાપ મુક્ત થયાં. અને વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં ચાલ્યાં ગયાં.

આમાં વિચારવાનું કે-જાતિ સ્મરણ વૈદિક મતમાં કયા જ્ઞાનનો લેહ મનાયો છે ? અમારા વિચાર પ્રમાણે જૈનોથી ઉછીતો લીધેલો હોય ! બીજી વાત પાણીના સ્નાનમાત્રથી પાપ મુક્ત અને વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે ગયા ! શરીર છોડીને કે તેના તે શરીરથી ? વળી વિમાન લઈને કોણ આવ્યું ? મોટા મોટા પુરુષાત્માઓ ઘણાએ થઈ ગયા પણ વિમાનમાં બેસી કોઈ સ્વર્ગે ગયા જણાતા નથી, તેમ પુરાણકાર સિવાય કોઈએ લેખીને પણ બતાવ્યા હોય એમ પણ જણાતું નથી. ખુદ પુરાણકારોનેજ લેવા કોઈ વિમાન લઈને આવેલું જણાતું નથી. કલ્પિત કથા પણ કાંઈ યોગ્યતાવાળી હોવી જોઈએ.

હતિ જૈનોમાં જાતિ સ્મરણ છે, વૈદિકમાં કયા જ્ઞાનનો લેહ. તેનો વિચાર.

જ્યાં ત્યાં યજ્ઞના નામે વિષ્ણુ તો પ્રાયે દોડતા ખસે ?

સ્કંદ પુ. બ્રહ્મખંડ અધ્યાય ૩૭ મો. પત્ર ૬૮ થી

“ કુદલ ગામમાં મુદ્દગલ મુનિએ યજ્ઞ કરવા માંડ્યો. ત્યાં મહાવિષ્ણુ પધાર્યાં વિશ્વકર્મા દ્વારા મુદ્દગલના આશ્રમમાં કુંડ ખોદાવ્યો. ગાયને દૂધની ધારા કરવાની આજ્ઞા કરી. તેથી કુંડ પુરાઈ ગયો. ક્ષીર સાગર નામ આપી લગવાનું અંતર્ધાન થઈ ગયું. ”

આ મુદ્દગલ મુનિના પ્રસંગથી યજ્ઞના કુંડનો ક્ષીર સાગર બનેલો તે કાયમ રહેલો હશે કે વિષ્ણુ લગવાનું પાછો ઉઠાવીને લઈ ગયા હશે ? પૌરાણિકો ખુદાશો કરીને આપે તે ખરે ?

જૂનામાં જૂનું વાયુ. પુ.—અવતારે, સાત સમુદ્રો, કૂર્મ- પુ. માં—

સંસ્કૃત સા. જૂ. ૩૮૦ થી—

જગતની ઉત્પત્તિ શિવાય-પૃથ્વી વિષેનાં પુરાણો વર્ણુનો, પ્રાચીન દેવતાઓ, સાધુઓ અને લડવઘાઓનાં પરાક્રમો, વિષ્ણુના અવતાર વિષેના વૃત્તાંતો, સૂર્યવંશ તથા ચંદ્ર વંશના રાજાઓની નામાવળીઓ અને વિષ્ણુ અથવા શિવનાં સહસ્ર નામની ટીપો, એ સઘળાં પુરાણોમાં આપવામાં આવ્યું હોય છે. વળી પ્રાર્થના, ઉપવાસ, નૈવેદ્ય ઉત્સવ, યાત્રા, આદિ સાધનોવડે દેવતાઓની પૂજા કરવાના નિયમો પણ એ ગ્રંથમાં આપેલા હોય છે.

વાયુપુરાણ જે એક જુનામાં જુનું પુરાણ છે, તેનો અમુક ભાગ મહાભારતની સાથે મળતો આવે છે, પણ હરિવંશની સાથે એ પુરાણનો સંબંધ એના કરતાં પણ વધારે છે અને જગતની ઉત્પત્તિનું વર્ણન જ્યાં આગળ આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં આગળ તે હરિવંશના અને એના શબ્દે શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે.

મત્સ્યપુરાણ પણ મહાભારત અને હરિવંશની સાથે ઘણા ગાઢા સંબંધથી જોડાયેલું છે. મનુ અને મત્સ્યની વાર્તાથી એ પુરાણની શરૂઆત થાય છે.

કૂર્મપુરાણમાં વિષ્ણુના જુદા જુદા અવતાર જેમાંનો એક કૂર્માવતાર પણ છે, તેની હકીકત આપવામાં આવી છે અને દેવતાઓ તથા રાજાઓની વંશાવળી અને ધીજી પણ કેટલીક હકીકતો આપવામાં આવી છે. તે ઉપરાંત મહાભારત અન્ય પુરાણોના સૃષ્ટિ વિષયક વિચારોને અનુકૂળ રહીને સૃષ્ટિનો સવિસ્તર હેવાલ પણ આપવામાં આવ્યો છે, એ પુરાણમાં જુદા જુદા સમુદ્રવડે એક ધીજીથી છુટા પડેલા અને જેનું મધ્ય બિન્દુ એકજ છે એવી સાત ટાપુઓની ઢુનીયા અનેલી છે, એવું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. એમાંનો મુખ્ય ટાપુ જેની મધ્યમાં મેરૂ પર્વત આવેલો છે તે જ બુદ્ધાપ છે અને ભારતવર્ષ “ ભારતલોકોનો દેશ ” અથવા હિંદુસ્થાન એ એનો મુખ્ય વિભાગ છે.

॥ ઇતિ વૈદિકે—યજ્ઞકુંડનો સમુદ્ર, અવતારો ને સમુદ્રોનું સ્વરૂપ.

(૧) વૈદિકમતે ધરણી વરાહનો સંવાદ.

રંકદ પુ. બીજો વૈષ્ણવ ખંડ, શ્લોક ૧૦૫ નો અધ્યાય પહેલો પત્ર ૧ થી ચાર સુધી, પૃથ્વી વરાહનો સંવાદ તેમાંનો કિંચિત્ સાર.

“મેરૂ પર્વત ઉપર હજાર જોજન પિપલાના ઝાડ નીચે, એક ભવ્ય મકાનમાં વસિષ્ઠ, આત્ર, માકેડેય આદિ ઋષિઓથી અને ઇંદ્ર લોકપાલાદિકથી સેવિત વરાહ ભગવાન પાસે-પૃથ્વી આવી, જેના સ્તન મેરૂપર્વત જેટલા છે, તેની ઇલા પિંગલા બે સખિઓએ વરાહ ભગવાનને વધાવ્યા, ભગવાને ‘પૃથ્વીનું’ આલિંગન કરી કુશલતા પુછી, પછી કહેવા લાગ્યા કે હે દેવિ ? મેં શેષનાગના માથા ઉપર સ્થાપીને તારા ઉપર લોક સ્થાપ્યો, તારી સાહાય્ય માટે હું આવ્યો હતો, પણ તું શું કરવાને આવી ? પછી દેવીએ કહ્યું કે-આપે મને પાતાલમાંથી ઉદ્ધરીને, શેષનાગના ક્ષણના સ્તન પીઠ ઉપર સ્થિર કરી અને મારા ઉપર પર્વતોને સ્થાપ્યા અને તે પર્વતો મને ધારણ કરવાને સમર્થ છે પણ તેમાં મુખ્ય પર્વતો કયા ? તે મને જણાવો ? પછી આગળ મેરૂપર્વતાદિક પર્વતો ગણાવ્યા છે તે બધો અધિકાર પહેલા અધ્યાયથી જોઈ લેવો.”

(૨) આગળ એજ ખંડનો બીજો અધ્યાય શ્લોક ૨૭ નો છે તેમાં પૃથ્વીએ વરાહને ‘પૂછ્યું’ કે-હે ભગવાન ! આપ કયા મંત્રની આરાધનાથી પ્રસન્ન થાઓ ? પછી વરાહ ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે-

ॐ નમઃ શ્રી વરાહાય, ધરણ્યુદ્ધરણાય ચ ।

વહ્નિજાયા સમાયુક્તઃ, સદા જપ્યો મુમુક્ષુભિઃ ॥૧૦॥

હે દેવિ ! આ મંત્રનો દેવતા હુંજ છું. એનો ચાર લાખ વખત, જાપ કરી પછી હામ કરવો અને પછી શંખ ચક્રાદિના સ્વરૂપે મારું ધ્યાન કરવું. સર્વ કામનાની સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈ અન્તે મોક્ષમાં જાય.

પૃથ્વીએ ફરીથી પૂછ્યું કે-એ મંત્રથી પૂર્વે કેને કેને ફળ મેળવ્યું ? ઉત્તરમાં વરાહ ભગવાન પોતે કહે છે કે-હે પૃથ્વી ! પૂર્વે કૃતયુગમાં એક બ્રાહ્મણે એ મંત્રનો જાપ કર્યો, પછી મને દેખીને મારાથી વર મેળવી મારાપદને પ્રાપ્ત થયો. વળી દુર્વાસ ઋષિના શાપથી સ્વર્ગથી બ્રષ્ટ થયેલો-ઇંદ્ર એ મંત્રથી પાછો ઇંદ્રપદને પ્રાપ્ત થયો. તેમજ બીજા અનેક મુનિઓ પણ આ મંત્રના જાપથી પરમગતિને પ્રાપ્ત થયા. વળી શેષનાગ કશ્યપ ઋષિથી એ મંત્રને પ્રાપ્ત થઈને અને શ્વેતદ્રીપમાં જાપ કરીને ફરી પાછો ધરણીધર થયો. માટે એ મંત્રનો જાપ મનુષ્યોએ જરૂર કરવો છત્યાદિ.

(૩) હુબેલી પૃથ્વીને-નાકમાંથી નીકળી વરાહ લાવ્યા.

ભાગવત તૃતીય સ્કંધ. પત્ર ૩૮ થી (મ. મી. પૃ. ૯૩)

“ જલમાં ડુબેલી પૃથ્વીને જોઈ વિષ્ણુજીએ ઘણા કાળ સુધી વિચાર કર્યો કે આ પૃથ્વીને કેવી રીતે ઉપર લાવું અને લોકો કેવા રીતે ફરીથી તેના ઉપર વસે ! પણ વિચાર કર્યો કે—જેને મને પેદા કર્યો છે તે મને મદદ કરે. એ વિચારની સાથેજ **બ્રહ્માજીના** નાકમાંથી અંગુઠા પ્રમાણે વરાહનું અચ્યુત નીકળ્યું. થોડીવારમાંજ મોટું થઈ ગયું અને પછી જલમાં જઈ હિરણ્યાક્ષનું શરીર ચીરી નાખ્યું. રૂધીરથી ભરેલી પૃથ્વીને ઉપર લાવી લીલા કરવા લાગ્યા. ઇત્યાદિ. ”

(૪) ઇશ્વરે મેરૂપર્વત પોતાની પીઠ ઉપર રાખ્યો. વળી જીવો—ભાગવત સ્કંધ ૧૦ મો. અધ્યાય ૩ જો (શં. ૩૭૨ પૃ. ૫૪).

“ ઇશ્વરે ‘ કછપ ’ અવતાર ધારણ કરી મંદરાચલ પોતાની પીઠ ઉપર રાખવો શું ઉચિત છે ? ”

॥ ઇતિ વૈદિકના-ધરણી વરાહનો સંવાદ અને વરાહના મંત્રથી પરમ ગતિ આદિ કલમો ૪

કલમો ચારનો વિચાર—વેદોમાં જેનું નામ નિશાણ નથી તે વાતો આધુનિક પુરાણોમાં ક્યાંથી આવી ?—સ્કંદ પુ. ની બે, બે ભાગવતની. પ્રથમ વરાહ અવતાર—ઘણા વૈદિક પંડિતોથી અશ્રદ્ધિત થયેલો છે તો પછી મેરૂ પર્વત ઉપર વરાહ ભગવાનજ ક્યાંથી ? વળી વિચારવાનું કે—વસિષ્ઠ, અત્રિ, માર્કંડેય આદિ બધા ઋષિઓ એક સમયમાં થયેલા મનાયા છે ? આવા આવા પ્રકારની તદ્દન બનાવટી વાતોના લખવાવાળા પુરાણકારો લોકોનું ઠગ્યાણ કરવાની બુદ્ધિવાળા હતા ?

બીજી કલમમાં—હો વરાહ ભગવાન ? આપ કયા મંત્રથી પ્રસન્ન થાઓ ? જડરૂપ પૃથ્વીએ પ્રશ્ન કર્યું. વરાહ ભગવાને પોતાના નામનો મંત્ર આપી મોક્ષનું ફળ પણ બતાવી દીધું અને કૃતયુગમાં થયેલો બ્રાહ્મણ તે મંત્રના બપથી વિષ્ણુ પદને મેળવાવાળો થઈ ગયો બતાવ્યો. બીજા ઉદાહરણમાં—હર્વાસાના શાપથી પદભ્રષ્ટ થયેલા ઇંદ્રે તે મંત્રના બપથી ફરી ઇંદ્રપદ મેળવ્યું. આમાં જીવો—હર્વાસાં કયા કાળના ? તેમને શાપ કયા કાળમાં આપ્યો ? અને ફરીથી ઇંદ્રે કયા કાળમાં ઇંદ્રપદ મેળવ્યું ? આ બધું વિચારવાનું છે. વળી એ મંત્રથી અનેક મુનિઓને મોક્ષપદ અને શેષનાગને ધરણીધર પ્રાપ્ત થવાનું બતાવી દીધું છે. (૨. સ્કંધ પુ.)

* વસિષ્ઠ—રામના સમયના, મરૂંડેયપુરાણના કર્તા—માર્કંડેય પ્રસિદ્ધ છે.

આગળ જીવો કલમ બે ભાગવતનો. કુબેલી પૃથ્વીને ઉપર લાવવાનો વિચાર કરતાં વિષ્ણુએ વિચાર્યું કે મને પેદા કરવાવાળો મદદ કરો. કે તુરંતજ બ્રહ્માના નાકમાંથી વરાહ પેદા થઈ પૃથ્વીને ઉપર લાવી લીસા કરવા લાગ્યા.

આમાં વિચારવાનું—બ્રહ્માથી વિષ્ણુ પેદા થયા અને બ્રહ્માના નાકમાંથી વરાહ. કઈ બાબતું સાચું? કઈપના અવતારે જળમાં પ્રવેશ કરી મંદ-રાયળને પીઠ ઉપર ધારણ કર્યો. ? વૈદિક મતનાજ પડિતો અવતારોના સંબંધે વિચારોના તરંગોમાં ગોથાં મારી રહ્યા છે અને પુરાણકારો મરજી પ્રમાણે ઠોક બે ઠોક કરી રહ્યા છે. આ બેલ કેવો માનવો ?

॥ ઇતિ ધરણી વરાહના સંવાદાદિક કલમો ૪ નો વિચાર.

દેરીથી કલમ ત્રણના વિચારવાળું—

(૧) પૃથ્વીના સંપૂર્ણ જીવ એક કુંડ ઉપર રહ્યા. શંકાકોષ શંકા ૩૮૯ મી. પૃ. ૫૭ માં.

“ જ્યારે હિરણ્યક્ષ પૃથ્વીને પાતાલમાં લઈ ગયો હતો તે વખતે, જેટલો સમય પૃથ્વી પાતાલમાં રહી તેટલા સમય સુધી પૃથ્વીના સંપૂર્ણ જીવ એક કુંડ ઉપર બેસી રહ્યા, પછી બ્રહ્માની પ્રાર્થનાથી ભગવાને કહેવું કે—પાતાલમાંથી હું પૃથ્વી લાવી આપું છું, સંભવિત છે કે ? પૌરાણીઓ બતાવશે કે તમામ જીવો શા રૂપે (કેવા રૂપે) કુંડ ઉપર રહ્યા ? કુંડ કેટલું મોટું હતું ? (ભાગવત સ્કંધ અધ્યાય ૧૩ મો. ”

(૨) પૃથ્વી વરાહે દાઢ ઉપર રાખી. શંકાકોષ શંકા ૪૯ મી પૃ. ૭માંથી

“ વરાહે હિરણ્ય કશ્યપુ પાસેથી પૃથ્વી છીનાવી લઈને દાઢ ઉપર રાખી. પછી તે બન્નેને યુદ્ધ થયું હતું. તે પૌરાણીઓ કહેશે કે તે બન્ને શાના ઉપર ઉભા રહી લડયા હશે ? (ભાગવત. દશમ સ્કંધ) ”

(૩) વરાહ સાતમાપાતાલમાંથી પૃથ્વીને લાવ્યા.

સ્કંદ પુ. ખંડ ૨જો, અધ્યાય. ૨૬ મો. શ્લોક ૬પનો, પત્ર ૪૮ થી ૪૯ સુધી તેમાંનો કિંચિત્ વિચાર—

“ભારદ્વાજ કહે છે કે—પૂર્વ કાલમાં પાછલી રાત્રે ઉઠેલા—મધુસૂદનને (કૃષ્ણને) વિચાર થયો કે, પૃથ્વી વિના ભૂતોને કોણ ધારણ કરે? એવો વિચાર કરી ધ્યાનથી પૃથ્વીને પાતાલમાં જોઈ, પછી વરાહનું રૂપ ધારણ કરી જોળતાં જોળતાં સાતમા પાતાળમાં ગયા. ત્યાં પૃથ્વીને ધુજતી જોઈ. પછી ત્યાંથી લાવીને સમુદ્રના મધ્યમાં સ્થાપી તે વખતે મંગલ તૂર થયાં અને સનકાદિ સર્વે ખુશી થયા. પછી વરાહની આજ્ઞાથી બ્રહ્માએ યથાસ્થાન તેની ગોઠવણ કરી ઇત્યાદિ.

સ્વર્ગ, મૃત્યુ, અને પાતાલ એ ત્રણ લોક અને તેમાં રહેલા જીવાદિક પદાર્થો અનાદિ કાળના છે. નતો કોઈએ ઉત્પન્ન કર્યા છે તેમજ નતો કોઈ તેનો નાશ કરવા સમર્થ છે. માત્ર નિમિત્ત મળવાથી ઉત્પન્ન અને નાશ (અદલ બદલ થતા આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહ્યા છીએ છતાં પણ પૌરાણિકોએ “પૃથ્વી પાતાલમાં ગઈ” વિગેરેની તર્ફન પાયા વગરની વિચિત્ર કલ્પિત કલ્પનાઓ કરી આ હુનીયાને ઉંધે રસ્તે ચલાવી દીધી છે. જુવો ઉપરના પૃથ્વી સંબંધેના ત્રણે લેખો. કયા લેખથી શાન્તિ મળે તેમ છે?

II. ઇતિ પૃથ્વી, પાતાલમાંથી લાવ્યા. તેનો વિચાર.

(૧) વળી ત્રણે દેવોમાં મોટા નાંગાની તકસરમાં વિષ્ણુજ મોટા ઠર્યા.

હિંદુસ્તાતનના દેવો પૃ. ૧૪૦ થી. સંકેદ પુરાણનો લેખ આપી જણાવ્યું છે તેમાંનો કિંચિત્ સાર—

“અપ્પી પૃથ્વી જળમય થઈ હતી. વિષ્ણુ સહસ્રમુખ શેષનાગની છાતી ઉપર લાંબા થઈને સુતા હતા, ત્યારે તેમની નાભિમાંથી એક કમળ ઉત્પન્ન થયું અને તેનું ઉંચું જતું ફુલ તરતજ પાણીની સપાટી લગણ પહોંચ્યું અને તે ફુલમાંથી બ્રહ્મા નીકળ્યા, બ્રહ્માએ આસપાસ જોયું અને અપાર વિસ્તૃત આકાશમાં કોઈ પ્રાણીને જોયું નહિ, તેથી તેમણે પોતેજ પ્રથમ જન્મ્યા છે અને બીજા બધા પદાર્થો કરતાં ઉંચા દરજ્જાના થવા યોગ્ય છે એમ ધાર્યું. તો પણ તેમણે પ્રથમ સમુદ્રમાં શોધ કરવાનો, અને મારી સાથે શ્રેષ્ઠ પદ માટે કોઈ તકસર કરનાર છે કે નહિ, તે નક્કી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેથી તે (બ્રહ્મા) કમળ નાળ તરફ ચાલ્યા અને વિષ્ણુને ઉંધતા જોયા ખૂબ પાડીને પૂછ્યું કે ‘તમે કોણ છો?’

૧ આ જગોએ જુવો નૈતં છિદંતિ શસ્ત્રાણ્ણિ, નૈ નં દદતિ પાવકઃ ગીતાવાળા શ્લોકનો વિચાર કરો ?

વિષ્ણુએ કહ્યું ‘ હું પ્રથમ જન્મ પામનાર છું પણ બ્રહ્માએ એ વાત સ્વીકારી નહિ એટલે બન્ને વચ્ચે ભારે કળ્મશ થયો, એ તકરાર ચાલ્યા કરી એટલામાં શિવ બન્ને યોદ્ધાઓની વચ્ચે પડ્યા અને ગુસ્સાથી બોલ્યા ‘ હું અરેબરો પ્રથમ જન્મેલો છું, પણ તમારા બેમાંનો જે મારા માથાની ટોચ પર કે પગને તળીએ પહોંચી શકશે તેને હું મારૂ શ્રેષ્ઠ પદ આપી દઈશ. બ્રહ્મા એકદમ ચઢ્યા પરંતુ અપાર સ્વરૂપના પ્રદેશમાં ચઢી ચઢીને થાક્યા ને કંઈ વળ્યું નહિ, તથાપિ શ્રેષ્ઠ ગણવાનું માન છોડી દેવા નાખુશ હોવાથી, બુદ્ધ બોલ્યા કે મે શિવના માથાનો મુકુટ બેસ્યો. ’

અભિમાન ને અસત્યના આ બેવડા પાપ માટે શિવે નિર્મોહી કયું કે- બ્રહ્માની પૂજા, કે પવિત્ર ક્રિયા, કોઈ કરશે નહિ. વિષ્ણુ પાછા ક્યારે અને કબુલ કયું કે હું મહાદેવના (શિવના) પગ બેઠ શક્યો નહિ. તે ઉપરથી શિવે કહ્યું કે ‘ તમે દેવોમાં સર્વથી પ્રથમ જન્મ્યા છો અને સર્વથી ઉંચુ પદ પામવા યોગ્ય છો. આ પ્રમાણે વિષ્ણુ અગ્રે જન્મ પામ્યા તે અને નીતિમાં સર્વોપરિ છે તે વાત સિદ્ધ થઈ. (મૂરકૃત. ‘ હિંદુ સર્વ દેવ ’ પૃ. ૧૮)

આમાં જરા વિચાર-આ પૃથ્વી અનાદિકાલનીજ છે તે: પણ આખી પૃથ્વી જળમય થયાનું પુરાણકારોએ કેટલી વખતનું કલ્પેલું છે ? અને આ ત્રણ દેવો મોટાઈ લેવાને માટે કયા કાળમાં લડ્યા ? વિષ્ણુ શેષનાગ ઉપર સૂતા તે કયા કાળમાં ? ઇચ્છા વિના નાભિમાંથી કમળ નીકળ્યું, તેમાં અચાનક પણે બ્રહ્મા આવીને ભરાયા, પણ તે વખતે શિવજી કઈ દિશામાંથી ન્યાય કરવાને આવી પહોંચ્યા ? ળીજે ઘણે ઠેકાણે જણાવવામાં આવ્યું છે કે-શિવે પોતાના લિંગનો છોડા લેવા ઉપર નીચે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુને મોકલ્યા છે, તેમાં બ્રહ્મા બુદ્ધ બોલ્યા અને વિષ્ણુએ આવીને કહ્યું કે મને તમારા લિંગને: છોડા મળ્યો નથી, તેથી વિષ્ણુને મોટું પદ મળેલું છે. આ કથામાં મુકુટ અને પગનો છોડા મળ્યો નહિ, આ વિચારો તો કોઈ નવા જ્ઞાનીથીજ કલ્પાએલા હોય એમ જણાય છે ? જેમાં એક પણ બાબતથી સત્ય જણાય નહિ ત્યાં કઈ બાબતથી વિચાર કરવો ?

॥ ઇતિ વૈદિક સંકલ્પે, ભાનવિનાના બ્રહ્મા વિષ્ણુ સાથે લડ્યા તેનો વિચાર

વિષ્ણુને ઋષિ સેવાથી પણ મોટાઇ મળી ?

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૧૩૬ થી ભાગવત પુરાણની કથા આપી છે તેમાંનો કિંચિત સાર.

“ સરસ્વતીને કિનારે ઋષિઓ વસ કરતા હતા, ત્યારે ત્રણ દેવોમાં કયો મોટો દેવ, તે વિષે તકરાર થઇ. તેમને બ્રહ્માના પુત્ર ભૃગુને નહોં કરવા મોકલ્યા. તેઓ પ્રથમ બ્રહ્મલોકમાં ગયા, સત્ય બળુવા આચાર કર્યા વિના સભામાં હાખલ થયા. આથી બ્રહ્માને ક્રોધ ચઢ્યો. નાશ કરવાની તૈયારી કરતાં ભૃગુને પોતાનો સમજતાં ક્રોધ સમાવી દીધો. પછી ભૃગુ કૈલાસમાં ગયા. ત્યાં શિવને આલિંગન કરવા ન દેતાં પાછા હઠ્યા. તે ભેદ શિવે મારવા ત્રિશુલ લીધું. પાર્વતીએ શિવના પગમાં પડી ભૃગુના પ્રાણ બચાવ્યા. ત્યાંથી નીકળી ભૃગુ વૈકુંઠમાં ગયા. સુતેલા વિષ્ણુની છાતીમાં લાત મારી નિદ્રામાંથી ઉઠાડ્યા એટલે વિષ્ણુએ ભૃગુને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે—મહારાજ ! હું આપને વંદન કરું છું. આપ આસન પર બેસવા કૃપા કરો. મેં યોગ્ય માન ન આપ્યું તેની ક્ષમા કરો. આપણા સુકોમળ પગને ઇજા થઇ હશે તેની પણ ક્ષમા કરો. એમ કહી વિષ્ણુએ ભૃગુ ઋષિના પગ આપ્યા અને કહ્યું કે આજ હું અત્યંત સન્માન પામ્યો છું, કેમકે હે ભગવાન ! તમારા પગના રજ તજ તમે મારી છાતી ઉપર મુકી છે. અપમાનના સંબંધમાં આ જવાબ સાલળી ભૃગુને એવી તો શરમ લાગી કે રોતા રોતા તે ઋષિ લોકો પાસે દોડી ગયા. તેમણે આ સર્વ હકીકત બાણી એકદમ ઠરાવ કર્યો કે વિષ્ણુ સર્વમાં મોટામાં મોટા દેવ છે કેમકે અક્ષમા અને ક્રોધથી મુક્ત છે.

(કેનોડીકૃત. ‘ હિંદુ પુરાણ. ’ પૃ. ૨૪૦)

આમાં જરાક સહજ વિચાર— ત્રિકાળ જ્ઞાની બ્રહ્મા, જીવોનો ઘાટ ઘડવા વાળા છે. ભૃગુતો તેમનો માનસિક પુત્રજ કહેવો છે, આને મારી પરીક્ષાના માટે ઋષિઓએ મોકલ્યો છે, એટલી ખબર શું બ્રહ્માને ન પડી કે જેથી ક્રોધ કરી પોતાનું મોટાઇપણું ગુમાવ્યું ? શિવતો ભોળા તેથી તેમને ખબર ન પડે. ત્રણ દેવોમાં વિષ્ણુ પાકા હશે ? આમાં પણ જરા વિચાર આવે છે કે, એક વખત સ્ત્રીના શાપ વશ થઇ પથ્થર થયા, વળી ભયથી મુક્ત થવા ભૃગુની સ્ત્રીનું માથું કાપી ભૃગુનાજ મુખથી સાત જન્મના શાપને વશ થયા, તે વિષ્ણુને ઋષિઓએ એકદમ એકીમતે ઠરાવ કરી મોટામાં મોટા બનાવી દીધા ધન્ય છે લેખકોને અને ધન્ય છે ઋષિઓને, કે જે અનાદિકાળના પરમેશ્વરોને પણ નાના મોટા બનાવવાની સત્તા ધરાવે છે ? આમાં કયું અને કેટલું સત્ય હશે, તેના તોલ તો કોઇ સજ્જન પુરુષ કરી શકશે ? બાકી અમારી અછલતો આવા લેખોમાં ખૂદીજ રહે છે.

॥ ઇતિ ઋષિઓની સેવાથી વિષ્ણુને મોટાઇ મળી, તેનો વિચાર.

(૧) યૂરોપના વિદ્વાનો કહે છે કે નીતિયોષક પુરાણો કે અનીતિયોષક?

હિંદુસ્તાનના દેવો-પૃ. ૪૨૪ માંથી—

“ હિંદુપુરાણની નીતિ સંબંધી અને બુદ્ધિ સંબંધી યોગ્યતાની ખરી કિંમત આંકવી અને તેની વિવેકથી તુલના કરવી એ અત્યંત અગત્યનું છે. મોટા હિંદુસમાજના બંધારણમાં તેનો કેટલો અંશ છે? અપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા લાખો ભટકતા લોકોએ પોતાના અણીના અને જરૂરના સમયમાં જે પુરાણ તરફ દૃષ્ટિ કરી છે તેમને જીવનમાં તેનાથી શો દિલાશો, શી આશા, અને શી પ્રેરણા મળ્યાં છે? હિંદુ પુરાણમાં નીતિની યોગ્યતા છે એમ કહી શકાય? શું એથી નીતિની સમજ અંધારી થવા નથી પામતી? એથી નીતિની સમજ નષ્ટ જેવી થાય છે એમ યૂરોપના વિદ્વાનો એકીમતે સાક્ષી પુરે છે.

(૨) હિંદ. પુ. ૪૨૭ થી.

બીજા મોટા વિદ્વાનો હિંદુ પુરાણોની નીતિ સંબંધી યોગ્યતા વિષે આથી પણ ઓછા અતુકુળ છે.

૧૮૭૩ ના ડ્રીસેમ્બરની ત્રિજી, તારીખે વેસ્ટ મિનિસ્ટર અંગિના મધ્ય ભાગમાં આપેલા ધર્મપ્રચારક મંડલ વિષેના એક લાખણમાં મેંકસેમ્પૂટર કહે છે કે—“ ધર્મ તરીકે બ્રાહ્મણ ધર્મ-દિવસનો પ્રકાશ ખમી શકતો નથી. હાલના જ્ઞાન પ્રકાશની કસોટીમાં ઉતરી શકતો નથી. શિવ ત્રિષુ કે અન્ય લોક ત્રિય દેવોની પૂજા જ્યૂપિટર, એ પોલો અને મિનર્વાની પૂજાની જેવીજ છે. ‘૨’ ઘણી બાબતોમાં એથી પણ વધારે અધમ અને જંગલી સ્વરૂપની છે. જે વિચાર ભૂમિકા આપણા પગલે કયારનો દબાઈ ગઈ છે તે ભૂમિકાને લગતી એ પૂજા છે. સિંહ અને વાઘની પેઠે તે જીવતી રહે પણ ખરી પરંતુ સ્વતંત્ર વિચાર અને સુધરેલા જીવનના શ્વાસ માત્રથી તે નાશ પામશે. ”

(૩) યૂરોપના વિદ્વાનોને પુરાણોના માટે પૂરેપૂરો ખેદ.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૪૨૬ થી.

“હવે બુદ્ધિ વિષયક દ્રષ્ટિબિંદુથી જોતાં શું પુરાણો હિંદુઓને સંસ્કારી બનાવી શકે છે અને ઉન્નતિમાં લાવી શકે છે ? જે વિચારો ઘણીવાર ખોટા અને ખાલિશ હોય છે, તેને પુરાણ ઉન્નત ઠેરવે છે અને તેમાં અદ્ભુત સૌંદર્યનો પ્રકાશ જોવામાં આવે છે, તો પણ તેના બોધથી મન હંમેશા અજ્ઞાનની સ્થિતિમાં રહેવાનો ખરેખરો સંભવ છે.

સર મૅનિઅર વિલિઅમ્સ બ્રાહ્મણ સત્તા વિષે કહે છે કે—“બુદ્ધિનો વિકાસ અટકાવવાની અને ઉતરતી જ્ઞાતિઓને હંમેશા આલ્થ્યવસ્થામાં—અજ્ઞાનમાં રાખવાની તેની યુક્તિ હોવાથી તથા યૂરોપની અતિમનસ્વી પરીઓની વાર્તાઓમાં ક્ષંતવ્ય ગણી શકાય તેના કરતાં વધારે વિસ્તારવાળી અને મુખર્ષિ ભરેલી અતિશયોક્તિના વર્ણન માટે લોકોની તૃષ્ણા ઉત્તેજિત કરી. જેમ કોઈ વાત વધારે અસંભવિત, તેમ તેથી ખાલિશ આનંદ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ, વખતનું વર્ણન લાખો વર્ષથી અને જગ્યાનું લાખો માઈલથી થાય છે, તેમજ યુદ્ધનું વર્ણન કરવું હોય તો લાખો ચોદાઓ અને હાથીઓને રણક્ષેત્રમાં લાવ્યા વગર તે વર્ણનનો વિચારજ થઈ શકેનહિ.

એજ પ્રમાણે લૉર્ડ મંકૉલે કહે છે કે—“બ્રાહ્મણોએ લખેલાં પુરાણ એવાં તો મુખર્ષિ ભરેલાં છે કે જેઓ તે સાચાં છે એમ સ્વીકારે છે તેમનું મન અવશ્ય અધમ થાય છે.”

સર મૅનિઅર વિલિઅમ્સે બ્રાહ્મણ સત્તા વિષે જણાવ્યું છે કે—“બુદ્ધિનો વિકાસ અટકાવવાની અને ઉતરતી જ્ઞાતિઓને હંમેશા આલ્થ્યવસ્થામાં—અજ્ઞાનમાં રાખવાની તેની યુક્તિ હોવાથી વધારે વિસ્તારવાળી અને મુખર્ષિ ભરેલી વાર્તા બ્રાહ્મણોએ લખીવાળી છે.” આ વાત તેમની ખાસ વિચારવા જેવી છે કારણ પૂર્વકાળમાં વિચારવાનું સાધન ખોટા પંડિતોને પણ મળી શકતું ન હતું. આજે છાયાઓના સાધનથી મળી શકે છે, પણ એક પંડિત ક્યાં સુધી પહોંચી વળે ? સ્વાર્થમાં લુપ્થ થઓલા વૈદિકમતના પંડિતોએ, પૂર્વે કોઈ આલતા સત્ય ધર્મની વાતોને ગ્રહણ કરી, તેમાં જુઠ, સાચ લેખવી, એવી તો ઉંધી છત્તી ગોઠવી છે કે ગમે તેવો કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળો પણ પહોંચી શકે નહિ. તોપણ જૈન અને વૈદિકમાં જે જે મોટી મોટી વાતોનો ફેરફાર મારા જાણવામાં આવ્યો તે સામા સામી ટાંકી જણાવતો આવ્યો છું, તેથી વાચક વર્ગ ખીજા પણ વિચારો જરૂર શોધી કાઢશે, જૈન તત્ત્વોના ગ્રંથો જોતાં અને તેમનો ઇતિહાસ જોતાં વૈદિકમતવાળાઓએ તેમની ઘણીજ વાતોનો ફેરફાર કરેલો હોય તેમ જણાઈ આવે

છે. વૈદિકમાં જે કથા સરિત સાગર છે તે અને સરસ્વતીચંદ્રના જે ભાગો છે તેમાં પણ નામકામદિકના ફેરફાર સાથે ઘણી કથાઓ જૈનોની લખાએલીઓ છે તેથી જ તે લોકપ્રિય થઈ પડેલી છે. બાકી પૂરાણકારોની કથાઓએ તો હુનીયાને ઉંઘા પાટાજ બંધાવી દીધા હોય એમ જણાઈ આવે છે. આ મારી વાતને જેઓ જૈન સાહિત્યમાં વધારે ઉતરીને જોશે તેઓ જરૂર સારી રીતે જોઈ શકશે, એમ હું મારા હુંક અભ્યાસથી જાણી શકું છું અને કહી પણ શકું છું ઇત્યલં.

॥ ઇતિ પુરાણોના લેખોના માટે એદિત થએલા યૂરોપના ધાર પાંચ વિદ્વાનોના મતો તેનો વિચાર.

કૃષ્ણ રાજ હતા તે પાછળથી દેવ થયા.

“ હિંદુસ્તાનના દેવે પૃ. ૧૯૦-૨૧ માંથી.

“ એ ઘણું શક્ય છે કે જો કોઈ ખરો હિંદુ ઇતિહાસ શોધી કાઢી શકાયતો કૃષ્ણના જીવનનો લખાએલો ઘણો ખરો વૃત્તાંત તે નામના હિંદુ રાજાને લગતો છે એમ માલમ પડે, કારણકે કૃષ્ણ માનવવંશના હતા એમાં કાંઈ શક નથી. પ્રોફેસર ગોદકરટકર કહે છે કે “ આ વિષયનો અતિ રસિક અવતાર છે, કારણકે એથી એક શૂરવીર માનવનું એક મુખ્ય દેવના પ્રતિનિધિમાં ધીમે ધીમે પરિવર્તન કેવી રીતે થાય છે તે હિંદુ પ્રાચીન બાબતોમાં શોધી કાઢવાનો પ્રસંગ મળે છે.”

આ પરિવર્તન જે ક્રમે થયું તે ક્રમે હિંદુ સાહિત્યમાં સ્પષ્ટ જણાય એવા છે. પ્રથમતો બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં શૂરવીર કૃષ્ણ વિષે ‘હુંક’ સૂચન છે. મહાભારત બુદ્ધા બુદ્ધા ગ્રંથકારોનું ઘણું મોટું મિશ્ર પુસ્તક છે તેમાં પાછળથી દાખલ કરેલા ઘણા ભાગો છે. હુંકામાં હુંકા અને તેટલા માટે ઘણું કરીને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાર્તા સંગ્રહમાં કૃષ્ણનું વર્ણન માત્ર શૂરવીર પુરૂષ અલૌકિક બળ માટે પ્રસિદ્ધ એવા દ્વારકાના રાજા તરીકેનું છે. મહાભારતની વધારે પરિશ્રમથી લાંબી વર્ણવેલી વાર્તામાં શિવનું મહાત્મ્ય સ્વીકારતાં અર્ધદેવપુરૂષ તરીકે તેમનું વર્ણન છે.

આગળ જતાં તે એ વિષયનો અવતાર થાય છે, તેથી પણ વધારે આગળ આશરે ઇ. સ. ૭૦૦ માં લખાએલી ભગવદ્ગીતામાં તેમની એથી પણ વિશેષ સ્તુતિ છે અને પરમેશ્વર તરીકે તેમનું પ્રદર્શન છે. ગીતામાંના તેમના શબ્દો મનુષ્યને ઉપદેશ કરવા ‘ માનવ આકાર ધારણ કરી પરમેશ્વરે અવતાર લીધેલો

છે, તેમનાં વચન તરીકે સ્વીકારાયાં છે. પુરાણોમાં વર્ણવેલા કૃષ્ણના આચરણ વિષે ગીતામાં કંઈ સૂચન નથી, કૃષ્ણ ત્યાં પોતાના અવતારનું પ્રયોજન કહી બતાવે છે કે “સાધુ પુરુષોન્મ સંરક્ષણને માટે, દુષ્ટ આચરણવાળાના બિનાશને માટે અને ધર્મનું સંસ્થાપન કરવા માટે હું દરેક યુગમાં ભાગવત જન્મ લઉં છું.”

પુરાણોમાં અને મુખ્યત્વે ભાગવત પુરાણોના દશમ સ્કંધના હિંદી અનુવાદ ‘પ્રેમ સાગર’ જેમાંથી આ પ્રકરણમાં આપેલી એમના જીવનની મુખ્ય હકીકત ઘણે ભાગે લીધેલી છે તે ‘પ્રેમસાગરમાં’ વર્ણવેલાં કૃષ્ણ ગીતામાં વર્ણવેલા શુદ્ધ અને કૃષ્ણથી લક્ષણમાં ભેદન બુદ્ધ છે. ગીતામાં એમના જીવનની સવિસ્તર હકીકત આપી નથી તેથી પુરાણમાં આપેલું ચારિત્ર્ય વર્ણન આપણે સ્વીકારીશું.”

૥ હીત કૃષ્ણરાજ તે પાછળથી દેવ થયા.

દુર્ગુણોથી દૂષિત જગદીશ્વર હોય

કૃષ્ણ ચરિત્રે પૃ. ૪ ચે. બાબૂ વંકિમચંદ્ર લખે છે કે—

“કૃષ્ણ એ પોતેજ ભગવાન છે એવું ઘણા હિંદુઓનું માનવું છે અને તેથીજ—કૃષ્ણનું નામ, કૃષ્ણની કથા, કૃષ્ણની પૂજા અને તેઓ પોતાના ધર્મની ઉન્નતિનાં સાધન ગણે છે. પરંતુ એ લોકો કૃષ્ણને—કૃષ્ણના માનવ ચરિત્રને કેવી રીતે બુદ્ધે છે ?

બાહ્યાવસ્થામાં જે કહી માખણની ચોરી કરતો. યુવાવસ્થામાં જે વ્યભિચારી હતો, જેણે હજારો ગોપીઓનું પતિવ્રતાપણું હરી લીધું હતું, ઉત્તરાવસ્થામાં જે ડગાઈ અને શઠતાનો શિરામણિ થઈ પડ્યો હતો. જેણે ડગાઈ બાપરી દ્રોણ વિગેરેના જીવ લેવડાવ્યા હતા, તેવા એક માણસ તરીકે.

હવે જો એ વાત ખરી હોય તો ભગવાન તરીકે એવા માણસને કેવી રીતે આપણાથી કબૂલ રખાય ? સખખ ઇશ્વર ચરિત્ર કોઈદિવસ એવું હોઈ શકેજ નહિ. જે કેવળ શુદ્ધ, સત્વ, જેના નામમાત્રથી સર્વ પ્રકારની અશુદ્ધતા, સર્વ જાતનાં પાપ, દૂર નાશે તે ભગવાન શું મનુષ્ય દેહ ધારણ કરી આવાં પાપાચરણ કરે ? ” ઇત્યાદિ. ”

આમાં મારા બે બોલ—જો બાબૂ વંકિમચંદ્રનાં કહેવા પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણજી ભગવાન તરીકે કબૂલ ન થઈ શકતા હોય ત્યારે તો સાથે એ પણ વિચારવાનું કે—પોતાનીજ પુત્રીને અનીતિથી જોવાવાળા અને હરિણ હરિણીનાં રૂપ ધરી દોડા દોડી કરનારા, અને અનેક જનોના તેમજ દેવતાઓના પણ શાપને વશ થઈ પડાણ, એવા ધ્રુવજા ભગવાન કર્તા હતાં હતાં એ પણ આપણાથી કેવી રીતે કબૂલ

રાખી શકાશે ? તે સિવાય—મહાદેવજી તપના બહાને જંગલમાં કુટીયા બનાવી રાંભા પ્રજાની સારી સારી સ્ત્રીઓને મંત્રના બળથી ખેંચી તેઓની સાથે વિષયનું સેવન કરવાવાળા મોટાદેવ હતા એમ આપણે તેમણે કયા ઉત્તમ ગુણથી માની લેવા ? આ વિષયમાં જુવો મારાથી લખાએકો પ્રહ્માજીનો લેખ તેમજ જુવો મહાદેવજીનો લેખ આ ત્રણે દેવોમાંનો કયો દેવ ઉત્તમ ગુણવાળો સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે ? માટેજ અમો કહીએ છીએ કે—વૈદિક મતવાળાઓએ પૂર્વે કોઈ આલતા સત્ય ધર્મથી વિષરીત થઈ બિચારા અજ્ઞાન લોકોને જરૂર ઉઘે રસ્તે દોરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે એમ કહેવામાં હરકત શું આવે તેમ છે ? તેનો વિચાર, ખૂણ નિશ્ચિંતપણાથી કરીને જુવો, વધારે શું લખું ?

। ઇતિ દ્રષણેથી દ્વાપત જલ્લીશ્વર હોય ? ન હોય તેનો વિચાર.

કૃષ્ણજી મહારાજ કે પરમાત્મા ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર કેવું હતું અને તેને જાણવાનાં સાધન શાં છે ?

કૃષ્ણચરિત્ર લખતાં બા બૂવકિમચદ્ર, પ્રકરણ બીજું પૃ. ૮ માં લખે છે કે

“ મહાભારત, હરિવંશ અને પુરાણ એ પ્રાચીન પુસ્તકોમાં કૃષ્ણને લગતું વૃત્તાંત મળી આવે છે.

પુરાણની સંખ્યા અઠારની છે પરંતુ તે સઘળામાં કાંઈ કૃષ્ણને વિષે હકીકત જણાવેલી નથી. માત્ર-૧ બ્રહ્મપુરાણ, ૨ પદ્મપુરાણ, ૩ વિષ્ણુપુરાણ, ૪ વાયુપુરાણ, ૫ શ્રીમદ્ભાગવત, ૧૮ બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ, ૧૩ સ્કંદપુરાણ, ૧૪ વામન પુરાણ અને ૧૫ કૂર્મ પુરાણમાંજ એ સંબંધે વર્ણન મળી આવે છે.

આગળ. પૃ. ૬ માં હરિવંશમાંજ કહેલું છે કે—કૃષ્ણના જીવનના બાકીના ભાગની હકીકત મહાભારતમાં નથી, માટેજ હરિવંશ રચ્યો છે. ભાગવતમાં પણ એમજ જાણાવેલું છે.

બ્યાસે નારદને—મહાભારત અસંપૂર્ણ છે એવું કહ્યું, તે ઉપરથી નારદે બ્યાસને કૃષ્ણ ચરિત્ર પુરેપુરું રચવા ઉપદેશ કર્યો. કેટલાકેતું તો એવુંજ કહેવું છે કે—મહાભારત હરિવંશ તથા અઢારે પુરાણ, એ એકજ માણસે એટલે વેદવ્યાસેજ રચેલાં છે. એ મત ખરો છે કે ખોટો તે જોવાનું આપણે અત્યારે કાંઈ પ્રયોજન નથી. આપણે આગળ જતાં જોઈશું કે મહાભારતમાં કોઈપણ પ્રકારની ઐતિહાસિકતા છે કે નહિ, એ ખૂદ મહાભારતમાંજ તે ન હોય તો પછી હરિવંશાદિ ગ્રંથોમાં તે હોવનો સંભવજ નથી.

પૃ. ૬-૧૦-માં આ દેશના વતનીઓના મગજમાં અસહ્યથીજ જે અભિપ્રાય ઘુસી ગયો છે તે, અને તે એ છે કે-સંસ્કૃત ભાષામાં જે જે કાંઈ લખાએલું, જે જે કાંઈ રચાએલું છે, તે તે સઘળું નિર્વિવાદ ઋષિઓનીજ કૃતિ છે, અને તે સઘળામાં સંદેહ રહિત સત્ય સમાએલું છે-ચારવેદ, લાખ શ્લોકથી ભરેલું મહાભારત, હરિવંશ, અઢારે પુરાણો, એ સઘળું એકજ માણસે (પૃ. ૧૦ થી) રચ્યું છે. તે પણ કલિયુગના પ્રારંભે આસરે પાંચ હજાર વર્ષપર અને તે રચનાર વેદવ્યાસનું લખાણ તેવી ને તેવી સ્થિતિમાં, કાંઈપણ સુધારા વધારા સિવાય હજુસુધી જળવાઈ રહેલું છે. આ સંસ્કારે કેટલાએકના ઉપર તો એવી એક તરફી અસર કરી મૂકી છે કે, જો કોઈ તેની વિરૂદ્ધ દલીલ કરવા જાય તો, તે દલીલ સાંભળવાની વાત તો આંધી રહી પણ તેવી દલીલ કરનારને તેઓ મહાપાપી, ચંડાલ, તથા દેશદ્રોહી ગણે છે. બીજી બાબુની આકૃત તે વિલાયતના લોકોના પાંડિત્યની નડે છે તે છે. યુરોપ અમેરિકાના કેટલાક પંડિતોએ સંસ્કૃતનું શિક્ષણ લીધું છે અને પ્રાચીન સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં કાંઈ તવારીખી સચ્ચાઈ છે કે નહિ, તે શોધી કાઢવા તેઓ મંડી પડેલા છે પરંતુ પરાધીન, હુર્બલ, હિંદુઓ કોઈ કાલે પણ સુધરેલા હોઈ શકે? અથવા તેમનો સુધારો ઘણા પ્રાચીન કાળનો હોય એ વાત તેમનું મન કબૂલ કરી શકતું ન હોવાથી, બે ચાર જણ સિવાય બીજા સઘળાઓ પ્રાચીન ભરતખંડનું ગૌરવ તોડી પાડવા મચ્યા રહ્યા છે. અસહ્ય હિંદુસ્થાનમાં રચાયેલા ગ્રંથોનો મચકુર (માત્ર હિંદુ ધર્મના વિરોધી બૌદ્ધ ધર્મોમાંના ગ્રંથોમાંની હકીકત સિવાયને) આધુનિક હાલ થોડા વખતપર રચાયેલો છે અને હિંદુઓના પુસ્તકોમાં જે જે કાંઈ છે તે 'ખોટું' છે, અસત્ય છે, અથવા તો તે બધું પારકાદેશમાંથી ચોરી લીધેલું છે, એવું સાબિત કરવા તેઓ યત્નપૂર્વક મંડ્યા રહ્યા છે."

આગળ પૃ. ૧૧. માં બાબૂજી લખે છે કે- "ખેદની વાત એટલીજ છે કે હિંદુસ્તાનના કેળવાએલા વર્ગમાં પણ, એ વિદ્વાનોના મતને ખરો માનનારા ઘણે મ્હોટે ભાગે મળી આવે છે.

ઘણાઓ પોતે તે વિષયપર ખિલકુલ પણ વિચાર કરવાની તસ્દી લીધા સિવાય, આખો મીંચી યુરોપના પંડિતોનો મત તે પોતાનો મત એમ સ્વીકારી લે છે."

આમાં વિચારવાનું- "ખેદની વાત એટલી છે કે-હિંદુસ્તાનના કેળવાએલા વર્ગમાં એ વિદ્વાનોના (યુરોપના વિદ્વાનોના) મતને ખરો માનનારા ઘણે મ્હોટે ભાગે મળી આવે છે."

આ ખેદ બાબુજીનો એકાંત કેળવાએલા વર્ગ ઉપર યથાર્થ રૂપે નથી. કારણ પૂર્વકાલના ઋષિઓએ કરેલા ગોટાલાનો પ્રતિકાર બાબુ પોતેજ કરી રહ્યા છે અને તે કેળવાએલો વર્ગજ સમજી શક્યો છે? તેમાં જેઓ સ્વાર્થ વિનાના અને સત્ય હૃદયના છે તેમણેજ પોતાના સત્ય ઉદ્ગારો બહાર પાડ્યા છે? જે ખંતિલા અગ્રેજોએ આપણા વર્ગની આંખ ઉઘાડી ન હોત તો, આપણા વર્ગમાંનો આંખ ઉઘાડીને જોવાવાળો કેાણ હતો? આજે પણ જીવો-આટલા બધા પ્રકાશમાં સ્વાર્થી પંડિતો બાપ દાદાઓના કક્ષાને ખરો મનાવવા પોતાની કલ્પનાના ઘોડાઓને છુટથી કેવી રીતના દોડાવી રહ્યા છે? એકજ વાત જીવો કે દશ અવતારોના વિષયમાં-કોઈએ કલ્પના કરી સૂર્યની, બીજાએ બીજી, ત્રિજાએ ત્રિજી, એમ જેટલા લેખકો તેટલીજ કલ્પનાઓ થઈ જેમને સત્ય હૃદયથી જોયું તેમને લખી બતાવ્યું કે-વૈદિકોમાં ૨૪ અને દશ અવતારોની કલ્પના જૈન અને બૌદ્ધોની સંખ્યાને ગ્રહણ કરી કલ્પિત ઉભી કરેલી છે. એવા સત્યવાદિઓતો ધન્યવાદના પાત્ર ગણાય પણ ખેદના પાત્ર ન ગણાય? એવા અનેક સત્યવાદિઓના લેખો-અમારા તંત્રકથી બહાર પડેલા “જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન” અને “સ્વાદ્વાદની સાર્થકતા” નામના ગ્રંથમાં જીવો. તે સિવાય બીજા પણ અનેક સત્ય હૃદયના લેખકો આ પુસ્તકમાં પણ જોશે. આપ સજ્જનો પણ સત્ય હૃદયથી જોશે તો જરૂર તેમની પ્રશંસા કરશે. જેઓ ખરા ભાગ્યશાળીઓ, અને જેમનો સંસાર થોડો બાકી રહેલો હોય તેવા મહાપુરુષોજ સત્ય વસ્તુને સત્ય રૂપે જોઈ શકે છે? એમ જૈન સિદ્ધાંતની માન્યતા છે. પછી ખેદનો વિષયજ કયાં રહ્યો?

॥ ઇતિ વૈદિકે-કૃષ્ણ ચારિત્ર જાણવાનાં સાધન, બાબુજીનો ખેદ. તેનો વિચાર.

કૃષ્ણના સંબંધે— બાબૂના લેખમાંથી ૧૫ કલમ.

“વૈદિક મતવાળાઓએ પ્રજ્ઞા, વિજ્ઞા અને મહાદેવ આ ત્રણે દેવોને જગતના કર્તા હતાંદિક લખી મોટામાં મોટી સત્તાવાળા પરમાત્મારૂપે, હનીયાને મનાવેલા હોવા છતાં તેમના સંબંધે સાધારણ માણસોને પણ ન છાજે તેવા નિર્મયાદ, આપસ આપસમાં વિરુદ્ધ, તદ્દન અસંગત લેખો શાથી લખ્યા હશે? શું મૂળમાંજ તે દેવો કલ્પિત ગોઠવ્યા હશે તેથી? અથવા શું મૂળમાં કોઈ સર્વજ્ઞ નેતા ન હોવાથી, આમ બન્યું હશે? અથવા શું તે લેખકોનું વર્તન નિર્મયાદ હોવાથી આમ બન્યું હશે? એમ ત્રણે દેવોના સંબંધે વિચાર કરવા જેવો હોવા છતાં કેટલાક પંડિતોએ તેમ ન કરતાં માત્ર શ્રી કૃષ્ણના સંબંધેજ વિચાર કરીને બતાવેલો જોવામાં આવે છે, તે પ્રમાણેબાબુ બંકિયંદ્રે પણ કેટલાક પુલાશા

કરીને બતાવેલા છે. તેમાંના ચતુર્કિંચિત્ વિચારો અમો પણ ટાંકીને બાતાવીએ છીએ

(૧) ખુદ મહાભારત વિશ્વાસને પાત્ર નથી ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર પ્રકરણ ૩ નાના પૃ. ૧૨-૧૩ માં જુવો-

“ જે સઘળાં પુસ્તકોમાં કૃષ્ણનું ચરિત્ર મળી આવે છે તેમાં સૌથી પહેલવહેલું મહાભારત છે. પરંતુ મહાભારત ઉપરજુ પુરેપુરો વિશ્વાસ મૂકી શકાય ખરો ?

પૃ.૧૩ માં— હિંદુસ્તાનમાં લખાયેલા સઘળા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં માત્ર મહાભારત અને રામાયણનેજ ઇતિહાસ એ નામ મળ્યું છે. અને જ્યારે મહાભારત ઇતિહાસ પદ ગ્રહણ કરે છે અને રામાયણ સિવાય બીજો કોઈ પણ ગ્રંથ નામ ધરાવતો નથી ત્યારે જરૂર તેમાં ખાસ અતિહાસકતા રહેલી હોવી જોઈએ.

એ વાત ખરી છે કે—મહાભારતમાં એવા ઘણા પ્રસંગો વર્ણવેલા છે કે જે ફૂનજ નિરૂપયોગી, અસંભવિત અને અનૈતિકાસિક હોય એમ જણાઈ આવે છે. ”

(૨) યોવિશ હજાર શ્લોકનું મહાભારત તે એક લાખ.

કૃષ્ણચરિત્ર પ્રકરણ ૬ મું. પૃ. ૪૨ માં, બાળજી લખે છે કે “એ પ્રાચીન મહાભારતમાં કથા વિગેરેનો એટલો ઉમેરો થઈ ગયો છે કે તેમાં અસલ ગ્રંથ ડુબી ગયો છે તો તે વાત આપણે માન્ય રાખી શકીએ ખરા ?

પૃ. ૪૫ માં “ ચતુર્વિંશતિ સાહસ્રી ચક્રે ભારતસંહિતા ” વિગેરે આદિ પર્વ ૧૦૧-૧૦૩

પ્રથમ આ ભારતરૂપી સંહિતા વ્યાસજીએ યોવિશ હજાર શ્લોકોની કરી અને પછી મહાત્માપુરૂષોનાં આખ્યાન લખ્યાં તેથી એ ભારત એક લાખ શ્લોકનું થયું. ”

(૩) ઇશ્વરને માનવ શરીર ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું ?

પ્રકરણ ૧૨ માના પૃ. ૫૫ માં બાળજી લખે છે કે—“ વળી તે ઉપરાંત કૃષ્ણના પોતાના પણ કેટલાક અસાધારણ કામોપર અણવિશ્વાસ આવવાનું કારણ છે અને તે પણ તેમને ઇશ્વરનો અવતાર ગણવા છતાં—કારણ મનુષ્ય દેહ ધારણ કરી કાંઈક અસ્વાભાવિક કામ તે કરે તો તે પોતાનની ઇશ્વરી યા દૈવી શક્તિ વડેજ કરી શકે, પણ જો તેમ હોય તો પછી માનવ શરીર ધારણ કરવાનું તેમને

પ્રયોજનજ શું રહે ? જે સર્વના કર્તા, સર્વ શક્તિમાન, જેની ઇચ્છા પર આખા વિશ્વની સૃષ્ટિ અને નાશનો આધાર છે તે શું મનુષ્ય દેહ ધારણ કર્યા સિવાય માત્ર પોતાની ઇચ્છા દ્વારા કોઈ અસુર અથવા માણસનો સંહાર કરવા અથવા કાંઈ બીજું કામ તેમને ધાયું હોય તે સંપાદન કરવા શક્તિમાન ન હતા ? કારણ જો એ દૈવી શક્તિવડે તે સઘળાં કામ કરી શકે તો પછી તેમને માણસનું શરીર ધારણ કરવાની અગત્ય રહે નહિ અને જ્યારે પોતાની મરજીથીજ તેઓ માણસ દેહ ધારણ કરે તો પછી દૈવી શક્તિ મારફત પ્રયોગ કરવા એ તેમનો ઉદ્દેશ હોઈ શકેજ નાહ. માટે એ દેહ ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું ? એવું કયું કામ છે કે જે જગદીશ્વર જો મનુષ્ય દેહ ધારણ ન કરે તો તેનાથી થઈ શકે નહિ, પારપડે નહી ?”

બાણુજીના ઉપરના વિચારો—“સંભવામિ યુગે યુગે” વાળો જે ગીતાનો શ્લોક છે તે અયોગ્યજ ઠરાવે છે. ઇચ્છા પ્રમાણે કાર્ય કરવા વાળા ઈશ્વરને યુગ યુગમાં જન્મની મહાવિટંબનામાં પાડવાની શી જરૂર ? ઘેર બેઠાં કાર્ય કરનારને ટાંગડાતોડની મુશાફરી શા માટે ?

(૪) જગદીશ્વર માણસજ ન થાય તો પછી મત્સ્યાદિક કયાંથી ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર પ્રકરણ. ૧૨ મું. પૃ. ૫૬ માં—

“જગદીશ્વર માણસનું રૂપ લે એ વાત સંભવિત છે ખરી ?” વળી પ્રકરણ ૧૩ માંના પૃ. ૬૩ માં બાળજી લખે છે કે—“રહજ બુદ્ધિવાળો માણસ પણ સમજી શકે કે—મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ વગેરે વાર્તા જેવી કથાઓના વિષયભૂત પશુગણને ઈશ્વરાવાતાર જોડે કાંઈ દાવો દાવીજ નથી.”

(૫) કૃષ્ણની બામતમાં બીનકુદરતી, નવરા પ્રાદક્ષિણીએ લખ્યું.

મ. ૧૩ સું. પૃ. ૬૩ માંજ—“કૃષ્ણનું જે મૂલ વૃત્તાંત છે. તેમાં કોઈ રીતના બિન કુદરતી બનાવો નથી. મહાભારત અને બધા પુરાણોમાં હાલના નવરા પ્રાદક્ષિણીએ ઘણી નિરર્થક વાતો રચી ભરી દીધેલી છે.”

અમારા વિચાર પ્રમાણે—વિષ્ણુના ૨૪ અને ૧૦ અવતારોની કલ્પના જૈન બૌદ્ધના અનુકરણ રૂપે—મત્સ્ય, કૂર્મ અને વરાહ જેવા પશુ ગણને જે ભગવાન ઠરાવ્યા તે પણ નવરા પ્રાદક્ષિણીએ ઈશ્વરની ફોતેલી કરેલી જણાય છે કે કાંઈ સત્યરૂપનું લખેલું છે ?

જીવો અમારો સંપૂર્ણ લેખ અને તટસ્થ રૂપે કરો સત્યાસત્યનો વિચાર વધારે શું લખું !

(૬) પુરાણોના કર્તા કોણ ? એક નથી પણ અનેક છે.

કૃષ્ણચરિત્ર. પ્રકરણ ૧૪. મું. પૃ. ૬૬ માં—“ દેશીઓ એમ કહે છે કે સઘળાં પુરાણો એકજ માણસે રચ્યાં છે. યુરોપીયન એમ કહે છે કે દરેક પુરાણ જુદા જુદા માણસનું બનાવેલું છે. ”

આગળ. પૃ. ૬૬ માં—“ “ અરી વાત તો એમ છે કે—દરેક પુરાણની અંદરનો મજકુર એકજ માણસને હાથે રચાયેલો નથી. કારણ હાલનાં પુરાણોતો માત્ર એક જાતનો સંગ્રહ છે અને તે સંગ્રહમાં જુદા જુદા વખતમાં રચાયેલી વાતો ભેગી થએલી છે. ”

(૭) ભારતમાં કે વિષ્ણુ પું માં—ગોપીઓની કે હહી માખણની વાતો નથી.

કૃષ્ણચરિત્ર. ખંડ રજ્જે. પ્રકરણ ત્રિજી પૃ. ૬૪ માં.

“ ભાગવતમાં એમ પણ કહેલું છે કે—કૃષ્ણને ચાલતાં આવડ્યું એટલે તેણે ગોપીઓને ઘેર જઈને બહુ તોફાન કરવા માંડ્યું અને ખીજ તોફાનમાં—હહી માખણ, ચોરી ખાવાનું મુખ્ય હતું. એ વાતો નથી વિષ્ણુપુરાણમાં કે નથી મહાભારતમાં. ”

પૃ. ૬૫ માં—“ હરિવંશમાં એ વાતનો એકો પ્રસંગ છે ખરે પરંતુ ભાગવતમાં તે વિસ્તારથી લખેલો છે. ”

“ જે નાનાં બચ્ચાંને જન્મતી વખતે ધર્મ કે અધર્મ તેનું જ્ઞાન હોય નહિ તે ખાવાના પદાર્થ ચોરી ખાધ તેમને કાંઈ દોષ ગણાય નહિ. પરંતુ જે કૃષ્ણને તમે ઇશ્વરના અવતાર તરીકે ગણતા હોય તેને નાનપણમાં કે મોટપણમાં કોઈ પણ જાતનું જ્ઞાન ન હોય એવું માની શકાય નહિ. આનો જવાબ કૃષ્ણના ભક્તો એવી રીતે આપે છે કે જે ઇશ્વર કરે તે ચોરી કહેવાય નહિ. જે આખા જગતનો માલિક છે, આખી પૃથ્વીનું ધી, માખણ, હહિ જેણે પોતે બનાવ્યું છે તે વળી કોઈનો માલ લઈ લે તે ચોરી કહેવાય ? ન કહેવાય કારણ સર્વસ્વ તેનું જ છે. ઇત્યાદિ. ”

આમાં જરા મારા વિચારો—તે વખતના ઇશ્વર હહિ, માખણ ચોરીને ખાતા તો શું તેમનો ખજાનો તર ન હતો ? અથવા શું લોકોને અનીતિ શિખવવા ? જે ભગવાન ઇશ્વરરૂપે આવેલા હોય તો શું તેમનાં અજ્ઞાનીના જેવા અકાર્ય હોય ? ચોર તો પણ ભગવાન, બાર તો પણ ભગવાન, શું એ વિચારવા જેવું નથી ?

(૮) કૃષ્ણના સ્પર્શથી બે અડના બે કુર પુત્ર થયા ?

કૃષ્ણચરિત્ર ખંડ ૨ ભે. પ્રકરણ ત્રિમું. પૃ. ૯૬ માં બુદ્ધે.

“ ચમલાભૂન નામનાં અડનો નાશ-એક વખતે કૃષ્ણે બહુ તોફાન કર્યાથી જ્યોત્ષ્ણાએ તેમને પેટે દોરડું બાંધી એક લાકડાના ખાંડણીઆ બેડે તેમને બાંધી રાખેલા. કૃષ્ણ ખાંડણીઆને તાણતા તણાતા આગળ ચાલ્યા, રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં “ ચમલાભૂન ” નામનાં બે અડ આવ્યાં અને ખાંડણીએ તેમની વચમાં ભરખ મચે પણ કૃષ્ણના બેરે તે બંને અડ ભાગી ગયાં-મૂલથી ઊભડી ગયાં. અને કૃષ્ણે આગળ ચાલ્યા માંડ્યું. ”

“ આ વાત વિષ્ણુપુરાણમાં છે તેમ મહાભારતમાં શિશુપાલના તિર-સ્કાર સુકત ભાષણમાં પણ છે.

પરંતુ આપણે બોલ્યું છે કે-ભાગવત લખનાર અસલ વાર્તાઓ પર મરી મસાલો ભભરાવવામાં બિલકુલ ઊણું રાખતો નથી. એ બંને અડને તે કુબેરના પુત્ર કહે છે. શાપને મારે તેઓને અડતું રૂપ લેવું પડેલું, તેઓને કૃષ્ણનો સ્પર્શ થવાથી તેઓ શાપ સુકત થઈ પોતાને પોતાના ધામે પાછા જતા રહ્યા. કૃષ્ણને બાંધવા આખા ગોકુળનાં દોરડાં લેમાં કર્યા તોપણ તેનું પેટ બાંધી શકાયું નહિ. છેવટે તેણે કયા કરી જ્યોત્ષ્ણાને પોતાનું પેટ બાંધવા દીધું. ”

આમાં પણ મારા બે બોલ-નાના છોકરાં પણ ગંભીર સ્વભાવનાં તોફાન કરતાં નથી. ભગવાનને બાંધવા આખા ગોકુળનાં દોરડાં લેમાં કરવાં પડ્યાં અને માતાને પણ કેટલો બધો ત્રાસ ? છતાં કવિ કહે છે કે સ્પર્શમાત્રથી બે અડ શાપ સુકત થઈ પોતાના ધામે પહોંચ્યાં. આમાં કઈ બાબતથી સત્યતા ?

(૯) ત્રણ અસુરોનો વધ પાયાવિનાનો.

કૃષ્ણચરિત્ર ખંડ ૨ ભે. પ્રકરણ ૪ થું “ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે-વૃંદરાવનમાં આવ્યા પછી કૃષ્ણે ત્રણ અસુરોનો વધ કર્યો.

(૧) વત્સાસુર, (૨) બકાસુર, અને (૩) અધ્યાસુર, પહેલો વાછરડાના રૂપે, બીજો પક્ષીનારૂપે અને ત્રિજો શાપનારૂપે આવ્યો હતો. પરંતુ એ ત્રણમાંથી એકે બનાવતું વર્ણન વિષ્ણુપુરાણમાં કે ભારતમાં છે નહિ. તેમજ હરિવંશમાં પણ નથી. તેથી તેને બીન પાયાદાર ગણી આપણે છોડી દઈશું. ”

(૧૦) કૃષ્ણ સાથે કનિષ્ઠ પુરાણીએ કલ્પેલી રાધા.

કૃષ્ણચરિત્ર. ખંડ ૨ ભે. પ્રકરણ ૧૦ મું. પૃ. ૧૩૪ માંની-રાધા

“ભાગવતના એ સસ અધ્યયમાં રાધાનું નામ કેઈ જગ્યાએ જડતું નથી. પરંતુ વૈષ્ણવ આચાર્યોની નસે નસમાં એ નામ જ્યાંથી રહ્યું છે. તેમની ટીકા, તેમની ટીપણીઓમાં સધાનું નામ ડચલે ડચલે મળી આવે છે પણ મૂલમાં કયાંયે એ નામ જડતું નથી.

આગળ પૃ. ૧૩૫ થી—“સસ પંચાધ્યાય તો શું પણ ભાગવતમાં પણ કેઈ જગ્યાએ રાધાનું નામ નથી. તેમજ વિષ્ણુપુરાણ, હરિવંશ અને મહાભારતમાં પણ તેનું નામ નથી.....

“વૈષ્ણવના કેટલાક આચાર્યોમાંતો કૃષ્ણ કરતાં સધાની વિશેષ પૂજા થાય છે. તે એ સધા આત્મી કયાંથી ?

“રાધાનું નામ પહેલવેલું—બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં આવે છે, એ પુરાણને વિષે-વિદસન સહજેનૌ એવો મત છે કે સર્વ પુરાણો કરતાં એ કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ છે. તેની રચના જેતાં તે બ્રજ કાલના કેઈ ભટ્ટાચાર્યે લખ્યું લાગે છે.”

એમાં મારો વિચાર—સર્વ પુરાણોમાં બ્રહ્મવૈવર્ત કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ છે ત્યારે પ્રમાણ કોટિમાં સુકવા જેવું કયું પુરાણ છે ?

(૧૧) માયાવી કૃષ્ણને વધ થતાં સાચા કૃષ્ણ રોચા.

કૃષ્ણચરિત્ર ખંડ ૪ થો. પ્રકરણ. ૧૧ મું. પૃ. ૨૬૫ માંથી.

“સૌભ નામની એક રાજધાની હતી, તે આકાશમાં ઉડતી, ફરતી, અને શાલ્વ ત્યાં રહી યુદ્ધ કરતો એવી રીતે કૃષ્ણ જોડે લલમ્ કરતાં કરતાં કૃષ્ણને રડતું પડતું કરણ શાલ્વે એક માયાવી—ખોટો વાસુદેવ બનાવી તેને વધ કર્યો. કૃષ્ણને એ જોઈ મૂર્છા આવી ગઈ. આ ન જગીશ્વરનું ચરિત્ર કહેવાય કે ન કેઈ માણસનું કહેવાય.” (આ વાર્તા મહાભારતમાંની છે.)

આમાં મારો કિશ્તિ વિચાર—હું અહિંયા ઉભો છું, સામે કત્રિમ વોસુદેવ છે જે પોતે જગદીશ્વર થઈ પ્રત્યક્ષપણમાં એટલું પણ ન સમજ્યા તે યુગયુગમાં અવતાર લઈ જગતમાં ઉદ્ધારક હતા અને થશે એ ગીતાનો લેખ યોગ્ય જોડો છે એમ આપણાથી કેવી રીતે કબુલ રાંખી શકાય ?

(૧૨) બીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ અને શલ્ય એ ચાર પર્વકલકામાં હલકાં છે.

કૃષ્ણચરિત્ર. ખંડ ૬ ઠો. પ્રકરણ ૧ હું. પૃ. ૨૧૦ થી બીષ્મનું યુદ્ધ.

“હવે મહાભારતનું મોટું યુદ્ધ શરૂ થાય છે એ યુદ્ધની હકીકત ચાર પર્વમાં વર્ણવી છે. તે ચારોનાં નામ દુર્યોધનના ચાર સેનાપતિઓના નામ પરથી

ભીષ્મપર્વ, દ્રોણપર્વ, કૃષ્ણપર્વ, અને શલ્યપર્વ રાખેલાં છે. આ ચુદ્ધ પર્વો મહાભારતનો હલકામાં હલકો ભાગ છે. પુનરુક્તિ, અણુમતો ઉપજાવે તેવાં લાંબાં લાંબાં વર્ણન, અસ્વાભાવિકતા, અત્યુક્તિ અને અસંગતિ વિગેરે ઘણાં દોષો તેમાં નજરે પડે છે. એનો ઘણોજ થોડો ભાગ અસલ મહાભારતમાં હશે પણ તે કયો તે નક્કી કરવું બહુ અઘરું છે. જ્યાં આખું વન કાંટાથી ભરેલું હોય ત્યાં પુલ વિષુવાં એ બહુ દુઃસાધ્ય છે છતાં એ ભાગમાં જ્યાં જ્યાં કૃષ્ણુતે લગતું કાંઈ કહેલું હશે ત્યાં ત્યાં આપણે તે અસલ છે કે નહિ તે નક્કી કરવા પ્રયત્ન કરીશું”

(૧૩) ભારતમાં વિકારવાળું કૃષ્ણુ ચરિત્ર.

કૃષ્ણુ ચરિત્ર પૃ. ૩૨૦—નવીન ભાગ દાખલ કરનાર કવિ—

“ અત્યારસુધી આપણે રસ્તો સરળ હતો તેથી વગર મુશ્કેલીએ તે આપણે કાપી શક્યા પરંતુ હવેથી મોટી શું ચવણ શરૂ થાય છે. મહાભારત એક દરીયો છે છતાં અહિં સુધી તેનાં સ્થિર પાણી પર કોમળ મધુર શબ્દો સાંભળતાં સાંભળતાં સુખે સુશાકરી કરી આપણું વાહન આપણે લઈ આવ્યા છીએ પણ હવે તોફાની પવનથી ઉછળતાં મોજાને લીધે આપણે ઉંચે ઉછળવું ને નીચે પડવું પડશે કારણ હવે આપણે મુખ્ય કરીને મહાભારતનો બીજો થર ચણતાર કારીગર કવિના હાથમાં આવી પડ્યા છીએ. તેને હાથે કૃષ્ણુચરિત્રનું ફળજ બધું ફેરવાઈ ગયું છે, જે ઉદાર હતું તે હવે સાંકડું ને નાનું થતું બન્યું છે. જે સરળ હતું તે હવે કૌશલ્ય ભરેલું કુટિલ થઈ પડે છે, જે સત્યમય હતું તે હવે અસત્ય અને ઠગાઈની ખાણ થઈ બન્યું છે. જેનાપર ન્યાય અને ધર્મ બંને દીપ્તી નીકળતાં હતાં તે હવે અન્યાય અને અધર્મના ડાઘથી કલુષિત થઈ બન્યું છે. એ કવિના હાથમાં ‘કૃષ્ણુચરિત્ર’ એવો વિકાર પામે છે ”

(૧૪) કલ્પિત લેખોના સાગરમાં ડુબેલું કૃષ્ણુચરિત્ર

કૃષ્ણુચરિત્ર. પૃ. ૩૬૩ માં—ઉપસંહારમાં બાબૂજી લખે છે કે—

“ કૃષ્ણુચરિત્રમાં સત્યનું નવું સંગઠન કરવું એ બહુ મુશ્કેલ કામ છે. કારણ ખોટી અને અસ્વાભાવિક હકીકતોની ભરમથી એ અગ્નિ એટલો તો ઠંકાઈ ગયો છે કે તે શોધી કાઢવો પણ અઘરો થઈ પડે છે. જે સાધનોથી ખરું કૃષ્ણુચરિત્ર ઘડીને ઉપજાવી કાઢી શકાય તે સઘળા ખોટાપણાના સાગરમાં ડુબી ગયેલાં છે માટેજ તેનું સત્ય સ્વરૂપ જેટલું બની શક્યું તેટલું ઉપરના પૃષ્ઠોમાં ઘડી બતાવ્યું છે. ”

આમાં મારો કિંચિત્ વિચાર—

નવા સંગઠનનો અર્થ એજ કરી શકાય કે કલ્પિત, નીતિ વિરૂદ્ધ અને અસ્વાભાવિકતાવળું લખાણ કાઢીને, શુદ્ધ સ્વરૂપનું જણાવવું? પુરાણકારોએ જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાંના લેખોને ગ્રહણ કરી, તેમાં અનેક પ્રકારની ઊંધી છતી કલ્પનાઓ કરી પ્રજા, વિજ્ઞા અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવોના સંબંધે કલ્પિત, નીતિવિરૂદ્ધ, અને અસ્વાભાવિકતા વાળા લેખો લખ્યા છે તેથીજ તેમના સંબંધે સત્યરૂપે લેખો લખાયા નથી. માટે સત્યધર્મને ખોલવાની જરૂર છે અને તે સત્યરૂપ જૈનધર્મ આજે પણ તેવા ને તેવા સ્વરૂપનો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તેના સંબંધે અનેક દેશી પરદેશી જૈનેતર પડિતોના લેખો “જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન” નામના ગ્રંથમાં અમોએ પ્રગટ કરી દીધા છે અને બાકીના બીજા પણ અનેક લેખો અમારા હાથમાં ફરીથી આવેલા છે તે પણ લખીને બહાર પાડવાના છીએ, ત્યાંથી સત્ય શોધકોએ સત્યાસત્યનો વિચાર કરી લેવો.

૧૫ બાબૂણે પુરાણકારોના લેખોના નીતિ વિરૂદ્ધના લેખો બતાવ્યા. તેા પણ પક્ષપાત નડયો.

કૃષ્ણચરિત્ર. પ્રકરણ ત્રિભું. પૃ. ૧૪ માં—બાબૂણ લખે છે કે—

“અન્યદેશના લેખકો યશ મેળવવા અથવા એવી કોઈ બીજી તૃષ્ણાથી અન્ય રચના અને તેથી હંમેશાં પોતાની કૃતિ પોતાનેજ નામે ઓળખાવવા તેમનો ઉદ્દેશ રહેતો. પારકાની કૃતિમાં પોતાની કૃતિ ડુબાડી દઈ પોતાના નામનો લોપ કરી નાખવા તેમને ઇચ્છા થતીજ નહિ. પરંતુ ભરતખંડના પ્રાક્ષણે તેા નિઃસ્વાર્થી અને નિષ્કામ રહીનેજ પોતાનું કામ કરતા. લોકનું ભલું (પૃ. ૧૫ થી) કરવું એ સિવાય બીજા યશના ભૂખ્યા હતા જ નહિ. આ દેશમાં એવા ઘણા ગ્રંથો છે કે જેના બનાવનારનું નામ હજી સુધી કોઈપણ જાનતું નથી. આવા લેખકો મહાભારત જેવા લોકપ્રિય ગ્રંથ મારફતે, પોતાની કૃતિ પણ લોકમાં વિશેષ ફેલાય એવા વિચારથી, તે ગ્રંથમાં પોતાના લેખ દાખલ કરી દેતા. આવા આવા કારણોને લીધે મહાભારતમાં કલ્પિત કથાઓ ઘણી છે પણ તેટલા ઉપરથી એમ કહેવું કે એ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથમાં કોઈ ઐતિહાસિક વાર્તા છેજ નહિ એ ઘણું અનુચિત છે.”

આમાં મારા કિંચિત્ વિચારો—

ભરતખંડના પ્રાક્ષણે નિઃસ્વાર્થી અને નિષ્કામ રહીનેજ લોકોનું ભલું કરવા પોતાનું નામ ન જણાવતા. આ વિચારમાં બાબૂણની અને અમારી દ્રષ્ટિમાં

ફેર છે. અમારા વિચાર પ્રમાણે તો—પૂર્વ પરંપરાથી ચાલતા આવેલા કોઈ સત્ય-રૂપજ્ઞૈનધર્મથી ફેંટાઈને ગેબી ગોળા ગળડાવવાને માટેજ બ્રાહ્મણો પોતાનાં નામોને છુપાવતા ? અને પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ કરતા. જુવો પૃ. ૯ ૧૦ માં બાબૂજી-નોજ લેખ—ચાર વેદ—લાખ શ્લોકોથી ભરેલું મહાભારત, હરિવંત, અઢારે પુરાણો એ સમગ્રું એકજ માણસે રચ્યું છે અને તેવીને તેવી સ્થિતિમાં જળવાઈ રહ્યું છે. જો આ વાત સાચી હોત તો કૃષ્ણના માથે ચઢાવેલા દ્વષણોનો ઉદ્ધાર કરવા બાબૂજીને બધાં ગ્રંથોનું ડોલાણજ શું કરવા કરવું પડતું ? તેથી એજ વિચાર ઉપર આવવું પડે છે કે—પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાના માટે કોઈ ચાલતા સત્યધર્મથી ફેંટાઈ ઉંધુ છતું લાખી લોકોનું વક્ષણ પોતાના તરફ દોરવા સત્ય વસ્તુનો ફેરફાર કરતા અને પોતાનાં નામોને છુપાવતા. નહિ કે લોકોના ભલાને માટે ? ॥ ફરીથી જુવો કે પુરાણકારોએ વિષ્ણુના ૨૪ અને ૧૦ એમ બે વખતે અવતારોની કલ્પના ઉભી કરી છે. તે શું સાચી છે ?

જો સાચી હોત તો પૃ. ૬૩ માં બાબૂજીને એમ શા માટે લખવું પડતું કે —“રહેજ બુદ્ધિવાળો માણસ પણ સમજી શકશે કે—મત્સ્ય, કૃર્મ, વરાહ વગેરે વાર્તા જેવી કથાઓના વિષયભૂત પશુગણને ઇશ્વરાવતાર જોડે કાંઈ દાવો દાવીજ નથી. વળી જુઓ કે—આ અવતારોની કલ્પના જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોથી ૨૪ ની તેમજ બૌદ્ધોના ૬૨ ઓધિમત્તવથી ૬૨ની ઉભી કરીને પુરાણકારોએ પોતાના નામ છુપાવી લોકોને ઉંધે માર્ગેજ દોરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે ? નહિ કે લોકોના ભલાને માટે ? તેથી બાબૂજીના અને અમારા વિચારમાં તફાવત પડે છે. તેનો પણ વિચાર વાચકોએજ કરી લેવાનો છે ?”

॥ ઇતિ પંદર કલ્પમવાલો બાબૂજીનો લેખ—૧ ભારત વિશ્વાસ પાત્ર નથી. ૨ ચૌવીશ હજારનું લાખ. ૩ જગદીશને માણસ દેહ ધરવાનું શું પ્રયોજન. ૪ માણસજ ન થાય તો મત્સ્યાદિક કયાંથી ? ૫ નવરા બ્રાહ્મણોએ લખ્યું. ૬ પુરાણો બ્યાસેરચ્યાં નથી. ૭ ભારત, વિષ્ણુ પુ. માં—ગોપીઓની કે દહિમાખણની વાતો નથી. ૮ બે ઝાડના બે કુબેરપુત્રો. ૯ ત્રણ અસુરોનો વધ પાયા વિનાનો. ૧૦ કનિષ્ઠ પુરાણીએ કલ્પેલી રાધા. ૧૧ માયાવી કૃષ્ણના વધે સાચા રોચા. ૧૨ ભીષ્માદિક ચાર પર્વ હલકામાં હલકાં. ૧૩ વિકારવાળું ભારત. ૧૪ કૃષ્ણચરિત્ર કલ્પિત સાગરમાં ડુબેલું. ૧૫ છેવટે બાબૂજીને પક્ષાપાત નડ્યો. એમ પંદર કલ્પમથી શ્રી કૃષ્ણના સંબંધવાળો લેખ છે, તેનો યોગ્ય વિચાર અમોએ કરીને ખતાવી દીધો છે.

આર્યોના તહેવારોથી કલમ પાંચ.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૩૪૯ થી

“ કૃષ્ણવિષેની સારી નરસી વાતો પુરાણકારોએ સમાજમાં પ્રચલિત કરી તેમણાં લખાણોનો વિચાર કરીએ.

(૧) પુરાણોની વાતો એક બીજાને મળતી નથી આવતી.

કૃષ્ણનો ઉલ્લેખ એટલો હરિવંશમાં છે એટલો વિષ્ણુપુરાણમાં નથી. કૃષ્ણની લીલાનું વર્ણન ભાગવતમાં વધારે છે.

બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં તેની લીલાનું વર્ણન છટાદાર કરેલું છે. પરંતુ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ એ બધું કંઈજ કામનું નથી.

ગોપીઓ સાથે રાસકીડા કર્યાનું વર્ણન વિષ્ણુપુરાણમાં છે પરંતુ તેમાં રાધાનો ઉલ્લેખ નથી. બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં બ્રહ્માએ મધ્યસ્થ રહી રાધા સાથે કૃષ્ણનો વિવાહ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે. એ બંને લીલામાં રાસલીલાનું વર્ણન છે. પરંતુ ભાગવતમાં તે વધારે વિસ્તારપૂર્વક કરેલું છે એ ઉપરથી એટલું સિદ્ધ થાય છે કે ભાગવત અને બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણના લેખકોએ પોતાની કલ્પના આતુર્યથી આ લીલાનું વર્ણન કરેલું છે.

હરિવંશમાં-કૃષ્ણે પોતાના આયુષ્યના છેલ્લા ભાગમાં કરેલાં કાર્યોનું તેણે ભારતીય યુદ્ધમાં કરેલાં પરાક્રમોનું અથવા અનીતિમાં પડેલાં પોતાનાજ ભાઈઓ યાદવોનો નાશ કર્યાનું વર્ણન નથી. પોતાના શત્રુનો સંહાર કર્યા પછી મજામાં જઈને નંદ્યશોહાની મુલાકાત કરીને, ઋષિનું દર્શન કરવા પુષ્કર તીર્થ ગયા, એટલુંજ હરિવંશમાં કહેલું છે.

ભારત અને વિષ્ણુપુરાણમાં પણ સંપૂર્ણ કૃષ્ણ ચરિત્ર મળતું નથી.

આગળ પૃ. ૩૫૦ માં ભાગવત એ એક ઉત્કૃષ્ટ અને રસપૂર્ણ ગ્રંથ છે એ સહુ કોઈને માન્ય છે પરંતુ આપણે ધારીએ છીએ એટલો તે પ્રાચીન નથી. લગભગ ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં બંગાળામાં મુસલમાનોના રાજ્યના વખતમાં થઈ ગયેલા “ઓપહેવ” નામના વિક્રાને એ ગ્રંથ લખ્યો છે. કૃષ્ણલક્ષ્મીનો પ્રચાર એ ગ્રંથથી વધ્યો એ ખરૂં પરંતુ એ ઇતિહાસ નથી. એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. કૃષ્ણની લીલાના અનેક અર્થ કરવામાં આવે છે.”

વળી જુવો. શંકાકોચ શંકા ૩૭૮ માં.

“આશ્રમા યવનૈ રુદ્ધા સ્તીર્યાનિસરિતસ્તથા દેવતાયાતયામ્ય ડ ત્ર દુષ્ટૈ-
નિષ્ઠાનિ મૂરિશઃ ! શું આ શ્લોકથી એ સિદ્ધ નથી થતું કે ભાગવત ઔરંગઝે-
ખના વખતમાં બન્યું છે ? (ભાગવત સ્કંધ. અ. ૧ શ્લોક ૩૬)”

॥ ઇતિ પુરાણોની વાતો મલતી નથી. ભારત વિષ્ણુ પુ. માં સંપૂર્ણ કૃષ્ણ ચરિત્ર નથી. ૧

() વિષ્ણુના-ધોળા અને કાળા વાળના-બળદેવ ને કૃષ્ણ.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૧૯૧ થી લીધેલો સાર.

“કંશના ત્રાસથી ત્રાહી ત્રાહી કરતી પૃથ્વી ગાયતું સ્વરૂપ લઈને ઇંદ્રની પાસે ગઈ અને ફરીયાદો કરી કે-ધર્મ અને ન્યાય નાશી ગયા છે. મને રજા આપો તો હું પણ પાતાળમાં જઈ.” બધા દેવતાઓની સાથે ઇંદ્ર વિષ્ણુના શરણે ગયા અને પૃથ્વીને ત્રાસમાંથી છોડાવવા પ્રાર્થના કરી. વિષ્ણુએ પોતાના માથામાંથી એક સરેદ અને એક કાળો એમ બે કેશ તોડ્યા અને દેવતાઓને કહ્યું કે આ મારા કેશ પૃથ્વી ઉપર ઉતરશે અને પૃથ્વીને દુઃખના ભારમાંથી મુક્ત કરશે.”

સરેદ કેશે—બલરામનો, અને કાળા કેશે કૃષ્ણનો અવતાર લીધો. ત્યારબાદ વસુદેવ, ઋષિ અને તેમની પત્ની દેવકીને, કંશ પોતાના રથમાં બેસાડીને લઈ જતો હતો તે વખતે આકાશમાં શબ્દ થયો કે-હો મૂર્ખ ! જે સ્ત્રીને તું લઈ જાય છે તેનો આઠમો ગર્ભ તારા પ્રાણ લેશે, તે સાંભળી કંશે દેવકીના પ્રાણ લેવા તત્કાલ ખેંચી, પણ વસુદેવે છોકરો સોંપવાતું કહીને બચાવી. કંશને સંતોષ થયો. ભૂલ ન થવા માટે ચોક્કી રાખી પણ તે આઠમો ગર્ભ બદલાઈ ગયો. કંશે ગોવાળીયાના છોકરાને પથર સાથે અફાળ્યો અને તે વખતનાં જન્મેલાં છોકરાનો પણ નાશ કરવાનો હુકમ કર્યો હતો, છતાં તેની શોધમાંથી બાલકૃષ્ણ છટકી ગયા હતા ઇત્યાદિ.”

વળી—શંકાકોષ, શંકા ૧૩ મી પૃ. ૨ માં કૃષ્ણની કાલા વાલથી ઉત્પત્તિ, પુનઃ તેમને સાક્ષાત્ ભગવાન્ કહેવા શું કદી પણ યુક્ત કહેવાશે ? (ભાગવત)

॥ ઇતિ ધોલા કાલા કેશના-બલદેવ અને વિષ્ણુ. હિં. દે. થી. ૨૧

(૩) કૃષ્ણે—માટીના ઠેકાણે પેટમાં બ્રહ્માંડ દેખાડ્યું.

કૃષ્ણ ચરિત્ર. ખંડ ૨ જો. પ્રકરણ ત્રિમું પૃ. ૬૪ માં. બાળુ વંકિમચંદ્ર લખે છે કે—“ કૃષ્ણે એક વખત માટીખાણેલો અને તે વાત ના કબૂલ કરવાથી જશોદાએ તેનું મોઢું ઉઘાડી જોવા માંડ્યું, કૃષ્ણે મોઢું ઉઘાડ્યું તો તેમાં—આખું બ્રહ્માંડ જશોદાને જણાયું. આ પણ કેવળ ભાગવત કારની બનાવી કાઢેલી વાત છે. ” ॥ ઇતિ માટી ખાઈ કૃષ્ણે માતાને બ્રહ્માંડ દેખાડ્યું. ૩॥

(૪) કૃષ્ણે અર્જુનને વૈરાટ્ સ્વરૂપ દેખાડ્યું.

બળી જીઓ ગીતામાં

(શં. ૪૨૮ મી, પૃ. ૬૫ માં)

“ શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને વૈરાટ્ સ્વરૂપ દેખાડ્યું શું આ સાંભવિત છે ? જો સાંભવિત હોય તો પૌરાણીઓ કહેશે કે અર્જુન શી રીતે તે સ્વરૂપ જોયું ? જ્યારે વૈરાટ્ સ્વરૂપ જોયું ત્યારે ‘અર્જુન વૈરાટ્ની બહાર હતો કે અંદર ? ”

॥ ઇતિ અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણે વિરાટ્ સ્વરૂપ દેખાડ્યું. ૪॥

(૫) ઘટોત્કચના પ્રાણ ગયા ને કૃષ્ણ નાચ્યા.

કૃષ્ણચરિત્ર પૃ. ૩૨૬ થી ૨૭ માં બાળુ વંકિમચંદ્ર લખે છે કે—

“ તે (કવિ) કહે છે કે—ઘટોત્કચ મરાયો, તે સાંભળી પાંડવો શોક કરવા લાગ્યા, પણ કૃષ્ણે તો રથ ઉપર ચઢી નાચવા માંડ્યું.

તે હવે નાના સરખા ગોવાળીયા ન હતા. તેમનાં છોકરાંને ઘેર છોકરાં થયાં હતાં. તેમજ તેમને અકસ્માત વાયુનો રોગ થયો હતો એવું પણ કવિ કહેતો નથી કે જેથી એમ સમજાય કે તે રોગને લીધે તેમણે એવું કરવા માંડ્યું હશે ”

“ ત્યારે એ રથ ઉપર ચઢી નાચ્યા શા માટે હશે ? માત્ર નાચતા ન હતા એટલે માટી ખૂમ પાડી હાથના તખોટા—તાલીઓ પાડતા હતા. “ અર્જુનને પુછ્યું કે ” તમને થયું છે શું ? નાચો છો કેમ ? કૃષ્ણે કહ્યું કે—કરણની પાસે જે શક્તિ હતી અને જે તારી સામે વાપરવા તેણે સંઘરી રાખી હતી તે ઘટોત્કચ સામે તેણે વાપરી લીધી છે તેથી હવે તને કાંઈ બીક નથી. ”

આ વાતમાં—શંકાકોષ. શંકા. ૨૬૫ મી. પૃ. ૩૭ માં—

“શ્રી કૃષ્ણજી નાચતા હતા. વાહ ! પૌરાણીયોના ઇશ્વર નાચતા પણ હતા કે ? (ભાગવત. સ્કંધ. ૧૦, અધ્યાય ૩૩ માં). ”

ઇતિ-૧ પુરાણોની વાતો મલતી નથી. ભારત, વિષ્ણુ યુ. માં સંપૂર્ણ કૃષ્ણ ચરિત્ર નથી. આર્યો. તહે. ૧૨-ધોલા કાલા કેશના-બલદેવને કૃષ્ણ. હિ. દે. ૧૩-માદી આઈ માતાને પ્રજ્ઞાંડ દેખાડયું. બાબૂ. ૧૪-અર્જુનને વિરાટ સ્વરૂપ દેખાડયું ગીતામાં. ૧૫-ધૃતોત્કચના પ્રાણ જતાં નાચ્યા. બાબૂ એમ કૃષ્ણના સંબંધવાલી કલમ પાંચનો વિચાર કરીને બતાવ્યો.

કૃષ્ણના સંબંધે વિચિત્ર પ્રકારની ફરીથી કલમ. ૧૧

સીના શાપથી વિષ્ણુ પથ્થર થયા.

શંકાકોષ શંકા ૧૫ મી. પૃ. ૨ (પદ્મપુરાણ. કાતિક મહામ્ય)

(૧) “વિષ્ણુનું જાલંધરની સ્ત્રી વૃંદા (વૃંદા) ઉપર મોહિત થવું. પુનઃ વિષ્ણુનું શાપ વશ પથ્થર થઈ જવું માનો છો કે નહિ ? તો કહીએ ઇશ્વર કદી પથ્થર થઈ શકે છે ? ”

વળી જુઓ શીલનો ભંગ કરી તેના પ્રતિને મરાવ્યો. શંકાકોષ શંકા ૪૧૬ મી પૃ. ૬૧ માં—

“જાલંધર જ્યારે શિવજીની લડાઈમાં ન મર્યો ત્યારે ભગવાને (શ્રી કૃષ્ણ) તેની સ્ત્રી વૃંદાનો પતિવ્રત ધર્મ નષ્ટ કર્યો ત્યારે તે મર્યો. હવે પૌરાણીઓ બતાવશે કે—ઇશ્વર કે જે સર્વ શક્તિમાન અને સત્ય છે તેના ઉપર પ્રભાણનાં કર્મ હોય ખરો ? ”

આ વિષયમાં રામાયણમાં નીચે પ્રમાણે છે—

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૧૧૩ । ૧૧૪ । ૧૧૫ માં નીચે પ્રમાણે છે.

“વૈકુંઠમાં નારાયણના જય અને વિજય બે ભાઈઓ દારપાળો હતા. બ્રાહ્મણોના શાપથી હિરણ્ય કશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ રૂપ અસુરપણે પ્રાપ્ત થયા. નૃસિંહ અને વરાહનું રૂપ ધરીને કમથી બન્નેને પ્રભુએ માર્યા.

નૃસિંહ અવતારે હિરણ્ય કશિપુને મારીને તેના પુત્ર-મહાભકત પ્રહ્લાદનું રક્ષણ કર્યું. એ કથા ભાગવત. સ્કંધ ૩ માં વિસ્તારથી છે, અને ત્યાંથી મરીને કશિપુ-રાવણ, અને હિરણ્યાક્ષ—કુંભકરણ, થયા.

વળી પૃ. ૧૧૪૧૧૫ મં-એક કલ્પમાં જાલંધરથી દેવતાઓને દુઃખીયા દેખીને, સદાશિવે જાલંધરને મારવાનો ઘણો ઉદ્દેશ કર્યો પણ મર્યો નહિ. જાલંધરની સતી હતી તેથી તે કોઈથી મરે એવો ન હતો, ત્યારે પ્રભુએ (વિષ્ણુએ) છલકપટથી વૃંદાના સતીપણાનો ભંગ કરી દેવતાઓનું કાર્ય કરીને આપ્યું. આ સમયે મર્મ વૃંદાના જાણવામાં આવતાં તેણે કોપ કરીને પ્રભુને (વિષ્ણુને) શાપ આપ્યો.

આ લેખની ટીપમાં નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવ્યું છે—

“ જાલંધરની સતી વૃંદાના સતીપણાને લીધે તે જીતી શકાતો ન હતો. વિષ્ણુ તેના દ્વારપર સાધુ થઈને બેઠા, યુદ્ધની વાત પુછતાં જાલંધરના દુકડા તે સતીની પાસે આવીને પડયા. તેને જોડી દેવાની સલાહ આપતાં જીવતો થયો, એટલે તે સાધુના ચરણ દબાવતાં સતીપણાના ભંગથી જાલંધર માર્યો ગયો. વિષ્ણુ કપટ જાણીને વૃંદાએ શાપ આપ્યો કે, મારો સ્વામી તારી સીનું હરણ કરશે અને તું દુઃખી થઈશ. ”

ઇતિ શીલનો ભંગ કરતાં ભગવાન પણ શાપિત થયા. પદ્ય પુ. ભાગવતાદિ (૧)

(૨) બ્રાહ્મણોએ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન પાસે પગ ધોવરાવ્યા, ભાગ ૦

શંકા કોષ. શંકા ૪૩૨ મી પૃ. ૬૭ માં.

“ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને બ્રાહ્મણોના પગ ધોવા શું આ સંભવિત છે કે ? (ભાગવત સ્કંધ ૧૦, અધ્યાય ૫૩ માં). ”

કૃષ્ણચરિત્ર ખંડ ૪ થો. પ્રકરણ ૬ મું. પૃ. ૨૪૭ આ બાબુ-વંકિમચંદ્ર લખે છે કે—“ યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞની શરૂઆત થઈ. સમગ્રાઓ બુદ્ધા મુદ્ધા કામોપર યોડવાઈ ગયા પરંતુ શ્રી કૃષ્ણે કયું કામ માથે લીધું ? બીજા બધાના કામ સાથે એમનું પણ કામ મહાભારતમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તેમને બ્રાહ્મણોના પગ ધોવાનું કામ સ્વીકાર્યું. આનો અર્થ શો ? આકરોને કરવાના કામપર શ્રી કૃષ્ણને શા માટે નીમ્યા હશે ? જે બ્રાહ્મણોના વંશને આજે રસોઈઆનું કામ કરે છે, તે બ્રાહ્મણોના પગ ધોવાનું કામ તે શું આદર્શ પુરૂષને શોભે ? માટે જો ખરીવાત એમજ હોયતો તેમને એ કામ ઘટતુંજ ન હતું, એ આપણે વગર આંચકે કહી શકીએ.

આગળ પૃ. ૨૪૮ । એ વિષે ખુલાસા ઘણા આપવામાં આવે છે. બ્રાહ્મણો તરફથી અપાયેલા અને હાલમાં મનાતો ખુલાસો એ છે કે—બ્રાહ્મણોની મોટાઇ વધારવાના ઇરાદાથી કૃષ્ણે બીજા બધાં કામ છોડી એ કામ માથે લીધેલું, પરંતુ એ ખુલાસા ઉપર આરથા બેસે એવું નથી.

વનપર્વમાં—દુર્વાસા ઋષિના અતિથ્યની જે કથા છે, તે બે મૂલ મહા-ભારતનો ભાગ ગણાય તો, તે ઉપરથી જણાય કે તેમને બ્રાહ્મણોને ગલચી સાહી પાંડવાના આશ્રમ આગળથી બહાર કાઢી મૂક્યા હતા.

તે તો બહુ જબરા સામ્યવાદી, સૌને સરખા ગણનાર હતા. ગીતાનો ધર્મજે બે કૃષ્ણનો કહેલો હોય તો—વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ શૂનિ-ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥ ૧ । ૧૭ ।

તેમના મત પ્રમાણે—વિદ્વાન, તથા, વિનયવાળા બ્રાહ્મણ, ગાય, હાથી, કુતરા અને ચંકાલ સૌ સમાન ગણવાં બેઠાં, તેમ હોવાથી માત્ર બ્રાહ્મણોનું ગૌરવ વધારવાનેજ તેમના પગ ધોવાનું માથે લે એ સંભવતું નથી ઇત્યાદિ. ”

॥ ઇતિ-બ્રાહ્મણોએ ભગવાન પાસે પગ ધોવાવ્યા નો વિચાર ભારત૦ ભાગ ૦ (૨)

(૩) પ્રધુમ્ને દેવીનું સ્તનપાન કરી પુત્રો પેદા કર્યાં.

ભાગવત સ્કંધ ૧૦ મો અધ્યાય ૫૫ મો (શં. ૩૬૨ પૃ. ૫૭)

“ પ્રધુમ્ને નારદના ઉપદેશાનુસાર માયાદેવીનાં સ્તનપાન કરી, પછી તેને સ્ત્રી કરવી અને તેનાથી પુત્ર પેદા કરવા શું માનના લાયક છે ? આજના પૌરાણી-ઓ તેમ કરતા હશે કે ? ”

॥ ઇતિ પ્રધુમ્ને દેવીનું સ્તનપાન કરી પુત્રો પેદા કર્યા નો વિચાર ભાગ૦ (૩)

(૪) કૃષ્ણ સ્વર્ગમાં લડયા વસ્તુઓ દારિકામાં લાવ્યા—

(શંકાકોષ. શં. ૪૮ મી, પૃ. ૭) હરિવંશપુરાણ બીજા ખંડમાં લખ્યું છે કે—“ શ્રી કૃષ્ણ મહારાજે જ્યારે દારિકા વસાવી ત્યારે એ ઇચ્છા થઈ કે, જે વસ્તુઓ રાજા ઇંદ્રને ત્યાં સ્વર્ગમાં ઉપસ્થિત છે, તે સઘળી લાવીને આ દારિકા પુરીને સ્વર્ગતુલ્ય બનાવી દઉં, એવો વિચાર કરીને શ્રી કૃષ્ણ ગરૂડ ઉપર સ્વાર થઈને સ્વર્ગમાં ગયા. ત્યાં રાજા ઇંદ્ર સાથે મોટું યુદ્ધ થયું. તેમાં જીતીને, કલ્પ-વૃક્ષ ઉખાડીને, તથા નંદનવનને પણ ઉખાડી, ગરૂડ ઉપર મૂકીને દારિકા તરફ

આલવા માંડયું. માર્ગમાં એક દૈત્યની ૧૬૦૦૦ સોળહજાર કન્યાઓ હતી. તેમને પણ ગરૂડ ઉપર સ્વાર કરી દીધી અને ત્યાંથી અઢળક માલ લઈ, તે પણ ગરૂડ ઉપર ભરી, દારિકા આવી પહોંચ્યા. શું આવી અરેખીયનનાઈડસને પણ હઠાવે તેવી વાતો સંલલિત છે કે ? ”

॥ ઇતિ કૃષ્ણ સ્વર્ગમાં જઈ લડયા, ત્યાંથી ધન દારિકામાં લાવ્યાનો વિચાર હરિવંશપુ૦ (૪)

(૫) મણિના માટે કૃષ્ણ અને બળભદ્રના પ્રેમમાં ભંગ.

મત્સ્યપુરાણ અંશ ૪ થો. અધ્યાય ૧૩ માનો લાવાર્થ. મ. મી. પૃ. ૧૭૦)

“કૃષ્ણજીએ ‘સ્પર્ધામંતક-મણિ’ લેવાના માટે શતધન્વાને માર્યો. આ અધિકાર ભાગવતમાંનો લખીને બતાવ્યો છે. વિશેષ—“કૃષ્ણજીએ બળભદ્રને કહ્યું કે—શતધન્વાને મેં માર્યો ખરો પણ તેની પાસેથી મણિ નીકળ્યું નહિ. બળભદ્રજીના મનમાં એવું આવ્યું કે, પોતે મણિને છુપાવવા માટે જુદું બોલે છે તેથી એકેકનો પ્રેમ ઘટી ગયો. કૃષ્ણજીએ સોગત ખાધા પણ બળભદ્રનો વહેમ ન ગયો, તેથી વિદેહ પુરીમાં ચાલ્યા ગયા અને કૃષ્ણજી દારિકામાં આવી ગયા.”

જૈનમતના ગ્રંથોમાં—હુનીયા અનાદિની છે અને એક તેવા મધ્યમ કાળમાં વાસુદેવાદિકનાં નવ ત્રિક નિયમ પ્રમાણે થયા કરે છે, બેમાં પૂર્ણ પ્રેમ અને એકની સાથે શત્રુતા હોય તેજ પ્રમાણે આ અવસર્પિણીમાં થએલાં બતાવ્યાં છે તેથી મત્સ્યપુરાણમાં લખેલા પ્રેમ ભંગની વાત વિચારણીય છે. જુવો અમારા એ સંબંધના બધા લેખો.

॥ ઇતિ—વાસુદેવ અને બળભદ્રના પ્રેમના ભંગનો વિચાર મત્સ્યપુ૦ (૫)

(૬) કૃષ્ણે મોહિની રૂપથી ઠગી દૈત્યોના પ્રાણ લીધા. મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૨૫૦ મો (મ. મી. પૃ. ૧૬૭)

“શ્રી કૃષ્ણજીએ મોહિનીનું રૂપ ધારણ કરી દૈત્યોને ઠગ્યા અને તેમની પાસેથી અમૃત લઈ દેવતાઓને પાઈ દીધું અને વળી પોતાના સુદર્શન ચક્રથી હજારો દૈત્યોને મારી નાખી તેમનો નાશ પણ કર્યો.

॥ ઇતિ શ્રી કૃષ્ણે મોહિનીનું રૂપ ધરી દૈત્યોને ઠગ્યા અને માર્યા મત્સ્યપુ૦ (૬)

(૭) ભૃગુની સ્ત્રીનું માથુ કાપતાં કૃષ્ણને સાત જન્મનો શાપ.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૪૭ મો શ્લોક ૯૭ થી ૧૦૩ નો ભાવાર્થ
(મ. મી. પૃ. ૧૧૨)

“ ભૃગુ ઋષિની સ્ત્રી અને શુકાચાર્યની માતા—ઈંદ્રને કહે છે કે હે ઈંદ્ર ? હું મારા તપોબળથી કૃષ્ણની સાથેજ તમોને બાળીને ભસ્મ કરી નાખીશ. તે વચન સાંભળીને ઈંદ્ર અને કૃષ્ણ ભયભીત થઈને વિચાર કરવા લાગ્યા. ઈંદ્રે કૃષ્ણને કહ્યું કે હે કૃષ્ણ ? જો તમો આ સ્ત્રીને મારી નાખો તો આપણો છુટકારો થાય. આ ઈંદ્રનું વચન સાંભળી શ્રી કૃષ્ણ સ્ત્રીના વધનું મહાપાપ બાણતા છતાં પણ સુદર્શન ચક્રથી તે સ્ત્રીનું માથુ કાપી નાખ્યું. આ સ્ત્રીના વધનું ઘોર પાપ જોઈ ભૃગુઋષિએ શ્રી કૃષ્ણને એવો શાપ આપ્યો કે હે કૃષ્ણ ? તે આ ઘોર પાપ કર્યું છે તેથી તું સાતવાર મનુષ્યમાં આવીને ઉત્પન્ન થઈશ.”

ભૃગુ સત્યયુગમાં થએલા બ્રહ્માના પુત્ર મનાયા છે. શ્રી કૃષ્ણ ત્રેતામાં થએલા છે. ભૃગુની સ્ત્રીએ કૃષ્ણની સાથે ઈંદ્રને બાળી મારવાનું કયા કાળમાં કહેલું ? અને સ્ત્રી હત્યાનું પાપ તેમને કયા કાળમાં માથે ચઢાવી લીધેલું ? અને દ્વારિકાના દાહ પછી શ્રી કૃષ્ણે સાત જન્મ કયા કયા લીધેલા ? એ બધું વિચારવા જેવું ખરું કે નહિ ?

॥ ઇતિ ભૃગુની સ્ત્રીનું માથુ કાપતાં શ્રીકૃષ્ણે સાત જન્મ કર્યાં મત્સ્યપુ. (૭)

(૮) કૃષ્ણે શતધનુનું માથું કાપ્યું મહિ મહ્યું નહિ.

ભાગવત દશમ સ્કંધ ઉત્તારાર્ધ. અધ્યાય ૫૭ મો પત્ર ૨૦૩, શ્લોક ૨૧ થી ૨૩ (મ. મી. પૃ. ૮૦)

શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને એક મહિના લોભથી—શતધનુનું માથું ચક્રથી કાપી નાખ્યું પણ તેની પાસેથી મહિ નીકળ્યું નહિ. શતધનુને ફેગટ માર્યો. કેમકે મહિ તો તેની પાસેથી નીકળ્યું નહિ બળભદ્રાએ કહ્યું કે કેમકે આપી લીધું હશે આગળ તપાસ કરો. ઇત્યાદિ.”

॥ ઇતિ શ્રી કૃષ્ણે મહિના લોભથી શતધનુનું માથું કાપ્યું, મહિ ન મહ્યું. ભાગ (૮)

(૯) ધાવતા કૃષ્ણે પૂતનાના પ્રાણ લીધા.

ભાગવત દશમ સ્કંધ અધ્યાય ૬ ઠો (શ. ૫૨ મી પૃ. ૮)

“ પૂતના મથુરામાંથી ગોકુળમાં ગઈ. નંદરાયના વ્રજમાં જઈને ત્યાંથી શ્રી કૃષ્ણને ધવરાવવા લીધા. શ્રી કૃષ્ણે ધાવતાં ધાવતાં તેના પ્રાણ સુસીને મારી નાખી. મરતાં તે પોતાનું રાક્ષસી રૂપ ધારણકરીને પડી કે તે રાક્ષસી હેઠ પડવાથી છ કોશ અંદરના વૃક્ષ ભાગી ભુકે થઈ ગયાં, તે પછી કૃષ્ણને ગોપીઓએ તેની છાતી ઉપરથી લઈ લીધા ! હવે પુરાણીઓ કહેશે કે હાલ ગોકુલ મથુરાને કેટલું છેલું છે ? હાલ મથુરાને ગોકુલને માત્ર ૪ માઈલ છેલું છે તો બતાવશો કે આ ભાગી પડ્યાં ને ઘર કેમ ન ભાંગ્યાં ? તથા માણસો કેમ ન મર્યા ? ”

॥ ઇતિ ધાવતા કૃષ્ણે પૂતનાના પ્રાણ લીધાનો વિચાર ભાગ૦ (૬)

(૧૦) શાંખથી શાંખેલું તેના પાનથી ચાહવકુળનો નાશ,

શંકાકોષ. શંકા ૪૬૦ મી. પૃ. ૭૪ (ભાગવત સ્કંધ ૧૧ મો. અ. ૧)

“ કૃષ્ણના પુત્ર શાંખને, અર્ભવતી સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરાવી.

“ આ સ્ત્રી શું જણશે ? એમ બ્રાહ્મણોને પૂછવાથી બ્રાહ્મણોએ કહેવું કે—“ આ સ્ત્રી તમારા કુળનો નાશ કરે એવું મુશળ જણશે ” તુરતજ બીજા છોકરાઓએ શાંખનું પેટ છોડીને બેસું તો મુશળ બેવામાં આવ્યું. શુ આ માનવા લાયક છે ?

તે મુશળને ભાંગીને સમુદ્રમાં નાખવું તેનાથી “ પાન ” ઉગવી અને તે પાનથી ચાહવકુળનો સંહાર થયો. શું વાસ્તવિક છે કે ? ”

॥ ઇતિ-શાંખેલાને પાન ભગ્યું, તેથી ચાહવકુળનો નાશ. ભાગ૦ (૧૦)

(૧૧) શ્રી કૃષ્ણના સ્પર્શથી અજગરનો વિદ્યાધર.

શંકાકોષ શં, ૪૩૩ મી. પૃ. ૬૭ મું. ભાગવત સ્કંધ ૧૦ અ. ૩૪ મો—

“ શ્રી કૃષ્ણનો પગ અડવાથી અજગરનું શરીર મટીને તેનું સુદર્શન નામનો વિદ્યાધર થયો. શું માનવા લાયક છે ? ”

॥ ઇતિ-૧ સ્ત્રીના શાપથી વિષ્ણુ પથ્થર પદ્મપું ભાગવતાદિ. ૨ બ્રાહ્મણોએ ભગવાન પાસે પગ ધોવરાવ્યા. ભારત, ભાગવતાદિ. ૩ પ્રધુમ્ને દેવીનું સ્તનપાન કરી પુત્રો પેદા કર્યા. ભાગ૦ ૪ કૃષ્ણ સ્વર્ગમાં જઈ લડયાને ત્યાંથી ધન દ્રારિકામાં લાવ્યા હરિવંશપું ૧ પમણિના માટે બલદેવના પ્રેમનો ભંગ મત્સ્યપું ૬ દૈત્યોને ઠગવા મોહિનું રૂપ ધર્મ્યું. મત્સ્ય૦ ૭ ભગુની સ્ત્રીનું માથું કાપ્યું. તેથી સાત

જન્મ, મત્સ્યપુ. ૧૮ શતધનુંનું માથું કાપતાં મણિ ન મળ્યું. ભાગ૦ ૧૬ ધાવતાં પુતનાના પ્રાણ લીધા. ભાગ૦ ૧૦ શાંખથી શાંખેલું તેને પાન ઊગ્યું તેથી જાડવ કુલનો નાશ. ભાગ૦ ૧૧ કૃષ્ણના સ્પર્શથી અજગરનો વિદાધર. ભાગ૦ એમ ૧૧ કલમનો વિચાર.

વિષ્ણુના સંબંધે અનુચિત લેખોમાં દ્રષ્ટિપાત.

(૧) નૃસિંહકાવતારનું કાર્ય તે પરમેશ્વરને છાજે ?

શિવપુરાણ, જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય. ૬૧ મો શ્લોક ૨૨ થી (મ. મી. પૃ. ૪૦)

“ નૃસિંહ અવતારમાં કૃષ્ણજીએ હિરણ્ય કશ્યપને પકડ્યો અને પોતાના ખોળામાં ઘાલીને નખોથી લોહિ કાઢ્યું અને ગર્જાવ કરીને તેનું લોહિ પીધું અને તેના આંતરડાં કાઢીને ગળામાં નાખ્યાં. આવા પ્રકારથી બધાએ દેવતાઓના દેખતાંજ પ્રાણ લીધા ઇત્યાદિ. ”

બધાએ જીવોનો ઇશ્વર થઈ, આવા અયોગ્ય કાર્યમાં પડે તો પછી તે મુક્તજ્ઞ શાનો ?

॥ ઇતિ-નૃસિંહ આંતરડાં કાઢ્યાં. શિવ૦ (૧)

(૨) કૃષ્ણે પશુઘાતથી પર્વતપૂજા કરાવી કયા પદના માટે ?

વિષ્ણુપુરાણ પાંચમો અંશ. અધ્યાય ૧૦ મો શ્લોક. ૩૮ થી ૪૪ તક—

“ શ્રી કૃષ્ણજીએ વ્રજના લોકોને ગોવર્ધન પર્વતની પૂજાનો મેધ્ય એટલે પશુ મારવાનો ઉપદેશ આપ્યો અને તે પ્રમાણે તે લોકોએ ઢઙી, દૂધ અને માંસ-થી પૂજા કરી અને સેંકડો હજારો બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા. ઇત્યાદિ ” (મ મી પૃ ૭૬)

શ્રી કૃષ્ણજીને જગત પરમેશ્વર વિષ્ણુરૂપે માનીએ તો પછી આ કાર્ય કયું પદ મેળવવાને માટે ?

॥ ઇતિ પશુઘાતથી પર્વત પૂજાન્યો વિષ્ણુપુ. (૨)

(૩) નૃસિંહાવતાર ભાગવતનો.

ભાગવત સ્કંધ ૧૭ મો, અધ્યાય ૮ માનો ભાવાર્થ (મ. મી. પૃ. ૮૭)

“ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને નૃસિંહનું રૂપ ધરીને હિરણ્ય કશિપુને અને તેના

એક હજાર સુભટોને ઘણા ખુરા હાલથી માર્યા અને લોહિ લાગાવાથો મુખ લાલ ચોળ થઈ ગયું અને લોહીવાળા પોતાના હોઠ જીભથી ચાટ્યા અને દૈત્યોનાં આંતરડાં કાઢીને ગલામાં પહેર્યા. ઇત્યાદિ ”

આમળ નવમા અધ્યાયના ૨લોક પહેલાંનો ભાવાર્થ.

“ આ અધાર કાર્ય કરતી વખતે એવો ક્રોધ ચઢ્યો હતો કે—શ્રદ્ધા, મહાદેવ અને દેવતાઓ પણ શ્રી કૃષ્ણજીની પાસે જઈ ન શક્યા ? ”

||ઈતિ—નૃસિંહ—એક દૈત્યનો અને હજારો સુભટોના પ્રાણ લીધા. ભાગવત.

નૃસિંહમાં પાંચ વિરૂદ્ધ લેખો.

નૃસિંહ અવતારના માટે આપસ આપસમાં વિરૂદ્ધ પાંચ લેખો તેની નોંધ.

(૧) શંકાકોષ. શંકા. ૩૯૬ મી. પૃ. ૫૮ માં.

“ જ્યારે અધર્મને મટાડવા અવતારનું થવાનું ગીતામાં લખ્યું છે તો નૃસિંહવતારની દુર્ગતિ કેમ થઈ? કે જેનું ચર્મ અને કપાળ વીરભદ્રદ્વારા શિવજી ધારણ કરી બેઠા છે ? શું આ માનનીય છે કે ? (લિંગપુરાણ) ”

(૨) શંકાકોશ. શંકા. ૪૦૮ પૃ. ૬૦ માં.

“ જ્યારે નૃસિંહજી પોતે ઇશ્વર હતા ત્યારે વીરભદ્રે શરભપક્ષીનું રૂપ ધરીને તેમને કેમ મારી નાખ્યા ? (લિંગપુરાણ) ”

(૩) શંકાકોષ શંકા ૪૩ મી. પૃ. ૭ માં નૃસિંહઅવતારનું થાંભલામાંથી નીકળવું શું સંભવિત થઈ શકે છે ? (ભાગવત) ” *

(૪) વળી જુલો— શંકાકોષ શંકા ૪૪ મી પૃ. ૭ માં “ પ્રલહાદની ૩ પેઢી થવી નૃસિંહના વરદાનથી એકવીશ પેઢીનો ઉદ્ધાર થવો શું કદી સંભવિત થઈ શકે છે ? ”

(૫) શંકાકોષ શંકા. ૩૬૭ મી. પૃ. ૫૩. માં “ માર્કંડેય (સહસ્રા-નીકજીથી) કહે છે કે—હો રાજન ! નૃસિંહરૂપ ધારણ કરેલા કેશવ ભગવાન ઉપર તુલસી, પુષ્પમાળા નિર્માલ્ય ઉતારી જે જલથી સ્નાન કરાવે છે તેનાં તમામ

* પુરુષસિંહ—પાંચમા વાસુદેવ છે, નિશુભ પ્રતિવાસુદેવ છે. આ વાત પૃ. ૨૨૪ થી જુલો. પુરુષના દેકાણે “ નૃ ” શબ્દ ગોઠવી, થાંભલામાંથી ઉત્પન્ન કરી કેવી વિચિત્ર વાતો ગોઠવી દીધી છે.

પાપ મટી જાય છે અને તમામ તીર્થોનું ફળ મળે છે અને વૈમાનમાં બેસી સ્વર્ગે જાય છે. શું સંભવિત છે ? (લિંગપુરાણ અધ્યાય ૪૨ મો.)”

નૃસિંહમાં કિંચિત્ વિચાર—પ્રથમ શિવ. પુ. માં નૃસિંહે હિરણ્ય-કશ્યપનું લોહી કાઢીને પીધું, આંતરડાં કાઢી ગળામાં નાખ્યાં અને બધા દેવોને દેખતાં બ્રાણુ લીધા.

ભાગવતમાં—શ્રી કૃષ્ણે નૃસિંહરૂપ ધરીને—હજાર સુભટોની સાથે હિરણ્યકશિપુના બુરા હાથ કરી લોહિવાળા પોતાના હોઠ પોતાની જીભથી ચાટયા અને દેવોનાં આંતરડાં ગળામાં પહેર્યાં અને તેમના જાયથી પ્રજ્ઞાદિક પણ દુરજ રહ્યા.

લિંગપુરાણમાં—વીરભદ્રે શરભપક્ષીનું રૂપ ધરીને નૃસિંહને મારી નાખ્યા અને તેમનું ચામડું અને કપાળ શીવજી ધારણ કરી બેઠા.

વળી એજ લિંગપુરાણવાળો—નૃસિંહનું પૂજન કરાવી તમામ તીર્થોનું ફલ અપાવે છે અને વૈમાનમાં બેસાડી સ્વર્ગમાં પુચાડે છે. આમાં સાચું કયું ?

અમોએ—પંદરમા તીર્થ કરના સમયમાં થએલા—પુરૂષસિંહ વાસુ-દેવાદિકનું પાંચમું ત્રિક બતાવેલું છે, તે પુરૂષસિંહન. ઠેકાણે નૃસિંહ નામ ગોઠવી બુદ્ધા બુદ્ધા પુરાણકારોએ કેવા કેવા પ્રકારનો ઉંધો છત્તો સંબંધ લખ્યો છે તે વિચારી બુવો.

પ્રથમ અશ્વઘ્રીવ પ્રતિવિષ્ણુને વિષ્ણુ ઠરાવી પોતાનીજ ધનુષદોરીથી માથાવિનાના ઠરાવી વિશ્વકર્માની પાસે સૂર્યના ઘોડાનું માથું ચોંટડાવી હયગ્રીવ-વિષ્ણુ કહી બતાવ્યા હતા. બીજા તારક પ્રતિવિષ્ણુને—તારકાસુરથી પ્રસિદ્ધમાં મૂકી કેટલું બધું ઉધું છતું લખીને બતાવ્યું છે. ત્રિજા મેરુક પ્રતિવિષ્ણુને પુરાણકારે કાનવ ઠરાવી તેનાથી વિષ્ણુને ભાગતા બતાવ્યા છે. ચોથા મધુ પ્રતિવિષ્ણુ અને તેના ભાઈ કૈટભને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવી પ્રજ્ઞાને મારવા દેડાવ્યા છે. આ બધા જૈનોના અને વૈદિકોના લેખો વાંચતા આવો અને સત્યાસત્યનો વિચાર કરો.

॥ ઇતિ અનુચિત લેખોમાં દુષ્ટિપાત કરતાં. શિવ પુ. ભાગવત. લિંગ પુરાણાદિકના બુદ્ધા બુદ્ધા નૃસિંહનો વિચાર.

મધુપાન સાથે કૃષ્ણનો પર સ્ત્રી ભોગ,

પદ્મપુરાણ ઉત્તરખંડ, અધ્યાય ૮૩ મો. શ્લોક ૫૪ । ૫૫ થી

(૧) “દિવ્ય આસન ઉપર બેસીને કૃષ્ણજીએ અને તેમની સાથમાં આવેલી સ્ત્રીઓએ મધુપાન કર્યું. દારૂના નશાથી બે ભાન બનેલાઓએ અકેકથી હાથ લીડાવ્યા. છેવટે અતિકામવશ થયેલાં કુંજગહન બાંધીમાં પેશી ગયાં.” (મ. મી. પૃ. ૭૬)

॥ ઇતિ મધુપાનથી મત્ત શ્રી કૃષ્ણ સ્ત્રીઓ સાથે બાંધીમાં પેઠા. પદ્મ પુ.

(૨) ગોપીઓના દારૂમાંસથી કૃષ્ણ પૂજાયા.

શંકાકોષ શંકા ૩૫૬ મી. પૃ. પર માં.

“શ્રી કૃષ્ણજી કહે છે કે—આ સઘળી ગોપીઓએ—કંશના વધ કરવા અર્થે—દહિં, દૂધ, સુરા (દારૂ) માંસ આદિથી મારું પૂજન કર્યું છે આપ પૌરાણીઓ તો આ સત્ય માનતાજ હશે. ?”

આમાં મારા બે બોલ—શ્રી કૃષ્ણ ત્રણ ખંડના લોકતા મહારાજ હતા, આમાં તો કેમનો વાંધો છેજ નહિં. છતાં પુરાણકારોએ જમતના કર્તા હર્તા, અને ગીતામાં યુગયુગના ઉદ્ધારક ભગવાન ઠરાવ્યા છે. પણ તેમના સંબંધે જૂઠું લખતાં એક બાળક જેટલો પણ વિચાર કર્યો હોય તેમ જણાતું નથી. શ્રી કૃષ્ણને ત્રણ ખંડના રાજ માનીએ તો પણ, તેમને એકલા લક્ષ્મી જેવા ફરતા હતા એમ કેવી રીતે લખી શકાય ? બે એટલો વિચાર કરી કલ્પમ ચલાવી હોત તો કદી પણ એમ લખી શકતા ખરા કે ? અતિ કામવશ થયેલાં કુંજગહન બાંધીમાં પેશી ગયા ? આમાં વધારે શું લખીને બતાવું ?

કેમ ગામમાં વિધવા બ્રાહ્મણીનો કેમ પુરૂષની સાથે સંબંધ થતાં લોકોએ ભાંડવા માંડયાં. તે બાધના સંબંધીઓને ઘણી શરમ ભરી વાત લાગતાં તે બાધને ઘણું દબાણ કરવા લાગ્યાં, ત્યારે તે બાધએ છેવટનો ઉત્તર એવો આપ્યો કે—આપણા બધા દેવો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવાદિક આયડીઓ વિના એક જીવ ભરતો રહી શક્યા નથી, તો પછી તમે બધાં મને શું કરવાને હેરાન કરી રહ્યાં છો ? છેવટે તેઓ ચૂપ થઈ ગયાં.

પુરાણકારોએ લેખો લખતાં દુનીયાનીજ નીતિનો વિચાર કર્યો હોત તો પોતાના કલ્પિત દેવાના સંબંધે પણ આવા અનીતિ ભર્યા તદ્દન જૂઠું લેખો લખી શકતા ખરા કે ? તેમને ધર્મનો ભય છોડયો તો છોડયો પણ અયોગ્ય લેખ લ-

ખતાં ફનીયાનો ભય સા માટે છોડયો ? તેનો પણ વિચાર સાથમાં કરી જુવો.

॥ ઇતિ (૨) મધુપાનથી મત્ત અને દારૂમાંસથી પૂજ્ય કૃષ્ણ, સંબંધના વિચારો અનેક પ્રકારના કરી ખતાવ્યા.

(૩) પર સ્ત્રીના લાલચું શું જગદીશ્વર હતા ?

વિષ્ણુપુરાણ અંશ. પાંચમો અધ્યાય. ૧૩ મો શ્લોક ૫૮ મો (મ. મી. પૃ. ૭૮)

“ તે ગોપાંગનાઓના પતિઓએ, ભાઈઓએ, અને પિતાઓએ ઘણીએ નિવારણ કરી તો પણ ન માન્યું અને રાત્રીએ કૃષ્ણજીની સાથે ક્રીડા કરતીઓ રહી ઇત્યાદિ ”

॥ ઇતિ-ગોપીઓ સાથેની ક્રીડા, વિષ્ણુપુ. (૩)

(૪) ફરીથી વિશેષ પદ્મપુરાણુ ઉત્તરખંડ અધ્યાય ૨૪૫ મો પત્ર ૨૫૮ શ્લોક ૧૭૦-૧૭૧ નો ભાવાર્થ (મ. મી. પૃ. ૭૮).

“ પોતાના પતિઓનો, પુત્રોનો અને ભાઈઓનો પણ કંઈલો છે ત્યાગ. તેમજ પોતાના કુળની મર્યાદાનો પણ કંઈ છે ત્યાગ, કામદેવના બાલ્યથી પીડાને પામેલીઓ તે બધીએ ગોપીઓ, સાથે મળીને કૃષ્ણજીની પાસે આવીઓ અને પોતાની ભુજાઓથી કૃષ્ણનું આલિંગન કરી ભોગ ભોગવવાને લાગીઓ. જેમ દેવતાઓ અમૃતનું પાન કરે તેમ અધરપાન કરતાં રહ્યાં. ઇત્યાદિ. ”

॥ ઇતિ-ગોપીઓ સાથેની ક્રીડા ફરીથી પદ્મપુ. (૪)

(૫) ફરીથી વિશેષ શંકાકોશ શંકા ૧૬ મી, પૃ. ૨ માંથી—

“ ગોપીઓનાં રનાન કરતી વખતે વસ્ત્રાદિ લઈને કૃષ્ણનું સંતાવવું અને પાણીમાં ઉભે ઉભે ગોપીઓએ પ્રાર્થના કરવી કે-મહારાજ કૃપા કરીને વસ્ત્ર આપી દો. નવીન સનાતન ધર્મના ઇશ્વર કૃષ્ણનું એ કહેવું કે તમે જળમાંથી નગ્ન નીકળી અને વસ્ત્ર લઈ લ્યો શું આ નિર્લજ્જપણું નથી ? (ભાગવત). ”

॥ ઇતિ-ગોપીઓનાં વસ્ત્ર હરણુ. ભાગવત. (૫)

વિષ્ણુ, પદ્મ અને ભાગવત—આ ત્રણે પુરાણકારોએ શ્રી કૃષ્ણને ભગવાન રૂપે ઠરાવી પરસ્પરીના દ્રવ્યથી દૂષિત લખ્યા છે ખરા પણ આજકાલ

વૈદિકમતના પંડિતોજ આ વાત પાયા વિનાની બહેર કરી રહ્યા છે. જૈનો તે વાસુદેવની પદ્મીના ધારક, ત્રણખંડના લોકતા જેવી રીતે પૂર્વકાળમાં આઠ મહા-રાબ્દઓ થઈ ગયા છે તેવી રીતના આ નવમા કૃષ્ણ પણ મહારાબ્દ જ હતા. એમ સ્પષ્ટપણે બતાવી રહ્યા છે. આમાં સત્ય શું છે તે વિચારી જીવો.

મમતિ. પદ્મ પુ. વિષ્ણુ પુ. ભાગવતાદિકથી-મધુપાન સાથે ઓના લોગા-દિકનો વિચાર કલમ પાંચથી.

કૃષ્ણ ભગવાનને આહેડી લખનાર તે કેવો ?

ભાગવત-દશમસ્કંધ. ઉત્તરાર્ધ અધ્યાય ૫૮ મો. પત્ર ૨૦૬. શ્લોક ૧૪ થી ૧૬ નો ભાવાર્થ-(મ. મી. પ. ૭૯)

(૧) “ જે વનમાં હાથીઓ અને મૃગે ઘણા હતા, તે વનમાં શ્રી કૃષ્ણજી અર્જુનને સાથમાં લઈ શીકાર કરવાને ગયા. ત્યાં વાઘ, સૂયર, પાડા, શરભ, રાજ, જેંડાં, ખરગોસ, અદિ ઘણાં જાનવરોને બાણોથી વિંધી નાખ્યાં. પછી તે જાનવરોને નોકરો રાબાની પાસે લઈ ગયા. રાબ તૃપાથી પીડિત ચમુના નદી ઉપર આવ્યા ગયા. ઇત્યાદિ.”

॥ ઇતિ-શ્રી કૃષ્ણે શીકાર ખેલ્યાનો વિચાર. ભાગ ૦ થી (૧)

(૨) દાડમાંસથી કૃષ્ણ શું દેવીને પૂંબવે ?

વિષ્ણુપુરાણ અંશ પાંચમો. અધ્યાય ૧ લો. શ્લોક ૮૩ થી ૮૬ નો ભાવાર્થ.

“ યોગમાયાને શ્રી કૃષ્ણજી કહે છે કે-હે દેવિ ! આર્યા, દુર્ગા, દેવગણો, અંબિકા, ભદ્રા, ભદ્રકાળી ક્ષેત્ર્યા, ક્ષેમકરી તું છે. અને જે નમ્ર થઈને તારી સ્તવના સાંજ સવાર કરશે. તેનાં ઇચ્છિત કાર્ય મારા પ્રસાદથી થશે. અને તું પણ દાડ, માંસ અને ભક્ષ્ય લોજનથી પૂજિત થએલી, પ્રસન્ન થઈને સર્વ કાર્ય કરીશ ? હે સર્વદા ભદ્રે ! તે લોકો મારા પ્રસાદથી નિઃસંદેહ થશે, તું બ. ઇત્યાદિ.” (મ. મી. પુ. ૭૭ થી.)

॥ ઇતિ-શ્રી કૃષ્ણે દાડમાંસથી દેવીને પૂંબવી. વિષ્ણુ પુ. (૨)

(૩) કૃષ્ણના શીકારમાં નારદની સાક્ષી.

ભાગવત-દશમ સ્કંધ. ઉત્તરાર્ધ. અધ્યાય ૬૬ પત્ર ૨૪૬ (મ. મી. પુ.

૮૦) “ શ્રી કૃષ્ણજીને શીકાર કરતાં નારદજીએ પણ જોયા હતા એમ તેમાં જણાવેલું છે. ”

॥ શીકાર કરતા શ્રી કૃષ્ણને નારદે જોયા ભાગ૦ (૩)

(૪) શીકારનું પાપ કૃષ્ણ પોતેજ ખતાવી રહ્યા છે.

ભાગવત. દશમ સ્કંધ. ઉત્તરાર્ધ. અધ્યાય ૫૧ મો. પત્ર ૧૮૧ શ્લોક ૬૪ મો

ભાવાર્થ “ શ્રી કૃષ્ણજી પોતેજ— રાજા મયુકુંદને શીકાર કરવાનું પાપ ખતાવી રહ્યા છે કે હે રાજા ! તેં ક્ષાત્ર ધર્મમાં રહીને શીકારથી—ઘણા જીવોને માર્યા છે તેથી હવે તું મારો આશ્રય લે અને સમાધિસ્થ થઈને તપશ્ચર્યા દ્વારા તે કરેલા પાપનો તું નાશ કર ? ” (મત. મીમાંસા પૃ. ૮૦ થી)

॥ ઇતિ—કૃષ્ણ પોતે રાજા મયુકુંદને શીકારનું પાપ કહે છે. ભા૦ (૪)

(૫) કૃષ્ણજી શીકારનો અભ્યાસ કરતા રહ્યા.

મત્સ્યપુરાણ૦ અધ્યાય ૪૫ મો શ્લોક. ૧૨ માનો ભાવાર્થ.

શ્રી કૃષ્ણજી સ્વાભાવિક રીતે શીકાર કરવાને ગયા. ત્યાં ઘણા કાળ સુધી અભ્યાસ કરીને પછી પાછા આંચા. (૧૨) ” (મતમીમાંસા. પૃ. ૧૨૨ માં)

॥ ઇતિ—કૃષ્ણને શીકારના અભ્યાસનું. મત્સ્યપુ૦ કહે છે. (૫)

ઇતિ—કૃષ્ણે શીકાર ખેડ્યો. ભા. (૧) દારૂ માંસથી દેવી પૂજાવી. વિષ્ણુપુ.

(૨) ૦ શીકારખેડતાં નારદજીએ જોયા. ભા. (૩) ૦ કૃષ્ણે શીકારનું પાપ ખતાવ્યું. ભા.

(૪) ૦ મત્સ્યે—ખેલવાનું ખતાવ્યું. એમ કલ્પમ પાંચ

શ્રી કૃષ્ણે દેશનું હરણ કરી દશ પુત્રો પેદા કર્યા.

શંકાકોષ. શંકા ૨૬૭ મી. પૃ. ૩૭ માંથી.

(૧) “ શ્રી કૃષ્ણે પોતાના બાપની બહેન (દેશ) કે જે રાજાઅધિદેવની પુત્રી—મિત્રવિદાનું હરણ કરી વિવાહ કર્યો અને તેથી દશ. ૧૦) પુત્રો ઉત્પન્ન થયા. શું આ સંભવિત છે ? (ભાગવત સ્કંધ. ૧૦ મો. અ. ૬૧ ચ ૫૮ મો)

ઇતિ કૃષ્ણે દેશનું હરણ કરી ૧૦ પુત્રો પેદા કર્યા. ભા૦ (૧)

(૨) સ્ત્રીનું રૂપ ધરું તેને દર્પણમાં જોયું, કૃષ્ણ પોતેજ મોહી પડયા. ઉપદેશ રતનાકર. પૃ. ૫૯ માંથી.

વર્પણાર્પિત માલોક્ષ્ય માયાસ્ત્રીરૂપમાત્મનઃ આત્મન્યેવાનુરક્તો યઃ શ્રિયં દિશતુ કેશવઃ ॥

ભાવાર્થ:-કેશવ (શ્રી કૃષ્ણ) માયાથી સ્ત્રીનું રૂપ ધરીને દર્પણમાં જોવા લાગ્યા અને તેમાં પોતે રાગવાન થઇ ગયા. તેવા ભગવાન અમારું કલ્યાણ કરવા વાળા થાઓ. ”

આ સ્તુતિકારની સ્તુતિ બનાવટી વાતો ઉપરથી વિચાર વિનાની થયેલી જણાય છે. જગદીશ્વર હોય તે એવા જ્ઞાન ભૂલેલા હોયજ કેમ ?

॥ ઇતિ દર્પણમાં પોતાનું સ્ત્રી રૂપ જોતાં મોહિત. (૨)

(૩) ભગવાન રાસકીડાથી દેવાંગનાઓને મોહી લેતા. શંકાકેશ શંકા ૪૩૪ મી. પૃ. ૬૭ માં—

“ ભગવાનની રાસકીડા જોવાથી દેવતાઓની સ્ત્રીઓનું પણ કામાતુર થવું શું આ સંભવ છે કે ? શું કૃષ્ણે કોઇ પૌરાણી પાસે મોહિની કે વશીકરણના જપ કરાવ્યા હશે ? કે જેથી ઘણી સ્ત્રીઓ મોહી પડતી હતી ? (ભાગવત.) ”

રાસકીડા શું ભવાઇ જેવી ન ગણાય ? તે શું ભગવાન કરતા ? ન જાણે પુરાણકારોએ કયા હિસાબથી એ વાત લખી હશે ?

ઇતિ-રાસકીડાથી દેવાંગણાઓ મોહિત. ભાગવત (૩)

(૪) રામ સદ્ગુણી, કૃષ્ણ વિષયી નિર્મયાદી. હિંદુસ્તાનના દેવો. પ્રકરણ ૬ હું. પૃ. ૧૮૭ થી. રોમેશંકર કૃત ‘ મહાભારત ’ ઉપરથી પૃ. ૩૫ થી

“ ધાર્મિક વૃદ્ધિ માટે વિષ્ણુના અવતારો તરીકે રામ અને કૃષ્ણ વચ્ચે ઘણો લાંબો વખત હોવો જોઇએ. બન્નેમાં અદ્ભુત શક્તિ અને લડાયક બળ લાગુ પાડવામાં આવે છે, પણ એમાંનો એક સદ્ગુણ અને વિનયનો આદર્શરૂપ હતા અને બીજા વિષયી પણા અને નિર્મયાદ અનીતિના નમુના હતા. ”

પૃ. ૧૮૮ થી “ હિંદુસ્તાનના મોટા ભાગના, એ (કૃષ્ણ) માનીતા દેવ છે અને તરૂણ વર્ગ એમને ઉત્તમમાં ઉત્તમ દેવ ગણે છે.

“ વાસ્તવિક રીતે જોઇએ તો—૦હમ અને શ્રદ્ધાલુપણના પ્રાચીન

દુર્ગમાંથી, અર્વાચીન વિચારની વૃદ્ધિએ હિંદુ ધર્મને, હાંકી કાઢ્યો છે. તેથી તેને આ રાસ રમતા, કામપ્રિય, શૂરા, દેવપુરૂષના સ્વરૂપ નીચે આશ્રય લે છે અને એમના વિષયી મસ્ત આનંદને ધાર્મિકરૂપ આપી, નવીન રચનામાં આવવા પ્રયત્ન કરે છે. ”

(૫) આગળ પૃ. ૧૮૯ થી નીચેના ઉત્તારમાં—મહાદેવ પણ કૃષ્ણની કીર્તિ ગાતા જોવામાં આવે છે— “ અદ્વાર્થી પણ શ્રેષ્ઠ એવા હરિ, શાશ્વત પુરૂષ શ્રી કૃષ્ણ છે. સુવર્ણ જેવા પ્રકાશમાળ, વાદલા વગરના આકાશમાં ઉગેલા સૂર્યના જેવા છે. તેમને દશ બાહુ છે, તેઓ મહાતેજસ્વી છે, દેવોના શત્રુના નાશ કરનાર છે અને સર્વ દેવો તમને પૂજે છે. અદ્વા તેમના ઉદરમાંથી, હું તેમના માથામાંથી, નક્ષત્રો તેમના માથાના કેશમાંથી, સુર અને અસુરો તેમના રૂવામાંથી અને ઋષિઓ અને શાશ્વત દુનીયા તેમના શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે. તેઓ માનના આપનાર છે, દેવોનાં કાર્યો સફળ કરવા જન્મ લે છે અને માનુષ રૂપ ધારણ કરી યુદ્ધમાં સર્વ પ્રાણીઓનો નાશ કરશે. કારણ કે ત્રિવિક્રમ (જેમને ત્રણ પગલાં ભર્યાં છે) વિના બધા દેવગણો નાયક વિનાના હોઈ દેવકાર્યો કરવા શક્તિમાન નથી.... એ દેવ પુંડરીકાક્ષ છે. શ્રીના ઉત્પન્ન કરનારા છે અને શ્રીની સાથે રહેનારા છે.... હે દેવો ! તમારે સ્તુતિની ઉત્તમ અને પૂજ્ય માળાઓ સાથે એમની પાસે જઈને શાશ્વત અદ્વાની પેઠે એમની ઉચિત છે તે પ્રમાણે પૂજા કરવી જોઈએ કારણ કે જે માઈ અને પિતામહ—અદ્વાનું દર્શન કરવા ઇચ્છતા હોય તેમને પ્રતાપી અને તેજસ્વી વાસુદેવનું (કૃષ્ણનું) દર્શન કરવું. તેમનું દર્શન થયું એટલે માઈ દર્શન થયું કે દેવેશ પિતામહ અદ્વાનું દર્શન થયું. એ વિષે મને કાંઈ શક નથી. હે તપ ! જેમનું ધન છે એવા દેવો ! તમે એમ જાણો. ” x

॥ ઇતિ—કૃષ્ણે ક્ષેપનું હરણ કર્યું, ૧૭ દર્પણમાં પોતાનું આ રૂપ જોતાં મોહિત. ૨૭ રાસકીડાથી દેવાંગનાઓ મોહિત. ૩૭ રામ સદ્ગુણી, કૃષ્ણ વિષયી નિર્મલાદી, ૪, મહાદેવે પણ કૃષ્ણની કીર્તિ ગાઈ. એમ પાંચ કલમથી

વૈદિકે જૈન બૌદ્ધની ઉત્પત્તિના લેખો ૯ નું. સ્વરૂપ

વિષ્ણુએ જૈનાદિ મતો સ્થપાવી, યજ્ઞોને નિંદ્યા.

કૃષ્ણે વૃહસ્પતિને માયાવીસોંપી દૈત્યોને વેદધર્મથી બ્રહ્મ કરાવ્યા ॥ પદ્મપુરાણ પ્રથમ સ્કન્ધમાં, અવતાર ચરિત્ર નામના અધ્યાય ૧૩ મો. તેમાં નીચે પ્રમાણે છે.

૧ x અનુશાસન પર્વ, મહાભારત (અધ્યાય ૨૫૧ ભાષાંતર કર્તા)

“વૃહસ્પતિએ શ્રી કૃષ્ણ હજવાનું ચિંતવન કર્યું”, એટલે કૃષ્ણજીએ માયાની પુરૂષ પેદા કર્યો અને વૃહસ્પતિને કહ્યું કે તમે જાઓ આ, માયાવી પુરૂષ જ બધાએ દૈત્યોને વેદધર્મથી બ્રહ્મ કરી દેશે. તમે ફીકર કરશો નહિ ઇત્યાદિ.”

પછી આજળ જાતાં આ પદ્મપુરાણના લેખકે-તે માયાવી પુરૂષના વેષનું વર્ણન કરતાં-દિગંબરના સાધુના વેષનું વર્ણન કરીને બતાવ્યું છે અને શિવ પુ. ના લેખકે-શ્વેતાંબર સાધુના વેષનું વર્ણન કરીને બતાવ્યું છે.

તેથી પદ્મપુરાણનો લેખક દક્ષિણ આફ્રિકા પ્રદેશમાં દિગંબરની વસ્તિમાં થયેલો સિદ્ધ થાય છે.

અને જીએ શિવ. પુ. નો લેખક યૂજસાત આફ્રિકા પ્રદેશમાં કે જ્યાં શ્વેતાંબરની વિશેષ વસ્તિ છે તે પ્રદેશમાં થયેલો સિદ્ધ થાય છે.

વળી વિશેષ એ છે કે-પુરાણકારોએ કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષથી દૈત્યોને+વેદધર્મથી બ્રહ્મ કરવાનું લખીને બતાવ્યું છે ખરું પણ તેઓ શાસ્ત્રના સંકેતથી ચૂકેલા છે કારણકે ધર્મમાર્ગની પ્રવૃત્તિ મનુષ્યો વિના જીજ્ઞાસા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી એમ જૈનશાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ રીતે લખીને બતાવેલું છે અને તેવા લેખો પુરાણકારોએ પણ ઘણા ઠેકાણે લખીને બતાવ્યા છે, તેથી પણ આ બધા લેખો કલ્પિતજ છે.

મારા વિચાર પ્રમાણે જૈનધર્મનો તેમજ બૌદ્ધ ધર્મનો ઇતિહાસ ચોક્કસ ગોઠવાઈ ગયા પછી પુરાણકારોએ ૨૪ અને ૬૨ અવતારો કદથી ચોવીશમાં ઋષિ-ભદ્રેવને-આઠમાં, અને ૬૨માં બુદ્ધને નવમા અવતાર રૂપે કદથી આ બધી ઉઘી, છત્તી કલ્પનાઓ ગોઠવેલી હોય એમ જણાઈ આવે છે આના પ્રમાણમાં જુવો અમારો સંપૂર્ણ લેખ વિચારી પુરૂષોના ધ્યાનમાં રહેજે આવી શકે તેમ છે.

વળી જુવો-ભાગવત પંચમ સ્કંધ, અધ્યાય. ૬ ઠો અને પત્ર ૨૦ મું જેવી રીતે શિવપુ. વાળાએ-કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષથી દૈત્યોને વેદધર્મથી બ્રહ્મ કરવાનું લખ્યું છે તેવાજ ઇરાદાવાળું લખાણ આ ભાગવતમાં થયેલું છે. તેથી તે કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષનો વિચાર ત્યાંથીજ કરી લેવો.

II ઇતિ કૃષ્ણે વૃહસ્પતિને માયાવી સોંપી દૈત્યોને વેદધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા તેનો વિચાર. (૧)

X માંસને ખાઈ લખી તેનું બક્ષણ કરનારા તેજ ખરા દૈત્યો ગણાય ? જૈનો તે નિષેધક છે તો પછી દૈત્યો સ્વાધી ?

(૨) ઇંદ્રના પ્રેર્યા વિષ્ણુ બુદ્ધ થયા અને યજ્ઞને નિંદા

શંકાકોષ શંકા ૪૦૧ મી. પૃ. ૫૬ (ભાગવત.)

“ એક રાજાએ અશ્વમેધ યજ્ઞનો આરંભ ૬૬ પ્રતિજ્ઞાથી કર્યો. તેના ઇંદ્રને ચિંતા થઈ, તેથી વિષ્ણુ પાસે પ્રાર્થના કરી, તેથી વિષ્ણુએ બુદ્ધ અવતાર લઈ યજ્ઞની નિંદા કરી. જૈનમતની અહિંસા સિદ્ધ કરી. શું ઇશ્વર અવતાર પણ યજ્ઞની નિંદા કરે છે કે ? ઇત્યાદિ.”

॥ ઇતિ-ઈંદ્રના પ્રેર્યા વિષ્ણુ બુદ્ધ થયા. ભાગવતે. (૨)

(૩) કૃષ્ણ, લક્ષ્મી, અને ગરૂડ કમથી બુદ્ધ, પરિવ્રાજિકા અને શિષ્ય થયા.

વળી જુઓ સ્કંદ પુરાણ ખંડ ૪ થો. અધ્યાય ૫૮ મો. નં ૨૪૫ થી

“ શ્રીપતિએ (શ્રી કૃષ્ણ) સૌમતનું (બુદ્ધનું) રૂપ ધર્યું, લક્ષ્મીએ પરિવ્રાજિકાનું રૂપ ધર્યું અને ગરૂડ વિષ્ણુના શિષ્ય બન્યા. પછી તેમને બૌદ્ધ ધર્મ ચલાવ્યો અને પછી પ્રજાને અધર્મ રૂચિ કરાવી. પછી ગણેશની પ્રેરણાથી વિષ્ણુએ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરીને, રાજાની પાસે શિવલિંગ સ્થાપન કરાવ્યું. તે લિંગનું પૂજન કરીને દિવોદાસ રાજા વિમાનમાં બેસીને કેલાસપુરમાં ચાલ્યા ગયા. ઇત્યાદિ. ”

॥ ઇતિ કૃષ્ણ બુદ્ધ, લક્ષ્મી-પરિવ્રાજિકા, ગરૂડ-શિષ્ય સ્કંદ પુ. (૩)

ઉપરની કલમ ૨ નો વિચાર-પોતાનું પ્રદ રાખવા ઇંદ્રે વિષ્ણુની પાસે બુદ્ધાવતાર લેવડાવી યજ્ઞની નિંદા અને જૈન ધર્મની અહિંસા સિદ્ધ કરાવી, પણ “ અહિંસા પરમો ધર્મઃ ” એ તો વેદની શ્રુતિથી અનાદિનીજ અહિંસા સિદ્ધ છે. આમાં નવું તો એટલું જ મનાય કે જેઓ સ્વાર્થના વશમાં પછી નિરાપરાધી જીવોનું લક્ષણ કરી નરકમાં પડતા હતા તેમને બચાવ્યા એ ઉત્તમ કાર્ય કરતાં વિષ્ણુએ શું અયોગ્ય કાર્ય કર્યું કે જેથી લખીને બતાવ્યું ?

આગળ ત્રિણ કલમમાં-સ્કંદપુરાણવાળો જણાવે છે કે-“ શ્રી કૃષ્ણે બૌદ્ધ ધર્મ ચલાવી પ્રજામાં અધર્મ રૂચિ કરાવી, પછી ગણેશની પ્રેરણાથી વિષ્ણુએ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરીને રાજાની પાસે શિવલિંગ સ્થાપન કરાવ્યું.

સજ્જનો ? અનાદિ કાલના વિષ્ણુ ભગવાનને શું બાળક જેવા અજ્ઞાની માનવા ? બુદ્ધનું રૂપ ધરીને પ્રજામાં અધર્મ રૂચિ કરાવી અને બ્રાહ્મણ રૂપ ધરીને લિંગ સ્થપાવ્યું. આમાં કયું સત્ય છે ?

વેદિકે અથવા પુરાણકારે અક્ષરેના પંડિતો હતા પણ સત્ય ધર્મનાં કે સત્ય તત્ત્વોના પંડિતો હોય એમ જણાતું નથી. કારણ જેઓ-જાણીપણ પોતે ઉંધે રસ્તે પડી, બીજાઓને ઉંધા પાટા બંધાવવા પ્રયત્ન કરતા હોય તે પંડિતોને કયા પ્રકારના માનવા ?

ઇતિ-વિષ્ણુએ-બુદ્ધ થઈ જૈનની અહિંસા સિદ્ધ કરી. ભાગ. ૨, ૧ ૩ સ્કંદ પુરાણે-પ્રભને અધર્મ રૂચિ કરાવી તેનો વિચાર.

(૪) બુદ્ધાવતાર વિષ્ણુની મર્યાદાની બહારનો.

હિંદુસ્તાનના દેવોમાં--દશ અવતારોનું વર્ણન આપતાં પૃ. ૧૬૫ થી ૧૬૭ સુધી બુદ્ધાવતાર માટે નીચે પ્રમાણે છે.

“ બુદ્ધનો અવતાર પ્રથમ વિષ્ણુના અવતાર ચક્રની બહાર હતો અને તેટલા માટે કેટલાક પુરાણોમાં તેને વિષે બહુ થોડી સૂચના છે. એવી સૂચના કરવામાં આવી છે ત્યાં બૌદ્ધ ધર્મ બ્રાહ્મણ ધર્મનો એવો વિરોધી નથી કે બેની વચ્ચે કંઈ સમાધાન થાયજ નહિ એમ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરી બે ધર્મ વચ્ચે કંઈ સમાધાન કરવાનો ઇરાદો હોવો જોઈએ. ૧ બૌદ્ધ ધર્મના વિરોધને લીધે બ્રાહ્મણ એવો ઉપદેશ કરે છે કે, દોષોનો પ્રચાર કરવા માટે વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લીધો-આ વાત આપણે સ્મરણમાં રાખીએ તો હિંદુઓના પુસ્તકમાં બુદ્ધને વિષે ઘણીજ થોડી કે ક્ષુદ્ર હકીકત છે. તેથી આપણને આશ્ચર્ય પામવાનું નથી. ભાગવત પુરાણમાં કહ્યું છે કે-“ બુદ્ધ તરીકે પોતાના શખ્દોથી વિષ્ણુ નારિતકોને ખોટે માર્ગે દોરવે છે. ”

આ કેવી ભયંકર કલ્પના ? અવતારી દેવ તિરસ્કારવા હાયક દોષોનો ઉપદેશ કરે છે. તો પણ લોકોને બૌદ્ધ માર્ગના થતા અટકાવવાને બ્રાહ્મણોએ એ ઉપાય ચોંટાડ્યો હતો. આ તિરસ્કારનું કારણ આપવા માટે એ અવશ્ય ચાહ રાખ્યું જોઈએ કે, એક વખત આખા ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં હિંદુધર્મને બદલે બુદ્ધ ધર્મ પ્રધાન તરીકે ચાલતો હતો. કેટલાક સૈંકા પ્રાધાન્ય લોગવ્યા પછી, બૌદ્ધ ધર્મ તેની અંદર રહેલા દોષો, તેના વિભાગો, મઠજીવન, અને પ્રવૃત્તિના અભાવથી ક્ષય પામ્યો. જે વિશાળ ગંગાના મેદાનમાં બુદ્ધે જન્મ લીધો અને પવિત્ર ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો, ત્યાં આજ ભાગ્યેજ એક પણ બૌદ્ધ જોવામાં આવે છે. બધાની સાથે સમાધાન થાય એવા વ્યાપક હિંદુધર્મમાં બુદ્ધ ૨ પોતાનો

૧ એમ્મર્સના એન્સાઇક્લો પીડિયામાં ગ્રાંડ સ્ટકર વિષેનો લેખ જુવો.

૨ બુદ્ધના જીવનની વાત ભા. ૩. પૃ. ૭

મનાયો અને પ્રાદ્યુષ્ટોના પુરાણોમાં વિષ્ણુના અવતાર તરીકે તેને માટે સ્થાન થયું. આ પ્રમાણે બૌદ્ધધર્મ પરાજય પામ્યો છે અને હિંદુધર્મમાં કુળી ગયો છે, તો પણ તેણે તેના વિજેતાઓ ઉપર કદી પણ જતી ન રહે એવી નિશાની મૂકી છે. આજે હિંદુ તેમજ બૌદ્ધ બનેના વિચારમાં સરખી રીતે બધી બાબતમાં પ્રવૃત્તિના જીવન કરતાં નિવૃત્તિના યોગ્યમય જીવન તરફ વધારે વલણ છે. એમિઅલ કહે છે કે-“ પ્રવૃત્તિએ અશુદ્ધ તરફ વળેલો વિચાર છે ” તેટલા માટે પૂર્વની પ્રજા નિવૃત્તિ પસંદ કરે છે. જીવન એ આત્માનો પરિશ્રમ અને સંતાપ છે અને મરણ બચને ઉત્પન્ન કરવાને બદલે ઇચ્છવા લાયક પદાર્થ છે. જીવનનની સર્વ પ્રવૃત્તિનો છેવટનો હેતુ પરમાત્મામાં એક રૂપ થવાનો છે, જન્મ પહેલાં આત્માની જેવી સ્થિતિ હતી તેવી પામવાને એટલે, પરમાત્માથી અવિલકત, અભિન્ન થવાનો એકત્વ પામવાનો છે. ”

॥ ઇતિ-દોષોનો પ્રચાર કરવા વિષ્ણુ બુદ્ધ થયા તેનો વિચાર.

(૫) કૃષ્ણે માયાવી પુરૂષથી દૈત્યોને વેદધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા. શિવપુ.

શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૨૧ મો (મ. મી. પૃ. ૧૦૫)

“ શિવપુરાણમાં લખ્યું છે કે-શ્રી કૃષ્ણજીએ પોતાના શરીરથી એક માયાવી પુરૂષ પેદા કર્યો અને આજ્ઞા કરી કે તમે જાઓ અને દૈત્યોને^x વેદ ધર્મથી રહિત કરો ? તે આજ્ઞા મલવાની સાથે તે માયાવી પુરૂષે હજારો દૈત્યોને વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા, ઇત્યાદિ ઘણું લખ્યું છે.”

(સમીક્ષા) કૃષ્ણજી એક પોતે મોટા રાજા છે. જૈનો ત્રણ ખંડના ભોક્તા વાસુદેવ કહે છે, માત્ર તે વખતના અક્ષરોના પંડિતોએ-પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ઇશ્વરરૂપે લાખી દીધા હોય, એમ આજકાલના અનેક પંડિતોના મતથી પણ સિદ્ધ થાય છે. તેથી ન તો તેમનામાં માયાવી ઉત્પન્ન કરવાની સત્તા છે, કે ન તો કોઈ ઉત્પન્ન કરેલો જણાય છે, આ તો પુરાણકારોએ કેવળ અપ્પ ચલાવી છે. બીજી વાત એ છે કે પ્રાદ્યુષ્ટોએ ચલાવેલો વેદધર્મ હિંસાદિક પાપોથી દૂષિત થયેલો છે, તેથી તેમનામાં સત્યરૂપ વેદ ધર્મ રહ્યોજ નથી તો પછી વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કરવાનું રહ્યુંજ કયાં ? કદાચ માનીએ કે માયાવી પુરૂષે વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા તો વિચારવાનું કે-સત્યધર્મથી બ્રહ્મ કરનાર કે કરાવનાર પોતે જ

^x વેદધર્મ એટલે જ્ઞાનધર્મ, તેનું બુદ્ધ નામ લઈ જીવોના પ્રાણ લેવાનું બતાવના હોય તે દૈત્યો કે જીવોનું રક્ષણ બતાવનાર ?

ધર્મથી બ્રહ્મ થએલો પરમાત્માની પંક્તિમાંજ કેવી રીતે દાખલ કરી શકાય ? તેથી ચોખ્ખેચોખ્ખું આ તૂટે તૂટ ઉભું કરેલું સિદ્ધ થાય છે.

॥ ઇતિ કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષે-દૈત્યોને વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા. તેનો વિચાર (૫)

(૬) પૃથુના યજ્ઞનો ભંગ કરવા ઇંદ્રે જે જે રૂપ લીધાં તે જૈન બાદ્ધાદિક થયા

ભાગવત-સ્કંધ ૪ થો. અધ્યાય. ૧૯ મો. (શં. ૪૪૬ મી. પૃ. ૭૦)

“ પૃથુનો યજ્ઞ ભંગ કરવા ઇંદ્રે જે જે રૂપ લઇને મૂંઝી દીધાં હતાં તે ઉપરથી-જૈન, બૌદ્ધ અને કાપાલિક વિગેરે પાખંડ (પા-પાપ અને ખંડ-નિશાની) પંથો ઉત્પન્ન થયા. ” “ ઇંદ્રે યજ્ઞ તોડવાની ઇચ્છાથી કેટલા બધા મોટા પાખંડના માર્ગો ઉત્પન્ન કર્યા ? ” શું આ માનવું ઉચિત છે ? જો ઉચિત હોય તો, ઇંદ્ર કે જે સર્વ સનાતન ધર્મી દેવલોક છે તેનો રાજા છે, તો તેના ઉત્પન્ન કરેલા પંથ પાખંડ પંથ શી રીતે હોઇ શકે ? ઇંદ્રના ઉત્પન્ન કરેલા પંથ અમારા પૌરાણીઓએ અવશ્ય પાળવાજ નેઇએ, કેમકે ઇંદ્ર તેમનો પૂજ્ય દેવરાજ છે ! આ જગાએ જૈન, બૌદ્ધ અને કાપાલિક પાખંડ પંથ શબ્દો આવ્યા છે તો જરૂર આ ભાગવત જૈન, બૌદ્ધવિગેરે ધર્મ, ચાલ્યા પછીજ કોઇ પૌરાણીએ વ્યાસના નામથી રચેલું હોય એમ કેમ ન મનાય ? કેમકે વર્તમાનમાં તો માત્ર વર્તમાન અને ભૂતકાળનાજ દાખલા આપી શકાય છે. જો અમારા પૌરાણીઓ તરફથી એમ બચાવ લાવવામાં આવે કે એતો ભવિષ્યના શબ્દો છે તો તેમ પણ મનાય એમ નથી કેમકે “ પંથો ઉત્પન્ન થયા ” એવા શબ્દ છે. “ પંથો ઉત્પન્ન થશે ” આ શબ્દો નથી. માટે તે પંથો ચાલ્યા પછી ભાગવત રચાયેલું શાગિત થાય છે તેમજ જો ભવિષ્યના એ શબ્દો છે એમ એ મીનિટ માટે માની લઇએ તો, સવાલ એ ઉભો થાય છે કે, -ઇસુખ્રીસ્તીનો ધર્મ જે હાલ હિંદમાં ચાલે છે, થીઓસોફી, પ્રાર્થના સમાજ, દાદુપંથી વિગેરે પંથો થશે એમ કેમ ભાગવત કર્તાએ કોઇ જગોએ લખ્યું નથી ? માટે ચોક્કસ સિદ્ધ થાય છે કે ભાગવત જૈન વિગેરે પાખંડ પંથ ચાલ્યા પછી અમારા પોપજીઓએ વ્યાસના નામથીજ લખી નાખેલું હોવું નેઇએ પૌરાણીઓ ખુલાશો કરશે કે ? ”

વળી આગળ શં,-૪૪૭ માંનોલેખ જુવો-“ એ પ્રમાણે ઇંદ્રે પંથો ચલાવ્યા અને “ લોકો તેમાં તણાઇ નાચ છે તે જુવો ” શું ઇંદ્રે પાખંડ પંથ ચલાવ્યા ત્યારથીજ કંઈ વગર વિચાર કરેજ લોકો તેમાં ઘુસી ગયા કે ? સત્યાસત્યનો વિચારજ નહિ કર્યો હોય કે ? આ જગોએ સાફ જણાય છે કે જૈન, બૌદ્ધ મતમાં

જતા લોકોને અટકાવવાજ આ ભાગવત વિષયી વાક્યોથી ભરેલું કોઈ પોપણએ રચેલું છે.

જ્યારે ઇંદ્રે પાખંડ મત ચલાવ્યા તો શું તે શુન્દેગાર નથી કે ? અને જો તેમ હોય તો પાખંડ પંથ ચલાવનાર ઇંદ્રને શા માટે માનવો કે પૂજવો જોઈએ ?”

॥ ઈત-ચક્ષુનો ભંગ કરવા ઇંદ્રે રૂપો લીધાં તે જોઈ આધારિકથયા. (૬)

(૭) વિષ્ણુ કહે છે કે—લોકોને વ્યામોહમાં નાખવા આર્હંતાદિક કુશાસ્ત્રોને મેંજ બનાવ્યાં.

કૃમ્પુરાણ પૂર્વાર્ધ દેવ્યામહાત્મ્યનામ. અધ્યાય. ૧૨ મો. પત્ર ૨૨ સુ.
શ્લોક ૨૬૦ થી ૬૩ (મ. મી. પૃ. ૧૧૩)

“વેદ વિના ધર્મને કથન કરવાવાળું કોઈ શાસ્ત્રજ નથી, તેથી વેદ વિનાના જે કોઈ બીજા ધર્મને માને છે તેમની સાથે બ્રાહ્મણોએ ભાષણ કરવું તે પશુ ચો-અજ નથી. ૨૬૦ શ્રુતિ, સ્મૃતિથી વિરૂદ્ધ જે શાસ્ત્રો લોકોમાં જોવામાં આવે છે તે શાસ્ત્રોનું વર્તન તામસી છે. ૨૬૧ કાપાલિક, ભૈરવ, યામલ, વામ તથા આર્હંત દર્શન છે તે સર્વ શાસ્ત્રો લોકોને વ્યામોહ પેદા કરવાવાળાં છે. ૨૬૨ જે લોકો કુશાસ્ત્રોના યોગથી મનુષ્યોને વ્યામોહિત કરે છે તેમને ભવાતરમાં વ્યામોહિત કરવાને માટે મેંજ તે કુશાસ્ત્રોને બનાવ્યાં છે. ૨૬૨ ઇત્યાદિ.”

સમીક્ષા—અમારી માન્યતા એ છે કે—હિંસા, જૂઠું આદિ પાપોથી દૂષિત જે શાસ્ત્રો હોય છે તેજ શાસ્ત્રો તામસી ગણાય છે અને તે વેદ પુરાણાદિકમાં જોવામાં આવે છે અને તેનાં અનેક ઉદાહરણો અમોએ આજ ગ્રંથમાં આપેલાં છે. તે સિવાય કાપાલિક, ભૈરવ, યામલ અને વામ શાસ્ત્રો ભલે તેવાં હિંસાદિક પાપોથી દૂષિત હોય ? પણ આર્હંત દર્શન તો સર્વ જીવોના ઉપર દયાભાવ રાખવાનુંજ કહીને બતાવે છે અને તેજ પ્રમાણે દયાભાવ કરીને પશુ બતાવે છે, તો પછી તેમના શાસ્ત્રોને તામસી ભાવમાં કયા હિસાબથી કહીને બતાવ્યાં ? તેથી આ લેખકે પોતાના ઉપરના દોષો બીજાના ઉપર ટોળી પાડવાનો આ અધમ ધંધો આદર્યો છે વિચારી પુરૂષો તે પ્રમાણે જોઈ શકયા છે અને વળી તેવો પ્રયત્ન કરવાવાળો પોતે પણ જોઈ શકશે એવી અમોને ખાત્રી છે.

વળી કૃષ્ણ કહે છે કે—તે કુશાસ્ત્રોને મેંજ બનાવ્યાં. આથી પણ શું લેખકની કિંમત થતી નથી કે ? શું ભગવાન હોય તે કુશાસ્ત્રોનો પણ પ્રકાશ કરે ? ત્યારે આ લેખથી સમજવાનું એ હોય કે ભગવાન કુશાસ્ત્રો બનાવે નહિ.

પ્રકરણ ૩૮ મું. વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કરવા વિષ્ણુએ કુશાસ્ત્ર રચ્યાં. ૩૫૧

તેથી ભગવાનનાજ કોઇ ખરાં શાસ્ત્રો હોય. ખાકીનાં શાસ્ત્રો ખરાં હોય નહિ (૭)

॥ ઇતિ-કૃષ્ણ કહે છે કે લોકોને વ્યાખ્યાનમાં નાખવા આહતાદિક કુશાસ્ત્રો મેંજ બનાવ્યાં તેનો વિચાર. (૭)

જૈન ધર્મમાં શાલિશુક થશે, સ્થવિરો સંસારીનું ખામ બલાસ કરશે.

યુગપુરાણનાં ઐતિહાસિકતત્ત્વ.

લેખક કેશવલાલ, હર્ષદરાય ધ્રુવ-બુદ્ધિપ્રકાશ પુસ્તક ૭૬ મું. માર્ચ ૧૯૨૯ અંક ત્રિજો. અમદાવાદ તંત્રી અને પ્રકાશક હીરાલાલ ત્રિલોચનદાસ પારેખ. બી. એ.

પૃ. ૮૮ થી લેખ શરૂ થતાં, પૃ. ૮૯ માં લખવામાં આવ્યું છે કે—૩ વસતી માટેની સેંકડો પુલવાડીએ છવાએલા તે સુંદર પુષ્પપુર (નગર)માં યજ્ઞ-કર્મનો ધ્વંસ કરવાની વૃત્તિવાળો શાલિશુક થશે. અકર્મનો રસિયો, દુષ્ટ પ્રકૃતિનો વિગ્રહમાં પ્રીતિવાળો, ધર્મવાદ કરાવનારો, અધર્મી, બ્રહ્મબુદ્ધિનો, તે (શાલિશુક) રાજા (નિમાયો) છતો સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને ત્રાસદાયક રીતે રંજાડી (જૈન) ગણેને મુખે મોટો ભાઈ, સંપત્તિની ખ્યાતિ બઢાવી (જૈન) ધર્મની વિજય ઘોષણા વર્તાવશે.

(૧૬-૨૧-૧૬-૨૧)

આગળ પૃ. ૯૦ ના અન્તમાં—શુદ્રો રક્ત વસ્ત્ર ધારણ કરી, જટાનો ભારે રાખી, વલ્કલ સજ્જ, લોકોમાં ભિક્ષાવર્તી સાધુઓમાં ખપશે, એ નિઃસંશય છે,

વળી કલિયુગમાં યજ્ઞ સમારંભમાં જય અને હોમનાં કાર્યમાં વ્રત નિષ્ઠ શુદ્રો યોગ્યશે એ નિઃસંશય છે. છેલ્લો યુગ પ્રવર્તતાં લાંબી લાંબી સહિત પ્રણવ-પૂર્વક વેદમંત્રો વડે શુદ્રો (ગૃહસ્થાશ્રમના) ત્રેતાગ્નિમાં હવિ હોમશે. શુદ્રો પૂજ્ય પદથી અને આત્મણો સન્નજન પદથી સંબોધાશે. ધર્મલાભનું મિષ યોગ્યતાં સ્થવિરો નિર્ભયપણે સંસારીનું ખામ બલાસ કરશે. તે સમયે પાપથી હણાયેલી દુનિયામાં (એ) છેલ્લા યુગમાં સર્વ પ્રાણીના પ્રાણ લેવાશે ત્રાસથી રૂઆં ખડાં કરે એવો દુઃકાળ પડશે. તેણે કરીને લોકોનો દારૂણ સંહાર વળી જશે.

(આ ઉપરનો લેખ-મૂળ લેખકના આશયથી લખ્યા પછી) વિવેચન કર્તા-પૃ. ૯૫ માં લખે છે કે—ત્રિજું પ્રકરણ પાટલીપુત્રના શાલિશુક રાજાને લાગતું છે. ગર્ગાચાર્ય અને યજ્ઞકર્મનો ધ્વંસ કરવાની વૃત્તિવાળો કહે છે અને દુષ્ટ તથા અધર્મી વિશેષણ લગાડે છે. શાલિશુક સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને રંજાડી જૈન ગણેને મુખે મોટો ભાઈ સંપત્તિની ખ્યાતિ બઢાવી જૈન ધર્મનો દિગ્વિજય

પ્રવર્તાવશે એવી ભવિષ્યવાણી આ ત્રિજ્ઞ પ્રકરણમાં આવી છે.....

આગળ પૃ. ૬૨ ના છેલ્લા ભાગમાં—“યુગપુરાણ શાલિશુકને સંપ્રતિની હયાતિમાં સૌરાષ્ટ્રનો રાજા કહે છે અને વાયુપુરાણ એને દશરથનો ઉત્તરાધિકારી લેખે છે. તે એમ બતાવે છે કે—શાલિશુક કુમારાવસ્થામાં પશ્ચિમમાં સૌરાષ્ટ્રના સાશકનો અધિકાર લોગવતો હતો અને પછીથી સંપ્રતિની હયાતીમાંજ પૂર્વમાં દશરથની ગાદીએ આવ્યો હતો. સુહસ્તિએ કરેલા પ્રતિબોધથી સંપ્રતિ રાજાએ જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. તેની સાથે નાનો ભાઈ શાલિશુક પણ જૈન થયો સંભવે છે અને તેણે જૈન શાસનના સ્થાપન અર્થેજ સંપ્રતિએ સૌરાષ્ટ્રનો શાસક નીમ્યો સમજાય છે. સંપ્રતિ અને કુમારપાળની પ્રશંસા જૈન ગ્રંથકારો મુક્ત કંઠે કરે છે તે યોગ્ય છે પરંતુ આ દેશમાં જૈન ધર્મને પ્રથમ પ્રચાર કરવાનો જસ તો યુગપુરાણ જણાવે છે તે પ્રમાણે નાના ભાઈ શાલિશુકને ઘટે છે.”

આગળ. પૃ. ૧૦૨ માં—‘ કર્તા અને કૃતિ ’ ના સંબંધે—યુગપુરાણ—જેનો અંતિમ અધ્યાય છે તે ગર્ગ સંહિતા પ્રો. રેખ્સન (મોડું લખાએલું પુસ્તક કહે છે) પ્રખ્યાત પાશ્વત્ય પંડિત મેક્સ મુલરના મંતવ્યને અનુસરી ઐતિહાસિક સ્મિથ તેને ઇસ્વીસનના બીજા, ત્રિજ્ઞ સૈકામાં મૂકે છે. પરંતુ ગર્ગાચાર્ય કાણવશના સમયનાજ અહેવાલથી અટકે છે. તે ઉપરથી પ્રસ્તુત સંહિતા સુશર્મા પછી બહુ મોડી નહીં રચાયી હોય એમ માનવાને કારણ મળે છે.

પૃ. ૧૦૩ માં—ઉપલબ્ધ વાચના અત્યંત બ્રહ્મ છે, તે ઉપરથી બ્રહ્મ વાણીમાં મૂલે ગ્રંથ રચાયો હશે.

પૌરાણિક યુગવ્યવસ્થામાં—કૃષ્ણ ભગવાન સ્વધામ પધાર્યા ત્યારથી કલિયુગનો આરંભ કહ્યો છે ભાગવત પુરાણમાં સચવાઈ રહેલો લોક નીચે મુજબ છે

यस्मिन् कृष्णोदिवं यात स्तस्मिन्नेव तदाऽहनि ॥

प्रतिपन्नं कलियुगं मिति प्राहुः पुराविदः ॥

આગળ પૃ.—૧૦૩ માંજ—પુરાણેના એ સંપ્રાદાયને યુગપુરાણ કલિયુગના વર્ણનમાં અનુસરે છે તે સલંગ ઇતિહાસ આપતું નથી પરંતુ અસાધારણ બનાવો સંક્ષેપમાં નોંધે છે. એમાં એક તરફ શાલિશુકે સૌરાષ્ટ્રમાં બળથી જૈન ધર્મ ફેલાવ્યાનો તેમ બીજી તરફ પુષ્યમિત્રે યવન કન્યા માટે ઝગડો મંડાવ્યાનો પણ નિર્દેશ છે. સ્થવિરો ઘરણારીનું સર્વેર ધર્મલાભના મિષે ખાઈ ખલાસ કરતા હતા એ વિષે કહ્યું છે તેની સાથે ત્રૈવર્ણિકો શ્વર જેવા બની ગયા હતા એ વિષે પણ કહ્યું છે. તે ઉપરથી કર્તાની પક્ષપાત રહિત દૃષ્ટિની કાંઈક પ્રતીતિ થાય છે.

હવે લેખનાં અંતમાં જણાવ્યું છે કે—ઉપરના સંશોધનમાં કવચિત્ ભગવા, કવચિત્ શક્ય, કવચિત્ સંભાવ્ય. કવચિત્ અનુમાન પ્રાપ્ત, કવચિત્ પુરાણ લખ્ય, અને કવચિત્ ઇતિહાસ સિદ્ધ પાઠ ગોઠવ્યા છે. તે એટલાજ ઉદ્દેશથી કે ભેદભેદ યુગપુરાણની ચૂંચ થોડી કે ઉકેલે છે ? મોતીની લિપ્સાએ દરિયામાં ડુબકી મારનાર મરજીવાની મુઠીમાં લોકો કહે છે તેમ અધારે અજવાળું કરનાર એક પણ રત્ન આવે તો શ્રમ પાણીમાં ગયો ન કહેવાય. ”

કેશવલાલ હર્ષદરાય. દુવ

૧૧ ઇતિ જૈનોના શ્રાવિશ્વક વિષે યુગપુ૦ ની ભવિષ્ય વાણી. (૮)

પંડિત કેશવલાલ ભાઈએ યુગપુરાણનો વિચાર કરીને ખતાવ્યો, થોડું હું પણ લખીને ખતાવું છું.

ગર્ગ સંહિતાના અન્તમ્—યુગપુરાણ નષ્ટ, બ્રહ્મ જેવું લખાયું તેથી એ ભવિષ્યવાણી પાછળથી કોઈ પંડિત માનીએ લખી હોય એવું અનુમાન ન કરી શકાય ?

ખીજી વાત—યજ્ઞકર્મનો ધ્વંસ કરવાની વૃત્તિવાળો, અધર્મી, બ્રહ્મ બુદ્ધિ-વાળો, શાલિશુક રાજા થશે. એ ભવિષ્યવાણી નિઃપક્ષપાતવાળી છે ? કદાચ યજ્ઞમાં હોમાતાં નિરપરાધી જીવો ઉપર દયા થતાં તેમનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કરેલો હોય તેટલા માત્રથી અધર્મી અને બ્રહ્મ બુદ્ધિનો કહી શકાય ખરો કે ? ‘વેદાવિનિદિતાયેન’ એ ગ્રીત ગેવિંદના વાક્યમાં બુદ્ધને ભગવાન ખતાવ્યા છે પણ વેદની હિંસા નિંદતાં નિંદ્યા નથી. તો પછી તમે તેમને બ્રહ્મ શાથી લખો છો ?

આજે વર્તમાન કાળમાં—જીવોના ઘાતકોને શુદ્ધ તરીકે ઘણા લોકો માનશે અને કહી પણ દેશે. અને વ્રતનિષ્ઠમાં રહેનારા, જીવોના રક્ષકોને, લોકો પૂજ્ય કહે અથવા માને તેમાં યુગપુરાણવાળાને ખુચવા જેવું શું હતું ?

આ યુગપુરાણનો લેખક કોઈ પંબળી હોવો સંભવે છે કારણ જૈન સાધુઓને પૂજ્ય કહેવાની પ્રથા પંબળમાં આજસુધી ચાલુ છે.

આજળ જણાવ્યું છે કે—“ધર્મલાભનું મિષ્ઠ પોષકરતા સ્થવિરો નિર્ભય-પણે સંસારીનું ખાઈ ખલાસ કરશે.” આ ભવિષ્યવાણી નિઃપક્ષપાતપણું સૂચવે છે ખરી ? વૈદિક મતના લાખો સાધુઓ કે જે ગૃહસ્થોથી નિર્વાહ કરનારા અને તેમનાથીજ ઘણા માલહાર અનેલા તેમાં આઠામાં લૂન જેટલા પણ નહીં જેવા

જૈનોના સ્થવિરો નિર્વાહપુરતું સિદ્ધાન્તજ અહણ કરનારા સંસારીતું ખાઇ ખલાશ કરવાવાળી ભવિષ્યવાણી કેટલી સાચી ? ખરૂં જોતાં જેઓ પુત્રાદિકના પરિવારવાળા થએલા, બીજા કુટુંબોથી નિર્વાહ ચલાવવા આશા ધરી બેઠા હોય તેઓજ સંસારીતું ખાઇને ખલાસ કરવાવાળા હોય, તેમને છોડી કંઈ સ્થવિરોને લખીને બતાવ્યા તેમાં લેખકની ભૂલ થએલી માનવી કે દિશા મૂઢતા થએલી માનવી ? છતાં લખવું કે કર્તાની પક્ષપાત રહિત દ્રષ્ટિની પ્રતીતિ થાય છે એ કયા વિચારથી કલ્પી લીધું ?

લેખના અંતમાં જણાવ્યું છે કે-“ મોતીની લિખ્સાએ દરિયામાં ડુબકી મારતાં અંધારે અજવાળું કરનાર એક પણ રત્ન આવે તો શ્રમ પાણીમાં ગયો ન કહેવાય. ”

આ લખવું અંધારામાં ફાંફા મારવા જેવું ન ગણાય કે ? કારણ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ હિંદુધર્મના ચારે વેદો, બ્રાહ્મણ પુસ્તકો અને ઉપનિષદો ખૂબ ફેંદી ફેંદીને જોયાં. અંધારામાં અજવાળું કરવાવાળું એક પણ રત્ન તેમના હાથમાં ન આવ્યું. છેવટે ચાર લાખ શ્લોકના પ્રમાણવાળા પુરાણોને જુઠાં કહીને બતાવ્યાં તો પછી આ યુગપુરાણ કે જેમાં નષ્ટ બ્રહ્મ જેવું કેઈ પંડિતમાનીના લેખથી જૈન ધર્મને હલકો પાડવાની ખોટી નજર થએલી શું કામ આવશે ? અંગ્રેજો જૈન ધર્મને માન આપી રહ્યા છે. તે તેમની સત્ય નિષ્ઠાથી આપી રહ્યા છે ? નહીં કે જોર જીલમથી ?

અનાદિના અથવા ઇશ્વરકૃત વેદાદિક શાસ્ત્રોમાંથી, અંધારે અજવાળું કરે તેવું એક પણ રત્ન કેઈ ન મળવાથી, નષ્ટ બ્રહ્મ જેવા યુગપુરાણમાં ખોલવાનો પ્રયત્ન તે નીચેના દ્રષ્ટાંત જેવો ન ગણાય ? ઉજ્જકાળમાં અત્યંત તૃષ્ણાકાંત માણસ સ્નિગ્ધ છાયાના ઝાડ નીચે જઈ સુતો, સ્વપ્નમાં બધા સમુદ્રોનું પાણી પીધું છતાં તેની તૃષ્ણા શાન્ત ન થઈ. છેવટે તૃષ્ણા ઉપર પડેલા ઓસનાં પાણી ચાટીને તૃષ્ણા શાન્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, તેથી તેની તૃષ્ણા શાન્ત થાય ખરી ?

પંડિતજીને અમારું કહેવું એ છે કે-સત્ય કયાં છે તે જોવાને પ્રયત્ન કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે. બાકી તો આ પ્રકાશના સમયમાં જુઠાં ફાંફા મારવા જેવું ગણાય ?

॥ ઇતિ યુગપુરાણમાં બતાવેલા ભવિષ્યનો વિચાર. (૮)

(૯) બ્રાહ્મણોનો વેદ ધર્મ તે હિંસાથી કલુષિતજ.

વેદનો અર્થ જ્ઞાન છે તેથી આત્મિક જ્ઞાનનો ધર્મ તેજ વેદધર્મ છે. પરંતુ પ્રાદ્યુષ ધર્મ તેવો શુદ્ધ રહ્યો નથી કેમકે તે તો હિંસા કર્મથી દૂષિત કરેલો છે.

બુવો—પદ્મપુરાણ ક્રિયાચોગ સાર, સત્તમ ખંડ ગંગાસાગર મહાત્મ્ય ચર્ણન નામ અધ્યાય, છઠ્ઠો. પત્ર ૧૪ માં (મ. મી. પૃ. ૧૧૨)

વેદા વિનંદિતા યેન ધિલોક્ય પશુર્હિશનં ॥
સક્રુપેન ત્વયા યેન તસ્મૈ બુદ્ધાય તે નમઃ

ભાવાર્થ—યજ્ઞોમાં ઘણા પશુઓનો નાશ થતો જોઈ-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને દયા ઉત્પન્ન થઈ તેથી પોતે બુદ્ધને અવતાર ધારણ કરીને હિંસક વેદોની નિંદા કરી તે બુદ્ધ ભગવાનને અમારે નમસ્કાર થાઓ ? ”

સમીક્ષા—અનાદિના વેદ, અનાદિનાજ કૃષ્ણ ભગવાન, ત્યારે બુદ્ધાવતાર પહેલાં શું જીવોને હોમવામાં ભગવાન સામેલ હતા ? એમ આપણાથી માની શકાય ખરું કે ? પદ્મપુરાણનો લેખ જણાવે છે કે-ભગવાનને દયા ઉત્પન્ન થવાથી બુદ્ધાવતાર ધારણ કરીને તે વેદની હિંસાને નિંદી. ત્યારે શું પહેલાં હિંસામાં સામેલ હતા ? ભગવાનતો સામેલ નજ હતા તેથી આ લેખ કેઈ પણ બાબુથી વિશ્વાસને પાત્ર થતો નથી. અગરજો બુદ્ધને કૃષ્ણના અવતારજ માનતા હોતતો બુદ્ધ ધર્મનો નાશ કરવા શંકરાચાર્ય ઓટલું બધું ધાંધલજ શું કરવાને મચાવતા ? આતો લોકોને બતાવવાના દાંતજ બુદ્ધ છે. માટેજ અમે કહીએ છીએ કે-આ ચાલતો પ્રાદ્યુષનો વેદધર્મ છે તે શુદ્ધ સ્વરૂપનો છેજ નહિ.

ઇતિ વૈદિક પદ્મપુરાણકારે-હિંસાથી દૂષિત વેદ ધર્મના ઉદ્ધારક બુદ્ધને કરેલો નમસ્કાર.

॥ ઇતિ-જૈનોના ૨૨ મા તીર્થંકર શ્રી નેમનાથ, તેમના સમયે થયેલુ શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવાદિકતું નવમું છેલ્લું ત્રિક, જૈન અને વૈદિક ઇતિહાસ પ્રમાણે કિંચિત્ વિચાર બતાવી શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવનો સંખેષ પુરો કર્યો છે. ॥

પુરાણ ૧૮ નાં નામ અને તેના શ્લોકની સંખ્યા.

સ્કંદપુરાણની પ્રસ્તાવનામાંથી,

આ ૧૮ રૂં પુરાણનાં નામ અને તેના શ્લોકની સંખ્યા ભાગવતના આરંભ સ્કંધમાં નીચે પ્રમાણે જણાવેલી છે.

(૧) બ્રહ્મં.	(બ્રહ્મપુરાણ)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૦ હજાર
(૨) પાદ્મં.	(પદ્મ પુરાણ)	શ્લોક સંખ્યા.	૫૫ હજાર
(૩) વૈષ્ણવં.	(વિષ્ણુ પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૨૩ હજાર
(૪) શૈવં.	(શિવપુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૨૪ હજાર
(૫) ભાગવત.	(ભાગવત પુરાણ)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૮ હજાર
(૬) નારદીયં.	(નારદ પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૨૫ હજાર
(૭) માર્કંડેય.	(માર્કંડ પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૯ હજાર
(૮) આગ્નેય.	(અગ્નિ પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૫૪૦૦ હજાર
(૯) ભવિષ્ય.	(ભવિષ્ય પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૪૫૦૦ હજાર
(૧૦) બ્રહ્મવૈવર્ત.	(બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૮ હજાર
(૧૧) લિંગપુ.	(લિંગ પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૧ હજાર
(૧૨) વરાહ.	(વરાહ પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૨૦ હજાર
(૧૩) સ્કંધ પુ.	(સ્કંદ પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૮૧૧૦૦ હજાર
(૧૪) વામન	(વામન પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૦૦૦૦ હજાર
(૧૫) કૂર્મ.	(કૂર્મ પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૭૦૦૦ હજાર
(૧૬) મત્સ્ય.	(મત્સ્ય પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૪૦૦૦ હજાર
(૧૭) ગરુડ.	(ગરુડ પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૯૦૦૦ હજાર
(૧૮) બ્રહ્માંડ.	(બ્રહ્માંડ પુરાણ.)	શ્લોક સંખ્યા.	૧૨૦૦૦ હજાર

સર્વ સંખ્યા-ચાર લાખ શ્લોકની પુરાણકારોએ જણાવી છે. તે પ્રમાણે લખીને બતાવી છે. આ ૧૮ પુરાણોની ટીખણી પ્રાચી ઘણા પુરાણોમાં હોય છે.

આ પુરાણોના માટે સુસ સજ્જનોને મારી નમ્ર વિનંતી.

૧ વરાહ, ૨ વામન, ૩ કૂર્મ, અને ૪ મત્સ્ય—ક્રમથી લોક-૨૪ ૧૦૧ ૧૭૭ અને ૧૪ હજાર સર્વ સંખ્યા ૬૫ હજારની. આ ચારે વિષ્ણુએ લીધેલા અવતારો મુખ્ય કથામાંના છે. આ અવતારો અનેક પંડિતોથી અશ્રદ્ધેય ગણાયા છે, આ કલ્પિત અવતારોના નામથી ઊભાં કરેલાં પુરાણોમાં સત્યતા કેટલીકશે ?

આગળ-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ ક્રમથી શ્લોક-૧૦૧ ૨૩ ૨૪૧ સર્વે મલીને ૫૭ હજાર છે. એ ત્રણ દેવોનો પણ ખરો પત્તો નથી. જુવો અમારા લેખો તો પછી તે ત્રણ દેવોના નામથી પુરાણોમાં પણ સત્યતા ક્યાંથી આવશે ?

ભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં—માઘ કૃષ્ણે દશીની કથા આપતાં લખ્યું છે કે “ ઇંદ્ર સભામાં પચાસ કોટી નાયિકાઓનો નાચ થઈ રહ્યો હતો ત્યાં—પુષ્પવતી અને માલ્યવાનું અતુ રાગવાલાં થતાં ઇંદ્રના શાપથી મર્ત્ય લોકમાં ડુઝી થયાં. તેવામાં માઘ કૃષ્ણની જ્યા નામની એકાદશી આવી, તે ટાઢયમાં ભૂષે રહ્યાં—તેથી શ્રી કૃષ્ણના પ્રભાવથી પૂર્વના સ્વરૂપમાં આવ્યાં. અને વિમાનમાં બેસીને સ્વર્ગે ગયાં. ઇંદ્રે પુછ્યું કે તમારે પિશાચ પછું કેવી રીતે દૂર થયું ? તેમને ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે—શ્રી કૃષ્ણના પ્રભાવથી અને એકદશીના વ્રતથી પછી ઇંદ્રે તેઓની પૂજા કરી ” ઇત્યાદિ

આમાં વિચારવાનું કે—દ્વારિકાનો દાહ અને પોતાના સર્વકુટુંબના નાશ વખતે શ્રી કૃષ્ણ પ્રત્યક્ષ હતા છતાં તેમના પ્રભાવથી કોઈપણ પ્રકારનો બચાવ ન થયો હતો તો પછી પુષ્પવતી અને માલ્યવાનમાં કૃષ્ણનો પ્રભાવ કયા હિશાબથી પહોંચી ગયો ?

આ લેખના હિશાબથી ભવિષ્ય પુરાણમાં સત્યતા કેટલી હશે ?

કૂર્મ પુરાણમાં—યુધિષ્ઠરે કૃષ્ણને પુછ્યું કે—વૈશાખ શુકલ એકાદશીનું ફલ શું ? ત્યારે શ્રી કૃષ્ણે—વસિષ્ઠજીએ રામને કહેલી કથા સંભલાવી કે—સીતાના વિરહથી ડુઝી રામે વસિષ્ઠજીને પુછ્યું, વસિષ્ઠજીએ કહ્યું કે—હે રામ ? તમારા નામથી મનુષ્ય પવિત્ર થાય તો પણ હું કહું છું કે—સરસ્વતીના તીરે ઘતિમાન રાજાના રાજ્યમાં ધનપાલ શ્રેષ્ઠિ તેણે પાંચ પુત્રો હતા, સર્વથી નેષ્ટ નીતિવાળા પાંચમા પુત્રને કાઠી મુકયો. તેજ નગરમાં ચોરી કરીને પેટ ભરતો, અનેક વખતે પકડાતાં માર્ બાધો. છેવટે નાસીને કોડીન્યઋષિના આશ્રમે પહોંચ્યો, કોડીન્યના વચ્ચના સ્પર્શથી પાપ મુક્ત થયો, પછી કોડીન્યના ઊપદેશથી વૈશાખ શુકલ એકાદશી કરી દિવ્ય શરીરવાળો થઈ ગરૂડના ઉપર બેસી વૈષ્ણવ લોકમાં પહોંચ્યો વિચારવાનું કે—વચ્ચના સ્પર્શ માત્રથી પાપ મુક્ત થવાય ? વૈષ્ણવલોક કયે ઠેકાણે છે ? અને ત્યાંથી ગરૂડ મોકલ્યો કેણે ?

આપણે પુરાણોના સંબંધે વિચાર કરીએ—

વરાહ, વામન, કૂર્મ, મત્સ્ય આ ચાર નામનાં પુરાણો—કલ્પિત અવતારોના સંબંધ વાળાં કલ્પિત ગણાય કે નહીં ?

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ—આ ત્રણ દેવો બરા સિદ્ધ થતા ન હોય ત્યારે ગરૂડ અને લિંગ એ બે અને ત્રણ દેવોના સંબંધવાલાં એકંદર એ પાંચ પુરાણો પણ સત્ય કેવી રીતે માની શકાય ? એકંદરે આ નવ પુરાણો કલ્પિત ઠરે ત્યારે તો બીજાં રહેલાં નવ પુરાણો પણ કલ્પિત ઠરે કે નહિ !

આજકાલના પંડિતો પુરાણોને કલ્પિત જ કહે છે.

પંચાવન હજાર :શ્લોકના પ્રમાણવાળાX પદ્યપુરાણમાં પાર્વતીજીને મહાદેવજી કહી રહ્યા છે કે-તામસ શાસ્ત્રો કયાં કયાં છે ? મહાદેવજીએ ઉત્તર આપ્યો કે—

જેના સ્મરણ માત્રથી જ્ઞાનીઓનો પણ અધઃપાત થઈ શકે છે તે તામસ શાસ્ત્રોનાં નામ આ છે—પાશુપત વગેરે-શૈવ શાસ્ત્રો, કણ્ઠાદ રચિત વૈશોશંક, ગૌતમ રચિત ન્યાય શાસ્ત્ર, કપિલનું સાંખ્ય શાસ્ત્ર; વૃહસ્પતિ રચિત ચાર્વાક શાસ્ત્ર, યુદ્ધ પ્રણીત બૌદ્ધશાસ્ત્ર, અને નન્નમત, નીલપટમત, માયાવાદ તથા જૈમિનીય શાસ્ત્ર, હે ગિરિજે ? એ બધાં તામસ શાસ્ત્રો છે ! તામસ પુરાણો પણ છે—જેનાં નામ આ છે * ૧ મત્સ્ય, ૨ કૂર્મ, ૩ લિંગ, ૪ શિવ, ૫ રકંદ, ૬ અગ્નિ—એ છ તામસ પુરાણો છે.

૧ વિષ્ણુ, ૨ નારદીય, ૩ ભાગવત, ૪ ગરૂડ, ૫ પદ્મ, ૬ વરાહ એ છ સાત્ત્વિક ! ૧ બ્રહ્માંડ, ૨ બ્રહ્મવૈવર્ત, ૩ માર્કંડેય, ૪ ભવિષ્યત્, ૫ વામન, તથા ૬ પ્રાક્ષણ એ છ રાજસ.

અને એજ પ્રકારે સ્મૃતિઓ પણ ત્રણ પ્રકારની છે—૧ વસિષ્ઠ સ્મૃતિ, ૨ હારિત સ્મૃતિ, ૩ વ્યાસ સ્મૃતિ, ૪ પરાસર સ્મૃતિ, ૫ ભારદ્વાજ સ્મૃતિ, અને ૬ કાશ્યપ સ્મૃતિ એ છ સાત્ત્વિક સ્મૃતિઓ છે. !

૧ ચાણક્ય, ૨ આત્રેય, ૩ તૈત્તિરં, ૪ દ્વાક્ષ, ૫ કાત્યાયન, અને ૬ ઠી વૈશ્ણવ, એ છ સ્મૃતિઓ રાજસ છે. । તથા ૧ ગૌતમ, ૨ વૃહસ્પતિ ૩ સંવર્ત ૪ યમ, ૫ શંખ, અને ઊશનસ એ છ સ્મૃતિઓ તામસ છે.

(આનંદાશ્રમ. અ. ૨૬૩. ભાગ ૪, શ્લોક ૧ થી ૯૧)

સાત્ત્વિક કયા હિસાબથી ? તેમાં પણ ત્રંદા પાણું ઓછું નથી. જુવો અમારો બધો પૂર્વનો લેખ. ॥

આ ઉપરના લેખમાં કિંચિત્ વિચાર—જેના સ્મરણ માત્રથી જ્ઞાનીનોઓ

X આ પદ્યપુરાણમાં—મત્સ્ય, કૂર્મ, લિંગ, શિવ, રકંદ, અને અગ્નિ—એ છ ને તામસ પુરાણો કહ્યાં સર્વ સંખ્યા—એક લાખ સાડી બાસઠ હજારના શ્લોકના સ્મરણથી તો જ્ઞાનીઓનો પણ અધઃપાતજ થવાનું કહી બતાવ્યું. અને—વિષ્ણુ, નારદીય, ભાગવત, ગરૂડ, પદ્મ, અને વરાહ.

પણ અધઃપાત થાય—એટલે તેનું પઠન પાઠન કરવાવાળો દુર્ગતિમાં પડે એજ અર્થ કરી શકાય કે બીજો ?

આર્વાક, બૌદ્ધ, નગ્ન મત, નીલ પટ—આતો વેદ બાદ્ય જુદાં મૂકી દહ્યો બૌદ્ધાદિક શાસ્ત્રનો વિચાર તો ઘણા પંડિતોએ કરી બતાવેલો છે.

પરંતુ જે શાસ્ત્રો વૈદિક મત સાથે સબંધ ધરાવનારાં હોવા છતાં તામસ ગણાવેલાં છે—અને જેના પઠન પાઠનથી દુર્ગતિ મનાતી હોય તેનો વિચાર કરવાની જરૂર છે—૧ પાશુપત વગેરે શૈવ શાસ્ત્રો, એટલે શિવના નામથી રચાયેલાં શાસ્ત્રોના પઠન પાઠન કરનારાઓનો અધઃપાત મનાય ?

૧ વૈશેષિક, ૨ ન્યાય શાસ્ત્ર, ૩ સાંખ્ય, ૪ માયાવાદ, ૫ જૈમિનીય. આ પાંચ બ્રહ્મનાં શાસ્ત્રો પણ વૈદિક મતનાં (વેદને વળગીને ચાલવાવાળાં) પ્રચલિત છે. અને તે બધા શાસ્ત્રોના પઠન પાઠન કરવા વાળાઓનો પણ અધઃપાત થવાનો એમ મહાદેવજી પાર્વતીજીને કહી રહ્યાં છે, શું એ વાત સાચી લખાએલી હશે ?

આગળ ૧૮ પુરાણોમાં છ પુરાણો તામસ છે—૧ મત્સ્ય, ૨ કૃમ્, ૩ લિંગ ૪ શિવ, ૫ સ્કંદ, અને ૬ કું અગ્નિ. આ છ પુરાણોના શ્લોકની સંખ્યા ક્રમથી ૧૪, ૧૭, ૧૧, ૨૪, ૮૧, ૧૫ હજાર. આ બધાં છ તામસ પુરાણોની સંખ્યા દોઢ લાખ ઉપર થવા પામે છે, તેના કરતાં શું વ્યાસજી હતા ? કે કેઇ બીજા સત્ય માર્ગથી ઉધા માર્ગે પડી, બીજા જીવોને ઉધે માર્ગે પાડનારા હતા ? આ બધું કથન મહાદેવજીનું છે ? મહાદેવજી કેઇ ખરા દેવ તરીકે હતા કે કેવલ બનાવટી હતા ? આ બધો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

૧ વિષ્ણુ, ૨ નારદીય, ૩ ભાગવત, ૪ ગરૂડ, ૫ પદ્મ અને ૬ કું વરાહ, આ છ પુરાણો સાત્ત્વિક બતાવ્યાં છે ખરાં પણ આમાં સાત્ત્વિકપણું કયા કેકાણે છે ? અમારા બધા પૂર્વેના લેખો જીવો સાત્ત્વિક પણું સિદ્ધ થાય છે. ॥

ગૌતમાદિક છ સ્મૃતિઓને તામસ બતાવી, અને તેના પઠન પાઠનથી અધઃપતન થતું પદ્મપુરાણવાળાએ, બહુ ડુંડોય તે તો તે જાણે, પરંતુ વસિષ્ઠાદિક છ સ્મૃતિઓમાં સાત્ત્વિક પણું કયા હિસાબથી કહી બતાવ્યું હશે ? આ સાત્ત્વિક સ્મૃતિઓમાં પણ—હિંસાદિકના વિધાનથી ઉત્પન્ન થતા—માંસાદિકનું ભક્ષણ તો લખીને બતાવેલું છે. માટે આ પદ્મ પુરાણના લેખનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું. ॥

આ અવસાપિણીમાંના તીર્થંકર ૨૨ મા અને કૃષ્ણ વાસુદેવાદિકનું છેલ્લું

નવમું ત્રિક કહી બતાવ્યું હવે ૨૨ માના પછી અને ૨૩ માના પહેલા બારમા
બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી છેલ્લા થયા છે. તેમનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે—

બારમા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી

(ચત્ર અને સંભૂત બે ચંડાળ લાઇએ, નમુચિનામના મંત્રી પાસેથી
સંગીત વિગેરે કળા શીખી ઘણા પ્રવીણ થયા. પણ લોકો તેમના ચંડાણપણાની
અવજ્ઞા કરતા હોવાથી વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી. તેઓ હસ્તિનાપુરમાં આવતાં
સંભૂત આહાર માટે શહેરમાં ગયો. ત્યાં નમુચિ કે જે આ બે મુનિની માતા
સાથે કુસંબધમાં આવ્યો હતો અને જેથી તેને નાશી જવું પડ્યું હતું તે આ
નગરમાં સનતકુમાર ચક્રીનો પ્રધાન થયો હતો, તેણે આ મુનિને મારી નગર
બહાર કાઢવા માંડ્યો પણ મુનિના મુખમાંથી તેજોલેશ્યાથી અગ્નિની જવાલાઓ
નીકળતાં આખું નગર ભચલીત થયું. સનતકુમારને આની ખબર પડતાં મુનિને
ક્ષમાવ્યા. તેનું સ્તીરતન સુનંદા પણ વાંદવાને આવી. તેના કેશ સંભૂત મુનિને
અડતાં, તેણે નિયાહું કર્યું કે જે મારા તપનો પ્રભાવ હોય તો હું આવી સ્તીરતનનો
લોકતા થાઉં. ત્યાંથી મરી તે બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવી તે કાંપીલ્ય
નગરમાં રાજા બ્રહ્મની સ્ત્રી ચુલનીને પેટે પુત્રપણે અવતર્યો. બ્રહ્મરાજ મરણ
પામતાં તેની દેખરેખ માટે તેનો મિત્ર રાજા દીર્ઘ ત્યાં રહેવા લાગ્યો. દીર્ઘ ચુ-
લનીની સાથે પ્રેમ સંબંધમાં પડ્યો. આની ધનુમંત્રીને ખબર પડતાં બ્રહ્મદત્તને
વાત કરી. બ્રહ્મદત્તે તેમનો સંબંધ છોડાવવા યુક્તિ પ્રયુક્તિથી સમજાવ્યા. આથી
તેઓને તેને મારી નાખવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો લાક્ષાગૃહમાં તેણે વધુ સાથે મો-
કલી બાળી નાખવાની ગોઠવણ કરી. ધનુમંત્રીને આની ખબર પડતાં તેણે તે ઘરથી
બે ગાઉ સુધીની સુરંગ ખોદાવી અને પોતે તેના છેડા આગળ દાનશાળા મંડાવી
રહ્યો. ચુલનીએ લાક્ષાગૃહમાં બ્રહ્મદત્તને તેની વધુ સાથે રાત્રે મોકલ્યો, ધનુમંત્રીએ
તેને બચાવવા પોતાના પુત્ર વરધનુને સાથે મોકલ્યો. મોડી રાત્રે ઘર સહયુગ એટ-
લે વરધનુએ સુરંગ વાટે બ્રહ્મદત્તને બહાર કાઢ્યો. સવારે દીર્ઘરાજાએ ઘરમાં એક
લાશ જોતાં, બાકીના બે નાશી ગયાનું જાણી, તેમને શોધી મારી નાખવા માણસો
દોડાવ્યાં. અનેક રીતે બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુ તેમના હાથમાં ફસાતાં તેમાંથી છુટી
તેઓએ નાશવા માંડ્યું. બ્રહ્મદત્ત જ્યાં જાય ત્યાં આદર સત્કાર અને કન્યાઓ
મેળવવા લાગ્યો પછી સૈન્યને લઈને પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો અને દીર્ઘરાજા
સાથે યુદ્ધમાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થતાં તે ચક્રથી તેણે દીર્ઘનું માથું કાપી નાખ્યું.

બ્રહ્મદત્ત આપત્તિમાં રખડતો હતો ત્યારે એક બ્રાહ્મણે તેના ઉપર ઉપ-

કાર કર્યો હતો. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી થતાં તેની પાસે આવ્યો. ઉપકારના બદલામાં બ્રહ્મદત્તે તેને કાંઈ માંગવા કહ્યું, ત્યારે બ્રાહ્મણે તમે જન્મે છો તે રસોઈ મને જમાડો. ચક્રીએ કહ્યું કે તને પચશે નહિ, પણ બ્રાહ્મણે હઠ કરી રાજાને અનેક મેણાં મારવાથી રાજાએ તે પોતાનું ભોજન તેણે તેના કુટુંબ સાથે જમાડ્યું. આથી તેઓ ઉન્માદમાં આવી જઈ રાત્રે માતા, પુત્ર, પુત્રી, પિતા અને ભાઈ બહેન બિગેરેના સંબંધ ભૂલી જઈ પરસ્પર કામ ચેષ્ટા કરી. સવારે આથી તેઓ એકબીજાને મોઢું બતાવતાં શરમાવવા લાગ્યાં. બ્રાહ્મણે રાજા ઉપર ક્રોધ કરી નિશ્ચય કર્યો કે આજે મને માદક પદાર્થ ખવાડી હેરાન કર્યો. આથી તેણે રાજાને તુકશાન કરવાનો વિચાર કર્યો. તે શહેર બહાર ગયો હશે ત્યાં તેને એક ભરવાડને કાંકરીઓ તાકી પીપલાનાં પાન કાંનો કરતાં જોયો. તેણે તે ભરવાડને બોલાવી રાજાની આંખો ફેંદી નાખવા ધન આપી સમજાવ્યો. તે ભરવાડે બીતની ઝોથે સંતાઈ રહીને હાથી ઉપર બેસી જતા ચક્રવર્તીની આંખો ઉપર કાંકરા તાકી તેની બન્ને આંખો ફેંદી નાખી. ભરવાડને પકડતાં તેણે બ્રાહ્મણની હકીકત કહી દીધી. બ્રહ્મદત્તને આથી બ્રાહ્મણ બાતિ ઉપર અત્યંત તિરસ્કાર આવ્યો જોયો. મંત્રીને હુકમ કર્યો કે બ્રાહ્મણની આંખો કાઢી તેવો વિશાળ થાળ મને આપો. મંત્રીએ શ્લેષભાતક ફલથી થાળ ભરી રાજાને આપ્યો, રાજા તે ફળોને આંખો સમજી ખૂબ દૂર ભાગથી તેણે હાથવતી મસલ્યા કરતો. કુષ્ઠવૃત્તિથી સો વર્ષનું આયુષ્ય પુરૂ કરી તે સાતમી નરકે ગયો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-૧૨ મા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીનું કિચિત્ સ્વરૂપ. તેની સાથે શ્રી કૃષ્ણના સંબંધવાળા પ્રકરણ ૩૮ માની સમાપ્તિ.

પ્રકરણ ૩૯ મું.

૨૪ મા તીર્થ'કર શ્રી મહાવીરના થએલા ૨૭ ભવ

જૈનોના યોધિસત્ત્વનો (સમ્યકત્વ પ્રાપ્તિવાલાનો) કિંચિત્ વિચાર.

આ સૃષ્ટિ અનાદિકાળની પ્રવાહરૂપથી ચાલતી આવેલી છે. તેમાં જમણું કરતા અનંત એકેન્દ્રિયના જીવોથી લઈ પંચેન્દ્રિય તકના જીવો આ ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા ભટક્યાજ કરે છે. તેમાંથી જે જે જીવો પોતાની ભવિતવ્યતાથી કે, પોતાના સંતકર્મના યોગથી, ઉપરની કોટિમાં ચઢતાં છેવટે સદ્ગુણના સંયોગથી **બ્રાધ્મીજ** (સમ્યકત્વ) ની પ્રાપ્તિ મેલવી સર્વજ્ઞ પણું મેળવ્યા પછીથીજ મોક્ષમાં ગયા અર્થાત્ સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થયા. એ પ્રમાણે જૈનોની માન્યતા છે. તે પ્રમાણે આજ સુધીમાં અનંત જીવો મોક્ષમાં ગયા છે. તેમાં પણ વખતો વખત ભૂલેલા ધર્મને જતાવનાર એક તેવા પ્રકારના મધ્યમ કાળમાં ચોવીશ જ ધર્મના નાયકો થાય છે, એ અનાદિકાળનો કુદરતીનોજ કાયદો જ'ધાઈ ગયેલો છે. આ ચાલુ અવસર્પિણીના પૂર્વે તેવા તેવા મધ્યના સમયમાં તેવા ધર્મના નાયકોની ચોવીશીઓ અનંતી થઈ ગઈઓ છે, પણ તે જઘાઓનો પત્તો મેળવી શકીએ તેમ નથી. માત્ર આ ચાલુ અવસર્પિણીમાં થએલા ૨૪ ધર્મના નાયકો જે પોથી પાને ચઢી ગયા છે તેમનો વિચારજ કિંચિત્ કરી શકીએ તેમ છે. કેમકે આ ૨૪ ધર્મના નાયકોની ગણતરી મુખ્ય મુખ્ય ગણાતા ધર્મોમાં દાખલ થએલી છે. જીવો કે-હિંદુઓમાં ચોવીશ અવતારોના નામથી છે. બૌદ્ધમાં ગૌતમની સાથે પચીશ ધર્મના નાયકો ગણાવ્યા છે. મુશલમાનોમાં-૨૪ પેગંબરોથી મનાયા છે. અને જૈનોમાં ૨૪ તીર્થ'કરોના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ ચોવીશ ધર્મના નાયકોની માન્યતા જોતાં પૂર્વે જરૂર કોઈ એકજ ધર્મ હશે. પાછળથી પૂર્ણજ્ઞાનના અભાવે ભ્રાતપોતાની માન્યતા પ્રમાણે લેઈ પાડતા ગયા હોય એમ ૨૪ ધર્મના નાયકોથી કદાપી શકાય તેમ છે.

જૈનોમાં ૨૪ માંના પહેલા **ઋષભદેવ** છે અને છેલ્લા ચોવીશમા **મહાવીર**નામી બુદ્ધના સમકાલીન થએલા જગ બહેર છે.

આ અવસર્પિણીના કાળમાં અનાદિ કાળથી ભટકતા અનંત જીવોમાંના શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન બ્રાધ્મીજને મેળવ્યા પછી, તેરમા ભવે પહેલ વહેલા

ધર્મના માર્ગનો રસ્તો બતાવનાર થયા છે. તેમના સો પુત્રોમાંના મોટાપુત્ર ભરતચક્રવર્તીના નામથીજ આ ભારતખંડની પ્રસિદ્ધી થયેલી છે.

હાલના આલતા વેદોમાં અવતારોના સંખ્યે લેખ જણાતો નથી. છતાં જૈનોના ચોવીશ તીર્થંકરોથી ૨૪ ની, અને બૌદ્ધોના દશ બૌદ્ધિસત્ત્વથી દશની સંખ્યાને ગ્રહણ કરીને વૈદિકોના પુરાણકારોએ ૨૪ અને દસ અવતારો કહ્યા. અને આ અવસર્પિણીમાં પહેલવહેલો ધર્મનો માર્ગ બતાવનાર એવા શ્રી ઋષભદેવને વિષ્ણુના ચોવીશ અવતારમાં આઠમા અવતારરૂપે જોડ્યો અને મત્સ્ય, કુર્માદિક દશ અવતારમાં બુદ્ધને નવમા અવતાર રૂપે જોડ્યો. આવા પ્રકારના લેખોમાં સત્યતા કેવા પ્રકારની સમાયેલી હશે ? મોટા મોટા પુરાણના લેખકોના માટે મારા જેવા અસ લેખકે શું લખવું ? હવે બુદ્ધના સમકાલીન શ્રી મહાવીર તે પણ અનાદિ કાળના અનંત જીવોમાંનાજ એક જીવ છે અને બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ કર્મના પરાધીન પણે મોટા સત્તાવીશ ભવના અંતેજ ૨૪ મા તીર્થંકર પણે થાય છે. તેથી તેમના સત્તાવીશ ભવ નામ માત્રથી લખીને બતાવીએ છીએ.

॥ ઇતિ જૈનોના બૌદ્ધિસત્ત્વોનો (સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિવાળાનો) વિચાર.

ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરના સત્તાવીસ ભવ.

પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવજી સત્ય ધર્મની પ્રાપ્તિ થયા પછી તેરમા ભવે આ અવસર્પિણીના કાળમાં પહેલ વહેલા ધર્મના નાયક પણાનો હોદ્દો લોગવી આ આલતી દુનીયાને ધર્મના માર્ગે પાડી પોતે મોક્ષમાં જઈને બીરાજ્યા. તેવીજ રીતે બીજા તીર્થંકરો પણ થોડા ઘણા ભવો કરીને ભૂલેલા ધર્મમાં પાછા લોકોને જોડીનેજ પોતે મોક્ષમાં જઈને બીરાજ્યા છે, અને છેવટમાં થયેલા શ્રી મહાવીરસ્વામી તો સત્યધર્મની પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ કર્મના પરાધીનપણે મોટા સત્તાવીશ ભવ કર્યા પછીજ ચોવીશમા તીર્થંકરપણે બુદ્ધના સમકાલીનપણે થયા છે તેમના ભવ સંખ્યે કિચિત લખીને જણાવું છું.

પૂર્વ ત્વં નયસારભૂપતિ ૧ રમ્ભુઃ સૌધર્મવૃંદારક ૨। શ્વયુત્વા નામ મરીચિ ૩। રત્ન સુમનાઃ સ્વઃ પંચમે ૪। કૌશિકઃ ૫। દેવઃ પ્રાગ્દિવિ ૬। પુષ્પમિત્ર ૭। મિતિ યઃ સૌધર્મકલ્પે સુરો ૮। ડગ્નિયોત ૯। સ્ત્રિદશો દ્વિતીયતવિષે ૧૦। વિપ્રોગ્નિ ભૂલાહ્યયઃ ૧૧। ગૌર્વાણસ્તુ સનત્કુમારતવિષે વિપ્રાગ્નિનીર્મતો મારદ્વાજગૃહી ૧૨। ચતુર્થતવિષે લેંચ્છો દ્વિજઃસ્થાવરઃ ૧૫। નાકી પંચમકે સુરાલયવરં ૧૬। શ્રી વિશ્વભૂતિર્દૃષ્ટઃ ૧૭। શુક્રે નિર્જરકુંજરો ૧૮। ડગ્ન ભરતે વિષ્ણુ સ્ત્રિદૃષ્ટો ૧૯। ભવઃ ॥ ॥ સત્તમ્યાં મુવિ નારકો ૨૦। મૃગપતિ ૨૧। સ્તુર્યાડવનો નારકો ૨૨। ચક્રીચ પ્રિયમિત્રકઃ ૨૩। સુરવરઃ શુક્રે ૨૪। નૃપો નંદનઃ ૨૫। શ્રી પુષ્યોત્તરકે વિમાન-

કવરે શ્રી પ્રાપ્ત સ્વાર્ગે નાકી ૨૬। કીર્તીત સપ્તવિંશતિમકો મૂળઃ શ્રી વીરશ્રિયે ૨૭।

આ ત્રણ કાવ્યનો કિંચિત્ સાર-અન્નદિકાલના અનંત જીવો સંસારમાં કર્મના સંજોગથી ફર્યાજ કરે છે પણ સમ્યક્ત્વની (સત્યધર્મની) પ્રાપ્તિ થયા પછી તે જીવ મોક્ષની યોગ્યતામાં દાખલ થાય છે. કદાચ ફરાથી મિથ્યા ભ્રમમાં પડી જાય તો પણ કેઈ હઠવાલા સમયમાં મોક્ષના રસ્તે પડી જાય છે.

તે પ્રમાણે જુદાના સમકાલીન થએલા ચોવીશમા તીર્થંકર સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી સત્તાવીશમા બને શ્રી મહાવીર ભગવાન થયા છે.

૧-૨ પહેલા ભવે-જંબૂદ્વિપના વિદેહની વિપ્રા વિજય માં જયંતી નગરીના રાજા શત્રુમર્દન, તેમના તાબાના ગ્રામાધિપતિ નયસાર-રાજાના આદેશથી વનમાં લાકડાં લેવાને ગએલા ત્યાં ભૂલા પડેલા સાધુને આહારાદિકથી સતોષી તેમની પાસેથી સત્યધર્મનો બોધ મેળવી જીવતા સુધી પાળ્યો. (૧)

ત્યાંથી બીજાભવે સૌધર્મ દેવલોકમાં-એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. (૨)

ત્યાંની સ્થિતિ પૂરી થયા પછી ત્રિજા ભવે આ અવસર્પિણીમાં પહેલ-વહેલા સત્ય ધર્મના પ્રવર્તક શ્રી ઋષભદેવ, તેમના મોટા પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી, તેમના પુત્ર મરીચિ નામે ૮૪ પૂર્વ લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળા થયા. ઋષભદેવની પાસે મત લીધું, પાલન કરવામાં અશક્ત બનવાથી ત્રિદંડીનો વેષ કદાચો, પણ શુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશ આપી લોકોને ઋષભદેવની પાસે મોકલતા. એક વખતે ઋષભદેવે ભવિષ્યમાં થનારા ત્રિષષ્ઠિ (૬૩) શલાકા પુરૂષનાં નામ ભરત આગળ જણાવતાં પ્રશ્ન થયો કે આપણી પરિષદમાં તેમાંનો કેઈ જીવ છે.

ઋષભદેવે-મરીચિને આ ભરત ક્ષેત્રમાં ત્રિપૃષ્ઠ નામે પહેલા વાસુદેવ અને વિદેહમાં પ્રિયમિત્ર નામે ચક્રવર્તી થયા પછી પાછા આ ભરતમાં ૨૪ મા શ્રી મહાવીર તીર્થંકર થવાનું જણાવ્યું. ભરતે મરીચિને કહ્યું કે-વાસુદેવ અને ચક્રવર્તી થઈ તીર્થંકર થશે તે છેલ્લા પદને માફ આ વંદન છે પણ આ તમારા ત્રિદંડીના વેષને નથી.

એમ સાંભળતાં મરીચિને કુલનો મહ થતાં ભુજ સ્ટ્રીટન કરી મકલાતા બોલ્યા કે આ હા ! હું વાસુદેવ, ચક્રવર્તી અને તીર્થંકર થઈશ ? આ હા ! માફ કુલ કેવું ઉત્તમ ! વળી હું વાસુદેવમાં પહેલો, પિતા ચક્રવર્તીમાં પહેલો, અને પિતામહ (દાદા) તીર્થંકરોમાં પહેલો.

આ પ્રણાણે કુલના અભિમાનથી તેમને નીચગોત્ર નામના કર્મને ઉપાર્જન કર્યું.

ઋષભદેવ મોક્ષમાં ગયા પછી એક વખતે-કપિલ નામા કુલપુત્રને મરીચિએ ઋષભદેવનો કહેલો માર્ગ સંભળાવ્યો. કપિલે કહ્યું તમે કેમ પાળતા નથી ? હું અશક્ત છું ત્યારે શું તમારામાં ધર્મ નથી ? પોતાના લાયક શિષ્ય જાણીને કહ્યું કે મારા માર્ગમાં પણ ધર્મ છે કહી કપિલને શિષ્ય કર્યો. એમ તીર્થંકરના માર્ગથી જુદા ધર્મનું સ્થાપન કરતાં કોટાકોટી સાગરોપમના કાલસુધીના સંસારના બ્રમણરૂપ બોજામાં ઉતર્યા, અંતે પાપની આલોચના કર્યા વગર બ્રહ્મચર્યાદિક પુણ્યના યોગથી ચોથેભવે બ્રહ્મદેવ લોકમાં ૬૨ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૩૧૪ ભવ. ॥

(પ્રાસંગિક)-કપિલપણ આસુરી વિગેરે શિષ્યો કરી બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયો, પરંતુ અવધિ (વિભંગજ્ઞાન) થી સ્વરૂપ જાણી મતના મોહથી પૃથ્વી ઉપર આવી આસુરી વિગેરેને પોતાના તત્ત્વો શીખવી સાંખ્યમતની પ્રવર્તી કરાવી. સુખ સાધ્યમાં લોકો જલદી પ્રવર્તે છે. જૈનોમાં ઋષભદેવના ચાલતા શાસનમાં કપિલ થયાનું છે. અને ઋષભદેવના પછી પચાસ કોટિ સાગરોપમના અન્તરે બીજા તીર્થંકર અજિતનથા અને બીજા ચક્રવર્તી સગર થયા છે. અને સગરના સાઠ હજાર પુત્રો પણ બતાવેલા છે.

પુરાણકારોએ--સગરના સાઠ હજાર પુત્રોને બાલનાર કપિલ મુનિ લખ્યા છે અંતર ઘણો લાંબો છે. સગર ચક્રવર્તીના સંબંધ લખતાં કેટલુંક અમોએ લખીને જણાવ્યું છે તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

આતો પ્રાસંગિક કપિલ મુનિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું.

હવે મહાવીરના સંબંધને કહીએ છીએ.

મહાવીરનો જીવ ચોથા ભવે બ્રહ્મદેવલોકમાં હતા. ત્યાંના સુખરૂપ આયુષ્યના અંતે પાંચમા ભવે કોદલાક નામના ગામમાં એંસી ૮૧૦) લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળા પાંચમા ભવે કૌશિક નામે બ્રાહ્મણ થયા. અંતે ત્રિદંડી થયા બાદ મરણ પામી છઠા ભવે સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. પછી સાતમા ભવમાં-સ્થુણ નામના આગમાં પુષ્યમિત્ર નામે બ્રાહ્મણ થયા છેવટે ત્રિદંડીપણ અંગીકાર કરી બહોંતેર (૭૨) લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી આઠમા ભવે પણ સૌધર્મ દેવલોકમાં મધ્યમા સ્થિતિના દેવતાપણે ઉત્પન્ન

થયા. અહીં સુધી પાંચમો, છઠો, સાતમો, અને આઠમો ભવ કહી ગતાવ્યો. ૫, ૬, ૭ અને ૮ મહાવીરના ભવ થયા.

આઠમા ભવે પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવપણે હતા ત્યાંથી ચ્યવીને નવમા ભવે ચૈત્ય નામના ગામમાં (૬૪) ચોસઠ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળા અન્યુષ્ણેત નામે બ્રાહ્મણ થયા. તે ભવમાં પણ ત્રિદંડી થઈ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી દશમા ભવમાં-ખીજ ઇશાન દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

ત્યાંથી ચ્યવીને અગ્નીયારમાં ભવમાં મંદિર નામના સંનિવેશમાં અગ્નિભૂતિ નામે બ્રાહ્મણ થયા. આ ભવમાં પણ ત્રિદંડી થયા અને છપ્પ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય ભોગવી મરણ પછી બારમા ભવમાં ત્રિજ સન્તકુમાર દેવલોકમાં મધ્યમ દેવતા થયા. હવે ત્યાંથી ચ્યવીને તેરમા ભવે શ્વેતંખી નગરીમાં ભાર દ્વાજ નામે બ્રાહ્મણ થયા. તે ભવમાં ત્રિદંડી થઈ ચુમાલીશ (૪૪) લાખ પૂર્વ આયુષ્યના અંતે મરણ થયા. પછી ચૌદમા ભવે ચોથા માહેન્દ્ર દેવલોકમાં મધ્યમ દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને ખીજ કેટલાક ભવોમાં ભ્રમણ કર્યા બાદ પંદરમા ભવે રાજગૃહીમાં સ્થાવર નામે બ્રાહ્મણ થયા. તે ભવમાં પણ ત્રિદંડી થઈ ચોત્રીશ (૩૪) લાખ પૂર્વ આયુષ્યના અંતે મરણ પછી સોલમા ભવે પાંચમા બ્રહ્મદેવલોકમાં મધ્યમ દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને ખીજ ઘણા ભવોમાં ભ્રમણ કર્યા પછી સત્તરમા ભવમાં કેટલોક જાણુવા જેવું વિશેષ થયું છે તે ગતાવીએ છીએ.

રાજગૃહિમાં-રાજ વિશ્વનંદી, રાણી પ્રિયંગુ તેમનો પુત્ર વિશાખાનંદી, રાજનો નાનોભાઈ વિશાખાભૂતિ, સ્ત્રી ધારણી છે હવે મરીચિનો જીવ ખીજ ગતિઓના ભ્રમણથી નીકળી સત્તરમા ભવમાં ધારણીના પુત્ર વિશ્વભૂતિ નામે થયા. પુણ્ય વયે અંતઃપુર સાથે પુષ્પ કરંડક નામના ઉદ્યાનમાં કોડાના માટે પેઠા. પાછળથી કાકાનો પુત્ર વિશાખાનંદી પણ કોડાને માટે ત્યાં જઈ ચઢ્યો પણ તે બહારની બાજુ થોભી રહ્યો.

તે સમયે પ્રિયંગુ રાણીની ફાસીઓ ત્યાં પુલો લેવા ગએલીઓ પણ લીધા વગર ઘેર આવી આ બનાવ રાણીને કહ્યો. પુત્રના અપમાનથી રાણીને કેધ ચઢ્યો. રાજને ખબર પડતાં કલેશની શાન્તિના ઉપાય માટે લડાઈની ભેરી વગડાવી, તે સાંભળી વિનીત વિશ્વભૂતિ સલામાં આવ્યો. રાજની આજ્ઞાથી લશ્કર લઈ તાબાના પુરૂષસિંહની પાસે ગયો પણ તેણે આજ્ઞાવંત ભેદ પાછા આવ્યા. ફરીથી ઉદ્યાનમાં જતાં-દ્વારપાળે કહ્યું કે અંદરમાં વિશાખાનંદી છે.

એમ સાંભળતાં વિચાર થયો કે મને ઉદ્યાનમાંથી બહાર કાઢવા આ કપટ રચાયું એમ જાણી કોઠીના થડમાં મુઠી મારી બધાં કોઠાં નીચે પાડીને દ્વારપાળને કહ્યું કે—જો મને પિતાની ઉપર ભક્તિ ન હોતી તો આ કોઠીના ફળોની પેઠે તમારા બધાઓનાં મસ્તકો ભૂમિ ઉપર પાડતો. છેવટે ઠગાઇવાળા લોગોને ધિક્કારી પરદેશમાં જઈ સંભૂતિ નામના મુનિ પાસે દીક્ષા લઈ લીધી. વિશ્વનંદી રાજા, નાનાભાઈને લઈ તેમની પાસે ગયા. નમસ્કાર કરી ક્ષમા ચાચી રાજ્ય દેવાને પ્રાર્થના કરી પણ મુનિ લોભાયા નહિ તેથી બધાએ ઘેર પાછા આવ્યા વિશ્વભૂતિ મુનિ જ્ઞાનાભ્યાસમાં વધી તપશ્ચર્યામાં લીન થતાં કૃષ્ણ શરીર થયા. ગુરૂની આજ્ઞાથી એકલ વિહાર કરતાં મથુરામાં આવ્યાં. ત્યાં રાજાની પુત્રીને પરણવા અનેક રાજાઓમાં વિશાખાનંદી પણ આવેલો છે. હવે માસની તપસ્યાના અન્તે આહારના માટે ફરતા મુનિ વિશાખાનંદીના પડાવ આગળથી નીકળ્યા, તેમના માથાસોએ હાસપૂર્વક કહ્યું કે જુઓ પેલો વિશ્વભૂતિ કુમાર જાય છે, એમ કહી ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા. વિશાખાનંદીએ પણ શત્રુની દ્રષ્ટિએ જોયા. તેવામાં ગાયની અથડામણી થતાં મુનિ પૃથ્વી ઉપર પડયા. તે જોઈ હાંસી પૂર્વક બોલ્યા કે— “કોઠીના ફળોને પાડનાર તારું બળ કયાં ગયું” તે સાંભળતાં મુનિને કોપ ચઢ્યો અને પોતાનું બળ બતાવવા ગાયને શીંગડાવતી પકડીને આકાશમાં ફેંકી દીધી અને વિશાખાનંદી ઉપર આંતર વૈરના લીધે નિયાણું (સંકલ્પ) કર્યો કે— “આ મારા ઉચ્ચ તપના પ્રભાવથી ભવાંતરમાં હું એને મારવાવાળો થાઉં” આ વિશ્વભૂતિ મુનિ કોટિ વર્ષનું આયુષ્ય પુરૂં કરી વિશાખાનંદી સાથેના વૈરનું આલોચન કર્યા વગર મરણ પામી અઢારમા ભવે સાતમા શુક્રદેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

શ્રી મહાવીર ભગવાનના પ્રથમ નયસારના ભવથી લઈ શુક્રદેવલોકના દેવતા સુધી ૧૮ ભવ થયા. હવે ૧૯ મા ભવે આ અવસર્પિણીમાં જે નવ વાસુ-દેવાદિકનાં ત્રિક થયેલાં છે તેમાં પહેલવહેલા વાસુદેવ અગ્નિયારમા તીર્થંકરના સમયમાં થયા તે આ મહાવીરનો જીવજ થયેલો છે. તેનો કિંચિત વિચાર તે સ્થાનમાં આપેલો છે તો પણ વીર ભગવાનના ૨૭ ભવનો સંબંધ અખંડિત રાખવા આ સ્થાનમાં પણ કિંચિત સંબંધ લખીને બતાવું છું.

અગ્નિયારમા તીર્થંકર શ્રી શ્રેયાંસનાથના શાસનમાં નીચેના બનેલા બનાવો.

આપણા ભરતક્ષેત્રના પોતાનપુરમાં—રાજા જિતશત્રુ, રાણી ભદ્રા હતી.

તેમને ચાર મહાસ્વપ્ન સૂચિત-અચ્ચન્ન નામે પુત્ર થયો. તે આ અવસર્પિણીમાં પહેલવહેલા બળદેવ પણે થયા છે.

બીજી વખતે રાણી ભંદ્રાને-મૃગાવતી નામની પુત્રી થઈ છે. અતિ સૌંદર્યતાના મોહથી લોકાપવાદ ન ગણતાં જિતશત્રુ રાજાએ ગાંધર્વ વિવાહ મૃગાવતીની સાથે કરી લીધો. આ અનુચિત બનાવ જોઈ લોકોએ પ્રજાપતિ બીજી નામ પાડ્યું (પોતાની પ્રજાનો પતિ) આ મૃગાવતીના ગર્ભમાં-મહાવીરનો જીવ સાતમા દેવલોકથી ચ્યવીને ઓગણીશમા ભવે સાત મહાસ્વપ્ન સૂચિત-પહેલવહેલા વાસુદેવ ત્રિપૃષ્ઠ નામે થયા. અને ૮૪ લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળા થયા.

આ અચળ બળદેવ અને ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અતિ બલિષ્ઠ થયા છે. અને એકજ પિતાના પુત્ર છે. તેમજ ગાઢ પ્રેમવાળા છે, તેથી લોકોમાં ઘણી પ્રતિષ્ઠા ફેલાઈ છે.

હવે એજ અરસામાં-રતનપુરમાં મયૂરગ્રીવ રાજાની નીલાંજના રાણીથી અનેક ભવોમાં બટકયા પછી, પોતાના પુણ્યના યોગથી વિશાખા-નંદીનો જીવ અશ્વગ્રીવ નામે પહેલા પ્રતિવાસુદેવ પણે આવી ઉત્પન્ન થએલા છે. આ અશ્વગ્રીવનું શરીર (૮૦) ધનુષનું અને આયુષ્ય ૮૪ લાખ વર્ષનું થએલું છે અને ઉપર જતાવેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના હાથે આ અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ મરાણા છે. પુરાણકારોએ આ અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવને વિષ્ણુરૂપે કલ્પી માંથુ કપાયા પછી ઘોડાનું માથું લગાડયા પછી હયગ્રીવ વિષ્ણુ પણે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

ઠરેક કાળમાં પ્રતિવાસુદેવ વહેલા જન્મી, મોટા કલેશમાં પડી ત્રણ ખંડના રાજાઓને પોતાની આજ્ઞા મનાવે છે અને તેમના પછીથી જન્મેલા વાસુદેવ, મોટાભાઈ બળદેવને સાથે રાખી જુદમી પ્રતિવાસુદેવનો નાશ કરી ત્રણ ખંડનું રાજ્ય પોતે સુખેથી લોગવે છે.

આ અવસર્પિણીમાં તેવાં નવત્રિક થએલાં છે. તેમાંનું આ ત્રિક પહેલું છે. ઠરેક ત્રિકમાં ઝગડાનાં કારણો એકજ હોતાં નથી.

ઉદાહરણમાં-રાવણુ રામ અને લક્ષ્મણુ આ આઠમું ત્રિક છે. રાવણુ પ્રતિવાસુદેવ, રામ બળદેવ, અને લક્ષ્મણુ વાસુદેવ છે. જૈનમાં લક્ષ્મણુના હાથે રાવણુ મરાણો છે પુરાણકારોએ રામના હાથે મરાણો લખ્યો છે. એ ફેર છે. આ ત્રિક આઠમું છે.

એજ પ્રમાણે નવમા ત્રિકમાં-જરાસંઘ, બળભદ્ર અને કૃષ્ણ થયા છે. જરાસંઘ પ્રતિવાસુદેવ, બળભદ્ર બળદેવ અને કૃષ્ણ વાસુદેવ છે અને શ્રી કૃષ્ણનના હાથે જરાસંઘ મરાણો છે.

પુરાણકારોએ-આઠમા ત્રિકના બળદેવ-રામને, ચોવીશ અવતારોમાં વીશમા અને દશમાં સાતમા અવતાર રૂપે કલ્પ્યા છે છતાં તેમાંનાજ પંડિતોમાં મતભેદ પડેલા છે અને નવમા ત્રિકના શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવને ચોવીશ અવતારોમાં બાવીશમા અને દશમાં આઠમા અવતાર કલ્પ્યા છે.

જૈન અને પુરાણકારોમાં-આ વસુદેવાદિકના નવે ત્રિકોમાં ઘણા પ્રકરના ફેરફારો થયેલા જોવામાં આવે છે તેમાંના કિંચિત વિચાર પૂર્વે અમોએ બતાવેલો છે વિશેષ વિચાર કરવાનું કામ પંડિતોનું છે.

પ્રતિવાસુદેવને વાસુદેવજ મારે છે. એક કુરતાથી અને બીજો રાજ્યના લોભથી મરણપામી નરકનાં દુઃખોજ લોગવે છે. એવો એક અનાદિનો નિયમ છે.

તે પ્રમાણે શ્રી મહાવીરનો જીવ પણ ઓગણીશમા ભવે વાસુદેવ થયા. તે ઉપર આપેલા શ્લોકના હિસાબે છે. ત્રિપષ્ટિના હીસાબે વાસુદેવનો ભવ અઢારમો થાય છે કારણ પાંચમા કૌશિકના ભવ પછી તિર્થંચ મનુષ્યોના થએલા ભવો ગણાવ્યા નથી, શ્લોકકારે છઠ્ઠો ભવ દેવતાનો મુકી સાતમો ભવ પુખ્યભિન્નનો લખ્યો છે તે પ્રમાણે અમોએ લખી બતાવ્યો છે. ૧૮ મો ભવ.

હવે ઓગણીશમા ભવે મહાવીર સ્વામીનો જીવ પણ ઠેઠ સાતમી નરકે તેત્રીશ (૩૩) સાગરોપમના લાંબા કાળ સુધી અધોર દુઃખનાજ ભાગી થયા છે. ત્યાંના દુઃખોના અન્તે વીશમા ભવે સિંહની યોનિમાં જન્મને ઉત્પન્ન થયા છે. ૧૯ । ૨૦.

હવે-સિંહના ભવમાં કેવળ હિંસા કર્મના આચરણથી નીકળી એક-વીશ (૨૧) મા ભવે ચોથી નરકે દુઃખોનાજ ભાગી થયા છે. વળી ચોથી નરકથી નીકળ્યા પછી તિર્થંચ અને મનુષ્યોના ઘણા ભવોમાં ભટક્યા, ત્યારબાદ બાવીશમા ભવે રથપુર નગરીના રાજા પ્રિયમિત્ર, રાણી વિમળાના પુત્ર વિમલ નામે ઉત્પન્ન થયા. કલામાં કુશળ થઈ છેવટે રાજ્ય ગાદી ઉપર આવ્યા. ત્યાં સુભમતિની જાગૃતીથી અનેક સત્કર્મમાં પ્રવેશ કર્યો, એક વખતે કીડા માટે ઉદ્યાનમાં ગયેલા ત્યાં શિકારીઓના પાશમાંથી હરણોને છોડવી અભયદાન અપાવ્યું. છેવટે રાજ્ય છોડી, દીક્ષા ગ્રહણ કરી ઉશ્ર તપનું સેવન કર્યું છેવટે એક માસ

સુધીનું અનશન પાલી મરણ પામી ચેવીશ (૨૩) મા ભવે અપર વિદેહના મુકા નગરીના રાજા ધનંજય, રાણી ધારણી તેમની કુલ્લિધી ચૌદ (૧૪) મહા-સ્વર્ગ સૂચિત ત્રિયમિત્ર નામે ચક્રવર્તીપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાં છએ ખંડના રાજાઓનું આધિપત્યપણું ભોગવી છેવટે રાજ્ય છોડી પોટિલા નામના આચાર્યની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી શુદ્ધ ચારિત્રના આચરણ સાથે કોટિ વર્ષ સુધી કઠોર તપસાનું પાલન કર્યું. તે ભવમાં એકંદર (૮૪) ચોરાશી લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ચોવીશ (૨૪) મા ભવે સાતમા શુક દેવલોકમાં જઈ દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે મહાવીર ભગવાનનો જીવ-અનુકુલ કર્મના સંયોગોને લઈને શુક-નામના સાતમાં દેવલોકમાં સત્તર (૧૭) સાગરોપમના લાંબા આયુષ્ય સુધીનું સુખ ભોગવ્યા પછી-પચ્ચીશ (૨૫) મા ભવે આ ભરત ક્ષેત્રમાં છત્રા નામની નગરીના રાજા-જિતશત્રુ તેમની રાણી ભદ્રા, તેમના પુત્ર નંદન કુમાર નામે આવીને ઉત્પન્ન થયા. વિદ્યાવિન્યાદિક ગુણમાં વધી છેવટે રાજ્યગદી ઉપર આવ્યા અને ન્યાય નીતિ પૂર્વક પ્રજાનું પાલન કરતા સુધીમાં ચોવીશ (૨૪) લાખ વર્ષો વ્યતીત કર્યાં. છેવટે સંસારથી વિરક્ત થઈ પોટિલાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. ત્યાંથીજ એક માસની અધોર તપસ્યાના અન્તે આહારી બન્યા અને તેવા દુઃકર તપની સાથેજ જૈન ગ્રંથોમાં-અરિહંતાદિક વીશ સ્થાનકની જે આર-ધના કરવાની બતાવેલી છે તે સર્વ સ્થાનકોની આરાધના પૂર્ણ ઉત્સાહથી કરી તીર્થંકરનામ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. છેવટે સાઠ (૬૦) દિવસ તકના અનશન વ્રતનું પાલન કરી પચ્ચીશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂરણ કર્યું અને અન્તે મરણ પામી છવીશ (૨૬) મા ભવે દશમા દેવલોકમાં આવીશ (૨૨) સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા. આ ૨૫-૨૬ એમ બે ભવના પછી સત્તાવીશ (૨૭) મા ભવે શ્રી મહાવીર ભગવાન પણે આવીને ઉત્પન્ન થયા.

આ ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવાનના જીવન ચરિત્રના સંબંધે -જૈન જૈનેતરના ધુરંધર પડિતોએ અનેક લેખો પ્રસિદ્ધ કરેલા છે. ત્યાંથી જોવાની ભલામણ કરી હું આ કાર્યથી નિવૃત્ત થાઉં છું. શ્રી મહાવીરસ્વામી ચોવીશમા તીર્થંકર, બ્રાહ્મણીજની પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ, કોટાકોટિ સાગરોપમના ઘણાલાંબા કાળસુધી સંસાર ચક્રમાં ભર્યા. તેમના સ્વરૂપનું કિંચિત્ દિગ્દર્શન અમો ઉપર કરાવી ગયા-એ ઉપરથી સાર તારવવાનો અમારો ઉદ્દેશ છે તે એ કે-

આ અવસર્પીણીમાં વખતો વખત ભૂલેલા ધર્મની જાગૃતિ કરાવનાર સર્વજ્ઞ ચોવીશ તીર્થંકરો જૈનોમાં થયા છે. હિંદુધર્મમાં પણ ચોવીશ

પ્રકરણ ૪૦ મું. દયાદિક ૧૦ વસ્તુનો બુદ્ધે સ્વયં કરેલો અભ્યાસ. ૩૭૧

અવતારોની ગણતરી કરીને બતાવેલી છે. તેમનાં કાર્ય ધણા વિચિત્ર પ્રકારનાં લખીને બતાવેલાં છે.

તેમાં જૈનોના પહેલા તીર્થંકર સો પુત્રના પિતાશ્રી ઋષભદેવને હાલમાં થએલા વૉપદેવ નામના પંડિતે ભાગવત લખતાં આઠમા અવતારરૂપે ગોઠવ્યા છે. તે બન્ને પ્રકારના લેખો અમોએ લખીને બતાવ્યા છે ત્યાંથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

જૈનોના ૨૪ મા તીર્થંકર ધર્મના બોધની (સમ્યક્ત્વની) પ્રાપ્તિ થયા પછી કર્મની પરતંત્રાથી પરાધીનપણે સંસારના ચક્રમાં ફર્યા અને પછી મોટા ભવોમાંના પચ્ચીશમા ભવે દીક્ષિત થઈ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા કરી તીર્થંકર નામ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું અને અન્તે ઉત્તમ દેવલોકમાં ગયા. ત્યાં જે ઉત્તમ ત્રણ જ્ઞાન હતાં તે લઈને સત્તાવીશમા ભવે મહાવીરનામે ૨૪ મા તીર્થંકર થયા અને કર્મનો સર્વથા નાશ કરી બોધમાં ગયા તેમનો કિંચિત્ સંબંધ પૂર્વના લેખમાં બતાવી દીધો છે.

છતિ ૨૪ મા તીર્થંકરનો જીવ બોધ બીજની પામિ થયા પછી પણ એક કોટાકોટી સાગરોપમના કાલસુધી કર્મની પરતંત્રતાપણે લાખો ભવો કર્યા તેમાંના મોટા ૨૭ મા ભવે શ્રી મહાવીર નામે તીર્થંકર થયા તેમનો કિંચિત્ માત્રનો સંબંધ આ ૩૯ મા પ્રકરણમાં લખીને બતાવ્યો.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

દયાદિક ૧૦ વસ્તુનો બુદ્ધે સ્વયં કરેલો અભ્યાસ.

મહાવીર બોધિ પછી કર્મની પરતંત્રતાથી ૨૭ મા ભવે મુક્ત થયા. બુદ્ધ સ્વતંત્રતાથી દશમાભવે નિર્વાણે તે બતાવીએ છીએ.

હવે જૈનના મહાવીરનાં સમકાલીન બુદ્ધ નામે થયા છે તે લાખો વર્ષ પૂર્વે થએલા દીપંકર નામના બુદ્ધના સમયમાં સુમેધ નામના બ્રાહ્મણ હતા તેઓ ઘરબાર છોડીને સમાધિસ્થ થયા હતા. તેમને જોઈને દીપંકર બુદ્ધે કલ્પિત વસ્તુમાં બુદ્ધ તરીકે થશે એમ પોતાના શિષ્યોને કહીને ચાલતા થયા હતા. ત્યાર બાદ આ સુમેધે લોકોને કહ્યું કે હું બુદ્ધ થઈશ ખરો પણ મારે અનેક જન્મો સુધી જ્ઞાન શીલાદિક દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવો પડશે એમ પોતે પોતાની ભવિષ્યવાણી કહી બતાવે છે. અને સ્વતંત્રપણે તે દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવા સંસાર ચક્રમાં પડે છે. તેનો કિંચિત વિચાર આ ઠેકાણે કરીને બતાવીએ છીએ.

દયાદિક દશ પારિમિતાનો અભ્યાસે થએલા બુદ્ધ

બુદ્ધલીલાસાર સંગ્રહ. લેખક ધર્મોત્તમ કૌસળી, અનુવાદકનીલકંઠ મુશ્વરદાસ. છપાએલો સં. ૧૯૭૯, બોધિસત્ત્વની ૧૦ કથાઓમાંથી કિંચિત

(૧) સુમેધ કથા-લાખો વર્ષ પૂર્વે આ જંબુ દ્વિપમાં અમર નામના નગરમાં-“ સુમેધ ” નામનો એક કરોડાધિપતિ બ્રાહ્મણ પોતાનું ધન ચાચકોને આપી સમાધિ નિમગ્ન થયો.

તે સમયે દીપંકર નામના બુદ્ધ ઉત્પન્ન થએલા છે. તેની ભિક્ષાના માટે સંપૂર્ણ રાજ નગર શ્રંગારેલું. બચેલું માત્ર એક બાબોચીયું જોઈ ત્યાં સુમેધ ભક્તિના માટે લાંબો પડી ગયો, ત્યાં આવેલા દીપંકરે પોતાના ભિક્ષુકોને કહ્યું કે-આ ઉધો પડેલો લાખો વર્ષ પછી કલ્પિત વસ્તુમાં સુદ્રોહનની માયાદેવી રાણીથી જન્મી કરોડો લોકોનો ઉપકારી થશે.

દીપંકર ગયા પછી સુમેધ તાપસ બોલ્યો-ભવિષ્યમાં હું બુદ્ધ થઈશ ખરો પણ અનેક જન્મમાં લોકના હિત માટે હદ પારનો પ્રયત્ન કરીશ તોજ બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થશે પરંતુ આત્મ પરહિત સાધનારા ગુણો મને નીચેના દશ જણ્યા.

૧. દાન, ૨ શીલ, ૩ નૈષ્ઠ્ય, ૪ પ્રજ્ઞા, ૫ વીર્ય, ૬ ક્ષાંતિ, ૭ સત્ય, ૮ અધિષ્ઠાન, ૯ મૈત્રી, ૧૦ ઉપેક્ષા.

સુમેધ બોલ્યો કે મને જો બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થવાનું છે તો મારે આ દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને તે ૧૦ પારિમિતાનો અભ્યાસ અનેક જન્મના અભ્યાસથીજ પ્રાપ્ત થશે.

બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થવાનો નિશ્ચય કર્યો તેથી બોધિસત્વ (ભાવિબુદ્ધ) એ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થઈ. ॥

પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી આપી દાનાભ્યાસ.

(૨) વેસ્સંતર-તે સુમેધ-દેહ વિસર્જન કરી જુદી જુદી યોનિયોમાં જન્મ લઈ વેસ્સંતર નામનો રાજપુત્ર થઈ સુવરાજ થયો. તેણે હાથી ઉપરથી ઉતરી હાથીનું દાન પ્રાદ્યણોને આપ્યું, તેવા કારણોથી રાજાએ કાઠી મૂક્યો, તે પછી ગરીબોને તે દાન આપતો, પરિવાર સાથે રથ ઉપર ચઢીને જાતાં તે પછી ચાચકોને આપી વનમાં ચાલતાં બધાં ગયાં. એક પ્રાદ્યણ તેના પુત્ર અને પુત્રીનું દાન લઈ તે પુત્ર પુત્રીઓ વેસ્સંતરના બાપને સોંપી ધન લાવ્યો. સ્ત્રીનું પછી દાન આપશે તે ભય મટાડવા ઈંદ્રે તાપસના વેશે માગી. સ્થાપના રૂપે તેની પાસે સુકી ચાલતો થયો. તે બોધિસત્વે વેસ્સંતરના ભવમાં પુત્ર, પુત્રી, અને સ્ત્રીનું દાન આપી દાનાભ્યાસ કર્યો ॥ ૨ ॥

પરાર્થ કાર્ય કરી શીલનો અભ્યાસ.

(૩) મધની વાત-હજારોવર્ષ પૂર્વે તે બોધિસત્વ-ખેડુના ઘરે મધનામે જન્મ્યો. લોકોનું સ્વાર્થીપણુ દેખી પોતે રસ્તા સાફ કરવા, ગાંડુ ફેંકી દેવું. ઇત્યાદિ લોકોપયોગી કાર્ય કરતાં એક શિષ્ય મળ્યો-શીલ (કુમાર્ગથી નિવૃત્તિ) નો ઉપદેશ કર્યો, એવા બીજા ૩૦ શિષ્યો મળ્યા. આ લોકોના ઉપદેશથી દાંડવાળા, કચેરીયોવાળા નવરા થયા. તેમને રાજ્યમાં ફરીઆદિ કરી. ત્રીસેને રાજ્યના માણસો પકડી ગયા. તપાસ વિના ઉંધા સુવાણી હાથી ચલાવાનો હુકમ થયો. મધે દૃઢ રહેવા શિષ્યોને ઉપદેશ કર્યો. હાથી બે ત્રણવાર ચલાવ્યો પછી તેમના ઉપર ધસ્યો નહિ. તપાસ થતાં મધને અધિકાર અને ફરિયાદોને શુનેગાર ઠરાવ્યા, પછી મધે છોડાવ્યા. છેવટે સર્વ કામ પૂરાં કરી દેહ છોડી દેવલોકમાં દેવોનો રાજ થયો. ॥ આ ભવમાં શીલ અને મૈત્રીનો પુરો અભ્યાસ કર્યો, તેમ બીજા ભવમાં પછી એજ અભ્યાસ કર્યાનું જણાવ્યું છે. ૩ ॥

ક્ષાંતિના અભ્યાસથી સ્વપરનું હિત સાધ્યું.

(૪) સુદ્ધ-અતીત કાળમાં પ્રાદ્યુષ પુત્ર સુદ્ધ બોધ થઈ માળાપના આગ્રહથી પરણ્યો પણ શીલ ખંડન કયું નહિ. છેવટે સ્ત્રીની સાથે વાણારસીના ઉદ્યાનમાં ગયો. ત્યાં આવેલા રાજાએ પૂછ્યું કે-આ તારી સાથે કોણ છે? ઉત્તરમાં-ધર્મપત્ની કહી, રાજા-શત્રુ ઉભો થયો તો શું કરીશ? જી-ઠોંગાર કરી દાબી નાખીશ. રાજાએ-તાપસીને અંતે ઉરમાં મોકલાવી પણ તે ડગી નહિ, છેવટે સુદ્ધ પાસે આવીને રાજાએ કહ્યું તે મને શું કયું? જી-અરે મેં તો ત્યાંને ત્યાંજ દાબી દીધો-રાજાએ પૂછ્યું કયો શત્રુ? કોધરૂપી શત્રુને ક્ષમાથી મેં ત્યાંને ત્યાંજ દાબી દીધો. તાપસી પાછી સોપી. ॥ આ ભવમાં ક્ષાન્તિનો અભ્યાસ કરી સ્વપરનું હિત સાધ્યું.

વીર્યનો, નૈતકર્મ્યનો, અને ઉપેક્ષાનો, અભ્યાસ.

(૫) મહાજનક-પ્રાચીન કાળમાં વિદેહ રાષ્ટ્રની મિથિલામાં-મહાજનક રાજા-પુત્રો જે-અરિષ્ટ જનક, પૌલ જનક, અરિષ્ટને ગાદી. છેવટે પૌલથી અરિષ્ટ મરાણો. ગર્ભણી રાણીએ ચંપામાં પ્રાદ્યુષને ત્યાં પુત્ર પ્રસન્ન્યો. મહાજનક દાદાનું જ નામ આપ્યું. વિધવા પુત્ર કહી છોકરાં ખીજવવા લાગ્યાં. માતાને પુછી જાજમાં ખેસી પોતાનું રાજ્ય લેવજો આલ્યો. જાજ કુટ્યું, છેવટે સમુદ્રની દેવી મણિ મેખલાએ મિથિલામાં પહોંચાડ્યો. તેજ દિવસે કાકો પૌલ મર્યો છે. રાજ્યાભિષેક થયો ને કાકાની છોકરી સિવલીને પરણ્યો. દીર્ઘાયુ પુત્ર થયો. પ્રજાનો સારો આશીર્વાદ મેળવ્યો. એક વખતે ઉદ્યાનમાં જતાં કેરીઓના ભારથી નમેલા ઝાડની કેરી મંગાવી ખાધી, વખાણ કર્યાં, ચાલવા માંડ્યું. પાછા જઈ લોકોએ સાક્ષ કરીને મૂક્યું પાછા વળતાં ડુંઠ મુંઠ જોઈ ખેદ થયો. ક્ષણજ-શુરતાને વિચાર કરી ભગવાં પહેરી વનવાસ લીધો. સિવલીએ મન ફેરવવા ઘણા ઉપાયો કર્યા છેવટે જીનાં ઘરોમાં અગ્નિ મૂકાવી કહેવરાવ્યું. હું મારું કર્તવ્ય કરી ચુક્યો છું એજ ઉત્તર મલ્યો. આ જન્મમાં-સમુદ્ર તરીને, પ્રજાનું કલ્યાણ કરીને વીર્યનો, રાજ્યના ત્યાગથી-નેષ્ઠકર્મ્યનો, મિથિલા બલતાં-ઉપેક્ષાનો, અભ્યાસ કર્યો. ખીજ જન્મેમાં પણ આ ત્રણેનો અભ્યાસ કર્યો છે. ॥ ૫ ॥

પ્રજા પારિમિતાનો અભ્યાસ.

(૬) મહૌષધ-મિથિલામાં વિદેહ રાજા. તેને સેનક, પકકસ, કવિંદ, અને દેવિંદ એ ચાર અમાત્ય. રાજાને સ્વપ્ન-એક અગીઆ જેવો ભલુકો થઈ

ચાર મહોટા અગ્નિ કુંડને વિંટાઈ વળ્યો. સવારે અમાત્યોએ સાંભળીને-સેનકે કહ્યું ડરવા જેવું નથી, અમો ચારની પાછળ કેઈ પડશે એવું ભવિષ્ય બંધાય.

મિથિલા નજીક ‘યવમધ્યક’ શહેરમાં-રાબના સ્વપ્નને દિવસેજ શ્રીવર્ધકે ગૃહસ્થની સ્ત્રી ગર્ભવતી થઈ. નવમાસે બોધિસત્વનો જીવ પુત્રપણે થયો મહૌષધ નામ રાખ્યું. બુદ્ધિમળથી યુવાનોનો મુખ્ય થયો. કીડાશાળા માટે પૈસા ભેગા કરી, છોકરાઓએ મહૌષધને સોંપ્યા.

આ બોધિસત્વે-એક છેડે-રમવાની, અભ્યાગતોને રહેવાની, એકતરફ મુશાકરોના માટે, ગરીબ સ્ત્રીઓની પ્રસુતિના માટે, ધર્મોપદેશ માટે અને એક ન્યાય સભા, આવી જીવતીવાળી તે શાળા બનાવી. કીર્તિ સાંભળી લોકો ભેવાને આવતા. વળી એક તળાવ પણ ત્યાં બંધાવ્યું.

૧ એક વખતે-બળદની બેડને માટે બે જણ લડતાને બોલાવ્યા.

એક બોલ્યો-મારી આંખ મીચાતાં મારા બળદ લઈ ચાલ્યો. બીજાએ કહ્યું એ તુચ્છો છે. એક ખુણામાં પૂછ્યું આજે શું ખવડાવ્યું છે. તલનો ખોળ એને ચોખાની રાખ, સાક્ષી રાખી છોડ્યો. બીજાએ કહ્યું મેં તો ઘાસજ આપ્યો છે. પછી-પ્રિયંશુનાં પત્રાંનો રસ પાછ મલ ત્યાગ કરાવતાં બોલવાલાને જીઠો ઠરાવી ઘાસવાળાને સેવાવ્યા.

૨ એક સ્ત્રી પુત્રને પાલ ઉપર મૂકી તલાવમાં નાવા ઉતરતાં ત્યાં યક્ષિણીએ પુત્રને રમાડવા માગી લઈ ચાલવા માડ્યું. જગડો મચ્યો. બોધિસત્વે-પગ ખેંચીને લે તેનો પુત્ર. બંનેએ ખેંચ્યા. છોકરાની બુંબાબુંબ થતાં પગને છોડવાવાળીને સોંપાવ્યો. આ વાતો રાજ્ય શુધી પહોંચીઓ અને બુદ્ધિમળમાં અગ્રસ્થાન મળ્યું. આ વાત મિથિલાની થઈ.

પંચાલમાં x સુલની બ્રહ્મદત્તનું રાજ્ય, કેવટ્ટ પ્રધાનની સલાહથી એક છત્ર થતાં તેને વિદેહ ઉપર ચઢાઈ કરી, બોધિસત્વની સલાહથી ધીરજ ધરી બેઠા.

કેવટ્ટે બ્રહ્મદત્તને સલાહ આપી કે બેસી રહો અનાજ પાણી ખુટતાં વિદેહ રાજા તાબે થશે. એમ ત્રણ વર્ષ થતાં બોધિસત્વે ગુપ્તપણે અનુકેવટ્ટ મિત્ર પાસે બ્રહ્મદત્તના માણસોને મેવા મીઠાઈ અપાવી કહેવડાવ્યું કે-અનાજ પાણી ખુટવા માંડ્યાં છે.-વિદેહનાં સીપાઈઓએ અનુકેવટ્ટને પકડી મહૌષધને સોંપ્યો. ગધેડા ઉપર બેસાડી નગર બહાર કાઢી મુક્યો એટલે અનુકેવટ્ટે બ્રહ્મદત્તનું શરણ લીધું. મિથિલામાં અનાજ પાણી ખુટ્યાં છે. તમોને મદદ કરતાં મારા ખુરા હાલ

x આ બ્રહ્મદત્ત ૧૨ મા અકવતી થયા છે. વૃત્તાંત કિંચિત્ આપ્યું છે.

થયા. વિશ્વાસ થતાં પ્રજ્ઞદત્તે અનુકેવદને પાસે રાખ્યો. આ તરફ ઓધિસત્ત્વે પોતાના સિદ્ધાન્તાં-કિમતી આભૂષણો, વસ્ત્રો, પ્રજ્ઞદત્તના કારભારીઓ પાસે મોકલી જુજ કિંમતમાં આપી અનાજ મંગાવવા માંડ્યું, થોડું આપતા શું થવાનું છે. સમજી આપતા અને માલ વહેંચી લેતા.

પ્રજ્ઞદત્તે-અનુકેવદને પુછ્યું-હજી વિદેહ તામે કેમ નથી થતો ? અનુકેવદે કહ્યું કે મહૌષધથી ભેટયો લઈ આપણા કારભારીઓ પુટયા છે. આ વાત જાણવા દરબાર ભરાવ્યો. નવાં વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેરીને સભામાં આવ્યા અને તે ઉપર મહૌષધની છાપ પણ જોઈ પ્રજ્ઞદત્ત ગભરાયો. અનુકેવદે ધીરજ આપી. બે થોડા તૈયાર કરાવ્યા અને રાત્રિએજ તેના ઉપર સ્વારી કરી ખન્ને ભાગ્યા. પ્રજ્ઞદત્ત શાથી ભાગ્યા તેની ખબર કોઈને પડી નહિ તેથી લશ્કર પણ ઉપડી ગયું.

હવે વિદેહરાજાને તામે કરવા-કેવટમંત્રી સાથે ભેટણ મોકલી કહેવરાવ્યું કે કાયમ મંત્રી થવા મારા છોકરી લ્યો ? વિદેહ રાજા લલચાયો, ચારે મંત્રીઓની સલાહ મળી. માત્ર મહૌષધને એ વાત યોગ્ય લાગી નહિ. તેથી ઘેર જઈને બેઠો અને કહેવરાવ્યું તમે લગ્ન લાંબા સુદૂર્તનું રાખો, વિદેહે તે વાત માન્ય રાખી.

મહૌષધ પંચાલમાં જઈ-મકાન બંધાવવાની તૈયારી કરતાં પ્રથમ કોટ નંખાવ્યો અને થોડા દિનમાં તૈયારક રાવ્યું પ્રજ્ઞદત્તની છોકરી પરણવા વિદેહ પંચાલમાં જઈ મહૌષધના બનાવેલા મકાનમાં ઉતર્યા અને ત્રિજેજ દિવસે પ્રજ્ઞદત્તે ઘેરો ઘલાવ્યો અને બધાએ ગભરાયા. હવે શું કરવું ? એક મંત્રીએ-બહી મરવાનું, બીજાએ મારીને મરવાનું, ત્રિજાએ જેર પીવાનું, ચોથાએ મહૌષધની સલાહ લેવાનું કહ્યું. મહૌષધે કહ્યું હું ખેડુતનો છોકરો, કહીશ તે છુટી પડવાનું. ભાઈ જે થયું તે થયું પણ હવે છુટવાનો ઉપાય બતાવ કહી બધાએ રોઈ પડયા. મહૌષધે પ્રજ્ઞદત્તની દુરચાઈ સમજીને મકાનમાં બે ભોંયરાં કરાવી રાખ્યાં હતાં. રસ્તા બે હતા, એક ગંગાના કાંઠા સુધી અને બીજો રાજમહેલના દાદરા સુધી. ઘેરાની ખબર પડતાની સાથેજ રાજમહેલથી પ્રજ્ઞદત્તની-માતા, વહુ, છોકરી અને એકનો એક છોકરો સમજાવી ગંગા કાંઠાના રસ્તે પહોંચાડી દીધા હતા. વિદેહાદિકોને પણ તેજ રસ્તે મોકલી ઠેક મિથિલામાં પહોંચાડી દીધા. આ સર્વ રાત્રિમાંજ પતાવી દીધું. સવારે પ્રજ્ઞદત્તે વિદેહના રાજાને પકડવાની ધામધૂમ કરી. મહૌષધે જીવાળ આપ્યો કે તે તો બધા ઠેકાણે પહોંચી ગયા, એમ સાંભળતાની સાથેજ હુકમ થયો કે-એ હરામ-ખોરના ખુરા હાલ કરો ? જીવાળ વાળ્યો કે-મારા જેવા હાલ કરશો તેવાજ હાલ તારી માતાદિક ચારના થશે. તપાસ કરતાં ચારમાંનું એક પણ મળ્યું નહિ.

પ્રકરણ ૪૦ મું. બુદ્ધે સ્વયં કરેલો ૧૦ પારિમિતાનો અભ્યાસ ૩૭૭

પ્રકાશિતે કોધને સમાવી બધી બીના બાણી લઈ પોતાની પાસે રહેવાની માંગણી કરી પણ મહોષધે કબૂલ કરી નહિ.

મોટી ભેટ આપી મિથિલામાં મોકલી દીધો. ત્યાં પણ મોટા મહોત્સવની સાથે ભેટણાં લીધાં એમ બુદ્ધિબળથી બન્ને રાજાઓની કૃપા મેળવી. આ જન્મમાં પ્રજા પારિમિતાનો અભ્યાસ કર્યો. ॥ ૬ ॥

નિશ્ચયથી નહિ ડગવા રૂપ અધિષ્ઠાનનો અભ્યાસ

૭ તેમિય-વારાણસી નગરીમાં કાશી રાજા, રાણી ચંદ્રા દેવીને, અનેક માનતાઓથી પુત્ર થતાં રાજાએ વર આપ્યો. ભંડારમાં રખાવ્યો. જોસીઓએ ચકવતી થવાનું જણાવ્યું નામ તેમિય રાખ્યું.

રાજાએ જુજ ગુન્ડા માટે ચાર જણને ભયંકર શિક્ષા કરેલી જેમ તેમિયને ઉદ્દવેગ થયો. લાગી જવાનો ઉપાય જડે નહિ. તેમિયની પૂર્વ જન્મની માતા રાજ્યની દેવીએ ગાંડો થવાનો ઉપાય બતાવ્યો. તેથી શન્ય જેવો થઈ બેઠો, ઘણા ઉપાયોથી કાંઈપણ વળ્યું નહિ. છેવટે તેને દાટી દેવાના નિશ્ચય પર આવતાં દુઃખિણી રાણીએ-વરની માંગણીથી આઠ દિવસનું રાજ્ય તેમિયને અપાવ્યું. જુઠી ઘેઝછા માની રાણીએ-ઘણા પ્રકારથી જોયું પણ કાંઈ વળ્યું નહિ છેવટે ઘણો વિલાપ કર્યો. મુઠત પુરી થતાં અમંગળ રથમાં બેસારી તેમિયને દાટવા ચાલ્યા. ખાંડો ખોદવા માંડ્યો. ત્યાં તેમિય બોલ્યો કે-હું બેરો, મુગો કે જડ ભરત નથી. મને દાટી અધર્માચરણ કરીશ નહિ. સારથી ચકિત થયો-જોસીઓએ, વેઘોએ જડ કહી દાટવા સોંપાવ્યો તેને આવી મધુર ભાષા કુટી ક્યાંથી ? તેમિય બોલ્યો અરે ભૂતાદિકને બહેમ કરીશ નહિ હું રાજાનોજ પુત્ર છું. સારથીએજ કહ્યું આવી મધુરવાણી તારાં માતા પિતા આગળ બોલ્યો કેમ નહિ ? હો સારથી ? સાંભળ હું પૂર્વ જન્મમાં વીશ વર્ષ રાજ્ય કરી ૮૦ હજાર વર્ષ નરકમાં પડ્યો હતો જેનું સ્મરણ થવાથી છુટવા મેં આ બધી ઘેઝછા કરી છે. જો એમ છે ત્યારે તો મને પણ શિખ્ય કરો ? બં રથ સોંપીને પાછો આવ. જતાં પ્રથમ ચંદ્રાદેવીજ મળ્યાં. સારથીએ કહ્યું કે-તમારા છોકરાને રોગાદિક કાંઈ પણ નથી માત્ર રાજ્યથી છુટવા માટેજ આ વ્રત અગિયાર કયું હતું. બધાં જંગલમાં મળવા ગયાં. તેમિયે સત્કાર કર્યો અને કહ્યું તમારા આગમનથી હું ખુશી થયો છું. રાજા-બેટા ! તે તારા નિશ્ચયની હકવાળી. તપ કરવાનો સમય મારો છે. તારો નથી માટે રાજ્યપદ સ્વીકાર ! છેવટે કાંઈપણ વળ્યું નહિ ॥ આ જન્મમાં પોતાના નિશ્ચયથી ન ડગતાં અધિષ્ઠાન પરિમિતાનો અભ્યાસ કર્યો ॥ ૭ ॥ =

સત્યતાનો પૂરો અભ્યાસ.

૮. સુતસોમ-દેશકુરૂ, ઈંદ્રપ્રસ્થમાં કૌરવ્ય રાજા પટરાણીને પુત્ર સુતસોમને અભ્યાસ માટે તક્ષશિલામાં જતાં, માર્ગે કાશી રાજાનો પુત્ર અશ્વદત્ત મળ્યો. મૈત્રી થઈ એકજ આચાર્ય પાસે ભણ્યા. બીજા પણ ઘણાં રાજકુમારો હતા. સુતસોમે અગ્રપદ મેળવી બીજાઓને ભણાવવા માંડ્યું. પુરા અભ્યાસે ગુરૂ દક્ષિણા આપી રાજા લેનારાઓને કહ્યું હું આશ્ચર્ય નથી કહી સુતસોમે કુમારોની દક્ષિણા લીધી નહિ. પણ એક વસ્તુની માગણી કરી કે તમે બધા ઉપોસથ x વ્રતનું પાલન કરજો કળૂલ કરી બધા ઘેર ગયા. પિતાના પછી અશ્વદત્ત રાજા-ઉપોસથ વ્રતના દિવસે-વધ ન કરવાનો હુકમ કરતો, પણ પોતે પહેલા દિવસનું મંગાવેલું માંસ ખાતો. એક દિવસે તે માંસ કુતરો ખાઈ ગયો. તેથી રસોઈઆએ પ્રથમ દિવસે શુદ્ધી ઉપર ચઢાવેલા માણસનું માંસ લાવીને પીરસ્યું. પૂર્વ ભવના અભ્યાસથી સ્વાદિષ્ટ લાગતાં અભય આપી રસોઈયાને પૂછી તેના માણસની આજ્ઞા કરી. ફાંસીએ ચઢેલાને રોજ છુપી રીતે લાવતો. પણ તે ખૂટતાં ચોઘડીયા વાગવાને સમયે જીવતાંને પકડવાનો હુકમ થતાં, તે પ્રમાણે કરવા માંડ્યું. હાહાકાર થતાં લોકો અશ્વદત્ત પાસે ગયા. હું નગર રક્ષક નથી કહી વિદાય કર્યા. કાલ્પહસ્તી સેનાપતિ પાસે ગયા. તપાસ કરીશ, કહી તેજ રાત્રે માણસો છોડ્યાં. માંસની ટોપલી સાથે રસોઈયાને પકડી સેનાપતિ પાસે મૂક્યો. અરે! રાજાને માનીતો થઈ તેં આ શું કર્યું! મેં તો હુકમથી કર્યું. તું તે પ્રમાણે કહીશ? હા, અશ્વદત્ત પાસે ઉભો કર્યો સેનાપતિએ કહ્યું આ કહે છે કે હું રાજાને માટે કરું છું, તે કેમ? અશ્વદત્તે કહ્યું સાચું છે. વાત ફેંલાતાં લોકો ઉપડયા. સેનાપતિએ હથિઆરો આપી રસોઈયાની સાથે નગરથી બહાર કાઢી મુકયા. રસ્તાથી દૂર વડના ઝાંડ નીચે ગુપડું ખાંધી રહ્યા. ત્યાં રસ્તાપરનાં માણસો પકડતો લોકોએ રસ્તો બંદલ્યો. એક દિવસ ભંક્ષ ન મળવાથી રસોઈયાનું ભક્ષ કરતા એકલાજ રહ્યા.

એક ધનાઢય બ્રાહ્મણ માણસો રાખી તે રસ્તેથી નિકળ્યો. હું નર ભક્ષક? એમ હાકથી ગભરાવી બ્રાહ્મણને ખાંધે ચઢાવી ચાલ્યો. પાછળ આવતાં માણસો દેખી આડો માર્ગ લેતાં કાંટો ભાગ્યો. બ્રાહ્મણને છોડી દુઃખથી સ્થાનકે પહોંચ્યો.

x ઉપોસથ-એ આહમ, પૂજિમા, કૃણુ ચક્રદમ-માસના દિન ચારમાં-વધારિક પાંચ ન કરવાં, ૬ મધ્યાહ્ન પછી ન જમવું. ૭ નૃત્યાદિ મુગંધાદિ ન સેવવાં. ૮ મોટી પધારીએ ન સુવું, એ આદિ નિયમ-પૂર્વે જુદોમાં ચાલતાં.

સારૂ થશે તો સો રાજપુત્રોનો યજ્ઞ કરીશ, તેમ વડની દેવતાની માન્યતા રાખી. સ્વાભાવિકજ સાત દિવસમાં શાન્તિ થતાં શિકાર માટે નીકળ્યો. પૂર્વભવનો મિત્ર એક યજ્ઞ મળ્યો, તેને સાથે ચાલવાનું કહેતાં બાધાની નડતર જણાવી. પવન વેગથી બવા આવવાનો મંત્ર શિખાવી યજ્ઞ ચાલતો થયો. હવે પ્રહ્લદત્ત રાજ પાંચ દશ રાજકુમારો પકડી હથેલીમાં કાણું પાડી દોર ભરવી વડ સાથે બાધી દેતો. માત્ર સુતસોમને છોડી અઠવાડીયામાંજ સો (૧૦૦) રાજકુમારોને પકડી યજ્ઞ કરવા તૈયાર થયો. મને પાપ ન થાયના વિચારથી-દેવતાએ ઈર્ષ્યને કહ્યું. ઈર્ષ્યે સુતસોમના મેલાપનું જણાવ્યું. ભિક્ષુવેષે દેવતા પ્રહ્લદત્ત પાસે આવતાં મારવા હોડ્યો. પકડાયો નહિ. અરે ! ભાગે છે કેમ ? અરે તુંજ તારા પાપથી દોડતો ફરે છે. પ્રહ્લદત્ત બોલ્યો-પાપી છું પણ વચન પાળું છું. ભિક્ષુવેષે-સુતસોમ વિના યજ્ઞ પ્રમાણ નથી કહી અંતર્ધાન થતાં દેવતા છે એમ સમજ્યો. પ્રહ્લદત્ત સુતસોમને પકડવા કમળોની પાછળ જઈ ખેડો. બીજે દિવસે સુતસોમ પુખ્ત નક્ષત્રનું સ્નાન કરવા જતાં રસ્તામાં તક્ષશિલાના પ્રામ્હણે ચાર શ્લોક સાંભળવા જણાવ્યું. સુતસોમે કહ્યું કે ઘેર જા ! આવીને સાંભળીશ. સ્નાનમાટે તળાવમાં ઉતરતાંજ પ્રમ્હદત્ત તેને પકડીને ચાલ્યો સુતસોમનાં આંસુ પડતાં પ્રમ્હદત્તે પૂછ્યું કેમ રોવે છે ? સુતસોમે કહ્યું પ્રામ્હણને આપેલું વચન પળાતું નથી તેથી. વળી કહ્યું તેને વિદાય કર્યા પછી હે પ્રમ્હદત્ત ? જે કરવું હોય તે કરજો. છેવટે પ્રમ્હદત્ત સોગન ઉપર તેને છોડ્યો સોમસુત ઘેર ગયો, પ્રામ્હણનાx ચાર શ્લોક સાંભળી ચાર હંતર કર્ષાપણ આપી વિદાય કરતાં તેના ઉપર કૌરવ્ય રાજા ગુસ્સે થયો. સુતસોમે કહ્યું હવે એવો ખરચ નહિ થાય, હવે હું નરભક્ષક પાસે જવાનો છું. કૌરવ્ય જવાની શી જરૂર છે ? સુતસોમે કહ્યું મારાથી વિશ્વાસઘાત નહિ થાય. છેવટે નરભક્ષકને મળ્યો. તેણે પ્રથમ પ્રામ્હણવાળી ગાથા સાંભળવાનું કહેતાં જણાવ્યું કે-તારા જેવા પાપીને શા કામની છે ? પ્રહ્લદત્ત તું છુટેલો ક્ષત્રી નીતિ ચુકીને કેમ આવ્યો ? સુતસોમ-હું સત્યના માટે આવ્યો.

પ્રહ્લદત્તે કહ્યું બધા નાશના માટે સત્યનું કુંડું એ શું મૂર્ખપણું નથી કે ? સુતસોમે કહ્યું કાર્યમાં ચુક પડવા દીધી નથી તો પછી ભય શો ? આ બધી ચાતુર્યતા અને ધૈર્યતાને જોઈને પ્રહ્લદત્ત કહેવા લાગ્યો કે હું કુંદ છું પણ

x વિષ્ણુએ પ્રહ્લદને ચાર શ્લોકનું જ્ઞાન આપતાં મોહમાં નહી પડવાનું કહ્યું છતાં મોહમાં પડ્યા. ભાગવતમાંની આવાત પૃ. ૧૮૦ માં અમોએ આપી છે. તે આ સુતસોમનો પ્રસંગની લપને ઉઘી છતી ગોઠવી હોય એવો ભાસ થાય છે. વિચારવાની બલામણ કરે છું.

ગાથાઓ તો સાંભળીશજ, ઘણા આગ્રહ થવાથી દાશ્યપનાં સુખથી નીઃખેડી તે ગાથાઓ સંભળાવી.

અર્થ નીચે પ્રમાણે—એ એકવાર સજ્જનનો સંગ થાય તો પણ તે માણસને તારીને પાર ઉતારે છે. દુર્જનનો સમાગમ હર્મેશનો તો પણ તે નકામો છે. ॥ ૧ ॥ જે હર્મેશાં સાધુજનના સંગમાં રહે છે અને તેમની પ્રેમથી મૈત્રી કરીને તેમનો ધર્મ સ્પષ્ટ બાણી લે છે તે માણસ સુખ પામે છે અને તેનું દુઃખ નાશ પામે છે ॥ ૨ ॥ રાજના અત્રવિચિત્ર રથો જીર્ણ થાય છે. માણસનાં શરીર શહેજમાં વૃદ્ધ બને છે, પણ સજ્જનનો ધર્મ જીનો થતો નથી. એમ સજ્જન હર્મેશાં કહે છે. ॥ ૩ ॥

આકાશથી પૃથ્વી દૂર છે અને સાગરનો કિનારો તેથી દૂર છે, તેવીજ રીતે સજ્જનનો ધર્મ અસદ્ધર્મથી અરેખરો ઘણોજ દૂર છે. ॥ ૪ ॥

બતાવેલો ગાથાનો અર્થ સમજી કંઠો થઈ સુતસોમને ચારવર આપવાનું જણાવ્યું સુતસોમે કહ્યું—જરે તારામાં શક્તિ ક્યાંથી ? મને તું આપી ન શકે તો જગડો ?

પ્રહ્લદત્ત—પ્રાણજતા સુધો આપવા તત્પર રહિશ, પુરો આગ્રહ જોઈ સોમસુતે વર માગ્યા.

(૧) હું સો વરસ તને નીરોળી અને સુખી જોવા સમર્થ થાઉં. ૨ આ રાજકુમારને જીવિતદાન આપ ? ૩ અને તેમને તેમના ઠેકાણે પહોંચાડી દે ? ૪ તું નરભક્ષકપણુ છોડી દે ?

પ્રહ્લદત્ત—ચોથાના ઠેકાણે તું બીજો વર માગ ? સુતસોમે અરે મેં પહેલેજ કહ્યું હતું કે જગડો થશે. પ્રહ્લદત્તે શરમાઈને તે પણ કબૂલ રાખ્યો. સુતસોમે—કુમારને કહ્યું જો તમે પ્રહ્લદત્ત સાથે પ્રેમ રાખવાનું કબૂલો તો છોડાવું. તેમણે શ્રુત્વ પ્રેમ રાખવાનું કબુલ્યું. બધાને છોડી દઈ તેમના ઘરોમાં પહોંચતા કરાવ્યા. અને પ્રહ્લદત્તને નરમાંસ છોડાવી રાજમહેલમાં દાખલ કરાવ્યો. સોમસુત ત્યાં માસ રહી બીજા અનેક કાર્યો કરી પોતાના ઠેકાણે પહોંચી ગયો. ॥ ૮ ॥

દેવોની પ્રેરણાથી બોધિસત્વે બુદ્ધ થવાનું કબુલ્યું.

બુદ્ધચરિત્ર ભાગ બીજો પૃ. ૧૧૫ થી

“ દીપકર બુદ્ધ થયા પછી ભિન્ન ભિન્ન કલ્પોમાં કોંઢિણ્યાદિક તેવીશ બુદ્ધ થયા. એ સઘળાની કારકીર્દિમાં આપણા બોધિસત્ત એક એક

પારિમિતાને પૂર્ણ કરવા રોકાયા હતા અને તે પૂર્ણ કરવામાં અનેક જન્મ ધારણ કર્યા. છેવટના જન્મે તે તૃપિત નામના દેવલોકમાં જન્મ્યો. આ વેલાએ ભૂતલ ઉપર બુદ્ધ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ એવી તાલાવેલી સૌ દેવોને લાગી રહી હતી અને અનેક ચકાવણમાંથી દેવો એકઠા થયા. તેમને-બોધિસત્ત્વને મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લેવાનો ખૂબ આગ્રહ કર્યો. અને કહ્યું કે હે મિત્ર ? (હે બોધિસત્ત્વ ?) તે આજ સુધી દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કર્યો તે ઈદ્રાદિક પદના માટે નહિ પણ મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લઈ બુદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરવું અને તે દ્વારા મનુષ્યનો બિદ્ધાર કરવો, એ માટે અનેક જન્મ લઈને તે દશે પારિમિતામાં પારંગતા સંપાદન કરી છે અને હવે બુદ્ધ થવાનો સમય નજીક આવ્યો છે. માટે આ સુખ છોડી મનુષ્ય લોકમાં દુઃખ ભોગવવાને તૈયાર થા ? હવે બોધિસત્ત્વે કહ્યું કે-હે મિત્ર ? લોકોદ્ધાર માટે મને દુઃખમાં જોડેલો આનંદ આવે છે. તેટલો આ તૃપિત ભવનમાં-નંદનવનમાં મળતો નથી. પરંતુ મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લેતા પહેલાં મારે કેટલોક વિચાર કરવો જોઈએ. મારો શો નિશ્ચય થાય છે તે હું યોડાજ વખતમાં તમને જણાવીશ. દેવો સ્થાનકે ગયા. બોધિસત્ત્વે છેવટમાં વિચાર કર્યો કે-જે વખતે દુઃખોત્તર પુરું બાન નથી હોતું પણ હવે અવધ સો વર્ષની છે તેથી સૂઝ-ધર્મના પ્રસારને માટે આજ સમય મહેને યોગ્ય લાગે છે પણ કયા ખંડમાં જન્મ લેવો ? છેવટ વિચાર એ થયો કે ભારતખંડમાં-ત્રિધ્રમ અને હિમાલયના પ્રદેશમાં આ મધ્ય દેશમાં પ્રાચીન કાલમાં મોટા સાધુ સતો ઉત્પન્ન થયા છે માટે શાક્ય રાજાના કુળમાં જન્મ લેવો તે મારા માટે યોગ્ય લાગે છે. શુદ્ધોદન રાજાની સ્ત્રી માતા થવાનો યોગ્ય છે. હવે ઠીક કરવાનું કારણ નથી. બાણી ભઈ દેવોને પણ પોતાનો નિશ્ચય જણાવી દીધો. ત્યાંજ દેવોના આયુષ્યની મર્યાદા પુરી થઈ હતી. તેમને બુદ્ધના શિષ્ય થવાને માટે મધ્ય દેશમાં જન્મ લેવાનો નિર્ધાર કર્યો.

કપિલ વસ્તુ નગરમાં આપાઠો સાત દિવસના ઉત્સવના અંતે માયાદેવી ઘણું દાન આપી ધર્મ શ્રવણ કરી સુતી ત્યાં સ્વપ્ન આવ્યું કે-આરે દિશાના દેવો હિમાલય પર લઈ જઈ શાલવૃક્ષ નીચે મૂકી તેમની દેવીઓએ જ્ઞાનાદિક કરી સુવાડી ત્યાં એક ઘોળો હાથી સુવર્ણ પર્વતથી નીચે ઉતરી સૂઠમાં મ્વેત કમળ ઘાલી દેવીને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કઈ જમણી કુખથી પેડમાં પેડો. આ વાત બીજે દિવસે રાજાને જણાવી બ્રાહ્મણોને તે સ્વપ્નનો અર્થ પૂછતાં તેમને ગૃહસ્થ-શ્રમમાં રહેતો ચક્રવર્તી અને સંન્યાસ લેતો જગતનું અજ્ઞાન દૂર કરશે, એવા પુત્રો થશે એમ જણાવ્યું. પછી રાજાએ સત્કાર કરી વિદાય કર્યા. આ બધો લેખ કિંચિત્ માત્ર છે. વિશેષ બુદ્ધચરિત્રથી જોવો.

દીપંકરના પહેલાની સ્થિતિ બાણવાની જિજ્ઞાસા.

વર્તમાન બુદ્ધના સમયથી લાખો વર્ષ પૂર્વે—દીપંકર નામના બુદ્ધ તે (૨૪) ચોવીશ બુદ્ધમાંના પહેલા બુદ્ધ થયા તો તેના પહેલાં આ દુનીયાની સ્થિતિ કેવા પ્રકારનની હતી અને આ અનાદિ કાળની દુનીયામાં કેવા કેવા પ્રકારના પલટા થતા આવેલા મનાયા છે, તેના સંબંધે જો કેાઈ બુદ્ધ અથોના ઉંડા અભ્યાસીઓના તરફથી બહાર પાડવામાં આવે તો બીજા ઘણા પ્રકારના ખુલાસા મેળવી શકાય ?

જેમ જેમ બીજા મતોનો અભ્યાસ વધતો જાય છે તેમ તેમ ખાત્રી થાય છે કે—કેરોડો નહિ પણ અબજોના અબજ વર્ષોની પૂર્વે જરૂર પૂર્વ કાળમાં સર્વ દ્રવ્યોથી રહિત અને સર્વ તત્ત્વોથી પૂર્ણ નિર્મલ ધર્મ આલતો હતો એમ સમન્વય છે પણ પાછળથી તેવા કેાઈ વિકૃત કાળના સંયોગ વશથી તે સત્યધર્મના સંચાલકોની ગેર હાજરીમાં અનેક વિષયોમાં ફેરફાર થતાં અને બુદ્ધા બુદ્ધા પક્ષોનું બંધારણ થતાં સત્ય તત્ત્વોમાં ભિન્નતા ચૂસી ગઈ એમ સહજ વિચાર કરતાં જણાઈ આવે છે.

માટે સત્યધર્મના ગવેષકોએ ટુકમાં એટલો વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે કે—જે ધર્મમાં—તેમનાં શાસ્ત્રોના લેખથી તેમજ તેમના સમુદાયના આચરણથી સર્વ જીવોપરની દયાબુદ્ધતા, પરોપકારતા, નીતિની વિશુદ્ધતા, તત્ત્વના વિષયોની ખારિકતા, ઇંદ્રિયોના વિષયોને કાબૂમાં રાખવાના ઉપદેશની પ્રબલતા, અને તપ, જપ ધ્યાનાદિકના વિષયોને આપવામાં આવેલી પુષ્ટતા વિગેરે નિવૃત્તિના માર્ગનેજ વારંવાર પોષવામાં આવ્યો હોય, તેજ ધર્મ ઉચ્ચ કોટીનો હતો. એવો સામાન્ય વિચાર કરી—શુદ્ધ નીતિના અવલંબનથી યથાશક્તિ પરોપકારાદિકમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં દોડતી તૃણાને કાબૂમાં રાખવી, એજ ખરેખર માર્ગ આદ્યનાની ઉત્તિનો છે અને એજ માર્ગને સર્વમતના સાધુ સંતોએ સેવેલો છે તેથી નિવૃત્તિનો માર્ગ છે તેજ ધોરી છે. તેમાં પણ—સત્ય તત્ત્વોની ખરી ઓજ કરી દુનીયામાં પ્રકાશ પાડવાવાળા સાધુ સંતોનો ફરજો સત્યતત્ત્વ ગવેષક સભજન પુરૂષોથી ઘણો કિમતી મનાએલો છે—તેવા સાધુ સંતો કયાં હશે ? તેનો વિચાર કરવાને માટે અગ્રેજોના રાજ્યમાં ઘણા સાધનો મળી આવે તેમ છે તે સાધનોના પ્રભાવથી સત્યવસ્તુના ગવેષક સભજન પુરૂષોએ પ્રથમ બૌદ્ધ અથોના અભ્યાસથી નીતિની ઉચ્ચતા, બૌદ્ધોની વખાણી અને ત્યાર બાદ જૈન અથોના અભ્યાસમાં ઉંડા ઉતરતાં નીતિની ઉચ્ચતાની સાથે જીવાદિક પદાર્થોની

વ્યાખ્યાનું અલૌકિક સ્વરૂપને જોઈ ડુનીયાના સર્વ તત્વોથી ઉચ્ચતા જૈનોનોજ ખતાવી છે. તે પંડિતોના વિચારોને બાણવાની ઇચ્છાવાળા સજ્જન પુરૂષોએ અમારા તરફથી બહાર પડેલા “જૈનેત્તર દૃષ્ટિએ જૈન” અને સ્વાહવાદ (અનેકાંત વાદ) ની સાર્થકતા” નામના બે પુસ્તકો જોઈ લેવાં. તેમજ આ પુસ્તકથી પણ વિચાર કરવાની ભલામણ કરી આ લેખની સમાપ્તિ કરું છું.

જૈનના તીર્થંકર અને બૌદ્ધના બોધિસત્વની પ્રક્રિયાનો ભેદ

જૈનોના બોધિસત્વો (સત્યધર્મના બોધની પ્રાપ્તિવાળા) ધર્મનાયકો અર્થાત્ તીર્થંકરો પોતાના સંસારની ખરી સ્થિતિ કોઈ સર્વજ્ઞ પુરૂષોના કહેવાથી ચાલતા ભવમાં બાંધી શકે છે પરંતુ પોતાને ભવિષ્ય કાળના વિશેષ જ્ઞાનના અભાવે બીજા થવાના અનેક ભવો સુધી સ્મરણમાં રાખી શકતા નથી. પણ તે તે ભવોમાં કરેલા પોતાના સત્ અસત્ કર્મના સંયોગોના વશથી નીચ ઉંચ યોગિ-યોમાં દુઃખ સુઃખાદિક પરવશપણથી ભોગવે છે અને સંસારમાં ભટકે છે. છેવટે પોતાની ભવિતવ્યતાનો અંત આવ્યેથી યોગ્ય અવસરે પોતાના કર્મનો નાશ કરી સર્વજ્ઞપણું મેળવી મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

તેના ઉદાહરણમાં—ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવાનજી ખસ છે કેમકે તેમને બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ પોતાની બાકી રહેલી ભવ-સ્થિતિ પૂરી કરવાને માટે સત્ અસત્ કર્મના સંયોગોના વશથી હજારો લાખો ભવસુધીમાં ભટક્યા. તેમાંના મુખ્ય સત્તાવીશ મોટા ભવો કે જે જૈન સિદ્ધાંતકારોએ લખીને ખતાવ્યા છે તેમાંથી ચત્ કિંચિત્ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરીને અમોએ વાચકવર્ગની સામે ઉપસ્થિત કર્યું છે. ત્યાંથી વિચારવાની ફરીથી ભલામણ કરીએ છીએ. ॥

હવે બૌદ્ધોના બોધિસત્વની પ્રક્રિયાનો ખ્યાલ કરીને ખતાવીએ છીએ.

ભકિતના માટે ઉદ્યા પડેલા સુમેધ નામના તાપસને ઉદેશીને દીપંકર નામના બુદ્ધે પોતાના ભિક્ષુકોને કહ્યું છે કે—આ સુમેધ કપિલ વસ્તુમાં શુદ્ધોદન રાજાની માયાદેવીથી જન્મ લઈ કરોડો લોકોનો ઉપકારી થશે એમ કહી પોતે પોતાની ભિક્ષાના માટે ચાલતા થયા છે. તેમના ગયા બાદ તે સુમેધ નામના તાપસ પોતે બ્રાહ્મણ કે ભવિષ્યમાં હું બુદ્ધ થઈશ ખરો પણ અનેક જન્મમાં લોકોના હિતના માટે હૃદયાર્પનો પ્રયત્ન કરીશ તોજ મને બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થશે. પરંતુ—આત્મ પર હિત સાધનારા ગુણો મને દયાદિક દશ જણાયા છે. એમ કહી ક્રમવાર મરણ મુજબ લાખો વર્ષ સુધી સાધના કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરી અને છેવટે

પણ પોતાની મરણ સુજબ બુદ્ધપણે જઈને ઉત્પન્ન થયા. એમ તેમના ચરિત્રમાં જણાવ્યું છે.

તેનો વિચાર દેવોની પ્રેરણાથી બુદ્ધ થયાના લેખમાંથી જુવો કે—

દીપકરના પછીથી ત્રેવીશ બુદ્ધ થયા, તે બધાએ બુદ્ધોના સમયથી તે સુમેધ નામના બોધિસત્ત્વ પોતાની મરણ સુજબ દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવા અનેક જન્મો ધારણ કર્યા. અને છેવટમાં તુષિત નામના દેવલોકમાં જઈને બેઠા. એટલે ત્યાં અનેક ચકાવડના દેવોએ તે બોધિસત્ત્વને મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લેવાનો આગ્રહ કરીને કહ્યું કે—તે જે દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કર્યો છે તે ઇન્દ્રદિકની પદવીના માટે નથી કર્યો, પણ મનુષ્યોના ઉદ્ધાર માટે કરેલો છે અને બુદ્ધ થવાનો સમય નજીક આવેલો છે માટે આ દેવતાના સુખને છોડીને મનુષ્યોના દુઃખો ભોગવવા તૈયાર થા ? તે વાત દેવોની સાંભળી અને કપુર રાખીને કહ્યું કે—મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લેતા પહેલાં કેટલોક વિચાર કરવાનો છે. તે પછીથી મારો જે નિશ્ચય થશે તે હું થોડા વખતમાં જણાવીશ. તેટલું સાંભળી દેવો પોતપોતાના સ્થાનકે આદ્યા ગયા. પછી બોધિસત્ત્વે બધાએ પ્રકારનો વિચાર કરતાં એવોજ નિશ્ચય કર્યો—કે મારે શક્ય રાજના કુળમાંજ જન્મ લેવો, છેવટે તે નિશ્ચય દેવોને પણ જણાવી દીધો. ઇત્યાદિ વિશેષ વર્ણન બુદ્ધલીલાસાર સંગ્રહથી જોઈ લેવું. ॥

જૈન મૌદના બોધિસત્ત્વની પ્રક્રિયાનો ભેદ તો વાચક વર્ગે સમજી લીધો હશે તો પણ બે બોલ લાખીને વિશેષ સ્પષ્ટ કરીને ગતાવું છું.

જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવના ઠેકાણે કલ્યાણેલા-દીપકર નામના બુદ્ધને ભવિષ્યનું જ્ઞાન થયેલું હોય ! અને સુમેધના માટે ભવિષ્યમાં બુદ્ધ થવાનું તેમને જણાવ્યું હોય એમ આપણે માની લઈએ પરંતુ ભકિતના માટે ઉત્સુક થયેલા સુમેધ તાપસને કયું વિશેષ ભવિષ્યનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું માની લેવું ? કે જેથી પોતે દીપકરથી પણ આગળ વધીને કહી ગતાવું કે—હું લાખો વર્ષ સુધી અનેક જન્મોમાં દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરીશ તે પછીથીજ મને બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થશે.

જૈન પ્રક્રિયાએતાં—જેને સર્વજપણું પ્રાપ્ત થાય તેજ લાંબા કાળના ભવિષ્યને નિશ્ચયપણાથી કહી ગતાવે અને તેજ ભવમાં પોતાના મંસાર ચક્રનો પણ અંતજ લાવે અર્થાત્ ફરીથી મંસાર ચક્રમાં પડેજ નહિ.

તેવા પ્રકારનો વિચાર બુદ્ધના બોધિસત્ત્વના લેખમાં થયેલો નથી. તેથી વિચાર કરવાની ભક્ષામણ કરે છું.

આગળ તુષિત દેવચણનો બનાવ પણ લેદવાળો છે—દેવતાઓ, અવધિ-જ્ઞાનીઓ કે તેથી વિપરીત (વિભંગ) જ્ઞાનીઓ મનાયા છે અને તે દેવો પોત પોતાના જ્ઞાનની હદથી વધારે બાણુવાની કે જણાવવાની શક્તિ ધરાવતાજ નથી તો પછી સર્વજ્ઞ પુરૂષોની પેઠે પહેલા બુદ્ધથી તે ત્રેવીશમા બુદ્ધ સુધીનો ઇતિહાસ સુમેધે કયા વિશેષ જ્ઞાનથી કહીને બતાવ્યો ?

ઇતિ બુદ્ધની ૧૦ પારિમિતાનો અભ્યાસનું પ્રકરણ ૪૦ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

સૂક્ષ્મ જંતુથી લઈ મનુષ્ય તકના જીવો સત્તા માત્રથી એકજ સ્વરૂપના.

આ અનાદિ કાળનો મહાગહન સંસાર સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના જીવોથી લઈને પચેન્દ્રિય તકના અનંતાનંત જીવોથી ભરેલો છે. અને તે ૮૪ લાખ જીવોની યોનિરૂપથી મપાયેલો છે અને તે જૈન ધર્મમાં અને વૈદિકધર્મમાં માન્ય થયેલો છે. સૂક્ષ્મ જીવો પોતપોતાની હલકી યોનિઓમાં કેટલાક અનંતા કાળ સુધી એક સ્થાનમાંથી બીજે અને બીજા સ્થાનમાંથી ત્રિજે રખડયાજ કરે છે પણ ઉપરલી યોનિઓમાં જલદીથી ચઢી શકતા નથી. કારણકે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ આદિના અનંતાનંત જીવો એકજ ઇન્દ્રિય । છે અને તે સૂક્ષ્મ જીવોથી આપું બ્રહ્માંડજ ભરેલું છે. આગળ બે ઇન્દ્રિયના કીડાદિ હાલતા ચાલતા જે આપણી નજરે પડી રહ્યા છે તે પણ સંખ્યાથી રહિતનાજ છે. એજ પ્રમાણે—કીડિઓ મંકાડોદિ, ત્રણ ઇન્દ્રિયોના. માખીઓ, મચ્છરો, કચેલીયા વિગેરે ચાર ઇન્દ્રિયોના જીવોની પણ ગણતરી થઈ તકે તેમ છેજ નહિ. આગળ બતાવેલા પાંચ ઇન્દ્રિયોના જીવોમાં જલનાં મ છલાં આદિ, આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીઓ, ધરતી ઉપર ફરતા ચાર પગના પંશુઓની અનેક જાતિઓ, તેમજ અનેક જાતિના સર્પો, આ બધા જીવો પણ ઉપર બનાવેલી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાંજ છે.

આ બધા જીવોમાંના જે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના જીવો છે તે પ્રાચે અનંતા-કાળે ભવિતવ્યતાના યોગથીજ ઉપરની યોનિઓમાં પ્રવેશ કરી શકે છે.

આગળ—રથુળ વનસ્પતિ આદિના, તેમજ બે ઇન્દ્રિય આદિના જીવો—છેદન, લેદન, તાડન, તર્જન, શીત, તાપાદિક નાના પ્રકારનાં હુન્નો વારંવાર સહન કરતાં હુવા અકામ નિર્જરાના યોગથી અસંખ્યાતા અસંખ્ય કાળે પોતાની હલકી યોનિઓમાંથીજ પ્રાચે એકેકી પાચરી ચઢતા બચ છે પણ શીઘ્રપણે ચઢી શકતા નથી.

આપણને આ મનુષ્યનો અવતાર જે મળ્યો છે તે પણ ઉપર બતાવેલા સર્વ જીવોની સાથે અનંતાનંત કાળસુધી રખડતાં રખડતાં અને અનેક પ્રકારનાં

દુઃખોને સહન કરતાં કરતાં, કોઈ સહજપણથી પરોપકારાદિક ઉત્તમ કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ મળવાથીજ મળી આવેલો હોય, એમ સર્વજ્ઞ પુરૂષોના વચનથીજ આપણે જાણી શકીએ છીએ. હવે આ મનુષ્ય જન્મમાં પણ તત્ત્વાત્તરના જ્ઞાનથી રૂચ, ન્યાય નીતિથી વિરૂદ્ધાચરણ, તેમજ પોતપોતાના મતના દુરાગ્રહીઓ પણ હગલે હગલા મળી આવે છે, તેથી તેવા પ્રકારના માણસો પાછા ઉપર બતાવેલી હલકી યોનિઓમાં પોતપોતાના કર્તવ્યોના અનુસારે ઉતરી પડવાનો સંભવ છે અને આજસુધીની આપણી આ સ્થિતિમાં-આ અનાદિ કાળથી ચાલતા આવેલા સંસાર ચક્રમાં તે નીચલી યોનિઓમાં ઉતરી પડવાના પ્રસંગો એકવાર નહિ પણ અનંતીવાર આપણને પ્રાપ્ત થયા હશે. તે સર્વજ્ઞ પુરૂષોના વચનથી તેમજ અનાદિ કાળના સંસારમાં આજસુધી આપણે બેઠેલા હેવાથી પણ સિદ્ધરૂપજ છે. જીવોની મુક્તિ થએજ સંસાર ભ્રમણ મટે છે. એ સિદ્ધાંત આસ્તિકમતના સર્વ સિદ્ધાંતોમાં મનાએલું છે. તેથી પણ વિચારવાનું કે-વેદાદિકના સિદ્ધાંતોથી લઈને પુરાણાદિકના અંશે સુધી જે ઇશ્વરકૃત જગત્ લખાતાં-કોઈએ-બ્રહ્મકૃત, દેવીકૃત વિગેરે જેટલા જગતના વિષયમાં કર્તૃવાદો લખાયા છે તે બધાએ વાદો આ ૮૪ લાખ જીવોની યોનિની માન્યતાથીજ કલ્પિત રૂપનાજ કરે છે. અગર કર્તૃવાદ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરશે. તો પણ બ્રહ્માદિક અનેક કર્તાઓની માન્યતાથી પણ આ કર્તૃવાદ અયોગ્યજ લખાએલો છે, એમ વૈદિક સિદ્ધાંતકારોની માન્યતાવાળા વિચક્ષણ પંડિતોને માન્યજ કરવું મડશે, તો પછી જગત કર્તાના વિષયને ખંડન કરવાની જરૂરજ ક્યાં રહે છે ? આ અમારો લેખ મધ્યસ્થ સજ્જન પુરૂષોને વિચારવા માટે છે.

પૌરાણિકોના ૨૪ અને ૧૦ અવતારોમાં મોટી ગરબડ.

વૈદિકમતે-અનેક પૌરાણિકોએ-એકજ વિષ્ણુના ૨૪ અને દશ અવતારોની કલ્પના કરી. ૨૪ની સંખ્યા પ્રથમ જૈનોની ગ્રહણ કરી. બૌદ્ધમતની પ્રાબલ્યતાના વખતે, બૌદ્ધોના દશ બોધિસત્વની સંખ્યા ગ્રહણ કરી, ફરીથી એકજ વિષ્ણુના દશ અવતારની કલ્પના ઉભી કરી. શુદ્ધ હૃદયથી જૈન ધર્મના અભ્યાસી વૈદિક પંડિતોએ ૨૪ અવતારોની કલ્પના જૈનોથી લેવાઈ એમ માન્યજ કરેલી છે. પણ જે પંડિતો જૈન ધર્મના વિશેષ અભ્યાસમાં નહિ ઉતરેલા અને વૈદિક મતમાં થએલી દશ અવતારોની કલ્પના યથાર્થ પણે નહિ લાગવાથી પોતાની ગુદીજ કલ્પનાઓમાં ઉતરી ગયા, જેમ વડોદરાના વિદ્યા-

ધિકારી કચેરીવાળા જયસુજલાલે પોતાના ગ્રંથમાં-તુલનાત્મક એક લેખ લખતાં જણાવ્યું છે કે—

“ વિષ્ણુને લગતી દશ અવતાર વિષયક કથાઓ સૂર્યની વિવિધ દિન ચર્યા વિષે થતી દશાઓ તથા ક્રિયાઓ ઉદ્દેશીને લખાએલાં રૂપકો સિવાય બીજું કશું પણ નથી. ”

(આ વાત મોટા વિસ્તારથી લખાએલી તેમના ગ્રંથથી બેઠ લેવી)

વળી આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસના લેખકે ઊત્કાંતિ વાદનો આશ્રય લઈને લખ્યું છે કે—“ મત્સ્ય તે હાથ પગ વગરનો અને કૂર્મને હાથ પગવાળો એમ ચઢતાં ચઢતાં નવમા અવતાર રૂપ બોદને પૂર્ણતાને પહોંચેલો લખીને બતાવ્યો. ”

વિચારવાનું કે જ્યારે નવમા બુદ્ધાવતારને પૂર્ણતાને પહોંચેલો અવતાર છે એમ માનીએ ત્યારે પ્રાચીન પૌરાણિકોએ વેદોના વિરોધી તરીકે બુદ્ધને લખ્યો તેથી શું વેદોમાં ગરબડ થએલી કે બુદ્ધ ભગવાને જુદી ગરબડ મચાવેલી સમજવી ?

પ્રાચીન પૌરાણિકો બુદ્ધને ભગવાન માની વેદોનો વિરોધી લખી નાસ્તિકપણે બહાર કરે છે. માતા તો મારી ખરી પણ વાંઝણી છે. આ કેવા પ્રકારનો ન્યાય ?

જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોનો ઇતિહાસ દુઃકમાં અમોએ કેમવાર, નામ, ઠામ આદિથી આપ્યો છે. વિશેષ ત્રિપષ્ઠિ શલાકા પુરૂષના ચરિત્રથી બેઠ લેવો.

જરથોસ્તી ધર્મમાં જીવોના ગુનાહની ફેખરેખ કરનારા ત્રેત્રીશ કિરસ્તાઓ—

સાંજ વર્તમાન—શનિવાર તા. ૧૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬. પૃ. ૧૫માં જરથોસ્તી ધર્મે ફરમાવેલા-ગુનાહ નામના લેખમાં.

દુનિયામાં દીસતી કુદરતની તમામ પેદાશ સાથે જો કોઈ ગુનાહ થયા હોય તો તેની તોજેશ કેમ કરવી.

આપણે બાણીએ છેએ કે-આપણા ધર્મમાં ત્રેત્રીશ કિરસ્તાઓ જણાવ્યા છે અને તે દરેકને કાંઈને કાંઈ કામ નિરમાણ કરી આપ્યું છે.

થોડા દાખલાઓ દાખલ—“ અહુરમઝ્દ ” તે જગતનો પિતા “ બહમન ” બુદ્ધિ “ અરદીબહેસ્ત ” આત્મશ, “ અસપન દારમઢ ” એટલે

જમીન ઉપર તે “ ગવલક ” ઉપરી છે. જમીન ઉપર મંદી વસ્તુ નાખી અને ઝાંડપાનનાં નાહક પાંદડાં તોડી “ તીરચજ્જને ” “ અસપન દાર મદ ” અમસારપંદને આપણે દીલગીર કરતા હોઈશું. વળી કોઈની અછેદને હીની તો કોઈની મજાક મશકેરીથી હોરમજ્જને બહમનના દીલ દુઃખવતા હોઈશું. આવા ગુનાહો આપણે રોજ નજીવા દાખલ કરીએ છીએ, આવા ગુનાહ આપણી નજરે નજીવા જેવા લાગે છે ખરા મગર કુદરતની દ્રષ્ટિએ એ સૌથી બેહદ મોટા ગુનાહ છે, કુદરતની પેદાયશ સાથે ગુનાહ કરવાથી કેવળ તેવાજ નહિ પણ તે ચીજ ઉપર બલકલ રહેલા અમસારપંદો, યજ્ઞદે, મીનેને શ્રીરેસ્તાઓનો વટીક આપણે ગુનાહ તે કરીએ છીએ ત્રેત્રીસ કિરેસ્તાઓ કુદરતની ત્રેત્રીશ ચીજો પર બલકલ છે એટલે બનવા ભોગ છે કે-રોજુદું કામ કરતાં એ સંવળાથી પરોગાન થઈ શકાય નહિ. એ માટેનું એક તે સુંભણતારા-મંદગી ઘણા પુરાણ વખતમાં આપણા વડિલોએ બાલી છે. જેમાં પ્રત્યેક કિરેસ્તા વિષે લખ્યું છે તે નીચે મુજબ-છે “ (જેનો પાઠ ન આપતાં અમો તેનો અર્થજ કરેલો બતાવીએ છીએ.)

૧ ઓ પાક પરવર દેગાર ! તું મોટો પાદશાહ ! ગેબી મદદનો કરનાર હાલની મને લવિળ્યની જીલંગીનો રક્ષણહાર, ઓ ખુદા, તું મારી મદદે પહોંચ. તુજથી મને સુખ, રજક, રોજી જીલંગી ને દહિલત મળે છે અને તુજથીજ મારી સર્વ સ્વહાજતો પુરી પડે છે, તેથીજ ઓ ઇશ્વર મને તું સહાય થા ? ॥

૨ ઓ બહમન, બુદ્ધિના બહમન અમસારપંદ ? મારા હૃદયમાંથી લોભ લાલચ અને ધ્વેશ કાઢી નાખ અને મારી બુદ્ધિને તુર ભરેત્રી તેજસ્વી કર ? ॥

૩ ઓ અરદી બહેસ્ત ? અહુરમજ્જના પવિત્ર પુત્ર ? આતશ હું નિત્ય ઇશ્વરની લકિતમાં લીન રહું એવી શક્તિ મુજમાં ઉતાર મને તેની મુલાકાત કરવા મને સત્યવાદી કર ! ॥

૪ ઓ શહેરવર ? કર્પાની દરૂદએ તું મને દહિલત ને સુખ બક્ષ ? અને પ્રેમથી મારા લણી તું જોઈ કાંઈ રહેમ કર !

૫ ઓ સપદારમદ ? જમાનાના સરદાર ! તારી શક્તિથી મને તું જગતની આકૃત અને દુઃખમાંથી બચાવ અને આ અપવિત્ર અવનીના કચવાટી સ્થળેથી પવિત્ર સ્થાને લઈ બા ઇત્યાદિક તેમના ગ્રંથોથી જોઈ લેવું. ”

તેત્રીશ ફિરેસ્તાઓના વિષયમાં મારા એ બોલ.

તેત્રીશ ફિરેસ્તાઓને કામનું નિર્માણ કેને કરીને આપેલું? અને તે કયા કાળમાં નિર્માણ કરવામાં આવેલું? અને તે આજસુધી તેના તે રહેતા હશે કે બદલાતા રહેતા હશે? જો આ સૃષ્ટિ અનાદિની છે એમ માનવામાં આવે તો આ બધા પ્રકારનો વિચાર કરવાની જરૂર ખરી કે નહિ? જો તેઓને એક જાતના અધિકારવાળા માનીએ ત્યારે તો તેઓનો ફેરફાર થવોજ જોઈએ અને તેમનો કાલ પણ મુકર હોવોજ જોઈએ. જેમ આ દુનીયામાં રાબરો અને મોટા મોટા હોદ્દાદારો થાય છે તે કોઈ એકના એક હોતા નથી, તે પ્રમાણે આ તેત્રીશ ફિરેસ્તાઓના સંબંધે વિચારવા જેવું ખરું કે નહિ?

બીજી વાત એ છે કે—હિંદુધર્મના મૂળવેદોમાં મુખ્યપણે તેત્રીશ દેવો મનાયા છે તે પ્રમાણે નમાદિના ફેરફારથી આ ફિરેસ્તાઓ મનાયા હોય એવું અનુમાન કરવામાં આવે તો આ પરાવર્તન કેનમાંથી કેનામાં થયેલું કદપણું? પુરાણકારોએ તેત્રીશ દેવતાઓના વેદના ઠેકાણે તેત્રીશ કરોડની સંખ્યા પાછળથી ગોઠવી એમ ઘણા પંડિતોના મતથી નિર્ણય થયા જેવું છે.

ત્રીજી વાત એ છે કે—માન્ય કરેલા અગર થઈ ગયેલા પરમ પૂજ્ય દેવોની જે પ્રાર્થનાઓ કરીએ છે તે રાગદ્રેષાદિકથી મક્કીન થયેલા આપના આત્માઓને નિર્મલ બનાવવામાં પરમ સાધન રૂપ છે. જે જે ઉત્તમગુણો આપણે મેળવવાને ચાહતા હોય તો તે ગુણોનું રટણ જેમ જેમ અધિક કરતા રહીશું તેમ તેમ આપણે આપણા આત્માને નિર્મલ બનાવવાનાજ અને અન્તે કાલાંતરમાં પૂર્ણ ગુણની પ્રાપ્તિ પણ મેળવવાનાજ માટે પૂજ્ય પુરૂષોની પ્રાર્થના મહાગુણને મેળવી આપનારી છે પણ નિરર્થક રૂપની નથી એમ એ વાત દરેક મતમાં માન્યજ થયેલી છે.

ખ્રિસ્તી ધર્મમાં સૃષ્ટિ કર્તાની માન્યતા.

ખ્રિસ્તી બાઇબલના પહેલા પ્રકરણ ‘જનીસીસ’ માં કહ્યું છે કે—

“આરંભમાં ઇશ્વરે પૃથ્વી અને સ્વર્ગ સજ્યાં. તે પહેલાં પ્રલય કાળના સમુદ્ર ઉપર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો, તેમાંથી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરી તેને સાકાર બનાવી. પછી પરમેશ્વરે કહ્યું કે—પ્રકાશ થાઓ! એટલે સર્વ સ્થળે જ્યોતિર્મય

પ્રકાશ વ્યાપી રહ્યો. પ્રભુએ તે જોયું, તે સુંદર લાગ્યું તેથી પ્રકાશમાંથી અંધ-કાર જુદો પાડી પ્રકાશને દિવસ અને અંધકારને રાત્રી એવું નામ આપ્યું.

બીજો દિવસે પ્રભુએ આકાશ ઉપજાવી પાણીથી અને પૃથ્વીમાંથી આકાશ જુદું પાડ્યું અને આકાશનું નામ સ્વર્ગ આપ્યું.

ત્રીજો દિવસે—આકાશ નીચેના પાણીને એક સ્થળે એકત્ર કર્યાં. તે પાણીના સમૂહને સમુદ્ર કહ્યો અને સુકી જમીન રહી તેનું નામ પૃથ્વી આપ્યું. આ રચના ઇશ્વરે જોઈ, તેના સૌંદર્યથી તેમને સંતોષ થયો. પૃથ્વીમાંથી ઘાસ અને ઝાડ ઉગાડયાં અને ઇશ્વરને ઉદ્દલિજ સૃષ્ટિની સુંદરતા જણાઈ.

ચોથા દિવસે—આકાશમાં પ્રકાશ પાડવા બે જ્યોતિ પૂંજ પકટાવ્યાં. એક દિવસના માટે સૂર્ય અને બીજો રાત્રીના માટે તે ચંદ્ર, તે બંનેનું પૃથ્વી ઉપર પશુ તેજ પડવા માડ્યું અને તે રચના પણ સુંદર લાગી.

પાંચમે દિવસે—પાણીમાં જીવ પેદા કર્યાં તે માછલાં થયાં અને આકાશમાં ઉડતાં પક્ષી પેદા કર્યાં. અને મત્સ્ય અને પક્ષીની વંશ વૃદ્ધિ થવા હુકમ કર્યો, અને આ અંડજ સૃષ્ટિમાં પણ સૌંદર્ય જણાયાં.

છઠ્ઠે દિવસે—યોનિજ સૃષ્ટિ પેદા કરી, તેમાં પેટે ઘસડાતાં પ્રાણી અને પશુ ઉપજાવ્યાં, પછી પોતાનીજ આકૃતિ ઉપરથી પ્રભુએ મનુષ્યને ઘડી કાઢ્યો. અને પ્રભુના અંશવાળો જીવાત્મા આ પ્રમાણે સર્જાવી તેને ઉદ્દલિજ, અંડજ યોનિજ સર્વ સૃષ્ટિ ઉપર અધિકારના સ્થળે સ્થાપ્યો, અને તેના પણ બે ભાગ કરી એક પુરૂષ અને બીજી સ્ત્રીની રચના કરી. તેમને સૃષ્ટિના પ્રધાન પદે સ્થાપી તેમનો આહાર માટે સર્વ યોજના કરી. વંશ વૃદ્ધિને માટે તેમને પણ આજ્ઞા કરી. ફળસ્તુપ થવાની આશીષ આપી. આ સર્વ રચના પ્રભુને અતિ સુંદર લાગી અને તે સૌંદર્યથી સંતુષ્ટ થઈ **સતતમે** દિવસે પ્રભુએ વિશ્રાંતિ લીધી હત્યાદિ. ”

આ અંગ્રેજોના રાજ્યોમાં નોકરોને રવિવારે રવિવારે રજાઓ પાળવામાં આવે છે તે તેમના પ્રભુના શાંતનો દિવસ માનીને અપાતી હોય એમ અનુમાન થાય છે.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—

આપણા હિંદુસ્તાનમાં હિંદુ વિગેરેમાં ઘણા મતો ચાલી રહેલા છે અને તે બધાએ મતવાળાઓ પ્રાચે પોતે માન્ય કરેલા ઇશ્વરને જગતના કર્તા તરીકે

ખતાવી રહેલા છે. જૈનો અનાદિકાળથી ચાલતી આવેલી અને તેજ પ્રેમાણે ચાલ્યા કરવાની આ સૃષ્ટિને ખતાવે છે. તે લેખ અમોએ આ ગ્રંથમાં પ્રથમથીજ ખતાવી દીધેલો છે.

વૈદિકે-ધણા ઇશ્વરે જગતની રચના કરવાનો દાવો કરતા પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે લખીને ખતાવતા ગયા છે, તેમાંનું કિચિત્ સ્વરૂપ અમોએ લખીને પણ ખતાવી દીધું છે.

તેજ પ્રમાણે પારસીઓમાં, મુસલમાનોમાં, ઇસુખ્રીસ્તઓમાં પણ પોતાના દેવજ આ બધી સૃષ્ટિ બનાવીને મૂકી ગયાનું જણાવી રહ્યા છે. આ બધા ઇશ્વરે જગતના કર્તા સાચા છે એમ તો કોઈના પણ ગળે ઉતરે તેમ જણાતું નથી. તેમજ આમાંનો ફલાણો ઇશ્વર જગતનો કર્તા સાચો, એવો પણ ખરો નિર્ણય આજ સુધીમાં થઈ શકેલો નથી. છતાં પણ બધાએ મતવાળાઓ પોતાનાજ ઇશ્વરને જગતના કર્તા તરીકે સાચા માનીને બેઠેલો છે.

આ ચાલતો પ્રસંગ ઇસુ ખ્રિસ્તનો છે-તેમાં પ્રથમ વિચારવાનું કે સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી ઇશ્વરે પૃથ્વીને સાકાર બનાવી પણ સમુદ્ર અને ઇશ્વર આ બે કઈ વસ્તુના ઉપર રહેલા હતા ? કેમકે પૃથ્વી અને આકાશ આ બે તો ઇશ્વરે પછીથી બનાવેલાં છે. આ વાત પ્રથમ વિચારવા જેવી ખરી કે નહિ ? જ્યારે આ વાતનો પ્રથમ ખુલાશો થાય ત્યાર પછીથીજ બીજી વાતનો વિચાર કરી શકાય ? ॥

હવે આપણે બધાએ જગતના કર્તા દેવોના સંબંધે લેલો વિચાર કરીએ કે-આમાંનો કોઈ પણ દેવ જગતનો કર્તાતો જરૂર હોવો જોઈએ ? એમ માનીએ ત્યારે તો તે દેવના સંબંધે કાલનો નિર્ણય અને તેની સાથે આ સૃષ્ટિની રચનાનો કાળ પણ જરૂર વિચારવો પડશે. અને તે દેવે કયા કયા મસાલાથી કયા કયા વસ્તુઓ બનાવી ? અને તે મસાલા કયે ઠેકાણેથી પેદા કર્યા ? આ બધાએ વિચાર કરવાની આપણને જરૂર પડશે. કદાચ તે દેવને અનાદિનો ખતાવીને છેડો છોડાવી દઈશું, પણ તેને બનાવેલી વસ્તુ કયા મસાલાથી બની અને તે મસાલાને દેવે કયે ઠેકાણેથી મેલ્યા અને તે કયા કાળમાં આ સૃષ્ટિ બનાવી આ બધો વિચાર તો જરૂર કરવો પડશે ?

અમારા વિચાર પ્રમાણે-જગત કર્તાના સંબંધે વૈદિકોએ ઉપરચોટીયા વિચારો ઘણા લખીને બનાવ્યા છે, અને છેવટે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને ભેગા મેળવી દીધા. તેમાં પણ ગોઠતું ન આવતાં વેદોમાં એકલા બ્રહ્માને કાયમ રાખવાનો

પ્રયત્ન કર્યો પણ, બ્રહ્મા કોણ ? અને કેવા ? રામચંદ્રાવતારે વશિષ્ઠજીને પૂછતાં નિર્ણય મેળવી શક્યા નથી તો પછી બ્રહ્મા જગતના કર્તા હતા તેનો નિર્ણય ક્યાંથી થઈ શકવાનો હતો ? જીવો અમારો બ્રહ્માના સંબંધનો લેખ જેવી રીતે પીરાણાપંથવાળાઓએ વૈદિકમાં મનાયેલા મત્સ્યાદિક દૃશ્ય અવતારોને શ્રદ્ધા કરી પોતાના પીરાણા પંથની સાથે જોડીને બતાવ્યા છે તેવી રીતે બીજા બધા મત-વાળાઓએ પોતાના દેવનું નામ પ્રગટ કરી તેણે જ જગતના કર્તા તરીકે ગોઠવી દીધા છે એમ કહેવાને બાધ શો આવે તેમ છે ? માટે આ વિષયમાં બધાંએ સત્ય શોધકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરી આ વિષયથી રજા લઉં છું.

“રામાનંદ અને વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રવર્તકો.”

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ ૨૨૨ થી જીવો.

“રામાનંદ, વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રવર્તક, ખ્રીસ્તી શકના ૧૪ શૌકામ, તેમના ઘણા શિષ્યો પૈકી ૧૩ પ્રસિદ્ધ થયા. એક રઝપુત, એક મુસલમાન (કબીર) એક હંબમ, એક નટ, એક અમાર એમ જુદી જુદી જાતના હતા. પદ્માવતી નામનો એક સ્ત્રી, આ શિષ્ય મંડળમાં હતી. કબીરે રામભકિતનો પંથ વધાર્યો વાલ્મીકિના અવતાર ગણાતા તુલસીદાસે રામચરિત્ર લખીને ઉત્તર હિંદુસ્તાનના લોકોને રામ ભકિતમાં લગાડ્યા. પંછી વલ્લભાચાર્યે લોકોમાં પુષ્ટિ માર્ગ નામનો સંપ્રદાય ચાલું કર્યો. અને વિષયોપભોગને તિરસ્કારવો નહિ એવું કહેવાથી વલ્લભીપંથ નીતિ માર્ગથી પડ્યો.”

આગળ હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધર્મો-પૃ. ૬૬ માં-“જગન્નાથની પૂજા ૧૬ માં સૈદાની શરૂઆતમાં શરૂ થયેલી છે અને ચૈતન્યે ઘણો ખર્ચ તેના પ્રસાર કર્યો છે ચૈતન્યના મરણ પછી તેમાંના કેટલાક ભોગ ધર્મનો ઉપદેશ કરતાં અને કેટલાક શાસ્ત્રિક પ્રેમના વિચારને વધારે અગત્ય આપતા.

આગળ પૃ. ૧૦૦ માં સોલમ સૈકામાં વલ્લભ સ્વામી મુખ્ય હતો, તેને આઠ જાતની પૂજાની ક્રિયા સ્થાપી જેમાં કૃષ્ણની મૂર્તિ બાળક તરીકે માનીને નવડાવવામાં આવતી, લેપ થતા, સારાપોશાક પહેરાવવામાં આવતા અને જેમાં ખૂબસુરત સ્ત્રીઓ અને ઇંદ્રિય, ભોગને વધારે મહત્તા અપાતી, એવો ધર્મ પૈસાદાર શેઠખીન અને વિષયાશક્ત મનવાળા માણસોને ઘણાજ ખેંચતો. અને મનુષ્યની પોતાની આશક્તિના પહોના તરીકે ગણતો.”

આમાં મારા જે બોલ-બણા મતવાળાઓ પરસ્ત્રીના સંગીને નરકના અધિકારીઓ બતાવે છે તો પછી ભગવાનની ભકિતના બહાને પરસ્ત્રીનો સંગી પોતાના આત્માને અધોગતિમાં નાખવાવાળો કેમ નહિ? પરસ્ત્રીના સંગથી કલ્યાણ થતું હોય ત્યારે તો કૌલિકમત (કાંચડીઓ મત) કયાં ચોછા દરબાનો છે? પૂર્વ કાળમાં થએલા મોટા મોટા ઋષિ મહાત્માઓના મત જોતાં ધર્મની યોડી પણ શ્રદ્ધાવાળો ભગવાનના નામે આવું અકાર્ય કરવાને લલચાય ખરો? આ મતથી ભવિષ્યમાં સંસારના મહાચક્રમાં (ચોરાશીના ફેરામાં) નાખવાવાળોજ થાય.

વિષયના લાલચુઓ વેશ્યાની દુકાને ખેંચાય પણ તે તરફ ખેંચાયા પછી તેના જાન માલની શી હાલત થાય? જે આપણે પૂર્વના મહાત્માઓના વચનોને વિચારીએ ત્યારે તો પેલા વેશ્યાના સંગીથી આ ધર્મના બહાણે ઠગાતો અને બીજાઓને ઠગતો ઘણો હલકામાં હલકો લેખાય માટે ધર્મની ઇચ્છાવાળા સજ્જનોને હું મારી દુક બુદ્ધિથી ચોગ્યાડ ચોગ્યનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરું છું.

દૂષિત વસ્તુના દુરાગ્રહમાં બીજા શા માટે પડે?

જોકે પૌરાણિકના કર્તાઓએ આ દુનીયામાં એવો પ્રવેશ કરી મુક્યો હતો કે વેદો અનાદિના છે, ઇશ્વર કૃત છે. અથવા ઇશ્વર કૃત છે અને સર્વ-તત્ત્વના ખળના રૂપે છે અને તેના આશ્રયથી બનેલા-પ્રાણીજીવ અથવા, ઊપનિષદ્ અથવા, સ્મૃતિના અથવા અને પુરાણના લેખ સંબંધે તર્ક નિર્તરક ન કરતાં કહ્યા પ્રમાણે માન્યજ કરી લેવું તેના સંબંધે કહી પણ ગયા છે કે—

પુરાણં માનવો ધર્મઃ સાંગો વેદશ્ચિકિત્સિતઃ

આહ્વાસિદ્ધાનિ ચત્ત્વારિ ન હંતવ્યાનિ હેતુમિઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—અહાર પુરાણ, મનુ ઋષિનો કહેલો ધર્મ, બધા અંગોની સાથે વેદો, અને વેદક આ ચાર જાતના શાસ્ત્રોમાં જે પ્રમાણે કહેલું હોય તે પ્રમાણે સર્વ માન્ય કરી લેવું. પણ તેમાં કેાઈએ તર્ક નિર્તરક કરીને તેવું બંડન મંડન કરવું નહિ. ॥ ૧ ॥

આગળ જતાં બીજા ઠેકાણે વેદાધિકના બાણ પડિતોજ તર્ક નિર્તરકમાં ઊતરતાં સત્ય તત્ત્વોના માર્ગનો ખરો પાયો હાથ ન આવતાં પોતાના મનથી મુજબને લખતા ગયા છે કે—

શ્રુતયોઽપિમિત્તાઃ સ્મૃતયોર્વિમિત્તાઃ । નૈકોમુનિર્યસ્ય વચઃ પ્રમાણં
ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહ્યાયાં । મહાજનો યેન ગતઃ સ પંથાઃ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—વેદની શ્રુતિઓ તે પણ મિત્ત ભિન્ન સ્વરૂપ વાલીઓ, પ્રમાણુ વિનાની, અનેક ઋષયોના હાથથી લખાએલીઓ છે, તેમજ સ્મૃતિકારોના મત પણ એકેકથી એક મલતા આવતા નથી. તેમજ આ બધા લેખકોમાં તેવો કોઈપણ એક મહાપુરૂષ થએલો નથી કે જેનું વચન સર્વ માન્ય થએલું હોય ? ન બને તે બધા શ્રુતિકારો અને સ્મૃતિકારો, ધર્મનો તત્ત્વ કઈ ગુહ્યામાં મુકીને ગયા છે તે કાંઈ સમજાતું નથી. છેવટે થાકીને એમજ કહ્યું કે મોટા પુરૂષો જે રસ્તે ગયા છે તેજ રસ્તે ચાલ્યા જવું. ? ॥ ૨ ॥

જૈન ધર્મ એકજ સર્વજ્ઞ પુરૂષનો કહેલો, તત્ત્વોથી ભરેલો, પૂર્વાડપર વિરોધ રહિત જૈનેતર અનેક તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોથી માન્ય થએલો, કદાચ તે પડિતોના જેવામાં આવ્યો ન હોય તેથી આવા નિરાશાના ઊદ્ગારો કાઢવા પડ્યા હોય ? પણ આજે અગ્રેજોના રાજ્યમાં તેવો પ્રસંગ જનાતોથી. માત્ર નિઃપક્ષપણે સત્ય તત્ત્વનો જોજ કરનારજ પહોંચી શકે એ નિર્વિવાદ છે.

દોષથી દૂર રહી ગુણ ગ્રહણ કરવા તેમાં નિંદાશી ?

લોક તત્ત્વ નિર્ણય નામના ગ્રંથમાં શ્રી હરિભદ્ર સૂરિ કહે છે કે—

“નેત્રૈર્નિરીક્ષ્ય વિષ-કંટક-સર્પ-કીટાન્ સમ્યક્ પથા વ્રજતિ તાન્
પરિહૃત્ય સર્વાન્ । કુજ્ઞાન-કુશ્રુતિ-કુદૃષ્ટિ-કુમાર્ગદોષાન્ સમ્યગ્ વિચારયથ
કોઽન્ન પરાપવાદઃ ॥ ૨૧ ॥

ભાવાર્થ—જુઓ કે-જેર, કાંટા, સર્પો, અને કીડાઓનો, નેત્રથી કે વિચારથી પોતાનો બચાવ કરીનેજ આપણે આપણી પ્રવૃત્તિ ઓ કરીએ છીએ. તેજ પ્રમાણુ-અનેક પ્રકારથી સૃષ્ટિ ઊપત્તિની કલ્પના રૂપ-કુજ્ઞાનના, જીવોની હિંસા કરવાથી પણ ધર્મ જનાવનાર-કુશ્રુતિઓના, રાગ, દ્વેષ, મોહ અજ્ઞાનાદિકથી દૂષિતને પણ દેવ તરીકે માનવારૂપ-કુદૃષ્ટિના, અને એકાંત નિત્યાદિક પક્ષના કદાચહરૂપ કુમાર્ગના, દોષોને વર્જીને પૂર્વાડપર વિરોધ રહિત સત્ય ધર્મના માર્ગને શોધીએ તો તેમાં કયા પ્રકારની નિંદા ગણાય ? તેનો જરા વિચાર કરીને જુવો ? (તે ગ્રંથનો શ્લોક ૨૧ મો છે.) (આ શ્લોક પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ફરીથી લખવાનો જરૂર પડી છે).

એજ ગ્રંથકારે ૨૦ મા શ્લોકમાં વિચારનાં સાધન બતાવ્યાં છે.

પ્રોતચ્ચે ચ કૃતૌ કર્ણૌ, વાગ્ બુદ્ધિશ્ચ વિચારણે ।

યઃ શ્રુતે ન વિચારેત સ કાર્યં વિદતે કથં ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ—સાંભલવાને માટે બે કાનો મહેલા છે. તેમજ-જૈન, વૈદિક અને બૌદ્ધ એ ત્રણ આર્ય ધર્મનાં વાગ્ એટલે શાસ્ત્રો પણ વિદ્યમાન છે. તેમજ વિચાર કરવાને બુદ્ધિ પણ મહેલી છે. અને એ ત્રણે શાસ્ત્રકરોના મતમાં કેટલાક મતભેદો પડેલા નજરે પડે છે. તે સાંભળીને જે સત્યાઽ સત્યનો વિચાર નથી કરતા તે સત્ય તરવોને કેવી રીતે મેલવી શકવાનાં છે ? બીજા બધા મતો સ્વતંત્રતાના નંથી પણ તેમના ફાંટા રૂપના છે. તેથીજ એ ત્રણેમાં તપાસવાનું જણાવેલું છે.

જૈનો પોતાના શાસ્ત્રોની પ્રવૃત્તિ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી થએલી માને છે અને વાસ્તવિક રીતે છે પણ તેમજ, વૈદિક અને બૌદ્ધ ધર્મ વાલા મૂલમાં સર્વજ્ઞનો ઇનકાર કરીને એકેલા છે તેથી તેમના શાસ્ત્રોના લેખોમાં એકજ વિષયમાં અનેક મતભેદો આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ. તેથી તેમનામાં થયેલા મતભેદો બતાવી ચોખ્ખું વિચાર કરવાની તક આપવાના માટે આ અમારો પ્રયાસ છે.

પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધના લેખો વેદોના પણ કેમ ન વિચારવા ?

બુદ્ધિમાનોના માટે નીતીમાં કહ્યું છે કે—

કેવલં શાસ્ત્ર માશ્રિત્ય ન કર્તવ્યો ચિનિર્ણયઃ

યુક્તિહીનવિચારેતુ ધર્મહાનિઃ પ્રજાયતે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—કેઠપણ વાતનો કે તરવોનો બે વિચાર કરવો હોય તો પ્રથમ પોતાના સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચાર કર્યા નગર કેવલ શાસ્ત્રના લેખ માત્રથી પોતાનો નિર્ણય કરી દેવો નહિ. કારણ તે શાસ્ત્રનું કથન જો પ્રત્યક્ષમાં યુક્તિથી હીન-વિચાર વાતું હોજ, તેમજ લોક વ્યવહારથી પણ વિરૂદ્ધ વિચાર વાતું હોય તો, તેવા શાસ્ત્રથી આપણને ધર્મની પ્રાપ્તિ ન થતાં ઉલટી ધર્મની હાનિજ થાય. માટે આ સર્વ સધારણ નીતિને આપણા મનમાં ઠસાવ્યા પછી, પોતાના મતનો દુરાગ્રહ દૂર રાખી મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી વિચાર કરતાં અને તે તે શાસ્ત્રોના વિચારોમાં ઊતરતાંજ આપણને સત્ય કથાઓનો કે સત્ય તરવોનો સાર સહજ મલી આવે છે.

સ્વભાવથી ઉત્પન્ન અને નાશ થતા પદાર્થોને ફેર બદલ કરવાને સમર્થ કોણ છે ?

૨૬૬ પુરાણ. ખંડ ૧ લો. અધ્યાય ૧૪ મો. પત્ર ૧૦૫ માં જુઓ—

ऋषयो मनुजा देवाः शिव ब्रह्म मूला अपि

भाव्यस्य नाऽतिवर्तते वेला मिव महादघे ॥ ૮૯ મો છે.

ભાવાર્થ—ચાહે આ લોકમાં મોટા--ઋષિઓ હોય, કે મનુષ્યો હોય, કે ચાહે દેવતાઓ હોય, એટલુંજ નહીં પણ સાક્ષાત્ હુનીયાના કર્તારૂપે મનાએલા પ્રજ્ઞાજ કેમ ન હોય, અગર સાક્ષાત્ મહાદેવજ કેમ ન હોય, અરે સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન કે જે ત્રણ લોકના નાથ મનાયા છે તેજ કેમ ના હોય પણ જે પદાર્થો જે પ્રમાણે પોતાના સ્વભાવથી થતા આવ્યા છે, અને આગળ ભવિષ્યમાં થયા કરવાના છે તે પદાર્થોમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા કોણી છે ? અર્થાત્ આ બધા બતાવેલા મહાપુરુષોમાંથી કોઈનો પણ સત્તા છેજ નહિ.

જીવો કે સમુદ્રની ભરતી અને ઓટ અનાદિકાલથી યથાવસરે સ્વભાવથી થયાકરતીનો ફેરફાર કોણ કરી શકયો છે ? અર્થાત્ કોઈપણ કરી શકયોજ નથી તેજ પ્રમાણે અનેક સ્વરૂપના પદાર્થો સ્વભાવથી થતાનો ફેરફાર કરવાને સમર્થ કોઈ છેજ નહીં. તેથી અમે વિચાર પૂર્વક સર્વજ્ઞાના વચનથી કહીએ છીએ કે પ્રજ્ઞાના, વિષ્ણુના, મહાદેવના અને ઋષિઓના સંબંધે જે મોટી મોટી સત્તાઓ જેમકે પ્રજ્ઞા પ્રજ્ઞાંડને વીંટાઈ વળ્યા, અંડમાં આવીને ભરાયા, મંડન મિશ્રણે જન્મ-વિષ્ણુ-ભકતોના માટે અવતાર લેતા રહ્યા, દેત્યોનું લોકી પીતા રહ્યા મહાદેવે સાઠ હજાર પુત્રો આપી દ્વીધા વગેરે જે વાતો બતાવીઓ છે તે પ્રાપ્ત પુરાણકારોએ કલ્પિત અને આલપપાત્ર રૂપોનીજ લખીને બતાવેલીઓ જણાય છે. મારા વિચાર પ્રમાણે મારા લેખોથી આપ સન્નજનપુરુષો પણ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી જોઈ શકશો એવી મારી ધારણા છે. આગળ તો જીવોની ભવિતવ્યતા ઉપર આધાર હોય છે.

ભિન્નવિચારના ઇશ્વરો પરમ જ્ઞાનીઓ હોય ?

સર્વમતોમાં ધર્મના પાયા જે ખરા નીતિના નંખાયા છે તે તો સર્વ માન્ય થયાજ હશે, અને તે કોઈ પરમ જ્ઞાનીતા તરફથીજ નંખાએલા છે. એમ સર્વેને માન્ય કરવુંજ પડે છે. જેમકે-કોઈ જીવને દુઃખ ન દેવું, જીક ન ખોલવું, ચોરી ન કરવી, પરસ્ત્રીને મા બહેન ગણવી, ધનનો સંતોષ રાખવો, ક્રોધ, માન, માસા, લોભ, ઇર્ષ્યા, દેશાદિક જેટલા પ્રમાણમાં અધિક તેટલાંજ પ્રમાણમાં દુઃખ આપનારા છે એમ સર્વ મતવાળાઓએ માન્યજ રાખેલા છે, તેથી તે બધાએ મતો એક કોઈ સત્ય ધર્મનાંજ ફાંટા છે. એમ કહેવામાં શી હરકત ? અને તે સત્ય નીતિમાં જે જે મતમાં વિપરીત ભાસ થતો હોય તે એક પ્રકારનો વિકા-

રજ ગણાય ? તે સિવાય-પરોક્ષના વિષયમાં નિતિથી દુર અને બુદ્ધિના વિષયથી અયોગ્ય—કેવળ ઇશ્વરની લીલા કે સત્તા આગળ ધરી પ્રમાણુથી વિરૂદ્ધ, લોક નીતિથી વિરૂદ્ધ, વિષયો લખાયા હોય તો તે પ્રમાણુ રૂપથી કેવી રીતે માની શકાય ?

તેના ઉદાહરણમાં—આ સૃષ્ટિ કર્તાનોજ વિષય બુદ્ધિ-બ્રહ્માદિક બુદ્ધા બુદ્ધા દેવોના નામથી કેવો વિચિત્ર પ્રકારનો ગોઠવ્યો છે, તે અમારા તરફથી બહાર પડાવેલા “ જૈનેતર દષ્ટિએ જૈન ” નામના પુસ્તકથીજ વિચારવાની ભલામણ કરું છું. અને માત્ર સામાન્ય વાત જ જણાવું છું—મુશ્કેલમાનોના ગ્રંથોમાં સૃષ્ટિના કર્તા ખોદા, ઇંદુપ્રિસ્તીમાં ઇશ્વર, હિંદુ શાસ્ત્રમાં—કેઈ કહે છે કે આ સૃષ્ટિ બ્રહ્માએ રચી, ખીજ-વિષ્ણુને, મહાદેવને, દેવીને, રામને. એમ જેના ભક્તોએ જે દેવ માન્યા તેજ આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પન્ન કરવાવાળા. અને બધાએ પ્રકારની સત્તાવાળા પણ તેજ આ સૃષ્ટિના કર્તાઓમાંનો કયો સર્વ સત્તાવાળો આપણે તારવી કાઢવો.

જૈન ગ્રંથકાર કહે છે કે—આ સૃષ્ટિ અનાદિ કાલથી એકની એકજ પ્રવાહ રૂપથી ચાલતી આવેલી છે. જેમ એકજ દિવસમાં—સવાર, બપોર અને સાંજ. એક વર્ષમાં—શિયાળો, ઉનાળો, અને વર્ષાકાલ રૂપ ચક્ર ફરતથી સદા-કાલ થતાં આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈએ છીએ, તે પ્રમાણે સત્ય યુગાદિક કાલનાં ચક્ર લાંબા કાલવાળાં પુરાણકારોએ પણ બતાવેલાં છે. અને સૃષ્ટિનો ભોગવટો કરવાવાળા અનંતા અનંત રાજાઓ થતા આવ્યા છે અને આગળ પણ અનંતા-ઓજ થવાના. તે પ્રમાણે આ સૃષ્ટિમાં ધર્મના પ્રવર્તકો પણ અનંતા અનંત થઈ ગયા અને આગળ ભવિષ્યમાં પણ થવાના. પરંતુ આ અવસર્પિણીના દુઃખદ કાલમાં વર્તમાન સ્થિતિના કેટલાક ધર્મના પ્રવર્તકોના અનુયાયીઓએ પોતાના માનેલા પ્રભુને આ સૃષ્ટિના કર્તા અને સર્વ સત્તાવાળા લખીને બતાવ્યા તે કલ્પના રૂપે માનવા કે સત્યરૂપના ? આ વાતનો વિચાર સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી પંડિતોને કરવાનો છે ?

જો કે—કુબકાર ઘડો બનાવે છે તોજ બને છે, અને રાજાઓથી રૈયત મર્યાદિત પણે રહે છે. તેમ સૃષ્ટિના કર્તા અને તેના નિયંતા પણ એક હોવાજ જોઈએ. આવા પ્રકારની દલીલો મુકી, પોત પોતાના પ્રભુને સૃષ્ટિના કર્તા, મરજી પ્રમાણે આકાશ અને પાતાલને ગોઠવી ગયેલા, અને પોતાના જેવી સત્તા ધરાવનારોનો નાશ કરીને ગયેલા, એવા પ્રકારના મનાએલા પ્રભુઓમાંના કયા પ્રભુને શ્રેષ્ઠ માનવો ? કુબાર ઘડો બનાવે છે તે આજીવિકાના માટે અને રાજાઓનું

રાત્ર્ય માંઝ શોષના માટે—માટી આદિ અનેક સાધનો મેળવ્યા પછીથીજ તે તે કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. તેમ મુકેતાત્માને આલુચિકા કંઈ ? અને મોંઝ શોષ શી ? આકાશ પાતાલ હતાં નહીં અંધકાર. શેમાં વ્યાપ્યો હશે ? અને તેવા ઘોર અંધકારમાં પ્રભુ પોતે કયા ઠેકાણે અને કેટલા કાલ બેસી રહ્યા પછી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી હશે ? આ બધુ આપણે વિચારવાનું છે કે નહીં અને કેઈ પણ પ્રકારના અંત વિનાની આ વિશાલ પૃથ્વી (સૃષ્ટિ) બનાવવાના સાધનો કયા બ્રહ્માંડમાંથી લાવીને આ દેખીતી સૃષ્ટિમાં મુકયાં હશે ? તેમજ સૃષ્ટિના કરવા વાળાબધાએ ઇશ્વરો જુદી જુદી દિશાઓ બતાવી રહ્યા છે. સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના કાલનું પ્રમાણ કોઈએ ચોક્કસ બતાવ્યું નથી, તો પછી સત્ય વસ્તુના શોધકોને પૃથ્વીના કર્તા કયા ઇશ્વરથી સંતોષ માની લેવો ?

હવે કિંચિત્ આહુ વિષયનો વિચાર—પ્રલય પછી સમુદ્ર ઉપર અંધકાર શાથી ? અને પ્રલય કોને કરેલો ? અને તે કંઈ કંઈ વસ્તુનો ? અને તે કેટલા કાલ રહેલો ? આકાશ પૃથ્વી તો પછી બનાવ્યાં. અંધકાર શેમાં વ્યાપેલો ? તે અંધકારમાં ઇશ્વર કેટલા કાલ સુધીબેસી રહ્યા પછી કયે ઠેકાણે ઇશ્વરે પ્રકાશ થવાનો આદેશ કરેલો ?

માછલાં. પશુ, પક્ષીઓ બનાવી વંશ વૃદ્ધિનો હુકમ કર્યો, તો તે બધા પુણ્ય પાપ વિનાના બનાવ્યા કે પુણ્ય પાપવાળા ? વંશવૃદ્ધિના આદેશથી વૃદ્ધિ થતી આવી તો તે બધા નવા નવા જીવો આજ સુધી કયા ઠેકાણેથી આવતા રહેલા સમજવા ?

ઇત્યાદિક અનેક બાબતો સૃષ્ટિ કર્તાના સંબંધે વિચારવાની છે, તે ન્યાય બુદ્ધિના પડિતોએજ વિચારવી. ઇતિ અનેક બાબતોના વિચાર સ્વરૂપનું પ્રકરણ ૪૧ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૪૨ મું.

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ

પ્રહ્લ્લન સૂરિ કૃત-વિચારસાર પ્રકરણ પૃ. ૧૦૩ થી. ગાથા ૪૭૩ થી ૪૭૬.

પ્રથમ ૧૧ રૂદ્રોનાં નામ-૧ ભીમાવલી, ૨ જીતશત્રુ, ૩ ભદ્ર, ૪ વિશ્વાહલ, ૫ સુપ્રતિષ્ઠ, ૬ અચલ, ૭ પુંડરીક, ૮ અજીતધર, ૯ અજીતનાથ, ૧૦ પેદાલ, ૧૧ સત્યકિસુત, આ અગ્નીઆરે વ્યક્તિઓ રૂદ્રના નામથી જૈન ગ્રંથોમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ તીર્થંકરોના પરમ ભક્ત હોઇ અંગ (વિદ્યા) ના ધારણ કરવાવાલા હતા. આ નામવાલી ગાથા ૪૭૩ અને ૪૭૪ માં આપેલ છે તેમજ અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

તે કયા કયા તીર્થ કરના સમયમાં કેાણુ કેાણુ થયા તે બતાવીએ છીએ. પહેલો ભીમાવલી, પહેલા ઋષભદેવના સમયમાં થયો.

બીજો જિતશત્રુ, બીજા અજિતનાથ તીર્થ કરના સમયમાં થયો.

હવે આગળ ૩ ભદ્ર, ૪ વિશ્વાહલ, ૫ સુપ્રતિષ્ઠ, ૬ અચલ, ૭ પુંડરીક, ૮ અજિતધર, ૯ અજિતનાથ, અને ૧૦ મો પેઢાલ, એ ક્રમથી-નવમા સુવિધિનાથ તીર્થ કરના સમયથી તે સોલમા શાન્તિનાથ તીર્થ કર સુધી, એકેકા તીર્થ કરના સમયથી એકેકા થતા આવ્યા છે ત્યારબાદ અગ્યારમો રૂદ્ર જે સત્યકિસુત છે તે ૨૪ મા તીર્થ કર શ્રી મહાવીર ભગવાનના સમયમાં થયા છે. આ અગીઆરે રૂદ્રોનું કથન દશમા પૂર્વમાં વિસ્તારથી કેહેલું છે. આ અર્થ ગાથા ૪૭૫-૪૭૬ નો કરીને બતાવ્યો છે.

દશમા પૂર્વમાં વર્ણવેલા અગીઆર રૂદ્રોનો કોઠો.

૧૧	રૂદ્રોનાં નામ.	તે કયા કયા તીર્થ કરના સમયમાં થયા.
૧	ભીમાવલી	ઋષભદેવના વખતે ૧
૨	જિતશત્રુ	અજિતનાથના ,, ૨
૩	ભદ્રનામા	સુવિધિનાથના ,, ૯
૪	વિશ્વાહલ	શીતલનાથના ,, ૧૦
૫	સુપ્રતિષ્ઠ	શ્રી શ્રેયાસનાથના ,, ૧૧
૬	અચલ	શ્રી વાસુપૂજ્યના ,, ૧૨
૭	પુંડરીક	શ્રી વિમલનાથના ,, ૧૩
૮	અજિતધર	શ્રી અનંતનાથના ,, ૧૪
૯	અજિતનાથ	શ્રી ધર્મનાથના ,, ૧૫
૧૦	પેઢાલનામા	શ્રી શાન્તિનાથના ,, ૧૬
૧૧	સત્યકિસુત	શ્રી મહાવીરના ,, ૨૪

આ ૧૧ રૂદ્રોના સંબંધે કિંચિત્ વિચાર—

આ અવસર્પિણી કાળમાં એક કોટાકોટિ સાગરોપમનો જે થોથો આરો ગણાવ્યો છે તેમાં જેવી રીતે—૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને બળદેવ, વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુના નવનાં ત્રિક થયાં છે તેવીજ રીતે આ અગીઆર રૂદ્રપણ ગણાવેલા છે. વખતો વખતે ભુલતા ધર્મના માર્ગને બતાવનાર તે તીર્થંકરો, છ એ ખંડના રાજાઓને તાબે કરનાર તે ચક્રવર્તીઓ, ત્રણે ખંડના રાજ્યને તાબે કરનાર જેના હાથેથી મરાય તે વિષ્ણુ (વાસુદેવ) અને જે મરે તે પ્રતિવિષ્ણુ (પ્રતિવાસુદેવ) તેવીજ રીતે અંગ (વિદ્યા) ને મેળવી રૂદ્ર પેદાને કરનાર તે રૂદ્ર સમજવા. પરંતુ તે વ્યક્તિઓ એકની એકજ હતી તેવી માન્યતા જૈનોની નથી. માન્યતા એવી છે કે—જે જીવે જેવા પ્રકારનું પુણ્ય મેળવ્યું તેને તેવા તેવા પ્રકારની પદવી પ્રાપ્ત થઈ છે. આ બધા મોટા હોદ્દાદારોમાંથી કેટલાક તો મોક્ષમાં આલ્યા ગયા અને બાકીના જવાના તેથીજ ગણત્રીમાં લઈ લીધેલા સમજવા. ઇત્યેદં વિસ્તરેણ ઇતિ જૈન પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રો થયાં છે તે બતાવ્યા.

વૈદિકમતે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૬ કા. અધ્યાય ૨૭૬ મો. પત્ર ૩૧૯ થી.

“સુતે કહ્યું કે હાટકેશ્વરમાં અગીઆર રૂદ્રો છે. આ વાત સાંભળીને ઋષિઓ બોલ્યા કે—ગૌરી છે ભર્યા અને સ્કંદ છે જેમને પુત્ર, એવા રૂદ્રતો અમે એકજ સાંભળ્યા છે. સુતે કહ્યું તમારી વાત સાચી છે. રૂદ્રતો એકજ છે, પણ અગીઆર કેવી રીતે થયા તે સાંભલો—

વારાણસીના મુનિઓને હાટકેશ્વરનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થતાં, પહેલો બાણે પહેલું દર્શન હું કરું અને બીજો બાણે પહેલું દર્શન હું કરું. એમ સ્પર્ધા કરતા આલ્યા. હાટકેશ્વરે તેમને અભિપ્રાય બાણીને, તે ઋષિઓને પોતાનું દર્શન એકીસાથે આપવાને માટે—ત્રિશુલ, ત્રણુનેત્ર, જટા, અર્ધચંદ્ર, અને રૂંડ માલાના સ્વરૂપે, પાતાલમાંથી નાગલોકના છિદ્રે એકીસાથે મીકળી, બધા ઋષિઓને જુદે જુદે ઠેકાણે દર્શન આપ્યાં. પેલો બાણે મને પ્રથમ દર્શન મલ્યાં અને પેલો બાણે મને પ્રથમ દર્શન મલ્યાં. એમ બાણી એકાદશે તાપસો પાતાલમાં પેશી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. પછી રૂદ્રે બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે હો તાપસોત્તમ ! હું એકાદશ પ્રકારનો તમારી બક્તિથી તુબ્ધ માન થયો છું, જે તમારી ઇચ્છા હોય તે વરને માગો ? ત્યારે તે તાપસોએ કહ્યું કે—જો આપ તુબ્ધ માન થયા છો તો, આપ અમારા વાસ્તે

આ ઢુનીયામાં અગ્નીઆરે સ્વરૂપથીજ રહો, અમો પણ હાટકેશ્વરમાં રહીને આ-
પણી આરંધના કરીશું. પછી મહાદેવે કહ્યું કે જ્યારે તમારી ઇચ્છાજ એવી છે
તો જ્યો હું પણ આ અગ્નીયારે મૂર્તિઓના સ્વરૂપથી સદાકાળ રહીશ. પણ એક
મૂર્તિથી કેલાસમાં રહીશ, એટલું કહીને ત્રિનેત્ર ભગવાન અદૃશ્ય થઈ ગયા. પછી
તેમની સેવાના કુલોતું બર્ણન છે. આ અધ્યાય શ્લોક ૪૩ થી પૂરો કર્યો છે.
“ આગળ ૨૭૭ માં અધ્યાયમાં-સુતને ઋષિઓએ પૂછ્યું કે વારાણસીથી આવે-
લા બ્રાહ્મણો કયા કયા નામના હતા ? કે જેમની ભક્તિથી એક રૂદ્રનાં અગ્ની-
આર પ્રકારના રૂદ્રો થઈ ગયા ? પછી સુતે કહ્યું કે-૧ મૃગવ્યાધ, ૨ સર્વસંસ, ૩
નિહિત, ૪ મહાયશ, ૫ અજૈકપાદ, ૬ અહિર્બુધ, ૭ પીનાકી, ૮ પરંતપ, ૯
દહન, ૧૦ ઇશ્વર, ૧૧ કપાલી.

આ ઉપર બતાવેલા બ્રાહ્મણો જે નામના હતા તેજ નામ રૂદ્રોનાં પણ
સંખ્યામાં આવ્યાં હતાં. “પછી તે તે રૂદ્રોના નામનાં જ્ઞાન, જપ, કરવાનું વિસ્તા-
રથી લખીને બતાવ્યું છે અને ૨૭૭ માં અધ્યાય પૂરો કર્યો છે.”

કિચિત્ સમીક્ષા-જેનોના અગ્નીઆર રૂદ્રો ઘણા લાંબા લાંબા કાળે
તીર્થંકરોના ભક્તો, લિન્ન લિન્ન વ્યતિકના, તેમજ નામથી પણ લિન્ન સ્વરૂપના
બતાવ્યા છે. આ તરફ વૈદિક મતમાં એકજ સમયમાં એકજ રૂદ્ર ભક્ત
બ્રાહ્મણોના નામથી પ્રસિદ્ધિવાળા લખીને બતાવ્યા છે. તે પણ પાતાળ શેડીને ન
જાણે કયાંથી આવ્યા અને આ વાત કયા કાલમાં બની ? આ માં કેઈપણ પ્રકારનો
પત્તો આપણે મેળવી શકીએ તેમ નથી. આગળ તો વાચકો વિચાર કરીને બતાવે
તે અરે.

પંડિત ગુરૂદત્ત વિદ્યાર્થીનાં લેખો-અનુવોદક અંદ્રશંકર મમૈદાશંકર
પંડ્યા-બીએ. એલ એલ, બી વકીલ હાઇકોર્ટ મુંબાઈ ઇ. સ. ૧૯૧૪ વડોદરા
હુડાણામિત્ર પ્રેસમાં છપાવેલું—

પૃ. ૧૧૮ થી ૧૧૯-શાનપંથ બ્રાહ્મણમાં લખ્યું છે કે—

સહ યાજ્ઞ વલ્કય શાકાલ્યને કહે છે કે—

“ ઇશ્વરનો મહિમા વ્યક્ત કરનાર તેમીશ દેવતાઓ છે-૮ વસું, ૧૧
રૂદ્ર, ૧૨ આદિત્ય, ૧ ઇંદ્ર, અને એક પ્રજાપતિ. કુલ ૩૩

આઠવસુ નીચે મુજબ-૧ અગ્નિ, ૨ પૃથ્વી, ૩ વાયુ, ૪ અંતરિક્ષ, ૫ આદિત્ય, ૬ ઘૌ, ૭ ચંદ્રમા, ૮ નક્ષત્ર, એ આઠવસુ કહેવાય છે. કારણકે-બધ પદાર્થો તેમાં રહે છે, અને જે કંઈ જીવે છે, હાલે ચાલે છે, અને વિદ્યમાન છે, તે સર્વેના નિવાસ તે છે. ॥

૧૧ રૂદ્રો નીચે મુજબ-૧૦ પ્રાણ અને ૧૧ આત્મા આ રૂદ્ર (રૂદ્ર એટલે રહતું તે કપરથી) કહેવાય છે. કારણકે બ્યારે તે દેહ છોડીને જાય છે ત્યારે તે મરી જાય છે. અને મરનારનાં સગ્નઓ રહે છે ॥

૧૨ આદિત્ય તે ૧૨ મહિના જે સમયની ગણતરી કરે છે, તેઓ આદિત્ય એટલા માટે કહેવાય છે કે તેઓ પોતાની અતિથી માસ કરે છે અને તેથી બધા પદાર્થોના વિતરણનો કમ નિર્ણય કરે છે. અર્થાત્ દરેક પદાર્થના સમયનો વ્યય નિર્ણય કરે છે. આદિત્ય એટલે તેવા વ્યયનું કારણ ॥

ઈંદ્ર-એટલે સર્વવ્યાપી શક્તિ અથવા વિદ્યુત.

પ્રજાપતિ-એટલે બ્રહ્મા (અર્થાત્ કલાના માટે આવશ્યક પદાર્થોના સંગ્રહ, અથવા શીખવા શીખવવાને માટે માણેસોનું એકત્ર થવું) એનો અર્થ પશુઓ પણ થાય છે. યજ્ઞ અને પશુઓ પ્રજાપતિ કહેવાય છે. કારણ કે તેવાં કાર્યોથી અને ઉપયોગી પ્રાણીઓથી જગત ને પોતાના નિર્વાહનાં સાધનો મળે છે. ॥

શાકલ્ય પુછે છે કે-“ ત્યારે ત્રણ દેવતા કયા ? ” યાજ્ઞવલ્કય ઉત્તર દે છે કે-“ ત્રણ લોક ” (અર્થાત-સ્થાન, નામ, અને જન્મ) ” તેણે પુછ્યું કે-“ બે દેવતા કયા ? ” યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર દીધો કે “ પ્રાણ અને અન્ન ” તેણે પુછ્યું કે-“ અધ્યર્થ શું ? ” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે-“ અધ્યર્થ એટલે સર્વ વ્યાપી વિદ્યુત જગતને પોષનાર કે જે સૂત્રાત્મા નામે ઓલખાય છે. ॥

છેવટે તેણે પુછ્યું કે એક દેવતા કયો ? યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું-“ બ્રહ્મા ” જેને અહિતિ કહે છે ”

પૃ. ૧૨૦ શતપથ બ્રાહ્મણમાં કહેલા-આઠ વસુઓ તે આઠ સ્થાનો છે, અગ્નીયાર રૂદ્રોમાં-આત્મા અને ઈશ પ્રાણ કે જે મનના સ્વયંભૂ વ્યાપરો કહેવાય તેમનો સમાવેશ થાય છે. ॥

બાર આદિત્યમાં સમય આવી જાય છે ॥ વિદ્યુત્ એ સર્વ વ્યાપી શક્તિ છે. જ્યારે પ્રજાપતિમાં (યજ્ઞ તથા પશુઓ)

મનના ઇછા પૂર્વક વ્યાપારો આવી જાય છે એમ ખણી શકાય.

૫. ૧૨૧-મૈકસ મ્યુલર લખે છે કે-જો આપણે ધાર્મિક શબ્દો વાપરવા હોય તો વેદોનો ધર્મ-અનેકેશ્વર વાદનો છે, અનેકેશ્વર વાદનો નહીં. ઋગ્-વેદના પ્રથમ અષ્ટકના ૨૭ માં સૂકતના અંતમાં છે કે-મહાન્ દેવો તરફ ભક્તિ-ભાવ તથા તેના દેવો તરફ ભક્તિભાવ, નહાનાઓ તરફ ભક્તિભાવ. પૃથ્વી તરફ ભક્તિભાવ અમહોં અને તેટલી ઇશ્વરની ઉપાસના કરીએ છીએ. અમહોં વૃદ્ધ દેવોની સ્તુતિ ન કરીએ તો ? * ૫. ૧૨૨-શરૂઆતમાં હિરણ્યગર્ભા સોનેરી જંતુ-ઉત્પન્ન થયો તે આખા વિશ્વનો જન્મથીજ પતિ હતો. તહેણે પૃથ્વી અને આ-કાશ સ્થાપ્યાં-કયા દેવને અમહોં અમહારે યજ્ઞ અર્પણ કરીએ ? ” મૈકસ મ્યુલર ઇત્યાદિ ॥ ”

આમાં વિચારવાનું કે-શતપથનો લેખ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાય છે તેમાં-અગ્નિ આદિ દેવોને આઠ સ્થાન કહી આઠ વસુ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. ૧૨ આદિત્યથી સમય ધર્મ જણાવ્યો છે. ૧

૧૧ આત્મા સાથે દશ પ્રાણુ તે અગીયાર રૂદ્રો તરીકે બતાવ્યા છે. ઇંદ્ર તે સર્વવ્યાપી શક્તિ, અથવા વિદ્યુત, એમ બે અર્થ બતાવ્યા છે. યજ્ઞ તથા પશુઓને-પ્રજ્વલિત તરીકે ઓળખાવ્યા છે. ૧-

આમાં ફરીથી વિચારવાનું કે-વેદકાલમાં આ તેત્રીશ (૩૩) દેવતાઓ મનાયા હતા અને ઋષિઓ તેમની પ્રાર્થનાઓ કરી-વેદોમાં સૂકતો ને સૂકતો ભરી દેતા. બ્રાહ્મણ કાલમાં-૮ વસુ તે આઠ સ્થાન થયો. ૧૨ આદિત્ય તે-સમય (કાલ) સ્વરૂપ ના થયા. ૧ આત્મા અને તેના દશ પ્રાણુ તે ૧૧ રૂદ્રો થયા. ૧ ઇંદ્ર હતા તે-સર્વવ્યાપી શક્તિ અને વિદ્યુત સ્વરૂપના થયા. અને જે પ્રજ્વલિત હતા તે-યજ્ઞ સ્વરૂપના અને પશુઓના સ્વરૂપના બની ગયા. ૧ આ બ્રાહ્મણ કાલમાં વિષ્ણુનું નામ નિશાન પણ ખોલ કરતાં જનાતું નથી. ૧

હવે આપણે પુરાણ કાલ તપાસીએ-વેદ અને બ્રાહ્મણ કાલ સુધી જે દેવતાઓની સંખ્યા તેત્રીશની હતી તે પુરાણોમાં તેત્રીશ કરોડની થઈ. વેદ કાલમાં ૧૧ રૂદ્રો જુદા સ્વરૂપના હતા, તે બ્રાહ્મણ કાલમાં-દશ પ્રાણુ સાથે એકઆત્મા રૂપે જોડવાયા, ત્યારે, પુરાણોમાં-એકજ રૂદ્ર અગીયાર જનના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ અનેક ઉત્પાતોના મચાવનારા થયા તેનું સ્વરૂપ આ અંતથીજ જોઈ શકાશે. ૧

* જોન મૈકસ ધાર્મિક સુધારો, ભાગ ૩ વૈદિક હિંદુધર્મ.

વેદમાં જે પ્રજાપતિ-સોનાના ઇંડાથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા—તે શત પથમાં યજ્ઞ સ્વરૂપના અને પશુઓના સ્વરૂપથી લખાયા, ત્યારે પુરાણોમાં તેમને જગતની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા ઠરાવ્યા, શત રૂપાને ઘડતાં વ્યભિચારની ઇચ્છા વાળા થયા. તેથી જગો જગો પર વગોવાયા. ભુવો અમારો બ્રહ્મા સંબંધી પૂર્વનો લેખ એટલું જ નહીં પણ બ્રહ્માથી જગતની ઉત્પત્તિ થયાનાં બે ચાર સૂકતો ચારો વેદોમાં પ્રાછળથી ગોઠવ્યાં આ વાત મણીલાલ નલુલાઈ દ્રીવેદીના લેખથી વિચારો. ॥ ॥ વેદમાં વિષ્ણુ છે કે નહીં પણ—શતપથમાં તો નામ નીશાણુ જણાતું નથી, તે વિષ્ણુને પુરાણમાં ને ગીતામાં વારંવાર અવતાર લઈ આ દુનિયા નો ઉદ્ધાર કરવાવાળા કાળીને બતાવ્યા. આ બધી વાતો કયાંથી લાવ્યા અને વિચિત્ર રૂપે થાથી ગોઠવાઈ ? સબજનો ? જરા વિચાર કરીને બેસો ! ॥

જૈન પ્રમાણે મહાદેવજીની ઉત્પત્તિનું સ્વરૂપ.

તીર્થંકરોના સેવકો બે પ્રકારના—અહિંસાદિક વ્રતના પાલકો તે શ્રાવકો અને ભકિતમાત્રનાજ કરનારા તે ભકતો. મહાવીર સ્વામીના ભકતોમાંના એક સત્યકી નામ પશુ ભકત હતો.

તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે:—

વિશાલા નગરીના રાજા ચેટક, તેની છઠી પુત્રી સુજેષ્ઠા—કુમારીજ સાધ્વી થઈ. કોઈ વખત પોતાના મકાનમાં આતાપના લેતી. એવા અવસરમાં—વિદ્યાસિદ્ધ પેદાલા નામનો પરિવાજક—પોતાની વિદ્યા આપવા બ્રહ્મચરિણીના પુત્રરૂપ પાત્ર બોલવા લાગ્યો. તેને રાત્રિના સમયમાં શીતની આતાપના લેતી સુજેષ્ઠાને નગ્નપણ દેખી. તે સંન્યાસીએ પોતાની ધુંધ વિદ્યાથી અંધકાર ફેલાવી, તે સાધ્વીને બેભાન કરી તેની યોનીમાં પોતાના વીર્યનો સંચાર કર્યો. સુજેષ્ઠાને ઋતુધર્મ આવી ગયેલો હતો તેથી તેને ગર્ભ રહી ગયો.

આ વાતની ચર્ચા સાધ્વીઓમાં થવા લાગી. પણ અતિશય જ્ઞાનીના મુખથી તે સંન્યાસીનું કાર્ય સાંભળ્યું એટલે બધાની શંકા દૂર થઈ. સુજેષ્ઠાને પુત્ર થયો તે શ્રાવકોને સોંપ્યો. તેનું નામ સત્યકી રાખ્યું. આ સત્યકી મહાવીર નો ભકત હતો. એક વખત કાલસંદીપક નામના વિદ્યાધરે ભગવાનને પૂછ્યું કે મને ભય કોના થકી છે ? ભગવાને કહ્યું કે સત્યકી નામના છોકરાથી તને ભય છે. કાલસંદીપક તેની પાસે ગયો. અવજ્ઞા કરી પોતાના

પગમાં ઘાડ્યો પણ તેના પિતા પેઢાલે છોડાવ્યો. અને પોતાની બધી વિદ્યાઓ તેણે સત્યકીને આપી. સત્યકી શેહિણી વિદ્યાનું સાધન કરવા લાગ્યો.

મહારેહિણી વિદ્યા સાધવામાં સત્યકીનો આ સાતમો ભવ થયો છે. આ શેહિણી વિદ્યાએ પાંચ ભવસુધી તો સત્યકીના જીવને મારી નાંખ્યો. અને છઠ્ઠા ભવમાં એને સાધવાની ઇચ્છા પણ ન થઈ. પરંતુ આ સાતમા ભવમાં વળી વિદ્યા સાધવાનો ઉદય કર્યો. તેની વિધિ નીચે પ્રમાણે.

અનાથ મૃતક મનુષ્યને ચિતામાં બાળે અને લીલા ચામડાને પોતાના શરીર ઉપર વીંટીને ડાળા પગના અંગુઠાના આધારે ઉભા રહી જ્યાં સુધી પેલી ચિતાનાં લાકડાં બળે ત્યાં સુધી તે વિદ્યાનો બપ કરે. એવી રીતે સત્યકી તે શેહિણી વિદ્યાને સાધી રહ્યો હતો. તેવા અવસરમાં કાલસંદીપક વિદ્યાધર પણ ત્યાં આવી ચઢ્યો, તેને પેટ્ટી ચિતામાં લાકડાં નાખ નાખ કર્યાં તેથી તે અગ્નિ સાત દિવસ સુધી બળતી રહી ત્યાં સુધી સત્યકી-વિદ્યાનો બપ કરતો હતો. આવા પ્રકારનું તેનું ધૈર્ય જોઈ શેહિણી વિદ્યા હાજર થઈને વિધનકારક તે કાલસંદીપકને હઠાવ્યો અને સત્યકીને કહ્યું કે હું તને સિદ્ધ છું. તું બોલ કે તારા શરીરમાં હું ક્યાંથી પ્રવેશ કરું? તેની માગણી પ્રમાણે વિદ્યાને મસ્તકમાંથી પ્રવેશ કરતાં ત્યાં ખાડો પડી ગયો પણ તુષ્ટમાન વિદ્યાએ તે સ્થાનમાં નેત્ર બનાવી દીધું, તેથી તે સત્યકી વિદ્યાધર ત્રણ નેત્રવાળો પ્રસિદ્ધ થયો.

પછી તેને પોતાની માતા રાજકુમારી કન્યાને બગાડનાર પોતાના બાપ પેઢાલને પણ અન્યાયી જાણીને માર્યો. તેથી લોકોએ તેનું નામ રૂદ્ર (ભયાનક) પાડ્યું. હવે પેલા કાલસંદીપકને વૈરી જાણી તેની પાછળ પડ્યો. તે ભાગી નાહો સત્યકી તેની પાછળ પડ્યો. તે ઉંચો, નીચો, ઘણો ભાગ્યો. છેવટે તેને સત્યકીને ભુલાવામાં નાખવા વિદ્યાથી ત્રણ નગરો બનાવ્યાં પણ સત્યકીએ પોતાની વિદ્યાથી તે ત્રણે નગરોને બાળી ભસ્મ કરી નાખ્યાં. કાલસંદીપક ત્યાંથી ભાગી લવણ સમુદ્રના પાતાલ કલશમાં આડ્યો ગયો. છેવટે સત્યકીએ ત્યાં જઈને પણ તેના પ્રાણ હરી લીધા. અને તેથી તે વિદ્યાધરોનો ચક્રવર્તી થઈ પડ્યો.

આ સત્યકીને તીર્થંકરોની ઉપર ભક્તિ હોવાથી ત્રણે સંધ્યાએ તીર્થંકરોને વંદના કરી નાટક કરતો. તેથી આ સત્યકીનું નામ ધંદ્રે-મહેશ્વર આપ્યું. હવે આ મહેશ્વરને બે શિષ્યો થયા. એક નંદીશ્વર નામે અને બીજો નાંદીયા નામે હતો. જે આ બીજો શિષ્ય નાંદીયા નામે હતો તે પોતાની વિદ્યાથી બળદનું રૂપ બનાવી લેતો. તેના ઉપર ચઢીને મહેશ્વર અનેક કીડા કતકલ

કરતો. આ મહેશ્વર મહાવીરનો ભકત હતો, તેમજ કામી પણ પૂરો હતો. બ્રાહ્મણોની સાથે તેને વૈર થઈ ગયું હતું તેથી બ્રાહ્મણોની કુમારી કન્યાઓ સાથે લોકોની અને રાજાઓની વહુ બેન બેટીઓ સાથે કામકોડા કરતો રહેતો, પણ તેની પાસે વિદ્યાઓનું બળ હોવાથી કોઈ બોલી શકતા નહિ. અગર કોઈ તકરાર કરતું તો આ સત્યકી તેને મારી જ નાખતો. વળી આ મહેશ્વરે વિદ્યાના બળથી એક પુષ્પક નામનું [વમાન બનાવ્યું] હતું, તેમાં બેસી ઇચ્છા પ્રમાણે ફરતો.

એક વખત આ મહેશ્વર ઉજ્જયન નગરમાં ગયા છે. ત્યાં ચંદ્રપ્રદ્યોત રાજાની એક શિવા નામની રાણીને છોડી બીજી બધી રાણીઓની સાથે ભોગ કર્યો અને તેવોજ ત્રાસ તે શહેરમાં વર્તાવ્યો તેથી ચંદ્રપ્રદ્યોતને ઘણીજ ચિંતા થઈ અને આને મારવાનો ઉપાય સોધવા લાગ્યો. પણ તેની વિદ્યાના આગળ કોઈનું કાંઈ ચાલી શકતું નહિ.

આ ઉજ્જયનમાં—ઉમા નામની એક વેશ્યા ઘણીજ રૂપાળી હતી, તે પોતાની પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે ધન લેતી, તેની સાથે ભોગ કરતી. એક દિન આ મહેશ્વર તેને ઘેર જઈ ચઢ્યો. તે ઉમાવેશ્યાએ બે પુલો બનાવી તે મહેશ્વરના આગળ મૂક્યાં, એક બીલેલું અને બીજું કલી રૂપનું, મહેશ્વરે બીલેલા પુલ તરફ હાથ પ્રસાર્યો પણ ઉમાએ કલી રૂપનું ફૂલ હતું તે આપીને કહ્યું કે આ ફૂલ તારા યોગ્ય છે. મહેશ્વરે પૂછ્યું કે આ કમળ મારા યોગ્ય સાથી ? ત્યારે ઉમાએ ખુલાશો કર્યો કે તું તો કુમારી કન્યાઓનો ભોગી છે, હું બીલેલા ફૂલ જેવી છું. ત્યારે મહેશ્વરે કહ્યું કે—તું મને ઘણી વલ્લભ છે. એમ કહી તેની સાથે ભોગ કરવા લાગ્યો અને તેનાજ વશમાં થઈને રહ્યો. ચંદ્રપ્રદ્યોત રાજાને ખબર પડતાં તે ઉમાને બોલાવી, ઘણું ધન આપી સત્કાર કરીને કહ્યું કે—તું મહેશ્વરને એટલું પૂછી લે કે કોઈ એવો સમય છે કે તમારી વિદ્યા તમારી પાસે રહેતી ન હોય ? ત્યાર પછી પ્રસંગોપાત ઉમાએ પૂછ્યું અને મહેશ્વરે કહ્યું કે—ભોગ કરતી વખતે મારી વિદ્યાઓ મારી પાસે રહેતી નથી. ઉમાએ આ વાતની ખબર ચંદ્રપ્રદ્યોતના રાજાને આપી. રાજાએ ઉમાને કહ્યું કે—જે વખતે તારી સાથે ભોગ કરશે તે વખતે અમે તે મહેશ્વરને મારીશું. ઉમાએ કહ્યું કે મને મારો તો ? રાજાએ કહ્યું તને મારીશું નહિ. પછી રાજાના માણસો તે વેશ્યાના ઘરમાં છુપાઈ રહ્યા. મહેશ્વર ભોગ કરવા લાગ્યો કે તરતજ તે માણસોએ મહેશ્વર અને ઉમાને કાપી નાખ્યાં અને તે બધા નગરના ઉપદ્રવની શાન્તિ કરી નાંખી. હવે મહેશ્વરની બધી વિદ્યાઓ નંદીશ્વર નામનો શિષ્ય બાણુતો હતો. તેણે ગુરૂની વિટંબના થગેલી

બાણી, ઉજ્જયન ઉપર મોટી શિલા વિદ્યાથી બનાવી અને કહેવા લાગ્યો કે “અરે મારા દાસો ? હવે તમે કહાં બસો ?” હું તમોને સર્વેને મારીશ, હું સર્વ શક્તિવાળો છું તેથી કોઈનો મારેલો મરવાનો નથી. આવી આવી બધી વાતો સાંભળતાં લોકો ભયભીત થઈ, તે નંદીશ્વરની આજીજ કરી તેના પગમાં પડી અપરાધની ક્ષમા માગી, છેવટે નંદીશ્વરે કહ્યું કે જો તમે ઉમાની ભગમાં મહેશ્વરનું લિંગ સ્થાપન કરી પૂજન કરવાનું કબૂલ રાખો તોજ તમોને જીવતા છોડું. ભયના માર્યા તે નિઃસત્ત્વ લોકોએ તે પ્રમાણે ભગલિંગનું સ્થાપન કરી પૂજવા માંડ્યું અને પોતાનો બચાવ કરી લીધો. ત્યારબાદ નંદીશ્વર ગામગામમાં જઈ લોકોને ડરાવી ડરાવીને ભગ અને લિંગ સ્થાપાવી પૂજાની પ્રવૃત્તિ ચલાવી.

ઉપર પ્રમાણે મહાવીરના ભક્ત મહેશ્વરની ઉત્પત્તિ જૈન અંથકારોએ બતાવેલી છે.

આમાં આપણે વિચારવાનું એ છે કે-જો કે વિદ્યાના બળથી સત્યકી વિદ્યાધર મહેશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો ખરો પણ તદ્દન મર્યાદા રહિત નીતિયા બહારનોજ હતો. તે વખતના નિઃસત્ત્વ લોકોએ પોતાના બચાવ માટે અકાર્ય કયું. જેમ મ્લેચ્છોના ઉપદ્રવથી આર્યો મ્લેચ્છો બન્યા તે કાર્ય શું યોગ્ય તરીકે થએલું મનાશે ? યોગ્ય તો નજ મનાય તે પ્રમાણે આ કાર્ય બનેલું છે.

પણ આ બાબતમાં આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે-આ સત્યકીનાં મર્યાદા વિનાનાં તદ્દન અયોગ્યાચરણોને વિચિત્ર પ્રકારનાં લખી પુરાણકારોએ લોકોને પરમેશ્વર તરીકે મનાવવા કયા વિચારથી પ્રવૃત્તિ કરેલી માનવી ? આ સત્યકીને મહાદેવ ઠરાવવા પુરાણકારોએ જે જે લેખો લખ્યા છે તેમાંના કેટલાક ટુંક ટુંક વિચારો લખીને પુરાણોના લેખકોનો અને એ મહાદેવની યોગ્યાયોગ્યનો ખ્યાલ કરવાનું વાચકોને સોંપીશ.

વૈદિક મતે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ પછી મહાદેવ વિષયની માન્યતા.

પ્રચલિત વૈદિક મતમાં-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણ દેવોને સર્જક, પાલક અને સંહારકના ગુણવાલામાની પુરાણકારોએ પ્રધાનપણે બતાવ્યા છે. છતાં પણ બ્રહ્માના તેમજ વિષ્ણુના વિષયમાં અનેક મતો પડી ગયેલા છે. તેમાંથી કેટલાએક મતો અમારા બાણવા પ્રમાણે લખીને બતાવતા આવ્યા છીએ તેથી હવે આ ત્રિજા મહાદેવના વિષયને જાણવાની દૃષ્ટિ પણ સ્વાભાવિકજ થાય. તેના સંબંધે કિંચિત વિચાર પુરાણકારોના લેખોથીજ કરીને બતાવીએ છીએ.

સ્કંદપુરાણ. ખંડ. પહેલો. અધ્યાય ૧૩ મો, પત્ર ૧૦૧, શ્લોક ૪૨ મો.

શિવશક્તિમયં હ્યતત્ પત્યક્ષં દશ્યતે જગત્ ॥

લિંગાકેચ ભંગાકેચ નાડન્યદેવાંકિતં ક્વચિત્ ॥ ૧૬૨

ભાવાર્થ—આ બધી દુનીયા શિવરૂપે અને શક્તિરૂપે, પ્રત્યક્ષપણે દેખાઈ રહી છે ? તેનું પ્રથમ ચિન્હ લિંગરૂપથી જુવો, અને બીજું ચિન્હ ભગ રૂપનું છે તે જુવો. લિંગ અને ભગના સ્વરૂપ સિવાય બીજું કોઈપણ વિશેષ ચિન્હ દુનીયામાં છે ? કેહેવું જ પડશે કે નથી. માટે લિંગની અને ભગની પૂજા છોડીને જે બીજા જુવો જગો જગોપર ભટકે છે, તેમનો નિસ્તાર કોઈ પણ પ્રકારથી થવાનો જ નથી. એવી રીતે આ વિષયમાં ઘણા દાખલાઓ આપીને પુષ્ટ કરીને બતાવેલો છે. ॥

આમાં જરા વિચારીએ—દક્ષિણમાં કહેવત છે કે “ દગડ એટલા દેવ ” આ સ્કંદપુરાણનો લેખ જોતાં લિંગનાં ચિન્હવાળા પુરૂષો અને ભગના ચિન્હવાળી સ્ત્રીઓ તેમાં—માણસો, પશુઓ, પંખીઓ વિગેરે આવી જાય છે, તે બધાં શું મહાદેવ તરીકે મનાય ખરાં ? કેમકે ઉપરના લેખમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે લિંગની અને ભગની પૂજાને છોડી જે બીજાની પૂજા કરવાળા છે તેનો નિસ્તાર થવાનું જ બતાવ્યું નથી. વળી કાંચલીઓ મત (કૌલિક મત) જે દુનીયામાં આલી રહ્યો છે તે શું સ્કંદપુરાણના લેખથી ઉદ્ભવ્યો હશે ? એવો વિચાર સહજ થઈ આવે છે. વળી પણ બ્રહ્મ પ્રકરણમાં મહાદેવજીની ડાબી, જમણી બુજથી બ્રહ્મા વિષ્ણુની ઉત્પત્તિ જે અમોઝો આ સ્કંદપુરાણના આઠમા અધ્યાયથી લખીને બતાવી છે તે ન જાણે કયા વિચારથી લખીને બતાવી માનવી ? તેનો વિચાર કરવાનું પણ વાચકવર્ગને સોંપુ છું.

શિવ પાર્વતીની ઉત્પત્તિ બ્રહ્માના ક્રોધથી.

પદ્મપુરાણ પ્રથમ સર્ગિત ખંડ. અધ્યાય ૩, પત્ર ૭, શ્લોક ૧૭૧ થી ૧૭૪

“ ત્રણ લોકને બાળી મારે એવો બ્રહ્માને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેમના કપાલથી મધ્યાન્હ સૂર્યના જેવો રૂદ્ર અર્ધોગના સહિત ઉત્પન્ન થયો. બ્રહ્માએ તેમને કહ્યું કે તમે બન્ને જુદાં પડો ? એટલું કહી બ્રહ્મા અંતર્ધાન થઈ ગયા. ત્યાંથી સ્ત્રી અને પૃથ્વીની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ. ઇત્યાદિ ” (મતમીમાંસા પૃ. ૬૪)

આમાં કિચિત્ વિચાર—બ્રહ્મ પ્રકરણમાં પૃ. ૧૮૯થી સ્કંધ પુરાણનો જે લેખ અમોઝો આપ્યો છે તેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે—યુગના આદ્યમાં

પ્રકરણ ૪૨ મું. અમ્હાના કોવથી શિવ પાર્વતી. તેના મસ્તકોની માલા. ૪૦૯

મહાદેવજી નિર્વિકલ્પ બેઠા હતા. તેમને જગત્ પેદા કરવાની ઇચ્છા થતાં. તેમના હાથા જમણા અંગથી બ્રહ્મા એને વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થઈ ગયા, ત્યારબાદ બ્રહ્માથી બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયા પછી એ ત્રણે દેવોમાં મોટા અને નાના, કોણે માનવા તે સંબંધી મોટો ઝગડો બગ્યો છે. ઇત્યાદિક વિશેષ ત્યાથી બેઠા લેવું.

આ ત્રણે દેવોના વિષયમાં આવા આવા પ્રકારના વિચિત્ર લેખો બોતાં નતો બ્રહ્માનો, કે નતો વિષ્ણુનો, તેમજ નતો મહાદેવજીનો, પણ ખરે પત્તો મેળવી શકાય છે. તો પછી આ બધા પુરાણકારોએ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થવાનો પ્રકાર કયે ઠેકાણેથી મેળવેલો સમજવો? આ વિષયમાં બુદ્ધો જૈનોની માન્યતાવાળું જગત્ પ્રકરણ બીજાથી અને તેનીજ સાથમાં આપેલું પ્રકરણ ચોથું વૈદિકોની માન્યતાવાળું જગત્ અને પછી કરે સત્યાસત્યનો વિચાર? હાથમાં કંકણ હોય તો પછી આરસીની જરૂર શી? સુસેધુ કિમધિકેન.

પાર્વતીના મસ્તકોની માલા ધારી શિવ.

શંકાકોષ શંકા ૨૨૨ મી. પૃ. ૩૦ બુદ્ધો ગણેશ પુરાણનો લેખ

“ એક વખતે મહાદેવજીને પાર્વતીએ પુછ્યું કે આપ આ મુંડ-માલા શા માટે ધારણ કરો છો? આ વખતે મહાદેવજી કાંઈ બોલ્યા નહિ, તેથી પાર્વતીએ હઠ પકડી, તેથી મહાદેવજીએ કહ્યું કે જ્યારે જ્યારે તું મરી જતી ત્યારે તારાં મસ્તક કાપી કાપીને આ મુંડમાલામાં પરોવું છું. અને તે પહેરું છું તે ઉપરથી પાર્વતીજીએ કહ્યું કે શું ત્યારે આપ મરતાજ નથી. આ ઉપરથી મહાદેવજીએ કહ્યું કે મને ઇશ્વરે એક મંત્ર બતાવ્યો છે તેથી હું મરતો નથી (શું ત્યાં મહાદેવ પોતે ઇશ્વરતો નહીજ, તેમનો ઇશ્વર પણ કોઈક બીજોજ જણાય છે ખરે કે?) ત્યારે પાર્વતીએ કહ્યું કે એ મંત્ર મને બતાવો, ત્યારે મહાદેવે કહ્યું કે—તમને બતાવ્યાથી બધા પાહાડના જીવો સાંભળે અને તેથી તેઓ અમર થઈ જશે. પાર્વતીએ કહ્યું—શું આટલા પાહાડના જીવોને નસાડી મેલવાની આપનામાં શક્તિ નથી? તે ઉપરથી મહાદેવે ઘણા જોરથી—ઠમરું વગાડ્યું કે જેના ભારે અવાજથી તમામ જીવ નાસી ગયા. માત્ર એક ઈંડુ કે જે પુટવાની તૈયારીમાં હતું તેનાથી નાસી જવાયું નહિ. ત્યાર બાદ પાર્વતીને મંત્ર સાંભળાવવા માંડ્યો. થોડીવાર પછી સાંભળતે સાંભળતે પાર્વતી સુઈ ગયાં. તે વખતે પેલું ઈંડું કુટ્યું અને પાર્વતીને બહલે તેને હુકારો દેવો શરૂ કર્યો. પછીથી થોડીવાર પાર્વતી બગી અને કહ્યું કે—મહારાજ! મેં તો થોડું ચરિત્ર

સાંભળ્યું અને ફલાણી જગોથી ખાકી છે તેા ફરીથી સંભળાવશે, ત્યારે મહાદેવે કહ્યું કે હું કારે કોણે ભર્યો, તે ઉપરથી મહાદેવે ત્રિભુ નેત્ર ખેલીને જોયું તેા પેલું ઇંડુ દેખાયું. તેથી તેને શિક્ષા કરવા મહાદેવ દોડયા. ઇંડુ અગાધી નાહું અને એક સ્ત્રીના મોઢામાં પેસી ગયું અને પુનઃમાઘ માસમાં છોકરારૂપે થઈને પેદા થયો, શું આ વાત સંભવિત છે ? ”

આ લેખમાં ઉદ્ભવતા કિંચિત્ વિચારો—

“ સુડમાલાના ચિન્હથી રાક્ષસપણું કે ઇશ્વર પણું ? તેવાને તેવા સ્વરૂપથી પાર્વતી જન્મ લેતી ત્યારે બીજા જીવો કેવા સ્વરૂપથી જન્મ લેતા માનવા ? તેવાને તેવા સ્વરૂપથી જન્મ થતા હોય તેા દાનનાં અને શ્રાદ્ધનાં ફળ ખોટાં માનવાં કે ખરાં ? લિંગનો છેડો ન લાવતાં પ્રમહાએ અને વિષ્ણુએ-નશવનેજ મોટા માની લીધા હતા, તેા હવે આ ચોથો ઇશ્વર કયો હતો કે જેનાથી શિવે મંત્ર મેળવ્યો ? સર્વજ્ઞ એવા મહાદેવ-જ્ઞાનથી કે બે નેત્રોથી જોઈ શક્યા નહિ તેથી ત્રાભુ નેત્ર ખેલવાની જરૂર પડી કે ? આવી રીતે ચારે બાજુથી વિચારોને જીવો આવા પ્રકારના લેખો કેવળ કલ્પિત માન્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય છે ? ”

ગળે ખોપરીનો હાર, માંસ-મંદિરાના સેવી શિવ.

(૧) “ મહાદેવની સવારી પોઠીઓ, ગળે આભૂષણ સર્પો, સુડદાની ખોપરીઓનો હાર, માથા ઉપર ચંદ્રમાનું હોયું શું સંભવિત હોઈ શકે ? (શંકા કોષ. શંકા ૬૬ મી. પૃ. ૧૩)

(૨) શિવપુરાણ-ધર્મ સંહિતા. અધ્યાય ૧૦ માં (મ. મી. પૃ ૫૫)

“ શિવજીના વિષયમાં ઘણું અયોગ્યપણાથી લખાએલું છે પણ શ્લોક ૧૭૫, ૧૭૬ માં તેા માંસ-મંદિરા ખાધા પીધાનું લખી દીધું છે ”

(૩) મત્સ્ય પુરાણ. અધ્યાય ૪૭ મો. શ્લોક ૧૪૪નો ભાવાર્થ.

“ શુકાચાર્ય શિવજીની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે—

“ માંસના ભક્ષણ કરવાવાળા, સર્વભેદ, વિદ્યુત્, વ્યાવૃત્ત, વારંદ પુષ્ટિ કરવાવાળા એવા તમોને નમસ્કાર છે. ” (મ. મી. પૃ. ૧૨૪)

શિવ લિંગના અનેક ચમત્કાર.

લિંગ ત્રુટી ત્રણ લોકમાં પસર્યું તેથી પૂજાયું.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૧ લો, અધ્યાય ૬ નો, કિંચિત્ ભાવાર્થ

શંકરની પૂજા છોડીને લિંગની પૂજા કેમ? તેનું કારણ જણાવતાં જણાવ્યું છે કે—નસપણે શંકર ભિક્ષાને માટે ગયા. ત્યાં મુનિઓની સ્ત્રીઓ મોહિત થઈ તેમની પાછળ ચાલીઓ, બહારથી આવતાં શૂન્યાશ્રમ દેખી ઋષિઓએ પાછળથી જઈને શિવને શાપ આપ્યો, તેથી લિંગ ત્રુટી પડ્યું અને ત્રણે લોકમાં પ્રસરી ગયું.

ચકિત થયેલા દેવોએ—બ્રહ્માની અને વિષ્ણુની પ્રાર્થના કરી. તેથી બ્રહ્મા સ્વર્ગમાં અને વિષ્ણુ પાતાલમાં તેનું મૂળ શોધવાને નીકળ્યા, પણ બ્રહ્મા મેરૂ પર્વત સુધી ગયા ત્યાં ગાય અને કેતકી બે મહ્યાં. તેની સાથે પાછા આવી લિંગને અંત લાવ્યાની જૂઠી સાક્ષી ભરાવી અને સાથે ભૂગુ આદિ પણ મહ્યા. તેથી ગાયને અપવિત્રતાનો, કેતકીને સ્વોપરિ નહિ ચઢવાનો અને બ્રહ્મા આદિને અપૂજ્યતાનો મહાદેવે શાપ આપ્યો. ત્યાર બાદ બધાએ લિંગને શરણે ગયા ત્યાંથી લિંગની પૂજ્યતા પ્રવૃત્તિ. ” ઇત્યાદિ.

આ લેખમાં પણ થોડો વિચાર—પુરાણકારોએ—શિવનું સ્વરૂપ ભયાનક બતાવેલું છે તો પછી મુનિઓની સ્ત્રીઓ શાથી મોહી પડીયો? મુનિઓના શાપથી શંકરનું લિંગ ત્રુટીને ત્રણ લોકમાં પ્રસર્યું, ત્યારે શકિતમાં વધારે શંકર કે મુનિઓ? નાના મોટા જીવોના ઘાટ ઘડવાના પૂર્ણ જ્ઞાનવાળા બ્રહ્મા ત્રણ લોકમાં પસરેલા લિંગને જ્ઞાનથી જોઈ શક્યા નહિ, પણ જાતે ફરીને પણ જોઈ શક્યા નહી. તે જરા આશ્ચર્ય જેવું ન ગણાય?

જેમ કેઈ અજ્ઞાનપણે અફળાતો ફૂટાતો અનેક જણોનો અપરાધી થઈ પડે તેવા હાલ શું બ્રહ્મજ્ઞાનીઓના થાય? આ ત્રણ દેવોમાંના એકપણ દેવનો ખરો પત્તાજ નથી મળી શકતો તો પછી આ બધી વાતો કયા ઠેકાણેથી લઈને લખાઈઓ? તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરે છું.

લિંગોત્પત્તિનું સ્વરૂપ.

સ્કંદપુરાણ નગર ખંડ. ૬, અધ્યાય ૧ લો, લિંગોત્પત્તિ વર્ણન. પ્રથમ લિંગને બ્રહ્માદિકોએ પૂજ્યું.

આનર્ત વિષયે તાપસોના આશ્રમમાં-રૂદ્ર ભગવાન નગ્ન રૂપે ભિક્ષાને માટે ગયા. એટલે ઋષિઓની સ્ત્રીઓ મોહિત થઈને પાછળ ફરવા લાગીઓ. પછી ક્રોધમાં આવેલા ઋષિઓએ કહ્યું કે-અરે પાપી ! તેં તો અમારા આશ્રમની વિંટબનાજ કરી, તેથી તારું લિંગ તુટી પડે ? એમ શાપની સાથેજ મહાદેવનું લિંગ તુટીને જુદું પડ્યું અને ધરતીને ભેદીને પાતાલમાં પેસી ગયું. મહાદેવ પણ લલ્લિત થઈ બાલકનું રૂપ ધરીનેલિંગના રસ્તે પાછળ ચાલ્યા ગયા. એટલે ત્રણે લોકમાં મોટા ઉત્પાતની સાથે બલભટ્ટાજ થઈ ગયો, એટલુંજ નહી પણ ભયભ્રાંત થયેલા દેવો-ઈંદ્ર વિષ્ણુ આદિકને શાથમાં લઈ બ્રહ્માની પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે-હે બ્રહ્મ ! આ શું પ્રલય કાળ આવ્યો ? પછી ધ્યાનથી તપાસી બ્રહ્માએ કહ્યું કે-અરે આતો પેલા ઋષિઓના શાપથી લિંગ તુટી પડ્યું તેનો ઉત્પાત છે અને તેથી ત્રણે લોક વ્યાકુળ થઈ ગયેલું છે ? હવે ત ઉત્પાતની શાન્તિના માટે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ બધાએ દેવો તે બીલના માર્ગે પાતાલમાં ગયા, ત્યાં મહાદેવજીને બાળકરૂપે સુતેલા જોયા. પછી દેવોએ સ્તુતિ કરી કે હે મહાદેવ ? બ્રહ્મારૂપે તો અને વિષ્ણુરૂપે તો તું એકજ છે, એટલુંજ નહિ પણ તારા વિના હનીયામાની કેમ વસ્તુજ નથી. માટે કૃપા કરી લિંગને ધારણ કરો. શિવે કહ્યું દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણો પૂજવાનું કબ્જ કરે તો ધારણ કરે. પછી બ્રહ્માએ કહ્યું કે-પ્રથમતો હુંજ પૂજ્ય તો પછી બીજા બધા પૂજે તેમાં નવાઈ શી છે ? પછી ત્યાં પાતાલમાં પેસીને-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને ઈંદ્રાદિકોએ મંત્રીને પ્રથમ મહાદેવના લિંગની પૂજા કરી. ઇત્યાદિક વિશેષ. અંક ૬ ઠાના, અધ્યાય ૧ લાઘી જુવો.

“ આગળ એજ અંડના બીજા અધ્યાયમાં જણાવ્યું છે કે-તે લિંગને ઉપાડીને બહાર કાઢતાં તેની સાથે પાતાલ ગંગા પણ બહાર નીકળી આવી અને ચંડાલપણાને પ્રાપ્ત થયેલા ત્રિશંકુ નામનો રાજા તેમાં સ્નાન કરીને રાજ્યને ઉચિત શરીરવાળો થઈ ગયો ઇત્યાદિ. ”

આ બાબતમાં કિંચિત્ વિચાર-પ્રથમ સ્કંદ પુરાણના લેખથીજ જોયું હતું કે-લિંગ તુટ્યા પછી ત્રણે લોકમાં પસ્યું અને દેવતાઓની પ્રેરણાથી બ્રહ્મા સ્વર્ગમાં અને વિષ્ણુ પાતાલમાં પત્તો મેળવવા ગયા, પણ પત્તો મેળવ્યા વગરજ પાછા આવ્યા હતા. ફરીથી આ સ્કંદપુરાણવાળો જણાવે છે કે-લિંગ તુટીને જુદું પડતાં ધરતીને ભેદીને પાતાલમાં પેડું, શિવજી પણ તેજ લિંગના રસ્તેથી પાતાલમાં જઈને સુતા. ભયથી દેવોએ બ્રહ્માને જઈને પુછ્યું. ધ્યાનથી

તપાસી બ્રહ્માએ લિંગ ત્રુટયાથી ઉત્પાત થએલો બતાવ્યો. આ ઉત્પાતની શાન્તિને માટે બ્રહ્માદિ બધાએ દેવો તે લિંગનાજ માર્ગે પાતાલમાં ઉતર્યા. સ્તુતિ કરીને સુતેલાનેજગાડયા અને ફરીથી લિંગ ધારણ કરવાને વિનંતિ કરી, શિવે બ્રહ્માદિકની પાસેથી પૂજવાનું કબૂલ કરાવી લિંગને ધારણ કર્યું. આગળના અધ્યાયમાં જણાવ્યું છે કે-લિંગને બહાર ખેંચી કાઢતાં સાથે પાતાલ ગંગા પણ બહાર આવ્યાં. વિજયના ૧૬ મા અવતાર એવા વ્યાસે અહાર પુરાણો લખ્યાં. એમ માની શકાય ખરું ?

પાર્વતીના ક્રોધનો સિંહ, તેનું સિંહેશ્વર થવું.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૫ મો. અધ્યાય ૫૫ મો. શ્લોક ૩૬ નો સાર, પત્ર ૧૩૫

“ પાર્વતીને મહાદેવ કહી રહ્યા છે કે-તેં મારા માટે તપ કર્યો. તપના પ્રભાવથી બ્રહ્મા આવ્યા, ખેટી ? તારે શું જોઈએછીએ ? તેં કહ્યું પતિ તો છે પણ વશ કરવાને આહું છું. બ્રહ્માએ કહ્યું બા ? વશ થશે. તેં કહ્યું ક્યારે ? બ્રહ્માએ કહ્યું કોઈ કાલમાં, એટલે તને ક્રોધ થયો. તે સિંહનું સ્વરૂપ ધરીને બહાર આવ્યો અને તે તારૂંજ ભક્ષણ કરવાને ફૂધો, પણ તપના પ્રભાવથી તને જોવાને સમર્થ થયો નહિ. પછી તને દયા આવી તેથી તેં સ્તનોથી ફૂધ પાડ્યું. તે સિંહ તારા તેજથી બળતો કહેવા લાગ્યો કે મેં દુષ્ટ ભાવથી તને ખાવાનો વિચાર કર્યો તેથી મારે નરકમાં જવું પડશે. પછી તેં કહ્યું-પાપનો નાશ કરવાવાળા મહાકાલ તીર્થમાં બા. પછી તે સિંહ ત્યાં જઈ લિંગનાં દર્શન કરી દિવ્ય શરીરવાળો થઈ ગયો. પછી દેવોની સાથે બ્રહ્મા ત્યાં આવ્યા અને પાર્વતીને કહ્યું કે-તારા ક્રોધથી ઉત્પન્ન થએલો સિંહ છે તે તારું વાહન થશે. ઇત્યાદિ “પછી સ્વાગળ સિંહેશ્વર લિંગનું મહાત્મ્ય વર્ણન કરેલું છે. ”

આમાં વિચાર-ખેટીને દેખતાં બ્રહ્માચ્યૂત થયા. ત્રણ દેવામાંના એક પણ દેવનો ખરો પત્તો મેળવ્યા વિના શિવજીનો ભાષેલો ભૂતકાળ, બ્રહ્માએ આપેલો વર, વિના કારણ પાર્વતીનો ક્રોધ, તે ક્રોધનો સિંહ થઈ પાર્વતીજીને મારવા ગયાનું સત્ય માની શકાય ? જ્યારે આ બધું વિચારવાનું રહે છે, ત્યારે તેણે ધવડાવીને શાન્ત કર્યાનું કેમ માની શકાય ? કહાય તે વખતના ભદ્રિક શ્રદ્ધાળુ લોકોએ-આ કથા સાંભળી સિંહેશ્વર લિંગનું સ્થાપન કર્યું હોય, તો તેમાં આપણે ખીજે વિચાર શું કરી શકીએ ? નજ કરી શકીએ. તો પણ આ કથાનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું કે જેથી સત્યથી વંચિત ન રહીએ.

૪ લિંગનો પત્તો બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ પણ મેળવી શક્યા નહિ.

શિવપુરાણુ વિદ્યેશ્વર સંહિતા. અધ્યાય ૬-૭ માં બુવો.

“ અગ્નિ સમાન તેજસ્વી લિંગનો અંત લેવા-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ઉપર અને નીચે ઘણાજ ક્રયા, પણ પત્તો મેળવી શક્યાજ નહિ. ઇત્યાદિ. ઘણુંજ અયોગ્ય એ ત્રણે દેવોના માટે લખાયેલું છે.

શંકાકોષ. શંકા ૩૬ મી. પૃ. ૫ માં બુવો.

“ મહાદેવનું લિંગ એટલું ગંધું વધ્યું કે-બ્રહ્મા વિષ્ણુ તેનો થાહ (છેડો-અંત) લેવા ગયા, તો નીચેનો થાહ ન મલ્યો કે પૃથ્વી ફેણીને તે લિંગ કયાં ગયું છે. તેમજ ન મલે ઉપરનો થાહ કે ઉંચે કયાં સુધી ગયું છે. શુ આવી વાતો માનવી યોગ્ય છે કે ?

(૫) ત્રણ દેવોમાં મોટા શિવ

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે કહે છે—

પૃષ્ઠ ૫૪૫ “ વિષ્ણુની પૂજાનો ઉદય તેના વિષયના પ્રેમના લીધે થયો. તેમ રૂદ્ર પૂજાનો ઉદય તેના વિષેની બીકને લીધે થયો, એમ કહેવાને હરકત નથી. રૂદ્રની સ્તુતિ ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ૧૨૪ માં સૂક્તમાં ઘણો કરવામાં આવી છે. ”

આગળ પૃ. ૫૪૭ માં-શતરૂદ્રીમાં રૂદ્રનાં વખાણ કરેલાં છે, તે પછી પુરાણકારોએ બુદ્ધી બુદ્ધી કથાઓમાં લીધેલું છે. ”

આગળ પૃ. ૫૪૬ માં “ અથર્વ શીર્ષ ઉપનિષદમાં રૂદ્રનું ઋણ મહત્ત્વ વર્ણવવામાં આવ્યું છે. ”

આગળ. પૃ. ૫૫૫ માં- “ શિવરાત્રિની ઉત્પત્તિ જે કારણોને લીધે થઈ તે વિષેની કથા ઇશાન સંહિતા, શિવ પુરાણ વગેરે ગ્રંથોમાં મલે છે. બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ કરતાં શિવ શ્રેષ્ઠ છે. એવું સિદ્ધ કરવા માટે બન્ને જણા તે દિવસે શિવ લિંગનો આદિ અને અંત શોધી કાઢવા માટે સામસામી દિશામાં ગયા અને એક વર્ષ પછી તેજ દિવસે તેઓ નિરાશ થઈને પાછા વળ્યા અને શિવ આપણા કરતાં શ્રેષ્ઠ એવી કબુલાત કરી. એમ ઇશાન સંહિતામાં કહેલું છે. ”

આમાં મારો કિંચિત્ વિચાર—કૃતયુગના—બ્રહ્મા, ત્રેતાના વિષ્ણુ, અને દ્વાપરના મહાદેવજી તો પછી બે કરતાં શિવજી મોટા કયા પ્રકારથી? શું લિંગ મોટું હોવાથી મોટા? કે કોઈ બીજા પ્રકારથી? વેદોમાં—ઈંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, વાયુ, યમ, વરુણાદિક દેવો વર્ણવેલા છે. તેથી આ બ્રહ્માદિક ત્રણ દેવો મોટામાં મોટી સત્તાવાળા—જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશના કરવાવાળા સર્વેશ્વર તરીકે આખા વૈદિક મતમાં મનાયેલાં છે છતાં આદ્યના બે દેવો એક લિંગના માટે એક વરસ દિવસ સુધી લાનવિના ભટકયા. તો આમાં સત્ય શું? તે કાંઈ અમો સમજી શકતા નથી.

(૧) શિવના લગ્નમાં બ્રહ્માની નાડીનું છુટી જવું.

શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૧૬૧૭ ૧૮ માં (મ. મી. પૃ. ૩૫)

“ મહાદેવજી પોતાનું સ્વરૂપ તદ્દન કદરૂપ (બેઠું) બનાવી જાણી લઈને પરણવાને ગયા. તેવું કદરૂપ દેખીને પાર્વતીની માતાને ઘણું દુઃખ થયું. (આ ઠેકાણે ઋગ્વાર રસનું પોષણ બે હૃદય કરેલું છે) છેવટે વિવાહ થવા લાગ્યો તે વખતે પાર્વતીના પગના આંગુઠાનું રૂપ જોવાની સાથેજ બ્રહ્માજી કામદેવનેજ વશ થઈ ગયા. એટલે પોતાનું વીર્ય નીકળી પડ્યું અને તેનાથી અઠ્યાસી (૮૮) હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થઈ ગયા. બ્રહ્માજીનું આ અયોગ્ય વર્તન દેખવાથી મહાદેવજીને ઘણુંજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. ઇત્યાદિ ”

બ્રહ્મા અનાદિના કહો, આહો સત્યયુગના કહો પણ તે દ્વાપરમાં થયેલા મહાદેવજીની જાણમાં કયાંથી? આ વાતોની કિંમત બુદ્ધિવાન સત્યપુરુષોમાં થાય તેમ છે? વિચાર એ થાય છે કે આવા તદ્દન અયોગ્ય લેખો લખવાળા કેવા પ્રકારની બુદ્ધિવાળા હશે?

વળી આ લેખકે—શિવ પુ. જ્ઞાન સં. ના અધ્યાય ૧૮ માં શ્લોક ૬૨ થી ૬૫ માં એવું લખ્યું છે કે—

“ મહાદેવજીએ લગ્ન વખતે આગ્નના ચાર ફેરા ફર્યા, તે વખતે પાર્વતીના આંગુઠાને દેખવાથી બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળી પડ્યું, તેને પોતાના જોખામાં ગોપવીને રાખ્યું તેથી જણાઈવાળા અસંખ્યાતા બદુકો પેદા થઈ ગયા. તેમાં કછા-

વાળા અને દંડ ધારેલા હજારો હતા. તે બ્રહ્માને નમસ્કાર કરીને બ્રહ્માની આગળ આવીને ઉભા થઈ ગયા. ઇત્યાદિ ”

બટુકો હતા એટલુંજ નહીં પણ હજારો તો દંડ, કછા સહિત હતા. એમ ચોક્કસ પણે લખીને બતાવ્યું છે. તે લગ્નનો માંડવો કે જેમાં અસંખ્યાતા બટુકો પણ સમાઈ ગયા? આવી આવી અનેક કલ્પિત વાતો-પુરાણકારો લખતા ગયા અને પોતાનાં નામો છુપાવી નિર્દોષ અને પવિત્રરૂપ વ્યાસજીને નામે પોતાના અથો ચઢાવી તેમને વૃથા કલંકિત કરતા ગયા છે. આ મારી ધારણાને સજ્જનો પણ માન્ય રાખશે એવી આશા છે.

કલમ પહેલીમાં વિશેષ જગતના કર્તા-બ્રહ્મા માનીએ તો દુનીયાના બધાએ ઘાટ તેમના જ્ઞાનથી અભાણ્યા કેમ હોય? એક નેત્ર માત્રથી પાર્વતીજીનો અંગુઠો દેખવાથી એટલા બધા વિકલ બની ગયા કે એક વખતે ખલિત વીર્યથી અકૃયાસી (૮૮) હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થયાનું બતાવ્યું એજ પુરાણવાળો ફરીથી અસંખ્ય બટુકો ઉત્પન્ન થયાનું બતાવે છે. તો શું અકૃયાસી હજારથી સંતોષ ન થવાથી અસંખ્યાતા બટુકો લખીને બતાવ્યા કે ફરીથી નવા ઉત્પન્ન થયેલા લખીને બતાવ્યા? એ જરા વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૨) દેવોના પેટમાંથી નીકલી શિવના વીર્યનું સરોવર, તેના પાનથી પાર્વતીને કાર્તિકેય.

મત્સ્ય પુરાણ અધ્યાય ૧૫૭ મોઃ શ્લોક ૨૦ થી ૪૧ નો સાર.
(મ. મી. પૂ. ૧૪૦)

“વીરભદ્રે પાર્વતીને મનાવ્યાં. બન્ને (શિવ-પાર્વતી) એકાન્તમાં ગયાં દેવતાઓ દર્શન કરવાને આવ્યા. એકાન્તમાં છે એમ જાહી વીરભદ્રે પાછા કાઢ્યા. હવે એક હજાર વર્ષ પછી દેવોએ ખબર લેવા અગ્નિને મોકલ્યો, તે પોપટનું રૂપ ધરીને કોઈ છિદ્રમાંથી અંદર પેઠો, રમણ થઈ રહ્યું હતું. પણ શિવ અને પોપટનો નજર મેલો થતાં શિવે કોત્રથી કહ્યું કે તોં જે મને વિદન કર્યું છે તે વિદન તારા ઉપર આવી પડશે ?

અગ્નિ-પોપટ તો અંજલીથી શિવના વીર્યનું પાન કરતો ગયો તે-દેવતાઓના પેટમાં પેકતાં પેટ ફેડીને બહાર નીકળ્યું તેથી શંકરના આશ્રમમાં મોટા વિસ્તારવાળું (સરોવર) તલાવ રૂપે થયું.

તેમાં તપાવેલા સોના જેવું પાણી છે, કમલો ફુલી રહ્યાં છે, પંખીઓ ખેલી રહ્યાં છે. પાર્વતીને ખબર પડતાં સખિઓ સાથે જલ કેલી કરવા ગયાં. કેલી કરી કમળો માથામાં ખોસી કીનારા પર જઈ બેઠાં. પાણી પીવાની ઇચ્છાથી ફરીથી પાર્વતી ગઈ તો, સ્નાન કરતી કૃતિકા બેઠી. વાર્તાલાપ થતાં કૃતિકાએ કહ્યું કે—આ પાણી પીતાં જે પુત્ર થાય તે મારા નામથી, પ્રસિદ્ધ કરે તો તને પાણી પીવા દઉં. પાણી પીધું ગર્ભ રહ્યો, જન્મણી કુક્ષિ કાઢીને બહાર નીકળ્યો તે સૂર્યના જેવો દેહિયમન, શક્તિ અને શલ યુક્ત, છે મુખવાલો, અદ્ભુત, ઉત્પન્ન થયો. (અગળ. અધ્યાય. ૧૫૮ માં નો સાર) હવે અગ્નિ દેવના વીર્યના પ્રભાવથી—કાળી કુખ કાઢીને બીજું આબક નીકળ્યું, પણ કૃતિકાએ તે બન્ને આબકો બેડી દીધાં. તેથી વિશ્વા, બ્રહ્મા, સ્કંદ, અને કાર્તિકેયના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા—ચૈતર સુદિ પાંચમના દિવસે શરાન્ત વનમાં તે બન્ને આબકો જન્મ્યાં અને તેજ દિવસે ભોગ કરી દેવામાં આવ્યાં. અને બીજેજ દિવસે (ચૈતર સુદિ દરુને દિવસે) બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, સૂર્ય, અને દેવતાઓએ મલીને કાર્તિકેય સ્વામીને રાજ્યાભિષેક કરી—અંધ, પુંપ, ધૂપ, છત્ર, આમર અને આભૂષણદિકથી જુ પેત કર્યા અને ઇન્દ્રે “દેવસેના” નામની પોતાની પુત્રીને પણ બ્રહ્મા આડંબરથી પરણાવી દીધી. વિષ્ણુ ભગવાને શસ્ત્રો આપ્યાં. કુબેર ભંડારીએ—દશ લાખ ચણેને આપ્યા. અગ્નિદેવે—પોતાનું તેજ આપ્યું ! વાયુદેવે વાહન આપ્યાં. ત્વષ્ટા દેવે (વિશ્વકર્માએ) કામદેવ જેવો કુકડો રમવાને આપ્યો ઇતિ મત્સ્ય પુ. ના કાર્તિકેય.

(૩.) વળી વિચિત્ર પ્રકારથી કાર્તિક સ્વામીની ઉત્પત્તિ.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૧ લો. પત્ર ૫૬ થી ૫૮, અધ્યાય ૨૭ મો. શ્લોકો ૧૧૦ નો કિચિત્ સાર.

“પાર્વતીનો વિવાહ અથા પછી વિષ્ણુએ પર્વતોને પૂજ્યા, બ્રહ્માને સાથે રાખી યથોચિત કર્યું. પછી ગંધમાદન પર્વતે શિવ પાર્વતીનો અદ્ભુત સંભોગ. તેમના વીર્યથી જગત્ નષ્ટ થતાં, બ્રહ્મા, દેવતાઓ ત્રાસ્યા. અગ્નિને બોલાવી શિવ મંદિરમાં મોકલ્યો. લઘુ સ્વરૂપથી પેશી તેણે ભીક્ષા માગી. ત્રિશૂલથી મારવા જતાં શિવજીને હઠની પાર્વતીજીએ ભીક્ષા આપી. તે ત્યાંજ ખાઈ ગયો. એટલે પાર્વતીજીએ શાપ આપ્યો કે જા તું સર્વભક્ષી થઈશ ? અને વીર્યથી પીડાને પ્રાપ્ત થઈશ. પછી શિવના વીર્યનું ભક્ષણ કરી સ્વર્ગે જઈ બધી વાત તેણે બ્રહ્માને તથા દેવતાઓને કહી બતાવી. અગ્નિને ભક્ષ્ય બધા દેવતાઓને

પ્રાપ્ત થતાં ગર્ભવાળા થએલા ચિંતાથી પીડિત થયા. પછી વિષ્ણુના શરણે જઈ કહેવા લાગ્યા કે હે ભગવાન ! તું અમારી રક્ષા કર ? વિષ્ણુએ શંકરના પુત્રથી નિર્ભય થવાનું બતાવ્યું. પછી બધાએ દેવોએ વિષ્ણુને આગળ કર્યા. બ્રહ્મા, ઋષિઓ પણ સાથે લીધા અને શિવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા બાદ મહાદેવજીએ વમન કરવાનું કહ્યું. એકી સાથે વમન કરતાં તપેલા સોનાના જેવો એક મહાપર્વત જેવો ઢગલો થયો. એક અગ્નિ વિના બધાએ દેવગણો સુખી થઈ ગયા. પછી અગ્નિએ કહ્યું કે હું શું કરવાથી સુખી થાઉં ? ત્યારે બધાએ દેવગણોને સાંભળતાં મહાદેવજી બોલ્યા કે—હે અગ્નિ ? તું એ વીર્ય યેનિમાં કાઢી નાખ. પછી અગ્નિ હસીને બોલ્યા કે તમારું જાજવલ્યમાન વીર્ય સાધારણ માણસો કેવી રીતે ધારણ કરી શકે ? પછી મહાદેવે કહ્યું કે—માથ માસમાં તાપ લેનારના દેહમાં તેજ મૂકતો જજે. પછી તે અગ્નિ સવારમાં તાપના રૂપે થતો, સ્નાનથી ધ્રુવતી કૃત્તિકાદિ સ્ત્રીઓ તાપ લેવા બેસતી, તેમના શરીરમાં રામકુપોમાં પરમાણુઓના સ્વરૂપથી પ્રવેશ કરી વીર્ય વિનાનો થઈ સુખી થયો. પણ મંદિષિ પત્નીઓ પતિના શાપથી બે ચરીઓ બની ગઈ, આ વ્યભિચારથી દુઃખીનીઓએ તે વીર્ય હેમગીરિની પાછળ જઈ કાઢી નાખ્યું અને વાંસડાઓમાં ગુંડાલી ગંગામાં નાખ્યું. તેનું પણ સુખ (કાર્તિકેય) બાળક થએલું જાણી દેવતાઓ ખુસી થયા. આ બાલક જન્મ્યો કે તુરતજ પાર્વતીના સ્તનોમાંથી દૂધ ઝરવા લાગ્યું. પાર્વતીજીએ મહાદેવજીને કારણ તપાસવાનું કહ્યું પણ, પોતે સર્વસ હોવા છતાં અજ્ઞ જેવા થઈ ગયા. એટલામાં નારદે આવીને કાર્તિકેય પુત્ર થયાની વધામણી આપી. પછી મોટી ધામધુમથી તે બાળકને જોવા ચાલ્યા. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, દેવગણો અને ગંધર્વો પોતપોતાના વાહન ઉપરથી ઉતર્યા. કોઈએ દંડવત્ કર્યા. કોઈએ માથું નમાવ્યું, પછી શાન્તિપાઠ થયા. શિવ પાર્વતી પણ બળદ ઉપરથી ઉતર્યા. શિવ એટલા પાર્વતીએ સ્તનપાન કરાવ્યું. આ પ્રમાણે કાર્તિકેય સ્વામીની ઉત્પત્તિ બતાવેલી છે. ॥ ઇતિ સ્કંદપુ. ના કાર્તિકેય. ॥

કલમ બીજી—મત્સ્ય પુરાણના કાર્તિકેય—શિવપાર્વતીનું. એકાન્ત કહી વીરભદ્રે દર્શનના માટે આવેલા દેવતાઓને પાછા કાઢ્યા. એક હજાર વર્ષ વીત્યા પછી દેવોએ અગ્નિ દેવને તપાસવા શિવ પાસે મોકલ્યો, વિધેનેને હર કરી તેણે પીધેલું શિવવીર્ય દેવતાઓના પેટમાં પેડું “ અગ્નિ મુક્તા દેવાઃ ” (કેમકે અગ્નિ છે તે દેવતાઓનું સુખ છે) તે દેવતાઓનાં પેટને ફેડી બહાર નીકળ્યું અને શિવનાજ આશ્રમ આગળ જઈ તે વીર્યનું મોટું સરોવર બની ગયું. તેમાં પાર્વતીનું સ્નાન

પ્રકરણ ૪૨ મું. હાથના મેલથી અને પરમેષ્ઠિના મુખથી ગણેશ. ૪૧૯

અને તેનું જ્ઞાન કરતાં રહેલો ગર્ભ, તે જમણી કુક્ષિને ફેડીને બહાર નીકળ્યો. અગ્નિ દેવના પ્રભાવથી બીજું બાકક ડાબી કુક્ષિને ફેડીને બહાર નીકળ્યું. કૃતિકાએ બંનેને બેડી દીધાં તેથી તે કાર્તિકેયના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.

કલમ ત્રિજામાં—સ્કંદપુરાણવાળો જણાવે છે કે-પર્વત ઉપર શિવ-પાર્વતીનો ભોગ થતાં, જગત નષ્ટ થતું જોઇ, દેવોએ અગ્નિ દેવને ત્યાં મોકલ્યો. તે અનેક આક્રોશથી બચીને શિવના વીર્યને લક્ષણ કરી ગયો. તે વીર્ય બધા દેવતાઓને પ્રાપ્ત થતાં ગર્ભવાળા થઇ ગયા. રોગી વૈદ્યને ચાદ કરે તેમ દેવોએ વિષ્ણુને સંભાર્યા. વિષ્ણુએ તેમની ચિંત્યા દૂર કરવા શંકર દેવને બતાવ્યા. એટલે બધા દેવો શંકરની પાસે ગયા. શંકરે વમન કરાવી દેવતાઓને સુખી કરી દીધા, માત્ર અગ્નિ દેવજ દુઃખી રહ્યો, તે પણ શિવની સૂચનાથી તાપણી રૂપે થયો. તાપ લેવાવાળી ઋષિપત્નીઓના અંગમાં શિવ વીર્યનો પ્રવેશ કરાવી લઇને નિર્ભય થઇ ગયો. પણ મહાપત્નીઓ પતિના શાપથી ખેચરીઓ બની ગઇ. તે પોતાના પાપને દૂર કરવા હેમગીરિની પાછળ બંધને તે વીર્યનું વમન કરી વાંસડાઓમાં ગુંડલી ગંગાજામાં પધરાવી દીધું, એટલે તેમાંથી પણમુખ કાર્તિકેય રૂપથી ઉત્પન્ન થયો. આમાં બીજો ગણેશ વિચાર મૂલના લેખોથી મેળવીને વિચાર કરવાની લલામણ કરૂં છું.

(૪) હાથના મેલથી અને પરમેષ્ઠિના મુખથી ગણેશ ઉત્પન્ન થયા.

શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા. અધ્યાય ૩૨ । ૩૩ માં (મ. મી. પૃ. ૩૩)

“ પાર્વતીએ પોતાના હાથના મેલથી ગણેશ ઉત્પન્ન કર્યો. દરવાજા ઉપર બેસાડી પોતે સ્નાન કરવાને બેઠી. મહાદેવજી ભિત્તરમાં જાવા લાગ્યા ત્યારે ગણેશજીએ રોક્યા. જબરજસ્તીથી પેશવા લાગ્યા ત્યારે ધકકા મારીને બહાર કાઢ્યા. પછી મહાદેવજીએ પોતાના ગણને લડવા મોકલ્યા, તેમને પણ લગાવ્યા. યાછા ગણને લઇ પોતે સાથે ગયા તો પણ ગણેશજીથી કાબા નહિ, ત્યારે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને ઈંદ્રાદિક બધાને લઇને મહાદેવજી લડવાને ચઢ્યા, પણ ગણેશજીએ પરીધ લઇને મહાદેવજીની કમર (કેડ) ભાંગી નાખી, એટલે બધાએ દેવો નાશી છુટયા. છેવટે વિષ્ણુના છલથી મહાદેવજીએ ત્રિશૂલથી માથું કાપી નાખ્યું.

આગળ—મ. મી. પૃ. ૧૧૪ માંની ટીપનીમાં વિશેષ જુઓ.

“ આ શિવ પુરાણમાં ગણેશજીની ઉત્પત્તિ પાર્વતીના હાથના મેલથી

લખીને બતાવી છે. પરંતુ વરાહ પુરાણના અધ્યાય ૨૨ માં એક લખ્યું છે કે-ગણેશજી પરમેષ્ઠિના મુખથી ઉત્પન્ન થયા અને તેનું રૂપ દેખીને પાર્વતીજી મોહિત થઈ ગયાં. તેથી કેાપાયમાન થએલા મહાદેવજીએ ગણેશ-રૂપ છોકરાને શાપ આપ્યો. ઇત્યાદિ. ”

આમાં જરા વિચાર-હાથના મેલથી ગણેશજી ઉત્પન્ન થયા તે વિચારવા જેવું છે. તેથી વિશેષ વિચારવાનું. ઘરમાં પેસતાં પોતાના પિતા મહા-દેવજીને ધક્કા મારી બહાર કાઢવાનું છે. વળી વિશેષ વિચારવાનું એ છે કે-ત્રિજી વખતે જગતના કર્તા બ્રહ્માદિ દેવોને લઈને ચઢ્યા ત્યારે ગણેશજીની ભોગ-લથી મહાદેવજીએ પોતાની કમર તોડાવી અને બ્રહ્માદિક ભૂદા પડીને ભાગી ગયા. આ જગાપર વિચાર કરવાનો કે-બ્રહ્માદિક દેવોને શું એટલો પણ વિચાર નહિ કર્યો હોય કે આ મેલ માત્રથી ઉત્પન્ન થએલ ગણેશજીથી આપણે કાવીશું કે નહિ ? આ બધો વિચાર કરીને જોતાં ગણેશજીનો કે મહાદેવજીનો તેમજ બ્રહ્મા વિષ્ણુ દેવોનો ખરો પત્તા મેળવી શકાય તેમ છે ? વિચાર કરીને જુવો. ॥

નીચેના બીજા ફકરામાં-વરાહપુરાણવાળાએ-પરમેષ્ઠિના મુખથી જે ગણેશજીની ઉત્પત્તિ બતાવી છે. તેમાં અમારું અનુમાન-જૈનોમાં નમસ્કાર મહામંત્રને મહામંગલરૂપ ગણવામાં આવેલો છે. તે નમસ્કારને પંચપરમેષ્ઠિની સંસા જૈનોમાં જાહેર છે. તે સિવાય ચૌવીશ તીર્થંકરોમાં-પહેલા મુખલદેવ, સોલસા શાન્તિનાથ, બાવીશમા નેમનાથ, ત્રેવીશમા પાર્શ્વનાથ અનેચૌવીશમા મહાવીરસ્વામી. એ પાંચ તીર્થંકરોને પણ પરમેષ્ઠિની સંસા અપા-એલી છે. એ પાંચ તીર્થંકરોની સ્થાપના તે પંચતીર્થોના નામથી જોળખાય છે. આ મહા મંગલિક રૂપની વાતને લક્ષમાં રાખી વરાહપુરાણવાળાએ પરમેષ્ઠિના મુખથી ગણેશજીની ઉત્પત્તિ કલ્પી કાઢી હોય. આગળ જાતાં તેનું સ્વરૂપ બગાડવા પાર્વતીજી મોહિ પડ્યાનું કલંક જોસી ઘાલ્યું છે. આ માફ અનુમાન સત્યના શોધકોને અથોગ્ય નહિ લાગે એમ માફ ધારવું છે ?

(૫) મહાદેવજીને-છોકરો, પાર્વતીજીને-છોકરી.

સવિધ્ય પુરાણ. ઉત્તરાર્ધ અધ્યાય ૧૨૪ મો. (શં. ૩૬૪ પૃ. ૫૩)

“ એક સમયે મહાદેવજી અને પાર્વતીજીને એક ખાટલા ઉપર કામકોડા

કરતાં દિવ્ય ૧૦૦૦ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં. જ્યારે બન્ને જુદા પડ્યાં ત્યારે તેજ લખતે પાર્વતીજીથી એક છોકરી, અને મહાદેવજીથી એક પુરૂષ પેદા થઈ ગયાં. શું આ વાત માનવા લાયક છે ? ”

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૩ ઉપર એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે—મનુષ્ય લોકની ગણતરી પ્રમાણે—ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ થાય ત્યારે બ્રહ્મ દેવનો એક દિવસ થાય.

જે એ બ્રહ્મદિવસને દિવ્ય દિવસ ગણવામાં આવતો હોયતો, તેવા એક દિવ્ય વર્ષનાં વર્ષોની ગણતરી કરવી મહા કઠીન થઈ પડે, તો પછી દિવ્ય હજાર વર્ષના વર્ષોની ગણતરી કેવી રીતે થઈ શકે ? બાકી કોઈ તેવા પ્રકારનું અનુમાન કરવાને તેમ લખતાં હરકત કરી શકાય નહિ.

આમાં વિચાર એટલોજ કે—બ્રહ્માનાં સો વર્ષ પુરાં થતાં બ્રહ્માનો અને તેની સૃષ્ટિનો નાશ થવાનું તેમાં લખીને બતાવ્યું છે. ત્યારે શું દશ સૃષ્ટિઓનો નાશ થતા સુધી શિવ અને પાર્વતી ભોગમાં પડી રહેલાં માનવાં ? તેમાં બીજું આશ્ચર્ય એ પણ છે કે—જુદાં પડતાની સાથે પાર્વતીને પુત્રી અને મહાદેવજીને પુત્ર થઈ ગયાં. આ લેખ લખનારની ખુદ્દિ કેટલી બધી નિર્મળ માનવી ?

(૬) શિવનાં નેત્ર દાંકતાં પાર્વતીના હાથથી અંધકપુત્ર.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા અધ્યાય ૪ થી ૬ સુધી.

“ પાર્વતીએ પર્વત ઉપર બેઠેલા શિવનાં નેત્ર પ્રેમથી દાંક્યાં અને અંધકાર છવાયો. શિવજીના હાથના સ્પર્શથી પાર્વતીજીના હાથમાંથી મદજલ (વીર્ય) ઝરવા લાગ્યું, અને ઢાંકેલા નેત્રની અગ્નિથી વિશેષ ઝર્યું. તેથી હાથના અગ્રભાગમાં ગર્ભરૂપે થયું. આ થએલો ગર્ભ ગણેશનો પણ નાશ કરવાવાળા થયો. તે ગર્ભ એવા સ્વરૂપનો હતો કે—ક્રોધથી ધમધમાટવાળો, ઢાદીમૂછો યુક્ત, કાલો ભરમર, મહાકરામણો, કેશયુક્ત (વરૂપજાટીલ જેવો, ગાયો, રોવો, હસે, જીભ કાઢે અને બરાડા પણ પાડે. તેવા સ્વરૂપનો પેદા થયો. આ અદ્ભુત સ્વરૂપનો પુત્ર જોઈ, શિવજી હસીને પાર્વતીજીને કહેવા લાગ્યા કે હે ભાર્યે ! તો મારાં નેત્ર દાંકીને આ અકાર્ય શું કર્યું ? અને તું મારાથી ભયભીત કેમ થાય છે ? પાર્વતીજીએ હસીને નેત્ર ઉઘાડી દીધાં, એટલે પ્રકાશ થયો. પેટો પુત્ર અંધ-

કારમાં ઉત્પન્ન થયો તેથી અધિકૃત્વ રહ્યો. આ વિકરાળ સ્વરૂપ દેખીને પાર્વતીએ શિવને પૂછ્યું કે-આ કેાણુ છે ? અને કયા નિમિત્તથી પેદા થયો ? અને કેાને પેદા કર્યો ? અને એ કેાનો પુત્ર છે ? પછી શિવજીએ કહ્યું કે-એ તો અદ્ભુત કર્મ ચંડાળ છે, તેં મારા નેત્ર ઢાંક્યાં તેથી અધિકાર થયો, અને હાથના મદ જલથી એ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. એનું નામ અધિકૃત્વ પડશે.

વાસ્તવિકપણે તો એ મારાથીજ ઉત્પન્ન થએલો છે. ઇત્યાદિક ઘણું લખાણ લખેલું છે. છેવટમાં અધિક અને શિવનું મોટું યુદ્ધ થએલું બતાવેલું છે, તેમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ બધાએ દેવો કુટાયાનો ખ્યાલ આપેલો છે.

અનેક સંકટોમાંથી વિષ્ણુએ શંકરને છોડાવ્યા.

(૭) અધિકદૈત્યના દુઃખથી શિવે સૂર્યને સ્તબ્ધા. પદ્મપુરાણ-પ્રથમ સુષ્ટિ ખંડ, અધ્યાય ૪૬ મો. પત્ર ૧૪૬ (મ. મી. પૃ. ૭૨)

“ અધિક દૈત્યની સાથે મહાદેવનું યુદ્ધ થયું. દૈત્યે ગદા મારી મહાદેવજી પ્રહિંત થઈને પડ્યા. પછી સાવચેત થઈ, પરશુ લઈ મારવાને દોડ્યા પણ તે દૈત્યે તામસી માયા ફેલાવી તેથી તે દેખાઈ શક્યો નહિ. પછી સર્વ દેવતાઓ અને મહાદેવજી ભેગા મલીને સૂર્યની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. છેવટે સૂર્યના તરફથી એવો ઉત્તર મળ્યો કે એ પાપીનો ત્રિશુલથી નાશ કર ? ઇત્યાદિ. ”

(૮) શિવને-અધિક દૈત્યનું દુઃખ વિષ્ણુથી ગયું.

મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૭૮ મો. શ્લોક ૩૪ થી (મ. મી. પૃ. ૧૪૫)

“ અધિક નામના દૈત્યની સાથે મહાદેવજીની ભારે લડાઈ થઈ. તે લડાઈમાંથી ભાગીને મહાદેવે વિષ્ણુનું શરણ લીધું. વિષ્ણુએ શુષ્ક રૈવતીને ઉત્પન્ન કરી. તેને બધાએ અધિક દૈત્યોનું લોહી પીવા માડ્યું. જેમ જેમ તે લોહી પીતી જાય તેમ તેમ શુક્રી બનતી જાય, એવી રીતે કૃષ્ણ ભગવાને બધા અધિક દૈત્યોનો નાશ કરાવ્યો. પણ જે મુખ્ય અધિક દૈત્ય હતો તેને વિષ્ણુ ભગવાને પકડીને ત્રિશુલાએ પરોવી દીધો. ત્યાર પછી શંકર ભગવાન ખુશી થયા. ઇત્યાદિ. ”

શિવપુ. ધર્મસંહિતાના અધિકનો વિચાર-પાર્વતીએ નેત્ર ઢાંક્યાં હતાં પણ સૂર્યને ઢાંક્યો ન હતો તો પછી અધિકાર ક્યાંથી ? હાથના અગ્રભાગથી પુત્ર

બહાર કેવી રીતે આવ્યો ? વળી તેનું અભયળી ભરેલું વિકરાળ સ્વરૂપ હોવા છતાં પાર્વતીને પુત્રની બબર ન પડી, તેથી પ્રશ્ન કર્યો—એ કોણ ? કયા નિમિત્તથી ? કોણે પેદા કર્યો ? શિવે કર્મચંડાલાદિક કહી ઉત્તરો આપી દીધા. આ અંધકની સાથે મોટું યુદ્ધ થતાં સાથમાં રહેલા પ્રમ્લાદિ દેવો પણ કુટાયા. પદ્મપુરાણુવાળો કહે છે કે—અંધકે ગદાનો પ્રહાર કરી મહાદેવજીને મૂછિત કર્યો, સચેત થઈ તેની પાછળ દોડતાં તેને જોઈ ન શક્યા. બધા દેવોએ મઝી, સૂર્યની સ્તુતિ કરી ત્યારે સૂર્યે ત્રિશલથી મારવાનું બતાવ્યું. શું સર્વજ્ઞરૂપ મહાદેવજીને ન સુઝ્યું ?

વળી મત્સ્યપુરાણુવાળો કહે છે કે—યુદ્ધમાંથી નાશી જઈને—મહાદેવે વિષ્ણુનું શરણ લીધું. વિષ્ણુએ શુષ્ક દેવતી ઉત્પન્ન કરી, બધા અંધક દૈત્યોનું લોહિ પીવડાવ્યું. ઇત્યાદિ વિચારી જુઓ—

શિવપુ. અને પદ્મપુરાણુથી પાર્વતીની અંગુલીના અગ્રભાગથી ઉત્પન્ન થયેલો અંધક એકજ માલમ પડે છે, પણ આ મત્સ્યપુરાણુથી તો અંધક દૈત્યોનું મોટું ટોળું માલમ પડે છે ?

જો પ્રત્યાદિક ત્રણે દેવોને બધા દેવોથી મોટા જ્ઞાની અને મોટી સત્તાવાળા માનોએ તો—પાર્વતીના હાથના મેલથી ઉત્પન્ન થયેલા એક ગણેશ માત્રથી અને અંગુલીના ટેરવા માત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા એક અંધક માત્રથી તેઓ માર ખાઈને નાશતા, ભાગતા, કેમ કર્યા ? શું આ બધું. લખાણ સત્ય રૂપનું હશે કે કલ્પિત ? અથવા કોઈ કથામાંનો ભાગ લઈ ઉંધી, છતી કલ્પના કરેલી હોય તો તે અમારી જાણની બહારની હશે. માટે વાચકોએ તપાસ કરવી. ખાડી ત્રણે પુરાણકારોના લેખો ગણેશ સંબંધના, અંધક સંબંધના કે પ્રત્યાદિક ત્રણે દેવોના સંબંધના સત્યની પ્રતીતિ કરાવી શકે તેમ નથી. તો પણ આ ત્રણે દેવોની પ્રતીતિ ક્યાંથી મેલવવી ?

(૧) મોહિની રૂપ વિષ્ણુમાં-મહાદેવની લંપટતા.

ભાગવત-સ્કંધ ૮ મો. અધ્યાય ૧૨ મો. મોહિનીનું સ્વરૂપ.

“ શિવજીએ સાંભળ્યું કે વિષ્ણુએ મોહિનીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી દૈત્યોને ઠગ્યા અને અમૃત લઈ દેવતાઓને પાઈ દીધું. તે રૂપ જોવાને મહાદેવજી પાર્વતીને, પોતાના ગણોને, સાથે લઈ વિષ્ણુની પાસે આવ્યા. શિવજીએ ઘણી સ્તુતિ કરીને કહ્યું કે તમોને જોવાની ઇચ્છા છે, માટે તે મોહિનીનું સ્વરૂપ અમને બતાવો. વિષ્ણુએ કહ્યું કે તમોને જોવાની જો કે ઇચ્છા છે પણ કામના વશ થઈ જશો,

એટલું કહીને અદૃશ્ય થઈ ગયા. કેટલોક વખત ગયા પછી, એક પ્રપુલ્લિત વનમાં-અત્યંત સુંદરાકાર એક સ્ત્રીને જોઈ (આ ઠેકાણે મર્યાદા વિનાનો શ્રંગાર રસ અત્યંત પોસ્યો છે) તે મોહનીના કટાક્ષથી શિવજી એવા તો વિકળ થઈ ગયા કે બધાએ પરિવારને તદ્દન ભૂલી જઈ તેની પાછળ દોડયા. મોહની દડો ઉછાલતી ચાલી, તે દડો વેગળે જઈને પડ્યો. લેવા જતાં વસ્ત્રરહિત થઈ, સામાસામી જોતાની સાથેજ શિવજીતો જ્ઞાન શૂન્યજ બની ગયા અને તેની પાછળ દોડયા. તે મોહની બાણી જોઈને શિવજીના હાથે પકડાઈ અને હાથ છોડાવીને ચાલતી થઈ, તે વખતે અતિ કામાતુરતાથી મહાદેવજીનું વીર્ય નીકળી પડ્યું. આ વર્ણનમાં-શિવનું અને મોહનીનું સ્વરૂપ એવું તો મર્યાદાહીન ચિત્તું છે કે સજ્જનોને તો નીચું ઘલાવે તેવુંજ છે. ”

(આ મોહનીનું સ્વરૂપ શંકાકોષ શંકા ૪૦ પૃ. ૬ ઠામાં રસયુક્ત લખ્યું છે તે જોવાની ભલામણ કરું છું.)

પ્રથમ વિષ્ણુએ મોહનીનું રૂપ ધરીને દૈત્યોને કેવી રીતે ઠગ્યા તેનું સ્વરૂપ પણ આ પ્રસંગે કિંચિત્ બાણવું જોઈએ તેથી લખી બતાવું છું.

(૨) વિષ્ણુએ મોહનીનું સ્વરૂપ ધરીને દૈત્યોને ઠગ્યા-પદ્મપુરાણ પ્રથમ સુષ્ટિ ખંડ. અધ્યાય ૪ થો. શ્લોકો ૭૩ થી ૭૬

“ વિષ્ણુએ કપટથી સ્ત્રીનું સ્વરૂપ ધર્યું. પછી દૈત્યોને મોહિત કરીને કહ્યું કે હું તમારા ઘરમાં રહીશ. તે દૈત્યોએ અફસુત રૂપવાળી સ્ત્રીના લોભથી તણાઈને અમૃત આપ્યું, તે અમૃત લઈ દેવતાઓને આપી પોતે મોહિની ચાલતી થઈ. ”

આમાં મારો વિચાર :—

સામાન્ય પ્રતિષ્ઠિત પુરુષ પણ જીવંત કે ઠગાઈનું કાર્ય કરતાં ખંચાય. સત્પુરુષો તો પ્રાણુન્ટે પણ અયોગ્ય કાર્ય કરતા નથી. વિષ્ણુતો વૈદિકમતની માન્યતા પ્રમાણે અનાદિના ભગવાન છે તો પછી ઉપરના બન્ને લેખો પ્રમાણે વિષ્ણુ ભગવાને કરેલું કાર્ય યોગ્ય હતું એમ આપણાથી માની શકાય તેમ છે ?

આ લેખકોએ ન બાણે કયા વિચારથી લખ્યું હશે, તેનો વિચાર તો મોટા પંડિતોજ યથાર્થ કરે ?

(૩) શિવ નમન કરી પગે પડયા, તોપણ પાર્વતી ન રહ્યાં.

મદ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૫૪ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૩૯)

“ મહાદેવે પાર્વતીને કૃષ્ણા કહી, તેથી તેણે રીસ ચઢી ને નીકળી જવા લાગી, શિવે ઘણી સમજાવી. છેવટે નમસ્કાર કર્યો. સૂર્યના સામે હાથ જોડીને પણ ઘણી ખુશામત કરી, પણ કોઈ વાત માની નહિ. અને ગૌરવ મેળવવાને માટે તપ કરવા નીકળી પડી. ”

(૪) સ્ત્રિના મરણથી શિવજી શોકાતુર.

પદ્મપુરાણ. પ્રથમ સૃષ્ટિ ખંડ. દક્ષ યજ્ઞ વિધ્વંશ નામક અધ્યાય પાંચમો. પત્ર ૧૧ મું. શ્લો. ૯૦ થી ૯૫ માં (મત મીમાંસા. પૃ. ૭૦ થી) “ સત્વી નામની પોતાની સ્ત્રીનું મરણ થવાથી મહાદેવજી શોકાતુર થયા. હા મારી સ્ત્રી કયાં ગઈ? પછી નારદજીએ તે સ્ત્રીની અળર આપી કે ફલાણા ઠેકાણે છે. ત્યાર બાદ મહાદેવજીનું ચિત્ત ઠેકાણે આવ્યું. ઇત્યાદિ.

આ લેખમાં માફે અનુમાન.

આ પદ્મપુરાણમાં જે મહાદેવની સ્ત્રીનો વિયોગ કલ્પ્યો છે તે જૈનોના પહેલા તીર્થંકરે બોધી મેળવ્યા પછી પૂર્વ કાળમાં બાર (૧૨) ભવ કર્યા પછી

તેરમા ભવે આ અવસર્પીણીના કાળમાં પહેલા તીર્થંકર ઋષભદેવ પણે થયા છે. પૂર્વે તેમનો પાંચમો ભવ લલિતાંગ નામના દેવ ભવનો થયો છે, તેમની દેવી સ્વયં પ્રસાના ન્યવનથી આ બનાવ બનેલો છે, તેનો સંબંધ ઉંઘો છતો કદપી આ પુરાણકારે ગોઠવેલો હોય એવું માફે અનુમાન છે. કેમકે જે દક્ષનો યજ્ઞ પુરાણકારે લખ્યો છે તે પણ ઋષભદેવના અધિકારમાંથી ઉંઘી છત્તી કલ્પનાઓ કરી હોય એવું પણ માફે અનુમાન છે, તે પંડિતોએ વિચારવાનું છે.

કેમકે આજ પુરાણકારે-શિવ પાર્વતીની ઉત્પત્તિ બ્રહ્માના કોષથી થ-એલી ખતાવી છે અને તે લેખ અમોએ આ ગ્રંથમાં આપેલો છે તે જુવો. અને ઋષભદેવના પૂર્વ ભવનું વ્રતાંત આપતાં-લલિતાંગ દેવનો ટુક વૃત્તાંત પણ અમોએ આપેલો છે તે જુવો. અને વિશેષ જૈન ગ્રંથાંતરોથી જોવાની બલામણુ કરૂ છું ॥

આ પદ્મપુરાણના મહાદેવની કથામાં-જૈનોના ઋષભદેવજીની કથાના એક વિભાગનો આભાસ તે નીચે પ્રમાણે:-

અત્યંત પ્રાચીન કાળમાં ઋષભદેવનો જીવ-સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી તેરમા ભવે મોક્ષે ગયા છે. તેમાંનો પાંચમો ભવ લલિતાંગ દેવ અને સ્વયંપ્રભા દેવીના સંબંધવાળો થયો છે. દેવતાઓના આયુષ્યથી દેવીઓનું આયુષ્ય અધુરું હોય છે, તેથી તે દેવો ત્યાંથી રચવીને એક નિર્ધન બ્રાહ્મણને ત્યાં સાતમી પુત્રી પછે ઉત્પન્ન થઈ છે.

ચોથા વયે ભૂખી અને તરસી અતિ દુઃખિની વનમાં લાંકડાં લેવા ગયેલી ત્યાં કોઈ ગુફાના ઉપદેશથી અનશન (ખાવા પીવાનું બંધ) કરી સુતી છે. આ તરફ લલિતાંગ દેવ, દેવીના વિરહથી વિવ્હલ થતાં તેના પૂર્વ ભવના મિત્રદેવે પોતાના અવધિજ્ઞાનથી તે દેવીનું સ્વરૂપ જાણીને લલિતાંગને જણાવીને કહ્યું કે તારી સ્વયંપ્રભા દેવીનો જીવ જો અનશન કરીને પડી છે તેને તારૂં દિવ્ય સ્વરૂપ જઈને બતાવે તો તે નિદાનપૂર્વકે (મને આવતા ભવે ફલાણાનો સંબંધ થાય) મરણ પામતાં તપના પ્રભાવથી ફરીથી દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થતાં તારા સંબંધવાળી થાય. આવા પ્રકારથી ઋષભદેવના જીવને લલિતાંગપણાના પાંચમા ભવે, તે સ્વયંપ્રભા દેવીનો ફરીથી સંબંધ થયો છે.

આ અવસર્પિણીમાં પહેલવહેલો ધર્મ બતાવનાર તે ઋષભદેવજ છે. તેમના પૂર્વભવોના સંબંધે બનેલી પ્રાચીનમાંની પ્રાચીન આ કથા છે. પુરાણકારે મહાદેવના સંબંધમાં એવા સ્વરૂપમાં લખી કે—‘સતી સ્ત્રીના મરણથી મહાદેવજી શોકાતુર થયા એટલે તારહજીએ કામ ઠેકાણું બતાવી મહાદેવજીનું ચિત્ત ઠેકાણે આણ્યું.”

આમાં જરા વિચાર—મહાદેવજી દ્વાપરમાં થયાનું પુરાણકારે બતાવે છે. છતાં તેમનો ખરો પત્નો આજ સુધી પુરાણોથી પણ મળી શકતો નથી. છતાં આ પદ્મપુરાણુ વાળાએ પાર્વતીના ઠેકાણે મહાદેવજીની સતી સ્ત્રી બતાવી પણ વરાહ પુરાણુવાળાએ પરમેષ્ઠિના મુખથી ગણેશજીની ઉત્પત્તિ બતાવી પાર્વતીજીને તેનામાં મોહિત થએલાં બતાવી અસતીપણાનો દોષ આરોપેલો છે. વળી એક લેખથી ગણેશજી પાર્વતીના પુત્રપણાથી પણ પ્રસિદ્ધ થયા છે. તેથી પુત્રમાં મોહિત થયાનું કેમ સંભવે ?

સ્કંદપુરાણુવાળાએ જણાવ્યું હતું કે—દક્ષ પ્રજાપતિએ પોતાના જમાઇ મહાદેવજીને અકુલીનગદિક અનેક દોષોનો આરોપ મુકી પોતાના યજ્ઞમાં ઓઝાવ્યા ન હતા, તેથી પાર્વતીજી સમાધાન કરવા પિતાની પાસે ગયાં, પણ અપમાન

પામી પાછા આવીને બધી મર્યા અને મહાદેવજીની સાથે ફરીથી સંબંધવાળાં થયાં.

શિવપુત્રજીવાળાએ જણાવ્યું છે કે—પાર્વતીના તપના ઠેકાણે મહાદેવજી જટીલ રૂપ ધરીને ગયા અને પૂછ્યું કે તું તપ શા માટે કરે છે ? પાર્વતીએ સમિતી ઉત્તર અપાવ્યો કે મહાદેવજીને પત્તિ કરવા.

અણેશપુરાણુનો લેખ જોતાં—પાર્વતીજીએ મહાદેવજીને પુછ્યું કે આપ આ મુંડમાળા શા માટે ધારણ કરે છો ? ત્યારે મહાદેવજીએ ઉત્તર આપ્યો કે જ્યારે જ્યારે તું મરી જતો ત્યારે તારાં મસ્તક કાપી કાપીને આ મુંડમાળામાં પરાવું છું.

આ બધી વાતોમાંની કઈ વાત અફળ કરવાને લાયક છે ?

જોન અને વૈદિકના ગ્રંથો સિવાય ખીજે આધાર કયાંથી લાવવો ? આ બધી વાતો કયે ઠેકાણેથી અફળ કરી ઉંધું છતું કયું ? તેનો પણ ખ્યાલ કરવાની ભલામણ કરું છું. હું બધું લખી લખીને કયાંસુધી બતાવી શકવાનો છું ? આથી વધારે લખીને શું બતાવું ?

(૫) પરસ્મીના લંપટી, તો પણ મહાદેવ ? તે કયા ગુણથી ?

પદ્મપુરાણુ. પ્રથમ સુદ્ધિ ખંડ, અધ્યાય ૪૪ મો. પત્ર ૧૩૭ શ્લો. ૩૨થી

“ વીરભદ્રને પાર્વતીજીએ કહ્યું કે હું ગૌરીત્વ પ્રાપ્ત કરવા તપ કરીશ. મહાદેવજી લંપટ છે. તેમની પાસે કોઈ સ્ત્રીને આવવા કદશ નહિ. આગળ એજ અધ્યાયના શ્લો. ૬૪ થી જુવો.

આડી નામનો દૈત્ય પાર્વતીનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને મહાદેવજીની પાસે ગયો, શિવજી ઘણા પુશી થઈને લેટયા. છેવટે બોલ્યા કે તું આવી તો ઘણું સાફ થયું. તારા વિના મને ત્રણ લોક શૂન્ય દેખાય છે. ઇત્યાદિ. (મત મીમાંસા પૃ ૭૧ થી)

આમાં જરા વિચાર-મોટામાં મોટા દેવ મહાદેવ, તેમને તેમની સ્ત્રી પાર્વતીજી લંપટ બતાવી રહ્યાં છે ? કોઈ પૂછે કે મોટા સ્વામી ? કર્ત્ત્વિમ સ્ત્રીને બાણી શક્યા નહી તેથી ?

સ્કંદપુરાણુવાળાએ—સુદ્ધિની આઘમાં જગત્ સર્જવાની ઇચ્છા થતાં જેમના જમણા-ડાબા અંગથી બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા છે. સ્કંદપુરાણુ એકાદશીહજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળું મહાભારત જેટલું છે, તેમાં બતા-

વેલા આ મહાદેવને જ્ઞાન કેટલું બધું હોયું જોઈએ ? છતાં પાર્વતીનું રૂપ ધરીને આવેલા હૈયને ઝાળખી ન શક્યા ? આ બધું તકેટ કયાંથી ઉત્પન્ન થયું અને આ કારણથી ઉત્પન્ન થયું, તે વાતનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૬) મહાદેવજી મંત્રના બલથી સ્ત્રીઓને ખેંચી મંગાવતા.

પદ્મપુરાણુ-પ્રથમ સુષ્ટિ ખંડ. અધ્યાય ૫૬ મો. પત્ર ૧૭૦

“ મહાદેવજી કામના વશ થઈ-ગંધર્વ, કિન્નર, અને મનુષ્યોની રૂપવાળી સ્ત્રીઓને મંત્રના બળથી ખેંચી ખેંચીને તપનું મીષ (બહાનું) કરી ગામથી ઘણાં છેટે સારી કુટીયા બતાવીને તે સ્ત્રીઓની સાથે ભોગ કરતા રહ્યા. ઇત્યાદિ. (મત મીમાંસા પૃ. ૭૩)

આ પદ્મપુરાણુવાળા પંડિતજી લખીને બતાવે છે કે-રૂપાળી રૂપાળી સ્ત્રીઓને મંત્રના બળથી ખેંચી ખેંચીને મહાદેવજી તેમની સાથે ભોગ કરતા રહ્યા. બધા દેવોમાં મોટામાં મોટા એવા મહાદેવજી એટલો બધો પ્રભાવવાળો મંત્ર કયા બીજા મોટા દેવ પાસેથી લાવ્યા હશે ? આ બધી વાતોમાં કાંઈ યોડું ઘણું સાચું હોય એમ આપણું મન કબુલ કરી શકે તેવું છે ?

(૭) પાર્વતીના તપના ઠેકાણે શિવનું શું કામ ?

શિવપુરાણુ-જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૧૩, ૧૪ (મ, મી. પૃ. ૩૪)

“ પાર્વતી તપ કરતી હતી ત્યાં જટીલનું રૂપ ધરી શિવજી ગયા. મહા-ત્મા બાણી પૂજન કર્યું. જટીલે પુછ્યું તું શા માટે તપ કરે છે ? ત્યારે સખિના સુખથી ઉત્તર આપાવ્યો કે મહાદેવજીને પતિ કરવા. ત્યારે જટીલે ફરીથી પુછ્યું કે તમારી સખિ શું સત્ય કહે છે કે હાંસીથી કહે છે ? ઇત્યાદિ. ”

(૮) મહાદેવજીને થયેલી ભયંકર વિકલતા.

શિવપુરાણુ અધ્યાય ૪૧ મો (શં. ૩૬ પૃ. ૫ માંથી)

“ મહાદેવજીનું ઋષિપત્નીઓની પછવાડે દોડવું. આથી અગાડીનું વૃત્તાંત લખ્યું એ લજ્જાને પણ લજ્જા આવે તેવું છે. પછી સંપૂર્ણ દેવતાઓને આક્રમ્ભમાં નાખવા જ્યારે આવી વિકલતા થઈ ત્યારે સંપૂર્ણ દેવતાઓ તથા પૌ-

પ્રકરણ ૪૨ મું. શિવજી-લંપટી. વિકલ. નિર્લજ્જ, ભયથી લાગ્યા. ૪૨૯

રાણીઓનું પ્રદક્ષા પાસે જવું. વિષ્ણુએ કહ્યું કે તમે પાર્વતીજીની પાસે જાવો. જ્યારે પાર્વતી પાસે સર્વે ગયા અને હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી તેથી પાર્વતીજીએ કંઈ કયું શું આ સંભવિત છે કે ? ”

(૯) “ મહાદેવજીનું નિર્લજ્જપણું ઋષિપત્નીઓની પાછળ દોડવું. ”

શિવપુરાણ. જ્ઞાનસંહિતા. અધ્યાય ૪૨. (મ. મી. પૃ. ૩૬ માંથી)

“ હાડ વનમાં શિવના ભક્ત ઋષિઓ વસેલા, તે વનમાં લોકડાં લેવાને ગયેલા. કેવળ સ્ત્રીઓ માત્ર દેખીને મહાદેવજીએ હાથમાં પુરૂષ ચિન્હ પકડીને તે ઋષિપત્નીઓને ઘણા પ્રકારનો ત્રાસ આપ્યો, વનમાંથી આવતા ઋષિઓ આ બનાવ જોઈને શિવજીને લિંગ ત્રુટી પડવાનો શાપ આપ્યો. ઇત્યાદિક ઘણું બિભત્સ લખાણ કરેલું છે. ”

(૧૦) વૃકાસુરના ભયથી જ્ઞાની શિવ ભટક્યા.

ભાગવત. સ્કંધ ૧૦ મો. અધ્યાય ૨૮ માં (મ. મી. પૃ. ૬૨ થી,)

“ વૃકાસુરને તેની માગણી પ્રમાણે મહાદેવજીએ વરદાન આપ્યું અને કહ્યું કે તું જેના ઉપર હાથ સુક્રીશ તે મરણને પ્રાપ્ત થશે. હવે તે દૈત્ય, પાર્વતીનેજ લેવા મહાદેવજીને મારવા દોડ્યો. શિવજી દૈત્યના ભયથી લાગ્યા. સ્વર્ગ, પાતાળના ચારે ખુણા સુધી નાશ ભાગ કરી પણ શિવજીને કોઈ રક્ષક મળ્યો નહિ. છેવટે વૈકુંઠમાં કૃષ્ણજીની પાસે પહોંચ્યા. કૃષ્ણજીએ યોગમાયાથી પ્રદક્ષાચારીનું રૂપ ધરી વૃકાસુરને વંદન કયું અને પુછ્યું કે-હે શકુનીના પુત્ર ? તું આટલો બધો લાંબો કેમ આવ્યો ? કાર્ય હોય તો જણાવ, તને સાહાય્ય આપીને ચાર પાડી આપીશ. પેલા દૈત્યે મિષ્ટ વચનથી ભોળવાઈને પાર્વતીજીને લેવા સુધીનું બધું વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. એટલે કૃષ્ણજીએ કપટથી કહ્યું કે-શિવના વરદાનનું વચન અમે સાચું નથી માનતા, કેમકે શિવતો દક્ષના શાપથી પિશાચ બન્યો છે. છેવટે છલથી તેનોજ હાથ તેના માથા ઉપર સુકાવીને કૃષ્ણજીએ તે વૃકાસુરનો નાશ કર્યો, ત્યારેજ મહાદેવજીના જીવમાં જીવ આવ્યો. ”

આ કલ્પિત કથામાં શિવનું મહત્વ અને જ્ઞાન કેટલું ? કુપાત્રને વરદાન આપી ભયથી લાગવા જેટલું કે વધારે ? લેખકે મહાદેવને જ્ઞાની બનાવ્યા કે જ્ઞાન શૂન્ય ?

પોતાનું કાર્ય-પશુ, પંખી અને સ્ત્રીઓ પણ પ્રાચે છળકપટથીજ કરી લે છે. તેમ કૃષ્ણજીએ તે કાર્ય કરી લીધું તેમાં મોટી સત્તાની સિદ્ધિ કંઈ ?

આગે તો સજ્જનો નિર્ણય કરી આપે તે ખરે ?

શંકા કોષ શંકા ૨૦ મી પૃ. ૩ માં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે.

“ મહાદેવનું એવું અનગદ બે જોડ (દંડગદા વગરનું) વિચાર વગરનું) વરદાન ભસ્માસુરને આપવું અને પછી તેનાથી ભાગતા ફરવું શું આ વાત સંભવિત છે ? ”

આમાં મારો યત્કિંચત્ વિચાર-જૈન ઇતિહાસ જોતાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે મોટા દેવો હતા એમ જણાતા નથી. બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના સંબંધે અગીયારમા તીર્થંકરના સમવયો બતાવેલો અમારો લેખ જુવો તે લેખો જોતાં, ત્રિપૃષ્ઠ જે પહેલા વાસુદેવ થયા છે, તેમના પિતા જીતશત્રુ રાજા થયા છે, તેમનો પુત્રીની સાથે સંબંધ થવાથી લોકોએ પ્રજાપતિ એવું બીજું નામ પાડેલું, તેમને બ્રહ્મા તરીકે કલ્પી વૈદિકોએ રજનું ગમ તરીકે કરેલું હોય તેથી આજકાલની ફુનીયાને અશ્રદ્ધેય રૂપે થઈ પડેલું છે. ॥ તે સિવાય ઘણા લાંબા લાંબા કાળે અનુક્રમથી-તવ વાસુદિકના ત્રિક થયાં છે. તેમણામાં ઉધી છત્તી અનેક જુઠી કલ્પનાઓ કરી તેમને એકના એક વિષ્ણુભગવાન રૂપે ઠરાવી આ બધાં પુરાણો ઉભાં કર્યા હોય એમ જૈન ઇતિહાસથી જણાય છે. અને જે સત્યકી વિદ્યાધર થયો છે તેને મહાદેવ રૂપે ઠરાવી તેની સાથે અનેક અનાચારની વાતો લખી પુરાણકારોએ લોકોને મોટી મુંઝવણમાં નાખી દીધા છે. આ વિષયમાં જૈનોનો અને વૈદિકોનો ઇતિહાસ તપાસીને જુવો. ગરબડ વિનાનો અને મોટી ગરબડવાળો ઇતિહાસ કયો ભાસમાન થાય છે ? જૈનો પોતાનો ઇતિહાસ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી પ્રાપ્ત થયેલો માને છે. વૈદિકો પોતાની મતિ કલ્પનાથી દોડયા દોડ કરી રહ્યા છે. એમ માફ માનવું છે. કોનામાંથી લેવાઈ કોનામાં ફેરફાર થયો છે તે વિચાર કરવાનું કામ પડિતોનું છે

(૧૧) કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી બાણાસુરને શિવે છોડાવ્યો.

વિષ્ણુપુરાણ અંશ પાંચમો અધ્યાય ૨૩ માં (મ. મી. પૃ. ૧૭૧).

“ શ્રી કૃષ્ણજીનું અને મહાદેવજીનું યુદ્ધ થયું. તેમાં મહાદેવજી

પ્રકરણ ૪૨ મું. કૃષ્ણ સ્તુતિથી અસુર છોડાવ્યો. કર્ત્ત્વિમ પુરૂષથી ભાગ્યા. ૪૩૧

હારી ગયા. પછી મહાદેવજીનો ભક્ત બ્રાહ્મસુર લડવા ગયો. કૃષ્ણજીએ ચક્રથી મારવાનો વિચાર કર્યો. છેવટે મહાદેવજીએ કૃષ્ણની સ્તુતિ (ખુશામત) કરી ત્યારે તે છુટ્યો. ”

આ કલમ અગીયારમીમાં વિચાર—ત્રેતાયુગના કૃષ્ણજી, દ્વાપરના મહાદેવજી, એ બંને કયા કાળમાં લડયા ? તેમજ જગતના કર્તા હરતા હોવા છતાં એકેકનું કાંઈ કરી શક્યા નહિ પણ મહાદેવજી હારી ગયા, એટલે મહાદેવનો ભક્ત સપડાયો છેવટે મહાદેવને ખુશામત કરવી પડી. બીજાં પુરાણો બેતાં—મહાદેવજીથી ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્મા અને વિષ્ણુનો મહાદેવજીના પરિવારનાજ ગણાય ? આવા આવા પ્રકારના લેખો લખતાં પુરાણકારોએ કેવા પ્રકારની સદ્બુદ્ધિ વાપરી હશે ?

(૧૨) શિવ—પરસેવાના પુરૂષથી ભાગી વિષ્ણુનાં શરણે ગયા.

પદ્મપુરાણ—પ્રથમ સ્કંધ ખંડ અધ્યાય ૧૪ મો. પત્ર ૩૬ માં (મ. મી. પૃ. ૭૪)

“ મહાદેવજીએ બ્રહ્માનું પાંચમું માથું કાપી નાખ્યું તેથી બ્રહ્માજીને પરસેવો થયો. લુહીને પૃથ્વી ઉપર ફેંક્યો. તેથી હથીઆર સહિત પુરૂષ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. તેને હુકમ માગ્યો કે—આજ્ઞા ફરમાવો ? આજ્ઞા થવાની સાથેજ મહાદેવજીની પાછળ દોડ્યો. ભયભીત થઈને મહાદેવજી ભાગ્યા. છેવટે વિષ્ણુજીના શરણથીજ બચ્યા ? ઇત્યાદી. ”

આમાં પણ જરા વિચારીએ:—સત્યયુગના બ્રહ્માનું માથું, દ્વાપરના મહાદેવે જઈને કાપી નાખ્યું છતાં બ્રહ્માજી જીવતા રહ્યા ? અને પરસેવો લુહીને પૃથ્વી ઉપર નાખતાં તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા માણસે મહાદેવજીને ભગાવ્યા.

વિચાર એ થાય છે કે—શુ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણે દેવો જ્યારે લડયા ત્યારે માંડોમાંદાજ લડયાના લેખો વાંચીએ છીએ કે—દેવતાઓએ અસુરોના સંગ્રામમાં દોડયા દોડ કરી મુકેલી હોય, એમ ઘણા લેખોથી જણાઈ આવે છે. ત્યારે શું એ દેવોને લડવા માટે માણસો મળેલાં નહિ હોય ? અથવા આટલો બધો મોટો લાંબો કાલ ગયો તેમાં શું માણસોની લડાઈ નહીં થઈ હોય ? આ ત્રાત પણ સજ્જનોને વિચારવા જેવી છે.

(૧૩) મહાદેવની વણુંવેલી મોટી સત્તા.

દૈત્યોની પાછળ જતાં લંપટ કૃષ્ણને શિવનો ઠપકો.

શિવપુરાણ—ધર્મસંહિતા અધ્યાય ૯ મો. (મતમીમાંસા પૃ. પર.)

“ દેવ દૈત્યોની લડાઈમાં કૃષ્ણજીએ ઘણા દૈત્યોને માર્યા. બચેલા પાતાલમાં પેસી ગયા. વિષ્ણુજી તેમની પુઠ લઈને આદ્યા. ત્યાં અપ્સરાઓ બેઠીને કામકોઠા કરવા લાગ્યા. તેથી બળવાન એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો.

આ તરફ બ્રહ્માએ શિવને કહ્યું કે:—સ્વર્ગની રક્ષાના માટે વિષ્ણુને લાવો. હુકમની સાથે બળદ ઉપર ચઢ્યા. લાયાનકે ગર્ભરવથી લંકામાં પેઠતાં ત્યાંનું અંતઃપુર પડી ગયું. તે વખતે પેસેા કૃષ્ણપુત્ર ક્રોધાયમાન થઈ લડવાને તૈયાર થઈ ગયો, પણ તે બળદ રૂપ શિવજીએ—ખુરશી અને શિંગડાથી તેને ફાડવા માંડયો. મરણ ભેગો થતો બાણી વિષ્ણુએ દિવ્ય શસ્ત્રો ફેંક્યાં. પણ બધાંએ શસ્ત્રોનો આસ કરી નાંખ્યો.

પછી કૃષ્ણજી સમજ્યા કે આતો જગત્પતિ શિવજી છે. પછી નમ્રતાથી બોલ્યા કે હે ભગવન્ ક્ષમા કરો? ઇત્યાદિ, છેવટ શિવજી બોલ્યાં—કે તમે તમારા સ્વરૂપને બણતા નથી કે તમે જગતના કારણરૂપ છો? મારી આજ્ઞાથી હવે આ વિષયરતિ છોડી દો? લાજિજત થઈ કૃષ્ણજી કહેવા લાગ્યા કે—મારું પટેલું ચક્ર લઈને આવું છું. શિવજીએ કહ્યું કે તમારું ચક્ર પડી રહેવા દો. હું તમોને દશ-હજાર સૂર્યના તેજવાળું સુદર્શન અને કાલાનલ નામનું ચક્ર આપું છું, તેનાથી દૈત્યોનાં ગળાં કાપી નાખો. એ ચક્ર મદ્યા પછી દેવતાઓને કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે પાતાલમાં તે ચોવનવતી વિદ્યમાન છે તેનો સાથે બે ક્રિયા કરતા રહ્યા છો તે જઈને કરો. પછી બધાંએ દેવતાઓ વિષ્ણુ સાથે પાતાલમાં પેસવાની ઇચ્છાવાળા થઈને ચાલવા માંડયું, આ બધી ચેષ્ટા બાણવામાં આવતાં શિવે અપ્સરાઓનું હરણ કરી આઠ યોનિના દેવતાઓને એવો શાપ આપ્યો કે—શાન્ત મુનિ, દાનવ અને મારા અંશથી ઉત્પન્ન થએલાઓને છોડીને બે કોઈ બીજો આ સ્થાનમાં પ્રવેશ કરશે તેનો તુરંત નાશ થઈ જશે. આવો શિવનો ઘોર શાપ સાંભળીને તિરસ્કારવાળા બધાંએ દેવતાઓ પોતપોતાના સ્થાન ઉપર ચાલવા લાગ્યા ઇત્યાદિ. ”

આ લેખમાં જરા વિચારીએ:—દેવ દૈત્યોની લડાઈમાં શ્રીકૃષ્ણજી ભલ્યા અને તેમને ઘણા દૈત્યોનો નાશ કર્યો. પુઠ લઈ પાછળ જતાં વચમાં અપ્સરાથી બળવાન પુત્ર પેદા થયો. આતરફ સ્વર્ગની રક્ષા માટે બ્રહ્માએ કૃષ્ણ-

જીને લાવવા શિવને પ્રેર્યા. શિવજી બળદ ઉપર ચઢી મોટા ઘડાકાની સાથે લંકામાં પેસતાં, કૃષ્ણના આ નવીન પુત્રની સાથે લડાઈ બંધતાં, કૃષ્ણજીએ શસ્ત્રો ફેંક્યાં, બધાં નિષ્કૂળ નિવડતાં પછી સમજ્યા કે—આતો જગત્પતિ શિવજી છે, એમ બાણી ક્ષમા માગી. એટલે મહાદેવજીએ શ્રી કૃષ્ણને અકાર્ય છોડવાનું જણાવ્યું. ઉપર કહેલા બીજા લેખો વિચારીને મેળવી જીવો. હમણાંજ પૂર્વના લેખોમાં આપણે વિચારી ગયાછીએ કે વૃકાસુરને વરદાન આપી મહાદેવજી ભાગતા ક્યાં ત્યારે શ્રી કૃષ્ણજીએ બચાવ્યા હતા. વળી મહાદેવજીનું અને કૃષ્ણજીનું યુદ્ધ થતાં મહાદેવજી ખુશામત કરીને છુટયા હતા. વળી બ્રહ્માનું માથું કાપ્યા પછી પરસે-વાના પુરૂષથી ભાગ્યા ત્યારે પણ શ્રી કૃષ્ણજીએજ બચાવ્યા હતા. શું જગત્પતિના આવા હાલથાય ? પુરાણકારોએ આ બધું સત્યનિષ્ઠાથી સત્યસ્વ રૂપનું લખ્યું છે એમ આપણું મન કબૂલ કરી શકે તેમ છે ?

(૧૪) બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને દક્ષની આજીજીથી શિવનું પ્રસન્ન થવું.

શંકાકોષ શંકા ૩૩૬ પૃ. ૪૮ માં એજ વાતમાં લખે છે કે—

“ એક વિવાહમાં બ્રહ્માજીનું વીર્ય જમીન ઉપર પડ્યું. મહાદેવે તેમને વધ કરવાનું ધાતું ત્યારે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ પગમાં પડયા તેમજ દક્ષે પણ બહુ ખુશામત કરી ત્યારે મહાદેવનું પ્રસન્ન થવું શું સંભવિત છે કે ? ” શિવપુરાણ.

(૧૫) જટાથી મુક્ત ગંગાના ૭ પ્રવાહ, તેમાંનો એક પવિત્ર.

રામાયણ બાલકાંડ—સર્ગ ૪૩ મો. (શં. શં. ૪૪૨ મી. પૃ. ૬૬)

“ મહાદેવે પોતાની જટામાંથી ગંગાને મુક્ત કરી ત્યારે તેના સાત પ્રવાહ થયા. જેમાંનો—હલાદિની, સુચક્ષુ, સીતા, સિંધુ વિગેરે જુદી જુદી દિશામાં નદીઓ ચાલી. તે પછી એકજ ગંગાના સાત પ્રવાહ તેમાં બીજી નદી જેવી કે “ સિંધુ ” તેનું, તથા તે વિના બીજી પાંચનું કંઈ મહાત્મ્યજ નહિ ? કંઈ પુણ્યજ નહિ ? અને તે પ્રવાહ પૈકીનો એકજ પ્રવાહ (સામટો પ્રવાહ) ગંગાજ પવિત્ર શું આ સંભવિત છે ? બીજી નદીઓનાં મહાત્મ્ય લખવા અમારા પૌરાણી-ઓ ભૂલી ગયા હશે ? પૌરાણીઓ જવાબ આપશે કે ?

આમાં જરા વિચાર—પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાલ્મીકી રામાયણમાં જન્હુ રાજાની પૂજાનો સામાન ગંગાજી તાણી ગયાં, તેથી જન્હુ ગંગાજીને પી

ગયા પણ ગંગાજીતો સદાનાં હતાં. તો પછી મહાદેવજીએ ગંગાજીને જટામાંથી બહાર કેવી રીતે કાઢયાં ? અને તેના સાત પ્રવાહ કેવી રીતે મનાયા ? પ્રથમતો ખરો પત્તા મહાદેવજીનોજ નથી તો પછી કયું શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિથી આ વાત લખાઈ ?

(૪) અજાણે આહેડીથી શિવ પુજાયા તો પણ શિવ વિમાન.

સ્કંદપુરાણ પ્રથમખંડ. અધ્યાય ૩૩ મો. પત્ર ૬૬ થી ૬૬ શ્લો. ૧૦૨ માં કથા. તેનો સાર.

“ ચંડનામનો આહેડી મૃગનો વધ કરવાને ગયો, વધ ન મળવાથી રાત્રે બિલ્વના વૃક્ષ ઉપર જઈને રહ્યો. સ્વાભાવિક પણે પત્ર તોડતાં નીચે રહેલા શિવના ઉપર પડ્યું. કોબળા કરતાં શિવનું સ્નાન થયું. સવારે તેની ભાયાં નદી ઉપર ભોજન લાવેલી તે કુતરૂં ખાઈ ગયું હતું, તેથી ખાધું તો હતુંજ નહિ. એટલે સ્વાભાવિકપણે દાન અને તપ થયો. આ બધું અજાણપણેજ થયું તોપણ શિવના જણો વિમાન લઈને આવ્યા અને વિમાનમાં બેસાડીને શિવ લોકમાં લઈ ગયા. ઇત્યાદિ. ”

આમાં જરા વિચાર

શિવનું પૂજન, દાન, તપ કે જપ સદ્બુદ્ધિ થયા વિના કયા ભક્તનું કાર્ય થયું જણાયું છે ? અજાણપણે શિવનું પૂજન અને ભાતુ કુતરૂં ખેંચી જવાયો દાન, થતાની સાથે શિવજીણો વિમાન લઈને આવ્યા અને ચંડ નામના આહેડીને વિમાનમાં બેસાડીને શિવ લોકમાં લઈ ગયા. આ લેખક કેટલો સત્યવાદી હશે ? આ બધું તદ્દન પાયા વગરનું લખતાં લેખકે કયું બુદ્ધિ વાપરેલી ? આવા લેખકો ઉપર સત્ય વસ્તુના શોધકોને કેટલી પ્રીતિ થાય ?

(૫) પાપીમાં પાપી બ્રાહ્મણને પણ મોક્ષ-શિવપુરાણે આપ્યું.

શિવપુરાણ મહાત્મ્ય અધ્યાય. ૧ શ્લો, શ્લો ૩૬ થી (મ. મી. પૃ. ૩૦)

“ જ્યાંસુધી શિવપુરાણ કાનમાં નથી પડ્યું ત્યાં સુધી સંસારમાં રખડે છે. શિવપુરાણજ મુક્તિ આપવાને સમર્થ છે, તો પછી ભ્રમ પેદા કરવાવાળાં બીજા પુરાણોનું શું કામ છે ? હજારો અશ્વમેધ, સેંકડો વાજપેય, શિવપુરાણની સોલમી કળાને પણ પહોંચે તેમ નથી. જ્યાં સુધી શિવપુરાણ સાંભળતો નથી. ત્યાં સુધીજ પાપમાં પડ્યો છે. ગંગા, સપ્તપુરી, ગયાદિ કોઈપણ વસ્તુ શિવપુરાણ ખરોખર નથી. વેદ. ઇતિહાસાદિ શાસ્ત્રોમાં પરમ કલ્યાણકરવાવાળું શિવપુરાણજ બહુવું બેઠ્યું.

આગળ જુવો-પાપી બ્રાહ્મણ યમથી છુટી શિવપુરીમાં ગયો.

એજ મહાત્મ્ય અધ્યાય ખીજના શ્લોક, ૩૭ થી કિંચિત સાર.

“ દેવરાજ નામનો બ્રાહ્મણ મહાપાપી કે જેને આરે જાતિના માણસોને મારીને ધન લેણું કર્યું હતું. છેવટ માતા, પિતા. સ્ત્રી અને ભાઈઓને પણ મારી નાખીને વેશ્યાની સાથે એક પાત્રમાં ખાતો રહ્યો. દૈવયોગથી પ્રતિજ્ઞાન પુરમાં શિવમંદીરમાં શિવપુરાણ સાંભળતાં તાવની ખીમારીથી મરણ પામ્યો. યમના હ્રતો બાંધીને યમપૂરીમાં લઈ ગયા પણ શિવનો ગણ ત્યાંથી છોડાવીને શિવપુરીમાં લઈ ગયા. ઇત્યાદિ વિશેષ ત્યાંથી જોઈ લેવાની ભલામણ કરૂં છું. ”

આ લેખમાં કિંચિત- બધાં પુરાણો ભ્રમ પેદા કરવાવાળાં છે એમ શિવપુરાણવાળાએ જે લખ્યું છે તે સર્વથા જુઠાંમાં કાઢી શકાય તેમ નથી. તેમજ આ શિવપુરાણવાળો ઉંચા પ્રકારની બુદ્ધિવાળો હતો એમ પણ માની શકાય તેમ નથી. કેમકે એકડોને પતિ કરવાવાળી સ્ત્રી-સતી તેમજ આસતી સર્વેને નિદે, તે પ્રમાણે આ શિવપુરાણવાળાએ કર્યું છે. કેમકે મહાપાપીને પણ યમપૂરીમાંથી શિવપુરીમાં પહોંચાડી દીધો છે, આ લેખક કેટલો બધો સત્યવાદિ અને કેટલા સહવર્તનવાળો હશે? તેનો વિચાર કરવાનું કાર્ય સજ્જન પુરૂષો કરે એટલે બસ થશે.

(૬) એક કરોડ છાસઠ હજાર વર્ષ આરાધન શિવનું-વિષ્ણુએ કરેલું.

શિવપુરાણ સનતકુમાર સંહિતા અધ્યાય ૮ મો. (મ. મી. પૃ. ૪૬)

“ ઋષિ બોલ્યા કે શિવજીને પ્રસન્ન કેવી રીતે કરી શકાય ? બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે-હે બ્રાહ્મણો ? શિવજીને પ્રસન્ન કરવા વિષ્ણુએ એક કરોડ છાસઠ હજાર વર્ષ તક આરાધન કર્યું ત્યારે પ્રસન્ન થઈને અનેક વર આપ્યા અને કહ્યું કે- યુદ્ધમાં જીતવાવાળા મહાચક્રધારી બળવાન તમે થાઓ, તમે મારી ભકિત અધિક કરશો અને મારી પેઠે તમે ગવાસો. શિવજીના પ્રસાદથીજ અન્યેય વિષ્ણુ પૃથ્વીની રક્ષા કરે છે.

આમાં પણ જરા વિચાર કરીને જોઈએ-શિવજી દ્વાપર યુગમાં થયા એમ પુરાણોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે, અને તે યુગ ૮૬૪૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણ-વાળો છે તો પછી વિષ્ણુએ એક કરોડ અને છાસઠ હજાર વર્ષ સુધી શિવજીનું આરાધન કયા કાળમાં કરેલું સમજવું ? અને યુદ્ધમાં જીતવાનું ચક્ર કયા

યુગમાં મેળવેલું? આર યુગનાં વર્ષોને લેખા કરીએ તોપણ તેટલાં વર્ષો થઇ શકે તેમ નથી. જ્યારે એક કરોડ અને સાઠ હજાર વર્ષ શિવના આરાધનમાં વિષ્ણુએ કાઢ્યાં હતાં ત્યારે તે કાળમાં વિષ્ણુનું આયુષ્ય કેટલું મોટું મનાયેલું હશે? જૈનોમાં તો એક હજાર વર્તુનું લખાયું છે. શુવો પૃ ૭૬ નો કેડો. એવા પ્રકારનાં લાંબાં લાંબાં આયુષ્ય બ્રહ્મા-તારકાદિક દૈત્યોદિકનાં પણ લખીને બતાવ્યાં છે તે કયાંથી લાવ્યા હશે? આ બધા પ્રકારનો વિચાર કરવાની ભક્ષામાણ કર છું. અને શિવપુરાણના લેખકને ધન્યવાદ આપી વિરમું છું. ધન્યવાદ શા મોટે? જણાવવાનું એટલુંજ કે જૈનોમાં વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુ આદિ નવ ત્રિકે ઘણા લાંબા કાળના કમથી થયેલાં છે. તેમનાં લાંબા આયુષ્યની સિદ્ધિ પુરાણકારોએ આસરાગત કલ્પિતપણે લખીને બતાવેલી જણાય છે.

(૭) મહાદેવના ગણેશી વિષ્ણુ આદિ દેવો કુટાના.

શિવપુરાણ વાયુસંહિતા અધ્યાય ૧૭ થી ૨૦ તક. (મ. મી. પૃ. ૪૮)

“ દક્ષના યજ્ઞનો ભંગ કરતા મહાદેવજીએ વીરભદ્રાદિકોને મોકલ્યા, તે અન્ન માંસ ખાતા ગયા અને ફેંકતા ગય. તે વખતે વિષ્ણુ આદિ દેવો દક્ષનો પક્ષ લઇ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પરંતુ વીરભદ્રાદિકોએ તેમને ઘણેજ ખૂરો માર માર્યો. ઇત્યાદિ. ”

(૮) દૈત્યોએ બ્રહ્માથી કિલ્લાઓ મેળવ્યા, તે શિવે તોડ્યા.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૩. જે (મત૦ મીમાંસા પૃ. ૫૦)

“ તારક્ષ ૧, વિદ્યુન્માલી ૨, અને કમલાક્ષ, ૩ એ ત્રણે દૈત્યોએ અધેર તપસ્યા કરીને બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. તારક્ષે કહ્યું કે હે ભગવન્ દેવતાઓથી લેહાય નહી તેવો—સુવર્ણનો કિલ્લો, વિશ્વકર્મા અમારા વાસ્તે બનાવે?, વિદ્યુન્માલીએ—લોહાના કિલ્લાની ૨, કમલાક્ષે—ચાંદીના કિલ્લાની ૩—માગણી કરી. ફરીથી માંગણી એ કરી કે આ દિવ્ય લોકમાંજ અમારું સ્થાન થવું જોઈએ.

બ્રહ્માજીની આજ્ઞાથી વિશ્વકર્માએ ત્રણે ને ત્રણ નગર બનાવીને આપ્યાં. પછી તે દૈત્યોએ દેવતાઓના ઘણાજ ખૂરા હાલ કર્યા. ત્યારે દેવતાઓ શિવજીના શરણમાં જઈને ખૂણ કરગર્યા ત્યારે શિવજીએ દેવતાઓનો પક્ષ લઈ કોપાંધ થઈને તે દૈત્યોના ત્રણે નગરોમાં રહેલી સ્ત્રીઓ, તેમનાં બાલ બચ્ચાં આદિ સર્વ ભસ્મસાત્ કરી નાખ્યું. ઇત્યાદિ. ”

આ કથામાં વિચારવાનું કે-કાલસંદિપકે વિદ્યાધર ૨૪ માં તીર્થ કરી મહાવીરને પુછ્યું કે મને ભય કેનાથી છે ? ઉત્તરમાં-સત્યક્રીથી બતાવ્યો. ત્યારે તે છોકરાને મારવા કાલસંદીપકે પગમાં ઘાલ્યો, પણ તેના પિતા પેઢાલે છોડાવ્યો. પછી વિદ્યાની સાધના વખતે વિદ્યન કરતાં વિદ્યાદેવીએ પેલા કાલસંદીપકને હઠાવ્યો અને તે સત્યક્રીને સિદ્ધ થઈ, પછી સત્યક્રી તેની પાછળ પડ્યો. ઉંચો, નીચો ઘણો ભાગ્યા પછી સત્યક્રીને ભુલાવામાં ન જવા કાલસંદીપકે પોતાની વિદ્યાથી ત્રણ નગર બનાવ્યાં પણ સત્યક્રીએ પોતાની વિદ્યાથી બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યાં. પછી ત્યાંથી નાશીને તે લવણ સમુદ્રના પાતાળ કલશમાં જઈને ભરાયો, પણ સત્યક્રીએ ત્યાં જઈને તે કાળસંદીપને માર્યો, આ બધો વિચાર અમેએ મહાદેવજીની ઉત્પત્તિના પ્રકરણમાં સવિસ્તર આપ્યો છે તે જુવો અને વિચારો ? હવે આ શિવપુરાણ માં એ કથા કેવા રૂપમાં ગોઠવાઈ તે વિચારીએ-ત્રણ દેત્યોએ તપસ્યા કરી બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. ત્યાર બાદ બ્રહ્માએ-વિશ્વકર્માને આજ્ઞા કરી, એટલે તેને સોનાના, લોહના, ચંદીના-કિલ્લા સ્વર્ગમાં જ બનાવીને આપ્યા. અને તે મહાદેવજીએ જઈને બાળી ભસ્મ કરી નાખ્યા અને સાથે તે ત્રણ દેત્યોના બાળ બચ્ચાંને પણ ભસ્મજ કરી નાખ્યાં. પ્રથમ જ્યાં સુધી બ્રહ્મા અને મહાદેવ ચોક્કસ રૂપે સત્ય સ્વરૂપના સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી શિવપુરાણવાળાએ ગોઠવેલી વાત સત્યરૂપે કેવી રીતે માની શકાય ?

(૯) કૃષ્ણજીએ ૧૬ માસ તપસ્યા કરી, શિવને પ્રસન્ન કર્યા.

શિવપુરાણ ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૨ જો. (મ. મી. પૃ. ૪૯)

“ શ્રી કૃષ્ણજીએ સોળ માસ સુધી તપ કરીને શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા અને હાથ જોડીને દુર્ગલ એવા આઠ વર માંગવાને લાગ્યા. છંદ્યાદિ. ”

આ શિવપુરાણના લેખથી પ્રથમ જોયું હતું કે-શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને એક કરોડ અને સાઠ હજાર વર્ષો સુધી શિવની આરધના કરી અનેક વરો મેળવ્યા હતા. અને ફરીથી એજ પુરાણવાળો લખીને જણાવે છે કે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને સોળ માસ સુધી તપકરીને શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા, ત્યારબાદ હાથ જોડીને દુર્ગલ એવા આઠ વર માંગવાને લાગ્યા. આમાં જરા વિચાર થાય છે કે:-આ ત્રણ દેવોમાં મોટા કયા મનાયાં હશે ? એક વખતે બ્રહ્માજી મોટા થવા ઉભા થયા, ત્યારે તેમણે પોતાનું મસ્તક શુભાંગુ હતું. અને દક્ષ પ્રજાપતિએ મહાદેવજીને

અકુલીનતાદિક અનેક હલકાં વિશેષણો આપી નાસ્તિક અને વેદ બાહ્ય સુધી ઠરાવી દીધા હતા. તો પછી યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી દુષ્ટોના નાશક અને સબળનોના ઉદ્ધારક એવા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને એવી શી જરૂર પડી કે-વેદથી બાહ્ય રૂપે ગણાયેલા મહાદેવજીની એક કરોડ અને સાઠ હજાર વર્ષ સુધી આરાધના કરવી પડી? વળી ૧૬ માસની તે કયા જગતના ઉદ્ધાર માટે?

(૧૦) કાશીમાં પાપી પશુ, પંખી પણ મરે તો મોક્ષે જાય.

શિવપુરાણ-જ્ઞાન સંહિતા અધ્યાય ૫૦ મો, (મ. મી. પૃ. ૩૭)

“ પ્રથમ કાશી નગરનું વર્ણન થયું છે. આપી-મહાદેવ પાર્વતીને કહે છે કે-આ નગરી માંડું ગુપ્તમાં ગુપ્ત ક્ષેત્ર છે અને સર્વ જીવોને મુક્તિનું જ કારણ છે. ૥૭૥ પુનઃ શ્લોક ૨૨ થી-પાપવ્રાણો કે પાપ વિનાનો ગમે તેવા કર્મ બંધનમાં પડેલો હોય પણ આ કાશી ક્ષેત્રમાં જે મરે તે અવશ્ય મોક્ષે જાય ૥૨૨૥ સ્વેદજ, અંડજ, ઉદ્દિભજ, જરાયુજ (વૃક્ષ, પશુ, પક્ષી સર્પ, મનુષ્યાદિ) સર્વ જીવો આ કાશીમાં મરે તે તો મોક્ષે જાય, બીજાં તીર્થોમાં મરે તો કાંઈકજ ૥૨૩૥ કર્મના બંધનમાં પડેલા જીવને આ ક્ષેત્રમાં મોક્ષમાં મોકલવા કલ્પીએ તો નતો જ્ઞાનની જરૂર છે, તેમજ નતો ધ્યાનની જરૂર છે ૥૨૪૥ તેમજ મારા (શિવના) નામની, તેમજ તેના સ્વજનોની પણ કોઈ જરૂરજ નથી. કેમકે જે વખતે આ તીર્થમાં મર્યો કે તુરંતજ મોક્ષ. એમાં કોઈ પ્રકારથી સંદેહ કરવાનું રહેતુંજ નથી. ૥ ૨૫ ૥

આગળ શ્લોક ૩૯ થી ૪૧ નો ભાવાર્થ:-મહાદેવજી પાર્વતીજીને કહી રહ્યા છે કે-વૈકુંઠપતિ નારાયણ, લક્ષ્મી, અને દેવર્ષીઓ સહિત-બ્રહ્મા, વસુ, સૂર્ય, દેવરાજ ઇંદ્ર, બીજા પણ દેવતાઓ આ કાશી નગરીમાં માંડું વ્રત ધારણ કરીને મારી શેવા કરે છે. મહાયોગી પોતે પોતાનો વેષ છુપાવીને મારા વ્રતના માટે એક ચિત્તથી સેવા કરે છે. ૩૯-૪૦-૪૧ આગળ ૪૨ મો જીવો.-વિષયાશક્ત ચિત્તોપિ, ત્યક્ત ધર્મચર્ચિર્નરઃ ॥ इह क्षेत्रे मृतो यो वै संसारं न पुनर्विसेत् ॥ ૪૨ ॥

ભાવાર્થ:-આહિ તો વિષયનો લંપટ હોય, એટલુંજ નહિ આહિ ધર્મની શ્રદ્ધાવિનાનોજ હોય ને, તો પણ મારા કાશી ક્ષેત્રમાં મરેલો ફરીથી તો આ સંસારમાંજ આવે નહિ. ૥ ૪૨ ॥

એજ અધ્યાયના શ્લોક ૧૫ માં-પાર્વતીને શિવે કહ્યું હતું કે-“ આ કાશી ક્ષેત્રના માટે વધારે શું કહું પણ હું મહાદેવ, વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા એમ અમો

પ્રકરણ ૪૨ મું. કાશીમાં જે મરે તેનું મેક્ષ. ભક્તના માટે શિવ. ૪૩૯

ત્રણે દેવો-અમારા આત્માને પવિત્ર કરવા માટે હજુ સુધી એ કાશીક્ષેત્ર તીર્થના દર્શનની ઉચ્છા કરી રહ્યા છીએ. ” ॥ ૧૫ ॥

આમાં પણ જરા વિચારીએ;—કાશીમાં જ્યારે મનુષ્યો ઉપર કરવત મૂકાતાં હશે તેવા સમયમાં—આ શિવપુરાણવાળાની નીમણુક થયેલી હોય એમ આ લેખથી સહજ અનુમાન થઈ આવે છે. કારણ કે તે સમયમાં ભુલાં, લંગડાં, આંધળાં ઇત્યાદિક અનેક દુઃખી માણસો આ કાશી અધ્યાયનું શ્રવાણ કરી પોતાનો ધનમાલ તે મંદિરના કારભારીઓને સોંપી, પોતાના દેહ ઉપર કરવત મૂકાવતા હતા, આવી લાલચમાં પડી આ પુરાણકારે આ ક્ષેત્રમાં મનુષ્યોની મુક્તિ થયાનું લખીને બતાવ્યું હોય? એટલુંજ નહિ પણ જ્ઞાન, ધ્યાનાદિ વિનાના પશુ, પંખીઓની અને તેની સાથે ત્યાં ઉગેલા વૃક્ષોની પણ મુક્તિજ બતાવી દીધી. વધારામાં શિવજી પોતાના આત્માને, તેમજ બ્રહ્મા-વિષ્ણુના આત્માને પવિત્ર કરવાની ઇચ્છા કરી રહ્યાનું પણ જણાવી રહ્યા છે? શું આ વાતો વિચારવા જેવી નથી? આ લેખ જરા પણ સત્ય નિષ્ઠાથી લખાયેલો છે? હુનીઆમાં જે કલ્પમના કસાઈઓ ગણાયા છે તેમાં આવા પ્રકારના લેખકો ગણી શકાય કે નહિ?

(૧૧) શિવ લિલ્લરૂપથી અર્જુનની રક્ષા કરવા આવ્યા.

શિવપુરાણ જ્ઞાન સંહિતા અધ્યાય ૬૫, ૬૬ મો. (મ. મી. પૃ. ૪૧)

“ અર્જુન શિવનું આરાધન કરવા વનમાં તપ કરતો હતો. ત્યાં દુર્યોધને મુક નામના રાક્ષસને ભુંડના રૂપે મોકલ્યો. અર્જુન સમજ્યો કે આ કોઈ શત્રુ લાગે છે “ દુઃખ દેવાવાળાને મારવો એવું વ્યાસજીએ કહેલું છે. ” તેથી શસ્ત્ર લઈને તૈયાર થઈ ગયો. સામી બાબુથી શિવજી પણ પરિવાર સાથે લિલ્લેનું સ્વરૂપ ધારણ કરી અર્જુનની રક્ષા કરવાને માટે આવી રહ્યા છે. વચમાં ભુંડ સપડાયો છે. અર્જુને જે બાણ માર્યું તે મુખથી પુંછડે નીકળ્યું અને શિવજીનું બાણ પુંછડેથી મુખે નીકળ્યું, એટલે ભુંડ તરફીને મરણ પામ્યું. પછી લિલ્લરૂપ શિવજી અર્જુન સાથે પણ લડ્યા. ઇત્યાદિ. ”

વિચાર:-દુર્યોધને રાક્ષસને ભુંડરૂપે શિવના ધ્યાનમાં રહેલા અર્જુનની પાસે મોકલ્યો. ધ્યાની અર્જુનની રક્ષા માટે શિવ લિલ્લરૂપે આવ્યા માનીએ તો પછી સેવક સાથે શત્રુવટ કરી લડ્યા શા માટે? આમાં સત્ય શું?

(૧૨) શિવની સેવાથી શ્રી કૃષ્ણે સુદર્શન ચક્ર મેળવ્યું.

શિવપુરાણ-જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૬૯-૭૦ (મત મીમાંસા પૃ. ૪૩)

“કૃષ્ણજીએ-શિવનું આરાધન કરી પ્રસન્નતા મેળવીને કહ્યું કે હું દૈત્યોથી પીડિત છું અને આપના શરણમાં આવ્યો છું. ઇત્યાદિ.”

આગળ ૭૦ માં અધ્યાયમાં-વિષ્ણુએ સહસ્ત્ર નામથી સ્તુતિ કરતાં શિવજીને તેટલાંજ કમળ ચઢાવ્યાં, પણ તેમાંથી એક કમળ શિવજીએ ચોરી લીધેલું હોવાથી એણે થયું એટલે કૃષ્ણજીએ પોતાનું નેત્ર ઉખાડીને ચઢાવવા માંડ્યું. ત્યારે શિવજી પ્રગટ થયા. છેવટે ઘણી આજીજી કરાવ્યા પછી સુદર્શન ચક્ર આપ્યું ઇત્યાદિ.”

આમાં જરા વિચારીએ:—આ શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતાના અધ્યાય ૮ માં આ શિવની આરાધનાને માટે વિષ્ણુ પાસે-એક કરોડ અને સાઠ હજાર વર્ષ તક શિવની સેવા કરાવી હતી. વળી-ધર્મ. સં. ના અધ્યાય બીજામાં વિષ્ણુ પાસે સોળ માસ તપ કરાવી શિવની પ્રસન્નતા મેળવ્યાનું લખી બતાવ્યું હતું. હવે આ જ્ઞાન સં. અધ્યાય ૬૯ માં દૈત્યોથી પીડિત શ્રી વિષ્ણુ શિવજીની આજીજી કરવાવાળા બતાવ્યા. અને ૭૦ માં અધ્યાયમાં-સહસ્ત્ર નામથી સ્તુતિ કરતાં સહસ્ત્ર કમળ ચઢાવવા વાળા બતાવી એક કમળ શિવની પાસેથી ચોરાવી વિષ્ણુ ભગવાનને કોણા થવાનો પ્રસંગ બતાવ્યો. આ પુરાણનો લેખક કેટલો બધો સત્યવાદિ હશે? અને આમાં કઈ વાત સાચી મનાય તેવી છે? જો કેઈ એકાદ વાત સાચી બતાવશે તો તેનો ઉપકાર અમારા ઉપર ઘણો થશે. આ ટેકાણે એટલુંજ કહેવું બસ છે.

(૧૩) ઉપરના લેખમાં વૈદિક મતના પંડિતનો અભિપ્રાય.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૪૮૩-૪૮૪ માં જુવો.

“કાર્તિક શુદ્ધ ૧૪ ને વૈકુંઠ ચતુર્દશી કહે છે. સનત કુમાર સંહિતામાં એવી કથા છે કે-વિષ્ણુ વૈકુંઠમાંથી કાશી ક્ષેત્રમાં આવી કાશી વિશ્વેશ્વરને હજાર કમલો ચઢાવવાનો તેમને સંકલ્પ કર્યો, ચાલતી પૂજામાંથી એક કમલ શંકરે કોરે મૂકી લીધું. (આગળ પૃ. ૪૮૪ માં) શિવનું કમલને સંતાડવું અને વિષ્ણુને તેના બદલામાં પોતાની આંખ કાઢી આપવી, એ વાત પંચતંત્રની વાર્તા જેવી લાગે છે આવી કથાઓથી ઇશ્વર વિષે પૂજ્યત્વ ભાવ વધવાનો નથી.

પુરાણકારોએ શિવઅને વિષ્ણુની અનેક વાર્તાઓ રચીને પોતપોતાના પ્રિય દેવતાનું મહત્વ વધારવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ઇત્યાદિ. ”

આજ અંથકારે-પૃ. ૧૫૩ માં લખ્યું છે કે-“ ઇંદ્ર અને ત્રિષણુ, એમના કૃત્યોનો વિચાર કરીએ તો તે કાદવનીક પુરૂષ ન હોતા પણ ઐતિહાસિક પુરૂષ હતા એમ દેખાય છે. ”

(૧૪) આ બધા લેખોમાં જૈનોની માન્યતા છે તે જુવો-ઇંદ્રો છે તે સ્વર્ગીય દેવતાઓના રાજાઓની પદવીના ધારક મોટા દેવતાઓજ છે. પણ તે એક નથી, અનેક છે. મૃત્યુલોકમાં-અખંડિત ત્રણ ખંડના પાલક રાજાઓને વિષ્ણુ કહો, વામુદેવ કહો, કે ચાહે તો અર્ધચક્રીઓ કહો પણ તે બધા મહાન રાજાઓજ છે અને તે પ્રતિવિષ્ણુઓને મારી પોતે સુખના ભોગ ભોગવવા વાળાજ છે. ઇંદ્રો ખોદે અને ભોરીન્ગ ભોગવે તેવા ન્યાયરૂપે થયેલું છે. પરંતુ તે વામુદેવો (વિષ્ણુઓ) તે સમયમાં પરંમાત્માના સ્વરૂપને મેળવવાળા મનાએલા નથી. આ અવસર્પિણીના કાળમાં જુદા સમયમાં અને જુદી જુદી વ્યક્તિ રૂપેના બધા મેળવતાં અનાદિના નિયમ પ્રમાણે ગણત્રાંના નવજ થયા છે. તેમનો કિંચિત્ વિચાર અમેએ આ અંથમાંજ આપેલો છે. તેને જુવો અને સત્યાસત્યને નિર્ણય કરો ?

(૧૫) વેદના રથ ઉપર ચઢી ‘ શિવ ’ દૈત્યને મારવા આદ્યા.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૧૮૭ મો. શ્લોક ૧ થી ૫૬ સુધીનો ભાવાર્થ.

“ મહાદેવે ત્રિપુર નામના દૈત્યને મારવાનો વિચાર કર્યો અને ચાલવાની તૈયારી કરી, તેમાં વાસુકી સર્પની ધનુષ દોરી બનાવી, ચાર વેદોના ચાર ઘોડા અને રથપણ વેદોનોજ બનાવ્યો, અશ્વની કુમારોને ઘોડાની લગ્ગમ રૂપે બનાવ્યા, રથના ધૂરાપર ઇંદ્રને બેસાડયા અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવતાઓનો પરિવાર સાથે લઇને આદ્યા. છેવટે ત્રિપુર દૈત્યોના ઉપર-અગ્નિ બાણ છોડી-અપરાધી, નિરપરાધી, પશુઓ, પંખીઓ, પુરૂષો સખાલબદ્ધાની સાથે સ્ત્રીઓ આદિ તેમજ તેમનાં ઘરનાં ખારાં, વાડીઓ, વાવડીઓ આદિ સર્વ બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યું. ”

બાણાસુર નામનો દૈત્ય પણ ‘ પોતાનું ’ ત્રિપુર બળતું જોઇને કહેવા લાગ્યો કે-“ યત્કિંચિત્ પરાક્રમવાળા દેવતાઓ છતાં જે મારો નાશ થી છે તે

કેવળ “શિવનોજ પ્રતાપ છે” બાકી કોઈપણ મારો નાશ કરવાને સમર્થ થઈ શકે તેમ છેજ નહિ. એમ કહીને પુત્રાદિક સર્વ પરિવાર છોડી દઈને “મહાદેવજીનું લિંગ” માથા ઉપર ચઢાવીને નગરની બહાર નીકળી ગયો. ” ઇત્યાદિ ઘણા વિસ્તારથી લખેલું છે તે ત્યાંથી (મત્સ્યપુરાણથી) જોડ લેવું ”

આમાં જરા વિચાર-દૃષ્ટિ રૂદ્રેને વેદ બાહ્ય, કાલમુખા અને શિષ્ટાચાર વિનાના, રૂંદપુરાણવાળાએ લખીને જણાવ્યા છે, મત્સ્ય પુરાણવાળો આ મહાદેવને વાસુકી સર્પની દોરી, વેદોનો રથ અને ચારે વેદોના ચાર ઘોડા, ઇંદ્રને સારથી, અને બ્રહ્મા વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવતાઓના લશ્કર વાળા લખીને બતાવે છે, અને અગ્નિનું બાણ છોડી બધા દૈત્યોની સાથે પશુ પંખીઓને મારવાવાળા પણ લખીને બતાવે છે ? માત્ર બાણાસુરે જ્યારે મહાદેવજીનું લિંગ માથા ઉપર ચઢાવ્યું ત્યારે તે બચવા પામ્યો.

પ્રથમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે મહાદેવ આ ત્રણમાંના ખરા કયા ? તેનોજ પત્નો લાગતો નથી તો પછી તે બધા લશ્કરમાં કયાંથી આવ્યા ? અને પેલા બાણાસુરે મહાદેવજીનું લિંગ કયા ઠકાણેથી લઈ માથા ઉપર ચઢાવ્યું ?

(૧૬) દક્ષના યજ્ઞમાં મહાદેવના અનાદરથી ગાટો ઉત્પાત.

રૂંદપુરાણ પ્રથમ ખંડના પહેલા ભાગમાંથી લીધેલો કિંચિત્ સાર અધ્યાય ૧ લા નો શ્લોક સત્તરમાનો અર્થ.

શિવ વિના જે સંસાર તરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે મૂઠ છે, મહાપાપી છે. ૧૭ા જે શિવે ગરનું લક્ષણ કર્યું, દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કર્યો અને કાલનું દહન કર્યું. ૧૮ ॥

દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કર્યો તેનો કિંચિત્ સાર—

“ દક્ષ નૈમિષારણ્યમાં આવ્યા, ઋષિઓએ પૂજ્યા માત્ર મહાદેવજી આદર કર્યો નહિ, તેથી દક્ષે કહ્યું—આ શિવ ભૂત અને પિશાચ લઈને ઈરવા-વિવાળો દુરાત્મા છે. હે બ્રાહ્મણો ? એ વેદ બાહ્ય છે. નંદીએ કહ્યું હે બ્રહ્મા ? તમે જેવી લાગે! મીને વેદ બાહ્ય કેમ કહ્યો ? મારા સ્વામી વિના—તપ, જપ, ધ્યાન, ગાઈ બધુંએ નિષ્ફળ છે. હે બ્રાહ્મણાધમ ? તમોએ શાપ કેમ આપ્યો ?

પછી દક્ષે કહ્યું કે-તમે રૂંદો સર્વે વેદ બાહ્ય છે ? કેમકે વેદમાર્ગના ઋષિઓએ તમોને ત્યાગ્યા છે. કેમકે તમે પાપંડીઓ છો, શિષ્ટાચારથી રહિત છો, કાળમુખા અને પાન કરવામાં રકત છો. ત્યારે શિવના ગણોએ કહ્યું-તમે બ્રાહ્મણો વૈદિકનો માર્ગ આગળ ધરીને શુદ્ધ યાજ્ઞક છો, દલિદ્રો, ઘર ઘરમાં ભટકતાં બ્રહ્મ રાક્ષસો થશો.

મહાદેવજીએ કહ્યું-બ્રાહ્મણોને એમ ન કહેવાય કેમકે વેદ વાદમાં રત છે, અને શુરૂઓ છે. પછી રોષયુક્ત ઋષિઓની સાથે દક્ષ સ્વસ્થાનમાં ગયા (અહિં પહેલો અધ્યાય થયો.)

(૨) હવે બીજા અધ્યાયમાં-દક્ષે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો, તેમાં વસિષ્ઠ, અગસ્ત્ય, કાશ્યપ, વામદેવ, ભુગુ, દધીચિ, વ્યાસ, ભારદ્વાજ, ગૌતમાદિ ઋષિઓ બેગા થયા. પછી સાતમા લોકથી બ્રહ્માને અને વૈકુંઠથી વિષ્ણુને પણ બોલાવ્યા. તેમજ લોકપાલો, ગાંધર્વો અને છેવટે અપ્સરાઓનો ગણ પણ લેગો થયો. ઇંદ્રાણીની સાથે ઇંદ્ર અને રોહિણીની સાથે ચંદ્રાદિક સર્વ દેવો આવ્યા. વિશ્વ-કર્માએ ભવન પણ બનાવ્યાં. દક્ષે સર્વેનો સત્કાર કર્યો ત્યાં દધીચિએ કહ્યું કે મહાદેવ વિના તમારો યજ્ઞ શોભા પાત્ર નથી. એમ વિષ્ણુએ અને ઇંદ્રે પણ કહ્યું આપણે બધા શિવને લેવા આવીએ તે વારે દક્ષે હસીને કહ્યું કે જે દેવોના દેવ વિષ્ણુ કે જેમાં-વેદો અને યજ્ઞો બધુંએ રહ્યું છે તે તો આવેલા છે. તેમજ વેદો, ઉપનિષદો અને આગમોની સાથે સત્યલોકથી લોકપિતામહ બ્રહ્મા પણ આવેલા છે. તો પછી ભૂત પિશાચનો પતિ કે જે નષ્ટાત્મા અને મૂઠ અને મત્સરી એવા શિવને બોલાવીને શું કરવો છે ? ચલાવો કામ, માત્ર એક દધીચિએ કહ્યું કે-શિવ વિના કાર્યમાં વિઘ્ન થશે, માટે હીક નથી એમ કહી યજ્ઞમંડપમાંથી નીકળી ગયા. દક્ષે કહ્યું કે જાવા દો વેદ બાહ્યોને, ચલાવો કામ ?

સખિઓની સાથે ક્રીડા કરતી દાક્ષાયણીએ (પાર્વતીએ) તમાસો એક શિવને કહ્યું “ મારા બાપે તમોને કેમ બોલાવ્યા નથી. ” તમો ત્યાં જાવો. શિવે ઉત્તર આપ્યો કે પ્રિયે ! માન, પાન વિના જાવું તે મને હીક નથી લાગતું. શિવની આજ્ઞા લઈ પાર્વતીજી પિતા દક્ષની પાસે પહોંચ્યાં. ” (અહિં બીજો અધ્યાય પૂરો થાય છે.)

(૩) હવે અધ્યાય ત્રિજાની બીના કિંચિત્ લામી બતાવીએ છીએ.

“ પાર્વતીજીએ દક્ષને કહ્યું કે હે તાત ? શંભુ વિના આ બધું તમારું અપવિત્ર છે, તેમના વિના આ તમારો યજ્ઞ થાયજ કેમ ? પછી પાર્વતીજી બધા ઋષિઓને શ્રી કૃષ્ણને સંબોધીને કહેવા લાગ્યાં કે-તમે બધા મહાદેવને શું ઓળખતા નથી કે ? હે બ્રહ્મા ? તમે પાંચ મુખનાં ચાર મુખ કરાવીને બેઠા તે શું ભૂલી ગયા ? એવી રીતે સઘળાઓની નિર્ભત્સના કરી. ત્યારે દક્ષે કહ્યું કે તારો પતિ વેદ બ્રાહ્મ છે અને અદ્વૈતીન છે ઇત્યાદિ ઘણીજ નિંદા કરી, તેથી પાર્વતીને નતો પતિ પાસે જવાનું સૂઝયું, ન તો પિતા દક્ષની પાસે રહેવાનું સૂઝયું. છેવટે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને બળી મર્યા. તેમની સાથે બધા ગણો હતા તે પણ બળી મર્યા, તેથી મહાદેવને પણ ઘણાજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. એટલે જે વીરભદ્ર હતા તે શિવની આજ્ઞા લઈને દક્ષના યજ્ઞ તરફ ચઢ્યો અને ત્યાં અનેક પ્રકારનાં દુર્નિમિત્તો દેખ્યાં-ઢોહિની વર્ષા, ઉલ્કાપાતાદિ દેખીને યક્ષને પણ ભય પેદા થયો. અને તુરંતજ વિષ્ણુને શરણે ગયા. પણ વિષ્ણુ કાંઈપણ કરવાને સમર્થ ન થયા. છેવટે વીરભદ્રે દક્ષનુજ માથું કાપીને હોમી દીધું અને પછી શંકર ભગવાને આવીને પાછું સજીવન કર્યું.”

આ દક્ષના યક્ષનો સંબંધ અમોઘે કિંચિત્ સૂચના માત્રજ લખીને બતાવ્યો છે. સવિસ્તર સ્કંદપુરાણથી તેમજ ભાગવત અનુર્થ સ્કંધથી પણ બેવાની સલામત કરે છું.

(૪) શિવે વીરભદ્ર પાસે દક્ષનું માથું કપાવ્યું. મકરાનું ચોટાડાવ્યું.

સ્કંદપુરાણ-ખંડ ૪ થો, અધ્યાય ૮૯ મો પત્ર ૩૩૪ થી.

“ શિવના ગણ વીરભદ્રે દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞનો નાશ કરીને દક્ષનું માથું કાપી નાખ્યું. પછી શિવની આજ્ઞા થવાથી બકરાનું માથું ચોટાડીને દક્ષને હોડા મૂક્યો.” આ વાતનો વિસ્તાર સ્કંદ પુરાણથી બેઠ લેવો.

વિષ્ણુના નામથી સંસાર તરવાની ઇચ્છાવાળો પણ મહાપાપીજ ગણાતો હશે કે ? વિચાર કરી બેતાં કલ્પના આરંભે બ્રહ્માદિ ત્રણે દેવો એકી સાથે ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યાં છે. તેમાં મહાદેવજીને ત્રિજ નંબરે ગણ્યા છે તો તે શિવજ મોટા શા કારણથી ? કહેવામાં આવે કે-દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કર્યો તેથી શિવ મોટા, ત્યારે યજ્ઞનો નાશ કરનાર પુણ્યાત્મા ગણાય ખરો કે ? વળી કાળનો નાશ કર્યો તેથી શિવ મોટા, કાળ તો રૂપ રંગ વિનાનો આજે પણ સર્વ પદાર્થો ઉપર

પોતાની સત્તા જમાવીનેજ બેઠેલા છે તો પછી કાળનો નાશ કયા પ્રકારથી મનાયો ? વળી કહો કે ઝેર પીધાથી શિવ મોટા, તો આજે પણ ઘણા ઝેરને ખાવાવાળા જોઈએ છીએ.

હવે દક્ષના યજ્ઞનો નાશ વિચારીએ:—

દક્ષે યજ્ઞ કયા કાળમાં કરવા માંડેલો ? કારણ કે દક્ષના યજ્ઞમાં વશિષ્ઠાદિ ઋષિઓ હાજર થયેલા બતાવ્યા છે. એક વશિષ્ઠીય રામચંદ્રજીના સમયમાં રામચંદ્રના શુરૂ તરીકે પણ બતાવેલા છે. વળી વિચારવાનું કે—સાતલોકથી બ્રહ્મા, વક્રુંઠમાંથી વિષ્ણુ, પોતપોતાની સ્ત્રીઓ સાથે તેમજ ચંદ્રમા, ઇંદ્ર વગેરે સર્વે દેવતાઓ આવેલા બતાવ્યા છે તો તેમને કોણ બોલાવી લાવ્યું હશે ? કદાચ કોઈ પુણ્યત્માના પુણ્યથી દેવતાઓ ખેંચાઈને પોતાની મેળે આવે પણ આ દક્ષના યજ્ઞમાં એવું કાંઈ કારણ જણાતું નથી. કારણ કે—બ્રહ્માદિક આવ્યા પછી પાર્વતીના શાપથી શાપિત થઈ રાંક જેવા થઈ બેઠા હતા. વળી વીરભદ્રે તો મોટો ઉત્પાત મચાવી દક્ષનું માથું કાપી નાખ્યું છે. આ દક્ષના યજ્ઞમાં ઉત્પાત થવાનો છે એવું જ્ઞાન ન તો આવેલા ઋષિઓમાં જણાય છે તેમજ નતો સાતમાલોકમાંથી આવેલા બ્રહ્માને કે વક્રુંઠમાંથી આવેલા વિષ્ણુને સમજાયું છે. તો પછી ઇંદ્રાદિકને ન હોય તેમાં તો કહેવાનું જ શું ? વિચાર કરીને જોતાં આ દક્ષના યજ્ઞ સંબંધીનો લેખ સત્યરૂપથી લખાયેલો હોય એમ જણાતો નથી ? પણ કેવળ કલ્પિતજ લખાયેલો હોય એમ સમજાય છે. આ લેખમાં સત્યપણું કયું છે, તેનો વિચાર કરવાનું આજકાલના શોધક પંડિતોને સોંપું છું. કદાચ આ ટીકા કરવામાં મારી ભૂલ થઈ હોય તો હું મારી ભૂલ સુઝ સજ્જનોની પાસે કબુલ કરવા તૈયાર છું.

વળી રકંદપુરાણના ચોથા ખંડનો જે આ બીજો લેખ છે તેનો વિચાર પણ ઉપર બતાવેલા વિચારોથીજ મેળવી લેવો. વારંવાર શું લખી બતાવું.

જૈન અને બૌદ્ધના આશ્રયથી લખાયેલો—પુરાણ ઇતિહાસ.

વૈદિક ધર્મમાં યજ્ઞ યાગાદિક ક્રિયાકાંડ જે સમયમાં જોર શોરથી ચાલતા હતાં તે સમયમાં ક્રિયાકાંડના બ્રાહ્મણ ગ્રંથોજ વધારે પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા હતા એમ જણાય છે. પરંતુ તે સમયમાં વૈદિક ધર્મમાં ઇતિહાસના ગ્રંથો હતા. એમ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા જણાતા નથી. વૈદિક મતમાં ઇતિહાસનો ગ્રંથ જૂનામાં જૂનો

મહાભારત જ ગણાય છે. તે પણ વ્યાસ થઈ ગયા પછીથી વિસ્તારવાળો ઘણા લાંબાં કાલે લખાયો છે, છતાં પણ તે અંથ વ્યાસના નામથીજ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. તે પછી પુરાણો તો ઘણાજ લાંબાકાલે લખાયાં છે છતાં પણ તે અઢારે પુરાણો વ્યાસના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે. આ વિષયમાં કોઈ પુછશે કે તે પુરાણો વ્યાસે તો લખ્યાં નથી તો પછી વ્યાસના નામ ઉપર ચઢાવી દેવાનું પ્રયોજન શું હશે? વેદોનું અંધારણ જોતાં પ્રયોજન એવું સમજાય છે કે—જે કાળે ખોરાકમાં માંસાદિકનો પ્રચાર વિશેષપણે વ્યાપ્ત હશે, તે વખતે ધર્મના બહાને છુટથી માંસ મેળવવા માટે સુગમતાવાળો રસ્તો બનાવવા અત્યંત દ્રિય જ્ઞાન વિનાના સ્વાર્થી પડિતો, કુદરતના બનાવોને લક્ષમાં લઈ કયાંએ રચેલા ગયા હોય, અને હોમ હવન કરી સાથે પોતાનું પણ ગૃજરાત અજાવતા ગયા હોય, તેથી તેમને પૂર્વકાલના ઇતિહાસનું વિશેષ જ્ઞાન હોય એમ જણાતું નથી. તેથીજ તે કાળ વિશેષને આજ કાલના વિદ્વાનો બાળકાલ તરીકેની ગણતરીમાં ગણી કાઢે છે. જૈનોના તીર્થંકરો ૨૪ સર્વજ્ઞો, એક એકથી એક ઘણા ઘણા લાંબા કાલે થયા છે. તેમાંના જે ત્રેવીશમ પાર્શ્વનાથ, અને ચોવીશમા મહાવીર સ્વામી, તેમનો જ સંબંધ નીકટપણે રહેલો છે, તે કાલને ગણતરીમાં રાખી આજકાલના વિદ્વાનો ઇ. સ. પૂર્વેના આઠમા સૈકામાં તો અવશ્યજ મુકે છે, જૈનોના તત્ત્વો અને ઇતિહાસો પણ તે સમયથીજ ચોક્કસ થઈ ચુકેલા મનાયા છે અને તે સર્વજ્ઞોના મુખથી પ્રગટ થયેલાં છે. તે જૈનોના ઇતિહાસમાં—૨૪ તીર્થંકરો, ભરતાદિ (૧૨) બાર અકવર્તીઓ, અને વાસુદેવાદિકનાં નવ ત્રિકો વિગેરે અનેક કથાઓનો સંગ્રહ છે. આ આપણા અજ્ઞતા ઇતિહાસના પૂર્વેના કાલ કેવા પ્રકારનો વ્યાપ્તો હતો. તેમજ ભવિષ્ય કાલમાં પણ કેવા પ્રકારનો કાલ થવાનો છે. એ બધાએ પ્રકારનું વિવેચન ચોક્કસ સ્વરૂપથી કરીને બતાવેલું છે. તે જૈનોના અંધોમાંથી, અને તેજ પ્રમાણે બૌદ્ધોના અંધોમાંથી. બ્રાહ્મણ પડિતો અનેક પ્રકારના વિષયોને ગ્રહણ કરતા ગયા, અને તે પુરાણોમાં મનઃકલ્પિત ઉધા છતાં સ્વછંદપણથી ગોઠવતા ગયા. તેથી તે બધાએ ઇતિહાસ આજકાલના શોધક પડિતોને અશ્રદ્ધેય રૂપનો થઈ પડ્યો છે. વૈદિક મતમાં જૂનામાં જૂનું ઇતિહાસનું પુસ્તક મહાભારતજ ગણાય છે. તે પણ જૈનોના ઇતિહાસ કાલથી ત્રણસો વર્ષથી પાછલોજ છે. તેથી આમાં વિચારવાનું કે અતીંદ્રિય જ્ઞાન વિનાના તે વૈદિકમતના પડિતો પૂર્વકાલનો વિશેષ ઇતિહાસ કયાંથી લાભ્યા ?

ધર્મ વર્ણન પૃ. ૮૬ વિષય ૩૩ મો. આનંદ શંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ.

પુરાણનો લેખ આપતાં પાંચ કલમો નીચે પ્રમાણે—

૧ 'પુરાણ' નામના ગ્રંથો એક રીતે બહુ જુના છે. અને બીજી રીતે નવા છે. જુના એવી રીતે કે-આમાંની કેટલીક કથાઓ ઘણીજ પુરાણી છે. એટલુંજ નહિ, પણ એ કથાઓ સંબંધી છેક ગ્રાહ્યજી અને ઊપનિષદના કાલમાં પણ 'પુરાણ' નામના ગ્રંથો હતા એમ જોવામાં આવે છે, પણ અત્યારે જે રૂપમાં એ ગ્રંથો દેખાય છે તે તો બેશક નવું છે. તે એટલે સુધી કે હિંદુસ્તાનની પડતીની દશામાં શિવ અને વિષ્ણુની ભક્તિના અજ્ઞાન અને ધર્માંધ અનુયાયીઓ વચ્ચે જે વિરોધ ઉત્પન્ન થયો તેને પરિભાણે એ બે દેવની નિન્દાના વચનો સ્હામ સ્હામ ગ્રંથોમાં ધુમ્માડી દેવામાં આવ્યાં છે.

૨ તે ઉપરાંત હિંદુસ્થાનમાં-જેમ નવાં નવાં યાત્રાનાં સ્થાન, નવાં નવાં દેવલો, નવાં, નવાં, વ્રત, અને નવાં નવાં જ્ઞાતિનાં મંડળ સ્થપાતાં ત્યાં તેમ તેમ એ સૌ વિષયોને લગતી કથાઓ પુરાણમાં દાખલ થતી ગઈ.

૩ આ સઘળો ઉમેરો જોડોજ થયો છે એમ કાંઈ નથી. સંહિતા સુંદર અને અદ્ભુત દેખાવ જેમ જેમ વધારે જડતા ભય તેમ તેમ ત્યાં યાત્રા કરવાનો મહિમા ઉત્પન્ન થાય. અને જુદી જુદી ઋતુઓના વૈદિક ચરણ થતા બંધ થયા એટલે એને સ્થાને બીજાં વ્રત અને ઉત્સવો કરીને લોક પરમાત્માની ભક્તિ સાથે આનંદ કરે એ પણ સ્વભાવિક છે.

૪ વળી આ ઉપરાંત પુરાણોમાંથી બીજું ઘણું ભણવા જેવું મળે છે. એક પ્રસિદ્ધ લક્ષણ પ્રમાણે-'પુરાણ' માં (૧) સર્ગ (સંહિ) (૨) પ્રતિસર્ગ (પ્રલય) (૩) દેવતાઓ, પ્રજાપતિઓ-વગેરેના વંશો, (૪) મન્વંતરની કથાઓ અને (૫) સૂર્ય અને ચંદ્ર વંશના રાજર્ષિઓનાં ચરિત્રો-આ પાંચ વિષયો આવે છે. આ ઉપરાંત ચર્ણાશ્રમ-ધર્મનું નિરૂપણ, સાંખ્ય-યોગ-વેદાંત વગેરે શાસ્ત્રનો બોધ, ભગવાનના અવતારોની કથા, અને જ્ઞાન, ભક્તિ, અને વૈરાગ્યને લગતાં સ્તોત્રો, ઉપદેશો વગેરે વસ્તુઓ સ્થળે સ્થળે નજરે પડે છે.

૫ પુરાણો અરાઠ છે. તેમાં વિષ્ણુપુરાણ, શિવપુરાણ, ગણેશપુરાણ, માર્કેન્ડેયપુરાણ, અને શ્રીમદ્ ભાગવત વગેરે કેટલાંક વધારે પ્રસિદ્ધ છે. એ સર્વ વ્યાસજીનાં કરેલાં કહેવાય છે. પણ ખરે જોતાં ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે કાલ જતાં એમાં અનેક ભતતો ઉમેરો થયો છે, આ ઉમેરો સૌ કરતાં સ્કંદપુરાણ અને પદ્મપુરાણમાં વિશેષ થયેલો નજરે પડે છે.

આનંદશંકર બાપુભાઈ ધુવનો પુરાણ નામનો લેખ મધ્યસ્થ દ્વાદશી

લખાએલો વિચાર કરવાને યોગ્ય છે. તેથી કેટલાક મારા અને બીજાના વિચારો મુક્તતાં અયોગ્ય નહિ ગણાય.

કલમ પહેલીમાં—“ પુરાણુ ગ્રંથો બુના નવા છે. અત્યારે જે રૂપમાં દેખાય છે તે બેશક નવું છે. ” આમાં વિચારવાનું કે—અત્યંત પ્રાચીન વેદ કાલના મોટા મનાતા ઋષિઓ પાસે પણ જે જ્ઞાન ન હતું તે જ્ઞાન અતીન્દ્રિય જ્ઞાન વિનાના પુરાણિકારો કયાંથી લાવ્યા ? માનવુંજ પડશે કે—જૈન સર્વજ્ઞતાં વચ્ચનો પુસ્તકારૂઢ થયા પછીકે બૌદ્ધાદિકના સમાગમ થયા પછી તેમના વિષયોને લઇ પૌરાણિકોએ પોતાને મનગમતા પુરાણોમાં ગોઠવ્યા. ઉદાહરણમાં બુવો અમારો પૂર્વનો લેખ, અથવા પૌરાણિકોએ કલ્પેલા ૨૪ અને દશ અવતારો. જૈનોના આદ્યતીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવને—આઠમાં, અને દશમાં બુદ્ધને—નવમાં અવતાર રૂપે પૌરાણિકોએ ગોઠવ્યા. વિચારકોને યોગ્યું દેખાય તેમ છે કે જૈન બૌદ્ધના અનુકરણ રૂપે પૌરાણિકોએ અવતાર ગોઠવી પુરાણો રચ્યાં.

ત્રિજી કલમમાં—“ બુદ્ધી બુદ્ધી ઋતુઓના વૈદિક યજ્ઞ થતા બંધ થયા. ” આ યજ્ઞોના સંબંધી દૂર કર્મ પણ જૈન બૌદ્ધોની વિશેષ બાગૃતીથયા પછીથીજ છુટયું હતું. એ અનુમાન આપણું અયોગ્ય નથી. ?

ચોથી કલમમાં લખેલી પાંચ બાળતો અતીન્દ્રિય જ્ઞાન વિનાના પૌરાણિકે લાવ્યા કયાંથી ? તેનો વિચાર કરીને બુવો ?

પાંચમી કલમમાં—અઠાર પુરાણુ વ્યાસજીનાં કરેલાં કહેવાય છે તે વાત પણ યથાર્થ નથી. તેના સંબંધે નીચેના લેખો વિચારવા જેવા છે.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ—

(૧) પૃ. ૯૭ માં—“ વેદકાલ પછી બૌદ્ધધર્મની વખતે પ્રથમ મુર્તિ પૂજાનો રીવાજ પડ્યો. અને પછી પુરાણો રચાયાં. તે કાલમાં એટલે ખિસ્તી શકના પ્રારંભથી સુમારે પાંચસો છસો વર્ષ દરમિયાન જ્યાં ત્યાં દેવાલયોજ નજરે પડવા લાગ્યાં. જ્યારે બૌદ્ધ ધર્મના ઉપાસકોનું અનુકરણ કરીને હિંદુઓએ દેવાલય સ્થાપન કર્યાં ત્યારે તેમને સ્વભાવિક રીતે વેદ પ્રણિત યજ્ઞ યાજ્ઞાદિકનો ત્યાગ કર્યો. ”

(૨) વળી—પૃ. ૯૮ માં—“ છઠ્ઠા સૈકામાં એટલે પુરાણો અસ્તિત્વમાં આવવા લાગ્યાં ત્યાર પછી “ દેવતાઓની મૂર્તિઓ ” બનાવવાનો રીવાજ પડ્યો

હતો એવું દેખાય છે. વસહ મિહિરે (ઈ. સ. ૫૦૫-૫૮૭) વૃહત્સંહિતામાં. રામ, ભલી' વિષ્ણુ, બલદેવ, ભગવતી, શાંભ, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, શિવ, પાર્વતી, સૂર્ય સિંગ, ચમ, વરુણ, કુબેર, અણેશ, વગેરે દેવતાઓની મુર્તિ કેવી હોવી જોઈએ એનું વિવેચન કર્યું છે. ”

(૩) વળી પૃ. ૬૬ માં—ખાસ પ્રસંગે ભાવિક લોકો ત્યાં જઈને પોતાના ઉપાસ્ય દેવને માટે પ્રેમ વ્યક્ત કરવા લાગ્યા. મતલબ કે બૌદ્ધ ધર્મે વેદ પ્રણિ- ત્ત ચક્ષુ યાગાદિકનું મહત્વ ઠીક કહ્યું. અને તેનું પુનરુજ્જીવન પુરાણ કાલમાં પણ થઈ શક્યું નહિ. ”

આ ત્રણ કલમના લેખક—પુરાણોની અસ્તિત્વ, ઈ. સ. પાંચમા છઠ્ઠા સૈકામાં બતાવી રહ્યા છે. તો પછી આમાં વેદ વ્યાસ કયાંથી આવ્યા ? આ લેખક ખાસ વૈદિક મતના છે અથવા લખ્યું એમ પણ કેવી રીતે કહી શકાય ?

ભાગવતના માટે તો તેઓ—પૃ. ૩૫૦ માં—નીચે પ્રમાણે લખે છે—

“ ભાગવત એ એક ઉત્કૃષ્ટ અને રસ પૂર્ણ ગ્રંથ છે એ સહુ કોઈને માન્ય છે. પરંતુ આપણે ધારીએ છીએ એટલો તે પ્રાચીન નથી. લગભગ ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં બંગાલામાં મુસલમાનોના રાજ્યના વખતમાં થઈ ગયેલા “ વોપદેવ ” નામના વિક્રાને એ ગ્રંથ લખ્યો છે. કૃષ્ણ ભક્તિનો પ્રચાર એ ગ્રંથથી વધ્યો એ ખરું પરંતુ એ ઇતિહાસ નથી એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. કૃષ્ણની લીલાના અનેક અર્થ કરવામાં આવે છે. ”

ઇતિ જૈન અને વૈદિક મતમાં લખાયેલા અગ્રીયાર (૧૧) રૂદ્રોના સ્વરૂપનું પ્રકરણ ૪૨ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

પુરાણોના સંબંધે વૈદિક પંડિતોના અનેક પ્રકારના વિચારો.

મૂર્તિપૂજનો પાઠ હિંદુઓ બુદ્ધ પાસે શિખ્યા.

આર્યોના તહેવારોન ઇતિહાસ નામના ગ્રંથના પૃ. ૯૬ માં-“ બૌદ્ધ ધર્મ નાસ્તિકવાદી હોવાને લીધે તે ધર્મને અને દેવપૂજ, મૂર્તિપૂજ અથવા દેવાલયને કશો સંબંધ હોય એમ સંભવતું નથી. પરંતુ હિંદુઓને મૂર્તિપૂજનો પહેલો પાઠ બુદ્ધના અનુયાયીઓએજ શિખવ્યો. એમ પ્રાચીન ઇતિહાસ સાક્ષી આપે છે. ”

ઉપરના લેખમાં-આનંદશંકર બાપુભાઈ લખે છે કે-“ પુરાણગ્રંથો એક રીતે બહુ જૂના છે, બીજી રીતે નવા છે. જૂના એટલા માટે કે કેટલીક કથાઓ ઘણીજ પુરાણી છે, બ્રાહ્મણ અને ઉપનિષદ કાલમાં એ ગ્રંથો હતા એમ જોવામાં આવે છે. અત્યારે જે દેખાય છે તે એસક નવું છે.”

આમાં વિચારવાનું કે-બ્રાહ્મણ અને ઉપનિષદ કાળમાં જો પુરાણ ગ્રંથો હોત તો તે ગ્રંથોની સાથમાં શું તેનાં નામો પ્રકાશમાં ન આવતાં કે ? માટે આ કલ્પના યથાર્થ નથી, પણ ખાસ વિચારવા જેવી છે. કલમ ચોથીમાં જણાવ્યું છે કે-પુરાણોમાં સૃષ્ટિ, પ્રલય, દેવતાઓ, પ્રજાપતિઓ વિગેરેના વંશો, મન્વંતરની કથાઓ, સૂર્ય અને ચંદ્ર વંશના રાજર્ષિઓનાં ચરિત્રો આ પાંચ વિષયો આવે છે. કાલ જતાં અનેક જાતનો ઉમેરો થયો છે આ ઉમેરો સૌ કરતાં સ્કંધ પુ. પદ્મપુ. માં વિશેષ થએલો નજરે પડે છે.

પુરાણોમાં લંબાયલી સૃષ્ટિ, પ્રલયાદિકની પ્રાચીનમાં પ્રાચીનજો વાતો દેખાય છે તે વેદ સમયના ઋષિઓતો ખતાવી ગયાજ ન હતા તો પછી આ અંતી-દ્રિય જ્ઞાન વિનાના પુરાણકારો કયા ઇશ્વરની પાસેથી ખોલીને લાવ્યા ? અને તે લંબાયલી વાતો આપસ આપસના મેળથી નીતિ રીતિવાળી છે ? કે દૃષ્ટિ સૃષ્ટિના સ્વરૂપથી વિરૂદ્ધરૂપે લંબાયલી છે ? આ બધું વિચારવા જેવું છે કે નથી ? વળી કાલ જતાં તેમાં અનેક જાતનો ઉમેરો થયો છે તે પણ કયા ઇશ્વરની પાસેથી મેળવીને કરેલો સમજવો ?

ઋષિકૃત શ્રુતિઓમાં ઉદ્ધાત, અનુદાન અને સ્વરિત સંજ્ઞાઓ અનેક પંડિતોએ મલી દાખલ કરી-ઇશ્વરની પ્રેરણા ખતાવી. એકેકથી એક વિરૂદ્ધ

પ્રકરણ ૪૩ મું. જૈન બૌદ્ધ પછી વદિકામાં ઉત્થલ પાથલ. ૪૫૨

પંડિતોએ પુરાણો લખી વેદવ્યાસને પિકિત કર્યા તેનું શું કારણ ? શું આ વાત વિચારવા જેવી નથી ?

૨

વૈદિકામાં ધર્મની ખાખતના અંથોમાં મૂલના વેદોથોજ વિરૂદ્ધતા ચાલી આવે છે માટે એજ વિષય ખાસ વિચારવા જેવો છે.

વૈદિક મતના કેટલાક નામીયા પંડિતોએ પોતાના લેખોમાં એવું પણ જાહેર કરેલું છે કે-વૈદિક મતમાં કેટલીક અસુદ્ધતાઓ હતી તે જૈનોના જે મહાવીર થયા તેમને સુધારી. આ તેમનું જે કથન છે તે પોતાના વૈદિક ધર્મની મહત્વતા બતાવવા પુરતું છે, પરંતુ સત્યવસ્તુની સ્થિતિને બતાવવાવાળું નથી. કારણ કે-પુરાણોમાં લખાયેલા ધ્રુવદિદેવોના સંબંધના લેખો, તેમજ મોટા મોટા ઋષિઓના સંબંધના લેખો-ન્યાયથી વિરૂદ્ધ, નીતિથી વિરૂદ્ધ, લોકવ્યવહારથી વિરૂદ્ધ, કાલ ઋમથી વિરૂદ્ધ, પૂર્વાપર સંબંધ વિનાના અનેક પ્રકારના લેખો દેખીને તેમાં આખ મીથામણું કરી હોય તો તેમના લેખો સત્ય વસ્તુની સ્થિતિને પ્રગટ કરવાને માટે લખાયા છે એમ કેવી રીતે માની શકાય ?

જૈન અને બૌદ્ધની વિશેષ જાગૃતી થયા પછી કેવળ પુરાણોમાંજ નહીં ઉમેરાયું એમ નથી. પરંતુ ગ્રાહ્ય અંથોમાં, તેથી વિશેષ ઉપનિષદાદિક અંથોમાં પણ-યજ્ઞ યાગાદિની માન્યતા વાળા પ્રાચીન વેદોથી ઘણું ફેરફાર વાળું લખાણ થયેલું છે. એટલુંજ નહીં પણ ખાસ વેદોમાં પણ અનેક પ્રકારની નવીન નવીન પ્રકારની શ્રુતિઓ બનાવીને દાખલ કરવામાં આવી છે. એમ હું મારા અનુભવથી કહું છું. અને આ વાત મણિલાલ નલુભાઈ દ્વિવેદી પંડિતજીના ખ્યાલમાં આવવાથી પોતાના સિદ્ધાંત સાર નામના પુસ્તકના પૃ. ૪૩-૪૪માં નીચે પ્રમાણે લખી ગયા છે-યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો. અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી બ્રહ્મા રૂપે પૂજાતો થયો. આ વાતથી વિચાર કરો કે-સૃષ્ટિ કર્તાના સંબંધ વાળી જે યજ્ઞ પુરૂષના નામથી અને પ્રજાપતિના નામથી શ્રુતિઓ લખાઈ છે તે નવીન રૂપથી લખાઈને ઋગ્વેદના દશમા મંડલમાં દાખલ નથી થઈ એમ કયો સુસ પુરુષ કહી શકે તેમ છે ? એટલુંજ નહીં પણ યજ્ઞ પુરુષની શ્રુતિ વિરાટ પુરુષના નામથી પ્રાચે ચારે વેદોમાં દાખલ કરી દેવામાં આવી છે.

અને પ્રજાપતિના સંબંધવાળા લેખો કોઈ વિચિત્ર પ્રકારથી અનેકાનેક અંથોમાં અપાયેલા છે તે મારા આ ચાલુ અંથથી પણ જોઈ શકાશે.

મોટા મોટા પંડિતો થઈ સત્યવસ્તુના શોધનો ખ્યાલ છોડી દઈને ખાપ

દાદાનો કક્કો ખરો કરવાના પ્રયત્ન કરી જણાય તો પછી આથી વધારે શોચનીય શું ? અને મારા જેવો અજ્ઞાન મારે શું લખી શકે ?

હું તો એમજ સમજુ છું કે... હ સમયના ઋષિઓ ભદ્રિક અને શ્રદ્ધાલુ પોત પોતાના પરિચિત ઇદ્રાદિક દેવોની પ્રાર્થનાઓ કરતા અને સ્વાભાવિકપણે કાર્યની સફલતા થતાં દેવોની કૃપા થએલી સમજતા અને તેના તેના પ્રકારની છછાએને આધીન થએલા વખતે વખતે પ્રાર્થનાઓ કર્યા કરતા. તેઓ અનેક પ્રકારની વ્યવહારિક વિદ્યાઓ સારી રીતે જાણતા તેથી વિદ્યાર્થીઓને પણ ભણાવતા અને પોતાનો સુખે સુખે નિર્વાહ કર્યા કરતા.

પરંતુ જૈનોના સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર પ્રભુનો-તત્ત્વ પ્રધાન ધર્મ અને ઔદ્ધોનો નીતિ પ્રધાન ધર્મ-રાજા મહારાજાઓમાં વાયુવેગે પ્રસરતો જોઈ વૈદિક મતના પંડિતો તેમના સામે પડ્યા પરંતુ છેવટે તેઓ બધેથી હાર્યા પડી જતાં પોતાના વૈદિક મતને ટકાવવા જૈન અને ઔદ્ધ મતના વિષયોનો આશ્રય પકડી નવીનરૂપ ઉપનિષદોનો માર્ગ સર કરતાં જેમ જેમ તેમનામાંથી હાથ લાગતું ગયું તેમ તેમ પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે પોતાના ગ્રંથોમાં દાખલ કરતા ગયા તેથીજ તેઓ ઉપનિષદોની એક વાક્યતા કરી શક્યા નથી. શંકરાચાર્યના અત્યાચાર પછી જૈનોનાં પુસ્તકો હાથ ચઢતાં તેમના ઇતિહાસને ઉધો છત્તો લખી અઢાર પુરાણો વ્યાસજીના નામથી જાહેર કરી તેમને કલંકિત કર્યા છે આમાં વાસ્તવિક સત્ય શું છે તેનો વિચાર કરો.

તો પછી વૈદિક ધર્મની અશુદ્ધતામાં મહાવીરે સુધારો કર્યાની વાત કયાં દીકી શકે તેમ છે ? પ્રસિદ્ધમાં સુકેલો જીવો પુરાણાનું કમણિકાનો લેખ. જૈનોના મહાવીરે વૈદિક ધર્મમાં સુધારો કર્યાની વાત કોઈપણ રીતે બંધ બેસતી કરી શકાય તેમ છે કે નથી પરંતુ વૈદિક ધર્મવાળાઓએ જૈન અને ઔદ્ધધર્મના વિષયોમાંથી લઈ વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં મોટા ફેર ફારની સાથે ઉંધું છતું કરી તરતના વિચારકોને એવા તો શું ગલાવી દીધા છે કે તેમને કોઈપણ પ્રકારથી સત્યતાનો માર્ગ જલદી હાથજ આવી શકે નહી. બન્ને તરફના ગ્રંથોનો વિચાર કરી જોતાં એજ નિર્ણય ઉપર આવીને અટકવું પડે છે જોકે તેઓ હતા તો સાક્ષરો પરંતુ સર્વજ્ઞતાનો ઇન્કાર કરી પોતાનો સત્યનિષ્ઠાને બાબુ પર રાખી, વિપરીત સ્વરૂપને ધારણ કરી, પોતાની ભરણ પ્રમાણે પોતાના ગ્રંથોમાં લેખો લખતા રહ્યા. બન્ને તરફના ઇતિહાસરૂપ આ મારા ટુક લેખથી પણ આપ સજ્જનો સંપૂર્ણ વિચાર કરી શકશો.

પૂર્ણ જ્ઞાન વિના ઇછિત ઉદ્ધારોમાં સત્યની આશા શી ?

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૩૮ થી—

“ આપણી ચાલુ સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈએ તો એમ જણાય છે કે—ખીજાં સુધરેલાં રાષ્ટ્રો સાથે સરખામણી કરતાં—સાંપત્તિક દૃષ્ટિથી આપણે બહુ પડતી સ્થિતિમાં છીએ. ખીજી બાજુ (તત્ત્વજ્ઞાન, શોધ, શાસ્ત્રીયજ્ઞાન) માં પણ આપણી સ્થિતિ સંતોષકારક નથી. એનું કારણ એટલું જ કે આપણે આપણી પોતાની દૃષ્ટિનો ઉપયોગ ન કરતાં પુરાતન કાલમાં થઈ ગયેલા—જુ પેઓ, સૂત્રકારો, અને સ્મૃતિકારોની દૃષ્ટિનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. સ્મૃતિકાર, શ્રુતિના મંત્ર દ્રષ્ટા, સૂત્રકાર, પુરાણકાર, અને ઇતિહાસકારોમાં—પગલે પગલે મતભેદ હોવાનું જોવામાં આવે છે. એનું કારણ એટલું જ છે કે—તે જે જે કાલમાં થઈ ગયા તે તે કાલને અનુસરીને તેમના વિચાર હતા. પરંતુ આપણે તેનો ખ્યાલ ન કરતાં રૂઢી પરત્વે જે મતો આપણે ગ્રહણ કર્યો છે તેને જ વળગીને રહેવાનો યત્ન કરીએ છીએ.

એ હજાર વર્ષ પહેલાં નાંખું આજે કેવી રીતે ચાલશે ? શોખ ખાતર તે સંઘરવું, અથવા ઐતિહાસીક દૃષ્ટિએ તે મહત્વનું છે એમ સમજીને તેને પાસે રાખવું એ વિષે કોઈ નાં નથી કહે તું પરંતુ આજે તે ચલાવવાની ખટપટ કરવી એ તદ્દન દુરાચક છે. જે પ્રમાણે કનિષ્કનું નાંખું ચિત્રાણ મહારાજની કારકીર્દીમાં ચાલવું શક્ય ન હોતું તેજ પ્રમાણે શિવરાઈ નાંખું આજે ચાલે એ બનવા જોગ નથી. સ્મૃતિમાંના કાયદાઓની પણ એવીજ સ્થિતિ સમજવી. પૂર્વની સ્થિતિ ફરીથી પ્રાપ્ત કરી લેવી એજ પરમધ્યેય છે એવું કહેનારા ભવિષ્યની મહત્ત્વા કાંક્ષાને જુદા પ્રકારનું જ વલણ આપે છે, એમ મોટી દીલગીરી સાથે કહેવું પડે છે. શ્રુતિ સ્મૃતિમાંથી આધાર આપીને તેને માટે નકામી માથા કુટ કરવી તેના કરતાં સ્વાનુભવ અને દેશનો ઇતિહાસ શું કહે છે તેનો વિચાર કરવો એજ વધારે ફાયદાકારક છે. જૂનાં યોદ્ધાંને થીંગણાં લગાડીને તેનું મૂલ્ય સ્વરૂપ પણ બદલી નાખ્યું એ શું બશ થયું નથી ? એ પ્રમાણે વર્તીનેજ પૂર્વજોનું અભિમાન રાખવું જોઈએ એમ કહેનારા આપણા હિંદુ ભાઈઓની સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક છે જુનાને માંન આપવું ખરું પરંતુ નવામાંથી યોગ્ય વસ્તુ લેતાં શરમાવવું ન જોઈએ. ”

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૨૭૦ માંથી—

“ હિંદુસ્થાનની સાંપ્રત સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈએ તો શ્રી કૃષ્ણના વિચારોને અનુસરવાથીજ આ દેશની ભિન્નતિ થવી સંભવિત છે. સકામ કર્મો કરવાની હુણ્દિને આપણે તદ્દન છોડી દેવી જોઈએ ઇશ્વર પાસે દરેક વખતે ‘ મને આ આપ ’ અને મને તે આપ, એવું કહેવાની આપણી ટેવ અત્યંત ખરાબ છે. આવી રીતે વર્તવાથી આપણે દેવોને તેમનું દેવત્વ છોડી દેવાની દરજ્જા પાડીએ છીએ. આ સ્વાર્થી લેવડ દેવડની સ્થિતિ અતિશય શોચનીય છે. પહેલાંની અને હાલની સ્થિતિમાં બહુ ફેર છે તે આપણે જાણવું જોઈએ. ”

આ ઉપરના લેખકે જણાવ્યું છે કે—“ સકામ કર્મો કરવાની હુણ્દિને આપણે તદ્દન છોડી દેવી જોઈએ—ઇશ્વર પાસે દરેક વખતે “ મને આ આપ અને મને તે આપ ” એવું કહેવાની આપણી ટેવ અત્યંત ખરાબ છે. ”

આ લેખકના વિચારો ઠેઠ ઋગ્વેદના જાંપા સુધી પહોંચે છે. જુવો ભાવન-ગરના રાજ્યથી બહાર પડેલા વિવિધજ્ઞાન માલાનો મણકો ૩૩ મો-પૃ. ૮ માં ઋગ્વેદ-૧ । ૫૧ । ૮ માં—“ હે ઇંદ્ર ? આર્ય તથા દસ્યુઓને જુદા જાણો. યજ્ઞમાનના અનુકૂલ થઈને વ્રતરીત દસ્યુઓને શાસન કરતાં હિંસા કરો, યજ્ઞમાનના યજ્ઞ અનુષ્ઠાન કરવામાં તમે સક્ષમ થાઓ, હું પણ આનંદ યુક્ત યજ્ઞમાં તમારા તે બધા કાર્યોનું કીર્તન કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. ”

વળી પૃ. ૯ માં ઋગ્વેદ-૧ । ૧૦૩ । ૩ નો ભાવાર્થ જુવો—વજ્રા સ્ત્રવાળા અને બલ નિષ્પાદક કર્મના અતિશય ઇછક તે ઇંદ્ર દસ્યુઓની પુરોઓને ભિન્ન છિન્ન કરીને ચાલ્યો. હે વજ્રધારી ઇંદ્ર ? તમે આ સ્તોતાના સ્તવ ગ્રહણ કરીને દસ્યુના ઉપર વજ્ર ફેંકો અને આર્યોના બલ તથા યજ્ઞ વધારો. ”

વેદોના સંબંધે બહાર પડેલા અનેક વેંખોના તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી શુ તો—પુત્રની પરિવારના આરોગ્યની, વર્ષાદની, મૃતક જીવોને પિતૃઓની પાસે પહોંચાડવા વિગેરે સ્વાર્થની માગણીઓ તો ડગલે ને પગલે જોવામાં આવે છે. પરંતુ ઉપર બતાવેલી પ્રાર્થનાઓમાં તો દસ્યુઓને જુદા જાણો અને વ્રતરીત દસ્યુઓને શાસન કરતાં હિંસા કરો. વળી દસ્યુઓની પુરોઓને છિન્ન ભિન્ન કરી ઇંદ્ર ચાલ્યો વિગેરે શબ્દોના ઉચ્ચારો ઉત્તમ દરજ્જાના ઋષિઓના મુખથી નીકળેલા હોય તો તે તેમનાં દરજ્જાને શોભાવે તેવા નથી. જે હક્કના વિચાર હાલની સ્થિતિમાં અયોગ્ય તે શું પહેલાના વખતમાં અયોગ્ય ન ગણાય ? એ પણ વિચારવા જેવું છે.

વસંત. વર્ષ ૨૭ મું. અંક ૫ મો, (માસિક) જ્યેષ્ઠ. સં. ૧૯૮૪
પુરાણનુક્રમણિકા-પૃ. ૧૮૨ થી-લે. દુર્ગાશંકર કેવળદાસ શાસ્ત્રી.
પુરાણનુક્રમણિકા પૃ. ૧૮૨ થી ચાલુ-તેમાંનો ક્રિયિત સાર—
પૃ. ૧૮૭ થી-પુરાણનુક્રમણિકાઓનો સમય-

ઘણાં ખરાં પુરાણોમાં ૧૮ પુરાણોનાં નામવાળી પુરાણનુક્રમણિકા મળે છે. એટલે ૧૮ પુરાણો રચાયા પછી અનુક્રમણિકા તૈયાર થઈ હોવી જોઈએ અને બધા પુરાણો એક સાથે રચાયાં ન હોય. કેટલાંક પહેલાં અને કેટલાંક પછી રચાયાં હોય- વિષ્ણુ પુરાણ ભાગવત પહેલાં રચાયું છે. અને ભાગવત-બ્રહ્મ વૈવર્ત પહેલાં રચાયું છે. વળી વાયુપુરાણ-વિષ્ણુ અને ભાગવત બેથેથી જુનું છે તો જુના પુરાણોમાં અનુક્રમણિકા પાછળથી ઉમેરાઈ હોવી જોઈએ. અને બન્યું છે પણ એમજ. વાયુપુરમાં અને વિષ્ણુપુરમાં પુરાણનુક્રમણિકા પાછળથી ઉમેરાયલી પૂર્વાડપર સંબંધ જોતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

અનેક પુરાણનુક્રમણિકામાં એક સરખાં નામો મળે છે. એ જોતાં અઢાર પુરાણ નામો પ્રસિદ્ધ થયા પછી પહેલી અનુક્રમણિકા તૈયાર થઈ હોય, અને એ વખતે ઉપરબધ પુરાણોમાં દાખલ થઈ ગઈ હોય એમ જણાય છે.

અદ્યતીરની (ઇ. સ. ૧૦૩૦) ના વખતમાં ૧૮ કરતાં વધારે પુરાણમાં નામો પ્રસિદ્ધ હતાં એ ઉપર જોયું છે. એથી જૂના કાળમાં ઉતરતાં જેનો સમય નિશ્ચિત હોય એવા કોઈ લેખકે ૧૮ પુરાણોનાં નામો નાંધ્યાં હોય એમ મારા જાણવામાં નથી. ફક્ત કવિરાજ શેષરે અષ્ટાદશ પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. રાજશેખરનો સમય ચોક્કસ છે. કારણકે એ કવિ કનોજના રાજા મહેન્દ્રપાલ (લગભગ ઇ. સ. ૮૬૦ થી ૯૦૭) ના ગુરુ હતા.

રાજ શેખરના ઉલ્લેખ ઉપરથી નવમા શતકમાં પુરાણો અઢાર હોવાની પ્રસિદ્ધિ પ્રચારમાં આવી હોય એમ માનવામાં વાંધો નથી. સાતમા શતકના બાણ કવિએ અનેક સ્થલે પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ કોઈ સ્થળે ૧૮ નો નિર્દેશ નથી કર્યો.

શંકરાચાર્ય, બાણ, આપસ્તંબ, વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયુ વગેરે કેટલાંક પુરાણો જુના કાળમાં હતાં એમાં શંકા નથી. પણ સાતમાથી નવમા શતક સુધી- અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં હોય અને નવમા શતકમાં અઢારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઈ હોય એમ લાગે છે.

પહેલી પુરાણનુક્રમણિકા પણ એ અરસામાં અર્થાત્ નવમા શતકના અંતમાં રચાઈ છે એમ માનીએ તો મને બહુ વાંધો લાગતો નથી.

છેવટે આ લેખકે—અનેક તર્ક વિતર્કના અંતે જણાવ્યું છે કે

“ નારદીય પુરાણનુક્રમણિકાનો સમય ઇ. સ. ૫૦૦-૬૦૦ જેટલો જુનો ઠરાવવો માટે કાંઈ આધાર રહેતો નથી. અને મને તો ઉપર કહેલાં કારણો-થીએ અનુક્રમણિકા બારમા તેરમા શતકની લાગે છે. ”

ચારયુગની ચોકડી, ૭૧ ચોકડીએ મન્વંતર ૧૪ મન્વંતરે દિવસ.

બ્રહ્માના એક દિવસનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે જણાવેલું છે.

“ સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર, અને કલિ એ ચારે યુગો મલીને એક ચોકડી કહેવાય છે. એવી ઇકોતેર (૭૧) ચોકડીનું એક મન્વંતર કહેવાય છે. એવાં ચઉદ (૧૪) મન્વંતર વીતી જાય ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ, અથવા એક કલ્પ કહેવાય છે. ”

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૩ માં. બ્રહ્માનો એક દિવસ—

“ મૃત્યુ લોકમાંના મનુષ્ય પ્રાણીની ગણત્રી પ્રેમાણે જ્યારે—

ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ પુરાં થશે ત્યારે જગતના કર્તા તરીકે માનેલા બ્રહ્મદેવનો એક દિવસ થશે. એવી રીતે બ્રહ્મદેવનાં સો વર્ષો પુરાં થશે, ત્યારે તેનો અને તેની સૃષ્ટિનો નાશ થશે. જગતની ઉત્પત્તિ થયે હમણાં બ્રહ્મદેવનાં ૫૦ વર્ષ પુરાં થયાં છે. આ ઉપરથી કેટલા વરસ અગાઉ જગત ઉત્પન્ન થયું તેની ગણતરી કરી લેવી. બ્રહ્મ દેવનો એક દિવસ પુરો થતાં સુધી ૧૪ મન્વંતર થાય છે. તે પૈકી સ્વયંભૂ, સ્વારામિષ, ઉત્તમ, તામસ, રૈવત, અને આક્ષુષ આ મન્વંતરો વીતી જઈ હાલમાં વૈવસ્વત મન્વંતર ચાલે છે. આ પછી સાવર્ણી, દક્ષ સાવર્ણી, બ્રહ્મ સાવર્ણી, ધર્મ સાવર્ણી, રૂદ્ર સાવર્ણી, વેદ સાવર્ણી અને ઇંદ્ર સાવર્ણી, એ મન્વંતરો આવવાના છે. દરેક મનુ ૭૧ મહાયુગનો હોય છે અને એક મહાયુગ ૩૩, ૨૦, ૦૦૦ વર્ષ સુધી ચાલે છે. આજ સુધી ૨૭ મહાયુગ થયા અને હાલમાં ૨૮ મો મહાયુગ ચાલે છે. આ ૨૮ મા મહાયુગમાંના કૃતયુગ (૧૭, ૨૮, ૦૦૦ વર્ષ) ત્રેતાયુગ (૧૨, ૬૬૦૦૦ વર્ષ) દ્વાપર (૮, ૬૪૦૦૦ વર્ષ) આ ત્રણ નાનાં યુગ પુરાં થઈ હમણાં ચોથો કલિયુગ ચાલે છે. કલિયુગ ૪, ૩૨, ૦૦૦ વર્ષ સુધી ચાલશે. તે પૈકી હમણાં ૫, ૦૧૦ વર્ષ પુરાં થયાં છે,

પ્રકરણ ૪૩ મું. વિષયુ-પ્રતિવિષયુઓ સખઓ છે, દેવો નથી. ૪૫૭

આ હજારોની નહિ પરંતુ લાખોની ગણતરીના આંકડા ઉપરથી જગતની અનાદ્ય-નંતતાની કલ્પના સાધારણ રીતે થવા જેવી છે. ”

આ જગોપર “ જૈન દૃષ્ટિએ જગત્ ” એ નામનો લેખ ખીજા પ્રકરણથી જુવો-આ જગત્ અનાદિકાલથી કેવા સ્વરૂપથી ચાલતું આવેલું છે અને કેવા સ્વરૂપથી ચાલ્યું જવાતું છે. તેનો તુલના દૃષ્ટિથી ખ્યાલ અને મનન કરી મધ્ય-સ્થ દૃષ્ટિથી યોગ્યથોગ્યનો વિચાર કરો. ॥

પુરાણોના વિષયમાં ખંડિતોના મતો.

ખંડિત ગુરુદત્ત વિદ્યાર્થિના લેખો. પૃ. ૯૧. ૯૨ થી જુવો-“ ઉપનિષદો-તત્ત્વશાસ્ત્રનાં દર્શનોની સાથે પુરાણોની પહેલાંનાં છે. જ્યારે આપણે આ બધું ધ્યાનમાં લઈએ છીએ ત્યારે એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા વગર રહેવાતું નથી કે ખીજે કહી નહિ તો-હિંદુસ્તાનમાં તો વેદોના પ્રાચીન જીવનમય ધર્મના બ્રહ્મ અવશેષ રૂપે પુરાણો ઊત્પન્ન થયાં છે.

જ્યારે મનુષ્યોના અજ્ઞાનથી વૈદિક શબ્દોના યૌગિક અર્થોનું વિસ્મરણ થઈ ગયું અને તે શબ્દોના વિશેષ નામ રૂપે અર્થ કરવામાં આવ્યા ત્યારે એવાં બ્રહ્મ પુરાણ ઉભાં થયાં કે જે હાલના મૂર્તિપૂજક હિંદુસ્તાનને શાપ રૂપે છે. ” “ પ્રાચીન શબ્દોના પ્રાથમિક અર્થોનો લોપ થવાથી આ પ્રમાણે પુરાણો ઊત્પન્ન થઈ શકે. ” એમ પ્રો૦ મેકસ મ્યૂલર પણ કબૂલ કરે છે. તેઓ જણાવે છે કે-સત્યનું પુરાણમાં બ્રહ્મ રૂપાંતર એવી પદ્ધતિથી થાય છે કે જેને “ વિવાદની વૃદ્ધિ, અને અધઃપાત અથવા ધર્મનું વિવાદાત્મક સ્વરૂપ કહી શકાય. ”

(પૃ. ૯૨-૯૩ માં) પોતે પહેલેથી માની લીધેલા ખ્યાલો છોડી દેવાને યૂરોપીયન વિદ્વાનો એટલી બધી આનાકાની કરે છે કે-દૈરિક પિન્કૉટ-મ્હને એ અસરના તરીકે ઈંગ્લંડથી લખે છે કે-

“ જે ભાષ્યકારોની હાલ અત્યંત પ્રશંસા કરવામાં આવે છે તેઓની પાસે વૈદિક શબ્દ સંજ્ઞાનું જ્ઞાન મેળવવાનાં આપણી પાસે હાલ છે તહેમના કરતાં વધારે સાધનો નહોતાં-એ તમ્હારો મત મને ખરો લાગે છે. એ અને તમ્હારા પુરાણો ને અર્વાચીન ગ્રંથો ગણો છો તેમાં તમ્હારે તદ્દન ખરા છો. પરંતુ હિંદુસ્તાનના પૌરાણિક ખ્યાલો પુરાણોમાંથી આવ્યા એમ અનુમાન કરવામાં તમ્હારે ખોટા છો. ઋગ્વેદ પોતેજ કે જે હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગ્રંથ છે તહેમાંજ પુષ્કલ પૌરાણિક જાળતો છે. ”

પુરાણોના પંડિતોના મતમાં જૈનોની માન્યતા.

પંડિત ગુરૂદત્તના દાખલ કરેલા લેખોનો વિચાર—

“વેદોના પ્રાથમિક અર્થોનો લોપ થવાથી પુરાણો ઊત્પન્ન થયાં.”

પરંતુ લાખો પ્રાદ્યક્ષોમાં ઘણા કાલથી હિંસક રૂઢી ક્યાંથી આવેલી? વેદોમાંથી કે પુરાણોમાંથી?

વેદોની હિંસાને અયોગ્ય ઠરાવનારી—ઊપનિષદો. અને તેના પછીથી પુરાણો. એમ ઘણા પંડિતોના મત છે. માટે વિચારવાનું કે—

લાખો વર્ષપૂર્વે—સર્વજ્ઞ પુરૂષેથી પ્રચલિત સત્ય ધર્મના પ્રવાહનો ધોધ વળતો વખત અટકી પડવાથી સ્વાર્થી પ્રાદ્યક્ષોએ પોતાના અજ્ઞાન પણાંથી મૂલના વેદો જ હિંસા દેવથી દૂષિત કરેલા ચાલતા આવ્યા. વળા પાછા યોગ્ય સમયે સર્વજ્ઞ પુરૂષોના તત્ત્વો પ્રકાશમાં આવતાં—હિંસા એ અધર્મ છે એમ ઊપનિષદોના પ્રાદુર્ભાવથી ઠરાવતા ગયા. અને તે સમય વિત્યા બાદ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી પ્રકાશિત—વિષ્ણુ અને પ્રતિવિષ્ણુ રૂપે થએલા મહારાજાઓના ઇતિહાસને ગ્રંથી કરી, વિષ્ણુ ને ભગવાન તો કોઈ જગો પર પ્રાંત વિષ્ણુને ભગવાન—અથવા વિષ્ણુને ભગવાન પ્રતિ વિષ્ણુને અસુરો ઠરાવી મોટા મોટા યુદ્ધના પ્રસંગો ચિત્રી પુરાણો લખી વાળ્યાં. પરંતુ વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુ મહાન રાજાઓ છે અને તે મનુષ્યરૂપના છે. તેઓની લડાઈઓ વખતો વખત થતી આવેલી છે. તેના ઠેકાણે દેવ, દાનવોની લડાઈઓમાં વિષ્ણુને ભગવાન ઠરાવી તેમાં સામેલ કરી લોકોને મોટી ભ્રમણામાં નાખી દીધા. દેવો અને દાનવો આ હુનીયામાં લડવા ક્યારે આવ્યા? અને પૌરાણિકોએ ક્યારે જોયા? અને તેમની લડાઈમાં અનાદિકાલના વિષ્ણુ ભગવાન શા માટે મડ્યા? તેનો પ્રસંગ આજ સુધી વિચારવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ આ અગ્રેજના રાજ્યમાં છાપા દ્વારા પુસ્તકો પ્રગટ થવાથી વૈદિક મતના અનેક પંડિતોએ કરેલા અનેક પ્રકારના ગોટાલા પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખાઈ આવ્યા. તે ઢાંકવા યોગિક શબ્દો અને વિશેષ નામોનો લેદ બતાવી ઢાંક પિછોડ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. પણ જ્યાં બધાં એ અંજ વાંકાં હોય ત્યાં એક ઢાંકતાં બીજું અંજ ઉઘાડું થવાનું. તેથી જ—ફેડરિક પેન્કોટે પંડિત ગુરૂદત્તને લખીને જણાવ્યું કે—હિંદુસ્તાનના પૌરાણિક ખ્યાલો પુરાણોમાંથી આવ્યા એમ અનુમાન કરવામાં તમે ખોટા છો.—ઋગ્વેદ પોતે જ કે જે હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીન માં પ્રાચીન ગ્રંથ છે તેમાંજ પુષ્કલ પૌરાણિક બાબતો છે. એમ લખી જણાવ્યું તેથી પણ વિચાર કરવાનું કે—પૂર્વકાલમાં ચાલતા સર્વજ્ઞોના સત્યધર્મથી વિપરીત

શએલા એકાદ મંડલથી આ નવીન વેદોત્તું બંધારણુ જાણેલું. તેથીજ આજકાલના પંડિતો આલખ્યાસ વાળું કહે છે. તેથી સત્ય ધર્મનું સ્વરૂપ-ન તો વેદોથી બંધ બેસતુ કરી શકાય, તેમજ ભિન્ન ભિન્ન દિશાને બતાવનારી ઊપનિષદોથી પણ બંધ બેસતુ ન કરી શકાય. હવે-ખાકીમાં રહ્યાં પુરાણો તેને તો દુનીયા દેખવાને પણ આતુર નથી.

જૈન અને વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે ૮૪ લાખ જીવાયોનિ.

જૈન માન્યતા પ્રમાણે—

એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ અને એકજ સ્પર્શ હોય તેવા સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોની યોનિ એકજ ગણાવેલી છે, જ્યાં વર્ણ ગંધાદિક ફરી બાય ત્યાં બીજી યોનિજ ગણાય. એ તેમાં એક જાતિથી બીજી જાતિના જીવો ઉત્પન્ન થએલા હોય તો તેમનાં કુલ જીવો-જીવો હોય પણ તેમની યોનિ તો એકજ માનવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે યોનિ અને કુળના ભેદનું સ્વરૂપ સર્વત્ર સમજવું. એકજ યોનિમાં કુલો અનેક હોય છે તે બીજા ગ્રંથોથી બાણી લેવું, અહિં તો માત્ર કયા જીવોની કેટલી યોનિયો હોય છે તેનીજ ગણત્રા નામ માત્રથી જણાવીએ છીએ

જીવોના ભેદનાં નામ			યોનિસંખ્યા
પૃથ્વીના જીવોનીસાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)	
ખાણીના જીવોનીસાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)	
અગ્નિ જીવોનીસાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)	
વાયુ જીવોનીસાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)	
પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવોનીદશ લાખ યોનિઓ (૧૦૦૦૦૦૦)	
આધારણુ વનસ્પતિ જીવોનીચૌદ લાખ યોનિઓ (૧૪૦૦૦૦૦)	
બે ઇન્દ્રિય જીવોનીબે લાખ યોનિઓ (૨૦૦૦૦૦)	
ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા જીવોનીબે લાખ યોનિઓ (૨૦૦૦૦૦)	
ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા જીવોનીબે લાખ યોનિઓ (૨૦૦૦૦૦)	
ચારે પ્રકારના દેવતાના જીવોનીચાર લાખ યોનિઓ (૪૦૦૦૦૦)	
સાતે પ્રકારના નારકીના જીવોનીચાર લાખ યોનિઓ (૪૦૦૦૦૦)	
તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોનીચાર લાખ યોનિઓ (૪૦૦૦૦૦)	
મનુષ્ય દેહધારી જીવોનીચૌદ લાખ યોનિઓ (૧૪૦૦૦૦૦)	
			૮૪૦૦૦૦૦

સર્વનો સરવાળો કરતાં આ ૮૪ લાખ યોનિઓ તમામ જીવોની મલીને થાય છે એમ જૈન ગ્રંથોમાં અત્યંત પુરાસા પૂર્વક વર્ણવેલું છે. અને જૈનોનાં ઘણાં નાના બાલકો પણ કહી બતાવવામાં અચકાશે નહીં.

x વનસ્પતિના બે ભેદ છે જે પત્ર, પુલ. કૃષાદિકમાં એકક શરીરમાં એકેક જીવ હોય તેને પ્રત્યેક વનસ્પતિના નામે ઓળખાવેલ છે અને તે શિવાય શરણુ, બટાકા. ગાજર મૂળાદિકની જે કંઈ જાતિઓ છે તેના એકજ પિડમાં અનંતા જીવો ઉત્પન્ન થઈને રહેલા હોવાથી તેને સાધારણ વનસ્પતિના નામે જણાવી છે.

વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે—જીવો-વૈષ્ણવી સુખોદ રત્નમાલા. તથા મરાઠી
દાશ બ્રાહ્મ. આદિ ગ્રંથોમાં જુદી જુદી માન્યતા રૂપે ૮૪ લાખ જીવોનિનું સ્વરૂપ,

૯ લાખ જગત્તર.

૧૦ લાખ આકાશ પક્ષીઓ.

૧૧ લાખ કીડાઓ.

૨૦ લાખ જાડ પાલાના.

૩૦ લાખ ચારપગાં પશુઓ.

૫ લાખ મનુષ્યોનિ.

૮૪ લાખ એ સર્વે મળીને ૮૪ લાખનું પ્રમાણ કરી બતાવ્યું છે.

સમીક્ષા—

પૌરાણિકોએ ૮૪ લાખ જીવો કહી બતાવ્યા કે યોનિઓ? જો સર્વે જીવો
જતાવેલા હોય તો એક પણ જીવ બકાર રહેવો જોઈએ નહીં. જો યોનિઓ બતાવી
હોય તો એક પણ યોનિ ચોટી ન રહેવી જોઈએ.

કેમ કે—વેદમાં વર્ણવેલા ૩૩ દેવતાઓ અને પૌરાણિકોએ ૩૩ કોડ કહી
બતાવ્યાં છે. તે સિવાય પુરાણોમાં નરકોનું વર્ણન પણ આવે છે, તો તે જીવોની
સંખ્યા કે યોનિનું વર્ણન આ ૮૪ લાખમાં કેમ કરવામાં આવ્યું નથી?

જૈનો પૃથ્વી અને પાણીમાં પણ જીવો માને છે અને તેમની યોનિની
સંખ્યા પણ જૈનગ્રંથોમાં બતાવેલી છે. એ પૃથ્વી અને પાણીમાં રહેલા જીવોને
આજે વિજ્ઞાનવેત્તા (રસાયણ શાસ્ત્રી) એએ પણ સિદ્ધ કરી બતાવી જૈનગ્રંથોને
પુષ્ટિ આપી છે, છતાં તે જીવો કે યોનિઓનું સ્વરૂપ વેદાદિકમાં મુદ્દત જણાતું
નથી તેમજ પુરાણોમાં પણ સંપૂર્ણ વર્ણન મળતું નથી તેનું કારણ શું?

વિચાર કરતાં કારણ એજ સિદ્ધ થાય છે કે એ પૌરાણિકોએ જૈનશાસ્ત્રોને
અનુસરીને તેમાં ફારફેર કરી આ બધું કલ્પિત ઉલ્લુક્યું છે. કારણ કે ૮૪ લાખ
યોનિનું સ્વરૂપ દુનિયાના સર્વ જીવોને આશ્રયી તે જૈનગ્રંથોમાં જેવું સ્પષ્ટ
બંધારણ જણાવેલું છે તેવું ખીજા કોઈ પણ ધર્મગ્રંથોમાં જોવામાં આવતું નથી
તેથીજ પૌરાણિકોએ ફારફેર કરીને બતાવેલી યોનિઓમાં દેવતા કે નારકીની
યોનિઓ, તેમજ પૃથ્વીના જીવોની, પાણીના તેમજ અગ્નિકાયના જીવોની અને
વાયુના જીવોની યોનિઓનું ઉપરના લેખમાં નામ નિશાન પણ જણાતું નથી.

પંબળ, જલ્લા બાંધર, ગામ-હિમત ભંડાલમાં સંવત ૧૯૮૫ શુબ-

રાતના સં ૧૯૮૪ માં ચાતુર્માસ રહેલા સ્વામી વિશુદ્ધાનંદની સાથે સીનોરના સા. મગનલાલ મેલાપચંદના નામથી અમારો પત્રવ્યવહાર ચાલતો હતો તેમના એક પત્રમાં તેઓ પોતાના અનેક પ્રકારના અભિપ્રાયો સ્વભાવિક પણે લખીને બતાવતાં એક પત્રમાં ચોરાસીલાખ જીવોનીયોનિનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે લખી બતાવ્યું છે.

૨૦ લાખ-થળચર,	૧ લાખ-જલ,
૧૬ લાખ-વનસ્પતી,	૧ લાખ-વાયુયોનિ.
૧૬ લાખ-જલચરયોનિ,	૬ લાખ-દેવયોનિ,
૧૬ લાખ-નલચરયોનિ,	૬ લાખ-નર્ક ^૧ દૈત્યયોનિ,
૧ લાખ-અગ્નિ,	અંસી ૮૪ લાખયોનિ-પ્રત્યેક બ્રહ્માંડ
૧ લાખ-પૃથ્વી	અપને અપને સૂર્યકે આસપાસ ધમતે હે

ઉપર પ્રમાણે લખીને કોઈ ગ્રંથમાંથી સ્વામી વિશુદ્ધાનંદે બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે અમોએ લખીને બતાવ્યું છે. પરંતુ પૂર્વના લેખથી ઘણા ફેરફારવાળું છે-

પૂર્વના લેખમાં-જલચર નવ લાખ, આમાં ૧૬ લાખ? એવી રીતે જીવોની યોનિઓમાં નામથી ફેર અને એકેકથી એકેકની સંખ્યામાં ફેર વૈદિકમતવાળાઓ-એ ગોઠવ્યું છે, તે જૈનોના લેખની સાથે મેળવી જીવો એક સરખી બાબત કોનામાં છે? જેનામાં એક સરખી બાબત ન હોય તે બીજામાંથી લીધેલું સિદ્ધ થાય કે નહીં?

જૈન ગ્રંથોમાં-વાયુને જીવોના શરીર રૂપે માનેલા છે. વધારામાં તેજસ અને કાર્મણ આ બે શરીર સંસારના સર્વ જીવો સાથે હોય છે. તેવી રીતે આ વાયુકાયના જીવો પણ સાથે રહેલા છે. અને તે સૂક્ષ્મ અનંતા અનંત પરમાણુના સમૂહનાં બનેલાં છે, તેથી વાયુ રૂપ રહિત નથી પણ રૂપવાળો છે અને તે વાયુના અસંખ્યાતા જીવોથી બનેલા ઉદ્ભ્રામક અને સંવર્તકાદિ વાયુકાયના શરીરોને આપણે સ્પર્શન ઈન્દ્રિયના સંબંધથી જાણી શકીએ છીએ. જે કોઈ વસ્તુ કોઈપણ ઈન્દ્રિયના સંબંધથી જાણી શકાય તે વસ્તુ રૂપ વાલીજ હોય પણ રૂપ વિનાની હોયજ નહીં. એવો જૈનોનો અદ્વલ સિદ્ધાંત છે તેથી વાયુને રૂપવાલોજ માનેલો છે.

આ વિષયમાં નૈયાયિક અને વૈશેષિકોના મતમાં એવું સૂત્ર સ્વયંવામાં આવ્યું છે કે “રૂપરહિત : સ્પર્શવાન વાયુ :” આ વિષયમાં અંગ્રેજોએ હેટ્ટોજન વિગેરે અનેક ભેદો બતાવી તે વાયુના જુદા જુદા તોલથી માપ કરાને બતાવ્યાં છે. રૂપ રહિત વસ્તુનું માપ થઈ શકે ખરું? નજ થાય તેથી વિચારવાનું કે વાયુના વિષયમાં સત્યતા કોનામાં છે? ઇત્યલું વિસ્તરેણ.

ળીજી વાત શબ્દના વિષયમાં પણ વિચારવાની છે.—જેનોના ગ્રંથોમાં “પૌદ્ગલિકઃ શબ્દઃ ત્યારે નૈયાયિક વૈશેષિકોએ શબ્દગુણમાકાંશ તરીકે પોતાના સૂત્રોમાં લખીને બતાવ્યો છે આકાશ રૂપવિનાનો છે તેના ગુણો રૂપ વિનાનાજ હોય પણ રૂપવાળો તો હોયજ નહીં. શબ્દ છે તે પરમાણુના સમૂહવાલો છે તેથીજ કર્ણ ઇન્દ્રિયના વિષયવાલો થયેલો રૂપવાલોજ છે, અને તે અગ્રેએએ ફેનોગ્રાફ આદિના પ્રયોગથી વારંવાર સ્મરણ કરાવી પૌદ્ગલિક વસ્તુના સ્વરૂપ-વાળો સિદ્ધ કરીને બતાવ્યો છે. એવી રીતે અનેક પ્રકારના જૈન અને વૈદિક મતના વિષયોમાં ફેરફારજો દેખવામાં આવે છે તે વિચારવા જોવા છે અને તે સત્ય કયાં છે અને અસત્ય સ્વરૂપ કોનામાં ગોઠવાયું છે. તેનો પુરો ખ્યાલ કરવાની બલામણુ કંઈ છું. આ મારું કથન સત્યના શોધક મહાપુરુષોના માટે છે ?

ભગવદ્ ગીતાના સંબંધે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના કેટલાક વિચારો—

પ્રથમ ભગવદ્ ગીતા રચાઈ કયારે ? સંસ્કૃત સાહિત્યના ઇતિહાસમાં પૃ. ૪૦૪ થી શરૂ થતાં—પૃ. ૪૦૬ માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—એ ગ્રંથ સંસ્કૃત સાહિત્યના સમય પહેલાનો અને ઉપનિષદ સાહિત્યના સમયની પાસે પાસેનો છે.

(૧) વેદ તરફ ભગવદ્ ગીતાકારને પૂજ્યભાવ છે પણ એ પૂજ્યભાવ વિશેષ પ્રકારનો છે. ગીતાકારનાં વચનોનું તાત્પર્ય એ છે કે અમુક વર્ગનાં અમુક માનસિક અને આધ્યાત્મિક સ્થિતિના, માણસોને માટે વેદનો ઉપદેશ અનુકૂળ છે. એટલે અંશે વેદનું પ્રામાણ્ય અબાધિત છે. પણ વેદને વળગી રહેનારાઓ તરફથી વેદના સંબંધમાં જો એથી કંઈ પણ વિશેષ હાવો કરવામાં આવતો હોય તો તે ભગવદ્ ગીતાકારને સમ્મત નથી. ભગવદ્ ગીતાકાર તો એટલે સુધી કહે છે કે વેદનાં વચનોનેજ વળગી રહેવું એ પરમશ્રેયની સિદ્ધિમાં વિઘ્ન કરતા છે. ઉપનિષદોનો ઉપદેશ આ વિચારની સાથે બરાબર મળતો આવે છે. મેકસ મ્યુલર કહે છે તેમ “ધર્મ વિધિઓની અનર્થતા દર્શાવવી, અભિલાષથી કરાચલાં યજ્ઞ કર્મો પ્રતિ તિરસ્કાર બતાવવો, દેવતાઓના મહાત્મ્યનો અસ્વીકાર કરવો અને પરમાત્માનું જ્ઞાન એ સિવાય જીવાત્માના મોક્ષને માટે બીજું કંઈપણ સાધન નથા. એવો ઉપદેશ કરવો એ ઉપનિષદોનો હેતુ છે.

આ ઉપરથી પણ ભગવદ્ગીતા એ ઉપનિષદના સમયનો ગ્રંથ છે એમ જણાઈ આવે છે.

આગળ જતાં-પૃ. ૪૦૮માં-“ આપસ્તંબ ઇ. સ. પૂર્વે ત્રિજ્ઞ શતકના પહેલાં થઇ ગયો છે, એટલે ભગવદ્ગીતાનો ગ્રંથ ઇ. સ. પૂર્વે ત્રીજા શતકના પહેલાં રચાયો હોવો જોઈએ.૦૦૦

ગીતાની અંદર બ્રાહ્મણના ધર્મ નીચે પ્રમાણે ગણાવવામાં આવ્યા છે:—

“ શમો દમસ્તપઃ શૌચં ક્ષાંતિરાજ્જવમેવ ચ
જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં બ્રહ્મ કર્મ સ્વભાવજં ”

આપ સ્તંભના ગ્રંથમાં-“ અધ્યયન, અધ્યાપન, યજ્ઞન, યાજ્ઞન, દાન અને પ્રતિગ્રહ એ સુવિખ્યાત પદ્ધત્તો ગણાવવામાં આવ્યા છે. પછી અનેક તર્ક વિતર્કના અંતે-પૃ. ૪૧૦ માં-મૂલના બ્રાહ્મણ ધર્મ ઉપર બૌદ્ધધર્મની અસર થવા લાગી હતી તે વખતે બ્રાહ્મણ ધર્મનાં જે ઓછાં નબળાં અંગો હતાં તેને સુદૃઢ બનાવવાને અને જે વધારે નબળાં અંગો હતાં તેને દૂર કરવા માટે ગીતા રચાઈ એમ હોય.

મિ. ટેલંગને આ બીજો ખુલાસો માન્ય લાગતો નથી, અને એ ધારે છે કે-મૂળ બ્રાહ્મણોનો પ્રાચીન ધર્મ, પછી ઉપનિષદોની ફિલસુફી, પછી ગીતા, અને પછી બૌદ્ધધર્મ એ ક્રમમાં જ હિંદુધર્મની પ્રગતિ થઈ હતી. ” આના ઉપર કેટલોક વિવેચન કરેલું છે.

આગળ જતાં પૃ. ૪૧૩ ના અંતે જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

“ આ સઘલી દલીલો ડેવિસ સાહેબના મગજમાં બીલકુલ ઉતરતી નથી. એ સાહેબ તો એમજ માને છે કે-ભગવદ્ ગીતામાં જે પ્રૌઢ વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે તે હિંદુ ધર્મમાં કયાંથી આવી શકે ?

હિંદુ ધર્મનું કોઈ બીજું પુસ્તક લો, કોઈ પુરાણનો ગ્રંથ ત્હમે વાંચો તે તેમાં વિષયવાસના વાળા અને ક્રૂરતાથી ભરેલા દેવતાઓનાં માહાત્મ્ય વર્ણવાયલાં ત્હમારા જોવામાં આવશે. “ કાળી ચામડીની, લોહી જેમાંથી ટપકતું હોય એવા બીહામણા ચહેરાની, સર્પોથી વિઠાયલી, જોપરીઓને ધારણ કરનારી, અને દરેક રીતે દેવીના કરતાં વિકરાળ રાક્ષસીને વધારે મળતી આવતી “ શિવની સ્ત્રી કાલીનું પશુ હિંદુસ્તાનમાં પૂજન થતું, અને ધર્મની એવી અધમ સ્થિતિને લીધે ઠગવિદ્યા અને ખૂનનાં કર્મો ઘણાં સાધારણ થઈ ગયાં હતાં. ભગવદ્ ગીતાનું વાતાવરણ એનાથી ઘણું જ ઉંચું છે, અને તેનું કારણ એજ કે હિંદુસ્તાનમાં જે ધર્મ આલેતો હતો તેના કરતાં કોઈ વધારે ઉંચા અને પવિત્ર ધર્મનો પરિચય

ગીતાના રચનારને થયો હતો. ખ્રિસ્તી સંવત્ ૨૩ થયા પછી ભગવદ્ગીતા રચાઈ હતી. એ મતના ટેકામાં ડેવિસ સાહેબ ત્રણ દલીલો આપે છે.

૧ કૃષ્ણની પરમેશ્વર તરીકે પૂજા. મહાભારતના વિશેષ પ્રાચીન ભાગમાં એવી પૂજા જોવામાં આવતી નથી. શિશુપાલ જેવો પુરૂષ એની પૂજ્યતા વિષે ચોક્કસ અનાદર દર્શાવે છે, અને જો કે ભીષ્મ એની પૂજ્યતા સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તો પણ શિશુપાલના વિચારનાં માણસો પણ તે વખતે થોડાં નહીં હોય એવું સ્પષ્ટ જણાય આવે છે.

વળી, કૃષ્ણ પોતેજ પરમેશ્વર તરીકે મહાદેવની અને બ્રહ્માની પૂજા કરે છે. સઘળી વસ્તુઓનો ઉદ્ભવ એનાથી થયો છે એવું કૃષ્ણને વિષે મહાભારતમાં કોઈ કોઈ સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે ખરું, પણ જ્યાં જ્યાં એવા ફકરાઓ જોવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં એવું લાગે છે કે એ ફકરાઓ મહાભારતમાં પાછળથી ઘુસાડી દેવામાં આવેલા.

કૃષ્ણની પરમેશ્વર તરીકેની પૂજા અરેળરી પુરાણોમાંજ જોવામાં આવે છે. ભાગવતપુરાણ, પદ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ એ ગ્રંથોમાંજ એને પરમેશ્વર તરીકે વર્ણવ્યો છે. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવદ્ ગીતાનો ગ્રંથ પુરાણના ગ્રંથો જે વખતે રચાયા તે અરસામાંજ રચાયો હોવો જોઈએ.

૨ પુરાણની અંદર દેવતાઓનાં જે ચિન્હો અને સાહિત્યો ગણાવવામાં આવ્યાં છે તેજ ગીતાના દશમા અધ્યાયમાં ગણાવવામાં આવ્યાં છે:—

સમુદ્ર મંથનથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉચ્ચૈશ્રવસ નામનો ઈંદ્રનો ઘોડો, વરૂણ જેના ઉપર સ્વાર થાય છે અને કામદેવ જેને પોતાના દ્વંજ ઉપર ધરી રાખે છે તે મકર, ઈંદ્રનો હાથી ઐરાવત, વિષ્ણુ જેના પર સ્વાર થાય છે તે વૈનતેય—એ સર્વ પૌરાણિક મહત્વનાં પ્રાણીઓને ગીતામાં ગણાવવામાં આવ્યાં છે. વળી મહાભારતના નલોપાખ્યાનમાં વરૂણને સમુદ્રના રાજા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે, ત્યારે ગીતામાં તેને માત્ર જળચર પ્રાણીઓનો સરદારજ કહેવામાં આવ્યો છે.

ભૂતોની પૂજા ઉપરથી પણ પુરાણના સમયનુંજ સૂચન થાય છે. વળી, સામવેદને સઘળાં વેદોમાં શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવ્યો છે તે પરથી જણાય છે કે યજ્ઞને પ્રસંગે સામવેદના મંત્રો ભણવામાં આવતા હશે એવા સમયમાંજ—એટલે મનુના પછી લાંબો વખત રહીને—ભગવદ્ ગીતા રચાઈ હોવી જોઈએ.

(૩) ભગવદ્ ગીતાની ભાષા ઉપરથી પણ એની અર્વાચીનતા જણાઈ આવે છે. “કલ્પ” “મન્વન્તર” “દ્રવિદ્” “માયા” (એટલે ચિન્હ) “યોગ” “વિમૂતિ” “માયા” એ સઘળા શબ્દો પુરાણ ગ્રંથોમાં જ સામાન્ય વપરાશના થઈ ગયા હોવામાં આવે છે.

વળી ભગવદ્ ગીતાની ભાષા તે કાલીદાસની “શકુન્તલા” માં વપરાયેલી ભાષા જેવી લાગે છે. ”

આ સઘળાં “પ્રમાણ” ઉપરથી મિ. ડેવિસને લાગે છે કે ઇસ્વીસનના ત્રીજા સૈનિક પહેલાં ભગવદ્ગીતા રચાઈ હશે નહીં. અને એ સમય પહેલાં તે હિંદુસ્તાનમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો ઉપદેશ થવા માંડ્યો હતો તેની અસર પણ એ ગ્રંથ ઉપર થઈ જ હશે. ”

પુરાણોનો અને ગીતાનો પ્રાદુર્ભાવ જૈન અને જૌદ્ધ ધર્મની વિશેષ જાગૃતિના પછીથી જ થયો છે. આ વિષયમાં-જૈન હરિ વિક્રમ ચરિત્ર સંસ્કૃત ગ્રંથનું મરાઠી ભાષામાં લખતાં-વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે-“ પ્રમંજને અનુસરી જૈન ધર્મ વિષયે એ શબ્દો. ” ના લેખમાં પોતે જણાવે છે કે:-

“ ભારતીય લોક સમાજ માં-જૈન અને જૌદ્ધ ધર્મ એટલો બધો બ્યાપી ગયો છે કે-પૌરાણિક ધર્મમાં અને પછીના પંથમાં તેમાંના વિચારોનું, આચારોનું, અને તેઓની ધર્મપદ્ધતિનું તાદાત્મ્ય થઈ ગયું છે. એ ભગવદ્ગીતાદિ ગ્રંથોમાં ઔદ્ધોના નિર્વાણાદિ શબ્દો જે બિલકુલ લીન થઈ ગયા છે તે ઉપર તુરત ધ્યાન આપવા જેવું છે. પછી જૈન ધર્મનો દ્વેષ કરતાં કરતાં અમારા આચાર વિચાર ઉપર, સંધ્યા પૂજાદિ વિધિઓ ઉપર, હમેશ બોલવાના સ્તોત્રો વિગેરે ઉપર પણ તેનો અસર થયેલો છે. એ જૈન અને જૌદ્ધોના સર્વે ગ્રંથોનું કાલજી પૂર્વક અવલોકન કરીએ તો તરતજ ધ્યાનમાં આવી જશે. ”

(આ લેખ-“ જૈનેતર દષ્ટિ એ જૈન ” ના પૃ ૧૮ માં જુવો)

ભગવદ્ ગીતાના માટે કેટલાટ મારા વિચારો.

ભગવદ્ ગીતાની ઉત્પત્તિ માટે ડેવિસન સાહેબનું કહેવું એવું થયું છે કે

“ ભગવદ્ ગીતામાં જે પ્રૌઢ વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે તે હિંદુ ધર્મમાં ક્યાંથી આવી શકે ? ” એમ કહી જે અનેક પ્રમાણો આપ્યા છે.

તેની પહેલી કલમમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—“ હિંદુસ્તાનમાં જે ધર્મ આલેખો હતા તેના કરતાં કેાઈ વધારે ઉંચા અને પવિત્ર ધર્મનો પરિચય ગીતાના રચનારને થયો હતો. ” આ ઉપરથી પણ જણાવવાનું કે-જૈન અને બૌદ્ધોનો ઇતિહાસ ચોક્કસ રૂપે જાહેર પડી ગયા પછી પુરાણોત્પત્તિ અને તેના અરસામાં ગીતાની ઉત્પત્તિ થઈ છે એ વાત સત્ય છે-કેમકે

જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરો અને બૌદ્ધોના દશ બોધિસત્ત્વના અનુકરણ રૂપે પૌરાણિકોએ ૨૪ અને દશ એમ બે વખતે વિષ્ણુના અવતારોની કલ્પના ઉભી કરી. તેમાં જૈનોના ૨૪ માંના અઘતીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ છે તેમને પુરાણકારોએ પોતાના ૨૪ માં આઠમા કલ્પ્યા. અને બુદ્ધને પોતાના દશ અવતારોમાં નવમા કલ્પ્યા. પુરાણકારોએ જૈનોના શ્રી ઋષભદેવને અને બૌદ્ધોના બુદ્ધને પોતાના અવતારોની કલ્પનામાં કયાંથી લાવીને ગોઠવ્યાં? પ્રથમ દશ બોધિ સત્ત્વના અનુકરણ રૂપે-મત્સ્યપદિક દશ અને પાછળથી જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે ૨૪ અવતારો પુરાણકારોએ ગોઠવેલા હોય ? આ માર્ગ અનુમાન વિચારવાની ભલામણ કરે છું. તે સત્ય રૂપ જ ઠરશે.

એજ વિષ્ણુના ૨૪ અને દશ અવતારોની કલ્પના મનમાં ધારણ કરી ગીતાકારે લખ્યું કે—“ હે ભારત ? જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ (ક્ષય) થાય છે, અને અધર્મનો ઉઠાયો થાય છે ત્યારે હું મને પોતાને પ્રકટ કરું છું. સત્પુરૂષોના રક્ષણ અર્થે અને હુણેના વિનાશ તથા ધર્મ ને બરાબર સ્થાપવા અર્થે હું યુગે યુગે જન્મ લઉં છું. ”

આમાં આપણે જરા વિચાર કરી જોઈએ—

જો વિષ્ણુ ને ગ્નાદિકાલના પરમાત્મા કે પરમેશ્વર રૂપે આપણે માનીએ તો તેમના માટે સત્પુરૂષો કયા ? અને હુષ્ટ પુરૂષો કયા ?

શું હિંસક યજ્ઞના કાર્યોમાં મચી રહેલા પુરૂષોને સત્પુરૂષો તરીકે માનવા ? કે શમ, દમ, દયા, પરાયકાર આદિ ઠમોના ઉપદેશક અને પાલક ને સત્પુરૂષો તરીકે ગણવા ? અથવા આ બેમાંથી હુષ્ટ કેને માણવા ? અથવા વિષ્ણુ ભગવાન અવતાર લાઈ આ બે વર્ગનાંથી કયા વર્ગનો નાશ કરે ? પુરાણ કારો એ તો— શમ, દમદિકના ઉપદેશકો અને પાલકો એવા જૈન અને બૌદ્ધ આ બે વર્ગના લોકોને નારિતક બનાવવા માટે વિષ્ણુ ભગવાને આત્મા લેવાનો ઉદ્દેશ કરેલો બતાવ્યો છે. શું આ લખવું પુરાણકારોનું સત્ય છે કે ? વળી ઇશ્વર પ્રેરિત

શ્રુતિઓના દ્રષ્ટા જે મહાન ઋષિઓ તેમને તે આ અવતાર વાદની પ્રેરણા થએલી નથી તો પછી આ પુરાણકારો કયા ઇશ્વરની પાસેથી અવતારવાદ લાવ્યા ? પક્ષ-ચાતનાં ચક્ષુમાં ઉતારીને જુવે તેને ચોખ્ખું દેખાય ? ॥

સ્કંદપુરાણના. રાજ-આમ અને કુમારપાલ.

સ્કંદપુરાણ. ત્રિભે બ્રહ્મખંડ. તેના બીજા ભાગના અધ્યાય-૩૬૩૭૩૮ સુધી શ્લોક-૨૦૮૭૫૬૪૫ થી ૧૫૪ થી ૧૬૧ સુધી તેનો કિંચિત્ સાર—

પૂર્વે નારદે બ્રહ્માને પુછેલું તે વાત વ્યાસે યુધિષ્ઠિરને કહી બતાવેલી કે ધર્મારણ્ય તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર રામચંદ્રજીએ કરાવેલો.

તાત્પર્ય કે-તે તીર્થનો ભંગ થએલો ? ઉત્તરમાં-વ્યાસજી કહેવા લાગ્યા કે-આ કલિકાલ આવતાં કાંન્ય કુખમાં આમ રાજ થઇ ગયો. “ જામાતા તસ્ય દુષ્ટો વૈ નામ્ના કુમારપાલકઃ ” તેનો જમાઇ કુમારપાલ થયો. દંદ્ર સૂત્રેણ જૈને ન પ્રેરિતો બુદ્ધધર્મિણા ” તે કુમારપાલને બુદ્ધધર્મના ઇંદ્રસૂત્ર જૈને પ્રેર્યો. તેથી તેને રામચંદ્રે આપેલા શાસન પત્રનો લોપ કર્યો. આ કુમારપાલને મોઢે રકતું રાજ્ય સાસરા તરફથી મલેલું, તેથી મોઢેરકના બ્રાહ્મણો શાસનપત્રનું પાલન કરવાની આજ્ઞા આમ પાસેથી લાવ્યા. છતાં પણ તેણે સાસરાની તેમજ રામચંદ્રની આજ્ઞા માન્ય રાખી નહી. અને ઉલટો કહેવા લાગ્યો કે કોઇ હનુમાનનો પ્રત્યક્ષ (પડ્યો) બતાવો. પછી અઢાર હજાર બ્રાહ્મણો રામેશ્વર જવા નીકળ્યા કુમારપાલે તેને અટકાવવા છત્રીશ હજાર પ્રજા મોકલી પણ તે શાપના લયથી મૌન રહી. પછી પાછળથી ચંડાલ જેવા શૂદ્ર જૈન ધર્મીઓએ ઉધું છતું સમજાવી પંદર હજારને પાછા ફેરવ્યા. પણ નિશ્ચયવાળા ત્રણ હજાર ભુખ્યા અને નરસ્યાને રામેશ્વરના માર્ગમાં રામની પ્રેરણાથી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ રૂપે હનુમાન મલ્યા. આવાને ફેલો આખ્યાં પછી પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરાને કાર્યની સિદ્ધિના માટે જે બગલો ના કેશની બે પુટ્ટીઓ આપી. બ્રાહ્મણો બાત્રા કરી સ્થાન ઉપર આવ્યા. કુમારપાલને હનુમાનની ઇચ્છા છે એમ ઘણું કહી બતાવ્યું. પણ હઠે ચઢેલા રાજાએ માન્યું નહી. છેવટે તે બ્રાહ્મણોએ ડાબા બગલના કેશની પુટ્ટી રાજદ્વારમાં ફેંકી. તેથી સર્વ બલીને ભરમ થઇ ગયું. “ સર્વે તજ્જ્વલિતે દૃષ્ટ્વા નગ્નક્ષપણકા-સ્તદા ધૃત્વા કરેણ પાત્રાણિ નષ્ટા : સર્વે દિશો દશ । કે તરતજ નગ્નક્ષપણકે (જૈન સાધુઓ) હાથમાં પાત્રાં લઇને દશે દિશામાં ભાગીને નાઠા. અને કુમાર

પાલ બ્રાહ્મણોના અરણ્યમાં જઈને આજીજી કરવા લાગ્યો— “વનિહઃ પ્રજ્ઞાસ્યતાં વિપ્રાઃ ? શાસનં તે વદામ્ય હં” હે વિપ્રો ? આ લાગેલી અગ્નિની શાંતિ કરશે હું તમારા શાસન પત્રો આપીશ. એવી રીતે જ્યારે ઘણી આજીજી કરી ત્યારે તે બ્રાહ્મણોએ— અન્યા યા પુટિકા ચાસીત્ સા વક્તા રૂપપદાતયે હનુમાને જે જમણા બગલના કેશની પુટી આપી હતી તે શાપ શાંતી થવાને માટે આપી. એટલે રાજ્યનો સર્વ ખટલો જેવો હતો તેવોને તેણે થઈ ગયો. પછી કુમારપાલ બ્રાહ્મણોનો ભક્ત થયો. શાસન પત્રો બધાં લખીને આપ્યાં અને બધા રાજ્યનો અધીકાર પણ તે ત્રણ હજાર બ્રાહ્મણોનેજ સોંપ્યો. અને તે વેદબ્રાહ્મ નગ્નરૂપણકોને પોતાના રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢ્યા. “નિષ્કાલિતાસ્તુ પાવંદ્વાઃ” પછી તો તે વેદ બ્રાહ્મો પોતાની મેકેજ ભાગવા લાગ્યા, વેદગાંધ્યાઃ પ્રનષ્ટાસ્તે ઉત્ત-માડ્યમ મધ્યમાઃ ॥ ઇત્યાદિક ઘણુંજ બે સંબંધ અને અયોગ્ય લખેલું છે. તે સ્કંદ પુરાણથી જોઈ લેવું ઇત્યક્તં વિસ્તરેણુ. ॥

રાજા આમ અને કુમારપાલની ટિંચિત્ સમીક્ષા.

સ્કંદપુરાણ હજારો અધ્યાયથી વ્યાપ્ત, ૮૧ હજાર પ્રલોકના પ્રમાણવાળું છે. તેથી મહાપુરાણજ ગણાય. પણ તેમાંના વિષયોની તપાસ કરતાં ભાગ્યેજ એકાદ વિષય સત્યરૂપે મલી શકે—કારણ તેમાં મહાદેવજીના લિંગ વિષયનોજ પ્રાચે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. પણ આગળ જતાં એજ પુરાણના પાંચમા ખંડના બીજા અધ્યાયમાં—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહાદેવ એ ત્રણ દેવો પાણીના પરપોટામાંથી એક સોનાનું ઇંડું થતાં તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા જણાવ્યા છે. તો પછી મહાદેવજીનું લિંગજ એટલી બધી મહત્ત્વતાવાળું શાથી ? શું બીજા બે દેવોનાં લિંગ ન હતાં ? તે લેખનો સાર અમેએ આ અંશમાં આપેલો છે તે જુઓ. બોજીવાત એ છે કે—દરેક પુરાણકારે પોતાનું નામ છુપાવી વ્યાસજીને કલકિત કર્યાં છે. કેમકે તેઓ અક્ષરોના પંડિતો હતા પણ હુનીયાને તો ઉંધે રસ્તે દોરવાનો જ પ્રયત્ન કરેલો હોય એમ સમજાય છે. જે અંધકારે સત્યનિષ્ઠાથી લેખ લખવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે છડેચોક પોતાનું નામ આપતા આપણે જોઈએ છીએ.

હવે આપણે રાજા આમનો અને રાજા કુમારપાલનો વિચાર કરીએ—આમ રાજા આ ચાલતા વિક્રમ સંવત્સરા નવંમા સૈકામાં અને કુમારપાલ બારમા સૈકામાં થયા છે. તેથી ઓછામાં ઓછું ત્રણસો વર્ષનું છેડું છે. તો પછી તે બન્ને રાજાએ સાસરા જમાઈ કેવી રીતે થઈ શકે ? કુમારપાલ પાટણના જગ જાહેર છે. છતાં

આ પુરાણકારે મોઢેરકના લખી બતાવ્યા છે. જૈન હેમચંદ્રાચાર્યના પ્રતિબોધિત છે. તેના કેકાણે “ જૈન ઇંદ્ર સુત્રબૌદ્ધ ધર્મીએ પ્રેર્યો.” આમાં સત્યતા કેટલી ?

વળી ગીજી વાત એ છે કે—વ્યાસજીએ યુષ્કિંટરને કહ્યું કે—“ આમો નાન્ના વમ્ભૂ વ હ ” આમ રાજ થઇ ગયો. તો શું રાજ આમ અને કુમારપાલના પછીયો વ્યાસજી થએલા માનવા ?

આગળ બ્રાહ્મણોએ બહાડુરી કરી તે પણ જીવોઃ—

તેઓ રામેશ્વરમાં રામની ચીડી લેવા જતાં રસ્તામાં હનુમાનજીએ સારવાર કરીને એ બગલો ના કેશની એ પુડીઓ આપી. તેમાંથી ડાળા બગલના કેશની પુડી લઇને કુમારપાલના રાજદ્વારમાં ફેંકી કે તરતજ સૈન્ય સાથે અતેઉર સુધાં બગીને ભરમ થઇ ગયું. અને નગ્ન સ્ત્રીપણકો જીવ લઇને ભાગ્યા. અને કુમાર પાલને તે દાનજ બાવી દીધો. ખેર (તત્વોને સમજાવીને કે તોફાન મચાવીને ?) કૃષ્ણ ભગવાનની પસે પગ ધોવડાવનારાઓ બ્રહ્મપુત્રો કુમારપાલને દાસ બનાવે તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

જે મોટા મોટા પુરાણોના લેખકો આધુનીક પ્રત્યક્ષ જેવા ઇતિહાસોમાં પણ ઉધું છતું લખીને હનીયાને ઉઘા પાટા બંધવવાને જરા પણ પાછી પાણી નથી કરતા, તેવા પુરાણકારો સત્યનિષ્ઠા રાખી પ્રાચીન ઇતિહાસોના વિષયો સત્ય રૂપે લખી ગયા હોય એમ માની શકાય ખરૂં કે ?

અસત્યાગ્રહ છોડી સત્યને શોધે તે પંડિત ?

વસંત. વર્ષ ૨૭ મું. અંક ૧૨ માં પૌષ સંવત્ ૧૯૮૫ ના માસિકમાં પૃ. ૪૭૦ થી યાદવોતું કુલ એ નામના લેખમાં—દુર્ગાશંકર કેવલરામ શાસ્ત્રી પૃ. ૪૭૧ માં નીચે પ્રમાણે જણાવે છે—

“ ભુદ્ધના સમયની બાબતમાં આ રીતની પરીક્ષા શક્ય હોવાથી આ દેશના ઇતિહાસના અન્વેષકોએ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ પછીના વખત માટે પુરાણોક્ત વંશોને ખૂબ કસી જોયા પછી એનો આ દેશનો ઇતિહાસ ઉકેલવામાં ઘણો લાભ લીધો છે, પણ એ સમયના વંશોમાંયે પુરાણોમાં ગરબડ થઇ છે. પ્રવોતો અને શૈશુ નાગોને મગધના વંશમાં અનુક્રમમાં પુરાણો મુકે છે. જ્યારે વૃહતકથા, પ્રાચીન

ખાદ્ય અને જૈન સાહિત્ય વગેરેથી પ્રયોજીત અવંતીમાં અને શૈશુનાગોનું મગધમાં એક કાલે રાજ્ય હતું એમ સિદ્ધ થાય છે. જુઓ—

Cambridge History of India, VI, Ch. 13.

આમાં મારા બે બોલ—પુરાણકારોએ બુદ્ધના સમયમાં ગરબડ કરી એટલું જ સ્થા માટે મહાભારત જેટલા સ્કંદપુરાણકારે તે આધુનિક તેરમા ચંદ્રમા સૈકાના કુમારપાલ રાજાને આમ રાજાના જમાઈ લખીને કેટલી ગબડ કરી છે ? તે સિવાય પ્રાચીન કાલના જૈન ઇતિહાસોમાં છએ ખંડના લોકતા ૧૨ ચક્રવર્તીઓ અને ત્રણ ખંડના સ્વામી વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુઓને મોટા રાજાઓ બતાવ્યા છે તેમની સાથના બધાએ સંબંધોને તોડી નાખીને પુરાણકારોએ કોઈને વિષ્ણુ ભગવાન તો કોઈને દાનવો, અસુરો ઠરાવી તેમની સાથમાં બ્રમ્હા અને મહાદેવના નામો જોડી આખીને મૃત્યુલોકથી સ્વર્ગના દેવોનો સાથે મોટી લડાઈઓ કરવાવાળા લખીને બતાવ્યા છે.

પુરાણકારોએ સમયાનુકુલ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવા પૂર્વકાલમાં મરણ પ્રમાણે લખીને બતાવ્યું. પરંતુ આ પ્રકાશના સમયમાં પણ વર્તમાન કાલના કેટલાએક પંડિતો પોતાનું અને બીજાઓનું સમાધાન કરવા નવીન નવીન બુદ્ધી બુદ્ધી દર્શનાઓ કરવા કમર કશી છે તેઓ શી સિદ્ધિ કરવા માગતા હશે ?

સમયાનું કુલતો વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કરી શકાય પણ ધર્મના અદ્વલ સિદ્ધાંતોમાં કેવી રીતે ફેરફાર કરી શકાય ? મોટા મોટા પંડિતો થઈ દુરાચરનું દોરડું એવેયા કરે તેથી શું સિદ્ધ કરી લેવાના હતા ? સત્ય શું છે તે જોવાની બુદ્ધિ રાખો તેજ કલ્યાણકારી છે ?

ઇતિ શ્રી વિજયાનંદ સૂરીશ્વર (પ્રસિદ્ધ નામ આત્મારામજી) ના લઘુ શિષ્ય—દક્ષિણ વિહારી મુનિ અમર વિજય વિરચિત “ તત્ત્વત્રયી મીમાંસા ” નામના ગ્રંથે (જૈન અને વૈદિકના દ્વિગૂર્ણન રૂપે) જગત્ કર્તા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવના સ્વરૂપ નામનો પ્રકરણ ૪૩ ના સ્વરૂપવાળો પ્રથમ ખંડ સમાપ્તઃ ॥

આ પ્રથમખંડના વિષયની ટુંકમાં રૂપરેખા.

જૈન માન્યતા પ્રમાણે—સ્વાભાવિક રીતે ઉતરતા—ચઢતા કાલના સ્વરૂપથી ચાલતી આવેલી—આદિઅંત વિનાની, આ સૃષ્ટિ તેમાં છ વિભાગથી ઉતરતો—અવ-સર્પિણીનો, તેજ પ્રમાણે છ વિભાગથી ચઢતો—ઉત્સર્પિણીનો. આ ઉતરતા અને ચઢતા બન્ને કાલનું પ્રમાણ ૨૦ કોટા કોટિ સાગરોપમનું થાય. તેજ પ્રમાણે કુદરતથી સદા કાલ થતું આવ્યું અને ભવિષ્યમાં થયા કરવાનું. આમાં સમજવા નું સ્વાભાવિક ઋતુઓના ઉદાહરણથી. આ ચાલતા અવસર્પિણીના છ વિભાગની ટુંકથી સમજૂતી—

(૧) ચાર કોટાકોટી સાગરોપમના પ્રમાણવાળો. તેમાં મોટામાં મોટી—કાયા, અને લાંબામાં લાંબાં આયુષ્યવાળાં, ધર્મ અને કર્મ વિનાનાં, અત્યંત સુખી યુગલિક માણસો થાય. (૧ સુષમ સુષમ નામ.)

(૨) ત્રણ કોટાકોટિ સાગરોપમના પ્રમાણવાળો, પહેલાના કરતાં કાયામાં અને આયુષ્યમાં ઘટતાં, ધર્મ—કર્મ વિનાનાં, યુગલિક માણસો, નિરંતર સુખમાં જ રહેવાવાળાં. (૨ સુષમ નામ.)

(૩) બે કોટાકોટિ સાગરોપમના પ્રમાણવાળો તેમાં બીજા વિભાગવાળાના કરતાં કાયામાં અને આયુષ્યમાં ઘટતાં, ધર્મ—કર્મથી પણ રહિત, છેવટના વખતના માણસોથી કિંચિત ફેરફાર થતો યુગલિક માનસોમાંથી સાત કુલ કરોની ઉત્પત્તિ થઈ. છેવટમાં સાતમા નાભિ કુલકરને ત્યાં ત્રણ જ્ઞાન સહિત શ્રી ઋષભ દેવ તીર્થંકર થયા. ત્યાંથી યુગલિક ધર્મ દૂર થવા લાગ્યો અને ધીરે ધીરે વ્યવહાર પ્રવૃત્તિની સરૂઆત થવા લાગી. પછી તેમને દીક્ષા ગ્રહણ કરી તપના યોગથી કેવલ જ્ઞાન (સર્વજ્ઞ પણું) મેલવી લોકોને ધર્મનો માર્ગ બતાવ્યો. ત્યાંથી ધર્મ કર્મની પ્રવૃત્તિની સરૂઆત થતી ચાલી. એથી વિભાગના પહેલાં અને ત્રિજનો થોડો વિભાગ બકાત રહેતાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા (૩ સુષમ હુષમ નામ)

(૪) ત્યાર બાદ—એક કોટાકોટિ સાગરોપમમાં બેતાલીશ (૪૨) હજાર વર્ષની નૃન્યતાના પ્રમાણવાળા. એથી વિભાગમાં જે જે બનાવ્યો બન્યા છે તેના વિચારો અમો અમારા આ ચાલુ ગ્રંથમાં પ્રાચે ક્રમવાર જ કરતા

આવ્યા છે તે એવી રીતે કે-યુગલિક ધર્મ સર્વથા નાબુદ થયા બાદ કર્મની પ્રવૃત્તિ અને ધર્મનો પ્રવૃત્તિ જોસભર સર થતી આવી તે ચોથા વિભાગના અડધા કાલ સુધી તો આ ઋષભદેવ ભગવાનના બતાવેલા ધર્મનોજ પ્રભાવ ચાલ્યા કર્યો. ત્યારબાદ બીજા તીર્થંકર ઉત્પન્ન થયા તેમને પ્રભાવ ચાલતો રહ્યો એમ આઠમા તીર્થંકર સુધી તો એકજ સ્વરૂપનો સર્વજ્ઞ મહાપુ-ષેનો બતાવેલો ધર્મ લોકોમાં ચાલતો રહ્યો પછી તે આજ સુધી કેવી રીતે બદલાતો અને કેવી કેવી રીતના પલટાખાતો આવ્યો તેનું સ્વરૂપ અમોએ શ્રી ઋષભદેવથી લઇને ૨૪ મા મહાવીર સુધીનું ક્રમવાર કિચિત્ કિચિત્ જૈન વૈદિકની તુલનાત્મક સ્વરૂપથી લખીને બતાવ્યું છે.

જે કે ખંડન મંડનના ગ્રંથો જૈન વૈદિકમાં આપસ આપસમાં ધણા લખાયા છે પરંતુ તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી લખાયેલો મારા જોવામાં આવ્યો નથી તેથી આ ગ્રંથ વાંચતાં વાચકને આદહાદની સાથે જ્ઞાન પણ અપૂર્વ મળતુ જશે. અનેબુદ્ધિમાનો પોતે પોતાની મેલેજ સત્યા સત્યનો નિર્ણય કરી લેશે. આ બધું સ્વરૂપ જૈનોના સર્વજ્ઞને અનુસરીને અમોએ લખીને બતાવ્યું છે.

જેવો આ અવ સંપિણીનો કાલ ચાલતો આવ્યો છે તેવો ઉત્સર્પિણીનો થશે પણ આટલા બધા વિશ્લેષો નહિ થાય એમ સર્વજ્ઞના વચનથી જાણીને હું લખુ છું.

આ જગત્ કોઈ જનાવીને મૂકી ગએલો નથી તેમજ તેનો નાશ કરવાને પણ કોઈ પડેલો નથી, જેઓએ સત્ય સત્ત્વ મેલવી સર્વજ્ઞપણું મેળવ્યું અને પોતાના આત્માને મુક્ત રૂપે બનાવ્યો છે તેમનેજ આ હનીયાનો અંત આણ્યો છે. બાકી તો કોઈપણ આ હનીયાનો અંત કરવાને જન્મેલોજ નથી.

॥ ઇતિ દુકરૂપે પ્રથમ ખંડના સ્વરૂપની રૂપરેખા.

ઇતિ દક્ષિણ વિહારી મુનિ અમરવિજય વિરચિત-જૈનવૈદિક તુલના-
ત્મકરૂપે મુખ્ય દેવોના સ્વરૂપનો પ્રથમ ખંડ:

તત્ત્વત્રયી મીમાંસા.

ખંડ બીજો.

અનુક્રમણિકા.

ખંડ બીજો.

પ્રકરણ.	અંથનો વિષય.	પૃષ્ઠ.
(૧)	સામાન્ય રૂપે ગુરુત્વ સ્વરૂપ.	૧
(૨)	વૈદિક મતના ગુરુ વ્યાસ ઋષિ. ૧૮ પુરાણના કર્તા. (સ્કંદે)	૨
"	જન્મતાંબ ૧૮ પુરાણ બનાવી વનમાં ગયા. (ભાગવતે)	૩
"	વ્યાસની માતાશ્રી-વૃક્ષને લેટી પુત્ર પેદા કર્યો. (શં. ૧૨૨ જારતે)	"
"	વ્યાસની માતાની ઉપતિ-માઝલીથી. તેમની સથિ. ધારાસરની જગર	"
"	જન્મતાંબ (શં. ૧૨૭ માં ભાગવતે)	૪
"	પ્રથમ વ્યાસનો અવતાર લઈને ગુરાણ બનાવ્યા (ભાગવતે)	"
"	મહાદેવથી લઈ વ્યાસે વ્યાસ કાશી બનાવી. (શં. ૨૪૪ માં)	"
"	વેદાદિક બતાવી વ્યાસે મૂકે ચલા પછી ભાગવત બનાવ્યું. (શં. ૩૪૦	"
"	માં.) કેવી ભાગવત રચે (૩)	"
"	વ્યાસે સાતેથી ભાગવત લલકું. (શં. ૨૪૪ માં મૂકે પુ.)	૫
(૩)	વેદોમાં હિંસા છે તે બંધ કરે, બાકીનો અધ્યયન. (શં. સિદ્ધિનિય)	૬
"	માંસાદિ ખાટે કરેલો હિંસક યજ્ઞોપદેશ.	૭
"	યજ્ઞોમાં પશુઓને અજાણે મરણા. (ભાગવત રચે ૩ માં)	"
"	માંસે બ્રહ્મને યજ્ઞમાં જીવેને રચે અજ્ઞાને છે. (શં. ૨૪૭, સિદ્ધિ પુ.)	"
"	અજ્ઞાને યજ્ઞમાં માટે પશુઓને બનાવ્યા. (મહુ. બા. ૫ મેં)	"
"	સો પુત્રોની અજ્ઞાને-સેમકે રાગા માટે જુ પુત્રોને હોવાનાર	"
"	લોમશ ઋષિ. (મહાભારત)	૮
"	શ્રાદ્ધમાં માંસ ન જામે તો, પશુ રોમ વધે જેટલાં સુધી નરક. (વસિષ્ઠ સ્મૃતિ.)	૯
"	માંસાદિકથી અજાણે માટેનું શ્રાદ્ધ, અગાસિક ખસ ગયા..	"
"	(ભવિષ્ય પુ.)	"
"	અધ્યાદિકમાં માંસ ખાજીને દોષ નથી. (યાગ્યવલ્ક્ય)	૧૦
(૪)	માંસાદિકના અધ્યથી શું બિજાઓ તૃપ્ત થતા હશે કે જાણણો ?	"
"	(૧) પૂજિત માંસને ખાતાં દોષ નથી, ન ખાય તે પશુ માથા (મનુસ્મૃતિ),	"
"	(૨) પૂર્વેના મેટાઃ ઋષિઓ શું હિંસક હશે ? (મનુસ્મૃતિ)	૧૧
"	(૩) યજ્ઞ અધ્યાદિકમાં બળીને જે માંસ ન ખાય તે અજાણ્ય નહીં.	"
"	(વ્યાસસ્મૃતિ)	૧૨

- ” વેદાદિ ભણે, માંસાદિકથી દેવોની તૃપ્તિ કરતાં પિતરોની તૃપ્તિ.
(યાગવલ્કય.) ”
- ” (૫) રાજને રાજ એ હજાર ગાયોને મરાવી દાન દેનાર રતિ દેવ.
(મહાભારત વનપર્વ) ૧૩
- ” (૬) પચીસ પચ્યાસ પાડા બકરાંથી તર્પણુ (ભવિષ્ય પુ.) ”
- ” (૭) શય્યાદિકના દાનમાં પણુ દુધ માછલી (યાગવલ્કય) ”
- ” (૮) ગણેશની ભેટના બહાને માંસ લેવાનો પ્રયત્ન. (યાગ.) ”
- ” (૯) બગીના પાત્રમાંથી માંસાદિક લેતાં શુદ્ધ. (અત્રિ સ્મૃતિ) ”
- ” (૧૦) બ્રાહ્મણાદિ અતિથીના માટે બલદ કે બકરો પકાવે. (વસિષ્ઠ) ૧૫
- ” (૧૧) ઋષિઓ પ્રાણુ લેવાનું કહે જીવાનું કોણું શરણુ (મનુ.) ”
- ” (૧૨) બ્રહ્માએ બધા જીવો ખાવાને રચ્યા. (મનુસ્મૃતિ અ. ૫) ૧૬
- ” (૧૩) મૃગાદિકના માંસથી દશરથનું શ્રાદ્ધ ઋષિઓ જન્મ્યા. (પદ્મ પુ.) ૧૭
- ” (૧૪) કૌશિના ૭ પુત્રો-માયને ખાદ્ય નિર્ભય થયા. (પદ્મ પુ.) ”
- ” ગેંડાદિકના માંસથી પિતરોને અક્ષય ફલની પ્રાપ્તિ. (યાગ.) ૧૮
- (૫) (૧) શ્રાદ્ધાદિકમાં બ્રાહ્મણોએ જીવોને બક્ષણુ કરવા. (યાગ.) ૧૯
- ” (૨) જેના માંસથી જેટલો વખત પિતરોની તૃપ્તિ. (યાગવલ્કય) ”
- ” (૩) શ્રાદ્ધમાં જેવું બક્ષભોજન તેવી પિતરોની તૃપ્તિ. (મત્સ્ય પુ.) ૨૦
- ” (૪) મનુની નાશિકાના પુત્રનો પુત્ર આધ્વના માટે મૃગાદિ લાવ્યો.
(વિષ્ણુ પુ.) ૨૦
- ” (૫) વળા ઉપર પ્રમાણે આધ્વથી પિતૃઓની તૃપ્તિ. (મનુસ્મૃતિ) ૨૧
- (૬) (૧) યજ્ઞના અંતે આધ્વના માંસ બક્ષણુનું પાપ. (ભાગવત) ”
- ” માં જેનું માંસ ખાધએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય. (મનુ.) ૨૨
- ” (૨) દિકથી મરતોને-ઋષિો મેળવવાનો પ્રયત્ન.
- ” (૩) નગ્ન વેશ્યાની પૂજા કરનાર ઋષિઓને પ્રિય. (ભવિષ્ય પુ.) ”
- સ્વર્ગે જાય. બ્રહ્મા માટે તપ કરનાર અપ્સરાઓ સાથે વિમાનમાં ખેસી
- ” (૪) યજ્ઞ શં. ૩૬૧ મી. ભવિષ્ય પુ.) ”
- ” (૪) સૂર્યને માન ઋષિનું પણુ દાન કરે. (ભવિષ્ય પુ.) ”
- ” (૫) બ્રાહ્મણુ વેશ્યાઓ અર્પણુ કરે તે સૂર્ય લોકમાં જાય. (ભવિષ્ય) ”
- ૭) ભોગો ધનથી મર્યારે વર્ણની ઋષિો સાથે કીડા કરી શકે. (વરાહ પુ.) ૨૪
- ” (૧) જેડણું ધન ઋષિો તે મેળવવાનો પ્રયત્ન.
- ” વાડી ગાડી આપે તે જન્મમાં મહણુ પોતે રાખે. રાજા અકબુ રાખે (મનુ) ”
- ” (૩) ખાર તોલા એત્યાં સુખી. (યાગવલ્કય) ૨૫
- ” (૪) જાં. ૩૮૬ મી. સાથે ભાગવત આપે તે સર્વ બધનથી
સહાતર્યે) ”

પ્રકરણ.

ગ્રંથનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

- " (૪) આમ્હણની આજીવિકા હરે તે ૬૦ હજાર વર્ષ નરક કીટ. "
- " (૫) આમ્હણને પરણાવનારનો શિવ લોકમાં વાસ. (મત્સ્ય પુ.) "
- " (૬) મૃત્યુ નજીક જાણી રાજા દંડતું ધન આમ્હણોને આપે. (મનુ.) ૨૬
- " (૭) ગ્રહોની પ્રીતિ માટે આમ્હણોને બોજન અને દાન. (યાજ્ઞ.) "
- " (૮) યુદ્ધથી કે જમીનથી મેળવેલું ધન રાજા દાનમાં આપે. (માતૃ.) ૨૭
- " (૯) આમ્હણોને દાન આપે તે અપસરાઓ સાથે કીડા કરે. (મત્સ્યે) "
- (૮) જેષ્ઠ સુદિ ૧ થી ૧૦ સુધી સ્નાન પૂજન સાથે દશસેર તેલાદિકનું દાન કરનારનાં દશ જન્મનાં પાપ નષ્ટ થાય. (સ્કંદે. આર્થના.) ૩૦
- " (૧) નાના પ્રકારની ગાયોનું દાન અને તેનું કૃત્વ. (વરાહપુ.) "
- " (૨) વસાહ પુ. અ. ૧૦૧ માં રસ ધેતુની વિધિ. "
- (૯) આદ્યાદિકથી પેદા થએલા સર્વ સત્તાનો હક સ્થાપનાર આમ્હણો. ૩૨
- " (૧) શ્રદ્ધા, વિષ્ણુ અને મહાદેવે નિર્માણ કરેલા અઢાર હજાર આમ્હણો (સ્કંદપુ. ખં. ૩ જો. અ. ૫ મો.) "
- " (૨) સર્વ દેવોના દેવ કોણુ ? તે કે આમ્હણુ. (શંકા ૩૪૬ મી.) "
- " (૩) સર્વ જીવોમાં શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ આમ્હણુ. (મનુસ્મૃતિ.) ૩૩
- " (૪) આમ્હણો ઉપર બ્રહ્મા વગરનો દેશ અપવિત્ર. (ભાગ. સ્કંધ ૧૧) ૩૪
- " (૫) ત્રણે લોકનો નાશ કરતાં ઋગ્વેદીને પાપ ન લાગે (મનુ.) "
- " (૬) ગમે તેવા પાપી આમ્હણનો પ્રાણાંત દંડ કરવો નહીં. (મનુ.) "
- " (૭) આમ્હણુ ઉપર કોપ કરનારનો નાશ થાય છે. (મનુ.) ૩૫
- " (૮) પંડિત કે મૂર્ખ આમ્હણુ વિના કોઈ પૂજ્ય નથી. (મનુ.) "
- " (૯) સ્તુતિ સ્મૃતિ બહારના વ્રતધારીઓને કાઢી મુકે. (મનુ.) ૩૬
- (૧૦) (૧) પુરાણના સાંભળનારને-યમે પૂજી આમ્હલોકમાં પુહચાડયો. (શિવ પુ.) ૩૭
- " (૨) આગળ પાછળની દશ પેઢીને તારનાર પુરાણિક ગુરુ. (શિવે) ૩૮
- " (૩) મૃતક પુત્રને લઈ જનાર યમ-આમ્હણુ શાપથી નિઃપુત્રીયો. (સ્કંદ પુ. ખં. ૬ કો.) "
- " (૪) આમ્હણના નમસ્કારથી સૂર્યનો પ્રકાશ. ક્રોધથી જગત ભસ્મ. ૩૯
- (૧૧) આશ્વર્થ જનક પુરાણકારોની વાતો. ૪૦
- " (૧) સૂર્યની સ્ત્રી ઘોડી ચઢી સૂર્ય ઘોડો ચઢી પાછળ ગયા. (શં. ૬૯ થી ૭૧, ભાગવત અને માર્કંડેય.) "
- " પુનઃ તેજ ઘોડા ઘોડીથી અશ્વિનીકુકારની ઉત્પત્તિ. (શં. ૭૦ મી.) ૪૧
- " તેજ ઘોડીના મુખથી ત્રણ પુત્રો એક હથીઆરબંધ ઘોડેશ્વાર (માર્કંડેયમાં) "
- " (૫) સત્ય ધૃતિનું વીર્ષ તેના શરથી બે ભાગ જેનાં કૃપ-કૃપી, (વિષ્ણુ પુ.) "

- " (૭) દોષદીપ્તિ એક વર માગ્યો, મહાદેવે પાંચ આપ્યા.
(શં. ૩૯૩ મહાભારત) " ૧
- " (૭) પુરુષની સ્ત્રી બની, પછી તેજ સ્ત્રી પુરુષ. (શં. ૭૨-૭૩ ભાગ.) ૪૨
- " (૮) રામના પેટમાં પેલી કાકલુશુકે જગત્ જોયું.
(શં. ૧૦૫ રામાયણ) " ૧
- " (૯) અમ્હાની ૭૧ પેઠીએ રામ. વાલ્મીકી રામાયણ. (શં. ૧૯ મી) " ૧
- " (૧૦) મરશુરામે માતાને મારી તે ધર્મ કે અધર્મ. (શં. ૧૮ મી) " ૧
- (૧૨) (૧૧) ઇંદ્રને મારવા પૃથુના પુત્રને અત્રિની આરા. (ભાગ.) ૪૩
- " (૧૨) એક વૃંહડીઓ ૬૦ હજાર પુત્રો પેદા થયા. (રામાયણ-ભાગ.) " ૧
- " (૧૩) કાશ્યપની દીકરીઓથી હાથી ઘોડાદિ પેદા થયા. (શં. ૪૧ મી રામાયણ. ભાગ.) ૪૪
- " (૧૪) ગાયતું દોહન કરતાં, હાથી, બોહા, ચક્રાનાદિ નીકળ્યાં.
(શં. ૩૬૯, વૃક્ષિહ પુ. અ. ૪૬) " ૧
- " (૧૫) મહાદેવે અંબનીના કાનમાં વીરૂં પુકડું, હવુમાન પેદા થયા.
(શં. ૬૧, ભાગ.) " ૧
- " (૧૬) પુત્રતું બલિદાન ન આપવાથી હરિશ્ચંદ્ર જલોદરી.
(શં. ૬૪ મી. ભાગ.) " ૧
- " (૧૭) જયીનનાં ઘડામાંથી સ્ત્રી નીકળ્યાં. (શં. ૩૩ મી રામાયણ) ૧
- " (૧૮) પાર્વતીજી મહાડથી પેદા થયાં. (શં. ૩૧ મી, ભાગ.) ૪૫
- " (૧૯) નારદજી થી ૬૦ પુત્રો પેદા થયા. (શં. ૪૬ મી. ભાગ.) ૧
- " (૨૦) યમરાજાથી તલની ઉત્પત્તિ. (આશ્વોત્તાત. પૃ. ૫૧૮) ૧
- " (૨૧) પુરાણોના અસ્તિત્વમાં ખરા ધર્મનો લોપ. (અશ્વમેધના પૃ. ૪૩૨) ૧
- " (૨૨) સમુદ્રનું મંથન કરતાં પાંચમી વારે ચંદ્ર નીકળ્યો. (વૃ. પું.) ૪૩
- " (૨૩) રથના પછડાથી સમુદ્ર. (ભાગવત) ૧
- " (૨૪) હવુમાન સૂર્યને ગળી ગયો, (શં. ૧૧ મી, રામાયણ) ૧
- (૧૩) (૧૫) વેદની આરા તે જ ધર્મ, બાકી અધર્મ. (શં. ૪૭૧, ભાગ. ૪૭
- સ્કં. ૬)
- " (૧૬) ધર્મના આટ પુરાણો કે અધર્મના માટે ? (મત્સ્ય પુ. અ. ૨૬૦) ૧
- " (૩) દેવોને પુરાણ કથાથી સંતોષ, તેવો મજોશી નથી. (શિવ પુ. ૪૮
- ધર્મ સં.)
- (૧૪) (૧) ભક્તિથી સેવા કરતાં નદીઓ આવે. (શં. ૩૮૦, ભાગ. મહાભારત) ૧
- " (૨) ભાગવત ન સાંભળે તે જાડામ. (શં. ૩૮૫, ભાગ. મહાભારત) ૪૯
- " (૩) ભક્તિ માનાદિક નામ્યાં. (શં. ૪૨૦, ભાગ. મહાભારત) ૧

- (૪) પાપીઓ કોપીઓ સપ્તાહથી પવિત્ર (શ. ૪૦૮, બાગ. મહા.)
- (૫) ભાગવતી કથાનો આરંભ કૃષ્ણના ગયા પછી. (શ. ૪૨૧)
- (૬) મવનોની ચઢાઈ પછીનું ભાગવત કૃષ્ણ વખતે કયાંથી? (શ. ૩૭૮)
- (૭) પુરાણ પછીના વેદો, પુરાણ કથામાં હાજર. (શ. ૨૫૩, ૫૪૫)
- (૮) ભાગવતની કથા સાંભળવા પઢાડ, નદીઓ આવ્યા. (શ. ૫૦ થી)
- (૧૫) (૧) પૂર્વે યોગાદિકથી જે ફલ ન બળતું તે કલિમાં નામથી. (શાંખાણુ)
- (૨) ચઉઃ વિદ્યાનાં નામ. (રામાયણની ટીપમાંથી, પૃ. ૧૫)
- (૧૬) વિદ્યાનોથી કલ્યાણીએ, મહાભારતનો કાળ. (સંસ્કૃત સા. પૃ. ૩૬૪ થી)
- (૧૭) (૧) કેએએ સદૃષ્ટિ વારંકર સ્થી, સ્થાપ્તી ખેડ વિશ્વસિત્રે પુરી. (તુલસીરા. અયોધ્યા કાંડ.)
- (૨) સ્વર્ગમાં જતાં-નહાય, અસ્થિના શાપથી અજાણ સ્થાને પડ્યો. (તુલસીરા. મહાભારત વન પર્વ)
- (૧૮) અંથ સ્વાવામાં અભણેને સ્વાર્થ સાધવાનો આરંભ સંસ્કૃત સા.)
- (૧૯) (૧) વૈદિક અને બુદ્ધ સાહિત્યના સંબંધે પાશ્વર્યોનો નિર્ણય. (સંસ્કૃત સા.)
- (૨) જેન બાધના સ્પર્શથી વૈદિકમાં મોટી ગરબડ. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૨૭)
- (૨૦) (૧) કદુ-વિનતા-સર્પને ગરડની માતા. કોસ્થપતી સ્ત્રીઓ. (અંકરણ. ૩)
- (૨) કલ્યાણની પુત્રીઓથી-હાથી, થોડાકિ પેદા થયાં. (ભાગ. રામાયણ)
- (૩) અગસ્ત્યે સૂર્યના રરતા રોકતા પિષ્વને અટકાવ્યો. (તુલસીરા. ટીપ)
- (૨૧) (૧) ગાંધ્ય મુનિએ ગુરુ દક્ષણામાં વિશ્વમિત્રને સ્તુતિ કરી આને એક કન્યા આપી. (તુલસીરા. અયોધ્યાકાંડ, ટીપમાંથી.)
- (૨) મોથી છંદ્ર પદ મેળની અચ્છતિ સર્ગે ગંધી. છંદ્રે પાછો ધકેલ્યો.
- (૨૨) (૧) ત્રેતામાં જે વાલ્મીકી તેજા કલિમાં તુલસીરામ. (જીવન ચરિત્ર.)
- (૨) પારશિતા ભવમાંથી વાલ્મીકીને તુલસી. (રામા. પૃ. ૬, ટીપમાંથી) રાહડામાંથી. પણ વાલ્મીકીની કિમ્મતે જાણવી છે. કવિને વાલ્મીકે દર્શ-માંથી માણસ બનાવ્યું.

- (૩) દ્રાવિડ રાજની પુત્રીને તુલસીદાસે નવ દિવસ રામાયણ સંભળાવી પુત્ર બનાવી દીધો. (રા. પૃ. ૪૮ થી)
- (૪) વસિષ્ઠ વૈવસ્વતની દીકરીનો દીકરો બનાવ્યો. (તુલસીરા ટીપ)
- (૫) દાસી પુત્ર મટી નારદ બ્રહ્માના પુત્ર થયા. (ભાગવત. તુલસીરા. પૃ. ૬ ની ટીપમાંથી.)
- (૬) ઘડામાં પડેલા મિત્રાવશ્ય દેવાના વીરથી અગસ્ત્ય મુનિ.)
- (૨૩) (૧) હાજર થઇ પ્રભુએ ઝુંડથી હાથીને છોડાવ્યો. (ભાગ રકં ૮)
- (૨) અસુરો સૂર્યને ઘેરે છે પણ બ્રહ્મણના અર્ધથી છુટે છે. (તુલસીરા. પૃ. ૬૭૭ ટીપમાંથી.)
- (૨૪) (૧) કલ્પારંભે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાથે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ ઉત્પન્ન થયા. (રકંદ પુ. ખં. ૫ મો.)
- (૨) બ્રહ્માના શિર છેદના પાપથી ધોતપાપ તીર્થ મહાદેવે સ્થાપ્યું. (રકંદ પુ. ખં. ૫ મો, અ. ૧૮૪)
- (૩) તોરાયણના તપમાં વિધન કરવા ઇંદ્રે અપ્સરાઓ મોકલી. (રકંદ પુ. ખં. ૫ મો, અ. ૧૯૨)
- (૪) માયાના પ્રજયના સમુદ્રમાં કુબ્જતા માકડેમ, પ્રભુથી બચ્યા. (ભાગ. રકંધ ૧૦ મો)
- (૫) રામચંદ્રની પાસે શિવે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું. (તુલસીરા. લંકાકાંડ)
- (૨૫) (૧) ગાલવ મુનિએ નરમેધ યજ્ઞનો ઉપદેશ કર્યો. (પદ્મ પુ. બ્રહ્મ-ખંડ)
- પશુમેધ, અને વામ માર્ગિઓનો અશ્વમેધ, પૌરાણિકોનો ધર્મ છે. (શં. ૨૬૪, ભાગ. રકંધ ૪, અ. ૨૭ મો)
- હિંસા, મરિના પાનાદિકના લેખોથી દૂષિત વેદો છે. (દેવી ભાગ.)
- યારવશ્યે પ્રાચીન વેદ વિજ્ઞાને, વધી નવીન વેદો રચ્યા. (રકંદ પુ. ખં. ૬ દા. અ. ૧૨૯ મો)
- મરતાં-રામને મારવાની શુદ્ધિ છતાં રાવણની મુક્તિ. (લંકા કાંડ.)
- રાવણને અંત સમયમાં રામે વિશ્વ રૂપ દેખાડ્યું. (લંકા કાંડની ટીપમાં)
- ॥ ઇતિ જૈન-વૈદિક શુદ્ધતા કર્તવ્યોનો સામાન્ય વિચાર ॥
- (૨૬) જૈન-વૈદિક દેવતાઓના કિંચિત્ વિચાર. ૭૪
- જૈનોમાં ત્યાર બાંધના દેવતાઓ અને દેવીઓનું સ્વરૂપ. ૭૫
- કેટલાક દેવતાઓના આયુષ્યનું પ્રમાણ સામાન્ય રૂપે. ૭૫
- બીજા વ્યંતર દેવતાઓના આયુષ્યનું કિંચિત્ સ્વરૂપ. ૭૬
- ત્રીજા વ્યંતર દેવતાઓના આયુષ્ય. ૭૭

- જોયા વૈમાનિકમાંના પહેલા કલ્પના આર લોકપાલના આયુષ્યનું પ્રમાણ. ૭૭
- (૨૭) પૌરાણિકોએ મનુષ્યોનાં માટે કલ્પેલાં પાંચ સ્વર્ગ. ૭૮
- " ૧ ઇંદ્ર લોક, ૨ શિવલોક, ૩ વિષ્ણુલોક, ૪ ગેલોક અને ૫ અક્ષલોક. ૭
- " જૈન-ગ્રોહ વેદબ્રાહ્મ નાસ્તિક, લખનારા જ્ઞાની હતા ? ૭૬
- " ઋગ્વેદમાં સૂકતો ૧૦૦૦ તેમાં ૨૫૦ ઇંદ્રનાં, ૨૦૦ અગ્નિનાં, ૧૪૦ સોમવેલડીનાં, બાકી બીજા દેવોનાં. ૮૨
- " મંત્રોનું પ્રાપ્ત્ય બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં વધી, ઉપનિષદોમાં ઘટ્યું. ૮૨
- " ઋગ્વેદના કેટલાક મંત્રોમાં-પૂર્વજોનો અને દેવતાઓનો પદ્મ, એ બે જુદા છે. (સંસ્કૃત સા.) ૮૩
- " ઋગ્વેદમાં-પુનર્જન્મનાં કોઇ કોઇ અસ્પષ્ટ વચનો. (ધર્મવર્ણન.) ૮૪
- " (૧) પિતૃઓનો માર્ગ પ્રજ્ઞમ યજ્ઞે શોધી કાઢ્યો. એ સૂર્યનો પુત્ર છે. ધર્મી એની બહેન છે. (ઋગ્.) ૮૫
- " (૨) ૩૬-પરમાત્માનું સ્વરૂપ, વાયુમાં દર્શન દે છે. અગ્નિપણ એનું જ સ્વરૂપ, આગળ જતાં શિવ અને છે. ૮૬
- " (૩) અધર્મ સં. માં-આર્યોના અજ્ઞાને નિચલા વર્ગની ક્રિયાઓ, બનાર્યોની ધર્મ આર્યોમાં દાખલ થવા લાગ્યો હોય. ૮૭
- " મોટા ભાગે દેવતાદિકની સ્તુતિઓનો બનેલો ઋગ્વેદ. (સંસ્કૃત સા.) ૮૮
- " (૧) વેદમંત્રોમાં-પદે પદે યજ્ઞની વાત, અને પુરુષ સૂક્તમાં-ઉત્પત્તિ માત્ર યજ્ઞથી જણાવેલા છે. (સિદ્ધાંતસાર. પૃ. ૪૨) ૮૯
- " (૨) કેવલ યજ્ઞને ઉદ્દેશીને જ આખો ઋગ્વેદ ઋગ્મંત્રો ઉપરથી રચાતો ચોલ્યો. એમજ દેવતાઓની ગાનાદિ વૃત્તિ અર્થે સામવેદ થયો (સિદ્ધાંત. પૃ. ૪૩.) ૯૦
- " (૩) બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં-વિચિત્ર અર્થવાદ કલ્પનાઓ, કેટલીક તો નિર્મલ્ય બાકિશ છે. દેવતાઓના સ્વરૂપ ને ધર્મ ઉલટ પાલટ થયો. વરુણ, ઋત્રિનો અને જલનો દેવ. સુર્ય ને ઇંદ્ર હાયામાં, સોમ-ચંદ્ર, યજ્ઞપુરુષ નવોજ દેવ, પ્રજાપતિ-મન્દહાર્ય, કોઇ પ્રકારની ગતિ થાજ સૃષ્ટિકર્મનો આરંભ થવા લાગે છે. આ વાત ઋષિઓને જડેલી જણાય છે (સિદ્ધાંત. સાર. પૃ. ૪૪) ૯૧
- " વૈદિક મતે દેવતાઓના શરીર વિષે-અચોક્કસ કલ્પના. (સંસ્કૃત.) ૯૨
- " ઋગ્વેદની દિગ્વિશી. (સંસ્કૃત સા. પૃ. ૧૪૮ થી ઉતારા.) ૯૩
- " પિતૃઓ જે માર્ગથી જાય છે, તે માર્ગથી આત્મા સનાતન ધામ તરફ પ્રયાણ કરે છે. ત્યાં પિતૃઓને યમની સાથે રમતા અને દેવતાઓની સાથે જમતા એ જોય છે. ૯૪

મંથરણ.

મંથનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

- ૧૧ વેદમાં મરેલાને કહેવામાં આવ્યું કે—પેલા પ્રધથી તું વધ્યો જા, પિતૃઓ
જ્યાં ગયા છે ત્યાં તું જા ? (મં. ૧૦, સુ. ૧૪) ૮૯
- ૨૮ શ્રધ્ધા વિનાના માણસોને મારે-ઝગૂ, અથર્વનો વિચાર બેઠ. (સંસ્કૃત સા.
પૃ. ૧૪૬) ૯૦
- ૧૧ અથર્વવેદથી-માતૃ પછી શિક્ષા કરવાનું સ્થાન માલમ પડે છે. ઋગ્વેદથી
એટલું જ કહી શકાય કે-શ્રદ્ધાવિનાના માણસોને અધિકારના ખાડામાં
નાખવામાં આવતાં. "
- ૧૧ સજન્મ દેવતાઓના સંબંધે મારા વિચારો. "
- ૧૧ વેદનાં જાતાવેલી સોમની ઉત્પત્તિ (હિંદુ. દેવો પૃ. ૮૨ થી) ૯૨
- ૧૧ જ્યારે 'સોમ' પ્રથમ દેવોના જોવામાં આવ્યો ત્યારે પહેલો ધુંડો કોણે
લેવો, તેની તકરાર થઈ. (ચૂરકૃત સંસ્કૃત ચૂલ મંથનાં વચન) ૯૩
- ૧૧ (૧) અર્વાચીન નિમ્મ શીલ હિંદુમાં વેદનાં ધોષોની પૂજા બંધ થઈ. ૯૪
- ૧૧ (૨) અર્વાચીન ધર્મા છે તે અમૃત છે. આ ઉપરે ૭૩ સ્ત્રીઓ તે સ્ત્રીપ્રતિષ્ઠાની
પુત્રીઓ હતી. (હિંદુ. દેવો પૃ. ૮૬) "
- ૧૧ (૩) ગણપતિના શાપથી ચંદ્રમાં કલા એકલી પડી મચ્છલી. "
- ૧૧ (૪) સ્ત્રી હરણના કલંકે ચંદ્રને ગુરૂએ બેઠો માર્યો તેથી તેમાં કાલો કાઢ્યો.
સ્ત્રીને પરચરનો શાપ. (હિંદુ. દેવો પૃ. ૮૪) ૯૫
- ૧૧ ચંદ્રને શિવે કપાલપર ધાર્યો ત્યારે તે પુરુષ થયો (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૭૬) ૯૭
- ૧૧ સોમરસ પીવાવખની મુક્તિ વર્ણન. (ઋગ્વેદ ભાષ્ય પૃ. ૨૪૩) ૯૮
- ૧૧ માંસાહારની છુટ હતી. યજ્ઞોમાં મોટા પ્રમાણમાં થતો. (હિંદુસ્તનની
સંસ્કૃતિ પૃ. ૧૧) ૧૦૦
- ૧૧ સોમ લાવવાની આખ્યાયિકાઓથી (કથાઓથી) વૈદિક સાહિત્ય
પૂર્ણ થઈ રહ્યું છે. (ચર રહસ્ય પૃ. ૯૭ થી ૧૦૨) ૧૦૧
- ૨૯ યમદેવ. ૧૦૩
- ૧૧ યમ રાજા ન્યાય કરે છે ત્યારપછી દુષ્ટોની દશા થાય છે. (હિંદુ. દેવો.) "
- ૧૧ ઋગ્વેદમાં-માત્ર એક નરક વર્ણવેલું છે. એ અધારાથી ભરેલી જગ્યા છે.
રિખાવવાની જગા નથી. (નં. ૯૧ ૭૩ માં જુવો) "
- ૧૧ યમ એ ચંદ્રણ પામેલા સુખી જીવોનો સરદાર છે. (સંસ્કૃત સા. પૃ. ૧૪૬) ૧૦૪
- ૧૧ ઋગ્વેદમાં-યમ અને એની બહેન યમીની સંવાદ. (મં. ૧૦, સુ. ૧) ૧૦૬
- ૧૧ મરણ પામેલાનો ન્યાય અને શાસન કરનાર યમદેવ. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૮૭) ૧૦૭
- ૧૧ મહાન યમરાજાને હવિ અને સન્માન આપો. (ઋગ્વેદ ૧૦ માં) ૧૦૮
- ૧૧ શરીર છોડી આત્મા યમ તરફ જાય છે, ત્યાં આપઘાતો સાથે સુખ ભોગવે
છે. હું અગ્નિ ! જળ કે તુરત પિતૃઓના સ્થાનમાં મોકલ. ૧૧૧
- ૧૧ તેની વિધવાને-જા ખુશી હોય તેની પત્ની થા (ઋગ્-મં.
૧૦ : ૧૬ : ૧ || = મં. ૧૦ : ૧૮ : ૮ ||) (મનસુખ મોહન.) "

પ્રકરણ.

અંશને વિષય.

પૃષ્ઠ.

૧૧. રે મૃત પ્રાણી ! પૃથ્વી પાસે જા, એ તમને અપવિત્રમાંથી ઉઠારે. (મં. ૧૦ ૧૮-૧) ૧૧૨
૧૨. હે પૃથ્વી ! તેની પર દગલો થા, શખને લંક. (મં. ૧૦ ૧૮-૧૧) ૧૧૩
૧૩. જ્યાં ચમ રાજ છે તે રાજ્યમાં મને મેલકળો, હે ઇંદુ ! ઇંદ્ર મારે વહેવા માટે. (ઋ. મં. ૯, ૧૧૩, ૮ અને ૧૦) ૧૧૪
૧૪. ચમના લગ્ન વિષેની વાત. (ભવિષ્ય પુ.) ૧૧૫
૧૫. ચમ રાજ કૃપા કરી કોઈનાર છોડી પશુ દે છે. (મહાભારતની સત્યવાન અને સાવિત્રીની કથા.) ૧૧૬
- (૩૦) વેદોમાં-વરણદેવ સર્વજ્ઞ. પુરાણોમાં નષ્ટ અષ્ટ શાસ્ત્રી ? ૧૧૭
૧૬. (૧) હે વરણ ? તારી તીવ્ર દષ્ટિ સર્વ પ્રાણીઓની ગુપ્ત વાત શોધી કાઢનારી છે. (ઋગ્વેદ-મોનિયર બિલિખમ્સ) (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૫૬) ૧૧૮
૧૭. (૨) ઋગ્વેદમાં-વરણ અત્યંત અતિષ્ઠિત છે. સર્વ તેની સત્તાથી ઉગે છે, પવનો તેના સ્વાસરૂપ છે, છુપી વાતો થઈ મઘ કે ચવાની તે સર્વ એ જાણે છે. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૫૬ થી) ૧૧૯
૧૮. (૩) મનુવેદમાં-જુનુને અલ્પ વિષે તે વરણ ઉપદેશ કરે છે. ૧૨૦
૧૯. વરણે-પુત્ર જુનુને અલ્પજ્ઞ આપ્યું છે. (તૈત્તરીયોપનિષદમાં) ૧૨૧
૨૦. (૪) મનુષ્યનો ભોમ લેવા તૈયાર સર્વજ્ઞ વરણદેવ. (ઋગ્વેદ) ૧૨૨
૨૧. પુરાણોમાં-વરણ સમુદ્રદેવ, મહાભારતમાં- તે ઉત્તર્ય ઋષિની પુત્રીનું હરણ કરનાર. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૬૨ થી) ૧૨૩
- (૩૧) વેદોમાં વણુવેલા અગ્નિદેવનું કિંચિત્ સ્વરૂપ. ૧૨૪
૨૨. હે અગ્નિદેવ ! તારું તત્ત્વ એક, પણ સ્વરૂપ ત્રણ છે. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૪૨) ૧૨૫
૨૩. ઇંદ્ર વિના-અગ્નિનાં સ્તોત્રો વેદમાં વધારે છે, ઋગ્માં પ્રથમજ સ્તુતિ-મોટો પુરોહિત, યજ્ઞનો ઋત્વિજ, અગ્નિદેવ, પુષ્કલ દત્ત આપનાર, એવી ઋચાઓ છે. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૪૪ થી) ૧૨૬
૨૪. હાસ્ય-વિનોદ-દેવને બે મુખ બ્રાહ્મણ અને અગ્નિ. (પૃ. ૪૭) ૧૨૭
૨૫. વેદમાં અગ્નિને આકાશ-પૃથ્વીનો યુગ્મ, ઇંદ્રનો ભાઈ કહ્યો છે. પછીથી એ વાત જતી રહી. મહાભારતમાં-અલિદાન ભક્ષણથી ક્ષીણનીય, ખાંડવ વનના ભક્ષણથી નષ્ટવીર્ય. આરોગ્ય મારે ઇંદ્રે રોક્યો, કૃષ્ણ સાહાય્યથી સફળતા. ૧૨૮
૨૬. પિતરો પાસે મૃતકને મોકળો દે એવી અગ્નિને પ્રાર્થના. (ઋગ્.) ૧૨૯
૨૭. ૮ મા ૯ મા સૈકાના કુમારિલ ને શંકરાચાર્ય. ૧૩૦
૨૮. હિંદુ મતને આધારે-જાતો પરથી નાતો તેમ-વેદનો જૂનો સાહે

- મર્ગ-શુદ્ધમત, અનાયોના વિધિઓના મેળના મિશ્રણ રૂપ હિંદુદેવો. "
- " સુધ્ધે હિંદુમાં કણા રીત રીતોએ મૂક્યા છે. જગન્નાથનો રથોત્સવ તે જોદના વરઘોડાની નિશાની છે. અનાયથી પણ હુંડાની, અનધડપથરની, ઝાડની પૂજા લીધી છે. "
- " આનંદશંકર બાહ્ય-કૃષ્ણ, ગૌતમ અને મહાવીરનો કરી અનાયોએ વિચાર. એ ત્રણના સમન્વય મિનાનો ધર્મોધન. ૧૨૬
- " નમદાશંકરને જૈનના લેખમાં સુધારાની સૂચના. ૧૨૭
- (૩૨) સેતપતિ આદિ ૧૪ ઉત્તમ વસ્તુઓ આવી મળે તેજ ચક્રવર્તિ પદ ભોગવે, જૈન પ્રમાણે. ૧૨૮
- " બ્રહ્મદિકોના સમુદ્રમંથનથી લક્ષ્મી આદિ ઉત્પન્ન થયેલાં ૧૪ રત્નો, વૈદિકોમાં. ૧૩૨
- " સૃષ્ટિના કર્તા બ્રહ્મદિક હતા પણ સક્રિય કહે છે-હુંજ વારંવાર અવતાર ધરે છું. (મહાકેડેયપુ.) ૧૩૪
- " હિંસામિશ્રિત વેદધર્મ ચાર કલ્પમાં વિભક્ત થાય છે. ૧૩૬
- " (૧) છદો કલ્પમાં અતિ બાલ્યાવસ્થા. પ્રાચીન ઋષિઓનો સ્વાભાવિક ધર્મ. યાગ-યજ્ઞદિક ન હતા. (વિવિધ જ્ઞાન મહાત્મા. પૃ. ૫) ૧૩૭
- " (૨) મંત્ર કલ્પમાંજ પણ યાગદિક ને ત્રણ વેદ રચાયા. (પૃ. ૬) "
- " (૩) બ્રાહ્મણ કલ્પમાં-ઈર્ષાદાસ, ધર્મ, ઈશ્વરતત્ત્વાદિ ધર્મ ચર્ચા ધણી થયેલી છે. એ વખતે જ્ઞાન બાવથી ઉપનિષદો રચાયાં. "
- " (૪) સૂત્ર કલ્પમાં-વેદ-ઉપનિષદાદિકની વ્યાખ્યા અને વેદાંગ લખાયાં. "
- " ઋગ્વેદ-શૈશવાકરધર્મા રચાયો અને અરુદ્રનને લીધે કુદરતની પૂજા ઋગ્ના પહેલા અષ્ટકમાં ૧૧૩ સૂકતો તેમાં ૩૭ અગ્નિનાં, ૪૫ ઇન્દ્રનાં, ૧૧ મરુતનાં, ૧૧ અશ્વિનનાં, ૪ ઉષાનાં, બાહીનાં ૪ સમસ્તનાં. ૧૩૮
- " વેદોમાં ઈર્ષદિક અજ્ઞાના તો જણાતા નથી. મનુષ્યોને વિપત્તિ આદિથી બચાવે છે તેમ પાપથી પણ બચાવે છે. "
- " ઘોડાને કેવી રીતે-રાંધના, પૂજતા, કાપતા, આહૂતિ આપી માર્સ ખાતા તેની ઋચા ૨૨ તું સ્તોત્ર અને અર્ચ. (ઋગ્માંથી) ૧૩૯
- " ૧. ગુરુદત્તને-મી. પીન્કોટનો ખુલાસો કે-સુધ્ધનો પ્રસાર થતાં રક્ષણ માટે દર્શન સાહિત્ય થયું, આ તર્ક અસત્ય છે જનાં તેના યુક્તિથી વિશ્વાસ મુકવો પડે છે. મંત્રસમુદય-છંદને મંત્રથી જુદા પાડી કહે છે કે-અશ્વમેધનું સૂકત નમુના તરીકે બચ થશે. ૧૪૦
- " અગ્નિ સ્થાપ્યા પછી દેવ-પિતૃઓની તૃપ્તિ. અગ્નિપાદાનમાં એક ઘોડાની જરૂર પડતી. (યજુરહર્ય. પૃ. ૨૭. ૨૮. ૨૯) "

૧. સૂર્યની મારફતે મુસાફરી, કાચા પાછળ સૂર્ય અશ્વમૂર્તિ, યાગવદ્ધ્યને યજુર્વેદ આપ્યો ત્યારે સૂર્ય અશ્વરૂપે, આથી બોડો સૂર્યનો પ્રતિનિધી ચણાતો હોય એવાં અનુમાન છે. ૧૪૩
૨. પ્રાચીન વેદના સૂકતોમાં-ચરાનું નામ છે. અગ્નિ-પૂર્ણિમામાં અનુષ્ઠિત હતા. અસંખ્ય યજ્ઞોમાં-રાજસૂય, અગ્નિહોત્ર, અશ્વમેધ, સોમ-યજ્ઞ, નરમેધ, મોટા છે. અશ્વમેધ અર્પણના પૂર્વવાસસ્થાનના રૂપે છે. (વિવિધ જ્ઞાનમાળા. પૃ. ૨૭) ૨
૩. યજ્ઞાનુષ્ઠાન એ વેદપંથીકું પ્રધાન પાણું છે. થોડી સંકીર્ણતા છે. ૧૪૪
૪. દેવોના માટે દ્રવ્યને ત્યાગ તે યજ્ઞ, ત્રણે વેદોના મંત્રો ચપરાલા માટે વેદોનું બંધારણ યજ્ઞ માટે. (યજુરહર્ય. પૃ. ૧૬ । ૧૭) ૩
૫. કેવો હવ્ય ભ્રેજનત્રી, પિતૃઓ સ્વધા ભ્રેજનત્રી રાહ જીવે છે. દેવ-પિતૃઓના ઋણથી મનુષ્ય માત્ર બંધાયેલા છે. (ય. પૃ. ૨૫) ૪
૬. પ્રાચીન સૂકતોનો સંગ્રહ તે ઋગ્વેદ કૃતિહાસ જ્ઞાણના માટે છે, બીજી સાધન નથી. (હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ.) ૫
૭. ઋગ્વેદ-અનાર્થો સાથેના યુધ્ધોથી લગ્નચક્ર છે. તે સૂકતામાં ઇંદ્ર અને વરુણની મદદ થએલી બતાવી છે. (હિંદુ સંસ્કૃતિ.) ૧૪૫
૮. પ્રાચીન ઋષિઓના કરતાં સાયણાચાર્યનો કરેલો ઋગ્વેદનો અર્થ ખરો મનાયો તેનો વિચાર. (સંસ્કૃત સા. ૪ થું) ૬
૯. સ્વામી દયાનંદજીએ ત્યારે વેદોમાં આવેલા વિષયોની ટુંકમાં કરી બતાવેલી નોંધ. (ઋગ્. આલોચન. પ્ર. ૭૩.) ૧૪૮
૧૦. સ્વામી દયાનંદજીના વેદાર્થમાં ત્રિવક્ર આદિના મનાવેલો. ૧૪૯
૧૧. સ્વામીજીએ- યજુર્વેદના મહિષાસુરચાર્યના ઋગ્વેદના સાયણાચાર્યના અર્થનું ખંડન કર્યું પણ વિરુદ્ધાર્થ બાહ્યજીવોનું ખંડન કેમ નથી કર્યું ? (ઋગ્. આ. પ્ર. ૭૪ પૃ. ૨૯૭) ૭
૧૨. સ્વામીજી સાયણાચાર્યથી સહમત ન હતા. ત્રિવક્રમહારાજે તો ૨૫૫૮ કહ્યું હતું કે સાયણાચાર્યજી સું કોઈ પણ વિદ્વાનોને આજ સુધી ઋગ્ની કેટલી ઋચાઓનો અર્થ નથી લાગ્યો. ૮
૧૩. ઋગ્વેદના વિષયનો વિચાર કરતાં આ ગ્રંથકારે ૧૩ કલમો આશ્ચર્યકારક બતાવી છે. (ઋગ્. આ. પ્રકરણ ૭૨ સુ. પૃ. ૨૮૭. થી) ૧૫૦
૧૪. આશ્ચર્યની ૧૩ કલમોમાં કિંચિત્ મારા વિચાર બતાવ્યા છે. ૧૫૩
૧૫. અદશ્ય ઇશ્વરથી તત્ત્વરૂપે વેદો મળતા રહેલા ખરા ? ૧૫૭
૧૬. ગામના વધ સંબંધે-તૈત્તરીય અને બૃહદારણ્યકના વિચારો ૧૬૧
૧૭. ચરાના પશુની છેદન વિધિ. (કાત્યાયન સ્મૃતિ) ૧૬૨
૧૮. યજ્ઞાદિકના પશુના વધના માટે ત્રિવેદી મણિલાલભાઈનું આશ્ચર્ય. ૧૬૨

: પ્રકરણ.

અંથનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

- ૧૧ ગોમાંસ દવણ માંસાદિકાનો વિચાર (ગોબીસ ગ્રંથસૂત્ર) ૧૧૩
- ૧૨ પુરુષ, ઋતુનિષ્ઠા સ્ત્રી, અને કુમારિકાના વર્ણનો વિચાર. (કુબ્જ મહુર્વેદ તદ્ધતરીય,) ૧૧૫
- ૧૩ ચતુર્વેદ. અ. ૨૪ મો, મંત્ર ૧૯ થી ૩૪ નો ખિલસા અર્થ. ૧૧૭
- ૧૪ ગંગા સ્વર્ગથી ઉતરી પછી મલીનતા વાળી થતી જ્યાં તેમ વિવેકથી ચૂકેલ સ્ત્રીની પણ સૈકડો બાળુથી પડતી દશાજ ચામ એ સ્વભાવિકજ છે. (બર્તુહરિ. આર્યોના તહેવારો.) ૧૧૯
- ૧૫ જૈન ધર્મની શુદ્ધતા માટે પંડિતોના વિચારો. (હિંદુ તન્ત્ર.) ૧૨૦
- ૧૬ હિંસક મનોથી બગડેલા વેદમ્તમાં શુદ્ધતા ક્યાંથી આવે ? (હેમ.) ૧૨૧
- ૧૭ આ અંથમાં ફરીથી સખાખરીવાત બોધના માટે હશે ? ૧૨૩
- (૩૩) શંકર દિગ્વિજયમાંની વિચારણાએ જે ચાર વાતો. ૧૨૪
- ૧૮ બ્રહ્મદિકાએ શંકરને કહ્યું કે-વિષ્ણુના જોડ શાસ્ત્રોથી વેદાદિકને હાનિ થઈ. તેઓ દેવો કહી નિંદા કરે છે. (સર્ગ ૧ મો.) ૧૨
- ૧૯ શિવસિંહરૂપે પ્રગટ થયા ફરી શિવ ગુરુપણે જન્મી ચિત્ત આરાધ્યા, તેથી શંકર રૂપે જન્મ્યા. (સર્ગ ૨ જો.) ૧૨૬
- ૨૦ બ્રહ્મા-મંડન રૂપે, વિષ્ણુ-પદ્મપાદ રૂપે, ખીળ પણ દેવો બ્રહ્મણ રૂપે ભૂમિ ઉપર અવતર્યા. (સર્ગ ૩ જો.) ૧૨૭
- ૨૧ વળ્યતાં બાલ શંકર બિદ્યા માટે ગયા. ત્યાં લક્ષ્મી પાસે બ્રાહ્મણીનું ખર સોનાનાં આમળાંથી બરાબી દીધું. (સર્ગ ૪ મો.)
- ૨૨ શૈવ આબ્યા, નદીને આંગણે વહેતી કરી માતાની અકચણ દૂર કરી. રાજા રાજશેષરને પુત્ર આપી સંતોષ્યો. દર્શનાર્થે આવેલા અગરતાદિકે માતાના પ્રજ્ઞાના ઉત્તર આપ્યા. માતાનો ખેદ દાખવતા શંકરે કહ્યું કે-જન કર્મ પ્રમાણે જન્મ લે છે. ગુરુ ઉપદેશ લીધો ત્યાં ચડેલી નદીનું પાણી કર્મકલ્પમાં સમાવી દીધું. (સર્ગ ૫ મો.) ૧૨૮
- ૨૩ કાશીમાં સનંદન શિષ્ય કર્યો. સાદમી પારથી કમલો પર પપ મૂકતાં ગુરુને મળ્યા. પદ્મપાદ નામ સ્થાપ્યું. ગંગા પર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે બ્રહ્મસૂત્રનો અર્થ બેળવી વ્યાસરૂપે પ્રગટ થઈ ૧૬ વર્ષ આયુષ્ય વધારી અંતર્ધાન. પ્રયાગમાં-ગુરુદ્રોહનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા તુષાગ્નિમાં પ્રવેશ કરતા બદ્ધપાદને મળ્યા, ગુરુમંત્ર આપી મંડન તરફ ગયા. (સર્ગ ૬ ઠો. ૭ મો.) ૧૨૯
- ૨૪ માહિષાસુત્રમાં-કર્મકાંડી મંડનને અદ્વૈત મનાવતાં તેની સ્ત્રી સાથે ૧૭ દિવસ બાદ, કામકેલીનું પ્રજન થતાં મૃતક રાજાના શરીરમાં પ્રવેશી રાણીઓ સાથે ભોગ કરી તેને પણ જીતી લીધી. (સર્ગ ૮ ૯ ૧૦.) ૧૩૦
- ૨૫ શૈલે-કાપાલિક કાર્ય માટે કપાલ માગ્યું, એકાંતના વાછડે જઈ તરવાર ખેંચી, પદ્મપાદે નૃસિંહરૂપે ચીરી નાખ્યો. (૧૧) ૧૩૩

- તીર્થોમાં મૃતક વિગ્ર પુનઃ પર, સંકરને દયા થતાં આકાશવાણી થઈ,
તેની પાસે જીવતો કરાવ્યો. (સર્ગ ૧૨ મો. ૧૩ મો. લીધો નથી.)
- ધ્યાનમાં માતાને મોંઘી દેખી સેવામાં ગયા. સ્તુતિથી સંકરના દૂતો વિમાન
લઇને આવ્યા, જ્યાં ના પાડતાં પાછા ગયા. વિષ્ણુસ્તુતિથી વિષ્ણુદૂતો
આવ્યા. વિમાનમાં બેસી માતા વૈકુંઠમાં પધાર્યાં. (સર્ગ ૧૪ મો.) ૧૯૫
- (૧) હજારો શિષ્યો ને સુધનવા રાજ સાથે દિગ્વિજય કરવા નીકળ્યા,
કાપાલિકો સાથે ઝપાઝપી. રાજાએ હટાવ્યા. ૧૯૬
- (૨) ગોકર્ણમાં-શૈવ નીલકંઠના દ્વૈતમતને તોડી અદ્વૈત કબજાવી
શિષ્ય કર્યો. ૧૯૭
- (૩) ઉભયજનમાં-ભદ્રભારકરને દ્વૈત છોડાવી અદ્વૈતમાં સ્થાપી
શિષ્ય કર્યો. "
- (૪) કોપીન ધારી પિશાચ જેવા જેનું સાથે લાંબા વાદના અંતે
તમારો સખનભંગી નય યોગ્ય નથી, પદાર્થોમાં એકી વખતે વિરૂદ્ધ
ધર્મોની સ્થિતિ સંભવતીજ નથી. લાંબા વિચાર સાથે આ ડક મું.
પ્રકરણ પૂરૂં કર્યું છે. "
- (૩૪) સાધારણ સામાન્ય વિચારોનું પ્રકરણ. ૨૧૫
- વેદના પ્રાચીન મુખ્ય દેવો અગ્નિ, વાયુ ને સૂર્ય. જોણમાં સોમ, યમ,
વરુણદિક. તે દેવોની સ્તુતિઓનો સંગ્રહ તે ઋગ્વેદ, તેની ફેરફારીથી યજુરના
વિધાનવાળો તે યજુર્વેદ ગાયનની હાવવાળો તે સામવેદ, એ વેદત્રયી મનાતી. "
- તે પછી લાંબા કાળે અનાર્યોના સંસર્ગથી અથર્વવેદ થયો. ૨૧૬
- આ ચારેના માટે-સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં
પરમાત્માએ ચારે વેદોનો પ્રકાશ કર્યાનાં પ્રમાણો આખા વૈદિકમાં જોઈ
શકાશે. ૨૧૭
- પરમાત્મા તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા, ધણા પાછળથી નવા કદનાએલા
પડિતોને જણાયા છે. ૨૨૧
- આ પ્રજાપતિનાં ત્રણ ચાર સૂકનો તો ઋગ્વેદમાંજ છે. અને
વિરાટ નામનું ચતુર્થનું તો ચારે વેદોમાં ગોઠવેલું છે. ૨૨૩
- જૈન ઇતિહાસમાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ-વાસુદેવનાં નવ ત્રિકો છે તે
વૈદિકોમાં કેવા રૂપનાં ગોઠવાયાં તેનો છસારો કરીને બતાવ્યો છે. ૨૩૩
- ઋગ્વેદના પ્રજાપતિનાં ત્રણ મોટાં સૂકનોની સમજ દુઃકમાં ફરીથી
પણ કરીને બતાવી છે. ૨૪૨
- સૂક્ત ૧ હું-સૃષ્ટિના પૂર્વે શું હતું? તે પ્રસંગ દશાના સૂકનોનો વિચાર. ૨૪૨
- સૂક્ત ૨ શું-હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિ-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સમયે તે

- એકલા હતા, સૃષ્ટિના સ્વામી હતા; તેના ફરરા બતાવ્યા છે. ૨૪૩
- „ સૂક્ત ૩ જી-વિરાટ પુરુષ (પુરુષ સૂક્ત) તે હજારો માથાવાળા, હજારો આંખોવાળા, હજારો પગ આદિના સ્વરૂપને જણાવનાર અને ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલું. તેના ફરરા બતાવ્યા છે. ”
- „ આ ત્રણે સૂક્તોનો ટુંક વિચાર કરતાં જહાએ જીવો બનાવ્યા તેના સંબંધે છ પ્રશ્નો ખાસ વિચારવાને યોગ્ય છે. ૨૪૫
- „ (૧) આનંદશંકરભાષ-જણાવે છે કે-ઋગ્માં-યુનર્જ-મના વિચારો રપષ્ટરૂપે નથી. તો પછી ઉપનિષદાદિકમાં કયા નવા જ્ઞાનથી આવ્યા? ૨૪૭
- „ અનાયોનો ધર્મ અથર્વ વેદથી દાખલ થવા લાગ્યો. ”
- „ ભારતનો ધર્મ-શ્રીકૃષ્ણ, ગૌતમ અને શ્રીમહાવીર એ ત્રણ સુદીર્ઘ આપણી ઇતિહાસ દષ્ટિ પહોંચે છે. તે પહેલાં પહોંચતી નથી. ”
- „ (૨) આયોના તહેવારોના લેખકને-ઇન્દ્ર અને શ્રીકૃષ્ણ આ બેજ ઇતિહાસરૂપના જણાયા, પણ જહા અને મહાદેવ જણાયા નથી. ૨૪૮
- „ (૩) મણિલાલભાષને-ઋગનો-યગ પુરુષ, નવોજ દેવ લાગ્યો, અને પ્રગ્નપતિ-બધાના મોખરે આવી જહાશરૂપે પૂજાતો જણાયો. ”
- „ આત્માનંદ પ્રકાશથી-‘તાન્ત્રિક રૂપરેખાંશ’ જૈનોના મૂળ તત્ત્વોનો ટુંકમાં વિચાર. શા. ધનજી વેલજીના તરફથી. ૨૪૯
- (૩૫) મધ્યમ કાળના વૈદિક પંડિતોનો એકાંતવાદમાં દુરાગ્રહ. ૨૫૩
- „ પંડિત હંસરાજ શર્મા-લેખકના અનેકાંતવાદના સંબંધમાં બે બોલ. ”
- „ દર્શન અને અનેકાંતવાદમાં આરંભિક નિવેદન. ૨૫૬
- „ અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ અને પર્યાયનો વિચાર. ૨૫૭
- „ પદાર્થોનું વ્યાપક સ્વરૂપ છે. એટલે તે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિતિ યુક્તજ છે પણ તે સર્વથા નાશ થતા જ નથી. તેથી સર્વજોનો અનેકાંતવાદજ સિદ્ધ છે. ૨૫૯
- „ આ વાતની યુષ્ટિમાં-પતંજલિના મહાભાષ્યથી જણાવ્યું છે કે-સુવર્ણ દ્રવ્ય નિત્ય, તેની પર્યાય કડાં, કુંડલાદિ અનિત્ય, તેથી નિત્ય અનિત્ય એકાંતમત અયોગ્ય. ૨૬૨
- „ મીમાંસકના પંડિત પાર્થસાર મિશ્ર, કુમારિલભટ્ટ અને એક વૃદ્ધ પંડિત એ ત્રણેનો મત એજ છે કે-પદાર્થોમાં ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણે ધર્મો રહેલાજ છે. ”
- „ વ્યાસદેવ પ્રણીત પાતંજલયોગના ભાષ્યમાં-અનેક પ્રકારના આકારોને ધારણ કરવા વાળું સોનું પોતાના મૂળ સ્વરૂપનો ત્યાગ નથી કરતું. ૨૬૩
- „ મીમાંસા શ્લોક વાર્તિકમાં-કુમારિલભટ્ટ-‘તસ્માદ્દસ્તુ ત્રયાત્મકમ્’ અર્થકરે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશ એ ત્રણે ધર્મો પદાર્થોનાજ બતાવ્યા છે. ”

- ” ઉપરના પંડિતોને મળતા જૈનો પણ પદાર્થોને—દ્રવ્યરૂપથી નિત્ય, અને પર્વાયરૂપથી અનિત્ય બતાવે છે પણ એકાંત નિત્યાનિત્યરૂપ નથી માનતા, તેનુંજ નામ સ્યાદાદ. (અનેકાંતવાદ) ”
- ” કેટલાક વૈદિકના મધ્ય પંડિતોએ પોતાના ગર્વથી એકાંતવાદ જાહેર મૂકી જૈનોના અનેકાંતવાદનો ઉપહાસ કર્યો, પરંતુ આજકાલના બાહ્ય પંડિતોએ અનેકાંતવાદની આવશ્યકતાજ યોગ્ય જાહેર કરીને બતાવી છે, તે એકાંતવાદીઓએ પણ સામા પક્ષને હટાવવા અનેકાંતવાદનો જ આશ્રય લીધેલો છે. ”
- ” જીવો—વાયસ્પતિ મિત્રે—દ્રવ્યને એકાંત નિત્યાનિત્ય નથી માનતા કહી બાહ્યના એકાંતપક્ષને તોડ્યો છે. ૨૬૪
- ” વસ્તુના ધર્મો જીદા જીદા હોય પણ ધર્મો તો એકજ. જેમ કે—મા, બહેન, બેટીના ધર્મો જીદા છે પણ સ્ત્રીરૂપ ધર્મો તો એકજ. ૨૬૫
- ” સાંખ્ય મતમાં—પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ પદાર્થ મનાયા છે ખરા પણ તેના ભાષ્યકારે—પુરુષ જીદિથી સર્વથા જીદી નથી કહીને અનેકાંતવાદજ સ્વીકાર્યો છે. ૨૬૬
- ” વૈશેષિક મતવાળા—સામાન્ય—વિશેષ એ સ્વતંત્ર પદાર્થ દ્રવ્યાશ્રિત બતાવે છે પરંતુ જૈનો દ્રવ્યના એ ધર્મો જીદા કહે છે. તેના ભાષ્યકારે જૈન પ્રમાણે પદાર્થ માત્રને સામાન્ય—વિશેષ ઉભયરૂપના એ ધર્મોજ બતાવ્યા છે. ”
- ” સામાન્ય—વિશેષમાં—મીમાંસક ‘ પાર્થસારમિત્ર ’ કહે છે કે આ ગાય, આ ગાય એકાકાર તે સામાન્ય, અધ્યાદિક પૃથક્ તે વિશેષ એ પ્રત્યક્ષ જીદાજ છે. ૨૬૭
- ” સાંખ્યમાં—પ્રકૃતિને સમસ્ત કાર્ય કરતારી પ્રધાન કહી, પંચશિખ કહે છે કે—પ્રધાન નહીં પણ ગતિ સ્થિતિ ઉભયરૂપની માનો. ૨૬૮
- ” પ્રધાન પ્રકૃતિનું ખંડન કરતાં શંકરસ્વામીએ—ઇશ્વરમાં દોષ ટાળવા સર્વશ કહી પ્રવૃત્તિ—નિવૃત્તિ બંને માનીને અનેકાંતપક્ષનેજ આશ્રય લીધો. ”
- ” અવયવો અને અવયવી એકાંત ભિન્ન માનવા વાળાને પાર્થસાર મિત્રે બંનેને અનેકાંતવાદમાંજ ઉતાર્યા છે. ૨૬૯
- ” કણાદર્પિએ—સામાન્ય—વિશેષ એ એ પદાર્થ સ્વતંત્ર માન્યા છે. ભાષ્યકારે—સામાન્ય કેવલ સામાન્ય રૂપ નથી કિંતુ વિશેષરૂપ પણ છે. એમ અનેકાંતપક્ષજ બતાવ્યું છે. ૨૭૦
- ” વેદાંત દર્શનમાં—અનેકાંતવાદની ચર્ચા કોઇ જગોપર રપટરૂપે તો કોઇ જગોપર અરૂપરૂપે થયેલી તો જરૂરજ છે. આમાં ભારકરાચાર્ય, વિદ્યાનભિક્ષુ, નિંબાર્કાચાર્ય, વિશિષ્ટાદૈતના રામાનુજાચાર્ય, શ્રીકંઠાચાર્ય, શુદ્ધાદૈતના વલ્લભાચાર્ય, પંચદશીકાર વિદ્યારણ્યસ્વામી, આ બધાએ આચાર્યોનો સમાવેશ કરેલો છે. ૨૭૧

પ્રકરણ.

અંથનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

- ” જૈન દર્શન-ક્ષણિક એકાંતવાદ એવો છે, પણ અનેકાંતવાદ તો સ્પષ્ટરૂપે જ દાખલ કરેલો છે. ૨૬૧
- ” શંકરસ્વામી-માયા જડ, જલ ચેતન, જલથી બિન્ન નથી અભિન્ન નથી તેથી તે અનિર્વાચનીય બતાવે છે. બાબકાર કહે છે કે-માયા ન હોય તો જલ સૃષ્ટિ જ નથી રચી શકતા, તેથી માયા કાષ્ઠને કાષ્ઠ રૂપમાં તો છે જ. આહી અનેકાંત વિના બીજી ગતિ જ નથી. ૨૬૪
- ” અનેકાંતવાદમાં પડેલા જમની નિરૂત્તિ. ૨૬૬
- ” એક વિદ્વાન્ કહે છે કે-જૈનોના અનેકાંતવાદની સાથે પૂર્વેના કેટલાક આચાર્યો અન્યાય જ કરી ગયા છે. ૩૦૭
- ” શંકર સ્વામીથી ભારકરાચાર્ય બુદ્ધા વિચારના જ હતા પણ જૈનોના અનેકાંતવાદના ખંડનમાં એક જ વિચારના થયા છે. તેથી ખંનને મોટા આચાર્યના લેખનો વિચાર કરતાં બીજા અધ્યાએ આચાર્યોનો વિચાર સહજથી થઈ જશે. ૩૧૧
- ” જૈનો-વસ્તુને સત્ અસત્ કેવા પ્રકારથી માને છે. ૩૧૭
- ” જૈન-વૈદિકના દર્શનકારોના કાળનો નિર્ણય. ચોક્કસ નથી પણ જૈનાચાર્ય ઉમાસ્વામિનો વિક્રમની શરૂઆત, વૈદિકના પતંજલિનો ઇ. સ. પૂર્વેનો બતાવે છે. ૩૨૨
- (૩૬) મધ્ય કાળના શંકરસ્વામીએ અને ભારકરાચાર્યે પોતાના ગર્વમાં આવીને એકાંતવાદની અયોગ્ય સ્થાપના કરી જૈનોના અનેકાંતવાદનું અયોગ્ય ખંડન કર્યું. પણ આજકાલના અનેક બાહોશ પંડિતોએ તે વાતને અયોગ્ય જ બહેર કરી છે. તેવા દશ બાર મહાન્ પંડિતોના વિચારો પણ ટાંકીને બતાવ્યા છે. ૩૩૪
- ” અદ્વૈતાદિક એકાંતવાદનાં નામ અને તેનું ટુંકમાં સ્વરૂપ તે એક એક પક્ષના વિચારથી પદાર્થોનું સત્યસ્વરૂપ સમજાય નહીં એવો બતાવેલો નિર્ણય. ૩૪૪
- ૩૭ જૈન તત્ત્વોનો વિકાર-હિંદુ ધર્મ, સમજતા પંડિતો. ૩૫૧
- ” “ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંત. ” હેલ્મુન શાહેબનો વિસ્તારથી લેખ તેઓ લખે છે કે-એ (જૈનધર્મ) સૌથી પ્રાચીન આર્ય તાત્ત્વિક દર્શન છે. ”
- ” પંડિત અમોઘચરણ લખે છે કે-આધુનિક વિદ્વદ્વર્ગ પણ હીરા સમાન જૈનધર્મથી વંચિત જ છે. પ્રથમની માફક પુનઃ પોતાનું ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે. ૩૭૦
- ” સત્ય હૃદયના મોટા મોટા બાહોશ પંડિતો કે જૈન સાહિત્યમાં ઉંડા ઉતરી પોતાના સત્ય ઉદ્ગારો લોકોમાં પ્રગટ કરતા ગયા છે તેવા ૨૫-૩૦ મહાન્ પંડિતોના ફકરા કે જે મારા હાથે ચઢેલા છે તેઓની પણ ટુંક ટુંક નોંધ ઉપકારની સાથે લીધેલી છે, ત્યાંથી જૈન સાહિત્યની સત્યતા અને મહત્વતા વિચારવાની બલામણુ કરે છું. ૩૭૪

પ્રકરણ.

અંથનો વિષય.

૫૬

- ” અમારા “ જૈનેતર દૃષ્ટિએ જૈન ” નામના પુસ્તકમાં અનેક મોટા મોટા પંડિતોના જૈન વિષયના લેખો આપેલા છે તે જોવાની બાલામણ કર છું. આ તત્ત્વત્રયીમાં તો માત્ર ઇસારોજ કરેલો છે. ૩૮૭
- ” તેમાં વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે પોતાના પહેલા લેખમાં એટલે સુધી લખે છે કે-વિશુદ્ધ વૈદિક ધર્મ તેજ જૈન ધર્મ. ”
- ” પોતાના બીજા લેખમાં તેઓ લખે છે કે-ધણા પંડિતો સાશંક લેખો લખતા રહ્યા છે, જૈન અંથોની યોગ્યતા જોતાં તેના પર અણુ વિશ્વાસ રાખવાને બિલકુલ કારણ જણાવું નથી. ૩૮૯
- ” યોગજીવાનંદ પરમહંસ લખે છે કે-પ્રાચીન ધર્મ, પરમધર્મ, સત્ય-ધર્મ રહા હો તો જૈન ધર્મ થા. જિસકી પ્રભા નાશ કરનેકો-વૈદિક ધર્મ, વો ષટ શાસ્ત્ર વો અંથકાર ખડે ભયે થે. ૩૯૧
- ” રામભિશ્વ શાસ્ત્રીજી કહે છે કે-જૈનમત સુષ્ટિ કી આદિસે બરાબર અવિચ્છિન્ન ચલા આયા હૈન અનેકાંતવાદ એક ઐસી ચીજ હૈ ઉસે સમકો માનના હી પડેગા, એર લોકોને માના બી હૈ. ”
- ” લોકમાન્ય તિલકે કહ્યું છે કે-રંતિદેવના યગમે ઇતના વધ ક્રિયા થા કિ-નદીકા જલ ખૂનસે રક્ત વણ્યું હો ગયા. બ્રાહ્મણ એર હિંદુ ધર્મમે માંસબક્ષણ એર મદિરોપાન બંધ હો ગયા મહ બી જૈનધર્મકા પ્રતાપ હૈ. ૩૯૩
- ” કાકા-કાલેલકર લખે છે કે-જૈનોની મૂર્તિઓજ ધ્યાનના માટે હોવી જોઈએ. ચિત્તને એકાગ્ર કરવાની શક્તિ એ મૂર્તિઓમાં જરૂર છે. દુનિયાને તે સ્વીકારતાં હજી વાર છે. ”
- ” આધુનિક નિર્મલ શુદ્ધિના પંડિતોનાં વિચારો જેવી રીતે ફરતા જાય છે તેવી રીતે પૂર્વ કાળના સિદ્ધસેનાદિક અનેક પંડિતોના વિચારો ફરેલા છે. તેમાં નિષ્કલંક સર્વજોના તત્ત્વની જ ખૂબી છે. ૪૯૪
- ” જૈનાચાર્ય હેમચંદ્રજી-એટલું તો બાર દહનેજ લખે છે કે-વીતરાગી જેવી મૂર્તિ દુનિયામાં બીજી નથી. અને અનેકાંતના જેવો બીજો કોઇ ન્યાય માર્ગજ નથી. એમ પરીક્ષાપૂર્વક જ કહીએ છીએ. ૪૯૪
- ” ડૉ. હર્મન જેકોબી-પહેલા બાગમાં લખે છે કે-જૈનોને પોતાના સિદ્ધાંતનું એટલું બધું સ્પષ્ટ ગાન હતું કે ન જેવી બાબતમાં મતભેદ ધરાવનારને પોતાના વિશાલ સમુદાયથી જુદા કરી દીધા હતા. સૌથી પ્રાચીન અંથો હતા તે પછી તેનું સ્થાન નવા અંથોએ લીધું હતું, તે ચુકિત સંગત છે. જૈન ધર્મ એ સ્વતંત્ર રીતે ઉત્પન્ન થયેલો છે. ૪૯૫
- ” બીજા બાગમાં-વિવાદ ઋત મુદ્દાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં અનેક પ્રમાણો આપ્યાં છે. બૌદ્ધો કહે છે કે-નાતપુત્ર સર્વજ અને સર્વ દર્શન

પ્રકરણ.

અંધનો વિષય.

૫૪.

પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે. ડૉ. કહે છે કે-આ તો જૈન ધર્મનું ખાસ એક મૌલિક મંતવ્યજ છે. જૈનધર્મ પ્રાચીન કાલથી આવેલો ધર્મ હોય-સધળી વસ્તુ ચેતન્યયુક્ત બતાવતો સચેતન વાદ છે.

૬૯૭

ડૉ. પરટોફ-કહે છે કે-આર્થ પૂર્વ કાલના જે ત્રિશિષ્ટ જાતિઓના ધર્મ હતા. જહ દેવ સ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ ઉન્માદ અવસ્થામાં અને આનંદાતિરેકમાં મગ્ન થવાથી થયો. જીવદેવ સ્વરૂપ વાળો વર્ગ વૈરાગ્ય અને તપસ્વિવૃત્તિનો-પ્રત્યેક પ્રાણી તો શું પણ વતસ્પતિ અને ખનિજ પણ જીવ સ્વરૂપના જ છે. એવોજ તત્ત્વ છે તે મહત્ત્વનો છે. આ કારણથી જૈન ધર્મ અત્યંત પ્રાચીન છે.

૩૯૯

દક્ષિણના-મહાન પંડિત-લક્ષ્મણ રઘુનાથ બિડે, કરજગી-ધારવાડ, જૈન જગત્કા સંબંધવાળા દિદીમાં દશ લેખો લખ્યા છે.

૪૦૩

(૧) પહેલામાં-જૈન જગત્કા સંબંધમાં લખે છે કે-જૈન સંસ્કૃતિ હી સભી દષ્ટિ સે પૂર્ણ છે. અંતમે જિન શાસન કે હી માનના પડેગા.

,,

(૨) બીજા લેખમાં-કલાકી દષ્ટિસે ન્યૂનતા અધિકતાસે હી વિચાર કરકે બતાયા હૈ.

૪૦૫

(૩) તીજા લેખમાં-જૈન જગત્કા નીતિસે વિચાર કરતાં-જૈન આચાર વિચાર અત્યંત શ્રેષ્ઠ ફળેકા બતાયા હૈ.

૪૦૭

(૪) ચોથા લેખમાં-તત્ત્વજ્ઞાનકા વિચાર કરતાં-જૈની તત્ત્વજ્ઞાન હી એક મેવ, પુરાતન, એક હી રૂપમે અખતક ચલા આયા હૈ વહ એકાંગીભી નહી હૈ. વૈદિક પદ્ધત્શન કિલબ્દ બન એકે હૈ બદ્ધિ જ્ઞાનવૃણુકા સમન નહી કર શકતે.

૪૧૦

(૫) મા લેખમાં-યુરોપીયનો પહેલેકી માનવ જાતિ જંગલી કહ કર અભી ઉત્ક્રાંતિ બતાવે હૈ. તો કિસી એક ખાતરી હો પરંતુ શાશ્વત સિદ્ધાંત સભી કાલમે સમાન હી રહતે હૈ. આદિનાથ ભગવાન કે કાલમે ધર્મ કી કલ્પના પૂર્ણ રૂપમે થી.

૪૧૨

(૬) છઠા લેખમાં-૯ મા તીર્થંકર કે બાદ ૧૯ મા સુધી એક એકના પીછે અસંખ્યાતા કાલ વ્યતીત હોને કે બાદ હો ચૂકે હૈ ઉનોને આર્થ સંસ્કૃતિ કે મિથ્યાત્વસે ભારતીય સંસ્કૃતિકા રક્ષણ ક્રિયા હૈ. જૈન ધર્મ ભારતીય ધર્મ સ્વાભાવિક હૈ.

૪૧૪

(૭) સાતમા લેખમાં. જૈનો કે ઐર દુનીયાકો શિક્ષા દેતે કહા હૈ કિ-મિથ્યાત્વસે દુગ્ધી હુધ દુનીયા આજ વીરવાણી કી જિતની ખાસી હૈ ઉતની આજ તક કબી નહી થી. ઐર આજે ન હોગી. સંસાર કે પીડા કે વીરવાણી હી દવા હૈ. પહિલે દુનિયાકો અપની ઇશ્વરકી સુકી કલ્પના છોડ દેની ચાહીએ. અખિલ દુનીયા મિથ્યાત્વ કે બ્યાધિસે પીડિત હૈ. જિન શાસનકી દવા આપ કે પાસ હૈ. કયા દવા દેતેકી દવા નહી કરોંગે ?

૪૧૬

પ્રકરણ.

અંથનો વિષય.

૫૫૬.

” (૮) લેખમાં-દેશ કાલાદિકથી બદલાતા નિયમો, અને આત્મોત્કર્ષ-કારી ક્યારે પણ નહીં બદલાતા નિયમો એ એને લેલા કરીને લોકોએ ઘણા ઘોઠાજો પેદા કરેલો છે. વસ્તુતઃ દેશકાલ અને પરિસ્થિતિ મુજબ ધર્મ કાંઈ બદલાતો નથી. અહિંસાદિ પ્રતો બધા જીવોના ઉત્કર્ષને માટે એક સરખા જ મહત્વના છે. ક્રિશ્ચિયન સંસ્કૃતિ ધર્મ નહીં કહી શકાય. તેમજ વૈદિક, મહમ્મદી, ક્રિશ્ચિયન આદિ પંથોને સાર્વધર્મ નહીં કહી શકાય. અનેકાંતવાદી અને શુદ્ધ એવા જૈન સિદ્ધાંતને માત્ર ધર્મ કહી શકાય. મોક્ષ પમાડનાર માત્ર એક જૈન ધર્મ છે.

૪૧૮

” (૯) મા લેખમાં-અન્ય ધર્માવલંબીઓના દુરાગ્રહ અજ્ઞાન જન્ય ટીકાથી હિંદુ સમાજમાં જૈન ધર્મ વિષયક અજ્ઞાનતા પસરી રહી છે. વસ્તુતઃ જૈનધર્મ પૂર્ણ વ્યવહાર, આસ્તિક અને સ્વતંત્ર ધર્મ છે. જૈન ધર્મ એ વિકૃત હિંદુ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈનધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુધર્મ છે. એ વાત જૈનધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થએલાને સ્વીકારવી પડશે.

૪૨૧

” (૧૦) લેખમાં-જિનશાસનની શુદ્ધતા હરકોઈ સ્વીકારે છે. પણ વ્યવહારમાં આચરી શકાય એવું નથી. એમ કહી પ્રપંચી લોકો પોતાની નબળાઈ લાંકવાને માગે છે. પણ અનંત મહાન્ પુરુષોએ પાળીને બતાવેલો છે.

૪૨૪

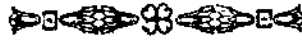
” ઋગ્ ૧ લા, ૭ મા, મંડળના ત્રેવિક્રમ વિષ્ણુ તે ૯ મા ચક્રીના મોટાભાઈ દીક્ષિત, લઙ્ગિધ સંપન્ન, વિષ્ણુ કુમાર રાજર્ષિ, તેમાં અવતારી વિષ્ણુની અયોગ્ય કલ્પના કે-અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્યનું નિર્માણ કરનાર, ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોકના રચનાર બતાવેલા છે તેનો વિચાર.

૪૨૮

” આ અપૂર્વ અંથમાં પ્રથમ મદદ આપનાર ભાગ્યશાલિઓની નામાવલીનું લિખ્ત.

” આ અંથમાં આવેલા કેટલાક અંથોની નોંધ.

ખંડ બીજો.

સામાન્યરૂપે ગુરૂનું સ્વરૂપ.

પ્રકરણ ૧

ધર્મનો માર્ગ પોતે આવરી પછી બીજાને બતાવે તે ગુરૂ.

અવદ્યમુક્તે પથિ યઃ પ્રવર્તતે પ્રવર્તયત્પન્ન્યઝનંચ નિઃસ્પૃહઃ
સપ્ત સેવ્યો સ્વહિતૈષિણા ગુરુઃ સ્વયંતરૈ સ્તારયિતું ક્ષમઃ પરં ॥

ભાવાર્થ—જે ધન ધાન્યાદિકના સંગ્રહથી નિઃસ્પૃહ બનેલો છે તે હિંસા, જુઠું, પારકાવનની ઈચ્છા તેમજ સ્ત્રીઓનો વિકાસ અને ખેતીવાડી આદિની કડાકુટથી રહિતજ થએલો હોય, તેજ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે અને બીજાઓને પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવી શકે છે. તેથી તે આ સંસારથી તરવાને અને લોકોને તારવાને પણ સમર્થ જ હોય છે માટેજ પોતાના આત્માના હિતની ઈચ્છાવાળાઓએ તેવા સ્પૃહા વિનાના ગુરૂઓની સેવા અવશ્યજ કરવી. કારણ તેવા નિઃસ્પૃહ ગુરૂઓના સમાગમ વિના જીવોને આ દુઃખમય સંસારથી તરવાનો રસ્તો મળી શકતોજ નથી, તેથીજ તેવા ગુરૂઓની સેવા કરવાની જરૂર છે. બાકી જે ધન ધાન્યાદિકના સંગ્રહ કરવાવાળા અને પાંચે ઈન્દ્રિયોના સુખને ડુંઢવાવાળા તે નતો પોતે સંસારથી તરવાનો માર્ગ પકડી શકે છે તેમજ નતો બીજાને પણ તેવા માર્ગે ચલાવી શકે છે. આ સ્થૂણ વાત સર્જને માન્ય થાય તેવીજ છે માટે તેવા નિઃસ્પૃહ થએલા ગુરૂઓની સેવા અવશ્યજ કરવી અને તેમ કરવાથીજ સત્ય માર્ગ મલી આવે છે. તેમજ દુનીયામાં એક એવી વાત પણ પ્રસિદ્ધ છે કે—હુહોઃ—ગુરૂલોભી એલા લાલચી, દોનું ખેલે દાવ, દોનું ડુખે બાપડે, બેઠં પથ્થરકી નાવ ॥ ૧ ॥ એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.—

સહાચારવાળો જ્ઞાની તેજ વિશેષ ગુરૂ ?

વિદલયતિ કુબોધં બોધયત્યાઽઽગમાર્થં
 સુગતિ કુગતિમાર્ગો પુણ્યપાપે વ્યવક્તિ
 અવગમયતિ કૃત્યાઽકૃત્યમેવં ગુરુયો
 ભવજલધિપોત સ્તં વિના નાસ્તિ કશ્ચિત્ ॥

ભાવાર્થ:—પ્રથમ અસત્ય સિદ્ધાંતોના વચનો સાંભળવાથી થએલા કુબુદ્ધનો નાશ કરવાને સમર્થ હોય, તે કુબોધનો નાશ કરીને પછી-આગમાર્થ એટલે સત્યસિદ્ધાંતના અર્થનો બોધ કરાવે, ત્યારબાદ-સારી અને નહારી ગતિમાં લઇ જનાર પુણ્ય અને પાપના માર્ગનો પ્રકાશ કરે. તે પછી દાન, પુણ્ય, પરોપકાર આદિ પુણ્ય કૃતોના ભેદોનો અને હિંસા, બુઠ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન, લોભ આદિ પાપ કૃત્યોના ભેદોનો જેમકે-એક સાધુ માર્ગના કૃત્યોના ભેદોનો અને બીજા ગૃહસ્થ માર્ગના કૃત્યોના ભેદોનો ભિન્ન ભિન્ન પશુથી સમજાવી બોધ કરાવવાને પણ સમર્થ હોય, તેજ જ્ઞાની આ સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં જહાજ (નાવરૂપે) જીવોને તારવાને સમર્થ ગણાય તેવા ગુરૂવિના બીજા કોઇ જહાજ રૂપે નથી. હવે એ ગુરૂ સંબંધના બન્ને કાવ્યનો ટુંકમાં સાર એ છે કે પ્રથમ હિંસાદિકના પાપથી રહિત થએલો અને બીજા જીવોને પણ તેવા અધોર પાપ કર્યોને છોડાવતો પોતે આ સંસાર સમુદ્રથી તરે છે અને બીજા જીવોને પણ તારે છે પોતે તરે તેજ બીજાને તારે જેમ જહાજ. બીજી વાત એ છે કે, જ્ઞાની ગુરૂ વિના શિષ્યમાં જ્ઞાન હોતું નથી તેમ ગુરૂના સદ્વર્તન વિના શિષ્યમાં પણ સદ્વર્તન આવેજ નહિ એ નિર્વિવાદ છે માટે પ્રથમ ગુરૂઓનું સદ્વર્તન હોવુંજ જોઇએ તોજ પરંપરામાં સદ્વર્તન ટકી શકે છે માટેજ અમો તેવા ઉત્તમ પુરુષના સદ્સદ્વર્તનનો વિચાર કરીને બતાવવાનો પ્રયત્ન કરીએછીએ.

॥ ઇતિ ધર્મનો માર્ગ પોતે આચરી પછી બીજાને બતાવે. તેમાં જ્ઞાની હોય તે વિશેષ ગુરૂ ખંડ બીજે પ્રકરણ ॥ ૧ ॥

વૈદિકમતના ગુરૂ વ્યાસ ઋષિ. કલમ પાંચમી.

પ્રકરણ (૨) વેદવ્યસના માટે પુરાણકારોના ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયો

૧૮ પુરાણોના કર્તા-વ્યાસ સ્કંધ. પુ.-

(૧) સ્કંધ પુરાણ-ચોથો કાશીખંડ અધ્યાય ૧ લો. શ્લો. ચોથો.

અષ્ટાદશ પુરાણાનાં કર્તા સત્યવતી સુત:

સુતાઽગ્રે કથયામાસ કથાં પાપાઽપનોદિનીં ॥૪॥

ભાવર્થ:—અઢારે પુરાણોના કર્તા વ્યાસ હતા અને તેવ્યાસે પાપને દૂર કરવા વાળી કથા કહી બતાવી હતી જા.

(૨) જન્મતાંજ ૧૮ પુરાણ બનાવી વનમાં ગયા. ભાગવત, શંકાકોષ. શંકા ૧૮૧ મી પૃ. ૨૩ માં.

“ વ્યાસજીનો જન્મ માતાના પેટથી થયો કે તુરતજ ૧૮ પુરાણ બનાવી જમીનથી ઉઠીને જગલમાં નહાસી ગયા. પૌરાણીઓ બતાવશે કે શા સયથી નહાસી ગયા ?

વ્યાસજીના સંબંધે કિંચિત વિચાર—કોઈપણ માણસ પોતાના વિચારોમાં પ્રથમ બહારના વિચારોને ભેળવીને પછી તે (પોતાના વિચારો બીજી વસ્તુમાં કલ્પે છે. જૈનોની માન્યતા ખાસ એવી છે કે જે કોઈ તીર્થ”કર થવાના હોય તે પૂર્વના ભવમાં પોતાના સુકૃત્ય યોગથી જે ત્રણ જ્ઞાન મેળવેલા હોય તે ત્રણ જ્ઞાન સાહિતજ જન્મ લે છે, તેથી તેમને તીર્થ”કરના ભવમાં કલા કૌશલ્યાદિક કોઈપણ વ્યવહારિક જ્ઞાન બીજાની પાસે શીખવાની જરૂર પડતી નથી. પણ તેઓ તેમાં સ્વતઃ સિદ્ધરૂપનાજ હોય છે. આ જૈનોની માન્યતાને ઝડપ કરી પુરાણકારે વ્યાસજીના સંબંધમાં ગોઠવી એવું લખી દીધું હોય કે વ્યાસ જન્મતાની સાથે અઢારે પુરાણ બનાવી જંગલમાં આલ્યા ગયા. એમ માટે ખાસ અનુમાન છે. કારણ (૨૪) ચૌવીશ અવતારોમાં વ્યાસજીને (૧૯) ઓગણીસમા નંબરે ગોઠવેલા છે તેમના પૂર્વ કાળમાં કલ્પેલા અવતારોમાં કે કોઈ પણ ઋષિમાં આવી કલ્પના કરવામાં આવેલી જણાતી નથી. માત્ર વ્યાસ ભગવાનમાંજ કરવાનું શું કારણ ? જન્મતાં અઢારે પુરાણ બનાવવાનું તો દૂર રહ્યું પણ તેમની આખી ઉંમરમાં પણ બનાવ્યાનું સંભવતું નથી. આતો કોઈ કોઈ પાછલથી થએલા ગ્રાહ્ય પંડિતોએ બીજા મતોના સંઘર્ષમાં આવ્યા પછી તે તે મતના વિષયોને પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે ઝડપ કરી સ્વેચ્છતાથી ઉધું છતું પુરાણોમાં ગોઠવી પોતાનાં નામ છુપાવ્યાં છે અને પોતે મહાત્મા બની લોકોને ઉંધે રસ્તે દોરવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોય ? એમ આ કેલવણીના સમયમાં દરેક વિચારી પુરૂષોને જણાઈ આવે છે.

(૩) વ્યાસની માતાએ વૃક્ષને ભેટી પુત્ર પેદા કર્યો. ભારત શંકાકોષ—શંકા ૧૨૨ મી. પૃ. ૧૬ મું.

(૪) “વ્યાસનું વીર્ય અરણીની લાકડીઓ ઉપર પડવાથી તે લાકડીઓને ગર્ભાશય નહિ હોવા છતાં શુક્રદેવજીનો જન્મ થયો. શું આ પણ સંભવિત છે કે?”

(૫) વ્યાસની માતાની ઉત્પત્તિ માછલીથી, તેમની સાથે પારાસરની જળર જસ્ટી, ભાગવત. શં. ૧૨૭ મી. પૃ. ૧૭.

“ વ્યાસની માની ઉત્પત્તિ પ્રથમ માછલીથી થવી પછી તે મત્સ્યોદરીથી પારાસરે ધુમર વરસાવી અંધકાર કરી જળર જસ્ટી કરવી. શું સંભવિત છે કે ? તે દિવસે બલાત્કાર સંભોગની કલમ કે કોર્ટ નહિ હશે કે ?

આમાં વિચારવાનું કે-જૈન પ્રમાણે મહાદેવજીની ઉત્પત્તિની કથામાં- ચેટક રાજાની પુત્રી સુબેષ્ટા સાધવીની સાથે પેઢાલ નામના પરિત્રાજકે પોતાની ધુધ વિદ્યાથી અંધકાર ફેલાવી અકાર્ય કરેલું, તેથી સત્યક્રીની ઉત્પત્તિ જણાવેલી છે, તો તે સંબંધ ઉલટ પાલટ કોણામાંથી કોણે કર્યો તે વિચારવાનું કામ ઇતિહાસજ્ઞોનું છે. અમોએતો જૈનઅને વૈદિક એમ બન્ને તરફનો ઇતિહાસ બતાવી દીધો છે.

॥ ઇતિ—(૧) વ્યાસ ૧૮ રે પુરાણનાકર્તા, સ્કંધ-પુ ૦ (૨) જન્મતાંજ બનાવી વનમાં ગયા, ભાગ ૦ (૩) વૃક્ષને ભેટવાથી સત્યવતીને વ્યાસપુત્ર ભારત. (૪) વીર્ય ચરણી પર પડતાં શુકદેવ; ભાગ ૦ (૫) માતાની ઉત્પત્તિ માછલીથી તેમની સાથે પારાસરની જળરજસ્ટી, ભાગ ૦ એમ કલમ પાંચથી વ્યાસનો વિચાર.

ફરીથી કલમ ચાર.

(૧) વ્યાસના અવતારરૂપે ઇશ્વરે પુરાણ બનાવ્યાં ભગવત શં. ૩૭૬ પૃ. ૫૪,

“ ઇશ્વરે વ્યાસનો અવતાર લઈને પુરાણ બનાવ્યાં. શું ઉચિત છે કે ? ”

(૨) મહાદેવથી લડી વ્યાસે વ્યાસકાશી બનાવી. શં. ૨૪૪ ની પૃ. ૩૪ કાશીખંડ.

“ વ્યાસનું મહાદેવજીની સાથે લડવું અને વ્યાસકાશી અલગ બનાવવી. શું સંભવિત છે ? ” આ વાતનો વિચાર સ્કંધ પુ ૦ ૪ થો ખંડ તેના બીજા ભાગનો અધ્યાય ૬૬ મો, પત્ર ૩૩૫ માં જુવો.

(૩) વેદાદિક બનાવી વ્યાસ મૂઠ થયા પછી ભાગવત બનાવ્યું. શં. ૩૪૦ મી પૃ. ૪૮ મું. દેવી ભાગવત સ્કંધ ૩ જો.

वेवशाखा पुराणानि वेदांतं भारतं तथा ॥

कृत्वा संमोहसंमूढोऽ भवं राजन् ! मनस्यऽपि ॥

ભાવાર્થ—વેદોની શાખા, અને પુરાણ તથા વેદાંત સૂત્ર અને ભારત બનાવી હું વ્યાસ મોહથી મૂઢ થઈ ગયો ત્યારે ભાગવત બનાવ્યું તો ભલા એ માનનીય અને પ્રમાણિક શી રીતે માની શકાય ? ”

(૪) બધા શાસ્ત્રોથી ભાગવતને ઘણું હલકું જણાવ્યું છે. પદ્મપુરાણ.

(શં. ૨૪૪ પૃ. ૩૫)

“વૈદર્વિહીનાઃ પ્રપઠંતિ શાસ્ત્રં, શાસ્ત્રેણ હીનાઃ પુરાણવાદાઃ, પુરાણહીનાઃ કૃષિણો ભવંતિ, અષ્ટાસ્તતો ભાગવતા ભવંતિ ॥

વેદથી વિહીન હોય તે શાસ્ત્ર ભણે છે. શાસ્ત્રથી વિહીન હોય તે પુરાણ ભણે છે. અને જે પુરાણથી વિહીન હોય તે ખેતી કરનારા હોય છે અને એ બધાથી જે વિહીન હોય છે તે ભાગવતી અને છે. શું આમ્લોકાકાનું સાર ભાગવત વાંચવાવાળા બ્રહ્મ નથી શું ? ”

વ્યાસના સંબંધમાં કિચિત્ વિચાર—સ્કંધ. વાળાએ અઢારે પુરાણના કર્તા વ્યાસ એમ ચોથા ખંડમાં લખીને બતાવ્યા તો આ સ્કંધ પુઠ અઢારમાં ગણાય કે નહિ ?

ભાગવતવાળાએ—જન્મતાંજ અઢારે પુરાણ બનાવી વ્યાસને વનમાં નાસી જવાનું લખીને બતાવ્યું અને એજ પુરાણવાળાએ—વનમાં ગયા પછી વ્યાસનું વીર્ય અરણીમાં પડ્યા પછી શુકદેવજીની ઉત્પત્તિ બનાવી. વળી ભાગવત વાળાએ—વ્યાસને ઇન્દ્રના અવતારમાં ગોઠવી ફરીથી પણ અઢાર પુરાણના કર્તા લખીને બતાવ્યા, તારે દેવી ભાગવત વાળાએ—વેદ, વેદાંત, અને પુરાણોના અન્તે ભાગવત બનાવ્યાનું લખીને બતાવ્યું. છેવટે પદ્મપુરાણ વાળાએ—ભાગવતને બ્રહ્મ સ્વરૂપનું લખીને બતાવ્યું. મહાભારતવાળાએ વૃક્ષનું આદીગન કરી ચરૂ આધા પછી સત્ય વતી થી વ્યાસની ઉત્પત્તિ બતાવી. ભા. વાળાએ—પારાસરે પુત્ર વર્ષાવી મત્સ્યોદરીથી વ્યાસની ઉત્પત્તિ બતાવી. આબધી વાતોમાંથી આપણે કઈ વાતને સતારૂપે ગ્રહણ કરવી ? અને આ બધા લેખકોમાંનો કયો સાચો ?

॥ ઇતિ—(૧) ઇન્દ્રે વ્યાસ થઈ પુરાણ બનાવ્યા ભાગ૦ (૨) મહાદેવ સાથે વ્યાસ લડ્યા તેથી વ્યાસકશી જુદી, સ્કંધ પુઠ (૩) વેદાદિકમાં મૂઢ થયા પછી ભાગવત૦ (૪) શાસ્ત્રોમાં હલકું ભાગવત, પદ્મપુરાણ૦ એમ કલમ ચાર તેનો વિચાર વિષ્ણુએ વ્યાસનો અવતાર લઈ જન્મતાંજ ૧૮ પુરાણો બનાવ્યાં આમાં સત્ય કયું ?

ખંડ ૨ જો. પ્રકરણ બીજું.

પ્રકરણ ૩ જી-વેદોમાં હિંસા છે તે ધર્મ છે, શંકર દિગ્વિજયમાં તેનો આગ્રહ, શંકર દિગ્વિજય પ્રકરણ. ૨૬ માં, આનંદગિરીજી લખે છે કે—

“રે, રે, સૌગત ! નીચતર ! કિં કિં જલ્પસિ ? અહિંસા કથં ધર્મો ભવિતુમર્હતિ । યાગીય હિંસાયા ધર્મરૂપત્વાત્-તથાહિ અગ્નિષ્ટોમાદિ ક્રતુઃ છાગાદિ પશુમાન્, યાગસ્ય ધર્મરૂપત્વાત્ । સર્વે દેવ તૃપ્તિ મૂલકત્વા ચ । તદ્ધરા સ્વર્ગાદિફલદર્શનાચ્ચ । પશુહિંસા શ્રુત્યાચારસ્તત્પરૈ રંગીકરણીયા તદ્વતિરિક્તસ્યૈવ પાલંડત્વાત્ તદાચારરતા નરકમેવ યાન્તિ-“ છેદનિંદાઃ પરા યે તુ, યે તદાચાર વર્જિતાઃ, તે સર્વે નરકે યાન્તિ, યદ્યપિ બ્રહ્મવીજ્યાઃ” હિતિ મનુવચનાત્ । હિંસા કર્તવ્યેત્યત્ર વેદાઃ સહસ્રં પ્રમાણં વર્તતે । બ્રહ્મ, ક્ષત્ર-વૈશ્ય, શૂદ્રાણાં વેદેતિહાસ પુરાણાચારઃ પ્રમાણમેવ તદ્ડન્યઃ પતિતો નરકગામી ચેતિ. ”

ભાવાર્થ—ખૌદ્ર સાથેના સંવાદમાં ત્યાં આનંદગિરી જણાવે છે કે—ભારત વનપર્વનો અધ્યાય ૧૨૭ માં સોમક રાજાએ પોતાના જતુ નામના પુત્રનો યજ્ઞ કરેલો છે, માટે રે, રે, ખૌદ્ર ? નીચમાં નીચ ? તું શું કહી રહ્યો છે. અહિંસા રૂપ ધર્મ કેવી રીતે થઈ શકે ? યજ્ઞ સંબંધી હિંસા છે તે ધર્મ રૂપની છે, કેમકે છાગાદિ પશુથી થતા અગ્નિષ્ટોમાદિ યજ્ઞને ધર્મરૂપ કહેલો છે અને તે ધર્મ સર્વ દેવોના તૃપ્તિ મૂલનો છે અને તેના દ્વારા સ્વર્ગાદિક્રતું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે શ્રુત્યાચારમાં તત્પર રહેવાવાળાઓએ-પશુહિંસા અંગીકાર કરવી અને શ્રુતિ આચારવિનાનો ધર્મ છે તે પાખંડ રૂપનો છે અને તેવા ધર્મના આચારવાળાઓ નરકમાં જાય છે- “ છેદની નિંદા કરનારા, તેના આચારને વર્જનારા પદ્યપિ તે બ્રહ્મણીજથી ઉત્પન્ન થયેલા હોય તો પણ તે બધા નરકમાં જ જાય છે. ” એમ મનુષ્યપિએ કહેલું છે. માટે હિંસા કરવી, આમાં હજારો વેદોત્તુ પ્રમાણ છે. તેથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્રોએ વેદ, ઇતિહાસ અને પુરાણના આચારોને પ્રમાણ કરવો તેથી બાકીના બધાએ પતિત થયેલા નરકમાં જ જાય છે તેથી તેમનો ધર્મ આચારજ નથી ઇત્યાદિ. ”

આમાં મારા બે બોલ-આ લેખનો લખવાવાળો ભલે અક્ષરોના પંડિતો-માંનો મોટો પંડિત હશે, પણ સત્ય યુદ્ધિના પંડિતોમાંનો પંડિત તો નહિજ હોય ? અગર જો સત્ય યુદ્ધિનો પંડિત હોત તો આ બીચારા ગરીબ પશુઓના ઉપર આટલી બધી ક્રૂરતા ન વાપરતો ? અગરજો નિરપરાધી જીવોનાં પ્રાણ લેતાં સ્વર્ગ મળી જતું હોય ત્યારે તો મહાકષ્ટથી સધાય એવા યમ, નિયમ, ધ્યાન, ધારણાદિક જે હિંદુ શાસ્ત્રોમાં લખાયા છે તેની શી જરૂર હતી ? માટેજ આ

લેખ સત્યબુદ્ધિથી કળાએલો હોય એમ જણાતો નથી. મોટા પુરુષોને વધારે આપણે શું કહેવું ?

:વેદોમાં હિંસા બતાવી ધર્મ બતાવનાર-શંકર દિગ્વિજય.

માંસાદિ માટે કરેલો હિંસક યજ્ઞોપદેશ.

(૧) યજ્ઞોમાં પશુઓને બ્રાહ્મણો મારતા, ભાગવત સ્કંધ ૪ થો. અધ્યાય ૪ થો પત્ર ૧૦ મું. શ્લો. ૬ ઠા (મ. મી. પૃ. ૧૦૬)

“ જ્યાં ચારે તરફ બેઠેલા બ્રાહ્મણો વેદ ધ્વનિ કરીને યજ્ઞના પશુઓને મારી રહ્યા છે, અને દેવતાઓ પણ ત્યાં બેઠેલા છે. માટીનાં, કાષ્ટનાં, લોહાનાં, સુવર્ણનાં, કુશનાં, અને ચામડાનાં બનાવેલાં પાત્ર મુકેલાં છે. તે યજ્ઞમાં સતી પહોંચી. ઇત્યાદિ. ”

(૨) માંસ ભક્ષકો યજ્ઞના જીવોને સ્વર્ગ બતાવે છે ? શં. ૨૧૩ મી. પૃ. ૨૮ મું. (વિષ્ણુ પુરાણ.)

પુરાણોમાં લખ્યું છે કે-યજ્ઞમાં જે પશુ મરાય છે તે સ્વર્ગે જાય છે તો પૌરાણીઓ પોતાના બાપને મારી સ્વર્ગે કેમ નથી મોકલતા ? ”

(૩) બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓને બનાવ્યા છે. મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૫ મો શ્લોક ૩૯ મો અને ૪૦ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૮૫ થી.)

બ્રહ્માએ પોતાની મેળે યજ્ઞના માટેજ બધાએ પશુઓની રચના કરી છે અને યજ્ઞ છે તે સંપૂર્ણ સિદ્ધિઓના માટે છે. તેથી યજ્ઞમાં જે પશુઓનો વધ કરવામાં આવે છે તેને વધ સમજવો નહિ. ૩૯ કેમકે બધી ઔષધીઓ, પશુઓ વૃક્ષો, તિર્થોઓ અને પક્ષીઓ જે જે યજ્ઞના માટે મરણ થએલા છે તે બધાએ ઉચી ગતિમાંજ જાય છે. ૪૦ ॥ ”

આમાં મારા વિચારો-પ્રથમ જીવોનો વધ કરવો તે આર્યોનો ધર્મજ નથી. જે ચાલતો યજ્ઞ ધર્મ છે તે આત્મિક ધર્મથી તદ્દન વિરુદ્ધ સ્વરૂપનો છે ? બ્રહ્માની ઉત્પત્તિ પુરાણોમાં અનેક પ્રકારથી અનિયમિત પણાથી બતાવેલી છે. એટલુંજ નહિ પણ મહાદેવથી, સાવિત્રીથી, અને દેવતાઓથી વારંવાર શાપિત થવાથી બ્રહ્મા સત્તા વિનાના થઈ બેઠેલા છે. છતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે મુખાદિકથી બ્રાહ્મણાદિક પેદા થઈ ગયા, અને પશુઓ આદિને પેદા કર્યા. કોઈ

પુછે કે કયા કાળમાં અને કયા સ્થાનમાં ? તો એનો કંઈ ઉત્તર છે કે ? અમારા વિચાર પ્રમાણે તો વિષયાભિલાષીઓએ લોકોને આત્મિક ધર્મ છોડાવી ઉધે માર્ગે ચઢાવેલા હોય એમ સમજાય છે ? જો એમ ન હોત તો આત્મિક ધર્મની ભગૃતિના સમયમાં યજ્ઞ ધર્મને શું કરવાને ઢાંકી મુકવો પડતો ? તેથી ઉપરનું લખાણ કોઈપણ પ્રકારથી યોગ્યપણે થએલું હોય એમ આપણાથી કબુલ રાખી શકાય તેમ છે ? વિચાર કરીને જુઓ. સુજ્ઞ પુરૂષોને વધારે શું કહેવું !

(૪) એક પુત્ર હોમો, સો પુત્ર થશે, લોમશ ઉપદેશ. મહાભારત વનપર્વ અધ્યાય ૧૨૭ મો (શં. ૪૫૨ પૃ. ૭૨)

“ સોનક રાજાને સો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા માટે, લોમશ ઋષિએ સોનકના પુત્ર જતુને કાપી-તેનો યજ્ઞમાં હોમ કર્યો. શું આ માનવા લાયક છે ? જીવતા માણસને કાપીને યજ્ઞમાં હોમવું, અને તેથી દેવતાનું પ્રસન્ન થવું. શું આ અઘોરીઓના કર્મ જેવું નથી ? શું એવા લોગ લેનારને દેવતા પદવી આપવી યોગ્ય છે ? આવા મનુષ્યના લોગ આપવા માંડ્યા હશે ત્યારેજ કંટાલી ગુદ્દદેવે અહિંસા ધર્મ કહાડયો હશે. આજના પૌરાણીઓ ઘણા પુત્રવાળા થવા (વસ્તી વધારવા) કેમ પોતાનાં એક છોકરાને યજ્ઞમાં હોમતા નથી ? શું આ વાક્ય ભગવાન વ્યાસજીનાં છે ? ઇત્યાદિ. ”

આ લેખમાં જરા વિચારવાનું કે લોમશ ઋષિએ સો પુત્ર થવાની આશા ખતાવી સોમક રાજાના પુત્ર જતુનો હોમ કરાવ્યો. આમાં કોઈ ધર્મની ખાખત હોય તેમ જણાતું નથી. માત્ર સ્વાર્થ પુરતીજ હશે એમ લાગે છે.

હુનીયા સ્વાર્થના માટે વિજ્યાદિકમાં-એક એકના નાશના માટે અનેક પ્રકારની ખટપટો કરતી આવી છે અને વર્તમાનમાં પણ થતી જોઈએ છિએ જેણે જેવા પ્રકારનો લાગ જડી આવે તે તેવા પ્રકારના ઉપાયો ચોલ ગયા છે અને ચોલ પણ રહ્યા છે. તેવા પ્રકારના વિચારોમાં મુખ્યપણે રાજ્યમાં પુરોહિતોની સલાહ પણ લેવાતી હતી. ગાદીની માલિકીનો હક મોટો પુત્ર હોય તેનો ગણાય છે તેમાં અણખનાવ થતાં આવા પ્રકારના ઉપાયો ચોલ શકાય કે નહિ ? કહું પણ છે કે “ શીર્ષં નરંકવાંછા ચેત્ દિનમેકં પુરોહિતઃ ” જેને નરકમાં જલ્દી જવાની ઇચ્છા હોય તેણે એકજ દિન પુરોહિતનો અધિકાર સ્વીકારવો.

જીવો કે વેદોમાં-માતૃમેધ, પિતૃમેધ, પણ લખાયો છે અને તે પ્રમાણે પીપલાદે પોતાનાં જ માતાપિતાને યજ્ઞમાં હોમાવી પોતાનું વૈર લીધેલું એમ પ્રાચીન ઇતિહાસથી જણાય છે. જો કદાચ તેવા યજ્ઞોથી મોટા ફળની આશા રખાતી આવી હોત તો આજ સુધીમાં તેવા યજ્ઞો સેંકડો નહિ પણ હજારો થઈ ગયા હોત ! અને તેના પુસ્તકો મોટાં મોટાં સેંકડો લખાઈને બહાર પડી ગયાં હોત. આ માટે દુઃકપણાનું અનુમાન સજ્જન પુરૂષોએ વિચારવા જેવું છે. જો કદાચ આ મારા વિચારો અયોગ્ય લાગતા હોય તો તે સજ્જનો પોતાના ખરા વિચારો બહાર પાડશે તો તે વિચારોને વળગી પડવા એક નહિ પણ આખી દુનીયાનાજ લોકો તેણે વળગી પડશે. સ્વાર્થમાં અંધ અનેલી દુનીયા કયું અકાર્ય કરતાં પાછી પડે તેવી છે ? માટે પૂર્વકાળમાં થએલા આ બધા યજ્ઞો ધર્મના માટે થએલા હોય એમ જણાતું નથી પણ ધર્મના રસ્તાથી ચુકીને થએલા હશે એમ માટે અનુમાન થાય છે. તે સમયમાં ભૂદેવોનું રાજ્ય સ્વતંત્ર હતું તેથી તેમણે તે સમયમાં કોઈ પુછે તેવું ન હતું. ઇત્યલું ॥

(૫) શ્રાદ્ધમાં માંસ ન જમે તો, પશુરોમ વર્ષ જેટલાં સુધી નરક,
વસિષ્ઠ સ્મૃતિ પૃ. ૪૩ મું. શ્લો ૩૧ મો.

“ શ્રાદ્ધનું નોતડું માની લઈ ત્યાં ગએલાને માંસ પીરસ્યું હોય અને જો તે માંસ ન ખાય તો તે શ્રાદ્ધણ કે મુનિ-પશુના શરીરમાં જેટલા રોમ (સૂક્ષ્મ કેશ) હોય તેટલા વર્ષો સુધી નરકમાં જઈને પડે ૩૧ ॥ ”

આ લેખ-ત્યાગીઓના ઉપદેશથી ત્યાગી થએલા શ્રાદ્ધણોને નરકનો ભય બતાવી પોતાની પંક્તિમાં લેલવવા માટે લખાએલો હોય એમ સમજાય છે. નહીં તો દયાહુઓને નરક શી ? જો એમ હોય તો અહિંસા પરમો ધર્મ રૂપ જે વેદની મુતિ છે તેનો અર્થજ શો ?

(૬) માંસાદિકથી શ્રાદ્ધણો માટેનું શ્રાદ્ધ તે અગસ્તિ ખાઈ ગયા.
ભવિષ્ય પુરાણ પૃ. ૪૬૯-શ-૩૫૭-પૃ. ૫૨)

“ એક દિવસે ઇલવલે અગસ્તિ મુનિએ શ્રાદ્ધમાં જમવાને આમંત્રણ કયું ત્યારે અગસ્તિ મુનિએ કહ્યું કે તે જે તમામ વિપ્રોના માટે માંસાદિ લોજન

એકત્ર કયું છે તે સઘળું હું એકલોજ ખાઈશ. ઇલ્લે તે માગણી કબૂલ રાખી અને અગસ્ત મુનિજીની આગળ સંપૂર્ણ માંસ પીરસી દીધું અને અગસ્તિ મુઝ સ્નાની ચટ કરી ગયા. શું આ વાત યથાર્થ છે કે. ?”

(૭) શ્રાદ્ધાદિમાં માંસ ખાવામાં દોષ નથી યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧ લો. શ્લો. ૧૬૯ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૯૦)

“ અન્નના અભાવમાં માંસ ભક્ષણ કર્યા વિના ગ્રાણુ જતાં હોય તે રોગમાં, નિમંત્રિત કરેલું શ્રાદ્ધમાં, અને પ્રોક્ષણ નામવાળા (વહોકત સંસ્કારવાળા) યજ્ઞમાં માંસ ભક્ષણ કરતા હોવા, તેમજ દેવતાનું અને પિતરોનું પૂજન કરતાં બચેલા માંસને ખાવાવાળા દોષને પ્રાપ્ત થતા નથી. ઇત્યાદિ. ”

અનાથ, ગરીબ, નિરપરાધી જીવોને મહાત્રાસ આપ્યા વિના માંસ કયા પ્રકારથી પ્રાપ્ત થાય ? તો પછી મહાત્રાસ આપતાં દોષ નથી એમ કેવી રીતે કહી શકાય ? દેવતા અને પિતરો શું માંસ ખાય છે ? કહેશે કે ખાતા નથી તો પછી આ બધો પ્રપંચ શાના માટે ?

ઘટિ-(૧) યજ્ઞોમાં ગ્રાહણો પશુઓને મારતા લાગ ૦ (૨) માંસ ભક્ષકો તે જીવોને સ્વર્ગે જવાનું કહેતા. વિષ્ણુ. પુ. ૧ (૩) બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા. મનુસ્મૃતિ ૦ (૪) એક પુત્રના હોમથી સો પુત્રોની આશા, ભારત ૦ (૫) શ્રાદ્ધનાં માંસ ન જમે તે નરકમાં, વશિષ્ઠ ૦ (૬) ગ્રાહણોના માટેનું માંસાદિક અગસ્તિ ખાઈ ગયા. ભવિષ્ય પુ. ૦ (૭) શ્રાદ્ધાદિકમાં માંસ ખાતા દોષ નથી, યાજ્ઞવલ્કય ૦ એ કલમ સાતનો કરી બતાવેલો વિચાર ખંડ-બીજો પ્રકરણ ત્રીજું મું. ૦ ॥

॥ કલમ ૧૫ થી કરેલા વિચાર વાળું પ્રકરણ ૪ થું.

માંસાદિકના શ્રાદ્ધથી શું પિતૃઓ તૃપ્ત થતા હશે કે ગ્રાહણો ?

(૧) પૂજિત માંસને ખાતાં દોષ નથી, ન ખાય તે પશુ થાય.

મનુસ્મૃતિ-અધ્યાય ૫ મો, શ્લો. ૩૨ મો અને ૩૫ મો (મ. મી. પૃ. ૧૮૪)

“ વેચાતું લાવેલું માંસ, જીવેને મારીને પેદા કરેલું માંસ, અથવા પિતસેનું પૂજન કરી લેવે પછી તે માંસને ખાવાવાળો દુષિત થતો નથી. ૩૨ । શ્રાદ્ધમાં અને મધુપર્કમાં શાસ્ત્રની મર્યાદાથી જાનેલું માંસ જો ખાતો નથી તે મરીને પરલોકમાં ૨૧ વાર પશુનો જન્મ લે છે ૩૫ ॥ ”

આમાં જરા વિચાર—માંસના લાલચુઓએ માંસને અદ્વિષિત કરાવ્યું છતાં તેવા પુણ્યાત્મને ઘૃષ્ણ ઉત્પન્ન થતાં ન આવે તો તેણે પોતાની પંકિતમાં લેખવવા જે એકવીશવાર પશુ યોનિમાં ઉત્પન્ન થવાનો ભય બતાવ્યો તે વિચારવા જેવો શું નથી ?

પૂર્વના માટા મુનીઓ શું હિંસકજ હશે ?

(૨) મનુસ્મૃતિ. અધ્યાય. ૫. મો. શ્લોક. ૨૨, ૨૩ મો

(મ. મી. પૃ. ૧૮૨)

“ યજ્ઞના માટે, તેમજ પાલન કરવાને યોગ્ય માતા પિતા આદિના માટે સારાં સારાં હરિણો અને પક્ષીઓને પ્રાદાણ ભારે. કેમકે પૂર્વકાળમાં થએલા અગસ્ત્ય મુનિએ તે પ્રમાણે કરેલું છે અને તેનાથી પણ પૂર્વ કાળમાં પ્રાદાણોના તેમજ ક્ષત્રિયોના, યજ્ઞમાં પણ જો હરણો અને પક્ષીઓ હતાં તેનાથી પુરોડાસ થઈ ગએલા છે માટે તેમ કરવાને હરકત નથી. ”

આમાં જરા વિચાર—દુનીયામાં ચાલું વ્યવહાર હોય તેનો ઉપદેશ દેવાની જરૂર, મહાત્માઓને હોતી નથી ? તેમાં અનીતિ કે અયોગ્ય હોય તેણે અટકાવવાનો ઉપદેશ મહાત્માઓ કરે ? તો પછી જે અધાર કર્મ હોય તેનો ઉપદેશ મહાત્માઓથી કેવી રીતે કરી શકાય ? તેવા અધાર કાર્યમાં તો જીવો પોતાના પૂર્વ કર્મના અનિષ્ટ સંયોગોમાં પડેલા સ્વભાવિકપણાથીજ કરી રહેલા છે. તેવા અનિષ્ટ કાર્યમાં મહાત્માઓ ઉપદેશક બની બાય તેતો અનિષ્ટમાં અનિષ્ટજ ગણાય એમ જૈન સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ છે. વૈદિક મતના કેટલાક ઉપદેશકો પોતાના વિષયોની લાલચમાં પડેલાઓમાં ઉલટીજ ગંગા વહેતી હોય

તેવા લેખો આપણી નજરે જોવામાં આવે છે. આક્રી અનિષ્ટ કાર્યમાં ઉપદેશ દેવાની જરૂર મહાત્મા પુરૂષોત્તમ સ્વીકારી જ નથી તો પછી કેવી રીતે લખી શકાય કે-હરિણો અને પક્ષીઓ બ્રાહ્મણ મારે ?

(૩) યજ્ઞ શ્રાદ્ધાદિકમાં લળીને જે માંસ ન ખાય તે બ્રાહ્મણ જ નહિ. વ્યાસ-સ્મૃતિ. પૃ. ૨૫ માં શ્લોક. ૫૬ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૯૭)

“ યજ્ઞમાં કે શ્રાદ્ધમાં જોડાએલો બ્રાહ્મણ માંસ નથી ખાતો તે બ્રાહ્મણ-પણાથી રહિત થાય છે. તેમજ પિતૃદેવતાઓનું પૂજન કરીને શીકારથી મેળવેલું માંસ જે ખાતો નથી તે પણ બ્રાહ્મણપણાથી રહિત જ થાય છે. ૫૬ ”

કોઈ પંડિતે લખ્યું કે-શ્રાદ્ધમાં કે યજ્ઞમાં લળીને જે માંસ નથી ખાતો તે નરકમાં જાય, ત્યારે બીજા પંડિતે બ્રાહ્મણપણાથી બ્રષ્ટ કહ્યો. અવા આવા પ્રકારના લેખો જોતાં એમ સમજાય છે કે-આ લોકના સુખમાં મગ્ન થએલા પંડિતોએ ધર્મના જીંદગીને આ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ ચલાવેલી હોવાથી ઘણાં લોકોને માન્ય જણાતી નથી.

(૪) વેદાદિકલેખ-માંસાદિકથી દેવોની તૃપ્તિ કરતાં પિતૃદેવોની તૃપ્તિ.

યાસવદ્ધક્ય સ્મૃતિ અધ્યાય. ૧ શ્લોક, શ્લોક ૪૫ ૪૬ મો (મ. મી. પૃ. ૧૮૬)

“ જે બ્રાહ્મણ દિન દિન પ્રત્યે પ્રશ્નોત્તરવાળા વેદ-વાક્યોને લેખે છે અને બ્રાહ્મ આદિ પુરાણોનો પાઠ કરે છે અને મનુષ્યાદિ ધર્મશાસ્ત્ર, રૂદ્ર, દૈત્યમંત્ર, યજ્ઞોની કથા, આરતાદિ ઇતિહાસ વિદ્યા, એ બધાં શાસ્ત્રોને શક્તિને અનુસાર નિત્ય લેખે છે અને માંસ દૂધ ભાતથી દેવતાઓને તૃપ્ત કરે છે તે મધ અને ઘૃતથી પિતૃદેવોની તૃપ્તિ કરે છે. ૪૫ । ૪૬ । ”

જીવોની ગતિ કર્મને અનુસરતી માનીએ તો-પિતૃદેવોની ગતિ કંઈ થઈ માનવી ? માંસાદિકથી તૃપ્ત થતા દેવો ઉચ્ચ કોટિના હોતા નથી માટે શમ ક્રમાદિકનો માર્ગ છોડી બીજો માર્ગ જતાં આત્માને લાભ મળી શકતો : થી માટે ઉપરનો લેખ વિચારવા જેવો છે.

॥ ઇતિ-(૧) પૂજિત માંસ ન ખાય તો પશુ થાય, મનુ૦ ।

(૨) પૂર્વેના મોટા મુનિઓ શું કિંતક હશે ? મનુ૦ ।

(૩) યજ્ઞ શ્રાદ્ધાદિકમાં માંસ ન ખાય તે બ્રાહ્મણ જ નથી. વ્યાસ૦ ।

(૪) માંસદિકથી દેવોની તૃપ્તિ કરતાં પિતરોની તૃપ્તિ થાય, યાજ્ઞ વલ્કય૦ । એમ કલમ ચારનો વિચાર.

જ્યાં જોઈએ ત્યાં માંસની લાલચનાજ લેખો રાજો એ હજાર ગાયોને મરાવી દાન દેનાર રંતિ દેવ.

(૫) મહાભારત વનપર્વ અધ્યાય ૨૦૮ મો. શ્લોક ૮ થી ૧૦ (મ. મા. પૃ. ૧૧૦)

“ હે બ્રાહ્મણ ? રાજા રંતિદેવ રસોડામાં નિરંતર એ હજાર પશુઓ અને એ હજાર ગાયોને ભારીને તેના માંસની સાથે અન્નાદિક અપાયા કરતુ તેથી તે રાજાની અતુલ કીર્તિ સર્વ જગોપર ફેલાઈ હતી. ઇત્યાદિ. ”

આમાં કિંચિત્ વિચાર-રંતિદેવ ચાર હજાર જીવોનો સંહાર કોઈના ઉપદેશથી કરતો હશે કે પોતાની મેળે ? જો પોતાની મેળે કરતો હોત તો તેના ભક્ષકો અને પ્રશંસકો દયાવાળા ઉત્તમ તો ન હોત ? તેથી આવી પાપમય પ્રવૃત્તિ કરનાર કરાવનાર શિષ્ય ગુરુમાં તારણ તારણ કયો ? તેનો વિચાર સાધારણ માણસ પણ કરી શકે તેમ છે ?

(૬) ૫૦, ૨૫ પાડા, બકરાંથી તર્પણ કેનું થાય ? ભવિષ્ય પુરાણ ઉત્તરાર્ધ અધ્યાય ૧૨૬ મો (શ્ ૩૬૫ પૃ. ૫૩)

“ મહાનવમીના વ્રતમાં એમ લખ્યું છે કે-આઠમના રાત્રીના બગરણની વિધિ-નટ, વેશ્યા આદિનો નાચ કરાવી રાત્રી બપોતીત કરવી. સવાર થતાંજ સો અગર પચાસ, અથવા પચ્ચીશ-પાડા, બકરાં વિગેરે બહીદાનમાં ચઢાવે અને

દારૂના ઘડાથી પરમેશ્વરીનું તર્પણ કરે. વહણ વાહ !! અમારા પૌરાણીજીએને તે પૂજ્ય કરાવતાં ચકાચક થતી હશે ? મદતનો દારૂ અને માંસ મળે તે શું કામ છેડે ? ”

આ પુરાણકારના વિચારો કેટલા હલકા અને કેવા નિર્દયપણાના હશે ? આવા આવા અનિષ્ઠ લેખોથી દુનીયામાં પાપનો પ્રચાર થયો હોય એમ અનુમાન ન કરી શકાય ? તેવા અનિષ્ઠ લેખકો ધર્મની પ્રવૃત્તિને ચલાવવાનો દાવો કેવી રીતે કરી શકતા હતા ? તે સુજ્ઞાને વિચારવાનું છે.

(૭) શર્યાદિકના દાનમાં પણ દૂધ, માછલી ન ચુક્યા.

ચાણવલ્લય અધ્યાય ૧ લો. શ્લો ૨૧૪ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૬૧)

(૮) ગણેશની લેટના ખ્હાને માંસ લેવાનો પ્રયત્ન.

ચાણવલ્લય સ્મૃતિ અ. ૧ લો. શ્લો. ૨૮૭ થી ૨૮૯. (મ. મી. પૃ. ૧૬૩)

“ કાચો અને પકાવેલો ભાત, તિલોની પીઠીની સાથે મળેલું અન્ન, મછ, પકાવેલું માંસ, કાચું માંસ, વિચિત્ર પ્રકારનાં ફુલ, સુગંધી વસ્તુ, ત્રણ જાતની મદિરા, મૂલી, પુરીઓ, પુડા, એરંડાની માલા, દહીભાત, ગોલવાળી ખીર લાડવા, એ બધાને લેગા કરી ગણેશજીને લેટ આપે. ગણેશ પાર્વતીજીની સ્તુતિ કરે અને પૃથ્વી ઉપર માથું નમાવીને નમસ્કાર કરે. ૨૮૭, ૮૮, ૮૯ નો અર્થ. ”

પ્રથમ ગણેશની ઉત્પત્તિ-પાર્વતીના હાથના મેલ આદિથી બતાવેલી, નિર્બુધ વિનાની છે. દેવો નૈવેદ્ય ખાતા નથી પણ પૂજકોના નિર્વાહ માટે હોય તો તેવા પ્રકારનું નૈવેદ્ય તેમના માટે શું અયોગ્ય ન ગણાય ? આ લેટમાં ત્રણ જાતની મદિરા અને કાચું પાકું માંસ લખ્યું તે કોના માટે ? એ વિચારવા જેવું છે.

(૯) ભંગીના પાત્રમાંથી માંસાદિક લેતાં શુદ્ધ.

અત્રિસ્મૃતિ. પૃ. ૪૪માં શ્લોક. ૨૪૯ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૬૭)

“ લીલું માંસ, ઘૂત, તૈલ, અને ફળથી ઉત્પન્ન થએલું તૈલાદિ, ભંગીના પાત્રમાં રાખેલાં હોય પણ તેના પાત્રમાંથી આપણા પાત્રમાં લઈ લઈએ કે શુદ્ધ થઈ જાય ૨૪૯ ॥ ”

ભંગીના નામથી ભડકવાવાળા બ્રાહ્મણને પોતાનાં પાત્રમાં પડતાંની સાથે લોહિથી પચપચું લીલું માંસ શુદ્ધ શા કારણથી ?

॥ ઇતિ (૫) દિનપ્રતિ એ હજાર ગાયોના માંસનું દાન દેનાર રતિદેવ, ભારત ૦ (૬) ૨૫-૫૦ પાડા, બકરાનું તર્પણ કોનું ? ભવિષ્ય ૦ પુ. ૦ (૭) શય્યાદિ દાનમાં પણ દુધ, માછલી ન મૂક્યાં, યાજ્ઞવલ્કય ૦ (૭) ગણેશની પૂજના બહાને માંસ લેવાનો પ્રયત્ન, યાજ્ઞવલ્કય ૦ (૮) ભંગીના પાત્રમાંથી માંસાદિક લેતાં શુદ્ધ, અત્રિસ્મૃતિ. ૦ કલમ ૫ થી ૬ ના વિચારનું સ્પષ્ટીકરણ.

(૧૦) બ્રાહ્મણાદિ અતિથીના માટે બળદ કે બકરો પકાવે.

વશિષ્ઠ સ્મૃતિ પૃ. ૨૦, ૨૧ માં. કલમ ૮ મીનો ભાવાર્થ (મ. મી. પૃ. ૧૯૬)

“ અને જે શ્રુતિમાં લખ્યું કે આવેલા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, રાજા અથવા અતિથીના માટે-મોટા બળદને અથવા મોટા બકરાને પકાવે, એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણાદિક અતિથીનો સત્કાર કરે. ૮ ॥ ”

બ્રાહ્મણ કે અતિથી (સાધુ) ના માટે ખાસ ઉપયોગી જાનવરોના નાશ કયા ગુણને માની બતાવ્યો હશે ? થું સત્કારના માટે બીજી ઉત્તમ ચીજ મહાત્માને નહિ દેખાઈ હોય ?

(૧૧) ઋષિઓ પ્રાણ લેવાનું કહે, જીવેને કોનું શરણ ?

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય છ કો ૧૨લોક ૧૮ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૮૨)

“ શ્વાવિધ, (સેહ) શલ્ય-સેહની તુલ્ય મોટા મોટા કેશવાળા ગોધા, ગેંડા, કાચબા, શશલા, પાંચ નખવાળા એ પાંચ અને ઉંટને છોડીને બીજા એક તરફના દાંતવાળા ભક્ષણ કરવાને યોગ્ય છે એમ મનુ ઋષિ કહે છે. ”

આ વિચારા નિરપરાધી જીવો-પરવશપણથી અજ્ઞાની પશુઓના તો ભક્ષણ થઈ રહ્યા છે, પણ મોટા જ્ઞાનીઓ અને મહાત્માઓ તેમનો ભક્ષ કરવા લલચાય ત્યારે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીઓમાં ફરક કયા મોટા ગુણથી માનવો ? તે વાત અમે ખરી રીતે સમજી શકતા નથી.

(૧૨) બ્રહ્માએ બધા જીવો ખાવાને રચ્યા માની શકાય ?
મનુ સ્મૃતિ અધ્યાય ૫ મો. ૪લોક ૨૮ થી ૩૦ સુધી. (મ. મી. પૃ. ૧૮૩)

“ બ્રહ્માએ સંપૂર્ણ જીવોને અન્નરૂપે કલ્પેલા છે. ચોખ્ખા આદિ સ્થાવર જીવો છે અને પશુ પંખી આદિ જંગમ જીવો છે. આ બધું સંપૂર્ણ જીવોનું ભોજન છે. અર્થાત્ પોતાના પ્રાણની રક્ષા માટે ભક્ષણ કરે પણ સદાકાળ ભક્ષણ કરે નહિ. જેમકે-ચર જીવો (મૃગાદિક) ના માટે, અચર જીવ વસ્તુ (તૃણાદિક છે). અને દંष्ट્રા વિનાના હરણુ આદિના માટે અને હાથવાળા મનુષ્યાદિકોના માટે, હાથ વિનાના જે મચ્છાદિકો છે તે, અને સિંહાદિક શૂરવીર જીવોના માટે ભીરૂ હાથાં આદિક. એ સર્વ પ્રાણીઓ એકેકના ભક્ષ્ય છે. તેથી ખાવાવાળા જીવો ખાવાને યોગ્ય પ્રાણીઓને ખાય તેથી તે દૂષિત થતા નથી કારણકે બધાએ પ્રાણીઓને ખાવાના માટેજ બ્રહ્માએ રચેલાં છે. “ ૨૮, ૨૯, ૩૦ ”

પ્રથમ તો આપણે બ્રહ્મનીજ ઉત્પત્તિ વિચારીએ-એક વખત દેવીના હાથ ધસવાથી. વળી બીજો લેખ જોતાં એક ઇંડાથી. વળી ત્રીજો લેખ જોતાં વિષ્ણુની નાભિ કમલથી. વળી ચોથો લેખ જોતાં શિવજીની આંહથી. એમ અનેક પ્રકારે પરવશતાથીજ ઉત્પન્ન થયેલા જણાય છે. તો પછી તેમને સંપૂર્ણ જીવોને અન્ન રૂપે કલ્પેલા છે અને બધાએ જીવો ખાવાને માટેજ રચેલા છે. એમ કયા પ્રકારથી સિદ્ધ કરી શકાય ? વળી કહેવું કે-ખાવાને યોગ્ય જીવોને ખાવાથી દૂષિત થતા નથી. આ લેખનો અર્થ શો ? શું તેવા માંસના ભક્ષક જીવો ભોક્ષમાં જતા હશે કે સ્વર્ગમાં ? પુણ્ય પાપને માનવાળા ડાહ્યા પંડિતોના નિર્દયપણના આવા લેખો હોય ખરા કે ?

વળી જુઓ-આ સૃષ્ટિ અનાદિકાળથી ચાલતી આવેલી છે અને ભવિષ્યમાં ચાલ્યા કરવાનીજ છે. જીવો “ જૈન દષ્ટિએ જગત્ ” સંબંધીનો પહેલો લેખ અને સૃષ્ટિ ઠર્તાના સંબંધને જીવો બીજો વૈદિક મતનો લેખ. સૃષ્ટિ કરવાનો દાવો કેટલા દેવો કરી રહ્યા છે. વિચારીને જીવો-તેમાંનો કયો સાચો ? વસ્તુની સ્થિતિનો વિચર શું આ મહાત્માએ નહિ કર્યો હોય ?, જે પોતાનાજ સિદ્ધાંતનો વિચાર

પ્રકરણ ૪ થું. માંસાદિકથી પિતરોની તપ્તિ બતાવનારા ગુરુઓ. ૧૭

કર્યો હોત તો આ બધું બ્રહ્માએજ પેદા કર્યું એવું નજ લખી શકતા માટે આ લેખજ વિચાર પૂર્વક યોગ્ય લખાયો છે એમ અમોને જરાપણ લાગતો નથી. આપ સજ્જનો પણ વિચાર કરશો તો મારાજ મતને મલતા થશે કે કેાઈ સત્ય વસ્તુ એક સ્વરૂપવાળી બતાવી સંતોષ આપશે.”

(૧૩) મૃગાદિકના માંસથી દશરથનું શ્રાદ્ધ ઋષિઓ જમ્યા.

પદ્મપુરાણ પ્રથમ સુષ્ટિ ખંડ. અધ્યા. ૩૩ મો. પૃ. ૬૭ સુ. શ્લોક ૭૭ થી ૮૪ સુધીનો સાર—(મ. મી. પૃ. ૧૦૭)

“ ઋષિઓએ—રામચંદ્રજીને કહ્યું કે તમો રાજા દશરથનું શ્રાદ્ધ કરો તેમાં પવિત્ર માંસ, અને ધાન્યાદિકથી બ્રાહ્મણોને લોજન કરાવો. તે સાંભળીને રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને કહ્યું, કે—માંસાદિકથી લોજનની તૈયારી કરાવો. ત્યારે લક્ષ્મણજી—અરગોસ, મૃગાદિ, જનવરોને મારીને લાવ્યા. બીજી સામગ્રી પણ તૈયાર કરી. સીતાજીએ રસોઈ બનાવી. ઋષિઓ, બ્રાહ્મણો ભારદ્વાજ આદિ સ્નાન કરીને આવ્યા. પૂર્વોક્ત લોજન જમ્યા પછી દક્ષણા લઈને ચાલ્યા ગયા ઇત્યાદિ.

આ શ્રાદ્ધમાં—જમદગ્નિ, ભારદ્વાજ, લોમશ, દેવરાત, શમીક, આદિ પણ હતા અને એ બધાએ મોટા મોટા ઋષિઓએ માંસ ખાધું હતું.” આમાં શ્રેષ્ઠો વિચાર “ અહિંસા પરમો ધર્મઃ ” એ વેદની શ્રુતિનું પાલન કરવા માંસાદિકના ત્યાગી તે નાસ્તિક કયા પ્રકારથી ? અને માંસાદિકના લાલચુઓ તે અસ્તિક કયા પ્રકારથી ? અને તે ગુરૂના ગુણુવાળા પણ કયા પ્રકારથી ?

(૧૪) કૌશિકના ૭ પુત્રો ગાયને ખાઈ નિર્ભય થયા.

પદ્મપુરાણ—સુષ્ટિ ખંડ. અધ્યાય ૧૦ મો. શ્લોક ૫૬. ૫૭ (મ. મી. પૃ. ૧૦૮)

વળી કૌશિક ઋષિના સાત પુત્રોએ એક ગાયને મારી નાખી, પછી શ્રાદ્ધ કરી તેનું માંસ લક્ષણ કરી ગયા. પછી શંકા રહિત થઈને ગુરૂજીને કહેવા લાગ્યા કે હે ગુરૂદેવ ! ગાયને તો વાઘ ખાઈ ગયો. આ વાછરડો બચી ગયો છે તે લઈ લ્યો. આવી રીતે તે સાતે જણાઓ વૈદિક બળનો આશ્રય લઈને દૂર કર્મમાં પણ નિર્ભય થઈને ગાયને ખાઈ ગયા. ઇત્યાદિ.”

વળી જીવો-એજ કૌશિકના સાત પુત્રોનો અધિકાર.

મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૨૦ માં (મ. મી. પૃ. ૧૬૬)

“ એજ કૌશિકના સાતે પુત્રો ગાયને મારીને ખાઈ ગયા અને ગુરૂજને આવીને કહ્યું કે-ગાયને વધ મારીને ખાઈ ગયો. ઇત્યાદિ. ”

આમાં કિંચિત્ વિચાર-આ ગાયના વધમાં ત્રણ પાપ સુખ્ય છે. ૧ નિરપરાધી ગાયના વધનું, (૨) ગુરૂદ્રોહિપણનું અને (૩) તદ્દન જીવ બોલવાનું. વૈદિક બળના આશ્રયથી કેવી રીતે છુટી ગયા તે વિચારવાનું છે.

(૧૫) ગેંડાદિકના માંસથી પિતરોને અક્ષય ફળની પ્રાપ્તિ.
યા. સ્મૃતિ. અ. ૧ લો. શ્લોક ૨૬૦૨૬૧ માં (મ. મી. પૃ. ૧૬૨)

“ ગેંડાનું માંસ, મહા શલ્ક મછતું માંસ, મધ અને ક્ષયામક આદિ અન્ન, મુનિઓને, વળી લાલ બકરાનું માંસ, કાલાશાક, ગરડા અને ઘોળા વર્ણુવાળા બકરાનું માંસ, એ સર્વ જે પિતરોના માટે આપે છે અને ગયાજીમાં જે કાંઈ શાક ક્ષલાદિક પિતરોના વાસ્તે આપે છે, એ સર્વ અક્ષય ગુણુવાળું થઈ જાય છે, અને ભાદરવા વદિ તેરસના દિવસે અથવા મધ્ય નક્ષત્ર યુક્ત તેરસના દિવસે, જે કાંઈ વસ્તુ દાનમાં પિતરોના માટે અપાય તે બધું અનંત ગુણુવાળું થઈ જાય છે. ”

આ બધા પ્રકારના માંસનું દાન લેતાં શું તેમને ધૃત્વા ઉત્પન્ન નહિ થતી હોય ? જે જીવોના પ્રાણ લેવામાં આવતા હશે તેમના તરફનો આશીર્વાદ અક્ષય સુખને આપવાવાળો મળતો હોય તેમ આપણાથી કબૂલ કરી શકાય તેમ છે ? ન જાણે તે વખતના મુનિઓ અને બ્રાહ્મણો કેવા પ્રકારનો ધર્મ અને કેવા પ્રકારની અંધાધુંધી ચલાવતા હશે તે આજે સર્વ કોઈને વિચારવાનો વિષય થઈ પડ્યો છે.

॥ ઇતિ-(૧) અતિથીના માટે બળદ કે બકરો પકાવે. વશિષ્ઠ । (૨) ઋષિઓ પ્રાણ લેવાનું કહે તો જીવોને શરણ કેતું મનુઠા (૩) બ્રહ્માએ બધા જીવો ખાવાને રચ્યા તેમ માની શકાય ? મનુઠા (૪) મૃગાદિકના માંસથી દશરથનું શ્રાદ્ધ ઋષીઓ જમ્યા. પદ્મપુરાણ (૫) કૌશિકના સાત પુત્રો ગાયને ખાઈ નિર્ભય થયા પદ્મ અને મત્સ્યપુર (૬) ગેંડાદિકના માંસથી પિતરોને

અક્ષયની પ્રાપ્તિ, પાણવલ્કય સ્મૃતિ, એમ કલમ ૪, ૫ થી ૯, ૧૦ થી ૧૫ સુધીનો કરેલો વિચાર. ખંડ. બીજે પ્રકરણ ૪ થું. ૥

પ્રકરણ ૫ મું.

(૧) શ્રાદ્ધાદિકમાં બ્રાહ્મણોએ જીવોને લક્ષણ કરવા.

પાણવલ્કય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧ લો. શ્લોક ૧૭૭ મો.

(મ. મી. પૃ. ૧૯૦)

“ પાંચ નખોવાલા જંગલી જીવો-સેધા, ગોધા, કાચળા, શલ્ક, અને શશલાં અને મછ બાતિના-સિંહ જેવા મુખવાળા મછો, લાલ રંગવાળી માછલી, છીપના આકારવાળા જીવો. આ બધા કહેલા જીવો શ્રાદ્ધ આદિકમાં બ્રાહ્મણોએ લક્ષણ કરવા. શ્લો. ૧૭૭ આમાં અડધા શ્લોકનો અર્થ વધારેનો લીધેલો છે.”

મનુરમૃતિની સાથે આ સ્મૃતિનો ઉપદેશ પણ મલતા જેવો છે. શ્રાદ્ધના કે યજ્ઞના બહાને પશુઓના પ્રાણ લેતાં ધર્મ કેવી રીતે ? બ્રાહ્મણોને પશુઓના પ્રાણ લેતાં, પરસ્ત્રીનો કે વેશ્યાનો સંગંધ કરતાં પાપ નહિ. શું બ્રાહ્મણો ઇશ્વરના નાનીતાં તેથી કે ઇશ્વરને વશ કરી લીધેલા તેથી ? પુરાણોના લેખો જોતાં બ્રહ્મા પણ પાપના પ્રાચિન્નિતવાળા થયા છે. તો પછી બ્રાહ્મણને પાપ લાગે નહિ તો એ ધર્મ અને એ પક્ષપાત કેવા પ્રકારનો ?

(૨) જેના માંસથી જેટલો વખત પિતરોની તૃપ્તિ, તે બતાવે છે. પાણવલ્કય અધ્યાય ૧ લો. શ્લોક ૨૫૮-૨૫૯ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૯૧)

“ તિલ્લ, જવ અને અડદ આદિ હવિષ્ય અન્નથી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવે તો તેના પિતરોની તૃપ્તિ એક મહિના સુધી રહે છે. અને જે ક્ષીરથી ભોજન કરાવે તેના પિતરોની તૃપ્તિ એક વર્ષ સુધી રહે છે. અને ૧ મછ, ૨ લાલ હરણ, ૩ મીઠા, ૪ પક્ષી, ૫ બકરા, ૬ ણિંડુવાળા મૃગ, ૭ રોજ, ૮ જંગલી સૂયર (હુંડ), ૯ શશલાના માંસથી એક મહિનાની વૃદ્ધિના કમથી જેમકે હવિષ્ય અન્નથી એક મહિનો તો-મછના માંસથી બે મહિના, એમ એકેક મહીનાની વૃદ્ધિના કમથી-હરણથી ત્રણ, મીઠાથી ચાર, પક્ષીથી પાંચ બકરાથી છ, મૃગથી સાત, રોજથી આઠ, સૂયરથી નવ, અને શશલાથી દશ માંસ સુધી તેમના પિતરોની તૃપ્તિ રહે છે ૨૫૮-૨૫૯ નો ભાવાર્થ કહ્યો છે.”

વિચારે કે હવિષ્ય અન્નથી શ્રાદ્ધ કર્યું. તેમના પિતરો એક માસ તૃપ્ત રહ્યા તો પછી ૧૧ માસ તેમના કેવી રીતે જતા હશે? આ પ્રમાણે બધે વિચારવાનું બંધકે નહિ? બીજી વાત એ છે કે—મુસલમાનો સૂરનું નામદેવું તે પણ અયોગ્ય સમજે છે ત્યારે વૈદિક મતમાં સૂરના માંસથી પિતરોની તૃપ્તિ નવ માસ તકની બતાવી, લોહપતા કેટલી ?

(૩) શ્રાદ્ધમાં જેવું પ્રમુખલોજન તેવી પિતૃઓને તૃપ્તિ.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૧૭ મો. ૪લોક ૩૦ થી ૩૬ (મ. મી. પૃ. ૧૬૭).

“ જે માણસ—દડી, દૂધ, અને અન્નનું લોજન પ્રામ્હણને કરાવે તેના પિતરો માત્ર એકજ મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે.

અને જે માછલાના માંસથી લોજન કરાવે તેના પિતરો બે મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે. । એજ પ્રમાણે હરણના માંસથી ત્રણ મહિના. । ઘેટાંના માંસથી ચાર મહિના. । બકરાના માંસથી છ મહિના. । ખિંડુવાળા હરણના માંસથી સાત મહિના. । ઐણ જાતિના હરણના માંસથી આઠ મહિના. । ભૂંડ અને લેંસોના માંસથી દશ મહિના. । શશલાના અને કાચળાના માંસથી અગીયાર મહિના. । ગાયના દૂધની ખીરથી એક વર્ષ. । રૌરવ નામના હરણના માંસથી પંદર માસ. । મેંઠા અને સિંહના માંસથી બાર વર્ષ. । કાલ સાગથી અને ખડંગના માંસથી અવંતા કાળ સુધી તેના પિતરો તૃપ્ત રહે છે. ” ૩૦ થી ૩૬ નો ભાવાર્થ.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—જીવોની ગતિ કર્મને અનુસરતી થાય છે તો પછી પિતૃલોકની સાથેના સંબંધ જ ક્યાં ટકી શકે છે? પ્રામ્હણના પેટમાં જવાથી જ્યારે જમાડનરાના પિતૃઓ તૃપ્ત રહે છે ત્યારે શું ખાસ તેમના વંશજોના ખાવાથી તેમના પિતૃઓની તૃપ્તિ કેમ નહીં થઈ શકે? આવા પ્રકારના લેખો તો માત્ર જીવંતા લોકચિંત્તાઓએ સ્વછંદપણથી લખેલા જણાય છે. બાકી કોઈ વિશેષ તત્ત્વ હોય એમ સમજાતું નથી.

(૪) મનુની નાશિકાના પુત્રનો પુત્ર શ્રાદ્ધના માટે મૃગાદિ લાભ્યો. વિષ્ણુ પુ્ર ચતુર્થાંશ અધ્યાય ૨ એ, પત્ર ૪ થું. (મ. મી. પૃ. ૧૬૯)

“ મનુજીને છોક આવી એટલે તેમની નાશિકામાંથી ધંક્ષાકુ નામનો પુત્ર પેદા થઈ ગયો. આગળ જાતાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે—એ

પ્રકરણ ૫ મું. માંસાદિકમાં દૂષણ અને ભૂષણ બતાવનારા ગુરુઓ. ૨૧

ઇક્ષ્વાકુને ‘વિકુક્ષી’ નામનો પુત્ર થયો, તેની પાસે અષ્ટનાં શ્રાદ્ધના માટે માંસની જરૂર કહી બતાવી, એટલે તે વિકુક્ષી વનમાં જઈને મૃગાદિક અનેક જાનવરોને મારીને લાવ્યો. ઇત્યાદિ. ”

આમાં વિચારવાનું કે—મનુજીની નાશિકાના પુત્રનો પુત્ર—મૃગાદિકોને મારીને લાવ્યો અને તેથી અષ્ટનું શ્રાદ્ધ થયું. આમાં કઈ બાબતની વાત સાચી માનવા જેવી ? વાંચકો વિચાર કરે.

(૫) વળી ઉપર પ્રમાણે શ્રાદ્ધથી પિતૃઓની તૃપ્તિ.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ત્રીજો શ્લોક ૧૨૩ માં માં—અન્નહાર્યનો અર્થ બતાવ્યો છે પછી આગળ શ્લોક ૨૬૭ થી ૨૭૨નો ભાવાર્થ—(મ. મી. પૃ. ૧૮૧ થી)

“ પિતરોના માસિક શ્રાદ્ધને પંડિતો અન્નવાહાર્ય કહે છે. તે શ્રાદ્ધને સર્વ પ્રકારના શ્રેષ્ઠ માંસથી કરવું. ૧૨૩ ॥ હવે આગળ શ્લોક ૨૬૭ થી તે ૨૭૨ સુધીનો લેખ—મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૧૭ માંના લેખને મળતો હોવાથી ત્યાંથી વિચારવાની બલામણુ કરીએ છીએ. જેમકે—દહિ, દુધથી એક માસ પિતરોની તૃપ્તિ. વળી આગળ જે માસાદિકની, તે પ્રમાણે આ મનુસ્મૃતિના લેખમાં પણ લખીને બતાવ્યું છે તેથી તે પુરાણથી વિચારી લેવું. ”

આજ કાલ ઘણા દેશોમાં માંસથી શ્રાદ્ધ કરવાનો રીવાજ જણાતો નથી તે પછી સર્વ પ્રકારના શ્રેષ્ઠ માંસથી શ્રાદ્ધ કરવાનું કેમ લખાયું ? પૂર્વ કાળના ઋષિઓ શું માંસાહારી હતા ? કહેવામાં આવે કે કલિયુગમાં અનિષ્ટ વાતોનો નિષેધ છે. જે એમ હોય તો તેવી અનિષ્ટ વાતોનું વિધાન શ્રેષ્ઠ યુગમાં હોયજ કેમ ? તેથી વિચારવાનું કે આ વિધાન સર્વ પ્રકારથી શ્રેષ્ઠ નથી પણ તેના લાલચુઓએ પોતાનો સ્વાર્થ લેખવીને લખી વાળેલું ચોખ્ખું ચોખ્ખું દેખાડ રહ્યું છે.

(૬) યજ્ઞના અને શ્રાદ્ધના માંસ લક્ષણનું પાપ.

ભાગવત, સ્કંદ ૪ થો. અધ્યાય, ૨૫ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૮૭)

“ પ્રાચીન બહિ રાજાને નારદ ઋષિએ એવો ઉપદેશ આપ્યો છે કે હે રાજન ! નિહંચ થઈને તે યજ્ઞમાં જે પશુઓના પ્રાણ લીધા છે તે પશુઓ કોધાયમાન થએલા લોહાની મુઠ્ઠાગર લઈ તારૂં માથું છેદન કરવાને માટે પરત્તો-કમાં તારી વાટ જોઈને બેઠાં છે. ઇત્યાદિ. ”

મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું કે-બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓની રચના કરી અને યજ્ઞમાં મારેલાં સ્વર્ગમાં જાય છે પરંતુ આ અવતાર સ્વરૂપના નારદજી બહિં રાજાને કહી રહ્યા છે કે હે રાજા! તેં જે યજ્ઞમાં પશુઓને માર્યા છે તે તારું માથું છેદન કરવા લોઢાની સુદ્ગર લઈને તૈયાર થઈ રહ્યાં છે તો આ બે પ્રકારના લેખમાંનું સાચું કયું?

(૭) જેનું માંસ ખાઈએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય.

મનુસ્મૃતિ-અધ્યાય ૫ મો. શ્લોક ૫૫ । ૫૬ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૮૭

“ માં ”-સ, -માં, એટલે મને, સ, એટલે તે ખાશે. તાત્પર્ય-જેનું માંસ હું આ લોકમાં ખાઉં છું તે મારું માંસ પરલોકમાં ખાશે, એવો બ્યર્થ પડિતોએ નિરૂક્તપણાથી માંસનો કરેલો છે. ૫૫ ।

માંસ ખાવામાં, મદિરા પીવામાં, અને મૈથુન સેવનમાં-દોષ લાગતો નથી કેમકે એ તો જીવોની સ્વભાવિક પ્રવૃત્તિ છે, પણ જે જે એ કાર્યને છોઢી દે છે તેને મહાકૃપાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૬ ॥ ”

પંચ્યાવનમા શ્લોકથી માંસ ખાવાવાળાને એકેકનું માંસ ખાવાવાળા બતાવ્યા. તો શું જીવોના પ્રાણ લેતાં તેમને દુઃખ થતુ નથી? કહેશે કે દુઃખ થાય છે ત્યારે તો પાપ પ્રગટપજ છે, તો પછી કેમ કહી શકાય કે માંસાદિકના સેવનથી પાપજ નથી? અગર જે માંસાદિકના સેવનથી પાપજ નથી તો પછી છોડવાની જરૂરજ શી? અને છોડવાથી મહાલાભ કયા પ્રકારનો?

॥ ઇતિ (૧) શ્રાદ્ધાદિકમાં બ્રાહ્મણોએ જીવોને લક્ષણ કરવા, યાજ્ઞ. । (૨) જેના માંસથી જેટલો વખત પિતરોની તૃપ્તિ, યાજ્ઞ. । (૩) શ્રાદ્ધમાં જેવું ભોજન તેવી પિતરોની તૃપ્તિ, મત્સ્ય પ્રમાણે મનુ માં ૦ (૬) યજ્ઞના અને શ્રાદ્ધના માંસ લક્ષણમાં પાપ. ભાગ ૦ (૭) જેનું માંસ ખાઈએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય, મનુ ૦ એમ કલમ સાતના વિચારનું, ખંડ બીજે પ્રકરણ પમું ૦ ॥

પ્રકરણ ૬ ઠું.

માંસાદિકથી મસ્તોને-સ્રીયો મેળવવાનો પ્રયત્ન.

(૧) નક્ષ વેશ્યાની પૂજા કરનાર સ્રીયોને પ્રિય.

ભવિષ્ય. પુ. પૃ. ૯૦ માં (શં. ૩૬૩ પૃ. ૫૩)

“ ચોથને દીવસે એકાંત સ્થાનમાં નસ વેશ્યાની પૂજા કરે તો તે સ્ત્રીએને અતિપ્રિય થાય છે. શું આપ આ વાતને ઠીક માનો છો કે ?

(૨) બ્રહ્મા માટે વ્રત કરનાર અપ્સરાઓ સાથે વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે જાય. ભવિષ્ય ૦ પુ ૦ (શં. ૩૬૧ પૃ. ૫૨)

“ બ્રહ્માજીના નિમિત્તે પડવાને દિવસે જે પુરૂષ વ્રત પાલન કરે છે તે શરીરાંત પછી આભૂષણોથી યુક્ત થઈને અપ્સરાઓ (વેશ્યાઓ સાથે) વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે જાય છે. શું આ વાત મુસલમાનોની હુરવ ગિલમોના મળવા બરાબર છે કે નથી ? ”

(૩) યજ્ઞમાન સ્ત્રીનું પણુ દાન બ્રાહ્મણને કરે.

ભવિષ્ય. પુરાણ. પૃ. ૫૫૭ (શં. ૩૬૬-પૃ. ૫૩)

“ યજ્ઞમાન પોતાની સ્ત્રીનું પણુ દાન કરીને બ્રાહ્મણને સોંપી દે. વાહરે પોપજીઓ વાહ ! ! ખૂમ કરી ! ! પોતાની સ્ત્રીનું પણુ દાન ? શું આ વાત માનવા લાયક છે ? ”

આમાં જરા મારો વિચાર--આ એક સ્ત્રી માત્રના દાનથી કેવું કલ્યાણ વિચારવું ? દાન લેનારનું, કે યજ્ઞમાનનું ? કે તે સ્ત્રીનું ?

(૪) સૂર્યને વેશ્યાઓ અર્પણ કરે તે સૂર્ય લોકમાં જાય.

ભવિષ્ય-પુરાણ. પૃ. ૧૬૧. (શં. ૩૫૫ પૃ. ૫૧)

“ ઉત્તમ વેશ્યાઓના સમૂહને સૂર્યનારયણને અર્પણ કરે તે સૂર્યલોકમાં જાય છે. શું સનાતન ધર્મીઓના સૂર્યદેવને પણુ વેશ્યાઓનો અપ પડે છે કે ? ”

આમાં મારાં બે બોલ-બ્રામ્હણો, મૃતકનું બારમું હરાવી-ખાટલો, ગોદહું વિગેરે લઈ જઈ તમારા બાપ દાદાઓને પહોંચાડે છે, અને શ્રાદ્ધમાં માંસાદિકનું લોજન કરી તેમને તૃપ્ત કરે છે. તે પ્રમાણે આ વેશ્યાઓને લઈ જઈને સૂર્યને પહોંચાડતા હશે કે કેમ ?

(૫) બ્રાહ્મણ ચારે વર્ણની સ્ત્રીઓ સાથે કીડા કરી શકે.

વળી જીવો-વરાહપુરાણ, અધ્યાય ૬૮ માં (મ. મી. પૃ. ૧૧૬).

“ચતુર્ગામી ભવેત્ વિપ્રઃ” આ પદનો ભાવાર્થ એ છે કે-બ્રાહ્મણ ચારે વર્ણની સ્ત્રીઓની સાથે કીડા કરી શકે છે.

આ વાક્યથી વિચાર થાય છે કે-બ્રહ્મચર્યના મહિમા સર્વ મતોના મહાત્માઓએ ખતાવેલો છે અને બ્રહ્મચર્યમાં કાયમ રહેલાઓના પક્ષમાં દેવતાઓ પણ રહેલા છે. તે સિવાય હંતકામાં હંતકી પ્રજા પણ-બ્રહ્મચર્યના ગુણગાતી બોધે છે, ત્યારે આ વરાહ પુરાણવાળો મહાત્મા લખે છે કે-બ્રાહ્મણ ચારે જાતિની સ્ત્રીઓનું ગમન કરે ? પરંતુ લાંપટીઓના ખુરા હાલ જગોજગોપર આ દુનીયામાં થઈ રહેલા આપણે સાંભળીએ છીએ, તો પછી ચારે જાતિની સ્ત્રીઓના લોગથી બ્રાહ્મણને કયો લાભ આપવાનો આ પુરાણકારે ધારેલો હશે ?

ઈંદ્રિયોના વિષયમાં તો પ્રાચીન યજ્ઞો ઘસડાઈ રહેલા છે તેના ઉપદેશની જરૂર શી હતી ? આવા પ્રકારના ઉપદેશો વિષયને વધારવા જેવા કેમ ન ગણાય ?

આ પુરાણકારના ઉપદેશનો ભાસ એવો થાય છે કે-વિષયોની લાલસામાં કુદકા મારી રહેલા મનરૂપી વાંદરાને વિષ્ણુનો ડંખ ચાંપી દેવા જેવો થયેલો છે. પરંતુ કેઈ ગુણ વિશેષના માટે થયેલો હોય એમ અમેને ભાસતો નથી. આવા આવા મોટા પંડિતોના માટે અમારે વધારે શું લખવું ?

॥ ઇતિ. (૧) નમ્ર વેશ્યાની પૂજા કરનાર સ્ત્રીઓને પ્રિય. (૨) બ્રહ્માના માટે વ્રત કરનાર અપ્સરાઓ સાથે વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે. (૩) યજ્ઞમાન સ્ત્રીનું દાન આપે. (૪) સૂર્યને વેશ્યાઓ અર્પણ કરે. એ ચારે કલમો ભવિષ્યપુરાણની. (૫) બ્રાહ્મણ ચારે વર્ણની સ્ત્રીઓનું ગમન કરી શકે. વરાહ પુરાણ એમ કલમ પાંચના વિચારનું ખંડ બીજે પ્રકરણ ૬ હું ॥

પ્રકરણ ૭ મું.

લોગો ધનથી મળે તે મેળવવાનો પ્રયત્ન.

(૧) જડેલું ધન બ્રાહ્મણ પોતે રાખે, રાજા અડધું રાખે.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૮ મો શ્લોક ૩૭૩૮ મે (મ. મી. પૃ. ૧૭૫)

“ કોઈનું દાટેલું ધન વિદ્યાન પ્રાદાણના હાથે ચઢી જાય તો તે બધુએ ધન તે પ્રાદાણજ લઈ લેવે. કેમકે તે પ્રાદાણ બધાનો પ્રભુ (મલક) છે. અગર જો તેલું દાટેલું ધન રાજાના હાથે ચઢી જાય તો તેમાંથી અડધું પ્રાદાણોને આપી દે પણ બધું ધન પોતાના ભંડારમાં મૂકી દે નહિ ?

(૨) વાડી, ગાડી આપે તે જજમાન સુખી ?

યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ—અધ્યાય ૧ લો શ્લોક ૨૨૧ મો (મ. મી. પૃ. ૧૮૩ થી)

“ ઘર, ધાન્ય, અભય, જુતી, (જોડ) છત્રી, ફુલ, અંદન, સ્વારી. (ઘોડો ગાડીઆદિ) વૃક્ષ, આંખાદિ પોતાને પ્રિય હોય તે વસ્તુ શય્યા એ બધી વસ્તુઓનું દાન કરવાવાળા અત્યંત સુખી થાય છે.

(૩) વળી જુઓ: ભાગવત મહાત્મય. (શં. ૩૮૩ મી. પૃ. ૫૫) જે માણસ ૧૨ તોલા સોનાના (હાલની કિમતે ૨૨૮ ની કિમતનું) સોનું થયું તેનું સિંહાસન ઉપર ભાગવતની પોથી મૂકીને વસ્ત્ર અલંકાર સાથે દક્ષણા સહિત આપવું તેથી તે આપનાર સર્વ બંધનથી મુક્ત થાય છે. શું આ વાક્ય સ્વાર્થી નથી કે ? ”

(૪) વળી જુઓ—પ્રાદાણની આજીવિકા હરે તે ૬૦ હજાર વર્ષ નરક ક્રીડ.

ભાગવત. સ્કંદ. ૧૦ મો. અધ્યાય ૬૪ મો. (શં. ૪૩૦ પૃ. ૬૬)

“ પ્રાદાણની આજીવિકાનું જે હરણ કરે તે માણસ સાઠ હજાર વર્ષ નરકમાં ક્રીડો થાય છે. શું આ વાત સત્ય છે કે ? પૌરાણીઓએ પોતાનું ચોક્કસ સાચબું છે હોં ? પ્રાદાણનું ચોરવું ભરાળ અને બીજાનું ચોરવું શું ઠીક છે કે ? સિધીભાઈને સિધીભાઈનાં વાલાં કેમ ખરૂંને ? ”

(૫) પ્રાદાણને પરણાવનારનો શિવલોકમાં વાસ

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૧૬૧ મો. પૃ. ૭૭૨, શ્લોક ૩૭. ૩૮, (મ. મી. પૃ. ૧૬૫).

“ અનાથ, ગરીબ અથવા સનાથ પ્રાદાણને જે તીર્થના ઉપર પરણાવી દે

તેનું ફક્ત એ છે કે-જેટલા તે બ્રાહ્મણના શરીર ઉપર રોમ (જીણા કેશ) હોય અને આગળ તેના પરિવારના શરીરના રોમ હોય તેટલા હજાર વર્ષ તક તે ભક્ત શિવલોકમાં વાસ કરીને રહે છે ? ”

પરોપકારથી પુણ્ય બતાવતા તે વિચારવાની જરૂર શી પડતી ? આતો જેટલા શરીરના રોમ તેના અને તેના સંતાનના, તેટલા હજાર વર્ષ શિવલોકમાં વાસ. તે શું આ શિવલોક બ્રહ્મ અને વિષ્ણુ લોકથી કોઈ જુદો છે ! જો એ ત્રણ લોક જુદા જુદા હોય તો તે બધાઓનો વૈદિકમત એક શાથી ? અરે સ્વાર્થમાં પણ કિંચિત્ તો સત્ય હોવું જોઈએ ?

(૬) મૃત્યુ નજીક જાણી રાજા દંડનું ધન બ્રાહ્મણોને આપે.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય. ૯ મો. શ્લોક. ૩૨૩ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૮૦)

“ રાજાને કોઈ ઉત્તમ જ્ઞાન થયું હોય, કે અસાધ્ય વ્યાધિ થવાથી મૃત્યુ નજીકમાં આવ્યું હોય, તો મહાપાતકીના દંડનું ધન વરજીને બાકીના સર્વ દંડનું ધન બ્રાહ્મણોને અર્પણ કરી દે અને પુત્રને ગાદીએ બેસાડી ઉત્તમ ફલની પ્રાપ્તિના માટે સંગ્રામમાં અથવા રોગાદિકમાં ભોજનનો ત્યાગ કરી પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરે. ૩૨૩ ॥ ”

કોઈ પૂછશે કે શું આ દાનની બાબત ઉત્તમ નથી ? ઉત્તમ છે પણ આમાં ન તો કોઈ સાધુ સંતોને, તેમજ ન તો ગરીબ ગરબાઓને, ચાદ કરેલાં છે. કેવળ પક્ષપાતીયું અને સ્વાર્થીયું હોવાથી, યોગ્યતા વિનાનું છે તેથીજ અમારે ટાંકવું પડયું છે ? ”

(૭) અહોની પ્રીતિ માટે બ્રાહ્મણોને ભોજન અને દાન.

યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧ લો. શ્લોક. ૩૦૪ થી ૩૦૬ (મ. મી. પૃ. ૧૬૪)

“ સૂર્યાદિ નવ અહોની પ્રીતિ માટે કમથી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવે અને સાથે દાન પણ આપે.

જેમકે-૧ ગોસલાહુ, ૨ ખીરનું, ૩ ઘૂતનું, ૪ દૂધનું, ૫ સાડી ચોખાનું,

૬ દહી ભાતનું, ૭ ધૂલ સાથે ચોખાનું, ૮ તીલના ખીંઠાનું, અને ૯ મું માંસનું, આ તો ભોજન થયું. હવે ક્રમથી દાન-૧ દૂધવાળી ગાયનું, ૨ શંખનું, ૩ બળદનું, ૪ સોનાનું, ૫ ખીજા વસ્ત્રનું, ૬ ઘોડાનું, ૭ કાળી ગાયનું, ૮ લોહાનું, ૯ બકરીનું. એમ નવે ગ્રહોની પ્રીતિ થવાના માટે કહેલું ભોજન અને દાન પ્રામ્હણોને આપે.”

જૈન દાનના વિરોધી નથી પણ અનાથ, ગરીબ, લુલાં, લાંગડાં આદિને ચાદ કર્યા વગર સ્વાર્થપુરતું હોવાથી અને માંસ મદિસથી દૂષિત થએલાં હોવાથી વિચારમાં મૂક્યું છે. અને કેવલ સ્વાર્થની લોભુપતા બતાવી છે.

(૮) યુદ્ધથી કે જમીનથી મેળવેલું ધન રાજા દાનમાં આપે.

યા. સ્મૃતિ અ. ૧. લો. ૨૩૦. ૩૧૫, ૩૨૩, ૩૩૪. (મ. મી. પૃ. ૧૬૫)

“ રાજા પ્રામ્હણોને ભોગો આપે અને સોના, ચાંદી વિગેરે ધન આપે કેમકે પ્રામ્હણોના વાસ્તે જે દ્રવ્ય અપાય તે દાનના કારણથી રાજાઓના ખજાના અક્ષયગુણવાળા થઈ જાય છે. ૩૧૫ ॥ ”

“ યુદ્ધથી ઉપાર્જન કરેલું ધન તે પ્રામ્હણોને આપે, અને પ્રજાવર્ગને અભય આપે, એ બે કાર્યથી ખીલે વધારાનો રાજાનો ધર્મ છેજ નહિ. ૩૨૩ ॥ ”

“ રાજાને કોઈ દાટેલા ધનનો ખજાનો મળી જાય તો તેમાંથી અડધો ખજાનો પ્રામ્હણોને આપી દેવે. અગર જે વિદ્વાન પ્રામ્હણને તેવો ખજાનો મળી જાય તો તે બધાએ ખજાનાને પ્રામ્હણજ રાખી લેવે. કેમકે તે બધાનો પ્રભુ છે ઇત્યાદિ. ૩૩૪ ॥ ”

રાજાના આવા મોટા મોટા દાનમાં પણ અનાથાદિક કોઈનો વિચાર ન કરતાં કેવળ સ્વાર્થનેજ પોષ્યો એ શું વિચારવા જેવું નથી ?

(૯) પ્રામ્હણોને દાન આપે તે અપ્સરાઓ સાથે ક્રીડા કરે.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય. ૬૯ ઓ અને પહેલા અધ્યાયોમાં (મ. મી. પૃ ૧૨૪)

“ પ્રામ્હણોનેજ અનેક પ્રકારનાં દાન તે નીચે પ્રમાણે—

ફલાની તિથિમાં ફલાના વ્રતનું દાન, અને ફલાની તિથિમાં ફલાના વ્રતનું દાન આપવું તેથી તે સ્વર્ગમાં અપ્સરાઓની સાથે ક્રીડા કરે છે એમ ઘણા વિસ્તારથી લખેલું છે. ”

કોઈ પુછશે કે-જૈનો શું દાનના વિરોધી છે? ના, વિરોધી નથી પણ ધરોપકારના માટે લાખોનાં નહીં પણ કરોડોનાં દાન જૈનોએ આપેલાં જગત પ્રસિદ્ધ છે. વિચારવાનું એ છે કે-પ્રામણ્ય સિવાય શું દુનીયામાં ખીનું કોઈ પાત્ર નથી? કહેશો કે, છે તો પછી તે સંકટોમાં પડેલા સાધુ સંતાનો વિચાર કેમ કરવામાં આવ્યો નથી? એટલુંજ નથી પણ એજ પુરાણના (૬૯) અધ્યાયના શ્લોક ૪૨ થી વિશેષ જુવો—

વેશ્યાના કર્મની શુદ્ધિ નીચે પ્રમાણે બતાવી છે—“વેદાદિક શાસ્ત્રના બધા પ્રામ્હણને પોતાના ઘરમાં બોલાવી, પુષ્પ, ધૂપ અને નૈવેદ્યાદિકથી સ્ત્રીની પૂજા કરે, પછી ધૃતના પાત્ર સાથે શેર ચોખાના પાત્રને લઈને—“માયવ ભગવાન પ્રસન્ન હો ” કહીને પ્રામ્હણને પોતાના મનથી “કામદેવ” સમાન માનીને ઇચ્છા ભોજન કરાવે. અને તે પ્રામ્હણ જે જે વસ્તુની ઇચ્છા કરે તે તે સર્વ અને હારચવાલી સુંદર સ્ત્રીને તે પ્રામ્હણની તૃપ્તિ સુધી આપે, એ પ્રમાણે દર રવીવારે તેર મહિના સુધી કરે. જ્યારે તેરમો મહિનો આવે ત્યારે-તે પ્રામ્હણને સામગ્રી સહિત શય્યા દાન કરે જેમકે-ઉત્તમ તકીયો, ઉપર ખીછાણો દીપક, જોડા, છત્રી, પાવડીયો, ઘોતીજોડા, આસનથી શોભિત એવી શય્યા સ્ત્રી સમેત તે સપ્તનિક પ્રામ્હણને આપે. તે સિવાય-ઉત્તમ રેશમી વસ્ત્ર, સોનાનું ભૂષણ, બાળુબંધ આપીને-ચંદનાદિકથી કામદેવનો પૂજા કરે.

સ્ત્રી સહિત કામદેવની મૂર્તિ બનાવી ગોલથી ભરેલા પાત્રમાં તે મૂર્તિ ત્રાંખાના પાત્ર ઉપર મૂકે, સોનાની આંખો લગાવે, વસ્ત્ર પહેરાવે, પછી તે મૂર્તિનું અને ઉત્તમ દૂધવાળી ગાયનું દાન કરે તથા મંત્ર પઢે “હું વિષ્ણુમાં અને કામદેવમાં ભેદભાવ રાખતી નથી તેથી સદા કાળ વિષ્ણુ ભગવાન મારા મનોરથની સિદ્ધિ કરે. ”

હે ભગવાન ! જેમ લક્ષ્મીજી તમારાથી જુદાં નથી તે પ્રમાણે મને પણ તમારા શરીરમાં લીન કરો ! પછી સૂવણની મૂર્તિને ગ્રહણ કરતો હુવો પ્રામ્હણ—“ક હં કસ્માદિતિ ” વેદ મંત્ર લખે પછી દક્ષણા આપીને વિદાય કરે. શય્યા દાનાદિક તે પ્રામ્હણના ઘરમાં પુહચાડી દેવે. ”

હવે આગળની વિશેષ વિધિ—“ તે પ્રાયશ્ચિત્તને આપવાવાળો બ્રાહ્મણ રમણ કરવાની ઇચ્છાથી રવિવારને દિવસે ઘેર આવે તો પ્રસન્ન થઈને તેનું પૂજન કરે. એમ તેર મહિના સુધી તેની તૃપ્તિ કરતી રહે” તે પ્રાયશ્ચિત્તના દેનાર બ્રાહ્મણને પરદેશમાં જવું પડે તો તેની આજ્ઞાથી બીજા બ્રાહ્મણની પણ તે પ્રમાણે પૂજા કરે, તોતે વેશ્યા વિષ્ણુ લોકમાં પુહચી જાય છે. ઇત્યાદિ. ”

આમાં કિંચિત્ મારા વિચારો સજ્જનો? પ્રાયશ્ચિત્તને લેવા વાળી લોકો લાવે પુરણોનો લેખ સાચો માની અને પાપથી ડરતી હુમ્મ અથવા આ ભવતા સુખની લાલચથી કામદેવની ભૂતિનું, તેમજ શય્યાદિકનું દાન કરતી હુમ્મ કદાચિત્ કિંચિત્ પાપ ઝાલું કરી લેતી હોય તો તે કોઈ જ્ઞાની હોય તો તે કહી શકે? પરંતુ પેલા પ્રાયશ્ચિત્તને આપવાવાળા વેદાદિકના બહુક ધર્મના બહાને પ્રત્યક્ષપણે વેશ્યાગમન કરી કયા લોકમાં જતા હશે? તેનો તો વિચાર કાંઈ જણાવ્યો નથી? કેમકે પુરાણોમાંજ લખેલું છે કે—પરસ્ત્રીના ગમનથી મહાપાપ થાય છે તો શું વેશ્યાગમનનું આપ નહિ થતું હોય? અથવા પ્રમદા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને જેવી રીતે ચોરી, જારી, માંસભક્ષણ, મદિરા પાનાદિક કરવાની છુટ લખીને બતાવી છે તેવી રીતે શું બ્રાહ્મણોએ પણ તે દેવોની પાસેથી છુટ મેળવી લીધી હશે? અથવા ચોરી, જારી આદિ કરવાવાળાને શું કાંઈ પાપ લાગતુંજ નહિ હોય? અગરજો એમજ હોય તો તેનું પાપ હનીયાને પણ લાગતું નજ બેઈએ? આ બધા પુરાણકારોનું લખાણ શા હેતુથી થયું હશે? કોઈ મહાપુરૂષ વિચાર કરીને સંતોષ આ લેખ ઉપર આપે તેમ છે?

॥ ઇતિ (૧) જડેલું ધન બ્રાહ્મણ પોતે રાખે, રાજા અડધું રાખે, મનુ ૦ (૨) વાડી, ગાડી બ્રાહ્મણોને આપે તે યજ્ઞમાન સુખી, યાજ્ઞ ૦ (૩) સોનાના સિંહાસન સાથે ભાગવત આપે તે મુક્ત થાય, ભાગવત ૦ (૪) બ્રાહ્મણની આજીવિકાનું હરણ કરે તે નરકમાં પડે, ભાગ ૦ (૫) બ્રાહ્મણને પરણાવનારનો શિવલોકમાં વાસ, મત્સ્ય પુ ૦ (૬) મૃત્યુ નજીક બાણી રાજા હંડતું ધન બ્રાહ્મણોને આપે, મનુ ૦ (૭) ગ્રહોની પ્રીતિ માટે બ્રાહ્મણોને લોજન અને દાન, યાજ્ઞ ૦ (૮) યુદ્ધથી કે જમીનથી મળેલું ધન રાજા દાનમાં આપે, યાજ્ઞ ૦ (૯) બ્રાહ્મણોને દાન આપે તે અપ્સરાઓ સાથે કીડા કરે, મત્સ્ય પુ ૦ એમ કલમ નવના વિચારોનું ખંડ. બીજે પ્રકરણ. ૭ મું. ॥

પ્રકરણ ૮ મું.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ-પૃ. ૧૬૫ માં લખ્યું છે કે—

“ જેઠ સુદિ ૧ થી ૧૦ સુધી ગંગા અથવા બીજી નદીમાં સ્નાન કરવું ગંગાની પ્રતિમા દેવીની માફક તૈયાર કરી તેની પૂજા કરવી તેજ પ્રમાણે અમ્હા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, સૂર્ય હિમાલય અને ભગીરથની પૂજા કરીને-દશ સેર તેલ, દશ સેર જવ અને દશ ગાયો આમ્હણોને આપવી. એમ કરવાથી દશ જન્મનાં દશ પાતક નષ્ટ થાય છે. એવું સ્કંધપુરાણમાં લખેલું છે. ”

(૧) નાના પ્રકારની ગાયોનું દાન અને તેનું ફળ (મ. મી. પૃ ૧૧૫)

વરાહ-પુરાણ. શ્વેતવિનીતોષાખ્યાન-અધ્યાય ૯૯મો શ્લોક. ૯૦થી

“ આમ્હણોને તિલની ગાય બનાવીને આપવાની વિધિ.

વિનીતાડથ પૂછે છે કે-હે અમ્હ ? તિલની ગાય કેવી રીતે કરીને અપાય કે જેથી સ્વર્ગનાં સુખ મળે? હોતાએ ઉત્તર આપ્યો કે હે નરાધિપ!-વિધિ એ છે કે ચાર કુડવતુ એક પ્રસ્થ થાય છે, તેવાં સોલ પ્રસ્થ તિલની એક ગાય બનાવવી. અને ચાર પ્રસ્થતિલનો વાછરડો. પછી સુગંધી વસ્તુની નાશિકા, ગોલની જીભ, ઘંટા આભરણથી ભૂષિત, સોનાનાં શીંગડા, ચાંદીના ખુરો અને રત્નોથી જડિત દોર બાંધીને તે ગાય આમ્હણને આપવી. તેથી તે આપનાર સ્વર્ગનાં સુખ મેળવે છે. ઇત્યાદિ. ”

જળધેનું, રસધેનુંની વિધિ. (મ. મી. પૃ. ૧૧૫) એજ વરાહ. પુરાણ અધ્યાય ૧૦૦ માં—

“ જળધેનું, આપવાની વિધિ-પાંચ જાતનાં પાણીથી ઘડો ભરી તેમાં રત્નોને નાંખી આમ્હણોને આપે.

૨. વળી આગળ ૧૦૧ મા અધ્યાયમાં-રસધેનુંની વિધિ.

પ્રથમ પૃથ્વીને લીધે, તેના ઉપર કાળુ ચામડું પાથરી ને પછી ડાભનો ઘાસ નાખી તેના ઉપર સેદ્ધીના રસથી ભરેલો ઘડો મુકી, તેમાં ગાયની કલ્પના

કરવી અને તેના ચોથા ભાગમાં વાછરડાની, પછી સોનાનાં શૂંગ ચાંદીના ખુરો અને રત્નજડિત દોર બનાવી તે પ્રામ્હણુ ને આપે—

વળી આગળ ૧૦૨માં અધ્યાયમાં—“ શુકધેનુંતું વર્ણુન છે ” વળી આગળ ૧૦૩ મા અધ્યાયમાં—શકરાધેનું (શાકરની ગાયનું) વર્ણુન છે. વિધિ ઉપર પ્રમાણુ છે છતાં વિશેષ એ છે કે—કોઈ જગોપર તો ગાયની આંખો ખરા મોતીની લગાવીને તે પ્રામ્હણુને આપવી. ”

એજ પ્રમાણુ—અધ્યાય ૧૦૪ થી તે ૧૧૨ મા અધ્યાય સુધી—પ્રાક્ષણુને ફલાણી વસ્તુ આપવી, અને ફલાણી વસ્તુ આપવી, એમ અનેક પ્રકારનાં દાન આપવાનું બતાવીને છેવટે તેના ફલમાં સ્વર્ગનાં સુખજ બતાવી દીધાં છે.

પરન્તુ આગળ બતાવેલા અધ્યાય ૧૧૬ માના શ્લોક ૧૨ થી ૧૮ મા સુધીમાં જે ભાવાર્થ છે તે જુવો જે જે ભગવાન વરાહજીને પ્રિય છે તેને હું લઈશ.

ભગવાન વરાહજીને શું શું પ્રિય છે ? તે બતાવે છે—હરણુનું માંસ, બકરાનું માંસ, શશલાનું માંસ, અને પશુઓનું માંસ, માત્ર પશુઓમાં લેંસનું માંસ વર્જનું. “ પછી લાવક, બટોરાં, કપિંજલ એ બધા અને બીજા પણુ હજારો મારા કર્મમાં યોગ્ય છે તે મેં કથન કરીને બતાવ્યાં છે, માટે મારા કથનનો સાર જાનીને તે પ્રમાણુ કર્મ કરે ઇત્યાદિ. ”

સત્જનનો ? આ પુરાણુકારો કેવી અઘમ દશામાં લઈ જઈને મુકે છે ? લોકોના ધનથી તૃપ્ત ન થતા, બીજા હજારો જીવોના પ્રાણુ લેવડાવી પોતે તૃપ્ત થવા માગે છે. વિષ્ણુ ભગવાનના અવતારરૂપે વરાહને કહ્યું, તેમને પણુ સર્વ જીવોના માંસ ભક્ષી બતાવે છે ? આવા પ્રકારના પુરાણુકારોના લેખોમાં કેટલી યોગ્યતા અને કયા પ્રકારનો ધર્મ ? તેનો વિચાર કરવાને અમારી પાસે પૂરતા શબ્દોજ નથી. માટે વાંચકોએ પોતાનો મેળેજ વિચાર કરી લેવો. ઇત્યલ વિસ્તરેણુ.

“ ઇતિ. (૧) નાના પ્રકારની ગાયોનું દાન અને તેનાં ફલ, ફલનું વર્ણુન વરાહપુરાણુ અધ્યાય ૯૬ થી ૧૦૦ માં, ૧૦૧ માં, ૧૦૨ માં, ૧૦૩ માં, ૧૦૪ માં અને ૧૧૨ માં, ૧૧૬ માં તેનો વિચાર ખડ બોલે પ્રકરણુ ૮ મું. ”

પ્રકરણ ૯ મું.

પ્રામ્હાદિકથી પેદા થએલા મનાવી, સર્વ સત્તાનો હક સ્થાપનાર પ્રામ્હણો.

(૧) પ્રમ્હા વિષ્ણુ અને મહાદેવે નિર્માણ કરેલા અઢાર હજાર પ્રામ્હણ.

સ્કંદપુરાણ. ત્રીજો પ્રામ્હખંડ-તેનો બીજો ભાગ. અધ્યાય ૫ માં. પત્ર ૧૧૩ થી બુવો.

ધર્માર્ણ્યેષુ યે જાતા બ્રાહ્મણાઃ શુદ્ધવંશજાઃ અષ્ટાદશસહસ્રા શ્ચ
કાઽજેશ્ચ વિનિર્મિતાઃ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—ધર્માર્ણ્ય ક્ષેત્રમાં જે અઢાર હજાર પ્રામ્હણો શુદ્ધવંશથી પેદા થએલા છે તે (કાઽજેશ્ચ) ક-પ્રમ્હા, અજ-વિષ્ણુ, અને ઇશ-મહાદેવ એ ત્રણે દેવોએ મલીને વિનિર્માણ કરેલા છે. ॥૨॥

એ ત્રણ દેવો કયા કાળમાં લેગા થએલા અને કયા કાળમાં એ અઢાર હજાર પ્રામ્હણોને નિર્માણ કરેલા હશે ? એટલો વિચાર કરવા જેવો છે.

સદાચારાઃ પવિત્રાશ્ચ બ્રાહ્મણા બ્રહ્મવિત્તમાઃ તેષાંદર્શનમાત્રેણ
મહાપાપૈર્ધિમુચ્યતે ॥૩॥

ભાવાર્થ—તે ત્રણે દેવોએ મળીને નિર્માણ કરેલા-પ્રામ્હણો સદાચાર-વાળા પવિત્ર અને પ્રમ્હજ્ઞાનને બાણવાનાળા છે. તેમનાં દર્શન કરવા માત્રથી પણ ભક્તજનો મહાપાપથી છુટી બચ છે. ॥૩॥

આમાં જરા મારા વિચારો-પ્રથમ પ્રશ્નનો, કે વિષ્ણુનો, અથવા મહાદેવ-નોજ ખરો પત્તો-નથી વેદોમાં, કે નથો પુરાણોમાં, તો પછી તે ત્રણે દેવોએ મળી અઢાર હજાર પ્રામ્હણોને કયે ઠેકાણે બનાવ્યા ? અરે ભાગ્યશાળીઓ ? કિંચિત્ માત્ર પણ જો સત્ય લખ્યું હોત તો શું તમારી પૂજ્યતા ઘટી જતી ? આવું તદ્દન અયોગ્ય લખતાં તમારી કલમ કેવી રીતે ચાલી ? અમારું હૃદય તો તેવા અયોગ્ય લેખો જોતાં સ્વાભાવિક રીતેજ કંપી ઉઠે છે. ન બાણે આવા પાંડિતોના હૃદય કેવી રીતના ઘડાયાં હશે ?

(૨) સર્વ દેવોના દેવ કોણ ? તો કે પ્રામ્હણ.

શંકાકોષ, શંકા ૩૪૬ પૃ. ૫૦ માં.

દેવાધીનં જગત્ સર્વં મંષાધીનાઞ્ચ દેવતા.

તે મંત્રા બ્રાહ્મણાધીના સ્તસ્માત્ બ્રાહ્મણ દૈવતં ॥ ૧ ॥

સાવાર્થ—આ બધું જગત્ દેવતાઓના આધીનમાં (વશમાં) છે. (વેદોના મુખ્ય દેવો—સૂર્ય, અગ્નિ અને વાયુ એ ત્રણ છે. બાકીના ઈંદ્ર, વરુણ, યમ આદિ બીજા પણ દેવતાઓ છે. પુરાણોના મુખ્ય દેવો બ્રમ્હા વિષ્ણુ અને મહાદેવ છે. બાકીના ગણેશજી, હનુમાન, ભૈરવ આદિ છે.) અને આ બધું જગત્ તેમના આધીનમાં (વશમાં) બતાવેલું હોય એમ સમજાય છે. હવે આ બધા મંત્રાધીન (મંત્રના વશમાં) બતાવેલા હોય ? અને આ બધા મંત્રોની રચના કરવી અને બધાએ દેવતાઓને યોલાવવા તે બધું બ્રાહ્મણોનોના આધીનમાં (વશમાં) જણાવેલું હોય ? તે કારણથી બધાએ દેવોના દેવ બ્રાહ્મણને જણાવેલા હશે ? વળી પુરાણોમાં ઘણું એક ઠેકાણે એવું પણ જણાવવામાં આવેલું છે કે પુરાણવાચક બ્રાહ્મણની પુબ્ધ કરવાથી બ્રમ્હાદિક દેવો પૂજાઈ જાય છે અને સંતુષ્ટમાન થઈ જાય છે તે આ શ્લોકના પ્રમાણથી લખાયું હોય ? વળી બ્રાહ્મણોના રચેલા શાસ્ત્રોમાં જે પ્રમાણે લખાયું હોય તે પ્રમાણે માની લેવું પણ કોઈએ તર્ક કરવી નહિ. કેમકે જે બ્રાહ્મણોએ દેવોને વશ કરેલા છે તેમના આગળ બીજા શા હિસાબમાં ? જીવો—પુષ્કરજીમાં બ્રમ્હાએ બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કર્યો ત્યારે બ્રમ્હાને યજ્ઞ કરવાની રબ્ધ મળી હતી ? યુષ્ધિરના યજ્ઞમાં—કૃષ્ણ ભગવાને બ્રાહ્મણના પગ ધોયા હતા એમ જણાવેલું છે અને વળી બ્રાહ્મણોએ શાપ આપીને મહાદેવજીનું લિંગ તોડ્યું હતું તે પણ પ્રસિદ્ધજ છે. આવા આવા પ્રકારના બધા લેખો જોતાં બ્રાહ્મણોની સત્તા આગળ દેવોની સત્તા કાંઈજ ન હતી તે પણ આ શ્લોકથી સમજાય છે.

(૩) સર્વજીવોમાં શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૧ લો શ્લોક. ૬૫-૬૬ પત્ર ૩૮ (મ. મી. પૃ. ૧૭૪)

“ જે બ્રાહ્મણના મુખમાં બેસીને દેવતાઓ હવ્ય (હોમની વસ્તુઓ) અને પિતરો કવ્ય (શ્રાદ્ધનું લોજન) સદા ખાઈ રહ્યા છે. તે બ્રાહ્મણથી અધિક (મોટો) હનીયામાં બીજો પ્રાણી કોણ છે ? અર્થાત્ તપસ્વી પણ બ્રાહ્મણથી મોટો નથી. ૬૫ સ્થાવર જીવોમાં—જંગમ (ચાલતા હાલતા) જીવો શ્રેષ્ઠ છે. ચાલતા હાલતા જીવોમાં બુદ્ધિવાળા જીવો શ્રેષ્ઠ છે, અને બુદ્ધિવાળા જીવોમાં મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ છે. અને મનુષ્યોમાં બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ છે. ૬૬.

પુરાણોના કે સ્મૃત્તિઓના લેખકો કદાચ બ્રાહ્મ પ્રવૃત્તિથી જોતાં શ્રેષ્ઠ દેખાતા હશે પરંતુ તેમના લેખે જોતાં તેમના અન્તરની પ્રવૃત્તિ શ્રેષ્ઠ હતી એમ કબૂલ કરતાં આપણું મન જરૂર અટકશે.

(૪) બ્રાહ્મણો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો દેશ અપવિત્ર.

ભાગવત-સ્કંધ ૧૧ મો જીવો—(શં. ૪૬૧ પૃ. ૭૫)

“ બ્રાહ્મણો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો જે દેશ હોય તે અત્યંત અપવિત્ર છે. શું આ સત્ય છે ? પવિત્રનો નામ હિંદુસ્તાનજ કે જ્યાં અસંખ્ય બ્રાહ્મણો નામ ધારી પણ છે. શું આવા વાક્ય સ્વર્થી ન કહેવાય ? ”

(૫) ત્રણે લોકનો નાશ કરતાં ઋગ્વેદીને પાપ ન લાગે.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૧૧ મો, શ્લોક ૨૬૧ માં (મ. મી. પૃ. ૧૮૦)

“ આ ત્રણે લોકનો નાશ કરે, અને ઝમે તેનું અન્ન ખાય તોપણ ઋગ્વેદને ધારણ કરવાવાળા બ્રાહ્મણને જરાપણ પાપ લાગે નહિ. ”

દેવતાઓ હવ્ય લઈને, અને પિતરો હવ્ય લઈને ગુલામ બન્યા. તેવા બ્રાહ્મણથીજ બીજો કોઈ મોટો નથી તો પછી ઋગ્વેદના પાઠથી બીજો કોઈ મોટો શેનો હોય ? જૈન સિદ્ધાંત તો એમજ કહે છે કે આડે સર્વજ્ઞ તીર્થંકર થવાના હોય તો પણ કરેલા કર્મને ભોગવ્યા વિના તો થાયજ નહિ. આમાં ઉદાહરણ જમ-ઝહેર ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીનુંજ બશ છે.

(૬) ઝમે તેવા પાપી બ્રાહ્મણનો દંડ કરવો નહિ.

મનુસ્મૃતિ. અધ્યાય. ૮. મો. શ્લોક. ૩૭૬, ૩૮૦, ૩૮૧, (મ. મી. પૃ. ૧૭૬)

“ બ્રાહ્મણનો પ્રાણાંત દંડ કરવાનો હોય તો તેનું માથું મુંડાવી નાંખવું. પ્રાણાંત દંડ બીજી ત્રણ જાતીઓનો થાય પણ બ્રાહ્મણનો દંડ તેવો થાય નહિ. ૩૭૬ ॥ કદાચ બધાએ પ્રકારથી બ્રાહ્મણ પાપી હોય તોપણ તેને એક ક્ષત

પ્રકરણ ૯ મું. દેવ દાનવોથી પણ પ્રામ્હણો મોટી સત્તાવાળા. ૩૫

માત્ર પણ ન કરતાં તેનું ધન હોય તે તેણે આપી દઈને રાત્રી પોતાના દેશથી બહાર કાઢી મૂકે ૩૮૦ ॥ પ્રામ્હણને મારવાથી અધિક પાપ પૃથ્વી ઉપર બીજું કોઈ નથી. તે કારણથી સંપૂર્ણ પાપોના કરવાવાળા પ્રામ્હણને પણ મારવાનો વિચાર રાત્રી મનથી પણ કરે નહિં ૩૮૧ ॥

(૭) પ્રામ્હણ ઉપર કોપ કરવો નહિ, કરનારનો નાશ થાય છે.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય. ૬ મો. શ્લોક ૩૧૩, ૩૧૪. (મ. મી. પૃ. ૧૭૮)

“ પ્રામ્હણથી ગમે તેટલી આપદા થઈ હોય તો પણ રાત્રી પ્રામ્હણને કોપ ન કરાવે. કેમકે કોપાયમ્મન થએલો પ્રામ્હણ બલ અને વાહનની સાથે નાશ કરે છે. જીવોકે પ્રામ્હણના કોપથી—અગ્નિને સર્વભક્ષી, સમુદ્રને અપેય, અને ચંદ્રમાને ક્ષિણ, થવું પડયું. માટે પ્રામ્હણને કોપ કરાવી કેવળ વાશને પ્રાપ્ત નથી થયો ? ૩૧૩, ૩૧૪,

સન્નિવનનો ? આપણે પ્રામ્હણોના શાસ્ત્રોને માન આપીને વિચાર કરીએ તો પણ—અગ્નિ, સર્વ ભક્ષી, સમુદ્ર અપેય, અને ચંદ્રમાની હાનિ વૃદ્ધિ. એ બધું પ્રમ્હાદિકનું કરેલું મનવું કે પ્રામ્હણોનું ? આતો લોકોને ડરાવીને કેવળ સ્વેચ્છાચારે વર્તવાનું જણાવ્યું હોય એમ જણાય છે બાકી આમાં તરવ શો છે. ?

(૮) પંડિત કે મૂર્ખ પ્રામ્હણ વિના બીજો કોઈ પૂજ્ય નથી.

મનુસ્મૃતિ. અધ્યાય. ૬ મો. શ્લોક. ૩૧૭ થી ૧૬ (મ. મી. પૃ. ૧૭૯)

“ શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી સ્થાપન કરેલો કે નહિ સ્થાપન કરેલો પણ અગ્નિ મોટો દેવ છે. તે પ્રમાણે પંડિત કે મૂર્ખ, પ્રામ્હણ દેવતા રૂપનાજ છે. તેથી કોઈ પણ પ્રકારથી પ્રામ્હણની અવજા ન કરવી જોઈએ. ૩૧૭ । તેજસ્વી અગ્નિ મુઠ્ઠાને બાળતાં પણ દૂષિત થતો નથી. અને તે અગ્નિ પાછો યજ્ઞમાં આવેલી વૃદ્ધિનેજ પામે છે. ૩૧૮ । તે પ્રમાણે ગમે તેવું અકાર્ય કરવાવાળો પ્રામ્હણ તો પણ તે પૂજ્યજ છે. કારણકે પ્રામ્હણ છે તે પરમ દેવતા છે. ૩૧૯ । ”

ખરા પ્રમ્હતત્વને પ્રાપ્ત થએલો અકાર્ય કરેજ નહિ. અગર કરે તો તે ખરો પ્રામ્હણજ નહિ. બાકી અકાર્યના યોગથી તો પ્રમ્હાને પણ વારંવાર શાપિત થવું પડયું છે. તો પછી નામધારી પ્રામ્હણ તે કયા હિંસાબનો ? માટે આ લખાણજ પક્ષપાતવાળું યોગ્ય નથી.

(૯) શ્રુતિ સ્મૃતિથી બહારનાં વ્રતધારીઓને કાઢી મુકે.
મનુસ્મૃતિ. અધ્યાય. ૯ મો. શ્લોક ૨૨૫ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૭૭)

“ દૂત, (જુવા) આદિ ખેડવાવાળા, કિતવ (ધુર્ત), નર્તક, અને
ગાવાવાળા, પાખંડીઓ વેદના વિરોધીઓ, વિકર્મ સ્થિત એટલે-શ્રુતિ સ્મૃતિથી
બહારના વ્રતોને ધરવાવાળા, મદિરાના પીવાવાળા, એ બધાઓને રાજા પોતાના
નગરમાંથી બહાર કાઢી મુકે. ૨૨૫

આમાં જે બોલ-જે આપણે દેવી ભગવતના ૧૮ મા અધ્યાયવાળા
શુકદેવજીના કથનનો વિચાર કરીએ ત્યારે તો-જીવ હિંસા, મદિરાપાન, જુઆ
ખેડવાદિક વેદાદિકની શ્રુતિઓથી શરૂ થતું જણાય છે, તો પછી
તેવી પ્રવૃત્તિઓના વિરોધીઓને વેદાદિકના વિરોધીઓ કેવીરીતે ગણવા ? અમારું
માન્યું છે કે-શ્રુતિ સ્મૃતિમાં લખાયેલા હિંસાદિક પાપોથી છુટી બીજાઓને
છોડાવનારાઓ શ્રુતિ સ્મૃતિના વિરોધીઓજ નથી. માત્ર જે વેદનો આશ્રય
બતાવી અનીતિમાં આવી બીજાઓને ચલાવનારા છે તેમનેજ શ્રુતિ સ્મૃતિના
વિરોધીઓ ગણીએ તો તે અયોગ્ય ન ગણાય ?

પ્રામ્હાદિકથી પેદા થયેલા મનાવી સર્વ સત્તાનો હક સ્થાપનારા પ્રામ્હ-
જોનો કલમો ૯ થી વિચાર—

(૧) પ્રામ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવે નિર્માણ કરેલા અઢાર હજાર
પ્રામ્હજો, રકંઠ. પુ ૦

(૨) સર્વ દેવોના દેવ કોણ ? તો કે પ્રામ્હજી, શંકા. ૩૪૬

(૩) સર્વ જીવોમાં શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ પ્રામ્હજી. મનુ ૦

(૪) પ્રામ્હજો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો દેશ અપવિત્ર, ભાગ ૦

(૫) ત્રણ લોકનો નાશ કરતાં ઋગવેદીને પાપ ન લાગે, મનુ ૦

(૬) ગમે તેવા પાપી પ્રામ્હજીનો પ્રાણાંત દંડ કરવો નહિ, મનુ ૦

(૭) પ્રામ્હજી ઉપર કોપ કરવો નહિ, કરનારનો નાશ થાય છે, મનુ ૦

(૮) પંડિત કે મૂર્ખ પ્રામ્હજી વિના બીજો કોઈ પૂજ્ય નથી, મનુ ૦

(૯) શ્રુતિ સ્મૃતિથી બહારના વ્રતધારીઓને કાઢી મુકે, મનુ ૦

પ્રામ્હજી સત્તાના સંબંધની કલમો નવના વિચારોનું ખંડ બીજે.
પ્રકરણ ૯ મું. ॥ સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

(૧) પુરાણના સાંભલનારને—યમે પૃથ્વિ બ્રહ્મલોકમાં પુહચાડ્યો.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૨૩ મો. શ્લોક ૪૪થી (મ. મી. પૃ. ૬૭)

“ એક મનુષ્ય પુરાણની પાસે ધર્મ સાંભળવાને આવ્યો. પછી શ્રદ્ધા ભક્તિથી પુરાણને પ્રદક્ષિણા દઈને એક માસા સોનું આપ્યું. રસ પાત્રના દાનથી વિમાનમાં બેસીને ધર્મ રાજની સભામાં ગયો. ધર્મ રાજએ તેનું પૂજન કરીને બ્રહ્મલોકમાં મોકલ્યો, અને દેવર્ષિ સનતકુમારને કહ્યું કે—જેને શ્રદ્ધા ભક્તિથી પુરાણના વાંચવાવાળાની પૂજા કરી તેને—અમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવને પૂજ્યા. અને જે શ્રાદ્ધમાં ઉત્તમ ભક્ત ભોજનથી પૂજે છે તેનાથી તો હું પંદર વર્ષ સુધી પૂજિત રહું છું, અને જે સત્કારથી ભોજન કરાવે છે તેનાથી તો હું બસો વર્ષ સુધી તૃપ્તિ પામું છું, એટલુંજ નહિ પણ સંપૂર્ણ દેવતાઓ અને સર્વ ઈંદ્રો પણ પ્રીતિવાળાજ થઈ જાય છે. હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! કયાનો કહેવાવાળો તે સાક્ષાત્ અમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવાના સ્વરૂપ વાળોજ હોય છે ? તેથી તેની પ્રસન્નતાથી બધા દેવો પ્રસન્ન થઈ જાય છે તેમાં કોઈપણ પ્રકારનો સંદેહજ નથી ? ઇત્યાદિ.”

આમાં જરા વિચાર—“ એક માસા સોનું પુરાણને મળ્યું તો તે ઠીક, પણ વિમાન આવ્યું તે શું પુરાણની ચિકી જવાથી ? કદાચ વિમાનમાં બેસતાં પુરાણીએ જોયો હોય ? પણ ધર્મરાજએ પૃથ્વિ બ્રહ્મલોકમાં મોકલ્યો. તે અને પછી સનતકુમારના સાધની વાતો પુરાણીએ કેવી રીતે જાણી ? કેમકે અતીંદ્રિય વસ્તુનું જ્ઞાન તો અમ્હાદિક દેવોને પણ ન હતું, તો પછી પુરાણીને કયાંથી ? માટે આ બધું વિચારી જોતાં જરૂર કોઈ ચાલતા સર્વજ્ઞના ધર્મથી વિપરીત પંડિત માનીઓએ અસત્ કલ્પનાઓ કરી આ પુરાણ ધર્મ ઉલ્લો કર્યો હોય ? ધર્મના બહાને પુરાણીઓ મોજમબહ ઉડાવે અને ધર્મરાજને વગર પૈસે લોકોની ઠાઠમાઠ કરવી પડે ? એટલુંજ નહિ પણ બેસો વર્ષ સુધી બાધા પીધા વગર ઓંઘ્યાં કરીનેજ બેસી રહેવું પડે ? આવા લેખો શું જ્ઞાનીઓના છે ? આગળતો વાંચકો જે વિચાર કરે તે ખરો ?

(૨) આગળ પાછળની દશ પેઢીને તારનાર પુરાણિક ગુરૂ.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૨૨ મો. શ્લોક. ૫૦ થી (મ. મી. પૃ. ૬૪)

બધાએ લોકોને બોધ કરવાવાળો તે ગુરૂ હોય છે. તેથી તે પૂજ્યનો પણ પૂજ્ય છે, તેમાં પણ પુરાણોનો જાણવાવાળો તે સર્વ પાત્રોમાં શ્રેષ્ઠ છે (૫૦) નરકાદિકમાં પડતા જીવોને ધારણ કરે છે તેથી તે પાત્ર છે-તેમને ધન, ધાન્ય, સોનું, નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો આપે છે તે પરમગતિમાં જાય છે. અને ગાય, રથ, ભોંસ, હાથીઓ ઘોડાઓ જે શ્રેષ્ઠ પ્રામુહ્યુને આપે છે તેના પુણ્યનું ફળ સાંભળેા અક્ષય અને સંપૂર્ણ કામનાઓને પ્રાપ્ત કરી અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને મેળવે છે ૫૧ । ૫૨ । ૫૩ । અને જે ખેડેલી, અથવા ફળવાળી પૃથ્વીનું દાન કરે છે તે પોતાના પૂર્વના દશવંશ અને આગળના દશ વંશને સંસાર સમુદ્રથી તારે છે. (૫૪) ”

આમાં અમારા જે બોલ-સંસાર મસુદ્રથી તારનાર ગુરૂ હોય છે પણ તે ત્યાગવૃત્તિવાળો હોય તોજ તારી શકે છે. બાકી પુરાણોનો જાણ લોભી ગુરૂ તારી શકે નહિ. કારણ પ્રથમ તો પુરાણોના વિષયોજ વિશ્વાસને પાત્ર નથી, તો પછી તેના સંભળાવનાર વિશ્વાસના પાત્ર કેવી રીતે ? જીવો અમારો આ બધો પૂર્વનો લેખ આમાં સત્યતા કેટલી છે. ?

વળી વિચારવાનું કે-આગળના દશવંશને તારનારમાની લઈએ પરન્તુ પાછળના દશ વંશને તારનાર પુરાણિક ગુરૂ કેવી રીતે ? ॥

(૩) અતકપુત્રને લઈ જનાર યમ. પ્રામુહ્યુના શાપથી નિઃ પુત્રીઓ.

સ્કંદપુરાણ. ખંડ. છઠી. અધ્યાય. ૧૩૯ મો. પત્ર ૧૫૫ થી શ્લોક. ૬૪ નો કિંચિત્ સાર—

“ એક ઉપાધ્યાયને કૃદ્ધપણે પુત્ર થયો. પાંચમે વર્ષે મરણ પામ્યો. પોતાના પુત્રને ધર્મરાજના ઘરમાં જોયો. પછી તે પ્રામુહ્યુ યમ રાજાને શાપ આપ્યો કે-તે, મને અપુત્રીયો કર્યો, જા તું પણ તે વિનાનોજ થઈશ. યમે પ્રમુહાને કહ્યું કે-હું તમારો અધિકાર રાખીશ નહિ. પહેલે માંડવ્યના શાપથી હું શદ્ર થયો અને આ વખતે પુત્ર વિનાનો થયો.

બ્રહ્મને ઇંદ્રે કહ્યું—આમાં યમનો શો વાંક ? બ્રહ્મા રાંક થઈને બોલ્યા કે બ્રહ્મ શાપ મારાથી ન ફેરવાય ? પછી બ્રહ્માએ—રેગોને બોલાવીને કહ્યું કે યમ મોકલે ત્યાં તમારે જવું. યમને કહ્યું કે ગતાયુની પાસે રેગોને મોકલવા એટલે હે યમ ! તમારે માથે અપવાદ ચઢશે નહિ. યમે રેગોને કહ્યું કે—ચિત્ર-ગુપ્તને પુછીને તમારે પૃથ્વી ઉપર જવું ! પણ હાટકેશ્વરમાં જવું નહિ. યમ બ્રાહ્મણ રૂપે તે પુત્રને લઈને હાટકેશ્વરમાં ગયો, જીવતા પુત્રને જોઈને બ્રાહ્મણે કહ્યું કે જ્યાંથી કોઈ પાછું આવતું નથી ત્યાંથી તું કેવી રીતે આવ્યો ? અને આ બ્રાહ્મણ કોણ છે ? પુત્રે કહ્યું કે—આ યમ રાજા છે, તેને શાપથી મુક્ત કરો ! પછી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે—હુઃખથી નીકળેલું વચન જુદું નહિ થાય, તેથી દેવયોનિમાં પુત્ર નહિ થાય—મનુષ્યમાં થશે. ઇત્યાદિ.”

આ સ્કંદ. પું. લેખને જરા વિચારીએ—મરણ પામેલા પોતાના પુત્રને ધર્મરાજના ઘરમાં બ્રાહ્મણે જોયો. તો તે કયા સ્વરૂપથી જોયેલો માનવો ? તે બ્રાહ્મણે યમરાજાને અપુત્રીયાનો શાપ આપ્યો. યમે બ્રહ્મને કહ્યું કે હું તમારા અધિકારથી માંડવ્યના શાપથી શુદ્ધ થયો અને આ વળતે પુત્ર વિનાનો થયો. ઇંદ્રે બ્રહ્મને કહ્યું યમનો શો વાંક ? બ્રહ્મા રાંક થઈને બોલ્યા કે—બ્રહ્મશાપ મારાથી ન ફેરવાય. આ બધી વાતોમાં ખરી વાત કયી ? છેવટે યમ પુત્રને પાછો સોંપી શાપ મુક્ત થવા તે બ્રાહ્મણ પાસે આવ્યો. બ્રાહ્મણે પોતાના પુત્રને પાછો લઈને યમને કહ્યું કે—તને દેવયોનિમાં પુત્ર નહિ થાય પણ મનુષ્યયોનિમાં થશે. એ કયા જ્ઞાનથી કહીને બતાવ્યું માનવું ? અને આ બધી વાતોમાં કઈ વાતને સત્ય માનવી. ?

(૪) બ્રાહ્મણોના નમસ્કારથી સૂર્યનો પ્રકાશ અને કોષથી જગત ભસ્મ.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૧૩૯ બ્રાહ્મણોના નમસ્કારને લીધે સૂર્ય પ્રકાશે છે એમ વનપર્વમાં કહ્યું છે. અને તે કોષાચમાન થાય તો સર્વ જગત ભસ્મ કરી નાખે એવું અનુશાસન પર્વમાં કહ્યું છે.

આમાં પણ જરા વિચારવાનું કે—બ્રાહ્મણે યમ રાજાને શાપ આપી નિપુત્રીઆ કરી નાખ્યો ત્યારે બ્રહ્માએ રાંકડાપણું બતાવ્યું પણ યત કિંચિત ન્યાય કરવા સમર્થ ન થયા. બ્રાહ્મણોના આગળથી બ્રહ્માની સત્તા કયાં ચાલી જતી હશે ? અરે ! યમ રાજા પણ ડર્યો અને પુત્રને પાછો સોંપી શાપથી મુક્ત

થવાને તેની પાસે આવ્યો તો પછી કોપાયમાન થએલો પ્રામ્હણુ બધા જયતને ભરમ કરી નાખે તો તે વખતે પ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવો મોટામાં મોટા હોવા છતાં આમાંનો કયો દેવ આ દુનિયાની રક્ષા કરી શકે તેવો છે ? જ્યારે પ્રમ્હાદિક દેવો એક પ્રામ્હણુ માત્રથી નિઃસત્વ થઈ બેસે ત્યારે બીજા પક્ષપાત રહિત દેવોના શરણે જવાનું અમારે રહે કે નહિ ?

પક્ષતાતી દેવોને અમો દૂરથીજ નમસ્કાર કરવાના ?

ઇતિ પ્રામ્હણોની સત્તાના સંબંધે ફરીથી કલમો ચારનો વિચાર—

(૧) પુરાણ સાંભળનારને યમે પણ પૂછને પ્રમ્હલોકમાં પુહચતો કર્યો, શિવ પુ. ૧

(૨) આગળ પાછળની દશ પેઢીને તારનાર પુરાણિક ગુરૂ, શિવ. પુ. ૧

(૩) મૃતકપુત્રને લઈ જનાર યમ, પ્રામ્હણુના શાપથી નિઃપુત્રીયો થયો. શિવ. પુ. ૧

(૪) પ્રામ્હણોના નમસ્કારથી સૂર્યનો પ્રકાશ અને તેના કીધથી જગત ભરમ, અનુશાસન પર્વ. ૧

એમ ફરીથી પ્રામ્હણોની સત્તાના સંબંધે કલમો ચારનો વિચાર. ખંડ. બીજો પ્રકરણ ૧૦ મું. ૧૧

કલમ ૧૦ થી આશ્ચર્યક જનક પુરાણકારોની વાતો.

પ્રકરણ ૧૧ મું

(૧) સૂર્યની સ્ત્રી થોડી થઈ, સૂર્ય થોડો થઈ પાછળ ગયા.

(શં. ૬૯ થી ૭૧ પૃ. ૧૦ મું) ભાગવત અને માકંડેય.

“સૂર્યની સ્ત્રીએ—છાયારૂપ સ્ત્રીને ઘરમાં રાખી પોતે થોડી બનીને વનમાં ગઈ. શું આ સંભવિત છે ? (૬૯)

“જ્યારે સૂર્યને બળર પડી કે મારી સ્ત્રી થોડી થઈ ગઈ છે તેથી પોતે થોડો થઈ ગયા. શું આ સંભવિત છે ? જો સંભવિત હોય તો પૌરાણિકોના ઘરમાં તે વખતે શાનો પ્રકાશ થયો હશે ? (૭૦)

પુન ! તેજ ઘોડા ઘોડીથી અશ્વિની કુમારની ઉત્પત્તિ થવી શું સંભવિત છે ? (૭૧)

માકંડેય પુરાણ અધ્યાય ૭૫ મો. પત્ર ૧૯૬ માં (મ. ત્રી. પૃ. ૯૫)

“ સૂર્યની સ્ત્રી-ઘોડીનું રૂપ ધરીને તપસ્યા કરવાને યજ્ઞ. સૂર્ય-ઘોડાનું રૂપ ધરીને લોગ કરવાની ઇચ્છા કરી. ઘોડીએ પ્રપુરુષ બાણી મુખ સાસું કયું. એટલે મુખથી ત્રણ મુત્રો પેદા થયા. તેમાંનો એક ઘોડે ચઢેલો, હાથમાં દાલ-તરવાર તથા આણતૂંલ સાથે જનમ્યો. ”

પહેલાના બે અશ્વિન કુમારો વેદમૂલક કરાવવા ‘ નાસ્ત્યૌ ’ શ્રુતિ ઋષીમાં દાખલ કરી અર્થમાં સેદ પડતાં આસ્કાચાર્યે નાસિકાથી ઉત્પન્નને અર્થ કહ્યો.

આ માકંડેય ત્રિજો હથીયાર બધે વધ્યો. એની સેંકડો શ્રુતિઓ વેદોમાં પાછળથી દાખલ થએલી નજરે પડે છે.

(૫) સત્યધૃતિનું વીર્ય, તેના સરથી બે ભાગ, જેનાં કૃપ-કૃપી.

વિષ્ણુપુરાણ અંશ. ૪ થો. અધ્યાય. ૧૯ મો. પત્ર. ૩૭ મું. (મ. ત્રી. ૧૭૦)

“ અપ્સરાઓને જોવાથી સત્યધૃતિનું વીર્ય નીકળીને એક સરના ઉપર પડવાથી તેના બે ભાગ થઈ ગયા. તેથી એક તરફ છોકરો અને બીજી તરફ છોકરી પેદા થઈ ગયાં. ત્યાં શીકાર કરવાને આવેલા શતધનુ રાવને દયા ઉત્પન્ન થવાથી તે બન્નેને મોતાના સરમાં લઈ જઈને- ‘ કૃપ, અને કૃપી ’ નામ રાખ્યું જે કૃપી હતી તે દ્રોણાચાર્યની સ્ત્રી થઈ. તેણીએ અશ્વસ્થામા નામનો પુત્ર પેદા કર્યો. ઇત્યાદિ ”

સજ્જનો ? પુરાણકારોએ-પ્રદ્યાદિક દેવોના માટે તેમજ મોટા મોટા ઋષિઓના સંબંધે તદ્દન અયોગ્ય અને અનુચિત વાતો જે લખીને બતાવી છે તે આપણાથી કબુલ રાખી શકાય તેવી છે ? અમારા વિચાર પ્રમાણે તો જરૂર કોઈ આલતા સત્ય ધર્મથી ચિપરીત થઈને કેટલુંક કલ્પિત ઉભું કયું હોય એમ લાગે છે. આગે તો વાચકોની ધ્યાનમાં આવે તે ખરું.

(૬) દ્રૌપદીએ એક વર માગ્યો. મહાદેવે પાંચ આપ્યા.

મહાભારત.

(શ. ૩૯૩ પૃ. ૫૭)

દ્રૌપદીએ મહાદેવજી પાસે એક પત્તિ માગવો છતાં પંચપતિનું વરદાન આપ્યું બગવાન કેટલા ઉદાર ” પ્રદ્યાદિક ત્રણે દેવો આપસ આપસમાં તો ઘણી

વખતે લડયા. અને દેવ દૈત્યોને લડાવી માર્યા. અને જગે જગોપર વર આપવામાં કેટલા બધા ઉદાર થઇ પડયા. આવા લેખોમાં સત્યપણું કયે કેકાણેથી શોધવું.

(૭) પુરૂષની સ્ત્રી બની, પાછી તેજ સ્ત્રી, પુરૂષ. આગવત.

(શં. ૭૨-૭૩ મી)

“વૈવસ્વત મનુની ઇલા નામે કન્યા, સ્ત્રી મટી પુરૂષ થઇ ગઇ. શું સહિ નિયમ વિરૂદ્ધ થઇ શકે ? કે જેનું પાછળથી—સુદ્રક્ષ નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. (૭૨) પુનઃ સુદ્રક્ષને પુરૂષ મટી સ્ત્રી થઇ જવું. શું સહિ કમ વિરૂદ્ધ નથી ? (૭૩)

(૮) રામના પેટમાં પેશી કાકભુશુંડે જન્મત જોયું.

રામાયણ (બાલકાંડ) (શં. ૧૦૫ પૃ. ૧૪

“ શું કાકભુશુંડનું રામચંદ્રના પેટમાં પેશીને સંપૂર્ણ લોક લોકાન્તર જોવા અને ઘણા દીન પ્રયત્ન પેટમાંજ જમણું કરવું. શું સંભવિત છે કે ? ”

આ કાકભુશુંડની કથા અમોચે રામનો ઇતિહાસ લખતાં કેટલાક વિસ્તારથી આપેલી છે તે જુવો અને વિચાર કરો કે જેથી સત્યાસત્યની ખબર પડે.

(૯) બ્રહ્માની ઇકેતેરમી (૭૧) પેઢીએ સમ. શં. ૧૯ મી. પૃ. ૩ જ્યારે વાલ્મીકી રામાયણના અષ્ટોધ્યા કાંડના લેખાનુસાર—રામચંદ્ર બ્રહ્માની ઇકેતેરમી પેઢીએ છે. તો પૌરાણીઓ કયા કરીને ખતાવશે કે રામચંદ્ર કયા ત્રેતામાં થયા ? અને જ્યારથી સૃષ્ટિ થઈ ત્યારથી આઠમો મન્વંતર હાલ છે કે જેમાં આસરે ૫૦૦ વાર ત્રેતાયુગ આવી ચુક્યા તો કયા ત્રેતામાં રામચંદ્ર થયા ? ”

(૧૦) પરશુરામાવતારે માતાને મારી તે ધર્મ કે અધર્મ ?

રામાયણ. બાલકાંડ (શં. ૧૮ મી. પૃ. ૩)

“ પરશુરામાવતારે પોતાની માતાને મારી નાંખી. આ ધર્મ કે અધર્મ જે આવાં કામ કરે તે શું ઇશ્વર કહી શકાય ? ”

આ પરશુરામ અને રામ એ બન્ને અવતારો એકજ વિષ્ણુના સાથમાં થએલા છે છતાં એક એકને જોઇ મૂઠ જોવા બની ઝોળખી શક્યા નહિ એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? એટલુંજ નહિ પણ એક એકને મારવા તૈયાર થઇ ગયા.

આ લેખ અમારો ખાસ વિચારવા જોવો છે તે જોઇ સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાની લલામણ કરૂં છું.

॥ ઇતિ-(૧) સ્ત્રી થોડી, સૂર્ય થોડા થઈ પાછળ વનમાં ગયા ત્યાં જે અશ્વિની કુમારોની ઉત્પત્તિ, ભાગવતે ૦ માકુંડેયે થોડા થોડીના ગુપ્તના મેલાપથી ત્રણ પુત્રો તેમાં એક હથીઆર બંધ થોડેસ્વાર. ૧

- (૨) શુક્રની સ્ત્રી સાથે—અંદ્રે કરેલો ભોગ, યુગ થતાં બન્નેમાં ઝગઝગ
- (૩) ગૌતમની સ્ત્રી સાથે ઇંદ્રે કરેલો ભોગ, રામાયણ ૦
- (૪) પૃથ્વીરૂપી ગાયનું ત્રણ જણે ત્રણ વખતે દોહન કર્યું. ભાગ ૦
- (૫) સત્યધૃતિનું વીર્ય, તેના સરથી જે ભાગ, તેના કૃષ્ણ, કૃપી, વિષ્ણુ. પુ. ૦
- (૬) દ્રૌપદીએ એક વર માગ્યો, મહાદેવે પાંચ આપ્યા, ભારત ૦
- (૭) સ્ત્રીનો પુરુષ થયા પછી તેજ સ્ત્રી થઈ, ભાગ ૦
- (૮) રામના પેટમાં પેસી કાકલશુંડે જગત બેઠું. રામાયણ ૦
- (૯) બ્રહ્માની ૭૧ મી પેઢીએ રામ થયા, રામાયણ ૦
- (૧૦) પરશુરામે માંતાને મારી તે ધર્મ કે અધર્મ? રામા ૦

એમ આશ્ચર્યજનક પુરાણકારોની દૃશ્ય કલ્પમના વિચારોનું—ખંડ બીજો
પ્રકરણ. ૧૧ મું. ૦૥

પ્રકરણ ૧૨ મું.

(૧૧) ઇંદ્રને મારવા પૃથુના પુત્રને અત્રિની આજ્ઞા.

શંકાકોષ. શંકા. ૪૪૫. પૃ. ૭૦ મું (ભાગવત)

“અત્રિ ઋષિએ ઇંદ્ર (કે જે દેવતાઓનો સજ્જ મનાય છે તે) ને મારી નાખવા પૃથુના પુત્રને આજ્ઞા કરી શું આ સત્ય છે?”

(૧૨) એક તુંબડીથી સાઠ હબાર પુત્રો પેદા થયા.

રામાયણ અને ભાગવત—(શં ૩૭. પૃ. ૧ હું) એક તુંબડીથી સાઠ હબાર પુત્રોનું પેદા થવું. શું સંભવિત થઈ શકે છે?

(૧૩) વળી-કાશ્યપની દીકરીઓથી-હાથી ઘોડાદિ પેદા થયા.

રામાયણ અને ભાગવતમાં જુવો- (શં. ૪૧ મી. પૃ. ૬ માં.)

કાશ્યપની દીકરીઓથી- હાથી, ઘોડા, ઉંટ, વાઘ, અરુડ, પશુ, પક્ષી, સપ, વૃક્ષ, પુલ, ફલ, ઉત્પન્ન થયાં. શું સંભવ છે ? ”

(૧૪) વળી જુઓ-ગાયતું દોહન કરતાં હાથી, ઘોડા, મકાનાદિક નીકળ્યા-નૃસિંહપુરાણ. અધ્યાય. ૪૬ મો. (શં ૩૬૯. પૃ. ૫૪)

“ એક મુનિએ પોતાની ગાયને દોહી તો તેમાંથી વિવિધ પ્રકારના હાથીઓ, ઘોડાઓનાં રહેવાનાં અને મનુષ્યોના રહેવાનાં મકાન, રાજ્યોને યોગ્ય બહુ જાતનાં-વનઆદિ નીકળ્યાં. શું સંભવિત છે કે ? ”

(૧૫) વળી જુવો-મહાદેવે અંજનીના કાનમાં વીર્ય પુકયું. હતુંમાન પેદા થયા-ભાગવત (શં. ૬૧. પૃ. ૧૩)

“ મહાદેવે અંજનીના કાનમાં વીર્યનું પુકવું અને તેથી હતુંમાનનું પેદા થવું. શું આવી શીઘ્રસુદી પેણ મહાદેવ બ્રહ્મતા હતા કે ? ”

(૧૬) વળી જુવો. પુત્રનું બલીદાન ન આપવાથી હરિશ્ચંદ્ર જલાદેરી થયા.—ભાગવત—(શં. ૬૪. પૃ. ૧૦)

“ હરિશ્ચંદ્રે પ્રથમ પુત્રનું બલીદાન આપવાનું કહેલું પુનઃ બલીદાન ન આપવાથી જલોદરથી પ્રસીત થવું. શું સંભવિત છે કે ? ”

(૧૭) વળી જુવો જમીનના ઘડામાંથી સીતાજી નીકળ્યાં. રામાયણ (શં. ૩૨ પૃ. ૫)

“ વૃષ્ણીને ખેડતાં તેની અંદર એક ઘડામાંથી સીતાજીનું નીકળવું શું માનવા લાયક છે ? ”

(૧૮) વળી જીવો-પાર્વતી-પહાડથી પેદા થયાં.

ભાગવત-(શં. ૩૧ પૃ. ૫)

“ પાર્વતીજીનું પહાડથી પેદા થવું શું સંભવિત છે ? ”

(૧૯) વળી જીવો-નારદથી ૬૦ પુત્રો થયા.

ભાગવત-(શં. ૪૬ પૃ. ૭)

“ નારદનું આરૂપમાં ફરી જવું અને તે પછી તેમને ૬૦ પુત્ર પેદા થવા શું આ વાત સંભવિત છે ? ”

(૨૦) વળી જીવો-યમરાજથી તલની ઉત્પત્તિ, આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૧૮ માં-“ તલની ઉત્પત્તિના સંબંધી એક કથા છે તે ઉપરથી તે યમરાજની તપશ્ચર્યને લીધે પેદા થયા એવું દેખાય છે તેથીજ યમ પ્રીત્યર્થે બધા કાર્યમાં શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે. ”

(૨૧) વળી જીવો-પુરાણોના અસ્તિત્વમાં ખરા ધર્મનો લોપ એજ અંચકાર પૃ. ૪૩૨ માં લખે છે કે -

“ પૌરાણિક કાળમાં અનેક ધર્મ ગ્રંથ અસ્તિત્વમાં આવ્યા, તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે લોકોમાં ખરા જ્ઞાનનો લોપ થયો અને સ્વાર્થો લોકોએ તીર્થ મહાત્મ્ય, ક્ષેત્ર મહાત્મ્ય, ધર્મ વિધિ, ઉપપુરાણાત્મક કથાઓ વગેરે ઉત્પન્ન કરીને લોકોને અધમ દશામાં લાવી મુક્યા. ”

આમાં થોડો વિચાર-ખરો ધર્મ એક બાબુ ઉપર તદસ્થરૂપે વિદ્યમાન છે. નષ્ટ નથી થયો. તેનો નિર્ણય કરવાવાળા સુર પંડિતો સામાન્યરૂપે પ્રકાશમાં મુકી રહ્યા છે. અદ્યક્ષો સમજી શકતા નથી સ્વચ્છંદી સ્વાર્થી લોકો બેવા બાબુવા છતાં હાંક પીછેડો કરી રહ્યા છે. તેમના કર્મની વિચિત્રતા સિવાય નોબીજો શો વિચાર કરવો ? તેથી પણ હલકા વિચારના નાસ્તિક જેવા સત્યધર્મને દૂષિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. જીવોના કર્મની ગતિ ઘણા પ્રકારની હોય છે.

(૨૨) સમુદ્રનું મંથન કરતાં પાંચમી વારે ચંદ્ર નીકળ્યો. નૃસિંહપુરાણ (શં. ૩૬૮ પૃ. ૫૪)

“ સમુદ્રનું પાંચમી વાર મંથન કર્યું ત્યારે ચંદ્રમા નીકળ્યો શું આ સત્ય છે ? જો સત્ય હોય તો પાંચ વાર મંથન કરતાં સુધી પૃથ્વી ઉપર ચંદ્ર ન હોતો ? પૌરાણિકો સમુદ્ર મંથનના સંવત અને તિથિ વાર બતાવશે કે ? ”

(૨૩) વળી જુઓ રથના પૈડાથી સમુદ્ર-ભાગવત (શં. ૨ પૃ. ૧)
“ રાજા પ્રિયવ્રતના રથના પૈડાથી સમુદ્રનું બનવું. શું અંભવિત છે ? ”

(૨૪) વળી જુઓ-હનુમાન સૂર્યને ગળી ગયો-રામાયણ (શં. ૧૧. પૃ. ૨) “ હનુમાનનું સૂર્યને ગળી જવું કદી યુક્ત થશે કે ? ”

॥ ઇતિ ॥ (૧૧) ઇંદ્રને મારવા પૃથુના પુત્રને અત્રિની આજ્ઞા, ભાગ ૦
(૧૨) એક તુંબડીથી ૬૦ હજાર પુત્રો પેદા થયા, ભાગ. રામાયણ ૦ (૧૩) કાશ્ય-
પની દીકરીઓથી-હાથી, ઘોડાદિ પેદા થયા, ભાગ. રામા ૦ (૧૪) ગાયનું ઢોહન
કરતાં, હાથી, ઘોડા, મકાનાદિ પેદા થયા, નૃસિંહ પુરાણ (૧૫) મહાદેવે અંજનીના
કાનમાં વીર્ય કુંકયું-હનુમાન પેદા થયા, ભાગ ૦ (૧૬) પુત્રનું બલિદાન ન
આપવાથી હરિશ્ચંદ્ર જલાદેરી થયા. ભાગ ૦

(૧૭) જમીનના ઘડામાંથી સીતાજી નીકળ્યાં, રામા ૦

(૧૮) પાર્વતી પહાડથી પેદા થયા, ભાગ ૦

(૧૯) નારદને ૬૦ પુત્રો પેદા થયા ભાગ ૦

(૨૦) યમરાજાથી તલની ઉત્પત્તિ.

(૨૧) પુરાણની અસ્તિત્વમાં ખરા ધર્મનો લોપ, એ જો આર્યોના
તહેવારો ૦

(૨૨) સમુદ્રનું મંથન કરતાં પાંચમીવારે ચંદ્રમા નીકળ્યો નૃસિંહ પુ ૦

(૨૩) રથના પૈડાનો સમુદ્ર, ભાગ ૦

(૨૪) હનુમાન સૂર્ય ને ગળી ગયો, રામા ૦

એમ આશ્ચર્યજનક કલમ ૧૧ થી ૨૪ ના વિચારવાળું અંક બીજે પ્રકરણ ૧૨ મું ના

પ્રકરણ ૧૩ મું.

(૧) વેદની આજ્ઞા તેજ ધર્મ બાકી અધર્મ.

ભાગવત. સ્કંધ ૬ કો. અધ્યાય ૧ લો. (શં. ૪૭૧. પૃ. ૭૬)

“ જે કરવાને વેદે આજ્ઞા કરેલી છે તે ધર્મ અને જે કરવાની વેદે મનાઈ કરેલી છે તે અધર્મ. ”

આમાં વિચારવાનું કે-જે કરવાની વેદે આજ્ઞા કરી છે તે ધર્મ, એમ એકાન્ત ન કહી શકાય ? કારણ આ આલતા વેદોમાં પ્રાયે ઘણે ઠેકાણે પશુધાતનો ઉપદેશ થએલો છે. તે ધર્મ સ્વરૂપનો છે એમ બધી દુનીયાએ અંગીકાર કરેલો નથી. જો વેદ ધર્મ એકાન્ત સત્ય રૂપનો હોત તો વૈદિક ક્રિયા કાંડને એક ઠેકાણે દાખી મુકવાની જરૂર ન પડતી ? તે સિવાય વૈદિક ધર્મનાજ ઉપનિષદકારો તે હિંસા ધર્મનો અનાદર સૂચવી આત્મિક ધર્મની વાતો પણ ન કરતા ? માટે એટલુંજ કહેવાની જરૂર હતી કે જે કાર્ય કરવાથી સ્વપરના આત્માનો વિકાસ થાય તેજ ખરો ધર્મ છે બાકીનો અધર્મ છે અને સ્વાર્થી લોકોના પ્રયત્નો છે. તે સિવાય વધારે ન કહી શકાય.

(૨) ધર્મના માટે પુરાણે કે અધર્મના માટે ?

મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય. ૨૩૮ માં જુવો—

“ દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવા પશુઓની હિંસા કરવાનું વર્ણન વિસ્તારથી કરેલું છે. ”

વળી આગળ-મત્સ્ય. પુ. ૦ અધ્યાય. ૨૬૦માં—“ ઘરની વાસ્તુક કરાવતાં પણ બલિમાં-માંસ, રૂધિરને ચઢાવવાનું તે યોગ્ય તરીકે બતાવેલું છે. ”

આ બધા લેખોનો સાર એવો જણાય છે કે-બુદ્ધિ બૂત બતાવે, જોશી અહીં પીડા બતાવે, વૈદ્ય કફ પિત્તનો પ્રકોપ બતાવે. તેવી રીતે માંસના લાલચુઓ પશુને હોમવાનું બતાવતા હોય. કદાચ નીચ દેવતાઓ નીચ કાર્ય દેખીને પોતાનું રાજપણું બતાવતા હોય પણ તેથી સિદ્ધી શી ? પણ ઉત્તમ પુરૂષોથી આવા નિંદક કાર્ય થઈ શકે નહિ અને તે આવા નિંદક કાર્યમાં સમ્મતિ પણ આપી શકે નહિ. એમ અમારું માનવું થાય છે.

(૩) દેવોએ પુરાણ કથાથી સંતોષ; તેવો યજ્ઞોથી નથી. શિવપુરાણ ધર્મસંહિતા, અધ્યાય. ૨૨ મો. શ્લો. ૫૫ થી ૬૧. (મ. મી પૃ. ૬૫)

“ દેવતાઓ—બલિ, પુષ્પની પુળ યુક્ત પુરાણાદિક પુસ્તકના વાંચનથી જેવી રીતે સંતોષ પામે છે તેવી રીતે નાટકના જેવા યજ્ઞોથી સંતોષ પામતા નથી. માટે વિષ્ણુના કે શિવના મંદિરમાં અથવા સૂર્યના મંદિરમાં જે પુરાણોની કથા વંચાવે છે તે સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત થઈ પછી સૂર્ય લોકને લેદી બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. ત્યાં સેંકડો કલ્પતક રહી પછી ભૂતલમાં આવી રાજા થાય છે અને હજારો અશ્વમેધ યજ્ઞોથી જે ફળ મળે છે તેટલુંજ ફળ—મહાભારત, અઢાર પુરાણ, વિષયના ગ્રંથોને વંચાવવાથી મેળવે છે. માટે ગમે તે પ્રકારથી પણ પુરાણાદિક ગ્રંથોને વંચાવવાજ કેમકે તે પુરાણાદિકના ગ્રંથોને વંચાવવાથી જે-તેની પ્રીતી મહાદેવજીને અને દેવતાઓને થાય છે તેટલી પ્રીતિ બીજી કોઈ પણ વસ્તુથી થતી નથી. માટે પુરાણાદિકની કથા અવશ્ય વંચાવવી. ઇત્યાદિ. ”

આમાં મારા જે બોલ—નાટકીયાના તમાસા જેવા યજ્ઞ છે ત્યારે પુરાણોમાં કયા પ્રકારની વિશેષતા ? તેમાંનું લખાણ બેતાં—કામદેવસ્વરૂપ નાટકીયાએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવોને નચાવી ઢુનીયાની સામાન્ય નીતિમાં પણ રહેવા દીધા નથી. તે પુરાણોના સાંભળવાથી, સૂર્યલોક લેદી બ્રહ્મલોક સુધી કેવી રીતે પહોંચવાના ? વળી ત્યાં સેંકડો કલ્પ રહીતે પછી ભૂતલમાં રાજા થવાના તે જાણવાનું જ્ઞાન નતો બ્રહ્મદિકમાં હવું તેમજ ન તો લેખને થયેલું જણાય છે. જેથી આ લેખ લોકોના કલ્યાણ માટે થયેલો હોય એમ જણાતું નથી માટે માટે વિચાર કરીને જીવો.

|| ઇતિ || (૧) વેદની આજ્ઞા તે ધર્મ, બ્રાહ્મીનો અધર્મ ભાગવતો. । (૨) ધર્મના માટે પુરાણો કે અધર્મના માટે જીવો મત્સ્ય. । (૩) દેવોને પુરાણ-કથાથી સંતોષ, તેમો યજ્ઞોથી નથી. શિવ પુ. ।

એમ કલમ ત્રણના વિચારનું—ખંડ. બીજે પ્રકરણ ૧૩ મું. ||

પ્રકરણ ૧૪ મું.

(૧) વળી જીવો—ભક્તિની સેવા કરવા નદીઓ આવી.

ભાગવત મહાત્મ્ય. (શં-૩૮૦. પૃ. ૫૫.)

“ ભકિત નામની સ્ત્રી કહે છે કે—યમુના, ગંગા આદિ નદીઓ સ્ત્રીરૂપ ધરીને મારી તડેનાતમાં આવી શું સંભવિત છે ? ”

(૨) વળી જુઓ—ભાગવત ન સાંભળે તે ચાંડાળ.

ભાગવત મહાત્મ્ય (શં-૩૮૫ મી. પૃ. ૫૬)

“ મનુષ્યનો જન્મ થઈ જે ભાગવત ન સાંભળે તેને ચાંડાળ સમજવો જોઈએ. ”

(૩) વળી જુઓ—ભકિત જ્ઞાનાદિક નાચ્યાં.

ભાગવત મહાત્મ્ય (શં. ૪૨૦ થી પૃ. ૬૩)

“ ભકિત, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ ત્રણે નદની પેઠે નાચવા લાગ્યાં ” ખુબ કરી ! ભકિત, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનાં પણ શરીર છે કે ? અમારા પૌરાણિકો સાક્ષાત્ ઇશ્વરને નચાવે તો ભકિત વગેરેને નચાવે તેમાં શું વિશેષ ! અને પછી અમારા ભોળા ભાઈઓને આંગળીના ટેરવા ઉપર નચાવે તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? ”

(૪) વળી જુઓ—પાપીઓ ક્રોધીઓ સપ્તાહથી પવિત્ર.

ભાગવત મહાત્મ્ય (શં. ૪૦૮ મી. પૃ. ૬૨)

“ જે માણસો સર્વદા પાપ કરનારા, સદા દુરાચારમાં લાગેલા, કુમાર્ગે જનારા, ક્રોધરૂપ અગ્નિશ્રી બનેલા, કુટિલ અને કામી હોય તેઓ પણ કલિયુગમાં સપ્તાહરૂપી ચક્રથી પવિત્ર થાય છે. ” શું આ સત્ય છે કે ? જ્યારે ભાગવતની કથા શ્રવણથી દરેક જાતનાં પાપ મટીને મોક્ષ પણ મળે છે તો પાપ કરવાં ને ભાગવત સાંભળવું ! ખસ બેઠો પાર ! શું આવાં વાક્ય પાપકર્મ કરવાને ઉત્તેજન નથી આપતાં કે ? ”

(૫) ભાગવતની કથાનો આરંભ કૃષ્ણના ગયા પછી.

શં. ૪૨૧ મી. પૃ. ૬૩ મું. ભાગવત મહાત્મ્ય—

“ ભાગવતની કથા પહેલવેળી શુકદેવે પરીક્ષિતને કહી અને તે કથાનો આરંભ ” શ્રી કૃષ્ણના પધારી ગયા પછી કલિયુગમાં ત્રીશ કરતાં કંઈક વધારે

વર્ષ થયાં હતાં ત્યારે ભાદરવા માસની નામથી શુકદેવજીએ કથાનો આરંભ કર્યો હતો. ઇત્યાદિ.

(૬) યવનોની ચઢાઈ પછીનું ભાગવત કૃષ્ણ વખતે કયાંથી ?

શં-૩૭૮ મી. પૃ. ૫૫ માં ભાગવત. સ્કંધ અધ્યાય ૧ લો. શ્લોક ૩૬ મો

આશ્રમા યવનૈરુદ્ધા સ્તીર્થાનિ સરિતસ્તથા ।

દેવતાયતનાન્યત્ર દુષ્ટૈર્નૈષ્ઠાનિ ભૂરિશઃ ॥ ૩૬ ॥

ભાવાર્થ:-દુષ્ટ યવનોએ આશ્રમો, તીર્થો, નદીઓ તો પોતાના કબજે કર્યા અને ઘણા દેવમંદિરોનો નાશ કર્યો.

આ લેખથી યવનોની ચઢાઈ પછીનું ભાગવત શુકદેવના વખતમાં કયાંથી કે જેથી કથાનો આરંભ થયો ?

(૭) પુરાણ પછીના વેદો પુરાણ કથામાં હાજર શં. ૨૫૩ મી પૃ. ૩૫ મું. પદ્યપુરાણ.

બ્રહ્મણા સર્વશાસ્ત્રાણાં પુરાણં પ્રથમં સ્મૃતમ્ ॥

ભાવાર્થ:-શાસ્ત્રોમાં પ્રથમ પુરાણ અને પછીથી બ્રહ્માએ વેદો ઉત્પન્ન કર્યા શું આ સંભવિત છે ? ”

બળી શં. ૩૪૧ મી. પૃ. ૪૯ મું. પદ્યપુરાણ.

વેદાંતાનિચ વેદૈશ્ચ મંત્રસ્તંત્રાણિ સંહિતા ।

દશસતપુરાણાણિ ષડ્શાસ્ત્રાણિ સમાયયુઃ ॥

અર્થાત્-વેદાંત, વેદ, મંત્ર, તંત્ર, સંહિતા, ૧૭ પુરાણ, ૬ શાસ્ત્ર એટલાં ભાગવતની કથા સાંભળવા આવ્યાં. શું આ સંભવિત છે ? શું આ લેખ હેમાદ્રિકૃત અનુવર્ગ ચિંતામણિ જેવો લેખ નથી ? ”

(૮) શં. ૫૦ મી. પૃ. ૮ માં ભાગવત મહાત્મ્ય. “ ભાગવતની કથા શ્રવણ કરવા પાહાડ અને નદીઓનું આવવું શું સંભવિત છે ? ”

॥ ઇતિ-નિર્મર્યા પુરાણોનો મહિમા પણ નિર્મર્યાદ (૧) ભક્તિ સેવા કરવા નહિયો આવી. (૨) ભાગવત ન સંભળે તે ચંડાળ (૩) ભક્તિ

જ્ઞાનાદિક નામ્યાં । (૪) પાપીએ, કેધીએ સમાહથી પવિત્ર । (૫) કૃષ્ણ ગયા પછી ભાગવત કથાનો આરંભ । (૬) યવનોની ચઢાઈ પછીનું ભાગવત । (૭) પુરાણ પછીના વેદો । પદ્મપુ. । (૮) ભાગવતનું શ્રવણ કરવા પહોંચ અને નદીઓનું આવલું સાતમી કલમ વિના બાકીની સાત કલમે-ભાગવત મહાત્મ્યથી તેના વિચારનું ખંડ બીજે પ્રકરણ ૧૪ મું. ૩

કલિમાં હરિનામથીજ મોટું ફળ અને વિદ્યાનાં નામ. ભાગવતાદિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું. કલમ બેનું.

(૧) પૂર્વકાળમાં-યોગાદિકથી જે ફળ ન મળતું તે કલિમાં નામથી.

તુલસી રામાયણ. ઉત્તર કાંડ. પૃ. ૧૨૦૨ માં બુવો.

કૃતયુગ ત્રેતા દ્વાપરહું પૂજા મલ્લ અરુયોગ ।

જો ગતિ હોઈ સો કલિ હરિ હિ નામ તેં પાવહિં લોગ ॥

અર્થ:—સત્યયુગમાં યોગ કરવાથી, ત્રેતા યુગમાં-યજ્ઞ કરવાથી, અને દ્વાપરમાં પૂજા કરવાથી જે ગતિ થાય છે તે ગતિને કલિયુગમાં લોકો કેવળ હરિનું નામ લેવાથી પામે છે ? ”

કૃતે યદ્ ધ્યાયતો વિષ્ણુઃ ત્રેતાયાં યજ્ઞતો મલ્લઃ દ્વાપરે પરિચર્યાયાં કલૌ તદ્વારકીર્ત્તનાત્ ॥ (ભાગવતે ષ્ઠાદશે સ્કંધે)

સત્યયુગાદિકમાં—યોગાદિકથી જે ફળ મળે તે કલિયુગમાં કેવળ હરિના નામ માત્રથીજ ફળ મળે છે. ત્યારે તો આપણે માટે કલિયુગજ મોટોને ? કલિમાંતો ઠગબાજી કરવાવાળા વધારે જોવામાં આવે છે. તો પછી કલિ કાલ એક હરિ નામ માત્રથી સત્ય યુગાદિક જેટલું ફળ આપવાવાળો કયા ગુણ વિશેષથી મનાયો હશે ? સ્વાર્થ ગુણ વિશેષથી તો આટલું મોટું ફળ નહિ લખાયું હોય ?

(૨) ચઉદ (૧૪) વિદ્યાનાં નામ.)

તુલસી. રામાયણ પૃ. ૧૫ ની ટીપમાંથી.

“ ૧૪ વિદ્યા—પુરાણ ૧, ન્યાય ૨, મીમાંસા ૩, ધર્મશાસ્ત્ર ૪, શિક્ષા ૫, કલ્પ ૬, વ્યાકરણ ૭, નિઘૃત ૮, છંદ ૯, જ્યોતિષ ૧૦, ઋગ્વેદ ૧૧, યજુર્વેદ ૧૨, સામવેદ ૧૩, અને અથર્વવેદ ૧૪, એ ચૌદ વિદ્યાઓ કહેવાય છે. ”

પુરાણ ન્યાય મીમાંસા ધર્મશાસ્ત્રાંગ મિશ્રિતાઃ ।

વેદાઃ સ્થાનાનિ વિદ્યાનાં ધર્મસ્ય ચતુર્દશ ॥ ઋગ્ ॥ ૬૩ ॥

(યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ આચારાધ્યાય. શ્લો. ૬૩ મો.)

॥ ઇતિ—કલિયુગમાં હરિના નામથીજ મોટું ફળ મળે. ભાગ ૦૧ ચૌદ વિદ્યાનાં નામ યાજ્ઞવ ૦૧ ખંડ બીજો. પ્રકરણ ૧૫ મું. ॥

પુરાણો—ભારતથી પછી મોડાં રચાયાં. અગ્રેજો ?

પ્રકરણ ૧૬ મું.

વિદ્વાનોના મતથી કલ્પાએલો મહાભારતનો કાળ.

સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૩૬૪-૩૬૫—

“ મહાભારતનું મૂળ સ્વરૂપ આસરે ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા શતકમાં ઉત્પન્ન થયું એવું કદાચ આપણે માની લઈએ તો તે ખોટું કહેવાશે નહિ. મહાભારતનો અંથ કેઈ સ્વરૂપમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય તેના માટે જુનામાં જુનું પ્રમાણ આપણને આશ્રવજ્ઞાયન ગૃહ સૂત્રમાંથી મળી આવે છે. એ ગૃહ સૂત્રમાં—ભારત અને મહાભારત વિષે કથન કરવામાં આવ્યું છે. એ ઉપરથી પણ ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા શતકમાં એ અંથની ઉત્પત્તિ થયાના અનુમાનને ટેકો મળે છે. ॥

એ ઉપરાંત હિંદુ લોકોનાં મંદિરો તેમજ બુદ્ધના અવશેષ જ્યાં સાચવી રાખવામાં આવે છે તે ડુંગરો વિષે પણ એમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે મૂળ કાવ્યમાં કંઈક વિસ્તાર ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ વર્ષ પછી અને ઇશ્વીસ નની શરૂઆતના અરસામાં થયો હોવો એમ એવું માલુમ પડે છે. ॥

પૃ. ૩૬૫. નીચેની ટીપમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—“ મહાભારતના રચનારનું નામ ‘ વ્યાસ ’ એવું નામ પડ્યું તેનું કારણ એવું જણાવવામાં આવે છે કે એણે વેદોની વ્યવસ્થા કરી (વેદાન્ વિવ્યાસ) મહાભારતની એણે વ્યવસ્થા કરી એવું કોઈપણ ઠેકાણે કહેવામાં આવ્યું નથી. ॥

પૃ. ૩૭૬ થી—“ પુરાણો આપણને જાણીતાં છે. તે તો સઘળાં એકંદરે મહાભારતથી માંડાં રચાયેલાં છે. તેમાં જે પ્રાચીન સમયની વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે તે ઘણીખરી મહાભારતમાંથીજ લીધેલી છે તો પણ એ ગ્રંથોમાં જેને આપણે પ્રાચીન કહીએ એવું પણ ઘણું છે. અને મહાભારત અથવા મનુસ્મૃતિનાજ શ્લોકો મહાભારત અથવા મનુસ્મૃતિમાંથીજ લેવાએલા છે એમ માની લેવું એ શક્ય નથી. બુની સ્મૃતિઓ અને વેદોની સાથે એ ગ્રંથોને ઘણો સંબંધ છે. ॥ અને એજ વર્ગના વિશેષ પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી એની ઉત્પત્તિ થઈ હોય એ પણ બનવા જોગ છે.

પુરાણોનો જે ખાસ વિષય તે જ્યાં આગળ આપવામાં આવ્યો હોય છે ત્યાં આગળ જુદાં જુદાં પુરાણોની વચ્ચે એટલું સરખાપણું જોવામાં આવે છે—ઘણીવાર તો પાનાનાં પાનાં સુધી શબ્દે શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે. એ સર્વની ઉત્પત્તિ વધારે પ્રાચીન એવા કોઈ એકજ સંગ્રહમાંથી થઈ હશે એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા વગર આપણાથી રહેવાતું નથી.

આમાં મારા વિચારો—ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા સૈકાનું મહાભારત છે. જૈનોના સર્વજ્ઞ પહેલાનાં બાબુ પર રાખીએ પણ ૮ મા સૈકાના પૂર્વેના પાશ્વનાથ તો સિદ્ધજ છે. તેમના પછીનું જ મહાભારત છે. વેદોમાં ઇતિહાસનું નામ નીશાણુ નથી તો પછી મહાભારતમાં કયા જ્ઞાનીથી મેળવ્યો ?

અને વેદોમાં કોઈ કોઈ બાબત નામ માત્રથી છે તે પાછલયો જ દાખલ કરવામાં આવી છે.

ઉદાહરણમાં જુરો પ્રદ્ધા ઠામ ઠેકાણા વિનાના વેદોમાં આદિથી તે અંત સુધીમાં બધી દૂનિયાના શિરોમણિ તરીકે દાખલ કરી દીધા છે, તે સિવાય બીજી સૈંકડો બાબતો વેદોમાં પાછલયો દાખલ કરી દીધેલી છે. આ વિષયમાં જુવો મણિલાલભાઈનો લેખ—“ યજુરુપ નવોજ દેવ કલ્પાયો. અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી ઉલ્લો ઇત્યાદિ.

॥ ઇતિ—પુરાણો—મહાભારતથી માંડાં રચાયાં—અંગ્રેજોના મતથી. ખંડ. બીજે પ્રકરણ ૧૬ મું. ॥

વિશ્વામિત્રે નવું સ્વર્ગ બનાવ્યું રામા. । સ્વર્ગે જતો નહુષ અગસ્યના શાપથી અજગર.

પ્રકરણ ૧૭ મું. કલમ બેનું.

(૧) દેવોએ વારંવાર સૃષ્ટિ રચી, સ્વર્ગની ખોટ વિશ્વામિત્રે પુરી.

તુલસી રામાયણ અયોધ્યા કાંડ પૃ. ૫૬૪ ની ટીપમાંથી—

“ત્રિશંકુ રાજાને ઇચ્છા થઈ કે—સદેહ સ્વર્ગમાં જાઉં. એવો યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા વશિષ્ઠજીને જણાવતાં તેમને ના પાડી. પછી વશિષ્ઠના પુત્રો પાસે ગયો તેમને ગુરૂના વચનનો અવિશ્વાસી જાણી ચંડાલ થઈ જવાનો શાપ આપ્યો. પછી ત્રિશંકુ વિશ્વામિત્રની પાસે ગયો. વિશ્વામિત્રે વશિષ્ઠના દ્વેષથી તેવો યજ્ઞ કરવાનો આદેશ કર્યો. એ યજ્ઞમાં દેવતાઓ ભાગ લેવા નહિ આવતાં વિશ્વામિત્રે તપોબળથી ત્રિશંકુને સદેહ સ્વર્ગમાં મોકલી દીધો પણ દેવતાઓએ તેને ધકેલીને ત્યાંથી ઉઘે માથે ફેંકી દીધો. વિશ્વામિત્રે નવું સ્વર્ગ બનાવીને તેમાં રાખ્યો.

(વાલ્મીકીય રામાયણ બાલકાંડમાંથી લીધેલો ઉતારો)

આ કથામાં તપાસવાનું કે—ત્રિશંકુના યજ્ઞ કરનાર વિશ્વામિત્ર જે બ્રાહ્મવ્રતનિની પાસેથી છસો ઘોડાની સાથે એક કન્યા ગુરૂ દક્ષિણામાં લેનાર હોય તો વિચારવાનું કે—બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરી ક્રોધ કે દ્વેષ ધારણ કરનારા મુનિઓમાં નવું સ્વર્ગ બનાવવાની શક્તિ હોય ખરી કે ? બનાવીને તે નવું સ્વર્ગ કયે ઠેકાણે ગોઠવ્યું ? ત્રિશંકુને ત્યાં રાખ્યો તે એકલાને કે બીજાઓની સાથે ? તેને રહેવાની અવધિ કરી આપી કે સદાને માટે રાખ્યો ? જો આ બધી વ્યવસ્થા પૂર્વક ત્રિશંકુને રાખ્યો હોય ત્યારે તો બ્રહ્માદિ દેવોથી પણ વિશ્વામિત્રનો દરજ્જો એછો ન ગણાય ? જેવી રીતે આ દુનીયાની ઉત્પત્તિ કરવાની કૃત્તા ધરાવનાર અનેક દેવો જાહેરમાં મુકાયા છે. તેમાંનો જો એકજ સાચો ઠરાવીને આપો ત્યારેજ વિશ્વામિત્રે સ્વર્ગ બનાવ્યું સાચું મનાય નહિ તો ભુકમાં એક વધારાનું જૂઠું છે. અનાદિકાળના પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ દુનીયાની ઉત્પત્તિ કરવાનો દાવો કરનારા કેટલા બધા દેવો થયા ? આમાંનો કયો સાચો માનવો ? એકાંતમાં બેસી જરા વિચાર કરીને બતાવો.

આ ત્રિશંકુના માટે એવું પણ લખવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે દેવતાઓ સ્વર્ગમાંથી ધકેલી મુકયો ત્યારે અધવચ લટકયો અને તોના નાકમાંથી કર્મનાશા નદિ વહી. ”

પ્રકરણ ૧૭-૧૮ મું. સર્વજ્ઞોનો ઇતિહાસ ઉધો છતો ભારતાદિકમાં. ૫૫

આ લેખકે કયા દિવ્યજ્ઞાનથી જોઈને લખ્યું હશે ?

(૨) સ્વર્ગમાં જતો ‘ નહુષ, ઋષિના શાપથી અજગર થઈ પડ્યો.

તુલસી રામાયણ અધોધ્યા કાંડ. પૃ. ૪૨૮. (મહાભારત-વનપર્વતમાંથી)

“ કોઈ સમયે ઇંદ્ર બ્રહ્મહત્યાના ડરથી છુપી જતાં મોટા પુણ્યથી ‘ નહુષ ’ રાજા ઇંદ્ર થયો હતો. નહુષે ઇંદ્રાણીના ભોગ કરવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે ઇંદ્રાણીએ હઠ પકડીને કહ્યું કે જો બ્રાહ્મણોએ ઉપાડેલી પાલખી પર બેસીને આવો તો હું તમારી સ્ત્રી થાઉં. રાજાએ ઋષિઓને બોલાવી પાલખીમાં લગાવી તેમાં પોતે બેસીને ચાલ્યો ને ચાલતાં શીઘ્રતાના વાસ્તે અગસ્ત્યના માથામાં પગ માર્યો તેથી અગસ્ત્યે શાપ દીધો કે “ તું અજગર થઈને પૃથ્વી પર પડ. ” આથી નહુષ અજગર થઈને પડ્યો. ”

આમાં પણ થોડું વિચારીએ-ઇંદ્ર થયા પછી ‘ નહુષ ’ ઇંદ્રાણીની ઇચ્છા કરી. ઇંદ્રાણીના હઠથી પાછા પૃથ્વીપર આવ્યા, તો તે ઇંદ્રના સ્વરૂપે કે નહુષના સ્વરૂપથી ? ‘ ખેર ’ ઋષિઓને બોલાવી પાલખી ઉપડાવી તેમાં બેસીને પાછા સ્વર્ગમાં ચાલ્યા. ઇંદ્રનું સ્વર્ગ, ઉપર મનાયું છે કે નીચે ? ઉપર હોયતો પાલખી ઉપડી માર્ગ વિના ઋષિઓ કેવી રીતે ચાલ્યા ? કદાચ માનીએ કે પોતાના તપોબળની શક્તિથી ચાલ્યા. જો તપોબળની શક્તિ હોતતો નહુષના ભારજ શા હતાં કે ઋષિઓની પાસેથી પોતાની પાલખી ઉપડાવી શકતા ? જો નહુષ મરણ પામી ઇંદ્ર થયા પછી પૃથ્વી ઉપર આવ્યો માનીએ તો દેવોના બાંધેલા આયુષ્યમાં કોઈથી ફેરફાર થઈ શકતોજ નથી તો પછી અગસ્ત્ય ઋષિના શાપથી અજગર થવાની વાતજ કયાં રહી ? માટે આ લેખ જ્ઞાની પુરૂષથી લખાએલો નથી તેમ વાત પણ સત્યરૂપની નથી. વિચારી જુવો અમારા આ વિચારો, તમે પણ સમજશો.

॥ ઇતિ-વિશ્વામિત્રે નતું સ્વર્ગે બનાવ્યું. રામા ા સ્વર્ગે જતો નહુષ રાજા અગસ્ત્ય મુનિના શાપથી અજગર થઈ પૃથ્વીપર પડ્યો. ખંડ. બીજો. પ્રકરણ ૧૭ મું. ॥

લોકોના કલ્યાણ માટે નહિ પણ હાસ બનાવવા ગ્રંથ રચના. અંગ્રેજો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

અંથ રચવામાં પ્રાદ્યણોને સ્વાર્થ સાધવાનો આરોપ.

સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ. પૃ. ૩૩૫ થી.

સૂત્રો વડે નિર્વાત્રિત થતા ધર્મ વિધિઓ તથા રીતરિવાજોના મોટા સમૂહ તરફ આપણે પાછા ફરીને દ્રષ્ટિ કરીએ છીએ તો સ્વાભાવિક રીતે આપણને એવું માનવાની લાલચ થઈ આવ્યા વગર રહેતી નથી કે—હિંદુ લોકોની બુદ્ધિને દાસ-ત્વમાં આણવાને માટે અને ધર્મના વિષયમાં તેઓ હંમેશાં એવીને એવી દાસ-ત્વનીજ સ્થિતિમાં રહે, એટલા માટે કંઈ પણ ઉદ્યોગ વગરના વિપ્રલોકોએજ બાણી જોઈને એ સઘળું કામ કરેલું છે. પણ દિનપ્રતિદિન જે શોધખોળો થતી બચ છે તેને પરિણામે હવે જણાવવા માંડ્યું છે કે વિપ્રોતુંજ જેમાં વિશેષ કામ એવા પ્રાદ્યણ વિધિઓનો પણ મૂલ આધાર તો લોકમાં પ્રચાર થએલા ધર્મ વિધિઓ ઉપરજ હતો. જે એમ ન હોય તો હિંદુસ્તાનના લોકો ઉપર પ્રાદ્યણ ધર્મની આટલી સત્તા કેવી રીતે સ્થાપિત થઈ અને તે અત્યાર સુધી કેવી રીતે ટકી રહી તે સમજવું મુશ્કેલ થઈ પડે. જે વિધિઓ પહેલેથીજ અસ્તિત્વમાં હતી તેને વધારે વિસ્તૃત તથા સુવ્યવસ્થિત કરવામાંજ પ્રાદ્યણોની સર્ગ શકિતનો ખરેખર ઉપયોગ થયો હતો અને તેઓએ જે કામ માથે લીધું તેમાં, નિઃસંશય બીજે કોઈ પણ સ્થળે કદી નથી જોવામાં આવ્યો એવો વિચ્ચ તેઓએ પ્રાપ્ત કરીધો.

આમાં મારા જે બોલ—જૈનોના શ્રી ઋષભદેવ તીર્થંકર પહેલા, તેમના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી પહેલા, જેમના નામથી આ ભરત ભારતના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. તેમને આ પ્રાદ્યણ વર્ગ ઉપદેશના માટે સ્થાપેલો. તેમના સંતાનની પરંપરા તીર્થંકરોના શુદ્ધ તત્ત્વોનો ઉપદેશ કરતી અને રાજા પ્રજાથી પોતાની આબુવિકા મેળવતી. આ પ્રથા જૈનોના નવમા દશમા તીર્થંકર સુધી ચાલતી રહી. પછીના તીર્થંકરોના સમયમાં તે સ્થિતિ પલટઈ (આ ઠેકાણે ૧૧ મા તીર્થંકરથી તે આજ સુધીનો બુવો અમારો લેખ) કેટલાકો સ્વાર્થના વશથી સત્યનિષ્ઠા છોડતા ગયા. પઠન પાઠન કરાવતા, રાજા પ્રજાને વ્યવહાર પુરતું પઠન કરાવી પોતાના તાબામાં રાખવા પુરતકોની રચના કરી સ્વાર્થના પાટા બાંધાવતા. * પછીથી થતા

શીકાર ખેલવો એ રાજાનો ધર્મ છે. આ શીકાર ધર્મ આત્માના કલ્યાણ માટે ઉપયોગી થાય ખરો કે ? કહેશે કે ન થાય ત્યારે એજ ઉંઘા પાટા.

આવેલા સર્જક પુરુષોના કે સ્ત્રી સર્જકના ઉદ્દેશ્યોના સામ્ય થઈ અન્વયવર્તે બિધું છતું ભરવી પોતાના તાબામાં કરી લેતા. કહેવત છે કે—“ જેનો ઓછો પક્ષ તેની હત ” એટલે તે સ્વાર્થી પ્રાણીઓ જ કાવતા, અને તે પ્રમાણે ચાલતુ આવેલું આજે પણ આપણે જોઈ રહ્યા છીએ. અર્થ જોતાં અગ્નિજ્વળી પ્રકાશમાં વધારે થતાં આંચો એમ સત્યસીલ પડિતો પણ મોતી પેદા છે એ કેટલું એટલું કહેવું વધારે પુરતું નહિ ગણાય ?

૥ ઇતિ—પ્રાણીઓને લોકોને દાસ બનાવવા સૂચી રચ્યા. ખંડ. બીજે. પ્રકરણ ૧૮ મું. ૥

વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યના વચ્ચે વધારે ફેર મચી શકતો આ આત્માના જન્મોંતરતું સૂચના મળી. અગ્નિજ્વળી

પ્રકરણ ૧૯ મું. કલમ બેનું.

(૧) વૈદિક અને બુદ્ધ સાહિત્યના સંબંધે પાશ્ચાત્યોનો નિર્ણય.

સંસ્કૃત સાહિત્યના પ્રસ્તાવિક. પૃ. ૧૨ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

“ હિંદુસ્તાનમાં વૈદિક યુગના પ્રારંભનું સાહિત્ય અને બૌદ્ધ ધર્મના સમયનું સાહિત્ય એ બેની વચ્ચે વધારે ફેર છે એમ ભાગ્યેજ ગણાશે. ”

વિચારવાનું—જો કે આ વાતમાં મત ભેદો ઘણા છે. પણ જણાવવાનું એ છે કે—વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યમાં ઉતરેલા વિકાનો બૌદ્ધના સાહિત્યને વળગી વિચાર કરે છે પણ આપણથી જે વિકાનો જીનોના અગ્નિજ્વળી વધારે ઉતર્યા છે તેઓ બૌદ્ધ કરતાં જીનોના સાહિત્યને ઘણા પૂર્વકાળનું જ બતાવે છે. એટલું જ ક્યારે ક્યાંવાને ઉપરમાં ફેરે દાંડી બતાવ્યો છે.

(૨) જૈન બૌદ્ધના સ્પર્શથી વૈદિકમાં મોટી ગરબડ.

હિંદુસ્તાનના દેવો—પૃ. ૨૭ માં જ્યોત્સનાર મોતી અરવીલી અન્વય-કેટલીક અગત્યની જાણતો ઉપર ઘણા વિચાર કરીને એવા સાર ઉપર આગળ કહે—“ વેદના સુક્તમાં આત્માના જન્મોંતરના સિદ્ધાંત પ્રાચીન પ્રાણીઓ સુખનું

કર્યું જણાતું નથી આ સિદ્ધાંત પાછળના કાળના હિંદુના ધર્મનું પ્રસિદ્ધ લક્ષણ છે. ”

આમાં મારા વિચારો-જૈનોમાં આત્માના જન્માંતરનો સિદ્ધાંત સર્વજ્ઞાથી પ્રગટ થતો અને તેમણે શાસન ચાલતું ત્યાં સુધી તે ચાલતો, તેમના શાસનના અભાવમાં નહિ જાણતો થઈ જતો અને એ વિષય અનાદિ કાળથી ચાલતો આવેલો મનાયો છે. જૈનોના છેવટા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સર્વજ્ઞ ભગવાનનો કથન કરેલો આત્માના જન્માંતરનો સિદ્ધાંત અખંડિત અને અબાધિક આજખી હનીયાને ચક્રિત કરે તેવો હાલમાં વિદ્યમાન છે.

જૈન બૌદ્ધની જન્માંતરના સમયમાં વૈદિકોએ જૈનોમાંથી અંકુષ કરી તે આત્માના જન્માંતરના વિષયને ઉપનિષદાદિકમાં ગુટક કુટક રૂપે ઝોઝવવા માંડ્યો તેથી આત્માના જન્માંતરનો સિદ્ધાંત પાછળના હિંદુ ધર્મના લક્ષણ રૂપે ગણાયો ખરો પરંતુ એ સિદ્ધાંતની કુબંધના પ્રવાહનું મૂળ કયાં છે એ જિજ્ઞાસવાની ખાત્ર લલામણ કરું છું. જૈન ગ્રંથોના અભ્યાસક પંડિતોએ પોતાના વિચારો પ્રગટ કર્યા છે અને તે છપાઈને બહાર પાડી પડી ગયાં છે તે સિવાય બીજા પણ લેખો આ ગ્રંથના અન્તે આપ લોકો જોઈ શકશો, આ ઠેકાએ એટલુંજ કહેવું બરાબ છે.

॥ ઇતિ-વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યના કાળમાં વધારે ફેર નથી.

વેદોના સૂકતોમાં આત્માના જન્માંતરનું સૂચન નથી. પ્ર ૧૬ સુ. ॥

કદુથી સર્પો, વિનતાથી ગરૂડો. રકંદપુ૦

પ્રકરણ ૨૦ મું. કલમ ત્રણનું.

(૧) કદુને-વિનતા-સર્પને ગરૂડની માતા

રકંદપુરાણ ત્રીજો પ્રકાષ્ઠાંડ, અધ્યાય. ૩૮ મો ૫. ૭૦ થી—

“ સર્પોની માતા કદુ અને ગરૂડની માતા વિનતા એ બે બહેનો હતી પણ સોઠિયરૂપે કાશ્યપની સ્ત્રીઓ હતી. એઓને પરસ્પરમાં વિવાહ થયો. કદુએ કદુ કે સૂર્યના ઘોડાના પુછડાં રક્તમ છે અને વિનતાએ કલુ કે સફેદ છે. આમાં બે હાર લે હાથી થાય એવી બે સ્ત્રી બહુ કદુએ સર્પોને પુછડે વિટાવનાતું કદુ

પણ સર્પોએ માનું નહિ લેથી કદ્રુએ શાપ આપ્યો. માત્ર એક કર્કટ નાગે પોતાની ફણ ઢાંકીને નીલુ પુછ કરીને બતાવ્યું. એટલે વિનતાને કદ્રુની દાસી થઈને રહેવું પડ્યું.

માતાનું દાસ્યપણું છેડાવવા ગરૂડે અમૃત લેવા જવા ભાથું માગ્યું. વિનતાએ સમુદ્રના સંબરનું ભક્ષ બતાવ્યું. તેનું ભક્ષ કર્યું પણ તૃપ્તિ ન થવાથી પોતાના પિતા કારણપની પાસે ભક્ષ માગ્યું, કશ્યપે વિશ્વવત્સ અને સુમતીક એ બાઈ પરસ્પરના શાપથી મજ અને કછપના જન્મને પ્રાપ્ત થયા હતા, તેમનું ભક્ષણ કરવાની રજા આપી, તેમને ગરૂડ શેહિણી વૃક્ષ ઉપર બેસી ખાવા જતાં ત્યાં વાલિખિલ્યાદિ ઋષિઓ અવતર્યાને રહેલા, તેથી તે ડાળી પડવા લાગી તેને છાંયી ગરૂડે મધ્યમાં બેસી મજ કછપનું ભક્ષણ કરવા માડ્યું, પછી ગરૂડે અમૃત લેવા સ્વર્ગમાં જવા માડ્યું. અનિષ્ટ ઉપાતો દેખી ઇંદ્રે જુહસ્પતિને પુછ્યું ત્યારે જુહસ્પતિએ વાલિખિલે દીધેલા શાપને કાળ બતાવ્યો, ગરૂડ સ્વર્ગમાં ગયા ત્યાં દેવતાઓની સાથે મુઠ્ઠ થયું. વિષ્ણુએ જલથા લાકન માટે ગરૂડને પ્રાર્થના કરી. ઇંદ્રે વર આપ્યો. સ્વર્ગમાંથી અમૃત લાવી ગરૂડે કુશમાં સર્પની પાસે મુઝી માતાનું દાસ્યપણું છોડાવ્યું નામો સ્નાન કરવા ગયા એટલે ઇંદ્રે અમૃત લઈ લીધું પછી કશ્યપને આદતાં સર્પોની જીવંદાના બે ભાગ થઈ ગયા.

આ કથા મહાભારતમાંથી લઈ સમાયણના પૃ. ૩૯૨ની ટીપમાં-કેટલાક ફેરફારથી લખી તેમાં જણાવ્યું છે કે-“ગરૂડે માતાના દાસીપણાની વાત જાણી સર્પોને અમૃત લાવી દેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાની માતાને દાસીપણામાંથી છોડાવી દહોપર અમૃતનો કુંભ મુકાવી સર્પો નાહવા લાગ્યા. ઇંદ્રે કુંભ ઉઠાવીને લઈ ગયા. સર્પો આવીને દહોં ચાટવા લાગ્યા તેથી તેમની જીવંદાના બે ભાગ થઈ ગયા. અમૃત મુકવાને લીધે તે દિવસથી દહોં પવિત્ર ગણાયું.

આમાં વિચારવાનું કે-કશ્યપ ઋષિ જે પ્રસિદ્ધ થયા છે તે આ કદ્રુ અને વિનતાના પતિ સમજવા કે બીજા ? અને કદ્રુ અને વિનતા તે મનુષ્ય સ્વરૂપની હતી કે પશુના સ્વરૂપની ? કારણ તેમના વંશની વૃદ્ધિ પશુરૂપની છે માટે મનમાં સંદેહ રહે છે. વિનતાએ પોતાના પુત્ર ગરૂડને સમુદ્ર મધ્યના સંબરનું ભક્ષ બતાવ્યું છે તે કયા જ્ઞાનથી બતાવ્યું હશે ? અને કશ્યપે-જે બાઈ મરીને મજ અને કછપ થયેલાનું ભક્ષ કરીથી બતાવેલું છે તે પણ કયા જ્ઞાનથી બતાવ્યું હશે ? શેહિણી વૃક્ષની ડાળીએ વાલિખિલ્યાદિ ઋષિઓ શા કારણથી લટકીને રહેલા હતા ? અને આ બધું કયા કાળમાં કેના વખતમાં બનેલું ?

આ બધી વાતોનો વિચાર કરતાં આ લેખ બનાવતી લાગે છે, અગર કોઈ ખરે ખુલાશો બતાવે તો એમણે તેનો કોઈ હક પણ નથી. પણ આ લેખ વિચારી પુરૂષોને વિચારવા જેવો જરૂર છે. ॥

(૨) કશ્યપની દીકરીઓથી, હાથી, ઘોડાદિ પેદા થયા.

શ્લોક ક્રમ-અ. ૪૧ મી. પૃ. ૬ થી ભાગવત અને રામાયણથી.

“ કશ્યપની દીકરીઓથી-હાથી, ઘોડા, ઉંટ, વાઘ, ગરૂડ, પશુ, પક્ષી, સાપ, વૃક્ષ, ફુલ, ફેલાદિ ઉત્પન્ન થયાં. શું સંભવ છે ? ”

કોઈ કશ્યપ ઋષિ દક્ષિણ યજ્ઞમાં હાજર થએલા જણાવ્યા છે. તે ઋષિ આ કે બીજા ? આ ઋષિને બે પત્નીઓ તેમાંથી એકે સર્પો પેદા કર્યા અને બીજીથી ગરૂડ પેદા થયા. ગરૂડના માતાનું કશ્યપજી હોડાવવા સ્વર્ગમાં અમૃત લેવા જતાં ભાઈ માંચું. માતાએ મંસુદ્ર મધ્યના શમરનું લક્ષ બતાવ્યું. તે લક્ષ લઈ શકિલો વૃક્ષ ઉપર પહોંચ્યા, પણ ત્યાં વાંકિ ખિલ્યાદિ ઋષિઓ લટકી રહેતા જોઈ ગરૂડના ભાગ્યા. ને લક્ષથી તૃપ્ત ન થતાં પિતા કશ્યપની પાસે લક્ષ માંચું ત્યારે તેમને હાથા અને કાથળાનું લક્ષ બતાવ્યું. તે આધા પછી ગરૂડના તૃપ્ત થયા. વિચારવાનું કે-ઋષિ પત્નીને અને ઋષિને મંસુદ્રના મધ્યમાં પડેલા શમર આદિઓનું લક્ષ કયા જાનથી જડી આવ્યું ? કે જેથી ગરૂડને બતાવી આપ્યું ? આ વાતમાં કિંચિત્ પણ સત્ય હોય તેમ લાગે છે ખરું ! ખેર.

જો આ બીજા લેખમાં-ભાગવતવાળાનું અને રામાયણવાળાનું બતાવેલું કશ્યપનાં દીકરીઓથી હાથી, ઘોડા, ઉંટ, આદિ પેદા થયાનું સાચું હોય તો કશ્યપની સ્ત્રીઓથી સર્પો ઉત્પન્ન થયાનું અને ગરૂડ ઉત્પન્ન થયાનું સાચું કેમ નહિ માનવું ? આ વાતનો ન્યાય ફેલ્ડ ખરે પડિત આપે તો કાંઈ સમજાય નહિ તો ગમ્મખ લખીને બતાવેલી હોય એમ લાગે છે.

(૩) અગસ્ત્યમુનિએ સૂર્યના રસ્તા શેકતા વિધ્યને અટકાવ્યો.

તુલસી રામાયણ અધ્યાય કાંડ. પૃ. ૧૧૬ની દીપમાથી.

“ વિધ્યાચલે એટલી ખરાખરી કર્શન સારે વધીને સૂર્યના રસ્તાને શેકી લેતાં, ગંધારાએકા દેવતાઓની વિજયિન ઉપરથી અગસ્ત્ય મુનિએ જઈને વિધ્યાચળને કહ્યું કે તું હમણું નીચે નમી જઈને મને રસ્તો દે અને હું પાછો

આવું ત્યાં સુધી નીચોજ રહેજે. અગસ્ત્ય મુનિના કંડેવથી ઉઝા વધેલો વિધ્યાચળ લાંબો થઈને સૂઈ ગયો અને અગસ્ત્ય દક્ષિણ દિશામાંથી ક્યાંજ નહિ. જેથી આજ દિવસ સુધી એ પ્રમાણેજ રહેલો છે. ” (કાશીખંડ.)

આપણે લોકોમાં અનેક જગોપર સાંભળીએ છીએ કે—ઈંદ્ર રાજ પોતાના વજ્ર નામના શસ્ત્ર વડે અનેક પર્વતોને તોડી નાખતો હતો તો શું આ વિધ્યાચળને તોડવાની શક્તિ તેનામાં ન હતી? આ વિધ્યાચળનો કોઈ સેંકડો ગાઉ સુધી લાંબો થઈને પડ્યો છે તો પછી કયા ઠેકાણે ઉભા રહીને આ એક જડરૂપ પહાડની સાથે અગસ્ત્ય મુનિએ વાતો કરી માનવી?

૥ ઇતિ—કંડુથી સર્પો, વિનતાથી—ચરૂડો ઉત્પન્ન થયાં. રક્ષક મુન્ન

કશ્યપની દીકરીઓથી—હાથી, ઘોડા, ઉંટ, આદિ પેદા થઈ ગયા. ભાગન રામાન અગસ્ત્યમુનિએ વિધ્યને આડો પાડ્યો. રામાન એ ત્રણ કલમને વિચાર ખંડ. બીજે પ્રકરણ. ૨૦ મું ગા

પ્રકરણ ૨૧ મું.

(૧) ગાલવ મુનિએ ગુરૂ દક્ષણામાં વિશ્વામિત્રને ૬૦૦ ઘોડા અને એક કન્યા આપી.

તુલસી રામાયણ અંબોધ્યા કાંડ. પ્ર. ૪૨૮ માંની ટીપમાંથી—“ ગાલવ મુનિ વિશ્વામિત્રનો શિષ્ય હતો. તેણે વિદ્યાભણીને ગુરૂદક્ષણા આપવાનો હેતુ કરતાં, વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે—જેઓનો એક એક કાન કાળો હોય એવા આઠસો ઘોડા લાવી દ્યો. ગાલવ ચિંતા કરતો કરતો ગરૂડજીની સાથે—યયાતિ રાજની પાસે ગયો. યયાતિએ ઘોડા ન હોવાથી એક કન્યા દઈને કહ્યું કે—જો બસો (૨૦૦) ઘોડા આપે તેને આ કન્યામાં પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા દેશે. પ્રસન્ન થયા પછી પણ આ કન્યા કન્યાજ રહેશે. પછી ગાલવ તે કન્યા લઈ જઈ ત્રણ રાજાઓથી ત્રણ પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવી છસો (૬૦૦) ઘોડા લાવ્યો અને બસો ન મળ્યા તેના બદલામાં તેણે એ કન્યાજ વિશ્વામિત્રને આપી દીધી. ”

આમાં વિચારવાનું કે—ગાલવ મુનિ ગરૂડને લઈ યયાતિની પાસે ગયા. ઘોડાના બદલામાં તેણે કન્યા આપી. તે કન્યાથી બસો બસો ઘોડા લઈ ત્રણ રાજા-

ઓશી ત્રણ પુત્રો ઉત્પન્ન કરાવી પાછી લાવ્યા. અને ૬૦૦ ઘોડાઓની સાથે તે કન્યા વિશ્વામિત્ર ગુફાને આપી. વિચારવાનું કે-ગુફાએ કન્યા સાથે કેવા પ્રકારનો વ્યવહાર રાખેલો? સ્વર્ગમાંથી જે યયાતિને ઇંદ્રે ધકકેલી મુકયો તે ગાલવ મુનિને કન્યા આપવાળો કે કોઈ બીજો?

(૨) યજ્ઞોશી ઇંદ્રપદ મેળવી યયાતિ સ્વર્ગમાં ગયો, ઇંદ્રે પાછો ધકકેલ્યો.

તુલસી રામાયણ. અયોધ્યા. પૃ. ૪૬૫ ની ટીપમાં-(મહારત આદિ પર્વ)

“ યયાતિ રાજા અનેક યજ્ઞ કરી ઇંદ્ર જેવું ઐશ્વર્ય પામી ને સ્વર્ગમાં જતાં ઇંદ્રે તેમને પૂછ્યું કે-તમે કયા કર્મો કરવાથી મહિં આપ્યા છે? રાજાએ “ભિમાન ધરીને પોતાના સઘળાં પુણ્યોનું વર્ણન કર્યું” તેથી પુણ્યો ક્ષીણ થઈ જતાં ઇંદ્રે તેમને ધકકેલીને પૃથ્વી પર નાખ્યા હતા. ”

આમાં પણ થોડું વિચારવાનું કે-મરેલાનો ન્યાય કરવાનું કામ વેદોમાં યમ રાજાને સોંપાયું છે તો પછી ઇંદ્રે યયાતિને કયા અધિકારથી પૂછ્યું? બીજી વાત-યયાતિ શરીર છોડીને સ્વર્ગમાં ગયો કે શરીર લઈને? બે ભુદા પડ્યા પછી એકલા શબ સાથે કે જીવાત્મા સાથે વાતો થયાનું કોઈ પણ શાસ્ત્રથી પ્રસિદ્ધ નથી. તો પછી ઇંદ્રની સાથે યયાતિની વાતો કયા પ્રકારથી થયેલી? વળી એજ મહાભારતમાંની સત્યવાન અર્ભે સાવિત્રીનો કથામાં-સત્યવાનના અંગુઠા જેવડો આત્મા હોત તો-હિંદુ શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ-૩૫ રંગ વિનાની હવાનું માપ કરીને જતાવનારા અગ્નિને તમારા અને બધાઓના જીવોને પકડી લઈ પોતાનાજ તાબામાં કરી લેતા પણ યમરાજાના ઘેર સુધી પહોંચવાજ ન હેતા? મહાભારત જેવા માન્ય ગ્રંથમાં લખાએલી આવી વાતો કેટલી કિમતી છે? તેને ન્યાય બુદ્ધિથી નિશ્ચય અને સત્ય કયાં છુપાએલું છે તેને તપાસો?

॥ ઇતિ વિશ્વામિત્રે ગાલવથી ૬૦૦ ઘોડા । અને કન્યા લીધી. । રામા ।

ઇંદ્રપદ મેળવી યયાતિ સ્વર્ગે ગયો, ત્યાંથી ધકકેલી મુકયો. ભારતના તેનો વિચાર ખંડ. બીજે અ. ૨૧ મુ. ૧૧

જે વાલ્મીકી તેજ તુલસીદાસ. પાદ્મિમાંથી અને રાઢ્ઢમાંથી વાલ્મીકી.

તેમણે કલ્પમાંથી માણસ પેદા કર્યું. તુલસીએ અને વશિષ્ઠે પુત્રોને પુત્ર બનાવ્યો.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

(૧) ત્રેતામાં જે વાલ્મીકી તેજ કલિમાં તુલસીદાસ.

તુલસી રામાયણ. તુલસી જીવન ચરિત્રના પૃ. ૪૦ માં.

“ ત્રેતાયુગમાં જે વાલ્મીકી હતા તેજ આ કલિયુગમાં તુલસીદાસજી રૂપે જન્મ્યા. વાલ્મીકે સો કરોડ રામાયણ રચી હતી તેનું સંચય કરી આ સુક્રમ રામાયણ બનાવી છે ” ઉત્તર કાંડના પૃ. ૧૧૫૬ માં—

“ રામ ચરિત શતકોટી અપારા ધૃતિ શારદા ન ઘરમે પારા. ”

અર્થમાં લખ્યું છે કે—“ શ્રી રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર સો કરોડ શ્લોકમાં રચાયેલું છે તેથી તેનું વર્ણન કરવામાં શેષ નાગને કે સરસ્વતીને પણ પાર મળે એમ નથી. ”

રામચણ શતકોટી-શતકોટી અર્થવાળું કહેતા તો કદાચ નહીં બાતું પણ રામાયણ શતકોટી શ્લોકના પ્રજ્ઞામવાળું લખી બતાવ્યું તે કેટલું બધું અનુચિત? પુરાણકારોના લેખે પ્રાચીન ધણાજ એવા સ્વચ્છંદી છે. માટે આટલું સૂચનમાત્ર લખી જણાવ્યું છે ?

(૨) પારધિના ભવમાંથી નીકળી વાલ્મીકીજી તુલસી થયા. રા. બાવકાંડ પૃ. ૬ ઠાની ટીપમાંથી—

“ વાલ્મીકીજીએ રામચંદ્રને કહ્યું કે—પ્રથમ હું પારધિનું કામ કરતો અનેક જીવોની હત્યા કરી કુટુંબનું પોષણ કરતો. એક દિવસે માર્ગમાં સાત ઋષિઓનો સમાગમ થતાં હું તેમને મારવાને તૈયારથયો. તેઓએ મને કહ્યું કે—જેઓના વાસ્તે તું પાપકર્મ કરે છે તેઓ તારા પાપમાં ભાગીદાર થશે કે નહિ ? એવો જવાબ સાંભળી ઋષિઓની પાસે જતાં તેઓએ મને તમારું નામ સ્મરવાનો ઉપદેશ કર્યો. પછી હું ભૂલથી ‘મારા-મારા’ એવો જપ કરવા લાગ્યો. તેથી પણ આવી ઉત્તમ સ્થિતિ મળી અને આપ મારા સ્થાનપર પધાર્યા. ”

વાલ્મીકીજીએ પોતાનો પૂર્વ ભવ—રામના ઠેકાણે ‘મારા માર’ કરવાળો શબ્દ રામને કહી બતાવ્યો તો તે કયા જ્ઞાન વિશેષથી ? રામચંદ્રજી કયારે થયા અને વાલ્મીકીજી કયારે થયા ? આટલું વિચારવા જેવું બરું કે નહિ ? જૈનામાં જુદા સ્વરૂપમાં એક એવી કથા છે મેળવીને વિચારવાની મત્રામણ કરે છું.

વળી શંકા ૧૪૯ માં-રાફડામાંથી વાદમીકીની ઉત્પત્તિ થઈ એમ પણ જણાવેલું છે.

વળી લખ્યું છે કે વાદમીકે દર્ભમાંથી માણસ બનાવ્યું. ” સજ્જનો ? સાચ કયે ઠેકાણેથી જોવાનું ?

(૩) તુલસી રા. પૃ. ૪૮ થી ૫૦ માં લખ્યું છે કે-“ દ્રાવિડ રાજાની પુત્રીને તુલસીદાસે મલ દિવસ રામાયણ સંભળાવીને પુત્ર બનાવી દીધો ”

કુદરતથી કદાચ પુત્રીનો પુત્ર થઈ ગયો હોય તો તે જુદી વાત છે પણ રામાયણ સંભળાવીને તુલસીદાસે પુત્રીનો પુત્ર બનાવી દીધો એ માની શકાય ખરું ?

(૪) વસિષ્ઠે-વૈવસ્વત મુનિની દીકરીને દીકરો બનાવ્યો તુલસી રા. અયોધ્યાકાંડ પૃ. ૫૮૫ થી ૬૧૫ માંથી-

“ વસિષ્ઠ મુનિએ વૈવસ્વત મુનિની દીકરીને દીકરો બનાવી દીધો હતો (એ કથા ભાગવત નવમ સ્કંધમાં છે.) આવા પ્રકારના વસિષ્ઠના મહાત્મ્યની ખીલ પણ અનેક કથાઓ પુરાણમાંથી મળે છે. ”

ભાગવતવાળાએ પ્રમાણુ વિનાની આ એકજ વાત લખી હોય તેમ નથી એવી તો અનેક વાતો સ્વછંદપણથી લખી દીધી છે. તેનો જિયાર આ અમારા ગ્રંથથીજ કરી લેવો. તુલસીદાસે આ વાતનું અનુકરણ કરીનેજ પોતાની સિદ્ધાંત પતાવી હોય એમ લાગે છે.

દાસીપુત્ર મટી નારદ બ્રહ્માનો પુત્ર. ૧ ઘડામાં દેવોનું વીર્ય તેમાંથી અનુસર્ય.

(૫) દાસીપુત્ર મટી નારદ બ્રહ્માનો પુત્ર થયા.

ભાગવત-પ્રથમ સ્કંધ તુલસી રા. પૃ. ૬ ઠાંની ૬૧૫ માંથી લીધેલું.

‘ નારદજીએ વેદ વ્યાસનો પાસે કહ્યું કે-‘ હું પૂર્વ જન્મમાં દાસીપુત્ર હતો. સાધુ જનોના સંગથી મારી ભુદ્ધિ નિર્મળ થતા હું વનમાં તપ કરવા ચાલ્યો ગયો અને ભજન રૂપ તપ કરવા લાગ્યો. માફે એ શરીર છુટી ગયા પછી આ જન્મમાં હું બ્રહ્માનો પુત્ર થયો છું. ”

વેદવ્યાસને નારદજીએ જણાવ્યું કે હું દાસી પુત્ર મટીને બ્રહ્માનો પુત્ર થયો. વેદ વ્યાસ ક્યારે થયા ? બ્રહ્મા ક્યારે થયા ? અને નારદજી તેમના પુત્ર ક્યારે થયા ? કેઈ સુસ ખુલાસો કરીને જતાવે તે ખરે ?

(૬) ઘડામાં પડેલા મિત્રાવરૂણ દેવોના વીર્યથી અગસ્ત્યમુનિ.

“ અગસ્ત્યમુનિએ મહાદેવજીને કહ્યું કે—મિત્રાવરૂણ નામના બે દેવતાઓ જે રંભા નામની અપ્સરા ભોવાથી કામાતુર થઈ પોતાનું વીર્ય ઘડામાં નાખ્યું હતું તેથી હું જન્મ્યો છું પણ સત્સંગના પ્રભાવથી ઉત્તમ સ્થિતિ પામી આપણા (રામચંદ્રજીના) દર્શનને પ્રાપ્ત થયો છું. સમુદ્રને પીવાવાળા, વિંધ્યને આઠા પાડવાવાળા, અગસ્ત્ય છે.

સુષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે, વળી દેવીના હાથ ધસવાથી એમ અનેક પ્રકાર થી ઉત્પન્ન થએલા મહાદેવજી છે. આ બે ક્યારે ભેગા થયા કે અગસ્ત્ય મુનિએ ઘડામાં પડેલા મિત્રાવરૂણના વીર્યથી પોતાની ઉત્પત્તિ મહાદેવજીને કહી બતાવી ?

॥ ઇતિ—(૧) બે વાલ્મીકિ તેજ તુલસીદાસ. । (૨) પારધિના સ્વમાંથી અને રાફડામાંથી—વાલ્મીકિ ઉત્પન્ન થયા. । (૩) વાલ્મીકિ દર્ભમાંથી માણસ પેદા કર્યું. । (૪) તુલસીદાસે અને વાલ્મીકિ પુત્રીનો પુત્ર બનાવ્યો. । ૫ દાસીપુત્ર મટી નારદ બ્રહ્માના પુત્ર થયા. । ૬ મિત્રાવરૂણ દેવોનું વીર્ય ઘડામાં, તેમાંથી અગસ્ત્ય મુનિ પેદા થયા. એ કલમ દેનો વિચાર ખંડ. બીજો. પ્રકરણ. ૨૨ મું. ॥

પ્રકરણ ૨૩ મું.

(૧) હાજર થઈ પ્રભુએ કુંડથી હાથીને છોડાવ્યો.

ભાગવત. અષ્ટમ સ્કંધ.

“ ગજેન્દ્ર હાથીને ત્રિકુટા ચલના તલાવમાં કુંડે પકડ્યો અને બહુ દુઃખ દીધું. તે વખતે તેને પ્રભુના નામનો જાપ કરવાથી પ્રભુએ ત્યાં પધારી તેને મુક્ત કર્યો હતો. ”

હાથીની સદ્બુદ્ધિ થતાં ગમે તે વન દેવતાએ આવીને સાહાય્ય કરી હોય તો તે બનવા જોગ છે. કારણ સત્યપ્રિય અને પરોપકારીની પડખે રસ્તાનો ચાલતો ગમે તે પણ સાહાય્યભૂત થઈ જશે, જેમકે વલ્લભભાઈ ઘટેલની પડખે આખી દુનીયા હતી એમ કહીએ તેમાં ખેટું શું છે ? બાકી પ્રભુ આવ્યાનું લખણું તે તો તદ્દન અજ્ઞાનપણું જ છે.

જૈનોમાં-મેઘકુમારની કથા એવી છે કે-જે પૂર્વભવમાં હાથી હતો છતાં બે ત્રણ દિવસ સુધી પગ નીચે ભરાએલા જીવની રક્ષા કરી. પુણ્યના થોડા શ્રેણિક રાજાનો પુત્ર થઈ દીક્ષા લીધી, કદ પડતાં ઘેર જવાની ઇચ્છા થઈ, મહા-વીર ભગવાને હાથીના ભવનો વૃતાંત સંભળાવી સ્થિર કર્યો. આ કથા પુરાણકારે ઉધી છત્તી ગોઠવી ભગવાન આવ્યાની કલ્પના કરી હોય ! સંભાવાસંભવનો વિચાર પડિતો કરે.

બાકી આધાર લીધા વગર કથાઓ ઉંધો કે છત્તી લખી શકાતી નથી એ નિર્વિવાદ છે.

જે નવ વાસુદેવાદિકના સંબંધવાળી કથાઓ હતી તેનો વિચાર અમોએ કરીને બતાવ્યો છે. બાકી સંબંધ વિનાની કથાઓ અનેક જૈનોની લઈ પુરાણ-કારોએ ઉંધી છત્તી ગોઠવેલી છે પણ તેટલો બધો વિચાર કરી શકાય નહિ તેથી પડિતોને ભલામણ કરું છું કે-પુરાણકારોની કથાઓમાં જ્યાં તદ્દન અસંભવિત જેવું લાગે અને તે કથાઓ જૈન ગ્રંથોમાં હોય તો તેની સાથે મેળવીને વિચાર કરી લેવો અને તેની સાથે સત્યાસત્યનો વિચાર કરવો. તેવી કથા એક નહિ પણ પુરાણોમાં અનેક મળશે. એમ હું મારા અનુભવથી જણાવી શકું છું, ઇત્યલં.

(૨) અસુરો સૂર્યને ઘેરે છે પણ પ્રાદ્યણોના અર્ધથી છુટે છે.

તુલસી. રા. અરણ્યકાંડ. પૃ. ૬૭૭ ની ટીપમાંથી-

“ શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે-પ્રભાતમાં ઉગતા સૂર્યનારાયણને સમુદ્રવાસી મંદેહ નામના અસુરો ઘેરી લે છે પણ પાછળથી તેઓ પ્રાદ્યણોએ આપેલા અર્ધોનાં જળનાં બિંદુઓથી પ્રહાર પામીને વિષેરાઈ નાશ છે. ”

પ્રકરણ ૨૪ મું. ઉત્પન્ના આરંભમાં ઉત્પન્ન પ્રજ્ઞાદિક ત્રણે દેવો. ૬૭

પ્રાજ્ઞણોના અર્ધો વિના સૂર્ય ઉગતો અટકી પડેલો આજ સુધી કોઈએ જાણ્યું નેયું હતું ખરું? આ લેખમાં કેવળ પોતાની મહત્વતાના સિવાય વધારાનું શું છે?

॥ ઇતિ—જલુએ જુંડથી હાથોને છોડાવ્યો. ભાગ ૦૧ પ્રાજ્ઞણોના અર્ધથી સૂર્ય અસુરોથી છુટે છે. ૦૧ એ કલમ એનો વીચાર. ખંડ. બીજો પ્રકરણ. ૨૩ મું

(૧) સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાથે પ્રજ્ઞાદિક. (૨) પ્રજ્ઞાના શિર છેદનું પ્રાયશ્ચિત શિવે લીધું. (૩) નરનારાયણના તપમાં ઇંદ્રે વિદ્ય કથું. ૧ એ ત્રણે સ્કંદપુ. ૧

પ્રકરણ ૨૪ મું.

માયાના પ્રલય સમુદ્રમાં ડુબતા માર્કંડેય પ્રભુથી
બચ્યા ભાગ ૦. ૧

(૧) સ્કંદપુ. પાંચમો અવંતી ખંડ. અધ્યાય ૨ નો તેના પત્ર ૨ થી—

“કહ્યારલે—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, તેની સાથે—પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ ઉત્પન્ન થઈ ગયા એમ વિસ્તારથી લખ્યું છે ત્યાંથી બેઠ લેવું.”

જેની ઉત્પત્તિના માટે આરંભ, તેનો અન્ત હોયજ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે પ્રજ્ઞાદિક ઉત્પન્ન થયા તો તે કાલ કયો? અને કેવા પ્રકારનો? અને તેનું પ્રમાણ કઈ રીતે સમજવું? વળી સૃષ્ટિના આરંભ કેટલા થયા? અને તેના અન્ત કેટલા થયા? બીજી સૃષ્ટિઓની ઉત્પત્તિઓની સાથે પ્રજ્ઞાદિક બદલાતા હશે કે એના એ ફરીથી ઉત્પન્ન થતા હશે? આટલા ટુંક વિચારની સાથે જોનોની જગતની માન્યતાવાળો પ્રથમનો લેખ ફરીથી વિચારવાની ભલામણ કરે છુ.

(૨) સ્કંદ પુ. ખંડ. ૫ મો અધ્યાય ૧૮૪ મો. પત્ર ૩૦૬ થી—

“પ્રજ્ઞાના શિરનો છેદ કરવાથી પ્રજ્ઞાહત્યાનું ખાપ લાગવાથી મહાદેવ ધૌતપાપ નામના તીર્થનું સ્થાપન કર્યું.”

જીવોની સાથે પ્રમ્લાદિક ઉત્પન્ન થયા ત્યારે તેા જે ગતિ જીવોની તેજ અતિ પ્રમ્લાદિકની મનાઈ હશે? તેથીજ મહાદેવે પ્રમ્લાનું માથું કાઢ્યુંને? અને પ્રાયશ્ચિત લેવાની ફરજ તેથીજ પડીને? જે એમ હોય તો પછી આ ત્રણે મોટા દેવો તરીકે કયા હિસ્સાબથી મનાયા?

(૩) સ્કંદ પુ૦ ખંડ ૫ મો. અધ્યાય. ૧૯૨ મો. પત્ર ૩૧૩ થી—

“ નરનારાયણ તપ કરવા લાગ્યા. તપમાં વિદ્ય કરવા ઇંદ્રે અશ્વરાઓ મોકલી.”

નરથી નારાયણ થવા ડુનીયા પ્રયત્ન કરી રહી છે. તે નારાયણ આ હશે કે બીજા? તે જે આજ હોય તો વિચારવાનું કે—તપ કરીને વધારે શું લેવાને ગયા? નારાયણની પદવી કરતાં ઇંદ્રની પદવી વધારે છે? કહેશે કે નથી તો પછી ઇંદ્રને અશ્વરાઓ મોકલવાની જરૂર સાથી પડી?

(૪) ભાગવત દશમ સ્કંધમાં—નરનારાયણે માયાથી દેખાડેલા પ્રલયના સમુદ્રમાં ડુબી જતા માર્કંડેય મુનિ તે સમયે જોવામાં આવેલા વડના એક પાંદડાના પટ્ટીયામાં પોઢેલા બાળકરૂપ પ્રભુના પ્રભાવથી જન્મ્યા હતા.

કોઈ વ્યંતરાદિકે માયા બતાવી હોય તો તે બનવા જોગ છે બાકી માર્કંડેય મુનિ હજાર પંદરસો વર્ષની અંદરનાજ છે તેથી પડિયામાં પોઢેલા પ્રભુ જોવાની વાત વિચારવા જેવી છે. કેમકે જેવી રીતે બીજાં પુરાણો ગોટાલા ભરેલાં છે. તેવીજ રીતનું માર્કંડેય પુરાણ છે તો પછી તેમના માટે પડિયામાં સૂતેલા પ્રભુ કયાંથી આંવી ગયા? કદાચ નરસો મહેતાની વાત મુકે તો વિચારવાનું કે તેમના માટે પણ પ્રભુ તો આવેલા છે જ નથા. પરંતુ નરસી મહેતા જેવા ગમે તે સત્યપ્રિય, નિખાલસ અને પરાંપકારની દ્રષ્ટિવાળા પુરૂષને સંકટ સમયે તે દેવતા સાહાય્યરૂપે થઈ જાય છે એ વાત નિર્વિવાદ છે. તે પ્રમાણે મહેતાના માટે થએલું હોવું જોઈએ. બાકી ખરા ભગવાનને જગોજગો પર ભટકવાની જરૂરજ શી છે. ?

(૫) રામચંદ્રની પાસે શિવે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું.

તુલસી રામાયણ લંકા. કાંડ. ૫. ૧૦૬૫ માં—

“ સમ્રાજા દેવતાઓ પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરી પોતાને સ્થાન કે ગયા પછી એકાંતમાં મહાવિચક્ષણ x સદાશિવ તેમની (રામની) પાસે આવ્યા. સદાશિવ ખન્ને હાથ જોડી રોમાંચિત થઈ ગઈ ગઈ વચનથી વિનય કરીને બોલ્યા કે-હે રઘુકુળનાયક ? હે ભકત જનોને રાજી કરનારા માફ રક્ષણ કરો ?

x (આની રીપમાં નીચે લખી જણાવ્યું છે કે-“ મારા શિષ્ય રાવણથી પ્રભુને બહુ સંકટ થયું હતું તેથી પ્રભુ રખેને સહુ સાંભળતાં ઠપકો આપે એવી શંકાથી એકાંતમાં આવ્યા.)

સ્કંદપુરાણમાં જણાવ્યું હતું કે-કલ્પના આરંભમાં-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે પ્રમ્લાદિક ત્રણે દેવો ઉત્પન્ન થઈ ગયા હતા. તેો વિચારવાનું કે-રામાવતાર ચોવીસમાં વીસમાવતાર, દશાવતારોમાં સાતમાવતાર, તેો તે સમ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થયા પછી કેટલા કાળે ઉત્પન્ન થએલા માનવા ? જે રામને સૃષ્ટિની સાથે ઉત્પન્ન થયેલા મહાદેવ એકલા એકાંતમાં મળવાને આવ્યા? અને વળી અતિ નમ્ર થઈ પોતાનું રક્ષણ માગ્યું ? શું આ વાત સાચી હોય એમ લાગે છે ખરી ? જરાક મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિથી વિચારવાની ભલામણ કરું છું-આવી રીતના સંકટો પુરાણોના લેખો જોતાં એવો જ વિચાર થઈ આવે છે કે-પ્રથમ સર્વજ્ઞાના તરફથી પ્રગટ થએલા સત્ય ઇતિહાસનો આશ્રય લઈને પછી પોતાની મરજી પ્રમાણે પોતાના લેખોમાં ઉધો છતો ગોઠવી સત્ય ઇતિહાસની અને સત્યતત્વોની અમારા વૈદિકભાઈઓએ દુર્દશાજ કરીને મુકી હોય એજ સિદ્ધ થાય છે. ઇત્યલં વિગતરેણ

॥ ઇતિ-સૃષ્ટિની સાથે પ્રમ્લાદિક ઉત્પન્ન થયા. સ્કંદ પુ. ૧ પ્રમ્લાના શિર છેદનનું પ્રાયશ્ચિત શિવે લીધું. સ્કં. ૦૧ નર નારાયણના તપમાં ઈંદ્રે વિધ્ન કયું સ્કં. ૦૧ માયાના પ્રલય સમુદ્રમાં ડુબતા માંકડેય મુનિ પ્રભુથી બચ્યા ભાગ૦૧ શિવે રામચંદ્ર પાસે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું. રામા૦૧ કલમ પાંચનો વિચાર ખંડ બીજો પ્રકરણ ૨૪ મું.

(૬) નરમેધના ઉપદેશક ગાલવ. ૦૧ (૨) દેવી ભાગવતે-વેદોમાં બાનવરોનું મારવાનું.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

(૧) ગાલવ મુનિએ--નરમેધ, યજ્ઞનો ઉપદેશ કર્યો.

પદ્મપુરાણ બ્રહ્મખંડ. અધ્યાય ૧૨ મો (મ. મી. પૃ. ૧૧૨)

“ ગાલવ મુનિએ “ નરમેધ ” યજ્ઞ કરવાને ઉપદેશ આપ્યો છે. આ બારમો અધ્યાયજ એ વિષયનો છે ત્યાંથી જોઈ લેવું. ” +

+ આમાં વિચારવાનું કે—પીપલાદ ઋષિએ રાજ્ય બળ મેળવી પોતાનાજ માતૃપિતાને યજ્ઞમાં હોમી દઈ પોતાનું વેર લીધેલું. ત્યાંથી માતૃમેધ અને પિતૃમેધની પ્રસિદ્ધિ થયેલી તેનો સંબંધ કિંચિત્ અમારા જાણુવા પ્રમાણે લખી ગતાવ્યો છે. આ ગાલવ મુનિએ રાજ્યના અનુરોધથી અથવા પોતાનું વેર લેવા આ નરમેધનો ઉપદેશ આપ્યો. તેના સંબંધે ખરૂં અમારા સમજવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ એટલું અનુમાનતો થાય છે કે આ નરમેધનો ઉપદેશ કોઈ મોટા ધર્મ કાર્યના માટે તો થયેલો નહિ હોય અગર જો ધર્મના માટે થયેલો હોત તો આજ સુધીમાં તેવા નરમેધ એક નહિ પણ હજારો લાખો નરમેધ થવાની ગણતરી બહાર આવી હોત. આ માટે અનુમાન સર્વથા ભ્રૂંડું નથી પણ વિચારવા જેવું છે. કદાચ આમાં મારી ભૂલ થયેલી હશે તો સજ્જનોના આગળ હાથ જોડીને ક્ષમા આચીશ ? ॥

આર્ય પ્રજાને છાત્રે તેવો વામભાગીનો ધર્મ છે ?

શંકાકોષ—શંકા. ૨૬૪ મી. પૃ. ૩૭ માં. (ભાગવત સ્કંધ ૪ થો. અ. ૨૭ મો)

“ પશુમેધ અને વામભાગીઓનો અશ્વમેધ પૌરાણીઓના ધર્મ છે અને તે ઉચિત છે ? ”

હિંસા—મદિરાપાનાદિકના લેખોથી દ્વિષિત વેદો.

દેવી ભાગવત-મહાપુરાણ પ્રથમ સ્કંધ. અધ્યાય ૧૮ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૧૨)

“ શુકદેવજી રાજા જનકને કહી રહ્યા છે. તે કથનથી વેદોમાં-જાનવરોને મારવાનું, મદિરાપાન કરવાનું, જુગાર ખેલવાનું, માંસ ભક્ષણ કરવાનું સિદ્ધ

થાય છે. યજ્ઞમાં એટલાં બધાં જનવરો મરતાં કે તેમના આમડાઓના પહાડ બની જતા હતા. ”

આ દેવી ભા. ના લેખમાં કિંચિત્ વિચાર-સજ્જનો ! રજપુતાદકોની વસ્તિમાં પ્રાચે બ્રાહ્મણોની વસ્તી હોય. આજીવિકાના માટે કાંઈક લખેલા પણ હોય, સાધારણ વ્યાકરણી કોઈ ગર્વિષ્ઠ થએલો પોતાને વેદાદિકનો પારગામી માની જેનો તેનો આનાદરાજ કરતો હોય અને જૈનોને તો વેદ બાહ્ય કહી નાસ્તિકજ માનતો, નીચુ પણ ન જોતો હોય તેવા ગર્વિષ્ઠોએ-શુકદેવજી અને જનકવાળો પ્રસંગ જોવાનો પ્રયત્ન કરવો, વેદોમાં-જનવરોને મારવાનું, મદિરાપાન કરવાનું, જુગાર ખેલવાનું, અને માંસ ભક્ષણ કરવાનું. અસ્તિકોએ લખેલું કે નાસ્તિકોએ ? જૈનોએ ઉપર બતાવેલી નિંદા વાતોનો ઇન્કાર કરેલો છે બાકીની સારી વાતો, જ્ઞાનની વાતો તો જૈનોને માન્યજ છે તો પછી જૈનોને નાસ્તિક કહેવાળા તેવા જુઠા ગર્વિષ્ઠોને કયી ઉપમાં આપવી ? લોકોમાં એવું ચાલે છે કે-જે વ્યભિચારિણી છિનાલ હોય તે સતીને નિંદે તેવા પ્રકારનો-અન્યાય જૈનો ઉપર થએલો અને થતો આવેલો અને વર્તમાનમાં થઈ રહેલો મનાય કે નહિ ? આ મારા ટુંક લેખનો વિચાર કરીને સત્યપ્રિય સજ્જન પુરૂષો જરૂર ન્યાય આપશે ? આથી વધારે હું કાંઈપણ કહેવાને માગતો નથી. સત્યને સત્યની દૃષ્ટિથી જુવો એટલે બસ છે.

॥ ઈતિ-નરમેધયજ્ઞનો ઉપદેશ ગાણવર્ણનિએ કર્યો. પદ્ય પુ૦ દેવી ભાગવતે-વેદોમાં જનવરોને મારવાનું બતાવે છે. તેનો વિચાર.

યાજ્ઞવલ્કયે લખેલા વેદો વમીને નવીન રચ્યા.

યાજ્ઞવલ્કયે પ્રાચીનવેદ વિધાને વમી નવીન વેદો રચ્યા.

સ્કંદ. પુ૦ ખંડ. છઠ્ઠો અધ્યાય ૧૨૯ મો. પત્ર ૧૪૪ થી શરૂ તેમાંનો કિંચિત્ સાર—

“ આજ્ઞાનો ભંગ કરવાથી શાકલ્ય ગુરૂને થએલો ક્રોધ, તેથી યાજ્ઞવલ્કય શિષ્યે-ગુરૂની પાસેથી લખેલા વેદાદિક સર્વ ગ્રંથની વિધાનું વમન કરીને ગુરૂને પાછી સોંપી. અને પછી ગુરૂની પાસેથી નીકળીને હાટકેશ્વરમાં જઈને રહ્યા. ત્યાં રહીને સૂર્યની ઉપાસના કરતાં-શ્વિમાદિ વિદ્યા મેળવી, પછી લઘુરૂપ ધરી

સૂર્યના ઘોડાના કાનમાં પેસી, સૂર્યના મુખમાંથી નીકળેલા ‘વેદો’ યાજ્ઞવલ્કયે લખ્યા. જ્યારે સર્વ વિદ્યા જાણી લીધી ત્યાર પછી વેદના અર્થને જણાવવા વાળી ઊપનિષદોની રચના કરી. ”

આ લેખોનો કિંચિત્ વિચાર-વેદોનો અર્થ-જ્ઞાન, ઘણા પંડિતોથી પ્રસિદ્ધમાં આવેલો છે, જ્યારે નિર્ઘયપણાથી મનુષ્યને અગ્નિમાં નાખવામાં આવે ત્યારે દયાળુ પુરૂષોના મનમાં-અરે ! અરે ! ના ઉદ્દગારો સિવાય બીજું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ખરું ? વળી જીવતા મનુષ્યોનો યજ્ઞ કરવાનો ઉપદેશ ગ્રાહ્યમુનિ કરવા બેઠા, કયું જ્ઞાન આપવા ? નરમેધ કરવો તે પોતાના માણસોનો કે પરાના માણસોનો ? આ વાતો વિચારવા જેવી ખરી કે નહિ ?

વળી બીજા ભાગવતના-પશુમેધથી અને અશ્વમેધથી દયાળુ પુરૂષોના હૃદયને કંપારા સિવાય કયા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ?

વળી ત્રિજો દેવી ભાગવતનો લેખ બેતાં-શુકદેવજી પોતેજ રાજા જનકને વેદોમાંના જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરી રહ્યા છે કે-જનવરોને મારવાનું, મદિરાપાન કરવાનું, વળી તેથી વધારે જીગાર ખેલવાનું અને માંસ લક્ષણ કરવાનું એ બધાએ પ્રકારનું જ્ઞાન વેદોમાં ભરેલું છે. આ કીલા કેવા પ્રકારની હશે ?

આ ચોથો સ્કંદ પુ. નો લેખજ જણાવી રહ્યો છે કે-ખરા વેદો રહ્યા નથી. યાજ્ઞવલ્કય ઋષિએ વેદોનું વમન કયું. એનો અર્થ શો ? ખરા વેદોનો નાશ કરી હિંસા મિશ્રિત વેદોનું બંધારણ કયું, એ સિવાય બીજો કયો અર્થ કરી શકાય ? પ્રત્યક્ષની ભૂલમાં ખેંચાતાણી સજ્જનોને ન છાજે ? ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

॥ ઇતિ-યાજ્ઞવલ્કયે લખેલા જીના વેદો ઓકી કાઢ્યા અને પાછળથી નવા વેદોની રચના કરી તેનો વિચાર.

મરતાં-રામને મારવાની જીદિ છતાં રાવણની મુક્તિ.

રામે રાવણને વિશ્વરૂપ દેખાડયું.

તુલસી રામાયણ લંકા કાંડ. પૃ. ૧૦૮૦ માં.

“ રાવણનું ઇંડ ધરતી પર પડવાના સમયમાં ભારે ભયંકર ઘડાકો થયો. અને તે સમયમાં આકાશમાં રહેલાં રાવણના માથાઓએ-રામ કયાં ગયો ? જો નજરે પડે તે પડકારીને મારી નાખીએ એવું ઉચ્ચારણ કયું. ”

(આ પકિતની ટીપમાં-લખી જણાવ્યું છે કે-મરવી વખતે રામ નામના ઉચ્ચારણના મહીમાથી રાવણની મુક્તિ થઈ.)

આ ઉપરના લેખમાં વિચારવાનું કે રામ નજરે પડે તે પડકારીને માફ, મરતા સુધી એવા પ્રકારની ડુબ્ટ બુદ્ધિવાળા રાવણની મુક્તિ થવાનું લખી બતાવનારની સત્ય બુદ્ધિ હતી એમ માની શકાય ખરું કે ? આ વિષયમાં જુવો રામાયણનો લેખ, આમાં સત્ય શું છે તે નજરે પડશે. વધારે શું લેખીને બતાવું ?

તુલસી. રામાયણ. લંકા કાંડ. પૃ. ૧૦૭૯ની ટીપમાં લખી જણાવ્યું છે કે-“વળી એમ પણ કહેવાય છે કે રાવણને અન્ત સમયમાં રામચંદ્રજીએ-વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું હતું.”

સાક્ષાત્ વિશ્વરૂપ જે સર્વસપ્ત્યું મેળવે તેજ જોઈ શકે કે જીભનું દેખાડેલું વિશ્વરૂપ મેળોના જ્ઞાનથી જોઈ શકાય પણ સાક્ષાત્ રૂપે વિશ્વરૂપ જીભને કેવી રીતે દેખાડી શકાય ? આ વાતની પુરાણિકોએ એક ગમ્મજ ગોઠવી મુકેલી છે. આમાં વાસ્તવિકપણું કંઈ દેખાતું જ નથી. ॥

॥ ઇતિ-રામ કયાં ગયો. નજરે પડે તે માફ. કહેનાર રાવણની મુક્તિ. રામે રાવણને અન્ત સમયે વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું. તેના નિયારની સાથે જૈન અને વૈદિક ગુરૂના કર્તાવ્યોના અંબે હક રૂપે ખરું, ખીજે પ્રકરણ ૨૫ નો વિચાર સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

જૈન અને બૈદિક દેવતાદિકના સંબંધવાળા કુંક કુંક રૂપના કેટલાક વિચારો નીચે પ્રમાણે—

જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે દેવતાઓ અને દેવીઓ.

જૈનશ્રદ્ધામાં ચાર પ્રકારના દેવતાઓ ગણાવ્યા છે—૧ ભવનપતિના, ૨ વ્યંતર જાતિના, ૩ જ્યોતિષ મંડલના, અને ૪ વૈમાણિકના.

પહેલા ભવનપતિના અસુરદિક દશભેદ છે. બીજા વ્યંતરની જાતિના આઠભેદ છે, ત્રીજા જ્યોતિષ મંડલના પાંચભેદ છે. અને ચોથા વૈમાણિકના બારભેદ છે. આ બધા દેવતાઓ પોતા પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કર્તવ્યોના કરવાવાળા હોવાથી કલ્પવાસી કહેવામાં આવ્યા છે.

જે આ ચાર પ્રકારના દેવતાઓના દશ આદિ ભેદો ગણાવ્યા છે તેના એક એક ભેદમાં પણ દશ દશ પ્રકાર હોય છે તે નીચે પ્રમાણે—૧ ઇંદ્ર-એટલે જે અનાદિકાલનાં (સદા કાલનાં) વિમાનો છે તેના મુખ્ય અધિકારી જેમ રાજ્ય ગાદી પર આવેલો રાજા તે પ્રમાણે ભૂતપન્ન થયેલો તે ઇંદ્ર મનાય છે ૧

- ૨ સામાનિકા-એટલે ઇંદ્રના જેટલા દરજ્જાવાળા પદવી વિનાના.
- ૩ વાયશ્વિંશા-એટલે મંત્રી પુરોહિતના દરજ્જાવાળા.
- ૪ પારિષદા-એટલે ઇંદ્રની સાથે મિત્ર તરીકેનો દરજ્જો ભોગવનારા.
- ૫ આત્મરક્ષા-એટલે ઇંદ્રની બધી વાતે રક્ષા કરવાવાળા.
- ૬ લોકપાલા-એટલે પોતાના સ્વામીની શરહદના ચોકીદારો.
- ૭ અનિકાધિપતિઓ-એટલે-ઇંદ્રસેનાના મુખ્ય અધિકારીઓ.
- ૮ પ્રકીર્ણકા-એટલે નગરના લોકોની પેઠે વિમાનમાં વસનારા.
- ૯ આભિયોગ્યા-એટલે કાસ પછાનું કામ કરવાવાળા.
- ૧૦ કિલ્લિપિકા-એટલે ત્યાંની જમ્યાઓના સાફ સુદ્ધ કરવાળા.

આ ઉપર ગણાવેલા બુદ્ધા બુદ્ધા દેવલોકમાંના જે દશ દશ ભેદ છે તેમાં નો ત્રીજો ભેદ કે જે મંત્રી પુરોહિતના દરજ્જાવાળો, અને છઠ્ઠો ભેદ જે પોતાના સ્વામીની શરહદના ચોકીદાર વાળો, આ બે ભેદો વ્યંતરની જાતિમાં અને જ્યોતિષ મંડલના દેવતાઓમાં હોતા નથી. તેથી-વ્યંતર અને જ્યોતિષમાં બાકી રહેલા આઠ ભેદ જ હોય છે.

મુખ્ય ચાર પ્રકારના દેવતાઓ કહ્યા-તેમાંના પહેલાનું નિવાસ સ્થાન આપણી ભૂમીથી નીચેના ભાગમાં છે, તેથી તેમને ભવનપતિ કહેલા છે. (વૈદિકમતમાં પાતાલવાસી તરીકે કહ્યેલા છે) બીજી વ્યંતર જાતિ ભૂત પ્રેતાદિ, ત્રીજી જ્યોતિષ-સૂર્ય ચંદ્રાદિ, તે આપણી હૃદમાં એટલે મધ્યલોકમાં વસનારા દેવતાઓ ગણાય છે. ચોથા વિમાનવાસી તે સૌધર્માદિ વિમાનોના નામથી એમલખાવાય છે તે જ્યોતિષના દેવતાઓની જિપર એક એકથી ચક્રીયાતા ચાર જાતિના અણુવર્મા આબ્યા છે.

આ ચારે જાતિના અસંખ્ય દેવતાઓ જિપર અને અનાદિકાળથી સારસ્વત પણે રહેલાં લાખો વિમાનો જિપર અધિકારના ભોગવનાર તે ઇંદ્રો કહેવાય છે. તે બધાનો સર્વાલો મેષ્વતાં એસઠ (૬૪) ઇંદ્રો જ થાય છે. ઇંદ્રાદિકનું આયુષ્ય પુરણ થતાં ત્યાંથી ચવીને મનુષ્ય ગતિમાં કે તીર્થચગતિમાં જીતપન્ન થાય. પછી ચારે ગતિમાં જવાની છુટ્તા થાય છે મનુષ્યમાં આબ્યા પછી કોઈ કોઈ મોક્ષમાં પણ ચાલ્યા જાય છે. કારણ દેવતા પણાથી ચવી દેવતા થતા નથી તેમ નરકમાં પણ જતા નથી. તે ઇંદ્રના સ્થાનમાં વળી કોઈ બીજાંતેવો પુણ્યક્રમા થોડા વખતમાં આવીને જીતપન્ન થાય પણ સ્થાન શૂન્ય રહેતું નથી.

ઉપર પ્રમાણે આપણા લોકની પેઠે ત્યાં પણ રાજ પ્રજાનો વ્યવહાર ચાલે છે, જન્મ મરણ ચાલું છે. પણ ત્યાં નાં જે સારસ્વતાં સ્થાન છે તે તો સદા તેવાંને તેવાં જ રહે છે.

આથી પણ ઉપરના દરજ્જાના—નવ ગૌવચકના અને પાંચ અનુત્તર વિમાનના. દેવતાઓ છે. તેમને મરણ જન્મ તો હોય છે, પણ તેમનામાં રાજ-પ્રજાનો વ્યવહાર હોતો હોય છે. તેથી તે કલ્પાતીત કહેવાય છે. જેમ જેમ ઉપરના દરજ્જાના દેવતાઓ તેમ તેમ—તેમના આયુષ્યમાં વધારો, સુખ સંપત્તિમાં વધારો, અને તેમના જ્ઞાનમાં પણ વધારો સમજવો.

કેટલાક દેવતાઓના આયુષ્યનું પ્રમાણ.

સસવાસ સહસ્સાઈ મવણવર્ષેનં જહન્નર્ઠિ.

(છાયા-દશવર્ષસહસ્સાણિ મવણવર્ષીનાં જહન્ન્યાસ્થિતિઃ)

ભાવાર્થ—ચાર જાતિના દેવોમાંના પહેલા ભવનપતિ છે. ત્યાંના દેવતાઓ અને તેમની દેવીઓનું જહન્ન્ય એટલે ઓછામાં ઓછું આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષનું હોય છે. દેવતાઓ અને નારકીના જીવોનું આયુષ્ય (૧૦૦૦૦) દશ હજાર વર્ષથી ઓછું હોતું જ નથી.

આપણાથી નીચેની ભૂમીમાં વસનારા ભવનપતિ-દક્ષિણ ખંડમાં દશ અને ઉત્તર ખંડમાં દશ એમ બે વિભાગથી બુદ્ધા બુદ્ધા છે.

દક્ષિણદિશામાંના પહેલાનો ઇંદ્ર ચમરેંદ્ર છે, તેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક સામરિ પમનું છે. ઉત્તરદિશામાંના પહેલાનો ઇંદ્ર બલીંદ્ર નામનો છે, તેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક સામરિપમથી કાંઈક અધિક છે. દક્ષિણ ખંડના કરતાં ઉત્તર ખંડના કાંઈક ઉંચા દરબના અણાય છે. એ રીતે બધા મળીને ભવનપતિના વીશ ઇંદ્ર થાય છે. વિશેષ સ્વરૂપ જૈન ગ્રંથોથી જોઈ લેવું. ॥

હવે બીજા વ્યંતરોના આયુષ્યનું કિચિત્ત્વ સ્વરૂપ.

વંતરિયાજહનં દસવાસસહસ્ત પલિય મુક્કોસં દેવીણં પલિઅહં ॥

(છાયા-અંતરણાં જઘન્ય દશવર્ષસહસ્ત-પલ્ય મુત્કહં. દેવીનાં પલ્યાહં.)

ભાવાર્થ—હવે બીજા વ્યંતરે જાતિના દેવતાઓનું જઘન્ય આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષનું જ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ વધારામાં વધારે એક પલ્યો પમ સુધીનું હોય છે. પણ તેમની દેવીઓનું આયુષ્ય તે દેવતાઓથી અડધું જ હોય છે.

હવે ત્રીજા અર્થોત્તિષ દેવતાઓનું આયુષ્ય.

પલિયં અદિયં સસિરવીણં ॥ ૫ ॥ લક્ષ્ણેણસહસ્ત્રેણ ચ । વાસાણં ગદ્ધાણં પલિયમેપસિં ઠિંદં અદં દેવીણં કમ્મેણ નરદ્યસત્તારણં

૬ (છાયા-પલ્યમધિકં શશિ રવીણાં ॥ ૫ ॥ લક્ષ્ણેણ સહસ્ત્રેણ વર્ષાણાં । ગદ્ધાણાં પલ્યં મેતેષાં સ્થિતિ અર્થે દેવીનાં કમ્મેણ નક્ષત્રતારાણાં ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારા આ પાંચ જાતિના દેવતાઓ અર્થોત્તિષના હોય છે. અને તેમની દેવીઓ પણ હોય છે. એમનાથી નાના નાના દેવતાઓનું જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોય છે તે આ મોટા દેવતાઓનું પ્રાચે જઘન્ય સ્વરૂપનું ગણાય છે. તેથી આ ચંદ્ર અને સૂર્યનું જઘન્ય આયુષ્ય ન બતાવતાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બતાવે છે. ચંદ્રમાસ અને ચંદ્રમાના વિમાનમાં બીજા દેવતાઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પલ્યોપમ અને ઉપર અધિક એક લાખ વર્ષ સુધીનું હોય છે. સૂર્યનું અને સૂર્યના વિમાનના બીજા દેવતાઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પલ્યોપમ અને એક હજાર વર્ષ અધિક સુધીનું હોય છે. ગ્રહોનું અને તેમના વિમાનમાં બીજા દેવતાઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પલ્યોપમ સુધીનું હોય છે. તારા એટલે તે તે દેવતાઓની દેવીઓ તેમનું આયુષ્ય તેમનાથી અડધું અડધું હોય છે. વિશેષ જાણવાની ઇછાવાળાઓએ જૈનના સંગ્રહણી સૂત્રાદિકથી જાણવું.

થોથા વૈમાનિકમાં-કર્તવ્યકારી તે કક્ષવાસી, જે સ્વતંત્ર તે કલ્પ વિનાના. એમ બે ભેદ છે. જ્યોતિષ ચક્રની ઉપર એક એકથી ઉચ્ચ ઊંચા વિમાનોમાં વસનારા છે. કલ્પવાળાના ૧૨ ભેદ, કલ્પવિનાના નવ અને પાંચ ભેદ, નામ માત્રથી પ્રથમ પણ જણાવ્યા હતા.

પહેલા કલ્પના ઇંદ્રસુધર્મા તેના ચાર લોકપાલ આપણી આ ભૂમીની ચારે દિશાના રક્ષકો છે. તેમણે આયુષ્ય માત્ર બતાવીએ છીએ—

સોમ-જમાણં સત્તિમાગપલિયં । વરુણસ્સહુન્નિદેસૂના ।

વેસમણે રોપલિયા । एस डिह लोमपालाणं ॥ ૧૮ ॥

(છાયા-સોમયમયોઃ સત્તિમાગ-પલ્યં વરુણસ્ય દ્વે દેશેનો ।

વૈશ્વમણે દ્વે પલ્યે । एषा स्थितिः लोकपालानां ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ—પૂર્વ દિશાનો લોકપાલ-રક્ષક સોમ છે. દક્ષિણ દિશાનો લોકપાલ યમ નામનો દેવ છે. આ બન્નેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પદ્યોપમના ત્રિજા ભાગ સહિત એક પદ્યોપમનું છે. પશ્ચિમ દિશાનો રક્ષક વરુણ નામનો લોકપાલ છે તેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય દેશઉચ્ચ (કાંઈક ઓછું) બે પદ્યોપમનું છે. ઉત્તર દિશાનો રક્ષક વૈશ્વમણુ (કુબેર ભંડારી) તેનું ઇત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બે પદ્યોપમનું પુરૂં છે.

દેવતાઓ પોતાનું આયુષ્ય પુરણ કર્યા પછી મનુષ્યની કે તીર્થંચની ગતિ સિવાય બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થતાજ નથી. તેમનાં વિમાનો સાસ્વતાં (સદા કાલનાં) કાયમનાં છે. તે વિમાનોમાં તેની પાછળ તે અધિકારને ભોગવનાર તેવો પુણ્યસાળી થોડા વખતમાં બીજો આવીને ઉત્પન્ન થવાનો. પણ તે એકનો એક કાયમનો રહેતો નથી. એમ સર્વ લોકદેવની સ્થિતી સમજવી.

આ ઉપર બતાવેલા ચારે જાતીના દેવતાઓ જન્મ અને મરણ વાળાજ છે. તેથી તેમની-૧ આયુષ્યની સ્થિતિનું, ૨ ઉત્પન્ન થવાના વિમાનોનું, ૩ એક દેવ ઉત્પન્ન થયા પછી બીજો દેવ કેટલો કાલ ગયા પછી ઉત્પન્ન થાય તેનું, ૪ એક દેવ ચલ્યા પછી બીજો દેવ કેટલો કાલ ગયા પછી ચલે-તેનું, ૫ એકી સાથે ચલે તો કેટલા દેવો ચલે તેનું, ૭ મરણ થયા પછી કયો દેવ કઈ ગતિમાં જઈને ઉત્પન્ન થાય તેનું, તેમજ ૮ કઈ કઈ ગતિમાંથી આવી કયો દેવ ઉત્પન્ન થાય તેનું. આ વિગેરે બીજા ઘણા પ્રકારનું સુવ્યવસ્થિત અને સુઘટિત વર્ણન વિસ્તારથી જૈન ગ્રંથોમાં આપેલું છે. વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાઓએ તે તે વિષયના ગ્રંથોથી જોઈ લેવું.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે ઇંદ્રાદિક દેવો અને તેમના આયુષ્યાદિકનો સામાન્ય વિચાર ખં. ૨ ને પ્રકરણ ૨૬ મું.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

પૌરાણિકોએ મનુષ્યોના માટે કલ્પેલાં પાંચ સ્વર્ગ.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૯૧ થી—

“ આ મૃત્યુ લોકમાં—પૃથ્વી પરના જીવનમાં—જુદા જુદા દેવોની ભક્તિ તરફ મન વળ્યું હોય તે પ્રમાણે પ્રેત પુરુષના આત્મા હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે પાંચ મુખ્ય સ્વર્ગલોક પામે છે તેની યાદી નીચે આપી છે.

૧ સ્વર્ગ એ ઇંદ્રલોક છે. અહિં ઇંદ્રની સાથે અપ્સરાઓનું (નૃત્ય કરતી કુમારીકાઓનું) ટોલું અને ગન્ધર્વો (સ્વર્ગના ગાયકો) છે.

૨ કૌલાસ એ હિમાલયમાં છે. એ શિવલોક છે. અહિં શિવ પોતાની પત્ની પાર્વતી, અને પુત્ર ગણેશ અને કાર્તિકેય રહે છે. અને અહિંથી એ જુતોનાં ટોલાંને નિયમમાં રાખે છે.

૩ વૈકુંઠ એ વિષ્ણુનું સ્થાન છે. એ મેરૂ પર્વત પર આવેલું છે, અને એ બધું સુવર્ણનું બનેલું છે. તેમાં તળાવો છે, ત્યાં નીલ, રક્ત, અને શ્વેત કમળો તરે છે. મધ્યાહ્નના સૂર્ય જેવા પ્રકાશમાન રાજ્યાસન પર વિષ્ણુ બેસે, તેની જમણી બાજુએ વીજળીના ચમકારા જેવી પ્રકાશતી લક્ષ્મી બેસે છે, તે એને સર્વથી વિશેષ પવિત્ર દેવ માને છે.

(હુર્ભાગ્યે એ પવિત્રતા તેના કૃષ્ણાદિ અંપતારોમાં પ્રકાશતી નથી)

૪ ગોલોક એ કૃષ્ણનું સ્વર્ગ છે. એ ગો લોકમાં રહે છે. એ રતનથી સુવિભૂષિત છે. એના હાથમાં વાંસળી છે. ગોપ અને ગોપીઓ ગાયના ભરવાડ અને ભરવાડોણા એનાં સોબતી છે.

૫ પ્રલ્હલોક એ બ્રહ્માનું સ્વર્ગ છે. હાલ તેની પૂજા નહિ જેવી છે તેથી એ વિષે વધારે કહેવાની જરૂર નથી. ”

(સ્ટેકર કૃત “ આર્સિનલ ” (હાફખાનું) પૃ. ૨૧૦)

આમાં વિચારવાનું કે—ઉપર બતાવેલાં પાંચ સ્વર્ગ તે તે દેવોએ બતાવેલાં કે કોઈ કાયમનાં હતાં ? એ પાંચે સ્થાનો મનુષ્યોના માટે કલ્પેલાં છે છે તો તે શું દેવોની સાથમાંજ રહે છે ? વળી વિચારવાનું કે—પૌરાણિકોએ લખેલી દેવ અને દાનવોની વારંવાર થતી લડાઈ વખતે, તથા શિવના લગ્ન વખતે જગો જગો પર થતા યજ્ઞો વખતે—ઇંદ્ર, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ પણ ઘણી વખતે લેગા થતા—કોઈ કોઈ વખતે એક એકને સાદા કરતા, પૂજન કરતા, શરણ પણ લેતા, અને કોઈ કોઈ વખતે માંહો માંહે મારવાને પણ તૈયાર થઈ જતા

તો તે ઉપર ખતાવેલા પાંચ સ્થાનમાંથીજ આવીને ભેગાં થતા હશે ને ? વળી એવું પણ લખાયું છે કે-દેવીના હાથ ઘસવાથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ એ ત્રણે દેવો ઉત્પન્ન થયા. એને તો દેવી સર્વિણીની પેઠે ખાઇ ગઇ. શિવની પ્રાર્થનાથી પાછા જીવતા થયા. વળી એવું પણ લખાયું છે કે-શિવને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થતાં તેમના ડાબા જમના અંગથી બ્રહ્મા, અને વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થઇ ગયા. એ કયાંથી આવી ગયા હશે ? આ બધી વાતોનો યોગ્ય વિચાર થયા પછી પાંચ સ્વર્ગની સત્યતાનો વિચાર કરી શકાય ? માટે વિચારવાની ભલામણ કરું છું.

જન ઔદ્ધ વેદબાહ્ય નાસ્તિક, લખનારા જ્ઞાની હતા ?

સજ્જનો ? આજકાલ પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનોની શોધ ખોલના પરિણામે ધર્મની બાબતમાં પણ ઘણીજ છાના છાની થઇ છે અને વર્તમાનમાં થતી ભય છે. કારણ કે-જુનામાં જુના પુસ્તકો વેદોનાં બનીતાં છે. અને તે અનેક પંડિતોના સંઘટ્ટનથી તૈયાર થએલાં હોવા છતાં પણ એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું કે-વેદો, ઇશ્વર કૃત છે. ઇશ્વર કૃત છે. બ્રહ્માએ પોતાના ચારે ગુણથી ચારે વેદો પકાશ કર્યા છે. વળી કોઇએ સદાકાલના અપૌરુષેય, તો કોઇએ-બ્રહ્માએ નિઃશ્વાસ છોડયો તેમાંથી ચારેવેદો બહાર આવ્યા. વળી કોઇએ લખ્યું કે-યજ્ઞ કરવા માંડેલા તેમાંથી ચારેવેદો બહાર નીકળી આવ્યા. વળી કોઇએ લખ્યું કે-બ્રહ્માએ ઘણો તપ કરી ત્રણ લોક પેદા કર્યા, પછી તેમની પાસે તપ કરાવી ત્રણ દેવો પેદા કરાવ્યા અને તે ત્રણ દેવોના તપથી ત્રણ વેદો ઉત્પન્ન થયા. વળી કોઇએ લખ્યું કે-બ્રહ્માએ પ્રથમ સોમ રાજાને ઉત્પન્ન કરીને પછી ત્રણ વેદો ઉત્પન્ન કર્યા તે સોમે લઇ લીધા.

ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારના લેખો-કેવલ વેદોની ઉત્પત્તિનાજ સંબંધે એવામાં આવે છે.

પરંતુ આજકાલના શોધક પંડિતો તે વેદોને સાધારણ જોઇતું માન પણ ન આપતાં કેટલાક પંડિતો વેદ વાક્યોને બાલીશ રૂપે ઠરાવે છે. કેટલાક પંડિતો વેદ પંથી સમાજમાં થોડી સંકીર્ણતા જરૂર છે એમ ખતાવે છે. કેટલાક પંડિતો પૂર્વાચાર્યોએ કરેલા અર્થોને અયોગ્ય ઠરાવી આજમાનાને અનુસરતા નવીન પ્રકારના અર્થો કરી તેને સત્યરૂપે મનાવવા બહાર પડેલા છે. અને કેટલાક મધ્યસ્થ પંડિતો વેદોના જુના અને નવા એ બંને પ્રકારના અર્થોથી ઉદાસીનતા ધારણ કરી બ્રાહ્મણ ધર્મની સાથે ઘણા લાંબા કાલથી નિકટપણે સંબંધને ધરાવતા એવા જૈન ધર્મના અને ઔદ્ધ ધર્મના અંશે તરફ પોતાની નજર ફેરવવા લાગ્યા

છે, યદ્યપિ વૈદિક પૌરાણિકોએ સત્ય તત્ત્વોના તરફનું વળન અટકાવવા માટે પોતાના પુરતકોમાં જગો જગોપર એવો પ્રધોષ કરી મુક્યો હતો કે જૌદ્રો અને જૈનો-વેદ બાહ્ય નાસ્તિક છે. તેમાં પણ અતિ નિકટના સંબંધને ધરાવતા જૈનોના માટે તેથી આગલ વધીને એવું લખતા ગયા છે કે—

“હસ્તિના તાઽખ્યમાનોઽપિ ન ગછે જ્ઞેન મંદિરં”

કદાચ હાથી માર્તો હોય તો તેના હથથી મરવું પણ બચાવવા માટે જૈન મંદિરમાં પ્રવેશ ન કરવો.”

આ એક બાળકના હાઉ જેવા પ્રધોષે આજ શુધી ઘણા પંડિતોના મનને પણ કુઠિત કરી નાખેલાં હતાં તો પછી અસંજનોના કુઠિત મનની વાત જ શી કરવી ? પણ આજકાલના બાહોશ પંડિતો એવા નિર્માલ્ય વચ્ચનોનો અનાદર કરી જૈનોના અપૂર્વ તરવોને જોતાની સાથેજ ચકિત થઈ પોતાના અમૃતમય ઉદ્દારો લોકોના સમક્ષ પણ પ્રગટ કરીને બતાવતા બાંધ છે એ કેટલી બધી આશ્ચર્યની વાત હશે ? અને જૈન ધર્મના સત્ય તરવોમાં કેવા પ્રકારની અલૌકિક ખૂબી રહી હશે ? આ વાતને સમજાવવામાં કોઈ વધારે લખવાની જરૂર પડે તેમ છે ? કહ્યુંજ પડશે કે સમજવાની કે સમજાવવાની જરૂર પડે તેમ નથી.

બીજી વાત એ છે કે-વેદોના પૂર્વાચાર્ય કૃત ટીકાઓના અર્થ તરફ અને વેદોમાં કરેલી દેવતાઓનો પ્રાર્થનાઓ તરફ, તેમજ કેટલાક વેદોના વિષય તરફ લક્ષ કરી જોતાં વેદો ઇશ્વર કૃત તો નથી જ પણ પૂર્વે કોઈ આલતા સત્ય ધર્મથી ભેદ ભાવ દોખલ કરવા અનેક અક્ષરોના પંડિતોએ મલી આલોકી ભરી શુદ્ધ ભાષામાં શુથેલા વાક્યોનો સમૂહ હોય એવા વિચાર ઉપર આવી અટકવું પડે છે. અને તેના સંબંધે મારા લેખમાં પ્રમાણ પણ તપાસ કરતાં મલી આવશે.

ત્રીજી વાત એ પણ વિચારવાની છે કે-જૈન અને જૌધ ધર્મની જાગૃતિના સમયમાં-પુરાણકારોએ કદાપી કાઢેલા વિપ્લુભગવાનના ચોવીશ (૨૪) અવતારો છે. અને દશ (૧૦) પણ છે. ચોવીશમાં-આઠમાં અપભદ્રેવને અને દશમાં નવમા યુધને છોડી દશને બાકીના બધાએ અવતારોને-વેદ વિહિત હિંસક યજ્ઞ યાગાદિકના પક્ષકાર તરીકે વર્ણવેલા છે. માત્ર ચોવીસમાંના અપભદ્રેવજ અહિંસક રૂપ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવી નાસ્તિક રૂપ જૈન ધર્મ અલ્પાંચો. અને દશાવતારોમાં નવમા યુધ ભગવાને અહિંસક ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવી નાસ્તિક ધર્મ પ્રવર્તાંચો. વેદાનુયાયી પંડિતોની આ ધૃષ્ટતા કે ધર્મની ધગશ ? અહિંયાં વિચાર થાય છે કે—

અનાદિ કાલના એકજ વિષ્ણુ ભગવાને ૨૪ અને ૧૦ અવતારો પારણ કર્યાં. તેમાંના ૨૨ અને ૯ તો હયાહીન ઘર્ષ-યજ્ઞ-આગાદિકની હિંસના પક્ષકાર થયા. માત્ર તેમાંના-આઠમા એક ઋષભદેવ, અને દશમાં ૬ મા બીજા બુદ્ધ આ બે અવતારજ અહિંસાની પ્રવૃત્તિ કસવનાર નાસ્તિક રૂપના થયા.

આવા પ્રકરના તદ્દન પક્ષપાતના લેખો શું સત્ય સ્વરૂપના છે ?

ઋગ્માં સૂક્ત ૧૦૦૦ ૧ તેમાં-ઈદ્રનાં ૨૫૦, અગ્નિના ૨૦૦,

સોમનાં ૧૦૦) બાકી બીજા દેવોનાં

સંસ્કૃત સાહિત્ય-૫. ૮૯ માં “ ઋગ્વેદની અંદરજ દેવતાઓની સંખ્યા તેત્રીસની જણાવવામાં આવી છે. કેટલીક વખત તેત્રીસને બદલે “ અગ્નીઆરથી ત્રણ ચણા ” એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. ૦ ૦ ૦ તો પણ ઋગ્વેદનાં યોછામાં યોછા ત્રણ આખાં સૂક્તોમાં જેનું આહવાન કરવામાં આવ્યું હોય એવા અગત્યના દેવતાઓ વીસ પણ ભાગ્યેજ હશે. એમાંનો-ઈદ્ર અગ્નિ અને સોમ એ ત્રણ દેવતાઓ સૌથી આગળ પડતા છે.

ઈદ્રનું જેમાં આહવાન કરવામાં આવ્યું હોય એવાં સૂક્તો ૨૫૦ છે.

અગ્નિનું જેમાં આહવાન કરવામાં આવ્યું હોય એવાં સૂક્તો ૨૦૦ છે.

અને સોમનું જેમાં આહવાન કરવામાં આવ્યું હોય એવાં સૂક્તો ૧૦૦ છે.

પર્જન્ય વર્ષાદનો દેવતા, અને યમ મૃત્યુનો દેવતા એ બેઉનું ત્રણ ત્રણ સૂક્તોમાંજ આહવાન થયું છે. બાકીના દેવતાઓ આ બે છેડાની વચ્ચેનાં બુદ્ધ સ્થાનપર બિરાજે છે. ૦૫

કંઈક નવાઈ જેવું એ છે કે—હાલના હિંદુ ધર્મના બે મહોટા દેવતાઓ વિષ્ણુ અને શિવ જે સરખા મહત્વના છે તે ત્રણ હજાર વર્ષ ઉપર પણ વિષ્ણુ અને રૂદ્ર (શિવનું વિશેષ પ્રાચીન સ્વરૂપ) તરીકે એ કે ઋગ્વેદના મુખ્ય દેવતાઓ કરતાં ઉતરતી પહવીના હતા તો પણ અન્ધોન્ધની અપેક્ષાએ સરખા ગૌરવવાળા હતા. હાલમાં તેઓનાં જે સામાન્ય લક્ષણો છે તેજ તે વખતે પણ હતાં. વિષ્ણુ તે ખાસ કરીને હથેળી અને રૂદ્ર તે બર્ચકર ગણાતો.”

આમાં મારા વિચારો—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણ દેવો મૂલ વેદના સમયના નથી પણ જૈન સાહિત્ય પછી વેદોમાં દાખલ થયેલા છે. એમ વૈદિક પંડિતોના મતથી તેમજ અમારા લેખથી જણાઈ આવશે

ઋગ્વેદ કે જે વૈદિકોનું મૂલ છે તેમાંના કેટલાક વિચારો.

જેમાં અનેક મંત્રો હોય તે સૂક્ત ગણાય છે.

સંસ્કૃત સાં પૃ. ૬૭ થી-“ ઋગ્વેદનાં સૂક્તોમાં-મંત્રો આપવામાં આવ્યા હોય છે, તેની સંખ્યા ઓછામાં ઓછી ત્રણની અને વધારેમાં વધારે અઠાવનની જોવામાં આવે છે. પણ સાધારણ રીતે એક સૂક્તમાં દશ કે બારથી વધારે મંત્રો હોતા નથી. ”

સંસ્કૃત સાં પૃ. ૫૭ માં-ઋગ્વેદમાં જે સૂક્તો દીઠામાં આવે છે તે સઘળાને અસ્તિત્વમાં આવતાં કંઈ સેંકડો વસ્તો થયલાં હોવાં જોઈએ. ”

સંસ્કૃત સાં પૃ. ૫૯ માં-“ બીજા અર્થો તો માત્ર ધર્મની નવી ઉત્પન્ન થયેલી જરૂરિયાતો પુરી પાડવાને માટે જ મહોટે ભાગે ઋગ્વેદમાંથી સૂક્તો લઈને અને તે સૂક્તોના સ્વછંદી પણે બળે કે એકેક મંત્રના કકડા કરીને રચાયલા હતા. ”

મંત્રનું પ્રાબલ્ય પ્રાચીણોમાં વધી ઉપનિષદોમાં ઈયું.

પ્રથમના છંદો કલ્પમાં-હિંદુ સમાજની અતિ બાલ્યાવસ્થા પડિતો એ કલ્પી છે. મંત્ર કલ્પમાં-યજ્ઞ યાગાદિક વધ્યાં તે પ્રાણીજાતિ ભાગ સુધી જોર શેરથી ચાલ્યા. પરંતુ એ સમયમાં-પુનઃ જોન અને બૌદ્ધના નાચકોનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં અને તેમના તત્ત્વોનો પ્રકાશ લોક સમાજમાં ફેલાતાં-યજ્ઞ યાગાદિકની હિંસા એ ધર્મ નથી પણ અધર્મ છે એવી માન્યતા થતાં ઉપનિષદોની રચનામાં યજ્ઞ-યાગાદિકનું સ્વરૂપ ફેરવાયું. જુવો હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધર્મો-પૃ. ૪૫ માં-“ મૂંડસ ચ્યુલર ઉપનિષદનો હેતુ શો છે-તેનો સાર આપતાં લખે છે કે-તેમાં બતાવેલું છે કે + ધર્મ ક્રિયાઓ તદ્દન નકામી છે, એટલુંજ નહીં પણ ઉપદ્રવ કરે એવી છે, અહલો મળવાની આશાથી કરેલા યજ્ઞ સંબંધી દરેક કાર્યને તેમાં ધિક્કારી કાઢેલું છે દેવની કૃપાથી વિષે તો તેમાં ના કહેવામાં તો આવી નથી પણ તેમનામાં અધૌકિક અને ઉચ્ચ લક્ષણ હોવાની ના કહેવામાં આવે છે. અને એવો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે કે-જ્યાં સુધી મનુષ્યનો આત્મા ખરા પરમાત્મા ને ઓલખતો નથી અને જેના સિવાય બીજો કોઈ પણ ઠેકાણે આરામ મળતો નથી તેનામાં વિસમ પામ્યા વિના મોક્ષની આશા રાખવી નહીં. ”

+ ધર્મ ક્રિયાઓ એટલે યજ્ઞ યાગાદિકનો ક્રિયાઓ.

સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૧૪૬ થી—“ઋગ્વેદના કેટલાક મંત્રોમાં પિતૃઓ અથવા મરણ પામેલા પૂર્વજોનો પંથ અને દેવતાઓનો પંથ એ બે બુદ્ધા છે, એવું દર્શાવ્યું છે, તેવું કારણ ખચિત એ છે કે—અગ્નિદાહ અને યજ્ઞ એ બેની ક્રિયાઓ તદ્દન બુદ્ધી બુદ્ધી છે એમ સ્પષ્ટ બેવામાં આવતું હતું.

બ્રાહ્મણોમાં પિતૃઓ અને દેવતાઓ એ બુદ્ધા બુદ્ધા સ્થાનમાં વસે છે, એવું માનવામાં આવેલું જણાય છે. કારણ કે “સ્વર્ગલોક” અને “પિતૃલોક” ની વચ્ચેનો શો ભેદ છે તે એ ગ્રંથોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે.”

આમાં વિચારવાતું કે—મરણ પામેલા પૂર્વજોનો પંથ, અને દેવતાઓનો પંથ, એ બે બુદ્ધા બુદ્ધા ઋગ્વેદના મંત્રોમાં છે અને બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં પિતૃઓના અને દેવતાઓના બુદ્ધા બુદ્ધા વાસસ્થાન બતાવ્યાં છે ત્યારે એકેદ્રિયથી લઈ પંચેદ્રિય તકના જીવોના વિચાર કેમ નહીં બતાવ્યો હોય ?

જેનોમાં—કીડા, મંકેડાદિ, પશુ, પંખી, આદિના પંથોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. પણ મરણ પામેલા પૂર્વજોનો અમુક પંથ ન બતાવતાં કર્મના અનુસરતો માર્ગ બતાવ્યો છે, પણ તેમના સ્વાધીન પણોનો બતાવેલો નથી. આટલું વિશેષ વિચારવા જેવું જાણી સૂચના કરીને બતાવી છે.

ધર્મવર્ણન—સં. ૧૯૭૬ ની આવૃત્તિ બીજીમાં આનંદશંકર બાપુભાઈ પૃ. ૬ થી ઋગ્વેદ સંહિતાનો ધર્મ લખતાં પૃ. ૭ માં લખે છે કે—

“તથા બીજાં બલિહાન આપતા, અગ્નિ એ દેવોને દૂત કહેવા તો. કારણ કે એના વડે યજ્ઞમાન અને દેવો વચ્ચે સંબંધ બંધાતો. આ ઋષિઓ પરલોક માનતા પુનર્જન્મ પણ કદાચ માનતા હોય એમ જનાવનારાં કેાઇ કેાઇ અસ્પષ્ટ વચનો મળે છે. પણ આ લોકમાંથી મનુષ્યો પિતૃલોક તથા દેવલોકમાં જાય છે એ માન્યતાતો તેઓની સ્પષ્ટ દેખાય છે.”

આ લેખથી વિચાર થાય છે કે—ચારો વેદોનો આધારભૂત ઋગ્વેદ કે જે ઇશ્વરની પ્રેરણાથી મહાન ઋષિઓને પ્રાપ્ત થયેલો તેમાં પુનર્જન્મના સંબંધે અસ્પષ્ટતા તો પછી વેદના યગળે આલ્મનારા આધુનિક ગ્રંથ કરો પુનર્જન્મદિક અનેક પ્રકારના બાબતો કયા નવીન ઇશ્વરથી મેલવીને બતાવતા ગયા ?

(૧) ઋગ્વેદ સંહિતાની દેવતાઓ ગણાવતાં પૃ. ૧૪ માં “યમ” આ જીવનની પાર બીજી—પર જીવન છે અને અમૃત જીવન છે. એ જીવનમાં આપણા પૂર્વજ પિતરો ગયા છે. એ જીવનનો માર્ગ પ્રથમ યજ્ઞે શોધી કાઢ્યો.

છે. અને તેથી યમને પિતૃ લોકના દેવ માનવામાં આવે છે. યમ તે વિવસ્વાન-સૂ-
ર્યનો પુત્ર છે. એ અને એની પહેલ યમી તે આદ્ય સ્ત્રી પુરુષનું જોડું છે. ”

(૨) એજ પૃ. ૧૪ માં યમ નીચે-રૂદ્ર વિશ્વમાં ધોર શબ્દ કરતું પરમા-
ત્માનું સ્વરૂપ તે પ્રચંડ વાયુમાં દર્શન દે છે. વાયુ રૂપે એ સુગંધિ અને પુષ્ટિ
વર્ધક પણ છે. ભડભડતો અગ્નિ પણ એનુંજ રૂપ છે. એ અગ્નિની જવાલા તે એની
દેવીઓ છે. ધૂમ એની જટા છે. અગ્નિ કલ્યાણકારી પણ છે અને એ રૂપમાં
આગળ જતાં “ શિવ બને છે. ”

(૩) પૃ. ૨૨ માં-અથર્વ સંહિતામાં ઘણું નવું બાણ્ય જોવાનું છે, ખીંજ
કાંઈ વેદમાં નહીં તેવી કેટલીક બાબતો એમાં છે. દાખલા તરીકે-તાવ, ક્ષય
વગેરે રોગ કાઢવા. સાપ વગેરેનાં ઝેર ઉતારવા, શત્રુને મારવા, ભૂત પિશાચ
હાંકવાં, દુમણ કરવા અને સ્ક્રોમૈથી ચટકાવવાં. ઇત્યાદિ અનેક વિષયોને લગતા
બહુ ઋચોગત મંત્રો અથર્વ સંહિતામાં છે.

આ સર્વ આર્યોના અજ્ઞાન અને નીચલા વર્ગની કિચાઓ હોય અથવા
તો આર્યો અનાર્યો બેડે સંબંધમાં આવ્યા ત્યાર પછી મૂલ અનાર્યોનો ધર્મ
આર્યોમાં દાખલ થવા લાગ્યો હોય પણ આ શિશ્ય આ સંહિતામાં ઘણો ઉમદા
ભાગ પણ છે. ”

આ ત્રણ કલમોમાં વિચારવાનું કે-જેનોના સર્વજ્ઞા-દેવ દેવીઓ
બતાવે છે, સંતાન થવાનું બતાવતા નથી. અને સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવે છે.
ઋણેશમાં પરજીવનનો માર્ગ યમે પ્રથમ શોધી કાઢ્યો, યમ સૂર્યનો પુત્ર, યમી
તેની પહેલ ત્યારે સૂર્ય કેનો પુત્ર ? યમ યમીનો જન્મ સૂર્યની કેટલી ઉંમરે
થયોલો ? અને યમે કેટલી ઉંમર પછી આ પરજીવનનો માર્ગ શોધી કાઢ્યો ?
અને આ સ્ત્રી પુરુષની આદિ કથા કાલથી ?

૨ રૂદ્ર પરમાત્માનું સ્વરૂપ, પ્રચંડ વાયુમાં દર્શન દે છે, ત્યારે સામાન્ય
વાયુ કેનું સ્વરૂપ ? ભડભડતો અગ્નિ એનુંજ રૂપ, એટલે પરમાત્માનું રૂપ, તે
આગળ જતાં શિવ બને છે. તાત્પર્ય રૂદ્ર તે વાયુ, પછી અગ્નિ, અને અગ્નિ
શિવ આ બધી ફેરફારી પરમાત્માએ કરી કે લેખકોએ એ ? આ બધા વાતો ઋગ્-
વેદની-સ્પષ્ટ રૂપે સમજાતી નથી. આ ઋગ્વેદ આરો વેદોનું મૂલ હોવાથી
વીક્ષાશક્તીના ફેરફાર છે.

૩ અથર્વ સંહીતામાં—“ બાહુ પ્રયોગના મંત્રો અનાર્યોનો ધર્મ તે આર્યોમાં ફાખલ થવા લાગ્યો હોય.”

અનાર્યોની અયોગ્ય વાતો પવીત્ર વેદોમાં ફાખલ કરનારા અને પુરાણોમાં સત્ય છતીહાસ રૂપ વાસુદેવાદિના ત્રિકમાં ઉધું છતુ કરી કોઇને ઘોડાના માથા-વાળા તો કોઇને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયેલા બતાવનારા મોટા મોટા પડિતો જ હશે ને ? ‘સાક્ષરા’ તે વિપરીત ‘રાક્ષસ’ કહેવામાં આવે છે તે કયું અકાર્ય કરનારા કહેવાતા હશે ?

મોટા ભાગે દેવતાદિકની સ્તુતિઓનો બનેલો ઋગ્વેદ.

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૧૫૨ થી—“ ઋગ્વેદની કવિતાઓનો મોટો ભાગ દેવતાઓની અથવા દેવતા તરીકે જેને ગણવામાં આવતા હોય તેવા પદાર્થોની સ્તુતિઓનો બનેલો છે. એ કવિતાઓમાં કોઇ કોઇ સ્થળે ભૂત કાળના બતાવેલું અરુપ અને ભાંગ્યું તૂટ્યું વર્ણન જેમાં આપવામાં આવ્યું હોય એવા સંવાદોના રૂપની દંત કથાઓ આપણા જ્ઞેવામાં આવે છે, એવી દંત કથાઓ બધી મળીને હજારો છે, અને તેમાંથી ઘણી ખરી દસમા મંડળમાં આપવામાં આવી છે. એ કવિતાઓમાં વર્ણવેલો વૃત્તાંત ઓતાજનોથી પુરેપુરો સમભય તેટલા માટે ગદ્યાત્મક વર્ણનો પણ પ્રથમ એની સાથે જોડવામાં આવેલાં હશે, પણ એ કવિતાઓને ઋગ્વેદ સંહિતા એ નામના સૂક્ત સંગ્રહમાં મૂકવામાં આવી ત્યાર પછી પેલાં ગદ્યાત્મક, વર્ણનો શુભ થઇ ગયાં હશે, એ વર્ણુ સંવાદિત છે. એવા વર્ગની એક કવિતા (મં. ૪, સૂ. ૪૨) માં ઈંદ્ર અને વરુણનો સંવાદ આપવામાં આવ્યો છે, તેમાં એ એક દેવતાઓ પોત પોતાની ઓષ્ઠતા સાબીત કરવાના પ્રયત્ન કરતા જ્ઞેવામાં આવે છે. એવી એક બીજી કવિતામાં (મં. ૧૦, સૂ. ૫૧) વરુણ અને અગ્નિનો સંવાદ આપવામાં આવ્યો છે તેમાં એક મંત્રમાં વરુણ બોલે છે, અને બીજા મંત્રમાં અગ્નિ બોલે છે....એવી રીતનું ચાલ્યા કરે છે....એના પછી જે સૂક્ત (મં. ૧૦, સૂ. ૫૨) છે તેમાં દેવતાઓ અને અગ્નિ વચ્ચે આલેલો સંવાદ વર્ણવવામાં આવ્યો છે. એમાં અગ્નિ પોતાનું યજ્ઞનું કર્મ કરાવથી કંટાળી ગયેલો દીઠામાં આવે છે પણ છેવટે એ પોતાનું કામ કર્યા કરવાની કબુલાત આપે છે. ”

સિદ્ધાંતસાર-પૃ. ૪૨ માં-મણિલાલ નજીલાઈ દિવેદી લખે છે કે—

(૧) “વેદમંત્રોમાં પદે પદે યજ્ઞની વાત જણાવવામાં આવે છે. અને જે પુરૂષ સૂક્તમાં ઉત્પત્તિ માત્ર યજ્ઞથી થયેલી જણાવેલી છે તેને આપણે પ્રાચીન ન ગણીએ તો પણ ઘણા પ્રાચીનમાં પ્રાચીન મંત્રોમાં એ યજ્ઞ લાવનાનાં ચિન્હ વારંવાર જણાયા કરે છે. મંત્રો દેવતાના બોલાવવાના, સંતોષવાના સાધન માત્ર છે. પણ તેમનો ઉપયોગતો મંત્ર પ્રયોગતાએ અપેલા બલિરૂપ પારિતોષમાં છે. વસ્તુથી મંત્રોક્તિ છે. એ ન માનીએ તો વેદમાત્ર વ્યર્થ જેવોજ થઈ બીજા વાસ્તવિક રીતે ઘટે છે પણ એમજ વેદ કે વેદમંત્રો યજ્ઞાર્થકજ હોવા બોધ્યો.”

(૨) પૃ. ૪૩ માં—“યજ્ઞ લાવના-મંત્રોમાં પ્રધાનપણું જામવા લાગી તે એટલે સુધી કે ધીમે ધીમે કેવલ યજ્ઞને ઉદ્દેશીનેજ આજો યજ્ઞુર્વેદ ઋગ્ મંત્રો ઉપરથી રચાતો ચાલ્યો. એમજ દેવતાઓની જાનાદિ તૃપ્તિ અર્થે સામવેદ થયો.”

(૩) પૃ. ૪૪ માં—‘પ્રાદ્વણો’ અર્થવાદસીજ લખેલા છે. અમુક મંત્રને અમુક ઉપયોગ છે. વા અમુક અર્થ છે. અમુક દેવતાનું નામ અમુક કરાવાનું આ કારણ છે, મેહુ કારણ છે, અમુક વિધિ અમુક પ્રકારેજ પ્રવર્તે; કત્યાદિ ખુલાસા આપતાં વિચિત્ર વિચિત્ર અર્થવાદરૂપ કલ્પનાઓ રચાયલી છે; આમાંની ઘણી ખરી પ્રાદ્વણોમાં સમાયલાં ધર્મ વિચાર માટે આપણને ઉચું મત પ્રેરે તેવી નથી. તથા કેટલીક તો કેવલ નિર્માલ્ય અને બાલિશ લાવ યુક્ત હોય તેવી જ છે. આવો યજ્ઞની મહત્તા સમજાવવાનો પ્રયત્ન ચાલતો થયો. તેમાં ઘણાખરા પ્રાચીન દેવતાઓનાં સ્વરૂપ ને ધર્મ ઉલટ પાલટ થઈ ગયાં. કેટલાક નવા દેવ પણ થયા, ના જૂના વધારે પ્રધાન પણાને પાંચ્યા. આગેન અને સોમ હવે મુખ્ય પદ્ધતિ એ ચાલ્યા. તેમ વરૂણ ક્રકત રાત્રિનો અને જલનોજ દેવ થઈ ગયો. ત્યારે સૂર્ય અને ઇંદ્ર ધાંધામાંજ પડી ગયા. સોમને ધીમે ધીમે ચંદ્ર સાથે મેલવવાનો પ્રયત્ન થતો ચાલ્યો. યજ્ઞપુરૂષ તવોજ દેવ કલ્પાયો. પ્રજાપતિ-સર્વથી મોખરે આવી બધાનો નિયંત્રતા થઈ યજ્ઞનો પ્રવર્તક, ઉપદેશક, અધિષ્ઠાતા થયો, એજ બ્રહ્મા રૂમે પણ પૂજાસે થયો.” આ બધું લખીને-પૃ. ૪૫ માં-કલ્પનાનાં કુસુમો વેરીને જણાવ્યું છે કે-કોઈ પ્રકારની ગતિ થતાંજ સ્પષ્ટિ-કર્મનો આરંભ થવા લાગે છે. આ વાત ઋષિઓને જડેલી જણાય છે.

આ ઉપરના ત્રણ ફકરામાં વિચારવાનું કે—

ઋગ્ ૦ મં. ૧૦ માં-જગત્કર્તા ઉત્પત્તિના જ સંબંધનાં ત્રણ મોટાં મોટાં સૂક્તો છે. પ્રથમ વસ્થાતું-સૂ. ૧૨૬ મંત્ર ૭ તું. હિરણ્ય ગર્ભ-પ્રજાપતિનું સૂ. ૧૨૧ મંત્ર ૧૦ તું છે. અને આ પુરુષ સૂક્ત-મંત્ર ૧૬ તું છે, તે તો ચારે વેદોમાં લખાયલું છે. અને ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણે કાલના જગત્ ની ઉત્પત્તિ આ પુરુષ યજ્ઞથી જ થએલી જણાવી છે તે સિવાય બીજાં પણ એ આર સૂક્ત જગની ઉત્પત્તિના સંબંધનાં ઋગ્વેદમાં લખાયેલાં છે. આ બધા વેદ વાક્યોનો અનાદર કરી બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોમાં નવીન રૂપે જગત્ની ઉત્પત્તિ બુદ્ધા બુદ્ધા અનેક દેવોથી શા કારણથી કલ્પાય ?

શું બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથકારોને વેદ વાક્યો પર શ્રદ્ધા ન હોવાથી ? અથવા શું તે વેદ વાક્યો કલ્પના રૂપે લાગવવાથી ? વળી મણિલાલભાઈએ જણાવ્યું છે કે “ આ પુરુષ સૂક્તને આપણે પ્રાચીન ન ગણીએ ” એટલે આધુનિક જ માનવું પડે ત્યારે શું જૈન ધર્મની ભગ્વતીના પછીથી આ પુરુષ સૂક્ત ચારે વેદોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું ? આ વાતમાં ખરો પરમાર્થ શો ? વૈદિક ધર્મ વાળાઓએ વેદોનો આશ્રય પકડી પાછલથી બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથો બનાવ્યા તેમાં પણ તેમને પોતાની સ્વતંત્રતા વાપરી. મણિભાઈ લખે છે કે “ ધર્મ વિચાર માટે બ્રાહ્મણ ગ્રંથો ઉંચું મત પ્રેરે તેમ નથી. કેટલાંક તો નિર્માલ્ય બાલિશ ભાવશુકત છે. અને દેવતાઓનાં સ્વરૂપ ને ધર્મ ઉલટ પાલટ થયાં અને કેટલાંક નવા દેવ પણ થયા યજ્ઞ પુરુષ નવો જ દેવ કલ્પાયો, પ્રજાપતિ સર્વથી મોખરે આવી બધાનો નિયંત્રા થઈ યજ્ઞનો પ્રવર્તક, ઉપદેશક, અધિષ્ઠાતા થયા. ” આ બધા પ્રકારનો ફેરફાર પાછળના ગ્રંથોમાં શા કારણથી થયો ? મારા વિચાર-માં તો એજ આવે છે કે જૈન અને બૌદ્ધાદિકની ભગ્વતિ થયા પછી વેદ વાક્યો ને એક કોણે મુકી આ બધું નવીન રૂપે કલ્પાયું હોય ? અને તેમાંની કેટલીક વાતો શ્રુતિ રૂપે લખી પાછલથી વેદોમાં પણ ધૂસાડવામાં આવી હોય આ વાત વિચારકો સમજી શકે એમ છે બુદ્ધો વૈદિક સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિનાં સંબંધે-પ્રકરણ ૪ થું. પૃ. ૧૩ થી ૬૩.

વૈદિકમતે દેવતાઓના શરીર વિષે અચોક્કસ કલ્પના.

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૮૬ થી “ વેદના દેવતાઓનાં શરીર વિષે એવી કલ્પના કરવામાં આવી છે કે તેઓનાં શરીર માનવીનાં જેવાં હોય છે. માથું મ્હોં, આંખ, કાન, હાથ, પગ, અને બીજા માનવદેહના અવયવો તેઓને પણ હોય છે એવું માનવામાં આવ્યું છે. પણ તેઓના સ્વરૂપનો પુરેપુરો ખ્યાલ વેદના વર્ણનો

ઉપરથી આપણને આવી શકતો નથી, અને તેઓના અવયવો ગણાવવામાં આવ્યા હોય છે. તે ઘણીવાર તેઓની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ અલંકારિક ભાષામાં વર્ણુવા માટેજ ગણાવવામાં આવ્યા છે. ઉદાહરણ તરીકે, અગ્નિદેવની જીભ અને અવયવો તે નેની જવાલાઓ સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી, સૂર્યદેવના કર તે તેનાં કિરણો સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી અને તેની આંખ તેના ગોળા સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી. આ પ્રમાણે દેવતાઓનાં બાહ્ય સ્વરૂપ વિષે અચોક્કસ કલ્પનાઓજ કરવામાં આવી હતી, તેનીજ સાથે કુદસ્તના દેખાવોની સાથે તે તેનો સંબંધ હજી ઘણું ખરું ઉઘાડો માલમ પડી આવે એવો સ્કંધો હતો એટલે ઋગ્વેદ માં કોઈ પણ સ્થળે દેવતાઓની મૂર્તિઓ વિષે અથવા જ્યાં આગળ એ મૂર્તિઓને રાખવામાં આવી હોય એવા દેહરાંઓ વિષે કંઈ કહેવામાં નથી આવ્યું તેનું કારણ સ્ફેલાઈથી સમજી શકાયે. મૂર્તિ વિષેના સૂચનો સુત્રોમાં સૌથી પહેલીજવાર થયેલાં જણાય છે.” *

આમાં મારી એક સૂચના-આ ઋગ્વેદના લેખથી-અગ્નિદેવની જીભ અને અવયવો તે તેની જવાલાઓ સમજાય છે. આનંદશંકર આપુલાઈના લેખથી જવાલાઓ તેની દેવીઓ સમજાય છે, આવી રીતે એકજ વસ્તુનો વિચાર એક જ વેદથી થએલામાં વિરોધતા કેમ જણાતી હશે ?

ઋગ્વેદની ફિલસુફી (તત્ત્વના સંબંધે વિચારો-) સંસ્કૃત સાહિત્યમાંથી લીધેલા ઉતારા. પૃષ્ઠ. ૧૪૮ થી

મૃત્યુ પછી માણસની શી ગતિ થાય છે તે સંબંધમાં વેદના વિચાર એવા જણાય છે કે-મરનારનો આત્મા પિતૃઓ જે માર્ગથી જાય છે તે માર્ગથી સનાતન જ્યોતિર્ના ધ્યાન તરફ પ્રયાણ કરે છે. ત્યાં આગળ સ્વર્ગની ઉચ્ચામાં ઉંચી ભૂમીમાં પિતૃઓને મૃત્યુના રાજા યમની સાથે રમતાજ અને દેવતાઓની સાથે જમતા એ જોય છે.

* પ્રો. મેક્સ મ્યુલરનો મત પણ એવો છે કે વેદના સમયમાં ખીલકુલ મૂર્તિપૂજા નહોતી. પણ બોલનસનનો અભિપ્રાય એનાથી ઉલટો છે. દેવતાઓને માટે “ દિવોનરઃ (સ્વર્ગનો નર) અથવા નરઃ (નર) એવાં નામ વાપરવામાં આવ્યા છે તે પરથી “ નૃપેશસ્ ” (નરના જેવી આકૃતિના) એ વિશેષણ ઉપરથી અને કેટલાક મંત્રોમાં મૂર્તિઓનું સ્પષ્ટ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે તે પરથી વેદના સમયમાં મૂર્તિપૂજા હતી એવું સિદ્ધ થાય છે, એમ ડૉ. બોલનસનનું કહેવું છે. ” (મૂલનીજ ટીપમાંથી લીધેલું છે.)

(× ટીપમાં જણાવ્યું છે કે—”ઋગ્વેદમાં કોઈ પણ સ્થાને યમને ન્યાય આપનાર અથવા શિક્ષા કરનાર તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો નથી, એ વાત લક્ષ બેન્ને એવી છે.”)

(અંકારની ટીપમાંથી લીધેલો ઉતારો છે.)

મૃત્યુ સંબંધી એક સૂક્ત (મં. ૧૦, સુ. ૧૪) માં મુવેલા માણુએને નીચે પ્રમાણે સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે—

એ સ્થલે એક વૃક્ષની શાખાએ ફેલાઈ રહી છે તેની છાયામાં દેવતાઓની સાથે બેસીને યમ રાજા સોમરક્ષનું પ્રાણ કહે છે, અગ્નિવાંસલીના તથા ગાયત્રીના સ્વર ત્યાં આચરણ સંવત્સર છે. એ સ્વર્ગનું સુખનું કોઈ પણ રીતની અપૂર્ણતા વિનાનું છે. કોઈપણ રીતની શાસ્ત્રિક નિર્માણતરી દર્શિત છે, જાતે સર્વ પ્રકારે આનંદ મળે છે, કશિયવર્મ નહીં પણ વિદ્યાર્જુની કલ્પનામાં સુખની સામગ્રીના બે બે વિષયો આવી શક્યા. તે તે વિષયો ત્યાં આચરણ કરેલા સર્વવવામાં આનંદ છે.

આમાં કિંચિત્ વિચાર—“મરનારને અપરમા પ્રિયુઓ ને માર્ગથી લાય
છે તે માર્ગથી સનાતન જ્યોતિષ કામ પડે પ્રમાણુ કરે છે.” જેનોમાં જીવોના
કર્મને અનુસરતી ગતિ બતાવી છે. અને વેદિકોમાં પાશુવથી હામાચૂલા ઉપની-
પદાદિ શ્રેણીમાં પણ તે પ્રમાણુ મનાયેલી છે. અને આજે પણ તે પ્રમાણુ મનાયી
ચાલતી આવેલી છે તો પછી વેદોની માન્યતામાં લેહ કેમ પડયો? મં. ૧૦

12

જેવા માની લેવા? આમાં સત્ય શું છે તે કોઈ પડિત બહોર કરી શકશે? વેદિકે જોટાલા થયાની વાત જૂઠી હોય તેમ લાગતું નથી.

ઇતિ પૌરાણિક અને વેદની માન્યતા સંબંધનો વિચાર ખંડ ૨ જે પ્રકરણ ૨૭ થી.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

શ્રદ્ધા વિનાનાં માણસોને માટે કશું, અથર્વ,નો વિચાર લેઈ

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૧૪૯ થી—“ મૃત્યુ પછી જ્યાં આગળ શિક્ષા કરવામાં આવતી હોય એવું કોઈ સ્થાન છે એમ ‘અથર્વવેદ’ ઉપરથી તો ચોક્કસ માલમ પડે છે, પણ મૃત્યુવેદમાંથી જે પ્રમાણ અપણને મળી આવે છે તે ઉપરથી વધારેમાં વધારે આપણાથી એટલું જ કહી શકાય એમ છે કે શ્રદ્ધા વગરના માણસોને મૃત્યુ પછી અધિકારના ખાડામાં નાંખવામાં આવતા એવો વિચાર કશુંવેદના સમયમાં સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો.

અરેખર એ સંબંધમાં ઋષિઓએ એટલું તો થોડું કહેલું છે અને જે થોડું તેઓએ કહેલું છે તે પણ એટલું જ તે અરપષ્ટ છે કે—સૌથી સાહેબ એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા હતા કે—મૃત્યુપછી હુદ જનોનો તદ્દનજ વિનાશ થાય છે એવું કશુંવેદના સમયમાં મનાયું હતું. મૃત્યુ પછી શિક્ષા કરવામાં આવે છે એવા હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન વિચારો ધીરે ધીરે વિકાસ પામતા ગયા, અને અતે વેદ પછીના સમયમાં જુદાં જુદાં નરકોની એક શ્રેણી ભરેલી સરણી તૈયાર કરવામાં આવી. ”

આમાં વિચારવાનું કે—શ્રદ્ધા વિનાનાં માણસોને અધિકારના ખાડામાં કોણ નાખતું? અને વાઘ સિંહાદિકના માટે કયો ખાડો કદપાયો હશે? અને વેદ પછીના સમયમાં નરકોની સરણી કેમ કદપવી પડી? અને તે જ્ઞાન કયાંથી મેળવ્યું? એ બધો વિચાર કરવાનું બાકી રહે કે નહિ? ॥

જન્મ દેવતાઓના વિષે વેદિક ઋષિઓની માન્યતા.

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૮૬—“વેદિક ઋષિઓના વિચાર પ્રમાણે દેવતાઓ પણ માણસોની પેઠે જન્મ પામતા હતા, કારણકે આકાશ તથા પૃથ્વીનાં બાળક તરીકે, અથવા કેટલીક વાર બીજા દેવતાઓનાં બાળક તરીકે તેઓને વધુવવામાં આવ્યા છે. આ ઉપરથીજ દેવતાઓનાં જુદા જુદા જમાનાઓ

હોવા બોધ્યે એવું ચોક્કસ અનુમાન થઈ શકે છે, પણ તે ઉપરાંત એવા પણ કેટલાક કંકરાઓ મળી આવે છે કે જેમાં વિશેષ પ્રાચીન દેવતાઓનું સ્પષ્ટ કથન કરવામાં આવ્યું હોય. એ પ્રમાણે દેવતાઓને જન્મ લેનારા મણુવામાં આવ્યા છે, તેવીજ રીતે તેઓને મૃત્યુ પામનારા પણ મણુવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ દેવતાઓને સ્વભાવથી અમર મણુવામાં આવતા નહિ; કારણકે અગ્નિ અને સવિતા જેવા વિશિષ્ટ દેવતા તરફથી અમરત્વનું દાન કરવામાં આવ્યું હોય અથવા સોમરના પાનને લીધે અમરત્વની પ્રાપ્તિ થઈ હોય એવું કેટલેક સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે. ઇન્દ્ર અને બીજા દેવતાઓ વિષે કહેવામાં આવ્યું છે કે “તેઓને ઘડપણ આવતું નથી.” પણ દેવતાઓનું કદી પણ મરણજ મૃતું નથી એવું એ ઋષિઓ માનતા હતા કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવાનાં સાધન મળી આવતાં નથી વેદ પછીના સમયમાં વિચાર તો એવો હતો કે દેવતાઓનું અમરત્વ નિરપેક્ષ નહીં પણ સાપેક્ષ છે. અને દરેક કલ્પને અંતે એ દેવતાઓનો પણ વિનાશ થાય છે.”

આમાં મારા બે મોટા-દેવતાઓ માણસોની પેઠે જન્મ પામતા ત્યારે તો તેમનું મરણ પણ અવશ્ય હોયજ છતાં મરણના નિર્ણયનાં સાધન વેદોમાં મળી આવતાં નથી. વેદ પછીના સમયે અમરત્વ સાપેક્ષ મનાયું. અને કલ્પના અંતે વિનાશ થતો મનાયો? જ્યારે વેદના ઋષિઓ દેવતાઓના જન્મ અને મરણનો વિષય બતાવી શક્યા નથી ત્યારે શું પાછલથી બીજાઓના તરફથી એકબીને ગોઠવાયો?

જૈન ધર્મમાં દેવતાઓના જન્મનું તેમના શરીરનું, અને આયુષ્ય આદિનું પ્રમાણ વિગતવાર સ્પષ્ટપણે કહેવામાં આવ્યું છે.

બુદ્ધ બુદ્ધ વખતે જન્મેલા માણસોનું મરણ બુદ્ધ બુદ્ધ વખતે થતું આપણે પ્રત્યક્ષ બોધ્યે છે. તેમ દેવતાઓનું કેમ ન થવું બોધ્યું? તેવો વિચાર ન બતાવતાં કલ્પના અંતે એકી સાથે તેમણું મરણ કયા હિસાબથી લખાયેલું સત્ય રૂપનું માની લેવું?

વેદોના દેવતાઓના સંબંધે મારા વિચારો.

વેદિક હિંદુઓ પોતાના મતને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન માની વેદોને મોખરે ધરી રહ્યા છે. અને તે ચાર વેદો-ઇન્દ્રાદિક તેવીશ દેવતાઓની સ્તુતિઓ અને પ્રાર્થનાઓથી સુખરિત થઈ રહેલા છે. અને તે દેવતાઓને અજન્મમાંતો બતાવેલા

નથી. ત્યારે તે કોઈ જગા પરથી આવીને ઉત્પન્ન થતા હશે કે નહીં ? અને તે ઉત્પન્ન થાય છે તો કેવા સ્વરૂપથી અને કયા પ્રકારથી ? આ વાત પ્રથમ વિચારવા જેવી છે.

અમારે તે દેવતાઓ, આ જાતના સંસારના ચક્રમાં જણાતા હોય ત્યારે ભો તેઓના આયુષ્યનો સ્થાને સાથે તેમના મરણનો પણ વિચાર થવો જોઈતો હતો. કારણ કે જન્મ હોય ત્યાં મરણ અવશ્ય હોય એ સંસારના ચક્રનો નિયમજ છે. માત્ર જે સુકાતમાઓ જણાયા છે. તેજ જન્મ મરણના બંધથી રહિત જણાયા છે. એમ આપણા હિંદુ શાસ્ત્રોમાં સર્વવ પ્રસિદ્ધ જ છે. છતાં ઈદ્રાદિકાદેવતાઓના આયુષ્ય કે મરણના સંબંધે વેદોમાં કે વેદના પ્રાચીન સાહિત્યમાં કોઈ વિશેષ ઉલ્લેખ થયેલો હોય એમ જોવામાં આવતો નથી તેવું કારણ હતું ?

ઉપનિષદોમાં ખતાવેલા જરા પરમાત્માઓ કયા ? કદાચ-બ્રહ્મા, વિશ્ણુ કે સહાદેવ ખત્રવાક્ષમાં આવેલો સાધારણ માણસોના ગુણ જેટલા ગુણવાળા તે જેવો જણાતા નથી બુદ્ધો અમારા પૂર્વેના લેજો. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે દેવતાઓની ઉત્પત્તિ અને તેના નાશની સાથે તેઓનો નાશ જે ખતાવ્યો છે તે પણ સચાર્થ નથી. કારણ કે-ઈદ્રપદને સાહનારા કપિઓને તપથી ક્ષણ કરવા ઈદ્ર વારંવાર ક્રિષ્ણચો યોજેલા છે. જે દેવતાઓના પદવી કાશ્યમની હોય તો તેમણે ખેતાના પદના નાશનો ભય શાથી ? વેદોમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધની એ ચાર પ્રકારની જે શ્રુતિઓ દાખલ થઈ છે તે ઘણુકરીને જૈનાદિક મતોની બાગૃતિ પહોંચીજ દાખલ કરેલી હોય એમ સમજી શકાય તેમ છે કારણ-તું લોક છે, અનંત છે, અપાર છે, અક્ષય છે, ક્રયાદિક જે તૈત્તિરીય સંહિતાનો લેખ-પુ. પરં માં અમેએ ખતાવેલો છે તે આ સૃષ્ટિનું અનાદિપણ જણાવી રહ્યો છે. તો પછી કલ્પ કલ્પમાં એક સાથે પૃથ્વી આદિની ઉત્પત્તિ અને તેનો એકદમ નાશ તેમજ દેવતાઓની ઉત્પત્તિ અને નાશ સાતવો એ તો પ્રત્યક્ષ વિરોધવાળી વાત ચાહ આસ વેદોની હોય તો પણ તે પાછળથી ઘુસાડેલી વિચાર કરવાને યોગ્યજ છે.

વેદમાં ખતાવેલી સોમની ઉત્પત્તિ.

હિંદુસ્તામના દેવોષુ. ૮૨ થી. " સોમની ઉત્પત્તિ વિષે વેદમાં આ પ્રમાણે હકીકત આપી છે. ઈદ્રના સ્વર્ગમાં ગવેયા ગંધર્વોમાં સોમ રહેતો હતો.

હેવો એના દેવી ગુણો બહુતા હતા, તેથી તેમની અરુ મેળવવાની થઈ. પ્રથમ બ્રહ્માની પત્ની ગાયત્રીએ એક પક્ષીનું રૂપ ધારણ કરી એને લઈ આવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ એના રક્ષક ગંધર્વોએ, જેને એમ કરતાં અટકાવી. પાછી (વાણીની દેવી) સરસ્વતીએ કહ્યું, ગંધર્વોને જ્ઞાતો પર પ્રેમ છે. મને જવા દો હું એને લઈ આવીશ. 'હેવોએ કહ્યું, 'અમને તારા વશર કેમ આવે?' તેણે જવાબ દીધો 'હું એ દેવને મેળવીશ એટલે જ્યારે તમારે મારું કામ હશે ત્યારે હું પાછી આવીશ.' ગંધર્વો એના મોહક સૌંદર્યની સામા થઈ શક્યા નહિ. તેમણે તેને સોમ લઈ જઈ દેવોને આપવા દીધો.

“જ્યારે ‘સોમ’ પ્રથમ દેવોના જોવામાં આવ્યો ત્યારે એનો પડેલો ધુંટડો કાણે પીવો તેને માટે તેઓમાં તકરાર થઈ. આખરે શરત રમી એ વાતનો નિર્ણય કરવાનું થયું. શરતમાં વાયુ પડેલો આવ્યો ને ઈંદ્ર ખીજે આવ્યો, ઈંદ્રે સર્વથી પહેલા આવવા બહુ મંથન કર્યું અને લગભગ જીતવાના સ્થળે આગળ આવી પહોંચ્યા એટલે એમ દવ્યભારત કરી કે આગણે સાથે પહોંચીએ અને તમે બે તૃતીયાંશ સોમરસ લે જો. વાયુએ કહ્યું, “ના, હું એકલો જીતીશ.” ત્યારે ઈંદ્રે કહ્યું “આપણે સાથે જઈએ તમે મને એક ચતુર્થાંશ સોમરસ આપજો.” આ વાત વાયુએ કબુલ કરી અને એ રીતે બંનેએ સોમરસ વહેંચી લીધો.”

(સુરકૃત સંસ્કૃત મુલ ગ્રંથના વચન, અં પ, પૃ ૧૪૪)

આમાં વિચારવાનું કે—બ્રહ્માના સંબંધના બધા લેખો જોતાં પ્રથમ બ્રહ્માનોજ ખરો પત્નો મળતો નથી. તો પછી ખીજી વાતનો વિચાર કેવી રીતે કરવો? બ્રહ્મપત્ની સોમ લાવવા નિષ્ફળ નીવડ્યાં સરસ્વતીજ ગંધર્વ લોકમાંથી લઈને આવ્યાં. આ વાત ગમે તેમની હોય પણ આ વાત બનેલી કયા કાળમાં? કેમકે—આ સંસારનું ચક્રતો અનાદિ કાળથી ચાલતું આવેતું છે, અને દેવતાઓના વિમાનો પણ અનાદિ કાળનાજ છે. તે વિમાનોના માંડીકો અસંખ્યાતો અને અનંતા આજસુધીમાં થઈ ગયાં, અને આમલ બનિષ્યમાં પણ એજ પ્રમાણે થયા કરવાના તેથી તે વેલ્લકી કયા કાળમાં લાવવામાં આવી? એવી શિંસા સા થાય તે સ્વાભાવિકજ છે ?

ખીજી વાત એ પણ વિચારવાની કે—તેનો પડેલો ધુંટડો લેવાને માટે દેવોમાં તકરાર ઉત્પન્ન થઈ તો તે કયા કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલી માનવી ? જો કે તેવા લાંબા કાળનું માપ વર્ષોની ગણતરીથી તો નજ આપી શકાય પણ બ્રહ્મ દેવના દિવસાદિકથી તો જરૂર અંદાજે બતાવી શકાય. અથવા જૈનાની અવસર્વિણી કે ઉત્સર્વિણીના લેખાથી તો જરૂર જણાવી શકાય માટે વિચારવાનું જણાવ્યું છે.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૮૩ થી—

(૧) “અર્વાચીન સમયમાં હિંદુ પ્રજા ખાન પાનમાં નિયમ શીલ છે. અને વેદમાં વર્ણવેલા સ્વરૂપમાં સૌમની પૂજા થતી બંધ થઈ છે. તે પશુ ચંદ્રની સાથે હજી એ નામ ચંદ્રમાને આપવામાં આવે છે. * પાછલા વેદ મંત્રોમાં સૌમ શબ્દ એ અર્થમાં વપરાય છે—માદક રક્ષપાનના દેવના અર્થમાં કે રાત્રીના અધિપતિ ચંદ્રના અર્થમાં. રાત્રીના અધિપતિનું છુપી રીતે ભૂલથાપ દેવાનું સ્વરૂપ આનું કારણ હોઈ શકે. વેદના એક મંત્રમાંથી આ વિચારને પુષ્ટિ મળે છે:—

“સૂર્યનો સ્વભાવ અગ્નિ જેવો, ને ચંદ્રનો સૌમ જેવો છે.” વળી ચંદ્રના પ્રકાશિત ડાઘાઓમાં અમૃત છે એમ ધારવામાં આવતું; અને દેવો એ છુપા રસનું પાન કરે માટે વિષ્ણુના વાહન (મનુષ્યાકારના કલ્પિત પક્ષી) ગરુડને તે લેવા મોકલ્યો હતો.

(૨) એમ વર્ણવવામાં આવે છે કે આ દેવને ૩૩ પત્નીઓનું સુખ હતું, એ પ્રજાપતિની પુત્રીઓ હતી. ઘણી પત્નીવાળા પૂર્વના રાજાઓને હાલ જે દુઃખ પડે છે તેવું જ દુઃખ એને વેઠવું પડ્યું. તેનાથી બધી સ્ત્રીઓ સાથે સમતાથી વર્તી શકાયું નહિ. તેણે રોહિણી પ્રત્યે ખુદશી રીતે વિશેષ ભાવ દર્શાવ્યો. આ ઉપરથી બાકીની બત્રીસ પત્નીઓ પોતાના પિતા પાસે ગઈ અને પતિની આવી વર્તણૂક માટે ખૂબ દુઃખી થઈ. સૌમ તેમને પાછાં આવવા પ્રાર્થના કરી. હવે પછી બધી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે હું સરખી માયા દર્શાવીશ એવું વચન આપે તોજ આવીશું એમ તેમણે કહ્યું. તેણે તેમ કરવા અત્યંત આતુરતાથી વચન આપ્યું; પણ દૂરી એકવાર રોહિણીની ઉત્કૃષ્ટ કાંતિને લીધે તે પોતાના નિશ્ચયથી ડગ્યો. પછી સૌમ શિક્ષા તરીકે ક્ષયના રોગથી પીડાયો; અને હિંદુઓ એની કલાની વધઘટનું આજ કારણ આપે છે.”

(૩) મુંબાઈ ઇલાકામાં ચંદ્રની કપાના ટ્રેરફારનું એક વિચિત્ર કારણ પ્રચલિત છે. એક કિવસ ‘ગણપતિ’ પોતાના વાહન ઉંદર ઉપરથી પડી ગયા. આ વિચિત્ર દેખાવ જોઈ ચંદ્રને હસવું આવ્યા વિના રહ્યું નહિ. કોઈ દેવે એને શિક્ષા કરવા માટે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે હવે કોઈ ચંદ્રનું દર્શન નહિ કરે. ચંદ્રે ક્ષમાયાચી ત્યારે શાપ એણે કરવામાં આવ્યો. અમુક ઋતુમાં એને એ શિક્ષા ભોગવવી પડશે એમ નક્કી થયું.

* અથર્વવેદ ૧૧. ૬-૭ “સૌમદેવ, જેમને તેઓ ચંદ્ર કહે છે ‘તે’ મને મુક્ત કરે.”

(૪) હિંદુસ્થાનના દેવો પૃ. ૮૪ થી—“ દેવોના આચાર્ય વૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારાનુ હરણ કરવાનું તહોમંત સોમના પર મુકવામાં આવે છે. તેના પતિએ સ્ત્રીને શિક્ષા કરી કે તું પશ્ચર બન, અને ચંદ્ર ઉપર પોતાના પગનો ભેડો માર્યો આથી તેની સપાટી પર કાળો ડાઙ પડી ગયો. ચંદ્રના પર કલંક દેખાય છે તેનું આ કારણ છે. ”

ચંદ્રને શિવે કપાલ પર ધાર્યો ત્યારે તે પુરૂષ થયો

(૫) હિંદુસ્થાનના દેવો પૃ. ૮૫ થી—“ કપાલપર શિવ અર્ધ ચંદ્ર ધારણ કરે છે તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે:—

સોમ અથવા ચંદ્ર દેવ પોતાની માનીતી સ્ત્રી રોહિણી સાથે પૃથ્વી પર ફરવા નીકળ્યો હતો, અને અભણતા તેઓ શિવની સ્ત્રી ગૌરીના વનમાં પેઠા. કહે છે કે એક વખત શિવ પોતાની પત્ની સાથે વિલાસ કરતા હતા તે સ્થળે કેટલાક માણસ એકાએક આવી પહોંચ્યા હતા. તેથી તેમને શિવે શાપ દીધો હતો કે ‘ તમે સ્ત્રીઓ થઈ બન્યો. ’ ત્યાર પછી જે મરદો આ વનમાં દાખલ થતા તે બધા સ્ત્રી બની જતા, એવી એ વનની શક્તિ કાયમ રહી હતી. આ કારણથી ચંદ્ર એકદમ સ્ત્રી બની ગયો, અને એ ફેરફારથી તેને એટલું બધું દુઃખ લાગ્યું અને શરમ આવી કે એકદમ છેક પશ્ચિમમાં ગયો અને રોહિણીને આકાશમાં પોતાની જગાએ મોકલી. તે એક પહાડમાં સંતાઈ બેઠો, તે પાછલથી સોમગિરિ કહેવાયો. ત્યાં તેણે અતિશય શખ્ત તપ કર્યું. પછી દુનિયામાં ઈરોજ રાત્રે અંધારું ફેલાયું. પૃથ્વીનાં ફોલો નાશ પામ્યા અને આખું વિશ્વ એવા ભય અને સંકટમાં આગ્યું કે—બ્રહ્માને મોખરે કરી દેવો શિવની મદદ માગવા ગયા. શિવે ચંદ્રને પોતાના કપાળ પર ધારણ કર્યો કે તરતજ તેણે પોતાની પુરૂષ ભૂતી પ્રાપ્ત કરી અને એ પરથી શિવ ચંદ્ર શેષર (ચંદ્ર જેનો મુગટ છે એવા) કહેવાય છે. આ વાર્તાની સમજાવતી એવી અપાય છે કે રોહિણી નક્ષત્રમાં ચંદ્ર હોય છે ત્યારે પર્વતોની પાછળ ગૂમ થતો દેખાય છે. ”

(મૂર કૃત “ હિંદુ સર્વ દેવ ” પૃ. ૨૬૦ થી લીધેલું)

(૧) અવાર્ચીન કાળમાં સોમની (સરસ્વતી દ્વારા મેળવેલી ગાંધર્વ લોકમાંથી સોમ વેલડીની) પૂજા થતી બંધ થઈ ગઈ. ઋગ્વેદ જેવા મહાન્ ગ્રંથથી પ્રતિષ્ઠિત થયેલા સોમદેવની પૂજા બંધ થઈ અને તેનું નામ પણ ભૂલાઈને ચંદ્રમામાં બદલાઈ ગયું ? આ શું વિચારવા જેવું નથી ? ચંદ્રમાનો પ્રકાશ શું પહેલો ન હતો ?

જૈન દષ્ટિએ જોતાં-ચંદ્ર, સુર્યાદિક જ્યોતિષ ચક્રનો જે પ્રકાશ દેખાય છે તે તેમના શાસ્વતા વિમાનોનો છે. પણ તેમાં ઉત્પન્ન થતા દેવતાઓ અને ઇંદ્રો આજ સુધીમાં અસંખ્ય નહિ પણ અનંત માલિકો અર્થ ગયા અને ભવિષ્યમાં પણ થયા કરવાના અને તેમના વિમાનોનો પ્રકાશ સદા કાયમજ રહેવાનો જેમ આપણી ભૂમી ઉપર રાજા અને રૈયત આજ સુધીમાં અનંતી થઈ ગઈ અને ભવિષ્યમાં પણ તેમ થયા કરે છે તેજ પ્રમાણે દેવલોકમાં પણ છે. શું ? દેવોને અને ઇંદ્રોને જન્મ મરણ નથી ? જન્મ મરણ તો તેમને લાગુજ છે વિશેષ એટલુંજ કે મનુષ્યોનું આયુષ્ય દુઃક મુહુતનું તો દેવતાઓનું લાંબી મુહુતનું તેમજ શક્તિઓ વિગેરેમાં ફેરફાર હોય છે. એકંદરે તપાસતાં સંસારના પ્રધાએ જીવોમાં બધીએ વાતોનો ફેરફારજ રહેલો છે નવાઈ જેવું શું છે ?

(૨) ચંદ્રમાએ પ્રજાપતિની ૩૩ પુત્રીઓ પરણી તો તે વખતે ચંદ્રમાની ઉમર કેટલી ? અને કન્યાની કેટલી ? કેમકે કાળની આદિ નથી તેમજ તેનો અંત પણ નથી, તેમજ જ્યોતિષ ચક્રના શાશ્વતા વિમાનના માલિક રૂપે થયેલા ચંદ્રમાની પણ ગણતરી થઈ શકે તેમ નથી, તો પછી કયા કાળના ચંદ્રમાએ તે પ્રજાપતિની ત્રીસ પુત્રીઓ પરની ? તેમનામાં પડેલો જગડો એક વખતે મટાડયો અને ફરીથી પડતાં કય રોગ લગાડયો તો તે કયા કાળથી શરૂ થયો ? કારણ એક વ્યક્તિ ને લાગેલો રોગ કંઈ બધી વ્યક્તિઓને લાગુ ન પાડી શકાય ?

(૩) ગણપતિ ઉદરના વાહન પરથી પડી ગયા તેથી ચંદ્રમાને હસવું આવ્યું. પડતાં બીજા કોઈએ દેખ્યા કશું કે નહિ ? ગણપતિ મોટી શક્તિવાળા હતા પડ્યા કેવી રીતે ? જો એમ ન હોયતો જન્મતને પ્રકાશ આપવાનાળા ચંદ્ર દેવને શાપ આપવાની શક્તિવાળા હતા એમ પણ કેવી રીતે માની શકાય ?

(૪) જૈન ગ્રંથો જોતાં દેવતાઓને ફરજન હોતાજ નથી તો પછી કન્યા લેવા દેવાનો વ્યવહારજ કયાથી ? ચંદ્રમાને પ્રજાપતિએ ત્રીસ કન્યાઓ આપી તે યોગ્ય નથી. બીજી પ્રજાપતિએ પોતાની સ્ત્રીને પચ્ચર બનાવી ચંદ્રમાને જોડો માર્યો. દેવતાઓ જોડો પહેરતાજ ન હોય તો જોડો મારેજ કેવી રીતે ? વર્ગી વિચારવાનું કે આ બધું કયા કાળમાં બન્યું ? શું આ વિચારવા જેવું નથી ?

(૫) પ્રથમ તો શિવ કયા ? અને ગોરી કયા ? અને તે કયા કાળમાં થયાં ? તેનોજ પુરુષ પત્નો વેદોથી કે પુરાણોથી મેળવી શકાતો નથી તો પછી શિવ પોતાની ગોરી સાથે વનમાં પેઠાં, આ વાત કયા કાળમાં બનેલી ?

અને કયા દેશના વનમાં જઈને પેઠાં સમજવાં ? આટલા મોટા ફનીયાના દેવ ઇતર જનોની પેઠે વનોમાં એકલા ભટકતા ક્યાં ? કે જેથી ભુલથી પેઠેલા પુરૂષોને સ્ત્રીઓ બનાવી દેવાનો શાપ આપવો પડ્યો ? એટલુંજ નહીં પણ તે વનમાં પેઠેલા ચંદ્રમાં પણ સ્ત્રી રૂપેજ બની ગયા. પાહાડમાં સંતાઈ તપ કરતાં પણ તેમણું કંઈ વલયું નહીં. છેવટે બ્રહ્માનો અને દેવોની પ્રાર્થના થયે શિવે મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યો ત્યારેજ તે પુરૂષ થયા. કયા કાળમાં આ વાત બની તેટલું તો જરૂર વિચારવું જોઈએ નહિ તો ગળ્ય ગોળા જેવું ઠરે ?

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૭૯ થી—જણાવવામાં આવ્યું છે કે—સોમ હિંદુઓનો માદકદેવ પાછળથી એ અને ચંદ્ર એક ગણાયા. એમ બતાવી વેદોમાં કરેલી ચંદ્રમાની સ્તુતિનું રસદાર સ્તોત્રનો અર્થ લખીને બતાવ્યો છે. પછી લખી બતાવે છે કે—

“વેદના દેવોમાં આ દેવની કલ્પના સર્વથી વિશેષ વિલક્ષણ છે. ગામડાંના નાના દેવોની વિચિત્ર કલ્પનાને પણ આ કલ્પના લગભગ ઝાંખી પાડી નાખે છે. બોલ્હન ઘાટમાં પંજબની ટેકરીઓ ઉપર અને ખીખં કેટલાંક ઉત્તર તરફના સ્થળોમાં એક નાનો વેલો ઉગતો હતો. તેને બહુ આછાં પાંદડાં હતાં અને તેવા સ્વછ, સફેદ રસનો સફળ તીળો સ્વાદ હતો. કેટલાક સાહસિક આર્યો પ્રવાસથી થાકી ગયા હતા, તેમને માલમ પડ્યું કે એ લતાના રસમાં વિલક્ષણ શક્તિ છે. તે પરિશ્રમ અને ગ્લાનિને દૂર કરી તેને બદલે વિલક્ષણ આનંદ અને સ્ફુર્તિ આણે છે. તેનું નાનામાં નાનું ટીપું પીવાથી પણ “તેમની નસોમાં દેવ” આવ્યો હોય એમ તેમને લાગતું.

પ્રશ્નસર પ્લિટનિ તેની પૂજા હાખલ થવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે આપે છે—“કુદરતની અદ્ભુત શક્તિઓ અને દેખાવોથી પૂજા કરવામાં સરલ હૃદયના આર્ય લોકોનો ધર્મ સમાયલો હતો; તેથી જેવું તેમને એમ માલમ પડ્યું કે આ રસમાં ગ્લાનિ દૂર કરી જાગૃતિ લાવવાની અને ઓડો વખત ઉન્માદ ઉત્પન્ન કરવાની એવી ભારે શક્તિ છે કે તેથી મનુષ્ય સ્વાભાવિક શક્તિ ઉપસાંતન પરાક્રમો કરવા લલચાય છે અને શક્તિમાન થાય છે કે તરતજ તેમને એ રસમાં કંઈક ઐશ્વરી તત્વ છે એમ લાગ્યું. તેમના વિચાર પ્રમાણે તે એક દેવ હતો અને જેમનામાં પ્રવેશ કરતો તેમનામાં દૈવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરતો. જે છોડવામાંથી એ રસ નીકળતો તેને તેમણે ઔષધિનો રાગ કહ્યો. તેને તૈયાર કરવાનો વિધિ એક પવિત્ર યજ્ઞ મનાયો. અને તેને કાઢવાનાં સાહિત્યો પણ પવિત્ર ગણાવા લાગ્યાં. સોમ રસના પાનનું લેસનું પ્રાચીન સ્તોત્ર સંજાલો.

“અમે પ્રકાશિત સોમરસ પીને અમર બન્યા છીએ, અમે પ્રકાશમાં દાખલ થયા છીએ અને દેવોએ તે જાણ્યું છે. હવે કયો માનવી અમને ઇક્ષ કરી શકે એમ છે, કે કયા શત્રુથી અમને હવે પછી સંતાપાશે ? હે અમર દેવ ? તારે લીધે અમે હવે બચના માર્ગથી ઉંચા ચઢ્યા છીએ.” x

હવે પછી એ છોડને તેઓ દેવ માનતા થયા અને જે અદૃશ્ય આત્મા આ અદ્ભુત શ્રીલ્પથી ભરેલા રસને જીવન આપતો હતો તેને દેવના ગુણો લાગુ પાડવામાં આવ્યા, અને તેનું દેવ તરીકે સન્માન કરવામાં આવ્યું.

॥ અથ ઋગ્વેદાલોક્યન દ્વિતીય પ્રકાશ. પ્રકરણ ૧૧ મું-આત્મસ્તુતિ (પૃ. ૨૩૩) માં (ઋં ૧૦-૧૧૬ મું. સમસ્ત સૂક્ત) તેનો ભાવાર્થ પૃ. ૨૩૪ થી—

સોમરસ પીવાવાળાની ગતિનું વર્ણન નીચે મુજબ—

“આજ મેં કંઈ વાર સોમ રસનું પાન કર્યું છે. જીવ ચાહે છે કે યજ્ઞ સમાપ્તિની પ્રસન્નતામાં હું ઋત્વિજોને ગાયો અને ઘોડા ભેટ કરું ॥ ૧ ॥

જેમ બલવાન વાયુ વૃક્ષાદિકને ઉખેડવામાં જોર મારે છે એ પ્રકારે આજ કંઈ વાર પીધેલો સોમ-મારાશરીરમાં જોર મારી રહ્યો છે ॥ ૨ ॥

જેમ તેજ ઘોડો રથને ખેંચી કાઢે છે એ પ્રકારે સોમ મોઢું જોર મારી રહ્યો છે. ॥ ૩ ॥

જેમ ગાય પોતાના પ્રિય વાછડાની પાસે આવી જાય છે એજ પ્રકારે આજ મતિ પણ સ્વયં આવી છે. બુદ્ધિ ખૂબ સ્ફુરતી રહી છે, કેમકે આજ મેં સોમ રસ ખૂબ પીધો છે. ॥ ૪ ॥

જે પ્રકારે સુધાર સુંદર રથ બનાવવો જાણે છે એજ પ્રકારે મારી મતિ હવે આરાથી સારી વાતોમાં સ્ફુરતી રહી છે, કેમકે મેં કંઈ વાર સોમ રસનું સેવન કર્યું છે ॥ ૫ ॥

આજ કોણી શકિત છે કે મારી આંખોના સામે આવે ? કોઈનો હિમ્મત નથી પડી શકતી, આજ સોમ જોર કરી રહ્યો છે ॥ ૬ ॥

આ લૌ (આકાશ) અને પૃથ્વી મારા અગ્રણ શું ચીજ છે ? ॥ ૭ ॥

x મૂ. કૃત “મૂ. સંસ્કૃત મેંથતા વચન ” અં. ૫, પૃ. ૧૩૦

હું પોતાના બલથી-મહિમાથી આ છુ લોક અને આ વિસ્તૃત પૃથ્વીને પણ નીચાં બતાવી શકુ છું, કેમકે આજ સોમ જોર કરી રહ્યો છે. ॥ ૮ ॥

કહો હું આ પૃથ્વીને ઉઠાવીને જમના ખાધાં ઉપર રાખું કે કાળા ખાંધાં ઉપર, આજ શરીરમાં સોમ ઉછડી રહ્યો છે ॥ ૯ ॥

કહો તો અહીં પૃથ્વી પર ઊભાં ઊભાં તેજસ્વી સૂર્યને પણ નિસ્તેજ કરી દઉં ॥ ૧૦ ॥

કહો તો પૃથ્વીને ઉપર અને અંતરિક્ષને નીચે કરી દઉં ॥ ૧૧ ॥ આજ તો હું મોટામાં મોટો છું ॥ ૧૨ ॥

આજ બધાએ પંદાર્થ મને મળી ગયા કેમકે યજ્ઞ સમાપ્ત થયો. દેવતાઓ ને હવે કંઈ અપાઈ ગયું, સોમ રસનું પાન થયું, જન્મ સફલ થયો. ॥ ૧૩ ॥ ઇત્યાદિ. ”

ઉપર બતાવેલી આત્મ રતુતિ છે. આ સોમ રસના સૂક્તમાં અપિને ઇન્દ્રની પ્રેરણા થએલી માનવી કે સોમ રસનો ઉન્માદ? એ તો નિશ્ચય છે કે યજ્ઞમાં માંસ ભક્ષણ અને સોમ રસનું પાન તો અવશ્ય થતું હતું તો પછી આમાં ઇન્દ્ર નિઃશ્વસિત કેવા પ્રકારથી મનાયું? જેવી રીતે મદિરા પાન કરનારાઓના અનેક પ્રલાપો પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ તેવા પ્રકારના આ પણ પ્રલાપો જનાય છે તે વેદ વાક્ય તરીકે મનાયા, ન જાને એવા પ્રકારનાં સૂક્ત અને મંત્રો વેદોમાં કેટલાં ગોઠવાયાં હશે? છતાં વેદોને ઇન્દ્ર કૃત કયા સ્વરૂપથી બહાર કર્યા?

આ મારી વાતને મળતો લેખ—હિંદુસ્તાનના શાળોપયોગી ઇતિહાસના લેખક—કેશવલાલ હિમતરામ કામદાર એમ. એ. ઇતિહાસના પ્રોફેસર કોલેજ વડોદરા. ૧૯૨૮ આવૃત્તિ ત્રીજી ના પૃ. ૧૭ માં લખે છે કે—

“ પ્રાચીન આર્યો માંસાહારી હતા પણ ‘ ગાય ’ ને તેઓ પહેલેથીજ પવિત્ર કે “ અધ્ય ” માનતા. યજ્ઞમાં બલદ બકરા વગેરેનું બલિદાન અપાતું. એક ઠેકાણે માણસના બલિદાનનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. વૈદિક આર્યો “ સોમ ” ને “ સુરા ” પીતા ને સોમ પીનારાઓમાં મંત્ર દ્રષ્ટા થવાની અજબ શક્તિ આવતી. ઇત્યાદિ. ”

સોમરસનું પાન કરનારાઓ વેદ વાણી કહે એવું એક ભજનમાં પણ છે

જે કોઈ નર પ્રેમી અંશ અવતરે

પ્રેમ રસ તેના ઉરમાં ઠરે

એ ઠેક

સોમવદ્વી રસ પાન શુદ્ધ જે

પ્રાક્ષણ હોય તે કરે

અવરવંશી ને વમન કરાવે

વેદ વાણી ઉચ્ચરે—પ્રેમ રસ તેના ઉરમાં ઠરે.

આ ભજનના ફકરાથી પણ એવું સમજાય છે કે—સોમરસના પાનના બેસથી જે શ્રુતિઓ રચાતી તે વેદ વાક્ય તરીકે મનાતી ત્યાંથી હોય એ વાક્યો મહાન સોનીના વચન જેટલાં મહત્ત્વનાં મનાયાં તે શાથી ? એ કાંઈ સમજાતું નથી.

બીજી વાત એ છે કે—કેટલાક સૂકતો એક એકની સાથે સંબંધ વિનાના છે. અને કેટલાંક સૂકતો બેવડાંવાં આપસ આપસમાં વિરોધવાળાં પણ છે.

તે સિવાય સાયણાચાર્યના કરેલા કોઈ કોઈ મંત્રોના જે અર્થ મલે છે તેમાં કેટલાક તો તદ્દન મર્યાદાથી રહિત ભાંડના જેવા બીજાંસ તેા કેટલાક નિર્બંધતાથી ભરેલા બેવામાં આવે છે તેનું કારણ પણ શું માનવું ?

તેવા પ્રકારના મંત્રોના અર્થો નમુના રૂપના આ ગ્રંથમાંથી પણ મળશે વિચારવાની લલામણ કરે છું.

હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ પૃ. ૧૧ માં—

“ માંસાહારની છુટ હતી, અને જ્યારે જ્યારે યજ્ઞો કરવામાં આવતા ત્યારે ત્યારે તો માંસાહાર મોટા પ્રમાણમાં થતો. અને તે સમયે ‘ સોમ ’ નામના રોપામાંથી બનાવેલો આસવ યાને સોમ-રસનું એક બીનકેરી તાંદુરસ્તી બક્ષનાર મિષ્ટ વસ્તુ તરીકે પાન કરવામાં આવતું. ”

પૃ. ૧૩ માં—સોમ રસનાં તર્પણો તૈયાર કરવાનું કાર્ય સ્ત્રી વર્ગનું હતું એટલું જ નહિ, પરંતુ યજ્ઞની ક્રિયામાં પત્ની હમેશાં પતિની સાથે રહી ભાગ લેતી, એથી પણ વિશેષ—એ સમયની કેટલીક સ્ત્રીઓ એટલી તો કેળવાયેલી તથા બુદ્ધિમાન હતી કે, કેટલા એક સૂકતો પણ સ્ત્રીઓએ રચેલાં જણાય છે. આવી કેટલી એક સ્ત્રીઓનાં નામ સુધાં મળી આવે છે. ”

યજ્ઞ રહસ્ય. પૃ. ૯૭ થી પૃ. ૧૦૨ સુધીમાં જુઓ—

“ સોમ લાવવાની આખ્યાયિકાઓથી વૈદિક સાહિત્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું છે. સ્વર્ગના કોઈ ઉચ્ચ પ્રદેશને વિષે સોમ શુભ રહ્યો હતો. સુપર્ણ અથવા કૃમેન પક્ષી ત્યાંથી દેવતાઓના માટે, ઇંદ્રને માટે સોમ લઈ આવ્યું નકગ્વેદ સંહિતામાં ઘણું સ્થલે આ આખ્યાયિકાનો ઉલ્લેખ જોઈ શકશો.

પુરાણોમાં એ ઉપાખ્યાન ગરૂડ વડે અમૃત હરણનાં આખ્યાનના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયું છે.

વેદમાં લખ્યું છે કે સોમ પાણીમાં-સમુદ્રમાં હતો. પુરાણોમાં લખ્યું છે કે-સોમ અથવા અમૃત મેળવવા માટે સમુદ્ર મંથન કરવું પડ્યું હતું. સમુદ્રમાંથી નાના પ્રકારનાં રત્નો નીકળ્યાં હતાં, છેવટે સોમ અથવા અમૃત પ્રગટ થયું. દેવતાઓએ અસુરોને હરાવી એ અમૃત મેળવ્યું હતું. કકત મહાદેવને ભાગ વિષ આવ્યું હતું. ક્ષાદ્વાલુ મંથોમાં પશુ સર્વત્ર આ આખ્યાયિકા નાના રૂપમાં જોઈ શકશો. સોમ ગંધર્વોએ છુપાવ્યો હતો કોઈ પક્ષી રહેતો અથવા સુપર્ણી એ સોમ લાવી. એ સુપર્ણી બીજું કોઈ નહિ પણ સ્વયં ગાયત્રી છે.

એક જગાએ જણાવ્યું છે કે ‘ સોમ ’ ગંધર્વો પાસે હતો; દેવતાઓએ વાગ્દેવીને એ સોમ આજીવા માટે મોકલી આપી મીય ગંધર્વોએ નગ્ન કુમારીકા વાગ્દેવીના લોભથી સોમ આપી દીધો. વાગ્દેવી સોમ લઈ દેવતાઓ પાસે આવી આવી, (પૃ. ૬૮) સોમ યજ્ઞની શરૂઆતમાં સોમ ખરીદવાને બહાને આ આ ઘટના ભજવાતી તે આપને જણાવ્યું છે. x એ વાગ્દેવી અને ગાયત્રી એકજ છે; દેવતાઓ સોમ ચાગ કરતા; પ્રજાપતિ પોતે સોમચાગ કરી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરતા (પૃ. ૬૯) માં-બીજા પંડિતો કહે છે કે નકકુ સંહિતામાંનો ‘ સોમ ’ વેલમાત્ર છે, ધીમે ધીમે તેમાં અંદ્રત્વનો આરોપ થયો છે. ક્ષાદ્વાલુ અંથોના પ્રચાર વખતે તે તદ્દન ચંદ્ર બની ગયેલ છે.

પૃ. ૧૦૨-એનાં સ્તુતિગાનોથી વેદ સાહિત્ય પરિપૂર્ણ છે, સુખરિત થઈ રહ્યું છે. નકકુ સંહિતાનું નવમું મંડલ એના સ્તુતિ મંત્રોથી ભરપૂર છે. આખી નકકુ સંહિતામાં એનાં વખાણનાં વાક્યો ફેલાઈ રહ્યા છે.”

પૂજ્ય ભાવના જિંઘ્યામાં જિંઘ્યા સ્વરોમાં તેને દેવ તરીકે બોલાવવામાં આવે છે. તેનામાં સર્વ શકિત છે અને તે સર્વ પ્રકારનાં વરદાન આપી શકે છે.

x ગાયત્રી પાછાં આવ્યાં છે અને સરસ્વતી લખી આવ્યાં છે. એ પૂર્વોના લેખ જોતાં બંને એક રૂપનાં જણાતાં નથી એ વિચારવાનું છે.

તે નગ્ન ને વસ્ત્ર પુરાં પાડે છે, માંદાને સાજાં કરે છે આંધળાને આંખ આપે છે, અને નપુ સગને પુરૂષત્વ બક્ષે છે. દેવી અને મનુષ્યોને અમરત્વ આપવા પણ તે સમર્થ છે. પરલોકનું સુખ તેની પાસે માગવામાં આવે છે:—

“હે પવર્માન ? મને એવા સનાતન અને અવિનાશી સ્વર્ગ લોકમાં મૂકા કે ત્યાં હમેશ પ્રકાશ અને કીર્તિ જેવામાં આવે છે.”

(ઋગ્વેદ ૯, ૧૧૩-૭)

ખરૂં જોઇએ તો આ અતિશય લોકપ્રિય દેવને જે માનવામાં આવે છે તેની હદ નથી. ઋગ્વેદનું આખું નવમું મંદળ એની કીર્તિ ગાય છે. તેમાં ઓછામાં ઓછાં ૧૧૪ સૂકતો એની સ્તુતિનાં છે. અને તે ઉપરાંત બીજાં પણ ઘણાં સૂકતો છે.”

આમાં જરા વિચારવાનું કે—આ ચાલતા વેદો-દૃશ્યરૂપ કંઈ છે એમ લાખનારાઓએ સત્ય લખ્યું હોય તેમ તો બીજાકુલ જણાતું જ નથી. કારણ—સોમ એક કોઈ પુણ્ય પર થતી માદક વેલડી છે. તેના માટે વેદોમાં જે મુખ્ય ઋગ્વેદ છે, તેમાં તેને કેટલું બહુ મહત્ત્વ આપેલું છે ? તે સોમના વિષયનું માત્ર એકજ પ્રાચીન સ્તોત્ર જોતાં કોઈ એવાજ વિચાર બાંધી શકાય કે—માદક વસ્તુથી મસ્ત બનેલા આદમીના જેવાજ ઉદ્ગારો માલમ પડે છે:—“અમે અમર બન્યા, પ્રકાશમાં દાખલ થયા, અમને કોણ ઇર્ષા કરી શકે એમ છે ? હવે કયો શત્રુ અમને સંતાપશે ? હે અમર દેવ ? તારા હીધે અમે ભય માર્ગથી ઉચ્ચા ચઢ્યા.”

હુનીયામાં-વેલડીઓથી અને મૂત્રીયાથી અનેક પ્રકારનાં અલૌકિક કાર્ય થતાં જોઇએ છે તેવીજ રીતે આ સોમ વેલડીનો રસ માદકતા ઉત્પન્ન કરતો હોય તેમાં આશ્ચર્યતા જેવું શું ? કે તેણે દેવ તરીકે માનીને ઋગ્વેદ જેવા મહાન પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથમાં સેંકડો સૂકતો દાખલ કરવામાં આવ્યાં ? કહેવામાં આવે છે કે એમાં દૃશ્યરી શક્તિ છે ? ત્યારે બીજી વેલડીઓમાં અને મૂત્રીયામાં કઈ શક્તિ માનવી ? સર્વજ્ઞ પુરૂષો તો એમજ કહે છે કે—સર્વ પોતા પોતાના કર્મને અનુસરતી ગતિમાં જઈને ઉત્પન્ન થતાં તેવા પ્રકારની શક્તિઓ તે વસ્તુઓમાં આપો આપ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે આમાં દૃશ્યરૂપ કામ જ શું છે ? જેમકે આકાશમાં ઉડવાની શક્તિ પંખીઓમાં સ્વાભાવિક પણાથીજ આવી જાય છે. તે પ્રમાણે બીજાં જીવોમાં કેમ હોતી નથી ? વળી વિદ્યુતના એક કિચિત્ માત્રને આંકડો કે જે મોટા પથ્થરને પણ બાલી ભસ્મ કરી નાખીને ઝેર મય (સોમલ રૂપે) બનાવી દે છે. કે જે હજારો મણ લાકડાંઓના તાપથી પણ ન બની શકે છતાં પણ દૃશ્યરી શક્તિ રૂપે તેણે કોઈએ લાખીને બતાવ્યો હોય એમ જણાતું નથી. તો પછી આવી વાતોથી ગ્રંથની પ્રમાણિકતા શી ? ” દૃત્યલં વિરતરેણ.

ઈતિ વૈદિકે સોમવેલડી તેનું સ્વરૂપ પાછલથી ચંદ્રમા ફેરવાયું. ખંડ ૨ જે પ્રકરણ ૨૮ સું.

પ્રકરણ ૨૯ મું. યમદેવ.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૯૩ થી—“ યમ રાજા ન્યાય કરે છે ત્યાર પછી દુષ્ટોની ક્ષમા થાય છે તે હિંદુઓનાં ધર્મ શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી છે. ‘યમ’ માત્ર ન્યાયાધીશ નથી. જે અનેક નરકો પાપીઓને ભોગવવાં પડે છે તેનો એ રાજા છે. તે દક્ષિણ દિશાનો પાલક દેવ છે. એ દિશાએ નરકની શિક્ષા પામે છે. તેમને રહેવું પડે છે. ત્રિણીપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

“ ઘણાં ઘોર નરકો છે, યમના એ ભયંકર પ્રાંતો છે, રિખાવવાનાં હથિઆરે અગ્નિ આદિ યાતનાઓથી એ ભયંકર છે. ”

જેમને નરકમાં નાખે છે તેમને એ યાતનાઓ—ભયંકર વેદનાઓ, સહન કરવી પડે છે. એમ હિંદુઓ દઢતાથી માને છે, એમાં ખિલકુંલ શક નથી.

મહાવેદમાં માત્ર એક નરક વર્ણવેલું છે. એ અંધારાથી ભરેલી જગા છે, પણ રિખાવવાની જગા નથી. ॥ (ઋ. ૯. ૭૩ માં જુવો—

આપણે વાંચીએ છીએ કે “ તે જ્ઞાન પૂર્વક સર્વ પ્રાણીઓને જુએ છે. તે તિરસ્કાયલા અને અધર્મિકોને નરકમાં નાખે છે. ”

પણ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં નરકનું વર્ણન એક રિખાવવાના સ્થાન જેવું છે, મનુસ્મૃતિમાં ૨૧ નરકો ગણાવેલાં છે તામિસ્ર (અંધકાર) રૌરવ (ઘોર, ભયંકર) તપન (ખાલી મૂકનાર) લોહશંકુ (લોહના ખિલાવાળું) ત્વણ (પેણી) કુદ્મત્ત (કાંઠાવાળું ઝાડ) અસિપત્રવન (તલવારના પત્રવાળું વન) કાલસૂત્ર (લોહાની બેડીવાળું) વગેરે જુદું બોખનારને રૌરવ નરકની શિક્ષા થાય છે. ગાયનો વધ કરનાર કે માણસને કાંસો ઘાડનાર—રોષ નરકમાં (અટકાવવાવાળા નરકમાં) પડે છે. ઘોડાનો ચોરનાર ધમધમતા લોહના નરકમાં પડે છે. દેવોને, પિતૃઓને, અધ્યાગતોને, અન્ન આપતા પડેલાં જે દુષ્ટ પોતે ભોજન કરે છે તે નરકમાં પડે છે, અને ત્યાં તેને અન્નને ઠેકાણે થુંક આપવામાં આવે છે. વૃક્ષ કાપનાર—અસિપત્રવન નામના નરકમાં પડે છે, વગેરે આ ગણતરીમાં તમને માલમ પડશે કે શિક્ષા ગુનાને બરાબર લાયક છે. ”

આ લેખમાં કેટલાક વિચાર—યમના સંજોગે કેટલોક વિચાર કર્યો છે. વળી અવસર હશે તો કરવામાં આવશે જૈન ગ્રંથોમાં—સાત નરકોનું વર્ણન ખુલાસા વાર છે. તેમની ઉત્પત્તિનો વિચાર, તેમના શરીરના સ્વરૂપની

સાથે ઉચાઇનું પ્રમાણ, આયુષ્યનું પ્રમાણ, અને તેમના હુઁખોનું વર્ણન સવજ્ઞાના વચનથી એવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે કે-નીચે નીચેની નરકોમાં-શરીર, આયુષ્ય, અને હુઁખની ક્રમથી વૃદ્ધિ થતી જાય છે. હવે આપણે ઉપરના લેખના સંખ્યા વિચારીએ-ધર્મરત્ની પ્રેરણાથી ઋષિઓએ ઋગ્વેદ બનાવ્યો જો માનીએ ત્યારે તો તેમાં અંધારાથી ભરેલી જગતનું નામ નરક બતાવ્યું છે. તો ધર્મી આ આધુનિક વિજ્ઞાનપુરાણમાં વિશેષ વર્ણન કયાંથી આવ્યું? વળી મનુસ્મૃતિમાં એકવીશ નરકોનાં નામ લખીને બતાવ્યાં. તેમાં તેમના શરીર-દિકાનાં પ્રમાણ લખીને બતાવ્યાં છે કે નહીં? જે મતમાં વસ્તુનો જોઈતો યોગ્ય ભુલાસો થએલો ન હોય અને ખીજે ઠેકાણે થએલો મળતો હોય ત્યારે તો જરૂર ત્યાંથી લઈને પોતાનામાં ગોઠવેલો છે એવા અનુમાન ઉપર જવું પડે કે નહિ? માટે હું બલામણુ કરું છું કે નરકોના સંખ્યા વિચારો જૈન ગ્રંથોના અને પુરાણોના તપાસો. યોગ્ય વિચારો કોણમાં થએલા છે તેની ખાતરી થશે. વધારે કહેવાની શી જરૂર છે?

સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૧૪૯ થી “યમ એ મરણ પામેલા સુખી જીવોનો સરદાર છે.”

આની ટીપમાં—કેટલાક વિદ્વાનો ધારે છે કે યમ એ પૃથ્વી ઉપર પ્રથમ જન્મ લેનારો માનવી હતો. પણ આ ધારણા ખોટી છે. પૃથ્વી ઉપર જન્મ લેનારો માનવી તો મનુ હતો. યમને વિષે તો ઋગ્વેદમાં એટલુંજ કહેવામાં આવ્યું છે કે એ “ખેલો મર્ત્ય હતો” એનું મૃત્યું સૌથી પ્રથમ થયલું તેથીજ એ ખીજા મરણ પામતા જીવોનો સરદાર અને માર્ગ દર્શક ગણાયો. પણ તે પરથી એ માનવી હતો તેમ ધારવાનું કંઈ કારણ નથી, એ એકલા માનવીનુંજ લક્ષણ છે એવું ઋગ્વેદના ઋષિઓ સમજતા નહોતા. દેવતાઓને પણ તેઓ મર્ત્યજ ગણતા. દેવતાઓના જેમ એક અથવા અનેક જન્મ થાય છે તેમ તેઓનું મૃત્યુ પણ થાય છે એવું તેઓ માનતા. આ કારણથી પ્રો. મેંકસ ઇન્ડોલોજીમાં અભિપ્રાય એવો છે કે યમ એ કોઈ માનવી નહિ પણ અસ્ત પામતો ‘સુર્ય’ હોવો જોઈએ. પશ્ચિમ દિશા તરફ ડુબી જતા સૂર્યને તેઓ મરણ પામતો ધારે એ ઘણું સ્વાભાવિક છે, જમને વિવસ્વતનો પુત્ર કહેવામાં આવ્યો છે એ વાત પણ આ મતની સાથે અંધ બેસતી આવે છે. વિવસ્વત એટલે હૃદય પામતો ‘સુર્ય’, તેને યમ અથવા અસ્ત પામતા સુર્યનો પિતા કહેવામાં આવે તો તે ખીલકૂલ નવાઈ જવું નથી. ખીજા કેટલાક વિદ્વાનો ધારે છે કે-યમ એ ‘અસ્ત પામતો સુર્ય’ નહીં પણ અંદર હશે.”

આમાં જૈન પ્રમાણે વિચારવાનું કે-પહેલા સુધર્મ દેવ લોક ઇંદ્રના ચાર લોકપાલમાંના યમદેવ દક્ષિણ દિશાના રાજવાડા છે. દેવતાઓનું સામાન્ય આયુષ્ય બતાવતાં તેમણું પણ આયુષ્ય જણાવ્યું છે. દિકમાં અનેક દેવોથી અનેક પ્રકારથી સૃષ્ટિની આદિ કલ્પાઈ છે. તેમાંની એક સત્ય રૂપે ઠર્યા વગર યમ દેવની કે મનુની પણ આદિ ન યથાર્થ ગણાય? વેદના ઋષિઓ-દેવતાઓને મર્ત્ય સમજતા ત્યારે તો સુર્યદેવ પણ મર્ત્યજ ગણાય અમોએ તેના ખોલાસો જણાવેલો છે. દેવતાઓને સંતાન થતાં નથી. તેથી યમ સુર્યનો પુત્ર યથાર્થ નથી. જુવો અમારોલેખ. અક્ષરેના પંડિતોની આલાકી ઠેક સુધી ન પહોંચાડી શકે.

ત્રણ આખાં સૂક્તોમાં યમ દેવને સંપ્રોધન કરવામાં આવ્યું છે. મરણ પામેલાઓ ઉપર એ રાજ્ય ચલાવે છે અને લોકોને એ એકઠા કરે છે, મરનારને એ વિશ્રાંતિનું સ્થાન આપે છે અને તેને રહેવાનું મકાન એ તૈયાર કરે છે એવું એના વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. યમદેવે જ ખીજી ફનીયાનો રસ્તો પ્રથમ શોધી કાઢ્યો હતો—સૂક્તાર્થ—

(જિ આં સ્થાનકો આગ્રજ થઇને જે ગયો, ધણાઓને માટે રસ્તો જેણે શોધી કાઢ્યો, તે વિવસ્વત્નો પુત્ર, લોકોને એકઠા કરનારો યમરાજ-તેની ત્હમે હવીઓ વડે સેવા કરો.)

જો કે મૃત્યુ એ યમનો રસ્તો છે અને તેથી એ યમ તરફ કંઈક જાય સાથે જોવામાં આવતું હશે, તો પ અર્થવેદ અને ત્યાર પછીની હંત કથાઓમાં એને મૃત્યુનો દેવ ગણવામાં આવ્યો છે તેવી રીતે હજી ઋગવેદ માં એને નથી ગણવામાં આવ્યો. ધ્રુવડ અને કબૂતર એ બેને યમના જાસુસો તરીકે કોઈ કોઈ ઠેકાણે ગણવામાં આવ્યા છે, પણ એના હમેશના હતો બે કુતરાઓ x છે. પિતૃઓ જે માર્ગે થઈને ખીજી ફનીયા તરફ જાય છે તે માર્ગનું એ કુતરાઓ રક્ષણ કરે છે. ”

એ કુતરાઓના સંબંધમાં મૃત્યુવિષયના એક સૂક્તમાં (મં. ૧૦ સુ. ૧૪) મરનાર માણસને નીચે પ્રમાણે સંપ્રોધન કરવામાં આવ્યું છે:—(સૂક્તાર્થ)

x નહિ અંધારું અને નહિ અજવાળું એવા સંકર તથા સાંજનો સમય આ બે કુતરાઓની કલ્પનાથી ઘણી યોગ્ય રીતે સૂચના છે. એવું કેટલાક વિદ્વાનોનું કહેવું છે. એક પણ સ્વપ્ન કે એક પણ સાંઝ એવી નહી જતી હોય કે જેમાં કોઈ પણ માનવી આ મર્ત્ય લોક છોડીને યમની સમીપમાં ન સિધાવ્યું હોય. આ કારણથી યમના બે કુતરાઓ મર્ત્યોને યમ ધામ તરફ લઇ જાય છે. એ વિચાર સાચો અને છે. (અંધકારની જ રીપમાંથી)

“ એ બે કુતરાઓ ચાર આંખવાળા, ચટાપટાવાળા, સરમાના પુત્રો, તેને મુકીને સીધે માર્ગે તું આગળ ચાલ્યો બા ? ત્યાર પછી, જે ઉદાર પિતૃઓ યમની સાથે રહીને આનંદ કરે છે તેની પાસે તું બા ? (૧૦) + + + ખેડેલાં નાકવાળા; જિંદગી લેવાનો લાલ રાખનારા, તપખીરિયા રંગના યમના દૂતો લોકમાં ભટકે છે; તેઓ આજને દિવસે અને આ સ્થાનકે મંગલ જીવન હમને પહોં આપે, કે સૂર્યનો પ્રકાશ હમારાથી ભેઠ શકાય. ” (૧૨)

આમાં વિચારવાનું—સૂર્યના પુત્ર યમે મરણ પામેલાઓના માટે રસ્તો શોધી કાઢ્યો, સૂર્ય પોતે કયા કાલના અને તેમણે પુત્ર થયો કયા કાલમાં ? કેટલા કાળ સુધી તે રસ્તો બંધ રહેલો ? અને કેટલા કાલ પછીથી તે રસ્તો શોધી કાઢેલો ? કહેવામાં આવ્યું કે “ બે કુતરાઓને મુકી તું સીધે માર્ગે ચાલ્યો બા ” મરનાર પોતાના સ્વાધીન પણે પિતૃઓની પાસે જવાને સમર્થ છે ? અંધાંતરમાં કોઈને શુદ્ધની ગતિ, તો કોઈને નરકની ગતિ, સાચી ? વેદને અનાદિના માનીએ ત્યારે ધ્રુવડ, કપૂતર કયાકાલના ? અને કુતરી ‘ સરમા ’ કયા કાલની ? અને તેના પુત્રો બે કુતરાઓ કયા કાલના ? આ બધાં વેદ વાક્યો વિચારવા જેવાં નહીં ?

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૧૪૬ થી ૧૫૦—“ ઋગ્વેદ માં યમ એ નામ કોઈક વાર ‘ બેડકું ’ એ મૂલ અર્થમાં પણ વપરાયું છે, યમ અને એની બહેન યમી એ બેની વચ્ચે જ્યાં સંવાદ ચાલેલો છે એવું એક આખું સૂકત (મં. ૧૦, સુ. ૧-) કવિત્વની ઘણી ખૂબી વાળું છે, તેમાં મૃત જનોના સરદાર વિષે સ્વરૂપે જ કથન કરવામાં આવ્યું છે યમી એનો ખ્યાર મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ એ યમીની માગણી ના કબુલ કરે છે અને કહે છે:—(તેનો ભાવાર્થ) “ દેવતાઓના મોકલેલા જે દૂતો અહીં ફરે છે તે કદી થોભતા નથી. તે કદી પોતાની આંખ મીચી હોતા નથી. યમી ? વૃક્ષની આસપાસ જેમ વેલો વીંટલાઈ વળે છે તેવી રીતે કોઈ બીજો પુરૂષ ભેરથી ત્હને ભેટશે. ”

ભાઈ બહેન વચ્ચે સંલોગની ઇછા એ આ કવિતાનો મુખ્ય વિષય છે. એ ઇછા સહાયાર વિષેના ઋગ્વેદ ના વધારે બિંચા ધોરણથી ઊલટી હોવાને લીધે એનો અરવીકાર કરવામાં આવ્યો છે. તો પણ સૌથી ખેડેલાં પુરૂષ અને સ્ત્રીના “ બેડકાં ” થી માનવ જાતીની ઊત્પત્તિ થઈ એવી દંત કથા એ વખતે પ્રચલિત હશે તે ઉપરથી આ કવિતામાં પ્રગટ થયેલો બેડકાં ભાઈ બહેનના સંબંધનો વિચાર ઊત્પન્ન થયેલો એ નહીં છે. ખરેખર, હિંદુસ્તાન અને ઇરાનના લોકો જે વખતે સાથે રહેતા હતા તે વખતથીજ આ દંતકથા ઊતરી આવેલી

જણાય છે, કારણ કે અવસ્તાના પાછળા સાહિત્યમાં-યિમની બહેન તરીકે યિમે હનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. યમના પિતાનું નામ પણ એ આગલા સમયમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું એમ જણાય છે, કારણ કે જેમ ક્ષાત્રેવમાં યમને વિવસ્વતનો છોકરો કહ્યો છે તેમ અવસ્તામાં યિમને વિવંહવંતનો છોકરો કહ્યો છે. ”

આમાં જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે વિચારવાનું કે-દેવતાઓની કે તેમની દેવીઓની ઉત્પત્તિ મનુષ્યના પેઢે બહોંશયથી થતી જ નથી. તે તો “ઔપપાતિક” છે જેમ કોઈ તેના સ્થાનમાં સ્વાભાવિક પણે વસ્તુની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે. તેવી રીતે દેવતાઓની અને ત્યાંની દેવીઓની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે. કેટલાક દેવલોકમાં દેવીઓની સાથે કાયાથી સંલોગ થાય છે પણ તેમને સંતાન થતા જ નથી. એ સંતાન થતાં હોય તો-માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, સસરા, જમાઈ વગેરે બધાએ પ્રકરનો વ્યવહાર હોવો બંધજે પણ તેવા પ્રકારનો વ્યવહાર નતો જૈનોમાં મનાયો છે. તેમજ નતો વેદોમાં કે ન તો પુરાણાદિકમાં છે. તો પછી આ એક એ પ્રકારનો નહીં જેવો તુલ્ય વ્યવહાર પ્રસિદ્ધમાં કેવી રીતે આવ્યો ?

આહે ખાસ વેદની વાત હોય તો પણ કોઈ તેવા પ્રકારની અયોગ્ય માન્યતાવાળાનો મત ગ્રહણ કરી કોઈ પંડિત માનીના તરફથી પાછળથી ઘુસાડેલી હોય માટે વિચાર કરવાની ભલામણ કરું છું.

મરણ પામેલાનો ન્યાય અને શાસન કરનાર-યમદેવ. હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૮૭—

“ પૃથ્વીપર જે સત્કર્મ તેં કર્યાં છે તેને, દરેક વસ્તુને, દરેક પવિત્ર કાર્યને તેનો યોગ્ય બહલો ત્યાં મળશે. કોઈ બિચિત્ર કાર્ય જુઠ્ઠો નહિ.

તે સુંદર રાજ્યો જ્યાં દિવસો-રાત્રીનાં વિનાનાં-પ્રકાશ યુક્ત હોય છે, જ્યાં ‘યમ’ દરેક આનંદ પુરો પાડે છે, અને જ્યાં દરેક વૃષ્ટિ સંતુષ્ટ થાય છે, ત્યાં તારું સુખ અવિનાશી થશે. ”

(ડૉ. મૂરકૃત મૂલ સંસ્કૃત ગ્રંથનાં વચન પૃ. ૩૨૭)

આ દુનીયામાં જન્મેલા પ્રથમ માનવીઓ (મૃત્યુને આધીન પુરૂષો) સૂર્યનાં છોકરાં હતાં તેઓ યમ (રામન લોકોના પદ્ધતિને મળતો હિંદુદેવ) અને તેની બેન યમુના (યમી જમના નહીં) તરીકે પ્રસિદ્ધ હતાં ‘યમ’ સર્વથી

પહેલો જન્મથી હતો તેમ મરણ પછી સર્વથો વહેલો પામ્યો. તેણે પરલોકનો માર્ગ શોધી કાઢ્યો તેથી પ્રેતોને-મરણ પામેલાં ને રક્ષિત કરેલા નિવાસ સ્થાનમાં દોરવી લઈ જવાનો ભયંકર અધિકાર વેદમાં તેને સોંપવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે. આ અધિકાર પરથી એની પછીના અધિકાર પર જુવું એ એકજ પગથીઉં છે. એ પ્રેતોનો ઉપરિ અધિકારી થાય છે. એ દરબાર ભરીને ન્યાયાધીશ તરીકે સભાનો અધ્યક્ષ થાય છે ત્યારે ન્યાય સભાના બધા દળદળા સાથે એ કામ કરે છે.

દફતર સાચવનાર અધિકારી તરીકે એની પાસે ચિત્રગુપ્ત છે, તે પોતાના અશ્વ-સંધાની નામના મોટા દફતરમાંથી માણસની જિંદગીનો હેતુ લાંબો છે. ત્યાર પછી દફતર નોંધાયલા પુણ્યપાપમાં જે અધિક હોય તે પ્રમાણે યમ તેને માટે દેસલો આપે છે. અને પ્રેતોનો આત્મા યુગ્મી આત્માઓના સ્થાન-સ્વર્ગમાં જાય છે કે તેનો ગુનો નાનો મોટો હોય તે પ્રમાણે હિંદુઓ જે એકવીશ નરક માને છે તેમાંના એકમાં તેને મોકલે છે, અથવા પોતાનું ભવિષ્ય નક્કી કરવા માટે તેને તરતજ પૃથ્વી પર મોકલી અન્યયોનિમાં જન્મ આપવામાં આવે છે.

મરણ સમયે હિંદુઓ કેટલીક વખત એવી કલ્પના કરે છે કે યમના દુતો ભયંકર રૂપ ધારણ કરીને અમને લઈ જવા આવે છે. મરી જાય છે એટલે સર્વના આત્મા લાગલાજ યમ પાસે જાય છે. એ મુસાફરી કરતાં ચાર કલાકને ચાળીસ મિનિટ લાગે છે. તેથી એટલો વખત ગંધો પહેલાં શગને અગ્નિ સંસ્કાર કરી શકાતો નથી. પ્રેતનો આત્મા યમના નિવાસ સ્થાનમાં આવે છે કે તરતજ તેનો ન્યાય કરવામાં આવે છે. ત્યાં જવનો માર્ગ જોખમ ભરેલો છે. રસ્તામાં કર્પુર (કાળર ચિત્રે) અને સ્યામ (કાળો) નામનાં કડતાં ધરાય નહિ એવા એ કુતરા ચાર આંખ ઉઘાડી, દાંત પીસી, અને નસકોરા પહોળાં રાખી ચોકી કરે છે. પ્રેતના આત્માને એવી સલાહ આપવામાં આવે છે કે તારે જેમ જાને તેમ જલદી એ કુતરાઓને વટાવી દેવા. જોમ કહે છે કે એ કુતરા યમના કિંકર તરીકે મનુષ્યોમાં ભટકે છે. અને જોશક તેમનો હેતું, માટીનું ખોળીઉં તણ દઈ જ્યાં આત્માએ જવાનું છે તે યમપુરીમાં પોતાના શેઠની પાસે તેને લઈ જવાનો છે. દસ્તાવેજ નોંધનાર ચિત્રગુપ્ત ઉપરાંત યમની પાસે પોતાની આજ્ઞાનો અમલ કરવા સાફ ચંડ અને કાળ પુરૂષ નામના બે સેવકો છે. એના જાસુસો-રોજ ખિજમતમાં રહેનારા નોકરો-યમદૂતો પ્રેતના આત્માઓને લઈ આવે છે અને સંભાળીને બારણું વૈધ્યટ નામનો ચોકીદાર ખેસે છે.

પ્રકરણ ૨૯ મું. મરનારનો ન્યાય કરનાર વૈદિકા, યમ 'નો વિચાર. ૧૭૬

મરી ગયલાનો ન્યાય થયા પછી તેનું શું થાય છે ? સારા હિંદુના ભવિષ્ય વિષે નીચે પ્રમાણે હકીકત આપેલી છે:—સર્વ હુક અને અસંપૂર્ણ વસ્તુઓને પાછળ પૃથ્વી પર મુકીને દેવલોકના જેવો પ્રકાશ પામી વિમાનમાં બેસી કે પાંખ ધારણ કરી પિતૃઓ જે માર્ગે ગયા હતા તે માર્ગે તે સ્વર્ગમાં પ્રથમ સ્વર્ગલોકમાં—ભાય છે. ત્યાં તે પોતાનું પૂર્વ શરીર સંપૂર્ણ અને કિર્તિમંત રૂપમાં પ્રાપ્ત કરે છે. યમની સાથે આનંદમાં રહેતા પૂર્વજોને મળે છે. તેની પાસેથી આનંદમાં રહેવાનું સ્થાન મેળવે છે. અને ત્યાં વધારે સંપૂર્ણ જીવન નિર્ગમન કરવા માંડે છે. એ જીવન દેવોની પાસે અને તેમને સુખ પુરાં પાડવામાં તેમની આજ્ઞા ઉઠાવવામાં શુભરવામાં આવે છે.

(મૂરકૃત ' મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથના વચન પૃ. ૩૦૨)

ઋગ્વેદમાં નીચેનું સૂક્ત છે:—

“ મહાન્ રાજા યમને હવિ અને સન્માન આપો. તે પ્રેતોને પ્રથમ માનવી હતો, મૃત્યુના વેગવાળા ખળખળ વહેતો વહેજમાં અંપલાનારો પ્રથમ હતો, સ્વર્ગનો માર્ગ દર્શાવનાર પ્રથમ હતો, અને તે પ્રકાશમાન સ્થળમાં અન્યોનો સત્કાર કરનાર પણ પ્રથમ હતો, હે સમ્રાટ ? આ પ્રમાણે અમારે માટે તે પ્રાપ્ત કરેલા નિવાસ સ્થાનમાંથી અમને કાઢી મુકવાની કોઈની શક્તિ નથી. અમે આવીએ છીએ. જે જે જન્મ પામ્યાં છે તેને તેને મૃત્યુ વળગેલું છે; જે માર્ગે તુ ગયો છે તે માર્ગે તેને જવાનું છે—એજ માર્ગે દરેક મનુષ્ય ભતિ લાભો વખતે થયાં એક પછી એક ગઈ છે, અને અમારા પૂર્વજો પણ ગયા છે. હે પૃથ્વી ? તારા હાથ પકડાળા કર, નમ્ર સ્પર્શ અને સ્નેહાળ સ્વાગતથી પ્રેતનો સત્કાર કર, અને જેવી રીતે માતા પોતાના વાહાલા છોકરાને સુવાળા કપડામાં ઢાંકી દે છે તેમ તુ તેને પ્રેમથી ઢાંકી દે. પ્રેતોના આત્મા ? તું બા, માર્ગે જતો ખીતોમાં, એજ પ્રાચીન માર્ગે પૂર્વજો ગયા છે. ઉંચો બા એટલે તું યમદેવને મળીશ અને તેમની સાથે આનંદ રહેતા તારા પૂર્વજોને મળીશ. ચાર આંખવાળા કાચરચિત્રા કુતરાઓ પ્રેતો માટે ચોકી કરે છે તે ચોકીદારને બટાવતાં ખીતો મા. હે આત્મા ? તું તારે ઘેર પાછો બા તારાં પાપ અને શરમ ઉપજાવનારાં કૃત્યો તું તારી પાછળ પૃથ્વી પર મુક, પ્રકાશમાન રૂપ ધારણ કર. એ રૂપ તારૂં પોતાનું પ્રાચીન રૂપ છે અને તે સંસ્કારી અને સર્વ કલકોથી મુક્ત છે. ”

(ઋગ્વેદ ૧૦ મોનિઅર વિલિઅમ્સે કરેલું ભાષાંતર.)

સજ્જનો ? બ્રાહ્મણોનો ધર્મ આપણે પુરાણાદિકથી જોતા તો તે વિચિત્ર ઢંગ થકા વગરનો લાગતો. વેદોમાં શું લખ્યું છે તે પ્રાચે જાણી ન શકતા. કારણ કે-બ્રાહ્મણલોકો વેદો કોઈને આપતા ન હતા, બ્રાહ્મણ સિવાય જાણાવતા ન હતા, તેમજ કોઈને સંભળાવતા પણ ન હતા, કદાચ કોઈ સાંભળી લે તો તેણે ભારી શિક્ષાના અધિકારી ઠરાવતા. અને લોકોને ઇશ્વરકૃત બતાવતા, પણ આ સમયમાં અંગ્રેજો વેદોને પુરી જાણણથી જાણ્યા તેનું જ્ઞાન થવા અર્થે કરીને લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા અને યોગ્ય પુરુષોને વિચાર કરવાનો અવકાશ પણ મળ્યો. વેદોનાં વચનો ઇશ્વરીય તો નથી પણ વણાં તો જાણખ્યાલ્યોથી ભરેલાં છે. એમ જે વિચારકોના તરફથી જાહેર થયું તે અયોગ્ય નથી.—

જુવો કે-પ્રથમ જન્મેલાં મનુષ્યો-સૂર્યનાં છોકરાં તેમાં યમ પહેલો છોકરો. ત્યારે સૂર્ય કોણો છોકરો હશે ? આ વિચારવા જેવું નથી ?

પ્રથમ મરણ પામેલા યમે પરલોક શોધી કાઢ્યો. મરણ પામેલાને દોરવી લઈ જવાનો અધિકાર વેદોમાં યમને સોંપવામાં આવ્યો. આ બધું કયા કાળમાં બન્યું અને કોણે બનાવ્યું ?

બીજું—ઘટકતરનો અધિકારી શિવગુપ્ત થયો તે કયાંથી આવ્યો ? અને અધિકાર કોણી પાસેથી મેળવ્યો ?

ત્રીજી વાત—સભામાં માણસની જીંદગી વંચાયા પછી યમરાજા ન્યાય અને શાસન (શિક્ષા) કરાવતો. પણ બાકી રહેલા-પશુઓ, પંખીઓ, મછાદિ, સિંહાદિ, સર્પાદિ વિગેરે અનંત જીવોનો ન્યાય અને શાસનનો અધિકાર વેદોમાં કોણે સોંપવામાં આવ્યો હતો ?

આપણે ચત્ર કિંચિત્ સામાન્ય વિચાર કર્યો હવે મહામહેદના કશમાં મંડલના સૂકતાર્થનો કિંચિત્ વિચાર તપાસીએ—આ સૂકત યમના માટે છે એ યમ પહેલો—મનવી, મૃત્યુના વેગમાં ઝપલાનારો, સ્વર્ગનો માર્ગ દર્શાવનારો અને તે સ્વર્ગમાં સત્કાર કરનારો, આ બધી જાબતોમાં યમરાજાએ પહેલ કરેલી છે. હે રાજા (હે યમ ?) અમારા માટે તે સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે. અમને કોણ કાઢી મુકનાર છે ॥ પછી પૃથ્વીને સંખ્યાધીને તેની પાસે પ્રેતોના આત્માને સુખ આપવાની માગણી કરી છે. શું આ માગણી જ્ઞાનપૂર્વક થયેલી મનાય ? જ્ઞાન પૂર્વક યોગ્ય હતી એમ માનીએ તો આ ચાલતા સમયમાં સાથી ભૂલાઈ ?

પ્રકરણ ૨૯ મું. મરનારનો ન્યય કરનાર વેદોના 'યમ'નો વિચાર. ૧૧૧

આજળ જાતાં એ સૂકતમાં પ્રેતોના આત્માને ચેતવણી આપવામાં આવી છે કે “માર્ગે જતાં ખીતો મા, ” પૂર્વજોના માર્ગે જીવો જા, ઇત્યાદિ મરતી વખતનો કે મરણ થયા બાદનો પ્રાણી કર્મનાવશથી પરાધીન થએલો આપેલી શિક્ષા પ્રમાણે કરવા સમર્થ છે ખરો કે ? આજ કાલના વિચારી લોકો આવી પ્રાર્થના કરતા કેમ દેખતા નથી ? મહત્વતા વાળી હતી તો શા માટે વિચારી ? બાકીનો વિશેષ વિચાર વાચકવર્ગે કરી લેવો—

આ વિષયપર હિંદુસ્તાનના દેવોના બાધાંતરકાર. રા. બા. કમળા શંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીએ-ટીપમાં ઝગવેદની ઝઝાઓ અને તેનું બાધાંતર વિસ્તારથી કરેલું છે તે જિજ્ઞાસુએ જોઈ લેવું.

હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ-લેખક મનસુખ લાલ મોહનલાલ.

૫. ૧૫ થી—શરીરનો ત્યાગ કરી નિર્ગમન કરનાર આત્મા યમદેવના ઉચ્ચતર રાજ્ય તરફ પ્રયાણ કરે છે. અને ત્યાં તે પોતાના બાપ દાદાઓ અથવા તો પુર્વજોના આત્માઓ જોડે સુખ તથા શાંતિ ભોગવે છે, એવી તે સમયે માન્યતા હતી, એમ જણાય છે. તે સંબંધી કેટલાં એક સૂક્તોનો કેટલોક ઉપયોગી ભાગ નીચે આપ્યો છે—

“હે અગ્નિ ! આ શખને જલ્મસાત્ કર નહિ, તેને દુઃખ આપ નહિ, તેની ત્વચા કે દેહને છેદ નહિ, હે વન્દિ ! તેનું શરીર તારી ઉબામાં બળી બચ કે તરત અમારા પિતૃઓના સ્થાનમાં તેને મોકલ.”

(મં-૧૦-૧૬-૧)

(મરનારની વિધવાને કહે છે ?)—

“હે સ્ત્રી ! ઉઠ, જેનું જીવન ગયું છે તેની પાસે તું સૂતિ છે. જીવનમય સદિમાં આવ. તારા પતિથી વિમુખ થા, અને જે તારો હસ્ત સ્વીકારે અને તને પરણાવા ખુશી હોય તેની પત્ની થા.” (મં. ૧૦, ૧૮-૮)

“આ સ્ત્રીઓ વૈદ્યવ્રતાં દુઃખ સહન ન કરે. જેના પતિ સારા અને મનવંછિત હોય તેઓ અંજન અને નવનીત લઈ પોતાના ઘરમાં જાઓ. આ સ્ત્રીઓને આંશુ સાચાં વગર અને કાંઈપણ શોક વગર, પહેલાં તો મૂલ્યવાન અલંકાર પહેરી ગૃહ પ્રતિ જવા દો.”

“ રે મૃતપ્રાણી ? વિશાળ પૃથ્વી જે માતા રૂપ છે તેની પાસે જ; તે વિશાળ અને રમણીય છે. સ્પર્શ ઉત્તના કે સ્ત્રીના સ્પર્શ જેવો મૃદુ થાયો. તમે યજ્ઞ ક્રિયાઓ કરી છો. એ તમને અપવિત્રામાંથી ઉગારે. ” (મં. ૧૦, ૧૮-૧)

“ હે પૃથ્વી ? તેની ઉપર ઢગલોથા, તેને દુઃખ ન આપ, તેને આશ્વાસન આપ, જેમ માતા પોતાના પુત્રને હુગડાંના છેડા વડે ઢાંકે તેમ તું શખને ઢાંક. ” (મં. ૧૦-૧૮-૧૧)

(પૃ ૧૬ થી-મૃત્યુ પછીની જીવંતી)

“ જ્યાં યમદેવ રાજ છે, જ્યાં સ્વર્ગના દરવાજા આવી રહ્યા છે, અને જ્યાં પાણીના પ્રવાહો હજી નાના છે, તેમજ તાપ છે, તે રાજ્યમાં મને મોકલો અને અમર કરો હે ઇંદુ ? ઇંદ્રદેવ માટે તમે આગળ વહેવા માંડો. ”

“ જે સ્થલે સર્વ ઇંદ્રાઓની તુષ્ઠિ થાય છે, જ્યાં સર્વે ઠીક પડે તેમ હરી ફરી શકે છે. તે સ્વર્ગના ત્રીજા વિભાગમાં મને અમરત્વ આપી મોકલો ત્યાં પ્રકાશ ઘણો છે. હે ઇંદુ ? ઇંદ્રદેવ માટે આગળ વહેવા માંડો. ”

(ઋ. મં. ૬. ૧૧૩, ૮, અને ૧૦)

હવે આપણે અજ્ઞાણવર્ગની સમજીતી થવા માટે-મનસ્કૃપ્તકારે લાખી બતાવેલી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઋગ્વેદની પાંચ છ ઋચાઓ નો કિંચિત્ વિચાર કરો જોઇએ—

દુર્ગંધ દુર કરવા શખને ખાંડી ભસ્મસાત કરવાનો રિવાજ ઘણા લાંબા કાળથી સર્વ લોકોથી જાણીતો છે. ઇંદ્રની અવાજનો અમલ કરનાર ઋષિઓ કહે છે કે-હે અગ્નિ ? શખને ભસ્મસાત કર નહિ, અને બહી બચકે તરત પિતૃઓના સ્થાનમાં મોકલ ? શું આ માગણીઓ ખાળખ્યાળ જેવીઓ નથી ? કેમકે કર્મના પ્રશસ્તિ પુસ્તકના આગે પ્રહેલા જીવને ઇંદ્ર અથવા નાગેંદ્ર પણ કાંઈકરવા સમર્થ નથી તો પછી બાહીને રાખ કરેલા શખને અગ્નિ પિતૃલોકમાં મોકલવા કેવી રીતે સમર્થ થશે ?

ખાંડી જે ભરનારની વિધવા સંખંધી પ્રાર્થનાઓ છે તે શું જ્ઞાની પુરૂષોને કરવા જોઈ છે ?

આગળ જતાં ઋષિઓએ પૃથ્વીને પ્રાર્થના કરી છે કે-હે પૃથ્વી ? તેની ઉપર ઢગલોથા, પણ દુઃખ ન આપ ? ઇત્યાદિ કેટલી બધી મહત્વતા વાળી છે ?

પ્રકરણ ૨૯ મું. આમ્હણી સાથે લગ્ન કરી ચમે તેની માતાને છોડી. ૧૧૩

પોતાની મેળે શબ્દના ઉપર પૃથ્વીની દમ્ભતા થતો ક્યારે કોઈએ જોયો ? શબ્દને દુઃખ ન આપવાનું પ્રથમ આપણે જ નથી સમજતા તે પછી જડરૂપ પૃથ્વીને પ્રાર્થના કરવી એ કેટલી બધી બાલિશ્ચતા ? બાકીતો વિશેષ વિચારતો વાચકોજ કરીશું.

અવિવ્ય પુરાણમાં—યમના લગ્ન વિષે નીચેની વાત.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ ૯૫—“ એક બ્રાહ્મણ પુત્રી વિજયા નામની કન્યાને જોઈ તેનું મન અત્યંત ખુશ થયું હતું. કન્યાએ તેને પ્રથમ જોયો ત્યારે તેના રૂપથી તેમજ તેનું સ્વરૂપ-તે કોણ છે તે-જાણવાથી તે અતિશય ખીંધી હતી. આખરે તેણે તેનો ભય શાંત કીધો અને તે કન્યાએ તેને પરણવાનું કંપૂર્ણ કર્યું. યમને ઘેર આવ્યા પછી તેણે તેને ચેતવણી આપી કે—

મારા રાજ્યના દક્ષિણ ભાગમાં તું કદી નહિ જાય તો હું તને ખાતરીથી કહું છું કે તું હમેશાં સુખમાં રહીશ. થોડો વખત થયા પછી તેની જિજ્ઞાસાએ તેને વશ કરી અને દક્ષિણ દિશામાં જવાની મના કરી હતી. ત્યાં સપત્ની રહેતી હશે એમ ધારી તેણે તે દિશાની મુલાકાત લીધી, ત્યાં તેણે ડુંગર, પાણી પ્રાણીઓ ને કેવી રિખાવી રિખાવીને શિક્ષા કરવામાં આવે છે તે જોયું. અને એ પ્રાણીઓમાં પોતાની માતાને ઓળખી, તેથી તેને ઘણો ખેદ થયો. અત્યંત શોક થવાથી તેણે માતાને છુટી કરવા યમની પ્રાર્થના કરી, પણ યમે કહ્યું કે જ્યાં સુધી પૃથ્વી પરનું કોઈ માનવી અંશુક યજ્ઞ કરી તેનું પુણ્ય એ આપડી પીડાતી સ્ત્રીને આપે નહિ ત્યાં સુધી એ વાત બનવી અશક્ય છે. કેટલીક મુશીબત પડ્યા પછી એ યજ્ઞ કરવા એક સ્ત્રી ખુશ હોય એમ માલમ પડ્યું અને વિજયાએ માતાને છોડાવી. ”

(વિલ્કિન્સ કૃત ‘ હિંદુઓનાં પુરાણ. ’ પૃ. ૮૪)

કલ્પના—અર્થ યોગ્ય ગણાય છે, અચાર્ય અયોગ્ય ગણાય છે. અહીં યમના લગ્નની વાર્તામાં અને સત્યવાન સાવિત્રીની વાર્તામાં કલ્પના અચાર્ય થયેલી વિચારવા જેવી છે—દેવતાઓ અને મનુષ્યોના વચ્ચે કદાચ સંયોગ સંબંધ થઈ જતો હશે પણ લગ્ન સંબંધ તો કુદરતથી વિરુદ્ધ છે. માટે આ યમદેવ અને બ્રહ્મપુત્રીની વાર્તા અસત્ય છે. ખીલ વાત એ છે કે—નરકોનું સ્થાન પાતાલ છે. અને તે ભવનપતિના દેવતાના તાબા નીચેનું છે. આ યમદેવ જ્યોતિષ ચક્રના ઉપર રહેલા વૈમાનિકમાંના પહેલા સુધર્નેદ્ર તેમના તાબાની

દક્ષિણ દિશાના રક્ષક છે. પણ ભવન પતિના દેવતાના તોળાનો આ યમદેવ નથી વળી—યમે દક્ષિણ દિશા તરફ જવાની મનાઈ કરી છતાં તે સ્ત્રી ગઈ ત્યાં નરકમાં રિખાતી પોતાની માતા જોઈ તો તે પૂર્વભવના સ્વરૂપે કે નરકમાંના સ્વરૂપે? કયા સ્વરૂપે દેખીને ઓળખી? ‘જેર’ પછી તે સ્ત્રીએ દુખમાંથી છોડવા પોતાના પતિ યમને વિનવ્યું ત્યારે યમે અમુક યજ્ઞનું પુણ્ય આપનાર મેળવી છોડવાનું જણાવ્યું. **કર્મથી** છોડાવનાર ત્રણ લોકમાંનો કોઈ સાંભલ્યો છે ખરો કે? અરે શાક્ષાત્ વિષ્ણુના અવતાર કૃષ્ણજી પોતાના કુટુંબની સાથે દ્વારિકા ભસ્મસાત થવા છતાં કાંઈપણ કરી શક્યા નથી તો પછી આ યમ કર્મથી છોડવાનું પરાક્રમ બતાવે એ કલ્પના કેટલી બધી ભયાનક?

વળી વિચારવાનું કે—એક સ્ત્રીએ યજ્ઞનું પુણ્ય આપી તે વિજયની માતાને છોડાવી. તે યજ્ઞ કારિકા સ્ત્રીને છોડાવવાનું જ્ઞાન કોણે આપ્યું? અથવા સ્વાભાવિક હિંસક યજ્ઞ કરી તે સ્ત્રીએ તેનું સ્થાન પુરી તેને છોડાવી? અથવા આધુનિકમાં થયેલા પુરાણીને ખગર શું યમરાજાએ આપી?

અતિશયના જ્ઞાન વિનાના પુરાણીએ કયા જ્ઞાનથી જાણીને લખી? આ સર્વથી અયોગ્ય કલ્પના બોધ આપનારી નથી. પણ દુનીયાને દુખાનનારી છે.

યમ રાજા કોઈ વાર કૃપા કરી અપરાધીને છોડી પણ દે છે.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૯૫ થી—“મહાભારતમાં આપેલા પતિવ્રતા સ્ત્રીની પતિભક્તિના નીચેના ઉત્કૃષ્ટ કાવ્ય ઉપરથી આપણે જાણીએ છીએ કે મૃત્યુનો ભયંકર રાજા કોઈ વાર કૃપા કરી પ્રાર્થના સાંભળે છે અને એના સ્થાનમાં આવેલાઓને પૃથ્વી પર પાછા ફરવા દે છે.

અશ્વપતિ રાજાની પુત્રી સાવિત્રી, એક ઋષિ કુમાર સત્યવાન પર આસક્ત થાય છે. પરંતુ એક ભવિષ્ય જાણનાર મુનિ તેને સત્યવાન પરથી ચિત્ત દૂર કરવા ચેતવે છે; કારણ કે એની દશા માઠી નિર્માણ થઈ છે, અને એનું આયુષ્ય માત્ર એક વરસ લાંબુ છે. તે કન્યાએ ઉત્તર આપ્યો.

“તેનું આયુષ્ય લાંબુ હોય કે ટુંકું હોય, તે સચુલ્લ હોય કે નિશુલ્લ હોય. મેં તેને સ્વામી તરીકે વર્યો છે ને હું જીજ્ઞાસુ વરવાની નથી.”

તેઓ પરણ્યાં અને તે સ્ત્રીએ આ ભયંકર ચેતવણી ભૂલી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ વરસને છેલ્લો દિવસ પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ તેનાથી ચિંતા દબાવી શકાઈ નહિ. તેણે યમ રાજના નાશ કારક હાથને ઓભાવવાની આશાથી અને તેટલી પ્રાર્થના, તપશ્ચર્યા, યાચના અને સ્તુતિ કરી; પણ એ બધો વખત તેનો સ્વામી પોતાનું ભવિષ્ય જાણતો ન હતો અને તેને કહેવાની તે સ્ત્રીમાં હિંમત ન હતી. આખરે તે ભયંકર દિવસનું વહાણું વાધું. એટલે સત્યવાન જંગલમાં લાંકડાં કાપવા નીકળી પડ્યો. તેની સ્ત્રીએ તેની સાથે આવવાની રજા માગી અને બહારથી હસતી પણ અંતઃકરણમાં ખેદ સાથે તેની સાથે આવી. સત્યવાને તરતજ કુહાડાના ઘા વડે વનને ગળવી મકયું; પણ તેના માથામાં એકાએક અત્યંત બેદનાની કમકમારો છુટી. અને પછી જવાશે એમ લાગવાથી તેણે પત્નીને બોલાવી ટેકે આપવા કહ્યું.

“ પછી તેણે મુર્છા પામતા સ્વામીને હાથમાં લઈ લીધો અને તેના ઢલી પડતા માથાને ધીમેથી ખોળામાં મુકી પોતે શીતલ જૂનીપર બેઠી. ખેદ કરતાં કરતાં તેને તે મુનિનું ભાખેલું ભવિષ્ય યાદ આવ્યું અને ઠાઠડા અને કલાકો ગળી કાઢ્યા. એકદમ ક્ષણવારમાં તેણે પોતાની સામે એક ભયંકર મુર્તિને ઉભો રહેલી જોઈ, તેનાં વસ્ત્ર લોહી જેવાં લાલ હતાં અને માથા પર મુકુટ શોભતો હતો, તેનું સ્વરૂપ સૂર્યના જેવું પ્રકાશમાન હતું તો પણ તે શ્યામ હતું વન્ધિ જેવી લાલચોળ તેની આંખો હતી, તેના હાથમાં પાશ લટકતો હતો, તેના સ્વામી પાસે ઉભો રહી તેને વન્ધિ જેવાં નેત્રે જોતો હતો, તે તેનું સ્વરૂપ ભયંકર હતું. તે એકદમ ચમકી ઉઠી, મરણ પામતા સત્યવાનને તેણે જમીનપર સુવાડ્યો અને હાથ જોડી નમસ્કાર કરી કંપતા હૃદયથી તેણે તે મુર્તિને કહ્યું ‘ ખરેખર તું દેવ છે; તારા જેવું સ્વરૂપ મનુષ્યનું હોઈ શકે નહિ, તે મનુષ્યથી ચઢીયાતું છે. હે દેવ સદૃશમુર્તિ! તમે કોણ છો? અને શા માટે અહિં આવ્યા છો? તે કહો.

તે મૂર્તિએ ઉત્તર આપ્યો કે હું મોતનો રાજા, યમ છું. અને તારા સ્વામીના આત્માને બાંધીને લઈ જવા આવ્યો છું.

“ પછી તેણે તેના સ્વામીના શરીરમાંથી આત્માને—અંગુઠા જેવડો પુરૂષને—ખેચી કાઢ્યો, પાશ વડે ઢઢ બાંધ્યો, અને પોતાની પાસે રાખ્યો. તરતજ ચેતન્ય છુટું થવાથી અને પ્રાણ જતો રહેવાથી તે શરીર કાંતિહીન, પ્રભા રહિત, ચેષ્ટા વિનાનું, અને જોવું ગમે નહિ એવું ભયંકર થઈ ગયું. ”

આત્માને ખાંધી યમ દક્ષિણ તરફ પોતાની નગરીમાં જવા નીકળ્યો અને તે પતિવ્રતા સ્ત્રી તેની પાછળ આવી, યમે તેને ઘેર જઈ સ્વામીના શબને અગ્નિ સંસ્કાર કરવા કહ્યું; પરંતુ તેણે તો આગ્રહ પૂર્વક તેની પાછળ આદ્યા કીધું, આખરે, તેની ભકિતથી પ્રસન્ન થઈ સ્વામીના જીવન સિવાય જમે તે વરદાન માગવા કહ્યું. તેણે માગ્યું કે મારા અંધ સંસાર દેખતા થાય. યમે તે વરદાન આપ્યું અને કહ્યું કે હવે સંતુષ્ટ થઈ પ્રાણી કર. પણ તેણે તેની પાછળ જ્યાંજ કયું. અને એ રીતે બીજાં એ વરદાન મેળવ્યાં આખરે, સાવિત્રીની અડગ ભકિત અને દૃઢતાથી પરવશ થઈને યમે તેને જે માગ્યું તે અપવાદ કર્યા વગર આપ્યું. સાવિત્રી એ કહ્યું:—

“ મહારાજ આ વખત તમે કશાને અપવાદ કર્યો નથી. મારા સ્વામીને જીવિત આપો, તેના વિના હું કોઈ પણ સુખ ઇછતી નથી, સ્વર્ગ પણ તેના વિના જોઈતું નથી, તેના વિના મારાથી જીવાસે નહિ. ”

યમે જવાબ દીધો “ હે પતિવ્રતે ? તથાસ્તુ (તેમ થાઓ) આ હું એને પાશથી મુક્ત કરું છું ” એમ કહી તેણે પાશ વડે બાંધેલા આત્માને મુક્ત કર્યો.

(મો નિઝર વિલિઅમ્સકૃત હિંદુઓના વીરરસ કાવ્ય, પૃ. ૩૭-૩૮)

હવે આપણે મહાભારતની કથા જે સત્યવાન અને સાવિત્રીની છે તેના સંબંધે કિંચિત્ વિચાર કરીએ.

સત્યવાતનું આયુષ્ય વરસ દિવસનું છે એમ જ્ઞાનીશ્રી બ્રહ્મા છતાં પણ સાવિત્રી તેણે પરણી. યમના હાથ થોભાવવા-તપ, યાચના, પ્રાર્થના કરી. છેવટે સત્યવાન લોકડાં કાપતો જંગલમાં પડ્યો. પાછલ ગએલી સાવિત્રીએ સાહાય્ય કરી. ભયાનક રૂપે યમરાજ પાશ લેઈને આવ્યો અંગુઠાજેવડો આત્મા તેના શરીરમાંથી ખેંચી કાઢી યમનાજીએ પાશ વડે બાંધ્યો અંગુઠા જેવડી વસ્તુ આપણે દેખી શકીએ કે નહીં તે બધું સાવિત્રીએ જોયું. પાત્ર કેટલી મોટી હશે? દક્ષિણ દિશા તરફ ઉંચો બવા લાગ્યો કે નીચો? નરકોત્તું સ્થાન તો પાતાલમાં જતાવેલું છે. સાવિત્રી કયા સ્વરૂપથી પાછળ ગઈ? દેવની ગતિસાથે સાવિત્રી કેવી રીતે પહોંચી શકી ?

સાવિત્રીએ યમની પાસેથી અનેક વરદાન મેળવ્યાં અને છેવટે પોતાના પતિ સત્યવાન ને જીવતો પાછો લાવી વરસ દિવસનું આયુષ્યતો પૂરણ થઈ ગયું

હતું તો હવે શું અમર થઈને આવ્યો કે? કોઈ કાળની અવધીએ પાછો લાવી? તે સંબંધી કંઈ ખુલાશો અતાવેલો જણાતો નથી. અરે યમદેવ પોતેજ કાળની બેડથી જકડાયેલાજ છે. એટલુંજ નહિ પણ ઈંદ્ર, ચંદ્રાદિ બધાએ દેવતાઓ કાળની બેડીમાંજ પડેલા છે. કાળ પુરોચતાં તેઓ સર્વે બીજી ગતિમાં જવાના અને તેમનો અધિકાર બીજા ભોગવવાના. વૈદિક મતમાં પણ બધા દેવતાઓને અજન્મા લખીને અતાવેલા નથી તેમજ પૂર્ણજ્ઞાનના અભાવે તે દેવતાઓનાં આયુષ્ય વિગેરે પણ અતાવો શક્યા નથી. દુકમાં જણાવવાનું એજ છે કે—મહાભારતમાં લખાએલી આ સત્યવાન અને સાવિત્રીની કથા પણ સત્ય બોધ આપનારી નથી. આ ઠેકાણે આટલુંજ કહેવું બરા છે.—

ઇતિ વૈદિકના યમ વનુ સ્વરૂપ ખંડ ૨ ને પ્રકરણ ૨૯ મું.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

વેદોમાં વરુણ દેવ સર્વજ્ઞ, તે પુરાણોમાં નબદ્ધ શાથી ?

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૫૬ પ્રકરણ ૪ થી—

(૧) “ હે પ્રકાશ આપનાર વરુણ ? તારી તીવ્રદષ્ટિ આ બધા બલભલાટ-વાળા પ્રવૃત્તિમાં મચેલા જગતનું સૂક્ષ્મ નીરીક્ષણ કરે છે, વિશાળ અંતરિક્ષમાં પણ પ્રવેશ કરે છે, અમારા દિવસ અને રાત્રીનું માપ લે છે, અને સર્વ પ્રાણીની ગુપ્ત વાત ખાતરી દારની પેઠે શોધી કાઢે છે. ”

નકગ્વેદમાંથી (મોનિયર વિલિઅમ્સે ભાષાંતર કરેલું.)

(૨) (એજ પૃ. ૫૬ થી) નકગ્વેદમાં વરુણને અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. “ જેનું ઉદ્ભવન થઈ શકે નહિ એવા, અવિનાશી, સનાતન પ્રાણીઓ ” અદિતિના પુત્રો, આદિત્યોમાં એ મુખ્ય છે. અદિતિ એ એક, અનંતતાનું સ્વરૂપ દર્શાવતી કાલ્પનિક શુદ્ધ સૃષ્ટિ છે, અને સુર કહે છે તે પ્રમાણે “ એને વિશ્વવ્યાપી કુદરતની ભૂતિ ગણવી એજ ઉત્તમ છે. ” આ અદિતિ માતાને બાર પુત્ર હતા. તેમાં વરુણ, મિત્ર, દક્ષ, ઈંદ્ર, સવિતૃ અને સૂર્ય મુખ્ય હતા. ‘ વરુણ ’ એ શબ્દ (પૃ. ૫૭ થી) સંસ્કૃત. વર્ “ ઢાંકવું ” એ ઉપરથી આવ્યો છે તેટલા માટે તે સર્વ પદાર્થોને ઢાંકનાર આકાશનો દેવ

ગુરૂં પુરાણોમાં લખ્યું છે કે—મૃત્યુ લોકથી યમપુરી ૮૬૦૦૦ ચોજન છે. ત્યારે જીવાત્મા આ શરીર છોડે છે ત્યારે તેને તે પુરીમાં જવા માટે સફર કરવી પડે છે અને માર્ગમાં ૮ મુકામ કરવા પડે છે. (શંકરકા પ. શં. ૧૮૪મી. પૃ. ૨૪)

છે. ગ્રીકભાષામાં તેને મળતા દેવને માટે જે શબ્દ છે તેનો અર્થ, ‘સ્વર્ગ’ થાય છે. અને આર્થ પ્રજ્ઞાઓ છુટી પડી તે પહેલાં ગ્રીક અને આર્થ લોકો જે પ્રાચીન આર્થ દેવોને પૂજતા તેમાંનો તે એક છે એ સ્પષ્ટ છે.

“સૂર્ય આકાશમાં તેની સત્તાથી ઉગે છે, જે પવનો વાય છે તે માત્ર તેના સ્વાસરૂપ છે; નદીઓ તેની આજ્ઞાથી વહે છે ને તેનાં ઉંડા માર્ગો તેણે કર્યા છે; અને તેણે સાગરની ઉંડાઈ કરી છે. તેના નિયમો સ્થિર છે અને તેનું ઉદ્ભવ-ધન થઈ શકતું નથી. તેના નિયમોને બળે ચંદ્ર પ્રકાશ સાથે ફરે છે અને રાત્રે આકાશમાં દેખાતા તારા દિવસના પ્રકાશમાં અદૃશ્ય થાય છે. હવામાં ઉડતાં પક્ષીઓ અને કદી પણ વિશ્રાંતિ લીધા વિના સતત વહેતી નદીઓ તેના બળ અને ક્રોધ બાણી શક્તિ નથી, પણ આકાશમાં પક્ષીઓ ઉડે છે તે, દૂર મુસાફરી કરતાં પવનની ગતિ, અને મહાસાગર પર વાહણોના માર્ગો એ સૂર્ય એ બાણ છે, અને જે છુપી વાતો થઈ ગઈ છે કે થવાની છે તે સર્વ એ બુદ્ધિ છે.”

(મૂરકૃત ‘મૂલ સંસ્કૃત મંથનાં વચન’ પૃ. ૫૮)

(૩) હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૬૦ થી—યજુર્વેદમાં વરૂણા વિષે નીચેની હકીકત આપી છે—એક દેવર્ષિ બ્રહ્માને પરમતત્ત્વ બ્રહ્મ વિષે તે ઉપદેશ કરે છે કે “જેમાંથી સર્વ પ્રાણીઓ થાય છે. જન્મ્યા પછી જેને લીધે તેઓ જીવી શકે છે, જે પ્રતિ તેઓ જાય છે, અને જેની સાથે એક રૂપ થાય છે.”

“તેણે પવિત્રતા એકાગ્રચિત્ત ધ્યાન ધરીને અન્નને (કે શરીર કે પદાર્થને) બ્રહ્મ બાણ્યું, ‘કારણ કે સર્વ પદાર્થો અન્નથી ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયે અન્ન વડે જીવે છે, અન્ન પ્રતિ જાય છે, અને અન્નની સાથે એક રૂપ થાય છે.”

“વળી તેણે ઉંડું ધ્યાન ધરી બ્રહ્મનું શોધન કર્યું અને મન વિચાર એ બ્રહ્મ છે એમ શોધી કાઢ્યું; કારણ કે સર્વ પદાર્થો મનથી જન્મે છે.” વગેરે વગેરે આ તે સમજાવે; પણ વરૂણ પાસે આવીને કહ્યું—હે ભગવાન ! બ્રહ્મ શું છે તે મને શિખવો. વરૂણે કહ્યું તપવડે બ્રહ્મ બાણ તપજ્ઞ બ્રહ્મ છે.”

“તેણે તપ તપ્યું અને તપ તપીને આનંદ બ્રહ્મ છે એમ બાણ્યું. કારણ કે ખરેખર સર્વ ચીજો ઇલામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયે ખુશીથી જીવે છે, સુખ પ્રત્યે જાય છે, અને તેઓ આનંદ સાથે એક રૂપ થાય છે.”

(મૂરકૃત ‘હિંદુ સર્વ દેવ’ પૃ ૨૭૫)

પદાર્થોની ઉત્પત્તિ વિષે વરુણે આવા તત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો છે. તૈત્તિરીયોપનિષદમાં ભૃગુવહ્નીમાં બ્રહ્મણે વરુણે બ્રહ્મજ્ઞાન આપ્યું છે.—

ભૃગુર્ વૈ વારુણિઃ । વરુણં પિતર મુપસસાર । અધીહિ મગવો બ્રહ્મેતિ । તસ્મા પત ત્યોવાચ । અન્નં પ્રાણં ચક્ષુઃ શ્રોત્રં મનો વાચ મિતિ । તં હો વાચ । યતો વા હમાનિ ભૂતાનિ જાયંતે । યેન જાતાનિ જીવંતિ । યત્પ્રયંત્યઽમિતં વિશન્તિ । તદ્વિજિજ્ઞાસસ્વ । તત્ બ્રહ્મેતિ । સતપોઽતપ્યત । સતપ સ્તપ્ત્વા ॥ અન્નં બ્રહ્મેતિ વ્યજાનાત્ । અન્નાધ્યે વ સ્વલ્લિખમાનિ ભૂતાનિ જાયંતે । અન્નેન જાતાનિ જીવન્તિ । અન્નં પ્રયન્ત્વઽમિવિશન્તીતિ ॥

એકાદશે પનિષદ, છોટાલાલ ચંદ્રશંકર શાસ્ત્રી પૃ. ૫૪૮-શબ્દાર્થ-વરુણનો પુત્ર ભૃગુ એકવેળા પોતાના પિતા વરુણદેવની પાસે આવ્યો એ શું છે, તે વિષે આપ મને ઉપદેશ કરશો. તેણે તેને આ પ્રમાણે જણાવ્યું પ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર, મન, અને વાણી આટલાં બ્રહ્મને બ્રહ્મવાનાં સાધન રૂપ છે. વધારામાં તેમને તેને એ કહ્યું કે-જેનામાંથી આ સર્વ પ્રાણી માત્રોની ઉત્પત્તિ થાય છે, જેના વડે ઉત્પત્તિને પામેલાં પ્રાણીઓ જીવે છે, મરણ પ્રાપ્ત થયા પછી જેને વિષે પ્રાણીઓ પ્રવેશ કરે છે તેજ બ્રહ્મ છે. માટે તું તેને બ્રહ્મવાની ઇલાકર પછી ભૃગુએ પોતાના (પિતાના જોઈએ) કહેવા પ્રમાણે આ સમગ્ર જોળખવા માટે તપરૂપી વિચાર કરવા માંડ્યો.

આ પ્રમાણે તપના પ્રભાવ વડે તેણે બ્રહ્મ જોઈએ કે-અન્ન એ બ્રહ્મરૂપ છે. કારણ કે-સર્વ પ્રાણી માત્રોની ખરેખર અન્નમાંથીજ ઉત્પત્તિ થાય છે. ઉત્પન્ન થયા પછી અન્ન વડે પ્રાણીઓ જીવે છે, જ્યારે મૃત્યુ પામે છે ત્યારે ભૂતો અન્નને વિષે પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ મરણ સમયે સર્વ ભૂતો અન્નના કારણ રૂપ પૃથ્વી લણી જાય છે તથા પૃથ્વી રૂપ થઈ જાય છે. ઇત્યાદિ.

આ લેખમાં કિંચિત્ વિચારવાનું કે-વરુણદેવે પોતાના પુત્ર ભૃગુને ઉપદેશ આપતાં વધારામાં કહ્યું કે-“ જેનામાંથી આ સર્વ પ્રાણી માત્રોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ” આમાં વિચારવાનું કે-પ્રાણી માત્રની જે ઉત્પત્તિ થાય છે તે કર્મવાળા પ્રાણીઓની કે કર્મ વિનાના પ્રાણીઓની ? જો કર્મવાળા પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો તેમને કર્મ કોણ લગાડતું હશે ? અગર કર્મ વિનાના ઉત્પન્ન થતા હોય તો ઉત્પન્ન થઈને તેમને કરવાનું શું ? વળી જણાવ્યું કે “ મરણ પ્રાપ્ત થયા પછી જેને વિષે પ્રાણીઓ પ્રવેશ કરે છે તેજ બ્રહ્મ છે. ”

આમાં વિચારવાનું કે-કેટલો કાલ રહ્યા પછી પાછા પ્રવેશ કરી જતા હશે ? કદાચ કહેવામાં આવે કે-કલ્પના અંતે પાછા બ્રહ્માં પ્રવેશ કરી જાય છે તો તે પણ યોગ્ય નજ થાય કારણ કે કલ્પના અંતમાં તો પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ પાપરૂપ થઈ જાય છે, અગર તેવા પાપની પ્રવૃત્તિવાળાનો બ્રહ્માં પ્રવેશ થઈ જતો હોય તો પછી શાસ્ત્રોમાં તપ જપ ધ્યાનાદિક બતાવવાની જરૂર શી હતી ? માટે આ લેખ બધી વાતથી વિચરવા જેવો છે.

અમો વારંવાર કયાં સુધી લાખી લાખીને બતાવીએ ?

એક ભૃગુ ઋષિ જે બતાવ્યા છે તેમને બ્રહ્માના પુત્ર બતાવેલા છે. તે અને આ વરૂણ દેવના પુત્ર ભૃગુ એક હશે કે બુદ્ધા આ સમજવાનું રહે છે.

મનુષ્યનો ભોગ લેવા તૈયાર થએલા વરૂણદેવ સર્વજ્ઞ.

(૪) હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૬૩ માં

“ઋગ્વેદમાં નીચે લખેલી વાત આપી છે-તેથી વરૂણને એક વખત મનુષ્યનું બળિદાન આપવામાં આવતું એ શક્ય દેખાય છે. હરિશ્ચંદ્ર નામના એક પુરુષને પુત્ર ન હતો. નારદની સલાહથી તે વરૂણ પાસે ગયો અને તેને કહ્યું “હું રાજાનું, મને પુત્ર પ્રાપ્ત થશે તો તે પુત્રનું હું તમને બલિદાન આપીશ.” વરૂણે તેને એવું વરદાન આપ્યું. પુત્ર મોટો થયો ત્યારે તેના પિતાએ તેને પોતાની પ્રતિજ્ઞા કહી સંભળાવી, પણ પુત્રની મરણ યજ્ઞમાં હોમાવવાની ન હતી; તેથી તે ઘરમાંથી નાશી ગયો. રાજાએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાલી નહિ, તેથી નારાજ થઈ વરૂણે તેને શાપ દીધો અને તે જલંધરથી પીડા પામવા લાગ્યો. તે પુત્ર છ વરસ જંગલમાં ભટક્યો; આખરે તે એક બ્રાહ્મણને મળ્યો તેને ત્રણ પુત્રો હતા, તેઓમાના એકને ખરીદીને પોતાના બદલે યજ્ઞમાં હોમવાની તેણે માગણી કરી પિતાએ વડીલ પુત્રને આપી દેવાની ના ખુશી બતાવી, અને માતા કનિષ્ઠને છોડવા તણ ન હતી, આથી વ્યથા છોકરાને લેવામાં આવ્યો. તે કુમારને બાંધ્યો અને તેને હોમવાની તૈયારી થઈ, ત્યારે તેણે દેવોનો સ્તુતિનાં કેટલાંક સ્તોત્રો ગાવાનો રજા માંગી. વરૂણે એ યાચના સ્વીકારી અને તે ઋચાઓ પઢવાથી હરિશ્ચંદ્રને જલંધર મટી ગયો.”

આ ઉપરના લેખકમાં વિચારવાનું કે-ચારવેદનું મૂલ કહોતો અથવા સંપૂર્ણ હિંદુધર્મનું મૂલ કહોતો તે ઋગ્વેદ જ છે. અને ચાર વેદોના મુખ્ય દેવતાઓ (૩૩) તેત્રીશજ ગણાવેલા છે. તેમાં પણ શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ઇનીયાના

જીવોનાં સુદમમાં સુદમ (જીવમાં જીવ) આત્મીએ મેળવનાર જ્ઞાનવાન સર્વજ્ઞ વરણદેવને જ વરણવેલો છે.

વેદોને અનાદિના અપૌરુષેય તરીકે પૂર્વજ્ઞાનના લાભે બ્રહ્મકન કરીને પંડિતોએ લખીને બતાવેલા છે. તેઓએ આ પ્રસંગ શું ધ્યાનમાં લીધા નહીં હાય ? આ રાજા કયા કાલમાં થયેલા ? સર્વજ્ઞ એના વરણદેવે યજ્ઞમાં હોમાવી પાછો લેવાની આશાથી રાજાને પુત્રનું વરદાન આપ્યું. તેમાંથી તેમને શું મેળવવાનું હતું ? અને પ્રાપ્ત થયેલા પુત્રને યજ્ઞમાં હોમાવી રાજાને પણ શું મેળવવાનું હતું તેમાંનું કંઈ પણ સમજાતું નથી. જે સત્તાથી વરણ દેવે પુત્ર આપ્યો તે સત્તાથી પાછો ન મેળવતાં નીરપરાધી રાજાને જ લંઘનના રોગથી હુંખી શા હેતુથી કર્યો ?

મારા વિચાર પ્રમાણે આ બધા વૈદિક પંડિતોએ કંઈ તેવા તેવા સમયમાં વેદોથી તે પુરાણો સુધીના લેખો જે લખ્યા છે તે કંઈ ચાલતા સત્ય ધર્મથી જુદા પડીને ગમે તેમાંથી વસ્તુને ગ્રહણ કરી પોતા પોતાની મરજી પ્રમાણે લેખો લખીને ઉભા કરેલા તેથી આજકાલના ખરા શોધક પંડિતો પણ તત્ત્વને મેળવ્યા વગર મોટી ગુચવણમાં ગુચવાઈ રહ્યા હોય ? આ માફ અનુમાન નહિ જેવું પણ સત્ય શોધકોને વિચારવા યોગ્ય થશે.

વેદોમાં વરણ સર્વજ્ઞદેવ, તે પુરાણોમાં નષ્ટબ્રહ્મ શ્રી ?

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૬૨ થી—“ પુરાણોમાં વરણની પ્રતીષ્ઠામાં ખેદકારક ફેરફાર થયેલો વર્ણવ્યો છે. વેદના દેવોમાં સર્વથી ઉત્તમ દેવની પદવી માંથી બ્રહ્મ થઈ વરણ માત્ર સમુદ્ર દેવ, બીજા વર્જનો નેખ્યૂન (રામન હોકોનો સમુદ્ર દેવ) થાય છે. તે પોતાની પાસે નાગની ફેણનું બનાવેલું આલોગ નામનું જળસ્પર્શ ન કરી શકે એવું છત્ર રાખે છે તેનાં નીતિનાં લક્ષણમાં પણ બીવી જ અધમ સ્થિતિ થાય છે.

મહાભારતમાં તેણે વિષેઆખ્યાન કહ્યું છે તે પ્રમાણે-પાપને વિરુદ્ધકારવાને બદલે તે ઉત્તમ ઋષિની પુત્રીનું હરણ કરે છે, અને ખાલી આપવાની ના કહે છે, તેથી ઋષિ સમુદ્ર પી બસ છે અને ત્યારે વરણ શસ્ત્રે બસ છે. તેણે વળી સૂર્ય દેવ સાથે લેખા થઈ ઉર્વાશી નામની અપસરા બેઠે કામ કીડા કરી, તેથી અગત્ય નામના પ્રસિદ્ધ ઋષિનો જન્મ થયો.”

એકંદરે આ સર્વજ્ઞ વરૂણ દેવનો વિચાર—

વેદોમાં મોટામાં મોટો અને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઋગ્વેદ છે, તેમાં મોટા મોટા વરૂણ દેવ મનાયો છે. કેમકે કલમ બીજીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે—સૂર્ય દેવ તેમો સત્તાથી હશે છે, પવન દેવ તે તેનો જ શ્વાસ બતાવ્યો છે. વળી તેની જ આજ્ઞાથી મદીઓ વહે છે અને તેના ઉંડા માર્ગો પણ વરૂણ દેવે જ કર્યા છે છત્યાદિ. આ બધું ઇશ્વરની પ્રેરણાથી ઋષિઓએ જાણીને બતાવ્યું એમ પ્રસિદ્ધ માં મુકાયું છે.

આટલી બધી મોટી સત્તાવાળો સર્વજ્ઞ વરૂણ દેવ—કલમ ચોથીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્ર રાજાને પુત્રનું વરદાન આપી, પુત્રનું બલિદાન લેવા તૈયાર થાય, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય? વળી પુત્રનું બલિદાન ન મલવાથી જલંધરનો ભયંકર રોગ ઉત્પન્ન કરે એ પણ કેટલું બધું વિચારવા જેવું?

આટલી મોટી સત્તાવાળો વરૂણ દેવને આવી અયોગ્ય અનીતિ કરવાનું પ્રયોજશું? વળી પાંચમી કલમમાં મહાભારતનો લેખ જોતાં, આ સર્વજ્ઞ વરૂણ દેવે ઋષિ કન્યાને પણ ન છોડી? આટલી બધી અનીતિવાદો દેવને વેદમાં સર્વજ્ઞ પણાનું વિરૂદ્ધ આપનાર ઋષિઓ જ્ઞાનીઓ હતા એમ પણ આપણું મન કેવી રીતે કબૂલ કરે? આ બધી વાતોનો વિચાર કરી જોતાં જરૂર કોઈ પૂર્વ કાલમાં ચાલતા સત્યધર્મથી કંટાળેને—પૃથ્વી જ્ઞાન વિનાના પંડિત માનીઓએ, આ નવું ધાંધલ ઉભું કરેલું હોય એમ કેમ ન કહવી શકાય? જેને વેદના ઋષિઓએ ઉત્તમોત્તમ દેવ તરીકે કહી બતાવ્યા હોય તે આપણી નજરે અધમ સ્થિતિવાળા દેખાય ત્યારે આમાં ભૂલ-લપ્તવારોઓની કે આપણા જેવા જોતરાઓની? આ વાતનો વિચાર તો કોઈ વદસ્સ દષ્ટિતા પંડિતોહોય તે બતાવી શકે? આપણા જેવા પક્ષપાતીઓ કે કેવળ ઋષિ શ્રદ્ધાલુઓ કેવી રીતે ન્યાય આપી શકે? અમે તો ક્રિચિત્ સૂચના માત્રથી જણાવ્યું છે વિશેષ વિચારવાનું તો વાચકોને જ સોંપુ છું.

જેન પ્રમાણે—અનેક પ્રકારની દેવોની જાતિઓ અને તેમનાં સ્થાન વિગેરે બતાવ્યાં છે. તેમાં પહેલા દેવલોકના ઈંદ્રના ચારો દિશાપાત્ર (ચાર દિશાના રખ-વાદા) સૌમ, યમ, વરુણ અને કુબેર છે. તેમણે મૌનુકપણ જણાવ્યું છે. તેજ ચાર લોકપાલ ત્રેલોકપુરાણમાં લખાયાં છે એવું વિચિત્ર પ્રકારથી ગોઠવાયલા છે. તે સિવાય—૧ ઈંદ્રલોક, ૨ શિવલોક, ૩ વિષ્ણુલોક, ૪ ગોલોક-કુબેરનું સ્વર્ગ અને પાંચમો પ્રમહલોક-પ્રમહાનું સ્વર્ગ, પણ કલ્પેલું છે.

વેદિકોનો ઇંદ્રલોક જોનોના પહેલા દેવલોકની સાથે દશાવ્ય અર્થે બેસતો કરી શકશે. પણ-શિવ, વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા ચોક્કસ સ્વરૂપના ઈર્ષ્ય વિના તેમના સ્વર્ગોની ચોક્કસતા કેવી રીતે કરી લઇશું ? આ બધા લેખો મૂકેલા છે. માત્ર પૂર્વક વિચારવાની જાલામણ કડૂ છું. ઇતિ વેદાદિકના સર્વજ્ઞ વરૂણ દેવનું સ્વરૂપ અંત બીજે પ્રકરણ ૩૦ મું.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

વેદોમાં વર્ણવેલા અગ્નિદેવનું કિંમિત્ત સ્વરૂપ.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૪૨ માં પ્રકરણ ૨ નું અગ્નિદેવનું સ્વરૂપ.

“ મહાત્મ અગ્નિ દેવ ? તારું તત્ત્વ એક છે તો પણ ત્વરૂપ વધુ છે. અગ્નિ સ્વરૂપે તું આહ-પૃથ્વી પર બળે છે; વીજળીના રૂપમાં આકાશમાં ચમકે છે; અને સુવર્ણમય સૂર્યના રૂપમાં સર્વમાં પ્રકાશ છે.

(ડોક્ટર મૂરકુત-અગ્નિસંહિતા પ્રથમો વર્ણન પૃ. ૨૨૧)

ઇંદ્ર સિવાય કોઇપણ બીજા દેવ કરતાં અગ્નિનાં સ્તોત્રો વેદમાં વધારે છે.”

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૪૨ માં ૪૭ માં-વેદોમાં-પ્રથમજી કવિપત્રી અગ્નિદેવની સ્તુતિનાં સ્તોત્રનો અર્થ આપેલો છે-“ હું અગ્નિનું સંતબન કરું છું; એ મોટામાં મોટો પુરોહિત છે, દેવ છે; યજ્ઞનો અર્ચક છે; બ્રહ્મા છે; તું પુષ્કલ દ્રવ્ય આપનાર છે.” એ પ્રમાણે બધાં જગતનાં અર્થ છે. સાક્ષી તરફ કારે નવે ઋચિઓ ટીપમાં મુકી જાયનાં આર્યનો શિષ્યનો અર્થ લખી બતાવ્યો છે તે ત્યાંથી બેઇ લેવો.

(પૃ. ૪૭) માં-ઈંદ્રક કાશ્ય પૂર્વક વિનોદથી એમ કહેવામાં આવે છે કે દેવે મેં એ મુખ છે-ગ્રાહણ (જાણ-કરવાનો સ્વભાવપ્રાપ્ત) ઉચ્ચ સમુદાનો અને અગ્નિ ?

વેદમાં અગ્નિને આકાશ અને પૃથ્વીનો પુત્ર, અને ઇંદ્રનો જોડકીઓ ભાઈ કહેવા છે. આમ એની જે પ્રતિષ્ઠા વેદમાં ગવાઈ છે તે ત્યાર પછીના સમયમાં જતી રહી છે.

મહાભારતમાં આતું એવું કારણ અપાયું છે કે અતિશય બળિદાનું લક્ષણ કરવાથી તેનું વીર્ય ક્ષીણ થયું છે. આખા ખાંડવવનનું લક્ષણ કરી પોતાનું નષ્ટ થયલું આરોગ્ય પાછું તાબુ કરવા તે આતુર હતો એમ કહે છે. ઇંદ્રે તેને તેમ કરતાં લાંબો વખત અઠકાવ્યો, પરંતુ કૃષ્ણની સહાયતાથી તેણે પોતાનો ઇચ્છા સફળ કરી.

પિતરોની પાસે મૃતકને મોકલીદે, એવી અગ્નિને પ્રાર્થના.

હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ. પૃ. ૩૫ થી

“ હિં અગ્નિ ? આ શબને ભસ્મસ્થાત કર નહિ, તેને હુગ્મ આપ નહિ, તેની ત્વચા કે કોહને છેદ નહિ. હે વન્દિ ? તેનું શરીર તારી ઉગ્રમાં બત્તી બાવ કે તરત અમારા પિતૃઓના સ્થાનમાં તેને સ્થાપક. ” (મં. ૧૦, ૧૬-૧)

આ અગ્નિના સંબંધે કિંમિત્ મારો વિચાર—

વેદોમાં પહેલ પહેલી અગ્નિની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. અને એક ઇંદ્ર નિવાસ બીજા બધા દેવોમાં એની સ્તુતિઓ વધારે ગવાઈ—કારણ એવું કદપવામાં આવ્યું કે—નિર્જીવ લોકડામાંથી આ પ્રાણીની ઉત્પત્તિ, વળી જેવાથી ઉત્પત્તિ તેનોજ નાશ કરનાર, આ કુદરતી બનાવ જોઈ ઋષિઓ આશ્ચર્યમાં મગ્ન થતા, અગ્નિની સ્તુતિ કરવા સ્ફુર્તિ થઈ ગયા. અને તે પ્રસન્ન પોતે ભદ્રિક ભાવે લખતા પણ મંત્રા. પરંતુ ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુનું કે પ્રતિપાદન કરેલી વસ્તુનું મહત્ત્વ કુનીયામાં કાલમ રહેતું હોય તેના ઉત્પાદકોનું કે પ્રતિપાદકોનું મહત્ત્વ કાયમ રહે. જ્યારે આપણે આજે અગ્નિ કેવળજ મહત્ત્વ નહિ જેવું કેળી રહ્યાછીએ તો પછી તેના પ્રતિપાદકોનું મહત્ત્વ કેવી રીતે ટકી રહે ?

એવી રીતે આ એક અગ્નિનાજ સંબંધે બન્યું છે તેમ નથી પરંતુ વેદના સમયમાં અનેક વિષયોમાં તેનું બનેલું આપણાં જોવામાં આવે છે જીવો કે વેદોમાં પ્રતિપાદન કરેલા અસામાન્ય મહત્ત્વ કુનીયામાં, ઇંદ્ર વફળ આદિ દેવોનું મહત્ત્વ પણ જીવો કેટલું રહેલું છે ?

પ્રકરણ ૩૧ મું. ૮ મા સૈકાથી કુમારિલા આસતો ધર્મ વેદાનો નથી. ૧૨૫

આવી રીતે તે તે પદાર્થોનું ચહરન બ્રહ્મનું થવામાં ખરૂં કારણ જોતાં તો તેના પ્રતિષ્ઠાકર્તાની આત્મીયતા લીધેજ અનેકું છેલ્લેનો ત્રિચાર કરવો તેજ વિશેષ પ્રશસ્ત છે એમ માફ માનવું થાય છે.

કુમારીલ ભટ્ટ અને શંકરાચાર્ય. ઇ. સ. ના ૮ મા ૬ મા સૈકામાં થયા.

હિંદલોકનો ટુકો ઇતિહાસ. સને ૧૮૮૬ ની બીજી આવૃત્તિ.

ડાકતર હંટર કૃત અંગ્રેજી પુસ્તકનું ગુજરાતી. તેમાંથી લીધેલા ઉતારા.

પૃ. ૧૦૩ માં—પહેલો આચાર્ય કુમારિલ બિહારનો પવિત્ર ગ્રાંથ હતા. ઇસ્વીસનના આઠમા સૈકામાં તેણે ઉપદેશ કરવા માંડ્યો.—

પૃ. ૧૦૬—શંકરાચાર્ય ઇ. સ. નો ૬ મા સૈકા ૦૦૦ એમનો જન્મ મલબાર દેશમાં થયો હતો.....તેમને ગ્રાંથલેખના વેદાંત મતને તેણે છેલ્લું જ આપ્યું અને લોક પ્રિય કરી પ્રભુ ધર્મ બતાવ્યો. ૮ મા ૬ મા સૈકામાં તેમનો ટુકો ભવ પુરો થયા પછી—પ્રત્યેક નવા હિંદુ પંથને સચુલ ઇશ્વરની સ્થાપનાથી આરંભ કરવો પડે છે. એ કહેવું ભાગ્યે અતિશયોક્તિ કહેવાય.

પૃ. ૧૦૭—હિંદુ મતને ધર્મનો આધાર.....જેમ હિંદના લોકની અનેક જાતો પરથી નાતો બની તેમ વેદનો જ્ઞાનો સાદો માર્ગ—ખુદના શાંત મત અને અનાય લોકોના ભયાનક વિધિઓ કુદરતીમાં ગણાઈ, તેમાંના મૂલ્યવાન ધાતુ અને મેલના મિશ્રણ રસના હિંદુ હોયે બન્યા.

બૌદ્ધ ધર્મની અસર—બૌદ્ધ મતે હિંદુ મતમાં પોતાનો ફાલ ધર્મનો ઉદ્ધાર ઉત્સાહ મુક્યો. એટલુંજ નહીં પણ પોતાનાં ઘણાંક ધર્મોમાં ખાતાં તથા રિવાજો તેને માટે રહેવા દીધાં. ॥

પૃ. ૧૦૮—ખંજાલાનો રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર નામે મોટો પંડિત જાતે વૈષ્ણવ છે તો પણ માને છે કે—જગન્નાથનો સ્થાપક બૌદ્ધ ધર્મના કોઈ વરધોડાની પાછલ રહેલી નિશાણી છે.

હિંદુ મતે પોતાના ઘણાંક આધાર અને સંલ્લિષ્ટ ક્રિયા હિંદના અનાય લોક પાસેથી પણ લીધાં છે—લાકડાંનાં ટુકાંની, અંબુલક પથ્થરની, અને ગાડની પૂજા તેમની તરફથી આવેલી છે.

ખંજાલાના આશ્રમીયા લોકોનો ધર્મ તો એમાંજ આવી રહ્યો છે.

હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ કરતાં નર્મદાશંકર મહેતા પૂર્વાર્ધ પ્રકાશક હિંદુલાલ પ્રિયોવન્દન પ્રારેખ યીએ આસિ સેકેટરી, અમદાવાદ પહેલી આવૃત્તિ. સંવત ૧૯૮૦.

સં. ૧૯૭૯ ના માઘ માસના વસંતમાં પ્રોફેસર આનંદ શંકર આપુલાઈ ધ્રુવ એક અગ્રણી તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસનું વિવેચન કરતો પ્રસ્તાવના-પૃ. ૧૭ માં. ભારતવર્ષની ત્રણ નદીઓ-ખરી, રીતે શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્ર, શ્રી ગૌતમ, શ્રી મહાવીર. એ ત્રણ મૂલ સ્થાનમાંથી જાગી છે. અને ત્યાં સુધીજ આપણી માનુષી અથવા પૌરુષેય ઇતિહાસ દ્રષ્ટિ પહોંચે છે. તે પહેલાની આપણી દ્રષ્ટિ ઇતિહાસ રૂપની નથી.

પરંતુ-અપૌરુષેય-“ શબ્દ બ્રહ્મ ” ની ઝાંખી છે. એ સ્પષ્ટ તત્ત્વ દ્રષ્ટિ પ્રદર્શિઓથી ઉઘડી છે એમ કહેનારો અષ્ટાતતઃ વિરોધ જણાશે અર્થ પરસ્પર-વિરોધી વધાવીલેખાં બેવો નિર્ણય છે.

જ્યારે શ્રી કૃષ્ણના કુટિલ રાજ્ય વ્યવહારવાળા જીવનમાં તેમની સત્ય જ્ઞાન દ્રષ્ટિ અનાવૃત રહી હતી ત્યારે શ્રી ગૌતમની અને શ્રી મહાવીરની તત્ત્વ દ્રષ્ટિ વૈરાગ્ય અને ત્યાગ ઉપર ભાર મુકનારી છે.

નિવૃત્તિના સ્વરૂપના સ્વસ્થ જ્ઞાન સમર્થ નિવૃત્તિ ઉપર શ્રી કૃષ્ણનો ધર્મો પદેશ છે. ત્યારે નિવૃત્તિ પર ચક્રુ એવો શ્રી ગૌતમ અને મહાવીરનો ધર્મો પદેશ છે.

ઇતિહાસ કાલના ગ્રાહ્ય ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ, અને જૈન ધર્મ પ્રવર્તક રાજર્ષિઓ હતા એટલું જ નહીં પરંતુ સાધન શ્રેણિ પણ પ્રણેતાં લગભગ મળતી છે-ગ્રાહ્ય ધર્મ-કર્મ ઉપાસના અને જ્ઞાન અથવા કર્મ યોગ, ભક્તિ યોગ, અને જ્ઞાન યોગને સાધન રૂપે લે છે.

બૌદ્ધ ધર્મ-શ્રીકલ્પસૂત્રાદિ, અને પ્રજ્ઞાનો સાધન રૂપે સ્વીકાર કરે છે અને જૈન ધર્મ-કલ્પસૂત્ર અને ચારિત્રને સાધન રૂપે સ્વીકારે છે.

દુકામાં-આચાર, સંસાર અને વિચારનો સમન્વય કરવાથી એટલે કે વાણી, રહેણીને કમણી વડે પ્રારંભિતથી એ-એક લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવાથી આ ત્રણે ધર્મો મેક્ષ-સદ્ગતિના માર્ગ છે.

એજ પ્રસ્તાવના પૃ. ૯ માં-તત્ત્વજ્ઞાનની આ બિન્ન પ્રસ્થાન શ્રેણીઓ ગંગા, યમુના, અને સરસ્વતી વડે ઉત્પન્ન સમેલી રિવેલી એકી છે-૧ ગ્રાહ્ય

દર્શનની શ્રેષ્ઠિ, ૨ બીજા દર્શનની શ્રેષ્ઠિ, ૩ આદ્ય દર્શનની શ્રેષ્ઠિ. આ બધું બિન્ન પ્રવાહમાંથી નહીંઓ છતાં ભારત વર્ષના ઉંચા નીચા સર્વ પ્રદેશોને ચાલત કરતી બધાંયે આલે છે. જેવી રીતે સુદર સીની વેણી ત્રણ વલયી ગુંથાય છે ત્યારે તેના મસ્તકને શોભા આપે છે અને છુટાં સડીયાં સોંદર્યને લબાવે છે તે પ્રાચીણના, બીજાના, અને જોનોના વિચારોનો જેઓ સમન્વય કરી બાણતા બધી તેને મારી અલ્પમતિ તત્વજ્ઞાન કહી શકતી નથી પરંતુ ધર્મમાં કહે છે

હિંદુત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ. લેખક-નર્મદાશંકર મહેતા.

જૈન દર્શનના લેખમાં તેમને સુધારે કવવાની સૂચના—

(૧) પૃ. ૧૮૮ માં—“જોમને (જોમોનો) ધર્મ સંપ્રસવ ધણે પ્રાચીન છે. તેમના આદ્ય તીર્થંકર ઋષભદેવજીએ પોતાનો મુખ ભરત્તમે ચક્રવર્તી સ્થાપના આપી, સંસાર ધર્મનો ત્યાગ કરી, સિદ્ધપદને મેલવ્યું હતું. તેમના ત્યાર પછીના બાવીશ તીર્થંકરો સંબંધની પ્રમાણવાળી ઐતિહાસિક માહિતી મળી આવતી નથી.”

બાવીશ તીર્થંકરોનો ઇતિહાસ નથી એ ભૂત છે. બાવીશ તીર્થંકરોનો અને તેમના સમયનાં થયેલા બાર ચક્રવર્તીઓનો, તથા વાસુદેવાદિકનાં નવત્રિ-કોનો ઇતિહાસ કંમવાર દિશામાત્ર તો અમારા આ પુસ્તકથી, વિશેષ ત્રિષષ્ઠિ થલાકા મુદ્દમ અરિષ્ટાદિથી જોઈ શકાયો.

(૨) પૃ. ૧૯૦ માં—“વર્ધમાનને સર્વ પ્રકારની લોકિક અલોકિક કેલ-વળી આપનામાં આવી હતી.”

વર્ધમાનને કેલવળી આપવામાં આવી હતી એ વાત જોનોની માન્યતાથી સર્વથા વિરુદ્ધ છે. તીર્થંકરોના જીવને પૂર્વભવમાં જે ત્રણ જ્ઞાન હોય છે તે ત્રણ જ્ઞાન લઈને આતાના ગર્ભમાં આવે છે, તેથી તેમને કોઈપણ પ્રકારની કેલવની લેવાની જરૂર પડતી નથી. અને આજ સુધી પૂર્વકાલમાં થઈ ગયેલા કોઈપણ તીર્થંકરે કોઈપણ પ્રકારની કેલવળી લીધી નથી, તેમજ ભવિષ્યકાલમાં જે તીર્થંકરો થશે તેમાંના કોઈ પણ તીર્થંકર કેલવળી લેશે પણ નહીં.

આ જોઈ જ માન્યતા સિવાય બીજી માન્યતા જોનોમાં છે જ નહીં. કિંતુ તદ્દન સમૃદ્ધિકાલના એએ, કે તદ્દન નિકુટકાલના એએ જ્ઞાનિયાથી બુલાઈ ગયેલા

વ્યવહારનો માર્ગ કે ધર્મનો માર્ગ જે પ્રથમેના તીર્થ કરે થાય છે તે પોતાના ત્રણ જ્ઞાનના બલથી ચક્રસ્થાવરથામાં પ્રથમ સામાન્યપણાથી વ્યવહારનો માર્ગ લોકોને બતાવી રહે છે, ત્યાંથી જ દુનિયાનો વ્યવહાર માર્ગ ચાલુ થાય છે. પછી પોતે સર્વ સંગમે ત્યાગ કરી હીક્ષા ચક્રણ કરે છે. પછી તપના બલથી સર્વ સાપ્કલ પ્રાપ્ત કરી લોકોલોકનું સ્વરૂપ પોતે બાણે તે પછી લોકોને મોક્ષનો માર્ગ પણ બતાવે છે. તેથીજ તેઓ તીર્થ કરની પદવી લોગવે છે પછી સર્વ કર્મથી મુક્ત થઈ મોક્ષમાં જાય છે, ફરીથી આ દુનિયામાં આવતા નથી. તેનુંજ નામ મોક્ષ છે. પરંતુ મોક્ષ રૂપે થએલો ઇશ્વર દુનિયાને-ઉત્પન્ન કરવા કે તેના નાશ કરવા વારં-વાર આવે છે એવી માન્યતા જૈનોની નથી. મુક્ત થએલો જ્યારે આ દુનિયામાં પાછો આવે ત્યારે તે મુક્તજ શેનો ?

પૃ. ૨૦૦ માં—“ આ સંસારી જીવ વાળના અગ્ર ભાગ જેવો ઝીણો છે, અને મુક્ત દશામાં અનંત થાય છે. ”

સંસારી જીવોના કે મોક્ષના જીવોના અસંખ્યાતા પ્રદેશમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ફરક હોતો નથી. માત્ર સંસારી જીવો સંકોચ વિકાશના ધર્મવાળા અને અનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુઓથી બિંટાયેલા હોય છે.

અને મુક્ત દશામાં કર્મથી મુક્ત (સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના સ્પર્શથી મુક્ત) નિર્મલ અને સ્થિર ભૂત હોય છે. તેથી ઉપરની કલ્પના જૈનસિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધ છે. ॥

પૃ. ૨૦૪ માં—સત્યદર્શનની વાસના બાળે મિથ્યાત્વની સમી અને સત્ય દર્શનમાં પ્રીતિવાળો થાય તે સાસ્વાદન કહેવાય છે. ”

તે સાસ્વાદન નથી પણ તેનું નામ-સમ્યકત્વ છે. સમ્યકત્વમાંથી મિથ્યાત્વમાં જતાં વિસામા રૂપેજ આ સાસ્વાદન હોય છે આ લેખમાં પણ ગદ્યલત થએલી છે.

પૃ. ૨૦૫ માં—“ પુદ્ગલ અમૂર્ત, બાકીનાં દ્રવ્યો મૂર્ત છે. ”

આ પણ વિપરીત લખાયું છે-દૃશ્ય વસ્તુ માત્રને જૈનો ‘ પુદ્ગલ ’ કહે છે તેથી તે પુદ્ગલજ મૂર્ત છે, પણ તે અમૂર્ત નથી. બાકીનાં જે અદૃશ્ય મૂર્ત લખ્યાં છે તેજ અમૂર્ત છે.

પૃ. ૨૦૬ માં—“ પુદ્ગલોના જવા, આવવાથી સંઘ અથવા અવયવીમાં જો કે પરિણામો આવવા ફેરફારો થાય છે અને તેમાં કેટલાક ગુણો વાય છે અને

પ્રકરણ ૩૨ મું. હાલમાં ચાલતો વૈદિક ધર્મ તે જૈનોનો વિકાર. ૧૨૯

કેટલાક નવા આવે છે. તો પણ સમાન રૂપતાને લીધે તે એક વ્યક્તિ રૂપે અનુભવાય છે.”

આ લેખ તદ્દન સંબંધ વિનાનો છે તેથી સમાલોચનાને યોગ્ય જ નથી.

જૈનશ્રદ્ધામાં આ ડુનીયા અનાદિકાલની પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી બતાવી છે. તેમાં વીશ કોટા કોટિ સામરોપમ વર્ષોના પ્રમાણવાતું એક કાલચક્ર બતાવેલું છે. તેવાં કાલચક્રો અનંતાં થઈ અયાં અને ભવિષ્યમાં પણ તેવાં થયાં કરવાનાં એ કાલચક્રમાં-કર્મે કરીને હાનિને પ્રાપ્ત થતો કાલ તે અવસર્પિણીનો અને વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થતો કાલ તે ઉત્સર્પિણીનો. આ બન્ને લાંબા લાંબા પ્રમાણવાળા કાલના છ છ વિભાજો મેલવતાં ૧૨ વિભાજો થાય છે, તેનું સ્વરૂપ જૈન દૃષ્ટિ એ જગત્ નામના પ્રકરણમાં બતાવી દીધેલું ફરીથી વિચારવાની ભલામણ કરું છું.

જેમ-વર્ષમાં છ છ ઋતુઓ અથવા શીયાલો, ઉનાલો. અને વર્ષા ઋતુ આદ્યા કરે છે તેમ આ કાલક્રમ પણ આદ્યાજ કરે છે. આ બન્ને કાલના છ છ વિભાજમાં એક નિયમિત કાલમાં-૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને વાસુ-દેવાદિકનાં નવત્રિક મહી ૬૩ શકલા પુરુષો દરેક અવસર્પિણીમાં અને ઉત્સર્પિણીમાં થયાજ કરે છે.

વખતો વખત ભૂત્રાતા ધર્મને જાગૃતિમાં લાવનાર, અલૌકિક મહાપુરુષો, સર્વાં પશું મેલવ્યા પછી કેવલ સ્વ-પરતું કલ્યાણજ કરવાવાળા તે તીર્થંકરો ગણાય છે. તે આ અવસર્પિણીમાં શ્રી ઋષભદેવથી લઈને શ્રી મહાવીર સુધી ૨૪ જ થયા છે અને એક કાલમાં ચોવીશજ થાય એવો અનાદિનો નિયમ છે. પણ વ્યક્તિઓ સર્વે ભુદી ભુદી જ હોય છે. એજ નિયમને અંગીકાર કરી ઘણા મતવાળાઓએ પોત પોતાના મતમાં ૨૪ મહા પુરુષો કલ્પેલા છે. એટલું જ નહીં પણ વૈદિકોના પુરાણકારોએ એક જ વિષયના ૨૪ અવતારો કલ્પ્યા અને પહેલા શ્રી ઋષભદેવને આઠમા આવતાર રૂપે કલ્પી પરમહંસનો સાર્ગ બતાવનારાજ લખીને બતાવ્યા છે.

ઇતિવૈદિક-વરૂણ, અમિ. કુમારિલ આદિનો વિચાર ખંડળીજ પ્રકરણ ૩૧મું.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

તેજ પ્રમાણે આ અવસર્પિણીમાં-ભરત, સગર થી લઈને પ્રહ્લદત્ત સુધી ૧૨ ચક્રવર્તીઓ જે થયા છે તે છએ ખંડના સ્વામી બન્યા છે. એમના સંબંધે વૈદિકોએ ભરત, સગર આદિ બે ચારને રાજાઓ તરીકે લખી ગોટાલોવાલી દીધા છે. જેમને પૂર્વ પુણ્યના યોગથી અલૌકિક શક્તિ ધરાવનારી ૧૪ વસ્તુઓ આવીને મલે છે તેજ ચક્રવર્તી થઈ શકે છે. તેનાં નામ અને સ્વરૂપ—

જ્વચન સારોદ્ધાર પૃ. ૪૫૪ માં, બુવો ૨૧૨ અં દાર—

૧ સેનાવદ, ૨ ગાદાવદ, ૩ પુરોહિ ૪ મય-૫ તુરય-૬ વદ્ધ-૭ દૃષ્ટી
૮ ચક્ર, ૯ છત્ર, ૧૦ ચમ્ર, ૧૧ મણિ-૧૨ કમિળે-૧૩ સ્વર્ગ-૧૪ દંડો યા ૨૨૫

ભાવાર્થ—પ્રથમ સેનાપતિ-સર્વ સેનામાં મુખ્ય, જ્યાં ચક્રવર્તી ન
જાય ત્યાં તે ખંડ સેનાપતિ સાધ્ય કરે, ચક્રવર્તીનાં ખડ્ગ પ્રમુખ હથીયાર ગણે,
અશ્વ રત્ન ઉપર ચઢે ઇત્યાદિ કામ સેના પતિનાં બાણમાં ૧, બીજે ગાથાપતિ
તે કૌટુંબિક સમસ્ત સેનામાં જે ધાન, ઘૂત પ્રમુખ વસ્તુ તે તેના સ્વાધીનમાં
રહે, તે ચક્રવર્તીના હુકમથી સર્વેને આપે એ કોઠારી સ્થાન કે બાણવે
૨, ત્રિજે પુરોહિત તે શાંતિ કર્મ ચક્રવર્તીને જે કરવું હોય તે કરે
તેથી સમસ્ત વિદ્ન ઉપશમ પામે, ૩, ચોથુ ગજરત્ન—તે તમિસ્ત્રા ગુફા-
ખંડ પ્રપાત ગુફામાં પેસવાનું કામ પડે તેવારે ગજરત્નના કુંભ સ્થલે
મંજિરત્ન બાંધે, બીજે પણ તેના ઉપર ચઢી શકે ૪, પાંચમું-અશ્વરત્ન જે વખતે
ગુફાના બારણે જાય તે વખતે કમાડ ખડકાવે ને તરતજ બારયોજન સુધી પાછલે
પગે પાછો ફરે, બીજે અશ્વ હોય તો ધગધગતી ગુફાની બાફથી બલી મરે, જેમ
કર્ત્રિમ અશ્વ રત્ન કરી કોણીક રાજા ગ્રણ ખંડ સાધીને ગુફાના બારણે બલી મુઓ,
તેથી કર્ત્રિમ રત્નો કામ ન લાગે. છઠો વાર્દિકરત્ન—તે સૂત્રધારનું કામકરનાર
ઉન્મગ્ન જલા, નિમગ્ન જલા નામા નદી તે ગુફામાં જતાં આડી આવે ત્યાં
પુલ બાંધે, તેમજ બીજાં પણ જૃહ નખરાદિ કરવાને સમર્થ પ્રવૃત્તિ કરે. સાતમું
સ્ત્રી રત્ન તે ચક્રવર્તીના શરીર સાથે સંલોગના કામમાં આવે, પણ બીજી સ્ત્રી
તેના પરાક્રમને સહન કરી શકે નહીં અને બીજે લોગ કરવા જતાં નાશ પામે.
બીજી ચોસઠ હજાર અંતે ઉર તથા સવાલાખ પીંડ વિજાસણી તેની સાથે
વૈકિય શરીરે સંલોગ કરે. એ સાત પચોદ્રિય રત્ન બાણમાં.

હવે ૭ એકેંદ્રિય કહે છે—આઠમું ચક્ર તે એક વામ પ્રમાણ એટલે બન્ને
બાહુના પ્રસારણ જેટલું, એક હજાર ચક્ષુઓ અધિષ્ઠિત, સર્વ શત્રુ નિવારક અને
સર્વ વાંછિત કારક, એવું એ ચક્ર રત્ન બાણવું ૮, નવમું છત્ર રત્ન પણ એક
વામ પ્રમાણ. દસમું-ચમ્રરત્ન તે બે હાથ પ્રમાણવાળું હોય છે. છત્રરત્નના
અધો ભાગે ચમ્રરત્ન એ બન્ને ચક્રવર્તીના હાથ સ્પર્શથી બારયોજન સુધી
વિસ્તાર પામે, અને તેમાં ચમ્ર રત્ન ઉપર પહેલા પહોરે વાંવેળી શાલી (હાંગર)
પાછલા પહોરે જમ્મે એ ચમ્ર રત્નનો મહિમા હોય છે. ૯-૧૦, અગ્નીઆરમું

x આ ૧૪ રત્નોની ઉત્પત્તિના સંબંધે-બુવો પ્રકરણ ૧૦ અં પૃ. ૧૨૭ મું.

મણિરત્ન તે આર અંગુલ હાંખ અને બે અંગુલ પહોળું વૈડુર્ય રત્નમય વિપર ત્રણ હાંસ અને નીચે છ હાંસ, હોય છે તે છત્ર અને ચર્મ રત્નના મધ્ય છત્રના તૂળે મુકેલો બાર ચોજન સુધી સેનામાં પ્રકાશ આપે, અને સુક્રમાં પ્રવેશ કરતાં જલરત્નના કુંભ સ્થલે મુકેલો પ્રકાશ આપે અને તીર્થજ અને મનુષ્યના કરેલ જીવદ્રવને દૂર કરે અને સર્વ રોગોનો પણ નાશ કરે અને કાને બાંધેલો સંત્રા-મમાં જય અપાવે, સદા અવસ્થિત થોવન સખે ૧૧, બારમું ડાંગણી રત્ન આઠ સૈવર્ણિક પ્રમાણ, સમચતુરસ્ર, ત્રિષાપહારી, જ્યાં સૂર્ય ચંદ્રની પ્રભા પસાર ન કરે ત્યાં શુક્ર માંહે એ પ્રકાશ કરે છે, વળી ચક્રવર્તી જોગણ પચ્ચાસ મોડલ કરે છે તે જ્યાં સુધી ચક્રવર્તી રહે ત્યાં સુધી રહે. તેરમું ખડગ રત્ન તે બત્રીશ અંગુલના પ્રમાણવાળું હોય. ૧૩, ચક્રિમુદ્દંડ રત્ન તે એક વામ પ્રમાણ તે મહા ચત્રતથી વાપર્યો હોય તો હલ્લર ચોજન સુધી ઉઠો બધ અને ભૂમિકાતુ વિહારણ કરે એ સર્વે મહી ૧૪ રત્ન બાણવાં. તે એકેક હલ્લર ચક્ષથી અધિષ્ટિત હોય છે.

પૂર્વ પુણ્યના ચોગથી અગાધ શક્તિવાળાં ૧૪ રત્નોઆવી મલતાં, છ અંડ રાજ્યના લોકતા ચક્રવર્તી ગણાય છે. તે પ્રમાણે ૭ રત્નો આવી મલતાં અખડિત પણે ત્રણ અંડ રાજ્યનો ભોગ કરનાર વાસુદેવ રૂપે ગણાય છે તે સાત રત્નો નીચે મુજબ છે—

ચક્રં ૧ ચક્ક ૨ ચ ધણૂ ૩ મણિય ૪ માસા ૫ તદ્દા ગંધા ૬ સંસ્કો
પ ૭ સચ્ચ રયણા સર્વૈસિં વાસુદેવાણ ॥ ૨૨૯ ॥

ભાવાર્થ—એક ચક્ર અને બીજું ખડગ, આ બે પ્રસિદ્ધ છે. ત્રિભું મારજ ધનુષ, અને ચોથું મણી, પાંચમી માળા તે આલરણ વિશેષ, છઠી ણદા ટીમુદ્દરી નામે, સાતમો પાંચ જન્ય શંખ, તેની ધ્વની બાર ચોજન સુધી આવે એ સાત રત્નો સર્વ વાસુદેવોને હોય છે તેથીજ તેઓ વાસુદેવ તરીકે ગણાય છે.

મૂલ—ચક્રં, હ્રત્તં, દંડં તિન્નિ વિ પયાઈ વામસિત્તાઈ । ચમ્મં દુદ્ધચ્ચદીહં
વગ્ગીસં અંગુલાઈ અસી ॥ ૨૩૦ ॥

ચઠ રંગુલોં મળી પુણ, તસ્સદં ચેવ દોઢ ચિચ્ચિય્સો ॥

ચઠ રંગુલપ્પમાણા સુવજ્જવરકાગિણી નેયા ॥ ૨૩૧ ॥

આ બે ગાથા ૧૪ રત્નના પ્રમાણની છે તે પ્રમાણ પૂર્વે કહી બતાવ્યું છે તેથી અહીં ફરીથી કહેવાની જરૂર નથી. અને વાસુદેવના સાત રત્નના સંબંધે તેનું મહાત્મ્ય શાસ્ત્રાંતરથી બેઉ લેવાની બલામણુ કરીએ છીએ.

વૈદિકોએ ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્નોમાં કરેલી કલ્પના—કાવ્ય—

લક્ષ્મી: ૧, કૌસ્તુભ ૨ પારિજાતક ૩ સુરા ૪ ધન્વંતરિ ૫ ચંદ્રમા:
ગાઢા કામદુગ્ધા ૬ સુરેશ્વર ગજો ૮ રંભાદિદેવાંગના: ૯ ॥ અશ્વ: સાતમુખો ૧૦
સુધા ૧૧ હરિ ધનુષ ૧૨ શંખો ૧૩ વિષં ચાંબુધે: રત્નાનિ ચતુર્ણાં પ્રતિદિનં
કુર્યાત્ સદા મંગલં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—૧ લક્ષ્મી, ૨ કૌસ્તુભ મણિ, ૩ પારિજાતક (કલ્પવૃક્ષ), ૪ સુરા
(મદિરા), ૫ ધન્વંતરિ વૈદ્ય, ૬ ચંદ્રમા, ૭ કામધેનુ ગાય, ૮ ઇંદ્રનો હાથી, ૯
રંભાદિ દેવાંગનાઓ, ૧૦ સાત મુખવાળો ઘોડો, ૧૧ અમૃત, ૧૨ હરિ ધનુષ,
૧૩ શંખ, ૧૪ વિષ (ઝેર) આ ૧૪ રત્નો મંગલ કરવાવાળાં વૈદિકોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

બ્રહ્માએ આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી, એ વાત અનાદિના વેદોમાં, બ્રાહ્મણ
ગ્રંથોમાં, ઉપનિષદોમાં અને છેવટ પુરાણો સુધી લખાઈ. તેમાં દેવ દાનવો ને
વિરોધી થયાનું લખીને બતાવ્યું છતાં ખુબીને લેગા થઈને મેરૂ પર્વત ઉઠાવીને લાવ્યા.
અને અનાદિના એક જ વિષ્ણુ ભગવાન કે જે જગતનો વારં વાર ઉદ્ધાર કરવા-
વાળા, તે કાચબાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને સમુદ્રના તટીએ જઈને બેઠા, તેમની પીઠ
ઉપર મેરૂ જોડાવ્યો, પછી શેષનાગને પકડી લાવી તેનાં નેત્રાં બનાવ્યાં. પછી અના-
દિકાલના જે એક બ્રહ્મા હતા તે અને બીજા મહાદેવજી અને પછી બધાએ દેવ
દાનવોએ લેગા મલીને પેલા મેરૂને વલોના ના રવાઈયાની પેઠે ફેરવ્યો અને
ઉપર બતાવેલાં ૧૪ રત્નો બહાર કાઢ્યાં.

તે ૧૪ રત્નોમાંથી—લક્ષ્મી, કૌસ્તુભમણિ, ધનુષ અને શંખ આ ચાર
ચીજો વિષ્ણુએ લીધી એમ વૈદિકો માનતા હોય, એમ હું અનુમાન કરું છું, અને
કલ્પવૃક્ષ, ચંદ્રમા, હાથી, સાતમુખનો ઘોડો, રંભાદિ દેવાંગનાઓ, અને અમૃત
આ છ ચીજો દેવ દાનવો એ લઈને વેંહચી લીધી એમ માન્યતા થઈ હોય. અને
જે સાતમુજેર (વિષ) તે મહાદેવજી લઈ ને રાજી થયા એ વાત તો પ્રસિદ્ધ છે.
એકંદરે ૧૧ રત્નો થયાં પરંતુ x મદિરા, ધન્વંતરિ વૈદ્ય અને કામધેનુ આ ત્રણ
રત્નો સ્વતંત્ર પાણે રહ્યાં કે કોઈ એ લઈ લીધાં તેના સંબંધે હું કાંઈ
અનુમાન કરી શક્યો નથી કોઈ પંડિત બતાવશે તો વિચારીશું.

x આર્યોના તહેવારોના ઇતિહાસ પૃ. ૧૫૧ માં—લખ્યું છે કે—

“ દેવોએ સમુદ્ર મંથન કરીને અનેક રત્નો પેદા કર્યાં, તેમાં સુરા પણ હતી. દેવોએ
તેનું સેવન કર્યું, દૈત્યોએ તેના રૂનીકાર કર્યો નહીં—આ ઉપરથી ‘ સુરા ’ ગ્રહણ કરનારા
દેવ અથવા અદિતિના વંશજ ‘ સુર ’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા, સુરા ન મકલ્પ કરનારા
દૈત્ય—અસુર એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એ સંબંધી રામાયણમાં શ્લોક મલી આવે છે.

આ ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્નોમાં ઉદ્ભવતા મારા વિચારો—

વૈદિકોએ વાસુદેવના સંબંધે—જૈનોના ઇતિહાસને ગ્રહણ કરી, ઉષા છતાં લેખો લખ્યા છે. તે મારા પૂર્વના લેખથી આપ સજ્જનો ભ્રેષ્ઠ શકશે અને સત્યા સત્યનો વિચાર પણ કરી શકશે એવી મને ખાતરી છે. પરંતુ ચક્રવર્તીઓ પણ ૧૨ થયા છે. તેમના સંબંધે કોઈ ખાસ લેખ લખાએલો પુરાણોમાં જનાતો નથી, ખાસ શ્રી ઋષભદેવના પુત્ર ભરત પહેલાં ચક્રવર્તી થયા છે તેમને જઠભરતાના નામથી બહિર કર્યા છે. ખીજા સાઠ હજાર પુત્રના પિતા સગર ચક્રવર્તીને એક રાજા તરીકે પ્રેસિદ્ધિમાં મુક્યા છે. ઉપર બતાવેલાં ૧૪ રત્નો ચક્રવર્તીના પુણ્ય બલથી તે તે સમયમાં ઉત્પન્ન થએલાં તેમને આવીને મળે છે. જેમકે અકબરનાં ગણાતાં નવ રત્ન, વિકટોરીયાના પુણ્ય યોગથી ભરૂચ આદિના પુલના બાંધવાવાળા કારી-ખરો, પથ્થરના કોઈલા, ઘાસલેટના કુવા આદિ મહી આવ્યું તેમ ૧૪ રત્નો મહ્યા પછીથીજ તે ચક્રવર્તી બને છે.

પરંતુ વૈદિકોએ ચક્રવર્તીઓનાં કાર્યક્રમ ઉડાવી દઇને તેમના સંબંધવાળાં ૧૪ રત્નોની સંખ્યા ને ગ્રહણકરી, તેના નામાદિકમાં ફેરફાર કરી, સમુદ્રના મંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં લખીને બતાવ્યાં. પરંતુ લક્ષ્મી, ધન્વંતરી, ગાય, હાથો, દેવાંગના અને ઘોડો સમુદ્રના મંથનથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ ગયાં? અને મેરૂ પર્વતના જપાટા લાગતાં જીવતાં બગતાં બહાર કેવી રીતે આવ્યાં? વિષ્ણુએ આ ચાલતા ચાર યુગના દશ અવતાર ધારણ કર્યા, તેમાં કછપ ખીજે છે, તે સમુદ્રના તટીએ જઈ બેઠા પછી આ ૧૪ રત્નો બહાર કાઢ્યાં અને ચંદ્રમા પણ તે વખતે બહાર આવ્યો તેના પહેલાં અનેક યુગો વહી ગયા તેમાં શું અંધારૂંજ હતું? ૨૪ અવતારોમાં ચંદ્રેશ્વર અવતાર ધન્વંતરિનો છે. તે કયા અને આ ૧૪ રત્નોમાના કયા?

સીતાના સ્વયંવર મંડપમાં ૭ મા અવતાર રામચંદ્રે ધનુષના ટુકડા કર્યા, ૬ ઠા—અવતાર પરશુરામે મોટી ઝકકા ઝકકી કરી તે પોતે પોતાના સ્વરૂપને કેવી રીતે ભૂલી ગયા? સમુદ્રના મંથન પછી જે રત્ન ધનુષ રૂપે બહાર આવ્યું તે ધનુષ કે કોઈ બીજું?

શ્રી કૃષ્ણજીની પાસે—લખી, મણિ, ધનુષ શંખ એ વસ્તુઓ હતી તે સમુદ્રના મંથન પછી બહાર કાઢેલી હતી તે કે કોઈ બીજી?

આ બધા મારા લેખનો વિચાર કરી સત્યનિષ્ઠાથી યથાર્થ રૂપે જે સત્ય લાગે તે બહાર પાડવાની લલામણ કઈ છું.

સજ્જનો ? આપણા હિંદુઓના વેદાદિક શાસ્ત્રોમાં આ સૃષ્ટિની રચના કરવાવાળા તો ઘણાંએ દેવો થઈ ગયેલા મનાયા છે, અને લગાઈ પણ ગયા છે. તે તો તમો એ પણ સાંભળ્યાજ હશે. તેમજ યુગ યુગમાં અવતાર લઈ દુષ્ટોના નાશક અને સજ્જનોના ઉદ્ધારક તો ખાસ વિષ્ણુ ભગવાન જ થયેલા અને થવાના સાંભળીએ છીએ. અને માન્ય એવી ગીતામાં તો વિષ્ણુ ભગવાન પોતે જ તેમ કરવાનો દાવો કરી રહ્યા છે. પણ આ માર્કંડેય પુરાણ જેમાં તો શક્તિ દેવી જ એ વાતનો દાવો કરતી જણાવી છે. તો હવે વિચારવાનું કે-સજ્જનો નો ઉદ્ધાર કરવા અને દુષ્ટોનો નાશ કરવા આ દુનિયામાં વારંવાર દેવી આવતી હશે કે ગીતામાં બતાવેલા વિષ્ણુ ભગવાન આ વિષયમાં આપણે હવે ન્યાય કોણી પાસે માગવો ? જુઓ નીચેનો લેખ--

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ-પૃ ૪૨૩ માં—

“ માર્કંડેય પુરાણમાં દેવી મહાત્મ્યમાં કહેલું છે કે-જગત્માં જ્યારે તામસી અને કૂર વૃત્તિના લોકો પ્રમથ થઈને-સાત્ત્વિક, ઉદાર અને શાંતચિત્ત લોકોને ત્રાસ આપે છે, ત્યારે તેમના હાથથી સજ્જનો ને છોડાવીને તેમને ફરીથી સુખાસન પર બેસાડવા માટે પરમ સમર્થ એવી શક્તિ દેવી વારંવાર અવતાર ગ્રહણ કરે છે. દેવીના આવા અનેક અવતાર થયા છે. તેણે કરેલાં મહાન કૃત્યોની સ્તુતિ કરીને ભકતજનોએ જ્યારે પોતાના અંતઃકરણમાંનો પ્રેમ અને આદર પ્રશંસાના શબ્દમાં વ્યક્ત કર્યો, ત્યારે એક વખતે દેવીએ એવું અભય વચન આપ્યું કે-“ અહો ભકત ” હું તમારા સરંક્ષણ માટે સદૈવ તત્પર રહીશ. સંકટ સમયે અનન્ય લાવથી મારે શરણ આવશે કે તરત હું પ્રગટ થઈને (પૃ. ૪૨૪ થી) તમને હઃખ મુક્ત કરીશ હું તમારા ઊપર હમેશાં પ્રસન્ન રહું માટે દરેક આશ્વિન શુકલ પ્રતિપદાથી, નવ દિવસ ઘટ પૂજા, હોમ હવન વગેરે વિધિઓથી મારું પૂજન કરજો. મારા ઊપર અચૂત નિષ્ઠા રાખીને સંકટ સમયે જો મારી કંઠેલા માગશે તેમના કંઠ્યાણુ માટે હું સદૈવ તત્પર રહીશ ” આ ઉપરથી નવરાત્ર પાલવાનો રિવાજ પ્રચલિત થયો. ”

આ વિષયમાં જરા વિચાર કરી જોઈએ-દેવીએ કહ્યું કે-“ અહો ભકત ! હું તમારા ઉપર પ્રસન્ન રહું માટે આશ્વિન પ્રતિપદાથી નવ દિવસ ઘટ પૂજા, હોમ, હવન વગેરેથી મારું પૂજન કરજો. ”

આ વાત માર્કંડેય ઋષિને દેવીએ કહેલી કે બ્રહ્મા ઋષિને ? કેમકે અદારે પુરાણના કર્તા બ્રહ્મા જણાવ્યા છે. આ નવરાત્રના સંમર્ષે ભવિષ્ય પુરાણ

અધ્યાય. ૧૨૬ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે—આઠમની રાત્રે વેશ્યાદિકને નાચ કરાવ્યા પછી નવમીના સવારમાં—સો, પચ્ચાસ, પચ્ચીશ, પાડા અથવા બકરા ચઢાવે અને દારૂના ઘડાથી પરમેશ્વરીનું તર્પણ કરે. આ અધર્મ હલકા લોકોમાં ચાલે છે, તો શું પૌરાણિકોએ મળીને ચલાવેલો છે કે લોકોમાં ચાલતી રૂઢીને ચક્રણ કરી પૌરાણિકોએ લખી વાળેલો છે ? આનો વિચાર સજ્જનો જે કરી જતાવે તે બરો ?—

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૪૩૧ થી જુવો—

“ શાકતોના—બિભત્સ, કુર, અને કંટાલો ઉપજવનારા વિધિઓ, સરકારી કાયદાના ખીકથી ગુપ્તપણે ચાલે છે. આ ઉપાસકો—બ્રહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને કેટલા એક મ્લેછોનો સમાવેશ છે. મંત્ર સામર્થ્યથી પોતે અદ્ભુત કૃત્યો કરી શકે છે એમ તેઓ લોકોને કહે છે અને છેતર પીડીના ધંધા ઉપર નિર્વાહ ચલાવે છે. બંગાલાના “ આઝા બ્રાહ્મણ કદ્દર શાકત છે.” કલૌ ચંડી વિનાયકો ચતુર્વર્ગીય ચંદિકા એવું કહે છે.

જે પ્રમાણે પ્રાચીન કાલમાં જૌદ, જૈન વગેરે ધર્મનું પરિણામ—પ્રાચીન હિંદુ ધર્મ ઉપર થયું અને હાલ ખ્રિસ્તી ધર્મનું થાય છે, તેજ પ્રમાણે તંત્ર શાસ્ત્રનું વૈદિક ધર્મ ઉપર પરિણામ થયું. વેદકાલ પછી ‘ બ્રાહ્મણ ’ અસ્તિત્વમાં આવ્યાં તેજ વખતે મંત્રમાં શક્તિ છે એવી માન્યતા ફેલાઈ અને જુદાં જુદાં કર્મમાં જુદાં જુદાં ફલો કહેવામાં આવ્યાં. તેજ પાયા ઉપર તંત્રકારોએ જુદા જુદા મંત્રોની રચના કરી. વૈદિકોને પણ એ મંત્ર પસંદ પડવાથી વૈદિક કર્મચરણમાં અનેક તાંત્રિક મંત્રોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો—સંધ્યાનો આસન વિધિ, સુદ્રા, તેમજ કુંડ મંડપનો વિધિ, એ સર્વનો ઉદય તંત્રમાંથી થયેલો છે. મહા રૂદ્ર વગેરે વૈદિક કર્મમાં પણ તાંત્રિક ભાગ છે. અને બલિદાન પણ તાંત્રિક છે.....

આર્યોના આ પ્રમાણે તંત્ર માર્ગનો સ્વીકાર કરવાનું કારણ એમ દેખાય છે કે, પ્રાચીન કાલમાં વિશ્વની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરનારા કેટલા એક તત્ત્વજ્ઞાની-ઓએ પુરુષ અને પ્રકૃતિ વિષે તર્ક કરેલો છે. ગીતામાં પણ તેનો ઉલ્લેખ છે. તંત્રકારોએ પુરુષ એ શિવ અને પ્રકૃતિ એ શક્તિ છે એવું પ્રતિપાદન કર્યું. વેદમાંના રૂદ્રની સાથે રૂદ્રાણી, ભવાની, વગેરે કેટલાએકે સ્ત્રી વાયક શબ્દો પ્રચારમાં આવ્યા. આ શબ્દને છાજે એવી રીતે શક્તિનું મહાત્મ્ય વધારવામાં આવ્યું. કાલે કરીને આ દેવતા કથાનો ભાગ તંત્રકારોએ મહાભારત જેવા અત્યંત પૂજ્ય ગ્રંથમાં ઘુસાડી દીધો અને શ્રી કૃષ્ણ તથા યુધિષ્ઠીરે પણ શક્તિને વંદ્યમાની છે એવું જતાવ્યું.૦૦૦

મુસાફરોનું અગ્નિ દાખી પ્રાણ લેનારા લુંટારા પણ એક પ્રકારના શાકતજ હતા. પૌરાણિક કાલમાં અનેક ધર્મ ગ્રંથ અસ્તિત્વમાં આવ્યા. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે લોકમાં ખરા જ્ઞાનનો હોપ થયો. અને સ્વાર્થી લોકોએ-તીર્થ-મહાત્મ્ય, ક્ષેત્ર મહાત્મ્ય, ધર્મ વિધિ, ઉપપુરાણાત્મક કથાઓ વગેરે ઉત્પન્ન કરી લોકોને અધમ દશામાં લાવી મુક્યા. ” આ પંડિતજીનો પશ્ચાતાપ અયોગ્ય નથી ? કુપથ્યના સંબંધે રોગી અધમ દશામાં આવી પડે તેમાં નવાઈ શી ?

હિંદુ ધર્મ તે હિંસા મિશ્રિત વેદ ધર્મ, જૈન ધર્મના વિશેષ પરિચયમાં આવ્યા પછી તેમાં કિચિત્ સુધારો થયો. બાકી હિંદુ ધર્મમાં બગાડો તો ઘણા લાંબા કાલથી ધુસી બેઠેલો હતો, તેમાં વળી તાંત્રિકોના અયોગ્ય વિચારો મળવાથી બગાડો વધ્યો. કેમકે આગ્રહણ ગ્રંથોનો કાલ પ્રાચ્ય વેદને લગતોજ છે, તંત્રકારોએ મંત્રોની રચના કરી તે પસંદ પડવાથી વૈદિક કર્માચરણમાં સંભાવેશ કરવામાં આવ્યો. એમ કેવળ તાંત્રિકોને કલંક આપવા જેવું નથી. જો વૈદિકો શુદ્ધ ધર્મના હિમાયતી હોત તો, શુદ્ધ ધર્મવાળાઓ સાથે જુઠા જગડા કરતાજ શા માટે ? અને પોતાનામાં ઘુસડેલા ધર્મગાડાને ચાલવા દેતાજ શા માટે ? જુવો પ્રથમ ચાલતા વેદોમાં-સૂર્યાદિ દેવતાઓની ધની વખતે થએલી પ્રાર્થનાઓ મંત્રોથીજ થએલી છે. તેમાં-ધનની, પુત્રની, શત્રુઓના સંહારની, મેઘની પાસે વર્ષાની, બાલ બચ્ચાં તથા પશુઓના આરોગ્યની, ઘણે ભાગે પોતાના સ્વાર્થની પ્રાર્થનાઓના મંત્રોથીજ વેદો ભરેલા છે. એટલુંજ નહિ-મરણ થએલાના શબને ઉદેશીને પણ હે અગ્નિ ? તું આ શબને ભરમસાત્ કર નહિ, દુઃખ દે નહીં અને અમારા પૂર્વજોની પાસે મોકલી દે. આવા આવા પ્રકારની સ્વાર્થની પ્રાર્થનાઓ ન્યારા ન્યારા દેવોને ઉદેશીને મંત્રો બનાવતા ગયા અને અનેક પ્રકારની પ્રાર્થનાઓ કરતા ગયા. અમારા વિચાર પ્રમાણે મૂલના ખરા વેદોનું સ્વરૂપ બદલાયા પછી મંત્રોની શક્તિ મનાએલી હોવી જોઈએ ? કદાચ એટલું માની શકાય કે પાછળથી તાંત્રિકો ભલવાથી વૈદિક ધર્મમાં બગાડોનો વધારો થયો હોય. કુદરત એવી છે કે થોડો કચરો પડ્યો હોય તો ત્યાં ધીમના કચરા આવીને પડતાં વખત જતાં મોટો ઢગલો થઈ પડે. વૈદિક ધર્મમાં એમ બન્યું હોય તો તે બનવા જોગ છે. પણ પ્રથમથીજ શુદ્ધ એવા જૈન ધર્મના તત્ત્વોમાં આજ સુધી જે બગાડો નથી થયો તે તેની શુદ્ધતાનેજ આભારી છે. માટે વાચકોને તપાસ કરવાની ભલામણ કરૂ છું.—

વિવિધ જ્ઞાનમાલા. મણકો. ૩૩ મો, પૃ. ૫ થી જુવો —

“ જ્યાં વેદો એક વખતે રચ્યા નથી. અધા વેદો તથા વેદાંગની રચના વિષે વિચાર કર્યાથી વૈદિક સમયને આર કલ્પમાં વિભક્ત કરી શકાય છે જેમકે છંદોકલ્પ, મંત્ર કલ્પ, પ્રામ્હણ્ય કલ્પ, અને સૂત્ર કલ્પ. આ આર કલ્પની રચના અને સામાન્ય રીતે તેના ભાવાર્થ વિષયમાં ઘણીક વિભિન્નતા જોવામાં આવે છે વૈદિક કાલનો અચાર તથા ધર્મ આ આર કલ્પમાં કેવો ધીરે ધીરે પરિવર્તિત થયો હતો તે પણ સ્પષ્ટ રીતે જાણવામાં આવશે. ”

(પૃ. ૫ માં જ) (૧) “ છંદો કલ્પમાં હિંદુ સમાજની-આતિબા-દ્યાવસ્થા જોવામાં આવે છે. એ સમયમાં કોઈ ધર્મ પદ્ધતિ પ્રચલિત થઈ ન હોતી, કેવલ પ્રાચીન ઋષિઓ સહજથી પોત પોતાના મનના સ્વાભાવિક ધર્મ ભાવો કહી ગયા છે. હોમ, યજ્ઞ, યજ્ઞાદિ, વગેરે અનુષ્ઠાનના વિષે છંદોકલ્પમાં જોવામાં આવતા નથી. પરંતુ ત્યાર પછી નાના પ્રકારના યજ્ઞાદિ ક્રિયા કલાપ પ્રચલિત થયા હતા, તે ઋગ્વેદમાં સપ્રમાણ થાય છે. ”

(પૃ. ૬ થી) (૨) “ મંત્ર કલ્પમાંજ વૈદિક, યજ્ઞ, યજ્ઞ ઘણા આદરને પાત્ર હતા એ વખતે ત્રણ વેદ રચાયેલા છે. ”

(એજ પૃ. ૬ માં) (૩) પ્રામ્હણ્ય કલ્પમાં પ્રાદ્યલોનો પ્રાદુર્ભાવ દીકામાં આવે છે. વેદનો પ્રાદ્યલ્ય ભાગ સંહિતાથી ઘણી રીતે જુદો છે. પ્રાદ્યલ્ય ખંડ ઘણું કરીને ગદ્યમાં રચાયેલો છે તે ઇતિહાસ તથા ધર્મ અને ઇશ્વર તત્ત્વ વિષય નાના પ્રકારના પ્રસંગથી પરિપૂર્ણ છે. પ્રાદ્યલ્ય ખંડમાંનો કોઈ પણ ભાગ વાંચ્યાથી એ સ્પષ્ટ જણાયે કે-પ્રાદ્યલ્ય કલ્પમાં ધર્મતત્ત્વ વિષયનો વિચાર તથા ચર્ચા ઘણીક જિત્પન્ન થઈ હતી. એ વખતે ખરેખરા જ્ઞાન તથા ઉદાર ભાવથી પરિપૂર્ણ જિપનિષદો રચાયા છે. ”

(૪) “ સૂત્ર કલ્પ-પછી સૂત્ર કલ્પમાં વેદ તથા જિપનિષદની વ્યાખ્યા તથા ટીકા રચવામાં આવી છે. અને વૈદિક ભાષાના અર્થ તથા વૈદિક યજ્ઞાદિનો અભિપ્રેત, તથા મર્માવબોધાર્થ-શિક્ષણ કલ્પ, વ્યાકરણ કલ્પ, નિરૂપ્ત, છંદ, જ્યોતિષ, આ છ વેદાંગ લખાયાં. ઇત્યાદિ. ”

આમાંજરા વિચાર-આ આલુ મંથનું પહેલું પ્રકરણ જોતાં-પ્રદ્યાર્થી વેદોની ઉત્પત્તિ, તે પણ અનેક પ્રકારથી ? પ્રથમ પ્રદ્યાર્થી ? અને કયા ? તેમ-નોજ પત્તો મળી શકતો નથી તો પછી તેમનાથી વેદોની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે ? આ બીજું પ્રકરણ જોતાં વેદો એક વખતે રચાયા નથી. આમાં વધારાનું અમે કહીએ છીએ

કે-એક પુરુષથી પણ રચાયા નથી, તેથી બ્રહ્માના નામ ઉપર ચઢાવી પોતાની કેટલીબધી સત્યતા પ્રગટ કરી જતાયી? જેમ બુદ્ધ બુદ્ધ પુરાણકારોએ સ્વછંદ-પણથી બધા ઇતિહાસનો અંગ્રાંઝો કરી, બધાં પુરાણો વ્યાસ યુના નામ ઉપર ચઢાવી, પોતે નિર્દુષણ રહેવાનો ઉપાય શોધી કાઢ્યો. તેજ પ્રમાણે હાલ વેદોના પણ સ્વાધો લોકોએ કરેલા છે. સત્ય વસ્તુ કયાં છે? જે છે તે પાછલ્યો ખીખના અંથોમાંથી ઉમેરાયલું છે. પરંતુ વૈદિકોમાં વાસ્તવિક રૂપની સત્યતા રહેલી ન હતી.

વિવિધ જ્ઞાન માલા મણુકો ૩૩ મો. પૃ. ૩ માં જુવો.—

“વાસ્તવિક મહાવેદ જે મનુષ્ય સમાજની શૈશવાવસ્થામાં રચાએલો હતો તેમાં કાંઈ સંશય નથી.”

“વેદોમાં અજ્ઞાનાવસ્થાને લીધે કુદરતની પૂજા હતી” —એજ મણુકા ૩૩ માના-પૃ. ૧૪ ૧૫ થી જુવો.—

“સ્વભાવની આરાધનાજ વેદનો અરો ધર્મ છે. વૈદિક ઋષિએ સ્વાભાવિક અનુરાગની સાથે જગતના ક્ષેપ્ત તથા પ્રભાવશાલી પદાર્થોની અર્ચના કરતા હતા. સૂર્ય, ચંદ્ર, વરૂણાદિક દેવતાજ વેદના પ્રધાન દેવતા અને વૈદિક શ્લોકોનો અધિકાંશજ આ બધા દેવતાની સ્તુતીથી પરિપૂર્ણ છે.”

(પ. ૧૫માં) “ઇતિહાસ વાંચવાથી આવું જણાય છે કે-મનુષ્ય જાતિના અજ્ઞાન તથા અસંભ્યાવસ્થામાં આવી પ્રાકૃતિક આરાધનાજ બહોળી ચાલે છે. વેદમાં-ઈંદ્ર, અગ્નિ, વરૂણ આ ત્રણ દેવતા સર્વ પ્રધાન રૂપે ગણાયેલા છે. આ ત્રણ દેવતાની આરાધના સૂચક સ્તોત્રો વેદમાં ઘણાં ખરાં જોવામાં આવે છે. ખીજા દેવતાઓની આરાધના અને તે સંબંધી મણુન ઘણું નથી, તેઓનાં નામ-જેમકે-ઉષા, મરૂદગણુ, અશ્વિનીદ્વય સૂર્ય, પૂષા, રૂદ્ર, અને મિત્ર. ઋગ્વેદના પહેલા અષ્ટકમાં જે એકસોનેતેર સૂકત છે-તેમાંથી ૩૭ સૂકત અગ્નિ દેવતાના વિષે છે. ૪૫ ઈંદ્ર દેવતાના વિષે છે, ખીજા ૧૧ ઈંદ્રના અનુચર મરૂદગણુના વિષે છે. ૧૧ અશ્વિના ઉપર છે. ૪ ઉષાના ઉપર છે. અને બાકીના ચાર વિશ્વદેવા અર્થાત્ સમસ્ત દેવતાના ઉપર રચેલા છે.”

વૈદિક મતેપણ ઈંદ્રાદિક દેવો અજન્માતો નથીજ.

“વેદોમાં મુખ્ય ઈંદ્રાદિક તેત્રીશ (૩૩) દેવતાઓની સ્તુતિઓ અને પ્રાર્થનાઓ પ્રાચે આ લોકના સુખનાજ માટે કરવામાં આવી જનાય છે. જુવો

મણકા ૩૩માના ૫. ૨૧માં-વેદમાંકેક ઠેકાણે કહેવામાં આવ્યું છે. કે-દેવતાઓ મનુષ્યોને જેમ નાના પ્રકારની વિપત્તિ, કલેશ, તથા રોગથી બચાવે છે તેમ તે પાણી લાલચથી પણ બચાવે છે.” અમાં જરા વિચારવાનું કે-

જેમ મનુષ્યોને મનુષ્ય શક્તિ પ્રમાણે ઉપકારે થાય તેમ દેવતાઓ પણ મનુષ્યોને ઉપકારી થાય તેમાં વિશેષ જેવું શું ?

આ ઇંદ્રાદિક દેવો- સજ્જ-માટે અજ્જ-મા નો ખરો ખુલાશો વેદોથી લઈ પુરાણાકદિકના અથો સુધી જોવામાં આવતો નથી.-પરંતુ કેટલીક પુરાણ કથાઓના પ્રસંગોમાં-કેલાનો ઋષિ-તપકરવા લાગ્યો, ઇંદ્રનેશ્વિત્યા ચતાં દેર્શગનાઓ નોકલી, તે તપસ્વીને તપસાથી બ્રહ્મ કરાવી ખોતે ખોતાના ઇંદ્રપદને રાખીલેતો, આવા પ્રસંગો જોતાં અજ્જ-માતો નથી, પણ સજ્જ-મા સિદ્ધ થાય છે. જૈન અથોમાંતો-ઇંદ્રાદિક દેવો સજ્જ-માજ છે માત્ર અપણુથી આયુષ સુપ્રાદિકમાં અધિક ખોત ખોતાની હદ પ્રમાણે મનાએલા છે. આ ઇંદ્રદિકના આયુષ્યાદિકનો ખરો ખુલાશો વૈદિકમાં ન મળવાથી શૈશવાવસ્થાના ખંધારણ તરીકે તો નહીં કદાચો હોય ? આ વાતમાં કાંઈક વિશેષ અમો આગળ જઈને બતાવી શું. ઇંત્થલં વિરતરેણ ॥

વિવિધ જ્ઞાનમાળા, મણકે ૩૩ મો. પૃ. ૨૭ થી જુવો—

“ શી રીતે અશ્વને રાંધવા, શી રીતે તેની પૂજા કરવામાં આવતી હતી, કેવી રીતે તેણે વિકર્તાઓ કાપતા હતા, અને અંતે તેનું માંસ રાંધ્યાથી યજ્ઞાદૂત ઋષિઓ કેવા આગ્રહની સાથે તે માંસ ખાતા હતા, એ બધાનું વર્ણન આ સ્તોત્રમાંથી મળે છે.”

જો કે આ સ્તોત્ર લાંબા છે તથાપિ વૈદિક ઋષિઓના આચાર વ્યવહારના વિષે અતિ પ્રધાન પ્રમાણ તરીકે આ જગાએ તેનું લાખાંતર આપવું યોગ્ય ધારીએ છીએ.—

૧ “ મિત્ર, વરણ, અર્ચમા, આયુ, ઇંદ્ર, સભૂક્ષા, અને મરૂતગણ, એઓ અમારો તિરસ્કાર ન કરે, જ્યારે અમે યજ્ઞમાં-દેવજાત દ્રુતગતિ અશ્વનું ગુણ કીર્તન કરીએ.”

૨ જ્યારે પુરોહિતનો સ્નાત સુસન્નિજત ઘોડાની સામે સૈયાર કરેલો નૈવેદ્ય આપે છે ત્યારે ઘોડાના અશ્વવર્તી વિચિત્ર વર્ણ બોલ નારી અજ્ઞ બાય છે x અને ઇંદ્ર તથા પૂષાની અતિપ્રિય હવનીય થાય છે.

x ઘોડાનું બલિદાન આપવાની પહેલાં-એક બકરો, ઇંદ્ર તથા પૂષાના ઉદ્દેશથી બલિસ્વરૂપ આપવામાં આવે છે. ” (આ નોંધ તેજ પ્રયકારે-ટીપમાં લીધેલી છે.)

૩ આ બકરો પૂષાનો ભાગ છે, અને બધા દેવતાના લાયક છે, આથી તે આગલા દોડનાર ઘોડાની સાથે લાવવામાં આવે છે, અને ત્વષ્ટા તેને પૂરો ભાગ અર્થાત્ પૂર્વ નૈવેદ્ય સ્વરૂપ બધા દેવતાને આપે છે,

૪ પુરોહિતો-દેવતાઓના હવનીય-ઘોડાને જ્યારે ત્રણ વાર-હુતાગ્નિ પ્રદક્ષિણ કરવા લઈ જાય છે ત્યારે આ બકરો પૂષાના ભાગ આગળ થાય છે અને દેવતાઓને યજ્ઞના સમાચાર આપે છે.

૫ હોતા, અધ્વર્યુ, અચાયક, (પ્રતિ પ્રસ્થા) અગ્નિ મિંધ (અગ્નિ ધ્ર) આવ આભ (આવ સ્તુત) અને શંષ્ટા (પ્રશાસ્તા) તમારા આ સુ ચંબલ, સુરચિત, યજ્ઞથી નદીઓ પૂર્ણ કરે.

૬ જેઓ ઘોડો બાંધવાનો પૂષ કર્ત્તન કરે છે, જેઓ તે પુષ લઈને જાય છે, જેઓ પૂષ ઉપર ચપાલ-અર્થાત્ ચક્ર સ્થાપન કરે છે એઓના યત્નથી અમારી કામના સફલ થાઓ.

૭ અમારી કામના સિદ્ધ થઈ છે, હમણાંમસ્તક વૃષ્ટ ઘોડા દેવતાઓના આવાસમાં ગમન કરે છે. હમણાં ઋષિઓ આનંદવાલા થાઓ.

૮ ઘોડાના પગ, તથા ગળાનું બાંધવું-ઢોરડું, કમરની ઢોરી; તથા બીજી ઢોરી, અને ઘોડાના કવિલ હલો, આ બધા હે અશ્વ ? તમારી સાથે દેવતાઓની પાસે જાઓ,

૯ માંસનો જે ભાગ માખીઓ ખાય છે, જે અંશ સ્વરૂપ (અર્થાત્ મજ્જાની) તથા છેદના અસ્ત્રમાં લિપ્ત થયું છે, જે સમિતાનો હાથ, તથા નખમાં સંલગ્ન થયો છે તે જાણે હે અશ્વ ? તમારી સાથે દેવતાઓની પાસે જાય છે.

૧૦ જે અપરિષકવ દર્શ-ઘોડાના પેટમાંથી નીકળે છે, આમિષનો અતિ શુદ્ધાંશ માત્ર પશુ તેનાથી પવિત્ર કરીને સમિતાએ યત્ન પૂર્વક રાંધવું.

૧૧ રાંધવાની વેળાએ તમારા છિન્ન શરીરનો જે ભાગ ચંદ્રથી પડી જાય છે અશ્વ ? તે ભૂમીપર અથવા કુશામાં નહિ પડે, પરંતુ તે લોજનોત્સુક દેવતાઓને અપાય.

૧૨ જેઓ ઘોડાનું માંસ રાંધવાની પરીક્ષા કહે છે, જેઓ તે માંસને શોભન ગંધ તરીકે કંઈ આપો-આવી રીતે કહે છે, જેઓ ઘોડાનું માંસ ભિક્ષા સ્વરૂપે આપે છે, તેઓના યત્ન આપણી ઊત્કર્ષને માટે થાય છે.

૧૩ પાક સાધન દંડ, જૂપ-પીરસવાનું વાસણ, ગરમ નિવારણ પાત્ર, ઢાંકવાનું પાત્ર, અંકાઓઃ માંસ કાપવાની તરવાર એ બધા અશ્વનો ગૌરવ વધારે.

૧૪ ઘોડો જ્યાં ગયો છે. જ્યાં સ્થિતિ કરી છે, જ્યાંચાલ્યો છે, ખીબા તેના-પગ બંધન રજગુ, પીવાનું પાણી, ખાવાનું દહીં, આ બધા હે ઘોડો ? તમારી સાથે દેવતાઓની પાસે રહો.

૧૫ હે અશ્વ ? ધુવાડા વાળો અગ્નિ તમને શબ્દાચમાન ન કરે ઉજ્જવલ સૌરવપૂર્ણ માંસ રાંધવાની કઢાઈ નાશ ન પામે, યજ્ઞને માટે આણેલો ઘોડો જે ભક્તિપૂર્વક પ્રદત્ત થયો છે. અને વખતે આ શબ્દોચ્ચાર મંત્ર પવિત્ર થયો છે. તેને દેવતાઓ ગ્રહણ કરે.

૧૬ ઘોડાના પહેરેલાવસ્ત્ર, અલંકાર વાળા સોનાનો સામાન, તેનું કાયાનું દોરડું, પગનું દોરડું, આ બધા દેવતાઓને આહરણીય તરીકે લોકો આપે.

૧૭ જે કોઈ તમને ચલાવવા માટે લાત મારે, અથવા લગામ મારે, જ્યારે તમે પોતાના બળશ્રી હીધં નિશ્વાસ ધ્વનિ કર્યો હતો તેને માટે તમે જે કશું તે હું પવિત્ર આરાધનાથી આહુતિની સાથે નિર્લેપ કરું છું.

૧૮ આ દ્રુતગતિ દેવમિત્ર ઘોડાના-ચોતરીસ પંજરમાં કુહાડી પ્રવેશ કરી છે, સમિતાગણ તેને એવી કૌશલ પૂર્વક કાપી છે, જે પ્રત્યંગે અછિદ્ર રહેલા છે, અને તેના પ્રત્યેક સંધિ સ્થલનું નામ કહે છે.

૧૯ આ તેજ વાળા ઘોડાનો-એક વિકર્તાનું નામ ઋ (કાલ) ખીબા જે (સ્વર્ગ મૃત્ય) તેના દહ રૂપથી ધારણ કરીને રાખ્યો છે. હે અશ્વ ? જે જે અંગ તમારા મેં યોગ્ય વખતે કાપ્યાં છે તે હું માંસપિંડ કહીને અગ્નિયે રાધું છું.

૨૦ તમારું અમૂલ્ય દેહ તમને કલેશ ન આપે, કારણ અચિત્ત તમે દેવ નિકેતનમાં જાઓ. તમારા દેહમાં કુહાડી-વધારે વાર નહીં રહે, કોઈ લોભી અપદુ-સમિતા બરા અંગ લક્ષ નહીં કરતાં-તરવારથી તમારા શરીરને અનર્થક ખંડ વિખંડ ન કરે

* કાત્યાયને લખ્યું છે કે યજ્ઞમાં ઋષિઓની ઓંઓ કાપવા માટે ઘોડાના શરીર-ના જુદા જુદા ધાતુવાળા દંડથી નિહ કરતા હતા, તે દંડનું નામ અંક છે (આ નોંધ અંક શબ્દની ટીપમાં તે અર્થ કારણ મુકેલી છે.)

૨૧ અચીત તમારૂં મૃત્યું થયું નથી. પરંતુ તમે સરલ માર્ગથી-દેવતાઓની પાસે જાઓ, ઈંદ્રના બે ઘોડા, તથા મરૂત ગણના બે મૃગ, રથમાં બેડીને તમને સ્વર્ગમાં લઈ જશે.

૨૨ આ ઘોડો-અમારા બધા સંરક્ષક ધનપ્રદાતા થાય છે. અસંખ્ય ગાય, ઘોડા આવે છે, આ તેજસ્વી ઘોડો અમને અસતસ્વભાવથી મુક્ત કરે છે. આ યજ્ઞ પ્રદત્ત ઘોડા અમને શારીરિક બલ આપે. ”

(આત્મીય બ્રાહ્મણ-અથ એક-ઋગ્વેદન-આ અશ્વ સ્તોત્રથી ગવાતો.)

પંડિત-ગુરૂદત્ત વિદ્યાથીના લેખો પૃ. ૯૪ થી—

૧ મી. પિન્કેટ ખુલાસો આપે છે કે, ‘ અસલી બ્રાહ્મણો ઠંડેમી અને અંધ શ્રદ્ધાવાળા હતા, અને તેથી-વેદને ઇશ્વર પ્રણીત માનતા. જ્યારે ભયંકર આત્મીય ભ્રાહ્મણ-પુન્દ્ર ધર્મનો પ્રસાર થયો ત્યારે તેઓને લોગ્યું કે-આપણા ધર્મનું રક્ષણ સોંપી ફક્તીકોથી કરીએ અને તેથી કર્શન સાહિત્ય ઉત્પન્ન થયું.

આ તર્ક જુદી જુદી જાતના પ્રસંગોને એવી ખુબીથી જોડે છે કે તે ઇતિહાસની દ્રષ્ટિથી અસંત્ય છે. છતાં ખુલાસો આપવાની તેની યુક્તિની ખાતર પણ તે ઉપર વિશ્વાસ મુકવા જોઈએ છે. ”

૨ ઇ. દ્રષ્ટી-અમહે જાંઘને અને મંત્રને એક કેમ ગણીએ છીએ તે અમહે યતાવ્યું છે. આપણે એ પણ જોઈએ છે કે-મંત્રક મ્યૂલર જાંઘને મંત્રથી જુદો પાડે છે, અને મંત્રને દ્વિતીય યુગનો ગણે છે.

તેમજ પરિભાષાથી ભરેલા તથા પ્રથમના કરતાં ઓછા સ્પષ્ટ માને છે. એનું મુખ્ય લક્ષણ તેઓ એમ માને છે કે “ એ સૂક્તો સામાન્ય રીતે યજ્ઞને અંગે લખાયલાં હોય છે. ” મંત્ર યુગના સંબંધમાં તેઓ કહે છે કે “ ઠંડેમોથી ભરેલી વિધિઓની વિગતોથી ઉભરાતા અશ્વમેધનું વર્ણન કરનાર સૂક્ત નમુના વડીકે પ્રસંગે (ઋગ્વેદ ૧, ૧૬૬)

દેવ પિતૃઓની તૃપ્તિ-અગ્નિ સ્થાપ્યા પછી કરાતી,

યજ્ઞ રહસ્ય. પૃ ૨૭-૨૮-૨૯ સુધીમાં જુવો-“ અગ્ન્યાધાનની ક્રિયામાં એક ઘોડાની જરૂર પડતી.....ભારત વર્ષમાં પણ તેઓ (યજ્ઞ કારકો) ઘોડે-શ્વાર થઈ આવ્યા હશે એવું અનુમાન કરી શકાય છે, તે માટે તેઓનાં ગાહ્યસ્થ જીવનનો આરભ સૂચક પહેલાં અનુષ્ઠાનમાં ઘોડો આણવામાં આવતો. ”

(પૃ. ૨૮-“ઘોડાના વિષયમાં ઘણાં અનુમાન કરવામાં આવ્યા છે. જેમકે-આકાશ માર્ગે સૂર્ય-ઘોડા મારફતે મુસાફરી કરતો. વળી છાયાની પ્રાણજીવિતા સુચે-અશ્વ મૂર્તિ ધારણ કરી હતી. વળી-યાજ્ઞવલ્કય ઋષિના તપથી સંતુષ્ટ થઈ સૂર્ય-ઋષિને નવો યજ્ઞવેદ આપ્યો હતો, ત્યારે પણ તે વાણ અશ્વના અશ્વરૂપે ઋષિ પાસે આવેલો હતો, અગન્યાધ્યાનમાં-ઘોડો પ્રથમ પૂર્વ મુખે ચાલે છે ત્યાર બાદ આહવનીય આજલ આવી પશ્ચિમ મુખે ઊભો રહે છે, અને ત્યાંથી પાછો ફરે છે.

આ ઊપરથી અનુમાન કરી શકાય કે આ ઘોડો ત્યાં સૂર્યનો-કલ્પિત પ્રતિનિધિ તરીકે ગણાતો હોય, અને તેની આવ જા સૂર્યની દૈનિક ગતિ સૂચક હોય, આ અનુમાન માત્ર છે. આપણી ઇછા હોય તો તે મહાણ કરીએ.....પ્રાતઃકાલમાં સૂર્યની અને સંધ્યાકાલે અગ્નિની આહુતી આપવામાં આવતી. સૂર્ય અને અગ્નિ બંને જ્યોતિ (પૃ. ૨૬) સ્વરૂપ ગણાય છે. એકજ દેવની બે મૂર્તિઓ હોય એમ જણાય છે. અગ્નિનું સ્થાન-પૃથ્વી લોક, અને સૂર્યનું સ્થાન-દ્યુલોક ગણાતું. એ બે દેવતાને આહુતી આપતાં બધા દેવતાઓ તૃપ્ત થતા. કારણ કે બધા દેવતા જ્યોતિઃસ્વરૂપ ગણાતા. આ પ્રમાણે સૂર્યની સાથે અગ્નિનો સંબંધ સ્થાપવામાં આવ્યો હતો. અગન્યાધ્યાન ક્રિયામાં ઘોડાનો પણ અગ્નિને અડાકી એ અગ્નિ આહવનીયમાં મુકવામાં આવતો. એનુંમૂલ આ રીતે મળી શકે છે. ”

સૂર્યાદિકના અશ્વથી અશ્વમેધ કે બીજાં કારણ હતાં ?

વિવિધ જ્ઞાનમાળા. પૃ. ૨૭ માં જુવો-“ યજ્ઞો-દર્શ પૌર્ણમાસ નામનો યજ્ઞ પણ અતિ પ્રાચીન વેદના અતિશય પૂર્વતન સૂકતોમાં પણ આ યજ્ઞનાં નામ જણાય છે. એ પ્રત્યેક અમાસ તથા પૌર્ણમાસમાં અનુષ્ઠિત હતા. એના વિના વેદમાં અસંખ્ય યજ્ઞના નામ જોવામાં આવે છે. તેમાં-રાજસૂય, અગ્નિ હોત્ર, અશ્વ મેધ, સોમ યજ્ઞ, તથા નર મેધ આ મોટા છે. એઓનું દરેકનું વર્ણન વિસ્તા પૂર્વક પ્રગટ કરવાની જરૂર જનાતી નથી. અશ્વમેધ યજ્ઞ-આર્યોના પૂર્વવાસ સ્થાનના એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સ્વરૂપ છે. તાતાર સ્થાનમાં હજુ સુધી અશ્વ બલિદાનની રીતિ ચાલે છે. ઘોડીનું હૃદય તથા ઘોડાનું માંસ તાતાર બાતિમે માફૂ ખાઈ ગમે છે, તે પ્રસિદ્ધ છે, એટલા માટે જણાય છે કે-ભારત વર્ષના આર્યો તેઓના પૂર્વતન રહેઠાણથીજ અશ્વમેધની રીતિ શિખ્યા હતા. યજ્ઞમાં અશ્વ બલિદાન અને અશ્વનું માંસ ખાવાની રીતિ જે અતિશય પ્રશસ્ત રૂપથી પ્રચલિત હતી તે ઋગ્વેદમાં અશ્વના સ્તોત્ર પરથી જોવામાં આવે છે. ”

યજ્ઞાનુષ્ઠાન એજ વિષય વેદોમાં પ્રધાન છે.

યજ્ઞરહસ્ય-પૃ. ૧ હું-“વેદપંથી સમાજનું પ્રધાન અનુષ્ઠાન એ યજ્ઞાનુષ્ઠાન છે. આ યજ્ઞાનુષ્ઠાનમાંજ વેદપંથી સમાજની પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે.”
“આ વેદપંથી સમાજમાં થોડી સંકીર્ણતા છે એમ પ્રથમથીજ માની લઈ શું.”

યજ્ઞ૦ પૃ. ૧૬। ૧૭માં-“દેવતાના માટે કેઇપણ દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવો તેનું નામ યજ્ઞ “યજ્ઞમાં ત્રણે જાતના (ત્રણે વેદોના) મંત્રો વપરાતા.” (યજ્ઞકર્મ ત્રણે જાતના મંત્રોથી કરતા તેથી મુખ્ય પણે વેદોનું બંધારણ યજ્ઞ માટેનું હોવું જોઈએ.)

એ યજ્ઞો શા માટે કરવા પડતા હતા-યજ્ઞ રહસ્ય. પૃ. ૨૫ માં-
“દેવો-મનુષ્યોએ આપેલા-હવ્ય, લોજનની રાંહ જીવે છે.

પિતૃઓ-સ્વધા-ખોજનની સહ મેળવવા તદ્દપી રહ્યા છે.

દેવો અને પિતૃઓના ઋણથી મનુષ્ય માત્ર બંધાયેલાં છે.”

એ ઋણ અદા ન કરે તો મનુષ્ય જીવન અપૂર્ણ રહી જાય (દેવોને હવ્ય પિતૃઓને-સ્વધા, લોજન, અગ્નિના મુખવડે પહોચાડતા) યજ્ઞ રહસ્ય. ઇ.૨૬-
અગ્નિના મુખવડેજ દેવતાઓ ખાદ્ય ગ્રહણ કરે છે.”

(પ્રાણણોના મુખવડે પણ દેવ પિતૃઓ ખાદ્ય ગ્રહણ કરે છે એમ ઘણા ઠેકણે છે, અને શ્રાદ્ધાદિકમાં પ્રદક્ષલોજન થાય છે તે દેવ પિતૃઓના માટેજ થાય છે.

વિચારવાનું કે-પ્રાચીન ઋષિઓમાં-હવ્યની અને સ્વધાની વિધિ હમેશાં વ્યાપ્ત રહેતી એમ ઘણા લેખોથી સમજાય છે પરંતુ આજે તો તે પ્રથા બંધ પડ્યા છે એવી દેખાય છે. દેવોનો અને પિતૃઓનો નિર્વાહ કેવી રીતે ચાલતો હશે? એ વિચારવાનું રહે છે?

હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ-લેખક મનમુખલાલ મોહનલાલ.

પૃ. ૪ માં-હિંદુ આર્યોએ જે પ્રાચીન સૂક્તો રચ્યાં છે અને જેઓને અવાપ્તિ બહુ સંભાળ પૂર્વક સાચવી રાખવામાં આવ્યાં છે તે સઘળાં સૂક્તોના સમૂહને “ઋગ્વેદ” એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

પૃ. ૫ માં-‘વેદિક યુગ’ ના નામથી એજાખાવવામાં આવતા એ અતિ પ્રાચીન કાળનો ઇતિહાસ જાણકા માટે આ “ઋગ્વેદનાં સૂક્તો સિવાય આપણી

પાસે સ્ત્રીઓ કશું સ્પર્ધન નથી. ... કુદરતનાં આકર્ષક અને ભવ્ય દરજ્જા ને એ આર્યો જોઈ તથા ભેટો અર્પણ કરી દેવ વરીકે પૂજતા. અને તે સંજ્ઞા દેવો “તેમની દેવો” નું પૂર્ણ તેમજ સચિટ અને સુંદર દરજ્જા પણ એ જગ્યાઓ આપણી સમક્ષ રજુ કરે છે.

પૃ. ૭ માં—ઋગ્વેદનાં સૂક્તો અનાર્યો સાથેનાં અનંત યુદ્ધો સંબંધી ઉલ્લેખોથી ભરચક છે. તેઓને “દરજી” અથવા “દાસ” એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે.”

પૃ. ૮ માં—આ સુદાં ભુદાં મંડો વચ્ચે થયેલા વિજ્ઞાને અને યુદ્ધો સંબંધી જે હકીકત ઋગ્વેદમાંથી મળી આવે છે તે અતિ મહત્વની છે.... અતિ અગત્યની બાબતો ઉપર તેનાં સૂક્તો પુષ્કલ અભવાય પાડે છે. તે મંડોનાં માંહે માંડેનાં યુદ્ધ સંબંધી હકીકત જે અનેક સૂક્તોમાં આપવામાં આવી છે તે પૈકીના એક સૂક્તની કેટલીક પંક્તિઓ વાચક વચ્ચે ઉપયોગી તથા ફાયદાકારક લાગશે:—

“જ્યાં માથુસે યુદ્ધ માટે એકઠાં થઈ; વાવટા ફર ફરાવતાં એકઠાં થાય, જ્યાં અમને કંઈ પણ અનુકૂલ ન હોય, અર્ને જ્યાં સર્વે આકાશ તરફ જોઈ મૂળે ત્યાં હે ઈંદ્ર ? અને વરૂણ, તમે અમને મદદ કરી, શબ્દોથી આપવાસન આપ્યું.”

“અને પક્ષાવાજાઓએ યુદ્ધના સમયે ધવને માટે ઈંદ્રની અને વરૂણની સ્તુતિ કરી; તો પણ આ યુદ્ધમાં ‘તત્સુ’ અને ‘સુદાસ’ ઉપર દશ દશ સમઘોષ ચઢી આવ્યા, તો પણ તેઓનું તમે રક્ષણ કર્યું.”

“હે ઈંદ્ર ? અને વરૂણ ? દશ દશ રાજાઓ જે યજ્ઞ કરતા નથી તેઓ એકઠાં થયા છતાં સુદાસને હરાવી શક્યા નહિ.”

(ઋગ્. મં. ૪૭૩ શ્લોક ૨, ૬, અને ૭)

સંસ્કૃત સાહિત્ય-પ્રકરણ ૪ થું. ઋગ્વેદ સંબંધે આપેલી હકીકતોનો કેટલોક વિચાર—

પૃ. ૭૨ થી—સૂક્તોના શબ્દો શબ્દના અર્થવાળા ઋગ્વેદનો બાહ્ય વૈદિક સાહિત્યના મોટા વિદ્વાન-સાચણ ઇ. સ. ના ચૌદમી શતકના દ્વિતીયાર્ધમાં વિજય નગર જેનાં પાંડિયેશ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં બિલારી પાસેના પ્રદેશમાં

પડેલાં છે ત્યાં આગળ થઈ ગયા હતા, તેનો રચેલો છે. એ ભાષ્યમાં પ્રાચીન પ્રમાણો વિષે વારંવાર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. તે ઉપરથી એવું માનવામાં આવતું કે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન સમયથી ઉતરી આવેલો ઋગ્વેદનો ખરો અર્થ એ અંથમાં જલવાઈ રહ્યો છે. એટલે પાંચ શતક પૂર્વે મૂલઅંથનો હિંદુસ્તાનમાં જે અર્થ થતો હતો અને જે સાચજીના અંથમાં જલવાઈ રહ્યો છે તે બરાબર સમજવે એ સિવાય બીજું કંઈ એ સંબંધમાં કરવાનું રહેતું નહોતું આ વિચારને અનુસરીને જ.

ઔક્ષ કૃડની કૌલજના સંસ્કૃતના પહેલાના પ્રોફેસર એચ. એચ. વિદ્યસેને ઋગ્વેદનું ભાષાંતર કરવાનું કામ ૧૮૫૦ માં શરૂ કર્યું હતું.

પૃ. ૭૩ માં પ્રોફેસર રૌથે આગળ જતાં જણાવ્યું છે કે-એ ટીકાકારોએ પોતાના સમયમાં પ્રચાર પામેલા વિચારોને અનુસરીને ગત સમયની ભાષાનો તેમજ ધર્મ વિષેના, હંત કથા વિષેના તથા વિશ્વ વિષેના વિચારોનો અવળો અર્થ કર્યાનાં ઔક્ષ પ્રમાણે એ ટીકાકારોના વચનોમાંથીજ આપણને મળી આવે છે.

એજ પૃ. ૭૩ માં-યારકે નકપિ પોતાના અંથમાં જે લખે છે તે પરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે એનાથી પ્રાચીન સમયમાં થઈ ગયલા ટીકાકારોએ વેદના જે અર્થ કીધા હતા તેમાં કેટલીક અગત્યની બાબતોને લગતો ઘણો મતભેદ ચાલતો હતો. એની આગળ થઈ ગયલા સત્તર ટીકાકારોનાં નામ એના અંથમાં આવે છે, અને એ ટીકાકારોએ વેદના જે અર્થ કીધા છે તે એક બીજાથી વિરુદ્ધ જતા ઘણીવાર દીકામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે-“નાસત્યો” એ વિશેષજી અશ્વિન નામના એ વૈદિક દેવતાઓને લગાડવામાં આવે છે. તેનો અર્થ એક ટીકાકર એવો કરે છે કે-“જે સાચા છે અસત્ય નથી તે.”

બીજો ટીકાકર એવો અર્થ કરે છે કે-“જે સત્યના પ્રણેતા છે તે.” અને ચારક પોતે એમ ધારે છે કે-“નાસિકાચી ઉત્પન્ન થએલા.” એવો એનો અર્થ હશે ?

ખરેખર વેદનાં સૂક્ત રચનારા કવિઓ અને પ્રાચીન ટીકાકારો એ બેની વચ્ચે સમયનો અંતર એટલો મોટો હતો કે ચારકની પહેલાં થઈ ગયલા-કૌતસ નામના એક આચાર્ય તો એટલે સુધી કહેવાની હિંમત કરી હતી કે વેદોનો અથ

જે વડે કરી શકાય એવા શાસ્ત્રની ખિલકુલ જરૂર નથી કારણ કે વેદનો અર્થ સમજી શકાય એવો નથી વેદના મંત્રો અર્થ વગરના છે. વેદનાં વચનો એક ખીબથી ઉલટાં છે આવી દલીલોનો જબાબ આસ્કાચાર્ય એવો આપે છે કે આંધલો માણસ થાંભલાને ન દેખી શકે તેમાં કંઈ થાંભલાનો અપરાધ નથી. આસ્કાચાર્ય પોતે ઋગ્વેદનાં થોડાં એક સૂકતોજ અર્થ સમજાવે છે. ઇત્યાદિ.

૯. ૭૬થી-ઋગ્વેદનો ખરો અર્થ કેાઇ બ્રાહ્મણ ટીકા કાર કરીશકે તેજ કરતાં એક વિદ્વાન યુરોપીયન વધારે સેલાઈથા કરી શકે કારણ કે યુરોપીયનની બુદ્ધિને અમૂક ધાર્મિક વિચારોની બેડી લાગેલી હોતી નથી, એનામાં ઐતિહાસિક અન્વેષણની શક્તિ હોય છે. અને એ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની સઘલી સામગ્રી વડે સંપન્ન થએલો હોવા ને લીધે એની માનસિક દૃષ્ટિ વધારે વિશાલ ક્ષેત્રમાં ફરી વળે એવી હોય છે.

અ કારણથી રૌંચ શાહેજે....ઋગ્વેદના મંથને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ એ તપાસવા માંડયો....હાલના વખતમાં શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વેદનો અભ્યાસ કરવા ઇછનાર દરેક વિદ્વાન વેદના અર્થ સમજવા માટે રૌંચની પદ્ધતિનોજ સ્વીકાર કરે છેશાસ્ત્રીય પદ્ધતિનો સ્વીકાર થયાનું એક સામાન્ય પરિણામ એ આવ્યું કે પ્રાચીન હિંદુસ્તાનનું 'અરૂ' તત્ત્વ જે હિંદુસ્તાનના ટીકા કારની અવળા અર્થ કરવાની રીતને લીધે લાંબો વખત થયાં અધકારમાં હવાઈ ગયું હતું તેનું સ્પષ્ટ દર્શન કરવામાં ઐતિહાસિક બુદ્ધિ ઘણી સફલ નીવડી છે.

આમાં જ્યાં વિચારી બેઠાએ—સાયણના પૂર્વે થએલા ટીકાકારો એ ધર્મ આદિના વિષયો નો અવલો અર્થે કર્યાનાં પ્રમાણો એ ટીકાકારોનાં વચનોમાંથી જ મળી આપે છે. વળી પૂર્વેના ટીકા કારોમાં ઘણો મત ભેદ પણ ચાલતો જ હતો. ચારકેની પૂર્વેના કૌતસ નામના આચાર્યે જણાવ્યું હતું કે—વેદના મંત્રો અર્થ વગરના એક ખીબથી ઉલટા છે ચારકે જવાબ લાવ્યો કે—આંધલો થાંભલાને ન દેખી શકે તેમાં થાંભલાનો શો અપરાધ ?

ઇત્યાદિક ખાખતોનો વિચાર કર્યા વગર કેવી રીતે બહાર કરવામાં આવ્યું કે—મુદ્દની આદિમાં પ્રશ્ન હેવે આજ ઋષિયો ને ચાર વેદો જતાવ્યા ? આવા પ્રકારની અયોગ્ય કલ્પનાઓ કરવામાં વેદના અનેક પક્ષકારોનો ખરો આશય શું ? વળી વૈદિક મતના ઘણા આચાર્યોનો એવો પણ મત છે કે—વેદનાં સૂકતો—થતા આવેલા અનેક ઋષિયો રચતા આવ્યા. અર્થાત દરેક પદાર્થોના વિષયોને ધ્યાનમાં

લેતા ગયા અને તે વિષયની કવિતાએ રચીને કલ્પેલ કરતા આવ્યા, એવો વિચાર કરનારા આવે તો શો ભય આવે ? બાકી સર્વજ્ઞના વાક્યોની સાથે કલ્પણના વાક્યો ને તો ન જ મેલવી શકાય.

ઋગ્વેદ દ્વારા ઋક્ષુ ૭૭ માં-સ્વાં દયાનંદના મતામાં વિદ્યાન નામના દેવમાં—

૧. બ્રહ્મ વિદ્યા વિષય તથા ધર્માદિ (ઋક્ષુ યજુઃ અથર્વના પ્રમાણુ.
૨. સૃષ્ટિ વિદ્યા—ઋક્ષુ, યજુઃ, અથર્વ નાં પ્રમાણુ.
૩. પૃથ્વ્યાર્ધિ લોક જ્ઞાન—ઋક્ષુ, યજુઃ
૪. આકર્ષણનું કર્મ—ઋક્ષુ, યજુઃ
૫. પ્રકાશ્ય પ્રકાશક—યજુઃ સ્તુત્યેનોત્તમિતાશ્રુમિઃ
૬. ગણિત વિદ્યા—ઋક્ષુ, યજુઃ, સામ
૭. ધર્મવસ્તુત્યાદિ—યજુઃ ઋક્ષુ.
૮. ઉપાસના—ઋક્ષુ, યજુઃ
૯. મુક્તિ—ઋક્ષુ, યજુઃ
૧૦. તૌવિમાનાદિ—ઋક્ષુ.
૧૧. તારવિદ્યા મૂલ—ઋક્ષુ.
૧૨. વેદક શાસ્ત્ર મૂલ—યજુઃ
૧૩. પુનર્જન્મ—ઋક્ષુ, યજુઃ, અથર્વ.
૧૪. વિવાહ—ઋક્ષુ.
૧૫. તિયોગ—ઋક્ષુ, અથર્વ.
૧૬. રાજ ધર્મ—ઋક્ષુ, યજુઃ, અથર્વ.
૧૭. વર્ણશ્રમ—યજુઃ, અથર્વ,
૧૮. ગૃહસ્થાશ્રમ—યજુઃ
૧૯. સંન્યાસ—આમાં કોઈ મંત્ર નથી મુકયો એ આશ્ચર્ય છે.
૨૦. વ્રાતમથ—આમાં પણ કોઈ મંત્ર નથી મુકયો. જાન-દોગ્ધ (ન. ૧)
૨૧. પંચ મહાવ્રત—યજુઃ, અથર્વ.
૨૨. યજુઃ નાં જ અનેક પ્રમાણુ છે.

પ્રકરણ ૭૪—સ્વાં છના બીજાઓથી મતભેદ. પૃ. ૨૬૭ થી—

આમાં પ્રદર્શિત અનેક મંત્ર ઋગ્વેદમાં પણ આવ્યા છે.

સ્વાં છના ભાષ્યના વિષયમાં—એક વાર હોકે-માન્ય તિલથી વાતચીત થઈ હતી. તે સ્વાં છની અર્થ પદ્ધતિનો સ્વીકાર નહીં કરતા હતા.

શ્રી ગુરૂવર સામશ્રમીજી પણ મત ભેદજ રાખતા હતા.

વિશેષથી વેદોની શાખાઓના વિષયમાં—સ્વાં છ એ નીરૂકતની નિર્વચન પદ્ધતિનો વિશેષ આશ્રય લીધો છે.

સ્વાં છના ભાષ્યમાં કેટલીએક ન્યુનતાઓ રહેવાથી પણ સર્વ વેદજ એ વાતને મુકત કંઠથી સ્વીકાર કરશે કે ? સ્વાં છ એ બ્રહ્મવાદી સિદ્ધાંતની પુષ્ટિમાં પોતાનું સંપૂર્ણ બલ લગાવીને વેદોની અતિહાસિક, એક દેશિક હોવાથી બચાવવામાં મહત્ત્વ પૂર્ણ કાર્ય કર્યું છે.

સ્વાં છ ના વિષયમાં એક બીજી આવશ્યક વાત વિચારણીય છે સ્વાં છ એ—ચતુર્વેદ ભાષ્યકાર—મહીધરાચાર્ય, ઋગ્વેદ ભાષ્યકાર—સાયણાચાર્ય આદિના ભાષ્યનું ખંડન તો કયું ? કિંતુ જે શતપથાદિ બ્રાહ્મણોનો આધાર બીજાં પ્રમાણોથી તે આ પ્રકારના ભાષ્ય કરવાથી બાંધ્ય થયા તે બ્રાહ્મણોના વિષયમાં મૌન સાધી લીધું—એ આશ્ચર્ય છે કે સ્વાં છ એ સ્પષ્ટ રૂપમાં તે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોનું જ ખંડન કેમ નહીં કર્યું ?

આ પ્રકારે સ્વતંત્ર ઉદાપોહ દ્વારા અમને પ્રત્યેક સિદ્ધાંતમાં જે વિચિત્રતા દેખાઈ તેને અમે પ્રગટ કરી દીધી છે—આર્થ સમાજિક વિદ્વાનો પર જ આ સમય બ્રહ્મવાદી સિદ્ધાંતની પુષ્ટિનો ભાર આવી પડ્યો છે—કેમકે મનુર્વાણીત વેદોના સ્વરૂપને તેજ અક્ષરથી સ્વીકાર કરે છે । આર્થ સમાજમાં જે પ્રકારે વેદોના માટે આસ્થા વધતી જશે અને તેના ઉદ્ધારના માટે તથો દીક્ષા લેવા વાલોની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થશે તેજ પ્રકારે બ્રહ્મવાદી સિદ્ધાંતની પુષ્ટિ થતી જશે—પરમાત્મા તથા સ્વયં વેદ ભગવાન પોતાનો માર્ગ દેખાવે—એવ મસ્તુ, તથાસ્તુ ।

શ્રી સામશ્રમીજી મહારાજ પણ સાયણા ચાર્યથી સહમત નહીં છે. તિલક—મહારાજે તો સ્પષ્ટ કહી નાખ્યું છે કે—કેવલ સાયણા ચાર્ય જ શું કોઈ પણ વિદ્વાન ને આજ સુધી ઋગ્વેદાંતર્ગત કેટલી એક ઋચાઓનો અર્થ

નથી લાગ્યો-અસ્તુ આ સર્વ વિપ્રતિ પત્તિયોના થતા હુવાં પણ જે વિદ્વાન વેદો પર આદ્યોપાંત દષ્ટિ નાખશે તેમને તેમાં-ધર્મ, કર્મ, વિજ્ઞાન, સભ્યતા, સામુદાયિક તથા વૈયક્તિક ધર્મ, રાષ્ટ્ર ધર્મ, સમાજ ધર્મ, વર્ણ ધર્મ, અનેક યજ્ઞ ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ તું મૂલ દષ્ટિ ગોચર થશે પ્રત્યેક આર્ય સંતાન તું કર્તવ્ય છે કે તે આપની આ પુરાતન પરંપરાથી પ્રાપ્ત થએલી આ સંપત્તિની પ્રાણપણથી રક્ષા કરે. આ વિજ્ઞાનના ચમત્કારિક અંધ કરવાવાલા યુગમાં કંઈ આપના આ પૂર્વજોની જ્ઞાનનિધિથી વંચિત ન રહી જઈયે. કંઈ ધર્મથી શૂન્ય રહીને આ લોક અને પર લોક ને ન ઓછ બેસીયે.

ઋગ્વેદાલોચન દ્વિતિયખંડ પ્રકરણ ૭૨ પૃ. ૨૮૭થી-કંતિપથ આશ્ચર્ય.

એ પ્રકારે અમે સમસ્ત ઋગ્વેદના સહસ્ર સૂકત ગત દશ સહસ્રથી અધિક મંત્રો પર દષ્ટિ નાખીને નિશ્ચય પર પહોંચ્યો છે કે-યદ્યપિ મુખ્યતાથી એમાં પ્રણુ દેવતાઓનું વર્ણન છે અને ગૌણતાથી તેત્રીશ (૩૩) દેવતાઓનું વર્ણન, તો પણ એના અંતર્ગત મનુષ્યોપયોગી સમસ્ત જ્ઞાન કંઈ કંઈ બીજા રૂપમાં, કંઈ મૂલ રૂપમાં, કંઈ અંકુર રૂપમાં, કંઈ વિશાલ વૃક્ષ રૂપમાં, વર્ણિત છે-પ્રથમ ભાગમાં જેટલા પણ પક્ષ સુકયા છે તે સર્વ પર દષ્ટિ નાખતાં નિમ્ન લિખિત વાતો પર આશ્ચર્ય થાય છે.—

(૧) યાજ્ઞિકે આચાર્યોએ ઋગ્વેદનાં મંત્રોનો તે તે યજ્ઞ પ્રકરણોમાં વિનિયોગ (બેઠની) કરી છે સહી, કિંતુ ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં નિયુક્ત મંત્રોની સંખ્યા અધિકથી અધિક એક સહસ્ર અથવા બે હજાર મંત્રોના મધ્યમાં થશે-શેષ મંત્રોનો વિનિયોગ કયાં કેવા પ્રકારે રહ્યો તે બણ્યુ નથી બા તું-સંભવથી અન્ય અનુપલબ્ધ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં તેનો વિનિયોગ (બેઠની) લખી હોશે.

(૨) યાજ્ઞિકે આચાર્ય પણ પોતાની કાર્ય પૂર્તિના માટે જ્યાંથી ચાહ્યું ત્યાંઓ કોઈ સૂકત અથવા મંત્ર લઈ લેવે છે-વિનિયોગક્રમ કેવા પ્રકારે રાખેલો છે, તેનું મૂલ શું છે ? તે કાલના ગર્ભમાંજ કંઈ હશે.

(૩) નિરૂકેત કાર સ્વતંત્ર અભ્યૂહના (વિચારણા) ના પક્ષમાં પ્રતીત થાય છે-તેમને વેદ મંત્રોની સ્વતંત્ર નિર્વાચન પદ્ધતિ નીકાલી છે કિંતુ સર્વ અંશોમાં ન તો અન્ય પક્ષોનું ખંડન કરી શક્યા છે ન સમ્પ્રધાન.

(૪) તિલકે પક્ષ-આર્યોના મૂલ વસ્તિ સ્થાનને ઉત્તર ધ્રુવમાં લઈ જવાના વિચારમાં એટલા તલ્લીન થયા છે કે જેમને ભારતની કઠીથી ભારતીય

આર્યોનાં નિવેચનના માટે પર્યાપ્ત અવકાશજ નથી મળ્યો. એક અત્યંત મહત્વ યુક્ત પ્રશ્ન એ રહી જાય છે કે ઉત્તર ધ્રુવથી જે આર્ય આત્મા તેમાંથી કાંઈ મધ્ય એશિયાની તરફ આવ્યા અને ત્યાંથી ભારત વર્ષમાં પહોંચ્યા । વર્તમાન વૈદિક સૂક્ત તેમનીજ કૃતી છે એવું સિદ્ધ થયું છે કિંતુ પ્રશ્ન એ રહી જાય છે કે જે યુરોપ આદિ દેશોમાં ગયા શું તેમને પણ એજ પ્રકારના સૂક્ત નહીં બનાવ્યા હશે ? શું તેમને પોતાના પૂર્વજોની તથા પૂર્વસ્થાનની સ્મૃતિ નહીં રહી હશે ? આ દષ્ટિથી પણ તિલક પક્ષને પ્રકાશ નાખવો જોઈતો હતો ।

(૫) સામશ્રમી પક્ષ વર્તમાન વેદોને ભારતીયો ના માટેજ માને છે, વેદોને ઇશ્વરીય જ્ઞાન નથી માનતા-વેદોને આર્યાવર્ત્તીય આર્યોની સભ્યતાનો ઇતિહાસ માને છે-સંહિતા કાલીન આર્યવર્તનની સિદ્ધિ માટે વેદ વર્ણિત નદીયોની સંગતિ વર્તમાન નદીઓથી લગાવે છે જ્યારે વેદ ભારત વર્ષના માટેજ છે ત્યારે અન્ય દેશ વાસિયોના માટે શું ? જ્યાં સુધી અમો તેમના સિદ્ધાંતને સમજી શક્યા છે એ માને છે કે તે તે દેશોમાં સમય સમય પર ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી અથવા તેવાજ મહાપુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેજ મનુષ્યોને માર્ગ દર્શક આચાર્ય કહેવાય છે-તેમની અંતઃ સ્ફુર્તિજ ઉચ્ચ કોટિનું જ્ઞાન છે જેના આશ્રયથી મનુષ્ય સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સામશ્રમીજ વેદોમાં-અધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક, આધિદેવિક, આધિયાત્મિક અર્થ માને છે. ।

(૬) સ્વાં દયાનંદ સર્વથા મન્વાદિ મહર્ષિયો તથા શાસ્ત્રકારો નાસિદ્ધાંતને માને છે. તે વેદોમાં ઇતિહાસાદિ નથી માનતા, વેદ જ્ઞાનને ત્રિકાલાહમ્બિત માને છે. વેદોને કેવલ આ લોકના માટે નહીં આપતુ એજ વેદોને લોક લોકાંતરોના માટે પણ માને છે. ।

પ્રશ્ન એ રહી જાય છે કે સૃષ્ટિની આદિમાં જ્યારે ચાર ઋષિયો પર વેદ પ્રગટ થયા તો તે કયું સ્થાન હતું ? જે આજ ભૂલોકની સૃષ્ટિની આદિનો સંબંધ છે તો અહીં આજ લોકમાં વેદ થયા ફરી લોક લોકાંતરમાં વેદ કેવી રીતે પહોંચ્યા ? જે ત્યાં પ્રગટ થયા તો અહીં કયાંથી આવ્યા અથવા પ્રત્યેક લોકમાં-અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય, અંગિરા નામના ચાર ઋષિ હોય છે એ શું ? લોક લોકાંતરના માટે એજ વેદ કેવા પ્રકારે છે, આ વિષયમાં સ્વાં જીએ-કાંઈ કાંઈ ગ્રંથમાં પ્રકાશ નથી નાખ્યો, સ્વાં જીએ અત્યંત પ્રબલ પ્રયત્ન કર્યું છે કે-વેદોને મનુવર્ણિત અથવા મનુનિર્મિત ઉચ્ચ સ્થાન પર બેઠાવવા.

(૭) સાયણાચાર્ય ના વિષયમાં એ આશ્ચર્ય છે કે-વેદોને અપૌરુષેય માનીને પણ, ઇશ્વરનો નિઃશ્ચયિત માનીને પણ-તેમાં ઇતિહાસ માને છે ઇશ્વર નિઃશ્ચયિત દૃષ્ટિથી બીજી તરફ તેમને કેમ નહીં દૃષ્ટિ નાખી? એ આશ્ચર્ય છે. તેમને ભૂમિકામાં એકાદ સ્થાનમાં ઐતિહાસિક પક્ષનું ખંડન પણ કર્યું છે કિંતુ ભાષ્યમાં એ પક્ષને નથી મલાવી શક્યા અગ્નિ, વાયુ, ઇંદ્રાદિયોને એતન સ્વરૂપ માને છે.

(૮) પાશ્ચાત્ય પંડિતોની વિવેચના પર આશ્ચર્ય અને અત્યાશ્ચર્ય છે કે તે પોતાની ગવેષણા પદ્ધતિને ભારતીય ગવેષણા પદ્ધતિ પર વ્યર્થ જ લાદી રહ્યા છે

આ સર્વ આશ્ચર્યના થતાં હુવાં પણ-અપૌરુષેયવાદી, ધ્રુમ્હવાદી, ઇશ્વર નિઃશ્ચયિતવાદી, પક્ષના સન્મુખ એક અત્યંત મહત્વ યુક્ત દાર્થ છે તે એકે આ સર્વમાન યુગમાં કેવલ-શબ્દ પ્રમાણના આશ્રયથી, અથવા આત્મ પ્રમાણના આશ્રયથી, નિર્વાહ કરીને છે. એટલા માટે વેદોને મનુનિર્દિષ્ટ સ્થાન પર લઈ જવાના ઇછુક પ્રત્યેક વિદ્વાનનું કર્તવ્ય છે કે આ વિષયમાં ધ્યાન દેવે. ॥

ઋગ્વેદ તથા અન્યવેદોમાં પ્રશ્ન રૂપાત્મક કંઈ કંઈ વિચિત્ર પ્રશ્ન મળે છે- એ પ્રશ્ન પ્રાય : દેવોના વિષયમાં, દેવતાઓના વિષયમાં છે. કંઈ કંઈ પ્રશ્નોત્તર રૂપ મંત્ર એકી સાથે આવ્યાં છે. કંઈ કેવલ પ્રશ્ન જ પ્રશ્ન છે અને તે પ્રશ્નોના અંત આશ્ચર્યમાં જ થયો છે.

(૧૦) જે ઋષિઓ વેદોને સૂક્તાદિમાં જુદા કર્યા તે ઋષિયૌએ-એક એક દેવતા સંબંધી મંત્ર સંધ એક સ્થાનમાં જ કેમ નથી રાખ્યા? તેવા સહસ્ર સૂત્રો પર દૃષ્ટિ નાખવાથી સ્પષ્ટ છે કે એ સૂક્ત અષ્ટાધ્યાયીનાં સૂત્રો, અથવા દર્શન શાસ્ત્રોના સૂત્રોની પેઠે, પરસ્પર અવલંબિત નહીં છે-પ્રત્યેક સૂક્ત સ્વતંત્ર વિષય અને સ્વતંત્ર અર્થ રાખે છે. ફરી એ પ્રકાર દેવતાનું રૂપ મંત્ર વિભાગમાં કોઈ આપત્તિ નહીં થઈ શકતી હતી. ઋગ્વેદમાં એક જ મંડલ એવું મળે છે જે એક જ વિષયનું છે, તે છે નવસુ મંડલ, એનાં સમસ્ત સૂક્ત આદ્યોપાંત પવમાન સોમને કહે છે' નહીં તો અન્ય મંડલોમાં પ્રત્યેકમાં ઇંદ્ર, અગ્નિ, તરુણ કંઈ સોમ, કંઈ કોઈ, કંઈ કોઈ દેવતા આવે છે-વિદ્વાનોને આ વિષયમાં વિચાર કરવો જોઈયે.

(૧૧) કંઈ કોઈ સૂક્ત માં ઋષિ અને તેજ દેવતા છે ઇત્યાદિ વાતોની તરફ વિદ્વાનોનું-વેદ વિદોનું ધ્યાન જવું જોઈયે.

(૧૨) ઐતિહાસિક ગ્રંથવાદી પક્ષનું કથન છે કે-વેદોમાં જે ઇતિહાસ મળે છે તે પૂર્વ કલ્પનો ઇતિહાસ છે, ત્યારે તેનાથી પૂર્વ કલ્પમાં પણ શું એજ ઇતિહાસ હતો? ફરી તેનાથી પણ પૂર્વ કલ્પમાં શું હતું—ફરી “વેદોને કોઈ મનુષ્ય નથી બનાવી સકતો (મનુ) વેદ ઇશ્વરનો નિઃશ્ચિન્ન છે ૧ (ઉપનિષદ). વેદ તે પરમેશ્વરથી ઉત્પન્ન થયા (વેદ) ઇત્યાદિની સંગતિ કેવા પ્રકારે થશે? ઐતિહાસિક પક્ષકારે વિચાર નથી કર્યો.

(૧૩) હવે અમાસ ગ્રંથવાદી પક્ષના માર્ગમાં પણ કંઈ મોટી દૃઢ જિજ્ઞાસો છે—જેનો પાર કતન (કરવો) અત્યંત આવશ્યક છે—પોતાના સિદ્ધાંતના કગથી, અર્થથી સંગતિ લગાવ્યા, વિના મનુ નિર્દિષ્ટ સ્થાનપર વેદોને બેઠાવવા કઠિન કાર્ય થઈ જશે, આ વિષયમાં સ્વાં દયાનંદે ચર્ચા કર્યો છે તેમની દષ્ટિથી ચારો વેદોમાં કયાં કયાં શું શું છે એનું સ્પષ્ટ દિગ્દર્શન કરાવતું પ્રસંગાનુરૂપ જ થશે.” (પૃ. ૨૮૭ થી ૨૯૨ વેદ તીર્થ—નર દેવ શાસ્ત્રીજી)

અશ્વર્થની ૧૩ કલ્પોમાં કિંચિત્ મારા વિચારો:—

૧.૧ વેદમાં એક હજાર સૂક્ત અને તેમાં દશ હજારથી વધિક મંત્રો છે. એમાં મુખ્યતાથી ત્રણ હેઠોનું વર્ણન છે જોવાથી તેનીશ હેઠોનું.

૧-૨ યાજ્ઞિકોએ દશ હજારમાંથી માત્ર બે હજાર મંત્રોની અંદરના કમવિના મરણ પ્રમાણે લઈ વેદો ચણ માટે છે એમ બતાવતું બીજા ૮ હજારની ઉપરના મંત્રો છોડી લીધા તેનું શું કારણ? તે બધાને શું નિર્ધાર સમજાવ્યા હશે? અથવા પોનોની યાજ્ઞિક વિધિમાં દબાવગીરી માનીને તે સર્વ સૂક્ત મંત્રોને છોડી લીધા હશે?

૩ નિરૂક્તકારે બીજાઓની અપેક્ષા બેઠા વિના સ્વછંદતાથી કોઈ સૂક્તોનો તો કોઈ મંત્રોના અર્થ કરીને બતાવ્યા તેથી વેદોનું મહત્ત્વ શું વધાર્યું?

૪ તિલક મહારાજે વેદોને અધિકૃત કરાવી અંગ્રેજોએ બતાવેલી બાલ-ખ્યાલતાને ભૂલવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેમાં અયોગ્ય શું કર્યું? મૂલ્યમાંથી બગડેલા વેદોની સુદ્ધી-ભાષ્યકારોથી ન થઈ, ઐતિહાસિકોથી કે યાજ્ઞિકોથી ન થઈ, સ્વતંત્ર મિલ્લજના નિરૂક્તકાર ગોટાલાવાલી ચાલતા થયા. તો પછી તિલક મહારાજથી વેદોની શુદ્ધિ ન થઈ તેમાં અશ્વર્થ કરવા જેવું શું?

મારી સમજ પ્રમાણે તો અનાદિના, અપૌરુષેય, ઇશ્વર નિઃશ્ચિન્ન, આદિ અસત્યરૂપનાં વેદોને જાગેલાં કંલકોને ભૂખિ નાખ્યાં

૫ સામગ્ર્યમીલન વેદોને ઇશ્વરકૃત ન જતાવતાં આર્થવર્તીય આર્થોની સમ્યક્તાનો ઇતિહાસ કહે છે. ત્યારે અન્ય દેશેના લોકોના માટે શું એ ધ્વનીના ઉત્તરમાં એ નિકળ્યું કે તે તે દેશેમાં સમય સમય પર ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી કે તેના મહાપુરુષ ઉત્પન્ન થવાથી માર્ગ દર્શક થાય પરંતુ સર્વજ્ઞ પુરુષ વિના અલ્પજ્ઞ પુરુષો ખસે માર્ગ દર્શક બની શકતાજ નથી એ જૈનના અઠલ સિદ્ધાંત તરફ ખ્યાલ કેમ નહીં કર્યો હોય ? આજ કાલના ધણુ જૈનતર મધ્યસ્થ પુરુષો જૈન સિદ્ધાંતોને જોઈ રહ્યા છે એટલુંજ નહીં પણ તત્ત્વમાં મગ્ન થઈ પોતાની સત્ય નિષ્ઠાનો પ્રકાશ પણ કરી રહ્યા છે. તેમના અનેક લેખો “ જૈનતર દ્વિગ્ને જૈન ” એ નામના પુસ્તકમાં અમારા તરફથી બહાર પડી ચુક્યા છે. તે ગ્રંથ અને અમારો આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ જોવાની અને મનન કરવાની લલામણુ કહે છું.

૬ સ્વાં દયાન દ કહે છે કે વેદોમાં ઇતિહાસ નથી, જે વેદોને પ્રાચીન ઐતિહાસિક ઋષિઓએ ઇતિહાસરૂપે સિદ્ધ કરીને જતાવેલા છે, તેનો સર્વથા ઇન્કાર કરવો એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? સ્વામીજીએ વેદોને ત્રિકાલ આબાધિત કહ્યા તો તે અક્ષરોથી કે અર્થોથી ? અક્ષરો તે હિન્દિયામાં જે છે તેના તેજ છે તે તો એક જાતની લિપી છે. તેમાં કેનો વાંધો છે ? જે અર્થો ત્રિકાલ અબાધિત કહેતા હોય તો અનેક ઋષિઓ એ જુદા જુદા અર્થો કરી ને જતાવેલા છે તો પછી ત્રિકાલ અબાધિત પણ કેવી રીતે ? પૂર્વેના હંબરો ઋષિઓને દેકરે મારનારનો વિશ્વાસ મધ્યસ્થપુરુષોને થાય ?

૭ સાયણાચાર્ય—વેદોને ઇશ્વર નિઃશ્વસિત અને અપૌરુષેય કહી યજ્ઞ યાગાદિકમાં પશુઓને હોમવાની વિધિ જતાવી રહ્યા છે, શું એ બધું ઇશ્વર નિઃશ્વસિતમાંથી પ્રગટ થયું ? એમ કયો પ્રાજ્ઞ માની લેશે ?

વળી પોતાની ભાષ્યભૂમિકામાં ઇતિહાસના પક્ષનું ખંડન કરવા કલમ પકડી તો પછી ભાષ્યના મધ્યમાં કેમ અટકાવી ? શું આ બધું ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી થયું ? જો તેમ થયું હોય તો ચાર ઋષિઓથી ચાર વેદોની ઉત્પત્તિમાં સત્યતા કેટલી ?

૮ પાશ્વત્ય પંડિતો ભારતીય ગવેષણા પર ગયા, તેમાં આશ્ચર્ય માનો કે અત્યાશ્ચર્ય માનો તે તો બુદ્ધિમાં આવે તે જતાવે પણ જોઓનું બધું જીવનજ વેદો પર છે તેમને વેદોમાંથી સત્ય શોધીને શું જતાવ્યું ?

શુ વેદો ઇશ્વર પ્રેરીત, કે ઇશ્વર વિઃશ્વશિષ્ય છે, જે તેમ હોત તો આસ વેદ પદ્ધતિ—તીલક, સ્ત્રામશ્રમીજી, દાસ આદિ પંડિતો ઇશ્વર કૃતનો ઇન્કારજી શું કરવાને કરતા ? તેઓનું સમજવું જ એજ છે કે, જે જે ઋષિઓની દષ્ટિમાં જે જે પદાર્થો પડ્યા તેના તેના સંબંધનો ઇતિહાસ લખતા ગયા, જે કે તેઓ પૂર્ણ જ્ઞાનના અભાવે પરસ્પરનો વિરોધ ટાળી શક્યા નહીં, તેમ સત્ય પણ બતાવી શક્યા નહીં, તો પણ તેઓ ધન્યવાદના પાત્ર જરૂર ગણાશે, કારણ હરાચક્રને દૂર રાખી, અગ્નિની પદ્ધતિને સમજી, કિંચિત્ ભુદિને ફેલવી છે, એમ અમારે માનવું છે.

આ અંશકારેજ આઠમા આશ્વર્થના અતિ બધાંજ અજ્ઞવાદીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે—આ વર્તમાન યુગમાં કેવલ શબ્દ પ્રમાણના, આસ પ્રમાણના, આશ્રયથી નિર્વાહ કરીને છે માટે વેદોને મનુ નિર્દિષ્ટ સ્થાન પર લઈ જવાને ધ્યાન દેવે.

આ અંશકારે આ વર્તમાન યુગમાં ઇશ્વર કૃતાદિ વેદોની માન્યતાઓને ખસેડી, મનુ નિર્દિષ્ટતા રહેલા દેવાની સુચના કરી. ત્યારે પુર્વેના ઋષિઓએ ઇશ્વર કૃતાદિકની તે બધી માન્યતાઓની પ્રપંચ બાલ પાથરેલી હશે કે જેથી તેમાંની એક પણ ક્રમમાં ન આવી ? કે વરતુ ત્રિકાલ અખાધિત હોય તેને યુગ યુગમાં ફેરવવાની જરૂર પડે ?

ત્રિકાલ અખાધિત વેદોની એક પણ બાબ અખંડિત નથી તો પછી એ ત્રિકાલ અખાધિત કયા પ્રકારની ? આ બધા વિચારો બેતાં જરૂર કોઈ પુર્વે ચાલતા સત્ય ધર્મથી વિપરીત ધ્યેય પ્રપંચીઓથી પ્રપંચ રચાએલો હોય જ્યાં એક પણ બાબ અખંડિત ન હોય ત્યાં એ અનુમાન અયોગ્ય ન ગણાય તે પ્રપંચ આ ઋષિઓના સમ્યક્માં નહીં ચાલવાના લયથી, વેદોને ઋષિકૃત કરાવી ફરીથી પોતાનો પ્રપંચ ચાલુ રાખવાના માર્ગો બોલી રહેલા હોય ? અરે એમ વખતો વખત બિધું છતું કરીને કયાં સુધી ગાડુ જબડાવ્યા કરશે અને તેઓ આત્માને શો ભલીવાર થશે ? માટે જનારું છું કે—આ નવીન પ્રપંચો કરવાનું એકી દહને સત્ય કયાં છે તે બેવાની અને ઇછા થાય તો ગ્રહણ કરવાની ભુદિ રાખો જેથી બને હોકમાં આત્માનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે. કેમકે સત્ય તત્વની પ્રાપ્તિ થયા વિના આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકતુંજ નથી આ વાતને સર્વ દર્શનકારો માન્યજ રાખે છે. સુત્રેષુ કિમધિકેન ?

૯ ઋગ્વેદાદિકમાં વિચિત્ર પ્રશ્ન—ઉત્તર વિના પ્રશ્નના જ રૂપમાં રહી ગયાં. અનુમાન થાય છે કે સોમ રસના ભેરથી પ્રશ્ન બોલાયાં હોય, ભેગ ઉતરી ગયાં.

પછી પ્રશ્નો ઉત્તર વિના તેમને તેમ રહી ગયાં હોય ? આગ્રહનો પંડિતો બતાવે તે ખરૂં બા.

૧૦ આ ટાંધ્યાયી આદિના સૂત્રકારોએ અનેક સૂત્રોની રચનાઓ કરીએ. પણ તેના કર્તાઓ પ્રાયે એક એક જ હતા, તેથી તે રચનાઓ તે તે સૂત્રોથી અવલંબિત પડ્યાથી થઈ. તે પ્રમાણે વેદોના સૂકતોમાં ન થવડું કારણ એમ જણાય છે કે તે સૂકતોની રચના અનેક ઋષિઓ એ અનેક વર્ષો સુધી કરેલી છે તેથી સંપ્રહકાર ઋષિઓ નતો એક એક ને અવલંબિત કરી શક્યા હોય, તેમજ નતો પૂર્વા પરનો વિરોધ ટાલી શક્યા હોય, અને બધાએ દેવતાઓનાં સૂકતો થોડા થોડા ફરકમાં મૂથાઓમાં તેવાને તેવા સ્વરૂપમાં ગોઠવી લીધાં હોય, તો તે પ્રમાણે બનવા એમ છે. આગળ તો પંડિતો જે ખરો વિચાર બતાવે તેનો વિચાર કરી લેવો.

૧૧ “કંઈ કોઈ સૂકતમાં તેજ ઋષિ અને તેજ દેવતા” આવેલા હોય તો મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય મનાય, કારણ જે વેદોને ઇશ્વરે કૃત માનીએ તો તે ભૂલ ઇશ્વરથી થએલી કળુજ કરતી પડે તેતો અતિ અનિષ્ટ થાય.

બાકી સોમ રસના પાનથી ઉન્માદી અનેલા ઋષિઓથી પ્રગટ થએલાં સૂકતોમાં ગરબડ ગોટા થઈ જવાનો સંભવ રહે છે અને તેમ થએલું પણ છે. કોઈ કોઈ સૂકતો તેનાં તેજ બ એ ત્રણ ત્રણ વાર ગોઠવાઈ ગએલાં છે એમ આ અંધકારનોજ પોકાર થએલો છે.

૧૨ ઐતિહાસિક બ્રહ્મવાદી-આ ચાલતા વેદોના ઇતિહાસને પૂર્વ કલ્પનો બતાવે છે. ત્યારે આ અંધકારે પ્રશ્ન કર્યું છે કે-તેનાથી પૂર્વ કલ્પમાં શું આજ ઇતિહાસ માનવો ? વળી તેનાથી પૂર્વ કલ્પમાં શું ? એમ અનવસ્થા વિચારવાની બતાવી છે.

વળી પુછવાનું કે-વેદોમાં પૂર્વ કલ્પનો ઇતિહાસ બતાવ્યો, ત્યારે આ કલ્પનો ઇતિહાસ કયે ઠેકાણેથી મેલવવાનું બતાવતા હશે ? અથવા આ કલ્પમાં કોઈ ઇતિહાસ બન્યોજ નથી એવી માયન્તા થએલી છે ?

૧૩ કલમ તેરમીમાં જનાવ્યું છે કે-અમારા બ્રહ્મવાદી પક્ષના માર્ગમાં પણ કંઈ મોટી દૃઢ શિક્ષાઓ છે. આલોપાંત વેદોની સંગતિ લગાવ્યા વિના મહુનિર્દિષ્ટ સ્થાન પર ખેડાવના કઠિન કાર્ય છે. એ વિષયમાં સ્વાં દયાનંદે

ચત્ર કથું છે. એમ કહી પ્રકરણ ૩૩ માં સ્વામીજીની માન્યતા લખીને ખતાવી છે તેનો વિચાર સ્વામીજીના પ્રકરણમાં કયાં શુદ્ધ છે ?

અદૃશ્ય ઇશ્વરથી તત્ત્વરૂપે વેદો મલતા રહેલા ખરા ?

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ નામ અંથના પૃ. ૩ માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે-આપણા મનુષ્યની અણત્રી પ્રમાણે ચાર અખબ અને જત્રીશ હજાર વર્ષ થાય ત્યારે પ્રજા દેવનો એકજ દિવસ થાય. આ જગતની ઉત્પત્તિ થયાને આજે પચાસ વર્ષ થયાં છે, અને આગળ તે પ્રમાણે ળીજાં પચાસ વર્ષ થશે ત્યારે આ જગતનો સર્વથા નાશ થશે. ”

અર્થાત્ પ્રલય થશે, તે પ્રલય દશામાં-વેદાદિક, આકાશદિક કાંઈ પણ રહેજ નહીં.

એવા પ્રકારની અનેક સુષ્ટિઓની રચના પ્રજ્ઞા કરતા રહ્યા અને નાશ પણ કરતા રહ્યા અને અદૃશ્યપણે રહી ચાર ઋષિઓને ચાર વેદોનું જ્ઞાન તેવું ને તેવું ખતાવતા રહ્યા.

આ વાત શું વિચારવા જેવી નથી ?

આ પ્રત્યક્ષમાં દેખાતી પૃથ્વી, આકાશ અને સમુદ્ર આદિ નાશ કરતી વખતે કયાં જઈને નાખતા હશે ? અને ખનાવતી વખતે આ ઇશ્વર પાછું ખંધું કયાંથી લાવતા હશે ? કોઈ ઇશ્વરની શક્તિ માત્ર કહી દેવી તે પ્રમાણુ વિનાની ગણાય ? ઉપરની વાતનો યોગ્ય ખુલાસો ન મલે તો આ સુષ્ટિ અનાદિ કાલની સિદ્ધજ છે અને એ વિના ળીજે માર્ગ દેખાતોજ નથી.

જૈન ઇતિહાસ જણાવે છે કે-નતો આ સુષ્ટિની ઉત્પત્તિ કોઈએ કરી છે અને નતો એનો સર્વથા નાશ થયો છે. એતો પ્રવાહથી અનાદિનાકાલથી આલતી આવેલી છે અને તે પ્રમાણુ ચાલ્યાજ કરવાની છે. માત્ર કાલક્રમથી હાનિ, વૃદ્ધિ થયા કરે છે. જેમ-દિવસ અને રાત્રિ, શીયાલો, ઉનાલો, અને ચોમાસુ અને સંવત્સરો પલટાયા કરે છે. તે પ્રમાણુ દિન પ્રતિદિને હાનિ રૂપે આલતા આવેલા લાંબા લાંબા કાલને કોઈ એ યુગના રૂપે તો, કોઈએ કલ્પના સ્વરૂપથી, કયાં નથી ખતાવ્યો ? વિચાર કરશો તો ખતાવેલોજ છે.

જૈનોના સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ અવસર્પિણી અને ઊત્સર્પિણી (અર્થાત્ દિન પ્રતિદિન-હાનિ અને વૃદ્ધિરૂપ) છ છ સંખ્યાના વિભાગવાલી, મળ્યા મોટા લાંબા

કાલથી પલટા ઉપર પડતા મારતી, અનાદિના કાલથી ચાલતી આવેલી, આ હુનીયાને બતાવેલી છે. અને તે પ્રમાણે બધાએ જોનોના સર્વજ્ઞ પુરુષોનું એકજ અટલ વાક્ય છે.

અનેક મતવાદીઓએ-જુદા જુદા સ્વરૂપથી આ હુનીયાને ઊત્પન્ન કરવા વાળા પોત પોતાના ઇશ્વરને બતાવ્યા છે. તે બધા ઇશ્વરોમાં આ હુનીયાને ઊત્પન્ન કરવાળો ખરો ઇશ્વર કયો ?

આ હુનીયાને ઊત્પન્ન કરતી વખતે તે ઇશ્વરો, પૃથ્વીઓના, પહાડોના, અને પુરાણોમાં મનાએલા સાત સમુદ્રોના, મસાલા કયાંથી લાંબ્યા હશે ? અને તેનો નાશ કરતી વખતે આ બધી પ્રત્યક્ષ દેખાતી વસ્તુઓને ઉઠાવીને કયે ઠેકાણે ફેંકી દેતા હશે ?

ચારે વેદોમાં-પુરૂષ સુકત છે તેમાં-ચજુર્વેદના પુરૂષ સુકતનો અર્થ કરતાં સ્વામી દયાનંદજીએ-સાત સાત આવરણથી વીટાયેલી નકરની પૃથ્વીઓ જણાવેલી છે તો તે બધાના મસાલા તે ઇશ્વરે કયે ઠેકાણેથી લાવીને ધાલેલા ? અને ફરીથી આ હુનીયાનો પ્રલય કરતી વખતે તે બધા મસાલા કયે ઠેકાણે લઈ જઈને મૂકતા હશે ?

કોઈ કહેશે કે એતો બધી ઇશ્વરની માયા છે, તો વિચારવાનું કે જે ઇશ્વરની માયા ઇશ્વરથી જુદી માનીએ ત્યારે તો જે પદાર્થજ સદાના કાયમ ગણાય, તેતો એકજ ઇશ્વરની માન્યતા વાલાને ઇષ્ટ નથી. જે કદાચ માયાને ઇશ્વરની સાથે સદા રહેતી માનીએ ત્યારે તો માયાવાલા જીવોની પેઠે તે ઇશ્વર પણ દૂષિત કેમ ન ગણાય ? માટે આ વાત કોઈસત્ય જ્ઞાનીના તરફથી લખાયેલી હોય એમ જનાતી નથી.

જૈન ઇતિહાસ જનાવે છે કે આ અવસત્રિણીનો કાલ છે (એટલે હાનિનો કાલ છે) પૂર્વે ઘણા લાંબા કાલ સુધી યુગલ ધર્મ ચાલતો રહેલો હતો તે યુગલ ધર્મમાં વિકૃતિનો સમય આવતાં પ્રથમ 'વિમલ વાહન' આદિ સાત કુલ કુરો નંમવાર થતા આવ્યા આ વાત પુરાણ કારો એ પણ લખીને બતાવેલી છે. તેમાં જે સાતમા નાભિ કુલકર થયા તેમના પુત્ર શ્રી નમ્પલકેવ તે સર્વજ્ઞ પુરૂષ થયા. તેમને કાલને ફેરફાર થએલો જાણી પ્રથમ યુગલ ધર્મની પ્રવૃત્તિ ને હટાવી અને લોકોને વ્યવહાર માર્ગનો પ્રવૃત્તિ સિખવી. અને તેની સાથે સત્યધર્મની પ્રવૃત્તિ પણ પ્રથમ જ બતાવી.

શ્રી ઋષભદેવને સો પુત્રો હતા. તેમાં જે મોટા ભરત હતા તે ચક્રવર્તી રાજા થયા હતા તેમનાથી જ આ ખંડનું નામ ભારત વર્ષ પડ્યું હતું. (ભાગવત વાળાએ જડ ભરત કહેવાની ધિઠાઈ કરેલી છે)

તે ભરત રાજાએ પોતાનામાં સદા સત્ય ધર્મની જાગૃતી થતી રહેવાને માટે ઉપદેશકનો વર્ગ સ્થાપ્યો, તેઓ રાજદ્વારે બેસીને મા-હન, મા-હન, એવા વાક્યનો ઉચ્ચારણ કરી ભરત ચક્રિને હમેશાં ધર્મની જાગૃતી આપ્યા કરતા અને તેમના નિર્માહનો પ્રખંધ સદા રાજ્ય તરફથી થયા કરતો. એટલે તે ઉપદેશકનો વર્ગ ઘણો વધી પડતાં પરીક્ષા લીધા પછી તેમને દાખલ કરવામાં આવતા.

તે લોકાના સ્વાધ્યાયના માટે ભરત ચક્રવર્તીએ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના ઉપદેશાનું સાર ચારવેદો બનાવીને આપ્યા, તેઓ તેની સ્વાધ્યાય કરતા અને રાજદ્વારે આવતા ત્યારે-મા-હન, મા-હન, એવા પ્રકારની ચેતવની આપ્યા કરતા, તેથી તે વર્ગ ‘બ્રાહ્મણ’ શબ્દથી પ્રસિદ્ધમાં આવ્યો. તે બ્રાહ્મણોની પરંપરા ઘણા લાંબા કાલ સુધી અર્થાત્ જૈનોના આઠમા તીર્થંકર સુધી તે એક સરખી જ ચાલતી રહી અને તેની સાથે જૈન ધર્મ પણ વિકાર વિનાનો જ ચાલતો આવેલો. ત્યાર બાદ કોઈ નિકૃષ્ટ કાળના પ્રભાવથી

જૈન તીર્થંકરોના શાસની સર્વથા તુટી થતાં તે બ્રાહ્મણ વર્ગમાંના કેટલાકે ધર્મના અધ્યક્ષ પણાની સ્વતંત્રતા કરવા લાગ્યા અને પોતાના સ્વાર્થને વલગી રહેલા, પાછલથી થતા આવેલા સર્વજ એવા તીર્થંકરોના ઉપદેશનો લાભ લેવા પ્રેરાયા નહીં. એમ ઘણા લાંબા કાલ સુધી વચમાં મોટી ગરબડ થતી રહી. જેમ જેમ નિકૃષ્ટ કાલ આવતો ગયો તેમ તેમ વેદોના વિષયોમાં પણ મોટો ફેરફાર થતો ગયો અને છેવટમાં પ્રાચીન વેદોનાં નામો પણ ફેરવી નાખવામાં આવ્યાં.

તેઓની આજીવિકા વિદ્યાજ હતી તેથી અક્ષરોના પંડિતો હતા. માત્ર પોતાની વિદ્યાના ગર્વથી સર્વજપણાનો ઇન્કાર કરતા, પોતાની સ્વતંત્રાને જાલવવા માટે દરય પદાર્થોની નવી નવી શ્રુતિઓનો સંગ્રહ કરતા અને પ્રસિદ્ધ દેવતાઓની મંત્રોથી પ્રાથનાઓ પણ કરતા રહ્યા. અર્થાત્ વેદોનું મૂલ સ્વરૂપ બદલાતું ગયું. કારણ તેમનામાં કોઈ સર્વજ થયો ન હોતો, તેમજ કોઈ નેતા પણ મનાયો નહોતો.

આ તરફ જૈનના સર્વજ તીર્થંકરો કોઈ લાંબા લાંબા કાલમાં થતા ત્યારે તેમણે શાસન ચાલતું અને કોઈ કાલ દોષના પ્રભાવથી તેવા ત્યાગી વૈરાગી

રક્ષક જીવોના અભાવમાં પાછલથી બંધ પડી જતું તેવા પ્રકારનું જૈન શાસ્ત્રન નવમાથી તે સોલમા તીર્થંકર સુધી વચમાં સર્વથા પ્રકારથી શૂન્યરૂપનું થતું ગયું.

આ તરફ તે બ્રાહ્મણ વર્ગનું પ્રાબલ્ય પણ વધતું ગયું. તેની સાથે તેમની સ્વછંદતા પણ વધતી ગઇ.

આગળ ઘણા લાંબા કાળ બતાં વેદોને સર્વથી શ્રેષ્ઠ ઠરાવવા માટે તેમાં સ્વગદિકના ઉચ્ચારોની યોજનાઓ ગોઠવવામાં આવી હોય. ત્યારબાદ વેદો ઇશ્વર કૃત છે એવા પ્રકારની ઉદ્દેષાવણી પણ બહાર ઠરવામાં આવી હોય, ત્યારબાદ તેમાંની ખરી માન્યતાઓ ફેરવતાં સૃષ્ટિ કર્તાનાં આહવાન, પ્રત્યાવરણ, હિરણ્ય ગર્ભ પ્રભાપતિ આદિના સૂકતો અને તેના મંત્રો પણ પાછલથી નવીન રૂપેજ ગોઠવાયા હોય, કારણ તે સૂકતોના અને મંત્રોના એ બન્નેના જે અર્થ કરવામાં આવ્યા છે પણ સત્યતાથી વેગલા હોય એમ જણાય છે.

ઇશ્વરકૃત વેદોના નામે સ્વતંત્ર એટલી બધી વધારી મુકી કે કેટલાં એક સૂકત મંત્રોમાં તદન નિર્દયતા, અને કેટલાંએક સૂકત મંત્રોમાં તદન અવાચ્ય શબ્દો પણ ગોઠવા દેતાં કિંચિત્ પણ વિચાર કર્યો હોય એમ બિલકુલ જણાતુ નથી. ઇશ્વરના નામથી તેવા સ્વરૂપના લખાએલા નમુના દાખલ બે ચાર ફકરાઓ લોકોની જાણ માટે લખીને બતાવુ તેથી મારા પર રોષ ન કરતાં સત્યા સત્યનો વિચાર કરી જોસો એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.—

યજ્ઞ રહસ્ય પૃ. ૧૩ માં—વેદ એટલે શું જે આપ મને એ પ્રશ્ન પુછવા માગતા હો તો હું તેનો જવાબ આપી શકીશ નહીં. આપણા શાસ્ત્રકારો પણ તેનો જવાબ આપી શક્યા નથી. તેઓએ એટલે સુધી કહ્યું છે કે—વેદના બે ભાગ છે—મંત્ર અને બ્રાહ્મણ. મંત્ર અને બ્રાહ્મણ એ બંને મળી વેદ થાય છે. સમાજિક વ્યક્તિ માટે મંત્ર અને બ્રાહ્મણ બન્નેની કિંમત સરખી છે. બંને વેદ અકલ્ય છે, બંને નિત્ય અપૌરુષેય છે.....જેઓએ.....ફેલાવો કર્યો છે તેનું જ નામ ઋષિ. વેદના મંત્રોના ત્રણ વર્ગ પાડી શકાય—ઋગ્, યજુઃ, અને સામ માટે જ મંત્રાત્મક વેદ વિદ્યાને ત્રયીવિદ્યા કહે છે.

પૃ. ૧૪ માં—“ચોથા અથર્વ વેદને પાછલથી મરાણે વેદતા વર્ગમાં ઘુસાડ્યો છે. પૃ. ૧૫ માં—એ વેદ વાક્યની સમાનતા જાળવવા માટે પાછલથી થએલા પંડિતોને પુષ્કળ માથુ પકવવું મડયું હતું.”

પ્રકરણ ૩૨ મું. નિર્દેયતા ભરેલું જ્ઞાનીઓનું આચરણ હોય ? ૧૬૧

ગાયના સંબંધે—તૈત્તિરીય આસ્ત્રયક પ્રપાઠ ૬, અનુવાદ ૧ મંત્ર ૧૧ મો.

પુરુષસ્ય સયાવરિ વિ તે પ્રાણ મસિન્નસં શરીરેણ મહી મિહિ સ્વધયેહિ
પિતૃ નુપ પ્રજયાઽસ્માનિહાવહ ॥ ૧૧ ॥,

સામ્યણસામ્યર્થના ભાષ્યના અનુસાર—પદાર્થ—હે (પુરુષસ્ય) શ્રુત પુરુષની, (સયાવરિ) સહચરિ, અર્થાત ગૌ, (તે) તારા (પ્રાણે) પ્રાણોને (મસિન્નસં) હું સિધિલ કરી ચુક્યો છું, (શરીરેણ) તું આપણા શરીરથી (મહી) પૃથ્વીને (મિહિ) પ્રાપ્ત થા, (સ્વધયા) અશ્રુત અર્થાત હવિઃ સ્વરૂપથી (પિતૃન્) પિતરોને (ઉપેહિ) પ્રાપ્ત થા, (ઇહ) આ લોકમાં (પ્રજયા) સંતાન સમેત, (અસ્માન્) અમારા લોકોને (આવહ) કહ્યાણુ પ્રાપ્ત કર, વિશેષ તે ભાષ્યથી બેઠ લેવું. ॥

(વૃહદારણ્યકોપ નિષત્—અધ્યાય ૮ મો, પ્રાક્ષણ ૪ થો, મંત્ર ૧૮ મો.)

“અથ ય ઇહે ત્પુત્રો મે પંડિતો વિજિગીતઃ સમિતિંગમઃ શુશ્રૂષિતાં
વાચં માપિતા જાવેત સર્વાં વેદાન નુ બ્રુવીત સર્વમાયુ રિષાદિતિ માંસોદનં
પાચયિત્વા સર્પિષ્મંત મન્ત્રીયાન્તા મીશ્વરા જનયિત વા ઓક્ષેણ વા ક્રપમેન વા.”

શંકરભાષ્યના અનુસારથી ભાવાર્થ—જે પુરુષ એવું આહતો હોય કે
મારે એવો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય કે જે પંડિત વિક્ષાન અને સંસ્કૃત વાણી બોલવા
વાળો તથા સર્વ વેદોના વક્તા, અને પૂર્ણ આયુષ્ય વાળો થાય, તે
પુરુષ માંસ મિશ્રિત આવડોનું લોજન પકાવીને અને તેમાં થી નાખીને
પોતાની સ્ત્રી સહિત ખાય માંસ ઉક્ષનું અર્થાત મોટા બલદનું હોય અથવા
ઋષભનું અર્થાત ઉક્ષથી અધિક ઉમરવાળા બલદનું હોય.

કાત્યાયન સ્મૃતિ પૃ. ૭૬ માંના શ્લોક સાતનો પંડિત ભીમસેને કરેલો
અર્થ હિંદી શાખામાં છે. તેનો ગુજરાતીમાં સાર—

“યસ્ય સંબંધી પશુની ઇંદ્રિયો વા છિદ્રોને, દર્બાના કુચાથી આપણી
ઈંછાનું કુલ કમથી મંત્ર લખ્યા વિના પ્રક્ષાલન કરે. અને વધાશ્રયણી નામક
યજ્ઞપાત્ર (જેના પર રાખીને ચપા પકાવી જાય છે.) ખાખરના પત્રોની અથવા
લાકડાની હોવી બેઠએ.

આયન શરીરમાં ચઢે છે. સાત તો ઉપરના માથામાં, ચાર સ્તન, નાભિ, યોનિ, અને ગુદા. ॥ ૧-૨ ॥

માંસના કકડા કરવાને છરી હોય છે, પ્રધાનના બાદ કમથી વપાને લઈને સર્વ “સ્વિષ્ટકૃત્” પર્થત હોમ કરે અને તે સમયે મંત્રને સમાપ્ત કરે અર્થાત્ પ્રધાનયાગ, અને સ્વિષ્ટકૃત્ અને મંત્રોને મિલાવીને એકજવાર વપાની આહુતિ આપે. હૃદય, જિહ્વા, ગુદા, હાડકું, જિગર, વૃષણ, ગુદા, સ્તન, શ્રોણિ, સ્કંધે, અને સટાના બન્ને પાર્શ્વ, એ પશુનાં અંગ કહેવાય છે ॥૪૮॥ એ અગ્નિચાર અગ્નિના ‘અવદાન’ નામ કકડા લેખાનુસાર ગણતી થાય છે. અને પાર્શ્વ વૃષણ (અંડકોષ) અને સક્રિય, બાંધ એ બન્ને હોય છે તેથી પશુના ચૌદ અંગ કહ્યાં છે ॥૫૫॥ પ્રત્યેક કલ્પોકત કામોમાં શ્રુતિને અરિતાર્થ કરવી જોઈએ, આથી બકરા અને ચરૂ બન્ને પક્ષોમાં આઠ ઋચાઓથી હોમ કરવો જોઈએ ॥૬૧॥ યજ્ઞ પશુના અગ્નિના જેટલા અવદાન નામ કકડા (કુકડા) પ્રસ્તર નામક કુશો પર કરીને રાખ્યા બાદ તેટલાજ પાચસ નામ ખીરના પિંડ પશુ ન હોય તોપણ કરાવે ॥૭૧॥

દ્વિવેદી મણીલાલ નજીભાઈ સિદ્ધાંત સારના પૃ. ૪૩ માં—

“યજ્ઞો સંગધે એક વાત વિચારવા જેવી છે. ધનુષ્યપરા મોટા મોટા યજ્ઞોમાં એક બેથી સો સો સુધી પશુ મારવાનો સંપ્રદાય પડેલો નજરે પડે છે. બકરા, ઘોડા, ઇત્યાદિ પશુ માત્રનો બલિ અપાતો, એટલુંજ નહીં પણ આપણને આશ્ચર્ય લાગે છે કે માણસોનો પણ લોભ આપવામાં આવતો ! પુરૂષ મેધ એ નામનો યજ્ઞજ વેદમાં સ્પષ્ટ કહેલો છે. અને શુન:શેકાદિ, વૃત્તાંતો પણ એ વાતની સાક્ષી આપે છે. વળી આ રક્ત શ્રાવમાં આનંદ માનવા ઉપરાંત—સોમ પાનથી અને છેવટના વખતમાં તો સુરા પાનથી પણ, આર્ય લોકો મત્ત થતા માલમ પડે છે. પરમ ભાવનાના અગ્રણી પદને પામેલા ઋષિઓમાં એવો સંપ્રદાય જણાય એ અલબત્ત આશ્ચર્ય પેદા કરવાવાળું છે.” ઇત્યાદિ ॥

પુનઃ પૃ. ૭૩ માં—“વિવાહ સંગધે ‘મધુપર્ક’ ની વાત જરા કહી લેવા જેવી છે—એવો ધર્માચાર છે કે આવેલા અતિથી ને માટે ‘મધુપર્ક’ કરવો જોઈએ ‘વર’ પણ અતિથિજ છે અસહ જેમ યજ્ઞને માટે ‘ગો વધ’ વિહિત હતો તેમ મધુપર્ક માટે પણ ગાય કે બળદનો વધ વિહિત હતો. માંસ વિના મધુપર્ક નહીં. એમ અશ્વલાયન સૂત્ર કહે છે ને નાટકાદિકોથી જણાય છે કે સારા મહર્ષિઓ માટે પણ મધુપર્કમાં ગો વધ કરેલો છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે જે ગાય આજે બહુ પવિત્ર ગણાય છે તેને પ્રાચીન સમયમાં યજ્ઞ માટે તથા મધુ પર્ક માટે મારવાનો રિવાજ હતો.”

યજ્ઞાદિકના બહાને મહાત્મ ઋષિયોની ચલાવેલી આ અનર્થની પરંપરાનું માપ કાઢી શકાય ખરું ? પૂર્વ કાલમાં માણસોનું ભક્ષણ રાક્ષસો કરતાં એવી પ્રથા કોનાથી અને કયાંથી ઉદ્ભવી ? અને એ વાત કયા કાલના મર્મમાંથી બહાર આવી ? ॥

પંડિત સ્વયંચત્ર સ્થામશ્રમીજીની વ્યાખ્યાથી અલંકૃત, ક્ષત્રિય કુમાર શ્રી મહાદય નારાયણ વર્મા કૃત ભાષાપુવાદ સંહિત. મધુપુરસ્થ શાસ્ત્ર પ્રકાશ કાર્યાલયમાં-સંવત્ ૧૯૬૩ માં છપ્પા હુવા. સામચેદ કૌથુમીશાખા મૃદ્ધકર્મ પ્રતિપાદક.

“ગોમિલ મૃદ્ધસૂત્ર.” બિંબ પ્રપાઠકના દક્ષમાં અંડમાં—

પૃ. ૧૬૪ થી-અડેદમાથી તે ૩૧ માં મુધીના સૂત્રો. તેની હિંદી ભાષાનો માત્ર ગુજરાતી ભાષામાં સાર લખીને બતાવી એ છિએ.

“તૈષ્યા ઋર્ધ્વ મષ્ટમ્યાં ગૌઃ ॥ ૧૪ ” §

“તૌ સંધિવેલા સમીપં પુરસ્તાદ્ગે રવસ્યાપ્યો પસ્થિતાયાં જુહુયા ચત્પશ્વઃ પ્રધ્યાતસેતિ ॥ ૧૫ ॥”

“હુત્વા ચાનુમેજયેતાનુ ત્વામાતા મન્યતામિતિ ॥ ૧૬ ॥

“યથ મતીભિરન્નિઃ પ્રોક્ષે દદ્યકાયૈ ત્વાજુષાં પ્રોક્ષામીતિ ॥ ૧૭ ॥

“ઉલ્મુકેન પરિહરેત્ પરિવાજપતિઃ કવિરિતિ ॥ ૧૮ ॥

“અપઃ પાનાય દદ્યાત્ ॥ ૧૯ ॥

“પીતશેષ મધ સ્તાત્ પશો રવસિંચે દાત્તે દેવેભ્યો હવિરિતિ ॥ ૨૦ ॥

ક્ષત્રિય કુમાર કૃત હિંદી ભાષાથી-ગુજરાતીમાં ભાવાર્થ—“પોષ માસની પૂર્ણિમાની પછી આઠમ તિથિનો ગૌ માંસ દ્વારા માંસાદકા કરે ॥ ૧૪ ॥”

“સંધિવેલા (રાત અને દિનકા સંજોગ સમય) ના કાંઈક પહેલાં અગ્નિના પૂર્વ ભાગમાં તે ગાયને લાવીને રાખે. પછી સંધિવેલા થાય ત્યારે “ચત્પશ્વઃપ્રધ્ય.યત” આ મંત્રથી ઘેની આહુતિ દેધને કાર્યારંભ કરે ॥ ૧૫ ॥”

§ આ સૂત્રો જેના ઉપરથી લખાયા છે તેની ગેર હાજરીમાં-કલકત્તા વાપ્તિતમિષણ યંત્રમાં—ઇસ્વીસન ૧૮૮૦ માં છપ્પા હુવા.

સંદ્રકાંત તર્કાલંકાર કૃત ભાષ્યથી યુક્ત—“ગોમિલ મૃદ્ધસૂત્ર” કે જે વડોદરા સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીમાં છે તેમાં સૂત્ર સંખ્યા ૧૮ ની છે તેથી ચાર સૂત્રો ફરક છે.

“ કાર્યારંભ સુચક પૂર્વોક્ત આહુતિ આપે-પશુ એ સમયે યવ મહેલું બસ, પ્રવિત્ર છરા, શાખા વિશાખા, ખડિં ઇંદ્રમ ઘી-એ સમિધા અને સ્તુવ એ સર્વ પશુ પોતાની પાસે આવશ્યકતાનું સાર સારી રીતે રાખે. “ અનુત્કા ” એ મંત્રનો પાઠ કરતો થકો ગાયને મારવાને માટે નિમંત્રણ આપે ॥ ૧૬ ॥ ”

“ અષ્ટકા દેવતાની પ્રીતિના માટે પ્રીતિ પૂર્વક સેવનીય તમને ધોવું છું ” એ મંત્ર લાગતો થકો તે વધ્ય ગાયને યવથી લીંઝેલા પાણીથી ધોવે ॥ ૧૭ ॥ ”

“ પરિવાજપતિ: ” (છ. આ. ૧-૧-૧૩, ૧૦) એ મંત્રને લાણીને એક મુઠી ખ(ડ) રજલા કરી તે બલતા ખ(ડ)રથી તે ગાયની પ્રદક્ષિણ કરે ॥ ૧૮ ॥ ”

“ તે ગાયને એક પાત્રમાં પાણી પીવાને આપે ॥ ૧૯ ॥ ”

“ પીધા પછી જે પાણી બચે તેમાં—“ આસંદેવેભ્યો દ્વિઃ ” એ મંત્ર ને લાણીને તે ગાયના અધો ભાગને સિંચે ॥ ૨૦ ॥ ”

“ અથેન્તા મુદગુત્સુપ્ય સંજ્ઞપયંતિ ॥ ૨૧ ॥ ”

“ પ્રાક્ શિરસ મુદક્પર્દી દેવ દૈવત્યે ॥ ૨૨ ॥ ”

“ દક્ષિણા શિરસં પ્રત્યક્પર્દી પિતૃદેવત્યે ॥ ૨૩ ॥ ”

“ સંજ્ઞસ્યાયાં તસ્યાં જુહુયા છત્પશુ માયુ રક્તેતિ ॥ ૨૪ ॥ ”

“ પત્નીચોદક માદાય પશોઃ સર્વાણિ શ્રોતાંસિ પ્રક્ષાલયેત ॥ ૨૫ ॥ ”

ભાવાર્થ—પછી મારવાને માટે પ્રસ્તુત ઋત્વિક્ષ ગણુ તે ગાયને અગ્નિના ઉત્તર લાવીને કાપી નાખે ॥ ૨૧ ॥

બ્યારે દેવ કાર્ય નિમિત્તે ગાય મારી બાય ત્યારે પશુનું મસ્તક પૂર્વ દિશામાં રાખે, અને ચારે પગ ઉત્તર તરફ રાખે.

અને જે પિતૃ કાર્યના માટે ગાયનો વધ થતો હોય તે પશુનું મસ્તક દક્ષિણ દિશામાં રાખે, અને તેના પગ સર્વ પશ્ચિમ તરફ રાખે. ॥ ૨૨-૨૩ ॥—ઉક્ત ગાય માર્યા પછી “ છત્પશુ ” મંત્રથી હોમ કરે ॥ ૨૪ ॥ એમ યજમાનની સ્ત્રી પાણીથી તે કાપેલા મસ્તકવાળી ગાયના-નેત્ર આદિ ઇન્દ્રિય સારી રીતે ધોવે. માથામાં નેત્રાદિસાથ, ચાર સ્તન, નાભિ, કેડનો ભાગ, ગુદ્ગદેશ, એ ચક્રેદસ્થાન છે ॥ ૨૫ ॥

“ અગ્રેણનામિ પવિત્રેઅંતર્ધાયાનુલોમ માહુત્ય વપા મુદ્ધરન્તિ ॥ ૨૬ ॥

“ તાશાસ્ત્રાવિશાસ્ત્રયોઃ કાષ્ટયો રચ સજ્યા મ્યુક્ચ શ્રપયેત્ ॥ ૨૭ ॥

“ પ્રશ્ચ્યુતિતયાં વિશસથેતિ વ્રુયાત્ ॥ ૨૮ ॥

“યથા ન પ્રાગ્ ગ્ને ભૂમિશોણિતં ગછેત્ ॥ ૨૯ ॥

“ઋતા મમિધાર્યોદગુ દ્વાસ્ય પ્રત્યમિ ધારયેત્ ॥ ૩૦ ॥

“સ્થાલીપાકાવૃતા વપા મવદાય સ્વિષ્ટકૃદાવૃતા વાઽષ્ટકાયે સ્વાહેતિ જુહોતિ ॥ ૩૧ ॥

ભાવાર્થ—નાભિના સમીપ પવિત્ર જે છુપાવીને લોભાનું સરણ ક્રમથી છરીથી નિમ્ન ગામી ચાલનથી કાપીને તેમાંથી વપા (ચરખી) નીકાલે ॥ ૨૯ ॥ અને નીકાલેલી વપાને શાખા વિશાખા નામક ખાખરની લાકડીના ખનાવ્યા હુવા ઢાંકનના આધાર ઉપર રાખીને પાણીથી સામાન્ય રૂપથી ઘોઘને અગ્નિથી સિદ્ધ કરે ॥ ૩૦ ॥ આ તરફ તે ગાયના નાભિના સમીપથી કાપીને એક નીકાલીને તે ગાયનું ચામડું નીકાલવાની આજ્ઞા કરે ॥ ૩૧ ॥ પરંતુ ચામડું કાઢતી વખતે એવું ન થાય કે અગ્નિના આગળ થઈ રૂધિર (લોહી) વહી નીકલે ॥ ૨૯ ॥ જે વપાને તૈયાર થતી વખતે તેમાં ઘીનો ઢાલ દેઘને ત્યાંથી અગ્નિના ઉત્તર ભાગમાં ઉતારીને રાખે અને ફરીથી તેમાં ઘીનો ઢાલ આપે ॥ ૩૦ ॥ અનંતર તે અગ્નિમાં પાકેલી વપા જે ઢાંકના કારણથી જમી જશે તેથી સ્થાલી પાકનો રીતિથી અથવા સ્વિષ્ટ કૃતની રીતિથી અપુથી કાટીને તેમાંથી લઈને “ અષ્ટકાયે સ્વાહા ” એ મંત્રથી હોમ કરે ॥ ૩૧ ॥ ઇત્યાદિ વિશેષ તે ગ્રંથથી જોઈ લેવું. ૧,

પશુનો કે મનુષ્યનો ઘાત ઇશ્વરે બતાવેલો કે માંસલંક્રકોએ ?

પશુના સંબંધે કિંચિત્ જણાવ્યું હવે મનુષ્યના સંબંધે જુઓ—

“કૃષ્ણયજુર્વેદ તૈત્રિરીય બ્રાહ્મણ.” પુનામાં છુપા હુવા. પૃ. ૯૭૨ થી ૯૭૩—મૂલ (૧) વાચે પુરુષ માલમતે ॥ (૨) આશાયૈજામિમ્ ॥ (૩) પ્રતીક્ષાયૈ કુમારીમ્ ॥

શાયણાચાર્ય કૃત ભાષ્યનો માત્ર ભાવાર્થ—

૧ વાગદેવતાના માટે—પુરુષનો આલંબ અર્થાત્ વધ કર્યો જાય છે. ૨ તૃષ્ણાભિમાની દેવતા—આશા, તેના માટે જામિ અર્થાત્ જેનો ઋતુ ધર્મ નિવૃત્ત થયો હોય અને ભોગ કરવાને યોગ્ય ન હોય તેવી સ્ત્રીનો ‘ આલંબ ’ (વધ) કર્યો જાય છે ॥ ૨ ॥

૩ પ્રતીક્ષાના માટે ‘ કુમારી ’ અર્થાત્ જેનું લગ્ન ન થયું હોય તેવી છોકરીનું ‘ આલંબ ’—વધ કર્યો જાય છે ॥ ૩ ॥

આ પુરૂષમેધ પંચાહ સોમયાગમાં-પ્રાદ્યાણાદિ કુમારો પર્યંત મનુષ્ય વિશેષરૂપ પશુઓનો આલંબ કર્યો જાવે ॥

આલંબના અર્થ માટે-આશ્વદ્વાયની ગૃહ્ય સૂત્ર '—ગાઘ્ય' નારાયણી વૃત્તિના પૃ. ૮૫ માં નીચે પ્રમાણે છે.—

“યદિ કારયિષ્યન્ મારયિષ્યન્ ભવતિ તદાચ દાતા આલમેત ઇત્તં વચેત્ ॥

અમરકોષ દ્વિતીય કાંડ ક્ષત્રવર્ગ શ્લોક ૧૧૨ તથા અભિધાન ચિતામણિ 'મત્ય'કાંડ લો. ૩૪ એ બન્ને કોષમાં પણ 'આલંબ' શબ્દનો વધ અર્થ કર્યો છે

પેતરેય વ્રાહ્મણ-પૃ. ૮૫૧ તકમાં-'શુનઃશેષ' ની કથા લખી છે. તેમાં વશિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ પ્રભૃતિ ઋષિઓ જે અધ્વર્યુ હોતા, પ્રદ્યાઆદિ થયા છતાં અજીર્ણના દ્વારા 'શુનઃશેષ' સ્તંભથી બંધવાયો ગયો, તેમજ તલવારથી કાપવાનો સમય પણ આવી પહોંચ્યો, તે વખતે 'શુનઃશેષ' ને વિચાર થયો કે પ્રાદ્યાણ, વસિષ્ઠાદિ ઋષિઓ, મારવાને માટે સમ્મત થએલા છે એવું જાણી વરુણ દેવની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. એટલે પાછલથી તેના બંધન છુટવા લાગ્યાં છતાંદિ વિશેષ ત્યાંથી જોઇ લેવું ॥

એજ પ્રમાણે મહાભારતના વન પર્વમાં પણ નરમેધનું વર્ણન જણાવેલું છે.

આ કૃષ્ણ યજુર્વેદના તૈ.ત્તીરીયમાં વિચારવાનું કે—

વિષ્ણુના-ચોવીશ અને દશ એમ બે પ્રકારના અવતારો મનાયા છે, ચોવીશમાં ૨૦ મા, દશમાં ૭ મા-અવતાર રામચંદ્રજી છે. તેમના ગુરૂ તરીકે વસિષ્ઠજી મનાયા છે તેમના સમયમાં આ 'શુનઃશેષ, યજ્ઞના સ્તંભે બંધાયા છે.

ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષે પ્રમહાનો એકજ દિવસ થાય, ત્યારે રામચંદ્રજીના સમય સુધી પ્રદ્યાના દિવસો કે વર્ષો કેટલા થયા માનવા ? પ્રલય દશા પછી પ્રમહદેવે ચાર ઋષિઓને ચાર વેદો બતાવ્યા, તે બતાવતાં આ નરમેધ યજ્ઞ બતાવ્યો હશે ? અને તે કયા ધર્મ વિશેષ માટે ? અને તેવા નરમેધ યજ્ઞની ગણતરી આજ સુધીમાં કેટલી થયેલી ? આ બધો વિચિત્ર પ્રકારની વાતો જોતાં તેમજ પંડિત સત્યવ્રત સામ શ્રીમીજીના તથા તિલક મહારાજાદિના અને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના વિચારો જોતાં જરૂર કોઇ પૂર્વે આગતા સત્ય ધર્મથી વિપરીતપણે પંડિત માનીઓના તરફથી ધોંધલ ઊભુ કરવામાં આવ્યું હોય એવા અનુમાન તરફ જઇ શકાય કે નહીં ? સત્યા સત્યનો વિચાર તે તો સત્ય શોધકો કરે ? છત્યલ ॥

ત્રિભ યજુર્વેદમાંના કેટલાક મંત્રો અને તેનો બિભત્સ અર્થ.

વેદત્રયીમાંનો ત્રિજ્ઞે યજુર્વેદ ઘણો પ્રાચીન અને અતિમહત્વનો ગણાય છે, કેટલાક પંડિતો તો વેદત્રયીને નિત્ય અપૌરુષેય પણ કહે છે. તેના અતિમહત્વના યજુર્વેદમાં મર્યાદા વિનાના મંત્રો કેવી રીતે દાખલ થવાને પામ્યા ? વેદત્રયીની પ્રસિદ્ધિ થયા પછી તે મંત્રોને પંડિતો કયાંસુધી ભણતા રહ્યા ? ભાષ્યકારે તેનો અર્થ કઈ પરંપરાથી કરીને બતાવ્યો ? એવી રીતના બીજા મંત્રો કેટલા ધુસી ગયેલા તારવી કાઢવા ? આ મર્યાદા વિનાના મંત્રોનો ભાષ્ય લખાયા પછી વેદો ધૃશ્વરકૃત છે, નિત્ય છે, અપૌરુષેય છે એવી ઉદ્ઘોષણા કયા વિચારથી ચાલવા દીધી ? આ બધો વિચાર કરવાનું જનારી તે મંત્રો અને તેના ભાષ્યના અર્થો લખીને બતાવું છું.

યજુર્વેદ—અધ્યાય ૨૩ મો, મંત્ર ૧૯ મો. શંકાકોષ શંકા ૪૨૯ મી. પૃ. ૬૫-૬૬ થી—

“ ગણાનાં ત્વા ગણપતિઃ હિત્રામહે ॥ ૧૯ ॥

આ મંત્રનો અર્થ મહીધર એમ કરે છે કે—યજમાનની સ્ત્રી, યજ્ઞશાલામાં સર્વ ઋત્વિ જ્ઞેના દેખતાં ઘોડાની પાસે સૂઈ જાય અને કહે કે હે અશ્વ ? જેનાથી ગર્ભ ધારણ થાય છે એવું તારે વીર્ય છે તેને હું જેંચીને મારી....(આ જગેએ બિભત્સ શબ્દ હોવાથી મીડાં મુક્યાં છે) માં નાખું અને તું તે વીર્યનું મારામાં સ્થાપન કર. ”

મંત્ર ૨૦ મો—“ તા ઝમૌ ચતુરઃ પદઃ સંપ્રસારયાવ. ”

યજમાનની સ્ત્રી ઘોડાના શિશ્નને પકડીને પોતેજ પોતાની....માં મૂકે.

મંત્ર ૨૨ મો—“ ચકાસકૌ શકુન્તિકા હલગિતિ વશ્વતિ ”

યજ્ઞશાલામાં અધ્વર્યુ આદિ ઋત્વિજ લોકો—કુમારી તથા યજમાનની સ્ત્રીઓ સાથે ઉપહાત્ર પૂર્વક આંગડી વડે....દેખાડીને કહે છે કે સ્ત્રીઓ જલદી ચાલે છે ત્યારે તેમની....માં હલહલકા શબ્દ થાય છે, તથા જ્યારે....એને શકુનિ પક્ષીની આંચના જેવા શિશ્નનો સંયોગ થાય છે ત્યારે પણ એવોજ શબ્દ થાય છે. તથાઅને....માંથી વીર્ય ઝરે છે. કુમારી અધ્વર્યુ પ્રતિ તેના....ને દેખાડીને કહે છે કે આ છિદ્ર સહિત તારા શિશ્નનો અગ્રભાગ તારા મુખ સમાન લાગે છે.

મંત્ર ૨૪ મો—“ માતાચ તે પિતાચ તેઽગ્રં વૃક્ષસ્ય રોહતઃ ”

પ્રજ્ઞા યજ્ઞમાનની સ્ત્રીની મસ્કરી કરીને કહે છે કે-અરે ? અરે ? મહિષિ ? જ્યારે તારાં માતાપિતાએ પક્ષંગ ઉપર ચઢીને તારા પિતાએ તારી માતાની....માં પોતાના મુદ્ધિતુલ્ય....ને મુકયું ત્યારે તારી ઉત્પત્તિ થઈ અથવા પોતાના....ને દેખાડીને કહ્યું કે તારી સાથે હું....ઇત્યાદિ ॥

મંત્ર ૨૧ મો—“ ઉત્સકથ્યા અઘગુદં ઘેહિસમર્ચિ ચારયા વૃષન ॥ ”

યજ્ઞમાન ઘોડાને કહે છે કે-હે વીર્ય સેવન કરનારા અશ્વ ? તું મારી સ્ત્રીની જઘા ઉંચી કરીને તેની....માં તારા....નો પ્રવેશ કર. તે....સ્ત્રીઓનું જીવન છે, એ તેમનો ભોગ છે, માટે તે...ને તું....માં નાંખ. ॥

ઉપરના વેદ મંત્રો યજ્ઞવેદના ૨૩ માં અધ્યાયના છે, તેનો અર્થ ઉપર ખતાવ્યા પ્રમાણે સનાતન ધર્મના પંડિત મહીધરે કરેલા છે. શું એ અર્થો માનવા ઊચિત છે ખરા ? સ્ત્રી ક્રમથી વિરોધ નથી શું ? જો કદાચ એ અર્થો લાયક હોય તો અમરા પૌરાણીઓ અર્થોને માન આપશે કે ? શુ આવા અર્થ કરવાથી વેદ ઉપરથી લોક રૂચી ઉઠી જવા સંભવ નથી કે ? જ્યારે મહીધરની વ્યાખ્યાની આ ગતિ છે તો પછી યુરોપ ખંડવાસીની ટીકાઓમાં અશુદ્ધિ હોય તેમાં નાવધજ શી ? ઉપરોક્ત વેદ મંત્રના અર્થ પણ સનાતન ધર્મ છે કે ?

આમાં જરા વિચારવાનું કે-આ ઉપરનાં વાક્યો ઇશ્વરથી પ્રગટ થએલાં કે કોઈ ભાંડ પુરૂષે વેદમાં ઘુસાડી દીધેલાં ? જો વચનો એક સાધારણ સભ્ય પણ પાંચ માણસોમાં ઉચ્ચારણ ન કરી શકે તેવાં નિર્લજ્જ વાક્યો વેદત્રયીમાંના ખાસ યજ્ઞવેદના મંત્રોમાં મંત્રરૂપે કેવી રીતે ઘુસવા પામ્યાં ? અને તેવા પ્રકારના મંત્રો વેદોમાં પાછલથી કેટલા બધા ઘુસી ગયેલાં ?

જો હું ભૂલતો નહોઉતો-આ વાત વેદમાં નથી એમ ઠરાવવા પાંચ સાત વર્ષો પહિલાં કોઈએ ગુજરાતી પત્રમાં ચર્ચા હતી. ત્યારે તેનો ઉત્તર મૂલ મંત્રો અને તેની ભાષ્ય સાથે તેજ ગુજરાતી પત્રમાં કોઈએ સત્યરૂપે પ્રગટ કરીને ખતાવી હતી. અને વિશેષમાં એ મંત્રોના અર્થને જનાવવાવાળું ચિત્ર-ગોધરા જીવલાના પ્રાચી દાહોદના એક મંદિરમાં ચિત્રેલું છે. એમ પણ જાહેરમાં લખીને ખતાવ્યું હતું. ત્યારબાદ તે ચર્ચા ફરીથી બહાર આવી નથી.

એક સત્ય વસ્તુને પૂર્ણમાન આપનાર અને ખીજે પોતાના દુરાગ્રહથી સત્યા સત્યને એક રૂપથી ખતાવનાર આ બેમાં ખરે આસ્તિક કોણે સમજવો ?

આર્યોનાં તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૪૩૫

ચિરઃ સર્વે સર્ગાત્ પશુપતિચિરસ્ત્રક્ષિતિધરં ।

મહીત્રા દુત્તંગા દ્વિજાનિ મચન્ને શ્રમણિ જલ્ધિ ॥

અષ્વો ગંગા સેયં પદમુપગતા સ્તોક મથવા ।

વિવેકશ્રણાનાં મચતિ વિનિયાતઃ ક્ષતમુલઃ

મર્ત્યુદરિઃ

એક વખત સ્વર્ગમાંથી ઊતરેલી અંગા નીચે જતાં અંતે સમુદ્રમાં મળી ગઈ. તેમ આપણી ધર્મ રૂપી ગંગા-સ્વર્ગ તુલ્ય વેદમાંથી નીકળીને ઊપનિષદોના મરતકે ઊપર ઉતરી, ત્યાંથી-પુરાણો, મહાત્મ્યો, તંત્રો, ઊપરથી વહેતાં વહેતાં તેના પ્રવાહની હજારે શાખાઓ ફુટી છે. અને તેનું સ્વરૂપ અશુદ્ધ થઈ ગયું છે. આ ધર્મ નદીનો પ્રવાહ હાલમાં કાઠવ અને કચરાથી દુર્ગંધિત થયેલો છે. આવી આ કનિષ્ઠવસ્થાને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન આજ મુખી રામાનંદી સાધુ સંતોએ કરેલો છે. ”

આમાં કિંચિત્ મારે વિચાર—

આ લેખ પણ મારી દષ્ટિથી વિચારવા જેવો છે—કારણ કે જે વેદોને સ્વર્ગ તુલ્ય કહ્યા છે તે વેદો જો હિંસા કર્મથી દૂષિત ન થયા હોત તો તે વાત યુક્તજ થાત ? પણ તે હિંસા કર્મથી દૂષિત થવાથી તે વેદોને પણ બ્યવહાર કાર્યથી નિવૃત્ત રહી એક ખૂના ઉપર પડી રહેવાનો પ્રસંગ આવેલો જણાય છે. તેથી તે મૂલ્યમાંથીજ બગડેલું છે. તેનો સુધારો પુરતી રીતે કેવી રીતે થાય ? નજ થાય પણ ભવિષ્યમાં વધારેને વધારેજ બગડતું જાય છે એવો એક કુદરતી જ ન્યાય છે. જે ધર્મ ગંગાને સ્વર્ગતુલ્ય વેદોથી નીકળીને-ઉપનિષદોના મરતક ઊપર ઊતરવાનું જતાવ્યું છે તે ઊપનિષદોજ વેદના અનુષ્ઠાનને અનાદરની દષ્ટિથી જુવે છે તો પછી વેદોની સ્વર્ગ તુલ્યતા કેવી રીતે ટકી શકે ? જે ઊપનિષદોએ વેદાનુષ્ઠાનને અનાદર કરી શુદ્ધતા જતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તે પણ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મના તત્વોના સમાગમની વિશેષ અથડામણીમાં આવ્યા પછી કરેલો છે એમ યુરોપાદિકના અનેક પંડિતોના નિઃપક્ષપાત વિચારોથી પણ માલુમ પડે છે. તેથી તે યાત્રિક મંડળ જેવું થવાથી એકકથી એક ભિન્ન ભિન્ન દિશામાં વહન કરતી હુઈ ઊપનિષદો પણ યથાર્થ ધર્મના માર્ગને મહણ કરી શકીયો નથી. ઊપનિષદોના પછી ઘણા લાંબા કાલે ખોટાં ધરાવાં પૂર્વક કેટલાક વિષયોમાં જુઠાં લખાએલાં-પુરાણોમાં, મહાત્મ્યોમાં, અને તંત્રોમાં, તે ધર્મ નદીઓ કાઠવ અને કચરાથી દુર્ગંધિત થાય તેમાં શી નવાઈ ?

વળી વિચારવાનું કે-જે જૈન ધર્મ અહિંસા તત્ત્વને વળગી રહીને-
 દુનિયામાં આલતા વેદોની હિંસક શ્રુતિઓની સાથે મૂલધીજ અથડાતો આવ્યો
 છે અને જેમનું વર્તન-સર્વજ્ઞ દેવતા નિર્મલ પણાથી, તેમજ સુરૂપ નિર્મલ
 પણાથી, તેમજ તત્ત્વના નિર્મલપણાથી, આજ સુધી દુનિયામાં અખંડિત
 પણાથી, સૂર્યના તેજ જેવું ચલકી રહ્યું છે, તેમના સાધુઓને તેમજ બૌદ્ધના
 સાધુઓને યાદ ન કરતાં-કેવલ આજ કાલના રામાનંદી સાધુઓજ કનિષ્ઠતાને
 દૂર કરવાવાળા લાખીને બતાવ્યા તેનો સો અર્થ ?

કેમકે-તે સાધુઓનું મૂલ પણુ કાઢવ કચરાવાલા ધર્મથીજ ઉત્પન્ન
 થયેલું હોવાથી, કયા શુદ્ધ શાસ્ત્રનો આશ્રય બતાવી આલતી કનિષ્ઠતાને દૂર કરી
 શકશે ? લોખંડનો છેવટનો વિચાર એવો હોય કે હાય બાપનો કુવો એ વિના
 બીજો કયો માર્ગ ?

સમજનો ? આ સમય દુરાગ્રહનો છે ? કહેવુંજ પડશે કે નથી. માટે
 વિચારવાનું કે-પ્રાચીન કાલથી જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મ તેમજ વૈદિકધર્મ સાથે
 સાથે અથડાતા આવ્યા છે અને તેમના અંશે પણ છપાઈને બહાર પડતા બંધ છે
 વિશેષતા કયા ધર્મમાં છે તેનો નિર્ણય કરી પોતાના આત્માને ધર્મમાં સ્થિર
 કરવાનો છે. આ ઠેકાણે આટલુંજ કહેવું બસ છે.

જૈનધર્મની શુદ્ધતા માટે પંડિતોના વિચાર બુવો.

હિંદુ તત્ત્વ જ્ઞાનનો ઇતિહાસ-પૃ. ૨૧૯ માં લખ્યું છે કે—

“ જૈન દર્શનનું ‘અનેકાંતવાદ’ અને સ્યાદાહતું સ્વરૂપ વિચાર શીલ
 બ્રાહ્મણોને પણ સ્પષ્ટ નહિ થવાથી જૈનોનું શાસ્ત્ર એકાંત નિશ્ચય જણાવનાર નહિ
 હોવાથી-મત્ત પ્રલાપ જેવું છે, સ્વીકારવા યોગ્ય નથી. એવું ખોટું ખંડન
 કરવામાં આવ્યું છે. પરંતુ હરિભદ્રસૂરિ નામના જૈન વિચાર કે પશુપાત રહિત
 બુદ્ધિથી બ્રાહ્મણોના દર્શન શાસ્ત્રનાં-લિન્ન લિન્ન પ્રમેયો જેવીરીતે ઉકેલ્યાં
 તેવાજ દષ્ટિ ણિંદુથી જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનના પ્રમેયો પણ સમજવાની જરૂર છે.
 ચિરંતન વિચારકોએ કહ્યું છે કે—

શ્રોતવ્યઃ સૌમતો ધર્મઃ, કર્તવ્યઃ પુન રાહર્તઃ ।

વૈદિકો વ્યવહર્તવ્યો, ધ્વાતવ્યઃ પરમઃ શિવઃ ॥

બૌદ્ધધર્મ-શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે, જૈનધર્મનું ચારિત્ર્ય સેવવા યોગ્ય છે,
 વૈદિકધર્મ-વ્યવહારમાં પાલન કરવા યોગ્ય છે. અને પરમ શિવ અથવા પરમેશ્વર
 ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.”

વિશેષ-જિનમંડન સૂરિફત-કુમારપાલ પ્રખંધ પત્ર ૪૬ ના પૃષ્ઠ પહેલામાં-લખ્યું છે કે-આ ઉપરનો લખેલો શ્લોક સંસ્કૃતી દેવીએ ભોજનનાની આગલ મુકેલો છે. અને “પરમ શિવ” એનો અર્થ એ છે કે-જગતમાં હોવા છતાં-જે જીવોએ કામ, ક્રોધ, મોહાદંક પટ્ટરિપુનો સર્વથા નાશ કરી અને સર્વસપણું મેલવી છેવટે સુકિતપદ મેલવ્યું હોય તેજ પરમશિવ સંસારના જીવોને ધ્યાન કરવાને યોગ્ય હોય છે. નહીં કે કામાદીકના વશમાં પડેલા દેવો.

હિંસક યજ્ઞોથી બગડેલા વેદમતમાં શુદ્ધતા ક્યાંથી આવે ?

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પોતે મહાવીરની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે-

હિંસાચડસત્કર્મપથોપદેશા દડસર્વેવિનમૂલતયા પ્રવૃત્તઃ

નૃશંસતુર્ધુદ્ધિપરિગ્રહાજ્ઞમ સ્ત્વદડન્યાગમ મ પ્રમાણે ૧૦

ભાવાર્થ-હો ભગવાન ? હે વીર ? તારા કથન કરેલા આગમ વિના બીજા વેદાદિ આગમો સત્ય પુરૂષોને સર્વ પ્રકારથી માન્ય થઈ શકે તેજ નથી. કારણ કે તે વેદાદિ આગમોમાં હિંસાદિક અસત્કર્મોના માર્ગોનો ઉપદેશ હોવાથી, અને ધરમૂલથી અસર્વજ્ઞ પુરૂષોથી પ્રવૃત્ત થએલો હોવાથી, અને નિર્દય તથા સ્વાર્થ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પુરૂષોથી ગ્રહણ થએલા હોવાથી અમો તેને અ પ્રમાણ કહીએ છીએ.

હિતોપદેશાત્ સકલજ્ઞ કલ્પતેર્ધુમુશુસત્સાધુપરિગ્રહાજ્ઞ

પૂર્વાડપરાર્થેડવ્યડવિરોધસિદ્ધે સ્ત્વદાગમાયવ સતાં પ્રમાણે ૧૧

ભાવાર્થ-હો જિનેન્દ્ર હે વીરપરમાત્મા ? તારાં કથન કરેલાં આગમોમાં સર્વ જીવોના હિતનો ઉપદેશ હોવાથી, તથા સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી બંધારણ થએલાં હોવાથી, તેમજ મોક્ષા ભિલાષી સત્સાધુ પુરૂષોએ ગ્રહણ કરેલા હોવાથી, અને પૂવાડ પરનો વિચાર કરતાં વિરોધ રહિત હોવાથી, સત્પુરૂષોને પ્રમાણ રૂપે થએલાં છે. પણ ઉપરના ૧૦ માં કાવ્યમાં કહેલા હેતુવાળાં આગમો પ્રમાણ રૂપે થએલાં નથી. ૧૧

અદાર્જવાદુત્ત મયુક્તમમ્યૈ સ્તદડન્યાથાકાર મકારિ શિષ્યૈઃ

ન વિપ્લવોડયં તવ શાસનેડમૂ વહોઅધૃષ્ટ્યા તવ શાસનશ્રીઃ ૧૬

ભાવાર્થ-અન્યમતના સરળપુરૂષોથી મળમાં અયુક્તપણે કથન થએલું પણ તે તેમના શિષ્યોને ગોઠતું ન આવતાં-શ્રુતિઓને ફેરવતા ગયા. સ્મૃતિઓમાં

ઋષિઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન વિચારો ગ્રહવતા ગયા. અને પુરાણોની લીલાતું તો કહેવું જ શું ? હે જીનેદ્ર ! તમારા શાસનમાં એ ઉપદ્રવ થઈ શક્યો નથી તેનું કારણ એજ છે કે તમારા શાસનની ઠંકુરાઈજ અધૂરું છે અર્થાત્ તમારા શાસનમાં કોઈથી પણ આધુ પાછુ કરી શકાય તેમ છેજ નહીં. ॥ ૧૬ ॥

આપણે વૈદિક મતના કથનથી જોઈએ છે તો પણ તેવુંજ માલમ પડે છે શ્રુતિઓના ઉપાદેશ ઋષિઓ જંગલમાંના કોઈ જુદા, ત્યારબાદ સંપ્રદાન કરનારા પંડિતો જુદા, ઇશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધિનાં મુકવાનાળા જુદાજ.

તેવાજ હાલ પુરાણકારોના પણ થયેલા છે, કોઈનામાંથી લીધું કાંઈ, તે કોઈનામાંથી લીધું કાંઈ, તેમાં ઉંધું છતું કરવાવાળા અનેક, દુનીયાનાંતી નજર આગળ મુક્યા વ્યાસ એક, આવા પ્રકારના વૈદિક મતના લેખોમાંથી સત્ય કેવી રીતે મેળવવું ? તો પછી તેના તત્ત્વોને પ્રકટ કરવા અતુરતા ક્યાંથી થયતી છે ?

જુવો કે હિંસાના દોષથી દૂષિત વેદો છે, અને ભિન્ન ભિન્ન દિશાને જતાવનારી ઉપનિષદો અને સ્મૃતિઓ પણ છે, અને પુરાણોમાં પોકલતાનો પાર નથી તો પછી ખરા તત્ત્વનો જોજ કયા વિષયથી કરી શકાય ? ન જ કરી શકાય તેથીજ પૂર્વેના પંડિતો ધાકીને કહી ગયા છે કે—

શ્રુતયોઽપિમિત્તાઃ સ્મૃતયોઽપિમિત્તાઃ નૈકોમુનિર્યસ્યવચઃપ્રમાણં ધર્મસ્ય તત્ત્વં મિહિતં ગુહાયાં મહાજ્ઞનો યેન ગતઃ સ પંથાઃ ॥

જો કહાય પૂર્વેના પંડિતો ને-વેદ, ઉપનિષદ, સ્મૃતિ કે પુરાણોમાંના એક પણ સ્થલથી સત્ય ધર્મ તત્ત્વનો માર્ગ હાથ લાગ્યો હોત તો આવા નિરાશા ભર્યા ઉદ્ધારો શા માટે તેમને કાઢવા પડતા ? ન જ કાઢવા પડતા. આ તરફ સર્વજ પુરૂષોના માર્ગનો આશ્રય લેનાર-તત્ત્વની મગરૂરીના આનંદના ઉછાલામાં આવી એવા ઉદ્ધારો કાઢતા ગયા છે કે-હે સર્વજ ? હે ભગવન્ ? તારા શાસનના તત્ત્વની શ્રદ્ધા યુક્ત અમે નરક ને પસંદ કરીશું પણ તારા શાસનના તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી રહિત અમેને સ્વર્ગની પણ ઇછા થતી નથી. એવા અનેક પ્રકારના ઉત્તમોત્તમ ઉદ્ધારો અમે પ્રસંગે પ્રસંગે જોઈ રહ્યા છીએ તે સર્વજ પુરૂષોના સત્ય તત્ત્વોજ તેમની પાસેથી કઢાવી રહ્યા છે. એક તરફ વૈરાગ્યમાં આવેલા વૈદિક ધર્મના પંડિતોના વિરસ ભરેલા નિરાશાના ઉદ્ધારો અને બીજી તરફ સર્વજના તત્ત્વોની મગરૂરીથી આનંદાતિરેકમાં આવેલા જૈન પંડિતોના ઉદ્ધારો.

માં કેટલો અંતર છે ? વળી પણ જીવો આજ્ઞાલના અનેક જૈનતર પંડિતો જૈન તત્ત્વ તરફ નજર ફેંકનાર ના અમૃત મય હૃદયારો-જૈનેતર દષ્ટિએ જૈન નામના પુસ્તકથી. તેમજ આ ગ્રંથના અંતમાં જીવો જૈનેતર પંડિતોના લેખો. ત્યારબાદ દ્વરાઅહને દ્વર રાખી જૈન તરવોનો અભ્યાસ કરીને જીવો એટલે માથુ ધુનાવણું જ પડશે કે વાત કહેલી સત્ય છે.

આ ગ્રંથમાં કોઈ વાત ફરીથી જોવામાં આવે તો તેમાં વિચારવાનું કે- કોઈ વાત ગ્રંથની ભિન્નતાથી અને કોઈ વાત વિષયની ભિન્નતાથી બાધ માટે મુકવામાં આવી હશે તેના માટે પંડિતો કહી ગયા છે કે—

× સઙ્ગાય જ્ઞાણ તવોસહેસુ ઉવપ્પસેસુ ધુવ્વવયાણેસુ ।

સંત ગુણકિત્તણેસુ અ ન હંતિ પુણ રુત્તદોસામો ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—૧ પંડિત પાઠનો સ્વાધ્યાય કરનારા, ૨ ઓંકારાદિક એકજ વસ્તુનું ધ્યાન કરનારા, ૩ પોતાને મન ગમતો તપ કરનારા, ૪ પોતાને અનુકુલ પડતા ઔષધનું સેવન કરનારા, ૫ અનેક ભંડુ જીવોને સ્મરણમાં દઢ થાય તેવા ઉપદેશ કરનારા, ૬ અમુલ્ય ગુણ રત્નોથી ગુથેલી પરમેશ્વરની સ્મૃતિ કરનારા, ૭ અને સત્ય પુરૂષોના ગુણથી રંજિત થઈ તેમના ગુણનું કીર્તન કરનારા, એકજ વાતનું વારંવાર સેવન કરતા થકા પણ પુનરૂક્ત દોષના પાત્ર થતા નથી.

વળી બીજે ઠેકાણે સંશ્લેષમાં એમ પણ જણાવ્યું છે કે—

વક્તા હર્ષ-મયાદિમિ રાક્ષિત્તમના સ્તથા સ્તુવન્ નિદન્ ।

યત્પદ મસકદ્ જ્ઞ્યાત્ તત્પુનૈરુક્તં ન દોષાય ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—વક્તા હર્ષથી પરવશ થએલો, કે ભયથી પરવશ થએલો આદિ શબ્દથી સ્વાધ્યાયાદિ કાર્યમાં જોડાઈ ગએલો, સ્તુતિ કરતો કે નિંદા કરતો વારંવાર બોલતો થકો પુનરૂક્ત દોષવાલો ગણાતો નથી. એમ શિષ્યજનો કથન કરી ગયા છે. ॥

છતિ વેદોની વાતોનો વિચાર કરતાં આ પ્રકરણ ૩૨ મું.

× છાયા—સ્વાધ્યાય—ધ્યાન—તપો—વધેષુ ઉપદેશેષુ સ્તુતિપ્રદાનેષુ સાધુગુણ કીર્તનેષુ ન મવંતિ પુન રુક્તદોષાઃ ॥ ૧ ॥

પ્રકરણ ૩૩ મું.

૥ શંકરદિગ્ વિજ્ઞયમાની વિચારણીય એ ચાર વાતો. ॥

ઇ. સ. સાતમા આઠમા સૈકાથી—કુમારિદલ લટ્ટ, શંકરાચાર્ય આદિ વૈદિકમતમાં જે પંડિતો થયા છે તેઓ બેશક મોટા પંડિતો હતા પરંતુ તેઓ ન્યાય નીતિનો સત્ય માર્ગ છોડી મોગલાઈ વિચારના થયા તે બેદ પામવા જેવું થયું છે. તેઓને ભગવાન ઠરાવવા માધવાચાર્યે સર્ગ ૧૬ નો “શંકરદિગ્વિજ્ઞય” નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે તેમાં સ્કયતાનો કે સત્યતાનો વિવેક જલવાએલો નથી. વળી બીજો આનંદગિરિ પંડિતે પણ તેવો ગ્રંથ લખ્યો છે. તેમાં પણ સ્કયતા કે સત્યતા જલવાઈલી નજરે પડતી નથી. વળી હાલમાં “આદ્યશંકરાચાર્ય ચાને જગદ્ગુરુ જીવન કથા.”

માધવગ્રંથાનું સારથી કિરણ ૧૬ રૂપે થોડું ઘણું લખી સંવત ૧૯૮૬ માં પુરુષોત્તમરાય ગવાડ કરે બહાર પડાવ્યો છે પરંતુ આવા પ્રકાશના સમયમાં પ્રમાણુ વિનાના તેવા ગ્રંથો વારંવાર બહાર પડાવી આપણા સમયનો અને ધનનો હુરૂપયોગ ન થવો જોઈએ.

એવા પ્રકારના ગ્રંથો જે જે લખાયા છે તે—દૂનીયાને તત્ત્વ આપવાને માટે, કે શાંતિ આપવાને માટે લખાએલા નથી, પણ સત્યતા રહિત પ્રમાણુ વિનાના કેવલ આપસ આપસમાં વૈમનસ્યજ વધારવાને માટે લખાએલા છે.

તેના નમુના દાખલ એ ચાર વાતો સત્યા સત્યનો વિચાર કરવા લખી બતાવું. છું, તેના અનુસારે બીજી વાતો વાચકને સ્વતઃ વિચારવાની ભજામણુ કરી દઉં છું.

સર્ગ ૧ લો શ્લોક ૯૮ માંનો ટુંક સાર અને નીચે તેનો વિચાર—

(૧) “બ્રહ્માદિક દેવોએ કૈલાસમાં જઈને શંકર દેવને કહ્યું કે—વિષ્ણુએ બૌદ્ધ શાસ્ત્ર રચ્યાં. તેનો ફેલાવો થતાં વેદાદિકને હાનિ પહોચી, તેઓ કહે છે ઢાંગ છે, આ જીવિકા માટે છે, એમ કહીને નિંદા કરે છે.

શંકરદેવે કહ્યું હું મનુષ્ય દેહ ધરીને શંકર નામે પ્રગટ થઈશ, વિષ્ણુ અને શેષને—વેદની ઉપાસના કાંડનો ઉદ્ધાર કરવા મેંજ આજ્ઞા કરી હતી, પણ

હવે જ્ઞાનકાંડનો ઉદ્ધાર હું કરીશ. તમો સુગતોને જીતી વેદ ધર્મની મર્યાદા સ્થાપન કરો. તમને સહાય થવા—બ્રહ્મા મંડન નામે, ઇંદ્ર સુધન્વાનામે, અને કાત કેય-ભટ્ટપાદ નામે, અવતરસે. તે પ્રમાણે બધી ગોઠવણ થઈ ગઈ પણ સુધન્વા ભટ્ટપાદની વાટ જોતા સુગતોમાં ભળ્યા. ભટ્ટપાદ કર્મકાંડનો ઉદ્ધાર કરીને દિગ્વિજય કરતા સુધન્વાની નગરીમાં આવ્યા. રાજાએ સુવર્ણ આસન આપી સત્કાર કર્યો, સુગતો પણ ખેડા પણ વાદમાં બૌદ્ધો હાર્યા. ઉપદેશ આપતાં રાજાએ કહ્યું વધારે વિદ્વાન જીતે એમાં શું? પર્વત પરથી પડતાં જેનો નાશ ન થાય તે સાચો, એ વાત કબૂલ રાખી ભટ્ટપાદે કહ્યું કે—“વેદો પ્રમાણુ ભૂત હોય તો મને આંત્ર આવશે નહીં.” એમ વેદોનું સ્મરણ કરી પર્વત ઉપરથી પડતાં તાજમાજ નીચે આવ્યા. x બૌદ્ધોએ કહ્યું એ નિર્ણય સાચો નથી. કોધાયમાન રાજાએ કહ્યું કે—હું એક પ્રશ્ન કરું છું ખોટા પડશે તો યત્રમાં ધાલી નાશ કરાવીશ, એમ કહી મોહું બંધ કરેલો ધડો મંગાવ્યો. આમાં શું છે? ઉત્તર બન્નેની પાસે માગ્યો. બૌદ્ધોએ એક દિવસની રજા માગી, બીજે દિવસે બ્રાહ્મણો આવ્યા, સુગતોને બોલાવ્યા, મંત્રવાદી ક્ષપણકથી બાણી બૌદ્ધોએ “ઘડામાં કાલો સર્પ બતાવ્યો” આ વાત સાચી બાણી રાજા મૂર્છાવત થઈ પૃથ્વી પર પડ્યો. કારણ કે—વેદ ધર્મનો પરાજય અને ભટ્ટપાદનો નાશ મારા હાથે થશે? ભટ્ટપાદે રાજાને ધીરજ આપી સૂર્યની ઉપાસનાથી શેષ શાયી વિજ્યું બતાવ્યા. ત્યાં એકઠા થયેલા સંખ્યા બંધ બૌદ્ધોનો અને જૈનોનો નાશ કરાવ્યો. અને સેવકોને આદેશ કર્યો કે—દક્ષિણમાં સેતુ બંધ રામેશ્વર સુધી, ઉત્તરમાં—હિમાલય સુધી, બૌદ્ધોનો નાશ કરો. ત્યારબાદ ભટ્ટપાદના કર્મ કાંડની પ્રવૃત્તિ થઈ. અને જ્ઞાન કાંડની પ્રવૃત્તિના માટે શંકર દેવે ઇછા કરી. ॥ ઇતિ.

આ ઉપોદ્ધાતના સર્ગ ૧ લામાં હુંક વિચારવાનું કે—

આ ગ્રંથ અલંકારાદિકથી કાવ્યના શુભવાલો છે. અને ન્યાય શાસ્ત્રને સોલાવનારો પણ છે. પરંતુ તેમાં કેટલાક કલ્પિત વિચારો ગોઠવતાં તેમના ખ્યાલમાં કેમ નહીં આવ્યા હોય? તે આશ્ચર્યની સાથે ખેદ પામવા જેવું છે.

(૧) “આ સર્ગ પહેલામાં તેમને જણાવ્યું છે કે—બ્રહ્માદિક દેવોએ મહાદેવને ફરીયાદ કરી કે—વિજ્યુએ બૌદ્ધોનાં શાસ્ત્ર રચીને વેદાદિકને હાની પહોંચાવી.”

x શંકર જીવન કથાની ટીપમાં—જણાવ્યું છે કે—વેદો પ્રમાણુ ભૂત હોય તો એમ સંદિગ્ધ બોલતાં એક આંખ પુટી હતી.

આમાં વિચાર થાય છે કે—આ વાત સત્ય હશે કે સર્વધા અસત્ય ? યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી ભક્તોના ઉદ્ધારક એવા અનાદિકાલના વિષ્ણુ ભગવાને ઔદ્ધોનાં શસ્ત્ર ખોટા રચ્યાં હશે ? તેમના કાર્યમાં બ્રહ્માદિક દેવોથી હાથ ધાલી શકાય ? વેદાદિકને હાનિ પહોચતાં બૌદ્ધ શાસ્ત્રોને ગુમ કરવાની શક્તિ શું તેમનામાં ન હતી ?

યુગ યુગમાં ભક્તોની રક્ષા કરવાળા વિષ્ણુ ભગવાનના કાર્યમાં પૂર્વે કોઈ કાલમાં બ્રહ્માદિક દેવો પડેલા જણાતા નથી તો પછી આ કલિ કાલમાં શા માટે પડયા ? આવા તદ્દન કલ્પિત વિચારો મોટા મોટા પંડિતોને લખવા છાજે ?

“ વેદો પ્રમાણુ ભૂત હોય તો મને આંચ આવશે નહીં ”

સોગત ખાઈ સત્ય મનાવવા જેવા વેદોને આજ કાલના પાશ્વિમાત્ય પંડિતોએ ખાલખ્યાલ જેવામાં શાથી ગણી કાઢયા ?

મુખબંધ ઘડામાં ઔદ્ધોનો ખતાવેલો ‘ સર્પ ’ સાચો હતો, છતાં રાજાને મૂર્છા, પક્ષપાતની નહીં તો પછી શાની ?

ત્યાં લેગા થએલા સંજ્યાબંધ ઔદ્ધોનો અને જૈનોનો નાશ કરાવી ખીજ રહેલા દૂર દૂરના ઔદ્ધોનો નાશ કરાવ્યો, તે પંડિતપણાથી કે કેવલ જંગલીપણાથી ?

ભટ્ટપાદે જૈનોનો અને ઔદ્ધોનો નાશ કરાવી વેદના—કર્મકાંડની પ્રવૃત્તિ કરાવી, તે શું યોગ્ય સત્ય સ્વરૂપની હતી ? જો યોગ્ય સત્ય સ્વરૂપની હતી તો પછી તેને દખાની દહને જ્ઞાનકાંડના ઉદ્ધારની ઇલાજ શંકર દેવે શા માટે કરી ? આ બધા ઉપરના લેખમાં સત્ય શું છે અને અસત્ય શું છે તેનો વિચાર કરવાની ભળામણ કરૂં છું. વેદ એટલે જ્ઞાનીઓનો પંથ ગણાય—ભટ્ટપાદાદિક આ બધા તેના પ્રવર્તકો જ્ઞાન પંથના હતા કે ધોકકા પંથના ? મોટા પંડિતોને વધારે શું લખું.

સર્ગ ૨ જો શ્લોક ૯૩ નો—શંકરનો જન્મ—

વૃષાદ્રિપર મહેશ્વર સ્વયંભૂલંગ રૂપે પ્રગટ થયા, રાજશેખર રાજાએ દેવલ બનાવ્યું, ત્યાં બક્ષીસવાળા ગામમાં વિદ્યાધિરાજ પંડિતને ત્યાં શ્રી શંકરદેવ—

પુત્ર પછે શિવ ગુરૂ નામથી ઉત્પન્ન થયા. યોગ્ય વયે લગ્ન થયા પછી, પુત્રના માટે શિવનું આરાધન કર્યું. સ્વપ્નમાં શિવે જણાવ્યું કે-લાંબા આયુષ્યવાળો અણ જોઈએ છે કે-સ્વદયાયુષ્યવાળો સર્વજ્ઞ ? તેમને સર્વજ્ઞની માળણી કરી એટલે મહાદેવ પોતે અંશાત્મક શાકે ૬૧૦ માં પુત્ર પછે આવી ને ઉત્પન્ન થયા અને શંકર નામ પાડ્યું.

આમાં શું સત્ય અને તે કેટલું તે વિચારવાનું—

મહાશ્વરને લિંગ એક માનવું કે બે માનવાં ? એકજ માનીએ તો બુદ્ધ એકલું જોમના અંગથી છુટું પડી કેવા સ્વરૂપી પ્રગટ થકું ?

બીજી વાત એ છે કે-ફરીથી તેજ સમયમાં ભગવાન પોતે સાક્ષાત્ શિવ ગુરૂ નામે જન્મેલા છે. શંકર સ્વરૂપના શિવ ગુરૂએ પુત્રના માટે શંકરનું આરાધન કરી શંકર સ્વરૂપનો પુત્ર શંકર નામે મેળવ્યો. સત્યના જવેષક પાંડિતોને શંકર કોણ હતા તેનું નામ નીશાણ જડતું નથી. આમાં સત્ય શું ?

સર્ગ. ૩ જો-શ્લોક ૮૩ નો સહાયભૂત દેવોના અવતાર—

૧ વિષ્ણુ-પદ્મપાદ, ૨ પવન-હસ્તામલક, ૩ વાસુદેવ-તોટકાચાર્ય ૪ નંરીકેશ્વર-ઉદંક, ૫ બ્રહ્મા-મંડનમિશ્ર, ૬ વૃહસ્પતિ-આનંદગીરિ, ૭ અરુણદેવ સનંદન, ૮ વરુણ દેવ-ચિત્રભુ ૯ બીજા દેવતાઓએ પણ સેવા માટે બ્રાહ્મણોના અવતાર ધારણ કર્યા.

બ્રહ્માની સ્ત્રી જે સરસ્વતી હતાં તે પણ મંડન મિશ્રની સ્ત્રી થવા નીકળી ભૂતલપર આવીને જન્મેલાં.

આ ત્રિજા સર્ગમાં વિચારવાનું કે—

કાવ્યાદિક વિશેષ જોવાની ઇચ્છા હોય તેમને તો ત્રિજો સર્ગજ વાંચવાની ભલામણ કરૂ છું.

૧ પણ શંકરના સમયમાં અવતાર લેવા આવેલા-આ બધા દેવોમાં “ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ મહાત્મ હોય છે કેમકે-સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારેવેદોનો પ્રકાશ કરવાવાળા તે બ્રહ્મા છે.

(૨) વખતો વખત અવતાર ધારણ કરી ભક્તોનું હુઃખ દૂર કરવા આ દ્વીયામાં ઉતરી પડનાર-મહાન્ અંથ ગીતાથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા વિષ્ણુ છે.

(૩) ઋષિપત્નીઓની લગ્નમ લુંટતા ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટી પાતાલમાં પેસતાં તેની પાછલ બચા ભે મહાદેવ છે.

પરંતુ આ ત્રણે મહાન દેવોનું સ્વરૂપ પુરાણોનાં ઘણાં વિચિત્ર પ્રકારનું લખાયેલું થોડું થોડું લખીને બતાવું તો કાંઈક વિશેષ યોગ્યતા માટે થશે જણ્યું શ્રમ નિષ્ફલ નહીં બન્યું.

સગ ૧ લા માં—શંકર દેવે-દેવતાઓને કહ્યું હતું કે—સુખનો ને જીતી વેદ ધર્મની મર્યાદા સ્થાપો, સાહાય્ય માટે—મંડન, સુધન્વા અને ભટ્ટપાદના સ્વરૂપે પ્રજ્ઞા, ઇંદ્ર અને કાર્તિકેય આ ત્રણ દેવોને મોકલ્યા હતા. બ્રહ્માના પણ બીજા દેવો દ્વનીયામાં ઉતરી પહેલા આ ત્રિજા સર્ગમાં બતાવેલા છે. થોડા ઘણા સ્વર્ગની રક્ષા માટે સદા હોય તો તે જુદી વાત છે. પણ પ્રથમ ત્રણ મોટા દેવોની સ્થિતિ થોડી ઘણી તપાસવા પડી બીજાઓને તપાસી રહ્યું ?

પ્રથમ પ્રમુદ્ધલોકમાં સરસ્વતીની સ્મૃતિ અનાદિકાલથી વાસ કરીને રહેલા પ્રજ્ઞાના સંબંધવાળા પુરાણોના લેખો ટુંકમાં વિચારી જોઈએ—ઇ. સ. ૭૧૮ માં સૈકામાં પ્રજ્ઞા મંડન રૂપે આવેલા છે પરંતુ

(૧) ભાગવત—સ્કંધ ૩, અધ્યાય ૩૭ માં—

પ્રજ્ઞાને—રીંછ, અને હરણ્યું મોહથી રૂપ ધરીને તેનું રૂપ ધરીને ભાગેડી યુગ્મોની ઘણલ ભાગતા બતાવ્યા છે તે કયા કાલના ?

(૨) મત્સ્ય પુ. અ. ૩ માં—પ્રજ્ઞાને શતરૂપા સાથે દેવતાઓનાં સો, સો, વર્ષો ક્રીડા કરતા બતાવ્યા છે તે શું સરસ્વતી છોડીને આવ્યા હશે ? આ વાત કયા કાલની હશે ?

(૩) પદ્મપુ. સ્કંધ ૪ અ. ૧૭ માં—પ્રજ્ઞાએ બીજી સ્ત્રી કરી પણ પહેલીને મનાવતા શાપના વશ થયા. આ અસંતોષ કયાકાલે ?

(૪) વિષ્ણુ પુ.માં—મેરૂ પર્વત જોડેલા અંડમાં પ્રજ્ઞા એક હજાર વખ બધા જગતને લઈને રહ્યા પડી ખડકાર આવ્યા. આ વાત કઈ સુદિના સંબંધે બનેલી ? (હિંદુદેવો પૃ. ૧૨૭)

(૫) વરાહપુ. મયાચક્રના અ. ૧૨૫ માં—પ્રજ્ઞાપતિને અને મહાદેવો ઉત્પન્ન કરનાર વિષ્ણુ બતાવ્યા છે, તો આદિના વિષ્ણુ કે પ્રજ્ઞા ?

(૬) શિવપુન્ડિચેશ્વરસંઘ. ૬ માં—સુતેલા કૃષ્ણને જગ્યાપીને હું તારો નાથ છું કહી બ્રહ્માએ સેવા માગી. વિષ્ણુએ કહ્યું હું તારો નાથ, જોમ હું અને તું કરવાં મોટી લડાઈ જાતી દેવતાઓ પણ ભયભીલ થયા.

(૭) શિવપુન્ડિચેશ્વરસં. અ. ૧૬ થી ૧૮ માં—

શિવના લક્ષમાં પાર્વતીનું રૂપ દેખતાં બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળી પડ્યું અસંખ્ય છોકરાઓ ઉત્પન્ન થઈ ગયા, ત્યારે પેલી બે ત્રણ સ્ત્રીઓથી કેટલાં છોકરાં થયાં હશે ? તે કાંઈ જાણવામાં આવ્યું નથી ? દ્વાપરયુગના શિવ છે તેમના લક્ષમાં બ્રહ્મ કયાંથી આવ્યા ?

(૮) સ્કંદપુ. અ. ૩, અ. ૪૦ માં—

પુત્રીની સાથે રમવાની ઇચ્છાવાળા બ્રહ્માને દેવોએ અને બ્રહ્મણોએ ખૂબ નિંદ્યા. શિવે વ્યાધરૂપ ધરીને વીંધી નાખ્યા. તેથી મૃગનક્ષત્ર રૂપે થયા. શિત્ર અપ્રાન્નક્ષત્ર થઈ પાછલ પડ્યા છે આજે પણ તેવા સ્વરૂપનાજ છે. મંડન થવા કયાંથી આવ્યા હશે ?

(૯) મહાભારતાદિ પુરાણોમાં પાંચમુખના બ્રહ્મા—

(હિંદુદેવો પૃ. ૧૨૮ થી)

“ મનુષ્યરૂપ ધરતા બ્રહ્મામાંથી— ‘શતરૂપા, પેદાથઈ. મોહથી જોવા લાગ્યા. હાલી શકતા ન હતા, તે દૂરખસી દિશાઓ અઠલતી. તેથી ચાર મુખ કરવાં પડ્યાં. મૂલની સાથે પાંચ થયાં. એક કપાયું તે નીચે પ્રમાણે—ત્રણ દેવોમાં મોટા નાનાની તકરારમાં શિવનાકોધમાના ભૈરવે પાંચમું કાપીનાખ્યું.

ચાર મુખથી ચાર વેદો નીકળ્યા પણ ખતાવ્યા.

(૧૦) સ્કંદપુ. અ. ૬, અ. ૧૭૯ થી ૧૮૪ સુધી શ્લોક ૬૦૦ માં યજ્ઞ કરતા બ્રહ્મા—

કલિકાલમાં પુષ્કર તીર્થમાં બ્રહ્માએ યજ્ઞ કરવા માંડ્યો. વિદન કરતા ત્યાંના બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરી, મર્યાદા કરી આપી, ત્યારે બ્રહ્માને રજા મળી. સાવિત્રીને આવતાં વિશ્વંજ થતાં ગોપ કન્યા મંગાવી લગ્ન કરી કામ ચલાવ્યું. તે યજ્ઞ વખતે ઘણા ઘણા ઉત્પાતો થયા. સાવિત્રીએ પણ બ્રહ્માદિકોને શપો આપ્યા. વળી નદી રૂપ થવાના પણ શાપો આપ્યા.

વિચારવાનું કે-સૃષ્ટિની આદિમાં વેદોના પ્રકાશક અનાદિકાલના પ્રમહાએ કલિકાલમાં પ્રગટ થઇ આ બધું દુઃખ શું મેળવવાને વેઠ્યું? પ્રામહણ્યોને નમસ્કાર કરવો પડ્યો, આ ખેમાં સત્ત્વવાળું કોણ? અને આમાં સ્વયં શું?

(૧૧) રકંદણ ૦ ખં. ૨ અરૂણોદય અ. ૮ થી ૧૪

કલ્પના પ્રારંભમાં મહાદેવજીએ કાળા જમણા અંજલી પ્રમહા વિષ્ણુ પેદા કર્યા, પછી બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ.

વિચારવાનું કે-આરો વેદોમાં તો સૃષ્ટિની આદિ કરનાર અને સૃષ્ટિનો અંત લાવનાર પ્રમહા લખ્યા છે. તો પછી સૃષ્ટિની આદિ કરનાર આ મહાદેવજી કયા નવીન વેદથી પ્રગટ થયા હશે? આ સંપૂર્ણ વૈદિક મંતનો અભ્યાસ કરી જોતાં વિચાર થાય છે કે આ વૈદિકમત કેવા કેવા સત્પુરુષોના હૃદયમાંથી કેવા કેવા પ્રકરના સત્ય તત્ત્વરૂપ અમૃતના જરાઓ છુટતા રહ્યા છે તે આપસ આપસના લેખોના મેળથી વિચાર કરવાની લગામણ કરે છું. હું કયાં સુધી લખી લખીને બતાવવાનો છું? આ સિવાય પણ ઘણા વિચિત્ર પ્રકારના લેખો પ્રમહાના સંબંધે લખાયલા છે તેનો અને સાથે દિગ્વિજયના લેખોના વિચાર કરવાની લગામણ કરે છું.

મોટા મોટા પંડિતો થઇ ઉંઘા પાટા બંધવવાના પ્રયત્નવાળા દેખાતા હોય ત્યાં લોલી અજ્ઞાન પ્રજા સત્ય તત્ત્વ મેળવવાને લાગ્યશક્તી કયાંથી ખને? જગો જગોપર આવી સ્થિતિ થઇ રહેલી જોતાં ઘણા ખેદ થાય છે પણ કહેવું કોણે?

પ્રમહારૂપે મંડનમિશ્ર સત્ય હતા કે અસત્ય હતા, તેટલો વિચાર આ લેખમાંથી કરવાનો. હવે વિષ્ણુ રૂપ પદ્મપાદને તપાસીએ.

(આ પ્રમહાનો સંબંધ જીવો-તત્ત્વત્રયી પૃ. ૧૭૨ થી ૧૮૮ સુધી)

હવે પદ્મપાદ વિષ્ણુનો હુંકમાં વિચાર કરીને જોઈએ—

વિષ્ણુ-પદ્મપાદ રૂપે જન્મ્યા તે તો પુરાણોમાં વિચિત્ર પ્રકારના લખાયા છે તે હશે કે બીજા? તેતો મને સત્ય રૂપના તથી જણાયા તેથી બીજાને ખાત્રી થવા થોડક લખીને બતાવું છું—

(૧) ભાગવતે-નાભિ રાબળા ચત્રમાં વિષ્ણુ પદ્યાર્યા, પુત્ર થવાનું કબૂદ્યું. ઋષભાઠેવ પણે જન્મ્યા. પણ ત્યાંથી આહંતનો નારિતક ધર્મ પ્રગટ્યો આ લેખક સત્યવાદી કેટલા હશે? (તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૧૧૫ થી ૧૨૬ સુધી)

(૨) સ્કંદપુ. ખં. ૩ અ. ૧૪-૧૫--

દેવોના યજ્ઞ વખતે વિષ્ણુ બાણ ચઢાવી ધ્યાનમાં બેઠેલા, જાગૃત કરવા ઉધેઈઓથી ધનુષ દોરી કપાવતાં માથું કપાઈને ઉડી ગયું. વિશ્વકર્માએ સૂર્યના ઘોડાનું માથું બેસતું કરીને આપ્યું. ત્યાંથી હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. માથું ગયું. પણ સદાના માટે જીવતા મનાયા ?

(જુવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૧૯૯ થી ૨૦૪ સુધી)

(૩) મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૨ થી--

દેવ દાનવોની મોટી લડાઈમાં વિષ્ણુના સમક્ષ તારકાસુરે કરોડો દેવતાઓને માર્યા. એટલુંજ નહીં વિષ્ણુ પોતે પણ તે વાદના સપાટામાં પશુરૂપ થઈ ફસાયા.

સ્કંદપુ. ખં. ૧ અ. ૧૫ થી ૧૮ માં--

તારકાસુરે લડાઈમાં દેવતાઓનો નાશ કરવા માંડ્યો, વિષ્ણુએ દેવોને નાશી જવાનું કહ્યું. પણ કાંઈ કરી શક્યા નહીં. ત્રાસેલા દેવોએ સરના સ્તંભમાંના તરતના કાર્તિકેયથી જય મેળવ્યો.

૨ તુલસીરામાયણ બાલકાંડમાં

શિવના ધ્યાન વખતે મહાબલિષ્ઠ તારકાસુર ઉત્પન્ન થયો, નાશ થતા દેવો ધ્રુવના પાસે ગયા. ધ્રુવનાં શિવ પાર્વતીથી ઉત્પન્ન છ મોહાના કાર્તિકેયથી જય ભેળ્યો.

કુંડ વિચરવાનું કે-બ્રહ્માદિ ત્રણે દેવો-આ તુછમાત્ર એક અસુરના આગળ રાંક જેવા મોટી મોટી સત્તાવાળા સાચા છે ?

(જુવો આ બધો વિચાર તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૨૦૪ થી ૨૨૧ માં)

(૪) બ્રહ્માંડપુ. ની એકાદશીની કથામાંના વિષ્ણુ--

શ્રી કૃષ્ણે મુરૂ દૈત્ય સાથે-દિવ્ય હામર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું, છેવટે જીવ લઈને નાડા, અને એકજ દરવાજા વાળી ૧૨ ગાઉની શુક્રામાં જઈને સુતા. આ બધી કથા ઉધી છત્તી કયાંથી લાવીને ગોઠવાઈ ? (જુવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૨૧૧ થી ૨૧૫)

(૫) માર્કંડેયપુ. અ. ૭૮ માંના-મધુ અને કેટલ.

આ બે દૈત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઈ-નાભિ કમલમાં ભરાઈ રહેલા બ્રહ્માને મારવા દોડ્યા. જાગીને ઉઠેલા શ્રી કૃષ્ણે પાંચ હામર વર્ષ સુધી

ખાહું યુદ્ધ કર્યું' પણ છેવટે નાશી છુટયા. ખંન્ને દેવોમાંનો સત્તાવાળો કયો દેવ ?
વાત કયાંથી ગોઠવાઈ ?

વાયુ પુ. અ. ૨૪-૨૫ માં-અમ્હાજીએ-મહાદેવજી પાસે પુત્રની માગણી
કરી છે. અચાનક ઉત્પન્ન થએલા મધુ અને કૈટભથી ભયભીત થઈ અમ્હા
વિષ્ણુના શરણે ગયા.

વિચારવાનું કે-સૃષ્ટિની આદિમાં વેદોના પ્રકાશક, જગત્ના કર્તા, ચારો
વેદથી પ્રસિદ્ધ, તે અમ્હા શિવથી પુત્ર માગનાર, અને બે દૈત્યોના ભયથી વિષ્ણુ
શરણે, આ બધી વાતો કયાંથી ? (જીવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૨૧૬ થી ૨૨૩)

(૬) મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૧-શુંભ અને નમિ એ બે દૈત્યોના મારથી ગરૂડ
અને વિષ્ણુ બન્ને યુદ્ધમાંથી ભાગ્યા.

વિચારવાનું કે-બે દૈત્યો માત્રથી નાશ ભાગ કરનાર વિષ્ણુ ભગવાનને
ગીતામાં યુગ યુગમાં ભક્તોના રક્ષક, પુરાણોમાં મોટી મોટી સત્તાવાળા,
થાંભલામાંથી નૃસિંહ રૂપે નીકળી પ્રહ્લાદના પક્ષ કારક, જે વિષ્ણુ બતાવ્યા છે
તે વાયુદેવજ છે દેવો નથી. પાંચમા પુરૂષસિંહ વાસુદેવનેજ નૃસિંહ કહ્યા છે
થાંબલામાંથી બીજા નથી નીકળ્યા. (જીવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૨૨૪ થી ૨૨૬)

વિષ્ણુ-પદ્મપાદ છે કે કેવલ કલ્પિત ? એટલુંજ બતાવવા ઉપર પાંચ
વિષ્ણુનાં ઉદાહરણાં મૂક્યાં છે. બાકી નવે વિષ્ણુ પ્રતિ વિષ્ણુનો સંબંધ જોવો
હોય તેમને અમારો સંપૂર્ણ અંશજ જોવો એટલે બધીએ ખાત્રી થશે.

મહાદેવ તે શંકર સ્વામી તેમનો વિચાર—

પહેલા સ્વર્ગમાં જાણીવું હતું કે બ્રહ્માદિ મહાદેવ પાસે ગયા, મહાદેવે
શંકર રૂપે પ્રગટ થવાનું કહી વિદાય કર્યા હતા. પુરાણોમાં લખાયલા શંકરદેવ
સત્ય સ્વરૂપના હોય તો આ દિગ્વિજય કરનારા શંકર સ્વામી સત્ય રૂપના
મનાય, નહીં તો કેવલ કલ્પનાનાજ કુસુમો વિખરેલાં છે.

જૈન પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ પૃ. ૩૯૮ થી ૪૦૭ સુધીમાં જીવો ? અને
તેની સાથે વૈદિકોનું પણ મૂલ બતાવ્યું છે.

હવે પુરાણોમાં મહાદેવનું સ્વરૂપ પશરેલું વિશેષ છે તે જીવો—

(૧) સ્કંદ પુ. ખં ૧ અ. ૧૩ માં—

“ શિવ અને શકિતમયજ આ બધું જગત્ જતાવી, જણાવ્યું છે કે લિંગ અને ભગ, આ બિનાનું જગત્ કયું છે ?

આ લેખકનો વિચાર શું પશુ પાંખી આદિને—મહાદેવ મનાવવા રૂપનો હશે ?

(૨) પદ્મ પુ. પહેલો સ્કંદ ખંડ અ. ૩ માં

“ બ્રહ્માના કોધથી અર્ધાંગના સહિત ઇંદ્ર ઉત્પન્ન થયેલા જતાવ્યા છે. આ લેખ જોતાં તેમના બાપ કોણે, આવાજ કારણથી પાંડિતોને ઇતિહાસ વ્યક્તિ નથી લાગતી.

(૩) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ અ. ૬ માં—લિંગ શાથી પૂજાય ?—

“ નગ્નપણે શંકર ભિક્ષાના માટે ગયા. ઋષિ પત્નીઓ મોહથી તેમની પાછળ ચાલીઓ. ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટીને ત્રણલોકમાં પસયું”. બ્રમ્હદિ-કોએ પૂજાયુ તેથી પૂજાયુ.

સ્કંદમાં—લિંગ—ભગરૂપનું, જગત મનાયું, અર્ધાંગના સહિત બ્રમ્હાના કોધથી ઉત્પન્ન, પદ્મમાંથી મળ્યું. ઋષિઓના શાપથી લિંગ કયા કાલમાં ત્રુટી પડયું, અને અનાદિ કાલના બ્રમ્હાએ કયા ઠેકાણે પૂજાયુ ? આ વાત કયા ઠેકાણેથી સત્ય બીચારવી ?

(૪) સ્કંદ પુ. ખં. ૬ અ. ૧ માં—તેજ ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટી ધરતી લેદીને પાતાલમાં પેહું તેની પાછળ શંકર ગયા. ત્રણ લોકમાં ખડ-ભલાટ. બ્રહ્માદિક દેવો પૂજવાનું કબૂલીને મનાવીને લાવ્યા ત્યારે શાંતિ થઇ.

શિવ પાર્વતીના સંબંધના પુરાણોમાં લખાયેલા લેખો જોતાં કેવલ કલ્પનાઓજ કરેલી નજરે પડે છે, તો પછી શંકરદેવ અવતાર લઇ શંકર સ્વામી પણે હનીયામાં ઉતરી પડેલા કયા ઠેકાણેથી સિદ્ધ થવાના છે ?

આ બધા મોટા મોટા પાંડિતો થઇ, સત્ય વસ્તુને બાબૂપર રાખી, પોતાની મરજી પ્રમાણે નીતિ રીતિથી રહિત, મોટા મોટા લેખો લખે તો પછી—અજ્ઞાન પ્રબળે શુદ્ધ સત્ય માર્ગ કયાંથી મળે ? જેઓ હનીયાના એસ આરામની લાલસા વાળા કેવલ સ્વાર્થી પાંડિતો હોય તેઓ હનીયાને ઉધે માર્ગે દોરવાનો પ્રયત્ન કરે પરંતુ જેઓ મોક્ષનો માર્ગ જતાવવાનો હાથે કરતા હોય તેમને આવી ભુઠી

ધમાલ શા હેતુથી કરતા માનવા ? જો તેવા સત્પુરુષોના હાથથી આવી અયોગ્ય ધમાલ થતી હોય તો પાણીમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થવા જેવું અત્યાશ્ચર્યની સાથે સંપૂર્ણ ખેદ પામવા જેવું જ મનાય ?

(તત્ત્વત્રયી ૦ પૃ. ૩૯૮ થી ૪૪૯ પ્રકરણ ૪૨ સુ. જેવું)

સર્ગ ૩ માં વિશેષ વિચારવાનું કે-બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવો પુરાણોથી અવતાર ધારણ કરવાનું શિખ્યા છે, બાકી ચારે વેદો જોતાં એક પણ દેવ અવતાર ધારણ કરતો નજરે પડતો નથી. ઇ. સ. ના સાતમા આઠમા સૈકામાં-બ્રમ્હા-મંડન મિશ્ર નામે, વિષ્ણુ-પદ્મપાદ નામે અને શંકર દેવ-શંકર નામે, જૈન બૌદ્ધના તત્ત્વો પ્રગટ થયા પછી, વેદોના તત્ત્વ નિર્બલ પડી ગયેલા જાણી વેદોનો યક્ષ મજબૂત કરવા તે ત્રણે દેવો, ફરીથી અવતાર ધારણ કરી, જે વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા ઇંદ્રાદિક બીજા દેવો હતા તેમને પણ પોતાની સાથમાં લેતા આવ્યા. અને તેઓ પણ અગ્નિધારા પોતાને મલતું હવ્ય કવ્ય બંધ પડેલું જાણી, તેની આશાએ અવતાર લઈ ઉતરી પડ્યા પણ ખરા. પણ શંકર સ્વામીના જ્ઞાન કાંડનો ઉદ્ધાર થતાં જોઈએ તેટલી સફલતા મેલવી શક્યા નથી. માટે આ અવતાર વાદ કેટલા દરજાથી સત્યપણે લખાયો છે તેટલો વિચાર કરવાની લલામણ કરી આ ત્રિજન સર્ગના વિષયને અહીંજ સમાપ્ત કરે છું.

સર્ગ ૪ લોક ૧૧૦ નો-શંકરનું બાલચરિત્ર.

શંકર ત્રિજે વર્ષે—કાવ્ય કોશાદિકનું જ્ઞાન કરતા હતા, તેવામાં તેમના પિતાનું મૃત્યુ થયું. અધ્યયન કરતા મિત્રોની સાથે ભિક્ષા ગયા. ગરીબ બ્રામ્હણને ઘેર જઈ ચઢ્યા. બ્રામ્હણીએ અશક્તિ જણાવી ઘરમાંથી એક આમલું લાવીને આપ્યું. તેનું દલિદ્ર દૂર કરવા શંકરે ધ્યાન ધરી લક્ષ્મી પ્રગટ કર્યાં. લક્ષ્મીએ કહ્યું તેનું પુણ્ય નથી. તો પણ સોનાના આમલાંથી તે બ્રામ્હણીનું ઘર ભરાવી દીધું.

વિચારવાનું કે—શંકર ને લક્ષ્મી હાજર થયાં છતાં એકલી બ્રામ્હણીનું જ દલિદ્ર દૂર થયું સાથે બીજા દલિદ્રોનાં દલિદ્ર દૂર કરવાની બુદ્ધિ રાખતા તો શું તેમની કીર્તિમાં વધારો ન થતો ? સાક્ષાત્ લક્ષ્મી હાજર કર્યાં હતાં તો પછી ગરીબોના તરફ ઉદારતા કેમ નહીં વાપરી ? આ વાતમાં કેવી સત્યતા હશે ? આવો પ્રકાર તેમના પુણ્યના સંયોગથી બન્યો એટલું લખાયું હોત તો આમાં વિચાર કરવાની કાંઈ જરૂર પણ ન પડતી.

સર્ગ ૫ મો. શ્લોક ૧૭૨ નો. શંકરથી અનેલી ચમત્કારી વાતો—

(૧) શાસ્ત્રો ભણ્યા પછી સાતમે વર્ષે ઘેર આવ્યા. નદીથી ઘેર આવતાં માતાના પગ ખલવા લાગ્યા. શંકરે નદીની સ્તુતિ કરી ઘરના આમણે વહેતી કરી, માતાની અડચણ દૂર કરી.

(૨) કીર્તિ સાંભલી કેરલ દેશના રાજા રાજશેષરે મોટાભેટના સાથે પ્રધાનને તેડવા મોકલ્યા, નિઃસ્પૃહતા જોઈ પાછા આવ્યા. રાજા પોતે મળવાને આવ્યા નમસ્કાર કર્યો, શંકરે રાજાને કુશલ પુછતાં પહેલા રાજાએ હબર સોના મહોરો અર્પણ કરીને પોતાનાં રચેલાં ત્રણ નાટકો વાંચીને સંભલાવ્યાં. શંગારાદિ રસથી પૂર્ણ સાંભલી રાજાની બુદ્ધિનાં વખાણ કર્યો. દ્રવ્યની અનીછા જણાવી દેવાલય બંધાવવાનું જણાવ્યું અને કહ્યું કે—“તમારી ઇચ્છા હોય તે માગો.” રાજાએ કહ્યું કે—“અમારે સંતાન નથી માટે તે થવાની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરો.” આચાર્યે કહ્યું કે—“તમને તમારા જેવોજ પ્રસન્ન બુદ્ધિમાન પુત્ર થશે.”

(૩) શંકરને અવતાર જાણી—અગસ્ત્ય, ગૌતમ, ત્રિતલ, હધીચિ, ઉપમન્યુ, આદિ કેટલાક ઋષિ મુનિઓ શંકરના દર્શનાર્થે આવ્યા. ત્યાં શંકરની માતાએ પુત્રના ભવિષ્યનું પુછ્યું એટલે અગસ્ત્ય મુનિએ કહ્યું કે— આ સાક્ષાત્ શિવ છે, તમારા સ્વામીએ પુત્રના માટે મહાદેવને પ્રસન્ન કર્યા હતા. મહાદેવે કહ્યું કે—લાંબા આયુષ્યવાલા—અજ્ઞાન અને સ્વદ્વાયુષ્યવાળો—સર્વજ્ઞ બેમાંનો કયો પુત્ર આપું? તમારા સ્વામીએ સર્વજ્ઞ માગ્યો, તેથી શિવે જન્મ ધારણ કર્યો. માતાએ પુછ્યું—સ્વદય તે કેટલું? અગસ્ત્યે કહ્યું કે—વર્ષ સોલસનુંજ પણ કાર્મ પૂર્ણ નહીં થતાં બીજા સોલસ વર્ષ વ્યાસ ભગવાન પ્રસન્ન થઈ વધારશે કુલ ૩૨ વર્ષ થશે. એટલું કહી ઋષિ મુનિઓ વિદાય થઈ ગયા.

(૪) માતાનો ખેદ ટાલવા શંકરે કહ્યું કે— સારાં તથા નરસાં કર્મોનો લોગવટો કરવા જન્મ લે છે, તેજ જીવ તરતજ પુનઃ કર્મ પ્રમાણે જન્મ મરણના સ્થુલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે. આત્માનું ખરૂં જ્ઞાન થતાં મારૂં તારૂં જતુ રહે છે. પણ—શમ, દમ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. છેવટે સંન્યાસ લેવા ગોવીંદા શ્રમે ગયા. ગોવીંદે પુછ્યું તું કેણુ છે? શંકરે કહ્યું હું લય થનાર, વસ્તુ માત્રથી અવ્યાધિત, કર્તૃત્વાદિકથી રહિત, સર્વોત્તમ ચિદાનંદ છું, યોગ દષ્ટિથી હું જાણી શક્યો છું. એમકહીને ઉપદેશ માગ્યો. ગોવીંદ ગુફાએ નીચે પ્રમાણે આપ્યો—

૧ પ્રજ્ઞાન પ્રદ્ય-ઋગ્વેદ.

૨ અહં પ્રમહાસ્મિ-યજુર્વેદ.

૩ તત્ત્વ મસિ-સામવેદ.

૪ અથાત્મા પ્રમહ-અથર્વવેદ

આ ચારે વેદોના સાર રૂપ

મહા વાક્યોનો ઉપદેશ લઈ

૧૨ વર્ષની ઉંમરે શંકરે

પરમહંસની દીક્ષા લીધી

(૫) ગુરૂના આશ્રમમાં ચતુર્માસ વખતે પાંચ દિવસના વર્ષાદયી ખૂબ નદી ચઢી. શંકરે મંત્રા હવાન વાળા કમંડલમાં અધું પાણી સમાવી દીધું. પછી કાશીમાં જઈ અદ્વત સિદ્ધાંતનો પ્રચાર કર્યો.

આ સર્ગ પાંચમાની કલ્પમ પાંચનો ટુંક વિચાર—

(૧) મંગાળને આંગણે વહેતી ઈંદ્રભલીયાની પેઠે લોકોને ભ્રમિત કર્યા હોય તો તે વાત જુદી છે. નહીંતો શિવ જટામાંથી વહેતીના જેવી કેવલ કલ્પિતજ છે. કારણ પ્રાચીન વાલ્મીકીય રામાયણમાં તો જન્હુ પી ગયા અને ભગીરથની પ્રાર્થનાથી બહાર કાઢવાનું લખ્યું છે, તે પણ સત્યથી દુરજ છે. (જુઓ-તત્ત્વત્રયી. ૯. ૧૨૯થી ૧૩૪)

(૨) શંકરે રાજશેખર રાજના ધનના તરફ નિઃસ્પૃહતા બતાવી તે તો યોગ્યજ હતી. પરંતુ પોતે રાજની ઇછા પ્રમાણે વર આપવાને તયાર થયા અને તેની માગણી પ્રમાણે કહ્યું કે—“તને તારા જેવો પરાક્રમી બુદ્ધિવાળો પુત્ર થશે” એ વાત શું તેમના હાથમાં હતી ખરી કે? સ્વાભાવિકપણે ખન્યું હોય તો તે જુદી વાત છે. નહીંતો ઋષિઓના શાપથી લિંગ તુટી પાતાલમાં જતાં શંકરને તેની પાછલ જવા જેવી આ કલ્પિત વાત છે.

(૩) આ વાત ચાલતા ઉમાટમા સૈંકામાં શંકર દેવના અવતાર રૂપ શંકર સ્વામીને મળવાને અગત્યાદિ ઋષિઓ આવ્યા? અને તેઓ હજારો કે લાખો વર્ષ ઉપર થઈ જએલા, કેવા સ્વરૂપથી અને કયા ઠેકાણેથી આવેલા? આ વાત કેટલી સત્યતાથી ભરેલી માનવી?

પુત્રનું ભવિષ્ય પુછતાર તેમની માતાને અગત્યે કહ્યું કે—તમારા પતિ શિવરૂપ શિવગુરૂએ, શિવની આરાધના કરીને સર્વજ્ઞ પુત્ર માગ્યો, તેથી શંકરદેવ પોતે શંકરરૂપે જન્મ્યા.

વિચારવાનું કે—શિવગુરૂ પોતે શંકરદેવ છે, વળી તેમને શંકરદેવની આરાધના કરીને સર્વજ્ઞ પુત્ર માગ્યો, તેથી શંકરદેવ શંકરરૂપે જન્મ્યા. આ લેખ

તે કેટલો બધો સત્ય સ્વરૂપનો ? શંકરનું આયુષ્ય ૧૬ વર્ષનું બતાવી કહ્યું કે-બીજા ૧૬ વર્ષ વ્યાસ વધારીને આપશે, એટલે ૩૨ વર્ષ થશે. આમાં સત્યતા કેટલી બધી સમાવડી છે ?

(૪) થોડી ઉંમર સાંભળતાં માતાનો ખેદ-શંકરે કહ્યું કે-કર્મ ભોગવવા જન્મ મરણ લે છે, અને તેજ જીવ કર્મ પ્રમાણે સ્થુલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે. શમ દ્વાદશિક વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. એમ કહી સંન્યાસ લેવા ગોવિંદ ગુરૂ પ્રાપ્ત ગયા. તેમને પુછ્યું તું કોણ છે ? શંકરે કહ્યું કે-હું લયધનાર, વસ્તુમાત્રથી અખણિત, સર્વોત્તમ ચિદાનંદ રૂપ છું. એમ કહી ચારે વેદના ણીજરૂપ ચાર મહા વાક્યોનો ઉપદેશ લઈ ૧૨ વર્ષની ઉંમરે પરમહંસ થયા "

આ કલમ ચોથીમાં વિચારવાનું કે-કર્મ પ્રમાણે જીવ સ્થુલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે, હનીયાના તમામજીવો જ્યારે આવી સ્થિતિમાં છે ત્યારે પેલા ઇંદ્રાદિક એક એકની પાછલ અવતાર લેવા સ્વાધીનપણે ઉતરી પડેલા કેવી રીતે બતાવ્યા ? આ વિષયમાં કોઈ તટસ્થ પાંડિતે પણ કહ્યું છે કે—

ब्रह्मा येन कुलालवत् नियमितो ब्रह्मांड भण्डोदरे

विष्णुर्येन दशावतार- गहने क्षितो महासंकटे ॥

रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं सेवते

सूर्योच्चाग्यति नित्य मेघ गगणे तस्मै नमः कर्मणे ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ--સાક્ષાત્ રૂપ પ્રમુખને આ જામાંડમાં જેને કુભારનાજેવો કારભાર કરવામાં નાખ્યો. ભક્તોની રક્ષા કરવાને મહાસત્તા શાલી એવા વિષ્ણુને વારંવાર અવતાર ધારણ કરવા ગર્ભાવાસના મહાસંકટમાં જેને નાખ્યા. રુદ્ર જે મહાદેવ છે. તેમને હાથમાં કપાલ આપી જેને ભિક્ષા માગતા કર્યા, જે સૂર્ય દેવ કહે છે તેમને દિન પ્રતિદિન આકાશમાં જેને ભમતા કર્યા. તે કર્મને નમસ્કાર કરવો ઉચિત છે, અર્થાત્ તેવા પ્રકારના કર્મથી અમારો છુટકારો થવો તેજ યથાર્થ છે.

ઉપરના લેખમાં જે અવતારવાદ લખ્યો છે તે સત્યરૂપનો કહે છે કે કેવલ તદન અસત્યરૂપનો ? વિચાર કરવાની ભક્ષામણ કરૂં છું.

ગુરૂએ પુછ્યું કે તું કોણ છે ? શંકરેનો ઉત્તર નીકળ્યો કે-હું લયધનાર, વસ્તુમાત્રથી અખણિત, સર્વોત્તમ ચિદાનંદ છું. આ તેમનું કથન ગર્વિષ્ટ પણાનું કે ઉન્મત્ત પણાનું ? ઉત્તમ પુરૂષોના મુખમાંથી આવાં વાક્યો નીકલે ખરાં ?

શંકર સ્વામી શંકરદેવરૂપે સિદ્ધ હતા તો તેમને આર મહા વાક્યો નો ઉપદેશ લેવાની શી જરૂર હતી ?

(૫) ગુરૂના આશ્રમમાં રહેતાં શંકર સ્વામીએ ચંદ્રેન્દ્રી નદીનું પાણી મંત્રા બ્હાનવાલા કમંડલમાં સમાવી દીધું, આ વાત બહુગરના ખેલ જેવી કે તફન અસત્ય ?

સર્ગ ૬ છે, શ્લોક ૧૦૭ નો. સર્ગ ૭ મો, શ્લોક ૧૨૧ એનો સાર—

કાશીમાં ઔલદેશના વિદ્વાન બ્રાહ્મણને દીક્ષા આપીને “ સનંદન ” નામનો પ્રથમ શિષ્ય કર્યો.

(૧) આર કુતારાવાળા ચંડાલને બ્રહ્મરૂપ બાળી શંકર સ્વામી નમન કરવા બંધ છે ત્યાં તો તે ચંડાલનો વેષ ત્યાગી-શિવ મૂર્તિ સ્વરૂપ, આર વેદ સહિત કાશી વિશ્વનાથ પ્રગટ થયા. (શંકા) શિવ અવતાર શંકર છે તો બીજા શિવ ક્યાંથી ? (સમાધાન) જેમ વિષ્ણુના કલાવતાર વ્યાસની સાથે વિષ્ણુનો સંવાદ છે તેમ શિવના કલાવતાર શંકર સાથે શિવનો સંવાદ સંભવે.

(૨) કાશીમાં ઉપનિષદાદિત્રિનાં બાળ્યો રચી-શિષ્યોને ભણાવતાં-ગંગા ની સામી પાર ગએલા સનંદન ને ગુરૂનો હુકમ થતાં સાધના ભાવે નદીમાં પડ્યા પણ કમલ કુલોના પર પગ મુકતા શીદ્ધા આવીને મળ્યા. તેનો ભક્તિતથી પ્રસન્ન થઇ ‘ પદ્મપાદ ’ બીજું નામ પાડ્યું.

(૩) ગંગાપર એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે બ્રહ્મ સૂત્રના ત્રિજા અધ્યયનના પ્રારંભ સૂત્રનો અર્થ પૂછ્યો, શંકરે કહ્યું કે-મરણ સમયમાં એક દેહ છોડીને બીજા દેહમાં જવું પડે છે ત્યારે જીવને દેહનો આરંભ કરનાર પંચી કુત-પાંચ મહાભૂતોના સૂક્ષ્મ ભાગો વીંટલાવને બંધ છે. ઇત્યાદિકથી સંતોષ પાંચી મૂલરૂપે વ્યાસ ભગવાન પ્રગટ થયા, પ્રસન્ન થઇને કહ્યું કે-દેવ સભામાં તમે (૧૬) સોત વર્ષ ના આયુષ્યનો નિયમ કરીને આવ્યા છો તે આજે પુરાં થાય છે, કાર્ય ઘણું અધુરું છે, તે કરવા દેવબ્રહ્મથી આઠ, અને યોગબલથી આઠ, એમ સોલ વર્ષનું આયુષ્ય વધારી આપુ છું એમ કહી વ્યાસ અદૃશ્ય થઇ ગયા.

(૪) શંકરાચાર્ય—પ્રયાગમાં તુષાગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાની તૈયારીવાળા બટપાદને મળ્યા. બટપાદે કહ્યું કે ઇશ્વરને ન માનતાં મેં વેદોને સ્વતઃ પ્રમાણ

સિદ્ધ કર્યો. અને શુદ્ધોદ્ધ-સુખતોનો પાસે તેમનાં શસ્ત્ર શિખીને મેં તેમનો નાશ કર્યો એ પાપને દૂર કરવા આ તુષાગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાની તૈયારીમાં છું.

શંકરે કહ્યું—આપે કયું તે ચોગ્ય કયું છે. પાપ કયું નથી. ભટ્ટપાદે કહ્યું—તમારા દર્શનથી જીવવાને સમર્થ છું પણ તેમ કરવાની ઇછા નથી. શંકરથી x તારક મંત્ર સાંભળી મુક્ત થયા. શંકર મંડન મિશ્રને ઘેર જવા આકાશ માર્ગે ચાલતા થયા.

આ ૬ ઠા અને ૭ મા સર્ગની કલમ ચારનો વિચાર—

(૧) કુતરાવાળા ચંડાલે વેષ ત્યાગી શંકરને શિવમૂર્તિ રૂપે દર્શન આપ્યું. વિષ્ણુ રૂપ વ્યાસની સાથે વિષ્ણુનો સંવાદ બતાવી સમર્થન કરીને બતાવ્યું. આમાં કઈ બાબતની સત્યતા ? વ્યાસ વિષ્ણુના અવતાર જ પંડિતોથી કલ્પિત જ ઠરેલા છે, તો પછી શંકર દેવના અવતાર શંકર સ્વામી અને ચંડાલના વેષ ત્યાગી બનેલા શિવ સત્યરૂપના કયાંથી ઠરશે ? ડગલે પગલે કલ્પિત છતાં મોટા મોટા પંડિતો થોડો પણ વિચાર કરી શક્યા નથી એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય જનક ? જ્યાં પંડિતો જ આંખોએ આડા કાન રાખી અસત્યને પોષણ કરતા જણાતા હોય ત્યાં અજ્ઞાન પ્રજાને સત્ય કયાંથી મળે ?

(૨) કદાચ તેવા બહુમરીના ખેલ જેવો પ્રપંચ કરી લોકોને બતાવ્યો હોય, તેથી આમાં સત્ય વસ્તુની સિદ્ધિ શી ? આજે પણ પ્રપંચી લોકો ઘણા ઘણા પ્રપંચથી લોકોને ભ્રમિત કરતા નજરે પડે છે તેમ કરી પદ્મપાદ નામ મેલવ્યુ તેથી ખરી સિદ્ધાંત શું થઈ ?

(૩) બ્રમ્હ સૂત્રનો અર્થ શંકર સ્વામીએ બતાવ્યો કે—

“ મરણ સમયમાં દેહ છોડી બીજા દેહમાં જીવને જવું પડે છે, ત્યારે તે બીજા દેહનો આરંભ કરનાર પાંચભૂતોના ભાગો વીંટલાઈને બચે છે. ”

આ વાત વેદોમાં સ્પષ્ટ રૂપથી લખાઈલી જનાતી નથી, તો પછી શંકર સ્વામીએ કયા નવા વેદથી બાણી લઈને લખીને બતાવી ? જૈનોના તત્ત્વોથી જણાય

x માધવ શંકર દિગ્વિજય પૃ. ૧૭૦ ની રીપમાં—તારકમંત્ર—પદ્ય પુ. ઉત્તર ખં. શિવ પ્રતિ વિષ્ણુએ કહ્યું છે કે—જ અક્ષરવાળા મહામંત્રને તારક એવો અક્ષરમંત્ર કહે છે— “ ૐ રામાય નમઃ ” આ મંત્રની વળી મહિમા છે. પાપી પણ મુક્તિ પામે. એજ ઉત્તર ખંડમાં રામ પ્રતિ શિવનું વચન—“ ૐ રામ રામ રામઃ ” આ તારક મંત્રથી પ્રાણિ-માત્રની મુક્તિ, સદા શિવ કાશીમાં કરી દે છે. એમ શ્રુતિમાં છે અને પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. ॥

કર્મ કાંડના પક્ષી મંડન મિશ્ર સાથે લાંબા કાલ સુધી. x વાદ ચાલતાં શંકરે તેમની પાસે જ્ઞાન કાંડની શ્રેષ્ઠતા કબૂલ કરાવી. પણ જેમનિ ઋષિના મતનું ખંડન થતાં મંડન મિશ્રને ઘણો ખેદ થયો. તે ખેદ દૂર કરવા જેમનિ પોતે પ્રગટ થયા અને કહેવા લાગ્યા કે વ્યાસથી મારો મંત જુદો હોય જ નહીં, શંકર મહેશ્વરના કલાવતાર છે. સત્ય યુગમાં-કપિલ, ત્રેતામાં ગુરુ દત્તાત્રેય, દ્વાપરમાં વ્યાસ તેમ આ કલિમાં શંકર ભગવાન છે. તેમની વાતનો સ્વીકાર કરીને તરી જાવો એમ કહી અંતર્ધાન થઈ ગયા.

(૨) વાદના માટે મંડનની સ્ત્રી સરસ્વતી ઉભાં થયાં. સ્ત્રીની સાથે વાદની ના પાડતા શંકરને-જાગી સાથે યાજ્ઞ વદક્યનો, સુલસા સાથે જનકનો વાદ થએલો બતાવી સ્વીકાર કરાવ્યો. સત્તર દિવસ વાદ થયાબાદ સરસ્વતીએ કામકેલોનું સ્વરૂપ પુછ્યું, ઘણા વિચારના અંતે માસની સુદ ત્રી માર્ગી. પક્ષી કામ કેલીનો અભ્યાસ કરવા મૃતક રાજાના દેહમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા થતાં પદ્મપાદ ના પાડી, ત્યારે ગોપીઓ સાથે સંબંધવાળા-શ્રી કૃષ્ણને પાપ વિનાના બતાવીને કહ્યું કે-“ પ્રજ્ઞ સત્ય જગન્મિથ્યા ” માનનારા અશ્વમેધાદિ સુકર્યો અને પ્રજ્ઞ હત્યાદિ દુષ્કર્યો કરે તો પણ તેમને પાપ લાગતું નથી.

ઇંદ્રે કોપ કરી ત્રિશિરઃ પ્રાગ્ભણને માર્યો, અને વેદાધ્યયન કરનારા સંન્યાસીઓને મારી કુતરાઓને ખવડાવ્યા હતા, એવું ઋગ્વેદના ઉપનિષદની શ્રુતિમાં છે. તેમજ જનકે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરી પ્રાગ્ભણને ઘણી દક્ષિણા દીધી પણ કર્મથી લેપાયા નથી. એજ પ્રમાણે તત્ત્વ વેત્તાઓ કર્મથી લેપાતા નથી. હું મારા આ શરીરથી કામાભ્યાસ કરું તો પણ મને પાપ લાગતું નથી. પણ સંપ્રદાયનો બાધ ટાલવા બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર કર્યો છે. એ પ્રમાણે પદ્મપાદ આદિશિષ્યોને સમજાવી એક ગુફામાં પોતાનું શરીર છોડી શિષ્યોને સોંપી રાજાના મૃતક દેહમાં પ્રવેશ કરી, શંકર સ્વામી રાણીઓની સાથે લોભ લોભવવા લાગ્યા; રાણીઓ સમજી કે બમારૂં વૈધવ્ય મટું. આ તરફ કારભારીઓ ચેત્યા કે-કોઈ યોગી-રાજાના મૃતક દેહમાં પ્રવેશ કરી, આ રાજવીલા લોગવે છે. તેવા યોગીના શરીરનો નાશ કરાવવા રાજ્યના નોકરોને છોડ્યા. માસ ઉપર પાંચ દિવસ વધારે થતાં પદ્મપાદ વિગેરે શોધ કરવા નીકળ્યા. ગવૈયાના વેષે રાણીઓમાં લુપ્ત તે રાજાના આગળ ગાયન કરી સંકેતથી સમજાવી જાનમા લાવ્યા. એટલે તે શરીરમાંથી નીકલી પોતાના મૂલના

x આ વાદ બ્રહ્માદિ દેવો અંતરિક્ષમાં આવી સાંભળવા લાગ્યા.

છે, અને તે અનુભવથી સિદ્ધ છે કે-સંસારમાં ફરી રહેલા નાના મોટા સર્વ પ્રકારના જીવો એક તેજસ અને બીજી કાર્મણ આ બે પ્રકારના શરીરોને લઈને સદા કાલ કર્યાજ કરે છે, અને સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના સમૂહ રૂપનાજ છે. તે વાતને લઈ સર્વજ્ઞ પણીનો દાવો કરતા શંકર સ્વામીએ મરણ સમયમાં પાંચ ભૂતોના નામથી વીંટલાઈ જતી વસ્તુ લખીને બતાવી આમાં કયું વિશેષજ્ઞાન બતાવ્યું? આ જીવોના કર્મના સંબંધમાં જૈનોમાં કોઈ લાખો શ્લોકના પ્રમાણથી વિચાર કરીને બતાવેલો છે. વૈદિકોમાં વેદોથી તે પુરાણોના ગ્રંથો સુધી તે કર્મોના વિચારની વાત કોઈ ગંધ માત્રથી પણ લખાયલી જોવામાં આવતી નથી. છતાં શંકર સ્વામી-વ્યાસના સૂત્રનો અર્થ બતાવી મનમાં મકલાતા ફિદા ફિદા થઈ રહ્યા હોય તેવો દેખાવ બતાવી રહ્યા છે.

પોતાના સૂત્રનો અર્થ ખરો માની વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ મટી વ્યાસરૂપે પ્રત્યક્ષ થઈ ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય વધારીને આપ્યું, આમાંનું સ્ત્ય કયું? વ્યાસતો શું પણ દ્વીપમાં કોઈ પણ એવી સત્તાવાળો છે કે, જે આયુષ્ય વધારીને આપે?

આવા આવા મહાન પુરૂષોને મારા જેવો અલ્પજ્ઞ વધારે લખીને શું બતાવે?

(૪) ઇશ્વરનો ઇન્કાર કરનાર, વેદોને સ્વતઃ સિદ્ધ માનનાર, સુગતોને ગુરૂ કરી, તેમનોજ નાશ કરનાર, એવા ભટ્ટપાદને શંકર મહ્યા. ભટ્ટપાદે કહ્યું પાપને દૂર કરવા તુષાગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાની ઇછાછે, શંકરે એ કાર્ય યોગ્ય કરેલું કહી બતાવ્યું, તો પણ ભટ્ટપાદે જીવવાની ઇછા બતાવી નહીં. આ બેનો વિચાર કરી જોતાં ભટ્ટપાદના કરતાં પણ શંકર સ્વામીનું હૃદય શ્રદ્ધા રહિત અને વધારે કરતાવાળું હશે એમ જણાઈ આવે છે.

ॐ રામાયનમઃ મંત્રથી મોક્ષ થવાની શ્રદ્ધા હોતી તે, તુષાગ્નિમાં પ્રવેશ વિના થઈ જાત? મોક્ષ તો બેમાંથી એક પ્રકારથી માનવો એતો તદ્દન અજ્ઞાનજ છે અને અજ્ઞાનીઓને દસાવવાનો ધંધો છે. કરવત મુકી સદા શિવની કાશીમાં ગરીબોના પ્રાણની સાથે ધન હુંટવાના ધંધાવાળા, હુતારાઓ ઘણાજ હતા. આ અગ્નિજેતો તેવા ગરીબોના પ્રાણ અને ધન બચાવી ઉપકાર કરેલો છે.

સર્ગ ૮ મો, સર્ગ ૯ મો, સર્ગ ૧૦ મો, -શ્લોક ૧૩૬, ૧૦૯, ૧૧૬ ના

(૭) માહિષ્મતીમાં-શંકર મંડનમિશ્રનું ઘર પુછતા તેમને ત્યાં ગયા.

શરીર આગળ આવ્યા. ત્યાં અગ્નિ સંસ્કાર થતામાં પ્રવેશ કરી ગયા પણ નૃસિંહે તે અગ્નિની શાંતિ કરી. પછી માહિષ્મતિમાં આવી સરસ્વતીને જીત્યાં. મંડન-મિથુને દીક્ષા દીધી અને “તત્ત્વમસિ” નો તત્ત્વ આપ્યો. સુરેશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એમ શંકર સ્વામીએ અદ્વૈતમતનું સ્થાપન કર્યું.

સર્ગ-૮-૯-૧૦ માના વિષયનો નિશ્ચિત વિચાર—

(૧) મંડન સાથે શંકરના વાદ વખતે બ્રહ્માદિ દેવો પણ આકાશમાં રહી તમાસો જોતા રહ્યા. છતાં છેવટમાં મંડન પાસે શંકરે જ્ઞાન કાંડની શ્રેષ્ઠતા કબૂલ કરાવી.

આમાં સત્ય કેટલું હશે તે વિચારીને જોઈએ—

મંડન પોતે બ્રહ્મ રૂપના છે. આકાશમાં કયા બ્રહ્માદિ તમાસો જોતાં રહ્યા હશે ?

બીજી વાત એ છે કે-સર્ગ પહેલાંમાં-બ્રહ્માદિ દેવોએ શંકર દેવ પાસે ફરીયાદ કરી હતી કે-વિષ્ણુએ બૌદ્ધ શાસ્ત્રો રચી વેદોની નિંદા કરાવી, તેના ઉત્તરમાં શંકરે પોતે પ્રગટ થવાનું જણાવી કહ્યું હતું કે વેદના કર્મ કાંડનો ઉદ્ધાર કરવાની આજ્ઞા વિષ્ણુને મેં જ કરી હતી. તે કર્મ કાંડનાં કરવા વાળા મંડન સાથે આટલી બધી જૂઠી ઝાઝા ઝકડી કરી તેમના મનમાં ખેદ શા માટે ઉપજાવ્યો ?

પોતાની આજ્ઞાથી પ્રવર્તેલા કર્મ કાંડને સર્વથા જૂઠા માનીને જગડો મચાવ્યો કે સાચા માનીને ?

ઈદ્રાદિક દેવો અવતાર લઈ દ્વનીયામાં ઉતરી પડેલા વેદોથી પણ જણાવેલા નથી, શંકર વખતે ઉતરી પડેલા સાચા કે જૂઠા ?

કર્મકાંડ એ જેમનિનો મત ખંડન થતાં મંડનનો ખેદ દૂર કરવા જેમનિ પ્રગટ થઈ કહેવા લાગ્યા કે વ્યાસથી મારો મત સિન્ન હોય નહીં તો તે કયા સ્થાનથી અને કેવા સ્વરૂપથી કહેવાને આવેલા ?

વળી કહ્યું કે-કપિલ, હતાત્રય, અને વ્યાસ ત્રણ યુગના ત્રણ, તેમ આ કલિમાં શંકર દેવ તે શંકર અવતાર બતાવ્યા. પણ વેદોમાં અવતાર વાદનું નામ નીશાણુજ નથી આધુનિક પુરાણોમાં ઘૂસ્યો છે આમાં સત્યતા કયી બાબુથી વિચારવાની ?

(૨) બ્રહ્માના અવતાર મંડનને તો શંકરે હરાવ્યા હતા, પણ સરસ્વતી બ્રહ્મલોકથી નીકળીને મંડનની સ્ત્રી થવા આ લોકમાં આવેલાં તેમને કહ્યું હતું. બ્રહ્માના અંગભૂત છું, મને જીવ્યા વગર તમારી જીવ પુરી નથી. શંકરે આનાકાની તો ઘણીએ કરી પણ ગાર્ગી સાથે યાજ્ઞવલ્કય આદિના વાદના દાખલા આપી પોતાની સાથે વાદ કબૂલ કરાવ્યો. અને સત્તર (૧૭) દિવસ સુધી ચાલ્યો. છેવટે સરસ્વતીએ કહ્યું કે-સર્વજ્ઞ થઈને ફરો છો તો કામ કેલિનું સ્વરૂપ બતાવો. છેવટે માસની સુદ ત્રીમાસી, સ્વામી પ્રપંચ કરવામાં કુશલજ્ઞ હતા તેથી શિષ્યોને આડું અવકાશ સમજાવી મૃતક રાજાના શરીરમાં વિદ્યાથી પ્રવેશ કર્યો. તેની રાણીઓ સાથે કામ કેલિ ખૂબ કરી, મર્મ બાણીને સરસ્વતીને પણ જીતી લીધાં.

ચોડુંક વિચારવાનું કે-અનાદિકાલના બ્રહ્મલોકના બ્રહ્મા, નાના મોટા જીવોના ઘાટ ઘડવામાં કુશલ, નવીન નવીન સૃષ્ટિ રચના કરતાં વખતો વખતે ચાર ઋષિઓને ચારો વેદોનું જ્ઞાન આપનાર, એવા બ્રહ્મા શંકરથી હારી ગયા તો પછી તેમની સ્ત્રી સરસ્વતીના શા બાર કે શંકરના આગળ ટકી શકે ?

જો કે અલંકારના ગ્રંથોમાં અલંકાર હોય છે. પણ તેમાં અસંભાવનાના વિષયોની કલ્પના સંભાવનામાં અને સંભાવનાના વિષયોની કલ્પના અસંભાવનામાં કરેલી જોવામાં આવે છે. પરંતુ કેટલાક વૈદિક મતના પડિતોએ તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવના વિષયોમાં તો, કેવલ અસંભાવનાના વિષયોમાં જગતના કર્તા હતાં બતાવી વેદોથી તે પુરાણો સુધી ગોઠવી, મોટામાં મોટા દેવોનો આદેશ કરી, આખી દુનિયાનેજ ઉપે માર્ગે દોરવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોય તેમ નજર પડે છે, તે ઘણા આશ્ચર્યની સાથે એક પામવા જેવું થયેલું છે. જીવો આ વિષયમાં અમારો “તત્ત્વત્રયી મીમાંસા” નામનો ગ્રંથ. આજે તો સત્ય શોધકોને સત્યા સત્યનો નિર્ણય કરવાનો પુરેપુરો સમય છે પરંતુ જેમને હાથ બાપનો કુપો કરવો હોય તેમના માટે તો દુનિયામાં કોઈ પણ ઉપાય દેખાતોજ નથી.

સર્ગ ૧ લા થી ૧૦ મા સુધીની સત્યતાનો વિચાર કર્યો.

હવે સર્ગ ૧૧ થી રહેલાનો વિચાર તપાસી જોઈએ—

સર્ગ ૧૧ મા, શ્લોક ૭૫ નો—

શૈલ પવંતે કાપાલિક-શંકરની સ્તુતિ કરીને કહેવા લાગ્યો કે કોઈ સર્વજ્ઞનું કે રાજાનું મસ્તક હોમીશ તો તું સદેહથી સ્વર્ગે જઈશ એમ ભરવાનાથે

મને કહ્યું છે. જો મારા પર કૃપા થાય તો મારું ઈષ્ટ થાય. વૃત્રાસુરને મારવા દધીચિએ ઇંદ્રને પોતાનાં હાડકયાં આપ્યાં હતાં. શંકરે કહ્યું કે-જાહેરમાં નહીં અને એકાંતમાં આવજો, સંધ્યા કરવા એકાંતમાં ગયા ત્યાં જઈને કાપાલિકે તરવાર ખેંચી. પદ્મપાદને ભાસ થતાં મંત્રબલથી નૃસિંહ રૂપ ધરીને, પ્રલ્હાદના સ્મરણથી નૃસિંહે હિરણ્યકશિપુને જેમ ચીરી નાખ્યો તેમ કાપાલિકને ચીરી નાખી, અદૃટ હાસ કર્યો. બીજા શિષ્યોએ કાપાલિકને અને ગુરૂને મરણ પામેલા જોયા. પદ્મપાદ નૃસિંહની ત્રણ ગર્જનાથી સમાધી ઉતરતાં, શંકરે કહ્યું કે આ સ્વરૂપ અંતર્હિત કરો. સ્વ સ્વરૂપમાં આવેલા પદ્મપાદે બનેલી બીના ગુરૂને જણાવી, આ ચમત્કાર જોઈ એકે પદ્મપાદને પુછ્યું કે-તમે નૃસિંહને પ્રસન્ન કેવી રીતે કર્યાં? ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે મેં પર્વતમાં ઘણા દિવસ ધ્યાન ધર્યું. ત્યાં એક બિલ્લે મને પુછ્યું કે તમે ધ્યાન શા માટે કરો છો? મેં નૃસિંહને પ્રસન્ન કરવાનું જણાવતાં તે બિલ્લે વેલાથી બાંધી મારા આગળ ખડા કર્યા. મેં નૃસિંહને પુછ્યું કે તમે બિલ્લના વશમાં કેવી રીતે થયા? નૃસિંહે મને કહ્યું કે આ બિલ્લના જેવું ધ્યાન બ્રહ્માદિકોએ પણ ધર્યું નથી. વધારે પુછુ તો એમ કહી મારા પર કૃપા કરી અંતર્ધાન થઈ ગયા. ઇત્યાદિ ॥

સર્ગ ૧૨ માની આ બીનામાં થોડુંક વિચારવાનું કે—

ઉપકારી બધી કાપાલિકે મસ્તકની માગણી કરેલી, સર્વજ્ઞ શંકરે તેને નાશ શા હેતુથી થવા લીધો? આમાં પ્રપંચ કેવા પ્રકારનો? પદ્મપાદે નૃસિંહ રૂપ ધરી કાપાલિકને ચીરી નાખ્યો. આમાંનું કાંઈ સત્ય હશે ખરું? બિલ્લે નૃસિંહને વેલાથી બાંધી હાજર કર્યો, ત્યારે પદ્મપાદે પુછ્યું કે-તમે બિલ્લના વંશમાં કેવી રીતે થયા? નૃસિંહે જણાવ્યું કે બ્રહ્માદિકો પણ બિલ્લના જેવું ધ્યાન નથી ધરી શક્યા?

બ્રહ્માએ શતરૂપા બનાવી, દેખતાની સાથે ચલચિત્તના થયા, જોવાને ચાર મુખ કર્યાં હતાં. પુત્રી પાછલે હરિણરૂપ ધરીને પણ દોડેલા બતાવ્યા છે તેમ નૃસિંહના ધ્યાનમાં ન ટકી શક્યા હોય તો તે બનવા જોગ છે.

નૃસિંહમાં વિચારવાનું કે-૯ વાસુદેવોમાં ૭ મા-ઠત્ત છે, પ્રતિવાસુદેવ પ્રલ્હાદ છે, ઠત્તને છોડી પાંચમા પુરુષસિંહને નૃસિંહ લખી થાંભલામાંથી બિત્પન્ન કરી, પ્રલ્હાદના આપનો નાશ કરવાવાળા લખીને બતાવ્યા છે. (જુઓ તત્ત્વત્રયી પૃ. ૬૫-૬૬ નું ટીપ્પણ)

સિંગપુરાણમાં એવું છે કે—શિવના ગણુ વીરભદ્રે, શરભ પક્ષીનું રૂપ ધરીને નૃસિંહને ચીરી નાખેલો અને તેના ચામડાનું આસન શિવ કરીને બેઠેલો. તે શંકરદેવના અવતાર શંકરનું મૂલનું શરીર બલતુ ઓલવવાને, તે નૃસિંહ કયાંથી આવ્યા ? આ બધો પ્રપંચ કયારથી અને કેણાથી રચાયો છે તે વિચારવાની બલાણુણુ કહે છે.

(વીરભદ્ર અને નૃસિંહનો સંબંધ—જુલો તત્ત્વત્રયી પૃ. ૩૩૬)

સર્ગ ૧૨ મો. શ્લો ૮૮ નો—શંકર તીર્થોમાં ફરતા મૂકાંબિકામાં આવ્યા ત્યાં મરણુ પામેલા પુત્રના માટે શોક કરતા પ્રામ્હણુ કુટુંબને જોઇ શંકરને કયા આવી. “ આકાશ વાણી થઇ કે અસમર્થ કયા જતાવે. ” આચાર્યે કહ્યું—અસમર્થને બોલવું શોભે ? સમર્થ છે તો શોક દૂર કરો, એટલે મુવેલો ઉઠીને ઉભો થયો.

આમાં વિચારવાનું કે—એવી વાણી કરવાવાળો કેણુ હતો કે જે મરેલાંને ઉભાં કરી દે ? આ વાત પોતાની મહત્વતા માટે લખાઇ કે આમાં કેઇ સત્ય તત્ત્વ છે ? મરેલાંને જીવતા કરવાની સત્તા યુગ યુગમાં ભક્તોના રક્ષક એવા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનમાં હતી ? જો મરેલાંને જીવતા કરવાની સત્તા શ્રી કૃષ્ણમાં હતી તો દ્વારિકાના દાહ વખતે નાશ થયેલા પોતાના કુટુંબનાજ માણસોને શું જીવતા ન કરી શકતા ? આમાં શું સત્ય છે વિચારવાની બલામણુ કહે છે. મોટા મોટા પંડિતો થઇ પાયા વગરનું લખે તેમને વધારે શું કહેવું ? ॥ સર્ગ ૧૨ મો થયો.

સર્ગ ૧૩ મો. શ્લો ૭૫ નો છે. બાપ્યાદિકના સંબંધજાનો વિચાર અમોએ લીધેજ નથી. બાણુવાની ઇછાવાળો ત્યાંથી જોઇ લે.

સર્ગ ૧૪ મો. શ્લો. ૧૭૫ નો.

પર્વત ઉપર ધ્યાનમાં શંકર સ્વામીએ માતાનો મંદવાહ જાની, તેમની સેવામાં પોતે પહોંચ્યા. અનેક આદ્યાપ સંલાપના અતે શંકરદેવનું સ્તવન કહ્યું શંકરસ્વામીની માતાને લેવા શંકરદેવે વિમાન સાથે પોતાના દ્વિતોને મોકલ્યા. શંકર સ્વામીએ માતાને જણાવ્યું કે—શંકરદેવના દ્વિતો વિમાન લઇને આવ્યા છે, તેમાં બેસીને શંકરના ધામમાં પધારો ? તેમની સાથે જવાની ઇચ્છા ન જતાવતાં દ્વિતોને વિદાય કર્યા. પછી વિષ્ણુની સ્તવના કરી, વિમાન લઇને વિષ્ણુના દ્વિતો આવ્યા. એટલે વિષ્ણુનું ધ્યાન ખરતાં દેહ છોડી દ્વિતો સાથે વિમાનમાં બેસી

ધેકુંઠમાં આલ્યા ગયાં. ખાંડીના અનેક કાર્યો થઇ ગયા પછી અનેક દેશોમાં ફરી દ્વૈતમતનું અંડન કરી અદ્વૈતમતનું સ્થાપન કર્યું.

આ સર્ગ ૧૪ માં વિચારવાનું કે—

શંકરદેવ રૂપે શંકરસ્વામી પોતેજ છે. તો પછી બીજા કયા શંકરદેવના હોતો વિમાન સાથે બોલાવ્યા? વેઠ સમયના મોટા મોટા ઋષિઓના માટે કોઇપણ દેવના હોતો વિમાન લઇને લેવા આવ્યા હોય એમ આરો વેઠો સુધી તપાસતાં જણાતું નથી, તો શું આ શંકરદિગ્વિજય કલ્પિત રૂપની ગોઠવાઇલી ન ગણાય? જો એમ હોય તો દિગ્વિજયના લેખોમાં સત્ય શું? માતાએ શંકરના ધામમાં જવાની ના પાડી, એ શું તેમના સ્વાધીનપણાનું હતું? પ્રમ્હાં પ્રમ્હલોકનું અને વિષ્ણુ વૈકુંઠનું સ્થાન કયા કાલમાં પોતાના કબજે કરીને બેઠેલા? પ્રમ્હા આ ફનીયામાં આવી અનેકોના અપરાધી બન્યા, તો પછી શું વિશેષ મેળવવાને આવતા હતા?

વિષ્ણુ ઉપેક્ષ્યોથી માથુ કપાવી હયગ્રીવ વિષ્ણુ બન્યા તે કયા કાલમાં? અને વારંવાર ફનીયામાં આવી દાનવોનો અને અસુરોનો માર ખાઇ ભાગતા ફર્યા આ બધું તર્કટ કયા તર્કટીઓથી ઉભું થયેલું? સજ્જનો? સત્ય વસ્તુના ગવેષક બને, કોઇના ભાગ્યા ધ્વજની માફક ના ભમે અને ભમસો તો ના તો આ લોકના સુખના ભાગી બનશો તેમજ ના તો પરલોકના સુખના ભાગી બનશો. કષ્ટ વેઠ્યા વગર કોઇપણ પ્રકારનું જ્ઞાન કે સુખ મળી શકતું નથી, એમ આપ સારી રીતે સમજો છો, અસત્યના માર્ગમાં સુગમતા દેખાશે પણ તેથા નતો આ લોકનું સુખ ઉંચા ફરજનું પ્રાપ્ત કરી શકાશે તેમજ નતો પરલોકનું સુખ ઉંચા ફરજનું મેળવી શકાશે એ વાત આપ ખુબ સમજો છો? આજે સત્ય તત્ત્વ મેળવવાનાં ઘણાં ઘણાં સાધનો છે અને પોતાનો માર્ગ પોતાનેજ ખોલી લેવાનો છે ખાંડી કોઇ પણ આપણને સત્ય માર્ગે દોરી જાય એવો સત્યરૂપ તો કોઇકજ નજરે પડ્યો એમ ખુબ વિચારશો.

સર્ગ ૧૫ માં, શ્લોક ૧૭૪ નો

(૧) શંકર સ્વામી હજારો શિષ્યોની સાથે દિગ્વિજય કરવાને નીકળ્યા ત્યાં સુધન્વા રાજાને પણ સાથે લીધા. પ્રથમ કાપાલિકોની સાથે ઝપા ઝપી, સુધન્વા રાજાએ તોએને હઠાવ્યા.

(૨) આગળ ગોકર્ણમાં—શૈવ મતના આચાર્ય નીલકંઠ સાથે વાદ. નીલકંઠે કહ્યું કે તત્ત્વમસિ વાક્યથી જીવ અને ઇશ્વરનો અલેદ માનો છા તે યોગ્ય નથી, અંધારા અજવાળાની પેઠે જીવ ઇશ્વરના ધર્મો વિરુદ્ધ છે. ઇત્યાદિ અનેક દાખલાઓ આપ્યા પણ શંકર સ્વામીએ તોડી પાડી તત્ત્વમસિ નો અર્થ નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યો. જીવ-કાર્યોપાધિ છે, અને ઇશ્વર કારણોપાધિ છે, પણ તેમનો ચિંકશ એકજ છે, તેથી ભાગ લક્ષણથી કોઈ બાબતને ગ્રહણ કરવી અને કોઈ બાબત ગ્રહણ ન કરવી, એવીજ રીતે-જહદ ડ જહદ લક્ષણથી દેહનું એકય છે, ત્યાં કોઈ બાબતનો વિરોધ આવતો નથી. એ રીતે ઘણાં શ્રુતિનાં પ્રમાણોથી ખંડન કરી શિષ્ય કર્યો.

(૩) ઉજયનમાં ભટ્ટ ભાસ્કરનો પદ્મપાદ સાથે વાદ થતાં ભટ્ટે-જે શ્રુતિઓનાં પ્રમાણ આપી ભેદવાળું દ્વૈત મતનું સ્થાપન કર્યું. તેજ શ્રુતિઓથી અલેદ બતાવીને ભટ્ટને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો.

(૪) કોપી ન માત્ર ધારણ કરનારો, કોઈ જૈન પીશાચના જેવો, આવીને શંકરાચાર્યને કહેવા લાગ્યો કે—

૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ આશ્રવ, ૪ સંવર, ૫ નિર્જરા, ૬ અંધ, અને મોક્ષ, એ સાત પદાર્થોને સપ્ત ભંગીની રીતિથી તમે સ્વીકારતા નથી.

શંકરના જીવ સ્વરૂપના પ્રશ્નમાં જૈને કહ્યું કે-જેવડો દેહ તેટલો જીવ.

શંકરની તર્ક-દેહ જેવડો હોય તો ઘટના જેવો અનિત્ય પ્રાપ્ત થશે ? અને મનુષ્યના દેહથી હાથીના દેહમાં જતાં અમુક ભાગ જીવ વિના રહી જશે અને ત્યાંથી મછરના દેહમાં જતાં બહાર રહી જશે ?

શંકરની તર્ક-અવયવો-જનારા આવનારા હોય તો પંચ ભૂતોથી પ્રગટ અને હીન થતા સંભવતા નથી. કેમકે જીવ પંચભૂતના વિકાર રૂપ નથી.

જૈનો તરફથી-અવયવો જન્મ તથા નાશથી રહિત નિત્ય છતાં આવે છે અને જાય છે. હાથીમાં વૃદ્ધિ પામેલા અને મછરમાં ઓછા થયેલા વ્યાપે છે. એ અમારો નિદાંત છે. શંકરની તર્ક-અવયવો અચેતન છે કે ચેતન ? ચેતન હોય તો ઘણાનો મત વિરુદ્ધ થતાં શરીરની ખરાબી થાય, અચેતન હોય તો આખા શરીરને ચેતના આપી શકાય નહીં. જૈનોના તરફથી-ઘણા ઘોડાઓ એક મતથી રથ ચલાવે છે તેમ શરીરને ચલાવે તેમાં વિરોધ નથી.

શંકર-ઘણા ઘોડાઓ સારથિના પ્રભાવથી એક મત થાય છે, શરીરમાં બીજો નિયામક નહીં હોવાથી એક મતપણું કેમ ઘટશે ? જૈન તરફથી-અવયવો આવતા જતા નથી-મોટા શરીરમાં કુલે છે. નાનામાં સંકેત્યાઈ ભય છે, જળોના ઘટાંતનો પેઠે-લોહી પીને કુલે નીચોવતાં સુકઈ ભય તેમ થાય છે.

શંકરની તર્ક-અવયવોમાં શંકેત્ય વિકાસ થતો હોય તો વિકારી કરે. વિકારીનો નાશ પામતાં જીવનો પણ નાશ થાય. તેથી કરેલાં કર્મનો નાશ અને ફરીથી ઉત્પન્ન થએલા જીવને નહીં કરેલા કર્મની પ્રાપ્તિ, એમ બે દોષ પ્રાપ્ત થાય, વળી બીજો દોષ-તુંબડું ભારથી જલમાં ડુબેલું રહે તેમ આઠ કર્મોના ભારથી ડુબેલા જીવને ઉચે જવા રૂપ મોક્ષ તેને બાધ આવે. અવયવો જવા આવના સ્વભાવવાળામાંથી કયા અવશેષ રહેલાઓની મુક્તિ ?

બીજી એ છે કે-જૈન સઘળા પદાર્થોમાં-સત્ત્વ, અસત્ત્વ, એકત્વ અનેક-ત્વાદિ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનો એકી વખતે સમાવેશ કરવાના સાધન ભૂત જે તમારે x સમભંગી નય છે તેને પણ અમો યોગ્ય ગણતા નથી. કારણ કે પરસ્પર વિરુદ્ધતા ધરાવનારા વાસ્તવિક ધર્મોની એક પદાર્થમાં એકી વખતે સ્થિતિ સંભવતીજ નથી.

આ સર્ગ ૧૫ માં નો કિંચિત્ વિચાર—

(૧) શંકરસ્વામીએ દિગ્ વિજય કરવા હંબરો પ્રાદ્યણો સાથમાં લીધા, લાવ લસ્કરની સાથે સુધન્ના રાજાને પણ સાથમાં લીધા. જુઠો કે સાચો ન્યાય સ્વાર્થી લોકોનો કે દુરાગ્રહીઓનો જળર જસ્તીનો હોય છે. તેવો ન્યાય પ્રથમજ કાપાલિકોની સાથે થઈ ગયો.

(૨) શંકર સ્વામી અદ્વૈતમતનો આગ્રહ પકડીને દ્વનીયાને પણ મનાવવાને લાવલસ્કર લઈને નીકલ્યા છે, એટલે ન્યાય કે અન્યાય સત્ય કે અસત્ય જોવાનો કે તપાસવાનો અવકાશ ક્યાંથી હોય ?

દ્વતગ્રહણ કર્યા વિના એકાંત અદ્વૈતની સિદ્ધિ કરવી તે કેવલ દુરાગ્રહજ ગણાય એ વાતો તેમનાજ વાકયોથી આપણને પગળે પગળે એટલી બધી નજરે પડે છે કે તેની ગણતી પણ ન કરી શકીએ. પણ જેઓ એક દૃષ્ટિ પર ચઢી

x અર્થકાર પંડિતે-ટીપ્પનમાં-સમભંગી મૂકીને છેવટમાં જણાવ્યું છે કે-આ :સંપત્તિ ભંગોઆથી પ્રત્યેક પદાર્થોમાં ગમે તેવા બીજા પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. (એમ ચોખું જણાવ્યું છે.)

બધાં તેઓ પોતાના વાક્યોમાં કે વિચારોમાં પણ પુરતો લક્ષ રાખી શકતા નથી તો પછી બીજાઓના તત્ત્વોમાં રહેલી સત્યતા શોધવાનો અવકાશ ક્યાંથી મેળવે? તેવાજ પ્રકારનો ન્યાય આ શંકર દિગ્વિજયમાં બેવામાં આવે છે. જેવી રીતે હું નહીં જેવો બેધ શક્યો છું તેવી રીતે બીજા સુદ્ધ મધ્યસ્થ પડિતો તો જરૂર બેધ શક્યો જ હશે. પણ આવા આવા મોટા પડિતોને આપણા જેવા સામાન્ય જનોએ કહેવું શું અને લખવું પણ શું? એ એક વિચાર ભરેલું જ થઈ પડે છે. હવે આપણે મૂળ વિચાર પર આવીએ છીએ—

દ્વૈતમતના શૈવ નીલકંઠાચાર્ય સાથે વાદ ચાલતાં “તત્ત્વમસિ” નો અર્થ સ્વામીજી એ નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યો—કાર્યોપાધિ જીવ છે અને કારણોપાધિ ઇશ્વર છે પણ તેમનો ‘ચિદંશ’ એકજ છે. તેથી ભાગ લક્ષણાથી કોઈ બાબતને પ્રહણ કરવી, અને કોઈ બાબત ન પ્રહણ કરવી. એવીજ રીતે જહંકડ જહંકડ લક્ષણાથી દેહનું ઐક્ય છે ત્યાં કોઈ બાબતનો વિરોધ આવતો નથી. આ પ્રમાણે ઘણી શ્રુતિઓનાં પ્રમાણ આપી ખંડન કર્યું અને શિષ્ય કર્યો.

આમાં વિચારવાનું કે—નીલકંઠે દ્વૈત મત છોડીને તત્ત્વમસિ ના વાક્યથી આદ્વૈત મતને સ્વીકાર્યો તે વસ્તુ સ્થિતિ યથાર્થ નથી. જીવો કે—આ અજ્ઞ જીવને સમજાવવાનું કે તું તે પ્રજ્ઞ સ્વરૂપનો છે પણ ક્યારે? ઉપાધિ ભૂત લાગેલાં પાંચ ભૂતોનો સંગ છોડે ત્યારે? પાંચ ભૂત રૂપ વસ્તુ બીજી જ છે, સ્વામીજીએ માતાનો ખેદ દૂર કરતી વખતે કહ્યું ‘હતું’ કે—સારાં નરસાં કર્મોનો ભોગ કરવા જીવ સ્થૂલ દેહમાં વિચરે છે. તેથી શમાદિક વિના જીવને મોક્ષ નથી. માટે દ્વૈતપણું છોડવા પછીથી જ ‘તત્ત્વ’ સ્વરૂપનો બને છે.

અર્થાત્ ભૂતોની ઉપાધિવાળો જીવ પ્રથમ દ્વૈત સ્વરૂપનો જ છે, તેજ ઉપાધિથી મુક્ત થએલો પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ થએલો અદ્વૈતના સ્વરૂપને ધારણ કરે છે.

પ્રથમ ઘટને માન્યા વગર અઘટ નો પ્રયોગ ત્રણ કાલમાં પણ બની શકશે નહીં.

એકની એક વસ્તુમાં બીજી વાત કરવાનો અવકાશ જ ક્યાં રહે છે? માટે શંકર સ્વામીનો અદ્વૈતમત દ્વૈતપણું અંગીકાર કર્યા વગર ત્રણ કાલમાં પણ નહીં બની શકે એકાંત અદ્વૈત પક્ષ છે તે સત્ય વસ્તુ સ્વરૂપને જનાવનારો નથી પણ દુરાગ્રહમાં જ ખેંચી જનારો છે એ નિર્વિવાદ છે. બીજી વાત એ છે કે—કર્તા કમ અને કરણાદિ કારકો એક જ વસ્તુમાં ઘટી શકતા હોય તો જ એકાંત અદ્વૈત

ની સિદ્ધિ થાય, નહીં તો ત્રણ કાલમાં પણ એકાંત અદ્વૈતની સિદ્ધિ નહીં થાય. દ્વૈત છે તેણેજ પાછલ અકાર મૂકી શકાયે.—

(૩) ઉબ્જયના ભટ્ટ ભાસ્કર દ્વૈત મતની સિદ્ધિ કરવા જતાં, પોતે જ અદ્વૈત મતમાં ફસી ગયા. તેનું કારણ જોતાં તેમને વેદોમાંથી પણ સત્ય વસ્તુ નહીં મળેલી હશે, જે વેદોનું અધ્યયન કરીને સત્ય વસ્તુ મેળવેલી હોત તો સ્વામીજીના એકાંત રૂપ અદ્વૈત મતના દુરાગ્રહમાં શું કરવાને ફસતા ? દ્વૈત અને અદ્વૈતનું સ્વરૂપ અમો ઉપર ખતાવી ગયા છે ત્યાંથી વિચાર કરીને જીવો સત્યા સત્યને નિષ્ક્રિય સ્થાને આપ મધ જશે. તેઓ કેમ બીજા કારણથી ફસ્યા હોય તો તેમની ગતિ તેઓ પોતે જાણે તે ખરી ?

(૪) વાદિકક દેશના જૈનધર્મના પંડિતોના માટે, અને બૌદ્ધોના માટે શંકરદિગ્વિજયમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ શબ્દો જે વાપર્યા છે તે તેમના પંડિતપણાને અને તેમના જાતિકુલને ખરેખરા શોભાવે તેવા છે.

પ્રથમ જૈનોના તત્ત્વો લખ્યા છે તે જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે યથાર્થ છે.

જેટલો દેહ તેટલો જીવ જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે ખરાખર છે તેના ઉપર દિગ્વિજયમાં જેટલી કુતર્કો કરી છે તે તેમની પંડિતાઈને લાંછન લગાડીને ઉન્નતપણાનું ભાણ કરાવે છે. જૈનોનો ‘ સ્યાદ્વાદ ’ યથાર્થ રૂપે સ્વામી સમજ્યા હોત તો જાણુલી મંત્રથી જેમ સર્પનું જેર રહેતું નથી તેમ સ્વામીજીને પોતાની પંડિતાઈને ઉન્માદ પણ રહેતો નહીં. કારણકે આધુનિક સમયના સદ્ગુણિના પંડિતો તે સ્યાદ્વાદના મંત્રથી નિઃછન્નપણાથી પોતાના માથાં ધુનાવી રહ્યા છે. તેમાં પ્રભાવ તે સ્યાદ્વાદના મંત્રનોજ છે અને તે પંડિતોની સદ્ગુણિનો પણ છે. યોગ્ય વસ્તુનેજ યોગ્ય વસ્તુના યોગે આપ થદે પરંતુ અયોગ્ય વસ્તુને ન થદે જો કે તે સદ્ગુણિના પંડિતોના વિચારો ઘણા ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ થયેલા છે તો પણ જ્ઞાન સ્થાનની સુસ્તી કરવા કિંચિત્ દુક મંત્રથી લખી જણાવું છું.—

(૧) પ્રથમ મૂલના અંધકાર-જૈનોના સ્યા દ્વાદને તદ્દન અયોગ્ય ખતાવી તુછકારી કાઢ્યો છે. પરંતુ આધુનિક પંડિત કે જે ટીપ્પન કરવાવાળા છે તેમને આખો આખું કહી દીધું છે કે—આ સપ્ત ભંગીઓથી પ્રત્યેક પદાર્થોમાં ગમે તેવા બીજા પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોના સમાવેશ થાય છે.

અર્થાત્ આ સપ્ત ભંગીમાં કોઈ જાતનો વિરોધજ નથી રહેતો છતાં

પ્રકરણ ૩૩ મું. ચંકરદિગ્વિજયમાંની બે ચાર વાતોનો વિચાર. ૨૦૧

અંધકારને તે વિપરીત લાગ્યો એ પણ એક તેમની દૃષ્ટિનીજ ખૂબી છે, કહેવત છે કે-‘ દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ ’ તે પ્રમાણે થયું.

(૨) કાશીના મહા મહોપાધ્યાય સમમિશ્ર શાસ્ત્રીજી લખે છે કે-જૈનોનો અનેકાંતવાદ તો એક એવી વસ્તુ છે કે-તેને દરેકે સ્વીકારવીજ પડશે અને સ્વીકારી પણ છે.

સદસદમ્યા મનિર્વિચનીયં જગત્

જ્યારે વસ્તુ સત્ નથી કહી શકાતી અને અસત્ પણ કહી શકાતી નથી તો કહેવુંજ પડશે કે કોઈ પ્રકારની સત્ હોઈને પણ તે કોઈ રીતે અસત્ પણ છે એટલે અનેકાંતતાજ માનવી સિદ્ધ થઈ. (જુવો “-જૈનેતર દષ્ટિ એ જૈન ” પૃ. ૮૨ થી ૧૦૦ સુધીનો લેખ.)

(૩) કાશી હિંદુ વિશ્વ વિદ્યાલયમાં-દર્શન શાસ્ત્રના મુખ્ય અધ્યાપક શ્રીયુત્તમ દક્ષી જૂથણ અધિકારી જણાવે છે કે-સ્વાદ્વાદનો સિદ્ધાંત ઘણો મહત્વ પૂર્ણ છે અને ખેંચાણકારક છે. એ સિદ્ધાંતમાં જૈન ધર્મની વિશેષતા તરી આવે છે, કેટલાકોએ ઉપહાસ્ય કર્યું છે એ અજ્ઞાનતાને પ્રતાપે જ, શંકરાચાર્ય જેવા પણ એ દોષથી અલગ નથી રહી શક્યા, તેમણે પણ અન્યાય કર્યો છે. એવા મહાન વિદ્વાન માટે એવો અન્યાય સર્વથા અશ્વમ્ય છે. તેમણે નાગા લોકોનો સિદ્ધાંત કહી અનાદર કર્યો છે, તે જૈન ગ્રંથોનો અભ્યાસ નહીં કરવાનું પરિણામ છે.

(૪) દત્તાત્રેય બાલ કૃષ્ણ કાલેલકર કાકા-‘ પૂર્વ રંગ ’ પૃ. ૨૪૩ માં-લખે છે કે-જૈનોના સ્વાદ્વાદનું તત્ત્વ હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં ઘટાએલું આપણે જોઈએ છીએ ” જન્માંધો જેમ હાથીને ભુદી ભુદી રીતે તપાસે તેવી આપણી આ હનીયાની સ્થિતિ છે.

વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે કોઈ જાણતો હશે તે પરમાત્માને, આપણે ઓલાખી શક્યા નથી.

(૫) લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડે-“ ચિત્રમય જગત્ ” વર્ષ ૧૧ સને ૧૯૨૫ ડિસેમ્બર “જૈન સિદ્ધાંત”ના લેખમાં લખે છે કે-અનેકાંતવાદ ઉપર જણાવેલી અનાદ્યડનંતત્વની માલિકા વાંચતાની સાથેજ અદ્વૈતવાદ જૈન સિદ્ધાંતને અમાન્ય છે, એ દેખાઈ આવે છે. સાચુજ્ય સુકિત માનનારો દ્વૈતવાદ પણ તેને તેટલોજ અમાન્ય છે, કારણ મોક્ષ એટલે જીવાત્માએ શુદ્ધાત્મ તત્ત્વમાં લીન થવું એમ જૈનિઓ પણ માને છે. જગતના મિથ્યાત્વ સંબંધે પણ તેમની વિચાર સરણી

આવીજ સાપેક્ષ છે. મિથ્યા શબ્દનો અર્થ શંકરાચાર્યની પેઠે અસત્ય, કિંવા અદ્વૈતી ભાગવતોની પેઠે અનિર્વાચ્ય, એવો જૈનિઓ કરતા નથી. પણ હંમેશાં બદલનાર અત્યેવ ભ્રમક એવો કરે છે. અર્થાત્ જગત્ મિથ્યા એટલે જગત્ એ નથીજ, કિંવા અતકર્થ છે એમ નહીં પણ તે ભ્રમક છે. કિંવા હંમેશાં બદલનાર છે એવો અર્થ કરે છે. આ સંક્ષેપ વિચાર પદ્ધતિને જૈનો અનેકાંતવાદ કહે છે. ॥

(૬) ડૉ. ભંડારકર, મહાત્મા ગાંધીજી. તેમજ અનેક પાશ્ચાત્ય પંડિતો કહે છે કે-હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનની બાબતમાં અનેક શાખાઓ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એકાંગીવાદ પદ્ધતિજ છે. અનેકાંતવાદ પદ્ધતિજ વડે ચર્ચા કરતાં બધી શાખાઓને સાપેક્ષ માન્યતા દેવીજપડશે અને તે પ્રમાણે સાપેક્ષ માન્યતા દીધેલી પણ છે તો પણ દુરાગ્રહપણું તેમને નડે છે.

(૭) મહામહોપાધ્યાય-પંડિત ગંગનાથ અલ્હાવાદવાલા લખે છે કે-જળસે મૈને શંકરાચાર્ય દ્વારા જૈન સિદ્ધાંતપર ખંડનકો પહોં હૈ, તમસેં મુજે વિશ્વાસ હુવા હ કિ, ઇસ સિદ્ધાંત મેં બહુત કુછ હૈ જિરકો વેદાંત કે આચાર્યોને નહીં સમજા, યદિ વહ જૈન ધર્મ કો ઉસકે અસલી ગ્રંથોસે દેખને કા કષ્ટ ઉઠાત. તો જૈન ધર્મસે વિરોધ કરનેકી કોઇ બી વાત નહીં મિળતી.”

(૮) હિંદી ભાષાના સર્વ શ્રેષ્ઠ લેખક, અને ધુરંધર વિદ્વાન્ પંડિત શ્રી મહાવીર પ્રસાદજી દિવેદી લખે છે કે—

“ પ્રાચીન ઠરવેકે હિંદુ ધર્માવલંબી બડે બડે શાસ્ત્રી તક અબલી નહીં જાન તે કિન્જૈનિઓકા “સ્યાદ્વાદ” કિસ ચિડિઓંકા નામ હૈ. ધન્યવાદ હૈ જર્મની ઔર ફ્રાંસ, ઇંગ્લેંડ કે કુછ વિદ્યાનુરાગી વિશેષકો કોં, જિનકી કૃપાસેં ઇસ ધર્મકે અનુયાયિયોં કે કીર્તિકલાપકી ઝોજ ઔર ભારત વર્ષકે સાક્ષર જનોંકા ધ્યાન આકૃષ્ટ હુઆ. યદિ યે વિદેશી વિદ્વાન્ જૈનોકે ધર્મગ્રંથોં આદિકી આલોચના ન કરતે, યદિ યે ઉન કે પ્રાચીન લેખકોકી મહત્તા ન પ્રગટ કરતે તો હમ લોગ શાયદ આજલી પૂર્વવત્ હી અજ્ઞાન કે અંધકારમેં હી ડુબે રહેતે. ”

(૯) મારવાડ જોધપુર સન્ ૧૯૧૬ માં જૈન સાહિત્ય સંમેલન વખતે પ્રમુખ-શતીશ ચંદ્ર વિદ્યાભૂષણ જણાવે છે કે—“ જૈનીઝમ” ના પ્રધાન સિદ્ધાંત સ્યાદ્વાદ અથવા તો સમભંગી ન્યાય, કે જે જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનનો મૂલ પાયો છે, તેના પર બોલતાં જણાવ્યું કે-જૈન માન્યતા પ્રમાણે “સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત” અતિ

પ્રાચીન સમયથી તીર્થંકરોએ પ્રવૃત્તિવેલો હતો. અને ૨૪૪૦ વર્ષો પહેલાં ચરમ તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીએ આ સિદ્ધાંત ઇપદેશ્યો હતો. અને તેનું સ્વરૂપ જૈનોના પ્રમાણુ ભૂત ગ્રંથોમાં મારુમ પડે છે.....પ્રાદ્યણુ ઋષિ વ્યાસે પ્રદ્યસુત્ર પુસ્તક, ૨, પ્રકરણ, ૨, સૂત્ર ૩૩ માં આ સિદ્ધાંતને સુધાર વધારા સાથે ઉતાર્યો છે. આ સિદ્ધાંતની, પ્રસિદ્ધ શંકરાચાર્ય કે જે આઠમા સૈકામાં થઈ ગયા છે તેમણે પોતાની ટીકા શાંકર ભાષ્યમાં, વાચસ્પતિમિશ્ર કે જે દશમા સૈકામાં થઈ ગયા છે તેમણે શાંકર ભાષ્યની ભામતી વૃત્તિમાં અને માધવાચાર્યે તેમના 'સર્વદર્શન સંગ્રહમાં' ટીકા કરેલી છે.

પ્રાદ્યણુ તત્ત્વ વેત્તાઓએ આ સિદ્ધાંત પર એવા દોષનું આરોપણ કર્યું છે કે-તે અનિશ્ચયતાત્મક જ્ઞાન તત્ત્વ દોરે છે, અને સાત અવસ્થા પરસ્પર અસંગત છે, તે છતાં આ સિદ્ધાંતની શાંત અને નિષ્પક્ષપાત સમીક્ષા તેની વ્યાપકતામાં અને વસ્તુઓની સમગ્ર અવસ્થાઓને સ્પર્શવાની શક્તિમાં રહેલી વિશિષ્ટતાને વ્યક્ત કરે છે. છત્યાદિ. ”

(૧૦) પ્રો. આનંદ શંકર ખાપુભાઈ ધ્રુવે-સ્યાદ્વાદ સંબંધે કહ્યું હતું કે- “ સ્યાદ્વાદ ” એકી કરણનું દૃષ્ટિ બિંદુ અમારી સ્હામે ઉપસ્થિત કરે છે. શંકરાચાર્યે સ્યાદ્વાદ ઉપર જે આક્ષેપ કર્યો છે, તે મૂળ રહસ્યની સાથે સંબંધ રાખતો નથી. એ નિશ્ચય છે કે વિવિધ દૃષ્ટિ બિંદુ દ્વારા નિરીક્ષણ કર્યા વગર કોઈ વસ્તુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે સમજવામાં આવી શકે નહીં. આ માટે સ્યાદ્વાદ ઉપયોગી તથા સાર્થક છે. મહાવીર ના સિદ્ધાંતમાં બતાવેલા સ્યાદ્વાદને કેટલાકો સંશયવાદ કહે છે એ હું તથી માનતો, સ્યાદ્વાદ સંશયવાદ નથી કિંતુ તે એક દૃષ્ટિબિંદુ અમને મેળવી આપે છે. વિશ્વનું કેવી રીતે અવલોકન કરવું એઈએ એ અમને શોખવે છે. ”

(૧૧) ડૉ. એ. પરટોલ્ડે તા. ૨૧-૮-૨૧ દક્ષિણ ધૃતીયામાં-ધર્મના તુલનાત્મક શાસ્ત્રમાં-“ જૈન ધર્મનું સ્થાન અને મહત્ત્વ ” બતાવતાં અંતમાં જણાવ્યું હતું કે-જૈનધર્મ એ ધર્મોના તુલનાત્મક શાસ્ત્રમાં અતિશય આગળ વધેલો ધર્મ છે, એમ કહેવું પડે છે. દ્રવ્યનું જ્ઞાન કરી લેવા સાર એમાં યોગેલા સ્યાદ્વાદનું ધીલકુલ આધુનિક પદ્ધતિનું સ્વરૂપજ બુદ્ધો એટલે બસ છે. જૈન ધર્મ એ ધર્મ વિચારવાની નિઃસંશય પરમ શ્રેણી છે. અને એ દૃષ્ટિથી ધર્મનું વર્ગીકરણ કરવા સારૂ કેવલ તહી પણ વિશેષતઃ ધર્મનાં લક્ષણો ઠરાવવા સારૂ અને તદનુસાર સામાન્યતઃ ધર્મની ઉપપત્તિ એસાડવા સારૂ તેનો કાળજી પૂર્વક અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. ॥

(૧૨) મહાત્મા ગાંધીજી કહે છે કે—“સૃષ્ટિમાં પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન થાય છે. છતાં તેનું એક સ્વરૂપ છે કે—તે સત્ય પણ છે (વસ્તુગતે) તેણે સત્ય સત્ય કહ્યો તો મને અડચણ નથી. એથી મને અનેકાંતવાદી કે સ્યાદાદ્વી માનવા માં આવે તો ખાદ નથી. પંડિતો મનાવવા હું તેમ કહાવ્ય નહીં. તેઓ મને વાદમાં ઉતારે તો હું હારી જઈ.

સાત આંધલાઓએ હાથીનાં સાત વર્ણન આપ્યાં તે બધા પોત પોતાની દૃષ્ટિએ સાચા હતા. એક બીજાની દૃષ્ટિએ ભુલ હતા, ને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ સાચા તથા ખોટા હતા. આ અનેકાંતવાદ મને ખૂબ પ્રિય છે. અનેકાંતવાદનું મૂલ અહિંસા અને સત્યનું યુગલ છે.”

આ બધા પંડિતોના મતો તદન ટુંકમાં વિચારી જોઈએ—

શંકર સ્વામીના સમયના મોટા મોટા ગ્રંથકારો હોવા છતાં, જૈનોના સ્યાદાદ્વના વિષયમાં ખીલકુલ ન સમજી શક્યા હોય એમ પણ કેમ કહી શકાય ? દિગ્વિજયના લેખકે—જૈનોના—દેહ જેટલા જીવના લક્ષણમાં જે જે કુતકો કરી છે તેમાં જૈનોની માન્યતાનો એક અંશ પણ નથી, તેમજ સપ્તલંગીના વિષયમાં એક પદાર્થમાં એકી વખતે પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોની સ્થિતિ સંભવતિ નથી કરીને જે લખ્યું છે તે પણ છણકાટ કરીને, જાણી ખૂજને જ લખ્યું હોય ? છણકાટ કરવાનું કારણ—વેદના પક્ષનો દુરાગ્રહ જ હોય, એવું મારું અનુમાન યોગ્યજ માલમ પડશે.

જુવો કે—વેદોમાં જે વિષય હતો તે આધુનિક ચાલતા ધર્મના વિષયથી કેઈ ભુદ્ધાજ પ્રકારનો હતો. જૈનોના સર્વજ્ઞોનો અને બૌદ્ધોના પ્રાદુર્ભાવના વખતે તેની ખીલકુલ મંદતા જનાતાં, તેની (વેદોની) સ્થિતિ મજબૂત કરવા પ્રથમ પ્રાક્ષણ ગ્રંથોની સરૂઆત કરવામાં આવી, અને તે વિચના મોટા મોટા ગ્રંથો બનાવી દીધા. પરંતુ જૈન બૌદ્ધની વિશેષ ચલવલમાં તે નિર્માલ્ય જેવા ભાસવા લાગતાં, જૈન બૌદ્ધના સંઘર્ષજીથી ઉત્પન્ન થતા વિચારોને—ઉપનિષદ નામના ગ્રંથોમાં ગોઠવતા ગયા, અને વેદોના તરફ કેટલીક ના પસંદગી પણ બતાવતા ગયા. તેથી વેદોના વિષયથી અને પ્રાક્ષણ ગ્રંથોના વિષયથી કાંઈક ઉચ્ચ દરજ્જાના તે ગ્રંથો હોકોમાં મનાતા થયા. પરંતુ અંતીદ્રિય જ્ઞાનવિનાના તે ઉપનિષદકારો પરસ્પરના વિરોધને ટાલી શક્યા ન હતા. કારણ તે યાચિત મંડનરૂપથી ઉભા કરવામાં આવેલા હતા.

રામાયણ—ભારતાદિક પણ તે સમયના સર્વજ્ઞોની ચલવલની પછીથીજ લખાયેલા નજરે પડે છે.

ગીતા-જૈન બૌદ્ધના વિશેષ સમાજમ પછીની નજરે પડે છે. ત્યારબાદ જૈન નેતાઓમાં કાટકુટ અને તેમનો હાથ થતાં સાતમા આઠમા સૈકામાં શંકર સ્વામીએ કેટલાક બ્રાહ્મણ પંડિતાને અને રાજાઓને ઉરકેરીને વૈદિક ધર્મના ઉદ્ધારના બહાને જૈન અને બૌદ્ધના ઉપર હુમલો કરી તેમના ઉપર અત્યાચાર કર્યો, એટલું જ નહીં પણ તેમનાં કેટલાંક મંદિરોનો નાશ અને છુટ કરી, તેમના પુસ્તકોને પણ કળજે કર્યાં. તે પુસ્તકોના આધારે વેદના અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય આ ત્રણ દેવના ઠેકાણે નવીન રૂપના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવને કદપા હોય ?

તર્ક—બ્રહ્માદિ દેવો ચારો વેદોના મૂલ સુધીમાં રહેલા મળે છે ?

હુંકમાં સમાધાન એટલું જ કે—બ્રહ્માદિક દેવોની નવીન શ્રુતિઓ બનાવી વેદ મૂલક ઠરાવવા પાછળથી ગોઠવવામાં આવી હોય તેનો વિચાર મારા આગળના લેખથી આપ સર્જનો પણ વિચારી શકશો.

(૧) શંકર સ્વામીના પછીથીજ પ્રાચી વિશેષ પુરાણો લખાયાં, અને બ્રહ્માદિક મોટા દેવો તરીકે પંકાતા થયા, જુવો—તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૪૫૫ થી હુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીનો લેખ—‘શંકરાચાર્ય, બાણ, આપસ્તંબ વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયું વગેરે કેટલાંક પુરાણો જુના કાલમાં હતાં, પણ સાતમાથી નવમા શતક સુધી અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં અને નવમા શતકમાં અઠારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઈ હોય. તેજ પ્રમાણે જૈના નો ‘સ્વાદ્રાહ’ પણ વૈદિકોમાં ઉદ્ધોષ્તો ધૂસાડવામાં આવ્યો અને તેનું બ્રહ્મ રૂપાંતર ઋગ્વેદ ના પ્રલય નામના સૂક્ત સુધી લખી વેદ મૂલક બતાવવાનો પ્રયત્ન થયો.

(૨) આનંદશંકરભાઈ નો પુરાણ સંબંધી લેખ જુવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૪૪૬ થી—“ પુરાણ નામના ગ્રંથો હતા પણ અત્યારે જે રૂપમાં દેખાય છે તે તો બેશક નવું છે.

આર્યોના તહેવારોના લેખકે-જણાવ્યું છે કે-છઠ્ઠા સૈકામાં એટલે પુરાણો અસ્તિત્વમાં આવવા લાગ્યાં, ત્યાર પછી દેવતાઓની મૂર્તિઓ બનાવવાનો રીવાજ પડ્યો.

મણિલાલ નથુભાઈ દ્વિવેદીના લેખથી જુવો—“ યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કદપાયો, અને પ્રજાપતિ બધા ના મોખરે આવીને બ્રહ્મા તરીકે પૂજા તો થયો. ”

આ બ્રહ્માદિક નવીન દેવો જૂનામાં જુના ઋગ્વેદથી હાખત થઈ ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધમાં સુકવામાં આવ્યા.

હવે હું સ્યાદ્વાદના મુખ્ય વિષયપર આવું છું.

આ જૈનોના સ્યાદ્વાદના વિષયમાં પોતાના ઉદ્દગારે જાહેરમાં મુકનારા અનેક ભાષાઓના અભ્યાસીઓ, મોટામાં મોટા પંડિતો હોય, તેમ મને લાગે છે. અને સંગ્રહનો કરનાર હું-પુરૂં વ્યાકરણ જાણતો નથી, ન્યાય અલંકારમાં કંઈ વિશેષ સમજતો નથી, અંગ્રેજી વિગેરે ભાષાનો તો ખોલકુલ અભ્યાસજ નથી, માત્ર જન્મ દેશની ભાષા અને જૈન સર્વજ્ઞાના તત્ત્વોનો પણ નહીં જેવો અભ્યાસ કરી ચતુર્કિંચિત્ સ્વાદના યોગથી આ બધા પંડિતોના સ્વરેમાં મારે સ્વર લેખવું છું કે જેથી લોકોનું પણ તે તરફ ધ્યાન ખેંચાય, અને સર્વજ્ઞાના વચનનો આદર કરી તેઓના વચનનો રસ લેવા પ્રેરાય, અને સર્વજ્ઞાના વચનમાં રહેલી વિશેષતા સમજી પોતાના કલ્યાણનો માર્ગ મેલવે કે જેથી મારા પરિશ્રમની પણ સફલતા થાય.

(૧) દિગ્વિજયના ટીપ્પનકારે-સપ્તભંગી ન્યાયના સંગ્રહે જણાવ્યું હતું કે-“ પદાર્થોમાં ગમે તેવા વિરુદ્ધ ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. ”

હું પણ એમજ સમજી છું અને કહું પણ છું કે-જેમ કેશરીસિંહના આગળ મહોન્મત્ હાથી જેવો પણ ટકી શકેજ નહીં, તેમ સ્યાદ્વાદ ન્યાયના આગળ એકપણ એકાંતવાદી ટકી શકેજ નહીં. છતાં દિગ્વિજયના મૂલકારને વિપરીત શાથી જાણ્યું ? તેની ગતિતો તેજ જાણે.

(૨) રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું હતું કે-“ વસ્તુ સદૃશપની થઈ અસદૃશપની પણ છે, એટલે અનેકાંતતાજ માનવી સિદ્ધ થઈ. ”

આ વિષયમાં વિચારવાનું કે-નીલકંઠના વાદમાં શંકરસ્વામીએ બતાવેલો જહંઝહજહંજ લક્ષણનો ન્યાય બે ગોરીના વળાંના જેવો શુદ્ધો હતો છતાં એક તરફ ખેંચાતાજી કરતાં ગોલીની સાથે છાસ અને માખણના ગમાવવા જેવો ન્યાય કરી કયો વિશેષ તત્ત્વ મેળવવાને તેઓ ભાગ્ય શાલી બન્યા હશે ?

(૩) વિદ્યા ભૂષણે જણાવ્યું હતું કે-શંકરાચાર્યે સ્યાદ્વાદ ઉપર અન્યાય કરેલો છે. ”

તે વાત મને તેમની સર્વાંશથી સાચી કહેલી લાગે છે. જેમ કેાઈ રાજા દિગ્વિજય કરવાની લાલસાથી નીકલેલો ન્યાયી કે અન્યાયી બધાંએ માણસોને ચીલડાંની પેઠે ચીરી નાખે તેમ શંકર સ્વામીએ કરેલું જણાય છે તો પછી તેમના હાથથી ન્યાય કયાંથી થવાનો હતો ?

(૪) કાકા કાલેજ કરે જણાવ્યું હતું કે—

“ સ્યાદ્રાદતું તત્ત્વ હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં સમાયતું છે. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે જાણતો હશે તે પરમાત્માને હજી આપણે ઓલખી શક્યા નથી. ”

આમાં મારો સ્વર એ છે કે—હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં એટલે-વેદ, વેદાંતાદિક છ એ શાસ્ત્રોમાં એ સ્યાદ્રાદતું તત્ત્વ સમાયતું છે.

આ મારા સ્વરમાં પરમહંસ જીવાનંદ સરસ્વતીનો—જૈનેતરના પૃ. ૭૮ થી ૮૦ માં આપેલો પત્ર સ્વર પુરે છે. જુવો પૃ. ૮૦ માં—“ પ્રાચીન ધર્મ, અગર કોઈ સત્ય ધર્મ રહ્યા હોતો જૈન ધર્મથી. જુસકી પ્રભા નાશ કરને કો વૈદિક ધર્મ વો પટશાસ્ત્ર, વો અંધકાર ખડે ભયેથે. ”

સંપૂર્ણ સત્યના જાણવાવાળા સ્યાદ્રાદ તત્ત્વના પ્રકાશક તીર્થંકરોજ છે, પણ ખીજ કોઈ ઋષિઓ નથી. જ્યાં સુધી તેમના તત્ત્વો જાણવાનો અવકાશ મેળવતા નથી ત્યાં સુધી તે પરમાત્માને આપણે જાણી શકવાના જ નથી એજ ફલિતાર્થ બતાવ્યો છે. ”

(૫) લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડે કહે છે કે—“ જગન્મિથ્યા કે અનિર્વાચ્ય એવી માન્યતા જૈનોની નથી, હમેશાં બદલાતું રહેતું માને છે. ”

આમાં વિચારવાનું કે—પ્રત્યક્ષમાં પરિવર્તન થઈ રહેલા આ સંસાર ચક્રને સર્વથા મિથ્યા કહેતાં જીવનો ઇન્કાર કરવાળા નાસ્તિકોના જેવુંજ થાય, જીવ-જ નથી તો પછી તેનો ઇન્કાર કરવાવાળો જ કોણે માનવો ?

આ પ્રત્યક્ષમાં પરિવર્તન થઈ રહેલા સંસાર ચક્રનેજ, સર્વથા મિથ્યા માનીએતો પછી મુક્તિ થએલી જ કોની માનવી ? ખૂબ વિશાલ દૃષ્ટિથી વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૭) પંડિત ગંગનાથ કહે છે કે—“ જૈન સિદ્ધાંતમાં બહુત કુછ હે વેદાંત કે આચાર્યોને સમજ્યા નહિ. ”

આમાં મારા વિચારો—પંડિતજીએ સફળુદ્ધિથી કહ્યું છે તો સત્યજ પણ વેદાંતના આચાર્યોને સમજ્યું નહી તે જરા વિચારવાનું છે.

૧ દ્વિગુ વિજયના પહેલા સર્ગમાં—બ્રહ્માદિકોએ શંકર દેવને જણાવ્યું હતું કે—વિષ્ણુએ બૌદ્ધ શાસ્ત્રો રચી વેદાદિકને હાનિ પહોંચાવી.

૨ પુરાણકારોએ-અનાદિના વિષ્ણુનું માથુ કપાવી ઘોડાનું માથુલગાડી હયગ્રીવ વિષ્ણુ થયા બતાવ્યા.

૩ વળી દૈત્ય દાનવોનો માર ખાઇ વિષ્ણુ ભાગતા કર્યા.

૪ વિષ્ણુના કાનના મેલથી પેદા થઇ-મધુ-કૈટભ એ દૈત્યો બ્રહ્માને મારવા દોડ્યા.

૫ તે બ્રહ્મા વેદોમાં જગત્ના કર્તા થઇ, બધી સૃષ્ટિને વીંટલાઇને બેઠા.

ઇત્યાદી સૈંકડો હજારો વાતો શંકર સ્વામીના અદ્વૈત સિદ્ધાંતના સમય પછી ગ્રાંથે પુરાણોથી તે વેદો સુધીમાં લખાઇ. જે શંકરસ્વામીએ જહદ્ અ જહદ્ લક્ષણના વિચારો બતાવી બધી ડુનીયાને ભ્રમ ચક્રમાં નાખી. તેમણે ભૂલ કરી એમ આપણાથી કેવી રીતે કહી શકાશે ? પંડિતોને વિચારવાની બલામણુ કંઈ હું અને ભૂલચુકની માફી આહુ છું.

(૮) મહાવીર પ્રસાદ દ્વિવેદીજીએ લખ્યું છે કે—

“ પ્રાચીન હિંદુ ધર્માવલંબી બડે બડે શાસ્ત્રી ભી અબલી તક નહી જાનતે હૈ કે જૈનિયો કા “ સ્યાદ્વાદ ” કિસ ચિડિયોંકા નામ હૈ. યદિ યે વિદેશી વિદ્વાનો જૈનોંકા લેખકોંકી મહત્તા પ્રગટ ન કરતે તો હમ લોગ આજભી પૂર્વવત્ અજ્ઞાન કે અધકાર મેં હી ડુબે રહેતે.

આમાં મારા વિચારો-પંડિત મહાવીર પ્રસાદજી એ જે ઘડક પછે સત્ય કહ્યું છે કે-વેદ સમયના ઋષિઓ તો સ્યાદ્વાદનું નામ પણ નહીં જ જાણતા હતા. શંકર સ્વામીના સમયના એકાંતપક્ષના પંડિતો-સામી બાબુના એકાંતપક્ષના પંડિતોને તોડી પાડવા સ્યાદ્વાદનો આશ્રય લઇ તેઓને તોડી પાડતા, પછી અજ્ઞાન વર્ગ ને ઉધાપાટા બંધાવવા આડો અવલો ન્યાય બતાવી, સ્યાદ્વાદનું ખંડન કરવા પ્રયત્ન કરતા. અર્થાત ખાઇ પીઇને ભાંડુ ઉધું વાળી લોકો ને અંધારામાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરતા. એવી મારી સમજ થઇ છે તે મારા આગળ પર બતાવેલા સ્યાદ્વાદ ના લેખથી આપ સજ્જનો પણ મને સમ્મતિ આપશો. હું પણ જે આટલા દરજા સુધી વિચારો ને મેળવવાને પહોંચ્યો છું તે આપ મહાન પંડિતોની સહાય તાથીજ ?

(૯) શતીશયંદ્ર વિદ્યા ભૂષણે જણાવ્યું હતું કે—

“ સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત પ્રાચીન તીર્થંકરોએ પ્રવર્તાવેલો, તે છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરે ઉપદેશ્યો હતો. બ્રાહ્મણ તત્ત્વ વેત્તાઓએ તેમાં દોષોનું

આરોપણ કયું છે. છતાં તેની વ્યાપકતામાં અને સમગ્ર વસ્તુઓની અવસ્થાઓ ને સ્પર્શવાની શક્તિમાં વિશિષ્ટતાને વ્યક્ત કરે છે.”

આમાં થોડું વિચારી જોઈએ—

વર્તમાન કાલના દેશી પરદેશી સદ્બુદ્ધિના સંકટો પડિતો સ્યાદાદમાં પુરેપુરો પ્રકાશ જોતા આવ્યા. થોડા વખત પહેલાના બ્રાહ્મણ તત્ત્વ વેત્તાઓ દોષો જોતા આવ્યા આ દષ્ટિ દોષ તેમનો કેવા પ્રકારનો ?

(૧૦) આનંદશંકર ભાઈએ-જણાવ્યું છે કે—

શંકરાચાર્યે સ્યાદાદ ઉપર જે અક્ષેપ કર્યો છે તે મૂલ રહસ્યની સાથે સંબંધ રાખતો નથી.

મહાવીરના સ્યાદાદને કેટલાક સંશય વાદ કહે છે એ હું નથી માનતો. સ્યાદાદ સંશય વાદ નથી. વિશ્વનું કેવી રીતે અવલોકન કરવું જોઈએ એ અમને શિખરે છે.

આમાં થોડું વિચારવાનું કે—કર્ત્રિમ સર્વજ્ઞ શંકરસ્વામીએ-બધી દુનિયાને હકાવી નાખી. પછી મોટા જર્વમાં આવી સર્વજ્ઞ એવા મહાવીરના સ્યાદાદને પણ તોડી પાડવા મોટાં અત્યાચાર કર્યો, પણ બધી દુનિયામાં વ્યાપી રહેલા સ્યાદાદનો સિદ્ધાંત, વધારે ને વધારેજ પ્રકાશ આપવા લાગ્યો. કહેવત છે કે—આખરે સત્ય ઉપર તરી આવ્યા વગર કદી પણ રહેતું નથી.

(૧૧) ડૉ. પરટોલ્ડ—“ જૈન ધર્મ એ ધર્મોના તુલનાત્મક શાસ્ત્રમાં અતિશય આગળ વધેલો ધર્મ છે. દ્રવ્યનું જ્ઞાન કરી લેવા સાડું યોજેલા સ્યાદાદનું સ્વરૂપજ જીવો એટલે જન્મ છે.

જૈન ધર્મ એ ધર્મ વિચારની નિઃસંશય પરમ શ્રેણી છે,

જે પ્રજાને અમો અનાર્યાના લેખામાં ગણતા તેજ પ્રજા પોતાની સદ્બુદ્ધિથી આર્યોના તત્ત્વની ખરી શોધ કરી અસદ્ વિચારથી કરેલી આર્યોની ભૂલો જતાવવા આગળ આવી તો પછી અમારો દરજ્જો કયો ?

(૧૨) મહાત્મા ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે—

સૃષ્ટિમાં પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન થાય છે છતાં તેનું એક એવું સ્વરૂપ છે કે તે સત્ય પણ છે.

એથી મને અનેકાંતવાદી કે સ્વાદ્વાદી માનવામાં આવે તો બાધ નથી.

પંડિતો મને વાદમાં ઉતારે તો હું હારી જાઉં.

આ અનેકાંતવાદ મને પ્રિય છે. એનું મૂલ્ય અહિંસા અને સત્યનું યુગલ છે.

આમાં પણ કેટલાક મારા સ્વરે પુરે છું—

આ સંપ્રિતું પરિવર્તન થતું પ્રત્યક્ષ દેખાતાં છતાં સર્વથા નાશ થએલો કેણે જાણ્યો? તેથી તેનું પરિવર્તન થતાં પણ સત્ય સ્વરૂપનીજ છે. તેવા સ્વરૂપના વિચારે બતાવનારને અનેકાંતવાદી કહો કે સ્વાદ્વાદી કહો આમાં અસત્યજ શું છે?

“ગાંધીજી કહે છે કે-પંડિતો મને વાદમાં ઉતારે તો હું હારી જાઉં.”

દુરાચલવાળાથી સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ પણ દૂરજ રહે, તો પછી ગાંધીજી દૂર રહે તેજ યોગ્ય છે.

અનેકાંતવાદમાં અહિંસા મને સત્ય સમાયલું છે ખરું પણ તેનું મહત્ત્વ સમતામાં રહેલું છે તે વિના ન તો આલોકનું કે પરલોકનું કાર્ય સાધી શકાય તેમ છે તેના સંબંધે-યોગ શાસ્ત્રમાં બાર ભાવનાના પ્રસંગે હેમચંદ્ર સૂરિજીના તત્ત્વ જરામાંથી પ્રગટેલો પુચ્ચારો—

વિનાશ્ય સર્વશાસ્ત્રાર્થ-મિદ મૂચ્ચેસ્તરાંબ્રુવે.

દ્વિહાડમૂત્ર સ્વપરયો-નાંડન્યત્સામ્યાત્સુસ્વાકરં ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકનો ટુંકમાં ભાવાર્થ—હુનીયામાં તમામ શાસ્ત્રોનું મંથન કરીને હું શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મોટા પોતારની સાથે કહું છું કે-આલોકનું સુખ અથવા પરલોકનું સુખ પોતાને કે બીજાને મેળવવાની ઇચ્છાવાળાએ સમતાનું સેવન કરવું, તેનું સેવન કર્યા સિવાય બીજું કોઈ પણ સુખ મેળવવાનું મારણ જનાતું નથી.

જૈન સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા આ સમતાના પ્રયોગથી આજસુધીમાં અખ-જેના અખજે મહા પુરુષો પોતાના પરલોકનું કાર્ય સાધી મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા છે. તો પછી આ સમતાના પ્રયોગથી આલોકના સુખને અહિંસાના આચરણથી મેળવી કેમ ના શકે? મારા દુક અનુભવથી હું વિચારી જોઉં છું તો એજ માલમ પડે છે કે જરૂરજ મેળવી શકે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ-આ ચાલુ જમાનામાં આર્થિક પીડાથી મુક્ત થવા અહિંસાત્મક રહેવાનો જે પ્રયોગ બતાવ્યો છે તેજ પ્રયોગ આ દુનિયાની આર્થિક પીડા દૂર કરવાને સમર્થ નીવડશે. જો આ સમતાના માર્ગ ને છોડીને બીજા કોઈ આડા અવળે માર્ગે ચલી જયા હોત તો આજ સુધીમાં અનેક કુટુંબોની પાયમાલી થતી જોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો. પરંતુ અહિંસાત્મક રૂપના ઉત્તમ પ્રયોગથી તેવો દુઃખદ પ્રસંગ પ્રાપ્ત નથી થયો, એજ આપણે સુદિન સમજવાનો છે.

પરંતુ જેઓ દુરાગ્રહને દૂર રાખી સમતા પૂર્વક સહ બુદ્ધિને ઉપયોગ કરે છે તેઓ પોતાની ધારણા પ્રમાણે પોતે ધારેલા ઠેકાણે પહોંચે છે અને દુનિયાને પણ દોરી શકે છે. અગર જો તેમાં વિષમતા હોય તો, પોતે અધ વચમાં લટકી બીજાઓને પણ અધ વચમાં જ લટકતા રાખે છે, પણ ધારેલા ઠેકાણે ઠેક સુધી પોતે પહોંચી શકતો નથી અને બીજાઓને પણ પહોંચાડી શકતો નથી. માટે પ્રથમ નિર્મલ બુદ્ધિથી સહ અસહ વસ્તુના સ્વરૂપનો વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. એક જગો પર કહ્યું છે કે-

एकं हन्या जवा हन्या-दिषुमुक्तो धनुष्मता ।

बुद्धिर्बुद्धिमता मुक्ता राष्ट्रं हन्या त्सराजकं ॥ ૧ ॥

वयोऽनुरूपा प्रायेण प्राणिनां हृदि बुद्धयः ।

रसालस्य कषायाऽऽम्ल-मधुराः क्रमशो रसाः ॥ ૨ ॥

બાવાર્થ-પોતાના ધનુષથી બાણને છોડનારો ધનુષવાળો એકાદને હણે, જો કદાચ ધારેલા નીશાણમાં ફેર પડી જાય તો તે બાણ ખાલી પણ જાય, પરંતુ સહ બુદ્ધિવાળાએ પોતાની સહ બુદ્ધિનો પ્રયોગ વાપરેલો હોય તો, તે સહબુદ્ધિવાળો રાષ્ટ્રની સાથે અથા રાજ્યોને પણ ધ્રુવની નાખે છે.

આવા પ્રકારના દાખલાઓ પૂર્વ કાલમાં ઘણાએ બનેલા છે, અને આપણે પૂર્વકાળના અનેક લેખોથી જાણી પણ શકીએ છીએ.

પરંતુ આ વર્તમાન સમયમાં તો મહાત્મા ગાંધીજીએ શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિજીના કથન મુજબ આર્થિક પીડાથી મુક્ત થવા આ દુનિયાને સમતા પૂર્વક અહિંસાત્મક રૂપ રહેવાનો પ્રયોગ જે શિખવ્યો છે તેમાં પોતાની આર્થિક સિદ્ધિનાં કિરણો કુટતાં જોઈ આખી દુનીયા તેમાં આશ્ચર્ય નિમગ્ન થઈ પડી છે. તેનું કારણ તપાસી જોતાં એમ માલમ પડે છે કે-વેદાદિક અનેક પ્રચલિત ધર્મોમાં દાખલ થઈ ગયેલી હિંસક રૂઢીના પ્રચારથી ભૂલાવામાં પડેલી આ દુનિયાને

સમતા પૂર્વક અહિંસાત્મક રૂપનો આ પ્રયોગ નવીન રૂપનો થઈ પડ્યો હોય, પરંતુ સદ્બુદ્ધિથી સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોના તત્ત્વના અભ્યાસી મહાપુરૂષોનો તો ખરો મુદ્દોજ એ છે કે-પૂર્વકાળમાં જે મહાપુરૂષોએ પોતાના આત્માની કર્મોથી સુકિત કરી લીધી છે તેમને સમતા પૂર્વક અહિંસાત્મકના પ્રયોગથી જ કરી લીધી છે, અને પોતાના અનુયાયી વર્ગને પણ પોતાના આત્માની સિદ્ધિનો પ્રયોગ પણ એજ બતાવતા ગયા છે.

બુદ્ધિમાન બુદ્ધિ પ્રયુક્તા હોય તો પણ વ્યોત્પત્તિના પ્રમાણથી રસોત્પત્તિમાં ફરક પડતો બય. ઉદાહરણમાં આ આમ્રફલ છે, તેની પહેલી અવસ્થામાં કષાય રસ, મધ્યમાં આમ્ર રસ, પછી આગળ જતાં મધુર રસની ઉત્પત્તિ થતી જેવામાં આવે, એજ પ્રમાણે માણસોમાં પણ રસની ઉત્પત્તિ થતી બય. છતાં પણ જાતિ કુલનો ભેદ વિચારવાનો હોય છે. જે બુદ્ધિ પ્રયુક્તા ઉત્તમ કુલ જાતિના હોય તો, તેમાં સુખેથી બળી શકાય, અગર જે તેમાં ફેર ફાર હોય તો આખરમાં શોષવાનો પ્રસંગ આવે છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

જલપ્રમાણં કમલસ્ય નાલં, કુલપ્રમાણં પુરુષસ્ય શીલં ।
કુલે હિ જાતો ન કરોતિ પાપં, કુલાંકુશેનૈવ નિવારિતો નરઃ ॥

ભાવાર્થ—કમલની નાલ જલ પ્રમાણે નાની મોટી હોય છે

તે પ્રમાણે કુલના પ્રમાણે માણસના શીલનું પ્રમાણ હોય અને તે પોતાના કુલના અંકુશથી નિવારણ થએલો તેવા પાપનું આચરણ કરી શકતોજ નથી.

૧ પ્રમુ પ્રસાદ, ૨ સ્તારુણ્ય, ૩ વિમવો, ૪ રૂપ, ૫ મન્વયઃ ।

૬ શૌર્ય, ૭ પાંડિત્ય મિત્યેતદ મયં મદકારણં ॥

ભાવાર્થ—જે કે મદિરા નથી છતાં નીચેના ૭ કારણ નશો ઉત્પન્ન કરે છે—૧ કેઈ મોટા પુરુષની પ્રસન્નતા, ૨ ચેવનપણુ, ૩ ધનની પ્રાપ્તિ, સ્વાભાવિક પણાથી મળેલું ૪ રૂપ, ૫ કુલ, ૬ શૌર્ય અને ૭ પાંડિત્યપણુ, એ સાતે ઉન્મત્ત પણાનાં કારણ છે. માત્ર કોઈ ઉત્તમ પુરુષનેજ જોર કરી શકતાં નથી. ॥

સંસારમાં એક ફલ ખાસ મેળવવા જેવું છે. પરંતુ તે ઉન્મત્તપણાથી ફર રહેનારાઓજ મેળવી શકે છે

અસારસંસારમહીરુહસ્ય, સુધોપમં સ્વાદુફલં તદેકં ॥

પરસ્પરં મત્સરવર્જિતાનાં, યદ્વર્ધતે પ્રીતિરયં નરાણાં ॥

ભાવાર્થ—અસારરૂપ સંસાર વૃક્ષનું ખરું ફલ શું તો કે

ઇર્ષા—મત્સર વિના આપસ આપસના માણસોમાં જે પ્રીતિ વધ્યા કરે તેજ એક સ્વાદિષ્ટ અમૃતરૂપનું ફલ છે.

ઇર્ષા દ્વેષ વિનાના જે સરલ હૃદયના માણસો છે તેજ પ્રશંસાના પાત્ર છે.

મિથ્યાદશોઽપિ વરં કૃતમાર્દવા ચે,
સમ્યગ્દશો નહિ વરં કૃતમત્સરા ચે ।
તે મેચકા અપિ શુકાઃ ફલશાલિમોજ્યા
મન્યાઃ સિતા અપિ ચકા નહિ મીનમક્ષાઃ ॥

ભાવાર્થ—સરલ હૃદયના મિથ્યા દૃષ્ટિઓ હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે પણ મત્સર હૃદયના સમ્યક દૃષ્ટિઓ તે શ્રેષ્ઠ નથી જેમ—ફલ અને શાલી (ચામા) નું લોજ કરનારા તે શુકો (પોપટો) કાઢા છે તો પણ તે ભળ્યો (ઉત્તમ) છે. પણ માછલાંના ભક્ષકો બગલાં શ્વેતર્ણના છતાં શ્રેષ્ઠ નથી, તેના માટે એક ગાથામાં જણાવ્યું છે કે—

જહ જલહ જલુલ લોષ કુસથપવણહઓ કસાયમ્ગી
તં ચુજ્જં જં જિણવયણવારિસિત્તોઽવિ પજ્જલહ ॥

ભાવાર્થ—કુશાસ્ત્રના પવનથી પ્રેરાયલો કષાયાગ્નિ (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપનો અગ્નિ) લોકમાં જલન થતો હોય તો ભલે તે જલન થાય, પરંતુ જિનદેવતા વચનરૂપી પાણીથી સિંચાયલો કષાયાગ્નિ પ્રજ્વલન થાય તે ઘણું આશ્ચર્ય પેદા કરવાળું છે. ॥

॥ કારણ એ છે કે—સંસારની બેડીમાં ખોસી ગાલનારા આ ચાર કષાયોજ જબરજસ્ત છે. કહ્યું છે કે—

કષાયા મવકારાયાં, ચત્વારો મવયામિકા હવ ।
યાવ જ્ઞાપ્રતિ પાર્શ્વસ્થા—સ્તાવન્મુક્તિઃ કુતો નૃણાં ॥

ભાવાર્થ—કષાયા—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર, સંસારની બેડીમાં પડેલા પ્રાણીઓના ખાસ રક્ષકો છે. જ્યાં સુધી આ ચારે હૃદયમાં ભગૃત થઈ રહ્યા છે ત્યાં સુધી જીવોને સંસારથી છુટવાનો વખત જલદી કયાંથી

આવવાનો છે ? માટે જેટલે દરજે આ ચાર કષાયોનું જોર આણુ થતું જશે તેટલે દરજે તે ઉચી પાવડીએ થહેલો ગણાશે એ નિર્વિવાદ છે.

એક જગો પર કેાઈ મહાપુરૂષે કહ્યું છે કે—

નાઽઽશાંબરત્વે ન સિતાંબરત્વે, ન તર્કવાદે ન તત્ત્વવાદે ।

ન પક્ષસેવાઽઽથ્યેણ મુક્તિઃ, કષાયમુક્તિઃ કિલ મુક્તિરેવ ॥

ભાવાર્થ—જીવોને મુક્તિ ન શ્વેતાંબરમાં છે ન દિગંબરોમાં છે, ન કાઈ તર્કવાદની નિપુણતામાં રહેલી છે. તેમજ ન તો કોઈ એકાદ પક્ષના આશ્રયમાં ભરાઈને હેવામાં ખતાવેલી છે. તો પછી જીવોની મુક્તિ શેમાં રહેલી છે ? તેનો ખરો ઉત્તર એજ ખતાવેલો છે કે—

સત્ય હૃદયથી કષાયોની જે મુક્તિ છે, તેજ જીવોની ખરી મુક્તિ છે. અર્થાત્ જે મહાપુરૂષોએ સત્ય હૃદયથી પોતાના કષાયોની સર્વથા મુક્તિ કરેલી છે તેજ સર્વે મુક્ત રૂપના થએલા છે.

વૈદિકોએ—અનેક પ્રકારથી જીવોની મુક્તિ થવાનું સહજપણાથી ખતાવી દીધું છે. પરંતુ જૈનોના સર્વજ્ઞોએ તો કષાયની મુક્તિ થયા સિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રકારથી જીવોની મુક્તિ થવાનું ખતાવ્યું જ નથી.

આ બધા અમારા લેખનો મતલબ એ છે કે—

સર્વજ્ઞ મહાપુરૂષોના વચનો નો તાત્પર્ય જોતાં એજ સાર નીકલે છે કે જેઓ આ કષાયરૂપ ચંડાલ ચોકડીના સ્પર્શથી દૂર રહેવાનું શિખરે, તેઓ આ લોકમાં સુખે સુખે નિર્ગમન કરશે. અને જેઓ આ ચંડાલ ચોકડીનો સર્વથા નાશ કરશે તેઓજ પોતાના આત્માની મુક્તિ સર્વથા મેળવશે. તે સિવાય બીજું કોઈપણ કારણ સુખ મેળવાનું મારા જોવામાં આવેલું નથી તેમ કોઈ સર્વજ્ઞ મહાપુરૂષે ખતાવેલું હોય તેમ પણ જણાયું નથી, વળી એક જગોપર કહ્યું છે કે

તન્ જ્ઞાન મેવ ન ભવતિ, યસ્મિન્નુદિતે વિમાતિ રાગગણઃ

તમસઃ કુઽતોત્તિ શક્તિઃ, દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતું ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—લોકોમાં જ્ઞાની મનાતો હોય, છતાં તે માણસમાં રાગદ્વેષાદિક અંતરંગના શત્રુઓ જોર કરી રહ્યા હોય તો, તે જ્ઞાન તે મહાપુરૂષને સત્યરૂપનું

પરિણમન થએલું નથી, પણ તે જ્ઞાન દીવાની તલ્લે અંધારાના જેવુંજ માની શકાય, કારણ—સત્યજ્ઞાનરૂપ સૂર્યની કિરણોનો પ્રકાશ પડતાં અંધકારની તાકાત શી કે ત્યાં ટકી શકે ? અગર જો રાગાદિક અંતરંગ શત્રુઓનું પ્રાબલ્ય દેખાતું હોય તો, ત્યાં તે સત્યજ્ઞાનરૂપ સૂર્યની કિરણોનો પ્રકાશ પડેલો છે એમ કયા ગુણ વિશેષથી માની લેવો ?

પોતાના મનમાં પોતે જ્ઞાની બની બેઠેલાઓને આ વાત ખાસ ધ્યાન પર લેવા જેવી છે.

સત્યજ્ઞાનીઓએ ૧ પ્રમેદ, ૨ મધ્યસ્થ, ૩ કાર્ણ, અને ૪ ઔદાસીન્ય આ ચાર મહાન બાવનાઓને ધારણ કરી, જેમાં સ્વપરતું હિત સધાતું હોય તેવા માર્ગનું વળણ અંગીકાર કરવું, તેજ તેમના માટે કલ્યાણ કારી છે. પરંતુ શંકર સ્વામીની પેઠે દ્વિનિયામાં ઉત્પાત કરી મુકવો તે ખરા જ્ઞાની પુરૂષોનો માર્ગ ન ગણાય, એવું માર્ગ માનવું છે. આગળ તો જ્ઞાની પુરૂષો સ્વીકારે તે ખરૂં ભૂલચૂકની ક્ષમા ચાહુ છું. ઇત્યલું વિસ્તરેણ.

II ઇતિ શંકર દ્વિગૂવિજયમાંના કેટલાક ફકરાઓનો, દક્ષિણ વિહારીમુનિ અંમરવિજયે કરી બતાવેલો વિચાર. ખંડ બીજો પ્રકરણ ૩૩ મું.

સાધારણ સામાન્ય વિચારોનું પ્રકરણ ૩૪ મું.

II. કેઈ અત્યંત પ્રાચીન કાલમાં સર્વજ્ઞોના વચનથી છુટો પડી સ્વતંત્ર બનેલો એકાદ પંડિત વર્ગ, તે પઠન પાઠનના ધંધાથી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો હોકોમાં આદર સત્કારને પ્રાપ્ત થયેલો, પોતપોતાના શ્રદ્ધિત દેવતાઓની સ્તુતિઓ કરવામાં અને દૃશ્ય પદાર્થોના ગુણોની કલ્પના કરવામાં પણ ચતુર હશે. તેમના દેવો જોતાં અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય એ ત્રણ મુખ્ય તરીકેના માલમ પડે છે. તે [સવાય—સોમ, યમ, વરૂણાદિક પણ જોવામાં આવે છે. સોમ તે એક જંગલીની વેલડી તેમના હાથમાં આવતાં તેના રસનું પાન માદકતા ઉત્પન્ન કરનાર જોઈ તેણે મોટા દેવતા તરીકે કલ્પવામાં આવ્યો. તે પંડિતો આ બધા દેવતાઓની સ્તુતિઓ કરતા અને તેમના ઉદ્દેશથી ધીરે ધીરે મોટા આડંબરથી રાજ રજ વાડાઓમાં યજ્ઞ યાગાદિક કરવાનો પણ પ્રબંધ કરતા ગયા. અને તે કરેલી સ્તુતિઓનો સંગ્રહ પણ કરતા ગયા. જેમાં મોટામાં મોટો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો તેણે ઋગ્વેદના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો.

ઋગ્વેદનાજ મંત્રોને ગ્રંથણ કરતા ગયા અને તેમા ફેરફાર કરી મુખ્યતાથી યજ્ઞ યોગાદિકનાં વિધાનોની યોજનવાળા વિષયના સંગ્રહને યજ્ઞવેદના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો,

તેના પછી ઝાચનના મંત્રોના વિષયવાળો જે સંગ્રહ કરતા ગયા તે ત્રિજ્ઞ સામવેદના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા.

મુખ્યતાએ આ ત્રણે પ્રકારના સંગ્રહને વેદત્રયીના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા.

ત્યાર બાદ કેાઈ ઘણાં લાંબા કાલે-અનાર્યોના સંસર્ગમાં આવ્યા પછી કેટલોક વિભાગ જે મલીનતાના વિષયવાળો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો તેણે ચોથા અથર્વવેદના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો. આ ચોથા વેદનો કેટલાક આદર કરે છે અને કેટલાક ધણાની દ્રષ્ટીથી પણ જુવે છે. તેથી તે વેદિકના પંડિતોની પણ ચર્ચાએ ચડેલો છે. ચારે વેદોમાંનો જે પહેલો ઋગ્વેદ છે તેનેજ જોડતાં કેાઈ સેંકડો વર્ષ થઈ ગયાનું અનુમાન પંડિતોથી જાહેર થયેલું છે. એટલુંજ નહીં પણ બીજા મતોના સંસર્ગમાં આવતાં પોતાના વેદ મતને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન કરવવા તેમના વિષયો લઈ પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે નવીન નવીન શ્રુતિઓ બનાવતા અને પોતાની મરજી પ્રમાણે વેદોમાં ગોઠવી દેતા. આવા પ્રકારનો વ્યવહાર વૈદિકમતના પંડિતોનો ઠેઠ જૈન બૌદ્ધની વિશેષ જાગૃતી થતા સુધી જોવામાં આવે છે. તે વ્યવહાર કેવલ ચોથા વેદનીજ સાથે નહીં પણ ચારે વેદોની સાથેજ થતો રહેલો જોવામાં આવે છે.

છતાં લોકોમાં જાહેર કરતા રહ્યા, અને તેવા પ્રકારનાં પ્રમાણો ચારે વેદો સુધીમાં ફાખલ પણ કરતા ગયા જેમકે—

બ્રહ્મા વખતો વખત સૃષ્ટિની રચના કરતા ગયા, અને તેનીજ સાથે— ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં પ્રકાશ માન થઈ, ચારે વેદોનું જ્ઞાન પણ બતાવતા ગયા. આગળ જાતાં વેદો અનાદિના છે, અપૌરુષેય છે, એટલુંજ નહીં પણ બ્રહ્માના ચારે મુખથી ચાર વેદો પણ પ્રગટ થવાનું કહેતા ગયા અને સાથે પોતાના ગ્રંથોમાં લખતા પણ ગયા.

ઋગ્વેદાલોચન—બ્રહ્મવાદીનો પક્ષ બતાવતાં પૃ. ૧ લામાં જણાવ્યું છે કે—

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકાર રૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૧૭

“ અર્થ જાતિ અનંત કાલથી વેદને પોતાના પ્રાણ સમજી રહી છે.

સૃષ્ટિની આદિમાં—સમાધિસ્થ ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં પરમાત્માએ ચારે વેદોનો પ્રકાશ કર્યો. આ મત બધાથી પ્રાચીન ગણાય છે. આ મતની પુષ્ટિમાં વેદોના અંતઃસ્થ તથા બ્રહ્મણ, ઉપનિષદ, ધર્મ શાસ્ત્ર આદિના પ્રમાણ પણ મળે છે.”

(સૃષ્ટિની તો આદિજ નથી. બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથના લખનારા ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ ની લગભગના છે. અંતીક્રિય જ્ઞાન વિનાના તે કયા વિશેષ જ્ઞાનથી જોઈને આ બધું લખતા ગયા ?)

તસ્મા યજ્ઞા ત્સર્વહુતઃ ઋચઃ સામાનિ જજિરે ॥

છંદાંસિ જજિરેતસ્મા યજુસ્તસ્માદ્વજાયત ॥

(ઋચઃ મં ૧૦, ૨૦)

(યજુઃ ૩૧, ૭)

ભાવાર્થ—તે યજ્ઞ નામના વિરાટ પુરુષથી—ઋગ્વેદ, સામવેદ, છંદાંસિ—અર્થ વેદ, યજુર્વેદ ક્રમજ થયા.

(આ ઉપરની શ્રુતિ—જૈન ઐશ્વરીની જાગૃતીના પછીથી—કલ્પિત બનને વેદોમાં જોડવાઈ છે. એમ વિચારી પુરુષોના વિચારમાં આવશે.)

યસ્મિનૃચઃ સામ યજૂઃષિ યસ્મિન્

મતિષ્ઠિતા નામા વિવાડરાઃ ।

યસ્મિન્ ચિત્તઃસર્વ મોતં પ્રજાનાં

તન્મે મનઃ શિવ સંકલ્પ મસ્તુ ॥

(યજુઃ ૩૬૫)

ભાવાર્થ—કોઈ વિદ્વાન્ એ ઋચાનો અર્થ ઇશ્વરના તરફ ઘટાવે છે. પરંતુ એ મંત્રમાં શિવ સંકલ્પ થવાની પ્રાર્થના કરેલી છે. અર્થ નીચે પ્રમાણે—

જે મનની સ્થિરતા થયા બાદ રથની નાભિમાં આરાની પેઠે—ઋગ્, સામ, યજુઃ સ્થિર થાય છે અને જે મનમાં પ્રજાની વૃત્તિ સદૈવ લાગી રહી છે તે માટે મન શિવ સંકલ્પવાળું થાય.

(મનની સ્થિરતા થયા બાદ વેદ સ્થિર થાય છે તો તે પ્રથમ કેના મનમાં સ્થિર થયા ?)

યસ્માદ્વચો અપાતક્ષન્, યજુ સ્તસ્માદ્ઽપાકશન્ ।

સામાનિ યસ્ય લોમાન્યઽથર્વાગિત્સોમુલં

(અથર્વવેદ-૧૦, ૪, ૭, ૨૦)

ભાવાર્થ—“ જે પરમાત્માથી યજુવેદ ઉત્પન્ન થયા તેજ પરમાત્માથી યજુવેદ પણ ઉત્પન્ન થયા. સામવેદ જેમના લોમ તુલ્ય અને આંગિરસ-અથર્વવેદ જેમના મુખ રૂપ છે. ”

एवं वाग्नेऽस्ममदृतो भूतस्य निःश्वसित मेतत्

यजुर्वेदो યજુર્વેદઃ સામવેદોઽથર્વાઽગિરસઃ

(શતપથ-૧૯, ૫, ૯, ૧૦)

ભાવાર્થ—“ યાજ્ઞવલ્કયે મૈત્રેયીને કહ્યું કે-હૈ મૈત્રેયિ ? આ મહાન આ આકાશથી પણ મહાન-પરમેશ્વરથીજ યજુ, યજુઃ, સામ, અથર્વ થયા છે. મનુષ્યના-શ્વાસ પ્રશ્વાસની પેઠે એ તેમનું નિઃશ્વસિત છે. ”

આ ઉપરનાં પ્રમાણથી સ્પષ્ટ છે કે વેદ ઈશ્વરીય જ્ઞાન છે. ”

આમાં મારા વિચારો—

જૈનોના સર્વજ્ઞ પુરુષો આ સૃષ્ટિને અનાદિની ખતાવે છે. અને તે અવ-સર્પિષી ઉત્સર્પિષીના કાલક્રમથી અર્થાત્ ઉતરતા ચઢતા કાલના ક્રમથી ચાલતી આવેલી છે અને ભવિષ્યમાં પણ ચાલ્યાજ કરવાની છે. આ પૃથ્વી આદિ પદાર્થોનો સર્વથા નાશ થયો નથી, અને ભવિષ્યમાં પણ કોઈ કાલે નાશ થવાનો જ નથી, એ જૈનોનો અટલ સિદ્ધાંત છે. તેનો કિંચિત્ વિસ્તાર “ જૈન દષ્ટિએ જગત્ ” નામના લેખમાં ખતાવ્યો છે તે મનન કરવાની ફરીથી ભલામણ કરે છે.

છતાં વૈદિકોમાં કલ્પના કરવામાં આવી છે કે-સૃષ્ટિની આદિમાં-ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં પરમાત્માએ ચાર વેદોનો પ્રકાશ કર્યો. આ કલ્પના ગમે તેટલી પ્રાચીન હોય તો પણ શું યથાર્થ ઠેરવી શકાય તેમ છે ? કારણ આ ઉપરના લેખોમાં ચારે વેદોને અનાદિના કરાવવા પ્રયત્ન થયેલો છે. મૂલમાં વેદો વેદત્રયીના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

અથર્વ વેદ ઘણો મોટો લખાયેલો હોવાથી ગણતરીમાં પણ નથી, તે

પછી સૃષ્ટિની આદિ કેવી ? અને ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ઇશ્વરની પ્રેરણા કેવી ? બીજી વાત એ છે કે-પહેલા ઋગ્વેદથીજ યજ્ઞ યાગાદિકમાં યશુવધનાં વિધાન જોવામાં આવે છે તેમાં ઇશ્વરે પ્રેરણા કરેલી મનાય ખરી ?

ઉપરના લેખમાં બતાવેલાં ચાર પ્રમાણ એ છે કે—

(૧) સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની સાથે પરમાત્માએ કરેલું ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારો વેદના પ્રકાશનું પ્રમાણ ૧

(૨) યજ્ઞ નામના વિરાટ પુરુષથી આ બધી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને તેનાથીજ ચારો વેદની ઉત્પત્તિ ૨

(૩) પરમાત્માથી-ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ ઉત્પન્ન થયા અને તેના લોભતુલ્ય સામવેદ અને મુખરૂપ અથર્વ વેદ છે ૩

(૪) શતપથમાં-પરમાત્માનો જે નિઃસ્વાસ છે તેજ ચારો વેદ છે.

આવી રીતનાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનાં, અને તેની સાથે ચારો વેદોની ઉત્પત્તિનાં પ્રમાણો ચારો વેદમાં લખેલાં પ્રાચે મલી આવે છે.

આ ચારે પ્રમાણમાંનું એક પણ પ્રમાણ સાચું ન ઠેરવી શકાય તો.

વૈદિકના ઋષિઓની લખેલી બધીએ વાતો સાચી છે. એમ આપણાથી કેવી રીતે માન્ય કરી શકાશે ? મારા વિચાર પ્રમાણે-તત્ત્વના વિષયમાં-સર્વજ્ઞોનાં વચન બધે મળતાં આવે છે. અને વૈદિકોમાં તેના તે વિષયોમાં ડગલેને યજ્ઞે વિરોધ નજરે પડ્યા કરે છે, તેનું કારણ જોતાં અત્યંત પૂર્વકાલમાં આ બધો વર્ગ એકજ હશે, પછી તેમાંના કોઈ એકાદ જુદા વર્ગે, આ બધી જુદી બાજી ખેંચી હોય ? અને તે વિસ્તારમાં વધતી ચાલેલી હોય ? આ માટે અનુમાન સત્ય નિષ્ઠ મહાપુરુષોને વિચારવાને યોગ્ય થશે.

જૈનોના સર્વજ્ઞ મહાપુરુષોથી પ્રગટ થએલા શુદ્ધ તત્ત્વોનો અભ્યાસ નિઃપક્ષપાત બુદ્ધિથી જે જે મોટા પંડિતોએ જેટલા પ્રમાણમાં કરેલો છે તે તે મહાપુરુષોના ઉદ્દેશો તેટલાજ નિર્મલપણાથી બહાર પડેલા અમો જોઈએ છે. અને તેમના ઉદ્દેશો જેટલા મારા જોવામાં આવ્યા તેટલા “ જૈનતર દષ્ટિએ જૈન ” નામના પુસ્તકમાં પ્રગટ કરાવ્યા છે અને કેટલાક આ ચાલુ પુસ્તકમાં પણ જોવામાં આવશે, તો પણ એ ચાર જાણીતા પંડિતોના લેખમાંથી સૂચના કરીને બતાવવું તો તે બાધના માટે થશે પરંતુ કંટાલાના મોઢે નહીં ધાય.

જુવો આનંદશંકર આપુલાઈના ધર્મ વર્ણન નામના લેખમાં-ઋગ્વેદનો ધર્મ-“ આ ઋષિઓ પરલોક માનતા, પુનર્જન્મ કદાચ માનતા હોય એમ જણાવનારાં કેઈ કેઈ અસ્પષ્ટ વચનો મળે છે. ”

વિચારવાનું કે-જૈન બૌદ્ધાદિની વિશેષ જાગૃતીના પછીથી લખાયેલી ઉપનિષદોથી તે ઠેક પુરાણો સુધી પુનર્જન્મ સ્પષ્ટરૂપથી લખાયો છે. અને તેજ આસ્તિકોના આસ્તિકરૂપનું ચિન્હ છે, તો પછી ધર્મના પાયા રૂપ અનાદિના પરમાત્માથી પ્રાપ્ત થએલા ઋગ્વેદમાં પુનર્જન્મ સ્પષ્ટરૂપે કેમ નહીં લખાયો ?

વળી ચોથા અથર્વવેદનો વિચાર કરતાં જણાવ્યું છે કે—

“ આ સર્વ આર્યોના અજ્ઞાન, અને નીચલા વર્ગની ક્રિયાઓ હોય. અથવા આર્યો અનાર્યો જેડે સંબંધમાં આવ્યા ત્યાર પછી મૂલ અનાર્યોનો ધર્મ આર્યોમાં દાખલ થવા લાગ્યો હોય. ”

જો આ અથર્વવેદનું જ્ઞાન ઇશ્વરથી મળેલું હોય તો અનાર્યોનો પાસ લાગવા દેતા ખરા ? વિશેષ મારા લેખમાંથી વિચાર કરો.

તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસની પ્રસ્તાવનાના પૃ. ૧૭ માં એજ આનંદશંકર લાઇએ લખી જણાવ્યું છે કે—

“ ભારતવર્ષની ત્રણ નદીઓ-ખરી રીતે શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્ર, શ્રી ગૌતમ અને શ્રી મહાવીર, એ ત્રણ મૂલ સ્થાનમાંથી જાગી છે. અને ત્યાં સુધીજ આપણી માનુષી અથવા પૌરુષેય ઇતિહાસ દ્રષ્ટિ પહોંચે છે. તે પહેલાંની આપણી દ્રષ્ટિ ઇતિહાસની નથી. ”

પરંતુ અપૌરુષેય “ શબ્દ બ્રહ્મ ” ની ઝાંખી છે એ સ્પષ્ટ તત્ત્વદ્રષ્ટિ બ્રહ્મ ઋષિઓથી ઉદ્ભવી છે એમ કહેવામાં આપાતતઃ વિરોધ જણાશે પણ વસ્તુ સ્થિતિથી વધારી લેવા જેવો નિર્ણય છે. ”

“ બ્યારે શ્રી કૃષ્ણના કુટિલ રાજ્ય વ્યવહારવાળા જીવનમાં તેમની સત્યજ્ઞાન દ્રષ્ટિ અનાવૃત્ત રહી હતી ત્યારે શ્રી ગૌતમની અને શ્રી મહાવીરની તત્ત્વદ્રષ્ટિ વૈરાગ્ય અને ત્યાગ ઉપર ભાર મુકનારી છે. ”

“ નિવૃત્તિના સ્વરૂપના રહસ્ય જ્ઞાન સાથે નિવૃત્તિ ઉપર શ્રી કૃષ્ણનો ધર્મોપ દેશ છે, ત્યારે નિવૃત્તિપર થવું એવો શ્રી ગૌતમ અને મહાવીરનો ધર્મોપ દેશ છે. ”

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાંલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૨૧

ઇત્યાદિક ખાસ તેમના લેખમાંથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરું છું અને આમાં કાંઈક સૂચવું છું—

સૂચવવાનું કે—આસ્તિકતાના પાયારૂપ પુનર્જન્મની સ્પષ્ટતા તે ઋગ્વેદમાં ન મળે, અને પ્રજ્ઞાના ચોથા મુખથી ચોથો અથર્વવેદ પ્રગટ થયો, તેમાં અનાર્યોનો ધર્મ ધૂસ્યો. આ બધી સૂચવાડા ભરેલી વાતો શાથી ?

બીજો પ્રસ્તાવનાનો લેખ—વસ્તુ સ્થિતિ વધાવી લેવાના નિર્ણય સુધીનો વાંચો, શ્રી કૃષ્ણાદિક ત્રણ મહા પુરુષોના પૂવેના-વેદોના, કે પ્રાજ્ઞાણુ અંથોના, લેખો વધાવી લેવા જેવી સ્થિતિના નથી. એજ તાત્પર્ય નીકલશે વિચારવાની ભલામણ કરું છું. ભારી ભૂલ થઈ હોય તો ક્ષમા ચાહું છું.

આ મારા વિચારની પુષ્ટિ મણિલાલભાઈના લેખથી પણ મળી શકે તેમ છે આગળના લેખમાં જુવો.

મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદીના સિદ્ધાંત સારમાંના પૃ. ૪૨ । ૪૩ । ૪૪ ના ત્રણ લેખો અમો મુક્યા છે—

ત્રિભ લેખથી વિશેષ વિચારવાનું કે—“ પ્રાજ્ઞાણુમાં સમાયલા ધર્મ, વિચાર માટે આપણને ઉંચું મત પેરે તેવી (કલ્પના) નથી, કેટલીક તો કેવળ નિર્માદ્ય અને બાલિશ ભાવ યુક્ત હોય તેવીજ છે.

ઘણા ખરા પ્રાચીન દેવતાઓનાં સ્વરૂપ, ને ધર્મ, ઉલટ પાલટ થઈ જયાં.

સોમને ધીમે ધીમે ચંદ્ર સાથે મેલવવાનો પ્રયત્ન થતો ચાલ્યો, યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો.

પ્રજાપતિ સર્વથી ચોખરે આવી બધાનો નિયંત્રા થઈ યજ્ઞનો પ્રવર્તક, ઉપદેશક, અધિષ્ઠતા થયો એજ પ્રજ્ઞારૂપે પણ પૂજાતો થયો.”

આ બધું લખીને પૃ ૪૫ માં—કલ્પનાનો કુસમો વેરીને જણાવ્યું છે કે—“ કોઈ પ્રકારની ગતિ થતાંજ સૃષ્ટિ કર્મનો આરંભ થવા લાગે છે, આ વાત ઋષિઓને જડેલી જણાય છે.”

આ મણિલાલભાઈના લેખમાં કાંઈક ખુલાસો કરવા ધારું છું—

જૈનોની ભગૃતીના પૂર્વે પ્રથમ વેદોની શ્રુતિઓથી યજ્ઞ યાગાદિકનાં

વિધાનો જોસભર ચાલતાં હતાં. જૈન ધૌદની ચલવલ સર થતાં. વેદ ધર્મને ટકાવી રાખવાના હેતુથી બ્રાહ્મણુ ઋષિઓની શરૂઆત થતી ચાલી, પઠન પાઠનના ધંધાવાળા અક્ષરજ્ઞાનના તો પંડિતોજ હતા, પરંતુ અતીંદ્રિયજ્ઞાનના અભાવે તે બ્રાહ્મણુ ઋષિ ઉચું મત પ્રેરે તેવા ક્યાંથી બને ? તેથી મહિષાસુરનાઈએ નિર્માદ્ય અને બાલિશ ભાવ જેવા લક્ષીને બતાવ્યા.

મૈકડોનલ સાહેબે-સં, સા. પૃ. ૩૮ માં

“ વેદના મત્રો અને યાગનો વિધિ એ બેઉનો પરસ્પરનો સંબંધ કેવી રીતનો છે અને એક ખીબની અપેક્ષાએ એ બેઉનો ગૂઢ અર્થ શો છે, તે સમજાવવું એ બ્રાહ્મણોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એમાં પ્રસંગવશાત્ જે હંતકથાઓ અને ધ્યાન ખેંચે એવા વિચારો આવે છે તે જો બાદ કરીએ તો, એ ઋષિ સાહિત્યની રચના તરીકે કંઈપણ રમણીય લાગે એવા છે એમ આપણથી કહી શકાશે નહીં. એ ઋષિમાં વિધિની જે સમજૂતી આપવામાં આવી હોય છે તેની પુષ્ટિના માટે વ્યાખ્યા સંબંધી, ભાષા સંબંધી અને ઉત્પત્તિ સંબંધી કેટલાંક વચનો પણ સાથે સાથે સાંકળી દેવામાં આવ્યાં હોય છે. અને જગતની સૃષ્ટિ વિષેના તથા એ સૃષ્ટિના રચનાર વિષેના પ્રગટ કરાયેલા વિચારોના સમર્થનમાં હંતકથાઓ અને ફિલસુફીની ચર્ચાઓ પણ આપવામાં આવી હોય છે.

વિગ્રાની સ્વછંદ કલ્પનાઓથી ભરેલાં અને જુદી જુદી વસ્તુઓમાં તુરંગી પથો, રે ? બેવડાઈ ભરેલી રીતે બીજે કોઈપણ સ્થળે નજ દીકામાં આવે એવું એકતાનું આરોપણ કરનારાં ઉપલક્રિયાં અને આડંબરવાળાં વિવેચનોનો સંગ્રહ એ ઋષિમાં થયેલો છે. ”

આ બધા પૂર્વેના લેખોમાં મારા વિચારો.

જૈનોની જાગૃતીના પૂર્વે-અંતીદ્રિય જ્ઞાનના અભાવવાળા, વૈદિકમતના ઋષિઓ પઠન પાઠનથી નિર્વાહ કરનારા, પોતાના શ્રદ્ધિત દેવતાઓની સ્તુતિઓમાં હોમ હવન કરી સુખ સગવડતા મેળવવાના પ્રયત્નવાળા હશે.

વેદોમાં પ્રાચે તેના સંબંધેજ વિશેષ જ્ઞાન મલી આવે છે. જૈનોના ૨૨ મા સર્વજ્ઞ તીર્થંકર થયા પછી, ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ ઘણા લાંબા કાલે ઈ. સ. પૂર્વે ૮-૬ મા સદ્કામાં થયા. તેમનાથી પ્રકાસિત તત્ત્વોની પ્રભા પુનઃ

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞતા તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૨૩

પ્રસરતાં વૈદિકોમાં બ્રાહ્મણાદિ ગ્રંથોની ચલવલ ઉભી થએલી એમ ચોખું માલમ પડે છે.

ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ સોના પહેલાં-વેદ ધર્મની પુષ્ટિ બતાવનારા, બ્રાહ્મણાદિક કોઇ પણ ગ્રંથો જાહેરમાં આવેલા જન્મતા નથી.

સૃષ્ટિના આરંભમાં-ઇશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલા વેદો માનીએ તો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને આજે પચાસ વર્ષ થયાં, તે એવા સ્વરૂપનાં કે-ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ થાય ત્યારે બ્રહ્માનો એક દીવસ, એ માન્યતાનો વિચાર કરી જોતાં પચાસ વર્ષના ૧૮૦૦૦ હજાર દિવસ થાય. ચાર અબજ અને બત્રીશ હજારથી એ અઠાર હજારને ગુણતાં જેટલા વર્ષ થાય તેટલા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને અને વેદને પ્રગટ થએલાં વર્ષ મનાય. તો શું એટલા બધા વર્ષ સુધી વેદના ઉપર ગ્રંથ લખનાર કોઇ ન થયા ? તો પછી ઇ. સ. પૂર્વે આઠમા સૈકાથી બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોના લખનાર શા કારણથી થયા ?

ખાસ ઋગ્વેદમાંજ-પ્રલયકાલ પછી અનાદિના ઇશ્વરથી આ વર્તમાન કાલમાં પ્રચલિત બધાએ પ્રકારની નવીન રૂપથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનું પ્રમાણ લખીને બતાવેલું છે. આમાં સત્ય શું છે ? કોઇ બતાવશે ખરા કે ?

આગળ-બ્રહ્માનાં પચાસ વર્ષ બીજા થતાં સૃષ્ટિનો અને વેદોનો પાણુ નાશ વિચારી શકાય છે તે ઋગ્વેદના પ્રલયકાલના સુકતથીજ તેનું સ્વરૂપ બતાવું છું.---

ઋગ્વેદ લોચન પૃ. ૨૦૨

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પૂર્વે શું હતું ? પ્રલયાઠવસ્થા—

(૧) નાસદાસી જ્ઞો સદાસીસદાનીં નાસીદ્રજો નો વ્યોમાપરોયત્ । કિમા-
વરીવઃકુહકસ્ય શર્મજમઃ કિમાસીદ્ગદ્ગનં ગમોરં ॥ ૧ ॥ ન મૃત્યુ રાસીદમૃતં ન
રાડ્યા અદ્ધ આસીત્ પ્રકેતઃ । આનીદ્વાતં સ્વધ્યા તદેકં તસ્માદ્વાયન્નપરઃ
કિંચ નાસ ॥ ૨ ॥ તમ આસીન્નમસાગૃહ મપ્રેઽપ્રકેતં સલિલં સર્વમાદદં ।
તુચ્છેનાશ્વપિહિતં યદાસીન્નપસસ્મદ્દિના જાયતૈકં ॥ ૩ ॥ કામ સ્તદપ્રે
સમયવર્ષતાધિ મનસોરેતઃપ્રથમં યદાસીત્ । સતોઽન્નમસતિ નિરગિન્દન્
હદિ પ્રતીષ્યા કલ્પયો મમીષા ॥ ૪ ॥ તિરશ્ચીનો વિતતો રદિમરેષામષઃ

સ્વિદાસીદ્રુપરિ સ્વિદાસીદ્રુત્ । રેતોધા આસન્મહિમા ન આસન્ત્સ્વધા
અવસ્તા ત્રયતિઃપરસ્તાત્ ॥ ૫ ॥ કો અદ્વા વેદ ક દ્વદ્ પ્રવોચત્કુતઃ આજ્ઞાતા
કુતઃયં વિસ્તૃષ્ટિઃ । અર્વાંગદેવા અસ્ય વિસર્જને નાથા કો વેદ યત આબભૂવ ॥ ૬ ॥
ઇયં વિસ્તૃષ્ટિર્યદિ આબભૂવ યદિ વા વધે યદિ વા ન । યો યસ્યાધ્યક્ષઃ પરમે
વ્યોમન્ત્સો અંગવેદ યદિવા ન વેદ ॥ ૮ ॥ (ઋગ્. મં. ૧૦, ૧૨૯, ૧-૭)

ભાવાર્થ—પ્રલય દશામાં સૃષ્ટિના મૂલ કારણનો પત્તો નહીં મલેલો, અને
તે નહીં હતી એવું પણ ન હતું.

સદ્—અસતથી વિલક્ષણ કોઈ અનિર્વચનીય દશા જ હતી. ન કોઈ
લોક હતો, ન પૃથ્વી, ન અંતરિક્ષ, અને ન અંતરિક્ષના આગળનો દુલોક આદિ.

જ્યારે કોઈ આધારજ નહીં હતો તો એનો આવરક-ઢાંકવા વાળો જ કયાંથી
આવે ? તે સમયે જીવોની પણ અદૃષ્ટ અર્થાત્ સુખ દુઃખોના સાક્ષાત્કાર કરાવવા
વાલા ધર્માધર્મના વિલીન હોવાના કારણ પ્રલય દશાજ હતી—ઉપાધિના વિલયથી
લોકતા જીવ પણ વિલીન જ હતા. અર્થાત્ ન લોક્ય હતા ન લોકતા. કાંઈ પત્તો
નહીં મલતો હતો. જંભીર ગહન જલરાશિ સમુદ્ર આદિ કાંઈ ન હતું ॥ ૧ ॥

તે સમયે ન મૃત્યુ હતું, ન અમૃત, ન રાત્રિનું ચિન્હ હતું, ન દિનનું,
સૂર્ય ચંદ્રમા જ નહીં હતા તો યહી અહો રાત્ર કયાંથી હોવે ? કેવલ એક
નિરુપાધિક x આનીત અર્થાત્ સર્વના પ્રાણુન કર્તા શુંદરત્ત્વ બ્રહ્મ હતા, જે
એકલો પોતાના આશ્રયમાં જ સ્થિત હતો. અસંતેજો છોડીને બીજી કોઈ હતું જ
નહીં ॥ ૨ ॥ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિથી પૂર્વે જે તરફ જીવો તે તરફ ચૂક તમજ તમ હતું,
એજ કારણે કાંઈ પણ પત્તો નહીં મલ્યો હતો. જેમ જલ ભરી જવાથી નીચેની
વસ્તુઓનો પત્તો નથી મલતો, જેમ નીર મિશ્રિત જલમાં નીર-ક્ષીરનો
વિવેક કઠિન થઈ જાય છે. એજ પ્રકારે તે તુછ તમથી આવૃત્ત દશામાં કાંઈ પણ
જ્ઞાન નહીં થતું હતું.

આ જે કાર્યરૂપ જગત્ ઉત્પન્ન થયું તે, તે સત્ત્વ બ્રહ્મની પ્રચલોચનની
મહિમાંથી જ ઉત્પન્ન થયું.

x આસિદિદં તમોભૂત-મપ્રજ્ઞાત મલક્ષણ ।

અગ્રતર્ક્ય મનિર્દૈર્ઘ્ય પ્રસુતમિવ સર્વતઃ ॥ (મનુઃ ૦ ૧-૫) પ્રશસ્તપાદ-
અગ્ર-મહા પ્રલય વર્ણન પછી પાતાથી મલતા જેવું છે.

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાલનો વદિક ધર્મ. ૨૨૫

આ સૃષ્ટિ ને આ રૂપમાં આવવાના પૂર્વે—તે સત્ત્વ બ્રહ્મના મનમાં સિદ્ધિ આ જગતને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા હતી, તે જ આ સૃષ્ટિના બીજા ભૂત થઈ. કેમ

કે—અતીત કલ્પમાં પ્રાણિયો દ્વારા કર્યા હોવાં કર્મ તે સમયે હતાં, એટલાજ માટે સર્વ ફલ દાતા, સાક્ષી, કર્માધ્યક્ષ, પરમેશ્વરના મનમાં સિદ્ધિ (રચવાની ઇચ્છા) થઈ. કવિ અર્થાત્કાંત દર્શી વિદ્વાન્ જ આ જગતના અંધન હેતુ જતકલ્પગત કર્મસમૂહને પોતાની વિવેક દૃષ્ટિ થી બાણી લે છે. ॥ ૪ ॥ જે કર્મ સમૂહના કારણે કર્માધ્યક્ષના મનમાં સિદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ, તે સિદ્ધિ એકદમ એવી વ્યાપ્ત થઈ જેમ કે સૂર્યની રશ્મિયાં—એકદમ સર્વત્ર વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. ફરી એ પત્તો ન મલ્યો કે સૃષ્ટિકર્મ કરી તરફથી પ્રારંભ થયો. નીચેથી, ઉપરથી, મધ્યથી કાંઈ બાણ્યું નહીં મળ્યું અર્થાત્—સિદ્ધિના સમકાલજ સર્વત્ર સર્જકિયા પ્રારંભ થઈ ગઈ. જીવોમાં કોઈ ભોક્તા હતા, કોઈ કર્તા હતા, અને તેઓના માટે મહાન વિચારાદિ પંચ મહાભૂતોં ની સૃષ્ટિ થઈ. એ પ્રકારે પરમાત્માએ માયા સહિત ભોક્તા ભોગ્ય રૂપથી સૃષ્ટિ રચી. ॥ ૫ ॥ કેવલ પુરુષ ઠીક ઠીક બતાવી શકે છે અથવા બાણી શકે છે કે—સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તે અથવા ઉપાદાન કારણથી બની. વિદ્વાન્ તો એ વાતને બતાવી શકશે ? વિદ્વાન્ કેવા પ્રકારે બતાવી શકશે ? તે તો સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના અનંતર ઉત્પન્ન થયા, તે પોતાનાથી પૂર્વ કાલમાં વિદ્યમાન દશાનો ભોધ કેવી રીતે કરી શકશે ? ॥ ૬ ॥ આ સૃષ્ટિ જે નિમિત્તે અથવા ઉપાદાન કારણથી બની અથવા એનો ધારણ કરવાવાળો કોઈ છે આ નથી. એ વાત ને કોઈ જાનતા હશે તો તેજ એક કર્માધ્યક્ષ, સર્ગાધ્યક્ષ પરમાત્મા જાનતા હશે. ॥ ૭ ॥ ”

આમાં મારા બે બોલ—પુરાણના પંડિતોને બધાએ દેવો સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરતા નજરે પડયા. તેમને થયેલું નવીન પ્રકારનું જ્ઞાન તેતો આપણે વિસ્તારથી તપાસી લીધું.

સોમવેલડીના રસનું પાન કરવાવાળા, વેદનાં પ્રાચીન ઋષિઓને, દીકરીની પાછલ હોડનાર પ્રજાપતિ—બ્રહ્મા તે પૃથ્વી, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, સમુદ્ર, મહાસમુદ્ર, બધા જીવો, ઉત્પન્ન કરતા દેખાયા. પરંતુ બીજાને ખબર ન પડી તેવા પ્રકારનું નવીન જ્ઞાન જ્ઞાનીયાને બતાવી દીધું. આ બધાએ મહાપુરુષો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનું જ્ઞાન બતાવનારા ધન્યવાદના પાત્ર બરા કે નહીં ?

ઋગ્વેદાલોચન પૃ. ૨૦૫ થી ૮ માં

(૨) હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિનું. ઋગ્. મં. ૧૦ સૂ. ૧૨૧, મંચ ૧૦ નું. હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતાગ્રે ભૂતસ્યજાત પતિરેક આસીત્ । સદાધાર પૃથિવૌ ઘા મુતેમાં કસ્મૈ દેવાય હવિષા વિધેમ ॥૧॥ ઇત્યાદિ દશ મંત્રનું છે.

કિંચિત્ ભાવાર્થ માત્ર અતાવું છું--

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સમયે એટલા હિરણ્ય ગર્ભ પ્રજાપતિ હાજર હતા, તેજ સૃષ્ટિના સ્વામી હતા, તેને જ ઘૌ, ભૂમિ અને અંતરિક્ષ ધારણ કરેલાં છે. ॥૧॥ જે આત્માને, બલને આપવાવાળો છે. જે પ્રાણિમાત્રનો રાજા છે, દ્વિપાદ, ચતુષપદનો સ્વામી છે, એ પર્વત, સમુદ્ર, નદીયો જેની છે. દિશા પ્રદિશાઓ જેની બાહુ છે. જેને અંતરિક્ષ, પૃથ્વી, સ્વર્લોક, આદિત્ય, અંતરિક્ષસ્થ મહાન જલરાશિને નિર્માણ કર્યાં છે. જેને પોતાના અભિધ્યાનથી (વિચારથી) ઘૌ, પૃથ્વી બનાવ્યાં અને સૂર્ય જેનાથી પ્રકાશિત થયો. જેને પ્રલયકાલમાં જલરાશિએ સર્વ ને વ્યાપ્ત કરી રાખ્યાં હતાં તે ફરીથી નીકળ્યાં અને ઉત્પન્ન થએલા દેવાદિકમાં પ્રાણ સંચાર કર્યો. જેને મહા પ્રલયને દેખ્યો. જેને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરી અને અંતરિક્ષ અને જલરાશિને બનાવ્યાં, તે અમોને નહીં મારે. હે પ્રજાપતે ? તારા વિના કેાઈ નથી કે જે સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન કરી શકે. અમો જે ફલની વાસનાથી યસ યાગાદિ કરી રહ્યા છીએ તે ફલ મલે અને વિવિધ ધનના સ્વામી થઈએ. ઇત્યાદિક વિશેષ તે ગ્રંથથી જોઈ લેવું.

એજ ગ્રંથકારે પૃ. ૨૦૮ માં-ઋ. ૧૦, ૧૬૧ નો અધ્યમર્ષણ મંત્ર-ઋતંત્ર સત્યંચામીદાતપસોઽધ્ય જાયત । તતોરાજ્યજાયત તતઃસમુદ્રો અર્ણવઃ ના મંત્રથી ત્રણ મંત્ર મુક્યા છે તેનો તાત્પર્ય-તેજ પરમાત્માના આલિ ધ્યાનથી-ઋત અને સત્ય, દિન અને રાત્રિ, સમુદ્ર અને મહાસાગર, સંવત્સર, સૂર્ય, ચંદ્ર, ઘૌ, પૃથ્વી અંતરિક્ષ ઉત્પન્ન થયાં. તેને તેમને પૂરે સૃષ્ટિ જેવાંજ બનાવ્યાં નીચે લેખકે એમ જણાવ્યું છે કે-આથી સ્પષ્ટ છે કે-પ્રવાહ રૂપથી આ સૃષ્ટિ નિત્ય છે. ॥

એજ ગ્રંથકારે પૃ. ૨૦૬ માં-ઋ. ૧૦, સૂ. ૬૦ મું. મંત્ર ૧૬ નું મુકી જણાવ્યું છે કે આ પુરૂષ સૂક્ત ચારે વેદોમાં આવેલું છે-વિરાટ પુરૂષ પુરૂષ-સૂક્ત—

સહસ્રશીર્ષા પુરુષઃ સહસ્રાક્ષઃ સહસ્રપાત્ । સમૂર્મિં વિશ્વતો વૃત્વાલ્ય તિષ્ઠદશાંગુલં ॥ ૧ ॥

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાલનો વદિક ધર્મ. ૨૨૭

આ ઉપરના મંત્રથી સરૂ થાય છે. સાયણુઆચાર્યજીના કરેલા ભાષ્યનો કિંચિત્ ભાવાર્થ—

“ સર્વ પ્રાણિઓનો જે બ્રહ્માંડ દેહ છે તેજ વિરાટ પુરૂષ છે. તેનાં અનંત માથાં, અશુ, અને પગ છે. તે બ્રહ્માંડના ચારે તરફ ઘેરા ઘાલી દશાંશુલ વધેલો છે. અર્થાત્ બ્રહ્માંડથી પણ દશાંશુલ બહાર છે. જેમ આ કલ્પમાં પ્રાણિમાત્ર-વિરાટ પુરૂષના અવયવ છે, તેમ પૂર્વકલ્પમાં હતા, અને ભવિષ્યમાં પણ થશે. તે અમૃતનો સ્વામી પ્રાણિમાત્રના યોગ્ય અન્નથી વધતો રહે છે. કારણાવસ્થાથી નીકટી દશ્યમાન જગદવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે. ભૂત-ભવિષ્ય વર્તમાન રૂપ જેટલું જગત છે. તે તેનું સામર્થ્ય છે. ત્રણે કાલના પ્રાણિમાત્ર તેના ચતુર્થાંશ પ્રકાશમાં સ્થિત છે, પણ તે અવિનાશી છે. તે સંસારથી બહિર્ભૂત, સંસાર રાશી રહિત ત્રિપાદ છે. તેનો ચોથો પાદ સૃષ્ટિ-સંહાર રૂપથી વારંવાર ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે. તેજ ચરાચર રૂપથી ઠરે છે. તેજ આદિ પુરૂષથી વિરાટ બ્રહ્માંડ દેહ ઉત્પન્ન થયું, તેજ વિરાટ દેહનો આશ્રય લઈ દેહાભિમાની પુરૂષ ઉત્પન્ન થયો. તે દેવ, તિર્યગ્, મનુષ્ય આદિ રૂપવાળા થયા. તેને ભૂમિ ઉત્પન્ન કરીને જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં. જ્યારે પૂર્વ કલ્પથી સૃષ્ટિ થઈ ત્યારે બીજું સાધન ન હોવાથી દેવોએ મનથી તેજ પુરૂષ સ્વરૂપને હવી કલ્પના કરીને યજ્ઞ કર્યો. વસંત ઋતુ-ધી, ગ્રીષ્મ-લાકડાં, તે પુરૂષ પશુતું પ્રોક્ષણ કર્યું. અને સૃષ્ટિ સાધન યોગ્ય પ્રબળપતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞથી દૈત્યાદિ ભોગ્ય પદાર્થ, હરિણાદિ પશુ, ગ્રામ્ય અશ્વાદિ, ઋગુ, યજુ, સામ અને ગાયત્ર્યાદિ છંદ ઉત્પન્ન થયા. તેનાથી અશ્વાદિ, બન્ને તરફના હાંતવાળા પશુ, ગાય, બકરાં, ઘેટાં, ઉત્પન્ન થયાં. પ્રબળપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ તે વિરાટ પુરૂષને કેટલાક ભાગોમાં વિભક્ત કર્યા-બ્રાહ્મણ તેના મુખરૂપ, ક્ષત્રિય બાહુરૂપ, વૈશ્ય હિરૂરૂપ, શૂદ્ર પાદસ્વરૂપ એમ વિરાટ પુરૂષમાં વિભાગ કર્યા. જે પ્રમાણે ભોગ્ય પદાર્થ-ગવાદિ પશુ, ઋગ્વેદાદિ, બ્રાહ્મણાદિ, તેનાથી ઉત્પન્ન થયા, તે પ્રમાણે પ્રબળપતિના-મનથી ચંદ્રમા, ચંદ્રથી સૂર્ય, મુખથી અગ્નિ, પ્રાણથી વાયુ, ઉત્પન્ન થયા. નાભિથી અંતરિક્ષ, શિરથી ઘૌ, પગથી ભૂમિ, શ્રોત્રાદિથી દિશા તથા અન્ય લોકા લોકાંતર ઉત્પન્ન થયા. એ સાંકટિપક યજ્ઞની ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદ પરિધિયાં હતી. અર્થાત્ ઐષ્ટિક આહવયની ત્રણ, ઉત્તર વેદિકાની ત્રણ, અને સાતમો આદિત્ય. ।

એકવીશ સમિધાઓ અર્થાત-૧૨ માસ, ૫ ઋતુ, ત્રણ લોક, અને આદિત્ય.

પ્રબળપતિના પ્રાણેન્દ્રિયરૂપ-દેવોએ માણસ યજ્ઞ કરતાં વિરાટ પુરૂષનેજ

પશુ માની લીધો, અને યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો. એ માણસ યજ્ઞની યજ્ઞસ્વરૂપ પ્રજાપતિની પૂજા કરી તે સમયે જગદ્રૂપ વિકારના ધારક તેજ ધર્મ મુખ્ય હતો. તે પુરુષ તે વિરાટ પ્રાણિરૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યાં પુરાતન વિરાટ પુરુષની ઉપાસના કરવાવાળા સાધકદેવ રહે છે. ॥ ૧૬ ॥”

સ્વામી દયાનંદજી-ઋગ્વેદના પુરુષ સૂક્ત સુધી પહોંચ્યા નથી પણ યજુર્વેદના પુરુષ સૂક્તનો અર્થ કરતાં પુરુષ-વિશેષ્યનાં બધાંએ વિશેષ્ય કહી બતાવ્યાં છે બ્રહ્માંડમાં અને શરીરમાં વ્યાપ્ત, જીવમાં વ્યાપક, દશાંગુલતું ઉદ્ભવન કરીને સર્વત્ર સ્થિર તેજ જગત્નો બનાવવા વાળો છે. ૧

જગત ઉત્પન્ન થયું, થશે, અને હાલ છે. એ ત્રણેને; તેજ રચે છે. એજ મોક્ષનો આપવાવાળો છે. તેમાં જન્મ, આદિનો વ્યવહાર નથી.

પુરુષની અપેક્ષાથી જગત કિંચિત્ દેશમાં છે. આ રચૂલ જગત્નો જન્મ અને નિર્વાશ થતો રહે છે. એથી પુરુષ અલગ રહે છે. ચેતન અને જડરૂપ જગત બનાવવાવાળો પુરુષ સર્વત્ર વ્યાપક થઈને દેખી રહ્યો છે. અને આકર્ષણ કરી રહ્યો છે. જેના સામર્થ્યનું સામર્થ્ય તે મૂલ પ્રકૃતિ છે. જેનું શરીર બ્રહ્માંડ તુલ્ય છે. સૂર્ય ચંદ્રમા નેત્ર છે, વાયુ પ્રાણ, પૃથ્વી પગ, ઇત્યાદિ લક્ષણવાળો જે આકાશ તે વિરાટ છે. તે વિરાટ તત્ત્વોના પૂર્વ ભાગેથી સર્વ પ્રાણિયો અને પ્રાણિયોનો દેહ, પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થયો છે. જેથી સર્વ જીવો વાસ કરી રહ્યા છે જે દેહ તેજ પૃથ્વીઆદિના અવયવ, અન્નઆદિ ઔષધિયોને પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિરાટ પરમેશ્વરથી અલગ અને પરમેશ્વર સંસારરૂપ દેહથી અલગ છે. પ્રથમ ભૂમિ આદિ જગત્ને ઉત્પન્ન કરીને પછી ધારણ કરી રહ્યો છે. ફરી ભૂમિ આદિ જગત્ને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરીને પછી ધારણ રહ્યો છે. તેજ પુરુષથી સર્વ ભોજન, વસ્ત્ર, અન્ન, જલ આદિ પદાર્થોને મનુષ્ય લોકોએ પ્રાપ્ત કર્યાં છે. એથી મનુષ્ય લોકોને ઉચિત છે કે તેને છોડીને બીજાનો ઉપાસના ન કરે. ગાય, વનના સર્વ પશુઓ, સર્વ પક્ષિયો, સૂક્ષ્મ દેહધારી કીટ, પતંગ આદિ સર્વ જીવોના દેહ પશુ તેનેજ ઉત્પન્ન કર્યાં છે. ॥ ૬ ॥

તેજ બ્રહ્મ પુરુષથી-ઋગ્, યજુ, સામ અને અથર્વવેદ ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ ૭ ॥

તે પુરુષથી ઘોડા, વિદ્યુત, બન્ને તરફના દાંતવાળા ઉંટ, ગધેડા, ગોઝાતિ ગાય, પૃથ્વી, કિરણો અને ઇંદ્રિયો ઉત્પન્ન થયાં છે. જે સર્વથી પ્રથમ પ્રગટ

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાલનો વદિક ધર્મ. ૨૨૯

જગતનો બનાવવાવાળો, જગતમાં પૂર્ણ થઈ રહ્યો છે. તેજ પરમેશ્વર સત્ય આચરણથી પૂજને યોગ્ય છે. હુદ્દ કર્મ કરવું કોઈને ઉચિત નથી. ॥ ૯ ॥

તેમાં ચિત્ર વિચિત્ર ઘણા પ્રકારનું સામગ્ર્ય છે. આગ્રહણ તેનું મુખ, ક્ષત્રિયો બાહુ, વૈશ્ય ઉડ્ડ, શૂદ્ર પગ, તેના જ્ઞાન સ્વરૂપથી અંદ્રમા, તેજ સ્વરૂપથી સૂર્ય. આદિ, અવકાશથી આકાશ, વાયુથી વાયુ, પોતપોતાના કારણથી ઇંદ્રિયાં, સૂક્ષ્મથી અંતરિક્ષ, માધ્યમથી સૂર્ય, આદિ, પગથી ભૂમિ, કાનથી દિશાઓ, એજ પ્રમાણે તે પરમેશ્વર-સર્વ લોક, તેમાં વસાવાળા પદાર્થો ને ઉત્પન્ન કર્યા. ॥૧૩॥

વિદ્યાનુ લોકોને કર્મોનું સાર ઉત્પન્ન કર્યા. તે ઈશ્વરના આપેલા પદાર્થોથી ચજાનુષ્ઠાન કરે છે. તે બ્રહ્માંડનું રચન, પાલન અને પ્રલય કરવા રૂપ યજ્ઞ છે. એ બ્રહ્માંડ યજ્ઞમાં વસંત ઋતુ ધી, ગ્રીષ્મ લોકકાં; ખીજી ઋતુઓ આદૃતીઓ છે. જેટલાં બ્રહ્માંડ તેના એક એક ઉપર સાત સાત આવરણ બનાવ્યાં. તે નીચે મુજબ—

૧ સમુદ્ર, ૨ ત્રસરેણું, ૩ મેઘમંડલ વાયુ, ૪ વૃષ્ટિજલ, ૫ વૃષ્ટિજલના ઉપર એક પ્રકારનું વાયુ. ૬ સૂક્ષ્મ વાયુ નામ ધનંજય, ૭ સુત્રત્મા વાયુ ધનંજયથી પંચ સૂક્ષ્મ, એ સાત પરિધિયાં છે.

આ બ્રહ્માંડને ૨૧ પ્રકારની સામગ્રી નીચે પ્રમાણે—

૧ પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ અને જીવ એ ત્રણે મટીને, અતિ સુક્ષ્મ, ૨ શ્રોત્ર, ૩ ત્વચા, ૪ નેત્ર, ૫ જીભ, ૬ નાસિકા, ૭ વાહ, ૮ પગ, ૯ હાથ, ૧૦ લિંગ, ૧૧ ગુદા, ૧૨ શબ્દ, ૧૩ સ્પર્શ, ૧૪ રૂપ, ૧૫ રસ, ૧૬ ગંધ, ૧૭ પૃથ્વી, ૧૮ જલ, ૧૯ અગ્નિ, ૨૦ વાયુ. ૨૧ આકાશ એ એકવીશ સમિધા કહેવાય છે.

જે જગતને રચનાર, દેખનાર તે પૂજ્ય છે. તેમના કર્મ; ગુણનું કથન, અને ધ્યાન કરતા વિદ્યાનુ કલ્યાણ બાળે ॥ ૧૫ ॥

વિદ્યાનુ તે દેવ, પૂજ્ય છે. કેમકે—તે પરમેશ્વરના આજ્ઞા પાલન આદિ સર્વ દિન કરે છે તેથી તે પૂજ્ય છે. હુઝોથી છુટે છે અને આનંદમાં રહે છે તેજ મોક્ષ છે. ॥ ૧૬ ॥

સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા તે અને ઉત્પન્ન કરવા લાગે ત્યાં સુધી તે પ્રભાપતિ, ઉત્પન્ન કરતાં જેટલાં અંશમાં વ્યાપ્ત પુરૂષ તે વિરાટ, તેજ વિરાટ પુરૂષના રૂપકથી આ સુકતમાં વર્ણ છે. ॥ ”

પહેલા પ્રલય દશાના સૂક્તમાં-જણાવ્યું હતું કે—

“ ન લોક હતો, ન પૃથ્વી હતી, દુ લોકાદિ કંઈ પણ ન હતું. સમુદ્ર મહાસમુદ્ર પણ ન હતા. ”

આમાં વિચારવાનું કે-કરોડો અને અબજો કોશો સુધીમાં કુદરતી રીતે ફેલી રહેલી આ અત્યક્ષમાં દેખાતી બધી વસ્તુઓ પ્રલય દશામાં એકદમ કયે ઠેકાણે છુપાઈ જતી હશે? અને ફરીથી એકદમ કયે ઠેકાણેથી આવીને પ્રગટ થઈ જતી હશે ?

ફરીથી જણાવ્યું છે કે-“ પ્રજ્ઞાના મનમાં જે ઇછા તેજ સૃષ્ટિનું બીજ, કોઈ કર્તા તો કોઈ લોકતા, એવી રીતે પંચભૂતોની સૃષ્ટિ રચી, સૃષ્ટિ શા કારણથી થઈ તે પાછલ થએલા શું બતાવી શકે? જાનતો હશે તો તે પરમાત્મા જાનતો હશે ? ”

પરમાત્મા સિવાય કોઈ બીજો જાણી શક્યો હોય તેમ તો જણાતુંજ નથી અને તે પરમાત્મા આપણી નજરે પડેલા નથી, તો આ વિષયમાં સત્ય શું? આ બધું સૂક્ત વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

અઘમર્ષણ મંત્રના અંતમાં જણાવ્યું છે કે-“ પૂર્વની સૃષ્ટિ જેવાંજ બનાવ્યાં. ” આથી સ્પષ્ટ છે કે આ સૃષ્ટિ નીત્ય છે એમ લેખકે નીચે ખુલાસો કરીને બતાવ્યો છે.

બીજા પ્રજાપતિના લેખથી વિચારવાનું કે—

પહેલા પ્રલયદશાના લેખમાં જણાવ્યું હતું કે-ન લોક હતો, તથા પૃથ્વી, આકાશ, સમુદ્ર, મહા સમુદ્ર, આદિ કંઈ પણ ન હતું. માત્ર એકલો પ્રજાપતિ જ હતો. તો તે કયે ઠેકાણે રહેલો હશે? કેમકે પૃથ્વી આદિમાંનું તો કંઈ રહેલું હતુજ નહી. તેવા પ્રકારની પ્રલય દશા કેટલા કાલ સુધી રહેલી? ફરીથી પૃથ્વી આદિ જે ઉત્પન્ન કર્યાં તેના માટે મસાલા તે એકલો પ્રજાપતિ કયે ઠેકાણેથી ઉઠાવીને લાવ્યો? કારણના પ્રમાણ રૂપમાંજ કાર્ય થાય, એ મુખ્ય ન્યાય વિચારવાનો છે. આ બધા લેખોમાં નતો કારણના સ્વરૂપનો તેમજ નતો કાર્યના સ્વરૂપનો વિચાર થએલો છે. માત્ર પ્રજાપતિને આગળ ધરીને મોટી મોટી વાતો કરવામાં આવી છે. પુરાણોમાં પ્રજાપતિના લેખો જોતાં તેમનું વર્તન નતો નીતિવાળું છે,

નતો સજ્જતાવાળું, તેમજ નતો લોકના વ્યવહારવાળું જણાય છે. તે પ્રજાપતિએ આ બધા જગત્ની રચના કરી, તો તે કયા શુભ વિશેષથી કરેલી માનવી ? વળી જણાવ્યું છે કે-દેવાદિકમાં પ્રાણોનો સંચાર કર્યો, તો તે કેવી રીતે ? અતઃકલ્પ-માંનાં શરીર મુઠ્ઠા રૂપે પ્રગ્ની રહેલાં તેમાં કે પ્રજાપતિ એ નવીન રૂપનાં શરીર બનાવ્યાં તેમાં, પ્રાણોનો સંચાર કર્યો ? તે દેવોએતો પ્રજાપતિનું અયોગ્ય વર્તન બહાર કરી શાપિત કરેલા છે. આ બધા પ્રકારના લેખો જોતાં સત્યપણું કયે કેદાણેથી શોધી કાઢવું ? કેટલાક ચક્રોર પંડિતો સત્ય સ્થિતિ સમજી ગયા છે, પણ લોકોને બુલાસાવાર બતાવવાની હિંમત કરી ગયા નથી.

બુલો કે-અનંદશંકરભાઈએ જણાવ્યું છે કે-શ્રી કૃષ્ણ, ગૌતમ અને મહાવીર એ ત્રણ પુરુષો સુધીજ આપણી દૃષ્ટિ પહોંચે છે અને વસ્તુ સ્થિતિ વધાવી લેવા જેવો નિર્ણય છે. આ મર્મના લેખનો વિચાર કરતાં મારા બધાએ લેખોનો તાત્પર્ય આપ સજ્જનો વિચારી શકશો અને આગળ વધારાની જોજ કરશો તો સત્ય પણ સહજે મેળવી શકશો.

ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ ની લગભગમાં-જૈન સર્વજ્ઞોની ફરીથી જાગૃતિ થતાં વેદોની ઉચી સ્થિતિ બતાવવા અક્ષરોના પંડિતોએ પોતાના આદ્યજી અથોથી ઉધું છતું લખવાનું સરૂ કર્યું, તેથી મણિશાલસાઈને આદ્યજી અથો નિર્મોદય અને બલ લાવ જેવા લાગે તેમાં નવાઈ શી ? કારણ જૈન સર્વજ્ઞોના તરફથી પ્રસિદ્ધમાં આવતું-૧ અનાદિકાલની આ સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ, ૨ અવસર્પિણી આદિ લાંબા પ્રમાણવાળું કાલનું સ્વરૂપ, ૩ અનંતા અનંત જીવોના પરિવર્તનનું સ્વરૂપ, ૪ તે જીવોએ કરેલા કર્મોનું સ્વરૂપ, ૫ કર્મના અનુસારથી જ જીવોને સંસારમાં ભટકવાનું સ્વરૂપ, ૬ કરેલા કર્મોનો ક્ષય થતાં એકેદ્રિય પણ્ણથી પાંચ ઇંદ્રિય મેલવી ઉચી પાયરી ઉપર આવવાનું સ્વરૂપ, ૭ ઉચી ઉચી પાયરી ઉપર આવતાં મતિજ્ઞાનથી તે કેવલજ્ઞાનની પાયરી સુધી જીવો કેવા કેવા પ્રયત્નથી ચઢે છે તેનું સ્વરૂપ, ૮ દેવતાઓની ગતિ સ્થિતિ આદિનું સ્વરૂપ, ૯ તેમજ નરકોના જીવોની ગતિ સ્થિતિ આદિનું સ્વરૂપ. જેમ જેમ લોકોમાં પ્રચલિત થતું ચાલ્યું, તેમ તેમ વૈદિકોના પંડિતોમાં મોટી ગડ મથલ થવા લાગી, તે એટલે સુધી કે-તે સર્વજ્ઞોના વિષયોમાં પોતાનો મરજી પ્રમાણે ઉધું છતું કરતા ગયા અને નવીન નવીન અથોમાં પોતાને ફાવતું ફાવતું દાખલ કરતા ગયા. એટલુંજ નહીં પણ વેદોની મહત્ત્વતા બતાવવા કેટલાક વિષયોનાં નવીન નવીન સૂકતો

ખનાવી ઠેઠ વેદોમાં પણ દાખલ કરતા ગયા અને ખાસ ઇશ્વરથી જ પ્રાપ્ત થએલા બતાવ્યા. અને કેટલાક પાછડના અંથોમાં મોટા મોટા વિષયો જે ઉઘા છતાં કર્યા તે વેદ વ્યાસથી પ્રાપ્ત થએલા બતાવ્યા. તેનું સ્વરૂપ અમો કિંચિત્ જણાવી ગયા છે. માત્ર વેદોમાં જે નવીન રૂપે વાતો ગોઠવઈ તેમાં કિંચિત્ ઇસારા માત્રથી લખીને બતાવું છું—જુવો કે—આ સૃષ્ટિ ઇશ્વરે (બ્રહ્માએ) ખનાવી, અને ચારો વેદો પણ બ્રહ્માથી જ પ્રાપ્ત થયા, એવા પ્રકારના સ્વરૂપને જણાવનારાં ત્રણ મોટાં સૂક્તો છે. પહેલું—યજ્ઞ પુરુષનું સૂક્ત, બીજું બ્રહ્મપતિનું સૂક્ત, ત્રિજું પ્રલયાવસ્થાનું સૂક્ત. આ ત્રણે સૂક્તોની કલ્પના—આ સૃષ્ટિ અનાદિના કાલની પ્રવાહથી ચાલી આવેલી છે. આવા પ્રકારનું જૈન સિદ્ધાંત પ્રસિદ્ધમાં આવ્યા પછી બ્રાહ્મણ અંથોમાં, ઉપનિષદોમાં, સ્મૃતિ અંથોમાં, છેવટે પુરાણોમાં અનેક દેવોથી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કર્યાનું કલ્પાયું એ વાતની લોકોમાં છાપ પડવા ઉપર બતાવેલાં ત્રણ સૂક્તો વેદ મૂલક બતાવવા ઋગ્વેદથીજ દાખલ કરવામાં આવ્યાં તેથી મણિલાલભાઈને લખીને બતાવવું પડ્યું કે—યજ્ઞ પુરુષ નવોજ દેવ કલ્પાયો, બ્રહ્મપતિ—સર્વથી મોખરે આવા બધાનો નિયંત્રા થઈ યજ્ઞનો પ્રવર્તક, ઉપદેશક, અધિષ્ઠાતા થયો, એજ બ્રહ્મા રૂપે પણ પૂજાતો થયો. આ લેખના અંતમાં તેમને અબળ વર્ગને સ્થિર રાખવા જણાવ્યું છે કે— “કોઈ પ્રકારની ગતિ થતાંજ સૃષ્ટિ કમનૌ આરંભ થવા લાગે છે. આ વાત ઋષિઓને જડેલી જણાય છે.” આ લેખથી વિચારવાનું કે—આ વાત પૂર્વના ઋષિઓને જડેલી નહીં પણ ઇ. સ. પૂર્વે ૮ માં સૈકાના બ્રાહ્મણાદિ અંથકારોના ઋષિઓને તે કયા નવા ઇશ્વરથી જડેલી? એટલુંજ વિચારવાની ભલામણ કરેં છું.

બીજી વાત એ છે કે—ધારવાડ જીવ્હાના દક્ષિણ બ્રાહ્મણ પંડિત, જૈન-ધર્મના અભ્યાસી લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડે નિઃપક્ષપાત પણે “જૈન અને જગત” ના મથાલાથી આઠ દશ લેખોના લેખક—“જૈન ધર્મએ વિશ્વ વ્યાપી ધર્મ છે” એ મથાલાના લેખના પ્રારંભમાં લખી જણાવે છે કે—જૈન ધર્મ એ વિકૃત હિંદુધર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈન ધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુ ધર્મ છે. આ વાત જૈનધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થએલા અને સ્વીકારવી પડશે.”

ઇત્યાદિક અનેક લેખો—લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડેના પાછડયા ભાગમાં દાખલ કરાવ્યા છે. તે સર્વે ખાસ મનન પૂર્વક વિચારવાની ભલામણ કરેં છું,

લે સિવ્ય ધર્મ સંકટો ચતુર પંડિતોએ જૈન ધર્મના અભ્યાસ પ્રમાણે નિઃપક્ષપાત પચાથી પોતાના અભિપ્રાયો બહાર પાડેલા છે, તેમાંના કેટલાક મારા જોવામાં આવેલા, તેમાંના ટુંકે ટુંકે વિચારો પ્રગટ કરાવેલા છે તે પણ વિચારવ્યક્તી ભજામણ કડું છું.

અરૂં જોતાં આ બધા સજ્જન પુરુષોના લેણો વાંચ્યા પછી સંવત ૧૯૮૦ થી વૈદિક ધર્મના પર દૃષ્ટિ નાખવા માંડી, જેમ જેમ હું આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ તે ચતુર પંડિતોની ચતુસધની બખર પડવા લાગી. પુરાણો જૂઠાં છે એમ હું સાંભળતો. અરૂં જોતાં પુરાણો સર્વથા જૂઠાં નથી. પરંતુ જૈનોના ઇતિહાસ ને ઉધો છત્તો ગોઠવી, લોકોને જમ જલમાં નાખવા ઘણી ચાતુરી વાપરી છે. તે એવી રીતે કે-જૈનોના આદ્ય તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ, તેમનું ચરિત્ર ઉધું છતું લખી જણાવ્યું કે-અહીંના નારિક ધર્મની પ્રવૃત્તિ ત્યાંથી આલુ થઈ. આગલ જાતાં જૈનોના ૧૨ ચકવર્તીઓમાંના-આદિના ભરત ચકવર્તીને, જડ ભરત કહી, રાજાના નામથી હલકા ચિત્રી ને બતાવ્યા.

સાઠ હજાર પુત્રના પિતા સગર ચકવર્તીને એક રાજા તરીકેના બતાવી-મહાદેવજીના વરદાનથી, તો કોઈએ જુઓ ઋષિના વરદાનથી, સાઠે હજાર પુત્ર ને મેલવનાર લખીને બતાવ્યા. એટલુજ નહીં ધીના વડામાં મોટા થયા. વળી કોઈ એ એક તુબડીમાંથી બહાર આવેલા પણ લખીને બતાવ્યા છે.

જે છએ ખંડના રાજાઓની પાસે પોતાની આજ્ઞા મનાવનાર તે ચકવર્તીઓ તો બારજ થાય. જે ત્રણ ખંડમાં પોતાની આજ્ઞા મનાવનાર તે વાસુદેવો-

તે એવા ક્રમથી કે-પ્રથમ પ્રતિવાસુદેવ થાય, તેમને ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે યુદ્ધ કરીને, પોતાની આજ્ઞા મનાવવી પડે. તેટલામાં પ્રથમ બલદેવ જન્મે, તેમના પછી વાસુદેવ જન્મે. વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ તે પૂર્વ ભવના વૈરી જ હોય, કોઈ કારણે ઉભુ થતાં લડાઈ જામે, અને વાસુદેવના હાથેજ પ્રતિવાસુદેવ મરે. એવો અનાદિનો જ નિયમ છે. પછી વાસુદેવજ ત્રણે ખંડના લોકતા બને. પ્રતિવાસુદેવ વાસુદેવના હાથથી મરણ પામી નરક ગતિમાં જાય, અને વાસુદેવ રાજ્યના લોભથી મરણ પામી નરક ગતિમાં જાય. “રાજેશ્વરી તે નરકેશ્વરી” એ કહેવત પણ લોકમાં ચાલે છે. તેવાં વાસુદેવનાં નવત્રિક જ એક કાલમાં નિયમ બંધ થાય. તેનો ક્રમ એવી રીતનો છે કે-૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચકવર્તીઓ, ૨૭ નવત્રિક વાસુદેવાદિકનાં. સર્વે મલી ૬૩ શલાકા પુરુષો જૈન ઇતિહાસમાં બતાવ્યા છે. આ બધાએ અદિતીય પુરુષો, મહા પ્રભાવ શાલીઓ

હોય છે. જેમકે-૨૪ તીર્થંકરો તે સર્વજ્ઞપણું મેલ્યા પછી ભૂલેલા તત્ત્વો બતાવી લોકોમાં ધર્મની જાગૃતી લાવનારા હોય છે.

આ ૨૪ ની સંખ્યા બધાએ મતવાલાઓએ, પ્રાચી કાયમ રાખીને જ પોત પોતાના મતનો પ્રચાર કરેલો હોય એમ સહજ સમજાય તેવું છે.

આ ૨૪ સુખ્ય પુરુષોને તે તે મતથી જાણી લેવાની બલામણુ કરીને આ ઠેકાણે લખવાનું છેડી દઉં છું.

વૈદિક મતમાં એકજ વિષ્ણુના, ૨૪ અને ફરી થી ૧૦, અવતારો કલ્પવામાં આવ્યા છે તેનું સ્વરૂપ કિંચિત્ લખીને બતાવી દીધું છે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવો, જુદા સ્વરૂપે પણ કલ્પાયા છે. કોઇએ-વિષ્ણુથી બ્રહ્મા-મહાદેવ ઉત્પન્ન થયાનું, તો કોઇએ મહાદેવથી બ્રહ્મા-વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થયાનું લખીને બતાવ્યું.

જૈનમાં આ અવસર્પિણીના ૧૨ ચક્રવર્તીઓનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ ભરત ચક્રવર્તી.	વૈદિક મતમાં—
૨ સગર ચક્રવર્તી.	૧ જડ ભરત રાજા.
૩ મધવ ચક્રવર્તી.	૨ સગર ને પણ રાજા કહ્યા છે તે
૪ સનતકુમાર ચક્રવર્તી.	લખી બતાવ્યા છે.
૫ શાંતિનાથ.	આ ત્રણે-ચક્રી પદ ભોગવ્યા પછી તીર્થંકર પણ થયેલા છે. તે પૂર્વે લખી બતાવ્યું છે.
૬ કુંથુનાથ.	
૭ અરનાથ.	
૮ સુભુમ ચક્રવર્તી.	
૯ મહાપદ્મ ચક્રવર્તી.	
૧૦ હરિષેણુ ચક્રવર્તી.	
૧૧ જ્યનામા ચક્રવર્તી.	
૧૨ બ્રહ્મહત્ત ચક્રવર્તી.	

જૈન પ્રમાણે-પ્રતિવાસુદેવાદિકનો ક્રમ—

પહેલા પ્રતિવાસુદેવ, પછી બલદેવ, તેમના પછી બલદેવના ચોરમાન નાનાભાઈ તે વાસુદેવ, એવા ક્રમથીજ તેમનો જન્મ થાય.

ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે યુદ્ધો કરી પોતાની આજ્ઞા મનાવનાર

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞાના તત્ત્વના વિકાસરૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૩૫

પ્રતિવાસુદેવને, મોટાભાઈ બલદેવની સાહાય્યથી વાસુદેવ મારે. પછી નિર્વિઘ્નપણાથી રાજ્યનો ભોગ કરે. તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે—

નવ પ્રતિવાસુદેવ	નવ બલદેવ.	નવ વાસુદેવનાં નામ.
૧ અશ્વ ગ્રીવ નામ.	૧ અચલ બલદેવ.	૧ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ
૨ તારક નામ.	૨ વિજય નામ.	૨ દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ.
૩ મેરુક નામ.	૩ ભદ્ર નામ.	૩ સ્વયંભૂ નામ.
૪ મધુ અને કેટલ નામ.	૪ સુપ્રભ નામ.	૪ પુરુષોત્તમ નામ.
૫ નિશુલ નામ.	૫ સુદર્શન નામ.	૫ પુરુષસિંહ નામ.
૬ બલિ નામ.	૬ આનંદ નામ.	૬ પુરુષ પુંડરીક નામ.
૭ પ્રલંભ નામ.	૭ નંદ નામ.	૭ કૃત વાસુદેવ.
૮ રાવણ નામ.	૮ પદ્મ (રામ.)	૮ નારાયણ (લક્ષ્મણ)
૯ જરાસંધ નામ.	૯ બલભદ્ર.	૯ શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ.

“ જોદે ઉંદર ને ભોગવે ભોરીંગ ” જેવો, ન્યાય પ્રતિવાસુદેવ અને વાસુદેવમાં હોય છે, અને હુર્બતિના અધિકારી એ બન્ને જણને બતાવ્યા છે. બલદેવો સંસારથી વિરક્ત થઈને મોક્ષમાં ગયા છે. માત્ર એકજ દેવતાની ગતિમાં ગયા છે.

આ ૨૭ શ્લોકા કા પુરુષોની ગતિનું પ્રમાણ. પ્રદુમ્નસૂરિ કૃત વિચાર સાર પ્રકરણ પૃ. ૧૧૮ થી. આથા ૫૭૯ થી ૮૧ માં જુલો—આથાની છાયા—

एकश्च सप्तभ्यां, पंच च षष्ठ्यां पंचन्या मेकः ।

एकश्च चतुर्ष्यां, कृष्णः पुनः तृतीयपृथिव्यां ॥ ५७९ ॥

अचलादिकः अष्टापि सिद्धिगता ब्रह्म लोके नवमश्च ।

दश सागरायुः भरते सेत्स्यति कृष्णतीर्थे ॥ ५८० ॥

अकृतनिदाना रामाः, सर्वेऽपिच केशवाः कृतनिदानाः

ऊर्ध्वगामिनो रामाः, केशवाः सर्वेऽधोगामिनः ॥ ५९ ॥

આમાં જણાવવાનું કે-ચક્રવર્તીઓ અને વાસુદેવાદિક કયા કયા તીર્થકરોના સમયમાં થયા તેનો વિચાર-પૃ. ૬૫ થી તે ૮૦ સુધીમાં કૉષ્ટકો સુધી કિંચિત્ વિસ્તારથી લખી જણાવ્યું છે. ત્યાંથી વિચાર કરી લેવો.

વૈદિકમતાં જે વિલક્ષણતા છે તેની કિંચિત્ સૂચના કરીને બતાવું છું.—

અગ્નિયાર (૧૧) આ-તીર્થકરના સમયમાં, જિતશત્રુ મહાન રાજા. તેમના પુત્ર અચલ બલદેવ. તેમના પછી મૃગાવતી પુત્રી, તેમાં મોહ પામી, રાજાએ અતે ઉરમાં નાખી, પ્રજાપતિના નામથી બહિરમાં આવ્યા. વૈદિકોએ મૃગાવતીને હરિણી રૂપે, પ્રજાપતિને હરણ રૂપે કલ્પ્યા. એ પુત્રીના સંબંધથી પહેલા વાસુદેવનો જન્મ થયો. તે અરસામાં—“ અશ્વઝીવ ” પ્રતિવાસુ દેવ થયા છે. તેમનો નાશ વાસુદેવથી થયો છે.

(૧) છતાં વૈદિકોએ-પ્રતિવાસુદેવ અશ્વઝીવને, માથુ કપાયા પછી થોડાના માથાવાલા કરીને હયઝીવ વિષ્ણુ લખીને બતાવ્યા.

બતાવેલા પ્રજાપતિથી વાસુદેવ (વિષ્ણુ) થયા છે, તેમાં જણાવ્યું કે—વિષ્ણુની નાભિ કમલમાંથી પ્રજાપતિ, તો કૉષ્ટકો-પ્રજાપતિથી વિષ્ણુ લખીને બતાવ્યા છે.

(૨) બીજા તારક પ્રતિવાસુદેવને-તારકાસુર લખીને-દેવ દાનવોની લડાઈ બતાવી, તેમાં વિષ્ણુ કસાયા લખીને બતાવ્યા છે.

(૩) ત્રિભુ મેરુક પ્રતિવાસુદેવને-મેરુક દાનવ બતાવ્યા, તેથી ત્રાસેલા પ્રજ્ઞાદિક દેવોએ વિષ્ણુની મહદ્ માગી, વિષ્ણુ પશુ દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી તેનાથી લડયા પશુ વિષ્ણુ બારા જોજનની ગુફામાં જઈને સુતા લખીને બતાવ્યા.

(૪) ચોથા મધુ પ્રતિવાસુદેવ છે, તેના બાઈ કેટલ છે, તે બે ને પ્રાચીન વાયુ પુરાણમાં વિચિત્ર રૂપે ચિત્ર્યા. ત્યારે બીજે ઠેકાણે-વિષ્ણુના કાનના મેલથી બે દેત્યો ઉત્પન્ન થએલા ચિત્રી, પ્રજ્ઞાને મારવા હોડેલા લખી બતાવ્યા. વિષ્ણુ પ્રજ્ઞાની વારે ચલી-પાંચ હજાર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધમાં પડયા, પછી થાકીને શાગ્યા. જગત્ના ઉદ્ધારકના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા તેથી તે બલવાન લોખંડની ચાતુરી કેટલી. ?

(૫) પાંચમા-નિશુભ પ્રતિવાસુદેવ છે. સાયમાં નચિ નામ જોડી બે

દૈત્યો ઠરાવ્યા. ગરૂડ ઉપર બેસી વિષ્ણુ લડવા ચઢયા, ત્યાં ગદાનો માર ખાઈ ગરૂડ અને વિષ્ણુ બન્ને ભાગ્યા. આ શું અસ્તિકોનન લેખો છે ?

(૬) છઠ્ઠા-બલિ નામો પ્રતિવાસુદેવ છે. તેને રાજ્ય-દૈત્ય ઠરાવ્યા. વિષ્ણુએ વામનાવતાર ધરીને પાતાલમાં ખોસી ઘાલ્યા. આ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે.

(૭) સાતમો-પ્રહ્લાદ નામનો પ્રતિવાસુદેવ છે. ખર્ જ્યેતાં વાસુદેવના શત્રુભૂત છે. તેને પોતાનો ભક્ત માની વિષ્ણુ તેને ઇંદ્રપદમાં કાયમ રાખવાને કહ્યા. શું બધી હુનીયાનો અધિકાર તેમના હાથમાં હતો ? આજે તો તેમના ભક્તો લાખો અને કરોડો ગણાય છે તે, મ્લેછો ગણવામાં જે આવ્યા છે તેમનાજ હાથનો માર ખાઈ રહ્યા છે છતાં બળર લેવા કેમ આવતા નથો ? નામ માત્રના ભક્તોને યમના દૂતોથી ખેંચીને, વિમાનમાં બેસાડી વિષ્ણુ લોકમાં લઈ જનારા, તેમના દૂતો કયાં ભાગી ગયા હશે ? પ્રકાશના સમયમાં વિષ્ણુલોકમાં આટલું બધું અંધારું થાથી ? કોઈ સજ્જન વિચારમાં ઉતરનાર હશે કે નહિ ?

૮ મા-લક્ષ્મણ વાસુદેવ અને રાવણ પ્રતિવાસુદેવ છે.

૯ મા-શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ અને જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવનાં, અરિત્રોમાં જે થોડો થોડો ફેર છે તે-જૈન અને વૈદિકોમાંનાં કિંચિત્ વિસ્તાર સાથે લખી બતાવ્યાં છે ત્યાંથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરી આ વિષયને અહીંજ સમાપ્ત કરું છું.

આ ઉપર બતાવેલા નવ ત્રિકમાંના જે વાસુદેવો છે, તેજ વિષ્ણુ કહેવાય છે. બુદ્ધા બુદ્ધા કાલના બુદ્ધા બુદ્ધા સ્વરૂપના સર્વે મળીને નવત્રિકો થએલાં છે.

ત્રણે ખંડના લોકતા-ભારત ખંડના ભૂપણ રૂપના મહાન રાજાઓ થએલા છે.

વૈદિકમતના કેટલાક પંડિતોએ-લોકોને શૂંસવાડામાં નાખવા, આ અવ-સર્પિષ્ઠીના નવે વાસુદેવોને એકજ વિષ્ણુરૂપે કહ્યા છે, અને તેમના પ્રતિપક્ષરૂપ પ્રતિવાસુદેવોમાંના કોઈને અસુર, તો કોઈને દાનવરૂપે, લખીને બતાવ્યા છે. પણ પહેલા પ્રતિવાસુદેવ અન્ધશ્રીવને ઘોડાનું માથું લગાડયા પછી હયશ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધમાં મુકયા. અને પૂર્વ કાલમાં જે બલદેવો થયા છે તેમનાં તો સર્વેયા નામોજ ઉડાવી દીધાં છે. માત્ર ૮ મા લક્ષ્મણ વાસુદેવ છે. તેમના ચોટાઈ રામચંદ્ર છે તે બલદેવ છે. તેમનેજ વિષ્ણુના ૮ મા અવતાર રૂપે લખીને બતાવ્યા છે.

અને નવમા શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ ને, વિષ્ણુના અવતાર રૂપે કાયમ રાખી, તેમના મોટાભાઈ બલલદ્રને પોતાનાજ સ્થાન પર કાયમ રાખેલા છે. વાસુદેવ કહો, કે વિષ્ણુ કહો, એકજ નામ છે. તેમાં એવી કલ્પના કરીકે-વિષ્ણુ લોકમાંથી સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન આવતા. અને દેવ દાનવોની લડાઈમાં ઉતરતા, તેમાં કરોડો દેવતાઓનો નાશ કરાવતા, અને પોતે પણ તેમાં ફસતા. અનાદિ કાલના એકના એક દેવમાં આ કલ્પના કેટલી ભયંકર? આમાં તે શી અછલ વાપરી હશે? મોટા મોટા થઈ ગયેલા પંડિતોને તે શું વધારે લખીને બતાવું?

જૈન જ્ઞાન બતાવવામાં નવું સાધન—

જૈનોના તરફથી પણ ઘણાં અંથો છપાઈને બહાર પડી ગયેલા છે. તેમાંના કેટલાક અંથોનો ઉપયોગ તો માત્ર જૈનોના માટેજ થયેલો છે. અને તેથી આગળ ઉંચા દરજ્જાના અંથોનો ઉપયોગ મોટા મોટા પંડિતો કરી રહ્યા છે. પરંતુ સાધારણ માણસોના ઉપકાર માટે થાય તેવા પ્રકારના અંથો, હજી સુધી બહાર પડેલા હોય, તેવું મારા જાણવામાં આવ્યું નથી. એમ સમજીને અમોએ આ ઉદ્યમ કરેલો છે. જો કે આ અંથ ઘણા ઉંચા દરજ્જાનો નથી. છતાં પણ સાધારણ પ્રકારના માણસોને, તેમજ પંડિતોને પણ, જૈન માન્યતાનું, તેમજ વૈદિક માન્યતાનું જ્ઞાન, દિશા માત્રથી કાંઈને કાંઈ મલશે, એવી મને મારા લેખની ખાત્રી છે.

તેથીજૈનેતર સજ્જનોને મારી નમ્ર વિનંતી છે કે—

આ વર્તમાનનો સમય સત્યજ્ઞાનના પ્રચાર કાર્યનો છે. પરંતુ ઈર્ષા દ્રેષ્ણો નથી, એમ આપ જૂન સમજો છો. આ સમયમાં ધર્મની બાબતમાં—સાધારણ માણસો તો યતો બ્રહ્મ, તતો બ્રહ્મના જેવી હાલત લોગવી રહ્યા છે. જો આપ મારા અંથથી ઉપકાર થવા જેવું સમજો તો, જરૂર મોટા પ્રમાણમાં ફાલો આપી લોકોપકાર કરવામાં પાછી પાણી નહીં કરો.

યૂરોપના વિદ્વાનો શ્રી કૃષ્ણને ઇતિહાસ રૂપે તો જરૂર કબૂલ રાખે છે. પરંતુ ઇશ્વરરૂપે કબૂલ રાખતા નથી. બ્રહ્મા અને મહાદેવને, તેઓ વ્યક્તિરૂપે સમજતા હોય તેમ લાગતું નથી. જૈનમાં શ્રી કૃષ્ણને ત્રણખંડ રાજ્યના લોકતા, નવમા વાસુદેવ (વિષ્ણુ) રૂપે બતાવેલા છે. તેવી રીતે કેઈ અત્યંત પ્રાચીનકાલમાં નવ વાસુદેવોમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા, જે જિતશત્રુ રાજા થયા છે તેઓ પુત્રીનો સંબંધ કરવાથી પ્રભાવતિના નામથી પ્રસિદ્ધમાં આવ્યા, તેથી વ્યક્તિ રૂપે તો જરૂર છે. પણ વૈદિકના પંડિતોએ પ્રમ્હારૂપે બહારમાં મુક્યા.

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૩૯

કોઈને કોઈ આધાર ગ્રંથથી કરી માણસ રૂપાંતરમાં ગોઠવી શકે છે. રૂદ્રના વિષયમાં પણ તેજ પ્રમાણે બનેલું છે. મારા લખેલા બધા લેખો ધ્યાનમાં લેશે તો આપ સજ્જનો પણ જરૂર મારા મતને મલત્તા થશે.

જૈન ઇતિહાસ જોતાં તેવા પ્રકારની વાતો-કોઈ સેંકડો વૈદિકોના અંથમાં ઉંઘી છત્તી ગોઠવાયલી મારા જોવામાં આવે છે. પરંતુ વ્યવહારિક વિચારોના મિશ્રણવાળી, નામ, ઠામ, અને મૂલના વિષયોના ફેરફારવાળી હોવાથી, લોકોને ખરી ખાતરી કરીને કેવી રીતે આપી શકીએ ?

વૈદિકોમાં લખેલા જે વિષયોની ખરી ખાતરી આપી શકાય નહીં તેવા વિષયોની ઉપેક્ષા કરોને.

માત્ર સહજ સમજી શકાય તેવા જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોનાનુકરણરૂપના વૈદિકોના ૨૪ અવતારો, તેમજ ફરોથી દશ બોધિ સરવના અનુકરણરૂપના મહા કછપાદિક દશ અવતારો, સામા સામી તુલના કરવાને નામ માત્રથી લખીને બતાવ્યા છે. જૈનોમાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ થએલા બતાવ્યા છે. વૈદિકોએ તેમાંના બે ચાર નામો ગ્રંથથી કરી, ઉધું છતું લખી, રાજ તરીકે ઓળખાવ્યા છે, તેમનો વિચાર પણ તુલના રૂપે અને તરફનો લખીને બતાવ્યો છે. તે સિવાય વાસુદેવાદિકનાં નવાંત્રેક જુદા જુદા કાલમાં, ભિન્ન વ્યક્તિ રૂપનાં થએલાં છે, તેમાં વૈદિકોએ-ભિન્ન ભિન્ન અંથમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપનાં લખેલાં હોવા છતાં પણ-જૈન વૈદિકનાં સામા સામી તુલના કરવા માટે ઇસારા માત્રથી લખીને બતાવ્યાં છે. એમાં મેં મારી જરા પ્રભુ ચાતુરી કરીને બતાવી નથી. આજકાલના પડિતો તેમજ સાધારણ વિચક્ષણ પુરુષો પણ તુલના કરી શકે તેમ છે એવું સમજી ને મેં મારા વિચારો બહાર પાડ્યા છે.

જૈનાદેશ જગતને પુહચાડવા ભાગ્યશાળી બનો.

આર્થિક સ્થિતિમાં, તેમજ વસ્તિમાં, સીનેરને સંઘ સાધારણ હોવા છતાં, એક હજાર નકલ બહાર પડાવી આ નવીન દીશાનો બોધ લોકોને આપવા ભાગ્યશાળી બન્યો છે. ધર્મની ઉન્નતિને માટે કોઈ લાખો રૂપીઆનો ખર્ચ થઈ રહ્યો છે, પણ જૈન ધર્મની દિશા કદાચ એ બતાવવા જેવો ખીજો ખર્ચ લાલ મારી નજરમાં સમાજેલો નથી. માટે આ નવીન પ્રકારની દિશાનું જ્ઞાન દેશ દેશની ભાષામાં તરજુમા કરાવી આખી દુનીયાને બતાવવાને ભાગ્યશાળી બનો, અને તમે તમારા જન્મ ભવિતવ્યની સફલતા મેલો,

આ અંથેના પ્રકાશ પાડવા મેં સંવત્ ૧૯૮૦ ના આરંભની શાલથી, વૈદિક અંથેના અભ્યાસની સરૂઆત કરવા માંડી, નિરંતર અભ્યાસના અંતે સંવત્ ૧૯૮૭ ની શાલ સુધીમાં કિંચિત્ સફલતા મેલવી શક્યો છું.

વૈદિક ધર્મવાળા પોતાના મતને આદિ અનાદિનો ઠરાવવા પ્રયત્ન કરતા નજરે પડે છે. પરંતુ અરૂં જોતાં તેઓ આડંબરી, સ્વાર્થી, વધારે નજરે પડતા જણાયા. જૈન ધર્મવાળાઓથી, કે બૌદ્ધ ધર્મવાળાઓથી, જેમ જેમ મેળવતા ગયા તેમ તેમ ઉધી છત્તી કલ્પનાઓ કરવામાં, પ્રેરાયા હોય તેમ મારી નજરે પડવા લાગ્યા. એટલે જૈન ધર્મ અને વૈદિક ધર્મ આ બેની તુલનાત્મક રૂપે લેખ લખવા માફ મન પ્રેરાયું. આ કારણથી લોકોને સ્પષ્ટ રૂપે પ્રતીતિ કરાવી શકાય તેટલી વાતો બન્ને તરફની મેં લખીને બતાવી છે. જૈનોના ઇતિહાસને અહણુ કરી વૈદિક ધર્મના પંડિતોએ જેવી રીતે ગોટાળો કરેલો છે તેવી રીતે જૈનોના તત્ત્વના વિષયમાંથી પણ અહણુ કરી ઉધા છત્તા લેખો લખી ઉપનિષદના અંથોમાં પણ ગોટાળો કરેલો છે. કારણ દરેક ઉપનિષદમાં બિન્ન બિન્ન વિચારો પ્રાચ્યે ગોઠવાયલા હોવાથી સમજી શકાય તેમ છે, અને તેના સંબંધે પણ જો એક બિન્ન અંથ લખાય તો બીજાને સમજાવી શકાય તેમ છે.

યૂરોપના વિદ્વાનો પ્રથમ બૌદ્ધ ધર્મના તત્ત્વોથી પરિચિત થયા પછી વિશેષ તત્ત્વ મેળવવાની ઇછાથી-સમુદાયથી વિસ્તારવાળા, મોટા મોટા અંથેના આડંબર-જાળા, અનાદિ કાલનો અમારો ધર્મ એવી અફવાવાળા, પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વૈદિક ધર્મ બાણી, તેની પાછળ પોતાના તનનો તથા ધનનો અને પોતાની બુદ્ધિનો હુદ્દ ઉપરાંત વ્યય કરીને તેમના વિચારોને જોયા, પરંતુ ડુંગર ખોદતાં ઉંદર હાથમાં આવવા જેવું થતાં જગો જગો પર નિરાસાના જ ઉડ્ડારો કાઢતા ગયા.

ત્યારબાદ નોખા મોટા બધાએ મતો જોઈ લેવાના હિસાબે-નહી જેવા સમુદાયવાળા જૈન ધર્મના તત્ત્વો જોવાને લાગતાં, જેમ જેમ તેમાં ઉતરતા ગયા, તેમ તેમ પોતાની સફલતાના ઉડ્ડારો બહાર પાડવા લાગ્યા. તેમના વિચારો જોતાં વૈદિક ધર્મના અંથો જેવા માફ મન પ્રેરાયું. જેમ જેમ વૈદિક ધર્મના અંથો જોતો ગયો તેમ તેમ તેમાં જૈન ધર્મના ઘણા પ્રકારના વિષયોની ઉથલ પાથલતા કરેલી મારી નજરે પડવા લાગી, એટલે લોકોને સહજપણથી પ્રતીતિ કરાવી શકાય તેવા તેવા વિષયોને અહણુ કરી તુલનાત્મક રૂપે લખીને બતાવવાનો

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૪૧

પ્રયત્ન કર્યો. જો કે આ મારા અંધના વાચનથી મોટા મોટા પંડિતો તો ઘણી ઘણી બાબતોને સારી રીતે સમજી શકશે અને જો મધ્યમ વર્ગ છે તે કદાચ પુરેપુરું સમજી શકશે નહિ તો પણ એટલું તો જરૂર જ સમજી શકશે કે આ બે મતવાળાઓમાંના કયા મતવાળાએ પોતાની સત્ય નિષ્ઠાને છોડી દઇને પોતાનામાં ઉધું છત્તું કર્યું છે એટલું તો જરૂર જ સમજી શકશે એવી અમોને અમારા અંધની ખાત્રી છે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવોના નામથી પુરાણકારોએ ઉધું છત્તું કરેલું ઘણાં પંડિતોને પ્રગટ રૂપે દેખાઇ આવેલું જ છે. અને જગત-કર્તાના સંબંધે બ્રાહ્મણાદિ અંધકારોએ ઉધું છત્તું કરેલું છે તે અમોએ પણ કેટલુંક લખીને બતાવી દીધું છે.

બ્રહ્મા અને પ્રજાપતિ તે એકજ સ્વરૂપનાં નામ છે. પુરાણકારોએ બ્રહ્માને વિચિત્ર પ્રકારના ચિત્રી જગતના કર્તાહર્તા લખીને બતાવ્યા છે.

વેદના ઋષિઓએ પ્રજાપતિને વેદ મૂલક ઠરાવવા જગતના કર્તાહર્તાના સ્વરૂપમાં ત્રણ સૂક્તો બનાવી ઠેઠ ઋગ્વેદ સુધીમાં પાછળથી યોસી ઘાલ્યા છે. તેથીજ મણિલાલભાઈએ લખ્યું છે કે—

“યજ્ઞ પુરુષ નવોજ દેવ ઠલ્પાયો, પ્રજાપતિ સર્વથી મોખરે આવી બધાનો નિયંતા થઇ ગયો” હત્યાદિ.

હવે આપણે વેદોના સંબંધમાં કાંઈક વિચાર કરીને જોઈએ—

પુનર્જન્મના સંબંધે-ઋગ્વેદમાં કોઈ કોઈ અરુપ વચન આનંદ શંકરભાઈને જણાયાં તેનું કારણ શું? મણિલાલભાઈને-યજ્ઞ પુરુષ નવો દેવ જણાયો અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવેલો બ્રહ્માના સ્વરૂપથી પૂજાતો જણાયો છતાં છેવટમાં તેમને લખી જણાવ્યું કે-કોઈ પ્રકારની ગતિ થતાં સૃષ્ટિના આરંભની વાત ઋષિઓને જડેલી જણાય છે, એમ લખીને બતાવ્યું છે.

તો તે વાતની તપાસ કરતાં-ઋગ્વેદના-પ્રલય દશાના સૂક્તમાં, હિરણ્ય ગર્ભ-પ્રજાપતિના સૂક્તમાં, અધમર્ષણના મંત્રમાં, અને યજ્ઞ પુરુષના સૂક્તમાં. (અર્થાત્ વિરાટ પુરુષના સૂક્તમાં.)

સૃષ્ટિના આરંભનું સ્વરૂપ જુદા જુદા પ્રકારથી લખાયેલું, પ્રાચીનમાં

પ્રાચીન એવા ઋગ્વેદમાંથીજ પ્રથમ એ ચારે સૂક્તો મળી આવે છે. અને મણિલાલભાઈ તો—યજ્ઞ પુરુષને નવો જ દેવ કલ્પાયલો ખતાવે છે. અને પ્રજા-પતિ પણ બધાના મોખરે આવીને ઉભેલો જણાવે છે. છતાં યજ્ઞ પુરુષનું સૂક્ત ચારો વેદોમાં નજરે પડે છે. આ વાત પાછલથી થએલા વૈદિકના ઋષિઓને કયા કાલમાં જડી અને કયા કાલમાં ચારો વેદમાં ઘુસાડી દેવાની તેમને ચાલાકી વાપરી? કોઈ સુર પુરુષ સત્ય સ્વરૂપ ખતાવશે ખરો કે?

આ ઉપરના યજ્ઞ પુરુષના અને પ્રજાપતિના સંબંધે, “વૈદિક દૃષ્ટિએ જગત્” નામના પ્રકરણ ૪ માં કિંચિત્ ખુલાસો કરીને આવ્યા છોએ તેથી પ્રિંટ પેષણ ન કરતાં આટલા ઇસારા માત્રથી જ બસ છે. પરંતુ વેદ સમયના ઋષિ-ઓના વિચારો જોતાં એટલું તો જરૂર સમજાય છે કે—તેઓ ઈંદ્રાદિક દેવતાઓની સ્તુતિઓથી વારંવાર પોતાના સ્વાર્થની માગણીઓ કરતા અને મુખ્યતાથી યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનોથી જ પોતાની સફલતા સમજતા હોય તેવા નજરે પડે છે. યરતુ પરલોકના સંબંધે, પુરાણાદિકના ઇતિહાસના સંબંધે, વિશેષ વિચારમાં ઉતરેલા હોય તેવા જણાતા નથી.

પરંતુ ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ ના લગભગમાંથી રામાયણ ભારતાદિક જે ઉભાં કર્યાં છે તે જોનોતા સર્વજ્ઞાર્થી જેમ જેમ પ્રચલિતમાં આવતું ગયું, તેમ તેમ વૈદિકોના પંડિતો ગ્રહણ કરતા ગયા અને પોતાની. મરણ પ્રમાણે ઉધું છતું કરતા ગયા એજ આ મારો વિચાર યોગ્ય થએલો છે એવો વિચાર આ મારા અંતથી સજ્જનોને કરવો પડશે.

અને બીજી વધારાની વાતો જે વૈદિકોમાં દેખાતી હશે તે બોદોની ચળવળ થતાં તેમનું પણ અનુકરણ કરેલું હોય તેમ જણાય છે. જેમકે બોદોના દશબોધિ સત્ત્વના અનુકરણ રૂપે વૈદિકોએ ફરીથી—મછ કછપાદિક દશ અવતારોની કલ્પના કરી છે એવું સહજ સમજી શકાય તેમ છે. બાકીનું વિશેષ તો કોઈ બહોળા અનુભવવાળા તારવીને ખતાવે તે ખરું. ઇત્યલંવિસ્તરેણ.

॥ વેદોના ત્રણ મોટા સૂક્તોથી બાણવા જેવું સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ ॥

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પ્રજાપતિથી, પ્રથમ તે એકલા, હતા તેમણે બધા જીવો ઉત્પન્ન કર્યા. આ વાત ચારો વેદોથી લખાઈ તેનો વિચાર કરતાં સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મનોજ સામાન્ય પણાથી થઈ જશે.

(૧) સૃષ્ટિના પૂર્વે શું હતું? તે પ્રલય દશાનું સૂક્ત મંત્ર ૭ નું.

(૨) હિરણ્ય ગર્ભ પ્રજાપતિ-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સમયે તે એકલા હતા, સૃષ્ટિના સ્વામી હતા, સૂક્ત ધીબુ મંત્ર ૧૦ મું.

(૩) હજારો—માથવાળા, આંખોવાળા, અને હજારો પગ આદિના સ્વરૂપ ને જણાવનારું ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધીને પામેલું—પુરુષ સૂક્ત મંત્ર ૧૬ મું. ત્રીજું છે.

આ ત્રણે સૂક્તોથી એવું પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે—આ બધી સૃષ્ટિના છવો પ્રજાપતિથીજ ઉત્પન્ન થયા છે, આ વાત કેટલા દરજ્જાની છે અને કેટલી સત્યતા વાળી છે. તેનું સ્વરૂપ નહીં જેવું કિંચિત વિચારી જોતાં બધા વૈદિક ધર્મનો જ સાર સહજથી બાણી શકાયો.

૧ પ્રથમ—પ્રલય દશાના કેટલાક ફકરા તપાસીને જોઈએ—પૃથ્વી આદિ કાંઈ પણ ન હતું. કેવલ સર્વના પ્રાણન કર્તા બ્રહ્મ હતા. તેના મનમાં જગત ઉત્પન્ન કરવાની ઇછા તેજ ધીજ ભૂત થઈ. આ સૃષ્ટિ એક દમ એવી વ્યાપ્ત થઈ કે જેમ સૂર્યની કિરણો.

કોઈ વિદ્વાને બાણી હશે કે નહીં ? પાછલથી ઉત્પન્ન થએલા વિદ્વાનો કેવી રીતે બાણી શકે, ?

(૨) હિરણ્ય ગર્ભ સૂક્તના ફકરા —

૧ જે પ્રજાપતિ આત્માને આપવાવાળા છે.

૨ સૂર્ય, અંતરિક્ષ, જલરાશિના નિર્માણ કરવાવાળા છે.

૩ પોતાના ધ્યાનથી—પ્રકાશમાન ઘૌ, પૃથ્વીને બનાવનારા છે.

૪ જેનાથી પૃથ્વી આદિ નીકળ્યાં છે.

૫ જેને દેવાદિકોમાં પ્રાણોનો સંચાર કર્યો છે.

૬ જેને—પ્રલય કાલીન મહાજલ પ્રલયને દેખીને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરી છે.

૭ અંતરિક્ષ અને જલરાશિને બનાવ્યાં છે.

૮ હે પ્રજાપતિ તારા વિના કોઈ નથી કે જે સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન કરે. ઇત્યાદિ.

(૩) વિશદ પુરુષ (પુરુષ સૂક્ત) ના કેટલાક ફકરા—

૧ જે સર્વ પ્રાણિઓનો પ્રજ્ઞાંડ દેહ તે વિરાટ પુરુષ છે. પ્રજ્ઞાંડથી પણ બહાર દશાંશુલ વધીને રહેલો છે.

૨ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન રૂપ જેટલું જગત છે તે તેનુંજ સામર્થ્ય છે.

૩ દેહનો આશ્રય લઈ દેહાભિમાની પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. અર્થાત્ પ્રજ્ઞાંડ રૂપ દેહ ઉત્પન્ન કરીને પ્રજ્ઞાંડ રૂપ જીવ ઉત્પન્ન થયો.

૪ તેજ દેવ, તિર્થંક, મનુષ્ય આદિ રૂપવાળો થયો. ભૂમિ ઉત્પન્ન કર્યા પછી જીવોનું શરીર બનાવ્યું.

એ ક્રમથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ.

૫ પછી મનથી તે પુરુષનો દેવોએ યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞથી દધ્યાદિ ભોગ્ય પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા, અને અરણ્ય-ગ્રામ આદિનાં પશુ આદિ પેદાં થયાં. અને સાથે ચાર વેદ પણ ઉત્પન્ન થયા.

અને પ્રાણી, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય, શૂદ્ર તેના મુખ, બાહુ, ઉર, પગ રૂપથી કલ્પાયા. મનથી ચંદ્ર, ચક્ષુથી સૂર્ય, મુખથી અગ્નિ અને પ્રાણથી વાયુ ઉત્પન્ન થયાં. ઇત્યાદિક વિશેષ તે ઋગ્વેદનાં સૂકતોથી વિચારવું.

આ સૃષ્ટિ સંબંધનાં ત્રણ સૂકતો ઋગ્વેદના દશમા મંડલના અંતમાં જે મુકવામાં આવ્યા છે તે પ્રાચે જૈન સર્વજ્ઞાના તત્ત્વના વિશેષ પરિચયમાં આવ્યા પછી વેદના પંડિતોએ વેદ મૂલક ઠરાવવાને પાછલથી દાખલ કરી દીધાં હોય? આ માફ્ અનુમાન મારા આગળના વિચારોથી પંડિતો ને પણ વિચારવાનો અવકાશ મળશે.

આ ત્રણ સૂકતોના રચનાર એક નથી, પણ એક જ વિષયનાં ત્રણ સૂકતો થી ત્રણ બહેર થાય છે.

પ્રલયનું સૂકત મંત્ર ૭ નું છે. બીજું હિરણ્ય ગર્ભનું સૂકત મંત્ર ૧૦ નું છે. ત્રીજું વિરાટના સ્વરૂપનું પુરુષ સૂકત મંત્ર ૧૬ નું છે.

એમ એક એકથી મોટાં છે છતાં પ્રાચે સ્વરૂપથી તે એકજ સ્વરૂપનાં લખાયલાં છે. છતાં પુરુષસૂકતને તો આદે વેદોમાં જ દાખલ કરી દેવામાં

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞોના ભત્રવના વિકારરૂપ જાલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૪૫

આવ્યું છે. આ પુરુષસૂકત પ્રલયના સૂકત પછીથી લખાયું તે તે તે સૂકતના મંત્રથી જ સિદ્ધ રૂપે જાહેર થાય છે.

જ્યારે આપણે વેદોના આ સૃષ્ટિ વિષયના સૂકતના વિશેષ વિચારમાં ઉતરીએ છીએ ત્યારે તે વિષય આલમ્બ્યાલ જેવો લાગે છે. પરંતુ અસા વિચારનો ગિલકુલ લાગતો નથી.

ન્યાય સૂત્ર કારોએ કાર્ય કારણના સંબંધમાં એક એવું લક્ષણ બતાવ્યું છે કે—“ કારણાતુ માનેન કાર્ય ” અર્થાત્ જેટલા પ્રમાણનું કારણ હોય તેટલા પ્રમાણનું કાર્ય અને પરંતુ આ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સંબંધનાં ત્રણે સુકતોનો વિચાર કરી જોતાં ન્યાય શાસ્ત્રના લક્ષણ ને અનુ સરતુ એક પણ સુકત નથી.

(૧) આ ઋગ્વેદનાં સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સંબંધનાં ત્રણે સુકતોનો મતલબ એવો છે કે—પૃથ્વી, આકાશ, સમુદ્ર, સુર્ય, ચંદ્ર, જીવો વિગેરે કંઈ પણ ન હોયું. માત્ર એકલો પ્રજાપતિ હતો.

આમાં વિચારવાનું કે—પૃથ્વી આકાશાદિક તો હતાં જ નહીં તો પ્રજાપતિ એકલો કયે ઠેકાણેથી કેવા સ્વરૂપથી પ્રગટ થએલો ? અને તે પ્રથમ સેમાં રહેલો ? ચારો દિશામાં ફેખાતી આટલા મોટા વિસ્તારવાળી પૃથ્વી બનાવવાના મશાલા કયાંથી પેદા કરેલા ? તે સિવાય સમુદ્રો અને પહાડો બનાવવાના મશાલા કયે ઠેકાણેથી મેળવેલા ? સૃષ્ટિ બની ત્યા પછી જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં, પછી તેમાં જીવોનો સંચાર કર્યો, પણ પ્રથમ જીવો કયી વસ્તુના બનાવ્યા ?

જીવોની બનાવટના સંબંધે પ્રથમ નીચેની છ બાબતો વિચારવાની છે.

(૧) પ્રજાપતિએ—જીવો બનાવ્યા તો તે પ્રથમ પુણ્ય-પાપરૂપ કર્મ લગાડીને બનાવ્યા કે પુણ્ય પાપ વિનાના ?

(૨) અથવા કર્મ પહેલાં હતાં, પછી તે જીવોની સાથે જોડી દઈને, પછી તે જીવોને આ સંસાર ચક્રમાં નાખ્યા ?

(૩) અથવા જીવો અને કર્મો બન્ને જુદા જુદા રહેલા હતા, તેઓને જોડા કરીને આ સંસાર ચક્રમાં નાખ્યા ?

(૪) અથવા જીવો બનાવ્યા પણ કર્મ બનાવ્યાં ન હતાં સંસાર ચક્રમાં પડ્યા પછી તે જીવોએ પોતાના કર્તવ્યોથી પોતાની મેલે પોતાને લગાડી લીધાં ?

(૫) અથવા સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થતા પહેલાં નતો જીવો હતા, તેમજ કર્મો પણ હતાં નહીં, બધીએ કારીગીરી તે પ્રજાપતિની કરાયત્રી મનાયત્રી છે ?

(૬) અથવા જીવો અને કર્મો બન્ને અનાદિકાલનાં હતાં, પણ આ સંસાર ચક્ર સર્વથા બંધ પડી ગયેલું હતું તે આ પ્રજાપતિએ ફરીથી ચાલતું કરીને આપ્યું ?

જો કે ઉપર બતાવેલાં જીવના સંબંધનાં છ પ્રશ્નો-વિચાર કરવાને મુક્યાં છે ખરાં, પરંતુ પ્રજાપતિ બધી સૃષ્ટિના બનાવનાર ખાસ વેદ મૂલક સત્ય સ્વરૂપના છે કે પંડિતમાનીઓએ વેદ મૂલક ઠરાવવા પાછલથી કલ્પિતરૂપે લખી લોકોને ભૂલાવામાં નાખવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

જીવો કે-પ્રજાપતિના નામથી સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સંબંધનાં સૂકતો, ચારો વેદોમાં દાખલ કરેલાં કલ્પિતરૂપનાં ઠરે તો આ ચાલતો વૈદિક ધર્મ કેઈ પૂર્વ ચાલતા સત્ય ધર્મથી વિપરીત થયેલા પંડિત માનીઓએ કલ્પિત રૂપનો ઉલો કરેલો છે એમ માની શકાય કે નહીં ?

આ પ્રજાપતિ કોણ છે, અને ક્યાંથી કલ્પવામાં આવ્યા છે, તેનો વિચાર અમેએ પ્રજાપતિના લેખથી કરીને બતાવેલો છે. ત્યાંથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરે છું.

અને વૈદિક મતના કેટલાક સુક્ષ્મ દૃષ્ટિના મોટા મોટા પંડિતો, જૈન વૈદિક મતના અભ્યાસમાં ઉતરેલા, પોત પોતાના અભ્યાસ પ્રમાણે આ વાતને સમજી ગયેલા છે અને પોત પોતાના લેખોમાં ઇસારો પણ કરતા ગયા છે.

તે મોટા મોટા પંડિતોના લેખો પ્રસંગે પ્રસંગે ટાંકી બતાવેલા છે, છતાં પણ સાધારણ માણસોને બોધ થવાની ખાતર-ટુંક ટુંક રૂપે ફરીથી પણ યાદ કરાવું છું કારણ એ છે કે-આ કલ્પિત રૂપ પ્રજાપતિને સૃષ્ટિની આદિ કરવા-વાળા, અને તે સમયના ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારે વેદોના પ્રકાશ કરવાવાળા, બતાવો પાછલથી આ પ્રજાપતિને આ બધી સૃષ્ટિના કર્તાહર્તા મનાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

જો કે સર્વજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ વિનાના ક્ષેત્રોમાં વૈદિક કર્મકાંડની પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી, તે વાત સાચી હતી. પરંતુ સર્વજ્ઞાના વચનના પ્રકાશમાં તે ધૂણા ઉત્પન્ન કરવાવાલી થઈ પડી હતી. તેથી કેટલાક પંડિતો વેદના કર્મકાંડની

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞાના તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૪૭

મહત્ત્વતા બતાવવાના બેસમાં આવી બ્રાહ્મણ ગ્રંથો લખવા મંડી પડ્યા, પણ તે ગ્રંથો આજકાલના બાહોશ પંડિતોને મહત્ત્વ વિનાના નિર્માદ્ય જેવા ભાસવાને લાગ્યા. આગળ જતાં સર્વજ્ઞાના વચનોનો વિશેષ પ્રકાશ પડતાં—કેટલાક ડાહ્યા પંડિતોએ સર્વજ્ઞાના વચનોનો આશ્રય પકડી ઉપનિષદાદિક ગ્રંથો લખવા માંડ્યા ત્યારે તે કાંઈ લોકમાં આદર ભાવને પ્રાપ્ત થવા લાગ્યા.

તેથી આગળ વિશેષ જતાં સર્વજ્ઞાના નેતાઓની મંદતાના સમયમાં કેટલાક ઉદ્ધત પંડિતોએ પુરાણો ઉભાં કરી, સર્વજ્ઞાના વિચારોને તદ્દન ઉધા છતા ચિતરી લોલી દુનિયાને ઉધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, અને તે ઉધા પાટા બાંધી ઘણા કાલ સુધી એવો પ્રદોષ કરતા રહ્યા કે જૈન અને બૌદ્ધ વેદ બ્રાહ્મ નાસ્તિકો છે. તેમનાં પુસ્તકો વિષ્ણુ ભગવાને તેમના નાશને માટે બનાવ્યાં છે. આવા અધુરા પંડિતો સત્ય વસ્તુના આગ્રહી માનવા કે અસત્ય વસ્તુના કદાગ્રહી ?

આટલી બધી વિપરીતતા છતાં કેટલાક સત્યના શોધક પંડિતોએ પોતાના લેખોમાં કોઈ કોઈ વાક્ય સંકેત્ય લાવથી પ્રગટ કરેલું છે છતાં પણ તે સત્યતાને પ્રગટ કરવાવાળું છે તે અમે આ જગો પર ફરીથી ટુટ રૂપે ચાહના માટે લખી જણાવીએ તો તે બોધના માટે થશે પરંતુ કંટાલો ઉત્પન્ન કરવાવાળું નહીં થાય.

(૧) જુવો કે—આનંદ શંકર આપુલાઈ મુને—

“ઋગ્વેદનો ધર્મ લખતાં જણાવ્યું હતું કે—પુનર્જન્મના સંબંધે કોઈ કોઈ અસ્પષ્ટ વચન મળે છે.”

આથી શું એ વિચારવા જેવું નથી કે—વેદના ઋષિઓને પુનર્જન્મના સંબંધે વિશેષ માહિતી કાંઈ પણ ન હતી છતાં પુરાણ કારોએ તેના સંબંધે લખ્યું તો તે કયા ઠેકાણેથી લાવીને લખ્યું ?

એજ આનંદ શંકરભાઈએ—અથર્વ વેદના સંબંધે જણાવ્યું હતું કે—
“મૂલ અનાર્યોનો ધર્મ તે આર્યોમાં દાખલ થવા લાગ્યો હોય.”

ઈશ્વર કૃત મૂલના વેદોમાં અનાર્યોનો ધર્મ પણ ખોસી ઘાદ્યો તો તે વેદોની કિમત કેટલી આંકવી ?

આનંદ શંકરભાઈએ એક બીજા પ્રસંગમાં—એમ પણ જણાવ્યું હતું કે—
“ભારત વર્ષની ત્રણ નદીઓ ખરી રીતે—શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્ર, શ્રી ગૌતમ અને શ્રી મહાવીર, એ ત્રણ મૂલ સ્થાનમાંથી જાગી છે અને ત્યાં સુધી જ આપણી

માનુષી અથવા પૌરુષેય ઇતિહાસ દૃષ્ટિ પહોંચે છે તે પહેલાંની આપણી ઇતિહાસ દૃષ્ટિ નથી. ”

આ ઉપરના વાક્યથી એજ વિચાર ઉપર આવવું પડશે કે—પ્રથમ વેદોના કર્મકાંડની પ્રવૃત્તિ તે પશુઓના ઘાતથી ઘૃણાવાલી, અને સોમ વેદડીનાં રસના પાનથી વિવેક રહિત મહત્ત્વ વિનાનો, જીવોના કાલ્યાણના માટે સંતોષ કારકની ન હતી. જ્યારે સર્વજ્ઞાના વચનો ભેળવવા માંડ્યાં ત્યાર પછીથીજ તે કાંઈક યોગ્યતાવાલી જણાવવા લાગી.

અને તે સર્વજ્ઞાનાં વચનો ખીતામાં, અને ઉપનિષદોમાં, વિશેષ પ્રકારે ભેળેલાં હોવાથીજ તે ગ્રંથો કાંઈક શોભાને યાત્ર થયેલા છે. એમ આ મારે ચાલુ ગ્રંથ સફળદ્વિધી ભેવાવાળા સહજપણથી જોઈ શકશે.

(૨) આર્યોના તહેવારોના લેખક પંડિતજીએ હુંકમાં જણાવ્યું હતું કે—ઈંદ્ર અને શ્રી કૃષ્ણ આ બે વ્યક્તિઓ ઇતિહાસની જણાય છે. ”

આ લેખકને—બ્રહ્મા અને મહાદેવ આ બે વ્યક્તિઓ ઇતિહાસ રૂપની જણાવી નથી. તે વાત સાચી છે. જીવો અમારા પૂર્વના લેખો બ્રહ્માના સંબંધના વિચિત્ર પ્રકારના લેખો. અને મહાદેવના સંબંધના પણ તેવા વિચિત્ર પ્રકારના લેખો. જીવો કે—જૈન ઇતિહાસમાં લખાયલા, અને અગ્નીયારમા તીર્થંકરના સમયમાં થયેલા, જિતશત્રુ નામના એક મહાત્મા રાજા કે જેને મોહથી પોતાની પુત્રીને અતેઉરમાં દાખલ કરી લોકોના વિરુદ્ધ કામ કર્યું. તેથી લોકોએ પ્રજાપતિ (પોતાની પ્રજાનો પતિ) એવું બીજું નામ પાડ્યું. તે સૂક્ષ્મ વાતને મોટી વિક્રિયાના સ્વરૂપમાં ચિત્રી, પુરાણકારોએ લોકોને ઉધા પાટા બંધાવ્યા છે. બીજાના સિદ્ધાંતમાં રહેલી સૂક્ષ્મ વાતનો પત્તો—મોટા મોટા પંડિતોને પણ ન મળવાથી ઇતિહાસની વ્યક્તિરૂપે ન જણાય તે યથાર્થજ છે.

મહાદેવના વિષયમાં પણ પુરાણકારોએ એવોજ ગોટાલો વાલેલો છે. તેથી આર્યોના તહેવારોના લેખકને—વ્યક્તિ રૂપનો માલમ નથી પડ્યો તે વ્યાખીજ છે. તેના સંબંધે પણ ઉત્પત્તિ વિપત્તિની સાથે—સર્વજ્ઞાના વચનથી જાણીને અને પુરાણોના લેખોની સાથે મેળવીને, સત્ય શોધકના પંડિતોને જાણવાને માટે ખુલાસા વાર લખીને બતાવ્યું છે. ત્યાંથી વિચાર કરી લેવાની ભલામણ કરું છું. ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

(૩) મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદીએ પોતાના સિદ્ધાંત સારના પૃ. ૪૨ થી ૪૪ સુધીમાં બ્રાહ્મણ ગ્રંથોદિના સંબંધે જણાવતાં છેવટે જણાવ્યું કે—

“યજ્ઞ પુરુષ નવોજ દેવ કલ્પાયો અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી સર્વનો નિયંત્રા બની પ્રજા રૂપે પૂજાતો થયો.” આમાં પણ વિચારવાનું કે-યજ્ઞ પુરુષ જે નવો દેવ કલ્પાયો તે કેઈ બીજો નથી પણ પ્રજાપતિ જ છે, એમ સ્વામી દયાનંદજીએ ખુલાસો કરેલો છે. અને તે યજ્ઞ પુરુષને વેદ મૂલક ઠરાવવા સૃષ્ટિના સંબંધના ત્રણ મોટા સૂક્તો ઋગ્વેદના દશમા મંડલમાં એક એકથી અધિક અધિક મંત્રવાલાં દાખલ કરી દીધાં છે. અને આ યજ્ઞપુરુષના મોટા સૂક્તને તો ચારે વેદોમાં દાખલ કરી દીધું છે અને સાચજ્ઞાચાર્યે તેનું ભાષ્ય રચી બધી દુનીયાના માલક બનાવી દીધા છે. અને સ્વામી દયાનંદજીએ તો પોતાની બધી પંડિતાઈ જ પ્રગટ કરી દીધી છે. અને કેટલાક બીજા જુના પંડિતોએ તો-પ્રજાપતિને સૃષ્ટિની આદિના કલ્પી તેમજ સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર ઋષિઓનાં નામ કલ્પી, તેમના હૃદયમાં ચારે વેદોના પ્રકાશ કરવાવાળા પણ લખીને બતાવ્યા છે.

અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધવાળા આ યજ્ઞપુરુષના ૧૬ મંત્રના મોટા સૂક્તને તો લોકોને બુલાવામાં નાખવાને ચારે વેદોમાં દાખલ કરી દીધું છે.

આવા આવા પ્રકારના-અનેક કલ્પિત લેખો-વેદ જેવા મુખ્ય ગ્રંથોમાં ફેબી અમારે તે લેખકોની અને સંપૂર્ણ આ ચારે વેદોની સત્યતા કેટલી આંકવી! અને વેદ જેવા મુખ્ય ગ્રંથોમાં કલ્પિત લેખો લખવાની સાહચરિતા ધરાવનારામાં, સંપૂર્ણ વેદોના તત્ત્વના સંબંધમાં આસ્તિકતા કેટલા ફરજની કલ્પવી?

વેદજી ધનજી નામના આવકે-“આત્માનંદ પ્રકાશ” નામનું માસિક પુસ્તક ૨૮ મું, વિ.સં.૧૯૮૭ ના માઘ માસમાં, ચૂજરાતી ભાષાના હરિગીતમાં એક પક્ષ જૈનોના મૂલતત્ત્વને જણાવવા સારૂ, છપાવેલું છે તે જૈનેતર પંડિતોને જણાવને માટે-ટાંકી બતાવું છું.

તાત્ત્વિક રેખાંશ

હરિગીત.

૧ પદ્મવ્ય ને. ૨ નવતત્ત્વ તેના. ૩ દ્રવ્ય. ૪ શુભ. ૫ પર્યાય”થી.
૬ નય. ૭ ભંગ. ૮ નિરોધ. ૯ પ્રમેય. ૧૦ પ્રમાણ સાથે સંબંધથી”
બતલાવે કે? ૧૧ ત્રિપદી ઘટાવી સત્ય સાત્ત્વિક તત્ત્વથી
સમજાય ના! વહેંચણુ વિધિ. ૧૨ કાઠિય શાસ્ત્ર સંબંધથી. ૥ ૧ ૥

+ આ પદમાં ધણા શબ્દો કઠિન છે તે સમજવા જિજ્ઞાસુઓએ બની શકે તેવો પ્રયાસ કરવા વિનંતિ છે.

૫૨ દ્રવ્યને નવતત્ત્વ વિષ્ણુ કે વસ્તુ આ જગમાં નથી,
 “યોગી-મહર્ષિ” સર્વદા તે સમજવા રહે છે ૧૩ મથી,
 નવતત્ત્વનું તારણ રહે ૧૪ એ તત્ત્વમાં સંક્ષેપથી
 ૫૬ દ્રવ્યમાં તે ૧૫ સહજથી છે શાસ્ત્રના નિર્દેશથી ॥ ૨ ॥
 ૧૬ વ્યવહાર સુંદરસુષ્ટિનો ૫૬ દ્રવ્યના સંયોગથી,
 આશ્ચર્યકારક યોગ પણ ૧૭ તદ્રૂપતા તેમાં નથી;
 યોગી અનુભવ જ્ઞાનથી એ યોગને ૧૮ અવગાહતા
 આત્મિક આનંદમાં ૧૯ અર્હનિશ એહની ૨૦ લયલીનતા. ॥ ૩ ॥

૧. ૫૬ દ્રવ્યનાં નામ—૧ ધર્માસ્તિકાય. ૨ અધર્માસ્તિકાય. ૩ આકાશસ્તિકાય. ૪ પુદ્ગલસ્તિકાય. ૫ જીવાસ્તિકાય. ૬ કાળ.

૨ નવતત્ત્વનાં નામ—૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ પુણ્ય, ૪ પાપ, ૫ આશ્રવ, ૬ સંવર, ૭ નિર્જરા, ૮ અંધ, ૯ મોક્ષ. ॥

૩ દ્રવ્ય—ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ અને લયનો જેમાં સંભવ રહે છે. ॥

૪ ગુણ—દ્રવ્યમાં જે સહજ ભાવી પળે રહે છે તે. ॥

૫ પર્યાય—જે ક્રમ ભાવી હોય તે છે. ॥

૬ સાત નયના નામ—૧ નૈગમ. ૨ સંગ્રહ. ૩ વ્યવહાર. ૪ ઋતુસૂત્ર ૫ શબ્દ. ૬ સમભિરૂઢ. ૭ એવંભૂત. ॥

સાત ભંગનાં નામ—૧ સ્યાદ્ અસ્તિ, ૨ સ્યાદ્ નાસ્તિ. ૩ સ્યાદ્ અસ્તિ નાસ્તિ. ૪ સ્યાદ્ અવકતવ્ય. ૫ સ્યાદ્ અસ્તિ અવકતવ્ય. ૬ સ્યાત્ નસ્તિ અવકતવ્ય. ૭ સ્યાદ્ અસ્તિ નાસ્તિ અવકતવ્ય.

૮ ચાર નિક્ષેપાના નામ—૧ નામ. ૨ રથોપના. ૩ દ્રવ્ય. ૪ ભાવ. ॥

૯ પ્રમેય—જ્ઞાન વિષય. ॥

૧૦ પ્રમાણ ચાર છે—૧ પ્રત્યક્ષ. ૨ પરોક્ષ. ૩ અનુમાન. ૪ આગમ. ॥

૧૧ ત્રિપદી-ત્રણ પદ—ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને લય.

૧૨ કાઠિન્ય—સમજવું ઘણું કઠન.

૧૩ મથી—મથવું—મેહનત કરવી.

૧૪ નવતત્ત્વનું—ઢોલન કરવામાં આવે તો તેનો સંક્ષેપથી એ તત્ત્વોમાં જીવ અને અજીવમાં સમાવેશ થાય છે. ॥

૧૫ સહજથી—મૂલથી.

૧૬ આ હુનિયાનો તમામ વ્યવહાર છ દ્રવ્યના સંયોગથીજ ચાલે છે. ॥

૧૭ તદ્રૂપતા-તદાકાર જોતે મળી જવું. ॥ ૧૮ અવગાહતા-જાણતા.

૧૯ અર્હનિશ-નિરંતર-કાયમ. ॥ ૨૦ લયલીનતા તદાકારપણું. ॥ ૨૧ સર્વાંગે-સંપૂર્ણ પળે સર્વ રીતે.

૨૧ સર્વાંગે વસ્તુ સમજવા ૨૨ સ્વાદ્વાદ વાદ સમર્થ છે,
એ સમજ વિષ્ણુ ૨૩ એકાંતવાદ અનર્થકારક અર્થ છે;
૨૪ જે “દ્રવ્ય-ક્ષેત્રને કાળ-ભાવ” તણી અપેક્ષા સાચવે.
૨૫ “નિશ્ચય અને વ્યવહાર” સુંદર યોગ્ય રીતે ઢાળવે. ॥ ૪ ॥
૫૬ દ્રવ્યની સમજણ મળે ૨૬ સત્સંગ વા ૨૭ સત્શાસ્ત્રથી,
મુશ્કેલ ૨૮ મીલન છે છતાં સંયોગ યોગ્ય પ્રયોગથી;
“૨૯ વ્યવહાર. ૩૦ નિશ્ચય. ૩૧ મુખ્ય. ૩૨ ગૌણ. ૩૩ વિધિ.
૩૪ નિષેધ વિશેષથી,

પહિચાનવા કર ૩૫ સ્ફાર ઉદ્યમ તત્ત્વદર્શન તેહથી. ॥ ૫ ॥
ભવ જમણતાનો અંત જે જે ૩૬ કર્મયોગે સંભવે,
૩૭ સંજીવની ચારે ૩૮ સમુચ્ચય ધર્મ કરણી સુચવે;
કિમ્મત ૩૯ કશોટી પર કરી જીવન તથા વિષ કેળવે,
તાત્ત્વિક તત્ત્વ પ્રકાશ આત્માનંદ દ્વારા મેળવે. ॥ ૬ ॥

(વેલઅંદ ધનજી)

૨૨ સ્વાદ્વાદ વાદ—વસ્તુની દરેક બાબુની સમજ પૂર્વક કરાતો
વચન વ્યવહાર. ॥

૨૩ એકાંતવાદ—વસ્તુની માત્ર વર્તમાન સ્થિતિને અમુક અંશે સુચ-
વતો પણ પરિણામે સ્ખલના પામતો વચન વ્યવહાર. ॥

૨૪-૨૫ જે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવ તેમજ નિશ્ચય અને વ્યવહારને
યે ગ્ય રીતે બતાવી શકે તેજ સ્વાદ્વાદ.

૨૬-સત્સંગ—સંસાર ભાવનાથી અલિપ્ત મહાપુરુષોનો સંગ-સોળત.

૨૭ સત્ શાસ્ત્ર-રાજ દ્રેષ અને મોહ પર કાળુ મેળવી મુક્તિ માર્ગ
સંમુખ જોડી આપે.

૨૮-મીલન—મળવું. ॥ ૨૯-વ્યવહાર—શાસ્ત્રોક્ત રીતે બાહ્ય
પ્રવૃત્તિ. ॥ ૩૦-નિશ્ચય—નિર્દોષ રીતે આંતરિક પ્રવૃત્તિ. ॥ ૩૧-મુખ્ય—કાર્યની
અનેક દિશાઓમાં વર્તમાનમાં જેને ઉદ્દેશી કામ કરાતું હોય તે. ॥

૩૨-ગૌણ—કાર્યની દરેક દિશાઓમાં એકની મુખ્યતા અને બીજી
દરેક ગૌણરૂપ રહેલ હોય તે ગૌણ. ॥

૩૩-વિધિ—આદરવા યોગ્ય. ૩૪ નિષેધ—ત્યાગવા યોગ્ય. ॥

૩૫-સ્ફાર—પૂર્ણ બલ સાથે. ॥

૩૬-કર્મયોગ—ક્રિયાદ્વારા. ॥

૩૭-સંજીવની ચારે—જે આહારથી જીવન શુદ્ધિ થાય.

૩૮-સમુચ્ચય—સમગ્ર રીતે.

૩૯-કશોટી—એક પથરની બાત જે સુવર્ણ કસવાના કામમાં
આવે છે. (વે. ધ)

સામન્યસાર—છ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વ તેના દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાયથી, તેમજ નયભંગ, નિશ્કેષ, પ્રમેય અને પ્રમાણના-પ્રમંથ સાથે ત્રિપદી ઘટાવી સત્યતા પૂર્વક સાત્ત્વિક તત્ત્વોને કેઈ-તત્ત્વના જાણનાર મહર્ષિઓ બતલાવે સમજાવે ! એવી જિજ્ઞાસુની માગણી છે, પરિણામે એજ જિજ્ઞાસુને ઉપર વર્ણવેલી તાત્ત્વિક ખીનાની શાસ્ત્રીય સંબંધ પૂર્વક વિચારણા કરતા તે સમજવામાં તેને ધણી કાઢિનતા જણાય છે. મતલબ તે તત્ત્વોની વેંઢયણ કરવાની વિધિ તુર્તમાં સમજાય તેવી નથી. ॥ ૧ ॥

છ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વ સિવાય આ જગતમાં ખીલ કેઈ પણ વસ્તુનો સફળાવનથી. તેને યથાર્થ સમજવા માટે મહાત્મ યોગી-મહર્ષિઓ નિરંતર શ્રમ ઉઠાવી રહ્યા છે. નવ તત્ત્વ સંબંધી વિચાર કરતાં તેનું સંક્ષેપે ઢોહન બે તત્ત્વોમાં થઈ શકે છે. અને તે બે તત્ત્વો જીવ અને અજીવ-પુદ્ગલ શાસ્ત્રના નિર્દેશ પ્રમાણે છ દ્રવ્યમાં મુલથીજ રહેલ છે. ॥ ૨ ॥

આ જગતનો સુંદર વ્યવહાર છ દ્રવ્યના સંયોગ વડે ચાલે છે; છતાં તેમાં એક મહાત્મ અશ્ચર્ય કારક ખીના છે તે એજ કે એ યોગ તદ્રૂપ ભાવે-એકાકાર રૂપે સમિશ્ર બનતો નથી. એ સંયોગનું આત્મજ્ઞાનના અનુભવી મહાપુરૂષો જ અવગાહન કરી શકે છે. જેઓ નિરંતર આત્મિક આનંદમાં જ લયલીન હોય છે. ॥ ૩ ॥

વસ્તુ સ્થિતિની સંપૂર્ણ સમજ સ્વાદ્વાદવાદ ને જ આભારી છે. એ સમજ રહિત માત્ર એકાંતવાદથી સમજવાનો પ્રયોગ અર્થને અનર્થકારક બતાવે છે. જે વાદ વડે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષા સચવાએલી રહે તેમજ નિશ્ચય અને વ્યવહારની પણ સમયોચિત યોગ્યતાનું નિરૂપણ કરે તેનું નામ સ્વાદ્વાદ ! ॥ ૪ ॥

છ દ્રવ્યની સમજણ સત્સંગ અગર સત્શાસ્ત્રના અભ્યાસ વડે જ મેળવી શકાય છે. સત્ સંગનું મીળન અને સત્શાસ્ત્રનો અવબોધ થવો એ ઘણું મુશ્કેલ છે; છતાં તેની પાછળ યોગ્ય રીતે મેહનત લેવામાં આવે તો તે ફલિત થવાનો સંભવ છે. વ્યવહાર-નિશ્ચય, મુખ્ય-ગૌણ, વિધિ અને નિષેધ તેને વિશેષ પ્રકારે સમજવા પ્રખર ઉદ્યમ કરવો એકંએ જોઈ તત્ત્વોની સમજ સહેજે મળે. ॥ ૫ ॥

ભવ ભ્રમણ—આ દુનિયામાં રજળવું તેનો અંત આવે. તેવી ક્ષરક સુંકર ક્રિયાઓ સંજીવની ચારાના ન્યાયથી સમુચ્ચયે કરવા ધર્મશાસ્ત્રોનું સૂચન છે.

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૫૩

સુવર્ણની સાચી કિમ્મત કસોટી વડે અંકાય છે તેમ જીવનને પણ તપ-જપ સંયમાદે કસોટી વડે કેળવવું જેથી આત્માનંદ દ્વારા તાત્ત્વિક તત્ત્વોનો પ્રકાશ મેળવી શકાય ? ॥ ૬ ॥ (વે. ધ.)

હતિ તત્ત્વત્રયી મીમાંસામાં સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોથી વિકાર પામેલા વૈદિક ધર્મના વિચારનું ખં ૨ જે પ્રકરણ ૩૪ મું.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

પદાર્થોનો સત્યબોધ વિવિધ દષ્ટિના વિચારથી જ થાય ?

અનેકાંતવાદના અમોઘ શસ્ત્ર વડે સામાપક્ષનો જય

મેળવવા છતાં વૈદિક મતના પ્રાચીન પંડિતોનો

એકાંતપક્ષનો આગ્રહ.

પં. હંસરાજ શર્માના હિંદિમાંથી કિચિત્ ગૂજરાતીમાં સારાંશ.

લેખકનું વક્તવ્ય.

દર્શન અને અનેકાંતવાદ નામનો આ પ્રસ્તુત નિબંધ, મધ્યસ્થ વાદમાલા ના ત્રિજ્ઞા પુણ્ય રૂપમાં પાઠકોની સેવામાં ઉપસ્થિત કરીએ છીએ. એના પહેલાં સ્વામી હયાનંદ અને જૈનધર્મ, તથા પુરાણ અને જૈનધર્મ નામનાં બે નિબંધ પાઠકોની સેવામાં પહોંચી ગયા છે. પ્રસ્તુત નિબંધને લખવાનો અમારો ઉદ્દેશ જે છે તેને અમોએ નિબંધમેંજ (પ્રાંત ભાગમાં) વ્યક્ત કરી દીધો છે.

અનેકાંતવાદ અથવા અપેક્ષાવાદ નો સિદ્ધાંત કાંઈ નવીન અથવા કલ્પિત સિદ્ધાંત નથી કિંતુ અતિ પ્રાચીન (ઐતિહાસ દષ્ટિથી) તથા પદાર્થોની તેના સ્વરૂપના અનુરૂપ યથાર્થ વ્યવસ્થા કરવાવાળા સર્વાનુભવ સિદ્ધ સુવ્યવસ્થિત અને સુનિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે. તાત્ત્વિક વિષયોની સમસ્યામાં ઉપસ્થિત થવાવાળી કઠનાઈએ ને દૂર કરવાના માટે અપેક્ષાવાદના સમાન તેની કોટીનું ખીજું કોઈ સિદ્ધાંત નહીં છે. વિરુદ્ધતામાં વિવિધતાનું જાન કરાવીને તેનું સુચારૂ રૂપથી સમન્વય કરવામાં અનેકાંતવાદ-અપેક્ષાવાદનો સિદ્ધાંત ઘણાજ પ્રવીણ એ સિદ્ધહસ્ત છે.

જ્યાં સુધી માલૂમ થાય છે જૈન દર્શનમાં એજ અભિપ્રાયથી અપેક્ષાવાદ ને પોતાને ત્યાં સર્વથી અગ્રણીય સ્થાન આપ્યું અને એના આધાર પર પોતાના સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાનના વિશાલ ભગ્ય લખનનું નિર્માણ કર્યું.

પરંતુ એનાથી વિપરીત એ પણ સત્ય છે કે જૈન દર્શનની પેઠે (શબ્દ રૂપથી નહીં કિંતુ અર્થ રૂપથી) અન્ય દર્શનોમાં પણ આથી (અપેક્ષાવાદને) આદરણીય સ્થાન મળ્યું છે. અને કોઈ જગેા પર તો જૈન દર્શન સમાન શબ્દ રૂપથી પણ તે અપેક્ષાવાદ સન્માનિત થયો છે. (એના માટે જુવો પ્રસ્તુત નિબંધમાં અનેક સ્થાનપર) ભારતીય દાર્શનિક સંસારમાં સર્વથી અધિક ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરવાવાળા ભટ્ટ મહોદય કુમારિલભટ્ટે મીમાંસા દર્શનમાં અનેકાંતવાદ અપેક્ષાવાદને જે પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન દીધું તેનો અન્ય દાર્શનિકોની અપેક્ષાએ બૌદ્ધ વિદ્વાનો પર કોઈ અધિક મોટા પ્રભાવ પડ્યા હુવા દેખાઈ દે છે. તેમને અનેકાંતવાદના સંબંધમાં મીમાંસા અને જૈન દર્શનમાં કોઈ ભેદ નથી સમજ્યો x પરંતુ મીમાંસા દર્શનના મોટામાના કોઈ પણ વિદ્વાને એ નથી કહ્યું કે મીમાંસા દર્શન માં અનેકાંતવાદની પણ પ્રતિષ્ઠા છે. ઉલટા સર્વે આજસુધી એજ સમજતા રહ્યા કે અનેકાંતવાદ માત્ર જૈન દર્શનનોજ સિદ્ધાંત છે. બીજા દર્શનોમાં એને કોઈપણ રીતે સ્થાન નથી. એમાં તો શક નથી કે જૈન વિદ્વાનોએ અનેકાંતવાદ ના સમર્થનમાં જેવી રીતે ફરી જેટલા સ્વતંત્ર ગ્રંથ લખ્યા તેમજ જેટલા આજે ઉપલબ્ધ થાય છે તેટલા તે વિષય પર લખ્યા હુવા મીમાંસક વિદ્વાનોના ગ્રંથ આજે ઉપલબ્ધ નથી થતા. પરંતુ તત્ત્વ સંગ્રહ આદિ જોવાથી અમારું આ કથન સારી રીતે પ્રમાણિત થઈ જાય છે કે અનેકાંતવાદ-અપેક્ષાવાદની પ્રતિષ્ઠા જૈન દર્શનની પેઠે અન્ય દર્શનોમાં પણ છે * આથી એ સિદ્ધ થયું કે-જૈન દર્શને જે સિદ્ધાંત (અપેક્ષાવાદ-અનેકાંતવાદ) ને પોતાની તત્ત્વજ્ઞાનની ધર્માત્મનું મૂલ સ્થંભ માન્યું છે તે માત્ર તેમની સંપત્તિ નથી કિંતુ અન્ય દર્શનોનો પણ તેના પર અધિકાર છે. તે અપેક્ષાવાદ કોઈ વ્યક્તિ વિશેષનો આવિષ્કાર કરેલો સિદ્ધાંત નથી. કિંતુ વસ્તુ સ્વભાવના અનુકૂલ એક નૈસર્ગિક સિદ્ધાંત છે. એટલા માટે તે સર્વની સમાન સંપત્તિ છે. તાત્પર્ય કે તે જે પ્રમાણે જૈન દર્શનને સ્વીકૃત છે તેજ પ્રમાણે અન્ય દર્શનો ને પણ માન્ય છે. જો કોઈ મત ભેદ છે તો અનેકાંતવાદ યા સ્વાદ્વાદ એ શબ્દોમાં છે. એના વાસ્તવિક અર્થમાં કોઈ વિરોધ નથી. બસ એજ અભિપ્રાયને વ્યક્ત કરવાને માટે અમે યથાશક્તિ ઉપલબ્ધ પ્રમાણિક સામગ્રી દ્વારા

x જુવો નાલિંદા બૌદ્ધ વિદ્વાનના પ્રધાનાધ્યાપક આચાર્ય શાંતિ રક્ષિતને! તત્ત્વ સંગ્રહ અને ધર્મ કીર્તિ રચિત હેતુ ખિંદુ તત્ત્વ ટીકા આદિ બૌદ્ધ ગ્રંથ ॥

* યવમેકાંતતો મિત્ર-જાતિરેષા નિરાકૃતા ।

જૈમિનીયા મ્યુપેતા તુ સ્યાદ્વાદે પ્રતિવેત્સ્યતે ॥

(તત્ત્વ સંગ્રહ પૃ. ૨૬૨ નું કારિકા ૮૧૨)

પ્રકરણ ૩૫ મું. જગતના સર્વ પદાર્થોમાં વ્યાપેલી અનેકાંતતા. ૨૫૫

પ્રસ્તુત નિબંધની રચનાનો યથામતિ પ્રયત્ન કર્યો છે. એના સિવાય કેાઈ દર્શન નો ઉત્કર્ષ યા અપકર્ષ બતાવવાને માટે અમારો આ પ્રયાસ નથી અને ન એ આશયથી એ નિબંધ લખ્યો છે અહીં પર એટલું બીજું પણ ધ્યાનમાં રહે કે પ્રસ્તુત નિબંધની રચનાનો ઉદ્દેશ પ્રધાન પશ્ચાતી વિશિષ્ટ વિદ્વાનો ના સમક્ષ અનેકાં તવાદનું વર્ણન ઉપસ્થિત કરવાનું છે. પ્રથમ અને મધ્યમ શ્રેણીના લોક આથી પુરો લાભતો નહીં ઉઠાવી શકશે, તો પણ જ્યાં સુધી બન્યું ત્યાં સુધી તેનું પણ અમોએ પુરું ધ્યાન રાખ્યું છે. અને વિષયને સરલ તેમજ સુબોધ બનાવવાનો ભરપુર પ્રયત્ન કર્યો છે. એ વિચારથી પ્રસ્તુત નિબંધમાં એક વાતને કંઈ વખત ઉલટાવી અને એક વિષયની અનેકવાર આવૃત્તિ કરી છે જેથી કે થોડો પરિશ્રમ કરવાથી તે લોક-પ્રથમ-મધ્યમ શ્રેણીના લોક પણ લાભ ઉઠાવી શકે. તેમજ પાઠકોને એટલું બીજું પણ ખ્યાલમાં રહે કે-આ નિબંધમાં ઐતિહાસિક ક્રમનું ધ્યાન બીલકુલ નથી રખાયું એનું એક કારણ તો એ છે કે અમારું જ્ઞાન ઇતિહાસના વિષયમાં ઘણું પરિમિત છે. બીજું પ્રસ્તુત નિબંધનો ઇતિહાસની સાથે કેાઈ ગાઢ સંબંધ પણ નથી.

અને દર્શનોના નામથી જે ગ્રંથ આજકાલ ખ્યાતિમાં આવી રહ્યા છે તેનું પૌર્વાપર્ય આજસુધી સુનિશ્ચિત નથી થયું. તેમજ તેના રચના કાલમાં પણ ઐતિહાસિક વિદ્વાનો નો અજી સુધી એક મત નથો થયો. કિંતુ મત ભેદજ આદ્યો આવે છે.

કેટલાક વિદ્વાનો નો મત છે કે એની (દર્શનોની) રચના મહાભારતના પછી માં થઈ x અને સત્યવ્રત સામશ્રમી આદિ પંડિતોનો વિચાર છે કે દર્શનો રચના કાલ મહાભારતથી ઘણો પહેલે નો છે. * એટલા માટે પણ અમોએ ઉક્ત વિષયમાં હસ્ત ક્ષેપ નથી કર્યો. તો પણ પ્રસ્તુત નિબંધમાં પ્રમાણ ૩૫થી ઉદ્ઘૃત કરેલા ગ્રંથોની સૂચિ અને તેના કર્તાઓનો સમય આદિનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આપીને ઐતિહાસિક ક્રમની સંકલનામાં કાંઈ સુગમતા પ્રાપ્ત કરી દીધી છે.

ઇત્યાદિ. ॥

પ્રાર્થી—હં.સ. ૧

x જુલો-મહાભારત મીમાંસા હિંદી અનુવાદ પૃ. ૧૪.

* જુલો-તેમનું નિરુક્તા લેખન પૃ. ૭૨ થી આગળ.

॥ ॐ ન મઃ સિદ્ધં ॥

॥ મધ્યસ્થવાદમાલા તૃતીય પુસ્તક ॥

દર્શન અને અનેકાંતવાદ

આરંભિક નિવેદન.

ભારતીય આરંભિક દર્શનોમાં અનેકાંતવાદ ને મુખ્યસ્થાન હેતા હુવા જે દર્શનમાં અધ્યાત્મ તત્ત્વોનો મુખ્યવસ્થિત વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તે દર્શન જૈન દર્શનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે આજ અમે અમારા મધ્યસ્થ પાઠકોને જૈન દર્શનના તેજ અનેકાંતવાદનો કાંઈ પરિચય આપવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

અમારા વિચારોમાં ભારતીય પ્રાચીન તથા અર્વાચીન કેટલાએક દાર્શનિક વિદ્વાનોએ જૈનન દર્શનના અનેકાંતવાદનું જે સ્વરૂપ સભ્ય સંસારના સન્મુખ રાખ્યું છે તે તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ નથી. તેમને અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ પ્રદર્શન અને તેની પ્રતિવાદાત્મક આલોચના કરવાના સમયે ઘણું કરીને સાંપ્રદાયિક વિચારોથીજ કામ લીધેલું છે. અર્થાત્ સાંપ્રદાયિક વ્યામોહ ના કારણે જ કેટલાએક વિદ્વાનોએ અનેકાંતવાદને સંદિગ્ધ તથા અનિશ્ચિતવાદ કહીને તેથી પદાર્થ નિર્ણયમાં સર્વથા અનુપયોગી અને ઉન્નત પુરૂષોના પ્રકાશ કહીને બતાવ્યો છે (૧) પરંતુ અમારી ધારણા તેના પ્રતિકુલ છે. અમારા વિચારમાં તો અનેકાંતવાદનો સિદ્ધાંત ઘણોજ મુખ્યવસ્થિત અને પરિમાર્જિત (અતિસુનશ્ચિત) સિદ્ધાંત છે. એનો સ્વિકાર માત્ર જૈન દર્શનમાંજ નથી કર્યો કિંતુ અન્યાન્ય દર્શન શાસ્ત્રોમાં પણ ઘણી પ્રાઠ્ઠતાથી સમર્થન કરેલું છે. અનેકાંતવાદ વસ્તુથી અનિશ્ચિત તેમજ સંદિગ્ધવાદ નથી. કિંતુ વસ્તુ સ્વરૂપના અનુરૂપ સર્વાંગ પુર્ણ એક સુનિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે. એજ વિષયમાં અમે પોતાના પર્યાલોચિત વિચારોને મધ્યસ્થ પાઠકોના સમક્ષ ઉપસ્થિત કરીએ છીએ આશા છે કે પાઠકગણ અમારા વિચારોને નિઃપક્ષપાત પણાથી વિવેક દ્રષ્ટિથીજ અવલોકન કરવાની કૃપા કરશે.

૧-જીવો જ્ઞાનસૂત્ર-૨૨-૩૩ નો શંકરભાષ્ય, વિજ્ઞાન સિદ્ધાંતો વિજ્ઞાનામૃત ભાષ્ય, અને રામાનુજાચાર્યનો શ્રીભાષ્ય આદિ ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ. એમના લેખપર જે કાંઈ વક્તવ્ય હશે તેનો વિચાર અંતના પરિશિષ્ટ પ્રકરણમાં કરીને બતાવીશું.

(અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ અને પર્યાય.)

અનેકાંતવાદ જૈન દર્શનનો મુખ્ય વિષય છે જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનની બધી ઇમારત અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતપર અવલંબિત છે. વાસ્તવમાં આથી જૈન દર્શનની મૂળ ભિત્તિ સમજવી એકાંત છે. અનેકાંત શબ્દ—એકાંતત્વ-સર્વથાત્વ-સર્વથા એવમેવ એ એકાંત નિમ્ન્યયનો નિષેધક, અને વિવિધતાનો વિધાયક છે. સર્વથા એકજ દૃષ્ટિથી પદાર્થના અવલોકન કરવાની પદ્ધતિને અપૂર્ણ સમજીનેજ, જૈન દર્શનમાં મુખ્ય રથાન આપવામાં આવ્યું છે. અનેકાંતવાદનો અર્થ એ છે કે પદાર્થના ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુઓનું અપેક્ષાઓથી પર્યાલોચન કરવું, તાત્પર્ય કે એક જ પદાર્થમાં ભિન્ન ભિન્ન વાસ્તવિક ધર્મોને અપેક્ષાપણાથી સ્વીકાર કરવાનું નામ અનેકાંતવાદ છે. જેમ કે એકજ પુરૂષ પોતાના ભિન્ન ભિન્ન સંબંધિ જનોની અપેક્ષાથી-પિતા, પુત્ર, અને ભાત્તા, આદિ સંજ્ઞાઓથી સંબોધિત કરી શકાય છે, તેજ પ્રમાણે અપેક્ષા લેદથી એક જ વસ્તુમાં અનેક ધર્મોની સત્તા માની બાય છે.

સ્યાદ્વાદ, અપેક્ષાવાદ અને કંથચિત્તવાદ એ અનેકાંતવાદનાજ પર્યાય-સમાનાર્થવાચી શબ્દ છે. સ્યાત્ (૧) નો અર્થ છે કંથચિત્ત કેઇ અપેક્ષાથી સ્યાત્ એ સર્વથાત્વ-સર્વથાપનનો નિષેધક અનેકાંતતાનો દ્યોતક કંથચિત્ત અર્થમાં વ્યવહૃત હોવાવાળા અવ્યય (૨) છે. એનાપર અધિક વિવેચન અમો સમ ભંગીના સ્વતંત્ર નિરૂપણમાં કરીશું.

જૈન દર્શન કેઇ પણ પદાર્થને એકાંત નથી માનતા, તેમના મતથી પદાર્થ માત્ર જ અનેકાંત છે. કેવલ એકજ દૃષ્ટિથી નિમ્ન્યય કરેલો પદાર્થ જૈન દર્શન અપૂર્ણ સમજે છે. તેમનું કથન છે કે પદાર્થનું સ્વરૂપજ કાંઈ એવા પ્રકારનું છે કે—તેમાં અમો અનેક પ્રતિદ્વંધી-પરસ્પર વિરોધી ધર્મોને દેખીએ છી. હવે જો વસ્તુમાં રહેવાવાળા અનેક ધર્મોમાંથી—કેઇ એકજ ધર્મને લઇને તેનું વસ્તુનું નિરૂપણ કરીએ અને તેને સર્વાંશથી સત્ય સમજે તો, એ વિચાર અપૂર્ણ તેમજ ભ્રાંતજ ઠરશે. કેમકે જે વિચાર એક દૃષ્ટિથી સત્ય સમજીએ છે, તદ્વિરોધિ

૧ નોટ—કેટલાએક લોક—સ્યાત્નો અર્થ શાયદ કદાચિત્ ઇત્યાદિ સંશય રૂપમાં કરે છે પરંતુ આ તેમનો ભ્રમ છે;

અત્ર સર્વથાત્વ નિષેધકોડનેકાંતતા દ્યોતકઃ કથંચિદર્થે સ્યાત્ શબ્દો નિપાતઃ । ઇતિ પંચાસ્તિ કાયટીકાં (અમૃતચંદ સુરિ શ્લો. ૧૪ ની વ્યાખ્યા પૃ. ૩૦)

૨—સ્યાદિત્યડવ્યય મનેકાંતદ્યોતકં । તતઃ સ્યાદ્વાદઃ । અનેકાંતવાદઃ નિત્યાનિત્યાયનેકધર્મ શબ્દલેકવસ્ત્વભિગમઃ ઇતિયાચત્ ॥ (સ્યાદ્વાદ મંજરી. કા. ૪. પૃ. ૧૪)

વિચાર પણ દૃષ્ટાંતરથી સત્ય કરે છે, ઉદાહરણાર્થે કોઈ એક પુરુષ વ્યક્તિને દયો-અમુક નામનો એક પુરુષ છે, તેને કોઈ-પિતા, અને કોઈ પુત્ર, કોઈ ભાઈ, અથવા ભત્રિજા; કાકા; અથવા દાદા, કહીને બોલાવે છે. એક પુરુષની એ ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞાઓ પ્રતીત થાય છે કે તેમાં-પિતૃત્વ, પુત્રત્વ, અને ભ્રાતૃત્વ આદિ અનેક ધર્મોની સત્તા રહેતી છે. હવે જો તેમાં રહેલા કેવલ પિતૃત્વ ધર્મની જ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને, તેણે સર્વ પ્રકારથી પિતાજી માની બેઠીએ તારે તો, મોટો અનર્થ થશે, તે દરેકનો પિતાજી સિદ્ધ થશે. પરંતુ વાસ્તવમાં એવું નહીં છે, તે પિતા પણ છે, અને પુત્ર પણ છે. પોતાના પુત્રની અપેક્ષા એ પિતા છે, અને પોતાના પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાશે. એજ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાઓથી એ સર્વ ઉક્ત સંજ્ઞાઓનો તેમાં નિર્દેશ થઈ શકે છે x જે પ્રમાણે અપેક્ષા લેદથી એકજ દેવદત્ત વ્યક્તિમાં-પિતૃત્વ, પુત્રત્વ એ બે વિરોધી ધર્મ પોતાનો સત્તાનો અનુભવ કરાવે છે, તેનીજ પેઠે હરએક પદાર્થમાં અપેક્ષા લેદથી-અનેક વિરોધી ધર્મોની રિથિતિ પ્રમાણ સિદ્ધ છે. એ દશા સર્વ પદાર્થોની છે. તેમાં નિત્યત્વાદિ અનેક ધર્મ દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે, એટલા માટે પદાર્થનું સ્વરૂપ એક સમયમાં એકજ શબ્દ દ્વારા, સંપૂર્ણપણાથી નથી કહી સકાતું. અને નહીં વસ્તુમાં રહેવાવાળા અનેક ધર્મોમાંથી કોઈ એક જ ધર્મનો સ્વોક્તાર કરીને અન્ય ધર્મોનો અપલાપ કરી સકાશે, આથી કેવલ એકજ દૃષ્ટિજિંદુથી પદાર્થનું અવલોકન કરતા હુવા ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિ જિંદુઓથી તેનું અવલોકન કરવું ન્યાય સંગત, અને વસ્તુ સ્વરૂપના અનુરૂપ થશે. સંક્ષેપથી જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું એજ તાત્પર્ય અમોને પ્રતીત થાય છે. જૈન દર્શનના એ સિદ્ધાંતને વૈદિક દર્શનોમાં કેવા રૂપમાં અને કેવી પ્રૌઢતાથી સમર્થન કર્યું છે એનું દિગ્દર્શન અમો આગળ ચાલીને કરાવીશું. દર્શન શાસ્ત્રોના પરિશીલનથી અમારો એ વાતપર પૂર્ણ વિશ્વાસ થઈ ગયો છે કે—

અનેકાંતવાદનો સિદ્ધાંત અનુભવ સિદ્ધ, સ્વાભાવિક તથા પરિપૂર્ણ, સિદ્ધાંત છે. એની સ્વીકૃતિનું સૌભાગ્ય કોઈને કોઈ રૂપમાં સર્વ દાર્શનિક વિદ્વાનોને પ્રાપ્ત થયું છે.

અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતની સર્વથા અવહેલના કરીને, કોઈ પણ તાત્વિક સિદ્ધાંત પરિપૂર્ણતાનો અટુલભ નહીં કરી સકશે. એવો અમારો વિશ્વાસ છે.

x એક સ્વૈય પુંસ સ્તત્ત્વ દુપાધિભેદાત્ પિતૃત્વ-પુત્રત્વ-માતૃલત્વ-ભાગનેયત્વ-પિતૃવ્યત્વ ભ્રાતૃત્વાદિ ધર્મોનાં પરસ્પર વિરુદ્ધાના મપિ પ્રસિદ્ધિર્દર્શનાત્ । (વૃત્તિસ્યાદાદમંજરીકારો મલ્લિસેના ચાર્યઃ) કારિકા ૨૩ વૃ. ૧૭૫।

પદાર્થોનું ંયાપક સ્વરૂપ.

વિશ્વના પદાર્થોનું સારી રીતે અવલોકન કરવાથી જણાઈ આવે છે કે-તે સર્વ-ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિતિથી યુક્ત છે. પ્રત્યેક પદાર્થમાં-ઉત્પાદ ૦પય અને ધ્રૌવ્ય નો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. જ્યાં અમો વસ્તુમાં ઉત્પત્તિ અને વિનાશનો અનુભવ કરીએ છીએ, ત્યાં પર તેની સ્થિરતાનો પણ અવિકલ રૂપથી જ્ઞાન થાય છે. ઉદાહરણ માટે એક સુવર્ણ પિંડને જ લ્યો—પ્રથમ સુવર્ણપિંડને ગણાવી તેનું કટક (કડું) બનાવી લીધું. ફરી કટકનો નાશ કરીને તેનો મુકુટ કરાવ્યો, જ્યાં સુવર્ણનાપિંડના વિનાશથી કટકની ઉત્પત્તિ અને કડાના નાશથી મુકુટનું ઉત્પન્ન થયું દેખીએ છીએ, પરંતુ એ ઉત્પત્તિ વિનાશના વિષયમાં મૂલ વસ્તુ સુવર્ણની સત્તા તેવીને તેવી બરોબર છે. પિંડ દશાનો વિનાશ અને કટકની ઉત્પત્તિ દશામાં પણ સુવર્ણની સત્તા તેવીને તેવી છે. એવી રીતે કડાનો વિનાશ અને મુકુટની ઉત્પત્તિના કાર્ત્તમાં પણ સુવર્ણ તો તેવુંને તેવુંજ વિદ્યમાન છે. એથી એ સિદ્ધ થયું કે-ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વસ્તુમાં કેવલ આકાર વિશેષનો થાય છે, ન કે મૂલ વસ્તુનો. મૂલ વસ્તુતો લાખો પરિવર્તન હોવાથી પણ પોતાની સ્વરૂપ સ્થિરતાથી સર્વથા વ્યુત નથી થતી. કટક કુંડલાદિ સુવર્ણના આકાર વિશેષ છે તે આકાર વિશેષોનોજ ઉત્પન્ન અને વિનાશ થતો દેખીએ છીએ, એનું મૂલતત્વ સુવર્ણ તો ઉત્પત્તિ વિનાશ બંનેથી જુદુજ છે. એ ઉદાહરણથી એ સિદ્ધ થયું કે પદાર્થમાં-ઉત્પત્તિ વિનાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણેજ ધર્મ સ્વભાવ સિદ્ધ છે. કોઈ પણ વસ્તુનો આત્મતિક વિનાશ નથી થતો.

વસ્તુનો કોઈ આકાર વિશેષનો વિનાશ થવાથી, એ ન સમજવું જોઈએ કે તે સર્વથા નષ્ઠ થઈ ગઈ, તે પોતાના એક નિયત આકારને છોડીને, બીજા આકારને ધારણ કરી લે છે. આથી મૂલ સ્વરૂપથી વસ્તુ-નતો સર્વથા નષ્ઠ થાય છે, અને નહીં સર્વથા નથીન ઉત્પન્ન થાય છે. કિંતુ મૂલ વસ્તુના આકારમાં જે વિશેષ વિશેષ પ્રકારનું પરિવર્તન થાય છે, તેજ ઉત્પત્તિ અને વિનાશના નામથી કહી જાય છે. મૂલ દ્રવ્ય તો આકાર વિશેષની ઉત્પત્તિ સમયમાં પણ સ્થિત છે, અને તેના આકાર વિશેષના વિનાશ કાર્ત્તમાં પણ વિદ્યમાન છે. આથી જગતના બધાએ પદાર્થ ઉત્પત્તિ-વિનાશ અને સ્થિતિવાળાજ છે. આ વાત સારી રીતે પ્રમાણિત

થઈ જાય છે. એજ આશયથી જૈન ગ્રંથોમાં—“ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્ય-યુક્તસત્” (૧) એ પદાર્થનું લક્ષણ નિર્દિષ્ટ કર્યું છે. અહીં ઉત્પાદ-વ્યયને પર્યાય અને ધ્રોવ્યને દ્રવ્ય ના નામથી કથન કરીને વસ્તુ-પદાર્થને દ્રવ્ય (૨) પર્યાયાત્મક પણ કહ્યું છે. દ્રવ્ય સ્વરૂપ નિત્ય અને પર્યાય સ્વરૂપ અનિત્ય છે. દ્રવ્ય નિત્યસ્થાયી, પર્યાય બદલાતી રહે છે.

જૈનતર પ્રાચીન ગણાતા દર્શનકારોએ—અદ્વૈતાદિ એકાંતવાદના પક્ષને અંગીકાર કર્યો છે ખરો, પણ આપસ આપસના ખંડન મંડનમાં ઉતરતાં જૈનોના અનેકાંતવાદને જ માન આપવું પડ્યું છે. તેવા દર્શનકારોના વિચારો દુકમાં બતાવીએ છીએ—

જૈન સ્યાદ્વાદી (અનેકાંતવાદી) છે. અમારા એક પક્ષને માન આપતા નથી, તેથી તેમનો સિદ્ધાંત અનિશ્ચિત છે. ઇત્યાદિ જાહેર કરી, કેટલાક દર્શન કારોએ ખંડન કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

પણ જો તેઓ અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ ખરૂં સમજ્યા હોત તો, તેના ખંડનમાં તેમની કલમ ચાલી શકતીજ નહીં. માટે જૈનોના અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ કિંચિત્ બતાવીને, મનાતા પ્રાચીન દર્શન કારોના અનેકાંતવાદને મળતા અભિપ્રાયો પણ દુકમાં લખી બતાવું છું.

જૈનોમાં દ્રવ્યનું લક્ષણ—“ગુણપર્યાવત્ દ્રવ્ય” ગુણ પર્યાય વાળું હોય તેજ દ્રવ્ય ગણાય ?

જેમકે માટી, દ્રવ્ય-લાલ પીલાદિક અનેક રંગવાળું, ગિદ્દ કટુદ્રાદિક અનેક રસવાળું, ઠોર કોમલાદિક અનેક સ્પર્શવાળું, ભારી હલકાદિક વજન-વાળું ઇત્યાદિક અનેક ગુણોવાળું દ્રવ્ય હોય છે.

દ્રવ્યનાં બદલાતાં જે અનેકરૂપો તે પર્યાયો ગણાય છે—જેમકે—માટીનાં ઘટાદિક જે રૂપો બને છે તે પર્યાય રૂપનાં ગણાય છે. તે પણ અનંતાંજ બન્યા કરે છે. ગુણોનું લક્ષણ—“દ્રવ્યાશ્રયા નિર્ગુણા ગુણાઃ” ગુણો દ્રવ્યના આશ્રયથી રહે છે. અને ફરીથી તેમાં ગુણો કદખી શકતા નથી. આ વાતમાં—

૧-અમા સ્વાતિ વિરચિત-તત્ત્વાર્થોધિગમ સૂત્ર બ, પ. સુ. ૨૧ ભાવ્ય-ઉત્પાદવ્યો ધ્રોવ્યંચયુક્તં સતો લક્ષણં-યદુત્પયતે યદ્ વ્યેતિ, યન્ન ધ્રુવં તત્સત્ અતોડ્યદ સદિતિ ॥

જૈન આગમોમાં પણ એ વાતનો સ્પષ્ટરૂપથી ઉલ્લેખ છે.

યથા-ઉખ્યજ્જેદ્વા. વિગમેદ્વા ધુવેદ્વાવસ્તુતત્ત્વંચ ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યાત્મકં ।

(સ્યાદ્વાદ મંજરી પૃ. ૧૫૮)

૨-વસ્તુનઃ સ્વરૂપં-દ્રવ્ય-પર્યાયાત્મકત્વ મિતિ । (સ્યાદ્વાદ મંજરી પૃ. ૧૩)

જૈનોના અટલ સિદ્ધાંતનો શ્લોક—

દ્રવ્યં પર્યાયવિયુતં, પર્યાયા દ્રવ્યવર્જિતા :

ક ? કદા ? કેન ? કિંરૂપા ? દૃષ્ટા માનેન કેન ? વા ॥ ૧ ॥

સાવાર્થ—પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય વિનાની પર્યાયો, કયા ઠેકાણે ? કયા કાલમાં ? કયા પુરુષે ? કેવા સ્વરૂપથી દેખી ? અગર દેખી માનીએ તો પ્રત્યક્ષાદિક કયા પ્રમાણથી ?

આ વાતને કોઈપણ પંડિત ગતાવી શકશે અરે કે ?

તાત્પર્ય એજ કે—દ્રવ્યથી પર્યાયો, અને પર્યાયોમાં દ્રવ્ય મલેલુંજ રહે છે. તેથી એકાંત ભિન્નાભિન્ન, નિત્યાનિત્યપણાની માન્યતા છે તે જ્ઞાની પુરુષોની છેજ નહીં.

અદ્વૈતાદિકના પક્ષના મોટા મોટા પંડિતોએ આ વાત પોતાની ધ્યાનમાં લઈને પોતાના ગ્રંથોમાં પ્રગટજ કરેલી છે. તે વાત આગળ પર જણાવવામાં આવશે.

અને તે માટીરૂપ દ્રવ્ય—સ્વ દ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ અને સ્વભાવ એ ચારની અપેક્ષાથી સત્ સ્વરૂપ જ છે. પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ અને પર ભાવની અપેક્ષાથી અસત સ્વરૂપનું પણ છે. મૂલ દ્રવ્યનો નાશ કોઈ કાલે થતોજ નથી. તેથી તે નિત્યરૂપજ છે.

દ્રવ્ય સદાના માટેજ છે. તેની પર્યાયો બદલાતી રહે છે. તેથી તે અનિત્ય રૂપની છે.

પર્યાયોમાં દ્રવ્ય રહેલુંજ છે, તેથી તે દ્રવ્ય અલેદરૂપ જ છે. અને પર્યાયો જુદાં સ્વરૂપની દેખાતી લેદરૂપની પણ છે.

ગુણોને અને પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરતું દ્રવ્ય તે નિત્યજ છે. ઉત્પન્ન નહ થતા ગુણો અને પર્યાયો અનિત્ય છે. તેથીજ લક્ષણમાં જણાવ્યું છે કે—ગુણ પર્યાય વાળું જ દ્રવ્ય ગણાય છે.

તે કારણથી જૈનો પદાર્થોને એકાંતરૂપે સત્ સસત્, નિત્યા નિત્ય, લેદા-લેદ રૂપના ન સ્વીકારતાં અનેકાંત સ્વરૂપનાજ સ્વીકાર્યા છે.

જેમકે મૂલ દ્રવ્ય સોનું છે, તેની પર્યાયો ઠકાં કુંડલો આદિ છે તે બદલાયા કરે છે, પણ સોનું તો બધાએ ઠેકાણે તેનું તેજ છે. આ વાત સર્વ દર્શનકરોને અનુભવ સિદ્ધ જ છે.

તો પછી એકાંત સત્ અસત આદિનો સવાલ જ કયાં ટકી શકે છે. માટે પદાર્થોનો અપેક્ષાથી જે વિચાર કરવો તેનું નામજ અનેકાંતવાદ કહેલો છે.

બીજા દર્શનકારોએ:—દ્રવ્યોને, તેના ગુણોને અને તેની પર્યાયોને, એકાંત સત્ અસત, નિત્યા નિત્ય, લેદાડ લેદને સ્વીકારી જૈનોના અનેકાંત પક્ષને તુછ બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ખરો પણ તેઓ આપસ આપસના ખંડન મંડનમાં ઉતરતાં પોતાના એકાંત પક્ષથી ફાવટ ન આવતાં—જૈનોના અનેકાંતવાદનોજ આશ્રય લેતા ગયા છે. કોઈએ પ્રત્યક્ષપણાથી તો, કોઈએ આડકતરી રીતે, જ્યારે આશ્રય લીધો ત્યારેજ સામાપક્ષથી પોતાનો બચાવ કરી શક્યા છે.

આના સંબંધે—પંડિત હંસરાજ શર્માએ “દર્શન ઔર અનેકાંતવાદ” એ નામનું મોટું પુસ્તક હિંદી ભાષામાં બહાર પડાવેલું છે, તે પંડિતોને જોવાની ભલામણ કરું છું. અને તેમાંથી લઈને ચતુર્કિંચિત સૂચના માત્રજ ગુજરાતી ભાષામાં લખીને બતાવું છું.

પ્રથમ સ્યાદાદના નામથી પ્રસિદ્ધ એવા જૈનોના-અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી—પૃ. ૮ થી—

- (૧) પતંજલિ મહાભાષ્યના-પશપશાન્હિકમાં દ્રવ્ય નિત્ય છે, અને તેની આકૃતિ અનિત્ય છે. દ્રષ્ટાંતમાં—સુવર્ણ નિત્ય છે, તેનાથી બનેલાં કડાં કુંડલો આદિ અનિત્ય છે. જૈનોની પણ માન્યતા એજ છે.
- (૨) પૃ. ૧૦ થી—મીમાંસકના પંડિત પાર્થસાર મિશ્ર-પોતાની શાસ્ત્ર દીપિકાના પૃ. ૧૪૬૧૪૭ માં—પ્રગટપણે બતાવ્યું છે કે—મૃત્તિકા રૂપ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ કોઈ દિવસે થતી જ નથી, તેમજ તેનો નાશ પણ થતો નથી જ, કિંતુ તેના આકાર જે બને છે તેની ઉત્પત્તિ અને નાશ થતો રહે છે.

આ જગોપર પં૦ કુમારિલ ભટ્ટનો મત મુકતાં જણાવ્યું છે કે—ઉત્પત્તિ વિનાશ સ્વભાવિ ધર્મોમાં મૃત્તિકારૂપ દ્રવ્ય સર્વમાં રહેલો હોવાથી તે ધર્મી કહેવાય છે.

વળી એક વૃદ્ધ પંડિતનો મત બતાવ્યો છે કે—દ્રવ્ય સ્વરૂપનો લેદ કોઈ દિવસે પણ થતો નથી, તેના ગુણોનો લેદ થાય છે. ઉપરના ત્રણે પંડિતોના મત એજ બતાવે છે કે—પદાર્થોમાં ઉત્પત્તિ વિનાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણે ધર્મો રહેલાજ છે. *

* આ જગોપર સૂચના કરું છું કે—પરમાત્માએ પાંચ ભૂતોને ઉત્પન્ન કર્યાં એવું ઋગ્વેદના પ્રલય કથાના સૂક્તમાં લખાયું તે કયા હિશાબથી ? શું ભૂતોની સત્તા અનાદિની નથી !

- (૩) પૃ. ૧૨ થી ૧૨-વ્યાસદેવ પ્રણીત પાતંજલયોગ વિભૂતિપાદ
સ્કૂ. ૧૧ માના ભાષ્યમાં-અનેક પ્રકારના આકારોને ધારણ
કરવાળું સોતું પોતાના મૂલ સ્વરૂપનો ત્યાગ નથી કરતું. ઇત્યાદિ.
(૪) પૃ. ૧૫ થી-મહામતિ કુમારિલ-મીમાંસા શ્લોકવાર્તિક પૃ. ૬૧૬
માં શ્લો. ૨૨ મામાં

તસ્મા દ્વસ્તુ ત્રયાત્મકમ્

ટીકાકારે ત્રયાત્મકનો અર્થ-ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશ એ ત્રણ સ્વરૂપ
ખતાવતાં વસ્તુઓના ધર્મો ત્રણ જ બતાવ્યા છે.

- (૫) પૃ. ૧૩ માં-જૈનરત્ન હરિભદ્રસૂરિ-શાસ્ત્રવાર્તા સં. સ્ત. ૭
શ્લો. ૨ નો ભાવાર્થ-ઘટના ઇછકને ઘટનો નાશ થતાં શોક,
મુકુટના ઇછકને મુકુટ મલનાં હર્ષ, સોનાના ઇછકને મધ્યસ્થપણ
છે તે હેતુ વાલું જ છે. બધા દ્રવ્યોની સ્થિતિ એજ પ્રમાણે છે.

- (૬) (દ્રવ્ય પર્યાય અથવા નિત્ય નિત્ય.)

ઉત્પાદ-વ્યય, ધ્રોવ્ય રૂપ વસ્તુનાં સ્વરૂપ બે છે.

ઉત્પાદ-વ્યય વિનાશી છે તે પર્યાય ગણાય છે.

ધ્રોવ્ય અવિનાશી છે. તે દ્રવ્ય રૂપે મનાય છે.

એ જૈનાની પરિભાષા પ્રમાણે બનાવ્યું.

દર્શનાંતરોમાં-ધર્મ ધર્મી, આકૃતિ અને દ્રવ્ય આદિના નામથી
કહેવામાં આવે છે.

જૈનો કહે છે કે-કોઈપણ પદાર્થ એકાંતથી નિત્ય નિત્ય નથી, પણ
ઉભય રૂપના જ છે. અવિનાશીની અપેક્ષાથી નિત્ય સ્વરૂપના છે, અને વિનાશીની
અપેક્ષાથી અનિત્ય છે.

ખીબ દર્શનકારોએ પદાર્થોના ધર્મોનો-એકાંતવાદ બહાર કરી, અનેકાંત-
વાદનો ઉપહાસ કર્યો પણ આધુનિક પંડિતોએ જરૂરીયાત સ્વીકારી પોતાના અભિ-
પ્રાયો બહાર પાડ્યા છે. તેવા પંડિતોના વિચારો પાછલ આ ગ્રંથમાં ટાંકીને બતાવેલા
છે. પ્રાચીન દર્શનકારોએ પણ અનેકાંતવાદનો આશ્રય કોઈએ શુદ્ધ અને સરલ રીતે
તો કોઈએ આડકતરી રીતે લીધેલો જ છે. અને ત્યાર બાદજ સામેના એકાંત
પક્ષીઓથી ફાવેલા છે. તેવા કેટલાક પંડિતોના વિચારો બતાવતાં સહજ સમજ
શકાશે કે અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતમાં મહત્વના કેટલી રહેલી છે ?

(દર્શન શાસ્ત્રોમાં અનેકાંતવાદ દર્શન)-(પૃ. ૨૭ થી)

જૈન દર્શન તો અનેકાંતવાદ પ્રધાનજ છે અને તે સર્વ દર્શનકારોમાં જાહેર જ થયેલું છે.

જૈનેતર દાર્શનિક વિદ્વાનોએ પણ તાત્ત્વિક વિચારોના કેટલાક સ્થલોમાં કોઈને કોઈ રૂપથી અનેકાંતવાદનો સ્વીકારજ કરેલો છે, તે વાત જણાવવા માટે કેટલાક દાર્શનિક વિદ્વાનોના લેખો પ્રગટ સ્વરૂપથી બતાવીએ છીએ.—

પૃ. ૨૮ થી —+ઈશ્વરવાદી સાંખ યાતજલ યોગ ભાષ્ય ઉપર “તત્ત્વ વિશારદી” ટીક કાર વાચસ્પતિ મિશ્રે અનેક જગો પર અનેકાંતનો આશ્રય લીધેલો છે,

(૧) પ્રકૃતિથી જગતમાં અનેકાંતતા

પ્રકૃતિથી જગત નિત્ય કે અનિત્યનો વિચાર કરતાં વિભૂતિખંડ સૂ. ૧૩ ની વ્યાખ્યામાં પ્રથમ એકાંતવાદી બૌદ્ધને છેડયો છે.

બૌદ્ધોનો એકાંત મત એ છે કે-ધર્મ અને ધર્મી એ બે વસ્તુ નથી-હાર. મુકુટાદિ સુવર્ણ દ્રવ્યના ધર્મોજ ખરા છે. સુવર્ણ રૂપ ધર્મી કોઈ જુદી વસ્તુ દેખાતી નથી

એ તેમાં ધર્મીની સત્તા માનીએ તો ચિતિ શક્તિની પેઠે કુટસ્થ સિદ્ધ થતાં તેમાં પરિણતિ નહીં થઈ શકે, જેમકે પ્રકૃતિના ગુણોની પરિણતિ થતાં ચિતિ શક્તિ પોતાના સ્વભાવથી સ્થૂત નથી થતી પણ સ્ત્રભાવમાં જ રિચત રહે છે તેજ પ્રમાણે સુવર્ણ દ્રવ્ય પણ કૌટસ્થ્ય પ્રાપ્ત થતાં અપરિણત જ સિદ્ધ થશે, તે વાત તમોને પણ ઇષ્ટ નથી. એમ બૌદ્ધ મતવાળા સાંખ્ય મતવાળાને કહે છે.

વાચસ્પતિમિશ્રે આ શંકાનો ઉત્તર આપતાં.

“અયમ દોષઃકસ્માદ્ ઇકાંતાડનમ્પુપગમાત્.”

એ દોષ અમોને નથી કેમકે—દ્રવ્યને એકાંતપણે નિત્ય અનિત્ય નથી માનતા કિંતુ અપેક્ષાથી નિત્ય અનિત્ય માનીએ છીએ.

એવો ઉત્તર આપતાં અનેકાંતવાદનો સ્વીકાર પ્રગટ પણે કરેલો છે.

(૨) ધર્મ ધર્મિમાં ભેદભેદ (પૃ. ૩૩ થી.)

જૈનો ધર્મ ધર્મિમાં અપેક્ષાથી ભેદ ભેદજ માને છે.

x સાંખ્યાના બે ભેદમાં-નિરીશ્વરવાદી કહે છે કે-પ્રકૃતિ અચેતન, ત્રણ ગુણુવલી પ્રધાન શબ્દથી પ્રસિદ્ધ છે, ચેતન વસ્તુના ઉપભોગ માટે પોતાની મેલે પરિણમે છે, ઇશ્વર વાદી કહે છે કે-કલેશ કર્મ વિપાકાશયથી રહિત એવા પુરુષરૂપ ઇશ્વરના આશ્રયથી પ્રકૃતિ જગતને રચે છે. (શાસ્ત્ર દીપિકા પૃ. ૪૪૨)

તેજ પ્રમાણે—વિભૂતિપાદ સૂ. ૧૩ માની યોગભાષ્યમાં પણ છે.

(જુવો પૃ. ૨૦૮ માં)

ભાષ્યાદાર પોતે કહે છે કે—

“ તત્ર ધર્મિણો ધર્મૈઃ પરિણામો, ધર્માણાં લક્ષણૈઃ પરિણામો, લક્ષણાનામપ્યઽવસ્થાભિઃ પરિણામ ઇતિ. एवं धर्मलक्षणा-अवस्था परिणामैः शून्यं न क्षाणमणि गुणवृत्त भवतिष्ठते... एतेन भूतैर्नियेषु धर्म धर्मि मेदात् त्रिविधपरिणामोवेदितव्यः, परमार्थतत्त्वे क एव परिणामः, धर्मिस्वरूपामात्रो हि धर्मो धર્मी विक्रियावेषा धर्मद्वारा प्रपंच्यते इति. तत्र धर्मस्य धर्मिणि वर्तमानस्यैवाऽध्वस्व-ऽतीताऽनागतवर्तमानेषु भावाऽन्यथात्वं भवति, न द्रव्याऽन्यथात्वं । यथा सुवर्ण-भाजनस्य भावाऽन्यथात्वं भवति, न सुवर्णाऽन्यथात्वं ”

ભાવાર્થ—ધર્મિમાં ધર્મ પરિણામ, ધર્મોમાં લક્ષણ પરિણામ, અને લક્ષણોમાં અવસ્થા પરિણામ, એ પ્રકારે ધર્મ લક્ષણ અને અવસ્થા પરિણામથી શૂન્ય-ગુણ સમુદાય કોઈ દીવસ નથી રહેતું. એ ત્રણ પ્રકારનું પરીણામ ધર્મ ધર્મીના લેદ થી માનીને જ કહ્યો છે, પરમાર્થથી તો એક જ પરિણામ છે. અર્થાત્ ધર્મ, લક્ષણ, અને અવસ્થા એ ત્રણે પરિણામ ધર્મીનાં જ છે. ધર્મ ધર્મીના સ્વરૂપ માત્ર જ છે. ધર્મ, લક્ષણ અને અવસ્થા રૂપ ધર્મો દ્વારા, ધર્મીની વિકૃતિનો જ બોધ કરાવી શકાય છે.

ધર્મીમાં રહ્યા હોવા ધર્મના જ અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાલમાં આકાર લેદથી લેદ થયા કરે છે, પણ દ્રવ્ય ધર્મીના લેદ થતો જ નથી.

જેમ કે—કટક કુંડલાદિક આકારના પરિવર્તનથી સોનાનો લેદ કેઈપણ જગોપર થતો જ નથી. પણ સોનુ તો પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં જ રહે છે.

એટલાજ માટે તે ભાષ્યમાં ફરીથી જણાવ્યું છે કે—“ ન ધર્મીં જ્યઙ્ઘ્વા ધર્મીંસ્તુ જ્યઙ્ઘ્વાનઃ ઇત્યાદિ, ઉદાહરણમાં જણાવ્યું છે કે—માતા, ખેટી, બહેન રૂપ ધર્મોમાં ત્રણ ભાગે છે, પરંતુ સ્ત્રી રૂપ ધર્મીમાં ત્રણ ભાગે નથી.

પૃ. ૩૭ થી—વાચસ્પતિ મિત્રેતો ધર્મધર્મીનો લેદાલેદ જ બતાવેલો છે—

અનુભવ એવી ધર્મિણો ધર્મોનાં મેદામેદો વ્યવસ્થાપયતિ ।

ઇત્યાદિકનો કિંચિત્ તાત્પર્ય લખી બતાવીએ છીએ—

ધર્મ ધર્મીનું લેદાલેદ સ્વરૂપ અનુભવ જ બતાવે છે, ધર્મ ધર્મી નતો સર્વથા ભિન્ન છે, તેમજ નતો સર્વથા અભિન્ન છે. જે ભિન્નમાને તો સુવર્ણ ધર્મી અને હાર મુકુટાદિક ધર્મ એવો જે લોક વ્યવહાર છે તેનો જ લોપ થઈ જાય છે. તેમજ કાર્ય કારણ ભાવ પણ ન બને.

સોનાના હાર મુકુટાદિ, મુક્તિકાના ઘટ શરણાદિક જે છે તે તો સર્વમાં પ્રસિદ્ધ જ છે તેથી ધર્મ ધર્મીનો એકાંત ભેદ કેવી રીતે માની શકાય ?

(પૃ. ૩૬ થી) વાચસ્પતિ મિશ્રે વિભૂતિપાદ સૂ. ૪૩ ની વ્યાખ્યા કરતાં—ધર્મ ધર્મીનો ભેદા ભેદ યુક્તિ સહિત બતાવ્યો છે—

“ નૈકાંતતઃ પરમાણુમ્યો મિશ્રો ઘટાદિ રમિશ્ચો વા ।

મિશ્રત્વે ગવાશ્વવત્ ધર્મ ધર્મિભાવાનુપપન્નેઃ

અમિશ્રત્વે ધર્મિરૂપવત્તદનુપપન્નઃ । તસ્માત્ કથં ત્રિદઽમિશ્રઃ કથંત્રિદ્ મિશ્રશ્ચાસ્થેય સ્તથાચ સર્વમુપપચ્ચતે ”

ભાવાર્થ—પરમાણુઓથી ઘટાદિક પદાર્થ એકાંત ભિન્ન અથવા અભિન્ન છેજ નહીં. જો સર્વથા ભિન્ન માને તો ધર્મધર્મી ભાવની ઉત્પત્તિજ ન થઈ શકે જેમકે—ગાય અને ઘોડો અત્યંત ભિન્ન છે તો તેમાં ધર્મ ધર્મી ભાવ પણ પાણુ નથી. સર્વથા અભિન્ન માને તો તેમાં ધર્મ ધર્મી ભાવપણુ જ ન બને. કેમકે ધર્મીથી અતિરિક્ત કોઈ પદાર્થજ નથી તો પછી ધર્મધર્મી ભાવજ કોનો ? તેથી એકાંત ભિન્ન અથવા અભિન્ન ન માનતાં—કથંત્રિદ્ ભિન્ન, કોઈ અપેક્ષાથી થી જ ભિન્ન માનવું તેજ યુક્તિયુક્ત છે. તે પ્રમાણે માનવાથી—ધર્મ ધર્મી ભાવ, કાર્ય કારણ ભાવનો સંબંધ પણ બન્યો રહે છે, અને કોઈ ણીળ દૂષણાંતરનો પ્રવેશ પણ થઈ શકતો જ નથી.

(પૃ. ૪૨ થી પ્રકૃતિ પુરુષનું સાદૃશ્ય વૈરૂપ્ય.

સાંખ્યમતમાં—પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ પદાર્થ મનાયા છે. પ્રકૃતિ જડ અને પુરુષ ચેતન એ બન્ને નિત્ય છે. ફરક એટલો કે—પુરુષ કુટસ્થ નિત્ય. અને પ્રકૃતિ પરિણામ નિત્ય. પ્રકૃતિની અનેકાંતતા તો પૂર્વે બતાવી છે. હવે પ્રકૃતિનું કાર્ય બુદ્ધિ અને પુરુષનું આત્યંતિક સાદૃશ્ય અને વૈરૂપ્ય નો નિષેધ કરતાં—પ્રકૃતિ પુરુષના સંબંધમાં અનેકાંતતાને બતાવતાં જે પ્રકારથી ભાષ્યકારે સ્વીકાર કર્યો છે તેનું દિગ્દર્શન જુવો—

સ પુરુષો બુદ્ધેઃપ્રતિ સંવેદી, સ બુદ્ધે નં સ્વરૂપો નાડસ્ત્યન્ત વિરૂપ ઇતિ ॥ (સમાધિપાઠ સૂ. ૨૦ નો ભાષ્ય)

તાત્પર્ય—પુરુષ બુદ્ધિથી નતો સર્વથા પૃથક્ છે નતો અપૃથક્ છે. કિંતુ ભિન્ના ભિન્ન રૂપ બતાવ્યો છે. તેજ અનેકાંતતા સ્વીકારી છે.

(પૃ. ૪૩ થી) વૈશેષિકોએ—સામાન્ય અને વિશેષ સ્વતંત્ર પદાર્થ બતાવી દ્રવ્યના આશ્રિત બતાવ્યા, પણ એ વાત જોનો ને અભિમત નથી. જોનો સામાન્ય

અને વિશેષ એ બે વસ્તુના ધર્મ જ કહે છે, અને એજ વાત પાતંજલ યોગ લાખ્ય બતાવે છે—

(૧) સામાન્ય વિશેષાત્મનોડર્થસ્ય (સમાધિપાદ સુ. ૭)

(૨) અણ્તેષ્વડભિવ્યક્તાડનડભિવ્યક્તેષુ ઘર્મેષ્વડનુ પાતી સામાન્ય વિશેષાત્મા સોડન્વયી ઘર્મા (વિભૂતિ પા. સુ. ૧૪)

(૩) સામાન્ય વિશેષ સમુદાયોત્ત્ર દ્રવ્ય (વિભૂ. સુ. ૪૫)

આ ઉપર બતાવેલા લાખ્યના ત્રણે પાઠોનો મતલબ એજ છે કે—પદાર્થ માત્ર સામાન્ય વિશેષ ઉભય સ્વરૂપના જ છે. અને જોનોના અનેક ગ્રંથોમાં પણ એજ બતાવેલું છે.

('પૂ. ૪૫ થી)— મીમાંસક ધુરીણુ—પાર્થસાર મિશ્ર—શાસ્ત્ર દીપિકા. પૂ. ૩૮૭ માં—

સર્વેષ્વડપિ વસ્તુષુ ઇયમપિ ગો રિયમપિ ગાઃ અયમપિવૃક્ષોડયમપિ, ઇતિ વ્યાવૃત્તાડનુવૃત્તાકારં પ્રત્યક્ષે દેશકાલાડવસ્થાંતરે શ્વડવિપર્યેસ્ત મુદાયમાનં સર્વમેવ તર્કાભાસં વિજિત્ય ન્યાયકારં ૧ વસ્તુ વ્યવસ્થાપયન્ કેનાડન્યેન શક્યતે વાધિતું નહિતતોડન્યદ્ બલવત્તર મસ્તિ પ્રમાણં તન્મૂલત્વાત્ સર્વપ્રમાણાનામ્ ।

આ સૂત્રનો તાત્પર્ય એ છે કે—સંસારમાં જેટલી વસ્તુઓ છે તેટલી બધી-એ સામાન્ય વિશેષ ઉભય સ્વરૂપ ને જ ધારણ કરીને રહેલી છે. જો શબ્દ—આ ગાય, આ ગાય, એમ પોતાની જાતિમાં અનુવૃત્તિ—એકાકારની પ્રતીતિ કરાવે છે. અને વિજાતીય અશ્વાદિકથી વ્યાવૃત્તિ—પૃથક્ સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ થાય છે, તો પછી વસ્તુમાત્રને—અન્વય વ્યતિરેક અથવા સામાન્ય વિશેષ રૂપ સિદ્ધ કરવામાં આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી અધિક બલવાન પ્રમાણ કયું છે ?

પ્રમાણ તો બધાંએ પ્રત્યક્ષનેજ આધીન છે.

માટે પદાર્થ તો બધાંએ સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપના જ હોય છે.

આ લેખથી એ પણ સિદ્ધ છે કે—વસ્તુનું સ્વરૂપ એકાંતપણાનું છેજ નહીં પણ અનેકાંતના સ્વરૂપ થી જ રહેલું છે. તેથી નતો કેવલ જાતિમાં કે વ્યક્તિમાં રહ્યા વગર ધર્માધર્મીમાં—જાતિ વ્યક્તિમાં એ બન્ને સ્વરૂપથી પ્રગટ પણાથી જ રહેલું છે.

આ લેખથી એ પણ સમજવાનું છે કે—જે જે ઠેકાણે અપેક્ષાનો વિચાર કર્યા વગર એકાંત પણાનો આગ્રહ થએલો છે, તે સિદ્ધ રૂપનો કે, સત્ય રૂપનો થએલો નથી. પણ પોતાના મતની ખેંચા તાણથી જ થએલો છે.

પ્રધાનની પ્રવૃત્તિમાં અનેકાંતતા (પૃ. ૪૬ થી)

સાંખ્યમાં-પ્રકૃતિને પ્રધાન માની છે. જેનાથી સમસ્ત જાત કાર્ય ઉત્પન્ન થાય તે પ્રધાન કહેવાય. પ્રધાનની પ્રવૃત્તિ છે તે-ગતિ સ્થિતિ ઉભય રૂપની છે.

સાંખ્યમતના પ્રાચીનાચાર્ય-પંચ શિષ્ય કહે છે કે—

સ્થિતિરૂપ પ્રધાન માને તો તેમાં વિકૃતિ ન થવી જોઈએ, ગતિરૂપ માનેતો પ્રકૃતિમાં પ્રધાન નો વ્યવહાર ન રહેવો જોઈએ. માટે પ્રધાનમાં ગતિ સ્થિતિ ઉભયરૂપની જ પ્રવૃત્તિ માનવી જોઈએ ”

છેવટમાં જૈનોના અનેકાંતવાદના સ્વીકારથી જ પ્રધાન શબ્દના ઉભય ધર્મ સચવાયા.

આ પ્રધાન શબ્દમાં ઉભય ધર્મનો સ્વીકાર ટીકાકાર વાચસ્પતિમિશ્રે તથા ટીપણી કાર બાલરામે પણ સ્વીકાર જ કરીને બતાવેલો છે.

(પૃ. ૪૬ થી) ઇશ્વરની પ્રવૃત્તિમાં અનેકાંતતા (શંકરસ્વામી)

સાંખ્ય મતના પ્રધાન કારણવાદનું ખંડન કરતાં (બ્રહ્મ સૂ. શાં. ભા. અ. ૨ પા. ૨ સૂ. ૪) જણાવ્યું છે કે—ત્રણ ગુણની સામ્યાવસ્થા તે પ્રધાન છે, તેના ગુણોજ પ્રધાનના પ્રવર્તક નિવર્તક છે. પ્રધાનથી પુરૂષ નિરપેક્ષ ઠરે તો મહદ્દા-દ્વિકનું કથયિત પરિણત થવું અને કદાચિત્ ન થવું, કેવી રીતે બન્ને? ઇશ્વરમાં એ દોષ ટાલવા શંકર સ્વામી કહે છે કે—ઇશ્વર સર્વજ્ઞ છે. શક્તિમાન છે, અને તેમની માયામાં પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ બન્નેનો સંભવ છે. અર્થાત્ ઇશ્વરમાં વિરોધી ધર્મ રહી શકે છે. ”

જૈનો પણ એજ કહે છે કે—પદ્ધતિના વિરૂદ્ધ ધર્મોનો અપેક્ષાથી જે વિચાર કરવો તેનું નામજ અનેકાંતવાદ છે.

• આ મોટા પંડિતો પણ પોતાના એકાંતપક્ષની અડચણો દૂર કરવા એકજ પદાર્થમાં વિરોધી ધર્મોના સ્વીકાર કરે છે જૈનો તો પ્રથમથીજ બધાએ વિરૂદ્ધ ધર્મોનો નાશ કરવા—અનેકાંતવાદનો સ્વીકાર કરીને બેઠા છે, તે વાત આ મોટા પંડિતો કેમ નહીં વિચારી શક્યા હોય ?

(સાંખ્ય તત્ત્વ કૌમુદી) (પૃ. ૫૨ થી)

નિરીશ્વરવાદી સાંખ્યાચાર્ય—ઇશ્વર કૃણ્ણા રચિત સાંખ્ય કરિકા ઉપર સાંખ્ય તત્ત્વ કૌમુદી નામના ટીકાકાર વાચસ્પતિ મિશ્ર લખે છે કે—ધૂમશાનથી વન્હિતવરૂપ સામાન્ય વિશેષનુંજ જ્ઞાન કરી શકાય ૧ એમ કહીને અનેકાંતવાદનુંજ અનુસરણ કરેલું છે.

મીમાંસા શ્લોક વાર્તિક (પૃ. ૫૪ થી)

૧ આ પંક્તિનો ખુલાશો કરતાં ‘ સાધુ બલરામ કહે છે કે—અહીં સામાન્યનો વિશેષ ધર્મ છે એમ અનુમાન ન કરી શકાય, પણ વન્હિતવરૂપ સામાન્ય વિશેષનુંજ અનુમાન કરી શકાય. (જીવો પૃ. ૧૦૨, કા. ૫)

જૈમિનિ ઋષિ પ્રણીત મીમાંસા દર્શન પર—“ તંત્ર વાર્ત્તિક ” અને “ શ્લોક વાર્ત્તિક ” આ બે મહાન ગ્રંથો પંડિત કુમારિલ ભટ્ટે લખ્યા છે. શ્લોક વાર્ત્તિકમાં દાર્શનિક વિષયો પર ચર્ચા ચલાવતાં એકાંત પક્ષના વાદીઓને હટાવવા અનેકાંતવાદનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ પણે કરીને બતાવેલો જગોજગોપર નજરે પડે છે. આ જગોપર અમે તેનો પ્રિયિત ભાવાર્થ માત્રજ લખીને બતાવીએ છીએ—

શ્લોક વાર્ત્તિક વનવાદ પૃ. ૬૩૨ થી ૩૩ માં—શ્લોક ૭૫ થી ૮૦ સુધીનો ભાવાર્થ—

અવયવોથી અવયવી અત્યંત ભિન્ન નથી, પણ ભિન્ના ભિન્ન રૂપ છે. કેટલાએક વિદ્વાનો એકાંત ભિન્ન, અને કેટલાએક અભિન્ન, સિદ્ધ કરવાને યુક્તિઓ ઉપર યુક્તિઓ બતાવી રહ્યા છે. પરંતુ આજસુધી એ નિશ્ચય ન થઈ શક્યો કે, કેનો પક્ષ સત્ય, અને કેનો અસત્ય, તેથી બન્ને એકાંત પક્ષને, બાબુ પર મુકીને મધ્યસ્થ ભાવનો સ્વીકાર કરવો એજ ઉચિત છે. ટીકાકાર પાંચ સાર મિશ્રનો અભિપ્રાય એ છે કે—જે લોકો અવયવ અવયવી, એકાંત ભિન્ન અથવા અભિન્ન, માને છે તેજ લોકો અનેકાંતવાદની સિદ્ધિ કરી રહ્યા છે. તે બન્નેની યુક્તિઓ એવી છે કે નતો સત્ કહી શકાય, તેમજ નતો અસત્ કહી શકાય, તેથી એકાંત રૂપની માન્યતાજ મિથ્યા છે.

અહીં શંકા કરવામાં આવી છે કે—અવયવ અવયવીને ભિન્ના ભિન્ન રૂપ માનવાથી, કેાઈ પણ એક પક્ષનો નિશ્ચય ન થાય તો, સંશય જ્ઞાનની પેઠે અપ્રમાણિકપણું રહેવાથી જ્ઞાંત જ્ઞાનજ રહે.

જેમ કેાઈ હુંકામાં સ્થાણું હશે, કે પુરૂષ હશે, એમાંથી એકનો નિશ્ચય ન થવાથી અપ્રમાણિકતાજ રહે છે.

આનાજ ઉત્તરમાં જણાવ્યું છે કે—વસ્તુ માત્રનું સ્વરૂપજ અનેકાંત છે, પણ એકાંત રૂપનું છેજ નહીં. જ્યાં અવસ્તુ રૂપ જ્ઞાનનું અનેક રૂપથી ભાન થાય, ત્યાં સંશય હોવાથી અપ્રમાણિકતા થાય, પરંતુ અહીં તો વસ્તુનું સ્વરૂપજ અનેકાંતપણાથી અંગીકાર કરેલું છે, તેથી કહેલા વિચારમાં અપ્રમાણિકતા કે સંદેહ રહી શકતો જ નથી. કેમકે વસ્તુનું સ્વરૂપ એકાંત રૂપનું નથી, પરંતુ અનેકાંત રૂપનુંજ છે. તેના માટે (પૃ. ૫૭ થી) શ્લોક વાર્ત્તિકના પૃ.૧૩૧ માં શ્લોક ૨૧૬-૨૨૦ નો સાર જુવો—

વસ્તુ સર્વથા એકાંત રૂપજ છે એવું ઇન્ધરે કહેલુંજ નથી. કારણ વસ્તુ સર્વદા એકજ રૂપમાં રહે છે તેમાં કેાઈ પ્રમાણજ નથી. માટે વસ્તુ એક રૂપમાં

અથવા અનેક રૂપમાં જે રૂપમાં પ્રતીત થાય તેજ રૂપમાં અંગીકાર કરવી જોઈએ. x

સર્વ વસ્તુઓમાં—એક અનેક રૂપ પ્રત્યક્ષ દેખાઈ રહ્યાં છે, છતાં એક અનેકને ભિન્ન ભિન્ન રૂપ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ શું પ્રત્યક્ષમાં વિરોધ નથી ?

એજ પ્રમાણે અભાવ પ્રકરણમાં વસ્તુને સત્ અસત્ ઉભય રૂપ બતાવીને અનેકાંતવાદનેજ બતાવેલો છે. જુલો પૃ. ૪૭૬ માં શ્લોક ૧૨ માનો ભાવાર્થ (પૃ. ૫૮) વસ્તુ સ્વરૂપથી સત્ છે, અને પર રૂપથી અસત્ છે, અને સ્વરૂપ પર રૂપની અપેક્ષાથી ઉભય રૂપ પણ છે.

જેમકે—ઘટ પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી સત્જ છે, અને પર એટલે પટની અપેક્ષાથી અસત્ રૂપ છે ઇત્યાદિ.

તે સિવાય આકૃતિવાદના પ્રકરણમાં—વસ્તુને ભેદા ભેદ, એકાનેકત્વ, સામાન્ય વિશેષ, અને નિત્યાનિત્ય રૂપ બતાવતાં પંડિત કુમારિલભકે જૈનોના અનેકાંતવાદને પ્રત્યક્ષ પણે પુરેપુરું માન આપેલું છે. જુલો પૃ. ૫૪૬ થી ૫૪૮ સુધી શ્લોક ૫ થી ૧૧ સુધીનો ભાવાર્થ નીચે મુજબ—

સર્વ વસ્તુઓમાં અનુવૃત્તિ—અને વ્યાવૃત્તિ—સામાન્ય વિશેષ રૂપથીજ થાય છે, તે વિના તે વસ્તુમાં વસ્તુપણુંજ નથી. તેમજ એક બીજાની અપેક્ષાથી નિત્ય અને અનિત્ય પણ છે, ભિન્ન અથવા અભિન્ન પણ છે, કેમકે એક વિના બીજાની સિદ્ધિજ નથી થતી. સામાન્ય વિના વિશેષ, અને વિશેષ વિના સામાન્ય, એક બીજાની અપેક્ષા વિના તે સસત્તાના શ્રૃંગડા જેવાંજ દેખાય છે. માટે સામાન્ય અને વિશેષથી અત્યંત ભિન્ન સ્વરૂપની, દુનિયામાં કોઈ વસ્તુજ દેખાતી નથી, તે પછી સામાન્ય અને વિશેષ એ બન્ને જુદા જુદા સ્વરૂપથી કેવી રીતે માની શકાય ? ૧૧

આના માટે આગળ પૃ. ૫૬૦ માનો પાંચમો શ્લોક—

एवं च परिहर्तव्या मित्रा मित्रत्वं कल्पना

केनचिद्व्याप्तमनैकत्वं नानात्वंचास्य केनचित्॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—એજ પ્રમાણે વસ્તુઓમાં—ભેદાભેદ, એકત્વ અનેકત્વ આદિની જે પદ્ધત્ત કરવી તે, સર્વથા છોડી દેવી જોઈએ. કેમકે કોઈ અપેક્ષાથી વસ્તુમાં બન્ને સ્વરૂપથી એકપણું દેખાય છે, તે કોઈ અપેક્ષાથી વસ્તુમાં અનેકપણું પણ પ્રત્યક્ષ પણથી દેખીએ છીએ.

x एकाकारं भवे देक मिति नेश्वर भाषितं (२१९)

જેમકે—અનેક ગાયોમાં ગાયના સ્વરૂપથી ભિન્નપણુ કાંઈ પણ દેખાતું નથી, તેથી તે બધી એકજ સ્વરૂપની છે. પણ કાલી ગાય, ઘોલી ગાયની અપેક્ષાથી શું ભિન્ન નથી? કહેવુંજ પડશે કે ભિન્ન છે.

બીજી વાત એ છે કે—એકજ પદાર્થ મોટાની અપેક્ષાથી નાનો ગણાય, અને બીજા નાનાની અપેક્ષાથી તેજ પદાર્થ શુ મોટો ગણાતો નથી? કહેવુંજ પડશે કે મોટો ગણાય છે.

આવી રીતના બધા વિચારોમાં વિરોધપણુની વાતજ કયાં રહે છે.

ઉપર પ્રમાણે પદાર્થોનું સ્વરૂપ બતાવતાં પંડિત કુમારિલભટ્ટે, જૈનોના અનેકાંતવાદનું સમર્થન કરી, બીજા એકાંતવાદીઓને શિક્ષા દેવામાં ઓછું શું કર્યું છે?

(પૃ. ૬૧ થી)

શાસ્ત્ર દીપિકા.

મીમાંસા દર્શન પર શાસ્ત્ર દીપિકા નામનો એક ઉત્તમ ગ્રંથ-પાર્શ્વસાર મિશ્રે લખ્યો છે. તેમાં પણ અનેકાંતવાદનો ઉલ્લેખ-જગો જગો પર પંકિત કુમારિલ ભટ્ટની પેઠેજ કરેલો છે, એટલુંજ નહી પણ અનેકાંતવાદની મુખ્યતા રાખી એકાંત પક્ષીઓનું ખંડન પણ સારી રીતે કરેલું છે.

પ્રથમ અવયવ અવયવી, અથવા કાર્ય કારણનો ભેદ ભેદ બતાવતાં જણાવ્યું છે કે—

અવયવોથી અવયવી નતો એકાંત ભિન્ન છે, તેમજ નતો અભિન્ન છે, કિંતુ ભિન્ના ભિન્ન રૂપજ છે. જેવી રીતે ભેદ અનુભવ સિદ્ધ છે, તેવીજ રીતે અભેદ પણ સિદ્ધ રૂપજ છે, તેથી બન્ને પક્ષનો સ્વીકાર કરીએ ત્યારેજ યથાર્થ વ્યવસ્થા કરી શકીએ.

એટલાજ માટે એકાંત ભેદ અને અભેદના માનવાવાળા-વૈશેષિક તેમજ વેદાંત દર્શના મિદ્ધાંતમાં અપૂર્ણતાનો અનુભવ કરતાં-પાર્શ્વસાર મિશ્ર પૃ. ૪૧૨ માં લેખે છે તેનો કિચિત સાર—

તેઓ લખે છે કે—અવયવોથી અવયવી અથવા કારણથી કાર્ય, એકાંત ભિન્ન અથવા અભિન્ન એમ માનતાજ નથી, કિંતુ ઉભય રૂપજ માનીએ છીએ. તે એવી રીતે માનીએ છે કે—કોઈ અપેક્ષાથી ભિન્ન, તો કોઈ અપેક્ષાથી અભિન્ન, માન્ય કરવું તેજ યથાર્થ છે. એ કારણથી કાર્ય ભિન્ન માનવામાં આવે તો તંતુ-ઓથી પટ ભિન્ન દેખાવવો જોઈએ. તેમજ અવયવોથી અવયવો એટલે મનુષ્યોના હાથ પગ પણ બુદ્ધા દેખાવતા જોઈએ, તે તે સર્વથા બુદ્ધા દેખાતા નથી, તેથી

એજ સિદ્ધ છે કે કારણથી કાર્ય સર્વથા ભિન્ન છેજ નથી. જો સર્વથા ભિન્ન મીંનવામાં આવે તો-આ કારણ અને આ કાર્ય, એવો જે લોક વ્યવહાર છે તેનો પણ લોપજ થઈ જાય. તેજ પ્રમાણે પુરૂષમાં જે હાથ પગ આદિનો વ્યવહાર છે તે પણ ટકી શકતો નથી. આ અનુભવ સિદ્ધની વાતોમાં જે બ્રાંતિ છે તેજ મોટામાં મોટી બ્રાંતિ છે.

માટે એજ સિદ્ધ છે કે-અવયવ અને અવયવીમાં, તેમજ કારણ અને કાર્યમાં, લેહ અથવા અલેહ એ બંને ધર્મો પ્રમાણિક અનુભવથીજ સિદ્ધ છે.

એજ પ્રમાણે-જાતિ વ્યક્તિમાં, એકાંત લેહ અથવા અલેહની માન્યતા છે તે પણ અયોગજ બતાવી છે. કેમકે-જાતિ વ્યક્તિ એક રૂપથી દેખાતી અભિન્ન છે, તેમજ યુક્તિઓ દ્વારા લેહ પણ બતાવી શકાય છે. તેથી એકાંત અલેહ અથવા લેહ રૂપની માન્યતા છોડી દઈને, લેહલેહ રૂપ-અનેકાંત રૂપની માન્યતાજ અનુભવથી નિદ્ધ રૂપની છે. જૈનોએતો મૂલમાથી વસ્તુઓનું સ્વરૂપ અનેકાંત પણ થી સ્વીકારણું છે તેથી તેમાં હાંથજ ઘાટી શકે તેવું કેન છે ?

પાર્થસાર મિશ્ર કહે છે કે અનેકાંતમાં વિરોધ નથી.

જૈનો તો મૂલમાંથીજ કહેતા આવ્યા છે કે-અધાએ પદાર્થો દ્રવ્યથી નિત્ય છે એમ પર્યાય રૂપથી અનિત્ય છે. એજ પ્રમાણે ધર્મ ધર્મી, ગુણ ગુણી, કાર્ય કારણ એકાંત ભિન્ન નથી, પણ ભિન્નાભિન્ન સ્વરૂપથી અનેકાંત સ્વરૂપના જ છે.

જૈનોના આ અનેકાંતવાદ ને શંકરાચાર્ય આદિ એકાંત પક્ષના વાદીઓ એ-કોઈએ ઉન્મત્ત પ્રલાપ, તો કોઈએ સંશયવાદ, કોઈએ અનિશ્ચિતવાદ કહી ખંડન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ જૈનો તેના ઉત્તરે સજ્જડ આપતા ગયા હતા.

તે બધી વાતોનો વિચાર છોડી દઈને જે પંડિતો અનેકાંતાદના ખરા રહસ્યને સમજી ને એકાંત મતવાદીઓને ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે તેમાંના પાર્થસાર મિશ્ર-શા. દી. પૃ. ૪૯૩ । ૪૯૪ માં જે ઉત્તર આપ્યો છે તેજ ઉત્તર અમો લખીને બતાવીએ છિએ કે જેથી ઘણાઓને તે શ્રદ્ધેજ રૂપેજ નિવડશે.

નનુ વિરુદ્ધો મેદામેદો કથમેકત્ર સ્વાતામ ?

ઇત્યાદિકનો-ભાવાર્થ-(શંકા) અવયવ અવયવી, દ્રવ્ય ગુણ, જાતિ વ્યક્તિ, ભિન્નાભિન્ન, ઉભય રૂપથી કેવી રીતે માની શકાય ? કેમકે લેહ અને અલેહ એ એ વિરોધી છે. તેથી એક સ્થાનમાં કેવી રીતે રહી શકે ? જ્યાં અલેહ છે ત્યાં લેહ રહી શકે નહીં. તેથી-દ્રવ્ય ગુણ, જાતિ વ્યક્તિ, કાર્ય કારણ, લેહા લેહ રૂપ ઉભય માનવાં તે યથાર્થ નથી.

(સમાધાન) પ્રથમતે: એકાંતવાદીઓની આ તર્કજ્ઞ યથાર્થ નથી, કેમકે જાતિ વ્યક્તિ, દ્રવ્ય ગુણ, કારણ કાર્ય, આદિમાં ભેદભેદ નું રહેવું તે સંદેહ વિનાનું છે.

જેમકે ‘આ’ ચાંદી છે, ‘આ’ ચાંદી નથી. એવાં જે વાક્યો છે, તે વિરોધી ગણાય. પરંતુ ભેદભેદમાં તેવું નથી, તો પછી વિરોધી કયાંથી ?

તાત્પર્ય એ છે કે-જે એક ખીજાનો નાશ કરનાર હોય, તે વિરોધી ગણાય, જેમકે પ્રકાશ છે તે અંધકારનો વિરોધી છે. તેવો ભેદભેદ નથી. કિંતુ એક એક ની અનુકૂલતાવાળા હોવાથી સહચારી છે, પણ તે ભેદભેદ વિરોધી નથી. ભેદભેદમાં માત્ર શાબ્દિક વિરોધ છે પરંતુ આર્થિક વિરોધ ખિલકુલ નથી.

ઉદાહરણ એ છે કે-આ ગાય છે, એટલા શબ્દ માત્રથી-વિશેષ અને સામાન્ય એ બન્ને પ્રકારનું જ્ઞાન સહજ થી જ થઈ શકે છે, આમાં વિરોધની વાત જ કયાં છે ?

સંસ્કૃતમાં—इयं-गौઃ ઇયં એટલે આ ગાય, વ્યક્તિ વિશેષનો અને ગૌ શબ્દથી સામાન્ય જાતિની પ્રતીતિ થાય છે.

આથી એ સિદ્ધ છે કે-પદાર્થ સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપના હોવા છતાં, જાતિ વ્યક્તિનો અભેદ બોધ થાય છે. ખીજો વિચાર એ પણ છે કે-જાતિ વ્યક્તિનો જુદો જુદો વિચાર કરવાથી ભેદપણનો પણ બોધ થાય છે, એથી એજ સિદ્ધ છે કે-જાતિ વ્યક્તિ આદિમાં, ભેદ અને અભેદ એ બન્ને પ્રકારની પ્રતીતિ, સંદેહ રહિત થવાથી તે બન્નેમાં કોઈ પ્રકારનો વિરોધ જનાતોજ નથી.

તેથી અપેક્ષાથી ભિન્ના ભિન્નની માન્યતા છે તેજ યથાર્થ છે, પરંતુ એકાંત પક્ષ યથાર્થ નથીજ.

ખીજા પ્રકારથી વિરોધનો પરિહાર. (શા. દી. પૃ. ૩૯૪ થી)

કદાચ જાતિ વ્યક્તિમાં એકજ રૂપથી ભેદભેદ માનીએ તો શંકા રહે, પરંતુ ભેદ જુદા પ્રકારથી, તેમજ અભેદ જુદા પ્રકારથી, માનીએ તો શંકા પણ રહી શકતી નથી, દ્વસ્ત્વ અને દીર્ઘત્વ આ બન્ને ધર્મો વિરોધીજ છે, છતાં પણ એક સ્થાનમાં રહી શકે છે, જેમકે-એક વસ્તુનેજ નાની મોટી કહી શકીએ છીએ. જેવી રીતે ખીજી મોટી વસ્તુની અપેક્ષાથી તે નાની છે, તેવીજ રીતે નાની વસ્તુની અપેક્ષાથી તે મોટી કહી શકાય છે. તેથી નાના મોટા બન્ને ધર્મો એકજ સ્થાનમાં રહી શક્યા સનાય કે નહીં ?

ધર્મ ધર્મી આદિનો-ભેદભેદ. (શા. દી. પૃ. ૩૯૫)

જાતિ વ્યક્તિની પેઠે-દ્રવ્ય ગુણ, ધર્મ ધર્મી, અવયવ અને અવયવી, પણ પરસ્પર ભિન્ના ભિન્ન છે-દ્રવ્ય રૂપ ધર્મીના રસાદિરૂપ ધર્મોની અપેક્ષાથી રૂપાદિકોની સાથે ભેદ અને સ્વરૂપ-દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અભેદ છે. એજ પ્રમાણે સ્વરૂપની અપેક્ષાથી અવયવોથી અવયવી અભિન્ન, અને અવયવાંતરની અપેક્ષાથી ભિન્ન, તેથી ભિન્ના ભિન્ન ઉભયરૂપ જ છે.

જે પ્રમાણે વિરુદ્ધ સ્વભાવ વાળા-દ્વસ્વત્વ દીર્ઘત્વાદિ ધર્મોની અપેક્ષાભેદ થી અવિરોધ પણે એક જગા પર સ્થિતિ માની શકીયે છે, એજ પ્રમાણે પ્રતીતિ-બલથી તેમનું એક જગા પર રહેવું પણ સ્વીકારી શકાય છે.

તેજ પ્રમાણે અપેક્ષાભેદથી ભેદાભેદની એક જગા પર સ્થિતિ માનવામાં પણ કોઈ હરકત આવી શકતી જ નથી. કેમકે પ્રતીતિ બંને સ્થાનોમાં એક સરખી છે.

આશ્વેપાંતરનું સમાધાન (શા. દી. પૂ. ૩૯૬)

શંકા-જાતિ વ્યક્તિ ને એક અથવા અભિન્ન માનવાં તે કોઈ પ્રકારથી ઉચિત નથી. કેમકે-જાતિ વ્યક્તિ આપસમાં ભિન્ન સ્વભાવ રાખવાવાળા પદાર્થ છે. જાતિ-અનુગત-સામાન્ય-વ્યાપક સ્વરૂપ છે. અને વ્યક્તિ-વ્યાવૃત્તિ-વિશેષ વ્યાપ્ય રૂપ છે. જાતિ નિત્ય છે. વ્યક્તિ અનિત્ય છે. તથા જાતિ ઉત્પત્તિ વિનાશ થી રહિત છે. અને વ્યક્તિ ઉત્પત્તિ વિનાશવાળી છે. તેથી એ બંને પદાર્થ એક અથવા અભિન્ન માની શકાય તેમ નથી.

સંસારમાં એવું કદિ દેખ્યું કે-એકજ વસ્તુ સામાન્ય રૂપ પણ હોય અને વિશેષ રૂપ પણ હોય. નિત્ય પણ હોય અને અનિત્ય પણ હોય. તથા ઉત્પત્તિ વિનાશથી રહિત પણ હોય અને ઉત્પત્તિ વિનાશ વાળી પણ હોય.

એવું તો કદિ નહીં બની શકે કે પરસ્પર વિરોધી ધર્મ પણ એક સ્થાનમાં રહી શકે, જો એમ જ હોય તો અગ્નિમાં પણ શીતતાની પ્રતીતિ થવી જોઈએ.

એવી માન્યતાથી તો આખી જગતના પદાર્થોમાં સંકરતાનો જ પ્રસાર થઈ જશે.

જાતિ પણ અનિત્ય અને વિનાશી થઈ જશે, તેમજ વ્યક્તિ પણ નિત્ય તેમજ અવિનાશી ઠરશે, માટે પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવ રાખવાવાળા પદાર્થો ને અભેદ માનવા તેતો યથાર્થ નહીં કહી શકાય.

ઉપર પ્રમાણે જાતિ વ્યક્તિ ને સર્વથા ભિન્ન માનવા વાળાઓના આ મોટા આશ્વેપનું સમાધાન કરતા હુવા-પ્રાર્થનાર મિશ્ર-કહે છે કે અમારા મતમાં

એવા પ્રકારનો દોષ કોઈ પણ આવી શકતો જ નથી. ખરૂં જોતાં વસ્તુમાં વસ્તુ પણું જ એ છે કે તે અનેક પ્રકારના આકારો ને ધારણ કરવાવાળા હોય.

અથવા એમ પણ કહી શકીએ કે—સંસારની બધીએ વસ્તુઓ અનેક પ્રકારના આકારોને ધારણ કરીનેજ રહેલી છે. અનેક પ્રકારના આકાર—સ્વરૂપ ધર્મનું રહેલું તેજ વસ્તુમાં વસ્તુપણું છે.

એટલા માટે વસ્તુ કોઈ આકાર સ્વરૂપથી નિત્ય, અને કોઈ આકારથી અનિત્યત્વાદિ ધર્મોને ધારણ કરીનેજ રહેલી છે. તેથી વિરોધની કોઈ આ શંકાજ નથી. એટલાજ માટે—આકાર (સ્વરૂપ—અપેક્ષા) ભેદથી વિરુદ્ધ સ્વભાવિ ધર્મોનું એક સ્થાનમાં સમાવેશ શુદ્ધો સદ છે, જેમકે એકજ દેવદત્તની વ્યક્તિમાં અપેક્ષા ભેદથી—પિતૃપણું અને પુત્રપણું એ બન્ને વિરોધી ધર્મ સુગમપણાથીજ રહી શકે છે. (યજ્ઞ દત્તની અપેક્ષાથી તેમાં પિતૃપણું અને વિષ્ણુ દત્તની અપેક્ષાથી પુત્રપણું) વળી જીવો કે એકજ ઘટ પદાર્થમાં અવયવોની અપેક્ષાથી અનેકપણું અને અવયવોની અપેક્ષાથી એકપણું, એ બન્ને વિરોધી ધર્મોનો સમાવેશ થએલો દેખીએ છીએ.

તેજ પ્રમાણે જાતિ વ્યક્તિમાં પણ અપેક્ષા ભેદથી નિત્યાનિત્યત્વાદિ ધર્મોની સત્તા પડેલીજ છે. જાતિ પણ વ્યક્તિ રૂપથી અનિત્ય અને વિનાશી કહી શકાય છે. એજ પ્રમાણે વ્યક્તિ પણ જાતિ રૂપથી નિત્ય અને અવિનાશી કહી શકાય તેમ છે.

એજ પ્રમાણે કાર્ય પણ કારણ રૂપથી સત્, અને કારણ કાર્ય રૂપથી અસત્ કહી શકાય છે. આ વાતમાં અનિષ્ટની કોઈ શંકાજ દેખાતી નથી.

એ વિના જાતિ વ્યક્તિ આદિમાં અભેદની પેઠે ભેદ પણ રહેલો છે. નિત્યા નિત્યનો પેઠે તેમાં વ્યાપકપણું અને અવ્યાપકપણું પણ સમજી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ જેવી રીતે જાતિ વ્યક્તિમાં અપેક્ષા ભેદથી નિત્યા નિત્યત્વાદિ ધર્મોની સ્થિતિ નિર્ધારિત હાય છે, તેજ પ્રમાણે જાતિ રૂપથી વ્યક્તિ પણ વ્યાપક, અને વ્યક્તિ રૂપથી જાતિ પણ અવ્યાપક છે.

મહામતિ કુમારિક અને પાર્થસાર નિશ્ચના લેખોથી એક જ વસ્તુ નિત્યા નિત્ય, ભિન્ના ભિન્ન, એક અને અનેક કેવા પ્રકારે કહી અથવા માની. આ વાતથી તેમજ એક વસ્તુમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોની સ્થિતિને સ્વાભાવિક અને નિયમ સિદ્ધ બતાવવાવાળા અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંત પર જે પ્રકાશ પડે છે, તેથી જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું મહત્ત્વ સારી રીતે જાણી શકાય છે. એવાજ વિચારોથી

જૈન વિદ્વાનોએ અનેકાંતવાદને સર્વ દર્શન સમ્મત કહ્યો છે. x અને પ્રત્યેક દર્શનમાં તેના બીજને માન્યું છે.

પૃ ૭૮ થી વૈશેષિક દર્શન.

જૈન દર્શન કોઈ પણ વસ્તુને—એકાંત પણ સામાન્ય અથવા વિશેષ રૂપથી ન માનતાં સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપથી જ માને છે. એ સિદ્ધાંત વૈશેષિક દર્શનના મહર્ષિ કણ્વદે સર્વથા સ્વીકાર્યો નથી, તોપણ કામ પુરતો તો સ્વીકારેલો જ છે. એટલું જ નહીં પણ કોઈ જગો પર તો પૂર્ણ પણે સ્વીકારેલો છે.

કણ્વદેષિએ—સામાન્ય અને વિશેષ એ બેને સ્વતંત્ર પદાર્થ માન્યા છે. તેમાં સામાન્યને ‘પર’ અને ‘અપર’ એમ બે લેહ કરીને—પરને સત્તા અને અપરને સામાન્યના નામથી બે લેહ પાડ્યા છે. તેમાં સત્તાને કેવલ સામાન્ય રૂપથી જ સ્વીકાર કર્યો, અને અપર સામાન્યને સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપના બતાવ્યા—તથાચ—

દ્રવ્યત્વં ગુણત્વં કર્મત્વંચ સામાન્યાનિ વિશેષાશ્ચ.

(વૈ. સૂ. અ. ૧ આ ૨ સૂ. ૫) એના પર પ્રશસ્તપાદ લાખ્ય છે—તેમાં એવો ખુલાશો કર્યો છે કે—સામાન્ય કેવલ સામાન્ય રૂપ જ નથી કિંતુ વિશેષ રૂપ પણ છે. દ્રવ્યત્વ, ગુણત્વાદિ રૂપ સામાન્યમાં સત્તાની અપેક્ષાથી વિશેષત્વ, અને પૃથિવી ત્વાદિની અપેક્ષાથી સામાન્યત્વ એ ગાંને જ ધર્મ વિભિન્ન રહે છે.

એ વાત ફરી પણ સ્પષ્ટ કરીને બતાવેલી છે—

સામાન્યં વિશેષં હતિ બુદ્ધયડપેક્ષં

(અ. ૧ આ. ૨ સૂ. ૩)

લાખ્યમાંનો લાવાર્થ—દ્રવ્યત્વ પૃથિવીત્વની અપેક્ષાથી સામાન્ય, અને સત્તાની અપેક્ષાથી વિશેષ છે, એટલાજ માટે સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપ છે.

ઉપસ્કારના કર્તા શંકર મિશ્ર પણ ઉપસ્કારમાં એજ વાતને જણાવે છે.

(વૈ. દ. ગુંજરોતિ પ્રેસ પૃ. ૫૨, પૃ. ૫૩, પૃ. ૬૩ માં બુવો.)

પૃ. ૮૦ થી પદાર્થમાં સત્ત્વા સત્ત્વ

કોઈ પણ પદાર્થ એકાંત રૂપથી સત્ અથવા અસત્ છે જ નહીં. જેવી રીતે સત્ છે તેવી રીતે અસત્ પણ છે. એવી માન્યતા જૈન દર્શનની છે. તે પદાર્થમાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વ એ બંનેજ ધર્મોની સત્તા માને છે. તેમના મતમાં ઘટ સત્ પણ છે અને અસત્ પણ છે. અથવા એમ પણ કહી શકાય કે—ઘટમાં

સકલ દર્શન સમૂહાત્મક સ્વાદ્વાદ સમાશ્રયણ મતિરમણીયમ્.

જેમ સત્ત્વ રહેલો છે તેમ અસત્ત્વ પણ રહેલો છે. યદ્યપિ ઉપરા ઉપરી દેખવાથી આ વાત કાંઈ વિલક્ષણ અને સંદેહ જેવી જણાય છે, પરંતુ જરા ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરીએ તો આ સિદ્ધાંત ઘણાજ વ્યવસ્થિત અને વસ્તુ સ્વરૂપને સર્વથા અનુકુલ પ્રતીત થશે. ઘટ છે અને નથી, એનો તાત્પર્ય એ નથીકે, ઘટ જે રૂપથી

सर्वं मस्ति स्वरूपेण, पररूपेण नास्तिच ।

अन्यथा सर्वसत्त्वं स्यात्, स्वरूपस्याप्यऽसंभवः ॥

છે તે રૂપથી છે તે રૂપથી નથી કિંતુ એનો અર્થ એ છે કે—ઘટ પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી તો છે, અને પર રૂપની અપેક્ષાથી નથી, એજ માટે સ્વરૂપની અપેક્ષાથી અસ્તિત્વ, અને પર રૂપની અપેક્ષાથી નાસ્તિત્વ, એમ અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ એ બંનેજ ધર્મ પદાર્થમાં પોતાની સત્તાના પ્રમાણિક રૂપથી લાત કરાવતા હુવા ઘટાદિ પદાર્થને સદસત્ ઉભય રૂપ સિદ્ધ કરી રહ્યા છે. જો ઘટને સ્વરૂપની પેઠે પર રૂપથી પણ સત્ માનીએ તારે તો તે પટ રૂપથી પણ સત્ જરે, ત્યારે તો વસ્તુ જે નિયત સ્વરૂપ છે તે બગડી જાય, અને ઘટપટમાં જે ભેદ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેનો પણ ઉછેદ જ થઈ જાય, એટલા માટે સ્વરૂપની અપેક્ષાથી સત્ અને પર અપેક્ષા રૂપથી અસત્ એ પ્રમાણે સદસત્ ઉભય રૂપથી પણ પદાર્થને કહેવા તે પણ યુક્તિ યુક્ત છે. એ પ્રમાણે જૈન વિદ્વાનોનું કહેવું અને માનવું છે.

વસ્તુના સદસત્ સ્વરૂપમાં જે વિચાર ઉપર બતાવ્યો છે તેનો ઉલ્લેખ અન્યોન્યાભાવના નિરૂપણમાં મહર્ષિકણ્ઠ અને તેમના અનુયાયી અન્ય વિદ્વાનોએ પણ કરેલો છે, તથાહિ—(૧) સત્ત્વાસત્ (૨) યજ્ઞન્યદસદત્તસત્ । (જૈ. દ. અ. એ આ ૦૧ સુ. ૬-૫)

ઉપસ્કારકારે બતાવેલા બન્ને સૂત્રનો ભાવર્થ—પૃ. ૩૧૩ અને પૃ. ૩૧૫ માંનો બતાવીએ છીએ—

શંકર મિશ્રનો ઉપસ્કાર અને લાખ્ય બન્ને વ્યાખ્યાકારનો તાત્પર્ય એ છે કે—ઘટ પોતે પોતાના સ્વરૂપથી તો છે, અને પટ રૂપથી નથી. અર્થ પોતાના સ્વરૂપથી સત્ અને જો રૂપથી અસત્ છે. આ કથાનો તાત્પર્ય એજ થયો કે—ઘટાદિ પદાર્થોમાં પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી સત્ત્વ અને પટાદિ પર રૂપની અપેક્ષાથી અસત્ત્વ છે.

આ બન્ને પ્રકારના લેખોથી એ સિદ્ધ થયું કે—ઘટાદિ પદાર્થોમાં સ્વરૂપ અને પર રૂપથી સત્વાડસત્ત્વ બન્નેજ રહેલા છે.

ન્યાય દર્શનમાં અનેકાંતાનું સરણુ છે.—પૃ. ૮૩ થી

ગૌતમ પ્રણીત ન્યાય દર્શન-ભાષ્યકાર વાત્સ્યાયન મુનિએ (૧-૧-૪૧) સૂત્રના ભાષ્યમાં લખ્યું છે તેનો કિંચિત્ ભાવાર્થ—

પક્ષ પ્રતિપક્ષના વિચારથી જે પદાર્થનો નિશ્ચય થઇ જાય તેણે નિર્ણય કહે છે. પરંતુ આ વિચાર કોઇ ધર્મીમાં વિરુદ્ધ ધર્મોના વિષયમાંજ છે. જે ઠેકાણે ધર્મી સામાન્યમાં વિરુદ્ધ ધર્મોની સત્તા પ્રમાણિક રૂપથી સિદ્ધ હોય તે ઠેકાણે સમુચ્ચયજ માનવું જોઇએ કેમકે પ્રમાણિક રૂપથી એવુંજ સિદ્ધ છે. અર્થાત તે ઠેકાણે પરસ્પર વિરુદ્ધ બન્નેજ ધર્મોનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ.

આ સિવાય (૨-૨-૬૬) આ સૂત્રના ભાષ્યમાં જાતિનું લક્ષણ કરતાં પોતે લખે છે તેનો ભાવાર્થ—

જાતિ કેવલ સામાન્ય રૂપ પાણુ છે, અને સામાન્ય-વિશેષ-ઉભય રૂપ પાણુ છે.

દ્રવ્યોનો આપસમાં લેદ રહેતાં જે સામાન્ય બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે (ઇત્યાદિ લક્ષણોવાલી) તે કેવલ સામાન્ય જાતિ છે. અને જે કોઇનો તો આપસમાં અલેદ અને કોઇની સાથ લેદને સાબિત કરે તે સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપ જાતિ છે.

એકજ જાતિ પદાર્થને કેવલ સામાન્ય અને સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપ સ્વીકાર કરવો તે અનેકાંતાનું સરણુ નથી તો પછી આ બીજું શું છે ?

ન્યાય દર્શનની વૈદિક વૃત્તિ.

પૃ. ૮૫ શ્રી.

ન્યાય સૂત્રોપર વાત્સ્યાયન ભાષ્ય વિના ન્યાય વાર્ત્તિક, તાત્પર્ય ટીકા, તાત્પર્ય પરિશુદ્ધિ, જ્યંત વૃત્તિ, અને ન્યાય વૃત્તિ, આદિ પ્રાચીન વ્યાખ્યા ગ્રંથ ઉપલબ્ધ થાય છે. તેમજ અર્વાચીન વિદ્વાનોએ પણ સંસ્કૃત તથા હિંદી ભાષામાં ન્યાય દર્શન પર ગ્રંથ લખ્યા છે. આ સમયમાં વૈદિકમુનિ સ્વામિ હરિપ્રસાદ ઉદાસીનની લખેલી વૈદિક વૃત્તિ છે. વૃત્તિ શું છે ખાસ ભાષ્ય છે. હરિપ્રસાદજીએ ન્યાય, સાંખ્ય, યોગ અને વૈશેષિક દર્શનોને પોતાની વૈદિક વૃત્તિઓથી સોંભાળ્યા છે. તેજ પ્રમાણે વ્યાસ દેવ પ્રણીત બ્રહ્મ સૂત્રોપર પણ વૈદિક વૃત્તિ નામનો ભાષ્ય લખ્યો છે. તે વૃત્તિમાં-નૈકસ્મિન્નસંભવાત્ (૨. ૧. ૨૩) મા સૂત્રને આગળ રાખીને જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદના ખંડનમાં શંકર સ્વામીજીથી પણ બે પગલાં આગલ આપ્યા છે.

હરિપ્રસાદજી લખે છે કે-બે વિરોધી ધર્મ એક સ્થાન પર કોઇ પ્રકારથી પાણુ રહી શકતાજ નથી.

જે સત્ છે તે અસત કદિ પણ નહીં શકાય, અને જે અસત છે તે સત્, નહીં કહી શકાય, એકજ વસ્તુમાં સત્ અને અસત્ એ બન્નેને માનવા એતો બિલકુલજ અસાનતા છે. એટલા માટે એ સિદ્ધાંત કોઈ પ્રકારથી પણ વિશ્વાસ કરવાને યોગ્યજ નથી ઇત્યાદિક ખૂબ લખ્યું છે.

પરંતુ જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે, વસ્તુનું સ્વરૂપ તેમને કેવા પ્રકારનું માન્યું છે, પરસ્પર વિરોધી ધર્મોની સત્તાને તે એક વસ્તુમાં કેવા રૂપથી માને છે, અને જૈનોના મંતવ્યને બીજા દર્શનિક વિદ્વાનોએ કયાં શુધિ પ્રતિપાદન અને સમર્થન કર્યું છે, ઇત્યાદિક વાતોનો વિચાર તો પૂર્વેના લેખોમાં કાંઈક તો કરતા આવ્યા છીએ, અને આગળ પણ એ વિષય ઉપર પ્રકાશ પાડીશું. પરંતુ આ વૈદિક મુનિની જ જૈનોના અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંત આગળ કેવી રીતના ઢલી પડ્યા છે તેજ પ્રથમ બતાવીએ છીએ. એજ વૈદિક મુનિએ એકજ વસ્તુને—સદસત્ ઉભય રૂપથી પોતેજ જોર જોરના શબ્દોમાં સ્વીકાર કર્યો છે તેનોજ પરિચય અમે પઠકોને કરાવીએ તે વધારે લાભ હાયક થઈ પડશે.

તેમના લેખનો ભાવાર્થ એ છે કે—કર્મથી જે ફલ ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ સત્ છે કિંવા અસત્, આ પ્રશ્ન ઉપર પ્રથમ પૂર્વ પક્ષ રૂપ સૂત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે—

(૧) “ નાસન્ન સન્ન સદસત્ સદસતો વૈધર્મ્યોત્ ” (૪ । ૧ । ૪૮)

ઇત્યાદિ. અર્થાત્ ઉત્પત્તિથી પૂર્વ—ફલ કાર્ય ન તો અસત્ છે, અને ન સત્ નહીં સત્ અસત્. જે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ—કાર્યને સર્વથા અસત્ રૂપજ માનીએ તો—તંતુઓથી પટ, મૃત્તિકાથી ઘટ, અને તિલોથીજ તેલ, આદિ ઉત્પન્ન થવાનો જે નિયમ દેખીએ છીએ તેની ઉત્પત્તિ નથી થઈ શકતી.

જે પ્રમાણે અસત્ રૂપ પટ તંતુઓથી, અસત્ રૂપ ઘટ મૃત્તિકાથી, અને અસત્ રૂપ તેલ તિલોથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે તંતુઓથી ઘટ, મૃત્તિકાથી પટ, અને વાળુ—રેતાથી તેલ પણ ઉત્પન્ન થવા જોઈએ કેમકે જેમ તંતુઓમાં પટ, ઉત્પત્તિથી પૂર્વમાં સર્વથા નહીં છે, તેમ મૃત્તિકામાં ઘટ પણ નહીં છે, તથા જે પ્રકારે તિલોમાં પ્રથમ તેલનો સર્વથા અભાવ છે, તેમ વાળુ આદિમાં પણ તેનો અભાવ છે, તો પછી કારણ શું છે જે કે તંતુઓથી જ પટ, મૃત્તિકાથી જ ઘટ, અને તિલોથીજ તેલ ઉત્પન્ન થાય છે. અસત્પણું તો સર્વ જગોપર સરખું છે. અને લોકમાં પણ દેખીએ છીએ કે જેને તેલની જરૂર હોય છે તે તિલોનીજ ખરીદ કરે છે. જેને ઘટ બનાવવો હોય છે તે કુંભાર મૃત્તિકા, અને કપડા બનાવવા

હોય છે તે વણુકર સૂત્રનેજ ખોલતો ફરે છે. જો ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય સર્વથા અસત્ હોય ત્યારે તો આ પ્રકારનો નિયમ નહીં રહેવો જોઈએ, આથી માલુમ થાય છે કે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય સર્વથા અસત્ નથી, તથા સત્ પણ નથી કહી શકતા, કેમકે જો સત્ રૂપજ માની લઈએ ત્યારે તો કાર્યની, ઉત્પત્તિજ નથી બની શકતી, જે સત્ છે તે ઉત્પન્ન કદી નથી થતું. ઉત્પત્તિ વિનાશથી રહિત હોવાનું સત્નું લક્ષણ છે. પરંતુ કાર્યને અમો ઉત્પન્ન થતું દેખીએ છીએ, એટલા માટે તે સત્ પણ નથી તથા સદૃશસત્ ઉભય રૂપ પણ કાર્યને નથી કહી શકતા. કેમકે સત્ અસત્ બન્ને આપસમાં વિરોધી છે જ્યાં એકની સ્થિતિ હોય ત્યાં બીજો નથી રહી શકતો એટલા માટે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય સદૃશસત્ ઉભય રૂપ પણ નહીં છે.

આ પૂર્વપક્ષનું હવે સમાધાન કરે છે—

(૨) સિદ્ધાંતમાહ-ઉત્પાદ વ્યય દર્શનાત્
(અ ૪ આ. ૧ સૂ. ૬૯)

આ સૂત્રની વ્યાખ્યાનો ભાવાર્થ—અર્થાત્-કાર્યમાં ઉત્પત્તિ અને વિનાશ એ બન્નેની ઉપલબ્ધિ થાય છે, એટલા માટે કાર્ય સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ છે. જો ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યને સર્વથા અસત્ માનીએ તારે તો, તેની ઉત્પત્તિ જ નથી થઈ શકતી. જે સર્વથા અસત્ છે તે ઉત્પન્ન કદી પણ નથી થઈ શકતું, અને ન ઉત્પન્ન થતું દેખાયું છે.

શશશ્રૃંગ સર્વથા અસત્ છે તેથી તેની ઉત્પત્તિ કદી નથી થતી. એજ પ્રમાણે કાર્ય પણ અસત્ રૂપ હોવાથી કદી ઉત્પન્ન નહીં થશે. એમ જો તેને કાર્યને સર્વથા સત્ જ માની એ તો તેનો નાશ કદી નહીં થશે. જે ઉત્પત્તિથી પ્રથમ સત્ છે તે પછી પણ સત્ રૂપ જ રહેશે પરંતુ કાર્યને તો અમો દેખીએ છે કે તે ઉત્પન્ન પણ થાય છે. અને વિનષ્ટ પણ થાય છે એથી સિદ્ધ થયું કે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય નતો સર્વથા સત્ છે, ન અસત્ છે કિંતુ સદૃશસત્ ઉભય રૂપ છે.

(૩) વિરોધ પરિહાર—ઉપર કહી ચુક્યા છે કે—સત્ અસત્ આપસમાં અત્યંત વિરોધી છે તેમની એક સ્થાનમાં સ્થિતિ નથી થઈ શકતી. તો પછી ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યને સદૃશસત્ ઉભય રૂપ કહેવું અથવા માનવું; કેવી રીતે ઉચિત સમજવું જોઈએ, એ શંકાના સમાધાન માટે કહે છે—(૩) “તુદ્ધિ સિદ્ધં તુ તદ્વસત્” (અ. ૪ આ. ૧ સૂ. ૫૦)

આ સૂત્રની કરેલી વ્યાખ્યાનો ભાવાર્થ—અર્થાત્ કાર્યને સદૃશસત્ ઉભય રૂપ સ્વીકાર કરવું તે બુદ્ધિ સિદ્ધ-અનુભવ સિદ્ધ છે, જે વાત અનુભવ સિદ્ધ હોય તેણે માનવામાં કોઈ હરકત નથી હોતી. ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય જે રૂપથી સત્ છે

તેજ રૂપથી જો તેણે અસત્ કહીએ ત્યારે તો સત્ અસત્નું એક સ્થાનમાં રહેવું ન પણ બની શકે, પરંતુ અમારું મંતવ્ય તેવું નહીં છે. અમે તો જે રૂપથી કાર્યને સત્ કહીએ છે તેજ રૂપથી તેણે અસત્ નહીં, કેંતુ રૂપાંતરથી અસત્ બતાવીએ છીએ, ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય, કારણ રૂપથી સત્ અને કાર્ય રૂપથી અસત્ છે. શું આ વાત અનુભવ સિદ્ધ નથી? શું અનુભવ સિદ્ધનો પણ કદી અજ્ઞાપ્ય થઈ શકે છે? એટલા માટે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યને સત્ એમ અસત્ ઉભય રૂપ માનવામાં કોઈ હરકત નથી. કારણ રૂપથી સત્ અને કાર્ય રૂપથી અસત્ એમ સત્વા સત્ત્વ અને જ અપેક્ષા લેત્યા ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યમાં માની શકાય છે એમાં વિરોધની કોઈ આ શંકા નથી.

એ વિના વેદાંત અને વૈશેષિક સૂત્રોની વૈદિક વૃત્તિઓમાં આ સિદ્ધાંતને એથી પણ અધિક રૂપથી પુષ્ટિ કરેલી છે. જુવો પૃ. ૯૧ થી અથકારની મુકેલી ટીપમાં નોંધ.

વૈદિક મુનિઓએ, ઉપરના લેખમાં અનેકાંતવાદના સમર્થનમાં બાકી શું રાખી છે? તેમને એકજ પદાર્થને અપેક્ષા કૃત લેદથી સહસત્ ઉભય સ્વીકાર કર્યો છે તેજ પ્રમાણે જૈન દર્શનને અનેકાંતવાદ ચરતુમાં સત્ત્વા સત્ત્વને માને છે તો પછી વૃથા આક્ષેપ કરવામાં વિશેષ આતુરી શું કરીને બતાવી?

મુપ્રસિદ્ધ તાર્કિક ચુનાથ શિરોમણિએ તો ત્યાં સુધી લખી દીધું છે કે—અર્થાત્ ઘટ રૂપથી પટ નથી, એ પ્રતીતિ જો લોકમાં છે તો તેણે વૃહસ્પતિ પણ નહીં હટાવી શકે? તો બીજા શું હટાવી શકવાના હતા? ॥

તથા વૃક્ષમાં કપિસંઘોમ અને તદ્દડભાવ-કપિસંઘો ગાડભાવ, એ પ્રમાણે ભાવ અને અભાવને અવહેદક લેદથી એક સ્થાનમાં માનીને દીલિતિકારે પણ અનેકાંતવાદના સમર્થનમાં કાંઈ કરી રાખી હોય તેમ અમેને પ્રતીતિ નથી થતી.

વેદાંત દર્શનમાં અનેકાંતવાદ. પૃ. ૯૪ થી

વેદાંત દર્શનમાં અનેકાંતવાદની અર્થા કોઈ જગો પર સ્પષ્ટ રૂપથી તો કોઈ જગોપર અસ્પષ્ટ રૂપથી લખાઈ તો જરૂર છે.

આસદેવ પ્રણીત પ્રદ્ધ સૂત્રોપર અનેક ભાષ્ય અને ટીકાઓ લખાઈઓ છે તેમાં ભારતકરાચાર્ય વિરચિત પણ એક ભાષ્ય છે—તેમાં “તત્તુ સમન્વયાત્” (૧-૧-૪) સૂત્રના ભાષ્યમાં લખ્યું છે—વદ્યુક્તે મેદા મેદયો વિરોધ इति । तदभिधीयते अनिश्चित प्रमाणं प्रमेयं तत्त्वस्येदं चोद्यम् ।

આ સૂત્રની કદેલી વ્યાખ્યાનો ભાવાર્થ—

પ્રક્રમો જગતની સાથે લેદા લેદા માનવામાં જે એ કહેવાય છે કે-લેદા લેદાને આપસમાં વિરોધ છે એટલા માટે લેદાલેદા એક સ્થાનમાં નથી રહી શકતા તે આ વાત તેજ મનુષ્ય કહી શકે છે જે કે-પ્રમાણ પ્રમેયના તત્ત્વથી સર્વથા અનલિપ્ત છે. વસ્તુમાં એકત્વ અમને જે પ્રમાણથી પ્રતીત થાય છે તેનાથી જે તેમાં નાનાત્વનું જ્ઞાન થાય તે પછી તેનો સ્વીકાર કેમ નહીં કરવો ? જે પ્રમાણથી સિદ્ધ છે તેમાં વિરોધની આશંકાજ ક્યાંથી ? પ્રમાણ દ્વારા સંસારની ગેા, મહિષી અને અશ્વાદિ સર્વ વસ્તુઓ પરસ્પર ભિન્ના ભિન્ન રૂપથી પ્રતીત થાય છે. વસ્તુ એકાંતપણાથી ભિન્ન અથવા અભિન્ન રૂપજ છે એવું કોઈ જગોપર પણ કોઈ પુરૂષ ખતાવવાને સમર્થ નથી થઈ શકતો, સત્ત્વ-રોચત્વ અને દ્રવ્યોદિ સામાન્ય રૂપથી સર્વ વસ્તુઓ પરસ્પરમાં અભિન્ન છે, તથા વ્યક્તિ રૂપથી તેમને પરસ્પરમાં લેદ છે. એ પ્રમાણે લેદાલેદા ઉભય રૂપથી પદાર્થોની પ્રતીતિ થાય છે એમાં વિરોધ શો ? વિરોધ અને અવિરોધમાં પ્રમાણ જ તો કારણ છે ? પ્રમાણ નુ રોધથી વસ્તુમાં જેમ એકત્વનું જ્ઞાન થાય છે તેમજ તેમાં અનેકત્વ પણ અનુભવ સિદ્ધ છે. એક વસ્તુ સદા એક રૂપમાં જ સ્થિત રહે છે, એ કોઈ ઇન્ધરનું કહેવું નથી. અર્થાત્ એ કથન કોઈ પ્રકારથી પણ પ્રમાણિક નહીં કહી શકાય. (શંકા) જે પ્રમાણે શીત અને ઉષ્ણ નો આપસમાં વિરોધ છે, તે એક જગો પર નથી રહી શકતા એજ પ્રમાણે લેદાલેદામાં પણ વિરોધ અવશ્ય છે, તમે કેવી રીતે કહો છો કે લેદાલેદામાં વિરોધ નથી ? (ઉત્તર) એ અપરાધ તમારી ખુદ્દિનો છે, જે કે તમોને લેદાલેદામાં વિરોધ પ્રતીત થાય છે, વસ્તુનો એમાં કોઈ અપરાધ નથી. લેદાલેદાનો છાયા અને ધૂપની પેઠે ભિન્ન દેશ વર્તી થવું અને શીત ઉષ્ણની પેઠે વિરોધી થવું ઇત્યાદિ જે કથન છે તે કાર્ય કારણ રૂપ પ્રદાપ્રપંચના માટે ઉપયોગ નથી થઈ શકતો, કેમકે શીતોષ્ણ અને છાયાતપમાં અધિકરણની ભિન્નતા છે અને પ્રદા પ્રપંચ રૂપ કાર્ય કારણમાં તે છે નથી, અર્થાત્ ત્યાં પરતો ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય-વિનાશ એ ત્રણે નો જ આધાર પ્રદા છે.....ઇત્યાદિ. એટલા માટે પ્રદા ભિન્ન અથવા અભિન્ન ઉભય રૂપ છે, એ સિદ્ધ થઈ ગયું. કાર્ય રૂપથી નાનાત્વ લેદ, અને કારણ રૂપથી એકત્વ અલેદ એ બન્ને અનુભવ સિદ્ધ છે.

જેમ સુવર્ણ રૂપથી કટક કુંડલનો આપસમાં અલેદ, અને કુંડલ રૂપથી પરસ્પરમાં લેદ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે, એજ પ્રમાણે પ્રજામાં પણ લેદાલેદાની સિદ્ધિ અનિવાર્ય છે.

આના સિવાય ભાસ્કરચાર્યે બીજી પણ એક એ સ્થાનોમાં લેદાલેદાની ચર્ચા કરી છે.

અધિકંતુ મેદ નિર્દેશાત્ (૨૧૫૧૨૨)

સૂત્રના ભાષ્યમાં:--“યથા વાડ્યંત મિથો જીર્ણે ન ભવતિ તથા વદ્યામઃ ।
નનુ મેદ મેદો કયં પરસ્પર વિરુદ્ધો સંભવેતાં ? નૈષ દોષઃ--

અમ્ભણત શ્વેત્ પ્રતીયેત્ કોવિરોધોડય મુચ્યતે વિરોધે વાડકિરોધેચ પ્રમાણ કારણં સત્ત્વં ॥

(પૃ. ૧૦૨)

“મેદા મેદયોર્દેર્ધે સર્વપ્રમાણ સિધ્ધસ્વા દુપપન્તિ:”

ઉપરના વાક્યોમાં—પ્રજ્ઞ પ્રપંચ અને જીવ પ્રજ્ઞના લેદાલેદને ઉલ્લેખ સ્પષ્ટપણે બતાવેલો છે:—

“તથા “ક્ષેત્રે શક્તિરાશ્ચ” (૨ ૧ ૧૮)

આ સૂત્રનો ભાષ્ય પૃ. ૫૦૧ માં છે તેનો ભાવાર્થ—અવસ્થા અને અવસ્થાવાલાને આપસમાં અત્યંત લેદ નથી । “શુકલ પટ” અહીં શુકલ અને પટ રૂપ ધર્મ ધર્મી, આપસમાં અત્યંત ભિન્ન નહીં છે કિંતુ એક છે । સંસારમાં કેદ દ્રવ્ય નિર્ગુણ નથી, અને કેદ ગુણ દ્રવ્ય વિનાનો (સ્વતાંત્ર) નથી, કિંતુ દ્રવ્ય અને ગુણ સાથેજ ઉપલબ્ધ થાય છે, આ ઉપલબ્ધિજ લેદાલેદની વ્યવસ્થાપક છે. તથા કાર્ય કારણનો લેદાલેદ અનુભવ સિદ્ધ છે. અલેદ સ્વરૂપજ લેદ છે. જેમ સમુદ્ર રૂપથી જે (જલનો) અલેદ પ્રતીત થાય છે. તેજ તરંગ રૂપથી ભિન્ન ભિન્ન દેખીએ છીએ. તરંગાદિની કેદ પાષણાદિમાં ઉપલબ્ધિ નથી થતી, એજ માટે તે બધી જલનીજ શક્તિયો છે. શક્તિ અને શક્તિવાલાનો લેદાલેદ ઉપલબ્ધજ છે. એટલા માટે સર્વ પદાર્થ એક અને અનેક તથા પરસ્પરમાં નતો અત્યંત ભિન્ન છે, અને ન અભિન્ન, કિંતુ ભિન્ના ભિન્ન છે. એ વાતને સિદ્ધ કરવાને માટે અમારી પાસ તો—પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ એ ત્રણેજ પ્રમાણ ઉપસ્થિત છે. તમારી પાસ કેદ પ્રમાણ નથી ધત્યાદિ.

આ સિવાય ભાસ્કરાચાર્યે—જીવ પ્રજ્ઞનો જે લેદાલેદ માન્યો છે તેને પણ તે સર્વથા યૌક્તિકજ નથી માનતા, કિંતુ શ્રુતિ સિદ્ધ પણ બતાવે છે.

તેમના ભાષ્યનું તે સ્થલ પણ જાણવા યોગ્ય છે. તેઓ કહે છે કે—એ કદી નથી થઈ શકતું કે સ્ત્રીના વચનની પેઠે શ્રુતિ વચનનો અનાદર કરી શકાય. જ્યારે એક શ્રુતિ અલેદનું કથન કરે છે અને બીજી લેદનું, તો પછી એ કથાનો ન્યાય છે કે એકને માનવી અને બીજીનો અનાદર કરવો. માટે બન્નેનોજ સ્વીકાર કરવો ઉચિત છે. એટલા માટે લેદ અને અલેદ એ બન્ને જ ગ્રહણ કરવા ઉચિત છે. આ બધા લેખોથી પ્રતીત થાય છે કે ભાસ્કરાચાર્ય અનેકાંતવાદ ને અર્થથી ઘણી મોટી સીમા સુધી પ્રતિપાદક અને સમર્થક છે.

ભાસ્કરાચાર્યની પેઠે વિજ્ઞાન ભિક્ષુએ પણ પ્રદાન સૂત્ર પર એક “વિજ્ઞાના-મૃત” નામનો ભાષ્ય લખ્યો છે તેનો ભાવાર્થ—“ તત્ત્વના ચિંતક યોગીલોક શક્તિ અને શક્તિવાલાનો લેહા લેહજ દેખે છે. ” એ દૂર્મ અને નારદ પુરાણના વાક્યથી પણ પ્રતીત થાય છે કે—લેહાલેહજ પરમાર્થ છે. એટલા માટે કહ્યું છે કે—આ સહસ્રરૂપ વિશ્વ-સંસાર ભગવાનનું જ રૂપ છે. એજ પ્રમાણે કાર્ય કારણ અને ધર્મ ધર્મીના લક્ષણ રૂપ લેહ હોવાથી પણ સમિશ્રણ રૂપથી અલેહ છે.

ફરી પ્રદાન સત્યની શ્રુતિથી જણાવ્યું છે કે—

પ્રદાન સત્ય ઇત્યાદિ શ્રુતિએ જ સ્પષ્ટ કહ્યું છે અને શ્રુતિના સમાન જ સ્કંદ પુરાણમાં લખ્યું છે—યૈતન્યની અપેક્ષાથી આ સમસ્ત સંસાર અસત્ય, અને ઘંટ કુંડાદિની અપેક્ષાથી સત છે આથી પ્રદાનમાં સત્યત્વ, અસત્યત્વ એ બંને જ ધર્મોની ઉપલબ્ધિ પ્રમાણિત છે.

આ વિજ્ઞાન ભિક્ષુના લેખથી પ્રતીત થાય છે કે તેમને અપેક્ષાકૃત લેહને લઈ પદાર્થમાં સત્વા સત્ત્વ, અને લેહાલેહનું સહ અવસ્થાન અમીટ છે.

અને લેહાલેહની સાથે અવસ્થિતિમાં જે વિશેષ બતાવાય છે તેના પર વિજ્ઞાન ભિક્ષુની શંકા સમાધાન નીચે પ્રમાણે છે તેનો ભાવાર્થ—

(શંકા)—લેહાલેહ પરસ્પર વિશેષી છે તેથી એ બન્ને એક સ્થાનમાં નથી રહી શકતાં.

(ઉત્તર)—અન્યોડન્યાભાવ રૂપ લેહનો અવિભાગ રૂપ અલેહની સાથે અવિશેષ હોવાથી લેહાલેહની અવસ્થિતિમાં કોઈ હરકત નથી. તથા વિભાગાડ વિભાગ રૂપલેહાડલેહમાં કાલકૃત અપેક્ષા લેહ, વ્યહાર અને પરમાર્થ કૃત અપેક્ષા લેહથી કોઈ વિશેષ નથી, અર્થાત્ બિન્ન બિન્ન સમયની અપેક્ષા વ્યવહાર અને પરમાર્થની અપેક્ષાથી લેહા લેહ એક સ્થાનમાં રહી શકે છે. જેમ લેહ મુખ્ય છે તેમ અલેહ પણ મુખ્ય છે. તથા સર્વ આક્ષી પરમાત્મા બિન્ના બિન્ન સ્વરૂપથીજ સર્વ જગોપર અવસ્થિત છે, ઇત્યાદિ સંકલ્પે સ્મૃતિથી લેહાલેહનો બોધન કરતી થકી તેના વિશેષને અપ્રમાણિક બતાવી રહી છે.

અમારા વિચાર પ્રમાણે વિજ્ઞાન ભિક્ષુનો આ લેખ સરલ અને સ્પષ્ટ છે. તેઓ અપેક્ષાકૃત લેહ દૃષ્ટિથી-કાર્ય કારણ અને ધર્મ ધર્મી આદિના લેહાલેહને મુક્ત કંઠથી સ્વીકાર કરી રહ્યા છે. અને તે પણ યુક્તિ સંગતજ નહીં કિંતુ શાસ્ત્ર સમ્મત પણ બતાવી રહ્યા છે, અને અનેકાંતવાદનું પણ મંતવ્ય એજ છે

તે પણ અપેક્ષાકૃત લેદથીજ લેદાલેદની એકત્ર અવસ્થિતિ માને છે, કેવલ શબ્દોનો કાંઈક ફેર છે. અર્થમાં કોઈ પણ લેદ નથી અમારા વિચારમાં તે વિજ્ઞાનામૃત બાળ્યનો ઉક્તલેખ અનેકાંતવાદને સંપૂર્ણ રૂપથી સમર્થક છે. એવું કહેવામાં જરાપણ અતિશયોક્તિ નથી.

(નિર્બાકાર્યાર્થનો પારિભ્રત સૌરભ બાળ્ય) પૃ. ૧૦૪ થી

નિર્બાકાર્યાર્થે બ્રહ્મ સૂત્ર પર—“ વેદાંત પારિભ્રત સૌરભ ” નામનો એક નાનો બાળ્ય લખ્યો છે—તેમાં—“ તત્ત્વ સમન્વયાત ” (૧૧ ૧૪) એ સૂત્ર પર તેઓ લખે છે કે—“ સર્વ મિન્ના મિન્નો ભગવાન્ વાસુદેવો વિશ્વાત્મેષ્વજિજ્ઞાસા વિષય इति”
બાવાર્થ—મિન્ના મિન્ન સ્વરૂપ વિશ્વાત્મા ભગવાન્ વાસુદેવજ જ્ઞાસાનો વિષય છે.

નિર્બાકાર્યાર્થના આ લેદા લેદના લેખથી અનેકાંતવાદનું પુરેપુરું પોષણ થાય છે. વાચક પોતેજ વિચાર કરી શકે તેમ છે.

વિશિષ્ટા દ્વૈત-રામાનુજચાર્યનો શ્રી બાળ્ય. પૃ. ૧૦૫થી

(વિશિષ્ટા દ્વૈત મતના પ્રધાનાચાર્ય-રામાનુજ સ્વામીએ પણ બ્રહ્મ સૂત્ર પર શ્રી બાળ્ય નામનો એક વૃહત્કાય ગ્રંથ લખ્યો છે, આ આચાર્ય અનેકાંતવાદના તે વિરોધી છે, તેમને લેદાલેદ સહ અવસ્થા ને શ્રી બાળ્યમાં મોટા વિસ્તારથી નિરાકરણ કર્યું છે. પરંતુ તેમના વિશિષ્ટા દ્વૈતના સિદ્ધાંતનું સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરીએ તો તે (વિશિષ્ટા દ્વૈત) અનેકાંતવાદની છાયાથીજ ભરેલું છે. રામાનુજ મતના અનુસાર બ્રહ્મ નિર્વિશેષ પદાર્થ નથી, કિંતુ ચિત્ અને અચિત્ એ બે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે.

ચિત્-જીવ રાશી-જીવ સમુદાય, અચિત્-જડ રાશી-સમસ્ત જડ વર્ગ-એ બે બ્રહ્મનાં વિશેષણ અને બ્રહ્મ તેમનો વિશેષ્ય છે. તાત્પર્ય કે ચિત્ અચિત્ એ બન્ને બ્રહ્મનાં શરીર અને બ્રહ્મ શરીરી છે. તે વિશિષ્ટા દ્વૈતનો અર્થ એ થાય કે ચિત્ અચિત્ વિશેષણવાળા બ્રહ્મ એક અથવા અભિન્ન છે. વિશેષણ ભૂત-જીવ -અચિત્ પ્રકૃતિ વસ્તુ, સ્વરૂપથી પૃથક્ લેવા છતાં પણ સમુદાય રૂપ વિશિષ્ટ રૂપથી એક અથવા અભિન્ન છે, એ તાત્પર્ય વિશિષ્ટા દ્વૈતનો નિકલે, આ દશામાં સ્પર્શપાપેક્ષાથી એકત્વ-અભિન્નત્વ અને વિશિષ્ટાપેક્ષાથી એકત્વ અભિન્નત્વની પ્રતીતિ થવાથી બ્રહ્મમાં-અપેક્ષાકૃત એકત્વડનેકત્વ એની એલે સ્વીકાર થયો. અમારા આ કથનની સત્યતા શ્રી બાળ્યનો પાઠ કાંઈ અધિક રૂપથી પ્રમાણિત કરે છે. તેનો બાવાર્થ માત્ર જ લખીએ છીએ-(૨। ૧। ૬ સૂત્રનો બાળ્ય-પૃ. ૪૧૧। નિર્ણયસાગર પ્રેસ મુંબાઈ

“સ્થૂલ સૂક્ષ્મ-જડ ચેતન શરીરવાલા પ્રદ્ધાજ કાર્ય અને કારણ રૂપથી અવસ્થિત છે. આ સિદ્ધાંતના અનુસાર કાર્ય કારણ ભાવથી-સંકોચ વિકાશ સ્વરૂપતા પ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત થશે જે કે અનિષ્ટ કારક છે આ આક્ષેપનું સમાધાન કરતા થકા રામાનુજાચાર્ય કહે છે—“ચિત્ અચિત્ વસ્તુ શરીર ભૂત પ્રદ્ધામાં” સંકોચ વિકાશ સ્વરૂપ કાર્ય કારણ રૂપ અવસ્થા બેનો સંબંધ હોવાથી પણ કોઈ હરકત નથી. કેમકે-સંકોચ વિકાશ-સ્વરૂપથી પ્રદ્ધામાં નથી, કિંતુ તેમના શરીર સ્વરૂપ ચેતન અને જડ વસ્તુમાં છે, શરીર ગત દોષોનો પ્રવેશ આત્મામાં નથી થઈ શકેતો અને આત્મગત ગુણોનો શરીરમાં લેપ નથી થતો, એટલા માટે પ્રદ્ધામાં સંકોચ વિકાશનો સ્વીકાર હોવાથી પણ કોઈ દોષ નથી.

આથી વધારે અનેકાંતવાદના સ્વીકારનો લેખ કયો ગણાય ? પ્રથમતો વિશિષ્ટને એક અથવા અભિન્ન માનીને તેમાં (ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ પ્રદ્ધામાં) સંકોચ વિકાશ અથવા કાર્ય કારણત્વ રૂપ અવસ્થા બેનો સ્વીકાર કરવો, વળી ઉક્ત સંકોચ વિકાશ અવસ્થાને તેના શરીર ભૂત વિશેષણ સ્વરૂપ-ચિત્ અચિત્ વસ્તુમાંજ બતાવવા નિસૂસદ્ધે વિશિષ્ટમાં-એકત્વ અભિન્નતા અનેકત્વ ભિન્નતાને પ્રમાણિત કરે છે. જો વિશિષ્ટ સર્વથા એક અથવા અભિન્ન છે તો શરીરાદિગત અથવા ચિત્ અચિત્ વસ્તુગત ગુણ દોષોનો તેમાં સંચાર કેમ નહીં ? વિશિષ્ટને અભિન્ન માનીને પણ ગુણ દોષોને માત્ર વિશેષણમાંજ સ્વીકાર કરવો એની મેલે સિદ્ધ કરે છે કે એ બન્ને (વિશેષણ અને વિશેષ્ય-વિશેષણ ચિત્ અચિત્ વસ્તુ । વિશેષ્ય-પ્રદ્ધા) કથાચિત્ ભિન્ના ભિન્ન છે. એકાંતપણથી ભિન્ન અને અભિન્ન નથી. અમારા વિચારમાં વિશિષ્ટાદૈતનો નિર્દાંતજ એજ છે કે સમુદાયરૂપથી ચિત્ અચિત્ અને પ્રદ્ધા એક અથવા અભિન્ન છે. અને વ્યક્તિ રૂપથી એ સર્વ અનેક અને ભિન્ન છે. શ્રી ભાષ્યના લેખોથી પણ એજ પ્રતીતિ યથા છે આથી અમારા વિચારમાં રામાનુજાચાર્યનો વિશિષ્ટાદૈત પણ અનેકાંતવાદનોજ પ્રતિરૂપ છે.

(શ્રીકંઠ શિવાચાર્યનો પ્રદ્ધા મીમાંસા ભાષ્ય) પૃ. ૧૦૮ થી

રામાનુજની પેઠે શિવ વિશિષ્ટાદૈત મતના સંસ્થાપક શ્રીકંઠ શિવાચાર્યે પણ પ્રદ્ધા સૂત્ર પર “ પ્રદ્ધા મીમાંસા ભાષ્ય ” એ નામનો એક ભાષ્ય લખ્યો છે. શ્રીકંઠાચાર્યે તો સિધ્ધે સિદ્ધો અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વિશિષ્ટાદૈતના લેહાલેહનું સાદરથપણું બતાવતાં અનેકાંતવાદની અનુસૂતિનો અસંદિગ્ધ રૂપથી પરિચય બતાવ્યો છે—

“અધિકંતુ મેદ નિર્દેશત્” (૨ । ૧ । ૨૨)

નનુ તદનન્યત્વં (૨૧૧૧૫) હ્યયમેદ પ્રતિપાદનાત્ અધિકંતુ (૨૧૧૨૨)

ઉપરના બંને સૂત્રથી અને તેના ભાષ્યનો ભાવાર્થ—

આ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતાં પોતે લખે છે કે—

પ્રશ્ન—તદનન્યત્વં ઇત્યાદિ સૂત્ર અલેહનું પ્રતિપાદન કરે છે. અને અધિકંતુ મેદ ત્રિદેશાત સૂત્રલેહનું વિધાન કરો રહ્યું છે. એથી સિદ્ધ થયું કે સૂત્રકારને બ્રહ્મ અને પ્રપંચનો લેહા લેહજ અભિમત છે. (ન કે અત્યંત લેહ કે અલેહ)

ઉત્તર—એવું ન કહો. અમે લેહા લેહ સદશ વિશિષ્ટાડ દ્વૈત સિદ્ધ કરીએ છીએ—અમે બ્રહ્મ અને પ્રપંચનો એકાંત લેહ નથી માનતા, એનો આત્યંતિક લેહ માનવાથી ઘટ પટની પેઠે એ પણ અત્યંત ભિન્ન સિદ્ધ થશે, તખતો અલેહને પ્રતિપાદન કરવાવાળી શ્રુતિની સાથે વિરોધ થશે, એ ભયથી જો એનો એકાંત પણે અભિન્ન સ્વીકાર કરીએ તો શુક્તિ રજતની પેઠે બ્રહ્મ અને પ્રપંચ એ બેમાંથી એક મિથ્યા ઠરશે. (તોજ અલેહ સિદ્ધ થશે) પરંતુ એવું માનવાથી બ્રહ્મ એને પ્રપંચનો—એના સ્વભાવિક ગુણોને લઈને શ્રુતિએ જે લેહ પ્રતિપાદન કર્યો છે તેની ઉપપત્તિ નહીં થશે, અર્થાત્ લેહ પ્રતિપાદક શ્રુતિથી વિરોધ થશે. તેમજ લેહાલેહ ને પણ અંગીકાર નથી કરી શકતાકેમકે આંખસમાં વિરોધો છે. કિંતુ શરીર અને શરીરી (શરીરવાળા) ગુણ અને ગુણીની, પેઠે એનો (બ્રહ્મ પ્રપંચનો) વિશેષદ્વૈત—વિશિષ્ટ રૂપથી અલેહ માનવો જ યુક્તિ સંગત છે

પ્રશ્ન—તોં પછી અલેહ અને લેહ પ્રતિપાદક શ્રુતિયોની શી ગતિ ?

ઉત્તર—મૃત્તિકા અને ઘટ, ગુણ અને ગુણીની પેઠે—કાર્ય કારણ અને વિશેષણ વિશેષ્ય રૂપથી સદાવ્યાપ્ત રહેવું જ, પ્રપંચ અને બ્રહ્મનું અનન્યત્વ જો અલેહ છે જે પ્રમાણે મૃત્તિકાના વિના ઘટ અને નીલિમાદિના વિના ઉત્પલા—કમલની ઉપલબ્ધિ નથી થતી તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મના વિના પ્રપંચ શક્તિની સ્થિતી અને શક્તિનાં વિના બ્રહ્મનું પણ કોઈ જગોપર જ્ઞાન નથી થતું.

ઉબ્ધતાના વિના અગ્નિની જેવી રીતે ઉપલબ્ધિ નથી, થતી તે પ્રમાણે શક્તિના વિના બ્રહ્મનું પણ જ્ઞાન અસંભવ છે. જેના વિના જેનું જ્ઞાન ન થાય તે

* બ્રહ્મમાં નિત્યત્વ, પ્રપંચમાં અનિત્યત્વ, બ્રહ્મમાં અવિદ્યુતિ, પ્રપંચમાં વિકાર, બ્રહ્મમાં ચેતનત્વ, પ્રપંચમાં જડતા, બ્રહ્મમાં એકત્વ, અને પ્રપંચમાં અનેકતા આદિ સ્વાભાવિક ગુણોની પરસ્પર ભિન્ન રૂપથી ઉપલબ્ધિ થાય છે. ।

તેનાથી વિશિષ્ટ થાય છે. એટલા માટે બ્રહ્મને સર્વથા પ્રપંચ વિશિષ્ટ હોવાથી તે પ્રપંચથી અભિન્ન છે, અને ભેદતો સ્વાભાવિક છેજ. અર્થાત્ વિશેષણ વિશેષ્યગત સ્વાભાવિક ગુણોની વિભિન્નતાથી એનો પ્રપંચ અને બ્રહ્મનો ભેદ તો સિદ્ધજ છે ઇત્યાદિ ।

આચાર્ય શ્રી કંઠના આ લેખથી અનેકાંતવાદ ઉપર જે ઉજ્જવલ પ્રકાશ પડે છે તે તો અત્યક્ષજ છે. પરંતુ તેમને શ્રુતિ, સૂત્ર અને પ્રમાણ, સિદ્ધ સાપેક્ષક ભેદાભેદને ન માનીને તત્સદૃશ વિશિષ્ટા ભેદનેજ આદરણીય સ્થાન આપ્યું એવો દ્રાવિડ પ્રાણાયામ કેમ કર્યો ? (એવું દુઃભાષીયું કેમ બતાવ્યું ?) શું ભેદાભેદમાં તમે જે વસ્તુ વિરોધ બતાવો છો તે તમારા વિશિષ્ટાદૈતમાં નથી ? વિશિષ્ટાદૈત પણ તે ભેદાભેદ રૂપજ છે. કાર્ય કારણ (પ્રપંચબ્રહ્મ) માં વિશિષ્ટપણાથી અભેદ અને સ્વભાવ રૂપથી ભેદ ને અંગીકાર કરવો શું ભેદાભેદની સ્વીકૃતિ નથી શું આ ભેદાભેદ, ઉક્ત ભેદાભેદથી (જેમાં કે તમે વસ્તુ વિરોધ બતાવો છો) કુછ ભિન્ન પ્રકારનો છે ? ખરે ? હવે તમારો એક બીજો લેખ બુલો—

“ નતુ દૃષ્ટાંતા માવાત્ ” (૨૧.૧.૧૪)

આ સૂત્રના સાખ્યનો ભાવાર્થ—

“ જેનો આત્મા શરીર છે, જેનો અવ્યક્ત શરીર છે. ” ઇત્યાદિ શ્રુતિ અને “ અજ્ઞાનતાની પ્રચુરતાથી પશુ લોક એ વાતને નથી જાનતા કે આ ચરાચર જગત દેવાધિદેવ (પરમાત્માનુંજ શરીર છે ઇત્યાદિ પુરાણોક્તિયોથી ચિત્ અચિત્ચેતન અને—જડશરીર ભૂત પરબ્રહ્મ શિવજ કાર્ય અને કારણ રૂપ અવસ્થા બેથી અવસ્થિત છે, તથા તેમાં ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ બ્રહ્મમાં ગુણ દોષ વ્યવસ્થાને માટે દૃષ્ટાંતનો સદ્ભાવ હોવાથી વેદાંત વાક્યોનો સમન્વય પણ સારી પેઠે થઈ શકે છે. જેમ મનુષ્ય રૂપ શરીરાત્મા માં બાલ, યુવા અને વૃદ્ધ-ત્વાદિ તથા સુખ દુઃખાદિ બન્ને દૃષ્ટિગોચર થાય છે પરંતુ એમાં બાલત્વાદિ ધર્મ જેમ શરીરનો અને સુખ દુઃખાદિ આત્માનો છે તેવોજ પરબ્રહ્મતા શરીર ભૂત-ચિત્ અચિત્ વસ્તુમાં રહેવાવાલા અજ્ઞાન વિકાર આદિ અનિષ્ટ દોષ તો શરીર રૂપ-ચિત્ અચિત્ વસ્તુમાંજ રહે છે અને નિરવધત્વ-નિષ્પાપતા-અવિકારિત્વ-સર્વજ્ઞત્વ અને સત્વ સંકલ્પાદિગુણ, આત્મભૂત પરમેશ્વર માં નિવાસ કરે છે એટલા માટે કેઈ પ્રકારનો પણ અસામંજસ્ય નહીં છે ઇત્યાદિ.

આ લેખનો તાત્પર્ય એ છે કે—જડ ચેતન શરીરવાળા પરમાત્માજ કાર્ય કારણ રૂપથી સવત્ર સ્થિત છે. ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ બ્રહ્મ એક અથવા

અભિન્ન હોવાથી પણ વિશેષણ અને વિશેષ્યગત ગુણ દોષોનો એક સ્ત્રીજામાં સંમિશ્રણ નથી થતું. જેમ શરીર વિશિષ્ટ આત્માનો એક અથવા અભિન્ન રૂપથી પ્રતીતિ હોવાથી પણ વધતું ઘટતું શરીરમાં થાય છે અને સુખ દુઃખાદિનું જ્ઞાન આત્મામાં થાય છે એજ પ્રમાણે પરમેશ્વરના શરીર ભૂત જીવ અને પ્રકૃતિમાં તે અજ્ઞાન અને વિકારસ્વાદિદોષ રહે છે અને આત્મભૂત પરમેશ્વરમાં સર્વજ્ઞત્વાદિ ગુણ રહે છે પરંતુ વિશિષ્ટ એક અથવા અભિન્ન જ છે,

ઉક્ત લેખથી જે અભિપ્રાય પ્રગટ થાય છે. તે સ્ફુટ છે. ચિત્ત અચિત્ત વિશિષ્ટ બ્રહ્મ, વિશિષ્ટ રૂપથી સમુદાયરૂપથી એક અથવા અભિન્ન છે. તેમ વિશેષણ અને વિશેષ્ય રૂપથી અનેક અથવા ભિન્ન છે. એજ વિશિષ્ટાદ્વૈતનો તાત્પર્ય પ્રતીત થાય છે, એથી સિદ્ધ થયું કે શ્રીકંઠાચાર્ય પણ વસ્તુથી અનેકાંતવાદના વિરોધી નથી કિંતુ શબ્દાંતરથી પ્રતિપાદક છે. ૧

વલ્લભાચાર્યનો તત્ત્વાર્થ પ્રદીપ. પૃ. ૧૧૪ થી

શ્રી વલ્લભાચાર્ય, શુદ્ધાદ્વૈત મતના સંપાદક છે. તેમને બ્રહ્મ શત્રુ પર અણુભાષ્યના સિવાય—“તત્ત્વાર્થપ્રદીપ” નામનો એક નાનો સદીક ગ્રંથ લખ્યો છે. તે લેખથી માલમ પડે છે કે—બ્રહ્મમાં સર્વ વિરોધી ગુણોને તેઓ સ્વીકાર કરે છે. તેમાં કેઈ અંશમાં અનેકાંતવાદનું સમર્થન થાય છે ફરક એટલો છે કે—અનેકાંતવાદ, વિરોધી ધર્મોની એક પદાર્થમાં અવિરોધ, અપેક્ષા દષ્ટિથી માને છે અને વલ્લભાચાર્યે ઇશ્વરના વિષયમાં અપેક્ષાની કેઈ જરૂર નથી માની તે તો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વિરોધી ગુણોની સત્તાને ઇશ્વરમાં સ્વીકાર કરે છે.

(પૃ. ૧૧૫ શ્લો. ૭૩ માંના-પ્રકાશ વ્યાખ્યાનો ભાવાર્થ—બ્રહ્મ સર્વ વિરોધી ધર્મોનો આશ્રય છે. તે કુટસ્થપણ છે, અને ચલ પણ છે, એક પણ છે, અને અનેક પણ છે ઇત્યાદિ.

આ લેખથી જે કાંઈ પ્રતીત થાય છે તે પ્રગટ છે. બ્રહ્મ એક પણ છે, અને અનેક પણ, અચલ પણ, અને ચલ પણ ઇત્યાદિ રૂપથી જે વિરોધી ગુણોની તેમાં સ્થિતિ બતાવી જાય છે તે અપેક્ષા કૃત લેહના અનુસાર જ યુક્તિ યુક્ત સમજી જાય છે અન્યથા નહીં, એટલા માટે આ પ્રકારનાં વાક્ય પણ અપેક્ષાવાદ અનેકાંતવાદ નોજ સમર્થક છે. એવો અમારો વિચાર છે.

(પંચદશી) પૃ. ૧૧૫ થી

શાંકર મતના અનુયાયી-વિદ્યારણ્ય સ્વામીએ વેદાંત વિષયપર પંચદશી નામનો એક પ્રકરણ ગ્રંથ લખ્યો છે તે ગ્રંથમાં પણ રૂપાંતરથી

અનેકાંતવાદનો ઉદ્દેશ્ય છે. માયાનું કથન કરતાં વિદ્યારણ્ય સ્વામી પ્રગટ રૂપથી અપેક્ષાવાદનો આશ્રય લેતા પ્રતીત થાય છે. અપેક્ષાવાદ, અનેકાંતવાદ નોજ પર્વાય વાચી શકે છે.

પંચદશી ચિત્રદીપ પ્રકરણ પ્રલો ૧૩૦ થી ૧૩૨ સુધીનો ભાગ્યર્થ—

(૧) માયા, તુછ, અનિર્વચનીય અને વસ્તુરૂપથી ત્રણ પ્રકારની છે શ્રુતિથી તુંછ છે, યુક્તિથી અનિર્વચનીય અને લૌકિક વ્યવહારથી સત્ય છે. (૧૩૦)

(૨) જે પ્રમાણે ઘટના પ્રસારણ અને સંકેતથી તેમાં રહેલાં ચિત્રોનું દર્શન અને અદર્શન પ્રતીત થાય છે તેજ પ્રમાણે આ જગતના પશુ સર્વાસ્તવને આ માયા બતાવે છે. (૧૩૧)

(૩) આ માયા સ્વતંત્ર પશુ છે અને પરતંત્ર પશુ છે, અસ્વતંત્ર એટલા માટે કે ચેતનના વિના એની પ્રતીતિ નથી થતી, અને સ્વતંત્ર એ અપેક્ષાથી કે સંગરહિત ચેતનને પશુ એ અન્ય રૂપમાં બદલી નાંખે છે.

આ કથનથી માયામાં સ્વતંત્રતા અને પરતંત્રતા એ બંને ધર્મ અપેક્ષા બેદરથી વિદ્યમાન છે, એ તત્ત્વ સાબિત થયો.

(બેદાબેદ) પૃ. ૧૧૬ થી

શક્તિ અને શકિત વાલાના સંબંધનું કથન કરતાં તેમનો પરસ્પરમાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપથી સ્વીકાર કર્યો છે. અને કાર્ય કારણનો પશુ બેદાબેદ રૂપથી જ ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે—

“શક્તિઃ શક્તાત્, પૃથક્ નાસ્તિ તદ્વદ્ દૃષ્ટેર્નેવાભિદા
પ્રતિબંધસ્ય દૃષ્ટ્વાત્ શક્ત્યાભાવે તુ કસ્યસઃ (૧૧)

ભાવાર્થ—અગ્નિ આદિ પદાર્થમાં જે દાહક—બાલવાની શક્તિ છે તે, અગ્નિ આદિથી જુદી નથી, જે જુદી હોય તો અગ્નિથી જુદા રૂપમાં દેખાવવી બેધર્મ, તેમજ તે શક્તિ સર્વથા અભિન્ન પશુ નથી, કેમકે પ્રતિબંધકના સદ્ભાવમાં તેનો વિલોપ બેધર્મ છે અને તાત્પર્ય કે—અગ્નિમાં રહેવાવાલી દાહક શક્તિ એ સર્વથા અગ્નિ નુંજ સ્વરૂપ હોય તો—મણિ, મંત્ર, ઔષધિના સંબંધથી અગ્નિમાં દાહકપણાનો જે અભાવ બેધર્મ છે તેની સંગતિ નથી થઈ શકતી, અગ્નિ હાજર હોવાથી પશુ ત્યાં દાહ નથી થતો, આથી પ્રતીત થયું કે શક્તિ અગ્નિથી સર્વથા અભિન્ન પશુ નથી, કિંતુ ભિન્ન અને અભિન્ન છે. એ અર્થાત્ સિદ્ધ થયું. એટલા માટે શક્તિ અને શકિત વાલાનો અપેક્ષાકૃત બેદાબેદજ પ્રમાણિત થયો.

(આ અર્થ-પૃ. ૪૪ ની ટીકાનો છે. નિર્ણય સાગર પ્રેસ)

કાર્ય કારણના વિષયમાં વિચારણ્ય લખે છે. પૃ. ૧૧૮ થી

પ્રધાનદે અદ્વૈતાનંદ પ્રકરણ શ્લો. ૩૪ । ૩૬ ની ટીકાનો ભાવાર્થ:—

ઘટ મૃત્તિકાથી ભિન્ન નહીં છે, ભિન્ન હોય તો મૃત્તિકાના વિના પણ સ્વતંત્ર રૂપથી ઘટની ઉપલબ્ધિ થવી જોઈએ. તેમજ અભિન્ન પણ નથી, અભિન્ન હોય તો પિંડ દશામાં પણ તેનો ઉપલબ્ધ થવો જોઈએ અર્થાત મૃત્તિકાના પિંડમાં પણ ઘટનું પ્રત્યક્ષપણું થવું જોઈએ, એટલા માટે મૃત્તિકાથી ઘટ નતો સર્વથા ભિન્ન અને ન અભિન્ન, કિંતુ અનિર્વચનીય છે (કથયિત્ સાપેક્ષપણાથી ભિન્નાભિન્ન છે) અન્યકત દશામાં તે શક્તિરૂપથી અવસ્થિત છે, અને અન્યકત દશામાં ઘટ નામને ધારણ કરી લે છે ઇત્યાદિ ।

વિચારણ્ય સ્વામી યદ્યપિ અદ્વૈત મતનાજ અનુયાયી છે તેમનો સિદ્ધાંત તેજ છે જેનું સ્થાપન સ્વામી શંકરાચાર્યે કર્યું છે. પરંતુ તેમના ઉક્ત કથનથી કાર્ય કારણના લોહાલોહની એકાંતતાનો નિષેધ પ્રગટ પ્રતીત થાય છે. ઘટને મૃત્તિકાથી એકાંતપણાથી ભિન્ન અથવા અભિન્ન ન માનતાં તેને અનિર્વચનીય બતાવે છે. પરંતુ વિચાર દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો આ “અનિર્વચનીય” શબ્દ અનેકાંતવાદનો રૂપાંતરથી પરિચાયક છે. એના ઉપર અમે આગળ જઈને યથા-શક્તિ અવશ્ય વિચાર કરીને કાંઈ વિશેષ લખીશું.

વેદાંત દર્શનમાં અનેકાંતવાદનો આશ્રય-કોઈ કોઈ જગ્યા પર અવશ્ય લીધેલો છે તેમાંનો થોડો તો અમોએ બતાવી દીધો, તેના પરથી વાચક વર્ગ જરૂર વિચાર કરીને જશે.

બૌદ્ધ દર્શન પૃ. ૧૧૬ થી

બૌદ્ધ દર્શનના વિષયમાં અમારું ખાસ અંથ જ્ઞાન ઘણું થોડું છે પરંતુ ભારતીય વિદ્વાનોએ ઐતિહાસિક ગવેણા કરીને બૌદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર જે પ્રકાશ પાડ્યો છે તેના આધારથી કાંઈ કહી શકીએ છીએ કે-બૌદ્ધ દર્શનમાં તાત્ત્વિક વિષયની વ્યવસ્થાના માટે આપેલાવાકનું અવલંબન તો અવશ્ય કરેલું છે.

બુદ્ધ ભગવાનના પછી બૌદ્ધધર્મ “હીનયાન” અને “મહાયાન” આ બે મુખ્ય શાખામાં વિભક્ત થયો. તેમાં પણ હીનયાનની સૌત્રાંતિક અને વૈશાલિક

એ બે મુખ્ય શાખાઓ અને મહાયાનની યોગાચાર્ય અને માધ્યમિક એ બે મુખ્ય શાખાઓ થઈ. એ ચાર શાખાઓમાં બૌદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન સંકલિત થએલું પ્રતીત થાય છે.

તાત્પર્ય કે ખુદ્ધ ભગવાનના પછી, તેમની શિક્ષાપર દાર્શનિક વિચાર ઉઠતાં બૌદ્ધોના-સૌત્રાંતિક, વૈભાષિક, યોગાચાર્ય અને માધ્યમિક એ ચાર મુખ્ય ભેદ થયા.

એમાં સૌત્રાંતિક અને વૈભાષિકોને જે સિદ્ધાંત છે તે “હિંદ તત્ત્વજ્ઞાન નો ઇતિહાસ” ના લેખકે સાધાર કથન મુજબ આ પ્રકારે છે—બ્રાહ્મ અને અભ્યંતર પદાર્થ સમુદાય-બહાર અને અંતરની વસ્તુઓનો સમૂહ-નિત્ય સત્તા-વાળો છે. અને તેની પ્રતીતિમાં ક્ષણિકત્વ તેની સાથે મલ્યો હુવો છે.

તે પદાર્થ સમૂહ-સંતાન અથવા પ્રવાહ રૂપથી નિત્ય અને પ્રત્યેક રૂપથી ક્ષણિક-અનિત્ય છે.

આ કથન જૈન દર્શન ના અનેકાંતવાદ (નિત્યાનિત્યવાદ) ને સંદેહવિના સમર્થ ન કરે છે.

તથા વિજ્ઞાનવાદી યોગાચારનું—આલય વિજ્ઞાન પણ વિકારિનિત્ય, અથવા પરિણામિ નિત્ય પદાર્થ હોવાથી કથચિત નિત્યાનિત્યજ સિદ્ધ થાય છે.

આના સિવાય માધ્યમિક મત=શન્યવાદ ના પ્રધાનાચાર્ય નાગાર્જુને ખુદ્ધ ભગવાનના વાસ્તવિક અભિપ્રાય ને પ્રગટ કરતા થકા “માધ્યમિક કારિકા” ના આરંભમાં જે કારિકા લખી છે તેનાથી અનેકાંતવાદની વિશેષ પ્રતીતિ થાય છે—યથા—

અનિરોધ મનુત્પાદ મનુછેદ મશાશ્વતં ।

અનેકાર્થ મનાનાર્થ મનાગમ મનિર્ગમં ॥

યઃપ્રતીત્ય સમુત્પાદં પ્રપંચોપશમં શિવં ।

દેશયામાસ સંબુદ્ધ સ્તંવદે દ્વિપદ્માંવરં ॥૧॥

ભાવાર્થ—શિવરૂપ પરમ તત્ત્વનો ઉપદેશ કરવા વાળા સર્વ શ્રેષ્ઠ-ખુદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર થાઓ. પરમતત્ત્વ, ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વાળાપણુ નથી, તેમજ

તેને સ્થિર અથવા નિત્ય કહી શકીએ તેમ પણ નથી, એજ પ્રમાણે અસ્થિર અથવા વિનાશ શીલ પણ નથી, અને એથી એક અથવા અનેક પણ નથી કહી શકતા, એમ તે ગમાગમ (આવવા અથવા જાવા) થી પણ રહિત છે. તાત્પર્ય કે—એ છ વિકલ્પોમાંથી એકાંત પચાસી કોઈપણ વિકલ્પ તે પરમતત્ત્વમાં સંઘટિત નથી થઈ શકતો.

એના સિવાય માધ્યમિક કારિકાનો એક બીજો પાઠ જુવો, બુદ્ધોના ઉપદેશનો સાર બતાવતાં મહામતિ નાગાર્જુન લખે છે કે—

આત્મેત્યપિ પ્રજ્ઞપિત મનાત્મેત્યપિ દેશિતં
બુદ્ધે નાત્મા નચાનાત્મા કશ્ચિદિત્યપિ દેશિતં

ભાવાર્થ—બુદ્ધોએ (બુદ્ધ ભગવાને) આત્મા છે એવો ઉપદેશ પણ કર્યો છે, એજ પ્રમાણે આત્મા પણ નથી અને અનાત્મા પણ નથી એવું પણ કહ્યું છે. ઇત્યાદિ.

બુદ્ધ ભગવાનના આ ઉપદેશની સંગતિ, અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતનું અનુસરણ કર્યા વિના કદી નથી થઈ શકતી. “આત્મા છે પણ અને નથી પણ” આ કથન કોઈ રોકાવટ વિના પોતાની સિદ્ધિના માટે અપેક્ષાવાદનું આધાર જ કરી રહ્યું છે, તેમજ પરમ સત્યના વિષયમાં તે સ્થિર પણ નથી અને અનિત્ય પણ નથી ઇત્યાદિ જે લખ્યું છે તે પણ નિષેધ રૂપથી અનેકાંતનું જ સમર્થક છે. એ શબ્દોનો એજ અર્થ યુક્તિ સંગત છે કે તે પરમતત્ત્વ-એકાંત પચાસી સ્થિર અથવા અસ્થિર નથી, તથા એકાંત રૂપથી નિત્ય અથવા અનિત્ય નથી. ભિકત છ વિકલ્પોની એકાંત સત્તાનો નિષેધ કરવો જ બુદ્ધ ભગવાનને અભીષ્ટ છે અન્યથા પરમતત્ત્વમાં પદાર્થત્વ જ કદી નથી બની શકતો. વસ્તુ તસ્તુ બૌદ્ધોએ પરમતત્ત્વનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે વેદાંતીયો ના અનિર્વચનીય શબ્દનાજ સરખો પ્રતીત થાય છે, તેથી તેનો એજ સાર નિકલે કે બૌદ્ધદર્શનનો તત્ત્વ વિચાર પણ અપેક્ષાવાદના અવલંબન વિના પોતાની સિદ્ધિમાં અપૂર્ણ છે, એટલા માટે તેને પણ અપેક્ષાવાદને પોતાના ઘરમાં ઉચિત સ્થાન આપ્યું. (અનિર્વચનીય શબ્દ અનેકાંતવાદનો પચાસી વાચી છે.) પૃ. ૧૨૩ થી.

શાંકર વેદાંતમાં પ્રપંચ કારણભૂત માયાના સ્વરૂપને અનિર્વચનીય બતાવી છે. જેનો કોઈ પ્રકારથી નિર્વચન ન થઈ શકે તેણે અનિર્વચનીય કહે છે. અર્થાત્ ભાવ રૂપથી અથવા અભાવરૂપથી, ભેદ રૂપથી અથવા અભેદરૂપથી ઇત્યાદિ પ્રકારોમાં કોઈ પકારથી પણ જેનું વર્ણન ન કરી શકાય તે પદાર્થ અનિર્વચનીય કહેવાય છે. શંકર સ્વામી માયા અથવા પ્રકૃતિને એજ રૂપમાં ઢેખે છે.

“ તત્ત્વામ્યત્વામ્યા મનિર્વચનીયે ”

અર્થાત્ આ માયા બ્રહ્મથી એકાંત ભિન્ન “અન્ય” નથી, તાત્પર્ય કે સ્વતંત્ર કોઈ વસ્તુ નથી, કિંતુ એક પ્રકારથી આ માયા બ્રહ્મનીજ આત્મભૂત શક્તિ છે. તેમજ આ માયાશક્તિ પરિણામિની અને જડ સ્વરૂપ છે, અને બ્રહ્મ અપરિણામી અને ચેતન છે. એટલા માટે આ માયા શક્તિ અને બ્રહ્મ બન્ને અભિન્ન વા એક પણ નથી થઈ શકતા. એજ પ્રમાણે ભિન્નાભિન્ન પણ નથી, કેમકે લેહા લેહનો આપસમાં વિરોધ છે. એટલા માટે તે અનિર્વચનીય છે અમારા વિચારમાં તો શંકર સ્વામીના ઉક્ત કથનનો એજ તાત્પર્ય પ્રતીત થાય છે કે બ્રહ્મની આત્મભૂત આ માયા શક્તિને, બ્રહ્મથી એકાંત પણથી ભિન્ન અથવા અભિન્ન નથી બતાવી શકતા, એથી માયાને એકાંત લેહ અને એકાંત અલેહ રૂપનો નિષેધ થઈને તેનો અનેકાંત સ્વરૂપ (કથયિત્ લેહાલેહ રૂપનો જ બોધ થાય છે, જે તેના અનેકાંત સ્વરૂપનો પણ સર્વથા નિષેધ કરવામાં આવે તો તેને કોઈ પ્રકારથી પદાર્થ કહેવો અથવા માનવો પણ મોટામાં મોટી ભૂલ છે.

તથા તે માયા બ્રહ્મની x શક્તિ પણ સિદ્ધ નથી થઈ શકતી, માયાની બ્રહ્મથી જુદી કોઈ સ્વતંત્ર સત્તા નથી, કિંતુ બ્રહ્મનું સત્તામાંજ તેની સત્તા છે તેથી તે બ્રહ્મનુંજ સ્વરૂપ છે, આ દૃષ્ટિથી માયાની સાથે બ્રહ્મનો અલેહ છે- માયા અને બ્રહ્મ બન્ને એક છે. અને તે માયા પરિણામિ અને વિકારી જગતનું કારણ હોવાથી પોતે વિકૃતિ અને પરિણતિથી યુક્ત છે, તેમજ જડ છે, અને બ્રહ્મ અવિકારી અને ચેતન સ્વરૂપ હોવાથી માયાથી વિલક્ષણ છે, અને એનાજ આશ્રયથી બ્રહ્મમાં જગતનું કટત્વ છે, આથી એ બન્ને પરસ્પરમાં વિભિન્ન છે આ દૃષ્ટિથી એનો લેહ છે.

માયાને બ્રહ્મથી જે કોઈ પ્રકારે પણ ભિન્ન ન માનીએ તો, માયાની પેઠે બ્રહ્મ પણ પરિણામી અને વિકારી સિદ્ધ થશે, તેમજ બ્રહ્મની અપેક્ષા વિવર્ત અને માયાની અપેક્ષા પરિણામ, એ પ્રમાણે વિવર્ત અને પરિણામ વાદનો અંગી કારક પણ એના પરસ્પરિક લેહનો જ બોધ છે તથા “અર્થવતી હિંસા” ધૃત્યાદિ ભાગ્યગત લેખથી તેમાં કોઈ પ્રકારથી સ્વતંત્રતાનો પણ બોધ થાય છે કે કેમ જે “માયા” ન હોય તો બ્રહ્મ, સ્પૃષ્ઠિજ નથી રચી શકતા “નહિ તયા વિના

* વેદાંત પરિભાષા-પ્રત્યક્ષ પરિણેહની ટીકાથી શક્તિના લક્ષણનો અર્થ-પ્રકૃતિ તો સામાવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલા સત્ત્વરજ ને તમના ગુણગાળી અવ્યાકૃત નામ રૂપની પરમેશ્વરની શક્તિ. માયા છે અને તે અવશ્ય પદાર્થ છે એમ-(જા. સૂ. ભા. ૧૧૪૩) ની ટીકામાં શંકર સ્વામીએ બતાવ્યું છે.

પરમેશ્વરસ્ય સ્વૃષ્ટત્વ સિદ્ધિતિ" શક્તિ-સામર્થ્ય ના વિના તે શું કરી શકશે (શક્તિ રહિતસ્ય તસ્ય પ્રવૃત્તય નુપપતેઃ) આથી જિદ્ધ થયું કે બ્રહ્મની આત્મ-ભૂત માયા શક્તિ પણ કોઈ સ્વતંત્ર સત્તા કોઈને કોઈ રૂપમાં છે, એથી તે માયા બ્રહ્મથી ભિન્ન પણ છે. એ પ્રમાણે માયામાં ભેદ અને અભેદ બન્નેજ પ્રામાણિક રૂપથી ઉપલબ્ધ થાય છે, અને બન્નેજ સ્વીકારવાને યોગ્ય છે. હવે રહી ભેદાભેદ ના પરસ્પર વિરોધની વાત + તેનો ઉત્તર તો માયાથીજ પુછવો જોઈએ ? અથવા જે સર્વજ્ઞ પરમાત્માની તે શક્તિ માની જાય છે તેમના થી મેલવવો જોઈએ ? કે તેને સ્વશક્તિ ભૂત માયાનું એ પ્રકારનું સ્વરૂપ કેમ બનાવ્યું. જેકે તે માયા પ્રામ્હની આત્મભૂત થતી હુઈ પણ તેનાથી જુદી અને ભિન્ન થતી હુઈ પણ અ-ભિન્ન રૂપથી રહે છે, એનો ઉત્તર એમો કાંઈ નથી દેઈ શકતા, કે અગ્નિમાં દાહ શીલતા કેમ છે પદાર્થોનું સ્વરૂપજ એવું છે કે તે અનેકાનેક વિરોધી ધર્મોની સત્તાને સાપેક્ષપણાથી પોતાનામાં ધારણ કર્યા હુવા છે. માયા રૂપ પદાર્થ પણ એવા પ્રકારનો છે તેમાં પણ અપેક્ષાકૃત ભેદ દષ્ટિથી ભેદાભેદ બન્નેજ રહે છે. તેમજ ભેદ અને અભેદ ના વિષયમાં જે વિરોધની સંભાવના કરી જાય છે તે કેવલ શબ્દિક છે. એમાં (ભેદ અને અભેદમાં) આર્થિક વિરોધ બિલકુલ છે નથી. તો પછી માયાને અનિર્વચનીય કેમ કહી ? એનો ઉત્તર એજ છે કે તેને-માયાને એકાંત પણાથી સર્વથા ભાવરૂપથી અથવા અભાવરૂપથી નિર્વચન (કથન) નથી થઈ શકતું. અથવા એમ કહીએ કે સર્વથા ભેદરૂપથી અથવા અભેદરૂપથીજ તેનું કથન નથી કરી શકાતું એટલામાટે તે માયા અનિર્વચનીય કહેવાય છે.

બૌદ્ધોના પરમ સત્યના વિષયમાં પણ એજ ન્યાય સૂમજવાનો છે. તેમાં પણ એકાંતપણાથી નિત્યાડનિત્યત્વ આદિ ધર્મોનો નિષેધ બતાવેલો છે. અન્યથા પરમસત્ય પદાર્થની સત્તાજ સાબિત નથી થઈ શકતી, એટલા માટે બૌદ્ધોનો

+ અમારા વિચારમાં તો--

ન્યાયાત્ સ્વલુ વિરોધાયઃ સ વિરોધ ઈદોચ્યતે ચદ્વેકાંત મેદવૌ તથો
રેવા પ્રસિદ્ધિતઃ ॥ (હરિમદ્સૂરિ)

ભાવાર્થ--ન્યાયથી જે વિરોધ જણાય તેને જ ખરો વિરોધ કહી શકીએ, જેમ કે ધર્મ ધર્મી, અને ગુણ ગુણી આદિને એકાંત પણાથી ભિન્ન અને અભિન્ન માનવામાં છે. અર્થાત્ વિરોધની ઉપસ્થિતિ છે. કેમકે એનો એકાંત ભેદ પણ નથી બની શકતો અને અભેદ પણ સિદ્ધ નથી થતો એટલા માટે ત્યાં તો વિરોધ અવશ્ય છે. ભેદાભેદનું સહ અવસ્થાન તો અનુભવ સિદ્ધ છે.

પરમતત્ત્વ અને વેદાંતિયોના અનિર્વચનીય શબ્દની જે વ્યાખ્યા અથવા સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તેનું સુક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરવાથી તેમાં અનેકાંતવાદનોજ સંપૂર્ણ પશ્ચાત્થી ભોધ થાય છે. એથી અનિર્વચનીય શબ્દ અનેકાંતવાદનોજ સમાનાર્થ-વાચી શબ્દ છે એમ ચોખ્ખું પ્રતીત થાય છે.

અનેકાંતવાદમાં પડેલા ભ્રમની નિવૃત્તિ

જૈનોના સ્યાદ્વાદના વિષયમાં પૂર્વે થઈ ગયેલા દાર્શનિકોના મોટા મોટા વિદ્વાનો એવી ધારણા કરીને બેઠા હતા કે, એક વસ્તુમાં વિરુદ્ધ ધર્મોની સત્તાને પ્રતિપાદન કરવાનું નામ સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાંતવાદ છે. પરંતુ આ તેઓને ભ્રમ છે એજ ભ્રમના કારણે તેઓએ સ્યાદ્વાદના ઉપર આક્ષેપો પર આક્ષેપો કર્યા છે. વાસ્તવમાં નાના વિરુદ્ધ ધર્મોનું એકસ્થાનમાં વિધાન અથવા પ્રતિપાદન કરવાનું નામ સ્યાદ્વાદ નથી. કિંતુ વસ્તુમાં અપેક્ષા ભેદથી તેના-વિરોધિ ધર્મોના-અવિરોધને સાબિત કરવાવાળી પદ્ધતિનું નામ સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાંતવાદ છે એવુંજ જૈન વિદ્વાનોનું માનવું છે. x

એટલા મટે અપેક્ષા કૃત દષ્ટિ ભેદથી વસ્તુમાં નિત્યાતિત્યત્વ આદિ અનેક વિરોધ પોતાની સાપેક્ષ સત્તાને પ્રમાણિત કરતા થકા તેને (વસ્તુને) નિત્યાનિત્યાદિ સ્વરૂપમાંજ ઉપસ્થિતિ કરે છે.

પ્રિય સહય પાઠક ગણુ ? જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ કેવા પ્રકારનો છે તેમજ અનુભવ-તેની પ્રમાણિકતાને કેવા પ્રકારથી સાબિત કરી રહ્યા છે તેમજ ભારતીય દર્શન શાસ્ત્રો-દર્શક ગ્રંથોમાં તેને-અનેકાંતવાદને કેવું અને કેવા રૂપમાં સ્થાન લીધું છે દૃષ્ટિાદિ બાતોનો અમે યથામતિ યથાશક્તિ તમારા સામે પ્રગટ કરી દીધું છે. થાલતા નિષયમાં સંબંધ રાખવાવાળી જેટલી સામગ્રી દાર્શનિક ગ્રંથોમાં મળી તેટલીનો ઉદ્ભેખ કર્યો. એ વિષયમાં અમારા વિચાર તો એ જ છે કે-જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ-સદેહાત્મક અથવા

x ઉપાધ્યાય યશોવિજય-ખંડ ખાદ્ય શ્લો. ૪૨ ની વ્યાખ્યામાં-સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપને જણાવતાં લખે છે કે—

નહ્યે કવ્વ નાનાવિરુદ્ધધર્મે પ્રતિપાદકઃ સ્યાદ્વાદઃ કિત્ત્વડપેક્ષ મેદેન તદ્વિરોધઘોતક સ્યાત્પદ સમમિ વ્યાહતવાક્ય વિશેષ દ્વિતિ ॥

ભાવાર્થ—એકજ સ્થાનમાં નાના પ્રકારના વિરુદ્ધ ધર્મોનો કથન કરવા વાળો સ્યાદ્વાદ નથી. કિંતુ તેનો (વિરુદ્ધ ધર્મનો) અવિરોધનો ઘોતક સ્યાત્પદ બધાનું વાક્ય વિશેષ છે,

અનિશ્ચિત્વાત્મક નથી કિંતુ અનુભવના અનુસાર મતાર્થ રૂપથી વસ્તુ સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવાવાળો એક સુનિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે. જો કે અનુભવજ વસ્તુમાં એકાંતપણાનો નિષેધ કરીને તેમાં અનેકાંતપણાનું વ્યવસ્થાપન કરી રહ્યો હોય તેા પછી જૈન દર્શનનો અમાં શો દોષ ?

અનુભવના વિરૂદ્ધ વસ્તુ સ્વરૂપનો સ્વીકાર કરવો કહી પણ ઉચિત નથી મણાતો x

એટલા માટે કોઈ સાંપ્રદાયિક મોહના દારણે, અનેકાંતવાદને અનિશ્ચયવાદ અથવા સંદેહવાદના નામથી વર્ણન કરીને તેના સંસ્થાપકોનો ઉપહાસ કરવો નિરપેક્ષ એક જીવંતો જાગતો અન્યાય છે.

એ પ્રમાણે અનેકાંતવાદ માત્ર જૈન દર્શનનોજ સિદ્ધાંત નથી (જૈન દર્શને એને અધિક રૂપથી અપનાયાં એ વાત ખીજી છે) કિંતુ દર્શનાંતરોમાં પણ એથી વસ્તુ વ્યવસ્થાને માટે કોઈએ સ્પષ્ટ રૂપથી અને કોઈએ અસ્પષ્ટ રૂપથી આદર તો જરૂર કર્યો છે.

અમારો આ પ્રયાસ અનેકાંતવાદ પ્રધાન જૈન દર્શનની પ્રશંસા અને એકાંતવાદી દર્શનોની અવહેલના ને માટે નથી કિંતુ વસ્તુનું આનુભવિક સ્વરૂપ અનેકાંત અથવા સાપેક્ષ છે અને એજ સ્વરૂપમાં તેની ઉપલબ્ધિ થાય છે. એના પ્રતિકૂલ સર્વથા એકાંત અથવા નિરપેક્ષ સ્વરૂપથી વસ્તુ સ્વરૂપને અંગીકાર કરવું (એ નિર્ણય) વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપથી વિરૂદ્ધ અને તેના વસ્તુત્વનો વ્યાધાતક છે. એ પ્રમાણે સામાન્ય રૂપથી નિરૂપણ કરેલા જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદ સિદ્ધાંતને અન્ય અન્ય દાર્શનિક વિદ્વાનોએ પણ તત્ત્વાર્થ વ્યવસ્થાના માટે—શુદ્ધ અથવા વિકૃત સ્વરૂપ નામ અથવા નામાંતરથી શબ્દ રૂપમાં અથવા અર્થ રૂપમાં અવશ્ય સ્વીકાર કર્યો છે. એથી અનેકાંતવાદ અથવા અપેક્ષાવાદ કેવલ જૈન દર્શનનોજ મુખ્ય સિદ્ધાંત નથી, દર્શનાંતરોનો પણ એના ઉપર અધિકાર છે એટલો તત્ત્વ સમજાવી દેવાને માટેજ અમારો આ અલ્પ પ્રયાસ છે.

એના સિવાય અમારી પરિમાર્જિત (નિશ્ચિત) ધારણા તો એ છે કે—યથાર્થ એકાંત અને અનેકાંતવાદ ના બધાએ દર્શન પક્ષપાતી છે. તથા અયથાર્થ

x અનુભવ એવિધિ ધર્મિણો ધર્મોદીનાં મેદા મેદાં વ્યવસ્થાપયતિ.....અનુભવાનુસારિણો વયં ન ત મતિર્વર્થ લેછયા ધર્મોનુભવાનુવ્યવસ્થાપયિતુ મીશમહે (વાચસ્પતિ મિશ્ર)

ભાવાર્થ—અનુભવ છે તેજ પદાર્થના ધર્મોના બેદાબેદની વ્યવસ્થા સ્થાપી રહ્યો છે અનુભવને અનુસરવાવાળા અમે તેને છોડીને પોતાની ઇચ્છાથી ધર્મના અનુભવોને સ્થાપન કરવાને સમર્થ નથી. એ વાચસ્પતિ મિશ્રનું કથન છે.

-મિથ્યા એકાંત અને અનેકાંતવાદના બધાએ વિરોધી છે? જૈનદર્શન પણ અનેકાંતવાદને અનેકાંત રૂપથીજ સ્વીકાર કરે છે. એકાંત રૂપથી નહીં, એથી તે પણ સમ્યક્ એકાંતવાદના પક્ષપાતી અને મિથ્યા અનેકાંતવાદના વિરોધી છે. એટલા માટે સમ્યક્ એકાંત અને સમ્યક્ અનેકાંતવાદમાં કોઈને વિપ્રતિપત્તિ નથી.

પ્રસ્તુત વિષયમાં અમારા જે વિચાર હતા તેને અમે સંક્ષેપ રૂપથી આ નિબંધમાં યથામતિ બતાવી દીધા છે. અને તેના ઉપયોગી સંકલિત સામગ્રીને પણ ઉપસ્થિત કરી દીધી છે. આશા છે કે રિવેક શીલ પાઠક અમારા આ વિચારોને મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિથી અવલોકન કરતા થકા અમારા આ અલ્પ પરિશ્રમને સફલ કરશે. શુભં । વિનીત-હંસ.

પરિશિષ્ટ

જે ગ્રંથોના આધારથી દર્શન શાસ્ત્રો રચાયાં છે તેમાં પણ રૂપાંતરથી અનેકાંતવાદ-અપેક્ષાવાદનું મૂલ ઉપલબ્ધ થાય છે. બધા વૈદિક દર્શનોનો પ્રમાણુ ભૂત મૂલ આધાર-વેદ, ઉપનિષદ્ અને ગીતા છે. એ સિવાય મહાભારત અને પુરાણ ગ્રંથોનો પણ કોઈ કોઈ જગો પર પ્રમાણુ રૂપથી ઉલ્લેખ છે.

જુવોકે—બધાથી પ્રાચીન અને પ્રમાણિક ઋગ્વેદમાં સૃષ્ટિના મૂલ કારણુ બ્રહ્મ ને સત્ અસતથી ભિન્ન બનાવ્યા.

ખીજે ઠેકાણે કોઈએ સત્ કહ્યા તો કોઈએ અસત્ પણ કહ્યા. (ઋ. મં. ૧૦ સૂત્ર ૧૨૧ મં. ૧) —

“ ના સદાસીન્નો સદાસી ત્તદર્શી ”

ભાવાર્થ—તે કાલમાં સત્ પણ નહીં હતું અને અસત્ પણ નહીં હતું. અર્થાત્ જે નહીં તે તે વખત નહીં હતા અને જે છે તે પણ તે સમયે નહીં હતા. કિંતુ સત્ અસત્ રૂપ કેવલ બ્રહ્મજ અવસ્થિત હતા.

(તૈત્તરીય બ્રાહ્મણ ૨.૧.૧.૧) —નામ-રૂપ-રહિતત્વેન “ અસત્ ” શબ્દવાચ્યે સત્ ઇવાવસ્થિતં પરમાત્મતત્ત્વમ્

ભાવાર્થ—નામ રૂપવિનાનું તે અસત્, પરમાત્મા તત્ત્વજ સત્ રહેલું હતું.

૧ ગુણુરત્ન સૂરિકૃત-ષટ્દર્શન સમુચ્ચયટી. શ્લો. ૫૭ પૃ. ૯૪ માંની પંક્તિનો ભાવાર્થ—એવી રીતે એકાંતના અંગીકારથી અનેકાંતની હાનિ થતી નથી. સમ્યક્ એકાંત વિના અનેકાંત હોતો તથી. નયના અર્પણથી એકાંત, અને પ્રમાણુના અર્પણથી અનેકાંત નો ઉપદેશ છે. તેજ દષ્ટ ધટ્ટથી અવિરુદ્ધની વ્યવસ્થા છે. (એજ પ્રમાણે શાસ્ત્રવાર્તામાં, વાર્તિકા લંકારમાં પણ છે.)

(ઋગ્. મં. ૧ સૂ. ૧૬૪ મં. ૪૬)—

“ એકં સત્ વિપ્રા બ્રહ્મા વદંતિ ”

ભાવાર્થ—તે એક સત્ જે બ્રહ્મ હતા તેણે પ્રાણીઓ (વિદ્વાનો) અનેક પ્રકારથી કથન કરે છે. ॥

(ઋ. મં. ૧૦ સૂ. ૭૨ મં. ૭)—

“ દેવાનાં પૂર્વે યુગે અસતઃ સદ્ જાયત ”

ભાવાર્થ—દેવતાઓથી પણ પ્રથમ અસત્ (અવ્યક્ત બ્રહ્મ) થી સત્ (વ્યક્ત સંસાર) ની ઉત્પત્તિ થઈ આ કથનથી બ્રહ્મમાં સત્ અને અસત્ બન્ને શબ્દોનું વિધાન જોઈએ છીએ. અને સત્ અસતનું તેમાં નિષેધ પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ કથન ઉપરા ઉપરી દેખાવથી યદ્યપિ વિરૂદ્ધ જેવું પ્રતીત થાય છે તો પણ એની ઉપપત્તિ અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતાનુસાર થઈ શકે છે. આ કથન સાપેક્ષ છે અપેક્ષા કૃત ભેદને લઈનેજ બ્રહ્મમાં અસત્ અને સત્ શબ્દનો ઉલ્લેખ છે કોઈ જગોપર તો એ શબ્દોનો—બ્રહ્મના વ્યક્તતા વ્યક્ત સ્વરૂપનો બોધ કરવાને માટે કર્યો ગયો, અને કોઈ જગો પર અવ્યક્ત રૂપમાં સગુણ નિગુણ સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવાને માટે છે. અને કોઈ જગો પર કેવલ નિર્ગુણ સ્વરૂપ બોધનાર્થ સત્ અને અસત્થી વિલક્ષણતાનો ઉલ્લેખ છે. એનાજ આધારથી ઉપનિષદોમાં તેમજ ભગવદ્ગીતામાં અનેક જગોપર બ્રહ્મને સત્રૂપી અસદ્રૂપથી અને સત્અસત્ રૂપથી ઉલ્લેખ કરીને સત્ અને અસત્ ઉભયથી વિલક્ષણ બતાવ્યા છે. ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોમાં આવેલા આ પ્રકારના વિરૂદ્ધ વાક્યો નો સમન્વય અપેક્ષાવાદનું અવલંબન કર્યા વિના કદાપિ નથી થઈ શકતો.

“ અમુક વાક્ય આ તાત્પર્યને લઈને લખાયું, ”

“ અમુક વાક્ય અહીં આ તાત્પર્યથી વિહિત થયું, ”

“ આ કથન પરમાત્માના નિર્ગુણ સ્વરૂપનો બોધ કરાવે છે. ” “ અને આ કથનથી તેની સગુણતા અભિપ્રેત છે. ” ઇત્યાદિ રૂપથી જે વિદ્વાન વિરોધનો પરિહાર અથવા વિરોધી વાક્યોની એક વાક્યતા, યા સમન્વય કરે છે એજ અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતનું અર્થથી આલંબન અથવા અનુસરણ છે.

અમારા વિચારમાં જૈન વિદ્વાન ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ ઠીકજ કહ્યું છે—

કુર્વાણા મિત્રમિત્રાર્યાન્, નયમેદવ્યપેક્ષયા ।

પ્રતિક્ષિપેયુંર્નો વેદાઃ સ્વાદ્વાદં સાર્વતાંત્રિકં (નયોપનિષત્)

ભાવાર્થ—અપેક્ષાકૃત લેહને લઇને પદાર્થને લિન્ન લિન્ન રૂપથી પ્રતિપાદન કરવાવાળા વેદ (ઉપનિષદ્ગ્રંથો) પણ સ્યાદ્વાદના પ્રતિષેધકનથી.

(પરમાત્માનું વ્યક્તાઽવ્યક્ત અથવા સગુણનિર્ગુણ સ્વરૂપ)

ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદો. ૫. ૧૩૬ તી

પ્રકૃતિ અને પુરુષના પણ પર જે પુરુષોત્તમ પરમાત્મા અથવા પરબ્રહ્મ છે તેનું વર્ણન કરતી વખતે ભગવદ્ ગીતામાં પહેલાં તેનાં બે સ્વરૂપ બતાવ્યાં છે જેમકે—વ્યક્ત અને અવ્યક્ત (આખોથી દેખાતા અને આંખોથી નહીં દેખાતા) એમાં સંદેહ નથી કે વ્યક્ત સ્વરૂપ—અર્થાત્ ઇન્દ્રિય ગોચર રૂપ સગુણજ હોવા જોઈએ, અને અવ્યક્ત રૂપ યદ્યપિ ઇન્દ્રિયોને અગોચર છે તો પણ એ નથી કહી શકતા કે તે નિર્ગુણજ છે. કેમકે યદ્યપિ તે અમારી આંખોથી દેખાતા નથી તો પણ તેમાં સર્વ પ્રકારના ગુણ સૂક્ષ્મ રૂપથી રહી શકે છે. એટલા માટે અવ્યક્તના પણ ત્રણ લેહ કર્યા છે. જેમકે—સગુણ, સમુણ—નિર્ગુણ અને નિર્ગુણ । અહીં “ ગુણ ” શબ્દમાં તે સર્વ ગુણોનો સમાવેશ કર્યો છે કે જેનું જ્ઞાન મનુષ્યને કેવલ તેની બાહ્યેન્દ્રિયોથીજ નથી થતું પણ મનથી તો થાય છે । પરમેશ્વરના મૂર્તિમાન અવતાર ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણ સ્વયં સાંક્ષાત્ અર્જુનના સામે ઉભા થઈને ઉપદેશ કરી રહ્યા હતા એટલામાટે ગીતામાં જગો જગોપર તેમને પોતાના વિષયમાં પ્રથમ પુરુષનો નિર્દેશ એ પ્રકારે કર્યો છે—જેમકે—“ પ્રકૃતિ માઝ રૂપ છે ” (૬ા૮) । “ જીવ મારો અંશ છે ” (૧૫ । ૭) । “ સર્વ ભૂતોના અંતર્યામી આત્મા હું છું ” (૧૦ । ૨૦) । સંસારમાં જેટલી શ્રીમાન્ના વિભૂતિમાન મૂર્તિઓ છે તે સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થઈ છે. (૧૦ । ૪૧) હું જ બ્રહ્મનું, અવ્યય મોક્ષનું, શાશ્વત ધર્મનું, અને અનંત સુખનું, મૂલ સ્થાન હું (ગી. ૧૪ । ૨૭) । આથી વિહિત થશે કે ગીતામાં—આદિથી અંત સુધી અધિકાંશમાં પરમાત્માના વ્યક્ત સ્વરૂપનુંજ વર્ણન કરેલું છે.

એટલા માત્રથી કેવલ લક્ષિતના અભિલાષો કેટલાક પડિતોએ અને ટીકાકારોએ એ મત પ્રગટ કર્યો છે કે—ગીતામાં પરમાત્માનું વ્યક્ત રૂપજ અંતિમ સાધ્ય માન્યું ગયું છે. પરંતુ એ મત સાચો નહીં કહી શકાશે x કેમકે ઉક્ત વર્ણનની સાથજ ભગવાને સ્પષ્ટ રૂપથી કહી દીધું છે કે—માઝ વ્યક્ત

x પાઠક ! જુઓ આ કથન એકાંતપક્ષનું કેવું સ્પષ્ટ વિરોધી છે. અર્થાત્ જે લોકો પરમાત્માને એકાંત પણાથી વ્યક્ત રૂપથીજ માનતાથકા તેના અવ્યક્ત સ્વરૂપનો નિષેધ કરે છે તે એકાંતપણાથી વ્યક્ત રૂપના પક્ષપાતી હોવાથી તેમનો પક્ષ યથાર્થ નથી એ ઉક્ત કથનથી ખતાવ્યું છે.

સ્વરૂપ માયિક છે અને તેના પર જે અવ્યક્ત રૂપ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને અગોચર છે તેજ માટે સાચું સ્વરૂપ છે.

એટલી વાત યદ્યપિ સ્પષ્ટ થઈ ગઈ કે પરમેશ્વરનું શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ વ્યક્ત નથી અવ્યક્ત છે, તો પણ થોડો સો એ વિચાર થવાની પણ જરૂર છે કે પરમાત્માનું આ શ્રેષ્ઠ અવ્યક્ત સ્વરૂપ સગુણ છે કે નિર્ગુણ? જે કે સગુણ અવ્યક્તનું અમારી પાસે આ એક ઉદાહરણ છે કે-સાંખ્ય શાસ્ત્રની પ્રકૃતિ અવ્યક્ત (અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને અગોચર) હોવાથી પણ સગુણ અર્થાત્-સત્ત્વ રજ તમ ગુણમય છે, તો જે લોક એ કહે છે કે પરમેશ્વરનું અવ્યક્ત અને શ્રેષ્ઠ રૂપ પણ તેજ પ્રકારે સગુણ માની શકાય. પોતાની માયાથી શું ન હોય પરંતુ જ્યારે તેજ અવ્યક્ત પરમેશ્વર વ્યક્ત-સૃષ્ટિ નિર્માણ કરે છે (ગી. ૯. ૮) । અને સર્વ લોકોના હૃદયમાં રહીને તેમનો ગંધો વ્યવહાર કરે છે (૧૮. ૬૧) તારે તો એજ વાત સિદ્ધ થાય છે કે તે અવ્યક્ત અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને અગોચર ભલે જ હોય તો પણ તે દયા, કર્તૃત્વાદિ ગુણોથી યુક્ત અર્થાત્ સગુણ અવશ્યજ હશે. પરંતુ એના વિરુદ્ધ ભગવાન એવું પણ કહે છે કે “ ન માં કર્મણિ ભિવંતિ ” મને કર્મોનો અર્થાત્ ગુણોનો કદી સ્પર્શ નથી થતો (૪. ૧૪) પ્રકૃતિના ગુણોથી મોહિત થઈને મૂર્ખ લોક આત્માનેજ કર્તા માને છે- (૩. ૨૭. ૧૪. ૧૬) । અથવા આ અવ્યક્ત અને અકર્તા પરમેશ્વરજ પ્રાણિયોના હૃદયમાં જીવરૂપથી નિવાસ કરે છે (૧૩. ૩૧) । અને એટલાજ માટે યદ્યપિ તે પ્રાણિયોના કતૃત્વ અને કર્મથી વસ્તુથી અલિપ્ત છે તો પણ અજ્ઞાનમાં ફસેલા લોક મોહિત થયા કરે છે (૫. ૧૪. ૧૫) । એ પ્રમાણે અવ્યક્ત અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને અગોચર પરમેશ્વરના રૂપ-સગુણ અને નિર્ગુણ બે પ્રકારનાજ નથી, ઉલટા એના વિના કોઈ કોઈ એ બન્ને રૂપોને એક કરો દઈને પણ અવ્યક્ત પરમેશ્વરનું વર્ણન કર્યું છે । ઉદાહરણીય-“ મૂત્સૃત્ ન ચ મૂત્સૃથો ” (૬. ૫) હું ભૂતોનો આધાર થઈને પણ તેમનામાં નથી “ પરમાત્મા ન તો સત્ છે અને ન તો અસત્ (૧૩. ૧૨) અનાદિત્તરં બ્રહ્મ ન સત્તન્નાઽસદુચ્યતે ॥ સર્વેન્દ્રિયવાન્ હોવાનો જેમાં ભાસ હોય પરંતુ જે સર્વેન્દ્રિય રહિત છે । અને નિર્ગુણ થઈને ગુણોને ઉપસોગ કરવાવાળા છે । (૧૩. ૧૪) । દૂર છે અને સમીપ પણ છે (૧૩. ૧૫) । અવિભક્ત છે અને વિભક્ત પણ દેખાય છે (૧૩. ૧૬) । આ પ્રમાણે પરમેશ્વરના સ્વરૂપના સગુણ, નિર્ગુણ મિશ્રિત અર્થાત્ પરસ્પર વિરોધી વર્ણન પણ કરેલું છે ।

ભગવદ્ગીતાની પેઠે ઉપનિષદ્માં પણ અવ્યક્ત પરમાત્માનું સ્વરૂપ ત્રણ પ્રકારનું મલે છે-અર્થાત્ કદિ સગુણ નિર્ગુણ, કદિ ઉભય વિધિ, એટલે સગુણ નિર્ગુણ મિશ્રિત અને કદિ કેવલ નિર્ગુણ.

ભગવદ્ગીતાની પેઠેજ પરસ્પર વિરુદ્ધ ગુણોને એકત્ર કરી બ્રહ્મનું વર્ણન આ પ્રમાણે કર્યું છે કે—બ્રહ્મ સત્ નથી અને અસત્ પણ નથી (ઋ. ૧૦ । ૧૨૬) “ ના ડ સદાસી ઓ સદાસીત્તદાની ” ।

અર્થાત

“ વ્રણો રણીયાન મહતો મહીયાન ” અર્થાત આણુથી પણ આણુ (નાના) અને મોટાથી પણ મોટા છે (૪૪૦૨ । ૨૦) । “ તદેજતિ તત્ત્વજિતિ તત્ત્વે તદ્વાંતિકે ” અર્થાત તે હાલે છે અને હાલતો પણ નથી. તે દૂર છે અને સમીપ પણ છે (દશોપમું ૦૩ । ૧ । ૭) અથવા સર્વે દ્રિય ગુણભાસ થઈને પણ સર્વે દ્રિય વિવર્જિત છે (શ્વેતા૦૩ । ૧૭) ઇત્યાદિ

ઉપરનાં વચ્ચેનાંથી એ પ્રગટ થાય છે કે—ન કેવલ ભગવદ્ગીતામાંજ મહાભારતમાંતર્ગત નારાયણીય અથવા ભાગવતમાં અને ઉપનિષદોમાં પણ પરમાત્માનું । અવ્યક્ત સ્વરૂપજ વ્યક્ત સ્વરૂપથી શ્રેષ્ઠ માન્યું ગયું છે અને એજ અવ્યક્ત શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ ત્યાં ત્રણ પ્રકારથી વર્ણિત છે—અર્થાત્ સગુણ, સગુણ-નિર્ગુણ અને અંતમાં કેવલ નિર્ગુણ ઇત્યાદિ (લોકમાન્ય તિલકનું ગીતારહસ્ય-હિંદી અનુવાદ પૃ. ૨૦૩ થી ૨૦૯ સુધી)

બ્રહ્મ કે પરમાત્મા ના સ્વરૂપ વિષયમાં—ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોના એ સાર છે જે ઉપર પ્રદર્શિત કર્યો છે. ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનથી સ્પષ્ટ શબ્દો માં કહ્યું છે કે—સત્ અને અસત બન્ને હુંજ છું (ગી. અ. ૧૧ । ૧૧૧ સદસચ્ચાહ મર્જન?) તથા તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાં પણ બ્રહ્મનું પ્રતિદ્વંદ્વાત્મક શબ્દોમાંજ વર્ણન કર્યું છે (બ્રહ્મવલ્લી ૨ વ્રણુવાક ૬) આથી પ્રતીત થાય છે કે—ગીતા અને ઉપનિષદોના બ્રહ્મનું એકાંત સ્વરૂપ અભિમત નથી કિંતુ તેમના મતમાં બ્રહ્મનું સ્વરૂપ—અવ્યક્ત, અવ્યક્ત, સગુણ, સગુણ-નિર્ગુણ, અને નિર્ગુણ આદિ રૂપથી અનેકાંતજ નિર્ણયિત છે, અપેક્ષા કૃત ભેદથી બ્રહ્મમાં બધા ગુણો બતાવી શકાય ? એજ અભિપ્રાય-થી બ્રહ્મમાં પ્રતિદ્વંદ્વાત્મ શબ્દોમાં વર્ણન કર્યું ગયું છે.

એ સિવાય પુરાણોમાં પણ ઈશ્વરનું સગુણ નિર્ગુણ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. આ વર્ણનમાં પણ અપેક્ષાવાદના દ્વિદ્વાંતની સ્પષ્ટતા દેખાઈ રહી છે—

બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ શ્રીકૃષ્ણખંડ. અ. ૪૩ ના પાંચ શ્લોકોનો ભાવાર્થ—

“બ્રહ્મ યદ્યપિ એક છે. પરંતુ ગુણભેદથી તેના સ્વરૂપમાં ભેદ છે. એટલા માટે બ્રહ્મરૂપ વસ્તુ બે પ્રકારની છે— એક સગુણ બીજી નિર્ગુણ, માયા સંયુક્ત તો તેબ્રહ્મ સગુણ કહેવાય છે. અને માયા રહિત ને નિર્ગુણ કહે છે. સંસારને ઉત્પન્ન કરવાવાળા ભગવાનની ઈચ્છા શક્તિજ પ્રકૃતિ છે, તે ભગવાનથી સિદ્ધ નથી

તે પ્રકૃતિથી સંયુક્ત થતા ભગવાન-સગુણ, શરીરી અને નિરંકુશ-સ્વતંત્ર માન્યા જાય છે. પરમાત્માના નિત્ય અને પ્રાકૃત એ બે સ્વરૂપ છે. તેમાં જે નિત્ય શરીર છે તે તો અવિનાશી-વિનાશ રહીત છે અને જે પ્રાકૃત છે તેનો વિનાશ થઈ જાય છે. ” (શ્લો. પા. સાઠાપાંચમો ભાવાર્થ) કહ્યો.

બ્રહ્મવૈવર્ત નો આ લેખ ભગવાન નો-સગુણ, નિર્ગુણ, શરીરી, અશરીરી નિત્ય અને પ્રાકૃત રૂપથી ઓધન કરાવતો તેમાં અનેક રૂપતાને સિદ્ધ કરી રહ્યો છે. પરંતુ આ અનેક રૂપતા અપેક્ષા કૃત ભેદનો આશ્રય લીધા વિના કેવી રીતે સંગત કરી શકાશે ? જે સગુણ છે તે નિર્ગુણ કેવી રીતે ? જે શરીરી છે તે અશરીરી કેવા પ્રકારથી કહેવાય ? કેમકે અમાં વિરોધ છે. એના સમાધાન માટે એજ કહેવું પડશે કે માયાની અપેક્ષા તે સગુણ અને શરીરી, અને કેવલ રૂપની અપેક્ષાથી તે નિર્ગુણ અને અશરીરી કહીએ છીએ. એટલામાટે અપેક્ષા ભેદથી તે શરીરી પણ છે, સગુણ પણ છે, નિર્ગુણ અને અશરીરી પણ કહી શકીએ છીએ. એજ પ્રમાણે તેના નિત્યા નિત્ય સ્વરૂપની પણ અપેક્ષા કૃત ભેદથી ઉપપત્તિ થઈ શકે છે. માયિક સ્વરૂપની અપેક્ષાએ તે અનિત્ય અને શુદ્ધ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ નિત્ય છે. એ પ્રકારે તેના નિત્યા નિત્ય શરીર વિષયિણી વિરૂદ્ધ ઉકિતનું સમાધાન કરી શકાય ?

આ ઉપરના બધા પ્રકારના વિવેચનથી એ સિદ્ધ થાય છે કે—બ્રહ્મનું સ્વરૂપ પણ અનેકાંત છે, સર્વથા એકાંત રૂપનું નથી. “ અનેકરૂપરૂપાવ વિશ્વવે પ્રમ વિશ્વવે ” (વિષ્ણુ સહસ્ર નામ)

મહાભારતનાં અનેકાંતવાદ. પૃ. ૧૪૩ થી.

જૈનધર્મના સિદ્ધાંતરૂપ અનેકાંતવાદ—સપ્તભંગીનય વાદનો મહાભારતમાં ઘણાં ઠેકાણે ઉદ્દેખ કરેલો છે જુવો—શાંતિપર્વ. અધ્યાય ૨૩૮ શ્લો. ૬—

एतदेवं च नचैवं च, नचोमे नाऽनुमे तथा

कर्मस्था विषयं ब्रुयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ॥ ६ ॥

પરંતુ એ કથન અનેકાંતવાદના સમર્થનમાં નહીં જોડી શકાય, તેતો અંગીકાર કરેલો સિદ્ધાંતનો અનુવાદ માત્ર ગણાય, તેથી ચાહુ વિષયમાં ઉપયોગી નથી.

પરંતુ એ સિવાય મહાભારતમાં કેટલીક જગોપર એવા ઉદ્દેશો છે કે જેનાપરથી અંથ કર્તાનાજ પ્રસ્તુત વિષયમાં સ્વતંત્ર પણાથી આશય પ્રગટ થાય છે— (અશ્વમેધિક પર્વ (અનુગીતા) અધ્યાય ૩૫ શ્લો. ૧૭)

પ્રશ્ન—ઉત્તરમાં નીલકંઠાચાર્યે બતાવેલા અર્થનો ભાવાર્થ—શિષ્ય પ્રશ્ન ના પછી ગુરુજી કહે છે કે—“જે વિદ્વાન જડ અને ચેતનના ભેદાભેદને તથા એકત્વ અને નાનાત્વને દેખે છે તે દુઃખથી છુટી જાય છે.”

ઉપરના શ્લોકનો તાત્પર્ય—ચેતન અને જડ, જીવ અને પરમાત્મા નો ભેદાભેદ અને એકત્વ નાનાત્વ નો ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ છે. ચેતન જડનું ક્ષીરનીરની પેઠે મિશ્રણ રૂપ અભેદ સંપ્રાસાતમાં અને પૃથક્કૃત ભેદ પદાર્થ દર્શનમાં. તેમજ જીવનો પ્રજ્ઞાની સાથે અભેદ પરમાર્થદશામાં, અને ભિન્નતા વ્યવહાર દષ્ટિમાં એવું ટીકાકારે બતાવેલું છે.

આ પ્રમાણે ભેદાભેદ અને એકત્વ નાનાત્વ તે બાણુવું તેજ હુખની નિવૃત્તિનો ઉપાય છે. એવો ઉપરના શ્લોકનો ભાવાર્થ છે. આથી ભેદાભેદ અને એકત્વ નાનાત્વ બન્ને જ ચેતન અને જડમાં અપેક્ષા કૃત ભેદથી વિદ્યમાન છે. એવું પ્રગટપણે સિદ્ધ થાય છે.

જૈન દર્શનનો પણ એ વિષયમાં પ્રાયઃ એજ સિદ્ધાંત છે x

ઉપરના લેખથી અધિક પ્રકાશ નાખવાવાળો એક બીજો લેખ મહાભારતમાંનો બુવો—

આશ્વમેધિક પર્વ—અનુગીતા—અધ્યાય ૪૮ માના શ્લોકો. ૮ માથી ૧૧ ની નીલકંઠાચાર્યે કરેલી ટીકાનો કિંચિત્ તાત્પર્ય—એ છે કે—મનીષી અર્થાત્ વિદ્વાન લોક સત્ત્વ—(પ્રકૃતિ પ્રધાન) અને પુરુષ—(આત્મા) એ બે પદાર્થોને અંગીકાર કરે છે. તેમાં પણ કેટલાક સત્ત્વ અને પુરુષને સર્વથા એક અથવા

x મૌર્નેદ્રે ચ પ્રવચ્ને, યુગ્મતે સર્વમેવ હિ ।

નિત્યા નિત્યે સ્ફુટંદેહાત્, મિજામિજે તથા ત્મનિ ॥ ૩૦ ॥

ઉંચકો. અધ્યાત્મસાર શ્લોક ૩૮ ગંભીર વિગ ટીકા. પૃ. ૧૦૩ માં નો ભાવાર્થ દેહથી કથંચિત્ ભિન્ન છે ચૈતન્ય રૂપ પૃથક્ સત્તા અપેક્ષાથી ભિન્ન છે. મૂળક શરીરમાં દષ્ટવિભાગથી. તેમજ કથંચિત્ અભિન્ન છે ક્ષીરનીરની પેઠે, ભોહગોષ્ટામાં અગ્નિનીપેઠે, બધા શરીરમાં વ્યાપીને રહેલો છે. માંદા, અંદન, અંગનાદિ—કંટક ખડગ, જવરાદિ ધણ અનિષ્ટ ના સ્પર્શથી સુખદુઃખનો શરીરમાં અનુભવ થવાથી. ॥

“ પ્રમાણદ્ મિજાન્ન ” (૧૧૧૪૨) (પ્રમાણમીમાંસાહેમચંદ્રાચાર્ય)

॥ હરિઝદ્રાષ્ટકમાં—નિત્યાનિત્ય, દેહથી ભિન્ન સિન્ન આત્મામાં હિંસાદિક પણ ન્યાયથી અવિરોધપણે ધટે છે.

ઉપરના લેખથી અધિક પ્રકાશ નાખવાવાળો એક ખીજો લેખ મહાભારતમંત્રોનો જીવો-આશ્વમેધિક પર્વ-અનુગીતા-અધ્યાય ૪૮ મના શ્લોક ૮ માંથી ૧૧ નીલકંઠાચાર્યે કરેલી ટીકાનો કિંચિત્ તાત્પર્ય એ છે કે-જનીષી અર્થાત્ વિહવાય લોક સત્ત્વ-(પ્રકૃતિ પ્રધાન) અને પુરુષ (આત્મા) એ બે પ્રદાર્થોને અંગીકાર કરે છે. તેમાં પણ કેટલાક સત્ત્વ અને પુરુષનો સર્વથા એક અથવા અભિન્ન માને છે પરંતુ એ મત ઠીક નથી. એ પ્રમાણે કેટલા એક સત્ત્વ અને પુરુષનો સર્વથા ભિન્ન સ્વીકાર કરે છે એ સિદ્ધાંત પણ વિચાર પૂર્ણ નથી.

ટીકાકાર આ કથનનું ઉપપાદન આ પ્રમાણે કરે છે. પુરુષની પેઠે સ્વછ અને પુરુષનો ઉપકારી હોવાથી સત્ત્વ-પુરુષી અભિન્ન છે એવું મંતવ્ય તાકિડો-નૈયાયિકોનું છે. એટલામાટે કર્તૃત્વાદિ જે સત્ત્વના ધર્મ છે તેને વાસ્તવિક રૂપથી તે આત્મામાં માને છે. તેજ પ્રમાણે-અપ્રત્યા અને પ્રકૃતિમાં સાંખ્ય મતાનુયાયીતો કેવલ પ્રતીતિ માત્રજ એકત્વ માને છે. અને નૈયાયિક લોક તેજ એકત્વ ને વાસ્તવ રૂપથી સ્વીકાર કરે છે. પરંતુ એ બંનેજ મત અસંગત છે, વિચાર જન્ય છે. આ અભિપ્રાયથી સત્ત્વ અને પુરુષનો આત્મતિક ભેદ માનવાવાળા સાંખ્ય મતાવલંબીના પ્રતિ એ વિરોધ ઉત્પન્ન કર્યો છે કે-જો સત્ત્વ પુરુષથી સર્વથા ભિન્ન અને સ્વતંત્ર સત્તા રાખવાવાળા છે તો તે યુક્તાત્માનો પણ કદિ ત્યાગ નથી કરી શકતો. તાત્પર્ય કે-જો પ્રમાણે સંસાર દશામાં અથવા બધાં દશામાં તે પુરુષથી સર્વથા ભિન્ન અને સ્વતંત્ર થતો હોવો તેનો ત્યાગ નથી કરતો એજ પ્રમાણે મોક્ષ દશામાં પણ તે પુરુષથી કોઈ પ્રકારે પૃથક્ નથી થઈ શકતો, એ પ્રમાણે મોક્ષનોજ અભાવ થઈ જશે. તેમજ જે તાર્કિક લોક સત્ત્વના ધર્મભૂત કર્તૃત્વાદિ ગુણોને આત્મામાં વાસ્તવ રૂપથી સ્વીકાર કરે છે તેમના મતમાં પણ મોક્ષની ઉપપત્તિ નથી થઈ શકતી, કેમકે વાસ્તવિક-સ્વાભાવિક ધર્મોનો નાશ થયા વિના કદિ વિનાશ નથી થઈ શકતો. કર્તૃત્વાદિ ધર્મ જે આત્મામાં સ્વભાવ સિદ્ધ હોય તો તેનો-આત્માનો નાશ થયા વિના કદિ નાશ નહીં થશે (આત્માનો કદિ નાશ થતોજ નથી એટલા માટે આત્માના સ્વભાવભૂત કર્તૃત્વાદિ ગુણપણ કદિ નષ્ટ ન થશે) તારે તો મોક્ષનું થવું અસંભવજ થઈ જશે માટે સત્ત્વ અને પુરુષમાં વિચાર દષ્ટિથી પૃથક્ ભાવ-ભેદ અને સહજત્વ અભેદ બન્નેને જ માનવા યથાર્થ છે. એજ પ્રમાણે એમાં એકત્વ અને નાનાત્વ નો સ્વીકાર પણ યુક્તિ યુક્તજ છે, જે પ્રમાણે ઉદંબર-ફલ (શુદ્ધરત્નું ફલ) માં રહેવાવાળા તેમાંજ ઉત્પન્ન થતા મશક (એકના એક સરખા જીવ) તેમાં ભિન્ન અને અભિન્ન છે તેજ પ્રમાણે સત્ત્વ અને પુરુષ પણ સરસપરમાં ભિન્ન અને

અભિન્ન છે ઇત્યાદિ ॥ આથી સ્પષ્ટ છે કે-પ્રકૃતિ પુરુષનું સાપેક્ષ લેહાલેહજ ઈષ્ટ છે. મહાભારત પણ કોઇ કોઇ અંશમાં અનેકાંતવાદના સમર્થક છે. ॥

(મનુસ્મૃતિ) પૃ. ૧૪૬ થી.

સર્વ સ્મૃતિયોથી-મનુસ્મૃતિ શ્રેષ્ઠ અને પ્રાચીન મનાય છે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં લખ્યું છે કે-મનુએ કહ્યું તે ઔપધિરૂપ છે. તેમાં પણ અનેકાંતવાદનું કથન છે. (અ. ૧૦ શ્લો. ૭૩—

અનાયં માર્યકર્માણ-માયં જ્ઞાનાયકર્મિણં ।

સંપ્રધાર્યાં બ્રહ્મીહ ધાતા, ન સમૌ ના સમાવિતિ ॥૭૩॥

કુદ્લુક ભટ્ટ કૃત ટીકાનો ભાવાર્થ—દ્વિભતિ (બ્રાહ્મણ સુત્રિય વૈશ્ય) ના માટે જે કર્મોનું વિધાન કર્યું ગયું છે તેનું આચરણ કરવાવાળા શૂદ્ર અને શૂદ્રોચિત કર્મોનું સેવન કરવાવાળા દ્વિભતિ એ બન્નેના વિષયમાં વિચાર કરીને બ્રાહ્મણે એ કહ્યું છે કે-એ બન્ને (અર્થ અનાયં) આપસમાં નતો સમાન છે અને નતો અસમાન છે; અર્થાત્ એ બન્ને સર્વથા એક પણ નથી અને સર્વથા ભિન્ન પણ નથી. દ્વિભતિનું કર્મ કરવાથી શૂદ્ર દ્વિભતિ નથી થઇ શકતો; એમ શૂદ્રોચિત કર્મનો કરવાવાળો દ્વિભતિ શૂદ્ર નથી બની જતો. એ અપેક્ષાથી એ બન્ને સમ એક નથી થઇ શકતા પરંતુ-બન્નેજ નિષિદ્ધનું આચરણ કરી રહ્યા છે. એથી એ અસમ-ભિન્ન પણ નથી. તાત્પર્યએ થયેા કે-એ બન્ને કોઇ અપેક્ષાથી અસમાન અને કોઇ દૃષ્ટિથી સમાન પણ છે, કિંતુ એકાંતપણાથી ન સમ છે. અને ન અસમ છે.

આ ઉપરના લેખથી અનેકાંતપણું સ્પષ્ટજ તરી આવે છે.

ઇશ્વરનું કર્તૃત્વ અકર્તૃત્વ. પૃ. ૧૫૨ થી.

અનાતન ધર્મના સુપ્રસિદ્ધ પંડિત બીમસેન શર્મા ઇશ્વરના કર્તૃત્વવાદમાં અનાતન ધર્મનું સિદ્ધાંત એ કે—

નિરિ છે સંસ્થિતે રત્ને; યથા લોહઃ પ્રવર્તતે ।

સત્તામાત્રેણ વેષેન, તથા ચાર્ય જગજ્ઞનઃ ॥૧॥

અત આત્મમિ કર્તૃત્વ મકર્તૃત્વં ચ સંસ્થિતં ।

નિરિહત્વા દક્ષતા સૌ કર્તા સન્નિધિ માત્રતઃ ॥૨॥

ભાવાર્થ—જેમ ઇચ્છા-મિનાના ચુંબકમાં સમીપ રહેલા લોહમાં ક્રિયા થઇ જાય છે. લોહગત ક્રિયાનો હેતુ-કર્તા ચુંબક છે તે પ્રમાણે ઇશ્વરના વિદ્યમાન હોવા માત્રથી પ્રકૃતિમાં સૃષ્ટિ રચનાદિની સર્વ ચેષ્ટા થયા કરે છે. દૃષ્ટાંત દાદૃષ્ટિમાં લેઈ એટલોજ છે કે ચુંબક જડ છે અને ઇશ્વર સર્વજ્ઞ ચેતન

છે. નિરિછતા અને પ્રયોજકતા બન્નેમાં એક સરખી જ છે. આ દૃષ્ટાંતથી પરમેશ્વરમાં કર્તૃત્વ, અકર્તૃત્વ બન્ને જ માન્યાં ગયાં છે.

નિરિછ હોવાથી પરમેશ્વર અકર્તા, અને તેમના સમીપ થયા વિના પ્રકૃતિ કાંઈ નથી કરી સકતી. એ કારણથી ઇશ્વર કર્તા છે—

“ પ્રદીપ ભાવાભાવયો વર્ણનસ્ય તથા ભાવા દર્શનદેતુઃ
પ્રદીપ હતિન્યાયઃ ”

(બ્રાહ્મણ સર્વસ્વ ભા. ૮ સં. ૬ પૃ. ૨૨)

ઉક્ત લેખ કેટલી હદ સુધી અનેકાંતવાદની સિદ્ધિ કરે છે ?

ઇશ્વરમાં પણ અપેક્ષા લેદથી કર્તૃત્વ, અને અકર્તૃત્વ એ બન્ને વિરૂદ્ધ ધર્મ કેવા પ્રકારથી રહી શકે છે.

ઉક્ત પંડિતશ્રીએ—ઉપરના લેખથી ન કેવલ અપેક્ષાવાદની જ સિદ્ધિ કરી છે ? કિંતુ સનાતન ધર્મના મહત્ત્વ પૂર્ણ મુખ્ય સિદ્ધાંતમાં ફેલેલી સાધારણ લોકોની અજ્ઞાનતાને પણ ઘણા ભાગે દૂર કરી દીધી છે.

એવા પ્રકારના અનેકાનેક વાક્ય દર્શનોના આધારભૂત શ્રુતિ-સ્મૃતિ પુરાણાદિમાં પણ ઉપલબ્ધ થાય છે જે વાક્યોથી અપેક્ષાવાદની ઉપયોગિતા ઘણી જ સારી રીતે થઈ રહી છે.

પરિસિષ્ટ પ્રકરણ બીજું પૃ. ૧૫૨ થી.

અનેકાંત વાદની સાથે અન્યાય.

એક ભારતીય સાક્ષર વિદ્વાનું કથન છે કે—જે પ્રમાણે જૈનોના અનેકાંત-વાદ સખ્તભંગી નયની સાથે અન્યાય થઈ રહ્યો છે. એજ પ્રમાણે વેદાંતના અનિર્વચનીય વાદની સાથે પણ છે. x તથા જેમ વેદાંતની અનિર્વચનીય ખ્યાતિ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના કેટલા એક જૈન વિદ્વાનોએ વેદાંત દર્શનને સર્વથા બ્રાંતિમય બતાવતા થકા તેમનો અનુચિત ઉપહાસ કર્યો છે. તેજ પ્રમાણે આર્યવેદી વિદ્વાનોએ જૈનોના અનેકાંતવાદ અથવા સ્થાવરવાદના વાસ્તવ સ્વરૂપને સમજ્યાવિના ઉન્મત્ત પ્રલાપ કહીને તેતું મિથ્યા ખડત કયું છે આથી

x શ્રીવે. “ હિંદુત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ ” અંકકર્તા—શ્રીમુક્તભાઈદાસજીર દ્વેષ કર મહેતા. બી. એ. મુ. અમદાવાદ.

પૃ. ૨૦૭ પૂર્વાર્ધ—જેવી રીતે જૈનોના અનેકાંતવાદને અથવા ખડભંગી (સખ્ત-ભંગી) નયને અન્યાય થાય છે તેવી રીતે વેદાંતના અનિર્વચનીયતાના વાદને પણ અન્યાય થાય છે.

પ્રતીત થયું કે જૈન દર્શનના પ્રતિપક્ષી પંડિતોએ અનેકાંતવાદનું ખંડન કરતી વખતે તેમને જેવા રૂપમાં સમજાયું અથવા માન્યું તે તેમણું યથાર્થ સત્ય સ્વરૂપનું નથી.

પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોનાદ્વારા પ્રગટ થયેલા સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપથી જૈન દર્શનનો સ્યાદ્વાદ કેાંઈ જુદા પ્રકારનો છે. એટલા માટે તેનું ખંડન વાસ્તવિક રૂપનું નહીં કહી શકાય.

જે વાત વાદીને સ્વીકૃતજ નથી તેણે જખરજસ્તી તેના જલામાં ધાલી તેની અવહેલના કરવી એ ન્યાય કેનો? ખસ એજ દશા અનેકાંતવાદના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોની છે.

અમારે આ કથન તો મોટાજ સાહસયુક્ત વા ધૂમતાપૂર્ણ સમજાયું અથવા માન્યું જશે કે-જૈન દર્શનના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોમાંથી આજ સુધી કેાંઈએ અનેકાંતવાદના સ્વરૂપને સમજ્યોજ નથી પરંતુ વસ્તુસ્થિતી કેાંઈ એવી વિલક્ષણ અને જખરજસ્ત છે કે-એક બિલકુલ નિષ્પક્ષ અને તટસ્થ વિચારકેને પણ તેના સામને. અનિછાથી નત મસ્તક થવું પડે છે. જૈન દર્શનના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ ભલેજ અનેકાંતવાદના અંતસ્તાલ સુધી અવગાહન કરીને તેના યથાર્થ સ્વરૂપને સારી રીતે જાણી લીધું હોય અને તે પણ સત્ય હોય કે તેમના પ્રૌઢ પ્રતિવાદ એક અંભીર વિચારકના હૃદયમાં પણ કેાંઈ સમયેના માટે ક્ષેભ પેદા કરીદે પરંતુ અમારા વિચારમાં તેમનો પ્રતિવાદ-ખંડન-અનેકાંતવાદના યથાર્થ સ્વરૂપના અનુરૂપ તો નથીજ, અમે તેમાં કેટલાક વિદ્વાનો તો એવા પણ છે કે જેમને જૈનમતનું કાંઈ પણ જ્ઞાન થયેલું પ્રતીત નથી થતું. ઉદાહરણના માટે પ્રથમ વિજ્ઞાન બિહુને જુવો. વિજ્ઞાન બિહુના-“વિજ્ઞાનામૃત લાખ્યનો કાંઈક નમુનો અમે પાઠકેને લેદાલેદની પ્રમાણિકતાના ઉપલક્ષમાં બતાવીને આવ્યા છીએ.

હવે પ્રજ્ઞસૂત્ર ૨.૨.૩૩ ના લાખ્યમાં તેમને જે કાંઈ જૈનદર્શનના વિષયમાં લખ્યું છે તેણે પાઠક જુવો:-

અમે તેનું લાખ્ય ન લખતાં લાવાર્થ માત્રજ લખીએ છીએ-વિજ્ઞાન બિહુ લખે છે કે-પ્રજ્ઞની કારણતામાં ઉપયોગી જે વેદોક્ત સત્કાર્યવાદ છે, તેની સિદ્ધિના માટે વેદ બાદ જૈન મતનું નિરાકરણ કરીએ છીએ-જૈન મતમાં સામાન્યથી “સત્” અને “અસત્” એ બે પદાર્થજ માન્યા છે! આકાશાદિ ધર્મી અને એકત્વાદિ ધર્મ, એ સર્વ કાંઈ એજ બે-સત્-અસત્ પદાર્થોનો પ્રપંચ છે. એ મતમાં સખ્તભંગી ન્યાયથી બધા પદાર્થોમાં સત્વ, અસત્વ, અને

અનિર્વચનીયત્વાદિનો સ્વીકાર કર્યો છે. જેમકે સર્વ વસ્તુ અવ્યવસ્થિત (વ્યવસ્થા-નિયમ રહિત) જ છે. સ્યાદસ્તિ સ્યાન્નાસ્તિ ઇત્યાદિ અહીં સ્યાત્ શબ્દ સર્વ જગોપર “ભવતિ” એ અર્થનોજ યોગ્ય છે. (એ તો જૈન મતનું સ્વરૂપ બતાવ્યું.) હવે એ મતનું જે પ્રમાણે ખંડન થયું છે. તેનું પણ સ્વરૂપ બતાવીએ છીએ તે ધ્યાન દઇને જીવો-અજીવોએ ઇત્યાદિ-ભાવ અને અભાવ આપસમાં વિરોધી છે. એનું એક વસ્તુમાં રહેવાનું પ્રકાર લેઈ (નિરૂપકલેઈ અપેક્ષાલેઈ) ના વિના કદિ સંભવ નથી થઈ શકતો? જે પ્રકાર લેઈથી ભાવા ભાવની સ્થિતિને માનશે તારે તો એ અમારાજ મતનો તમે સ્વીકાર કરી લીધો અર્થાત્ પ્રકાર લેઈ યા અપેક્ષાકૃત લેઈથી બે વિરૂદ્ધ ધર્મોનો એક જગોપર રહેવાનું તો અમે માનીએજ છીએ. એટલા માટે અમારા મતનો તમે આશ્રય લીધો, જે એમ છે તો પછી તમે જગત્-તદ્વત્તિ પદાર્થોને અવ્યવસ્થિત (અનિશ્ચિત-વ્યવસ્થા નિયમથી રહિત) રૂપથી કેમ માનો છો. અર્થાત્ જગત્ને અવ્યવસ્થિત ન માન કર વ્યવસ્થિતજ સ્વીકાર કરવા બેઠ્યો.

વિજ્ઞાન બિશ્વના વિજ્ઞાનામૃત જ્ઞાનના આ લેખથી તેમને જૈન મત સંબંધી વિધાન અને પ્રતિવિધાનની યથાર્થતાનું સારી પેઠેથી જ્ઞાન થઈ જાય છે. ખબર નહીં બિશ્વ મહોદય જૈન દર્શનના કેટલા મોટા પંડિત હશે. અમારા વિચારમાં તે જૈન દર્શનથી બિલકુલ અનબિજ્ઞ પ્રતીત થાય છે. તેમને જૈન દર્શનના દ્રવ્યાનુયોગ વિષયની કોઈ પારંપરિક પુસ્તક પણ સાદાંત ભણી અથવા દેખી હોય એવું તેમના લેખથી સ્પષ્ટ પ્રતીત નથી થતું. અમારો આજ સુધી એજ વિચાર રહ્યો છે કે આજ કાલનાજ કેટલાક ભટ્ટાચાર્ય કોઈ ધર્મ યા સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોને પૂર્ણપણે મનન કર્યા વગરજ તેમને મન માન્યા શબ્દોમાં લખવાને તૈયાર થઈ જાય છે. પરંતું વિજ્ઞાન બિશ્વના ઉક્ત લેખથી બહુ યુગ્યું કે આ રોજ આજ કાલનો નથી. કિંતુ ઘણા લાંબા કાલનો છે.

સત્ અને અસત્ એ બેજ સુખ્ય પદાર્થ છે. આકાશકિ ધર્મી અને એકત્વાદિ ધર્મ આ સર્વ કાંઈ એ બે, સત્ અસત્ પદાર્થોનો વિશેષ (પ્રપંચ) છે એ પ્રકારનું જૈન દર્શનનું મંતવ્ય બિશ્વ મહોદયે ક્યા જૈન ગ્રંથમાંથી લીધું હશે એ અમારી સમજથી બાહિર છે.

તથા જૈન મતમાં સર્વ વસ્તુ અવ્યવસ્થિત-અનિશ્ચિત રૂપથી જ સ્વીકાર કરી છે અર્થાત્ જૈન દર્શન ને બધા પદાર્થ અવ્યવસ્થિત રૂપથી જ અભિમત છે.

એ પ્રકારનું જૈન સિદ્ધાંત તેમને કયા જૈન ગ્રંથના ઉલ્લેખથી સ્થિર કર્યું એને પણ કોઈ પત્તો નથી મળતો. કદાપિ અનેકાંત શબ્દનો જ અવ્યવસ્થિત અર્થ તેમને સમજ્યો હોય તો કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, એવું ખીન્ન^૧ પણ અનેક વિદ્વાનોએ સમજ્યું વા માન્યું છે. વળી “સર્વત્રૈવ સ્યાત્સંવેદો મક્તી ત્યાદિરર્થઃ” અહીં બધા સ્થાનોમાં “સ્યાત્” શબ્દ ભવતિ (છે-આ હોય છે-સત્તા) એ અર્થના બોધક છે.

આ લેખથી તો તેમને જૈન ધર્મ વિષયિણી પોતાની અંત સ્તલ વર્તિની પ્રજ્ઞાનો પરિચય દેવામાં કાંઈ બાકીજ નથી રાખી. સાધારણ લોકોની વાત કાંઈ બીજી છે પરંતુ વિચારક શ્રેણીના લોકોમાં તો એવા પ્રકારના લેખક કદિ ઉપહાસના પાત્ર થયા વિના નથી રહેતા.

ભલા હવે તેમના પ્રતિવાદના લેખનો વિચાર કરીએ-તેમનું કથન છે કે એક વસ્તુમાં પ્રકાર ભેદનો આશ્રય લીધા વગર-ભાવ અને અભાવ એ બે વિરોધી ધર્મ નથી રહી સકતા પરંતુ એવું માને કૌન છે ? શું કોઈ જૈન ગ્રંથમાં એવું લખ્યું છે કે એક વસ્તુમાં જે રૂપથી ભાવ અને તેજ રૂપથી અભાવ રહે છે ? જો નથી તો પછી તેના પર (જૈન દર્શન પર) આ વૃથા દોષારોપણ કેમ કર્યું ગયું ? શું આ અન્યાય નથી ?

તથા-જો પ્રકાર ભેદથી જ એક વસ્તુમાં બે વિરોધી ધર્મોના તમો સ્વીકાર કરે છે તો એ અમારો જ મત-સિદ્ધાંત છે. અર્થાત્ પ્રકાર ભેદથી બે વિરોધી ધર્મોની એક પદાર્થમાં સત્તાને તો અમે પણ માનીએ છીએ. આ કથનથી સિદ્ધ થયું કે જો પ્રકાર ભેદથી, અપેક્ષા કૃત ભેદથી, એક વસ્તુમાં બે વિરોધી ધર્મોનો અંગીકાર જૈન દર્શનને અભિમત હોય તો કોઈ આપત્તિ નથી-કોઈ દોષ નથી પરંતુ એ મતનો અમારો છે, ચાલો ફેસલો થયો ? તમારો જ મત સહી, એમાં અમને કોઈ આશ્ચર્ય નથી કે એ મત અમારો છે. ચા તમારો, ભલે તમારો હોય કે અમારો પરંતુ છે તો યુક્તિ યુક્ત ? જે સિદ્ધાંત અનુભવ ગમ્ય વા યુક્તિ ગમ્ય હોય તેનો સ્વીકાર કરવામાં કોઈને પણ આનાકાની નહીં હોવી જોઈએ. એવું હરિભદ્રસૂરિ આદિ જૈન વિદ્વાનોનું પણ કહેવું અથવા માનવું છે. * વિજ્ઞાન બિશુના શિવાય કેટલાક અન્ય દર્શનિક વિદ્વાનોને પણ જૈન મતના વિષયમાં

× પક્ષપાતો ન મેંચરિ ન દ્રેષઃ કપિલાદિષુ.

યુક્તિમદ્વચનંયસ્ય તસ્યકાર્યઃપરિગ્રહઃ ॥૧૧॥

કોઇ કોઇ જગ્યાપર વિપરીત જેવું જ્ઞાન થયેલું એકઠું છે, (૧) પરંતુ એટલા પરથી એ નથી કહી શકતા કે તેમને જૈન દર્શનનું જ્ઞાનજ નહીં હતું. કોઇ મતના અમુક એક સિદ્ધાંતના વિષયમાં ભ્રમનું થઇ જવું છદ્મસ્થ પુરૂષના માટે અનિવાર્ય છે.

ઉપર બતાવેલા પાઠોમાં—(જીવને અનંત અવયવવાળો કહેવો. અને ખ-ગ-ઘ જીવાસ્તિકાયને—બદ્ધ મુક્તો અને નિત્ય સિદ્ધ કહીને અહીં ને નિત્ય સિદ્ધ અને બાકીના બેને મુક્ત અને બદ્ધ બતાવવા અને એમ પુદ્ગલાસ્તિકાયને પૃથ્વી આદિ ચાર ભૂત અને સ્થાવર તથા જંગમ બેદથી છ પ્રકારનું કથન કરવું જૈન સિદ્ધાંતના અનુસાર જેજ નહીં એનો એવા રૂપમાં કોઈ જૈન ગ્રંથમાં ઉલ્લેખ અમારા બોલામાં અપ્રખ્યાત નથી. મતદળ સંમત્યા સ્વસ્થાવિન્ન મપડ મપડ એક એકના જુદા ઉતારા છે,

શંકરસ્વામી અને ભાસ્કરાચાર્ય પૃ. ૧૬૦ થી.

સ્વામી શંકરાચાર્ય અને ભટ્ટ ભાસ્કરના સિદ્ધાંતમાં ઘણો અંતર છે. શંકરસ્વામી પુરા અલેહવાદી અને ભાસ્કરાચાર્ય પૂર્ણપણે લેહવાદના અનુયાયી છે. શંકરસ્વામીના માયાવાદનું સર્વથી પ્રથમ ખંડન કરવાવાળા જે કોઇ વિદ્વાન થયા છે તે આ એક ભાસ્કરાચાર્ય છે. એટલા માટે એ બંને જ વિદ્વાન સિદ્ધાંતના વિષયમાં એક બીજાના વિચારોથી સહમત નથી કિંતુ એક બીજાના પ્રતિપક્ષી છે. ભાસ્કરાચાર્યે શંકરસ્વામીના અનિર્વચનીયવાદ ના સિદ્ધાંતનું મોટી પ્રોત્સાહી ખંડન કર્યું છે. (મુલે તેમનું ૨૧૧૧૪ સૂત્રનું ભાષ્ય) સિદ્ધાંતના વિષયમાં એમને એવી રીતે વિચારલેહ હોવાથી પણ જૈનદર્શનના વિષયમાં એ બંને વિદ્વાન એકસરખોજ વિચાર રાખે છે. અર્થાત્ જૈનદર્શનના અનેકાંતવાદને બંનેએ એકજ શૈલીથી તેનું ખંડન કર્યું. અંતરમાત્ર એટલુંજ છે કે શંકરસ્વામીનો લેખ કાંઈ વિશદ અને ભાસ્કરાચાર્યે કાંઈ સંક્ષેપમાં લખ્યું છે. ખંડન શૈલી બંનેની એકજ છે. એમનાં વિના બીજા જેટલા પ્રાચીન

(૧) ક—અનંતાવયવો જીવ સ્તસ્ય ત એવાવયવા અલ્પે શરીરે સંકુચેયુર્મહતિર્વ વિકશેયુ રિતિ (શંકરાચાર્ય—૨૧૨૩૪૧ શાં. ભા.)

(સ્વ)—જીવાસ્તિકાય સિદ્ધા—બદ્ધો મુક્તો નિત્યસિદ્ધ છેતિ । પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ ઘોઢો પૃથ્વા દિનિચત્વારિ ભૂતાનિ સ્થાવરં જંગમંચેતિ (વાચસ્પતિ મિથ્ર મામતિ)

(ગ)—જીવાસ્તિકાય લેધા—બદ્ધો મુક્તો નિત્યસિદ્ધ છેતિ ! તત્રાર્હનમુનિ નિત્યસિદ્ધઃ ક્તરે કેચન સાધનૈમુક્તાઃ અન્યેબધ્વા ઇતિભેદઃ । પુદ્ગલાસ્તિકાય ઘોઢો-છથિવ્યાદિચત્વારિભૂતાનિ સ્થાવરં જંગમંચેતિ ॥

(ઘ)—સ્તનપ્રમા વ્યાખ્યામાં પણ પ્રાયઃઉપર પ્રમાણેજ છે ॥

તેમજ અર્વાચીન વિદ્વાનોએ પ્રદ્વસૂત્ર ઉપર ભાષ્ય લખ્યા છે તેમાં પ્રાયઃ એ બન્ને વિદ્વાનોની શૈલીનું અનુકરણ કરેલું છે.

એટલામાટે એ બન્નેમાંથી કોઇએકે વિદ્વાન (શંકરસ્વામી અથવા ભાસ્કરાચાર્ય) ના લેખ પર વિચાર કરી લેવાથી સર્વેના લેખનો વિચાર થઇ જાય છે. માટે એજ બન્ને લેખનો અહિં વિચાર કરીએ છીએ—

(દષ્ટિ ભેદ) પૃ. ૧૬૧ થી.

ખીજા વિદ્વાન આહે ઝમેતે કહે પણ ઝમે તો એ કહેવાનું સાહસ નથી કરી સકતા કે શંકરાચાર્ય આદિવિદ્વાનોએ અનેકાંતવાદના સ્વરૂપ ને સમજ્યાજ નથી એવું કહેવું તે તો તેમનું ઘોરઅપમાન કરવા જેવું છે. હાં એટલું તો અમે અવશ્ય કહીશું કે તેમને અનેકાંતવાદનું જે ખંડન કર્યું છે તે તેના— અનેકાંતવાદના સ્વરૂપને અનુરૂપ નથી. જે પ્રમાણે શંકરસ્વામીના અનિર્વચનીય-વાદના સિદ્ધાંતની સાથે તેમના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ જળરજસ્તો કરી છે અર્થાત્ અનિર્વચનીય શબ્દના મનમાન્યા અર્થવા તાત્પર્ય કલ્પના કરીને તેનું યથાર્થિ ખંડન કરીને સ્વામી શંકરાચાર્યની સાથે અન્યાય કર્યો છે. એજ પ્રમાણે જૈનદર્શનના અનેકાંતવાદની સાથે સ્વામી શંકરાચાર્ય અને ભાસ્કરાચાર્ય પ્રભૃતિ વિદ્વાને પણ ખરેખરે અન્યાયજ કરી રહ્યા છે. એવું કારણ પરસ્પરનો દષ્ટિભેદ છે. જે દષ્ટિને લઇને જૈનદર્શનમાં અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતની કલ્પના કરી ગઇ છે તેજ દષ્ટિથી એ શંકરાચાર્ય પ્રભૃતિ વિદ્વાનો તેની આલોચના કરતા તારે તો તેમનો પ્રતિવાદ વિચારપૂર્ણ કહ્યો અથવા માન્યો જાતો. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ એનાથી સર્વથા વિપરીત છે. અર્થાત્ જૈનદર્શનનો અનેકાંતવાદ કાંઇ ખીજો છે અને શંકરસ્વામી તેની કોઇ ખીજા રૂપમાંજ કલ્પના કરી રહ્યા છે. એ દષ્ટિ ભેદના કારણેજ એમનો પરસ્પરમાં વિરોધ છે.

ઉદાહરણાર્થ શંકર ભાષ્યની નીચે લખેલી પંકિતયોને જુઓ—

અમ્હસૂત્ર ૨૨।૩૩ ના ભાષ્યમાં શંકરસ્વામી લખે છે—

“ નજોકસ્મિન્ ધર્મિણિ યુગપત્ સદસત્વાદિ વિરુદ્ધ ધર્મસમાવેશઃ સંભવતિ શીતોષ્ણવત્ ”

શીત અને ઉષ્ણતાની પેઠે એક ધર્મમાં પરસ્પર વિરોધી સત્ત્વ અને અસત્ત્વ આદિ ધર્મોના એક કાલમાં સમાવેશ (સ્થિતિ) નથી થઇ શકતી. અર્થાત્ જે પ્રમાણે શીત અને ઉષ્ણતા એ બે વિરુદ્ધ ધર્મ એક કાલમાં એક જગો પર નથી રહી સકતા, તેજ પ્રમાણે સત્ત્વ અને અસત્ત્વ નો પણ એકા કાલમાં એક

સ્થાન પર રહેયું નથી બની સકતું. એટલા માટે જૈનોનું સિદ્ધાંત કીક નથી.
“નાય મરુપગમૌ યુક્ત :”

(મહામતિ ભાસ્કરાચાર્યે પોતાના ભાષ્યમાં એજ વાતને બીજા પ્રકારથી લખી છે પરંતુ આશયમાં ફેર નથી x

ભાષ્યના વ્યાખ્યાકારોએ અહીં એ પ્રકારનું વર્ણન કર્યું છે કે-જે વાસ્તવમાં સત્ છે તે સદા સર્વ તરફ સર્વ રૂપથી સત્જન રહેશે.

જેમ આત્મા જ્યાં કોઈમાં કોઈ પ્રકારે કોઈ સ્વરૂપથી સત્વપણાની ઉપલબ્ધિ થાય છે તે વસ્તુથી સત્ નથી તેમા જે સત્વ છે તે કેવલ વ્યવહારિક છે અર્થાત્ વ્યવહાર માત્રને લઈને તેને સત્ કહી શકાશે પરમાર્થથી તે સત નથી જેમ પ્રપંચ (વાચસ્પતિ મિત્ર)

જે સત્ છે તે સદા સત્જન રહેશે કદી અસત્ નથી થઈ શકતું જેમ “બ્રમ્હ” અને જે અસત્ છે તે સદા અસત્જન રહેશે જેમ શશવિષાણુ સંસ્રાવનું સૂંઝ, અને પ્રપંચ એ બન્ને (સત્-અસત) થી વિલક્ષણ છે. આથી એકાંતવાદજ યુક્તિયુક્ત છે, અનેકાંતવાદ નથી (ગોવિંદાચાર્ય) *

“જે પદાર્થ “ છે ” તેને ‘ છે ’ અને ‘ નથી ’ એ કેવી રીતે કહી શકાય.
(ભાસ્કરાચાર્ય)

ઉપર્યુત ભાષ્ય અને તેની ટીકાઓના લેખથી બે વાતો સાબિત થઈ.

(૧) સત્ અસત્નો અને અસત્ સત્નો અત્યંત વિરોધી છે.

(૨) જોનો કદિ કોઈ રૂપમાં બાધ ન હોય તે સત્ (બ્રમ્હ), અને જેની કોઈ દશામાં પણ કદિ પ્રતીતિ ન થાય તે અસત્ છે (શશશ્રૃંગ) તેમજ પ્રપંચનો બાધ પણ થાય છે (બ્રમ્હ સાક્ષાત્કારના ઉત્તર કાલમાં) અને પ્રત્યક્ષ રૂપથી પ્રતીતિ પણ થાય છે એથી તે ન કેવલ સત્ અને ન અસત્ કિંતુ બન્નેથી વિલક્ષણ છે. આથી સિદ્ધ થયું કે જે વસ્તુથી સત્ છે તે અસત્ કદિ નથી થઈ

+ તત્ત્વેદ મુચ્ચતે નૈકસ્મિન્ ધર્મિણ્ય સંભવત્ કથમેકો માવોડસ્તિવનાસ્તિવચ્ચાંયદાસ્તીત્ય વષાર્થેતે વિરોધાત્ ૨૨/૩૩- (નું ભાષ્ય)

+ “એતદુક્તં ભવતિ-સત્યં યદસ્તિ વસ્તુત સ્તત્સર્વપ્યા સર્વદા સર્વત્ર સર્વાત્માના નિર્વચનીયેષ્ઠ રૂપેષાઃ સ્ત્યેવ ન નાસ્તિ યથા પ્રત્યગાત્મા । યત્ ક્વચિત્ કથંચિત્ કેનચિ દાત્મના સ્તીત્યુચ્ચતે યથા પ્રપંચઃ તદ્ વ્યવહારો ન તુ પરમાર્થતઃ” (મામતિ)

* યદસ્તિતત્ સર્વત્ર સર્વદા સ્ત્યેવ યથા બ્રહ્માત્મા.....

યન્નાસ્તિ તેન્નાસ્ત્યેવ યથા સશવિષાણાદિ પ્રપંચસ્ત્ બય વિલક્ષણ એવત્યેકાંતવાદઃ એવ યુક્તો ના નેકાંતવાદઃ (સ્તનપ્રભા)

શકતું (પ્રમદ્). અને જે સર્વથા અસત છે તે સત્ કદિ નથી બની શકતું (શશશ્રૃંગ). તેમજ પ્રપંચ-જગત્ ન સર્વથા સત છે અને નથી અસત, (આથી ખરેખર સિદ્ધ થયું કે તે કથયિત્ સત્ અસત્ ઉભય x ૩૫ છે.) જુવો તેમનું તૈતિરીય ઉપનિષદનું બાળ્ય--દ્વહ પુન વ્યવહારત્રિવિધ માપેક્ષિક સત્યં મૃગતૃણિકાણં તાપેક્ષયા ઉદકાદિ સત્ય મુક્ષતે ૨૧૬

તેમજ શંકર સ્વામીએ અલીકમાં અને અસત્યમાં ભેદ માન્યો છે. આકાશ કુસુમ, મૃગતૃણા આદિ અલીક પદાર્થ છે એ પદાર્થની તુલનામાં જગત્ ને શંકર સ્વામીએ સત્ય કહ્યું છે. એટલા મટે શંકરના મતમાં જગત્ અલીક નથી, શક્તિ પણ મિથ્યા નથી, તૈતિરીય બાળ્ય જુવો,

કેવલ પ્રમદ્વાના સન્મુખજ જગત્ અસત્ કહ્યું છે જુવો--

(ઉપનિષદનો ઉપદેશ બામર હિંદી અનુવાદ પૃ. ૬૦ લેખક પં. કેલિકેશ્વર બદાચાર્ય એમ. એ. વિદ્યારત્ન)

એ પ્રમાણે સત્ અને અસતનો આપસમાં અત્યંત વિરોધ હોવાથી એકજ પદાર્થને સત્ અસત્ ઉભયરૂપ માનવા કદિ યુક્તિ યુક્ત નહીં છે. એના સિવાય એક અનેક, નિત્ય અનિત્ય, અને વ્યતિરિક્તાડ્યતિરિક્તાત્વ આદિ ધર્મોના સંબંધમાં પણ એજ ન્યાય સમજી લેવો જોઈએ. *

અર્થાત્ જેમ એકજ પદાર્થ સત્ અસત્ ઉભયરૂપ નથી થઈ શકતા તેજ પ્રમાણે તેને એક અનેક, નિત્ય અનિત્ય અને લિન્ન અલિન્ન પણ નહીં માની શકશે. અથવા એમ કહીએ કે જે પ્રમાણે સત્ અસત્ત્વનો એક ધર્મીમાં યુગપત્ સમાવેશ નથી થતો તેમજ એકત્વ અનેકત્વ અને નિત્યા નિત્યત્વ આદિ ધર્મ પણ એક સ્થાનમાં નથી રહી શકતા. પરંતુ જૈન દર્શન એના વિરુદ્ધ એવુંજ માને છે, અર્થાત્ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોને પણ તે એકસ્થાનમાં સ્થિતિને અંગીકાર કરે છે. એથી તેમનું મંતવ્ય સર્વથા અનુભવ વિરુદ્ધ અને યુક્તિ વિકલ હોવાથી અસંગત છે માટે ત્યાજ છે.

“ અસંગત મિદ્ માર્હતં મતં ” (શાં. મા.)

શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનો નો આ ચાલતા વિષયમાં એજ મત છે એનાજ અનુસાર તેઓએ જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદ નું મોટી પ્રૌઢતાથી ખંડન કર્યું છે. પરંતુ અમારા ખ્યાલમાં ઉક્ત વિદ્વાનો નો એ રૂપમાં અનેકાંતવાદ

x શંકર સ્વામીએ જગત્માં આપેક્ષિક સત્યતાનો સ્વીકાર : ૨૫૭ ૩૫થી કર્યો છે.

*એતેનૈકાનેક-નિત્યાનિત્ય-ઘ્યતિરિક્તા વ્યતિરિક્તાથ નૈકાંતાન્યુગમા નિરાકૃતા મતંવ્યા;

(શંકર બાળ્ય)

યા સ્યાદ્વાદનું ખંડન કરવું તેની સાથ (અનેકાંતવાદની સાથ) ખરેખરે અન્યાય કર્યો છે જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ વા સ્યાદ્વાદ એવો નથી જેવો કે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોએ સમજ્યો અથવા માન્યો છે. કિંતુ તેનાથી વિલક્ષણ છે. જો સ્યાદ્વાદનું એજ સ્વરૂપ વાસ્તવ્ય હોત જે કે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોએ ખંડન ના માટે કલ્પના કરી છે, તો તો તેમના ખંડનની અવશ્ય કાંઈ કિમત થતી? પરંતુ વસ્તુ સ્થિતી એનાથી સર્વથા વિપરીત છે, અર્થાત્ જૈન દર્શનના સ્યાદ્વાદનું તે સ્વરૂપજ નથી એટલા માટે પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનો મો પ્રતિવાદ એક તટસ્થ વિચારકના સામે કાંઈ પણ મૂઢ્યવાળો નથી.

(પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનો ના ખંડનની તુલના ?) પૃ૦ ૧૬૬ થી

અનેકાંતવાદનું અથવા સ્યાદ્વાદનું જે સ્વરૂપ જૈન દર્શનને પ્રતિપાદન કર્યું છે તેની સાથ જો પ્રતિવાદી દલના પ્રતિવાદનું મિલાત કરી જોઈએ તો તે એક ખીબથી કાંઈ પણ સંબંધ રાખતો હોવો પ્રતીત નથી થતો. ઘણું કરીને મતાંતરીય વિદ્વાનો ની આજ સુધી એજ ધારણા રહી અને છે કે પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનો એક સ્થાનમાં સ્વીકાર કરવો તેનું નામ સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાંતવાદ છે. પરંતુ એ કેમ? અને એ કેવો? એના પર કોઈએ પણ અધિક લક્ષ નથી આપ્યો. એજ કારણે જૈન દર્શનના સ્યાદ્વાદ પર પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ અનેક પ્રકારના મિથ્યા ઉચિતા નુચિત આક્ષેપ કર્યો છે x અને એ પણ સત્ય છે કે—તે આક્ષેપોનો ઉત્તર આપતાં કેટલાક જૈન વિદ્વાનોએ પણ કોઈ કોઈ જગો પર ભાષા સમિતિ સર્વોચ્ચ અધિકારમાં હસ્તાક્ષેપ કરી દીધો છે + એ પ્રમાણે મનો માલિન્યતાનું કારણ, તત્ત્વ વિષયની અજ્ઞાનતા અને વધી પડેલા એકાંત દૃષ્ટિ લેહના સિવાય ખીબું કાંઈ નથી. ભલે કાંઈ પણ હોય હોવે અહીં વિચાર એ વાતનો કરીએ છીએ કે જૈન દર્શનના સ્યાદ્વાદનું યા અનેકાંતવાદનું ખરું સ્વરૂપ શું છે અર્થાત્ પરસ્પર વિરોધી ધર્મોની સત્તાને એક અધિકરણમાં જૈન દર્શન માને છે યા કે નહીં? અગર માને છે તો કેવા રૂપમાં? તેમજ તેમના આ મંતવ્યના અનુસાર જ અનેકાંતવાદના પ્રતિદ્વંદ્વી વિદ્વાનોએ તેમનું ખંડન કર્યું છે યા તેની યથામતિ સ્વરૂપ કલ્પના કરીને પ્રતિવાદ કર્યો છે?

x અતઃશ્ચ નિર્ધારિતાર્થશાસ્ત્રં પ્રણયન્મત્તોન્મત્તવદડતુપાદેયવચનઃ સ્યાત્. (શાં. ભા. પૃ. ૪૮૩)

“ તત્રૈવં શાસ્ત્રં પ્રલયન્તુ ન્મત્તતુલ્ય સ્તૌર્થકરઃ સ્યાત્ ” (માસ્કરાચાર્યઃ)

+ દુષ્યે દશવૌચૈઃ સ્યાદ્વાદં નતુ પંચિતઃ

અજ્ઞપ્રભાપે સુજ્ઞાનાં ન દ્વૈષઃ કહ્યૈવતુ ॥ ૬૮ ॥

અધ્યા. ૩. અધિ. ૧ ૩. યથોચિજય)

જ્યાં સુધી અમે જૈન દર્શનનો અભ્યાસ કર્યો છે ત્યાં સુધી અમે એ નિઃશંકપણાથી કહી શકીએ છે કે પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોત્તુ એક સ્થાનમાં વિધાન કરવું એ પ્રકારના સ્વાદ્વાદનું સ્વરૂપ જૈન દર્શનને અભિમતજ નથી. કિંતુ અનંત ધર્માત્મક વસ્તુમાં-અપેક્ષાકૃત લેહથી જે જે ધર્મ રહ્યા હોવા છે તેમનો તે તે અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સ્વીકાર કરવાની પદ્ધતિને જૈન દર્શન, અનેકાંતવાદ અથવા સ્વાદ્વાદના નામથી ઉલ્લેખ કરે છે.

જે પદાર્થ જે રૂપથી સત છે તેણે તેજ અસત, એવં જે રૂપથી જે નિત્ય છે, તેને તેજ રૂપથી અનિત્ય, નતો જૈન દર્શન કહે છે અથવા માને છે અને ન તો એ પ્રકારની સમ્મતિ આપે છે. અથવા એ વાતને એ પ્રમાણે સમજે કે એકજ પદાર્થમાં જે રૂપથી સત્ત્વ છે તેજ રૂપથી તેમાં અસત્ત્વ પણ છે, તેમજ જે રૂપથી પદાર્થમાં નિત્યત્વ છે તેજ રૂપથી તેમાં અનિત્યત્વ પણ છે એ પ્રકારની માન્યતા જૈન દર્શનની નહીં છે. જૈન વિદ્વાનોએ એ જામને ક્ષણજ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. (૧) તેના પર જે મતાંતરીય જિદ્વાન સમ્યક્પણાથી ધ્યાન ન હેં તો એમાં જૈન દર્શન અથવા જૈન વિદ્વાનનોનો શો દોષ ?

સ્થાણુ નો એ કોઈ અપરાધ નથી જે કે નેત્ર હીન તેને નથી દેખતો. એમ ચરકાચાર્ય કહે છે. x

આથી શંકરાચાર્ય પ્રભૂતિ વિક્રાનો નો- “ જે પદાર્થ સત્ રૂપ છે તે અસત નથી થઈ શકતો, અથવા પદાર્થમાં જે રૂપથી સત્ત્વ છે તે રૂપથી અસત્ત્વ તેમાં નથી રહી શકતો એ કથનની સાથ જૈન દર્શન નો કોઈ વિરોધ નહીં છે, જૈન દર્શન પણ તે પદાર્થમાં જે રૂપથી સત્ત્વ છે તે રૂપથી અસત્ત્વનો સ્વીકાર નથી કરતા અર્થાત્ એ વિષયમાં એ સર્વેનું મંતવ્ય એક સરખું જ છે. આવી દૃષ્ટિમાં પ્રતિપક્ષી વિક્રાનો ના દ્વારા અનેકાંતવાદ પર ઉક્ત રૂપથી જે આક્ષેપ કર્યો ગયો છે અને જેનાં આધાર પર તે અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંત ને મિથ્યા યા ઉન્મત્ત પ્રદાપ બતાવે છે તે કોઈ મૂલ્યવાન પ્રતીત નથી થતો. જે વાત જૈન દર્શનને અભીષ્ટ જ નથી તેને જખર જસતી તેના ગદામાં ઘાલવી અને પછી

(૧) ક- “ ન ચ્છુદેવ સત્ત્વં તદેવાસત્ત્વં ભવિતુ મર્હતિ વિધિ પ્રતિષેધરૂપતયા વિરુદ્ધ ધર્મોપાસેનાંડનયોરૈ કયાયોગાત્ ” નહિ વધ્ર્યં યેનૈવ પ્રકારેણ સત્ત્વં, તેનૈવાસત્ત્વં યેનૈવાસત્ત્વં તેનૈવ સત્ત્વં સમ્યુપેયઃ કિંતુ ” इत्यादि ।
(સ્વાદ્વાદ મંજરી પૃ. ૧૦૮)

અદિ યેનૈવ પ્રકારેણ સત્ત્વં, તેનૈવા સત્ત્વં, યેનૈવચા સત્ત્વં તેનૈવ સત્ત્વં, સમ્યુપેયેત તદા સ્વાદ્વિરોધઃ इत्यादि । (રત્નાકરાષ્ટતારિકા. ૫ પરિષ્કે. પૃ. ૮૬)

x “નાયં સ્થાણો રપરાધો યદેન મંધો ન પડ્યતિ ” (નિરુપેક્ષ ચરકરાચાર્ય)

તેની તેજ નિમિત્તથી પ્રતારણા કરવી ક્યાં સુધી ન્યાય સંગત છે એનો વિચાર પાઠક સ્વયં કરી લે.

અમારા વિચારમાં તો એ ખંડન જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું નથી કે જે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોએ કર્યું છે. કિંતુ એકજ રૂપથી નિરર્પણપણથી પદાર્થને સત્ અસત્ રૂપ માનવાવાળાનું છે—કોન બાણે એવું પણ કોઈ મંત્રીતુ હશે ? “ મિશ્રમતિર્હિ લોકઃ ” સંસારમાં અનેક વિચારના લોક વિદ્યમાન છે તેમના માર્ગે શંકરાચાર્ય આદિનું કથન બલેજ ઉપયુક્ત સંપ્રદાયનું જાવ ? એ વિષયમાં તો જૈન દર્શન પણ તેમના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોની સાથ સહમત છે. (જૈન દર્શન કેવા પ્રકારથી વસ્તુને સહસત્ રૂપ મેળવે છે? પૃ. ૧૭૦ થી.

ઉપયુક્ત વિવેચનથી એ પ્રમાણિત થયું કે— શંકર સ્વામી પ્રભૃતિ વિદ્વાનોએ જે સિદ્ધાંતનું ખંડન કર્યું છે—અર્થાત્ જૈને અસંગત તથા ઉન્મત્ત પ્રભાવે ખતાવ્યો છે તે સિદ્ધાંત વાસ્તવમાં જૈન દર્શનનું સિદ્ધાંત નથી. એટલા માટેજ તેમનું એ ખંડન જૈન—અનેકાંતવાદનું ખંડન નહીં કહી શકાય અને એ પણ સિદ્ધ થયું કે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોનો જે પ્રકારે આ મૂત (પદાર્થ) એકજ રૂપથી સત્ અસત્ ઉલ્લેખ રૂપ છે) અસંગત પ્રતીત થયો એજ પ્રમાણે જૈન દર્શન પણ એનાથી સહમત નહીં છે. અર્થાત્ તે પણ ઉક્ત મતને અસંગતજ માને છે. એટલા માટે એ વાત સારી રીતે સાબિત થઈ ગઈ કે પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ જે સ્વરૂપની કલ્પના કરીને અનેકાંતવાદનું ખંડન કર્યું છે તે સ્વરૂપ જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું નહીં છે જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ તેનાથી ભિન્ન પ્રકારનો છે.

હવે અહીં એ વાતનો વિચાર કરવાનો બાકી રહે છે કે— જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું વાસ્તવ સ્વરૂપ શું છે ? અર્થાત્ જૈન દર્શન એકજ પદાર્થ સત્ અસત્ ઉલ્લેખ રૂપ કેવા પ્રકારથી માને છે, તથા તેમની માન્યતામાં પણ વિરોધનો પ્રકાર થઈ શકે છે કે નહીં. જૈન દર્શનને કોઈપણ પ્રતીક્ષમત્ત પદાર્થ એકાંતપણાથી સત્ વા અસત્ નિત્ય અથવા અનિત્ય રૂપથી અભિવ્યક્ત નથી તેમના મતમાં વસ્તુ માત્રજ અનેકાંત અર્થાત્ અનેક ધર્મથી યુક્ત છે. સત્વ અસત્વ નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ આદિ સર્વ વસ્તુના ધર્મ છે x વસ્તુમાં જે પ્રકારે સત્ત્વ વા અનિત્યત્વ રહે છે તેજ પ્રકારે અસત્ત્વ અને અનિત્યત્વ પણ વિદ્યમાન છે

x “ વ્યંજનું જૈનશા: એકંવસ્તુ સપ્રતિપક્ષાનેકધર્મરૂપાધિ કરણ દરયાચક્ષમાદે ”
(પ્રમેયતેલિકીષે ચંદ્રપ્રમસૂરિ: પૃ. ૫)

પરંતુ એકજ રૂપથી નહીં પણ ભિન્ન રૂપથી. અર્થાત્ જે રૂપથી વસ્તુમાં સત્ત્વ
યા નિત્યત્વનો નિવાસ છે તેજ રૂપથી તેમાં-અસત્ત્વ યા અનિત્યત્વને
સ્થાન નથી, કિંતુ સત્ત્વાદિ કોઈ બીજા રૂપથી વસ્તુમાં રહે છે, અને અસત્ત્વાદિ
કોઈ ભિન્ન પ્રકારથી નિવાસ કરે છે. એ પ્રમાણે પ્રકાર ભેદ યા અપેક્ષા-
ભેદથી, જાનેજ ધર્મ, વસ્તુમાં રહેલા હોવા છે. આથી સાપેક્ષપણાથી વસ્તુ
સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ છે, એજ પ્રમાણે અપેક્ષા કૃત ભેદથી નિત્યા
નિત્યત્વ આદિ ધર્મ પણ રહેલા છે, આ દશામાં વિરોધની કોઈ અશકા
રહેતી નથી !

(ભિકત વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટી કરણ) પૃ. ૧૭૨ થી.

જૈન દર્શનમાં વસ્તુ તત્ત્વનો વિચાર તેના (વસ્તુના) સ્વરૂપના અનુસાર
કર્યો છે. લૌકિક અનુભવથી વસ્તુનું જે સ્વરૂપ પ્રતીત થાય તેના અનુસાર
કરેલો વિચારજ યુક્તિ યુક્ત કહયો યા માન્યો જાય છે, વસ્તુ સ્વરૂપનો વિચાર
કરતાં અનુભવથી તે એકાંતપણાથી સત્ (ભાવરૂપ) કિંવા અસત્ (અભાવ)
રૂપ પ્રતીત નથી થતું, કિંતુ અનેકાંત-સત્, અસત્-ભાવ અને અભાવ રૂપથી
જ તેની પ્રતીત થાય છે. આથી વસ્તુને સર્વથા સત્ (ભાવ રૂપ) કિંવા અસત્
(અભાવ રૂપ) જ ન માનીને સત્ અસત્-ભાવ અભાવ ઉભય રૂપથીજ
સ્વીકાર કરતાં યુક્તિ યુક્ત અને પ્રમાણના અનુરૂપ છે. પરંતુ વસ્તુ (પદાર્થ)
જે રૂપથી સત્ (ભાવરૂપ) તેજ રૂપથી અસત્ (અભાવ રૂપ) પણ છે એવી
એવી માન્યતાને જૈન દર્શનમાં સ્થાન નથી આપ્યું, જૈન દર્શન એકજ
રૂપથી વસ્તુને સત્ અને અસત્ નથી માનતા કિંતુ સત્ વસ્તુને તે તેના
સ્વભાવની આપેક્ષાથી કહે છે, અને અસત્ (અભાવ રૂપ) અન્ય વસ્તુની આપેક્ષા
થી કથવ કરે છે. એ તત્ત્વને સ્પષ્ટી કરવાને માટેજ જૈન દર્શનમાં સ્વરૂપ
અને પર રૂપ એ બે શબ્દોનું વિધાન કર્યું છે. સ્વરૂપની આપેક્ષાથી વસ્તુમાં
સત્ત્વ, અને પરરૂપની આપેક્ષાથી અસત્ત્વ, એમ અપેક્ષા કૃત ભેદથી વસ્તુનું અને
કાંત-સત્ અસત્, ભાવ અભાવ, નિત્ય અનિત્ય સ્વરૂપજ જૈન દર્શનને
અભિમત છે.

એ વિષયની ચર્ચા કરતા થકા જઈને વિદવાનોએ જે સિદ્ધાંત સ્થિર કર્યો છે
તેનો સારાંશ આ પ્રકારે છે.

* एवं स्वतः परतो वाऽनुवृत्ति-व्यावृत्त्याद्यनंक शक्तियुक्तोत्पादादि त्रैलोक्य-
मनेकात्मकं जगत् । (शा. वा. स. स्त. ७ पृ. २२२ कल्पलता टीका)

૧. અમો એકજ રૂપથી વસ્તુમાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વને અંગીકાર નથી કરતા જેથી કે વિરોધની સંભાવના થઈ શકે કિંતુ સત્ત્વ તેમાં સ્વરૂપની આપેક્ષાથી અને અસત્ત્વ પરરૂપની અપેક્ષાથી છે. એટલા માટે વિરોધની કોઈ આશંકાજ નથી.

૨ નિત્યા નિત્ય હોવાથી વસ્તુ જેમ અનેકાંત છે. તેમજ સદસત્ રૂપ હોવાથી પણ અનેકાંત છે. તાત્પર્ય કે-વસ્તુ નિત્યા નિત્યની પેઠે સત્ અસત્ રૂપ પણ છે.

(શંકા)-આ કંથન વિરુદ્ધ છે એકજ વસ્તુ સત્ અને અસત્ રૂપ નથી થઈ સકતી, સત્ત્વ અસત્ત્વનો વિનાશક છે, અને અસત્ત્વ સત્ત્વનો વિરોધી છે, જો એવું ન હોય તો સત્ત્વ અને અસત્ત્વ બન્ને એક જ થઈ જશે, આથી જ સત્ છે તે અસત્ કેવી રીતે ? અને જો અસત્ છે તે સત્ કેવી રીતે કહી શકાશે, એટલા માટે એક જ વસ્તુને સત્ પણ માનવું અને અસત્ પણ સ્વીકારવું અનુચિત છે.

(સમાધાન)-આ કંથન ઠીક નહીં છે કેમકે-જો અમો એક જ રૂપથી વસ્તુમાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વને અંગીકાર કરીએ તારે તો વિરોધ થઈ શકે છે પરંતુ અમો એવું નથી માનતા, તાત્પર્ય કે-જો રૂપથી વસ્તુમાં સત્ત્વ છે તેજ રૂપથી જો તેમાં અસત્ત્વ માનીએ તેમજ જો રૂપથી અસત્ત્વ છે તેજ રૂપથી સત્ત્વનો સ્વીકાર કરીએ તારે તો વિરોધ થઈ શકે છે. પરંતુ અમો તો વસ્તુમાં જો રૂપથી સત્ત્વ માનીએ છીએ તેનાથી ભિન્ન રૂપથી તેમાં અસત્ત્વને અંગીકાર કરીએ છીએ અર્થાત્ સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવની અપેક્ષાથી તેમાં સત્ત્વ અને પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ ભાવની અપેક્ષાથી અસત્ત્વ છે. એટલા માટે અપેક્ષા ભેદથી સત્ત્વ અસત્ત્વ બન્ને જ વસ્તુમાં અવિરુદ્ધ પણ્ણથી રહી શકે છે. એમાં વિરોધની કોઈ આશંકા જ નથી.

(રત્ન પ્રભાચાર્ય)

૧ નહિં ચયં યેનૈવ પ્રકારેણ સત્ત્વં તેનૈવા સત્ત્વ, યેનૈવચા સત્ત્વં તેનૈવ સત્ત્વમ્મયુપેમઃ કિંતુ સ્વરૂપ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવૈઃ સત્ત્વં, પરરૂપ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવૈઃ સ્વસત્ત્વં તદા ક વિરોધઃ વંકાશઃ (સ્યાદ્વાદ મંજરી પૃ ૧૦૮).

૨. एवं सदसत् अनेकांतोपि नन्वत्र विरोधः । कथमेकमेव कुंभादि वस्तु सत्त्वं, असत्त्वं भवति । सत्त्वं हि असत्त्वं परिहारेण व्यवस्थितं, असत्त्वं मवि सत्त्वं परिहारेण. अन्यथा तयोर् विरोधः स्यात् । ततश्च तद्यदि सत् कथं मसत् ? अथाऽसत् कथं सदिति ? तदनवदात । यतोयदि-वेनैव प्रकाशेण सत्त्वं तेनैवासत्त्वं येनैवचासत्त्वं तेनैवसत्त्वं मन्नुपेयेत तदा स्याद्विरोधः । यदातु स्वरूपेण घटादित्वेन-स्वद्रव्येण हिरण्य मयादित्वेन, स्वक्षेत्रेण नागरादित्वेन, स्वकालत्वेन वासंतिका दित्वेन सत्त्वं । पररूपादिनातु पटत्वं, तंतुत्व-ग्राम्यत्व-गमिमकत्वदिना असत्त्वं । तदा क विरोधः गंधोपि । रत्नकारावतारिका (परि. ५ पृ. ८६)

૩. સત્ત્વ-વસ્તુનો ધર્મ છે, તેનો જ સ્વીકાર ન કરીએ તો ખર વિષાણુની પેઠે વસ્તુમાં વસ્તુત્વ જ નહીં રહેશે. એટલા માટે વસ્તુ સત્ છે તેમજ સત્ત્વની પેઠે તેમાં-વસ્તુમાં કથયિત્ અસત્ત્વ પણ છે. કારણકે-જે પ્રમાણે સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સત્ત્વ અનિષ્ટ નથી, તેજ પ્રમાણે જો પર રૂપાદિથી પણ અનિષ્ટ ન હોય તો વસ્તુના પ્રતિ નિયમ નો વિરોધ થશે.

આથી સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી જેમ વસ્તુમાં સત્ત્વ ધંપે છે, તેમ પરરૂપાદિકથી નથી એનો તાત્પર્ય એ થયો કે-સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સત્ત્વ અમે પરરૂપાદિની અપેક્ષાથી અસત્ત્વ, આથી અપેક્ષા કૃત બેઠી સત્ત્વાડ સત્ત્વ ધાનને જ વસ્તુમાં વિના કોઈ વિરોધથી રહ્યાં છે x (વિદ્યાનંદ સ્વામી).

(૪) વસ્તુ સ્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ રૂપથી સત્ અને પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ રૂપથી અસત્, આથી સત્ અને અસત્ બંને રૂપ છે અન્યથા વસ્તુતા અભાવનો-ઘટાદિ રૂપ વસ્તુના અભાવનો પ્રસંગ થશે. અર્થાત્ જે પ્રમાણે સ્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવની અપેક્ષાથી વસ્તુ છે, તેજ પ્રમાણે જો પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ રૂપથી પણ વસ્તુ સત્ જ હોય તો ઘટાદિ વસ્તુ જ નથી કરી શકતી કેમકે તે પોતાના સ્વરૂપની પેઠે પોતાનાથી ભિન્ન પર દ્રવ્યાદિ રૂપથી પણ સ્થિત હોય છે. એમજ પર દ્રવ્યાદિ રૂપથી ઘટાદિ પદાર્થ જેમ અસત્ છે તેમજ સ્વ દ્રવ્યાદિ રૂપથી પણ અસત્ થઈ જાય તો ઘટાદિ પદાર્થ ગદર્ભ સંગીની પેઠે તુછ જ કરશે (આથી સાપેક્ષપણાથી વસ્તુ સદ સદ્ રૂપ જ સ્વીકાર કરવી જોઈએ).

૨ તત્ર સત્ત્વં વસ્તુ ધર્મઃ તદ્વસ્તુગમે વસ્તુનો વસ્તુત્વાડયોગાત્, સ્વરૂપાદિવત્ । તથા કાંચિદ્વસ્તુ સ્વરૂપાદિનિરિવ પરરૂપાદિનિરિવ વસ્તુનોડસત્તાનિષ્ઠો પ્રતિ નિયતસ્વરૂપાભાવાત્ । વસ્તુ પ્રતિનિયમ વિશ્લેષાત્ । (અષ્ટ સહસ્રી ૧ પરિચ્છેદ પૃ. ૧૨૬)

x તત્ત્વઃ સ્યાત્ સદસદાત્મકઃ પદાર્થઃ સર્વસ્ય સર્વાકરણાત્ । નહિ ઘટાદિવત્ ક્ષીરાચાદુરણ લક્ષણ મર્ધે ક્રિયાં કર્મણિ ઘટાદિ જ્ઞાનવા । તદુભયાત્મનિ દૃષ્ટાંતઃ સુલભઃ, સર્વપ્રવાદિનાં સ્વેષ્ટતત્ત્વસ્ય સ્વરૂપેણ સત્ત્વેડનિષ્ટ રૂપેણાસત્ત્વેચ શિવાદાભાવાત્ તસ્યૈવ ચ દૃષ્ટાંતોપપત્તેઃ । (અષ્ટ. સ. પૃ. ૧૨૩)

સ્વરૂપાધેક્ષે સદસદાત્મકં વસ્તુ, ન વિપર્યાસિન તથાડર્શનાત્ સકલજનસાક્ષિકં હિ સ્વરૂપાદિવત્પ્રકારેણ પેક્ષયા સત્ત્વસ્ય પરરૂપાદિ ચતુષ્ટાપેક્ષયા ચા સત્ત્વસ્ય દર્શનં તદ્વિપરીત પ્રકારેણ ચા દર્શનં વસ્તુનીતિ તત્પ્રમાણતયા તયૈવ વસ્તુ પ્રતિપત્તવ્યમ્ ॥ (અષ્ટસહસ્રી. પૃ. ૧૨૫)

(૪) યત સત્ત્વ સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવરૂપેણ સદ્વર્તતે, પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ-રૂપેણ ચા અસત્ । તત્ત્વ સત્ત્વાડસત્ત્વ મવતિ અન્યથા તદ્ડભાવ પ્રસંગાત્ (ઘટાદિરૂપેણ વસ્તુનોડભાવ પ્રસંગાત્) ઇત્યાદિ । (અનેકાંત જય પતાકા)

“નહિ સ્વપરસ્પ્રામાવામાવરૂપતાં વિદ્યાત્ વસ્તુનો વિશિષ્ટતૈવ સંભવતિ”

વસ્તુમાં સ્વસત્તાનો ભાવ અને પર સત્તાનો અભાવ બે ન હોય તો તેવું વસ્તુનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ જ સંભવ નથી થઈ શકતું (હરિમદ્સુરિ)

(૫) જેમ સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સત્ત્વ છે તે જ પ્રમાણે-પર રૂપાદિથી પણ તેમાં બે સત્ત્વ જ માનીએ તો એક જ ઘટાદિ વસ્તુ સર્વત્ર પ્રાપ્ત થઈ બીજા અર્થાત્ સર્વ વસ્તુઓ એક વસ્તુ રૂપ જ બની બીજા (ચંદ્રમદ્સુરિ)

(૬) કોઈ પણ વસ્તુ સર્વથા ભાવ અને અભાવ રૂપ નથી, કિંતુ સ્વરૂપની અપેક્ષાથી ભાવ અને પર રૂપની અપેક્ષાથી અભાવ રૂપ હોવાથી ભાવા ભાવ ઉભય રૂપથી જ વસ્તુ ને માનવી બેઠએ. (હેમચંદ્રાચાર્ય)

આ બધા વિવેચનથી એ સિદ્ધ થયું કે જૈન દર્શનને વસ્તુ સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ ઇષ્ટ છે; પરંતુ એક જ રૂપથી નહીં કિંતુ ભિન્ન રૂપથી અર્થાત્ સત્ત્વ સ્વરૂપથી, અસત્ત્વ પર રૂપથી. આથી પ્રતિવાદિ વિદ્વાનોએ બે એક જ રૂપથી સત્ત્વ અને અસત્ત્વની માન્યતા સ્થિર કરીને જૈન દર્શન પર વિશેષનો આક્ષેપ કર્યો છે. તે ઉચિત નથી કેમકે જૈન દર્શન, વસ્તુમાં એક જ રૂપથી સત્ત્વા સત્ત્વ ને અંગ્રીકાર નથી કરતા એટલા માટે પ્રતિ પક્ષી વિદ્વાનોનું ખંડન જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદના અનુરૂપ નહીં કહી શકાયે.

મહામતિ કુમારિલ ભટ્ટે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને ખરેખરું સમજ્યું અને તેમને શ્લોક વાર્તિકમાં સ્પષ્ટ પંજી લખ્યું કે—

સ્વરૂપ-પરરૂપાભ્યાં નિત્યં સદ્સજ્જાતમકે
વસ્તુનિ જ્ઞાયતે કૈશ્ચિ-દ્રૂપં કિંચિત્ કદાચન

(પૃ. ૬૭૬)

અર્થાત્ સ્વરૂપ અને પરરૂપની અપેક્ષાથી વસ્તુ સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ છે. “ સર્વહિ વસ્તુ સ્વરૂપતઃ સદ્રૂપં, પરરૂપતશ્ચાસદ્રૂપં યથા ઘટો ઘટરૂપેણ તત્, પટરૂપેણાસત્ ”

સર્વ વસ્તુઓ સ્વરૂપથી સત્, અને પરરૂપથી અસત્ છે. જેમ ઘટ ઘટ-રૂપથી સત્ અને પટરૂપથી અસત્ છે. (ટીકાકાર)

(૫)—યથા સ્વદ્રવ્યા ચડપેક્ષયા સત્ત્વં તથા પરદ્રવ્યાચપેક્ષયાપિસત્ત્વં, તથા તદેવ ઘટાદિ વસ્તુ સર્વત્ર પ્રાપ્નોતિ તતશ્ચ સર્વપદાર્થાદિદ્વૈતાપતિલક્ષણં તુષણમાપયેત । (પ્રમેય રત્નકોષ પૃ. ૧૫)

૬ માત્રા માત્રાત્મકત્વા દ્રવ્યુચો નિર્વિષયોડમાઃ ૧૧૧૧૧૨ । નહિ માત્રાત્મકત્વં વસ્તુ ઇતિ વિશ્વસ્ય વૈરુપ્યપ્રસંગાત્ । નાપ્યડમાત્રાત્મકત્વં નીરૂપત્વપ્રસંગાત્ । કિંતુ સ્વરૂપેણ સત્તાત્ પરરૂપેણ ચાસત્તાત્ માત્રામાત્રત્વં વસ્તુ તથૈવ પ્રમાણ પ્રવૃત્તેઃ (પ્રમાણ મીમાંસા પૃ. ૬)

તેમજ પૈથેષિક દર્શનમાં પણ અભાવ નિરૂપણમાં એવાજ પ્રમાણનો ઉલ્લેખ છે. જેનું વર્ણન પૂર્વે આવી ચૂક્યું છે.

ભાસ્કરાચાર્યે પૂર્વ પક્ષમાં એ વાતનો કાંઈ ખુલાસો કર્યો છે પરંતુ એનું ખંડન કરતાં તેમને તેજ શૈલીનું અનુકરણ કર્યું છે જે કે સ્વામી શંકરાચાર્યે કર્યું છે. તે કહે છે કે-“ ઘટ રૂપથી ઘટ સત્ છે અને પટ રૂપથી અસત્ એ પ્રમાણે સ્વરૂપ પરરૂપની અપેક્ષાથી વસ્તુ સદ્ અસદ્ રૂપ પણ થઈ શકે છે. ” આ કથન પણ ઠીક નથી કેમકે-સ્વરૂપાદિના વિષયમાં પણ સમભંગી નયનો પ્રવેશ છે. અર્થાત્-સ્વરૂપ પણ કંથયિત છે અને કંથયિત નહીં છત્યાદિ રૂપથી અનિશ્ચિત જ રહેશે x

પરંતુ વિચાર કરવાથી ભાસ્કરાચાર્યનું આ કથન કાંઈ સુકિત યુક્ત પ્રતીત નથી થતું, “ વસ્તુનું સ્વરૂપ અનેકાંત છે. ” જૈનદર્શનના એ સિદ્ધાંત નો આ અર્થ નથી કે પદાર્થ વ્યવસ્થાના માટે ઉપયુક્ત કરેલા શબ્દોમાં પણ અમે અનેકાંત શબ્દ નો જ મન માન્યા અર્થોમાં વ્યવહાર કરે ! એ પ્રમાણે તો કોઈ દર્શનનો પણ કોઈ સિદ્ધાંત સ્થિર નથી થઈ શકતો. એ રીતિથી અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતનો પ્રતિવાદ કરવો, નિસ્સદેહ સાંપ્રદાયિક વ્યામોહ અને વિશિષ્ટ પક્ષપાત છે.

કોઈ સિદ્ધાંતનું મન માન્યું સ્વરૂપ કલ્પના કરીને તેની અવહેલના કરવી ન્યાયો ચિત નથી કહી શકાતી. વેદાંત દર્શનના અન્યાન્ય ભાષ્યો અને ટીકાઓમાં પણ પ્રતિવાદની એજ શૈલી છે. જેની આલોચના પૂર્વે કરી ચૂક્યા છીએ. એટલા માટે તેનો પૃથક્ ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક છે તેમજ તે લેખો ૨૨ વિચાર કરવો પણ પિષ્ટ પ્રેષણ છે. ॥

જૈન-વૈદિક દર્શન કારોના કાલનો નિર્ણય.

જૈન વિદ્વાનો-

હિમારવામિ-

જૈન સાહિત્યમાં દાર્શનિક પદ્ધતિનો સુત્રધાર એમનેજ કહ્યો છે. એમના માટે જૈન ધર્મની શ્વતાંબર દિગંબર બન્ને સંપ્રદાયોના હરફમાં સમાન આદર

x નવુ પટરૂપેણ ઘટોનાસ્તિ સ્વેન રૂપેણ સ્તીત ક્વો વિરોધઃ ઉચ્ચતે સ્વરૂપેપિ સત્તમંગો નયસ્યા વિશેષાત્ । સ્વરૂપ મસ્તી ત્યપિ સ્યાન્નાસ્તીત્યપિ તત્રાનપ્યવસાનમેસ્યાત્ । ભાસ્કરીય બ્રહ્મભૂત માખ્ય ૨૧/૨૩ ॥ જૈન દર્શન અનેકાંતવાદને અનેકાંતરૂપથી સ્વીકાર કરે છે. “અનેકાંત સ્વાપ્ચડનેકાંતાનુવિદ્વૈકાંતગર્ભવાત્ ” એટલા માટે બદ્ધ ભાસ્કર જે વિષયમાં તેના પર દોષનું ઉદ્ઘાટન કરી ધણા છે તે સુસંગત નહીં છે. એ વાતની ચર્ચા અમે પૂર્વે કરી આપ્યા છીએ.

છે. એટલાજ માટે એમને બનાવેલા તત્વાર્થ સુત્ર પર બન્નેજ પક્ષના વિદ્વાનોએ અનેક મહત્વપૂર્ણ વ્યાખ્યાય અર્થ લખ્યા છે. જૈન પરંપરાથી એમનો સમય વિક્રમની પ્રથમ શતાબ્દી માની ગઈ છે. પરંતુ એ વિષયમાં વાસ્તવિક ઐતિહાસિક તથ્ય શું છે ? તેનો હજી સુધી કોઈ ચથાર્થ નિર્ણય નથી થયો.

સિદ્ધસેન દિવાકર

જૈન દર્શનિક સાહિત્યમાં એમને એજ સ્થાન છે જે વર્ષક સાહિત્યમાં કુમારિલ ભટ્ટ, શંકરરામી, ઉદયના ચાર્ય, અને વાચસ્પતિ મિશ્ર, અર્ધ દર્શનિક વિદ્વાનોને છે જૈન સાહિત્યમાં પદ્ધતિને વિશિષ્ટ સ્વરૂપ આપીને તેને સુચારૂરૂપથી વિકાસમાં લાવવાનું સર્વથી પ્રથમ શ્રેય એમનેજ છે. જૈન સાહિત્યમાં એમનાથી પ્રથમ ન્યાયશાસ્ત્રનો કોઈ વિશિષ્ટ અર્થ બનેલો ઉપલબ્ધ નથી થતો પ્રશ્નાત્ ભાવી અન્ય જર્મન દાર્શનિકોએ માત્ર એમનીજ શૈલીનું અનુકરણ કર્યું છે. એમની કૃતિયોનું ધ્યાન પુર્વ અવલોકન કરવાથી પ્રતીત થાય છે કે એ દર્શન શાસ્ત્રના પારગામી, સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાના પ્રઉદ પંડીત અને અનુપમ કવિ હતા એમનો બનાવેલો ન્યાયાવતાર ખરેખર જૈન સાહિત્યમાં વિશિષ્ટન્યાય પદ્ધતિનું એક સોપન (પગથીયું) છે. અને એમને-સમ્મતિતર્ક, દ્વિત્રિશદ્ધાત્રિશિકા આદિ અર્થ મધ્ય કાલીન ભારતિય દર્શન સાહિત્યમાં બહુ મૂલ્ય રત્ન છે. જૈન પરંપરાના અનુસાર સિદ્ધ સેન દિનાકરનો સમય વિક્રમની પ્રથમ શતાબ્દી માની જાય છે. પરંતુ કંઈ એક ઐતિહાસિક વિદ્વાન એમનો સમય વિક્રમની પાંચમી શતાબ્દી માને છે x પરંતુ હજી સુધી એનો સંતોષ જનક કોઈ નિર્ણય નથી થયો એમનું જન્મ સ્થાન તો વિદિત નથી થયું પરંતુ ઉજ્જયની ના આસપાસમાં જ એમને પોતાનું જીવન વ્યતીત કર્યું. એ ભતિના બ્રાહ્મણ અને પ્રથમ વૈદિક ધર્મના અનુયાયી હતા. અને વાદમાં એમને વૃદ્ધવવાદી નામના એક આચાર્યની પાસ જૈન ધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

હરિભદ્રસૂરિ—

સ્વેતાંબર જૈન સંપ્રદાયમાં એ નામના કંઈ આચાર્ય થઈ ગયા છે. પરંતુ પ્રસ્તુત નિબંધમાં જેમના અંગે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે હરિભદ્ર સર્વથી પુરાના છે જે કે યાકિની મહાત્માસૂત્રના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને ૧૪૪૪ અંબોના પ્રણેતા કદ્દા વા માન્યા જાય છે. જૈન પરંપરાના એમનો સ્વર્ગવાસ વિક્રમ સંવત ૫૮૫ માં થયો. આવી એમનો સમય વિક્રમની છઠી શતાબ્દી છે. પરંતુ શુભરાત

x જુલો-હિંદ તત્ત્વ જ્ઞાનનું ઇતિહાસ પૃ. ૧૯૯ પૂર્વાર્ધ ॥

પુરાતત્ત્વના આચાર્ય મુનિ શ્રી જિન વિજયજીએ એ હરિભદ્ર સૂરિના સમય નિર્ણય પર જે ગવેષણા પૂર્વક નિબંધ લખ્યો છે તેમાં એમનો સમય વિક્રમની આઠમી નવમી શતાબ્દી નિશ્ચિત કરી છે x તેમનો આ નિશ્ચય આજકાલના ઐતિહાસિક વિદ્વાનોમાં માનનીય પણ થઈ ચુક્યો છે.

હરિભદ્ર સૂરિ જાતિના પ્રાદ્યક્ષ, આચાર સંપન્ન પ્રતિભાશાલી એક અનુ-ધમ વિદ્વાન થયા છે. એમની લોકોત્તર પ્રતિભાએ-અનેકાંત જય પતાકા, શાસ્ત્ર વાર્તા સમુદય, ૪૮ દશન સમુદય, યોગવિદુ, યોગ દષ્ટિ સમુદય અને ન્યાય પ્રવેશક-સૂત્રાદિ વિવિધ વિષયના અનેક ગ્રંથ રત્નોને ઉત્પન્ન કરીને ન કેવલ જૈન સાહિત્ય ને જ ગૌરવાન્વિત બનાવ્યું કિંતુ ભારતીય સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્ય રત્નના ભાંડાગાર ને પણ વિશેષ સમૃદ્ધિ શાલી બનાવ્યા. એવા અનુધમ વિદ્વાન ના માટે ભારતીય જનતા જેટલું અભિમાન કરીશ કે તેટલું ઓછું છે.

અમૃતચંદ્રસૂરિ--

આ વિદ્વાન જૈન ધર્મની દિગંબર શાખામાં થયા છે. એમને કુંદ કુંદા-ચાર્ય કૃત સમય સાર, પર આત્મ ય્યાતિ નામની ટીકા લખી છે અને પ્રવચન સાર ટીકા, પંચસ્તિ કાય ટીકા, તત્ત્વચાર્ય સાર પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાય, પંચાધ્યાયી અને તત્ત્વ દીપિકા આદિ ગ્રંથ પણ એમની પવિત્ર મારિતકની ઉપજ છે. દિગં-બર પટ્ટા વલીમાં લખ્યું છે કે એ વિક્રમ સંવત ૧૦૬૨ માં વિદ્યમાન હતા. આથી એમનો સમય વિક્રમનો દશમી શતાબ્દી, સુનિશ્ચિત છે x

વિદ્યાનંદ સ્વામી--

દિગંબર જૈન સંપ્રદાયમાં આચાર્ય વિદ્યાનંદી (વિદ્યાનંદ સ્વામી) ઠાશ-નિક વિષયના એક સંબંધ વિદ્વાન થઈ ગયા છે. જૈન ધર્મમાં દીક્ષિત થવા પહિલાં એ દર્શન શાસ્ત્રોના ધૂરીણતમ વિદ્વાન પ્રતિભા શાલી વૈદિક ધર્માવ લાંબી પ્રાદ્યક્ષ હતા. એમની જન્મ ભૂમિ મધ્ય દેશમાં હતી એમની રચેલી અઠ સહસ્ત્રી, તત્ત્વચાર્ય શ્લોક વાર્તિકાલંકાર, ચુકય નુ શાસન અને આત્મ પરીક્ષાદ ગ્રંથ એમણી ચમત્કારિણી લોકોત્તર પ્રતિભાનો પરિચય આપવામાં પૂર્ણપણથી પર્યાપ્ત છે. એ અસાધારણ નૈયાયિક અને ઉચ્ચ કોટિના ઠાશનિક અને ગદ્યપદ્ય ના અનુધમ લેખક હતા. એમના સંબંધમાં શ્રવણ વેલ ગોલામાં પ્રાપ્ત થએલા શિલા લેખોથી પ્રતીત થાય છે કે એમને કેટલિકે રાજ સભાઓમાં જઈને વિષ-

x જુવો જૈન સાહિત્ય સંશોધક લાગ ૧ અંક ૧.

ક્ષિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યું. આથી એમના દ્વારા જૈન ધર્મમાં જે પ્રગતિ થઇ તેના માટે તે એમનો ચિર કાલ સુધી ઋણી રહેશે. ઇતિહાસ ગવેષકોએ એ તાર્કિક શિરો મણિનો સમય વિક્રમની નવમી શતાબ્દી સુનિશ્ચિત કરી છે. *

સિદ્ધર્ષિ--

એમના ગુરુનું નામ ગર્ગર્ષિ હતું. ન્યાયાવતાર (સિદ્ધસેન દિવાકુર કૃત) પર એક સુંદર વિવરણ લખવાના પછી ઉપનિતિ ભવ પ્રપંચ નામનો અધ્યાત્મ વિષયનો બોધ પૂર્ણ કર્યા અંત પછી એમનો લખેલો મનાય છે. એ મહાત્મા વિં સં ૯૬૨ માં વિદ્યમાન હતા એવું ઐતિહાસિક વિદ્વાનોનું મંતવ્ય છે x એમની નિવૃત્તિ પર મલધાર ગચ્છીય હેમચંદ્રાચાર્યના શિષ્ય રાજ શેષરસૂરિએ રીખન લખ્યું છે. એ વિં સં ૧૪૦૫ માં વિદ્યમાન હતા.

અંદ્ર પ્રભાસૂરિ--

એમનો સમય વિક્રમની બારમી શતાબ્દી મનાય છે. પ્રભેય સ્તંભોપના આલાવા દર્શનશુદ્ધિ નામનો પણ એક પ્રકરણ અંત એમનો બનાવેલો કહ્યો બ્ય બ્ય છે. અને વિ. સં. ૧૧૫૬ માં એમને પૂર્ણિમા ગણનો સ્થાપના કરી હતી. *

વાહી દેવ સૂરિ--

એમનું અસત્રી નામ દેવસૂરિ છે. વાહી એ વિશેષણ તેમની શાસ્ત્રીય પ્રગત્ભતાના કારણે છે. એ મહાત્મા મુનિચંદ્ર સૂરિના પ્રદુધર હતા. એમનો જન્મ વિક્રમ સં. ૧૧૪૩ માં થયો, ૧૧૫૨ માં જૈનમતની દીક્ષા, ૧૧૭૪ માં આચાર્યપદ અને ૧૨૨૬ માં એમનો સ્વર્ગવાસ થયો. વિ. સં. ૧૧૮૧ માં સિદ્ધરાજની સભામાં દિગંબર વિદ્વાન કુમુચંદ્રને એમને શાસ્ત્રાર્થમાં પરાજિત કર્યા. જૈન પરંપરાથી સાંભળવામાં આવે છે કે: એમને સ્વાદ્વાદ સ્નાનેર નામના ૮૪ હજાર શ્લોક પ્રમાણનો એક મોટોજ ઉચ્ચ કોટિનો તાર્કિક અંત લખ્યો છે. પરંતુ હર્ભાગ્યવશથી તે આજ ઉપલબ્ધ નથી થતો.

રત્ન પ્રભાસૂરિ--

* બુવો અષ્ટ સદસી અને શ્લોક વાર્તિકા લંકારની પ્રસ્તવના. એ અંત-ગાંધી નાચારંગ, જૈન અંત માલામાં પ્રકાશિત થયા છે.

x બુવો ન્યાયાવતારની પ્રસ્તાવના.

* બુવો જૈન અંતવાલી પૃ. ૧૨૮.

એ પ્રભાવિક જૈન વિદ્વાન્ વાઢિદેવ સૂરિના શિષ્ય છે. એમનો સમય વિક્રમની તેરમી શતાબ્દિનો પ્રારંભ માન્યો ગયો છે. રત્નાકરાવતારિકા જેવો ઉત્તમ કાર્યનિક ગ્રંથ એમનોજ નિર્માણ કરેલો છે. એના શિવાય ઉપદેશ માલા-એ ઘટ્ટી ટીકાના નિર્માતા પણ એજ માન્યા જાય છે.

હેમચંદ્રાચાર્ય—

આ મહાપુરુષનો જન્મ વિ. સં. ૧૧૪૫ ની કાર્તિક સુદિ પૂર્ણિમાનો થયો હતો. ૧૧૫૪ માં ચંદ્રગણીય શ્રી દેવચંદ્ર સૂરિની એમને દીક્ષાવ્રત ગ્રહન કર્યું અને ૧૧૬૨ માં એ આચાર્ય પદ પર નિયુક્ત થયા. ૧૨૨૯ માં એમનો સ્વર્ગવાસ થયો. x એ મહાપુરુષ તે સમયના પ્રબલ પ્રતાપી મહારાજા કુમારપાલના ગુરુ હતા. એમની અગ્રાધ વિદ્યા બુદ્ધિનો અંદાજો કાઢવો કઠીન નહીં પરંતુ અસંભવ છે. પોતાની અલૌકિક પ્રતિભાથી ઉત્પન્ન થવાવાળી મહાન્ અંથરાશિ આજ સંસારના બધાએ વિદ્વાનો ને વિસ્મયમાં નાખ્યા છે. સાહિત્ય સંબંધી એવો કોઈપણ વિષય નથી જેનાપર કે તેમની અમરકાર પૂર્ણ લખેની ન હોઈ હોય ? ન્યાય-વ્યાકરણ-કાવ્ય-કોષ-અલંકાર-છંદ-નીતિ અને અધ્યાત્મ આદિ સર્વ વિષયો પર તેમને સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં એક વા અનેક મહત્વ પૂર્ણ ગ્રંથ લખ્યા છે. કહે છે કે તેમને પોતાના પ્રશસાણવન કાલમાં સાડા ત્રણ કરોડ શ્લોક પ્રમાણ ગ્રંથોની રચના કરી છે. પરંતુ દુર્ભાગ્ય વશથી આજ તે સર્વ ઉપલબ્ધ નથી થતા પરંતુ જેટલા આજ મલે છે તેની સંખ્યા પણ કાંઈ જોછી નથી. એમાં શક નથી કે શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ ભારતીય સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્યની જે અનુપમ સેવા કરી છે તેના માટે સમસ્ત ભારતીય જનતા તેમની ઘણા કાલ સુધી ઋણી રહેશે.

મહિલસેનસૂરિ—

એ આચાર્ય વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દીમાં થયા છે. એ નાગેન્દ્ર ગણીય ઉદય પ્રભસૂરિના શિષ્ય હતા એમને જિનપ્રભ સૂરિની સહાયતાથી શક સં. ૧૨૧૪માં સ્યાદ્વાદ મંજરી નામની વ્યાખ્યા ગ્રંથની રચના કરી હતી.

ગુણરત્નસૂરિ—

એ વિદ્વાન્ વિક્રમની પંદરમી શતાબ્દીમાં થયા છે એમના ગુરુ નામ દેવ સુંદર સૂરિ હતા. ૬માં એમને કિયારત્ન સમુચ્ચય નામના

x બુવો-કુમારપા

.વા પ્રસ્તાવના ।

અંથની રચના કરી છે અને તર્ક રહસ્ય દીપિકા (૪૮ દર્શન સમુચ્ચય ટીકા) જેવો કાશ્નિક અંથ પણ એમનો જ રચેલો છે.

૩. વિનયવિજય—

એ મહાત્મા વિક્રમની સત્તરમી અઢારમી સદીમાં થયા છે. એમના ગુરૂનું નામ ઉ૦ કીર્તિ વિજય હતું એમના અંથોથી એમના સમયનો પરિચય બરાબર મળે છે એ વિ. ૧૫ હોવા છતાં ઘણા શાંત અને આચાર સંપન્ન હતા. પોતાના જીવન કાલમાં એમને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં કેટલાંએ ઉત્તમોત્તમ અંથોની રચના કરી છે. તેમાં કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા ટીકા ૧, લોક પ્રકાશ ૨, હેમલદ્ધુ પ્રક્રિયા ૩, નય કર્ણિકા અને શાંત સુધારસ વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે.

ઉપાધ્યાય યશોવિજય—

એ મહાત્માવ જૈન દર્શનના એક અનુપમ ભૂષણ હતા એમના સમાન જોવાથી પણ કમળ મલશે, વિદ્યાના દરેક વિષયમાં એમની અભ્યાસ હતા એમની અંથ રચના અને તર્ક શૈલી આજ મોટા મોટા વિદ્વાનોને રહી છે. એમની ચમત્કારિણી પ્રતિભા અને પ્રકાંડ પાંડિત્યના કાશીની વિદ્વત્સભાએ એમને ન્યાયવિશારદની પદવી પ્રદાન કરી હતી અને એક શત અંથ નિર્માણના બદલમાં તેમને ત્યાંથી ન્યાયાચાર્યનું વિશિષ્ટ પદ મળ્યું. x એ શત અંથના નિર્માતાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

(૧) રચના કાલ વિ. સં. ૧૬૯૬ શ્લોક પ્રમાણ ૬૦૦૦ ।

(૨) રચના સમય વિ. સં. ૧૭૦૮ શ્લોક સંખ્યા ૧૭૩૧૧ ।

(૩) રચના નો સમય વિ. સં. ૧૭૧૦ મૂલ શ્લોક ૨૫૦૦ સ્વોપન ટીકા શ્લોક સંખ્યા ૩૫૦૦૦ ।

એમના વિષયમાં અધિક જોવાની છજા રાખવા વાંચાએ નય કર્ણિકાની ગુજરાતી પ્રસ્તાવનાને જોવી.

એના માટે એક જગોપર એ પોતે લખે છે—

પૂર્વે ન્યાય વિશારદત્તચંદ્રિય કાશ્યાં પ્રદર્શનુ જુઝે :

ન્યાયાચાર્ય પદ તતઃ કૃત શતગ્રન્થસ્ય યસ્યાર્પિતમ્ ॥

શિષ્યપ્રાર્થનયા નવાદિવિજયપ્રાપ્તોત્તમાનાં શિશુ-

સ્તત્ત્વં કિંચિદ્દિવં યશોવિજય इत्याख्याभूरा ख्यातवान् ॥ (ત. મા.)

જુવો-શાસ્ત્રાર્તા સમુચ્ચયની સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના.

ફલશ્રિયવશથી સર્વે આ સમયે મલતા નથી તેમાંથી જેટલા ગ્રંથ આજ ઉપલબ્ધ થાય છે તે જૈન સાહિત્ય ભંડારના એક અમુલ્ય રત્ન છે. એમનો ન્યાયખંડનખંડખાંડ અને સ્વાદ છે. કલ્પલતા આદિ ગૃથો ને દેખાવાનું જે વિદ્વાનને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હશે તે 'નિસ્સંદેહ અમારા આ કથનને પુર્ણપણાથી સમર્થન કરશે, એમનો; સમય વિક્રમની સત્તરમી અઠારમી સદી સુનિશ્ચિત છે. ગુર્જર ભાષાના વીરસ્તવ ને એમને વિ. સં. ૧૭૩૩ ની વીજય દશમાએ સમાપ્ત કર્યું. એ ઉપાધ્યાય નય વિજયના શિષ્ય હતા. એના પ્રકાંડ વિદ્વાન ના માટે જઇન જનતા જેટલો ગર્વ કરે તેટલો એણે છે.

વૈદિક વિદ્વાન—

કણ્ઠક ઋષિ—

વૈશેષિક સૂત્રોના કર્તા કણ્ઠક ઋષિ કયારે થયા તેનો પુર્ણ નિશ્ચય હજી સુધી નથી થયો. કેટલાક ઐતહાસીકોનું અનુમાન છે કે વૈશેષિક દર્શનની રચના ગૌતમના ન્યાય સુત્રોથી પ્રથમ થઇ છે (૧) અને બીજા એથી-ન્યાય દર્શનથી પછીનું કહે છે, અને તેની ન્યુનતાના પુરક માને છે (૨) પરંતુ વાસ્તવિક તથ્ય હજી ગવેષણીય છે. જે કે અધિકપણાથી પુરા તત્ત્વજ્ઞાના પરિષ્કૃત વિચારો પર અવલંબિત છે.

પ્રશસ્ત પાદાચાર્ય—

વૈશેષિક સૂત્રો પર પ્રશસ્તપાદ નામના વિખ્યાત ભાષ્યના રચયિતા પ્રશસ્ત પાદાચાર્યનો સમય આજકાલના ઐતિહાસિક વિદ્વાનોએ ઇસાની પાંચમી શતાબ્દી સ્થિર કરી છે. એમનો ઉક્ત ભાષ્ય ઘણું અનુપમ અને દાર્શનિક લોકોમાં ઘણા આદરની દ્રષ્ટિથી જોવાય છે.

(૧) જુલો- હિંદ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ પૃ. ૨૨૩ પૂર્વાર્ધ.

(૨) જુલો- રમેશદત્ત લિખિત પ્રાચીન ભારતવર્ષની સભ્યતાનો ઇતિહાસ. ભાષા નવાદ-“કણ્ઠકનો તાત્ત્વિક સિદ્ધાંતવાદ ગૌતમના ન્યાયશાસ્ત્રની મુર્તિ છે.” (પૃ. ૧૦૬-ભાગ૦૨)

વાત્સ્યાયન મુનિ—

ઐતિહાસિક રીતિનું અનુમાન છે કે વાત્સ્યાયન મુનિ ઇસાની ચોથી શતાબ્દિમાં થયા. ન્યાય સૂત્રો પર કરેલા એમના ભાષ્ય વાત્સ્યાયન ભાષ્યના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ઇસાની પાંચમી સદી (૪૯૦) માં પ્રમાણ થયેલા

બૌદ્ધ વિદ્વાન દિગ્નાગે પોતાના સમુદયમાં " મંથમાં એમના બાપ્ય પર સમાલોચનાત્મક જે વિવરણ લખ્યું છે તેથી એમની ચોથી-સદીમાં જવાનું નિર્ધારિત છે.

પતંજલિ સંધિ—

મહા ભાષ્યકાર પતંજલિ અને યોગ સૂત્રોના રચયિતા પતંજલિ અને એકજ છે કે બિન્ન બિન્ન એ વાતનો હજી સુધી પુરા નિર્ણય નથી થયો.

તેમજ મહાભાષ્યકાર પતંજલિના સમયમાં પણ ઇતિહાસવેત્તાઓનો મતભેદ છે. કોઈના મતમાં એમનો સમય ઇસાથી ત્રણસો વર્ષ પહેલેનો છે અને કોઈ દોઢસો વર્ષ પહેલો માને છે. તેમજ પડિત અત્યવત સામક્ષી એ એમનો ઇસવી સન્ થી ૪૫૦ વર્ષ પૂર્વે સ્વીકાર્યો છે. (૧) એવાજ યોગ સૂત્રકાર પતંજલિના વિષયમાં પણ મતભેદજ છે. કોઈના વિચારમાં એમનો સમય ઇસાની બીજી સદીથી ચોથી સદી સુધી છે. કોઈ ૧૫૦ વર્ષ પૂર્વ માને છે. અને અન્ય વિદ્વાનોનું કથન છે કે એ ઇસાના લગભગ સો વર્ષ પહેલા થયા છે, (૨)

મહર્ષિ વ્યાસ.—

યોગ સૂત્રોપર ભાષ્ય કરવાવાળા અને મહાભારતની રચના કરવાવાળા વ્યાસ એ એકજ છે તો એમનો સમય ઇસાથી લગભગ ૨૦૦ વર્ષ પૂર્વનો છે કેમકે આજકાલના ઇતિહાસજ્ઞોએ મહાભારતનો સમય પ્રાયઃ એજ નિશ્ચિત કર્યો છે. X પરંતુ લોકમાન્ય તિલકે ગીતાકાલ નિર્ણયમાં મહાભારતનો સમય શક સંવત્ના આરંભથી ૫૦૦ વર્ષ પહેલેનો માન્યો છે. * અને એ યોગદર્શન પર ભાષ્ય લખવાવાળા વ્યાસ એનાથી—મહાભારતીય વ્યાસથી બિન્ન છે તારે તો સમય અભાસ ત્રિચારમાં અનિશ્ચિત અને સંદિગ્ધ જેવોજ છે. તેમજ જે

(૧) જુવો—તેમનું નિરૂપણોચન પૃ. ૭૩)

(૨) બાદરાયણ પ્રણીત શ્લોક સુત્રનો સમય ઇ. સ. ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વનો માનીએ તો મહાભારત એનાથી પહેલેનો છે. પતંજલિ યોગ સૂત્રનો સમય પણ એનાજ લગભગ છે. (મહાભારત મીમાંસા પૃ. ૬૪ હિંદી અનુવાદ)

X જુવો—હિંદત્ત્વ જ્ઞાનનો ઇતિહાસ પૃ. ૧૫૫ ઉત્તરાર્ધ ૧

* જુવો—તેમનો ગીતારહસ્ય હિંદી અનુવાદ પૃ. ૫૬૨ ।

લોકો યોગ સૂત્રકાર પાંચજિનો સમય ઇસાની ૫ીજી શતાબ્દી માને છે તેમના મતથી તો એ ઇસાની ત્રીજી શતાબ્દીથી પહેલાના નહીં હોવો એમને પરંતુ એમના વિષયમાં વાસ્તવિક તથ્ય હજી સુધી સ્કુટ નથી થયું.

કુમારિલ ભટ્ટ —

મીમાંસક ધૂરીજી મહામતિ કુમારિલભટ્ટની દિગંત વ્યાપ્તિ ક્રીતિનો અંશભાગ દર્શનિક જસૂદમાં આજ પછી મૂલિમાનુ થઇને દેખાઇ રહ્યો છે. વૈદિક ધર્મના અભ્યુદયાર્થ એમને પોતાના જીવન કાલમાં જેવી રીતે કંઈ ઉકળ્યું છે તેથી તેમની ધર્મવિષયણી ભક્તિનો પુરાવો મલી રહ્યો છે. એમના સમયમાં વૈદિક ધર્મને ફરીથી જે પ્રગતિ મલી છે તદ્દર્થ તે આપના ચિરકાલ સુધી કૃતજ રહેશે. ઇતિહાસવેત્તાઓએ એમનો સમય ઇસાની આઠમી શતાબ્દી (૭૦૦ થી ૭૮૦ સુધી) સુનિશ્ચિત કર્યો છે. મીમાંસા શ્લોક વાર્તિક અને તંત્ર વાર્તિક આદિ ગ્રંથ એમના પ્રકાંડ પાંડિત્યનો જ્વલંત આદર્શ છે. ।

સ્વામી શંકરાચાર્ય—

અદ્વૈત મતના પ્રધાન આચાર્ય સ્વામી શંકરાચાર્યના વિષયમાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે તે તત્કાલીન દાર્શનિક યુગમાં એકજ હતા. એમના સમાન પ્રભાવ અને વિદ્યા વૈભવ રાખવાવાળી દાર્શનિક વ્યક્તિઓ કશી જોણી થઇ છે. કુમારિલ ભટ્ટના પછી વૈદિક ધર્મનો નિર્વાણાસન જ્યોતિને પ્રગ્લંહ કરવાવાળા એજ મહાપુરુષ થયા છે. પ્રસ્થાન ત્રયી-ઉપનિષદ-ગીતા અને પ્રજ્ઞાસૂત્ર પર એમના જે આધ્ય છે તે એમની ક્રીતિના સુઠ સ્તંભ છે. ભારતવર્ષની ચારે દિશાઓમાં એમના દ્વારા સ્થાપન કરેલા મઠ, એમની દિગ્વિજયના આજ પછી પ્રમાણુ દે રહ્યું છે. એમાં સંદેહ નથી કે શંકર સ્વામી ફવારા વૈદિક ધર્મને આશ્મતીત પ્રગતિ મલી.

સંપ્રદાયજીસાર એમનો સમય ગમે તે હોમ પરંતુ વર્તમાન સમયના ઇતિહાસજી વિદ્વાનોએ એમનો સમય ઇસાની આઠમી નવમી (૭૮૮-૮૨૦) શતાબ્દી નિશ્ચિત કરી છે. વિક્રમની આઠમી સદીથી લઇને સત્તરમી સદી સુધી એમના વિચારોને ફરી પછી સુઠડ ખનાવવાને માટે એમના અનુગામી ભારતીય વિદ્વાનોએ મોટા મોટા પ્રૌઢ અને ઉચ્ચ કોટીના દાર્શનિક ગ્રંથોનું નિર્માણ

તે ગ્રંથ અને ગ્રંથ નિર્માતાઓના નામ આદિના વિષયમાં જીવો- દિં ૧૦ નોં ૫૦
ઇતિહાસ પૃ. ૨૧૬

કયું x અને એમના મતના સમર્થન કરવાવાળા દર્શનિક સાહિત્યમાં આશા-
વીત શ્રદ્ધિ થઈ.

વાચસ્પતિ મિશ્ર—

દર્શનિક વિદ્વાનોમાં વાચસ્પતિ મિશ્રનું સ્થાન ઘણું ઉચું છે. પ્રત્યેક
શાસ્ત્રમાં એમની અવ્યાહત જાતિ હતી એમના સમાન દર્શન શાસ્ત્રોના મામિક
વિદ્વાન ઘણાજ થોડા થયા છે. એમની લેખન પદ્ધતિ ઘણીજ પ્રસન્ન અને
અભીર છે. એમના રચેલા અંથ ગુણગરિમાં એક બીજાથી સ્પર્ધા કરી રહ્યા છે.
એમની સાવંદર્શનિક પ્રતિભાનો પ્રકાશ—સાંખ્ય, યોગ, વૈદ્યંત ન્યાય અને
મીમાંસા આદિ દર્શનોપર એમના લખેલા અંથોમાંથી પૂર્ણિમાંના ચંદ્રમાના
સમાન પ્રકશિત થઈ રહ્યા છે. એમને ભામતિ (સાંખ્યકર્તાકર્તામિશ્ર) સાંખ્ય
તત્ત્વ કૌમુદી (સાંખ્ય કારિકા વ્યાખ્યા) ને તત્ત્વ વિશ્વાકવી એવા ભાષ્ય વ્યાખ્યા
તાત્પર્ય ટીકા (ઉદ્ધોત્કારના ન્યાયવાતિકપર), ન્યાય સુચી (સ્વતોનિર્મલ),
ન્યાયકર્ષિકા (ખંડન મિશ્રકૃત નિધિ વિવેકની ટીકા), અને કુમારિલ ભટ્ટના
વિચારો પર તત્ત્વળીંદુ આદિ અનેક અંથ રત્નો. ફારસી ભારતીય દર્શનિક
સાહિત્યની સૌભાગ્યશ્રીને અલંકૃત કરી છે. એ નૃગ રાજાના સમયમાં થયા
છે. અને જાતિના એ મૈથીલ બ્રાહ્મણ હતા. એમનો સમય વિક્રમની નવમી
શતાબ્દી કહી શકા માની જાય છે,

પાર્થસાર મીશ્ર....

પાર્થસાર મિશ્ર મીમાંસા દર્શનના પૂરીચુતમ વિદ્વાન હતા એમનો
રચેલો “શાસ્ત્ર કીપિકા નામનો અંથ” એમની પ્રતિભાઉત્કર્ષનો નમુનો છે.
એના સિવાય એમને ન્યાય રત્નાકર (શ્લોક વાર્તિક વ્યાખ્યા) તંત્ર રત્ન અને
ન્યાયમાલા આદિ મીમાંસા દર્શનથી સંબંધ રાખવાપાત્રા બીજા પણ અંથો લખ્યા
છે. એ મહામતિ કુમારિલ ભટ્ટના અનુયાયી હતા. એમનો સમય વિક્રમની
દશમી અને બારમી સદીના લગભગ નિશ્ચિત છે. ૧

ભાસ્કરાચાર્ય—

સ્વામી શંકરાચાર્યના પછી તેમનો સિદ્ધાંતનો સર્વથી પહેલો પ્રતિવાદ
(ખંડન) ભાસ્કરાચાર્યેજ કર્યો. એ ઘણા સમયે વિદ્વાન થયા છે. અદિશંકર
પ્રણીત બ્રહ્મસૂત્ર પર એમનો લખેલો ભાષ્ય દર્શનીય છે. અતિહાસિક વિદ્વાનોએ
એમનો સમય વિક્રમની દશમી શતાબ્દીનો પૂર્વાર્ધ સ્થિર કર્યો છે. x

x જુવો—ભાસ્કરીય ભાષ્યની સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના ?

રામાનુજ સ્વામી—

રામાનુજનાચાર્ય વિશિષ્ટા દ્વૈતના પ્રધાન આચાર્ય થઈ ગયા છે. શંકરાચાર્ય ની પેઠે એમને પણ પ્રસ્થાન ત્રયી પર પ્રાસાદ મળી સંસ્કૃત ભાષામાં વિશાલકાય ભાષ્યોની રચના કરી છે. જે કે શ્રી ભાષ્ય (બ્રહ્મ સૂત્ર પર) વેદાંત હીપ, વેદાંત સાર, વેદાંતાચાર્ય સંગ્રહ અને શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ભાષ્યના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એમના જીવનનો ઇતિહાસ ઘણો વિલક્ષણ છે. પરંતુ સ્થાનના સંકેતથી અમે તેથી અહીં દેવામાં અસમર્થ છીએ. એમનો સમય ઇસ્વીસન ૧૦૧૭ થી ૧૧૩૭ સુધી માન્યો ગયો છે. એમના વિશિષ્ટા દ્વૈતનું દક્ષિણ દેશ-વિંધ્ય કાંચી આદિમાં અધિક સામ્રાજ્ય છે.

નિંપાકાર્ય—

એ આચાર્ય સ્વાભાવિક ભેદાભેદના સંસ્થાપક છે. એમનો સમય ભારતરા-ચાર્યના નિકટવર્તી છે.

એમને બ્રહ્મ સૂત્રોપર વેદાંત પારિજાત સૌરભ નામનો એક નાનો સરખો ભાષ્ય લખ્યો છે.

શ્રીકંઠ શિવાચાર્ય—

એમને શિવવિશિષ્ટાદ્વૈતમતની સ્થાપના કરી એમનો સમય યદ્યપિ સુનિશ્ચિત નથી તથાપિ ઇસાની પંદરમી સદીમાં એમણું થવાનું અનુમાન ઐતિહાસિકોએ બાંધ્યું છે.

વલ્લભાચાર્ય—

વિશુદ્ધાદ્વૈત મતના સંસ્થાપક શ્રી વલ્લભાચાર્યનો સમય વિ. ની સોલમી સદી મનાઈ છે. એમનો જન્મ સં. ૧૫૩૫ અને સ્વર્ગવાસ ૧૫૮૬ માં થયો બ્રહ્મસૂત્ર પર અણુ ભાષ્ય નામનો ગ્રંથ એમનોજ રચેલો છે. એ તૈલંગ પ્રાદ્યુ હતા.

વિજ્ઞાનલિપ્તુ—

વિક્રમની સત્તરમી શતાબ્દીમાં થયા છે. બ્રહ્મસૂત્રો પર એમનો લખેલો વિજ્ઞાનામૃત ભાષ્યનો પરિચય અમે પ્રસ્તુત નિબંધમાં આપી ચુક્યા છીએ.

એમનો ગ્રાંથ્ય સૂત્રો પર બનાવેલો સાંખ્ય પ્રવચન ભાષ્ય છે. પાતંજલ ભાષ્ય પર એક વાર્તિક પણ લખ્યું છે. એ ગ્રંથોના અવલોકનથી જણાય છે કે એ સારા દાર્શનિક વિદ્વાન હતા.

વિદ્યારણ્ય સ્વામી

એ મહાત્મા સર્વ શાસ્ત્રોના પ્રૌઢ વિદ્વાન હતા. એમનો પંચદશી નામનો ગ્રંથ વેદાંત શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરવાને માટે એક ઉત્તમ સાધન છે. એમનો શંકર દ્વિવિજય વિવરણ પ્રમેયસંગ્રહ અને જીવન મુક્તિ વિવેક આદિગ્રંથ પણ કદાચ જાણ્ય છે. એ મહાત્મા વિક્રમની ઓઝમી સ્તૂતિમાં થયા છે

આનંદગિરિ—અને ગોવિંદાનંદ—

એમને પ્રમુદ સૂત્રના શંકર ભાષ્ય પર ન્યાયનિર્ણય નામની એક સુંદર ટીકાલખી છે. એના સિવાય કાગવદ્ ગીતાપર એમની આનંદગિરિ નામની ટીકા પ્રસિદ્ધ છે. એમનો સમય વિક્રમની ઓઝમી સદીનું ઉત્તરાર્ધ છે અને પ્રમુદસૂત્ર શંકર ભાષ્ય પર રત્નપ્રભા નામની ટીકાના કરતાં ગોવિંદાનંદ સ્વામી પણ એમનાજ સમકાલીન પ્રણેતા જાય છે.

ધર્મરાજ દીક્ષિત

વેદાંત પરિભાષાના કર્તા ધર્મરાજ દીક્ષિતનો સમય ઇ. ૧૫૫૦ છે એમની એ પુસ્તક વેદાંત ન્યાયમાં પ્રવેશ કરવાને માટે એક સુંદર છે.

શંકર મિશ્ર

એમનો સમય ઇ. સ. ૧૬૦૦ ના જુલજુલ છે. વૈશેષિક સૂત્રોપર એમની ઉપસ્કાર નામની સ્વતંત્ર વ્યાખ્યા ઘણી ઉત્તમ અને પદાર્થ વિશેષજ્ઞ આદે ઘણી ઉપાયોગી છે.

જીગીર્ણુન...

માધ્યમિકમત (મધ્યવાહ) ના પ્રધાનાચાર્ય જીધ વિદ્વાન હતા, વારા જીર્ણુનો સમય ઇ.સ.ની બીજી શતાબ્દી છે. જીધ સંપ્રદાયમાં એ ઘણા સમય હતા અને પ્રખ્યાત વિદ્વાન થયા છે.

એમના સિવાય પ્રસ્તુત નિબંધમાં બીજા બે અંધકારો નો ઉલ્લેખ આવ્યો છે તે પ્રાયઃ વિક્રમની ઓઝમીશમી તથા વીશમી શતાબ્દીમાં થયા છે.

મકરણ ૩૬ મું.

મહાર્થોતા સત્ય બોધના માટે આધુનિક વિદ્વાનોએ સ્વીકારેલો જોનોનો સ્યાદ્વાદ.

(૧) કાશીના સ્વર્ગસ્થ મુખસિદ્ધ વિદ્વાન મહા મહોપાધ્યાય પंडित श्री रामभित्र शास्त्रीजीએ ‘સુખન સંમેલન’ નામના જોન ધર્મ સંબંધી પ્રથમ વ્યાખ્યાનમાં સ્યાદ્વાદ સંબંધે ઉલ્લેખેલા શબ્દોજ અહિં ટાંકી બતાવું એટલે જણાશે.

‘જોનસંમેલનો’ અનેકાંતવાદ તો એક એવી વસ્તુ છે કે તેને હરેક સ્વીકારવી પડશે, અને સ્વીકારી પણ છે. જુઓ વિષ્ણુ પુરાણ અધ્યાય ૬, દ્વિતીયાંસમાં સ્ત્રુષુ છે કે:—

नरकस्वर्गसंज्ञे वै पापपुण्ये द्विजो वम ! ।

वस्त्वैकमेव दुःखाय सुखायेर्याहंस्वप्नम् ॥

कोपाय च यतस्तस्माद् वस्तु वस्त्वात्मकं कुतः ? ॥

શ્લોક ૪૨.

અહિં પરાકર મહર્ષિ કહે છે કે ‘વસ્તુ વસ્ત્વાત્મક નથી’ આનો અર્થજ એ છે કે કોઈપણ વસ્તુ એકાંતે એક રૂપ નથી. જે વસ્તુ એક સમયે સુખનો હેતુ છે, તેજ બીજા ‘ક્ષણમાં દુઃખનું’ કારણ બને છે, અને જે વસ્તુ કોઈપણ વખતે દુઃખનું કારણ બને છે, તેજ વસ્તુ ક્ષણ માત્રમાં સુખનો હેતુ પણ થાય છે.

સબબનો ? આપ સમજી શક્યા હશે કે અહિં, ‘અનેકાંતવાદ’ કહેવામાં આવ્યો છે. એક બીજી વાત ક્ષેત્ર પણ ધ્યાન આપશો. જેઓ સદસદસ્યામનિર્વચનીયં જગત્ (આ જગત સદ્ અથવા અસત બન્નેમાંથી એક રીતે કહી શકાય નહીં.) કહે છે. તેમને પણ વિચાર દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો ‘અનેકાંતવાદ’ માનવામાં હરકત નથી, કારણ કે જ્યારે વસ્તુ સત્ અને અસત્ કહી શકાય નહીં, તો કહેવું પડશે કે કોઈ પ્રકારથી સત્ હોઈને પણ કોઈ રીતે તો અસત્ પણ છે. એટલા માટે ન તો સત્ કહી શકાય અને ન અસત્ તો અનેકાંતતા મળવી સિદ્ધ થઈ.

સબબનો ! નૈયાયિકો અંધકારને ‘તેજો અભાવ સ્વરૂપ’ કહે છે, અને મીમાંસક તથા વૈકાંતિકો તેનું ખંડન કરીને જોર સોરથી તેને ‘ભાવ-સ્વરૂપ’ કહે છે તો હવે જોવાની વાત એ છે કે આજ સુધી એનો કાંઈ ફેંસલો થયો નથી કે કોણ બરાબર કહે છે ? ત્યારે તો બેની લડાઈમાં ત્રીજાના પોષાર

છે. અર્થાત જૈન સિદ્ધાંત સિદ્ધ થયો. કારણ કે તે કહે છે કે- 'વસ્તુ અનેકાંત છે.' તેને કોઈ રીતે ભાવરૂપ કહે છે, અને કોઈ રીતે અભાવરૂપ પણ કહે છે. આવીજ રીતે કોઈ આત્માને 'સાનસ્વરૂપ' કહે છે, અને કોઈ સાનાધારસ્વરૂપ કહે છે. ત્યારે હવે કહેવું જ શું? અનેકાંતવાદે સ્થાન મેળવ્યું. એવી રીતે જ્ઞાનને કોઈ 'દ્રવ્યસ્વરૂપ' માને છે; તો કોઈ 'શુષ્કસ્વરૂપ,' કોઈ જગતને 'ભાવસ્વરૂપ' કહે છે, તો કોઈ 'શુન્યસ્વરૂપ' ત્યારે તો અનેકાંતવાદ અનાયાસે સિદ્ધ થયો. "

(૨) આવીજ રીતે 'ચિત્રમય જગત' નામના માસિકના વર્ષ ૧૧ માના સં. ૧૯૨૫ ના ડિસેમ્બર માસના અંકમાં 'જૈનસિદ્ધાંત' નામના લેખમાં મહાશય લક્ષ્મણ રઘુનાથ બીડે લખે છે કે- "અનેકાંતવાદ-ઉપર જણાવેલી અનાધ્ય-નંતત્ત્વની માલિકા વાંચતાંની સાથેજ અદ્વૈતવાદ જૈન સિદ્ધાંતને અમાન્ય છે એ દેખાઈ આવે છે, સાયુજ્ય સુકિત માનનારો દ્વૈતવાદ પણ તેને તેટલોજ અમાન્ય છે. કારણ મોક્ષ એટલે જીવાત્માએ શુદ્ધાત્મતત્ત્વમાં લીન થવું, એમ જ નિર્ણય પણ માને છે. જગતના મિથ્યાત્વ સંબંધે પણ તેમની વિચાર સરણી આવીજ સાપેક્ષ છે. મિથ્યા શબ્દોનો અર્થ શંકરાચાર્યનો પેઠે અસત્ય કિંવા અદ્વૈતીય ભાગવતોની પેઠે અનિર્વાચ્ય એવો જૈનિયો કરતા નથી પણ હમેશા બદલનાર અતઃએવ ભ્રમક એવો કરે છે. અર્થાત 'જગન્નિમિથ્યા' એટલે જગત એ નથીજ, કિંવા અતકર્થ છે એમ નહીં, પણ તે ભ્રમક છે, કિંવા હમેશા બદલનાર છે એવો અર્થ છે. આ સંક્ષેપ વિચાર પદ્ધતિને 'અનેકાંતવાદ' એમ કહે છે. અનેક અંતા-ધર્મા યસ્મિન્ માંવે સોડયમનૈકાન્તઃ એટલે જેમાં અનેક ધર્મ છે તે, આવો. એકાંગી ઉત્તર એ ક્યારેય પણ અપૂર્ણ જ હોય છે. કારણ કે કોઈપણ વસ્તુ હમેશાં એકજ અવસ્થામાં રહેતીજ નથી. તેથી ઉત્તર કિંવા વર્ણન એ ક્યારેય પણ સાપેક્ષ અને તેથીજ અનેકાંગી હોય. આ વર્ણન સાત રીતે કરી શકાય છે. તેથી એ પદ્ધતિને સમજાંગી પણ કહે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ને ભાવ આ ચાર અપેક્ષા વડે કોઈ પણ વસ્તુનું વર્ણન કરવું પડે છે. કોઈ પણ એક વસ્તુ સંબંધે બોલતાં આ આપેક્ષા ચતુષ્ટયાનુસાર વસ્તુનું અસ્તિત્વ છે એમ કહેવું એ પહેલા પ્રકાર, (૧) બીજી એકાંત વસ્તુના ઉપલા અપેક્ષા ચતુષ્ટયાનુસાર અસ્તિત્વની દૃષ્ટિએ પહોલી વસ્તુનું અસ્તિત્વ નથી એમ કહેવું એ બીજો પ્રકાર, (૨) કોઈ પણ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુના સાપેક્ષચતુષ્ટયાનુસાર અસ્તિત્વ કિંવા શુન્યત્વ કહેવું એ ત્રીજો પ્રકાર, (૩) કોઈ પણ વસ્તુની બાબતમાં અન્ય બે વસ્તુના સાપેક્ષ ચતુષ્ટયાનુસાર એકદમ ઉત્તર આવેલા અશક્ય હોવાથી અવકતવ્ય છે આ ચોથો પ્રકાર, (૪) કોઈ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુઓની દૃષ્ટિએ બોલવું અશક્ય, પણ

એક વસ્તુની દૃષ્ટિએ અસ્તિપક્ષ ઉત્તર આપવું એ પાંચમો પ્રકાર, ઉલટું નાસ્તિ પક્ષે ઉત્તર આપવું એ છઠ્ઠો પ્રકાર, (૬) કોઈ પણ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુની દૃષ્ટિએ એકી સાથે કહેવું અશક્ય, પણ અનુક્રમે અસ્તિ નાસ્તિ પક્ષે ઉત્તર આપવું એ સાતમો પ્રકાર, (૭) આ સાત પદ્ધતિ વડે તર્ક ચલાવ્યા પછી જે સાર નીકળે તે ખરો છે એમ કહેવાને હરકત નથી. એકંદરે સાપેક્ષાત્મક વિચાર કરવાની આ સર્વાંગિક પદ્ધતિ હોવાથી તે અત્યંત પરિણામ કારક છે એમાં શંકા નથી.

(૩) ડા. ભાંડારકર, મહાત્મા આંબીજી તેમજ કેટલાક પાકવાત્ય પંડિતોએ આ તર્કપદ્ધતિની પ્રશંસા કરી છે તે કંઈ અમથી નહીં. હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનની બાબતમાં અનેક શાખાઓ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એકાંગીવાદપદ્ધતિ છે. અનેકાંતપદ્ધતિજ વડે ચર્ચા કરતાં બધી શાખાઓને સાપેક્ષ માન્યતા દેવી પડશે. ઉપરની સાત પદ્ધતિને ‘સ્યાત્’ શબ્દથી અકિત હોવાને લીધે આ પદ્ધતિને સ્યાદ્વાદ-પદ્ધતિ પણ કહે છે. “પ્રજ્ઞવસાદેકસ્મિન્ વસ્તુન્યવિરોધેન વિધિપ્રતિબેધવિકલ્પના સ્યાત્કારાકિતસત્ત્વાવાક્રપ્રમેદન સ્યાદ્વાદપદ્ધતિર્ભવતિ” આવી આ પદ્ધતિની વ્યાખ્યા છે. વિધિપ્રતિબેધાદિ કોઈ પણ વિધાન સાત પ્રકારે ને અપેક્ષા ચતુષ્ટય સહ કરવું એજ આ પદ્ધતિનું રહસ્ય છે. સૃષ્ટિ પ્રવાહનો દૃષ્ટિથી અનાદ્યનંત છે. પણ પર્યાયતઃ ક્ષણબિન્ધર છે. આત્મતત્ત્વના મૂલભૂત શુષુની દૃષ્ટિએ સર્વ-જીવાત્મા એક છે, પણ કર્મબંધના શિસત્વને લીધે તે અનેક પણ છે. આ પ્રમાણે સર્વ અપેક્ષાઓ લક્ષમાં લઈને સિદ્ધાંત સ્થાપવો એજ અનેકાંતવાદ !!

જો શિષાય બીજા પણ ઘણા વિદ્વાને! સ્યાદ્વાદની સાર્થકતા બહાર કરે છે, તેમાંથી કેટલાક અમે રચ્ય કરી અંચકવર્જનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું છું.

(૪) કારી વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રીન્સીપાલ અને ગુજરાતના સમર્થ વિદ્વાન પ્રો. આનંદશંકર આપુલાઈ ધ્રુવે પોતાના એક વખતના વ્યાખ્યાનમાં ‘સ્યાદ્વાદ’ સંબંધે કહ્યું હતું કે-“સ્યાદ્વાદ એકીકરણનું દૃષ્ટિબિંદુ અમારી સ્થાને ઉપસ્થિત કરે છે. શંકરાચાર્યે સ્યાદ્વાદ ઉપર જે આક્ષેપ કર્યો છે, તે મૂળ રહસ્યની સાથે સંબંધ રાખતો નથી. એ નિશ્ચય છે કે-વિવિધદૃષ્ટિ બિંદુઓ દ્વારા નિરીક્ષણ કર્યા વગર કોઈ વસ્તુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે સમજવામાં આવી શકે નહીં. આ માટે ‘સ્યાદ્વાદ’ ઉપયોગી તથા સાર્થક છે. મહાવીરના સિદ્ધાંતમાં બતાવેલ સ્યાદ્વાદને કેટલાકો ‘અશયવાદ’ કહે છે, એ હું નથી માનતો. ‘સ્યાદ્વાદ’ અશયવાદ નથી કિંતુ તે એક દૃષ્ટિબિંદુ અમને મેળવી આપે છે. વિશ્વનું કેવી રીતે અવ-લોકન કરવું જોઈએ એ અમને શીખવે છે.”

(૫) દાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયમાં રજૂ ન થાયતા મુખ્ય અધ્યાપક શ્રીચુત રણીભૂષણ અધિકારી M. A. જણાવે છે કે—“ સ્વાદ્વાનો સિદ્ધાંત ઘણો મહત્વ પૂર્ણ અને ખેંચાણકારક છે. એ સિદ્ધાંતમાં જૈનધર્મની વિશેષતા તરી આવે છે, અને એજ ‘સ્વાદ્વાદ’ જૈનધર્મની અદ્વિતીય સ્થિતિ પ્રગટ કરે છે. છતાં કેટલાકોને મન સ્વાદ્વાદ એ એક ગૂઢ શબ્દ, તથા કેટલાકોને તો તે ઉપહાસાર્પદ પણ લાગે છે. જૈન ધર્મમાં એ એક શબ્દદ્વારા જે સિદ્ધાંત ઝડપી રહ્યો છે, તે ન સમજી શકવાથીજ કેટલાકોએ તેનું ઉપહાસ કર્યું છે, જે અજ્ઞાનતાને પ્રતાપેજ કેટલાકોએ તેમાં દોષો તથા ભિન્ન ભિન્ન અર્થોનાં આરોપણ કર્યાં છે. હું તો એટલે સુધી કહેવાની હિમત કરું છું કે વિદ્વાન શંકરાચાર્ય જેવા પુરૂષ પણ એ દોષથી આગળ નથી રહી શક્યા. તેમણે પણ એ સ્વાદ્વાદ ધર્મ પ્રતિ અન્યાય કર્યો છે. સાધારણ ચોખ્ખતાવાળા માણસો એવી ભુલ કરે તો તે માફ કરી વકાય. પણ મને સ્પષ્ટ વાત કહેવાની રજા મળે તો હું કહીય કે ‘ભારતના એવા મહાન વિદ્વાન માટે એવો અન્યાય સર્વથા અક્ષર્યજ’ જે કે હું પોતે એ મહર્ષિ પ્રતિ અતિશય આદરભાવથી નિહાળું છું, તથાપિ મને એમ ચોખ્ખુ દેખાય છે કે તેમણે ‘વિવસન સમય’ અર્થાત્ નાગા લોકોનો સિદ્ધાંત એવું જે અનાદર સૂચવતું નામ જૈન ધર્મના શાસ્ત્રો વિષે વાપર્યું છે તે કેવળ મૂળ જૈન ગ્રંથોનો અભ્યાસ નહીં કરવાનું પરિણામ છે.

‘સ્વાદ્વાદ’ એક ભારે સત્ય તરફ આપણને દોરી જાય છે. હું એક વાત ઉપર ખાસ ભાર મુકવા માગું છું કે વિશ્વના અથવા તેના કોઈ એક ભાગને એવા માટે માત્ર એક દૃષ્ટિકોણ સર્વથા પૂર્ણ ન લેખી શકાય. ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિકોણ સર્વથા પૂર્ણ ન લેખી શકાય. ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિકોણથી જોઈએ તોજ અર્થઠ સત્ય જોઈ શકીએ. જરૂર જોતાં આ વિશ્વ અસંખ્ય તરવો તથા પર્યાયોના સમુદાયરૂપ છે, અને આપણા યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં સાધનો એટલે અપૂર્ણ છે કે આપણા પરિચિત દૃષ્ટિકોણથી ભાગ્યેજ પૂર્ણ સત્ય પામી શકીએ કેવળ સર્વજ્ઞ પૂર્ણ સત્યને પૂર્ણપણે જાણી શકે છે. આપણે તો એકાંગિક વિચાર અને અપૂર્ણ સ્પષ્ટીકરણના અત્યારે અધિકારી ગણાઈએ આપણે પૂર્ણ સત્યને કદાપિ ન્યાય ન આપી શકીએ. x x x આવી સ્થિતિમાં. શ્રીમદ્ભિક્ષુ (૧) (શ્રીહિમચંદ્રાચાર્ય) જીનેન્દ્રભગવાન મહાવીરની સ્તુતિ અર્થે જે ચોખ્ખું શબ્દો વાપર્યાં છે, તે મને ઘાડ અમો છે.—

અન્યોન્યપક્ષપ્રતિપક્ષમાવાદ,
યથા પરે મત્સરિભઃ પ્રવાદાઃ ।
નયાનહોષાનવિશેષમિચ્છન્,
ન પક્ષપાતી સમયસ્તથા લે ॥

હે ભગવન! આપનો સિદ્ધાંત નિષ્પક્ષ છે. કારણ કે એકજ વસ્તુ કેટલા અસંખ્ય દૃષ્ટિથી જોઇ શકાય છે તે આપે અમને બતાવ્યું છે. પેલાઓ કે જે કેવળ સિદ્ધાંતલોકની ખાતર પરસ્પરમાં ઇર્ષ્યા મત્સર ધરાવે છે તે રિયતિ આપના સ્યાદ્વાદ દર્શનમાં નથી સંભવતી.

(૬) અધ્યાપક ઇતાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર કાકા ‘પૂર્વરંગ’ નામના પૃષ્ઠ (૨૪૩) માં લખે છે કે—“ એકજ સત્ય અનેક રૂપમાં પ્રગટ થાય છે. એક એક બાવી એક એક જમાનો, અને એક એક દેશ સત્યના એક એક અંશનું ગ્રહણ કરી શકે છે. અને તેથી પરસ્પર વિરોધી દેખાતી છતાં બધી દૃષ્ટિઓ સરખીજ સાચી હોય છે. એ જૈનોના સ્યાદ્વાદનું તત્ત્વ હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં મટાએણું આપણે જોઇએ છીએ.

પુનઃ એજ મહાશયે તા. ૪-૨-૨૩ ના ‘નવજીવનના અંકમાં ‘ભગવાન મહાવીર કેવલ્યભૂમિ નામનો લેખ લખેલ છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે “ જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનમાં સ્યાદ્વાદનો ખરાબર શો અર્થ છે તે બાણવનો કાવો હું કરી શકતો નથી, પણ હું માનું છું કે ‘સ્યાદ્વાદ’ માનવ બુદ્ધિનું એકાંગિપણુંજ સુચિત કરે છે. અમુક દૃષ્ટિએ જોતાં એક વસ્તુ એક રીતે દીસે છે, બીજી દૃષ્ટિએ તે બીજી રીતે દેખાય છે. જન્માંધો જેમ હાથીને જુદી જુદી રીતે તપાસે તેવી આપણી આ દુનિયામાં સ્થિતિ છે.

આ વર્ણન યથાર્થ નથી એમ કોણ કહી શકે? આપણી આવી સ્થિતિ છે એટલું જોને ગળે ઉતર્યું તેજ આ જગતમાં યથાર્થ જ્ઞાની, માણસનું જ્ઞાન એક પક્ષી છે. એટલું જે શમજ્યો તેજ માણસોમાં સર્વજ્ઞ. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે કોઇ બાણતો હશે તે પરમાત્માને આપણે હજી ઓળખી શક્યા નથી”

મહા મહોપાધ્યાય પંડિત ગંગનાથ M.:A. D. L. L. અલાહબાદ-વાલા લખે છે કે—

(૭) “જबसे मैंने शंकराचार्य द्वारा जैनसिद्धांत पर लेखन को पढ़ा है, तबसे मुझे विश्वास हुआ कि इससिद्धांतमें बहुत कुछ है, जिस्को वेदांतके आचार्योंने नहीं समझा और जो कुछ अभी तक मैं जैनधर्मको जान सका हूं उससे मेरा यह विश्वास बढ हुआ है कि यदि वह जैन

ધર્મનો ઉત્કર્ષ કરીને તેને કષ્ટ ઉઠાવતા તો તેને જૈન ધર્મને વિરોધ કરવાની કોઈમી જાત નહીં મળતી. ”

(૮) હિંદી ભાષાના સર્વ શ્રેષ્ઠ લેખક અને પુરંધર વિદ્વાન પંડિત શ્રી મહાવીર પ્રસાદજી દિવેદીએ સરસ્વતી માસિકમાં ‘આર્યોના જૈન લેખ સંગ્રહ’ની સમાલોચના કરતાં લખ્યું છે કે—

“પ્રાચીન ઘરેલું હિંદુ ધર્માચાર્યની મઠે મઠે શાસ્ત્રી તક અવધી નહિ આવતે કિ-જૈન-યોગ્ય સાદાદ કિસ ચિરિયોગ્યના નામ હૈ !

ધન્યવાદ હૈ જર્મનો જૌર ફ્રાન્સ ફ્રાન્કલેન્ડકે કુછ વિદ્યાનુરાગી વિરોધકોનો જિનકી કુપાસેં હિસ ધર્મકે અનુયાયીયોકે કીર્તિ-કલ્પ-લક્ષ્મી જોગ જૌર મારત વર્ષકે સાક્ષરજનોકા ધ્યાન આકૃષ્ટ હુઆ. યદિ યે વિદેશી વિદ્વાન જૈનોકે ધર્મગ્રંથો આદિકી આલેચના ન કરતે, યદિ યે ઉનકે પ્રાચીન લેખકોની મહત્તા પ્રકટ ન કરતે તો હમ લોગ શાયદ આજમી પૂર્વવત્ હી અજ્ઞાનકે અંધકારમેં હી ફસે રહતે. ”

(૯) ડૉ. આર્. પુરટોઈડે ‘ધર્મના તુલનાત્મક શાસ્ત્રમાં જૈન ધર્મનું સ્થાન મહત્વ એ વિષય પર તા. ૨૧-૮-૨૧ રોજે ધુલિયા મુકામે આપેલા ભાષણના અંતે જણાવ્યું છે કે—“સંક્ષેપમાં કહીએ તો ઉચ્ચ ધર્મ તરવો અને જ્ઞાન પદ્ધતિ, આ બન્ને દ્રષ્ટિથી જોતાં જૈન ધર્મ એ ધર્મના તુલનાત્મક શાસ્ત્રમાં અતિશય આગળ બેઠેલો ધર્મ છે એમ કહેવું પડે છે. ઉચ્ચનું જ્ઞાન કરી લેવા સાડે એમાં ચેત્રેલા સ્વાધ્યાયનું બીજકૃત આધુનિક પદ્ધતિનું સ્વરૂપજ જુઓ એટલે બસ છે. જૈન ધર્મ એ ધર્મ વિચારની નિઃસંશય પરમ શ્રેણી છે, અને એ દ્રષ્ટિથી ધર્મનું વર્ગીકરણ કરવા સાડેજ કેવળ નહીં પણ વિશેષતઃ ધર્મનાં લક્ષણો ઠરાવવા સાડે અને તદનુસાર સામાન્યતઃ ધર્મની ઉપપત્તિ બેસાડવા સાડે તેનો કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. ”

(૧૦) મારવાડના મુખ્ય શહેર જોધપુર મુકામે સન ૧૯૧૬ માં મળેલા ‘જૈન સાહિત્યના સંમેલન’ના પ્રમુખપદે બિરાજેલા M. M. ડૉ. શાસ્ત્રીશાસ્ત્રી વિદ્યાભૂષણ M. A., P. H. D. ચેતાના ભાષણમાં જણાવે છે કે—“આ વિદ્વાનોના સંમેલનમાં બે વચ્ચેના બોલવાને માટે મને આમંત્રણ આપી જે માન આપ્યું છે તેણે માટે હું આપનો આભારી છું પણ આરંભ ક્યાંથી કરવો તેની મને સંજવણ થાય છે કારણ કે સંમેલનને હેતુ વિશાળ છે અને ઓતાવળ વિદ્વાન અને પ્રતિષ્ઠિત છે તેમની રમથો “જૈનોજમ” ના પ્રધાન સિદ્ધાંત ‘સ્વાધ્યાય’ અથવા સત્તાલગ્ની ન્યાય કે જૈન તરવ જ્ઞાનનો મૂલ પાયો છે તેના પર હું વચ્ચેના કહીશ.

‘સ્વાદ્વાદ’ અથવા તો શક્યતાનું પ્રતિપાદન કે જેનું બીજું નામ ‘સપ્તભંગી ન્યાય’ અથવા તો સાત પ્રકારના પ્રક્ષાભાસ છે તેમાં વસ્તુની સાત અવસ્થાનો સમાવેશ થાય છે. (૧) સ્વાત્ અસ્તિ, (૨) સ્વાત્ જાસ્તિ (૩) સ્વાત્ અસ્તિ નાસ્તિ (૪) સ્વાત્ અવક્તવ્ય, (૫) સ્વાત્ અસ્તિ અવક્તવ્ય, (૬) સ્વાત્ નાસ્તિ અવક્તવ્ય, (૭) સ્વાત્ અસ્તિ નાસ્તિ અવક્તવ્ય.

જૈનમાન્યતા પ્રમાણે સ્વાદ્વાદનો સિદ્ધાંત અતિ પ્રાચીન સમયથી તીર્થંકરોએ પ્રવર્તાવેલો હતો અને ૨૫૪૦ વર્ષો પહેલાં ચરમ તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીએ આ સિદ્ધાંત ઉપદેશ્યો હતો અને તેનું સ્વરૂપ-વર્ણન અને વ્યાખ્યા ‘સમવત્તી સૂત્ર’ ‘સમવાયાંગ સૂત્ર’, અનુયોગદ્વારસૂત્ર ‘પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર’ વિગેરે જ્ઞાનોના પ્રમાણુ ભૂત ગ્રંથોમાં માલમ પડે છે.

ભદ્રબાહુ સ્વામી કે જે (B. C.) થોડા સૈકામાં થઇ ગયા અને જે યુગ પ્રધાન’ એટલે તેમના સમયના અગ્રગણ્ય પુરૂષ કહેવાતા હતા તેમણે આ સિદ્ધાંત નું તેમની પ્રાકૃત ટીકા ‘સૂત્ર કૃતાંગ નિયુક્તિ’માં વિવરણ કરેલું છે.

પ્રખ્યાત જ્ઞાન ન્યાયાચાર્ય સિદ્ધસેન વિવાકર કે જે વિક્રમાદિત્યના સમય માં થઇ ગયા છે. તેમણે આ સિદ્ધાંતનું તેમના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ ‘સમન્વિતક’ સૂત્ર માં વિવરણ કર્યું છે.

જન ભદ્રગણિ જ્ઞાનાશ્રમણે તેમની વિશેષોચ્ચર્યક સાધ્યનામની ટીકામાં આ સિદ્ધાંતનું સરળ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે,

પણ આ અસ્તિ નાસ્તિના (સ્વાદ્વાદ) ના સિદ્ધાંતના વિવિધ સ્વરૂપનું અપ્રતિમ શૈલિમાં વિવરણ કરનાર સંમતભદ્ર હતા. તેઓ દિગંબર પંથના હતા, અને ૬૦૦ (A. D.) પહેલાં થઇ ગયા. તેઓ ‘આપ્તમીમાંસા’ ના પ્રણેતા હતા.

જીજ્ઞાસુ પ્રસિદ્ધ પ્રજ્ઞેતાંબર ન્યાયવેતાઓએ જેવા કે હરિભદ્રસૂરિ, બુદ્ધિસાગરસૂરિ, દેવસૂરિ (આસરે ૧૧૦૦ A. D.), હેમચંદ્ર સૂરિ (આસરે ૧૧૦૦ A. D.) અને ‘સ્વાદ્વાદ મંજરી’ના કર્તા સુવિખ્યાત મલ્લીસેન સૂરિએ આ સિદ્ધાંતપર પોતાનું લક્ષ આપ્યું છે.

ત્યારબાદ ઘણા પ્રવેતાંબર અને દિગંબર ન્યાયવેતાઓએ તેમના ગ્રંથોમાં આ વિષયને ચર્ચ્યો છે અને આખરે ૩૦૦ વર્ષ પહેલાં દિગંબર ન્યાયવેતા વિમળહાસે આ સિદ્ધાંતના સમગ્રસ્વરૂપને સ્પષ્ટતા ‘સપ્તભંગી તરંગિણી’ નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે.

આ ગદ્યને અને સુક્રમંત્રિદાંતિ બુદ્ધ અને બ્રાહ્મણ ન્યાયવેતાઓની ટીકાને આમંત્રી, પ્રજાવેતા ન્યાયવેતા ધર્મક્રિતિઓ (A. D.) સાતમા સૈકામાં આ સિદ્ધાંતની તેના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ 'પ્રમાણ્યુત્પત્તિક' માં ટીકા કરી અને તેની ટીકાના પ્રત્યુત્તર હરિભદ્રસૂરીએ ચોતાના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ 'અર્થેકાંતી ન્યાયપતાકા' માં આપ્યો છે. બ્રાહ્મણ ઋષિ વ્યાસે બ્રહ્મસૂત્ર પુસ્તક, ૨, પ્રકરણ; ૨, સૂત્ર-૩૩માં આ સિદ્ધાંતને સુધારા વધારા સાથે ઉતાર્યો છે. એ રમુજ નોંધ લેવા જોઈ છે. આ સિદ્ધાંતની પ્રસિદ્ધ શંકરાચાર્ય કે જે A. D. આઠમાં સૈકામાં થઈ ગયા છે તેમણે ચોતાની ટીકા શંકરભાષ્યમાં, વાયસ્વતિમિત્ર કે જે A. D. દશમા સૈકામાં જન્મ્યા છે તેમણે શંકરભાષ્યની ભામતી વૃત્તિમાં અને માધવાચાર્યે તેમના 'સર્વ દર્શન સંગ્રહ' માં ટીકા કરેલી છે.

બ્રાહ્મણ તત્ત્વવેત્તાઓએ આ સિદ્ધાંત પર એવા દેવમું આરોપણ કર્યું છે કે 'અનિર્વચ્યત્મક જ્ઞાન તરફ દોરે છે અને સાત અવસ્થા પરસ્પર અસંગત છે તે છતાં આ સિદ્ધાંતની શાંત અને નિષ્પક્ષપાત સમીક્ષા તેની વ્યાપકતામાં અને વસ્તુઓની સમગ્ર અવસ્થાઓને સ્પર્શવાની શક્તિમાં રહેલી વિશિષ્ટતાને વ્યક્ત કરે છે.

વૈશેષિક દર્શનના અવર્તક કણાદે છે કોટીએ નિરોપકર્યો છે અને તે સર્વ નો સમાવેશ અસ્તિ ના મત્તઃ કર્યો છે અને સર્વને સુવિદિત છે. પાછળની ટીકાઓએ બીજી કોટી ઉમેરી 'અમત્તઃ ના નાસ્તિ' બુદ્ધ કોટીએ અસ્તિ, નાસ્તિ ઉભય, અનુભવ એ ચાર કોટીથી જે નિર્ધુક્ત હોય તે નિર્ધારણ અવશ્ય શુન્યત્વ છે એવું કથન કરીને લોકોને આનંદ્યા, પણ જેનું સિદ્ધાંતમાં સ્વાકાંક્ષા સાત કોટી ચોજી છે કે જેમાં મારી માન્યતા પ્રમાણે સર્વ પ્રકારના દેરકારનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

(૧૧) મહાત્મા આંધીજી કહે છે કે—“સુષ્ટિમાં પ્રતિજ્ઞણ પરિવર્તન થાય છે તેથી સુષ્ટિ અસત્ય-અસ્તિત્વ ધરાવતું કલ્પિત છે (સંધ્યાસંક્રમ); પણ પરિવર્તન છતાં તેવું એક એવું રૂપ છે જેને સ્વરૂપ કહી શકાય છે, એમ પણ કહી શકાય છે એ તેથી તે સત્ય પણ છે (વસ્તુજતે) તેથી તેને સત્ય સ્વરૂપ કહી શકાય અને અડચણ નથી. એથી મને અર્થેકાંતવાદી કે સ્વાદ્વાદી માનવામાં આવેલો અંધ નથી. માત્ર સ્વાદ્વાદ હું જે રીતે જીવણું હું તે રીતે માનનારો છું, પડિતો મનાવના છું તેમ કહેવા નહીં. તેથી મને કાંઈમાં ઉતારી શકાય તેવું હોવા સાચા હોઈ છે, અને મારા પ્રમાણિક ટીકાકારની દ્રષ્ટિએ હું 'વર્ણી' નો બૂલેલો અણઉ' છું, જે 'અણુસાધી' હું કેમને કહેવાનું નહીં, અણુપટ્ટી-વિચર

માની શકતો નથી. સાત આંધળાઓએ હાથીના સાત વર્ણન આપ્યાં તે બધા પોત પોતાની દ્રષ્ટિએ સાચા હતા; એકબીજાની દ્રષ્ટિએ ભ્રૂંઠા હતા, ને જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ સાચા તથા ખોટા હતા. આ અનેકાંતવાદ મને બહુ પ્રિય છે. તેમાંથી હું મુસલમાનોની પરીક્ષા મુસલમાનોની દ્રષ્ટિએ, ખ્રીસ્તીની તેની દ્રષ્ટિએ કરતાં શીખ્યો. માત્ર વિચારને કોઈ ખોટા ગણે ત્યારે મને તેના અજ્ઞાનને વિષે પૂર્વે રોષ ચઢતો. હવે હું તેઓનું દ્રષ્ટિબિંદુ તેઓની આંખે બોધ શકું છું તેથી તેમની ઉપર પણ પ્રેમ કરી શકું છું. કેમકે હું જગતના પ્રેમનો ભૂખ્યો છું. અનેકાંતવાદનું મૂળ અહિંસા અને સત્યનું યુગળ છે. ”

આ શિવાય બીજા પણ અનેક લેખો બહાર પડી શક્યાં છે. તે બાણવાની ઉત્કંઠા ધરાવનાર વ્યક્તિએ શા. મગનલાલ મેલાપત્રદ મુ. સીનૌર. વાંચા મીયા-ગામ. રેષાકાંઠા. ગુજરાત. ઠેકાણે એક રૂપીઆ ભે આનામાં મળતું “જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન ” નામનું લગભગ ચારસો પાનાનું દલદાર પુસ્તક વાંચવાની ખાસ ભલામણ; કરીએ છીએ એના સંગ્રહક જૈનાચાર્ય ન્યાયાલોનિધિશ્રીમદ્ વિજયાવેંકટેશ્વરિ (અપર નામ) શ્રીમદ્ આત્મારામભાઈ મહારાજ ના વિદ્વાન શિષ્ય રત્ન દક્ષિણ વિહારી મુનિ શ્રી અમર વિજયભાઈ મહારાજ છે.

આવાં પુસ્તકોનો હુનિયામાં જેમ જેમ છુટથી પ્રચાર થતો જશે તેમ તેમ ‘જૈન ધર્મ’ એ બુદ્ધ ધર્મની શાખા છે, ‘જૈન ધર્મ’ એ નાસ્તિક ધર્મ છે, ‘જૈન ધર્મ’ અનીશ્વરવાદી છે, ‘હસ્તિકાં તાઠ્ઠમાનોડપિ ન મળ્લેજ્ઞૈનમંવિરં, સ્યાદ્વાદ એ ગુઠ શબ્દ તથા સંશયવાદ છે, ‘સંકરાચાર્યે’ સ્યાદ્વાદનું સારી પેઠે ખંડન કર્યું છે.’ વિગેરે ઘણા લાંબા કાળથી રૂઢ થયેલી અજ્ઞાનતા સ્વતઃ નાશ પામતી જશે, અને જૈન ધર્મ તથા તેના સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતના અનેકશઃ ઉપકાર માની તેને અધિક માનની દ્રષ્ટિએ લોકો જરૂર જોવા લાગશે એમાં સંશય નથી.

છેવટે જણાવવાનું કે એજ સ્યાદ્વાદરૂપી દંડ મૂળ સ્તંભના આધારે જૈન દર્શનરૂપ મહેલ અણુવામાં આવેલ છે. આ અનેકાંતવાદ સંપૂર્ણ રીતે સમજવામાં તો ઘણા ઘણા બુદ્ધિશાલી પુરૂષો પણ ગેથાં ખાવ છે, તો કરેક સાધારણને કેમ સમજવામાં આવી શકે ? પરન્તુ પોતાને ચુકત વૈદિકાનુયાયી તરોકે જણાવનારા વિદ્વાનો પણ જ્યારે આ પ્રમાણે સ્યાદ્વાદની ઉપયોગિતા મુકત કંઠે સ્વીકારે છે, ત્યારે એમાં કેટલું બધું અસામાન્ય મહત્ત્વ સમાયેલું છે તે સહજ સમજી શકાય તેમ છે. હુનિયાના સમસ્ત ખંડનવાદિઓના અભિમાનને શાંત કરવાને, અજ્ઞાતવાદ, વિવર્તવાદ, દ્રષ્ટિસૃષ્ટિવાદ, પરિણામવાદ, ફલેતવાદ, અદ્વેત-

વાદ, આરંભવાદ, સૂન્યવાદ ઇત્યાદિ સમગ્રવાદોનો સહેલાઈથી નિરાકરણ લાવાને અને વિશ્વભરના મતાભેદોને પહોંચી વળવાને સ્યાદવાદ અતિ જરૂરો હોયો આર છે.

આ અનેકાંતવાદમાં સત્ય અને અહિંસા છે એ વાત તો આપણામાંના ઘણા ખરાને માટે નવીન બહુવાની નથી. વિશ્વનું સંસ્કાર રૂપે અવલોકન કરવાને માટે અનેકાંતવાદ દિવ્યચક્ષુ છે એના અભાવેજ અનેક મત મતાંતરોના ખંડન મંડનના ઝગડાઓ ઉદ્ભવ્યા છે. સત્યનો સાચો સનાતન માર્ગ શિષ્ટતા સ્વાદ્રાહ સમર્થ છે. દેહ શુદ્ધિને માટે જેમ સ્નાનની જરૂર છે તેમ વિચાર શુદ્ધિને માટે અનેકાંતવાદ (સ્વાદ્રાહ) એટલેજ અત્યાવશ્યક છે. સર્વસમરૂપિત અનેકાંતવાદના પ્રતાપે આપણાં અશુદ્ધિના, મતાભિમાનના અને કદાચકદના મૂળ ધોવાઈ બાક અને જૈનશાસન સ્યાદવાદ દર્શન ચિંતનમાં વિજયમંત્ર નીવડે એવી અંતઃકરણ પૂર્વક અમે અધિષ્ઠાયક દેવ પ્રત્યે નિરંતર પ્રાર્થના કરીએ છીએ, ॥ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

જીવો કે-વેદ, વેદાંતાદિક સર્વ વિદ્યામાં મહાનિપુણ, પ્રેમ કરિતવની સક્તિવાળા, મહાવાહીનું વિક્રમ ધારણ કરનાર, વાદમાં અનેક વાદીઓને પરાસ્ત કરી છોડી દેનાર, એવા બ્રાહ્મણ પંડિત, જૈનાચાર્ય શ્રી શુદ્ધવાહીના સાથે વાદમાં હિતરતાં પોતાના એકાંતવાદથી નિરાસ થઈ જૈનોના અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ સમજી જૈન દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ વિકમાદિત્યથી દિવા કરનાપદથી વિભૂષિત-વાદી સિદ્ધ સેન દિવાકર, જૈનોમાં સ્તુતિકારના નામથી પ્રસિદ્ધ, તીર્થ કરોળી સ્તુતિ કરતાં હોય છે કે-

નવાસ્તવ સ્યાત્પદ લાંછિતા હમે

સ્સોપવિદ્યા હવ લોહવાતવઃ

મયં ત્વડમિમેતકલાં યત સંતતો

મયંત માર્યાઃ પ્રણતા દિતેવિષઃ ॥ ૧ ॥

આવાર્થ—હે વીતરાગ ? હે ભગવત ? તમારી બતાવેલી નયો જો સ્યાત્ પદથી લાંછિત-ચિન્હિત કરવામાં આવે તો રસબેધક શુદ્ધી હોદાના રસમાં પડી જેમ સોનું બનાવે તેમ તે બધાએ નયો ઇક્ષિત દેહવાળી—અર્થાત્ સત્ય સ્વરૂપ વાળી બની બાક. આ તમારો સત્ય સિદ્ધાંત જોઈનેજ અમે હિતની ઇછાવાળા આર્થજનો તમોને નમસ્કાર કરી રહ્યા છે, બાકી અમે તમારા ખોટા પક્ષને માન આપેલું નથી. ॥ ૧ ॥

વિશેષાશ્રય-હે ભગવત્ ? હે વીતસ્ત્રબ ? હે જે મતવાદીઓ-વસ્તુના એક એક અંશને ચક્રણ કરી વસ્તુના સ્વરૂપને કથન કરનારા છે તે બધાએ નયવાદો છે જેમકે— ૧ અદ્વૈતવાદ, ૨ અબાતવાદ, ૩ વિવર્તવાદ, ૪ દૃષ્ટિ સૃષ્ટિવાદ, ૫ પરિણામવાદ, ૬ આરંભવાદ, ૭ શૂન્યવાદ, અને ૮ ક્ષણિકવાદ, ઇત્યાદિક જેટલા દુનિયામાં વાદો છે તે બધાએ નયવાદો છે. તેની સાથે કથાચિત્તાના અર્થનો પ્રકાશક-રચાત ક્ષણ જોડવામાં આવે તો જે જેમ લોહાના રસમાં રસવેધક પુટ્ટીનો રસ મેળાવતાં સુવર્ણ બની જાય તેમ તે બધાએ એકાંતવાદો સત્યસ્વરૂપના બની જાય. આમાં વિશેષ એ છે કે—એવોવી શુદ્ધ સત્તાના એક અંશને સુષુપ્ત રાષ્ટ્રીને કથન કરનારો વાદ તે ૧ અદ્વૈતવાદ, વસ્તુના એક નિરત્ય સ્વરૂપના ગુણને સુષુપ્ત રાષ્ટ્રીને કથન કરનારો વાદ તે—૨ અબાતવાદ, વસ્તુના પરાવર્તન રૂપ એક ગુણને સુષુપ્ત રાષ્ટ્રીને કથન કરનારો વાદ તે—૩ વિવર્તવાદ દ્રિમાં આવતી વસ્તુના એક ગુણને સુષુપ્ત રાષ્ટ્રીને કથન કરનારો વાદ તે ૪ દૃષ્ટિ સૃષ્ટિવાદ,

વસ્તુને એકમાંથી બીજામાં પલટાટીના એક ગુણને સુષુપ્ત રાષ્ટ્રીને જે કથન કરનારો વાદ તે ૫ પરિણામવાદ, વસ્તુના આરંભ રૂપના એક ગુણને સુષુપ્ત રાષ્ટ્રીને કથન કરનારો વાદ તે ૬ આરંભવાદ, વસ્તુને નષ્ટ થતી જોઈ તેના એક ગુણને સુષુપ્ત રાષ્ટ્રીને જે કથન કરનારો વાદ તે ૭ શૂન્યવાદ, વસ્તુને ક્ષણ ક્ષણમાં બદલાતી જોઈ તેના એક ગુણના સ્વરૂપને સુષુપ્ત રાષ્ટ્રીને કથન કરનારો વાદ તે ૮ ક્ષણિકવાદ, આવા આવા પ્રકારના દુનીયામાં જેટલા મતવાદીઓ વસ્તુના એકએક ગુણને સુષુપ્ત રાષ્ટ્રીને ઝઘડા કરવાવાળા તે બધાએ નયવાદીઓ વસ્તુના સત્ય સ્વરૂપને બાણી શકતા નથી તેથી તેમનો તે એકાંતવાદ મિથ્યા પ્રલાપ રૂપનો છે. પણ તે સત્ય સ્વરૂપનો નથી. જ્યારે તે એકાંત પક્ષના નયવાદોની સાથે-કથાચિત્ એટલે કોઈ પ્રકારથી તે સાચા છે તેના સ્વરૂપને જણાવવાવાળો “રચાત” શબ્દને જોડીને કથન કરવામાં આવે તો તે બધાએ વાદો લોહાના રસની સાથે રસવેધક પુટ્ટીનો રસ મેળાવતાં સુવર્ણ બની જાય તેમ તે સત્ય સ્વરૂપના બની જાય. એવો એ કવિનો આશય છે. તે કિચિત્ લખીને બતાવ્યો.

મિથ્યાવાદ મલ મપનુદન સત્યમંગિતરંગીઃ
વાયંમોચિર્મુવન મલિસંદેષ ? પર્યસ્તમિતિ ॥
તસ્મૈવૈવં સ્વપિ વિબુધાશ્રેયસૈવાં પ્રયત્ન
મ્યતત્ત્વતઃ સુખિર મસુતા સેવ્યા લુપ્તુવંતિ ॥ ૧ ॥

હે દેવ ? હે વીતસ્ત્રબ ? તમારો સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્ર, એકાંત અદ્વૈતવાદ અનેક મિથ્યાવાદના મેલ ને પોતાના સમભંગ રૂપ ત્રીઅના તરંગોથી દૂર દેકતો

સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપીને રહેલો છે, તે તમારા સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્રનું વિબુધો-દેવો- (પંડિતે) ચિત્તરૂપના પર્વતથી મંથન કરીને અમૃત કાઢતા (શુદ્ધ તરવને ગ્રહણ કરતા) તેના સેવનથી ઘણા કાલ સુધી તૃપ્તપણે રહે છે. ॥ ૧ ॥

પુરાણોમાં એવી કલ્પના છે કે—સમુદ્રનું મંથન કરવા બ્રહ્માદિ બધા દેવો ભોગા થયા. વિષ્ણુ કાચબાના સ્વરૂપે સમુદ્રના તલીએ બંધને બેઠા. દેવતાએ ઊઠાવીને લાવેલા મેરૂ પર્વતને તેમની પીઠ ઉપર રાખ્યો. પછી શેષનાભનાં દોરડાં બનાવી મેરૂને રથેયાની પેઠે ફેરવી, સમુદ્રનું મંથન કરી, તેમાંથી ૧૪ રત્નો કાઢ્યાં તેમાંનું જે અમૃત હતું તે દેવો લઇને તૃપ્ત થયા.

તે કલ્પના કવિએ મનમાં રાખી જૈનસિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્રની સાથે ઘટાવીને બતાવી છે.

સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્ર તેમાં રહેલો એકાંતવાદરૂપ બેલ.

જેમકે—જીવોની શુદ્ધ સત્તાનાં એક અંશના ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે-૧ હો, અદ્વૈતવાદ. ૧,

વસ્તુના એક નિત્ય સ્વરૂપના ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે-૨ જો, અજાતવાદ, ૨,

વસ્તુના પરાવર્તન રૂપ એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે-૩ જો, વિવર્તવાદ. ૩.

દૃષ્ટિમાં આવતી વસ્તુના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે-૪ થો, દૃષ્ટિ સૃષ્ટિવાદ. ૪ ॥

વસ્તુને એકમાંથી બીજામાં પલટાતી જોઈ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે-૫ મો, પરિણામવાદ ૫ ॥

વસ્તુનો આરંભ થતો જોઈ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે-૬ ઠો આરંભવાદ. ૬ ॥

વસ્તુને નષ્ટ થતી જોઈ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે ૭ મો—શૂન્યવાદ. ૭ ॥

વસ્તુને ક્ષણ ક્ષણમાં બદલાતી જોઈ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને જે કથન કરનારો વાદ તે ૮ મો—ક્ષણિકવાદ. ૮ ॥

એવીજ રીતે—૯ મો—કાલવાદ. ૧૦ મો—નીયતિવાદ. ૧૧ મો—સ્વભાવવાદ. ૧૨ મો—કર્મવાદ ૧૩ મો—પુરૂષાર્થવાદ.

ધર્મ્યાદિક જેટલા હુનીયામાં મતવાદીઓની ખેંચાતાણથી ચાલી રહેલા એકાંતવાદો છે.

તે બધાએ એકાંતરૂપ મિથ્યાવાદના મેલને હે વીતરાગ ? તમારો સિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્ર—સમભંગ રૂપ ન્યાયની તરંગોથી દૂર કરતો, આખી દુનીયામાં વ્યાપીને રહેલો છે. પંડિતો તેનું મથન-ચિંતારૂપ પર્વતથી કરતા હુવા શીઘ્ર સત્ય વસ્તુરૂપ અમૃતને મેલવતાં તેના સેવનથી ઘણા કાલ સુધી તૃપ્ત રહે છે.

આમાં તાત્પર્ય એ છે કે હુનીયામાં અદ્વૈતાદિક જેટલા વાદો છે તે નયવાદો છે તે જુદા જુદા સ્વરૂપથી આગ્રહ પૂર્વક કથન કરવામાં આવે તો તે બધાએ અસત્ય મિથ્યા સ્વરૂપના બને છે. અગર જો તે બધાએ એક એકની અપેક્ષા રાખીને કથન કરવામાં આવે તો તે બધાએ નયવાદો સત્યસ્વરૂપના ગણાય છે. જ્યારે તે એકએકવાદો પોતાના દુરાગ્રહથી ખીજાના વાદોને ફેંકી દઇપોતાના દુરાગ્રહને પોષણ કરવામાં મગ્યા રહે છે ત્યારે તે હુટવાદો થઇ પડે છે. એમ જૈન સિદ્ધાંતકારો કહે છે. આ સ્તુતિકારે બતાવેલું સખ્ત ભંગનું સ્વરૂપ પૂર્વેના દેખોમાં જેનેતર પંડિતોએ બતાવેલું છે તે જુવો અને સત્યવસ્તુના સ્વરૂપને ઓલખો.

જૈનસિદ્ધાંતમાં બતાવેલી નયો કેવા સ્વરૂપથી ગ્રહણ થએલી વસ્તુને સત્યરૂપે બતાવે છે અને કઇ વસ્તુને અસત્ય રૂપે ઠરાવે છે તેના સંબંધે એક જૈન વિક્ષાને વીતરાગની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું છે તે કાવ્યનું સ્વરૂપ આ જગોપર લખીને બતાવીએ છીએ.

॥ રત્ન પ્રભાચાર્ય કૃત સ્તુતિદ્વવાત્રિશિકામાં નો આ કાવ્ય વીતરાગની સ્તુતિ કરતાં કહે છે તે જુવો.

અહો ચિત્રં ચિત્રં તથાચરિત મેતન્મુનિપતે ?
સ્થકીયાના મેષાં વિવિધ વિષયવ્યાસિધશિનાં ॥
વિપક્ષાઽપેક્ષાણાં કથયસિ નયાનાં સુનયતાં
વિપક્ષેક્ષસૂદ્ધાં પુનરિહ વિમો ? દુષ્ટનયતાં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—હે મુનિઓના પતિ ? હે વીતરાગ ? તમારો ચરિત્ર એટલે તમારી રહેની, અને તમારી કહેની, બધી હુનીયાના ઇશ્વરોથી તદ્દન જુદા પ્રકારની આશ્ચર્ય જનક છે. કારણ તમારી રહેની ઇંદ્ર નરેન્દ્રાદિકની અપેક્ષાથી રહિત અબધૂતના સ્વરૂપની, તદ્દન વીતરાગી છે. અને તમારી કહેની વસ્તુના

સ્વરૂપને અર્થાત્ પદાર્થના સ્વરૂપને બતાવનારી નયોના સ્વરૂપવાળી તે પણ આશ્ચર્યને પેદા કરવા વાળી છે.

કારણ તમારી બતાવેલી નયો છે તે-વસ્તુના એકએક ગુણને મુખ્ય રાખી કથન કરનારા અદ્વૈતાદિક જેટલા દ્વનિયામાં વાદો છે તે બધાએ વાદોને પોતાના પક્ષમાં રાખીને કથન કરનારી હોય તોજ તમોએ તે નયોને સત્ય સ્વરૂપવાળી કહીને બતાવી છે. અને જ્યારે તે બધા વિપક્ષોને પોતાના દુરાગ્રહથી તિરસ્કારને કરવાવાળી હોય ત્યારે તેણે તમોએ દુષ્ટ નયોના સ્વરૂપવાળી કહી બતાવી છે. એ તમારી કહેની તે પણ અમોને ઘણું આશ્ચર્યજ ઉત્પન્ન કરવા વાળી છે. ॥

આ ઉપરના કાવ્યમાં વીતરાગની સ્તુતિનો અર્થ સામાન્ય રૂપે કહીને બતાવ્યો. ॥

હવે એ ત્રણે સ્તુતિકારોનું કહેવું શું છે તે અમો બતાવીએ છીએ—

પહેલા કાવ્યમાં બતાવ્યું હતું કે—હે વીતરાગ ! તમારી કથન કરેલી નયો સ્વાત્પક્ષથી ચિન્હિત કરવામાં આવે તો તે-લોકાના રસમાં રસ વેધક બુદ્ધીનો રસ મેળવતાં સુવર્ણ અને તેમ તે નયો શુદ્ધ સ્વરૂપની બને છે. બીજા કાવ્યમાં જણાવ્યું હતું કે—વીતરાગ ! તમારો સિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્ર તે પોતાના સખ્ત ભંગ રૂપ ન્યાયના તરંગોથી મિથ્યાવાદના મેઝને ફર કરતો સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપીને રહેલો છે.

અદ્વૈતાદિક જેટલા દ્વનિયામાં ચાલતા એક એક પક્ષના વાદો છે તે નય-વાદો છે. તે નયવાદોને કથાચિત્ અર્થના પ્રકાશક એવા સ્વાત્ પક્ષથી ચિન્હિત કરતાં વસ્તુમાં જે જે બીજા ગુણો છે તેણે તે યોગ્ય સ્થાન આપે છે. પણ સર્વથા તિરસ્કાર કરી શકતો નથી અને સ્વાદસ્તિ, સ્વાન્તાસ્તિ આદિ સખ્ત ભંગના સ્વરૂપને જણાવી પોતાને ઇષ્ટ વિનાના બીજા પક્ષોને તે તે પક્ષમાં ખસેડી પોતાના પક્ષને ગ્રહણ કરી લે છે. તેજ વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ અમૃત છે તેણે પ્રકાશમાં મૂકે છે.

હવે આ ત્રિજા સ્તુતિકાર જણાવે છે કે હે ભગવન્ ! પોત પોતાના પક્ષમાં મગ્ન થએલી નયો વિપક્ષોને એટલે બીજા પરિણામાદિક એક એક પક્ષના વાદીઓની અપેક્ષા રાખીને પોત પોતાના વિષયને કથન કરતી હોય તોજ તે શુદ્ધતાને ધારણ કરે છે અને જ્યારે તે નયો પોતાના એક જ પક્ષને પોષણ કરવાની તત્પરતા બતાવે છે ત્યારે તે દુષ્ટ સ્વરૂપની બને છે.

પણ હે વીતરાગ ? તમારા સિદ્ધાંતમાં તેઓ એક પક્ષ છે જ નથી તેજ અમોને આશ્ચર્ય લાગે છે. આશ્ચર્ય એટલા માટે કે-તમારો અનેકાંતવાદનો સિદ્ધાંત બીજા બધાએ એકાંત નયવાદના પક્ષકારોના પક્ષને, તે તે અપેક્ષાના સ્વરૂપથી ગ્રહણ કરે છે, તેથી તે નયોને તમો શુદ્ધ સ્વરૂપવાલી બતાવો છો. અને જ્યારે તે નયો પોતાના દુર્મંદથી કેવળ પોતાના જ પક્ષને પોષણ કરવા મંડી પડે છે ત્યારે તેણે તમો દુષ્ટ નયો કહો છો. આમાં આશ્ચર્ય એ છે કે-બીજા પક્ષોને લેખકે તે શુદ્ધ, અને બીજા પક્ષકારોના તિરસ્કાર કરે તે અશુદ્ધ, હે વીતરાગ ? આ તમારૂં કથન તે પણ કેટલું આશ્ચર્ય જનક છે.

હવે અમો બે બોલ કહી આ વિષયનું છેવટ લાવીએ છીએ—

હે વીતરાગ ? તમારૂં વર્તન, તે ઇંદ્રાદિકની પણ અપેક્ષાથી રંધિત તે પણ આશ્ચર્યજન્ય પેદા કરે તેવું છે.

અને તે જ પ્રમાણે-અનેકાંતવાદના સ્વરૂપવાળું કથન તે પણ આશ્ચર્યને જ પેદા કરે તેવું છે. કારણ દ્રવીયાના કોઈ પણ દેવે નતો તમારા જેવું વર્તન કરીને બતાવ્યું છે, તેમજ નતો તત્ત્વોનું કથન કરીને બતાવ્યું છે. આ તમારા અનેકાંતવાદના કથનને શુદ્ધ વસ્તુના ગવેષક જૈનેતરના અનેક વિદ્વાનોએ માન્ય કરેલું છે. જુવો આ ગ્રંથમાં જ તેમના લેખો, કેમકે એક જ પુરૂષમાં પિતા, પુત્ર, મામા, કાકાદિક અનેક ધર્મો શું સમાએલા નથી ? કહેવું જ પડશે કે અનેક ધર્મો સમાએલા છે જ, એકજ હાથીના શુંડ આદિ અવયવોમાં શું હાથીના ધર્મો સમાએલા નથી ? તેજ પ્રમાણે સોનાના સેંકડો દાગીનામાં શું સોનાના ગુણો સમાએલા નથી ? કહેવું જ પડશે કે દુનીયાની એક એક વસ્તુમાં અનેકા અનેક ગુણો સમાએલાજ છે, છતાં તે વસ્તુના એક એક ગુણને (ધર્મને) પકડી તેમાં દુરાગ્રહ ને પોષવો તેમાં સત્ય કહ્યું છે ? માટે જ વીતરાગની સ્તુતિ કરતાં હેમચંદ્રાચાર્ય પણ કહી ગયા છે કે હું હેમચંદ્ર-બધાએ વાદીઓના સન્મુખ ઉભો રહીને કહું છું કે “વીતરાગના જેવો દ્રવીયામાં બીજો કોઈ પણ દેવ છે જ નહીં. અને તેમનો કહેલો અનેકાંતવાદ તેના જેવો બીજો વાદ પણ નથી.” એમ ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહીને બતાવ્યું છે. જુવો-જૈનેતર, દ્રષ્ટિએ જૈન પૃ. ૧૨૭ માં. આથી બધારે શું લખું ? ॥

न समुद्रोऽ समुद्रोवा समुद्रांशोयथोच्यते नाऽप्रमाणं प्रमाणंवा प्रमाणांशं स्थानयः ॥९॥

स्वार्थे सत्याः परै रूना, असत्या निम्बिला नयाः । विदुषांतत्र नैकांतः इति बृहृदि सम्मतो ॥१०॥ (मूले)

ભાવાર્થ—જેમ સમુદ્રના એક ભાગને— નતો કહી શકાય સમુદ્ર, તેમજ નતો કહી શકાય અસમુદ્ર, માત્ર સમુદ્રનો એક અંશજ કહી શકાય, તે પ્રમાણે એક નયના વાક્યને નતો અપ્રમાણ કહી શકાય, તેમજ નતો પ્રમાણ રૂપે કહી શકાય, પણ પ્રમાણના એક અંશ તરીકે કહેવામાં હરકત આવી શકે નહીં ॥ ૧ ॥

જેનોમાં પદાર્થોનું સ્વરૂપ હાલમાં સાત નયોથી વિચારી શકાય છે— પણ તે સાતે નયો કેવા સ્વરૂપની હોય છે તે સાતે નયો પોત પોતાના વિષયમાં તો સત્ય સ્વરૂપનીજ છે પણ જ્યારે તેમાં બીજી નયના પક્ષ વાળો આક્ષેપ કરે ત્યારે તે બધીએ નયો અસત્ય સ્વરૂપની બની જાય છે. તેથી પંડિતોને તે નયોમાં એકાંત આશ્રય ન કરવો એમ સમ્મતિ નામના ગ્રંથમાં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર મહારાજએ કહ્યું છે.

કૃત્તિષ્ઠંતુ વિકલ્પવીચિત્તિચયાઃ પર્યાયમર્યાદયા ।

દ્રવ્યાર્થો દિતે (દ્રવ્યાર્થો ધિગમે) તુ ચેતસિ ચિરંશામ્યંતુ તચ્ચેતે ॥

વસ્તુ પ્રસ્તુત મસ્તુ સાત્તરસમં સર્વોપતિક્ષમં । વાહ્યં વા સ્ફુટ માંતરં સમુચિત સ્યાદ્વાદ મુદ્રાકિતં ॥ ૧ ॥

સ્વાદ્વાદનું સ્વરૂપ જણાવતાં—નયોપદેશની ટીકા પત્ર ૨૭માં કહ્યું છે કે—

વિચારમાં સુકેલી વસ્તુ સમુદ્ર તુલ્ય હોય છે, તેમાં જેટલી તકો કરવી હોય તેટલી થઈ શકે છે, આહેતો તે— બાહ્ય વસ્તુ દ્રશ્ય સ્વરૂપની હોય અથવા આંતર વસ્તુ—અદ્રશ્ય સ્વરૂપની ગમે તે હોય પણ જો તે સ્વાદ્વાદની મુદ્રાથી અકિત—ચિન્હિત કરવામાં આવે ત્યાર બાદ પર્યાયોની મર્યાદાથી વિકલ્પની તરંગોનો સમૂહ ગમે તેટલો ઉઠતો હોય તો પણ તે બધાએ દ્રવ્યાર્થજ (અર્થાત દ્રવ્યના બોધ માટેજ) ગણાય અને તે ઘણા કાલ સુધી ચિત્તને વિષે બોલાઈને દ્રવ્યમાંજ સમર્પ જાય પણ બહાર જવા પામે નહીં એ સ્વાદ્વાદનો સિદ્ધાંતનીજ ખૂબી સમજવી. ॥૧॥

રૂઢાણાય પરંપરા પરિચયઃ સર્વોપ્યયં યુજ્યતે વસ્ત્વંશેષ્યુપયોગ માકલયતા મંતર્મુદ્ધર્ત્તાઽવધિ ॥ ઇપ્રમ્યેવાં તુ વિકલ્પશિલ્પઘટિતો વોષ સ્વ- તીયક્ષણ-ધ્વંસી ઘ્વસ્તલમસ્તદેત્થઽમિલિતઃ કસ્મિન્ વિચારે ક્ષમઃ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—એક વસ્તુમાં—એક પદાર્થમાં અનંત અંશ અર્થાત અનંત ધર્મ હોય છે છતાં એક એક અંશને વલગીને વિચાર કરવામાં આવે તો તે અંત મુદ્ધર્ત જ ટકી શકે છે કારણ તેમાં ઈહા—તર્ક, અપાય હપણ, આ બેની

પરંપરા આવીને મલવાની અર્થાત તર્ક, ઉપર તર્ક, અને દુષણ ઉપર દુષણે નજરે પડવાનાં, તેથી બીજા એકાંત મતવાદીઓના વિકલ્પ રૂપની કારીગરી થી ઘડેલો બોધ છે તે ત્રિજનજ ક્ષણમાં નાશ વાળો થાય છે, કારણ વસ્તુનો-સંપૂર્ણ પદાર્થનો વિચાર કરતાં નાશ પામ્યા છે જેના બધા હેતુ, અને સંપૂર્ણ વસ્તુની સાથે નહીં મલેલો એવો એકાંત પક્ષનો-એકાંત અંશનો બોધ કયા વિચારમાં ટકી શકે? અર્થાત નજ ટકી શકે. ॥૨॥

નય વાક્ય અને પ્રમાણ વાક્યનો કિંચિત તાત્પર્ય.

બાહ્ય વસ્તુ—દૃશ્ય પદાર્થ, આંતર વસ્તુ—અદૃશ્ય પદાર્થ, આ બન્ને પદાર્થો અનંત અનંત પર્યાયોથી વ્યાપ્ત હોય છે. તેમાંની એક પર્યાયનો—એક અંશનો વિચાર કરતાં સંપૂર્ણ પદાર્થનો વિચાર કરી શકાયજ નહીં, જેમ સમુદ્રના એક ભાગને નતો સમુદ્ર કહી શકાય, તેમજ નતો અસમુદ્ર કહી શકાય, માત્ર સમુદ્રનો એક અંશજ કહી શકાય. તે પ્રમાણે વસ્તુના એક અંશના વિચારને નય વાક્યજ કહી શકાય પણ પ્રમાણ વાક્ય કહી શકાયજ નહીં કારણ કે જે વસ્તુના એક અંશનો વિચાર કરવા બેઠા છીએ તેની મુખ્યતા ગણવાની બાકીના બીજા રહેલા અંશોને ગોણતામાં સાબવાજ પડે, તેથી સ્યાદાદ્—અને-કાંતવાદનો સ્વીકાર કર્યા વગર પદાર્થનું સ્વરૂપ યથાર્થ સત્ય સમજી શકાયજ નહીં એ પ્રમાણે જૈન સિદ્ધાંત છે જો તે પદાર્થના એક અંશના વિચારને સંપૂર્ણતાના વિચારમાં લઈ જવામાં આવે તો, તેમાં અનેક તર્કો ઉપર તર્કો અને દુષણોના ઉપર દુષણો આવી પડવાનાં, તેથી વસ્તુનું સ્વરૂપ યથાર્થ રૂપે સમજી શકાયજ નહીં. જૈનોનો જે સ્યાદાદ્ છે તે વસ્તુના સ્વરૂપને બાણવાને માટે પરમોપયોગી છે. અને તે વાતને આજ કાલના જૈનેતર અનેક વિચક્ષણ પંડિતોએ સ્યાદાદના સિદ્ધાંતનો સ્વીકારજ કરેલો છે. તેવા અનેક જનેતર પંડિતોના વિચારો અમોએ પૂર્વના લેખમાં ટાંકીને બતાવેલા છે, ત્યાંથી વિચાર કરીને જીવો. જેવી રીતે પદાર્થોને યથાર્થ બાણવાનું સાધન જૈનોમાં સ્યાદ્વાદનું છે તેવી રીતે અદ્વૈતાદિ એકાંત પક્ષના વાદોમાં છે? અર્થાત નથી એમ વિચારી પુરૂષોએ કહેલું છે તે પ્રમાણે વિચારમાં ઉતરતા પુરૂષોને કહેલુંજ પડશે. ઇત્યલં વિસ્તારેણ. ॥ ઇતિ શ્રી મહિજ્યાનંદ સૂરીશ્વર (પ્રસિદ્ધ નામ શ્રી આત્મારામજી મહારાજ) ના લઘુતમ શિષ્ય દક્ષિણવિકારી મુનિશ્રી અમરવિજય વિરચિત તત્ત્વત્રયી મીમાંસા નામના ગ્રંથમાં સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપનું ખંડ બીજે પ્રકરણ ૩૫ અને ૩૬મું સંપૂર્ણ ॥

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનો નિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૫૨

જૈનધર્મના સિદ્ધાન્ત.

(Dr. Helmut Von Glasenapp.)

March. 1925.

(ડૉ. હેલ્મુત વૉન ગ્લાસનપ્પ, બર્લિન)

હિંદુસ્તાને ત્રણ મોટા ધર્મ આપ્યા છે. હિંદુ, બૌદ્ધ અને જૈન. પહેલા બે ધર્મોની તુલનામાં જનધર્મ વિષે આજ સુધી યુરોપને બહુ થોડીજ માહિતિ છે. અને છતાંયે એને વિષે માહિતિ મેળવવાની જરૂર છે કારણકે ઘણું કરીને એ સૌથી પ્રાચીન આર્થ તાત્ત્વિક દર્શન છે. અને પોતાની જન્મભૂમિ માં લગભગ ફેરફાર પામ્યા વિના આજ સુધી સચવાઈ રહ્યો છે. જૈન ધર્મના સ્થાપનાર પાર્શ્વનાથ (તેમના શાસનની અધેશાએ) ક્રાઈસ્ટ પૂર્વે (લગભગ) ૮૦૦ વર્ષ ઉપર થઈ ગયા હતા અને એને આજના સ્વરૂપમાં મુકનાર સુધારક મહાવીર તે બુદ્ધના સમયમાં એમનાથી જરાક આગળ અને આપણા ઈસ્વીસન ની પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં થઈ ગયા હતા. એમની જન્મભૂમિ હિંદુસ્તાનની ઈશાનમાં આવેલા બિહાર પ્રદેશમાં છે અને તે પ્રદેશમાંથી જૈનધર્મ સત્વર વિસ્તરીને આખા ગંગા પ્રદેશમાં ફરી વળ્યો. એના ખિલતા બુગમાં-આપણા આશરે પાંચમાંથી ખારમા સૈકા સુધી પછિમ અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનનાં રાજ્યોનો એ રાજધર્મ બની રહ્યો હતો. બૌદ્ધ ધર્મના લોપ પછી હિંદુ ધર્મ જે ઉછાળો માર્યો તેણે કરીને અને મુસલીમ ધર્મને દબાણે કરીને જૈનધર્મને સખત હાનિ થઈ. એના સામેની બધી વિરૂદ્ધતાઓ છતાં આજસુધી એણે પોતાની જીવનશકિત સાબીત કરી બતાવી છે. એક સમયના પ્રબળ બૌદ્ધ ધર્મનો આજે હિંદુસ્તાનમાંથી લગભગ લોપ થઈ ગયો છે. ત્યારે જૈનધર્મના વાવટા નીચે હજુ યે ખાર તેર લાખ અનુયાયીઓ છે અને તે મોટે ભાગે વેપારી વર્ગના છે.

જૈનધર્મમાં જે વિશેષતા છે તે માત્ર ઐતિહાસિક નહિ, પણ દાર્શનિક પણ છે. જૈન લોકોએ સર્વ વિષયો સંબંધે આધ્યાત્મિક દર્શન રચ્યાં છે અને એ દર્શનનું વસ્તુ અને તેની પરિભાષા બોતાં આપણને ખાતરી થાય કે દાર્શનિક પ્રદેશમાં ઉભા રહી વિચાર-કરનાર દેશદ્રૂપ ભારતીય આત્માની તત્સિદ્ધ અને વિશેષ પ્રકારની એ સૌ રચના છે.

x x x x

જૈનધર્મના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જગત્ શાસ્વત્ અને મિત્ય છે. (વસ્તુ નિત્ય છે અને પર્માયે અનિત્ય છે.) હિંદુઓની પેઠે જૈનો એમ માનતા નથી કે

જગ. ૧ી જુગે જુગે સૃષ્ટિ અને ન થાય છે. એ તો એમજ માને છે કે આ વિશાળ પશુ છતાંયે ના સીમાબદ્ધ વિશ્વ અચળ છે. વિવિધ નરકોવાળું અધી જગત, વિવિધ ખંડ અને સમુદ્રવાળું મધ્ય જગત અને વિવિધ સ્વર્ગોવાળું તથા નિર્વાણ પામેલા આત્માઓના આવાસવાળું ઉર્ધ્વજગત-એ સૌના અસ્તિત્વમાં અને વિસ્તારમાં કશો ફેરફાર થતો નથી. જ બૂદ્ધીપના ભરતખંડમાં આપણે વસીએ છીએ એવા મધ્યજગતના વિવિધ ખંડોમાં સામાન્ય સંબંધ અને નૈતિક સ્થિતિ વિષે કંઈ કંઈ ફેરફાર બેશક થાય છે. પણ સમસ્તનો વિચાર કરતાં વિશ્વના આ ખંડોની સીમા અચળ છે. એ આમેય ખસતી નથી, તેમેય ખસતી નથી.

વિશ્વનું શાસન કરનાર કોઈ સત્ત્વ નથી. વિશ્વ ઉપર રાજ્ય ચલાવનાર કોઈ દેવનું અસ્તિત્વ માનવાની જોનો સાફ ના પાડે છે. જે દેવો સ્વર્ગમાં રહે છે. તેઓ તો અશાશ્વત છે, એમની શક્તિ પરિમિત છે અને મનુષ્ય, તિર્યચ તથા નરકવાસીઓની પેઠે પોતાના પાછલા ભવમાં પોતે કરેલાં કર્મથી બધાએલા પ્રારબ્ધને આધીન છે; આજે પણ એ અઢોઢિક મુખ લોગવે છે અને પોતાનાં સારા નરસાં કર્યાં કર્મના ફળ લોગવવાને એમને ભવિષ્યમાં પાછું પુશ્વી ઉપર ઉતરવું પડશે. સર્વોત્કૃષ્ટ શાસ્ત્રવત વ્યક્તિસ્વરૂપ દેવને જેમ એ ધર્મ માનતો નથી તેમ એ પણ માનતો નથી કે આ જગત માયામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. ભારતનાં બીજા દર્શનોની વિરુદ્ધ એ તો એમ માને છે કે જગત સત્ય છે અને તત્ત્વોના મિશ્રણથી એનું સ્વરૂપ બદલાયું છે અને એ રીતે સમસ્ત વિશ્વનું અસ્તિત્વ છે.

તત્ત્વોના બે ત્રિભાગ છે, એક જીવ અને બીજો અજીવ.

જીવ તત્ત્વો તે અનંત જુદાજુદા જીવો છે, તે જોડે પરસ્પર સંબંધમાં છે, છતાંયે પોતાના વ્યક્તિત્વમાં કેવળ સ્વતંત્ર છે અને દરેક અબલ છે, અમર છે. દરેક જીવ સ્વભાવથીજ અનંત સ્મૃતિ ધરાવે છે; એ સર્વજ્ઞ છે. એ સર્વશક્તિમાન છે, એવો પવિત્ર છે કે ઓહ અને દુઃખથી એ ધર છે. પણ એ જ્યારે આત્મસ્વરૂપ થાય છે ત્યારેજ એના એ બધા ગુણો વિકસે છે.

અજીવ તત્ત્વોના પાંચ પ્રકાર છે. આકાશસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાળ અને પુદ્ગલાસ્તિકાય.

આકાશસ્તિકાય તે અવકાશ છે કે જેમાં સર્વ વસ્તુઓ રહેલી છે.

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બે તત્ત્વોની સ્વીકાર જોન-દર્શનમાં છે, બીજા દર્શનોમાં નથી. એ બે તત્ત્વો તે આકાશમાં છે. તેમના

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૫૩

પોતામાં કોઈ ગતિ કે સ્થિતિ નથી, પણ સ્થિતિ ગતિને માટે એમની ખાસ જરૂર માનેલી છે; જેમકે માછલાને તરવાને માટે પાણી જોઈએ અને થાક્યા પ્રવાસીને ઉભા રહ્યાને ઝાડની છાયા જોઈએ. આ એ તત્ત્વો ધોળવાની જરૂર જૈનધર્મને શાથી પડી એની હજી જોઈતી ચોખવટ થઈ નથી. પ્રો. ચાકોળી માને છે એમ ઘણું કરીને સ્થાન, ગતિ અને સ્થિતિ એ ત્રણ ગુણ જૈનોને એવા જુદા લાગ્યા હોવા જોઈએ કે એ ત્રણેને માટે અવકાશ એકલું જ તત્ત્વ પુરતું છે એમ એ માની શક્યા નહિ હોવા જોઈએ અને તેથી માન્ય હોવું જોઈએ કે સ્થાન ગતિ અને સ્થિતિ એ દરેકને માટે પોતપોતાનો જુદોજુદો આધાર હોવો જોઈએ.

એથી અજીવ તત્ત્વ તે કાળ છે. બીજાં તત્ત્વોમાં વિકાર રૂપાન્તર કરવાને માટે આ તત્ત્વની જરૂર છે. નવીનને એ પુરાતન કરે છે. અને પુરાતનને નવીન કરે છે.

પાંચમું અને આપણે કહી શકીએ કે, અજીવ તત્ત્વમાંથી સૌથી વધારે મહત્ત્વનું તત્ત્વ તે પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. અલેક્ષ, અછેક્ષ, સૂક્ષ્મ એવા અનંત અસંખ્ય પરમાણુનું આ તત્ત્વ બનેલું છે. દરેક પરમાણુ છદ્મસ્થો ને ઇન્દ્રિય અઓચર છે અને કેવલી ને ઓચર છે અને તેનાં રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શ છે, અને અમુક નિયમોને અનુસરીને બીજા એક કે અનેક પરમાણુઓ સાથે મળીને સમઘટિ રૂપ ધારણ કરે છે. તથા એમ કરીને આ જગતમાં વિવિધ સ્વરૂપોથી પ્રકટ કરે છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં એવી એક ખાસ વિશેષતા છે કે જેણે કરીને એ જીવમાં જીવ પરિણમાવે ત્યારે પ્રવેશ કરી શકે છે અને એમાં બહુ સ્પષ્ટ વિકાર કરી શકે છે. જેમ ઔષધની ગોળી માણસના શરીરની અંદર જઈને મહત્ત્વનું કામ કરે છે. તેમ પુદ્ગલાસ્તિકાય પણ જીવમાં પ્રકાશીને એના ઉપર અનેક પ્રકારની અસર કરે છે. જીવની સર્વજ્ઞતાને અને સર્વ શક્તિમત્તા જે, આ પુદ્ગલાસ્તિકાય ઢાંકી દે છે. અને તેથી તેનામાં માત્ર પરિમિત જ્ઞાન અને પરિમિત શક્તિ રહે છે; એ એને દુઃખ આપે છે અને તેથી કરીને એના સ્વાભાવિક સ્વાસ્થ્યનો નાશ થાય છે. જીવના ઉપર એ અસ્થિર શરીરે વીંટળે છે. અને જીવન અને મોહ આપે છે અને એણે પ્રારબ્ધ બંધાવે છે. કે પછી અમુક સમય સુધી એ જીવે, માણસ, તિર્યંચ, સ્વર્ગવાસી કે નરકવાસી એ ચારમાંથી કોઈ પણ યોનિમાં અવતરવું પડે. પુદ્ગલાસ્તિકાય જીવમાં પ્રવેશીને બધાં પ્રાણીનાં જન્મ અને અસ્તિત્વ માટે ભારતના બધા તત્ત્વ દર્શનોએ સ્વીકારેલું એવું એક શુદ્ધ તત્ત્વ કર્મ તૈયાર કરે છે.

(એટલે જીવ સાથે મિશ્રિત પુદ્ગલ તે કર્મ) ભારતના સર્વ માન્ય સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે દરેક કાર્ય, દરેક શબ્દ, દરેક વિચાર, દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટ ક્ષણ આપે છે. અને તે એનું ઇનામ કે સજા છે. તે ક્ષણ જીવને એનાએ ભૌતિક ભવમાં મળે. પણ ઘણા ખરા પ્રસંગોમાં તો પછીના ભવમાં જ મળે છે. જીવના કર્યા કર્મોના સરવાળો એના નવા ભવના કારણ ભૂત બની રહે છે. મુઆ પછી થવાના ભવનાં પરિમાણ અને પ્રકાર એ કર્મથી નક્કો થાય છે. એક ભૌતિક ભવ સમાપ્ત થાય પછી એનાં અનિવાર્ય ક્ષણ આત્માએ આગલા ભવમાં જે બીજા વાળ્યાં હોય તે લક્ષ્યવાને માટે બીજા ભવમાં જન્મ આપીને એને મોકલે છે. ભારતના બીજાં બધાં દર્શનનો એવો મત છે કે કર્મ એ અદૃષ્ટ શક્તિ છે કે જેને પરિણામિ વ્યક્તિની અને પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા અસ્પષ્ટ પણ સ્વાભાવિક રીતે પ્રકટ થાય છે. અને એ રીતે એનું જીવન નક્કો થાય છે. જેનો કર્મને જીવી રીતે સમજાવે છે. એતો એમ કહે છે કે જે પુદ્ગલાસ્તિ કાય આત્મામાં પ્રવેશીને દ્રષ્ટ રીતે જે અસર કરે છે તેજ કર્મ છે.

જીવ અને કર્મનો સંબંધ (સંતતિની અપેક્ષાએ) ચનાદિ છે અને સ્વાભાવિક રીતે અનંત છે; જીવ કર્મ કરે છે (એટલે પ્રથમ તો જીવ કર્મ પુદ્ગલને ગ્રહણ કરે છે.) કે તરતજ તેલ ચોળેલા શરીર ઉપર ધૂળના રચકણ ચોટી જાય છે એમ એ કર્મ એવા એના પ્રદેશની અંદર વળગી જાય છે. કે જેમ જમતી વખતે લીધેલા આહારના પદાર્થો, લોહી, મજ્જા અને મેદ રૂપ બની જાય છે. અને શરીરના આધાર રૂપ થાય છે, તેમ આવાં કરેલાં કર્મ જીવમાં અમુક પ્રકારના જેનોએ નાનામાં નાના લેદ પાડયા છે. એવા લેદ એકંદરે ૧૪૮ છે. આમાંના કેટલાંક કર્મ એવાં છે કે જે જીવની જુદા જુદા પ્રકારની સ્વાભાવિક શક્તિઓને સંકુચિત કરે છે. અને કેટલાંક એવાં છે કે જે વાસનાઓને જગાવે છે. કેટલાંક કર્મ જીવના ત્યાર પછીના ભવ, આયુ ગોત્ર વગેરે નક્કી કરે છે, કેટલાંક એના વિચારો અને જીવનધર્મ નક્કી કરે છે જીવમાં પ્રવેશ કરીને પુદ્ગલાસ્તિકાય જે અસર કરે છે તે અસરના-કાર્યના નૈતિક ગુણને આધારે કર્મના પ્રકાર, એનો અવધી, અને એનું બળ નક્કી થાય છે. સારાં કાર્ય સાડું અને નહારાં કાર્ય નબળું કર્મ બંધાવે છે. આમ કાર્યના અને એની એથી થતી આસરના પણ જુદા જુદા પ્રકાર છે, અને એ સૌ જુદાં જુદાં કર્મને બંધાવે છે. જ્યાં સુધી જીવ ક્રિયા કરે છે ત્યાં સુધી તે કર્મ બંધનમાં આવ્યે જાય છે. જ્યાં સુધી એ કંઈક કરે છે ત્યાં સુધી એ ભાવિ ભવની સામગ્રી તયાર કરે છે. જીવનો કર્મ સાથેનો સંબંધ અનાદિ છે અને તેવીજ રીતે અનંત છે, (સંતતિની અપેક્ષાએ) કર્મનું ક્ષણ મળી રહે એનો નાશ થાય છે. પણ

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૫૫

દરેક પળે નવાં કર્મ બંધાયે જાય તેથી પુરાં થઈ રહેલાં કર્મને સ્થાને નવાં કર્મ દરેક પળે આવતાં જાય છે તેથી જાવની અનાદિ અનંત સાંકળ ચાલ્યા જાય છે અને જીવનું એક જાવથી બીજા જાવમાં ભટકવું કદી પુરું થતું નથી (અને કેટલા એકતું થાય છે.)

ભારતનાં બીજાં બધાં આધ્યાત્મિક દર્શનોની પેઠે જૈનદર્શનનો પણ એજ ઉદ્દેશ અને હેતુ છે કે જન્મમરણની ઘટમાળમાંથી જીવને મુક્ત કરવો અને સંસારનાં દુઃખમાંથી એને છોડવી નિર્વાણને માર્ગે લઈ જવો. આ સાધના બધા જીવથી સાધી શકાતી નથી; અનેક જીવ સ્વભાવથીજ અભવ્ય છે; એ કદાપિ મુક્ત થવાનાં નથી, એમને હંમેશાં જન્મમરણની ઘટમાળમાં રખડવાનું છે, પણ જે જીવો વિશેષ સંજોગોને બળે મુક્ત થવા નિર્માયા છે તે અનન્ત જીવને અન્તે આખરે નિર્વાણની શાન્તિ પામવાને શુભ કર્મોને બળે પોતાના આત્માને પરિપૂર્ણ કરીને અન્તે ભ્રષ્ટ ઉપકરણોથી મુક્ત થઈ શકે છે. આ બે રીતે બની શકે છે. એણે (૧) નવા થતાં કર્મબંધન બ્રહ્મકાવચાં બ્રહ્મજ્ઞે અને (૨) અને જે કર્મબંધન લાઝુ પડેલાં છે એનો ક્ષય કરવો બ્રહ્મજ્ઞે. કર્મથી રક્ષણ પામવાને માટે, એનો ક્ષય કરવાને માટે, પાંચ વ્રત પાળવાનાં કહ્યાં છે. (૧) પ્રાણતિ-યાતવિરમણવ્રત, એટલે કે જીવહિંસા ના કરવી. (૨) મૃષાવાદવિરમણ વ્રત એટલે કે મિથ્યા વચન ના બોલવું. (૩) અહસ્તાહન વિરમણ વ્રત એટલે કે ચોરી ના કરવી. (૪) મૈથુન વિરમણ વ્રત એટલે કે પ્રહ્લવચર્ય વ્રત પાળવું અને (૫) પરિ-અહ વિરમણ વ્રત એટલે કે કશું સંઘરવાની વૃત્તિ ના રાખવી પણ સૌથી અગત્ય નું તો એ છે કે દુઃખને ધીરજથી સહેવું, ઉપવાસ કરવા, હિંસા ના કરવી, અધ્યયન કરવું તથા ધ્યાન ધરવું-દુઃકામાં જુદા જુદા પ્રકારની બાદ્ય તથા આન્તર તપસ્યાથી સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલે છે. જેમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે, જગતમાંથી પોતાનું ચિત્ત ખેંચી લીધું છે અને પરલોકમાં પરોળ્યું છે, એવા સાધુ કે સાધ્વીઓજ પરિપૂર્ણતાને માટે સાધુસંઘમાં પ્રવેશી શકે.

નિર્વાણ માટેનો માર્ગ લાંબો અને કઠણ છે. જૈનોએ ગુણસ્થાનકનાં ચૌદ સોપાન બતાવ્યાં છે અને એ સોપાને ચઢતા ચઢતાં મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેને સમ્યક્ વિચાર નથી અને અહંકાર છે તે સૌથી નીચેના મિથ્યાત્વ ગુણ સ્થાનક પર છે, બીજા સારવાદન અને ત્રીજા મિથ્ય ગુણસ્થાનક ઉપર આવતાં એને કંઈ શુભ વિચારો આવવા માંડે છે, ચોથા અવિરતિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ઉપર આવતાં એને જ્ઞાન થાય છે, અને કર્મબંધનમાંથી છુટવા માંડે છે. પાંચમા દેશ-વિરતિ સંયત્તા-સંયતથી એના અભિમાનનો નાશ થવા માંડે છે તે તેરમા સયોગી

કેવલી ગુણસ્થાનક પર આવતાં એને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે અને દશમા ગુણ-સ્થાનકને અન્તે ઉચ્ચની અપેક્ષાએ બધા મોહ છુટે છે, તથા ચોદમે ભૈતિક કર્મબંધનથી મુક્ત થાય છે. એ ચોદ ગુણસ્થાનક ઉપર અનુક્રમે ચઢાય છે એમજ નથી, કારણકે ઘણી વાર જીવ પોતાની ભૂલોથી અગ્યાર સુધી ચઢેલો પાછો પડે છે પણ બધા અન્તરાય ટાળીને કોઈ માણસ જે પાર ઉતરે તો એ ચાર ઘાતી કર્મ મુક્ત કરે છે ત્યારે એ કેવળી સ્વરૂપે સંસારમાં જન્મજી તો કરે છે, એટલે તેનાં તેજ ભાવના આયુષ્ય પંચાત રહે છે પણ મોહ અને લોભ ત્યજી દીધેલ છે અને અન્તે એનાં સૌ કર્મનો ફલ થાય છે; પણ એનો આત્મા બધી જાળમાંથી મુક્ત થઈને રિશ્વને શિખરે ચઢે છે. જેમ x કાચબો બધા મળથી મુક્ત થતાં ડુબીને જમીન ઉપર જતો નથી, પણ પાણીની સપાટી ઉપર તરે છે તેમ વિશ્વના સૌથી ઉંચા શિખર ઉપર ઉઘાડેલી છત્રોના ઘાટનું દ્રવ્યમાર્ગમારા નામે પૃથ્વી છે ત્યાં મુક્તાત્મા કોઈ દ્રવ્ય સ્વરૂપ વિના, વિદેહે પણ આગળા ભવમાં જેટલા ભાગમાં રહેતો એનાથી રાત્ર ભાગમાં રહે છે. ત્યાં એ અનંત નિત્ય સુખ લોગવે છે; એની સુભગ શાન્તિમાં કશાથી ભગ્ન થતો નથી; મોહ અને દુઃખથી પર થયેલો એ આત્મા સંસારની ઘટમાળમાં ફરી પડતો નથી, એની શક્તિ એને જ્ઞાન છતાં સંસારમાંથી શુદ્ધ થયેલો એ આત્મા સંસારની વસ્તુઓને માટે શોક કરતો નથી અને ફરી ભૌતિક સંબન્ધ બધાતો નથી.

શાશ્વત નિર્વાણ નાટક ભજવાય છે જેમાં, એવું જે વિશ્વ તે જૈનમત પ્રમાણે વિશાળ છતાંયે સીમાવાળા પ્રદેશનું છે. અંગ વિસ્તારી ને સીધા ઉલેલા માણસના ઘાટનું એ છે, એના સૌથી નીચેના ભાગમાં નરક આવેલાં છે; એથી ઉપરના ભાગમાં માણસે તથા તિર્થંચે વસેલું મધ્ય જગત આવેલું છે તથા છાતી, ગરદન અને માથાના ભાગમાં સ્વર્ગ આવેલાં છે. સ્વર્ગની ઉપર-વિશ્વ માનવના મુકુટની પેઠે-મુક્તાત્માઓનાં સ્થાનક આવેલાં છે અને મધ્ય અને ઉર્ધ્વ ભાગનો ઘાટ ઉપર નીચે બે પોકેલાં કેડીઆં જેવો એટલે સંપુટ જેવો છે અને અધોલોક, ઉંધા કેડીઆના આકારે છે. અધોલોકની ચારે બાજુએ ત્રણ વલયો આવી રહેલાં છે, તેમાંનું એક ધનોદધિનું, એક ધન વાયુનું અને એક તન વાયુનું એની પેટી પાર વિશ્વનો કોઈ ભાગ નથી. માત્ર ખાલી આકાશ છે. તે ઉપરાંત નિગોઢ પણ છે, એમનાં શરીર એટલાં નાના છે કે તે આપણને અગોચર છે, એમના દેહ અગોચર છે, એમના દેહ હાલતા ચાલતા નથી અને તેથી એ વનસ્પતિ જેવાં છે. જંગમ પ્રાણી ત્રસ-નાદીમાં એટલે કે શિખરથી

x કાચબાના-દેકાણે તુખડું હોયું જોઈએ.

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનાં વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૫૭

મુળ સુધી વિસ્તારેલા જગતના મધ્ય પ્રદેશમાં રહે છે. આગળ જણાવ્યું તેમ વિશ્વ ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલું છે. મધ્ય જગત એટલે કે આપણી પૃથ્વી, એની નીચેનાં નરક અને ઉપરનાં મુકતાતમાઓને રહેવાનાં સ્થાન સમૈત સ્વર્ગો.

પૃથ્વી નીચે ઉંડે આવેલાં નરકો સાત છે અને દરેકના અનેક માળ (પાથડા) છે અને તે બુદ્ધાં બુદ્ધાં નરક રૂપે છે. સૌથી ઉપરના નરકમાં નીચેની શ્રોણીના દેવ પણ વસે છે; નરકોમાં જે જીવોએ પાછલાં ભવમાં પાપ કર્યાં હોય તેની સજા ભોગવવા તે જીવો ભયંકર સ્વરૂપે લાખો અને કરોડો વર્ષોને હિસાબે ગણતા અમુક કાળ સુધી પાર વગરનું દુઃખ ભોગવવા રહે છે.

પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગો એક ઉપર બીજા ગોઠવાયેલાં છે. પૃથ્વી ઉપરના ભવમાં જે પુણ્ય કર્યાં હોય તેવા સુદૃઢ રૂપે અમુક લાંબા વખત સુધી આનંદ ભોગવનાર જીવો દેવ સ્વરૂપે ત્યાં વસે છે. એ દેવોના અનેક વર્ષ છે અને તેમની શક્તિ તથા સુખમાં તફાવત હોય છે સ્વર્ગ જેમ ઉંચું, તેમ તેમાં વસનાર દેવનાં સુખ વધારે અને સુંદર હોય છે એ સુખ એ ભોગવે છે અરે, પણ અતે દુઃખ અને મૃત્યુથી મુક્ત થઈ શકતો નથી.

વિશ્વના મધ્ય ભાગમાં પૃથ્વીની ગોળ સપાટી ઉપર મધ્ય જગત આવેલું છે અને તેમાં તિર્યંચો તથા મનુષ્યો છે. એને મધ્ય ધિંદુએ મેરૂ પર્વત આવેલો છે. આની ચારે બાજુએ ગોળ જંબૂદ્વીપ પથરાયેલો છે અને એમાં આપણે વસીએ છીએ. જંબૂદ્વીપના ચારે બાજુએ વલયાકારે લવણ સમુદ્ર આવેલો છે, એની ચારે બાજુએ વળી ધાતકીખંડ વીંટીને આકારે આવેલો છે. આવી રીતે એક પછી એક એમ અનેક દ્વીપો અને સમુદ્રો ગોળાકારે આવેલા છે. છેવટે સ્વયંભુરમણ સમુદ્ર આવેલો છે અને તે આખા મધ્ય જગતને ઘેરી રહ્યો છે.

જંબૂદ્વીપના પૂર્વ પશ્ચિમ આખા વિસ્તારમાં છ પર્વત માળાઓ આડી પડેલી છે અને તેથી એ ખંડના સાત કટિખંડ પડેલા છે, એ એક બીજાથી બુદ્ધા કદના છે. આ કટિખંડોમાં આવેલા હોસાનું અને તેમાં વસતાં પ્રાણીઓનું ખુબ જીલું વર્ણન બહુ કલ્પના પૂર્વક જૈન ભૌગોલિકોએ કર્યું છે, હાલના જૈનો માને છે કે હિંદુસ્તાન અથવા સમસ્ત પૃથ્વી ભારતવર્ષ નામના કટિખંડમાં આવેલ છે.

સ્વર્ગમાં અને નરકમાં તેમજ મધ્ય જગતના અનેક ભાગોમાં ધર્મસ્થિતિ સ્થિર રહે છે, પણ ભારતવર્ષ વિગેરે ઠરા ક્ષેત્રોમાં અઢત્તા ઉતરતા ભુગતું કાળચક્ર નિરંતર ફર્યા કરે છે અને તેને અનુકૂળ હવાપાણી, વનસ્પતિ, શરીરનું પ્રમાણ, આયુનો અવધિ અને ગુણ અવગુણ અઢતે ઉતરતે કમે ફર્યાકરે છે.

જૈનો અનાદિથી અન્ત સુધી કાળના બે પ્રકારે ભાગ પાડે છે અને તે એક બીજાની પાછળ આવ્યેજ બાય છે; ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીની શરૂઆતમાં સામાન્ય સ્થિતિ બહુજ ખરાબ હોય છે, પણ તે ધીરે ધીરે સુધરતી જાય છે અને છેવટે સારામાં સારી થાય છે. આ સ્થિતિ આવી ગઈ કે તુરંતજ અવસર્પિણીની શરૂઆત થાય છે અને સ્થિતિ બગડવા માંડે છે તે પછી ખરાબમાં ખરાબ થાય છે.

આ દરેક જુગનો પાછા છ છ આરા હોય છે અને એનું કાળપરિણામ ચોક્કસ કરેલું છે. એમના નામ ઉપરથી તેમાં વર્તનારી વસ્તુસ્થિતિ સમજાઈ જાય છે. સર્વોત્તમ સ્થિતિનો જે આરો તે સુખમસુખમા કહેવાય છે અને સર્વાધમ સ્થિતિનો જે આરો તે દુઃખમ દુઃખમા કહેવાય. બાકીના જે આર રહ્યા તે આ બે નામોના સમાસથી જાળખાય છે. આ રીતે અવસર્પિણીમાં નીચેના છ આરા આવે છે.

૧, સુખમ સુખમા.

૨, સુખમા.

૩, સુખમ દુઃખમા.

૪, દુઃખમ સુખમા.

૫, દુઃખમા અને

૬, દુઃખમ દુઃખમા.

ત્યાર પછી પ્રવર્તતી ઉત્સર્પિણીમાં એજ આરા ઉલટા ક્રમે આવે છે; દુઃખમ દુઃખમાથી શરૂ થાય છે, સુખમ સુખમાથી અન્ત આવે છે.

ફરીફરીને આવતા આ વિશિષ્ટ જુગોનો વિગતવાર ને ચોક્કસ ઇતિહાસ જૈનોએ લખ્યો છે. જૈનોમાં આ જગતના ઇતિહાસમાં એક ખાસ વિશેષતા એ છે કે (દરેક ક્ષેત્રના) દરેક જુગના અમુક ચોક્કસ કાળમાં ૬૩ શલાકા પુરેજોજ આવતરે છે, અને તે માણસનું ભાવિ નક્કી કરી આપે છે. એ ૬૩ શલાકા પુરેજો આ પ્રમાણે છે: ૨૪ તીર્થંકરો, તે માણસને મુક્તિનો માર્ગ બતાવે છે; ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, તે સમસ્ત ભારતવર્ષ ઉપર રાજ્ય કરે છે અને બાકીના તે ત્રણુ ત્રણુ વીરના ૬ ગણુ, તેમનાં બળે શુભ. દરેક ચક્રવર્તીનું અને દરેક પ્રકારના વીરનું જીવનચરિત્ર દરેક જુગમાં લગભગ સરખું હોય છે; બધા શલાકા પુરેજો અમુક ચોક્કસ પ્રકારના હોય છે અને તેમનાં જીવન ચોક્કસ રીતે ગોઠવાયેલાં હોય છે.

પ્રકરણ ૩૬ મું. જૈન તત્ત્વોનો ચિકિત્સા હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૫૯

આપણે અવસર્પિણીમાં છીએ અને તેથી જૈનોએ સ્વાભાવિક રીતે જ એ જુગનો વિગતવાર ઇતિહાસ લખેલો છે. એને અનુસરીને ભારત વર્ષના ઇતિહાસના મુખ્ય મુખ્ય બનાવો અહીં વર્ણવી બાઉ છું.

આજનો જુગ સુષમ સુષમાથી શરૂ થયો છે અને અગણિત વર્ષોથી ખેતી ચૂક્યો છે. તે વારે સર્વત્ર સુખ અને શાન્તિ હતી; માણસો સુંદર ઘાટના હતા, સપે અને શાન્તિએ રહેતાં, ઉચુ નીચું કેઈ ગણાતું નહિ, રાજા ન હોતો, કાયદો ન હોતો, એમતું જીવન એકમાં અને ઉપલોભમાં વ્યતીત થતું; એમને કામ નહોતું કરવું પડતું કારણકે ૧૦ કલ્પવૃક્ષો એમને જે જોયું તે આપતાં. માણસનું આયુ પુષ્કળ લાંબુ હતું, બાલકો એટલા જલ્દી મોટા થતાં કે એમના જન્મ પછી સાતજ અઠવાડીયામાં તે સ્નેહનો ઉપલોભ કરવાને લાયક થતાં. તે વારે એક બાળક અને એક બાલકી સાથે જ જન્મતાં અને એ બેડું આજીવન પતિપત્નિ રૂપે રહેતું. ચાર કોટિકોટિ સાગરોપમ (પુષ્કળ લાંબા કાળનું માપ) વીત્યા પછી સુષમ સુષમા કેડે સુષમાનો વખત આવ્યો, એ આરા પશુ આગલા આરા જેવો જ લગભગ હતો, માત્ર માણસોનાં સુખ અને આયુ કંઈક કમ હતાં. સુષમા ૩ કોટાકોટી સાગરોપમ આઠ્યા પછી સુષમ દુષમા ખેડો. એ આરામાં કલ્પવૃક્ષો ચીમળાવવા માંડ્યાં અને માણસોના ગુણ નબળા પડવા માંડ્યા. વિચારના સામાન્ય દોષોને કારણે કાયદા ઘડવાની અને સજા કરવાની જરૂર પડી. ૭ કુલકર એક પછી એક થયા એમણે કાયદા કર્યા, પણ છેવટે જનસમાજને રાજા અને ન્યાયાધિશની દેખરેખ નીચે સુકવાની જરૂર પડી. છેલ્લા કુલકર નામિના પુત્ર ઋષભ દેવ થયા. સામાન્ય સંબંધના દોષોને અનુસરતા સુધારા ઋષભ દેવે કર્યા, એમણે માણસોને કામ, ખેતી, વેપાર, રાંધવાની કળા, લેખન અને ગણિત શીખવ્યાં. હવે બાળક બાળકીનાં બેડાં જન્મતાં ન હતાં, તેથી લગ્નની પ્રણાલી એમણે સ્થાપી, તેમજ ઉંચા નીચા માણસોના ચાર કુળ પાડ્યાં.

૬૩ લાખ પૂર્વ વર્ષો સુધી એમણે રાજ્ય કયું, ત્યાર પછી એમણે રાજ્ય છોડીને સાંન્યસ્ત સ્વીકાર્યું અને હજાર વર્ષની તપસ્યા પછી એ સર્વજ્ઞ થયા. પહેલા તીર્થંકર રૂપે એમણે ૧૦૦૦૦૦ પૂર્વ વર્ષોમાં ૧૦૦૦ વર્ષ ન્યુન પૂર્વ વર્ષો સુધી જૈનધર્મનો ઉપદેશ કયો અને માણસને સમ્યગ્ વિચાર તરફ વાળ્યો. અંતે ૮૪૦૦૦૦૦ પૂર્વ વર્ષોને વયે એ નિર્વાણ પામ્યા. એમના પછી એમનો પુત્ર ભરત રાજા થયો અને એ પહેલો ચક્રવર્તી થયો. એના નામ ઉપરથી આપણે જે ખંડમાં વસીએ છીએ તે ખંડનું નામ ભારતવર્ષ પડ્યું. ભરત પણ અંતે સાધુ થયો ને નિર્વાણ પામ્યો.

અંશભદ્રેવ નિર્વાણ પામ્યા પછી ૩ વર્ષે ને ૮,૫ માસે સુષમ દુઃષમા આરાનો અંત આવ્યો. એ બે કૌટિકૌટિ સાગરોપમ ચાલ્યો. ત્યારપછી દુઃષમ સુષમ નામનો આરો બેઠો. આ અધોગતિના આરામાં બધી સ્થિતિ બગડવા માંડી, માણસોના દુઃખ અને રોગ વધવા લાગ્યા અને આસુ પૂર્વે એક કરોડ પૂર્વ વષનાં હતાં તે પણ ઘટવા લાગ્યાં. આ આરામાં બાકીના બધા શલાકાપુરૂષો થયા. બાકીના ૨૩ તીર્થંકર થયા એમણે કાળે કાળે ભુલાતો ધર્મ ઉપદેશ્યો; બાકીના ૧૧ ચક્રવર્તી થયા એમણે ભરતખંડને એક રાજછત્ર નીચે આણ્યો અને ૨૭ વીર થયા એમણે પોતાનાં કાર્યોની કીર્તિથી જગતને ભરી દાઢ્યું. આ શલાકા પુરૂષોની કથાઓ આકર્ષક છે કારણકે આખા હિંદુસ્થાનમાં વિસ્તારેલી એવી એ જૈનરચના છે; ઉદાહરણ રૂપે સુમતિનાથ તીર્થંકરની કથા તે સોલોમનની કથાને મળતી છે અને અનેક પ્રાદ્યક્ષ રચનામાં જાણીતી છે, સગર ચક્રવર્તીની જૈનકથા પ્રદ્યક્ષ સગર કથાની રચનાને મળતી છે; રામ (૫૪) લક્ષ્મણ અને રાવણ એ વીરોનાં ચરિત્ર તે રામાયણનાં એ સુખ્ય પાત્રોનાં ચરિત્રોને મળતાં છે. દોષપ્રિય કથાભાગ સ્વીકારી લઈને જૈનોએ પોતાના ઉદ્દેશને અનુસરતો એનો ઉપયોગ કર્યો છે એ વાત સ્પષ્ટ છે. સમસ્ત ૬૩ શલાકા પુરૂષોમાંથી ૨૩ મા તીર્થંકર પાર્શ્વનાથ અને ૨૪ મા તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી એ બે જ જણ જૈતિકાસિક પુરૂષો થઈ ગયા છે અને એ શરૂઆતમાં જ જણાવ્યું છે તેમ એ બે અનુક્રમે કાઠસ્થપૂર્વે આઠમાને છઠ્ઠા સંક્રાન્તિ થઈ ગયા છે.

મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પામ્યા પછી ૩ વર્ષે ને ૮,૫ માસે દુઃષમ સુષમા આરાનો અંત આવ્યો, એનો અવધિ ૧ કૌટાકૌટિ સાગરોપમમાં ૪૨૦૦૦ વર્ષ કમ જેટલો હતો. ત્યાર પછી દુઃષમા આરો બેઠો અને આજે આપને એ આરામાં છોએ. બધી રીતે એ આરામાં અધોગતિ થાય છે; માણસ બહુમાં બહુ તો ૧૦૦ (૧૩૦) વર્ષ જીવે છે. આચાર વિચાર ઉતરતા જાય છે અને ધર્મભાવના ઘટતી જાય છે. કોઈ શલાકાપુરૂષ જન્મ પામતો નથી અને આ આરામાં નિર્વાણ પામવું હવે શક્ય નથી. સર્વજ્ઞતા હવે રહી નથી તેથી સત્યનું જ્ઞાન માત્ર ધર્મગ્રંથોના અધ્યયનથી જ મળી શકે છે, અને એ ધર્મગ્રંથો તે મહાવીર સ્વામીના સંપ્રદાયના ગ્રંથો એટલે કે અંગગ્રંથો છે. જૈન સંઘના આજે બે ભાગ પડી ગયા છે તેમાંના જ્વેતામ્બર સંપ્રદાયનો મત છે કે આજે અંગગ્રંથોનો થોડો ભાગ આપણી પાસે રહ્યો છે, પણ બીજા દ્વિગમ્બર સંપ્રદાયનો તો એવો મત છે કે કાર્યક્રમે એ બધા ગ્રંથોનો લોપ થઈ ગયો છે. આધ્યાત્મિક

મકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૬૧

જીવનની જે સતત અધોગતિ આપણા આરામાં ચાલી રહી છે, એનું પરિણામ જૈનોને મતે એવું આવશે કે જૈન ધર્મનો એકવાર લોપ થઈ જશે. છેવટના એ શ્રાવક શ્રાવિકા અને બે સાધુ સાધ્વી મળી ચારના મરણ પછી પાંચમા આરાના અન્તે એમના ધર્મનો લોપ થઈ જશે.

જ્યારે દુષ્પમા આરાનાં ૨૧૦૦૦ વર્ષ વીતશે, ત્યારે એનો અંત આવશે ને ત્યાર પછી એનાથીયે અધમ દુષ્પમ દુષ્પમા આરો ખેડશે. આ આરામાં માણસ વીશજ વર્ષ જીવશે; જંતુઓ એમને હેરાન કરશે અને સવારમાં સાંજે જ તેઓ બહાર નીકળી શકશે, કારણકે દિવસની ઝરમીથી ને સતની ઠંડીથી એમને શાન્તિ મળી શકશે નહિ, માછલાં અને કાચબા એમનો આહાર થશે; અને તે એ કાચા ખાઈ જશે, કારણકે અગ્નિનો ઉપયોગ એ જુદી જશે. એ આરામાં બધી સામાજિક ઉન્નતિ લુપ્ત થઈ જશે. આ આરો પણ ૨૧૦૦૦ વર્ષ ચાલશે. જ્યારે એ પુરો થશે ત્યારે નવો ઉચ્ચત જીવ એસશે અને તેમાં બધી સ્થિતિ ધીરે ધીરે સુધરતી જશે. એ જીવના ત્રીજા એટલે દુષ્પમસુષ્પમા આરામાં ૨૩ તીર્થંકર, ૧૧ ચક્રવર્તી અને ૨૭ વીર જન્મ પામશે અને ચોથામાં ૧ તીર્થંકર અને ૧ ચક્રવર્તી થશે; એમનાં નામ અને ચરિત્ર જૈનો આજથી જાણે છે.

x x x x x

આગળ મેં જૈનદર્શન વાળુંવવાનો સામાન્ય પ્રયત્ન કર્યો છે; એના ઉપર દ્રષ્ટિ કરીએ તો એની સર્વ સામાન્યતાથી આંખજીને આશ્ચર્ય થાય. ખરી રીતે ભારતના દાર્શનિક, ધાર્મિક, વિચારોના સમસ્ત પ્રદેશ ઉપર એણે દ્રષ્ટિ નાખી છે, અને કોઈપણ પ્રશ્નને ચર્ચા વિના મુક્યો નથી. એના બધા પ્રદેશોમાં એ ધર્મે એવા ચોક્કસ નિર્ણયો આપ્યા છે કે દરેકે દરેક વિષયને ત્રીણામાં ત્રીણી રીતે ચર્ચ્યો છે; વિશ્વના વિસ્તાર વિષે, તેમ જ કાળની; લંગાઈ વિષે, જુદા જુદા પ્રકારના દેવોનાં નામ વિષે, તેમ જ જીવલોકના તથા ભવિષ્ય કાળના મહાપુરુષોના મત વિષે, પણ જૈનદર્શનને આજુ પરિપૂર્ણ અને ચોક્કસ સ્વરૂપ આપવાને માટે જમાનાના જમાના સુધી જૈનદર્શનકારોએ પ્રયત્ન કર્યો છે; અને છતાંયે જૈનસાહિત્યના અતિહાસિક વિકાસ ઉપર આપણે દ્રષ્ટિ નાખીએ તો જાણીએ કે જુદા જુદા સૈકાના અમુક અમુક વિષયમાં જુદા પડે છે, પણ એકંદરે પ્રાચીન મૂળમાં તેમજ અર્વાચીન ગ્રંથોમાં કશો ફેરફાર થયો નથી. સાચી વાત તો એ છે કે અત્યારનાં મોજુદ ધર્મશાસ્ત્રો રચાયાં (ઇ. સ. ૫૦૦ પછી) ત્યાર પછી એના મૂળતત્ત્વોમાં હજી કશો ફેરફાર થયો નથી. હિંદુ, બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તિ અને બધા ધર્મોથી એ જુદોજ રહ્યો છે; આ બાબતમાં જૈનો

આજે પણ પ્રમાણ આપે છે કે અમારો ધર્મ સૌથી સારો છે. કારણકે બીજા ધર્મોમાં ફેરફાર થયા છે. પણ જમાનાઓ વીત્યા છતાં અમારા ધર્મમાં કશો ફેરફાર થઈ શક્યો નથી અને અમને મળેલું ધન એવું પરિપૂર્ણ છે કે અમારો એ વારસો શુદ્ધ રીતે ને વગર ફેરફારે સચવાઈ રહેલો છે.

આ કોહાડો છોડવો આપણે માટે કઠણ છે. આપણે તો એટલુંજ સ્વીકારી શકીએ કે એ ધર્મનું સ્વરૂપ અને વિકાસ ઉપર કાળનો પડદો ફરી વળ્યો છે અને એ સ્વરૂપ તથા વિકાસ જાણવા માટે આપણી પાસે કશો પુરાવો નથી. આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ગ્રંથો છે અને પછી બધા કાળમાં અમુક વિષયોને વિકસાવવાના અને સમસ્ત દર્શનમાં મહત્વ વિનાના ફેરફાર કરવાનાજ પ્રયત્નો થયા છે. એ ધર્મના જોતામ્બર અને દીગમ્બર એ બે સંપ્રદાયો ધર્મના મહત્વના વિચારોમાં એક બીજાને પુરેપુરા મળતા છે, તેથી ખરી રીતે એમજ માની શકાય કે ઇસ્વીસનની શરૂઆતમાં એ બે સંપ્રદાયો જુદા પડ્યા તે પહેલેથીજ આજે છે તે પ્રમાણેનું ધર્મસ્વરૂપ બંધાયેલું હતું. સંપ્રદાય જુદા પડતાં પહેલા મહાવીર સ્વામીના ધર્મ ઉપર કેવો અને કેટલો વિકાસ થયો હતો તે જાણી શકાતું નથી. એજ પ્રકારના કે એને મળતા પ્રકારના ધર્મના મુખ્ય વીચારો મહાવીરસ્વામી પૂર્વે પણ પ્રવર્તતા હતા એમ માનવાને પણ કશો બાધ આવતો નથી; મૂળ તત્ત્વોમાં કંઈ સ્પષ્ટ ફેરફાર થયો છે એમ માનવાને કશું કારણ નથી, અને તેથી, મહાવીરસ્વામી પહેલાં આપું જૈનદર્શન હતું એવી જે જૈનોની માન્યતા તે સ્વીકારી શકાય. જો આ માન્યતા સ્વીકારીએ તો એવું ઠરે કે મહાવીરસ્વામીએ જૈનધર્મ સ્થાપ્યો નથી. પણ એમની પૂર્વે ૨૫૦ વર્ષ પહેલાં થઈ ગયેલા પાર્શ્વનાથના ધર્મને એમણે સ્વીકારી લીધો અને એને સમયોચિત સ્વરૂપ આપ્યું હોય; કંઈ વસ્તુસ્થિતિને આધારે આ ભત બંધાયો છે એમ માનવાને આપણી પાસે સ્પષ્ટ પુરાવો તો નથી, પણ એની વિરૂધ્ધ જાય એવો પણ કશો પુરાવો નથી; જૈનધર્મનું સ્વરૂપ આ વાતને ટેકો આપે છે, કારણકે પુણ્યગણના આજુઓ આત્મામાં કર્મની ઉત્પત્તિ કરે છે એ એના મુખ્ય સિદ્ધાન્તની પ્રાચીન વિશેષતાને કારણે એવો અસિદ્ધાન્ત બાંધી શકાય કે એનાં મૂળ ઇ. સ. પૂર્વે ૮-૯ સૈકામાં છે પણ તેથીયે પ્રાચીન કાળમાં અમારો ધર્મ પ્રકટયો હતો એમ જૈનો જે માને છે એનો તો આપણાથી સ્વીકાર ના થાય, કારણકે એને માટે કોઈ સંતોષજનક પુરાવા નથી અને હિંદુઓના દર્શન-શાસ્ત્રનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જોતાં એવું સ્વીકારતાં વાંધો આવે છે.

ત્યારે એટલું સ્વીકારી શકાય કે જેની રૂપરેખા આપવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો છે એ આજના જૈન ધર્મના બીજા ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ વર્ષ ઉપર નંબાયાં હતાં,

ઇ. સ. ની શરૂઆતમાં એણે એકંદરે આજનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને ત્યાર પછી વીતેલાં આ લગભગ બે હજાર વર્ષમાં અનેક વિષયોમાં-ખાસ કરીને વિશ્વ-વર્ણન અને સંત ચરિત્રો જેવામાં વિકાસ કર્યો છે અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ આપ્યું છે, છતાં તેમાં મહત્વનો ફેરફાર કર્યો નથી.

આ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે સ્વાભાવિક રીતે માત્ર સામાન્ય દાર્શનિક ધર્મ સિદ્ધાન્તોનેજ લાગુ પડે છે; બાકી ધર્મક્રિયાઓના પરોક્ષ વિષયોમાં તો કાળક્રમે અનેક ફેરફાર થયા છે. જેમકે હરિભદ્ર, હેમચંદ્ર આદિએ વર્ણવેલા જૈનધર્મના યોગ સિદ્ધાન્ત ઉપરથી બેઠ શકાય છે કે તેના પર હિંદુ સિદ્ધાન્તની ગાદી અસર થઈ છે, અને જૈન મંદિરોમાં થતી ધર્મક્રિયાઓનો હિંદુ આદર્શને અનુસરતો વિકાસ થયો છે. પણ ખાસ અસર તો જૈનધર્મની કથાઓ ઉપર હિંદુધર્મની કથાઓની થયેલી છે. બ્રાહ્મણધર્મના ઇતિહાસમાં આવતાં કૃષ્ણ વગેરે પુરૂષોનાં આખ્યાન જૈનધર્મમાં આવ્યા છે તે ઉપરથી જણાય છે કે સંત-ચરિત્રોની ઇતર ધર્મની કથાઓમાંથી લોકપ્રિય પુરૂષોનો અંગીકાર કરવાના પ્રયત્ન થયા છે. આજે ઘણા જૈનો હિંદુ અનેકેશ્વરમાંના દેવોની અને સંતોની પૂજા કરે છે કે જેની પૂજા પ્રાચીન કાળે નહોતી. આત્યારે પ્રચાર પામેલી ગણેશ-ની પૂજા સંબંધે ઘણા શાસ્ત્રકારોએ કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી, તે ઉપરથી બેશક એમતો જણાયજ છે કે જુના વિચારના લોકોને ઇતર ધર્મના આ દેવોની પૂજા સામે વાંધો છે.

જૈનધર્મમાં હિંદુ આત્યાર વિચારના આવા સ્વીકારનો ક્રમ છેવટના સૈકામાં સ્પષ્ટ રીતે વધતો આવ્યો છે. કેટલા મોટા પ્રમાણમાં જૈનધર્મે હિંદુ સ્વરૂપ આજે ધારણ કર્યું છે, તે જૈનધર્મનાં અનેક માસિક અને સપ્તાહિક પત્રો જોવાથી જણાશે. એ આવી સ્થિતિ સામે નિષ્ફળ વિરોધ કરી રહ્યાં છે. એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી કે જે બ્રાહ્મણ ધર્મમાંથી જૈનધર્મ ઉદ્ભવ્યો હતો. (?) તે બ્રાહ્મણ ધર્મમાં પાછો એ ધીરે ધીરે લીન થતો જાય છે. ચારે બાજુના હિંદુ આવરણમાં રહીને નાના વિસ્તારવાળો જૈનસંઘ બ્રાહ્મણ આત્યાર વિચારની બળવાન અસરથી અલગ રહી શકે નહિ, પોતાનો જુદો ધર્મ છે એવાતનુ એ સંઘ જ્ઞાન ભુવતો જાય છે, ને હિંદુધર્મમાં બળતો જાય છે. દિનપ્રતિદિન જૈનોની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો જાય છે એ આ વાતનો સળળ પુરાવો છે.

હિંદુસ્વરૂપ પામવું એ જૈનધર્મને કંઈ કઠણ નથી, કારણકે એના અને બ્રાહ્મણધર્મના સિદ્ધાન્તો વચ્ચે ખુબી ગાઢો જોગ છે. બેશક હિંદુ ધર્મના બધા સંપ્રદાયોના સિદ્ધાન્તોથી અમુક જૈન સિદ્ધાન્તો ખાસ જુદા પડે છે, જૈન ધર્મ

વેદનું પ્રમાણ સ્વીકારતો નથી, એક સર્વોપરિ ઇશ્વરના અસ્તિત્વને માનતો નથી, જુએ જુગે થતાં સુજન અને પ્રલયને પણ માનતો નથી, બ્રાહ્મણના ઉચ્ચ પદને સ્વીકારતો નથી; જૈનોને પોતાનો જુદો કર્મનો તેમજ જ્ઞાનનો સિદ્ધાંત છે; પોતાના જુદા સંતો છે, પોતાનું જુદું વિશ્વસ્વરૂપ છે. પણ આ બધા ભેદોને ઢાંકી દે એવું સામ્ય પ્રણ છે: જગતની શાશ્વતા, કર્મનું બળ, પુનર્જન્મ અને તથા અલૌકિક ફળ, જીવહિંસાનો નિષેધ, ક્રિયાશુદ્ધિ, માણસના વર્ણ વિભાગ (?) અને એવી બીજી ઘણી બાબતો જે અહીં વર્ણવાની જરૂર નથી, તેમાં જૈનોના મત સામાન્ય રીતે હિંદુઓના જેવાજ છે. જે જૈનધર્મના ઇતિહાસ ઉપર આપણે આધાર રાખીએ તો એ ધર્મનો પુનર્જન્મ ના થાય તેવે પ્રસંગે તો આપણે ભય રહે છે કે બૌદ્ધધર્મની જે દશા થઈ હતી તેજ દશા જૈનધર્મની આવતા સેકા સોરી થવાનો સંભવ છે: ૨ હજાર વર્ષ પૂર્વે જે હિંદુ ધર્મમાંથી એ ઉત્પન્ન થયો હતો? તેજ હિંદુધર્મમાં પાછો લય પામી જશે. વળી બૌદ્ધધર્મે તો ઘર બોયાને બદલે પૂર્વ દેશોમાં વસીને વાળી લીધો, હિંદુઓનો જાતિધર્મ મટીને જગત્ત્વધર્મ બન્યો; તેવું પણ જૈનધર્મના નસીબમાં નથી. એમની કથાઓને માનીએ તો, એમના ધર્મ ગ્રંથના આધારે મહાવીરસ્વમીના અભિપ્રાયને માનીએ તો એ જગત્ત્વધર્મ થવો જોઈએ, આર્યો, અને અનાર્યો વિચારવંત પણ એ સુદ્ધાંત સૌએ એ ધર્મનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ, પણ તેવું કંઈ થઈ શક્યું નથી, છુટા છવાયા પ્રયત્નો થયા છતાં એનું ઘર છોડીને એ પરવેર જઈ શક્યો નથી.

‘પાટીદાર મંડળ’
આશુ. દ. સં. ૧૯૯૧
અપા. વદી. પ. ૨વીવાર

અનુવાદક—

નરસિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ.

x x x આ જર્મન પ્રેક્ષકરના જર્મન ભાષામાં લખાએલ લેખના રા. નરસિંહભાઈએ કરેલો અનુવાદ રા. કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદીએ આ પત્રમાં પ્રકટ કરવાની સૂચના અને ભલામણ કરી પુરો પાડ્યો અને તેનાં ‘પુરૂ’ પણ જોઈ આખ્યાં તે માટે તે મહાશયનું આ પત્ર ઉપકૃત છે. આ લેખથી એક પશ્ચિમના અભ્યાસક ડૉક્ટરનો શું અભિપ્રાય વર્તે છે તે જણાશે. તેના નિર્ણયે અને માનીનતાએ અક્ષરસઃ અમોને કે કોઈને માન્ય છે એવું માની લેવાની ભૂલ તો કોઈ નહીજ કરે.—તંત્રી.

ડૉ. હેદમુત સાહેબના લેખમાં સૂચના

પ્રાચીન કાળમાં યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાન વાળો વૈદિક રૂપ ધર્મ પ્રસિદ્ધમાં હતો તે ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ સો ૬૦૦ ની લગભગના જૈન બૌદ્ધના સંસર્ગમાં

આવ્યા પછી તત્ત્વના વિષયમાં તેમજ ઇતિહાસના વિષયમાં નવીન સ્વરૂપનો ધર્મ બંધાતો તેના સંબંધે પડિતોના થયેલા વિચારો નીચે પ્રમાણે—

(૧) ડૉ. મેકડોનલ્ડ સં. સા. પૃ. ૨૬૩ માં લેખે છે કે—“બ્રાહ્મણ ગ્રંથો” આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦, ૫૦૦ થી પ્રવર્તેલા એમ જણાવી પૃ. ૨૭૬ માં જણાવ્યું છે કે—શતપથ બ્રાહ્મણના સંબંધે એટલું નોધવા જેવું છે કે “અહંત” શ્રમણ અને પ્રતિબુદ્ધ એ શબ્દો પહેલી વખત આ ગ્રંથમાં વસાયેલા જોવામાં આવે છે.

(૨) પૃ. ૨૬૪ માં—ઉપનિષદોમાંથી જે સૌથી વધારે પ્રાચીન છે તેને આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ કરતાં વધારે મોડું રચાયેલું ભાગ્યેજ ગણી શકાશે.

(૩) પૃ. ૨૮૨ માં નીચે ટીપમાં જણાવ્યું છે કે—અશોક રાજાએ બૌદ્ધધર્મ ને આશ્રય આપ્યો ત્યાર પછી પણ ઉપનિષદો રચાયા હતાં અને ઉપનિષદો પર બુદ્ધના નવા ધર્મની અસર થઈ હતી.

(૪) પૃ. ૨૧૬માં ‘સૂત્રગ્રંથો’ આશરે ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦-૨૦૦ એ ગ્રંથો માંના જે સૌથી વધારે પ્રાચીન છે તે છેક બૌદ્ધ ધર્મ અસ્તિત્વમાં આવ્યો તે અરસામાંજ રચાયા હોય એમ જણાય છે.

(૫) પૃ. ૩૫૪ માં—વીરચરિત કાવ્યો આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦, ૫૦ વેદોનો સમય છાંડીને સંસ્કૃત ગ્રંથોના સમય તરફ આપણે વળીએ છીએ તે વખતે વસ્તુ વિચાર અને સ્વરૂપમાં પ્રાચીન સાહિત્યના કરતાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારના સાહિત્યનો સૌથી પહેલો પરિચય આપણને થાય છે.....

હવેના સમયમાં જે ધર્મ પ્રવર્તે છે તેનું સ્વરૂપજ વેદના સમય કરતાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું છે કારણ એ નવા સમયમાં બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણ મોટા દેવતાઓની ખાસ પૂજા કરવામાં આવતી આપણે જોઈએ છીએ.....

ડૉ. મેકડોનલ્ડ શાહેબની પાંચકલમનો તાત્પર્ય—બ્રાહ્મણગ્રંથોથીજ જૈન અને બૌદ્ધ મતનો સંસર્ગ થતો ચાલ્યો. ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ ના સૈકામાંથી ઉપનિષદો તેના ઉપર બૌદ્ધ ધર્મની અસર થઈ તો પછી જૈનોની કેમ નહીં? બૌદ્ધ-ધર્મની અસ્તિત્વના પછી સૂત્ર ગ્રંથો રચાયા તેમાં બૌદ્ધના વિચારો ભળ્યા ત્યારે શું જૈનોના વિચારો નથી ભળ્યા? ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ થી પછી રામાયણાદિક સંસ્કૃત સાહિત્ય મનાયું તેમાં વસ્તુ વિચાર અને સ્વરૂપમાં પ્રાચીન સાહિત્ય કરતાં તદ્દન જુદા પ્રકારના સાહિત્યની સરખાત થઈ તે શા કારણથી થઈ? વિચારવાની ભલામણ છે. વિચારવાનું કે અતિપ્રાચીન કાલની વાતો ઇશ્વરની પ્રેરણાવાળા

પ્રાચીન ઋષિઓ બતાવી ગયા નથી તે જ્ઞાનની વાતો આ નવીન પંડિતો કયા ઇશ્વરની પાસેથી લઈને બતાવવા આગળ આવ્યા.

હિંદુસ્થાનનો શાળોપયોગી ઇતિહાસ. લેખક-કૈશવલા હિમતરામ કામદાર એમ. એ. ઇતિહાસના પ્રોફેસર. કૉલેજ વડોદરા. પ્રકાશક કરસણદાસ નારાયણદાસ. સુરત, નાનાવટ ૧૯૨૮ આવૃત્તિ ત્રિજી.

(૧) પૃ. ૧૪ “પુરાણો-પ્રાદ્યણોએ ધર્મના રક્ષણ ને વ્યવહાર માટે વૈદિક સાહિત્ય ઉભું કર્યું. તેજ વખતે આર્ય પ્રજાનો ઇતિહાસ પણ વધતો જતો હતો. તે ઇતિહાસની વાર્તા બળવવા જે આર્યો બહાર પડ્યા તેને “સૂતો” કહેવામાં આવતા. તેઓએ પ્રજાના ઇતિહાસને “પુરાણો” માં ગૂંથ્યો. પાછલથી આ પુરાણોમાં ધર્મની બાબતો પણ મુકવામાં આવી. પુરાણો અઢાર છે. તેમાં વાયુ, મત્સ્ય, બ્રહ્માંડ, અગ્નિ, ભવિષ્યત, સ્કંદ ને માંકડેય એવું મુખ્ય પુરાણો કહી શકાય તેમાંનાં કેટલાંક ઘણાં જૂનાં છે ને કેટલાંએક ઠેક ઈ. સ. ના નવમા સદ્દમાં લખાયાં હતાં, પુરાણોની બધી વાતો કલ્પિત નથી તે ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ.” આમાં વિચારવાનું કે-સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થતા સત્ત્વોમાંથી અને તેમના ઇતિહાસમાંથી લઈને જે ઉધું છતું કરવાવાળા તેમને સૂતો કહી, લોકોને ઉધાપાટા બંધાવવાનો ઉદ્ધેશ કર્યો છે; જીવો અમારો સંપૂર્ણ પૂર્વેનો લેખ.

(૨) પ્રકરણ ૨જી. પૃ. ૧૭ માં-“પ્રાચીન આર્યો માંસાહારી હતા પણ ‘ગાય’ ને તેઓ પહેલેથીજ પવિત્ર કે “અકન્ય” માનતા. યજ્ઞમાં-બલદ, બકરા વગેરેનું બલિદાન અપાતું, એક ઠેકણે માણસના બલિદાનનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. વૈદિક આર્યો સોમ સુરા પીતા ને સોમ પીનારાઓમાં મંત્ર દ્રષ્ટા થવાની અજબ શક્તિ આવતી.....વિચારવાનું કે નશાવાળા વિષયોને ચાહનારા હોય તેથી વેદ મંત્રો પણ તેવા સ્વરૂપના લખાયલા છે.

(૩) “પ્રાદ્યણોએ ઉભા કરેલા સાહિત્યનો ને સૂતોએ યાદ રાખેલી વંશાવળીઓની પુરાણોમાં થયેલી ગૂંથની.”

(૪) પૃ. ૨૫ માં-“આ રામાયણ પ્રથમ વાલ્મીકિ ઋષિએ રામચંદ્રનો વનવાસ પુરો થયો ત્યાં સુધી તેમના જીવન કાલમાંજ રચેલું, પછી આખી રામ કથા પુરી કરવામાં આવી ને ઈ. સ. પૂર્વે એકાદ સૈકા ઉપર તે કથાને અત્યારના રૂપમાં લખવામાં આવી.”

(૫) પૃ. ૩૦ માં-“મહાભારતને હિંદુ લોકો-“પાંચમો વેદ” ગણે છે.” મૂલકથા નો વધારેને વધારે વિસ્તાર થતો ગયો એટલે તેને મહાભારત કહેવામાં આવી.” વધારો કયા જ્ઞાનીથી મેળવેલો માનવો ?

પ્રકરણ ૩૬ મું. જૈન તત્વોનો વધાર હિંદુ ધર્મ, સમજ પડેલો. ૩૬૭

(૬) પૃ. ૩૧ માં—“જ્યારે તે અત્યારની સ્થિતિમાં લખવામાં આવી ત્યારે બૌદ્ધને જૈન ધર્મોના ઉપદેશો ને, પુરાણોના કેટલાએક ભાગો પણ તેમાં જોડવામાં આવ્યા

(૭) પૃ. ૩૮ માં—ઈ. સ. પૂર્વે આઠમા સદ્ગાથી આખા આર્યવર્તમાં ધર્મની મોટી ચર્ચા થતી હતી.”

પૃ. ૫૮ માં—ઈ. સ. ના લગભગમાં શું રાજાઓના વખતથી-જૈન-બૌદ્ધની પૂર્ણ જાગૃતિ પછી—બ્રાહ્મણોએ સ્મૃતિઓ, મહાભારત તથા રામાયણને કેટલાંક પુરાણો જમાનાને અનુસરતાં તૈયાર કર્યાં

વિષ્ણુ, મહેશ અને બ્રહ્માની પૂજા આ વખતથી સફ થઈ.

(૮) ઉપોદ્ધ ઘાતના પૃ. ૧૬ માં જણાવ્યું છે કે—“આખા હિંદુસ્થાનને પ્રાચીન આર્યો ભરતખંડ કહેતા. દુષ્યંત રાજા અને શકુંતલાના પુત્ર ભરત રાજાના નામથી એ નામ આખા ખંડને આપવામાં આવ્યું એમ ઘણાએ લખી ગયા છે. સ્કંદ વગેરે પુરાણોમાં એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે ઇક્ષ્વાકુ વંશના રાજા ઋષભના પુત્ર ભરતના નામ ઉપરથી આખા ખંડનું નામ ભરતખંડ કે ભરતવર્ષ પડ્યું. જૈન સાહિત્યમાં આ મતને પુષ્ટિ મળે છે. કારણ કે એજ ઋષભ રાજા જનોના પહેલા તીર્થંકર થાય.”

કેશવલાલ હિમતરામે બતાવેલી નવ કલમોનો કિંચિત્ તાત્પર્ય—સોમ પાનના બલથીજ ઘણા વેદના મંત્રો રચાયા ગણાય ખરા?

સોમ પીનારાઓમાં મંત્ર દ્રષ્ટા થવાની શક્તિ આવતી માનીએ ત્યારે તો સુરા પીનારાઓ પોતાનામાં આવેલી શક્તિ ઓછી માનતા હોય એમ કંઈ જણાતું નથી.

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વેદકાલના ઋષિઓ જે ઇતિહાસ બતાવી ગયા નથી તે ઇતિહાસ પાછલથી થયેલા સૂતો બતાવવા આગળ ક્યાંથી પડ્યા? તે ઇતિહાસ બીજામાંથી લીધેલો શું ન ગણાય? ઈ. સ. પૂર્વે ૮ મા સદ્ગાની લગભગ જૈનોના સર્વજ્ઞ અને તે અરસામાં બૌદ્ધધર્મની જાગૃતી વધતાં જે ધર્મની મોટી ચર્ચાઓ થતી ગઈ તેમાંથી વૈદિકધર્મ વાળા પંડિતો તત્વના વિષયોને અને ઇતિહાસના વિષયોને શ્રદ્ધા કરતા ગયા અને પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે પોતાના ગ્રંથોમાં ગૂંથની કરતા ગયા તેથી નતો તત્વોના વિષયમાં એક વાક્યતા કરી શક્યા છે, તેમજ નતો ઇતિહાસના વિષયમાં એક વાક્યતા કરી શક્યા છે. આપ્રત્યક્ષના ગ્રંથોના પ્રમાણથી બીજું કયું નવું પ્રમાણ બોલી કાઢવું?

કેમકે આ કેશવલાલભાઈએ પોતાના લેખમાં ચોખે ચોખું લખી બતાવ્યું છે કે-અત્યારની સ્થિતિમાં જે “રામાયણ” છે તે ઈ. સ. પૂર્વે એકાદ સૌક ઉપર તે કથાને અત્યારના રૂપમાં લખવામાં આવી.

મહાભારત કથા જ્યારે તે અત્યારની સ્થિતિમાં લખવામાં આવી ત્યારે બૌદ્ધ ને જૈન ધર્મના ઉપદેશોને ને પુરાણોના કેટલાક ભાગો પણ તેમાં ભેડવામાં આવ્યા. પુરાણો ઘણાં પાંછલથી લખાએલાં સિદ્ધ છે, ઉપર બતાવેલા પંડિતોના લેખોથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે-જનોના સર્વજ્ઞોથી પ્રવર્તેલા તત્ત્વના વિષયો અને ઇતિહાસના વિષયો તેમના સ્વતંત્રના જ છે અને તેમાંથી બીજાઓએ લીધા છે.

પોતાના જૈનસિદ્ધાંત નામના લેખમાં-ડૉ. હેલ્મુટે મુકેલા વિચારો. તેની ટુંક નોંધ.

(૧) જૈનધર્મ એ સૌથી પ્રાચીન આર્ય તાત્ત્વિક દર્શન છે અને પોતાની જન્મ ભૂમીમાં લગભગ ફેરફાર પામ્યા વિના આજ સુધી સચવાઈ રહ્યો છે.

(૨) જૈનધર્મમાં વિશેષિતા છે તે માત્ર ઐતિહાસિકની નહી પણ દાર્શનિક પણ છે. ”

(૩) આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ગ્રંથો છે તેમાં એનું મહત્ત્વનું સ્વરૂપ કુટી નીકલ્યું છે, અને પછી બધા કાળમાં અમુક અમુક વિષયોને વિકસાવવાના અને સમસ્ત દર્શનમાં મહત્ત્વ વિનાના ફેરફાર કરવાનાજ પ્રયત્નો થયા છે. ”

(૪) “ મહાવીર સ્વામી પહેલાં પણ આખું જૈનદર્શન હતું એવી જે જૈનોની માન્યતા છે તે સ્વીકારી શકાય. ”

(૫) “ કઈ વસ્તુ સ્થિતિના આધારે આ મત બંધાયો છે એમ માનવાને આપણી પાસે સ્પષ્ટ પુરાવો તો નથી પણ એની વિરુદ્ધ બીજા એવો પણ કશો પુરાવો નથી જૈનધર્મનું સ્વરૂપ જ આ વાતને ટેકો આપે છે. ”

(૬) “ એનાં મૂલ ઈ. સ. પૂર્વે ૮-૯ સૌકમાં છે પણ તેથીએ પ્રાચીન કાળમાં અમરિા ધર્મ પ્રગટયો હતો એમ જૈનો જે માને છે એનો તો આપણાથી સ્વીકાર ના થાય કારણ કે એના માટે કોઈ સંતોષ જનક પુરાવા નથી અને હિંદુઓના દર્શન શાસ્ત્રોનો પ્રાચીન ઇતિહાસ એતાં એવું સ્વીકારતાં વાધો આવે. ”

(૭) “આજના જૈનધર્મનાં બીજ ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ વર્ષ ઉપર નંખાયાં હતાં. ઈ. સ. શરૂઆતમાં એણે એકંદરે આજનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. ”

પ્રસ્થ ૩૭ મું જૈન તત્ત્વોક્તિ વિષયક હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૬૯

(૮) “ આ શલાકા પુરુષોની કથાઓ આકર્ષક છે કારણ કે આપણા હિંદુ-સ્થાનમાં વિસ્તારેલી એવી એ જૈન રચના છે. ઉલ્લેખ્ય હિંદુ-ધર્મગ્રંથોમાં લીધેલા ની કથા તે સોલોમનની કથાને મળતી છે અને અનેક પ્રાચીન રચનામાં જાણીતી છે.

સગર ચક્રવર્તીની જૈન કથા પ્રાચીન સગર કથાની રચનાને મળતી છે. શામ (૫૪) લક્ષ્મણ અને રાવણ એ વીરોનાં ચરિત્ર તે સમાયજ્ઞનાં એ મુખ્ય પાત્રોનાં ચરિત્રોને મળતાં છે.

લોક પ્રિય કથા સાગ સ્વીકારી લઈને જૈનોએ પોતાના ઉદ્દેશને અનુસર-તો એનો ઉપયોગ કર્યો છે. એ વાત સ્પષ્ટ છે. સમસ્ત ૬૩ શલાકા પુરુષોમાંથી ૨૩ મા લીધેલાં શ્રી પાર્શ્વનાથ અને ૨૪ મા લીધેલાં મહાવીર સ્વામી એ બે જ જગત્પ્રતિષ્ઠિત પુરુષો થઈ ગયા છે અને એ શરૂઆતમાં જ જણાવ્યું છે તેમ જ એ અનુક્રમે ક્રાઈસ્ટ પૂર્વે આઠમા ને છઠ્ઠા સદ્કામાં થઈ ગયા છે.”

(૯) “ આસ અસરતો જૈનધર્મની કથાઓ ઉપર હિંદુધર્મની કથાઓની થયેલી છે. પ્રાચીન ધર્મના ઇતિહાસમાં આવતા કૃષ્ણ વગેરે પુરુષોના આખ્યાન જૈનધર્મમાં આવ્યાં છે. તે ઉપરથી જણાવ છે કે સંત ચરિત્રોની પ્રસ્થાવનાની કથાઓમાંથી લોક પ્રિય પુરુષોના અંગીકાર કરવાના પ્રયત્ન થયા છે.”

હેતુમત સાહેબનો લખેલો જૈન સિદ્ધાંતનો લેખ ઘણો બાહોશી ભરેલો છે એ વાત નિર્વિવાદ છે.

જેનોના શ્રી પાર્શ્વનાથ અને શ્રી મહાવીર સ્વામી કે જે ક્રાઈસ્ટના પૂર્વે અનુક્રમે આઠમા ને છઠ્ઠા સદ્કામાં થઈ ગયા છે તેમનાથી જ વિચાર કરીએ તો પણ કેઈ બાતનો વાંધો આવી શકે તેમ નથી. કારણ કે તે બંને વ્યક્તિઓ સર્વજ્ઞ સ્વરૂપની મનાયેલી છે. અને તેમનાથી અમૂલ્ય મુલ્યવાન તત્ત્વના વિચારો જોવી રીતે અખંડિત ઉચ્ચ કોટીના છે તેવીજ રીતે તેમનાથી પ્રગટ થયેલો ઇતિહાસ પણ ગુરૂ પરંપરાથી પ્રથમ પ્રભેદે અખંડિત ઉચ્ચ કોટીનોજ છે. એ વાત હેતુમત સાહેબના લેખથી તેમજ દેશી પરદેશીના અનેક પડિતોના હોમોશી પણ સિદ્ધાંતથી જાહેર થયેલી છે. તે પ્રતી અભિપ્રાય કે હેતુમતના લેખથી અનુમાન કરવું તે અશક્ય કેમકે સ્ત્રીને ગળી શકાય ? કારણ કે વૈદિકોમાં વેદોના સૂત્રમાંથીજ સર્વજ્ઞ સ્વરૂપના ઇન્કાર કરવામાં આવ્યો છે. અને મુશ્કીનમાં પ્રાચીન ગણ્યતા પ્રેરકમાં જો જ્ઞાનમાં પ્રચલિત તત્ત્વોનું કે જ્ઞાનમાં પ્રચલિત ઇતિહાસનું વિશ્વના આપણાં આજ્ઞાં પ્રતી તેમજ પ્રત્યે અને તેથી ઇતિહાસ આજ્ઞાથી જુઓ-

બંધા વૈદિક ગ્રંથોમાં આવ્યા કયાથી ? આ ઉકેણે એટલેજ વિચાર કરવાની જાણમણ કરે તે તે અચોક્ક્ય નહીં ગણાય.

વિશેષ એ છે કે—વૈદિક મતના ઘણા બ્રાહ્મણો અક્ષરોના પંડિતો હોવાથી અવસરોચિત શ્રુતિઓ જનાવતા અને વેદોમાં પણ દાખલ કરતા અને લોકોને કહેતા કે એ વાત અમારા વેદોમાં છે. એમ કહી આજળ બીજામતના વિષયોને ગ્રહણ કરી ચેતાનાં મોટા મોટા ગ્રંથો બનાવી ઉલટ ખલટ પણે એવું લખતા કે અજાણ વર્ગ ચેતાના મતના અનુરાગથી કંઈ સમજી શકતાંજ નહીં પરંતુ મોટા પંડિતો પણ વિચારના નમ્રતાથી એવાં તો મુગ્ધતા કે તેમને પણ કોઈ જાતનો રસ્તો મળી શકતોજ નહીં. ઉદાહરણ તરીકે જુઓ કે—

જૈનોના ૨૪ તીર્થ કરોના અનુકરણ રૂપે—વૈદિકોએ એક જ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારો અને બૌદ્ધોના ૧૦ બોધિ સત્ત્વના અનુકરણ રૂપે ફરીથી માર્ચ, કુર્મ, વરાહાદિ ૬૪ અવતારો કહીને બતાવ્યા. અને તે સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મમાં લખાયેલા આપણી તજરે પડે છે તે શાથી ?

ખીજી વાત એ છે કે જૈનોના ખીજા બધા તીર્થ કરોને છોડી દધને મહામહેવ કે. જે જૈનોના પ્રથમ તીર્થ કર છે તેમને વિષ્ણુના આઠમા અવતાર રૂપે કહીને બતાવ્યા. તેમનાજ પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી થયા છે અને જેમના નામથી આ ભરતખંડ—ભારતવર્ષ પડયું છે. તેના બદલે દુષ્યંતના પુત્ર ભરત બતાવી તેમને પણ એક સામાન્ય રાજા તરીકે લખીને જડ ભરત બતાવ્યા છે. તેવીજ રીતે સગર ચક્રવર્તીને પણ રાજા તરીકે લખીને બતાવ્યા છે.

અને જે વાસ્તુદેવાદિકનાં નવ ત્રિક ગયાં છે તેમાં કેટલા એકનાં નામ ઠામ ઉડાવી દધને એકજ વિષ્ણુ ભગવાન ના નામથી બહાર કર્યા છે. ઇત્યાદિક અનેક બાબતો ખીજામાંથી ગ્રહણ કરીને ઉધી છત્તી લખીને એવું તો કોકડું ગુચળું છે કે તેનો ભાસ થઈ જતાં પણ તે કોકડું આપણે ઉકેલી શકીએ નહીં. એવી તેમણે આતુરી નાથરેલી છે અને તે વાત ઘણા પાંડતોને ખુચેલી હોવાથી અટકેલા બતાવેલા ગયા છે અને અમો પણ અમારા અધ્યાસ પ્રમાણે જે કંઈ સમજ્યા તે પ્રમાણે લખીને બતાવ્યું છે અને સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાનું પંડિતોને સોંપ્યું છે.

હિંદુસ્તાન—પ્રભામિત્ર. તા. ૮. અકટોબર, ૧૯૨૬. શુક્રવાર.

જૈન સાહિત્ય—(લેખક—પંડિત અમીષયમંજુ.) લખતાં લખે છે કે

“ હિંદુસ્તાનના બહુકલા હીસ સમાન; તત્ત્વજ્ઞાનની ખ્યાતિ રૂપ, ન્યાય નીતિના ઉપદેશક તુલ્ય અને પ્રજાના મિત્ર તુલ્ય, જૈન સાહિત્યથી કેટલાક અધુનિક મિત્રવર્ગ પણ એટલો બધો વંચિત અને અજાત છે કે જેના લીધે

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોના સિદ્ધાન્તકુંડલિન, સમજતા પડિતો. ૩૭૬

પોતાના પ્રસ્તુતકામાં, પોતાના લેખકમાં અને પોતાના નિર્ણયમાં, જૈનધર્મ ઉપર અનેક અધિકૃત સુકી તેને તુલ્યતાથી હસી કાઢવામાં આવે છે. પરંતુ જેઓ સાંપ્રદાયિક કદાચકનો ત્યાગ કરી મધ્યસ્થ બુદ્ધિએ જઈને સાહિત્યનું અધ્યયન અને આન્દોલન કરે છે. તેઓ અત્યંત આનંદ સામ્રમાં મગ્ન થઈ જઈને સાહિત્યને અત્યુત્તમ ઉપયોગી અને નિર્દોષ સમજી મુકત થઈ પ્રથમ કયાં વગર રહી શકતા નથી. મી. બીન્ટર નીટજે પોતાના "Jains in the history of Indian Literature" માં લખ્યું છે કે—

"It would take a Fairly big Volume to give a history of all that the Jains have contributed to the treasures of Indian Literature. Jains have contributed their full share to the religious, ethical, poetical and Scientific Literatures of Ancient India."

"હિન્દી સાહિત્યના ખજાનામાં જઈને એ સઘળો હિસ્સો આપ્યો છે, તે બધાનો ઇતિહાસ આપવા જતાં મોટું પુસ્તક લરાય, જેઓએ પ્રાચીન હિન્દી સાહિત્યમાં ધાર્મિક, નૈતિક, કાવ્ય સંબંધિ અને વજાનિક સુંદર અને અપૂર્ણ હિસ્સો આપ્યો છે. ડૉ. હરટલ પોતાના એક ઠેકાણેના લેખમાં લખે છે કે.

"Now what would Sanskrit poetry be without this large Sanskrit Literature of the Jains? The more I learn to know it, the more my admiration rises." (Jain Shastran. Vol. 1, No. 21)

"જો આ જઈનેના મહાન સંસ્કૃત સાહિત્યને ખાલી કરવામાં આવે તો સંસ્કૃત કવિતાની શી કશા થાય? જેમ જેમ મને આ લિપિમાં અધિક બાજુવાનું મળે છે તેમ તેમ મારા આનંદાનુભવમાં વધારો થતો જાય છે."

ભાવનગર (કાઠીઆવાડ) હાઈસ્કૂલના અધ્યાપક નર્મદાચંદ્ર દામોદર શાસ્ત્રીએ જોધપુર સુકામે ભરાએલ જઈને સાહિત્ય સંમેલન વખતે આપેલા બાણમાં જણાવ્યું છે કે— "વેદધર્મનું સાહિત્ય કવોત્તમ છે. એ જ્ઞાત મને મારા ધર્મને સઘળે દ્રઢાકવી, પરંતુ જ્યારથી જઈને સાહિત્યના મહાસાગરમાં પ્રવેશ થતાં માંડ્યો ત્યારથી મારા તે વિવાદમાં ફેરફાર થતો જતો હતો. તે જ્ઞાત પ્રજા જન્મ સિદ્ધાન્તો લખેલાં કેટલાંક કાવ્યોમાં માત્ર—જન રઘુચંદ્ર, જઈને કુમાર સંભવ, જઈને પ્રભાવલ્લભ અને નેમિકા પ્રસન્નવદિ વેદધર્મના સાહિત્યનું અનુકરણ જોઈ મને જઈને સાહિત્યની અપૂર્ણતા વિષે શંકા આજીવી હતી. પરંતુ જ્યારે કેટલાંક જઈને મહાકાવ્યોના ગ્રંથો મારા જ્ઞેષ્ઠમાં અજબ ત્યારે તે મારી શંકા દૂર થઈ ગઈ."

“જૈન ધર્મનું સ્વતંત્ર સાહિત્ય ઘણું છે.” એવી મને પ્રતીતિ થઈ હતી. મારે સાર હતુંને કહ્યું નેહએ કે ભારત વર્ષની વિદ્યાકલાનો મહાન વિકાસ જૈન સાહિત્ય કરી શકે તેમ છે, સાહિત્યના અંશમાં મહાકાવ્ય, ગદ્ય, તેથી પદ્ય કાવ્યના અંગો વિશે જે જે લક્ષણો બાંધેલાં છે, તે બધાં લક્ષણોથી પરિપૂર્ણ જૈન સાહિત્ય-અર્થાત્ કાર, શબ્દાલંકાર, ધ્વનિ, વ્યંગ્ય વિગેરે કાવ્યના અંગોનું ભૌત્રવ જૈન સાહિત્યમાં પૂર્ણ રીતે હાજરમાં આવે છે. વેદધર્મના સાહિત્યને શીખરે પહોંચાડનારા ગદ્ય અને પ્રદ્યુત્ત મહાન લેખોએ જે કીર્તિ મેળવી છે, તેવીજ જૈન ધર્મના લેખકોએ મેળવી છે. x * * મનુષ્યના કર્તવ્યને માટે જૈન સાહિત્યે પાડેલું અજવાળું સર્વ સાહિત્યમાં પ્રથમનીય થયા વિના નહિ રહે એમ માડ માનવું છે. ઘણા બીજા લેખકોએ કર્તવ્યનો બોધ ઉત્તમ પ્રકારે કર્યો છે પરંતુ તેમાં સ્વાર્થ અને સ્વપ્રસન્નભુક્ત સાધવાનો માર્ગ વિશેષ જોવામાં આવે છે કે જે માર્ગ કર્તવ્યના ઉચ્ચ હેતુને વ્યર્થ કરી નાખે છે. કારણ કે સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય એટલા કર્તવ્યનું ફલ છે અને ફલ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખીને કર્તવ્ય કરવું એ ઉત્તમ કર્તવ્ય ગણાતું નથી, જૈન સાહિત્યમાં એવા કર્તવ્યનો બોધ જોવામાં આવતો નથી પણ માનસિક અને આત્મિક સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ માંજ તે ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિ રહેલી છે એમ જૈન સાહિત્ય જણાવે છે. તેથી જૈન સાહિત્યની ઉત્તમતા સર્વ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે.

“જૈન સાહિત્યની અંદર વ્યવહાર અને નીતિના ઘણા ઉચ્ચ તત્ત્વો પ્રવૃત્તેલા છે. જે ઘણા પ્રસંગે બાંયવામાં આવેલા છે. જૈન સાહિત્યના મહાન ઉદ્દેશમાં તત્ત્વચર્ચા એમ હિજળતા વ્યવહાર નીતિના પ્રસંગો ઘણાજ આકર્ષક છે.

વ્યવહાર શુદ્ધિના તત્ત્વો જૈન લેખકોએ એવા પ્રતિપાદન કરેલાં છે કે જેને માટે સર્વ આર્થ મિદ્ધાનોએ અવગણ મગડર થવાતું છે. મર્મનો વક્ષપાત અથવા હુસમ્મલ કર રાખીને એને તે ધર્મ કે પંથનો વિકાસ જો એ તત્ત્વોનું નીરીક્ષણ કરે તો મને લાગે છે કે તેના હૃદયના ઉડા પ્રદેશમાં આનંદ ઉપજ્યા સ્વપર રહેશે નહિ અને તે વાત તેને શીશ પ્રેમથી સ્વીકારવીજ પડશે.”

અગતમાં એવો કોઈ પણ પદાર્થ નથી, એવું તત્ત્વ જ્ઞાન નથી કે જે જૈન સાહિત્યરૂપી મહાસાગરમાં ઝળહળ કરતું વિકાસપણાને ન ધામ્યું હોય ?

આગમ અંશ, નિબિઅંશ, કીલોસોશી, ભૂજોલ, ગણિત, જ્યોતિષ, વૈદિક, વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોષ, ન્યાય, અલંકાર, ઔપદેશિક, નૈતિક, કથાવિષયક, સુભા-

પ્રકરણ ૩૭ મું જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૭૩

પિત, સ્તવન સ્તુતિ, સ્તોત્ર, ઐતિહાસિક, પ્રબંધ, કુટકાવ્ય, સમસ્યા પૂતિ, દ્રવ્યાશ્રયાદિ, અનેકાર્થ કાવ્ય, આવી સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતિ ભાષામાં લખા-
એલા એ કંઈક વિષય ઉપર લખતાં મોટા નિબંધો થાય તેમ હોવાથી લેખ મોટો
થઈ જવાના ભયથી તે સંબંધે વિશેષ ન લખતાં ખાતરી પૂર્વક જણાવવાનું
કે વિશ્વભર સમસ્તના સાહિત્યો પૈકીનું કોઈ પણ એવું સાહિત્ય નથી
કે જે જૈન સાહિત્યની હરીફાઈમાં ઉતરી શકે. જૈન સાહિત્યમાં તત્ત્વજ્ઞાન
છે, આત્મ પ્રકાશનું સાધન છે અને રસની રેલમ છેલ છે. આધુનિક સામાન્ય
વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના અભ્યાસકો પણ જૈન સાહિત્યની મક્કતા સ્વીકારે છે. ઇટાલીઅન
વિદ્વાન ડૉ. L. P. ટેસીટોરી પોતાના એક વખતના આખ્યાનમાં જણાવે છે કે
“જૈન દર્શન બહુતહી ઊંચી પંતીકા હય. ઇસકે મુખ્ય તત્ત્વ વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર કે
આધારપર રહે હુએ હે એસા મેરા અનુમાનહી નહી, પૂરણ અનુભવ હય. જ્યો
જ્યો પંદાર્થ વિજ્ઞાન આગે બઢતા બતા હય ત્યોં ત્યોં જૈનધર્મકે સિદ્ધાંતકો
સિદ્ધ કરતા હય.” ઇશ્વરની માન્યતા, જીવાત્માનું સ્વરૂપ, તેના કર્મ બંધ
સાથે સંબંધ, અને ભવાંતરમાં ભવ્યોને ફળ ભોગવાની રીત, પાંચ જ્ઞાનનો વિષય,
પદ્મોપમ સાગરોપમાદિક કાળની ગણતરીઓનો ક્રમ, મોક્ષનું સ્વરૂપ. વિગેરેનું જૈન
સાહિત્યમાં જેવી રીતે નીરૂપણ કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે અન્ય કોઈ
સાહિત્યમાં દ્રષ્ટિગોચર થતું નથી. નયોનાગહન, ભેદ, સપ્તભંગી અને સ્યાદાદ
શૈલીથી રચાએલ હોવાને લીધે કોઈથી કલંકિત થયા વગેરે અદ્યપિ પર્યંત
અખાધિત રીતે વર્તે છે.

જ્યાં સુધી જૈન સાહિત્ય બેહોળા પ્રમાણમાં બહાર નહોતું આવ્યું ત્યાં
સુધી લોકોમાં જૈન ધર્મ માટે અજ્ઞાનતાજન્ય અનેક મનઃકલ્પિત વાતો આલતી
પરંતુ જેમ જેમ સાહિત્ય પ્રખ્યાતિમાં આવતું જાય છે તેમ તેમ તેનો અભ્યાસ
કરી અનેક વિદ્વાનો જૈન ધર્મના શુદ્ધ તત્ત્વોના એકી અવાજે વખાણ કરવા લાગ્યા
છે એવા અનેક વિદ્વાનોના લેખોનો અત્યંત મહેનત સંગ્રહ કરી જૈનગ્રંથ
શ્રીમદ્વિજ્યાનંદસૂરી (અપર નામ શ્રી આત્મારામજી) મહાશયના લઘુ શિષ્ય
દક્ષિણ વિકારી વિકતવર્ચ મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજે છપાવી પ્રસિદ્ધ
કરેલું “જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન” નામનું કુ; સિનોર વાયા ગીયાગામ, ગુજરાત
એ ઠેકાણેથી એક રૂપીઓ એ આનામાં મળતું દળદાર પુસ્તક વાંચવા સાહિત્ય-
વિજ્ઞાપી દરેક વાચક મહાશયોને આગ્રહ કરીએ છીએ.

યાશ્રીત્ય વિદ્વાનોએ જૈન સાહિત્ય સંબંધી અનેક સંશોધન ભર્યા લેખો
લખ્યા છે, સૂત્રોનાં પ્રકાશન કર્યાં છે, અનેક ભાષામાં અનુવાદ કર્યાં છે અભ્યાસ

દ્રષ્ટિએ, તુલના આગળ વધતું જ જાય છે. આજે તો ઇટલી, ઝેકોસ્લાવીયા, જર્મની, અમેરીકા, ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ, ચારે દિશામાં અને દેશોદેશમાં અનેક વિદ્વાન જૈન સાહિત્યની શોધખોળ અને અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. અનેક તુલનાત્મક નીબંધો લખે છે અને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, માગધી, હીંદી, ગૂજરાતી ભાષાઓ શીખે છે.

તેમનું અનુકરણ કરતી હાલમાં કેટલાએક એતનદેશીય વિદ્વાનોનાં પણ ચિત્ત જૈન સાહિત્ય તરફ આકર્ષાયાં છે. માનની દ્રષ્ટિએ જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ કરી રસ લેવા લાગ્યા છે. એથી કાલાન્તરે એવો શુભ દિવસ પણ આવવા આશા છે કે સાહિત્ય રસિક વિદ્વાનોના મગજમાં પ્રથમની માફક જન સાહિત્ય પુનઃ ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે.

છેવટે સાહિત્ય રસિક મહાશયો પ્રતિ નમ્ર નિવેદન કરવાનું કે આવા પ્રકારની જૈન સાહિત્યની ઉત્તમતાને બખાબર દેખી તેનો વિચાર કરી તેમાં રહેલા તત્ત્વરત્નના ગવેષક બની વારંવાર જૈન સાહિત્યરૂપી સુધા રચનું પાન કરી તૃપ્તિ મેળવવા અને સ્વતઃ કલ્યાણ કરવા લાગ્યશાળી બનો એજ સુરેષુ કિં બહુના ? ॥ =

આ વિષયને વધારે ન લાંબાવતાં વિશેષ એજ જણાવું છું કે અમોએ “જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન” નામના પુસ્તકમાં છપાવેલા લેખો સિવાય બીજા પણ ઘણા મધ્યસ્થ વિદ્વાનો તરફથી—“લેખો” બહાર પડેલા છે, પણ કેટલીક અનુકુળતાના અભાવે તે બધા સંપૂર્ણ લેખો હાબલ ન કરતાં તે તર્ક વાચકોનું ધ્યાન ખેંચવા માટે તેમાંના કેટલાક ટુકા ટુકા ફેરવે આ સ્થળે ટાંકી બતાવું છું. તે નીચે પ્રમાણે.

‘સાધુ’ સરસ્વતી ભંડાર-તત્ત્વદર્શી-માર્તણ્ડ-લક્ષ્મી-ભણ્ડાર-સંત-સંદેશ આદિ ઉર્દૂ તથા નાગરી માસિક પત્રના સંપાદક, વિચાર કલ્પદ્રુમ, વિવેક કલ્પદ્રુમ, વેદાન્ત કલ્પદ્રુમ, કલ્યાણ ધર્મ, કપીરજીના બીજક આદિ ગ્રંથરત્નોના રચયિતા. તથા વિષ્ણુ પુરાણાદિના અનુવાદક સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા શ્રી સુવ્રતલાલજી વર્માન એમ એ પોતાના સંપાદિત ઉર્દૂ માસિક પત્રના બાનુચારી સં. ૧૯૧૧ ના અંકમાં પ્રકાશિત “મહાવીર સ્વામીના પવિત્ર જીવન” નામના લેખમાં કેવળ મહાવીર સ્વામીના માટે જ નહિ કિન્તુ એવા સર્વ જૈનતીર્થંકરોના, જૈનમુનિઓના તથા જૈનમહાત્માઓના સંબંધમાં લખી ગયા છે કે—“૧ મને દોનો જહાન નજરસે મુજર,

૨. સંસારસે-પીછેકો આર મહ દોનો કાલ હમારા ચલા ગયા પરન્તુ હે પ્રભો ! તરે જેસા પવિત્ર આજ્ઞતક હમકો કોઇ ન મીલા,

પ્રકરણ ૩૭ મું જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૭૫

તેરે હૂસનકા કોઈ બધર ન મિલ્યા ” યહ જૈનીયોકે આઅર્થ ગુરૂ થે, પાકદિલ, પાકખ-
યાલ, મુજરસમ-પાકી વ પાકીજગી થે.

હમ ઇનકે નામપર, ઇનકે કામપર, ઓર ઇનકી ર બે નજર ૩ નફસ-
કુશી વ ૪ રિઆ જતકી ૫ મિસાલ પર ૬ જિસ કહર નાજ (અભિમાન) કરે
ગળા (યોગ્ય) હૈ । ૩ હિંદુઓ ? અપને ઇન બુબુગોંકી ઇજ્જત કરના શીખો....
તુમ ઇનકે ગુણોકો દેજો. ઇનકી પવિત્ર સૂરતોકા દર્શન કરો, ઇનકે ભાવો કે
પ્યારકી નિગાહસે દેજો, યહ ધર્મ કર્મકી ઝલકતી હુઇ, ચમકતી, દમકતી,
ઝૂતે હૈ. ઇનકા દિલ વિશાલ થા, વહ એક વેપાયાકનાર ૭ સમંદર થા, જિસમે
મનુષ્યપ્રેમકી લહરે ભેરશોરસે ઉઠતી રહતી થી. ઓર સિફ મનુષ્યહી કયોં
ઉન્હોને સંસારકે પ્રાણીમાત્રકી બલાઇ કે લિયે સબકા ત્યાગ કિયા. બનદારોંકા
ખૂન બહાના રોકનેકે લિયે અપની જીંઠગીકા ખૂન કર દિયા. યહ અહિંસાકી
પરમ જ્યોતિવાલી મૂર્તિયાં હૈ । વેહોંકી શ્રુતિ “ અહિંસા પરમે ધર્મ ” ઇન્હીં
પવિત્ર મહાન પુરૂષોંકે જીવનમે ૧ અમલી સૂરત ઇખિત્તાર કરતી હુઇ નજર
આતી હૈ.

યે દુનિયાંકે જબર હસ્ત ૨ રિકામર, જબરહસ્ત ઉપકારી ઓર બડે ઉંચે
જોડે ઉપદેશક આંર પ્રચારક ગુજરે હૈ । યહ હમારી કૌમી તવારિખ (ઇતિ-
હાસ) કે કીમતી (બહુ મૂલ્ય) રત્ન હૈ । તુમ કહાં ઓર કિસમે ધર્માત્મા
પ્રાણીયોંકી ખોજ કરતે હોં ! ઇન્હીં કોં દેજો, ઇનસે બેહતર (ઉત્તમ) સાહેબ
કમાલ તુમકો ઓર કહાં મિલેંગે ? । ઇનમે ત્યાગ થા, ઇનમે વૈરાગ્ય થા, ઇનમે
ધર્મકા કમાલ થા, યહ ઇનસાની ૩ કમજોરિયોં સે બહુતહી ઉંચે થે, ઇનકા
ખિતાબ “ જિન ” હૈ. જિન્હોંને મોહમાયાકો જીત લીયા થા, યહ તીથ કર હૈ.
ઇનમે બનાવટ નહીં થી. જો બાતથી સાફ સાફ થી યે વહ લાસાની (અનૌપમ)
શબ્દસીયતે હો ગુજરી હૈ. જિનકો જિસમાની કમજોરિયોં વ એબોંકે છિપાનેકે
લિયે કિસી બહિરી પોશાકકી જરૂરત લાહક નહીં હુઇ, કયોંકિ ઉન્હોંને તપ કરકે,
જપ કરકે, યોગકા સાધન કરકે અપને આપકો ૧ સુકમિલ ઓર પૂર્ણ બના
લિયાથા ” ઇત્યાદિ. ॥

(૨) વળી મિ. કેન્નુલાલ જોષીપુરી માહ દિસંબર સન ૧૯૦૬ અને
જાન્યુઆરી સન ૧૯૦૫ The Theosophist (ધી થિઓસોફિસ્ટ) પત્રના

૧ પાઉ સે લેકર મસ્તક તક પવિત્ર થે. ૨ અદિતીય ॥ ૩ મનકો કાણુમે રખને-
વાળે, ૪ એસે ભગવાનકી, ૫ ભકિતપર ॥ ૬ જિતના અભિમાન કરે તિતનાહિ યોગ્ય હૈ.
૭ યહ એક કિનારે વિનાકે સમુદ્રયે. ॥

અંકમાં લખે છે કે—“ જૈન ધર્મ ” એક અધ્યાત્મ પ્રાચીન ધર્મ છે કે નિસર્ગી ઉત્પત્તિ તથા ઇતિહાસકા પત્તા લગાના એક બહુત હી દુર્લભ ખાત હૈ ઇત્યાદિ.

(૩.) જર્મનીન ડૉ. જોહન્સ હર્ટલ તા. ૧૭-૬-૧૯૦૮ના પત્રમાં કહે છે કે—“ મૈં અપને દેશવાસિયોકો દિખાઉંગા કિ કેસે ઉત્તમ નિયમ, ઔર ઉંચે વિચાર જૈન ધર્મ ઔર જૈન આચાર્યમેં હૈ. જૈનકા સાહિત્ય બૌદ્ધોસેં બહુત બડ કર હૈ ઔર જ્યોં જ્યોં મેં જન ધર્મ ઔર ઉસકે સાહિત્યકો સમજતા હું ત્યાં ત્યાં મૈં ઉનકો અધિક પસંદ કરતા હું ” ઇત્યાદિ.

(૪) પેરિસ (ફ્રાંસની રાજધાની) ના ડૉ. એ. ગિરનાટ પોતાના પત્ર તા. ૩-૧૨-૧૯૧૧માં લખે છે કે—મનુષ્યોકી તરફકીકે લિયે જૈન ધર્મકા ચારિત્ર બહુત લાભકારી હૈ, યહ ધર્મ બ્રાહ્મણોકે મતોસે ભિન્ન હૈ. તથા યહ બૌદ્ધકે સમાન નારિતક નહીં હૈ. ” ઇત્યાદિ.

(૫) શ્રીયુત વરદાકાંત મુખ્યોપાધ્યાય એમ. એ. બંગાલા શ્રીયુત નથુરામ પ્રેમીદ્વારા અનુવાદિત હિંદી લેખથી

“ ૧ જૈનધર્મ હિંદુધર્મસે સર્વથા સ્વતંત્ર હૈ. ઉસકી શાખા યા રૂપાન્તર નહીં હૈ.

૨ પાર્શ્વનાથજી જૈન ધર્મકે આદિ પ્રચાસક નહીં થા, પરન્તુ ઇસકા પ્રથમ પ્રચાર કબજદેવજીને ક્રિયા થા ઇસકી પુષ્ટિકે પ્રમાણોકા અભાવ નહિ હૈ

૩ બૌદ્ધલોગ મહાવીરજી કો નિગ્રંથોકા (જૈનિયોક્તા) નાયક માત્ર કહતે હૈ સ્થાપક નહીં કહતે હ ઇત્યાદિ.

(૬) શ્રીયુત તુકારામ કુળજી શર્મા લટુ બી. એ. પી. એચ. ડી. એમ આર. એ. એસ. એન. એ. એસ. બી. એચ. જી. એ. એસ. પ્રોફેસર. સંસ્કૃત શિલાલેખાદિકના વિષયના અધ્યાપક ફિન્સ કોલેજ બનારસ કાશીના હશમ વાર્ષિકોત્સવ ઉપર આપેલા બ્યાખ્યાનમાંથી—“ સખસે પહેલે ઇસ ભારતવર્ષમે નેકબદ્ધેવ નામકે મહર્ષિ ઉત્પન્ન હુએ, વે કયાવાન, ભદ્રપરિણુમી, પહિલે તીર્થંકર હુએ જિન્હોને મિથ્યાત્વ અવસ્થાકો દેખકર સમ્યગ્ દર્શન સમ્યગ્ જ્ઞાન ઔર સમ્યગ્ ચારિત્રરૂપી મોક્ષશાસ્ત્રકા ઉપદેશ ક્રિયા, ખસ યહહી જિનદર્શન

વહિ અમલ કરનેવાળી મૂર્તિયાં ॥ ૨ મહાપુરુષો ॥

૩ માણસ તરીકેકી ક્ષમ્જોરીયાંસે

૪ ખેસક ૧

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૭૬

ઇસ કલ્પમેં હુઆ ઇસકે પશ્ચાત્ અજિતનાથસે ૧૦ સ્વતંત્ર સ્થાન પ્રાપ્ત કરતો કર અપને અપને સમયમેં અજાનીજીવોકા મોહ ૨

(૭) સાહિત્યરત્ન ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર તેમના સિવાય પાશ્ચાત્ય હીંદીમ નાદસેં હિંદમેં એસા સદેશા કઇલાયા કિ ધર્મપૌર્વાત્ય દેશોના ધર્મોના નહીં હૈ, પરન્તુ વાસ્તવિક સત્ય હ, મોક્ષ યહ બાહરી દરી નાખે એવો રાસક મિલતા પરન્તુ સત્યધર્મ ઔર મનુષ્યમેં કોઇ સ્થાઇ લેદ ન.

આશ્ચર્ય પેદા હોતા હૈ કિ ઇસ શિક્ષાને સમાજકે હૃદયમેં D. કે એક લેખ લાવના રૂપી વિધ્નોકે ત્વરાસે લેદ દિયે ઔર દેશકે વશીજીવા અને વનસ્પતિ પશ્ચાત્ બહુત સમય તક ઇન ક્ષત્રિય ઉપદેશકોકે પ્રભાવ પ્રક અંક ૪ મેં સત્તા અભિભૂત હો ગઇથી ” ઇત્યાદિ.

(૮) નેપાલઅંદરાય અધિષ્ઠાતા પ્રદ્યુત્યોત્તમ શાંતિ. એવો ધર્મ પુરવાળા કહે છે કે—“ મુઝકે જૈન તીર્થંકરોકી શિક્ષા પર અતિ સદા તેને હૈ ” ઇત્યાદિ.

૯ મહમ્મદ હાફિઝ શઇયદ ખી. એ. એલ. ટી. થીએમો માટે હાઇસ્કૂલ કાનપુરવાળા લખે છે કે—મેં જૈન સિદ્ધાંત કે સૂક્ષ્મ તત્ત્વોસે રૂપમાં પ્રેમ કરતા હું ઇત્યાદિ.

(૧૦) એમ ડી. પાંડે થિયોસોફિકલ સોસાયટી બનારસ લખે છે કે “મુઝે જૈનસિદ્ધાંતકા બહુત ચોખ હૈ. કયોંકિ કર્મ સિદ્ધાંતકા ઇસમેં સૂક્ષ્મતાસે વર્ણન કિયા ગયા હૈ. ”

(૧૧) શ્રી સ્વામી વિરૂપાક્ષ વડિયર ધર્મભૂષણ, ‘પડિત, ‘વ્રેદતીર્થ’ ‘વિદ્યાનિધિ’ એમ. એ. પ્રોફેસર સંસ્કૃત કૉલેજ ઇન્દોર સ્ટેટ, એમનો “ જૈન-ધર્મ મીમાંસા ” નામનો લેખ ચિત્રમય જગતમાં છપાએલ છે તેમાં લખ્યું છે કે

૧ “ ઇર્ષા દ્વેષકે કારણ ધર્મપ્રચારકો રોકનેક્ષણી વિપત્તિકે રહતે હુએ જૈનશાસન કબી પરાજિત ન હોકર સર્વત્ર વિજયી હી હોતા રહા હૈ. ઇસ પ્રકાર જિસકા વર્ણન હૈ વહ “ અહંન દેવ ” સાક્ષાત પરમેશ્વર (વિષ્ણુ સ્વરૂપ) હૈ, ઇસકે પ્રમાણબી આર્યગ્રન્થોમે પાયે બાતે હૈ.

૨ ઉપરોક્ત અહંત પરમેશ્વરકા વર્ણન વેદોમેંલી પાયા બાતા હૈ.

૧ અનિર્વાચનીયા માયા કહ કરેબી વેદાન્તિઓ અનિર્ણીતપણે લિખતે રહેં વહી પરિસ્કૃત સૂક્ષ્મવસ્તુરૂપ કર્મસિદ્ધાંત જૈનોમેં લાખો. શ્લોકોસેં લિખા ગયા હૈ ૧ સંગ્રાહક ॥

અંકમાં લખે છે કે—“જૈન પદે “પ્રેકટીકલ પાથ” નામક ગ્રન્થ બનાવેલ ઉત્પત્તિ તથા ઇતિહાસકા પત્ર છે કે—“નકપભદ્રેવકા નાતી મરીચી પ્રકૃતિવાદી માર હોનેકે કારણ હી ત્રગ્વેદ આદિ ગ્રન્થોકી ખ્યાતિ છે કે—“જૈન ધર્મની જલતઃ મરીચિ નકપિકે સ્તોત્ર, વેદ પુરાણ આદિ છે કે—“જૈન ધર્મને દેશ્યાન પર જૈનતીર્થંકરોકા ઉલ્લેખ પાયા જતા હે તો ઉચ્ચ વિચાર જૈન ધર્મનું મૌલિકાલમે જૈનધર્મકા અસ્તિત્વ ન માને. મહાકર હે ઔર જ્યેહ હે કિ ઇન સબ પ્રમાણોસે જૈનધર્મકા ઉલ્લેખ હિંદુઓકે ત્યાં ત્યાં મેં ઉત્તરોક્ત હે.

(૪) પ્રકાર વેદોમે જૈનધર્મકા અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરનેવાલે બહુતસે ઝોફ પાલી, બરોડા કોલેજ કા એક લેખ જૈનધર્મનું અધ્યયન પ્રગટ સાહિત્ય સંશોધક પૂના ભાગ ૧ અંક ૧ મેં છપા હે ઉસ મેં સે કુછ વાક્ય ઉદ્ધૃત ।

(૧) પ્રોફેસર—બેબર, બુલ્હર, જેકોબી, હોરનલ, ભાંડારકર, દયુચન રાઇસ ગેરીનોટ વગેરે વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મના સંબંધમાં અંતઃકરણ પૂર્વક અધ્યાગ પરિશ્રમ લેઈ અનેક મહત્વની શોધો પ્રગટ કરેલી છે !

પંકિત ૬ સે ૧૪ મેં લિખા હે કિ પૂજ્યાદ બાબુ કૃષ્ણનાથ વનરજી અપને “જિન જન્મ” (જેનિજમ) મેં લિખા હે કિ ભારતમે પહિલે ૪૦૦૦૦૦૦૦૦ (ચાલીશ કરોડ) જૈન થે ઉસી મત સે નિકલ કર બહુત લોગ ફસરે ધર્મમે જાને સે ઇનકી સંખ્યા ઘટ ગઈ, યહ ધર્મ બહુત પ્રાચીન હે ઇસ મત સે દેશ કો ભારી લાભ પહુચા હે !

(૧૩) શ્રીયુત સી. બી. રાજવાડે એમ, એ, બી, એસ, સી. પ્રોફેસર ઝોફ પાલી, બરોડા કોલેજ કા એક લેખ “જૈન ધર્મનું અધ્યયન” “જૈન સાહિત્ય સંશોધક પૂના ભાગ ૧ અંક ૧ મેં છપા હે ઉસ મેં સે કુછ વાક્ય ઉદ્ધૃત ।

(૧) પ્રોફેસર—બેબર, બુલ્હર, જેકોબી, હોરનલ, ભાંડારકર, દયુચન રાઇસ ગેરીનોટ વગેરે વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મના સંબંધમાં અંતઃકરણ પૂર્વક અધ્યાગ પરિશ્રમ લેઈ અનેક મહત્વની શોધો પ્રગટ કરેલી છે !

(૨) જૈન ધર્મ પૂર્વના ધર્મોમાં પોતાનો સ્વતંત્ર સ્થાન પ્રાપ્ત કરતો બન્યો છે.

(૩) જૈન ધર્મ તે માત્ર જૈનોને નહિ પરંતુ તેમના સિવાય પાશ્વનાત્મ્ય સંશોધનના પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી અને આસકરીને જો પૌર્વાત્મ્ય દેશોના ધર્મોના તુલનાત્મક અભ્યાસમાં રસ લેતા હોય તેમને તદ્દલીન દરી નાખે એવો સંસકર વિકસ્યો છે.

(૧૪) ડાક્ટર, T, CHO Schrader, P. H. D. કા એક લેખ શુદ્ધિ રિવ્યુના પુસ્તક અંક ૧માં પ્રગટ થયેલા અહિંસા અને વનસ્પતિ આહાર શીર્ષક લેખકા ગુજરાતિ અનુવાદ જૈન સાહિત્ય સંશોધક અંક ૪ મેં છપાહે ઉસમેંસે કુછ વાક્ય ઉદ્ધૃત !

(૧) અતિયારે અસ્તિત્વ ધરાવતાં ધર્મોમાં જૈનધર્મ એક એવો ધર્મ છે કે જેમાં અહિંસાનો કમ સંપૂર્ણ છે અને જો શક્ય તેટલી દ્રઢતાથી સદા તેને વળગી રહ્યો છે. !

(૨) બ્રાહ્મણ ધર્મમાં પણ બ્રહ્મા લાંબા સમય પછી સંન્યાસિઓ માટે આ સૂક્ષ્મતર અહિંસા વિદિત થઈ અને આખરે વનસ્પતિ આહારના રૂપમાં બ્રાહ્મણ સાતિમાં પણ તે દાખીલ થઈ હતી કારણ એ છે કે જૈનોના ધર્મ તત્વો એ જો લોકમત હત્યો હતો તેની અસર સજ્જડ રીતે વધતી જતી હતી.

(૧૫) શ્રીયુત ગાયુ અમ્પતરાયજી જૈન બેરિસ્ટર, એટ લા હરદોઈ સભાપતિ, શ્રી. ભા. દિ. જૈન-મહાસભા કા ૩૬ વાં અધિવેશન લખનો ને અપને વ્યાખ્યાનમે જૈનધર્મકો બૌદ્ધધર્મસે પ્રાચીન હોને કે પ્રમાણુ દિયે હે ઉસસે ઉદ્ધૃત !

૧ ઇન્સાયકલો પેડિયા મેં યોરૂપીયન વિદ્વાનોને દિખાયા હે કે જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મસે પ્રાચીન હે ઓર બૌદ્ધમત ને જૈનધર્મસે ઉનકીંદો પરિભાષાએ આશ્રવ વ સંવર લેલી હે અન્તિમ નિર્ણય ઇન શબ્દોમેં દિયા હે કિઃ—

જૈની લોગ ઇન પરિભાષાઓંકા ભાવ શબ્દાર્થ મેં સમજતે હે ઓર મોક્ષ-પ્રાપ્તિ કે માર્ગ કે સમ્બંધ મેં વ્યવહૃત કરતે હે (આશ્રવોં કે સંવર ઓર નિર્જરાસે મુક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હે) જળ યહ પરિભાષાએ ઉતની હી પ્રાચીન હે જિતના કી જૈનધર્મ હે ! કારણ કી બૌદ્ધોને ઇસ સે અતીવ સાર્થક શબ્દ આશ્રવ કો લે લિયા હે . ઓર ધર્મ કે સમાન હી ઉસકા વ્યવહાર કિયા હે . પરંતુ શબ્દાર્થ મેં, નહીં કારણ કી બૌદ્ધ લોગ કમ સૂક્ષ્મ પુરુષો નહીં માનતે હે ઓર આત્માકી સત્તાકો ભી નહીં માનતે હે . જિસમેં કમોંકા આશ્રવ હો શકે . સંવર કે સ્થાન

પર વે આસાવાકન્યકો (?) વ્યવહૃત કરતે હેં । અખ યહ પ્રત્યક્ષ હે કિ બૌદ્ધ ધર્મ મેં આશ્રવ કા શબ્દાર્થ નહિ રહા । ઇસી કારણુ યહ આવશ્યક હે કિ યહ શબ્દ બૌદ્ધોં મેં કિસી અન્ય ધર્મ સે જિસમેં યહ યથાર્થ ભાવ મેં વ્યવહૃત હો અર્થાત જૈન ધર્મ સે લિયા ગયા હે । બૌદ્ધ સંવર કાલી વ્યવહાર કરતે હેં અર્થાત શીલ સંવર ઔર ક્રિયારૂપમેં સંવરકા યહ શબ્દ બ્રાહ્મણુ આચાર્યો દ્વારા. ઇસ ભાવ મેં વ્યવહૃત નહિ હુએ હેં । અતઃ વિશેષતયા જૈન ધર્મ સે લિયે ગયે હેં । જહાં યહ અપને શબ્દાર્થ રૂપ મેં અપને યથાર્થ ભાવ કો પ્રગટ કરતે હેં । ઇસ પ્રકાર એક હી વ્યાખ્યા સે યહ સિદ્ધ હો જાતા હે કિ જૈન ધર્મકા કાર્ય સિદ્ધાંત જૈન ધર્મ મેં પ્રારમ્ભિક ઔર અખંડિત રૂપ મેં પૂર્વ સે વ્યવહૃત હે ઔર યહ લી કિ જૈન ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મ સે પ્રાચીન હે । જૈન ભાસ્કરોદય સન ૧૬૦૪ ઇ. સે ઉદ્ભૂત ।

(૧૬) આ ધર્મના સંખંધમાં વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચાયું છે થોડા વખત ઉપર હિન્દુ યુનયન કલ્ક તરફથી ઇન્દૌરવાળા મિ. આપ્ટેએ આપેલા ભાષણની નોંધ લેવાએલી છે. હાલમાં ખંગાલી ભાષામાં સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન બાઇ સરજાદેવી ગોપાલ ખી. એ. ના તંત્રી પશુ નીચે નિકલતા “ભારતી” નામનો પોષ માસના માસિકમાં જૈન ધર્મના વિષયમાં એક પ્રોફેસર જેઓ એમ. એ. પી. એચ, ડી ની મોટી પદવી ધરાવે છે તેમણે એક ઉત્તમ લેખ લખ્યો છે—આપણો ધર્મ પ્રાચીન છે અને તેમાં રહેલાં સિદ્ધાંતો ઉત્તમ છે, આવી રીતે અન્ય માર્ગીઓ પોતાનું ભક્ષ આપણા ધર્મ ઉપર દોડાવે છે. આપણા ધર્મનાં પુસ્તકોનાં ભાષાન્તરો અંગ્રેજી ભાષામાં થયા છે, જર્મન ભાષામાં થયા છે અને વળી હાલમાં ઇટાલીઅન ભાષામાં પણ ભાષાન્તર છપાવા લાગ્યા છે. જૈન ભાસ્કરોદય ૧૬૦૧-૧૬૦૪ સે ઉદ્ભૂત ।

(૧૭) શ્વેતામ્બર જૈન સાહિત્ય પર અંગ્રેજી લેખ લેખક શ્રીયુત જ્ઞાન હર્ટન જર્મની ઉસકી સમાલોચના જૈન મિત્ર અષાઢ વઢ ૧૪ સંવત ૨૪૪૬ મેં નિકલી હેં. ઉસમેં સે કુછ વાકય ઉદ્ભૂત ।

૧ જૈનિયોં કે અહિંસા તત્ત્વ કી પ્રશંસા મેં આપને લિખા હે કિ ઇસ કા પ્રભાવ અજનો પર પડા હે જૈનિયોં કે ઉદ્ધોગ સે બહુત સી પશુ બલી બંદ હુઇ હે ।

૨ ઉનકા સાહિત્ય તો બહુત હી ગંભીર ઔર દેખને યોગ્ય હે ।

૩ જૈન કવિયોને હિન્દુ વ સુસલમાન રાજાઓં કે સાથ બહુત કામ કિયા હે ।

- ૪ બે સાહિત્ય ભણ્ણર કે સ્થાપિતા જૈન લોક હૈ ।
- ૫ ઉન્હોને કથા અન્ય બી બહુત બદિયા લિખે હૈ ।
- ૬ ભારતીય સભ્યતાકા ઇતિહાસ લિખનેકે કિયે જૈન કથાઓ બહુત હી અમુલ્ય કારણ હૈ ।
- ૭ જૈન કથાઓ મેં નીતિ વ ધર્મ કા સ્પષ્ટ ઉપદેશ હૈ ।
- ૮ જૈન કથાઓ લોગોં કી પ્રાચીન દશા કો બતાને કે લીયે બૌદ્ધ કથાઓ કી અપેક્ષા બહુત અધિક વિશ્વાસ યુક્ત ઉપાય હૈ ।
- ૯ જૈન કથા સાહિત્યકા પ્રકાશ બહુત આવશ્યક હૈ ।

(૧૮) રાજા શિવપ્રસાદ સતારે હિંદને અપને નિર્માણ કિયે હુયે “ભૂગોળ હસ્તામલક” મેં લિખા હૈ કે દો ઢાઇ હજાર વર્ષ પહિલે દુનીયાં કા અધિક ભાગ જૈન ધર્મકા ઉપાસક થા । મહાવીર શાસન સે ઉદ્ભૂત ।

(૧૯) પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન રેવરેન્ડ જોન્ સ્ટીવેન્સન સાહબ લિખતે હૈ કિ:-
શાક પ્રગટ જૈ કિ ભારતવર્ષ કા અધઃપતન જૈન ધર્મ કે અહિંસા સિદ્ધાન્ત કે કારણ નહીં હુઆ થા, બલકે જળ તક ભારત વર્ષ મેં જૈન ધર્મકી પ્રધાનતા રહી થી, તબ તક ઉસકા ઇતિહાસ સ્વર્ણાક્ષરોં મેં લિખે જાને યોગ્ય હૈ ।

ઔર ભારતવર્ષકે હાસ કા મુખ્ય કારણ આપસી પ્રતિસ્પર્ધામય અનૈક્યતા હૈ । જિસકી નીંવ શંકરાચાર્ય કે જમાને સે જમા દી ગઈ થી ।

જૈનમિત્ર વર્ષ ૨૪ અંક ૪૦ સે.

(૨૦) પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન મિ. ‘સર વિલિયમ’ ઔર હૈ મિલ્ટન ને મધ્યસ્થ વિચારોં કે વિશાલ મંદિર કા આધાર જૈનોં કે ઇસ અપેક્ષાવાદ કો હીં માના હૈ । જૈન મત મેં અપેક્ષાવાદ કા હીં દ્વસરા નામ નયવાદ હૈ ।

(૨૧) વિદ્વાન પ્રોફેસર મેકઝમુલર સાહિબ કા મત હૈ કિ “વિશેષતઃ પ્રાચીન ભારત મેં કિસી ધર્માન્તર સે કુછ ઝહેણુ કરકે એક નૂતન ધર્મ પ્રચાર કરનેકી પ્રથા હી નહીં થી, જૈનધર્મ હિન્દુધર્મ સે સર્વથા સ્વતન્ત્ર હૈ ઉસકી શાખા યા રૂપાન્તર નહીં ” ।

(૨૨) મિ. ખાર્થ સાહિબને “ભારતવર્ષ કે ધર્મ” ૧૪૮ વેં કોષ્ટક મેં સ્વાદ્વાદી જન હોતે હૈં યહ સ્વીકાર કિયા હૈ ।

(૨૩) બાબુ શિવપ્રસાદ સતારે હિન્દ ને શુજરાનવાલાકી જૈન સંમા-જપર એક પત્ર લિખા થા ઉસકા અંશ “સ્વામી દયાનન્દ ઔર જૈનધર્મ” નામકી પુસ્તક કે પૃષ્ઠ ૧૬ પર છપા હૈ ઉસમેં સે કુછ વાક્ય ઉદ્ભૂત ।

૧ જૈન ઔર બૌદ્ધ એક નહીં હૈ સનાતન સે બિન્ન બિન્ન ચલે આયે હૈ. જર્મન દેશ કે એક બડે વિદ્વાન ને ઇસકે પ્રમાણમેં એક ગ્રન્થ છાપા હૈ ।

૨ ચાર્વાક ઔર જૈન સે કુછ સખંધ નહીં હૈ જૈન કે ચાર્વાક કહના ઐસા હૈ જૈસા સ્વામી દયાનન્દજી કે મુસલમાન કહના હૈ ।

(૨૪) સાહિત્ય રત્ન અનેક ધર્મોંકે જ્ઞાતા શ્રી કેન્નોમલજી એમ. એ. રોશન જજ્જ ધૌલપુર ને એક મહત્વપૂર્ણ લેખ લાલા લાજપતરાજી કા “ભારત વર્ષ” કા ઇતિહાસ ઔર જૈનધર્મ” શિર્ષક લેખ લાલાજી કે જૈનધર્મ પર કિયે હુએ મિથ્યા આક્ષેપોં કે ઇત્તર મેં લિખા હ ઔર વહ “જૈનપથ પ્રદર્શક” કે તા. ૨૨ જુલાઈ સન ૧૯૨૩ કે અંક મેં છપા હૈ । સ્થાના ભાવ સે ઉસે હમ સંપૂર્ણ યહાં ઉદ્ધૃત નહીં કરકે ઉસમેં કે કુછ અંશ કે હી યહાં ઉદ્ધૃત કરકે સંતોષ લેતે હૈ । જિન્હે સંપૂર્ણ પઢના હો વહ “પ્રદર્શક” કે ઇસ અંક કે આગરે સે મંજાકર પઢલેં હમે ઇસ અપૂણતા કે લિયેં સ્ખા કરેં ।

૧ સભી લોગ જાનતે હૈ કિ જૈન ધર્મ કે આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ સ્વામી હૈ । જિન કા કાલ ઇતિહાસ પરિધીસે કહીં પરે હૈ ઇન કા વર્ણન સનાતન ધર્મોં કિન્દુઓંકે શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ મેં લી હૈ । ઇતિહાસક ગવેષણ સે માલુમ હુવા હૈ કિ જૈન ધર્મ કી ઉત્પત્તિકા કેઇ કાલ નિશ્ચિત નહીં હૈ પ્રાચીન સે પ્રાચીન ગ્રન્થોંમેં જૈન ધર્મ કા હવાલા મિલતા હૈ ।

૨ શ્રી પાર્શ્વનાથજી જૈનોંકે તેવીસમેં તીર્થંકર હૈ ઇનકા સમય ઇસા. સે ૧૨૦૦ વર્ષ પૂર્વકા હૈ તો પાઠક સ્વયં વિચાર કર સકતે હૈ કિ શ્રી ઋષભદેવજીકા કિતના પ્રાચીન કાલ હોગા, જૈનધર્મ સિદ્ધાંતોં કો અવધિન ધારા ઇન્હીં મહાત્મા કે સમય સે વહતી રહી હૈ । કેઇ સમય ઐસા નહીં હૈ જિસ મેં ઇસકા અસ્તિત્ત્વ ન હો શ્રી મહાવીર સ્વામી જૈન ધર્મ કે અન્તિમ તીર્થંકર ઔર પ્રચારક થે નકિ ઉસકે આદિ સંસ્થાપક ઔર પ્રવર્તક.

૩ શ્રી મહાવીર સ્વામી તો ઇન્હીં પ્રાચીન જૈન સિદ્ધાંતોં કે પ્રચારક થે જો આદિ તીર્થંકર કે સમય સે ચલે આયે થે । ઇસ મેં કેઇ સન્દેહ નહીં કિ આપ જિન સિદ્ધાંતોં કે એક અત્યન્ત ભવ્ય પ્રભાવશાળી ઔર અદ્વિતીય ઉપદેશક પ્રચારક ઔર સંસ્થાપક થે । આપને જિન સિદ્ધાંતોં કો બડી ખુબી સે સમજાયા હૈ । પર આપને ઐસી ખાત કેઇ નહીં કહીં હૈ જો જિન સિદ્ધાંતોં કે પ્રતિકુલ હૈ ।

૪ બૌદ્ધ આત્મા વા જીવ કે નહીં માનતે, જૈન આત્મા કે આધાર પર સખ ધાર્મિક સિદ્ધાંતોં કી બિત્તી રખતે હૈ । જૈન ૨૪ તીર્થંકરોં કો માનતે હૈ

प्रकरण ३७ में जैन तत्त्वोंना विचार हिंदू धर्म, समजता पड़ितो. ३८३

लेकिन जौद अपने धर्म का निरुद्ध मंडारमा जुद्ध से ही समजते है जे मंडा-
वीर स्वागीके समकालीन थे। जैनो की इलासोद्री याने उन के दार्शनिक सिद्धांतो
से नहीं मिलते है। धन के साधु और आवको के धर्म कर्म जौद साधु और
गृहस्थोके धर्म कर्मो से सर्वथा सिन्न है। जौद साधु मांसाहारी है और जैनो
में कोई जैसा नहीं जे मांस खाता हो। धनके आचार विचार शुद्ध है अहिं-
सा धर्म के सत्य अनुयायी यह है जौद नहीं।

५ जैन धर्म में धर्मरक्षा अर्थ सृष्टि कर्ता, शुभाशुभ कर्मोंका इलहा-
ता तथा अन्य जैसे ही कार्य करनेवाले का नहीं है। वे कहते है कि धर्मर वह
है कि जे सर्वज्ञ, सर्वशक्तिमान और सर्वव्यापी है जिसे संसारकी रचना से
कोई संबंध नहीं जिसे कर्मों के इल देनेमें कोई सरोकार नहीं जिसे मनुष्यों
की मनोकामना पूर्ण करने तथा उनके दुष्ट कर्मोंको क्षमा करने की कोई ज़िंजर
नहीं, जिन्होंने अपने सर्व कर्म अंधन तोड़ डाले, जिन्हें केवण ज्ञान होगया
। जिनकी आत्मा सर्वथा मखिन रहीत (राग द्वेष रहित) होकर अन्तिम
विकाशावस्था को प्राप्त होगय है। यह सभ जाते जैनी अपने सिद्धोंमें मानते
हैं धंसलीये वह धन्डे ही धर्मर कहते है। यदि धन्डे धर्मर कहा जाय तो कोई
जात अनुचित नहीं है। जैनो के धंस अर्थ को देखते हुये हम यह नहीं
कह सकते कि जैन स्रष्ट इन्से धर्मर के अस्तित्व से धन्डार करते है।

६ यह कहना कि जैन धर्म के सिद्धांत पौरुषीय दार्शनिक कभेटी के
मत से मिलते है जैन धर्म के साथ अन्याय करना है। कभेटी धार नास्तिक
है वह न परमेश्वर को मानते है और न आत्मा या जिव को।

७ जैन धर्म का तो मुख्य सिद्धांत दया पालन है यदि कोई जैन धंस
सिद्धांत के अनुसार नहीं चलता है निर्दयता का अर्थाव करता है वह जैनो
की द्रष्टि में वही जैसा ही पतित और अष्ट है जैसा कि अन्य धर्मावलम्बियों
की द्रष्टि में जैन धर्म कभी उसे अच्छा न कहेगा।

८ हमतो जहां तक जानते है उन में कोईजैसी रीती रिवाज है ही
नहीं जिससे निर्दयता प्रगट होती हो जिस कार्यमें हिंसा और निर्दयता हो
वह कार्य उनके मत में सर्वथा त्याज्य है। अन्य धर्मावलम्बियोंके मुकाबले में
जैन निर्दय और दूर कभी सामित नहीं हो सकते।

(६) जैन साधु उच्च श्रेणी के हैं वे अन्य धर्मों के साधुओं से बहुत
अधे अथे हैं और उनकी उत्कृष्टता सर्व सिद्ध है।

१०. इतिहासतो धर्म आतकी गवाही दे रहा है कि विदेशीय लोगों के कुछ हिन्दुओं के साथ ही हुओं और उनोंने उन पर ही विजय पाकर भारत पर अधिकार जमा लिया. औद्धर्धर्म तो विदेशियों के आने से पहले ही भारत से बाहर निकाल दिया गया था और जैन धर्म को (उस समय) के हिन्दुओं ने कभी इलने इलने ही नहीं दीया जज कली धसकी वृद्धि हुं तो हिंदु राज्यों ने अपनी सनातनी धर्म प्रजा के सहायक से धसका विरोध किया और उसे अदने न दिया जिस समय हिन्दुस्तानमें मुसलमान आये उस समय हिंदुधर्म का ही ओल आलाथा जैनो की अवस्था गिरी हुं थी जज तक केध ऐतिहासिक प्रमाण न हो तज तक यह नहीं कहा जा सकता कि जैन भारत के अधःपात का एक कारण है.

(२५) अमरुत ठाकुरद्वार से रामराव कृष्ण और मण्डलीने एक आर्थ धर्म नाम के भासिक पत्र में विद्वान सम्पादको द्वारा जो मराठी में प्रगट किया है उसका सार "जैन मित्र" अंक बाहरवा सुद. ११. ता. २१ सितम्बर १९२३ पू. ६३३ पर प्रगति जिन विजय तारीख २७-८-२३ से उद्धृत हुआ है उसमें से कुछ वाक्य यहां इज करते हैं.

१. जज हिन्दू लोगों ने देखा कि जैनधर्म के उपदेशका असर जैन मत को प्रवल कर रहा है तज सज हिन्दू लोगों ने विचार करके जसे जैन लोगो में २४ तीर्थंकर माने गये हैं वैसे उनोंने २४ अवतार अपने यहां बनाये.

२. राजा लोग के पीछे १५० वर्षों में वैष्णव धर्म का प्रारंभ हुआ, रामानुज ने धसका अहुत प्रचार किया, तज शैवोंने शिव पुराण, शाक्तों ने देवी भागवतादि, व वैष्णवोंने विष्णु पुराण बनाया और धन सजको पुराणा सिद्ध करने को राये व्यास कृत है ऐसा सिद्ध किया, वास्तव में पुराण नये अन्थ हैं.

(२६) आर्थ-भार्तृकुट-साप्ताहिक पत्र अजमेर के काती वद प. संवत १९८० के अंक में "साहस की ओज" नाम कुछ के लेख में छपे हुं वाक्यों में से वाक्य उद्धत.

१. जैनियों के तीर्थंकर भडावीरस्वामी उन साहसी आत्मियों में से एक है कि जिन्होंने अपने धर्म और कर्तव्य को आगे रख कर असंभव को संभव कर दिया.

પ્રરણ ૩૭ મું જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૮૫

૨. મહાવીર કી પવિત્ર આત્મા શાન્તિ ઓર પ્રેમકી મશાલ લેકર અન્ધ-
કાર આચ્છાદિત દેશ કે। ઉખારતી હૈ ઓર સદૈવ કે લિયે “અહિંસા પરમો-
ધર્મ” કા ઠપ્પા હિન્દુ ધર્મ પર લગા દેતી હ।

૩. જિસ પુરૂષને ભય પર યહાં તક વિજય:પ્રાપ્ત કરલી, કિ શત્રુ ચમ-
અમાતી હુઇ ખડગ લિયે શામને શિર સેં ઘડ અલગ કરના ચાહતા હૈ પરન્તુ
શાન્તિ મુદ્રા ધારણ કિયે હુએ, સ્વામી અપની આંખો કે કોમલ પટલ ટમકારતે
તક નહીં, જિસકે સામને સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર નતશીર ઓર કરબદ્ધ હોકર પ્રાર્થના
કરતા હૈ કિ ભગવાન, યહ દાસ શ્રી ચરણોં કી:સેવા મેં રહ કર આપંકી રક્ષા કા
ભાર અપને ઉપર લેકર કૃત કૃત્ય હોગા। ઓર સદૈવ એસેં વિઘ્ન બાધાઓં સે
રક્ષા કરેઆ પરન્તુ ઉત્તર પાતા હૈ “સ્વવીયેજૈવ મચ્છન્તિ જિનૈંદ્રા: પરમંપદમ્”
અર્હત અપને આત્મિક બલકેભરાસે હી પરમપદ કે। પ્રાપ્ત કરતે હૈ। ઉસ
મહાવીર કે લિયે અપના સિલ્કા હિન્દુ જનતા પર ચિરકાળ કે લિયે જમાના
કોન અચરજ કી ખાત હૈ।

(૨૭) ડાક્ટર ટામસ ને જે. એચ. નેલસન્સ “સાઇન્ટિફિક સ્ટડી ઓફ
હિન્દુ લા” નામક ગ્રન્થ મેં લિખા હૈ કિ યહ કહના કાફી હોગા કિ જળ કલી
જૈન ધર્મ કા ઇતિહાસ બનકર તૈયાર હોગા તો હિન્દુ કાનૂન કે વિદ્યાર્થી કે લિયે
ઉસકી રચના બરી મહત્ત્વ કી હોગી કયોંકિ વહ નિ:સંશય યહ સિદ્ધ કર દેગા
કિ જૈની હિન્દુ નહીં હૈ।

(૨૮) ડાક્ટર કુલરર ને એપીગ્રેફીકા ઇંડિકા બ્હાલ્યૂમ પૃષ્ઠ ૩૮૬ બ્હાલ્યૂમ
૨ પૃષ્ઠ ૨૦૬, ૨૦૭ મેં લિખતે હૈં કિ જૈનિયોં કે બાઇસવેં તીર્થંકર નેમિનાથ
ઐતિહાસિક પુરૂષ માને ગયે હૈં ભગવદ્ગીતા કે પરિશિષ્ટ મેં શ્રીયુત વરવે
સ્વીકાર કરતે હૈં કિ નેમિનાથ શ્રી કૃષ્ણ કે ભાઇ (Cousin) થે, જબકિ જૈનિયોં
કે બાઇસવેં તીર્થંકર શ્રી કૃષ્ણ કે સમકાલીન થે તો શેષ ઇક્ષીસ તીર્થંકર
શ્રી કૃષ્ણ સે કિતને વર્ષ પહિલે હોને ચાહયે, યહ પાઠક સ્વયં અનુમાન કર
સકતે હૈં।

૨૯ ઇમ્પીરિઅલ ગ્રેબીટિઅર ઓફ ઇન્ડિયા બ્હાલ્યૂમ હો પૃષ્ઠ ૫૪ પર
લિખા હૈ કિ કોઇ ૨ ઇતિહાસકાર તો યહ લી માનતે હૈં કિ ગૌતમ બુદ્ધ કો
મહાવીર સ્વામી સે હી જ્ઞાન પ્રાપ્ત હુઆ થા. જે કુછ લી હો યહ તો નિર્વિવાહ
સ્વીકાર હી હૈં કિ ગૌતમ બુદ્ધ ને મહાવીર સ્વામી કે બાદ શરીર ત્યાગ કિયા,
યહ લી નિર્વિવાહ સિદ્ધ હી હૈ કિ બૌદ્ધ ધર્મ કે સંસ્થાપક ગૌતમ બુદ્ધ કે પહિલે
જૈનિયોં કે તેઇસ તીર્થંકર ઓર હોયુકે થે।

૩૦ મિસ્ટર ટી ડબ્લ્યુ રાઇસ ડેવિડ સાહિબ ને ઇસાઇ કલોપીડિયા બ્રિટેનીકા ંહા. ૨૯ નામ કી પુસ્તકમેં લિખા હૈ, યહ બાત અબ નિશ્ચિત હૈ કિ જૈન મત બૌદ્ધ મત સે નિઃ સંદેહ બહુત પુરાના હૈ ઓર બુદ્ધ કે સમકાલીન મહાવીર દ્વારા પુનઃ સંજીવન હુઆ હૈ ઓર યહ બાત બી ભલે પ્રકાર નિશ્ચય હૈ કિ જૈનમત કે મંતવ્ય બહુત હી જરૂરી ઓર બૌદ્ધ મત કે મંતવ્યો સે બિલકુલ વિરૂદ્ધ હૈ, યહ દોનોં મત ન કેવલ પ્રથમ હી સે સ્વાધીન હૈં બલ્કિ એક દસરે સે બિલકુલ નિરાલે હૈં ।

સમ્મતિ નંબર સે નંબર તક હિન્દૂ કોડ ઓર જૈન ધર્મ શ્રી વર્ધમાન જ્ઞાન પ્રચારિણી સમિતિ ઇંદોર દ્વારા પ્રકાશિત ટ્રેકટ નંબર ૨ મેં સે ઉદ્ધૃત । જૈનધર્મકા મંતવ્ય.

(૧) જૈનધર્મ આત્માકા નિજ સ્વભાવ હૈ ઓર એક માત્ર ઉસી કે દ્વારા સુખ સંપાદન કિયા જ સકતા હૈ.

(૨) સુખ મોક્ષમેં હી હૈ જિસકો કિ પ્રાપ્ત કરકે યહ અનાદિ કર્મ મળ સેં સંસાર (ચતુર્ગતિ) મેં પરિભ્રમણ કરને વાળા અશુદ્ધ ઓર દુઃખી આત્મા નિજ પરમાત્મ સ્વરૂપકો પ્રાપ્ત કર સદૈવ આનંદમેં મગ્ન રહા કરતા હૈ.

(૩) સ્મરણ રખો કે મોક્ષ માર્ગને ઓર કિસી કે દેને સે નહીં મિલતી, ઉસકી પ્રાપ્તિ હમારી પૂર્ણ વીતરાગતા આર પુરૂષાર્થસે કર્મમલ ઓર ઉનકે કારણ નષ્ટ કરને પરહી અવલંબિત હૈ. કર્મ મલ દૂર કરને મેં રત્નત્રયધર્મ વ અહંતાદિ પંચ પરમેષ્ટિ કા આરાધન હી સાધન હૈ,

- (૪) સ્થાદ્રાઢ સત્યતાકા સ્વરૂપ હૈ ઓર વસ્તુ કે અનંત ધર્મોકો યથાર્થ કથન કર સકતા હૈ.

(૫) જૈનધર્મ હી પરમાત્મા કા ઉપદેશ હૈ કયોં કિ વહી પૂર્વા પર વિરોધ ઓર પક્ષપાત રહિત હૈ ઓર ઉસીસે પરમાત્મા કી સિદ્ધિ ઓર છાપ ઇસ સંસાર મેં હૈ.

(૬) એક ભાવ ‘હી’ ઓર ‘ભી’ હી અન્ય ધર્મ ઓર જૈનધર્મ કા ભેદ હૈ. યદિ ઉન સબ કે ભાવ ઓર ઉપદેશ કી ઇયત્તા (સીમા) “હી” “ભી” સે બદલ દી જાયતો ઉન્હી સબકા સમુદાય જૈનધર્મ હૈ.

(૭) મત સમજો કિ જૈનધર્મ કિસી સમુદાય વિશેષ કાહી ધર્મ હૈ યા હો સકતા હૈ, મનુષ્યોં કીતો કહો કૌન જીવમાત્ર ઇસકો સ્વશક્ત્યંતરુ સાર ધારણ કર તદ્દરૂપ નિજ કલ્યાણ કર સકતા હૈ.

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૮૭

(૮) જૈન ધર્મ કે સમસ્ત તત્ત્વ ઔર ઉપદેશ વસ્તુ સ્વરૂપ, પ્રાકૃતિક નિયમ, ન્યાયશાસ્ત્ર, શક્યાનુષ્ઠાન ઔર વિજ્ઞાન સિદ્ધાંત કે અનુસાર હોને કે કારણ સત્ય હૈ.

(૯) સર્વજ્ઞ વીતરાગ ઔર હિંતોપદેશક દેવ, નિર્ગોથ ગુરૂ, ઔર અહિંસા પ્રરૂપક, શાસ્ત્ર હી જીવોકો યથાર્થ ઉપદેશ દે શકતે હૈ, ઔર ઉન સખકે રખને કા સૌભાગ્ય એક માત્ર જૈનધર્મ કો હી પ્રાપ્ત હૈ.

(૧૦) સમસ્ત દુઃખોંસે ઉદ્ધાર કરનેવાલી “નેત્રી દીક્ષા હી હૈ. યદિ ઉસકી શક્તિ ન હોતો હી વૈસાલક્ય રખકર અન્યાય ઔર અભક્ષ્ય ઔર મિથ્યા તત્ત્વકા ત્યાગ કરકે ગૃહસ્થ માર્ગ દ્વારા કેમશઃસ્વપર કલ્યાણ કરતે રહના આહિયે.

“જૈનેતર દાંષ્ટએ જૈન” નામના પુસ્તકમાં જનેતર વિદ્વાનોના મોટા મોટા લેખો જૈનધર્મના સંખંધના છપાવ્યા છે. તેમાંની કિચિત્ સૂચના—

૧ “જૈનધર્મ વિષયે એ શબ્દો” નામના પોતાના પહેલા લેખમાં વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે લખે છે કે—આર્યસૌકોના જુદા જુદા વંશોમાં સ્તોત્રો ગવાતાં તે સ્તોત્રોને સંગ્રહ કરીને કર્મકાંડ યોજ્યું તે કર્મમાં વિધિઓ પ્રાર્થનાઓ નાંખવાથી કર્મકાંડ વધતું ગયું. મુખ્ય ચાર સહિતાઓ થઈ તેનું સંમિશ્રણ કરવાથી અગ્નિષ્ટોમાદિયાગ તૈયાર થયા. તે એટલાં બધાં વધી ગયાં કે ખેતરમાં ખીજ વાવવું હોય કે તેમાંથી ઘાસ કાઢવો હોય તો કરો યાગ. છેવટે કેઈ કેઈ યજ્ઞવિધિમાં તો કંપારી ઉઠે તેવાં હુષ્ટ કર્મ થયાં. તેથી માંસના દગલે દગલા દેખાવવા લાગ્યા. આ હિંસા, પ્રધાન યાગાદિ કર્મકાંડ બિલકુલ નિરર્થક છે. એમાં પુરૂષાર્થ બિલકુલ નથી એમ તે વખતના ઘણા વિદ્વાનોના સમજવામાં આવ્યું પણ સમાજમાં ઘણા દિવસથી ધુસેલી હુષ્ટ બાબતો નાશ કરવાની ઇચ્છા ધરાવનારાઓમાં અલૌકિક ધૈર્ય, જ્ઞાન, અને પોતાના સ્વાર્થને ભોગ આપવાની જરૂર હોય છે.

ઈન્દ્રિય દમન કરવું એજ પુરૂષાર્થ છે, એમ માનનારા પ્રથમ જે લોકો હતા તે જૈન હતા. હાલ આપણા આચારો વિચારો એતાં તેમાં બૌદ્ધોએ અને જૈનોએ અમારા ભારતીઓ ઉપર ઘણી ક્રિયાઓ કરીને બતાવી છે, એ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થાય છે. ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશકોમાં જે વ્રત દેખાય છે અને તત્પરિલોકો જેનું મોટું માન ધરાવે છે, તે તમામ વ્રતો ઘણા પ્રાચીન કાળમાં જૈનધર્મીઓમાં હતા, એમ માનવાને અમેને ઘણાં પ્રમાણો મળ્યાં છે. જૈનયતિઓ પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં ઘણું આતુર્ય વાપરતા, જૈન ધર્મના અન્યોનું સૂક્ષ્માવલોકન કરવા લાગીએ તો કાંઈ જુદીજ હકીકતો નજરે પડે છે. હાલના જનસમૂહમાં

ખ્રિસ્તીઆને બૌદ્ધ વિષે મોટી ગેરસમજૂતીઓ થયેલી છે. હિંદુસ્થાનમાં લાખો ક્રિ. ભૈ. લોકો વૈદિક ધર્મ કરતાં એને ગિલકુલ જુદો માને છે. જૈન ધર્મીઓના મહારાની ઠંઠા નિભર્તના કરે છે. ઘણા સ્મૃતિગ્રંથોમાં, શાસ્ત્રગ્રંથોમાં અને કિંગ્સગ્રંથોમાં વેદબાહ્ય માને છે. જૈન ગ્રંથોનું સૂક્ષ્માવલોકન કરી જોતાં જૈન ધર્મ ખ્રિ. જુદો નથી પણ ઉપનિષતકાલીન અને જ્ઞાનકાંડકાલીન, મહાત્મ મહાત્મ ઋષિઓના જે ઉત્તમોત્તમ મતો હતા તેસર્વ એકત્ર કરીને બનાવેલો ધર્મ હોય એમ દેખાઈ આવે છે. જૈન ધર્મનું પ્રથમનું સ્વરૂપ કહીએ તો વિશુદ્ધ છે એટલે વૈદિકધર્મ તેજ જૈનધર્મ છે. જૈનકાવ્યમાં જૈનપંડિતોના વર્ણનોમાં તેઓ ચારે વેદોમાં નિપુણ હતા એવાં વર્ણનો મળી આવે છે, કુમારિલ્લ ભટ્ટ વિગેરે મોટા મોટા પુરૂષોએ, જનધર્મીઓના નાશ કરી, વૈદિક ધર્મની પુનઃ સ્થાપના કરી. આ બાબતમાં સામાન્ય લોકોના મતમાં અને અમારા મતમાં તફાવત છે તે કહીએ છીએ. કડકડિત તીવ્ર વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી સ્વાર્થ ત્યાગથી અને અનેક સદ્ગુણોની ફેરફાર કરી લોકોને સન્માર્ગ તરફ ઝુકાવવા જે સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું અને વૈદિક ધર્માનુયાયીમાં રહેલા પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ, ચારિત્ર્ય વિષયોના સંબંધમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા અને તલ્લીન કરીનેજ છોડી મુકનારા સાહિત્યથી, વિષયરસમાં તન્મય થઈ ગયેલાઓને-માત્ર શ્રવણથી જ ઠેકાણે લાવનાર, જે વિચાર પ્રચલિત કરેલો, તેનો નાશ કુમારિલ્લ ભટ્ટ વિગેરે ના હાથથી ગિલકુલ થયેલોજ નથી. ભારતીય લોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મ સંસ્થાઓ છે. તેઓમાં જૈનધર્મ સંસ્થા અને વિચાર મળી ગયેલા છે. શિવાય કુમારિલ્લ ભટ્ટાદિકોએ જૈનોની સાથે ઠેકઠેકાણે વાદવિવાદ કરી પરાભવ કર્યો, વિગેરે જે દંત કથાઓ છે, તેનું તેટલું સ્વરૂપ નહિ હોઈને દયાનંદ સરસ્વતીના ખંડન પ્રમાણે તેમાં લટપટ અને ગ્રામ્યવ્યવહાર વિશેષ દેખાય છે, ભારતીય લોકોમાં ગેરસમજૂતીઓ થવાને જુદાં જુદાં કારણો પણ થયાં હતાં, પરંતુ જૈનધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું આદ્યસ્વરૂપ તપાસી જોઈશું તો વિશુદ્ધ વૈદિક તેજ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે. જૈન અને બૌદ્ધ એ વિષે જે અનેક કારણોથી વિરૂદ્ધ સંબંધ ઉત્પન્ન થયો તે હવે ભૂલી જઈને જે ધર્મ હાલના હિંદુ ધર્મમાં વિલીન થઈ ગયેલો છે તે ધર્મના ગ્રંથો તરફ હાલના વિદ્વાનો કદાચ અનુકંપાની બુદ્ધિથીજ જોશે તો તેઓને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થશે, હાલના જગતમાંના પ્રચલિત ધર્મો તથા બૌદ્ધ અને જૈનધર્મો એનો જેવો જેવો સંબંધ તેઓની નજરમાં આવતો જશે તેમ તેમ આ નવીન મળેલી વિવક્ષણ રત્નોની અગાધ ખાણ દેખીને તેઓનું મનઃ આનંદસાગરમાં તલ્લીન થઈ જશે એટલુંજ આ ઠેકાણે કહેવું બસ છે.

ધૃતિ વાસુદેવ નં ઉપાધ્યેના પહેલા લેખનો સાર ॥

૨ ઉપજ્યેજ્ઞના બીજા લેખનો સાર નીચે મુજબ—ઘણા પંડિતો સાશંક લેખો લખતા રહ્યા છે, એમ કરવાને બિલકુલ કારણ નથી. કારણ જૈનગ્રંથોની યોગ્યતા જોતાં તેના ઉપર અણુવિશ્વાસ રાખવાને બિલકુલ કારણ જણાતું નથી. સાધારણપણે સંસ્કૃતભાષાના ગ્રંથો પ્રાચીન હોય છે. જૈન-ધર્મના ગ્રંથો તેનાથી પણ પ્રાચીન છે. બૌદ્ધના ગ્રંથો નિર્વિવાદપણે સાધન મનાય છે. ત્યારે બૌદ્ધના ગ્રંથો કરતાં વિશેષ કરી ઉત્તરીય બૌદ્ધ ગ્રંથો કરતાં જૈનગ્રંથો તું ધોરણ ઘણુંજ જુદું ગણાય છે. જૈન ધર્મના ગ્રંથોની જે વાસ્તવિક યોગ્યતા છે તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકોના સમક્ષ મુકવું અગત્યનું છે. એ સંબંધી શોધખોળ કરતાં જૈનધર્મના સંરક્ષાપદ છેલ્લા તીર્થંકર “માહવીર” નામની ખરેખરી કોઈ વ્યક્તિ નથી પણ જૈન ધર્મના અનુયાયીઓમાંની આ એક વ્યક્તિ છે. તેનું નિરા કરણ સચુકિતક થઈ શકે તેવી માહિતી ઉપલબ્ધ થઈ છે. આ પ્રમાણે અનેક ચુકિત પ્રચુકિત બતાવી જૈનધર્મના નાયક મહાવીરની અને બૌદ્ધ ધર્મના નાયક ગૌતમની સર્વથા પ્રકારથી ભિન્નતા બતાવી અંતમાં લખ્યું છે કે મહાવીરના ચરિત્રનું વિવેચન કરવાનું કારણ એટલુંજ કે જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ બુદ્ધ ધર્મમાંથી ન હોઈને બિલકુલ સ્વતંત્ર છે. એનો નીકાલ કરતી વખતે ઉપ-યોગી થશે, ઇત્યાદિ કહીને—પ્રોફેસર બેનરનો બૌદ્ધની શાખા તરીકેનો મત, અનેક પ્રમાણોથી અયોગ્ય થએલો જણાવ્યો છે. પ્રો. લેસને પણ જૈનો કરતાં બૌદ્ધને પ્રાચીન ઠરાવવા પ્રમાણો આપ્યાં છે, તે યોગ્ય થએલાં નથી. જેમ કે પ્રથમ તીર્થંકરોની પૂજાવિધિ, બૌદ્ધપાસેથી જનોએ લીધી તે યોગ્ય નથી, પણ તે વિધિ બનેની સ્વતંત્ર છે એમ માનવું ચુકિત ચુકત બતાવ્યું છે.

કાલની ગણના વિષે જૈનોજ અધિક છે. બૌદ્ધો કરતાં અને બ્રાહ્મણો કરતાં એક નવીનજ યોજના કાઢેલી છે. તે બૌદ્ધોના ચાર મોટા અને એંશી નાહના કલ્પોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. તેમજ બ્રાહ્મણોના કલ્પોમાંથી અને યુગોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. જૈનોની ઉત્સર્પિણી અને અવ-સર્પિણી બ્રહ્મદેવની રાત્રિ દિવસથી નિકલી હોવી જોઈએ એમ અનુમાન કરીને બતાવ્યું છે.

આગળ જતાં જૈન અને બૌદ્ધ યતિઓના આચાર વિચાર ઉપર અનુમાન ચલાવતાં—જૈન અને બૌદ્ધ બ્રાહ્મણધર્મમાંથી નિકળ્યા હશે? પણ જૈનધર્મ બૌદ્ધ-ધર્મમાંથી નિકળ્યો એમ કહેવાને બીલકુલ કારણ મળતું નથી. જુઓ કે હિંદુતત્ત્વજ્ઞાનમાં જ્ઞાનની સંપૂર્ણ અવસ્થા સુધીનાં જુદાં જુદાં પગથીયાં માનેલાં છે પણ એ વિષે જૈનોનો મત સ્વતંત્ર છે, તેઓની પરિભાષા બ્રાહ્મણો કરતાં

અને ઔદ્ધોકરતાં બિલકુલ જુદીજ છે. જૈનોના મત પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રકારે.

૧. મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યાવજ્ઞાન, અને ૫ કૈવલ્યજ્ઞાન એવા પ્રકારનું સામ્યદર્શાવનારું વર્ણન ઔદ્ધોકના અધ્યાત્મશ્રુતિમાં કંઈ પણ હેખાતું નથી. આગળ જતાં જૈન અને ઔદ્ધોક કેટલાક વિચારો પ્રાદ્યલોની સાથે મળતા છે તે બતાવ્યા છે. જેમકે-પૂર્વજન્મ, પૂર્વજન્મનાં કરેલાં કર્મ ઇત્યાદિ, પુનઃ જૈનોના તીર્થંકરો ચોવીશ, તો ઔદ્ધોકના પચીશ, આમાં પણ ચોવીશની કલ્પનાજ પ્રાચીન ઠરાવી જૈનોને પ્રાચીન ઠરાવ્યા છે.

આમ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કેટલીક વાતો જૈનધર્મવાળાની ઔદ્ધોકી અને પ્રાદ્યલોથી સરખી અને કેટલીક જૈનોની સ્વતંત્ર બતાવી છેવટમાં નિકાલ કરતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જૈન ધર્મ એ ઔદ્ધધર્મમાંથી નીકળેલો નથી. તેનો ઉદ્ભવ સ્વતંત્ર હોવાથી ઔદ્ધધર્મમાંથી વિશેષ પણ લીધું નથી. ઔદ્ધ અને જૈન એ બન્નેઓએ પણ પોતાનો ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન, અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પનાઓ વિગેરે બધા પ્રકાર પ્રાદ્યલો પાસેથી વિશેષ કરી સંન્યાસીઓ પાસેથી લીધેલો છે, અહીં સુધી જે વિવેચન કરવામાં આવ્યું હતું તે જૈન લોકોના પવિત્ર ગ્રંથોમાં લખેલી દંત કથાઓ વિગેરેને પ્રમાણ માનીને કયું હતું.

‘બાર્થ’ સાહેબનો મત એવો હતો કે-જનોનો પન્થ કેટલાક સૈકા સુધી ક્ષુદ્ર અવસ્થામાં હોવાને લીધે, પોતાના ધર્મગ્રંથો લખેલા નહિ હોવા જોઈએ વિગેરે દલીલો યથાર્થ નથી, એટલુંજ ન હતું પણ જૈનલોકો પ્રાચીનકાળે પણ ક્ષુદ્ર ન હોઈને, પોતાના ધર્મમતો વિષે કેવલ ઉપર ઉપરની કલ્પનાઓ કરનારા કરતાં, વિશેષ હાંશીયારજ હતા, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

જૈનોમાં જે અંગ ગ્રંથો છે તે પૂર્વના હતા, શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર એ બન્ને ગ્રંથોને માટે કહે છે કે-પૂર્વના ગ્રંથોનું જ્ઞાન જતાં જતાં બિલકુલ આલ્યું ગયું એ કે નવા મતો પ્રાચીન ગ્રંથો હુપ્ત થવાનું બહાનું ઘણું ઠેકાણે બતાવે છે. પરંતુ જૈનગ્રંથો માટે એમ માનવાનું કારણ નથી. પૂર્વ એટલે પહેલાં ઉપલબ્ધ થએલા ગ્રંથો, એમ માનવું વિશેષ યોગ્ય લાગે છે એકંદર રીતે જૈનધર્મનો ઉદ્ભવ અને વિકાશ, ખીજથી ન થતાં સ્વતંત્ર છે એમ સારી રીતે સિદ્ધ થાય છે.”

પ્રકરણ ૩૭ મું જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પાડતો. ૩૯૧

॥ ઇતિ-ઉપાધ્યેયના બીજા લેખનો સાર સંપૂર્ણ ॥

૩ લેખ ત્રીજો પૃ. ૭૮ થી યોગજીવાનંદે પરમહંસે. જૈનાચાર્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજા ઉપર લખેલા પત્રનો સાર—“ મહાત્મનું ! વ્યાકરણાદિ નાના શાસ્ત્રોકે અધ્યયના ધ્યાપનદ્વારા—વેદમત ગણેમેં બાંધ મેં અનેક રાજા—પ્રજા કે સભા વિજય કર દેખા, વ્યર્થ મગજ મારના હે, એક જનશિષ્ય કે હાથ દો પુસ્તક દેખા, વો લેખ ઇતના સત્ય વો નિ.પક્ષપાતી, મુઝે દિખપડા કિ—માનો એક જગત છોડકે દૂસરે જગતમેં આનખડે હો ગયે. આબાલપકાળ ૭૦ વર્ષસેં જો કુછ અધ્યયન કરા, વો વૈદિકધર્મ બાંધે ફિરા સો વ્યર્થસા માલુમ હોને લગા. પ્રાચીન ધર્મ, પરમધર્મ, સત્ય ધર્મ, રહા હો તો જનધર્મ થા, જિસકી પ્રભા નાથ કરને કો વૈદિકધર્મ, વો પદ્મશાસ્ત્ર વો અન્યકાર ખડે ભયે થે.....વૈદિક ખાતેં કહી વો લીધ ગઇ સો સખ જૈનશાસ્ત્રોસેં નમૂના ઇકઠી કરી હે. ઇસમેં સંદેહ નહીં. ” ॥

॥ ઇતિ ત્રીજા લેખનો ટુંક સાર ॥

૪ પૃ. ૮૨ થી રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજીના વ્યાખ્યાનનો સાર—“ જૈનમત સુષ્ટિકી આદિસેં બરાબર અવિચ્છિન્ન ચલા આયા હે.

આજકાલ અનેક અલ્પજ્ઞજન બૌદ્ધમત ઔર જૈનમતકો એક જાનતે હે વહ મહાભ્રમ હે.

બડે બડે નામી આચાર્યોનેં અપને અન્થોમેં જૈનમતકા ખંડન કિયા હે, વહ ઐસા કિયા હે કિ દેખકર હાંસી આતી હે.

એક દિન વહ થા કિ—જૈન સંપ્રદાયકે આચાર્યોકે હુકારસે દશોં દિશાએ ચૂંજ ઉડતીથો.

ભરી મિજલસમેં—મુઝે વહ કહના સત્યકે કારણ અવશ્ય હુવા હે કિ જૈનોંકા અંથસંમુદાય સારસ્વત મહાસાગર હે. ઉસ્કી અંથસંખ્યા ઇતની અધિક હે કિ ઉન અંથોકા સુચિપત્રબી એક મહાનિબંધ હો ભયગા. ઔર ઉસ પુસ્તક-સમુદાયકા—લેખ ઔર લેખ્ય, કેસા ગંભીર, યુક્તિપૂર્ણ, ભાવપૂરિત, વિશદ, ઔર અગાધ હ ઇસકે વિષયમેં ઇતનાહી કહના ઉચિત હે કિ જિનેને સારસ્વત સમુદ્રમેં અપને મતિમંથાનકો ડાલ કર ચિરા-દોલન કિયા હે વેહી જાનતે હે.

જૈનદર્શન વેદાંતાદિદર્શનોસે બી પૂર્વકા હૈ તખડીતો ભગવાન વેદવ્યાસ મહર્ષિ બ્રહ્મસૂત્રમે કહતે હૈ. “ નૈકસ્મિન્નડ સંભવાત ”

વેદવ્યાસકે સમય પર જૈનમત થા તખતો ખંડનાર્થ ઉદ્યોગ ક્રિયા ગયા. થદિ નહીં થા તો ખંડન કેસા ઔર કિસકા ?

વેદોમે અનેકાંતવાદકા મૂલ મિલતા હૈ, વેદાંતાદિક દર્શનશાસ્ત્રોકા ઔર જૈનાદિ દર્શનોંકા કોન મૂલ હૈ યહ કહ કર સુનાતા હૂં—ઉચ્ચશ્રેણિકે પુદ્ગિમાન લોગોકે માનસનિગૂઢ વિચાર હી દર્શન હૈ. જૈસે અબ્દતવાદ, વિવર્તવાદ, દષ્ટિ-સૃષ્ટિવાદ, પરિણામવાદ, આરંભવાદ, શૂન્યવાદ, આદિ દર્શનિકો કે નિગૂઢ વિચાર હી દર્શન હૈ, તખ તો કહના હી હોગા કિ સૃષ્ટિકી આદિસે જૈનમત પ્રચલિત હૈ.

સબજનો ? અનેકવાંદ તો એક એસી ચિજ હૈ ઉસે સખકો માનના હોગા ઔર લોકોને માનાબી હૈ. દેખિયે—“સદ્વદ્ સદ્બ્યામ નિર્વચનીયં જગત્” કહનાહી હોગા કિસી પ્રકારશે સત્ હોકર બી વહ કિસી પ્રકારશે અસત્ હૈ તો અખ અનેકાન્ત માનના હી સિદ્ધ હો ગયા. નૈયાયિક-તમઃ કો તેજોડભાવ સ્વરૂપ કહતે હૈ. વેદાંતિક ભેર-સોરસે ખંડન કરતે હૈ. જૈનસિદ્ધાંત-કિસી પ્રકારશે ભાવરૂપ કહતે હૈ, ઔર કિસીપ્રકારસે અભાવરૂપ બી કહતે હૈ તો અખ દોનોકી લડાઇમે જૈનસિદ્ધાંત હી સિદ્ધ હો ગયા. કયોંકિ દોનો સમ્ય નહી, પરન્તુ જૈન-સિદ્ધાન્ત હી સમ્ય હૈ.

ઇસી રીતિપર કોઇ કોઇ આત્માકો જ્ઞાન સ્વરૂપ કહતે હ, ઔર કોઇ જ્ઞાનાધાર સ્વરૂપ બોલતે હૈ, તખ તો કહના હી કયા જૈનોકા અનેકાંતવાદ હી પાયા ગયા.

ઇસી રીતિપર કોઇ જ્ઞાન કો દ્રવ્યસ્વરૂપ માનતે હૈ તો કોઇ વાદી-શુશ્વ-સ્વરૂપ માનતે હૈ.

કોઇ જગતકો ભાવસ્વરૂપ કહતે હૈ, તો કોઇ શૂન્ય સ્વરૂપ બતલાતે હૈ, તખ તો અનેકાંતવાદ અનાયાસસે સિદ્ધ હો ગયા.

કોઇ કહતે હૈ ઘટાદિ દ્રવ્ય હૈ. ઔર ઉનમે રૂપ, સ્પર્શાદિ શુણ્ણ હૈ । દૂસરા વાદિ કહતા હૈ કિ. દ્રવ્ય કોઇ ચીજ નહીં હૈ વહ તો શુણ્ણ સમુદાય રૂપ હૈ.

કોઇ કહતા હૈ કિ આકાશ નામક શબ્દજનક એક નિરવયવ દ્રવ્ય હૈ, અન્યવાદી કહતા હૈ કિ વહ તો શૂન્ય હૈ. કોઇ વાદી કહતા હૈ કિ, ગુરૂત્વ શુણ્ણ

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૯૩

હૈ, દ્વસરા કહતા હૈ કિ, ગુરૂત્વ કોઈ ચીજ હી નહી હૈ, પૃથ્વી મેં જો આકર્ષણ શક્તિ હૈ ઉસે ગુરૂત્વનામક ગુણ માના હૈ.

મિત હિત વાક્ય પથ્ય હૈ. ઉસીસેં જ્ઞાન હોતર હૈ, વાગ્બલકા કોઈ પ્રયોજન નહીં હૈ. ”
ઇત્યાદિ ॥

૫ પૃષ્ઠ ૧૦૧ થી લોકમાન્ય તિલકના ઉદ્ગારો—“ પૂર્વકાલમેં યસકે લિએ અસંખ્ય પશુહિંસા હોતીથી ઇસમેં પ્રમાણ મેઘફૂતાદિક અનેક અન્યોસે મિલતે હૈ. રતિદેવ નામક રાજાને યસમેં ઇતના પ્રચુર વધ ક્રિયા થા કિ નદીકા જલ જૂનસે રકતવર્ણ હો ગયા, ઉન નદીકા નામ અર્ધવતી પ્રસિદ્ધ હૈ. બ્રાહ્મણ ઔર હિંદુધર્મમેં માંસભક્ષણ ઔર મદિરાપાન બંધ હો ગયા ચહ બી જૈનધર્મ-કા પ્રતાપ હૈ. મહાવીર સ્વામીકા અહિંસા ધર્મહી બ્રાહ્મણ ધર્મમેં માન્ય હો ગયા. ” ઇત્યાદિ ॥

૬ પૃ. ૧૦૩ થી કાકા કાલેલકરના લેખનો સાર—વિહાર ભૂમિના પ્રવાસના વખતે મહાવીર ભગવાનની કૈવલ્યભૂમિ નામના લેખમાં પોતે લખે છે કે “ જૈનોની મૂર્તિઓજ ધ્યાનને માટે હોવી જોઈએ, ચિતને એકાગ્ર કરવાની શક્તિ એ મૂર્તિઓમાં જરૂર છે, પાવાપુરીમાં મહાવીરનું નિર્વાણ-સ્મરણ કરાવે છે કે આ સંસારનું પરમ રહસ્ય, જીવનનો સાર, મોક્ષનું પાથેય, તેમના મુખાર-વિંદમાંથી જ્યારે જરૂર હશે ત્યારે તે સાંભળવા કોણ કોણ બેઠા હશે ? પોતાને દેહ હવે પડનાર છે એમ બાણી પ્રસન્ન, ગંભીર ઉપદેશ કરી બધી છેલ્લી ઘડીઓ કામમાં લાઇ લેનાર તે પરમ તપસ્વીનું છેલ્લું દર્શન કોણે કયું હશે ? તેમનો ઉપદેશ-દ્રષ્ટિને પણ અગોચર એવા સૂક્ષ્મ જંતુથી માંડીને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ સુધી સર્વ વસ્તુ બાતનું કલ્યાણ ચાહનાર તે અહિંસામૂર્તિનું ‘ હાર્દ ’ કોણે અહણ કયું હશે ? માણસ અલ્પજ્ઞ છે, તેની દ્રષ્ટિ એક દેશી સંકુચિત સંપૂર્ણ-જ્ઞાન વિનાની છે, માણસનું સત્ય એકાન્તી છે, તેથી બીજાના જ્ઞાનને વખોડવાનો હક નથી. તેમ કરતાં અધર્મ થાય છે એમ કહી માનવ જુદિને નમ્રતા શિખ-વનાર તે પરમગુરૂને તે દિવસે કોણે વંદન કયું હશે ? । આ શિષ્યો પોતાનો ઉપદેશ આખી દુનીયાને પહોંચાડશે, અને તે માનવ બાતિને ખપમાં આવશે, એવો ખ્યાલ તે પુણ્ય પુરૂષના મનમાં આવ્યો હશે ખરો ?

જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમાં સ્વાહવાદનો શો અર્થ છે—તે બાણવાને હું કાવો કરી શકતો નથી, પણ હું માનું છું કે—“ સ્વાહવાદ ” માનવ જુદિનું એકાન્તીપણુંજ સૂચિત કરે છે. અમુક દ્રષ્ટિએ જોતાં બીજી રીતે દેખાય છે । જન્માંથી જોમ

હાથીને તપાસે તેવી આપણી હુનીયાની સ્થિતિ છે. આ વર્ણન યથાર્થ નથી એમ કોણ કહી શકે ? આપણી આવી સ્થિતિ છે, એટલું જેને ગળે ઉતર્યું તેજ આ જગતમાં યથાર્થજ્ઞાની, માણસનું જ્ઞાન એક પક્ષી છે એટલું જે સમજ્યો તેજ સર્વજ્ઞ. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે કોઈ બાણતો હશે, તે પરમાત્માને આપણે હજી જાણખી શક્યા નથી. આ જ્ઞાનમાંથીજ અહિંસા ઉદ્ભવેલી છે. સર્વજ્ઞ વિના ખીબા ઉપર અધિકાર ચલાવી ન શકાય. પોતાનું સત્ય પોતાના પુરતુંજ ખીબાને તેનો સાક્ષાત્કાર ન થાય ત્યાં સુધી ધીરજ રાખવી એવી વૃત્તિ તેજ અહિંસા-વૃત્તિ. આખી હુનીયા શાન્તિને ઓલે છે, ત્રસ્ત હુનીયા ત્રાહિ ત્રાહિ કરીને પોકારે છે, છતાં તેને શાન્તિનો રસ્તો જડતો નથી. બિહારની આ પવિત્ર-ભૂમિમાં શાન્તિનો માર્ગ ક્યારનો નકકી થઈ ચૂક્યો છે પણ હુનીયાને તે સ્વીકારતાં હજી વાર છે. હુનીયા જ્યારે નિર્વકાર થશે ત્યારેજ મહાવીરનું અવતાર કૃત્ય પૂર્ણતાને પામશે.” ઇત્યાદિ ॥

૭ પુનઃ પૃ. ૧૨૨ થી જેમ આધુનિક તટસ્થ જૈન પંડિતોના જૈનધર્મના તત્ત્વો જોવાથી વેદવેદાંતદિક એકાન્ત પક્ષના વિચારો ફરતા બંધ છે તેમ પ્રાચીન કાળમાં પણ ઘણા પંડિતોના વિચારો ફરેલા છે. તેનું કારણ જૈનોના પૂર્વાડપર વિરોધરહિત અગાધ તત્ત્વોનીજ ખુબી છે. જુવો કે-સિદ્ધસેનસૂરિ, ધનપાલ પંડિત, હરિભદ્રસૂરિ એ ત્રણે બ્રાહ્મણ પંડિતોજ હતા. જૈનધર્મના તત્ત્વોને સમજ્યા પછી જેવી રીતે આ આધુનિક પંડિતોએ પોતાના અભિપ્રાયો પ્રગટ કર્યા છે તેવી રીતે તે પંડિતો પણ એજ કહી ગયા છે કે-હે વીતરાગ ભગવાન ! જે જે ઉત્તમ તત્ત્વો ખીબા મતવાલાઓમાં દેખાય છે, તે તે જૈનધર્મના તત્ત્વસમુદ્રમાં થી નિકલીને બહાર પડેલા બિંદુરૂપેજ દેખાય છે. એમ નિશ્ચયપૂર્વક સિદ્ધ છે ॥

૮ પૃ. ૧૨૨ થી-હેમચંદ્રસૂરિજીના લેખનો સાર-એમણે વીતરાગની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું છે કે-હે ભગવન ! વેદ વેદાંતના મતવાલાનાં શાસ્ત્રો એકાન્ત-પક્ષવાળાં અને તમારાં શાસ્ત્રો-અનેકાંતપક્ષવાળાં, એટલુંજ નહીં પણ તેમનાં શાસ્ત્રો-હિંસાના ઉપદેશથી મિશ્રિત થએલાં અને તમારાં સર્વજીવોના હિતના ઉપદેશવાળાં, ખીબા મતના આચાર્યોએ સરળ ભાવે કાંઈ અચુકતપણે કહેલું હશે, પણ તેમના શિષ્ય પરિવારે તો કાંઈનું કાંઈ ઉલટુંજ કરીને કહ્યું છે. પણ તમારા શાસનમાં એ બનાવ બનવા પામ્યો નથી. તેમાં તો એ તમારા શાસનના બંધારણનીજ ખૂબી છે. ખીબાના મતોમાં પૂર્વાડપર વિરોધ, અયથાર્થપણું અને દેવોનાં ચરિત્રો પણ નિંદપણુથી શાસ્ત્રોનું બંધારણ થએલું છે. પણ હે ભગવન તમારા શાસ્ત્રોમાં એમ બન્યું નથી. એજ તમારા શાસનની અલૌકિક ખૂબી છે

હે ભગવન ! તારી મૂર્તિ વીતરાગી છે, અને તેમના દેવોની મૂર્તિઓ પણ વિકૃતિવાદીઓ છે. છતાં પણ તેઓ વિચાર નથી કરી શકતા. પણ અમો બધાએ મતવાદિઓના સન્મુખ પોકાર કરીને કહીએ છીએ કે-વીતરાગી મૂર્તિ જેવી બીજા કોઈ પણ દેવની મૂર્તિ ધ્યાન કરવાને યોગ્ય નથી. તેમજ સર્વ પદાર્થોના સ્વરૂપનું ચતુર્થજ્ઞાન મેલવવા માટે અનેકાંતના માર્ગ (સ્વાદ્વાદમાર્ગ) જેવો બીજો કોઈ પણ ન્યાયમાર્ગ, ફનીયામાં છેજ નહી એમ જે અમો કહીએ છીએ તે શ્રદ્ધામાત્રથી કહેતાં નથી, પણ પરીક્ષાપૂર્વક નિઃપક્ષપાતપણાથી કહીએ છીએ.

॥ ઇતિ લેખસંગ્રહે પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવના ॥

અમોએ બીજા ભાગમાં યુરોપીઅન લોકોના લેખો જે આપ્યા છે તેનો હુંક વિચાર—

ડૉ. હર્મન જેકોબી—જૈનસૂત્રોની પ્રસ્તાવનાના પ્રથમ ભાગમાં લખે છે કે—અત્યાર સુધીની ચર્ચા, જૈનોની પરંપરાગત કથાઓની પ્રમાણિકતા ઉપર જ ચાલેલી છે. તેથી વિદ્વાન મી. બાર્થના—અભિપ્રાય મુજબ, જૈનોની સાંપ્રદાયિક પરંપરાઓ બૌદ્ધોના અનુકરણરૂપે ઉપજાવી કાઢેલી છે. મી. બાર્થની દલીલ એ છે કે—જૈન ઘણી સદીઓ સુધી એક નાનો સંપ્રદાય હતો. હું પુછું છું કે—થોડા અનુયાયીયો વડે, પોતાના મૌલિક સિદ્ધાંતો અને પરંપરાઓ સુરક્ષિત રાખી શકે છે કે જે ધર્મને એક મોટા જનસમૂહની ધાર્મિક જરૂરીઆતો પુરી પાડવાની હોય તે ? જૈનોને પોતાના સિદ્ધાંતનું એટલું બધું સ્પષ્ટ જ્ઞાન હતું કે, ન જેવી બાબતમાં મતભેદ ધરાવનારને પોતાના વિશાળ સમુદાયમાંથી બુદ્ધા કરી દીધા હતા આના પ્રમાણમાં—ડૉ. હ્યુમને પ્રકટ કરેલી સાત નિન્હવોની પરંપરા છે. આ સઘળી હકીકતો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, જૈનોની સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ માન્યતા પણ સુનિશ્ચિત સ્વરૂપવાળી હતી. જેવી રીતે જૈનોના ધાર્મિક સિદ્ધાંતો સિદ્ધ થઈ શકે છે, તેવીજ રીતે ઐતિહાસિક બાબતો પણ સિદ્ધ થઈ શકે તેવી છે. જો કે દરેક સંપ્રદાયને—પોતાનો સંપ્રદાય, આસ પુરૂષથી ઉતરી આવેલો છે. એમ બતાવવાને ગુરૂપરંપરાનાં નામો ઉપજાવી કાઢવાની જરૂર પડે છે. પરંતુ કદ્ય-સૂત્રમાં સ્થવિરો ગણો, અને શાખાની નામાવળી છે, તે કદ્યી કાંઠવામાં જૈનોને કોઈપણ પ્રકારનું પ્રયોજન હોય તેમ હું માની શકતો નથી. આટલું સિદ્ધ કરી બતાવવાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનો તેમના આગમોનું સ્વરૂપ નહીં થયા પહેલાં પણ પોતાનો ધર્મ, સંપ્રદાય, તેમજ અન્યદર્શનીય સિદ્ધાંતોના સંમિશ્રણ યોગે ઉત્પન્ન થતી ભ્રષ્ટતાથી, તેને બચાવી સુરક્ષિત રાખવા માટે, યોગ્ય ગુણ સંપન્ન હતા. જે જે બાબત કહી શકવાનું સામર્થ્ય હતું. તે સઘળું તેમણે સંપૂર્ણ

રીતે કર્યું હતું ! આ ચર્ચા ઉપરથી જૈનસાહિત્યના કાલની ચર્ચા ઉપર આવી જઈએ છે.

જૈન સિદ્ધાંત વીરનિર્વાણ પછી ૯૮૦ (અથવા ૯૯૩) માં દેવદ્વિગણિના અધ્યક્ષપણા નીચે નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો હતો. તેની પહેલાં-તેઓ શિખવતી વખતે લિખિત ગ્રંથોનો ઉપયોગ કરતા ન હોતા, આ હકીકત તદ્દન સાચી છે. એ તો ભાગ્યેજ માની શકાય કે-સર્વથા નજ લખતા હોય. બ્રાહ્મણોની માફક જેનોનું એવું માનવું તો હતુંજ નહીં કે લિખિત પુસ્તકો અવિશ્વસ્થ છે. જ્યાં સુધી જૈનયતિઓ શ્રમણશીલ જીવન ગુજારતા ત્યાં સુધી તેમને લાગુ પડે તેવું છે. ઇત્યાદિ. ॥

હવે આપણે જૈનોના પવિત્ર આગમોની રચનાના સમય વિષયક વિચાર કરીએ, સંપૂર્ણ આગમ શાસ્ત્ર પ્રથમ તીર્થંકરનુંજ પ્રરૂપેણું છે. એ જાતના જૈનોના વિચારનું નિરાકરણ કરવા ખાતરજ હું અહિં સૂચન કરું છું કે-સિદ્ધાંતના મુખ્ય ગ્રંથોનો સમય નક્કી કરવા માટે આના કરતાં વધારે સારા પ્રમાણો એકત્ર કરવાં જોઈએ. ગ્રીકનું જ્યોતિષશાસ્ત્ર ઇ. સ. ની ત્રીજી અગર ચોથી, શતાબ્દિમાં હિંદુસ્તાનમાં ફાળવ થયું હતું. તે સમય પહેલાં જૈનોનાં પવિત્ર આગમો રચાયાં હતાં. ખ્રીસ્તુ પ્રમાણુ તેની ભાષાવિષયક છે. તેમાં અનેક તર્ક વિતર્કના અન્તે ઇ. સ. ની શરૂઆત પહેલાં રચાયેલાં માનવાં જોઈએ, એમ કહી છેવટ ઇ. સ. પૂર્વે ત્રીજી શતાબ્દીના પ્રથમ ભાગમાં સ્થિર કરીએ તો તે ખોટું નહિ ગણાય. તથાપિ એક બાબત અહિં ધ્યાનમાં લેવા લાયક છે તે એ છે કે-એતામ્બરો અને દિગમ્બરો એ બન્નેનું કહેવું એ છે કે અંગે શિવાય પહેલાંના કાળમાં તેનાથી વધારે પ્રાચીન એવાં ચૌદ પૂર્વો હતાં, તે પૂર્વોનું જ્ઞાન નષ્ટ થતું થતું સર્વથા નષ્ટ થઈ ગયું, આવા પ્રકારની પ્રાચીન પરંપરા માની લેવામાં ઘણી સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. પરંતુ પ્રસ્તુત બાબતમાં (પ્રાચીન પરંપરાની સત્યતાના વિષયમાં) શંકા કરવાને કોઈ કારણ જણાતું નથી. પૂર્વોનું જ્ઞાન વ્યુત્થિન્ન થતું આદ્યું હતું, એવી જે હકીકત છે તે તદ્દન વાસ્તવિક છે, અમોએ એવો ખુલાસો કરેલો છે કે પૂર્વે તે સૌથી પ્રાચીન ગ્રંથો હતા, તે પછી તેવું સ્થાન નવા સિદ્ધાંતે લીધું હતું, તે યુક્તિસંગત છે.

આવી રીતે પ્રાચીન સિદ્ધાંતનો ત્યાગ કરવામાં શું પ્રયોજન હશે? અ વિષયમાં કલ્પના સિવાય અન્ય કોઈ ગતિ નથી.

આ ઉપરાંત એ પણ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે, મહાવીર કોઈ એક નવા ધર્મના સંસ્થાપક ન હતા, પરંતુ જેમ મેં સિદ્ધ કરેલું છે કે, તેઓ

પ્રકરણ ૩૭મું. જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૯૭

એક પ્રાચીન ધર્મના સુધારક માત્રજ હતા. જૈનધર્મ એ સ્વતંત્ર રીતે ઉત્પન્ન થયેલો છે. પરંતુ કેઈ અન્યધર્મની અને ખાસ કરીને બૌદ્ધધર્મની શાખારૂપે બિલકુલ પ્રવર્તેલો નથી.

પૃ. ૩૦ થી- ડૉ. હર્મન જેકોબીની જૈનસૂત્રો પરની પ્રસ્તાવનાના બીજા ભાગનો સાર:—

જૈન સૂત્રોના મારા ભાષાંતરના પ્રથમભાગને પ્રકટ થયે દશ વર્ષ થયાં. તે દરમિયાન- પ્રો૦ લ્યુમન, પ્રો૦ હાર્નલ્લ, હોફ્રેટ બુલ્હર, ડૉ. કુલ્હર, એમ. એ. બાર્થ, મિ. લેવીસ રાઈસ, આ યૂરોપીઅન અનેક વિદ્વાનોદ્વારા જૈનસૂત્રોનાં ભાષાન્તર શિલાલેખો વિગેરે બહાર પડવાથી. જૈનધર્મ અને તેના ઇતિહાસ વિષયક આપણા જ્ઞાનમાં ઘણા મહત્વનો વધારો થયો છે. હવે માત્ર કલ્પનાને આ વિષયમાં થોડોજ અવકાશ રહેશે.

અહિં કેટલાક વિવાદાસ્ત સુદ્ધાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા ઇચ્છું છું.

જેઓ જૈન અથવા આર્હતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તેઓ જ્યારે બૌદ્ધધર્મ સ્થપાઈ રહ્યો હતો, ત્યારે એક મહત્વશાલી સંપ્રદાય તરીકે ક્યારનાએ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા. આ વિષયની સિદ્ધિમાં બૌદ્ધનાજ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા. ૧ અંગુત્તરનિકાય, ૨ મહાવગ્ગ, ૩ દીઘનિકાય, ૪ બુદ્ધવોષળી ટીકા આદિ અનેક ગ્રંથોના ઉદાહરણો આપી, સર્વ પ્રકારથી સિદ્ધ કરીને બતાવ્યું છે. જેમકે બૌદ્ધગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે ‘નાતપુત્ત સવજ્ઞાન અને સર્વદર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે.’ એ પ્રકારનું જે કથન છે તેને પ્રમાણ આપવાની જરૂર નથી કારણ કે આ તો જૈનધર્મનું ખાસ એક મૌલિક મંતવ્યજ છે.

પૃ. ૯૧ માં લખ્યું છે કે “પાપ એ આચરનારના આશય ઉપર આધાર રાખે છે, બૌદ્ધના આ એક મહાન સિદ્ધાંતને, જેનોએ મિથ્યાકલ્પિત અને મૂર્ખતાપૂર્ણ ઉદાહરણ સાથે મેળવી ઉપહાસ્ય પાત્ર બનાવી દીધો છે. જૈન વિષયે બૌદ્ધે કરેલી ભૂલ પૃ. ૪૭ માં “આતુયામ” પાશ્વનાથને લાગુ પડે છે, તેને મહાવીર ઉપર આરોપિત કરવામાં ભૂલ દ્વારા મહાવીરના સમયમાં પણ પાશ્વનાથના શિષ્યો વિદ્યમાન હતા.

પૃ. ૪૮ માં બીજી ભૂલ- નાતપુત્તને અગ્નિવેસન કહે છે પણ મહાવીરનો એક મુખ્ય શિષ્ય જે સુધર્મા હતો તે અગ્નિ વેશ્યાયન હતો તેથી શિષ્યનું ગોત્ર ગુફને લગાડી બેવડી ભૂલ થવાથી મહાવીરના શિષ્ય સુધર્માની શાક્ષી આપે છે.

પૃ. ૫૦ બૌદ્ધધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ થયો ત્યારે નિર્જ્ઞેયોમાં (જૈનોનો) સંપ્રદાય એક મોટા સંપ્રદાયરૂપે ગણાતો હોવો જોઈએ કેમકે બૌદ્ધપિટકોમાં એ નિર્જ્ઞેયોમાંના કેટલાકને વિરોધી અને કેટલાકોને અનુયાયી થયેલા વર્ણવેલા છે પણ નિર્જ્ઞેયોનો એક નવીન સંપ્રદાય છે સૂચન માત્ર પણ નથી. આ ઉપરથી અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે- નિર્જ્ઞેયો બુદ્ધના જન્મ પહેલાં ઘણા લાંબા કાળથી અસ્તિત્વ ધરાવતા હશે.

પૃ. ૫૧ થી ૫૧૭ એક બાબતદ્વારા પણ જનોની પ્રાચીનતાને ટેકો મળે છે.

ગોશાલે મનુષ્ય જાતિની છ વર્ગમાં વહેંચણી કરી હતી, તે વર્ગોમાંના ત્રીજા વર્ગમાં નિર્જ્ઞેયોનો સમાવેશ કર્યો હતો.

જો તેજ અરસામાં હયાતીમાં આવ્યા હોત, તો તેમની ગણના ખાસ તરીકે કદાપિ કરવામાં આવી ન હોત.

પુનઃ પૃ. ૫૨ માં, મલ્લિઝમનિકાયથી સચ્ચકનો દાખલો આપી જણાવવામાં આવ્યું છે કે-નિર્જ્ઞેયોનો સંપ્રદાય બુદ્ધના સમયમાં સ્થાપિત થયો હોય તેમ ભાગ્યેજ માની શકાય.

પૃ. ૫૬ થી બુદ્ધ અને મહાવીરના સમયનાં પ્રચલિત એવા અન્ય તાર્કિક વિચારોના વિષયમાં જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મળી આવતી નાંધો ગમે તેટલી જુજ હોય તો પણ તે નામાંકિત કાલના ઇતિહાસકારને અતિ મહત્વની છે.

એક બાબત એ આ બધા પાખંડીમતોનાં મળી આવતી પરસ્પરની કેટલીક સામ્યતા અને બીજી બાબત એ જૈન અને બૌદ્ધથી જણાતી વિશિષ્ટતા ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે-કેટલાક વિચારો પાખંડીઓમાંથી લીધા હતા, અને કેટલાક તેમની સાથેના વાદવિવાદની અસરથી ઉપજવી કાઢ્યા હતા.

પૃ. ૬૨ થી અજ્ઞેયવાદની બુદ્ધના ઉપર કેટલી બધી અસર થઈ હતી તેનું સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે.

પૃ. ૭૨ થી જૈનધર્મ એ એક પ્રાચીન કાળથી આવેલો ધર્મ હોય, મહાવીર બુદ્ધ કરતાં વધારે જૂનો છે. કેમકે-સઘળી વસ્તુ ચૈતન્યયુક્ત છે એમ બતાવતો સચ્ચેતનબાદ છે.

પૃ. ૭૩ થી જૈનધર્મની પ્રાચીનતાનું બીજું ચિન્હ વેદાંત અને સાંખ્ય જેવા સૌથી પ્રાચીન પ્રાદ્યદર્શનોની સાથે રહેલી સિદ્ધાંત વિષયક સમાનતા છે.

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૯૯

વૈશેષિક દર્શન સાથે જૈનોના વિચારો, કેટલાક મલતા અને કેટલાક જુદા હોવાથી જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ તેના પછી થઈ એવો જે મત ડૉ. ભાડારકરે ઉપસ્થિત કર્યો છે, તેની સાથે હું મંજૂર થઈ શકતો નથી. ઇત્યાદિ છેવટમાં કહ્યું છે કે—વૈશેષિક પાર્થિવાદિક ચાર પ્રકારનાં શરીરો માને છે, પણ જૈનો પૃથ્વી આદિ ચાર કાય, તેના સૂક્ષ્મ વિભાગો, તેની સાથે એક એક વિશિષ્ટ આત્મા રહેલો માને છે. આ જડ-ચૈતન્યવાદના સિદ્ધાંત ઉપર અસલ સચેતનવાદનું વિશેષ પરિણામ છે. વૈશેષિકોએ—લોકિક પુરાણો ઉપરથી ગોઠવેલો છે. આ બન્નેમાં જૈનમત વધારે પ્રાચીન છે. વૈશેષિકના મત શરીરવાળા કરતાં પણ તત્ત્વજ્ઞાનના વધારે વિકાશક્રમના સમયનો જૈન છે. વેદાંત અને સાંખ્યના મૂલ તત્ત્વભૂત વિચારો જૈન વિચારોથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે. તેથી જૈનો તેમના વિચારો સ્વીકારી શકે નહીં. ઇત્યાદિ કહી આગળ જતાં, જૈન આગમોનો કેટલોક ઉઠાપોડ કરીને કહે છે કે આ ગ્રંથનો વાંચનાર, ભાષાંતર કારનો અભિપ્રાય બાળુવાની આશા રાખતો હોવાથી હું અત્યંત સંકોચપૂર્વક, મારો મત બહાર કઈ છું કે જૈન સિદ્ધાન્ત-અન્થોના ઘણા ખરા ભાગો, પ્રકરણો તથા આલોપકો ખરેખર જૂના છે. અંગોનું આલેખન પ્રાચીન કાળમાં (પરંપરાનુસાર ભદ્રબાહુના સમયમાં) થયું હતું. ઇત્યાદિ વિવેચન કરીને ઉત્તરાધ્યયનાદિકની વિશેષ ઉઠાપોડ કરીને આ બીજા ભાગની પ્રસ્તાવના પૂરી કરી છે.

૩. પૃ. ૯૦ થી ડૉ. ઓ. પરટોલ્ડના વ્યાખ્યાનનો સાર—ધર્મોની સરખામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈન ધર્મવાળાને કયું સ્થાન આપી શકાય, અને તેના વિજ્ઞાનમાં કેટલું મહત્ત્વ છે એ બતાવવા મારો પ્રયત્ન છે.

ધર્મોની સરખામણીનું વિજ્ઞાન, એ શાસ્ત્ર નવીનજ છે. પ્રથમ—ઈ. સ. ૧૮ માં શકમાં અંગ્રેજી તત્ત્વ વિવેચન પદ્ધતિમાં અને જર્મનીના ધાર્મિક તત્ત્વ-વિજ્ઞાનમાં બીજરૂપે જોવામાં આવે છે, પણ પ્રો. મેક્સમ્યૂલરે પદ્ધતિસર સ્વરૂપ આપેલું પછી ઘણા વિદ્વાનોએ વૃદ્ધિગત કરેલું પ્રો. ટીલે આ સર્વ ધર્મવિજ્ઞાનની પુનર્ઘટના કરી ખરો પાથો નાખ્યો છે. એટલિટનમાં સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર સમજવામાં આવતું ગયું. આ શાસ્ત્રની વૃદ્ધિ માટે, જે ગૃહસ્થોએ સ્થાપના કરી, આ શાસ્ત્રનો ખરોધર્મ કયો, અને કેવળ નામનો કયો અને ધર્મના વિકાશનો કાલ કયો, એ ઠરાવવાનો ઉદ્દેશ છે. એ કામ પ્રો. મેટેટ વિદ્વાને સારી રીતે કરી મુકેલું છે. આ પંડિતના મતથી કનિષ્ઠધર્મનું સ્વરૂપ આસ્ટ્રેલીયામાં-ટેબુ અને માન, એ બેમાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, હવે ધર્મનો ઉચ્ચતમ સ્વરૂપ ઠરાવવાનો બાકી રહે છે.

પોતાને અત્યુચ્ચ સમજનારા અનેક ધર્મો વિદ્યમાન છે. કયો ધર્મ અત્યુચ્ચ એ ઠરાવવો અશક્ય નથી પણ કઠીન છે. આ વિચાર કરવા સામાન્યથી ધર્મના ઇતિહાસ તરફ નજર નાખતાં જેમનું સ્વરૂપ વૃદ્ધિગત થયું છે એવી નિઃસંશય બે ભૂતિઓ છે. ‘સંમેટિક’ અને ‘આર્ય’ એ બે છે. સંમેટિકમાં-ખ્રિસ્તી, યાહૂદીન, મુસલમાની, આરબ વિગેરે છે. આર્ય-પૂર્વકાળના હિંદુસ્થાનમાં બે વિશિષ્ટ ભૂતિઓના ધર્મ હતા. આ બંને વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપના હતા કે, એક વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપનો થઈને બીજો જીવદેવસ્વરૂપનો હતો, એ યથાર્થ કહી શકાય નહીં. તેમાં જીવદેવસ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ કાંઈક ગૂઢકારણથી ઉત્પન્ન થયેલો, ઉન્માદઅવસ્થામાં અથવા આનંદાતિરેકમાં મગ્ન થવાથી થયો.

જીવદેવ સ્વરૂપવાળો જે બીજો વર્ગ હતો, તેમાં વૈરાગ્ય, અને તપસ્વિ-વૃત્તિનો સંબંધ હતો. આ બે તત્ત્વથી આર્યધર્મના બુદ્ધા બુદ્ધા ધર્મ ઉત્પન્ન થયા.

અત્યાર સુધીનું વિવેચન, ઉપોદ્ઘાતરૂપે થયું. હવે યૂરોપિઅન પદ્ધતિથી જૈનધર્મનો વિચાર કરવાનો છે. આ દેશમાં ધર્મ વિચારોમાંથી જૈનધર્મ ઉત્પન્ન થયો એમ માનવાની સાધારણ પ્રવૃત્તિ છે. આ મત સામાન્યથી યૂરોપીઅન પંડિતોમાં પ્રચલિત છે પણ એ મત ભૂલ ભરેલો છે.

જૂની શાખના યૂરો. વિદ્વાનો એવું માનતા હતા કે મહાવીર ગૌતમજી કરતાં જરા મોટા સમકાલીન હતા. તેમણે જ જૈનધર્મની સ્થાપના કરી, આ મત ભૂલ ભરેલો સિદ્ધ થયેલો છે. હાલના યૂરોપીઅન વિદ્વાનોનો મત એવો છે કે જૈનધર્મને સંસ્થાપક પાર્શ્વનાથ હોઈને મહાવીર જાગૃતિકરનાર હતા. જૈનોની પરંપરા પ્રમાણે તો જૈન ધર્મ અનાદિનો હોઈને અનેક વ્યક્તિઓ તરફથી જાગૃતિ મલી છે, તેજ ચોવીશ તીથંકરો અથવા જિનો છે. આ મતને નિઃસંશય અસલ ઇતિહાસનો આધાર મલે છે. કયો આધાર? એ કહેવું કઠીન છે. તો પણ નીતિ એ વિષય વપર હેસ્ટિંગ્સ સાહેબના ગ્રંથમાં અને પ્રો. જેકોબીના નિબંધમાં “જનધર્મ” પોતાના કેટલાક મતો પ્રાચીન જીવદેવના ધર્મમાંથી લીધેલા હોવા બોધાયે” એવું કહેવું હોવથી પ્રત્યેક પ્રાણીતો શું પણ વનસ્પતિ અને ખનિજ પણ જીવ સ્વરૂપજ છે. એવો જે તત્ત્વ છે તે મહત્ત્વનો છે, આ કારણથી જૈનધર્મ એ અત્યંત પ્રાચીન છે. જૈનોના નિગ્રંથોનો ઉલ્લેખ વેદમાં પણ મલે છે તેથી આ મારા કથનની પ્રતીતિ થશે.

લોકોને જૈનધર્મનો વિચાર મહાવીરના પછીથી કરવો પડે છે, અથવા સ્વેતામ્બર અને દ્વિગમ્બર ઉપરથી કરવો પડે છે. જૈનધર્મનું સ્વરૂપ અનાર્થ લોકોની

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૪૦૧

પ્રવૃત્તિ થયા પછી ઝાંખુ દેખાઈ રહ્યું છે. પણ તેજ સ્વરૂપ આર્યધર્મનો ઉચ્ચામાં ઉચ્ચો આદર્શ છે. જૈનધર્મનું મૂળકામ, ધર્મના મૂલ ઉપર ફટકો મારનારા બ્રાહ્મણોનો જે નાસ્તિક વાદ અને મહાવીરની સુધારણા પહેલાં-બ્રાહ્મણધર્મના વિધિવિધાનમાં જે કેવળ અત્યાચાર થએલો હતો તેને પાછો હકાબ્યો તે હતું.

જૈન ધર્મનો બૌદ્ધધર્મ જેટલો જ કે વિસ્તાર થયો નથી, પણ તેનુંજ મહત્ત્વ હિંદુસ્થાન વળાને વધારે છે.

કારણ જૈનધર્મવાળાની ક્રિયા શરૂ થવાથી, પાછળના વિચારોનો વધારો થવાથી બચાવ થતો ગયો.

જૈનધર્મનું ખરું મહત્ત્વ ધર્મના અંગોની યથા પ્રમાણ બહેંચણી થવાને લીધેજ છે તેનો થોડોવણો ખુલાશો કરું છું.

પ્રત્યેકધર્મના- ૧ ભાવનોદીપક-કથા પુરાણો, ૨ બુદ્ધિપૂર્વક તત્ત્વજ્ઞાન અને ૩ આચારવર્ત્તક કર્મકાંડ, એ ત્રણ મુખ્ય અંગો હોય છે.

ઘણાખરા ધર્મોમાં-વિધિવિધાન રૂપ જે કર્મકાંડ તેનોજ પ્રચાર થઈ, ઇતર બે અંગો ગૌણપણે થઈને રહેલાં હોય છે. અને ભાવનોદીપક કથા પુરાણોનું અંગ માત્ર લોકપ્રિય હોય છે. બૌદ્ધિક એટલે તત્ત્વજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ, આર્ય-ધર્મનું મુખ્ય લક્ષણ હોય છે. પણ એ ત્રણે અંગોની એકલા જૈનધર્મમાંજ સરખા પણથી બહેંચણી કરેલી હોવાથી, પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ, એમાં બૌદ્ધિક અંગોનું વિના કારણ મોટાપણું બતાવેલું છે.

બીજા ધર્મના પ્રમાણમાં જનધર્મવાળાને કયું સ્થાન આપી સકાય? તેનો નિશ્ચય કરવા, તેના અંતરંગનો થોડો અધિક વિચાર કરીએ.

જૈનધર્મને બધા ધર્મોથી વિશેષ મહત્ત્વ કેમ પ્રાપ્ત થયું છે તેજ હું બતાવું છું.

દેવ વિષયોના સંબંધે, જૈનધર્મનો પ્રમાણ તરીકે માનેલો મત, એજ તેનામાં પહેલી મોટી મહત્ત્વની વાત છે. જૈનધર્મ મનુષ્યો ત્સારી (નરથી નારા-યણ સુધી ચઢેલો) ધર્મ ઠરે છે. વૈદિકધર્મ, અને બ્રાહ્મણધર્મ, એ પણ મનુષ્યો-ત્સારી છે ખરા, પણ તે કેવળ ઔપચારિક છે, કારણ દેવ એટલે કોઈ મનુષ્યાતીત પ્રાણી છે, તેને મંત્રોથી વશ કરી, ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ કરી લેવું માની લીધેલું છે. પણ ખરું મનુષ્યોત્સારી પણું જૈન અને બૌદ્ધમાંજ દેખાઈ આવે છે. બૌદ્ધનો ઇશ્વર-વિષયક મત ઘણોજ જુદો બની ગયો છે, મૂલમાંજ તે અનીશ્વરવાદી હતો કે કેમ? એવો સંશય ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

જૈનોની દેવવિષયક કલ્પના, વિચારી પુરૂષોના મનમાં આવી શકે તેવી છે. દેવ એ પરમાત્મા છે, પણ જગતનો સ્રષ્ટા અને નિયંતા નથી, પૂર્ણાવસ્થાને પહોંચેલો જીવજ હોઈને, અપૂર્ણાવસ્થાવાળાની પેઠે, જગતમાં પાછો આવવાનો અશક્ય હોવાને લીધે પૂજ્ય અને વંદનીય થયો છે.

આજ બાબતમાં મને જૈનધર્મનો અત્યુદાત સ્વરૂપ દેખાવા લાગ્યો છે.

બૌદ્ધિક વિષયોની ઉત્તમ પરિપુષ્ટિ કરવાને માટે તેટલાજ ઉચ્ચતમ ધ્યેયને (દેવની ભૂતિને) જૈનધર્મવાળાએ હાથે ધર્યો છે.

આ બધાં કારણોને લીધે જૈનધર્મને આર્યધર્મનીજ નહીં, પણ એકંદરે સર્વધર્મોનો પરમ મર્યાદા વાલો સમજીએ તો પણ કોઈ પ્રકારની હરકત આવે તેમ નથી.

આ પરમ સીમાવાળા જૈનધર્મને મોટું મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલું છે. ધર્મની સરખામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મવાળાને એટલુંજ એક મહત્ત્વ નથી પરંતુ જૈનોતું ૧ તત્ત્વજ્ઞાન, ૨ નીતિજ્ઞાન, અને ૩ તર્કવિદ્યા, પણ તેટલાંજ મહત્ત્વવાળાં છે.

અહિં જૈનોના નીતિશાસ્ત્રની બેજ વાતનો ઉલ્લેખ કરું છું. તેમાં પહેલી એ છે કે—જગતમાંના સર્વ પ્રાણીઓને સુખ સમાધાનથી એકત્ર કેવી રીતે રહેતાં આવે ? આ પ્રશ્નના આગળ, અનેક નીતિ વેત્તાઓને હાથજ ટેકવા પડ્યા છે. આ વિષયનો સંપૂર્ણ નિષ્કર્ષ આજ સુધી કોઈ પણ કરી શકેલો નથી. પણ જૈન શાસ્ત્રમાં બહુજ સરલ રાતે કરીને મૂકેલો છે. બીજાઓને હુંબ ન દેવું અગર અહિંસા આ વાતનો કેવલ તાત્વિક વિધિથીજ નહીં, પણ ખ્રિસ્તી ધર્મમાંની તત્સદૃશ દશ આજ્ઞાઓ કરતાં, અધિક નિઃશ્ચયથી અને કડકપણાથી, તેનો આચાર કહેલો છે, તેટલી સુલભતાથી તથા પૂર્ણતાથી, તેનો ખુલાશો જૈનધર્મમાં કરેલો છે. બીજો પ્રશ્ન ઓપુરૂષોના પવિત્ર પણાનો છે. જૈનધર્મને સર્વધર્મની, વિશેષથી આર્યધર્મની પરમ હદવાળો માનવો જોઈએ. બૌદ્ધિક વિષયોને પણ બાબુ ઉપર ન મૂકતાં જૈનધર્મના ઘણી મજબૂત સ્થાએલી છે ખ્રિસ્તી ધર્મમાં બૌદ્ધિક પ્રશ્નોનો વિશેષ ઉહાપોહ કે વિવેચન થયેલું નથી.

દુકમાં સારાંશ એ છે કે—ઉચ્ચ ધર્મ તત્ત્વો અને જ્ઞાનની પદ્ધતિ એ બન્ને ની દ્રષ્ટિએ જોતાં. જૈનધર્મ ધર્મની સરખામણીવાળા શાસ્ત્રોમાં ઘણેજ આગળ પહોંચેલો છે, એમ તો માનવુંજ પડે છે. અને દ્રવ્યોત્તુ જ્ઞાન કરી લેવાને માટે, તેમાં જોડી દીધેલા સ્વાદ્વાહતું જ એક સ્વરૂપ જીવો એટલે બસ છે.

ધર્મના વિચારોમાં જૈનધર્મ એ એક નિઃસંશયપણે પરમ હકવાળો છે, અને તે કેવળ સ્વાહવાદની દ્રષ્ટીથી સર્વ ધર્મોતું એકીકરણ કરવાને માટેજ નહીં, પણ વિશેષ પણાથી, ધર્મોના લક્ષણ સમજવાને માટે અને તેના અનુસારથી સામાન્યપણે ધર્મની ઉત્પત્તિ સંગત કરી લેવાને માટે તેનો કાળપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે.

૮ પૃ. ૧૦૮ માં ડા. એલ. પી. ટેસીટોરાં અને ડા. હર્ટલ એ બન્ને વિદ્વાનોના લેખોમાંના માત્ર બેજ કકરાથી જૈનધર્મના તત્વોની દિશા કેટલી બધી ઉંચી છે એટલુંજ જણાવવામાં આવ્યું છે.

૭ પૃ. ૧૦૬ માં ‘ જૈન દર્શન અને જૈન ધર્મ ’ મૂલ લેખક મિ. હર્બર્ટર વારન સાહેબ છે. તેમાં જૈનોના મુખ્ય ગુણ્ય તત્વોની ટુંક નોંધ કરી બતાવેલી છે. ॥ ઇતિ યુરોપિઅન લેખકોના લેખોના સંગ્રહરૂપ દ્વિતીય ભાગ સંપૂર્ણ ॥

વીરશાસન. શુક્રવાર. તા. ૨૭ મી ઓગસ્ટ સને. ૧૯૨૬ પૃ ૭૬૮.

(લેખક પહેલો)

“ જૈન ઔર જગત ”

(લે. લક્ષણ રધુનાથ બિટે કરજગી ધારવાડ)

એક જૈનેતર ગુજરાતી જૈન સાપ્તાહિકમાં આતોંપર હિંદીમે લિખના બડા ઘાળ્ય હૈ । મરાઠી ભાષામેં એક કહાવત હૈ કિ સંત (સાધુ) હોકર હી સાધુ કે પાસ પુંહયના આહીએ । લેકીન મેં તો અભી જૈન હુઆ નહીં હું ઔર જિનશાસન કા મેરા અભ્યાસ ભી દો તીન વર્ષોસે જ્યાહલ નહીં હૈ । યહ અભ્યાસભી કિસી ગુર કે પાસ નહીં. બલકે મનકે માફિક કિતાબોં પઢકર ઔર રાષ્ટ્રીય કાર્ય કરતે કરતે હી કિયા ગયા હૈ । એસી હાલત મેં જૈની વિષયપર ઔર હિન્દી ભાષામેં ગુજરાતી વાચકો કે સામને વિચાર રખનેકી કોશીશ કરના આશ્ચર્ય નહીં તો કયા ? લેકીન યહ આશ્ચર્ય જૈનશાસન ઔર ગુજરાતી સમાજ કે પ્રેમ કે કારણ હી મેરેસે હો રહા હૈ । શીઘ્ર હી મેં ગુજરાતી મેં હી લિખને કી મેં કોશીશ કરૂંગા । તખતક મં આશા રખતા હું મેરે ગુજરાતી વાચક મુઝે ક્ષમા કરે ઔર હિન્દી વાચક ભી મેરી ત્રુટિયાં માફ કરે ।

જૈનોકા જગતસે કયા સંબંધ હૈ ઔર જૈનોપર કૌનસી જિરમેદારી હ ઇસી આતકા ઇસ લેખ માલોમેં વિચાર કરનેકા હૈ । કિસી વ્યક્તિકા સમાજસે જો સંબંધ આતા હૈ યહ તીન દ્રષ્ટિસે આતા હૈ । શારીરિક, માનસિક ઔર ખૌદિક ઇસી પ્રકાર કિસી સમાજકા જગતસે તીન દ્રષ્ટિસે સંબંધ આતા હૈ. કલા, નીતિ ઔર તત્વજ્ઞાન । કલા સમાજકે શરીર સે સંબંધ રખતી હ, નીતિ

मन से और तत्त्वज्ञान बुद्धि से। जिस तरह तन मन तथा बुद्धि इन तीन बातोंका विचार करनेसे किसी व्यक्ति के बारे में पूर्ण विचार हो सकता है उसी तरह कला, नीति, तथा तत्त्वज्ञान इन तीन बातोंका विचार करनेसे ही किसी समष्टि (समाज) का विचार पूर्णतया हो सकता है। जिस तरह केवण बुद्धिबल या मनोबल तथा देहबलसे मनुष्य सग प्रकारसे कार्य कुशल नहीं बन सकता, उसी प्रकार सिद्ध कला, नीति या तत्त्वज्ञानसे कोष्ठली समाज पूर्ण रूप से कार्यक्षम नहीं बन सकता, उसमें त्रुटि अवश्य भेद रह जाती है। मनुष्य के बारेमें ऊपर के तीन अंशोंमें से किसी की त्रुटि हो तो कैसी शैथन्यीय हो सकती उस व्यक्ति की हो जाती है यह बात सगसे परिचित है। अतः हम तीन समाजोंका हाथला लेकर हमारा कठना स्पष्ट करेंगे।

इतिहास ज्ञान के यह बात मालूम है कि ग्रीस देशमें कला बहुत ही उन्नत दशाके पहुँची थी। कलाकी द्रष्टिसे ग्रीक समाज उन्नत था। लेकिन यह बात भी प्रसिद्ध है कि ग्रीक समाजमें नीतिका नाम तक नहीं पाया जाता था। तत्त्वज्ञान भी उसका परप्रेरीत ही था इसमें त्रुटियाँ के कारण ही ग्रीक समाज नष्ट हो गया। एक कलाशी लेकिन नीति और तत्त्वज्ञान नहीं था।

अब धराणु देशका उदाहरण देंगे। धराणु संस्कृतिमें नीतिको बहुत उँचा स्थान था। अब भी पारसी समाजमें इस बातका अवशेष पाया जाता है। पारसी धर्ममें सद्बिचार, सदाचार और सद्बुद्धि के अस्तित्व ही महत्व दिया गया है। जबकि तत्त्वज्ञान और कलाकी द्रष्टिसे धराणु संस्कृति बहुत ही नीचे दरजे की है। तत्त्वज्ञान तो भारतीय ही है। और कलाका नाम तक भी नहीं। इसी कारणसे धराणु संस्कृति नष्ट हो गई, नीतियों जबकि कला और तत्त्वज्ञान नहीं था। ॥

अब औद्ध संस्कृतिका हाथला देंगे—औद्ध समाज का तत्त्वज्ञान अपूर्ण है। उसमें कष्ट दर्जे में नीति और कला है। लेकिन तत्त्वज्ञान नहीं है। औद्ध तत्त्वज्ञान दर्शन कहलाया गया है। लेकिन भेद हाथमें तो उसमें बुद्धि गम्य बात एक ही नहीं है। इसी कारणसे औद्ध केवल नाम मात्र रह गये हैं। उसमें कला और नीति कुछ प्रमाणों में थी लेकिन तत्त्वज्ञान नहीं था।

अर्थात् समाज के धारणा के लिये—कला नीति और तत्त्वज्ञान तीनोंकी जरूरत है। जिस प्रकार देहकी द्रष्टिसे मनुष्य के अन्न, आरोग्य, आयु और सौंदर्य की जरूरत होती है उसी प्रकार समाजको भी कलाकी द्रष्टिसे संपन्नता,

सरलता, शाश्वतता, और रसिकता इन बातों की आवश्यकता होती है। मन के द्रष्टि से जिस तरह मनुष्य को सुजनता और निर्मलता की जरूरत होती है जिस तरह समाज को नागरिकता और विश्व-अधुता की आवश्यकता रहती है। अंतमें भुद्धि की द्रष्टिसे जिस तरह मनुष्य की प्रज्ञता की जरूरत होती है उसी तरह समाज को शाश्वत अर्थात् ओकमेव तत्वज्ञान की जरूरत होती है। अथ कमेणु इन बातोंका हम विचार करेंगे मेरे हाथ में जैन संस्कृति की सभी द्रष्टिसे पूर्ण है और इसी वजह से अत्यंत पुरातन कालसे अथ तक वह जता है। कौमली संप्रदाय और जति हों—अंत में उसको जैन सिद्धांतके आकर पड़्यना पड़ता है और पड़ेगा औसी भारी धारणा है। आज संसारमें जैन शासन के विशेषी देखनेमें आते हैं और पहिलेकी थे। भदिक प्राचीन कालके विशेषियों को जैन सिद्धांत का ही स्वीकार करना पड़ा था और आजकल के लोगों को भी यही करना पड़ेगा। आज की हालत () संकेतभावस्था है। अंतमें जिनशासन को ही मानना पड़ेगा।

गीरशासन. ता. २४ मी. सप्टेम्बर सने १९२६. पृ. ८२०

(लेभांक हसरा)

“ जैन और जगत ”

(ले. लक्ष्मण रघुनाथ लिडे करजगी-धारवाड)

हसरे लेभमें कलाकी द्रष्टिसे जैन और जगतका विचार करेंगे.

इस लेभमें कलाके द्रष्टिसे हम विचार करेंगे। जिस तरह देहको भल, आरोग्य और आयु तथा सौंदर्य की जरूरत है उसी तरह समाज को संपन्नता, सरणता, शाश्वतता और रसिकता की अवश्यकता है। पहले हम संपन्नता का विचार करेंगे।

संपन्नता मायने समृद्धि और आषादि जिसमाजमें धन धान्य बहुत हो और जन संख्या भी कमी न हो उसको संपन्न कहते हैं। इसास समाज संपन्न है। महम्मदी समाजकी कुछ अंशमें संपन्न है। वैदिक समाज (हिंदू) जैनीओंसे ज्यादा प्रमाण में संपन्न है।

जैन समाजकी धनधान्य की द्रष्टिसे संपन्न कहा जा सकता है। क्यों कि भारत का ३ हो त्रितीयांश व्यापार जैनों के हाथमें है। जन संख्या की द्रष्टिसे

तो जैन समाजके भाद्रिक अन्य किसी समाजकी जुरी डालत नहीं है। जैन समाजकी जन संख्या बहुत ही कम है। और उसमें भी शांतिसेव और प्रांतसेवों को कनेरि अक्य नहीं है। क्या यह बात दिक करनेकी नहीं है? प्राचीन कालमें जैन समाज सत्यमुय? संपन्न था। जैनियोंका राज्य था। उनका व्यापार उत्थाहक था।

(भारत मत दर्पण नामकी पुस्तक-राजेंद्रनाथ पंडित-उर्दू रायप्रपन्ना-चार्य ने समाज प्रेस जडाहा में छपाकर प्रकाशित की है। "उसके पृ. १० की पंक्ति ६ से १४ में लिखा है कि पूज्य पाद भाषू कृष्णनाथ अनरल अपने "जिन जन्म" (जैनजन्म) में लिखा है कि-भारतमें पहिले-४००००००,०० जैन थे उसी मत से नीकलकर बहुत लोग दूसरे धर्ममें जानेसे धनकी संख्या घट गइ। यह धर्म बहुत प्राचीन है इस मत के नियम बहुत उत्तम है। इस मतसे देशको भारी लाभ पहुंचा है)

आजकलकी तरह सिर्फ दलाही का नहीं था? उनकी जन संख्या भी बहुतथी जैन धर्मकी दीक्षा लायक अहमियोंको देकर जन संख्या बढ़ाओ।

शुद्धि की प्रथा जैनियोंका ही आचार रचनेवालों को और न शुद्ध करके जातिमें मिला लेना चाहिये। जैनी विचार रचने वालों को दीक्षा देकर जैन बनाना चाहिये। आप चाहेंतो उनको समाजमें मिलावो या मत लो। अज जैन तो अवश्य बना लो। मैं आशा रखता हूं कि जैन नेता इस बात पर विचार करेंगे। अज तक संपन्नता की बात हुई।

अज सरलता का विचार करेंगे। समाज सज व्यवहार यह सुविधासे चलते होतो उस अवस्था को सरलता कहते हैं। समाजका प्रत्येक घटक यदि अपना कार्य अपनी जिम्मेदारी समझकर करेंगा तो समाजमें सरलता उत्पन्न होती है। वैदिक (.डि.डू) समाजकी तरह ब्राह्मण क्षत्रिय, रघृश्य, अरघृश्य, ब्राह्मण-अब्राह्मण जैसे जगडे जैननियोंमें नहीं हुये और नहीं होते। इसका कारण जैन समाजकी सरलता ही है। लेकिन प्रांतसेव तथा शांतिसेवके कारण जैनियोंने शरी भरी व्यवहार सुविधासे नहीं होता है। समाजके सरलता में यह एक जरी चुटि है। जैनी नापित (वालंड) जैनी चमार, जैनीघेणी आदि में ने कडाही नहीं देये। पहिले जमाने में सज पेशेवाजे जैनी थे। और जे नहीं थे उनकी अवश्यकता जैनी समाज की नहीं थी। इस लिये सज पेशेके लोग समाजमें होने चाहिये तभी जैन समाज एक प्रभावशाली समाज

હોગા। ઇસ લિયે જૈન શુદ્ધિ પ્રથાકી અવશ્યકતા હૈ। સરળતાકે વાસ્તે સમાજકે ઘરકોને યહભી યાદ રખના ચાહિયે કિ સબ તરફ લોગોંકી સમાજકો અવશ્યકતા હૈ। ઓર ઐસે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિકે લોગોમે જૈન મેલ રહેગા તબી વહ સમુદાય સમાજ કહલાવેગા।

યદિ સંપન્નતા ઓર સરળતા હો તો શાશ્વતતા આપહી આ ભાતિ હૈ। સુરોપીય સમાજોંકી તરફ શ્રમજીવી આર મુકી વાળે સત્તાધારી ઓર રૈયત ધર્મસત્તાધારી ઓર શ્રાવક ઈનમેં યદી જગડા ન હોગા તો સમાજ અવશ્યમેં સ્થિર રહેગા।

અબ રહી રસિકતા કી ખાત જૈન સમાજ પ્રાચીન કાલમેં બહુત હી રસિક થા। ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓમેં જૈન પંડિતોકા જિતના કાબ્ય હૈ ઉતના ઓર કિસી અન્ય પંડિતોકા નહીં હૈ। જૈન પંડિતોનેં સભો શાસ્ત્રોપર ઓર કલાઓપર અનેક ભાષાઓમેં ગ્રંથ લિખે હૈ। ચિત્ર કલા તો જૈનિયોંકી ખાસ વિશેષતા હૈ। મંદિર, ઉપાશ્રય, આદિ સ્થાન બનવાને કી પ્રથા જૈનિયોને શરૂ કી। જૈનિયોંકા પ્રાચીન કળા કૌશલ્ય અબ ભી હમકો આશ્ચર્યસે મૂઢ બના દેતા હૈ। જૈન કલા સિર્ફ નિર્સર્ગકા અપ્રતિબંધ નહિ હૈ સાથ સાથ વહ મનોભાવ ભાવનાઓંકા ભી પ્રતિબિંબ હૈ। યદપિ યહ પુરાના વૈભવ આજ કે જૈનોમેં નહીં દેખનેમેં આતા હૈ તો ભી અન્ય કિસી જ્ઞાતિ સે બદ કર જની કલા અધિક હૈ યહ ખાત દેખને મેં આતી હૈ।

એતાવતઃ કલાકે દ્રષ્ટિસે જૈનિયોમેં જો અછા ખુરા હૈ ઉસકા વિચાર સંક્ષેપતઃ કિયા ગયા. અબ નીતિ કે દ્રષ્ટિસે જન સમાજકા વિચાર તીસરે લેખમેં કિયા જાયગા કલાકા અર્થ ઇસ લેખમેં સમાજ ધારણાકી કુશલતા યા વિદ્યા કિયા ગયા હૈ યહ ખાત ધ્યાનમાં રખને ચાહિએ ॥

“વીરશાસન. શુકવાર. તા. ૧ હી અકટોબર. સને. ૧૯૨૬ પૂ. ૧૪

(લેખાંક તીસરા)

॥ જૈન ઓર જગત ॥

(લે. લક્ષમણ રઘુનાથ ભિડે. કરજગી ધારવાડ)

[એક જૈનેતર જનધર્મોંચાસી વિદ્વાનના જૈનધર્મ વિષયક વિચારો હિન્દી વાચકોના કર કલમમાં સાદર કરીએ છીએ. માત્ર અગ્રે હિન્દી બાણના રાઓતું નહિ પરન્તુ ગુજરાતી વાચકોતું પણ આ તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ જૈન ઓર જગત શીર્ષક લેખનો આ ત્રીજો મણકો છે અને પ્રાયઃ કરીને હવેથી

કેટલાક અંકમાં એ વિષય ચાલુ રહેશે-અમારા આમંત્રણને માન આપીને આ તકલીફ ઉઠાવી આ લેખ માળા મોકલી આપી છે તે માટે આભાર માનવાની તક લેવા સાથે વાંચકો તરફથી યોગ્ય કહરની આશા રાખીએ છીએ.]

તંત્રી, શ્રી. વીરશાસન.

ઇસ લેખમે' હમ જૈન સમાજકા નીતિ કે દ્રષ્ટિસે વિચાર કરેંગે જિસ તરહ મનુષ્યકા નીતિ દ્રષ્ટિસે વિચાર કરતે સમય વ્યક્તિક ઔર સાર્વજનિક (Public) ઇન દો દ્રષ્ટિસે કરતે હૈ ઉસી પ્રકાર એક એક સમાજકા નીતિ કે દ્રષ્ટિસે વિચાર લી નાગરિકતા (Citizen ship) ઔર વિશ્વ બંધુતા (World-friendship) ઇન દો દ્રષ્ટિસે કરના પડેગા.

કોઇ સમાજ તલી નીતિમાન ગિના જાયગા જખં કિ ઉસકા વ્યાપાર ન તો ઉસકો હાનિ પ્રદ હોતા હૈ ઔર ન દૂસરોં કેં. નાગરિકતા ઔર વિશ્વબંધુતા એ દો તરહકી સમાજકી નીતિ હોતી હૈ. અખ ઇન દો પ્રકારકા નીતિઓમે દેખેંગે કિ જૈન સમાજકી કયા હાલત હૈ.

પહિલે નાગરિકતાકા વિચાર કરેંગે જિસકો સંસ્કૃતિ કહતે હ ઉસી કે. હમ નીતિ કહ સકતે હૈ. માતા, પિતા, ગુરૂ ઔર અન્ય જ્ઞાતિ ભાઇઓસે જો અછા વ્યવહાર ક્રિયા જાતા હૈ ઉસકો નાગરિકતા હમ કહોંગે. સભ્ય સમાજકા ચહ પ્રથમ લક્ષણ હૈ. જિસ સમાજમે' માતા, પિતા, ગુરૂ ઔર અન્ય જ્ઞાતિ ભાઇઓ કે સાથ વ્યવહાર કરનેમે' કુછલી મર્યાદા નહીં હૈ ઉસકો સભ્ય નહીં કહા જા સકતા ઇસ દ્રષ્ટિસે યદિ દેખા જાય તો યુરોપીય સમાજ સભ્યતાસે કોસોં દુર હૈ. ઉસ સમાજકી સભ્યતા, રેલગાડી, ડાકખાના, હવાઇ જહાજ આદીમે' હી હૈ. જૈનિયોંકી ખાત ઇસસે બિલકુલ અલગ હૈ. માતાપિતા ઔર ગુરૂજનોં કે વાસ્તે હમ જો સ્વાર્થકા ત્યાગ કરતા હૈ યહી હમારે સભ્યકા લક્ષણ હૈ. ઇસ દ્રષ્ટિસે જૈની આચાર વિચાર અત્યંત શ્રેષ્ઠ દર્જે કે હૈ. જૈની આચાર અનુપમેય હ. યહી સભ્ય નાગરિકતા હૈ. વનવાસ યા નગરવાસસે નાગરિકતાકા કુછલી સંબંધ નહીં હૈ. નાગરિકતાકા માયને સમાજકે પૂજ્ય વ્યક્તિઓકે સાથ નિઃસ્વાર્થ ઔર વિનયકાવર્તાવ હૈ. શુદ્ધ સ્વદેશભિમાન, ગુરૂકિત, બંધુવાત્સલ્ય ઔર માતાપિતાકી સેવા ઇસ નાગરિકતા મેં આ સકતી હૈ.

અખ વિશ્વબંધુતાકા વિચાર કરેંગે. અહિંસા તત્ત્વકો ચરમ સીમાતક મનાનેવાલે જનોંકી વિશ્વબંધુતા બહુત હી વ્યાપક હ ચહ મનુષ્ય માત્રસે ખતમ નહી હોતી. ઇસ બંધુતામે' હલકેમે' હલકે જંતુકાલી સમાવેશ હોતા હૈ. "મિત્તિમે સઘ્વમૂળસુ"

યહ જૈનકા મૂલ મંત્ર હૈ.

યહ વિશ્વ બંધુતા બૌદ્ધોકી તરહ સિફં કયાલાવ પર સ્થિત નહીં હૈ.

અદ્વૈતવાદિયોકી તરહ વહ તારતમ્યસે હીન બી નહીં હૈ. એસ તરહકા વર્તાવ તુમ દુસરાસે ચાહતે હો વહી વર્તાવ ઔરોં કે સાથ કરો ઇસ ઇસાઇ નીતિ કે જસી હી જૈની વિશ્વ બંધુતા નહીં હૈ. વહ આત્મોન્નતિ કે વિચાર પર સ્થિત હૈ. હિંસા કરનેસે હિંસિત જીવકે પ્રગતિમેં બાધા પહુચતા હૈ. ઔર હિંસા કરનેવાળે જીવકી બી અધ્યાત્મિક હાનિ હોતી હૈ. હિંસાસે ધર્મ, દેશ, શાંતિ, સમાજ ઔર વ્યક્તિ કિસીકા બી હિત નહિ હોતા.

ઇસ તરહ કે વિચાર જૈની રખતે હુએ બી જૈન શાસ્ત્રમેં દુષ્ટ ઇંડન વિહિત માના ગયા હૈ, લેકીન વૈદિકોંકી તરહ જૈન સર્પ, વ્યાઘ્ર, સિંહ આદિ પ્રાણીયોંકો દુષ્ટ નહીં માનતે, અગ્ર ઔર નિરપરાધિ પ્રાણીયોંકી હિંસા કિસી વજહસે નહીં કરની ચાહિએ ઇસ પ્રકારકી જૈન નીતિ હૈ.

શઠં પ્રતિ સત્યમેવ યહી નીતિ જૈનશાસ્ત્રકી હૈ—ખંડિક શઠં પ્રતિ શાઠ્યં કી નીતિબી કુછ અવસરપર કહી ગયી હૈ.

ઇસનીતિકા હેતુ બી વિશ્વબંધુતા હી હૈ, સમાજકે ધારણાકે વાસ્તે દુષ્ટોંકા નિર્દલભ હોના હીચાહીએ ‘શઠં પ્રતિ શાઠ્યં’ કી ઇબજતા દીનોંકો અભય દેનેકે વાસ્તે હી હી ગઇ હૈ. ઇસ પ્રકાર દુર્જનોંકો ઇંડ દેને કા અપવાદ રખતે હુએ સર્વ પ્રાણી માત્રોસે બંધુભાવ રખનેકી નીતિ જૈનિયોંકી હૈ, સ્વાર્થ કે વાસ્તે જીવોંકી ઔર મનુષ્યોંકી હત્યા કરના જૈનોંકા સર્વથા અસંભવ હૈ. ‘પૂર્ણ કયા ઔર ત્યાગેંકો’ શિક્ષા જૈનોંસે હી સંસારકો મિલી હૈ. એંદોનો ભાવનાએ મનુષ્ય માત્રમેં સ્વાભાવિક હૈ લેકિન એ ભાવનાઓ જૈનોંમેં જિતની ચરમ સીમા તક પહુચી હૈ ઉતની અન્ય કોંસી સમાજમેં નહીં પહુચી હૈ.

ઇસ ભાવનાકે આરમેં ધર્મ ઔર વ્યવહાર, દેશ તથા વિદેશ, આદિ લેકબી જૈનશાસ્ત્ર નહીં માનતા, ઇન ભાવનાઓંકી ઔરેસે ઇચ્છા ન રખના બી સ્વયં ઇન ભાવનાઓંકો રખના યહી સચ્ચી ભાવના કહી બ સક્તી હૈ. ઇસમેં બી યદિ દુકાન દારી હો તો પવિત્રતા કહાસે આધેગી ? શઠં પ્રતિ સત્યમેવ યહ તત્ત્વ ઇસો લક્ષ્યમેં કહો ગયા હૈ કે ઉંસકા પાલન વ્યક્તિતને કરના ચાહિએ, દુસરી વ્યક્તિ ચાહે કરે થા ન કરે. ઇસ પ્રકાર એક વ્યક્તિકે હૈ સિયતસે ઔર સમિત, સમાજ, દેશ તથા વિશ્વકી દ્રષ્ટિસે જૈનિયોંકી નીતિ ખહુતહી શ્રેષ્ઠ હૈ. એક મેવ સદાચારકો જૈન શાસ્ત્ર ખતલાતા હૈ. ઉસમેં અપવાદ નહીં હૈ ન પરિસ્થિતિકા યા

વ્યક્તિના જૈસા પરિસ્થિતિમે' હિંસા ભી અહિંસા હોતી હૈ ઓર કર્તાવ્ય હૈ જૈસા કશી ભી જૈન શાસ્ત્રમે' નહીં હૈ અતએવ જૈન નીતિ સભી દ્રષ્ટિસે શુદ્ધ હૈ

ઇસ લેખમે' વ્યક્તિગત, સમાજકા ઓર રાજનૈતિક નીતિકા વિચાર ક્રિયા મયા. અમ યોગે લેખમે' તત્ત્વજ્ઞાનકા વિવેચન કરે-ગે

“ વીર શાસન તા. ૮ મી કટોબર. પૃ. ૨૯.

(લેખાંક ચોથા)

જૈન ઓર જગત્

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ સિંહે કરજગી ધારવાડ.)

ઇસ લેખમે' હમ જૈની તત્ત્વજ્ઞાનકા વિચાર કરે-ગે. જિસ પ્રકાર મનુષ્ય સિદ્ધિ પુદ્ધિમાન હોનેસે નહીં ચલેગા બલિક ઉસકી પુદ્ધિ સ્થિર ભી હોની ચાહિએ. ઉસી તરહ સમાજકો સિદ્ધિ ધર્મ યા તત્ત્વજ્ઞાનસે નહીં ચલેગા. વહ એકમેવ હોના ચાહિએ. ઇસ દ્રષ્ટિસે યદિ દેખા જાયતો-જૈની તત્ત્વજ્ઞાન હી એકમેવ કહા જા સકતા હૈ. કયોં કિ વહ પુરાતન હૈ ઓર એકહી રૂપમે' અમ તક આલતા આયા હૈ, વહ જૈની તત્ત્વજ્ઞાન એકાંગીભી નહીં હૈ. ઇસી કિયે ઉસકો અને કાંતવાહલી કહતે હૈ. બૌદ્ધ, ઇસાઇ ઓર મહમ્મદી તત્ત્વજ્ઞાન-આજ કલકા હૈ ઓર સંકુચિત હૈ. વૈદિક તત્ત્વજ્ઞાન યદ્યપિ પુરાતન હૈ તથાપિ સદાકે કિયે બકલાતા હી ગયા હૈ ઓર અલી તક ઉસને સ્થીરતા નહીં પાચી હૈ. જનશાસન હી એક અસા હૈ કિ જો શાશ્વત હૈ ઓર એકરૂપ હૈ. વહ પ્રાચીન સે પ્રાચીન કાલમે' થા. જના યા વૈસાહી આજ હૈ ઓર આગે ભી વીર વાણી કે ઇસ એક રૂપતામે' કુછ ભી આશ્ચર્ય નહીં હૈ. કયોંકિ ધર્મ તત્ત્વ શાશ્વત ઓર નિશ્ચલ હી હોતા હૈ, યદિ અહંત શાસન એક રૂપ ન હોતા તો જરૂર આશ્ચર્ય હોતા, સત્ય તીન કાલમે' એક હી રહતા હૈ ઓર સત્ય હી ધર્મ હૈ, તત્ત્વજ્ઞાન હૈ. જૈનોંકા પહિલા સિદ્ધાંત યહ હૈ કિ સૃષ્ટિ અનાદ્યનંત હૈ. બ્રહ્માને સૃષ્ટિ કી અથવા ઇશ્વરને છે દિનમે' પેદા કીયે, સભી ખાતેં પુદ્ધિગમ્ય નહીં હૈ અતએવ અલેધ હૈ. સૃષ્ટિ પહિલે થી અજ હૈ, અર્થાત્ આગે ભી રહેગી. ઇસ કિયે અનાદ્યનંત હૈ. ઇસકા કર્તા કોઇ ભી નહીં. કૈસી અટલ નિયમસે વહ સ્વભાવસે હી ચલતી આયી હૈ ઓર ચલતી રહેગી. ઇસકે કમમે' પરિવર્તન કરનેકી સત્તા કિસી કા ભી નહીં હૈ. જૈનોંકા દ્વસરા સિદ્ધાંત યહ હૈ કિ જડ ઓર ચેતન દોનોં બિન્ન હૈ, ઓર કશી એક નહીં હો સકતે. ઇસી ભાવના પર જો ધર્મ ચલા હૈ ઓર જીવોંકા મોક્ષકી

આશ્મ રખેના એકા મિલા છે. યદિ અદ્વૈત મત કે અનુસાર—સખ કુછ એક હોમા તો અનાચાર હી સહાચાર હોગા. જેસા કિ 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' ઓર 'સર્વં જલુદં બ્રહ્મ' કા મંત્ર રટનેવાલેમેં આજ હો રહ્યા છે. ચેતન જડ સે પ્રજલ છે ઓર ઉસોસે સખ કુછ હો રહ્યા છે. ઇસ ચેતનસે કર્મ કે પુદ્ગલ પરમાણુકા સંબંધ આતા હ ઓર ઇસી લિયે ઓર ચેતન એકત્ર માલુમ હોતા હે, મોક્ષ કી અવસ્થામેં ચેતન જીવ (આત્મા) જડસે બિલકુલ અલગ રહતા હે. જીવ ચેતન સ્વરૂપ સ્વદેહ પરિમિત કર્મોકા કર્તા તથા લોકતા, ઉર્ધ્વમતિ, સંસારી બદ્ધિ મોક્ષ પાને કે લિયે સમર્થ હે.

જેનોકા ત્રીસરા સિદ્ધાંત મોક્ષ સાધનકા હે. ઇસકો રતનત્રયી કહતે હે સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન ઓર સમ્યક્ ચારિત્ર ઇન ત્રીનો કે પ્રાપ્તિસેકો મોક્ષ કી પ્રાપ્તિ હો સકતી હે. અન્યથા નહીં ઇસી લિયે વૈદિક (હિંદુ) ધર્મમેં કી તરહ જૈનોમેં—જ્ઞાનમાળી, કર્મમાળી ઓર બક્ષિતમાળી આદિ પંથ નહીં હુએ હે. જૈનધર્મ અકાન્ગી નહીં હે, વહ ધર્મ સર્વાંગિક હે.

ઇશ્વરકે બારે મેં જો વિચાર જૈની રખતે હે વેસા ઉન્નત વિચાર ઓર કોઇબી ઇશ્વર વાની નહીં રખતે હે. એક બાદશાહ કી તરહ સખ સુષ્ટિકો ચલાને-વાલા હો નહીં, બદ્ધિ ઉસકો ઉત્પન્ન કરને વળા ઓર ઉસકા નાશ કરનેવાળા ઇશ્વર હે ઓર ઉસકી કૃપાસે હમ સુખી હો સકતે એસી તત્વહીન કલ્પના ઇસાઇ, મહમ્મદી ઓર કુછ વૈદિકોં કી હે. અદ્વૈતવાદી કહતે હે કિ હમ ઇશ્વર બન સકતે હે. લેકિન ઉસકા ઇશ્વર એક બાદશાહ હો હે. ઓર કોઇ વેદાનુયાયી અનેક ઇશ્વર માનતે હે. લેકિન ઇતને ઇશ્વર ભીતિકે કારણ હો ઉત્પન્ન કિયે ગયે હે જિસકી ઇચ્છા હુઇ ઉસકોહી ઇશ્વરબના દિવા, ઓર બસ કરને લગે ઉસકી સેવા, ઓર માંગને લગે ઉસકે પાસ ધન ઓ દૌરત. જૈની ઇશ્વર એસા નહીં હે, વહ ધ્યેય રૂપ હે, વહ કુછબી દે નહીં સકતા, લેકિન ઉસકા ધ્યેય સામને રખનેસે હમકો મોક્ષ લક્ષ્મી મિલ શકતી હે. વહ સ્વયંભૂ, અકલંક, નિરૂપાધિક, ચૈતન્યમય ઓર વીતરાગી હે. મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરનેવાલે જીવ સર્વ સત્તાવાળે ઇશ્વર હોતે હે. એસે ઇશ્વર એક નહી, દશ નહી, ચોવીશ નહી, તેત્રીસ કરોડ નહી, બદ્ધિ અનંત હુએ હે ઓર આગે હોગે. ઇસ પ્રકાર જૈનોકા ઇશ્વર કોઈ બાદશાહ નહો હે કિ ઉસકે કૃપાસે કુછ બી હોય, વહ એક મોક્ષારૂઢ પવિત્ર આત્મા હે ઓર એસે આત્મા અસંખ્ય હુઆ કરતે હે.

અરુત, સ્વાદ્વાહ પદ્ધતિ તો જૈની તત્વજ્ઞાનકા સાર સર્વસ્વ હ. ઇસકો અનેકાન્તવાહ કહતે હે, કયોંકી ઇસમે એક એક પક્ષકી સિદ્ધિ નહીં હોતી, સખ

દ્રષ્ટિસે ઇસ પદ્ધતિમે વિચાર હોતા હૈ—ઇસમે દ્વૈત, અદ્વૈત, સચુલ્લોપાસના, નિશુલ્લોપાસના, સૃષ્ટિકી ક્ષણબંધુરતા ઓર ઉસકી સામ્યતા આદિ કે ખારમે જેનેતરોમે સદા કે લિયે ઝંઘડે હોતે રહતે હૈ.

મહામ્મદી ધર્મ—નિશુલ્લોપાસના કા એકાન્તવાદ પકડકર જગતકો ત્રાહિ ત્રાહિ કરકે હોડતા હૈ, તો સૃષ્ટિ ક્ષણમંશુર હૈ એસા કહ કે બૌધ તથા શાંકરમતાબુધાયી ઉત્પાત મચાતે હ. ઇસકા કારણ ઉનકા એકાન્ત વાદમે સત્ય કમી નહીં હો શકતા. અનેકાંતવાદ હો સત્યસે ભરા હુઆ હૈ.

ઇસ પ્રકાર સૃષ્ટિકા અનાદ્યનંતત્વ, ઇશ્વરકી ઉંચ્ય કલ્પના, ઓર અનેકાન્તવાદ, યે ત્રીન ખાતે જૈની તત્ત્વજ્ઞાનમે વિશેષ મહત્ત્વ કો હૈ. યહી ઉસકી જમત કો ભેટ હૈ. એસા ઉંચ્ય વિચાર અન્ય કિસી તત્ત્વજ્ઞાનમે નહીં પાયા ખાત્રા. વૈદિક મતકે પરદર્શન ગ્રંથ વિચારમે પ્રસિદ્ધ હૈ લેકીન ઉનમે તક અથવા બુદ્ધિમત્ત્વ નહીં હૈ, ઇસી કારણ વે પરદર્શન કિલ્લ બન બેઠે હૈ, બદિક જ્ઞાન તૃષ્ણાકા શમન નહીં કર શકતે અસ્તુ.

અપાતક ત્યાર લેખોમે જૈનોકા ઓર જમતકા કયા સબન્ધ હૈ ઓર જૈનોકી વિશેષતા કિન કિન ખાતો મેં કિસી પ્રકાર હૈ યહ ખાત સંક્ષેપ રૂપમે ખતાયી ગયી. અબ જૈન ધર્મકા ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિ સે પર્યાલોચન કરકે જૈનોસે જગતકો કમા શ્રીખના હૈ, ઓર આજકાલ જનોકો કયા કરના વ્યાહિએ ઇસ ખાતકા વિચાર કરેન્ગે.

“ નીર શસન. ” તા. ૧૫ મી. બકટોમ્બર. સને ૧૯૨૬ પૃ. ૪૫.

જૈન ઓર જગત

(લેખાંક પાંચમા)

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ સિંહે કરજગી ધારવાહ)

પારસી ધર્મકી માન્યતા હૈ કિ—સત્ ઓર અસત્ (Good spirit & evil spirit) એ દોનો શાશ્વત હૈ. અકુર મજ્જ તથા અકુરમન દોનો અનાદ્યનંત હૈ. ઇસાઇ ધર્મ કહતા હૈ કિ પવિત્રાત્મા ઓર ફસાત્મા (Holy spirit and evil spirit) દોનો પુરાતત્વ હૈ. વૈદિક વાકમય મેં ભી દેવ તથા અસુરોં કા ઈગડા પુરાત્મા હી હૈ. ઇસસે યહી ખાત સ્પષ્ટ હોતી હૈ કિ અછા તથા પુરા દોનોકા અસ્તિત્વ પહિલેસે હૈ ઓર આગે ભી રહેગા ! યુરોપીય ઇતિહાસકાર લિખતે હૈ કિ દિન પ્રતિદિન સુધારણા હી રહી હૈ

और पहिले जमानेमें मानवजाति जितकुत्र जगती तथा असंख्य थी, अपना आनंदलक्ष्मी अष्टव सिद्ध करनेके विषये यह बात साक्षात्प्रवृत्त होती होगी। लेकिन यह कहना जितकुत्र जुं ह, लोगों के रहन, सहन, में सुधारा या परिवर्तन हुआ है यह कहना ठीक होगा, लेकिन यह कहना कि पहिले जमानेके लोग असंख्य थे और आजकलके संख्य ह, अकहम जुं है। इतिहासमें उत्क्रांतिवाद सभ जगह अकसा नहीं हो सकता। किसी एक अवस्थाकी उत्क्रांति होती होगी। लेकिन क्या शाश्वत सिद्धांतोंमें भी सभी उत्क्रांति हो सकती है? शाश्वत सिद्धांत सभी कालमें समान ही होते हैं, यदि इतिहासकारोंको यह भावत मान्य न होगी तो वह उनका अज्ञान है।

इतिहासकार लिखते हैं कि वेदकालमें धर्म के भूतत्ववादी कल्पना आने लगी थी। इसकाल के पूर्व तमाम अज्ञान था, और आजकल धार्मिक सिद्धांतों के भारमें प्रगति हो रही है। यह बात सर्वथा जुं है। धार्मिक सिद्धांत संपूर्ण और शाश्वत हैं। हमारी बुद्धि ही संकुचित तथा अपूर्ण होती है।

वेदकाल धर्म सिद्धांतोंका आरंभकाल नहीं है, उसके पतित्वावस्था। उस कालमें भी धर्म सिद्धांतोंका पालन पूर्ण रूपसे करने वाले सिद्ध थे, और उसके पूर्वकालमें जो थे। धर्म, नीति, अनादि काल से यही आयी है। उसमें उत्क्रांतिवाद नहीं हो सकता।

जगतक इतिहास मालूम है: यह बात सिद्ध होती है कि-आदिनाथ भगवानके कालमें धर्मकी कल्पना पूर्णरूपमें थी और समाजके बहुत सभ्यांक लोग उसका पालन भी करते थे। तबसे हिंदुस्तानमें मनुष्यजातिको निवास है। आदिनाथ भगवान के पुत्र भरत चक्रवर्ती के नाम परसे ही हिंदुस्तानको भारत-वर्षके नामसे पुकारते हैं। कहते हैं कि भरत चक्रवर्ती के कालसे ही मानव जाति समाज करके रहने लगी। समाज बनते ही समाज अधन शुरू हुआ। भरत चक्रवर्ती का कायदा केवल नीति से ही बना हुआ था। उस वजह स्वाभाविक रीति से समाज धर्म मार्ग पर चल रहा था। आदिनाथ-कंपलदेव के असंख्यात काल बीटने पर अजितनाथल हुआ। उनके बाद बहुत सभ्य बीटने पर संलवनाथल हुआ। उनके बाद बहुत सभ्य बीटने पर अमिननल और उनके बाद सुमतिनाथल हुआ। उनके बाद बहुतकाल बीटने पर पद्म प्रभुल और उनके बाद सुपाशनाथल हुआ। उनके असंख्यात काल बीटने पर अद्रप्रभुल तथा सुविधिनाथल हुआ। इस काल पर्यंत समाज व्यवस्थामें बहुत उत्क्रांति हुआ थी।

અષ્ટપુત્રી, શતપુત્રી, હોને મેં ધર્મમાના ગયા । ઔર પંચ મહાભૂતોંકો સંતુષ્ટ કરનેકી ઇચ્છા સે યજ્ઞ કરકે પશુ હત્યા કરનેકી પ્રથા શુરૂં હુઇ, ઇસ કોમ હવન કે લીયે મંત્ર બનાયે ગયે, ઔર ઇન્હી કે વેદ ગ્રંથ કહતે હે । ઇસ પ્રકાર અવનતિ હોને લગી । તે બી સ્વાભાવિક પવિત્રતા કે ઉપાસક તબી થે, અમી હૈ, કહનેકા મતલબ ઇતના હિ હે કિ એસે પતિત લોગોંકા ઉલ્લેખ ધર્મી નામસે હોને લગા, ઔર ઉનકે ગ્રંથ ધર્મ ગ્રંથ આજ બી માને જાતે હે ।

ઇસપ્રકાર નવવેં તીર્થંકરકે શાસન કે લુપ્ત કાલમેં વેદોંકી રચના હુઇ । કોઇ કહતે હૈ કિ ભારતીય સમાજમેં યહ જો પરિવર્તન હુઆ ઉસકા કારણ આર્ય નામ કે એક જાતિકા હિંદુસ્તાનમેં અનાહી હે । યહાં સ્વાભાવસે પવિત્ર લોગોમેં જળ ઉત્તર ધ્રુવ સે વલકકવાસી ઔર રજેગુણ પ્રધાન લોગ, આકર ધુસે તબસે યહાં આર્યોં કે પ્રભુત્વીકો અકર્શ માના ગયા । પશુ હત્યા હોને લગી, વલકલ પહંતને લગે । પર્ણ કુટિયાં બનાયી ગઇ । કર્મપીશી શુરૂં હુઇ, ઔર શ્રમવિભાગ કે તત્ત્વપર સમાજકી રચના બી હુઇ । કુછ બી હો આર્યોં કે આગમન કે પૂર્વે ઔર આદર્શો, યહાં સ્વાભાવસે હી પવિત્ર માનવ જાતિ થી । ઉનકા ધર્મત્યાગમય, ઔર આચરણ સ્વાભાવિક થા । જિસ પ્રકાર સ્વાભાવ સે પવિત્ર લોગ થે, ઉસી પ્રકાર અપવિત્ર બી થે । ઉન્હી કે આર્ય ગ્રંથોમેં અનાર્ય, દ્રવ્ય, કહાગયા, ઔર ઉનકા સમાવેશ શુદ્ધ જાતિમેં કિયા ગયા । ઇસ ભારતીય પ્રાચીન પવિત્ર રાજ્ય કા પ્રભાવ અર્યોંપર બી હુઆ । અસ્તુ નવવેં તીર્થંકર કે બાદ કા ઇતિહાસ છકવે લેખમેં લિખેંગે ।

“ વીવરશાસન ” તા ૨૯ મી. અક્ટોબર સને ૧૯૨૬ પૃ. ૭૮

જૈન ઔર જગત

(લેખાંક છકા)

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ મિંડે. કરજગી ધારવાડ.)

આર્ય લોક પ્રકૃતિ પૂજા સે સંતુષ્ટ ન હુએ, ઉન્હોને સંશોધન કિયા કિ પંચ મહાભૂતોંકો બી ચક્રાનેવાળા ઔર હી કોઇ હે. ઇતના બકા કાર્ય એક સે નહીં બનેગા. કયેકિ સૃષ્ટિમેં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, લય, એક હી કાલમેં સદા કે લીયે ચક્રતા હી આયા હૈ. ઇસ તરહ પ્રજ્ઞા, વિજ્ઞ, મહેશ કી કલ્પના કી ગયી. ઉત્પન્નવાળેને તો ઉત્પન્ન કર કિયાહી હૈ, યદિ મારનેવાળા મહેશ ન મારેગા તો રક્ષણ કરને વાળા વિજ્ઞકો હમારા રક્ષણ કરના અવશ્ય હી હૈ. ઓસા વિચાર કરકે રૂદ્રકી પૂજા અર્થાત્ લિંગ પૂજા મરીચિકપીને શુરૂં કી.

આર્યોને પત્થર તથા લોહ કે શસ્ત્ર બી બનાયે, ખેતી કરી પ્રથા શરૂ કરી. સમાજની રક્ષા કે વાસ્તે સભા બનાવા ગયા. ઇસ પ્રકાર આર્ય સંસ્કૃતિ બઢતી ચલી જાતી રહી.

સુવિધિનાથ કે બદ શીતલાથળ, શ્રેયાંસનાથળ, વાસુપૂજ્યળ, વિમલનાથળ, અનંતનાથળ, ધર્મનાથળ, શાંતિનાથળ, કુંથુનાથળ, અરતાથળ, મહાવીરનાથળ, એક કે બાદ એક અસંખ્યાત કાલ વ્યતીત હોને કે બાદ હો મુકે, ઔર ઉન્હોને આર્ય સંસ્કૃતિ કે મિથ્યાત્વસે ભારતીય સંસ્કૃતિકા રક્ષણ ક્રિયા.

રામાયણ કાલમે' તો આર્ય સંસ્કૃતિકા વિજય હુઆ થા-રાવણ જેસે જૈન રાજાઓંકા યજ્ઞોં કી હિંસા અછી નહી માલુમ પડતી થી. વસિષ્ઠ ઋષિ યદ્યપિ આર્ય સભ્યતા કે પક્ષપાતી થે તો બી ઉનપર સ્વાભાવિક પવિત્રતા કા પ્રભાવ બહુ જમ રહા થા. યોગ વસિષ્ઠમે' રામચંદ્રજીકો નિર્મથ મુનિઓં કે પ્રભાવ દેકે હી વસિષ્ઠજીને યહ સ્વાભાવિક પવિત્રતા કા પાઠ સમજાયા હ. ઇસ કાલમે' ઇસ ભારતીય સભ્યતા કી રક્ષા મુનિસુત્રતળ ઔર નમિનાથજીને કી. ભારત કાલમે' ભો નેમનાથજી યહાં કરતે થે.

ઇસી સમય પાર્શ્વનાથ સ્વામી હુએ, ઔર ફિર ઇસ ભારતીય સ્વાભાવિક પાવિત્ર્ય કા પ્રસાર સર્વત્ર હુઆ, આર્ય સભ્યતા કે અનુયાયિઓં મેં કૃત્રિમ લેહ ભાવનાઓં કે કારણ બહુત હલચલ મચ રહી થી, ઔર બુદ્ધ દેવને બડી ધામ-ધૂમ મચા કર ઉસ વૈદિક પરંપરા કો ગાઠ દીયા.

ઉસી સમય ભગવાન મહાવીર ભારતીય સ્વાભાવિક પાવિત્ર્યકા અંકા હિંસા રહે થે. ઇસ પ્રકાર ઇસ સ્વાભાવિક પાવિત્ર્યકા જ્ય પહિલે જમાનેસેહી આયા હે ઇસી કો આજકલ જૈન ધર્મ કે નામસે પુકારા જાતા હે.

રામ કૃષ્ણજે બાદ વિષ્ણુપૂજા બી શરૂ હુઇ ઇસ પ્રકાર લિંગપૂજા ઔર વિષ્ણુપૂજા પહિલે સે હી હે. સૂર્ય ઔર અગ્નિ કે બી મંદિર બનવાયે જાતે થે. ઇસકે વિરોધમે' બૌદ્ધો કે મંદીર હુએ, ઔર મૂર્તિપૂજા મઢને લગી. ઇસ પ્રકાર દિન વીતતે રહે, જન સંખ્યા બહુત બઢ ગયી થી. અંધ શ્રદ્ધા બી બઢી થી. ઇસ અંધશ્રદ્ધા કે પુરસ્કાર સે રાજાઓંને બહુત ઉત્પાત મચાયે.

જેસી હાલતમે' શંકરાચાર્ય પેદા હુએ ઉન્હોંને આર્ય સભ્યતાકી રક્ષા કે વાસ્તે જૈનોંકી નિંદા કરી, ઔર બૌદ્ધોં કો બહુત સતાયા. કુછ સમય વીતને કે

બાદ મહરમદીઓને ભારત વર્ષમાં પ્રવેશ ક્રિયા, એકકેશ્વરીવાદ કી કલ્પના બહુત ફેલ ગયી થકો વિષ્ણુ, પ્રકઃશિવઃ કે વૈષ્ણવશૈવપેદાહુએ, શાકત, ગાણપત્ય, આદિ અનેક પંથ પેદા હુએ ઓર મિથ્યાત્વ બદલા હી ગયા. રામાનુજાચાર્યને ભેદ ભાવનાકા ખંડન ક્રિયા. શ્રીમદ વસવેશ્વરને મરીચિ ઋષી કે લિન્ગ ધારણા કી પ્રથા કો પુરસ્કાર ક્રિયા. માધ્વાચાર્યને ઐદ્રતકા ખંડન કરકે કૃષ્ણભક્તિકો બદાયા, ઓર વલ્લભાચાર્યને ભી ચહી ક્રિયા,

ઇસ પ્રકાર મિથ્યાત્વ હી નહિ બલકિ અનાચારકી ફેલને લગા, પાશ્ચિમ્યાત્ય ઇસાઈ આયે અનાચાર ઓર ભી બદા. મૂર્તિપૂજા કા ખંડનહુઆ. દયાનંદ સરસ્વતીને વેદોંકા પુનરુજ્જીવન કરકે સ્મૃતિ પુરાણોંકા દબાડાળા.

અખ ફિર વખત આયા હે કિ ભારતીય સ્વાભાવિક પાવિત્ર્યકા પ્રસાર હો મિથ્યાત્વ સે હિંદુ લોગ ઉભ ગયે હે.

જેનોં બગો. સમ્યક્ત્વકા પ્રસાર કરનેકા કાર્ય તુમારા હે, ચપને પુરાતન પરંપરાકો પહિચાનો, હિંદુઓકે સંબંધસે જો કત્રિમ મિથ્યાત્વ તુમારે મેં ઘુસ ગયા હે ઉસકો છોડ દો. જૈન ધર્મ નતો ખુદ ધર્મકી શાખા હે ઓર ન હિંદુ ધર્મકે ખિલાફ પેદા હુઆ હે, વહ તો પુરાતન ઓર સનાતન હે. વહ બાહારસે નહી આયા હે, વહ કત્રિમ યાને કિસીસે બનાયા હુઆ નહી હે, વહ સ્વભાવિક હે પુરાતન હે. વહ ભારતીય હે. જેનિયોં કે ઉદ્ધાસીન તાકે કારણ ઉનમેં હિંદુઓંકી ક્રિયા (ક્રિઆઓ) ઘુસ બેઠી હે, ઓર વે આપને સ્વાભાવિક પુરાતન પરંપરાસે વંચિત હો બેઠે હે. બગો ઓર બોલો. વર્ધતાં જીતશાસનનૃ ॥ અખ સાતવે લેખમેં જૈનોસે હુનીયા કો કયા કયા શિખનેકા હે વહ ખાત બતાવેગે.

“ વીરશાસન ” તા. ૫ મી. નવેમ્બર સને. ૧૯૨૬ પૃ. ૯૩.

જૈન ઓર જગત

(લેખાંક સાતવા)

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ જિંડે કરજબી ધારવાડ)

જિનસિદ્ધાંત કે ઊપદેશકી સહા લિયે જરૂરત હે. પહિલે જમાને મેં વહ થી. આગે હોગી. લેકિન મિથ્યાત્વસે ડુબી હુઇ હુનીયા આજ વીરવાણી કી જિંતની પ્યાસી હે, કેતની આજતક કભી નહીં થી, ઓર આગે ન હોગી. કયોંકિ જિનશાસન કે પ્રચાર કે અભાવસે હુનીયા બહુતહી પીડિત હુઇ હે. સંસ્કાર કે અજગાલ ખીસકો વીરવાણી હી રૂવા હે. પહિલે હુનીયાકે અપની ઇશ્વરકી સેહી કલ્પના છોડ દેની અહિએ. દયાનમેં રખના અહિએ કિ કશ્વર

કુછ નહિ દે સકતા । સખ કુછ હમારે કર્મોંકા પ્રભાવ હે ઔર કર્મ કરનેકે લિયે હમ સ્વતંત્ર હે । ઇશ્વર કોઈ બાદશાહ નહીં હે । ઉશ્વર વેહી હ બે મોક્ષપદકો પહુંચે હે એસે ઇશ્વરકો સૃષ્ટિ કરમસે કુછ ભી સંબધ નહીં હે । ઉન પર ભી સૃષ્ટિકા (જડ પુદ્ગલ) કુછ ભી પ્રભાવ નહીં હે ।

સર્વજ્ઞો જિતરાગાદિ-દોષ સ્ત્રૈલોક્ય પૂજિતઃ

યથાસ્થિત મર્યવાદીચ. દેવોર્જન પરમેશ્વરઃ ॥

સર્વજ્ઞ, વીતરાગી, ત્રૈલોક્યપૂજિત, યથાસ્થિતાર્થવાદી, ઔર સમર્થ હી પરમેશ્વર હે । વહ સૃષ્ટિકા ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ લય નહી કરતા ઔર ન મનુષ્યોંકો કર્મ કરનેકી ખુદ્દિ દેતા હે । ઔર ઉનકે કર્મોંકા ફલ દેતે બેઠતા હે. સારાંશ હમ કર્મ કરનેકે લિયે સ્વતંત્ર હે ઔર હમારે કર્મોંકા ફળ બે સ્વભાવસે મિલેગા ભોગના હી પડેગા ॥ ઇસમે કિસી કે સુખોં કે ખાત નહીં હે । ઇશ્વર વહિ હે કિ બે વીતરાગ ઔર નિરૂપાધિક હે । આજઠલકા સંસાર હિંસાસે રંજિત હુઆ હે । અહિંસા હી મનુષ્ય જાતિકા સ્વભાવ હે ઔર વહિ સુખકા માર્ગ હે. દુનીયા કે જૈન ધર્મસે શીખના પડેગા કિ “ સઘ્વાઓ પાળાઃપાળાઓ વિરમણ ” સખ પ્રકારકે જીવહિંસાસે દૂર રહના । સંસારકો યહ પાઠ શીખના પડેગા કિ. “ ઘન્ના તે નમણિજ્ઞા, જેહિ મણવયણકાય સુદ્ધીય । સઘ્વજિયાણં હિંસા, ચત્તા एवं વિ ચિંતિજ્ઞા ” તન મન વચનસે જીવોંને જીવોંકી હિંસા છોડ દી હે, વે મનુષ્ય હી ધન્ય હ યહીં સહાતન કરના ચાહીએ. લોગોંકો ફસાનેમે, દુખાનેમેં હી, આજઠલ ધર્મ ઔર વ્યવહાર ચાતુરી સમજી જાતી હે. કુરાન તથા મહાભારત રામાયણાદિ ગ્રંથોંસે ઝુઠ કે ભી આધાર લે લિયા જાતા હે । લેકિન દુનીયાકો જૈન ધર્મસે યહ ખાત શીખની પડેગી કે “ શોવંપિ અલીય વયણ, જે ન હુ માસંતિ જીવિયંતે ચિં । સઘે ચેવ રયાણં, તેસિં નમો સઘ્વસાહ્ણ ॥ ”

પ્રાણ અચાને કે વાસ્તેથી બે તીનકમાત્રભી ઝુઠ વ્યવહાર નહીં કરતે, ઉન સર્વ સાધુઓં કે વંદન હો । પગ પગ પર ઝુઠ બોલનેમેં ચાતુરી સમજને વાળે લોગોંકો યહ પાઠ પઢના હોગા ઔર તભી ઉનકો સુખ પ્રાપ્તિ હોગી.

પરદ્રવ્યાપહારિસે તે જનતા ખડુત હો પીડી ગયી હે । ઇસ યાંત્રિક યુગમેં તે પરદ્રવ્યાપહારિકો ખડુત હી સુવિદ્યાએ પ્રાપ્ત હુઈ હે । યહ અપહ નિહી સર્વ અસ્વસ્થતા કે જડ હે । દુનીયા કે નિઝંચિ મુનિઓંસે સોખ્યા હે કિ “ જં પદમમત્તિ જં પદ, તં તં જીવસ્સ બાહિરા પાળા । તિણ મિત્ત વિ અદિજ્ઞં, વયા-લુવો તો ન ચિણ્હે ” સિરસે પાંચ તક પસીના બહાકર બે કુછ કર્યાયા જાતા હે વહ કર્મનેવાલે કે ધન બાહિર પ્રાણ હોતે હે । ઇસ લિયે પર દ્રવ્યાપહારિ કરના એક ખડી હિંસા હી હે ઔર દયાળુ મહાશય અદત્ત વસ્તુ કભી નહીં લેતે હે ।

હિંસા, અસત્ય ભાષણ, ચોરી આદિ પાપકર્મ કયોં કિયે જાતે છે ? લોભ કે કરીને, ઉસી લિયે જૈનાગમમેં ઠહા ગયા છે કે “જહ જહ અપ્પો લોભો, જહ જહ અપ્પો પરિગ્ગહારંમો । તહ તહ સુહં પવ્વહ, ધમ્મસ્સ ય હોદ સંસિદ્ધિ ॥” જહાં લોભ નહીં હે વહાં પરિગ્રહ નહીં હોતા હે । ઓર જહાં પરિગ્રહ નહીં હે વહાં સુખ તથા ધર્મ લાભ હોતા હે ।”

ઇસ પ્રકાર જિન જિન કારણોસે દુનિયા આજ પીડિત હુઇ છે, ઉન ઉન કારણો પર હી જૈન ધર્મકી સિદ્ધાંતો કી હવા છે. । યહ હવા રોગિયોં કે માલમ નહીં હે । યહ હવા વૈદ્યોકો હી માલૂમ હો સકતી હે । યહ વૈદ્ય જિનશાસનમેં નિષ્ણાત હોનેવાળા હી હો સકતા હે ।

ઇશ્વર કે કૃપા પર અવલંબન, ઉચ્ચ વર્ણકા મિથ્યાભિમાન, હિંસા, લોભ, ઘોડેબાણ, વિષયસુખકી ઉચ્છા આદિ વ્યાધિઓસે દુનિયા વ્યથિત હુઇ છે । ઉન પર પંચ મહાવ્રત ઓર વીતરાગી ભગવાન કી હી માત્રા દી જ સકતી હે । દેનેવાળા વૈદ્ય નિર્ઞયિ મુનિ માત્ર હો સકતા હે । ઓરોસે યહ કામ નહિ બનેગા. ॥

જૈન ભાઇઓ જિન શાસનકી હવાઇ અપકે પાસ હે । અખિલ દુનીયા મિથ્યાત્વ કે વ્યાધિસે પીડિત હે । કયા આપ સિદ્ધિ હવા દેનેકી હયા નહીં દેખાએએ ? હવા દેનેકી યોગ્યતા તમ આવેગી જબ આપ જિન શાસનમેં નિપુણ હોંગા । ઇસ લિયે સ્વયં જિનશાસનમેં નિષ્ણાત બન કર ઉસકા પ્રચાર કરો, દુનીયા ઉસકી ખ્યાસી હે.

જૈન પત્ર. ભાવનગર. તા. ૧૩. મી. મે. સને. ૧૯૨૮ પુસ્તક. ૨૬. અં. સંવત. ૧૯૮૪. વૈશાખ. વદ. ૮ અંક ૧૬ મો પૃ ૩૪૬

(લેખ આઠમો)

ધર્મ અને સંસ્કૃતિ. લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિંડે પુના.

“મનુષ્ય ગતિના જીવો સ્વભાવિક ગુણોથી બંધાયેલ હોવા છતાં દેશ, કાલ અને પરિસ્થિતિને અનુસરીને તેમાં ઘણો તફાવત થાય છે અને તેથી બીજા દેશો ના અને કાલના તથા પરિસ્થિતિમાંના લોકોના વર્તાવમાં ઘણી ભિન્નતા જોવામાં આવે છે. વેદ પૂર્વ કાળના કે વૈદિક કાળના ભારતીઓમાં અને પછીના પૌરાણિક, બુદ્ધકાલીન કે મુસલમાની અમલમાંના ભારતીઓમાં ઘણો તફાવત

હોવાજ બેઠએ જાપાન, ચીન, રશીયા, મધ્ય એશીયા અને યુરોપ, અમેરિકા, આફ્રિકા વગેરે દેશોના લોકોમાં પણ દેશ, કાલ પરિસ્થિતિને અનુસરી તફાવત થાય એ પણ સ્વભાવિક છે, એટલે દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિને લીધે મનુષ્યોના સ્વભાવિક ગુણોમાં જે તફાવત જોવામાં આવે છે તે શાશ્વત હોતો નથી. કેમકે તે સ્વભાવિક નથી. મનુષ્યાર્દિ જીવોમાં જે આત્મા છે તેના ગુણો માત્ર શાશ્વત છે. આ આત્મિક ગુણોના વિકાસ માટે એકજ નિયમ હોય એ સ્પષ્ટ છે. પછી તે જીવો કોઈપણ દેશના, કાલના કે પરિસ્થિતિમાંના હોય.

દેશ, કાલ અને પરિસ્થિતિથી બદલાતા નિયમો અને આ આત્મોત્કર્ષકારી કપારે પણ નહિ બદલાતા નિયમો એ જોને લેખા કરીને લોકોએ ઘણો ઘોટાળો પેદા કરેલો છે. આ જો લિખ લિખ નિયમોને ધર્મ અને સંસ્કૃતિ આ જો જુદા જુદા નામોથી અંકિત કરી શકાય.

હાલમાં, પાશ્ચાત્ય, આફ્રિકન, રશિયન, મહમ્મદી, ભારતીય અને બૌદ્ધ એવી છ સંસ્કૃતિઓ દુનીયામાંને પાશ્ચાત્ય કહેવામાં આવે છે. આફ્રિકન સંસ્કૃતિને જંગલી કે ખારિજનલ ગણવામાં આવે છે. તુર્કિસ્તાન, ઇરાન, અફઘાનીસ્તાન અને મધ્ય એશીયાની સંસ્કૃતિને મહમ્મદી કહી શકાય. અને ચીન, જાપાનની સંસ્કૃતિને બૌદ્ધ તથા ભારતીય સંસ્કૃતિને-આર્ય કે હિંદુ સંસ્કૃતિ કહી શકાય. જંગલી, ક્રિશ્ચિયન, મુસલમાન, હિંદુ અને બૌદ્ધ આ સંસ્કૃતિઓ ધર્મને નામે પણ ઓળખાય છે અને તેથી શબ્દને કલંકિત કરવામાં આવે છે.

વસ્તુતઃ દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિ મુજબ ધર્મ કાંઈ જુદો જુદો થતો નથી. સત્ય, અહિંસાદિવ્રતો બધા દેશોના, કાલના કે પરિસ્થિતિમાંના જીવોના ઉત્કર્ષને માટે એક સરીખાજ મહત્વના છે. પણ બીજી બીજી સંસ્કૃતિવાળા લોકો એમ માનતા નથી.

જંગલી લોકો ભૌતિક સુખમાંજ મગ્ન હોય છે, મહમ્મદી સંસ્કૃતિના લોકો જંગલી લોકો કરતાં થોડા સુધરેલા છે, પણ તેઓ જંગલી જેવાજ હોય છે. ક્રિશ્ચિયન સંસ્કૃતિવાળા-યત્રોની સાહાય્યાને લીધે સુધરેલા જંગલી છે એમ કહી શકાય. પણ બૌદ્ધ અને હિંદુ સંસ્કૃતિના લોકો, બુદ્ધિ પ્રધાન કે લાગણીવાળા હોવાને લીધે ઉચ્ચ સંસ્કૃતિના છે એમ કહેવામાં આવે છે.

એવી રીતે-પાશ્ચાત્ય કે ક્રિશ્ચિયન સંસ્કૃતિ, આફ્રિકન સંસ્કૃતિ, મહમ્મદી સંસ્કૃતિ, બૌદ્ધ કે હિંદુ સંસ્કૃતિ, આ બધા શબ્દો આ દેશના લોકોના

વ્યવહારિક સ્વભાવ દર્શાવવા માટેજ નિયોજિત કરેલા હોય છે. પણ ક્રિશ્ચિયન, મહંમદી, બૌદ્ધ વિગેરે શબ્દો ધાર્મિક મત કે પંથ દર્શાવવા માટે પણ નિયોજિત કરવામાં આવે છે. હિંદુ શબ્દ જો કે તેવી રીતે ઉપયોગવામાં આવતો નથી. તોપણ વૈદિક, વૈષ્ણવ, શૈવ, જૈન, આદિ શબ્દોથી ધાર્મિક મત કે પંથનો ભાવ લાવી શકાય. છતાં આ ધાર્મિક ધર્મ નહીં કહી શકાય. ૧ ધર્મ, સંસ્કૃતિ, અને પંથ, આ ત્રણે માટે એકજ શબ્દ વાપરવાથી ઘણી ભાંજગડ ઉપસ્થિત થાય છે.

જૈનો હિંદુ છે કે નથી ? શ્વેતાશ્વરો જૈન છે કે નથી ? એવા એવા પ્રશ્નોનો જો સાંભળવામાં આવે છે તેનું કારણ આ ત્રણે વિષયોનો ઘોટાળોજ છે.

ધર્મનું સ્વરૂપ સનાતન હોય છે. તેમાં અહિંસાદિ વ્રતોનું અતિચાર રહિત પાલન કરવાનું કહેલું હોય છે. જુવા જુવાદિ તત્ત્વોનું સત્ય ને અનાધનંત સ્વરૂપ તેમાં વર્ણવેલું હોય છે. જૈન ધર્મમાં એવી જાતનું વર્ણન છે. અને તે અનાદિકાળથી એક પ્રકારનુંજ હોવાથી સત્ય છે. એટલે જૈન શાસ્ત્રને ધર્મ કહી શકાય. વૈદિક, બૌદ્ધ, ક્રિશ્ચિયન અને મહંમદી, મતોને ધર્મ કહી શકાય નહિ. કેમકે વેદ રચનાર ઋષિઓ, બુદ્ધ, ખ્રિસ્તી અને મહંમદ, સર્વજ્ઞ ન હોતા. તેઓના ગ્રંથોમાં પરિપૂર્ણ વર્ણન નથી. ૧ વળી હિંસા, અસત્ય, પરિગ્રહ, સ્તેય આદિને પણ આ ગ્રંથોમાં આત્માના ધર્મ તરીકે વર્ણવેલા છે. જે વાત અનુભવથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે.

વૈદિકો, બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તીઓ અને મુસલમાનો કહે છે કે અમારોજ ધર્મ સર્વ ગ્રાહ્ય છે. કેમકે તે સૌથી પાળી શકાય એવો છે. અમારો ધર્મ માત્ર સત્ય છે અને બાકી બધું અસત્ય છે. પણ એ વચનમાં મિથ્યાત્વ અને કદા શ્રદ્ધ સિવાય બીજું કંઈ નથી.

બધા બહિરાત્માંઓથી પણ પાળી શકાય એવો આચાર એટલે ધર્મ, એમ કહેવું એ તો ધર્તિજ છે. અને વેદ, કુરાન કે બાયબલમાં કહેલો માર્ગ માત્ર ધર્મ છે, એમ કહેવું કદાચરૂ છે. એટલે ઉપરના પથોને ધર્મ કહેવો એ અશક્ય છે.

બધા જીવોથી પાળી શકાય એવો માર્ગ-ધર્મ થતો નથી, પણ બધા જીવો માટે જેમાં માર્ગો પ્રરૂપેલા હોય તેજ ધર્મ હોઈ શકે છે. એ કસોટીને લગાડી જોતાં ક્રિશ્ચિયન ને મહંમદી મત એકાન્તિક નિવડે છે, બૌદ્ધમત અપૂર્ણ જણાય છે અને વૈદિક મત ભ્રમ પમાડનારો ઠરે છે. ક્રિશ્ચિયન ને મહંમદી પંથોનો નિર્ગુણોપસ્થિતાનો આગ્રહ સાંખી શકાય પણ હિંસાને ધર્મ ઠરાવનાર વૈદિકમત ને ધર્મમત કહેવો એ વ્યર્થ છે.

હુનીયામાંના કોઇપણ દેશના કે પંથના જીવને સુકિત પમાડનાર ધર્મ એકજ હોય છે, અને તે જૈન સિદ્ધાંતમાં જેટલો સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં છે તેટલો અન્ય કોઇ પણ સિદ્ધાંતમાં નથી. હુનીયાના જે જીવો મોક્ષ પામ્યા તે આ ધર્મના પાલનથીજ પામ્યા છે. પછી તે યૂરોપના હોય કે આફ્રિકાના, ક્રિશ્ચિયન સંસ્કૃતિના હોય કે હિંદુ સનાતન ધર્મ એકજ છે, જુદા જુદા પંથોમાં એકેક માર્ગ માત્ર પ્રરૂપેલો હોય છે. સંપૂર્ણ ધર્મ હોતો નથી. સંસ્કૃતિમાં ધર્મજ હોય એમ કાંઈ નથી. હિંસાને અહિંસા કહેનાર, અસત્યને સત્ય સમજનાર અને પરિગ્રહને અપરિગ્રહને નામે ઓળખનાર વૈદિક સંસ્કૃતિને ધર્મ કેવી રીતે કહી શકાય ? કદાચિહંથી જુદામતવાળાને મારવામાં કર્તવ્ય માનનાર, મહામંદિ સંસ્કૃતિને ધર્મ કેવી રીતે કહી શકાય ? યંત્ર બળથી આખી હુનીયાને ત્રાહિ ત્રાહિ કરનાર ક્રિશ્ચિયન સંસ્કૃતિ પણ ધર્મ નહિ કહી શકાય. તેમજ વૈદિક, મહામંદી, ક્રિશ્ચિયન આદિ પંથોને સાર્વધર્મ નહિ કહા શકાય. અનેકાન્તવાદી અને શુદ્ધ એવા જૈન સિદ્ધાંતને માત્ર ધર્મ કહો શકાય. મોક્ષ પમાડનાર માત્ર એક જૈન ધર્મજ છે. આ ધર્મની પ્રભાવના થાય એમ ઇચ્છું છું. ”

॥ જૈનપત્ર તા. ૧૩ મી. ડિસેમ્બર સને ૧૯૨૫.

(લેખ નવમો)

॥ જૈન ધર્મ એ વિશ્વવ્યાપી ધર્મ છે. ॥

(એક બ્રાહ્મણ વિદ્વાનના જૈન ધર્મ સંબંધે મનનીય વિચારો)

(લે. ભોળીલાલ જૈની યુના)

ઉત્કાંતિના આ આધુનિક યુગમાં એક બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોની દ્રષ્ટિ વિશ્વના હરેક ધર્મ, તત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, સાહિત્ય અને લલિતવાક્યમયનો જિજ્ઞાસાથી અને મર્મથી અભ્યાસ કરવા દોરવાય એ સ્વાભાવિક છે. આજ દ્રષ્ટિએ અનેક જર્મન અને ઇતર યૂરોપના વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મનો મર્મ સહિત સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કર્યો છે. પરંપ્રધર્મ સંબંધે ઉદારતા, સહિષ્ણુતા અને સમાનતા દર્શાવવી એ આત્યંત આવશ્યક છે, પરંતુ આ અનુકરણીય સૂત્ર કેટલાક ધર્મોધ અને અનુદાર લોકાના દ્રષ્ટિબિન્દુ આગળ ન રહેવાથી પ્રાચીન સમયથી જૈન ધર્મ ઉપર પરચકો આવતાજ રહ્યા છે.

શંકરાચાર્ય અને કુમારિલ ભટ્ટથી લઈને આજસુધી અનેક જૈનેતર વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મ નષ્ટ કરવાના બનતા પ્રયત્નો કર્યા છે. પણ જ્યાં સુધી જૈન ધર્મ નગ્ન સત્યના અમર સિદ્ધાંતો હુનીયા આગળ મૂકાશે ત્યાં સુધી જૈન ધર્મનો વિનાશ નથા એ પણ નગ્ન સત્ય છે.

આ પ્રમાણે જૈનધર્મના વિનાશ ઇચ્છતા જનેતર વિદ્વાનોમાંથી કેટલાય પાછળથી જૈનધર્મના સમર્થ ઉપાસકો થયાના અને પોતાની વિદ્વતાથી જૈન ધર્મને અસર કર્યાના દાખલાઓ ઇતિહાસના પૃષ્ઠો ઉપર વિદ્યમાન છે.

આ પ્રમાણેજ વર્તમાન સમયમાં શ્રીયુત લક્ષ્મણ રઘુનાથ બિંડે નામના એક સમર્થ વિદ્વાને જૈન સિદ્ધાંત, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ અને સાહિત્ય સંબંધે ઘણાજ સુંદર, આકર્ષક અને મનનીય વિચારો મરાઠી ભાષાના બહોળા પ્રચાર પામેલા એક ઉત્કૃષ્ટ માસિકમાં હાલમાંજ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. આ ભાઈએ જૈન ધર્મ સંબંધે ખૂબ અધ્યયન, ચિંતન, અને મનન કર્યું છે. એમ નીચેના લખાણ ઉપરથી સ્પષ્ટ તરી આવે છે.

“અન્ય ધર્માવલંબીઓના દુર્ગ્રહ અને અજ્ઞાનજન્ય ટીકાથી હિંદુ-સમાજમાં જૈનધર્મ વિષયક અજ્ઞાનતા પ્રસરી રહી છે. અવ્યવહાર્ય સિદ્ધાંતોથી ભરેલો અને નાસ્તિક, એવો વેદબાહ્ય જૈનનધર્મ છે. એવી સર્વ સાધારણ લોક વાયકા છે. વસ્તુતઃ જૈનધર્મ પૂર્ણ વ્યવહાર, આસ્તિક અને સ્વતંત્ર ધર્મ છે.

જૈનધર્મ એ વિકૃત હિંદુધર્મ છે એમ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈનધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ-એ હિંદુધર્મ છે, આ વાત જૈન ધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થએલાઓને સ્વીકારવી પડશે. x x x અહિંસા તત્ત્વ અને નિરીશ્વરવાદ આ બે તત્ત્વના સામ્ય ઉપરથી-બૌદ્ધ અને જૈનધર્મ એ એકજ ધર્મ છે, એવી આજસુધી યૂરોપીય વિદ્વાનોની કલ્પના હતી. પરંતુ આ બે ધર્મમાં જમીન આસ્માન જેટલો અંતર છે. બૌદ્ધધર્મનું અહિંસાતત્ત્વ કેવળ દયાલાવ ઉપર અધિષ્ટિત છે, પણ જૈન ધર્મની અહિંસા આત્મતત્ત્વના ગંભીર ગૂઢ અને દુર્ગમતત્ત્વ ઉપર અધિષ્ટિત થઈ છે. બુદ્ધે સૃષ્ટિ કર્તાવ્ય વિષે મૌનવૃત્ત સ્વીકાર્યું છે, ત્યારે જૈન ધર્મ સ્કંધભૂ, નિષ્કલંક, વીતરાગ, નિરૂપાધિક અને ચૈતન્યરૂપ છે, એમ ઇશ્વરની વ્યાખ્યા કરી ‘ઇશ્વર એ સૃષ્ટિ કર્તા છે’ એનું સમર્પક રીતે ખંડન કર્યું છે. x x x પૂર્વકાલના જૈનધર્મની અસર બુદ્ધધર્મ ઉપર થઈ હોય તો તે સ્વભાવિક છે. જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો ખીખ ધર્મ કરતાં અત્યંત ભિન્ન છે અને તે સ્વતંત્ર છે. x x x

જનોના થોવીશમા તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર દેવ, જે વખતે અહંત શાસનનો પ્રચાર દુનિયામાં કરતા હતા ત્યારે ભગવાનનો તે શુદ્ધ ઉપદેશ અને દેવી આચરણ બોધ બુદ્ધ ભગવાને પોતે મહાવીર દેવ માટે ધન્યોદ્ગાર કાઢ્યા છે. x x x જૈન તીર્થંકરો માટે આદરયુક્ત ઉદ્ગારો શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને

પુરાણોમાં દરેક સ્થળે જોવામાં આવે છે. જે વખતે નવમા તીર્થંકર ભગવાન સુવિધિનાથ જિનશાસનનું વર્ધન કરતા હતા. તે વખતે-હિંસાત્મક વેદ, શાંત્રીદ્ય ઋષિ, યાગવલ્કય અને પીપ્પલાદિ ઋષિ મુનિઓએ રચ્યા. તત્પૂર્વે જન ધર્મના આગમો વિદ્યમાન હતાં, એ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વેદ અપૌરુષેય નથી, માટે જૈનો નારિતક નથી. x x x જૈન લોક મહા વિક્ષાન, પરાક્રમી અને તપસ્વી હતા. આજે તેમની લોક સંખ્યા બહુ ઓછી છે પરંતુ આજે દુનિયા ભરમાં તેમનો અહિંસા ધર્મ વિજયી અને અમર થયો છે. માટે દરેક વિક્ષાને જૈન ધર્મનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. x x x

આત્મ તત્વ ઉપર પરમ આર્હત જૈનો જેટલી-એક નિષ્ટા, તત્ત્વજ્ઞાન અને વ્યવહારમાં બીજા ધર્મ પ્રવર્તકોએ-કોઈકજ વખત બતાવી હશે. આવી સ્થિતિમાં જૈનોને નિરીશ્વરવાદી અને નાસ્તિક કહેવા, એના જેવી સત્યવંચના અને અજ્ઞાન બીજું નહિ હોય. જૈનો આધિભૌતિક અને પશુબળ ઉપર વિશ્વાસ છે, તેજ ખરેખરા નાસ્તિક અને નિરીશ્વરવાદી છે.

આત્માનું અસ્તિત્વ જોયો માને છે, અને ભૌતિક વિષયથી પર એક અધ્યાત્મ વિષયને જોયો મહત્વપૂર્ણ સમજે છે, તેજ ખરો આસ્તિક છે.

વેદોનું અપૌરુષેયત્વ, ઇશ્વરનું સૃષ્ટિ કર્તાત્વ, જીવત્ત્વમાણું ઇશ્વરાધીનત્વ, સામાન્ય નીતિ વિરુદ્ધ ક્રિયા કરી, જોયો આત્મવિકાસ થશે એમ માને છે, આ બધી બ્રમિક કલ્પનાઓ હૃદયમાં ધારણ કરવી, એ મિથ્યાત્વનાં લક્ષણો છે. મિથ્યાત્વ નિરસન અને સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ એ જૈનધર્મની વિશિષ્ટતા છે. તમામ દુરાગ્રહ છોડીને સત્યનો સ્વીકાર કરવો, એના જેવો બીજો ગુણ દુનીયામાં કયો છે? આ ગુણના અભાવેજ અશાન્તિ અને કલહ ફેલાયો છે. જૈન ધર્મ એ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે x x x જૈન તત્ત્વજ્ઞાન જે પ્રમાણે શુદ્ધ અને નિષ્કલંક છે, તેમ જૈનોનો આચાર ધર્મ પણ શુદ્ધ છે. જૈનધર્મમાં તત્ત્વજ્ઞાન નથી એમ માનનાર અજ્ઞાની છે, જૈનધર્મનો જે ડંકો આ દુનીયા ભરમાં ગાજી રહ્યો છે તેનું કારણ જૈનોના દંભરહિત આચાર ધર્મનેજ આભારી છે, જેની આચારધર્મ સ્વેચ્છાનુકુળ નથી એજ તેની વિશિષ્ટતા છે. સમાજને ચિરકાલ ટકાવી રાખવા માટે હિંસાને અહિંસા અને અસત્યને સત્ય કહેવા જૈનધર્મ કોઈ કાળે તૈયાર નથી. પણ જોયો તેમ કરે છે તેઓ મિથ્યાત્વી છે. આ મિથ્યાત્વથીજ પાખંડ વધી પડ્યું છે, આ મિથ્યાત્વનો નાશ કરવો એ જૈનધર્મનું શિક્ષણ છે, દરેક આત્માને શુદ્ધ બતાવવા માટે- જૈન ધર્મ આદેશ આપે અને સ્પષ્ટ માર્ગ બતાવે, પછી ભલે અનુયાયી ઓછા રહેવા પામે પરંતુ બૂલથી પણ તેઓ આત્મબળની વૃદ્ધિ માટે પશુબળની આવશ્યકતા નહિ બતાવે.

આત્મબળની અને પાશવી બળની એકતા નજ થઈ શકે, કારણ ઇશ્વર અને ચેતનના માર્ગ જુદા છે.

જૈનાચાર્યોએ સ્વેચ્છાનુકૂળ ધર્મ ન બતાવતાં-સમ્યક્ત્વ ધર્મ દુનીયાને બતાવ્યો, એ જૈનોની સત્યનિષ્ઠા અપૂર્વ છે. આદ્ય તિર્થંકરોએ જે શાશ્વત ધર્મ પ્રતિપાદન કર્યો હતો, તેજ ધર્મ દરેક તીર્થંકર, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિગણ આજે પણ ઉપદેશી રહ્યા છે.”

શ્રીયુત બી'ડે મહાશયના મહત્તાપૂર્ણ લેખનો તો મેં માત્ર સારાંશજ અત્રે રજુ કર્યો છે. છતાં વાચકો જોઈ શકશે કે તેમની અભ્યાસ દ્રષ્ટિ અતિ નિર્મળ, નિષ્પક્ષપાત, અને કોઈપણ પ્રકારના બેઠમ વિનાની છે, જે જૈનધર્મનું અનુપમ રહસ્ય તેના અનુયાયીઓ પણ બહુ ઓછા પ્રમાણમાં સમજતા હશે, તે રહસ્યની તેઓ ઝાંખી કરી સકયા છે. ખરેખર જૈનધર્મ એ વિશ્વધર્મ થવાને સંપૂર્ણ યોગ્ય છે, માત્ર તેના અનુયાયીઓમાં, પ્રચારકોમાં, તેટલુંજ બળ સામર્થ્ય અને શ્રદ્ધાં હોવી જોઈએ. જૈનસિદ્ધાંતો પણ અજર અમર રહેવાનેજ સર્જ્યાં છે. માત્ર તેનું સંશોધન કરનાર, રહસ્યપ્રબોધનાર, પુરૂષોનીજ આજે ખોટ પડી છે. પરમાત્મા શ્રી મહાવીર, જૈનધર્મને વિશ્વધર્મ રૂપે વિશ્વમાં પ્રકાશમાન કરે એજ એક માત્ર પ્રાર્થના છે.

॥ જૈનયુગ પુસ્તક ૨ અંક ૭, ૮ ફાગણ ચૈત્ર. ૧૯૮૩

શ્રી મહાવીર જન્મોત્સવ ખાસ અંક પૃ. ૩૮૩ થી.

(લેખ દશમો)

વર્ધમાન સ્વામીની વ્યવહાર્યતા.

(લેખક લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિંડે ૨૯૭ શનીવાર પુના)

સિદ્ધ સંપૂર્ણ મવ્યાર્થસિદ્ધેઃ કારણમુત્તમં ।

પ્રજાસ્ત વર્ણન જ્ઞાન ચારિત્ર પ્રતિપાદનં ॥

સુરેન્દ્ર મુકુટાન્નિષ્ઠ પાદ પદ્મ સુકૈસરં ।

પ્રણમામિ મહાવીરં લોક ત્રિતય મંગલં ॥

જિન શાસનની શુદ્ધતા આજે હરકોઈ સ્વીકારે છે, પણ આ શાસન વ્યવહારમાં આચરી શકાય એવું નથી, એમ એક બીજાજ પ્રકારના આક્ષેપ કેટલાક બુદ્ધિવાદીઓ હવે આગળ મૂકવા લાગ્યા છે. ખરું જોતાં જિનશાસન અખાદ્ય

છે એજ આલેખમાં પણ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે આલેખજ એવો છે કે જે બીજા તત્વના આલેખો ન હોય ત્યારે સૂકાય છે. જો જિનશાસનની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારીએ છીએ તો તે અબ્યવહાર્ય છે એમ કહેવું આ એક જાતની આલેખકની પોતાની નબળાઈ છે, ન કે શાસનની કાંઈક ત્રુટી. શાસનને અબ્યવહાર્ય વિશેષણ લગાડી આણાક્ષ બ્યવહારી કે પ્રપંચી લોકો-પોતાની નબળાઈ કાંકવા માગે તો તેઓ તેમ ભલે કરે, પણ તેનાથી શાસન કાંઈ દૂષિત થતું નથી. વળી અબ્યવહાર્ય પણ શા માટે કહેવું? શું આ શાસન અસ્વાભાવિક છે કે, આચરણમાં ન લાવી શકાય એમ છે? જિનશાસન તો તેવું નથી, કેમકે અનંતાનંત તીર્થંકરોએ, સિદ્ધોએ, આત્માર્થોએ, ઉપાધ્યાઓએ, કે નિર્ગંધ સાધુઓએ, આ શાસનની આજ્ઞા મુજબ આચાર ખાલી બતાવ્યો છે, જ્યાં સુધી એક પણ વ્યક્તિ જે કામ કરી બતાવી શકે છે, ત્યાંસુધી તે કામને અબ્યવહાર્ય ન કહી શકાય, જન સમાન્યને જે બ્યવહાર છે તેનાથી બીજેજ માર્ગ જિન શાસન ઉપદેશે છે, તેથી ભલે તે કંઠણ હોય, કે લોક રૂચિને વિરૂદ્ધ હોય, પણ અબ્યવહાર્ય તો કહી પણ ન કહી શકાય.

કંઠણ કામને અબ્યવહાર્ય કહેવું એ એક જાતનું દૌર્ભાગ્ય છે. પણ બ્યવહારી લોકોએ એવો પ્રપંચ રચ્યો છે કે, તેમાં એ દૌર્ભાગ્યના દુર્ગુણને સંદુગ્ધવું રૂપ આપ્યું છે, જ્યારે બ્યવહારી લોકો કોઈ કામને અબ્યવહાર્ય કહે છે ત્યારે તેઓ પોતે મુત્સદ્દી કહેવડાવવા માગે છે અને આ કામને હલકું લેખવા માગે છે.

મહાવીર પ્રજા, કે ગૌતમ બુદ્ધજી, નેપોલીઅન, રસ્કિન, ટાલસ્ટાઇ અને મહાત્મા ગાંધી જેવા પુરૂષાર્થના હિમાયતી આજસુધી જેવા થયા છે. તેઓના વિષયમાં પ્રપંચી લોકોએ અબ્યવહાર્યતાનું ભાજ રચી, પોતાની નબળાઈને સાફ રૂપ આપવાની કોશીસ કરી છે. તેઓના એવા પ્રપંચથી અદ્યક્ષ લોકો કંઠાઈ બાંધે છે, અને પુરૂષાર્થ બતાવવું છોડી દે છે. પોતાને માટે સાધ્ય હોય એવી વાત પણ અસાધ્ય સમજે તેથી તેઓ પ્રયત્નજ કરતા નથી, અને આત્મનાશ બહારી લે છે.

વીર શાસનના વિષયમાં પણ એવોજ બનાવ બન્યો છે. ગૌતમ બુદ્ધ પોતાનો મધ્યમ માર્ગ લોકોને ઉપદેશી નિર્ગંધ નાતપુત્તનો માર્ગ અસામાન્ય છે એમ કહ્યું, તો વૈદિકોએ લોકાભિરૂચીને અનુકુળ એવો માર્ગ બતાવી, નિર્ગંધ સિદ્ધોનો માર્ગ અબ્યવહાર્ય છે એમ કહી દીધું. પણ અમે તો જાણીએ છીએ કે નાતપુત્તનો માર્ગ પણ વ્રજાએ આચરી બતાવ્યો છે, અને આ માર્ગનું અનુસ-

પણ કયા વગર મોક્ષેચ્છુ લોકોને છુટકોજ નથી. વીરશાસન આત્મસિદ્ધિનો સીધો માર્ગ બતાવે છે, પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંબંધથી-અંધ પામેલાઓને આ અંધ વધે એવો માર્ગ બતાવ્યાથી કેઈતું ન વળે, આ અંધની નિર્જરા કરવાનોજ માર્ગ બતાવવાનો રહ્યો, અને એવો એનો હેતુજ હોઈ શકે એમ છે. જડ ચેતન બંને સ્વભાવથી ભિન્ન હોવાથી તેમના માર્ગો પણ ભિન્ન છે. આ બેમાં કદી પણ તડતોડ થઈ શકે એમ નથી.

વર્ધમાન સ્વામીએ જિનશાસન પોતે આચરી, તે વ્યવહાર્ય છે, એમ બતાવી આપ્યું છે. પ્રભુ બાલપણથીજ ત્રિજ્ઞાનધારી હતા. પણ પૂર્વભાવોમાં તેઓશ્રીએ તે માટે પ્રયત્ન પણ ઘણા કરેલા હતા. સાપ કરડે, વ્યંતર દેવતાઓ બાપા કરે, તે પણ પ્રભુ સમભાવ રાખતા હતા, એવો પુરુષાર્થ અનંતવીર્યના સિવાય થઈ શકે એમ નથી. મહાવીર પ્રભુ જ્યારે બે વર્ષના યુવક હતા ત્યારે ગૌતમ બુદ્ધ તપશ્ચર્યા છોડી મધ્યમ માર્ગનો ઉપદેશ આપતો ફરતો હતો અને તેમણે ઘણા લોકોને ભિક્ષુની દીક્ષા આપી. પણ મહાવીર પ્રભુ પોતાનું શ્રાવક મત છોડી બુદ્ધની પાછળ નથી ફોડયા, તેઓશ્રી ભાવના પ્રધાન ન હતા. સારાસાર વિવેકી ને વ્યવહાર્ફ હતા. જ્યારે ચોતરફ ખળભળાટ હોય ત્યારે પણ પોતાના મત ઉપર અડગ રહેતું એ એક યુવકને માટે કેટલું બધું કઠણ છે તે સૌ લોક જાણે છે. મહાવીર પ્રભુએ તો છ વરસની ઉંમર સુધી ઘેર રહી માતાપિતા કે બંધુ જેવા વડીલોની સેવા કરતા કરતા ધર્માચરણ કરેલું અને યોગ્ય લાગતાં દીક્ષા લીધેલી, તેઓશ્રી પરિસ્થિતિના દાસ ન હતા, પણ અકાળની પરિસ્થિતિને પ્રભુએ દાસ બનાવી હતી એમ નહોત તો ખીજાની જેમ પ્રભુ પણ ભિક્ષુ બનત. ખીજા યુવકોનો માફક તેઓશ્રી પણ શિકાર રમત, કે વિખયોપલોગમાં લીન થાત, પણ અનંતવીર્યશાળી પ્રભુના આગળ એક વિશેષ કાર્ય (Mission) હતું અને તેની સિદ્ધિને માટેજ તેઓશ્રી કૌશિશ કરતા હતા, દીક્ષા લીધા પછી બારહ વર્ષ સુધી પ્રભુએ એવી ધનધોર તપશ્ચર્યા આચરી કે તેના પ્રભાવથી પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. મહંમદ પેગંબર, ઇશુ ખ્રિસ્ત, કૃષ્ણ હતા તેમાં કેઈ પણ ધર્મસંસ્થાપક જેટલું કઠણ તપ આચરેલું ન હતું અને જે તપ ગૌતમ બુદ્ધ પણ અડધું છોડી દીધું હતું, તેટલું સામાન્ય તપ મહાવીર પ્રભુએ આચરેલું હતું, એટલુંજ નહિ પણ કેઈ પણ ખીજા તીર્થંકરે શ્રી વીર નિગ્ગન્થ તપસ્વીના જેટલું કઠણ તપ આચરેલું ન હતું.

કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પણ-મુનિમત આચરતાં આચરતાં પ્રભુ વિહાર કરતા હતા, અને ભવ્ય જીવોને દેશના આપતા હતા, આ દેસના એવી

ભાષામાં પ્રભુ આપતા કે જે કોઈ પણ ગતિનો જીવ સમજી શકે. આ ભાષા આત્માની ભાષા હતી, ન કેઈ પર્યાયની કે પ્રદેશની, એવી આ ભાષા તિયંચ પણ સમજી શકતા હતા, પ્રપંચી લોક આ વાતને ભલે ન સમજી શકે પણ તે તદ્દન માત્ર અશક્ય નથી. મહાવીર સ્વામી નિર્વેર હતા એટલે તેઓશ્રીની પાસે જીવગણ નૈસર્ગિક વૈર પણ ભૂલી જતા હતા. પ્રેમબળથી એમ થતું હતું. સર-કસ વિગેરેમાં ભચથી જે બને છે તે પ્રેમથી શા માટે ન બને? એમાં અશક્ય જેવું કંઈ પણ લાગતું નથી.

એવી રીતે મહાવીર પ્રભુ પોતે આહોશ વિવેકીને વ્યવહારી હોવાને લીધે તેઓશ્રીનો ઉપદેશ પણ શુદ્ધ વ્યવહાર રહેતો હતો. જે ધર્માચરણ કરશે તેમને ઇશ્વર સાડું ફળ આપશે ને જે જુરાઇથી વર્તશે તેમના ઉપર ઇશ્વર નારાજ થશે, એવા ભાવનાપૂર્ણ પણ વિવેકહીન વચ્ચનો, પ્રભુએ કદી પણ કહ્યાં નથી. તમે ધર્માચરણ કરશો તો ખડુ સાડું ફળ મળશેજ. ઇશ્વરની કૃપા અવકૃપાનો કશો પણ સંબંધ તેથી રહેતો નથી. ભલા રાજી થવું કે નારાજ થવું વીતરાગ ઇશ્વરને કેમ સંભવે? એ વાત અવ્યવહાર્ય છે. વીતરાગને નિક્ષપાત્રિક ઇશ્વરને કૃતૃત્વ કે ઉપધિ નથી. એવી વિવેક પૂર્ણવૃત્તિ મહાવીર પ્રભુની છે.

એકાંતમત અવ્યવહાર્ય હોય છે. પ્રભુએ અપેક્ષાયુક્ત અનેકાંતમત ઉપદેશ્યું છે. કંઈ પણ વિધાન કોઈ એક અપેક્ષાથીજ સત્ય હોય છે. નહિં કે સદાય સત્ય રહે છે. ખીજા મતોપદેશકોની આ ભુલ પ્રભુના શાસનમાં નથી એટલે સ્થાદવાદ વિવેક પૂર્ણરીતે વ્યવહાર્ય છે.

હિંસાદિ પાપ કર્મો પણ પુણ્ય કર્મોપાર્જન કરે છે. એમ વિવેક હોતું અવ્યવહાર્ય વચ્ચન કેટલાક મતોપદેશકોનું છે. વીર પ્રભુએ સમ્યક્ ધર્મ ઉપદેશ્યો છે જેમાં જરા પણ કિંદમીય નથી.

મારી પૂજા કરો કે મારા સરણ આવો, એટલે તમારું કલ્યાણ થશે. હું દેવપુત્ર છું, દેવહૃત છું; એવા અવિવેક વચ્ચનો પ્રભુએ કહ્યાં નથી. સમ્યક્ ધર્મનું આચરણ કરો તમારો આત્મા ઉન્નત થશે. એમ ન કરો તો ભવમાંજ ફૂંમતા રહેશો. તમારી મુક્તિ ખીજા ઉપર અવલંબિત નથી. તમારે સાડું અને નકાર તમારા હાથમાંજ છે, એવું સત્યવચન મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું છે. પ્રભુએ પ્રપંચ કર્યો નથી કે કંઈપણ બોલી લોકોને ઉરકેર્યાં નથી, જે કંઈ સર્વ બાબુથી સત્ય અને નિરાખાધ્ય હતું તે તેઓશ્રીએ ઉપદેશ્યું. એવો આત્મમાર્ગ ઉપદેશથી ધ્યાનમાં ન આવે એવો હોવાથી પોતે આચરી ખરેખર વ્યવહાર્ય છે એમ બતાવ્યો. એનાથી વ્યવહારી ખીજા કોણ છે? ને વીરશાસનથી પણ વિવેકપૂર્ણ

શાસન બીજું કયું છે ? એવા શાસનને અવ્યવહાર્ય કહેવું, પોતાની મુઠ્ઠા અને નળખાઈ ખતાવવા જેવું છે. સામાન્ય લોકો પુણ્યલાનંદમાંજ મગ્ન હોય અને તેમને આત્માનંદની વાત ન રૂચે તેથી આત્માનંદ જેવી કાંઈ સ્થિતિ નથીજ એમ ન કહી શકાય.

પ્રયત્નથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય એમ છે. પ્રયત્ન કરવાવાળા ઓછા હોય છે, તેથી આ શાસન અવ્યવહાર્ય નથી થતું.

વીરશાસન સંપૂર્ણ રીતે વ્યવહાર્ય છે, નિષ્કલંક, નિરાખાધ્ય છે, સર્વને માટે સુસાધ્ય છે. એવા શાસનનો જ્ય થાયો. “વર્ધતાં જિનશાસનં”

॥ ઋગ્વેદ મંડલ ૧ લા ના ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુ ॥

હિંદુ. દેવો. પૃ. ૧૪૩ થી. કમલાશંકરભાઈએ-ઋગ્ ૦ મં, ૧ લાની અને ૭ માની મળીને ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુની ઋચા ૮ નો સાચજી બાખ્યથી કરી ખતાવેલો અર્થ.

હે નરો ? વિષ્ણુનાં વ્યાપનશીલ દેવનાં હું વીર કર્મો ધણા જલદી કહું છું જે વિષ્ણુએ પૃથ્વી સંખંધી રંજનાત્મક, ક્ષિતિ આદિ ત્રણ લોકના અભિમાની અગ્નિ, વાયુ ને આદિત્ય રૂપ રજનું વિશેષ નિર્માણ કયું. વખી જે વિષ્ણુએ ઉપર રહેલા અતિવિસ્તીર્ણ સાથે રહેલા ત્રણ લોકના આશ્રયભૂત-અંતરિક્ષને આધાર તરીકે નિર્મ્યું, એટલે અંતરિક્ષમાં રહેલા ત્રણ લોકને પણ સભર્યાં અથવા જે વિષ્ણુએ પૃથ્વી સંખંધી રજસ લોકો (રજસ શબ્દ લોકવાચી છે એમ યાસ્ક કહે છે.) એટલે પૃથ્વીની નીચેના સાત લોકો સભર્યાં. અને ઉપર રહેલા પુણ્યવાનના સહનિવાસને યોગ્ય, ભૂરાદિ સાત લોક સભર્યાં. શું કરતાં ? ત્રણ પ્રકારે પોતે સર્જેલા લોકોપર વિવિધ રીતે પગ મૂકતાં, તે કારણથીજ મોટા-ઓથી જેની કીર્તિ ગવાતી હતી એવા, અથવા અત્યંત જેની કીર્તિ ગવાતી હતી એવા વિષ્ણુએ સભર્યાં. (૧)

તે વિષ્ણુનું વીર્ય વડે સર્વથી સ્તવન કરાય છે, જેમ ભયંકર, કુત્સિત હિંસા વિગેરે કરનાર, પર્વતાદિકમાં રહેનાર, સિંહનાં સર્વ વખાણ કરે છે. વિષ્ણુ પણ મૃગ-શત્રુઓનો શોધનાર, ભીમ ભયંકર, કુચર સર્વ ભૂમિમાં, ત્રણ લોકમાં રચનાર અને ગિરિની પેઠે ઉંચા લોકમાં રહેનાર, કે મંત્રાદિ વાણીને વિષે હમેશ રહેનાર, એવો વિષ્ણુ પોતાના માહિમાથી વખાણાય છે. જે વિષ્ણુનાં ત્રણ વિસ્તીર્ણ પગલામાં સર્વભુવનો વસે છે. (૨)

અમારાં કૃત્ય આદિથી ઉત્પન્ન થયેલું મોટું જલવાન સ્તોત્ર અથવા અમારે મનનીય જળ વિષ્ણુ પાસે જાયો. કેવાની પાસે ? વાણીને વિષે કે ઉન્નત પ્રદેશમાં

રહેનાર, બહુથી જેની સ્તુતિ કરાય છે, કામોનો જે વર્ષનાર-પૂરનાર છે તેની પાસે, વળી જે વિષ્ણુએ આ પ્રસિદ્ધ દર્શ્યમાન દીર્ઘ-અતિ વિસ્તૃત, નિયમ સાથે રહેનાર ત્રણ લોકને એકલોજ અદ્વિતીય હોઇ, ત્રણ, પગલાં વડે વિશેષ માર્યા. (૩)

જે વિષ્ણુના મધુર, દિવ્ય અમૃત વડે પૂર્ણ, ત્રણ પગલાં અક્ષય થતા અન્નવડે તેને આશ્રયે રહેલા પુરૂષોને તૃપ્ત કરે છે. જેણેજ, પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, અને સર્વભૂતજાત ચૌદ લોક-અથવા તે પૃથ્વી એટલે તેની નીચેના અતલ, વિતલ આદિ સાત ભુવન, છુ એટલે તેની અંદરના, ભુવન વગેરે સાત ભુવન, એમ ચૌદ લોકને, વિશ્વ ભુવન એટલે તેમાં રહેનાર સર્વ લોકને, ત્રણ ધાતુનો સમાહાર તે ત્રિધાતુ, પૃથ્વી, જળ, ને તેજસ્વ ત્રણ ધાતુથી વિશિષ્ટ થાય તે પ્રમાણે ધારણ કર્યા, અથવા ત્રિધાતુ એટલે ત્રણ કાળ કે ત્રણ ગુણ સાથે. (૪)

જે વિષ્ણુનું પ્રિયભૂત તે-સર્વથી સેવાય છે, માટે પ્રસિદ્ધ અંતરિક્ષ (પાથ અંતરિક્ષનું નામ છે) એટલે અધિનિધર બ્રહ્મલોક હું વ્યાપું? જેસ્થાનમાં દેવને ઘોતમાન વિષ્ણુને યજ્ઞાદિથી પોતાના મ્મછતા નરો તૃપ્તિ અનુભવે છે. અત્યધિક સર્વ જગતને વ્યાપ કરનાર વિષ્ણુના ઉત્કૃષ્ટ-નિરતિશય કેવલ સુખાત્મક સ્થાનને વિષે મધુનો નિષ્પંદ પ્રવાહ ચાલે છે. આ પ્રમાણે ખરેખર તે સર્વનો ખંધુ છે. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૧૪૩-મં. ૧ અ. ૨૧ સૂ. ૧૫૪ સાય. ભાષ્ય ના આધારે રાવ. ૮ મળાશંકર પ્રાણશંકરે કરેલું ભાષાંતર ભુવો.)

ત્રિવિક્રમવિષ્ણુની પાંચે ત્રયાઓનો દુકમાં અર્થ

૧ વિષ્ણુએ-ત્રણ લોકના અભિમાની અગ્નિ, વાયુ ને આદિત્યનું વિશેષ નિર્માણ કર્યું. જેને ત્રણ લોકના આશ્રયભૂત અંતરિક્ષને આધાર તરીકે નિમ્નુ, એટલે તેમાં રહેલા ત્રણ લોકને સંન્યા. અથવા પૃથ્વી નીચેના સાત લોક સંન્યા. અને ઉપર પુષ્પવાન યોગ્ય સાત લોક સંન્યા. શું કરતાં તે સર્જેલા? લોકોપર પગ મુકતાં સંન્યા. ૧

૨ તે વિષ્ણુનું સ્તવન કરાય છે. જેમ ભયંકર, હિંસક સિંહનાં સર્વ વખાણ કરે છે, તેમ વિષ્ણુ પણ મૃગ શત્રુઓને શોધનાર, ત્રણ લોકનો રચનાર, ઉચ્ચા લોકમાં કે વાણીવિષે રહેનાર વખાણાય છે. ૨

૩ અમારા કૃત્યથી ઉત્પન્ન સ્તોત્ર વિષ્ણુ પ.સે બાળો. તે કેવાકે વાણીવિષે કે ઉચ્ચા પ્રદેશમાં રહેનાર, કામોનો પૂરનાર તેનીપાસે. જે એકલા વિષ્ણુએ ત્રણ લોકને ત્રણ પગવડે માર્યા. ૩

૪ વિષ્ણુનાં ત્રણ પગલાં અન્ન વડે પુરૂષોને તૃપ્ત કરે છે. પૃથ્વીની નીચેના સાત લોક, દુની અંદરના સાત ભુવન, એમ ૧૪ લોક, તેમાં રહેનારા સર્વલોકને અને પૃથ્વી જળ, ને તેજ રૂપ ત્રણ ધારણ કર્યા. ૪

૫ એ વિષ્ણુનું પ્રદ્વલોક હું વ્યાપું? જે સ્થાનમાં યજ્ઞાદિથી નરો તૃપ્તિ અનુભવે છે. વિષ્ણુના સુખાત્મક સ્થાનમાં મધુનો પ્રવાહ ચાલે છે. તે સર્વનો બંધુ છે. ૫

પુનઃ હિંદુ. દેવો. પૃ. ૧૪૪ની ટીપમાં મં ૭ અ ૦ ૬ સૂ ૦ ૯૯ થી. સાય. ભાષ્ય. એજ ભાષાંતરકાર લખે છે કે:—

“માત્રા એટલે આપથી પર એવા શરીર વડે વર્ધમાન હે વિષ્ણુ? તારા મહિમાને તેઓ વ્યાપતા નથી, ત્રૈવિક્રમ સમયે જે તારું મહાત્મ્ય તે કૈંઈ જાણવા સમર્થ નથી. પૃથ્વીથી આરંભીને તારા-બંને લોક-પૃથ્વી ને અંતરિક્ષ અમે જાણીએ છીએ, ચક્ષુથી જોઈએ છીએ, ણીભું જોઈ શકતા નથી. તું એ પરમ લોકને જાણે છે, તેથી તારો મહિમા કોઈથી વ્યાપી શકતો નથી. (૧)

હે વિષ્ણુ? જન્મતો પુરૂષ તારા મહિમાની દ્વર સીમાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેમજ જન્મેલો પુરૂષ પણ પ્રાપ્ત કરતો નથી. શો તે મહિમા છે તે કહે છે. કર્શનીય મોટા દુ લોકને તે ઉચો ટેકવ્યો છે તે નીચે ન પડે તેમ ટેકવ્યો છે. તેમજ પૃથ્વીની પૂર્વ દિશાને ધારણ કરી છે. એ ઉપલક્ષણ છે વિશેષ અર્થ સુચવનાર છે. અર્થાત્ સર્વ પ્રાણીને ને ભુવનોને ધારણ કર્યા છે. (૨) સાય ૦ ભાષ્ય, ભાષા ૦ કર્તા.

હે ઘાવા પૃથિવ્યો? પૃથ્વી ને અંતરિક્ષ? સ્તવન કરનાર મનુષ્યને આપવાની ઇચ્છાથી યુક્ત એવા તમે, અન્નવાળાં, અને સુંદર યવસ-ઘાસવાળાં થયાં છો. એ પ્રસિદ્ધ છે. વિષ્ણુએ પગ મુક્યો છે એટલે હે પૃથ્વી ને અંતરિક્ષ? તમેજ પહેલાં થયાં છો. હે વિષ્ણુ? એ બન્નેને બરાબર ધારણ કરો, પૃથ્વીને જીર્વ મુખે ને આકાશને અઘોમુખે. વળી પૃથ્વીને સર્વત્ર રહેલા પર્વતોથી તમે ધારણ કરી છે, જેમ ચાલે નહી તેમ ઢઢ રાખી છે. પર્વતો એ વિષ્ણુના આત્મ સ્વરૂપ છે, વિષ્ણુ પર્વતોના અધિપતિ છે. એવી શ્રુતિ છે. સાય ૦ ભાષ્ય, ભાષા ૦ કર્તા.

પ્રથમ ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુ. સાયણ ભાષ્યનો અર્થ અને તેનો સાર બતાવ્યો.

હવે-ઋગ્વેદ સાતમા મંડલના વિષ્ણુનો સાર બુવો:—

૧ હે વિષ્ણુ? ત્રૈવિક્રમ સમયનું તારું મહાત્મ્ય જાણવાને કોઈ સમર્થ નથી.

તારા બન્ને લોક પૃથ્વીને અંતરિક્ષ એ બાણીએ છીએ, અશુધી બેઠાંએ છીએ. બીજી કાંઈ બેઠાં શક્તા નથી.

તેથી તારે મહિમા કેઈથી વ્યાપી શકતો નથી. ૧

૨ હે વિષ્ણુ! જન્મતો કે જન્મેલો પુરૂષ તારી મહિમાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તે મહિમા કહે છે.

ધું લોકને ઉંચો, નીચે ન પડે તેમ ટેકવ્યો છે. તેમજ પૃથ્વીની પૂર્વ દિશાને ધારણ કરી છે. અર્થાત્ સર્વ પ્રાણીને ને ભુવનોને ધારણ કર્યાં છે. ૨

૩ હે પૃથ્વીને અંતરિક્ષ ? મનુષ્યને આપવાની ઇચ્છાથી તમે અન્નવાળાં અને ઘાસવાળાં થયાં છો. વિષ્ણુએ પણ મુક્યો એટલે તમેજ પહેલાં થયાં છો. હે વિષ્ણુ! પૃથ્વીને ઉર્ધ્વ મુખે અને આકાશને અધોમુખે બરાબર ધારણ કરે. તમે પૃથ્વીને પર્વતોથી દૃઢ રાખી છે. પર્વતો વિષ્ણુના આત્મ સ્વરૂપ છે. વિષ્ણુ તેમના અધિપતિ છે. એવી શ્રુતિ છે. ૩

જૈનોના ૨૨ માં તીર્થંકરના પછી ૨૩ માં ધણા લાંબાસમયે થયા. તે સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોની પ્રજ્ઞા તાણ પ્રકાશમાં આવતાં અજ્ઞાન પ્રબળે-પોતાનાં વશમાં રાખતા, વૈદિકોના હજારે પંડિતો સર્વજ્ઞોના સત્યમાર્ગને ન શોધતાં, કેવળ પોતાના સ્વાર્થના માર્ગમાંજ લુપ્થ થયા. તે એવી રીતે કે-વેદોના અર્થ બીજા બાણી સકે નહીં તેવા હેતુથી પ્રથમ શ્રુતિઓના સ્વરોની જેમ કે-ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત સંજ્ઞાઓ યોજવાની ખટપટમાં સેંકડો પંડિતો બેઠાઈ ગયા હોય, કેટલાક યજ્ઞ યાગાદિકની સિધ્ધિ બતાવવા પ્રાદ્ધણ્ય ઇચ્છેની યોજના કરવા મંડી પડ્યા હોય. પણ તે ચોડાજ વખતમાં નહીં જેવા થઈ પડવાથી કેટલાક આલાક પંડિતો સર્વજ્ઞોના, વચનોમાંથી ભાંગ્યું તુટ્યું ગ્રહણ કરી જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો લખવા મંડી પડ્યા હોય, તેથી તે સમયમાં વૈદિકોમાં ભારી ગડમથલ થઈ રહેલી. તેથી તે પંડિતો-સત્યતાપર કે પરસ્પર ના વિરોધ ઉપર થોડો પણ ખ્યાલ રાખી શક્યા નથી. તે વાતો આજ કાલના બાહોશ પંડિતો સહજથી સમજી શક્યા છે. તે તેમના લેખોથી આપણે પણ થોડું ઘણું જરૂર સમજી શક્યા છીએ.

પ્રથમ અમો “તત્ત્વત્રયી મીમાંસા” ના ખંડ પહેલામાં જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપે-બ્રહ્માનો અને વિષ્ણુનો કાંઈક વિચાર વિસ્તારથી કરીને આવ્યા છીએ. અહીંતો પ્રાચે ઋગ્વેદનાજ બ્રહ્મા-વિષ્ણુનો થોડો ઘણો વિચાર કરીને બતાવું તો અયોગ્ય કે પુનરુક્તિનો દોષ નહીં ગણાય ?

ઋગ્વેદ મંડલ ૧ લાની ઋચા ૫, અને ૭ માની ૩ ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુના સંખંધની. અને ઋગ્વેદના દશામા મંડલના જગત્ સ્વષ્ટા બ્રહ્માની અનેક શ્રુતિઓના મેળથી કાંઈક ટુંકમાં વિચાર કરીને બતાવું છું.

૧ પ્રલયાવસ્થાનું. મં. ૧૦ મું. સૂ. ૧૨૯ મું. મંત્ર ૭ નું.

૨ હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિનું. ઋગ્. મં. ૧૦ । સૂ. ૧૨૧ મું. મંત્ર ૧૦ નું.

૩ વિરાટ પુરુષનું. ઋ. ૧૦-૬૦ મંત્ર ૧૬ નું. આ ત્રણે મોટાં સૂક્તો-ઋગ્ના ૧૦ માજ મંડલમાં સ્વષ્ટા તરીકે મનાયલા પ્રજાપતિનાજ નામનાં છે.

પ્રથમ પ્રજાપતિનો કાંઈક વિચાર કરીને બતાવું છું—સૃષ્ટિની આદિમાં પ્રજાપતિની પ્રેરણાથી ચાર ઋષિઓને ચારો વેદોની પ્રાપ્તિ, તેમાં બધાએ પ્રકારનું જ્ઞાન ભર્યું છે. તે બાલુ ફેરવીને મંડુકોપનિષદ્ પ્રથમખંડના ચોથા મંત્રમાં કહ્યું છે કે—“ બ્રહ્મવિત્ પુરુષો કહે છે કે વિદ્યા બે પ્રકારની છે. બ્રહ્મ સંખંધી વિદ્યા ‘પરા’ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. તથા વેદવિષે દર્શાવેલ વિદ્યા ‘અપરા’ ઉત્તરતી ગણાય છે. (જીવો-એકા દશોપનિષદ્ છોટાલાલ ભાષાંતરના પૃ. ૨૭ ની ટીપમાં)

ઋગ્ના ૧૦ મા-મંડલમાં-પ્રજાપતિનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તોના સાચજી ભાષ્યથી અર્થો જોતાં, પ્રલય થયા પછી આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પાદકજ આ પ્રજાપતિ છે.

વિરાટ સૂક્તમાં તેા તે પ્રજાપતિને બધા બ્રહ્માંડથી વીંટલાઈ દશાંગુલ વધીનેજ રહેલો બતાવ્યો છે.

આધુનિક શંકર સ્વામીએ અદ્વૈત મતનું સ્થાપન કરતાં તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્માને બ્રહ્મલોકમાંથી તગેડી મૂકીને-જડ અને ચેતન રૂપથી આ દુનીયામાં વ્યાપી રહેલો બતાવીને અનાચારની સીમાજ લંઘાવી દીધી છે. એટલુંજ નહીં પણ જીવોના સ્વરૂપને ધારણ કરવાવાળા તે બ્રહ્માને ચોરાશી લાખ જીવોની ચોનિયેમાં વારંવાર ગોથાં ખાતાજ કરી દીધા છે. સ્વામી કયાનંદજીએતો-વેદોના સર્વ ટીકાકારોને, બ્રાહ્મણ ગ્રંથોને અને ઉપનિષદ્વાદિક બધાએ ગ્રંથકારોને બાબુપર ખસેડીને વેદોના નવીન અર્થો કરતાં ચળુવેંદગત વિરાટ સૂક્ત કે જે પ્રજાપતિના નામનું છે તેનો અર્થ કરતાં કહ્યું છે કે-આ પ્રજાપતિ વિરાટનું રૂપ ધરીને બધા લોકને વીંટલાઇને, દશાંગુલ વધીને અને બધા લોકોના ઉપર સાત સાત આવરણો રૂપે થઇને રહેલો બતાવ્યો છે, સ્વામીજીએ આ નવીન પ્રકારનું જ્ઞાન જોઈ ગ્રંથોમાંથી લઈ, તેમાં ઉધી છત્તી કલ્પના કરી પોતાની સાહુકારી બતાવેલી છે.

આતો આપણે ઋગ્ના ૧૦ મા મંડલના પ્રજાપતિનાં ત્રણ મોટાં સૂકતોનો હુકમાં વિચાર કરીને જોયો.

હવે ઋગ્ના પહેલા અને સાતમા મંડલની મળીને ૮ ઋચાના ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુને તપાસી જોઈએ—

આ ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુનો ૮ ઋચાઓ ઉદાત્તાદિક સ્વરોથી શ્રૃંગારેલી આડંબરવાલી છે. પણ તે આ અવતારો ધારણ કરવાવાલા વિષ્ણુથી જુદી છે.

જૈન ઇતિહાસમાં આ ત્રૈવિક્રમવિષ્ણુનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે છે—જૈનાના ૨૦ મા તીર્થંકરના સમયે, ૯ મા મહાપદ્મ ચક્રવર્તી હતા, તેમની પાસે રહેલા નમુચિ બ્રાહ્મણ કે જેનું ખીજુ નામ બલ હતું તે ચક્રવર્તીથી વર મેળવીને છએ ખંડના રાજ્યનો માલક બન્યો હતો. કોઈક સમયે જૈનાચાર્યથી પરાજિત થએલો આ અધિકાર મેળવીને જૈન સાધુઓનો ઘાત વિચારેલો. પણ ચક્રવર્તીના મોટાભાઈ દીક્ષિત વિષ્ણુ કુમાર રાજર્ષિ અનેક લખિંધ સંપન્ન હતા. તેમણે કોઈ દૂર પ્રદેશમાંથી આવીને કહ્યું કે સાધુઓના સાથે વૈર રાખવું યોગ્ય નથી, એમ ઘણા સમજાવ્યો પણ એકનો બે ના થયો છેવટે એટલું કહ્યું કે જા તું માન્ય છે તેથી સાડા ત્રણ પગલાં જમીન તને આપું છું, પણ ખીજાઓને રહેવા નહીં દઉં. રાજર્ષિ સમજ્યા કે આતો સાધુઓનો ઘાતજ વાંછે છે, આ વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિએ પોતાની લખિંધથી મેરૂ પર્વત જેટલું શરીર બનાવી ત્રણ પગલાંથી છએ ખંડ માપીને અડધું પગલું તેના માથા ઉપર મૂકીને રસાતલમાં ખોસી ઘાલ્યો આ કથા તત્ત્વત્રયી ખંડ પહેલાના પૃ. ૨૫૬ થી જુવો. આ વાર્તા ઋગ્ના પહેલા અને ૭ મા મંડલમાં તેની ઋચાઓ કયા કાળમાં ઘૂસી અને કેવી રીતે ઘૂસી તેનો વિચારતો ઇતિહાસજ્ઞોએ કરવાનો છે.

કારણ કે અવતારો ધારણ કરનાર વિષ્ણુના સંજ્ઞે, પ્રથમના ખંડમાં જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપના ઘણા લેખો લખીને બતાવ્યા છે. તેમજ પુત્રીના-પતિ-પ્રજાપતિ બ્રહ્મા તરીકે બધા વૈદિકના ગ્રંથોમાં ઘુસાડી દીધેલા છે, તેનો પણ વિચાર તો કરીનેજ આવેલા છીએ. ઋગ્ના ૧૦ મા મંડલમાં-યજુ પુરૂષના નામથી, તેમજ પ્રજાપતિના નામથી, નવીન રૂપથી ઘુસેલા તો-મણિલાલ નલુભાઈ દ્વિવેદીઆદિ પંડિતોને પણ જણાઈજ આવેલા છે.

પુરાણોમાં લખાયેલા અનેક જગતના કર્તાઓનો અનાદર તો સાધારણ લોકોએ પણ કરેલો છે. માત્ર વેદોમાં પણ અનેક જગત કર્તા લખાયા છે એવી લોકોને માહિતી નહીં હોવાથી કાંઈ બોલ્યા નથી.

હવે હું ઋગ્ના પહેલા અને સાતમા મંડલના ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુના અર્થનો વિચાર કરીને બતાવું છું—

જૈનોના ૨૦ મા તીર્થંકરના સમયમાં-ચક્રવર્તીના છ એ ખંડના માગક બનેલા—નમુચિ બ્રાહ્મણે જૈન સાધુઓનો ઘાત વિચારેલો તે સાધુઓને બચાવવા સમર્થ એવા વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિએ મેરૂ પર્વત જેટલું શરીર ધારણ કરી આ ભરત ક્ષેત્રનાજ છ એ ખંડને માગી લીધેલા છે. તે વાત ઋગ્માં કેવા સ્વરૂપની ગોઠવણ છે તે જુવો—

આ ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુએ—“ ત્રણલોકના અભિમાની—અગ્નિ, વાયુ અને આદિત્યનું વિશેષ નિર્માણ કર્યું.” વિચારવાનું કે—અગ્નિ, આદિ ત્રણે દેવોનાજ સુખ્ય ઉદ્દેશથી ત્રણ વેદોની ઉત્પત્તિ થયેલી મનાયી છે. ત્યારે આ ત્રણે દેવોનું અભિમાન ઉતારવાને આ વિષ્ણુ કયા કાલમાં અને કયાંથી આવેલા ?

ખીજ વાત એ છે કે—ત્રણ લોકના આશ્રયભૂત એવા અંતરિક્ષનું નિર્માણ કરી તેમાં રહેલા ત્રણ લોકને સર્જ્યા, અથવા પૃથ્વી નીચેના સાત લોકને અને ઉપરના સાત લોકને પણ સુકવાને સર્જ્યા. ત્યારે પૂર્વ કાલના વેદોના સમયમાં તે ૧૪ લોકની સ્થિતિ હતી કે નહીં ? એ વિચારવાનું ખરું કે નહીં ? એટલુંજ નહીં પણ તે ચક્ર લોકમાં રહેલી વસ્તુઓને અને પૃથ્વી આદિ ત્રણ વસ્તુઓને પણ ધારણ કરી વિચારવાનું કે ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુના પહેલાં આ બધી વસ્તુઓની દશા કેવા પ્રકારની થઈ રહેલી હતી ? શું તે બધી વસ્તુઓ પાતાલમાં ગરકવા લાગી હતી ? કે જેથી ત્રૈવિક્રમના રૂપધારી વિષ્ણુને ધારણ કરવી પડી ?

આ સ્તુતિકારે તે વિષ્ણુના બ્રહ્મલોકમાં વ્યાપીને રહેવાની માગણી કરી છે. એટલે શું તે ૧૪ લોકમાં ભટકવાનું માગી લીધેલું માનવું ?

આતો ઋગ્ના પહેલાં મંડલનો વિચાર કર્યો. હવે ઋગ્ના સાતમા મંડલનો વિચાર તપાસીને જોઈએ—આ સ્તુતિકાર કોઈ બીજોજ ઋષિ હોય એમ સમજાય છે, તેણે તો એવું સમજાવ્યું છે કે “ હે વિષ્ણુ !

- (૧) તારૂં મહાત્મ્ય કોઈ બાણી શકતો નથી. માત્ર પૃથ્વી અને અંતરિક્ષ આ બે વસ્તુઓજ ચક્ષુથી જોઈ શકીએ છીએ.
- (૨) વળી કહ્યું છે કે—હે વિષ્ણુ ! જન્મતો કે જન્મેલો પુરૂષ તારી મહિમા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તે મહિમા એ છે કે—
- (૩) ઘૂલોકને નીચે ન પડે તેમ તેં ઉંચો ટેકવ્યો છે.
- (૪) પૃથ્વી પૂર્વ દિશાને ધારણ કરીને રહી છે.

(૫) હે પૃથ્વી ને અંતરિક્ષ ? સ્તવન કરનાર મનુષ્યને આપવાની ઇચ્છાથી તમે અન્નવાળાં અને ઘાસવાળાં થયાં છો.

(૬) વિષ્ણુએ પગ મૂક્યો એટલેજ તમે પહેલાં થયાં છો.

(૭) હે વિષ્ણુ ? પૃથ્વી ઉર્ધ્વ મુખે, આકાશને અધો મુખે, તમે' ધરાધર ધારણ કરો. તમે' પૃથ્વીને પર્વતોથી ધારણ કરી છે. દૃઢ રાખી છે. પર્વતો વિષ્ણુના આત્મ સ્વરૂપ છે. તમે તેમના અધિપતિ છો. એવી શ્રુતિ છે. ”

આ ઋગ્ના ૭મા મંડલના વિષ્ણુનો અર્થ સાવણ ભાષ્યથી ભાષાંતરકારે લખ્યો છે. તેનોજ ટુંકમાં સાર લખીને બતાવ્યો છે. હવે હું' સર્વજ્ઞોના તત્ત્વની પ્રતિ ધ્યાનમાં રાખી કાંઈક વિચાર કરીને બતાવું છું--

સર્વજ્ઞોએ આ સૃષ્ટિને પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી અનાદિના કાલની બતાવેળી છે. અને તે વિચારી પુરૂષો અનુભવથી બાણી પણ શકે તેમ છે. છતાં આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં સર્વજ્ઞોનાં વિરૂદ્ધમાં આવીને સ્વાર્થી લોકોએ દુનિયાને ઉંધા પાટા બાંધવાને માટે, આ સૃષ્ટિની રચના કરનાર અનેક દેવો પુરાણ કારોએ કહ્યીને બતાવ્યા. એટલુંજ નહિ પણ તે દેવોને વેદમૂલક ઠરાવવા કેટલાક વેદોમાં પણ દાખલ કરીને બતાવ્યા. તેમાં ઋગના પહેલા અને ૭ મા મંડલમાં વિષ્ણુને પણ ત્રણ જગતના સ્રષ્ટા તરીકે દાખલ કરી દીધા. ન બાણે આ વિષય કયા કાલમાં ત્રણ જગતના સ્રષ્ટા થવા દાખલ થયા, તે તો ઇતિહાસના ચેત્તાઓજ વિચાર કરીને બતાવે.

ઋગ્ના ૧૦ મા મંડલમાં તો પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા રૂપે થઈ અનેક સૂકતોથી અને અનેક સ્વરૂપથી આ બધી સૃષ્ટિના માલીક થઈ પડેલા છે. આ પ્રજાપતિ બ્રહ્માને માટે મણિલાલ નભુભાઈએ તો સ્પષ્ટ રૂપેજ લખીને બતાવ્યું છે, કે ‘આ કલ્પના તો નવીન રૂપનીજ થએલી છે’.

લક્ષમણ રઘુનાથ જિંહે તો સાફ સાફજ લખીને બતાવ્યું છે કે ‘જૈન ધર્મનો વિકારજ આ બધો હિંદુ ધર્મ છે.’

બીજા પણ અનેક દેશી પરદેશી પંડિતોએ જૈન ધર્મની સત્યતા ઉપર પોત પોતાના અભ્યાસ પ્રમાણે નિષ્પક્ષપાતપણાથી સત્યતા બહાર કરેલી છે. તે સિવાય કેટલાક નિઃસ્વાર્થી સત્ય પ્રિય સન્નજનો સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોની શ્રેષ્ઠતા મનમાં સમજી ને પણ બેઠાજ હશે ?

હવે હું-ઋગ્ના પહેલા અને સાતમા મંડલમાં લખાયેલા વિષ્ણુ ત્રણ જગતના સ્રષ્ટા તરીકે કેટલા સત્ય સ્વરૂપના છે તે વિચારીને બતાવું છું તે બુદ્ધો અને તેનો વિચાર કરો--

હે વિષ્ણુ ? તારું મહાત્મ્ય કેઈ જાણી શકતો નથી. માત્ર પૃથ્વીને અંતરિક્ષ આ બેજ ચક્ષુથી જોઈ શકાય છે. આ લખવુંજ યોગ્ય નથી. કેટલાક અધ્યાત્મિક વિચારે જેમકે-સુદ્ધ જીવોના, તેમના પુણ્ય પાપના સંયોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકવાના, તેમજ ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોના વિચારે સર્વજ્ઞ વિના બીજા કોણે બતાવી શકે તેવા છે. વૈદિકેમાં સર્વજ્ઞોનો સુલથીજ ઇન્કાર કરવામાં આવેલો છે, તેથીજ આ સ્તુતિકારે લખી બતાવ્યું છે કે-જન્મતો કે જન્મેલો પુરૂષ તારી મહિમા જાણી શકતો નથી. પરંતુ જન્મેલો પુરૂષ સર્વજ્ઞ થઈ બતાવે તોજ તે વસ્તુઓ સત્ય સ્વરૂપની હોઈ શકે છે, પણ બીજાઓની લખેલી સત્ય સ્વરૂપની હોઈ શકતીજ નથી.

વળી લખ્યું છે કે-દૂ લોક નીચે ન પડે તેમ તેં ટેકવ્યો છે. આ અનાદિના 'દૂ' લોકને ટેકવવાને વિષ્ણુ કયા કાળમાં આવેલા ? દશમા મંડલમાં તો બધા લોકને વીંટલાઈને રહેલા પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા બતાવ્યા છે. આ બેમાંની કયી વાત સાચી ?

પૂર્વદિશા શેમાં ગરકતી પૃથ્વીએ ધારણ કરી ? આ લેખકો કેટલા બધા જ્ઞાનીઓ હશે ?

વળી-પૃથ્વી-અંતરિક્ષને કહ્યું છે કે-સ્તવન કરનારને આપવાની ઇચ્છાથી તમે અન્ન-ધાસવાળાં થયાં છો. આ બન્ને જડ પદાર્થની પાસે આવા પ્રકારની પ્રાથના કરનાર કેવા પ્રકારના જ્ઞાનરાજો હશે ?

વળી સ્તુતિકારે કહ્યું છે કે-વિષ્ણુએ પગ મૂક્યો એટલેજ તમે પહેલાં થયાં છો.

વિષ્ણુએ કયા કાળમાં અને કયાંથી આવીને પગ મૂક્યો કે જેથી પૃથ્વીને આકાશજ પહેલાં થઈ પડ્યાં ?

વળી સ્તુતિકાર કહે છે કે-પૃથ્વી-આકાશને બરાબર ધારણ કરો. વળી કહે છે કે-પૃથ્વીને તો તમે પર્વતોથી ધારણ કરી છે, પર્વતો તમારા આત્મભૂત છે. તમે તેમના અધિપતિ છો.

વિચાર કરી જોતાં-કેઈ નીશાના ચક્રમાં-પૃથ્વીને નીચે જતી, અને આકાશને યોતાના પર પડતાંની, બ્રાંતિથી બેલતાં પાછો વળકો વાલ્યો હોય કે પૃથ્વીને તો તમે પર્વતોથી ધારણ કરી છે, પર્વતો તમારા આત્મભૂત છે એમ સમાધાન કરી લીધું હોય ?

આ આપણા ભરતખંડનો થોડાજ સમય માલક બની સાધુઓનો ઘાત વાંછનાર એવા નમુચિ પ્રાદ્વાજનો ગર્વ ફર કરનાર વિષ્ણુ કુમાર રાજર્ષિ (આ-આલતા વિષ્ણુથી જુદા) ૨૦ માં તીર્થ કરના સમયમાં થયા છે.

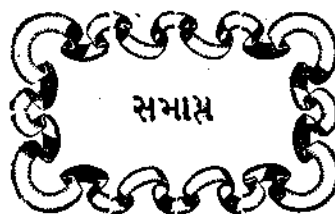
તે વાત કર્ત્રિમ અવતાર ધારણ કરનાર વિષ્ણુની સાથે જોડાઈ, તે વિષ્ણુ ગીતામાં યુગયુગમાં અવતાર ધારણ કરતા લખાયા, પુરાણોમાં ૨૪ અને ૧૦ અવતાર ધારણ કરતા લખાયા તો ખરા પણ દૈત્ય-દાનવોનો વારંવાર માર ખમીને નાશ લાગ કરતા પણ લખાયા છે.

તે વિષ્ણુ ઋગ્વેદના ૧ લા, અને ૭ માં મંડલમાં ત્રણે લોકને ઉત્પન્ન કરી, તેમાં કુદકા અને ભુસકા મારવાવાળા ન જાણે કયા અંધકારમાં લખાયા? વિચારવાની ભલામણ કરે છે. પણ સાથમાં એટલું તો કહું છું કે-વૈદિકતા પંડિતોએ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોને અને સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસને લઈ તેમાં ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓ કરી. કોઈમાં અધિક લખ્યું, તો કોઈમાં ન્યૂનતા કરી મરણમાં આવે તેમ ચિત્રી પોતાનો વૈદિકધર્મ કલ્પિત ઉભો કરેલો છે. પણ તેમાં કોઈ સર્વજ્ઞ તો થયેલોજ નથી માત્ર અક્ષરોના પંડિતોએ કાળા ચક્ષરોને કુટી મારેલા છે.

આ વૈદિકોનું અનુકરણ કરનારા ખીજ ગધાએ મતવાળાઓએ પોત પોતાના ઇશ્વરોને જગત્ના ઉત્પન્ન કરવાવાળા કલ્પી લીધેલા માલમ પડે છે. વૈદિકના પંડિતોથી હુનીયાનો કોઈ મોટો સુધારો થયો હોય એમ કાંઈ જણાતુ નથી પણ કાંઈક બિગાડોજ થયેલો માલમ પડશે. આ વાત સત્ય હૃદયના સજ્જનોને વિચારવાની ભલામણ કરે છે, અને આ મારા ગ્રંથની પણ સમાપ્તિ કરે છે.

॥ ઇતિ શ્રી વિજયાનંદસૂરીશ્વર (પ્રસિદ્ધતામ આત્મારામજી) મહારાજના લઘુ શિષ્ય-દક્ષિણ વિહારી મુનિ અમરવિજય વિરચિત “તત્ત્વત્રયી મીમાંસા” ખંડ ખીજે પ્રકરણ ૩૭ માની સાથે આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ ॥

“વર્ધતાં જિનશાસનમ્”

સમાપ્ત

આ અપૂર્વ ગ્રંથમાં પ્રથમજ રૂપેયા આપી અપૂર્વ લાભ

મેળવનારા ભાગ્યશાલી આવકે નાં નામ.

૩. ૨૦૫ શા. મોતીચંદ ધર્મચંદ. ,, હાલ નાવરાગામ.
૩. ૨૦૧ શા. હિમતલાલજી માસ્તર. મૂલ સીનેર. હાલ મુંબાઈ.
૩. ૧૦૧ શા. નરોત્તમભાઈ શંકર. ,, હાલ અશાગામ.
૩. ૧૦૧ શા. નાથાભાઈ શંકર. ,, ,,
૩. ૧૦૧ શા. કસ્તુરચંદ બેચર. આંતરોલી, હાલ નડા.
૩. ૮૫ શા. નાથાભાઈ ગરબડ. મૂલ સીનેર, હાલ વાગોડી તા.
૩. ૭૧ શા. છગનલાલ મોતીચંદ. ,, હાલ બ્યારા ગામ.
૩. ૫૧ શા. ચંપકલાલ છગનલાલ. ,, હાલ સુરાસામર.
૩. ૫૧ શા. નારાયણભાઈ માણેકચંદ. ગામ દીવેલવાળા.
૩. ૫૧ શા. નાનચંદ ચુનીલાલ. ગામ દીવેલવાળા.
૩. ૫૦ શા. મોતીચંદ વળેચંદ. સીનેર.
૩. ૫૦ શા. છગનલાલ શંકરભાઈ. ,, હાલ અશાગામ.
૩. ૫૦ શા. છગનલાલ લલ્લુભાઈ. આમોદવાળા. હસ્તે ત્રિલોવન હરગોવિંદ
૩. ૫૦ શા. છોટાલાલ હરગોવિંદ. શિનેર [લીલોડના.
૩. ૫૦ શા. હરિલાલ નેમચંદ. સીનેર, હાલ ઉમરવા.
૩. ૫૦ શા. નાથાભાઈ નંદલાલ. ,,
૩. ૫૦ બાઈ પાર્વતી શા. ધર્મચંદ નરસીની વીધવા. સીનેર, હાલ ઉમરવા.
૩. ૫૦ શા. ખૂશાલ પ્રેમચંદ શેઠ. ડભોઈ, હાલ આમરોલી.
૩. ૪૧ શા. નંદલાલ મોહોલાલ. સીનેર, હાલ નવાપુરા.
૩. ૪૦ શા. છોટાલાલ વીરચંદ કાપડીયા. ડભોઈ.
૩. ૩૫ શા. નાનચંદ હરગોવિંદ. સીનેર.
૩. ૩૫ શા. લલ્લુભાઈ મગનલાલ. ડભોઈવાળા, હાલ તરવા ગામ.
૩. ૩૧ શા. વીરચંદ લલ્લુભાઈ શેઠ. સીનેર.
૩. ૨૫ શા. મોહનલાલ ભગવાન. ,, સુરાસામર.
૩. ૨૫ શા. ત્રિલોવનદાસ પીતાંબર કાપડીયા. સીનેર.
૩. ૨૫ શા. મગનલાલ લલ્લુભાઈ. સીનેર.
૩. ૨૫ શા. ત્રિલોવનદાસ કાગીદાસ. ,, હાલ માડુધર.

૩. ૨૫ શા. મહતલાલ કચરાભાઈ. „ કાઠીયાવાડની. હાલ માલસર
૩. ૨૫ બાઈ હરકોર ખીમચંદ ઇશ્વરની વીધવા સીનોર.
૩. ૨૫ બાઈ જડાવ ગરબડ જગજીવનની દીકરી „
૩. ૨૫ બાઈ ચોક્કસ નરોત્તમ હીરાચંદની દીકરી „
૩. ૨૫ શા. નાથાભાઈ લલ્લુ નરોત્તમદાશના હસ્તે બાઈ માકોર.
૩. ૨૧ શા. કુલચંદ જગજીવનદાશ સીનોર.
૩. ૨૧ શા. ગરબડભાઈ નાથાભાઈ „ પાનેથાવાળા.
૩. ૨૦ શા. ચુનીલાલ નરોત્તમદાસ, વ્યારાવાળા.
૩. ૨૦ શા. ચુનીલાલ વજ્રેચંદ સીનોર હાલ મોટા ફેફ્ફીયા.
૩. ૨૦ શા. કુલચંદ શિવલાલ „ હાલ માલપોર.
૩. ૨૦ શા. મગનલાલ લાલચંદ „ હાલ કન્યાલી.
૩. ૨૦ શા. ઇશ્વર લાલચંદ „ હાલ નવાપુરા.
૩. ૨૦ શા. ધારસી કચરા માલસર, મુલ કાઠીયાવાડ.
૩. ૨૦ શા. નાનચંદ વલ્લભદાસ ગામ સામરાના.
૩. ૨૦ શા. ગુલાબચંદ શિવલાલ સીનોર.
૩. ૧૧ શા. મગનલાલ લાલચંદ ના મારફતે સુંબાઈવાળા
શા. નાગરદાસ છગનલાલ સીહોરવાળા
૩. ૧૦ શા. શંકર પીતાંબર શિનોર હાલ પ્રતાપનગર.

આ ગ્રંથમાં આધાર રૂપે લીધેલાં પુસ્તકોનાં નામ.

૧ આવશ્યકસૂત્ર	૩૩ ગીતા રહસ્ય
૨ ત્રિશષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર.	૩૪ ગીતાજી
૩ લોકતરવનિર્ણય	૩૫ ગીતગોવિંદ
૪ ક્ષેત્ર સમાસ	૩૬ સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ
૫ વિચાર સાર પ્રકરણ	૩૭ આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ
૬ ઋગ્વેદ	૩૮ પૂર્વરંગ (કાકા કાલેલકર)
૭ યજુર્વેદ	૩૯ જૈન ધર્મ (ડૉ. હેન્ડુત.)
૮ ઋગ્વેદાલોક્યન (હિંદી)	૪૦ શંકર દિગ્ વિજય
૯ સાયનભાષ્ય	૪૧ સ્વધર્મ નિષ્ઠા દેવી જીવન
૧૦ ગોપથ બ્રાહ્મણ	૪૨ અગ્રેજી સાહિત્ય અને પુરાણકથા
૧૧ શતપથ બ્રાહ્મણ	૪૩ વેદાંતમનનાવલી
૧૨ તૈત્તરીય સંહિતા	૪૪ કાળાકૃષ્ણની ધોળી બાજી
૧૩ એકાદશોપનિષદ્	૪૫ ધર્મ વર્ણન (આ. બા. બ્રુવ)
૧૪ મનુસ્મૃતિ	૪૬ હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધર્મો
૧૫ મહાભારત	૪૭ શંકા કોષ
૧૬ દૈવીભાગવત	૪૮ હિંદુસ્તાનના દેવો
૧૭ કૂર્મપુરાણ	૪૯ મતમીમાંસા (શ્રી વિશ્વયકમળ સૂરિ)
૧૮ બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ	૫૦ એકાદશી મહાત્મ્ય
૧૯ શિવપુરાણ	૫૧ દુર્ગા પાઠ
૨૦ ભાગવતપુરાણ	૫૨ હિન્દુ સંસ્કૃતિ
૨૧ નગરપુરાણ	૫૩ કૃષ્ણ ચરિત્ર (બાબુ બકિમચંદ્ર)
૨૨ રકંધપુરાણ	૫૪ બુદ્ધલીલા સારસંગ્રહ
૨૩ વાલ્મીપુરાણ	૫૫ બુદ્ધ ચરિત્ર
૨૪ મત્સ્યપુરાણ	૫૬ બાઈબલ
૨૫ વિષ્ણુપુરાણ	૫૭ પંડિત ગુરૂદત્ત વિદ્યાર્થીના લેખો
૨૬ વરાહપુરાણ	૫૮ ગુજરાતી (સાપ્તાહિક) નો અંક
૨૭ માર્કંડેયપુરાણ	૫૯ વીરશાસન („) „
૨૮ પદ્મપુરાણ	૬૦ વસંત (માસિક) „
૨૯ લિંગપુરાણ	૬૧ બુદ્ધ પ્રકાશ (માસિક) „
૩૦ ભવિષ્યોત્તરપુરાણ	૬૨ જૈનયુગ („) „
૩૧ રામાયણ (તુલસીદાસ કૃત)	૬૩ સાંજ વર્તમાન (દૈનિક) „
૩૨ „ (વાલ્મીકીય)	૬૪ મુંબઈ સમાચાર (દીવાલીનો અંક)

નિરૂકત (યાસ્ક)
 ગોમિલગૃહ્યસૂત્ર.
 અથર્વવેદ.
 નિરૂકતાલોચન.
 તત્ત્વસંગ્રહ.
 ખંડખાદ્ય-(યશોવિ.)
 મહાભારતમીમાંસા (હીંદી.)
 બ્રાહ્મણસર્વસ્વ.
 બ્રહ્મસૂત્ર.
 સાંખ્યતત્ત્વકૌમુદી.
 મીમાંસાશ્લોકવાર્તિક.
 શાસ્ત્રદીપિકા.
 પારિજાતસૌરભ (ભાષ્ય.)
 બ્રહ્મમીમાંસા.
 પંચદશી.
 તત્ત્વાર્થ પ્રકીર્ણ.
 શંકરદ્વિગ્વિજય.
 દર્શન અને અનેકાંતવાદ.
 અધ્યાત્મસાર (યશોવિ.)
 પ્રમાણુમીમાંસા (હેમચંદ્રાચાર્ય)
 પ્રમેયસ્તંકોષ.
 રત્નાકરણવતારિકા.
 શ્લોકવાર્તિક.
 ન્યાયાવતાર.

સ્તુતિદ્વાત્રિશિકા.
 જૈન ગ્રંથાવલી.
 જૈન સાહિત્ય સંશોધક.
 સ્યાદ્વાદમંજરી.
 તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર.
 યાજ્ઞ વલ્કય સ્મૃતિ.
 કાત્યાયન સ્મૃતિ.
 અત્રિસ્મૃતિ.
 વશિષ્ઠ સ્મૃતિ.
 અથર્વસંહિતા.
 સ્કૃત “આશીનલ” દારૂખાનું.
 હિંદુસ્તાનનો શાલાપયોગી ઇતિહાસ.
 યજ્ઞસૂચ્ય.
 હિંદુઓનાં પુરાણ (ડૉ. વિલ્કિન્સ.)
 મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથનાં વચન (ડૉ. મૂર.)
 હિંદુ સર્વદેવ. ”
 હિંદુલોકનો ટુકો ઇતિહાસ.
 હિન્દુ તત્ત્વ જ્ઞાનનો ઇતિહાસ.
 પ્રવચન સારોદ્ધાર.
 વિવિધજ્ઞાનમાળા. (મણુકો ૩૩ મે.)
 સિદ્ધાંતસાર (મણુલાલ નભુભાઈ.)
 કૃષ્ણ યજુર્વેદ તૈત્તરીય બ્રાહ્મણ.
 અષ્ટસહસ્રી.
 શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય.

જૈન મન્ત્રશાસ્ત્રનો મહાન ગ્રન્થ !

તૈયાર થાય છે ! . . . ? . . . તૈયાર થાય છે !

શ્રી ભૈરવ-પદ્માવતી કલ્પ

શ્રી મહાલક્ષ્મણચરિત્રિત ધિન્દુલેખની સંકલ્પિત શ્રી ભૈરવ-પદ્માવતી કલ્પ કે જેની હસ્તલિખિત પ્રત પણ જયદેવ અને મહાસુશીભતે મળે છે તે અમારા તરફથી પાટણ, વડોદરા, લીંબડી, અમદાવાદ, સુરત વિગેરે સ્થળોમાં આવેલા બંડારોની પ્રતો મેળવી તે છપાવવો શરૂ કર્યો છે. આ ગ્રંથમાં દશ અધ્યાય છે અને તેમાં મંત્ર સાધનાને લગતાં દરેક અંગોનું સ્પષ્ટિકરણ છે. વધુમાં વશીકરણ, આકર્ષણ, મારણ, સોહન વિગેરે બાર ચત્રોના પ્લોક બનાવી આર્ટપેપર ઉપર છાપીને મૂકવાના છે. પરિશિષ્ટમાં છ અધ્યાયની વ્યાખ્યાવાળો ખીન્નો શ્રી પદ્માવતી કલ્પ, અમળવાનો છે. શ્રી પદ્માવતી દેવીના દરેક જૂદા જૂદા મંત્રો, તેની વિધિ, તેનું ફળ, તેના લગભગ ત્રીસેક ચત્રો, તેની સાધનાની સમજ તથા જવાલામાલિની સાધના વિગેરે બહુવા માટે મંત્રસાહિત્યમાં આ ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથ છે. પ્લોકો અને સાધન મેળવવા પ્રાછળ બહોળો ખર્ચ થાય છે, છતાં મંત્રના જિજ્ઞાસુઓ લાભ લઈ શકે તે માટે—

અગાઉથી આહક ચનાર માટે કિંમત રૂા. ૧૦-૦-૦

પ્રાછળથી કિંમત ૧૫-૦-૦

રાખેલ છે. માત્ર ગ્રણ્થોજ નકલો છપાશે અને પછી મ્હોટી કિંમતે પણ કદાચ નહિ મળે, માટે આજેજ અડધી કિંમત મનીઓડરથી જોડલાવી આહક બનો !

અપો—નવાળ અધર્સ, ડે. ડોસીવાડાની પોળના નાકે : અમદાવાદ

અધવા

નવાળ સારાભાઈ મણિલાલ, ડે. નાગજીવપરની પોળ—અમદાવાદ

સ્વપ્રકાશ પ્રિન્ટર્સ પ્રેસ.—અમદાવાદ.

બહાર પડી ચૂક્યો છે !.....કાર્તિક જીર્ણીમાએ !

પ્રાચીન સ્તોત્ર-સંગ્રહ.

: : સંપાદક અને સંપાદક : :

પૂ. દક્ષિણવિહારી શ્રી અમરવિજયજી મહારાજના વિદ્વાન
શિષ્યરત્ન સુનિરાજ શ્રી અતુરવિજયજી.

ભગવાન ૭૦૦ પાનાં : બોર્ડ પટ્ટેલું બાદનીંગ : ઉપર કલ્પ દેખાઈ
દારકું સરસ્વતીનું રમણીય રેખાચિત્ર અને મનોહર બેરંગી
બાપેલું રેપર છતાં—મુદ્દય : પાંચ રૂપીઆ.

૪૨ આચાર્યોનાં અપ્રસિદ્ધ અને ભાવમય સ્તોત્રોનો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. તથા તેઓનાં ઐતિહાસિક જીવન, તેઓની કૃતિઓનું દિગ્દર્શન, તેમનો જીવનકાલ વિગેરે આધારો સાથે જણાવેલ છે. આ ઉપરાંત બીજા પછી આચાર્યોની ઇતિહાસ વિગેરે છે. જૈન સાહિત્ય પ્રકાશનમાં આ ગ્રંથ નવીજ ભાત પાડે છે અને જૈન ઇતિહાસ ઉપર નવીન પ્રકાશ ફેંકે છે ! સંપાદક સંસ્કૃતમાં જાણેલી વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના વિદ્વાનોનાં પણ મરતકો ડોલાવે તેમ છે. વધારામાં—પોરેસર અભ્યંકર સાહેબે Forward પણ લખી છે !

ત્રિરંગી અને એક રંગી ફોટાઓ.

આ ગ્રંથમાં શ્રી વજ્રસ્વામીના ગૌતમસ્તુતિ સ્તોત્ર સાથેજ એ ઉપરથી નવીન તૈયાર કરેલો ગૌતમસ્વામિજીનો ત્રિરંગી ફોટો આપવામાં આવ્યો છે તેમજ શ્રી પદ્માવતી દેવીની પ્રાચીન મૂર્તિનો ફોટો પણ આપવામાં આવ્યો છે.

— દુર્લભ યંત્રો અને વિધાનો —

શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામિ વિરચિત ઉવસગ્ગદ્ધર સ્તોત્ર, એની લક્ષુદ્ધતિ, તેમજ એની આરાધનાનાં વિધાનો તથા યંત્રોના ફોટાઓ આપવામાં આવ્યા છે. તથા શ્રી પદ્માવતી દેવીનું સ્તોત્ર, દ્વિતિ તથા દેવીના આરાધનની વિધિ સાથે આપવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરાંત શ્રી કલ્પકુંડ પાર્શ્વનાથનું સ્તોત્ર ખાસ ખર્ચ કરીને તથા કરાવેલા યંત્ર સાથે આપ્યું છે.

આ સંગ્રહ તે અપૂર્વ છે અને એ મંત્રતંત્રના સૌખ્યનને પણ એટલોજ ઉપયોગી છે !

— : પ્રાદેશિક ચવા માટે : —

તમારા પુરતા સરનામા સાથે બાળેજ રૂ. સાડા પાંચનો મનીઓર્ડર પ્રકાશકને સરનામે મોકલી આપો ! એટલે તમને ઘેર ઘેરા પુસ્તક મળી જાય.

પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં:—

- (૧) સોઆમટી કાર્યાલય, પાંજરાપોળ.
- (૨) નાગરદાસ પ્રાગજીભાઈ મહેતા, ડોહીવાડાની પોળ, વિદ્યાશાળા સાથે.
- (૩) ગુર્જર અન્થરત્ન કાર્યાલય, રીચીરોડ, કુબારા સાથે.
- (૪) એસ. જી. શાહ, માદલપુર.
- (૫) જ્યોતિ કાર્યાલય, ર.ચપુર હબેલીની પોળ,

: પ્રકાશક :

જૈન પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર અન્થાવલિ. સં. : સારાભાઈ મ. નવાખ,
નાગજી બ્રહ્મની પોળ, અમદાવાદ